

ENCYCLOPÆDIE
VAN
NEDERLANDSCH-INDIË

TWEEDE DRUK

ONDER REDACTIE VAN

D. G. STIBBE en Dr. J. STROOMBERG

oud-regeeringscommissaris voor de
bestuurshervorming in Ned.-Indië,
buitengewoon hoogleeraar aan
de Ned. Handels-Hoogeschool

hoofd der afd. handel van het dep. van land-
bouw, nijverheid en handel in Ned.-Indië

MET MEDEWERKING VAN

E. M. UHLENBECK

oud-luitenant-kolonel der infanterie N. I. L.

ZESDE DEEL

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1982

VOORBERICHT.

Weer zijn vijftien supplement-afleveringen gereed om, na samenvoeging en alfabetische rangschikking van de daarin voorkomende artikelen, nu als deel VI, de met deel V aangevangen reeks van supplement-deelen dezer Encyclopaedie voort te zetten.

Door eene reorganisatie van de redactie, waarbij de leiding in Nederland blijft, doch in Indië een redacteur werkzaam is, die de redactioneele belangen van de Encyclopaedie in het land zelf behartigt, is het mogelijk gebleken, meer en beter nog dan tevoren, het levend contact met de in voortdurende beweging verkeerende Indische maatschappij te bewerkstelligen, de voorlichting, die de Encyclopaedie geeft, up-to-date te houden.

Ter vereenvoudiging van het opzoeken van artikelen is aan dit deel toegevoegd een alfabetisch gerangschikte inhoudsopgave voor de beide supplement-deelen V en VI tezamen. Om zich te vergewissen, of een artikel in de Encyclopaedie voorkomt, kan dus volstaan worden met raadpleging van een der vier (alfabetisch gerangschikte) hoofddeelen, de gezamenlijke inhoudsopgave van deel V en VI en voor het vervolg de inhoudsopgave van de laatst verschenen supplement-aflevering.

Aan allen, die aan het welslagen van dit deel medewerkten, betuigt de redactie haar oprechten dank.

Maart 1932.

DE REDACTIE

Medewerkers aan het zesde deel (2e Supplement) der Encyclopædie van Nederlandsch-Indië

A.

ABENDANON, Prof. Ir. E. C. — Mijninge-
neur.

ALPHEN DE VEER, Prof. Ir. W. H. A. van
— Buiteng. hoogleeraar aan de Techn. H. S. te
Bandoeng.

ANROOY, A. J. W. van — Hoofdinspecteur,
Hoofd van den dienst van Scheepvaart in N. I.

B.

BAARDA, P. J. van. — Secretaris v/d. Ver-
eeniging voor Toeristenverkeer in N. I.

BAKKER, H. — Oud-Luit.-Gen Inf. N. I. L.
BERGAMIN, L. F. — Landmeter te kl. bij het
Kadaster in N. I.

BERRETTY, D. W. — Directeur v/d. N.V.
Algemeen Nieuws en Telegr. Agentschap „Aneta”
te Batavia.

BESIER, Dr. A. A. H. — Ambtenaar bij het
Centraal-Kantoor voor de Statistiek in N. I.

BLOEM, J. W. — Opperhoutvester.

BLOKHUIS, D. F. — Ambtenaar bij het Dep.
van L., N. en H.

BLOKZEYL, K. R. F. — Idem.

BOEREMA, Prof. Dr. J. — Buiteng. hoog-
leeraar aan de Geneesk. H. S. te Batavia.

BOSCH VAN DRAKESTEIN, Jkvr. Y. — Di-
rectrice van het Kinderhuis van de Stichting
„Jeugdzorg” te Buitenzorg.

BRAAK, Dr. H. R. — Chemicus bij 's Lands
Caoutchouc-bedrijf in N. I.

BREMAN, J. J. — Ambtenaar bij de Ko-
ninklijke Paketvaartmaatschappij te Batavia.

BROEKMAN, M. W. — Hoofd-Inspecteur van
Politie in N. I.

BUUREN, Ir. P. J. E. van — Hoofd-Inge-
nieur bij de afd. Havenwezen van het Dep. van
B. O. W.

C.

CARPENTIER ALTING, Prof. Mr. J. H. † —
Oud-Lid van den Raad van N. I.

CRUTZBERG, Mr. P. — Assistent bij het
Centraal kantoor voor de Statistiek in N. I.

D.

DAMMERMAN, Dr. K. W. — Hoofd van het
Zoölogisch Museum en Laboratorium te Buiten-
zorg.

DELSMAN, Prof. Dr. H. C. — Hoofd van het
Laboratorium voor het onderzoek der zee te Ba-
tavia.

DIFFELEN, Dr. R. W. van — Referendaris
bij de Algemeene Secretarie te Buitenzorg.

DIRECTIE DER NED.-IND. HANDELS-
BANK (N.V.).

DOCTERS VAN LEEUWEN, Prof. Dr. W.
M. — Directeur van 's Lands Plantentuin in N. I.

DONATH, Dr. W. F. — Hoofd van het Ana-
lyse-laboratorium te Buitenzorg.

DIJK, L. J. van — Hoofdcornmiss Ministerie
van Koloniën.

E.

EERSEL, B. E. L. F. van —

EMST, P. van — Ambtenaar bij het Dop. van
L., N. en H.

ENDERT, Dr. F. H. — Opperhoutvester.

F.

FOLKERS, T. —

FRUIN, Mr. Th. A. — Directeur van de Cen-
trale Kas te Weltevreden.

G.

GARRETSEN, A. J. — Landbouwkundige in
N. I.

GERDES OOSTERBEEK, W. F. — Refe-
rendaris Ministerie van Koloniën.

GROTJOHANN, B. C. A. — Onderdirecteur
Postspaarbank in N. I.

GRAAFF, S. de — Minister van Koloniën.

H.

HALEWIJN, Ir. E. K. E. — Nijverheidscon-
sulent bij het Dep. van L., N. en H.

HAMER, E. A. C. den — Hoofd van de Ar-
beidswetgeving en Statistiek in N. I.

HANDELSVEREENIGING „AMSTER-
DAM”, N. V. —

HARTMAN, W. F. — Employé N. I. Es-
comptomaatschappij.

HIRSCHEL, Drs. L. —

HOEKMAN, J. G. — Voorzitter van de Com-
missie ter voorbereiding van eene regeling van
den rechtstoestand der Indische Ambtenaren.

HOOFD POST-, TELEGRAAF- en TELE-
FOONDIENTST. —

HOOGSTRATEN, Mr. J. E. van — Referen-
daris bij de Algemeene Secretarie in N. I.

HIJMANS, Mr. H. M. — Hoofd van het Ge-
vangeniswezen in N. I.

I.

INTERNATIONALE CREDIET- EN HAN-
DELSVEREENIGING „ROTTERDAM”, N.V.

J.

JANSEN, G. — Hoofd van het Gemeentelijk
Bureau voor Grondzaken te Medan.

JONGH, Ir. A. C. de — Hoofd van het Bu-
reau van den Opsporingsdienst in N. I.

K.

KASTEEL, L. C. A. van de — Kol. der
Gonie N. I. L.

KEMPEN, G. C. van — Inspecteur van den
Beleggingsdienst der Civiele Pensioenen in N. I.

KETWICH, J. H. — Hoofd van het Verkoop-
kantoor van 's Lands mijnbouwproducten in N. I.

KLEIJNTJENS S. J., I. — Leeraar St. Wil-
lebrord College te Katwijk a/d Rijn.

KOOLEMANS BEIJNEN, Prof. G. J. W. —
KOPERBERG, S. — Secretaris-penningmees-
ter van het Java-Instituut te Soerakarta.

KOPPEL, C. van de — Hoofd van het Mu-
seum voor Economische Botanica in N. I.

KORTE, Mr. H. C. P. — Advocaat en Procu-
reer te Bandoeng.

KRAFFT, Dr. A. J. C. — Leeraar aan de Op-
leidingsschool voor Inlandsche ambtenaren te
Bandoeng.

KREIKEN, Dr. E. A. — Wetenschappelijke
medewerker der Bosscha-Sterrenwacht te Lem-
bang.

L.

LANGE, J. M. de — Secretaris Dep. van B. O. W.
 LEEUWEN, A. J. H. van — Voorzitter N. I. Theosophische Vereeniging te Bandoeng.
 LEKKERKERKER, C. — Oud-Inspecteur Inl. Onderwijs in N. I.
 LEKKERKERKER, Dr. J. G. W. — Leeraar aan de Opleidingschool voor Inlandsche ambtenaren te Probolinggo.
 LEVERT, Ir. J. H. — Voorzitter Landgezondheidscommissie voor de gemeente Batavia.
 LIGTHART, Th. — Oud-Directeur Javasche Bank.
 LIEBENSTEIN, E. R. von — Ambtenaar Dep. van L., N. en H.

M.

MERKENS, Dr. J. — Leeraar N. I. Veeartsenschool te Buitenzorg.
 MOETON, Mr. P. J. — Administratief ambtenaar bij de Algemeene Secretarie in N. I.
 MOM, Dr. Ir. C. P. — Hoofd van het Proefstation voor waterzuivering te Manggarai (N.I.).
 MOUW, H. — Adviseur, Hoofd van den dienst der Chineesche zaken in N. I.

N.

NIEUWENHUIS, H. — Vertegenwoordiger Kon. Ned.-Ind. Vereeniging voor Luchtvaart in N. I.
 NEUMANN, J. H. — Zending te Raja (N.I.).
 NEIJTZEL DE WILDE, Mr. A. — Oud-Voorzitter van den Volksraad, Hoofd der Eerste afdeling van het Ministerie van Koloniën.

O.

OCHSE, J. J. — Landbouwconsulent bij het Dep. van L. N. en H.

P.

PALSTRA, Wiebe. — Commandant van het Leger der Heils in N. I.
 PETRUS BLUMBERGER, J. Th. — Oud-N.-I. ambtenaar, Hoofd van het Kabinet van den Minister van Koloniën.
 PLAS, Ch. O. van der — Assistent-Resident t. B., Wd. Adviseur voor Inlandsche Zaken in N. I.
 POST VAN DER BURG, Ir. G. J. — Hoofd van den Indischen Centralen Aanschaffingsdienst te Bandoeng.
 POUTSMA, I. H. J. — Secretaris der Jan Pieterszoon Coen Stichting in N. I.
 PREUSS, Dr. O. K. — Gouvernements veearts te kl. in N. I.
 PRINSEN GEERLIGS, Dr. H. C. — Directeur van de Filiale „Nederland” van het Proefstation van de Javasuiker-Industrie.

R.

ROELFSEMA, H. L. — Arts.
 ROEPKE, Prof. Dr. W. K. J. —
 ROO DE LA FAILLE, P. de. — Oud-Lid van den Raad v. N. I.

S.

SALOMONSON, H. —
 SANDKUIJL, Mr. A. C. — Lid van den Volksraad, Hoofdvertegenwoordiger van de Bataafsche Petroleummaatschappij.
 SCHOUWENBURG, J. Ch. van — Secretaris-Penningmeester van de Eugenetische Vereeniging in N. I.
 SMEETS, W. V. — Voorzitter v/d. Algemeene Rekenkamer in N. I.
 SPAT, Prof. C. † — Bijzonder Hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.
 STAPEL, Dr. F. W. —
 STEENIS, Dr. C. G. G. J. van — Plantkundige bij het Museum voor economische botanie in N. I.
 STROOMBERG, Dr. J. — Hoofd der Afdeling Handel van het Dep. van L., N. en H.
 SWART, H. N. A. — Oud-Luit-Gen. N. I. L.

T.

TENGWALL, Dr. T. — Onder-Directeur van het Proefstation voor Rubber in N. I.
 TERGAST, Ir. G. C. W. Chr. — Landbouwkundige bij het Dep. van L., N. en H.
 TISSOT VAN PATOT, J. W. — Oud-Inspecteur van Scheepvaart.
 TJASSENS KEISER, W. J. — Voorzitter van de Vereeniging tot verbetering van het lot der Blinden in N. I.
 TRICHT, Dr. B. van —

U.

UHLENBECK, E. M. — Oud-Luit. Kol. N. I. L.
 ULTEE, Dr. A. J. — Directeur Proefstation Malang in N. I.

V.

VEEN, Dr. H. van der — Afgevaardigde voor het Ned. Bijbel Genootschap in N. I.
 VELSEN, M. M. T. van — Secretaris van de Java Motor Club.
 VERWIJK, J. J. — Oud-O. I. Ambtenaar.
 VISSER, Dr. S. W. — Wd. Directeur van het Kon. Magn. en Meterol. Observatorium in N. I.
 VISSER SMIT'S, Dr. D. de — Leeraar.
 VOLLGRAFF, Mr. J. C. —
 VOS, C. — Hoofdcornmissie bij het Ministerie van Koloniën.
 VOS, J. P. de — Hoofd van den Dienst van het IJkwezen in N. I.
 VRIES, Gzn., W. de — Hoofd van den Gouvernements Accountantsdienst in N. I.

W.

WALL, H. van de —
 WIGGERS, G. J. — Inspecteur bij den Immigratiedienst in N. I.
 WINCKEL, Dr. Ch. W. F. — Inspecteur bij den Dienst der Volksgezondheid in N. I.
 WIND Hzn., Dr. R. — Opperhoutvester.
 WIJK, N. A. van — Assistent-Resident.

Z.

ZIMMERMANN, Dr. J. — Scheikundige bij het Analyse-laboratorium bij het Dep. van L., N. en H.

Deel V = Blz. 1—480 der Aanvullingen en Wijzigingen afl. 1—15.
 Deel VI = Blz. 481—960 „ „ „ „ „ afl. 16—30.

INHOUD VAN DEEL V EN VI

<p>Aardbevingen I 2, A 694
 Aardolie Maatschappij (Ned.-Ind.) A 160
 Aardrijkskundige Onderzoekingen A 206, 227
 Abak A 126
 Abelmoschus esculentus A 789
 Abelmoschus moschatus A 790
 Abendanon (Mr. J. H.) A 525
 Aboekasan Atmodiroro (Mas) A 22
 Abroma angusta I 5, A 789
 Abroma fastuosa A 789
 Acacia decurrens A 790
 Acacia Farnesiana I 5, A 798
 Accountantsdienst (Belasting) A 824
 Accountantsdienst (Gouvernements) I 5, A 822
 Accountantswezen in Ned.-Indië A 821
 Actinodaphne A 790
 Actinophora A 790
 Adatrecht I 6, A 127
 Adenanthera microsperma A 790
 Adenanthera Pavonina I 8, A 790
 Adiredja I 9, A 257
 Adoptie I 11, A 43
 Adriani (Dr. N.) A 610
 Aetherische oliën A 878
 Agar Agar I 17, A 738
 Ahmadyah A 913
 Akar Bahar I 25, A 228, A 738
 Akte van Verband A 35
 Alal A 126
 Alang-Alang I 27, A 790
 Alangium A 790
 Alang Lawas I 27, A 228
 Albizzia chinensis A 790
 Albizzia Falcata A 790
 Albizzia Lebbeckioides I 28, A 790
 Albizzia Sumatrana A 864
 Alauritos I 28, A 790
 Algemeene Maatregelen van Bestuur A 179
 Allamanda Cathartica A 791
 Aloet A 126
 Alor I 31, A 228
 Alsophila I 32, A 791
 Alstonia I 32, A 791
 Alstonia acuminata A 791
 Alstonia pneumatophora A 791
 Alternanthera Amoena A 791</p> | <p>Amabi I 33, A 229
 Amahai (onderafd.) I 33, A 329
 Amahai (hfdpl.) I 33, A 329
 Amanatoen I 33, A 229
 Amanocban I 33, A 229
 Amberbakèn A 229
 Ambèrpon I 34, A 229
 Ambocelombo I 34, A 229
 Amboineezen I 37, A 607
 Ambtenaren I 42, A 362, A 825
 Ambtssieraden A 179
 Amfoan I 47, A 229
 Amoentai (onderafd.) I 47, A 267
 Amoentai (distr.) I 47, A 267
 Amoentai (hfdpl.) I 47, A 267
 Amoerang (onderafd.) I 47, A 229
 Amoerang (hfdpl.) I 47, A 229
 Amorphophallus A 768
 Amorphophallus campanulatus I 48, A 768
 Amorphophallus variabilis I 48, A 768
 Ampenan I 48, A 229
 Ampibabo I 49, A 230
 Analyse Laboratorium A 685
 Anas I 49, A 230
 Anastrophus compressus A 768
 Andeuë en Lala I 50, A 170
 Andoeng I 50, A 230
 Andropogon Aciculatas A 768
 Andropogon Martini A 768
 Andropogon Nardus A 768
 Andropogon Sorghum A 768
 Andropogon Zizanoides A 768
 Angelisia splendens A 768
 Angiopteris A 768
 Animisme I 53, A 35
 Anisoptera A 768
 Ansoes A 230
 Ansoes-Vogel A 230
 Anthocephalus macrophyllus A 769
 Anthropologische Onderzoekingen A 135
 Antidesma A 769
 Apama tomentosa A 769
 Apium graveolens A 769
 Aporosa A 769
 Aquilaria Malaccensis I 55, A 769
 Arad A 126
 Arbeidsbemiddeling A 686
 Arbeidsbeurzen A 686
 Ardjowinangoen I 59, A 230
 Areca pumila A 769</p> | <p>Arèe I 59, A 170
 Arfakkers I 60, A 230
 Arfoe I 60, A 230.
 Aroe-Eilanden I 61, A 287
 Aroet A 126
 Aron I 62, A 170
 Arseenerts A 959
 Artemisia vulgaris I 62, A 769
 Artocarpus altissima A 769
 Artocarpus anisophylla A 769
 Artocarpus Champedon A 769
 Artocarpus Dadah A 769
 Artocarpus Kemano A 769
 Artocarpus lancifolia A 770
 Artocarpus Teysmannii A 770
 Asahan I 65, A 230
 Asam Sèlong I 66, A 770
 Aspergillus Wentii A 770
 Assistentenregeling A 230, A 766
 Atapoepoe I 68, A 232
 Atocran I 95, A 179
 Auricularia A 770
 Autonomie A 99
 Avena Junghuhnii A 770
 Azadirachta indica I 98, A 770
 Baa of Namoedale I 98, A 232
 Babah Awé, Djinampröng en Nò I 99, A 203
 Babar-Eilanden I 99, A 288
 Baccarea A 770
 Baccarea dulcis A 770
 Backeisprauw A 126
 Bada I 100, A 233
 Badoejs I 101, A 641
 Baeckia frutescens I 103, A 770
 Bagan Si Api Api I 103, A 233
 Bagoes Koening I 103, A 233
 Balam I 105, A 641
 Bahtera I 104, A 126
 Bajang I 104, A 233
 Bakengeld I 67, A 298
 Balambangan I 105, A 219
 Balangan I 106, A 267
 Balangnipa I 106, A 341
 Balanophora A 770
 Balapoejang I 106, A 233
 Balook A 126
 Baloeer A 126
 Balohanbaai I 129, A 169
 Bambi en Oenòc I 130, A 170
 Bandar I 134, A 233
 Bandawasa I 346, A 321
 Bandjar (Midden-Priangan) I 134, A 355</p> |
|---|---|--|

Noot: Het Romeinsche cijfer verwijst naar een der 4 hoofddeelen van den 2^oa druk; dat achter A naar de bladzijden der Aanvullingen en Wijzigingen.

- Bandjar (Bali) I 134, A 233
 Bandjar (Banjoemas) I 134, A 233
 Bandjarnegara I 135, A 233
 Bandjermasin (afd.) I 137, A 267
 Bandjermasin (onderafd.) I 137, A 267
 Bandjermasin (hfdpl.) I 137, A 267
 Bandoeng I 138, A 355
 Bangil (afd.) I 140, A 234
 Bangil (distr.) I 140, A 234
 Bangil (hfdpl.) I 140, A 234
 Bangka I 140, A 233
 Bangkala'an I 140, A 268
 Bangkalan (afd.) I 140, A 233
 Bangkalan (distr.) I 140, A 233
 Bangkinang I 140, A 233
 Bangko A 126
 Banjoeasin en Koeboestrecken I 142, A 234
 Banjoebiroe I 143, A 234
 Banjoemoedal I 144, A 234
 Banjoewangi I 144, A 322
 Banka I 159, A 235
 Barabai I 168, A 268
 Barisan I 171, A 609
 Barringtonia Asiatica A 771
 Baserah I 174, A 235
 Batang (reg.sch.) I 183, A 235
 Batang (hfdpl.) I 183, A 235
 Batang Harau I 184, A 235
 Batang-Loepar I 185, A 235
 Batang Natal I 185, A 236
 Batang-Toroe-Districten I 186, A 236
 Batavia (resid.) I 186, A 236
 Batavia (stad) I 187, A 236
 Batavia (Baai van) I 192, A 237
 Batjan (Sult.) I 204, A 287
 Batjan of Seki I 205, A 288
 Batjansch I 206, A 288
 Batoe I 206, A 237
 Batoe Bapahat I 206, A 237
 Batoe Batoe I 206, A 205
 Batoe Kapedoe A 237
 Batoedaka I 208, A 237
 Batoelitjin I 208, A 268
 Batoeradja I 209, A 237
 Bauhinia A 771
 Bauhinia monandria A 771
 Bawal I 211, A 237
 Bawangio I 211, A 237
 Bebakening I 212, A 299, 627
 Bedrijvenwet (De Indische) A 821
 Bekasi I 222, A 237
 Bekoempai I 222, A 268
 Bèlangbèlang I 222, A 288
 Bèlarang A 126
 Belastingaccountantsdienst A 824
 Belastingen I 222, A 1, 426, 932
 Belegen I 265, A 206
 Béloe I 265, A 237
 Belotto of Blotto A 126
 Benadon A 126
 Benasoe A 238
 Beneden-Tapanocli I 266, A 238
 Bengalen-Passage I 266, A 170
 Bongkajang I 267, A 238
 Bengkoedoc I 268, A 238
 Bengkoeloe (resid.) I 268, A 262
 Bengkoeloe (afd.) I 273, A 265
 Bengkoeloe (onderafd.) A 265
 Béntjalang A 126
 Berbek (afd.) I 274, A 238
 Berbek (distr.) I 275, A 238
 Berberis fortunei A 771
 Berckel (A. E. van) A 134
 Berg (Mr. L. W. C. v. d.) A 620
 Berg (Mr. N. P. van den) A 367
 Bèri-Bèri I 276, A 730
 Besikama I 277, A 238
 Besoa I 278, A 238
 Besoecki (afd.) I 278, A 322
 Besoecki (hfdpl.) I 279, A 322
 Bestuur (Algemeen — over Ned.-Indië) A 524
 Bestuur (Regionaal —) A 524
 Bestuursdienst A 524
 Bestuurshervorming A 524
 Bestuurskorpsen A 524
 Bestuurschool A 524
 Bestuurswezen I 279, A 455
 Beta vulgaris A 771
 Betalingsbalans van Ned.-Indië A 697
 Beungga I 288, A 170
 Beureunoen I 288, A 170
 Bevolking I 298, A 160, 923
 Bevolkingsrubbercultuur A 274, 735
 Bezittingen I 302, A 129
 Bezoldigingsstelsel A 832
 Bibliographie A 61
 Bibliotheken A 61
 Bidens chinensis A 771
 Bima (landsch.) I 306, A 238
 Bima (hfdpl.) I 308, A 238
 Binanga I 309, A 206
 Bindjai (Bindjei) I 309, A 238
 Binoeang I 310, A 239
 Bischofia Javanica I 311, A 771
 Bixa Orellana I 312, A 771
 Bladluizen A 671
 Blandongan A 126
 Blatik A 126
 Blidah I 315, A 239
 Blitar (afd.) I 315, A 239
 Blitar (hfdpl.) I 315, A 239
 Bloeboer I 316, A 239
 Bloemboengan I 411, A 240
 Blora I 317, A 240
 Blumeodendron A 771
 Boachi (Aqvasi) A 131
 Bocarro (A.) A 771
 Boedi Oetomo I 321, A 940
 Boedoek I 322, A 256
 Boegjneezen I 324, A 341
 Boehmeria nivea I 336, A 771
 Boekit Batoe I 331, A 240
 Boelèleng I 332, A 240
 Boeli (Maboeli) (Baai van) I 333, A 288
 Boeloengan I 333, A 268
 Boeloe Samah I 333, A 206
 Boeng A 126
 Boengoes I 335, A 240
 Boeö I 336, A 240
 Boeroe I 339, A 170
 Bojans A 131
 Bòka A 126
 Boletus bovinas A 771
 Bonè (Boni) I 347, A 342
 Bonggo A 240
 Borreria Hispida A 815
 Bort A 791
 Boschwezen I 385, A 629
 Bosnik A 240
 Bosscha (K. A. R.) A 641
 Bosse (M. J. van) A 178
 Böt A 126
 Botanische Literatuur van Ned.-Indië I 392, A 800
 Boven-Langkāt A 240
 Brassica Rapa A 815
 Brassica rugosa A 815
 Brata-Joeda I 408, A 609
 Breuëh (Poelo) I 409, A 170
 Broekoetan A 126
 Bromus insignis A 815
 Bromus unioloides A 815
 Bronbeek I 411, A 601
 Brooshoofd (Mr. P.) A 32
 Brucea Burmanica A 815
 Bucklandia tricuspis A 815
 Buitenbezittingen I 419, A 129
 Buitengewesten A 128
 Buitenzorg (afd.) I 419, A 240
 Buitenzorg (hfdpl.) I 419, A 241
 Burgemeester en Wethouders (College van —) A 514
 Burgerlijken Stand (Registers van den) I 421, A 45
 Bijenteelt I 425, A 844
 Cajanus Cajan A 815
 Calamus axillaris A 815
 Callicarpa longifolia A 815
 Calopogonium mucunoides A 815
 Campnosperma auriculatum A 815
 Campnosperma macrophyllum A 815
 Campnosperma oxyrhachis A 815
 Canarium commune I 435, A 815
 Canarium decumanum A 816
 Canarium Legitimium A 816
 Canarium littorale A 816
 Canarium Mehenbothene A 816
 Canarium oleosum A 816
 Canarium pseudodecumanum A 816
 Canarium sylvestre A 817
 Canavalia ensiformis I 435, A 816
 Canavalia Rosea A 816
 Canna Coccinea A 816
 Canna glauca A 816
 Canna hybrida A 816
 Cannabis sativa I 436, A 817
 Caoutchouc I 436, A 874
 Capparis acuminata A 817
 Cardiopteryx lobata A 817
 Cardiopteryx Moleucana A 817
 Carex baccans A 817
 Carica Papaya I 441, A 817
 Carpenterij Aiting (Prof. Mr. J. H.) A 672

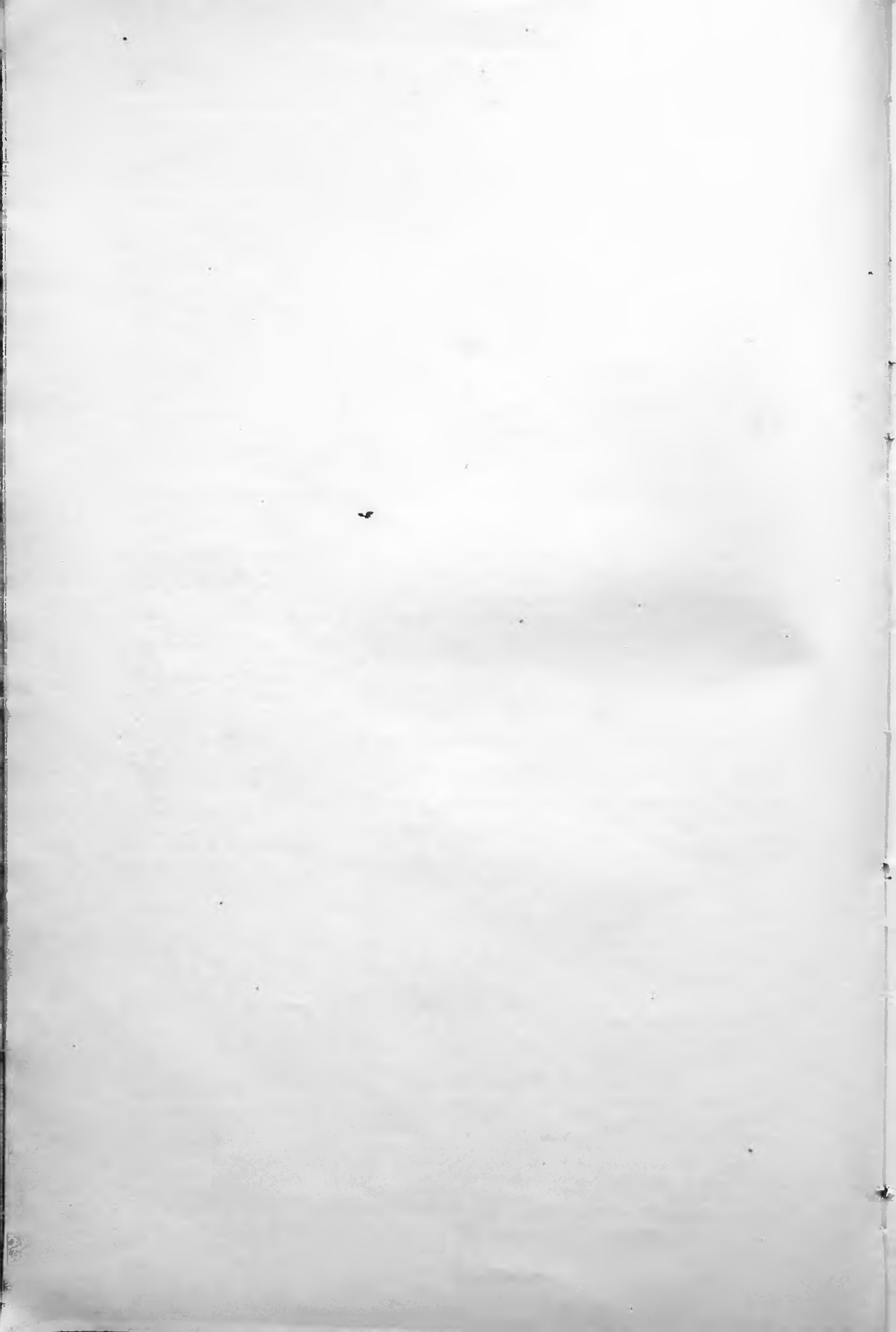
- Carpentier Alting Stichting A 723
- Carum Roxburghianum A 817
- Caryoto mitis A 817
- Caryoto Rumphiana A 817
- Cassave I 441, A 703
- Cassia divaricata A 817
- Cassia fistula I 441, A 241
- Cassia laevigata A 817
- Cassia Leschenaultiana A 817
- Cassia occidentalis A 818
- Cassia pumila A 818
- Cassia tora A 818
- Castanea acuminatissima A 818
- Castanea Sumatrana A 818
- Casuarina equisetifolia I 443, A 818
- Casuarina Junghuhniana A 818
- Casuarina Rumphiana A 818
- Casuarina Sumatrana A 819
- Caulerpa A 819
- Ceiba pentandra I 443, A 819
- Celastrus paniculata A 810
- Celebes Instituut A 922
- Cenchrus inflexus A 819
- Centella Asiatica A 819
- Centraal-Waterschapskantoor A 286
- Cerbera manghas A 819
- Cereus Peruvianus A 819
- Chamaeraphis aspera A 819
- Chenopodium Ambrosioides A 819
- Chetti A 261
- Chineesche Zaken (Dienst der) A 717
- Chisocheton macrophyllus A 819
- Chlamydomucor Oryzae A 819
- Chlorodendron Calamitosum A 832
- Chloranthus Brachystachys A 819
- Chloranthus inconspicuus A 819
- Chloris A 820
- Chloroxylon Swietenia A 820
- Chonemorpha macrophylla A 820
- Chroom, Chroomerts A 958
- Chrysanthemum leucanthemum A 820
- Chrysophyllum Cainito A 820
- Chrysophyllum Roxburghii A 820
- Cibotium Baranetz A 820
- Cichorium Endyvia A 820
- Cichorium Intybus A 820
- Cinchona I 491, A 820
- Cinnamomum Javanicum A 820
- Citronella-Olie A 712
- Citrus A 820
- Citrus aurantifolia A 821
- Citrus Aurantium A 832
- Citrus Hystrix A 832
- Citrus Japonica A 832
- Citrus maxima A 832
- Citrus medica A 832
- Citrus nobilis A 832
- Citrocybe hypocalamus A 833
- Coccoloba cordifolia I 495, A 833
- Coelodepas Bantamense A 833
- Coelorrhopholobon obovatum A 833
- Coelostegia Griffithii A 833
- Coix Lacryma-Jobi I 497, A 833
- Cola nitida A 833
- Colocasia Amboinicus I 497, A 833
- Colocasia esculenta A 833
- Colubrina Asiatica A 833
- Columbia Javanica A 833
- Combretocarpus rotundatus A 833
- Combretum Sundaicum A 834
- Combretum tetralophum A 834
- Comité voor de Autonomie van Indië A 524
- Commelina nudiflora A 834
- Commercieele Boekhouding bij Landsbedrijven I 497, A 824
- Commersonia Bartramia A 834
- Commissariaat voor Ind. Zaken A 839
- Commissie voor Regeeringspublicaties A 832
- Communisme, Communistische Partij in Indië A 526, 951
- Conchomyces verrucisporus A 834
- Constructiewinkel (Artillerie-) I 524, A 624
- Coöperatie in Ned.-Indië A 868
- Coprinus macrorhizus A 834
- Coprinus microsporus A 834
- Corallopsis salicornia A 834
- Correa of Correia (G.) I 532, A 772
- Corypha Utan I 532, A 834
- Cosmos Gaudatus A 834
- Cotylelobium flavum A 834
- Cotylelobium Malayanum A 834
- Cotylelobium melanoxylon A 834
- Couto (Diogo Do) I 533, A 772
- Crataeva nurvula A 834
- Cratoxylon Celebicum A 834
- Cratoxylon Cuneatum A 834
- Cratoxylon Formosum A 834
- Cratoxylon polyanthum A 835
- Credietbank voor Ned.-Ind. Gemeenten en Ressorren (N.V.) A 881
- Cremer (J. Th.) A 290
- Crepidopus Djamor A 835
- Crepidopus fissilis A 835
- Crotalaria alata A 835
- Crotalaria anagyroides A 835
- Crotalaria ferruginea A 835
- Crotalaria Ursnamoensis A 835
- Crotalaria Valettonii A 835
- Crypteronia paniculata A 835
- Cryptocarya crassinervia A 835
- Cryptocarya Griffithiana A 835
- Cryptocarya tomentosa A 835
- Cubilia Blancoi A 835
- Cultuurraad A 35
- Curanga Fel-Torrae I 552, A 835
- Cuscuta Australis I 552, A 835
- Cuscuta reflexa A 836
- Cyathula prostrata A 836
- Cycas revoluta A 836
- Cyclea barbata I 491, A 836
- Cyclophorus nummularifolius A 836
- Gynara Scolymus A 836
- Cynodon dactylon A 836
- Cynometra ramiflora A 836
- Cytinus Palmensis A 836
- Daalen (G. C. E. van) A 824
- Dab A 126
- Daeridium Elatum A 836
- Daeridium Junghuhnii A 836
- Dactyloctenium Aegyptium A 836
- Dactyloctenium verticillatum A 837
- Daemonorops I 554, A 837
- Daemonorops fissus A 837
- Daemonorops Forbesii A 837
- Daemonorops melanochaetes A 837
- Dahlan (Kiahi Hadji Achmad) A 695
- Dai I 555, A 288
- Dairi-landen I 556, A 241
- Daja I 556, A 204
- Dajaks I 556, A 268
- Damar I 570, A 241
- Dalbergia parviflora A 837
- Darandang I 573, A 241
- Daucus Carota A 837
- Decentralisatie I 574, A 524
- Dehaasia Cnesia A 837
- Dehaasia microcarpa A 837
- Delaki-Iljasi Awieng I 577, A 241
- Demak I 581, A 241
- Dempo I 583, A 241
- Dendrobium Crumenatum I 583, A 837
- Dendrobium Salacense A 838
- Dendroclamus asper A 838
- Dengkèng I 585, A 329
- Dermaeje A 126
- Derris elliptica I 589, A 838, 868
- Derris microphylla A 838
- Desraden A 524
- Desmodium capitatum A 838
- Desmodium Gangeticum A 838
- Dialium I 596, A 838
- Diamant I 596, A 958
- Diamantpunt I 598, A 170
- Dichron Febrifuga A 838
- Dictyophora A 838
- Dictyopteris irregularis A 838
- Dienstplicht A 601
- Dierenbescherming A 743
- Dierenvoering A 183
- Digitaria A 838
- Dilena excelsa A 839
- Diospyros discolor A 839
- Diplazium A 839
- Diplospora singularis A 839
- Dipterocarpus I 603, A 864
- Dirma (Diroemah) I 603, A 241
- Disepalum Jongipes A 864
- Djailolo I 604, A 288
- Djaolo A 126
- Djambi (resid.) I 608, A 330
- Djambi (hfdpl.) I 614, A 330
- Djasinga I 616, A 241
- Djati I 616, A 242

- Djebeng I 617, A 242
 Djeboes I 617, A 242
 Djegong A 126
 Djember I 618, A 322
 Djembrana (Djambrana) I 610, A 242
 Djembrana (distr.) I 619, A 242
 Djeniloe I 619, A 257
 Djepon I 619, A 257
 Djinengdalem I 620, A 257
 Djohoran A 126
 Djongkong I 625, A 257
 Djroepik A 126
 Dob A 126
 Dobo I 625, A 289
 Dodinga I 625, A 289
 Dodinga-Baai I 626, A 289
 Doeanga A 126
 Doemai I 629, A 257
 Dolok I 629, A 257
 Donax Arundastrum A 864
 Donax caniniformis A 864
 Doofstommenonderwijs in Ned.-Indië A 789
 Doom of Domi I 635, A 257
 Doré I 635, A 257
 Doré (Baai van) I 635, A 257
 Dramaga I 639, A 257
 Drinkwater I 640, A 700
 Drukpers I 641, A 342
 Drynaria cordata A 864
 Drynaria rigidula A 864
 Dryobalanops I 643, A 864
 Dryobalanops Oiocarpa A 865
 Duabanga Moluccana A 865
 Dualisme A 80
 Durio carinatus A 865
 Duif I 643, A 242
 Duizend-Eilanden I 647, A 257
 Dynamisme A 80
 Eclipta alba A 865
 Economische Toestand A 179
 Eed I 651, A 46
 Ehretia microphylla A 865
 Elaeis Guineensis I 665, A 865
 Elaeocarpus Ganitris I 665, A 865
 Elaeocarpus grandiflora A 865
 Elephantiasis I 665, A 730
 Eleusine Indica I 666, A 865
 Eleutherandra Pes-Cervi A 865
 Eleutherine Americana A 865
 Elpapoetih (plaats) A 329
 Endospermum A 865
 Engelbrecht (Mr. W. A.) A 43
 Engelmann (Dr. W. H.) A 60
 Enhydra fluctuans A 866
 Epidemieën I 683, A 739
 Enthoven (J. J. K.) A 388
 Eragrostis A 866
 Erétan A 126
 Ermeling (J. Ph.) A 88
 Eryngium foetidum A 866
 Escompto-Maatschappij (N.-I.) I 686, A 810
 Ethnologische Onderzoekingen A 148
 Eucalyptus Deglupta A 866
 Eucheuma I 693, A 866
 Eugenetische Vereeniging in Nederlandsch-Indië A 844
 Euonymus Javanicus A 866
 Eupatorium Pallescens A 866
 Eupatorium Riparium A 866
 Europeanen I 695, A 708
 Eurycles Amboinensis A 866
 Evodia latifolia A 866
 Exocarpus latifolia A 866
 Exorbitante Rechten A 131
 Expansiepolitiek A 132
 Externeering A 132
 Eijkman (Prof. Dr. Chr.) A 798
 Fachroedin (Hadji) A 679
 Facopyrum esculentum A 866
 Fagara Rhetsa A 866
 Fagraea auriculata A 867
 Fagraea elliptica A 867
 Fakatora A 126
 Fatoe Arocin I 698, A 258
 Festuga leptopogon A 867
 Fialarang I 704, A 258
 Fibraurea chloroleuca A 867
 Ficus superba A 867
 Fimbristylis globulosa A 867
 Pistulina hepatica A 867
 Foenai I 720, A 258
 Fort van der Capellen I 721, A 258
 Forum Privilegiatum A 46
 Fragraria vesca A 867
 Framboesia Tropical I 772, A 720
 Freycinetia I 725, A 867
 Gading I 727, A 258
 Gadjamati (Gadjah-Mati) I 727, A 783
 Gajō land I 728, A 258
 Galéla I 733, A 289
 Galinsoga parviflora A 867
 Galoegoer I 735, A 258
 Gamkonora I 737, A 289
 Gané I 727, A 289
 Gaplek A 707
 Gaplekmeel A 708
 Gardenia angusta I 738, A 867
 Garuga Abilo A 867
 Gastrochilis Panduratum A 867
 Gatoek A 624
 Gaultheria Fragrantissima A 867
 Gébé I 744, A 289
 Gecommitteerden (Colleges van —) A 524
 Gedelegeerden (College van —) A 524
 Gedelegeerden-Kiesverordening 1917 A 524
 Gedeputeerden (Colleges van —) A 524
 Gemeenten (Inlandsche) I 760, A 524
 Gempol I 761, A 259
 Geneeskunde I 761, A 734
 Geneeskundige Dienst I 762, A 743
 Generale Theesaurie A 262
 Geologische Dienst A 616
 Geologisch Laboratorium A 617
 Gésar of Giasser I 783, A 289
 Getah Pertja (Gutta-Percha), I 783, A 759
 Geumpang I 785, A 170
 Gevangeniswezen A 671
 Gezondheidsetablissemten (Sanatoria) I 786, A 732
 Gezondheidsleer (Hygiëne) I 787, A 745
 Gigieng I 794, A 170
 Giri I 794, A 783
 Glatik A 126
 Gloempang Pajong I 795, A 170
 Gloriosa superba I 795, A 867
 Gmelina Moluccana A 868
 Goemai-Gebergte I 798, A 259
 Goenoeng Djati I 799, A 783
 Goenoeng Segara A 681
 Goerapin I 801, A 289
 Goeroeah I 801, A 289
 Goeroepin (Goeroeah-Pin) I 801, A 289
 Goeroe-Ordonnantie A 361
 Gombara (Kembara-Kemara) I 802, A 259
 Gondanglegi I 803, A 259
 Goraitji (Gorah Itji) I 803, A 289
 Goram-Eilanden I 803, A 289
 Gordonia excelsa A 868
 Gorontalo (afd.) I 805, A 259
 Gorontalo (onderafd.) I 806, A 259
 Gouvernementsmarine I 811, A 299, 627
 Gouvernements Marine en Ge-westelijke Vaartuigen I 811, A 299
 Gouvernementspupillen I 811, A 601
 Gouverneur-Generaal I 812, A 930
 Graafland (Jhr. J. P. C.) A 47
 Grant A 584
 Grashuis (Mr. G. J.) A 181
 Grati I 817, A 259
 Gravelloea Robusta A 868
 Grinwis Plaats (P. Th. L.) A 177
 Grondwetshorziening A 524
 Groot (Dr. C. J. de) A 593
 Groot (Prof. Dr. J. J. M. de) A 12
 Groot en Klein Mandailing, Oeloe en Pakantan I 829, A 260
 Gunning (Dr. J. G. H.) A 31
 Gutta-Percha I 783, A 762
 Gymnopus albuminosus A 868
 Gyrocarpus Americanus A 868
 Handel (Inlandsche) A 243
 Handelsbank (Ned.-Ind.) I 55, A 894
 Handelsvereeniging „Amsterdam” I 159, A 643
 Harok Kajan A 126
 Haven- en Ankeragegelden I 67, A 300
 Havenmeester A 300, 627
 Havenwerken II 67, A 772
 Hendriks (H.) A 45
 Herzieningscommissie A 22
 Heutsz (J. B. van) A 265
 Heijning (J. C.) A 159
 Hinayāna A 437
 Houten (G. van) A 132
 Houtskool A 731

- Houtsoorten II 108, A 644
 Huizen der Inlandsche Bevolking A 369
 Hydrographie II 125, A 618
 Hypotheekbanken II 128, A 745
 Iboe II 129, A 290
 Idawang A 126
 Idjon-Idjon A 126
 Immigratie II 135, A 292, 676
 Inang A 126
 Indische Centrale Aanschaffingsdienst A 682
 Indische Ondernemersbond A 249
 Indonesië II 143, A 132
 Indonesiër A 133
 Infusoriën-Aarde I 491, A 959
 Inlandsche Beweging A 203
 Instituten II 157, A 957
 Intergentiel Recht A 50
 Intern. Credit- en Handelsvereniging „Rotterdam” (N.V.) II 158, A 711
 Interneering A 133
 Interregionaal Recht A 50
 Interreligieus Recht A 50
 Intsia Amboinensis A 868
 Intsia Bakeri A 868
 Intsia Plurijuga A 868
 Isja A 126
 Jaarbeurzen te Bandoeng V 217 (A 295), A 732
 Jaarmarkten A 721
 Jabe-Javoe-n A 126
 Jan Pieterszoon Coen Stichting A 789
 Japanners in den Maleischen Archipel A 170
 Java-Instituut V 226 (A 182), A 718
 Javoe-n A 126
 Jeugdverzorging A 839
 Jô A 126
 Joden in Ned.-Indië (De) A 614
 Jodium II 221, A 958
 Jô-mbe A 126
 Jonker (Prof. Mr. Dr. J. Ch. G.) A 13
 Kadal A 126
 Kadraaier A 126
 Kaji A 126
 Kalambu A 126
 Kalksteengrotten A 959
 Kampementen (Militaire) II 263, A 625
 Kanaikan A 126
 Kantoordienst bij het Binnenlandsch Bestuur A 524
 Kantoor van Arbeid A 390
 Kantoorprauw A 126
 Kaoem Betawi A 918
 Karôkôt A 126
 Karroessi A 126
 Kemp (P. H. van der) A 37
 Kenabat Bogoloe A 126
 Keo-Vulkaan I 34, A 229
 Kerapatan Timor Evolutie A 923
 Kielstra (Dr. E. B.) A 29
 Kiesordonnantie (Provinciale —) A 524
 Kiesordonnantie (Regentschaps —) A 524
 Kiesordonnantie (Stadsgemeenten —) A 525
 Kirap A 126
 Kisaran II 326, A 260
 Klôwè A 126
 Klimaat II 332, A 686
 Klitjiran A 126
 Kliwon II 315, A 170
 Knokkelkoorts (Dengue) II 353, A 747
 Koe A 126
 Koenting II 368, A 126
 Koffie II 378, A 812
 Kol (H. H. van) A 408
 Kôlèk (Kôlik) II 400, A 126
 Kôlèkan II 400, A 127
 Kôlè-Kôlè A 127
 Koloniale Reserve II 420, A 662
 Kolonie A 133
 Kongsi II 425, A 45
 Kon. Ned.-Ind. Luchtvaartmaatschappij A 575, 924
 Kontèng A 127
 Koperertsen II 427, A 959
 Korra-Korra II 436, A 127
 Krankzinnigenverpleging II 446, A 729
 Krètek A 722
 Kroja II 452, A 260
 Kroman II 454, A 127
 Kroonordonnantie A 133
 Kropgezwellen II 455, I 701
 Kruisprauw (Kruisboot) II 463, A 127
 Kunstkringen (Bond van Ned.-Indische) A 672
 Kustverlichting II 494, A 300, 619
 Laboratorium voor het onderzoek der zee A 474
 Lahar II 504, A 957
 Lamboet A 127
 Lamminga (A. G.) A 195
 Landaard A 35
 Landbouwo concessiën en Erfpachten in de Zelfbesturen der Buitengewesten II 525, A 796
 Landmeters II 527, A 35, 763
 Landsdienaren (Burgerlijke) A 832
 Landsdrukkerij II 528, A 735
 Landstorm A 601
 Lanong A 127
 Lasara A 127
 Laoet Tador A 260
 Latah II 536, A 748
 Lawak A 127
 Lawakan A 127
 Leeftijdsklassen A 322
 Leeningen II 544, A 343
 Leger II 545, A 546
 Leger des Heils II 562, A 734
 Legioen van Mangkoe Negara II 563, A 617
 Lelawak A 127
 Lepra II 566, A 728
 Lieftrinck (F. A.) A 573
 Lis Alis A 127
 Loemboeng A 127
 Loeng Djoeloeng A 127
 Loodertsen II 620, A 957
 Loodswezen II 620, A 301, 619
 Louw (P. J. F.) A 322
 Luchtvaart, Civile II 624, A 575
 Luchtvaart, Marine II 624, A 581
 Luchtvaart, Militaire II 624, A 571
 Luijpen (E. S.) A 319
 Madocreezenbond of Perserikatan Madoera A 919
 Magic A 80
 Mahâyâna A 436
 Makara A 178
 Mangaanertsen II 666, A 959
 Mansosoe A 127
 Maritieme Kringen A 89
 Matelief de Jonge (C.) A 759
 Maten en Gewichten II 684, A 219, 797
 Materialonderzoek (Laboratorium voor) A 696
 Medebestuur A 525
 Meklagangers II 695, A 129
 Middenstand (Europeesche) A 680
 Middenstandscmissie (Inlandsche) A 797
 Militie II 728, A 594
 Minahassa-Celebes A 922
 Ministerie van Koloniën I 753, A 840
 Missie (Roomsche-Katholieke) A 412, 539
 Mochammadyah A 914
 Moessonboeken (Portugeesche) A 722
 Molangan A 127
 Moloan A 127
 Molukken (Gouvernement der —) A 525
 Moluksch Politiek Verbond A 920
 Mondôt A 127
 Mijwormziekte A 359, 733
 Naga A 298
 Nahang A 127
 Nahdatoel Oelama A 916
 Nationalisme (Indonesisch) A 913
 Nationalistische Beweging (Indonesisch-) A 898
 Natuurmonumenten III 10, A 320
 Natuurwetenschappelijke Raad van Nederlandsch-Indië A 695
 N.V. Algemeen Nieuws en Telegraaf Agentschap „Aneta” A 654
 Ned.-Ind. Aardolie Maatschappij A 146
 Ned.-Ind. Bond voor Technische Arbitrage A 758

- Ned.-Ind. Wegenvereniging A 758
 Ngorèk A 127
 Nijon A 127
 Nikkelerts A 957
 Nitih A 127
 Noesa Baroeng I 172, A 321
 Noort (O. v.) A 758
 Normalisatie in Ned.-Indië A 698
 Nijland (Dr. A. H.) A 762
 Observatorium (Koninklijk Magnetisch-Meteorologisch) te Batavia III 51, A 748
 Oeroenggoep A 281
 Oliepalm I 665, A 783
 Ompo A 127
 Ondernemersbond (Indische) A 249
 Ondernemersraad voor Ned.-Indië A 128
 Onderwijs III 90, A 333
 Onderwijs. Landbouwonderwijs A 793
 Onderwijs (Militair) III 128, A 602
 Onderzoekingen (Aardrijksk.) A 213
 Onderzoekingen (Anthrop.) A 159
 Onderzoekingen (Ethnol.) A 146
 Onderzoekingen (Zoölog.) A 161
 Ontvoogding A 34
 Oorlog en Beleg (Staat van) A 640
 Opleiding van Administratieve Ambtenaren (Indische Bestuurs-) II 167, A 89
 Opperbestuur III 173, A 525
 Orang Pèndèk A 612
 Ouderrecht A 135
 Oudheden (Hindoetijd) III 189, Tampaksiring A 42
 Overtocht A 410
 Paard III 227, A 55, 894
 Padvinderij A 740
 Pagac A 127
 Pagarangan A 127
 Paketvaart Maatschappij (Koninklijke) III 254, A 651
 Palampoko A 127
 Pallawa-Schrift A 178
 Pandhuisdienst III 284, A 267, 735
 Pantjasan A 127
 Papaine A 711
 Papaja III 295, A 711
 Papi's A 127
 Papoea's III 298, A 276
 Parameria Barbata I 339, A 770
 Parenggaean Talatap A 127
 Partai Indonesia A 913
 Partai Nasional Indonesia A 913
 Partai Ra'jat Indonesia A 91
 Pasoendan (Pagoejoban-) A 917
 Patoentoeng A 179
 Pelgrims A 129
 Pelgrimsschip A 129
 Pemantja A 127
 Pengail A 127
 Pèntor A 127
 Perhimpoean Indonesia A 913
 Permofakatan Perhimpoean² Politiek Kebangsaan Indonesia A 913
 Persatoean Bangsa Indonesia A 913
 Persatoean Minahassa A 922
 Persatoean Perkoempoelan Celebes A 922
 Perserikatan Timor A 923
 Persinggahan A 361
 Pest III 389, A 720
 Pestbestrijding III 391, A 718
 Petoeroesan A 127
 Phosphoriet A 957
 Piepers (Mr. M. C.) A 51
 Plantentuin III 422, A 880
 Pleijte (Mr. Th. B.) A 654
 Poenale Sanctie A 399
 Politie III 441, A 47, 809
 Politieke Concentratie A 22
 Post-, Telegraaf- en Telefoon-dienst III 465, A 437, 845
 Postspaarbank in Ned.-Indië III 484, A 32, 798
 Prentah A 135
 Primbou A 270
 Proeve van een Staatsregeling voor Ned.-Indië A 525
 Provincie A 525
 Provincie-Ordonnantie A 525
 Pupillen (Militaire) III 517, A 601
 Quarantaine III 521, A 734
 Quasi-Internationaal Recht III 522, A 48
 Raad van Tucht III 526, A 301, 628
 Raad voor de Scheepvaart A 628
 Rad Agama (Rat Agama) III 529, A 956
 Raden (Adviseerende Gewestelijke —) A 525
 Raden (Provinciale —) A 525
 Raden (Regentschaps—) A 525
 Raden (Stadsgemeente—) A 525
 Radicale Concentratie A 22, 201
 Rechtstoestand der Ambtenaren A 832
 Rechtswezen III 558, A 52
 Reclasseering A 671
 Reedegrenzen A 412
 Regenten-Geslachten in Priangan A 532
 Regentschapsordonnantie A 525
 Regentschapsraden A 101
 Registratie A 135
 Reisgelegenheden III 581, A 431
 Rekenkamer (Algemeene —) III 591, A 709
 Remonte III 594, A 621
 Riebbeek (J. v.) A 759
 Roekoer-Minahassa of Perserikatan Minahassa A 921
 Rooseboom (W.) A 31
 Roggeveen (Mr. J.) A 792
 Rouffaer (Dr. G. P.) A 723
 Saatama-Sopè A 127
 Saint Martin (L. de) A 792
 Sakoeng A 127
 Sakona A 127
 Sakota A 127
 Sambô A 127
 Sanatoria III 687, A 733
 Sapit Kadiaman A 127
 Sapoe A 127
 Sarampoe A 127
 Sarèkat Abang A 15
 Sarèkat Ambon A 270, 920
 Sarèkat Islam III 694, A 15, 196, 945
 Sarèkat Madoera A 919
 Sarèkat Timor A 923
 Schakelscholen A 133
 Scheepsmeting III 715, A 628
 Scheepvaart (Dienst van) III 716, A 301
 Scheepvaartinspectie A 302, 628
 Schelphenhandel A 862
 Scheltema (Mr. M. W.) A 55
 Schuld (Indische) A 352
 Schutterrijen III 727, A 602
 Sebir A 127
 Sekah A 127
 Sekoenjer A 127
 Selébs en Onderh. (Gouvernement) I 467, A 342
 Senat A 127
 Senti A 127
 Sepèh (Soepèh) A 127
 Séran-Laoet I 472, A 288
 Seroea A 127
 Sigibiomaroe A 260
 Silangdjana (Goenoeng) A 260
 Siléman A 127
 Slibarbeid A 302, 629
 Soeloek I 822, A 270
 Soerja Atmadja (Pangéran Aria) A 260
 Sô-mbô Javoe-n A 127
 Somboe A 127
 Sonneveld (Mr. W.) A 538
 Sopèt A 127
 Spruw IV 87, A 720
 Staatsinrichting (Wet op de — van Ned.-Indië) A 525
 Staatsregeling (Indische —) A 525
 Stadsgemeenten A 525
 Statistiek IV 103, A 750
 Sterrenkunde (De beoefening der) in Nederlandsch-Indië A 674
 Stoombronnen A 958
 Strafrecht. Gevangeniswezen IV 119, A 50, 663
 Strandvonders A 79
 Studieclubs A 913
 Suiker IV 173, A 882
 Suiker (Inlandsche Riet-) IV 184, A 885

- Sumatranenbond of Serikat Soematera A 919
 Tababéri A 127
 Tala (Talalo, Talo) A 127
 Tambangan A 127
 Tandjoengbalai IV 259, A 260
 Tandjoengberingin A 260
 Tantrisme A 437
 Tapioca-Producten IV 278, A 754
 Tehuis voor Indische Studenten A 361
 Tekletèk A 127
 Teladjangan A 127
 Tembon A 127
 Thee IV 325, A 841
 Thee-Expert-Bureau (Vereeniging) A 880
 Theosofische Vereeniging (De Ned.-Ind.) A 763
 Timorini A 281
 Timorsch Verbond A 922
 Tjak-Lantjak A 127
 Tjamat A 159
 Tjapaloeloesstraat IV 368, A 290
 Tjaralingkin A 127
 Tjemplon A 127
 Tjenrana A 127
 Tjeti A 262
 Tjilandjongan (Pèladjongan) A 127
 Tjina Minding en Arab Minding A 262
 Tjitaroem-Bevloeingswerken A 260, 357
 Tjomprèng A 127
 Tjondong A 127
 Tocakau A 127
 Toeba IV 384, A 873
 Toelating A 160
 Toembiloeng A 127
 Toemboek A 622
 Toendraha (Toedraha) A 127
 Toeridjéné A 160
 Toerisme in Ned.-Indië A 799
 Toctoer A 270
 Tongkang A 127
 Top (Toep) A 127
 Topographische Dienst IV 406, A 451
 Totemisme A 188
 Triangulatie IV 432, A 453
 Tuinbouw IV 542, A 655
 Tusschenhoofden A 160
 Tijdrekening IV 459, A 65
 Tijdschriften en Periodieken IV 459, A 38
 Uhlenbeck (G. H.) A 133
 Uitzetting A 160
 Vaartuigen IV 497, A 102
 Vaccine IV 497, A 717
 Vakcentrale A 22
 Veartsenijkundige Dienst IV 514, A 63, 896
 Veeteelt IV 515, A 90, 886
 Veevoeder IV 519, A 129, 894
 Veeziekten IV 522, A 96
 Verbanning A 160
 Verbeek (Dr. R. D. M.) A 544
 Verdedigingsstelsel van Ned.-Indië IV 529, A 585
 Vereenigingen IV 540, A 360, 873
 Vereeniging „Indisch Bronbeek” A 840
 Verkoopkantoor van 's Lands Mijnbouwproducten II 400, IV 360, A 702
 Verordeningen A 160
 Versterkingen IV 563, A 624
 Vestiging A 160
 Vitamines A 699
 Vlerkprauw A 127
 Vlottende Schuld A 351
 Voedingsmiddelen IV 597, A 934
 Voedingsmiddelencommissie A 795
 Volkscredietwezen IV 605, A 713
 Volkshuisvesting A 625
 Volksraad IV 612, A 491
 Volksraadkieverordening 1926 A 525
 Volksraadpositieregeling 1926 A 525
 Volksraadregelen 1926 (Aanvullende —) A 525
 Volkstelling IV 623, A 926
 Voorwaardelijke Invrijheidstelling A 671
 Voorwaardelijke Veroordeeling A 671
 Vries (M. Gzn.) A 791
 Vrijmetselarij IV 640, A 757
 Vrijwilligerskorpsen IV 641, A 612
 Vulkanen IV 641, A 620
 Vuurvaste klei A 958
 Wabata A 127
 Wadoekstelsel A 213
 Waho Tetear A 127
 Waidon A 127
 Wailoro A 290
 Wardenaar (J. W. B.) A 320
 Waterkracht en Electriciteit A 303
 Waterschappen IV 700, A 281
 Wangkang A 127
 Wapai A 127
 Weduwen- en Weezenfonds der Europeesche Officieren van het Ned.-Ind. Leger IV 733, A 180, 764
 Idem van militairen beneden den rang van officier bij de Koloniale troepen IV 734, A 765
 Wegenraad A 758
 Werven en Dokken IV 759, A 286
 Werving van Inlandsche Arbeiders A 403
 West-Java (Provincie —) A 525
 Willems-orde (Militaire) IV 783, A 601
 Wijbrands (Karel) A 682
 IJzererts IV 801, A 959
 Zeemacht IV 816, A 249
 Zelfbesturen (Inlandsche —) IV 826, A 525
 Zelfbestuur A 525
 Zoölogische Onderzoekingen A 161
 Zwavel IV 871, A 959

REGISTER OP DE NAMEN IN AFL. 16—30.

- AALST, VAN, 578b.
 ABDOEL KARIM AMAROELLAH, HADJI, 915b.
 ABDOEL MADJID DJOJO A-DHININGRAT, 899b.
 ABDOEL MOEIS (gelar Soetan Panghoeloe), 944a.
 ABDUL RIVAI, DR., 919b.
 ABEELLEN, W. P. VAN DER, 577b.
 ABIASA, 609a.
 ADAM, J. W., 957b.
 ADAMS, C., 675a.
 AERNOUT, W. A. J., 959b.
 AGENG van Mataram, SOEL-TAN, 623b.
 ALDERWEREILT VAN ROSEN-BURGH, C. R. W. K. VAN, 803a, 804b, 808b.
 ALI SASTROAMIDJOJO, MR. R., 900a, 904a, 908b.
 ALIARCHAM, 537b.
 ALIMIN PRAWIRODIRDJO, 535b, 537b, 951b, 956a.
 ALPHONSO (ALFONSO), 955a.
 ALTONA, 819a.
 AMALLO, J. W., 922a, 923a.
 ANGRONSODIRDJO, 909b.
 ANWARI, IR., 901b, 908b.
 APITULEY, DR., H. D. J., 920b.
 ARDIWINATA, D. K., 918a.
 ARDJOENA, 609b.
 ARENS, 808a.
 ASSELBERG, IR. F. B. H., 577a
 ASTON, 678b.
- BAARS, A., 527a en b, 529a en b.
 BACKER, C. A., 644a, 801a en b, 806b, 807b, 808b.
 BACKER, 581a.
 BADEN POWELL, SIR (LORD) ROBERT STEPHENSON SMYTH, 740a en b, 741a en b, 742a, 743a.
 BAILLY, J. H., 738a.
 BAKKER, 804b.
 BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, PROP., 803b.
 BAKKER, T., 591b.
 BALLY, W., 815b.
 BARTELD, M. R., 686b.
 BARTON, 805a.
 BATARA PATANDJALA, 641b.
 BATARA TIJAL, 641b.
 BATARA TOENOGAL, 641b.
 BEEKMAN, H., 644b, 651a.
 BEMMELLEN, W. VAN, 748b, 750a
 BENTHAM, 804a.
- BEERINK, 699b.
 BEHRENS, H., 590b.
 BERCH VAN HEEMSTEDEN, I. L. VAN DEN, 580b.
 BERENSCHOT, J. G., 590b.
 BERGER, L. C. DEN, 644b, 651a, 804a, 805b, 807a.
 BERGSMAN, P., 527a, 529a en b, 532b.
 BERKHOUT, DR. A. H., 769b.
 BERLAGE JR., H. P., 688a en b, 750a.
 BERNARD, 805a.
 BERNELOT MOENS, 804b.
 BERRETTY, D. W., 654b.
 BERVOETS, DR., 729a.
 BESANT, MEVROUW DOCTOR ANNIE, 763b, 764a.
 BESSELING, O. P., 717a.
 BEUMÉE, 806b, 807a en b.
 BEUSECHEM, D. VAN, 738a.
 BILDT, DR. C. VAN DER, 679a.
 BISSCHOP, MR. G. J., 740b.
 BLAAUW, PROF. A. H., 801b, 808a.
 BLANCO, 803a.
 BLAVATSKY, geb. HAHN, MEVROUW HELENA PETROVNA, 763a, 764a.
 BLOM, MR. N. S., 743b.
 BLOM, DR. P. A. F., 524b.
 BLUME, C. L., 800b.
 BOAS, TOBIAS, 614b.
 BOBILIOFF, W., 878a.
 BODEGOM, IR. A. H. VAN, 732a.
 BOEDIARTO, MR., 901a en b, 908a.
 BOEDISOETJITRO, 534b, 535b.
 BOEDIJN, DR. K. B., 805b.
 BOEKE, PROF. DR. J. H., 870a en b, 872b.
 BOEREMA, DR. J., 618b, 676a en b, 677a, 687a en b, 688b, 748a, 750a.
 BOERLAGE, J. G., 644a, 801b, 809a.
 BOERSTRA, M., 591b.
 BOFORS, DE (firma), 556a.
 BOGAARDT, W. H., 544b.
 BOLDINGH, DR. I., 801b.
 BONAPARTE, PRINS, 804b.
 BOOBERG, 806b.
 BOOL, MR. H. J., 797a.
 BOORSMA, DR., 808a, 809a, 819b, 835b, 837b.
 BOSSCHA, K. A. R., 674b.
 BOSWINKEL, 701b.
- BOUKHARINE, 954b.
 BRAAK, DR. C., 686b, 688b, 750a.
 BRAND, J. VAN DEN, 540b.
 BRANDIS, 644b.
 BRANDSTEDER, J. A., 527a en b.
 BRASCAMP, E. H. B., 809b.
 BRAUSE, 804b.
 BREE, L. DE, 747b.
 BREEMEN, VAN, 727a.
 BREMER, 808a.
 BROOK, CARLTON P., 738a.
 BROTHERUS, 805a.
 BRUG, S. L., 721b, 731a.
 BRUGGEN CATE, DR. P. TEN, 677a.
 BRUYNE, H. G. DE, 583b, 584a.
 BRUIN, DE, 701b.
 BRUIN, A. G. DE, 768a.
 BUCCHARIN, 532b.
 BUDD ROBINSON, CHARLES, 800b.
 BUENINCK, H. J., 583a.
 BUNBURG, H. M., 732a.
 BUNNEMEIJER, H. A. B., 802b, 807a.
 BUNTING, B., 789a.
 BURG, VAN DEN, 935a, 940a.
 BURGEFF, 806a.
 BURINK, G. VAN, 527b.
 BÜSGEN, 807a.
 BUSKEN HUET, C. D., 675b.
 BUSSE, 807a.
 BUSSY, J. H., 747a.
 BUUREN, MR. DR. J. A. M. VAN, 783a.
 BIJLEVELD, 587a.
- CAMMERLOHER, 803a.
 CAMPBELL, 804b.
 CAPPERS, E., 544b.
 CARPENTIER ALTING, H., 872b.
 CARDOT, 805a.
 CESATI, 804b.
 CHATIN, 701b.
 CHIBBER, 808a.
 CHRIST, 804b.
 CHRISTENSEN, 804b.
 CLAUTRIAU, 806a.
 CIAMBERLANI, 539b.
 CLAESSENS, MGR. A. C., 541a, 543a.
 CLERCO, DE, 644a, 809a.
 CLOUTH, F., 762a.
 COHEN STUART, C. P., 808b.
 COOK, 675a.
 COOL, IR. W., 783a.

- COPELAND, 804b.
 COSTER, 808a, 837b.
 COSTER, B., 527a.
 COSTERUS, J. C., 806a.
 CRAIB, W. C., 801a.
 CRAMER, DR. J. C. W., 717a, 872b, 953a.
 CREVELD, S. J. VAN, 615b, 616a.
 CRIÉ, 804a.
 CROSTHWAITE, 868b.
 CUMMING, T. J., 738a.
 CURTIS, 679a.

 DAHLAN, NJI HADJI, 916b.
 DAM VAN ISSELT, VAN, 586b.
 DAMMERMAN, DR. K. W., 807b, 881a.
 DANSER, DR., 803b, 807b, 808a, 809b.
 DARMAWAN MANGOENKOESOMO, IR., 722b.
 DARSONO, 529a, 533a, 534a, 537b, 952a.
 DATOEK BATOEAH, HADJI, 535a.
 DAVIDSON, 678b.
 DEKKER, H. W., 527a en b, 529a.
 DELSMAN, DR. H. C., 747b, 801b.
 DELPRAT, MR. D. A., 578b, 579b
 DENGAI, 529a.
 DESIDERIUS, Pater, 544b.
 DESTARATA, 609a.
 DEUSS, DR. J. J. B., 844a.
 DIECKMANN, DR. IR. W., 959a.
 DJAJADININGRAT, R. A. A. A., 797b.
 DOCTERS VAN LEEUWEN, DR. W. M., 806b, 807a en b, 808a en b, 809b, 866a, 880b.
 DOFFEGNIES, H. W. J., 738a.
 DOMIN, 807a.
 DONATH, DR. W. F., 699a, 730a en b, 940b.
 DONGEN, IR. D. J. W., 686b.
 DOP, 805b.
 DOUWES DEKKER, E. F. E., 527a.
 DOVER, C., 806a.
 DROOGLEVER FORTUIJN, 575b.
 DUIFJES, 644a.
 DUFRNEIX, 868b.
 DWIDJOSEWOJO, M. No., 940b, 941b, 942b, 943b.
 DIJKERMAN, IR. G. J., 722b.

 EASTON, DR. C., 676b.
 EATON, B. J., 789a.
 EDELING, 804b.
 EEDEN, VAN, 644a.
 EHRT, DR. H., 957b, 959a.
 EHRlich, 721b.
 EICHLER, 804a.
 EIGEMAN, PROF. MR. J. A., 932a en b.
 ELLERMAN, 579b.
 ELMER, A. D. E., 802a.
 ELST, F. V. D., 580b.
 ELZEN, Pater M. VAN DEN, 541a.

 ENDERT, DR. F. H., 644a, 651a, 802a, 805b, 806b, 834a en b, 836b.
 ENGELBERT VAN BEVERVOORDE 571b.
 ENGLER, 801a, 802a, 807a.
 ENTHOVEN, MR. K. L. J., 872b.
 ERNST, 807a en b.
 ES, L. J. C. VAN, 959b.
 ESCHERICH, J. D., 540b.
 ESSEN, IR. HEIN VAN, 674a.
 ETTINGHAUSEN, VON, 804a.
 EVANS, 699b.
 EYKEN, 840b.

 FABER, VON, 802a, 806a.
 FACE, L., 806a.
 FEDDE, 802a.
 FELLEBERG, VON, 701b.
 FERWERDA, H., 592a.
 FEUILLETEAU DE BRUYN, DR. W. F. K., 591a en b.
 FILET, 644a, 809a.
 FLEISCHER, PROF. MAX, 805a, 809b.
 FLU, P. C., 745b.
 FORBES, H. O., 802b.
 FOXWORTHY, F. W., 644b, 651a, 806b.
 FRANS, C., 922b.
 FRESE EN HOOEWEG (firma), 822b.
 FREUNDLICH, PROF. DR. E. F., 678b, 679a.
 FUNK, 699a, 800a, 730a.

 GAMBLE, J. S., 644b, 651a, 802b.
 GATOT MANGKOEPRADJA, 904b, 905a, 906b, 907a en b.
 GÄUMANN, 805a.
 GAUTHEROT, GUSTAVE, 956a.
 GEBB, A., 805a.
 GEBB, E. S., 805a.
 GEERTS—RONNER, S. J., 801b.
 GELDEREN, J. VAN, 750b, 930a.
 GELDROF, 591b.
 GEORGI, C. D. V., 789a.
 GESSELEB VERSCHUUR, P. R. W. VAN, 538a.
 GEYLER, 804a.
 GEYSENDORFFER, G., 579b, 581a.
 GHANDI, 941b.
 GIBBS, Miss, L. S., 806b, 807a, 809b.
 GIESENHAGEN, 806a.
 GILDEMEISTER, 880a.
 GILTAY, 808a.
 GOBÉE, E., 917a.
 GOEBEL, 805a.
 GOEDHART, G. J. D. C., 872b.
 GOLDBERGER, 699b.
 GOLDSTEIN, DR. ALEX, 616a.
 GOOR, W. B. VAN, 773b.
 GOOT, VAN DER, 672a.
 GÖPPERT, 804a.
 GORKUM, K. W. VAN, 815b, 833b.
 GORTER, 808a.

 GORTER, 679a.
 GOTIAN, 804a.
 GRAY, 882b.
 GRESHOFF, 817b, 821a, 838a.
 GRINTEN, H. VAN DER, 540b, 541a.
 GROENEWEGE, J., 738a.
 GROOFF, MGR. JACOBUS, 540a en b.
 GRJNS, PROF. DR., 699a en b, 730a.
 GUPPY, 807b.

 HAAN, DE, 658a, 676a.
 HABERLANDT, 806a, 808a.
 HADIWIJOJO, PANGÉRAN, 941a.
 HAGA, 731a.
 HAGEN, J., 815b.
 HALET, A., 783b.
 HALLIER, H., 804a, 806b, 807a.
 HAM, 816b.
 HARRIES, 762a.
 HARTOGH, C., 527a.
 HASSETT, H. J. VAN, 636b.
 HATA, 721b.
 HAZRAT MIRZA GHOELAM AHMAD, 913b.
 HEEREREN, E. A. A. VAN, 585b.
 HEINRICHER, 805b.
 HELFRICH, 592a.
 HELLER, 535b.
 HEN, MR. I., 615b, 616a.
 HENGEL, A. VAN, 585b, 586b.
 HENRY, JVES, 787a, 789a.
 HENSEN, 807a.
 HERWERDEN, DR. M. A. VAN, 844b.
 HERZOG, 805a.
 HEURN, F. C. VAN, 804a.
 HEUVELS, A., 540a en b.
 HEYNE, K., 644a, 651a, 762b, 768b, 771b, 805b, 809a, 839a en b, 820a, 833a en b, 837a, 866b, 867a, 880a, 940b.
 HIEN, H. A. VAN, 624a.
 HIERONYMUS, 801b.
 HILLEN, W. P., 953a.
 HINLOPEN LABBERTON, D. VAN, 586a.
 HINLOPEN LABBERTON, MR. K. VAN, 797a.
 HIRSCH, MR. S. J., 615b.
 HOEN, C. W. A. P. 'T, 959b.
 HOEVELL, DR. W. R. VAN, 675b.
 HOFFMANN, 880a.
 HOFSTEDE, IR. DR. H. W., 711b, 712a, 834a.
 HOLMES, 818b.
 HOLTUM, 804b.
 HOOKER, J. D., 644b, 804a.
 HOOP, VAN DER, 848a.
 HOOYMAN, JAN, 658b.
 HOYM, CARL, 531b.
 HUART, PROF. DR. F. J. A., 932a.
 HULSHOFF POL, J., 524b.
 HUNGER, DR. F. W. F., 788b, 833b.
 HIMMANS, MR. H. M., 668b, 671a.

- IBRAHIM, HADJI, 915*a*, 916*b*.
 IPEREN, I. VAN, 675*b*.
 IRMSCHER, 807*a*.
 ISKAQ TjOKROHADISOERJO, MR.
 901*a* en *b*, 904*b*, 905*a*, 908*a*
 en *b*, 909*a*.
 ISRAEL COHEN, 616*a*.
 JACOBSEN, 807*a*.
 JANSE, 806*a*.
 JANSSEN, B. C. P., 699*a*, 701*b*,
 730*a* en *b*.
 JANSONIUS, H. H., 644*b*, 651*a*,
 805*b*.
 JAPINO, C. H., 732*a*.
 JASPER, J. E., 719*b*, 722*a*.
 JENSE, 806*a*.
 JESWIET, PROF., 808*a*.
 JINARADJADASA, C., 764*a*.
 JOCHEMS, 807*a*.
 JOENOS ANIES, M., 916*b*.
 JOESOEF, PANGEBAN, 641*b*.
 JONG, A. W. K. DE, 808*a*, 880*a*.
 JONG, C. G. E. DE, 957*a*.
 JONGH, MR. J. W. D. DE, 615*b*.
 JONGH, G. J. DE, 773*a* en *b*,
 777*b*, 779*b*, 932*b*.
 JONGMANS, 804*a*.
 JOZEF, 531*b*.
 JULIUS, IR. M. W., 959*a*.
 KAFFER, 712*a*.
 KALFF, J. F. B., 592*a*.
 KALIFAT-DEL-MASIH MIRZA
 BASHIROEDDIN MAHMOED
 AHMAD, 913*b*.
 KALTHOVEN, DR. A., 740*a*.
 KAMPEN, DR. P. N., 747*b*.
 KAN, P. VAN, 613*a*.
 KARSTEN, 802*a*, 806*a* en *b*, 807*a*.
 KAT ANGLINO, DR. A. D. A.
 DE, 872*b*.
 KAUBERN, 803*a*.
 KAYSER, J. D., 720*b*, 721*a* en *b*,
 729*a*, 731*a*.
 KELLHACK, 804*b*.
 KELLING, M. A. J., 681*b*, 722*b*,
 747*a*.
 KERBERT, H. J., 732*a*.
 KERKHOVEN, R. A., 677*a* en *b*,
 678*b*, 749*a*.
 KERKKAMP, 593*a*.
 KERSTENS, B., 540*a* en *b*.
 KIENLE, PROF., 678*b*.
 KIËS, 593*a*.
 KIEWIET de Jonge, G. W.,
 745*b*, 747*b*, 834*a*.
 KING, 644*b*, 802*b*.
 KISS, G. G., 622*a*.
 KJELLBERG, J., 803*a*.
 KLAR, M., 731*b*.
 KLEINTJES, PROF. MR. PH.,
 932*a*.
 KLÜBER, DR. VON, 678*b*.
 KNIEP, DR., 808*a*.
 KOOLHAAS, DR., 808*a*.
 KNOL, IR. J., 678*b*.
 KOENEN, 615*a*.
 KOESNADI, R., 912*a*.
 KOESOEMA SOEMANTRI, MR. R.
 I., 898*b*, 905*b*, 906*a*, 956*a*.
 KOESOMO OETOJO, R. M. A.
 ADIPATI, 942*b*, 944*b*.
 KOESOMO YOEDO, 595*a*.
 KOLFF, DR. G. H. VAN DER,
 872*b*, 886*a*.
 KOLK, J. VAN DER, 544*b*.
 KOKER, 813*b*.
 KONIG, 940*b*.
 KONING, M. C., 652*b*.
 KONING IBN SAOED, 946*b*.
 KONINGSBERGER, DR. J. C.,
 630*b*, 880*b*.
 KOOPER, W. J. C., 806*a*.
 KOORDERS, MR. D., 642*b*.
 KOORDERS, DR. S. H., 644*a* en
b, 651*a*, 800*b*, 801*a* en *b*, 802*a*
 en *b*, 804*b*, 805*b*, 806*b*, 807*a*,
 809*b*, 820*b*.
 KOORDERS—SCHUMACHER,
 MEVr., 801*b*, 802*a*.
 KOPPEN, 579*b*, 848*a*.
 KORTHALS, 806*b*.
 KOSAHH, R., alias SOERAKOE-
 SOEMAH, 918*a*.
 KRAAN, 529*a*.
 KRAEMER, DR. H., 914*a*, 917*a*.
 KRAFFT, DR. A. J. C., 872*b*.
 KRAUS, J., 773*a* en *b*, 777*b*,
 779*b*, 808*a*, 932*b*.
 KRÄUSEL, 804*b*.
 KREIKEN, DR. E. A., 677*b*, 679*a*
 en *b*.
 KROL, L. H., 958*a*.
 KRINS, 579*b*.
 KUIPERS, 679*a*.
 KÜLLER, 575*a*.
 KUIJPER, 808*a*.
 LAM, DR. H. J., 802*a*, 803*a*
 en *b*, 805*b*, 806*a* en *b*, 807*a*
 en *b*.
 LAMBACI, L. J., 651*a* en *b*.
 LANGE, DE, (firma), 778*b*.
 LANGE, S. H. DE, 675*b*.
 LANGEN, C. D. DE, 720*a*, 728*a*,
 729*a*, 730*b*, 731*a*, 747*b*.
 LANSINK, JOANNES, 539*b*.
 LAOH, F., 921*b*.
 LAQUEUR, 700*a*.
 LATUHARHARY, MR. J., 920*a*
 en *b*.
 LAURENT, 804*b*.
 LEADBEATER, MGR. C. W.,
 764*a*.
 LEAR BLACK, VAN, 579*b*.
 LECOMTE, H., 801*a*.
 LEKKERKERKER, DR. J. G. W.,
 797*a*.
 LENIN, 528*a* en *b*, 954*a*.
 LENKONO, 912*a*.
 LENNER, H. VAN, 762*b*.
 LICHTENSTEIN, A., 720*a*, 728*a*,
 729*a*, 730*b*, 731*a*, 747*b*.
 LINDE TEVES STORVIS (firma),
 822*a*.
 LINDEN, 812*b*.
 LINDEN, C. VAN DER, 653*a*.
 LITH, S. J., PATER VAN, 541*b*.
 LOESENER, TH., 809*b*.
 LOGEMANN, PROF. DR. J. H. A.,
 524*b*, 932*a*.
 LOON, DR. F. W. G. VAN, 729*a*,
 748*a*.
 LOOS, DR. H., 738*a*.
 LÖRZING, J. A., 802*b*.
 LÖTHERP STODDARD, 917*a*.
 LOVINK, DR. H. J., 795*a*, 880*b*.
 LULOFFS, JOHANNES, 675*a*.
 LUYTJES, A., 738*a*, 787*a*, 789*a*.
 LUNEN, MOR., 539*b*, 541*a*.
 MAATEN, K. VAN DER, 586*a*.
 MAJANGROESOMO, RADEN,
 919*a*.
 MALME, 803*b*.
 MANDAGIE, P. A., 921*b*.
 MANDERE, H. C. G. J. VAN DE,
 524*b*.
 MANGROENEGORO VII. SULTAN
 P. A. A., 719*a*.
 MANGROEVINOTO, 726*a*, 727*b*.
 MANSOER, H., 946*b*.
 MANULSKI, 531*b*.
 MARDJOHAN, 537*b*.
 MARILLER, CHARLES, 732*a*.
 MARING (SNEEVLIET), 529*a*.
 MARCO POLO, 612*b*, 613*a*, 614*a*.
 MARKGRAF, 803*b*.
 MARSOEM, 534*b*.
 MARTELLY, U., 809*b*.
 MARTENS, VON, 819*b*.
 MARTIN, H., 581*a*.
 MASROEN, 907*a*.
 MASSART, J., 805*a*, 806*a*.
 MATSWARTI, 609*b*.
 MAUAWAR, 955*a*.
 MAULVI MOEHAMMAD ALI,
 913*b*.
 MAULVI RACHMAT ALI, 914*a*.
 MEER MOHR, VAN DER, 807*a*.
 MESTER, P. DE, 677*b*.
 MEVILL DE CARNBEE, 675*a*.
 MENASSEH BEN ISRAEL, 615*a*.
 MERENS, D., 586*a*, 587*b*.
 MERRILL, E. D., 644*b*, 800*b*,
 802*b*, 803*a*, 807*a*.
 METZLAR, 675*b*.
 MEYER, 630*b*.
 MEYERE, DE, 806*a*.
 MIERE, 806*a*.
 MILLER, 679*a*.
 MINNAERT, DR. J., 679*a*.
 MIQUEL, 802*b*, 806*b*.
 MIRZA WALI AHMAD BEIG,
 914*a*.
 MISBACH, HADJI, 534*a*.
 MOCHTAR, 731*a*.
 MOENS, ADRIAAN, 614*b*.
 MOES, M. C., 583*b*, 584*a*.
 MOESO, 952*a*, 956*a*.
 MOHAMMAD HATTA, 899*a* en *b*,
 900*a*.
 MOHAMMAD NAZIR DATOEK
 PAMONTJAK, 900*a*.
 MOHAMMAD TABRANI, 911*a* en
b, 913*a*.
 MOHAMMAD H. THAMRIN, 919*a*.
 MOHR, E. C. J., 804*b*.
 MOLL, J. W., 644*b*, 651*a*.
 MOLL, J. F. A. C. VAN, 655*a*.
 MONTGOMERY, 760*a*.
 MOONEN, N., 540*b*, 541*a*.

- MORESCO, DR. E., 524*b*, 615*b*, 840*a*.
 MOSSELMAN, 571*b*.
 MULDERS, DR. A., 544*b*.
 MUSSCHENBROEK, 804*b*.
 MUURLING, W., 577*a*.
- NAJOAN, 529*a*.
 NAPOLEON, KONING LODERWIJK, 539*b*.
 NASH, IR., 613*b*.
 NATAR ZAÏNOEDIN, 535*a*.
 NEDERBURGH, PROF. DR. I. A., 524*b*, 932*a*.
 NELISSEN, JACOBUS, 539*b*, 540*a*.
 NEUVILLE, H., 844*b*.
 NEVE, E. DE, 579*b*.
 NICHOLSON, 868*b*.
 NIEUWENHUIS, H., 583*b*.
 NIEUWENHUIS—VON UENKÜLL—GÜLDENBAND, MEYR, 805*b*.
 NOTO SOEROTO, R. M., 898*b*.
 NIJST, 822*a* en *b*.
- OBACH, E., 762*a*.
 OCHSE, J. J., 801*b*, 940*b*.
 OLCOTT, KOLONEL HENRY STEELE, 763*b*, 764*a*.
 ONNEN, M. F., 575*b*.
 OPPENHEIM, PROF. MR. A. S., 615*b*.
 OP TEN NOORT, P. D., 651*a* en *b*.
 OTO KOESOEMA SOEBRATA, R., 918*a*.
 OTTEN, PROF. DR. L., 718*a* en *b*.
 OVEREEM, DR. C. VAN, 805*a* en *b*, 809*b*.
- PAAUW JR., J., 675*b*.
 PABST, 587*a*, 595*a*.
 PADI, 955*a*.
 PAKOE ALAM, P. A. A., 719*a*, 758*a*.
 PALINCKX, PATER J. B., 541*a*.
 PANDOE, 609*a*.
 PANDY, CH., 922*b*.
 PANGEMANANN, J. H., 921*a*.
 PANNEKOEK, PROF. DR. A., 677*a*, 679*a*.
 PAS, AARTSPRIESTER NICOLAAS, 539*b*.
 PATOULLARD, 805*a*.
 PATJN, 589*b*.
 PATTY, A. J., 920*a* en *b*.
 PATTIST, M. P., 580*b*.
 PEKELHARING, DR. N. R., 738*a*.
 PELLO, M. H., 923*a*.
 PELSENEER, 807*a*.
 PENNING, 642*a*.
 PENZIG, O., 805*b*, 806*a*, 807*b*.
 PERINNE, 678*a*.
 PETRUS BLUMBERGER, J. TH., 956*a*.
 PFEIFFER, 644*b*.
 PHILIPS, FIRMA, 861*a*.
 PIA, J., 804*b*.
 PIERRE, L., 801*a*.
 PILGER, 836*b*.
 PIUS IX, PAUS, 540*b*.
- PIUS XI, PAUS, 541*b*.
 PFEIFFER, 804*a*.
 PLESMAN, A., 578*b*, 579*b*.
 PLEYTE, 642*a*.
 POERBO ADININGRAT, R. A. A., 757*b*, 758*a*.
 POLAK, MEJ. DR. A., 804*b*.
 POSER, MR. F. H., 671*a*.
 POSTHUMUS, O., 804*a* en *b*.
 POWELL, MAJGOOR RANDOLPH MAX KATTIE, 575*b*, 540*a*.
 PRINSEN, LAMBERTUS, 539*b*, 540*a*.
 PRINSEN GEERLIGS DR. H. C., 820*a*.
 PULLE, PROF. DR. A., 803*a*, 808*a*.
 PUTMAN CRAMER, G. J. W., 591*a*.
- QUINTUS BOSZ, 935*a*.
- RABINDRANATH TAGORE, 914*b*, 942*a*.
 RACIBORSKI, 804*a*, 805*a* en *b*.
 RACHABI, DAVID, 614*b*.
 RAIFFEISEN, 868*b*.
 RAMELAN, 742*a*.
 RANNEPT, 630*b*.
 RATULANGI, DR. G. S. S., 921*b*.
 RAUWS, 812*b*.
 RECHINGER, 807*a*.
 REEDE, J. VAN, 592*a*.
 REIMERS, 805*a*.
 RENDLE, A. B., 809*b*.
 RHODES S. J., PATER ALEXANDER DE, 539*a*.
 RICE, T. B., 844*b*.
 RIDLEY, H. N., 644*b*, 802*b*, 806*b*, 833*b*.
 RIDLEY, 833*b*.
 RIETSCHOTEN, C. H. VAN, 587*b*, 594*b*.
 RITSEMA VAN ECK, S., 524*b*, 586*a*.
 RODENWALDT, PROF. E., 726*a*, 728*a*.
 ROELFSEMA—WESSELINK, MEYR. C. M., 789*a*.
 ROMBURG, P. VAN, 762*a*, 808*a*.
 ROOK, DE, 726*a*, 731*a*.
 ROOSLAN WONUSOKOESOMO, 919*a*.
 ROSENSTOCK, 804*b*.
 ROSSE, IR. I. TH. VAN, 783*a*.
 ROY, 528*b*, 531*b*.
 ROSS SMITH, 575*a*.
 RUTGERS, DR. A. A. L., 636*a*, 738*a*, 783*b*, 786*b*, 787*a*, 788*a*, 808*a*, 837*b*, 878*a*.
 RUTTEN, PROF., 803*a*.
 RUYSDERBEERENBROUCK, JHR. MR., 494*b*.
 RIJCKEVORSEL, L. V., 544*b*.
- SACHSE, F. J. P., 587*b*.
 SAKOENI, 609*a*.
 SALIM, H. A., 533*a* en *b*, 945*b*, 946*a* en *b*, 947*b*, 948*a* en *b*, 949*a* en *b*, 950*a*.
 SAMINE, K., 955*a*.
- SAMSI SASTROWIDAGDO, DR., 901*b*, 908*a*.
 SANDERS, J. P. N., 540*b*.
 SANG HIANG ANTABOGA, 609*b*.
 SANGADJI, A. M., 951*a*.
 SANTEN, J. J. VAN, 580*b*.
 SAFHIR, RABBI JACOB, 615*a*.
 SARTONO, MR. R. M., 901*b*, 902*a*, 905*a*, 906*a*, 907*a*, 908*a*, 913*a*.
 SATIMAN WIRJOSANDJOJO, DR., 900*a*, 942*a*.
 SCHARRER, K., 701*b*.
 SCHEEPMAKER, J. P., 584*a*.
 SCHEFFER, 818*b*.
 SCHENCK, 802*a*, 807*a*.
 SCHEPPER, PROF. MR. J. M. J., 668*b*, 669*a*, 670*b*, 671*a*, 907*b*.
 SCHIFFNER, V., 805*a*.
 SCHILT, J., 677*b*.
 SCHIMPER, 806*a* en *b*, 807*b*.
 SCHLECHTER, R., 802*a*, 809*b*.
 SCHLESINGER, PROF., 677*b*.
 SCHMIDT, O. C., 805*a*.
 SCHMUCKER, TH., 806*b*.
 SCHMÜLLING, C. L. K., 580*b*, 872*b*.
 SCHNEIDER, E. E., 644*b*, 651*a*.
 SCHOITE, 579*b*.
 SCHRIEKE, PROF. DR. B., 917*a*.
 SCHRÖTER, PROF., 806*b*.
 SCHÜFFNER, PROF., 726*a*.
 SCHULZE—DELITZSCH, 868*b*.
 SCHUMANN, MR. DR. W. M. G., 524*b*.
 SCHUSTER, 804*a*.
 SEIFENZ, 806*b*.
 SEMAEN, 527*b*, 529*a* en *b*, 531*b*, 532*b*, 533*a* en *b*, 534*a*, 536*a*, 537*a*, 899*a* en *b*, 944*a*, 952*a*, 954*b*, 955*a*.
 SENN, 807*a*.
 SHIRLEY, 804*b*.
 SIBINGA MULDER, 637*a*.
 SIEBURGH, E., 868*b*.
 SIEMENS, WERNER VON, 760*a*.
 SIMON THOMAS, A. E., 722*b*.
 SINGIH, MR. R. P., 908*a*, 910*a*, 944*b*.
 SINNETH, A. P., 764*a*.
 SINOWJEW, 536*a*.
 SITANALA, J. B., 898*b*.
 'S JACOB, MR. H., 655*a*.
 SIAMET, R., 942*b*.
 SLEE, VAN, 731*a*.
 SLOOTEN, DR. D. F. VAN, 760*a*, 801*b*, 803*a* en *b*, 809*a*.
 SLOTEMAKER, C. G., 738*a*.
 SMITH, DR. J. J., 644*a*, 801*a*, 803*a* en *b*, 806*a*, 808*a* en *b*, 809*b*, 837*b*, 838*a*.
 SMITS, P. JOH., 740*b*.
 SNEEP, 571*b*.
 SNEEVLIET, H. J. F. M., 526*b*, 527*a* en *b*, 529*a*.
 SNEI, W. C., 527*a*.
 SNELIUS, 618*b*.
 SNILDERS, C. J., 576*a*, 577*b*, 578*a* en *b*, 580*b*, 581*a*.
 SOBBAKAT, 952*a*.
 SOBROTTO, MR. DR., 912*a*

- SOEDIRO, 953*b*.
 SOEGONO, 529*a*.
 SOEJOEDI, MR., 901*b*, 904*b*.
 SOEKARDJO WIRJOPRANOTO, 944*b*.
 SOEKARNO, IR., 901*a* en *b*, 902*a* en *b*, 903*a* en *b*, 904*a* en *b*, 905*a* en *b*, 906*a* en *b*, 907*a* en *b*, 908*a* en *b*, 909*a*, 910*b*, 913*a*.
 SOEKIMAN WIRJOSANDJOJO. DR., 949*b*.
 SOEMARTA, R. M. H., 942*a*.
 SOENARJO, MR., 901*a* en *b*, 902*b*.
 SOEPRADINATA, 907*a*.
 SOERIFTO, MR., 911*b*.
 SOERJO SOEPARTO, R. M. A., 941*a*.
 SOERJOPRANOTO, R. M., 946*a*, 949*b*.
 SOESILO, 726*a*.
 SOETAN MOHAMMAD ZAIN, 919*b*.
 SOETATMO SOERIOKOSOEMA, 941*b*.
 SOETOMO, DR. R., 900*a* en *b*, 905*b*, 908*b*, 910*a* en *b*, 912*a*, 913*a*.
 SOETOPO, R., 941*a*.
 SOEWARDI SOERIANINGRAT, R. M., alias Ki HADJAR DEWANTORO, 527*a*, 908*b*, 942*a*.
 SOEWARNO, MR., 912*a*.
 SOEWONO, MR. M., 912*a*.
 SOTOMI, PROF., 679*b*.
 SPOON, IR. W., 738*a*.
 STAAL, PASTOOR TH., 540*b*.
 STAAL, S. J., MGR. W. J., 541*a*.
 STAHL, 806*a*, 808*a*.
 STAALDUINEN, B. VAN, 738*a*.
 STAM, J. C., 529*a* en *b*.
 STAFF, 806*b*, 807*a*, 879*a*.
 STEENIS, DR. C. G. G. J. VAN, 802*b*, 803*a*, 807*a* en *b*.
 STEHN, 807*b*.
 STEINMANN, A., 878*a*.
 STEPHENS, J., 738*b*.
 STEPP, 699*a*.
 STIBBE, PROF. D. G., 524*b*, 932*a*.
 STOK, PROF. DR. J. E. VAN DER, 703*b*, 705*a*.
 STOKVIS, J. E., 615*b*.
 STRATTON, 678*b*.
 STRONG CLEMENS, MARY, 802*a*.
 SUNIER, DR. A. L. J., 727*a*, 747*b*.
 SWART, N. L., 878*a*.
 SWELLENOEBER, 726*a*.
 SYDOW, 805*a*.
 TAN MALAKA, IBRAHIM GELAR DATOK, 531*a*, 532*b*, 537*a*, 899*a*, 952*a*, 956*a*.
 TAYLER, V. A., 738*a*.
 TAYLOR, E. G., 651*b*.
 TENUPHIORY, DR. W. K., 920*b*.
 TENUNAGELL, BARON, 763*b*.
 TERBURGH, DR. J., 717*b*.
 THEOBALD, 672*a*.
 THIERFELDER, DR. M. U., 740*a*.
 THODEN VAN VELSEN, MEJ. G., 679*a*.
 THOMAS, ALBERT, 909*b*, 910*a*.
 THOMASSEN À THUËSSINK VAN DER HOOP, A. N. J., 577*b*, 578*a*.
 THORENAAR, 805*b*.
 TIJPTO MANGOENKOESOMO, 527*a*, 901*a*, 954*a*.
 TJOKROAMINOTO, 532*a*, 533*a* en *b*, 944*a* en *b*, 946*a* en *b*, 947*a* en *b*, 948*a* en *b*, 949*a* en *b*, 950*a*.
 TJONDRO NEGORO, RADEN ADIPATI, 682*a*.
 TOBLER, 804*b*.
 TOEKOEL, R., 912*a*.
 TOEPOE, J. W., 922*b*.
 TONNET, 587*a*.
 TOXOPEUS, H. J., 803*a*, 821*a*.
 TREFFERS, O., 538*a*.
 TREFFERS, F., 589*a*.
 TRICHT, B. VAN, 642*a*, 643*b*, 682*a*.
 TUDELA, BENJAMIN VAN, 614*b*.
 TUMBELAKA, DR. R., 921*b*.
 ULTEE, A. J., 770*b*, 808*a*.
 UNTERS, 762*a*.
 URBAN, 804*a*.
 VAGELER, DR. P., 784*b*, 787*a*.
 VALETON, DR. TH., 644*a* en *b*, 651*a*, 770*b*, 800*b*, 801*a*, 803*a*, 808*b*, 809*b*, 820*b*.
 VASCO DA GAMA, 614*b*.
 VELDEN, PATER A. K. J. V. D., 542*a*, 544*b*.
 VELSEN, MGR. A. P. F. VAN, 542*a*.
 VENING MEINESZ, PROF. DR. F. A., 677*b*.
 VERBEET, 675*b*.
 VERBIEST, 822*a*.
 VERDOORN, FR., 805*a*.
 VERWEY, DR., 747*b*.
 VICKER (firma), 556*a*, 575*b*.
 VISSER, DR. S. W., 679*b*, 695*a*, 748*b*, 749*a*, 750*a*.
 VLAANDEREN, 804*b*.
 VOGEL, DE, 726*a*.
 VOLLENHOVEN, PROF. MR. C. VAN, 932*a* en *b*.
 VOOGD, C. N. A. DE, 802*b*.
 VOOREN, H. J., 822*b*.
 VORDERMAN, 833*a*.
 VRANCKEN, MGR. PETRUS MARIE, 540*b*, 541*a*.
 VREEDE, MR. A. G., 538*b*, 686*b*.
 VOÛTE, DR. IR. J., 677*b*, 678*b*.
 VRIES, O. DE, 878*a*.
 VROON, DR. L. J., 873*a*.
 WAAL, MR. L. A. DE, 873*a*.
 WAANDERS, HENRICUS, 539*b*.
 WALCH, 726*a*.
 WALLENQUIST, DR. A., 677*a* en *b*, 679*a*.
 WALTER, H. A., 913*b*.
 WARBURG, 771*b*, 804*a*, 806*b*.
 WARREN, C. N., 738*a*.
 WAWOROENTOE, J., 921*b*, 955*b*.
 WEBER, MEVR., 805*a*.
 WEBER, 579*b*.
 WEDDING, PHILIPPUS, 539*b*.
 WENT, JR., F. W., 808*a*, 837*b*.
 WENT, SR. PROF. F. A. F. C., 808*a*, 809*b*, 820*a*, 837*b*.
 WENTOEK, C., 955*b*.
 WESE, PROF., 805*b*.
 WIESNER, 805*b*, 806*a*, 808*a*.
 WERNER SOMBART, 614*b*.
 WESSELS, C., 544*b*.
 WESTERVELD, D. J. A., 527*a*.
 WESTHOFF, DR., 873*b*.
 WEYDEN, J. VAN DER, 585*b*, 586*a*.
 WIGGERS, G. J., 768*a*.
 WILBUR WRIGHT, 575*a*.
 WHITFORD, H. N., 644*b*, 651*a*.
 WILDEMAN, 703*a*.
 WILLEBRORD, 618*b*.
 WILLEM II, KONING, 540*a* en *b*.
 WILLETT, 882*b*.
 WINATA, A., 534*b*.
 WINANTA, 952*a*.
 WINCKEL, DR. CH. W. F., 718*a*, 721*b*.
 WIND HZN., DR. R., 732*a*.
 WINKLER, PROF. HANS, 802*b*.
 WINKLER, HUBERT, 806*b*.
 WINKLER, P. E., 815*b*.
 WINTER, 587*b*.
 WIRAGOENA, PANGÉRAN, alias CARDEEL, 658*b*.
 WOERJANINGRAT, R. M. A., 941*a*, 944*b*.
 WOLFF VAN WESTERRODE, W. P. D. DE, 868*b*, 869*a*.
 WIJBRANDS, 840*a*.
 WICKERHELD BİSDOM, R. F. J., 730*b*.
 WIJK, VAN, 679*a*, 699*b*.
 WIJNKOOP, 531*b*.
 WIJTEMA, MR. H. J., 932*b*.
 YAMPOLSKY, C., 783*b*.
 YAMAMOTO, PROF., 679*a*.
 YU, PROF., 679*b*.
 ZACUTO, ABRAHAM, 614*b*.
 ZAHLBRUCKNER, 805*a*.
 ZEEMAN, J. H., 630*a*.
 ZIMMERMAN, V., 873*a*.
 ZINOVIEV, 954*a*.
 ZON, P. VAN, 732*a*.
 ZUUR, F. A., 874*a*.

sen der nieuwe afdeelingen en van de daarin gelegen regentschappen. Een staat, gevoegd bij het besluit, geeft de daarbij vastgestelde formatie aan van het personeel ten behoeve van het Landskantoor van den Gouverneur, de Kantoren der Residenten, Assistent-Residenten en Regenten en de voor de bestrijding van kantoorbehoeften toegepaste bedragen. Bij de regeling van die formatie zijn de beginselen in acht genomen, welke te dier zake reeds zijn medegedeeld. Het Landskantoor van den Gouverneur van West-Java is gesplitst in twee bureau's: het Secretariaat en een speciaal Kantoor voor de Particuliere Landerijen, waaraan, behalve een drietal ambtenaren met den rang Controleur voor agrarische zaken, niet behoorend tot den eigenlijken dienst bij het Binnenlandsch Bestuur, met het oog op den reeds sedert verscheidene jaren in gang zijnden afkoop door het Gouvernement van die landerijen, tevens een aantal Meetmantri's zijn verbonden. Voor de leiding der nieuwe afdeelingsbureau's (residentiekantoren) is aangesteld een *Afdeelingsecretaris*, voor welk ambt ten behoeve van drie der kantoren bestemd is een der voor het gewest aangewezen Assistent-Residenten; voorts het noodige personeel met den rang van hoofdcammies, commies, enz. Het personeel van de Assistent-Residentiekantoren telt over het algemeen, behalve het benodigde aantal Inlandsche schrijvers en lagere beambten, een commies voor de dagelijkse leiding, met voor verscheidene bureau's een of twee klerken darnevens. Ook voor die kantoren dus is, in overeenstemming met den algemeenen opzet van zaken, de inrichting op zoodanige wijze geregeld, dat, niettegenstaande de inkrimping van het aantal Nederlandsche bestuursambtenaren, op den grondslag van het beginsel van meerdere zelfstandigheid van het Inlandsch Bestuur een bevredigende gang van zaken gewaarborgd kan worden.

Wat aangaat de Regentschapskantoren, welker arbeidsveld in verband met hetzelfde beginsel en met de toekomstige instelling van Regentschapsraden zich aanzienlijk zal uitbreiden, werd in de behoefte aan versterking met behoorlijk onderlegd Inlandsch bureau personeel voorzien door de aanstelling van een *Regentschapssecretaris* 1e of 2e klasse, bijgestaan, naast het personeel van de vroegere formatie, in het meerendeel der regentschappen door een *Adjunct-Secretaris*.

In afwachting van de totstandkoming der provinciale gemeenschap werd voorts voor den tijd van vier maanden voor het administratieve gewest West-Java ingesteld het ambt van *Geneestelijk Secretaris*. Aan den Gouverneur werd verder de vrijheid gelaten, om binnen het kader der vastgestelde sterkte in de voor de verschillende bestuurskantoren aangegeven formatie de wijzigingen te brengen, die hij noodig mocht oordeelen.

Aan de bepaling van art. 120 der Indische Staatsregeling, luidens welke de Gouverneur-Generaal voor de hoofden der nieuwe gewesten eene instructie vaststelt, is gevolg gegeven bij het besluit van den Landvoogd van 27 September 1925 no. 2x (Ind. Stb. 1925 no. 508), met toepas-selijk verklaring van de daarbij uitgevaardigde instructie op den Gouverneur van West-Java.

de eerlang te vormen zelfstandige provinciale gemeenschap geroepen zou zijn, om met betrekking tot de aangelegenheden harer huishouding en de tot hare medebesturende taak gebrachte belangen hare zelfbesturende functiën te vervullen, was hiermede voor de toekomstige provincie West-Java tot stand gebracht.

De aanwijzing van het gewest tot *provincie* geschiedde bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1925 no. 378, met bepaling, dat die ordonnantie in werking zou treden met ingang van 1 Januari 1926. Tegelijkertijd werden bij de ordonnanties in Stb. nos. 379 t/m 396 met ingang eveneens van genoemden datum alle regentschappen in het gebied der provincie West-Java gelijktijdig aangewezen als zelfstandige gemeenschap op den voet van artikel 67c van het toenmalig Regeeringsreglement (art. 121 van de Indische Staatsregeling).

Met het oog op den aanzienlijken tijd, die onvermijdelijk vereischt zou worden voor de verkiezingen, welke aan de inwerkingtreding van de voormelde ordonnantiën vooraf zouden moeten gaan, waren inmiddels reeds in de maand Februari van het jaar 1924, bij de ordonnantiën in Ind. Stb. nos. 80 en 81, voor de provincie West-Java en de regentschappen in die provincie *verkiezingsregelingen* vastgesteld. Alvorens de wording en de organisatie van die gemeenschappen zelve verder in beschouwing te nemen, zal bij die kiesordonnantiën en de eerste toepassing daarvan een oogenblik worden stilgestaan.

In verband met de destijds reeds in uitzicht zijnde plannen tot vorming van de provincies West-Java en Zuid-Sumatra was in het jaar 1921 in Indië een Kiesrecht-Commissie ingesteld, ten einde een schema te ontwerpen van de algemeene beginselen, die aan de regeling van het kiesrecht voor de toekomstige zelfstandige gemeenschappen ten grondslag behoorden te liggen. Van het in het volgende jaar door die Commissie uitgebracht verslag, hoezeer ook belangrijke gegevens bevattend, moest evenwel op verschillende punten bij de samenstelling van de vereichte kiesordonnantiën worden afgeweken. Tot die punten behoorde in de eerste plaats de, toen nog voor den Volksraad en de gemeenten in toepassing zijnde, verkiezing van de leden door de kiezers voor alle bevolkingsgroepen te zamen. In overleg met het Opperbestuur¹⁾, werd in die ordonnanties van het beginsel uitgegaan, dat elke bevolkingsgroep, in de Provincie- en de Regentschapsordonnantie onderscheiden, voor zoover zij met betrekking tot de samenstelling van den bestuursraad der gemeenschap het actief kiesrecht uitoefent, dit *zelfstandig* en *gescheiden* van de andere bevolkingsgroepen zou doen. Voor den *Provincialen Raad*

¹⁾ Bij het Opperbestuur deed — zooals later door den Minister is verklaard, bij de openbare behandeling in de Staten-Generaal van het wetsontwerp betreffende de Indische Staatsregeling, waarbij dezelfde beginselquaestie beslissing vorderde (zie o. m. Handelingen Tweede Kamer 1924/1925, blz. 1523) — inzonderheid zich de overweging gelden, dat voor het aanwezig zijn van het noodige vertrouwen in den verkozone bij de eigen bevolkingsgroep, geringe waarborgen zouden bestaan bij een stelsel van verkiezing, waarbij de steun van andere bevolkingsgroepen den doorslag zou kunnen geven.

wordt dit kiesrecht door alle de drie groepen, iedere groep op zichzelf, uitgeoefend met betrekking tot het gedeelte van de leden harer eigen categorie, dat door verkiezing moet worden aangewezen. In de *Regentschapsraden* wordt voorloopig alleen een deel der inheemsche leden verkozen, totdat ook van de andere groepen het verlangen zal uitgaan, om hare vertegenwoordigers in die organen te kiezen.

De verkiezing der leden van den *Provincialen Raad*, welke langs dien weg zitting in dien Raad verkrijgen, geschiedt door de leden van de binnen de provincie gelegen regentschapsraden en gemeenteraden, waarbij hij, die lid is van meer dan één raad, slechts in één dier colleges zijne stem kan uitbrengen. Voor de verkiezing van de Nederlandsche en de uitheemsche leden vormt de geheele provincie één kiesdistrict; voor die van de inheemsche leden wordt de provincie verdeeld in kiesdistricten, elk omvattend het gebied van ééne residentie, derhalve voor de onderwerpelijke provincie in negen kiesdistricten.

Voor zoover de inheemsche leden van den *Regentschapsraad* door verkiezing worden aangewezen, geschiedt deze met toepassing van een getrapst stelsel, namelijk met behulp van *kiesmannen*, welke in elk kiesdistrict worden gekozen door de kiesgerechtigden. In elke Inlandsche gemeente (*desa*) wordt in de maand Mei van het jaar, waarin eene verkiezing van leden van den *Regentschapsraad* moet plaats hebben, op iedere 500 inwoners één kiesman aangewezen door de kiesgerechtigden. Als kiesgerechtigd zijn, luidens de gewijzigde omschrijving in Ind. Stb. 1925 no. 400, aan te merken de ingezetenen van het regentschap, die inheemsch onderdaan, niet-Nederlander zijn, den leeftijd van 21 jaar naar schatting hebben bereikt en hetzij gerechtigd zijn tot deelneming aan de verkiezing van dorpschoufden en bestuurders, hetzij over het laatstverloopen dienstjaar zijn aangeslagen in eenige lands-, provinciale of regentschapsbelasting dan wel in zoodanige belasting zoden zijn aangeslagen, indien zij niet voor een deel of voor het geheel van hun inkomen vrijstelling genoten.

Om tot kiesman te kunnen worden gekozen, moet men eveneens aan de vorenstaande eischen voldoen en bovendien kunnen lezen en schrijven, naar schatting den leeftijd van 25 jaren hebben bereikt, tot het mannelijk geslacht behooren en ingezetene zijn van de *desa* of den kieskring, dan wel — wanneer het betreft gebiedsdeelen, die niet tot een dezer behooren — ingedeeld zijn bij de *desa*, door welke men tot kiesman wordt gekozen.

Voor zooveel niet bij provinciale verordening anders is bepaald, vormen voor de regentschapsverkiezingen de administratieve districten de kiesdistricten. De aanwijzing van de kiesmannen geschiedt ten overstaan van eene kiescommissie, samengesteld uit het *Onderdistrictshoofd* en twee door het *Districtshoofd* aan te wijzen leden, en overeenkomstig de plaatselijke voor de verkiezing van dorpschoufden bestaande gebruiken of door het dorpsbestuur uit te vaardigen regelen. Voor elk der kiesdistricten wordt door den Voorzitter van den *Regentschapsraad* een ambtenaar aangewezen, die overeenkomstig de van de verschillende kiescommissiën in afschrift ontvangen processen-verbaal een lijst opmaakt, in alphabetische volgorde, van de namen der kiesmannen.

De *candidaatsstelling* voor het lidmaatschap van

den *Provincialen Raad*, waarvoor een der eerste acht dagen van de maand October wordt aangewezen, vindt schriftelijk plaats, met gebruikmaking van bepaalde formulieren. De opgaven, welke door ten minste drie kiezers ondertekend moeten zijn, worden persoonlijk door een of meer der ondertekenaars ingeleverd bij de Voorzitters van de regentschaps- en gemeenteraden. Na afloop van den termijn van inlevering worden de opgaven van kandidaten gezamenlijk toegezonden aan het ter hoofdplaats van de provincie zitting houdend stemkantoor, bestaande uit een voorzitter en twee leden, zoomede uit twee plaatsvervangende leden, alle benoemd door het College van Gedeputeerden. Het stemkantoor voegt de ingeleverde opgaven samen tot lijsten en wel tot afzonderlijke lijsten voor de geheele provincie, ten behoeve van de groep der Nederlanders en der uitheemsche onderdanen niet-Nederlanders, en tot afzonderlijke lijsten voor de verschillende kiesdistricten der provincie, voor de groep der inheemsche onderdanen, niet-Nederlanders. Is op de lijst voor een groep of een kiesdistrict geen candidaat gebracht, dan verklaart het stemkantoor dat niemand voor die groep of dat kiesdistrict is gekozen. Zijn voor een groep of een kiesdistrict evenveel kandidaten op de lijst gebracht als er plaatsen te vervullen zijn, of minder, dan verklaart het stemkantoor deze kandidaten verkozen. In het eerste en, voor zooveel noodig, in het tweede geval wordt in de opengebleven plaatsen voorzien door benoeming door den Gouverneur-Generaal. Zijn voor een groep of een kiesdistrict meer kandidaten dan er plaatsen te vervullen zijn op de lijst gebracht, dan heeft stemming plaats.

De *stemming* voor den *Provincialen Raad* geschiedt in daarvoor uitgeschreven afzonderlijke vergaderingen van de regentschaps- en gemeenteraden op den door den Gouverneur vast te stellen datum, ten minste 14 dagen na den dag der candidaatsstelling en ten hoogste 30 dagen na de bekendmaking door het stemkantoor van de candidatenlijsten. De Voorzitter van den Raad wijst twee leden aan, die met hem als voorzitter een stemcommissie vormen. Iedere kiezer, die zich voor de stemming aanmeldt, ontvangt van den Voorzitter een stemkaart voor de groep, waartoe hij behoort, met het oog waarop de kaarten voor elke der drie groepen eene afzonderlijke kleur hebben. Nadat de kiezers hun stem uitgebracht hebben, wordt van elke groep het aantal ingeleverde stemkaarten door den Voorzitter aan de aanwezige kiezers bekend gemaakt. De ingeleverde stemkaarten worden vervolgens in verzegelde pakken aan het stemkantoor ter hoofdplaats der provincie gezonden, welk kantoor ten spoedigste eene openbare zitting houdt ter vaststelling van den uitslag, daarbij, indien meer dan één lid moet worden gekozen, rekening houdend met het kiesquotient, voor eene verkiezing vereischt, — zijnde het cijfer, verkregen door deeling van het geheele aantal ingeleverde stemkaarten door het aantal te vervullen plaatsen, vermeerderd met één, na verhooging c. q. tot het onmiddellijk daarboven liggend geheele getal. Elke stemkaart geldt daarbij als één stem voor den eersten daarop geplaatste candidaat, terwijl zoodra deze het kiesquotient heeft bereikt, de volgende stemkaarten, waarop de naam van den aldus gekozen voorkomt, verder als eene stem gelden voor den volgende daarop geplaatste candidaat, die het

kiesquotient nog niet heeft bereikt. Indien, nadat alle stemkaarten zijn voorgelezen, nog niet zooveel personen zijn verkozen als er plaatsen te vervullen zijn, geschieden naar hetzelfde beginsel eene tweede en zoo noodig verdere voorlezingen, waarbij iedere door een candidaat verkregen stem wordt opgeteld bij de stemmen, die hij bij eene vorige voorlezing heeft verkregen, totdat hij het kiesquotient heeft bereikt.

De uitslag der verkiezing wordt ten slotte door den Voorzitter bekend gemaakt, waarna op eventueel door de in de zaal aanwezigen ingebrachte bezwaren dadelijk in hoogste instantie door het stemkantoor wordt beslist. Van de verrichtingen van het stemkantoor maakt de Voorzitter een proces-verbaal op, dat door alle leden van het kantoor wordt onderteekend, zoo spoedig mogelijk openbaar wordt gemaakt in het provinciaal blad en aangeplakt wordt aan de kantoren der regentschaps- en gemeenteraden.

Overgangsbepalingen. aangevuld bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1925 no. 399, regelen voorts o. m. den loop der eerste verkiezing en het geval, dat de Provinciale Raad, het College van Gedeputeerden en de Gouverneur nog niet zijn benoemd of ingesteld en dat er nog geen provinciaal blad bestaat. In dit geval is het de Gouverneur-Generaal, die de functien van de genoemde organen uitoefent en geschieden de vereischte bekendmakingen in de Javasche Courant. Voor de eerste maal geschiedt de verkiezing door de personen, welke, ofschoon zij nog niet als zoodanig zijn opgetreden, inmiddels herreids gekozen en benoemd zijn tot lid van de aanstaande regentschapsraden en door de leden van de gemeenteraden, eene bepaling, welke het practisch mogelijk maakt, al dadelijk bij de instelling eener provinciale gemeenschap de samenstelling van den Provincialen Raad te doen plaats vinden, voor de daartoe aangewezen plaatsen in den Raad, door middel van verkiezing. Totdat daarin bij ordonnantie zal zijn voorzien, is het overigens in het algemeen aan den Gouverneur overgelaten, nadere voorschriften te geven voor die gevallen of ten aanzien van die punten, waaromtrent bij de uitvoering blijkt, dat zij in de ordonnantie geene of geene voldoende regeling vinden.

Aansluitend aan hetgeen met betrekking tot de *Regentschapsraden* is aangetoekend omtrent de keuze van de ten behoeve der verkiezing van inheemsche leden voor die raden desagewijs aan te wijzen kiesmannen, zij aangaande de *candidaatstelling* voor het lidmaatschap van die lichamen het volgende medegedeeld.

De dag van de periodieke verkiezing der leden van die raden is de derde Dinsdag der maand Juli. Op dien dag kunnen bij den ambtenaar, die — gelijk reeds is medegedeeld — voor het kiesdistrict, derhalve in het algemeen voor het administratief district, wordt aangewezen voor de opmaking der kiesmannenlijst, te diens kantore van des voormiddags acht tot des namiddags één uur door de kiesmannen van het district opgaven in bepaalden vorm van candidaten worden ingeleverd, welke tweemaal zooveel namen mogen bevatten als er plaatsen in het kiesdistrict te vervullen zijn. De opgaven moeten door ten minste drie kiesmannen onderteekend zijn, met vermelding, naast de onderteekeningen, van hunne namen in duidelijk leesbaar schrift. Behalve ingeval de gezamenlijke opgaven van candidaten voor een

kiesdistrict een gelijk aantal namen bevatten als er in het district leden moeten worden verkozen, in welk geval alle candidaten verkozen zijn, wordt door voormelden ambtenaar een lijst der candidaten opgemaakt in alphabetische volgorde, van welke lijst iedere kiesman een exemplaar ontvangt.

De *stemming* is aldus geregeld, dat de hierboven bedoelde ambtenaar voor zijn kiesdistrict een dag daartoe vaststelt, zoodanig dat ten minste vier weken zijn verlopen na den dag, waarop de candidatenlijsten aan de kiesmannen zijn verzonden. Tenzij bij provinciale verordening anders is bepaald, heeft de stemming plaats op de districtshoofdplaatsen van des morgens 8 uur tot des namiddags 1 uur ten overstane van een stemkantoor, bestaande uit genoemden ambtenaar als lid en voorzitter en twee andere leden, die, evenals twee plaatsvervangende leden, door den Voorzitter van den Regentschapsraad worden benoemd. (Gedurende de zitting zijn — behoudens de getroffen voorzieningen voor het geval van ziekte of noodzakelijke verhindering — steeds de voorzitter en twee leden in het stemkantoor aanwezig. Tot de stemming worden uitsluitend de kiesmannen toegelaten, waarvan ieder een stembiljet ontvangt ter invulling met de namen zijner candidaten in de volgorde, waarin hij aan hen de voorkeur geeft. Een kiesman kan, wanneer hij zich bij de invulling vergist, éénmaal een nieuw stembiljet verkrijgen tegen inlevering van het eerst overhandigde. Blijkt een kiesman lichamenlijk hulpbehoevend, dan kan de voorzitter van het stemkantoor toestaan, dat hij zich doet bijstaan. Gedurende den tijd der zitting van het stemkantoor zijn de kiesmannen bevoegd in het stemlokaal te vertoeven, voor zoover de orde daardoor niet wordt verstoord en de voortgang der stemming niet wordt belemmerd. Zij kunnen aldaar tegen vermeende afwijkingen van de kiesvoorschriften bezwaren inbrengen, waarvan in het proces-verbaal der stemming melding wordt gemaakt. Nadat de stemming is afgelopen, wordt het aantal kiesmannen, dat blijkens het aantal ingeleverde kaarten aan de verkiezing heeft deelgenomen, en het aantal niet gebruikte en teruggegeven stembiljetten aan de aanwezige kiesmannen bekend gemaakt.

De vaststelling van den uitslag vindt plaats in den namiddag van den dag, waarop de stemming is geschied. Het stemkantoor komt daartoe weder bijeen en bepaalt na opening van de stembus en na telling van het aantal daarin aanwezige stembiljetten het kiesquotient naar denzelfden regel, als is medegedeeld voor de verkiezingont en behoeve van den Provincialen Raad. De verdere behandeling van zaken en de aanwijzing van de gekozenen hebben eveneens plaats naar bepalingen van denzelfden aard als die, welke ter zake voor laaststgenoemden raad gelden.

Bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1925 no. 286, ter aanvulling strekkend van de onderwerpelijke regeling, is met het oog op eventuele leemten in de bepalingen dier regeling aan den Gouverneur wederom een gelijke machtiging gegeven, als met betrekking tot de provinciale kiesordonnantie hierboven vormeld. Daarbij, zoowel als in de kiesregeling zelve voor de regentschapsraden, zijn tevens weder enkele overgangsbepalingen gesteld. Luidens die bepalingen worden, zoolang er nog geen provinciaal raad of regentschapsraad is, de

aan deze organen of aan hunne voorzitters opgedragen verrichtingen vervuld door den Gouverneur en door den Regent. De tijd van de periodieke verkiezing der leden van de regentschapsraden in West Java werd voorts voor de eerste maal bepaald op den derden Dinsdag der maand Augustus 1925, terwijl enkele voorbereidende verrichtingen en bevoegdheden werden opgedragen, zoolang de Gouverneur nog niet in functie was getreden, ieder voor zijn gewest aan de toenmalige Residenten van Bantam, Batavia, Preanger-Regentschappen en Cheribon.

Met behulp van deze kiesrechtordonnanties was het mogelijk de samenstelling van den Provinciaal Raad en van de Regentschapsraden zoo tijdig te doen plaats vinden, dat op 1 Januari 1926 de provincie West-Java en de zelfstandige gemeenschappen der in die provincie gelegen regentschappen tot stand konden komen. Het was niettemin te verwachten, dat de uitvoering dier kiesregelingen en wel inzonderheid de eerste toepassing van de bepalingen nopens den regentschapsraad, met de daartoe vereischte aanwijzing van kiesmannen in alle desa's van het regentschap, alleen met groot beleid van bestuurszijde tot eene aannemelijke oplossing zouden zijn te brengen. De ondervinding met de verkiezingen der dorpschoudeken, die ondanks een practijk van tientallen jaren nog steeds de grootste oplettendheid van het bestuur vorderen, om een behoorlijk verloop te verzekeren en ongeoorloofde feiten te weren, kon in dat opzicht bezwaarlijk tot hooge verwachtingen stemmen. En dit te minder nog in dit geval, waarbij het in tegenstelling met de verkiezingen der desahoudeken een nieuwe instelling betrof, waarvan de juiste beteekenis en het doel aan de groote meerderheid der bevolking voorshands nog minder duidelijk voor oogen zullen staan. Hoe dit zij, op over het algemeen bevredigende wijze is overeenkomstig de voorschriften in de maand Mei 1925 de eerste verkiezing van de kiesmannen verlopen, waarna ook verder de aanwijzing der leden door benoeming zoowel als door verkiezing regelmatig heeft plaats gevonden, zoodat in de maand October de samenstelling der Regentschapsraden haar beslag had gekregen. De verkiezingen en de benoemingen voor den Provinciaal Raad van West-Java zijn daarop eveneens naar de eischen der bepalingen gevolgd.

Terugkeerend tot de totstandbrenging en de staatsrechtelijke organisatie van de zelfbesturende gemeenschappen, zal thans in de eerste plaats een beknopt overzicht moeten volgen van de hoofdtrekken der reeds genoemde instellingsordonnantie in Ind. Stb. 1925 no. 378 van de provincie West-Java.

Het gewest *West-Java*, in inheemsche talen aan te duiden als *Pasundan*, is eene provincie, verklaart het eerste artikel der Algemeene bepalingen in hoofdstuk I van die ordonnantie, terwijl *Batavia* bij artikel 2 tot zetel van het provinciaal bestuur werd aangewezen. Een amendement van eene meerderheid in den Volksraad, om niet *Batavia* maar *Bandoeng* tot hoofdplaats der provincie te verheffen, waarmede het centrum van gewestelijk bestuur op verren afstand verwijderd ware geworden van het aloude centrum van handelsverkeer, vond bij de Regeering geen ingang.

Bij het volgende artikel werden de ressorten en de plaatselijke raden opgeheven van Bantam, Batavia, *Buitenzorg* en *Krawang*, *Priangan*, *Cheribon* en *Indramajoe*, welke, gelijk medegeedeeld, bij de instelling van het administratiegewest *West-Java* (Ind. Stb. 1925 no. 285) als overgangsmaatregel in het leven waren geroepen.

Artikel 4 bepaalt de samenstelling van den Provinciaal Raad van West-Java op 45 leden, waaronder 20 onderdanen-Nederlanders, 20 inheemsche onderdanen-niet-Nederlanders en 5 uitheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, van welke onderscheidenlijk 11, 13 en 3 door verkiezing en de overigen door benoeming worden aangewezen. Van de 13 door verkiezing aan te wijzen Inlandsche leden worden, luidens artikel 5, door de kiezers van elke der afdelingen (residentiën) Bantam, Buitenzorg, Krawang, West-Priangan, en Indramajoe aangewezen één lid en door de kiezers van elke der afdelingen Batavia, Midden-Priangan, Oost-Priangan en Cheribon twee leden. Ook dit punt had in den Volksraad eene levendige gedachtenwisseling uitgelokt, verband houdend met de omstandigheid, dat — in afwijking van hare vroegere inzichten — de Indische Regeering, in aansluiting aan de inmiddels door de Wetgevende Macht in Nederland voor den Volksraad in diens toekomstige vorm aangenomen verhoudingen, een raad had ontworpen, waarin het Nederlandsche element tegenover het inheemsche in de meerderheid was. Na overleg met het Opperbestuur aanvaarde die Regeering den middenweg, in de bovenstaande cijfers uitgedrukt; een oplossing, waarvoor al dadelijk was aan te voeren, dat de staatkundige overwegingen, welke de Tweede Kamer in afwijking van de wetsvoordracht der Regeering hadden doen besluiten tot eene meerderheid als evenbedoeld in den Volksraad, voor de gewestelijke bestuursraden in Indie niet van gelijke beteekenis waren.

Het tweede hoofdstuk der instellingsordonnantie van de provincie West-Java, betrekking hebbende op de huishouding en het medelbestuur dier provincie, bestaat uit twee afdelingen, waarvan de eerste tot onderwerp heeft de overdracht van bevoeientissen van het Centraal Gezag op de provincie, de tweede de overdracht aan de provincie van de huishouding der opgeheven lokale raden binnen het gewest, voor zoover deze niet overgaat op de daarbinnen gelegen regentschappen.

De eerstbedoelde overdracht omvatte — behoudens voor de ressorten der stadsgemeenten — vooreerst de overbrenging op provinciale en lagere organen van verschillende bevoegdheden en verrichtingen, betrekking hebbende op de Inlandsche Gemeente-ordonnantie en het Reglement op de verkiezing, de schorsing en het ontslag van de hoofden der Inlandsche gemeenten op Java en Madoera. Voorts de overdracht aan den Provinciaal Raad van West-Java van de bevoegdheid tot regeling der verplichting van particuliere ondernemingen van landbouw en nijverheid en dergelijke bedrijven tot herstel van de door hun karretransport aan desawegen en daarin gelegen kunstwerken toegebrachte schade; van die tot vaststelling, met inachtneming van artikel 57, eerste en tweede lid, van het toenmalig Regeeringsreglement (art. 46 der Indische Staatsregeling) en na inwinning van het advies der regentschapsraden, onder nadere goedkeuring van den Gouver-

neur-Generaal van regelen nopens den aard en den duur als anderszins der verplichte persoonlijke diensten van de inheemsche bevolking, alsmede van het recht tot vaststelling en wijziging van de grenzen der stadsgemeenten, wordende voor alle overige plaatsen deze laatste bevoegdheid uitgeoefend door het College van Gedeputeerden, behoudens raadpleging in het eerste geval van den betrokken Gemeenteraad, in het tweede geval van den Raad van het regentschap. Wijders de overdracht, aan genoemden Provincialen Raad, van de bevoegdheid tot regeling van het begraven van lijken van Europeanen en Inlanders en met hen gelijkgestelde personen. Aan de Provincie West-Java werd verder, behoudens de nader bij ordonnantie vast te stellen uitzonderingen en beperkingen, overgedragen het beheer van de binnen haar gebied gelegen stroomden, rivieren, bronnen, beken, meren, kanalen en waterleidingen, welke den Lande behoeven, met bevoegdheid om onder haar toezicht dat beheer voor daarvoor in aanmerking komende deelen aan anderen over te dragen. De Provinciale Raad werd voorts gemachtigd, bij verordening regelen te treffen omtrent den aanleg van beschouwingen, kaaimuren of andere werken langs de oevers van vlotbare en bevaarbare stroomden en rivieren, alsmede nopens het boren van artesische putten door anderen dan den Staat, terwijl aan de Provincie nog werd toegekend het beschikkingsrecht over de niet in artikel I der Indische Mijnwet genoemde delfstoffen, voorkomende in tot het vrij domein van den Lande behorende gronden. Aan de Provincie werden ten slotte overgedragen het vervoer en de verkoop van zout binnen haar gebied, o. m. met dien verstande dat de wijze, waarop, en de voorwaarden, waaronder die overdracht zou geschieden, nader bij ordonnantie zouden worden bepaald; voorts nog de op 1 Januari 1926 bestaande Landsautomobiëldiensten binnen het gewestelijk gebied, onder nader door den Gouverneur-Generaal te regelen voorwaarden¹⁾.

Afdeling II behelsde in de eerste plaats het beginsel, dat de eigendommen, baten en lasten, rechten en verplichtingen van de hierboven genoemde, bij artikel 3 der ordonnantie opgeheven ressorten van die ressorten overgingen op de provincie West Java, voor zoover zij niet bij de betrekkelijke instellingsordonnanties werden overgedragen aan de binnen de provincie gelegen regentschappen. In het bijzonder werd de provincie tegenover de schuldeischers verplicht tot voldoening van alle vorderingen, voortspruitend uit overgenomen of aangegane leeningen en andere schulden; ook van die, welke in het bijzonder waren aangegaan ten behoeve van de aan de regentschappen in beheer gegeven zaken, behoudens de bevoegdheid tot terugvordering van de regentschappen van hun bij ordonnantie aangewezen aandeel in die leeningen en schulden en de daarop vallende renten. Door de provincie zouden in beheer worden overgenomen de bij de opgeheven ressorten in beheer geweest zijnde wegen met daartoe behorende werken, onder toekenning voorts van de bevoegdheid om openbare wegen met de daartoe behorende werken, in beheer bij

binnen de provincie gelegen zelfstandige gemeenschappen, de beheerders gehoord en behoudens goedkeuring der Regering, in het beheer der provincie over te brengen, met oplegging e.q. aan hen, die van den onderhoudslast worden bevrijd, van eene jaarlijksche, afkoopbaar te stellen, uitkeering, niet hooger dan het gemiddelde van de over de laatstverloopen drie jaren aan het onderhoud werkelijk bestede kosten. Aan het gewest werden overgedragen verscheidene door de plaatselijke raden der opgeheven ressorten geëxploiteerd geweest zijnde werken, bedrijven en instellingen: drinkwatervoorzieningen, electriciteits- en waterleiding-bedrijven, ziekenhuizen enz.

De locale verordeningen der opgeheven ressorten zouden als provinciale verordeningen in hetzelfde gebied blijven gelden, met uitzondering in het algemeen van belastingverordeningen. Die uitzondering evenwel zou niet betreffen verordeningen, welke regelen gaven ten aanzien van de heffing of invordering van wegenbelasting, motorrijtuigenbelasting, opcenten op de Landsverpondings-, personeele- of inkomstenbelasting en bijdragen voor verleende vrachtautovergunningen. Verdere bepalingen, ten deele vervat in eene aanvullende ordonnantie in Ind. Stb. 1926 no. 326, regelden dit onderwerp in nadere bijzonderheden, ook voor het geval dat het verkieslijk werd geacht, de hierboven bedoelde verordeningen als regentschaps- in plaats van als provinciale verordeningen van kracht te doen blijven.

Voor zooveel de bedoelde locale verordeningen niet vóór dien tijd door provinciale of regentschapsverordeningen waren vervangen, zouden zij voorts in elk geval ophouden te werken vijf jaren na den dag van instelling der provincie West-Java, derhalve op 1 Januari 1931.

In hoofdtrekken is hiermede de werkkning van de eerste Indische provincie geschetst, zooals hare instellingsordonnantie dien geregeld heeft. Die regeling, wel verre van in dat opzicht weer te geven hetgeen naar de bedoelingen van den wetgever het provinciaal bestuursinstituut in de toekomst voor Indië zal zijn, werd integendeel door de gedachte beheerscht van aanvankelijke beperking der taak van het nieuwe lichaam. Al dadelijk echter heeft de Regering haar voornemen kenbaar gemaakt, om zoodra de omstandigheden dit toelieten geleidelijk verschillende andere belangrijke takken van dienst geheel of gedeeltelijk aan de provincie over te dragen, met gebruikmaking tevens, waar noodig, van de medewerking van het regentschap. In de Memorie van Toelichting, die het ontwerp der wet van 1922 betreffende de bestuursvorming vergezeldde, was — gelijk reeds bleek — de bedoeling tot vorming van krachtige provinciale eenheden, zooveel mogelijk de uitvoering der Staatstaak binnen haar gebied van het Centraal Gezag overnemend, eveneens uitdrukkelijk op den voorgrond gesteld.

Met de instelling der provincie West-Java ging, zooals bereids in het licht werd gesteld, gepaard de aanwijzing, bij de instellingsordonnantien in Ind. Stb. 1925 nos. 379—396, als zelfstandige gemeenschap op den voet van het tegenwoordig artikel 121 der Indische Staatsregeling van de 18 regentschappen Sérang (te voren Noord-Bantam) Pandeglang, Lebak, Batavia, Meester-Cornelis, Buitenzorg, Krawang, Soekaboemi, Tjandjoer, Bandoeng, Soemedang, Garoot, Tasikmalaja,

¹⁾ Zie omtrent deze en verdere overdrachten van bevoegdheden Ind. Stb. 1925 nos. 484, 578, 649, 650, 688 en 1926 nos. 177, 219 e.a.

Tjiamis, Cheribon, Koeningan, Indramajoe en Madjalengka. De zelfstandige gemeenschappen der regentschappen Batavia, Meester-Cornelis, Buitenzorg, Soekaboemi, Bandoeng en Cheribon werden daarbij in dier voege beperkt, dat haar ressort, gelijk bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1926 no. 373 nader is vastgesteld, zich niet zou uitstrekken tot het gebied van de gemeenten, gelegen binnen de grenzen van het regentschap in administratieven zin. Tusschen de ressorten van die gemeenschappen en die van de bedoelde gemeenten, welke bestemd waren om weldra op den voet van hetzelfde artikel der Indische Staatsverging tot hiërarchisch gelijke zelfstandige gemeenschappen te worden aangewezen, werd aldus territoriaal eene scheiding getrokken.

Terwijl bij voldoening aan den in 1919 uitgeoefenden aandrang, om bij voorbaat reeds hier en daar voor de regentschappen op Java en Madoera over te gaan tot vorming van locale ressorten op den voet der Decentralisatiewetgeving (zie REGENTSCHAPSRADEN. Aanvullingen blz. 101), gemis van de noodige encadering, in den vorm van een nauw daarbij aansluitend provinciaal verband, niet zou hebben nagelaten de kans van welslagen te verzwakken en ook uit een staatkundig oogpunt eene zoodanige toepassing bij keuze niet vrij van bedenkingen ware geweest, zijn thans die bezwaren ontgaan. De invoering der regentschapsraden — van vele zijden met groote, somwijlen met te groote verwachtingen tegemoet gezien — is daarbij niet eene proefneming, maar een voldongen feit. De instelling zelve, in plaats van in lossen bodem geworteld te zijn, vindt, als vitaal onderdeel van een in hecht onderling verband opgebouwd samenstel van bestuursorganen, in dien onderlingen samenhang van het geheel van den aanvang af krachtigen steun. Ook onder die gunstige omstandigheden evenwel laat het zich aanzien, dat niet anders dan in den loop der jaren de instelling in breeden zin zich een plaats zal verwerven in het volksbewustzijn en bij de bevolking de gewenschte waardeering zal vinden.

De samenstelling van de raden van bestuur der zelfstandige gemeenschappen van het achtenttal regentschappen der provincie West-Java, zooals die bij de voormelde instellingsordonnanties werd vastgesteld, is hiernaast in het overzicht aan den voet der kolom aangegeven ¹⁾.

Het element der Inlandsche leden is, blijkens de daarin vermelde cijfers, in de regentschapsraden in overwegende mate in de meerderheid. Voor verreweg het meerendeel der zetels van die bevolkingsgroep geschiedt de vervulling door verkiezing, welke, ingevolge de hiervóór besproken regentschapskiesordonnantie in Ind. Stb. 1924 no. 81, districtsgewijs plaats vindt, met behulp van door de kiesgerechtigden der desa's aangewezen kiesmannen. Het aantal aldus in een district te verkiezen Inlandsche leden loopt voor de regentschappen der provincie West-Java uiteen van één tot zes. De overige inheemsche leden worden krachtens het tweede lid van artikel 5 der Regentschapsordonnantie in Ind. Stb. 1924 no. 79 benoemd door den Gouverneur der provincie, na indiening door den Regent van eene aanbeveling van twee personen voor elke te vervullen plaats. Zij vormen in den Regentschapsraad een aanvullend element, dat vooral voor eene maatschappij als deze, in het aanvangsstadium van

staatkundige ontwikkeling verkeerend, niet zou mogen ontbreken en, zooals inzonderheid de ervaring met den Volksraad heeft doen blijken, bij eene goede hanteering van het recht van benoeming van groot nut voor het welslagen der instelling kan zijn.

Aan de zelfbesturende gemeenschappen in de onderhavige regentschappen is bij de instellingsordonnantien een aantal onderwerpen in beheer overgedragen, te voren deel uitmakend van de belangen, welke aan het gedecentraliseerde gewest en laatstelyk aan het als overgangsmaatregel daarvoor in de plaats getreden lokaal ressort waren toevertrouwd. Die onderwerpen betreffen in het algemeen — voor zooveel in het regentschap zich voordoend — de zorg voor openbare wegen met de daartoe behoorende werken, voor pleinen en plantsoenen, voor ten algemeenen nutte strekkende spoelleidingen, goten en riolen, artesische putten, drinkwaterleidingen en badplaatsen. Verder voor pasars en pasarloodsen, overvaarten, algemeene slachtplaatsen, algemeene begraafplaatsen, straatverlichting, brandspuithuizen, ziekeninstellingen en andere zaken van dien aard. Ook hierbij staat men overigens nog aan het begin van een organisatie, die, wat betreft bemoeienis met de belangen van de bevolking op het gebied van landbouw, veeteelt, onderwijs, volkscredietwezen, volksgezondheid en zoovele andere gewichtige factoren meer van het volksbestaan, de ruimste vooruitzichten opent, aan welke niet alleen met betrekking tot de provincie maar ook voor de regentschappen sedert nog ten aanzien van verschillende onderwerpen van meerdere of mindere beteekenis verwezenlijking is gegeven.

Voor zoover de genoemde of de daartoe beho-

Regentschappen.	Aantal leden vanden Regentschapsraad.				Van de inheemsche onderdanen niet-Nederlandsers worden:	
	Onderdanen Nederlanders.	Inh. onderdanen niet-Nederlanders.	Uith. onderdanen niet-Nederlanders.	Totaal.	Verkozen.	Benoomd.
Serang	2	21	2	25	13	8
Pandeglang . .	2	13	2	17	9	4
Lebak	2	13	2	17	9	4
Batavia	2	20	5	27	14	6
Meester-Cornelis	2	19	4	25	13	6
Buitenzorg . .	5	22	4	31	16	6
Krawang . . .	5	23	3	31	16	7
Soekaboemi . .	5	22	2	29	15	7
Tjiandjoer . .	4	19	2	25	13	6
Bandoeng . . .	10	23	2	35	18	5
Soemedang . .	2	13	2	17	9	4
Garoet	5	22	2	29	15	7
Tasikmalaja . .	4	23	2	29	15	8
Tjiamis	2	13	2	17	9	4
Cheribon . . .	5	24	4	33	17	7
Koeningan . .	2	14	3	19	10	4
Indramajoe . .	3	19	3	25	13	6
Madjalengka . .	3	16	2	21	11	5

rende onroerende zaken lantstelijk aan het vorenbedoeld tijdelijk ressort toebehoorden, is de eiding om daarvan op het autonome regentschap overgegaan, terwijl luidens de instellingsordonnanties bij ordonnantie wordt bepaald, tot welk bedrag het regentschap heeft bij te dragen in aflossing en rentebetaling van de door het betrokken voormalige gewest en het daarvoor in de plaats getreden tijdelijke ressort aangegeane en door de provincie West-Java overgenomen leeningen. De inventarisartikelen, behorende bij of benodigd voor het beheer, het onderhoud en de herstelling van de voormelde zaken, en alle overige binnen het regentschap zich bevindende, aan meerbedoeld tijdelijk ressort toebehoord hebbende inventarisartikelen, voor den dienst van het regentschap benodigd, zijn voorts kosteloos daaraan afgestaan.

Van de locale verordeningen, welke tot de inwerkingtreding van de instellingsordonnantie van kracht waren voor het opgeheven ressort van den betrokken plaatselijken raad, blijven, ingevolge het bepaalde bij die ordonnantie, voor het regentschap als regentschapsverordeningen gelden alle verordeningen, welke regelen geven ten aanzien van de heffing en invordering van belastingen, behalve die, genoemd in de ordonnantie tot instelling van de provincie West-Java, van welke bij de bespreking van die ordonnantie bereids eene opsomming is gegeven. Voor zoover echter de dientengevolge gehandhaafde verordeningen niet vóór dien tijd door regentschapsverordeningen zijn vervangen, houden zij wederom in elk geval op te gelden vijf jaren na den dag van instelling van het regentschap.

Aan verschillende regentschappen is bij de instellingsordonnantie alsnog overgedragen het beheer over de binnen het gebied gelegen, aan den Lande toebehoorende, pasanggrahans, met kosteloozen afstand van de inventarisartikelen, alsmede dat van de in het gebied voorkomende vogelnestklippen en vleermuizen-grotten, voor zoover daarop of ten aanzien daarvan geene rechten worden uitgeoefend door anderen.

Luidens de slotbepaling der instellingsordonnanties van de zelfstandige gemeenschappen der regentschappen van West-Java traden die verordeningen, evenals de instellingsordonnantie der provinciale gemeenschap zelve, in werking met ingang van 1 Januari 1926.

Vermelding vereischt hier tevens nog het besluit van den Gouverneur-Generaal in Ind. Stb. 1925 no. 554, waarbij eene regeling werd vastgesteld omtrent den overgang van ambtenaren in dienst van locale ressorten in den dienst van provincie of regentschap en van de voorwaarden, waaronder die overgang plaats heeft.

De begrooting voor de provincie West-Java, vastgesteld, ingevolge artikel 83 van de Provincie-ordonnantie, voor de eerste maal bij besluit van den Gouverneur-Generaal en in Ind. Stb. 1925 no. 452 opgenomen, wijst over het dienstjaar 1926 op een eindcijfer aan uitgaven voor den Gewonen Dienst van / 6.297.580, voor den Buitengewonen Dienst van / 709.347, te zamen / 7.006.927. De vele memorieposten, waarvan aanvankelijk gebruik moest worden gemaakt, ontnemen echter aan die eindcijfers elke werkelijke betekenis als zoodanig. Eerst wanneer die memorieposten in cijfers omgezet zullen zijn, zal van de financiële

huishouding der provincie een juister beeld verkregen worden, dat ongetwijfeld op een belangrijk hooger eindbedrag zal wijzen.

De begrootingen van de 18 zelfstandige gemeenschappen der regentschappen van de provincie West-Java, eveneens voor de eerste maal vastgesteld door den Gouverneur-Generaal (Ind. Stb. nos. 453 t/m 470), hebben te zamen een eindcijfer van ongeveer 2,5 miljoen gulden. De kleinste bedragen vindt men voor de regentschappen Batavia en Meester-Cornelis, bijna geheel uit particuliere landerijen bestaande (resp. / 52.118 en / 35.602); de grootste voor de regentschappen Serang, Krawang, Bandoeng en Tasikmalaja (resp. / 285.735, / 221.487, / 253.366 en / 215.914). De uitkeeringen van het Land tot dekking van het verschil tusschen het totaal der uitgaven en dat der ontvangsten zijn voor genoemd jaar begroot op een bedrag van / 4.754.457 voor de provincie en van / 1.535.020 voor alle regentschappen te zamen.

De doorvoering van de reorganisatiebeginselen ten opzichte der provincie West-Java heeft, voor zoover de inrichting van de daarbij bedoelde zelfstandige gemeenschappen betreft, hare voltooiing verkregen in de toepassing van de reeds in de vorige bladzijden inbeschouwing genomen Stads-gemeente-ordonnantie in Ind. Stb. 1926 no. 365 op het zestal op den grondslag der Decentralisatiebepalingen van het jaar 1903 in het gebied der genoemde provincie tot stand gekomen gemeenten Batavia, Meester-Cornelis, Buitenzorg, Bandoeng, Cheribon en Soekaboemi. Zoolang althans in dat gebied geene nieuwe stadsgemeenten ontstaan en niet voor onderdeelen der regentschappen toepassing wordt gegeven aan het bepaalde bij artikel 121 der Indische Staatsregeling, is met den zooveen vermelden maatregel, welke in de ordonnantiën in Ind. Stb. 1926 nos. 366 t/m 371 afkondiging heeft gevonden, de bestuurshervorming in het hierboven bedoeld opzicht voor de provincie West-Java ten uitvoer gelegd.

Bij die ordonnantiën zijn de genoemde gemeenten aangewezen als zelfstandige gemeenschappen op den voet van gemeld artikel van de Indische Staatsregeling, met instelling in die, "Stadsgemeenten" van een raad tot regeling en bestuur van de huishouding der gemeenschap.

De samenstelling van die raden is de volgende:

Stadsgemeenten.	Aantal leden van den Stads-gemeenteraad.				Totaal.
	Onderdanen Nederlanders.	Inheemsche onderdanen niet-Nederlanders.	Uitheemsche onderdanen niet-Nederlanders.		
Batavia	15	8	4		27
Meester-Cornelis	9	4	2		15
Buitenzorg	9	4	2		15
Bandoeng	15	9	3		27
Cheribon	8	4	1		13
Soekaboemi	7	3	1		11

Zij, die op het tijdstip van inwerkingtreding der ordonnantiën, zijnde 1 October 1926, leden waren van den gemeenteraad ter plaatse, namen zitting als leden van den Stads-gemeenteraad tot

de eerstvolgende periodieke aftreding. Die eerste periodieke aftreding heeft plaats op den derden Dinsdag van Augustus 1930.

De voor de gemeenten Batavia, Meester Cornelis, Buitenzorg, Bandoeng, Cheribon en Soekaboemi uit de algemeene geldmiddelen laatstelijk afgezonderde bedragen van f 386.469, f 45.500, f 72.375, f 91.538, f 27.341 en f 35.030 werden voorts bij de onderwerpelijke ordonnantiën jaarlijks beschikbaar gesteld ten behoeve van de gelijknamige stadsgemeenten, als tegemoetkoming uit 's Lands kas, bedoeld in artikel 123 der Stads-gemeente-ordonnantie.

3e. Waterschappen.

In aansluiting aan het artikel WATERSCHAPPEN (DI IV, blz. 700) is onder hetzelfde opschrift in de Aanvullingen, blz. 281 vlg., dat onderwerp in bijzonderheden tot een punt van beschouwing gemaakt. In beide artikelen zijn de oud-inheemsche waterschappen in Nederlandsch-Indië, bepaaldelijk die op de eilanden Bali en Lombok, aan welke Inlandsche rechtsbegrippen ten grondslag liggen, onderscheiden van de uit den jongsten tijd dagteekende, op Westersche leest geschoede. Zooals in laatstbedoeld artikel is aangegeekend, danken de waterschappen van de tweede soort hun ontstaan aan bijzondere toestanden in de Javaansche Vorstenlanden. De instelling in 1907 door den toenmaligen Resident van Soerakarta — ingevolge opdracht en overeenkomstig aanwijzingen van Regeeringswege — van het waterschap Woro, tot welken maatregel de gevolgen van vulkanische uitbarstingen der Merapi den stoot gaven, was de eerste verwezenlijking van de voor verschillende streken en verschillende omstandigheden bereids meer dan eens gerezen denkbeelden tot schepping van lichamen van dien aard. Zonder wettelijke voorziening evenwel in het Regeeringsreglement, waaraan het waterschap *publiekrechtelijke* zelfstandigheid zou kunnen ontleenen, kon het karakter der instelling niet anders dan *privaatrechtelijk* zijn en van sanctionneering harer maatregelen door strafbepalingen zoomin als van belastingheffingen door en ten bate der instelling sprake wezen. In die leemte werd voorzien door de wet van 24 Juli 1918 (Ind. Stb. 1919 no. 49), waarbij na het tiende hoofdstuk van het Regeeringsreglement werd ingelascht een elfde hoofdstuk, in hoofdzaak bepalende dat, naarmate de omstandigheden het vorderen, de zorg voor de waterstaatsbelangen wordt toevertrouwd aan rechtspersoonlijkheid bezittende, bij ordonnantie op te richten waterschappen, aan welker besturen eveneens bij ordonnantie de bevoegdheid kan worden toegekend, om, met inachtneming van de daarbij te stellen regelen en onder het daarbij te bepalen toezicht, in het huishoudelijk belang der waterschappen verordeningen te maken — ook zoodanige, waarbij belastingen worden geheven — alsmede om in hunne verordeningen straffen te stellen op overtreding daarvan.

De uitvoering, welke aan deze wetsaanvulling is gegeven, en de feiten, welke ten aanzien van het vraagstuk der waterschappen zich sedert hebben voorgedaan, zijn in het hierboven aangehaald artikel van de Aanvullingen ter sprake gebracht.

4e. Inlandsche gemeenten.

De staatsrechtelijke positie van de Inlandsche

gemeente op Java en Madoera en elders en de inrichting en bevoegdheden van haar bestuur zijn in de artikelen DESA, DESAHOOFD, DESABESTUUR (DI I, blz. 589) en DORP (a. v., blz. 636), ten deele ook o.a. in het artikel GEMEENSCHAPPEN (INLANDSCHE) (DI I, blz. 759) in beschouwing genomen. Wat aangaat eerstgenoemd punt werd o.m. daarbij in het licht gesteld (DI I, blz. 590), dat ook de bestuurswerking van de desa van tweeledigen aard is en zoowel de zorg voor haar inwendige belangen, scherper uitgedrukt: de zelfstandige regeling van de eigen huishouding (autonomie), als den plicht tot medewerking, desgevorderd, aan de uitvoering der Landstaak omvat. Artikel 71 van het voormalig Regeeringsreglement — de grondslag der rechtsverhouding tusschen het Landsbestuur en de Inlandsche gemeente en als zoodanig tevens de grondslag van de Inlandsche gemeente-ordonnantien, welke voor Java en Madoera en, op het voetspoor daarvan, voor enkele gebiedsdeelen daarbuiten zijn vastgesteld — heeft bij de totstandkoming van de Indische Staatsregeling eenige wijziging ondergaan. De inhoud van het artikel, thans uitmakende artikel 128 der Staatsregeling, is in de eerste plaats daarbij uitgebreid met de bepaling (nieuw tweede lid), dat bij ordonnantie gevallen kunnen worden aangewezen, waarin de hoofden en bestuurders van Inlandsche gemeenten worden benoemd door het daarbij aan te wijzen gezag. Deze bepaling, bij motie van den Volksraad voorgesteld, opent de gelegenheid om in die gevallen, waarvoor de ordonnantiwetgever dit noodig acht, af te wijken van den algemeenen regel van verkiezing door de gemeente zelf. Als nieuw vijfde lid is verder, in den geest eveneens van een amendement van den Volksraad, de bepaling ingelascht, dat bij ordonnantie de bevoegdheid kan worden geregeld van Inlandsche gemeenten om: 1o. onder het daarbij te bepalen toezicht belastingen te heffen; 2o. binnen de daarbij te bepalen grenzen op de overtrekking van hare verordeningen straf te stellen. Overigens zijn in het artikel nog enkele verbeteringen van redactioneelen aard aangebracht.

Een denkbeeld, dat in de laatste jaren in Indië, ook in den Volksraad, meermalen tot uiting kwam, is de vervanging van de tegenwoordige bestuursvoering in de desa, welke over het algemeen door het dorpschoofd, bijgestaan door enkele helpers, geschiedt, door een collegiaal bestuur in den eigenlijken zin, namelijk door een *desarand*, waarin, onder het dorpschoofd als voorzitter, de leden eveneens krachtens keuze door de bevolking zitting nemen. Eene zoodanige regeling kan ongetwijfeld uit een bestuursoogpunt voordeelen opleveren indien de keuze der bestuurders geleid wordt door een algemeen streven naar behartiging van het gemeentelijk belang en niet misbruikt wordt tot middel om aan persoonlijke belangen of aan destructieve stroomingen het overwicht in de desahuishouding te bezorgen. De ondervinding met de verkiezing der dorpschoufden kan in dit opzicht niet tot geestdrift stemmen en dit te minder nog, omdat een eenigszins bevredigend toezicht op den gang der verkiezingen, voor de keuze van de dorpschoufden zelve niet onuitvoerbaar, voor de talrijke mutaties onder de leden der raden van het groot aantal desa's practisch veelal onmogelijk zou zijn. De aandrang tot aanzienlijke inkrimping van het getal Inland-

sehe gemeenten bewijst op zich zelf reeds, hoezeer dat bezwaar voor de uitoefening van een doelmatig toezicht op het desabeheer en voor een krachtiger ontwikkeling van het Inlandsch gemeentewezen in bestuurskringen wordt gevoeld. Eene kunstmatige samenvoeging echter van desa's, op zoodanige schaal als voor het onderwerpelijk doel gewenscht, zou, naar de onderzinking heeft geleerd, voor niet minder ernstige gevolgen gevaar kunnen doen rijzen. Wanneer het streven naar vorming van desaraden van de bedoelde beteekenis te eeniger tijd bij de Regeering ingang mocht vinden, ware uit dien hoofde wellicht aandacht te schenken aan het in het onderhavig verband geopperd denkbeeld, om ter voorkoming van ontstemming onder de bevolking en van andere gevolgen van ongewenschten aard, de bereiking van het doel te zoeken langs een omweg, waarbij begonnen wordt met voor kringen van onderling aaneensluitende desa's, welke geacht kunnen worden in de toekomst zich voor samsmelting te leenen, in gewijzigden vorm de vaak betreunde, door het Westersch gezag verdrongen, oud-Javaansche instelling te doen herleven van de „mantjapat" (zie onder dat hoofd D. II, blz. 673); eene herleving van die instelling in dier voege, dat, met voorloopige instandlating overigens van de bestaande desa's, op den grondslag van artikel 121 der Indische Staatsregeling voor dergelijke kringen van dorpen in het leven worden geroepen zelfstandige gemeenschappen, welke huishouding bepaalde plaatselijke belangen als volksgezondheid, desa-onderwijs, volkscredietwezen enz. der gezamenlijke desa's omvat. In den bestuursraad van de gemeenschap, waarfvan de werkkring allens zou zijn uit te breiden, zouden dan onder den gekozen of benoemden voorzitter de hoofden van de betrokken dorpen en door verkiezing aan te wijzen andere vertegenwoordigers van die desa's zitting nemen. Eerst nadat zich langs dien weg in de verschillende dorpen, waarover de nieuwe instelling hare zorgen zou uitstrekken, opden duur zeker gemeenschapsgevoel ontwikkeld zoude hebben, zou, naar de bedoelde denkbeelden, het oogenblik daar zijn voor opheffing der zelfstandigheid van die dorpen en instelling van de nieuwe Inlandsche gemeente, in welke desgewenscht de vroegere dorpen nog als administratief onderdeel voorhands of blijvend zouden kunnen voortbestaan.

b. Niet rechtstreeks bestuurd Gouvernementsgebied.

Het zelfbestuur van de Inlandsche vorsten en volken in de in dien rechtstoestand verkeerende gebiedsdeelen van Nederlandsch-Indië maakt het onderwerp uit van het artikel ZELFBESTUREN (INLANDSCHE) in D. IV, blz. 826 vlg. Aan de staatsinrichting als anderszins van de Javaansche Vorstenlanden is voorts onder het hoofd VORSTENLANDEN in hetzelfde deel, blz. 626 vlg., eene bijzondere bijdrage gewijd, terwijl op verschillende plaatsen in meer of minder uitgebreiden vorm ook de Inlandsche zelfbesturen der Buitengewesten alsnog aan eene nadere bespreking onderworpen zijn.

Artikel 21 der Indische Staatsregeling (artikel 27 van het voormalig Regeeringsreglement) bepaalt in het tweede lid de staatsrechtelijke verhouding, wat aangaat de werking der van Regeeringswege uitgevaardigde algemeene verordenin-

gen in de onderwerpelijke gebiedsdeelen, aldus, dat die verordeningen op de gedeelten van Nederlandsch-Indië, aan welke het hier bedoeld recht van zelfbestuur is gelaten, slechts in zoover toepasselijk zijn, als niet dat recht bestaanbaar is.

GOVERNEMENT DER MOLUKKEN.

Aan de vorenstaande schets van het Bestuurswezen van Nederlandsch-Indië, zooals dit in het kader van de hervormingsregelingen der laatste jaren zich ontwikkelen zal, mag ten slotte niet ontbreken eene meer uitgewerkte uiteenzetting van de inrichting der bestuurs-huishouding in het *Gouvernement der Molukken*, het eerste op den voet van de nieuwe beginselen ingesteld, vooralsnog niet met het recht van zelfbestuur toegerust geweest.

Het gebied van de residentie Amboina, uitgebreid met dat van de onderafdeeling Kisar der afdeeling Timor en Eilanden van de residentie Timor en Onderhoorigheden, vormt krachtens het bepaalde in artikel 1 der instellingsordonnantie van het nieuwe gewest in Ind. Stb. 1925 no. 579 een gewest, genaamd *Gouvernement der Molukken*. Het bestuur over het *Gouvernement der Molukken* wordt, luidens het volgende artikel van die ordonnantie, welke met ingang van 1 Januari 1926 in werking is getreden, uitgeoefend door een Gouverneur, wiens bezoldiging geregeld is bij het besluit in Ind. Stb. 1926 no. 82.

De bij het besluit van den Gouverneur-Generaal in Ind. Stb. 1925 no. 508 vastgestelde instructie voor de Gouverneurs van provincien en hoofden van andere aan te wijzen gewesten is bij het Regeeringsbesluit in Ind. Stb. 1925 no. 594 op den Gouverneur der Molukken van toepassing verklaard.

Met intrekking van de aldaar bestaande betrekkingen bij den dienst van het Binnenlandsch Bestuur en op de kantoren van de bestuursambtenaren, werden bij het besluit van den Gouverneur-Generaal van 14 December 1925 no. 3x (Ind. Stb. no. 640) j^o de besluiten in Ind. Stb. 1926 nos. 80 en 529 o.m. de indeeling van het nieuwe gewest in *residentien* (afdeelingen) en de in verband daarmee vereischte voorzieningen vastgesteld. Vooreerst werd daarbij bepaald, dat de standplaats van den *Gouverneur* is Amboina. Het *gouvernement* werd vervolgens ingedeeld in twee *residenties*: de residentie Amboina en de residentie Ternate, beide onder een *Resident*, gevestigd op de gelijknamige hoofdplaats. Ook bij de verdere regeeling der bestuursinrichting werd in het algemeen uitvoering gegeven aan de denkbeelden, welke dienaangaande ontwikkeld zijn in de Memorie van Toelichting der wetsvoordracht omtrent de bestuurs-hervorming van het jaar 1922. Nadat in die Memorie gewezen was op de omstandigheid, dat het gemis, vooralsnog, op de eilanden buiten Java en Madoera van een administratief behoorlijk onderlegd, goed ingericht Inlandsch bestuur het noodzakelijk had gemaakt aldaar de toevlucht te nemen tot het instituut der *Civiele Gezaghebbers* — thans *Gezaghebbers bij het Binnenlandsch Bestuur* — welk instituut hier vóór reeds uitvoerig besproken is, werd in beginsel uiteengezet dat waar en zoolang nog niet kan worden beschikt over een Inlandsch bestuurskorps, geschikt voor de dagelijkse leiding van zaken in de onderafdeelingen, dat Europeesche korps als aanvulling onmisbaar zou blijven. In

het nieuwe stelsel — luidde verder de toelichting — zullen de onder het hoofd der onderafdeelingen geplaatste Gezaghebbers met de controleerende ambtenaren van het Algemeen bestuurskorps (Assistent-Residenten) tot gemeenschappelijken chef hebben het hoofd der afdeling, den Resident, hoofd van plaatselijk bestuur over het geheele ressort. Terwijl echter destijds in de gewesten buiten Java en Madoera naast Gezaghebbers — bestuurders van onderafdeelingen — in gelijke functie allerwegen geplaatst waren Controleurs, zou in het nieuwe stelsel aan de voor den Algemeenen bestuursdienst opgeleide ambtenaren eene taak zijn voorbehouden, meer overeenkomende met hunne bestemming op Java en Madoera en met de eigenlijke roeping van hun korps. Die taak zou hierin bestaan, dat zij overeenkomstig de bevelen van de afdelingsbestuurders door persoonlijke aanraking met de Gezaghebbers, zonder dat daarbij voor deze laatsten van ambtelijke ondergeschiktheid sprake zou zijn, de noodige eenheid en regelmaat zouden bevorderen in de wijze van beheer. Waar de Assistent-Resident later, in den hooger rang van afdelingsbestuurder, niet alleen in vraagstukken van algemeen aard maar ook in de dagelijksche bestuursvoering thuis zou moeten zijn, werd het niettemin doelmatig geacht om, naast zijne indirecte aanrakingen met de bestuursvoering der Gezaghebbers in de andere afdelingen, evenals aan dezen hem persoonlijk het beheer op te dragen over een dier ressorten, waartoe de onderafdeling, in welke de hoofdplaats is gelegen, vanzelf aangewezen scheen.

Aan deze denkbeelden is in hoofdzaak toepassing gegeven ook bij de verdere uitwerking, in de voornoemde besluiten, van de bestuursorganisatie in het Gouvernement der Molukken. Krachtens die regeling zijn de residentien Amboina en Ternate — de bestuursafdeelingen in het nieuwe stelsel — verdeeld onderscheidenlijk in zestien en twaalf onderafdeelingen. De onderafdeelingen Amboina en Ternate, elk omvattende de hoofdplaats der afdeling, zijn gesteld onder een *Assistent-Resident*, derhalve onder een ambtenaar, behorende tot het Nederlandsch korps van den *algemeenen* bestuursdienst. Drie onderafdeelingen van de residentie Amboina: West-Ceram, Wahai en Boven Digoel zijn voorts voorloopig nog gesteld onder een Officier der Landmacht met den titel Gezaghebber of fungerend Controleur. Hetzelfde is het geval met de drie onderafdeelingen Djailolo, Weda en Soela-eilanden van de afdeling Ternate. Een *Gezaghebber bij het Binnenlandsch Bestuur*, een ambtenaar dus, behoorende tot het Nederlandsch korps van den *plaatselijken* bestuursdienst, is verder aangewezen voor het bestuur van elk der overige onderafdeelingen, zijnde in de residentie Amboina de onderafdeelingen Boeroe, Saparoea, Banda, Amahai, Oost-Ceram, Ceram-laot en Goram, Kai-eilanden, Aroe-eilanden, Saumlaki, Larat, Babar-eilanden, Zuid-Nieuw-Guinee en Kisar; in de afdeling Ternate de onderafdeelingen Tobelo, Batjan, Manokwari, Sorong, Schouten-eilanden, Jappengroep, Hollandia en West-Nieuw-Guinee.

Naast de twee Residenten, de twee Assistent-Residenten en de twintig Gezaghebbers, die ingevolge de vorenstaande regeling voor het dagelijksch bestuur der afdelingen en onderafdeelingen worden gevorderd, zijn bovendien ten dien-

ste van den Gouverneur gesteld: één hoofdambtenaar van den Residentensrang, ten einde belast te worden met zoodanige werkzaamheden als hem door den Gouverneur zullen worden opgedragen, de rechterhand dus als het ware van den Gouverneur in diens algemeene bestuursvoering, en vier Assistent-Residenten, bestemd om te zamen met de twee ambtenaren van dien rang, benooidigd voor het bestuur der onderafdeelingen Amboina en Ternate, te worden toegevoegd wat drie hunner betreft aan den Resident van Amboina, wat de andere drie betreft aan den Resident van Ternate, met bepaling dat telkens één dier Assistent-Residenten belast wordt met het bestuur der onderafdeling ter hoofdplaats van de residentie. Bij afwisseling zullen dus — overeenkomstig de bedoeling van de aangehaalde beschouwingen der Memorie van Toelichting omtrent de bestuurs-hervorming — in elke residentie twee Assistent-Residenten voor de daarin besproken aanrakingen met de Gezaghebbers in de verschillende onderafdeelingen en andere werkzaamheden van meer algemeen aard beschikbaar zijn, terwijl de derde inmiddels in de gelegenheid is, door eigen uitoefening van het bestuur over de onderafdeling ter hoofdplaats zich de noodige praktische ervaring als zoodanig eigen te maken.

Als ambtenaren van het gewestelijk *Inlandsch* korps van den bestuursdienst zijn verder voor het Gouvernement der Molukken in dienst gesteld elf Bestuursassistenten (vgl. Ind. Stb. 1926 no. 80) en twee Districtshoofden, van welke één te Ternate en één te Obi. Van het elftal Bestuursassistenten zijn, luidens de onderwerpelijke besluiten, vier bestemd om geplaatst te worden onderscheidenlijk te Léksoela, Okaba en Moeting en in de onderafdeling Kisar, en zeven om werkzaam te worden gesteld waar de Gouverneur dit noodig acht. Naar de bedoelingen van het hervormingsplan zullen op den duur, naarmate de algemeene ontwikkeling en de bestuursbekwaamheden van deze ambtenaren het toelaten, uit dit gewestelijk korps de *Inlandsche* bestuurders moeten voortkomen, die geleidelijk de plaats innemen van de *Nederlandsche* Gezaghebbers.

Ten behoeve van de bestuurskantoren in het gouvernement is, in denzelfden trant ongeveer als voor de provincie West-Java, tegelijkertijd het noodige personeel aangesteld, waarbij inzonderheid weder het kantoor van den Gouverneur voor administratieve eischen van meer omvattend aard is toegerust. Evenals aan den Gouverneur der provincie West-Java is voorts aan het slot der instellingsordonnantie van het Gouvernement der Molukken aan den bestuurder van dit gewest machtiging verleend, om binnen het kader van de vastgestelde sterkte van het personeel der bestuurskantoren wijziging te brengen in de voor elk dier kantoren aangegeven formatie, met de verplichting tot mededeeling van elke wijziging aan den Directeur van Binnenlandsch Bestuur en den Regeeringsemissaris voor de Bestuurshervorming.

De regelingen voor West-Java en de Molukken geven voor beide vormen van gewestelijk bestuur, in het nieuwe stelsel onderscheiden: de *provincie*, met het haar kenmerkend zelfbestuur, en het nog geheel ambtelijk bestuurde *gouvernement*, de organisaties aan, in welke de grondgedachten

van het stelsel belichaamd zijn. De vele moeilijkheden in aanmerking genomen, die voor een land in zoozeer uiteenlopende stadia van ontwikkeling en van eene zoo veelsortige bevolking als Indië aan een vraagstuk als dit verbonden zijn, ligt het in de rede dat een goed staatsbeleid den eisch stelt van de uiterste omzichtigheid bij de geleidelijke invoering der nieuwe bestuursverhoudingen. Hoezeer het dan ook inzonderheid ter herverkrijging van stabiliteit in den dienst van het Binnenlandsch Bestuur aanbeveling verdient, om den duur van het tijdvak van overgang zoo veel mogelijk te bekorten, zullen ongetwijfeld nog enkele jaren moeten verlopen alvorens de bestuurs hervorming voor geheel Indië haar beslag zal hebben gekregen. De omstandigheid, dat tevens nog eene voor de practijk aanmerkelijke oplossing zal moeten worden gegeven aan enkele nog steeds aanhangige, meer of minder ingewikkelde, onderwerpen van staatsbeheer, als de regeling der geldelijke verhouding tusschen land, provincie en locale gemeenschap en dergelijke, is aan eene spoedige voltooiing der reorganisatie mede niet bevorderlijk. Naar de laatste berichten dien-aangaande is deze voor Java en Madoera te verwachten met ingang van het jaar 1929, op welk tijdstip gelijktijdig de nog ontbrekende provinciën Midden- en Oost-Java zouden worden ingesteld. Inmiddels zal vermoedelijk geheel of grootendeels ook voor de overige deelen van den Archipel het nieuwe bestuursstelsel ingang hebben gevonden.

259.4 VOLKSRAAD. Het onder dit hoofd in Dl. IV (blz. 612 vlg.) voorkomend artikel heeft in breede trekken een overzicht gegeven van de wordings-geschiedenis, de samenstelling, den werkring, de bevoegdheden als anderszins van den krachtens de wet tot nadere wijziging van het toenmalige Regeeringsreglement van 16 December 1916 (Ned. Stb. 1916 No. 535, Ind. Stb. 1917 no. 114) in het jaar 1918 in Nederlandsch-Indië tot stand gekomen Volksraad. Bij die beschouwingen werd de algemeene bedoeling op den voorgrond gesteld, die den wetgever voor oogen had gestaan; het streven namelijk om — zooals de bewoordingen der considerans het uitdrukten — „door de „instelling van een vertegenwoordigend lichaam „aan de Nederlandsche onderdanen, ingezetenen „van Nederlandsch-Indië, gelegenheid te geven „tot medewerking aan de behartiging van de be- „langjen van dat gebied.” Tevens echter werd in die beschouwingen de nadruk gelegd op het feit, dat de Volksraad naar de aan genoemde wet ten grondslag liggende beginselen niet anders was bedoeld dan als *adviseerend* college, zij het ook dat in het bijzonder het aandeel, dat hem was toegekend in de totstandbrenging van de Indische begrooting, en het recht, dat hem verleend was, om de belangen van Indië en zijne ingezetenen voor te staan bij den Koning, de Staten-Generaal en den Gouverneur-Generaal, met dat adviseerend karakter niet geheel in overeenstemming waren. Zooals in voormeld artikel verder in het licht werd gesteld, had de aandrang, van den Volksraad zelve uitgaande, om zijn invloed te versterken, gesteund als de nieuwe instelling tevens werd door de Indische Regeering, die zich beijverde om haar zoo veel mogelijk tot haar recht te doen komen, al spoedig de overtuiging doen rijpen, dat de wettelijke grondslagen van het instituut op den duur herziening zouden behoeven.

Eerder dan te verwachten viel en in normale omstandigheden het geval zou zijn geweest, werd van de zijde der Regeering zelve aan die zienswijze uiting gegeven. Onder den indruk der wereldgebeurtenissen van den tijd was het de Gouverneur-Generaal van Limburg Stirum, die — gelijk ter voornoemder plaatse mede is aangeteekend — zich gedrongen achtte, om in de vergadering van den Volksraad van 18 November 1918, toen het lichaam nauwelijks nog een zestal maanden had bestaan, door den gemachtigde der Indische Regeering eene verklaring te doen afleggen, waarbij eene bespoediging van ingrijpende hervormingen in het staatsbestuur van Nederlandsch-Indië in uitzicht werd gesteld. Eene verklaring, die niet naliet in zoo weinig doordachten zin stemmen te doen opgaan, dat de Landvoogd zich genoopt zag om ter vergadering van 2 December 1918 eene nadere opheldering in den Volksraad te doen volgen omtrent de wijze, waarop, naar de inzichten der Regeering, tot de door haar bedoelde hervormingen moest worden gekomen. Vooropgesteld werd daarbij de verklaring, dat „eene eenigszins beduidende hervorming niet denkbaar was zonder aanzienlijke „uitbreiding der bevoegdheid van den Volks- „raad; zonder principiële wijziging van dat col- „lege, hetwelk van zuiver adviseerend lichaam „zou moeten worden een integreerend deel van „de Regeering met daadwerkelijke medezeggen- „schap in en controle op het bestuur.” Zich plaatsend op dit standpunt deed de Landvoogd, naar tevens in meerbedoeld artikel (blz. 621 a.v.) alsnog mededeeling vond, er op wijzen, dat eene hervorming, als die, waarvoor men zich gesteld zag, niet tot stand kon worden gebracht zonder ernstige en zoo veel mogelijk openbare voorbereiding, welke taak aan eene speciaal daarvoor in het leven te roepen commissie zou zijn op te dragen. Overeenkomstig dit gevoelen werd bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 17 December 1918 no. 1 de door den toenmaligen President van het Hooggerechtshof, later Lid van den Raad van Nederlandsch-Indië, Mr. J. H. Carpentier Alting voorzeten, uit 28 leden bestaande Commissie tot herziening van de grondslagen der staatsinrichting van Nederlandsch-Indië ingesteld, welke in de vorenbedoelde beschouwingen mede vermelding heeft gevonden en in de Aanvullingen (blz. 22) onder het hoofd DE HERZIENINGS-COMMISSIE een onderwerp van nadere bespreking heeft uitgemaakt.

De taak, aan die Commissie bij hare instelling opgelegd, was, der Regeering van raad te dienen omtrent aan het Opperbestuur in te dienen voorstellen nopens de wenschelijkheid van eene herziening van de grondslagen der staatsinrichting van Nederlandsch-Indië en nopens de wijzigingen, die in dit verband zoowel het Regeeringsreglement als andere ter zake geldende algemeene verordeningen behoorden te ondergaan. In de redevoering, waarmede op 28 December 1918 de Herzieningscommissie door den Gouverneur-Generaal van Limburg Stirum werd geïnstalleerd, vond die opdracht nadere precisering in dier voege, dat de Regeering niet alleen over de plaats van den Volksraad in de organisatie van den Staat en de daardoor vereischte wijzigingen het oordeel der Commissie wenschte te vernemen. „De ver- „schuiving van bevoegdheden” — verklaarde de Landvoogd — „laat zich ook door wijzigingen

„der inrichting van het bestuur en de wetgevende „bevoegdheid der in te stellen gouvernementen of „provincies denken.” Deze verdienden daarom in gelijke mate de aandacht der Commissie en niet minder werd dit verklaard het geval te zijn met „de(n) vorm, dien de band tusschen de verschil„lende deelen van den Archipel (zou) hebben aan„te nemen en de vertegenwoordiging dier indivi„duële deelen, die tot daarvoor voldoende rijp„heid (waren) gekomen.”

De taak der Commissie was derhalve naar de bedoeling der toenmalige Indische Regeering van tweeledigen aard. Zij betrof in de eerste plaats de overweging van de hervorming, welke het instituut van den Volksraad geacht zou worden onder den drang der tijdsomstandigheden te moeten ondergaan. Zij omvatte verder het vraagstuk der bestuursvorming: van de hervorming van het gewestelijk en plaatselijk bestuurswezen in de richting van zelfbestuur, waarin — onafhankelijk van die in Indië gedane opdracht — voorzien is geworden door de wet van 6 Februari 1922 (Ned. Stb. no. 51, Ind. Stb. no. 216) tot nadere wijziging van het Regeeringsreglement en van de tot uitvoering daarvan door den Indischen wetgever getroffen verordeningen (zie BESTUURSWEZEN, Aanvullingen blz. 455).

Bij de vervulling van haar mandaat begaf de Indische Herzieningscommissie zich ver buiten deze grenzen. Zich beroepend op de vrijheid, haar gelaten, om ook andere onderwerpen binnen den kring harer beschouwingen te trekken, trad zij in verschillende richtingen op ander gebied en eindigde zij met onder dagteekening 30 Juni 1920 een omvangrijk gedrukt verslag aan de Indische Regeering aan te bieden, inhoudende o.m., onder de benaming „Wet op de Landsordening van Indië”, eene volledige omwerking van het Regeeringsreglement. De algemeene strekking van de in dat wetsontwerp vervatte voorstellen is in het hiervoren aangehaald artikel omtrent de HERZIENINGSCOMMISSIE (Aanvullingen, bl. 22) categorisch weergegeven, waarbij tevens melding is gemaakt van het tiental minderheidsnota's, het verslag vergezellend, waarin afzonderlijke leden of groepen van leden hunne bezwaren tegen bepaalde voorstellen kenbaar hadden gemaakt.

Ongeveer gelijktijdig met de instelling door de Indische Regeering van deze Commissie voor eene herziening van de staatsinrichting aldaar, was bij Koninklijk besluit van 20 December 1918 no. 78 in Nederland eene Staatcommissie in het leven geroepen ter voorbereiding van eene herziening der Grondwet, waarbij als voornaamste onderwerpen in aanmerking zouden komen de bepalingen omtrent de troonopvolging, de Staten-Generaal, het volksinitiatief, het referendum en de mogelijkheid tot instelling van andere publiekrechtelijke lichamen dan de reeds door de Grondwet erkende. Zoals de opdracht luidde, stelde zij overigens de gelegenheid open, om ook verdere vraagpunten in de herziening te betrekken, van welke machtiging de Commissie gebruik maakte, om in haar op 27 October 1920 aan de Koningin uitgebracht gedrukt verslag ten aanzien van de bepalingen der Grondwet, welke betrekking hadden op de overzeesche gebiedsdeelen van het Rijk en waarin die gebiedsdeelen waren aangeduid als „koloniën en bezittingen” (artt. 1, 61, 62, 164,

183 en 184) de schrapping voor te stellen van deze laatste aanduiding, namelijk van het woord „bezittingen”, als, naar haar oordeel, overbodig en tot verwarring aanleiding gevend.

Tot de wegneming uit de Grondwet van die aanduiding, welke bovendien, hoezeer zij van geen invloed is geweest op de practijk der bestuursvoering, in verschillende kringen aanstoot gaf, beperkten op koloniaal gebied zich de voorstellen van de Staatscommissie. Gesteld voor de actuele ontwikkeling der feiten in Indië zelf en wel inzonderheid voor de omstandigheid, dat zich in vooraanstaande kringen daar te lande op staatkundig gebied al meer een streven had geopenbaard naar eene meer actieve, rechtstreekse deelneming aan de regeling der Landsbelangen, waarvoor in de eerste plaats wel in de Grondwet waarborgen mochten worden verwacht, had de Regeering in het Moederland bezwaarlijk zich bij eene zoodanige onthouding van tegemoetkomingen in dien zin kunnen neerleggen en dit te minder nog, waar enkele maanden te voren de voorstellen van de Indische Herzieningscommissie het licht hadden gezien. Het feit evenwel, dat de Nederlandsche belangen een uitstel van de bearaadslagingen omtrent de Grondwetsherziening gedoogden, liet aan het Opperbestuur geen anderen weg open dan dien van een alsnog in allerijl met de Indische Regeering te voeren zakelijk overleg, waarbij van eene voorafgaande raadpleging van den Volksraad geene sprake kon zijn. Met den meesten spoed werd derhalve tot zoodanig overleg overgegaan, terwijl aan het bezwaar tegenover den Volksraad tegemoet gekomen werd door, zoodra na ontvangst der Indische adviezen in het Moederland de voor de overzeesche gebiedsdeelen voor te stellen wijzigingen en aanvullingen van de Grondwet waren ontworpen, die voorstellen alsnog zoo tijdig aan den Volksraad te doen voorleggen, dat de inzichten van dit lichaam nog tijdens de behandeling in de Staten-Generaal bekend zouden kunnen zijn. De in dit verband door den inmiddels aan het bewind gekomen Gouverneur-Generaal Mr. Fock aan den Volksraad gedane uitnodiging leidde — nadat de gebruikelijke schriftelijke voorbereiding had plaats gevonden — tot de openbare bespreking der ontworpen Grondwetsbepalingen in de vergaderingen van het College van 26 t/m. 29 April 1921 ¹⁾, ongeveer een drietal maanden vóór de verschijning van het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer nopens de herziening der Grondwet, welk verslag op 16 Juli d.a.v. werd vastgesteld.

De wijzigingen en aanvullingen, welke met betrekking tot de koloniën begrepen waren in de bij Koninklijke boodschap van 22 Maart 1921 aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal ter overweging aangeboden wetsontwerpen betreffende de herziening der Grondwet, waren in de ter zake handelende Memorie van Toelichting ²⁾ in het algemeen aldus gemotiveerd (blz. 5), dat het huidige stadium van ontwikkeling der koloniën, in het bijzonder van Nederlandsch-Indië, het noodig maakte, de voor de wetgeving en het bestuur

¹⁾ Handelingen van den Volksraad, Eerste Buitengewone Zitting 1921, blz. 28—72 en 79—124.

²⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1920—1921, 451, no. 13.

aldaar geldende grondregelen te herzien. Vooropstellend, dat van de Indische Regering weldra voorstellen waren te wachten, gegrond op de overweging van het verslag der aldaar ingestelde Herzieningscommissie, en dat de wijzigingen, welke na beëindiging van het overleg tusschen den Minister van Koloniën en den Gouverneur-Generaal, gehoord den Volksraad, zouden worden voorgesteld, nog niet in bijzonderheden konden worden aangegeven, was het niettemin noodig voorgekomen de zich toen aanbiedende gelegenheid aan te grijpen, om den tekst der meer in het bijzonder op de koloniën betrekking hebbende bepalingen van de Grondwet mede aan eene herziening te onderwerpen. Omtrent de algemeene richting der aan te brengen hervormingen werd in de Memorie verder opgemerkt, dat „zoowel „wetgeving als bestuur ten aanzien van de inwendige aangelegenheden zooveel mogelijk (moesten) worden gelegd in handen van in Indië zelf „zetelende lichamen en overheden en dat aan de „aldaar gevestigde bevolking een zoo groot mogelijke invloed op en aandeel in de samenstelling „dier lichamen (moesten) worden toegekend.” Wat aangaat het tempo, waarmede in deze richting zou kunnen worden voortgeschreden, verklaarde voorts de Memorie, dat bij elken stap de grens zou moeten worden bepaald door „de mogelijkheid om, hetzij in de ontwikkeling der in Indië „aanwezige krachten, hetzij in de werking van „het toezicht van uit Nederland, waarborgen te „vinden voor een bestendig, aan moderne eischen „voldoend regeeringsbeleid.”

Dit laatste bracht mede, dat voor het bij de Grondwetsherziening in het oog te vatten tijdperk aan den Wetgever in het Moederland de bevoegdheid tot regeling van de daarvoor naar zijn oordeel in aanmerking komende koloniale aangelegenheden verzekerd moest blijven en dat de Staten-Generaal een daadwerkelijk toezicht op het koloniaal bestuursbeleid moesten behouden.

Ter verzekering van de toepassing dezer beginselen, van welke inzonderheid het eerstvermelde: de overbrenging, ten aanzien van de *inwendige aangelegenheden*, van het zwaartepunt van wetgeving en bestuur naar de koloniën zelve, aan den geest der beoogde hervormingen uitdrukking gaf, zouden de toenmalige artikelen 61 en 62 der Grondwet vervangen moeten worden door een drietal nieuwe artikelen (thans 60, 61 en 62), krachtens welke:

1°. onderscheiden zou worden tusschen *wetgeving en bestuur*, te voren beide begrepen onder den wettelijken term „*opperbestuur*”:

2°. het *opperbestuur*, verstaan in den zoeven bedoelden zin, zou blijven berusten bij den *Koning*;

3°. voor zooveel niet bij de Grondwet of bij de wet bepaalde bevoegdheden van dien aard aan den *Koning* waren voorbehouden, het „*algemeen bestuur*”, in naam des *Konings*, zou worden uitgeoefend in Nederlandsch-Indië door den *Gouverneur-Generaal*;

4°. de *Koning* bij voortdurend jaarlijks aan de Staten-Generaal een omstandig verslag zou geven van het beheer der koloniën en van den staat, waarin zij zich bevinden;

5°. naast de onderwerpen, reeds bij de Grondwet daartoe aangewezen (regeling van de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen en van het muntstelsel), alsnog zou

worden genoemd, als voorbehouden aan vaststelling door de *wet*, de *staatsinrichting* van de koloniale gebiedsdeelen, onverminderd het behoud van de bestaande algemeene machtiging tot regeling door de wet van *andere* onderwerpen, zoodra de behoefte daaraan zich openbaart:

6°. de regeling van de *inwendige aangelegenheden* alleen nog voor zoover de *wet* voor bepaalde onderwerpen de bevoegdheid daartoe aan de Kroon zou hebben voorbehouden, door den *Koning* zou kunnen geschieden;

7°. behoudens de onder 5° en 6° bedoelde uitzonderingen de regeling van de *inwendige aangelegenheden* zou worden overgelaten, op de wijze bij de wet vast te stellen, aan *in de overzeesche gebiedsdeelen gevestigde organen*;

8°. aan den *Nederlandschen wetgever* zou worden gewaarborgd de bevoegdheid, om de door de evenbedoelde organen vastgestelde verordeningen op grond van strijd met de Grondwet, met de wet of met het algemeen belang te *vernietigen*, terwijl zoodanige verordeningen door den *Koning* zouden kunnen worden *geschorst*, op de wijze bij de wet te bepalen.

Bij de nadere toelichting van de voorgestelde artikelen 61 en 62 (thans 60 en 61) werd o.m. nog opgemerkt, dat het tweede lid van eerstgenoemd artikel verwees naar regeling bij de wet van de uitoefening, door den Landvoogd, van het algemeen bestuur, welke regeling gelegenheid zou schenken om te allen overvloede nadrukkelijk te constateeren, dat de nieuwe bepaling aan de ministerieele verantwoordelijkheid *niet in het minst te kort zou doen*. Wat aangaat de beperking der regelende bevoegdheid van de Kroon, werd voorts bepaaldelijk aangestipt, dat ten aanzien van onderwerpen, *niet* op de inwendige aangelegenheden betrekking hebbende, de algemeene bevoegdheid van den *Koning* tot het vaststellen van algemeene maatregelen van bestuur, gegrond in artikel 56 (thans art. 55) der Grondwet, *onaangetaast* bleef.

Bij de schriftelijke gedachtenwisseling zoowel als bij de openbare behandeling der Regeeringsvoorstellen in de beide Kamers der Staten-Generaal ¹⁾ werd in ruime mate aandacht geschonken aan den inhoud van het verslag der Indische Herzieningscommissie en aan de opmerkingen van den Volksraad met betrekking tot de koloniale artikelen van de Grondwet.

Voortgaande in de lijn van het voorstel der Nederlandsche Staatscommissie tot schrapping van het woord „*bezittingen*”, in de algemeene grondwettelijke aanduiding der overzeesche gebiedsdeelen, welke wijziging door de Regering was overgenomen, werd in de Staten-Generaal alsnog van verschillende kanten steun verleend aan de van Indische zijde geopperde bedenkingen ook tegen de daarna nog overblijvende uitdrukking „*koloniën*”. Die bedenkingen waren in den grond der zaak meer als gevoelsuiting dan staatsrechtelijk van beteekenis. Ook was het wel niet twijfelachtig, dat, bij gomis van een anderen gangbaren verzamelnaam, het woord „*koloniën*” ook na verwijdering uit de Grondwet amb-

¹⁾ Vgl. Gedrukte stukken Tweede Kamer, Zitting 1920—1921, 451 en 1921—1922, 90 en Eerste Kamer, Zitting 1921—1922 nos. 136 en 136a, alsmede Handelingen Staten-Generaal 1921—1922, Tweede Kamer blz. 265 vlg., Eerste Kamer blz. 625 vlg.

telijk zoowel als in het dagelijksch gebruik in allerlei vormen en samenstellingen zou blijven voortbestaan. Niettemin werd voor de Grondwet ten slotte eene redactie aanvaard, luidens welke artikel 1 zich zou bepalen tot de verklaring, dat het Koninkrijk der Nederlanden omvat „het grondgebied van Nederland, Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao”. Ook elders werd, met vermindering van de beide gewraakte uitdrukkingen, in de Grondwet dezelfde enumeratieve omschrijving doorgevoerd¹⁾. In overeenstemming eveneens met de wenschen van Indische zijde, werden voorts de uit de bestaande wetgeving overgenomen bepalingen, vermeld onder 5°, hiervoren, krachtens welke voor vaststelling door de wet wederom uitdrukkelijk zouden zijn aangewezen de regeling van de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen en die van het *munstelsel*, geschrapt, zij het met geen verdere bedoeling dan om op die wijze de baan vrij te maken ten einde, desgewenscht, te eeniger tijd in het betrokken gebiedsdeel zelf ook die onderwerpen te kunnen regelen. Alleen dus voor de inrichting van het *staatsbestuur* zou voortaan regeling bij de wet met name zijn voorgeschreven, terwijl voor de beide zooveen genoemde onderwerpen voor het vervolg niets anders zou gelden dan de algemeene machtiging in het eerste lid van art. 61 der Grondwet, omtrent andere onderwerpen dan dat der staatsinrichting, voor welke onderwerpen regeling op die wijze toegelaten blijft, wanneer de behoefte daaraan blijkt te bestaan. Aan het in den Volksraad uitgesproken verlangen, dat omtrent wetsontwerpen, Nederlandsch-Indië betreffend, te voren de inzichten van dat College zouden worden ingewonnen, werd verder gevolg gegeven door aanvulling van de eerste alinea van evengenoemd artikel met het voorschrift, dat behoudens bij de wet te bepalen uitzonderingen, welk voorbehoud inzonderheid gevallen van zeer spoedeischeden aard betrof, het vertegenwoordigend lichaam van het betrokken gebied — voor Nederlandsch-Indië dus de Volksraad — op wetsontwerpen van dien aard wordt gehoord, op de wijze bij de wet te regelen.

Wat aangaat het hiervóór onder 6° omschreven beginsel van uitsluiting van de regelende bevoegdheid der Kroon, waar het geldt inwendige aangelegenheden, tenzij bij de wet die bevoegdheid „voor bepaalde onderwerpen” aan den Koning was voorbehouden, werd voorts in den loop der schriftelijke beraadslagingen met de Tweede Kamer de bedoelde zinsnede door de Regeering uitgebreid met de woorden: „of voor bepaalde gevallen”. Bij die toevoeging was in de eerste plaats rekening gehouden met de mogelijkheid, dat eene voor eenig overzeesch gebiedsdeel uitgevaardigde wet de nadere uitwerking opdraagt aan de Kroon, en voorts aan geschillen van wetgeving tussehen den Landvoogd en het vertegenwoordigend lichaam gedacht.

¹⁾ Zie de artikelen 60, 61, 123, 165, 185 en 186 G. W. Het hiervóór onder 4° vermeld, jaarlijks door den Koning aan de Staten-Generaal te geven verslag van het beheer der koloniën en den staat, waarin zij zich bevinden, is thans in het laatste lid van art. 60 G. W. evenzoo aangeduid met de omschrijving „verslag van bestuur en staat van Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao.”

Een minder goed onthaal vond in de Tweede Kamer het in aansluiting aan de voorstellen van de Indische Herzieningscommissie in den Volksraad door sommige leden bepleit denkbeeld tot machtiging van het vertegenwoordigend lichaam in Indië, om de belangen van dat gebiedsdeel bij de Staten-Generaal te doen voorstaan door tijdelijke afgevaardigden, voorzien van zoodanige opdrachten als de Raad noodig zou oordeelen. Staatsrechtelijk zoowel als op gronden van praktischen aard werden tegen een amendement van die strekking overwegende bezwaren ingebracht, die tot de verwerping daarvan leidden, terwijl ook in de Eerste Kamer alsnog met klem van redenen de juistheid van die afwijzende beslissing in het licht werd gesteld¹⁾.

Een ander denkbeeld, dat in de Staten-Generaal geen ingang vermocht te vinden, was het eveneens van de Indische Herzieningscommissie uitgegaan voorstel tot herstel van de uit de tijden der Oost-Indische Compagnie dagteekenende, met de inwerkingtreding van het Regeeringsreglement van 1836 opgeheven instelling eener veelhoofdige regeering van den „Gouverneur-Generaal in Rade,” namelijk van den Gouverneur-Generaal te zamen met den Raad van Nederlandsch-Indië, in plaats van het éénhoofdige gezag van den Landvoogd. Ofschoon de op dat punt door enkele leden der Tweede Kamer voorgestelde voorzieningen voor het oogenblik geen verdere strekking hadden dan om voor een zoodanig collegiaal bewind de mogelijkheid te scheppen, ontmoette ook in dien vorm het denkbeeld een zeer beslist verzet bij de Regeering, die elken stap in die richting verwerpelijk oordeelde zoowel op grond van de eertijds opgedane ervaring, als inzonderheid wijl een dergelijke bestuursvorm onvereenigbaar zou zijn met de in geen geval prijs te geven grondgedachte van volstreekte verantwoordelijkheid van den Gouverneur-Generaal. Ook met het in het Britsch-Indisch staatsrecht gehuldigd palliatief van toekenning aan den Landvoogd van het recht, om onder bepaalde omstandigheden met afwijking van het gevoelen van den Raad te beslissen („to override the Council”), achtte de Regeering de principieel onjuistheid niet weggenomen van eene zoodanige algemeene aansprakelijkheid van den Gouverneur-Generaal voor de daden van een college, dat niet in de verantwoordelijkheid zou deelen maar toch in den vollen zin van het woord zou mederegeeren. Zij handhaafde mitsdien haar voorstel tot de thans in het tweede lid van art. 60 der Grondwet neergelegde bepaling, die uitsluitend aan den Landvoogd de uitoefening opdraagt van het algemeen bestuur en daarmede voor een veelhoofdig bewind als hierboven bedoeld den weg heeft afgesloten. Van zekere tegemoetkoming, in eenigerlei vorm, aan de Departementschefs in Indië, waardoor dezen voor de behandeling hunner voorstellen in nauwer contact zouden kunnen komen met de hoogere autoriteiten, verklaarde de Regeering bij monde van den verdediger der Grondwetsvoorstellen, den Minister van Binnenlandse Zaken Jhr. Mr. Ruys de Beerenbrouck, zich niet afkeerig.

Met de voormelde wijzigingen en nog enkele

¹⁾ Handelingen Staten-Generaal 1921—1922 Tweede Kamer, blz. 874 vlg., Eerste Kamer, blz. 645.

veranderingen van ondergeschikten aard werden de in de wetsvoorstellen der Regeering begrepen bepalingen van den onderhavigen aard opgenomen in de Grondwet, zooals de tekst daarvan bekend is gemaakt ingevolge Koninklijk besluit van 27 December 1922 (Ned. Stb. no. 736, Ind. Stb. 1923 no. 259).

Op den voet van de aldus vastgestelde grondwettelijke bepalingen was het, dat — voor zooveel tot het beoogde doel vereischt — de wetgever de staatsinrichting van Nederlandsch-Indië in nieuwe banen had te leiden, in het bijzonder wat de inrichting en de regeling der taak en bevoegdheden van het op andere grondslagen te vestigen vertegenwoordigend orgaan van het gebiedsdeel, den *Volksraad*, betrof. Eene hervorming, bij welke bovenal het streven voor oogen zou moeten staan, om binnen de algemeene lijnen van staatsbeheer zoo ruim mogelijk toepassing te geven aan de hiervoren omschreven, tot constitutioneële stelregels verheven beginselen van koloniaal beleid.

Blijkens het overzicht aan het slot van het reeds meer aangehaald artikel in deze Aanvullingen (blz. 29) omtrent de Indische Herzieningscommissie, was met de aanvaarding van die grondslagen in groote mate tegemoet gekomen aan de wenschen, welke als de inzichten der meerderheid van de leden der Commissie waren uitgesproken in haar aan den Gouverneur-Generaal uitgebracht advies. De zaak uit een praktisch oogpunt beschouwend en als zoodanig denkbeelden als dat tot zending van Indische afgevaardigde naar de Staten-Generaal en andere in het kader van ons staatsrecht bezwaarlijk te aanvaarden voorstellen ter zijde latend, konden de verkregen uitkomsten aan de voorstanders van bedoeld advies inderdaad alleszins reden tot voldoening geven. Dat dit gevoelen nochtans niet algemeen werd gedeeld, bleek uit het in het artikel AUTONOMIE (Aanvullingen, blz. 101) ter sprake gekomen feit der vorming in Indië, in het eind van de maand December 1921, toen nauwelijks nog de Tweede Kamer de Grondwetsvoorstellen had gevoterd, van een „Comité voor de autonomie van Indië”, ter bestrijding van die wetsontwerpen voor zooveel zij dat gebiedsdeel van het Koninkrijk betroffen. Het doel, dat dit Comité zich had gesteld, was in het algemeen verwekking, door middel van allerwegen in Indië te beleggen openbare vergaderingen, door het zenden van eene deputatie naar Nederland en door het uitoefenen van invloed op de verkiezingen voor de Staten-Generaal, die aan de beslissing in tweede lezing omtrent de Grondwetsherziening vooraf moesten gaan, van eene actieve propaganda tegen de bekrachtiging van de onderwerpelijke voorzieningen, voor welke „als eerste stap ter tegemoetkoming aan de verlangens der bevolking”, gelijk het Comité in eene aan de ingezetenen van Indië gerichte circulaire zijne actie voordroeg, eene algeheele verwezenlijking in de plaats moest treden van de beginselen, neergelegd in de voorstellen der Indische Herzieningscommissie.

Met name het niet zonder voorbehoud overlaten van de regeling der inwondige aangelegenheden van Indië aan aldaar gevestigde organen en het niet verleenen van „offectief medezogging-schap” aan Indië door toelating van Indische

afgevaardigden tot de Staten-Generaal bij de behandeling van alle aangelegenheden van den Nederlandschen Staat, die voor Indië belang hadden, waren naar de inzichten van het Comité, dat in de formuleering van deze desiderata de voorstellen der Herzieningscommissie nog voorbijstreefde, de feiten, waardoor de aanhangige Grondwetsherziening voor Indië eene groote teurstelling beteekende ¹⁾.

Van eenigen invloed op den loop van zaken is de actie van het Comité niet geweest. De keuze alleen reeds van het tijdstip, toen, praktisch gesproken, de Grondwetsherziening haar beslag had gekregen — immers van wijziging van den tekst geene sprake meer kon zijn —, was weinig geschikt om in gezaghebbende kringen belangstelling voor de beweging te winnen. Nadat in eene eenigszins geruchtmakende samenkomst in de Regentswoning te Bandoeng het plan van actie was vastgesteld, deed overigens in Indië zich weldra een omkeer in de beoordeeling der zaak gevoelen. Het uittreden uit het Comité van het drietal Regenten op Java, waarvan ter voornoemder plaatse (Aanvullingen, blz. 101) melding is gemaakt ²⁾, kwam mede aan de beoordeeling niet ten goede. Van ernstiger beteekenis evenwel voor den loop der op touw gezette beweging was het feit, dat, evenals over het algemeen in Nederland, ook in de Indische dagbladers al meer zich stemmen deden hooren, die — in tegenstelling met hetgeen de houding van het Comité zou hebben doen verwachten — allerminst van bijval met de actie getuigden, terwijl ten slotte ook de poging, om met gebruikmaking van de verkiezingen een aanhang in de Tweede Kamer te verkrijgen, op niets uitliep, niettegenstaande de medewerking van een tot dat doel in Nederland gevormd comité.

Intusschen had de Regeering niet nagelaten, de verdere uitwerking van het vraagstuk voor te bereiden. Vooruitlopend op de parlementaire behandeling der Grondwetsherziening, was op de basis der daarbij voorgestelde beginselen in 1921 in Nederland de gedeeltelijke omwerking ter hand genomen van het Regeeringsreglement en de Comptabiliteitswet van Nederlandsch-Indië, ten einde aan die beginselen wettelijk uitdrukking te geven. Het vervolgens met de Indische Regeering gevoerde overleg leidde tot aanbieding aan den Volksraad, bij brief van den Gouverneur-Generaal Fock van 18 Juni 1922, van een vóór-ontwerp van wet met ontwerp-Memorie van Toelichting, ter herziening van de wet van 2 September 1854 (Ned. Stb. 1854 no. 129, Ind. Stb.

¹⁾ Voor nadere bijzonderheden omtrent de grieven en wenschen van het „Comité voor de autonomie van Indië” kan inzonderheid worden verwozen naar het ten boehove van het Indische publiek in 1922 door dat Comité onder den titel „De herziening van de Indische Staatsinrichting” te Batavia in druk uitgegeven overzicht.

²⁾ De uittrading van deze Regenten, nadat zij omtrent de beteekenis der actie beter waren voorgelicht, heeft in de maand Mei 1922 aanleiding gegeven tot eene interpellatie in de Tweede Kamer, welke de Regeering in de gelegenheid stelde tot nadere uiteenzetting van de feiten (Handelingen Tweede Kamer 1921—1922, blz. 2760 vlg.).

1855 no. 2) en van het daarbij vastgesteld Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië, om de bepalingen daarvan in overeenstemming te brengen met de inmiddels vastgestelde artikelen 1, 61, 62 en 62bis (thans artt. 1, 60, 61, en 62) van de herziene Grondwet.

De overweging, welke aan den vorm van een vóór-ontwerp de voorkeur had doen geven, was deze geweest, dat de Regeering, waar het betrof eene aangelegenheid van zoo geheel bijzondere beteekenis voor Indië, gemeend had op die wijze het meest sprekend blijk te kunnen geven van hare bedoeling van een *overleg* met den Volksraad: van een gezamenlijk opbouwen, als het ware, van de aan de Staten-Generaal voor te leggen wetsvoordracht.

Na de schriftelijke voorbereiding, van welke de Indische Regeering gebruik maakte om alsnog enkele wijzigingen en aanvullingen aan te brengen en een schema voor de verkiezing van leden van den nader te bespreken „Wetgevenden Raad” over te leggen, vonden in verscheidene opeenvolgende vergaderingen van den Volksraad in de maanden November en December van genoemd jaar de openbare beraadslagingen plaats omtrent de aan zijne beoordeeling onderworpen voorstellen. Die beraadslagingen, welke van ernstige belangstelling in het onderwerp getuigden, werden op den 5den December gevolgd door de noodige stemmingen over de van verschillende zijden ingediende amendementen en ten slotte door de aanneming, met 27 tegen 14 stemmen, van het Regeeringsontwerp, zooals dit op sommige punten van meerdere of mindere beteekenis door eene meerderheid van stemmen in den Raad was gemendeerd ¹⁾.

De inhoud van het wetsontwerp, voor zoover rechtstreeks of indirect verband houdend met het onderwerp van deze bijdrage: het instituut van den Volksraad, zal in de hierna volgende bladzijden beschouwing vinden, waarbij tevens hier en daar zal worden stilgestaan bij de niet in de voordracht aan de Staten-Generaal overgenomen voorstellen van Indische zijde.

Bij de behandeling daar te lande werd uit den aard der zaak meermalen een beroep gedaan op het verslag der Indische Herzieningscommissie. Hetzelfde deed op sommige punten zich voor met betrekking tot de enkele maanden te voren onder den titel „Proeve van eene staatsregeling voor Nederlandsch-Indië” in Nederland in druk verschenen studie eener Commissie, welke, onder praesidium van het Lid van den Raad van State Prof. Mr. J. Oppenheim, zich aldaar op eigen initiatief had gevormd, en die ook den voormaligen Voorzitter van de Indische Herzieningscommissie, Prof. Mr. J. H. Carpentier Alting, onder hare leden telde.

In het voorbericht van dat geschrift, gedagteekend 22 Mei 1922, gaf die Commissie, nadat zij hare belangstelling voor het onderwerp had betuigd en tevens had doen uitkomen, dat bij hare onderlinge gedachtenwisseling de arbeid van de Indische Herzieningscommissie haar tot leidraad had gestrekt, bepaaldelijk te kennen dat naarmate haresamenbesprekingen vorderden steeds meer aan den dag kwam, dat, ondanks de

grootte waardeering voor dien arbeid, op tal van punten het inzicht der leden een ander was en dat ook indeling en formuleering der stof niet onverdeeld hunne instemming konden hebben. Zij besloten mitsdien, hunne inzichten en wenschen neer te leggen in eene zelfstandige, zij het in menig opzicht aan het werk der Herzieningscommissie aansluitende „Proeve” van de voorschreven strekking en deze openbaar te maken, meenende daardoor de algemeene belangstelling voor de ontvoogding van Indië te kunnen aanvakeren. Ook achtten zij het niet uitgesloten, dat hun arbeid van nut zou kunnen zijn voor de Regeering, als deze—„moge het zijn”, verklaarde de Commissie, „met den meest mogelijken spoed” — zich aan het ontwerpen zou zetten ¹⁾ van de wet op de staatsinrichting van Nederlandsch-Indië, in art. 62 der Grondwet bevolen.

In navolging van de voorstellen der Herzieningscommissie, die, gelijk reeds gezegd, ten slotte zich in eene algeheele omwerking van het Regeeringsreglement had begeven, was het ook de „Proeve”, die dat standpunt innam, thans evenwel omdat eene zoodanige geheel nieuwe wet bevolen zou zijn geworden in genoemd artikel van de Grondwet, — eene uitlegging, die, blijkens hetgeen omtrent de beteekenis van dat artikel hiervóór is medegedeeld, blijkbaar op een misverstand berustte.

Weinige maanden nadat deze studie het licht had gezien, bij gedrukte „Memorie” namelijk van 22 Januari 1923, zag de Commissie zich reeds genoodzaakt tot eene herziening van hare „Proeve”. Zij bracht in den aanvang daarvan in herinnering, dat inmiddels eenerzijds de Regeering haar vóórontwerp eener wet op de Indische staatsinrichting had doen overleggen aan den Volksraad, welk College dat concept reeds had onderzocht, anderzijds van verschillende kanten, deels publiek, deels vertrouwelijk, opmerkingen waren geuit of ingekomen over den inhoud der „Proeve”. Wat aangaat bedoeld vóórontwerp betoogde de Commissie o.m. nog, dat haars inziens de raadpleging van den Volksraad van Juni 1922 in geen geval kon gelden als uitvoering van den nieuwen grondwetsplicht tot het hooren van het vertegenwoordigend lichaam van het overzeesch gebied: vooreerst al niet, omdat in Juni 1922 de herziene Grondwet nog niet was aangenomen, doch ook niet omdat de Grondwet, naar de overtuiging der Commissie, zag op het hooren van den Volksraad over in staat van wijzen gebrachte voorstellen van wet, niet over eenig ministerieel avant-projet. Ook dit betoog berustte op een dwaling. Klaarblijkelijk was daarbij over het hoofd gezien, dat het nieuwe artikel 61 der Grondwet, in het eerste lid den regel stelde, dat, behoudens bij de wet te bepalen uitzonderingen, het vertegenwoordigend lichaam van het overzeesch gebiedsdeel, op de wijze bij de wet te regelen, zal worden gehoord op ontwerpen van wet, het gebiedsdeel betreffend, daarbij het oog had op geen ander lichaam dan dat, in het tweede lid van het artikel bedoeld. Voor Indië dus op het *medewetgevend* orgaan, dat,

¹⁾ Den 18den Juni 1922, geen maand dus nog na de dagteekening van het „Voorbericht”, vond reeds—zooals hierboven is medegedeeld—in Indië de aanbieding der Regeeringsvoorstellen aan den Volksraad plaats.

¹⁾ Zie Handelingen van den Volksraad, Tweede gewone zitting 1922, blz. 6—329.

onder welken naam ook, aldaar ingesteld zou worden; niet op den destijds nog bestaanden Volksraad van louter *admixerend* karakter, met wien de Grondwetsherziening zich niet bezig hield. En evenzeer ook was het niet twijfelachtig, dat dit laatste lichaam zonder wettelijk bezwaar door de Regeering kon worden gehoord op wetsvoorstellen in elk stadium van bewerking; ook dus op ministerieele vóórontwerpen.

Van ernstiger beteekenis evenwel was het tweede feit, door de Commissie genoemd; de omstandigheid namelijk dat, zooals ook uit de aan het slot harer Memorie vermelde reeksen van amendementen op de „Proeve” bleek, de daarbij aanbevolen bepalingen bij nadere overweging op verscheidene punten wijziging behoeften.

Bij het hieronder volgend overzicht van de verdere behandeling der onderhavige Regeeringsvoorstellen zal ook op de aldus geamendeerde „Proeve” hier en daar worden teruggekomen.

Bij Koninklijke boodschap van 20 September 1923 werden drie ontwerpen van wet met toelichtende memoriën en bijlagen aan de Tweede Kamer ter overweging aangeboden ¹⁾. Het eerste daarvan betrof de voorgenoemde herziening van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië, ten einde de bepalingen daarvan in overeenstemming te brengen met de Grondwet in haren gewijzigden vorm. Het tweede wetsontwerp, tot wijziging strekkend van de artikelen 8, 58, 67b, 67c en 71 van genoemd Reglement, hield verband met de noodzakelijkheid of de wenschelijkheid, welke deels bij de overweging der in het eerste wetsvoorstel vervatte voorzieningen, deels los daarvan aan het licht was gekomen, tot herziening van die wetsartikelen. Het derde ontwerp beoogde eene nadere wijziging van de Indische Comptabiliteitswet in verband met de herziening van het Regeeringsreglement.

De wetsontwerpen werden den 28sten November van genoemd jaar in de afdelingen onderzocht. Het naar aanleiding van dit afdelingsonderzoek opgemaakt verslag werd op 7 Februari 1924 aan de Regeering ingediend, die op 10 Mei d.a.v. eene Memorie van Antwoord inzond, waarbij tevens mededeeling werd gedaan van hare bereidwilligheid, om enkele veranderingen, daarbij omschreven, in de voorstellen aan te brengen. Op 5, 17 en 20 Juni had vervolgens een mondeling overleg plaats met de Commissie van voorbereiding, die voor het voorloopig onderzoek der wetsontwerpen uit de leden der Tweede Kamer was benoemd, welk overleg den Minister van Koloniën aanleiding gaf om alsnog de voorstellen op enkele punten te wijzigen.

Het op 2 Juli vastgesteld verslag der Kamer ²⁾ bevatte zoowel den inhoud der evenbedoelde parlementaire bescheiden als een overzicht van hetgeen bij het mondeling overleg ter sprake was gebracht. De openbare behandeling der wetsontwerpen — welke, in verband o.a. met inmiddels ten einde gebrachte beraadslagingen met de Indische Regeering en den Volksraad omtrent de samenstelling van het toekomstige

vertegenwoordigende orgaan en de verkiezingen daarvoor, te voren andermaal aanvulling en eenige herziening hadden ondergaan ¹⁾, nam een aanvang op Dinsdag 17 Februari 1925. Vóór en tijdens de debatten werden verscheidene amendementen door leden en groepen van leden ingediend en ten deele na intrekking door nieuwe amendementen vervangen ²⁾. Eerst op Vrijdag 27 Februari liepen de besprekingen ten einde, waarna op 6 Maart de wetsontwerpen door de Tweede Kamer werden aangenomen, het eerste met 51 tegen 19 stemmen, het tweede en het derde ontwerp zonder hoofdelijke stemming ³⁾. De aanneming in de Eerste Kamer vond plaats op 11 Juni 1925; wat aangaat het eerste wetsontwerp met 27 tegen 10 stemmen, voor de beide andere ontwerpen wederom zonder hoofdelijke stemming, onder aantekening echter dat de leden, die zich tegen het eerste ontwerp hadden verklaard, geacht wenschten te worden ook tegen de andere te hebben gestemd ⁴⁾.

Overeenkomstig de bij de herziening van de Grondwet op den voorgrond staande beginselen is de algemeene gedachte, welke in de aldus tot stand gekomen „Wet op de staatsinrichting van Nederlandsch-Indië” (Ned. Stb. 1925 no. 234, Ind. Stb. 1925 no. 415), zooals in aansluiting aan de bewoordingen van het eerste lid van artikel 61 der Grondwet de titel van het herziene Regeeringsreglement wordt gelezen, de bepalingen omtrent bestuur en wetgeving beheerscht, eveneens deze, dat ten aanzien van de inwendige aangelegenheden beide zooveel mogelijk moeten worden gelegd in handen van in Indië zelf zettelende lichamen en overheden en dat aan de aldaar gevestigde bevolking een zoo groot mogelijke invloed op en aandeel in de samenstelling van die lichamen moet worden toegekend.

De wijze, waarop aan deze beginselen van *zelfbestuur* — in den tweeledigen zin van *autonomie* en *medebestuur* ⁵⁾ — in de genoemde wet uit-

¹⁾ Gedrukte Stukken a.v., nos. 12—15 en Zitting 1924—1925, 32, nos. 1—5.

²⁾ Gedrukte Stukken a.v., 1924—1925, 32, nos. 6—15.

³⁾ Zie omtrent de openbare beraadslagingen in bovengenoemd lichaam Handelingen Tweede Kamer, 1924—1925, blz. 1456 vlg. en 1676.

⁴⁾ Gedrukte Stukken Eerste Kamer, Zitting 1924—1925, nos. 85, 127 en 127a en Handelingen Eerste Kamer, 1924—1925, blz. 925—959.

⁵⁾ In aansluiting aan de in het artikel BE-STUURSWEZEN (Aanvullingen, blz. 455) gebezigde terminologie, ontleend aan de Indische Decentralisatiewet 1903 (Ned. Stb. n°. 219, Ind. Stb. n°. 329), wordt ook hier het woord „*zelfbestuur*” gebruikt als verzamelwoord voor de twee vormen, waarin het begrip naar ons staatsrecht is te onderscheiden: dien van „*autonomie*”, zelfstandige regeling — binnen de grenzen der wettelijke bepalingen — van de eigen huishouding der gemeenschap, en dien van „*medebestuur*” of „*medebewind*”, het recht en de plicht tot medewerking ter uitvoering van algemeene verordeningen van het hooger gezag, indien en voorzover die verordeningen dit vorderen (Eng. „self-government”).

¹⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer, Zitting 1923—1924, 181, nos. 1—9.

²⁾ Gedrukte Stukken a. v., no. 11.

werking is gegeven voor het Indisch staatsbeleid, is zoowel voor de gewestelijke en lagere bestuursgemeenschappen aldaar als voor het centraal bestuur over Indië, bedoeld in het tweede lid van art. 60 der Grondwet, uitvoerig uiteengezet in het artikel BESTUURSWEZEN (Aanvullingen, blz. 455 vlg.). Voor het doel van deze bijdrage: de beschouwing van den *Volksraad* in zijn nieuwen vorm, is het thans hoofdzakelijk de uitwerking van de artikelen 61 en 62 der Grondwet, voor zoover de regeling van de *inwendige aangelegenheden van Nederlandsch-Indië* betreffend, welke het onderwerp van bespreking uitmaakt.

In paragraaf II van het artikel AUTONOMIE (Aanvullingen, blz. 100) werd o.m. er op gewezen, hoe het begrip „autonomie”, toegepast op Indië in zijn geheel, eene bijzondere beteekenis heeft, namelijk meer en meer den zin heeft verkregen van Indië's bevoegdheid, behoudens hetgeen aan hoogere wetgeving in Nederland is voorbehouden, om zijn eigen huishouden te regelen door middel van organen, in eigen gebied gezeteld, op zoodanige wijze dat de bevolking zelve zekere zeggenschap heeft. Aan de eischen van eene aldus begrepen autonomie — de eenige, die voor een gebiedsdeel als Nederlandsch-Indië practisch denkbaar is, zoolang zich dit niet tot een staat van politieke homogeniteit met het Moederland als dien der Britsche „dominions” ontwikkeld heeft — moest de regeling van de wetgeving en van het wetgevend orgaan beantwoorden, welke de voornoemde, krachtens hare slotbepaling als de „Indische Staatsregeling” aan te halen, wet aan Indië had te geven.

Wetgevende macht. De wetgevende bevoegdheid voor Indië wordt in het stelsel van de Grondwet en van de Wet op de staatsinrichting daar te lande — welker tekst in den eindvorm is bekend gemaakt krachtens Koninklijk besluit van 13 Juli 1925 (Ned. Stb. no. 327, Ind. Stb. no. 447) — voor de inwendige aangelegenheden van dat gebiedsdeel uitgeoefend:

1°. door de Wetgevende Macht in Nederland (Kroon met de Staten-Generaal) bij de *wet* (art. 61, eerste lid, G.W.):

a. voor het onderwerp, uitdrukkelijk als zoodanig in de Grondwet genoemd: de staatsinrichting van Nederlandsch-Indië;

b. voor andere onderwerpen, zoodra de behoefte aan regeling bij de wet blijkt te bestaan.

2°. door den Koning bij *algemeenen maatregel van bestuur*, uitsluitend voor bepaalde onderwerpen of bepaalde gevallen, waaromtrent de bevoegdheid tot regeling bepaaldelijk bij de *wet* aan de Kroon is voorbehouden (art. 61, tweede lid, slotwoorden, G. W.)¹⁾.

3°. door den Gouverneur-Generaal, na verplichte raadpleging van den Raad van Nederlandsch-Indië en — behoudens de in het vervolg van deze beschouwingen te vermelden uitzonderingen — in overeenstemming met den Volksraad, bij *ordonnantie* (art. 82 Ind. Staatsregeling)²⁾:

a. voor onderwerpen, ten aanzien waarvan in de Grondwet, in de wet op de Indische Staats-

regeling of in andere wetten niet anders is bepaald (art. 82 a. b.):

b. voor andere onderwerpen, waarvan de regeling ingevolge eene wet of een algemeenen maatregel van bestuur bij ordonnantie moet geschieden (art. 82 a. b.):

c. in dringende omstandigheden, onder nadere bekrachtiging door de wet of door een algemeenen maatregel van bestuur, voor onderwerpen, waarvan de regeling bij de wet of bij algemeenen maatregel van bestuur moet geschieden, zoolang die regeling niet heeft plaats gehad (art. 92 a. b.):

d. in dringende omstandigheden en eveneens onder het voorbehoud van bekrachtiging, hierboven vermeld, tot buitenwerkingstelling of wijziging, geheel of gedeeltelijk, voor Nederlandsch-Indië of bepaalde gedeelten daarvan, van wetten of algemeene maatregelen van bestuur (art. 93 a. b.):

4°. door den Gouverneur-Generaal, na verplichte raadpleging van den Raad van Nederlandsch-Indië, bij *regeeringsverordening* (art. 81, Ind. Staatsregeling) voor algemeene regelingen, strekkende tot uitvoering van wetten, algemeene maatregelen van bestuur en ordonnanties, voor zoover de vaststelling van die regelingen daarbij aan den Landvoogd is opgedragen.

Algemeene verordeningen. In tegenstelling met de voorstellen der Herzieningscommissie en ten deele ook met die der bewerkers van de „Proeve”, die bij de door hen beoogde regeling van de Indische wetgeving voor de onderscheiding der verschillende soorten van algemeene verordeningen zich gedeeltelijk van nieuwe benamingen bedienden, hielden de regeeringsvoorstellen zich zooveel mogelijk aan de door een veeljarig gebruik geijkte termen. Eene uitzondering maakte de benaming „regeeringsverordening” voor de producten der zelfstandige regelende macht van den Gouverneur-Generaal, zonder de voor ordonnantiën vereischte medewerking van den Volksraad, in onderscheid met de regeeringsbesluiten van administratieve aard van den Landvoogd.

De algemeene vorm van wetgeving voor Nederlandsch-Indië met betrekking tot de inwendige aangelegenheden van het land is die bij „*ordonnantie*”, in het nieuwe stelsel niet langer de vrucht van gezamenlijken wetgevend en Landvoogd en Raad van Nederlandsch-Indië, waarbij desverlangd de Volksraad zijne *adviseerende* medewerking verleende, maar het product — in het algemeen gesproken — van *wilsovereenstemming* op dat gebied tusschen Landvoogd en Volksraad, met den Raad van Indië als verplicht adviseur van den Gouverneur-Generaal; dit laatste in *ambtelijken* zin, *zonder* openbaarheid van behandeling en, wat den aard van het college zelf aangaat, *zonder* het vertegenwoordigend karakter, dat den Volksraad kenmerkt.

Niet dan in bepaalde gevallen of voor bepaalde onderwerpen, en ook dit nog alleen krachtens de wet, is het de *Kroon*, die in aangelegenheden van genoemden aard regelen optreedt, terwijl de *Rijkswetgever* eveneens niet anders dan bij uitzondering daartoe geroepen is, namelijk wanneer het regelen van de Indische staatsinrichting betreft of wanneer voor eenig ander onderwerp behoefte aan regeling door de wet bepaaldelijk is gebleken. Ook dan echter nog geldt, ingevolge de artt. 70 en 71 van de Indische Staatsregeling —

¹⁾ Vgl. o.a. art. 91 Ind. Staatsregeling.

²⁾ Vgl. tevens art. 90 a. b.

het laatste in verband met het bepaalde bij den slotzin van het eerste lid van art. 61 der Grondwet — het voorschrift, dat de Volksraad te voren in de gelegenheid wordt gesteld, binnen een zoo noodig door den Gouverneur-Generaal te bepalen termijn van raad te dienen nopens de ontwerpen van wetten of algemeene maatregelen van bestuur, welke uitsluitend of in belangrijke mate Nederlandsch-Indië betroffen. Slechts in gevallen van spoedeisenden aard, ter beoordeeling van den Koning, wanneer het ontwerpen van algemeene maatregelen van bestuur of wetsvoordrachten van Regeeringszijde betreft, en van den Voorzitter der Tweede Kamer, wanneer het geldt voorstellen van wet, door de Staten-Generaal aan den Koning gedaan, zoomede ten aanzien van bijzondere gevallen, in de voornoemde artikelen van de Indische Staatsregeling bepaaldelijk aangeduid, waarbij overleg of nader overleg met den Volksraad vanzelf uitgesloten is, wordt zoodanige raadpleging niet gevorderd.

Ofschoon om staatkundige redenen, gegrond op het Landsbelang, niet tot het uiterste gaande, dat door de Herzieningscommissie was bepleit: algeheele uitsluiting namelijk van wetgevende bevoegdheid van de Kroon en behoud van regeling door de wet, alleen voor onderwerpen, waarbij de belangen van het Koninkrijk betrokken waren, is blijkens het vorenstaande bij de nieuwe bepalingen niettemin in de ruimste mate aan den Indischen wetgever de weg geopend voor eigen regeling van de inwendige aangelegenheden.

De vraag, die hierbij rijst, is deze, wat voor de toepassing der wet onder de omschrijving „inwendige aangelegenheden van Nederlandsch-Indië” verstaan zal moeten worden. Ook bij de gedachtenwisseling in de Staten-Generaal bleef die vraag niet achterwege. De Minister beantwoordde haar aldus ¹⁾, dat zoomin als bij de regeling der Nederlandsche staatshuishouding de wetgever zich bevoegen heeft in eene omschrijving van hetgeen onder provinciale en gemeentebelangen was te verstaan, de wetgever voor Indië zou moeten trachten het begrip „inwendige aangelegenheden” af te bakenen; eene poging waarvan — zooals ook elders de ontdekkende in soortgelijke gevallen had bewezen — geene bevredigende resultaten te verwachten zouden zijn. Of men in eenig bepaald geval al dan niet met eene zoodanige aangelegenheid te doen heeft, zou in de eerste plaats door den Indischen wetgever zelve beoordeeld moeten worden. Was de Kroon van gevoelen, dat die wetgever daarbij de grens zijner bevoegdheid had overschreden, dan zou de weg openstaan tot schorsing door den Koning en tot vernietiging bij de wet, op grond van strijd met de Grondwet, met de wet of met het algemeen belang (art. 62 G. W. j°. art. 99 Ind. Staatsregeling).

Inrichting van den nieuwen Volksraad. Met de aanvaarding van deze beginselen werd opnieuw eene schrede gezet — en wel eene zeer belangrijke schrede — op den weg der vorming van een eigen machtsfeer van Indië. De taak, waarvoor de wetgever zich daarmede geplaatst vond, was in de eerste plaats de schepping van een vertegenwoordigend orgaan van zoodanigen aard en zoodanige bevoegdheden, dat overlating aan den

Landvoogd, in samenwerking met dat lichaam, van de regeling der inwendige belangen niet alleen met vertrouwen kon geschieden, maar ook de algemeene strekking der hervorming zooveel mogelijk tot haar recht kon doen komen.

Op het voetspoor van den bestaanden Volksraad en overeenkomstig de denkbeelden ook van de Indische Herzieningscommissie, is voor het nieuwe vertegenwoordigende orgaan van dien naam wederom eene samenstelling vastgesteld, waarbij een deel der leden door de daartoe aangewezen kiesgerechtigden wordt verkozen, een ander deel door het hoogste gezag in Indië wordt benoemd. Aanvankelijk bepaalden de voorstellen der Regeering zich tot wettelijke vaststelling van het minimum- en het maximum-aantal leden, waaruit de nieuwe Volksraad zou bestaan, met overlating aan de Kroon van de nadere regeling van dit punt binnen de gestelde wettelijke grenzen. Een eveneens door de Kroon te bepalen aantal zetels in den Raad, minstens de helft bedragend, zou op de wijze, bij ordonnantie te regelen, door verkiezing worden vervuld. Ook de regeling van het aantal verkozen leden, dat tot de bevolkingsgroep der inheemsche onderdanen niet-Nederlanders zou moeten behooren, zou, behoudens wederom zeker wettelijk minimum, bij algemeene maatregel van bestuur geschieden.

Dat de aanvankelijke voorstellen op die punten leemten vertoonden en inzonderheid aan het ontbreken van bepalingen omtrent de grondslagen van het kiesrecht zoodra mogelijk tegemoet moest worden gekomen, werd door den Minister erkend. Zoodra dan ook de ter zake vereischte voorbereiding in Indië het mogelijk maakte, werd in de aanvulling van die leemten voorzien.

Luidens de daarbij voorgestelde gewijzigde bepalingen zou vooreerst het aantal leden wettelijk worden vastgesteld. „Er is een Volksraad” — verklaarde het betreffelijk artikel (thans art. 33 Ind. Staatsregeling) — „bestaande uit een lid, tevens voorzitter, en zestig leden.” De benoeming van het lid, tevens voorzitter, zou krachtens het daaropvolgende artikel geschieden door de Kroon, voor het vierjarig tijdperk van verkiezing of benoeming der leden (art. 60 a.v.) en bij tusschentijdsche benoeming voor den verderen duur van dat tijdperk. Ook de vaststelling van de bezoldiging en van het pensioen, aan het voorzittersambt verbonden, zou aan den Koning opgedragen zijn.

In navolging van de voorstellen der Indische Herzieningscommissie en van de voormelde „Proeve”, werd in het verslag van het afdeelingsonderzoek der Tweede Kamer door verscheidene leden de voorkeur uitgesproken voor eene benoeming van den Voorzitter van den Volksraad op overeenkomstige wijze met die van den Voorzitter van evengenoemd vertegenwoordigend lichaam in Nederland, namelijk door den Gouverneur-Generaal uit de leden van den Volksraad, op een voordracht van den Raad zelve ¹⁾. De Minister legde bij zijne weergelgging van dit denkbeeld o.m. den nadruk op het bezwaar, dat daarmede de mogelijkheid uitgesloten zou worden om iemand tot voorzitter te benoemen, die buiten de actieve politiek staat, en op het feit, dat door de benoeming niet te binden aan het lidmaatschap van den Raad en aan een voordracht van het Col-

¹⁾ Vgl. o.m. Handelingen Staten-Generaal 1924—1925, Tweede Kamer blz. 1513, Eerste Kamer blz. 957.

¹⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1923—1924, 181, no. 11, blz. 30.

lege, de keuze aanzienlijk ruimer werd, wat met het oog op de bijzondere eischen, waaraan in verband met de eigenaardige maatschappelijke verhoudingen in Indië de Voorzitter van den Volksraad moet voldoen, ten zeerste gewenscht zou kunnen zijn. Een amendement ¹⁾ om niettemin de benoeming op de hierboven omschreven wijze te doen plaats vinden, werd tijdens de openbare behandeling ingetrokken.

Lid van den Volksraad kunnen alleen zijn (art. 55 Ind. Staatsregeling) ingezetenen van Nederlandsch-Indië, die den ouderdom van vijf en twintig jaren hebben vervuld en den staat van Nederlandsch onderdaan bezitten, mits zij:

1°. niet krachtens onherroepelijke rechtelijke uitspraak de beschikking of het beheer over hunne goederen missen, dan wel in staat van faillissement verkeeren;

2°. niet bij zoodanige uitspraak van de verkiesbaarheid zijn ontzet, met dien verstande dat, wanneer de ontzetting krachtens de vroegere strafwetgeving bij veroordeeling tot eene tijdelijke vrijheidsstraf is uitgesproken, de uitsluiting van de verkiesbaarheid niet langer duurt dan vijf jaren nadat de hoofdstraf is ondergaan;

3°. niet bij eene uitspraak als bovenbedoeld veroordeeld zijn tot eene gevangenisstraf van meer dan een jaar;

4°. niet op niet-eervolle wijze zijn ontslagen uit den dienst van den Lande.

Voorstellen, om het lidmaatschap van den Volksraad alleen tot mannelijke ingezetenen van Nederlandsch-Indië te beperken en daarmee invoering van het passief vrouwenkiesrecht te voorkomen ²⁾, vonden in de Kamer geene meerderheid.

„Van de leden” — luidde het tweede lid van het onderwerpelijke artikel, zooals dit bij de vorenbedoelde aanvulling was uitgebreid — „behooren dertig tot de inheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, ten minste vijf en twintig tot de onderdanen-Nederlanders en ten hoogste vijf tot de uitheemsche onderdanen-niet-Nederlanders”. Bij de keuze van deze getallen, welke aan het Inlandsche element in den Raad de helft van het geheele aantal zetels toewezen, had de Regeering, blijkens hare verdediging van dit punt in de Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer ³⁾, zich op het standpunt gesteld, dat de bij de Grondwetsherziening vooropgestelde bedoeling, om aan de in Indië gevestigde bevolking een zoo groot mogelijk invloed op en een zoo groot mogelijk aandeel in de samenstelling van het vertegenwoordigend lichaam toe te kennen, bezwaarlijk zou toelaten eene toewijzing, aan het inheemsche element, van minder dan de helft der zetels, waar in den toenmaligen Volksraad diezelfde verhouding reeds ongeveer was bereikt. Dat voorts, zooals door sommige leden van de Tweede Kamer was betoogd, indien slechts vijf en twintig Volksraadsleden Nederlanders waren, de sterkte van dit element in den Raad veel te gering zou zijn met het oog op de positie, die deze bevolkingsgroep in Indië inneemt, was — naar de Minister

opmerkte — in zekeren zin wellicht staande te houden. De invloed echter, die daarnaast aan het Nederlandsch gezag was voorbehouden en in het belang ook van eene krachtige ontwikkeling van het land aan dat gezag voorbehouden moest blijven, legde z. i. ten slotte meer gewicht in de schaal dan eene geringe numerieke meerderheid in den Volksraad van het Nederlandsche element, verdeeld als dit bovendien nog steeds zou zijn door allerlei, aan het Nederlandsch bewind ten deele weinig tot steun strekkende, politieke stroomingen.

De tijdens de openbare behandeling in de Tweede Kamer door het lid Feber en een vijftal andere leden van verschillende staatkundige richtingen ingezonden gewijzigde amendementen ¹⁾, beheldden niettemin sub II het voorstel, om het aantal Inlandsche leden te verminderen tot vijf en twintig en het daardoor vrijkomend vijftal zetels in den Volksraad te bestemmen voor de groep der Nederlandsche leden, wier aantal dientongevolge tot ten minste dertig zou stijgen. In plaats van het aantal leden, behorend tot de groep der uitheemsche onderdanen-niet-Nederlanders vast te stellen op ten hoogste vijf, werd verder voorgesteld eene meer bindende bepaling in diër voege, dat het aantal ten hoogste vijf en ten minste drie zou bedragen. Als eenige motiveering werd in de Toelichting aangevoerd, dat naar het oordeel van de ouderteekenaars de leidende positie van Nederland medebracht, dat de wet eene Nederlandsche meerderheid in den Volksraad verzekerde. Dit standpunt werd bij de openbare debatten door den eersten onderteekenaar nader verdedigd met een betoog, waarvan de slotsom hierop neerkwam, dat hoezeer ook het zoeken naar een exact juiste verhouding der vertegenwoordiging van de verschillende bevolkingsgroepen in den Volksraad niet anders dan vergeefs zou kunnen zijn, erkend moest worden, wanneer men zich op de werkelijkheid oriënteerde, dat een Volksraad, waarin het Inlandsche element overheerschend was, zeer zeker geene zuivere afspiegeling zou geven van den feitelijken toestand. Een Volksraad, voorloopig en voor afzienbaren tijd naar de andere zijde georiënteerd, gaf, naar de stellige overtuiging van den spreker, eene weerspiegeling, die zuiverder was dan hetgeen in het wetsontwerp was voorgesteld ²⁾. Bij zijne beantwoording deed de Minister uitkomen ³⁾, dat de mondelinge gedachtenwisseling omtrent het punt in quaestie geene nieuwe gronden had bijgebracht. Ofschoon erkennend, dat voor een ander standpunt te pleiten viel, waren de aangevoerde argumenten voor de Regeering dan ook geenszins van dien aard, dat zij daarin aanleiding kon vinden om in eenig opzicht op haar voorstel terug te komen. Zij handhaafde dit integendeel ten volle.

In afwijking van de bedoeling der Regeering werd het amendement niettemin ten slotte met eene aanzienlijke meerderheid van stemmen (42 tegen 15) door de Kamer aangenomen, met het gevolg dat de onderwerpelijke bepaling, thans uitmakend het tweede lid van art. 55 der Indische Staatsregeling, kwam te luiden als volgt: „Van de

¹⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1924—1925, 32, no. 8, III.

²⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer, 1924—1925, 32, nos. 6 en 13.

³⁾ Gedrukte Stukken a. b. 1923—1924, 181, no. 11, blz. 33.

¹⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1924—1925, 32, no. 15.

²⁾ Handelingen Staten-Generaal 1924—1925, Tweede Kamer, blz. 1587.

³⁾ Handelingen a. b., blz. 1589.

leden behooren vijf en twintig tot de inheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, ten minste dertig tot de onderdanen-Nederlanders en ten hoogste vijf en ten minste drie tot de uitheemsche onderdanen-niet-Nederlanders."

Luidens het derde lid worden van de leden van den Volksraad door *verkiezing* aangewezen: *twintig* inheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, *vijftien* onderdanen-Nederlanders en *drie* uitheemsche onderdanen-niet-Nederlanders. De overige leden worden *benoemd* door den Gouverneur-Generaal, na raadpleging van den Raad van Nederlandsch-Indië, die eene aanbeveling doet van twee personen voor elke te vervullen plaats.

Zooals uit het vorenstaande blijkt, had de verdeling naar het *rascriterium* in Inlanders, Europeanen en Vreemde Oosterlingen, welke onderscheiding aan de samenstelling van den toenmaligen Volksraad ten grondslag lag, voor het nieuwe vertegenwoordigende orgaan van dien naam plaats gemaakt voor eene splitsing naar de *quasi-nationaliteit*. Ook daarbij werden drie groepen onderscheiden: die der inheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, die van de onderdanen-Nederlanders en de groep der uitheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, met voorbehoud van den algemeen eisch van het Nederlandsch onderdaanschap bij verkorting te omschrijven als de groepen der Inlanders, Nederlanders en Vreemdelingen. Dezelfde, aan de staatkundige bedoeling der groepeerings ongetwijfeld het best beantwoordende, verdeling heeft, zooals in het artikel **BESTUURSWEZEN** in het licht werd gesteld (Aanvullingen, blz. 470) eveneens toepassing gevonden voor de raden der inmiddels in het leven geroepen zelfbesturende regionale gemeenschappen: de Provinciale-, Regentschaps- en Stadsge-meenteraden.

Het daaropvolgend viertal leden van het hier besproken artikel, de beginselen bevattend van het stelsel van verkiezing der leden van den Volksraad, lokte eveneens in de Tweede Kamer ten deele bestrijding uit.

Ingevolge de daarbij voorgestelde bepalingen zouden de te verkiezen twintig inheemsche onderdanen-niet-Nederlanders worden afgevaardigd door bij ordonnantie in te stellen kieskringen, tot het voorelken kieskring bij ordonnantie te bepalen aantal. Behoudens afwijkende regeling, voor zoo-veel noodig, voor gedeelten van Nederlandsch-Indië, waar het recht van zelfbestuur aan de Inlandsche vorsten en volken is gelaten, zouden in die kieskringen kiezers zijn de inheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, deel uitmakend van een raad, als bedoeld in art. 121, tweede lid, en art. 124, tweede lid der Indische Staatsregeling; de leden dus der bestuursraden van gedeelten van provinciën (regentschappen, stadsgemeenten e.d.), die bij ordonnantie als zelfstandige gemeenschappen zijn aangewezen, en die der raden, die voor gewesten of gedeelten van gewesten zijn ingesteld voor het bestuur van eigen geldmiddelen, op den voet der decentralisatiewetgeving 1903 afgezonderd ter voorziening in bijzondere behoeften van het gebiedsdeel. De te verkiezen vijftien onderdanen-Nederlanders zouden, naar de in het vijfde lid voorgestelde regeling, worden gekozen door de Nederlandsche leden van de bovenbedoelde raden in geheel Nederlandsch-Indië, die daartoe te zamen één kiezerskorps zouden vormen. Naar hetzelfde beginsel zouden de drie uitheemsche leden-

-niet-Nederlanders gekozen worden door de tot die bevolkingsgroep behoorende leden van de genoemde raden. De verkiezingen voorts in kieskringen, welke meer dan één lid afvaardigen, alsmede de verkiezing van de leden, die onderdanen-Nederlanders of uitheemsche onderdanen-niet-Nederlanders zijn, zouden geschieden op den grondslag van evenredige vertegenwoordiging; die in kieskringen, welke één lid afvaardigen, volgens het stelsel der volstrekte meerderheid.

De vorenstaande bepalingen, welke, evenals de overige voorschriften in de eerste vier artikelen van het tweede hoofdstuk der Indische Staatsregeling, in hoofdzaak deel hadden uitgemaakt van het gewijzigd schema voor eene nieuwe wijze van samenstelling van het vertegenwoordigend lichaam in Nederlandsch-Indië, dat aldaar in de Eerste gewone zitting 1923 van den Volksraad behandeling had gevonden (onderwerp 2, Stukken 2, 3 en 4), werden in het algemeen door de gedachte beheerscht, dat de kring van kiezers voor bedoeld lichaam voorshands nog beperkt zou moeten blijven. Het actief kiesrecht zou — zooals in de Memorie van Antwoord door den Minister werd betoogd ¹⁾ — vooralsnog zich niet verder kunnen uitstrekken dan tot hen, die beschouwd konden worden als de vertrouwensmannen van een min of meer uitgebreiden kring van ingezetenen en die tevens, doordat zij reeds hadden deelgenomen aan de behartiging der openbare zaak, in dat opzicht eenige ervaring hadden verworven. Aan die eischen werd voor het oogenblik alleen nog voldaan door de leden der locale raden. De aanwijzing van deze leden tot kiezers voor den Volksraad legde bovendien een natuurlijk verband tusschen het kiesrecht en de politieke ontwikkeling der bevolking, wijl het bestaan van een localen raad het uiterlijk teeken was van zekeren door de bevolking van het ressort bereikten graad van staatkundige rijpheid. Zou dus bij deze regeling het aantal kiezers voorshands nog niet groot zijn, met de vooral als gevolg van de in te voeren bestuurs hervorming te verwachten uitbreiding van het aantal raden zou de kring van kiezers zich allengs in groote mate verruimen.

De onthouding van het kiesrecht voor den Volksraad aan de leden van de Provinciale raden, in tegenstelling met de leden der bestuursraden van de plaatselijke zelfstandige gemeenschappen in het gebied der provincie, werd aldus gemotiveerd, dat dit beginsel rationeel werd geacht wijl de laatstbedoelde leden reeds in min of meer belangrijke mate invloed hadden doen gelden op de samenstelling van die provinciale organen. Aan de leden der desabstuur raden op Java en Madoera en daarmede overeenkomende instellingen elders kon verder, in verband met het staatkundig peil van die lichamen, waarin zich het primitief karakter van de door hen beheerde Inlandsche gemeenschappen afspiegelde, het onderhavig kiesrecht naar de zienswijze der Regeering voorshands bezwaarlijk worden toegekend.

Wat aangaat de toepassing van het stelsel van kieskringen, werd nog in het antwoord der Regeering opgemerkt, dat de wijze, waarop het kiesrecht tot dusver geregeld was, er toe geleid had, dat het gekozen deel van den Volksraad na-

¹⁾ Verslag der Tweede Kamer, Gedrukte Stukken 1923—1924, 181, no. 11, blz. 35.

genoeg uitsluitend werd aangewezen door de kiezers, die op Java gevestigd waren, en in overwegende mate door het Europeesche gedeelte daarvan. Ten aanzien van de niet-inheemschen, hetzij Nederlanders, hetzij andere uitheemschen, welke groepen in het algemeen een veel grooter homogeniteit en samenhang vertoonden dan die der inheemschen en wier verspreiding over den Archipel zich bovendien voor eene andere regeling slecht zou lenen, kon de tot nog toe gevolgde wijze van uitoefening van het kiesrecht bestendig worden. Met betrekking evenwel tot de inheemschen achtte de Minister het noodig om, indien men dat recht voor deze belangrijke groep van staatsburgers in geheel Nederlandsch-Indië zoodanig tot gelding wilde brengen, dat voortaan beter rekening werd gehouden met billijke aanspraken, een anderen weg in te slaan. De heterogeniteit bij deze groep was van dien aard, dat splitsing noodzakelijk was om aan rechtmatige aanspraken op een eigen vertegenwoordiging in den Volksraad van elk der verschillende nationaal-geografische eenheden, waaruit zij is samengesteld, recht te doen wedervaren. Instelling van kieskringen was daarom voor deze bevolkingsgroep onontbeerlijk.

Het tot dusver gegolden hebbend evenredigheidsstelsel zou voorts, in overeenstemming eveneens met de Indische adviezen, bestendig moeten worden, behalve in kieskringen, welke slechts één lid afvaardigen, waar uiteraard het stelsel der volstreckte meerderheid zou moeten gelden. Ten aanzien van de Inlandsche zelfbesturende landschappen werd nog opgemerkt, dat voor de verkiezing in den kieskring „Vorstenlanden” de plaatselijke omstandigheden op het oogenblik reeds eene afzonderlijke regeling eischten en met de mogelijkheid rekening moest worden gehouden, dat in de toekomst ook in andere landschappen van dien aard zich dezelfde omstandigheid zou voordoen.

De scheiding van het kiezerskorps in drie groepen, niet naar het *ruscritorium*, zooals bij de debatten ten onrechte werd aangevoerd, maar naar de *nationale verhouding* der verschillende bevolkingselementen, in breeden zin genomen, tegenover het souverain gezag in Indië, ontmoette in de Tweede Kamer oppositie.

Zich plaatsend op het standpunt van de Indische Herzieningscommissie, die, met terzijdestelling van de wel zeer reële verschillen in de Indische maatschappij, ook in de samenstelling der vertegenwoordigende organen aldaar het beginsel van publiekrechtelijke unificatie tot het uiterste doorgevoerd had willen zien, spraken enkele leden hunne teleurstelling uit over de voorgestelde drieledige groepeeringswijze der kiezers voor den Volksraad ¹⁾. In die scheiding werd het gevaar gezien van uitlokking of bevordering van rassenstrijd; van opwekking ook, bij de afgevaardigden, van het gevoel vertegenwoordiger te zijn van eene bepaalde groep, terwijl juist, wilde men in de richting van samenwerking gaan, allen zich moesten gevoelen vertegenwoordigers van het geheel. Van de Regeeringstafel werd nadrukkelijk stelling genomen tegen deze beschouwingen, die, van een algemeen standpunt beoordeeld, al dadelijk de opmerking hadden kunnen uitlokken, dat bij

organisatiën op staatsrechtelijk en staatkundig gebied als deze niets zoo bedenkelijk is, als kunstmatig te willen wegevoeren hetgeen in de maatschappij *bestaat* niet alleen, maar bovendien — ondanks alle schrikbeelden van groepenstrijd en dergelijke — *natuurlijke redenen van bestaan* heeft en daarom juist met onverholven erkenning der feiten tot eene practisch bevredigende oplossing moet worden gebracht. In plaats van, zooals men zich had uitgelaten, in de voorgestelde kiesregeling, met het daaraan ten grondslag liggend beginsel van groepeeringswijze der kiezers, een achteruitgang te zien bij de vorige regeling, die eene zoodanige splitsing niet kende, zag de Minister integendeel in de toepassing van dat beginsel een van de groote verdiensten van het nieuwe stelsel ¹⁾. Bij die zienswijze nam de Regeering inzonderheid het standpunt in, dat de eerste voorwaarde, waaraan een vertegenwoordigend orgaan als de Volksraad voor zijn welslagen heeft te voldoen, deze is, dat de leden het vertrouwen hebben van de bevolkingsgroep, waartoe zij behooren. Dat men, gedreven door den wensch naar associatie, in eene andere richting zijne gedachten had laten gaan, achtte zij als zoodanig verklaarbaar. Die associatie werd ook door de Regeering in hooge mate gewenscht. Zij moest echter een aanvang nemen bij het optreden in den Volksraad; de keuze van de leden moest zooveel mogelijk zuiver en onvertroebeld blijven. Voor een vertrouwen nu, als door de Regeering vooropgesteld, zouden haars inziens de noodige waarborgen bezwaarlijk aanwezig kunnen zijn bij een stelsel van verkiezing, waarbij mogelijk de steun van andere bevolkingsgroepen dan die van den verkozenen — van de Nederlandsche groep bij voorbeeld waar het gold een lid, behoorend tot de inheemsche bevolking, of omgekeerd — den doorslag tot de verkiezing zou hebben gegeven.

Tengevolge wederom van intrekking van het aanvankelijk ingediend amendement van tegenovergestelde strekking, bleef ook op dit punt eene speciale uitspraak der Kamer achterwege. In de aanvaarding evenwel, zonder hoofdelijke stemming, van het artikel in zijn geheel, behoudens de hiervóór besproken wijziging in de regeling van de verdeling der zetels in den Volksraad onder de drie groepen van kiezers, lag de beaming van het beginsel der Regeering opgesloten.

In genoemd artikel zijn als achtste en negende lid nog twee bepalingen begrepen, waarvan de eerste de voorziening inhoudt, dat alles, wat verder het kiesrecht en de wijze van verkiezing betreft, bij ordonnantie geregeld wordt, terwijl de tweede den regel stelt, dat voor zooveel het daarvoor aangewezen aantal zetels niet door verkiezing is vervuld, de Gouverneur-Generaal door benoeming ook in de vervulling van die plaatsen voorziet, eveneens na raadpleging van den Raad van Nederlandsch-Indië, die ook voor elke te vervullen plaats van dien aard eene aanbeveling doet van twee personen. Met betrekking tot de regeling van de verdeling der zetels in den Volksraad onder de meergenoemde bevolkingsgroepen worden, luidens de slotbepaling in het laatstvermelde lid van het artikel, de aldus door benoeming ingenomen plaatsen aangemerkt als door verkiezing te zijn vervuld.

¹⁾ Handelingen Staten-Generaal 1924—1925 — Tweede Kamer, blz. 1469, 1488.

¹⁾ Handelingen a. b., blz. 1523.

Wat aangaat de machtiging tot regeling bij ordonnantie van hetgeen verder op het Kiesrecht en de wijze van verkiezing voor den Volksraad betrekking heeft, werd bij de overgangsbepalingen der Wet tot herziening van het Regeeringsreglement van 23 Juni 1925 in zoover eene beperking gesteld, dat ingevolge het voorkomen de onder III van die bepalingen de instelling van kieskringen en de regeling van het door elken kring af te vaardigen aantal leden, alsook de verdere voorzieningen betreffende het kiesrecht voor en de wijze van verkiezing van den Volksraad, voor de eerste maal zouden geschieden bij algemeen maatregel van bestuur, op het ontwerp waarvan de bij de inwerkingtreding van genoemde wet zitting hebbende Volksraad moest zijn gehoord. Ingevolge deze overgangsbepaling heeft bij Koninklijk besluit van 13 April 1926 no. 16 (Ind. Stb. no. 216) de vaststelling door de Kroon plaats gevonden van eene verordening op de verkiezing van Volksraadsleden („*Volksraadkiezverordening 1926*”), welke in de volgende bladzijden nader in beschouwing zal komen.

Artikel 64 der Indische Staatsregeling legt aan den Volksraad de verplichting op, om in de eerste vergadering van het vierjarig zittingstijdsperk voor den duur van dat tijdsperk uit zijn midden een eersten en een tweeden plaatsvervangend-Voorzitter te benoemen. Het tweede lid regelt de mogelijkheid, dat die bedieningen tusschentijds opvallen, in welk geval de benoeming van den opvolger voor den verderen duur van het tijdsperk geschiedt.

Bij artikel 56 is verder aan den Volksraad het recht verleend tot benoeming en ontslag van zijn Secretaris, die geen lid van het college is.

Het daaropvolgende artikel van de Indische Staatsregeling kent aan den Raad de bevoegdheid toe, een Reglement van Orde voor zijne vergaderingen vast te stellen, dat door plaatsing in het Staatsblad van Nederlandsch-Indië openbaar wordt gemaakt. Bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 17 December 1926, no. 12 (Ind. Stb. no. 544) is aanteekening gehouden van de aanbieding door den Voorzitter van den Volksraad, ter openbaarmaking op de voorgeschreven wijze, van een door den Volksraad in zijne vergadering van 4 November 1926 vastgesteld *Reglement van Orde van den Volksraad* en van het nader te bespreken *College van Gedelegeerden* en de plaatsing gefast van dat besluit, met het daaraan gehechte afschrift van het Reglement, in vermeld Staatsblad.

Het lidmaatschap van den Volksraad is bij artikel 58 overeenigbaar verklaard met de ambten van Vice-President of Lid van den Raad van Nederlandsch-Indië, Hoofd van een Departement van algemeen bestuur of Voorzitter of Lid der Algemeene Rekenkamer. „De gevolgen van vereeniging van het lidmaatschap van den Volksraad met andere uit 's Lands kas bezoldigde ambten dan de in het eerste lid genoemde” — zegt de tweede alinea van dat artikel — „worden, voor zoveel nodig, bij ordonnantie geregeld”. Met verwijzing tevens naar het bepaalde bij artikel 2 sub V der hierboven aangehaalde wet tot herziening van het Regeeringsreglement, is voor dit onderwerp en voor enkele andere punten, verband houdend met de instelling van den nionwen Volksraad, de eerste regeling getroffen bij de „*Volksraadpositieregeling 1926*” in Ind. Stb.

1926 no. 453, waarop eveneens in dit artikel zal worden teruggekomen.

De leden van den Volksraad — wier aanvaarding van hunne bediening wordt voorafgegaan door de aflegging, in handen van den Landvoogd of, krachtens diens machtiging, in handen van den Voorzitter van den Raad, in de vergadering van het College, van een eed (verklaring en belofte) van bepaalden vorm — worden, zooals reeds bleek, voor een tijdsperk van vier jaren verkozen of benoemd. Zij treden tegelijk af; de aftredenden zijn dadelijk opnieuw verkiesbaar of benoembaar. Leden, die ter vervulling van een tusschentijds opgevallen plaats zijn verkozen of benoemd, treden af op het tijdstip, waarop degene, in wiens plaats zij verkozen of benoemd zijn, moest aftreden.

Ingevolge artikel 61 eindigt het lidmaatschap van den Volksraad door vertrek of afwezigheid uit Nederlandsch-Indië voor of gedurende meer dan acht maanden, behoudens in bijzondere gevallen ter beoordeeling van den Gouverneur-Generaal. Indien tot lid van den Volksraad zijn verkozen of benoemd personen, die geen lid van dien Raad kunnen zijn, vernietigt de Gouverneur-Generaal hunne verkiezing of verleent hij hun ontslag. Personen, die niet langer lid van het College kunnen zijn, worden door den Landvoogd van het lidmaatschap ontheven. Ten aanzien van het lid, tevens Voorzitter, geschiedt een en ander door den Koning. De leden zijn bevoegd te allen tijde hun ontslag te nemen; zij geven daarvan schriftelijk kennis aan den Gouverneur-Generaal.

„De regelen omtrent de wijze van voorziening in opgevallen plaatsen, omtrent overlegging en onderzoek van geloofsbrieven van nieuw-inkomende leden, omtrent de beslissing van geschillen, welke aangaande die geloofsbrieven of de verkiezing rijzen” worden — luidens het laatstlid van artikel 61 — evenals hetgeen verder voor de uitvoering van dit artikel noodig is, bij ordonnantie vastgesteld. In die behoefte is voorzien door de vaststelling van de „*Aannullende Volksraadregelen 1926*” in Ind. Stb. 1926 no. 277.

Wat aangaat de inkomsten en geldelijke tegemoetkomingen van anderen aard van de leden van den Volksraaden het daaraan verbonden personeel, bepaalt artikel 67 Ind. Staatsregeling, dat de bezoldigingen van den Secretaris en het bij den Raad aangestelde personeel, alsmede de regeling van de aanspraken der leden op tegemoetkoming voor reis- en verblijfkosten en op zittinggeld, bij ordonnantie worden vastgesteld, met dien verstande dat het lid tevens Voorzitter geene zittinggelden geniet. Bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1926 no. 302 zijn voor den Secretaris en het overige personeel bij den Volksraad de bedoelde maatregelen getroffen, terwijl bij de bereids ter sprake gebrachte „*Volksraadpositieregeling 1926*” (Ind. Stb. 1926 no. 453) voorzien is in de vaststelling der tegemoetkomingen ten behoeve van de leden.

Artikel 1 der laatstgenoemde verordening bepaalt, dat de leden van den Volksraad, met uitzondering van den Voorzitter en van de leden, die in het genot zijn van het hieronder te bespreken wachtgeld of non-activiteitstraktement, bij wijze van *zittinggeld* een bedrag genieten van /30 voor elken dag, waarop zij een of meer vergaderingen van den Raad of van afdelingen en commissien uit den Raad hebben bijgewoond. De

plaatsvervangende Voorzitter geniet dit zittinggeld tevens voor elken dag, dat hij buiten de vergadering optreedt voor den Voorzitter. Het volgende artikel verleent vrij vervoer in de hoogste klasse op de Staatsspoor- en Tramwegen en bij de Landsautomobiëldiensten en tegemoetkoming voor reis en verblijfkosten op den voet van het Algemeen Reisreglement, met rangschikking in de eerste klasse van reizigers.

Op deze regeling van de geldelijke en andere tegemoetkomingen, verbonden in het algemeen aan het lidmaatschap van den Volksraad, doet § 2 der verordening de bepalingen volgen, welke ingevolge het tweede lid van artikel 58 der Indische Staatsregeling werden vereischt, omtrent de gevolgen van vereeniging van dat lidmaatschap met andere uit 's Lands kas bezoldigde ambten dan in het eerste lid van dat artikel genoemd. Luidens die bepalingen kan bij besluit van den Gouverneur-Generaal, waarop de Raad van Nederlandsch-Indië is gehoord, worden verklaard dat een uit 's Lands kas bezoldigd ambt niet gelijktijdig kan worden waargenomen met het lidmaatschap van den Volksraad. De bekleeder van een zoodanig ambt, die het lidmaatschap heeft aanvaard, is in dat geval van rechtswege eervol uitzijne betrekking ontslagen of, militair zijnde, op non-activiteit gesteld. De betrokkene ontvangt alsdan een *wachtgeld* of, zoo hij militair is, een *non-activiteitstraktement* ten bedrage van de bezoldiging, welke hij in werkelijke dienst zou hebben genoten, doch niet meer dan f 1500 's maands, met genot tevens van de *standplaatstoeluge*, vastgesteld voor de plaats, waar hij zich vestigt. De tijd, op dat wachtgeld of non-activiteitstraktement doorgebracht, telt ten volle mede als diensttijd, geldig voor weddeverhooging en pensioen; bij de berekening van den pensioengrondslag komt die uitkeering mede in aanmerking. Over de diensten van hem, die aldus uit zijne betrekking is ontslagen of op non-activiteit is gesteld, wordt — naar in artikel 6 van het besluit is bepaald — tenzij de betrokkene lid is van het College van Gedelegeerden, gedurende den tijd, dat de Volksraad geen zitting houdt, op zoodanige wijze beschikt als door den Gouverneur-Generaal gewenscht wordt geacht. Is voorts bij het einde van het lidmaatschap van den Volksraad herstel in actieven dienst niet mogelijk, dan wordt wederom door toekenning van wachtgeld of wanneer het een militair betreft, van non-activiteitstraktement naar bepaalde regelen tegemoetkoming verschafft. Wanneer de als lid van den Volksraad optredende Landsdienaar een ambt bekleedt, waarvoor *niet* de hooger bedoelde verklaring is afgelegd, geeft hij, het lidmaatschap willende aanvaarden, van dat voornemen tijdig kennis aan den boven hem gestelden gezaghebbende. Deze laatste draagt alsdan zorg, dat de belangen van den dienst zoo weinig mogelijk schade lijden en doet daartoe zoo noodig intijds voorstellen aan het bevoegd gezag. Onverminderd zijne verplichtingen tot verzekering van den goeden gang van den dienst tijdens zijne afwezigheid, voor zoover hij voor dien goeden gang verantwoordelijk blijft, behoeft de betrokkene geen verlof om afwezig te zijn voor het verrichten van de aan het lidmaatschap verbonden werkzaamheden. Hij geeft echter van zoodanige afwezigheid zoo tijdig mogelijk kennis aan den boven hem gestelden gezaghebbende. Aanvaarding van het Volksraadlidmaatschap brengt,

zooals verder artikel 9 verklaart, geene verandering in de positie van Landsdienaren, welke in het genot zijn van wachtgeld of non-activiteitstraktement.

Artikel 10 van het besluit, uitmakende § 3 van de „Volksraadpositieregeling”, behelst het beginsel, dat de leden van den Volksraad, die niet in 's Lands dienst zijn, aanspraak hebben op eene *schadeloosstelling* voor inkomsten, welke zij derven tengevolge van het bijwonen van de vergaderingen gedurende den tijd, waarin deze worden gehouden, tot ten hoogste f 1500 per maand. Het recht op zoodanige schadeloosstelling en het bedrag daarvan worden, op aanvraag van den betrokkene, vastgesteld door eene commissie van drie leden. De Voorzitter van den Volksraad is ambtshalve lid tevens voorzitter van die Commissie; de beide andere leden worden door den Gouverneur-Generaal uit niet-leden van den Raad benoemd. De Commissie is bevoegd den belanghebbende uit te noodigen zijne aanspraak met de door haar noodig geachte bewijsstukken te staven en die mondeling toe te lichten, behoudens verplichting van de leden tot geheimhouding van hetgeen hun als zoodanig is gebleken of medegedeeld. Het Hoofd van den dienst der belastingen verstrekt aan de Commissie alle door haar verlangde gegevens.

Beraadslagingen en besluiten van den Volksraad. Artikel 62 van de Indische Staatsregeling stelt in de eerste plaats vast, dat de vergaderingen van den Volksraad in het openbaar worden gehouden ter hoofdplaats Batavia, tenzij bij ordonnantie eene andere plaats daarvoor is aangewezen. Het voorbehoud in de laatste zinsrede houdt verband met de mogelijkheid, dat in geval van bijzondere tijdsomstandigheden elders vergaderd zou moeten worden. Omtrent sluiting der deuren en beslissing in besloten vergadering treft men verder in genoemd artikel de gebruikelijke regelen aan. Voor het eerste wordt de vordering van minstens vijf leden of de beslissing van den Voorzitter vereischt. Van behandeling in besloten vergadering zijn uitgezonderd begrotingsontwerpen en voorstellen tot vaststelling van sloten van rekening en tot regeling van de bestemming van voordeelige of de dekking van nadeelige sloten, alsmede voorstellen tot het aangaan of waarborgen van geldleeningen ten laste van Nederlandsch-Indië.

Wat aangaat de bijeenkomsten van den Volksraad, bepaalt het vijfde lid van artikel 62, dat jaarlijks, zonder voorafgaande oproeping, twee *gewone zittingen* worden gehouden. De eerste zitting vangt aan op 15 Mei of, indien die datum op een Zondag of daarmede gelijkgestelden feestdag valt, op den eersten daaropvolgenden dag, welke geen Zondag noch zoodanige feestdag is. Deze zitting wordt geopend door den Gouverneur-Generaal of namens dezen door den Luitenant-Gouverneur-Generaal en, bij ontstentenis van dezen laatsten, door den Vice-President van den Raad van Nederlandsch-Indië of diens wettelijken vervanger en duurt uiterlijk tot 15 Augustus. De tweede zitting vangt aan op den derden Dinsdag der maand October en duurt ten hoogste zes weken. De Volksraad vergadert, krachtens de volgende bepalingen van het artikel, bovendien in *buitengewone zitting*, telkens wanneer de Gouverneur-Generaal het noodig oordeelt, of minstens een derde der leden, het lid tevens Voorzitter niet medegerekend, zijn wensch daartoe te ken-

nen geeft. In deze buitengewone zittingen worden geene andere onderwerpen behandeld dan in de oproeping zijn vermeld.

Artikel 63 verklaart den Gouverneur-Generaal bevoegd, om, wanneer hij dat noodig acht, de beraadslagingen van den Volksraad bij te wonen, waarbij hij alsdan eene raadgevende stem heeft. Hij kan mede de beraadslagingen door gemachtigden doen bijwonen, ten einde namens hem voorlichting te verschaffen. Deze gemachtigden zijn niet gerechtelijk vervolgbaar voor hetgeen zij in de vergadering van den Volksraad hebben gezegd of aan den Raad schriftelijk hebben overgelegd, tenzij zij daarmede openbaar maken, wat in besloten vergadering onder geheimhouding is gezegd of overgelegd. Aan den Gouverneur-Generaal en zijne gemachtigden wordt het woord gegeven wanneer en zoo dikwijls zij dit verlangen, echter niet voordat de spreker, die aan het woord is, zijne rede geëindigd heeft.

In spoedeisende gevallen, ter beoordeeling van den Gouverneur-Generaal, kunnen, ter behandeling van ontwerpen van aanvullingsbegrotingen, verder nog buitengewone zittingen van den Volksraad worden gehouden, tot bijwoning waarvan alleen de op Java en Madoera metterwoon gevestigde leden worden opgeroepen. Aan de overige leden wordt dan tegelijkertijd zonder oproeping kennis gegeven van het voornemen om eene buitengewone zitting te houden. Eerstbedoeld deel van den Volksraad wordt, te zamen met de buiten Java en Madoera gevestigde leden, die ter vergadering aanwezig zijn, voor deze gevallen van bijzondere aard, geacht den Volksraad uit te maken, ook wat de toepassing van de algemeene regelen omtrent het nemen van beslissingen als anderszins betreft (art. 65). Deze exceptionnele bepalingen bestendigen voor den nieuwen Volksraad het instituut van den z.g. „Java-raad”. Terwijl echter artikel 142 van het voormalige Regeeringsreglement gebruikmaking daarvan in het algemeen voor „spoedeisende gevallen”, van welken aard ook, toeliet, zal dit voortaan uitsluitend toegelaten zijn voor dergelijke gevallen, wanneer het daarbij de behandeling van supplettoire begrotingsontwerpen betreft. In andere gevallen verschafte de hierna te bespreken nieuwe instelling van het College van Gedelegeerden zoo noodig de mogelijkheid tot onverwijlde afdoening van spoedeisende zaken.

„De Volksraad” — bepaalt het eerste lid van artikel 66 van de Indische Staatsregeling — „mag noch beraadslagen noch besluiten, zoo niet minstens de helft der leden, het lid tevens Voorzitter niet medegerekend, tegenwoordig is.” De beslissingen over zaken worden bij volstrokke meerderheid der stemmende leden genomen. Bij staking van stemmen wordt het nemen van eene beslissing tot eene volgende vergadering uitgesteld. In deze, en evenzeer in eene voltallige vergadering, wordt bij staking van stemmen het voorstel geacht niet te zijn aangenomen. Wat de wijze van stemmen betreft, stelt het vijfde lid van genoemd artikel den regel, dat de stemming geschiedt bij hoofdelijke oproeping, wanneer een der leden dit verlangt, en alsdan mondeling plaats heeft. De stemming echter over personen geschiedt bij gesloten en ongeteekende briefjes. De volstrokke meerderheid der geldige stemmen beslist; bij staking van stemmen beslist het lot. Ten slotte behelst het artikel — met gelijk voorbehoud als

met betrekking tot de gemachtigden der Regeering in den Volksraad hierboven is medege-deeld — de bepaling, dat de leden van dien Raad zijn uitgesloten van gerechtelijke vervolgbaarheid voor hetgeen zij in de vergaderingen hebben gezegd of schriftelijk aan den Raad hebben overgelegd.

Staatkundige bevoegdheden. Luidens de artikelen 68 en 69 kan de Volksraad de belangen van Nederlandsch-Indië en zijne ingezetenen voorstaan bij den Koning, bij de Staten-Generaal en bij den Gouverneur-Generaal. Naast dit *petitierecht* heeft de Raad tevens het recht van *interpellatie* in dien zin, dat hij den Gouverneur-Generaal kan uitnoodigen om nopens zaken, Nederlandsch-Indië betreffende, inlichtingen aan den Raad te geven. Evenals de Hoofden der ministerieele departementen in het Moederland uitsluitend die door de Staten-Generaal verlangde inlichtingen geven, waarvan het verlenen niet strijdig kan worden geoordeeld met het belang van den Staat (art. 95 G. W.), voldoet ook de Gouverneur-Generaal aan de uitnoodiging tot het geven van inlichtingen alleen dan, wanneer dit naar zijne meening geschieden kan zonder schade voor de hem toevertrouwde belangen.

Bij de gedachtenwisseling met de Staten-Generaal ging opnieuw van sommige zijden aandrang uit tot toekenning aan den Volksraad, nevens de bovenstaande staatkundige bevoegdheden, van het recht van *enquête*.

In de Memorie van Toelichting der wetsvoordracht tot herziening van het Regeeringsreglement was ten aanzien van dit punt opgemerkt, dat de vraag, of aan den Volksraad het recht van *enquête* diende te worden toegekend, ontkennend was beantwoord, aangezien eene *enquête* onder de in Indië bestaande omstandigheden en bij het ontbreken van het instituut der ministerieele verantwoordelijkheid niet zonder instemming en medewerking van de Regeering behoorde te worden ingesteld en het daarom aangewezen was, de noodige voorzieningen, voor zoover deze in maatregelen van wetgevendend aard bestonden, bij ordonnantie te treffen, waartoe de Volksraad desgewenscht het initiatief zou kunnen nemen. Toen in het Verslag van het afdeelingsonderzoek der Tweede Kamer niettemin door verschillende leden alsnog op verleening van bedoeld recht was aangedrongen en enkelen hunner de vraag hadden gesteld, of althans niet een beperkt *enquête*-recht zou kunnen worden toegestaan, afhankelijk bijv. van de goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, wees de Minister andermaal op het feit¹⁾, dat de Volksraad niet is een Parlement in den vollen zin van het woord, met de daaraan verbonden verantwoordelijkheid voor de uitoefening van eene beslissende *contrôle* op het uitvoerend gezag, en uitoefening van eene parlementaire bevoegdheid als het recht van *enquête* derhalve buiten de sfeer van zijne werkzaamheden lag. Mocht in bepaalde gevallen de wenschelijkheid blijken van een onderzoek vanwege den Volksraad, dan zouden ten behoeve van de voor die bijzondere gevallen in het leven te roepen commissies ad hoc — gewezen werd op de Suikerenquêtecommissie en de Arbeidscommissie — zoo noodig bij ordonnantie regelingen kunnen worden gemaakt,

¹⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1923—1924—181, no. 11, blz. 37.

zooveel mogelijk overeenstemmend met de voornaamste voorschriften der Nederlandsche enquêtewet.

Bij het mondeling overleg met de Commissie van Voorbereiding uit de Tweede Kamer werd nochtans doornekeleden daarvan opnieuw voor het enquêterecht gepleit, o.m. met een beroep op de uitoefening door den Volksraad van het recht van interpellatie. Nadrukkelijk deed de Minister daarop uitkomen, dat, in tegenstelling met het recht van interpellatie, dat in het wezen der zaak niets anders bedoelt dan het verkrijgen van inlichtingen van de Regeering zelve, uitoefening van het enquêterecht in een land als Indië in vele gevallen niets minder zou beteekenen dan een ondergraven van het gezag door een groep in den Volksraad, die niet — wat toch het eerste vereischte voor de aanwending van dat recht uitmaakt — de verantwoordelijkheid voor de staatkundige en maatschappelijke gevolgen zou dragen.

Een amendement van sociaal-democratische zijde, daartoe strekkende, dat de Volksraad zou hebben „het recht van onderzoek (enquête), te regelen door de wet”¹⁾, bracht het onderwerp bij de openbare behandeling der wetsvoordracht wederom aan de orde. Andermaal wees de Minister van koloniën bij zijne bestrijding daarvan²⁾ op het principieel verschil tusschen het recht van interpellatie, waarbij men licht zoekt bij de Regeering, die, als het Landsbelang dit eischt, de gevraagde inlichtingen kan weigeren, en het recht van enquête, waarbij men inlichtingen gaat opsporen in de buitenwereld bij alle ambtelijke en niet-ambtelijke personen, die geacht worden inlichtingen te kunnen geven. Dat opsporen nu van inlichtingen in de buitenwereld in een land als Indië, waar bovendien de meeste enquêtes zich zouden richten tegen de Regeering, was, naar genoemde Bewindsman niet naliet in het licht te stellen, een hoogst gevaarlijke zaak, waarvoor een groote kennis van toestanden noodig is en groote taet bij hen, die het onderzoek houden. Wijzend op de gevolgen, die uit een dergelijk onderzoek in de Inlandsche maatschappij kunnen voortvloeien, wanneer daarbij zekere stemming onder de bevolking wordt verwekt³⁾, deed de Minister alsnog uitkomen, met eene verwijzing naar het standaardwerk „De Grondwet” van den Hoogleeraar Mr. Buys, hoe aan de enquête, gesteund als zij bovendien wordt door de daaraan verbonden dwangmiddelen, eene geheel bijzondere beteekenis is te hechten. Zij komt te staan tegenover het publiek en treedt op het gebied van de uitvoerende macht, wat in dubbele mate in een zoo eigenaardige politieke sfeer als de Indische een ernstig gevaar kan zijn.

Wegens intrekking van het amendement bleef

¹⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1924—1925, 32, no. 8, VIII.

²⁾ Handelingen Staten-Generaal 1924—1925—Tweede Kamer, blz. 1522.

³⁾ Als waarschuwend voorbeeld kan in dit verband in herinnering worden gebracht de in het vervolg van het artikel SAREKAT ISLAM (Aanvullingen, blz. 15) vermelde noodlottige propagandareis in 1919 van het toenmalig Volksraadlid Abdoel Moeis in Midden-Celebes, gevolgd door het oproer van dat jaar in Toli-Toli.

het daarin vervat voorstel buiten beslissing. Na de principieele bestrijding van den kant der Regeering, werden ook uit andere kringen in de Kamer geene stappen gedaan tot bekleeding van den nieuwen Volksraad met de onderwerpelijke, geheel op zichzelf staande, staatkundige bevoegdheid.

College van Gedelegeerden. Artikel 72 van de Indische Staatsregeling legt, in het eerste lid, aan den Volksraad den plicht op, om in de eerste vergadering van zijn vierjarig zittingstijdperk voor den duur daarvan uit zijn midden een college te benoemen, „College van Gedelegeerden” genaamd. Ingevolge de verdere bepalingen van het artikel bestaat dit College uit den Voorzitter van den Volksraad als lid tevens Voorzitter, benevens twintig leden, en is de Secretaris van den Raad tevens Secretaris van genoemd College.

In de wordingsgeschiedenis van de Indische Staatsregeling is voor geen ander voorstel op zoodanigen tegenstand te wijzen, als aanvankelijk zich heeft voorgedaan met betrekking tot deze instelling, aan welke oorspronkelijk de benaming „Wetgevende Raad” was toegedacht. Eerst tijdens de openbare gedachtenwisseling in de Tweede Kamer is voor die — de verhouding tot den Volksraad minder juist weergevende — aanduiding de naam „College van Gedelegeerden” in de plaats getreden. Naast deze verandering van naam is het voorts ook de onderlinge betrekking geweest tusschen den Volksraad en het daaruit te vormen lichaam van kleineren omvang, die in den oorspronkelijken opzet der zaak, met name in het vóóronwerp van wet, dat bij schrijven van den Gouverneur-Generaal van 18 Juni 1922 aan het oordeel van den toenmaligen Volksraad onderworpen werd, aanvankelijk een eenigszins anderen vorm vertoonde.

Wat aangaat de algemeene strekking van de instelling, werd in de Memorie van Toelichting, waarvan de Gouverneur-Generaal dat vóóronwerp vergezeld deed gaan¹⁾, uiteengezet hoe bij de uitwerking van de grondgedachte eener algemeene wetgeving in Nederlandsch-Indië door den Landvoogd, in overeenstemming met een in het openbaar vergaderend college van zooveel mogelijk vertegenwoordigend karakter, zich een eigenaardig dilemma had opgedaan, veroorzaakt door van de toestanden in Westersche landen afwijkende omstandigheden.

Zoowel door de groote afstanden als door de eigenaardige samenstelling van de Indische maatschappij stond het te vreezen, dat de onmogelijkheid zich zou voordoen om een voldoende aantal personen te vinden, bekwaam niet alleen om aan dien wetgevenden arbeid op nuttige wijze deel te nemen, maar tevens over den noodigen tijd beschikkend, om dit zonder ernstige benadeeling van hunne ovrigre belangen te kunnen doen. In tegenstelling toch met den aan den toenmaligen Volksraad opgedragen begrootingsarbeid, die, al werd daaraan eene algemeene bespreking van het regeeringsbeleid verbonden, jaarlijks slechts een beperkt aantal weken vorderde, eischte eene behoorlijke behandeling van de zeer talrijke maatregelen van wetgevenden aard, waarbij het vertegenwoordigend lichaam van den nieuwen vorm rechtstreeks betrokken zou zijn, een zoo goed als

¹⁾ Gedrukte Stukken Volksraad, Eerste gewone zitting 1922, Onderwerp 5, stuk 3, blz. 3.

onafgebroken werkzaamheid, die vooral aan de buiten de hoofdplaats Batavia en hare omgeving woonachtige leden geen tijd zou overlaten voor anderen geregelden arbeid. Waar de ervaring met den Volksraad toen reeds had aangetoond, dat het voor vele leden uiterst moeilijk was de zittingen bij te wonen en zich voldoende daartoe voor te bereiden, zonder hunne overige plichten en belangen te verwaarloosen, werd, wanneer niet op eenige wijze aan dat practisch bezwaar kon worden tegemoet gekomen, van het nieuwe stelsel als onvermijdelijk gevolg gevreesd, dat velen, wier aanwezigheid onmisbaar zou zijn om het stelsel aan de bedoeling te doen beantwoorden, zich van het lidmaatschap van den Volksraad zouden onthouden of alleen in naam zich daartoe zouden leenen, zonder inderdaad een werkzaam aandeel aan den wetgevenden arbeid te nemen.

In beide gevallen zou de hervorming mislukt zijn te achten.

Ten einde nu die bezwaren te ontgaan, was in het vóórontwerp een stelsel uitgewerkt, waarbij de Volksraad in zijne volledige samenstelling belast zou zijn met de behartiging o.m. van de begrotingswerkzaamheden en hetgeen verder daarmede samenhangt, terwijl uit en door den Raad daarnaast een kleiner college zou worden gevormd van personen — die door hunne bereidverklaring daartoe bij voorbaat reeds te kennen zouden geven, dat de gevreesde beletselen voor hen niet bestonden — ter medewerking aan de vaststelling van regelingen van wetgevenden aard en de uitoefening van andere functiën, waarmede anders de Raad in zijn geheel zich zou moeten bezig houden.

Aan dit denkbeeld was in het vóórontwerp van wet uitdrukking gegeven in dezen vorm, dat de bedoelde, hoofdzakelijk wetgevende, bevoegdheden van den Volksraad zouden worden uitgeoefend door eene door den Raad uit zijn midden gekozen Commissie, „Wetgevende Raad” genaamd, behalve wanneer die Commissie besliste, dat de zaak door den Volksraad zelf zou worden behandeld. Ook de rechten van petitie en interpellatie, aan den Volksraad toegedacht, zouden door de Commissie worden uitgeoefend, doch alleen wanneer de Raad zelf niet bijeen was.

De gedachtenwisseling in Indië over de verdeling van bevoegdheden tusschen den Volksraad en het ontworpen hulporgaan deed op dat punt verschillende in meerdere of mindere mate uiteenlopende inzichten kennen. Hoezeer echter de behoefte aan een redmiddel van die strekking werd gevoeld, bleek, zooals een der leden van den Volksraad opmerkte, wel duidelijk uit het feit, dat ook de tegenstanders van het instituut van den Wetgevenden Raad niet hadden nagelaten daarnaar te zoeken. In de gevoerde gedachtenwisseling evenwel vond de Regeering aanleiding, om de uitwerking van het denkbeeld andermaal in overweging te nemen, met het gevolg dat harezijds eene wijziging werd aangegeven in dier voege, dat de bedoelde wetgevende bevoegdheden zouden worden uitgeoefend door de uit den Volksraad te benoemen Commissie, tenzij de Raad zich de behandeling van het onderwerp had voorbehouden en met de behandeling gewacht kon worden op het bijeenkomen van den Raad; eene wijziging dus van de onderlinge verhouding, waarbij het zwaartepunt in handen van

den Raad zelf werd gelegd. Een amendement in dien geest uit den Volksraad werd door het College met groote meerderheid van stemmen aangenomen en ook de wettelijke omschrijving, gelijk die ten slotte in artikel 90 van de Indische Staatsregeling is neergelegd, geeft aan het punt in quaestie eene oplossing in dien zin.

Met de aanneming van bedoeld amendement was de strijd over het door de Regeering ontworpen hulporgaan in Indië in hoofdzaak beslist. Het was er echter verre van, dat ook in het Moederland het pleit daarmede tot een einde zou zijn gebracht. Bij de somwijlen niet zonder zekeren hartstocht gevoerde bestrijding, welke de ministeriele voorstellen daar in woord en geschrift hebben ondervonden, was het integendeel ook dit belangrijk onderdeel van de beoogde regeling, dat van vele zijden werd aangevallen, en niet gunstiger ook was de ontvangst in de Tweede Kamer, waar de Minister bij den aanvang zijner verdediging van het onderwerpelijke college eene vrij wel algemeene oppositie op dat punt moest constateeren ¹⁾.

Van een strikt parlementair standpunt beschouwd, was die tegenstand niet onverklaarbaar. Ook de Regeering was van den aanvang af ten volle zich daarvan bewust geweest. Misverstand omtrent de bestemming en het karakter van de instelling had bovendien belangrijk bijgedragen tot de oppositie, die reeds bij de beraadslagingen in de afdeelingen zich had geopenbaard en den Minister aanleiding had gegeven, om in zijne daarop gevolgde beantwoording de geopperde bezwaren achtereenvolgens aan eene gezette beschouwing te onderwerpen en opnieuw de praktische noodzakelijkheid te betoogen van een zoodanig hulporgaan, als volstreckte voorwaarde tot veiligstelling van een stelsel van wetgeving, als grondwettelijk voor Indië werd verlangd ²⁾.

Aanwijzing door den Volksraad van een college van vertrouwensmannen uit zijn midden, dat in zaken van wetgeving zijn wettelijken vertegenwoordiger zou vormen, tenzij de Raad in pleno zich de behandeling van het onderwerp had voorbehouden, scheen — aldus de slotsom van 's Ministers weerlegging — ondanks alle geopperde bedenkingen onder de zich voordoende omstandigheden nog steeds de beste oplossing toe, zoolang niet de ervaring had doen blijken, dat op den Volksraad zelf als dagelijksch medewetgever onvoorwaardelijk kon worden staat gemaakt. Onder andere klemmende argumenten werd voorts ernstig de nadruk gelegd op het feit, dat wanneer niet *wettelijk* een dergelijke oplossing mogelijk werd gemaakt, het gevaar zeer groot was dat de *practijk* niet zou nalaten een toestand te scheppen, waarbij, zoolang de maatschappelijke omstandigheden in Indië nog van den huidige aard waren, de medewetgevende macht in groote mate in handen zou komen niet van een college, dat in zijne samenstelling eene afspiegeling van den Volksraad zou mogen heeten, maar in die van een min of meer wisselend aantal leden van dien Raad, ter hoofdplaats Batavia of in de nabijheid daarvan woonachtig en

¹⁾ Handelingen Staten-Generaal, 1924—1925, Tweede Kamer, blz. 1523.

²⁾ Zie Gedrukte Stukken, Tweede Kamer, 1923—1924, 181, no. 11, blz. 14 vlg. en blz. 18 vlg.

daardoor tot bijwoning der dagelijksche vergaderingen beter in staat; eene ledengroep van niet meer dan toevallige, zoo niet van een aan een goeden gang van zaken weinig bevorderlijke samenstelling. Mocht overigens — merkte de Minister nog op bij het door hem gevoerd mondeling overleg met de Commissie van Voorbereiding uit de Tweede Kamer — na verloop van tijd de instelling kunnen worden ontbeerd, wat de ervaring van zelf zou doen blijken, dan lag het in de rede, dat zij verdwijnen zou.

De velerlei bedenkingen, waaraan bij de openbare behandeling der wetsvoordracht uiting werd gegeven, bewezen niettemin dat het aan de voorbereidende gedachtenwisseling niet had mogen gelukken, de bij verschillende leden bestaande bezwaren geheel te overwinnen.

Dat niettemin de beslissing der Kamer ten slotte in het voordeel der Regeering is geweest, mag wel inzonderheid worden toegeschreven aan de breedvoerige uiteenzetting, welke de Minister in zijne redevoering tot algemeene verdediging der hervormingsvoorstellen andermaal gaf van doel en werking van het veelbestreden hulporgaan uit den Volksraad ¹⁾. In de eerste plaats weder was het de urgentie van eene zoodanige voorziening, als redmiddel bij een tekortschieten van den Raad aan eigen prestatievermogen, welke in 's Ministers rede opnieuw naar voren werd gebracht en dit o.m. met aanhaling van verklaringen van bevoegde zijden uit het verslag van den toenmaligen Volksraad. Verklaringen, in het kort hierop neerkomend, dat hoe men de zaak ook mocht wenden of keeren, met een verwerping van het ontworpen college niet ontkomen kon worden aan de maatschappelijke omstandigheden, die aan den eisch eener dagelijksche vervulling van wetgevenden arbeid door den Volksraad in pleno in den weg stonden. Wat voorts de belangrijke vraag der taakverdeling tusschen den Volksraad en het hulporgaan — agent als het ware van dien Raad — betrof, stelde de Minister nog aan het licht, dat de Regeering in het algemeen zich die verdeling aldus had gedacht, dat alle belangrijke ontwerpen van ordonnanties zoo veel mogelijk bij den Raad zelven behandeling zouden vinden, terwijl in hoofdzaak de vele ontwerpen van meer ondergeschikte beteekenis aan het kleinere college zouden worden overgelaten. Als kenmerkend voor de beteekenis van de voorgestelde oplossing wees de genoemde Bewindsman verder op het feit, dat, in tegenstelling met andere organen, in de debatten aangehaald, met name de Gedeputeerde Staten in Nederland, het onderwerpelijk college, wat aangaat de bepaling zijner werkzaamheden, geen eigen wettelijke rechten zou kunnen doen gelden, maar voor de regeling van zijne taak geheel en al afhankelijk zou zijn en zou moeten blijven van den Volksraad, ook wat het tweede belangrijke onderdeel van zijne beoicenis: de voorbereiding van de behandeling van ontwerp-ordonnanties, betrof.

Waar voorts, zooals de Minister deed uitkomen, geene meer aannemelijke oplossing was aanbevolen en het hier een beslissing gold, die voor eene bevredigende werking der nieuwe organisatie van de wetgeving in Nederlandsch-Indië van het grootste gewicht zou kunnen blijken, drong hij

aan het eind zijner beschouwingen krachtig aan op terzijdestelling van de bedenkingen van toekomstigen aard, die tegen het voorstel der Regeering konden worden aangevoerd. Aan dien aandrang gaf de Tweede Kamer ten slotte gehoor door aanneming, met eene meerderheid van 38 tegen 25 stemmen, van het wetsartikel, nadat een amendement, de strekking hebbend om de vereischte voorziening tot alleen een „College van Voorbereiding” van den wetgevenden arbeid van den Volksraad te beperken ¹⁾, op aanraden van den Minister verworpen was.

Samenstelling en werking van het College van Gedelegeerden. Op de hiervóór besproken bepalingen van artikel 72 der Indische Staatsregeling, waar bij o.m. de samenstelling van het College van Gedelegeerden aldus geregeld werd, dat het aantal leden *twintig* zou bedragen, benevens den Voorzitter van den Volksraad als Voorzitter tevens lid van het College, doet artikel 73 het voorschrift volgen, dat het lichaam in zijne eerste vergadering één zijner leden benoemt tot plaatsvervangend Voorzitter voor den duur van het vierjarig zittingstijdperk, terwijl bij openvallen der bediening tusschentijds de benoeming van den opvolger voor den verderen duur van dat tijdperk geschiedt.

„De verkiezing van de leden van het College van Gedelegeerden” — bepaalt vervolgens het eerste lid van artikel 74 — „en de vervulling van tusschentijds opgevallene plaatsen in het College geschieden op den grondslag van evenredige vertegenwoordiging, op de wijze, bij ordonnantie te regelen.” Omtrent deze regeling, welke — luidens de onder III der Overgangsbepalingen van de meervermelde wet tot herziening van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië van 23 Juni 1925 gestelde uitzondering, — voor de eerste maal bij algemeenen mantregel van bestuur zou worden vastgesteld, behelst het tweede lid van voornoemd wetsartikel alsnog de aanvulling, dat zij „waarborgt, dat de overeenstemmende wijl van elk drietal Volksraadsleden tot de dienovereenkomstige vervulling (leidt) van één plaats in het College van Gedelegeerden”. Het laatste lid van artikel 74 houdt verder de bepaling in, dat de leden van het College tegelijk aftreden.

De evenvermelde aanvulling in het tweede lid, tot nadere afbakening van de wijze van toepassing van het beginsel van evenredige vertegenwoordiging bij de verkiezing der Gedelegeerden, maakte een der voorstellen uit van de bereids hierboven besproken amendementen-Feber e.s., welke op 25 Februari 1925 tijdens de openbare behandeling in de Tweede Kamer door leden van verschillende politieke fracties waren ingezonden. De scherpe precisering, daarbij aangebracht, maakte het noodig ook het aantal te verkiezen leden van het College van Gedelegeerden geheel in de verhouding van één tot drie te brengen in vergelijking met het ledental van den Volksraad. In dit verband werd bij de bedoelde amendementen dus tevens voorgesteld, het door de Regeering nangegeven aantal van *achtien* leden te verhoogen tot *twintig*. Daar beide amendementen geheel in de lijn lagen van de Regeering-

¹⁾ Handelingen Staten-Generaal, 1924—1925, Tweede Kamer, blz. 1523 vlg.

¹⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1924—1925, 32, n°. 8, IX.

²⁾ Gedrukte Stukken a.b., no. 15, V.

voorstellen en van het indertijd reeds aan den Volksraad overgelegd schema voor de regeling der verkiezing, uit en door den Raad, van de leden van het hulporgaan, werden zij tijdens de Kamerdebatten door den Minister overgenomen.

De tegemoetkomingen, aan het lidmaatschap van het College van Gedelegeerden verbonden, worden, evenals de gevolgen van aanvaarding van het lidmaatschap door een Landsdienaar, krachtens artikel 75 der Indische Staatsregeling bij ordonnantie geregeld. Terwijl de Minister om verschillende redenen, in het Verslag der Tweede Kamer medegedeeld ¹⁾, aan eene tegemoetkoming in den vorm van *zittinggelden* ook voor het College van Gedelegeerden de voorkeur meende te moeten geven, is bij de reeds vermelde „Volksraadpositieregeling” in Ind. Stb. 1926 no. 453, welke verordening zich ook tot dat College uitstrekt, een ander standpunt ingenomen.

Artikel 11 van die Regeling bepaalt, dat de leden daarvan eene *maandelijksche toelage* genieten boven hetgeen hun als Volksraadslid aan zittinggeld toekomt, benevens eventueel een *standplaatstolage* en eene *schadeloosstelling voor gederfde inkomsten*, terwijl zij aanspraak hebben op vergoeding voor geneeskundige behandeling. Die maandelijksche toelage is bij het volgende artikel vastgesteld op f 1000, waarvan f 250 's maands wordt bijeengevoegd en maandelijks verdeeld wordt tusschen de leden, naar gelang van het getal vergaderingen door ieder in dien tijd bijgewoond, behoudens bijzondere voorzieningen voor afwezigheid ingevolge plichten als Gedelegeerde dan wel ingevolge andere omstandigheden, ter beslissing van het College. Het overblijvende wordt door de leden als vast inkom genoten. De schadeloosstelling voor gederfde inkomsten wordt (art. 14 a.v.) genoten door hen, die als gevolg van hun lidmaatschap inkomsten hebben verloren, welke meer bedroegen dan de maandelijksche toelage als Gedelegeerde, en zulks met inachtneming van zekere beperkingen en met het algemeen voorbehoud, dat de gelden, waarop een lid van het College als schadeloosstelling van dien aard en als toelage aanspraak kan doen gelden, te zamen niet meer mogen bedragen dan f 1500 's maands. Het recht op de schadeloosstelling en het bedrag daarvan worden, op aanvraag wederom van den belanghebbende, vastgesteld door de Commissie, die, gelijk medegedeeld, ten aanzien van de niet in 's Lands dienst zijnde leden van den Volksraad met dezelfde taak is belast. Inkomsten uit een ambt, betrekking of beroep, door den betrokkene, nadat hij lid van het College is geworden, aanvaard of ter hand genomen, — de zittinggelden als lid van den Volksraad uitgezonderd — komen krachtens art. 15 in mindering van de vorenbedoelde schadeloosstelling. De elders woonachtige leden hebben verder, zoo zij zich naar aanleiding van hunne verkiezing als zoodanig te Batavia of diepster bij Batavia vestigen, luidens art. 16 aanspraak op vergoeding van verhuiskosten op den voet van het Algemeen Reisreglement. Gelijke vergoeding genieten zij, indien zij na beëindiging van hun lidmaatschap zich weder elders in Nederlandsch-Indië vestigen. De leden van het College ontvangen bovendien op denzelfden voet als voor de

leden van den Volksraad ten aanzien van vergaderingen van dien Raad is bepaald, tegemoetkoming voor reis- en verblijfkosten voor hunne reizen ter hijwoning van vergaderingen van het College. Artikel 17 der onderwerpelijke Regeling houdt verder de bepaling in, dat wanneer een lid, anders dan tengevolge van zijne plichten als zoodanig dan wel tengevolge van welbewezen ziekte, gedurende langer dan drie maanden achtereenvolgend afwezig is, dit feit door het College — zoo mogelijk nadat de betrokkene door eene commissie uit zijn midden is gehoord — bij besluit wordt geconstateerd. De betrokkene verliest alsdan, met betrekking tot het in het besluit vermelde tijdperk, zijne aanspraak op de maandelijksche toelage en verdere tegemoetkomingen.

Bij § 5 van de „Volksraadpositieregeling” zijn, ter verdere uitvoering van artikel 75 der Indische Staatsregeling, mede de gevolgen bepaald van aanvaarding van het lidmaatschap van het College van Gedelegeerden door Landsdienaren, evenals § 2 van die Regeling, naar reeds gebleken is, het geval van cumulatie van het lidmaatschap van den Volksraad met de vervulling van Landsbedieningen tot onderwerp heeft.

Artikel 18 stelt voorop, dat het lidmaatschap van eerstgenoemd lichaam niet gelijktijdig kan worden waargenomen met een uit 's Lands kas bezoldigd ambt, behoudens dat bij besluit van den Gouverneur-Generaal, den Raad van Nederlandsch-Indië gehoord, voor bepaalde ambten uitzondering op dien regel kan worden toegelaten. Is dit laatste voor het ambt van den betrokkene niet het geval, dan is deze, wanneer hij niet reeds uit hoofde van zijne aanvaarding van het lidmaatschap van den Volksraad is afgetreden, luidens de daaropvolgende bepalingen van rechtswege uit zijne betrekking ontslagen of, zoo hij militair is, op non-activiteit gesteld, zulks met ingang van den dag, waarop hij als lid van het College van Gedelegeerden zitting neemt. Wachtgeld of non-activiteitstraktement wordt tijdens het lidmaatschap van het College van Gedelegeerden niet genoten; de tijd, als lid doorgebracht, telt echter ook hier ten volle mede als diensttijd, geldig voor weddeverhooging en pensioen. Wordt evenwel wegens afwezig blijven uit de vergaderingen ten aanzien van het lid een besluit als hierboven vermeld genomen, dan treedt voor den daarin vermelden termijn ook de laatstbedoelde tegemoetkoming buiten werking. Neemt het lidmaatschap een einde en is herplaatsing in actieven dienst of herstel in activiteit niet mogelijk, dan wordt aan den betrokkene een wachtgeld of non-activiteitstraktement toegekend op gelijken voet als bepaald is voor Landsdienaren, aftredend als lid van den Volksraad.

Wanneer ten aanzien van een uit 's Lands kas bezoldigd ambt gelijktijdige waarneming van het lidmaatschap van het College van Gedelegeerden is toegelaten, geeft de bekleeder van het ambt, indien hij dat lidmaatschap op zich wenscht te nemen, wederom tijdijk kennis daarvan aan den boven hem geplaatsten gezaghebbende en gelden ook overigens m. m. voor hem dezelfde voorschriften als bij artikel 14 der Regeling met betrekking tot Landsdienaren-Volksraadsleden vastgesteld. Artikel 23 der verordening verklaart voorts nog, dat de toelagen, als lid van het College van Gedelegeerden genoten, en de schadeloos-

¹⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1923—1924 — 181, no. 11, blz. 19.

stelling voor gedeefde inkomsten voor de toepassing van de pensioenreglementen voor burgerlijke en militaire Landsdienaren, zoodende voor die van de reglementen voor de Weduwen- en Weezenfondsen, als bezoldiging gelden.

De Indische Staatsregeling, voor zooveel betrekking hebbend op het College van Gedelegeerden, bepaalt wijders (art. 76), dat het lidmaatschap van dat College ophoudt door het eindigen van dat van den Volksraad. Overigens zijn de leden wederom te allen tijde bevoegd als zoodanig hun ontslag te nemen, van welk besluit zij schriftelijk aan den Voorzitter mededeeling doen.

Het College houdt (art. 77) evenals de Volksraad zelf zijne vergaderingen in het openbaar te Batavia, tenzij bij ordonnantie eene andere plaats daarvoor is aangewezen. Sluitting der deuren geschiedt wanneer minstens vier leden het vorderen of de Voorzitter het noodig oordeelt. Aan de vergadering is het daarna wederom, te beslissen of met gesloten deuren zal worden beraadslaagd. Voor de beraadslagingen en beslissingen in het College van Gedelegeerden gelden overigens dezelfde algemeene regels als bij artikel 66 voor den Volksraad vastgesteld. Hetzelfde is mede het geval wat aangaat bijwoning der beraadslagingen door den Gouverneur-Generaal en het doen bijwonen daarvan door gemachtigden van de Regeering. Artikel 79 draagt voorts aan den Volksraad de vaststelling op van het Reglement van Orde voor de vergaderingen van het College van Gedelegeerden, aan welke opdracht voldaan is, zooals reeds werd gezegd, bij hetzelfde besluit, hetwelk tot vaststelling van het Reglement voor den Volksraad zelven heeft gestrekt (zie Ind. Stb. 1926 no. 544).

De taak van het College van Gedelegeerden is wettelijk omschreven in het laatste artikel van het tweede hoofdstuk der Indische Staatsregeling. Het eerste lid van bedoeld artikel 80 bepaalt, dat het College de in de artikelen 82, 84, 85, 86, 92 en 93 aangeduide bevoegdheden van den Volksraad uitoefent, behoudens ten aanzien van ontwerpen van ordonnantiën, welke behandeling de Volksraad zich heeft voorbehouden. De grondgedachte waartoe, blijkens het in de voorgaande bladzijden ter zake medegedeelde, de overweging van dit punt heeft gevoerd, het beginsel namelijk dat de bevoegdheden, welke aan het hulporgaan zouden worden toegekend, nog alleen dan door dat orgaan uitgeoefend zouden worden, wanneer niet de Volksraad in pleno de behandeling van het betrokken ontwerp aan zich had getrokken, vindt in de woorden der bepaling onverminderd uitdrukking. De in die bepaling bedoelde bevoegdheden betreffen den wetgevenden arbeid van den Volksraad: de deelneming dus van den Raad aan de vaststelling van ordonnanties (artt. 82, 92 en 93) en de uitoefening der rechten van initiatief, amendement en terugneming ten aanzien van ontwerp-ordonnanties (artt. 84, 85 en 86). Is de Volksraad niet bijeen dan worden, luidens het vierde lid, ook de bevoegdheden van petitie en interpellatie (artt. 68 en 69) door het College van Gedelegeerden uitgeoefend. Uitoefening daarentegen van budgetaire bevoegdheden is voor het College uitgesloten. Eene uitzondering op het hierboven vooropgesteld beginsel maakt alleen de bepaling in het tweede lid van het artikel, waarbij het College van Gedelegeerden gerechtigd is ver-

klaard tot de behandeling van ontwerpen, die de Volksraad aan zich heeft gehouden, wanneer — ter beoordeeling van den Gouverneur-Generaal, het College van Gedelegeerden gehoord — de afdoening zoozeer spoedeischend is, dat niet op het bijeenkomen van den Raad kan worden gewacht.

Als tweede onderdeel van de taak der Gedelegeerden legt verder het derde lid van het artikel aan het College op, het verrichten — tenzij de Volksraad anders beslist — van voorbereidende werkzaamheden ten aanzien van de ontwerpen, welke behandeling die Raad zich heeft voorbehouden.

Wetgeving. Het derde hoofdstuk van de Indische Staatsregeling, de wetgeving tot onderwerp hebbend, regelt de totstandkoming van ordonnanties op de volgende wijze. De Gouverneur-Generaal zendt zijne ontwerpen van ordonnanties aan den Volksraad en kan te allen tijde een termijn bepalen, binnen welke de Raad hem zijn besluit moet mededeelen (art. 83). Ook de Volksraad heeft het recht ontwerpen van ordonnanties aanhangig te maken; de indiening daarvan geschiedt in bepaalden vorm aan den Gouverneur-Generaal (art. 84). Naast dit recht van *initiatief* bezit de Raad dat van *amendement* (art. 85); de bevoegdheid namelijk om wijziging te maken in eene hem door den Landvoogd toegezonden ontwerp-ordonnantie. Zoolang omtrent eenig ontwerp-ordonnantie nog niet door den Volksraad of door den Gouverneur-Generaal is beslist, kan, krachtens art. 86, het ontwerp worden teruggenomen; wat aangaat ontwerpen, afkomstig van den Landvoogd, door dezen, en voor ontwerpen van den Volksraad door dien Raad. Medegedeeld is reeds, dat in de daarvoor in aanmerking komende gevallen de hierboven vermelde rechten in gelijker voege door het College van Gedelegeerden worden uitgeoefend.

De Volksraad — en gelijkerwijze ook het College van Gedelegeerden, dat in het wezen der zaak voor de betrokken gevallen den Volksraad vertegenwoordigt — geeft van zijn besluit omtrent de in behandeling genomen ontwerp-ordonnantie naar een bepaald formulier aan den Gouverneur-Generaal kennis, evenals de laatstgenoemde dit doet, in bepaalden vorm, aan den Volksraad, wat aangaat de beslissing of hij eene ontwerp-ordonnantie, waarmede de Raad zich vereenigd heeft of die door dezen aan hem is ingediend, al dan niet vaststelt.

Een onderwerp van zeer uiteenlopende beschouwing is geweest de regeling van het geval, dat omtrent eene door den Gouverneur-Generaal aan den Volksraad gezonden ontwerp-ordonnantie geene overeenstemming met den Raad is verkregen. Het vóórontwerp, waaromtrent in 1922 het advies van den toenmaligen Volksraad werd gevraagd, hield voor dat geval de oplossing in (art. 53), dat de regeling alsdan geschieden kon door den Koning, bij *algemeenen maatregel van bestuur*, behoudens de bevoegdheid van den Landvoogd om in dringende omstandigheden, in afwachting van de beslissing des Konings, de ordonnantie vast te stellen. Van sommige zijden werd in den Volksraad de voorkeur gegeven aan regeling bij de *wet*; een denkbeeld, dat ten slotte in gewijzigden vorm de instemming van de meerderheid in den Raad verwierf door de aanneming van een amendement van dezen inhoud, dat aan den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid zou

toekomen, om ingeval van een zoodanig conflict van wetgeving na overleg met den Raad van Nederlandsch-Indië de ordonnantie vast te stellen, behoudens het recht van den Volksraad, om alsdan binnen twee maanden zich tot den Koning te wenden met het verzoek, de ordonnantie aan de *wetgevende macht ter bekrachtiging* voor te leggen. Werd deze bekrachtiging door den Wetgever geweigerd, dan wel kwam zij niet binnen één jaar tot stand, dan zou de ordonnantie door den Gouverneur-Generaal worden ingetrokken. In zoover was dit denkbeeld te verkiezen boven hetgeen ter zake in 1920 door de Indische Herzieningsemissie was voorgesteld en later in de „Proeve” van de Commissie Oppenheim e.s. was aanbevolen, dat in de door deze commissies ontworpen regelingen alleen aan eene bijzondere oplossing voor het geval van *dringende noodzakelijkheid* was gedacht. Tegen overneming van het voorstel bestond niettemin bij den Minister bezwaar en dit — naar in de Memorie van Toelichting der wetsvoordracht aan de Staten-Generaal te kennen werd gegeven ¹⁾ — reeds hierom, dat bij de behandeling van artikel 61 der Grondwet in het tweede lid van dat artikel door de Regeering de woorden: „of voor bepaalde gevallen” waren ingelascht met de uitgesproken bedoeling, die noch in de Eerste noch in de Tweede Kamer bestrijding had ontmoet, dat bij een conflict op wetgevend gebied tusschen Landvoogd en Volksraad de beslissing zou berusten *niet* bij de Wetgevende Macht in Nederland, doch bij de Kroon. Ten einde evenwel het voorkomen van conflicten van dien aard tot het uiterste te beperken, werd door den Minister eene regeling voorgesteld, waarbij, ingeval omtrent een door den Gouverneur-Generaal aan den Volksraad gezonden ontwerp-ordonnantie niet de vereischte overeenstemming was verkregen en de eerstgenoemde niettemin een voorziening wenschelijk bleef achten, de Raad, op uitnodiging van den Gouverneur-Generaal, de ontwerp-ordonnantie — al dan niet gewijzigd door den Landvoogd — opnieuw in behandeling neemt binnen zes maanden nadat door den Raad besloten werd tot niet-aannemen van het aanvankelijk ontwerp, of van den Gouverneur-Generaal de kennisgeving werd ontvangen, dat hij bezwaar had tegen vaststelling van het ontwerp, zooals dit bij de eerste behandeling door den Raad gewijzigd was. Van de tweede behandeling, welke de Gouverneur-Generaal op die wijze zou *kunnen* uitlokken, zouden dezelfde bepalingen gelden als voor de eerste. Bracht ook deze tweede behandeling de partijen niet tot elkander en werd dus andermaal geene overeenstemming verkregen, dan zou de Kroon regelend kunnen optreden, namelijk, wanneer ook Zij regeling wenschelijk oordeelde, deze tot stand kunnen brengen, in den door Haar verkozen vorm, bij *algemeenen maatregel van bestuur*. Beiden, Kroon zoowel als Landvoogd, zouden dus evenzeer het ontwerp kunnen laten rusten, en om den Indischen wetgever ten volle gelegenheid te geven om de zaak, welke uit haren aard tot zijne competentie behoort, ook na regeling door de Kroon weder aan zich te brengen, zou bovendien worden bepaald, dat de bij algemeenen maatregel van bestuur vastgestelde verordening te allen tijde bij ordonnantie — met

overeenstemming van wildustusschen Landvoogd en Volksraad — zou kunnen worden gewijzigd, aangevuld, ingetrokken of door eene andere vervangen. Waar de door de Kroon vastgestelde algemeene verordeningen bovendien steeds onder het toezicht zouden vallen van den Rijkswetgever, zou met eene oplossing van dien aard, hoezeer op zichzelf buiten dien wetgever omgaande, naar het oordeel der Regeering eene met de bedoeling der Grondwet overeenkomstige, alleszins bevredigende regeling verkregen worden. Voor twee gevallen echter bood deze geene voorziening of geene practisch bruikbare voorziening aan. Vooreerst voor het geval, dat de Volksraad in gebreke is gebleven, binnen den gestelden termijn mede te deelen of hij al dan niet zich met een van den Gouverneur-Generaal ter behandeling ontvangen ontwerp-ordonnantie vereenigt, en voorts voor het geval, dat overeenstemming met den Raad niet verkregen is, doch dringende omstandigheden eene onverwijldte voorziening vorderen. Het Regeeringsontwerp stelde voor die gevallen toekenning voor aan den Gouverneur-Generaal, die ook in het nieuwe stelsel de volle verantwoordelijkheid voor den gang van zaken blijft dragen, van de bevoegdheid, om op eigen gezag en verantwoordelijkheid de ordonnantie vast te stellen, onder verplichting aan den Volksraad daarvan mededeeling te doen. Indien evenwel de Landvoogd van zijne bevoegdheid gebruik had gemaakt, om in eenig dringend geval de ordonnantie eigener autoriteit vast te stellen, zou, wanneer de Raad zulks noodig achtte en binnen twee maanden het verzoek daartoe gericht had tot de Kroon, alsnog eene nadere regeling bij algemeenen maatregel van bestuur kunnen plaats vinden.

De Tweede Kamer vereenigde zonder hoofdlijke stemming zich met het Regeeringsvoorstel, dat in zijn geheel het onderwerp uitmaakt van de artikelen 89 en 90 der Indische Staatsregeling.

De algemeene verordeningen (wetten, algemeene maatregelen van bestuur, ordonnanties en regeeringsverordeningen) worden door den Gouverneur-Generaal naar bepaalde formulieren afgekondigd en door den Algemeenen Secretaris of een der Gouvernements-Secretarissen gewaarmerkt. De afkondiging wordt gerekend geschied te zijn door plaatsing in het Staatsblad van Nederlandsch-Indië. Zij is, mits zij in geldigen vorm heeft plaats gevonden, de eenige voorwaarde der verbindbaarheid. De algemeene verordeningen werken terstond nadat hare afkondiging bekend kan zijn. Wanneer geen ander tijdstip is vastgesteld, wordt de afkondiging gerekend bekend te zijn op Java en Madoera op den dertigsten dag en in de overige deelen van Nederlandsch-Indië op den honderdsten dag, na dien der dagteekening van het Staatsblad van Nederlandsch-Indië, waarin de algemeene verordening is opgenomen (art. 95 a.v.).

Ordonnanties kunnen, luidens art. 99 der Indische Staatsregeling aansluitend aan art. 62 der Grondwet, op grond van strijd met de Grondwet, met de wet of met het algemeen belang geheel of gedeeltelijk door den Koning worden geschorst en bij de wet worden vernietigd. De schorsing wordt door den Koning bevolen bij een met redenen omkleed, in voornoemd Staatsblad te plaatsen besluit. Binnen een jaar na de schorsing wordt een voorstel tot vernietiging bij de Staten-Generaal

¹⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1923—1924, 181 no. 3, blz. 15.

ingediend. De schorsing stuit onmiddellijk de werking der geschorste bepalingen. Is binnen den genoemden tijd geen ontwerp tot vernietiging bij de Staten-Generaal ingediend, dan wordt de schorsing mede geacht te zijn opgeheven. Hiervan geschiedt eveneens kennisgeving in het Staatsblad van Nederlandsch-Indië. Bepalingen, die geschorst zijn geweest, kunnen niet opnieuw worden geschorst. Wat aangaat de gevolgen van het feit van vernietiging, bepaalt het zevende lid dat vernietiging wegens strijd met de Grondwet of de wet medebrengt vernietiging van alle gevolgen der vernietigde bepalingen, voor zoover die nog voor vernietiging vatbaar zijn. Bij vernietiging wegens strijd met het algemeen belang kunnen de niet met dat belang strijdige gevolgen in stand blijven. Aan den Gouverneur-Generaal is verder, in geval van geheele of gedeeltelijke schorsing of vernietiging eener ordonnantie, de zorg opgedragen, dat aan het vorenstaande wordt voldaan en dat opnieuw in hetgeen de geschorste of vernietigde bepalingen regelen voor zooveel noodig bij ordonnantie wordt voorzien.

Bij het laatste artikel van het onderwerpelijk hoofdstuk, tot regeling van de wetgeving, zijn voorts de bepalingen omtrent schorsing en vernietiging van ordonnanties of gedeelten van ordonnanties mede van toepassing verklaard ten opzichte van *Regeeringsverordeningen*, o.m. met dien verstande dat de vernietiging daarvan geschiedt door den Koning, den Raad van State gehoord, bij een met redenen omkleed besluit.

Aan den Gouverneur-Generaal is overigens bij art. 21 der Staatsregeling in het algemeen de zorg opgedragen voor de uitvoering der algemeene verordeningen en voor de uitvaardiging van de daartoe noodige bevelen.

Bemoeienis van den Raad van Nederlandsch-Indië met de wetgeving a.a. De plaats van den Raad van Nederlandsch-Indië in het samenstel van Regeeringsorganen is door de jongste hervorming op het gebied der Indische Staatsinrichting belangrijk gewijzigd. Zoals in het artikel RAAD VAN NEDERLANDSCH-INDIË (Dl. III, blz. 523) uiteenzetting vond, werd, wat aangaat het staatkundig karakter van het college, in het Regeeringsreglement van 1854 een middenweg ingeslagen tusschen de vroegere, in den vollen zin van het woord mederegeerende, positie van het lichaam, waarbij de Gouverneur-Generaal met de Raden van Indië de Regeering uitmaakte, als zoodanig als „de Gouverneur-Generaal in Rade” aangeduid, en de in groote mate verminderde beteekenis, waartoe het College gebracht was door de staatsregeling van het jaar 1836, die met dat collegiaal bewind gebroken had en de Raad geheel tot een adviseerend lichaam had gemaakt. De middenweg, zooveel bedoeld, bestond hoofdzakelijk hierin, dat opnieuw in verschillende gevallen en bovenal in de uitoefening der *wetgevende bevoegdheid* van den Gouverneur-Generaal *overeenstemming* met den Raad van Indië werd gevorderd, zij het dat ingeval van gemis daarvan de Landvoogd de beslissing der Kroon kon invoeren. De ingrijpende verandering, die thans met de totstandkoming van den Volksraad in den nieuwen vorm is ingetreden, is deze, dat ten aanzien van dat punt van overwegend belang: de *wetgeving*, de Raad wederom teruggebracht wordt tot een zuiver adviseerend orgaan. Terwijl ten aanzien van enkele daden van bestuur als de uitoefening

der z.g. exorbitante rechten (artt. 35—38 Ind. Staatsregeling) en enkele andere beslissingen van verschillenden aard¹⁾, overeenstemming gevorderd zal blijven, zal dus voortaan ten aanzien van de wetgeving in Nederlandsch-Indië, hetzij in den vorm van ordonnanties, hetzij in dien van regeeringsverordeningen, de Gouverneur-Generaal alleen tot *randpleging* van den Raad van Indië verplicht zijn, in gelijker voege als voor de andere in het tweede lid van artikel 22 der Staatsregeling daartoe aangewezen onderwerpen.

In de samenstelling van den Raad is geene wijziging gebracht, alleen heeft de eisch van bezit van het Nederlandschap voor de benoeming tot Vice-President of lid van het College, plaats gemaakt voor dien van bezit van den staat van Nederlandsch-Onderdaan (art. 9 a.v.), zoodat voortaan ook Inlanders en andere niet-Nederlanders, voldoende aan die algemeene voorwaarde, in den Raad zitting kunnen verkrijgen. Poggings in de Tweede Kamer, om, in navolging van hetgeen van dien aard in Britsch-Indië zich voordoet, de leden van den Raad van Indië aan het hoofd van een of meer der departementen van algemeen bestuur te doen stellen, vonden bij den Minister bestrijding, evenzeer als dit het geval was met denkbeelden tot opheffing van den Raad²⁾, voor wiens behoud, onder de nieuwe orde van zaken, ook de Indische Regeering ernstig had gepleit. Bij den Nederlandschen Wetgever vond eveneens de eene wijziging zoomin als de andere ingang.

Een voorstel daarentegen van den Volksraad, bedoelende een nauwer contact te bevorderen tusschen Gouverneur-Generaal, Raad van Indië Departementshoofden, door aan vergaderingen van den Raad, voorgezeten door den Gouverneur-Generaal, te doen deelnemen, met raadgevende stem, de Hoofden der departementen van algemeen bestuur, tenzij de Landvoogd om bijzondere redenen anders beslist, werd in artikel 8 der Staatsregeling opgenomen. Gedeeltelijk is dit mede het geval geweest, behoudens wijziging van vorm, met een daarbij aansluitend voorstel van den Volksraad van dezelfde algemeene bedoeling, hetwelk, voor zoover de Regeering zich met de strekking heeft kunnen vereenigen, aanleiding heeft gegeven tot de bepaling in het tweede lid van voornoemd artikel, luidens welke de Departementshoofden in de gelegenheid worden gesteld om deel te nemen, wederom met raadgevende stem, aan de behandeling, in de niet door den Gouverneur-Generaal voorgezeten vergaderingen van den Raad, van voorstellen, behoorende tot den werkring van hun departement, indien zij tijdig aan den Vice-President den wensch daartoe kenbaar maken.

Degewichtige beteekenis, in de Indische staatsorganisatie, van het ambt van Departementshoofd — eene beteekenis, die sedert de instelling van den Volksraad nog meer naar buiten spreekt — wordt ook door die bepalingen opnieuw in het licht gesteld. De opzet trouwens van het nieuwe

¹⁾ Zie artt. 42, 43, 138 en 163 Ind. Staatsregeling.

²⁾ Vgl. Gedrukte Stukken Tweede Kamer, Zitting 1923—1924, 181 no. 11, blz. 29—31 en 1924—1925, 32, no. 8, II, alsmede Handelingen der Staten-Generaal, 1924—1925, blz. 1467, 1522 en 1574—1576.

stelsel beoogt in het algemeen gelykheid, in ambtelijke inkomsten als anderszins, van genoemd ambt met dat der Leden van den Raad van Indië, behoudens benoeming en ontslag der lasten, door de Kroon met het oog op de bijzondere verhoudingen, welke in de uitoefening hunner functie zich kunnen voordoen. Van verantwoordelijkheid der Departementshoofden aan den Volksraad, gelijk meermalen bepleit, kan uiteraard geen sprake zijn zoolang niet dat lichaam in den vollen zin een parlementair karakter heeft verkregen en de verhouding van den Landvoogd tot het Opperbestuur en van den Minister van Koloniën tot de Staten-Generaal eene daarmede overeenkomstige wijziging heeft ondergaan, waaraan om verschillende redenen voor de naaste toekomst bezwaarlijk te denken zal zijn.

Evenals tot dusver, zal het ook voortaan de Vice-President van den Raad van Indië zijn, aan wien bij ziekte of afwezigheid van den Gouverneur-Generaal het dagelijksch beleid van zaken zal kunnen worden opgedragen en die als waarnemend Landvoogd optreedt, wanneer de waardigheid van Gouverneur-Generaal openvalt en de benoeming van den opvolger nog niet geschied of in Indië bekend is dan wel wanneer de benoemde in de dadelijke aanvaarding van zijn ambt wordt verhinderd (art. 14 Ind. St. regeling). Nevens de besteding van deze regeling staat echter de voor de staatkundige beteekenis van den nieuwen Volksraad kenschetsende bepaling van het eerste lid van artikel 5, krachtens welke de Gouverneur-Generaal bij zijne benoeming den voorgeschreven ambtseed (verklaring en belofte) aflegt hetzij in handen van den Koning, hetzij, op 's Konings machtiging, in eene openbare vergadering van den Volksraad, en voorts het niet minder kenteekenend voorschrift in het tweede lid van dat artikel, dat de Gouverneur-Generaal zijne waardigheid aanvaardt eveneens in een openbare vergadering van dien Raad.

Begrooting en geldleeningen. Bij de naar aanleiding van de instelling van den Volksraad in 1917 in de Indische Comptabiliteitswet (Ned. Stb. 1895 no. 145, Ind. Stb. 1895 no. 225) aangebrachte wijziging werd de behandeling der Indische begrooting aldus geregeld, dat deze jaarlijks, voor elk der twee hoofdstukken tot regeling van de uitgaven en voor elk der twee hoofdstukken tot aanwijzing van de middelen tot dekking der uitgaven afzonderlijk, voorloopig door den Gouverneur-Generaal en definitief bij de wet werd vastgesteld. De voorloopige vaststelling door den Gouverneur-Generaal zou geschieden in den vorm van besluiten, overeenkomstig het gevoelen van den Volksraad, welke besluiten zouden worden openbaar gemaakt door plaatsing in de Javasche Courant vóór 1 Juli van het jaar, voorafgaande aan dat, waarin de begrooting moest werken.

Naar in de Memorie van Toelichting tot het wetsontwerp omtrent de thans vigerende Indische Staatsregeling en de daarmede gepaard gaande herziening der Comptabiliteitswet op den voorgrond is gesteld ¹⁾, lag het, overeenkomstig de hoofdgedachte, welke aan de nieuwe artikelen der Grondwet ten grondslag ligt, in de bedoeling van die hervorming, de vaststelling der Indische

begrooting zooveel mogelijk te leggen in handen van den Gouverneur-Generaal en den Volksraad. De medewerking van de Wetgevende Macht in Nederland zou daarnaast zich als regel bepalen tot contróle op de hoofdlijnen van het financieel beleid, bij wege van al of niet goedkeuring bij de wet van de door den Landvoogd in overeenstemming met den Volksraad genomen besluiten. Er bestaat bezwaar — ging bedoeld Staatsstuk voort—tegen overneming van een door den Volksraad aangenomen amendement, strekkende om evenbedoelde goedkeuring achterwege te laten en alleen ten aanzien van begrotingsposten, waaronder tusschen den Gouverneur-Generaal en den Volksraad geen overeenstemming is verkregen, de beslissing aan de Wetgevende Macht hier te lande op te dragen. Waar immers bij de Grondwetsherziening was vooropgesteld, dat zoolang de in Indië aanwezige krachten niet tot volle ontwikkeling zijn gekomen, toezicht van uit Nederland op de koloniale bestuursvoering behouden dient te blijven, ten einde de besteding van een aan moderne eischen voldoende regeringsbeleid te waarborgen, zou voorshands, hoewel ook ten aanzien van de vaststelling der begrooting het zwaartepunt naar Indië werd verlegd, contróle door de Nederlandsche Staatsmachten op het financieel beleid in Indië niet kunnen worden gemist. De internationale verhoudingen en het crediet van Indië lieten bovendien niet toe, dat bemoeienis van de Kroon en de Staten-Generaal reeds geheel zou worden uitgeschakeld.

Met inachtneming van deze beginselen zou, naar de voorstellen der Regeering, de vaststelling van de jaarlijksche begrooting en van mogelijke aanvullingsbegrootingen op zoodanige wijze kunnen geschieden, dat de Gouverneur-Generaal, na verplichte raadpleging van den Raad van Indië, de ontwerpen van de afdelingen, waaruit de begrooting zou bestaan, bij den Volksraad indient. Iedere begrotingsafdeeling — waarvan die, welke betrekking hebben op de departementen van algemeen bestuur niet meer dan één departement zouden mogen betreffen — zou voor zooveel noodig gesplitst zijn in vier hoofdstukken, t.w. de uitgaven in Nederland, die in Indië, de middelen in Nederland en die in Indië. Het denkbeeld van den Volksraad, om de jaarlijksche begrooting in de eerste plaats te splitsen in twee deelen, onderscheidenlijk betrekking hebbende op de gewone en op de buitengewone uitgaven en inkomsten, werd vooralsnog voor verwezenlijking niet vatbaar geacht. Eene zoodanige splitsing diende, naar de inzichten der Regeering, allereerst te wachten op de oplossing van het vraagstuk der bedrijvenregeling.

De jaarlijksche algemeene begrooting en de aanvullingsbegrootingen zouden in het voorgedragen stelsel, voor zoover bij de behandeling in den Volksraad overeenstemming is verkregen tusschen den Gouverneur-Generaal en dat College, door den Landvoogd worden vastgesteld bij besluiten, elk niet meer dan éne afdeeling omvattend. Wordt met betrekking tot eenige afdeeling *geene* overeenstemming met den Volksraad nopens alle hoofdstukken of alle posten verkregen, dan zouden in het besluit van den Gouverneur-Generaal betreffende die afdeeling alleen die hoofdstukken of die posten worden vastgesteld, waaronder overeenstemming is be-

¹⁾ Gedrukte Stukken Tweede Kamer, Zitting 1923—1924, 181 no. 3, blz. 16 vlg.

reikt. De hier bedoelde besluiten van den Gouverneur-Generaal, elk tot vaststelling strekkend van één afdeling der begrooting, zouden, om te kunnen werken *goedkeuring bij de wet* behoeven. Wanneer zich geene conflicten voordeden, zou dus de begrooting tot stand komen in den vorm van besluiten van den Landvoogd, *goedgekeurd bij de wet*.

Voor zoover *geene* overeenstemming was bereikt tusschen den Landvoogd en het vertegenwoordigend orgaan of de Rijkswetgever zijne goedkeuring aan de besluiten van den Landvoogd *onthield*, zou de volgende regeling toepassing vinden. Indien nopens eene geheele afdeling van de jaarlijksche algemeene begrooting die overeenstemming ontbrak, wat wegens politieke redenen of andere redenen van dien aard het geval zou kunnen zijn, zou de afdeling bij de wet worden *vastgesteld*. Bij de jaarlijksche begrooting toch zou geene van de afdelingen, welke te zamen den grondslag van het begrootingsbeheer voor het departement vormen, kunnen worden gemist. Om dezelfde reden zou nadere regeling bij de wet noodzakelijk zijn, wanneer aan een besluit van den Gouverneur-Generaal tot vaststelling van eene afdeling der begrooting wettelijke goedkeuring werd onthouden. Ook dan zou *vaststelling* bij de wet worden vereischt, evenzeer als dit het geval zou wezen indien de Volksraad niet binnen den daarvoor bepaalden termijn de begrootingsontwerpen, onder mededeeling van zijn gevoelen, aan den Gouverneur-Generaal had teruggezonden. Een dwingend voorschrift zou — gelijk opgemerkt werd in de Memorie van Toelichting — daarentegen niet vereischt worden bij conflicten omtrent onderdeelen van afdelingen. Konden dergelijke onderdeelen — en dit gold zoowel voor de algemeene als voor de aanvullingsbegrootingen — wegens verschil van gevoelen met den Volksraad omtrent de urgentie der zaak of het bedrag der raming — door den Gouverneur-Generaal niet in zijne besluiten tot vaststelling worden opgenomen, dan zou vaststelling bij de wet alleen noodig zijn voor zoover naar het oordeel van de Wetgevende Macht in het Moederland daaraan behoefte bestond. Voor dergelijke gevallen zou als gedragslijn zijn aan te nemen, dat bij de aanbieding van de begrootingsbescheiden aan de Staten-Generaal wordt medege-deeld, of naar het oordeel van den Minister aan regeling van het betrokken onderdeel behoefte bestaat. Zoo ja, dan zou uiteraard tegelijk een daartoe strekkend voorstel van wet worden ingediend, terwijl in het tegenovergestelde geval desgewenscht door middel van een initiatief-voorstel een uitspraak zou kunnen worden uitgelokt.

Evenmin kon bij voorbaat worden aangenomen, dat vaststelling door de Wetgevende Macht in Nederland noodzakelijk was, als besluiten van den Gouverneur-Generaal nopens aanvullingsbegrootingen niet bij de wet waren goedgekeurd. Waar die besluiten begrootingsposten zouden behelzen, waaromtrent tusschen Landvoogd en Volksraad overeenstemming bestaat, werd het wenschelijk geacht om, bij niet-goedkeuring in niet urgente gevallen aan den Gouverneur-Generaal en den Volksraad de gelegenheid te laten, om bij eene nieuwe aanvullingsbegrooting of bij eerstvolgende algemeene begrooting hun aanvankelijk oordeel te herzien in verband met de

in het Moederland gerezen bezwaren, welke tot de niet-goedkeuring aanleiding hadden gegeven. Ten aanzien van niet goedgekeurde aanvullingsbegrootingen behoefde nadere vaststelling bij de wet dus alleen te geschieden, wanneer eene onverwijfde regeling noodzakelijk was.

Vaststelling van afdelingen of onderdeelen van afdelingen bij de wet deed overigens niet te kort aan de bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal, om, in overeenstemming met den Volksraad, in die afdelingen of onderdeelen wijziging te brengen bij eene aanvullingsbegrooting, goed te keuren bij de wet.

Bij de schriftelijke gedachtenwisseling met de Tweede Kamer werd nog op de onjuistheid gewezen van de opvatting, dat inlassing bij de wet van een enkelen post in een door den Gouverneur-Generaal in overeenstemming met den Volksraad vastgestelde afdeling, als zijnde van invloed op het eindeijfer daarvan, er toe zou moeten leiden, dat de geheele afdeling nader bij de wet werd vastgesteld. Het stelsel van het wetsontwerp bracht mede dat alsdan de afdeling, zooals zij in Indië was vastgesteld, aan de goedkeuring van den Wetgever werd onderworpen en dat daarnevens een wetsontwerp tot inlassing van den post werd ingediend. Eene opmerking bij het mondeling overleg met de Commissie van Voorbereiding gaf voorts den Minister nog aanleiding, om door een geringe redactiewijziging duidelijk te doen uitkomen, dat de Gouverneur-Generaal bevoegd is de algemeene begrooting en de aanvullingsbegrootingen vast te stellen *voor zoover* hij zich met het gevoelen van den Volksraad vereenigt.

Bij de openbare behandeling in de Tweede Kamer werd door verschillende leden aangedrongen op behoud van het recht van amendement in dien zin, dat ook in de begrotingsafdeelingen, ten aanzien waarvan in Indië overeenstemming was verkregen en die derhalve door den Gouverneur-Generaal bij besluit waren vastgesteld, wijzigingen konden worden gebracht. De Minister bestreed in de eerste plaats de voorstelling, als zou in de ontworpen regeling eene verkorting van de rechten der Tweede Kamer, eene ontneming namelijk van het recht van amendement, zijn te zien. Langs den omweg van niet-goedkeuring der begrotingsafdeeling, met daaropvolgende voeteering van het Regeeringsvoorstel tot vaststelling van de afdeling in gewijzigden vorm, welk voorstel naar de gewone regelen aan het recht van amendeering onderworpen was, liet de ontworpen regeling integendeel de bevoegdheden der Kamer onaangestast. En in dien omweg juist lag dezelfde beteekenis, die de Grondwet ook voor bestuur en wetgeving in de verhouding tusschen Indië en het Moederland had willen leggen, het beginsel namelijk om de regeling der eigen huishouding zooveel mogelijk aan Indië zelf over te laten, behoudens waarborging aan het Opperbestuur en de Staten-Generaal van een dandwerkkelijk toezicht over het koloniaal beheer in zijn geheel. Voor den begrootingswetgever in Nederland — verklaarde de Minister — beteekent de nieuwe behandeling van zaken niet ontneming van de macht tot ingrijpen. Zij wijst alleen op de bedoeling om van die macht, die langs een anderen weg hem voorbehouden is gebleven, niet anders gebruik te maken dan wanneer het behalven betreft van zoodanig gewicht, dat de Ka-

mer de aansprakelijkheid van een goedkeuring van de afdeeling in den voorgestelden vorm niet meent te kunnen aanvaarden. In het algemeen zou men eigen inzichten ondergeschikt moeten maken aan de inzichten van de Indische begrotingsorganen, wanneer het onderwerp, aan dat verantwoordelijkheids criterium getoetst, van minder beteekenis is te achten.

„In dien geest opgevat” — merkte bedoelde Bewindsman op — „zal ook op financieel gebied „de meerdere zelfstandigheid van Indië tot haar „recht kunnen komen, zonder dat het Neder- „landsch gezag de teugels uit handen geeft. Ook „op dat gebied dus bestaat voor ontwrichting „van de vereischte machtsverhoudingen geen „gevaar” 1).

Een amendement, om aan de Tweede Kamer het recht toe te kennen, wijzigingen in de begrotingsafdeelingen en aanvullingsbegrotingen te maken 2), werd na de bestrijding van Regeeringszide door de onderteekenaars ingetrokken, waarop de aanneming van het geheele samenstel van bepalingen nopens begrooting en geldleeningen volgde.

De voorschriften omtrent die onderwerpen, welke vroeger in de Indische Comptabiliteitswet voorkwamen, maken, voorzover zij niet — waar noodig gewijzigd — in die wet gebleven zijn, thans het vierde hoofdstuk van de Indische Staatsregeling (artt. 101—114) uit.

Vermelding vordert hier nog de bepaling van art. 102, dat de ontwerpen der algemeene begrooting, waarvan de aanbidding door den Landvoogd aan den Volksraad bij de opening van de eerste gewone zitting geschiedt, door den Raad, met mededeeling van zijn gevoelen, uiterlijk op 30 Juli aan den Gouverneur-Generaal worden teruggezonden. Ten aanzien van de ontwerpen van aanvullingsbegrotingen wordt de termijn van terugzending telkenmale door den Gouverneur-Generaal bepaald.

De Gouverneur-Generaal stelt, naar reeds werd aangestipt, de algemeene begrooting en de aanvullingsbegrotingen vast, voor zoover hij zich met het gevoelen van den Volksraad verenigt (art. 103). Indien de Landvoogd niet ten aanzien van alle hoofdstukken of posten van eene afdeeling met het gevoelen van den Volksraad instemt, worden dus in diens besluit alleen de hoofdstukken of de posten vastgesteld, waaromtrent wél overeenstemming is bereikt. De besluiten worden uiterlijk binnen twee weken na afloop van den aan den Volksraad gestelden termijn van terugzending openbaar gemaakt in de *Javascho Courant*.

Artikel 105 van de Indische Staatsregeling houdt alsnog de bepaling in, dat wanneer eene uitgaaf zóó dringend noodzakelijk is, dat daarmede niet kan worden gewacht op goedkeuring bij de wet van het besluit, waarin op de uitgaaf is gerekend, de Gouverneur-Generaal bevoegd is om haar, in afwachting van die goedkeuring, bij een met redenen omkleed besluit te bevelen. Van dit laatste besluit wordt alsdan mededeeling gedaan aan den

Volksraad en aan de Algemeene Rekenkamer in Nederlandsch-Indië.

Was op eene uitgaaf, als hier bedoeld, niet gerekend bij een reeds vastgesteld begrotingsbesluit, dan zal, indien de Volksraad niet bijeen is, met toepassing van het in de vorige bladzijden reeds besproken artikel 65 van de Indische Staatsregeling eene buitengewone zitting van dien Raad kunnen worden belegd, tot bijwoning waarvan alleen de op Java en Madoera metterwoon gevestigde leden worden opgeroepen. Het besluit tot vaststelling van de vereischte aanvullingsbegrooting kan op die wijze binnen vier etmalen tot stand komen. Het door enkele tegenstanders van het College van Gedelegeerden geopperd denkbeeld, om van den aldus te vormen z.g. „Java-Raad” gebruik te maken ter vervanging van den Volksraad voor de behartiging van de dagelijkse wetgeving in het algemeen, was in zoover reeds weinig doelmatig, dat dezelfde praktische bezwaren, welke ten aanzien van den Volksraad in pleno met betrekking tot de vervulling van die veelomvattende taak gerezen waren, evenzeer zich zouden doen gelden voor verscheidene leden van den „Java-Raad”. Alleen een instituut als dat van het College van Gedelegeerden kon geacht worden van die bezwaren vrij te zijn.

Ook ten opzichte van het slot der rekening van Nederlandsch-Indië en de regeling van de bestemming der voordeelige en de dekking der na-deelige sloten van de rekeningen, zal voortaan definitieve vaststelling geschieden in Indië, door den Gouverneur-Generaal in overeenstemming met den Volksraad. In denzelfden gedachten-gang als voor de begrooting zelve werd aanvaard, zal vaststelling bij de wet alleen dan plaats hebben, wanneer die overeenstemming niet is verkregen of de desbetreffende besluiten van den Landvoogd niet bij de wet worden goedgekeurd (artt. 111 en 112 a.v.).

Geldleeningen ten laste van Nederlandsch-Indië kunnen ingevolge art. 114 der Indische Staatsregeling niet worden aangegaan of gewaarborgd dan uit kracht van de wet of van een door den Gouverneur-Generaal in overeenstemming met den Volksraad genomen besluit, goedgekeurd bij de wet. Zoolang de toestand van dien aard blijft, dat vooral in den vreemde de beoording der credietwaardigheid van Indië in groote mate samenhangt met de verhouding tot Nederland, kon, naar de zienswijze van de Regeering, om redenen van financiëlen zoowel als van politieken aard de medewerking van den Nederlandschen wetgever voor Indische leeningen niet worden gemist.

Bij artikel 2 der wet van 23 Juni 1925 tot herziening van de staatsinrichting van Nederlandsch-Indië werden verschillende, deels reeds besproken, Overgangsbepalingen in het leven geroepen, waarvan enkele in het verband van de vorenstaande mededeelingen omtrent de samenstelling en de wetgevende taak van den Volksraad in diens nieuwen vorm hier niet onvermeld mogen blijven.

Ten einde te voorkomen, dat door de inwerking-treding der evengenoemde wet bestaande regelingen zouden komen te vervallen, voordat zij voor andere, overeenkomstig de nieuwe bepalingen, hadden plaats gemaakt, is als maatregel van

1) Vgl. ter zake van het bovenstaande Handelingen Staten-Generaal, 1924—1925, Tweede Kamer, blz. 1472, 1501, 1505, 1515 e.a.

2) Gedrukte Stukken Tweede Kamer, Zitting 1924—1925, 32, no. 15, VII.

overgang in de eerste plaats vastgesteld, dat alle op het tijdstip van de inwerkingtreding der voornoemde wet verbindende wettelijke verordeningen, reglementen en besluiten van kracht blijven, totdat zij door andere overeenkomstige de voorschriften van die wet zijn vervangen.

Aangezien verder regeling bij ordonnantie van de onderwerpen, de inwendige aangelegenheden van Indië betreffende, regel zou worden, diende, om niet aan deze bevoegdheid van den ordonnantie-wetgever voor een aanzienlijk deel hare beteekenis te ontnemen, alsnog te worden bepaald, dat die wetgever bevoegd zou zijn bepalingen, welke nopens die onderwerpen reeds voorkwamen in bij het intreden der nieuwe regeling bestaande wetten en algemeene maatregelen van bestuur, te wijzigen. In die behoefte voorziet de tweede Overgangsbepaling, welke echter tevens de noodige uitzonderingen op die bevoegdheid aanwijst en als zoodanig de Wet op de Staatsinrichting van Nederlandsch-Indië, de Indische Comptabiliteitswet en enkele andere wetten van speciaal aard noemt, benevens in het algemeen de wetten en algemeene maatregelen van bestuur afgekondigd na de inwerkingtreding van de wet van voornoemden datum, *tenzij* de maatregel van bestuur tot uitvoering strekt van eene reeds vóór die inwerkingtreding afgekondigde wetsbepaling. Uitzonderd zijn voorts nog wetten en algemeene maatregelen van bestuur betreffende onderwerpen, waarvan de regeling ingevolge eene wet, afgekondigd na de vorenbedoelde inwerkingtreding, of ingevolge de Wet op de Staatsinrichting van Nederlandsch-Indië bij de *wet* of bij *algemeenen maatregel van bestuur* moet geschieden.

Waar verder de vaststelling van eene nieuwe kiesrechtregeling voor den Volksraad en van de regeling der verkiezing van het College van Gedelegeerden aan de eerste samenstelling van de nieuwe Indische wetgevende macht vooraf dien- de te gaan, was het noodzakelijk dat die regelingen voor de eerste maal bij *algemeenen maatregel van bestuur* werden getroffen. Ook konden eerst na de vorming van de genoemde lichamen de bepalingen op de nieuwe wijze van wetgeven in werking treden. De derde en de vijfde Overgangsbepaling voorzien, naar in de vorige bladzijden bereids is aangestipt, in de regeling van die punten. Wat aangaat de nieuwe regeling der begrootingsaangelegenheden behelst nog de zesde Overgangsbepaling o.m. het voorschrift, dat de bepalingen dienaangaande voor de eerste maal worden toegepast op de begroting en het slot van rekening betreffende het dienstjaar, volgende op het jaar, waarin de naar de voorschriften der Indische Staatsregeling samengestelde Volksraad voor het eerst zou bijkomen.

„Op een door den Koning te bepalen tijdstip” — verklaart voorts de vierde van de onderwerpelijke overgangsbepalingen — „wordt de bij de inwerkingtreding van deze wet zitting hebbende Volksraad vervangen door een Volksraad, samengesteld volgens de nieuwe voorschriften”. Bij Koninklijk besluit van 31 Juli 1926 (Ned. Stb. no. 286, Ind. Stb. no. 455) werd dat tijdstip op 16 Mei 1927 bepaald.

De „*Volksraadkiesverordening 1926*” (Ind. Stb. no. 216), met toepassing waarvan de samenstel-

ling, wat aangaat de *verkozen* leden, is geschied van het op genoemd tijdstip in Nederlandsch-Indië opgetreden vertegenwoordigend lichaam van den nieuwen vorm, bepaalt in artikel 1, dat de verkiezing van die leden geschiedt onder technische leiding van het „*Volksraadstemkantoor*”.

Dit kantoor, gevestigd te Batavia, bestaat uit vijf leden en ten minste drie plaatsvervangende leden, die door den Gouverneur-Generaal worden benoemd en ontslagen. De benoeming geschiedt voor vier jaren, terwijl hij, die ter vervulling van eene tusschentijds opgevallen plaats is benoemd, aftreedt op het tijdstip, waarop degene, in wiens plaats hij treedt, moest aftreden. De Gouverneur-Generaal wijst uit de leden den Voorzitter en den plaatsvervangenden Voorzitter aan. Een maand vóór de periodieke aftreding en zoo spoedig mogelijk bij het tusschentijds opvallen van de plaats van een lid, dient de Voorzitter aan den Landvoogd eene aanbeveling in van twee personen voor elke te vervullen plaats.

De Voorzitter houdt een lijst aan van de raden, welker leden kiezer zijn voor den Volksraad, *radenlijst* geheeten. Voorts houdt hij drie lijsten aan van de kiezers, *kiezerslijsten* geheeten, en wel één van de inheemsche onderdanen - niet-Nederlanders, ingedeeld volgens de *kieskringen*, waartoe zij behooren, één van de onderdanen-Nederlanders en één van de uitheemsche onderdanen-niet-Nederlanders. Voor de samenstelling van de kiezerslijsten doen de Voorzitters van de evenbedoelde raden uiterlijk 15 September van het jaar der periodieke verkiezing voor den Volksraad met inachtneming van bepaalde regelen aan voornoemd kantoor opgave van de namen en voornamen, dan wel van de voor de persoonsaanduiding noodzakelijke toevoegsels, van hen, die op dat tijdstip leden zijn van den door hen voorgezeten raad, en van de op dat tijdstip onvervulde plaatsen. Op den eersten dag der candidaatstelling berichten de Voorzitters, ook bij eene tusschentijdsche verkiezing, telegrafisch of en in welk opzicht de samenstelling van den door hen voorgezeten raad sedert de indiening der algemeene opgave wijziging heeft ondergaan.

Het Volksraadstemkantoor draagt zorg, dat de Voorzitters van de bovenbedoelde raden ten minste een maand vóór den dag der candidaatstelling van leden van den Volksraad in het bezit zijn van een voldoende aantal formulieren voor de opgave van candidaten en dat deze autoriteiten, zoodra het oudste Hoofd van gewestelijk bestuur in de Javaansche Vorstenlanden, tijdig vóór eene stemming beschikken over een voldoende aantal blanco-stemkaarten.

De tweede paragraaf van de „*Volksraadkiesverordening 1926*” regelt de kieskringen, het aantal hunner afgevaardigden en de kiezers in de Vorstenlanden.

Luidens art. 16 worden voor de verkiezing van leden van den Volksraad, behoorende tot de inheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, de volgende twaalf kieskringen ingesteld: *West-Java*, omvattende de provincie van dien naam; *Midden-Java*, omvattende de gewesten Pekalongan, Semarang, Rembang, Banjoemas en Kedoe; *Oost-Java*, omvattende de gewesten Soerabaja, Madoera, Madioen, Kediri, Pasoeroean en Besoeki; *Vorstenlanden*, omvattende de gewesten Soerakarta en Jogjakarta; *Zuid-Sumatra*, omvattende

de gewesten Lampongsche Districten, Benkoelen, Palembang, Djambi, Bangka en Onderhoorigheden zoomede Billiton; *Menangkabau*, omvattende het gewest Sumatra's Westkust; *Noord-Sumatra*, omvattende de gewesten Atjeh en Onderhoorigheden en Tapanoeli; *Oost-Sumatra*, omvattende de gewesten Oostkust van Sumatra en Riouw en Onderhoorigheden; *Borneo*, omvattende de gewesten Westerafdeeling van Borneo en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo; *Celebes*, omvattende de gewesten Menado en Celebes en Onderhoorigheden; *Molukken*, omvattende het Gouvernement der Molukken, en *Kleine-Soenda-eilanden*, omvattende de gewesten Bali en Lombok en Timor en Onderhoorigheden.

Het aantal afgevaardigden van elk der kieskringen *West-Java* en *Midden-Java* is bij art. 17 bepaald op drie, dat van den kieskring *Oost-Java* op vier, van den kieskring *Celebes* op twee en van elk der overige acht kieskringen op een. In den kieskring *Vorstenlanden* zijn luidens art. 18 kiezer het oudste Hoofd van gewestelijk bestuur en de Zelfbestuurders.

De candidaatstelling is in de volgende paragraaf der verordening geregeld. Ingevolge het daarbij bepaalde heeft de candidaatstelling voor het lidmaatschap van den Volksraad plaats gedurende twee dagen en wel bij periodieke verkiezingen op den 14den en den 15den October. In den kieskring *Vorstenlanden* heeft candidaatstelling niet plaats.

De candidaatstelling geschiedt door indiening van eene opgave van een of meer namen van personen, behoorende tot de onderdanengroep, aan welke de betrokken plaatsen in den Volksraad wettelijk zijn toegewezen, door kiezers behoorende tot die onderdanengroep. Voor de candidaatstelling van inheemsche onderdanen - niet-Nederlanders moeten deze kiezers bovendien behooren tot den kieskring, door welchen de te verkiezen personen worden afgevaardigd. Voor de verkiezing van onderdanen - Nederlanders en uitheemsche onderdanen - niet-Nederlanders, zoomede voor de verkiezingen in de kieskringen *West-Java*, *Midden-Java*, *Oost-Java* en *Celebes* bevat elke opgave niet meer namen van candidaten dan tweemaal het aantal te vervullen plaatsen. In de overige kieskringen bevat zij slechts den naam van één candidaat. De formulieren voor de opgaven van candidaten zijn gedurende dertig dagen vóór en op den eersten dag van de candidaatstelling kosteloos verkrijgbaar ten kantore van de Voorzitters der hiervoren vermelde raden. Van de verkrijgbaarstelling doen deze Voorzitters openbare kennisgeving.

De indiening van de opgaven heeft plaats op de dagen der candidaatstelling tusschen des voormiddags acht uur en des namiddags één uur. Ten minste dertig dagen vóór den eersten dag der candidaatstelling doen de genoemde Voorzitters hiervan openbare mededeeling.

De opgave van de candidaatstelling moet in Latijnsche karakters inhouden den naam, de voorletters, de woonplaats, zoomede andere voor de persoonsaanduiding der candidaten noodzakelijke toevoegsels en, behoudens het nader te bespreken geval, dat de kiezer dat letterschrift niet voldoende machtig is, in Latijnsche karakters onderteekend zijn door ten minste vijf bevoegde kiezers. Indien de candidaat is eene gehuwde vrouw of weduwe, die aan de bepalingen voor Europe-

anen onderworpen is of op wie deze bepalingen toepasselijk zijn verklaard, wordt zij in de opgave opgenomen met den naam van haar echtgenoot of overleden echtgenoot, onder toevoeging van haar eigen naam, voorafgegaan door het woord: „geboren" of eene verkorting van dit woord. Naast de onderteekening moeten de namen worden vermeld van de onderteekenaars en hunne voorletters, of andere voor de persoonsaanduiding noodzakelijke toevoegsels, zoomede de raad, waarvan zij lid zijn. Dezelfde kiezer mag niet meer dan één opgave onderteekenen. Indien een kiezer het Latijnsche letterschrift niet voldoende machtig is, wordt de opgave, op zijn verzoek, ingevuld door den Voorzitter van den raad, waarvan hij lid is; deze maakt van een en ander melding aan den voet der opgave. De handteekening van een kiezer, die het Latijnsche letterschrift niet voldoende machtig is, wordt gesteld in tegenwoordigheid van den Voorzitter van den raad, waarvan hij lid is; deze verklaart aan den voet der opgave, dat en door wien de bedoelde handteekening in zijne tegenwoordigheid is gesteld.

De inlevering van de opgaven geschiedt persoonlijk door een of meer personen, die haar onderteekend hebben. Zij vindt plaats bij een der Voorzitters van de vorenbedoelde raden en voor zoover de opgaven van inheemsche onderdanen - niet-Nederlanders betreft, bij den Voorzitter van een raad, gevestigd binnen den kieskring, waarvoor de opgave bestemd is. De candidaten kunnen bij de inlevering tegenwoordig zijn. Opgaven, welke niet op de voorgeschreven wijze worden ingeleverd of onderteekend zijn, worden door den Voorzitter geweigerd. In alle andere gevallen stelt deze een bewijs van ontvangst ter hand aan dengene, die de opgave inlevert. Is de Voorzitter van oordeel, dat de opgave niet voldoet aan andere wettelijk gestelde eischen dan zooveel genoemd, dan wordt daarvan, met mededeeling van de redenen, in het bewijs van ontvangst melding gemaakt. In dit ontvangstbewijs wordt tevens bekend gesteld, dat het den onderteekenaars der opgave zoowel gezamenlijk als ieder afzonderlijk vrijstaat om zich, hetzij schriftelijk hetzij bij gemachtigde, tot het Volksraadstemkantoor te wenden ter weerlegging van de in het bewijs van ontvangst vermelde bezwaren.

Zoodra de tot het inleveren van opgaven van candidaten bepaalde tijd verstreken is, sluit de Voorzitter, na daarvan afschrift te hebben genomen, de ingeleverde opgaven, voor elke onderdanengroep afzonderlijk, in enveloppen; verzegelt hij deze en stelt hij op de buitenzijde van elk der enveloppen een door hem onderteekende verklaring, dat zij de ingeleverde opgaven inhoudt. In de verklaring worden vermeld het aantal van die opgaven, de onderdanengroep, waarop zij betrekking hebben, en de kieskring, waartoe zij behooren. De enveloppen worden dadelijk daarna geadviseerd per post gezonden aan het Volksraadstemkantoor, met telegrafische kennisgeving van de verzending aan het kantoor. Zijn geene opgaven ingediend, dan doet de Voorzitter daarvan onverwijld telegrafisch mededeeling aan genoemd kantoor. Dadelijk na de verzending onderzoekt de Raadsvoorzitter nader of de door hem opgezonden opgaven voldoen aan de voorschriften en deelt hij den uitslag van dit onderzoek mede aan het Volksraadstemkantoor. Zoo hij van

oordeel is, dat niet aan de voorschriften is voldaan, vermeldt hij de gronden, waarop dit oordeel berust, onder overlegging van alles, wat tot staving daarvan kan dienen.

Zoodra de Voorzitter van het Volksraadstemkantoor de enveloppe dan wel de telegrafische mededeeling van niet-indiening van opgaven in goede orde ontvangen heeft, doet hij daarvan mededeeling aan den afzender. Is een enveloppe met opgaven geschonden ontvangen, dan beslist het Stembkantoor in eene openbare vergadering of zij moet worden beschouwd als in het ongereede te zijn geraakt. Is in dien zin beslist of moet worden aangenomen, dat een enveloppe verloren is gegaan, dan wordt dit telegrafisch medegedeeld aan den afzender, die na ontvangst van dit bericht de genomen afschriften aan het Stembkantoor zendt, welke toezending van afschriften zoo vaak als noodig is wordt herhaald. Na de publicatie van de candidatenopgaven in de Javasche Courant vernietigt de Raadsvoorzitter de te zijnen kantore berustende afschriften.

Het Volksraadstemkantoor draagt zoo spoedig mogelijk zorg voor de bekendmaking van de candidatenopgaven in genoemde courant en stelt de ontvangen opgaven in afschrift verkrijgbaar tegen betaling der kosten. Het kantoor onderzoekt onverwijld of de opgaven aan de in de verordening gestelde eischen voldoen, wint, waar het in twijfel verkeert, inlichtingen in omtrent de identiteit der gestelde candidaten, zoodra nopens de onderdanengroep, waartoe zij behooren, en vergelijk de onderteekeningen der opgaven met de kiezerslijsten. Wordt daarbij een verzuim in de onderteekening of de aanduiding van een candidaat geconstateerd, dan geeft het Stembkantoor langs den kortsten weg hiervan kennis aan een der onderteekenaars van de opgave en stelt het, zoolang te houden openbare vergadering van het Volksraadstemkantoor nog niet heeft plaats gevonden, zoo mogelijk een der onderteekenaars in de gelegenheid, het verzuim te herstellen of te doen herstellen. Het Stembkantoor roept, zoo noodig telegrafisch, de tusschenkomst in van een of meer der Raadsvoorzitters, die hunne bevindingen of verrichtingen ter zake, desverreicht telegrafisch, ter kennis brengen van het kantoor.

Nadat alle ingediende opgaven van candidaten op één onderdanengroep, en voor wat de inheemsche onderdanen - niet-Nederlanders betreft, op één kieskring betrekking hebbende, door het Stembkantoor zijn ontvangen, doet het kantoor in eene openbare vergadering mededeeling van de resultaten van het gehouden onderzoek en beslist het, met inachtneming van de op dat punt gestelde regelen omtrent van onwaarde verklaringen en schrapping (artt. 29—31 der verordening), naar aanleiding daarvan over de geldigheid van elk der ingediende opgaven en over de handhaving van de daarop voorkomende candidaten.

Voor elk der onderdanengroepen en voor wat de inheemsche onderdanen - niet-Nederlanders betreft, voor elk der kieskringen, voegt het Volksraadstemkantoor de namen, voorkomende op de opgaven van candidaten, welke niet van onwaarde zijn verklaard, samen tot een verzamellijst. Op die verzamellijst worden overeenkomstig de dienaangaande gestelde voorschriften met Latijnsche karakters in alfabetische (lexicografische) volgorde gebracht de namen der can-

didaten, hunne voorletters, woonplaatsen zoodra mede andere voor de persoonsaanduiding vereischte toevoegsels. De ingeleverde opgaven van candidaten worden door het Stembkantoor bewaard gedurende den tijd, waarvoor de verkiezing is geschied.

Indien uit de verzamellijst van één onderdanengroep of voor één kieskring blijkt, dat voor die groep of dien kieskring niet meer candidaten zijn gesteld dan er leden van den Volksraad voor de groep of den kring gekozen moeten worden, verklaart, ingevolge het eerste lid van art. 32, het Volksraadstemkantoor deze candidaten te zijn verkozen. Een afschrift van het op zijne verkiezing betrekking hebbend gedeelte van het procesverbaal wordt zoo spoedig mogelijk aan elk der gekozenen uitgereikt, welk afschrift den gekozenen tot geloofsbrief strekt.

Blijken er minder candidaten te zijn gesteld dan er voor de groep of den kring leden gekozen moeten worden, dan stelt het Stembkantoor tevens vast, hoeveel plaatsen niet door verkiezing zijn vervuld. Zijn er voor één onderdanengroep of één kieskring meer candidaten gesteld dan er plaatsen vervuld moeten worden, dan verklaart het kantoor, dat voor de groep of den kring eene stemming zal worden gehouden. Het geeft hiervan telegrafisch kennis aan de betrokken Raadsvoorzitters, onder mededeeling van de namen der candidaten.

Afschriften van de verzamellijsten worden door het Volksraadstemkantoor zoo spoedig mogelijk gezonden aan den Gouverneur-Generaal, den Voorzitter van den Volksraad en de betrokken Raadsvoorzitters; zij worden door de zorg van het Stembkantoor gepubliceerd in de Javasche Courant en tegen betaling van de kosten in afschrift verkrijgbaar gesteld. Tevens doet het kantoor aan de betrokken Raadsvoorzitters ten behoeve van de kiezers een voldoende aantal afschriften toekomen van de verzamellijsten en van het procesverbaal der vergadering, waarin deze zijn vastgesteld.

Ten aanzien van de regeling der stemming — het onderwerp van § 4 der Volksraadkiesverordening — bepaalt in de eerste plaats art. 34, dat indien het Stembkantoor heeft verklaard, dat voor een onderdanengroep of een kieskring eene stemming over candidaten voor den Volksraad zal worden gehouden, deze stemming bij periodieke verkiezingen plaats heeft op den 3den Januari. Tenminste zeven dagen vóór den dag van de stemming ontvangen, luidens het volgende artikel, de betrokken kiezers van den Voorzitter van den raad, waarin zij zitting hebben, eene oproeping, houdende aanwijzing van plaats, dagen en uur voor de openbare vergadering, waarin de stemming, voor iedere onderdanengroep afzonderlijk, zal plaats hebben. Deze oproeping gaat vergezeld van een afschrift van de verzamellijst en van het procesverbaal der vergadering, waarin de verzamellijsten zijn vastgesteld.

Nadat de Voorzitter de vergadering geopend heeft, wijzen de aanwezige leden twee hunner aan, die met den Voorzitter en onder diens presidium een stemcommissie vormen. Deze commissie beslist alle vragen, die zich ten aanzien van de stemming mochten voordoen. Indien zij daarbij een vraagpunt ontmoet, waarin de bepalingen niet of niet volledig voorzien, beslist zij overeenkomstig de strekking der kiesverordening. Zij

onthoudt zich in geen geval op grond van stilzwijgen, duisterheid of onvolledigheid der bepalingen van eene beslissing of handeling, die voor den voortgang der werkzaamheden noodzakelijk is.

Op de stemkaarten, die voor de onderscheiden onderdanengroepen verschillend van kleur zijn, is aan de eene zijde gelegenheid tot invulling van naam, voorletters, woonplaats en andere voor de persoonsaanduiding van den candidaat of de candidaten noodige toevoegingen; aan de keerzijde is de handteekening van den Voorzitter van den raad gestempeld.

Hij, die lid is van meer dan één raad, kan slechts in één dier colleges zijn stem uitbrengen. De Raadsvoorzitter, die krachtens zijn lidmaatschap van een anderen raad aan de verkiezing moet deelnemen, is bevoegd zijn stem uit te brengen in den door hem voorgezeten raad. Een kiezer kan, wanneer hij zich bij de invulling van zijn stemkaart vergist, éénmaal een nieuwe kaart aanvragen, mits de eerst overhandigde door hem wordt teruggegeven. Wanneer een kiezer het Latijnsche letterschrift niet voldoende machtig of lichamelijk hulpbehoevend is, kan de stemcommissie toestaan, dat hij zich, desgewenscht door iemand buiten den raad, doet bijstaan.

Wanneer het aantal ingeleverde stemkaarten in overeenstemming is met het aantal stemmen, dat de tot één onderdanengroep behorende kiezers, die aan de stemming hebben deelgenomen, hebben kunnen uitbrengen, zoodat geene nieuwe stemming wordt vereischt, wordt de presentielijst door de stemcommissie met opgave van het aantal der daarop gestelde parafen gewaarmerkt worden deze lijst en de ingeleverde stemkaarten door den Voorzitter, voor iedere onderdanengroep afzonderlijk, in papier gesloten en verzegeld. Ten spoedigste zendt de Voorzitter de pakken als geadviseerd dienststuk op naar het Volksraadstemkantoor, waarvan aan dit kantoor telegrafisch kennis wordt gegeven. Zoo geene kiezers aan de stemming voor enige onderdanengroep hebben deelgenomen, geeft de Voorzitter op gelijke wijze daarvan aan het kantoor bericht. Beslist het Volksraadstemkantoor, dat een pak in het ongereede is geraakt, of moet worden aangenomen, dat een pak verloren is gegaan, dan wordt dit telegrafisch medegedeeld aan den afzender, die daarop zoo spoedig mogelijke een nieuwestemming doet plaats vinden.

Voor de verkiezing in den kieskring *Vorstlanden* geeft § 5 (artt. 47—49) bijzondere voorschriften. De verkiezing van een lid van den Volksraad geschiedt daar eveneens op den 3den Januari. Het oudste Hoofd van gewestelijk bestuur in die landen roept daartoe de kiezers op een door hem te bepalen plaats en uur in eene besloten vergadering bijeen. In deze vergadering, welke door hem wordt voorgezeten en in het algemeen naar dezelfde regels als elders plaats vindt, worden uitgebracht: door bedoeld Hoofd van gewestelijk bestuur drie stemmen, door den Soesoehoenan van Soerakarta en den Sultan van Jogjakarta ieder twee stemmen en door de Hoofden van het Mangkoengarasche en het Pakoe-Alamsche huis ieder één stem. De Zelfbestuurders mogen zich door gemachtigden doen vertegenwoordigen en hunne stemmen door dezen doen uitbrengen.

Ten aanzien van de vaststelling van den uitslag der stemmingen, waaromtrent § 6 der ver-

ordening de noodige voorzieningen aangeeft, bepaalt artikel 50 dat het Volksraadstemkantoor, nadat het in het bezit is gekomen van de resultaten der stemming, betrekking hebbende op één onderdanengroep, dan wel, voor wat betreft de inheemsche onderdanen - niet-Nederlanders, op één kieskring, ten spoedigste eene openbare vergadering houdt ter vaststelling voor elke groep en elken kieskring afzonderlijk van den uitslag der stemming. Na zich overtuigd te hebben van de goede ontvangst der pakken met stemkaarten en, indien geen der kiezers aan de stemming blijkt te hebben deelgenomen, te hebben vastgesteld hoeveel plaatsen niet door verkiezing zijn vervuld, wordt, luidens de volgende artikelen, tot de opening der pakken overgegaan en het cijfer vastgesteld, verkregen door samentelling van alle stemkaarten in de pakken van de betrokken onderdanengroep dan wel, voor de inheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, van den betrokken kieskring. Voor de groepen der onderdanen-Nederlanders en der uitheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, zoomede voor de kieskringen *West-Java, Midden-Java, Oost-Java en Celebes* bepaalt het Volksraadstemkantoor telkens na de telling van de stemkaarten het kiesquotiënt door het totaal-cijfer der stemkaarten te deelen door het aantal te vervullen plaatsen, vermeerderd met één, en het quotiënt te verhoogen tot het onmiddellijk daarboven liggend geheele getal. Deze stemkaarten worden daarna, groeps- en kieskringsgewijs, dooreengemengd en genummerd. De Voorzitter opent de stemkaarten, neemt daarbij voor de hierboven genoemde onderdanengroepen en kieskringen de volgorde der nummers in acht en leest overluid den naam van den candidaat voor, voor wien de stemkaart als eene stem geldt. Twee andere leden zien de stemkaarten na. Het Volksraadstemkantoor beslist over de waarde van de stemkaart terstond nadat deze geopend is. Ingeval van onwaardevaerklaring der stemkaart of schrapping van een naam, waarvoor de artikelen 55 en 56 nadere regels stellen, maakt de Voorzitter de redenen onmiddellijk bekend, terwijl de stemkaart moet worden vertoond, indien een der in de zaal aanwezigen dit verlangt, en van een en ander aantekening geschiedt in het procesverbaal. Blijken voor een onderdanengroep of kieskring alle stemkaarten van onwaarde te zijn, dan stelt het Volksraadstemkantoor vast, hoeveel plaatsen voor de groep of den kieskring niet door verkiezing zijn vervuld. Voor de onderdanen-Nederlanders op de uitheemsche onderdanen-niet-Nederlanders, zoomede voor de voornoemde vier kieskringen geldt elke stemkaart als een stem voor den eersten daarop geplaatsten candidaat. Zoodra deze het kiesquotiënt heeft bereikt, wordt hij door het Volksraadstemkantoor verkozen verklaard. De verdere stemkaarten, waarop de naam van den gekozen voorkomt, gelden als eene stem voor den volgenden daarop geplaatsten candidaat, die het kiesquotiënt nog niet heeft bereikt. Indien voor de ovengenoemde groepen en kieskringen, nadat alle stemkaarten voorgelezen zijn, nog niet zoveel personen zijn verkozen als er plaatsen te vervullen zijn, geschiedt eene tweede voorlezing of geschieden zoo noodig verdere voorlezingen met inachtneming van dezelfde regelen. Totdat door een candidaat het kiesquotiënt is bereikt, wordt iedere bij eene volgende voorlezing door hem ver-

kregen stem opgeteld bij de stemmen, welke hij bij eene vorige voorlezing heeft verkregen. De voorlezing der stemkaarten wordt gestaakt, zoodra evenveel personen zijn verkozen als er plaatsen te vervullen zijn. Voor de andere kieskringen dan de vier hierboven vermelde maakt de Voorzitter van het Volksraadstemkantoor terstond nadat alle stemkaarten zijn geopend en de stemmen zijn opgenomen, het getal der geldig uitgebrachte stemmen bekend, dat in het geheel en dat op elk der kandidaten is uitgebracht. Is het aantal niet van onwaarde verklaarde stemmen, dat een candidaat op zich vereenigd heeft, hooger dan het totaal der overige niet van onwaarde verklaarde stemmen, dan verklaart het Volksraadstemkantoor dezen candidaat te zijn gekozen. Heeft in een dezer kieskringen geen der kandidaten dat aantal bereikt, dan verklaart het kantoor, dat in den kring eene herstemming zal plaats vinden en wijst het als kandidaten daarvoor aan de beide personen, die de meeste stemmen op zich hebben vereenigd. Komen tengevolge van een gelijk aantal stemmen meerdere kandidaten voor aanwijzing in aanmerking, dan worden deze allen aangewezen.

De Voorzitter maakt de beslissingen van het Volksraadstemkantoor overluid bekend. De in de zaal aanwezigen kunnen bezwaren inbrengen, waarvan in het procesverbaal aantekening geschiedt. Een afschrift van het op zijne verkiezing betrekking hebbend gedeelte van het procesverbaal wordt zoo spoedig mogelijk door tusschenkomst van het Hoofd van plaatselijk bestuur aan elk der gekozenen uitgereikt en strekt den gekozenen tot geloofsbrief. Afschriften van de voor eenige herstemming vastgestelde kandidatenlijst worden door het Volksraadstemkantoor ten spoedigste gezonden aan den Gouverneur-Generaal, den Voorzitter van den Volksraad en de betrokken Raadsvoorzitters; de lijst wordt door de zorg van het Kantoor gepubliceerd in de *Javasche Courant* en tegen betaling der kosten in afschrift verkrijgbaar gesteld. Tevens doet het Kantoor aan de betrokken Raadsvoorzitters ten behoeve van de kiezers een voldoende aantal afschriften toekomen van de kandidatenlijst en van het procesverbaal der vergadering, waarin zij werd vastgesteld.

De herstemming is in § 7 van de verordening geregeld. Luidens de daarin voorkomende bepalingen geeft het Volksraadstemkantoor, wanneer het heeft verklaard dat in eenigen kieskring eene herstemming noodig is, daarvan telegrafisch kennis — onder mededeeling van de kandidaten, over wie de herstemming zal plaats vinden — aan de betrokken Raadsvoorzitters dan wel, wanneer het den kieskring Vorstenlanden aangaat, aan het oudste Hoofd van gewestelijk bestuur aldaar, die het tijdstip van de herstemming op zoo kort mogelijken termijn vaststellen. Bij de herstemming — voor welke evenals voor het vaststellen van den uitslag wederom dezelfde regelen als te voren worden nageleefd — stellen de kiezers op hunne stemkaart slechts den naam als anderszins van één der kandidaten, over wie herstemd wordt. Andere op de stemkaart voorkomende namen worden door het Volksraadstemkantoor geschrapt. De candidaat, die de meeste niet van onwaarde verklaarde stemmen op zich vereenigt, wordt door het kantoor verkozen

verklaard; bij gelijk aantal stemmen beslist het lot.

De verkozenen geeft, ingevolge het bepaalde in § 8, handelende over de verplichtingen der gekozen leden, binnen vier weken na den dag, waarop hem zijn geloofsbrief is uitgereikt, aan het Hoofd van plaatselijk bestuur kennis of hij de verkiezing aanneemt, van welke kennisgeving hem een bewijs van ontvangst wordt afgegeven. Laat hij dien tijd zonder kennisgeving voorbijgaan, dan wordt de verkozenen geacht de verkiezing niet aan te nemen. Het Hoofd van plaatselijk bestuur doet van een en ander telegrafisch mededeeling aan het Volksraadstemkantoor, dat onverwijld den Gouverneur-Generaal en den Voorzitter van den Volksraad op de hoogte stelt. Artikel 68 der genoemde paragraaf wijst de bescheiden aan, welke de tot lid van den Volksraad gekozenen nevens zijn geloofsbrief aan den Raad heeft over te leggen, en bepaalt tevens de gevolgen, voor den verkozenen, van niet-voldoening aan die verplichting.

Van de in de volgende paragraaf omschreven voorzieningen voor de gevallen, dat een gekozenen zijne verkiezing niet aanneemt of de indiening van de voorgeschreven stukken nalaat, zij in de eerste plaats vermeld de bepaling van artikel 69 dat, wanneer het Volksraadstemkantoor kennis heeft bekomen dat iemand, die voor de groep der onderdanen-Nederlanders, de groep der uitheemsche onderdanen-niet-Nederlanders dan wel voor een der kieskringen *West-Java, Midden-Java, Oost-Java* en *Celebes* gekozen is, hetzij overleden is, hetzij zijne verkiezing niet aanneemt dan wel den voor het aannemen van zijne verkiezing gestelden tijd zonder kennisgeving heeft laten verstrijken, of dat de door den gekozenen over te leggen bescheiden niet door den Volksraad zijn ontvangen, het Kantoor zoo spoedig mogelijk den persoon aanwijst, die voor de opengevallen plaats is gekozen. In eene openbare vergadering wordt daartoe, luidens het volgende artikel, het na de vroegere behandeling verzegeld pak geldige stemkaarten voor de betrokken onderdanen of den betrokken kieskring door het Stemkantoor geopend. Daaruit worden de stemkaarten genomen, waarop de naam voorkomt van dengene, wiens plaats is opengevallen. Met deze kaarten wordt nu weder op dezelfde wijze gehandeld als voor de aanvankelijke vaststelling van den uitslag in § 6 (artt. 54—59) is voorgeschreven. Als kiesquotient blijft daarbij gelden het bij de eerste vaststelling bepaalde cijfer. Buiten rekening worden voorts gelaten de op de stemkaarten voorkomende kandidaten, die reeds gekozen zijn verklaard, lid van den Volksraad zijn krachtens benoeming, overleden zijn dan wel in de omstandigheden verkeeren, vermeld in art. 69. Dezelfde of gelijksoortige bepalingen, als voor de aanvankelijk verkozenen geldend, regelen verder het verloop der zaak voor de bovengenoemde groepen en kieskringen.

Doen de gevallen, in art. 69 omschreven, zich voor ten aanzien van een der overige kieskringen, dan verklaart het Volksraadstemkantoor, dat aldaar eene nieuwe verkiezing moet plaats hebben. Het geeft hiervan wederom kennis aan den Landvoogd, den Voorzitter van den Volksraad en telegrafisch aan de betrokken Raadsvoorzitters, dan wel, wanneer het den kieskring Vorstenlanden betreft, aan het oudste Hoofd van

gewestelijk bestuur aldaar, waarna in gelijken trant als hiervoren medegedeeld eene nieuwe verkiezing wordt gehouden.

De laatste paragraaf der kiesverordening voor den Volksraad stelt alnog enkele regelen voor het geval, dat de vereischte verrichtingen of de aangegeven termijnen op een Zondag of feestdag mochten vallen of zouden afloopen en vermeldt ook verder nog eenige uitsluitingen van die dagen voor de toepassing van de verordening.

Ten slotte behelst de bepaling sub IV van het Koninklijk besluit de verklaring, dat de inwerkingtreding zou plaats vinden met ingang van een door den Gouverneur-Generaal vast te stellen dag. Bij beschikking van den Landvoogd van 3 Juni 1926 no. 1 x (Ind. Stb. no. 217) is daartoe aangewezen de dag na dien der afkondiging van het Koninklijk besluit.

Aan het samenstel van bepalingen, welke totstandkoming aan het optreden van den naar de nieuwe beginselen geconstitueerden Volksraad vooraf moest gaan, ontbrak daarna nog de algemeene maatregel van bestuur, die voor de eerste maal de wijze van verkiezing, uit en door den Volksraad, van het *College van Gedelegeerden* zou hebben te regelen.

De uitvaardiging van die regeling heeft enkele weken vóór den aanvang der eerste zitting van den nieuwen Volksraad, bij Koninklijk besluit van 8 Maart 1927 no. 32 (Ind. Stb. no. 126) plaats gehad.

De daarbij vastgestelde „Verordening op de verkiezing van de leden van het College van Gedelegeerden en de vervulling van tusschentijds opgevallen plaatsen in het College”, welke luidens hare slotbepaling als „*Gedelegeerden-kiesverordening 1927*” kan worden aangehaald, is verdeeld in een viertal paragrafen, van welke de eerste de candidaatsstelling behandelt.

Vóór de eerste vergadering van den Volksraad in het vierjarig zittingsstijfperk, bedoeld in art. 60 der Indische Staatsregeling, heeft, krachtens art. 1 van de onderhavige kiesverordening, de candidaatsstelling plaats voor het lidmaatschap van het College van Gedelegeerden op een door den Voorzitter van genoemden Raad te bepalen dag en uur.

Die candidaatsstelling geschiedt, ingevolge art. 2, door indiening van een lijst, welke één of meer, echter niet meer dan twintig namen bevat van hen, die voor het aanbreekende zittingsstijfperk door den Gouverneur-Generaal tot lid van den Volksraad benoemd zijnde, dan wel als zoodanig door het Volksraadstemkantoor verkozen verklaard zijnde, hunne benoeming of verkiezing hebben aangenomen. De namen der kandidaten worden daarbij gesteld in de volgorde, waarin aan hen de voorkeur wordt gegeven. Formulieren voor de kandidatenlijsten zijn, naar het volgende artikel bepaalt, tijdig vóór en op den dag der candidaatsstelling kosteloos verkrijgbaar ten kantore van den Volksraad.

Luidens de verdere bepalingen van de eerste paragraaf moeten de kandidatenlijsten in Latijnsche karakters inhouden den naam, de voorletters, zoodmede andere voor de persoonsaanduiding der kandidaten noodzakelijke toevoegingen, waaroemtrent ook hier weder voor getrouwde vrouwen of weduwen bijzondere aanwijzingen gelden, en wordt de onderteekening van ten minste twee

der hierboven aangeduide personen vereischt. Naast de onderteekening moeten vermeld worden de namen van de onderteekenaars en hunne voorletters of andere voor de persoonsaanduiding noodzakelijke toevoegingen. Iedere onderteekenaar mag voorts niet meer dan één lijst onderteekenen. De indiening der lijsten geschiedt persoonlijk door één of meer dergenen, die haar onderteekend hebben, ten kantore van den Volksraad bij den Voorzitter, waarbij de kandidaten tegenwoordig kunnen zijn. Lijsten, waarvan de invulling, de onderteekening of de indiening niet met de bepalingen in overeenstemming is, worden door den Voorzitter geweigerd. In alle andere gevallen voorziet deze de lijst van een volgnummer en stelt hij een bewijs van ontvangst ter hand aan dengene, die de lijst inlevert. De Voorzitter doet de ontvangen kandidatenlijsten terstond vermenigvuldigen, aan de hooger bedoelde personen, die eene benoeming of verkiezing voor den Volksraad hebben aangenomen, uitdeelen en, tegen betaling van de kosten, in afschrift verkrijgbaar stellen.

De benoeming der leden van het College van Gedelegeerden maakt het onderwerp uit van de tweede paragraaf der verordening (artt. 7—19).

In de eerste vergadering van het zittingsstijfperk wijst de Raad uit zijn midden *twintig* leden voor die functie aan. Aan de ten behoeve van de benoeming te houden stemming wordt uitsluitend deelgenomen door de benoemde en de gekozen leden, die den in art. 59 der Indische Staatsregeling voorgeschreven eed (verklaring en belofte) hebben afgelegd. De stemming geschiedt metgebruikmaking van de voormelde kandidatenlijsten, van welke te voren door den Voorzitter worden geschrapt de namen der kandidaten en onderteekenaars, die niet aan de gestelde eischen voldoen. Lijsten, welke dientengevolge geene namen van kandidaten bevatten of niet door minstens twee bevoegde personen onderteekend zijn, blijven verder buiten beschouwing, waarvan de Voorzitter in de vergadering mededeeling doet. De leden evenwel, die geen der lijsten onderteekend hebben, worden in de gelegenheid gesteld het aantal handteekeningen onder een lijst, waarop namen van onderteekenaars zijn geschrapt, tot het vereischte minimum aan te vullen.

De stemming geschiedt bij hoofdelijke oproeping in de volgorde der presentielijst. Na het afroepen van zijn naam verklaart elk der ter vergadering aanwezige leden, door het noemen van een der volgnummers, op welke van de kandidatenlijsten hij zijne keuze vestigt. Door den Secretaris wordt alsdan achter den naam van den betrokkene op de presentielijst aanteekening gehouden van het volgnummer, dat door dezen is genoemd.

Na gehouden stemming maakt de Voorzitter bekend, hoeveel stemmen in totaal zijn uitgebracht en hoeveel stemmen op iedere lijst zijn verenigd. Het aantal stemmen, dat op iedere lijst verenigd is, wordt vervolgens door het totaal aantal uitgebrachte stemmen gedeeld en het quotiënt met twintig vermenigvuldigd. De Voorzitter kent daarop aan iedere lijst een aantal plaatsen toe, aangegeven door het cijfer der gehele getallen van de aldus verkregen uitkomsten. Indien na toepassing van het vorenstaande de som der aan de verschillende lijsten toegewezen plaatsen minder bedraagt dan twintig, wordt een onvervulde plaats allereerst toegewezen aan de

lijst, die na toepassing van de voormelde berekening de uitkomst met de hoogste breuk vertoont, en vervolgens zoo noodig telkens aan eene lijst, met de naastvolgende lagere breuk tot uitkomst. Hebben twee of meer lijsten, die voor toewijzing van een plaats in aanmerking komen, een uitkomst met dezelfde breuk en kan niet aan alle deze lijsten een zetel méér worden toegewezen, dan bepaalt de Voorzitter door het lot, ten aanzien van welke lijst of lijsten de toewijzing zal geschieden.

Nadat het aantal plaatsen in het College van Gedelegeerden is bepaald, dat aan iedere lijst is toegewezen, verklaart de Voorzitter voor elke van die lijsten, welke van de daarop vermelde kandidaten in die plaatsen zijn gekozen. Hij geeft daarbij aan een lijst, waaraan een grooter aantal plaatsen is toegewezen, den voorrang boven een met kleiner aantal en, bij lijsten, waaraan hetzelfde aantal plaatsen is toegekend, aan een lijst met hooger volgnummer boven een met lager volgnummer. Voor elke lijst worden gekozen verklaard de daarop voorkomende kandidaten in de volgorde, waarin zij op de lijst vermeld staan, te beginnen bij den eersten daarop geplaatsten naam en tot een aantal, gelijk aan het aantal plaatsen, dat aan de lijst is toegewezen. Is een candidaat op eene lijst gekozen verklaard, dan wordt hij geacht niet meer op eenige andere lijst voor te komen.

Indien het aantal op een lijst voorkomende namen kleiner is dan het aantal aan die lijst toegewezen plaatsen, stelt de Voorzitter de leden, die op de lijst hunne stem hebben uitgebracht, gedurende een redelijken tijd in de gelegenheid tot aanvulling van de lijst. De aanvulling geschiedt door alle die leden gemeenschappelijk bij een door hen te onderteekenen en door één hunner persoonlijk bij den Voorzitter tegen bewijs van ontvangst in te dienen schriftelijke opgave, welke aan de kandidatenlijst wordt gehecht.

Zijn na de toepassing van de voorschreven bepalingen minder dan twintig kandidaten gekozen verklaard, dan heeft ter verkiezing van het ontbrekende aantal eene stemming plaats naar den gewonen regel van art. 66, lid 6, der Indische Staatsregeling, waarbij de volstreekte meerderheid der geldige stemmen en bij staking van stemmen het lot beslist.

De op de voorschreven wijze gekozen kandidaten worden door den Volksraad benoemd verklaard tot lid van het College van Gedelegeerden. De benoemde, die in de vergadering tegenwoordig is, deelt binnen twee dagen en hij, die niet tegenwoordig is, binnen acht dagen na ontvangst van het bericht zijner benoeming aan den Voorzitter mede of hij deze aanneemt.

De kandidatenlijsten, waarover eene stemming heeft plaats gehad, worden ten kantore van den Volksraad bewaard gedurende den tijd, waarvoor de benoeming is geschied. Leden van den Volksraad, die aan de stemming over de kandidatenlijsten niet hebben deelgenomen, zijn bevoegd om alsnog één van de lijsten te onderteekenen, indien daartegen bij hunne medeleden, welke de lijst onderteekenden of daarop hun stem uitbrachten, geen bezwaar bestaat, waaromtrent door den Voorzitter een onderzoek wordt ingesteld. De leden van den Volksraad, die op een kandidatenlijst hunne stem hebben uitgebracht of deze hebben onderteekend, zijn gedurende den

verderen duur van het zittingstijdperk bevoegd deze lijst aan te vullen en wijziging te brengen in de volgorde der kandidaten. De aanvulling en wijziging geschiedt door alle de evenbedoelde leden, die op het tijdstip van aanvulling nog lid van den Volksraad zijn, gemeenschappelijk bij een door hen te onderteekenen en, tegen bewijs van ontvangst, door een hunner persoonlijk bij den Voorzitter in te dienen schriftelijke opgave.

De bepalingen van § 3 der verordening behelzen de voorzieningen ingeval een benoemde zijn benoeming niet aanneemt, zoomede bij tusschen-tijdsehe vacatures.

Wanneer de Voorzitter van den Volksraad van een tot lid van het College van Gedelegeerden benoemde niet binnen den gestelden termijn bericht ontvangt, dat hij zijne benoeming aanneemt, zoomede wanneer de Voorzitter gedurende het zittingstijdperk kennis bekomt, dat de plaats van eenig lid van het College is opengevallen, wijst hij, ingevolge art. 20 der Verordening, zoo mogelijk het lid aan, dat in de opengevallen plaats gekozen moet worden beschouwd. Hij maakt daartoe gebruik van de kandidatenlijst, waarop degene, die vervangen moet worden, gekozen is verklaard. Als vervanger wijst hij aan het lid van den Volksraad, wiens naam op die lijst het eerst volgt na den naam van een bereids uit die lijst voor het College van Gedelegeerden aangewezen persoon, indien de betrokkene nog in leven is en aan de algemeene voorwaarden van benoembaarheid voldoet, voorts niet reeds zitting heeft in genoemd College of, daartoe benoemd zijnde, niet die benoeming heeft afgewezen zonder daarna schriftelijk aan den Voorzitter te kennen te hebben gegeven, zich voor eene nieuwe benoeming beschikbaar te stellen.

De daaropvolgende bepalingen leggen aan den Voorzitter van den Volksraad de verplichting op, van de evenbedoelde aanwijzing onverwijld mededeeling te doen in eene vergadering van den Raad dan wel, wanneer deze niet bijeen is, in eene vergadering van het College van Gedelegeerden. Voorts is o.m. nog daarbij voorgeschreven, dat wanneer niet op de aangegeven wijze tot vervulling van de opengevallen plaats kan worden gekomen, de verkiezing van een nieuw lid geschieden zal door stemming in de eerstvolgende vergadering van den Volksraad op den mede hiervoren reeds aangeduiden, in het zesde lid van art. 66 der Indische Staatsregeling bepaalden voet.

De dag, met ingang waarvan het onderwerpe-lijk Koninklijk besluit in werking zou treden, is bij het besluit van den Gouverneur-Generaal, opgenomen in Ind. Stb. 1927 no. 127, vastgesteld op den dag na dien der afkondiging van bedoeld besluit, zijnde 27 April van genoemd jaar.

De eerste zitting van de overeenkomstig de hiervóór uiteengezette beginselen tot stand gekomen Volksraad werd, met inachtneming van hetgeen dienaangaande in art. 62 van de Indische Staatsregeling is bepaald, op 16 Mei 1927 door den inmiddels opgetreden Gouverneur-Generaal Jhr. Mr. de Graeff plechtig geopend, waarbij o.m. krachtig werd aangedrongen op eene vruchtbare samenwerking, ook onder de nieuwe regeeringsbeginselen, tusschen Volksraad en Regeering.

Gegroepeerd naar onderdaanschap en staatkundige richting vertoont het nieuwe vertegen-

woordigende lichaam de aan den voet dezer blad-zijde in tabellarischen vorm weergegeven samenstelling ¹⁾).

In de eerste vergadering had de Raad gevolg te geven aan de opdracht in art. 72 der Indische Staatsregeling, tot benoeming, uit zijn midden, van een College van Gedelegeerden, bestaande uit den Voorzitter van den Volksraad, als lid tevens Voorzitter, benevens twintig leden. Nadat de candidaatschappen waren voorafgegaan, vonden, met toepassing van de bepalingen der hierboven besproken „Gedelegeerden Kiesverordening 1927”, in de avondzitting van den Volksraad van genoemden datum de stemmingen en ten slotte de benoemingen plaats. De uitslag is geweest, dat voor het ingetreden vierjarig zittingstijdperk als orgaan voor den niet door den Volksraad in pleno aan zich voorbehouden wetgevenden arbeid en de verdere aan het College van Gedelegeerden opgedragen werkzaamheden is aangewezen een lichaam, dat, gegroepeerd in gelijken trant, de samenstelling vertoont, waarvan hier beneden in het tabellarisch overzicht onder ²⁾ een beeld is gegeven.

Eene vergelijking van de cijfers der beide overzichten doet in de eerste plaats blijken, dat de

numerieke verhouding tusschen het element der Inheemsche leden - niet-Nederlanders en dat der Nederlanders, wier aantal in den Volksraad ingevolge de bepalingen onderscheidenlijk 25 en 30 bedraagt, voor het College van Gedelegeerden eenige wijziging in het voordeel van de tweede groep heeft ondergaan. Terwijl, naar de tusschen de totaalsterkte der beide organen bestaande verhouding van drie tot één, het getal leden van de genoemde groepen in dat College respectievelijk 8 en 10 zou kunnen zijn, vindt men voor de groep der Nederlanders inderdaad één lid meer aangewezen. De omstandigheid, dat niet meer dan één van de vijf Uitheemsche leden - niet-Nederlanders van den Volksraad voor het College van Gedelegeerden is verkozen, geeft van die afwijking eene gereede verklaring.

Naar het wettelijk beginsel van evenredige vertegenwoordiging, in dier voege dat de overeenstemmende wil van elk drietal leden van den Volksraad tot de dienovereenkomstige vervulling van één plaats in het College van Gedelegeerden leidt (art. 74 Ind. Staatsregeling), zouden de als „rechtsch” aangemerkte staatkundige groep in den Volksraad van 33 leden en de als „linksch” aangemerkte groep van 15 leden door onderschei-

¹⁾ Samenstelling van den Volksraad.

		STAATKUNDIGE GROEPEERING.																		
		Als „rechtsch” aangemerkte groepen.										Als „linksch” aangemerkte groepen.								
Onderdaanschap.	Aantal leden.	Politiek Economische Bond (P. E. B.).	Indo-Europeesch Verbond (I. E. V.).	Indische Katholieke Partij (I. K. P.).	Christelijk Ethische Partij (C. E. P.).	Binnenlandsch Bestuur (B. B.).	Economische Belangen (Ec. Bel.).	Middenstand.	Papierikanen Minahassa.	Totaal.	Ned. Ind. Vrijzinnige Bond (N. I. V. B.).	Ind. Sociaal Democratische Partij (I. S. D. P.).	Boedi Oetomo (B. O.).	Sarekat Islam (S. I.).	Paseoendan.	Ethische Associatie.	Decentralisatie.	Non-coöperatie.	Totaal.	Aangemerkt als niet aangesloten bij eene bepaalde staatkundige groep.
Inh.- niet-Nederlanders . . .	25	6	—	—	1	—	—	—	1	8	3	—	2	2	1	—	—	—	9	8
Nederlanders . . .	30	7	6	3	3	1	3	1	—	24	2	—	—	—	1	1	—	—	6	—
Uith.- niet-Nederlanders . . .	5	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
Totaal . . .	60	14	6	3	4	1	3	1	1	33	5	2	2	2	1	1	1	1	15	12
Percentsgewijs . . .		23%	10%	5%	7%	2%	5%	2%	2%	55%	8%	3%	3%	3%	2%	2%	2%	2%	25%	20%

²⁾ Samenstelling van het College van Gedelegeerden.

		STAATKUNDIGE GROEPEERING.														
		Als „rechtsch” aangemerkte groepen.										Als „linksch” aangemerkte groepen.				
Onderdaanschap.	Aantal leden.	Politiek Economische Bond (P. E. B.).	Indo-Europeesch Verbond (I. E. V.).	Indische Katholieke Partij (I. K. P.).	Christelijk Ethische Partij (C. E. P.).	Economische Belangen (Ec. Bel.).	Totaal.	Ned.-Ind. Vrijzinnige Bond (N. I. V. B.).	Ind. Sociaal Democratische Partij (I. S. D. P.).	Boedi Oetomo (B. O.).	Totaal.	Aangemerkt als niet aangesloten bij eene bepaalde staatkundige groep.				
Inheemsch- niet-Nederlanders . . .	8	4	—	—	—	—	4	2	—	2	4	—				
Nederlanders . . .	11	4	2	1	1	1	9	1	1	—	2	—				
Uitheemsch- niet-Nederlanders . . .	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1				
Totaal . . .	20	8	2	1	1	1	13	3	1	2	6	1				
Percentsgewijs . . .		40%	10%	5%	5%	5%	65%	15%	5%	10%	30%	5%				

denlijk 11 en 5 Gedelegeerden vertegenwoordigd kunnen zijn¹⁾. Het feit, dat de cijfers in werkelijkheid 13 en 6 bedragen, is blijkbaar hieraan toe te schrijven, dat van de 12 leden van den Volksraad, aangemerkt als niet aangesloten bij eene bepaalde staatkundige partij, van welke leden slechts één tot Gedelegeerde is benoemd, de groote meerderheid bij de verkiezingen voor die functie hare stemmen heeft uitgebracht op candidaten, die door staatkundig gegroepede leden van rechtsch of van linksch waren voorgedragen. Het verdient verder de aandacht, dat de verhouding 33:15, in den Volksraad zich voordoende tusschen het gezamenlijk aantal leden der „rechtsche” en dat der „linksche” groepen, in de onderlinge verhouding der cijfers 13:6 van overeenkomstige beteekenis voor het College van Gedelegeerden, vrij wel onveranderd wordt teruggevonden. Procentsgewijze uitgedrukt, wijzen de eerstgenoemde cijfers op eene vertegenwoordiging in den Volksraad, welke numeriek voor de gezamenlijke linksche groepen ruim 45% van de rechtsche vertegenwoordiging bedraagt. De in de tweede plaats genoemde cijfers wijzen in gelijken zin voor het College van Gedelegeerden op een verhouding van 46%.

Aan de rechterzijde is het voorts de Politiek Economische Bond, die met 8 vertegenwoordigers in het College van Gedelegeerden, bij niet meer dan 14 leden in den Volksraad, niet onbelangrijk gebaat is geworden door de stemmen der leden van kleine linksche groepen, die, te zeer reeds van ondergeschikte beteekenis, om in het algemeen op de beslissingen van den Volksraad beduidenden invloed te kunnen uitoefenen, in het College van Gedelegeerden wel geene eigen vertegenwoordiging konden beoogen. Aan de linksche zijde is hetzelfde het geval, zij het in geringere mate, met den Nederlandsch Indischen Vrijzinnigen Bond en de Boedi Oetomo-groep.

Vermeld zij nog, dat in verband met informaliteiten, in den kieskring Borneo begaan bij de candidaatstelling voor den dien kring door verkiezing te vervullen zetel in den Volksraad, reeds bij de eerste toepassing van de nieuwe beginselen gebruik moest worden gemaakt van de bepaling in het laatste lid van art. 55 der Indische Staatsregeling, krachtens welke de Gouverneur-Generaal, voor zoover het daarvoor aangegeven aantal zetels niet door verkiezing is vervuld, door benoeming ook in de vervulling van die plaatsen voorziet.

Literatuur. Na de verschijning van de aan het slot van het artikel VOLKSRAAD (Dl. IV, blz. 623) voorkomende opgave van boekwerken en andere geschriften, geheel of ten deele aan die instelling gewijd, hebben in Nederland en in Indië in dagbladen en tijdschriften en in anderen vorm opnieuw tal van meer of minder uitgebreide verhandelingen over dat onderwerp het licht gezien.

Naast de in de hierboven bedoelde opgave reeds

¹⁾ Omtrent het ontstaan en de beteekenis der staatkundige groepeerings in Ned.-Indië zie o.a. het artikel „STAATKUNDIGE PARTIJEN IN NEDERLANDSCH-INDIË” (Dl. IV, blz. 88) en de artikelen „BOEDI OETOMO” (Dl. I, blz. 321), „SARĒKAT ISLAM” (Dl. III, blz. 694) en Aanvullingen blz. 15 en 196) en „RADICALE CONCENTRATIE” (Aanvullingen blz. 201).

aangeduide publicatiën van Regeeringswege, betrekking hebbende op het staatsbeheer in Nederlandsch-Indië, en de in de voorgaande bladzijden aangehaalde geschriften van andere zijden, zijn als zoodanig o.m. te vermelden: Dr. I. A. Netherburgh, De Koninklijke en de wetgevende macht over Ned. Indië in verleden en toekomst (1922); J. H. A. Logemann, De staatkundige hervormingen in Indië, Kol. Tijdschrift November 1922; S. Ritsema van Eck, De herziening van de staatsinrichting van Ned. Indië, Vragen des Tijds 1924, en Nederland's koloniale staatkunde en Indië's staatsinrichting, Vragen des Tijds 1925; D. G. Stibbe, De nieuwe staatsinrichting van Ned. Indië, Kol. Tijdschrift Maart 1924; Mr. J. H. Carpentier Alting, Het ontwerp tot wijziging van het Regeeringsreglement van Ned. Indië, Opbouw September 1924; Mr. M. W. F. Treub, Indië's Toekomst (1924); Dr. E. Moresco, Koloniale Politiek (rede, uitgesproken 19 November 1924 bij de aanvaarding van het ambt van Buitengewoon Hoogleraar aan de Ned. Handelshoogeschool); J. Hulshoff Pol, Eenige opmerkingen naar aanleiding van Prof. Treub's brochure Indië's Toekomst (December 1924); Mr. W. H. van Helsdingen, De Volksraad en de Indische Staatsregeling 1926; Dr. P. A. F. Blom, De gevolgen van de wet op de Staatsinrichting van Ned. Indië met betrekking tot den Volksraad, Kol. Weekblad 10 Maart 1927; Mr. Dr. W. M. G. Schumann, De Volksraad, Gedenkboek Ned. Indië 1898/1923; H. C. G. J. van de Mandere, Overzichten van den Volksraad in de Ind. Mercur 1926 en 1927.

BESTUUR (ALGEMEEN — OVER NED.-INDIË). Zie BESTUURSWEZEN.

BESTUUR (REGIONAAL —). Zie BESTUURSWEZEN.

BESTUURSDIENST. Zie BESTUURSWEZEN.

BESTUURSHERVORMING. Zie BESTUURSWEZEN.

BESTUURSKORPSEN. Zie BESTUURSWEZEN.

BESTUURSSCHOOL. Zie BESTUURSWEZEN.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS (COLLEGE VAN —). Zie BESTUURSWEZEN.

COMITE VOOR DE AUTONOMIE VAN INDIË. Zie VOLKSRAAD.

DECENTRALISATIE. Zie BESTUURSWEZEN.

DESARADEN. Zie BESTUURSWEZEN.

GECOMMITTEERDEN (COLLEGES VAN —). Zie BESTUURSWEZEN.

GEDELEGEERDEN (COLLEGE VAN —). Zie VOLKSRAAD.

GEDELEGEERDEN-KIESVERORDENING 1927. Zie VOLKSRAAD.

GEDEPUTEERDEN (COLLEGES VAN —). Zie BESTUURSWEZEN.

GEMEENTEN (INLANDSCHE). Zie BESTUURSWEZEN.

GRONDWETSHERZIENING. Zie BESTUURSWEZEN en VOLKSRAAD.

KANTOORDIENST BIJ HET BINNENLANDSCH BESTUUR. Zie BESTUURSWEZEN.

KIESORDONNANTIE (PROVINCIALE —). Zie BESTUURSWEZEN.

KIESORDONNANTIE (REGENTSCHAPS—). Zie BESTUURSWEZEN.

KIESORDONNANTIE (STADSGEMEENTEN —). Zie **BESTUURSWEZEN.**

MEDEBESTUUR. Zie **BESTUURSWEZEN.**
MOLUKKEN (GOVERNEMENT DER —). Zie **BESTUURSWEZEN.**

OPPERBESTUUR. Zie **BESTUURSWEZEN.**
PROEVE VAN EEN STAATSREGELING VOOR NED.-INDIË. Zie **VOLKSRAAD.**

PROVINCIE. Zie **BESTUURSWEZEN.**
PROVINCIE-ORDONNANTIE. Zie **BESTUURSWEZEN.**

RADEN (ADVISEERENDE GEWESTELIJKE —). Zie **BESTUURSWEZEN.**

RADEN (PROVINCIALE —). Zie **BESTUURSWEZEN.**

RADEN (REGENTSCHAPS —). Zie **BESTUURSWEZEN.**

RADEN (STADSGEMEENTE —). Zie **BESTUURSWEZEN.**

REGENTSCHAPSORDONNANTIE. Zie **BESTUURSWEZEN.**

STADSGEMEENTEN. Zie **BESTUURSWEZEN.**

STAATSINRICHTING (WET OP DE — VAN NED.-INDIË). Zie **BESTUURSWEZEN** en **VOLKSRAAD.**

STAATSREGELING (INDISCHE —). Zie **BESTUURSWEZEN** en **VOLKSRAAD.**

VOLKSRAADKIESVERORDENING 1926. Zie **VOLKSRAAD.**

VOLKSRAADPOSITIE REGELING 1926. Zie **VOLKSRAAD.**

VOLKSRAADREGELEN 1926 (AANVULLENDE —). Zie **VOLKSRAAD.**

WEST-JAVA (PROVINCIE —). Zie **BESTUURSWEZEN.**

ZELFBESTUREN (INLANDSCHE —). Zie behalve Deel IV pag. 826 ook **BESTUURSWEZEN.**

ZELFBESTUUR. Zie **BESTUURSWEZEN.**

ABENDANON (MR. JACQUES HENRY). Geboren te Paramaribo 14 Oct. 1852, overleden te Monaco 13 Dec. 1925. Hij bezocht lagere scholen te Paramaribo, Amsterdam en Leiden, volgde in laatstgenoemde stad het gymnasium om studeerde ook aldaar aan de Rijksuniversiteit. In 1873/74 volgde hij tevens colleges aan de Indische Instelling te Delft, waar hij — na op 23 Jan. 1874 te Leiden te zijn gepromoveerd tot Doctor in het Romeinsch en Hedendaagsch Recht — in Dec. 1874 het zoogen. Indisch examen aflegde.

Op 25 Maart 1875 kwam Abendanon te Batavia; hij werd belast met griffierswerkzaamheden, eerst te Buitenzorg, later te Indramajoe, te Batavia en te Soerabaja, en in 1878 benoemd tot Voorzitter van den Landraad te Pati en Djocana. In 1881 benoemd tot lid in den Raad van Justitie te Batavia, moest hij ruim een jaar later wegens ziekte met verlof naar Europa; begin '84 vatte hij zijn werk weder op. In 1889 kwam zijn benoeming tot Secretaris van het Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid en in 1894 werd hij raadsheer in het Hoogerechtshof. De arbeid in deze betrekking werd in 1895 onderbroken door verlof naar Europa. In de jaren 1888—1890 had hij zitting genomen in de commissie voor het afnemen van het Groot-Ambtonaarsexamen; op de terugreis na zijn verlof volbracht hij een diplomatieke zending in Siam. In 1900 werd hij benoemd tot Directeur

van het Departement, waarvan hij secretaris was geweest.

Gedurende vijf jaren heeft Abendanon deze hooge positie bekleed; er ging van hem een groote stuwkracht uit en veel heeft hij gedaan in het belang van land en volk, ook veel voorbereid, dat eerst in later jaren vrucht zoude dragen. Toen hij in 1905 was afgetreden, reisde hij over China, Japan en Amerika — ter bestudeering van de volksnijverheid en het onderwijs toevende op de Philippijnen, de Antillen en in West-Indië — naar Holland terug, waar hij in Sept. van hetzelfde jaar aankwam.

De jaren, welke volgden na de ambtelijke periode van zijn leven, waren voor Abendanon geenszins jaren van stilzitten en rust. Onvermoeid is hij werkzaam gebleven in het belang van die zaken, welke in het bijzonder zijn belangstelling hadden getrokken, vooral volks- en kunstnijverheid en onderwijs. In tal van voordrachten en publicaties deed hij in de eerstvolgende jaren blijken van zijn voorliefde voor deze Indische volksbelangen en in vele commissies en besturen nam hij zitting om deze belangen te helpen bevorderen.

Zoolang hij woonde te 's-Gravenhage (1906—1923) stond zijn huis open voor alle Indonesiërs, die hem wilden bezoeken. Van velen hunner was hij voogd gedurende de jaren van hun studie in Holland en voor allen een vriendelijke raadsman, een vaderlijke vriend. Met tal van Indonesiërs in Indië onderhield hij betrekkingen door middel van correspondentie. Van zijne opvattingen omtrent de verhouding tusschen de verschillende bevolkingsgroepen, deed hij o.a. blijken in het Koloniaal Tijdschrift 1913 en in het Indiënummer van de Amsterdammer 1916; de gevoelens van vriendschap welke daaruit spreken komen ook aan het licht in artikelen van zijn hand in deze encyclopaedie, als bijv. „Kartini”, „Ismangoen”, en in vele onder het hoofd „In Memoriam” in verschillende periodieken verschenen bijdragen; zij zijn niet minder gebleken uit woorden bij de graven van in Nederland overleden Indonesiërs. Hoe dit alles is gewaardeerd, valt te lezen in „Oedaya”, Febr. 1926, „Een dankbare herinnering aan wijlen Mr. J. H. Abendanon”.

Zijn genegenheid voor studeerenden hield ook verband met zijn belangstelling in onderwijszaken; vooral aan het onderwijs voor Inlandsche meisjes schonk hij zijn bijzondere aandacht. Dit leidde tot het verzamelen der brieven van Raden Adjeng Kartini, met wie hij in 1900 had kennis gemaakt; toen hij deze brieven bijeen had gebracht, verscheen weldra het zooveel opgang makende boek „Van Duisternis tot Licht”, de eerste druk in 1911, de vierde in 1923. Deze uitgave diende het meisjesonderwijs boven de verwachting, welke er van werd gekoesterd. De Kartini-scholen, gesticht door de Kartini-vereeniging, hadden op haar beurt de oprichting van andere scholen voor Inl. meisjes ten gevolge. Met den arbeid, welken Abendanon in deze aangelegenheid heeft verricht, heeft hij zich recht verworven op Indië's blijvenden dank.

Het werk op onderwijsgebied werd als het ware afgerond tot een geheel door hetgeen hij deed voor de eerste twee Koloniale Onderwijscongressen, welke in 1916 en 1919 werden gehouden te 's-Gravenhage en waarvan hij de bezielende voorzitter was. Even voor het tweede congres had hij

een levensgevaarlijken aanval te doorstaan van de kwaal, die hem in Indië in 1901 voor het eerst had overvallen: doch hij liet zich niet terughouden en toog van het ziekbed naar den voorzitterszetel. Ten tijde van het 3e congres in 1924 was zijn gezondheid zoo geknakt, dat hij er onmogelijk aan kon deelnemen.

Als overtuigd anti-oorlogsman en doordrongen van de noodzakelijkheid van internationale toenadering, sloot Abendanon zich aan bij de vereniging „Nederland in den Vreemde”, welke hem in '22 koos tot lid van het hoofdbestuur. Daar zijn gezondheid zeer had te lijden onder het Hollandse winterklimaat, zocht hij na de wapenstilstand in 1918 zoo spoedig mogelijk het Zuiden op. Dan komen jaren van heen en weer reizen en van nieuwe studie, met in den winter van 1919/20 voordrachten over Nederland en de Nederlandsche koloniën te Malaga, Granada, Madrid. In Oct. '23 verlaat hij Holland voorgoed om in het Zuiden herstel van gezondheid te zoeken. Nog éénmaal naar het vaderland trekkende, wordt hij aan boord opnieuw door zijn kwaal overvallen; zoo spoedig het kon keerde hij terug naar Menton. Ten slotte bleek een operatie onvermijdelijk: deze moest in Monaco geschieden, doch mocht niet meer baten; drie dagen later stierf hij.

Labor et Amor was het devies naar hetwelk Abendanon heeft geleefd, reeds van zijn jeugd af. Voor den Indonesiër heeft hij gewerkt zoolang het dag was. Als jong landraadvoorzitter schreef hij eens aan zijn eerste vrouw: „Vergeet toch niet dat ik... zoo goed als alleen sta op deze plaats in mijn pogingen, in mijn innig streven, om den Inlander vertrouwen in te boezemen en te doen gevoelen dat er Nederlanders zijn, die een hart voor hem hebben, en hem, zooveel in hun vermogen is, willen beschermen tegen onrecht en willekeur.”

Een Nederlandsche stem uit Indië zeide van hem: „Indië verliest in hem een van zijn weinige echte vrienden in Holland, een, die zonder hoop op eer of winst alles deed wat in zijn macht was om Indië geestelijk en stoffelijk vooruit te brengen.” En de stem van een Indonesiër zeide in Maleische woorden: Door het overlijden van Mr. J. H. Abendanon heeft Indië een welmeenend vriend verloren; moge Allah den overledene begenadigen.

Abendanon is lid geweest van vele wetenschappelijke verenigingen; in de jaren 1884—1887 was hij eerst secretaris, daarna thesaurier van de Ned.-Ind. Juristenvereniging; van 1897 tot '99 redigeerde hij het maandblad „Het Recht in Nederlandsch-Indië”, in 1888 werd hij gekozen tot lid van de directie van het Bat. Genootschap van K. en W., waarvan hij later secretaris en daarna vice-president werd, waarna in 1905 dit genootschap hem tot eeredlid benoemde. Dan was hij lid van het bestuur van de Ned. Afd. der Ned.-Ind. Maatschappij voor Nijverheid en Landbouw; lid van het Kon. Koloniaal Instituut, corresponderend lid van den Ned. Oudheidkundigen Bond, membre effectif van het Institut Colonial International, in welks publicaties vele bijdragen van zijn hand zijn opgenomen; voorts lid van de Maatschappij voor Nederlandsche Letterkunde, cere-academicien van de Real Academia de Jurisprudencia y Legislacion van Madrid, corresponderend lid van het Instituut van Vizeu, lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap

van K. en W., van de Vereniging voor de Staatshuishoudkunde en de Statistiek, van het Historisch Genootschap te Utrecht. In 1898 benoemde de Kon. Akademie van Wetenschappen hem in de afdeling Letterkunde tot correspondent.

Waardeering van zijn arbeid bleek ook uit zijn benoeming in 1896 tot Commandeur in de orde van de Kroon van Siam, in 1899 tot Ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw, in 1902 tot Commandeur in de orde van (Cambodja, in 1907 tot Ridder tweede klasse in de Kroonorde van Pruisen; voor hetgeen hij deed in het belang van het onderwijs aan Belgische vluchtelingen werd hem in 1923 de Albert-medaille verleend.

Van de vele geschriften van Abendanon zijn hieronder de voornaamste vermeld: De Nederlandsch-Indische Rechtspraak en Rechtsliteratuur 1849—1917. De Rechtstoestand van den Inlander in Algerië vergeleken met de beginselen te dien aanzien in Ned.-Indië geldend, 1887, welk werk zijn benoeming tot Officier d'Académie ten gevolge had. Publiek- en privaatrechtelijke verhoudingen tusschen Nederland en de Nederlandsche Koloniën, 1891. Rapport betreffende de maatregelen in het belang van de Inlandsche nijverheid op Java en Madoera in verband met de door het moederland voor dit doel beschikbaar te stellen fondsen, 1904. Het Zoutbrikketstelsel in Ned.-Indië, 1907. Samenwerking met de Inlandsche bevolking in de Koloniën (Kol. Tijdschrift 1913). De Vlootaanval onder bevel van Jhr. Pieter van der Does op de Canarische eilanden en het eiland Santo Thomé in 1599 volgens Nederlandsche en Spaansche bronnen (Bijdragen voor vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde 1921). Het oud-Spaansch Koloniaal stelsel, zooals dit is nedergelegd in de „Leyes de Indias” (Bijdragen Kon. Instituut, Taal-, Land- en Volkenkunde v. N. I. 1923). Voor de publicaties van „Moederland en koloniën”, verschenen in 1906, 1910 en 1913, gaf hij beschouwingen over bepaalde Hoofdstukken van de ontwerpen der begrotingen voor Ned.-Indië; onderscheidene vergelijkende koloniale Studies over Britsch-Indië verschenen in het Tijdschrift voor Economische Geographie 1910, in het Koloniaal Tijdschrift 1913, '14, '19, '20, en in De Indische Gids 1919 en 1920.

COMMUNISME. COMMUNISTISCHE PARTIJ IN INDIË. Ontstaan. De internationaal-communistische ideologie is nog vóór het uitbreken van den wereldoorlog uit Nederland op Java geïmporteerd.

Het was de communistisch-socialist H. J. F. M. Sneevliet, die, na zijn uitreden uit de S.D.A.P. in 1913 in Indië gekomen als secretaris der Handelsvereniging te Semarang, voor het eerst revolutionair-socialistische beginselen naar communistische methoden propageerde. Deze beginselen werden destijds in Nederland aangehangen door de Sociaal Democratische Partij, die, in 1909 gesticht, in Mei 1912 omgedoopt werd in Communistische Partij in Nederland en zich sedert 1919 noemt Communistische Partij Nederland (Holland), sectie der Communistische Internationale.

Bepaalde Sneevliet's werkzaamheid zich aanvankelijk tot de vakbeweging, inzonderheid tot de in 1908 opgerichte Vereniging van Spoor- en Tramwegpersoneel in Ned.-Indië (V.S.T.P.), in Mei 1914 richtte hij met eenige Nederlandsche

geestverwanten, w.o. J. A. Brandsteder en H. W. Dekker, te Semarang de Indische Sociaal Democratische Vereeniging op. De I.S.D.V. stelde zich ten doel: propaganda te voeren voor de sociaal-democratische ideeën; deel te nemen, voor zover toelaatbaar, aan de practische politiek en voorts de Indische economische vraagstukken te bestudeeren, onder meer ter voorlichting van de sociaal-democratische Kamerfractie in Nederland. Als orgaan verscheen 10 Oct. 1915 „Het Vrije Woord”, algemeen onafhankelijk halfmaandelijksch orgaan, onder redactie van A. Baars, H. Sneevliet en D. J. A. Westerveld; later onder redactie van B. Coster, C. Hartogh en W. C. Snel, met H. Sneevliet als redacteur in Holland; nog later onder redactie van P. Bergsma met A. Baars en H. Sneevliet als redacteuren in Nederland. De uitgifte van het orgaan werd met het nummer van 10 Mei 1922 gestaakt, ten gevolge van de externering van Bergsma bij G. B. van 2 Maart 1922 no. lx.

Al spoedig na de oprichting trachtte de I.S.D.V. in contact te komen met de vereenigingen Insulinde en Sarekat Islam, wyl deze organisaties van nut konden zijn als „hulpmiddelen om de bevolking te bereiken”. Op het I.S.D.V.-congres van 1916 getuigde Sneevliet, dat het streven moest zijn om in den Inlander het revolutionair sentiment op te wekken. De keuze viel eerst op Insulinde, omdat deze vereeniging in den persoon van E. F. E. Douwes Dekker een leider bezat met politiek besef; zij telde ook leden onder de Inlanders en had enkele vooraanstaande Inlandsche leiders, n.l. Tjipto Mangoenkoesoemo en Soewardi Soerianingrat. Er deden zich allengs motieven voor om eendrachtig samen te gaan. Zoo kon oppositie worden gevoerd tegen de „Indië Weerbaar”-actie, tegen toepassing van de z.g. exorbitante rechten en van de z.g. haatzaai-artikelen in het Ind. Strafwetboek. Die samenwerking kon echter slechts incidenteel plaats vinden; zij was niet van duurzamen aard en kon dit niet zijn, omdat Insulinde revolutionaire propaganda onder de inheemsche bevolking achterwege liet. Wegens persoonlijke redenen verscherpten de principieele tegenstellingen zich, zoodat het ten slotte tot een volledige breuk kwam (verg. Het Vrije Woord van Mei, Juni en Juli 1916). In den boezem der I.S.D.V. zelve ontstond in September 1917 ook een scheuring. Onder den indruk van de Russische omwenteling van dat jaar nam de activiteit der extremistische elementen in die mate toe, dat de gematigden zich afscheidden en een afdeling stichtten van de Nederlandsche S.D.A.P., n.l. de Indische Sociaal Democratische Partij, met een eigen orgaan „Het Indische Volk”. Zie verder over de Ind. Soc. Dem. Partij de Mededeelingen der Regeering omtrent onderwerpen van algemeen belang, April 1924, p. 80 vlg. of Bijl. A van het Koloniaal Verslag 1924, p. 25; verg. ook STAATKUNDIGE PARTIJEN IN N.I.

Een in het Semarangsch dagblad „De Indiër” van 18 Maart 1917 goplaatt artikel, getiteld „Zegpraal”, waarin Sneevliet de Russische revolutie verheerlijkte en aan de Inlandsche bevolking ten voorbeeld stelde, bezorgde den schrijver, die door het gebeurde in Rusland „in feeststemming gebracht” was, een strafvervolging, waarvan hij ten slotte wel is waar werd ontslagen, maar die toch aan de Handelsvereeniging Semarang aanleiding gaf om Sneevliet uit zijn betrekking te ontslaan,

waarop hij in dienst trad bij de V.S.T.P. als secretaris en bezoldigd propagandist (verg. Het Vrije Woord van April, Mei en December 1917).

Toen het met Insulinde niet ging, zocht en vond de revolutionair-socialistische kern der I.S.D.V., gevormd o.a. door J. A. Brandsteder, H. W. Dekker en G. van Burink, met Sneevliet aan het hoofd, steun bij de Sarekat Islam, welker Semarangsche afdeling elementen telde, die zeer vatbaar bleken voor revolutionaire ideeën. Onder dezen trad de 20-jarige Semaoen op den voorgrond. Van de Nederlandsche leden der groep was het voornamelijk de in 1914 in Indië gekomen ingenieur A. Baars, die de propaganda onder de S.I.-ers leidde, waarbij zijn kennis van het Maleisch hem zeer te stade kwam.

Van dien tijd dagteekent de ontwikkeling der revolutionair-socialistische strooming in een deel der Inlandsche leiding van de volksbeweging. De economische tijdsomstandigheden, schaarschte en duurte, vormden een gunstigen voedingsbodem voor revolutionaire propaganda. De actie van Sneevliet e.s. bepaalde zich niet tot het stelsmatig aankweken van een geest van ontevredenheid, wantrouwen en verzet, zij richtte zich even krachtig en bewust tegen het streven van sommige Inlandsche leiders om politieke stroomingen van internationaal-„imperialistischen” aard (Pan-Islamisme) binnen den kring der propaganda te trekken.

Sneevliet en Brandsteder (secretaris van den Bond van minder marine-personeel) breidden hun actieve propaganda ook uit onder soldaten en matrozen, aan wie „inzicht moest worden bijgebracht”, en bij wie „een geest van verzet en geestdrift moest worden gewekt”. Dit geschiedde in een „cursusvergadering” voor matrozen te Soerabaja op 11 Dec. 1917, waar Sneevliet een cause-rie hield over „Opstandelingen” van Henriëtte Roland Holst (Het Vrije Woord van Dec. 1917 en Febr. 1918; Ind. Gids Febr. 1919 p. 253). Kort daarop werd een krachtige propaganda ingezet onder de soldaten, bij wie eveneens de „geest van verzet” werd aangewakkerd. Te Soerabaja werd op zijn instigatie opgericht een Raad van Matrozen en Mariniers; tot de soldaten werd een aansporing gericht om het voorbeeld te volgen (Het Vrije Woord 16 Nov. 1918). Deze actie vond plaats, toen de berichten omtrent de November-revolutie in Centraal Europa bekend werden in Indië.

Aan die propaganda werd een eind gemaakt. Bij G. B. van 5 Dec. 1918 no. lx werd aan H. J. F. M. Sneevliet in het belang van de openbare rust en orde het verblijf in Ned.-Indië ontzgd. Den heer A. Baars was tevoren, 20 Oct. 1917, cervol ontslag verleend uit 's Lands dienst — nadat hem in Aug. t. v. een waarschuwing was gegeven om zich te matigen — toen hij opnieuw in het openbaar propaganda maakte tegen het bestaand gezag. Hij vertrok over China en Rusland naar Nederland en vestigde zich aanvankelijk te Amsterdam. In Dec. 1919 werd hij benoemd tot ingenieur bij de gemeentelijke werken te Semarang, een benoeming welke in en buiten den gemeenteraad scherp werd gecritiseerd. In Indië teruggekomen, stortte Baars zich opnieuw in de beweging. Ook hem werd ten slotte in het belang der openbare rust en orde het verblijf in Ned.-Indië ontzgd, G. B. van 8 Mei 1921 No. lx.

Intusschen was zijn geestverwant J. A. Brand-

steder bij G. B. van 24 Sept. 1919 No. 3 reeds uit Ned.-Indië verwijderd (verg. voor deze 3 externeeringen „De exorbitante rechten van den Gouverneur-Generaal in de practijk”, diss. Mr. P. H. C. Jongmans; 1921).

De Communistische Internationale en hare beteekenis voor Ned.-Indië. Van niet te onderschatten beteekenis voor de ontwikkeling der communistisch-revolutionnaire strooming in Ned.-Indië is de stichting in het Kremlin geweest van de *Derde Internationale van Moskou op 5 Maart 1919*. De door deze wereldorganisatie op het *Congres van 18 Juli tot 7 Aug. 1920* te Petrograd en te Moskou ten aanzien van de koloniale vraagstukken genomen besluiten en getrokken richtlijnen zijn van groote draagwijdte gebleken. Het op 6 Maart 1919 door afgevaardigden van 17 landen te Moskou onderteevend Manifest, gericht aan het Wereldproletariaat schreef o.m.: „Die Befreiung der Koloniën ist nur zusammen mit der Befreiung der Arbeiterklasse der Metropolen möglich”; het richtte zich ook tot de „Koloniaalsklaven Afrikas en Asiens” en riep hun toe: „Die Stunde der proletarischen Diktatur in Europa wird auch die Stunde Eurer Befreiung sein!”

Aan de hand o.a. van de uitgave van de *Revolutions-Bibliothek No. 11*, getiteld *Lenins 21 Punkte, der II Kongress der III Internationale in Moskau*, — Reden und Beschlüsse der Delegierten Lenin, Radek, Dr. Levi, Serrati, 1920 — worde in het onderwerpelijk verband het volgende betreffende de Komintern gememoreerd. Deze stelde zich, gelijk bekend, tot taak het werk der Eerste Internationale Arbeiders-Associatie van Londen (1864) voort te zetten en ten einde te brengen, gedachtig aan de stellingen der Eerste Internationale, dat de emancipatie der arbeiders door de arbeidersklasse zelve veroverd moet worden en dat die emancipatie een internationaal en geen nationaal vraagstuk is. De Communistische Internationale nu zou voorgoed breken met de overlevering van de Tweede (Socialistische) Internationale van Parijs (1889) „für die in Wirklichkeit nur Menschen weisser Hautfarbe existieren.” „In den Reihen der Kommunistischen Internationale vereinigten sich brüderlich Menschen weisser, gelber, schwarzer Hautfarbe, — die Werktätigen der ganzen Erde”, zoo heette het verder.

Volgens de generale statuten stelt de Communistische Internationale zich ten doel: „mit allen Mitteln, auch mit den Waffen in der Hand, für den Sturz der Internationale Bourgeoisie und für die Schaffung einer Internationalen Sowjetrepublik, als Uebergangsstufe zur vollen Vernichtung des Staates zu kämpfen.”

Heeft de Eerste Internationale de toekomstige wereldontwikkeling voorzien en den weg aangeduid, de Tweede miljoenen proletariërs vereenigd en georganiseerd, de Derde zal zijn de Internationale van de openlijke massa-actie, van de revolutionnaire verwerkelijking, de Internationale van de daad (Manifest). Van belang zijn de volgende punten van het organisatorisch statuut:

Alle bij de Komintern aangesloten partijen dragen den naam van Communistische Partij van dat of dat land, sectie der Communistische Internationale. De hoogste macht berust bij het Wereldcongres, welks leidend orgaan is het *Exécutief Comité* (Ekki) dat, van congres tot congres, zoo-

veel doenlijk als schakel fungeert tusschen de verschillende secties. Het Ekki zelf is verdeeld in secties, onder welke een voor agitatie en propaganda en een voor het Oosten (§ 23).

De Communistische vakverenigingen zouden een afzonderlijke sectie vormen der Komintern met een vertegenwoordiger met beslissende stem in het Ekki, dat evenzeer het recht heeft om een vertegenwoordiger in die sectie af te vaardigen. De *Comm. Jeugdorganisatie* is als lid der Internationale, evenals alle overige leden, ondergeschikt aan het Ekki, waarin een afgevaardigde der Jeugd-organisatie zitting zal nemen. Het Ekki organiseert de Vrouwensectie der Komintern en bevestigt haar secretaris. Nopens de z.g. *illegale actie* bepaalt § 31 het volgende: „Les Partis Communistes doivent être prêts à passer à l'état d'illégalité. Le Comité Exécutif a le devoir de les aider dans la préparation du travail illégal et de veiller à ce que ce travail soit exécuté.” (Fransche tekst in de *Compte rendu analytique* van het Ve Congres der I.C. 1924; verg. ook *Bibliotheek der Communistischen Internationale I*, Manifest, Richtlijnen, Beslüsse des Ersten Kongresses, Aufrufe und Offene Schreiben des Exekutiv Komitees bis zum zweiten Kongress, 1920; alsmede *Bibliotheek der K. I. III, Leitsatz und Statuten* 1920).

Wat het *IIde Congres* der Komintern in 1920 — gehouden 19 Juli te Petrograd en van 23 Juli tot 7 Aug. 1920 te Moskou — betreft, in de 2e zitting op 23 Juli te Moskou werden eenige voor de koloniale landen belangrijke, door Lenin ontworpen stellingen van het Ekki in behandeling genomen en na eenige wijziging vastgesteld. Van dat tijdstip af zouden de Marxistische theorieën ook elders ter wereld naar Leninistische systemen verwerkelijkt moeten worden. Vooraf werd o.m. op den voorgrond gesteld, dat de communistische partijen moesten leeren om *systematisch den legalen arbeid te verbinden met den illegalen*, waarbij wel moest worden in het oog gehouden, dat de legale arbeid onder daadwerkelijk toezicht blijft van de illegale partij. Voorts werd als hoofdbeginsel voor allen organisatorischen arbeid aange-merkt de *vorming allerwegen van communistische cellen*, overal waar een zij het ook nog zulk gering aantal proletariërs en halfproletariërs aanwezig is. De communistische partijen zijn verplicht om revolutionnaire bewegingen in de koloniën van hun land rechtstreeks te steunen. De landen met koloniën moeten aan die bewegingen steun verleenen „niet nur in Worten, sondern durch Taten”. In landen met volkeren, die een achterlijk, overwegend feodaal of patriarchaal landelijk karakter dragen, diende op het volgende te worden gelet: In de eerste plaats moesten alle communistische partijen de burgerlijk-democratische vrijheidsbeweging in deze landen steunen. Tegen opneming van dit voorschrift verzette zich tevergeefs de *Britsch-Indiër Roy*, die het lot der revolutionnaire beweging in Europa niet wenschte te doen afhangen van het verloop der vrijheidsbeweging in het Oosten, of omgekeerd. De afgevaardigde der Britsche *Comm. Partij* merkte daartegen op, dat het juist in het belang is van het welslagen dezer koloniale vrijheidsbeweging, dat zij steun krijgt. Immers zou het voor de Britsche Regeering niet moeilijk zijn, om elke beweging van zuiver communistischen aard in de kiem te smoren, terwijl het voor haar veel moeilijker zou gaan

om de nationale vrijheidsbeweging te bestrijden.

Voorts werd besloten, dat de communistische partijen de geestelijkheid en andere reactionnaire en middeleeuwsche elementen, die nog invloed uitoefenen, moesten bestrijden. Ook diende voorop te staan „die Notwendigkeit des Kampfes mit dem Pan-Islamismus und ähnlichen Richtungen, die versuchen, die Freiheitsbewegung gegen den europäischen und amerikanischen Imperialismus mit der Verstärkung der Positionen der Khane, Grossgrundbesitzer, Mullahs und anderer zu vereinigen“. Aan de burgerlijk-democratische vrijheidsbeweging in dergelijke „achterlijke“ landen moest steeds een communistische tint worden gegeven. De Komintern zou een tijdelijk verbond met de burgerlijke democratie der koloniën en der achterlijke landen aangaan, maar zich niet met haar vermengen en onvoorwaardelijk de zelfstandigheid der proletarische beweging zelfs in haren kiemvorm bewaren.

Op het congres waren 22 landen vertegenwoordigd w.o. Nederlandsch-Indië. Indië's vertegenwoordiger was Sneeveliet, wiens rede opgenomen is in Het Vrije Woord van 21 Dec. 1920, p. 43.

Het Ekki wees hem tevens aan om als *propagandist voor het Verre Oosten* op te treden. Te Sjanghai hadden Najoan, Darsono en Semaoen contact met hem, zie Protokoll des II Weltkongresses der Kommunistischen Internationale, Bibliothek der K. I. 22, 1921, op welk congres 2 vertegenwoordigers uit N.-Indië tegenwoordig waren, w.o. Maring (Sneeveliet).

De Communistische Partij in Indië, sectie der Komintern. De invloed van de oprichting der Komintern deed zich een jaar later op Java gevoelen.

Op de 7de jaarvergadering der *I. S. D. V.*, gehouden in het Sarekat Islam-gebouw te Semarang op 23 Mei 1920, werd op voorstel van de afdeling Semarang van eerstgenoemde vereniging besloten de *I. S. D. V.* voortaan te doen heeten *Perserikatan Komunis di India* (P. K. I.), d.i. Partij der communisten in Indië. Leden van het dagelijksch bestuur werden Semaoen voorzitter, Darsono ondervoorzitter, Bergsma secretaris, Dekker penningmeester en Baars lid. Het Hoofdbestuur buiten Semarang zou worden gevormd door Stam te Toeban, Dengah en Kraan te Soerabaja en Soegono te Bandoeng. Redacteuren van „Het Vrije Woord“, dat van af het Juni-nummer het orgaan der P. K. I. werd, zouden zijn Baars en Bergsma en van de Malcische editie, de „Soeara Rajat“ (volksstem), Darsono en Dengah. De vereniging Boedi Moelja van Ternate werd als lid der P. K. I. aangenomen.

In deze vergadering verklaarde Bergsma, dat het karakter der vereniging onveranderd was gebleven: „Immers steeds ging onze sympathie uit naar de strijders, die zich hadden aangesloten bij de IIIde Internationale“. „Kommunisten zijn we reeds lang. Ons werken zal geen verandering behoeven. Wij moeten dat doen onder een anderen naam, omdat velen, die zegden het socialisme te willen, het verraden“. Baars noemde als doel der communisten: de instelling van de dictatuur van het proletariaat, als eenig mogelijke grondslag om de socialistische maatschappij op te bouwen. Ook verklaarde hij: „wij waren scherp en principieel internationalisten, bestreden het nationalisme hier als fataal voor de proletarische

en boerenbevolking“. Het voorstel om den naam te veranderen in P. K. I. werd niet zonder protest aangenomen; tegen stemden 3 leden. Het werd ten slotte aanvaard; doch deze beslissing moest volgens de statuten door een referendum worden bekrachtigd (Het Vrije Woord van 1 en 25 Juni 1920). De uitslag van het gehouden referendum was: 33 stemmen vóór, 1 blanco en 2 tegen (H. V. W. 20 Oct. 1920, bijblad).

Als weerslag op de besluiten en verhandelingen van het Tweede Congres der Komintern van Juli-Aug. 1920, is te beschouwen het *buitengewoon congres der P. K. I.* gedurende de *Kerst-dagen van 1920 te Semarang* gehouden. Als eenig punt was aanvankelijk op de agenda gebracht de aansluiting der P. K. I. bij de IIIde Internationale. Het Bestuur achtte de aansluiting eigenlijk vanzelfsprekend, maar wilde ter voorkoming van alle critiek de beslissing van het congres inroepen. Intusschen waren door Baars in Het Vrije Woord van 20 Nov. de stellingen der Internationale opgenomen. In het nummer van 4 Dec. werd door hem naar aanleiding van die stellingen opnieuw betoogd, dat de daarin vastgestelde voorschriften reeds lang die van zijn partij waren, zoodat de P. K. I. met het volste recht tot de aansluiting zou kunnen overgaan. Overigens zou de P. K. I. zelfstandig behoeven te blijven; van verdere dictatuur behoefde geen sprake te zijn. „Het contact tussehen dit land en een communistische groep in welk land ook“ — aldus zijn betoog — „mag slechts plaats hebben via ons, en ook Moskou zal inlichtingen over hetgeen hier gebeurt, indien dat belangrijk genoeg is, slechts van ons hebben te ontvangen“. Verder: „Ten einde onze positie internationaal tegenover de broederpartijen en nationaal te versterken, is onze aansluiting bij Moskou noodzakelijk. Wij kunnen ons aansluiten van ganser harte, daar onze politiek wordt goedgekeurd en wij dienen het dus te doen“. Op het congres zouden ten slotte twee punten ter sprake komen, nl. aansluiting bij Moskou en deelneming aan de Volksraadsverkiezingen voor 1921. Moskou heeft beslist ten gunste van deelname aan parlementaire verkiezingen, aldus Baars in Het Vrije Woord van 21 Dec. 1920; de vraag is nu of dit beginsel ook voor Indië kan worden gehandhaafd. Gedurende de eerste Volksraadsverkiezingen — vervolgde hij — was de politieke situatie anders en de *I. S. D. V.* deed niet mee. Thans wenscht men wel mee te doen, maar men heeft geen kans. Men zou een benoeming wel aanvaarden. Baars meende dat de Volksraad over meer macht beschikt dan de Tweede Kamer; Bergsma echter was van oordeel, dat door een benoeming te aanvaarden de P. K. I. hare zaak zou benadeelen.

Blijkens het verslag van het Congres (H. V. W. 31 Dec. 1920) stelde de Voorzitter Semaoen voor om een eventueele benoeming tot lid van den Volksraad te aanvaarden. Bergsma opperde bezwaar tegen dat voorstel; Baars verdedigde het en stelde Stam als candidaat voor. Semaocns voorstel werd ten slotte aangenomen en als eenige candidaat aangewezen de onderwijzer te Toeban J. C. Stam. Toen dezo in Febr. 1921 met buitenlandsch verlof ging, werd A. Baars door het dagelijksch bestuur candidaat gesteld.

De *aansluiting bij de IIIe Int.* werd besproken in besloten vergadering, alleen van de leden. Het resultaat dier besprekingen, welke „op ge-

dempten toon" werden gevoerd, was dat *met algemeene stemmen tot de aansluiting bij Moskou werd besloten*. Enkele bedenkingen werden gemaakt tegen de te Moskou aanvaarde gedragslijn tot „bestrijding van het Pan-Islamisme", alsmede tegen de „verdecling van den grond" (verg. Moskou en het Pan-Islamisme in Het Vrije Woord van 5 Febr. 1921). Het congres-verslag besluit met voldoening uit te spreken over de genomen beslissing. De te volgen tactiek n.l. „alle middelen te gebruiken in den strijd", voor zoover de principes dit toelaten, werd gememooreerd. Zoowel de parlaments-tribune was aanvaard, als de internationale steun der strijdende proletariërs in andere landen.

De Indische Communistische Partij was dus een sectie geworden van de *Communistische Internationale*. Met die vrijwillige aansluiting werden tevens alle verplichtingen aanvaard, door de Komintern aan de organisatorisch verbonden secties opgelegd en door de wereldcongressen nader aangeduid.

De Komintern en de koloniale vrijheidsbeweging. Gedurende het *Derde Congres der Komintern* te Moskou, 22 Juni—12 Juli 1921, werd 5 Juli tevens het *Eerste Congres der Roode Vak-Internationale* (Internationale Syndicale Rouge, Profintern), gehouden (verg. Het Vrije Woord 10 Sept. en 5 Oct. 1921 volg.), alsook de *IIde Internationale Conferentie van Communistische Vrouwen*. Belangrijk zijn de vraagstukken, die tijdens deze bijeenkomsten onder de oogen werden gezien. Van verre strekking zijn de op het Komintern-Congres genomen besluiten en de aanvaarde stellingen, almede met betrekking tot het nauwe verband, dat gelegd werd tusschen politieke en economische stroomingen (verg. Thèses et Résolutions, adoptées au IIIe Congres de l'Internationale Communiste; Moscou, Section de la Presse de l'Internationale Communiste, 1921). Op het Congres heeft het Ekki zich zelf o.a. de vraag gesteld of onder de omstandigheden, welke zich toen voordeden — diepe economische inzinking, ook in de Russische grenslanden, na een tijdperk van schijnbaren bloei, kort na het einde van den wereldoorlog — een herziening noodzakelijk was van het program van de tactiek der Internationale. Door noodzakelijk bevonden concessies aan den kleinen boerenstand zou eenzijds een binnenlandsch kapitalisme weer in het leven worden geroepen; aan den anderen kant moesten toch alle krachten worden ingespannen om ook dat kapitalisme te bestrijden. Voor deze tegenstrijdigheid moest een theoretisch-principiele oplossing worden gevonden. Men had echter rekening te houden met feiten en tendenzen in de gecompliceerde samenlevingen in de onderscheiden landen. In het Oosten, inzonderheid in Indië en China, heeft de energieke ontwikkeling van het kapitalisme nieuwe sociale grondslagen geschapen voor den revolutionnair strijd — aldus het betoog. De inheemse bourgeoisie is voor het buitenlandsche kapitalisme een waardevol werktuig geworden; de concurrentie-strijd, dien zij tegen het vreemde kapitaal heeft te voeren, kan niet van betekenis worden geacht. De ontwikkeling van het Inlandsch proletariaat verlamt de nationaal-revolutionnaire tendenzen van de kapitalistische bourgeoisie. Tegelijkertijd evenwel vinden de groote

massa's landbouwers revolutionnaire leiding in de communistische voorhoede van het proletariaat. Het samengaan van de nationaal-militaire onderdrukking en van het buitenlandsch kapitalisme, van de kapitalistische uitbuiting door de Inlandsche en de buitenlandsche bourgeoisie, scheept echter, evenzeer als de feodale knechtschap, gunstige voorwaarden voor het jonge proletariaat om snel tot ontwikkeling te komen en zich weldra aan het hoofd te stellen van de groote revolutionnaire beweging der boeren. De revolutionnair-nationalistische volksbeweging in Indië en in de andere koloniën is thans — volgens de Thèses — evenzeer een integreerend deel der wereld-revolutie geworden, als de opstand van het proletariaat in de kapitalistische landen der oude en der nieuwe wereld.

Belangrijke bijzonderheden werden aangegeven nopens den *illegalen arbeid* der communistische partijen en het samengaan van de illegale actie met de legale („Thèses sur la structure, les méthodes et l'action des partis communistes"). Merkwaaardig zijn te dien aanzien de volgende stellingen: „Tout Parti Communiste légal doit savoir se préparer de la manière la plus énergique, à la nécessité d'une existence clandestine et être particulièrement armé en vue de soulèvements révolutionnaires. Et, d'autre part, chaque Parti Communiste illégal doit pouvoir utiliser toutes les possibilités du mouvement ouvrier légal pour devenir, par un travail politique intensif, l'organisateur et le véritable guide des grandes masses révolutionnaires. La direction du travail légal et du travail illégal doit être constamment unie entre les mains de la même direction centrale du Parti". Uitvoering is verder de organisatie der ondergrondse actie omschreven.

In de „Thèses sur l'Internationale Communiste et l'Internationale Syndicale Rouge" is een program van actie tot in details opgenomen; een program, dat uiteraard gevolgd behoort te worden door de Secties der *IIIde Internationale* in de verschillende landen. Evenzeer is nauwkeurig geregeld de propaganda onder de vrouwen, waarbij speciale aandacht werd besteed aan de „achterlijke" landen in het Oosten; alsook de propaganda onder de jeugd, die mede intensief moest worden gevoerd. Met een opwekking om de krijgsmacht te handhaven werd het congres der Komintern, de „revue mondiale des avant-gardes communistes", gesloten (zie Protokoll des III Kongresses der Kommunistischen Internationale 1921).

Het *Vierde Congres der Komintern* werd van 5 November — 5 December 1922 te Petrograd en Moskou gehouden, tegelijk met het *IIde wereldcongres der Roode Vak-Internationale* (Profintern).

Ook op dit congres is het koloniale vraagstuk ter sprake gebracht en werden ten opzichte hiervan uitvoerig toegelichte stellingen geponeerd en aanvaard („Thèses générales sur la question d'Orient, p. 128 vlg. in *IVe Congrès communiste mondial, Résolutions, Petite Bibliothèque Communiste, Librairie de l'Humanité, 1923*). De these nopens de taak der communistische partijen in de landen om den Stillen Oceaan, met het oog op den nieuwen wereldoorlog welke als onvermijdelijk werd voorgelouden „si la révolution internationale ne la prévient", luidt (p. 141): „La tâche des partis communistes coloniaux et semi-coloniaux des pays riverains de l'Océan Pacifique

consiste à mener une propagande énergique ayant pour but d'expliquer aux masses le danger qui les attend et de les appeler à une lutte active pour l'affranchissement national et à insister pour qu'elles s'orientent vers la Russie des Soviets, soutien de tous les opprimés et de tous les exploités".

Wederom werd het probleem onder de oogen gezien op welke wijze theoretisch en practisch voor den rassenstrijd in koloniale landen de methodische, tactische en organisatorische beginselen voor den klassenstrijd van toepassing zouden kunnen worden. Het haast onoplosbaar element van het probleem was de vraag, aan welke zijde de nationaal-inheemsche, niet-proletarische groepen van bourgeoisie, landbezitters en kapitalisten, geschaard zouden moeten worden. Met het hoogst ingewikkeld complex van moeilijkheden voor oogen lijkten uitspraken als: „la révolution coloniale ne peut triompher qu'avec la révolution prolétarienne dans les pays occidentaux" (p. 139), en „le mouvement révolutionnaire dans les pays arriérés d'Orient ne peut être couronné de succes que s'il est basé sur l'action des multitudes paysannes", wat al te simplistisch. Deze uitspraken konden weinig bevrediging schenken aan de communistische leiders der koloniale „onderdrukte" volkeren in de „achterlijke" landen.

Het congres werd bijgewoond door Tan Malaka, die uit naam der Indische Comm. Partij en met de belangen van duizenden millioenen der „onderdrukte volkeren in het Oosten" voor oogen, op 12 Nov. een belangwekkende rede hield over het standpunt der communisten tegenover de nationale boycot-beweging en tegenover het z.g. Pan-Islamisme; m.n. over de vraag of en in hoever zij die bewegingen hebben te steunen. De moeilijkheden, die de P. K. I. met de Sarekat Islam had ondervonden, werden door hem op pakkende wijze uiteengezet. Toen de S. I.-ers den communisten in openbare vergaderingen vroegen of zij aan God geloofden, heeft hij geantwoord: „Wenn ich vor Gott stehe, da bin ich ein Moslem, wenn ich aber vor Menschen stehe, dann bin ich kein Moslem, weil Gott gesagt hat, dasz es unter den Menschen viele Satane gibt!" Volgens Malaka beteekent Pan-Islamisme practisch niet anders dan strijd om de nationale vrijheid. Hoe moest nu het communistisch standpunt zijn tegenover deze Islamietische strooming? Op een volgende zitting kreeg hij van den afgevaardigde uit Tunis te hooren, dat dezelfde moeilijkheid zich ook daar voordeed. In elk geval beteekende „Pan-Islamisme" niet anders dan aansluiting van alle Moslims tegenover hun onderdrukkers, zoodat de beweging gesteund moet worden. Een commissie werd ingesteld om de Oostersche kwestie in beschouwing te nemen en een program ter zake te ontwerpen en aan het congres voor te leggen. Tan Malaka werd in die commissie benoemd. Enkele punten van het Oostersche program zijn hierboven vermeld (verg. Protokoll des IV Kongresses der Kommunistischen Internationale 1923, p. 186, 607, 634 en 1034).

Van belang voor de verhouding en vooral voor de verstandhouding tusschen de Nederlandsche en de Indische sectie der Komintern is hetgeen ter tafel kwam op het *Vijfde Congres der Comm. Internationale* te Moskou van 17 Juni — 8 Juli

1924, dat door Wijnkoop en Semaoen werd bijgewoond.

In de 13de zitting van dit congres (25 Juni 1924) had ook Semaoen gelegenheid het woord te voeren, naar aanleiding van Wijnkoops bewering in de 12de zitting op dienzelfden dag, dat zijn partij goed werk had verricht in Indië. Wijnkoop had het volgende getuigd: „Le principal est, à notre avis, dans nos rapports avec le Parti des Indes néerlandaises. Là, nous avons fait un travail modèle pour réaliser notre programme: libération absolue de l'Indonésie du capitalisme hollandais. Quoique nous habitons un petit pays calme, nous avons déjà mené de durs combats, et pendant la guerre, et maintenant dans les conflits syndicaux où nos camarades sont engagés."

Tegenover deze bewering meende Semaoen stelling te moeten nemen op de volgende wijze: „Wijnkoop affirme que le Parti Communiste hollandais a mené une action intense dans les colonies hollandaises. Il n'en a pas été ainsi. Si le mouvement est fort dans les colonies hollandaises, ce n'est pas grâce à l'influence du Parti hollandais, mais grâce à celle de la révolution russe. Le travail dans les colonies hollandaises a même été affaibli par les dissensions du Parti hollandais. C'est justement au moment des divergences entre le Parti Communiste et le N. A. S. (Union Syndicale Nationale) qu'éclata l'année dernière la grève des cheminots de Java. La grève a été écrasée et de nombreux camarades ont été emprisonnés. Nous conseillons au Parti hollandais de travailler à l'avenir plus activement et nous espérons que le Comité Exécutif accordera plus d'attention aux colonies" (verg. Ve Congrès de l'Internationale Communiste; Compte rendu analytique; Librairie de l'Humanité, 1924; p. 106 en 117). Op dit congres was Java door 2 stemmen vertegenwoordigd. Van bijzonder belang voor het koloniaal-nationaal probleem tegenover het dogma van den internationalen klassenstrijd is de rede van den Britsch-Indiër Roy. Deze oefende critiek uit op het program-punt der Komintern betreffende „un développement des relations directes de l'Exécutif avec les mouvements d'émancipation nationale". Ongetwijfeld getuigde het van een juist inzicht in de practische moeilijkheden, toen hij het Indische probleem aldus stelde: „Le mouvement nationaliste se trouve donc aujourd'hui divisé par la lutte de classe. Avec quelle classe devenons nous avoir notre contact direct?" Die vraag vond geen beantwoording in de algemeene conclusie dat „L'émancipation définitive du prolétariat ne peut être accomplie qu'avec le concours des peuples arriérés et opprimés." Ook thans een ontwijkend antwoord, dat geen oplossing kan brengen; verg. Protokoll des Kongresses der Kommunistischen Internationale, verlag Carl Hoym Nachf., p. 384, 426 en 1021, op welk congres Semaoen als medelid in het Ekki werd opgenomen en, met zekeren Jozef als plaatsvervanger, ook in de commissies voor nationale en koloniale vraagstukken en in de propagandacommissie zitting had. De voorzitter dezer commissie, Manuilski, beweerde in zijn rede op 30 Juni 1924, den indruk te hebben ontvangen, als zou de Komintern den communisten op Java hebben toegestaan (erlaubt) om actief deel te nemen aan de aldaar bestaande arbeiders- en boerenpartij. Die communisten liepen immers gevaar een zelfstandig klas-

senbewustzijn te verliezen door „vulgären Zusammenarbeit mit der Kleinbourgeoisie“.

Verdere ontwikkeling van het communisme in Ned.-Indië. Tevoren is reeds melding gemaakt van een principieel verschil van inzicht in den boezem der P. K. I.-leiding nopens deelneming aan parlementaire actie. In 1920 toonde een fractie zich niet afkeerig van aanvulling van het strijdprogramma nopens dit punt. Het standpunt, dat men in 1919 innam, toen men zich afzijdig hield bij de vorming van de z.g. politieke concentratie te Jogja uit vrees voor vertroebeling van beginsel en verzwakking der actie, werd een jaar later verlaten. Blijkbaar was het de onschendbaarheid der Volksraadsleden, welke den voorstanders van dit denkbeeld toelachte, wijl het daardoor mogelijk zou zijn op het maatschappelijk bestel en het Regeeringsbeleid critiek te uiten op een wijze, die buiten het college den betrokkenen met den strafrechter in aanraking zou brengen. Daarentegen versmaadde een andere fractie in de partij de Volksraad-actie bij voorbaat, omdat die voor de directe actie tot bewustmaking van arbeiders en landbouwers toch niets te beteekenen zou hebben. In den nieuw-samengestellten Volksraad kreeg de partij ten slotte geen zetel toebedeeld (Kol. Verslag van 1921, hfdst. B, p. 9).

Intusschen beijverden de communisten zich om de leiding der geheele volksbeweging in al hare schakeeringen in handen te krijgen. Dit was reeds in Semarang gelukt, waar de Sarekat Islam van communistische tendenzen was doortrokken en de vakbeweging naar communistische beginselen was georganiseerd. Maar zelfs op het gedurende de *Kerstdagen van 1921* te Semarang gehouden communistisch congres kon geen eenstemmigheid verkregen worden nopens deelneming aan parlementaire actie. Men besloot ten slotte zich te beperken tot de „directe actie“ en den Volksraad te boycotten. Kort tevoren was echter in den Volksraad van de zijde der Regeering verklaard, dat zij er niet aan dacht om door gebruikmaking van Haar benoemingsrecht er toe mede te werken om communisten in den Volksraad te brengen, wijl afdoende was gebleken, dat het gedeelte der partij, dat vertegenwoordiging wenschte, slechts verlangde om langs dien weg misbruik te maken van de vrijheid van het woord (verg. Handelingen 1e gew. zitting 1921 p. 329). Het Kerstcongres 1921 werd mede dienstbaar gemaakt aan de regeling van de onderlinge verhouding der communistische Sarekat Islam-afdeelingen, die, na de aanvankelijke aanvaarding, kort te voren, van het beginsel der partij-discipline uit het S.I.-verband waren gestooten en zich voorloopig onder het z.g. gewettelijk comité te Semarang hadden geschaard. Er was een onmiskenbare strooming naar verzoening, doch geheel samengaan van beide richtingen bleek op allerlei bezwaren te stuiten; evenals trouwens ten opzichte van de beide langs dezelfde lijn gescheiden stroomingen in de vakbeweging. Samenwerking in voorkomende gevallen, met behoud echter van eigen zelfstandigheid, werd ten slotte van beide zijden in beginsel aanvaard. De communistische S.I.-afdeelingen zouden onder een eigen centrale instelling, de Persatoean Sarekat Islam — tegenover de Partij Sarekat Islam van Tjokroaminoto — komen te

staan. Ten congresse werd nog besloten om een telegram van instemming te zenden aan het Britsch-Indisch Nationaal Congres, dat toen bijeen was gekomen; het telegram werd namens de S.I., de Centrale S.I. en de Vakcentrale verzonden.

In het begin van 1922 kwam in de actie der Semarangse communisten verscherping. Had men zich tevoren bepaald tot versterking van de organisatie zelve en van hare relaties met het Ekki der Komintern, bij het uitbreken der *pandhuisstaking in Januari 1922* achtten de leiders P. Bergsma en Ibrahim gelar Datoek Tan Malaka den tijd gekomen voor *daadwerkelijke* toepassing van de beginselen der communistische actie. Door hen werd speciaal het denkbeeld gepropageerd om, voor het geval de door het Gouvernement ontslagen pandhuisbeamten niet meer in 's Lands dienst zouden worden opgenomen, ook andere vakverenigingen dan den Pandhuisbond, zooals den Spoorwegbond (V.S.T.P.) en den Havenarbeidersbond, in het conflict te betrekken; een actie, waaraan zij als hoofdbestuurssleden der Revolutionnaire Vakcentrale kracht bijzetten door uitvaardiging op 18 Januari 1922 van een manifest, waarin op daadwerkelijke ondersteuning van de pandhuisstaking werd aangedrongen. Ook daarmede toonden genoemde leiders, dat zij tot in alle consequenties communisten van de daad waren, die punt voor punt het z.g. Moscouer program (De Tribune, Mei, Juni en Juli 1921; verg. ook Rede van Buccharin over het Program der Comm. Intern. in „De Communistische Gids“ van 1923, p. 480 vlg.) ten uitvoer wilden leggen en in het bijzonder zich tot taak hadden gesteld om de arbeidersmassa naar communistische methode tot revolutionnaire actie te brengen, overeenkomstig de beginselen der Komintern, welke beoogen den revolutionnair strijd niet alleen met het woord doch ook met de daad te voeren tot aan de dictatuur van het proletariaat. In een heterogene samenleving als de Indische kon zulk een, het gezag ondermijnende actie niet worden geduld („Mededeelingen“ 1 Januari 1922 in Kol. Verslag 1922 hoofdstuk B, onder Pandhuisstaking, p. 18). Bij G. B. van 2 Maart 1922, nos. 1a en 2a, werden op Bergsma en Tan Malaka de administratieve maatregelen van externering en interneering toegepast. Aan Tan Malaka, die zich eenige jaren lang in het bijzonder had toegelegd op het onderricht en de opvoeding der jeugd naar internationaal-communistische beginselen (Malaka-scholen), werd Koepang als verblijfplaats aangewezen. Hij verzoekt Ned.-Indië te mogen verlaten, welk verzoek bij G. B. van 10 Maart 1922, no. 2, werd toegestaan.

Nauwelijks was Tan Malaka uit Indië vertrokken, of in Mei 1922 kwam Semaoen na een avontuurlijke reis van 7 maanden uit Rusland terug, om in Juni in een groote bijeenkomst mededeelingen te doen van zijn ervaringen in den vreemde op maatschappelijk en politiek gebied. Die ervaringen hadden hem tot de conclusie gebracht, dat men zich in de vakbeweging voorloopig tot een defensieve houding had te bepalen; voorts, dat de Russische methode van gewelddadige revolutie met algemeene politieke werkstaking, waarmede de Bolsjewiki het bewind hadden veroverd, voor Indië niet deugde en voor de arbeiders slechts rampspoed zou brengen. Hij verwachtte alleen heil van versterking der organisatie door krachti-

ge handhaving van eenheid en discipline. In een reeks van bijeenkomsten spoorde hij de vakbonden aan tot eendrachtig samenwerken, tot bezonnen optreden, met zorgvuldige overweging van politieke en economische verhoudingen en met vermijding van overijde beslissingen en wilde daden.

In den loop van 1922 werden echter de omstandigheden van dien aard, dat de onder de communisten allerwegen gevoelde stakingsdrang niet langer in toom kon worden gehouden. In September 1922 kwam de lang begeerde fusie tot stand van de beide vakeentrales; opgericht werd de Indische vakfederatie (Persatoean Vakbonden Hindia). Aanleiding tot de concentratie der economische strijdkrachten gaven de voornemens der werkgevers bij de verschillende groote bedrijven (ook Landsbedrijven) tot intrekking van den duurtetoeslag op de loonen. Een poging door de P.K.I.-leiding gedaan om zich bij de Centrale S.I. aan te sluiten — voor een samengaan gaf de kort te voren opnieuw gevormde „Radical Concentratie” goede gelegenheid (Zie RADICALE CONCENTRATIE) — mislukte door den onwil van Tjokroaminoto. Op het Nationaal C.S.I.-congres te Madioen in Februari 1923 bleef het beginsel der partijdiscipline tegenover de P.K.I. gehandhaafd. Alle pogingen door de communisten aangewend, om het C.S.I.-congres te doen terugkomen op de uitsluiting van het lidmaatschap der P.K.I. voor S.I.-leden, stootten af op den onverzettelijken tegenstand van Tjokro en Salim en van hun aanhang onder de godsdienstige elementen (Zie SAREKAT ISLAM). Op het P.K.I.-congres te Bandoeng op 15 Maart 1923 gehouden, werd tot actieve propaganda voor den strijd tegen het kapitalisme, vóór het communisme en vóór een regeeringsstelsel volgens de Sovjet geadviseerd. Op dit congres werd een groote propaganda aangekondigd voor het communisme en de P.K.I. en stelling genomen tegen de „kapitalistische” Sarekat Islam. Dit gaf weer aanleiding aan de S.I.-pers om tegen het communisme te waarschuwen. De onder P.K.I.-leiding staande Vereniging van Spoor- en Tramwegpersoneel (V.S.T.P.) — opgericht 1908, onder P.K.I.-invloed gekomen sedert 1920; statuten Jav. Cour. 19 Febr. 1909 no. 14 — hield 4 dagen later een besloten ledenvergadering te Bandoeng, waar een algemeene spoorwegstaking werd voorbereid. De stakingsplannen hadden Semaos goedkeuring niet. De bezuinigingen, waartoe de bedrijven zich door den nood der tijden genoopt zagen, prikkelden echter den aangewakkerden verzetsgeest in ernstige mate.

Die geest van verzet openbaarde zich het krachtigst bij de meerderheid der V.S.T.P.-leiding, die reeds in Februari t.v. een voorstel had gedaan om tot spoorstaking over te gaan. Semaoen wist echter gedaan te krijgen, dat hem machtiging werd verleend eerst te trachten om door onderhandeling de aangekondigde verslechtering der arbeidsvoorwaarden te keeren. Die onderhandelingen werden gevoerd op 12 April 1923 door vertegenwoordigers der V.S.T.P. met den Hoofdinspecteur der S.S. Zij leidden echter niet tot resultaat (verg. gepubliceerd Verslag van den bij G. B. 18 Febr. 1923 n°. 1, Ind. Stb. no. 80, ingestelden Verzoeningsraad voor de Spoor- en tramwegen op Java en Madoera. Bandoeng 26 Juni 1924; alsmede Handelingen Volksraad 22 en 25 Juni en 1 Juli 1923). Semaoen en zijn medeleider Darsono

(teruggekomen van een buitenlandsche politieke studiereis 1922/23) konden zich nu met de beweging vereenigen, onder de leuze van de „gedwongen” werkstaking. Een krachtige propagandistische actie werd aanstonds door hen ingezet, welke hun op 18 April een ernstige waarschuwing bezorgde van Regeeringswege, dat zij zich in hun woorden en daden zéér moesten matigen. De waarschuwing werd beantwoord met een verklaring niet te kunnen garanderen aan den wensch der Regeering te zullen voldoen en met een rechtstreekse opwekking tot staking. In een op 30 April gehouden vergadering der V.S.T.P. deelde Semaoen mede, dat een algemeene spoor- en tramwegstaking moest uitbreken op den dag na zijn gevangenneming. In een vergadering van spoorbeamten, op 6 Mei te Semarang belegd, verklaarde Semaoen opnieuw, dat een staking zou moeten uitbreken, wanneer en zoodra een der leiders mocht worden gearresteerd. Op 8 Mei werd Semaoen wegens een spreekdelict in hechtenis genomen en denzelfden dag brak ook de spoorwegstaking uit, die, te Semarang beginnend, zich uitbreidde over Madioen en Soerabaja (zie voor het verloop der stakingsbeweging de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer S. G. Ind. begrooting 1924).

Dadelijk na het uitbreken der staking werd bij ordonnanties van 12 en 14 Mei 1923 (Ind. Stb. nos. 227 en 228) in de betrokken residenties de uitoefening van het vergaderrecht beperkt in verband met het K.B. in Ind. Stb. 1919 no. 27. Voorts werd art. 161bis in het Ind. Wetboek van Strafrecht ingelasecht, waarbij opruiing tot staking strafbaar is gesteld. Bij G. B. van 4 Aug. 1923 No. 1x werd Semaoen geïnterneerd; hem werd op zijn verzoek vrijheid gelaten Ned.-Indië te verlaten, van welk verlof hij gebruik maakte.

Intusschen had de definitieve aanvaarding op het Maart-Congres te Madioen van het beginsel der partijdiscipline tot gevolg, dat de S.I.-organisatie van roode elementen werd gezuiverd. De reactie openbaarde zich in een stelselmatige verdrijving van de locale S.I.'s en tot oplossing en encadreering van eenige plaatselijke S.I.'s in communistisch verband.

De P.K.I.-leiding wierp zich met groote energie in den strijd aan twee fronten; enerzijds tegen het kapitalisme en het daarmee verzezelvde overheidsgezag, anderzijds tegen alle vereenigingen, die niet op communistischen grondslag zijn opgebouwd. In de communistische persorganen (zie Lijst van Inlandsche en Maleisch-Chineesche bladen en periodieken in het Persoverzicht van 1923 no. 42) werd heftige strijd gevoerd tegen Sarekat Islam, Boedi Oetomo en Mochammadiah, onder aanvoering van allerlei hatelijkheden en persoonlijke aantijgingen aan het adres van de S. I.-leiders Tjokroaminoto en Salim; zulks vooral in het officieel P.K.I.-orgaan, „Soeara Rajat”. Talrijke propaganda-vergaderingen werden belegd, ook door de Sarekats Rajat, tot ondermijning van den S.I.-invloed. De P.K.I. wendde zich tot de massa des volks, trok zich de zaken van den Islam en van de adat evengoed aan als die van communisme of socialisme. Zij fungeerde — gelijk de S. I. van meet af had gedaan — als klachtenbureau, waar individueele en plaatselijke grieven en klachten een gewillig oor vonden, zelfs al waren die van zuiver godsdienstigen aard. Op spoedcongressen werden moties uitgesproken

over de geheele politieke en economische ordening der samenleving, waarbij niet nagelaten werd heftige aanvallen te doen op de S. I. Dat de P.K.I. niet vijandig stond tegen den godsdienst bleek ook uit het innig verband met een extremistische groep, die zich uitgaf voor „religieuze communisten”. Onder leiding van Hadji Misbach, propagandist der Sarekat Rajat te Solo, vestigden deze communisten hun overtuiging op den Koran. Toen eenigen der bij deze groep aangeslotenen zich niet ontzagen om met behulp van een bandietenbond „Sabotage” terroristische actie middels bomaanslagen te voeren, werd de leider gearresteerd en ten slotte bij G. B. van 27 Juni 1924, No. 1x, op Nieuw-Guinea geïnterneerd. Intusschen werd deze gewelddadige methode om de communistische beginselen uit te voeren door het P.K.I.-bestuur afgekeurd en op rekening van het anarchisme gesteld; echter werd daarbij niet nagelaten om eerbied te betuigen voor den persoonlijken moed van dergelijke anarchisten.

Op de dadelijk na het Madioen-congres der C.S.I. gehouden spoedcongressen werd door de P.K.I. het denkbeeld gepropageerd, om overal waar een S.I. bestond ook een roode volksorganisatie (S.I. merah) op te richten, zoo noodig ook een P.K.I.-afdeeling, die beiden van uit het Semarangsch hoofdkwartier zouden worden geleid. De roode S.I.'s zouden voortaan „Sarekat Rajat” worden geheeten, en als in de volksmassa gefundeerde onderbouw dienen voor de P.K.I. en hare afdeelingen. Principieel werd hiertoe besloten in een op 20/21 April 1924 te Bandoeng gehouden bijeenkomst van P.K.I.- met S.R.-besturen, welke gevolgd werd door het P.K.I.-Congres, dat van 7 tot 10 Juni 1924 te Weltevreden werd gehouden. Op dit congres, dat hoofdzakelijk door communistische afgevaardigden uit West- en Midden-Java werd bijgewoond, werd een z.g. „Partij-reglement” voor de P. K. I. aanvaard, omvattende de beginselverklaring, het politiek strijd-program, de statuten en het huishoudelijk reglement (opgenomen in de „Soeara Rajat” van 20 Juni 1924 no. 15; zie Overzicht van de Inlandsche en Maleisch-Chineesche Pers 1924 no. 28 van het Bureau voor de Volkslectuur; verg. ook Persoverzichten 1925, nos. 8 en 10). Nadat door verschillende sprekers een uiteenzetting was gegeven van de beginselen der communistische agitatorische propaganda, alsmede van de te volgen strijdwijze, werden de principes door de vergadering aanvaard. Het einddoel van den communistischen strijd zou zijn te komen tot de oprichting van vertegenwoordigende lichamen op den grondslag der Sovjets, van de desa als kleinste eenheid af tot aan de centrale landsovet. De Sarekat Rajat zou de massale onderbouw der organisatie zijn, de P.K.I. de bovenbouw met ingewijden en uitverkorenen, die leiding zouden geven bij de revolutionneering van de breede volksmassa's en inzonderheid zorg zouden dragen voor de naleving van tactische en disciplinaire voorschriften (Zie SAREKAT ISLAM). Darsono, op wien na Semaons verbanning de leiding was overgegaan, vestigde inzonderheid de aandacht op de revolutionneering van de economische beweging door oprichting van vakbonden, die aangesloten zouden worden in één groote roode vakcentrale. Ook aan het jeugdwerk en het onderwijs in communistischen zin moest groote aandacht worden geschonken. Besloten werd voorts

tot verplaatsing van het Hoofdbestuur der P.K.I. naar Batavia. Het zou dan bestaan uit A. Winata voorzitter, Boedisoejtiro secretaris-penningmeester, Marsoem commissaris; terwijl verspreide leden gekozen zouden worden door de afdeelingen Padang, Semarang, Makasser en Soerabaja.

Konden de communisten met dit Congres eenig succes boeken, daar zij in West-Java weinig samenwerking ondervonden van de zijde van nationalistische en godsdienstige organisaties, een door de P.K.I. op 31 Augustus 1924 te Jogjakarta belegde vergadering kon geen voortgang hebben, omdat de S.I.-, Boedi Oetomo- en Moehammadiah-bezoekers zoodanig tumult veroorzaakten, dat het den communisten onmogelijk werd verder te spreken, zoodat de leider der vergadering deze moest sluiten. De op het Weltevreden-congres aanvaarde beginselen werden inmiddels met groote voortvarendheid in toepassing gebracht. Inzonderheid werden alle krachten gewijd aan de opvoeding en opleiding van volwassenen en kinderen in communistischen zin. Allereerst verrees Sarekat Rajat-scholen naar Tan Malakamodell; onder het jeugdwerk behoorde ook de vorming van een Jeugdleger (Barisan Moeda, Sarekat Pemoeda, Padvindersonorganisaties), een en ander overeenkomstig Komintern-systeem. Waar mogelijk werden cursussen (snelscholen) gehouden tot vorming van actieve propagandisten, die als „wargo roemekso” de kernleden der organisatie zouden vormen, aanvankelijk in het openbaar, later in den vorm van ledenvergaderingen of besloten kleine bijeenkomsten. De regeling van het toezicht op het particulier Inlandsch onderwijs (Ind. Stb. 1923 no. 136 jo. 374) was blijkbaar niet voldoende tot bestrijding van dergelijk propagandistisch onderwijs (verg. Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang, April 1924; Bijl. A. Koloniaal Verslag 1924). Overeenkomstig Komintern-voorschriften werden door P.K.I.-uitverkorenen in alle onderdeelen van het maatschappelijk organisme, in alle instellingen, bedrijven, groepen en vereenigingen, roode kiemen uitgezaaid, die allengs — bijv. door vorming van tienmannenhonden, sneeuwbalstelsel — zouden uitgroeien tot krachtige woekerplanten. Het internationaal voorgeschreven systeem van cel- of kernvorming werd op groote schaal toegepast, ook in alle overheids-instellingen en bedrijven, het leger en de politie allermint uitgezonderd. Het aantal propagandisten nam inderdaad toe, ook onder ambtenaren en beambten van Gouvernementsbedrijven. De Regeeringsmaatregelen tegen de toenemende propagandistische actie (beperking vergaderrecht Ind. Stb. 1923 no. 452; verbodsbepalingen nopens propaganda door ambtenaren Bb. 9284, 10683 en 10703) brachten den P.K.I.-leiders ertoe hunne agitatie in het verborgene te voeren, zooveel mogelijk verspreid over verschillende plaatsen. Vergaderingen en cursussen werden meest in besloten kring, op geheim gehouden plaatsen gehouden.

Het nuttig effect der verscherpte Regeeringsmaatregelen was enerzijds, dat geen revolutionair-politieke propaganda onder het mom van strijdvoering op economisch gebied in het publiek, ten aanhoore van onevenwichtige volwassenen of kinderen, ongestraft kon plaatsvinden; anderzijds, dat revolutionaire propaganda tegen het gezag

door organen van datzelfde gezag door de Regeering openlijk als ontoelaatbaar werd gequalificeerd. In beiderlei opzicht gaven de uitspraken der Regeering voor ambtenaren en hoofden en voor de groote massa der bevolking eenig houvast. Het nuttig effect openbaarde zich onmiskenbaar hierin, dat in de sterk voortwoekerende *volksagitatie* eenige stilstand kwam. Was het eenerzijds in den loop der jaren wel zeer duidelijk gebleken, dat de groote massa der bevolking niet gediend was van het communisme *als zoodanig*, met zijn onbegrepen maatschappelijke doeleinden, anderzijds was het evenzeer evident, dat de *communistische methode om allerwegen agitatie teweeg te brengen* op den duur wel effect sorteerde.

Ook in de Buitengewesten was op energieke wijze communistische propaganda gevoerd; hoofdzakelijk in *Atjeh, Sumatra's Oost. en Westkust en in Ternatë*. Ter Sumatra's Westkust had de propaganda plaats onder leiding van Hadji Datoek Batoeah en Natar Zainoedin. Aanvankelijk ontwikkelde zich aldaar een tegenactie van de zijde der adathoofden en godsdienstvoorgangers, die van de extremistische leerstellingen niet gediend waren. Openlijk werden de gepropageerde beginselen bestreden met een beroep op de aloude adat en op den Islam, grondslagen der Minangkabausche samenleving, welke de communisten trachtten te ondermijnen. Bij de adathoofden wist de P.K.I. hier en daar gehoor te vinden door hun gezag hoog te houden en in bescherming te nemen, waar beperkende regeling van dat gezag in het volksbelang geboden was. Op de godsdienstige gezindheid deden de extremisten op hun beurt een beroep om de bevolking tot verzet aan te sporen tegen het vreemde gezag, dat gheoorzaamheid en onderworpenheid eischte aan anderen dan aan Allah's getrouwen alleen. Batoeah en Zainoedin werden ten slotte in hechtenis genomen en bij G.B. van 9 Januari 1925 no. 1x (J.C. no. 4) geïnterneerd (verg. Overzicht Inl. en Mal.-Chin. pers no. 1/1925).

Gelijk gezegd besloot de P.K.I. in het laatst van 1924 de algemeene propaganda op politiek terrein voorschands te laten varen, doch zich inzonderheid toe te leggen op uitbreiding, versterking en revolutionneering van de *vakbeweging*; in de verwachting wellicht dat het Bestuursgezag in economische conflicten, waarin het zelf niet direct werd betrokken, zich van dadelijk ingrijpen zou onthouden, zoodat de in de vakorganisaties allerwegen uit te strooien communistische kiemen ongestoord wortel zouden kunnen schieten.

Dat *internationale invloed* almede tot dit besluit hebben geleid, ligt voor de hand; de arbeidersorganisaties in de geheele wereld zouden, meer dan tot dusver, tevens geïnteresseerd worden in de ontwikkeling der Indische volks- en vakbeweging.

Communistische Vakactie in internationaal verband. Tot actieve propaganda voor de nationale bevrijding van de volkeren der Pacific-landen was reeds besloten op het in Nov.-Dec. 1922 gehouden vierde Congres der Komintern.

De Roode Vak-Internationale (Profintern) bracht deze aangelegenheid opnieuw in bespreking op haar tweede Congres, dat tezelfder tijd werd gehouden als het vierde Komintern-Congres; doch zij besloot een groote conferentie van afgevaardigden

der *transportarbeiders* uit alle landen rondom den Stillen Oceaan bijeen te roepen.

Deze roode Pan-Pacific-Conferentie werd in de tweede helft van Juni 1924 gehouden te Canton, de eenige plaats, naar het heette, waar men ongestoord werken kon, met het doel organisatorische maatregelen te beramen en te treffen tot vorming van een roode Internationale van zee-lijeden en arbeiders in *alle voornamely havens rondom den Stillen Oceaan*, als schakel in den keten welke de revolutionnair-nationalistische vrijheidsbeweging in het verre Oosten zou verbinden met den proletarischen klassenstrijd in het Westen. De vraag, op welke wijze deze verbinding zou behoren tot stand te komen, zonder dat teveel behoefde te worden getornd aan de dogmatische theorie van den klassenstrijd, had reeds lang de aandacht van het Ekki. De betekenis van deze eerste conferentie van transportarbeiders blijkt eenigermate uit het „Manifest”, dat zij richtte „aan de arbeiders van het Oosten en aan het proletariaat van Europa en Amerika” (opgenomen in de „Internationale Presse-Korrespondenz” van 6 September 1924 no. 36). In dat manifest wordt het feit gereleveerd, dat in het gebied van het revolutionnaire Zuid-China, te Canton, vertegenwoordigers zijn bijeengekomen van de transportarbeiders van N. en Z.-China, van Java (Alimin en Boedisoejtiro) en de Philippijnen, op een door de Roode Vak-Internationale uitgeschreven conferentie. (Het streven naar internationaal verband komt o.a. tot uitdrukking in den oproep: „Wir rufen alle Transportarbeiterorganisationen in den Kolonien und halbkolonialen Ländern des Ostens auf ihre Verbände miteinander zu vereinen und sich den revolutionären Transportarbeitern der Welt anzuschliessen.”) De conferentie, die zes dagen duurde, besloot om in Canton een *Bureau* op te richten voor de „Red Eastern Labour Union” van de transportarbeiders der Oostelijke landen, aan welk bureau zouden worden verbonden *secretariaten* voor China, Ned.-Indië, Philippijnen, Japan en Britsch-Indië. Van het resultaat der gehouden besprekingen werd verslag uitgebracht op het IIIde Congres der Roode Vak-Internationale te Moskou. Verslaggever was de Russische afgevaardigde Heller, die in de 15e zitting van het Congres verklaarde, dat de Canton-Conferentie zich bezig had gehouden met vraagstukken betreffende de arbeidersbeweging, de internationale vakbeweging en de rol der transportarbeiders in Oostelijke landen. In de 14e zitting had intusschen Semoen een overzicht gegeven van de taak der Roode Vak-Internationale in de koloniën en de half-koloniale landen. Daarin werd betoogd dat de leuze „gelijk loon voor gelijken arbeid” de leidraad moest zijn voor den communistischen arbeid in Ned.-Indië, waar de loonvoorwaarden der arbeiders zoo veel sterker uiteenloopen als in kapitalistische landen. Daarom moest de verbinding tusschen de arbeidersbeweging in N.-I. en die van het Westen worden verbeterd, waartoe de R.V.I. het noodige zou moeten verrichten. Op dit R.V.I.-congres werd tevens de *stakingstrategie* in beschouwing genomen. Naar aanleiding van een te dier zake gehouden referaat van een Franschen comm. afgevaardigde, besloot het congres de revolutionnaire vakorganisaties uit te noodigen, deze strategie met den grootsten ernst te behandelen. Betoogd werd, dat zonder systematische voorbereiding

van kleine en groote botsingen met het kapitaal de revolutionnaire arbeiders niet in staat zijn om het geconcentreerde, op de macht van den modernen staat steunende, gemonopoliseerde kapitaal te overwinnen. Het referaat over de stakingsstrategie zou in alle talen moeten worden gepubliceerd (verg. de Internationale Presse-Korrespondenz van 24 Mei 1924 no. 21 en 6 Sept. 1924 no. 36; De Tribune van 2, 4 en 5 Sept. 1924).

Overeenkomstig de door de Komintern op het Vde Wereldcongres van die dagen gegeven voorschriften moesten de communistische leiders hun invloed krachtig doen gelden in de organisaties der arbeiders in handel, industrie en transportwezen. Tot den hoogsten graad van intensiteit diende de individueele werkzaamheid te worden opgevoerd bij de bevordering van den cellenbouw in vakbonden van fabrieken en werkplaatsen (verg. Brief van het Ekki in den Communistischen Gids van Dec. 1925; zoo ook Overzicht Inl. en Mal. pers no. 3/1925).

Op het te *Koetagedé* (Jogjakarta) van 11—17 Dec. 1924 gehouden congres van P.K.I. (38 secties, 1140 leden vertegenwoordigend) en Sarekat Rajat (46 secties met 31000 leden) werden de voorschriften voor actieve propaganda nader uiteengezet. In het kort kwamen zij eigenlijk neer op het „bolsjewiseren” der communistische partij, in de beteekenis, welke Sinowjew op het Vde Komintern Congres aan dien term toegekend wilde zien: n.l. „Bolschewisering ist die unbeugsame Wille zum Kampfe für die Hegemonie des Proletariats”, . . . „ist Marxismus in Aktion” (Protokoll Ve Congres). Een belangrijk punt op het Jogja-congres was de bepaling van de plaats der Sarekat Rajat in het organisatorisch verband en van hare beteekenis voor den komende strijd. Het Hoofdbestuur der P.K.I. stelde kortweg voor om de S.R. te ontbinden, omdat deze organisatie toch een groote massa klein-burgerlijke, lokaal-nationalistische elementen bevatte, op wie in tijden van verscherpte actie niet in allen deele gerekend zou kunnen worden. Het voorstel vond echter krachtige bestrijding. Ten slotte werd slechts in principe besloten tot de opheffing der S.R.-organisaties, doch de praktische uitvoering zou zeer geleidelijk geschieden, ter voorkoming van verzwakking der P.K.I., doordat de bij de S.R. aangesloten ontevreden en dus nuttige elementen door de vijandelijke S.I. zouden worden aangetrokken. Intusschen zou verdere uitbreiding der S.R.-actie worden nagelaten, om alle krachten te kunnen concentreren op de vakbeweging. Met koortsachtige haast werd een vakorganisatorische actie ingezet onder de arbeiders der verschillende bedrijven. De organisatie der zeelieden was kort te voren ter hand genomen. Medio 1924 was op instigatie van Semaoen te Amsterdam de Sarekat Pegawai Laoet India (S.P.L.I.) opgericht, welke het scheepsvolk op de Indische mailboten zou omvatten. Volgens de onder de schepelingen verspreide stroobiljetten, uitgaande van het Hoofdbestuur dier organisatie (Semaoen voorzitter, Soemantri secretaris), zou dat bestuur ter zake overleg hebben gepleegd met de Roode Vak-Internationale. De S.P.L.I. zou in 2 secties worden verdeeld; de Westelijke zou omvatten de zeelieden op booten, die op Europa varen, de Oostelijke alle andere zeelieden. De zetel van het hoofdbestuur zou mettertijd naar Indië worden overgebracht. De op Java bestaande Sa-

rekat Laoet dan Goedang (Semarang) en de Sarekat Kaoem Boeroeh Pelaboean (Batavia en Soerabaja)—eerstgenoemde omvattende zeelieden en arbeiders bij havenpakhuizen, de tweede alleen havenarbeiders — zouden worden opgelost in een Sarekat Pegawai Pelaboean dan Laoetan (S.P.P.L.: hoofdbestuurleden R. M. Gondhojowono, Tan Ping Tjiat, Sundah e.s.), welke organisatie zou worden aangesloten bij de S.P.L.I. van Semaoen. Ook het Chineseche scheepsvolk in den Indischen Archipel zou in de beweging worden betrokken. De arbeiders op de suikerondernemingen zouden worden georganiseerd in een Sarekat Boeroeh Goela (S.B.G.).

Het jaar 1925 kenmerkte zich door een zeer bedrijvige organisatorische actie der communisten. Wat de organisatie zelve betreft, was in beginsel reeds uitgemaakt, dat de uit heterogene elementen samengestelde S.R.-groepen zouden moeten verdwijnen; de leden zouden worden ondergebracht in de plaatselijke P.K.I.-afdeelingen. Oefenden zij een bedrijf of ambacht uit, dan zouden zij in vakbonden worden opgenomen, die als steunpunten op economisch terrein zouden dienst doen. Met alle kracht richtte de actie zich op het transportwezen, de industrieën en de mijn- en petroleumbedrijven. De daarin werkzame arbeiders werden in bonden vereenigd, die ondergebracht werden bij de Roode Vakcentrale, zusterfederatie van de Persatoean Vakbonden Hindia (P.V.H.). Ook werd de organisatie ondergronds versterkt door vorming, onder toezicht van het sectiebestuur, van kleine groepen van 10, 5 of 3 man, ieder met een eigen leider, die in staat moest zijn elk lid zooveel inzicht bij te brengen, dat hij op zijn beurt de kern kan worden voor een nieuwe groep. Op die wijze zou aan het individueel initiatief groote ruimte worden gelaten.

Dezelfde gedachte vormde den achtergrond der stelselmatig ingezette actieve propaganda, welke overeenkomstig een door het P.K.I.-hoofdbestuur voorgeschreven gedragslijn werd gevoerd in kleine besloten bijeenkomsten, die op verschillende plaatsen gelijktijdig werden gehouden; voorts in *courses* ter opleiding van voor mannen en op huiselijke bezoeken en feesten.

De indringerigheid der communistische propagandisten werd bij de jongeren allengs niets ontziende dristheid. Deze gaf aanleiding tot de vorming van een tegenstrooming, welke georganiseerd in een z.g. *Sarekat Idjo* (Hedjo) tot botsingen met de arrogante communisten leidde in de *Praanger* (Handelingen Volksraad Iste gewone zitting 1925 II, p. 366 en 434 vlg.; verg. Ind. Gids Juli 1925 p. 633), terwijl in Ngawi de communistische agitatie uitliep op plaatselijke ongeregelheden, die met kracht van wapenen moesten worden onderdrukt (verg. Overzicht Inl. en Chin.-Mal. pers 1925, nos 7, 8 en 14). De communistische vakactie kwam practisch neer op het verwekken van een *stakings-atmosfeer*; het methodisch inzetten en organiseren van een beweging tot het suggereren van gezamenlijke wenschen, het stellen van eischen en het voeren van eendrachtige actie totdat de stakingswil is omgezet in de daad.

Als centraal punt voor de organisatorische actie in de vakbeweging kwam de hoofdplaats Soerabaja in aanmerking, knooppunt van handel, industrie, land- en zeetransport. De meeste leiders der communistische vakbeweging vertrok-

ken enkele dagen na het Congres te Koetagedé (Jogja) van medio Dec. 1924 naar Soerabaja, waar de maatregelen tot uitvoering van de genomen beslissing in toepassing werden gebracht. Op 21 Dec. 1924 werd in de Krangganbioscoop te Soerabaja een openbare vergadering gehouden, bijgewoond door vertegenwoordigers van de P.K.I., de S.R., de V.S.T.P., den Inl. Pandhuisbond, den Inl. Douanebond, den Inl. Letterzetersbond en van andere kleinere vakgroepen. Het resultaat der besprekingen was, dat te Soerabaja werd gevestigd een centraal kantoor voor de besturen der vakbonden, als V.S.T.P., Sarekat Pegawai Pelaboean dan Laoetan (S.P.P.L.), Sarekat Postel, S. Bengkel, S. Boeroeh Electric, S. Boeroeh Goela, S. Boeroeh Marine Etablissement.

Ongeveer tezelfdertijd schijnt de P.K.I. te zijn overgegaan tot de stichting te Soerabaja van een „Secretariaat der Roode Indonesische Vakbonden”, waartoe door het Hoofdbestuur der P.K.I. te Batavia het initiatief was genomen door ontwerp-statuten voor het Secretariaat te doen toekomen aan de hoofdbesturen der V.S.T.P., S.P.P.L., S.B.G. (Sarekat Boeroeh Goela) en Sarekat Pelikan Indonesia (alias Sarekat Boeroeh Tambang, bond van arbeiders in mijn- en petroleumbedrijven). In die ontwerp-statuten werd vermeld dat de bedoeling was, dat dit Secretariaat een afdeling zou moeten worden van de Cantonsche Labour Union en lid der Roode Vak-Internationale van Moskou. Het P.K.I.-hoofdbestuur gaf daarbij met zoovele woorden te kennen, dat „het voor den consequenten revolutionnairn klassenstrijd in Indië noodig is, dat er in Azië eensgezindheid is tusschen industrie- en transport-organisaties.”

In het oudere gebied der communistische werkzaamheid, met name in Semarang, was de atmosfeer eerder met stakingstendenzen gevuld. Aanvankelijk was in den boezem der P.K.I. het plan geopperd om op 8 Mei 1925, ter herdenking van den dag waarop Semaon vóór 2 jaren werd gearresteerd, een algemeene staking af te kondigen. De V.S.T.P., die uit de spoorstaking van 1923 leering had getrokken, was echter tegen de uitvoering van dat plan. De communistische leiding verschoof daarop den stakingsdag naar het tijdstip, waarop de S.P.P.L. zou zijn verenigd met de S.P.L.F. van Semaon. Het wachten moede, werd het plan geopperd een algemeene proteststaking uit te lokken als demonstratie tegen de afwijzende beschikking der Regeering op het verzoek van den banneling Tan Malaka om in Indië te mogen terugkeeren (zie Overzicht Inl. en Mal.Chin. pers 1925 Nos. 1 en 19). Klaarlijkkelijk durfde men echter niet te beginnen zonder de daadwerkelijke medewerking van een groote vakorganisatie als de V.S.T.P. Eerst zou een geschikte stakings sfeer moeten worden gevormd, waarin motieven van economischen aard die van politieken aard zouden kunnen vergezellen en camoufleren. To Semarang schijnt men intusschen ongeduldig te zijn geworden. Den 21sten Juli 1925 brak aldaar de lang verwachte staking uit; allereerst bij het drukkerspersoneel eener Chineesche kongsi, uitgeefster van een Maleisch-Chineesch blad, als gevolg van de afwijzing van aan de directie gestelde eischen van den letterzetersbond, de Sarekat Boeroeh Tjitak, die aandrang op de wederaanstelling van een ontslagen

letterzetter en tevens eischen stelde nopens algemeene arbeidsvoorwaarden. De beweging breidde zich uit tot enkele andere drukkerijen ter plaatse. Op 1 Aug. brak een staking uit in de Centrale Burgerlijke Ziekeninrichting te Semarang, waar o.m. mantri's en verpleegsters het werk neerlegden. Ter communistische drukkerij aldaar werden pamfletten gedrukt, waarin als stakingsmotief werd opgegeven: het gestrenge optreden van een arts en een pleegzuster. De vereeniging van verplegerspersoneel was vertegenwoordigd in de vakbond-centrale (Persatoean Vakbonden Hindia).

Tegehijkertijd brak een transportstaking uit bij het Semarangsch Stoomboot- en Prauwenveer, waar binnen enkele dagen een 1000-tal Inlandsche kapiteins en matrozen het werk neerlegden op instigatie van de Sarekat Pegawai Pelaboean dan Laoetan, die aan de directie van het Prauwenveer eischen deed stellen ter verbetering van de bestaande arbeidsvoorwaarden. De staking verliep geleidelijk en eindigde medio September. Bij G. B. van 17 Dec. 1925 no. 2 werden 3 der stakingsleiders, P.K.I. propagandisten, Darsono, Aliarcham en Mardjohan, geïnterneerd. De vierde leider der stakingsbeweging, Alimin, wist tijds Indië te verlaten (verg. over de Semarangsche stakingen Persoverzicht 1925 nos 33/38).

Intusschen waren door de Indische Regeering dadelijk na het uitbreken der beweging maatregelen getroffen tot verbreking van het contact der communistische leiders met de massa der werknemers. Dit geschiedde door beperking van het vergaderrecht te Semarang bij G. B. van 5 Aug. 1925 no. 1a (Ind.Stb. 1925 no. 363), overeenkomstig het bepaalde bij art. 8a, ingelascht in de regeling van de uitoefening van het recht van vereeniging en vergadering in Ind. Stbl. 1919 no. 27, bij K.B. in Ind. Stb. 1919 no. 562, j^o 1923 no. 452. De bepaling in voormeld art. 8a geeft aan de Ind. Regeering de bevoegdheid om de vergaderervrijheid onder verscherpt preventief toezicht te stellen, voor zoolang als in een bepaald gebied ernstig gevaar dreigt voor versterking der openbare orde. Vermits de maatregel bij toepasselijk verklaring een territoriale werking uitoefent, zijn vergaderingen van alle vereenigingen zonder uitzondering in het aangewezen gebied aan bedoeld toezicht onderworpen, in dien zin dat voorafgaande vergunning van het Plaatselijk Bestuur is vereischt. Ten einde tegemoet te komen aan de bezwaren, welke aan de toepasselijkheid van dezen maatregel voor allen zijn verbonden, werd bij z.g. noodordonnantie van 17 Nov. 1925 (Ind. Stb. no. 582) in de regeling van 1919 een art. 8b ingelascht, krachtens welk artikel de beperkingen van de vergaderervrijheid ook voor een of meer bepaalde vereenigingen in het leven geroepen kunnen worden (zie Ind. Stb. 1926 no. 228). Bij G. B. van 28 Nov. 1925 no. 1x, 2x en 3x (J. C. no. 96) werd de uitoefening van het vergaderrecht krachtens laatstvermeld artikel beperkt op geheel Java en Madoera, Sumatra en Celebes voor de P.K.I. en de S.R., alsmede in enkele gedeelten van Java's Noordkust ook voor andere vereenigingen onder communistische leiding, w.o. de V.S.T.P.

Ook te Soerabaja werd dezelfde maatregel getroffen ten aanzien van enkele vakvereenigingen, met het oog op de aldaar intusschen eveneens uit-

gebroken stakingen. Zoo was bij een drukkerij te dezer plaatse op 1 Sept. 1925 een stakingsbeweging begonnen, welke 2 maanden duurde. Op 5 Oct. werd een staking uit onder een deel van het personeel op de machinefabriek der N.I. Industrie, op grond dat een communist op staanden voet door de directie was ontslagen wegens het roeren van communistische propaganda in de fabriek. Het bestuur der Sarekat Boeroeh Bengkel (S.B.B.), de industrie- of werkplaats-arbeidersbond, stelde der directie een zestal eischen, onder mededeeling, dat het geheele personeel in staking zou gaan, wanneer de eischen niet zouden worden ingewilligd. De directie besloot aan een niet onbelangrijk deel dier eischen tegemoet te komen. Als gevolg van dit succes breidde de invloed der S.B.B. zich sterk uit. Toen op 19 Nov. op de machinefabriek Braat een werkman wegens ongeschiktheid werd ontslagen, legden ook daar eenige tientallen ambachtslieden het werk neer. Ook toen trad de S.B.B. voor de belangen der werknemers op en stelde de noodige eischen. Aangezien deze door de directie niet werden ingewilligd, breidde de staking zich uit over vrijwel het geheele personeel.

De federatie der S.B.B.E. (combinatie van Sarekat Boeroeh Bengkel en Sarekat Boeroeh Electricisch) stelde op 2 Dec. 1925 een serie van 21 eischen aan de N.I. Industrie, de machinefabrieken Braat, Du Croo Brauns, Dapoean en Polygram, de constructie werkplaats Noordijk en het Technisch Bureau Helleendoorn; terwijl eveneens eischen werden gesteld aan de Droogdok Mij. Intusschen hadden de werkgevers niet stilgezeten. Tegenover de federatie S.B.B.E. stond weldra een werkgevers-front. De vereeniging van Machinefabrikanten sloot een contract van solidariteit tegenover de werknemers, waarbij een commissie van vertegenwoordigers werd ingesteld met beslissende macht in geval van arbeidsconflict.

Op 14 Dec. begon de staking op alle machinefabrieken ter plaatse en op 21 Dec. bij de Droogdok Mij, zoodat in totaal \pm 2500 man het werk hadden neergelegd.

Kort vóór het uitbreken der algemeene industriestaking werden de heeren P. R. W. van Gessler Verschuier, resident ter beschikking van den Gouv. van West-Java, en O. Treffers, wd. H. C. V. P. te Batavia, in commissie gesteld om te adviseeren nopens de bestrijding van de extremistische beweging te Soerabaja. Uit de ingestelde onderzoekingen bleek, dat de stakingsbeweging in organisatorisch verband stond met de S.P.P.L., de S.B.B.E. en in hoogste instantie met de P.K.I. en de S.R. De centrale leiding dier beweging berustte evenals die van Semarang bij het Hoofdbestuur der P.K.I.

De communistische leiders der staking werden gearresteerd en den stakers werd de aanzegging gedaan, dat het werk in de fabrieken diende te worden hervat en dat zij, die tijdig weer aan het werk waren gegaan, op hun vorig loon zouden worden aangenomen; de later terugkomenden zouden op lagere tarieven worden herplaatst.

In de residentie Soerabaja werd bij G.B. van 28 Nov. 1925 No. 3x het vergaderrecht ook beperkt voor de S.B.G. en S.B.B.E. en bij G.B. van 15 Dec. 1925 no. 1x mede voor de S.P.P.L., de V.S.T.P. en de S.B.M.E. (Sarekat Boeroeh Marine-Etablissement). De stakingsbeweging verliep daarop snel en was op 30 Dec. 1925 geheel geein-

digd (zie voor de reeks van besluiten tot beperking van het vergaderrecht De Ind. Gids Sept. 1926, en ook de Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang, April 1924, p. 35 vlg.).

Waar de afgelopen staking, in verband met het uitgesproken communistisch karakter daarvan, zoo krachtig was bestreden, achtte de Regeering het noodig een onderzoek te doen instellen naar de *arbeidstoestanen in de metaalindustrie te Soerabaja*. Door het instellen van zoodanig onderzoek zou tegemoet worden gekomen aan het gevoelde bezwaar, dat door het krachtig ingrijpen der Regeering de meer bezadigde elementen der bevolking den indruk zouden kunnen krijgen, dat op hunne wenschen en op gerechtvaardigde grieven in het algemeen geen acht zou worden geslagen. Tevens zou door het onderzoek, naast het verkrijgen van een inzicht in het verloop der staking, elke gegronde reden voor het uitbreken van te verwachten volgende stakingen bij voorbaat worden weggenomen en zou tevens materiaal kunnen worden verkregen, waaruit van Regeeringswege kan worden geconcludeerd of de naar voren gebrachte eischen al dan niet gemotiveerd zouden zijn te achten.

Het onderzoek werd opgedragen aan het Hoofd van het Kantoor van Arbeid *Mr. A. G. Vreede*, wiens rapport dd. 21 Mei 1926 ter Landsdrukkerij te Weltevreden in druk verscheen als no. 1 der Publicaties van het Kantoor van Arbeid. In voormeld belangwekkend rapport, dat tevens betrekking heeft op de economische, maatschappelijke en hygiënische toestanden onder de arbeidersbevolking, is een uiteenzetting gegeven van het verloop der stakingsbeweging te Soerabaja en van de weloverwogen en systematisch ingezette communistische provocatie en organisatie dier beweging.

J. TH. P. B.
SONNEVELD (Mr. WILLEM), Geboren te Schiedam 21 Maart 1863, studeerde in de rechts-wetenschap aan de Rijksuniversiteit te Leiden, waar hij den 11 en 12 febr. 1890 promoveerde op een proefschrift getiteld: „Verzekering van de toepassing van bij de wet bevolen of toegelaten vrijheidsbeneming”.

Na afgelegd faculteitsexamen vertrok hij in October 1891 naar Indië, waar hij aanvankelijk ter beschikking werd gesteld van den voorzitter van den landraad te Soekaboemi om in 1892 te worden benoemd tot substituut-griffier bij den Raad van Justitie te Batavia. Achtereenvolgens bekleedde hij verder de ambten van (1893—1896) substituut-officier van Justitie, tevens substituut-auditeur militair te Padang, (1896—1900) lid van den Raad van Justitie aldaar, (1900) voorzitter der landraden te Karanganyar en Keboemen. In 1900 werd hij ter beschikking gesteld van den Directeur van Justitie om belast te worden met de voorbereiding van wetgevenden arbeid aan diens departement, welke functie hij met een onderbreking wegens buitenlandisch verlof bleef bekleeden, tot hij in 1907 benoemd werd tot secretaris van dat departement, welk ambt hij in 1914 verwisselde met dat van president van den Raad van Justitie te Semarang. Reeds in 1916 volgde zijn benoeming tot Directeur van Justitie en in 1917 die tot lid van den Raad van Nederlandsch-Indië, welk ambt hij bekleedde tot hij in 1919 's Lands dienst met pensioen verliet.

Was hij, tijdens zijn werkzaamheid als secretaris van het departement van justitie, nog opgetreden als lid der commissie tot onderzoek naar de oorzaken der mindere welvaart onder de Inlandsche bevolking op Java en Madoera (zie WELVAARTSONDERZOEK), in 1919 werd hij door den Gouverneur-Generaal van Limburg Stirum belast met het voorzitterschap eener Commissie, die ten taak had de vraag te overwegen of en zoo ja in hoeverre het mogelijk en wenschelijk zou zijn de onderscheiding tusschen Europeanen, Inlanders en Vreemde Oosterlingen uit de Nederlandsch-Indische wetgeving te doen verdwijnen en bij bevestigende beantwoording der eerstbedoelde vraag tevens de noodige wetswijzigingen te ontwerpen.

Met hem maakten van deze commissie deel uit Mrs. F. J. H. Cowan, destijds hoofdamtenaar ter beschikking van den Directeur van Justitie en K. L. J. Enthoven, ambtenaar aan het Departement van Justitie. Deze commissie bracht reeds in Juni 1919 haar rapport aan de Regeering uit.

Al spoedig na zijn terugkeer in Nederland werd Mr. Sonneveld benoemd tot lid der Staatscommissie voor de herziening van het Ned.-Indisch priyaat- en strafrecht, als hoedanig hij vooral heeft deelgenomen aan de voorbereiding van de algemeene verordeningen betreffende het Indisch militair straf- en tuchtrecht (1922 e. v.).

Van zijne hand verscheen, behalve bovengemeld proefschrift, in het tijdschrift „Het Recht in Ned.-Indië” LXV een opstel over de vraag „Moet de magistraat ter Sumatra's Westkust bij het opleggen van vrijheidstraffen de regelen van den samenloop toepassen?”

Belangrijke werkzaamheid ontplooidde mr. Sonneveld op maatschappelijk gebied. O. m. is de oprichting der vereeniging Pro Juventute te Batavia, eerste der vereenigingen van dien naam in Ned.-Indië, aan hem te danken. In Nederland was hij jaren lang ijverig voorzitter van de Vereeniging Oost en West en lid van het hoofdbestuur der Vereeniging voor Volkenbond en Vrede.

De Orde van Vrijmetselaren heeft zoowel in Ned.-Indië als in Nederland veel aan hem te danken. Als Grootmeester (1923 tot zijn dood) stond hij aan haar hoofd. Te zijner eere stichtte deze Orde op de begraafplaats Westerveld een monument, dat den 30en December 1926 werd onthuld.

Hij overleed te 's-Gravenhage den 24en Maart 1926. Hij was officier in de Orde van Oranje-Nassau.

MISSIE (ROOMSCH-KATHOLIEKE). Zie ook pag. 412—425.

g. *Het Apostolisch Vicariaat van Batavia.* De geestelijke verzorging was tot 1923 opgedragen aan de Paters van de Sociëteit van Jezus.

In de zestiende eeuw werd in het Oostelijk deel van Java de Kath. leer verkondigd door Jezuïeten en Franciscanen; in 1599 zijn verschillende nederzettingen door den opdringenden Islam weer verloren gegaan, maar tot op het einde van de achttiende eeuw hebben missionarissen, als b. v. P. Alexander de Rhodes, S. J., die gedurende eenige maanden godsdienst oefeningen hield in een huis te Batavia, nog getracht op Java het evangelie te verkondigen. In het begin der negentiende eeuw echter was bijna al het werk der vroegere missionarissen te niet gegaan.

Toen onder de Fransche overheersching in Nederland en de Koloniën vrijheid van godsdienst

was verleend, konden missionarissen zich vrij naar die Koloniën begeven. Daarop trokken drie Nederlanders, Joannes Lansink, Jacobus Nelissen en Lambertus Prinsen naar de Kaapkolonie, welke zij weder moesten verlaten, toen in 1806 de Ned. bezittingen aldaar overgingen in de macht der Engelschen. Na terugreis naar Nederland, op welke reis Lansink overleed, verkregen de overigen door bemiddeling van den Aartspriester Nicolaas Pas en den Vice-Superior der Hollandische zending, den Pauselijken Internuntius Ciamberlani van Koning Lodewijk Napoleon de vergunning om als R. K. priesters hun arbeid te wijden aan de Ned. O.-I. koloniën. Intusschen was Daendels tot G. G. aldaar benoemd geworden, wiens instructie in art. 25 voorschreef: „Hij zorgt dat aan alle gezindheden de uitoefening van hunnen godsdienst vrijsta onder de noodige bepalingen tot wering van wanorde”.

Op 4 April 1808 kwamen de beide priesters te Batavia aan en 15 Mei dienaanvolgend konden de godsdienst oefeningen worden gehouden in een, daartoe door de Regeering in bruikleen afgestane en in der haast zooveel mogelijk tot bedehuis omgeschapene oude kazerne van bamboe, nabij het in aanbouw zijnde paleis op het Waterlooplein. Spoedig daarna stond de Regeering een stukje grond af, bekend onder den naam „de stad Lubeck”, groot genoeg voor een toekomstige kerk met pastorie, en verleende zij tevens vergunning tot het houden van een collecte door geheel Ned.-Indië ter bestrijding van de kosten van den bouw. Deze collecte bracht niet genoeg op; de ontvangen gelden werden aan hen die zulks wenschten gerestitueerd en het terrein werd aan de Regeering teruggegeven. Inmiddels had de G. G. reeds in 1810 een ander gebouw „de Kapel” geschonken met eenige roeden grond, alwaar de Praefectus Apostolicus Nelissen een pastoorwoning liet bouwen, welke hij bij testament aan de R. K. gemeente vermaakte. Toen dit bedehuis herstelling en uitbreiding behoeft, stond de Commissaris Generaal du Bus de Gisignies het voormalige paleis van den Legercommandant aan de R. K. gemeente af, om op de plaats daarvan een nieuwe kerk te bouwen. In 1829 (4 Nov.) werd deze kerk door den Apost. Prefect ingezegend. Het gebouw is 4 April 1890 plotseling ingestort; op dezelfde plek is toen de thans nog bestaande Kathedraal gebouwd, welke 21 April 1901 door Mgr. E. S. Luypen ingezegend is geworden.

De beide pioniers, Nelissen en Prinsen, bleven het eerste jaar te Batavia om gezamenlijk plannen te beramen. Deze leidden tot vestiging van Prinsen te Semarang, waar hij 19 Maart 1809 in de Protestantsche Kerk een gezongen mis hield met preek. De kerkeraad verzoekt hem naar andere localiteit uit te zien; hij slaagde eerst in 1824 door aankoop van een particulier huis, waarvan het benedengedeelte kon worden ingericht tot een niet al te ongeschikt lokaal voor de H. dienst; de bovenverdieping diende den pastoor tot woning. Dit gebouw is in gebruik gebleven tot in 1875 Mgr. Lijnen de thans nog bestaande nieuwe kerk had voltooid.

In 1810 kwam personeel hulp met de komst van Henricus Waanders en Philippus Wedding; laatstgenoemde zoude den Apost. Prefect te Batavia behulpzaam zijn, eerstgenoemde werd de oprichter van een nieuwe statie, de derde dus, te Soerabaja. Na verloop van jaren verrees aldaar

een kerk aan het Komediëplein, welke 22 Maart 1822 door den Apost. Prefect Prinsen, die den in 1817 overleden Nelissen was opgevolgd, werd ingezegend. Deze kerk bleef tot 1900 in gebruik; in genoemd jaar werd ze afgebroken en het terrein, dat in gebruik was afgestaan, aan de Regeering teruggegeven.

In het bovenstaande zijn heel kort de grondslagen aangegeven, welke voor de missie werden gelegd; de verdere opbouw kon wegens groote moeilijkheden slechts langzaam geschieden. Het Gouvern. Besluit van 12 April 1808, het eerste dat over de R. K. missie handelde, vermeldde dat was goedgevonden en verstaan de geestelijken J. Nelissen en L. Prinsen „conform de intentie van hoogstgemelde. Zijne Majesteit den Koning, onzen meester, te stellen gelijkstandig met de predikanten der Hervormde gemeente te dezer hoofdplaats op het stuk van de gewone gage, douceur, huishuur en verdere emolumenten en die mede aan hun toe te leggen en te doen uitbetalen op gelijke voet, als dezelve na het reglement door gedachte predikanten worden genoten". Deze ongetwijfeld van welwillendheid getuigende woorden zouden blijken in later tijden aanleiding te geven tot ernstige moeilijkheden.

12-11-86 Bij K. B. van 11 Dec. 1835 werd het vroeger bepaalde wel herzien, maar art. 13 van dit besluit stelde te duidelijker vast: „Aan de leeraars of geestelijken bij de onderscheidene gemeenten zoowel Protestantsche als Roomsche Katholieke wordt steeds derzelve standplaats of bestemming door het Indisch bestuur aangewezen." Ook de ministeriele missive van 3 Febr. 1840, inhoudende, dat de benoeming zal geschieden op voordracht of na gehouden overleg met den Praefectus Apostolicus, die de vereischt wordende kerkelijke zending of geestelijke jurisdictie voor elken rang op iedere plaats verleent, en het op 1 Juli 1842, na de troonbestijging van Koning Willem II, van regeeringswege openbaar gemaakte beginsel „dat het noch met de bepalingen der Ned. grondwet, noch met de bedoeling der Regeering zoude overeenkomen, dat dezelve zich eenig jus in sacra zoude aanmatigen, noch zelfs eenig jus circa sacra zoude uitoefenen", namen niet het bezwaar weg, dat de benoeming en dus ook het ontslag bleven in handen van den G. G.; de gevolgen hiervan zouden spoedig blijken.

In 1842 was Batavia tot een Apost. Vicariaat verheven en tot Apost. Vicaris benoemd de toenmalige prefect van Suriname, Mgr. Jacobus Grooff. Deze vernam al aanstonds na aankomst in Indië, dat hij en zijn vier medegekomen helpers niet als dienstdoende geestelijken konden worden erkend, daar zij de hoedanigheid van ambtenaar misten; de G. G. had dienaangaande nog geen aanschrijving van het Dep. van Kol. ontvangten. Eerst in 1845 bij K. B. van 12 Dec. No. 126 werd hun het bedoelde radicaal gegeven, te laat om betreurenswaardige gebeurtenissen te verhoeden. Toen toch 22 Mei 1845 de aanvraag van Heuvels en Kerstens tot kapelaans, resp. te Semarang en Soerabaja, werd geweigerd, moest Grooff, man van onkreukbare trouw aan den Heiligen Stoel, wel in botsing komen met de Ind. Regeering. De verhouding werd niet beter, toen hij zich genoodzaakt zag de dienstdoende pastoors van Semarang en Soerabaja en den ouden pastoor te Batavia wegens hun gedrag te suspendeeren. Zelfs het kerkbestuur te Semarang

nam toen stelling tegen den Vicaris en sloot de kerk. Heuvels, die naar Semarang werd gezonden, diende aldaar een klacht in bij den resident en Mgr. Grooff wendde zich tot den waarnemenden G. G.; dit verhoedde niet, dat bij Gouvern. Besluit van 29 Sept. Heuvels van Semarang werd verwijderd. Tevens werd aan den Vicaris bericht, dat ook Kerstens, die naar Soerabaja was gezonden, zou worden verwijderd indien hij zich waarnemend pastoor noemde. Kort nadat de nieuwe G. G., J. J. Rochussen, was opgetreden, werd tot deze verwijdering overgegaan (G. B. 15 Nov. 1845). Het slot van deze moeilijkheden is geweest dat Grooff, nadat hij den Landvoogd had geweigerd om de suspensie in te trekken, door den G. G. in zijn bediening werd geschorst en de aanzegging ontving om binnen 14 dagen Java te verlaten. Van de toestemming om eigener beweging te vertrekken, wilde hij geen gebruik maken; Grooff toch meende zonder toestemming van Rome zijn post niet te mogen verlaten. Zoo werd hij dan bij besluit van den G. G. van 19 Jan. 1846 geschorst en met vier assistenten, J. D. Escherich, A. Heuvels, B. Kerstens en J. van den Brand, uit Indië verbannen. Bij hetzelfde besluit werden de drie gesuspendeerden belast met de tijdelijke waarneming der kerkelijke diensten te Batavia, Semarang en Soerabaja.

Mgr. Grooff vertrok 3 Febr. van evengenoemd jaar naar Nederland. Om verdere onaangenameheden te voorkomen, benoemde Pius IX hem tot Apostolisch Visitator van Suriname, 1 Dec. 1846; voor het bestuur over de Oost-Indische missie werd hem een coadjutor met recht van opvolging toegevoegd. Hij vertrok 23 Mei 1847 naar de hem steeds dierbaar gebleven missie, waar hij 29 April 1852 te Paramaribo kwam te overlijden.

Het verdient zeer de aandacht, dat Koning Willem II, voor wat betreft de Kerkelijke handelingen, openlijk de partij koos van Grooff; bij K. B. van 5 Mei 1846 no. 65 werden de rechten van dienstdoend geestelijke van de drie weerspannige priesters ingetrokken.

De moeilijkheden welke Mgr. Grooff had gevonden door pal te staan voor hetgeen hij in heilige overtuiging als zijn plicht beschouwde, hadden in het einde een goed gevolg; er werd een minnelijke schikking getroffen tusschen den H. Stoel en het Gouvernement. De inmenging van laatstgenoemde partij in zuiver geestelijke zaken zoude voor de toekomst uitgesloten zijn, behoudens voor zooveel noodzakelijk mocht zijn in het belang van de openbare orde en de rust.

Ingevolge de overeenkomst tusschen den H. Stoel en de Ned. Regeering werd Mgr. Petrus Marie Vrancken, deken van Sittard, den 4den Juni 1847 benoemd en 15 Aug. geconsacreerd tot Bisschop van Colophon i.p.i en aangesteld tot Coadjutor van den Apostolischen Vicaris van Batavia, Mgr. Grooff, die kort te voren naar zijn geliefde standplaats Paramaribo was vertrokken. Toen laatstgenoemde wegens gezondheidsredenen zijn ambt had neergelegd, nam Mgr. Vrancken den titel aan van Apostolisch Vicaris. Reeds voor diens vertrek uit Nederland waren drie priesters N. Moonen, J. P. N. Sanders en H. van der Grinten naar Indië vertrokken. Zij vonden het geheel zonder priesters; de laatst overgeblevene, Th. Staal, pastoor van Padang, was kort voor hun

aankomst door zijn huisjongen vermoord gevonden.

De G. G. Rochussen stond de nieuw aangekomenen bij voorloopige beschikking toe om hunne bediening uit te oefenen; definitieve aanstelling kon eerst geschieden na aankomst van den Coadjutor, hoofd van het R. K. Kerkgenootschap in Indië (missive van den Min. v. Kol. dd. 7 Juni 1847). Deze kwam vergezeld van de priesters J. Lijnen en A. C. Claessens, 13 Febr. 1848 te Batavia aan; den eerstvolgenden Zondag droeg hij een pontificale H. Mis op, de allereerste in Indië. Spoedig werden nu pastoors benoemd. Van der Grinten te Semarang, Moonen te Soerabaja, Lijnen te Padang; de overigen bleven te Batavia. Thans was ook de tijd aangebroken voor uitbreiding van het missiewerk ten bate der niet-Europesche bevolking, vooral buiten Java.

Mgr. Vrancken trof weldra twee maatregelen, die wijdstreckende gevolgen zouden hebben. De eerste was vermindering van het aantal R. K. geestelijken 1e klasse. Tot 1855 waren er drie geweest, nam. de Bisschop, tevens pastoor van Batavia, en de pastoors van Semarang en Soerabaja. In genoemd jaar wist hij te bewerken, dat voortaan alleen de pastoor van Batavia, d.i. de Bisschop, recht op dien rang zoude hebben. Het doel, dat met dezen maatregel werd beoogd, staat — voor zoover bekend — nergens vermeld; waarschijnlijk wilde Mgr. Vrancken langs dezen weg zich meer vrijheid van handelen verwerven ter zake van het plaatsen zijner geestelijken, in dien zin dat hij daarbij uitsluitend op geschiktheid zoude behoeven te letten en niet op ancienniteit, zoodat het in den vervolge niet meer noodig zoude zijn voor de hoofdplaatsen van Java een geestelijke 1e klasse te bestemmen. De tweede maatregel betrof zijn pogingen om een geestelijke orde of congregatie te vinden, die de geregelde uitzending der noodige arbeidskrachten op zich wilde nemen. Het aantal wereldpriesters toch bleef te gering in verhouding tot de uitgestrektheid der missie. Na vruchteloos vragen bij andere geestelijke orden vond hij den Provinciaal der Paters Jezuïeten bereid de opdracht te aanvaarden. Dientengevolge kwamen in 1859 de eerste Jezuïeten, de paters M. van den Elzen en J. B. Palincx, op Java aan, die sindsdien bijna elk jaar door anderen zijn gevolgd geworden.

In 1871 zag Mgr. Vrancken zich door den toestand zijner gezondheid genoodzaakt naar Europa terug te keeren. Hij werd in 1874 opgevolgd door Mgr. A. C. Claessens, die reeds sedert 1848 in Indië werkzaam was geweest en tot 1893 de missie heeft bestuurd. In alle richtingen breidde onder zijne leiding het werk zich uit; Cheribon, Buitenzorg, Magelang, Malang en Madioen kregen een eigen herder.

De opvolger van Mgr. Claessens, de Vicarius Apostolicus W. J. Staal S. J., mocht slechts drie jaren als bisschop arbeiden. Hij overleed in 1898 en werd opgevolgd door Mgr. E. S. Luyten S. J., zie aflevering 10, pag. 319. Het was onder diens bestuur, dat van het Apostolisch Vicariaat van Batavia verschillende vicariaten en praefecturen werden afgesplitst, zie afl. 13 en 14, pag. 412. Deze maatregel is van ontzaglijke beteekenis geweest voor de ontwikkeling der missie, evenals de hulp welke andere orden en congregaties verleenden door het overnemen van den arbeid in de afgesplitste gedeelten. Al hebben ook de

Nederlandsche Jezuïeten in het tijdperk 1859—1924 142 priesters, 31 scholastieken en 27 broeders uitgezonden, voor het uitgestrekte vicariaat van Batavia vóór de afsplitsing, het grootste in oppervlak van de geheele wereld, zoude op den duur ééne orde onmogelijk voldoende arbeidskrachten hebben kunnen leveren.

Aan Java's Inlandsche bevolking had de missie tot in de laatste jaren der vorige eeuw weinig of geen aandacht kunnen schenken. Wel was een eerste stap gezet in de richting eener eigenlijke Javanen-missie, doch de ondervinding daarmede leerde voornamelijk waarin men te kort schoot: inzicht in het karakter en in het godsdienstige leven der bevolking, kennis van de Javaansche taal. Enkele missionarissen, onder wie Pater van Lith afzonderlijk mag worden vermeld, namen de taak ter hand hierin te voorzien. De weg, welke overigens diende gevolgd te worden, was als van zelf aangewezen; de Inlandsche bevolking hunkerde naar onderwijs en geestesontwikkeling. In het dichtbevolkte Midden-Java werden nu de eerste posten onder de eigen bevolking gevestigd en scholen geopend te Moentilan en Mendoet. In 1898 kwam door de zorg van P. van Lith S. J. het eerste lagere schooltje tot stand, dat in den loop der jaren is uitgegroeid tot het bewonderenswaardige complex van onderwijsinrichtingen te Moentilan met kweekschool voor Javaansche onderwijzers, normaalschool tot opleiding van Jav. onderwijzers aan 2e klas-scholen, twee Holl.-Inl. scholen, schakelschool, kleinseminarie waar de abiturienten van kweek- en normaalschool de humaniora maken, en grootseminarie voor de hoogere studie. Het kleinseminarie leverde reeds een twintigtal novicen aan het Noviciaat der Jezuïeten, dat te Jogja is gevestigd, van wie één in 1926 te Maastricht tot priester werd gewijd, de eerste Javaansche priester.

Deze priesterwijding is een feit van bijzondere beteekenis, omdat zij een duidelijk bewijs is van de snelle ontwikkeling der Java-missie, die reeds priesters voortbrengt uit het eerste geslacht Christenen. Deze priesterwijding van den eersten Javaanschen priester is ook een keerpunt in de geschiedenis der Java-missie en het begin eener nieuwe periode, waarin de Europeesche missionarissen geholpen worden door een Inlandschen clerus, door inheemsche zusters en broeders, die op den duur hun taak zullen overnemen en waardoor de Java-Missie zich in nog sneller tempo zal ontwikkelen; „want de inheemsche geestelijkheid”, aldus Pius XI in zijn Encycliek van Februari 1926, „die door afkomst, begrippen, gevoel, studies met zijn landgenooten één is, kan wonderlijk veel om het geloof in hun geesten te doen doordringen. Want veel beter dan wie ook, weet hij, op welke wijze iets tot hen moet doordringen.”

Wat te Moentilan het St. Franciscus Xaverius college voor de Javaansche jongens doet, doen de scholen te Mendoet onder leiding van de zusters Franciscanessen van Heythuyzen voor de meisjes. Na de stichting in 1918 van de Canisius-vereeniging verzezen nog in het zelfde jaar twee Holl.-Inl. scholen te Jogja en een te Magelang. Al deze scholen waren aanvankelijk niet zuiver katholiek maar neutraal; zij moesten toch di men als aanknooppingspunten tusschen de Inl. bevolking en de missie.

In 1920 kwamen de eerste vijf broeders van

O. L. Vrouw Onbevlekt Ontvangen van Mans-richt naar Java. Zij namen de scholen te Jogja over, begonnen een Mulo- en een schakelschool, en weldra verzezen ook elders Kath. Holl.-Inl. scholen, o.a. te Solo, Weltevreden, Klaten, Ambarawa, Magelang, Poerwardja. In 1923 richtten de broeders te Jogja een moderne drukkerij op, waar thans een twintigtal Javanen werk vinden en van waaruit Maleische en Javaansche kerkboeken, catechismussen en Thomas a Kempis in oplagen van tienduizenden exemplaren het licht zagen, en waar ook het weekblad Swara Tama wordt gedrukt. In 1926 bedroeg het aantal katholieke scholen, cursussen en opleidingsinrichtingen op Java 62 met 695 leerkrachten (402 Europeanen, 293 Inlanders) en 17176 leerlingen (8036 Europ., 8520 Inl.), welke getallen het geheele Kath. onderwijs op Java betreffen. Voor verschillende nieuwe scholen, welke de missie oprichtte, wordt nog geen subsidie van het Gouvernement ontvangen. Er is nog altijd een tekort aan Kath. onderwijsinrichtingen voor Europ. jongens en vooral voor Inl. meisjes, doch de missie streeft er naar om hierin zoo snel als mogelijk is te voorzien. In 1926 werd te Batavia de eerste Kath. middelbare school opgericht. De missie onder de Javanen is boven verwachting geslaagd en snel gegroeid; wel doet zij in aantal Katholieken nog onder voor de meeste andere missies, doch zij overtreft deze wat aangaat gehalte, kennis en verdieping van den godsdienst bij de leden. Al is ook het aantal Kath. Javanen in vergelijking tot het bevolkingsaantal van Java onbeduidend, zij vormen een uitgelezen Inlandsche kern, een element dat voor het groeiende Javaansche nationalisme van groote betekenis kan worden en te zijner tijd ook zeker zal worden gewaardeerd. Zeide niet reeds R. Kamil in den Volksraad, dat de Javanen op de Katholieke scholen weer geleerd hebben de Hollanders te beminnen?

Getuigde in 1908 pater Van der Velden, dat op de scholen te Moentilan en Mendoet slechts het kleinste gedeelte der leerlingen katholiek was, tien jaren later schreef een missionaris: „Wie onbevooroordeeld opmerkt, dat om zoo te zeggen alle jongens van de beide kweekscholen en zeer velen op onze lagere scholen katholiek worden, zal wel toegeven, dat de godsdienst der Javanen alles behalve een fanatiek Mahomedanisme is. Vooral het feit dat de meisjesleerlingen te Mendoet allen het katholicisme omhelzen, zou iets ongehoords zijn in een land van den Islam. En het zijn inderdaad geen arme of achterlijke kinderen, die door het kosteloos onderwijs getrokken worden” . . . „Als overtuigde katholieken verlaten onze jongens de school. Het beste bewijs zoowel van de vatbaarheid van den Javanen voor het katholieke geloof als van de deugdelijkheid van onze intensieve missiemethode zijn wel de priester-vocaties onder onze leerlingen”. Inderdaad, het eigenaardige van de Java-missie is wel, dat zij is voortgekomen en gegroeid uit haar scholenstelsel.

Den 26 Jan. 1924 werd Mgr. A. P. F. van Velsen benoemd tot titulair bisschop van Aezani en opvolger van den op 1 Mei 1923 overleden Mgr. Luypen als Vicarius Apostolicus van Batavia. Onder zijn leiding zijn in het vicariaat op het oogenblik werkzaam: Jezuiten, o.a. te Batavia, Buitenzorg, Bandoeng, Cheribon, Semarang, Am-

barawa, Magelang, Moentilan, Mendoet, Jogja, Solo, Madioen; andere plaatsen, waarvan sommige een eigen kerk hebben, worden geregeld bezocht. Naast de Jezuiten arbeiden: Lazaristen o.a. te Soerabaja; Carmelieten, o.a. te Malang, Probolinggo; Kruisheeren, in de (oude) Preanger-regentschappen; Missionarissen van het H. Hart in de residenties Pekalongan, Banjoemas en Kedoe; Broeders van de Onbev. Ontv., te Jogja en Moentilan; Zusters Ursulinen (niet geünieerde), te Batavia, Weltevreden, Parapatan, Kramat, Meester Cornelis; Zusters Ursulinen (geünieerde), te Batavia, Buitenzorg, Bandoeng, Madioen, Soerabaja, Malang; Zusters Franciscanessen van Heythuyzen, te Semarang (scholen en weeshuis), Magelang, Mendoet, Jogja, Ambarawa; Zusters van St. Carolus Borromeus, Weltevreden en Bandoeng (ziekenhuizen). Het aantal katholieken bedraagt ruim 35.000, waarvan ongeveer 3500 Inlanders.

Het beeld van de Java-missie zoude onvolledig zijn, indien geen melding werd gemaakt van de ontwikkeling van het openbaar katholiek leven op charitatief, wetenschappelijk, sociaal en zelfs op politiek gebied.

De armenzorg vindt haar organen in de kerken en armbesturen, welke in alle parochies bestaan, en in vereenigingen, die hoewel ze onafhankelijk van elkander zijn alle den naam dragen „Hulpfonds van den H. Vincentius a Paulo”. De eerste dezer ontstond reeds in 1855 te Batavia op initiatief van Notaris Klein; hij zorgde dat in de statuten, in overeenstemming met die der zuster-vereenigingen in Europa, als eerste doel werd genoemd „het streven naar eigen volmaking door de beoefening der Christelijke naastenliefde”. Het lidmaatschap uit zich in Indië — anders dan dat van de conferenties in Europa — alleen door het schenken van bijdragen tot ondersteuning der behoeftigen. De uitdeeling der gelden geschiedt door den priester, onder toezicht van een bestuur dat grootendeels uit Kath. leeken is samengesteld.

Te Batavia heeft het Hulpfonds van den aanvang af de zorg op zich genomen van geheel of half ouderlooze meisjes, wier vaders tot de Europ. bevolking behoorden. Na 1866 namen de Zusters Ursulinen van Weltevreden de huisvesting, verpleging, opvoeding en onderwijs der meisjes op zich tegen een geringe vergoeding. Voor jongens, in dien staat verkeerende, kon in 1893 — dank zij een edelmoedig geschonken renteloos voorschot — een eigen woning, de St. Jozefstichting genoemd, worden gebouwd op een in bruikleen afgestaan gedeelte van het toen door genoemde zusters aangekochte terrein op Parapatan. Te Semarang bestaat voor deze arme kinderen reeds meer dan 50 jaren het Centraal R.K. Weeshuis, waaraan door de Regeering voor verpleging, opvoeding en onderwijs van 220 weezen uit geheel Ned.-Indië wordt betaald. De verpleging der meisjes geschiedt door de Zusters Franciscanessen van Heythuyzen. Opvoeding en onderwijs zijn tegenwoordig toevertrouwd aan de Broeders van Oudenbosch. Te Soerabaja is reeds voor tientallen jaren de „Jongens Weezeninrichting” gesticht, een particuliere stichting, alwaar plaats is voor een zelfde aantal protestantsche en katholieke kinderen. Het Hulpfonds heeft dientengevolge slechts de zorg over een vrij gering aantal jongens en kan meer doen

voor de meisjes: het heeft aldaar dan ook een eigen gesticht „R. K. Weeshuis” geheeten, waar een dertigtal meisjes worden verzorgd. Uit andere plaatsen verdienen voorts nog vermelding, het Vincentiusgesticht te Buitenzorg, tot stand gekomen door de zorgen van Mgr. Claessens, waarin ruimte is voor 200 jongens; de R. K. Weeshuizen te Magelang en Madioen, welke hun ontstaan danken aan den arbeid van de pastoors aldaar. Voor arme kinderen wordt veel gedaan; in dit verband moeten hier nog genoemd worden de St. Elizabeth-vereeniging te Semarang, de St. Anna- en de St. Maria Elizabethvereeniging resp. te Soerabaja en te Weltevreden. In den loop van 1927 zullen eenige zusters van den Goeden Herder uit Velp naar Java vertrekken om daar een gesticht voor verwaarloosde meisjes te openen, dat door de Regeering zal worden gesubsidieerd.

Ook tot leniging van lichamelijke ellende deed de missie op Java veel goeds, o. a. door de oprichting van het St. Carolus-ziekenhuis te Batavia, het St. Borromeus-ziekenhuis te Bandoeng en het ziekenhuis te Moentilan.

Over het onderwijs, dat zooveel tot den bloei der missie heeft bijgedragen, is boven reeds een en ander vermeld voor wat betreft het onderwijs aan Inlanders. Niet minder zorg werd gewijd aan dat voor Europeanen. Reeds in 1856 kwamen de eerste religieusen naar Java om zich te geven aan het onderwijs voor Europeesche meisjes aldaar, zes zusters Ursulinen uit het klooster te Sittard, die op Noordwijk het „Groote Klooster” stichtten, een internaat en externaat, dat zich in den loop der jaren belangrijk uitbreidde. In 1859 werd op Pasar Baroe een school voor minder gegoeden geopend, die al spoedig te klein werd en haar deuren ook moest openen voor kinderen van meer welgestelde ouders. Dit „kleine klooster” stond bij het „grote” in niets ten achter; beide stichtingen genieten tot op heden toe de achting zoowel van katholieken als van protestanten. De school te Noordwijk kreeg in 1900 een filiale te Bandoeng en in 1902 te Buitenzorg; weinig later volgden nog vele andere. In 1910 opende Weltevreden en in 1911 Noordwijk een Katholieke H. B. S.

Te Soerabaja openden de Ursulinen in 1863 haar eerste school; die eerste stichting is uitgegroeid tot de twee lagere scholen, een H. B. S. en een Normalschool, welke zij thans omvat. In 1900 werd te Malang een internaat gevestigd, in 1921 te Bandoeng een H. B. S., aan welke ook een normaalcursus is verbonden.

De eerste Ursulinen werden in 1869 gevolgd door de Zusters Franciscanessen van Heythuyzen. In 1862 waren reeds Broeders van Oudenbosch naar Java getogen; eerst werkten zij te Soerabaja, waar zij twee scholen hadden; in 1905 stichtten zij een school te Batavia; in 1911 namen zij het centrale weeshuis te Semarang (zie boven) over, dat in 1915 werd verplaatst naar Tjandi.

Het R. K. vereenigingsleven is zich vooral na 1909 krachtig gaan ontwikkelen. In genoemd jaar begon van Soerabaja uit de actie tot aansluiting, welke spoedig te Batavia en Semarang werd overgenomen. Later kregen nog vele andere plaatsen, als bijv. Jogja, Magelang, Buitenzorg, Bandoeng, elk hun katholieken sozialen Bond, met bondsgebouw. Tot bevordering

hunner samenwerking vereenigden deze bonden zich weer door samen een „Centrale Raad der Ned.-Ind. Kath. Sociale Bonden” op te richten (1916). Deze Raad stichtte voorts op zijn beurt de Kath. Onderwijzersbond en de Kath. Ambtenarenbond; het was ook door zijn actie dat de Leger-Vereeniging tot stand kwam.

In het jaar 1920 werd te Moentilan de eerste sociale vereeniging opgericht voor kath. Javanen; zij heeft ten doel volgens kath. beginselen jongere zustersvereenigingen voor te lichten enz. in zaken, die hare onderlinge samenwerking betreffen. Thans zijn er reeds meerdere afdelingen met een centrale, Poesara Katholika Wandana geheeten. In 1913 volgde, eveneens te Moentilan, de eerste kath. vakvereeniging, nam. van Javaansche onderwijzers, welke later is opgegaan in de juist genoemde P. K. W. Van groote beteekenis werd de in 1917 opgerichte Katholieke Onderwijzersbond; een tweede vakvereeniging, in 1922 te Bandoeng opgericht, is die der onderofficieren uit het Leger, St. Ignatius, welke een onderafdeeling heeft voor militairen van lageren rang. Eindelijk moet melding worden gemaakt van de vereeniging, die alle kath. ambtenaren wil omvatten, gesticht in 1923, en van Kath. Jongelingsbonden en een Kath. Meisjesbond, beide voor de rijpere jeugd en werkende voor de godsdienstige en de lichamelijke ontwikkeling der leden. Naast de hier genoemde vereenigingen bestaan op alle grootere plaatsen van Java Kath. volksbibliotheken, leesgezelschappen en debatingclubs.

Katholieke vereenigingen voor politieke actie werden in de jaren 1917—1923 gevormd te Batavia, Soerabaja, Semarang, Magelang, Jogja, Soekaboemi, Bandoeng, Buitenzorg en Moentilan (deze laatste voor Javanen); in 1918 ontstond de Katholieke Indische Partij, waarin de voorzitters, secretarissen en penningmeesters der aangesloten politieke vereenigingen zitting nemen. Het werkprogram dezer K. I. P. is ook onderteekend geworden door verschillende niet-katholieken. Het is deze partij, die aan den G. G. de katholieke kandidaten voor den Volksraad voordraagt.

Het vereenigingsleven gevoelde voor krachtige ontwikkeling natuurlijk behoefte aan eigen organen, aan een eigen katholieke pers. Over de drukkerij te Jogja werd boven reeds gesproken; hier moge de aandacht worden gevestigd op het reeds 25 jaargangen tellende weekblad Java-Post, op Sociaal Loven en Streven, het Katholieke Schoolblad van Nederlandsch-Indië, De Indische Voorhoede, op het Maleische blad Gerédja Katholik en het Javaansche Swara Tama.

Belangrijken financieelen steun ontvangt de Missie uit Nederland door den, in 1889 opgerichtten St. Claverbond; verder helpen ook plaatselijke missie-comitè's, de R. K. Studenten-missie-acties, de missie-vereenigingen St. Franciscus Xaverius in de seminaries van Roermond, Warmond, Hoeven en Haaren, en verdere missie-secties en missie-clubs. Van de bijzondere missie-vereenigingen is de Associatie ter bevordering van het onderwijs der katholieke jeugd, bijzonder voor de behoeftigen in de Ned. Overzeesche Bezittingen, een der oudste; zij werd in 1850 gesticht, telt thans 34 vertakkingen met ongeveer 1000 leden en deelt jaarlijks een som van f 5000 uit aan de verschillende vicariaten.

De in 1912 opgerichte Indische Missievereeniging heeft veel er toe bijgedragen, dat in Nederland de belangstelling voor het missiewerk in het algemeen en voor de koloniale missies in het bijzonder is toegenomen; zij wist o.a. te bewerkten, dat aan de missie in Indië grotere vrijheid werd verzekerd en dat de arbeid onder de Marindineezen aan de Zuidkust van Nieuw Guiné meer werd bevorderd. Deze vereeniging heeft zich in Nederland snel uitgebreid en volgt thans onmiddellijk na de drie groote internationale missievereenigingen, de Voortplanting des Geloofs, de H. Kindsheid en het St. Petrus Liefdewerk. Van deze Indische Missievereeniging vormt het Melania-werk, in 1921 opgericht en onder bescherming staande van de heilige Romeinsche edelvrouwe van dien naam, die haar onmetelijke rijkdommen afstond aan slaven en misdeelden, een afdeling, welke haar doel: de Katholieke vorming van de Inlandsche vrouw voor huisgezin en maatschappij in onze Koloniën, tracht te bereiken door vorming van een fonds ter ondersteuning van kath. onderwijsinrichtingen en het verschaffen van beurzen voor opleiding van begaafde Inlandsche meisjes.

In het begin van dit overzicht kon reeds een en ander vermeld worden over de kath. kerken in de groote steden van Java. In de laatste kwart eeuw is het aantal kerken en kapellen sterk vermeerderd; in dezelfde periode nam ook het aantal broeders- en zusterkloosters overal op Java toe. Door de uitbreiding van het aantal pastoorstandplaatsen en geregeld door een pastoor bezochte plaatsen was eveneens vermeerdering van het aantal priesters noodzakelijk geworden. Daarom werd door de congregatie de Propaganda Fide te Rome het eiland Java, waar tot 1923 alleen de Jezuïeten missioneerden, verdeeld onder andere missie-orden en congregaties. In dat jaar werden de residenties Soerabaja, Rembang en Kediri aan de Nederlandsche Provincie der Lazaristen toevertrouwd; in deze gewesten zijn ongeveer 5000 katholieken, verdeeld over 4 staties. In 1926 werd er begonnen met het bekeeringswerk onder de Inlandsche bevolking. Java's Oosthoek werd evenzoo in 1923 toevertrouwd aan de Nederl. Provincie der Carmelieten; de hoofdstatie in dit gebied, waartoe ook Madoera behoort, is Malang, met ± 1800 katholieken en 2 kerken. Zeer veelbelovend zijn hier de dessa's Soekarena en de nederzetting Bolowadjosari, die middelpunten zullen worden van Inlandsche Christenheid. In 1926 werden de residenties Krawang, Cheribon en Midden en Oost Priangan toegewezen als missieveld aan de Kruisheeren, voornamelijk onder het apostolisch vicariaat van Batavia.

In 1927 heeft de Nederlandsche provincie der Missionarissen van het H. Hart (Tilburg) een nieuwe, haar door den Kardinaal-Prefect der Propaganda aangeboden missie op Java aangenomen. Deze nieuwe missie omvat de residenties Pekalongan, Banjoemas en Kedoe, de laatste met uitzondering van de onderafdeelingen Temanggoeng en Magelang. Op dit nieuwe gebied, dat aan de zorgen van de Missionarissen van het H. Hart is toevertrouwd, wonen circa zes millioen Javanen. Er bestaat nog geen enkele statie voor Inlanders noch eenige vaste vestiging voor de Europeanen. Men treft alleen kleine kerkjes aan te Tegal en

Tjilatjap, welke plaatsen eens of meermalen per maand op dienstreis worden bezocht. In Pekalongan wordt op dienstreis de H. Mis gelezen in een Gouvernementspakhuis; in Poerwardja is een Kath. Holl. Inlandsche school. De nieuwe missie blijft, evenals de overige missies op Java, onder het bestuur van den Apostolischen vicaris te Batavia.

Meer dan 60 jaren hebben de leden der Sociëteit van Jezus in de thans overgedragen districten gewerkt; hoezeer hun arbeid daar is gewaardeerd kon blyken uit de oprichting van verschillende afscheids-comité's ter gelegenheid van hun vertrek; één dezer bestond zelfs geheel uit niet-katholieken.

Hoe nu ook in de laatste jaren het aantal priesters op Java moge zijn vermeerderd, het is toch nog volstrekt onvoldoende ter voorziening in de geestelijke behoeften der katholieken aldaar; ondanks deze omstandigheid kan worden getuigd, dat de Katholieke kerk in Ned.-Indië zich mag verheugen in een sterken aanwas, welke gepaard gaat met grooten vooruitgang in degelijkheid en godsdienstzin.

Literatuur: L. v. Rijkevorsel: Missie-actie in Nederland. A. K. J. v. d. Velden: De R. K. Missien in Nederl. Oost-Indië 1808—1908. H. Colijn: Neerland's Indië. Katholiek Nederland 1813—1913. De berichten v. d. St. Claverbond. De Kath. Missien. K. Welbergen: De Kath. Missien in Ned. Indië. Dr. A. Mulders: De Kath. Missie in wezen en ontwikkeling. Onze Missien in Oost- en West-Indië (feestnummer v. h. koloniaal missie tijdschrift). Het Missiewerk. W. H. Bogaardt: Bijdragen tot de kennis van de economische en de sociale toestanden in Ned.-(Oost) Indië. Nieuwenhoff: Levensbeschrijving van R. P. Le Coq d'Armandville. C. Wessels: De Geschiedenis der R. K. Missie in Amboina. Nederland en de Missien en de daar vermelde literatuur. Rouffaer: Indië, Oud en Nieuw 23/24. Zeitschrift für Missionswissenschaft 14 Jg. 1924. J. van der Kolk: Bij de oermenschen van Ned. Nieuw-Guinea. E. Cappers: Een veelbelovende Missie. Almanak van O. L. Vrouwe v. h. H. Hart. Annalen van O. L. Vrouwe van het H. Hart. Gedenkboek van den 12½ jarigen Missie-arbeid der P. P. Capucijnen in Ned. Oost-Indië 1905—1907. Het Missiewerk. Onze Missien van O. en W. Borneo-Almanak. Maxandrea: De Dajaks in de Binnenlanden van Ned. Borneo. P. Desiderius: Kort overzicht der Kapucijner Missies.

VERBEEK (DR. ROGIER DIEDERIK MARIUS). Geboren te Doorn, 7 April 1845, overleden te 's Gravenhage, 9 April 1926. Verbeek behoorde tot hen, die door moeder natuur zijn bevoorrecht geworden met bijzondere gaven. Hij was een beminnelijk mensch, sterk van lichaam, sterk van geest, een stoer werker, geleerde ook, een best en vleischend chef, vleischend vooral ook voor zich zelf. Onder zijn vakgenooten gold hij voor een der allerbesten van zijn tijd, den tijd waarop hij, de „grondvester der Nederlandsch-Indische geologie”, zijn stempel heeft gedrukt, „en die daarom tot in lengte van dagen zal worden aangeduid als de periode-Verbeek”. Voor zijn vele geschriften heeft hij groote waardeering gevonden, buiten zijn vaderland nog meer dan daar binnen.

Hij ontving zijn eerste onderwijs op de dorps-school te Doorn; van daar ging hij naar kostschool, eerst te Geertruidenberg, daarna te 's Hertogen-

bosch. Op 16-jarigen leeftijd werd hij toegelaten tot de Koninklijke Akademie, de latere Polytechnische school te Delft, die nog weer later plaats maakte voor de Technische Hoogeschool, waar thans in de Ned. Indische afdeling van het geologisch museum zijn borstbeeld prijkt. In 1866 behaalde hij het diploma voor „mijnen-ingenieur”, in '67 werd hij ter beschikking gesteld van den Gouverneur-Generaal om te worden benoemd tot aspirant-ingenieur bij het mijnwezen in Ned.-Indië, waar hij 28 April 1868, na ruim 150 dagen te hebben vertoefd aan boord van het barkschip *Ida Elisabeth*, op de reede van Batavia aankwam.

Gedurende zijn eerste 30, zegge dertig, dienstjaren lagen de terreinen van zijn arbeid in het Aziatisch gedeelte van den archipel; daarna verzette hij nog een geweldig stuk werk in de Molukken. Reeds op zijn eerste standplaats, als leider, op 23-jarigen leeftijd, van de Gouv. kolonontginning Oranje-Nassau bij Pengaron, gaf hij zoodanig blijk van zijn voorliefde tot geologisch onderzoek en zijn bekwaamheid daartoe, dat hem een paar jaren later de geheele leiding werd toevertrouwd van de mijnbouwkundige onderzoekingen en de geognostisch-topographische opnemingen, welke beslissend zouden zijn voor de toekomst van de Oembilin-kolenvelden.

Achtereenvolgens werkt hij dan op Nias, in de Padangsche Bovenlanden, in Zuid-Sumatra, op Java, Bawéan en Madoera, Billiton en Bangka. Al zijn diensttijd door bleef hij bij dat onderdeel van den dienst, waarvoor hij van den aanvang af zijn bijzondere geschiktheid had doen blyken, zelfs nadat hij langs verschillende rangen was opgeklimmen tot Chef van den Dienst, waartoe hij in April 1898 werd benoemd; want deze benoeming geschiedde met de bepaling, dat hij in zijn nieuwe betrekking zoude optreden na afloop der hem opgedragen werkzaamheden in Ambon, en de hem nog op te dragen werkzaamheden in Menado. Toen het werk in Ambon gereed was, verzocht hij cervol ontslag, dat hem met ingang van 4 Juni 1901 werd verleend onder dankbetuiging voor zijn aan den lande bewezen diensten.

Een paar malen was Verbeek naar Holland getogen om persoonlijk toezicht te houden op het reproduceeren van kaarten, platen en afbeeldingen, welke in zijn verslagen moesten worden opgenomen. Toen hij na zijn ontslag uit den dienst in Nederland was gevestigd, trok hij nog weer, nu op eigen kosten, naar Indië, om nog enkele nadere onderzoekingen ter plaatse in te stellen voor het groote Molukken-verslag.

Steeds is hij werkzaam gebleven, tot het einde toe; daarvan getuigt vooral zijn bibliographie over de geologie en den mijnbouw van Nederlandsch-Indië, waarvan het eerste gedeelte verscheen in 1912/1913, welk deel geregeld is gevolgd door aanvullingen, tot Verbeek's 80ste jaar toe; toen waren 4062 werken geregistreerd. Even voor zijn 80en verjaardag verraste hij zijn lezers nog met een afzonderlijk werk van zijn hand over „De vulkanische erupties in Oost-Java in het laatst der 16e eeuw.” Hoe vruchtbaar zijn pen was, kan blyken uit onderstaande opgave van zijn voornaamste geschriften:

Die Nummuliten des Borneo-Kalksteines, Neues Jahrbuch für Mineralogie etc. 1871; hetzelfde werk vermeerderd opnieuw uitgegeven in Jaarboek Mijnwezen 1874. Samen met Dr. O. Böttger o. a., Die Eoänformation von Borneo

und ihre Versteinungen, Palaeontographica, Suppl. III, Liefdr. 1, Cassel 1875—1878; ook verschenen in Jaarb. Mijnw. 1877, II, 1879, I en II. Geologische beschrijving der districten Riam Kiwa en Kanan in de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo, volgens opnemingen in de jaren 1869 en 1870, met kaarten, platen en profielen, Jaarb. Mijnw. 1875, I. Over het gebruik van doosbarometers bij de geologische opneming van Sumatra, Jaarb. Mijnw. 1875, I. Het Ombilien-kolenveld in de Padangsche Bovenlanden, Sumatra's Westkust, met geogr. kaart, geolog. overzichtkaart en twee bladen geolog. profielkaarten, Jaarb. Mijnw. 1875, II. Over de beste ontginningswijze van een gedeelte van het Ombilien-kolenveld, Jaarb. Mijnw. 1875, II. Topographische en geologische beschrijving van Zuid-Sumatra, bevattende de res. Benkoelen, Palembang en de Lampongsche Districten, met geolog. kaart, 13 profielbladen en 3 plattegronden, Jaarb. Mijnw. 1881, I; Aanvullingen en Verbeteringen met 4 kaarten en 2 profielen, ib. 1887, Techn. en Adm. Ged. II. Samen met R. Feanema, Nieuwe geologische ontdekkingen op Java, Verhand. Kon. Akad. van Wetensch., Afd. Natuurkunde, Dl. 21, 1881. Geologische Aanteekeningen over de eilanden van den Ned.-Indischen Archipel in het algemeen, en over de fossilhoudende lagen van Sumatra in het bijzonder, Verhand. Kon. Akad. van Wetensch., Afd. Natuurkunde. Dl. 21, 1881. Topographische en geologische beschrijving van een gedeelte van Sumatra's Westkust, 1e gedeelte naar de opnamen en verslagen van Verbeek, Van Schelle, o. a.; 2e gedeelte naar de opnamen van Verbeek; met 19 kaarten, platten grond, 7 geol. gekleurde profielen, Batavia 1883. Krakatau, Deel I, Batavia 1884; Deel II, met 43 kaarten en teekeningen en fol. album met 25 platen in kleur-druk, Batavia 1885; hetzelfde werk in Fransche vertaling, Batavia 1885—1886; 2e druk van Deel I, Batavia 1888. Samen met R. Fennema, Geologische beschrijving van Java en Madoera, Amsterdam 1896, 2 dln. met platen en fol. atlas met 50 kaarten; hetzelfde werk in Fransche vertaling, Amsterdam 1896. Geologische beschrijving van Banka en Billiton, met 7 kaartenbladen, 2 bladen profielen en 4 platen, Jaarb. Mijnw. 1897. Kort verslag van de aardbeving te Amboina, extra-bijvoegsel Jav. Courant, 20 Jan. 1896; id. over de aardbeving te Soekaboemi, ib. 23 Febr. 1900; id. van de aard- en zeebeving op Ceram, ib. 13 Maart 1900. Voorloopig verslag over eene geologische reis door het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel in 1899, extra bijvoegsel Jav. Courant 17 Aug. 1900. Opgave van geschriften over de geologie, mineralogie, topographie en mijnbouw van Ned. Oost-Indië, Jaarb. Mijnw. 1875, 1876, 1877, 1880, 1886, 1903, 1909. Geologische beschrijving van de Banda-eilanden, met 2 kaarten, Jaarb. Mijnw. 1900. Geologische beschrijving van Ambon, met atlas, Jaarb. Mijnw. 1905. Jungluhn als geoloog, Jungluhn-Gedenkboek 1910. Molukkenverslag, Geologische verkenningstochten in het oostelijk gedeelte van den Ned. Oost-Ind. Archipel, met kaarten, Jaarb. Mijnw. 1909. Opgave van geschriften over geologie en mijnbouw van Ned. Oost-Indië, Verhand. Geol. Mijnb. Gen., Geol. serie, 1912 e. v. tot 1924.

Velo onderscheidingen zijn Verbeek ten deel geworden, eigenlijk telkenmale na de vershij-

ning van een groot werk. Voor dat over Sumatra's Westkust verleende de universiteit van Breslau hem een eere-doctoraat; de Duitse Academie van Wetenschappen te Halle nam hem op onder hare leden, evenals de Naturhistorische Verein der preussischen Rheinländer und Westphalens; de natuurkundige vereeniging Isis te Dresden en de Ned.-Ind. Maatschappij van Nijverheid en Landbouw benoemden Verbeek tot eerlid en Frankrijk maakte hem Officier d'Académie.

Toen zijn Krakatau-rapport het licht had gezien, werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw; het Bat. Gen. van K. en W. benoemde hem tot eerlid, zoo ook de Royal Society of Victoria; Verbeek ontving het ridderkruis van het Légion d'Honneur, het officierskruis van de keizerlijke Orde du Dragon d'Annam en een benoeming tot Ridder 1er Classe des Königl. Sächs. Albrechts-Ordens.

Na de verschijning van het groote verslag over Java schonk de Académie des Sciences te Parijs hem den Prix Tchilatchef en de Société de Géographie Commerciale, eveneens te Parijs, een gouden medaille. Het Molukken-verslag bracht Verbeek de benoeming tot Commandeur in de orde van Oranje-Nassau; de Technische Hoogeschool had hem toen reeds een eere-doctoraat verleend en uit Parijs ontving hij voor de tweede maal den Prix Tchilatchef.

Een paar jaren voor zijn 70en geboortedag maakte het Geol. Mijnbouw. Genootsch. voor Nederland en Koloniën Verbeek tot zijn eerlid, het eerste van dit genootschap; op 7 April 1915 werd hem een grootsche huldding bereid en bood het Kon. Ned. Aardr. Genootschap den jubilaris het eere-lidmaatschap aan. In 1922 werd „der Altmeeister der Niederl. Indischen Geologen“ bevorderd tot Dr. Ing. h. c. aan de Bergakademie te Freiberg i. S., in 1925 verleende de Rijks Universiteit te Utrecht aan Verbeek den bul van Dr. Math. et Phys. h. c. Ter gelegenheid van Verbeek's tachtigsten verjaardag zoude hem een gedenkboek worden aangeboden, doch door familieomstandigheden kon de aanbidding niet op den dag zelf geschieden. De plechtigheid werd daarom uitgesteld tot 1 Juli d.a.v. Was 10 jaren vroeger de deelneming aan de huldding vrijwel uitsluitend nationaal gebleven tengevolge van de tijdsomstandigheden, aan het gedenkboek hebben ook tal van buitenlandsche geleerden hunne bijdragen geleverd.

LEGER. *Opperbevelhebberschap.* Ingevolge artikel 32 (1) van de „Wet op de staatsinrichting van Ned.-Indië“ is de Gouverneur-Generaal opperbevelhebber van de in Indië aanwezige landmacht; hij benoemt, bevordert en ontslaat de officieren, behalve de opperofficieren, die door den Koning worden benoemd en ontslagen (art. 32 (3) (4) en (5) van genoemde wet).

Legercommando. De bevelhebber der landmacht, met den rang van luitenant-generaal, wordt ingevolge art. 32 (2) van hooger genoemde wet door den Koning benoemd en is ingevolge § 4 van Bijlage Letter A van het Kon. besluit van 11 Mei 1925 n°. 45 (Ind. Stb. no. 277) tevens hoofd van het Dep. van Oorlog.

Territoriale indeeling, algemeene organisatie en regelingen. De door de Ned.-Indische regeering bij Gouv. besluit van 20 April 1921, no. 2X, ingestelde defensie-commissie — zie VERDEDI-

GING VAN NED.-INDIË — achtte, in verband met de aan het leger toegedachte taak, voor Java, behalve de militaire bezettingen van de ten behoeve van de vloot op te richten steunpunten, een modern uitgeruste mobiele troepenmacht noodig; in verband evenwel met onze personeele en financiële draagkracht kon aan een aanzienlijke uitbreiding van de toen bestaande troepenmacht niet worden gedacht en ontwierp de commissie een leger op den grondslag van de toenmalige legersterkte, daarbij voor secundaire opdrachten (spoorwegbewaking, interneeringsdiensten enz.) rekenende op de inlandse korpsen, niet tot het leger behorende, den landstorm, de gewapende c.q. de veldpolitie. Voor vorenbedoeld leger achtte de commissie de vervanging van de brigade-indeeling (zie blz. 549, linker kolom, van Deel II dezer Encyclopaedie) door een indeeling in regimenten en divisien noodzakelijk, ten einde de hoogere leiding beter verzekerd, de aanvoering van het hoofdwapen beter geregeld en het gebruik van de cavalerie en de artillerie meer economisch te doen zijn. Alhoewel de Ind. Regeering hiermede instemde, vermeende zij hierover, zoodat over de overige voorzieningen ten behoeve van het leger, nader in overleg te moeten treden met het Opperbestuur; doch toen bij de behandeling van de IXe afdeeling (Oorlog) der Ind. begrooting voor 1922 in den Volksraad een amendement Kiës c.s. werd aangenomen om de begrooting te verhoogen met f 92,000 tot invoering van het regiments- en divisieverband, als eerste stap in de richting van eene noodzakelijke reorganisatie van het leger, ging de Regeering hierin mede en werd, na vaststelling der begrooting, bij Kon. besluit van 11 Juli 1922 no. 53 (Ind. Stb. no. 545) het zg. „regiments- en divisieverband“ ingevoerd. Het leger op Java werd hierdoor in 2 divisien ingedeeld, elk bestaande uit 3 regimenten infanterie à 3 bataljons, 1 eskadron cavalerie à 3 pelotons, 1 regiment-artillerie, bestaande uit 1 veld-, 1 berg- en 1 motorafdeeling, 1 compagnie genietroepen, treinen en hulpdiensten. Buiten divisieverband, ter beschikking van den commandant van het veldleger, bleven 2 bataljons infanterie, zware artillerie, technische troepen en de luchtvaartafdeeling.

Met deze indeeling van de Java-troepen in 2 divisien hield verband de nieuwe territoriale indeeling van Java en Madoera in 2, in stede van in 4 militaire afdeelingen bij Gouv. besluit van 24 Augustus 1922 no. 2 (Ind. Stb. no. 555); in elk der beide militaire afdeelingen werd de divisiecommandant met het territoriaal gezag bekleed.

De 1e afdeeling — standplaats van den divisiecommandant Weltevreden — omvatte de residentien Bantam, Batavia, Prèanger Regentschappen, Cheribon, Pekalongan, Banjoemas alsmede de afdeelingen Keboemèn en Poerwardja van de residentie Kedoe; de 2e afdeeling — standplaats van den divisiecommandant Magelang — de residentien Kedoe, met uitzondering van beide hooger genoemde afdeelingen, Semarang, Rembang, Soerabaja, Pasoeroean, Besoeki, Djokjakarta, Soerakarta, Madioen, Kediri en Madoera. Bij Gouv. besluit van 29 December 1923 no. 1a (Ind. Stb. no. 634) werd met ingang van 1 Januari 1924 de afdeeling Poerwardja van de residentie Kedoe van de 1e militaire afdeeling gevoegd bij de 2e, terwijl bij Gouv. besluit van 6 Juli 1925 no. 18 (Ind. Stb. no. 318), rekening hou-

donde met de instelling van het gewest West-Java op 1 September 1925, tot de 1e militaire afdeling werden gerekend de gewesten West-Java, Pekalongan, Banjoemas zoomede de afdeling Keboemèn van de residentie Kedoe. Laatsbedoelde afdeling eindelijk werd bij Gouv. besluit van 2 September 1925 no. 3 (Ind. Stb. no. 451) van de 1e bij de 2e militaire afdeling gevoegd.

Het militair territoriaal gezag in de buitengewesten wordt uitgeoefend door daarvoor in § 12 der legerformatie (bijlage Letter A. van het Kon. besluit, van 11 Mei 1925 no. 4, Ind. Stb. no. 277) uitgetrokken hoofdofficieren-gewestelijk militaire commandanten (zie hierna onder „De Gewestelijke Staf”) van Atjeh en Onderhoorigheden, van Sumatra's Westkust en Tapanoei benevens van Celebes en Manado, dan wel, voorzoover voor die functie geen hoofdofficier is uitgetrokken, door de commandanten van de in die gewesten gelegerde garnizoensbataljons of garnizoenscompagnieën (zie hierna onder „garnizoensinfanterie”). Bij Gouv. besluit van 1 Augustus 1919 no. 51 (Ind. Stb. no. 478) werden voor de gewesten, waar geen garnizoensstroepen zijn gelegerd, gewestelijke militaire commandanten aangewezen, terwijl bij Gouv. besluit van 28 Augustus 1919 no. 72 (Ind. Stb. no. 574) de gewestelijk militaire commandant van Amboina en Ternate tevens aangewezen werd als gewestelijk militaire commandant van Nieuw-Guiné; in een en ander werd wijziging gebracht bij Gouv. besluit van 5 Augustus 1925 no. 5 (alg. order voor het leger no. 27) in verband met de opheffing van de garnizoenscompagnie van Tapanoei, de legering van een garnizoenscompagnie in het gewest Bali en Lombok, de opheffing van Nieuw Guiné als afzonderlijke residentie en de toevoeging van dat gebied aan de residentie Amboina (Gouv. besluit van 25 Januari 1924 no. 21, Ind. Stb. no. 20) en eindelijk de wenschelijkheid om het gewest Benkoelen onder te brengen bij het militair commando van Palèmbang en Djambi in stede van bij dat van Sumatra's Westkust. Hoogerbedoeld Gouv. besluit van 5 Augustus 1925 no. 5 bepaalt dat:

- a. de gew. mil. commandant van Atjeh en Onderhoorigheden,
- b. de gew. mil. commandant van Palèmbang en Djambi,
- c. de commandant der 1e militaire afdeling op Java,

onderscheidenlijk tevens militaire commandant zijn van:

- a. het gouvernement van Sumatra's Oostkust,
- b. de residentien Lampoengsche districten, Bangka en Benkoelen,
- c. de assistent-residentie Billiton.

In verband met de organisatie van den landstorm (zie „MILITIE”) werd bij Gouv. besluit van 28 September 1925 no. 3 (Ind. Stb. no. 451) Java en Madoera verdeeld in 7 landstormdistricten, omvattende:

het 1e district de afdelingen Bantam, Batavia, Buitenzorg en Krawang van het gewest West-Java met Weltevreden als standplaats van den districtcommandant;

het 2e district de afdelingen West-, Midden-Oost-Priangan van het gewest West-Java met Bandoeng als standplaats van den districtcommandant;

het 3e district de afdelingen Indramajoe en Cheribon van het gewest West-Java en de resi-

dentie Pekalongan met Cheribon als standplaats van den districtcommandant;

het 4e district de residentie Banjoemas met Kroja als standplaats van den districtcommandant;

het 5e district de residentien Kedoe, Djokjakarta, Soerakarta. Kediri en Madioen met Soerakarta als standplaats van den districtcommandant;

het 6e district de residentien Semarang en Rembang met Semarang als standplaats van den districtcommandant;

het 7e district de residentien Soerabaja, Paseroean, Besoeki en Madoera met Soerabaja als standplaats van den districtcommandant.

Wanneer in tijd van oorlog, bij concentratie van aanzienlijke deelen van het veldleger, groote gebieden van Java van troepen zouden worden ontbloot, kunnen aldaar de landstormdistrictscommandanten als territoriaal commandant optreden en zullen zij alsdan met de te hunner beschikking staande landstormtroepen de orde en rust verzekeren. Zij worden dan bekleed met het militaire gezag, bedoeld in de „Regeling van de gevolgen van de verklaring van den staat van oorlog of beleg” (Gouv. besluit van 21 September 1904 no. 40, Ind. Stb. no. 72).

De verdeling van Java en Madoera in 2 in stede van in 4 militaire afdelingen maakte een nieuwe regeling noodig van de dienstvakken der intendance, der militaire administratie, der genie en van den militair geneskundigen dienst. Te dien aanzien werd bij de alg. order voor het leger 1925 no. 27, bepaald:

1°. de divisie-intendanten en onderinspecteurs der militaire administratie der 1e en 2e militaire afdeling hebben onderscheidenlijk Weltevreden en Magelang tot standplaats;

2°. de gewestelijke geniediensten zijn gevestigd onderscheidenlijk te Weltevreden, Bandoeng, Magelang en Soerabaja, met dien verstande, dat de gewestelijke diensthooften te Weltevreden en Bandoeng rechtstreeks staan onder den commandant der 1e, die te Magelang en Soerabaja onder den commandant der 2e divisie;

3°. de gewestelijke geneskundige diensten zijn gevestigd te Weltevreden, Tjimahi, Magelang en Malang, met dien verstande, dat de gewestelijke diensthooften te Weltevreden en Tjimahi rechtstreeks staan onder den commandant der 1e, die te Magelang en Malang onder den commandant der 2e divisie;

4°. voor de onder 2°. en 3°. bedoelde gewestelijke diensten zijn de militaire afdelingen nader onderverdeeld in 2 gebieden. n.l.:

de 1e militaire afdeling in:

a. de afdelingen Bantam, Batavia, Buitenzorg en Krawang;

b. de afdelingen West-, Midden- en Oost-Priangan, Indramajoe en Cheribon en de residentien Pekalongan en Banjoemas;

de 2e militaire afdeling in:

a. de residentien Kedoe, Semarang, Djokjakarta en Soerakarta;

b. de residentien Rembang, Soerabaja, Madoera, Besoeki, Paseroean, Kediri en Madioen.

De bij Gouv. besluit van 1 Juni 1907 no. 11 (Ind. Stb. no. 261) vastgestelde „Regeling van de verhouding en de samenwerking tusschen burgerlijke en militaire autoriteiten”, zooals die laatstelijk was gewijzigd bij Gouv. besluit van 8 Maart

1921 no. 41 (Ind. Stb. no. 152) werd bij Gouv. besluit van 7 November 1923 no. 38 (Ind. Stb. no. 536) ingetrokken en vervangen door een nieuwe, welke sedert werd gewijzigd bij Gouv. besluit van 31 Januari 1926 no. 1x (Ind. Stb. no. 48). Blijkens art. 3 (2) van de nieuwe regeling heeft het leger met betrekking tot de handhaving van het gezag tot taak:

a. het verzekeren van binnenlandsche rust, orde en veiligheid;

b. het geven van steun aan het gezag, het afdwingen, waar noodig, van gehoorzaamheid aan gegeven bevelen, het beschermen van de goedgezinde bevolking tegen kwade elementen en dergelijke;

terwijl, ter beoordeeling van het burgerlijke bestuur, aan het leger nog andere politiediensten kunnen worden opgedragen. In verband hiermede verscheen in 1924 een „Voorschrift voor de uitoefening van de politiek-politioneële taak van het leger”¹⁾.

De bij ordonnantie van 22 Juli 1916 (Ind. Stb. no. 518) vastgestelde „Regeling nopens de ingeval van oorlog met een buitenlandschen vijand of bij oorlogsgevaar in het belang van de landsverdediging te treffen voorzorgingen”, werd bij ordonnantie van 7 November 1919 (Ind. Stb. no. 768) door een nieuwe vervangen.

De inkwartieringsordonnantie (Ind. Stb. 1915 no. 268) werd gewijzigd en aangevuld bij de ordonnantien van 3 November 1925 (Ind. Stb. no. 565) en 19 Maart 1926 (Ind. Stb. no. 116).

Voor de inspecteurs en hoofden van wapens en diensten, divisie-gewestelijk militaire- en plaatselijk (militaire) commandanten werden laatstelijk bij de alg. order voor het leger 1926 no. 5 instructiën vastgesteld.

Formatie. Sedert het in 1918 afgesloten onderdeel „Samenstelling” op blz. 549 e. v. van Deel II werd geschreven, is de legerformatie, toenmaals berustend op het Kon. besluit in Ind. Stb. 1915 no. 404, herhaaldelijk gewijzigd en zelfs twee malen opnieuw vastgesteld en wel onderscheidenlijk bij de Kon. besluiten van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 756) en van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277), welk laatste besluit, sedert wederom gewijzigd, thans (1927) nog van kracht is.

Het opnieuw vaststellen van de legerformatie in 1922 (Ind. Stb. no. 756) was noodig, omdat die van 1915 (Ind. Stb. no. 404) aan overzichtelijkheid had ingeboet tengevolge van de daarin aangebrachte talrijke wijzigingen, noodig geworden door hetgeen de groote oorlog op het gebied van legersamenstelling had geleerd, door de invoering van den dienstplicht, door de invoering van het regiments- en divisieverband, enz. Nauwelijks was de nieuwe legerformatie enkele maanden oud of de noodzakelijkheid bleek om op 's lands uitgaven aanmerkelijk te bezuinigen en het leger was weldra een zeer beoogd bezuinigungsobject. Bijna alle onderdeelen werden zeer belangrijk in-

¹⁾ Bij Gouv. besluit van 20 Juni 1927 no. IX (Ind. Stb. no. 345), is het Gouv. besluit van 7 November 1923 no. 38 (Ind. Stb. no. 536) weder ingetrokken en een nieuwe „Regeling van de verhouding en de samenwerking tusschen burgerlijke en militaire gezaghebbers vastgesteld geworden.

gekrompen, aanvankelijk bij wijze van tijdelijken maatregel doch met de bedoeling om ze spoedig als definitieve wijziging in de legerformatie aan te brengen. Deze wijzigingen waren zoo talrijk, dat ter wille van de overzichtelijkheid, met intrekking van de legerformatie van 1922, bij Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) een nieuwe legerformatie werd vastgesteld, die sedert wederom wijziging onderging, laatstelijk bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416). De in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie berust op de volgende grondslagen:

a. versobering in de encadreering, ook door daarin aan het niet-Europeesche element een ruimere plaats in te ruimen dan tot nog toe het geval was;

b. een zoo ruim mogelijk gebruik van dienstplichtigen in de daarvoor zich eigenende organisaties.

In de hieronder volgende korte beschrijving van de tegenwoordige (1927) inrichting en samenstelling van het leger zullen de voornaamste wijzigingen, die sedert 1918 daarin zijn aangebracht, worden vermeld.

In de samenstelling van *staven*, *wapens*, *dienstvakken*, *korpsen* en *instellingen* kwamen de volgende wijzigingen. In de formatie werden opgenomen:

a. het Dienstplichtpersoneel (Kon. besluit van 15 Maart 1920 no. 47, Ind. Stb. no. 380), later gewijzigd in „het Dienstplicht- en Reservepersoneel” (Kon. besluit van 4 April 1921 no. 36, Ind. Stb. no. 283);

b. de Gymnastiek- en Sportschool (Kon. besluit van 16 Augustus 1920 no. 41);

c. de Luchtvaartafdeeling (Kon. besluit van 10 Januari 1922 no. 65, Ind. Stb. no. 305);

d. de Militaire Diergeneeskundige dienst (Kon. besluit van 19 Juni 1922 no. 71, Ind. Stb. no. 520);

e. de Militaire Reglementen Commissie (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756);

f. het Instituut van Legerpredikanten en -aankomstelingen (Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38, Ind. Stb. no. 416).

Gewijzigd werden:

a. de Militaire school tevens Cursus tot opleiding van Inlandsche officieren in „de Militaire school” (Kon. besluit van 31 Mei 1917 no. 11, Ind. Stb. no. 389);

b. het Korps Militaire Schrijvers in „het Korps Schrijvers en Stafschrijvers” (Kon. besluit van 11 Mei 1925, no. 45, Ind. Stb. no. 277).

In de formatie kwamen te vervallen:

a. de Militaire Reglementen Commissie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277);

b. de Trein (Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38, Ind. Stb. no. 416).

Dientengevolge bestaat het leger thans (1927) uit de volgende *staven*, *wapens*, *dienstvakken*, *korpsen* en *instellingen*: den Staf van den Gouverneur-Generaal, het Departement van Oorlog, den Generalen Staf, den Gewestelijken Staf, den Plaatselijken Staf, de Infanterie, de Cavalerie, de Artillerie, de Genie, de Luchtvaartafdeeling, de Intendance, de Militaire Administratie, den Militair Geneeskundigen Dienst, den Militair Diergeneeskundigen Dienst, den Topographischen Dienst, het Dienstplicht- en Reservepersoneel, de Permanente Spoorwegcommissie, de Gymnastiek- en Sport-

school, het Korps Ambtenaren, het Korps Schrijvers en Stafschrijvers, het Korps Stafmuzikanten, de Militaire School, de Hoefsmidschool, het Remonte Depot, de Militaire Arrest- en Provoosthuizen en het Instituut van Legerpredikanten en -aalmoezoniërs.

Het Departement van Oorlog. Bij Kon. besluit van 15 Maart 1920 no. 47 (Ind. Stb. no. 380) werd bij het Dep. van Oorlog een Xde afdeling, „Dienstplicht- en Reservepersoneel” in het leven geroepen, welke afdeling bij Kon. besluit van 4 April 1921 no. 36 (Ind. Stb. no. 283) werd genoemd: „Het Hoofdkantoor van het Dienstplicht- en Reservepersoneel” (Xe afd. van het Dep. van Oorlog).

Met de bedoeling om te komen tot een scheiding tusschen den Militair Diergeneeskundigen en den Militair Geneeskundigen Dienst, werd bij Gouv. besluit van 27 April 1920 no. 80 de formatie bij wijze van tijdelijken maatregel uitgebreid met een inspecteur van eerstgenoemden dienst, welke maatregel een definitief karakter kreeg, toen bij Kon. besluit van 19 Juni 1922 no. 71 (Ind. Stb. no. 520) als XIe afdeling van het Dep. van Oorlog werd ingesteld het „Hoofdkantoor van den Militair Diergeneeskundigen Dienst.”

Bij Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 756) werd het kabinet van den legercommandant afgescheiden van de Ie afdeling van het departement. Het departement bestaat dus thans (1927) uit het kabinet van den legercommandant, aan het hoofd waarvan (Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38, Ind. Stb. no. 416) een „hoofdamtenaar ter beschikking van den commandant van het leger” en uit 12 afdelingen to weten:

Ie Afd. Secretariaat, aan het hoofd waarvan een luitenant-kolonel of majoor (Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38, Ind. Stb. no. 416) en waarbij (Kon. besluit van 16 Augustus 1920 no. 41, Ind. Stb. no. 277) „het kantoor voor geestelijke en lichamelijke ontwikkeling en ontspanning”; aanvankelijk was de inspecteur der cavalerie met het toezicht op dat kantoor en op de sport- en gymnastiekschool belast en was de functie van hoofd van het kantoor opgedragen aan een ritmeester of kapitein, behoorende tot het hoofdkantoor der cavalerie. Bij Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) echter werd de formatie van de Ie afdeling uitgebreid met een burgerlijk ambtenaar, hoofd van meerbedoeld kantoor, waardoor ook de bemoeienis van den inspecteur der cavalerie met de sport- en gymnastiekschool kwam te vervallen.

IIe Afd. Hoofdkantoor der infanterie onder een generaal-majoor.

IIIe Afd. Hoofdkantoor der artillerie onder een generaal-majoor of kolonel, die tot het inwerkingtreden van het Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) tevens inspecteur van den trein was.

IVe Afd. Hoofdkantoor der genie onder een generaal-majoor of kolonel.

Ve Afd. Hoofdkantoor der militaire administratie onder een kolonel of luitenant-kolonel.

VIe Afd. Hoofdkantoor van den militair geneeskundigen dienst onder een generaal-majoor of kolonel.

VIIe Afd. A. Hoofdkantoor van den generalen staf onder een generaal-majoor of kolonel, die

tevens inspecteur van de militaire luchtvaart is. VIIIe Afd. B. Hoofdkantoor der intendance onder een kolonel.

VIIE Afd. Hoofdkantoor der cavalerie onder een kolonel of luitenant-kolonel.

IXe Afd. Hoofdkantoor van den topographischen dienst onder een kolonel, luitenant-kolonel of majoor.

Xe Afd. Hoofdkantoor van het dienstplicht- en reservepersoneel, sedert het Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) onder een luitenant-kolonel dan wel gepensionneerd of gewezen officier.

XIe Afd. Hoofdkantoor van den militair diergeneeskundigen dienst onder een dirigerend paardenarts der Ie of 2e klasse (luitenant kolonel of majoor).

Vermelding verdient nog, dat het hoofdkantoor van den militair geneeskundigen dienst in 1919 van Weltevreden overging naar Bandoeng, zoodat sedert het geheele departement van oorlog te Bandoeng is gevestigd met uitzondering van het hoofdkantoor van den topographischen dienst, dat nog steeds te Weltevreden is.

Bij de alg. order van het leger 1918 no. 17, zijn vastgesteld, „bepalingen omtrent de verdeling van den arbeid bij het Departement van Oorlog in tijd van vrede en in tijd van oorlog”.

De Generale Staf. De arbeid van de door het Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) als legeronderdeel uit de formatie verdwenen militaire reglementen commissie werd opgedragen aan het hoofdkantoor van den generalen staf. Bij het Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) werd in de formatie van dat hoofdkantoor opgenomen het „centraal depot van reglementen”, waarbij werden ingedeeld een luitenant van een der wapens of diensten en een onderluitenant- of adjudant-onderofficier-magazijnmeester. De formatie van het hoofdkantoor telt nog steeds een majoor of kapitein, attaché militaire (te Tokio, vroeger „officier belast met de bestudeering van legeraangelegenheden in Japan en China), doch deze functie wordt sedert 1922 om bezuinigingsreden niet meer vervuld.

Als gevolg van de invoering van het regiments- en divisieverband (zie hooger) werden bij den gewestelijken staf op Java ingedeeld 2 luitenant-kolonels of majoors en 2 kapiteins van den generalen staf. De kapiteins van dien staf bij de gewestelijke staven ter Sumatra's Westkust en in Atjeh en onderhoorigheden kwamen te vervallen onderscheidenlijk bij de Kon. besluiten van 7 April 1919 no. 33 (Ind. Stb. no. 236) en 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277).

De Gewestelijke Staf. Hiertoe behooren thans (1927) de 2 generaal-majoor-divisiecommandanten, onderscheidenlijk commandant der Ie en 2e militaire afdeling op Java, de kolonel, militaire commandant van Atjeh en Onderhoorigheden en de 2 kolonels of luitenant-kolonels, militaire commandanten onderscheidenlijk van Sumatra's Westkust en Tapanoeeli (zie onder „De Infanterie, De Garnizoensinfanterie”) en van Celebes en Manado. Verder bestaat deze staf uit de daarbij ingedeelde officieren van den generalen staf (2 luitenant-kolonels of majoors en 2 kapiteins) zoo mede uit 5 kapiteins- of luitenant-adjudanten en 1 luitenant-adjunct bij den gewestelijken staf in Atjeh en Onderhoorigheden.

De Plaatselijke Staf. In verband met de invoer-

ring van het regiments- en divisieverband (zie hooger) kwamen te vervallen de afzonderlijke plaatselijke commandanten in de garnizoenen Meester Cornelis, Tjimahi, Magelang en Soerabaja: in laatstgenoemd garnizoen was deze functie overbodig geworden daar het door de nieuwe troepenlgering in 1922 grotendeels van troepen werd ontbloot, terwijl in de drie andere garnizoenen de functie van plaatselijk commandant werd opgedragen aan de infanterie-regimentscommandanten ter plaatse. Bij de nieuwe vaststelling der legerformatie in 1922 (zie hooger) werd ook de functie van plaatselijk commandant te Koetaradja opgeheven, doch darentegen werden in de formatie van den plaatselijken staf opgenomen twee luitenant-kolonels, plaatselijke commandanten onderscheidenlijk te Bandoeng en te Malang. Bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) werd voor Malang de plaatselijke commandant weer ingetrokken tegen uitbreiding van de formatie met een luitenant-kolonel, plaatselijk commandant te Tjimahi. Thans (1927) zijn derhalve afzonderlijke plaatselijke commandanten te Weltevreden, Bandoeng en Tjimahi, terwijl de formatie van den plaatselijken staf voorts telt 10 luitenants- of onderluitenants-plaatselijke adjudanten. De functie van „onderluitenants-plaatselijk adjudant” werd in het leven geroepen bij het opnieuw vaststellen van de legerformatie in 1922 (Kon. besluit van 3 October no. 47, Ind. Stb. no. 756). Teneinde de regimentscommandanten te ontlasten van hunne bemoeienis met het plaatselijk commando werd in 1926 door den Legercommandant bepaald, dat dit commando te Meester Cornelis en Malang zou overgaan op de naar die garnizoenen overgegangene onderinspecteurs van den landstorm in West- en Oost-Java (zie onder „MILITIE”), te Magelang op den directeur der kaderschool en te Semarang op een der aldaar in garnizoen zijnde hoofdofficieren beneden den rang van regimentscommandant. De hiertoe vereischte wijziging in de legerformatie kwam bij wijze van tijdelijken maatregel tot stand bij Gouv. besluit van 27 September 1926 no. 24.

De Infanterie. Blijkens § 16 der bijlage letter A van het Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) behooren tot dit wapen, behalve de staf, d: veldinfanterie, de compagnie stelling-mitrailleurs, de compagnie wielrijders, het korps maréchausee, de garnizoensinfanterie, de subsistentekaders, de depotbataljons en de kaderschool. De wording van deze samenstelling, welke aanzienlijk verschilt van die, vermeld op blz. 550, linker kolom, van Deel II, is in het onder volgende uiteengezet.

De Veldinfanterie. De samenstelling der compagnie, zooals die omschreven is op blz. 551, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie (de zg. „gemengde compagnie”) onderging in 1919 verandering, toen wederom landaardsgewijze gevormde compagnieën in het leven werden geroepen, sterk 4 officieren en 188 man; het aantal luitenants per compagnie werd in 1925 met één verminderd en alzoo gebracht op 2. Bij de begroting voor 1928 is gerekend op opvoering van de sterkte der compagnieën met 27 man. Ten einde eenigermate tegemoet te komen aan het bij de veldbataljons bestaande incompleet aan officieren en eur. kader werd in 1920 besloten de vrij-

willigers der 4e compagnieën dier bataljons geleidelijk te vervangen door eur. miliciens met groot verlof; alleen eenig vrijwillig dienend kader werd voor die compagnieën aangehouden.

De invoering van het regiments- en divisieverband (zie hooger) had voor de veldinfanterie tengevolge, dat de veldbataljons, welker aantal door de omzetting van het 17e veldbataljon in het 2e garnizoensbataljon van Sumatra's Westkust (Kon. besluit van 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756) met één verminderd en alzoo op 20 was gebracht, drie aan drie werden vereenigd tot regimenten, terwijl 2 bataljons — aanvankelijk het Xe en XXe — buiten regimentsverband bleven; bij 4 van de 6 regimenten, nl. bij het 1e, 2e, 4e en 6e regiment, werd een der bestaande mitrailleucompagnieën (zie blz. 551, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie) ingedeeld. Het 1e regiment te Meester Cornelis bestond uit de bataljons XI, XII en XVI en de 1e mitrailleucompagnie; het 2e regiment, staf te Tjimahi, uit de bataljons IV, IX (Tjimahi) en XIV (Buitenzorg) en de 2e mitrailleucompagnie; het 3e regiment, staf te Bandoeng, uit de bataljons VI (Gombong en Tjilatjap), XV (Bandoeng) en XVIII (Poerwardjaja); het 4e regiment te Magelang uit de bataljons I, II en VII en de 4e mitrailleucompagnie; het 5e regiment, staf te Semarang, uit de bataljons III (Banjoebiroe), V (Semarang) en XXI (Willem I) en het 6e regiment uit de bataljons VIII, XIII en XIX en de 6e mitrailleucompagnie, alle te Magelang.

In deze groepeerling werd wijziging gebracht bij het Gouv. besluit van 29 December 1923 no. 1 (Ind. Stb. no. 634) in diër voege, dat het 2e regiment werd saamgesteld uit de bataljons IV, IX (Tjimahi) en XV (Bandoeng) en de 2e mitrailleucompagnie, regimentsstaf te Tjimahi, en het 3e regiment uit de bataljons X (Weltevreden), XIV (Buitenzorg) en XX (Weltevreden), regimentsstaf te Weltevreden, waardoor buiten regimentsverband kwamen de bataljons VI en XVIII. Beide laatstbedoelde bataljons werden bij wijze van tijdelijken maatregel bij Gouv. besluit van 11 October 1925 no. 23 en bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) definitief omgevormd tot garnizoensinfanterie voor de buitengewesten.

In 1922 werden de bataljons muziekkorpsen afgeschaft en per regiment een regimentsmuziekkorps opgericht; bovendien behielden de garnizoenen Djokjakarta, Buitenzorg, Padang en Koetaradja elk een muziekkorps.

Na de samenvoeging in regimenten bestonden de bataljons uit den staf, w.o. een sectie geweermitrailleurs, en 3 landaardsgewijze gevormde compagnieën benevens een deel van de officieren en het kader (1 kapitein en 2 onderofficieren) voor een 4e compagnie, waarbij militie is ingedeeld. Bij 4 der veldbataljons werd de militie opgeleid, waartoe bij die bataljons een vijfde compagnie was ingedeeld, waarvan het officiers- en overige kader in de formatie was. Bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) werd het aantal compagnieën voor opleiding der militie teruggebracht op 2, zoodat het aantal bataljons met 5 compagnieën thans ook 2 bedraagt. Voor de 4e (militie)compagnieën der veldbataljons kwam het officierskader te vervallen en werd het onderofficierskader teruggebracht tot 1 onderofficier-administrateur. Voorts bracht dit

Kon. besluit nog 2 mitrailleurcompagnieën, zoodat thans elk regiment een dergelijke compagnie telt (welke echter eerst na ontvangst van de benooidde Vickersmitrailleurs in het voorjaar 1927 werd opgericht); verder werden per regiment 1 kapitein en 1 luitenant voor speciale diensten en per bataljonsstaf 6 infanteristen 1e klasse of fuseliers, als kern voor den verbindingsdienst, in de formatie opgenomen, terwijl bij 11 der bataljons nog een luitenant of onderluitenant werd ingedeeld om op te treden als officier van wapening in de daarvoor in aanmerking komende garnizoenen. Van de 3 x 3 compagnieën vrijwilligers, die elk regiment telt, zijn er 8 landaardsgewijze gevormd, waarvan één uit eur. beroeps-militairen; de 9e compagnie werd in 1925 als marcheaussee-compagnie uitgerust en samengesteld uit de verschillende niet-eur. landaarden met eur. officieren en onderofficieren. De 6 marcheaussee-compagnieën zijn bestemd om bij mobilisatie, buiten regimentsverband, op te treden als militaire politie; zij worden alsdan in de regimenten vervangen door een gelijk aantal militie-compagnieën. Op de begrooting voor 1928 is gerekend op de oprichting van 6 nieuwe compagnieën vrijwilligers ter vervanging bij de regimenten van de 6 marcheaussee-compagnieën, die dan drie aan drie, buiten regimentsverband, tot bataljons vereenigd zullen worden (zie verder „MARCHEAUSSEE”). De compagnieën veldinfanterie moesten volgens de formatie van 1922 elk 3 sectiën zuivere infanterie en 1 sectie geweermitsrailleurs tellen; wegens gebrek aan laatstbedoelde wapens echter konden de vierde sectiën daarmede niet worden uitgerust en bleef de compagnie 4 sectiën infanterie tellen, terwijl de geweermitsrailleurbe wapening beperkt bleef tot 1 afdeling per bataljon, welke bij de formatie van 1925 kwam te vervallen. Die formatie toch deelde de compagnie in in 3 gelijke sectiën à 3 brigades, elke brigade (20 geweren of karabijnen) onderverdeeld in een geweermitsrailleur-groep (de bediening van één geweermitsrailleur en eenige manschappen tot dekking daarvan) en een geweergroep (overige manschappen der brigade).

De mitrailleurcompagnie van elk regiment bestaat in vredetijd uit 3 sectiën elk van 3 mitrailleurs, waarbij 16 draagpaarden: zij vormt, door indeeling van miliciens, bij mobilisatie 3 afdelingen à 3 sectiën à 2 mitrailleurs; de 9 sectiën kunnen alsdan naar behoefte over de bataljons van het regiment worden verdeeld. In vredetijd zijn bij de mitrailleurcompagnieën — behalve de officieren en eur. onderofficieren — alleen niet-eur. militairen ingedeeld.

Ten slotte de mededeeling, dat in 1925 alle niet-eur. compagnieën bewapend werden met karabijn en klewang ter vervanging van het geweer met bajonet, hetgeen geacht wordt betovereen te stemmen met den natuurlijke aanleg en het fysiek der niet-eur. militairen, en dat alle aanwezige geweermitsrailleurs bij de geweer-makerschool te Meester Cornelis geleidelijk werden getransformeerd tot karabijnmitsrailleurs, die 25 c.M. korter en ± 2 K.G. lichter en dus gemakkelijker te behandelen zijn en toch dezelfde ballistische eigenschappen behouden op de afstanden (tot 500 M.), waarop met lichte automatische wapens zal worden geschoten.

De Compagnie Stelling mitrailleur s. Voor de bediening van mitrailleurs in de

verdedigingswerken werd vóór 1917 personeel der infanterie opgeleid bij de vesting-artillerie, welk personeel na voltooid opleiding weder bij de veldbataljons dienst deed. In 1917 ging deze opleiding over op twee der vier toenmaals bestaande mitrailleurcompagnieën (de 1e- en de 4e-) en werd bepaald, dat het boven dit opgeleide vrijwilligerspersoneel voor bediening der mitrailleurs in de verdedigingswerken benooidde personeel bij mobilisatie getrokken zou worden uit den landstorm. Uit vorenbedoeld in vredetijd opgeleid niet-eur. personeel zouden zooveel mogelijk de veldmitsrailleurcompagnieën worden aangevuld, waardoor die compagnieën werden ontlast van de voortdurende zorg voor opleiding, welke storend werkte op den geregelden gang der oefeningen. Bij de opnieuw vastgestelde legerformatie in 1922 (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756) werd opgericht eene „compagnie vesting-mitsrailleurs”, welke oprichting reeds sedert 1920 was overwogen; die compagnie werd geleverd te Soemedang in het kampement van de bij hetzelfde besluit opgeheven garnizoenscompagnie van Soemedang en daarbij ging over al het voor de mitrailleurbedieningen in de verdedigingswerken opgeleide en op te leiden personeel. Bij de compagnie, die de beschikking kreeg over het materieel van 8 sectiën mitrailleurs en over 10 treinkarren met bespanningen, werden voorts 27 eur. miliciens per lichte ingedeeld, welke echter in verband met de moeilijkheid van huis vesting voorloopig werden opgeleid bij de mitrailleurcompagnie te Magelang. Bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) werd de naam der compagnie veranderd in „compagnie stelling-mitsrailleurs”; de compagnie werd toen tevens depot-compagnie, waarbij al het niet-eur. personeel voor de mitrailleurcompagnieën der infanterie-regimenten wordt opgeleid. In 1925 ging de compagnie van Soemedang over naar Tjilatjap; in oorlogstijd vormt zij 2 compagnieën luchtafweer-mitsrailleurs — één voor elke divisie — elk à 8 mitrailleurs. Het personeel is, evenals dat van de veldmitsrailleurcompagnieën, bewapend met karabijn.

De Compagnie Wielrijders. De op blz. 551, linker kolom, van Deel II dezer Encyclopaedie genoemde „afdeeling ordonnans-wielrijders” was sedert 1918 in haar geheel in garnizoen te Weltevreden, terwijl de eveneens aldaar genoemde, bij wijze van tijdelijken maatregel te Salatiga opgerichte „sectiën wielrijders-strijders” bij Kon. besluit van 16 Juni 1919 no. 91 (Ind. Stb. no. 447) onder den naam „afdeeling strijders-wielrijders” in de legerformatie werden opgenomen. De oprichting van deze afdeeling, waaraan in 1920 een sectie geweermitsrailleurs werd toegevoegd, hield nauw verband met de toenmalige reorganisatie der cavalerie, waarbij de ruitery werd verdeeld in leger- en brigade-cavalerie, dienende de afdeeling strijders-wielrijders tot steun van eerstgenoemd wapenonderdeel. In 1922 (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 247, Ind. Stb. no. 756) werd de naam „afdeeling strijders-wielrijders” gewijzigd in „compagnie strijders-wielrijders”. Bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) werden de „afdeeling ordonnans-wielrijders” en de „compagnie strijders-wielrijders” samengetrokken tot

de „compagnie-wielrijders”, die te Batoedjadar in garnizoen kwam en waarvan de sterkte aanzienlijk kleiner is dan de gezamenlijke sterkte der beide samenstellende afdelingen. Behalve het officiers- en eenig onderofficierskader en de rijwielherstellers, bestaat het personeel der compagnie in vreedstijd uit niet-europeaanen; bij mobilisatie kunnen de benodigde compagnieën wielrijders uit de militia worden gevormd en wel één per divisie, terwijl dan ook voor ordonnansendienst in ruime mate van miliciens gebruik kan worden gemaakt. In de samenstelling der compagnie is ook rekening gehouden met de behoefte aan personeel voor den verbindingdienst van het veldleger, doordien daarbij 8 man per bataljon worden opgeleid als telefoonist, van welke 8 man er 2 eene speciale opleiding ontvangen tot telefoonhersteller aan een daartoe bij de artillerie constructiewinkel te Bandoeng te houden cursus. Bij de compagnie worden ook de miliciens-motorberichterijders opgeleid. Het personeel is bewapend met karabijn en klewang.

Het Korps Maréchaussee. Zie „MARÉCHAUSSEE”.

De Garnizoensinfanterie. De in 1918 aanwezige garnizoensinfanterie — zie blz. 552, linker kolom, van Deel II der Encyclopaëdie — werd bij Gouv. besluit van 10 Juli 1920 no. 53 als volgt gewijzigd. Het garnizoensbataljon van de Wester-afdeeling van Bornéo en dat van Timor en Onderhoorigheden werden ingekrompen, het garnizoensbataljon van Celebes en Manado onderging eenige uitbreiding, terwijl dat van de Zuider- en Oosterafdeeling van Bornéo, na de opheffing van de militaire bezetting van Moearatév, geheel gereorganiseerd werd met het oog op een betere bezetting van de Tidoengsche landen en een betere regeling van den étappe-dienst in dat gewest. Vorenbedoelde tijdelijke wijzigingen werden definitief bij Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 756), waarbij tevens de garnizoensinfanterie in Atjèh en Onderhoorigheden en in Palèmbang en Djambi uitbreiding onderging door de opnemng daarin van de toen nog in die gewesten aanwezige compagnieën, onderscheidenlijk van het 3e en van het 10e veldbataljon; de garnizoensinfanterie in het commandement van Sumatra's Westkust en die in het commandement van Celebes en Manado werden ingedeeld in 2 garnizoensbataljons, in eerstgenoemd commandement door omzetting van het 17e veldbataljon in het „2e garnizoensbataljon”. Bij laatstgenoemd Kon. besluit werden verder opgeheven de garnizoenscompagnieën van Soemedang en van Riouw, eerstbedoelde omdat zij, in verband met de gewijzigde inzichten op defensiegebied, niet meer noodig was als aanvangelijke bezetting van de verdedigingswerken nabij Soemedang en het daardoor vrijkomende kader bij de veldbataljons zeer welkom was (kadergebrek); laatstbedoelde doordien de militaire bezetting van Tandjoengpinang door gewapende politie vervangen zou worden, terwijl de tot die compagnie behorende militaire bezetting van Regat ondergebracht zou worden bij het garnizoensbataljon van Palèmbang en Djambi. De garnizoens-compagnie van Riouw werd echter weer in de formatie opgenomen bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 47, Ind. Stb. no. 277), bij welk besluit uit de formatie verdween de garnizoenscom-

pagnie van Tapanoeli, daar de in dat gewest gelegerde troepen gevoegd werden bij de garnizoens-troepen van Sumatra's Westkust, zijnde 2 bataljons, welke in verband hiermede den naam kregen van „garnizoensbataljons van Sumatra's Westkust en Tapanoeli”.

Als gevolg van de gedeeltelijke overname van de taak der gewapende politie in de buitengewesten door legerstroepen (uitvloeisel van het rapport van een voor dat doel benoemde Commissie Gerth van Wijk—Hoorweg) onderging de samenstelling der garnizoensinfanterie verschillende wijzigingen, waarvan we hier slechts noemen, de uitbreiding van het garnizoensbataljon van de Zuider- en Oosterafdeeling van Bornéo met het oog op de bezetting reeds in vreedstijd van Tarakan en Balikpapan en de oprichting van de „garnizoenscompagnie van Bali en Lombok”. Deze compagnie werd bij Gouv. besluit van 11 October 1925 no. 23 tijdelijk boven de formatie gevoerd en bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) daarin definitief opgenomen. Bij laatstbedoeld besluit werd het garnizoensbataljon van Amboina en Ternate herdoopt in het „garnizoensbataljon der Molukken”, in verband met de instelling op 1 Januari 1926 van het gouvernement der Molukken.

De grondslag van de formatie der garnizoensinfanterie in de buitengewesten is het aantal brigades (à 19 karabijnen), dat in verband met den politieken toestand bij de verschillende garnizoens-troepen noodig wordt geoordeeld. Een verder doorgevoerde overname van de taak der gewapende politie door legerstroepen was zonder legeruitbreiding mogelijk door de in 1925 nog buiten regimentsverband op Java aanwezige 2 veldbataljons om te zetten in garnizoensinfanterie. Bij Gouv. besluit van 11 October 1925 no. 23 werd het aantal brigades voor de verschillende afdelingen garnizoensinfanterie tijdelijk en bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) definitief vastgesteld als volgt:

het garn.-bataljon van Palèmbang	
en Djambi	48 brigades
de 2 garn.-bataljons van Sum. West	
kust en Tapanoeli	73 „
de 3 garn.-bataljons van Atjèh en	
Onderhoorigheden	108 „
het garn.-bataljon van de Wester-	
afd. van Bornéo	35 „
het garn.-bataljon van de Zuider- en	
Oosterafd. van Bornéo	55 „
de 2 garn.-bataljons van Celebes en	
Manado	79 „
het garn.-bataljon der Molukken. .	38 „
het garn.-bataljon van Timor en	
Onderhoorigheden	49 „
de garn.-compagnie van Riouw. . .	7 „
de garn.-compagnie van Bali en	
Lombok	8 „

De garnizoensinfanterie telt derhalve thans (1927) 12 garnizoensbataljons en 2 garnizoenscompagnieën met een totale sterkte van 500 brigades; met inbegrip van het korps maréchaussee in Atjèh en Onderhoorigheden (zie „MARÉCHAUSSEE”) zijn er derhalve in de buitengewesten in totaal 560 brigades. Bovendien zijn sedert de invoering van den dienstplicht in enkele buitengewesten (zie „MILITIE”) ten behoeve van de opleiding der militia bij de garnizoensinfanterie nog ingedeeld 1 luitenant, 8 eur. sergeanten en 8 eur.

brigadiers. Op de begroting voor 1928 zijn gelden aangevraagd om de formatie der infanterie uit te breiden met het bezettingsdetachement aan de Boven-Digoel (bewaking van het kamp der geïnterneerde communisten) ter sterkte van 2 officieren en 78 onderofficieren en minderen.

De Subsistentenkaders. Op blz. 552, linker kolom, van Deel II is een fout ingesloten: niet het subsistentekader te Batavia (Weltevreden) doch dat te Padang, ging in 1917 (Gouv. besluit van 9 Mei 1917 no. 1) naar Bandoeng over. In genoemd jaar waren derhalve zelfstandige subsistentenkaders te Weltevreden, Soerabaja, Bandoeng en Koetaradja, welke thans (1927) nog bestaan, evenals het tot een der garnizoensbataljons van Celebes en Manado behorende subsistentekader te Manado. Het detachement infanterie te Sérang, behorende tot het subsistentekader te Weltevreden, werd bij Gouv. besluit van 28 Januari 1922 no. 8 opgeheven en kwam dus te vervallen uit de legerformatie, toen deze bij Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 756) opnieuw werd vastgesteld.

De Depotbataljons. In de legering der 3 depotbataljons, zooals die in 1918 was (zie blz. 552, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie), kwam in 1923 wijziging, doordat toen het 2e depot-bataljon overging van Djokjakarta en Soerakarta naar Willem I; in 1925 ging hetzelfde bataljon over van Willem I naar Gombong. In 1922 (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756) werd het aantal compagnieën der drie depotbataljons van 10 teruggebracht op 8. Bij Gouv. besluit van 18 Februari 1923 no. 6 werd de legerformatie bij wijze van tijdelijken maatregel ingekrompen met het 3e depot-bataljon, welke inkrimping een definitief karakter kreeg bij het Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) en waarmede gepaard ging een vermindering van het totaal aantal compagnieën der depotbataljons van 8 tot 6; het totaal aantal recruten bleef evenwel hetzelfde nl. 1150 van de verschillende landaarden, die zooveel mogelijk landaardsgewijze bij de compagnieën worden ingedeeld. De instructie betreffende de depotbataljons werd laatstelijk vastgesteld bij de alg. order voor het leger 1916 no. 40. Op de begroting voor 1928 zijn gelden aangevraagd voor de wederoprichting van een derde depotbataljon à 3 compagnieën en een vermeerdering van het aantal recruten met 650.

De Kadertschool Zie „ONDERWIJS, MILITAIR”.

Omtrent het sedert opgeheven strafdetachement te Ngawi — zie blz. 552, rechter kolom, van Deel II der Encyclopaedie — wordt volledigheidshalve het volgende vermeld. Wijl dit strafdetachement niet meer voldeed aan het gestelde doel nl. de daarbij ingelijfd en na eenigen tijd verbeterd naar de korpsen terug te zenden, werd in 1920 tot opheffing daarvan besloten. Om hiertoe te geraken werd:

a. bij het Kon. besluit van 8 April 1921 no. 65 (Ind. Stb. no. 417) het crimineel wetboek voor het krijgsvolk te land in diër voege gewijzigd, dat de bijkomende straf van plaatsing bij een strafdetachement kwam te vervallen;

b. bij het Gouv. besluit van 9 Mei 1921 no. 41 ingetrokken de bepaling, dat militairen, in de 2e klasse van militaire discipline geplaatst, na herhaalde bestraffing, dus bij gebleken onhandel-

baarheid, naar een strafdetachement worden opgezonden.

Kon door laatstbedoeld besluit het strafdetachement feitelijk als opgeheven worden beschouwd, het verdween pas uit de legerformatie, toen deze opnieuw werd vastgesteld bij het Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 756).

De Cavalerie. Van de 6 veldeskadrans, die de reorganisatie van het wapen in 1918 bracht (3 te Salatiga, 1 te Tjimahi, 1 te Weltevreden en 1 verdeeld over Djokjakarta en Soerakarta, bij elk waarvan 1 geweermित्रailleursectie), vormden 2 eskadrans de te Salatiga gelegerde zg. „legercavalerie”, terwijl van de vier overige eskadrans er één was ingedeeld bij elk der toen bestaande 4 brigades van het veldleger. Het bij Kon. besluit van 11 Juli 1922 no. 53 (Ind. Stb. no. 545) ingevoerde regiments- en divisieverband had voor het wapen der cavalerie tengevolge, dat het aantal van 6 eskadrans (à 3 pelotons) werd ingekrompen tot 4, waarvan 2 eskadrans (à 3 pelotons) de „legercavalerie” bleven vormen en van de beide andere (à 4 pelotons) één bij elk der 2 divisies werd ingedeeld; van elk der beide laatstbedoelde eskadrans, waarvan het eene te Weltevreden, het andere te Malang was gelegerd, werd een zelfstandig peloton gedetacheerd onderscheidenlyk te Djokjakarta en te Soerakarta; dientengevolge kwam Tjimahi als cavalerie-garnizoen te vervallen en werd het aantal cavalerie-geweermित्रailleursecties eveneens van 6 op 4 teruggebracht. In 1925 (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) werd het wapen wederom gereorganiseerd, tactische en technische eischen n.l. maakten het noodzakelyk om het aantal veldeskadrans wederom op te voeren tot 6 (à 3 pelotons en 1 geweermित्रailleursectie) en deze eskadrans 3 aan 3 te vereenigen tot een „halfregiment”. Bij elke divisie van het veldleger is een half-regiment ingedeeld; de „legercavalerie” kwam te vervallen. Het half-regiment staat onder bevel van een luitenant-kolonel of majoor; de commandant van het 1e half-regiment is tevens commandant van het in 1918 zelfstandig geworden en in Mei 1922 van Salatiga naar Bandoeng overgegene depot-eskadron. Waren tot 1925 in de pelotons der veldeskadrans de verschillende landaarden doorengemengd, in genoemd jaar werd het, in verband met de invoering van de rangen van niet-eur. wachmeester 1e klasse en niet-eur. brigadier, met het oog op een goede aanvoering, noodig geacht landaardsgewijze gevormde pelotons in het leven te roepen. De 6 veldeskadrans tellen thans (1927) in totaal: 4 pelotons Europeanen, 5 pelotons Menadoneezen en 9 pelotons bestaande uit de overige inheemsche landaarden; van de minderen zal in die regel niet meer dan het 1/4 gedeelte van eur. lundaard zijn. De sterkte van het bij Gouv. besluit van 24 Augustus 1916 no. 32 tijdelijk en bij Kon. besluit van 31 Mei 1917 no. 11 (Ind. Stb. no. 389) definitief in de legerformatie opgenomen peloton ordonnansen, dat in 1921 van Salatiga naar Bandoeng overging, werd sedert zijn oprichting niet gewijzigd.

De cavalerie is thans (1927) gelegerd als volgt:

1e half-regiment, staf te Bandoeng, 1e eskadron te Weltevreden, 2e eskadron (sedert 1926 wederom) te Tjimahi, 3e eskadron, gedetacheerd bij het 2e half-regiment, te Djokjakarta en Soerakarta; 2e half-regiment, staf, 4e en 5e eskadron te Salatiga,

Ge eskadron te Malang: peloton ordonnansen en depot-eskadron, waarbij de kaderschool (zie „ONDERWIJS, MILITAIR”) te Bandoeng. Bijl. no. 11301 bevat een „Instructie voor de commandanten van de te Djokjakarta en Soerakarta gelegerde onderdeelen van het 3e eskadron cavalerie” (ceremonieel door die onderdeelen te verrichten). Op de begroting van 1928 zijn gelden aangevraagd voor opvoering van de sterkte der pelotons.

Van 1917 tot 1925 heeft tot het wapen der cavalerie behoort de militaire postduivendienst. Bij Gouv. besluit van 7 Augustus 1917 no. 12 nl. werd de formatie van het wapen tijdelijk uitgebreid met 1 ritmeester of luitenant, 2 eur. wachtmeesters en 2 eur. korporaals, voor den voorloopigen militairen postduivendienst, waardoor de mogelijkheid werd geopend om ook deze klassieke verbinding in het leger tot haar recht te doen komen. Voorloopig alleen in het leven geroepen ten behoeve van de verbinding tusschen de verkennings-cavalerie en den algemeenen bevelhebber, werd deze dienst al spoedig door de oprichting van een station te Soerabaja dienstbaar gemaakt aan het onderhouden van de verbinding tusschen schepen van de marine en den wal en geleidelijk ook tusschen (marine- en land-)vliegtuigen en de aarde. In verband met de uitbreiding van den dienst werd het aantal stations vermeerderd, zoodat, toen in 1922 bij het opnieuw vaststellen van de legerformatie (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756) daarin de militaire postduivendienst definitief werd opgenomen, 6 stations aanwezig waren, nl. te Soerabaja, Salatiga, Bandoeng, Kalidjalit, Tandjoengpriok en Semarang. In 1924 werd ten behoeve van de luchtvaartafdeeling een station te Andir geopend, en in verband met het opheffen van de leger-cavalerie (zie hooger) werd in 1925 het station te Salatiga opgeheven. Bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) ging (op 28 November van dat jaar) de militaire postduivendienst van de cavalerie over naar de luchtvaartafdeeling met een personeel voor slechts 4 stations; kort daarop werd besloten het aantal stations geleidelijk in te krimpen tot 3, nl. te Soerabaja, Andir en Weltevreden (in 1926 overgebracht naar Meester Cornelis), onderscheidenlijk (ultimo 1926) met 145, 180 en 150 duiven.

De Artillerie. Zoowel ingevolge de legerformatie van 1922 (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756) als ingevolge die van 1925 (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) bleef het wapen der artillerie samengesteld uit den staf, de artillierietroepen en den dienst van het materieel der artillerie en van de artillieriewerkplaatsen; de „commissie van prof-neming” echter is sedert 1922 niet meer een onderdeel van het hoofdkantoor der artillerie, doch vormt met dit hoofdkantoor samen den staf van het wapen.

De Artillierietroepen. Waren deze troepen in 1917 nog onderscheiden in „bereden artillerie” en „vesting-artillerie” (zie blz. 553, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie), de in 1922 opnieuw vastgestelde legerformatie onderscheidde ze in „mobiële artillerie” en „kust- en stellingartillerie”; thans (1927) bestaan ze,

ingevolge de legerformatie van 1925, uit de „mobiële artillerie” en de „stellingartillerie”.

De Mobiële Artillerie. Gedurende den wereldoorlog werden met behulp van in Indië nog aanwezig proefgeschut verschillende mobiële batterijen of onderdeelen daarvan opgericht: zoo in 1916 twee batterijen van 7.5 c.M. L/30 met autotractie, welk aantal in 1917 met één werd vermeerderd; twee batterijen van 7.5 c.M. L/28 V. S. met paardentractie (aan de hand geleide inheemsche paarden) en een sectie van 2 kanonnen van 7 c.M. L/28 k.t.l. eveneens met paardentractie (aan de hand geleide inh. paarden). Bij Gouv. besluit van 30 Augustus 1917 no. 31 werd de formatie tijdelijk nog uitgebreid met het benodigde personeel en de dieren voor de oprichting van een batterij van 12 c.M. Houw. met paardentractie, onze eerste zware batterij van het veldleger; en op de aanvullingsbegroting van 1917 werden gelden toegestaan voor het aanschaffen van automobielen voor de oprichting van een tweede dergelijke batterij met autotractie. Alle vorenbedoelde organisaties behoorden aanvankelijk tot de vesting-artillerie, doch bij het hooger genoemde besluit ging de sectie van 7 c.M. L/28 k.t.l. over bij de bereden artillerie en werd zij verplaatst van Weltevreden naar Malang. Bij hetzelfde besluit werd tevens de 3e hergbatterij van Malang naar Salatiga verplaatst en de 4e bergbatterij te Salatiga bij wijze van tijdelijken maatregel opgeheven. Met het doel om nog verder uitvoering te geven aan het denkbeeld om met gebruikmaking van het in Indië aanwezige geschut alle beweeglijk te maken vuurmonden zoo nuttig mogelijk te groepeeren, waardoor een belangrijke artilleristische versterking van het veldleger zou worden verkregen, kwam bij de Gouv. besluiten van 23 Augustus 1919 nos. 54 en 55 (Jav. courant no. 69) bij wijze van tijdelijken maatregel een reorganisatie der artillierietroepen tot stand, waarbij deze troepen werden onderscheiden in „de bereden artillerie”, „de mobiële vesting-artillerie” en „de kust- en stelling artillerie”.

Eerstbedoeld Gouv. besluit wijzigde de personeelsformatie in verband met de reorganisatie, die bij laatstbedoeld besluit tot stand kwam. Die reorganisatie omvatte:

a. opheffing van: de sectie veid-artillerie te Malang, den staf der vesting-artillerie te Bandoeng, den staf van het bataljon vesting-artillerie te Batavia, benevens dat bataljon zelf, bestaande uit de 9e, 13e, 20e en 23e compagnie; voorts de 7e compagnie vesting-artillerie te Tjilatjap, de 12e compagnie te Batoedjadar, de 16e compagnie te Soerabaja, de 17e compagnie te Salatiga, de 19e compagnie te Bandoeng en de 2e compagnie te Sabang;

b. oprichting van: den staf der afdeeling 7 c.M. L/28 te Malang, de 1e batterij 7 c.M. L/28 V.S. en de sectie 7 c.M. L/28 k.t.l. te Malang, den staf der mobiële vesting-artillerie te Bandoeng, den staf der afdeeling 7.5 c.M. L/30 autotractie en de afdeeling 7.5 c.M. L/30 autotractie (1e en 3e batterij) te Bandoeng, den staf der afdeeling 7.5 c.M. L/30 paardentractie en de afdeeling 7.5 c.M. L/30 paardentractie (1e en 3e batterij) te Batavia, de 1e batterij 12 c.M. Hw. autotractie te Batavia, de 1e batterij 12 c.M. Mr. paardentractie te Soerabaja, den staf der kust- en vesting-artillerie te Bandoeng, de 1e kustcompagnie te Sabang, de 2e kustcompagnie te Batavia, de 3e kustcompagnie

te Tjilatjap, de militie compagnie te Bandoeng, de schoolcompagnie te Bandoeng (tijdelijk te Batavia), en het depot der vesting-artillerie te Batoedjadjar.

Door de mobiele vesting-artillerie ook bij het veldleger in te deelen, zou de artillerie van dat leger in oorlogstijd in maximum bestaan uit:

a. bereden artillerie: 2 afdeelingen veld-artillerie, 1 afdeeling berg-artillerie en 1 afdeeling van 7 e.M. L/28;

b. mobiele vesting-artillerie: 1 afdeeling 7.5 e.M. L/30 paardentracie (aan de hand geleide inheemsche paarden), 1 afdeeling 7.5 e.M. L/30 autotracie, 1 batterij 12 e.M. Mortier paardentracie (aan de hand geleide inheemsche paarden) en 1 batterij 12 e.M. Houwitser autotracie.

Bij Gouv. besluit van 14 December 1920. no. 6 kregen de batterijen van 7.5. e.M. L/30 en 12 e.M. Mortier met aan de hand geleide paarden autotracie, en werden de 12 e.M. Mortier vervangen door 12 e.M. Houwitser, zoodat toen de geheele mobiele vesting-artillerie uit motorbatterijen was samengesteld, welk wapenonderdeel, einde 1920 gelegerd was als volgt: Staf te Bandoeng: 1e afd. 7.5 e.M. L/30, staf, 1e en 3e batterij te Weltevreden; IIe afd. staf, 1e en 3e batterij te Bandoeng (Soekamiskin); 1e batterij 12 e.M. Houw. te Weltevreden; 2e batterij 12 e.M. Houw. te Soerabaja. De batterijen van 7.5 e.M. L/30 zouden bij mobilisatie verdubbeld worden met behulp van personeel der euv. militie, zoodat elke afdeeling dan uit 4 batterijen zou bestaan.

Bij de invoering van het regiments- en divisieverband (Kon. besluit van 11 Juli 1922 no. 53, Ind. Stb. no. 545) onderging de samenstelling der bereden- en die der mobiele artillerie een algeheele wijziging, welke bestendigd werd bij de in dat jaar opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756). De inspectie der bereden-artillerie en die der mobiele vesting-artillerie werden opgeheven en beide wapenonderdelen samengevoegd tot „de mobiele artillerie”, onderverdeeld in 2 regimenten, waarvan bij elk der 2 divisies één regiment artillerie werd ingedeeld. Het regiment bestond uit den staf, 1 afdeeling veld-, 1 afdeeling berg- en 1 afdeeling motorartillerie, terwijl tot elk regiment behoorde een der beide toen nog bestaande treinecompagnieën. De afdeelingen veld- en bergartillerie hadden elk een vredessamenstelling bestaande uit den staf en 2 batterijen à 4 stukken, terwijl bij mobilisatie per afdeeling een derde batterij zou worden opgericht; de afdeelingen motorartillerie bestonden in vredestijd elk uit den staf en 2 batterijen à 3 stukken, terwijl bij mobilisatie het aantal batterijen zou worden verdubbeld; de afdeeling motorartillerie der 2e divisie bleef voorloopig te Soekamiskin tot de 1e divisie behooren.

Buiten divisieverband telde de mobiele artillerie 2 batterijen van 12 e.M. Houwitser autotracie en het „depot der mobiele artillerie”, waarbij de kadroschool. Dit depot was ontstaan uit het vroegere „depot der bereden artillerie”, waarbij bij Gouv. besluit van 7 Maart 1921 no. 7 naast de remonte-batterij de schoolbatterij was opgericht, welke formatie definitief werd bij het Kon. besluit van 11 Juli 1922 no. 53 (Ind. Stb. no. 545). Na de algeheele doorvoering van de reorganisatie 1922 zou de mobiele artillerie gelegerd zijn als volgt: 1e regiment artillerie, staf te

Weltevreden, 1e afd. veld-artillerie te Weltevreden, 1e afdeeling berg-artillerie te Tjimahi, 1e afdeeling motor-artillerie te Weltevreden, 1e treinecompagnie te Weltevreden met een detachement te Tjimahi; 2e regiment artillerie: staf te Malang, 1e afdeeling veld-artillerie te Malang, 1e afdeeling berg-artillerie te Banjoebiroe, 1e afdeeling motorartillerie te Salatiga, 2e treinecompagnie te Soerakarta met detachementen te Semarang, Magelang en Malang; 1e batterij Houw. te Weltevreden; 2e batterij te Soekamiskin. Tot deze legering in haar geheel is het echter nooit gekomen, want reeds in 1924 werden de beide (verouderde) houwitserbatterijen, waarvan de 2e toen nog te Soerabaja was gelegerd, opgeheven, welke maatregel definitief werd bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie. Deze formatie bracht in de samenstelling der beide regimenten de volgende veranderingen: het 1e regiment werd samengesteld uit den staf te Weltevreden, de 1e afd. veld-artillerie à 3 batterijen à 3 stukken te Weltevreden, de 1e afd. berg-artillerie à 3 batterijen à 3 stukken te Tjimahi¹⁾, de 1e afdeeling motorartillerie à 4 batterijen à 3 stukken te Weltevreden en de 1e treinecompagnie; het 2e regiment, uit den staf te Malang, de 1e en 11e afdeeling berg-artillerie, onderscheidenlijk te Salatiga en te Malang, elk à 3 batterijen à 3 stukken en de 2e treinecompagnie. Aan de berg-artillerie werd dus een veel grootere plaats ingeruimd, terwijl de afdeelingen veld- en bergartillerie reeds in vredestijd de samenstelling (3 batterijen) kregen, welke zij bij mobilisatie behoefden; door indeeling van miliciens zal de vredesformatie der batterijen tot oorlogsformatie worden opgevoerd; het verminderen van het aantal stukken per batterij van 4 op 3 geschiedde uitsluitend uit bezuinigingsoverwegingen. Bij mobilisatie zal verder bij het 2e regiment een afdeeling motor-artillerie worden opgericht, grootendeels uit miliciens bestaande, voor welke afdeeling in vredestijd een kern van vrijwilligers is ingedeeld bij de motor-artillerie van het 1e regiment. Bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) werd de naam „motor-artillerie” gewijzigd in „houwitser-artillerie”, zulks in verband met de toekomstige vervanging van de lange vuurmonden van de afdeeling motor-artillerie door houwitsers van 10.5 e.M., waartoe reeds in 1925 was besloten en in verband waarmee bij Gouv. besluit van 16 December 1925 no. 7 de afdeeling motor-artillerie à 4 batterijen bij wijze van tijdelijken maatregel was omgevormd in een afdeeling houwitser-artillerie à 2 batterijen, welke wijziging definitief werd bij laatstgenoemd Kon. besluit. De afd. houwitser-artillerie (van het 1e regiment) vormt een beroepskern van 2 batterijen, waaruit bij mobilisatie door indeeling van miliciens de benodigde oorlogseenheden zullen worden gevormd. Het 1e regiment wordt gecommandeerd door een kolonel, het 2e door een luitenant-kolonel; doch op de begroting voor 1928 zijn gelden aangevraagd om ook den commandant van het 2e regiment den kolonelsrang te verleenen²⁾.

Ten vervolge op hetgeen op blz. 553 van Deel

¹⁾ Eerst in 1927 opgericht; tot dien tijd telde het 1e regiment 2 afdeelingen veld-artillerie.

²⁾ Is sedert reeds bij wijze van tijdelijken maatregel geschied.

II der Encyclopaedie is medegedeeld omtrent de vervanging van het reeds in 1917 als zoodanig afgeschafte, verouderde berggeschut door moderne snelvuurmonden, zij vermeldt, dat in 1921 opnieuw de vervaardiging van proefberggeschut werd opgedragen aan de firma's Vickers en de Bofors. Ook van de Fransche industrie kwamen aanbiedingen in, doch daarop werd niet ingegaan, teneinde de toen reeds bestaande 20-jarige vertraging in de verwapening der berg-artillerie niet nog langer te doen duren. De proefkanonnen van Vickers en van de Bofors kwamen in den loop van 1922 in Indië aan, alwaar zij aan een grondige beproeving werden onderworpen met het gevolg, dat in 1923 werd overgegaan tot bestelling van Bofors-bergkanonnen. Deze kwamen in den loop van 1926 in Indië aan en werden geleidelijk in dienst gesteld, achtereenvolgens bij de afdelingen bergartillerie te Salatiga, te Malang (1926) en te Tjimahi (1927).

Bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) werden de 2 treincompagnieën, die tot de regimenten artillerie behoorden, opgeheven (zie hierna onder „*Trein*”).

In 1921 werd voor de officieren, onderluitnants en het verdere met het pistool bewapende kader, zoomede voor de trompetters der bereden artillerie de bewapening met de lange sabel, die in 1912 was afgeschafte, weder ingevoerd. De europ. kanonniers zijn bewapend met de cav. karabijn M. 95, het overige personeel met het pistool M. 11.

De Stelling-Artillerie. De in 1915 bestaande vesting-artillerie — zie blz. 553, rechter kolom, van Deel II dezer Encyclopaedie — werd in verband met veranderde inzichten gedurende den wereldoorlog geleidelijk geheel omgevormd. Zoo werden met het materieel en met behulp van het personeel der toenmalige vesting-artillerie in 1916 te Bandoeng opgericht 2 batterijen, elk bestaande uit 3 kanonnen van 7.5 c.M. L/30 met autotractie; te Soemedang 2 batterijen van 7 c.M. L/28 V.S., bespannen met aan de hand geleide inheemsche paarden, en te Batavia een op dezelfde wijze bespannen sectie van 2 kanonnen van 7 c.M. L/28 k.t.l.; al deze organisaties dienden ter versterking van de artillerie van het veldleger. In 1917 werd het aantal batterijen van 7.5 c.M. L/30 met autotractie uitgebreid met één en alzoo gebracht op 3, terwijl in dat jaar en in 1918 werden opgericht 2 mobiele houwitserbatterijen, waarvan aanvankelijk één met paardentRACTIE, de andere met autotRACTIE (zie ook hiervoren onder „De Mobile Artillerie”). Zoo als reeds is vermeld onder „De Mobile Artillerie” werd bij de reorganisatie van het wapen der artillerie bij de Gouv. besluiten van 23 Augustus 1919 nos. 54 en 55 de vesting-artillerie gesplitst in „de mobiele vesting-artillerie” en „de kust- en stellingartillerie”; daar de mobiele vestingartillerie reeds besproken is onder De Mobile Artillerie, zal hieronder alleen een en ander omtrent de kust- en stelling-artillerie worden medegedeeld. Dit wapenonderdeel, bestemd voor het bezetten van de kustversterkingen en van de Pranger-stellingen, bestond ingevolge vorengenoemde Gouv. besluiten uit de schoolcompagnie, waarbij de kaderschool, de militiecompagnie, het depot der vesting-artillerie, waarbij de schietschool, en 3 kustcompagnieën. Bij Gouv. besluit van 7 Maart 1921 no. 7 werd

de 2e kustcompagnie te Weltevreden opgeheven en op 1 Januari 1923 onderging ook de kustcompagnie te Sabang hetzelfde lot.

Bij de in 1922 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756), werd de kust- en stelling-artillerie dan ook samengesteld uit den staf, de kustcompagnie (te Tjilatjap), de militiecompagnie (te Bandoeng), de depotcompagnie waarbij de schietschool (te Batoedjadar) en de schoolcompagnie waarbij de kaderschool (te Weltevreden). Het Gouv. besluit van 18 Februari 1923 no. 16 maakte een einde aan het bestaan der militiecompagnie, terwijl het de formatie der schoolcompagnie aanzienlijk verminderde en de samenstelling van de depotcompagnie wijzigde, voornamelijk inkromp. Deze inkrimpingen gingen gepaard met een grooter gebruik van eur. miliciens bij dit wapenonderdeel, die, na opheffing van de militiecompagnie te Bandoeng, zouden worden opgeleid bij de schoolcompagnie te Batoedjadar, doch omdat dit garnizoen zich minder voor deze opleiding eigende, voorloopig nog werden ingedeeld bij een tijdelijk detachement te Bandoeng, daarna bij de schoolcompagnie te Weltevreden.

De in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) doopte „de kust- en stelling-artillerie” om in „de stelling-artillerie” en reduceerde dit wapenonderdeel tot één compagnie stelling-artillerie te Weltevreden, welke vredes-samenstelling nauw verband houdt met de indeeling daarbij bij mobilisatie van een groot aantal eur. miliciens. De sergeant-majors, fouriers, peilers, waarnemers, telefonisten, hoornblazers enz. zijn bewapend met het pistool M. 11, het overige personeel met de karabijn M. 95 Art.

De dienst van het materieel der artillerie en van de artilleriewerkplaatsen was ingevolge de legerformatie van 1915 samengesteld uit: de directie van het materieel, het personeel van den artillerie-constructiewinkel, het personeel van de pyrotechnische werkplaats, het personeel van de geweermakerswerkplaatsen, het korps magazijnmeesters en het korps conducteurs. De in 1922 (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756) opnieuw vastgestelde legerformatie voegde hieraan toe het personeel van de projectiefabriek en het korps vuurwerkers.

Met betrekking tot de projectiefabriek zij het volgende medegedeeld. Ter bestudeering van het munitievraagstuk voor Indië in zijn vollen omvang, met het doel om ten deze minder afhankelijk te worden van den aanvoer van munitie e.g. de grondstoffen daarvoor uit Nederland, werd in 1917 een technische commissie in het leven geroepen, die o. m. had na te gaan in hoeverre het mogelijk was de in Indië aanwezige industriebedrijven aan het gestelde doel dienstbaar te maken. Een uitvloeisel van den arbeid dezer commissie, waarop hier overigens niet verder wordt ingegaan, was het voorstel tot oprichting van een projectiefabriek te Bandoeng, waarvoor bij de aanvullende begroting voor 1922 gelden werden toegestaan, terwijl het daarvoor benodigde personeel bij Gouv. besluit met ingang van 1 Januari 1922 tijdelijk boven de formatie werd gevoerd en bij het Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 756) daarin definitief werd opgenomen; de nieuw gebouwde fabriek

kon echter eerst in den loop van 1923 geheel in gebruik worden genomen.

Do vuurwerkers tot dusverre vermeld onder het personeel van de inrichtingen, waarbij zij werkzaam waren, werden in 1922 als een afzonderlijk korps in de legerformatie opgenomen. Hetzelfde geschiedde in 1925 (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) met het korps geweermakers en het korps artillerie-werklieden. Blijkens laatstbedoeld besluit omvat de dienst thans (1927): de directie van het materieel te Bandoeng (magazijnen van oorlog te Bandoeng, Tjimahi, Weltevreden, Djokjakarta, Soerabaja en Koetaradja), de artillerie-constructiewinkel te Bandoeng, de pyrotechnische werkplaats te Bandoeng, de projectiefabriek te Bandoeng, de werkplaatsen voor draagbare wapenen te Meester Cornelis (reeds lang geleden is in beginsel besloten tot overbrenging naar Bandoeng), het korps magazijnmeesters, het korps conducteurs, het korps vuurwerkers, het korps geweermakers en het korps artillerie-werklieden. De instructie voor den directeur van het materieel der artillerie is opgenomen in de alg. order voor het leger 1926 no. 8.

Voor wat betreft den artillerie-constructiewinkel wordt verwezen naar „CONSTRUCTIEWINKEL (ARTILLERIE)“.

Bij de ordon. van 31 October 1924 no. 50 (Ind. Stb. no. 493) werden de bepalingen voor de artillerie-inrichtingen, oorspronkelijk vastgesteld bij het Gouv. besluit van 30 Juli 1906 no. 31 (Ind. Stb. no. 358) en herzien bij Gouv. besluit van 3 Februari 1924 no. 56 (Ind. Stb. no. 41), nader herzien; ter zake wordt het volgende vermeld. De artillerie-inrichtingen zijn in de eerste plaats bestemd tot het voortbrengen, wijzigen en herstellen van materieel der artillerie — behalve buskruit — en verder voor dat van andere wapens en diensten; de pyrotechnische werkplaats in het bijzonder ten aanzien van ernstvuurwerken en wat daarbij behoort, ook ten behoeve van de zee-macht, terwijl daarbij ook de noodige onderzoekingen worden ingesteld nopens buskruit en aanverwante artikelen; de werkplaatsen voor draagbare wapenen in het bijzonder voor de herstelling van de in het centraal magazijn van wapening opgelegde draagbare wapenen. Aan de werkplaats voor draagbare wapenen is een school verbonden tot het opleiden van geweer- en lademakers en tot het bewaren van de eenvormigheid in de herstelling van de draagbare wapening en van de mitrailleurs; de geweermakers-ateliers dienen tot herstelling van de in de wapenmagazijnen opgelegde draagbare wapenen en die in gebruik bij het leger, de korpsen gewapende politie en de andere niet rechtstreeks tot het leger behorende militaire- zoowel als burgerkorpsen en als rechtspersoon erkende schietverenigingen, alsmede tot herstelling van snelvuurgeschut en van mitrailleurs. Voorzover dit in het belang van het bedrijf zal zijn, kunnen in de voornoemde inrichtingen ook werkzaamheden voor andere departementen van algemeen bestuur, voor instellingen van liefdadigheid, voor militaire sociëteiten en andere inrichtingen tot nut van het leger en voor particuliere instellingen en personen worden verricht.

Bij Gouv. besluit van 7 Augustus 1924 no. 26 (Ind. Stb. no. 362) werd het Gouv. besluit van 30 Juli 1906 no. 31 (Ind. Stb. no. 358), zooals dit

sedert herhaaldelijk is gewijzigd, ook van toepassing verklaard op de projectiefabriek.

De Genie is thans (1927) saamgesteld uit den staf, het bataljon genietroepen en de automobiel-compagnie. Tot den staf behooren, behalve het hoofdkantoor, de gewestelijke en plaatselijke geniedienst en de magazijndienst.

Voor wat betreft den gewestelijken geniedienst op Java wordt verwezen naar het daaromtrent medegedeelde onder *Territoriale indeeling* enz. hiervoren, waarbij nog wordt aangegeekend, dat onder de gewestelijke eerst-aanwezendschappen op Java ook ressorteeren: onder die der 1e Divisie Riouw, Palëmbang en Djambi en de Westerafdeeling van Bornëo; onder die der 2e Divisie de Zuider- en Oosterafdeeling van Bornëo, Celebes en Menado en Timor en Onderhoorigheden. In de buitengewesten zijn eerst-aanwezendschappen te Padang (ressort Sumatra's Westkust en Tapanoei) en te Koetaradja (ressort Atjeh en Onderhoorigheden en Sumatra's Oostkust). De alg. order voor het leger 1891 no. 65, zooals die gewijzigd werd bij de alg. order 1922 no. 63 behelst bepalingen omtrent het „Beheer van en toezicht op den gewestelijken en plaatselijken geniedienst“. Tot den gewestelijken en plaatselijken geniedienst behooren ook het korps architecten, opzichters en aspirant-opzichters, het korps geniewerklieden en het korps tekenaars. Een instructie voor de gewestelijke geniehoofden is opgenomen in de alg. order voor het leger 1926 no. 8.

De magazijndienst bestaat uit het korps magazijnmeesters en het korps conducteurs. Met ingang van 1 Januari 1925 (Gouv. besluit van 25 Augustus 1925 no. 3, Ind. Stb. no. 438) is het beheer van 's lands algemeene pakhuizen overgegaan op het departement van oorlog. Het rechtstreeksche toezicht op die pakhuizen wordt uitgeoefend door de gewestelijke geniechefs in de ressorten, waarin zich de pakhuizen bevinden, onder oppertoezicht, namens den Legercommandant, van den inspecteur der genie.

Het Bataljon genietroepen. Van de drie veldcompagnieën, welke het toenmalige „korps genietroepen“ in 1918 telde (zie blz. 554, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie), werd er een in 1921 wegens personeeltekort bij wijze van tijdelijken maatregel opgeheven, ter compensatie waarvan, te beginnen met de lichting 1901, van elke lichting 40 miliciens bij de pioniers zouden worden ingedeeld; tevens zouden bij het korps per lichting 10 miliciens worden ingedeeld als lijnleggers der telegraafafdeeling, voor welke functie te voren was gerekend op personeel van de korpsen Barisan op Madoora, dat daarvoor echter in de praktijk ongeschikt was gebleken. Ook de spoorwegafdeeling van de toenmalige spoorweg- en telegraafcompagnie, welke wegens personeelgebrek in de jaren 1917—1921 practisch alleen op papier bestond, werd sedert laatstgenoemd jaar weder op de been geholpon door inductie daarbij van miliciens. Bij de Gouv. besluiten van 25 April 1921 no. 17 en 25 Augustus 1921 no. 42 kwam bij het korps bij wijze van tijdelijken maatregel een „zoeklichtafdeeling“ tot stand. Bij de in 1922 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756) werd „het korps genietroepen“ omgedoopt in „het bataljon genietroepen“,

en werd hoogerbedoelde 3e veldcompagnie definitief uit de formatie geschrapt, de zoeklichtafdeeling daarin opgenomen, de spoorwegafdeeling opgeheven, aangezien in den vervolge het personeel der veldcompagnieën ook op het gebied van spoorwegwerken zou worden geoefend, en werden voorts alle technische afdeelingen van het bataljon vereenigd tot „de technische compagnie”. De samenstelling van de telegraafafdeeling van die compagnie werd in 1922 niet gewijzigd, in afwachting van het verslag van een in 1921 ingestelde „berichtenwisselingscommissie”, doch in 1923 werd de formatie dezer afdeeling uit een bezuinigingsoogpunt aanzienlijk ingekrompen. Het bataljon bestond in 1922 uit den staf, 2 veldcompagnieën, 1 technische compagnie en 1 depotcompagnie met kaderschool. Deze samenstelling onderging geen verandering bij de in 1925 (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) opnieuw vastgestelde legerformatie; bij het Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) werd bij den staf van het bataljon een detachement ingedeeld ten behoeve van het vervoer van de zoeklichtafdeeling. Uit de 2 veldcompagnieën kunnen bij mobilisatie door indeeling van miliciens 12 sectiën worden gevormd, waarvan er 4 bij elk der 2 divisiën zijn ingedeeld, terwijl 4 sectiën voor bijzondere doeleinden beschikbaar blijven; door de vermindering van het aantal vrijwilligers kon de depotcompagnie reeds in 1922 aanzienlijk worden ingekrompen. De technische compagnie bestaat uit de telegraafafdeeling, de radioafdeeling en de zoeklichtafdeeling. Op de begrooting voor 1928 zijn gelden aangevraagd voor uitbreiding van het bataljon genie-troepen met 2 sectiën. Een instructie voor den commandant van het bataljon is opgenomen in de alg. order voor het leger 1926 no. 8.

De Automobilecompagnie. Nadat reeds sedert eenige jaren militaire automobielbestuurders in het leger waren opgenomen, die eerst gedeeltelijk onder de intendance, gedeeltelijk onder de artillerie, daarna gedeeltelijk onder den generalen staf, gedeeltelijk onder de genie ressorteerden, werden, ten einde te geraken tot een goed werkenden automobiëldienst in het leger, in 1917 voorstellen ingediend tot oprichting van een tot het wapen der genie behorende automobielcompagnie, bestemd om de kern van ± 1.0 man te vormen voor de bij mobilisatie benodigde auto-treinafdeelingen. Een dusdanige compagnie werd met ingang van 1 October 1918 opgericht (Ind. Stb. 1918 no. 502); hare formatie werd ingekrompen bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925, no. 45, Ind. Stb. no. 277). De formatie dezer compagnie is geheel gebaseerd op de vredesbehoefte van het leger; de kern is gelegd te Bandoeng met detachementen te Weltevreden, Magelang en Soerabaja; doch het personeel is over ruim 20 garnizoenen verdeeld. De commandant der compagnie, wiens instructie laatstelijk werd vastgesteld bij de alg. order voor het leger 1926 no. 8, is tevens hoofd van den militairen autodienst en in deze qualiteit werkzaam op het Departement van Oorlog. De militaire bestuurders zijn allen van inheemschen landaard; zij, die zijn toegevoegd aan militaire rechthebbers op een automobiel (zie Bijbl. no. 1127), worden ingevolge artikel 2, punt 8, van het Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) boven

de formatie van de automobielcompagnie gevoerd. Het personeel is bewapend met de cavalerie-karabijn, welk wapen moet worden beschouwd als te behooren tot de uitrusting van den wagen. De alg. order voor het leger 1924 no. 30 regelt het gebruik van militaire automobielen en rijwielen.

Alhoewel met de automobielcompagnie niet in rechtstreeksch verband staande, dient op deze plaats een en ander te worden medegedeeld omtrent het gebruik in oorlogstijd van motorrijtuigen van particulieren. Bij de ordonn. van 21 December 1917 (Ind. Stb. no. 743) werd, ter vervanging van een bij ordonn. van 11 Januari 1913 (Ind. Stb. no. 29) vastgestelde gelijknamige regeling, vastgesteld een „Regeling voor de keuring en registratie van motorrijtuigen voor den krijgsveld”, welke regeling werd gewijzigd bij de ordonn. van 26 Maart 1919 en 26 Mei 1919 (Ind. Stb. nos. 154 en 250) en ingetrokken bij de ordonn. van 18 October 1920 (Ind. Stb. no. 758), welke ordonn. tevens een „Nieuwe regeling voor de registratie „van motorrijtuigen voor den krijgsveld” vaststelde; de keuring voor onderwerpelijk doel bleef derhalve voortaan achterwege en alleen de registratie bleef behouden. Laastbedoelde regeling werd bij ordonn. van 2 April 1925 no. 34 (Ind. Stb. no. 196) op hare beurt ingetrokken en vervangen door een „Regeling voor de registratie van vrachtautomobielen op Java en Madoera voor den krijgsveld”, waarbij, zooals de naam aangeeft, alleen nog voor vrachtauto's de registratie verplicht werd gesteld, zoodat het aan de registratie verbonden werk aanzienlijk verminderde; het aantal op Java en Madoera aanwezige personenautomobielen en motorrijwielen is veel grooter dan dat, hetwelk bij mobilisatie voor het leger gevorderd behoort te worden. Bij ordonn. van 15 Februari 1917 (Ind. Stb. no. 73) werd het z.g. „motorreglement” vastgesteld onder den naam „Regeling inzake het gebruik van motorrijtuigen op de openbare wegen en eenige daarmee verband houdende voorzieningen”.

De Luchtvaartafdeeling. Zie „LUCHTVAART.”

De Intendance. Dit dienstvak werd sedert 1917 — zie blz. 554, rechter kolom, van Deel II der Encyclopaedie — uitgebreid, met „de militaire wasscherij” te Tjimahi, die 15 Februari 1922 in bedrijf werd gesteld en bestemd is voor het reinigen en herstellen van hospitaalkleding en -fournituren van de garnizoenen en hospitalen op Java; deze inrichting werd definitief in de legerformatie opgenomen bij Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 756). Het dienstvak omvatte derhalve in 1922: het hoofdkantoor, den gewestelijken dienst, den dienst der magazijnen van kleding en uitrusting, de militaire bakkerij, de militaire wasscherij en het grasland, in welke samenstelling geen verandering kwam bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277). Wel werd in 1924 bij wijze van tijdelijken maatregel ingesteld de „directie van het materieel der intendance”, doch deze directie werd eerst bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) definitief in de legerformatie opgenomen; zij behoort organiek tot het hoofdkantoor der intendance, VIIe afdeeling B van het Dep. van Oorlog en beoogt de divisie-intendanten zooveel mogelijk te ontlasten van hunne beoemienis met het materieel.

Met ingang van 31 December 1925 is de hoofd-intendant opgetreden als hoofd van het op dien datum opgerichte „aanbestedingskantoor”, waarbij voor alle departementen van algemeen bestuur, met uitzondering van dat der marine, de aangelegenheden worden behandeld, welke betrekking hebben op de leveringen van levensmiddelen en het reinigen, verstellen enz. van ziekenkleeding en fournituren; de instructie voor den hoofdintendant als hoofd van dit kantoor is vastgesteld bij Gouv. besluit van 31 December 1925 no. 24 (Bijbl. no. 10955). Op de begrooting van 1928 zijn gelden uitgetrokken voor uitbreiding van de formatie van het dienstvak der intendance met 1 majoor der intendance, 1 commies en 1 klerk ten behoeve van vorenbedoeld aanbestedingskantoor en met 3 kapiteins en eenig magazijnspersoneel.

Voor wat betreft de ressorten der beide divisie-intendanten wordt verwezen naar *Territoriale indeeling*, enz., hiervoren, waarbij wordt aangegevend, dat er onderintendanten zijn te Bandoeng en te Soerabaja; in de buitengewesten, n.l. ter Sumatra's Westkust en Tapanoeli, in de Zuidoost, en Oosterafd. van Bornéo, in Celebes en Maado, in de Molukken en in Atjeh en Onderhoorigheden, staat aan het hoofd van den intendancedienst een „onderinspecteur der militaire administratie tevens fungerend intendant”.

De dienst der magazijnen van kleeding en uitrusting omvat het korps magazijnmeesters, het korps conducteurs, en de korpsen kleermakers en schoenmakers. Bij de begrooting voor 1928 is gerekend op de vereeniging van de werklieden bij de korpsen (kleer- en schoenmakers) en de korpsen kleermakers en schoenmakers der intendance tot één korps.

De Militaire Administratie. Bij Kon. besluit van 16 Augustus 1920 no. 41 (Ind. Stb. no. 701) werd voor den inspecteur, die tot dusver den rang van luitenant-kolonel had, ook den kolonelsrang bereikbaar gesteld, en bij Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 756) is de luitenant-kolonelsrang voor dit diensthoofd komen te vervallen.

Bij Kon. besluit van 20 Juni 1918 no. 44 (Ind. Stb. no. 502) werd aan het dienstvak toegevoegd de „opleidingscursus voor onderofficieren der militaire administratie”, welke instelling bij Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 756) werd omgevormd in den „Opleidingsleergang voor onderofficier der militaire administratie en voor sergeant-majoor (opperwachtmester)-administrateur bij de wapens”, zie terzake „ONDERWIJS, MILITAIR”. Het dienstvak beslaat dus thans (1927) uit het hoofdkantoor, den gewestelijken dienst, den dienst bij de korpsen, garnizoenen en ziekeninrichtingen en vorenbedoelde onderwijsinrichting. De werkring van de onderinspecteurs der militaire administratie is omschreven in de door het legerbestuur vastgestelde „Instructie voor de onderinspecteurs der militaire administratie”; zij treden op als hulp-ordonnateur van het Dep. van Oorlog. Voor wat betreft de standplaatsen enz. van de onderinspecteurs in de beide militaire afdelingen op Java wordt verwezen naar *Territoriale indeeling* enz. hiervoren. De buitengewesten zijn verdeeld over 4 inspecties, n.l. te Padang, te Koetaradja, te Bandjermasin en te Makassar.

De Militaire Geneeskundige Dienst. In 1917 werd de formatie van dezen dienst uitgebreid met het centraal militair geneeskundig laboratorium (Kon. besluit van 31 Mei 1917 no. 11, Ind. Stb. no. 389). Bij Kon. besluit van 16 Juni 1919 no. 91 (Ind. Stb. no. 447) werd in de formatie opgenomen het korps militaire paardenverplegers, doch dit korps en dat der militaire paardenartsen kwamen ten gevolge van de verheffing van den militair diergeneeskundigen dienst tot zelfstandig dienstvak (Kon. besluit van 19 Juni 1922 no. 71, Ind. Stb. no. 520) uit de formatie van den militair geneeskundigen dienst te vervallen. Bij de in 1922 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756) werd de formatie van den dienst uitgebreid met het korps conducteurs en het technische personeel (1 ingenieur en 3 vaklieden voor het onderhoud enz. van röntgenologische installaties enz.), welke beide onderdeelen wederom verdwenen bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277), wordende het technisch personeel ondergebracht bij „den hospitaaldienst” en de conducteurs bij „het algemeen magazijn van geneesmiddelen” (zie hierna). Laatstgenoemd Kon. besluit bepaalde den rang van den inspecteur van den dienst — tot dusver generaal-majoor — op „generaal-majoor of kolonel” met het doel „de gelegenheid te openen om den in rang van kolonel te benoemen titularis tot generaal-majoor te kunnen bevorderen”. Bij hetzelfde besluit werd de formatie van den militair geneeskundigen dienst uitgebreid met het „scheikundig laboratorium” en „het algemeen magazijn van geneesmiddelen”, welke instellingen tot dusver onderdeelen van de VIe Afd. van het Dep. van Oorlog hadden gevormd, en verdwenen bij het korps militaire apothekers de facultatieve kolonelsrang voor het hoofd van dit korps. Een vlieg-medische dienst is in wording (zie „LUCHTVAART” en Wetenschappelijk Jaarbericht 1925 van de Indische Krijgskundige Vereeniging blz. 218 e. v.). Thans (1927) behooren tot den militair geneeskundigen dienst het hoofdkantoor, het korps officieren van gezondheid, het korps militaire apothekers, het korps militaire apothekers-assistenten, de hospitaaldienst, het centraal militair geneeskundig laboratorium (sedert 1925 tijdelijk samengesmolten met het geneeskundig laboratorium van den burgerlijk geneeskundigen dienst), het scheikundig laboratorium en het algemeen magazijn van geneesmiddelen.

Het „Reglement voor den militairen geneeskundigen dienst in Nederlandsch-Indië” werd vastgesteld bij Gouv. besluit van 31 Maart 1909 no. 9 (Ind. Stb. no. 226), laatstelijk gewijzigd bij Gouv. besluit van 14 Juni 1927 no. 24 (Ind. Stb. no. 340) en opgenomen in de alg. order voor het leger 1909 no. 48, zooals die thans, na herhaalde wijzigingen, luidt. Een „Reglement op het geneeskundig onderzoek voor den kolonialen militairen dienst” is opgenomen in Ind. Stb. 1921 no. 654 en in de alg. order voor het leger 1921 no. 86; de alg. order voor het leger 1922 no. 4 handelt over de tandheelkundige behandeling in het leger. Voor wat betreft de regeling van den gewestelijk militairen geneeskundigen dienst op Java wordt verwezen naar *Territoriale indeeling* enz. hiervoren; in de buitengewesten zijn gewestelijke eerstaanwezelschappen te Makassar,

Koetaradja en Padang. Op de begrooting voor 1928 zijn gelden aangevraagd o. m. voor uitbreiding van het hoofdkantoor van den militair geneeskundigen dienst met een medisch ambtenaar voor de statistiek.

De Militair Diergeneeskundige Dienst. Zooals reeds is medegedeeld, werd dit dienstvak bij wijze van tijdelijken maatregel bij Gouv. besluit van 27 April 1920 no. 80 en definitief bij Kon. besluit van 19 Juni 1922 no. 71 (Ind. Stb. no. 520) afgescheiden van den militair geneeskundigen dienst en tot zelfstandig dienstvak verheven onder een dirigeerend paardenarts der 2e of 1e klasse (majoor of luitenant-kolonel); het bestond toen uit het korps militaire paardenartsen en het korps militaire paardenverplegers. Laatsbedoeld korps werd uit bezuinigingsoverwegingen bij Gouv. besluit van 18 Februari 1923 no. 16 bij wijze van tijdelijken maatregel opgeheven en vervangen door in de ziekenstallen tewerkgesteld personeel van de bereden wapens; doch het Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) deed het korps voortbestaan, zij het ook met een zeer beperkte formatie. nl. 8 man kader in plaats van 14 man kader en 55 minderen; de tewerkstelling in de ziekenstallen van minder personeel van de bereden wapens bleef gehandhaafd. In 1922 werd aan het hoofd van den militair diergeneeskundigen dienst opgedragen het toezicht op de hoefsmidschool te Tjimahi, dat vóór dien werd uitgeoefend door den inspecteur der cavalerie.

In verband met het tekort van verplegingspersoneel in oorlogstijd, werd door den Legeroormandant bij beschikking van 11 Febr. 1925 bepaald, dat dienstplichtigen, nl. voor den gewapenden dienst afgekeurde miliciens, bij den militair-diergeneeskundigen dienst zullen worden opgeleid tot militair oppasser-paardenverpleger; jaarlijks worden 8 miliciens, verdeeld in 2 ploegen, in opleiding genomen te Tjimahi en in de garnizoens-ziekenstallen. Gouv. besluit van 18 April 1905 no. 21 (Ind. Stb. no. 256), gewijzigd bij Gouv. besluit van 7 Juli 1913 no. 24 (Ind. Stb. no. 399), bevat „Voorschriften betreffende de waarneming van den militair veterinaire dienst door veeartsen van den burgerlijken veeartsenijkundigen dienst (gouvernementsveeartsen) en van den burgerlijken veeartsenijkundigen dienst door militaire paardenartsen”. De alg. order 1925 no. 16 behelst een „Regeling van de positie van de gegraduateerde europeesche militaire paardenverplegers”.

De Topographische Dienst. Zie „TOPOGRAPHISCHE DIENST”.

Het Dienstplicht en Reservepersoneel. Na de invoering van den militair dienstplicht in Indië — zie „MILITIE” op blz. 728 en 729 van Deel II der Encyclopaedie — werden de daarmede verbandhoudende werkzaamheden bij het Departement van Oorlog verricht door de 1e Afd., totdat bij Kon. besluit van 15 Maart 1920 no. 27 (Ind. Stb. no. 380) de Xe afd. van genoemd Departement (Dienstplicht- en reservepersoneel) werd opgericht en, als onderdeel van het leger, in de formatie werd opgenomen „het dienstplichtpersoneel”. Dit laatste telde toen slechts 2 dienstplichtcommissarissen (te Bandoeng en te Soerakarta) en 2 burgerlijke ambtenaren, werkzaam op de kantoren van eerstgenoemde functionarissen. Bij Kon. besluit van 4 April 1921 no. 36 (Ind. Stb. no. 283) werd het legeronderdeel „dienst-

plichtpersoneel” uitgebreid tot „het dienstplicht- en reservepersoneel” en de Xe afd. van het Dep. van Oorlog omgedoopt in „het hoofdbureau van het dienstplicht- en reservepersoneel”, onderdeel van „het dienstplicht- en reservepersoneel”; het andere onderdeel werd gevormd door „den gewestelijke dienst”, terwijl er toe bleven behoren de beide dienstplichtcommissarissen en de hun toegevoegde burgerlijke ambtenaren.

Het hoofdbureau onder een kolonel, aan wien toegevoegd een kapitein-adjudant, was verdeeld in twee onderafdeelingen „militie” en „landstorm”, elk onder een majoor of luitenant-kolonel dan wel burgerambtenaar, bijgestaan door 2 kapiteins; de gewestelijke dienst bestond uit: een luitenant-kolonel of burgerambtenaar, onderinspecteur voor den landstorm in West-Java, Billiton en de Westerafdeeling van Bornéo, een idem in Oost-Java, een idem in Sumatra, Riouw en Bangka, en een in de overige buitengewesten: aan elk der onderinspecteurs in West- en Oost-Java werden twee kapiteins, aan elk der andere onderinspecteurs werd één kapitein toegevoegd.

Deze organisatie werd bestendig bij de in 1922 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756) met dien verstande, dat de kapitein-adjudant van den kolonel-inspecteur kwam te vervallen. De in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) deed de verdeling van het hoofdkantoor in 2 onderafdeelingen vervallen en stelde dit samen uit een kolonel of luitenant-kolonel dan wel gepensionneerd of gewezen officier, inspecteur, een luitenant-kolonel of majoor dan wel gepensionneerd of gewezen officier, een burgerlijk ambtenaar 1e of 2e klasse en 3 commiezen; ook de gewestelijke dienst werd ingekrompen, zoodat deze nu bestond uit 2 luitenant-kolonels of majoors dan wel gepensionneerde of gewezen officieren, onderinspecteurs van den landstorm onderscheidenlijk in West-Java, Billiton en de Westerafdeeling van Bornéo, en in Oost-Java, aan elk waarvan toegevoegd een kapitein dan wel gepensionneerd of gewezen officier.

Bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) kwam voor den inspecteur de rang van kolonel te vervallen en werd voor den tweeden officier van het hoofdkantoor de rang van kapitein ingesteld. Ter vermindering van het overcompleet bij het officierskorps werden in 1925 de beide dienstplichtcommissarissen en de burgerlijke ambtenaren op hunne kantoren voorloopig vervangen door actief dienende officieren. Zie ook „MILITIE”.

De Permanente Militaire Spoorwegcommissie. In de samenstelling dezer commissie — zie blz. 556, rechter kolom van Deel II der Encyclopaedie — kwamen in den loop der jaren enkele wijzigingen. Zoo werd bij Gouv. besluit van 17 Juni 1916 no. 44 bij wijze van tijdelijken maatregel bepaald, dat de secretaris ook kapitein van den generalen staf kan zijn, welke wijziging definitief werd bij het Kon. besluit van 7 April 1919 no. 33 (Ind. Stb. no. 256). Thans (1927) telt de commissie, behalve den voorzitter en den secretaris, als leden: het hoofd van den dienst der staatsspoor- en tramwegen, e.g. de leden van het bestuur van dien dienst, het hoofd van den dienst van het toezicht op de spoor- en tramwegen, een hoofdofficier en een kapitein van den generalen staf. Aan

de commissie kunnen in werkelijken dienst zijnde hoofd- of subalterne officieren dan wel reserve- of gepensioneerde hoofd- of subalterne officieren (reserve- of gepensioneerde officieren ten hoogste ten getale van 3), alsmede spoorwegdeskundigen als buitengewone leden worden toegevoegd. Een nieuwe „instructie voor de permanente militaire spoorwegcommissie” werd vastgesteld bij Gouv. besluit van 4 Januari 1922 no. 95 (Jav. courant no. 4).

De *Gymnastiek- en Sportschool* werd in de legerformatie opgenomen bij Kon. besluit van 16 Augustus 1920 no. 41 (Ind. Stb. no. 701), doch toen voorloopig niet opgericht, omdat 's lands financiën niet toelieten tot de stichting van de noodige gebouwen over te gaan en geene reeds bestaande gebouwen beschikbaar gesteld konden worden. De oprichting geschiedde eerst in 1923, toen deschool tijdelijk kon worden ondergebracht in de gebouwen van de Jaarbeurs te Bandoeng, van waar zij in 1925 overging naar het kampement, vroeger geoccupeerd door de militiecompagnie der artillerie, die bij Gouv. besluit van 18 Februari 1923 no. 16 was opgeheven. De school staat onder een kapitein of ritmeester, terwijl het vaste personeel bestaat uit 2 luitenants, 3 adjudanten-onderofficier, sergeant-majors (opperwachtmeesters) of eur. sergeanten (wachtmeesters) dan wel burgerlijke beambten-instructeurs, 1 eur. sergeant, niet- eur. sergeant 1e klasse, eur. brigadier of niet- eur. korporaal der infanterie en 3 niet- eur. infanteristen 1e klasse of fuseliers. Bij beschikking van den Legercommandant van 10 April 1924 werd de inspecteur der cavalerie tevens belast met de functie van inspecteur van de gymnastiek- en sportschool doch deze trad op 14 Augustus 1925 als zoodanig af, toen, in verband met de oprichting van het kantoor voor geestelijke en lichamelijke ontwikkeling en ontspanning bij de 1e afd. van het Departement van Oorlog, het hoofd van dat kantoor inspecteur van de school werd. Bij de school worden gediplomeerde gymnastiekonderwijzers opgeleid in een cursus die 1½ jaar duurt (in 1924 leverde zij er 56 af); ook worden halfjaarlijksche leergangen gehouden, waar officieren en onderofficiëren voor hulpgymnastiekonderwijzer worden opgeleid. De gediplomeerde onderwijzers zijn als zoodanig niet alloen voor het leger werkzaam, doch dienen, indien zij bij de korpsen gemist kunnen worden, ook lessen te geven aan de kweek- en normaalscholen voor onderwijzers, terwijl te Bandoeng door de meergeworderde leerlingen van de sportschool tevens gymnastiekonderwijs wordt gegeven aan alle scholen ter plaatse. Ten einde ook de onderwijzers bij het lager onderwijs in de gelegenheid te stellen zooveel mogelijk van de opleiding aan de gymnastiek- en sportschool te profiteren, werd in 1926 bepaald, dat de militieplichtigen onder hen gedurende 4 maanden van den tijd, dien zij voor eerste oefening onder de wapenen moeten komen, aldaar gedetacheerd zullen worden; deze maatregel werd echter in 1927 reeds weder ingetrokken, omdat de sterkte der militie niet veroorloofde dienstplichtigen op te leiden voor nevendoeleinden. De halfjaarlijksche cursussen aan de school zijn ook opgesteld voor het personeel van de gewapende politie en voor officieren en onderofficiëren van de marine.

De alg. order voor het leger 1920 no. 52 behelst eene „Regeling voor de deelneming aan sport- en

andere wedstrijden door militairen van het leger, onverschillig van welken rang, stand of landaard”.

Het Korps Ambtenaren onderging sedert 1918 — zie blz. 556 van Deel II der Encyclopaedie — onophoudelijk wijzigingen en bestaat blijkens het Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) uit alle burgerlijke ambtenaren, vermeld in de formatie van de verschillende wapens, diensten, inrichtingen enz., en uit ten hoogste 56 eerste commiezen en commiezen, die door den Legercommandant naar behoefte over de onderscheidene militaire kantoren worden verdeeld.

Het Korps Schrijvers en de Stafschrijvers. Het korps militaire schrijvers, dat in 1917 — zie blz. 556, rechter kolom, van Deel II der Encyclopaedie — bestond uit bepaalde aantallen schrijvers van verschillende militaire rangen, werd in 1922 (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756) samengesteld uit 643 adjudanten-onderofficier, sergeant-majors, sergeanten 1e klasse, sergeanten 2e klasse of soldaten 1e klasse-schrijvers, die door den Legercommandant naar behoefte over de verschillende wapens en diensten worden verdeeld. Bij de in 1925 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) werden de stafschrijvers, die tot dusver in de formaties van de verschillende wapens waren begrepen, ten getale van 91 in de legerformatie vereenigd met het korps schrijvers onder den bovenvermelden naam. Blijkens laatstgenoemd Kon. besluit telde het korps schrijvers 628 militaire schrijvers dan wel adjunct-commiezen of klerken, burgerlijke ambtenaren (de vroegere burgerlijke schrijvers 1e, 2e, 3e en 4e klasse, die ter vervanging van ontbrekende militaire schrijvers op de militaire kantoren konden worden werkzaam gesteld). Het Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) stelt het aantal militaire schrijvers op 378 of minder, dat der adjunct-commiezen of klerken op 250 of meer. Van de militaire schrijvers kan ten hoogste het $\frac{1}{15}$ gedeelte den rang bekleeden van adjudant-onderofficier, het $\frac{1}{3}$ gedeelte dien van sergeant-majoor en het $\frac{7}{15}$ gedeelte dien van eur. sergeant of niet eur. sergeant 2e klasse; de overigen zijn eur. brigadier, niet- eur. korporaal dan wel eur. of niet- eur. soldaat 1e klasse, met dien verstande dat, wanneer het aantal militaire schrijvers in de hoogere rangen niet in deze verhoudingsgetallen aanwezig is, de in die rangen ontbrekende schrijvers kunnen worden vervangen door militaire schrijvers van lagere rang. De klerken zijn verdeeld in 2 klassen. De militaire schrijvers, de adjunct-commiezen en de klerken worden door den Legercommandant naar behoefte over de verschillende wapens en diensten verdeeld. De 91 tot de wapens behorende stafschrijvers kunnen de rangen bekleeden van adjudant-onderofficier, sergeant-majoor (opperwachtmeester), fourier, eur. brigadier, niet- eur. korporaal dan wel eur. of niet- eur. soldaat 1e klasse; zij volgen de bevordering van de militaire schrijvers, met dien verstande dat de fouriers worden gerekend als eur. sergeanten of niet- eur. sergeanten 2e klasse. Bijbl. no. 11035 behelst „bepalingen betreffende klerken en adjunct-commiezen op de kantoren van het leger”; de alg. order voor het leger 1926 no. 1 „bepalingen betreffende het korps schrijvers” en „bepalingen betreffende de stafschrijvers”.

Het Korps Stafmuzikanten. De samenstelling van dit korps — zie blz. 556, rechterkolom van Deel II dezer Encyclopaedie — werd bij Kon. besluit van 30 Maart 1918 no. 16 (Ind. Stb. no. 264) in dier voege gewijzigd, dat voor ten hoogste 6 stafmuzikanten de rang van sergeant-majoor werd ingevoerd, terwijl aan de overigen de rang van sergeant werd toegekend; de leerlingen-stafmuzikant waren korporaal. Bij de in 1922 (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756) opnieuw vastgestelde legerformatie verviel de onderscheiding in stafmuzikanten 1e, 2e en 3e klasse en werd het korps samengesteld uit den kapelmeester, den onder-kapelmeester, 29 adjudant-onderofficieren, sergeant-majors of sergeanten 1e klasse-stafmuzikanten en brigadiers of korporaal 1e klasse leerlingen-stafmuzikant. Tevens werd aan den Legercommandant de bevoegdheid toegekend om aan den onderkapelmeester, evenals zulks reeds ten aanzien van den kapelmeester was bepaald, den titulair rang van onderluitenant te verleenen. Bij de in 1925 (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) opnieuw vastgestelde legerformatie werd het aantal stafmuzikanten rangsgewijze bepaald, zoodat het korps thans (1927) bestaat uit den kapelmeester, den onderkapelmeester, beiden adjudant-onderofficier, 7 adjudant-onderofficieren, 6 sergeant-majors en 8 eur. sergeanten-stafmuzikanten en 8 eur. brigadiers, leerlingen-stafmuzikant 1e of 2e klasse. Tevens werd bepaald, dat door den Gouverneur-Generaal aan den kapelmeester den titulair rang van tweeden luitenant en door den Legercommandant aan den hulpkapelmeester dien van onderluitenant kan worden verleend. Bij het korps kunnen ter beproeving of ter opleiding tot muzikant een door den Legercommandant te bepalen aantal militairen worden ingedeeld. In 1925 werd door den Legercommandant een commissie van advies ingesteld, bestaande uit 3 leden, burgers of officieren, die den directeur der stafmuziek (den plaatselijken commandant de Weltevreden), ook ongevraagd, raad zal hebben te verstrekken in zake zuiver muzikale aangelegenheden, de stafmuziek betreffende. Het sedert herhaaldelijk gewijzigde „Reglement voor het korps stafmuzikanten” is opgenomen in de alg. order voor het leger 1876 no. 42. „Over de (overige) muziekkorpsen (van het leger) en hunne samenstelling” handelt de alg. order voor het leger, 1926 no. 12. II.

De Militaire School. Zie „ONDERWIJS (MILITAIR)”.

De Hoefsmidschool — zie blz. 556, rechter kolom, van Deel II der Encyclopaedie — ging in 1922 over van Salatiga naar Tjimahi; de directeur is een militair paardenarts der 1e of 2e klasse, het overige personeel bestond in 1922 (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756) uit 2 adjudant-onderofficieren- of opperwachtmeesters-hoefsmeden onderwijzers, en in 1925 (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) uit 1 adjudant-onderofficier- en 1 opperwachtmeester-hoefsmid, afkomstig van de cavalerie of de artillerie, voorts uit een door den Legercommandant te bepalen aantal leerlingen, minderen van de cavalerie, artillerie en infanterie (mitrailleur- en geweermitsrailleurpaarden). „Het reglement voor de hoefsmidschool” is opgenomen in de alg. order voor het leger 1923 no. 9, waarin ook bepalingen voorkomen betreffende den eur-

sus voor officieren in hoefbeslag, het herhalings-onderwijs voor hoefsmeden, de jaarlijksche wedstrijden voor hoefsmeden en het beslaan van dienstrijpaarden door militaire hoefsmeden.

Het Remonte Depot. Zie „REMONTE”.

De Militaire Arrest- en Provoosthuizen. De krijgsraad te Batavia — zie blz. 557, linker kolom van Deel II der Encyclopaedie — ging in 1925 over naar Tjimahi en in verband daarmee ook het provoosthuis. De ordonn. van 25 Jan. 1923 (Ind. Stb. no. 47) wijzigde het rechtsgebied van den krijgsraad te Batavia in dier voege, dat daarbij behandeld zouden worden alle militaire strafzaken in de (nieuwe) 1e mil. afdeling, in de residentieën Lampoengsche districten, Benkoelen en Bangka en Onderhoorigheden, in de militaire commandementen Riouw, Palembang en Djambi en de Westerafdeling van Bornéo alsmede in de assistent-residentie Billiton; het rechtsgebied van den krijgsraad te Magelang omvatte de (nieuwe) 2e militaire afdeling op Java, het militaire commandement van de Zuider- en Oosterafdeling van Bornéo alsmede de residentie Bali en Lombok. Laatsbedoelde ordonn. werd vervangen door de nagenoeg gelijklopende van 11 Juni 1924 (Ind. Stb. no. 272), terwijl de ordonn. van 12 Mei 1925 (Ind. Stb. no. 216) den hooger reeds genoemden overgang van den krijgsraad te Batavia naar Tjimahi regelde. Het rechtsgebied van den krijgsraad te Koetaradja werd uitgebreid met het gouvernement van Sumatra's Oostkust (ordonn. van 9 Juni 1915, Ind. Stb. no. 397); in de rechtsgebieden van de overige krijgsvelden te Padang, Makassar en Amboina kwam geen verandering.

Het kader van de militaire strafgevangenis tevens huis van detentie telt volgens het Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) 1 kapitein-directeur, 1 onderluitenant, 1 adjudant-onderofficier en 2 sergeant-majors en voorts een van het aantal veroordeelden afhankelijk aantal eur. sergeanten of brigadiers. „Het reglement voor de militaire strafgevangenis” is opgenomen in de alg. order voor het leger 1915 no. 1. Sedert 1924 zijn in de militaire strafgevangenis opgenomen een aantal inl. burgerveroordeelden, die op het grasland te Tjimahi zijn te werk gesteld. In de indeeling van provoostgewel-digen en stokkeknachts bij de militaire provoosthuizen is geen verandering gekomen.

Het Instituut van Legerpredikanten en -aalmoezeniers werd in de legerformatie opgenomen bij het Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) en bestaat uit 2 predikanten en 2 aalmoezeniers met den rang van majoor; voorts behoorren tot het instituut de inheemsche leeraars, die onder den titel van „legerpandita” voor de geestelijke verzorging van de niet-eur. christen militairen zijn aangewezen en wier aantal binnen de grenzen der begroeting naar behoefte wordt geregeld.

Omtrent „de Trein”, welk legeronderdeel bij het Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416), definitief uit de legerformatie verdween, wordt, ten gevolge van het voorkomende op de blz. 555 en 556 van Deel II der Encyclopaedie, volledigheidshalve het volgende vermeld. Van de beide treincompagnieën ging de 1e in 1923 over van Meester Cornelis naar Weltevreden. Bij de invoering van het regiments- en divisieverband (Kon. besluit van 11 Juli 1922 no. 53, Ind. Stb.

no. 545) werd ook de trein gereorganiseerd en samengesteld uit: 1°. den trein op Java, bestaande uit de twee reeds aanwezige compagnieën, waarvan een bij elk regiment mobiele artillerie en 2°. den transporttrein in Atjeh en Onderhoorigheden. De in 1925 (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) vastgestelde legerformatie liet de samenstelling van den trein ongewijzigd, verminderde alleen de sterkte van den transporttrein in Atjeh en Onderhoorigheden met eenig kader, eenige minderen en 24 treinpaarden. De ontwikkeling van het motorwezen enerzijds en de mogelijk gebleken versoering van de troepentreinen anderzijds, deed de behoefte aan karenen- en paardentransport bij het leger aanmerkelijk minder worden, tengevolge waarvan het legerbestuur in 1925—'26, het handhaven van een treinorganisatie in de vredesamenstelling van het leger met meer noodig achtte. De opheffing van den trein, bij wijze van tijdelijken maatregel bij Gouv. besluit van 21 Maart 1926 no. 19 en definitief bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416), was hiervan het gevolg, waarmede uiteraard ook verviel de functie van inspecteur van dit legeronderdeel, tot dusver uitgeoefend door den inspecteur der artillerie. De transporttrein in Atjeh bleef bestaan, doch werd een deel van een der garnizoensbataljons van het commandement; de treinafdeling ten behoeve van de zoeklichtafdeeling van het bataljon genietroepen, tot dusver een afzonderlijk onderdeel van den trein, werd een deel van den staf van dat bataljon, terwijl ten slotte de staf van het 2e regiment artillerie werd uitgebreid ten behoeve van de opleiding van personeel van de korpsen barisan en van het legioen van Mangkoe Negârâ tot treingeleiders (zie hierna). In den productieven arbeid, welken de trein in vredetijd verrichtte, wordt thans voorzien deels door de automobielcompagnie, deels door inhuur van transportmiddelen.

De opheffing van de vredesorganisatie van den trein sluit het gebruik van voertuigen door paarden getrokken in oorlogstijd echter niet uit, zoodat treingeleiders bij mobilisatie noodig blijven. Zooda's reeds is medegedeeld op blz. 556, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie, werd in 1917 een begin gemaakt met de vervanging van dwangarbeiders als geleiders van treinvoertuigen bij mobilisatie door personeel van de korpsen barisan op Madoera en van het legioen van Mangkoe Negârâ; allereerst zou die vervanging plaats hebben bij de gevechtstreinen van het veldleger, waartoe de formatie van de vorengenoemde buiten het leger staande korpsen bij Gouv. besluit van 30 Januari 1917 no. 23 met \pm 700 man werd uitgebreid; dit personeel werd na zijn africhting als infanterist in \pm 2 maanden bij een der treincompagnieën tot treinsoldaat opgeleid. Toen besloten werd om ook bij de bagagetreinen van het veldleger de dwangarbeiders als geleiders te vervangen door barisans en legioenaars, werden de korpsen barisan en het legioen van Mangkoe Negârâ bij Gouv. besluit van 16 Maart 1921 no. 31 andermaal uitgebreid, doch als gevolg van de noodzakelijkheid om op de legeruitgaven te bezuinigen, werden in 1922 voorstellen aanhangig gemaakt om die uitbreiding ongedaan te maken. Zie ook: „BARISAN. Korpsen Barisan van Madoera” en „LEGIOEN VAN MANGKOE NEGÂRÂ”.

Met betrekking tot den zgn. „algemeenen trein” van het veldleger — in tegenstelling met den „troepentrein”, bestaande uit „gevechts- en „bagagetrein” — zij volledigheidshalve nog het volgende medegedeeld. In 1919 werd ingesteld een commissie tot herziening van het trein- en étappe-wezen; voor wat betreft de voorstellen dezer commissie en de daarop genomen beslissingen wordt verwezen naar het Wetenschappelijk Jaarbericht 1920 van de Indische Krugskundige Vereeniging, blz. 261 e. v., en naar het Ind. Militair Tijdschrift 1919 blz. 382 e. v.: alleen zij vermeld, dat als gevolg van die beslissingen een organisatie voor een étappe-dienst in het leven werd geroepen en de organieke automobieltreinen van de toenmalige brigades van het veldleger, behoorende tot den zg. „algemeenen trein” kwamen te vervallen; van de karenafdelingen van dien trein bleef alleen een klein gedeelte gehandhaafd voor het onmiddellijk achter de troepen medevoeren van een deel der artilleriemunitie en springmiddelen voor brugvermelingen. De uitvoering van de aangenomen beginselen werd opgedragen aan den voorzitter der toenmalige reglementen-commissie, die in 1921 een „Ontwerp regeling voor den dienst van aan- en afvoer” ontwierp, dat in de praetijk niet in alle opzichten voldeed en daarom werd vervangen door een „Leidraad voor het étappe- en verkeerswezen ten behoeve van het leger”. De beginselen, waarop de zg. „dienst van aan- en afvoer” berust zijn uiteengezet in het Indisch Militair Tijdschrift 1921, 6e en 7e aflevering; de 12e aflevering bevat een critiek daarop.

Legerreserve. De op blz. 557, linker kolom, van Deel II dezer Encyclopaedie genoemde, bij de ordonn. in Ind. Stb. 1902 no. 390 vastgestelde „Voorloopige regeling betreffende de oprichting en het beheer van een legerreserve in Indië” werd overbodig door de afkondiging in Ind. Stb. 1918 no. 774, van het Kon. besluit van 8 Mei 1918 no. 45, waarbij was vastgesteld eene „Regeling voor het reserve-personeel van het leger in Ned. Indië”, zie artikel 50 der regeling. De algehele opheffing van eerstbedoelde legerreserve werd geregeld bij de ordonn. van 10 September 1919 (Ind. Stb. no. 610), waarbij de ordonn. in Ind. Stb. 1902 no. 390 met ingang van een bepaalden datum werd ingetrokken. De „Inlandsche reserve” waarvan eveneens op blz. 557, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie gewag werd gemaakt, is nimmer opgericht geworden. Van de op dezelfde bladzijde, rechter kolom, vermelde overige reserveformaties werden het vrijwillig automobielkorps en het vrijwillig motorberichrijderskorps, waarvoor bij de ordonnantie onderscheidenlijk van 15 Maart 1918 (Ind. Stb. no. 135), gewijzigd bij die van 28 November 1918 (Ind. Stb. no. 800) en van 21 October 1918 (Ind. Stb. no. 717) nieuwe regelingen waren vastgesteld, bij ordonn. van 7 Juli 1921 (Ind. Stb. no. 408) opgeheven; alle leden, wier verbintenis nog niet was afgelopen, werden van die verbintenis ontheven. De diensten van het vrijwillig automobielkorps waren geleidelijk overgenomen door de automobielcompagnie; in de behoefte aan motorberichrijders werd voorzien door opleiding van miliciens (10 per licting) eerst bij de afdeeling ordonnanswielrijders, later bij de compagnie wielrijders. De korpsen reserve-telegrafisten, reserve-telefonisten en re-

serve-lijnleggers bij het toenmalige korps genie-troepen werden opgeheven bij de ordonn. van 13 Augustus 1919 (Ind. Stb. no. 505). Voor wat betreft de op blz. 557, rechter kolom, van Deel II ook genoemde schutterijen, vrijwilligerskorpsen, korpsen barisau van Madoera en het legioen van Mangkoe Negara wordt verwezen naar de desbetreffende, gelijknamige artikelen.

De op de meergenoemde blz. 557, rechter kolom, aangekondigde nieuwe regeling van het reservevraagstuk voor het leger kwam tot stand bij het hooger reeds genoemde Kon. besluit van 8 Mei 1918 no. 45 (Ind. Stb. no. 774), waarbij werd vastgesteld een „Regeling voor het reservepersoneel van het leger in Nederlandsch-Indië”; doch eerder reeds, nl. in Ind. Stb. 1918 no. 548, was afgekondigd de ordonn. van 30 Juli 1918, waarbij werd vastgesteld eene „Voorloopige regeling van het reserve-kader in Ned.-Indië”, welke ten doel had bij wijze van proef de gelegenheid te openen voor opleiding tot reserve-officier. Deze proef is totaal mislukt; tot heden heeft zich nog niemand tot dienstneming als kaderreservist aangemeld, hetgeen ook geen verwondering kan baren; de algemeene en persoonlijke dienstplicht met gelijktijdige aanvaarding van het begrip „kaderplicht” — zie „MILITIE” — maakte toch de instelling van het in Nederland reeds geruime tijd bestaande „reservekader” in Indië overbodig; immers het Dienstplichtbesluit liet alle ruimte voor de aanwijzing voor kaderopleiding van zóoveel dienstplichtigen als noodig werd geacht; men hoopte evenwel, dat het instituut van het reservekader er toe zou bijdragen om den kaderplicht, die uiteraard op de meer ontwikkelde onder de dienstplichtigen rust, te verzachten, dragelijker te maken, eerstens door de opleiding over eenige jaren te verdeelen, en voorts door de mogelijkheid van toetreding op jeugdiger leeftijd dan den dienstplichtigen. In die hoop is men evenwel teleurgesteld. Het reservekader is ook opengesteld voor Inlanders, die aan bepaalde eischen van ontwikkeling voldoen; doch ook van dezen landaard heeft zich nog niemand voor dienstneming aangemeld.

Voor wat betreft de reeds meermalen genoemde „Regeling van het reservepersoneel van het leger in Nederlandsch-Indië” (Ind. Stb. no. 1918 774) wordt verwezen naar het boekwerkje: „De Regeling voor het reserve-personeel van het leger in Nederlandsch-Indië met toelichtingen” door H. Bakker, Alg. Landsdrukkerij, 's-Gravenhage, 1918. Die regeling werd gewijzigd bij Kon. besluit van 1 Mei 1920 no. 36 (Ind. Stb. no. 545), waarbij o. m. voor het reserve-personeel de rangen van „kornet” en „vaandrig”, „aspirant-kornet” en „aspirant-vaandrig” werden ingevoerd. Ter uitvoering van de regeling werd bij de ordonn. van 10 September 1919 (Ind. Stb. no. 609) vastgesteld de zg. „reserveordonnantie”, welke achtereenvolgens werd gewijzigd bij de ordonnantiën van 21 April 1920 (Ind. Stb. no. 313), 18 September 1920 (Ind. Stb. no. 691) (eedsaflegging), 25 Januari 1921 (Ind. Stb. no. 59), 11 April 1921 (Ind. Stb. no. 219) en 11 November 1921 (Ind. Stb. no. 669) en aangevuld bij de ordonn. van 30 Augustus 1920 (Ind. Stb. no. 633), waarbij regelingen werden getroffen nopens de bevordering van Nederlandsche reserve-officiëren, die in Indië als zoodanig worden benoemd.

Ter vervanging van de regeling van Ind. Stb.

1918 no. 774, werd bij Kon. besluit van 2 Juli 1923 (Ind. Stb. no. 518) een nieuwe „Regeling voor het reserve-personeel van het leger in Nederlandsch-Indië” vastgesteld, waarvan wel de voornaamste nieuwe bepaling is, dat het reserve-personeel voorloopig alleen zal bestaan uit „reserve-officiëren”, zoodat „het reserve-personeel beneden den rang van officier” kwam te vervallen. Deze nieuwe regeling werd gewijzigd bij Kon. besluit van 22 Maart 1926 (Ind. Stb. no. 255), waarbij o. m. ook bij den topographischen dienst de functie van reserve-officier werd geschapen. Ter uitvoering van het Kon. besluit, waarbij deze nieuwe regeling werd vastgesteld, werd bij de ordonn. van 28 Maart 1924 (Ind. Stb. no. 137) in het leven geroepen eene „Reserve-regeling voor het leger in Nederlandsch-Indië”, terwijl bij Gouv. besluit van dienzelfden datum no. 39 (Ind. Stb. no. 138) de noodige modellen, behoorende bij die reserve-regeling werden vastgesteld; de reserve-regeling werd aangevuld bij de ordonn. van 9 December 1924 (Ind. Stb. no. 562). Voor wat betreft „reserve-officiëren” wordt nog verwezen naar *Aanvulling officieren* hieronder.

Aanvulling officieren. Evenals in het gelijknamige onderdeel van het artikel „LEGER”, op blz. 557, rechter kolom, van Deel II der Encyclopaedie, wordt voor wat betreft de wijze van aanvulling van de officierskorpsen van de vier wapens en van het dienstvak der militaire administratie in de eerste plaats verwezen naar het ter zake vermelde in „ONDERWIJS (MILITAIR)”. Met betrekking tot de detacheringen van officieren van het Nederlandsche leger zij het volgende medegedeeld. Aan een verzoek van de „Vereeniging van verlof-officiëren der Nederlandsche land- en zeemacht” in het begin van 1918 om reserve-officiëren, die bij demobilisatie van het leger buiten betrekking zouden raken, te detacheren bij het Indische leger, werd voldaan, niet het minst in verband met het toen reeds bestaande incompleet aan officieren. Dit incompleet bedroeg in 1918 reeds 49, bereikte in 1920 zijn maximum nl. 142, om terug te loopen tot 127 in 1921. Om in dit te kort zooveel mogelijk te voorzien werden de 4e compagnieën der veldbataljons geleidelijk vervangen door militiecompagnieën, waarvan het aantal beroepsofficieren slechts één bedroeg en later tot nul werd gereduceerd; verder werd bij Gouv. besluit van 8 November 1920 no. 61 bepaald, dat gepensioneerde officieren konden worden benoemd in bepaalde commissiën ter vervanging van actief dienende officieren, welke beslissing bij Gouv. besluit van 31 December 1921 no. 32 weder werd ingetrokken; ook op onderwijsgebied — zie „ONDERWIJS (MILITAIR)” — werden maatregelen getroffen om den toeloop tot het officierskorps te bevorderen, terwijl eindelijk bij Gouv. besluit van 11 September 1921 no. 20 onder nadere Koninklijke goedkeuring de legerformatie werd uitgebreid met zóoveel adjudant-onderofficiëren of sergeant-majors-instructeurs als het aantal aan de sterkte der infanterie ontbrekende luitenanten en onderluitenanten bedroeg. Bij Kon. besluit van 27 Januari 1919 no. 16 (Ind. Stb. no. 196) werd vastgesteld eene „Regeling betreffende de detachering van verlof-officiëren van het leger in Nederland bij dat in Nederlandsch Indië”, welke regeling achtereenvolgens gewijzigd werd bij de Kon. besluiten van 18 October 1919 no. 24

(Ind. Stb. 1920 no. 27), 25 Februari 1921 no. 79 (Ind. Stb. no. 67), 20 December 1921 no. 49 (Ind. Stb. 1922 no. 120) en 8 Augustus 1923 no. 102 (Ind. Stb. no. 507). In de jaren 1919 t/m 1922 werden 286 officieren van het Nederlandsche leger bij het Indische voor den tijd van ten hoogste drie jaren gedetacheerd; van de 90 in 1919 gedetacheerde reserve-luitenants keerde een 20-tal bij het eindigen van den detacheringstermijn in 1922 naar Nederland terug, een 5-tal verliet in Indië het leger, terwijl van de overigen, wier detacheringstermijn in 1922 eindigde, de detachering op hun verzoek werd verlengd of tot ten hoogste 5 jaren of voor onbepaalde tijd doch niet langer dan voor 5 jaren. De Gouverneur-Generaal werd tot die verlenging gemachtigd.

Door de detachering van reserve- en ook van een aantal beroepsofficieren van het Ned. leger, zoomede door terugkeer van een abnormaal groot aantal verlofgangers, trad na 1922 in het dreigend incompleet aan officieren een merkbare verbetering in, terwijl verwacht kon worden, dat door een in uitzicht gestelden overgang van een aantal Nederlandsche reserve-officieren naar het vaste korps officieren, bedoelde verbetering een permanent karakter zou krijgen. In Januari 1921 werden de eischen bekend, waaraan reserve-officieren voor bedoelden overgang zouden hebben te voldoen, eischen waaraan niet velen zouden kunnen voldoen, zoodat hierdoor heel wat pennen in beweging werden gebracht. Het gevolg is geweest, dat einde 1921 andere eischen gesteld werden en bij Kon. besluit van 11 Mei 1922 no. 34 (Ind. Stb. no. 508) een „regeling van den overgang van reserve-officieren naar het korps beroepsofficieren van het Indische leger” tot stand kwam. Gouv. besluit van 4 April 1923 no. 3 (Jav. Courant no. 29) bepaalde voorts, dat voor den overgang van de bij het Indische leger gedetacheerde reserve-officieren van het Nederlandsche leger, behoorende tot het wapen der infanterie en dat der artillerie, naar het korps beroepsofficieren der infanterie van het Ned.-Indische leger, het volgen van een aanvullingscursus tot beroeps-officier verplicht was, tenzij vroeger een volledige opleiding tot beroeps-officier met gunstigen uitslag was doorlopen. Bedoelde cursus, waarvan het leerplan de volledige militaire studien, zooals deze aan de cadetten der infanterie op de Kon. Mil. Academie worden onderwezen, omvatte, ving begin Juli 1923 aan te Bandoeng en daaraan werd deelgenomen door een 20-tal daartoe aangewezen reserve-luitenants. In 1924 gingen 17 reserve-luitenants na het volgen van den aanvullingscursus over naar het korps beroepsofficieren der infanterie, terwijl bovendien 1 reserve-luitenant (gewezen beroeps-officier van het Nederlandsche leger) kon overgaan zonder dien cursus te hebben gevolgd.

Door de getroffen maatregelen, terugkeer van verlofgangers, maar vooral door de vele en aanzienlijke inkrimpingen van de legerformatie, was ultimo 1922 het tekort aan officieren veranderd in een groot overcompleet, zoodanig, dat toen allerlei middelen mbesten worden beraamd om officieren te doen afvloeien. Maatregelen werden getroffen om de gedetacheerde beroeps- en reserve-officieren van het Nederlandsche leger binnen den detacheringstermijn van hunne detachering te onthoopen, voorzover zij niet voor overgang naar het korps beroepsofficieren in aanmerking

kwamen (Ind. Stb. 1923 no. 39). Voorts werden bij Kon. besluit van 10 November 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 592) — met tijdelijke afwijking van de regeling van de bevordering enz. (Ind. Stb. 1910 no. 592) en van het reglement op het toekennen van pensioenen enz. (Ind. Stb. 1920 no. 65) — eenige maatregelen getroffen ten einde zoo spoedig mogelijk aan het groote overcompleet van kapiteins bij het wapen der infanterie een einde te maken. Niettegenstaande het overcompleet aan officieren achte de Regeering zich moreel verplicht om in het belang van de talrijke in Indië nog aanwezige reserve-officieren nog 20 hunner voor overgang bij het vaste korps aan te wijzen en te hinnen behoefte op 1 Juli 1924 te Bandoeng een nieuwen aanvullingscursus te openen, welke begon met 21 leerlingen, van wie in den loop van 1924 er één afviel.

Opleiding van dienstplichtigen tot reserve-officier heeft in Indië nog slechts plaats gehad bij de mobiele artillerie, waarbij in 1925 een viertal miliciens tot reserve-2e luitenant werden gevormd. Bij de algemeene order voor het leger 1926 no. 16 is een regeling vastgesteld voor de opleiding van reserve-luitenants tot reserve-kapitein. Voor „reserve-officier-vliegenier” zie „LUCHTVAART, MILITAIRE”. Het korps reserve-officieren, dat in October 1925 ± 900 leden telde, wordt aangevuld door benoeming als zoodanig van dienstplichtigen, die in den officiersrang zijn ingelijfd, in opleiding tot officier zijn opgenomen, tot officier worden bevorderd, als officier het leger verlaten, of als onderluitenant het leger verlaten en aan nader bepaalde eischen voldoen en van niet-dienstplichtige Nederlandsche onderdanen, die zulks verzoeken, uiteraard onder voorbehoud van lichamelijke geschiktheid (zie artikel 8 der Reserveregeling in Ind. Stb. 1924 no. 37).

Einde 1926 waren bij de infanterie 653 reserve-officieren, bij de cavalerie 6, bij de artillerie 162, bij de genie 70, bij de luchtvaartafdeeling 6, bij de intendance 3, bij de militaire administratie 22, bij den militair geneeskundigen dienst 58 reserve-officieren van gezondheid en 9 reserve-militaire apothekers en bij den militair diergeneeskundigen dienst 6 reserve-militaire paardenartsen. In 1926 werden eenige gepensioneerde hoofdofficieren tot het aangaan van een vrijwillige verbintenis als reserve-officier toegelaten, teneinde eenige functien bij den landstorm te kunnen doen vervullen.

Het wapen der infanterie telt thans nog 3 in Indië opgeleide inlandsche officieren, die niet hebben kunnen voldoen aan het aanvullingsexamen bedoeld in Ind. Stb. 1916 no. 194, ter verkrijging van algeheele gelijkstelling met hunne eur. ranggenooten — zie „ONDERWIJS (MILITAIRE)”. De positie dezer officieren werd nader geregeld bij Kon. besluit van 7 April 1925 no. 36 (Ind. Stb. no. 274). Bij Kon. besluit van 25 October 1922 no. 45 (Bijbl. no. 10242) werden regelen vastgesteld, naar welke eervol ontslagen officieren van het Ned.-Indische leger opnieuw tot officier kunnen worden benoemd. De regeling van de bevordering, het ontslag enz. van eur. officieren (Ind. Stb. 1910 no. 592) — zie blz. 558, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie — zooals die sedert is gewijzigd, onderging nadere wijzigingen bij de Kon. besluiten van 31 Januari 1924 no. 53 (Ind. Stb. no. 128) en van 27 Augustus 1925 no. 41 (Ind. Stb. no. 573); de wijzigingen bij eerstbedoeld besluit hielden hoofdzakelijk ver-

band met de reorganisatie van den topographischen dienst (Ind. Stb. 1924 no. 265), ten einde teemoet te komen aan de bezwaren, welke de officieren van dien dienst in het bijzonder bij hunne bevordering ondervonden.

In de wijze van aanvulling van het dienstvak van den generalen staf is sedert 1917 geen wijziging gekomen, wel echter in die van het dienstvak der intendance: door de wijziging, die bij Kon. besluit van 9 November 1917 no. 49 (Ind. Stb. 1918 no. 65) was gebracht in de hooger genoemde regeling in Ind. Stb. 1910 no. 592 — zie blz. 518, voorlaatste lid van de linker kolom van Deel II der Encyclopaedie — kwamen zij die in den kapiteinsrang, dus zonder bevordering, bij het dienstvak der intendance werden geplaatst, onder aan de ranglijst, m. a. w. zij werden gepasseerd door hen, die in den rang van luitenant met bevordering tot kapitein vóór dien waren overgegaan; dit bezwaar is ondervangen door het Kon. besluit van 13 October 1920 no. 115 (Ind. Stb. 1921 no. 63), waarbij het 7e lid van artikel 7 der regeling werd gewijzigd als volgt: „Ten opzichte van officieren, die tengevolge van een al of niet met bevordering gepaard gaande overplaatsing bij de intendance, in een andere ranglijst moeten worden vermeld, wordt de plaats in de ranglijst in het besluit der overplaatsing aangegeven naar de beginselen, neergelegd in het 4e, 5e en 6e lid van dit artikel, met dien verstande evenwel, dat de overgeplaatste in rangorde wordt geplaatst boven degenen, die, voorheen jonger in rang, inmiddels tot kapitein der intendance zijn beoemd.”

De gunstiger bepalingen betreffende de bevordering voor officieren van gezondheid, militaire apothekers en militaire paardenartsen (Ind. Stb. 1910 no. 592) bleven bestaan; die betreffend de pensionneering (Ind. Stb. 1908 no. 288 en pensioenreglement 1920) echter komen niet meer voor in het „reglement op het verlenen van dienstdienstpensionen en onderstanden van de europeesche en de op gelijken voet behandelde officieren van het Ned.-Ind. leger”, vastgesteld bij Kon. besluit van 2 December 1926 no. 30 (Ind. Stb. no. 551). De opleiding tot officier van gezondheid is thans (1927) geregeld bij Kon. besluit van 26 April 1926 no. 16 en de op grond daarvan door den Minister van Koloniën bij beschikkingen van 1 Mei 1926 en 12 April 1927 nos. 19 en 4 vastgestelde „regeling betreffende de aanneming van studenten in de geneeskunde ter opleiding tot officier van gezondheid bij het Nederlandsch-Indische leger”¹⁾. Bij Kon. besluit van 25 October 1922 no. 45 (Bijbl. no. 10242) zijn nieuwe regelen vastgesteld, naar welke tijdelijke officieren van den militair geneeskundigen dienst bij het vaste korps kunnen overgaan. De opleiding tot militair apotheker is thans geregeld bij Kon. besluit van 29 April 1918, zooals dat luidt ingevolge Kon. besluit van 20 Juni 1923 no. 34 en de op grond daarvan door den Minister van Koloniën bij beschikkingen van 26 Juli 1922, 25 Mei 1923 en 12 April 1927 no. 18, 6 en 4 vastgestelde „regeling betreffende de aanneming van jongelieden ter opleiding voor de betrekking van militair apotheker bij het leger in Nederlandsch-Indië”¹⁾. De voorwaarden voor de tijdelijke aan-

stelling van uitheemsche apothekers tot militair apotheker zijn vervat in Bijbl. no. 3848. Alhoewel nog van kracht zijn het Kon. besluit van 5 November 1870 Lt. Apz. no. 6/1558 (Ind. Stb. 1871 no. 9) en de beschikking van den Minister van Koloniën van 13 Juli 1875 Lt. C. no. 37 (Bijbl. no. 3254), betreffende de opleiding voor den militairen veterinaire dienst in Nederlandsch-Indië, vinden deze sedert lang geen toepassing meer, wijl de toeloop van veeartsen voldoende is om in de behoefte aan militaire paardenartsen in Indië te voorzien; behalve de gewone uitzendingskosten, worden aan als militair paardenarts uit te zenden personen geene vergoedingen uitgekeerd.

Aanvulling Mindren. Europeanen. Het in 1915 bestaande groote incompleet aan Europeanen in het leger — zie blz. 560, rechter kolom, van Deel II der Encyclopaedie — nam in de daarop volgende jaren nog steeds toe en bedroeg einde 1916, 1917 en 1918 resp. 3663, 3737 en 4410 man, gedeeltelijk ook als gevolg van het niet meer gebruik maken van buitenlandse krachten. Was men er bij de infanterie reeds toe overgegaan om wegens het te kort aan Europeanen dien landaard bij de veldbataljons voor een aanzienlijk deel te vervangen door Amboineezen — zie blz. 560, laatste lid linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie — in 1917 (Gouv. besluit van 6 Maart 1917 no. 30) werden, met het doel om toch in ieder geval zooveel mogelijk eur. fuseliers op Java beschikbaar te houden, de eur. fuseliers van de 5 compagnieën der veldbataljons, die tijdelijk bij de garnizoensbataljons van de Westerafdeeling van Bornéo, van de Zuider- en Oosterafdeeling van Bornéo en van Timor en Onderhoorigheden, boven de formatie werden gevoerd, door Amboineezen vervangen, waardoor 225 eur. fuseliers voor Java beschikbaar kwamen. Ook bij de andere wapens moest men er toe overgaan de ontbrekende Europeanen te vervangen door personeel van anderen landaard; het eerst werden daarmede proeven genomen bij het wapen der artillerie; bij Gouv. besluit van 16 Mei 1917 no. 11 werd nl. bij wijze van proef de formatie der toenmalige bereden-artillerie met 80 en de formatie der toenmalige vesting-artillerie met 150 amboineesche militairen uitgebreid tegen gelijktijdige inkrimping met dezelfde aantallen eur. militairen. Bij de cavalerie — van welk wapen de gevechtswaarde ernstig dreigde achteruit te gaan door gebrek aan Europeanen — werd in 1918 een proef genomen om de ontbrekende Europeanen te vervangen door Amboineezen en Menadoneezen, door van elk dezer beide landaarden 25 man in opleiding te nemen; toen hierbij bleek, dat van Amboineezen geen goede cavaleristen waren te maken, van de Menadoneezen wel, werd bij Gouv. besluit van 14 Januari 1919 no. 22 de formatie van het wapen tijdelijk uitgebreid met ten hoogste 100 Menadoneesche militairen tegen gelijktijdige inkrimping met ten hoogste 50 Europeesche en 50 Inlandsche. In het tekort aan Europeanen bij de genietroepen — einde 1919 157 man — werd gedeeltelijk voorzien door een overcompleet aan Inlanders. Ter besparing op het eur. element werd er voorts naar gestreefd om ook noncombatanten-functies, welke tot dusver alleen voor Europeanen openstonden, ook open te stellen voor Inlanders, die aan bepaalde cischen voldoen; zoo werd bij Gouv.

¹⁾ Deze regelingen zijn verkrijgbaar bij de 8ste afdeling van het Dep. van Koloniën.

besluit van 16 April 1917 no. 35 de legerformatie tijdelijk uitgebreid met 5 inl. sergeanten-majors der militaire administratie, bij Gouv. besluit van 12 November 1917 no. 63 met 10 inl. sergeanten-, korporaal- of geniewerklieden 1e, 2e of 3e klasse; ook bij de korpsen bakkers, conducteurs, geweer-makers en stafschryvers deed het niet-eur. element zijn intrede ter vervanging van het eur. (Gouv. besluit van 10 Juli 1920 no. 53).

In 1919 kon uit de debatten in den Volksraad bij de behandeling van de voorstellen der bezoldigingscommissie (zie hierna aan den voet van den staaf, aan het einde van dit artikel) en van die betreffende de invoering van een inheemsche militie (zie „MILITIE”) de gevolgtrekking worden gemaakt, dat het legerbestuur van de uitzending uit Nederland van eur. personeel niet veel meer verwachtte en daarom voornemens was de werving aldaar van personeel beneden den rang van onderofficier, behoudens voor enkele categorieën van personen, stop te zetten, waarmede natuurlijk gepaard moest gaan een opleiding in Nederland voor verschillende groepen van onderofficieren. Zoo werd bij Kon. besluit van 4 Juni 1919 no. 274 (Bijbl. no. 9297) bij de Koloniale Reserve te Nijmegen de gelegenheid opengesteld om als aspirant-onderofficier dienst te nemen bij het leger in Ned.-Indië en werden bij genoemd korps cursussen opgericht in den geest van dien voor aspirant-onderofficieren te Magelang; zie „ONDERWIJS (MILITAIR)” en „KOLONIALE RESERVE”.

Aan vorenbedoeld voornemen om geen militairen beneden den rang van onderofficier uit Europa te doen uitkomen, kon echter in 1920 nog geen gevolg worden gegeven, daar het gebrek aan eur. kader beneden den rang van officier steeds nijpender werd en daarom geen enkele bron van kaderaanvulling mocht worden afgesloten, dus ook niet de kadervorming uit eur. vrijwilligers in Indië; in verband hiermede behoorde de toevloed van vrijwilligers uit Europa zoo groot mogelijk te zijn en werd de werving van ongegradueerden dan ook voorshands niet stopgezet; alleen werden de eischen voor dienstneming verzwaaard, zoodat een belangrijk grooter percentage der uitgezonden dan tot dusver voor kaderopleiding in aanmerking kon komen. Daarnaast echter werd de opleiding in Nederland van tal van kadergroepen met kracht ter hand genomen; het vraagstuk betreffende de aanvulling van het eur. element en de kadervorming werd in studie genomen door een door den Minister van Koloniën in 1920 benoemde commissie tot reorganisatie van de Koloniale Reserve, welke voorstellen er toe leidden, dat de Koloniale Reserve in hoofdzaak als bestemming kreeg vorming en uitzending van kader, zonder evenwel de werving van ongegradueerden geheel te sluiten (zie „KOLONIALE RESERVE”). Vermelding verdient nog dat in verband met het tekort aan eur. onderofficieren, besloten werd bij wijze van proef niet-eur. sergeanten (wachtmeesters) de plaats van eur. ranggenooten te doen innemen; een desbetreffende regeling werd vastgesteld bij Kon. besluit van 29 Mei 1917 no. 92 (Ind. Stb. no. 695) en gewijzigd bij Kon. besluit van 4 December 1919 no. 58 (Ind. Stb. 1920 no. 18). Door vrijwel dezelfde omstandigheden als boven ten aanzien van officieren is vermeld in *Aanvulling officieren* en ook doordien aan den oproep aan onderofficieren van het

Nederlandsche leger om bij het Indische over te gaan of daarbij te worden gedetacheerd zooveel gevolg werd gegeven (zij werden uitgezonden na gedurende 6 maanden bij de Koloniale Reserve bekend te zijn gemaakt met de Indische dienstvoorschriften) ontstond in 1922 in den sergeantsrang een belangrijk overcompleet; ook in andere rangen beneden dien van officier kwam een te veel of was een zoodanig aantal titularen¹⁾ beschikbaar, dat, wat de infanterie betreft, besloten moest worden geen leerlingen toe te laten tot den len cursus 1923 van de kaderschool te Tjimahi en tot dien te Magelang slechts aspiranten voor den rang van sergeant-majoor-instructeur; zulks mede op grond van de toen nog te verwachten inkrimpingen bij de nieuwe legerformatie van 1925. Tengevolge van formatie-inkrimping voornamelijk, telde ook de cavalerie spoedig een overcompleet aan kader, zoodat ook bij dat wapen de opleiding aan de kaderschool tijdelijk werd gestaakt tot 1 November 1924, toen weer een cursus werd geopend voor de rangen van fourier, eur. wachtmeester, niet-eur. wachtmeester 2e Klasse en korporaal. In verband met het bestaande overcompleet in den onderluitantsrang bij de infanterie werd in 1924 de cursus tot opleiding voor het examen van onderluitenant, zie „ONDERWIJS (MILITAIR)” stopgezet. De kaderopleiding bij de Koloniale Reserve te Nijmegen werd einde 1924 tijdelijk en in Februari 1926 definitief opgeheven; in stede daarvan werd ook bij de Koloniale Reserve het instituut van aanbevolen militairen in het leven geroepen; zie hiervoor „KOLONIALE RESERVE”.

De koloniale werving in Nederland is thans geregeld bij Kon. besluit van 3 Augustus 1921 no. 132, o. m. opgenomen in de alg. order voor het leger 1924, no. 9, waaruit hier het volgende wordt aangehaald. Met de zorg voor aanneming en uitzending van het personeel beneden den rang van onderluitenant is uitsluitend de commandant van de Koloniale Reserve te Nijmegen belast. Tot een dienstverbintenis worden als regel alleen Nederlanders toegelaten en als uitzondering, doch alleen krachtens machtiging van den Minister van Koloniën, ook vreemdelingen; de toegelatenen verbinden zich om gedurende 3 of 5 jaren en zoo noodig ook in Europa en West-Indië te dienen. Bij de Koloniale Reserve heeft de opleiding plaats tot brigadier-titular der infanterie, waartoe alleen worden toegelaten zij, die voldoen aan nader omschreven eischen voor een verbintenis als aanbevolen-militair; de als zoodanig aangenomenen worden, voor wat de infanterie betreft, in den rang van korporaal-titular, voor wat de andere wapens en diensten betreft als soldaat uitgezonden (zie „KOLONIALE RESERVE”). Zonder voorafgaande opleiding bij de Koloniale Reserve kunnen personen in den rang van onderofficier tot een verbintenis als militair-apothekers-assistent, stafmuzikant, automobielhersteller, telegrafist en radiotelegrafist worden uitgezonden. Uitzending als ongegradueerde e.q. bri-

¹⁾ Bij Gouv. besluit van 22 Februari 1923 no. 49 (Ind. Stb. no. 90) werd een regeling vastgesteld van de positie der sergeanten-, wachtmeesters-, fouriers-, brigadiers- en korporaal-titular bij de verschillende wapens op den trein van het leger; gewijzigd bij Ind. Stb. 1924, no. 432.

gadier is slechts mogelijk bij een verbintenis bij een der troepenkorpsen en den hospitaaldienst. Bij het Indische leger kunnen in hunnen rang of laatstelijk bekleeden rang overgaan onderofficieren van de Ned. landmacht en gewezen onderofficiëren zoowel van het Indische- als van het Nederlandsche leger en van het korps mariniers en bij uitzondering kader of gewezen kader beneden dien rang van de Nederlandsche landmacht: mede kunnen overgaan ongegraderden van de troepenkorpsen en van den hospitaaldienst van het Nederlandsche leger. Gewezen beroeps- en dienstplichtige onderofficieren worden niet tot een verbintenis toegelaten, wanneer zij langer dan 2 jaren de gelederen hebben verlaten. Militairen van het Nederlandsche leger, zoowel vrijwillig dienende als militieplichtige, kunnen voor een detachering naar Ned.-Indië in aanmerking komen: dienstplichtige echter alleen wanneer zij onder de wapenen zijn of de eerste oefening hebben volbracht. Sedert 1926 echter is de detachering gesloten. Militairen beneden den rang van onderluitenant genieten bij de verbintenis een premie en een tegemoetkoming voor eerste uitrusting, en wel bij verbintenis als aanbevolen militair voor den tijd van 3 jaren f 300; zij die zich in den onderofficiërsrang verbinden, ontvangen een tegemoetkoming voor eerste uitrusting ten bedrage van f 500 à f 1200, afhankelijk van de maandelijksche aanvangsbezoldiging in Indië, welk bedrag met 50 % wordt verhoogd voor gehuwden, die vergezeld van hunne echtgenooten naar Indië vertrekken. Brigadiërs en soldaten ontvangen bij 1e verbintenis voor 5, 4 en 3 jaren respectievelijk f 400, f 300 en f 200. Bij een herverbintenis ontvangen onderofficiëren voor elk jaar der herverbintenis f 37.50, brigadiërs en soldaten f 25. Bij detachering voor 3 tot 5 jaren voor de 1e maal ontvangen de onderofficiëren een tegemoetkoming voor eerste uitrusting als hooger aangegeven, de brigadiërs en soldaten voor 5, 4 en 3 jaren, respectievelijk f 400, f 300 en f 200. Over detachering van militairen van het Nederlandsche leger bij het Indische handelt de alg. order voor het leger 1925 no. 21.

Voor *Aanulling Minderen, Europeanen* zie ook „KOLONIALE RESERVE” en „ONDERWIJS (MILITAIR)”.

De werving in Indië voor wat betreft Europeanen, bleef sedert 1918 onbeperkt opgesteld. Het op blz. 561, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie bedoelde Gouv. besluit van 17 Juli 1905 no. 28, betreffende het aangaan van een voorloopige verbintenis door in Indië geboren Europeanen, bleef tot en met 1924 van kracht, doch had geen resultaat; slechts 3 personen gingen in den loop der jaren die verbintenis aan. De niet-eur. werving was in 1917, 1918 en 1919 onbeperkt opgesteld voor gepasporteerden en voor zoons van actief dienende militairen; in 1917, en 1918 tevens voor Javanen, Soendanezen, Madoerezen, Timoreezen en beperkt voor Amboineezen. In 1918 werden, voorloopig bij wijze van proef, Inlanders van atjéhschen landaard tot een dienstverbintenis bij het leger toegelaten op dezelfde voorwaarden als de Javanen. Ter bevestiging van de werving onder de Bataks werd bij Gouv. besluit van 29 October 1917 no. 41 bij wijze van tijdelijken maatregel bepaald, dat aan hen dezelfde handgelden zouden worden uitbetaald als aan de Timoreezen, terwijl ook de aan-

brenggelden gelijk zouden zijn. Het Gouv. besluit van 7 April 1917 no. 23 (Jav. Cour. no. 36) bepaalde bij wijze van tijdelijken maatregel, dat voor dienstneming als hospitaalsoldaat alleen zouden worden aangenomen Inlanders van eenige ontwikkeling. In 1918 werd besloten tot voorloopige invoering van dactyloscopie voor alle zich voor dienstneming bij het leger aanmeldende Inlanders op Java. In 1919 was de niet-europeesche werving onbeperkt opgesteld voor Soendanezen, Madoerezen, Timoreezen, Atjehers en Bataks en beperkt voor Amboineezen en Javanen. In 1920 moest de niet-europeesche werving aanzienlijk worden beperkt en wel, voor wat Java betreft, tot 70 Inlanders (niet-Amboineezen) per maand, voor Menadoneezen tot 15 per maand en voor Amboineezen eveneens tot 15 per maand. De werving van niet-Europeanen in de buitengewesten (uitgezonderd gewezen militairen en zoons van in werkelijken dienst zijnde militairen) werd in 1920 gesloten voor Sumatra's Westkust, Riouw, Palembang en Djambi, Westerafdeeling van Boraëo en Zuider- en Oosterafdeeling van Boraëo; de werving van Bataks werd sedert 1 April 1920 beperkt tot 3 per maand, die van Boegineezen en Timoreezen bleef onbeperkt open, echter met zeer gering resultaat.

Vorenbedoelde beperking bleef gehandhaafd tot 1924, met dien verstande evenwel, dat in 1922 de niet-europeesche werving voor het wapen der artillerie tijdelijk — tot 1923 — onbeperkt moest worden opgesteld, in verband met het groote incompleet bij dat wapen en dat in 1923 de werving van Atjehers tijdelijk onbeperkt werd opgesteld. In 1924 werd, in verband met het groote incompleet aan ongegraderden bij het wapen der infanterie, de werving van het niet-europeesche element weder onbeperkt opgesteld. Sedert 1925 mogen geen Bataks meer worden aangenomen. Bij de algemeene order voor het leger 1921 no. 39 werd bepaald, dat alleen personen mogen worden aangenomen, van welken landaard ook, omtrent wie de overtuiging en de indruk worden verkregen, dat zij voldoende verstandelijken aanleg hebben om bij geregeld bezoek van de korpschool te leeren lezen, schrijven en rekenen.

Het op blz. 561, rechter kolom, en blz. 502, linker kolom, van Deel II der Encyclopaedie genoemde Gouv. besluit van 16 Juli 1905 no. 13, dat opgenomen is in Bijbl. no. 6209 en waarbij de werving in Indië geregeld was, werd sedert herhaaldelijk gewijzigd, o. m. bij Gouv. besluit van 27 December 1912 no. 69 (Bijbl. no. 7728) en ingetrokken bij Gouv. besluit van 23 November 1925 no. 13 (Bijbl. no. 10920), waarbij tevens een nieuwe „regeling van de werving in Nederlandsch-Indië” werd vastgesteld, waarin de Legercommandant wijzigingen kan aanbrengen, voorzover daaraan geen geldelijke gevolgen zijn verbonden. De nieuwe regeling is met „nadere bepalingen van den Legercommandant omtrent het aangaan van (her)verbintenissen bij het Nederlandsch-Indisch leger” opgenomen in de alg. order voor het leger 1925 no. 22. Uit deze regeling zij hier het volgende aangeteekend. De dienstneming bij het Indische leger geschiedt geheel vrijwillig; kunstgrepen van welken aard ook, om personen tot dienstneming te verlokken, zijn verboden. Den Hoofden van gewestelijk bestuur wordt opgedragen in het belang der werving naar hun

beste vermogen mede te werken en daartoe o. a. aan de regeling de meest mogelijke openbaarheid te geven of te doen geven. Op plaatsen waar een garnizoen ligt, wordt bovendien aan daartoe geschikte niet-eur. onderofficieren gelegenheid gegeven tot werving ook buiten het rayon. Waar geen garnizoen ligt, worden de detachementscommandanten der gewapende politie of andere geschikte personen met de werving belast, door en onder toezicht van de Hoofden van gewestelijk bestuur of van door dezen aan te wijzen ambtenaren. Amboineesche, menadoneesche, madoereesche en timoreesche onderofficieren of soldaten kunnen in het belang der werving voor 4 of 6 maanden naar hunne negorijen worden gezonden onder genot van vrij transport e.q. ook voeding gedurende de heen- en terugreis en van soldij gedurende den verloftijd.

Europeanen, die te voren niet als militair hebben gediend, worden in Indië tot een verbintenis als soldaat als regel alleen toegelaten, wanneer zij ongehuwd zijn en aan door den Legercommandant te stellen eischen van algemeene ontwikkeling voldoen; deze Europeanen — met uitzondering van hen, die al dadelijk de geschiktheid voor een bijzondere betrekking bezitten — worden aangenomen als aanbevolen militair met een tijdelijk verband voor 3 jaren en uitsluitend voor den dienst in Ned.-Indië, ten einde opgeleid te worden voor een eur. kaderbetrekking of voor een speciale betrekking. Zij, die bij indiensttreding reeds voldoen aan de aan Europeanen voor een bijzondere betrekking gestelde eischen, kunnen al dadelijk tot een vaste verbintenis worden toegelaten. Niet-eur. jongelieden, die te voren niet als militair hebben gediend en voldoen aan door den Legercommandant te stellen eischen van algemeene ontwikkeling, kunnen — naar door dezen te stellen regelen — worden aangenomen als aanbevolen militair met een tijdelijk verband voor 3 jaren, ten einde voor niet-eur. kaderbetrekkingen te worden opgeleid.

In ieder garnizoen wordt door den plaatselijken (militairen) commandant een officier belast met de werving, bij wien personen, die in dienst willen treden, zich, al of niet door tussenkomst van een werver, kunnen aanmelden. Geniewerklieden worden alleen aangenomen, wanneer genieofficieren, architecten of opzichters der genie plaatselijk geniehoofd zijn; de aanvulling van het korps artillerieswerklieden heeft plaats door aanwerving en voorts door overgang van militairen, mits zij bij den artillerie-constructiewinkel tot dien einde beproefd en geschikt bevonden zijn. Zoons van militairen kunnen, nadat zij hun 14e levensjaar ingetreden zijn, tot een voorloopige verbintenis worden toegelaten; bij de intrede van hun 17e levensjaar moeten zij zich verklaren omtrent het aangaan van een verbintenis. Als eur. militair kunnen slechts een verbintenis aangaan gewezen eur. militairen van het Indische leger en Europeanen, die Nederlander of Nederlandsch onderdaan zijn.

Onder den naam van „Amboineezen” worden, met betrekking tot de werving verstaan de inboorlingen (en hunne afstammelingen) van het gouvernement der Molukken, uitgezonderd de niet-christen inboorlingen van het eiland Halmahéra (onderafdeeling Halmahéra van de afdeling Ternate), die onder den naam „Alfoeren” worden verstaan, en de inboorlingen (en hunne

afstammelingen) van de afdeelingen Noord-, West- en Zuid-Nieuw-Guiné — de Papoea's — die niet aangeworven mogen worden. Onder den naam Menadoneezen worden met betrekking tot de werving verstaan de inboorlingen (en hunne afstammelingen) van de afdeelingen Manado en Gorontalo der residentie Manado. De overige niet-Europeanen worden met betrekking tot de werving onderscheiden in de navolgende landaarden: Javanen, Soendaneezen, Atjehers, Madoereezen, Bogineezen, Timoreezen en Maleiers; Bataks mogen, evenmin als Papoea's, meer worden aangeworven.

De duur van de verbintenis is voor Europeanen 6, 5, 4 of 3 jaren, voor de overige landaarden 6, 5, 4, 3 of 2 jaren, behoudens enkele uitzonderingen; voor Javanen, Madoereezen en Soendaneezen, die zich op Java voor eerste dienstneming aanmelden, uitsluitend 2 jaren, voor aanbevolen militairen, onverschillig van welken landaard, 3 jaren.

Het bedrag van de hand- en aanbrenggelden bij het aangaan van een verbintenis en de gevallen, waarin deze gelden niet worden te goed gedaan, zijn aangegeven in het bij Gouv. besluit van 20 Maart 1922 no. 32 opnieuw vastgestelde militaire tarief no. 13, waaraan het volgende is ontleend. Bij het aangaan van een verbintenis wordt aan handgeld uitbetaald: aan Europeanen voor een verbintenis van 6, 4, 3 of 2 jaren, onderscheidenlijk / 200, / 100, / 90 of / 60; aan Amboineezen voor een verbintenis vna 6, 4 of 2 jaren onderscheidenlijk / 200, / 120 of / 60; aan Inlanders, die kunnen lezen en schrijven met latijnsche karakters en zich als hospitaalsoldaat verbinden voor een verbintenis van 6, 4 of 2 jaren onderscheidenlijk / 150, / 100 of / 50; aan Timoreezen voor een verbintenis van 6, 4 of 2 jaren onderscheidenlijk / 120, / 80 en / 40 en aan de overige Inlanders voor een verbintenis van 6, 4 of 2 jaren onderscheidenlijk / 75, / 50 en / 25.

Als aanbrenggeld wordt betaald voor een verbintenis van niet meer dan 2 jaren / 5, voor een verbintenis van langeren duur / 10. Bovendien ontvangen de inl. hoofden in de afdeeling Amboina een premie van / 50 bij indiensttreding van een hunner vroeger niet gediend hebbende en in hun amtsgebied verblijf houdende onderhoorigen, onverschillig den duur van de aangegane verbintenis; deze premie wordt niet uitgekeerd indien de onderhoorige als aspirant-officier of aspirant-onderofficier in dienst treedt en ook niet bij indiensttreding van inl. burgers, gevestigd ter hoofdplaats Amboina en op de onderafdeelingshoofdplaatsen Bandanaira en Saporoca. Bij herverbintenissen bedragen de handgelden, voor elk jaar van de aangegane herverbintenis, voor een brigadier / 37.50, voor een soldaat / 25, voor een niet-eur. sergeant (wachtmeester) 2e klasse en voor een niet-eur. fourier / 25, voor een niet-eur. korporaal 1e klasse / 20, voor een niet-eur. korporaal 2e klasse / 15, voor een niet-eur. soldaat 1e klasse / 12.50 en voor een niet-eur. soldaat 2e klasse / 10.

De staat op bladz. 570, een voortzetting van dien, voorkomende op blz. 562 van Deel II der Encyclopaedie, geeft een overzicht van de formatie en werkelijke sterkte van het leger na 1916.

N.B. Als gevolg van het rapport van de bij Gouv. besluit van 5 November 1918 no. 47 ingestelde „Commissie tot herziening van de bezoldi-

gingen van het militair personeel van de landmacht" werd in de bij Gouv. besluit van 1 Maart 1921 no. 33 vastgestelde „Regeling betreffende de uitvoering van de voorstellen der militaire bezoldigingscommissie" in de benaming van de verschillende groepen van militairen tot en met den sergeantsrang niet meer, zooals tot toen gebruikelijk, geduid op den landaard (europeesch, amboineesch, inlandsch), maar werden die mili-

tairen, zonder rekening te houden met den landaard, verdeeld in twee groote groepen: „aanvullingstroepen" en „inheemsche troepen", behoorende tot de eerste alle uit Europa uitgezondenen, tot de tweede alle in Indie aangeworvenen (ook Europeanen). Deze onderscheiding kwam wederom te vervallen bij „de militaire bezoldigingsregeling 1925" (Ind. Stb. 1925 no. 44) — gevolg van het rapport der bij Gouv. besluit van 19

Jaren		Feitelijke formatie				Sterkte			
		Officieren	Euro-peanen	Amboi-neezen	In-landers	Officieren	Euro-peanen	Amboi-neezen	In-landers
Ultimo	1917	1380	12046	5569	19605	1373 ¹⁾	8309	10103	21758
"	1918	1453	12284	5643	20815	1404 ²⁾	7874	10097	21784
"	1919	1449	9149	8808	21564	1403 ³⁾	7456	10007	21630
"	1920	1447	9052	8818	21106	1305 ⁴⁾	6519	9681	20682
		Aanvullings-troepen		Inheemsche troepen		Aanvullings-troepen		Inheemsche troepen	
"	1921	1466	11969	27259	1339 ⁵⁾	6213	28318		
"	1922	1451	7271	27804	1550 ⁶⁾	6373	26687		
"	1923	1449	7131	27515	1435 ⁷⁾	5928	26026		
"	1924	1361	6694	26240	1322 ⁸⁾	5687	26715		
"	1925	1278	7722	23687	1256 ⁹⁾	5859	26167		
"	1926	1274	7718	23516	1276 ¹⁰⁾	6115	25977		

Jaren		Over compleet				In compleet			
		Officieren	Euro-peanen	Amboi-neezen	In-landers	Officieren	Euro-peanen	Amboi-neezen	In-landers
Ultimo	1917			4534	2153	7	3737		
"	1918			4354	969	49	4410		
"	1919			1199	66	46	1693		
"	1920			863		142	2533		424
		Aanvullings-troepen		Inheemsche troepen		Aanvullings-troepen		Inheemsche troepen	
"	1921				1059	127	5756		
"	1922	99				14	898		1117
"	1923					39	1203		1589
"	1924				475	22	1007		
"	1925				2480		1863		
"	1926	2			2461		1603		

¹⁾ waaronder 185 onderluitenanten.

²⁾ " 200 "

³⁾ " 190 "

⁴⁾ " 161 "

⁵⁾ " 167 "

⁶⁾ " 201 "

⁷⁾ " 175 "

⁸⁾ " 145 "

⁹⁾ " 129 "

¹⁰⁾ " 133 "

Augustus 1922 no 59 ingestelde militaire salaris-commissie — die 1 Februari 1925 in werking trad, en die de militairen beneden den rang van sergeant-majoor (opperwachtmeester) weder aanduidde door vóór de benaming van den bekleeden rang of stand weder den landaard te vermelden, als afzonderlijke landaarden worden in dit verband thans niet alleen onderscheiden Europeanen, Amboineezen en Inlanders, doch Europeanen, Javanen, Soendaneezen, Madooreezen, Amboineezen, Menadoneezen, Alfoeren, Timoreezen, Boegineezen, Atjehers en Maleiers. In het Kol. Verslag 1927 — zie de cijfers op ultimo 1926 — zijn de mindere militairen onderscheiden in „Europeanen” en „niet-Europeanen”.

(Afgesloten Oct. 1927).

H. B.

LUCHTVAART, MILITAIRE. Nadat in 1917 de bruikbaarheid van landvliegtuigen voor militaire doeleinden in Indië afdoende was bewezen, kon de tijd van proefnemingen als geëindigd worden beschouwd en worden voorgesteld de „proefvliegafdeeling” — zie blz. 625, rechterkolom, van Deel II der Encyclopaedie — om te zetten in een (tijdelijke) „vliegafdeeling” van belangrijk ruimere samenstelling met aan het hoofd een luitenant-kolonel, majoor of kapitein van een der wapens of van den generalen staf en voorts met een chef-instructeur (kapitein- of luitenant-vliegenier) en 20 subalterne officieren- of onderofficieren-vliegenier of leerlingen-vliegenier, 1 ingenieur, 1 werktuigkundige, 2 instructeurs, 1 hoofdmonteur, 10 monteurs, 10 hulpmonteurs, 10 leerlingen-monteurs, 30 inl. militaire helpers en magazijns-personeel. Dit voorstel werd verwezenlijkt bij Gouv. besluit van 10 Juli 1918 no. 30, welk besluit tevens machtigde tot aankoop van een terrein nabij Soekamiskin 5 K.M. ten O. van Bandoeng en tot inrichting aldaar van een permanent vlieggkamp. Tevoren, in 1917, was een tijdelijk vlieggterrein ingericht nabij Rantjaekèk, doch toen dit alleen in den Oostmoesson te gebruiken bleek, werd eene commissie benoemd om op de Bandoengsche hoogvlakte een ander terrein te zoeken, dat geschikt was om tot permanent vlieggkamp te worden ingericht. Wel leende het vlieggveld te Kalidjati — zie blz. 624, linker kolom, bovenaar, van Deel II der Encyclopaedie — zich zeer goed voor het gestelde doel, zoowel wat bodemgesteldheid als atmosferische toestanden betrof, doch de noodzakelijkheid werd gevoeld om het centrale vlieggpark met zijn herstellingswerkplaatsen op de Bandoengsche hoogvlakte te hebben; de keuze der commissie viel op het hooger bedoelde terrein nabij Soekamiskin, alwaar reeds 25 Juli 1918 de eerste vliegtuigen uit Kalidjati konden landen. Sedert dien werd Soekamiskin gebruikt als oefenveld voor de meer gevorderden, terwijl Kalidjati als schoolvlieggveld gehandhaafd bleef. Na de eerste regens bleek evenwel, dat het eigenlijke vlieggveld te Soekamiskin een zorgvuldige drainage noodig had, daar van de aangelegde banen slechts een zeer klein gedeelte bruikbaar was; de bodem n.l. bestond uit vette klei, die geen water doorliet; tevens bleek, dat de atmosferische toestand boven het terrein van dien aard was, dat het niet raadzaam zou zijn het met de beschikbare toestellen te gebruiken voor de elementaire opleiding van vliegeniers.

In Februari 1918 werd besloten tot oprichting van een cursus tot opleiding van waarnemers,

doch wyl toen niet werd beschikt over het noodige materieel voor schieten, draadloos telegraferen, fotograferen enz., kon alleen het verkenen worden beoefend.

Het vertrouwen in het vliegwezen in Indië kreeg in 1918 een gevoelige knak door den val op 2 September van den onderluitenant-vliegenier Mosselman, waarbij het toestel geheel werd vernield en de bestuurder een ernstige beenbreuk opliep, en door den val op 11 September van het vliegtuig, bestuurd door den pionier van de Indische luchtvaart, den kapitein Engelbert van Bevervoorde, die daarbij het leven liet, terwijl zijn passagier, de luitenant Snee, zeer ernstig werd gewond. De vlieggchool te Kalidjati moest in December 1918 tijdelijk worden gesloten, om dat wegens gebrek aan leermachines geene nieuwe leerlingen konden worden opgeleid. Om in dezen treurigen toestand verbetering te brengen, werd in April 1919 de commandant der vliegafdeeling naar Europa gezonden om nieuw materieel aan te schaffen en een studie te maken van de vorderingen op luchtvaartkundig gebied. Intusschen waren door een daartoe door den Minister van Koloniën benoemde commissie in Engeland 24 vliegtuigen aangekocht, die dadelijk naar Indië werden verscheept, waar de eerste aankwamen tegelijk met een drietal in Nederland opgeleide officieren-vliegeniers van het Indische leger, 2 reserve-officieren-vliegeniers van het Nederlandsche leger, een luchtvaartkundig ingenieur en een bekwaam monteur. De voren bedoelde in Engeland aangekochte Avro's voldeden goed, evenals de De Havillands. Alle oefenvluchten hadden in 1919 weer te Kalidjati plaats; er werd getracht aan den hooger geschetsten ongunstigen toestand van het vlieggveld nabij Soekamiskin tegemoet te komen door het aanleggen van 4 banen van 30 M. breedte, waaraan door het opbrengen van zand voldoende draagkracht zou worden gegeven. De technische bezwaren hieraan, en de nog grootere, aan het bruikbaar maken van het geheele veld verbonden, leidden in December 1919 tot het besluit voorloopig alle werkzaamheden te staken en alle overlandvluchten van Kalidjati uit te doen plaats vinden.

In 1920 werd een begin gemaakt met een systematische indeeling van de vliegafdeeling en werden nieuwe organisatieplannen ingediend, die rekening hielden met de ervaringen door de vliegdiensten van de oorlogvoerende mogendheden opgedaan. Deze voorstellen behelsden: splitsing van den dienst in een vliegdienst en een technischen dienst, met daarnaast verschillende hulpdiensten als phototechnischen dienst, radiodienst, transportdienst en de administratie van een werkliedencompagnie; de vliegdienst zou omvatten 2 vlieggroepen, ieder bestaande uit 2 verkenings- en 2 jachtscadrilles, elke escadrille à 6 toestellen; voorts zou onder den vliegdienst ressorteeren een vlieggchool en een waarnemersschool; de technische dienst, onder leiding van een luchtvaartkundig ingenieur, zou in hoofdzaak omvatten de reparatieinrichting en het magazijn. Een deel van de vliegeniers zou reservo-officier kunnen zijn.

Ter voorbereiding van de luchtvaartroute Batavia-Soerabaja, — zie „LUCHTVAART, CIVIELE” — waardoor de vliegafdeeling zich reeds op het gebied van de civiele luchtvaart be-

woog, werden tijdelijke landingsterreinen in gereedheid gebracht nabij Batavia (Antjol) en te Grisee, terwijl langs de N. kust van Java een 40-tal noodlandingsterreinen werd aangelegd, waarvan het meerendeel reeds einde 1920 was voltooid en de rest in 1921. waarmede bedoelde lucht-route voor gebruik gereed was. Vermelding in dit verband verdient nog, dat ten behoeve van de groote vlucht Engeland—Australië in 1919 vliegvelden waren aangelegd op Bangka, Bali, Lombok, Soembawa, Reo, nabij Larantoka en Abamboea, welke ook voor onzen vliegdiens van nut konden zijn. In 1920 werd te Kalidjati een begin gemaakt met den bouw van een vliegschool in semi-permanenten trant, terwijl ter vervanging van het sedert geheel onbruikbaar gebleken terrein nabij Soekamiskin een ontwerp werd ingediend voor den bouw van een militair tevens civiel vliegveld met werkplaatsen, fotografisch atelier en waarnemersschool nabij halte Andir, 2½ K. M. ten W. van Bandoeng.

De bouwtijd van dit kamp werd op 3 jaren geschat, de kosten werden geraamd op f 1.200.000, waarvan ½ gedeelte op de begroting van 1922 werd gebracht; met den bouw werd echter reeds in 1921 begonnen. In 1920 vertrok de luchtvaartkundig ingenieur der luchtvaartafdeeling naar Europa om de werktuig-machines voor de reparatie-inrichting, draadloze stations, fotografie-toestellen en nieuwe vliegtuigen aan te koopen; aangeschaft werden o. m. 8 Viking-vlieghoeten (ook voorzien van een landingsgestel), 14 De Havilland vliegtuigen en 9 Fokker jachtvliegtuigen. Om de geleidelijke ontwikkeling van de vliegafdeeling mogelijk te maken werd bij Gouv. besluit van 27 September 1920 no. 6 eenige personeels-uitbreiding toegestaan, terwijl bij Gouv. besluit van 23 December 1920 no. 15 bij wijze van tijdelijke maatregel een formatie van de luchtvaartafdeeling werd vastgesteld, welke ongeveer het midden hield tusschen die van de bestaande tijdelijke vliegafdeeling en die, welke was belichaamd in de hooger omschreven voorstellen. Deze nieuwe formatie werd definitief in de legerformatie opgenomen bij Kon. besluit van 10 Januari 1922 no. 65 (Ind. Stb. no. 305), waarbij tevens de chef van den generalen staf werd aangewezen als „inspecteur van de militaire luchtvaart”. De luchtvaartafdeeling bestond toen uit den staf, den vliegdienst, den phototechnischen dienst, den radiografischen- tevens meteorologischen dienst, den transportdienst, de werkliedencompagnie en den technischen dienst. De vliegdienst telde den staf, 2 vliegtuiggroepen elk bestaande uit 3 escadrilles, de vliegschool en de waarnemersschool; voorloopig echter — tot 1925 — zouden slechts 2 escadrilles à 6 vliegtuigen worden opgericht, n.l. 1 escadrille zware verkenners en 1 escadrille lichte verkenners tevens jagers. Deze formatie bleef behouden bij de in 1922 opnieuw vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 766), behoudens dat uit de formatie van de werkliedencompagnie het infanterie-bewakingsdetachment kwam te vervallen, daar in de bewaking kon worden voorzien door te detacheren infanterieafdeelingen. Bij Gouv. besluit van 5 Maart 1921 no. 12 werd de legercommandant gemachtigd om, beginnende met de jaarklasse 1890, ten hoogste 4 dienstplichtigen, doch alleen hen, die daartoe genegen zijn, in te deelen bij de luchtvaartafdeeling

om te worden opgeleid tot reserve-officier-vliegenier. In 1921 werd door den Minister van Koloniën een Engelsch hoofd-instructeur voor de vliegschool uitgezonden. Met een meer volledige opleiding van waarnemers werd in 1922 nog te Soekamiskin begonnen, alwaar ook een radiodienst in het leven werd geroepen, eenige auto-stations gemonteerd en een aantal vliegtuigen van radio-uitrusting werden voorzien. In Maart 1922 was het vliegveld te Andir gereed, zoodat aldaar toestellen konden dalen en opstijgen, doch de gebouwen waren toen nog niet zoover gevorderd, dat zij betrokken konden worden; eerst in de laatste helft van 1923 kon een gedeelte van het bedrijf der luchtvaartafdeeling van Soekamiskin naar Andir overgaan, n.l. de 2e escadrille, de phototechnische dienst en de waarnemersschool.

In 1923 vertrok de luchtvaartkundig ingenieur van de luchtvaartafdeeling wederom naar Europa om van voorlichting te dienen bij de aanschaf van nieuw materieel, n.l. 10 Fokker-verkenners CIV met Napier-Lion motor, 10 Fokker-verkenners D. CI met Napier-Lion motor, 4 Koelhoven P. K. 31 verkenners-jagers met Bristol Jupiter motor, 1 Fokker leervliegtuig en 1 Morone-leervliegtuig. Dit materieel werd in 1924 besteld en kwam in den loop van de jaren 1925 en '26 in Indië aan, evenals 2 sedert bestelde Pauller vliegtuigen met Anzini motor.

Vermelding verdient, dat in 1923 aan de te Bandoeng gehouden „Jaarbeurs” een expositie op luchtvaartgebied werd verbonden, waarvoor leger en marine een aantal toestellen afstonden, en dat tijdens die jaarbeurs te Andir twee progonda vliegdagen werden gehouden.

De bij Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) opnieuw vastgestelde legerformatie bracht de postduivendienst, die tot dusver onder de Cavalerie had geressortceerd (zie LÉGER, de Cavalerie) in de formatie van de luchtvaartafdeeling en verminderde uit bezuinigingsoverwegingen de formatie van den technischen dienst met 62 werklieden en 74 helpers, die vervangen werden door in te huren toekangs en koelies naar behoefte. Een reeds vroeger op tijdelijke leest geschoeide vlieg-medische dienst werd in 1924 gereorganiseerd; de zetel van dien dienst zal te Andir komen, doch de bouw aldaar van het voor dien dienst bestemde laboratorium werd uitgesteld tot na terugkomst in Indië van den officier van gezondheid, die in April 1925 naar Europa vertrok met opdracht tot het bestudeeren van den vlieg-medischen dienst te Soeterberg. In 1924 werden 2 De Havilland vliegtuigen omgebouwd tot ambulance-vliegtuigen, waarin, behalve voor den bestuurder, plaats is voor een liggende patient met verpleger.

Nadat in 1924 ook de 1e escadrille van Soekamiskin naar Andir was overgegaan, werd in December 1925, na de algeheele voltooiing van het vliegveld nabij Andir, het toen nog te Soekamiskin gelegerde gedeelte van de luchtvaartafdeeling naar Andir overgebracht. Voor het nachtvliegen bleek het terrein te Andir te klein, waarom in 1925 werd overgegaan tot uitbreiding daarvan door het kappen van de begroeiing en het opruimen van kampongs in eenige strooken om het veld. De eerste oefeningen in het nachtvliegen werden in 1925 te Kalidjati gehouden, doch moesten spoedig worden gestaakt, omdat bleek, dat de verlichting van het terrein te wenschen

overliet; eerst na ontvangst van meer geëigende verlichtingsmiddelen zouden zij worden herhaald.

Nadat in 1924 te Andir een begin was gemaakt met het aanleggen van een baan voor schietoefeningen met mitrailleurs en het inschieten daarvan, werd in 1925 besloten een landingsterrein nabij Pameungpeuk aan de Zuidkust van Java in te richten voor schietoefeningen uit vliegende vliegtuigen en het werpen met scherpe bommen; al spoedig echter werd dit terrein daarvoor onvoldoende geoordeeld, waarop nadere verkenningen plaats hadden om een beter terrein te zoeken, dat gevonden werd in de omgeving van Sindangbarang, eveneens aan Java's Zuidkust. Dit terrein met zijn uitgestrekte stukken vlakke woeste gronden is met geringe kosten tot landings-terrein te maken.

In 1925 werd een interdepartementale commissie (oorlog en marine) ingesteld, teneinde te rapporteeren over de samensmelting (niet samenvoeging) van de luchtvaartdiensten van leger en vloot, waarbij vermoedelijk de gedachte aan bezuiniging voorzat. Bij Gouv. besluit van 30 October 1926 no. 23 besliste de Regeering, dat van bedoelde samensmelting zou worden afgezien. Ook werd een regeeringscommissie ingesteld ter bestudeering van de wijze, waarop de militaire luchtvaart dienstbaar kan worden gemaakt aan de kaarteeris van Ned.-Indië. In 1926 werd bij de luchtvaartafdeeling een 3e escadrille à 6 vliegtuigen opgericht, welke echter uit financiële overwegingen nog niet met nieuw materieel kon worden uitgerust en voorloopig nog is aangevoerd op de De Havilandtoestellen D. H. 9. In 1926 echter werden nog in Europa besteld 5 Fokkervliegtuigen CIV en uit Europa ontvangen 10 zware verkenner (1 C.V en 9 C.IV), terwijl bij de technischen dienst der luchtvaartafdeeling 12 vliegtuigen, gewijzigd type De Haviland 9 en Avro, op stapel waren gezet, nadat te voren goede resultaten waren bereikt met door dien dienst gebouwde vliegtuigen. Vermelding verdient ten slotte nog, dat in 1926 werd opgericht een „proefvalschermafdeeling” en dat bij Kon. besluit van 23 Mei 1927 no. 38 (Ind. Stb. no. 416) de luchtvaartafdeeling werd uitgebreid met een nieuw onderdeel, den magazijnsdienst. Bij Gouv. besluit van 19 Januari 1927 no. 53 werd een permanente commissie voor samenwerking tusschen de luchtvaartdiensten van zee- en landmacht in Ned.-Indië ingesteld.

Kenteekenen van de zich in Ned.-Indië bevindende militaire vliegtuigen zijn vastgesteld bij Gouv. besluit van 15 December 1920 no. 45 (Ind. Stb. no. 885). Bij ordonnantie van 9 Augustus 1921 (Ind. Stb. no. 469) werd het verbod tot het overschrijden der gebiedsgrenzen van Ned.-Indië met luchtschepen of vliegtuigen, bestuurd door niet tot de land- of zeemacht behorende personen (ordonn. van 12 October 1916, Ind. Stb. no. 633) vervangen door het verbod tot het medenemen van fotografietoestellen in zoodanige luchtschepen of vliegtuigen. De alg. order voor het leger 1926 no. 9 bevat bepalingen betreffende het nemen van luchtphoto's uit legervliegtuigen.

Bij het, door terugwerkende kracht op 1 Januari 1916 (Ind. Stb. 1921 no. 308) in werking getreden Kon. besluit van 21 Mei 1920 no. 64 (Ind. Stb. 1921 no. 307) — gewijzigd bij de Kon. besluiten van 26 September 1921 no. 41

(Ind. Stb. no. 730) en 29 April 1922 no. 94 (Ind. Stb. no. 499) — zijn voorzieningen getroffen ten behoeve van het personeel van het leger, dat tengevolge van een vliegongeval ongeschikt is geworden voor den militairen dienst; deze besluiten zijn bij Kon. besluit van 23 Januari 1926 no. 25 (Ind. Stb. no. 124) ingetrokken, in verband met het voornemen om dergelijke voorzieningen te treffen voor alle landsdienaren, die aan dienstvluchten moeten deelnemen.

Bij Gouv. besluit van 19 November 1921 no. 26 (Bijbl. no. 9888) werd vastgesteld een keuringsreglement voor vliegeniers en waarnemers bij de landmacht, dat gewijzigd werd bij de Gouv. besluiten van 25 November 1924 no. 39 (Bijbl. no. 10680), 19 December 1925 no. 18 (Bijblad no. 10939) en 5 September 1926 no. 8 (Bijbl. no. 11144). Bij de alg. order voor het leger 1924 no. 21, stelde de Legercommandant bepalingen vast omtrent het deelnemen aan dienstvluchten door ander personeel dan vliegeniers en waarnemers. Bij Gouv. besluit van 31 Januari 1923 no. 27 (Ind. Stb. no. 53) werd een regeling vastgesteld voor het aangaan van een vrijwillige verbintenis bij de luchtvaartafdeeling als aspirant-reservevliegenier door daarvoor in aanmerking komende dienstplichtigen en voor de militie ingeschrevenen, terwijl bij Gouv. besluit van denzelfden datum no. 26 (Bijbl. no. 10261) het model van de verbintenis van dienstplichtigen tot vrijwillig verblijf onder de wapenen als aspirant-reserve-officier-vliegenier werd gewijzigd. Bij Gouv. besluit van 9 Juli 1926 no. 3 (Ind. Stb. no. 279) is vastgesteld een „nieuwe regeling van de opleiding van dienstplichtigen tot reserve-officier bij de luchtvaartafdeeling van het leger in Ned.-Indië”, volgens welke jaarlijks ten hoogste 6 dienstplichtigen zullen worden toegelaten tot een vrijwillige verbintenis voor het volgen van deze opleiding.

Afgesloten Sept. 1927.

LIEFRINCK (FREDERIK ALBERT). Geboren op 23 Maart 1853 te Leiderdorp, in een talrijk gezin, waarvan ook andere leden een eervolle Indische carrière hebben doorlopen; overleden te Nijmegen, 27 Juni 1927.

Na te Leiden lager en middelbaar onderwijs te hebben genoten werd hij in 1871 aangenomen als aspirant voor den Indischen administratieven dienst aan de (in 1877 opgeheven) Rijksinstelling voor de opleiding van Indische ambtenaren te Leiden. In 1873 voor het Staatsexamen voor genoemden dienst geslaagd zijnde, werd hij op 20-jarigen leeftijd gesteld ter beschikking van den G.G. van Ned.-Indië en geplaatst in de toenmalige residentie Banjoewangi, waarvan de resident tevens als gecommiteerde toezicht had te houden op de zaken van Bali en Lombok. De jonge ambtenaar ter beschikking werd te Boeléleng geplaatst, waar hij opeens terecht kwam in de hogeschool voor bestuursbeleid en wetenschappelijke koloniale studie „to velde”. De Regeering zag zich gedwongen in Boeléleng en Djembrana meer aandacht aan het bestuur te wijden. De klachten over het wanbeheer van den regent van Boeléleng werden steeds luider; de hoofdinspecteur Zoetelief werd met een onderzoek belast, de regent geïnterneerd te Soerabaja, daarna ontslagen en geïnterneerd te Padang; een „Raad van Bestuur” ingesteld. In enkele nog geheel onafhankelijke Zuidelijke landschappen hoerschte het

meest krasse wanbeheer; de Europeesche handelaar Ledebor werd in begin 1873 het slachtoffer van een roofmoord. Te Boelèlèng woonden destijds de zendeling R. van Eck en de taalvorschcr Dr. H. N. van der Tuuk (zie op deze namen). Liefriick, weldra aspirant-controleur en controleur, verkreeg reeds in 1876 op 23-jarigen leeftijd zijne eerste betuiging van de bijzondere tevredenheid der Regeering over zijn beleid. Uit zijn eersten Bali-tijd dagteekenen ook zijn eerste geschriften: Kerta-Sima of Gemeente- en Waterschapswetten (met Van Eck samen geschreven) in Tijdschr. Bat. Gen. 1876, p. 161—257; Nota betreffende den economischen toestand van het rijk Bangli, ib. 1877, p. 180—200, en Wetenswaardige bijzonderheden... over de padi-cultuur in de afd. Boelèlèng, in Tijdschr. v. Nijv. en Landb. 1878, p. 99—101. Reeds in deze jeugdgeschriften toonde Liefriick de kenmerken, die hem als auteur steeds zouden bijblijven: alleen schrijven over eigen waarnemingen; steeds zakelijk; vlot en aangenaam leesbaar als gevolg van die zakelijkheid en van grondige kennis van zijn onderwerp; nimmer overdrijvend; eenvoudig en klaar van voorstelling en (wat wel opmerkelijk is voor den tijd en de omgeving waarin hij leefde) nimmer polemiserend.

In 1878 werd L. geplaatst in Atjèh, onder Generaal Van der Heyden, in algemeenen dienst; daarna bij de expeditionnaire troepen ter verovering van de XXII Moekims en na eene verwonding bij een overval in de Atjèh-rivier als controleur te Koetradja.

Van eind 1879 tot 1881 vertoefde L. met ziekteverlof in Nederland. Na een korten diensttijd in de Westelijke Prèanger als controleur kwam hij in 1882 weer op Bali, waar in Boelèlèng en Djembrana juist volledig direct bestuur was ingevoerd (in 1881 was Bali en Lombok een zelfstandig gewest geworden). Zijn taak was nu de invoering eener voorloopige regeling van de landelijke inkomsten in Boelèlèng en Djembrana. Een korte tijd als controleur te Ngebel (Madioen) volgde in 1883, waarna Liefriick van 1884—1889 op Bali was geplaatst als controleur 1e klasse, speciaal belast met de definitieve regeling der landrente in de beide direct bestuurde afdeelingen en met de „aanraking met de onafhankelijke vorsten van Bali en Lombok”.

Het was in deze vijfjarige periode dat Liefriick zijn hooge kwaliteiten als geboren bestuurder en opspoorder der bronnen van de kennis van de inlandsche landbouwmaatschappij tot volle ontwikkeling kon brengen. Uit dezen tijd dagteekenen zijn opstellen over „De rijstcultuur op Bali” (herdrukt, zie beneden) in de Ind. Gids van 1886 en '87; „De onbebouwde gronden in de landschappen Boelèlèng en Djembrana, Eiland Bali” (herdrukt) in Tijdschr. Binnenl. Bestuur, 1889; een rapport van 1 Juli 1888, uitgebracht in opdracht van de Regeering, over de rechten door de vorsten en het volk uitgeoefend op de onbebouwde gronden, naar aanleiding van geschillen over de wetigheid van de bezitstitels op Tjandi Koesoema, doch ook belangrijke gegevens bevattend over het oeconomisch en maatschappelijk leven der bevolking; de magistrale „Bijdrage tot de kennis van het eiland Bali” (herdrukt), in Tijdschr. Bat. Gen. van 1890; „Een proef op de som” (herdrukt) in Tijdschr. Binnenl. Best. 1890 en '91, een vervolg op de bijdrage in dat tijdschrift van 1889.

Van de groote kennis, door Liefriick op agrarisch-fiscaal gebied verzameld, trok de Regeering partij door hem te benoemen tot inspecteur, later hoofdinspecteur der cultures op Java (1889—1896). In deze functie verbond hij zijn naam aan de uitvoering der proef van de regeling der landrente op kadastralen grondslag in Tjiandjoer, waarbij van de kennis der regelingen dezer materie op Bali een ruim gebruik werd gemaakt. Deze regeling vond later verdere toepassing op Java (zie BELASTINGEN I, 238). Ook de regeling van allerlei politiek-agrarische vraagstukken in verband met de destijds krachtig aangevalte technische irrigatie op Java eischte zijn aandacht.

Van zijn arbeid in deze functie bleek naar buiten o. a. uit Liefriick's artikelen „De verbetering van het irrigatiewezen op Java”, Ind. Gids 1894, II p. 1165 en ib. 1897, I, p. 30 en 473; „Landrenteregelingen in N. I.” in Ind. Gids 1904, I, 821, 1234 en andere geschriften.

Toen in 1894 de Lombok-expeditie plaats greep, gevolgd door den beruchten overval van 25/26 Aug., de tweede expeditie en de onderwerping van Lombok en den invoer van direct bestuur op dat eiland, werd Liefriick voor vier maanden naar Bali en Lombok gezonden, zonder vast omschreven functie, als het hoofd, dat koel bleef te midden der agitatie, de hand die vaste leiding wist te geven in de verwarring, de kenner van land en volk, die den weg wist te wijzen om het geschokte land tot rust en welvaart te brengen.

Het is te begrijpen dat bij het vacant komen der betrekking van resident van Bali en Lombok de keus viel op dezen man! Van 1896—1901 bekleedde hij deze functie, gedurende een tijd, waarin vooral het scheppen van recht, regel, rust en welvaart op Lombok bestuursbekwaamheid eischte.

Van 1901 tot 1903: buitenlandsch verlof; van 1904—1910: lidmaatschap van den Raad van Indië; daarna pensioen. Als Raad van Indië is hij eenige malen als regeeringscommissaris uitgezonden. Toen in 1906 de moeielijkheden met Badoeng gaande waren trachtte hij tevergeefs de vorsten van dat rijkje tot eene verstandige schikking te bewegen; toen de September-expeditie tegen Badoeng en Tabanan onder Rost van Tonningen plaats had, was Liefriick daarbij als regeeringscommissaris en het zeer gunstige verloop van de inlijving van Zuid-Bali bij het rechtstreeks bestuur gebied in de op 1906 volgende jaren is voor een niet gering deel aan zijn beleid te danken.

Dezeventien levensjaren, die hem tot zijn overlijden nog waren gegund, bracht Liefriick, die nooit gehuwd is geweest, door met reizen, studie, het nemen van initiatief tot eene beweging voor betere opleiding van bestuursambtenaren, die bekroond werd door het Kon. Besluit van 15 Juni 1921 (Ned. Stb. no. 800, § 62 v.v.), het curatorschap der Ned.-Ind. Bestuursacademie, het lidmaatschap der zgn. schiftingscommissie, van de examencommissie voor den Indischen administratieven dienst, van de Commissie voor het Adatrecht en vooral met het gedegen practisch-wetenschappelijke werk, waarvoor hij het materiaal gedurende zijn residentstijd had verzameld en gedeeltelijk verwerkt. Uit dien residentstijd dagteekenen nog: „Een staatsstuk van den Vorst van Lombok” (herdrukt) in Tijdschr. Bat. Gen. XLII, 1900, p. 19—39, en „Slavernij op Lombok” (herdrukt), ib. p. 508—538; uit zijn

verloftijd: „De residentie Bali en Lombok na 1894”, lezing in het Ind. Genootschap 1902, p. 137—166 (herdrukt); daarbij sluiten aan de groote uitgaven van het Kon. Inst. v. d. T. L. en V. v. N. J.; De landsverordeningen der Balische vorsten van Lombok, 1915, 2 dln.; Landsverordeningen van inlandsche vorsten op Bali, 1917, en Nog enige verordeningen en overeenkomsten van Balische vorsten, 1921, in welke werken die inlandsche staatsstukken zijn opgenomen, vertaald en van meesterlijke en leerrijke inleidingen en toelichtingen voorzien.

Liefrinck's geschriften, hierboven als „herdrukt” aangegeven, zijn wegens hun groote vormende waarde voor bestuursambtenaren door het Bali-Instituut in 1927 te Amsterdam opnieuw uitgegeven in een kloek boekdeel, voorzien van eene Inleiding door Prof. J. C. van Eerde. De correctie en het Register van dit boek zijn nog door Liefrinck bewerkt; de verschijning ervan heeft hij nog mogen beleven. Een gevoelige herdenking van Liefrinck's rijke leven, gekenmerkt door fijne vormen, eerbied voor eigen cultuur, taal, maatschappelijke instellingen en rechtsopvattingen der inheemsche bevolking van Indië, door zin voor decorum bij volstrekten eenvoud, werd door Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje geplaatst in het Koloniaal Tijdschrift van September 1927.

LUCHTVAART, CIVIELE. Al spoedig nadat in Europa de vliegkunst met goeden uitslag werd beoefend, dus nadat Wilbur Wright in 1908 een afstand van 120 K.M. door de lucht had afgelegd, werd ook Ned.-Indië het terrein voor proefnemingen en demonstraties van vliegeniers. Behalve de proeven van militaire zijde (zie LUCHTVAART, MILITAIRE) werden ook door particulieren goed geslaagde demonstraties gehouden; zoo vloog reeds in 1911 Küller boven de Indische terreinen. Do ontwikkeling van de particuliere luchtvaart in Europa en Amerika noopte de Indische regering ook haar aandacht te schenken aan dit meest moderne verkeersmiddel en als eerste gevolg daarvan werd bij Govv. besluit van 10 April 1919, no. 27, ingesteld eene „commissie voor den luchtverkeers dienst”, welke tot taak had „het vraagstuk van „zulk een dienst in Ned.-Indië in zijn vollen omvang in studie te nemen en zoo spoedig mogelijk „volledige voorstellen ter zake aan de Regeering „voor te leggen”. Bij de Regeering zat toen reeds do bedoeling voor de luchtvaart te benutten voor het vervoer van post en passagiers; want ook te dien aanzien werden der commissie bepaalde vragen ter beantwoording voorgelegd. Intusschen was het vraagstuk van de civiele luchtvaart in Indië ook in beschouwing genomen door een in Nederland benoemde commissie ter beoordeeling van de vraag, welke plaats Nederland en Ned.-Indië zouden kunnen innemen in het internationaal luchtverkeer.

Bekeid is de eerste goed geslaagde internationale vlucht, welke over Ned.-Indië voerde, n.l. die van Ross Smith van Engeland naar Australië in 1919, waartoe o.m. de route Batavia—Soerabaja van militaire zijde bruikbaar was gemaakt voor wat betreft noodlandingsterreinen. Deze laatste omstandigheid deed de Indische commissie besluiten om in November 1919 aan de Regeering voor te stellen bedoeld traject zoo spoedig mogelijk te doen volmaken tot het houden van proefvluchten, zoowel met water als met land-

vliegtuigen en die proefvluchten zoo mogelijk in Maart 1920 te doen beginnen; zulks voornamelijk om inzicht te verkrijgen in de regelmatigheid, die bereikt zou kunnen worden en in de kosten aan de uitoefening van dien dienst verbonden, zomede om een staf van in lange vluchten geschoold personeel te vormen en het publiek vertrouwd te maken met de luchtvaart als communicatiemiddel. Evenwel in Maart 1920 konden de proefvluchten niet beginnen, omdat toen nog niet voldoende noodlandingsterreinen gereed waren, en toen zulks in de tweede helft van 1921 wel het geval was, kon nog niet tot het instellen van de proefvluchten worden overgegaan, omdat intusschen bij den marine-vliegdienst factoren in het spel waren gekomen, welke den vlootvoogd noopten om zich voorshands van medewerking aan de proefvluchten te onthouden, terwijl de vliegafdeeling van de landmacht de geheele verzorging van de proefvluchten niet op zich kon nemen. Naar aanleiding hiervan wendde de „Commissie voor den luchtverkeersdienst” zich tot de Regeering met een uitvoerig pleidooi om zich de belangen van het luchtverkeer in Indië te blijven aantrekken zoo krachtig als de financiële belangen gedoogden en met den raad om in zake de voorbereiding van de totstandkoming van het luchtverkeer diligent te blijven. Vorenbedoeld gebrek aan medewerking voor de proefvluchten Batavia—Soerabaja nam niet weg, dat in 1921 door vliegeniers zoowel van de land- als van de zeemacht verschillende vluchten over lange trajecten werden gemaakt, welke bewezen, dat aan het vliegen over afstanden als Batavia—Soerabaja, Soerabaja—Makassar en Batavia—Medan geene overwegende bezwaren in den weg stonden.

In Januari 1920 wendde de Handelsvereniging te Soerabaja zich tot de regering met het verzoek om mededeeling of zij prijs stelde op haar steun in verband met de plannen tot instelling van een luchtverkeer Batavia—Soerabaja, waarmede die Handelsvereniging reeds telegrafisch haar instemming had kenbaar gemaakt.

Reeds in 1908 was door de heeren M. F. Onnen c.s. per request concessie gevraagd voor het uitoefenen van het luchtvaartbedrijf in Ned.-Indië; in 1919 kwamen die heeren terug op dat verzoek, hetwelk evenwel op advies van de commissie voor den luchtverkeersdienst werd afgewezen. Eenzelfde lot viel ten deel aan de verzoeken van Major Randolph Mac Kattie Powell en van den heer Drogloover Fortuyn, onderscheidenlijk in November 1919 en Januari 1920, beoogende het verkrijgen van concessies of voorkeur daartoe, met uitsluiting van anderen, tot bediening van een luchtvaartdienst tusschen plaatsen in Ned.-Indië, respectievelijk tusschen Singapore—Medan en Singapore—Batavia. In het voorjaar 1919 verklaarde de Nederlandsch-Engelsche Technische Handelmaatschappij, welke in zeer nauwe relaties stond met de bekende firma Vickers Ltd., zich bereid aan de totstandkoming van het luchtverkeer in Indië mede te werken, uitgebreide fabrieken op te richten, een Nederlandsche maatschappij te organiseren, welke geregelde vliegdiensten op zich zou nemen en de exploitatie daarvan te voeren. In het geïllustreerde periodiek „Indië” van 7 Juli 1920 wijdde bedoeld maatschappij onder het hoofd „Luchtverkeer in Ned.-Indië” een uitvoerige, zeer lezenswaardige beschouwing aan dit onderwerp.

Bij de Gouv. besluiten van 1 October 1919 no. 52 en 12 December d. a. v. no. 64 werd de Commandant van het leger gemachtigd om te beschikken over een bedrag van / 10.000 ter uitbetaling aan den Nederlandschen onderdaan, die het eerst als bestuurder de reis van Nederland naar Java of omgekeerd per vliegtuig zou maken binnen de termijn van één maand; bij Gouv. besluit van 20 Juli 1920 no. 62 (Jav. courant no. 60) werd de bij eerstgenoemde besluiten gestelde grens van aankomst gesteld op 1 September 1921.

Op den 7en Oct. 1919 werd in Nederland opgericht de „Koninklijke luchtvaart maatschappij voor Nederland en Koloniën” (de K. L. M.) o. m. door verschillende groote handelslichamen, die belangen in Indië hebben. Deze maatschappij gaf het voornemen te kennen om te trachten zoowel in Nederland als in Ned.-Indië het vliegwezen te bevorderen en vroeg o. m. aan de Indische commissie voor den luchtverkeersdienst inlichtingen met betrekking tot den stand van zaken in Indië. Als vertegenwoordiger van de K. L. M. arriveerde in Mei 1920 in Indië de oud-Generaal C. J. Snijders, die, na overleg met vorengenoemde commissie, zich in Juni d. a. v. namens de K. L. M. met een verzoekschrift tot de Indische Regeering wendde tot het verkrijgen — met uitsluiting van anderen — voor een termijn van 3 jaren van voorrang tot concessie voor het exploiteeren van luchtlijnen in Indië en tot het aanwijzen van een orgaan, waarmede de onderhandelingen ten behoeve van het formulceeren van een definitieve concessie gevoerd zouden kunnen worden. Volgens die concessieaanvraag zou het luchtdienstbedrijf in Indië uitgeoefend worden door een Ned.-Indische dochtermaatschappij van de K. L. M., ten opzichte waarvan de laatste zou optreden als „holding company”. Daarbij zou de Regeering aan de maatschappij eene zoodanige bijdrage in de exploitatiekosten hebben te verleenen, dat, met inachtneming van de afschrijvingen, over elk bedrijfsjaar een rente van 6 % zou zijn gewaarborgd over het in het luchtbedrijf in Indië vastgelegde kapitaal, echter in geen geval meer dan $\frac{2}{3}$ van het bedrag der jaarlijkse exploitatiekosten. Aan de maatschappij zou het kosteloos medegebruik van vlieghavens en landingsterreinen zijn vergund. In geval van oorlog of oorlogsgevaar zou de Gouverneur-Generaal bevoegd zijn het geheele bedrijf der maatschappij in Indië met alle daar aanwezige eigendommen in gebruik en beheer van 's lands dienst over te nemen, een en ander behoudens nadere geldelijke regeling.

De commissie voor den luchtverkeersdienst beval der Regeering aan om, met inachtneming van enkele desiderata, op dit verzoek van de K. L. M. in te gaan en stelde tevens voor om alsdan haar taak als afgedaan te beschouwen, wijl dan de haar gevraagde volledige voorstellen inzake de inrichting van het luchtverkeer in Ned.-Indië grootendeels achterwege zouden kunnen blijven en de K. L. M. alle vraagstukken, de organisatie en de uitvoering van het verkeer betreffende, ter hand zou kunnen nemen. Als uitvloeisel van dit advies werd door de Ind. regeering op de aanvullingsbegroting voor 1921 een memoriepost gebracht met betrekking tot een met de K. L. M. te sluiten overeenkomst; doch de Minister van Koloniën stemde hiermede niet in, omdat, blijkens de memorie van antwoord op het voorloopig verslag van de Tweede Kamer betreffende de Indische

begroting 1921, deze staatsman de voorwaarden in de ontwerp-overeenkomst niet te aanvaarden achtte, wijl de K. L. M. op zich zelve geen levensvatbaarheid had en hij het niet verantwoord oordeelde 's lands gelden te besteden om haar op kunstmatige wijze in stand te houden. Ook was de Minister van meening, dat aan staatsexploitatie van luchtlijnen voorloopig niet kon worden gedacht, omdat de daarvoor benodigde geldelijke offers niet zouden opwegen tegen het te verwachten nut.

Uit een en ander bleek duidelijk, dat voorschands op de instelling van een staats- noch van een particulieren luchtvaartdienst te rekenen viel en dat zelfs op de totstandkoming van proefdiensten in de naaste toekomst geen staat viel te maken. Het was op grond hiervan, dat de commissie voor den luchtverkeersdienst zich in 1921 tot de Regeering wendde met de mededeeling, dat aldus wel vaststond, dat hare taak een andere zou moeten worden dan die, welke haar bij haar instelling was toegedacht en dat zij de tijd gekomen achtte om bepaaldelijk de vraag te stellen of de Regeering al dan niet prijs stelde op het voortzetten van hare werkzaamheden. Het gevolg hiervan was, dat bij Gouv. besluit van 23 Augustus 1922, no. 64, de taak der commissie opnieuw werd omschreven als volgt: „in te stellen eene „commissie, aan welke wordt opgedragen de regeering voor te lichten nopens de voorzieningen, „zoo wettelijke als andere, welke in de naaste toekomst in zake de luchtvaart en wel bepaaldelijk „omtrent het luchtverkeer hier te lande, in verband ook met het internationale luchtverkeer, „zullen zijn te treffen, met bepaling, dat deze „commissie zich ter zake voor zooveel noodig in „verbinding kan stellen met de gezaghebbenden „of met de luchtvaartkundige lichamen, zoowel „in Nederland als in de Nederlandsch-Indië omgevende landen”. Tevens gaf de regeering te kennen, „dat met het oog op den toestand van 's „lands geldmiddelen van het totstandbrengen „van een proefvluchtverbinding in deze gewesten „voorschands dient te worden afgezien”¹⁾.

De inmiddels ingetreden ongunstige economische wereldtoestand, het verstoorde financiële evenwicht en de uit beide omstandigheden voortvloeiende noodzakelijkheid tot het betrachten van de uiterste zuinigheid en tot het achterwege laten of althans uitstellen van alle, niet bepaaldelijk en onverwijld noodzakelijke staatsuitgaven, lieten in de jaren 1921—23 weinig hoop op de beschikbaarstelling van de noodige bijdrage uit 's lands middelen ten behoeve van een Ned.-Indischen luchtverkeersdienst, zonder welke bijdrage geen enkele particuliere onderneming de exploitatie van zoodanigen dienst zou kunnen aanvaarden. Toeh ontbrak het in dien tijd niet geheel en al aan belangstelling, zooals kan blijken uit het afdeelvingsverslag van de eerste gewone zitting van den Volksraad in 1923, waarin het luchtverkeersvraagstuk werd ter sprake gebracht en o. a. werd gezegd: „Op toekenning van gouvernementsteun aan de K. L. M., indien deze haar werkzaamheden in Indië „zal willen aanvangen, werd aangedrongen. Met

¹⁾ Het vorenstaande is hoofdzakelijk ontleend aan de Verslagen van de commissie voor den luchtverkeersdienst over 1920, 1921 en 1922.

„het vervoeren van de post, de mail in de eerste plaats, middels den militairen vliegdiens, ware zoo spoedig mogelijk een aanvang te maken”. Wat dit laatste aangaat, werden inderdaad in 1923 door de legerautoriteiten plannen beraamd; zie „De Indische Gids” 1923 II, blz. 831. Die plannen hielden o.m. in vluchten van Tandjoengpriok naar Batavia, Semarang en Soerabaja v.v., voorloopig éénmaal per week en wel onmiddellijk na aankomst van de mailboot, waardoor de aankomende mail reeds 6 uur na aankomst te Batavia te Soerabaja bezorgd zou kunnen worden. Men stelde zich voor op deze wijze voorloopig alleen post doch later ook passagiers te vervoeren. Overeenstemming met de autoriteiten, zoo heette het, was reeds verkregen; slechts werd gewacht op de definitieve afdoening van deze aangelegenheid op het Departement van Oorlog om den postdienst door de lucht op 1 Augustus 1923 te doen beginnen.

Tijdens de jaarbeurs 1923 te Bandoeng werden bij wijze van proef dagelijks postvluchten van Bandoeng naar Batavia en terug georganiseerd en werden voorts twee vliegdagen gehouden, waarbij door burgerlijke en militaire vliegtuigen werd gedemonstreerd.

Nadat einde 1921 de president van de Factory der Ned. Handelsmaatschappij reeds een poging had gedaan om te komen tot de oprichting van een „Vereeniging voor luchtvaart”, welke poging geen succes had, doordien de ingekomen adhaesiebetuigingen zóó schaarsch waren, dat het niet raadzaam leek om toen tot die oprichting over te gaan, kwam in Juli 1924 een dussdanige vereeniging tot stand onder den naam van „Nederlandsch-Indische vereeniging voor luchtvaart”, onder voorzitterschap van den heer W. Muurling. Deze te Batavia gevestigde en als rechtspersoon erkende vereeniging (Gouv. besluit van 22 Juli 1924 no. 26. Jav. courant no. 62), stelt zich bijkans hare statuten ten doel „de bevordering van de luchtvaart in den ruimsten zin en in al hare vertakkingen en toepassingen, in het bijzonder voor zoover die ten goede kan komen aan de belangen van Nederlandsch-Indië”.

Toen de economische toestand van Indië zich begon te verbeteren, en het evenwicht tusschen 's lands inkomsten en uitgaven, dank zij een krachtige bezuinigingspolitiek, werd hersteld, richtte de K. L. M. op 31 Januari 1924 tot den Gouverneur-Generaal een nieuwe aanvraag om concessie, o. m. vergezeld van een ontwerp-overeenkomst betreffende het onderhouden van luchtverkeersdiensten in Indië, en van een begrooting, bevattende een exploitatierekening van een onderstelden dagelijkse luchtienst van Batavia naar Soerabaja, met tusschenlanding te Semarang. Uit deze begrooting bleek tevens het geschatte bedrag van den gevraagden regeeringssteun. Bij Gouv. besluit van 29 April 1924 no. 61 werd de ontwerp-overeenkomst om advies in handen gesteld van een ingestelde „Commissie, welke tot taak zal hebben aan de regering advies uit te brengen over de door de K. L. M. ingediende „ontwerp-overeenkomst betreffende het onderhouden van luchtverkeersdiensten in Ned.-Indië” (zie „Javase Courant van 9 Mei 1924 no. 38), onder voorzitterschap van den heer Ir. F. B. H. Asselbergs. Uit het uitvoerig en zeer gedocumenteerd advies dezer commissie, uitgebracht onder dagteekening van 15 Juli 1924, bleek dat

hare grootst mogelijke meerderheid van oordeel was: ¹⁾ „dat het luchtverkeer er thans komen moet, in de eerste plaats om de indirecte, niet in „geld uit te drukken voordeelen, welke aan een zeer snel middel van vervoer zijn verbonden en „in de tweede plaats omdat de Britsche verstrekkende plannen tot het instellen van luchtverkeersdiensten tusschen het moederland en de „dominions en koloniën er toe nopen om het „standpunt van volledige onthouding te laten „varen, wil men niet het gevaar loopen op gevoelige wijze uit het wereldsnelverkeer te worden „geschakeld, dan wel aan vreemden toestemming „te moeten verleen en om deze koloniën te transiteren en zodoende luchthavens te moeten inrichten naar door vreemden gevoelde behoeften. Men heeft dan ook alle consequenties daarvan te aanvaarden en is alsdan geen baas meer „in eigen huis. Slechts één lid der commissie, de „vertegenwoordiger van het Departement der marine, beantwoordde de vraag, of op dit oogenblik „aan het burger-luchtverkeer reeds zoodanige behoefte bestaat, dat de regering tot zulke groote „geldelijke offers als van haar gevraagd worden „mag besluiten, beslist ontkennend”.

In 1925 (zie De Indische Gids 1925 I, blz. 154) waren de onderhandelingen over het al dan niet aangaan van een contract tusschen de Regeering en de K. L. M. vrijwel op het doode punt gekomen. De Regeering scheen voor het verleen van subsidie terug te deinzen uit vrees, dat later nog meerdere uitgaven zouden kunnen volgen, zoodat het slotbedrag der subsidies grooter zou blijken dan de gevraagde garantie. Rechtstreeksche onderhandelingen tusschen Regeering en K. L. M. waren vrijwel uitgesloten, omdat de vertegenwoordiger van de K. L. M. voor Indië, de president van de Factory der Ned. Handelsmaatschappij, niet in het bezit was van een volmacht om namens de K. L. M. te handelen. Gehoopt werd, dat de eerste Holland-Indië vlieger, de heer A. N. J. Thomassen à Thuessink van der Hoop (zie hierna), van een dergelijke volmacht zou zijn voorzien, doch die hoop bleek weldra ijdel.

Intusschen bleef men echter, zool in Indië als in Nederland, van particuliere zijde de volle aandacht schenken aan het vliegwezen; men wilde door een daad anderen het vertrouwen en het geloof in luchtverkeer bijbrengen (zie „De betekenis der Holland-Indië vlucht” door W. P. van der Abeelen, Indische Gids 1925 I, blz. 385. e.v.). In 1924 hadden de plannen voor zulk een daad, n.l. het uitvoeren van een Holland-Indië vlucht, vasten vorm aangenomen door de oprichting van een „Comité vliegtocht Nederland-Indië”, goedgekeurd bij Kon. besluit van 20 September 1924 no. 42, onder voorzitterschap van den oud-Generaal C. J. Snijders; gesteund door verschillende personen uit de luchtvaart- en zakenwereld, werd de financieele en formeele voorbereiding door het comité tot stand gebracht, terwijl de vliegtchnische voorbereidselen werden geleid door den uitvoerder van den tocht, den hooger genoemden heer Thomassen à Thuessink van der Hoop, vlie-

¹⁾ Ontleend aan: „Mededeelingen van het luchtverkeer in en naar Nederlandsch-Indië” uitgegeven door de vereeniging „Comité vliegtocht Nederland—Indië” 15 Februari 1926 no. 2.

ger bij de K. L. M.: als vliegtuig werd gekozen een Fokker-verkeersvliegtuig type F. VII.

Voor de beschrijving van dezen eersten tocht door de lucht van Holland naar Indië wordt verwezen naar het boek van den heer Van der Hoop: „Door de lucht naar Indië”. Op 1 October 1924 vertrokken van het vliegveld Schiphol, nabij Amsterdam, landde de Fokker VII op 24 November d.a.v. op het vliegveld Tjililitan nabij Meester Cornelis.

Na het enthousiasme over dezen geslaagden tocht gebeurde er niets, dat wees op belangrijke gevolgen: integendeel de Indische Regeering weigerde zelfs om het Comité vliegtocht Ned.-Indië tegemoet te komen door het vliegtuig over te nemen, wijl „het vliegtuig niet paste in het kader van den Ind. vliegdiens”. De overweging, dat het Gouvernement moest streven naar een sluitende begroting en dat de instelling van luchtverkeersdiensten kosten zoude medebrengen voor den aanleg van terreinen, het verleenen van subsidie enz. enz., bleek sterker dan de overweging, dat het scheppen van snelle luchtverkeersdiensten in Indië ongetwijfeld het geheele economische leven aldaar ten goede zoude komen.

Het Comité vliegtocht Nederland-Indië verklaarde zich na den tocht permanent om met het overgebleven kapitaal de arbeid voort te zetten en studiemateriaal te verzamelen ten aanzien van de luchtverbinding met Indië en ten aanzien van de verdere ontwikkeling van het luchtverkeer. Onder voorzitterschap van den oud-Minister Treub vormde zich een comité, dat naast huldiging van de bemanning van de Fokker F. VII, zich hoofdzakelijk tot taak stelde, door het inzamelen van gelden een fonds te vormen en dit aan te wenden voor het Nederlandsche en koloniale luchtverkeer. Beide comité's verenigden zich tot een nationaal comité om in deze richting werkzaam te zijn.

Op 26 Maart 1927 had in de Ridderzaal te 's-Gravenhage een aan het luchtverkeer in en naar Indië gewijde bijeenkomst plaats, belegd door het Comité vliegtocht Nederland-Indië, de afdeling 's-Gravenhage van het Algemeen Nederlandsch Verbond en de K. L. M., waarin o. a. het woord werd gevoerd door den oud-Minister Treub en den Generaal Snijders. Eerstgenoemde spreker behandelde voornamelijk de economische zijde van het vraagstuk en wees o. m. op de in het begin 1927 tot stand gekomen Britsche luchtverbinding Cairo—Karachi, als onderdeel van de voorgenomen luchtlijn Engeland—Australië, van welke lijn het gedeelte Karachi—Bombay—Calcutta—Rangoon—Singapore reeds in voorbereiding was en vermoedelijk in 1928 in exploitatie zou komen. Willen wij niet — aldus deze spreker — dat de verbinding Singapore—Australië buiten de daarvoor aangewezen route, Sumatra en Java, om zal gaan, dan zullen wij hebben te zorgen tijdig gereed te zijn om dit internationale luchtverkeer te kunnen ontvangen; het is dus noodig dat spoedig volledige overeenstemming bereikt wordt tusschen het Gouvernement en de instelling, die belast zal worden met de exploitatie van luchtlijnen in Indië, welke instelling — voor wat Indië betreft — te beginnen 1 October 1928 de luchtlijn Sabang—Batavia—Singapore en wellicht ook andere lijnen zal hebben te exploiteeren. Kan de Britsche luchtlijn rekenen op medegebruik van de inrichtingen op de landings-

terreinen en de meteorologische en radiografische diensten op ons gebied, dan zullen wij ook op samenwerking met en medegebruik van de Britsche luchtlijnen kunnen rekenen voor onze luchtverbinding Nederland—Indië v.v.

Generaal Snijders betoogde voornamelijk de praktische mogelijkheid van het luchtverkeer in en naar Indië en drong eveneens aan op een zeer spoedige organisatie van dit verkeer van Sabang tot Soerabaja en op samenwerking met het Britsche rijk tot exploitatie van de luchtverbinding Singapore—Australië (zie verder „De bijeenkomst in de Ridderzaal op 26 Maart 1927” in „Het Vliegveld” van April 1927). Is de Ned.-Ind. luchtdienst in geregeld bedrijf, dan kunnen wij — geheel onafhankelijk van elken vreemden invloed — reeds dadelijk de voordeelen genieten van verkorting van den reisduur tusschen Nederland en Indië door vliegdiens, aansluitende op de diens der Nederlandsche mailboten.

Aan dit laatste denkbeeld was reeds in de eerste maanden van 1926 uitvoering gegeven doordien het Comité vliegtocht Nederland-Indië in samenwerking met de K. L. M. en de Rotterdamsche Lloyd op 28 Mei (zie Mededeelingen no. 3 van het Comité vliegtocht Nederland-Indië) en later op 18 Maart 1927 (zie Mededeelingen no. 4) mailvluchten deed uitvoeren van Rotterdam naar Marseille en terug, aldaar aansluiting vindende met de naar Indië vertrekkende en vandaar aankomende stoomschepen der genoemde stoomvaartmaatschappij. Op gelijke wijze organiseerde de Ned.-Indische vereniging voor luchtvaart, in samenwerking met den marinevliegdiens, in April 1927 een mailproefvlucht van Soerabaja over Batavia en Belawan naar Medan en terug, aansluitende op de aldaar uit Nederland aankomende en vandaar naar Nederland vertrekkende mailboten.

Volgens mededeeling in de pers van April 1927 heeft zich een comité gevormd voor de voorbereiding eener Nederlandsch-Indische Luchtvaartmaatschappij, vertegenwoordigende handel, nijverheid, scheepvaart, bankwezen en de cultures van Indië. Dat comité — het comité Van Aulst — zou in nauwe samenwerking met de K. L. M. eene concessie- en subsidieaanvraag opgesteld hebben, waarbij met den Minister van Koloniën voortdurend voeling werd gehouden. Ten einde het mogelijk te maken de exploitatie van het luchtverkeer in Indië in het midden van 1928 (zie hooger) te beginnen, was het noodzakelijk, dat deze aangelegenheid nog in de najaarszitting 1927 van den Volksraad in behandeling werd genomen. Om deze behandeling te vergemakkelijken, vertrokken de heeren mr. D. A. Delprat, directeur van de stoomvaartmaatschappij Nederland, en A. Plesman, directeur van de K. L. M., op 26 Augustus 1927 van Genua naar Indië.

Al is thans (November 1927) door de Regeering nog geen beslissing genomen op de concessieaanvragen van de K. L. M., er werd in Indië tenminste in den laatsten tijd wel iets gedaan in het belang van het civiele luchtverkeer. Zoo werden op de begrooting 1928 fondsen aangevraagd voor de oprichting van een „bureau voor luchtvaart”, als afzonderlijke afdeling van het Departement der gouvernementbedrijven. In de memorie van antwoord op het afdeelinverslag over de begrooting 1928 van gouvernementbedrijven deelde de Regeering mede, dat zij met betrekking

tot het luchtverkeer het overleg afwacht, dat gaande is tusschen den Minister van Koloniën, de K. L. M. en een combinatie van kapitaalcrachten en dat de directie van de Air Survey Company te Singapore de Regeering verzoekt mede te werken aan het doortrekken van de ontworpen lijn Penang—Singapore naar Batavia. Door een tweetal leden van den Volksraad werd op 30 Juni 1927 schriftelijk aan de Regeering gevraagd „of — nu uit nadere berichten gebleken is, dat „het in Nederland gevormde concern tot oprichting van een luchtvaartmaatschappij in Indië „zal samenwerken met de K. L. M. — inzake de „door laatstgenoemde maatschappij aangevraagde concessie, door de regeering reeds een beslissing is genomen, en zoo niet, in hoeverre of „de regeering bereid is thans, nu de omstandigheden gunstig zijn, om tot een begin van burgerlijk luchtverkeer in Ned.-Indië te komen, „haren steun te verleenen bij de oprichting van „een Ned.-Indische luchtvaartmaatschappij”.

Moest in 1922, naar de meening van de toenmalige Regeering, met het oog op den toestand van 's lands geldmiddelen, worden afgezien van het totstandbrengen van de door de commissie voor den luchtverkeersdienst voorgestelde proefluchtverbinding Batavia—Soerabaja v.v. (zie hooger), in 1927 waren de regeeringsinzichten ten deze gewijzigd en werd bepaald, dat te beginnen op 3 Juli 1927 na aankomst van het S. S. Tambora te Tandjoengpriok, wekelijksehe vliegdiens ten tusschen Weltevreden, Semarang en Soerabaja v. v. worden ingesteld, in aansluiting op de uit- en thuisvarende mailbooten van de stoomvaartmaatschappijen Nederland en Rotterdamse Lloyd. Er zouden elke week, zoo spoedig mogelijk na aankomst van de mailboot, te Tandjoengpriok twee legervliegtuigen via Semarang naar Soerabaja vertrekken om Dinsdagochtend weer van Soerabaja naar Semarang en Woensdagochtend van daar naar Weltevreden terug te keeren op een zoodanig tijdstip, dat de aansluiting op de dien dag naar Europa vertrekkende mailboot verzekerd is. Deze vliegdiens ten dienen in de eerste plaats voor het vervoer van de te ontvangen en de te verzenden mail van en voor Nederland voor en van Semarang en Soerabaja, waardoor het publiek op deze plaatsen in de gelegenheid is de aankomende mail per keerende boot te beantwoorden. Gedurende de eerste maand werd voor het vervoer van poststukken per vliegtuig geen extra recht geheven, doch daarna wel. Bij Gouv. besluit van 10 Juni 1927 no. 1 (Ind. Stb. no. 333) werden posttarieven voor vervoer per vliegtuig vastgesteld. In September 1927 vermeldden de Indische perstelegrammen, dat bedoeld luchtpostverkeer tot dusverre ongunstige resultaten had opgeleverd, vooral ook omdat de proef onder ongunstige omstandigheden was genomen. Het luchtposttarief bleek te hoog, zoodat door den postdienst was voorgesteld dit te verlagen tot een dusdanig bedrag, dat het luchtrecht voor niemand een beltsel zou kunnen vormen om van den luchtpostdienst gebruik te maken; de Regeering keurde dan ook een verlagings goed van bedoeld recht van 40 tot 10 centen voor een briefkaart of een brief van ten hoogste 20 gram gewicht. Voorts was gebleken, dat de met het hier bedoelde vervoer verkregen tijdwinst te gering was; het belang van de post bij deze wijze van

vervoer heette overschat, terwijl het vervoer van passagiers grooter behoefte aan snelheid heette te hebben dan aanvankelijk werd vermeend; een Indisch perstelegram van 12 Augustus 1927 mede, dat met ingang van 13 Augustus 1927 passagiersdiens ten gecombineerd met den luchtpostdienst werden ingesteld, die een verbinding vormen tusschen het militair vliegterrein Andir, Soerabaja, Semarang en Batavia, in aansluiting op de aankomende mailbooten.

Als een voorbereiding van militaire zijde van een luchtverkeer over Sumatra — onderdeel van de verbinding Sabang—Soerabaja — kan genoemd worden het aanleggen van militaire landingsterreinen op genoemd eiland, waardoor het mogelijk was, dat op 19 Juni 1927 een escadrille legervliegtuigen uit Bandoeng via Tandjoengkarang en Lahat te Palömbang arriveerde.

Vermeld zij ook, dat in 1927 door den heer E. de Neve te Semarang het verzoek werd gedaan om, met uitsluiting van anderen, concessie te verkrijgen tot het openen van een vliegdiens ten tusschen Pontianak en omliggende eilanden zoodat Singapore en dat dit verzoek niet werd ingewilligd.

De eerste passagiersvlucht van Nederland naar Indië en terug werd in 1927 uitgevoerd met een verkeersvliegtuig van de K. L. M., bestuurd door de piloten Geysendorffer en Scholte, met als mecaniciën Weber, welk vliegtuig voor dit doel was ingehuurd door den Amerikaan Van Lear Black. 15 Juni uit Amsterdam vertrokken, landde het vliegtuig den 30sten d. a. v. op het vliegveld Tjililitan nabij Meester Cornelis, vertrok van daar 6 Juli en was 23 Juli weder te Amsterdam terug. In hetzelfde jaar volbracht de luitenant-vliegenier Koppen — medebestuurder Krijns, mecaniciën Ellerman — met het driemotorig vliegtuig „De Postduif” de eerste postvlucht van Nederland naar Indië en terug; den 1en October te Amsterdam opgestegen, was „De Postduif”, niettegenstaande een oponthoud van één dag, 10 October op Java, vertrok vandaar 17 October en landde, niettegenstaande een mankement ten gevolge van den slechten toestand van een der tusschenlandingsterreinen, waarvan het herstel twee dagen kostte, reeds 28 October weer op het punt van uitgang.

In verband met het hooger reeds vermelde vertrek naar Indië van de heeren Plesman en Delprat in Augustus 1927, zij medegedeeld, dat blijkens dagbladberichten door de K. L. M. en het comité Van Aalst o. m. beoogd werd een vaste luchtpostverbinding tusschen Nederland en Indië en terug, welke diens ten voorloopig met 8 vliegtuigen zou kunnen worden onderhouden, zoodat er van de eindpunten iedere week een vliegtuig zou kunnen vertrekken. De posterijen zouden garantie moeten geven voor een vaste hoeveelheid post per vliegtuig; een extra luchtrecht van 50 cent per brief zou moeten worden geheven.

Voor een geregelden vliegdiens ten in Indië werden voor de eerste maal gelden aangevraagd op de suppletore Indische begrooting voor 1928. Aan de toelichtingen op die begrotingspost is het volgende ontleend:

De groote ontwikkeling van de luchtvaart in de laatste jaren heeft de overtuiging gevestigd, dat het oogenblik is gekomen om ook hier te lande een daadwerkelijk begin te maken met dit nieuwste verkeersmiddel. Immers is te voorzien, dat

binnen afzienbaren tijd Nederlandsch-Indië zal worden aangesloten aan het internationale luchtvaartverkeer en het traject over den archipel daarvan zelfs een onmisbare schakel zal uitmaken. Wil men deze in alle opzichten gewenschte aansluiting bevorderen en voorbereiden en daarbij het onschatbare voordeel hebben van het initiatief in eigen handen te houden, dan is nu het tijdstip van handelen daar. Het oogenblik is ook daarom gunstig, omdat zich eene combinatie heeft gevormd van de Koninklijke Luchtvaart Maatschappij met eene kapitaalcrachtige groep, die waarborgen biedt voor deskundig beheer en goede financiering. Deze combinatie heeft een aanbod gedaan om het noodige kapitaal te verschaffen voor vliegtuigen en roerende inventaris, op voorwaarde, dat het Land de vliegterreinen met de daarbij behoorende gebouwen ter beschikking stelt en de instandhouding van het kapitaal waarborgt. Op rentegarantie maakt de combinatie geen aanspraak.

Het overleg met de combinatie is nog niet beëindigd kunnen worden: de verwachting bestaat dat dit tot een voor beide partijen bevredigend resultaat zal leiden, maar bepaalde zekerheid kan hieromtrent nog niet worden gegeven.

Niettemin wordt thans reeds voorwaardelijk een crediet daarvoor aangevraagd, opdat na verkregen overeenstemming zonder verder verwijl de noodige voorbereidende maatregelen kunnen worden getroffen.

Zoals hierboven reeds is uiteengezet, dient bij het ontwerpen van de eerste luchtvaartlijnen in Nederlandsch-Indië in de eerste plaats gelet te worden op het internationale element.

In verband hiermede komt het de Regeering aangeezwen voor, dat allereerst wordt begonnen met den schakel Soerabaja—Batavia, welke verbinding ook voor het binnenlandsch verkeer economisch de beste kansen van slagen biedt.

Ten einde een goede verkeersbasis te scheppen, zal de organisatie reeds dadelijk zoodanig moeten worden opgezet, dat de lijn Soerabaja—Semarang—Batavia, waarop ook een lijn naar Bandoeng ware aan te sluiten, in een dagelijkschen dienst (met uitzondering van Zon- en feestdagen) wordt gevolgen. Alleen in dat geval zal er kans bestaan dat het burgerlijk luchtverkeer hier te lande opneemt en „er in komt”.

Getracht zal worden met dezen dienst reeds 1 September 1928 aan te vangen, als voorbereiding van de volgende etappe, n.l. de verbinding Batavia—Singapore—Belawan Déli, welke zoo eenszins mogelijk in Januari 1929 dient te worden geopend. Voorloopig zou op deze lijn kunnen worden volstaan met een wekelijkschen dienst, die te Belawan Déli aansluiting geeft op de komende en vertrekkende mailbooten.

Het ligt in het voornemen den dienst Batavia—Bandoeng en Batavia—Semarang—Soerabaja te onderhouden met 4 driemotorige landvliegtuigen en den wekelijkschen dienst Batavia—Singapore—Belawan Déli met 2 tweemotorige watervliegtuigen, beide typen ingericht voor acht personen.

Bij het ontwerpen van de organisatie van den dienst is nog overwogen, of wegens de duurdere exploitatie van watervliegtuigen het niet mogelijk en beter zou zijn ook den dienst op Singapore en Belawan Déli met landvliegtuigen te onderhouden; doch daarvan is voorloopig afgezien, o.m. op grond van de overweging dat, in

verband met in de toekomst te openen andere verbindingen, het gebruik van watervliegtuigen in den archipel op den duur toch niet kan worden vermeden en het gebruik van watervliegtuigen voor de verbinding met Singapore de meest praktische is.

Wel bestaat het voornemen om indien later uitbreiding van den dienst op Déli noodig blijkt, ook over te gaan tot het bevelgen van de landroute over Sumatra.

Het ligt voorts in de bedoeling om naast de in te stellen geregelde diensten in de voornaamste centra van Indië buiten deze lijnen eenvoudige vliegterreinen aan te leggen, ten einde het land meer toegankelijk te maken voor het luchtverkeer.

Naar een voorloopig opgestelde begrooting, worden de uitgaven en ontvangsten als volgt geraamd:

voor de exploitatie van de diensten Batavia—Bandoeng en Batavia—Soerabaja 6 maal in de week vice versa te beginnen 1 September 1928, op f 330.000 aan uitgaven, f 30.000 aan ontvangsten; en voor de exploitatie van de diensten Batavia—Bandoeng en Batavia—Singapore—Belawan Déli 1 maal in de week vice versa gedurende een vol jaar, op f 1.256.000 aan uitgaven, f 257.000 aan ontvangsten; waarbij behalve op eenig binnenlandsch post- en goederenvervoer is gerekend op vervoer van 1/10 deel van de mail en 2 passagiers per tocht.

Mitsdien zou de dienst een tekort laten voor 1928 van rond f 300.000 en voor 1929 en volgende jaren van rond f 1 miljoen.

De aandacht wordt er evenwel op gevestigd, dat voor een min of meer juiste raming der ontvangsten geen gegevens beschikbaar zijn, zoodat deze dan ook als zeer globaal moet worden beschouwd.

Literatuur, behalve de reeds in den tekst genoemde: „Het luchtverkeer in Indië”, door C. J. Snijders, De Indische Gids, 1922, II, blz. 1057 e.v. „Een vliegtocht Nederland—Indië?”, De Indische Gids, 1923, II, blz. 839. „De betekenis van luchtstrijdkrachten voor de verdediging van Indië”, door J. J. van Santen, De Indische Gids, 1924, II. „Het luchtverkeersvraagstuk voor Indië”, De Indische Post van 1, 8 en 22 Augustus 1925. „Leekegedachten over de totstandbrenging van de verbinding tusschen Nederland en Indië door de lucht”, door C. L. K. Schmülling, Koloniaal Weekblad 1 October 1925. „Voortzetting der actie voor het luchtverkeer met Indië”, Koloniaal Weekblad 15 October 1925. „De luchtlijn Nederland—Indië”, door C. L. K. Schmülling, Koloniaal Weekblad 22 October 1925. „De luchtlijn Amsterdam—Batavia”, door C. L. K. Schmülling, Koloniaal Weekblad 8 December 1925. „De betekenis van het luchtverkeer”, door I. L. van den Berch van Heemstede, Vragen des tijds 1925, II, blz. 140 e. v. „De luchtpostverbinding met Nederlandsch-Indië”, door C. J. Snijders, Nederlandsche Mercur (Bijblad van Handelsberichten) 4 Augustus 1927. „Civiel luchtverkeer”, door M. P. Pattist, Koloniale studien, April 1927. „De bijkomst in de Ridderzaal op 26 Maart 1927”, Het Vliegveld, April 1927. „Burgerlijke luchtvaart in Nederlandsch Indië”, door F. v. d. Elst, Het Vliegveld, Mei 1927. „De postvlucht Soerabaja—Sabang

v.v.", door Backer. Het Vliegveld, Mei 1927. „De burgerluchtvaart in en de vordediging van Ned.-Indië", Nieuwe Courant van 12 Mei 1927. „De toekomst van het luchtverkeer met Nederlandsch-Indië", door C. J. Snijders, Mededeelingen No. 1 Comité vliegtocht Nederland-Indië. „Memorie betreffende het luchtverkeer in den Ned.-Indischen archipel en dat tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië", Mededeelingen No. 2 Comité vliegtocht Nederland-Indië. „De Kamer van Koophandel te Amsterdam en de luchtverbinding met Nederlandsch-Indië", Mededeelingen No. 3 Comité vliegtocht Nederland-Indië. „Een Indische luchtvaartmaatschappij en het Gouvernement", Mededeelingen No. 3 Comité vliegtocht Nederland-Indië. „De grondorganisatie in Nederlandsch-Indië, Mededeelingen No. 3 Comité vliegtocht Nederland-Indië. „De bijeenkomst in de Ridderzaal op 26 Maart 1927", Mededeelingen No. 4 Comité vliegtocht Nederland-Indië. „Onze vliegtocht van Amsterdam naar Batavia en terug", door G. Geyzendorffer, De Maasbode van 10, 12, 14 en 18 Augustus 1927. „De toekomst der luchtverbinding Nederland-Indië", lezing van H. Martin van de vereniging Nederlandsch-Fabrikkat, Nieuwe Courant 10 November 1927.

Afgesloten November 1927. H. B.

LUCHTVAART, MARINE. Nadat de groote oorlog het bestaansrecht van watervliegtuigen als een krachtig hulpmiddel der moderne marine had bewezen en diensgevolge in Nederland, met de ingebruikneming van het vliegkamp de Mok op Texel op 21 Augustus 1917, een marineluchtvaartdienst was ingesteld, werden maatregelen getroffen om ook in Indië tot een dergelijken dienst te geraken. De eerste stap daartoe was het aanvragen op de staats(marine)begrooting voor het jaar 1918 van gelden voor de voorbereiding van dien dienst en voor de opleiding in Nederland van het noodige personeel: in hetzelfde jaar nog werd in Indië een bedrag van / 100.000 toegestaan om een begin te maken met de oprichting van een marinevliegkamp te Tandjoengpriok. In de memorie van toelichting op voren genoemde staatsbegrooting werd medegedeeld: „Ook voor Oost-Indië zal een marineluchtvaartdienst moeten worden geschapen; daar nog meer dan hier te lande, zal de verkenning ter zee door luchtvaartuigen moeten plaats hebben. Indië zal eerlang groote zeeverkenningvliegtuigen noodig hebben, die lang achtereen kunnen uitblijven en die van uit hunne kampen de bewakingsdiensten zullen moeten uitvoeren in verband met de andere deelen van de vloot. De voorbereiding voor dien dienst in Indië en de opleiding van het personeel zal hier te lande moeten geschieden, terwijl voor de aflossing van het personeel ook in Nederland op een betrekkelijk groote sterkte van den marineluchtvaartdienst zal moeten worden gerekend."

De Indische marineluchtvaartdienst zou, zooals nadrukkelijk werd gezegd in de memorie van toelichting op de staats(marine)begrooting voor 1919, een onafscheidelijk deel vormen van de marine daar te lande. Op laatstbedoelde begrooting werd voor aanschaffing van marinevliegtuigen voor Indië een bedrag van / 700.000 aangevraagd en toegestaan, van welk bedrag, blijkens de memorie van toelichting, do helft uit de Indische begrooting aan de middelen van Nederland

zou worden vergoed. Bedoelde memorie van toelichting behelsde in verband hiermede de mededeeling, dat door den Minister van Marine in overleg met zijn ambtgenoot van Koloniën was besloten, „dat ten opzichte van het vliegtuigmaterieel voor den marineluchtvaartdienst in Oost-Indië zal worden gevolgd dezelfde gedragslijn als die, welke, in afwachting van de totstandkoming van de vlootwet, is gevolgd voor het drijvende materieel, zoodat de kosten daarvan over de beide begrootingen worden verdeeld, terwijl de inrichtingen aan den wal, als vliegtuigkampen, herstellingsinrichtingen enz., alsook de herstelling en het onderhoud van het vliegtuigmaterieel zullen komen ten laste van de begrooting van Nederlandsch-Indië". In overeenstemming hiermede werd voor de eerste maal op de Indische begrooting voor 1919 een post (f 375.000) uitgetrokken voor de aanschaffing van vliegtuigmaterieel voor den marineluchtvaartdienst.

Toen in October 1919 door de Indische Regeering een prijs werd uitgelooft voor den eersten Nederlandschen vliegtuigbestuurder, die van Nederland naar Java of omgekeerd zou vliegen (zie LUCHTVAART, MILITAIRE), werd op de staats(marine)begrooting voor 1920 een bedrag van / 100.000 toegestaan, ten einde vanwege het Departement van Marine twee vliegtuigen — één water- en één landvliegtuig — aan dien tocht te doen deelnemen. Deze tocht is echter niet ondernomen geworden (zie LUCHTVAART, MILITAIRE).

Vliegtuigmaterieel. De eerste hydroplanen voor den marinevliegdiens kwamen, tegelijk met het eerste personeel voor dien dienst, in September 1918 in Indië; het waren twee geïnterneerde, door de Nederlandsche Regeering overgenomen zeevliegtuigen van onderling verschillend type met een gering aantal reserve-deelen. Toen in October 1919 nog geen ander vliegtuigmaterieel in Indië was aangekomen, werd in de najaarszitting van den Volksraad aangedrongen op een krachtiger aanpakken van den marineluchtvaartdienst. In dat jaar nog werden uit Nederland Van Berkel-vliegtuigen ontvangen, zoodat einde 1919 reeds 6 watervliegtuigen in Indië aanwezig waren, welk aantal, door het beschikbaar stellen op de Indische begrooting van 1920 van / 152.000 (voor aanschaffing van vliegtuigmaterieel, uitrusting van vliegtuigen met draadloze telegrafie en artilleriematerieel) einde 1920 tot 9 was gestegen, terwijl toen 3 vliegtuigen naar Indië onderweg en verscheidene in Nederland in aanbouw waren, welke laatste in 1921 in Indië aankwamen. Alhoewel op de begrooting voor dat jaar geen gelden waren aangevraagd voor uitbreiding van het aantal vliegtuigen, wyl geen voldoende personeel beschikbaar was om een grooter aantal vliegtuigen te bemannen, beschikte de marineluchtvaartdienst einde van dat jaar over 20 watervliegtuigen type W. A. (tweedekkers) en 3 watervliegtuigen type W. B. (ééndekkers). Op de staats(marine)begrooting van genoemd jaar 1921 waren, met betrekking tot den Indischen marinevliegdiens, alleen gelden aangevraagd voor een tweetal vliegtuigen voor proefneming, teneinde door vergelijkende proeven in Nederland te doen nagaan, welk type in het bijzonder voor Indië het meest gewenscht was. In 1922 werd geen vliegtuigmaterieel uit Nederland uitgezonden, zoodat, wyl één watervliegtuig type W. A. buiten dienst

gesteld moest worden, de Indische marineluchtvaartdienst einde 1922 beschikte over 19 water-vliegtuigen type A en 3 watervliegtuigen type B. Voor wapening van de reeds in Indië aanwezige vliegtuigen werd op de Indische begrooting voor 1922 een bedrag van f 120.000 uitgetrokken. In 1923 werd wederom een watervliegtuig type A buiten dienst gesteld, doch werden uit Nederland ontvangen 3 vliegtuigen type B benevens — ter beproeving — een Fokker-amphibievliegtuig met Napier Lion motor. In laatstgenoemd jaar werd in Nederland de eerste van de zes voor de kruisers „Java” en „Sumatra” bestelde tweepersoons-gevechtsvliegtuigen van het type Fokker B. H. met 360 P.K. Rolls Royce Eagle IX motor afgeleverd en naar het vliegveld Schellingwoude geslept om te worden beproefd.

Gedurende 1924 verminderde het aantal in Indië beschikbare watervliegtuigen wederom met 3 en moest de beproeving van het Fokker-amphibievliegtuig worden gestaakt in verband met het verwisselen van in Nederland bestelde motoronderdelen. Toen deze laatste in 1925 waren ontvangen kon de Fokker-amphibie weder in dienst worden gesteld, waarbij zij, uitsluitend als vliegboot gebruikt, goed voldeed; de luchtvloot werd in laatstbedoeld jaar voorts uitgebreid met 2 Fairey-toestellen (zie het artikel „De nieuwe Faireyzeevliegtuigen voor de Koninklijke marine”, voorkomende in „Het Vliegveld” 1925, blz. 184 e. v.) en in 1926 met nog 2 dergelijke toestellen en 5 Dornier-Walbooten, zoodat, bijkens de jongste beschikbare opgave (Koloniaal Verslag 1927), de marineluchtvaartdienst beschikt over 15 watervliegtuigen type W. A. (tweedekkers), 6 watervliegtuigen type W. B. (ééndekkers), 4 Fairey-tweedekkers, 1 Fokker-amphibie en 5 Dornier-Walbooten.

Herkenningssteekenen van de militaire vliegtuigen zijn vastgesteld bij Gouv. besluit van 15 December 1920 no. 45 (Ind. Stb. no. 885).

Vliegvelden enz. Met den bouw van een vliegveld te Tandjoengpriok, waarvoor — zie hooger — in 1918 een bedrag van f 100.000 was toegestaan, werd in hetzelfde jaar begonnen en in 1919 werd ten laste van de B. O. W. 151.888 M^p. van de voor de havenuitbreiding gebaggerde specie opgespoten. Toen bovengenoemd bedrag van f 100.000 nagenoeg was verwerkt, werd bij de Indische aanvullingsbegrooting voor 1920 eenzelfde bedrag toegestaan voor „de verdere aanschaffing van verbruiksartikelen, behoeften voor onderhoud en herstelling van vliegtuigen „en van het vliegveld zelf, alsmede voor werktuigelijke inrichtingen, toestellen voor houtbewerking enz., welke inrichtingen bij gereedheid „van het permanente vliegveld te Soerabaja „daarheen zullen worden overgebracht”. Voor den bouw van laatstbedoeld veld — „Moro Krembangan” — waarvan de totaalkosten waren geraamd op f 4.565.000, was op het VIIe hoofdstuk (B. O. W.) der Indische begrooting voor 1920 een memoriepost uitgetrokken; in dat jaar werd voor genoemd veld door de B. O. W. voor f 1.040.732 aan terrein opgespoten, terwijl aan de inrichting van het werkterrein f 150.886 werd verwerkt. Op hetzelfde hoofdstuk der begrooting voor 1921 werd voor dit doel gerekend op een bedrag van f 1.100.000, terwijl in dat jaar f 776.000 werd verwerkt. Het lag toen in de bedoeling om ook het vliegveld te Tan-

djoengpriok een permanent karakter te geven, waarvoor op dezelfde begrooting f 100.000 werd toegestaan. Ook al uit bezuinigingsoverwegingen werd echter van dit voornemen afgezien, zoodat op de begrooting voor 1922 geen gelden voor den bouw van het vliegveld te Tandjoengpriok meer werden aangevraagd. Het in 1921 gereed gekomen „tijdelijk” vliegveld te Tandjoengpriok bood gelegenheid om 12 vliegtuigen bedrijfsklaar te houden. „Het Vliegveld” 1921 bevat op blz. 266 e. v. talrijke foto's betrekking hebbende op laatstgenoemd vliegveld. Voor den verderen bouw van het vliegveld Moro Krembangan werd in 1922 f 500.000 minder toegestaan dan in 1921, en in de jaren 1923, 1924 en 1925 onderscheidenlijk f 535.000, f 607.500 en f 600.000, terwijl in 1924 ook f 50.000 werd toegestaan als eerste termijn voor den bouw van een kazerne te Soerabaja voor den marineluchtvaartdienst, waarvan de gezamenlijke kosten waren begroot op f 450.000. Reeds in 1921 was in het vliegveld Moro Krembangan een der groote vliegtuigloodsen gereed, die al dadelijk in gebruik werd genomen; in 1923 volgde de indienststelling van een groter deel van het vliegveld; op 30 Juli 1925 werd het veld officieel geheel in gebruik genomen, waartoe een nagenoeg algeheele ontruiming had plaats gevonden van het vliegveld te Tandjoengpriok, dat als tijdelijk of hulpvliegveld behouden bleef. Het vliegveld Moro Krembangan biedt ruimte voor 40 watervliegtuigen e. a. Een ander tijdelijk vliegveld, doch op veel bescheidener schaal dan dat te Tandjoengpriok, bevindt zich te Semarang; in verband met de te houden proefvluchten Batavia—Soerabaja ten behoeve van het luchtvaartverkeer — zie „LUCHTVAART, MILITAIRE” en „LUCHTVAART, CIVIELE” — werd bij Gouv. besluit van 12 Januari 1920 no. 25 machtiging verleend om te Semarang een eenvoudige loods met berging voor twee watervliegtuigen en afgang met rails naar het water op te richten. Deze inrichting, verbeterd en uitgebreid, is sedert als tijdelijk of hulpvliegveld in gebruik gebleven.

De exploitatiekosten van het vliegveld te Tandjoengpriok werden aanvankelijk gekweten uit de begrotingspost „Andere uitgaven voor de Indische militaire marine”, totdat op de begrooting voor 1922 voor de eerste maal een post voorkwam „Verdere uitgaven voor de marine-luchtvaart”, welke post, bijkens de memorie van toelichting, omvatte „de onderhouds- en exploitatiekosten”. Deze post werd in verband met de gedeeltelijke indienststelling van het vliegveld Moro Krembangan voor 1923 verhoogd. Over de jaren 1922, 1923 en 1924 bedroegen de exploitatiekosten van het tijdelijk vliegveld te Tandjoengpriok onderscheidenlijk f 820.471, f 567.734 en f 673.962 en over de jaren 1925 en 1926 die van de 3 vliegvelden — Moro Krembangan, Tandjoengpriok en Semarang — onderscheidenlijk f 823.729 en f 1.122.190, bij welk laatste bedrag nog gerekend moet worden f 53.000 als door het marine-etablisement betaalde kosten voor het vliegveld Moro Krembangan.

Bij Gouv. besluit van 28 Mei 1924 no. 40 (Bijbl. no. 10608) werd een regeling vastgesteld van de voorwaarden, waarop in de werkplaatsen, behorende tot den marineluchtvaartdienst, werk kan worden verricht voor andere takken van 's lands dienst, voor gewesten of gedeelten van gewesten

met eigen geldmiddelen, dan wel voor particuliere lichamen of particulieren.

Personeel. Het eerste personeel voor den op te richten marineluchtvaartdienst werd in 1918 met het als hulpkruiser in konvooi varende s.s. „Tabanan” naar Indië uitgezonden, alwaar het in September aankwam; het bestond uit 2 officieren-vliegenier, 1 bootsman-vliegenier, 1 sergeant-majoor, 2 sergeanten, 1 korporaal en 2 matrozen, onder bevel van den Luitenant ter zee 1e klasse H. J. Bueninck. Gestadig werd dit personeel, overeenkomstig de stijgende behoefte en naar het inzicht van den Commandant der zeemacht, uitgebreid, ook met inlandsehe en chineesche werklieden, zoodat thans (1927) bij den marineluchtvaartdienst aan militair personeel zijn te werk gesteld ongeveer 15 officieren, 105 vliegtuigmakers, 6 zeevaarnemers en ± 100 onderofficieren en matrozen; aan het hoofd van den dienst staat een kapitein-luitenant ter zee.

Van den reeds hooger vermelden, thans nog geldenden regel, dat al het vliegers- en technisch personeel in Nederland wordt opgeleid, werd afgeweken, toen in 1918 bij den legervliegdienst in Indië de gelegenheid werd geschapen tot opleiding voor het door de Fédération Aéronautique Internationale vastgestelde brevet en besloten werd bedoelde opleiding ook te doen volgen door eenige officieren van de zeemacht; voor de eerste maal werd voor dit doel op de Indische begrooting voor 1919 een bedrag van / 25.000 uitgetrokken.

De uitgaven voor het personeel van den marineluchtvaartdienst werden, evenals die voor het vliegkamp te Tandjoengpriok, aanvankelijk gekweten uit den begrotingspost „Andere uitgaven voor de Indische militaire marine”, totdat op de Indische begrooting voor 1922 voor de eerste maal een afzonderlijke post „Personeel voor den marine-luchtvaartdienst” voorkwam, ten bedrage van / 189.440. In verband met de uitbreiding van den dienst werd die post voor 1923 met / 82.160 verhoogd, doch, uit bezuinigingsoverwegingen, voor 1924 wederom met / 56.600 verminderd; in de volgende begrotingen komt deze afzonderlijke post niet meer voor.

Op de Indische begrooting voor 1922 werden gelden gevoteerd ten einde voor het personeel der zeemacht, dat tengevolge van een vliegongeval ongeschikt wordt voor den dienst en voor hunne nabestaanden overeenkomstige voorzieningen te treffen als toen reeds voor het personeel van het leger bestonden. Een desbetreffende regeling kwam tot stand bij het Kon. besluit van 3 Februari 1923 no. 32 (Ind. Stb. no. 235), doch werd met ingang van een door den Gouverneur-Generaal te bepalen dag bij het Kon. besluit van 23 Januari 1926 no. 25 (Ind. Stb. no. 124) ingetrokken en zulks in verband met het voornemen om dergelijke voorzieningen te treffen voor alle ambtenaren, die aan dienstvluchten moeten deelnemen; aan dit voornemen is evenwel thans (November 1927) nog geen uitvoering gegeven, zoodat de regeling in Ind. Stb. 1923 no. 235 nog van kracht is.

Bij het Kon. besluit van 21 Augustus 1925 no. 39 (Ind. Stb. no. 542) werd de regeling van het personeel der Koninklijke marine-reserve (Kon. besluit van 31 Januari 1925 no. 34, Ind. Stb. no. 281) gewijzigd en aangevuld met betrekking tot het ontslag van officieren-zeevaarnemer. Een

„regeling van de opleiding van dienstplichtigen „tot militie-adjutant-onderofficier-zeevaarnemer bij de zeemacht in Nederlandsch-Indië” kwam tot stand bij het Gov. besluit van 29 April 1926 no. 18 (Ind. Stb. no. 173).

Verrichtingen van den marineluchtvaartdienst. Reeds in 1920 had de marineluchtvaartdienst zich zoodanig ontwikkeld, dat, behalve de gewone oefeningen in de nabijheid van het kamp, ook grootere tochten per marinevliegtuig konden plaats vinden, zooals van Tandjoengpriok naar Teloekbetoeng, Billiton, Soerabaja en Belawan Deli, welke nagenoeg alle met goed gevolg werden volbracht; zie over den tocht naar Belawan Deli, het Marineblad 1920: „De vliegtocht Priok—Deli”. In Juli 1921 werd ook gevlogen van Soerabaja naar Makassar en terug, terwijl in dat jaar vliegtuigen deelnamen aan de gezamenlijke oefeningen der marine en een vliegtuig in November goede diensten bewees bij het opsporen van de Badjau-vloot ter Noordoostkust van Bornéo; zie voor dit laatste het Marineblad 1922, blz. 155 e. v.: „Het optreden van een watervliegtuig in „samenwerking met een torpedobootjager tegen „ongewenschte elementen in onze Indische wateren”, door W. H. C. H. Ook bij het zoeken van een in den Noordelijken toegang van de Gasparstraten gerapporteerd rif werd een groep vliegtuigen met succes gebruikt.

In 1922 verleenden vliegtuigen eveneens hulp bij het zoeken van riffen en voorts bij opnemingswerkzaamheden, zie o. a. het Marineblad 1924: „Het vliegtuig ten dienste van de hydrografie”, door den luitenant ter zee 1e klasse H. G. de Bruyne. Drie watervliegtuigen (Van Berkel tweedekkers) ondernamen in Augustus van dat jaar een tocht naar Pontianak en vandaar op verzoek van den resident verschillende tochten langs de groote rivieren als machtsvertoon tegenover de Dajaks en de chineesche bevolking; zie voor deze tochten het artikel: „Per vliegtuig onder de Dajaks”, door H. Nieuwenhuis, voorkomende in „Het Vliegvel” 1923, blz. 142 e. v. Andere vliegtuigen stonden de torpedobootjagers bij in hun werk tot beteugeling van de zeerooverij in den Riouw-archipel en Straat Karimata. In Juli, September, October en November 1923 namen vliegtuigen deel, onderscheidenlijk aan de groote vlootoefeningen in Straat Soenda, den tocht van een eskader naar Bandjermasin, de vlootoefeningen nabij het eiland Bawean en het bezoek van een eskader aan Samarinda, de gezamenlijke marineoefeningen in Straat Karimata; tijdens hun verblijf te Bandjermasin en Samarinda, ondernamen de vliegtuigen tochten langs de groote rivieren tot ver in het binnenland. Een gedetailleerde beschrijving van deze tochten komt voor in het artikel „Een en ander over de verrichtingen van den marineluchtvaartdienst in Indië”, door M. C. Moes, in „Het Vliegvel” 1924, blz. 113 e. v. en 149 e. v. Met behulp van vliegtuigen werd in 1923 een rif in de Java-zee ontdekt. Ook in 1924 namen vliegtuigen deel aan gezamenlijke oefeningen en tochten van schepen, zoo bijv. aan de oefeningen in de omgeving van Tarakan van 7—31 Mei; bij de bestrijding van den zeeroof in Straat Malaka bewees een aldaar gestationneerd vliegtuig goede diensten.

Op 9 Maart 1925 begon een groote oefentocht van de Pelikaan, de Krakatau en een divisie onderzeebooten naar het Oostelijk deel van den

Archipel (Nieuw Guiné, Halmahéra, Straat Makassar), aan welken tocht werd deelgenomen door een groep van 3 vliegtuigen: in aansluiting hierop werden van 2 tot 28 Mei oefeningen gehouden in de omgeving van Balikpapan, vanwaar 2 vliegtuigen naar Soerabaja vlogen met een tusschenlanding in de Westbaai van de Kangan-archipel: eenige dagen later vlogen 3 andere toestellen dit traject in omgekeerde richting, doch slechts 2 vliegtuigen bereikten Balikpapan, wyl één toestel wegens een motordefect een noodlanding moest doen: zie voor dezen tocht het artikel „Wat de marine-luchtvaartdienst in Indië alzoo doet”, door J. P. Scheepmaker in „Het Vliegveld” 1925, blz. 310 e. v.

Einde April 1925 vlogen 2 toestellen van Tandjoengpriok naar Merak en terug; ook werden in den loop van dat jaar en in 1926 en 1927 verschillende tochten van Tandjoengpriok naar Soerabaja v.v. gemaakt; de Fokker-amphibie legde dit traject geregeld zonder tusschenlanding af. Een groep van 4 vliegtuigen nam in September 1925 deel aan een marine-oefeningstocht in den Riouw-archipel. Herhaaldelijk verleenden ook in 1925 en 1926 vliegtuigen assistentie bij het opsporen van riffen, voornamelijk nabij Semarang en Bawean.

Van 16 t/m 31 Augustus 1926 volbracht een groep van 3 vliegtuigen een grooten tocht over de Kleine Soenda-eilanden, op welken tocht, die van Soerabaja uitging, achtereenvolgens werden bezocht Boeléleng, Soembawa-besar, Bima, Rco, Maoemere, Larantoecka, Ende, Laboanbadjo, Bima, Soembawa-besar, Benoa, Banjoewangi.

Aan de gezamenlijke oefeningen van het „oefenings-eskader Kleine Soenda-eilanden” in 1926 namen 2 aan boord van de Java en één aan boord van elk der nieuwe flottieljevaartuigen geëmbarkeerde vliegtuigen deel.

In verband met de postvlucht, welke bij wijze van proef in April 1927 werd gehouden — zie LUCHTVAART, CIVIELE — vertrokken 2 April 1927 2 Dornier Walvliegtuigen van Soerabaja naar Tandjoengpriok en zetten den volgenden dag de reis voort tot het eiland Sambo(Riouw), alwaar één vliegtuig voorloopig gestationneerd bleef, terwijl het andere den volgenden dag doorvlog naar Belawan Deli en Sabang. Zie hiervoor het artikel „De postvlucht Soerabaja—Sabang v.v.”, door Backer in „Het Vliegveld” 1927, blz. 161 e. v.

Voor de verrichtingen van den marinevliegdiens in Indië tot begin 1924 zie men ook het artikel van M. C. Moes in „Het Vliegveld” 1924, blz. 113 e. v. en 149 e. v., en voorts het artikel „Zeevliegerij in den Oriënt” door H. G. de Bruyne in „Het Vliegveld” 1925, blz. 40 e. v.

Op een kaartje, behoorende bij het artikel „Vlagvertoon in den Oost” door M. C. Moes in „Het Vliegveld” 1926, blz. 345, zijn schematisch de verschillende tochten aangegeven, die toen in den loop der jaren door den marineluchtvaartdienst waren gemaakt.

Bij Gouv. besluit van 26 Augustus 1925 no. 23 (Ind. Stb. no. 441) werden vastgesteld „maatregelen ter beperking van het gevaar, dat opgeleverd „kan worden door vliegtuigen, die zich boven „steden, dorpen of plaatsen van samenkomst van „vele personen bevinden.”

De ordonn. van 9 Augustus 1921 (Ind. Stb. no. 469) behelzende „het verbod tot het medenemen „van photographietoestellen binnen de gebieds-

„grenzen van Nederlandsch-Indië in luchtsehpen „of vliegtuigen, bemand door niet tot de land- of „zeemacht in Nederlandsch-Indië of in Nederland „behoorende personen”, werd herzien bij de ordonn. van 4 December 1925 (Ind. Stb. no. 618).

Afgesloten November 1927.

GRANT. Onder dezen naam wordt in de Maleische landen verstaan een schriftelijk bewijs betreffende rechten op grond. De naam is ontleend aan de regelingen voor de Straits Settlements, krachtens welke namens den Koning op gedeelten van het kroondomein aan particulieren rechten worden verleend (granted). Op overeenkomstige wijze worden door de vorsten der Inlandsche staten op het schiereiland Malaka rechten op grond verleend bij verklaringen, genaamd „grant for land”. In beide gevallen wordt onder grant verstaan een recht verleend voor onbepaalde duur, in tegenstelling met „lease”, pacht voor hoogstens 999 jaar (o.m. Federated Malay States Land Enactment 1911).

Naar dit voorbeeld werd omstreeks 1880 door den sultan van Riouw voor zijn rijk de registratie van het grondbezit ingevoerd, waarbij de naam grant eveneens werd gebruikt, zooals die thans nog voortleeft in het Agrarische reglement voor Riouw (Ind. Stb. 1923 No. 253), waar het schriftelijk bewijs, dat door een landsambtenaar wordt afgegeven, wordt genaamd „Soerat grant” (Kol. Tijdschr. 1915 blz. 603).

Ter Oostkust van Sumatra worden eveneens door de Zelfbestuurders aan hun onderdanen schriftelijke bewijsstukken verstrekt, genaamd „geran, jaitoe soerat menentoekan hak keboen”, „grant, zijnde de vaststelling van rechten op een tuin”. Onder invloed der meer democratische Bataksche instellingen wordt hier geen recht verleend, doch het recht, dat de onderdaan heeft op een deel van den grond, wordt slechts vastgesteld. Het komt daar zeer vaak voor, dat iemand wel rechten heeft op een stuk grond, maar dat hij daarvoor nog geen grant heeft aangevraagd.

De grants bevatten alle de bepaling, dat overdracht der rechten slechts kan plaats hebben na kennisgeving aan het registratiekantoor. Er ontwikkelde zich daardoor in verschillende landschappen een meer of min primitief kadaster van het Inlandsch grondbezit, geheel voortkomende uit de behoefte zelf (zie Kol. Tijdschr. 1926 blz. 516).

De naam grant wordt ter Oostkust van Sumatra ook gebruikt voor de door de Zelfbestuurders aan gouvernements-onderdanen verleende rechtstitels. Het model hiervoor werd vastgesteld bij gouvernementsbesluit (bijblad 5271, 7097), waarbij het recht naar naam en onschrijving een erfpachtsrecht is, maar waarvan de registratie zou worden gevoerd bij de controleurs. Daarom worden zij controleursgrants genoemd.

Ter hoofdplaats Médan werd bovendien aan de Deli Maatschappij vergunning gegeven een gedeelte van haar, oorspronkelijk voor landbouw verkregen terrein te verkavelen en aan derden voor huizenbouw af te staan. De hiervan opgemakte contracten worden genoemd Delimaatschappijgrants.

Tot het einde van 1915 bestond het geheele grondbezit in de hoofdplaatsen en nederzettingen ter Oostkust van Sumatra, voorzooover niet in handen van zelfbestuursonderhoorigen, uit grant-

rechten. Door het Kon. besl. in Ind. Stb. 1915 No. 474 werd de mogelijkheid geschapen op zelfbestuursgronden zakelijke rechten volgens het B. W. te vestigen. Sinds 1916 worden daarom geen grants meer uitgegeven, doch opstalrechten volgens bijbl. 8571. De toen bestaande grantrechten zijn niet gewijzigd.

Aan deze grantrechten kleven eenige groote bezwaren, omdat niet vaststaat van welken aard zij zijn. In het bijzonder blijkt dit bij het grondcrediet: omdat niet vaststaat of zij roerend of onroerend zijn, is niet uit te maken op welke wijze zij kunnen worden verbonden tot zekerheid voor het nakomen van bepaalde verplichtingen. Bij pand bestaat de vrees, dat de rechten niet belichaamd zijn in de acte en dat dus de geldschietster, die die acte in zijn macht heeft, geen zekerheid bezit. Tegen hypotheek bestaat het formeele bezwaar, dat inschrijving volgens de in- en overschrijvingsordonnantie niet mogelijk is. In de praktijk werden de grantrechten geëedeerd tot zekerheid, waarmede, ook in geval van faillissement van den geldnemer, een op de geëedeerde grantrechten verhaalbare vordering werd geschapen. In 1921 werd echter bij een faillissement met groote vordering wegens oorlogswinstbelasting op instigatie van den belastingdienst beslag gelegd op den opbrengst van den executorialen verkoop van geëedeerde grantrechten. De Raad van Justitie te Medan besliste in 1923, dat de grantrechten door de cessie in het vermogen van den geldschietster waren overgegaan. Dit vonnis werd echter in 1927 door het Hooggerechtshof vernietigd: de geldschietster heeft slechts een concurrente vordering. In 1927 (Ind. Stb. no. 522) heeft de Regeering op verzoek van belanghebbenden ter bescherming van loopende credieten bepaald, dat schuldeisers die grantrechten in onderpand kregen, tot ultimo 1931 bevoorrecht zijn op de opbrengst dier rechten. Voor nieuwe credieten is omzetting der grantrechten in zakelijke erfpachtsrechten en vestiging van hypotheek daarop gewenscht, doch de grantrechten, die thans vrij zijn, vallen dan o.m. onder de verpondingsbelasting.

Een ander bezwaar van de grantrechten wordt gevormd door de onvoldoende registratie en de slechte perocelsaanduiding. De Regeering heeft de verbetering hiervan overgelaten aan de gemeenten (bijbl. 10461). In 1918 werden daartoe de gronden binnen de gemeente Medan, behoudens enkele uitzonderingen, door het Zelfbestuur van Deli in eigendom afgestaan aan deze gemeente, terwijl het geschonken gebied werd gevoegd bij het rechtstreeks bestuur gebied van Ned.-Indië. De landmeetkundige en administratieve behandeling der grants werd opgedragen aan een gemeentedienst, terwijl daarnaevens voor zuiver zakelijke rechten het gouvernementsskadaster werkzaam is. In 1924 volgde een dergelijke regeling voor Pematangsiantar.

Literatuur: Gerard Jansen, Grantrechten in Deli, mededeeling no. 12 van het Oostkust van Sumatra Instituut.

VERDEDIGINGSSTELSEL VAN NED.-INDIË. Geschiedkundig overzicht. Het standpunt van het Opperbestuur in 1917 ten aanzien van de verdediging van Ned.-Indië, zooals dit blijkt uit het voorkomende op blz. 537 van Deel IV dezer Encyclopaedie, laat zich als volgt omschrijven: Elke poging tot schending van on-

ze neutraliteit in den geheelen archipel moet krachtdadig worden tegengegaan, het vermeersteren van ons koloniaal bezit aan den vijand worden belet. Hiervoor is in de eerste plaats versterking van de vloot noodig; over de taak van de landmacht daarbij bestond geen overeenstemming van gevoelens tusschen den Minister van Marine en zijn ambtgenoot van Koloniën. Volgens eerstgenoemde diende die taak zich te bepalen tot steun van de marine bij de door haar te vervullen opdracht, opdat het hoogste rendement van ons verdedigingsvermogen ter zee zou worden bereikt, en tot de voorziening in die behoeften, waaraan door de marine niet kan worden voldaan. De Minister van Koloniën daarentegen achtte een leger van zoodanige sterkte noodig, dat, mocht de vloot het onderspit delven, alle eilanden van den archipel door de landmacht verdedigd konden worden; doch waar een dergelijke legersterkte voorshands onmogelijk te berekenen was, diende men zich tevreden te stellen met een afdoende verdediging te land van het eiland Java, waartoe het staande leger geleidelijk hervormd diende te worden in een kader-militieleger van zoodanige sterkte, dat het een op dat eiland gelande troepenmacht het hoofd zou kunnen bieden.

Het Opperbestuur deed echter al heel weinig om zijn denkbeelden in daden om te zetten; wel werd met buitengewone maatregelen en enorme kosten de bouw begonnen van twee kruisers, de „Java” en de „Sumatra” (met het op stapel zetten van een derden kruiser, de „Celebes”, werd gewacht) en van torpedo- en onderzeebooten. Doch van een volledig en deugdelijk systeem van maritieme verdediging van Ned.-Indië was geen sprake (zie ZIEEMACHT, Deel IV, blz. 820, linker kolom). Ook het door den Minister van Koloniën voor de verdediging te land, althans van het eiland Java, noodig geachte kader-militieleger liet—en laat thans nog—op zich wachten, doordien de daarvoor noodige inlandsche militie niet werd ingevoerd (zie MILITIE). Aan protesten in de pers en in de verschillende militaire vereenigingen tegen deze houding van de Regeering ontbrak het in dien tijd niet. In de reeds op blz. 537, rechterkolom, van Deel IV genoemde brochure van den Overste J. van der Weyden, verschenen als VIe aflevering van het orgaan der Vereeniging ter beoef. van de krijgswetenschap, getiteld „Weerpllicht voor Inlanders en samenstelling van de weermacht in Ned.-Indië” werden de noodzakelijkheid en mogelijkheid bepleit van een staand leger van ± 27.000 man en een militieleger voor de verdediging van Java van ± 6000 Europeanen en ± 119.000 Inlanders, van een militieveldtroep ter sterkte van een volledige divisie voor Manado en van barisantroepen voor de overige gewesten buiten Java, waar invoering van den dienstplicht mogelijk is; voorts achtte de schrijver een vloot noodig, bestaande uit 6 flottieljes, elk van 8 onderzeebooten, 2 torpedobootjagers en 1 kruiser, bovendien een aantal mijnenleggers, 10 à 12 onderzeebooten en een aantal torpedobootten voor locale verdediging van vlootbasis en steunpunten. Deze brochure lokte een bestrijding uit door den Heer E. A. A. van Heekeren in de Augustusaflevering 1916 van „de Indische Gids” en had ook ten gevolge een lezing op 25 April 1917 in de Marine Vereeniging door den Luitenant ter zee Ie klasse A. van Hengel over „De vloot en de verdediging van Ned.-Indië”, waarop in September

1917 zeer belangrijke debatten in die vereeniging volgden. Ook in de Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap werd in Februari 1917 door den Luitenant-Kolonel D. Merens een lezing gehouden over „De Indische weermacht en de voorstellen Van der Weyden”, waarin o.m. de oprichting werd bepleit van een vrijwillige inl. militie, gekoppeld aan een capitulantenstelsel, in dien zin, dat er geen enkele gouvernementsbetrekking zou openstaan voor iemand die niet te voren een diensttijd in het leger heeft voltuoid. In de vergaderingen van de Indische club van den Bond van Vrij liberalen hield de oud-Gouverneur-Generaal van Heutz redevoeringen, waarin fel werd geageerd tegen de slaphed van de Regeering, die z.i. geen behoorlijk plan had voorgebracht en op daden liet wachten. Deze redevoeringen lokten een tweetal brochures uit van den oud-Generaal-Majoor K. van der Maaten: „Z. E. de oud-Gouverneur-Generaal J. B. van Heutz en de defensie van Nederlandsch-Indië” en „Andermaal Z. E. de oud-Gouverneur-Generaal J. B. van Heutz en de defensie van Nederlandsch-Indië”, met het doel om aan te toonen, dat de oud-Gouverneur-Generaal van Heutz niet de aangewezen man was voor het ontwerpen of aanwijzen van een nieuw defensiestelsel en voor de uitvoering daarvan en van alles wat er mede samenhangt. Voor hooger bedoelde denkbeelden van den heer Van der Weyden werd niet alleen propaganda gemaakt door den oud-Gouverneur-Generaal van Heutz, maar ook door diens zoon, den heer J. B. van Heutz Jr., die nog meer waarde toekende aan een verdediging van Indië hoofdzakelijk door een onderzeevloot dan de heer Van der Weyden deed. De heer J. B. van Heutz Jr. schreef achtereenvolgens, in 1915: „Staatkundige oorzaken van den huidige oorlog en de positie van Nederland in het conflict”; in Januari 1917: „Politieke ontwikkeling en hervormingen in Oost-Azië en de positie van Indisch Nederland in toekomstige oorlogen”; in Maart 1917: „Indië Weerbaar. Waar de Goden verderven willen, slaan zij met blindheid”; in April 1917: „De invloed van den oorlog op onze koloniën”; in Mei 1917: „De Indische weermacht aan de voorstellen Merens gespiegeld” en in Juni 1917: „Senator H. Colyn en de defensie van Nederlandsch-Indië in de Eerste Kamer der Staten-Generaal”. Hier dienen voorts nog genoemd te worden: een artikel in de Februari aflevering 1917 van „de Gids”, van den heer S. Ritsema van Eck, „Indië's staatkunde en weerbaarheid”, en een lezing van den heer D. van Hinlopen Labberton, in de Vereeniging ter beoef. van de krijgswetenschap op 23 Mei 1917, getiteld: „De invoering van een inlandsche militie, welke rekening houdt met het karakter van den inlander en de stroomingen in de inlandsche maatschappij”, waarin de spreker een algemeene weerplicht, in beginsel omvattende alle eilanden van den archipel en alle bevolkingsgroepen, populair en in overeenstemming met de indische geaardheid, voorstaat.

Door het uitblijven op defensiegebied van daden van de Regeering was de toestand bij de marine in 1918 treurig en begonnen in 1918—'19 te leurstelling en ontmoediging zich van het officierskorps van het Indische leger meester te maken. In de Indische pers verhieven zich telkenmale stemmen, die waarschuwend tegen een politiek, die op weerloosheid moest uitloopen, welke

persuities in hoofdzaak waren te beschouwen als een terugslag op het bekend worden van moederlandsche regeeringsinzichten en maatregelen. Ook het jaar 1919 bracht geen verbetering, voor het Ind. leger noch voor de marine; het defensievraagstuk geraakte steeds verder van een oplossing en van verschillende kanten werden dan ook onderstellingen geuit, dat het de bedoeling van de Regeering was om met het oog op het tot stand komen van den Volkenbond, het leger tot een minimum te beperken. Weldra ook doken in verschillende Indische couranten berichten op, waarin werd medegedeeld, dat er van hoogerhand orders waren gegeven om het leger geleidelijk terug te brengen tot de sterkte van 1914 en aan de verschillende verdedigingswerken in de Præanger geen uitbreiding meer te geven. Dat deze berichten niet geheel van grond ontbloot waren, bleek spoedig, toen het bureau „Præangerstellingen” in 1919 belangrijk werd ingekrompen en de werkzaamheden van verschillende commissies, die tot taak hadden voorstellen in te dienen betreffende de verdediging van verschillende voor de defensie belangrijke punten in den archipel, werden stopgezet. Toch bleef een officieele en openlijke erkenning, dat door de Regeering zou zijn afgezien van elke verdediging van Indië en in het bijzonder van Java, achterwege; maar de meening bleef veld winnen, dat langzamerhand werd aangestuurd op een omzetting van het leger in een zuiver politieleger, alhoewel ook hieromtrent elke regeeringsverklaring ontbrak. Algemeen werd in de pers aan de moederlandsche Regeering halfslachtigheid en het ontbreken van een gevestigde overtuiging op defensiegebied verweten; bij alle beschouwingen over het defensievraagstuk werd telkens en telkens weer de betekenis van den Volkenbond ter sprake gebracht. Dat Indië niettegenstaande den Volkenbond toch een sterk leger en een sterke vloot niet kon ontberen, werd in de lezing op 29 April 1919 in de Vereeniging ter beoef. van de krijgswetenschap aangevoerd door de heeren Van Dam van Isselt en Van Hengel.

Weliswaar zeide de Minister van Koloniën bij de behandeling van de Indische begroting voor 1920: „Gelet op de tweeledige taak van het leger, zal dit een voldoende krachtig instrument moeten zijn om den inwendigen toestand over de gehele uitgestrektheid van den archipel te beheerschen; het daartoe vereischte minimum zal, voor zoover de troepen op Java zijn gelegd, worden saamgesteld en uitgerust voor den strijd „met een aanvaller van buiten”, waaruit bleek, dat niet van verdediging werd afgezien; doch deze mededeeling was niet in staat bij het leger opnieuw vertrouwen te wekken in de defensieplannen.

Bij de behandeling in den Volksraad van het „Voorontwerp voor een dienstplichtbesluit voor inlanders en met dezen gelijkgestelden” in 1919 (zie MILITIE), nam dit college een motie Koo-soema Yoeda aan, waarbij werd verklaard, dat alvorens te beslissen over de invoering van een dienstplicht voor Inlanders, o. m. moest vaststaan op welke wijze Indië moet worden verdedigd, hoeveel een doelmatige organisatie van de weermacht zou kosten en op welke wijze de daarvoor noodige gelden moeten worden gevonden; terwijl de Regeering werd uitgenoodigd ten spoedigste over te gaan tot de instelling van een „raad van defensie” en bij dat lichaam binnen bekwamen tijd

een organisatie van de weermacht aanhangig te maken. De regeeringsgemachtigde voor Oorlog wees de instelling van een raad van defensie af, doch verklaarde zich bereid een commissie te benoemen, welke de in de motio genoemde punten zou onderzoeken.

Het gevraagde verdedigingssysteem was echter niet op te maken, zoolang het Opperbestuur in Nederland de hoofdlijnen niet aangaf, langs welke de defensie van Indië zich zou hebben te ontwikkelen, m. a. w. of het zwaartepunt zou komen te liggen bij de vloot, in welk geval de verdediging van de vlootbasis wel de hoofdtaak van het leger zou worden, of wel dat op het leger de eigenlijke verdediging zou komen te rusten, zoodat de vloot secundaire beteekenis zou hebben. Alvorens hierover kon worden beslist, diende in Nederland eerst te worden uitgemaakt of er algeheele scheiding op defensiegebied zoude zijn tusschen Nederland en Indië, dan wel één rijksverdedigingssysteem. In een lezing voor de Vereeniging ter beoef. van de krijgswetenschap op 16 Januari 1920 had de toenmalige Kolonel Tonnet zich sterk verklaard voor één departement van landsverdediging voor het geheele rijk, zoowel in Europa als in de koloniën; één vloot, één leger voor het geheele imperium, was het ideaal van dezen spreker. Speciaal met betrekking tot de verdediging van Indië wenschte de heer Tonnet een verdedigde vlootbasis aan de groote doorvaart, straat Soenda, welke het centrum van de verdediging van Indië zou moeten worden, waaraan alle beschikbare landkrachten zouden moeten medewerken.

Op de instelling van een raad van defensie is later in den Volksraad nog herhaaldelijk aangedrongen; in de memorie van antwoord op het voorloopig verslag betreffende de begrooting 1921 zeide de Regeering, dat het haar niet duidelijk was, dat een raad voor defensie veel verder strekkende bevoegdheden zou kunnen hebben dan aan een commissie zouden kunnen worden toegekend; wijl toch het vragen van advies aan den Nederlandschen raad van defensie aldaar alleen verplicht is, wanneer het geldt beginselen, waarnaar de verdediging of de weermiddelen moeten worden vastgesteld, en ontwerpen van algemeene maatregelen van bestuur of van koninklijke besluiten betreffende belangrijke defensie-aangelegenheden; daar nu vorenbedoelde hoofdbeginselen voor Indië door het Opperbestuur werden vastgesteld, werd vooralsnog door de Regeering het belang van het instellen van een raad van defensie voor Indië niet erkend. Bij de behandeling van de begrooting 1922 bleef de Regeering deze zienswijze handhaven. In het Ind. mil. tijdschrift 1920 no. 5 bepleitte het volksraadslid Pabst de instelling van eene „Commissie voor de landsverdediging”.

Niettegenstaande op de marine-begrooting voor 1920 gelden waren uitgetrokken voor den verderen afbouw van de hooger reeds genoemde kruisers „Java” en „Sumatra”, gaf de Minister van Marine Bijleveld in de memorie van antwoord op het voorloopig verslag der Tweede Kamer (28 Nov. 1919) te kennen, dat die afbouw zou worden geschrapt, omdat die kruisers z. i. niet pasten in de door hem voor Indië noodig geoordeelde en mogelijk geachte vloot van klein materieel, niettegenstaande tot dusver als vaststaande was aangenomen, dat die snelle kruisers in elk systeem gebruikt konden worden. Dit schrappen had pro-

testadressen van de Vereenigingen van marineofficiëren en moties in de vergaderingen dier vereenigingen ten gevolge. Bedoelde marine-begrooting werd in de Tweede Kamer niet aangenomen en minister Bijleveld trad dientengevolge af. Nog in 1920 werd bij een verhooring op de credietwet (vaststelling van het bedrag, dat voor marine mag worden besteed) besloten de kruisers af te bouwen. Bij de behandeling van deze wet in de Eerste Kamer deelde de Minister van Oorlog, ad interim van Marine, mede, dat hij voor de handhaving van de souvereiniteit in en buiten Europa een staatsmarine onontbeerlijk achtte en dat in de koloniën een kustverdediging, als in het moederland beoogd, niet tot het doel kon voeren; in Indië komt het naast verkenen van den vijand er op aan zijn doordringen in den archipel zoo lang mogelijk te vertragen, waarbij enkele snelle kruisers noodig zijn.

Bij de overgave van het legercommando aan generaal Dijkstra in Augustus 1920, zeide Generaal van Rietschoten in zijne rede tot de officieren en ambtenaren van het Departement van Oorlog o.m.: „Ons leger van de huidige sterkte, samenstelling en uitrusting, bovendien voor tal van voorzieningen afhankelijk van het buitenland, is allerminst in staat om het tweede deel van zijn taak, het weerstaan van een vreemde macht, welke zich de verovering van deze gewesten of zelfs van een deel daarvan ten doel mocht stellen, met uitzicht op welslagen te aanvaarden”. Ook in den Volksraad had Generaal van Rietschoten meermalen uiting aan deze verontrustende gedachte gegeven en den ontmoedigenden indruk erkend, welke het gevoel van onmacht op het officierskorps maakte. De maritieme weermiddelen verkeerden in een nog slechteren toestand dan die te land; wegens personeelgebrek was het eskader opgeheven, H. Ms. Hertog Hendrik naar Nederland vertrokken — zoodat slechts één pantser-schip in Indië overbleef — en de torpedo-dienst afgeschafte; het verouderde materieel was van geen waarde meer, alleen de onderzeedienst was versterkt door de uitzending van Hr. Ms. K. 3 en K. 5. Ned. Indië was derhalve in 1920 vrij wel weerloos to achten, welke toestand van weerloosheid o.m. werd besproken in:

1. „De stand van het vraagstuk der weerbaarheid van Ned.-Indië, gezien uit een militair, zoowel als uit een economisch, financieel en intellectueel oogpunt”, lezing in de Vereeniging ter beoef. van de krijgswetenschap door Majoor Winter, opgenomen in het orgaan dier vereeniging 1920—1921 I, de daarop gevolgde discussie in het orgaan 1920—1921 IV.

2. Het rapport der defensie-commissie, ingesteld door den algemeenen bond van R. K. Kieskringorganisaties in Nederland (R. K. Staatspartij).

3. „Nieuwe Banen, een economische weermacht voor Europeesch en overzeesch Nederland”, door D. Merens. 's-Gravenhage. Couvée.

4. „Tabula Rasa”, opgenomen in het Ind. Mil. Tijdschrift van Februari 1921, waarin een plan ontwikkeld werd tot het scheppen van een reduit van landsverdediging in de residentien Pekalongan en Banjoemas.

5. „Ontwerp reorganisatie van het Ned.-Indische leger”, door F. J. P. Sachse, opgenomen in het Ind. Mil. Tijdschrift 1921, no. 7 en 8.

Bij beschikking van den Minister van Marine

a. i. van 29 Mei 1920, afd. S. no. 501 werd in Nederland een z.g. „interdepartementale commissie” ingesteld, bestaande uit vertegenwoordigers van de Departementen van Marine, Koloniën, Oorlog en Financiën, met opdracht „voor de eerstvolgende jaren een plan op te maken van het materieel, „dat nog voor aanbouw in aanmerking zal moeten komen om, met hetgeen thans reeds voorhanden en in aanbouw is, te geraken tot de vorming van een logisch samenstel der vloot”. Daarbij werd voorts bepaald, dat „de commissie „bij het opmaken van hare adviezen rekening zal moeten houden met de tijdsomstandigheden en „met de noodzakelijkheid, dat de uitgaven voor aanbouw tot het hoogst noodige moeten worden beperkt, zonder nochtans, wat Indië betreft, de urgentie van de totstandkoming van een belangrijke versterking der maritieme weermacht „uit het oog te verliezen”. Het standpunt van de Regeering ten aanzien van de maritieme verdediging van Indië was aangegeven in de memorie van antwoord op het voorloopig verslag der Eerste Kamer betreffende de aanvullingsbegroting van Marine 1920, waarin betoogd werd, dat de verdediging te water zou geschieden met een vloot van z.g. klein materieel, waartoe naast onderzeeboten, mijnenleggers en vliegtuigen, ook jagers en enkele lichte kruisers noodig zijn; scheiding in een Nederlandsche- en een koloniale marine was uitgesloten; koopvaardij schepen en vaartuigen van de gouvernementmarine zouden voor de verkenning worden gebezigd.

De interdepartementale commissie, die derhalve voor haar werkzaamheid over duidelijke richtlijnen beschikte, achtte de meest gevaarlijke bedreiging van Indië den rechtstreekschen aanval, ondernomen met het doel om Java te veroveren of deelen daarvan — zij het wellicht tijdelijk — te bezetten; zij ging uit van de praemisse, dat de internationale positie van Indië waarborgde, dat Nederland bij een conflict in den Pacific niet alleen zou staan en ontwierp daarop een weermacht om, in afwachting van meerdere bondgenootschappelijke hulp, den eersten stoot op te vangen. Deze weermacht moest zijn samengesteld uit maritieme- en legerstrijdkrachten, de eerste bestaande uit 4 kruisers, 24 jagers, 32 onderzeeboten, vliegdiens enz., steunende op de basis Tandjoengpriok, het steunpunt Soerabaja en verdere hulpsteunpunten; de taak van het leger zou zijn het hoofdeiland Java te verdedigen, nadat de vloot naar haar vermogens vijands actie zou hebben benadeeld enz. Wat de handhaving betreft van onze neutraliteit, waarvan schending, hoewel minder gevaarlijk dan een aanval op Java, inderdaad waarschijnlijker werd geacht, oordeelde de interdepartementale commissie dat, indien een weermacht was geschapen in staat om weerstand te bieden aan een ernstige bedreiging, deze ook krachtig genoeg zou zijn om in andere gevallen de opdrachten uit te voeren, waartoe zij alsdan geroepen zou kunnen worden.

In Januari 1921 voltooide de interdepartementale commissie haren arbeid en wijd de voorgestelde voorzieningen in de eerste plaats de verdediging van Indië raakten, werd de Indische Regeering in de gelegenheid gesteld zich ter zake uit te spreken, waartoe een „Voor-ontwerp vlootwet 1922 met memorie van toelichting” aan den Gouverneur-Generaal werd gezonden, terwijl de chef van den marinestaf, die voorzitter van de interdepar-

tementale commissie was geweest, tijdelijk ter beschikking van den Gouverneur-Generaal werd gesteld en daartoe in April 1921 in Indië arriveerde. De Indische Regeering deed zich voorlichten door een bij Gouv. besluit van 20 April 1921 no. 2, ingestelde commissie, de z.g. „defensiecommissie”, welke tot taak kreeg de Regeering van raad te dienen nopens de vraag hoe, in verband met de uit Nederland ontvangen plannen der interdepartementale commissie betreffende de verdediging ter zee, zal zijn te geraken tot eene doelmatige verdediging van Indië binnen de perken der in de naaste toekomst vermoedelijk beschikbare geldelijke en personeele middelen, derhalve vaststelling van het geheele verdedigingsstelsel van Indië, in tegenstelling dus met de Nederlandsche interdepartementale commissie, wier taak uitsluitend was het ontwerpen van een vlootplan.

De defensiecommissie ging bij hare beschouwingen uit van het standpunt van den Minister van Koloniën, die als zijne meening had te kennen gegeven, dat de taak van de weermacht in Indië voor de eerstvolgende jaren, naast de verzekering van orde en rust, geen andere kon zijn dan handhaving van de neutraliteit in een oorlog, waarin wij niet zouden zijn betrokken, en het opvangen van den eersten stoot tegen Indië in een conflict, waarin wij partij zouden zijn; dat de marine daarbij uiteraard de eerste phase zou hebben uit te strijden, en dat, zoo de uitslag hiervan ongunstig en de actie tegen Java gericht zou zijn, het leger aldaar den aanval verder zooveel mogelijk zou hebben te weerstaan. Eveneens werd rekening gehouden met het verlangen van den Minister van Koloniën om het vraagstuk van de invoering van een inlandse militia voorshands te laten rusten. De defensiecommissie kon geheel instemmen met den algemeenen opzet van de in het Voor-ontwerp vlootwet 1922 neergelegde plannen betreffende de verdediging ter zee en nam als grondslag van hare beschouwingen aan, dat door aanbouw, aankoop, aanleg en uitbreiding verkregen moesten worden:

a. in de eerstvolgende 12 jaren een marine, waarvan het deel, dat in Indië gestationneerd zou zijn, in hoofdzaak zou bestaan uit 4 kruisers, 24 jagers, 32 onderzeeboten, 4 onderzeebootmijnenleggers, 4 moderne flottieljevvaartuigen, 9 mijnenleggers, 1 onderzeebootmoederschip, de noodige vaartuigen voor hulpdiensten en een luchtvloot, bestaande uit 36 watervliegtuigen voor verkenning, 9 jachtvliegtuigen, 9 gevechtsvliegtuigen, waarbij voor elke soort een reserve van 100 %;

b. in de eerstvolgende 6 jaren een versterkt hoofdstaunpunt voor de vloot te Tandjoengpriok, hulpsteunpunten te Soerabaja en in den Rionw-archipel en een batterij te Makassar;

c. zoo spoedig mogelijk een leger van zoodanige sterkte, dat daarmede, behalve de troepen voor de buitenge westen en de bezettingen van de vlootsteunpunten, op Java kon worden gevormd een modern uitgeruste, met offensieven geest bezield mobiele troepenmacht, welke zich tot taak zou hebben te stellen den vijand, zoo mogelijk op het oogenblik van zijn landing en in elk geval zoo spoedig mogelijk daarna, aan te grijpen en terug te werpen.

De commissie beschouwde de in 12 jaren te scheppen vloot als een uiterst minimum, waarvan ongeveer de helft in 6 jaren gereed moest zijn. Een steunpunt in straat Soenda zou, naar de meening van de commissie, alleen betekenis hebben voor

een vloot van slagschepen; afsluiting van die straat met mijnenvelden achtte zij niet mogelijk, zoodat een uitgebreid systeem van zware batterijen noodig zou wezen; dit, tezamen met de omstandigheid, dat in straat Soenda nog niets aanwezig was van hetgeen een vlootbasis vereischt, zou tot zeer groote kosten leiden. Teneinde aan de behoefte van het noodige personeel voor de vloot te voldoen, achtte de commissie spoedige invoering van de europ. zeemilitie zeer gewenscht.

Ter voorziening van de kosten van de maritieme verdediging stelde de commissie voor een „vlootfonds 1922” en een „vlootbasisfonds” op te richten; in verband met de eveneens voorgestelde verdeling van de kosten over Nederland en Ned.-Indië zou de bijdrage van Ned.-Indië in de aanmiteit van het vlootfonds / 9.231.000 en in die van het vlootbasisfonds / 5.895.000 bedragen. Voor wat betreft het door de defensiecommissie noodig en mogelijk geachte leger wordt verwezen naar LEGER, onder *Territoriale indeeling enz.* Als literatuur met betrekking tot het rapport van de defensie-commissie dienen genoemd: „Kort overzicht van het verslag der defensie-commissie”, Ind. Mil. Tijdschrift 1921 no. 7. F. Treffers, „Aanteekeningen omtrent den huidige stand van het Ned.-Indisch-defensie-vraagstuk”, Notulen Indisch Genootschap, October 1921. „De jongste voorstellen betreffende de verdediging van Ned.-Indië”, ingeleid door F. Treffers, Notulen Indisch Genootschap, November 1921. „Lichtglimpjes” en „Defensie voorstellen”, Orgaan van de Ned. Indische officiersvereniging, Juli 1921.

Nadat de defensiecommissie haar taak had voleindigd — zij werd bij Gouv. besluit van 21 Februari 1922 no. 3X ontbonden — legde de Indische Regeering aan den Volksraad een ontwerp-besluit voor tot verhooging van de begrooting voor 1922 met het bedrag, dat voor marine-uitgaven meer benoodigd zou zijn, dan bij die begrooting was aangevraagd, wanneer de voorstellen van de defensiecommissie tot wet werden verheven. De aangegeven maatregelen tot verhooging van de maritieme weerbaarheid vonden in den Volksraad een zeer goede ontvangst; nadat een motie, welke op snellere afwerking van het vlootplan aandrong, met 39 tegen 6 stemmen was aangenomen, verwierf het ontwerp-besluit een meerderheid van 37 tegen 8 stemmen. Bij de behandeling in den Volksraad was door enkele leden aangedrongen op een krachtiger leger, waartoe invoering van een inlandsche militia noodig werd geacht; waarop de Regeering in de memorie van antwoord op het voorloopig verslag mededeelde, dat nog overleg met het Opperbestuur werd gevoerd over de voorzieningen ten aanzien van het leger, welke in het verslag van de defensiecommissie waren aanbevolen. Bij de behandeling van de IXe afdeling (oorlog) der begrooting 1922 werd een amendement Kiës c. s. aangenomen, waarbij in de begrooting de invoering van het regiments- en divisieverband werd opgenomen als eerste stap in de richting van de reorganisatie van het leger, zie LEGER, onder *Territoriale indeeling enz.*

Met een en ander was het Indische defensie-vraagstuk een bescheiden schrede nader tot zijn oplossing gebracht en de jarenlange op het leger en de vloot drukkende onzekerheid omtrent hunne toekomst en bestemming opgeheven. Zeker was het, dat het leger niet zou worden omgevormd

tot een politieleger; doch helaas maakte de komervolle toestand van 's lands geldmiddelen bezuiniging op alle takken van den staatsdienst tot een gebiedenden eisch, en de weermacht, in het bijzonder het leger, werd als een geschikt bezuinigingsobject beschouwd, zoowel in de pers als in den Volksraad. Tot troost kon nochtans strekken, dat de Minister van Koloniën bij de behandeling van de Indische begrooting 1920 had verklaard, dat belangrijk op de kosten van leger en vloot moest worden bezuinigd, evenwel „niet ten koste van de beginselen, aangenomen voor het verdedigingsstelsel”. Het Opperbestuur aanvaardde derhalve de beginselen van de defensie-commissie, maar door de financiële omstandigheden kon aan de moderniseering van het leger zoo goed als niets worden gedaan.

Bij Kon. boodschap van 3 November 1921 werd het ontwerp „vlootwet” bij de Tweede Kamer ingediend als „Vlootontwerp 1922”. Wel werd al spoedig door enkele leden de conferentie van Washington aangevoerd als een motief om de vlootwet niet in behandeling te nemen, doch deze poging mislukte door de verklaring van den Minister van Buitenlandsche Zaken, die o.m. zeide: „Het is noch in het belang van den algemeenen vrede noch van ons zelf een gebied, dat uit een „economisch en uit een strategisch oogpunt, in „verband met zijne ligging, zoo belangrijk is als „Ned.-Indië, door een renunciatie te plaatsen in „de sfeer der politieke ambities en berekeningen. „Het politieke evenwicht is thans in gindsche „streken niet moeite hersteld; wij zouden dit resultaat niet dienen, wanneer wij twijfel wekken „aan den wil van Nederland om zich in Indië te „handhaven”. En verder: „Ik kan dientengevolge „tot geen andere conclusie komen, dan dat te- „gen dit ontwerp Washington niet kan worden „aangevoerd”. Hierop achtte de Kamer een voortgezette gedachtenwisseling met den Minister van Buitenlandsche Zaken noodig, zooals een motie-Oud voorstelde, welke werd aangenomen, terwijl bekend was, dat de minister den volgende dag naar Genève zou vertrekken ter bijwoning van de daar te houden conferentie; vóór nog de minister uit Genève was teruggekeerd, was de Kamer op reces, hetgeen te voorzien was geweest.

De Regeering in Nederland maakte daarop de vlootwet weer commissoriaal; 29 November 1922 word een bij Kon. besluit van 21 November 1922 no. 51 ingestelde „vlootwetcommissie” onder voorzitterschap van den heer Patijn, goinstalleerd, welke in opdracht kreeg, om in verband met den toestand, zoowel van de Nederlandsche als van de Indische geldmiddelen, te onderzoeken „in wolk tempo de aanbouw van „de in het ontwerp-vlootwet voorgestelde vloot „zal plaats hebben, zulks met handhaving van de „schepstypen in het ontwerp opgenomen en van „den termijn van aanbouw van zes jaren”. Tevens wenschte de Regeering te worden voorgelicht omtrent het tempo, waarin, binnen den daarvoor gestelden termijn, de werken, noodig voor de te stichten vlootbasis en hulpsteunpunten, konden worden uitgevoerd. De commissie kwam in haar op 7 April 1923 ingediend rapport tot de conclusie, dat aan de verdere tenuitvoerlegging van de vlootplannen niet viel te ontkomen en dat de Regeering niet mocht aarzelen te doen, wat in haar vermogen was om de aanneming en de dadelijke

uitvoering van de vlootwet te verzekeren, en derhalve ook te komen tot een spoedige en grondige reorganisatie van de financiën van Nederland en van Indië. De commissie achtte het noodzakelijk dat de Regeering, nog vóór de behandeling van de vlootwet, aan de Staten-Generaal zou overleggen een gespecificeerd en duidelijk programma van de maatregelen, welke zij onafwijsbaar achtte om de budgetten op een gezonden grondslag te vestigen, een programma, waarmede zij zou moeten staan of vallen.

Het Ontwerp-vlootwet werd daarop 17 September 1923 als „Ontwerp-vlootwet 1924” weder aan de Tweede Kamer aangeboden, bij een brief, waarin o. m. werd gezegd, dat de Regeering met de meerderheid der vlootcommissie van meening was, dat verdere opschorting der vlootplannen onverantwoordelijk zoude zijn. De Regeering kon zich vereenigen met de voorstellen der commissie tot wijziging in het tempo van aanbouw, zoomede tot bezuiniging op de exploitatiekosten en tot vermindering van den financiëleen druk, die door de inwerkingtreding van de vlootwet en door het vlootbasisfonds op de Nederlandsche en de Indische begrootingen wordt gelegd.

De behandeling van het Ontwerp-vlootwet 1924 verwekte groote beroering in den lande; de tegenstand tegen den opbouw van het Indische defensiewezen kreeg ten slotte het karakter van een, voornamelijk onder leiding van de S. D. A. P., gevoerde actie tegen de aan het bewind zijnde Regeering. In de zitting der Tweede Kamer van 25 October 1923 werd het ontwerp dan ook met 50 tegen 49 stemmen verworpen (zie ter zake Handelingen Staten-Generaal 1923—1924. II, blz. 29 t/m. 295).

Intusschen was het defensiewezen en speciaal de vlootwet ook het onderwerp van gedachtenwisseling geweest in den Volksraad, zoowel in de voorjaars- als in de najaarszitting van dat college, met gevolg dat over het algemeen het meerendeel der leden zich bleef uitspreken vóór een doelmatige inrichting van het defensiewezen en vóór de vlootwet, ook al in verband met de sedert bekend geworden plannen van Engeland om te Singapore een vlootbasis te bouwen. Het rapport van de vlootwetcommissie (Patijn) was in de voorjaarszitting aan den Volksraad toegezonden, doch de Regeering weigerde elk debat daarover, eveneens over de defensie, tot tijdens de najaarszitting de verwerping van het Ontwerp-vlootwet 1924 door de Tweede Kamer in Indië bekend werd. Bij monde van den regeeringsgemachtigde voor algemeene zaken verklaarde de Regeering in den Volksraad: „evenmin zal de regering de heer... kunnen volgen in wat zij over de vlootwet, het tractaat van Washington, de defensie van Indië ter zee en wat daarmee samenhangt, hebben gezegd. Dit vraagstuk is in zijn vollen omvang een vraagstuk van den Staat der Nederlanden, waarin Opperbestuur en Staten-Generaal grondwettelijk het laatste woord hebben. Volksraad en Indische regering hebben volop gelegenheid gehad voor de daarbij zoo nauw betrokken belangen van Indië op te komen. Thans dient te worden afgewacht, of en zoo ja, welke nieuwe plannen het Opperbestuur zal ter hand nemen”.

Die nieuwe plannen lieten niet lang op zich wachten; reeds in de troonrede 1924 werd op een nieuw vlootwetsontwerp gedomd, dat dan ook

den 10en September 1924 als „Ontwerp-vlootwet 1925” door den Gouverneur-Generaal aan den Volksraad ter overweging werd aangeboden. Alvorens hierover te spreken, dient nog vermeld, dat in 1923 in de literatuur het vraagstuk betreffende de beteekenis, welke bij de neutraliteitshandhaving in en de verdediging van Ned.-Indië aan het luchtwapen is toe te kennen, ter sprake kwam. In dit verband zij de aandacht gevestigd op de artikelen van den Kapitein van den Gen. Staf H. Behrens in het Ind. Mil. Tijdschrift 1923 no. 4 en 7, bestreden in datzelfde tijdschrift no. 6 en 7, door den Kapitein-Luitenant ter Zee C. C. Kayser, in „Onze vloot” van Januari 1924 en in het „Handelsblad” van 14 Augustus 1923; zie ook het artikel van den kapitein J. G. Berenschot in het Ind. Mil. Tijdschrift 1923 no. 12.

Blijkens de considerans had het ontwerp-vlootwet 1924 ten doel „onze zeemacht te versterken, in het bijzonder met het oog op de verdediging van Nederlandsch-Indië en aldaar voor de vloot enkele steunpunten in te richten”; in het ontwerp-vlootwet 1925 nam de Regeering een geheel ander standpunt in: niet de verdediging van Indië was het doel van dit ontwerp, doch, de „sterkte en samenstelling der maritieme weermiddelen, zoomede de verdediging der kosten daarvan over de staatsbegrooting en de begrooting van Ned.-Indië te regelen en op nieuw vast te stellen”, „wjl” — zoo zegt de memorie van toelichting — „de thans nog geldende organieke regeling van 1896/’97, nader aangevuld in 1909, geheel verouderd is”. De Regeering stelde zich op het standpunt, dat, wjl niet met eenige zekerheid was te verwachten, dat voortaan oorlogen zullen uitblijven, Nederland in alle geval moet zorgen voor middelen ter handhaving van de neutraliteit bij een conflict tussehen andere natien; de gedachte aan een maritieme verdediging tegen groot opgezette aanvallen behoorde naar de meening van de Regeering noodgedwongen te worden losgelaten; niet omdat wegens de beperkte gevechtskracht van de daarvoor in de eerste plaats aangewezen vloot elke verdediging in Indië moest worden prijsgegeven, maar omdat afdoende beveiliging tegen dergelijke aanvallen in het bijzonder voor doode weermiddelen (verdedigingsmiddelen ter bevestiging van een hoofdstaunpunt) uitgaven vereischt welke — de betrekkelijk geringe kans op zulk een actie mede in aanmerking genomen — niet evenredig zijn aan het te verwachten rendement. De noodig geachte „neutraliteitsvloot” zou voor Indië moeten bestaan uit 2 kruisers, type „Java”, 16 onderzeeboten, 2 onderzeeboot-mijnenleggers, 12 torpedobootjagers, 4 flottieljevaartuigen, de noodige mijnenleggers, 1 moederschip voor onderzeeboten, het noodige materieel voor hulpdiensten en voorts een luchtvloot, bestaande uit verkenning-, jacht- en gevechtsvliegtuigen tot een gezamenlijk aantal van 108; derhalve aan zeggand materieel, in 8 jaren, de helft van hetgeen de defensie-commissie en de ontwerp-vlootwet 1924 in 12 jaren noodig achtten. Voor inrichting van steun- en hulpstaunpunten werden in het ontwerp 1925 geen gelden uitgetrokken; wel erkende de Regeering, dat er in Indië ten minste één voldoende versterkt staunpunt zou moeten zijn, doch in verband met de geldmiddelen volstond zij met aan de Indische Regeering de vraag voor te leggen, welke de allerminste eischen waren, die bij de meer beperkte taak van de zee-

macht waren te stellen, waarbij tenminste beveiliging tegen een door snelvarende kruisers te ondernemen actie mogelijk moest zijn. Soerabaja, aan de zeezijde versterkt tegen een actie van kruisers als voren bedoeld, zou de basis voor de vloot blijven, terwijl Tandjoengpriok beschermd zou worden tegen coups de main.

Deze beginselen maakten uiteraard een „vlootbasisfonds” overbodig, doch ook een „vlootfonds” werd niet noodig geoordeeld: want voor zoover de vlootbouw niet uit de gewone middelen betaald zou kunnen worden, zou het verschil onder de buitengewone uitgaven worden opgenomen. Intusschen werd het wel noodig geacht een bedrag vast te leggen, dat zoolang de vastgestelde vlootsterkte in stand zou worden gehouden, jaarlijks als minimum ten laste van elk der begrotingen onder de gewone uitgaven zou worden gebracht. Hieromtrent zij verwezen naar: „De nieuwe vlootwet” van de hand van G. J. W. Putman Cramer in „Vragen des tijds”, April 1924, en naar een studie betreffende het vraagstuk van de neutraliteitshandhaving in Indië in verband met de beteekenis van onze petroleumterreinen, door kapitein Dr. W. F. K. Feuilloteau de Bruyn in „Koloniale studien” van April 1924, waarin o. m. wordt aangedrongen op het bezetten van onze oliehavens (Tarakan en Balikpapan) door het landleger.

Het Ontwerp-vlootwet 1925 vond in den Volksraad bestrijding niet alleen door tegenstanders van elke verdediging, maar meer nog door voorstanders van een krachtige defensie, die — wijl de vloot uit het vlootwetsontwerp 1924 door de Regeering als een minimum voor de verdediging was genoemd — haar thans verweten, dat zij met een „half minimum” genoegen nam. Op de inrichting van een goede basis te Tandjoengpriok werd aangedrongen en een ter zake ingediend amendement aangenomen. Een motie om de Regeering te adviseeren het Opperbestuur in overweging te geven het wetsontwerp terug te nemen en aan de orde te stellen een nieuw ontwerp van wet betreffende de sterkte, de samenstelling en de kosten zoowel van de weermiddelen ter zee als die te land en in de lucht, werd verworpen. Ten slotte werd het ontwerp aangenomen met 23 tegen 21 stemmen.

Het Ontwerp-vlootwet 1925 werd hierna niet aan de Staten-Generaal ter behandeling aangeboden omdat, volgens de mededeeling van den Minister van Marine in de Eerste Kamer, naar de meening van de Regeering „het werk van Genève „een zich over vele jaren uitstrekkende vaststelling der defensiemaatregelen ongewenscht „maakt”.

Hiermede was dus de Indische verdediging wederom van de baan en bestond er geenerlei uitzicht op een spoedige en afdoende regeling van het reeds jaren en jaren op oplossing wachtende defensievraagstuk. Zelfs deelde de Indische Regeering in de memorie van antwoord op het afdelingsverslag van den Volkraad over de marine begroting 1926 mede, dat zij „het onder de „huidige omstandigheden niet gewenscht achtte „deze aangelegenheid thans een onderwerp van „bespreking te doen uitmaken”. Deze houding van de Regeering tegenover de verdediging van Indië gaf aanleiding tot protesten en tal van artikelen, voornamelijk in Indische bladen en periodieken. We noemen in dit verband in de eerste

plaats een motie door den majoor Geldrop namens de officieren-leden van de afdeling Meester Cornelis van het Indo-Europeesch verbond in een vergadering van deze afdeling ingediend en aangenomen, waarin werd verzocht, er bij het hoofdbestuur van het verbond op aan te dringen, dat in den Volksraad zou worden bepleit, de verdediging van Indië in hoofdzaak op te dragen aan het leger en met de voorbereiding van de landsdefensie één persoon te belasten. De dagbladpers vond hierin en in het ter vergadering te Meester Cornelis gesprokene aanleiding om een zekere rivaliteit tusschen leger en marine te bespeuren, waartegen met kracht werd opgekomen o. a. door de redactie van het orgaan van de Ned.-Indische Officiersvereniging en later door Majoor Geldrop zelf in een op 30 November 1925 gehouden bijeenkomst te Weltevreden van de Ind. krijgskundige vereeniging, waarin hij tevens zijne denkbeelden over het defensievraagstuk uiteenzette. Wij moeten volstaan met verwijzing ter zake naar de nos. 72 en 72a van het orgaan der Indische krijgskundige vereeniging. Ook kunnen wij hier niet het zeer belangwekkende artikel bespreken van den Kapitein van den Generaal Staf M. Boerstra, getiteld: „Het aandeel „van leger en vloot in de handhaving van de in- „en uitwendige veiligheid in Ned. Indië”¹⁾, voor komende in het Ind. Militair Tijdschrift 1925, aflevering 10, waarin o. m. werd betoogd dat van het oogmerk af, dat de vlootwet 1924 werd ingediend, bij het vaststellen van de taak van land- en zeemacht het noodzakelijk logisch verband tusschen het leger en de vloot wordt gemist, aangezien de Regeering sedert dien vrijwel uitsluitend haar aandacht wydde aan de taak van de vloot en die van het leger slechts zeer terloops in beschouwing nam, ja zelfs in uitzicht stelde, dat de voorgestelde aanbouw van de vloot ten koste van het leger zou moeten geschieden, zonder daarbij te kunnen verklaren, dat zulks mogelijk zoude zijn zonder de harmonische verhouding in de samenstelling van leger en vloot te verbreken. Nog zij de aandacht gevestigd op een artikel over het defensievraagstuk van de hand van den kapitein van den Gen. Staf T. Bakker, voorkomende in „De Indische loods” van 6 November 1925 en besproken in het orgaan der Ned.-Indische officiersvereniging van December 1925, waarin de schrijver zich een voorstander betoont van splitsing van de staatsmarine in een Ned. en een Indische marine. In het November nummer 1925 van „De Indische Gids” blz. 1009 o. v. zette N. N. zeer beknopt — in 17 stellingen — zijn standpunt ten aanzien van „De verdediging van Nederlandsch-Indië” uiteen en bepleitte o. m. de opheffing van de Departementen van Oorlog en Marine in Ned.-Indië en de instelling aldaar van een „Departement van Landsverdediging”. Het Augustus-nummer van „Koloniale Studien” behelsde een artikel „De vlootwet 1925”, van de hand van den reeds eerder genoemden kapitein Dr. W. Feuilloteau de Bruyn, geschreven naar aanleiding van het deponceeren door de Regeering van bedoeld wetsontwerp. Van denzelfden schrijver verschenen artikelen in het September-nummer 1925 van „De Gids” en het

¹⁾ Zie ook het artikel van denzelfden schrijver „Het buitenlandsch beleid en de defensie”, Ind. Mil. Tijdschrift 1926, blz. 2 e. v.

November-nummer 1925 van „De Indische Gids” (blz. 961), onderscheidenlijk getiteld: „De verdediging van de Indische petroleumhavens” en „De betekenis van het volkenbondsverdrag, het Washington tractaat en het protocol van Genève voor den politieken toestand in den Pacific”.

Ook van marinezijde werd de noodzakelijkheid betoogd van een goed uitgerust, mobiel leger naast een behoorlijke zeemacht voor de verdediging van onze kolonien in een Pacific-conflict; wij volstaan met te verwijzen naar:

1°. het artikel van den Luitenant ter Zee 1e kl. Helfrich, „Onze weermacht in Nederlandsch-Indië in een toekomstig Pacific-conflict”, voorkomende in het Marineblad van Mei 1926;

2°. de lezing van den Luitenant ter Zee 1e kl. J. van Reede in de Vereeniging ter beoef. van de krijgswetenschap op 12 November 1926, getiteld „De Indische defensie. A. De weermacht in Indië. B. De factoren welke de organisatie van de marine beheerschen”, opgenomen in het orgaan dier vereeniging 1926—1927, IIIe aflevering:

3°. de lezing van den Luitenant ter Zee 1e kl. H. Ferwerda voor de Vereeniging „Onze Vloot” op 10 Maart 1926, getiteld: „Vloot en Leger bij de verdediging van Nederlandsch-Indië”, Schefferdrukkerij Dordrecht.

Ten slotte zij nog genoemd de lezing door den oud-Generaal J. F. B. Kalf in de bijeenkomst van 3 December 1926 van de Vereeniging ter beoef. van de krijgswetenschap, getiteld „De organisatie van bestuur en aanvoering der Nederlandsche weermacht”, opgenomen in het orgaan dier Vereeniging 1926—1927, IVe aflevering.

In den Volksraad bleef voor het defensievraagstuk groote belangstelling bestaan. In de afdelingsverslagen betreffende de begroting 1927 van Oorlog en van Marine werden wenschen geuit ten aanzien van de weermacht, die in algemeen zinn een streven aanweezen naar een harmonische samenstelling dier weermacht, welke zoude moeten bestaan uit een klein doch volledig geoutilleerd en zeer mobiel veldleger op Java, bezettingsafdeelingen voor enkele belangrijke plaatsen buiten het hoofdeiland en een behoorlijke zeemacht, welke o.m. in staat diende te zijn in den geheelen archipel krachtig op te treden tegen neutraliteitsschendingen. Ook mondeling deden enkele leden van den Volksraad van huone inzichten op defensiegebied blijken, doch de Regeering toonde zich niet bereid eenigerlei mededeeling te doen omtrent hare voornemens ten aanzien van het defensievraagstuk, aangezien dat nog een punt van overweging bij het Opperbestuur uitmaakte. Die overweging leidde eindelijk in het voorjaar 1927 tot het vaststellen door het Opperbestuur van de grondslagen van de verdediging, welke in de voorjaarszitting van den Volksraad aan dat college op 28 Juni 1927 werden voorgelegd en als volgt luidden (zie Handelingen van den Volksraad 1927—1928, blz. 474 en 475):

Het doel van de weermacht in Ned-Indië is: a. de handhaving van het Nederlandsch gezag in den archipel tegen onrust of verzet binnen de grenzen; verzekering van orde en rust, welke taak in hoofdzaak wordt vervuld door het leger, dat daartoe berekend en uitgerust moet zijn, en voor zooveel mogelijk en noodig door de vloot; b. de vervulling van den militairen plicht als lid van de

volkengemeenschap tegenover andere volken, welke taak zich beperkt — afgezien van de deelneming met beschikbare middelen aan een gemeenschappelijke actie met anderen — tot handhaving van een strikte neutraliteit in conflicten tusschen andere mogendheden. Onverminderd de bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal om bij het uitbreken van internationale conflicten naar eisch van de dan bestaande omstandigheden over land- en zeemacht te beschikken, wordt voor vaststelling van organisatie en uitrusting van de weermacht uitgegaan van het beginsel, dat de neutraliteits-handhaving op Java wordt vervuld door het leger met steun van de vloot, in de gewesten buiten Java door de vloot, die daarbij op bijzonder kwetsbare punten wordt gesteund door het leger. De mate, waarin de hooger bedoelde neutraliteits-handhaving kan worden vervuld, wordt nader bepaald door onze financieele en personeele krachten. Het totaal voor leger en vloot per jaar te besteden bedrag kan een bepaalde fractie van de gewone jaarlijksche inkomsten niet te boven gaan; in het algemeen zal het cijfer, dat het bedrag dier fractie over de laatste jaren voorstelt, niet belangrijk kunnen worden overschreden. De zeemacht in Indië bestaat uit de zeegaande vloot, tot een sterkte van ten minste 2 kruisers, 8 jagers en 12 onderzeebooten (onverminderd de mogelijkheid om aan een of meer van deze schepen krachtens Koninklijke machtiging tijdelijk een andere bestemming te geven), het drijvend materieel voor locale verdediging en versperring, de maritieme luchtmacht en de maritieme inrichtingen aan den wal; voor de zeegaande vloot wordt Soerabaja als basis voltooid; de toegangen naar die haven zullen door batterijen met middelbaar geschut aan den wal worden beschermd.

De sterkte van het leger, met inbegrip van de Eur. militie, aan infanterie wordt bepaald door hetgeen noodig is voor de taak, hooger bedoeld onder a en b; voor zoover de infanterie op Java is gelegerd, wordt zij georganiseerd, bewapend, uitgerust alsmede versterkt door hulpwapenen en diensten voor de neutraliteits-handhaving op Java en wel in het bijzonder voor de verdediging van Soerabaja te land tegen landingsdivisiën van kruiser-eskaders, die in den archipel kunnen worden verwacht, en voor de bescherming van de haven van Tandjoengpriok tegen een actie van enkele schepen, die zich meester zouden willen maken van die haven tot eigen gebruik. Als bijzonder kwetsbare punten in de gewesten buiten Java, waar het leger de vloot bij de neutraliteits-handhaving zal hebben te steunen, worden beschouwd de plaatsen voor opslag en verwerking van zware (stook) olie, Tarakan en Balikpapan; voor de bescherming van deze plaatsen zal, met gebruikmaking van de in die plaatsen aanwezige personen, die ingedeeld zijn bij de eur. militie¹⁾, een troepenmacht van voldoende sterkte ernstig verzet moeten waarborgen tegen gewelddadige pogingen, met beperkte middelen ondernomen,

¹⁾ Bij ordonnantie van 18 Juli 1927 (Ind. Stb. no. 376) werd het dienstplichtbesluit toepasselijk verklaard op de afdeling Samarinda. (Bornéo) op grond van defensieoverwegingen en de dienstplichtregeling voor Europeanen, gewijzigd in dier voege, dat de dienstplichtigen in deze afdeling voorloopig niet voor eerste oefening behoeven te worden opgeroepen.

om zich van die voorraden meester te maken, en indien de overmacht daartoe dwingt, de tijdige vernieling van de voorraden moeten verzekeren. Indien Indië ondanks het ernstig pogen om buiten den oorlog te blijven, daarin toch wordt betrokken, zal de aanwezige weermacht met de voorhanden middelen zich zoo goed mogelijk tegen elke bezetting van ons gebied verzetten, in afwachting van den steun, die ons mocht worden verleend.

De Regeering voegde hieraan toe, dat op deze grondslagen als basis in Indië voorstellen betreffende het defensievraagstuk zullen worden ontworpen en t. z. t. aan den Volksraad worden voorgelegd. In de zitting van den Volksraad op 27 Juli 1927 werd een motie Kerkkamp e. s. ingediend, die de strekking had den Volksraad in de gelegenheid te stellen omtrent de grondslagen der verdediging van raad te dienen, alvorens over te gaan tot het opmaken van het daarop steunend uitgewerkte verdedigingsplan. Toen de Regeering hierop verklaarde, dat zij niet wenschte deel te nemen aan een debat over de door het Opperbestuur vastgestelde grondslagen van de defensie, werd in de zitting van 4 Augustus d. a. v. vorenbedoelde motie ingetrokken en vervangen door een andere van de heeren Kie s. c. s. luidende: „de Volksraad „van oordeel, dat over de grondslagen van de verdediging van het grondgebied van Ned.-Indië, „zooals deze aan den Volksraad zijn medegedeeld, „advies van het college behoort te worden gevraagd, alvorens tot de uitwerking er van in concrete voorstellen wordt overgegaan, noodigt de „regeering uit zich verder tot het Opperbestuur te „wenden, opdat het evenbedoelde advies binnen „bekwamen tijd, zoo eenigszins mogelijk in de a. s. „najaarszitting, worde gevraagd”. Toen deze motie werd aangenomen, verklaarde de Regeering dat er geen bezwaar bestond, indien er concrete voorstellen in deze werden gedaan, gelegenheid tot bespreking daarvan te openen. Een afzonderlijk debat van den Volksraad over de grondslagen der defensie zou geen bezwaar ontmoeten; de grondslagen, zoo heette het, bonden alleen de Indische Regeering, waartegenover de Volksraad geheel vrij stond.

Naast de in den tekst reeds genoemde bronnen verdienen nog te worden vermeld de Jaarberichten van de Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap en van de Nederlandsch-Indische Krijgskundige Vereeniging. (Afgesloten September 1927).

GROOT (DR. CORNELIS JOHANNES DE). Geboren 27 Januari 1883 te Helder, overleden 1 Augustus 1927 aan boord van de Jan Pieterszoon Coen. Hij genoot in zijn geboorteplaats lager onderwijs en te 's-Gravenhage aan de H. B. S. m. 5 j. e. aan het Blijenburg middelbaar onderwijs; volbracht zijn technische studien aan de Polytechnische School te Delft, waar hij in 1905 het diploma voor werktuigkundig ingenieur behaalde, en aan de Technische Hochschule te Karlsruhe, waar hij in het volgende jaar het diploma voor electrotechnisch ingenieur verwierf.

Na gedurende een drietal jaren als ontwerp-ingenieur bij de „Allgemeine Electricitätsgesellschaft” (A. E. G.) te Berlijn werkzaam te zijn geweest, trad hij in 1908 als aspirant-ingenieur in dienst van den Gouvernements Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst in Ned.-Indië.

Reeds als 15-jarige jongen voelde hij zich aan-

getrokken tot de toen slechts kort geleden door Marconi voor het eerst practisch in toepassing gebrachte telegrafie zonder draad. Naar hij in het in 1926 in druk verschenen gedenkboek der Nederlandsche Vereeniging voor Radiotelegrafie, in het artikel „Amateur en Vakman” schreef, zette hij nl. in 1898 zijn eerste stappen op radio-gebied en bracht hij het eerste lange-afstand verkeer over een heele tafellengte tot stand tussehen een Ruhmkorf en een uit een ganzenschacht geknutselden coherer. De sensatie van die amateur-verbinding was, naar hij mededeelde, „eer groo-ter dan kleiner dan die van 20 jaren later, „toen voor 't eerst als vakman de antipode werd „bereikt”.

Hoewel hij de landlijnen op Java te werk gesteld, bleek als spoedig zijn voorkeur voor de radiotelegrafie, o. m. door eenige artikelen, welke in „De Ingenieur” van 1909 verschenen, en uit een lezing, die hij in Aug. van dat jaar voor de groep Ned.-Indië van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs hield.

Het is dan ook niet te verwonderen dat, toen de Indische Regeering in 1909 besloot door een reeks systematische proeven de gegevens te verzamelen, die voor een beslissing omtrent de toepassing van het radio-verkeersmiddel in de tropen noodig waren, de jonge ingenieur De Groot bij dat onderzoek te werk werd gesteld.

In 1912 leidde hij de overnemingsproeven van het door de Mij. Telefunken geleverde Sabangstation, bij welke gelegenheid hij tevens de gegevens voor latere versterking verzamelde.

Toen in 1913 de eveneens door Telefunken gebouwde stations te Sitobondo (Java), Timor Koepang en Ambon gereed waren gekomen, werd De Groot met de Luitenant ter zee G. C. Holtzappel en J. A. Brouwer belast met de dagelijkse leiding der z.g. jaarproeven, waarvan het resultaat is neergelegd in een uitvoerig rapport, dat in 1916 in druk is verschenen. Zijn groote belang ontleent dat werk voornamelijk aan het „Verslag der technisch-wetenschappelijke onderzoekingen”, als deel II en III aan het rapport toegevoegd, dat o. a. fundamentele gegevens bevat omtrent de toenmaals nog weinig bekende stralingstheorieën.

Dit werk, hetwelk voor het grootste deel te danken is aan De Groot, werd in verscheidende buitenlandse tijdschriften vertaald opgenomen, wel een bewijs van de groote waarde, die de radio-autoriteiten in alle werelddoelen aan de behaalde resultaten hechtten. In 1915 kwam De Groot met verlof naar Nederland; gedurende dit verlof maakte hij een studieris o. a. in Duitschland, waar hij vooral bij de Mij. Telefunken in de gelegenheid was om zich op de hoogte te stellen van den stand der radiotelegrafie en om door hem gevormde theorieën aan de practijk te toetsen. De bij de voormelde jaarproeven verzamelde stof heeft hij, in verband ook met zijn verdere studien, nader uitgewerkt in zijn proefschrift „Radiotelegrafie in de tropen”, waarop hij 5 Juni 1916 met lof den graad van doctor in de technische wetenschap aan de Technische Hooogeschool te Delft verkreeg.

Het onwederlegbaar bewijs van de laatste der door hem bij zijn promotie verdedigde stellingen „Een radioverbinding van Nederland met zijn „koloniën zonder gebruik van tussehenstations „is een politieke noodzakelijkheid en technisch

„uitvoerbaar”, heeft hij metterdaad weten te leveren.

In het laatst van 1916 over Amerika, waar hij o. m. het booglampstelsel bestudeerde, in Ned.-Indië teruggekeerd, nam hij al spoedig het initiatief tot den bouw van een radiostation voor de rechtstreekse verbinding met Nederland, welk station op den Malabar (benoorden Bandoeng) verrees en terecht een groote vermaardheid heeft verkregen.

Aanvankelijk werd, onder leiding van De Groot, een booglamp, welke oorspronkelijk voor de verbinding met Honolulu in Amerika was aangekocht, zoodanig verbeterd en versterkt, dat daarmee een, zij het ook voorloopige, verbinding met Nederland zou kunnen worden verkregen. Daarin slaagde hij in zoover, dat in gunstige tijden inderdaad verbinding werd bereikt. Dit betrekkelijk goede resultaat bracht hem er toe het stoute plan op te vatten om met in Indië aanwezige materialen en met aldaar beschikbare krachten een booglamp-installatie van groote capaciteit te vervaardigen, welke in de eerste helft van 1922 gereed kwam. Dit werk, de grootste booglamp, die ooit gebouwd is (nl. 2400 K.W.), moet te meer bewondering wekken als men weet, dat gedurende den bouw, tengevolge van den wereldoorlog, de noodige materialen o. a. staal in Indië ontbraken en niet konden worden ingevoerd.

Intusschen was, eveneens op initiatief en onder leiding van De Groot, over den Malabar-kloof een bergantenne gespannen, welke 250—750 M. of gemiddeld 350 M. hoog is en de hoogste antenne ter wereld kan worden genoemd.

Een gedenksteen aan het Malabar-station aangebracht draagt het volgende opschrift:

„Dit station werd ontworpen en gebouwd door „Dr. ingenieur Cornelis Johannes de Groot, „waarbij belangrijke onderdeelen onder zijn leiding hier te lande werden aangemaakt en waarbij „voor het eerst van een door hem bedachte berg-„antenne gebruik werd gemaakt.”

Dat in den loop der jaren een betrekkelijk belangrijk aantal grotere en kleinere stations ten behoeve van het binnenlandsch verkeer van Indië tot stand kwam, is mede aan de werkzaamheid van De Groot te danken.

In 1924 ging hij andermaal met verlof naar Europa waar hij — in Italië, Polen, Duitschland, Denemarken — de vorderingen der techniek bestudeerde. Uit dezen tijd dateert ook een voordracht, gehouden voor het Kon. Instituut van Ingenieurs te 's-Gravenhage en opgenomen in „De Ingenieur” 1925.

Kort na zijn terugkeer in Indië werd hij geroepen om als hoofd op te treden van de bedrijven der telegrafie en telefonie in hun vollen omvang. Hoezeer deze taak hem ook in beslag nam, toch vond hij tijd om de radiotelefonie met korte golven, welke toen meer en meer toepassing vond, te helpen bevorderen o. a. door een k.g. zender samen te stellen, waarmede Nederland telefonisch kon worden bereikt. In Juli 1927 naar Nederland vertrokken om van daar naar de Vereenigde Staten van Amerika door te reizen, ten einde als hoofd van de Ned.-Indische delegatie de radio-telegraafconferentie te Washington bij te wonen, werd hij op 1 Aug. a/b van de „Jan Pieterszoon Coen” in de Roode Zee door een hartziekte getroffen, welke nog denzelfden

dag een einde aan zijn werkzaam leven maakte.

Zijn verdiensten werden erkend door de stad zijner mwoning, die hem ter ere een gedenkpenning liet slaan; door de Kon. Akademie van Wetenschappen, the Institute of radio-engineers, door den Koning van Denemarken, die hem de versierselen van de Dannebrog-orde verleende, en bovenal door H. M. de Koningin, die hem tot officier in de Orde van Oranje-Nassau benoemde.

In Indië heeft zich een comité en in Nederland een sub-comité gevormd voor de stichting van een monument te Bandoeng als blijvend aandenken aan hetgeen De Groot voor de ontwikkeling van de radiotelegrafie en telefonie in het algemeen en in Indië in het bijzonder heeft verricht (zie o. a. „De Ingenieur” 1927 blz. 1134).

Op 14 Aug. 1927 is De Groot in de aula der Technische Hoogeschool te Bandoeng plechtig herdacht: daar sprak Ir. C. Hillen, Hoofdingenieur der Telegrafie een herdenkingsrede uit, welke opgenomen is in „De Ingenieur” 1927 blz. 835/9 en waaraan dit artikel voor een groot deel is ontleend.

Verder zij verwezen naar het aanvullingsartikel Post-, Telegraaf- en Telefoonstelsel in deze Encyclop. III Telegraafdienst, e *Radiotelegrafische verbindingen* blz. 446/8 (V 340).

MILITIE. Inlandsche militie. De zending naar Indië in September 1917 van den oud-Luit.-Gen. tit. C. H. van Rietschoten — zie Deel II blz. 728, linker kolom — had met betrekking tot den dienstplicht voor niet-Europeaan tengevolge, dat in December 1918 door de Regeering bij den Volksraad werd ingediend een „voorontwerp van een dienstplichtbesluit voor Inlanders en met dezen gelijkgestelden” met memorie van toelichting. Blijkens dit laatste stuk lag het in de bedoeling van de Regeering om door de invoering van dezen dienstplicht te geraken tot een legersterkte op Java van ± 100.000 man, te weten 4 divisien elk van ± 17.000 man met 1 brigade van het staande leger van 10.000 man, te zamen vormende het veldleger; de overigen zouden als bezettingstroepen gebezigd worden. Het aanvankelijke voorneemen om alleen de z.g. intellectuelen voor den krijgsdienst te bestemmen, had men laten varen, daar dan het leger te veel vreemd zou blijven aan de groote massa van het volk. Hoewel iedereen dienstplichtig zou zijn, zou slechts een klein percentage der bevolking voor den werkelijken dienst worden aangewezen en wel door middel van loting. De dienstdag was gesteld op 13 jaar bij de militie en 4 jaar bij den landstorm. Voorloopig zou, in verband met het ontbreken van de noodige instructeurs, de lichte slechts 2000 man sterk zijn, doch geleidelijk worden opgevoerd tot 9200 man. De eerste oefentijd zou bedragen voor onbepaalde hoogstens 1 jaar, voor de bereydenen hoogstens 2 jaren; voorts bevatte het ontwerp kaderplicht. Al spoedig bleek uit de pers, dat invoering van een dienstplicht voor Inlanders geen algemeene instemming vond, minder nog uit een militair-technisch dan wel uit een politiek oogpunt; vooral de rechtsche Europeesche pers vreesde, dat men door het invoeren van dezen dienstplicht eene eventueel ontevreden bevolking een krachtig wapen in de hand zou geven, dat zich t. z. t. wel eens tegen ons zou kunnen keeren. De linksche bladen, die voor een snelle onafhankelijk verklaring van Indië streden en inzagen, dat een jonge

staat zonder krachtige weermiddelen om de pas verworven vrijheid te verdedigen, geen lang leven zou hebben, juichten het ontwerp toe; de inheemsche, vooral de extremistische en nationalistische bladen verklaarden, dat de bevolking niet wenschte te vechten voor de belangen van de kapitalisten en overheerschers. In het Ind. Mil. Tijdschrift 1919, blz. 754 e.v. vermeldde het volksraadlid Pabst in een artikel: „Het voorontwerp op het invoeren van dienstplicht onder de „inlanders en met dezen gelijkgestelden in den „Volksraad”, de ontvangst, die het ontwerp in dat college te heurt viel; hieruit halen we slechts aan, dat eenige leden hunne medewerking aan het tot stand komen van een inheemsche militie afhankelijk stelden van de toekenning van politieke rechten; vele leden verklaarden, dat h.i. alleen tot invoering van dienstplicht voor Inlanders zou mogen worden overgegaan, indien het leger op de meest moderne wijze zou worden uitgerust, zoodat het in niets bij een buitenlandsch leger van gelijke sterkte zou achterstaan. Uit het voorloopig verslag viel op te maken, dat reeds toen de zaak van de inheemsche militie bij den Volksraad alles behalve vaststond. Er waren heel wat principieele punten, waarin een belangrijk deel van het college zich niet met het voorontwerp kon vereenigen. Bij de mondelinge behandeling nam de Volksraad met 23 tegen 5 stemmen de volgende motie Koesomo Yoedo e.s. aan: „De „volksraad van oordeel, dat, alvorens te beslissen „over de invoering van een inheemsche militie, „moet vaststaan:

„a. op welke wijze Indië moet worden verdedigd;

„b. hoeveel een doelmatige organisatie onzer weermacht zou kosten;

„c. op welke wijze de daarvoor benodigde gelden moeten worden gevonden;

„noodigt de regeering uit ten spoedigste over „te gaan tot het instellen van een raad van defensie en bij dezen raad binnen bekwamen tijd „een organisatie onzer weermacht aanhangig te „maken en de daaraan verbonden personeele en „geldelijke gevolgen onder de oogen te zien;

„en verklaart het ingediende voorontwerp onder voorschreven voorbehoud alleen te aanvaarden om de schriftelijke voorbereiding niet „te bemoeielijken, doch eerst het definitieve ontwerp in beraad te zullen nemen, wanneer het „advies van den raad van defensie aan den volksraad is medegedeeld”.

De regeeringsgemaachtigde voor oorlog wees de instelling van een raad van defensie af, doch verklaarde zich bereid eene commissie te benoemen, welke de in de motie genoemde punten zou onderzoeken. De invoering van de inheemsche militie werd dus vastgekoppeld aan de verdediging van Indië en alhoewel sedert, n.l. in 1921, een commissie als voren bedoeld werd ingesteld en het Opperbestuur thans (1927) de grondslagen voor de verdediging vaststelde (zie VERDEDIGINGSSTELSEL VAN NED.-INDIË), is de inheemsche militie nog niet tot stand gekomen en het laat zich aanzien dat het voorloopig daartoe ook niet zal komen.

Europeesche militie. Het op blz. 728, rechter kolom, van Deel II bedoelde „Dienstplichtbesluit voor Nederlandsch-Indië” werd in Indië afgekondigd bij Gouv. besluit van 6 Februari 1918 no. 47 (Ind. Stb. no. 70) en bij or-

donn. van 18 Maart 1918 (Ind. Stb. no. 139) van toepassing verklaard op Java en Madoera, waarbij die eilanden werden verdeeld in 2 dienstplichtkringen, n.l. 1e kring, omvattende de residentien Bantam, Batavia, Préanger Regentschappen, Cheribon, Pekalongan, Banjoemas en Semarang; 2e kring, omvattende de overige residentien; bij ordonn. van 30 September 1921 (Ind. Stb. no. 584) volgde toepasselijk-verklaring van het dienstplichtbesluit op de gewesten Sumatra's Westkust, Tapanoeli, Benkoelen, Lam-poengsche districten, Palëmbang, Djambi, Oostkust van Sumatra, Atjeh en Onderhoorigheden, Bangka en Onderhoorigheden, Riouw en Onderhoorigheden, en Billiton, welke gebieden werden verdeeld in vier dienstplichtkringen, n.l. 1e dienstplichtkring, omvattende Sumatra's Westkust en Tapanoeli; 2e kring, omvattende Benkoelen, Palëmbang, Djambi, Riouw en Onderhoorigheden, en Bangka en Onderhoorigheden; 3e kring, omvattende Lam-poengsche districten en Billiton; 4e kring, omvattende Oostkust van Sumatra en Atjeh en Onderhoorigheden. Eindelijk werd bij ordonn. van 18 Juli 1927 (Ind. Stb. no. 376) het dienstplichtbesluit nog van toepassing verklaard op de afdeling Samarinda (Bornéo) op grond van defensieoverwegingen. Bij de reeds genoemde ordonn. in Ind. Stb. 1918 no. 139 werden ook vastgesteld „voorschriften „tot voorloopige uitvoering van de eerste vijf „hoofdstukken van het dienstplichtbesluit” de z.g. „dienstplichtordonnantie I”, regelende de inschrijving voor den verplichten krijgsveld van de mannelijke Ned. onderdanen, niet behoorende tot de Inlandsche of de daarmede gelijkgestelde bevolking, die in het jaar 1894 zijn geboren (jaar-klasse 1894) en ingezetenen zijn van Ned.-Indië, de vrijstelling en de uitsluiting. De „dienstplicht-„ordonnantie II”, n.l. de ordonnantie van 30 Mei 1918 (Ind. Stb. no. 270) gaf „voorschriften tot „voorloopige uitvoering van de laatste zes hoofdstukken van het dienstplichtbesluit”, regelende de inlijving van de ingeschrevenen der jaar-klasse 1894, het groot verlof en het ontslag. Ter uitvoering van die bepalingen in het dienstplichtbesluit, waarvan de regeling aan den Gouverneur-Generaal was voorbehouden, werden bij de Gouv. besluiten van 5 April 1918 no. 3 (Ind. Stb. no. 179) en 13 Juli 1918 no. 16 (Ind. Stb. no. 450) onderscheidenlijk vastgesteld het eerste- en het tweede gedeelte van de dienstplichtregeling. De ordonn. van 11 Sept. 1918 (Ind. Stb. no. 645) gaf een nadere regeling van de inschrijving van den verplichten krijgsveld, met dien verstande, dat ook werd geregeld de verplichte aangifte tot inschrijving van dienstplichtigen, op wie het dienstplichtbesluit van toepassing wordt na het verstrijken van het voor hunne jaar-klasse vastgestelde tijdvak van inschrijving, derhalve de Eur. Ned. onderdanen, die zich na hun 19e levensjaar in Indië vestigen, en de Ned. onderdanen, die na dat levensjaar met Europeanen worden gelijkgesteld en den 45-jarigen leeftijd nog niet hebben overschreden. Bij Gouv. besluit van 1 Juni 1918 no. 11 (Ind. Stb. no. 271) werd, ter uitvoering van artikel 8 van het dienstplichtbesluit, eene regeling vastgesteld met betrekking tot het toekennen van vergoedingen uit 's lands kas aan dienstplichtigen of hunne gezinnen, die zulks noodig hebben. Ter uitvoering van de artikelen 35 en 40 van het dienstplichtbesluit wer-

den bij Gouv. besluit van 9 Juli 1918 no. 69 (Ind. Stb. no. 435) bepalingen in het leven geroepen nopens de afvoering als deserteur van ingelijfden bij de militie of landstormplichtigen, die niet voldoende aan een oproeping tot den werkelijken dienst. Gouv. besluit van 11 Mei 1918 no. 68 (Ind. Stb. no. 243) bepaalde, dat ten aanzien van de ingelijfden bij den verplichten krijgsveldienst in algemeenen zin van toepassing zijn de voor de overige militairen geldende voorschriften, reglementen en tarieven. Eene regeling voor de opleiding tot korporaal en onderofficier van de bij de militie ingelijfden werd getroffen bij de ordonn. van 30 Juli 1918 (Ind. Stb. no. 530).

Aangezien, zooals is vermeld in Deel II, blz. 729 rechterkolom, de eerste vijf jaren na de invoering van den dienstplicht, telken jare twee jaarklassen (beneden den leeftijd van 25 jaar) zouden worden ingelijfd, werden in de jaren 1918 t/m. 1923, telken jare ook twee jaarklassen voor de militie ingeschreven en wel in 1918 de jaarklassen 1894 (April) en 1895 (October), in 1919 de jaarklassen 1896 en 1897 enz. Bovendien werden in 1918 (October en November) nog ingeschreven de jaarklassen 1874 tot en met 1886, derhalve zij, die ouder dan 32 en jonger dan 45 jaar zijnde, landstormplichtig waren en op wie in gewone tijden geen verdere verplichting rustte, en in 1919 de jaarklassen 1889 t/m. 1893, zijnde de militieplichtigen ouder dan 25 jaren, die in verband met hun leeftijd in gewone tijden van opkomst in werkelijken dienst van eerste oefening waren vrijgesteld. Voor deze inschrijvingen werden telkenmale bij ordonnantie maatregelen getroffen.

In 1918 had de inlijving van de jaarklassen 1894 en 1895 onderscheidenlijk plaats op 23 Juli en 6 December; voor het vervolg werd de inlijving in stede van in December gesteld op begin Januari van het volgende jaar; diensgevolge werd de jaarklasse 1896 ingelijfd op 4 Juli 1919, de jaarklasse 1897 op 5 Januari 1920, enz. In verband met deze opkomst van twee jaarklassen (in twee ploegen) per jaar, duurde de eerste oefening, die in het dienstplichtbesluit voor de niet-bereden wapens, wapenonderdelen en diensten op ten hoogste 8½ maand was gesteld, uiteraard slechts 6 maanden. De hooger bedoelde militieplichtigen van de jaarklasse 1889 tot en met 1893, die in verband met hun leeftijd niet voor eerste oefening in werkelijken dienst behoeften te komen, werden desalniettemin ingelijfd op 1 Juli 1920 doch buiten hunne tegenwoordigheid. Ook de inlijving werd telkenmale bij ordonnantie geregeld.

In 1923 was de normale toestand ingetreden; alle oudere lichten tot en met de 25-jarigen waren voor eerste oefening onder de wapenen geweest, zoodat in 1924 kon worden begonnen met inlijving van slechts één jaarklasse per jaar en wel de jaarklasse 1905, die in Augustus 1923 voor den verplichten krijgsveldienst was ingeschreven. Die jaarklasse kwam in twee ploegen op, resp. op 15 Mei en op 13 November 1924, tengevolge waarvan — voor wat de infanterie betreft — het aantal compagnieën, waarbij de militie werd opgeleid, van 4 tot 2 kon worden teruggebracht; behouden bleven de compagnieën te Bandoeng en te Malang. De jaarklassen 1906 en 1907 werden onderscheidenlijk in Juli 1924 en Juli 1925 ingeschreven en eveneens in 2 ploeg-

gen ingelijfd, n.l. in Mei en November 1925 en in Mei en November 1926.

De verdeling van de voor inlijving bij de militie beschikbaren werd telken male bij Gouv. besluit — tot en met 1920 opgenomen in het Staatsblad, daarna tot en met 1922 in de Javasche courant — vastgesteld; van de jaarklasse 1894 werd 50 man ingedeeld bij de vestingartillerie te Bandoeng, de overigen bij de veldbataljons van het wapen der infanterie te Buitenzorg, Bandoeng, Magelang en Malang; van de jaarklasse 1895 werden 60 man ingedeeld bij de vestingartillerie, 10 bij den dienst der artillerie-inrichtingen, 20 bij het korps genietroepen met bestemming voor de telegraaf-afdeeling van de toenmalige spoorweg- en telegraafcompagnie, de overigen bij het wapen der infanterie. De indeeling van de jaarklassen 1896 en 1897 was als die van de jaarklasse 1895, met dit onderscheid, dat van elk der eerstgenoemde jaarklassen 10 miliciens werden ingedeeld bij de afdeeling ordonnans-wielrijders ter opleiding tot motor-berichtrijder. Van de jaarklasse 1898 werden voor het eerst 20 miliciens ingedeeld bij de 3e mitrailleurcompagnie te Malang; de indeeling van de overigen dier jaarklasse was als die van de jaarklasse 1897. De indeeling van de jaarklasse 1899 was als die van de jaarklasse 1898. Van de buiten hunne tegenwoordigheid ingelijfden van de jaarklassen 1889 t/m 1893 (zie hooger) werden van elke jaarklasse 70 ingedeeld bij de vesting-artillerie, waarvan ten hoogste 10 man bestemd voor den dienst der artillerie-inrichtingen, 20 bij het korps genietroepen met bestemming voor de telegraaf-afdeeling, en de overigen bij het wapen der infanterie. In 1921 werden van de jaarklasse 1900 in totaal 80 man ingedeeld bij de artillerie, waarvan ten hoogste 10 bestemd voor den dienst der artillerie-inrichtingen. Het aantal ingelijfden bij het korps genietroepen werd eveneens uitgebreid en bedroeg; ten hoogste 15 bij de telegraafafdeeling, ten hoogste 4 bij de radioafdeeling, ten hoogste 10 bij de spoorwegafdeeling, ten hoogste 15 bij de zoeklichtafdeeling, 12 voor de bediening van de gaszoeklichten; bij de afdeeling ordonnans-wielrijders werden evenals tevoren 10 miliciens van deze jaarklasse en bij de 3e mitrailleurcompagnie 20 miliciens ingedeeld. De indeeling van de ingelijfden van de jaarklasse 1901, eveneens in 1921, was dezelfde als die van de jaarklasse 1900, alleen kon een aantal miliciens, als door den Legercommandant noodig geoordeeld, bij de luchtvaartafdeeling worden ingedeeld ter toelating tot een vrijwillige verbintenis als aspirant-reserve-officier-vliegenier. In 1922 vielen van de jaarklasse 1902 85 miliciens ten deel aan de artillerie, van wie ten hoogste 14 aan den dienst der artillerie-inrichtingen; het korps genietroepen kreeg hetzelfde aantal als van de vorige jaarklassen en bovendien 10 man voor opleiding tot lijnlegger en 40 man voor een der veldcompagnieën; overigens was de indeeling dezer jaarklasse dezelfde als die der jaarklasse 1901. De indeeling van de jaarklasse 1903, kwam overeen met die van de jaarklasse 1902, met dit onderscheid, dat geen miliciens werden ingedeeld bij de spoorwegafdeeling van het korps genietroepen, doch daarentegen ten hoogste 20 bij de automobilecompagnie, slechts 5 in stede van 10 bij de afdeeling ordonnans-wielrijders ter opleiding tot motorberichtrijder en, behalve 40 bij de mitrailleurcompagnie te Ma-

lang, ook 54 bij de mitrailleurcompagnie te Malang. In de verdeling van de dienstplichtigen op Java en Madoera behoorende tot de jaarklasse 1904 kwam geen verandering. In 1924, het jaar, waarin voor het eerst een jaarklasse — verdeeld in 2 ploegen — werd ingelijfd, onderging de verdeling van de dienstplichtigen van elke jaarklasse over de verschillende wapens en diensten een belangrijke wijziging, omdat o.m. bij de artillerie, de mitrailleurcompagnieën en de genie in ruime mate indeeling van miliciens zou plaats vinden ter vervanging van beroepspersoneel; in dat jaar werden voor de eerste maal militieplichtigen ingedeeld bij het depot der mobiele artillerie te Tjimahi. Bedoelde verdeling zou voortaan percentsgewijze geschieden; ieder wapen, wapenonderdeel of dienst zou van elke jaarklasse een percentage ontvangen, dat gelijk is aan het percent, dat de mobilisatie-behoefte aan dienstplichtigen voor dat wapen, wapenonderdeel of dienst uitmaakt van de totale mobilisatie-behoefte aan dienstplichtigen voor alle wapens, wapenonderdeelen en diensten. Hierdoor zou worden verkregen, dat de baten van een sterke jaarklasse aan alle wapens enz. in dezelfde mate ten goede zouden komen, terwijl de nedeelen van een zwakke jaarklasse op alle gelijkelyk zouden drukken. Deze verdeling werd echter reeds in 1926 wederom herzien in verband met de bij Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) opnieuw vastgestelde legerformatie, volgens welke 24 compagnieën infanterie, met uitzondering van de officieren en een gedeelte van het kader, geheel uit militie bestaan.

Het vorenstaande heeft alleen betrekking op de indeeling van dienstplichtigen bij onderdeelen van het leger waarbij zij worden geoefend; is de eerste oefening afgelopen en gaan de miliciens met groot verlof, dan worden zij ingedeeld (administratief) bij onderdeelen van het leger, waarbij zij bij opkomst met spoed, dus in geval van oorlog, oorlogsgevaar of andere buitengewone omstandigheden, onder de wapenen komen. Oorspronkelyk waren de eur. miliciens bestemd om met de inlandsche militie tot afzonderlyke militiekorpsen te worden vereenigd; doch toen het bleek, dat de invoering van een inl. militie voorloopig wel tot de vrome wenschen zou blijven behooren (zie boven), werd het noodzakelyk aan de eur. militie eene andere bestemming te geven. In verband met het in 1920 reeds beoogde en in 1923 tot uitvoering gekomen voornemen — zie LEGER — om de veldbataljons der infanterie in vreedstijd samen te stellen uit 3 compagnieën beroeps-militairen en daarna bij mobilisatie een 4e (militie) compagnie toe te voegen, werden de reeds geoefende miliciens en de overigen dadelijk na afloop van de eerste oefening administratief bij een der veldbataljons ingedeeld.

Ten einde de administratie tot het hoogst noodige te beperken en strevende naar een regeling waarbij de met groot verlof zijnde miliciens bij opkomst het spoedigst hunne bestemming kunnen bereiken, werd in 1920 ten aanzien van de indeeling het volgende bepaald. Java en Madoera zijn met betrekking tot de indeeling der militie (van de infanterie) verdeeld in vier groepen van afdeelingen en residentieën, t.w. 1e groep, de afdeelingen Batavia, Krawang en Bantam; 2e groep, de afdeelingen Meester Cornelis, Buitenzorg, Cheribon, Oost-, Midden- en West-Pria-

ngan, de residentieën Pekalongan, Banjoemas, Kedoe en Djokjakarta; 3e groep, de residentieën Semarang, Soerakarta, Madioen, Rembang, Kediri; 4e groep, de residentieën Soerabaja, Madoera, Paseroean en Besoek. De geoefende miliciens der infanterie woonachtig in elk der groepen, worden nu jaarklassesgewijze ingedeeld bij een der bataljons in hun groep gelegerd; bijv. de jaarklassen 1894 en 1897 bij het 10e bataljon (1e groep), het 4e bataljon (2e groep), het 5e bataljon (3e groep) en het 13e bataljon (4e groep); de jaarklassen 1895 en 1896 bij het 16e bataljon (1e groep), het 15e bataljon (2e groep), het 7e bataljon (3e groep) en het 19e bataljon (4e groep) enz. Bij verhuizing van een milicien uit zijne groep naar een andere gaat hij administratief over naar het bataljon in die andere groep, waarbij zijn jaarklasse van die groep is ingedeeld. De geoefende miliciens ordonnans-wielrijders en de miliciens van andere wapens en diensten komen bij mobilisatie op bij de korpsen, waar zij zijn opgeleid, de ongeoeffenden, ook die der infanterie, bij de depots.

Van elke jaarklasse wordt een zeker, telkenmale bij Gouv. besluit vast te stellen aantal miliciens opgeleid tot militie-korporaal en militie-sergeant; in 1924 werden voor de eerste maal 4 dienstplichtigen van de mobiele artillerie opgeleid tot militie-officier, die na voltooide opleiding overeenkomstig de regeling voor het reserve-personeel tot reserve-2e luitenant werden aangesteld.

De oproeping voor herhalingsoefeningen van de ingelijfdon der militie bij de onbereden wapens, wapenonderdeelen en diensten werd geregeld bij Gouv. besluit van 13 Februari 1919 no. 21 (Ind. Stb. no. 74), volgens hetwelk de ingelijfdon in het jaar, waarin zij den leeftyd van 22, 25 en 28 jaren hebben bereikt of zullen bereiken, tolkens voor ten hoogste 16 dagen voor herhalingsoefeningen in werkelijken dienst worden geroepen. Voor de eerste maal werden herhalingsoefeningen gehouden in 1921, waarvoor de jaarklasse 1896 in werkelijken dienst werd geroepen; in de volgende jaren kwamen telkens twee jaarklassen voor dit doel onder de wapenen en wel in 1922 de jaarklassen 1894 en 1897, in 1923 de jaarklassen 1895 en 1898 enz. Tot en met 1922 werden de herhalingsoefeningen gehouden bij de korpsen, waarbij de miliciens de eerste oefening hadden doorloopen, daarna bij de korpsen, waarbij zij na africhting administratief zijn ingedeeld, en zulks ten einde officieren en kader zooveel mogelijk vertrouwd te maken met de militie.

Telken jare gaat uiteraard een jaarklasse (de 32-jarigen) van de militie over naar den landstorm en wordt een jaarklasse van den landstorm (45-jarigen) van den verplichten krijgsveldienst ontslagen. Zoo ging op 1 Juli 1920 van de militie naar den landstorm over de jaarklasse 1888 en werd op dien datum ontslagen de landstormjaarklasse 1875.

Zoals boven reeds is vermeld, werd bij ordonn. van 30 Sept. 1921 (Ind. Stb. no. 584) het dienstplichtbesluit toepasselyk verklaard op Sumatra en omliggende eilanden en wel met ingang van 1 November 1921; in verband hiermede werd bij ordonn. van 30 September 1921 (Ind. Stb. no. 584) de „dienstplichtordonnantie 1” (Ind. Stb. 1918 no. 139) gewijzigd en aangevuld en werden voorts deze ordonnantie en de „dienstplichtor-

donnantie II" (Ind. Stb. 1918 no. 270) bij ordonnantiën van 6 November 1921 (Ind. Stb. no. 657) en 21 Februari 1922 (Ind. Stb. no. 96) toepasselijk verklaard op de jaarklasse 1903 op genoemde eilanden. Verder nog ondergingen de dienstplichtordonnantien wijziging bij de ordonn. van 27 Augustus 1921 (Ind. Stb. no. 492), 18 November 1921 (Ind. Stb. no. 688) en 15 Februari 1922 (Ind. Stb. no. 82); in de dienstplichtregelingen (Ind. Stb. 1918 nos. 179 en 450) werden enkele wijzigingen gebracht bij de Gouv. besluiten van 30 September 1921 no. 37a (Ind. Stb. no. 585) en 29 Maart 1922 no. 49 (Ind. Stb. no. 178); eindelijk nog werd de voorloopige regeling tot uitvoering van artikel 8 van het dienstplichtbesluit (Ind. Stb. 1918 no. 271) — zie hooger — aangevuld bij Gouv. besluit van 5 October 1921 no. 22 (Ind. Stb. no. 586).

Achtereenvolgens werden op Sumatra en de omliggende eilanden voor den verplichten krijgsveld dienst ingeschreven: in December 1921 de jaarklasse 1903; in Juli en Augustus 1922 de jaarklassen 1878 tot en met 1890 (de landstormplichtigen); in September en October 1922 de jaarklassen 1891 t/m 1900 (militieplichtigen, die in verband met hun leeftijd niet meer voor eerste oefening in werkelijken dienst behoeven te komen); in November 1922 de jaarklasse 1904; in September 1923 de jaarklassen 1901, 1902 en 1903; in Juli 1924 de jaarklasse 1906. Ingelijfd bij de militie werden: de jaarklasse 1903 en 1904 in Juli 1922 en 1923; de jaarklassen 1901, 1902 en 1905 in November 1924 (in één ploeg); de jaarklasse 1906 in November 1925. In 1925 was derhalve ook voor Sumatra en omliggende eilanden de normale toestand bereikt, d.w.z. dat voortaan ook daar jaarlijks één jaarklasse voor eerste oefening in werkelijken dienst komt, echter niet zooals op Java in 2 ploegen, doch in 1 ploeg. De militieplichtigen van Sumatra en omliggende eilanden worden uitsluitend bij de infanterie in hun kring ingelijfd; zij volbrengen hunne eerste oefening in een der in hun dienstplichtkring gelegen garnizoenen.

Bij Gouv. besluit van 5 Maart 1921 no. 12 werd de Commandant van het leger gemachtigd om, te beginnen met de jaarklasse 1890, ten hoogste 8 daartoe bereid bevonden dienstplichtigen in te deelen bij de luchtvaartafdeeling met bestemming om te worden opgeleid tot reserve-officier-vliegenier. Ind. Stb. no. 1922 no. 96 schiep voor de dienstplichtigen op Sumatra en omliggende eilanden de mogelijkheid om volgens de voor Java geldende bepalingen bij de luchtvaartafdeeling te worden ingelijfd.

Wijl het bij Kon. besluit van 26 October 1917 no. 47 (Ind. Stb. 1918 no. 70) vastgestelde dienstplichtbesluit niet meer aan de behoeften voldeed, diende de Indische Regeering in 1922 aan den Volksraad ter overweging in een „ontwerp Koninklijk besluit tot regeling van den verplichten „krijgsveld dienst in Ned.-Indië van Europeanen en „met hen gelijkgestelden”, welk ontwerp in de eerste gewone zitting van den Volksraad werd behandeld en aangenomen (zie: Eerste gewone zitting Volksraad 1922. Onderwerp 2. Stukken 2 en 3). Het nieuwe dienstplichtbesluit werd vastgesteld bij Kon. besluit van 28 Mei 1923 no. 65 en in Indië afgekondigd in Ind. Stb. 1923 no. 408. Ten aanzien van de belangrijke verschillen tusschen het nieuwe en het oude dienstplichtbesluit,

zij hier in de eerste plaats vermeld, dat het nieuwe besluit de dienstplichtigen ook bestemde voor de zeemacht. Het denkbeeld om dienstplichtigen ook in te deelen bij het in Indië dienstdoend gedeelte van de Koninklijke Nederlandsche marine en op deze wijze eenigermate tegemoet te komen aan het personeelgebrek op de vloot, was reeds dadelijk na het invoeren van den dienstplicht ontstaan en het was om deze aangelegenheid te bestudeeren en voor te bereiden, dat gedurende geruimen tijd eenig personeel van het Departement der Marine te Weltevreden bij dat van Oorlog te Bandoeng werd te werk gesteld. Krachtens art. 13 (2) van het (oude) dienstplichtbesluit (Ind. Stb. 1918 no. 70) waren reeds bij Gouv. besluit van 18 December 1920 no. 51 de militieplichtige zeevarenden, die in het jaar 1921 voor eerste oefening of voor herhalingsoefeningen in werkelijken dienst moesten komen, vrijgesteld van den verplichten krijgsveld dienst gedurende het jaar 1921, dan wel voor zoo veel korter als noodig zou zijn, in verband met eene eventueele invoering van den dienstplicht bij de zeemacht of naar gelang de betrokkenen ophouden zeevarenden te zijn; een dergelijke maatregel werd telken jare, tot aan de eerste inlijving van dienstplichtigen bij de zeemacht, getroffen. Bij Gouv. besluit van 25 September 1923 no. 23 (Ind. Stb. no. 481) werd bepaald, dat de reeds bij het leger ingelijfde dienstplichtigen, die uit den aard van hun beroep of opleiding in aanmerking kwamen voor overgang naar de zeemacht, daarvoor konden worden aangewezen, waarbij rekening zou worden gehouden met de behoefte aan dienstplichtigen bij het leger en bij de zeemacht; de aanwijzing zou door de commandanten van het leger en van de zeemacht in onderling overleg geschieden. Het Gouv. besluit van 12 April 1924 no. 4 (Jav. Courant no. 32) bepaalde, dat van de op Java en Madoera ingeschreven en voor inlijving beschikbare dienstplichtigen van de jaarklasse 1905 en van oudere jaarklassen beneden den leeftijd van 25 jaren, ten hoogste 160 voor de zeemacht en de overigen voor het leger zouden worden bestemd. Voor 1925 werden 230 dienstplichtigen aan de zeemacht toegewezen, zie Gouv. besluit van 23 April 1925 no. 56 (Jav. Courant no. 35), voor 1926 270 dienstplichtigen, zie Gouv. besluit van 12 Mei 1926 no. 22 (Jav. Courant no. 39).

In 1926 bleek, dat het gedeelte van de dienstplichtigen in het bijzonder van de militieplichtigen, dat tot dusver voor de marine was bestemd, te gering was, zoodat uitbreiding daarvan noodzakelijk werd geacht. De groote moeielijkheid, die toen ontstond, was, dat waar practisch gesproken het voor jaarlijksche inlijving beschikbare aantal militieplichtigen niet of slechts in zeer geringe mate toeneemt en het leger bij zijne formatie rekening had gehouden met het aantal, waarop tot nu toe steeds kon worden gerekend, de landmacht uiteraard in het gedrang zou komen, als het contingent voor de vloot werd verhoogd. De eenige oplossing voor dit vraagstuk was verhooging van het aantal beroepsmilitairen, hetzij bij de marine dan wel bij het leger. Daar een vermeerdering van het aantal beroepsmilitairen bij de marine veel duurder zou zijn dan bij het leger, omdat voor elken man, die bij de marine in Indië dient, in Nederland een reserve moet worden aangehouden, was het aangewezen om het

aantal beroepsmilitairen bij de landmacht te vergrooten, waardoor de mogelijkheid werd geschapen om meer militieplichtigen voor de zeemacht te bestemmen. Op grond van deze overweging werd op de aanvullende begroting voor het jaar 1927 een post van f 100.000 voor het leger uitgetrokken tot uitbreiding van het aantal beroepsmilitairen (o.m. met 6 compagnieën infanterie, zie LEGER), en in beginsel vastgesteld dat het jaarlijksch contingent van militieplichtigen voor de marine tot 350 man zou worden opgevoerd.

De duur van de eerste oefening bij de marine is ten hoogste 12 maanden voor de dienstplichtigen, die na hun inlijving in opleiding zijn genomen tot officier; ten hoogste 9 maanden voor de dienstplichtigen, die na hunne inlijving in opleiding zijn genomen tot onderofficier, en ten hoogste 5½ maand voor de overige dienstplichtigen; de duur der herhalingsoefeningen bedraagt ten hoogste 40 dagen.

Het nieuwe dienstplichtbesluit verschilt, behalve door de indeeling van dienstplichtigen ook bij de zeemacht, nog van het oude, doordien het, in gedeeltelijke navolging van de op 1 Maart 1922 in Nederland in werking getreden nieuwe dienstplichtwet (Ned. Stb. 1922 no. 43), eenvoudiger en overzichtelijker is; voorts door het scheppen van de mogelijkheid om den landstorm reeds in vrede tijd te organiseren, dezen in geval van oorlog, oorlogsgevaar of andere buitengewone omstandigheden, ter beoordeeling van den Gouverneur-Generaal, geheel dan wel gedeeltelijk vóór de militie in werkelijken dienst te roepen, hetgeen in 1914 ook in Nederland geschiedde met de landweergrenswachten en de landweerbewakingsdetachementen, en eindelijk nog doordien de landstorm ook in tijd van vrede geheel dan wel plaatselijk in werkelijken dienst kan worden geroepen tot handhaving van orde en rust.

Ter uitvoering van het nieuwe dienstplichtbesluit (Ind. Stb. 1923 no. 408) kwamen bij ordonn. van 5 Februari 1924 (Ind. Stb. nos. 44 en 45) „een dienstplichtregeling voor Europeanen in „Ned.-Indië” en een „keuringsreglement voor „dienstplichtigen” tot stand; de modellen en bijlagen, als uitvloeisel van de dienstplichtregeling, werden vastgesteld bij Gouv. besluit van 5 Februari 1924 no. 14 (Ind. Stb. no. 46).

De nieuwe dienstplichtregeling bepaalt o.m., dat de inschrijving voor den dienstplicht in den regel plaats heeft in de maand Juli van het jaar, waarin de 18-jarige leeftijd wordt bereikt, waardoor keuring en inlijving gemakkelijker kunnen worden geregeld; dat zij, die physiek niet geschikt zijn voor den dienst bij de militie doch wel voor dien bij den landstorm, bij dezen laatsten kunnen worden ingedeeld; dat slechts die dienstplichtigen, die worden ingelijfd in het kalenderjaar, waarin zij het 19e dan wel het 20e, 21e, 22e, 23e, 24e of 25e levensjaar volbrengen, verplicht zijn om de eerste oefening te doorloopen; dat de duur van de eerste oefening bedraagt bij het leger: voor hen, die niet tot een rang worden opgeleid, ten hoogste vijf en een halve maand voor de onberedenen, ten hoogste twaalf maanden voor de ziekenverplegers, voor de militieplichtigen van de luchtvaartafdeeling en voor de beredenen der artillerie, ten hoogste achttien maanden voor de cavalerie (voor onberedenen, die na hun inlijving in opleiding zijn genomen tot onderof-

ficier e.q. officier duurt de eerste oefening ten hoogste 9, resp. 12 maanden); dat de duur der herhalingsoefeningen bij het leger bedraagt: telkens ten hoogste 20 dagen voor onberedenen en voor de beredenen der artillerie en wel in het kalenderjaar, waarin zij het 24e en 28e levensjaar volbrengen, éénmaal ten hoogste 40 dagen voor de militieplichtigen der cavalerie en wel in het kalenderjaar, waarin zij het 23e levensjaar volbrongen; dat ziekenverplegers en dienstplichtigen van de luchtvaartafdeeling geen herhalingsoefeningen doorloopen; dat voor de onderofficieren elke herhalingsoefening zoo noodig 7 dagen langer kan duren dan voor de andere militieplichtigen, dat dienstplichtigen niet *verplicht* kunnen worden tot het deelnemen aan militaire expeditie (in het oude dienstplichtbesluit heette het: „zij nemen geen deel aan militaire expeditie”) en dat de dienstplichtigen, in en door den dienst afgekeurd of overleden, voor zich en hunne nagelaten betrekkingen recht hebben op pensioen of onderstand.

Deze laatste bepaling van de dienstplichtregeling (art. 219 t/m 222) trad eerst in werking (Gouv. besluit 29 Augustus 1924 no. 10, Ind. Stb. no. 400), nadat bij het Kon. besluit van 24 April 1924 no. 21 (Ind. Stb. no. 314) het dienstplichtbesluit dienovereenkomstig was aangevuld. In de dienstplichtregeling werden nog eenige wijzigingen en aanvullingen aangebracht bij de ordonn. van 3 November 1925 (Ind. Stb. no. 563), 7 December 1925 (Ind. Stb. no. 624), 18 Februari 1926 (Ind. Stb. no. 66), 19 Maart 1926 (Ind. Stb. no. 116), 1 Augustus 1926 (Ind. Stb. no. 314), 23 December 1926 (Ind. Stb. no. 561) en 18 Juli 1927 (Ind. Stb. no. 376); bij de laatste wijziging werd o.m. een zevende dienstplichtkring „afdeeling Samarinda van de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo”, in het leven geroepen.

Onderstaand staatje, ontleend aan het „statistisch jaaroverzicht van Nederlandsch-Indië „1925” van het Centraal kantoor voor de Statistiek in Nederlandsch-Indië”, geeft de sterkte der militie aan op ultimo 1925.

Jaar- klassen	Aantal inge- lijfd	Afgekeurd na inlijving of om ande- re reden af- gevoerd	Restant op ultimo 1925
1893	1007	79	928
1894	1196	126	1070
1895	1208	173	1035
1896	1139	160	979
1897	1116	148	968
1898	1023	96	927
1899	988	90	898
1900	901	97	804
1901	1001	192	809
1902	1069	167	902
1903	991	157	834
1904	1013	150	863
1905	855	37	818
1906	736	18	718

De landstorm. Met ingang van 1 Juli 1920 werden de „geoefenden” van den landstorm — d.z. de van de militie bij den landstorm overgegane dienstplichtigen en de landstormplicht-

tigen die, niet tot de militie behoord hebbende, vroeger in militairen dienst zijn geweest — ongeacht het wapen of den dienst, waartoe ze mochten hebben behoord, ingedeeld bij plaatselijk (bestuursafdeelingsgewijze) te vormen afdeelingen infanterie: alleen voor de residentien Bantam en Madoera werden de landstormers residentiesgewijze tot afdeelingen vereenigd. De sterkte van die afdeelingen was dus geheel afhankelijk van het aantal landstormers in de betrokken afdeeling van het gewest woonachtig. De bewapening bestaat uit de karabijn; in oorlogstijd zullen uniformen, als voor het leger vastgesteld, worden verstrekt. De grondorganisatie van de afdeelingen voor tijd van vrede (voor oorlogstijd werd gerekend op \pm 20 pct. verlies) was de brigade (6 man kader en 10 minderen); 2 brigades, onder een officier, vormen een sectie; 2 sectiën, waarbij 3 officieren, de halve compagnie, 2 halve compagnieën, waarbij 5 officieren, de compagnie, enz. De afdeelingen landstorm bestonden nu uit een der genoemde eenheden plus een surplus. In totaal werden gevormd 73 afdeelingen, van aanvankelijk zeer verschillende sterkte.

In het belang van een goed beheer zouden, waar noodig, afdeelingen administratief worden vereenigd. Wanneer op 1 Juli 1931 de eerste 13 militie jaarklassen zullen zijn overgegaan bij den landstorm en deze dus voor een zeer groot gedeelte uit geoefenden zal bestaan, zouden er, naar men verwachtte, op Java en Madoera zijn: 2 regimenten, 1 half-regiment, 3 bataljons, 5 half-bataljons en 7 compagnieën, zie Ind. Mil. Tijdschrift 1920 I blz. 527 e.v.

Zoals hooger gezegd, schiep de nieuwe dienstplichtregeling (Ind. Stb. 1923 no. 408) de mogelijkheid den landstorm ingeval van oorlog enz. geheel of gedeeltelijk vóór de militie, en in tijd van vrede geheel dan wel plaatselijk tot handhaving van orde en rust in werkelijken dienst te roepen. In beginsel werd het niet gewenscht geacht den landstorm te bestemmen voor versterking van het leger; daartegen verzet zich niet alleen de mindere geoefendheid en het totaal gemis aan training van het personeel, maar ook is het fysiek van dat personeel in verband met zijn leeftijd minder goed bestand tegen de zware vermoenissen van het leven te veld. Er kunnen zich evenwel omstandigheden voordoen, welke het noodig maken een ieder, dus ook den landstorm, in het vuur te brengen.

Zoolang niet alle jaarklassen als miliciens een eerste oefening hebben doorlopen, behoort nog een strenge grens te worden getrokken tusschen hen die wel en hen die niet een militaire opleiding hebben genoten. De laatsten, d.z. de ongeoeffenden, worden ingedeeld voor het verrichten van ongewapende diensten (doctoren, tandartsen, verplegingspersoneel bij concentratiehospitaal, veeartsen en paardenverzorgers, opzichtvoerend personeel en werklieden in magazijnen en inrichtingen van het leger, welke uitsluitend ten behoeve van het leger werken). Militieplichtigen, die ongeschikt worden bevonden voor den gewapenden, doch geschikt voor den ongewapenden dienst, worden ingelijfd bij den ongewapenden landstorm. Deze ongewapenden worden alleen dan voor den werkelijken dienst opgeroepen, wanneer de militie en de gewapende landstorm met spoed onder de wapenen worden geroepen. De gewapende landstorm heeft een zuiver in-

fanteristisch karakter; op hem rust in tijd van vrede mede de taak om zoo noodig in buitengewone omstandigheden — waaronder dus ook te verstaan in geval van volksoorlog — de orde en rust te bewaren. Ten einde in dit geval de gewapende landstorm alleen in het roerige gebied te kunnen oproepen, is locale indeeling noodig. In 1922 had de gewapende landstorm een sterkte van 4409 man; in 1938 zal die sterkte vermoedelijk 30.000 man bedragen. In tijd van oorlog is de gewapende landstorm in samenwerking met de politie niet alleen belast met de handhaving van orde en rust, doch ook met het meerendeel der z.g. bewakingsdiensten (kust- en spoorwegbewaking, bewaking van inrichtingen, magazijnen enz.) en zal hem eveneens, naarmate hij in sterkte toeneemt, de veiligheidsbezetting van werken en stellingen worden opgedragen (zie de Memorie van toelichting op het „Ontwerp Koninklijk besluit tot regeling van de verplichtingen ten aanzien van den verplichten krijgsveld in Nederlandsch-Indië voor Europeanen”. Eerste gewone zitting van den Volksraad 1922. Onderwerp 2. Stuk 2).

Blijkens het Koloniaal verslag 1926 was de organisatie van den landstorm toen met kracht ter hand genomen en zullen er gevormd worden 22 landstormafdeelingen (geoefenden) en 22 landstormploegen (ongeoefenden), welke laatste geoefend worden bij 10 landstormdepots; in hoeverre deze organisatie zal afwijken van de hooger vermelde in 1920 vastgestelde is thans nog niet bekend.

Nog zij vermeld, dat met betrekking tot den landstorm Java in 7 landstormdistricten werd verdeeld (zie Gouv. besluit van 2 September 1925 no. 3, Ind. Stb. no. 451), te weten:

1e district, omvattende de afdeelingen Bantam, Batavia, Buitenzorg en Krawang van het gewest West-Java;

2e district, de afdeelingen West-, Midden- en Oost Priangan van het gewest West-Java;

3e district, de afdeelingen Indramajoe en Cheribon van het gewest West-Java, alsmede de residentie Pekalongan;

4e district, de residentie Banjoemas;

5e district, de residentien Kedoe, Djokjakarta, Soerakarta, Madoera en Kediri;

6e district, de residentien Semarang en Rembang;

7e district, de residentien Soerabaja, Pasoeroean, Besoeki en Madoera.

De commandanten dezer districten worden door den Legercommandant benoemd en treden op een door dezen aan te geven tijdstip (bijv. bij mobilisatie) in functie. Reeds onder gewone omstandigheden heeft de districtsecommandant tot taak alle voorbereidingen te treffen, welke een ordelijke opkomst en een spoedige organisatie van de opgekomenen in eenheden verzekeren, alsmede zorg te dragen, dat deze eenheden ten spoedigste de taak, welke voor haar is weggelegd, aanvaarden en verder naar behooren vervullen. Door de indeeling in landstormdistricten wordt tevens het voordeel verkregen, dat, wanneer bij een eventuele concentratie van aanzienlijke deelen van het veldleger groote gebieden op Java van troepen zouden worden ontbloot, de landstormdistrictsecommandanten dan aldaar als territoriaal commandant kunnen optreden en met de te hunner beschikking staande landstorm-

troepen de orde en rust kunnen verzekeren. In zulke omstandigheden zullen zij ook kunnen worden bekleed met het militair gezag bedoeld in de „Regeling van de gevolgen van de verklaring „van den staat van oorlog en beleg” (Gouv. besluit van 21 Sept. 1904 no. 46, Ind. Stb. no. 72). Voor de functie van landstormdistrictscommandant zijn eenige hoofdofficiëren in actieven dienst en eenige gepensioneerde of reserve-hoofdofficiëren aangewezen. De vredeswerkzaamheden voor alle districten zouden aanvankelijk door vorenbedoelde hoofdofficiëren in actieven dienst naast hunne eigenlijke functie worden verricht; in 1926 echter werden eenige gepens. hoofdofficiëren toegelaten tot een vrijwillige verbintenis als reserve-officier, teneinde reeds in vredes-tijd eenige functiën bij den landstorm te kunnen vervullen.

De landstormplichtigen kunnen jaarlijks éénmaal en voor ten hoogste één dag worden opgeroepen voor het deelnemen aan een oefening. De in 1927 gehouden proef om landstormplichtigen geheel vrijwillig voor één dag te doen opkomen is mislukt.

Afgesloten December 1927.

DIENSTPLICHT. Zie MILITIE.

LANDSTORM. Zie MILITIE.

WILLEMS-ORDE (MILITAIRE). De op blz. 783, linker kolom, 4e lid, van Deel IV in het vooruitzicht gestelde herziening van de wet op de Militaire Willems-orde en van het reglement van orde en discipline, laat thans (1927) nog steeds op zich wachten. De thans nog geldende wet van 1815 is opgenomen in Bijbl. no. 3423.

De toelagen voor de dragers van het kruis voor moed en trouw — zie Deel IV, blz. 784, linker-kolom — werden herzien bij Gouv. besluit van 24 Januari 1922 no. 28 (Ind. Stb. no. 49) en zijn dientengevolge voor de begiftigden met het zilveren kruis voor moed en trouw gelijk aan de riddersoldij voor de ridders der Militaire Willems-orde 4e klasse van denzelfden rang, d. w. z. zij wisselen af, al naar gelang van den rang, van / 325 per jaar voor een adjudant-onderofficier (en niet / 230, zooals ten onrechte is vermeld op blz. 783, Deel IV) tot / 128 per jaar voor een soldaat; voor de begiftigden met het bronzen kruis wisselt de jaarlijksche toelage, al naar gelang van den rang, af van / 206 voor een adjudant-onderofficier tot / 85 voor een soldaat.

PUPILLEN (MILITAIRE). Het instituut der inheemsche pupillen bij de korpsen van het leger — zie het gelijknamige artikel op blz. 517 van Deel III — is bestemd om t. g. t. te worden opgeheven; sedert 1918 worden geen pupillen meer aangenomen; einde 1925 bedroeg hun aantal nog slechts 3 zoons van inlandsche militairen. Het in vorenbedoeld gelijknamige artikel vermeldde Gouv. besluit van 1872 no. 79 (Ind. Stb. no. 45), waarbij bepalingen ontront de pupillen werden vastgesteld, is gewijzigd bij de Gouv. besluiten van 25 Juli 1898 no. 6 (Ind. Stb. no. 221), 10 Januari 1911 no. 18 (Ind. Stb. no. 75) en 28 April 1921 no. 70 (Ind. Stb. no. 261); deze wijzigingen hadden alle betrekking op de aan de pupillen te verstrekken kleeding en uitrusting; de desbetreffende bepalingen zijn thans opgenomen in het militair tarief no. 24.

GOVERNEMENTSPUPILLEN. Het op blz. 811, linker kolom, laatste regel, van Deel I genoemde Gouv. besluit van 18 Mei 1912 no. 45 is

opgenomen in Bijbl. no. 7652 en niet in Ind. Stb. no. 332, zooals aldaar ten onrechte werd vermeld. Op grond van dit Gouv. besluit is door den Directeur van onderwijs en eredienst bij beschikking van 2 Juli 1912 no. 10466, eveneens opgenomen in Bijbl. no. 7652, een „Voorschrift betreffende de opnemng van gouvernementspupillen in liefdadigheidsgestichten” vastgesteld, waarin o. m. zijn vermeld de gestichten, waarin gouvernementspupillen worden opgenomen (zie het slot van hooger bedoeld gelijknamig artikel). Aan die gestichten werden bij beschikking van den wnd. Directeur van onderwijs en eredienst van 26 September 1917 no. 27951 (Bijbl. no. 8849) toegevoegd: „de gestichten van het te Batavia gevestigd genootschap voor in- en uitwendige zending”. Bij Gouv. besluit van 19 November 1922 no. 32. (Bijbl. no. 10208) werd de Directeur van onderwijs en eredienst gemachtigd om, indien naar zijn oordeel daartoe termen bestaan, af te wijken van het voorschrift in de bepaling, dat — zie laatste lid van meerbedoeld gelijknamig artikel — knapen en jongelingen van europ. afkomst, in Indië geboren en gevestigd, slechts tegen een betaling aan den lande van een bedrag van ten hoogste / 30 's maands in aanmerking kunnen komen voor aanwijzing als gouvernementspupil, indien hun ouders of voogden een inkomen genieten van meer dan / 75 's maands.

BRONBEEK. Naar aanleiding van het rapport van een in 1916 door den Minister van Koloniën ingestelde commissie tot het houden van een onderzoek aangaande het beheer van en de verpleging in het Koninklijk Koloniaal militair invalidenhuis op Bronbeek werd bij Kon. besluit van 2 September 1921 no. 70, ter vervanging van het op blz. 411 van Deel I genoemde reglement van 1902, vastgesteld een nieuw „Reglement voor het Koninklijk Koloniaal militair invalidenhuis op Bronbeek.” Op grond van dit reglement werd door den Minister van Koloniën bij beschikking van 17 September 1921, 8e afdeling no. 19, een algemeen voorschrift voor deze inrichting vastgesteld¹⁾. Bij artikel 7 van het nieuwe reglement werd tot bijstand van den Minister van Koloniën, die het oppertoezicht over het beheer der instelling heeft, in het leven geroepen een op voordracht van dien minister door de Koningin te benoemen permanente commissie van inspectie, bestaande uit drie leden, die telkens vijf jaren in die commissie zitting hebben en na ommekomst van dien termijn onmiddellijk weder benoembaar zijn. Deze commissie kwam te vervallen bij de wijziging, die het reglement onderging bij Kon. besluit van 14 Maart 1927 no. 53, waarbij tevens aan den minister de bevoegdheid werd verleend om een algemeene inspectie over de stichting te doen instellen door een door hem te benoemen commissie van 3 leden, telkens als hij zulks noodig acht. Het reglement van 1921 en het voorschrift werden overigens nog verschillende malen gewijzigd, voornamelijk voor wat betreft de bezoldigingen enz. van het personeel. Bando 1926 telde het gesticht 163 verpleegden, waaronder 34 onderofficiëren.

¹⁾ Reglement en voorschrift zijn saamgevat in een in 1921 ter algemeene landsdrukkerij gedrukt boekje.

SCHUTTERIJEN. De reeds aan het slot van het gelijknamige artikel op blz. 729 van Deel III genoemde ordonn. van 29 Juli 1918 (Ind. Stb. no. 360) bepaalde o. m., dat in verband met de instelling van een militie en een landstorm op Java en Madoera (zie MILITIE) de schutterijen op Java geleidelijk zouden worden opgeheven, dat in verband daarmee geen personen meer bij die schutterijen zouden worden ingelijfd, dat de leden dier schutterijen werden ontslagen van hunne verplichtingen als zoodanig op den dag, waarop zij bij de militie zouden worden ingelijfd dan wel zouden worden ingeschreven voor of zouden overgaan bij den landstorm, en dat de bij de militie ingelijfde leden van die schutterijen, die tot eerste oefening in werkelijken dienst zouden worden geroepen, onder bepaalde omstandigheden vermindering van den duur der eerste oefening zouden kunnen verkrijgen.

Met ingang van 15 Januari 1919 werden de kleinere schutterijkorpsen te Djokjakarta en Soerakarta opgeheven en met ingang van 30 Juni 1920 ook de schutterijen te Batavia, Semarang en Soerabaja, zoodat toen nog slechts op enkele plaatsen in de buitengewesten schutterijen bestonden. Nadat het dienstplichtbesluit bij Ind. Stb. 1921 no. 584 van toepassing was verklaard op Sumatra en omliggende eilanden (zie MILITIE), werd de hoogerbedoelde regeling nopens de geleidelijke opheffing van de schutterijen op Java (Ind. Stb. 1918 no. 360), voor zooveel noodig gewijzigd bij de ordonn. van 16 December 1921 (Ind. Stb. no. 765), ook toepasselijk verklaard op de schutterij te Padang. De schutterij te Saparoea (Amboina) werd, als zijnde niet meer benodigd, opgeheven bij de ordonn. van 27 Januari 1922 (Ind. Stb. no. 51), en die te Ternate, in verband met de toevoeging van de afdeling van dien naam aan de residentie Amboina, bij de ordonn. van 28 Juli 1922 (Ind. Stb. no. 517). De laatste schutterijkorpsen, n.l. die te Makassar, Padang, Amboina en Manado hielden 1 Juli 1923 op te bestaan; zie de ordonn. van 8 Juni 1923 (Ind. Stb. no. 275).

ONDERWIJS (MILITAIR). A. **LAND-MACHT.** De onderscheiding van het militair onderwijs in dat in Indië en dat ter opleiding tot officier en tot hoogere vorming van den officier in Nederland — zie Deel III, blz. 128 — geldt ook thans nog (1927).

Het militair onderwijs in Indië werd geregeld bij het ook thans nog van kracht zijnde Kon. besluit van 28 April 1894 no. 32 (Ind. Stb. no. 143), dat sedert eenige malen werd gewijzigd, laatste lijn bij het Kon. besluit van 10 Februari 1921 no. 42 (Ind. Stb. no. 356). Dit onderwijs omvat het onderwijs op: 1e. de Militaire school te Meester Cornelis, 2e. de kaderscholen der infanterie en der artillerie, 3e. de kader- en korpschool bij de cavalerie en die bij het bataljon genietroepen en 4e. de korpscholen.

Onderwijs bij de korpsen. In de juist genoemde regeling in Ind. Stb. 1894 no. 143 is o. m. bepaald: Voor zoover het belang van den dienst dit toelaat, wordt in elk garnizoen sterker dan een compagnie aan de militairen beneden den rang van korporaal de gelegenheid gegeven om lager onderwijs te ontvangen; hiertoe en tevens om het kader in de gelegenheid te stellen het vroeger geleerde te onderhouden dienen de *korpscholen*, welke wapensgewijze worden gehouden. De Le-

gercommandant bepaalt in welke garnizoenen één of meer korpscholen zullen zijn.

De *kader- en korpschool* bij de cavalerie en die bij het bataljon genietroepen zijn bestemd: 1e. tot opleiding van onderofficieren en korporaals bij de genoemde afdelingen van het leger; 2e. om het daarbij ingedeelde kader in de gelegenheid te stellen het vroeger geleerde te onderhouden; 3e. tot het geven van lager onderwijs aan de militairen beneden den rang van korporaal. De Legercommandant geeft nadere voorschriften omtrent alles wat op deze scholen betrekking heeft.

Ter uitvoering van dit laatste voorschrift zijn reglementen voor de kader- en korpscholen vastgesteld, die thans niet als vroeger, zie III blz. 129, zijn opgenomen in de algemeene orders voor het leger, doch in de bijzondere orders voor de betrokken wapens.

Van de in Dl. III blz. 128, rechter kolom, laatste lid, genoemde opleiding bij de korpsen en instellingen van het leger van kinderen van eur. afkomst tot ambachts- of handwerkslieden, wordt nog steeds een ruim gebruik gemaakt. Bij Gov. besluit van 1 December 1923 no. 23 (Bijbl. no. 10481) werd een nieuw reglement betreffende deze opleiding vastgesteld.

In 1918 werd overgegaan tot de oprichting van leergangen in de Nederlandsche taal ten behoeve van niet-eur. militairen, aanvankelijk te Weltevreden, Meester Cornelis, Tjimahi, Bandoeng, Magelang, Salatiga en Malang (zie de alg. order voor het leger 1918 no. 66). In de eerste plaats zouden deze leergangen benut worden voor niet-eur. sergeanten, korporaals en soldaten, van wie met het oog op hunne ontwikkeling en karaktereigenschappen mocht worden verwacht, dat zij in aanmerking zouden komen voor het bekleeden van eur. kaderbetrekkingen. Na het eerste jaar werd aan 274 leerlingen van die (19) leergangen toegestaan een voortgezette leergang te volgen. Met ingang van 1 November 1920 werd bij elk veldbataljon een klasse van eerstbeginnenden opgericht, terwijl tevens een derde leerjaar in het leven werd geroepen, ook bij de cavalerie; leerlingen van andere wapens en diensten volgden de leergangen bij de infanterie. Den 10 November 1922 werd het aantal klassen bij de infanterie uitgebreid tot 21 eerste, 8 tweede en 4 derde klassen. Gedurende het leerjaar 1923 bleek, dat deze leergangen niet de resultaten opleverden, welke men er aanvankelijk van verwachtte, n.l. het vormen van niet-eur. kandidaten voor den rang van eur. sergeant, die derhalve zoodanige kennis van de Nederlandsche taal zouden bezitten, dat zij t. z. t. den rang van volwaardig eur. sergeant zouden kunnen bekleeden. Slechts 11 inl. sergeanten en fouriers konden in 1922 tot eur. sergeant worden bevorderd. Ten einde het onderricht in dezen zin meer tot zijn recht te doen komen, werd met ingang van 1 November 1923 tot een zoodanige groepeerings overgegaan dat de klassen zooveel mogelijk landsaardsgewijze werden gevormd; voorts werd bij toelating tot het beginonderwijs meer nog dan vroeger gelet op aanleg van de gegadigden in dien zin, dat werd nagegaan of van hen verwacht kon worden, dat zij eenmaal den onderofficiersrang zouden behalen, terwijl alleen zij, die gedurende het afgeleopen leerjaar goeden ijver hadden betoond, in aanmerking zouden komen voor voortgezet onderricht. Aangezien de kennis na afloop van het

onderwijs in de 3e klasse nog niet voldoende was gebleken, werd in 1923 overgegaan tot de oprichting van 3 voortgezette derde klassen met tezamen 47 leerlingen. Dit alles mocht evenwel niet baten; de resultaten bleven meer en meer beneden de verwachting, reden waarom in 1924 werd besloten de leergangen in de Nederlandsche taal voor niet-eur. militairen geleidelijk op te heffen, welke opheffing in 1926 was voltooid.

Bij wijze van proef voor één jaar werden in 1921 cursussen voor analphabeten ingesteld bij het 1e depot-bataljon te Bandoeng, het 1e bataljon te Magelang en het 19e bataljon te Malang; uit bezuinigingsoverwegingen werd deze proef echter in 1922 reeds gestaakt.

Kaderopleiding. Bij Gouv. besluit van 23 September 1918 no. 21 (Bijbl. no. 9293) werden vastgesteld: „Bepalingen betreffende het instituut „van aspirant-onderofficieren voor het leger”¹⁾, een tot de kaderschool te Magelang behoorende instelling, overeenkomende met het vroegere Instructie-bataljon te Kampen, dat ten doel had een verbeterde opleiding tot den onderofficiersrang bij het wapen der infanterie voor jongelieden, die in het leger treden met de bedoeling spoedig dien rang te bereiken, terwijl ook de mogelijkheid werd geopend om langs dezen weg den officiersrang te bereiken. Het instituut werd 1 Juli 1919 geopend met 19 leerlingen, doch de resultaten waren niet gunstig; in 1920 werden slechts 18 nieuwe leerlingen aangenomen, terwijl 5 werden ontslagen; bovendien vloeide nog een deel der leerlingen af naar het in 1920 opgerichte instituut voor aspirant-officieren te Meester Cornelis (zie hierna onder „opleiding tot officier”). Het instituut werd definitief in de legerformatie opgenomen bij het Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 765), als onderdeel van de kaderschool der infanterie te Magelang. Alhoewel de toeloop tot de inrichting na 1920 voldoende was, bleken de resultaten van de opleiding al spoedig verre van bevredigend, zoodat de met de instelling van het instituut beoogde proef als mislukt beschouwd moest worden en in 1925 besloten werd tot geleidelijke opheffing van deze onderwijsinrichting tot kaderopleiding; zij verdween uit de legerformatie bij Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277).

Om te voorzien in de behoefte aan onderofficieren werd in de plaats van het instituut voor aspirant-onderofficieren opgericht „het instituut van aanbevolen militairen”, in het leven geroepen naar aanleiding van de artikelen 5 en 8 van de „Militaire bezoldigingsregeling 1925” (Ind. Stb. no. 44), zie ook LEGER, *Aanvulling minderen*. De in Indië aangenomen aanbevolen militairen van eur. landaard worden in de eerste week van elk kwartaal, die van niet-eur. landaard in de eerste week van elk halfjaar tot de inrichting toegelaten. Op 1 December 1926 waren bij de kaderschool te Magelang 201 aanbevolen militairen van eur. en 21 van niet-eur. landaard (deze werden voor de eerste maal toegelaten in de eerste week van 1926). De algemeene order voor het leger 1925 no. 25 behelst een „regeling betreffende de aanbevolen militairen”.

¹⁾ Herhaaldelijk gewijzigd o.m. bij de Gouv. besluiten van 4 Februari 1925 no. 6 en 1 Augustus 1926 no. 54 (Bijbl. nos. 10746 en 11121).

Bij het hooger reeds genoemde Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 756) werd ook, als behoorende tot de toenmalige infanterie-kaderschool te Tjimahi, in de legerformatie opgenomen de halfjaarlijkse leergang voor opleiding tot onderluitenant der infanterie, welke leergang reeds bij wijze van tijdelijken maatregel in het leven was geroepen bij de Gouv. besluiten van 6 November 1920 no. 9 en 9 April 1921 no. 17 en op 1 April 1921 was geopend met 16 onderofficieren-leerling. Ook deze instelling was van korten duur, want in verband met de vermindering van het aantal onderluitnantsplaatsen bij het wapen der infanterie (van 150 tot 42), zoodat een groot aantal der in het examen voor onderluitenant geslaagde onderofficieren niet als zoodanig kon worden aangesteld doch in het aanbevelingsregister voor dien rang moest worden opgenomen, werd de opleiding in 1924 gestaakt en kwam de leergang bij het reeds genoemde Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) uit de legerformatie te vervallen. Thans geschiedt de opleiding tot onderluitenant, ook bij de andere wapens en dienstvakken, weer als vermeld in Iff blz. 129, rechter kolom; een „regeling betreffende de onderluitnants van het leger in Ned.-Indië”, zooals vastgesteld bij Kon. besluit van 13 Januari 1921 no. 42 (Ind. Stb. no. 111) en gewijzigd bij de Kon. besluiten van 6 Maart 1922 (Ind. Stb. no. 346), 3 Juli 1922 (Ind. Stb. no. 608), 8 December 1923 (Ind. Stb. 1924 no. 73), 1 Maart 1924 (Ind. Stb. no. 266), 14 Juli 1925 (Ind. Stb. no. 526) en 12 December 1925 (Ind. Stb. 1926 no. 76) is opgenomen in de alg. order voor het leger 1923 no. 39, welke alg. order ook „nadere voorschriften” van den Legercommandant terzake bevat.

In 1919 werden in verschillende garnizoenen cursussen opgericht voor de opleiding van sergeanten (wachtmeesters) en fouriers tot sergeant-majoor (opperwachtmeester)-administrateur bij de compagnieën, eskadrons en batterijen, ten einde zodoende in het toenmalige tekort aan administratief kader te voorzien. Deze opleiding werd gecentraliseerd te Tjimahi on bij het Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 756) samengevoegd met den aldaar gevestigden en op blz. 130 linker kolom van Deel III genoemden „cursus tot opleiding voor de betrekking „van onderofficier-kwartiermeester”, onder den naam van „opleidingsleergang voor onderofficier „der militaire administratie en voor sergeant-majoor (opperwachtmeester)-administrateur bij „de wapens”; aan het hoofd van dezon leergang staat een luitenant der militaire administratie.

Geschiedde de gewone kaderopleiding bij de infanterie vroeger, zie III blz. 129, linker kolom, aan twee kaderscholen, n.l. die te Tjimahi en die te Magelang, die opleiding werd in 1925, nadat to voren de opleiding te Tjimahi reeds wegens overcomplex aan kader was opgehouden, gecentraliseerd aan één kaderschool, n.l. die te Magelang, aan het hoofd waarvan werd gesteld een luitenant-kolonel of majoor, aan wien een luitenant-adjutant, 2 kapiteins, 2 luitnants, 2 onderofficieren-instructeur, 1 fourier en de noodige instructeurs zijn toegevoegd. De kookschool, die vroeger aan de kaderschool te Tjimahi was verbonden, ging over naar de kaderschool te Magelang. Op de begroting voor 1928 zijn golden aangevraagd voor uitbreiding van het personeel

der kaderschool te Magelang in verband met de voor 1928 voorgenomen uitbreiding van het wapen, zie **LEGER** onder *De Infanterie*.

De kaderschool der cavalerie behoort tot het depot der cavalerie te Bandoeng, doch is sedert 1296 weer te Salatiga gelegd, wijl het terrein in de nabijheid van dat garnizoen zich beter leent voor de opleiding der leerlingen.

De kaderschool der mobiele artillerie behoort tot de schoolbatterij van het depot der mobiele artillerie te Ijjimali. De stelling-artillerie, slechts één compagnie sterk, heeft geen kaderschool: dit wapenonderdeel telt als gevolg van de vele inkrimpingen thans nog een groot overcomplet aan kader; eventuele kaderopleiding zal bij de compagnie zelf geschieden.

De kaderschool van het bataljon genietroepen vormt een onderdeel van de depotcompagnie van dat korps. De reglementen voor de kaderscholen der verschillende wapens, vroeger vastgesteld bij algemeene orders van het leger, zijn thans opgenomen in de bijzondere orders voor de wapens.

In 1926 werd bij de automobielcompagnie te Bandoeng een kadercursus opgericht voor opleiding tot sergeant-bestuurder.

De bepalingen betreffende den op blz. 130, linker kolom, bovenaan, van Deel III genoemden cursus voor opleiding van jongelieden van eur. afkomst tot leerling-opnemer en leerling-teekeenaar bij den topografischen dienst (Ind. Stb. 1912 no. 404) werden — met terugwerkende kracht tot 1 April 1923 — nader gewijzigd bij Gouv. besluit van 14 September 1923 no. 21 (Ind. Stb. no. 451) met betrekking tot de soldij der leerlingen. Voor wat betreft de eveneens op blz. 130 genoemde hoefsmidschool wordt verwezen naar **LEGER**, *De Hoefsmidschool*.

De opleiding tot officier en de hogere vorming van den officier. De opleiding tot officier berust ook thans nog op de op blz. 130 linker kolom van Deel III genoemde „wet van 21 Juli 1890 (Ind. Stb. 1891 no. 71) tot regeling van het militair onderwijs bij de landmacht, voor zooveel „daarbij de opleiding voor den officiersrang en de „hogere vorming van den officier zijn betrokken“, welke wet sedert 1917 herhaaldelijk werd gewijzigd en aangevuld en wel bij de wetten van 25 Maart 1918 (Ind. Stb. no. 641), 11 Juli 1918 (Ind. Stb. no. 743), 18 Mei 1922 (Ind. Stb. no. 279), 27 October 1922 (Ind. Stb. 1923 no. 280), 2 Juli 1923 (Ind. Stb. no. 407), zie ook de alg. order voor het leger 1891 no. 25.

De inrichtingen van militair onderwijs en voorbereidend militair onderwijs voor opleiding tot den officiersrang zijn thans (Juli 1927) nog dezelfde als vermeld op hooger genoemde blz. van Deel III dezer Encyclopaedie, met dien verstande evenwel, dat de aldaar ook vermelde Cadetten-school te Alkmaar, als inrichting van voorbereiding voor toelating tot de Koninklijke Militaire Academie sedert is komen te vervallen (zie hierna).

Aan de *Militaire school te Meester Cornelis* was van 1907 tot 1914 verbonden een cursus tot opleiding van inlandsche 2e luitenants der infanterie (zie III blz. 131, rechter kolom, en 132, linker kolom), welke cursus bij Kon. besluit van 31 Mei 1917 no. 11 (Ind. Stb. no. 389) definitief uit de legerformatie verdween, nadat reeds sedert 1911 zich geen nieuwe leerlingen hadden aangemeld.

De wegens de buitengewone tijdsomstandigheden gebleken onmogelijkheid om de tot de Koninklijke Militaire Academie en den Hoofdcursus toegelaten jongelieden naar Nederland te doen vertrekken leidde in 1917 tot de oprichting aan de Militaire school te Meester Cornelis van een leergang ter verdere opleiding van die jongelieden, nadat bij het Kon. besluit van 2 Juni 1917 (Ind. Stb. no. 657) machtiging was verleend om tijdelijk af te wijken van de bepalingen nopens de toelating van aspiranten in Ned.-Indië tot de Koninklijke Militaire Academie en den Hoofdcursus. Bedoelde jongelieden, die in 1918 voor hunne praktische vorming werden gedetacheerd bij het 15e bataljon infanterie te Bandoeng, konden in het najaar van 1918 naar Nederland vertrekken, met uitzondering van die van het tweede studiejaar van dien leergang, welke in 1919 in Indië het officiersexamen aflegden.

Bij het Kon. besluit van 8 September 1919 no. 33 (Ind. Stb. no. 797) werden de leeftijdsgrenzen voor toelating tot het examen voor de Militaire school en voor overgang naar het 2e studiejaar van die inrichting dan wel naar den Hoofdcursus, verruimd met één jaar.

In verband met het uit te breiden programma voor het toelatingsexamen tot den Hoofdcursus (zie Ind. Stb. 1919 no. 791) en de invoering van een daarmee overeenstemmend leerplan voor de voorbereidende cursussen in Nederland, werd ook het leerplan van de Militaire school in 1920 belangrijk uitgebreid; als nieuwe vakken werden ingevoerd natuur-, schei- en werktuigkunde, boekhouden, goniö- en trigonometrie, terwijl het onderricht in de talen niet onbelangrijk werd uitgebreid.

Bij de Kon. besluiten van 10 Februari 1921 nos. 40 en 42 (Ind. Stb. nos. 354 en 356) werden onderscheidenlijk de Hoofdcursus te Kampen en de Militaire school opengesteld ook voor niet-Europeaanen, zoodat waar vroeger reeds de Cadetten-school en de Koninklijke Militaire Academie voor niet-Europeaanen waren opengesteld (zie III blz. 131, rechter kolom) thans alle Nederlandsche onderdanen voor de opleiding tot officier dezelfde rechten hebben. In verband met vorenbedoelde openstelling werden de „bepalingen betreffende „de toelating van onderofficieren van het leger in Ned.-Indië tot den Hoofdcursus“ (Ind. Stb. 1911 no. 593) gewijzigd bij het Kon. besluit van 10 Februari 1921 no. 40 (Ind. Stb. no. 354); het aantal plaatsen aan den Hoofdcursus voor onderofficieren van het Ned.-Indische leger werd uitgebreid tot 12, waaronder 6 voor onderofficieren behorende tot de inlandsche of daarmee gelijkgestelde bevolking; gelijktijdig werd het aantal leerlingen aan de Militaire school gebracht op ten hoogste 36. De bepalingen betreffende de Militaire school (Ind. Stb. 1894 no. 143) werden gewijzigd bij het Kon. besluit van 10 Februari 1921 no. 42 (Ind. Stb. no. 356).

Ten einde de officiersopleiding geheel buiten de kazerne te houden en aldus tegemoet te komen aan den wensch van vele indische ouders, werd aan de Militaire school te Meester Cornelis in 1920 een vóórcursus opgericht, „het instituut „voor aspirant-officier“, welke drie studiejaar omvatte en waarvan het leerplan aansloot aan dat van de Militaire school. Op 1 October 1920 werd bij wijze van proef begonnen met de toelating tot dien vóórcursus van aanbevolen mi-

litairen en van daarvoor in aanmerking komende leerlingen van het instituut voor aspirant-onder-officier (zie hiervoren onder *Kaderopleiding*), in verband waarmee het toenmalige instituut van aanbevolen militairen (alg. order voor het leger 1916 no. 40, artikel 13) werd opgeheven. Het eerste toelatingsexamen had in 1921 plaats; het Gouv. besluit van 26 Januari 1921 no. 59 (Bijbl. no. 9700) behelst „bepalingen betreffende „het instituut voor aspirant-officier bij het wapen „der infanterie“. In verband met het voornemen om den Hoofdcursus op te heffen (zie hierna onder *Koninklijke Militaire Academie en Hoofdcursus*), wachtte ook de Militaire school en den daaraan verbonden vóórcursus een dergelijk lot; toch werden aan dien vóórcursus in 1924 voor de laatste maal nog 8 plaatsen opengesteld voor het 1e studiejaar, voornamelijk omdat het legerbestuur zich moreel verplicht achtte de jongelieden, die hunne studien er op hadden gericht om het toelatings-examen voor dien vóórcursus af te leggen, niet teleur te stellen. Evenwel werd aan de leerlingen, ook aan die van de eigenlijke Militaire school, een strengere maatstaf aangelegd, zoowel wat de studieuitkomsten betrof als wat aanging hunne karaktereigenschappen en geschiktheid voor den militairen dienst: de hierdoor noodige schifting onder hen deed het aantal leerlingen verninderen tot 49, van wie 22 op de eigenlijke Militaire school en 27 op den vóórcursus. In 1925 werden geen nieuwe leerlingen meer tot het instituut voor aspirant-officier toegelaten, ook al in verband met het toen bestaande overcompleet aan officieren en de te verwachten aanvullingen van 2e luitenants uit Nederland. Hoogerbedoelde „bepalingen“ in Bijbl. no. 9700 werden sedert herhaaldelijk gewijzigd, o.m. bij Gouv. besluit van 10 October 1922 no. 41 (Bijbl. no. 10162) en laatstelijk bij het Gouv. besluit van 4 Februari 1925 no. 6 (Bijbl. 10746) en ingetrokken bij het Gouv. besluit van 7 December 1925 no. 24 (Bijbl. no. 10938), waarbij tevens werden vastgesteld „overgangsbepalingen, regende, in verband met de opheffing van het instituut voor aspirant-officiëren bij het wapen „der infanterie, de verdere vóóropleiding tot officier van de thans nog op het instituut aanwezige leerlingen“, waar bij o.m. werd bepaald, dat laatstbedoelde leerlingen aan de Koning Willem III school te Weltevreden het voorbereidend onderwijs zouden volgen om tot de Koninklijke Militaire Academie te kunnen worden toegelaten; zij behielden de benaming „aspirant-officier“ en bleven gehuisvest aan de Militaire school, waar zij tevens werden opgeleid voor de rangen van brigadier en sergeant; einde 1925 bedroeg het aantal leerlingen van den vóórcursus nog 21, van wie 9 het 2e studiejaar en 12 het 3e studiejaar van de Koning Willem III school volgden. De leerlingen, die in het cursusjaar 1925/1926 het jongste studiejaar van de eigenlijke Militaire school volgden, konden in verband met de voorgenomen opheffing van den Hoofdcursus (in 1926 werden de laatste leerlingen van de Militaire school tot den Hoofdcursus toegelaten) niet meer langs dien weg den officiersrang bereiken; zij konden ook niet, evenals de leerlingen van den vóórcursus voorbereidend onderwijs aan de Koning Willem III school ontvangen, omdat de door hen verworven kennis te veel verschildde met die, benodigd voor den overgang naar het 4e stu-

die jaar eener hogere burgerschool; daarom werd, in afwachting van eene nadere beslissing, bij hunne opleiding gedurende de twee jaren aan de Militaire school gerekend op een verzuwaard leerprogramma, opdat zij met een eenigszins verlicht toelatingsexamen tot de Koninklijke Militaire Academie zouden kunnen worden toegelaten.

Volledigheidshalve zij nog vermeld, dat uit bezuinigingsoverwegingen in 1924 de burgerleeraren aan de Militaire school geleidelijk werden vervangen door actief dienende officieren.

Cadetterschool. De wogens de buitengewone tijdsomstandigheden gebleken onmogelijkheid om in 1917 de tot de Cadetterschool te Alkmaar — zie III blz. 131, linker en rechter kolom — toegelaten jongelieden derwaarts te doen vertrekken, leidde tot de instelling te hunnen behoeve van een afzonderlijken leergang aan de hogere burgerschool te Bandoeng, nadat bij Kon. besluit van 2 Juni 1917 (Ind. Stb. no. 656) machtiging werd verleend om tijdelijk af te wijken van het reglement voor de Cadetterschool (Ind. Stb. 1911 no. 387). Nadat in den zomer van 1923 reeds geen cadetten meer tot de Cadetterschool waren toegelaten, werd deze instelling in begin October 1924 gesloten en de daar toen nog aanwezige leerlingen werden aan de Koninklijke Militaire Academie gehuisvest, ten einde het laatste jaar hun opleiding te ontvangen aan de hogere burgerschool te Breda.

Bij Gouv. besluit van 18 Mei 1923 no. 6 (Bijbl. no. 10364) kwam bij wijze van tijdelijken maatregel tot stand een „regeling van de voortgezette opleiding van de leerlingen van de Cadetterschool, die in verband met de voorgenomen opheffing van die inrichting in Nederland, „in Indië moeten worden opgeleid“, waarbij o.m. werd bepaald, dat die leerlingen het voorbereidend onderwijs voor toelating tot de Koninklijke Militaire Academie zouden volgen aan de Koning Willem III school te Weltevreden en wel in het vierde en vijfde studiejaar van die inrichting; zij kwamen bij de Militaire school in onderhoud, waren ongegradueerd en maakten tijdens hun verblijf aan de Militaire school geen bevordering. De cadetten, die in 1923 (voor de laatste maal) tot de Cadetterschool waren toegelaten, gingen in 1925 allen naar de Koninklijke Militaire Academie over.

Koninklijke Militaire Academie en Hoofdcursus. In den aanvang van den cursus 1923—24 werd de Hoofdcursus uit Kampen naar Breda overgebracht, zoodat van toen af alle voor de landmacht in Nederland en in Ned.-Indië bestemde beroepsofficieren in het gebouw van de Koninklijke Militaire Academie werden opgeleid, een maatregel die zoowel bezuiniging als de geleidelijke opheffing van den Hoofdcursus ten doel had. Met ingang van October 1924 werd de opleiding van de aanstaande beroeps- en van de Nederlandse verlofsofficieren gedurende één jaar gecombineerd aan de scholen voor verlofsofficieren, in verband waarmee de voor de Academie geslaagde jongelieden een jaar aan de scholen voor verlofsofficieren werden gedetacheerd, om daarna te Breda gedurende twee jaren de wetenschappelijke vakopleiding te ontvangen; alleen de cadetten van het wapen der genie behielden hunne 3-jarige opleiding aan de Koninklijke Militaire Academie, welke opleiding gevolgd werd door

een éénjarigen technischen applicatie-cursus.

Het reglement voor de Koninklijke Militaire Academie (Ind. Stb. 1912 no. 544) werd na begin 1916 achtereenvolgens gewijzigd en aangevuld bij de Kon. besluiten van: 23 Maart 1916 (Ind. Stb. no. 489), waarbij tevens machtiging werd verleend om voor den duur van den abnormalen toestand, voortvloeiende uit de mobilisatie 1914, af te wijken van onderscheidene bepalingen van dat reglement; 3 April 1916 no. 30 (Ind. Stb. no. 497), waarbij tevens de bepalingen nopens de toelating in Indië tot de Koninklijke Militaire Academie en de Cadettenschool (Ind. Stb. 1894 no. 141 en 1911 no. 593) werden gewijzigd, in verband met de openstelling van die onderwijsinrichtingen ook voor jongelieden, Nederlandsche onderdanen, behorende tot de inlandsche en de daarmede gelijkgestelde bevolking; 19 November 1918 no. 237 (Ind. Stb. no. 227), 20 September 1918 no. 19 (Ind. Stb. 1919 no. 21), 12 Maart 1919 no. 38 (Ind. Stb. no. 540), 8 Juli 1920 (Ind. Stb. no. 771), mogelijkheid van detachering van cadetten van de infanterie van het Ned.-Ind. leger bij de Koloniale reserve te Nijmegen; 30 November 1921 no. 49 (Ind. Stb. 1922 no. 113), 25 Juni 1923 no. 124 (Ind. Stb. no. 434), 18 December 1925 (Ind. Stb. 1926, no. 75), eindexamen, 27 Februari 1926 (Ind. Stb. no. 182) eindexamen.

De bepalingen betreffende de toelating in Indië tot de Koninklijke Militaire Academie (Ind. Stb. 1911 no. 593) werden gewijzigd bij de Kon. besluiten van 3 April 1916 no. 30 (Ind. Stb. no. 497), in verband met de openstelling van die onderwijsinrichting voor niet-europ. Ned. onderdanen, en 18 December 1923 no. 45 (Ind. Stb. 1926 no. 95); de regelen betreffende de oproeping van aspiranten voor de Koninklijke Militaire Academie enz. (Ind. Stb. 1912 no. 23 juncto, Ind. Stb. 1914 no. 491) bij de Gouv. besluiten van 2 December 1916 no. 26 en 4 April 1924 no. 44 (Ind. Stb. no. 156).

Het reglement van den Hoofdcursus (Ind. Stb. 1910 no. 626) werd gewijzigd bij de Kon. besluiten van 2 Juni 1917 (Ind. Stb. no. 654), o.m. inhoudende machtiging om voor den duur van den buitengewonen toestand, voortvloeiende uit de mobilisatie 1914, van dat reglement af te wijken, 7 Mei 1918 no. 22 (Ind. Stb. no. 609), 12 Maart 1919 no. 30 (Ind. Stb. no. 541), 6 Juni 1919 no. 63 (Ind. Stb. no. 791), uitbreiding leerprogramma, 8 Juli 1920 (Ind. Stb. no. 772), 10 Februari 1921 no. 40 (Ind. Stb. no. 354), in verband met de toelating van niet-eur. Ned. onderdanen, 13 September 1921 no. 74 (Ind. Stb. no. 673), 1 October 1921 no. 65 (Ind. Stb. 1923 no. 278), verzwaaring van het programma van het toelatingsexamen, 1 Maart 1923 no. 41 (Ind. Stb. no. 281) en 27 Februari 1926 no. 21 (Ind. Stb. no. 182).

Bij Kon. besluit van 18 Maart 1921 (Ind. Stb. no. 270) werden de bepalingen nopens verlof (vacantie) voor het personeel en de leerlingen, voorkomende in de reglementen voor de Koninklijke Militaire Academie, den Hoofdcursus en de Cadettenschool, buiten werking gesteld; zulks in afwachting van de algeheele herziening dier reglementen in verband met de voorgenomen reorganisatie van het militaire onderwijs; bij hetzelfde besluit werd de Minister van Oorlog gemachtigd voor het personeel en de leerlingen dier inrichtingen regelen nopens verlof (vacantie) vast te stellen. Bij bedoelde reorganisatie zal de Hoofdcursus worden opgeheven, zoodat alsdan de offi-

ciersrang uitsluitend langs de Koninklijke Militaire Academie kan worden bereikt; in verband hiermede werden in 1927 voor de eerste maal aan de K. M. A. plaatsen opengesteld voor opleiding tot officier der militaire administratie van het Indische leger.

Nog zij vermeld, dat toen de voorstellen van de in 1910 benoemde staatscommissie tot reorganisatie van het militair onderwijs (zie blz. 133, linker kolom, van Deel II) in 1921 nog onuitgevoerd waren, zich uit eigen beweging eene commissie van eenige leeraren en oud-leeraren der Koninklijke Militaire Academie vormde, die het vraagstuk van de officiersopleiding bestudeerde en vervolgens een door haar ontworpen plan tot hervorming publiceerde.

De hoogere opleiding van den officier.

Hoogere Krijgsschool. De wegens de buitengewone tijdsomstandigheden gebleken onmogelijkheid om de tot de studiën aan de Hoogere Krijgsschool toegelaten officieren naar Nederland te doen vertrekken, gevoegd bij de noodzakelijkheid om met het oog op de aanvulling van den Generalen Staf en van de Intendance in de naaste toekomst de opleiding voor die dienstvakken zoo spoedig mogelijk te hervatten, leidde in 1918 tot de oprichting te Bandoeng van tijdelijke leergangen, onderscheidenlijk voor de krijgskundige en voor de intendance-studiën, overeenkomende met het eerste leerjaar van de Hoogere Krijgsschool in Nederland. Aan deze leergangen, welke in Maart 1918 werden geopend, werd door 11 leerlingen deelgenomen. In December 1918 en Februari 1919 werden tot deze leergangen onderscheidenlijk 11 en 3 leerlingen toegelaten. In 1920 konden de leerlingen van de Hoogere Krijgsschool weder naar Nederland vertrekken, om aldaar hunne studiën voort te zetten e. g. te beginnen. Het reglement voor de Hoogere Krijgsschool (Ind. Stb. 1892 no. 49) werd nader gewijzigd bij de Kon. besluiten van 6 Juni 1919 no. 60 (Ind. Stb. no. 790), 8 Juli 1920 (Ind. Stb. no. 770) en 22 Juni 1923 no. 46 (Ind. Stb. no. 455).

Bij Gouv. besluit van 9 October 1923 no. 26 (Ind. Stb. no. 503) werd de aanvangsdatum voor het toelatingsexamen in Ned.-Indië voor den krijgskundigen leergang van de Hoogere Krijgsschool verschoven, ten einde het verblijf buiten den troep van de tot die inrichting van onderwijs toegelaten officieren te bekorten. De bepalingen omtrent de toelating in Ned.-Indië van officieren tot de Hoogere Krijgsschool (Ind. Stb. 1892 no. 33) ondergingen nadere wijziging bij Gouv. besluit van 22 September 1926 no. 29 (Ind. Stb. no. 419). Alle bepalingen betreffende de Hoogere Krijgsschool voor zoover betrekking hebbende op officieren van het Indische leger zijn saamgevat in de algemeene order voor het leger 1892 no. 10, Ie Afdeling.

Cursussen inlandsche talen voor officieren. De cursus voor de Soendaneesche taal — zie blz. 132, linkerkolom, van Deel III — werd op 1 Januari 1918 verplaatst van Batavia naar Bandoeng. De algemeene voorschriften voor de leergangen in de Javaansche en Soendaneesche taal voor officieren (Bijbl. no. 7801) ondergingen nadere wijziging bij de Gouv. besluiten van 15 Augustus 1918 no. 62 en 18 November 1918 no. 46 (Bijbl. nos. 9048 en 9130). Zie ook de algemeene order voor het leger 1892 no. 10, IIe Afdeling.

De algemeene order voor het leger 1927 no.

7 behelst een voorschrift betreffende het afleggen van een examen in de Atjehsche taal door officieren in het gewest Atjeh en Onderhoorigheden, waaraan het volgende is ontleend. Tot aanmoediging van het aanleeren van de Atjehsche spreektaal door de officieren in het gewest Atjeh en Onderhoorigheden worden gratificatiën beschikbaar gesteld voor hen, die bij een daarvoor af te leggen mondeling examen blijken geven, in die taal een zekeren graad van bedrevenheid te bezitten. Het bedrag dier gratificatië wordt gesteld op f 1000 voor elken in het examen geslaagde. Tot het examen, hetwelk te Koetaradja wordt afgenomen, worden toegelaten alle officieren in het gewest Atjeh en Onderhoorigheden, die zich daartoe bij den gewestelijken militair commandant aanmelden ten minste drie maanden vóór het voor den aanvang van het examen vastgestelde tijdstip. Omtrent deelneming aan een ook te Batavia af te nemen examen beslist de Legercommandant. Aan iederen officier, die met goed gevolg het examen in de Atjehsche taal heeft afgelegd, wordt een getuigschrift uitgereikt.

Opleiding van officieren voor tolk voor het Japansch en de Japansche spreektaal. Bij het Kon. besluit van 25 October 1917 no. 57 (Ind. Stb. 1918 no. 117) werden vastgesteld „Regelen, waarnaar officieren van het Nederlandsch-Indische leger in opleiding genomen worden voor tolk voor „het Japansch ten behoeve van den dienst in Nederlandsch-Indië en voor tolk voor de Japansche „spreektaal”. Deze regelen werden gewijzigd bij Kon. besluit van 10 Mei 1918 no. 57 (Ind. Stb. no. 651); bij Gouv. besluit van 26 Augustus 1919 no. 69 (Ind. Stb. no. 566) werden de positie, de bezoldiging, de verdere inkomsten enz. geregeld van de officieren, die na voleindigde opleiding in Nederland rechtstreeks dan wel via Ned.-Indië naar Japan vertrekken ter voltooiing van hunne opleiding, alsmede de toelage toe te kennen aan de tot tolk voor de Japansche spreektaal opgeleide landsdienaren. Zie ook de algemeene order voor het leger 1892 no. 10, IIIe Afdeling, onder I en II.

Opleiding van officieren, bestemd voor de technische inrichtingen van het leger. Het Kon. besluit van 21 September 1920 no. 63, gewijzigd bij de Kon. besluiten van 24 Augustus 1921 en 3 October 1923 nos. 24 en 40 (zie de alg. order voor het leger 1921 no. 26), behelst een regeling betreffende de opleiding van officieren voor de technische inrichtingen van het leger, volgens welke regeling bedoelde officieren worden opgeleid aan de Technische Hoogeschool te Delft.

Opleiding van officieren tot automobielbestuurder. In 1920 werd de Minister van Koloniën bij Kon. besluit gemachtigd om jaarlijks ten hoogste 10 in Nederland vertoovonde officieren van het leger in Nederlandsch-Indië een cursus voor opleiding tot automobielbestuurder te doen volgen. Van deze machtiging is geen gebruik meer gemaakt nadat sedert 1925 bij de automobielcompagnie te Bandoeng tweemaal per jaar voor officieren een cursus wordt gehouden in het besturen van automobielen; in 1925 werd die cursus gevolgd door 24 officieren.

Voor opleiding officieren van gezondheid, militaire apothekers en militaire pardenartsen, zie LEGGER onder aanwulling officieren; voor opleiding reserve-officieren, LEGGER onder legerreserve en aanwulling officieren.

AMBOINEEZEN (Militairen). Werd in het gelijknamige artikel op blz. 38 en 39 van Deel I dezer Encyclopaedie vermeld, dat de Amboineezen uitsluitend worden ingedeeld bij de infanterie, het hospitaal- en het schrijverspersoneel, sedert zijn geleidelijk ook andere wapens voor dezen landaard opengesteld, hoofdzakelijk als een gevolg van het gebrek aan Europeanen, die zij het best kunnen vervangen. Zoo werden ter voorziening in het te kort aan Europeanen bij het wapen der artillerie bij Gouv. besluit van 16 Mei 1917 no. 11 bij wijze van proef de formatien der bereden- en der vestingartillerie tijdelijk uitgebreid met onderscheidenlijk 80 en 150 ambooneesche militairen tegen gelijktijdige inkrimping met dezelfde aantallen europeesche militairen; behalve africhting als kanonnier werd bij de vestingartillerie ook de opleiding tot eenige bijzondere functies (seiner, waarnemer enz.) op den voorgrond gesteld, bij de vestingartillerie voldeden de Amboineezen goed, bij de beredenartillerie beter bij de veld- dan bij de bergartillerie. Daar de cavalerie door gebrek aan Europeanen op den duur in gevechtswaarde achteruit zou gaan en bedoeld gebrek in de toekomst waarschijnlijk ook niet zou zijn aan te vullen met een voldoende aantal europ. dienstplichtigen, werd in 1918 een proef genomen met indeeling van 25 ambooneesche en 25 menadoneesche van de infanterie afkomstige militairen bij het ruiterswapen. De ambooneesche militairen voldeden niet, de menadoneesche echter kwamen den europ. cavalerist zeer nabij; daarom werd afgezien van indeeling van Amboineezen bij de cavalerie, doch werd de formatie van dat wapen bij Gouv. besluit van 14 Januari 1919 tijdelijk uitgebreid met ten hoogste 100 menadoneesche cavaleristen tegen gelijktijdige inkrimping met ten hoogste 50 europeesche en 50 inlandsche cavaleristen. Eveneens wegens het groote tekort aan Europeanen bij de genietroepen werd in 1921 besloten om bij dat korps een proef te nemen met indeeling van Amboineezen en Menadoneezen, waartoe een 40 tal militairen van deze landaarden van de infanterie zou worden overgenomen; wijl zich geen liefhebbers voor dezen overgang aanboden, kon de proef evenwel geen voortgang hebben. In verband met de gunstige resultaten met de opleiding van Amboineezen en Menadoneezen tot radiotelegrafist bij de radioafdeling der technische compagnie van het bataljon genietroepen, werd in 1923 een proef genomen met opleiding van jongelieden van deze landaarden tot telegrafist; de resultaten waren vrij gunstig, alleen bleek de onvoldoende kennis van de Nederlandsche taal een bezwaar, in het bijzonder bij de telefonische berichtenwisseling. Uit artikel 8 van de „nadere bepalingen van den Legercommandant omtront „het aangaan van (her)verbintenissen bij het „Ned.-Ind. leger” (alg. order voor het leger 1925 no. 22) valt af te leiden, dat thans Amboineezen kunnen worden aangenomen voor alle wapens, den hospitaaldienst en het korps militaire schrijvers; voor indeeling bij het wapen der genie strekt eenige kennis van de Nederlandsche taal tot aanbeveling, voor toelating als soldaat-schrijver is het noodig, dat de candidaat minstens een lagere school op westerschen grondslag heeft doorlopen of met minstens „voldoende” heeft voldaan aan het klein-ambtonaarsexamen.

Voor Amboineezen was de werving in 1917 tot

en met 1923 slechts beperkt opengesteld; in 1920 mochten slechts 15 Amboineezen (en 15 Menadoneezen) per maand worden aangenomen; alleen voor gepasporteerde militairen en voor zoons van actief dienende militairen was de werving steeds onbeperkt open. In 1922 moest voor het wapen der artillerie de niet-europ. werving, dus ook die der Amboineezen, tijdelijk onbeperkt worden opengesteld, in verband met het toenmalige groote incompleet aan ongegracueerden bij dat wapen. In 1924 moest om dezelfde reden de werving van niet-Europeanen — dus ook die van Amboineezen — voor het wapen der infanterie wederom onbeperkt worden opengesteld; doch reeds in 1925 moest weder een beperking worden ingevoerd.

Blijkens het mil. tarief no. 13 (Ind. Stb. 1922 no. 160), zooals dat luidt ingevolge Ind. Stb. 1925 no. 44 (blz. 65), bedraagt het handgeld bij indiensttreding van Amboineezen 200, 120 of 60 gulden, onderscheidenlijk voor een verbintenis van 6, 4 of 2 jaren; bij een herverbintenis wordt voor elk vol jaar uitbetaald aan een sergeant (wachmeester, fourier) / 25, aan een brigadier / 20, aan een korporaal / 15, aan een soldaat 1e klasse / 12,50 en aan een soldaat 2e klasse / 10. De inlandsche hoofden in de afdeling Amboina ontvangen een premie van / 50 bij indiensttreding van een hunner, vroeger niet gediend hebbende en in hun amtsgebied verblijfhoudende onderhoorigen, onverschillig den duur van de aangegane verbintenis; deze premie wordt niet uitgekeerd, indien de onderhoorige in dienst treedt als aspirant-officier of als aspirant-onderofficier en evenmin bij indiensttreding van inlandsche burgers, gevestigd ter hoofdplaats Amboina of op de onderafdeelingshoofdplaatsen Bandanaira en Saparoea (Gouv. besluit 16 Juni 1924 no. 20, Jav. Courant no. 51).

Onder de niet-europ. militairen namen de Amboineezen (en Menadoneezen) van af de vroegste tijden steeds een bevoorrechte positie in (zie Deel I blz. 37¹⁾); hieraan kwam een einde door de bij Gouv. besluit van 1 Maart 1921 no. 33 vastgestelde „Regeling betreffende de uitvoering van de „voorstellen der militaire bezoldigingscommissie“²⁾. Die regeling toch bepaalde o.m. (art. 1) dat de militairen beneden den rang van officier, met uitzondering van de dienstplichtigen, worden onderscheiden in „inheemsche troepen“ en „aanvullingstroepen“; (art. 2) dat tot de „inheemsche troepen“ o.m. behooren alle niet-europ. militairen en (art. 4) dat bij de onderscheiding van militairen niet meer wordt geduid op hun landaard, zoodat de voorvoegingen „europeesch“, „amboineesch“ en „inlandsch“ voortaan niet meer geëzigd worden. Voor alle inheemsche militairen werden dezelfde soldijen vastgesteld; wel werd bepaald, dat alle bij de inwerkingtreding van hooger bedoelde regeling —

door den Legercommandant gesteld op 1 Juni 1921 — in dienst zijnde ongegracueerde militairen van amboineesch (menadoneesch) landaard als soldaat 1e klasse zouden worden beschouwd, zoodat hun soldij / 0.15 per dag meer zou bedragen dan van de overige inheemsche militairen 2e klasse, doch dit belette niet, dat deze nagenoeg algehele gelijkstelling van de amboineesche (menadoneesche) militairen met hunne rang- en standgenooten van andere niet-europ. landaarden door de geheele amboineesche (menadoneesche) bevolking als een achteruitstelling, als een miskenning van de goede militaire eigenschappen en van de groote militaire verdiensten van hun landaard werd beschouwd. Talrijk waren de protesten van amboineesche (menadoneesche) zijde tegen den h.i. zoo onbillijken maatregel en ook in den Volksraad gaf deze nagenoeg algehele gelijkstelling van de amboineesche (menadoneesche) militairen met die van de overige inheemsche landaarden menigmaal aanleiding tot geanimeerde debatten.

Aan deze groote grief van de Amboineezen (Menadoneezen) werd eenigermate tegemoet gekomen door de „Militaire bezoldigingsregeling 1925“ (Ind. Stb. no. 44) — resultaat van den arbeid der bij Gouv. besluit van 19 Augustus 1922 no. 59 ingestelde „militaire salariscommissie“ —, welke 1 Februari 1925 in werking trad. Die regeling (art. 2) hief de onderscheiding van de militairen beneden den rang van officier in „inheemsche troepen“ en „aanvullingstroepen“ op en duidde de militairen beneden den rang van sergeant-majoor (opperwachmeester) weder aan door vermelding van den landaard vóór de benaming van den bekleeden rang of stand, daarbij zelfs verder gaande dan de regeling van vóór 1921, door niet alleen te onderscheiden in „europeesche“, „amboineesche“ en „inlandsche“ militairen, doch in „europeesche“, „javaansche“, „soendaneesche“, „madoeëesche“, „amboineesche“, „menadoneesche“, „alfoërsche“, „timoreesche“, „boëginesche“, „atjehsche“ en „maleische“. In verband hiermede worden thans (1927) blijkens de alg. order voor het leger 1926 no. 22 II. A. art. 12(1) met betrekking tot de werving onder den naam „Amboineezen“ verstaan (vergelijk het begin van het gelijknamige artikel op blz. 38 van Deel I) de inboorlingen (en hunne afstammelingen) van het gouvernement der Molukken, uitgezonderd de niet-Christen inboorlingen (en hunne afstammelingen) van het eiland Halmahéra (onderafdeeling Halmahéra van de afdeling Ternate) — d.z. de Alfoeren — en die van de afdelingen Noord-, West- en Zuid-Nieuw Guiné — d. z. de Papoea's; tot de „Amboineezen“ in het leger behooren dus niet meer zooals vroeger de „Menadoneezen“; deze laatste vormen een afzonderlijke groep, niet alleen met betrekking tot de werving, doch ook wat aangaat hunne aanduiding en benaming. De „militaire bezoldigingsregeling 1925“ stelde voorts de rangen van adjudant-onderofficier en sergeant-majoor (opperwachmeester) ook open voor niet-Europeanen — dus ook voor Amboineezen —, mits zij volledig voldoen aan de voor die rangen gestelde of nog te stellen eischen (art. 3), en bepaalde voorts dat niet-europ., dus ook amboineesche jongelieden, kunnen worden aangenomen als „aanbevolen militairen“ — zie LÉGER EN OUDERWIJS (MILITAIRE) — ten einde voor niet-europ. ka-

¹⁾ Ten onrechte werd aldaar vermeld dat de Amboineezen ook betaald werden als Europeanen; hunne soldij bedroeg meer dan die der overige Inlanders, doch minder dan die der Europeanen.

²⁾ Met „Verdere voorschriften van den Legercommandant“ als afzonderlijk boekwerkje in 2 deelen verschenen. Deel II gedrukt bij Typ. Boekh. Visser en Co. Batavia 1921.

derbetrekkingen te worden opgeleid (art. 8). Meerbedoelde „bezoldigingsregeling 1925” bleef echter de Amboineezen en Menadoneezen te leurstellen voor wat betreft de soldijen, doordien deze gelijk bleven aan die der militairen van denzelfden rang en stand van de overige niet-europ. landaarden, met deze uitzondering nochtans, dat de soldijen van alle ongegradueerde amboineesche en menadoneesche militairen gelijk zijn aan die van de hoogste klasse der ongegradueerde militairen van de andere niet-europ. landaarden.

Er bestaat een vereeniging van actief dienende korporals en soldaten van amboineeschen landaard, gevestigd te Meester Cornelis. Deze vereeniging, die den naam draagt van „De Amboineezen”, stelt zich blijkens hare bij Gouv. besluit van 20 Mei 1923 no. 1 (Jav. courant no. 43) goedgekeurde statuten ten doel, het behartigen van de belangen van de korporals en soldaten van amboineeschen landaard, zoomede de zedelijke verheffing van die militairen.

Hoofdzakelijk ten behoeve van kinderen van amboineesche (menadoneesche) militairen bestaan speciale openbare scholen met Nederlandsch als voertaal voor kinderen van mindere inlandsche militairen of gewezen militairen, afkomstig uit de oude gewesten Amboina, Manado, Ternate en Timor en Onderhoorigheden, die den Christelijken godsdienst belijden. Blijkens het (jongste beschikbare) „Algemeen verslag van het onderwijs in Ned. Oost-Indië over 1923—1924”, waren dergelijke scholen, die een europ. onderwijzer aan het hoofd, doch overigens inl. personeel hebben, gevestigd te Djokjakarta, Koetaradja, Magelang, Tjimahi (Gouv. besluit 15 Augustus 1911 no. 52), Makassar (Gouv. besluit 16 Augustus 1914 no. 49), Meester Cornelis (Gouv. besluit van 1 December 1916 no. 5) en Malang (Gouv. besluit van 8 Maart 1924 no. 9); de school te Koetaradja werd in 1924 opgeheven. Te Padang bestaat een amboineesche leergang, die met behulp van regeeringssubsidie wordt onderhouden door de vereeniging „Ambonsch studiefonds”; de subsidie voor een dergelijken leergang te Ambarawa werd ingetrokken bij Gouv. besluit van 22 Juli 1926 no. 5 (Jav. courant no. 59).

BRATA-JOEDA. Het verhaal van het onder dit artikel in Dl. I blz. 408 besproken heldendicht komt in hoofdzaak op het volgende neer.

Abiassa had twee zoons: Destarata en Pandoe. Zij waren halfbroeders. Destarata was de oudste, doch blind; daarom werd Pandoe vorst van Ngastina. Aldus werd de grondoorzaak geschapen voor een langdurigen toestand van herhaalde lijken strijd, hetzij naar aanleiding van een vastgestelde sajembara (voorwaarden ter erlanging van een bruid) dan wel tot het opsporen van een verdwenen naasten bloedverwant.

Na den dood van Pandoe vermeenden de nakomelingen van Destarata, de Korawa's, meer aanspraak te hebben den troon te beklimmen dan de nakomelingen van Pandoe, de Pandawa's, wat dezen niet toegaven omdat Pandoe inderdaad de regeering in handen heeft gehad.

Op raad van hun oom Sakoeni besloten de Korawa's hun mededingers uit den weg te ruimen. Daartoe noodigden zij de Pandawa's uit om met hen in een opzettelijk daarvoor opgericht gebouw aan een soort schaakspel deel te nemen. Op een gegeven oogenblik staken de Korawa's het van licht ontvlambare stoffen op-

getrokken gebouw in brand. Geen van de Pandawa's verscheen buiten. Algemeen was men overtuigd dat zij in de vlammen waren omgekomen. Het was echter den Pandawa's gelukt om het brandende gebouw door een onderaardschen gang te verlaten. Zij kwamen in het slangenrijk Saptapratala, waar de vorst Sang Hiang Antaboga hen vriendelijk ontving. Een der Pandawa's werd zelfs zijn schoonzoon.

Na eenigen tijd verlieten de Pandawa's hun onderaardsch verblijf. Zij begaven zich naar Wirata, van welks vorst, Matswapti geheeten, zij de landstreek Wanamerta ontvingen, alwaar zij het rijk Ngamarta stichtten en tot grooten bloei wisten te brengen, evenwel na heel wat wonderlijke avonturen en strijd. Het zijn die avonturen en die herhaaldelijke strijd, welke meestentijds het onderwerp (lakon) uitmaken van een wajang-vertooning, waarin voorkomt de zoo geliefde figuur van Ardjoena, de Pandawa zonder vrees en blaam.

BARISAN. Korpsen barisan van Ma-²³⁻¹¹⁻²¹doera. Deze drie korpsen — zie blz. no. 171 en 172 van Deel I — werden uitgebreid bij Gouv. besluit van 30 Januari 1917 no. 23 en nader bij Gouv. besluit van 16 Maart 1921 no. 31 (Bijbl. no. 9719) tot een sterkte van één bataljon (\pm 880 man) elk; bij het korps te Bangkalan was een geweermitrailleur-afdeeling ingedeeld. Deze uitbreidingen hielden verband met het voornemen van de Regeering — zie LEGER — om personeel van deze korpsen en van het legioen van Mangkoe Negarâ bij mobilisatie te bezigen als treingeleiders, aanvankelijk bij de gevechtstreinen, later ook bij de bagagetreinen van het veldleger, en zulks ter vervanging van dwangarbeiders, die bij het leger te velde niet op hun plaats geoordeeld werden. Bedoeld personeel ontving, na zijn africhting als infanterist gedurende \pm 2 maanden een opleiding als treinsoldaat. Nadat in 1922 de korpsen de nieuwe sterkte reeds hadden bereikt, werd bij Gouv. besluit van 8 Augustus 1923 no. 41 (Jav. courant no. 65), in verband met de noodzakelijkheid om op de legeruitgaven te bezuinigen, de formatie van elk der 3 korpsen ingekrompen met 4 officieren en 351 minderen; elk korps vormde toen een bataljon van drie compagnieën; bij dat te Pamekasan werd een geweermitrailleur-afdeeling ingedeeld. Aan de officieren, die ten gevolge van bedoelde inkrimping op nonactiviteit moesten worden gesteld, werd, in afwijking van de ter zake bestaande bepalingen, bij Gouv. besluit van 14 September 1923 no. 38 (Jav. courant no. 76) een wachtgeld toegekend en bij Gouv. besluit van 19 Februari 1924 no. 25 (Jav. courant no. 19) werd, bij wijze van tijdelijken maatregel bepaald, dat onderofficieren en minderen van de korpsen barisan, die 15 of meer volle, voor pensioen (gagement) tellende dienstjaren in rekening konden brengen, voor zoover hun ontslag noodzakelijk was ter bereiking van de bevolen inkrimping van de korpsen, recht hadden op het volle pensioen (gagement) volgens hunnen rang, ook al was de rang, waaraan het pensioen (gagement) was verbonden, niet gedurende 2 jaren werkelijk bekleed.

Bij Gouv. besluit van 23 Maart 1920 no. 72 (Bijbl. no. 9429 Jav. courant no. 31) werd de opleiding tot officier bij de korpsen barisan herzien, in dier voege, dat die opleiding aansluit bij het lager onderwijs en 4 jaren duurt; in verband hier-

mede werd ingesteld een „instituut van aspirant-officieren”. Met de verhooging van het intellectuele peil van het officierskorps ging een verbetering van de inkomsten der officieren gepaard; voor de toen reeds in dienst zijnde officieren werden overgangsmaatregelen getroffen. (Zie ook Ind. mil. tijdschrift 1919 no. 5 blz. 462). Bij Gouv. besluit van 27 Juli 1923 no. 34 (Bijbl. no. 10415) werd de verstrekking van kleding en uitrusting aan de onderofficieren beneden den rang van adjudant-onderofficier en aan de minderen van de korpsen barisan opnieuw geregeld.

Het reglement voor de korpsen barisan van Madoera werd vastgesteld bij Gouv. besluit van 4 April 1891 no. 12 (Bijbl. no. 4755) en gewijzigd en aangevuld bij de Gouv. besluiten, opgenomen in de Bijbl. nos. 5087, 5252, 5284, 5406, 5517, 5687, 5785, 5966, 5971, 6426, 6435, 6593, 6770, 6963, 7055, 7096, 7150, 7240, 7354, 7606, 7634, 7650, 7700, 7757, 7861, 7924, 7996, 8991, 9067, 9320, 9384, 9429 (Regeling betreffende de as-

was predikant. Van moederszijde stamde hij uit het bekende geslacht der Gunnings. Hij bezocht het gymnasium te Amsterdam, waar hij onderwijs ontving van Dr. J. S. Speijer, den lateren hoogleraar in het Sanskrit te Leiden, die veel invloed op zijne vorming had en bij hem de liefde voor taalstudie, waarvoor hij een bijzonderen, natuurlijken aanleg had, deed ontstaan. In 1886 werd hij student in de theologie aan de Universiteit te Utrecht. Hoezeer hij ook met hart en ziel zich wijdde aan de theologie, toch meende hij gehoor te moeten geven aan den oproep van het Nederlandsch Bijbelgenootschap om aan de Leidsche Universiteit in de Indische letteren te gaan studeeren, ten einde na volbrachte studie in dienst van het genootschap te gaan arbeiden aan de Indische Bijbelvertaling. Had het Ned. Bijbelgenootschap gedurende een groot deel der 19e eeuw reeds zich verdienstelijk gemaakt voor de Zending en de wetenschap door de uitzending of ondersteuning van mannen als Gericke, Van der Tuuk, En-

Jaren	Formatie						Sterkte					
	Bangkalan		Pamekasan		Soemenep		Bangkalan		Pamekasan		Soemenep	
	Offic.	Mind.	Offic.	Mind.	Offic.	Mind.	Offic.	Mind.	Offic.	Mind.	Offic.	Mind.
ult. 1916	18	676	10	341	10	341	18	658	10	392	10	376
„ 1917	18	676	10	341	10	455	17	790	10	457	10	454
„ 1918	18	800	10	341	10	455	18	836	10	457	10	468
„ 1919	18	591	10	343	10	329	17	625	9	341	10	373
„ 1920	18	800	18	886	18	886	17	777	10	527	10	582
„ 1921	18	886	18	886	18	886	17	802	14	672	15	883
„ 1922	18	886	18	886	18	886	15	882	18	880	14	867
„ 1923	14	535	14	550	14	535	11	788	17	818	14	831
„ 1924	14	535	14	550	14	532	14	535	14	550	14	532
„ 1925	14	535	14	550	14	532	14	531	14	535	14	544
„ 1926	14	535	14	550	14	532	14	521	14	535	14	534

pirant-officieren), 9431, 9517, 9575, 9719 (formatie), 9852, 9986, 10088, 10224, 10415 (verstrekking van kleding), 10581 (geneesk. verzorging), 10956 (wijziging regeling aspirant-officieren), 10984, 11164 (wijziging regeling aspirant-officieren). Ook Ind. Stb. 1921 no. 44 bevat een wijziging van het hier bedoelde reglement.

Bij Gouv. besluit van 9 April 1926 no. 24 (Jav. courant no. 29) werden bij wijze van tijdelijken maatregel de europ. kapiteins-leider bij de korpsen vervangen door majoor-leider.

28 Juli 1927 werd in den Volksraad een motie ingediend houdende het verzoek aan de Regeering om de korpsen barisan op Madoera zoo spoedig mogelijk weer op de sterkte van vóór 1923 te brengen, welke motie echter 29 Juli d.a.v. werd ingetrokken.

Bovenstaand staatje, ontleend aan de koloniale verslagen, geeft een overzicht in de formatie en de sterkte van de korpsen barisan in de laatste jaren.

ADRIANI (DR. NICOLAUS). Geboren 15 September 1865 te Oud-Loosdrecht, overleden 1 Mei 1926 te Poso (Celebes). Zijn vader, de latere zendingdirctor der Utrechtsche Vereeniging,

gelmann, Coolsma, Matthes e.a., zoo bood de instelling van het doctoraat in de taal- en letterkunde van den Oost-Indischen Archipel bij de nieuwe H. O. wet van 1878 het Bijbelgenootschap eene welkome gelegenheid van nu af zijne aanstaande afgevaardigden door eene academische vorming eene bredere opleiding te verschaffen. De liefde tot de Zending en tot de taalstudie beide deden Adriani besluiten zich aan de Leidsche Universiteit voor dit werk te gaan voorbereiden. Hij studeerde er op voortreffelijke wijze en mocht daar, om slechts enkele namen te noemen, het onderwijs genieten van Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, Prof. G. A. Wilken en Prof. Dr. H. Kern. Vooral de laatste heeft grooten invloed op hem uitgeoefend; aan hem dankte hij die streng systematische ordening van de Indische taalverschijnselen, die in het bijzonder tot uiting is gekomen in zijn meesterlijke classificering der talen van Midden-Celebes; ook die intense liefdevolle belangstelling voor de talen van de Filippijnsche groep, waarvan al zijn werk de blijken draagt en die zijn hoogtepunt heeft bereikt in zijne behandeling van het Tontemboanssch, een der Minahasische talen.

116. 03. 9 1921 72399

Op zijn geestelijk leven had zijn oom Prof. Dr. J. H. Gunning, bij wien hij van huis was geweest, een onuitwisbaren invloed geoefend; naast hem moet ook Prof. P. D. Chantepie de la Saussaye — destijds te Amsterdam godsdienstwetenschap doceerend — genoemd worden, de man die met pietiteit de godsdienstige verschijnselen, ook die der animistisch denkende primitieve volken, wist te benaderen en te beluisteren, de man tevens van de overtuiging, dat alléén het Christendom de geestelijke behoeften ten volle zou kunnen bevredigen; hij was het, die mede Adriani heeft mogen leiden tot dat congeniale meeleven met en doordringen in het godsdienstig leven der Toradja's. In 1893 promoveerde Adriani, cum laude, tot doctor in de taal- en letterkunde van den O. I. Archipel op een proefschrift „Sangireesche spraak-kunst”. In het scherpe, rake beeld van deze taal geteekend, treft de klare meesterlijke analyse der affixen, en de groote gedegen kennis van de verwante Indonesische talen. In het bijzonder valt de groote vertrouwdheid op met de Filippijn-sche taalgroep, waartoe ook het Sangireesch behoort. Na zijn huwelijk met mej. M. L. Gunning, dochter van Prof. Dr. J. H. Gunning, vertrok Dr. Adriani als afgevaardigde ter Bijbelvertaling van het Ned. Bijbelgenootschap in 1894 naar Indië. Hij heeft zijn taak daar op bijzondere wijze verricht; op zijn taalkundigen arbeid heeft hij het stempel van zijn fijnen, sprankelenden geest gedrukt, het werk van de Bijbelvertaling is door hem geleid op den nieuwen weg van een zoo ver mogelijk gaande transpositie in de taal- en de gedachten sfeer van het volk, voor hetwelk te bestemd was; met bijzonder gevoelige belangstelling heeft hij het volk, onder hetwelk hij arbeide in al zijne uitingen, in zijn taal, zijn letterkunde, zijn godsdienstig leven en in al zijne vormen van leven en beweging gadeslagen en liefdevol genaderd en daardoor was hij in staat met zijn medewerker en vriend, Dr. Alb. C. Kruijt, den Toradja's het Evangelie te prediken in een hen treffenden en op hunne behoeften reagerenden vorm.

In Maart 1895 vestigden Dr. en Mevr. Adriani zich onder de Baro'e sprekende Toradja's; zij hadden daar veel hulp en steun van Dr. Alb. C. Kruijt, die er sinds 1892 werkte en reeds velelei betrekkingen met de bevolking had aangeknoopt. Nu ving te zamen met hem de moeizame, gemeenschappelijke arbeid aan van de taal-, land- en volkenkundige ontginning van een groot deel van Midden-Celebes, van het zich inburgeren in de Toradja-maatschappij en het winnen van het vertrouwen van de bevolking.

Vele zware en met talrijke gevaren verbonden tochten, vol ontberingen, zijn door Adriani en ook door zijne vrouw gemaakt naar de binnenlanden, waar nog ongerogelde toestanden heerschten, welke tochten weer het voordeel brachten, dat hij de Toradja'sche samenleving in hare oorspronkelijkheid leerde kennen. In den loop der jaren gelukte het hem het vertrouwen van de bevolking te winnen, met het gevolg, dat hij die groote massa materiaal van de taal- en letterkunde heeft kunnen verzamelen, die hij in zijn talrijke opstellen en geschriften heeft gepubliceerd.

Door zijn kennis van den Toradja en van diens wezenlijke behoefte kon hij dan ook zoo raak schrijven hoe de Toradja roageert op onderwijs, geneeskunde, bestuur en godsdienstprediking, die hem van Europeesche zijde werden gebracht. De-

ze vinden ingang ter wille van de personen, die ze brengen. Niet het onderwijs, maar de onderwijzer, niet de Eur. methode van geneeskunde maar de persoon van den geneesheer, niet bestuursmaatregelen maar de persoon van den bestuurder, niet het Christendom maar de persoon van den prediker van het Christendom, zij kunnen er in slagen zich een plaats bij zulk een volk te veroveren (Onderwijs, geneeskunde, bestuur en godsdienstprediking onder een animistisch volk in Ned.-Indië. Kol. Tijdschrift Juni 1919).

Op heldere wijze heeft hij in het licht gesteld, dat — willen bestuursmaatregelen werkelijk vat krijgen op een animistisch volk — dit eerst geestelijk moet zijn omgezet. Willen b.v. maatregelen in het belang van den landbouw van zoo'n volk werkelijk aanvaard worden, dan moet het eerst hebben losgelaten den in het heidendom zoo innigen samenhang tusschen voorouderdienst en landbouw. (De Landbouw en het Heidendom der Indonesische Volken, Ned. M. Z. G., dl. 53, 1909).

Duidelijk ook zag hij het gevaar van te snelle veranderingen bij een animistisch denkend volk, dat zoo heel lang in ontwikkeling heeft stilgestaan, en van groot practisch belang was zijn raad: „zoo'n maatschappij niet voort te sleuren op de baan van den vooruitgang, waarin de vroegere stilstand plotseling wordt omgezet in een geforceerden marsch, maar het een levensgang te laten, die met werkelijke blijdschap door het geheele volk kan worden volgehouden”.

In de Protestantische Zending nam Adriani een bijzondere plaats in door de wijze, waarop hij te zamen met Dr. Kruijt de Toradja's tot het Christendom geleid heeft. Beide zendingsmannen hebben door hun woord, hun wijze van werken en bovenal door hun persoonlijkheid het volle accent gelegd op de gedachte, dat de Zending den animistischen heiden eerst als animist heeft aan te nemen, wil hij, dat de animist hem als Christen zal aannemen, en dat het er ten slotte om gaat, dat de animist zich gevoelt aangeraakt door de Zending. Deze gedachte heeft grooten invloed uitgeoefend in zendingskringen. Dr. Adriani voelde het zoo diep, dat de zendeling niet alleen kan geven, dat hij ook heeft te ontvangen, dat hij de Indonesiërs er eerst toe heeft te brengen, zich hem bekend te maken. De zendeling heeft, zooals hij het ergens ongeveer aldus gezegd heeft: „zijn inwendig leven te laten zien en hij mag niet rusten eer hij dat van den Indonesiër heeft leeren kennen” (Meded. omtrent de Toradja's van Midden-Celebes, T. B. G. dl. XLIV, bl. 39 van den overdruk).

De omgang met dit animistische volk was dan ook voor hem zelf een werk van vernieuwing des harten, die samenging met de vernieuwing van het geestelijk leven van een gedeelte van dit volk. (Het Animistisch Heidendom, als godsdienst, bl. 80).

Voor dat innerlijk contact met zulk een volk is het gebruik van de landstaal de conditio sine qua non. Bij de zendingsarbeiders op die gebieden, waar de Evangelioprediking grootendeels in het Maloisch plaats had, zooals in de Minahasa, of waar het gevaar dreigde, dat het Maleisch het gebruik van de landstaal zou supprimeeren, zooals op Halmahéra, heeft hij een krachtig pleidooi gevoerd ten gunste van de landstaal. (Evangelioprediking in de landstaal, Med. N. Z. G. XLVII, 1902).

Zijn eigenlijke taak als afgevaardigde van het

Ned. Bijbelgenootschap was het vertalen van den Bijbel in het Bare'e. Door zijn fijn intuïtief taalbesef, zijn beheersching van den Bare'e-stijl, door zijn artistiek vermogen en eveneens door zijn echt wetenschappelijke zin was hij de aangewezen persoon daarvoor. Zijn levend contact met het volk, voor hetwelk hij den Bijbel te vertalen had, gaf hem een frisschen reëlen kijk op deze taak.

Dit deed hem beseffen, dat hij niet terstond een Bijbelvertaling kon maken, maar dat een Bijbelsch leesboek noodig was als voorbereiding tot Bijbelgebruik en Bijbelvertaling. Voor het verstaan van den Bijbel zag hij in, dat de vertaler niet verder mag gaan dan hij met behulp van de beste Inlandsche krachten kan komen, dat te scheppen is een vertaling van den Bijbel, die als het ware uit de ziel van het volk, voor zoover Christen geworden, is opgerezen. Het is mede zijn verdienste deze opvatting omtrent Bijbelvertaling ingang te hebben doen vinden in de kringen van Bijbelgenootschap en Zending. Eenige malen heeft hij zijn zienswijze uiteengezet („Eenige principes bij het vertalen van den Bijbel in Indonesische talen” in Overzicht van de 10e Zendingconferentie, Batavia-Buitenzorg, 1900; „Overzicht van mijn werk in dienst van het Ned. Bijbelgenootschap”; „De Uitgave van Bijbelsche leesboeken”, Nota voor de Internationale Bijbelconferentie).

Een groot gedeelte van het Nieuwe Testament is voortreffelijk door hem vertaald en dwingt de bewondering af van hen, die de Bare'e taal verstaan.

Hij zag de waarde van allen arbeid vooral hierin, in hoeverre zij den mensch, die hem verrichtte, vormde en de mensch zich in dien arbeid had weten te ontwikkelen. Zijn eigen levensontwikkeling dacht hij zich te zien voltrekken in den arbeid onder de Toradja's. Daarom meende hij eenige malen voor een hem aangeboden professoraat te moeten bedanken.

Bij hem stond de ontwikkeling van de persoonlijkheid op den voorgrond. Daarom achtte hij het persoonlijk verkeer met anderen van zooveel gewicht. Hij, wien bij zijn groote geestdrift voor taalonderzoek de studie een levensbehoefte was, stond altijd klaar voor anderen, had altijd tijd en belangstelling voor zijn medemensch. In zijn karakter was het een schoone trek om bij degenen, met wie hij omging, „de vonken tot vlammen aan te wakkeren”, zooals hij dat zelf van Prof. Kern getuigde („Prof. Dr. H. Kern in Indië”, 1917). Zijn geheele persoon en al zijn arbeid waren doorgloed van eerbied en liefde voor den mensch.

Dr. Adriani heeft veel gepubliceerd, enkele groote werken en een groot aantal kleinere geschriften, vooral op het gebied van de talen van Celebes en van de Philippijnen.

VRIJWILLIGERSKORPSEN. De invoering van den dienstplicht voor Europeanen (zie MILITIE) maakte de vrijwilligerskorpsen, welker oprichting vóór dien tot verhooging van 's lands weerbaarheid door de Regeering steeds was bevorderd — zie het eerste lid van het gelijknamige artikel op blz. 641 van Deel IV — meer en meer overbodig. Nadat de erkenning van de vereeniging „Vrijwilligerskorps Poerwakarta” bij Gouv. besluit van 17 December 1920 no. 60 (Jav. courant no. 103) en die van de vereeniging „Vrijwilligerskorps Palembang” bij Gouv. besluit van 6 Januari 1921 no. 33 (Jav. courant no. 3) waren

ingetrokken, bestonden blijkens de Regeeringsalmanak 1922 nog de vrijwilligerskorpsen „Bandoeng” (zie laatste gedeelte van het gelijknamige artikel op blz. 641 van Deel IV), „Balikpapan”, erkend bij Gouv. besluit van 16 April 1917 no. 1 (Jav. courant no. 4), „Tarakan”, erkend bij Gouv. besluit van 19 Juli 1917, no. 43 (Jav. courant no. 62) en „Tapanoeli”, erkend bij Gouv. besluit van 16 November 1916 no. 8 (zie ook Bijbl. no. 8640). Van de drie eerstgenoemde korpsen werd de erkenning in 1926 ingetrokken en wel die van het vrijwilligerskorps „Bandoeng” bij Gouv. besluit van 28 April 1926 no. 27 (Jav. courant no. 35) en die van de vrijwilligerskorpsen „Balikpapan” en „Tarakan” bij Gouv. besluit van 28 Maart 1926 no. 6 (Jav. courant no. 26); zoodat einde 1926 nog slechts bestond het vrijwilligerskorps „Tapanoeli” te Sibolga. Voor het toezicht op en de leiding van de oefeningen van dat korps was bij wijze van tijdelijken maatregel bij Gouv. besluit van 11 Juli 1918 no. 13 personeel van de gewapende politie aangewezen. De in het oorspronkelijk artikel bedoelde regeling voor de door den Gouverneur-Generaal als zoodanig erkende vrijwilligerskorpsen (Ind. Stb. 1902, no. 331) onderging na 1917 geen wijziging, wel echter de eveneens in dat artikel genoemde „voorschriften omtrent de verantwoording enz. van — en „het toezicht op de wapening, de munitie en de „verder tot het materieel der artillerie behoorende „de voorwerpen der als zoodanig erkende vrijwilligerskorpsen” (Bijbl. no. 8856); deze voorschriften werden n.l. gewijzigd bij de Gouv. besluiten van 14 Februari 1919 no. 38 (Bijbl. no. 9168) en 26 October 1922 no. 66 (Bijbl. no. 10189). Bij laatstbedoeld besluit werden in verband met den stand van 's lands geldmiddelen de bepalingen omtrent de verstrekking van wapenen en munitie aan vrijwilligerskorpsen en schietvereenigingen herzien. De bepalingen omtrent bedoelde verstrekking aan „schietvereenigingen” zijn oorspronkelijk opgenomen in Bijbl. no. 8715 en aangevuld en gewijzigd bij de Gouv. besluiten in de Bijbl. nos. 9146, 10189 en 11280. Bijbl. no. 5811 behelst bepalingen betreffende de verstrekking van wapenen en munitie aan schietvereenigingen, uitsluitend gevormd door leerlingen van de inrichtingen van middelbaar onderwijs; deze bepalingen zijn gewijzigd en aangevuld bij de Gouv. besluiten in de Bijbl. nos. 5894, 8860, 9132 en 10189.

ORANG PÈNDÈK. De orang pèndèk (letterlijk niets anders dan „korte mensch, dwerg”) van Sumatra is al sinds lang bekend. Zelfs in de dertiende eeuw sprak men er roeds over, ja er werden toen zelfs „orang pèndèks” in Europa ingevoerd. Marco Polo, de bekende wereldreiziger, die op zijn terugreis van China tegen het einde van de dertiende eeuw ook Sumatra bezocht, verhaalt hierover het volgende: „Men moet weten, dat wat omtrent de godroogde lichamen van kleine menschelijke wezens, welke uit Indië ingevoerd worden, verteld wordt, louter fabels zijn. Dergelijke z.g. menschen worden op het eiland Sumatra op de volgende manier vervaardigd: Er is een apensoort, niet zeer groot en met een gelaat gelijkend op dat van den mensch. Zij scheren het haar en laten het alleen staan onder de kin en op andere deelen van het lichaam, waar ook de mensch haar draagt. Daarna drogen zij ze en prepareren ze met kamfer en andere specerijen. Wanneer zij deze dieren op de bovenbedoelde manier hebben

geprepareerd, zoodat zij op kleine menschen lijken, leggen zij ze in houten kisten om ze aan den handelaar te verkoopen, die ze door de geheele wereld verzendt. Dit alles is dus bedrog, want noch in Indië, noch in eenig ander land, worden pygmeëen gevonden, zoo klein als deze apen".

Marco Polo is reeds lang vergeten, doch fantastische verhalen omtrent den orang pèndèk gaan nog altijd rond en verschijnen zelfs in druk.

In het begin van 1925 is een speciale expeditie naar Poelau Rimau gezonden om den mensch-aap of dwerg, dien men daar gezien meende te hebben, te vangen, doch zonder resultaat.

In September 1924 kwam het Museum te Buitenzorg door tusschenkomst van den Resident van Palembang in het bezit van een origineelen voetafdruk, die aan den orang pèndèk werd toegeschreven. De voetafdruk was aangetroffen op de onderneming Aer Teman bij Mocarabeliti, Palembang'sche Bovenlanden. In den afdruk werd vloeibare paraffine gegoten om de aardeetjes aan elkaar te kitten; na het hardworden werd deze aldus gevormde dunne koek uitgegraven en de aarde er om heen, die niet met paraffine gedrenkt was, verwijderd, zoodat alleen het zuivere spoor overbleef. De heer P. van Kan, Administrateur van Aer Teman, schreef naar aanleiding van deze vondst, dat het gevonden spoor volgens de inlanders ter plaatse toegeschreven moet worden aan de orang pèndèk. Enkele lieden beweerden dat zij de dieren zelf gezien hadden: twee op hun achterpooten loopende beesten, geheel behaard, ongeveer $4\frac{1}{2}$ à 5 voet hoog, met zeer breede borst en korte achterpooten. Bijzonder in het oogvallend waren de vier zeer groote hoektanden. Het toegezonden spoor werd aan een nader onderzoek onderworpen. Op het eerste gezicht deed de afdruk sterk denken aan die van een menschenvoet, maar er waren toch ook opvallende verschillen. Ten eerste is de voet zeer breed in verhouding tot de lengte (10 cm. bij een lengte van 18.5 cm.), de stand der teenen is bij een menschenvoet anders, ook vertoonde dit spoor een opmerkelijke kromming van de zool, tenslotte was het een uitgesproken platvoet. Aan een aap behoeft eigenlijk in het geheel niet gedacht te worden, daar het eigenaardige van een achterpoot van een aap vooral hierin zit, dat de groote teen tegenover de andere teenen gebracht kan worden, zooals bij den mensch de duim tegenover de vingers van de hand.

Van welk wonderlijk dier kon het gezonden spoor nu afkomstig zijn als het noch van een mensch, noch van een aap was? Vanzelf kwam toen de gedachte op het eenige dier, dat ook op zijn zolen loopt, n.l. de beer. Alleen bij het voetspoor van den orang pèndèk ontbrak de indruk der nagels, die bij een beer juist bijzonder lang zijn en niet ingetrokken kunnen worden zooals bij echte katten. Toevallig kon men van een paar levende beren, die toen te Buitenzorg aanwezig waren, afdrukken van het voetspoor verkrijgen. Het bleek nu dat de beer zijn nagels onder het loopen zoover omhoog houdt, dat zij nagenoeg geen indruk op den grond maken. Bij het spoor van den voerpoot zijn de nagelindrukken duidelijker dan bij dat van den achterpoot; hier zijn ze zoo oppervlakkig dat, als men ze, als er niet bijzonder op gelet wordt, gemakkelijk over het hoofd ziet. Bovendien kwam het voetspoor van den levenden beer zoozeer overeen met dat van

het dier van Aer Teman, dat het wel geen twijfel lijdt, of we hebben hier te doen met het spoor van een beer. Ook de afmetingen waren volkomen gelijk.

In 1927 doken opnieuw geruchten op omtrent het voorkomen van de orang pèndèk in Zuid Sumatra. In een streek, waar vele sporen voorkwamen, werden tijgerklemmen gezet. Een in een van deze klemmen gevangen beest, dat — naar het spoor te oordeelen — een orang pèndèk moest zijn geweest, was helaas daaruit weer losgebroken. Op de klem werd eenig bloed en haar aangetroffen, echter eerst eenige dagen nadat de ontsnapping was geconstateerd. Dit bloed en haar werd te Buitenzorg nader onderzocht. Het haar was niet positief te identificeren, maar het bloed-onderzoek wees in een zwakke mate op menschenbloed. Men mag echter niet als vaststaand aannemen, dat het bloed inderdaad van het ontvluchte dier afkomstig was; even goed kan het bloed geweest zijn van een inlander, die zich aan de verwrongen klem had verworden.

Op een nader onderzoek terplaatse werd aangedrongen en ingenieur Nash, die voor dienst in de bewuste streek moest reizen, werd bereid gevonden de zaak verder na te gaan. Op een keer, dat hij met een gids op zoek was, werd hij door dezen plotseling tot staan gebracht, omdat er een orang pèndèk in zicht was. De ingenieur legde aan en schoot . . . een beer.

Gaat men na wat over de orang pèndèk verteld wordt of neergeschreven is, dan blijkt dat nimmer eenige Europeaan het dier zelf gezien heeft, behalve dan de auteur van het hiervoor bedoeld tijdschrift-artikel. Deze auteur is echter haast al te uitvoerig in zijn beschrijving van het dier om niet te gelooven, dat het geval eenigszins gefantaseerd is of dat het werd neergeschreven sterk onder den indruk van de verhalen, die over den orang pèndèk de ronde doen. Maar aangenomen dat het verhaal in hoofdzaak waar is, is het dan niet waarschijnlijker dat hier een ontmoeting heeft plaats gehad met een orang oetan?

Overzien we dus alles wat tot nu toe bekend is geworden van den orang pèndèk, dan blijkt vooreerst, dat de eenige positieve bewijzen voor het bestaan ervan — de voetsporen — vrij zeker sporen van beren zijn. Ook enkele bijzonderheden uit de in omloop zijnde verhalen hebben vermoedelijk op dit dier betrekking. Zoo het omwentelen van boomstammen en steenen en het verzot zijn op doerianvruchten. Het is bekend, dat beren boomstammen en steenen omkeeren om naar insectenlarven en wormen te zoeken. Al deze eigenaardigheden, toegedacht aan den orang pèndèk, heeft men vermoedelijk afgeleid uit het ter plaatse voorkomen van de sporen. Ook zijn beren zeer goed in staat om op hun achterpooten staande zich voort te bewegen, vooral de Maleische beer kan de rechtopstaande houding zeer lang volhouden. Ook kunnen zij op boomstammen gaan zitten zooals een mensch dat zou doen. Verder klimmen zij uitstekend en bewegen zich betrekkelijk gemakkelijk tot hoog in de boomen. Zelfs het zonderlinge denkbeeld, dat de geheimzinnige aapmensch met de hielen naar voren zou loopen, kan zeer wel zijn oorsprong vinden in het berenspoor. De malcische beer toch zet zijn voeten dikwijls binnenwaarts neer, d.w.z. met de teenen naar binnen en de hiel naar buiten. Dat men uit zoo'n spoor de gevolgtrekking maakt dat

het beest met de voeten achterste voren loopt, is niet zoo heel dwaas.

Toch slaat niet alles op beren, wat over de orang pèndèk verteld wordt. Men heeft hier vermoedelijk ook te doen met oude overleveringen, die inderdaad betrekking hebben op aapmenschen of mensch- apen en wel op den orang oetan. In Sumatra wordt de orang pèndèk veelvuldig in den volksmond genoemd, en heet er nu eens orang pèndèk, dan weder sedapa, orang letjo of orang segagang; doch het is wel opvallend, dat dit op Borneo, waar de orang oetan nog vrij algemeen is, niet het geval is. Zou misschien, omdat de orang oetan op Sumatra in vele streken niet meer voorkomt, het legendarische karakter der verschillende verhalen verklaard kunnen worden? Volgens den tegenwoordigen directeur van het Raffles-Museum te Singapore doen dergelijke verhalen ook op het Maleische schiereiland de ronde. Doch hier spreekt de dwerg verschillende talen. Komt hij een Chinees tegen, dan spreekt hij Chineesch, met een Engelschman converseert hij in het Engelsch en verder bedient hij zich ook nog van het Maleisch.

Zeer merkwaardig is ook, wat in dit verband Müller en Schlegel (Verh. Nat. Gesch. Ned. Overz. Bezittingen, 1839—44) vermelden. Van den orang oetan zeggen zij (p. 12), dat deze in Zuid Sumatra met den naam van orang panda of orang pandak (gewijzigde uitspraak van orang pèndèk) wordt aangeduid, maar dat dit dier daar niet of hoogst zeldzaam voorkomt. Iets verderop heet het dan: „De Maleiers op de Westkust van Sumatra, voornamelijk die, welke bezuiden de evennachtslijn wonen, hebben daarom dan ook bijna doorgaans een zeer verward begrip van den orang oetan. De vertellingen, van denzelfden zijn hen in omloop, zijn met allerlei fabelen doorweven, waarbij inzonderheid de gedaante van het dier als zeer buitengewoon, en zijne krachten met groote overdrijving worden afgeschetst. Aan vele van deze strand- en bergbewoners is de naam Majew geheel vreemd, terwijl met die van orang panda eene menigte wonderbare denkbeelden van half-mensch en diergelijke dwaasheden meer verknocht zijn”.

De orang oetan geldt niet alleen bij vele inlandse volken, maar gold ook in vroeger tijden bij Europeanen voor een kruising van mensch en aap, zoo b. v. nog bij Valentijn. Het is dus niet zoo verwonderlijk, dat onontwikkelde inlanders van dezen tijd nog meenen, dat er tusschenvormen bestaan van mensch en aap en dat een aap in een mensch kan veranderen en omgekeerd.

Ligt het niet het meest voor de hand te veronderstellen, dat de orang oetan in Zuid Sumatra uitgestorven of althans zoo zeldzaam is, dat het dier alleen nog maar voortleeft in de herinnering bij de bevolking als een fantastisch wezen, half mensch en half aap. En dat de sporen van den beer, die zoo misleidend veel gelijken op een afdruk van een menschenvoet, steeds weer voedsel geven aan het denkbeeld, dat er toch nog van zulke wonderlijke wezens door het oerwoud moeten rondzwerven.

26/10 31 **JODEN IN NEDERLANDSCH-INDIË (DE).** De verbandingen van de Joden met Indië dagteekenen reeds van ouden tijd. Ziet men af van de tochten van Salomo's vloot naar het goudland Ophir, dat oudtijds velen in Indië zochten, dan worden de oudste Joodsche nederzettingen

aan de kust van Malabar gevonden. Toen Hugo van Linschoten ze in 1584 bezocht, waren ze daar reeds meer dan 1000 jaar gevestigd; ook middeleeuwsche reizigers als Benjamin van Tudela en Marco Polo maken er melding van. De Joden genoten daar in zekere mate autonomie, die hun blijkens een bewaard gebleven oorkonde, gegraveerd op koperen tafels, door een Inlandsch vorst verleend was.

Van 1523 af stond de landstreek onder het bestuur der Portugeezen, die de Joden als kettters beschouwden en behandelden, hoewel den Portugeeschen ontdekkingsreiziger Vasco da Gama de onderzoekingen van den Joodschen astronoom Abraham Zacuto zeer te stade waren gekomen en een door hem uit Goa meegevoerde Jood den Portugeezen vele inlichtingen omtrent ligging en producten der Indische gewesten had verschafft.

Toen dan ook in 1662 een Hollandsche vloot Cochín, een hunner voornaamste nederzettingen aldaar belegerde, vond deze veel sympathie bij de Joden, die daarvoor door de Portugeezen met plundering en brandschatting bestraft werden. Het volgende jaar trokken de Hollanders de stad binnen, waar zij door de Joden als vrienden ontvangen werden. Op hun beurt ondersteunden zij hen bij den opbouw hunner in het voorafgaande jaar verwoeste Synagoge.

Het bestaan van deze afgelegen Joodsche gemeenten wekte de belangstelling der Joden in Amsterdam. Zij zonden er een commissie van 4 kooplieden heen, die in 1687 een rapport publiceerde onder den titel: *Notissias dos Judeos do Cochim, mandados por Mossch Pereyra de Paiva*. Hierin komen uitvoerige mededeelingen voor omtrent hun afstamming en gebruiken.

Zij bleven nu in betrekking staan met de Joden van Holland, die hun gebedenboeken en andere Hebreeuwsche werken toezonden, waarna zij in 1752 en 1769 gebedenboeken naar hun eigen ritus aldaar lieten drukken. De laatstgenoemde uitgave geschiedde door tusschenkomst van den Haagschen bankier Tobias Boas, wiens zonen nog in 1791 aan David Rachabi uit Cochín hun bemiddeling verleenden voor het doen drukken van diens werk „*Ohel David*” op het gebied van het kalenderwezen.

Verder hebben zij belangrijke historische mededeelingen te danken aan Adriaan Moens, die van 1771—1782 daar Nederlandsch bewindvoerder was. Onder Nederlandsch bestuur konden de Joden vrijelijk hun godsdienst uitoefenen en genoten zij een zekere mate van welstand. Ook thans nog wonen in deze streken, die sinds 1795 onder Engelsch bewind zijn, een groot aantal Joden, verdeeld in twee groepen de z.g. blanke en zwarte Joden.

De Joden en de O. I. Compagnie. In het tegenwoordige Nederlandsch-Indië waren echter, zoolang de Oost-Indische compagnie daar de macht had, weinig of geen Joden gevestigd. Wel schreven vroeger de Joodsche geschiedschrijvers — ook nog de bekende econoom Werner Sombart in zijn werk „*Die Juden und das Wirtschaftsleben*” — aan de kapitalen der in Nederland weer Jood geworden Marranen grootten invloed toe op de stichting en de ontwikkeling der Oost-Indische Compagnie. Zelfs beschouwde men Jan Pieterszoon Coen in een voor Hollandsche ooren onbegrijpelijke verwarring met den naam Cohen als van Joodsche origine. Nieuwere onderzoekingen heb-

ben echter geleerd, dat het plan der Hollanders om zelf de vaart naar Indië ter hand te nemen eigenlijk indruischte tegen de belangen der in de Nederlanden gevestigde Marranen, die immers nog winstgevendere betrekkingen onderhielden met Portugal. Zoo worden dan ook in Amsterdam, het belangrijkste centrum, slechts 2 Joden genoemd op de inschrijvingslijsten van het stichtingskapitaal der O. I. Compagnie. Wel namen hun belangen langzamerhand grooteren omvang aan, zoodat de Amsterdamsche rabbijn Menasseh Ben Israel in zijn humble addresses aan de Engelsche regeering in 1655 er op kan wijzen, dat zij „enjoy a good part of the West and East Indian companies”, maar van vestiging aldaar is geen sprake. Koenen neemt aan in zijn Geschiedenis der Joden in Nederland, dat de mededinging der Chineezzen hen ervan heeft teruggehouden. Meer waarschijnlijk is het, dat de O. I. Compagnie, die met een betrekkelijk gering aantal blanken de vaart en den handel in Indië volkomen beheerschte, niet gemakkelijk de Joden, die ook in Nederland van het waarnemen van openbare ambten en uit vele bedrijven waren uitgesloten, daar heeft toegelaten.

Eerst het einde der 18e eeuw bracht hierin verandering. Door de algemeene verslappung van energie in die dagen was men genoodzaakt om ook uit kringen, die vroeger hiervoor niet in aanmerking kwamen, manschappen voor den Oost-Indischen dienst te recruteeren. Door Parnasijns der Hoogduitsch-Joodsche gemeente, die over deelname der Joden geraadpleegd werden, werden geëischt „de volgende regelen in acht te nemen ten einde Joden bij de Admiraliteit of bij de O. I. Compagnie zullen kunnen meevaren.” Hoofdzakelijk gold het hier bepalingen omtrent het gebruik van ritueele spijzen en het werken op Sabbath en feestdagen. Het is niet bekend, of deze onderhandelingen, wat betreft het dienstnemen bij de O. I. Compagnie, praktische resultaten opgeleverd hebben.

De 19e en 20e eeuw. De 19e eeuw, die den gouvernementdienst voor de Joden openstelde en den handel op Indië weer deed opleven, bracht ook een aantal Joden er toe zich aldaar te vestigen. Wel sloot de groote Nederlandsche Handelsmaatschappij de Joden uit haar betrekkingen uit, maar vele kleinere ondernemingen telden ook Joden onder hare functionnarissen, terwijl ook door hen zelf verschillende handelshuizen opgericht werden. Tusschen deze Joden, die zich in de eerste plaats Nederlanders gevoelden, bestond echter geen bijzondere band, die hen met elkander verbond; de voorschriften van den Joodschen godsdienst waren in Indië moeilijker op te volgen en bij een langor verblijf verslaptte het religieus gevoel nog meer, zoodat van het stichten van een Joodsche gemeente voorloopig nog geen sprake was. Wel werden, zooals de bekende reiziger Rabbi Jacob Saphir, die in 1861 Java bezocht, in zijn Hebreeuwsch werk Ebon Saphir verhaalt, ± 1860 gedurende eenige jaren op de Hooge Feestdagen godsdienstoefeningen te Batavia gehouden.

De godsdiensatige verzorging der Joden in N. I. trok bij het toenemen der bevolking ook de aandacht hunner geloofsgenooten in het moederland. Zoo deed in de algemeene vergadering van de Nederlandsche afdeling der Alliance Israélite universelle van October 1875 de afdeling

Amsterdam het voorstel om middelen te beraamen tot het stichten eener Joodsche gemeente in Oost-Indië. Het voorstel werd commissariaal gemaakt, en doordien de volgende algemeene vergadering, gehouden in Juli 1876, de conclusie van de meerderheid der commissie, dat de Alliance niet competent zou zijn om in en ten behoeve eener zaak als deze op te treden, aanvaardde, mislukte deze poging.

Een tweede poging (in 1900) om de belangstelling der Alliance te wekken voor „de verbetering van het gemeenschapsleven der Israëlieten in Indië” leed eveneens schipbreuk.

Pas de laatste jaren zijn pogingen tot het wekken van het saamhoorigheidsgevoel onder de Joden in N. I. met meer succes bekrond. Hun aantal is intusschen ook sterk toegenomen; daar echter geen officieele gegevens hieromtrent bestaan, moet men afgaan op particuliere mededeelingen. Volgens schattingen van Mr. I. Hen en S. I. van Creveld, die beiden veel voor het contact tusschen de Joden onderling gedaan hebben, bedraagt het aantal Joden in N. I. thans ± 2000, waarvan ± 1500 op Java. De grootste Joodsche bevolking heeft Soerabaja; van de ± 600 Joden, die daar gevestigd zijn, is een groot deel afkomstig uit Britsch Indië (ook uit het vroeger genoemde Cochin) of uit Irak; hun moedertaal is Arabisch. Ook Batavia, Semarang en Bandoeng tellen meer dan 100 Joodsche zielen.

De Joden, in Indië gevestigd, houden zich voornamelijk met den groot- en kleinhandel bezig; ook zijn zij aan cultuurondernemingen verbonden of werkzaam als arts, ingenieur of journalist. Velen zijn in regeeringsdienst, zoowel in burgerlijken als militair, in lagere zoowel als in hooger rang. Bij het leger wordt het gemis van een Joodschen aalmoezenier en vooral ook van eigen militaire tehuizen, in het bijzonder door de Joodsche minderen, sterk gevoeld. In burgerlijken dienst zijn zij verbonden aan de verschillende departementen van bestuur en zijn voornamelijk bij het onderwijs en de posterijen en telegrafie in verschillende functies werkzaam.

In het bijzonder trekt hen de rechtspraak aan; reeds onder Willem I vindt men hen als leden van de rechterlijke macht, hoewel aanvankelijk (in 1817) aan Mr. J. W. D. de Jongh, lid van den Raad van Justitie te Batavia, de bevoegdheid betwist werd om Christenen den eed af te nemen.

Van de talrijke juristen na hem worde hier slechts uit den jongsten tijd genoemd Mr. S. J. Hirsch, van 1910 tot 1919 vice-president van het Hooggerechtshof. Een andere hooge functie word bekleed door Dr. E. Moresco, die van 1922 tot 1923 vice-president van den Raad van Ned.-Indië is geweest. Prof. Mr. A. S. Oppenheim en J. E. Stokvis namen zitting in den Volkeraad.

De band tusschen de Joden onderling is veel sterker dan vroeger; er bestaan thans een viertal vereenigingen: de Ned. Indische Zionistenbond met eenige afdelingen, de vereeniging tot behartiging der Joodsche belangen in Ned.-Indië eveneens met verschillende afdelingen, de Joodsche gemeente te Soerabaja en de Joodsche vereeniging te Bandoeng; uit deze vereenigingen is ter behartiging der gemeenschappelijke belangen een centrale commissie gekozen.

Te Soerabaja worden dank zij het groote con-

tingent Oostersche Joden geregeld godsdienst-oefeningen gehouden; ook is daar thans een godsdienstleeraar, uit Bagdad afkomstig, werkzaam en worden er kapitalen bijeengebracht voor het stichten van eene groote Synagoge. In andere plaatsen is de organisatie van godsdienst-oefeningen tijdens de Hooge Feestdagen telkens afhankelijk van het particulier initiatief, want de aanstelling van een rabbijn uit Nederland, hoewel dikwijls overwogen, heeft tot dusver nog niet plaats gevonden. Van belang voor het godsdienstig leven is verder nog het feit, dat ook in Indië besnijdenissen verricht worden, terwijl de Joden te Semarang, Soerabaja, Batavia en Koctaradja de beschikking hebben over een eigen begraafplaats of een afzonderlijk deel der algemeene begraafplaats.

De belangstelling in het Zionisme, het eerst in Indië gewekt door Mr. I. Hen, is na den wereldoorlog vooral versterkt door de bezoeken van de propagandisten dezer wereldorganisatie Israël Cohen en Dr. Alex. Goldstein, die beiden betrekkelijk groote sommen voor de Zionistische instituten bijeenbrachten. Sinds 1926 verschijnt in Oost-Indië onder redactie van S. I. van Creveld het maandblad *Erets Israel*, dat tevens het officieel orgaan van den Ned.-Ind. Zionistenbond is.

Literatuur. I. De oudere literatuur over de Joden in Cochín wordt geciteerd door E. N. Adler, Von Ghetto zu Ghetto. Stuttgart 1909 bl. 181 vlgg. en S. Feist, Stammeskunde der Juden. Leipzig 1925 bl. 63 vlgg.

II. M. Wolff, De eerste vestiging der Joden te Amsterdam enz. III, Bijdr. voor Vaderl. Gesch. en Oudheidk. 4e reeks, dl. X (1912) bl. 140 vlgg.; H. Wätjen, Das Judentum und die Anfänge der modernen Kolonisation, Berlin usw. 1914, bl. 3 vlgg.; Iz. Prins, De vestiging der Marranen in Noord-Nederland, Amsterdam 1927, bl. 163 vlgg.; E. van Biema, Het Nederlandsche zeeuwen en de Amsterdamsche Joden in het einde der 18e eeuw, Amsterdamsch Jaarboekje voor 1901 bl. 76 vlgg.

III. B. van Gelder, De vestiging der eerste Nederlandsch-Israëlitische gemeente in Batavia, Vragen van den Dag XXXV (1920) bl. 701 vlgg.; S. Kalf, De Joden in Oost- en Westindië, Indische Gids XLV, 2 (1923) bl. 699 vlgg.; id., Joden op Java, De Vrijdagavond I (1924) bl. 341 vlgg.; L. Cohen, The journal of a Jewish traveller, London 1925 bl. 209 vlgg.; Is. Santeroo's Dlz., Joden in de Nederlandsche dagblad-journalistiek VIII en IX, De Vrijdagavond IV (1927) bl. 196 vlgg.; B. Gobits, De Joden in den Oost. Interview met Mr. Is. Hen. Weekblad voor Isr. Huisgezinnen 25 Nov. en 2 Dec. 1927. L. H.

GEOLOGISCHE DIENST. De geologische dienst van Nederlandsch-Indië draagt ambtelijk den naam *Opsporingsdienst*, waarmee wordt uitgedrukt, dat hij tevens belast is met de mijnbouwkundige exploratie van den Archipel, voor zoover deze van Landswege geschiedt. In de laatste jaren hebben echter, in verband met de door de Regeering ten aanzien van de opsporing en ontginning van delfstoffen en in het bijzonder van aardolie gevolgde algemeene gedragslijn, de speciaal op het onderzoek naar ontginbare delfstofafzettingen gerichte werkzaamheden een steeds geringer aandeel in de taak van den dienst gehad, en heeft deze daardoor meer en meer het

karakter van een zuiver geologischen dienst aangenomen¹⁾.

Als zoodanig is hij een der grootste der wereld, ook is hij — zoo men de stichting van den Dienst van het Mijnwezen in 1850 als zijn geboorte beschouwt — de oudste en grootste natuurwetenschappelijke dienst, die op het oogenblik in Indië, en wellicht in geheel Azië, bestaat.

De zeer voldoende aandacht, welke het landsbestuur, vooral in de laatste decennia, is gaan wijden aan het geologisch onderzoek van Ned.-Indië, en de kosten die daaraan besteed worden, vinden hare bijzondere rechtvaardiging, wetenschappelijk in de groote beteekenis, welke toevallig juist dit deel der wereld voor de algemeene aardkunde heeft, en politiek-economisch in het bijzondere karakter van dit gebied als groot-producent van allerlei tropische producten, als „cultuurkolonie” bij uitnemendheid.

De *formatie* van den Opsporingsdienst telt thans ongeveer 40 academisch gevormde geologen en myningenicurs, waaronder ook eenige specialisten, gezamenlijk deel uitmakende van het grootere algemeene corps Ingenieurs en Geologen van den Mijnbouw, benevens een honderdtal inlandsche hulpkrachten; het budget voor 1930 bedraagt ongeveer f 1.150.000 exclusief reiskosten en pensioenen.

De voornaamste *werkzaamheden*, naast de den dienstleider bij Ind. Stb. 1922 No. 652 opgedragen algemeene taak van een geleidelijke geologisch-mijnbouwkundige verkenning en onderzoek van het heele grondgebied van Nederlandsch-Indië, bestaan tegenwoordig uit:

1°. Eene in 1927 van uit het Zuiden begonnen *systematische kaartering van Sumatra*, op de schaal 1:200.000. Ingevolge speciale opdracht der Regeering is aan deze geologische kaartering eene agrogologische of bodem-kaartering verbonden, waarvan de uitkomsten op afzonderlijke kaartbladen, doch op dezelfde kaartschaal en topografischen grondslag, tot uitdrukking worden gebracht. Het zijn redenen van practischen aard geweest, welke er toe hebben doen besluiten deze door bodemkundigen uit te voeren grondkaarteering niet te doen ressorteeren onder het Bodemkundig Laboratorium van het Departement van Landbouw te Buitenzorg, doch haar organisatorisch op te nemen in het kader van den geologischen opnamedienst.

2°. Eene in 1928 gelijktijdig op verschillende punten van Java aangevangen *geologische heropname* van dit eiland. Het doel dezer kaartering is, de kennis der geologie van dit voornaamste eiland van Ned.-Indië, waaraan sedert de verschijning in 1896 van het bekende werk van Verbeek en Fennema (Geologische Beschrijving van Java en Madoera) weinig meer gedaan, en waarover nog minder gepubliceerd was, op modern peil te brengen. De uitkomsten zullen op de schaal 1:100.000 in kaart worden gebracht.

3°. De verrichtingen van het *bureau voor Geologisch-Technische Onderzoekingen*. Dit bureau stelt zich tegen vergoeding der zelfkosten ter beschik-

¹⁾ Zie hierover ook het artikel: „Mijnbouwkundige opsporingen en geologische opname in Nederlandsch Indië” in het „Gedenknummer van De Mijningentour ter gelegenheid van het 76-jurig bestaan van den Dienst van het Mijnwezen in Ned. O Indië, 3 Juli 1926”.

king van particulieren, gemeenten en andere locale ressorten voor onderzoek, advies en e.q. daadwerkelijke hulp bij de voorbereiding en het uitvoeren van allerlei ingenieurswerken, waarbij geologisch advies nuttig of noodig kan zijn, als daar zijn: broncapteeringen, aanleg van dammen en stuwen voor irrigatie-of waterkrachtwerken, aanleg en onderhoud van straat- en spoorwegen, winning van bouwmaterialen, beveiliging van door aardverschuiving bedreigde terreinen, etc.

Voor al de vele vergaarkommen voor irrigatiewater (wadoeks), welke in de laatste jaren op Java voor Oostmoesson-bevloeiing, vooral in suikerstreken, worden aangelegd, bezorgen deze afdeeling veel en nuttig werk.

4°. De *vulkaandienst*, welks taak is om door geregeld plaatselijk onderzoek der Indische vulkanen en het verrichten van series waarnemingen volgens moderne wetenschappelijke methoden het wezen van het vulkanisme te bestudeeren, ten einde zoo mogelijk te geraken tot een op goede gronden berustende waarschuwingdienst.

Evenals de *Dienst van den Mijnbouw*, waarvan hij een orgaan is, heeft de Opsporingsdienst zijn kantoren in het statige gebouw van het Departement van Gouvernementsbedrijven te Bandoeng.

Daarnaast beschikt de dienst in dezelfde plaats ook over een eigen gebouw, het *Geologisch Laboratorium*. De totstandkoming hiervan in 1929 heeft in een nijpende behoefte voorzien; bovendien kwam het te voren veelvuldig voor, langen tijd was het zelfs regel, dat geologische collecties, die in Indië waren bijeengebracht, — zoowel door particulieren, expedities, als door den geologischen dienst zelf — na wetenschappelijke bewerking in Nederland of elders in het buitenland, aldaar werden aangehouden, omdat men van oordeel was dat zij in Indië toch niet behoorlijk konden worden opgeborgen.

Het nieuwe gebouw, met een vloeroppervlak van voorloopig ± 5000 M², verdeeld over 64 zalen en werkklokken, bevat op den beganen grond: het geologisch museum, waarvan het voor het publiek opengestelde gedeelte bestaat uit eene hal, eene zaal voor fossielen en korallen, eene zaal voor ertsen, mineralen, meteorieten, etc., en twee zalen resp. voor natuurlijke bouwstenen en vulkaanproducten en voor grondsoorten en bodomprofielen; voorts het ruime en zeer modern ingerichte agrogeologisch laboratorium in den westelijken vleugel; en het paleontologisch laboratorium, de kantoren van den vulkaandienst, en het petrografisch laboratorium in den oostelijken vleugel. De bovenverdieping van het frontgebouw bevat de geologische bibliotheek, tevens lees- en conferentiezaal, benevens de kantoren en teekenzalen der Java- en Sumatraknarteeringen.

In een souterrain, beneden den oostvleugel, bevinden zich de goedangs en werkplaatsen, w.o. een slijp- en polijstlokaal, prepareervertrek, microfotografie- en kwartslichtfotokamer, etc. Voor nadere details omtrent het Geologisch Laboratorium wordt verwezen naar „De Mijningenieur”, jaargang 1929.

De voornaamste *publicaties* van den Dienst van den Mijnbouw, waarvan de redactie, drukverzoeking en distributie eveneens behooren tot de taak van den Opsporingsdienst, zijn de volgende:

a. Het *Saarboek van het Mijnwezen*, waarvan in 1872 de eerste jaargang verscheen; dit perio-

diek bestaat tegenwoordig uit een „Algemeen Gedeelte”, bevattende het eigenlijke jaarverslag over den Mijnbouw in Nederlandsch-Indië, zoowel van de Gouvernements-werkzaamheid op mijnbouwkundig en geologisch gebied als van het particuliere bedrijf, — en jaarlijks één of meerdere deelen „Verhandelingen”, hoofdzakelijk van geologischen aard;

b. de bladen van de (voorloopige) Geologische Overzichtskaart van den Nederlandsch-Indischen Archipel, schaal 1:1.000.000 (21 bladen, waarvan er tot 1929 12 zijn uitgekomen);

c. de „Vulkanologische en Seismologische Mededeelingen”, waarvan sinds 1918 tot 1929 in het geheel 10 nummers zijn verschenen;

d. de „Wetenschappelijke Mededeelingen”, waarvan de eerste 12 nummers (1924—1929) voornamelijk verhandelingen van paleontologischen aard bevatten;

e. de „Verslagen en Mededeelingen betreffende de Indische delfstoffen en hare toepassingen”, waarvan het eerste nummer in 1911, het jongste nummer (No. 19) in 1926 verscheen;

f. het sinds November 1927 maandelijks uitkomende „Bulletin of the Netherlands Indies Volcanological Survey”.

Binnenkort zal hieraan een nieuwe uitgaven-serie worden toegevoegd, n.l. de afzonderlijke bladen (elk met toelichting) van de geologische kaart van Java, en van de geologische en agrogeologische kaart n van Sumatra.

Juli 1929.

A. C. d. J.

GEOLOGISCH LABORATORIUM. Zie GEOLOGISCHE DIENST.

LEGIOEN VAN MANGKOE NEGARA. Het één bataljon infanterie sterke legioen — zie blz. 563 van Deel II — werd bij Gouv. besluit van 30 Januari 1917 no. 23 uitgebreid tot 1½ bataljon (± 925 man) en bij Gouv. besluit van 16 Maart 1921 no. 31 (Bijbl. no. 9719) tot 3 bataljons, elk van ± 1200 man; bij een der bataljons was een geweermitrailleur-afdeeling ingedeeld. Deze uitbreidingen hielden verband met het voornemen van de Regering om — zie LEGER — personeel van het legioen en van de korpsen barisan van Madoera bij mobilisatie te bezigen als treingeleiders, aanvankelijk bij de gevechtstreinen, later ook bij de bagagetreinen van het veldleger en wel ter vorvang van dwangarbeiders, die bij het leger te veld niet op hun plaats geoordeeld werden. Bedoeld personeel ontving, na zijn africhting als infanterist, gedurende ± 2 maanden een opleiding als treinsoldaat. De werving voor de laatste groote uitbreiding werd reeds in Augustus 1920 opgesteld, zoodat einde 1920 de sterkte van 925 man reeds tot 1354 was opgeklommen, einde 1921 tot 1974 man; daarna werd de werving evenwel gestaakt in verband met het voornemen van de Regering om, wijl op de logeruitgaven noodzakelijk bezuinigd moest worden, terug te keeren tot een formatie van 1½ bataljon; aan dit voornemen werd gevolg gegeven bij Gouv. besluit van 8 Augustus 1923 no. 41 (Jav. courant no. 65), waarbij de formatie van het legioen met ingang van 1 Januari 1924 werd ingekrompen met 27 officieren en 2722 minderen, terwijl het aantal eur. instructeurs met 4 werd verminderd. Aan de officieren, die ten gevolge van bedoelde inkrimping op nonactiviteit moesten worden gesteld, werd, in afwijking van de terzake bestaande bepalingen, bij Gouv. besluit

van 14 September 1923 no. 38 (Jav. courant no. 76) een wachtgeld toegekend.

Bij Gouv. besluit van 23 Maart 1920 no. 72 (Bijbl. no. 9429, Jav. courant no. 31) werd de opleiding tot officier bij het legioen herzien, in dier voege, dat die opleiding aansluit bij het lager onderwijs en 4 jaren duurt; in verband hiermede werd een „instituut van aspirant-officieren” gevormd. Met de verhooging van het intellectueele peil van het officierskorps ging gepaard een verbetering van de inkomsten der officieren; voor de toen reeds in dienst zijnde officieren werden overgangsmaatregelen getroffen (zie Ind. mil. tijdschrift. 1919 no. 5, blz. 462). Bij Gouv. besluit van 27 Juli 1923 no. 34. (Bijbl. no. 10415) werd de verstrekking van kleding en uitrusting aan de onderofficieren beneden den rang van adjudant-onderofficier en aan de minderen van het legioen opnieuw geregeld.

Het reglement voor het legioen van Mangkoe Negará werd vastgesteld bij Gouv. besluit van 6 Augustus 1898 no. 7 (Bijbl. no. 5308) en gewijzigd en aangevuld bij de gouv. besluiten, opgenomen in de Bijbl. nos. 5517, 5600, 5805, 5966, 5977, 6072, 6832, 6955, 7055, 7150, 7212, 7649, 7757, 7784, 7928, 7996, 8046, 8126, 8128, 8591, 8991, 9067, 9320, 9429 (Regeling betreffende de aspirant-officieren), 9431, 9517, 9719 (formatie), 9852, 9986, 10088, 10224, 10415 (verstrekking van kleding enz.), 10956 (wijziging regeling aspirant-officieren), 10984, 11164 (wijziging regeling aspirant-officieren). Ook Ind. Stb. 1921 no. 44 bevat een wijziging van het hier bedoelde reglement.

Bij Gouv. besluit van 9 April 1926 no. 24 (Jav. courant no. 29) werd bij wijze van tijdelijken maatregel de europ. kapitein-leider bij het legioen vervangen door een majoor-leider.

Onderstaand, aan de koloniale verslagen ontleend staat een overzicht van de formatie en de sterkte van het legioen in de laatste jaren.

Jaren	Formatie		Sterkte	
	Offic.	Mind.	Offic.	Mind.
ult. 1916	23	701	20	706
„ 1917	23	911	18	910
„ 1918	23	925	18	925
„ 1919	23	925	18	925
„ 1920	24	1354	24	1354
„ 1921	62	3646	26	1074
„ 1922	59	3646	37	1313
„ 1923	32	924	32	928
„ 1924	32	925	32	928
„ 1925	32	924	a)	a)
„ 1926	32	924	32	924

a) niet vermeld in het koloniaal verslag 1926

119³⁰ **HYDROGRAPHIE** (Aanvulling van Dl. II blz. 125/127). In het tijdvak April 1924 t/m Maart 1929 kwam de opneming van den O. I. Archipel zoover gereed, dat nog slechts te behandelen overbleven de Anambas eilanden, Z. kust Java van Hoek Genteng tot Gradjagan baai, een groot deel van de Sangir- en Talaud- en van de Kei-

eilanden, de Bandagroep, de Schouten eilanden, de N. kust van N. Guinea beOosten de Wakde eilanden (139° 0' O.L.) en de Z. kust beOosten Etnabaai.

Van de vier opnemingsvaartuigen werd in het jaar 1926 één schip bestemd voor revisiewerk, waarin begrepen het onderzoeken van in den loop der jaren gevonden ondiepten enz.; de voornaamste partieele revisieopnemingen, waaraan (bijv. op de dokkingsreizen) ook door de andere opnemingsvaartuigen werd deelgenomen, waren die van: gedeelte Oostkust Sumatra beNoorden en nabij Belawan, waarwater bij Roepat en Brouwerstraat, mondingen van de Panei, de Soengei Koelae en de Rokan-rivier, Amphitritebaai, reede Cheribon, Oostervaarwater van Soerabaja, vier baaien van Zuidkust Java beOosten Tjilatjap, waarwaters van Boenjoe, gedeelte van Noordkust Tomini-bocht, Togean-eilanden, Balikpapanbaai, reede Manado en baai van Gorontalo. Een tweede schip wordt in 1929/1930 gedurende ± 18 maanden aan de hydrographie onttrokken ten behoeve van de oceanografische expeditie-Willebrord Snellius.

Diepzeeloodingen met echolood door onderzeebooten werden in het tijdvak 1926—1928 verricht in de Bandazee, Flores zee, beZuiden Lombok en Java (tot Christmaseiland) en beWesteren Straat Soenda. (*Literatuur*: No. 17 der Verhandelingen v/h Koninklijk Magn. en Met. Observ. te Batavia).

Met Marinevliegtuigen werd gezocht naar riffen, waarvan de ligging of het bestaan twijfelachtig was, gerapporteerd bij Noordkust Poeloe Bras, beNoorden Pekalongan (ss. Begum) en beZuiden Baweane (ss. Leeds).

Ten einde, zoodra zich daartoe de gelegenheid zal voordoen, te kunnen overgaan tot een afdoend onderzoek naar onbekend gebleven ondiepten op de voornaamste scheepvaartrouten, werd in het jaar 1927 de toepassing van Dregmethoden, zooals er o.a. in Amerika en Europa in gebruik zijn en in sommige gevallen ook in Ned.-Ind. werden toegepast (klein gedeelte van Straat Laoet 1918 en van reede Soerabaja 1919), in studie genomen.

De omzetting van de op de zee kaarten in vademmen aangegeven diepten, in diepten uitgedrukt in meters, ter hand genomen door het Hydrographisch Bureau te 's Gravenhage, in aansluiting aan de op de Int. Hydrographische Conferentie te Londen in 1919 genomen resolutie en het door het Int. Hydrographisch Bureau te Monaco ingenomen standpunt, was ult. Maart 1929 reeds op een groot aantal verkrijgbaar gestelde zee kaarten van den Archipel uitgevoerd.

De astronomische lengte van Batavia (tijdklep) werd in 1924 herberekend doof den Directeur van het Kon. Magnetisch en Meteorologisch Observatorium aldaar, Dr. J. Boerema, waartoe gebruik gemaakt werd van het draadloos wetenschappelijk tijdsein van Bordeaux en de lengte bevonden werd te zijn 7 u. 7 m. 13 s., 853 of 106° 48' 27", 79 Oost van Greenwich, gelijk bij Ind. Stb. 1924 No. 528 is vastgesteld (dus 9", 26 minder dan de in 1896 officieel aangenomen lengte en zeer nabij de eerste bepaling van Oudemans in 1882), zie Verhandeling No. 12 van het K. M. M. Obs. te Batavia.

Literatuur: „Hydrographic Review" Vol. I No. 1 Mrt. 1923 en Vol. III No. 1 Nov. 1925 van

hot Int. Hydr. Bur. te Monaco; Report of the proceedings of the second int. hydr. conference Oct.-Nov. 1926 van id.; „Construction and operation of the wiredrag” door J. H. Hawley 1919; „Summary of data on uniformity in Buoyage and Buoy Lighting” door het Int. Hydr. Bur. te Monaco, Aug. (No. 6) en Oct. (No. 6A) 1925.

KUSTVERLICHTING (Aanvulling van Dl. V blz. 243 of suppl. afl. 10 blz. 300). De installatie te Soerabaja voor het vervaardigen van Blaugas in de oliegasfabriek kwam in het jaar 1926 in bedrijf; de productie hield sedert gelijken tred met de uitbreiding van het aantal blaugaslichten.

In het tijdvak April 1925—Maart 1929 werden de kustlichten uitgebreid met lichten te of op Poeloë Pandjang (vaarwater naar Semarang) Paseroean, Panaroekan, Pengambengan (Straat Bâli), Lembongan (Straat Lombok), Parigi (Tominocht) en Tjarita (W. Java N. kust), voorts de lichtbakens met installaties te Tj. Pasir (Str. Bali) Besitang (Aroeabaai), Tj. Beraoe (Koeteirivier), Benkoelen, Tj. Djene (golf van Boni), Pemalang (vaarw. naar Semarang), Petagen (Str. Alas), Tj. Lero (vaarw. naar Paré Paré), Mela-loengoen (vaarw. naar Beraoe), P. Roesa (W. kust Atjeh), Schildpaddenbaai (vaarw. naar Tjilatjap), Tegalklip, Kleine Kapoeasgeul (2 geleide lichten), Bakal Tocabank (vaarw. naar Belawan), Queen Olga-rif (Soerabaja) en Lobam Ketjil (Str. Riouw). Ook het aantal kleine lichtjes met eenvoudige, meest roode petroleumlichten werd geleidelijk uitgebreid. Twee kustlichten (Pagoerawan en Padang rivier) werden wegens plaatselijk verminderde scheepvaart en vier lichtbakens (Maria Reigersbergen en Zandbuis banken bij de Paternosterilanden, Boelolio en Boellogot nabij N. kust Celebes), reeds eerder om bezuinigingsredenen in verband met de afgelegen ligging gebluscht, werden afgetuigd. Er werd voortgegaan met de versterking en verbetering van daarvoor in aanmerking komende lichten door wijziging van de lichtbron van open petroleumlicht in acetyleen-, pharolinegloeielicht of electrisch licht, of van acetyleenlicht in pharoline- of blaugasgloeielicht; dit laatste vooral op de afgelegen lichtbakens, terwijl bovendien in het jaar 1927 een aanvang werd gemaakt met het daarop aanbrengen van gastanks inplaats van stalen flesschen onder hoogen druk, waardoor de druk van het blaugas wordt teruggebracht tot minder dan 10 atmosferen en de kans op lekkage vermindert. Alle drijvende lichten met open vetgasvlam werden versterkt en verbeterd door wijziging in vetgasgloeielicht (gereed in 1926) en tevens ter besparing van het gasverbruik het karakter gewijzigd door de periode te veranderen. Door het invoeren van gasschakelklokken, welke het licht van een onbewaakt baken of van een lichtboei bij dag automatisch dooven en slechts een aanstookvlam laten branden, werd van verscheidene daartoe in aanmerking gebrachte lichten het gasverbruik verminderd.

Waar electriciteit werd toegepast, geschiedde dit door aansluiting aan het plaatselijk lichtnet en werden veelal bijzondere door de Philipsfabriek te Eindhoven in samenwerking met de Nederlandsche Kustverlichting ontworpen en vervaardigde kustlicht-gloeilampen aangewend.

Op ult. Maart 1929 waren in Ned.-Indië aanwezig 161 kustlichten (2 electrisch, 4 pharoline,

6 petroleum gloeilicht, 105 acetyleen en 34 petroleum), 81 lichtbakens (3 electrisch, 43 blaugasgloeielicht, 6 vetgasgloeielicht, 26 acetyleen en 3 met open gasvlam), 88 drijvende lichten (waarvan 85 vetgasgloeielicht, 2 blaugasgloeielicht, 1 acetyleen), 29 lantaarnboeien (petroleum) en 175 kleine, meest petroleumlichten (14 electrisch). Het personeel van de kustlichten, reserve inbegrepen, bestond uit 46 hoofdlichtwachters, 242 lichtwachters en 88 koelies.

Door het Internationaal Hydrographisch Bureau te Monaco werd, in aansluiting aan eene resolutie van de Int. Hydrographische Conferentie te Londen (1919), studie gemaakt van de verschillende systemen van „Buoyage and Buoy lighting”, om te geraken tot een uniform systeem, bruikbaar voor alle landen, terwijl ook verschillende rapporten over de zichtbaarheid van kustlichten door het bureau werden uitgegeven; een „Technical subcommittee for Buoyage and Lighting of Coasts”, voortgekomen uit de Subcommissie voor Havens en Maritieme Navigatie van het Raadgevend en Technisch Volkenbondscomitê voor Verkeer en Doorvoer, bewoog zich op het zelfde gebied, o.m. op in het jaar 1924 te Parijs gehouden vergaderingen, en kwam tot samenwerking met het Bureau te Monaco.

Literatuur: „Het Indischo boek der Zee”, „Hydrographic Review” Vol I No. 1, Maart 1923 en Vol III No. 1, Nov. 1925, van het B. I. M. te Monaco; „Rapport sur les observations de visibilité des phares” Aug. 1925 van id.; „Report of the proceedings of the second int. hydr. conference” Oct.-Nov. 1926 van id.; „Rapport sur les observations de Visibilité des Phares” Maart 1924, Aug. 1925 van id.

LOODSWEZEN (Aanvulling van Dl. V blz. 261 of suppl. afl. 10 blz. 301). Het „Algemeen loodsreglement” (Ind. Stb. 1914 no. 222) en de bijbehorende plaatselijke „Reglementen voor den loodsdienst” werden herzien en, te zamen gevoegd, op 1 Juli 1927 vervangen door de „Loodsdienstordonnantie” met de desbetreffende uitvoeringsvoorschriften in het „Loodsdienstbesluit” en bijlage (Ind. Stb. 1927 nos. 62 en 63); tevens werd daarbij eenvoudigheid gebracht in de loodssenen en in de daarop te geven contrasenen (B. a. Z. 1927 no. 20).

Aangezien de voorraad oude vaartuigen, geschikt om als loodsstationsschip dienst te doen, uitgeput raakte, moest in het jaar 1928 ter vervanging van oud materieel overgegaan worden tot nieuwbouw en werd daartoe een speciaal voor stationsschip ontworpen vaartuig op stapel gezet.

In hetzelfde jaar werd, om tegemoet te komen aan de stijgende eischen van het verkeer, bij den loodsdienst voor het Westervaarwater van Soerabaja, overgegaan tot het in gebruiknemen van een motorsloop in stede van een roeisloop voor het afgeven en afhalen van loodsen aan en van de passeerende schepen. Het aantal uitliggende loodsstationsschepen bedroeg op ultimo Maart 1929 acht.

In het tijdvak 1925 t/m Maart 1929 moest door de toeneming van het verkeer het aantal loodsen geleidelijk uitgebreid worden; voor het jaar 1928 bedroeg de toegestane formatie 45 loodsen 1e kl. en 33 loodsen 2e kl., terwijl een Gouvernements loodsdienst gevestigd was in 12

plaatsen, t.w. te Tandjoengpriok, Soerabaja, Tjilatjap, Emmahaven, Pangkalanbrandan (Aroeabaai), Belawan, Samboc, Palembang, Balikpapan, Samarinda, Tarakan en Makassar.

De totale opbrengst aan loodsgelden, welke gelden te zamen met het bakengeld (zie aldaar) een deel van de kosten van de haven- en loodsdiensden, bebakening, kustverlichting en hydrographie goed maken, bedroeg in 1928 rond f 2.800.000 (tegen die van het bakengeld f 3.004.000).

MARECHAUSSEE. In verband met de opheffing van de functie van plaatselijk commandant te Koetaradja bij Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47 (Ind. Stb. no. 756) werd bij hetzelfde Kon. besluit als korpscommandant van het korps marechaussee, uitsluitend belast met het militair beheer, aangewezen de commandant van een der garnizoensbataljons van Atjeh en Onderhoorigheden (vergelijk blz. 675, rechterkolom, van Deel II).

De formatie en indeeling van het korps (5 divisien à 12 brigades) onderging geen verandering tot 1925, in welk jaar bij K. B. van 11 Mei 1925 no. 45 (Ind. Stb. no. 277) de formatie definitief werd ingekrompen met 7 brigades, die door het opheffen van enkele overbodig geworden posten, gemist konden worden. Met deze 7 brigades werd echter de formatie van het korps bij Gouv. besluit van 21 Maart 1926 no. 19, bij wijze van tijdelijken maatregel, wederom uitgebreid in verband met de toen gebleken meerdere behoefte aan troepen voor de actie in het Z.W. deel van het gewest Atjeh en Onderhoorigheden; zij werden gelegerd in het met het oog op die actie nieuw opgerichte garnizoen Bakoengan.

In 1920 was reeds uit bezuinigingsoverwegingen in beginsel besloten tot opheffing van de beide in 1916 bij wijze van tijdelijken maatregel opgerichte divisien marechaussee op Java — zie **MARECHAUSSEE**, Deel II, blz. 675, laatste lid —, zelfs was met die opheffing reeds een begin gemaakt, toen, op dringende betoogen van de zijde van het binnenlandsch bestuur, besloten werd ze voorloopig nog te behouden, in verband waarmede de kosten, verbonden aan hunne instandhouding, ook ten laste van de begrooting van het binnenlandsch bestuur werden gebracht. Aanvankelijk gelegerd één divisie in West- en de andere in Oost-Java, werden zij in 1921 beide gebezigt in de residentie Batavia om, ter beschikking van den resident van dat gewest, in de afdeling Meester Cornelis een einde te maken aan de daar veelvuldig voorkomende moord- en roofpartijen. Toen deze actie tot het gewenschte resultaat had geleid, werden de beide divisien in de afdeling Meester Cornelis vervangen door veldpolitie, in 1923 tewerkgesteld voor het verrichten van politiediensten in de buitenwijken van Batavia en Meester Cornelis. Bij het inwerkingtreden van de in 1922 vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 3 October 1922 no. 47, Ind. Stb. no. 756) waren intusschen de beide divisien marechaussee, die nooit definitief in de formatie waren opgenomen, als gewone compagnieën, echter met marechausseebepanning (karabijn en klewang) ingedeeld onderscheidenlijk bij het 11e en 12e bataljon infanterie te Meester Cornelis, van elk welker korpsen een andere compagnie kwam te vervallen. Bedoelde compagnieën bleven politiediensten in de buitenwijken van Batavia en

Meester Cornelis verrichten tot 1 Januari 1925, toen zij daartoe vervangen werden door de algemeene politie.

Bij de in 1925 vastgestelde legerformatie (Kon. besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) werd — zie **LEGER**, *Veldinfanterie* — één der 9 compagnieën van elk regiment infanterie uitgerust als marechaussee-compagnie; één der beide hiervoren bedoelde vroegere marechaussee-compagnieën bleef toen als zoodanig bij het 1e regiment te Meester Cornelis, terwijl de andere overging naar het 2e (later 3e) regiment te Weltevreden, van het welk een gewone inl. compagnie werd ingedeeld bij het 1e regiment te Meester Cornelis. Op de begrooting van 1928 zijn gelden aangevraagd o. m. voor uitbreiding van de veldinfanterie met 6 compagnieën, welke bij de 6 regimenten infanterie de marechaussee-compagnieën zullen vervangen; deze laatste zullen dan drie aan drie tot bataljons worden vereenigd en bij elk der beide divisien van het veldleger zal een marechaussee-bataljon worden ingedeeld; het ligt in de bedoeling de nieuwe marechaussee-afdeelingen verspreid over Java te legeren.

VULKANEN (vervolg van DL IV, blz. 641). Op oudere zeekaarten zijn ten noorden van de Alor-eilanden een drietal riffen aangeduid; n.l. het Nieuwerkerk, het Emperor of China rif en het Yessy rif. Op de nieuwe zeekaarten zijn deze riffen niet meer geteekend.

De aandacht werd opnieuw op deze riffen gevestigd door het bericht van een stoomer, dat ter plaatse van het Nieuwerkerk op 24 September 1925 branding werd waargenomen. Echter werd bij de talrijke loodingen, die door het Departement der Marine werden verricht, als kleinste diepte 2250 m. gevonden. Van branding op een koraalrif kan daarom geen sprake zijn, het profiel van den zeebodem toonde het bestaan aan van een bergtop van 2000 m. hoogte bij een zeebodem van ongeveer 4200 m. diepte. De conclusie ligt voor de hand, dat deze berg een onderzeesche vulkaan is, die gedurende tijden van verhoogde werking het zeeoppervlak ter plaatse in beroering brengt, wat door voorbijvarende schepen voor branding of een rif is aangezien.

De onderstelling van vulkanische werking wordt nog bevestigd door het feit, dat op Alor en Lomblèn, in Maart 1927, duizenden doode vischen en schildpadden zijn aangespoeld.

Ook op de plaats van het Emperor of China rif bevindt zich een onderzeesche bergtop van 1800 m. hoogte, zoodat het vermoeden rijst, dat ook daar zich een onderzeesche vulkaan bevindt.

Literatuur: Proceedings of the Fourth Pacific Science Congress Java, 1929: „A new undersea Volcano”.

BERG (MR. LODEWIJK WILLEM CHRISTIAAN VAN DEN). Geboren te Haarlem 19 October 1845. Hij ontving zijne opleiding aan het Gymnasium te 's-Gravenhage, de Universiteit te Leiden en de Rijksinstelling tot opleiding van O. T. Ambtenaren aldaar. Leerling van Goudsmit, Veth, Cobet, Roorda, promoveerde hij — *summa cum laude* — in 1868 op het proefschrift: „De contractu do ut des” enz., welk proefschrift zoodanig de aandacht trok van de buitenlandsche wetenschappelijke wereld, dat het in verschillende vreemde talen vertaald is geworden. Het jaar daarop, na aflegging van het Groot-Ambtenaarsexamen, werd hij ter beschik-

king gesteld van den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië en vertrok eind September 1869 derwaarts. Van 1870 tot 1877 bekleedde hij verschillende rechterlijke en administratieve betrekkingen in Indië en werd in 1878 benoemd in de nieuw gecreëerde betrekking van ambtenaar voor de beoefening van Indische talen, tevens adviseur voor Oostersche talen en Mohammedaansch recht; hij kreeg daardoor meer gelegenheid voor zijn lievelingsstudie, de kennis der Arabieren en de zeer ingewikkelde Indische Mohammedaansche rechtstoestanden, maakte vele studiereizen en had een drukken persoonlijk omgang met verschillende Arabieren. In 1880 als secretaris toegevoegd aan het toenmalige Lid van den Raad van Ned.-Indië, Mr. T. H. Der Kinderen, maakte hij diens ambtelijken tocht naar Atjeh mede, met al de belangrijke ondervindingen, doch ook de gevaren en vermoeienissen, daaraan verbonden.

In 1887 werd hij zeer onverwachts benoemd tot professor in de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken van Ned.-Indië aan de Indische Instelling te Delft, in de plaats van den overleden Dr. A. W. T. Juyñboll; in Aug. 1887 arriveerde hij in Holland. Zijne colleges werden zeer gewaardeerd, ook door de officieren, leerlingen der Hoogere Krijgsschool, hetgeen tengevolge had, dat hij als burgerleeraar in het Mohammedaansch Recht aan genoemde instelling werd verbonden.

Evenwel, het professoraat nam hem niet genoeg in beslag, evenmin als de werkzaamheden aan het Departement van Koloniën, waaraan hij sinds 1887 werd verbonden. Ook nadat hij in 1892 benoemd werd tot lid en secretaris der Staatscommissie belast met het doen van voorstellen met betrekking tot de wetgeving van Ned.-Indië op privaatrechtelijk gebied, welke functie hij tot 1910 bekleedde, zocht zijn werkzame geest een uitgebreider arbeidsveld. Hij vond dat in de politiek, waarbij hij zich met beslistheid schaarde aan de zijde van de confessioneele rechterzijde. Hij was een ijverig partijman en wijdde zijn meeste aandacht aan de Indische zaken, waarover hij zijne meening in vele geschriften en referaten uiteen heeft gezet. Bij dit alles vergat hij „zijne Arabieren” niet en gaf hij zijn tijd voor verschillende tijdschriftartikelen over het Mohammedanisme, zijn werk aan den Code pénal, zijn advies aan den Cours d'appel mixte de Caïro, enz.

Zijn hoögleeraarsfunctie eindigde in 1901 met de opheffing van de Indische Instelling. In Juli 1901 werd hij gekozen tot lid van den Gemeenteraad en het jaar daarop tot lid van de Provinciale Staten van Zuid-Holland. Tevens vinden wij hem 1902—1908 als adviseur belast met werkzaamheden van wetgevend aard verbonden aan het Departement van Koloniën, waarna hij in 1908 benoemd werd tot lid en secretaris der bijzondere commissie uit de Staatscommissie voor de herziening van het Indische privaatrecht en strafrecht.

Daarop volgde in 1910 zijne benoeming tot burgemeester van Delft, welk veeleischend en vooral in de daarop volgende oorlogsjaren zeer inspannend ambt hij tot 1920 steeds met groote toewijding heeft vervuld. Daarbij kwam in 1911 nog zijne verkiezing tot lid van de Eerste Kamer der Staten Generaal, waar hij zich niet onbetuigd liet bij de te verhandelen zaken, zoodat hij

ook daar weer in verschillende commissies werd benoemd.

In 1920 vroeg hij wegens hoogen leeftijd ontslag als burgemeester, in 1923 ook als lid van de Eerste Kamer, in 1924 als Curator der Techn. Hoogeschool en trok hij zich geheel terug uit het openbare leven. Hij overleed den 3en Maart 1927.

Geschriften. Onderscheidene opstellen, veelal betrekking hebbende op den Islam, het in Ned.-Indië voor Europeanen en Inlanders vigeerende recht of daarmede verband houdende politieke quaesties, voorts artikelen over aldaar bestaande volksgebruiken, toestanden en bestuursaanleggen, in het Tijdschrift en de Notulen van het Bat. Genootschap v. K. en W., de Bijdragen tot de T., L. en Volkenkunde van Ned.-Indië, het Tijdschrift voor Ned.-Indië, het tijdschrift „Het Recht in Ned.-Indië”, Handelingen van de Ned.-Ind. Juristenvereniging, de Gids, de Indische Gids, het Ind. Weekblad van het Recht, de Nieuwe Rotterdamse Courant, de Encyclopaedie van Ned.-Indië, het Orgaan der Nederl. Zendingvereniging, terwijl in de Gemeentestem, het Weekblad van het Recht, het Orgaan van den Bond „Vrede door Recht” en in de Rotterdammer artikelen voorkomen van meer algemeen aard.

Afzonderlijk verschenen van zijne hand naar tijdsorde:

1868: De Contractu, „do ut des” jure Mohammedano, specimen juridicum inaugurale, in 1869 vertaald in het Hollandsch door den schrijver; in 1877 in het Italiaansch door A. D. Gatteschi; in 1912 in het Russisch door W. Gyrgas. 1873: Catalogus Codicum Arabicorum in Bibliotheca Societatis Artium et Scientiarum quae Batavae floret asservatorum, voortzetting van den door R. Friederich begonnen arbeid. 1874: De Beginselen van het Mohammedaansch Recht volgens de Imâms Abu Hanîfat en Sjäfi'i, 2e druk 1878, 3e druk 1884, in het Russisch vertaald door W. Gyrgas, St. Petersburg 1882, in 1896 vertaald in het Fransch door R. de France de Tersan, verrijkt met door den schrijver aangegeven verbeteringen. 1877: Verslag van een verzameling Maleische, Arabische, Javaansche en andere handschriften. 1882-1884: Minhâdj at-talibin, le guide des zélés croyants, manuel de jurisprudence musulmane selon le rite de Châfi'i. 1886: Le Hadramout et les colonies arabes dans l'archipel indien; in het Engelsch vertaald door C. W. H. Sealy, Bombay 1887. 1887: De Inlandsche Rang en Titels op Java en Madoera. 1891: Rechter of Linkerzijde (oorspronkelijk bedoeld als Gids-artikel). 1892: De Afwijkingen van het Mohammedaansche familie- en erfrecht op Java en Madoera. 1894: Rechtsbronnen van Zuid-Sumatra en Le droit pénal de la Turquie, opgenomen in La législation pénale comparée van F. v. Liszt. 1895: Fath al-Qarib, la révélation de l'Omni-présent. 1913: Afzonderlijk advies naar aanleiding van het ontwerp van een nieuw Burgerlijk Wetboek voor Ned.-Indië.

REMONTE. Het contract tusschen het Gouvernement en de N.V. Veeteelt-onderneming „Djampit” tot het fokken aldaar van legerpaarden van het Australische ras — zie blz. 595, rechter kolom, van Deel III — kwam einde 1918 tot stand; op het nakomen der verplichtingen werd toezicht gehouden door eene „commissie van raad”, bestaande uit het hoofd der VIIIe afd.

ling van het Departement van Oorlog, den inspecteur-paardenarts, den directeur van stoeterij en remontedepot en een bestuursambtenaar, aan te wijzen door den resident van Besoeki. Reeds bij Gouv. besluit van 5 October 1920 no. 29 werd de gesloten overeenkomst door de Regeering opgezegd, aangezien zij op grond van de toen verkregen uitkomsten tot de overtuiging was gekomen, dat de fokkerij van voor het leger geschikte paarden door hooger genoemde vennootschap niet aan de gestelde verwachtingen zou beantwoorden.

Toen in 1917 de uitvoer van paarden uit Australië verboden werd, zie blz. 595, links onder en rechts boven, van Deel III, werd wederom een commissie van officieren naar China gezonden, welke met diverse moeilijkheden te kampen had en dientengevolge slechts 20 muil dieren en 67 Mongoolsche ponies kon aankopen; tevens werd een permanente commissie tot aankoop van legerpaarden op Java ingesteld, welke in 1916 17 in 1917 66 en in 1918 7 paarden aankocht; deze commissie werd met ingang van 1 Januari 1919 ontbonden. Sedert 1918 werden wederom door een uit Indië gezonden commissie geregeld paarden in Australië aangekocht, waarvoor in 1919 een contract voor één jaar werd aangegaan met den heer G. G. Kiss te Sydney; dit contract werd bij Gouv. besluit van 27 September 1919 no. 37 vervangen door een nieuwe overeenkomst van 4 jaren, waarin o.a. lagere prijzen werden bedongen; in 1923 werd met genoemden heer een nieuw contract voor drie jaren voor de levering van legerpaarden afgesloten, waarin enkele gunstiger bepalingen voorkwamen. Door de achtereenvolgende commissiën werden in Australië aangekocht in 1918 550 paarden, in 1919 430 paarden, in 1921 400 paarden, in 1923 350 paarden, in 1924 344 paarden, in 1925 223 paarden, in 1926 335 paarden.

De voor den trein, de mitrailleurcompagnieën en de geweer-mitrailleur-afdeelingen benooidde paarden worden naar behoefte op Java aangekocht.

De tamme stoeterij — zie blz. 594, rechter kolom, van Deel III — die, ressorteerende onder het Departement van Landbouw, aan het remontedepot was verbonden, werd einde 1921 opgeheven (Gouv. besluit van 28 Juli 1921 no. 49, Jav. courant no. 52), waarop onderhandelingen begonnen betreffende de overname van de daardoor vrijkomende terreinen door het Departement van Oorlog ten behoeve van het remontedepot. Die onderhandelingen leidden eerst in het begin van 1924 tot het gewenschte resultaat, waardoor het remontedepot o.m. de beschikking kreeg over de terreinen van de voormalige stoeterij te Tjisaroea op een hoogte van \pm 1300 M. boven zee, op 6 paal benoorden Tjimahi, waar goede weiden zijn en het klimaat uitmuntend is voor paarden, die pas in de tropen zijn. Sedert 1920 deden zich onder de jonge remontepaarden te Padalarang vele gevallen van maanblindheid voor (in 1920 46 gevallen), waarvoor men aanvankelijk geen verklaring kon vinden, doch al spoedig werd vrij algemeen aangenomen, dat die ziekte een gevolg was van den moerassigen toestand van den bodem aldaar. De hierop gevolgde drainage van de weiden had aanvankelijk het succes, dat in 1922 de maanblindheid zoo goed als geweken was om daarna echter weder den kop op te steken. Men kreeg toen de overtuiging, dat inderdaad de bo-

demgesteldheid te Padalarang de oorzaak der ziekte was, voornamelijk ook omdat de paarden, die, in afwachting van de onderhandelingen over de overname van de terreinen van de voormalige stoeterij, geleidelijk naar Tjisaroea werden overgebracht, vrij bleven van maanblindheid. In verband hiermede werd in 1923 in beginsel besloten tot geleidelijke overbrenging van het remontedepot van Padalarang naar Tjisaroea, doch een definitieve beslissing terzake is thans (1927) nog niet genomen; nog steeds worden proeven genomen, plannen beraamd en voorstellen gedaan. In het belang van die proeven werden in 1925 te Tjisaroea nieuwe koelwoningen gebouwd en werd een 5-tal stallen van Padalarang derwaarts overgebracht, zoodat sedert 1926 een 200-tal remontepaarden te Tjisaroea kan verblijven. Mocht het komen tot een algeheele overgang van het remontedepot van Padalarang naar Tjisaroea, dan zullen de terreinen op eerstgenoemde plaats door de intendance als gras- en hooiland worden geëxploiteerd.

Ter aanmoediging van de rensport en ter bevordering van een goede officierspaardenremonteering werd in 1925 besloten telken jare een 12-tal z.g. griffins aan te koopen, d. z. door bemiddeling van de Javasche ren- en harddraverij vereeniging ingevoerde renpaarden.

In de algemeene order voor het leger 1909 no. 122 zijn samengevat: „Algemeene voorschriften „betreffende de aanschaffing, afkeuring, afmaking „enz. van tot het leger behoorende paarden”; „Inschrijving, afschrijving, afkeuring en weder- „inkoop van officiersdienstrijpaarden”; „Opgave „van de officieren, gerechtigd tot het houden van „dienstrijpaarden en van diegenen, die tot het „houden van een of twee zoodanige paarden ver- „plicht zijn”; „Regeling betreffende verstrekking „van rijkspaarden aan officieren”; „Regeling van „de keuring en registratie van paarden” (Ordonn. van 28 April 1916, Ind. Stb. no. 355, gewijzigd bij ordonn. van 3 September 1917, Ind. Stb. no. 541 en bij ordonn. van 20 Maart 1919, Ind. Stb. no. 154); „Regeling betreffende de paar- „denvordering” (Ordonn. van 26 April 1918, Ind. Stb. no. 194, gewijzigd bij ordonn. van 1 November 1918, Ind. Stb. no. 746 en bij ordonn. van 15 December 1920, Ind. Stb. no. 884); „Vaststel- „ling van den prijs voor rijkspaarden, welke aan „officieren tegen betaling worden afgestaan”; en „Regeling betreffende het berijden van troc- „penpaarden door officieren.”

TOEMBOEK. Een toemboek is het samenvallen van dezelfde dagen in de verschillende tijd- kringen, die de Javanen gebruiken voor hunne magische berekeningen, binnen het verband van de Mohammedaansch-Javanaasche tijdrekening. De toemboekcyclus wordt ook wel genoemd *gatoek*, dat evenals toemboek „op elkaar stooten”, „samentreffen”, „elkander ontmoeten” beteekent. De verschillende tijdkringen der Javanen hebben ten doel:

1e het bepalen der tijdstippen voor periodieke werkzaamheden (de landbouw b.v.), voor de godsdienselijke feestdagen en de jarentelling; 2e vastlegging van den tijd van historische gebeurtenissen; 3e het berekenen van goede en kwade dagen, het voorspellen van iemands levenslot, het invloed oefenen op iemands welzijn, door voor bepaalde handelingen de gunstige inwerking te verkrijgen,

die de transcendente beheerschers van de goede dagen of jaren uitoefenen.

Het onderwerp sub 1 is behandeld onder „TIJDREKENING” in Dl. V (Suppl. aflevering 3), dat sub 2, de chronologie in engeren zin, onder SENGKALA in Deel III.

De magische tijdrekening, alsmede de oorsprong der verschillende Javaansche cycli, is gedeeltelijk reeds behandeld onder TIJDREKENING. Hier volgt dus slechts eene aanvulling van dat artikel.

Voor de alledaagsche tijdsindeeling kent de Javaan kringen van 5 en 7 dagen en de combinaties van de dagen dezer kringen, 35 in getal.

Voor tijdwichelarij-doeleinden kent hij bovendien kringen van 3, 4, 6, 8 en 9 dagen. Bij de Tenggereezen en de Baliërs zijn deze cycli nog algemeen in gebruik, bij de Mohammedaansche Javanen worden de lotsbepalingen door deze tijdkringen voornamelijk door de aanzienlijken en de kenners der eigen Javaansche beschaving in acht genomen.

Men vindt nog genoemd kringen van één dag (= ékawāra), twee dagen (dwiwāra) en tien dagen (dasawāra), maar of deze een eigen leven hebben dan wel terwille van de symmetrie in de reeks zijn ingepast is ons onbekend.

De dagen der *triwāra* (= drie dagen) heeten: *dora* of *dwara* (op Bali ook *pasah*), *waja* of *wahja* (op Bali ook *beteng*) en *bjantara* (op Bali ook *kadjéng*). De namen beteekenen resp. ver; het uiterlijke; het inwendige. Van deze drie is de laatste ominous; men mag dan niets planten of in den grond steken, zooals b.v. het hout voor een pagar. Wie hiertegen zondigt, krijgt steken in de zij. De combinatie van *kadjeng* met *kliwon* (van de 5 daagsche week) is op Bali de dag, dat de beoefenaars der zwarte kunst begraven lijken stelen willen, om daarvan offers te maken voor Doerga. Daarom bewaakt men de graven op *kadjeng-kliwon*. Valt deze combinatie in de afnemende maanhelft (tusschen volle en nieuwe maan), dan moet de Baliër onder een cocos defaaceeren en zich reinigen met het schutblad van een vruchtros; bij verzuim daarvan zou hij puisten krijgen. Volgens sommigen is de eerste *triwāra Waja*.

De *tjatoerwāra* (4 dagen) zijn *Çri*, *Laba*, *Daja*, *Mandala*. De namen beteekenen resp. schoonheid, luister; voordeel, winst; kracht, macht, aanleg bezittend; omtrek, cirkel, wat iets omvat.

De *pantjawāra* (= 5 dagen) zijn de bekende pasardagen *Kliwon* (op Bali *Klion*), *Legi* (Bali *Manis*), *Paing*, *Pon*, *Wagé*. De begindag wordt verschillend opgegeven; bij de Javanen is deze *Paing*, *Kliwon*, of *Legi*; op Bali *Legi*. Voor de beteekenis der namen zie men TIJDREKENING, Dl. V blz. 405 of Suppl. Afl. 3 blz. 69.

De *sadwāra* (= 6 dagen) zijn *Toenglé*, *Arjang*, *Woeroekoeng*, *Paningron* of *Paniron*, *Oewas* of *Was* en *Mawoeloe*; daarvan is *Toenglé* ominous, *Oewas* vrij slecht, de overige goed. Volgens sommigen begint de *sadwāra* met *Arjang*.

In combinatie met een bepaalde woekoe (de 30 weken van 7 dagen, zie beneden) zijn de *sadwāra* alle sterk ominous. Zoo b.v. de *Toenglé* in de woekoe *Sinta*, de *Arjang* in de woekoe *Landep* enz. De *Toenglé-Sinta*, die op *Çoekra* (Vrijdag)-*Legi* valt, brengt vooral een aantal verbodsbepalingen met zich, welke 7 dagen duren, m.a.w. de *Toenglé* (van de zesdaagsche cyclus) in de week *Sinta* op den weekdag *Vrijdag*, als het

ook juist de dag *Legi* is, is bijzonder gevaarlijk.

Omdat elke dag van de *sadwāra* in een der 30 woekoes ominous (Jav. *ringkel* Bal. *ingkel*) is, noemt men de *sadwāra* op Java ook *Paringkelan*, op Bali *paingkelan*. Elk der gevaarlijke combinaties heeft een eigen naam.

De *saptawāra* (= 7 dagen) is Hindoesch, do woekoe der Javanen, de zevendaagsche week ook der Mohammedanen en Christenen, met de volgende namen:

Redité	— Ngahad	— Zondag
Soma	— Senèn	— Maandag
Anggara	— Slasa	— Dinsdag
Boeda	— Rebo	— Woensdag
Wrespati	— Kemis	— Donderdag
Çoekra	— Djoemoewah	— Vrijdag
Sanistjara	— Setoe	— Zaterdag.

De eerste kolom geeft de verbasterde Sanskritnamen, de tweede de verbasterde Arabische namen, zooals de Javanen die gebruiken.

Een serie van 30 dezer woekoes vormt de Javaansche *pawoekon*, die dus 210 dagen heeft. Een *pawoekon* heeft dus 42 pasarans en de combinatie van *pasaran-* en woekoedag (*lapan*) komt er 6 maal in voor. M.a.w. elke *pawoekon* begint op denzelfden woekoe-, *pasar-*, en *lapan*dag; en de opvolging van deze in de *pawoekon* is standvastig.

De *lapan* (selapan dina, 35 dagen) wordt vaak als termijn aangenomen voor periodieke vergaderingen, rentetermijnen en offers.

De *astawāra* (= 8 dagen) draagt de namen van de Hindoesche godheden der 8 hoofdhemelstreken (naar Javaansche opvatting): *Çri*, *Indra*, *Goeroe*, *Jama*, *Roedra*, *Brahma*, *Kdla* en *Oemá*. Volgens sommigen begint de *astawāra* met *Goeroe*; daarnaar heet deze cyclus bij de Tenggereezen *Pagoeron*. Op Bali spreekt men ook van de *Padéwan* (dewa-godheid).

De *sungawāra* (= 9 dagen) heet op Java en Bali naar den eersten dag *padangon*; de Jav. namen zijn: *Dangoe*, *Djagoer*, *Gigis*, *Kéranan*, *Nohan*, *Wogan*, *Toeloes*, *Woeroeng* en *Dadi*.

In enkele geschriften wordt eene eenigszins afwijkende volgorde gegeven; ook bestaan er eenige verschillen in de verklaring, waarom de dagen goed of slecht zijn. De meeste namen zijn doorzichtig; *dangoe* beteekent langdurig, *djagoer* beteekent sterk, *kéranan* beteekent tot schande gemaakt, *nohan* beteekent afgebroken, afgesloten, *wogan* beteekent bezwaarlijk, *toeloes* beteekent welig, *woeroeng* beteekent mislukken, *dadi* beteekent slagen.

Op Bali komt *Kéranan* na *Wogan* en *Toeloes* tusschen *Woeroengan* en *Dadi*.

Voor de Javanen kwam bij deze elementen de lunaire jaartelling van een Perzisch-Arabischen kalender, die de latere Soeltan Ageng van Mataram in 1625 A.D. in plants van de oude lunisolairo telling stelde, evenwel de oude Hindoesche *Çaka*-jaren (toen 1547 *Çaka*) gewoon doortellend.

Deze Javaansche jaren tellen 354 of 355 dagen, de oneven maanden hebben 30 dagen, de overige 29 dagen, behalve in een schrikkeljaar, wanneer de twaalfde maand ook 30 dagen heeft. Die jaren zijn samengevat in cycli van 8 jaren, waarvan drie schrikkeljaren zijn. Zulk een cyclus heet *windoe* (zie TIJDREKENING). Een *windoe* telt dus $5 \times 354 + 3 \times 355$ dagen = 2835 dagen. In dat getal zitten de factoren 3, 5, 7, en 9 benevens

de combinaties van deze. M. a. w. elke windoe begint met dezelfde dagen van triwara, pasarweek, woekoe en sangawara en de combinaties keeren in vaste orde terug.

De vierdaagsche cyclus, de tjatoer-wara, gaat op in de hoogere jarenheid, de *toemboek*, die 4 windoe's of 32 Javaansche jaren of 11340 dagen telt. De eerste toemboek in iemands leven, d.i. zijn 32ste verjaardag (Javaansche jaren) is dus voor den Javaan een zeer belangrijke dag. De tweede toemboek, d.i. het volbrengen van het 64ste levensjaar, is nog belangrijker, omdat daarbij ook de astawaradag (8 daagsche cyclus) zich bij de overige magische teekens voegt in regelmatig terugkeer en men dus verder van dag tot dag onder de hoede van dezelfde goden en krachten blijft staan als bij de geboorte. Deze tweede toemboek kan men slechts eenmaal beleven. De opeenvolgende windoe's van een toemboek of windoe-papat (d.i. 4 windoe's) heeten *Adi*, *Koentara*, *Sengara*, *Sandjaja*.

Zooals bekend is, viert de Javaan niet zijn verjaardagen in Europeeschen zin, maar wel de samenvalling van de combinaties der dagen zijner geboorte. Bij den kleinen man blijft die echter gewoonlijk beperkt tot enkele dezer, meestal tot de ontmoetingen van pasar- en woekoedag; deze viering wordt na den kinderlijken leeftijd nog dikwijls verwaarloosd.

Opgemerkt dient nog te worden, dat ook waarde wordt gehecht aan het al of niet heilvoorspellende van het gesternte, waaronder men wordt geboren, en aan het uur der geboorte binnen het etmaal. De handleidingen voor de verklaring der beteekenis voor de diverse dagen en tijdstippen loopen nog al uiteen en zijn uit den aard der zaak zeer speculatief en duister van mystiek. Bij de Javanen leest men deze zaken in hun „primbon's"; bij de Baliërs in hun „wariga's". Voor Europeanen is deze Javaansche mystieke wetenschap toegankelijk gemaakt door H. A. van Hien: „De Javaansche geestenwereld en de betrekking, die tusschen de geestelijke en de zinnelijke wereld bestaat, verduidelijkt door pétangan's of tellingen bij de Javanen in gebruik. I De primbon's. II De tengeran's. III De woekoe's. IV De ngélmoe's". 4 dln. Geill. Semarang 1896. Een nieuwe uitgave van dl. I verscheen in 1897 als „De pétangan's der Javanen I. De „primbon". Het geheele werk is herhaaldelijk bijgewerkt; de laatste druk is, naar wij meenen, de 5de, die in 1912-'13 te Bandoeng verscheen in 5 deelen. Men ziet hieruit welk een belangrijke plaats het magisch rekenen nog inneemt in het gedachtenleven op Java.

De toemboekviering is meer onder de aandacht gekomen op 3 Januari 1929, toen Z. H. de Soesoehoenan van Soerakarta op luisterrijke wijze zijn tweeden toemboek vierde. Deze vorst is geboren op den 21sten van de maand Redjeb van het Windoejaar Alif 1795, overeenstemmend met 29 November 1866 A.D. Op 3 Januari 1929 viel dus weer als bij zijne geboorte 21 Redjeb, Kemis, Legi, Mawoeloe, Indra, Wogan, de woekoe Woegoe, de windoe Sandjaja, in het Javaansche jaar Alif 1859.

L.

GATOEK. Zie TOEMBOEK.

VERSTERKINGEN. Het op blz. 565, rechterkolom, van Deel IV genoemde, bij Ind. Stb. 1905 no. 540 vastgestelde „Overzicht van de verdedigingswerken in Ned.-Indië, waarom verboden kringen zijn getrokken", werd gewijzigd bij or-

donn. van 1 Juli 1920 no. 7 (Ind. Stb. no. 497), waarbij de verboden kring, getrokken om het verdedigingswerk bezuiden Tandjoengpriok, vervallen werd verklaard (in verband met de uitbreiding van de havenwerken aldaar), welk werk in 1921 werd opgeheven; bij ordonn. van 8 September 1923 (Ind. Stb. no. 443) werden de verboden kringen om het buskruitmagazijn en laboratorium te Woltevreten en om het buskruitmagazijn in de kloof van de Telamaja nabij Banjoebiroe ingetrokken. In 1922 werden de verdedigingswerken te Sabang (Atjeh en Onderhoorigheden) opgeheven. Nadat bij ordonn. van 4 April 1925 (Ind. Stb. no. 147) was bepaald, dat de vaststelling, de wijziging in het beloop en de intrekking van verboden kringen om verdedigingswerken en militaire inrichtingen voortaan, in stede van bij ordonnantie, bij Gouv. besluit zouden worden geregeld, werd bij Gouv. besluit van denzelfden datum no. 32 (Ind. Stb. no. 148) vastgesteld een „Overzicht van de verdedigingswerken en militaire inrichtingen in Ned.-Indië, waarom z.g. „verboden kringen zijn getrokken"; dit overzicht geeft aan: drie batterijen en vijf verdedigingswerken nabij Batavia, de verdedigingswerken in de Preanger Regentschappen, één verdedigingswerk nabij Soerabaja en eenige magazijnen tot berging van springmiddelen en buskruit (o. m. 26 nabij Bodjongkoneng, Bandoeng). Ook te Tjilatjap bevindt zich nog een verdedigingswerk. Het eveneens aan het slot van het gelijknamige artikel op blz. 565 van Deel IV genoemde, bij Gouv. besluit in Ind. Stb. 1916 no. 427 vastgestelde en bij Gouv. besluit in Ind. Stb. 1917 no. 669 gewijzigde „Reglement op het verleen van toegang tot en „het bezichtigen van verdedigingswerken, artillerie-inrichtingen of artillerie-magazijnen onder „het beheer van het Departement van oorlog in Nederlandsch-Indië", werd nader gewijzigd bij Gouv. besluit van 29 Juli 1924, no. 26 (Ind. Stb. no. 345).

CONSTRUCTIEWINKEL (ARTILLERIE-). In 1920 werd te Bandoeng, nabij de kampong Kiaratjondong, begonnen met den bouw van fabrieksgebouwen en koeliekampongs voor de derwaarts van Soerabaja over te brengen Artillerie-Constructiewinkel; die overbrenging geschiedde geleidelijk in 1922 en 1923; een groot gedeelte van het inlandsche werkvolk verhuisde mede. De formatie van het personeel werd sedert 1917 herhaaldelijk gewijzigd, zoo o.m. bij Kon. besluit van 25 Augustus 1923 no. 55 (Ind. Stb. no. 534), in verband met de toen voorgenomen invoering van een commercieele boekhouding bij het bedrijf; die invoering had plaats op 1 Januari 1924, in verband waarmede bij Gouv. besluit van 3 Februari 1924 no. 6 (Ind. Stb. no. 41) het op blz. 524, rechterkolom, van Deel I genoemde Gouv. besluit van 20 Juli 1906 no. 31 (Ind. Stb. no. 338), voor de Artillerie-Constructiewinkel buiten werking werd gesteld en nieuwe bepalingen in het leven werden geroepen o. m. voor de artillerie-inrichtingen, „waarbij de administratie op commercieelen grondslag wordt gevoerd". Deze bepalingen werden nader gewijzigd bij Gouv. besluit van 31 Oct. 1924 no. 50 (Ind. Stb. no. 493), volgens hetwelk de artillerie-inrichtingen, waarbij de administratie op commercieelen grondslag wordt gevoerd — dus ook de Artillerie-Constructiewinkel — in de eerste plaats bestemd zijn tot het voortbrengen, wijzigen en herstellen van materieel — behalve

buskruit — voor het wapen der artillerie en verder van dat voor andere wapens en diensten; voorzoover dit in het belang van het bedrijf zal zijn, kunnen in die inrichtingen ook werkzaamheden voor andere departementen van algemeen bestuur, voor instellingen van liefdadigheid, voor militaire sociëteiten en andere instellingen tot nut van het leger en voor particuliere instellingen en personen worden verricht; deze zullen zich alsdan wat betreft de berekening van het kostende, het keuren, het tijdstip van aflevering, de aflevering der bestelde voorwerpen, de wijze van betaling, hebben te gedragen naar de daaromtrent geldende bepalingen in dit besluit en de voor die inrichtingen geldende reglementen; de normale werktijd bedraagt 48½ uur per week. Volgens de thans geldende legerformatie (Kon besluit van 11 Mei 1925 no. 45, Ind. Stb. no. 277) bestaat de Artillerie-Constructiewinkel uit de volgende werkplaatsen: de smederij, de houtwerkplaatsen, de instrumentmakerij, de gieterij, de zadelmakerij, de metaalwerkplaatsen, de werktuigkundige inrichting, de bank- en plaatwerkerij, de koper- en blikslagerij, de draaijerij en de geschutherstelplaats; zij staat onder een luitenant-kolonel, majoor of kapitein, hoofd van den Constructiewinkel, en telt voorts 4 officieren, 31 artillerie werklieden, 1 militair-schrijver, 27 burgerlijke ambtenaren en een aantal burger-klerken naar behoefte. Burgerlijke werklieden en koelies worden, binnen de grenzen der begrooting, door het hoofd der inrichting aangenomen en ontslagen; hunne loonen worden naar plaatselijk maatstaf geregeld (punt e. van de bepalingen in Ind. Stb. 1924 no. 493).

KAMPMENTEN (MILITAIRE). De op blz. 263 van Deel II vermelde onderscheiding van de militaire kampementen in officiers- en troepen-kampementen kan thans gevoegelijk worden uitgebreid met kampementen voor gehuwde europ. onderofficieren en kampementen voor gehuwde niet-europ. onderofficieren en gehuwde europ. korporaals en manschappen. Als gevolg van de maatregelen ter bestrijding van het concubinaat in het leger, de verhooging van het zodelijk peil van den europ. onderofficiersstand en de verbetering van de positie van dezen stand, nam het aantal gehuwde europ. onderofficieren geleidelijk dermate toe, dat — ook in verband met het gering aantal particuliere woningen dat in de meeste garnizoenen voor deze klasse van militairen beschikbaar was — het Gouvernement sedert 1900 verplicht was voor de huisvesting van de gezinnen der europ. onderofficieren afzonderlijke woningen te bouwen, aanvankelijk in de troepen-kampementen, later daarbuiten; wijl deze woningen gewoonlijk bijeen worden gebouwd, ontstonden, vooral in de grootere garnizoenen, complexen, die men als kampementen voor gehuwde europ. onderofficieren zou kunnen aanduiden. Ook voor het steeds toenemend aantal gehuwde europ. korporaals en manschappen was het gouvernement genoodzaakt afzonderlijke woningen te bouwen; aanvankelijk werden de gezinnen van deze militairen ondergebracht in afzonderlijke gedeelten van de bestaande troepen-kampementen, later (1908) in afzonderlijke woningen in de troepen-kampementen gebouwd, en daarna in dergelijke woningen buiten de troepen-kampementen. Bij rondschrijven van den Legercommandant van 30 October 1920, I V e afdeling, no. 5581/275 werden de gehuwde niet-europ. onderofficieren ter zake

van huisvesting op één lijn gesteld met de gehuwde europ. korporaals en manschappen, zoodat thans in de meeste, vooral grootere garnizoenen, kampementen voor gehuwde niet-europ. onderofficieren en gehuwde europ. korporaals en manschappen worden aangetroffen. Beide soorten van de hier bedoelde woningen, n.l. de woningen voor gehuwde europ. onderofficieren en die voor gehuwde niet-europ. onderofficieren en gehuwde europ. korporaals en manschappen werden in de „Regelen voor het beheer van militaire ge-„bouwen, enz.”, aanhangsel van het bij Gouv. besluit van 20 Februari 1923 no. 3 (Ind. Stb. no. 85) vastgestelde militaire tarief, no. 36, evenals de officierswoningen, geclassificeerd, zoodat zij thans bekend staan als gouvernementswoningen der 7e, resp. 8e klasse.

Voor wat betreft het logies van de gehuwde korporaals en manschappen van niet-europ. landaard en dat van de in concubinaat levende militairen van dien landaard in de troepen-kampementen kwam sedert 1915 gaandeweg verbetering, in diër voege dat zooveel mogelijk gestreefd werd naar afgescheiden legering der gezinnen; in nieuwe kampementen werden daartoe afzonderlijke vertrekken gebouwd, in oudere werden zooveel mogelijk door losse schotwerken de gezinnen van elkander gescheiden en, waar zulks niet mogelijk was, werd toch door losse schotten de afzonderlijke huisvesting van met en zonder vrouw levende mindere militairen bevorderd (1919).

Vermelding verdient nog dat in de latere jaren ook officierswoningen zijn gebouwd tusschen particuliere woningen in, dus buiten de z.g. officierskampementen (Weltevreden, Bandoeng).

VOLKSHUISVESTING (Zie ook PESTBE-22-9-1917-STRIJDING). De woningtoestanden van de bevolking in Indië zijn op het platte land wegens de daar gevolgde open bouwwijze in hygiënisch opzicht over het algemeen niet onbevredigend, zoodat de maatregelen tot verbetering van de volkshuisvesting zich kunnen beperken tot de bevolkingscentra, dat zijn de (stads)gemeenten. Evenmin als elders zijn in Nederlandsch-Indië de locale overheden financieel voldoende draagkrachtig om de verbetering van de volkshuisvesting geheel voor eigen rekening te nemen. Op grond van de overweging, dat een goed verzorgde volkshuisvesting in de steden, behalve een lokaal belang, ook een algemeen belang is, verleent de centrale overheid, i.c. het Gouvernement van Nederlandsch-Indië, steun tot verbetering van de volkshuisvesting. De centrale overheid treedt daartoe in tweërlei opzicht regelend op, n.l. ter verkrijging van bouwgronden en met betrekking tot het verlenen van financiëlen steun.

De regelingen, welke betrekking hebben op het verkrijgen van bouwgronden, omvatten in de eerste plaats de mogelijkheid tot onteigening ten behoeve van de volkshuisvesting, welke in de voor Indië geldende onteigeningsordonnantie is vastgelegd, waarbij tevens is ingevoerd het principe van voorloopige inbeslagname na deponeering van een waarborgsom. Daardoor kan over het gewenschte terrein beschikt worden vóór den afloop van de onteigeningsprocedure, waarmede in den regel veel tijd gemoeid is. Een andere maatregel, waarbij de volkshuisvesting, voor zoover betreft het grondvraagstuk, gebaat is, is het z.g.n. preferentierecht van gemeenten op gouvernementgronden. In Indië doet zich de omstandig-

heid voor, dat verhandeling van gronden van Inlanders aan niet-Inlanders het stadium passeeren moet, waarin de rechten van den Lande herleven, doordat die gronden na afkoop van de bezitsrechten weder vrij Staatsdomein worden. Van deze bijzondere constructie van het agrarisch recht maakt de Regeering gebruik om gronden, waarvan de bezitsrechten zijn afgekocht, te Harer beschikking te houden dan wel af te staan aan eene gemeente, waarbij degenen, die de bezitsrechten afkochten, schadeloos gesteld worden. De Regeering acht zich echter daartoe alleen gerechtigd, indien daarbij inderdaad algemeene belangen betrokken zijn en dus mag worden aangenomen, dat die belangen vroeger of later tóch ont-eigening noodig zouden maken.

Aan het bovenomschreven preferentierecht heeft de Regeering uitbreiding gegeven door zich bereid te verklaren aan gemeenten voorkeurrecht op grond te verleen en aan de hand van een ter goedkeuring aan de Regeering in te dienen en na verkregen goedkeuring openbaar te maken stadsplan, omvattende de verbetering en uitbreiding van de stad. Aanvragers van gronden, die rechten afkopen zonder zich aan het vastgestelde stadsplan te storen, komen niet voor schadeloosstelling in aanmerking en oefenen evenmin eenig recht op den grond uit. Een belangrijk voordeel van deze regeling is, dat daardoor geen omvangrijke sommen gelds vastgelegd behoeven te worden om grondspeculatie en toekomstige moeilijkheden bij de tenuitvoerlegging van het uitbreidingsplan te voorkomen.

In financieel opzicht verleent de Regeering steun tot verbetering van de volkshuisvesting door oprichting in samenwerking met de gemeenten van naamlooze vennootschappen voor dat doel. Deze vennootschappen hebben uitsluitend ten doel werkzaam te zijn in het belang der volkshuisvesting, voor zoover daarin door particulier initiatief niet of onvoldoende voorzien wordt. Overigens zijn in de statuten de handelingen om het gestelde doel te bereiken zoo ruim mogelijk aangenomen; zoo kunnen zij ook deelnemen in andere ondernemingen, waartoe o.a. gerekend kan worden het verleen van voorschotten aan bouwverenigingen. Ten einde tot uitdrukking te brengen, dat deze vennootschappen geen winstbejag beoogen, is in de statuten een maximum dividend van 6 % vastgesteld. De deelname in het maatschappelijk kapitaal der vennootschappen is voor het Land op drie vierde en voor de gemeente op een vierde gesteld. Van het maatschappelijk kapitaal wordt bij de oprichting 10 % gestort, terwijl verdere storting moet geschieden krachtens besluit der algemeene vergadering van aandeelhouders (Land en gemeente). Aandeelen mogen niet dan met wederzijdsche toestemming vervreemd worden, terwijl uitsluitend publiekrechtelijke lichamen houders van de aandeelen kunnen zijn. Voor particulieren heeft deelname trouwens geen aantrekkelijkheid in verband met het op 6 % gefixeerde maximum dividend.

In de toekomst kan het misschien wenschelijk blijken, dat het Gouvernement aandeelen overdraagt op de Provincie. De directie der onderhavige vennootschappen wordt gevoerd door de gemeente, ten einde zooveel mogelijk gelegenheid te geven tot ontplooiing van het gemeentelijk initiatief. Het toezicht op de handelingen der directie wordt uitgeoefend door een raad van com-

missarissen, bestaande uit zeven of negen leden, waarvan achtereenvolgens vier of vijf leden de aandeelen der Regeering vertegenwoordigen en drie of vier leden de aandeelen der gemeente. De raad van commissarissen kiest uit zijn midden een raad van toezicht, bestaande uit drie leden, waarvan minstens twee worden gekozen uit de commissarissen-vertegenwoordigers der Regeering. De Regeering zoowel als de gemeente wijzen elk één persoon aan, die in de algemeene vergadering van aandeelhouders de rechten uitoefent, verbonden aan het bezit van hunne aandeelen. De verdeling van de stemmen is zoodanig, dat aan het bezit der Regeeringsaandeelen het recht op de meeste stemmen verbonden is. Uit de geschetste constructie blijkt, dat de Regeering een overwegend invloed oefent op de handelingen der vennootschap, een logisch gevolg van de omstandigheid, dat Zij in financieel opzicht de grootste risico draagt. Aan de gemeente is echter een recht van veto toegekend voor handelingen, waarvan de financieele gevolgen een zeker bedrag te boven gaan, in welk verband in de statuten de bepaling is opgenomen, dat de toestemming voor dergelijke handelingen alleen geldig is, wanneer zij in de vergadering van aandeelhouders met algemeene stemmen is verleend. De Gouverneur-Generaal is bevoegd een Regeeringscommissaris aan te wijzen en te ontslaan. De Regeeringscommissaris wordt uitgenoodigd tot bijwoning van alle vergaderingen van den Raad van Commissarissen en van de algemeene vergadering van aandeelhouders. Hij heeft in die vergaderingen een adviseerende stem en overigens alle bevoegdheden, welke aan de commissarissen zijn toegekend, zooals inzage van stukken, toegang tot kantoren, werkplaatsen, magazijnen der vennootschap enz. Dezelfde persoon is Regeeringscommissaris bij alle vennootschappen, waardoor hij het daarheen kan leiden, dat ervaringen in eene plaats opgedaan, andere plaatsen ten goede komen. Hij houdt zich voortdurend op de hoogte van het verloop der verbetering van de volkshuisvesting en zorgt voor de voorbereiding van algemeene regelingen van aangelegenheden, welke blijkens de ervaring om eene regeling vragen. De Regeeringscommissaris bij de vennootschappen is de adviseur der Regeering op het gebied der volkshuisvesting en de daarvoor aangewozen persoon is het Hoofd der afdeling Gezondmakingswerken en Volkshuisvesting van den Dienst der Volksgezondheid.

De door de vennootschappen uit te voeren bouwplannen moeten op basis van rentabiliteit zijn ontworpen. Voor zooveel het gestorte eigen kapitaal voldoende is, worden de werken daaruit bekostigd; overigens wordt leeningsgeld gebezigd. Daar het Land en de gemeente bij de oprichting van eene vennootschap slechts 10 % van het maatschappelijk kapitaal storten en het niet in de bedoeling ligt om tot verdere stortingen over te gaan, ten einde de budgetten van Land en gemeente zoo min mogelijk te bezwaren, wordt in hoofdzaak met leeningsgeld gebouwd. De rentebetaling en aflossing van de door de vennootschappen voor de volkshuisvesting te sluiten leeningen worden door het Land gewaarborgd, waardoor deze leeningen op de particuliere geldmarkt voldoende in trek zijn. Behalve dezen middellijken steun verleent het Land aan de vennootschappen in financieel opzicht nog onmiddellijk

bijstand voor den bouw van woningen voor het nooddriftige deel der bevolking, wier behuizing vooral verbetering behoeft, en waarvoor niet rondabel kan worden gebouwd. De Regeering heeft in beginsel aanvaard voor dergelijke onrendabele objecten aan de vennootschappen eene subsidie toe te kennen tot drie vierde van het gekapitaliseerde exploitatietekort, onder voorwaarde, dat de gemeente de rest van het tekort voor hare rekening neemt. Ten slotte verleent de Regeering aan de vennootschappen subsidies ter tegemoetkoming in de kosten wegens het verzamelen van gegevens omtrent bestaande toestanden op woninggebied, ten einde een duidelijk inzicht te verkrijgen in den te lenigen nood.

BEBAKENING (Aanvulling van Dl. V blz. 54 of suppl. afl. 10 blz. 299). In het jaar 1927 werd aan het systeem der bebakening en betonning in den Archipel een vastere vorm gegeven (B. a. Z. No. 40) en daarbij de verscheidenheid der kentekenen zooveel mogelijk beperkt, waarbij, in aansluiting aan het internationaal streven, aan bakens en tonnen met gelijke bestemming ook gelijke kleur en vorm gegeven werd.

Het systeem van bebakening en betonning wordt vermeld in de „Algemeene aanwijzingen” voorkomende voorin de „Zeevangensgidsen voor den O. I. Archipel”; de vorenbedoelde herziening is verwerkt in den in 1928 gedeeltelijk verschenen nieuwen druk.

Daar waar door de hardheid van den bodem het op de gebruikelijke wijze indraaien van de ijzeren schroefpaalbakens niet mogelijk was, werd meermaals overgegaan tot het inheien van aangepunte palen, terwijl in 1928 proeven met het gebruik van ijzeren palen, rustende in los op den zeebodem geplaatste betonblokken, werden voorbereid.

In het tijdvak April 1925—Maart 1929 werden 82 ijzeren schroefpaalbakens bijgeplaatst en 52 tonnen; hier en daar kwamen houten of steenen bakens te vervallen en tevens werden meerdere door het plaats van bakens of om andere redenen overbodig geworden tonnen weggenomen; volgens het Koloniaal Verslag waren op 1 April 1929 totaal aanwezig 441 ijzeren, houten of steenen bakens en lagen 353 tonnen uit.

Door het Bureau International Hydrographique te Monaco, dat hierbij onder meer eene resolutie van de in 1919 te Londen gehouden Internationale Hydrographische Conferentie opvolgde, werden in het jaar 1925 publicaties uitgegeven in het belang van de voorbereiding van eene internationale unificatie van de bebakening en de betonning; een klein comité van de Subcommissie voor Havens en Maritieme Navigatie van het Raadgevend en Technisch Volkenbonds-Comité voor Verkeer en Doorvoer kwam tot samenwerking met het Bureau te Monaco.

Evensals het geval is in de Scandinavische landen, die ter zake in 1925 te Stockholm eene conferentie hielden, doen zich ook in de tropische landen omstandigheden voor, welke aan eene algehele aansluiting bij de voor de tusschengelegene landen bruikbare systemen in den weg kunnen staan, zoodat in dit opzicht zich nog moeilijkheden voordoen.

Literatuur: „Summary of data on uniformity in Buoyage and Buoy lighting”, Monaco Aug. en Oct. 1925; The Hydrographic Review, Vol. III no. 1, Monaco Nov. 1925.

GOVERNEMENTS MARINE (Aanvulling van Dl. V blz. 169 of suppl. afl. 10 blz. 299). De opleiding van personeel voor de radio-telegrafie werd in het jaar 1926 om financiële redenen verlegd van Batavia naar de bestaande Marineopleiding te Soerabaja.

De schepen zijn, op een enkel oud schip na, alle voorzien van radiotelegrafie.

Na den grooten wereldoorlog werd meer en meer gebruik gemaakt van de Gouvernements-Marine voor reizen van de opvolgende landvoogden en van vorstelijke en andere hooge bezoekers van den archipel (Hertog Adolf van Mecklenburg, Clémenceau, Prins Leopold van België, Gouverneur-Generaal Pasquier van Indo China, Albert Thomas).

In het tijdvak April 1924 t/m Maart 1929 nam de formatie van de actieve schepen van de vloot der Gouvernements Marine met één schip toe; op ultimo Maart 1929 waren totaal aanwezig 20 schepen (10 stationschepen, 2 algemeene dienst, 2 opnemingsvaartuigen, 1 voor onderzoek der zee, 2 opiumjagers, 1 kabelschip, 1 logementschip en 1 reserve). De sterkte van het aanwezige personeel nam toe met 1 gezaghebber en 16 mindere schepelingen, doch verminderde met 5 officieren en 6 aspirantofficieren, en kwam daardoor op 158 ambtenaren (23 gezaghebbers, 63 officieren, 1 aspirant officier en 71 werktuigkundigen) en 820 mindere schepelingen. De vloot der gewestelijke vaartuigen werd gestadig uitgebreid en bestond op 10 Maart 1929 uit 115 motorboten, 42 stoomschepen en 6 motorschoeners.

Literatuur na 1924: Het Indische boek der zee.

HAVENMEESTER (Aanvulling van Dl. V blz. 181 of suppl. afl. 10 blz. 300). Het aantal standplaatsen van beroepshavenmeesters werd na het jaar 1924 ingekrompen met één (Muntok) om bezuinigingsredenen, en uitgebreid met Manado (1928), waaraan in 1929 Telokbetoeng en vermoedelijk in 1930 Djambi zal worden toegevoegd; de uitbreidingen houden verband met de sterke toeneming van de scheepvaart, bebakening, betonning, kustverlichting, gewestelijke vaartuigen, enz.

Door de invoering in het jaar 1928 van de Schepenordonnantie, waarbij de beroepshavenmeesters werden belast met de functie van ambtenaar van het schepentoezicht (zie bij SCHEEPVAARTINSPECTIE), nam de bemoeienis van de havenmeesters met het toezicht op de deugdelijkheid, bemanning en uitrusting van schepen toe.

Als gevolg van de vervanging op vele der kleine havenplaatsen van Europeesch door Indisch douanepersoneel in de jaren na 1922 was dit personeel, op plaatsen waar het met de functie van havenmeester belast was, dikwijls niet meer in staat om de scheepvaartbepalingen op de juiste wijze toe te passen, wat leidde tot het opheffen van verschillende standplaatsen van dd. havenmeesters, veelal gepaard gaande met het aanwijzen van denzelfden landsdienaar voor het verzamelen en inzenden van gegevens voor de scheepvaartstatistiek.

Het aantal standplaatsen, waar een beroepshavenmeester bescheiden was, bedroeg op 1 April 1929 totaal 22, terwijl op 222 plaatsen dienstdoende havenmeesters of onderhavenmeesters waren aangewezen (besluit Hoofd van

den dienst van Scheepvaart dd. 26 Januari 1929 No. 106). Eene gedrukte lijst van de standplaatsen, met vermelding voor elke plaats van het hoofdambt van den functionaris en van andere bijzonderheden, is gevoegd bij Javasche Courant 1929 No. 29.

RAAD VAN TUCHT (aanvulling van Dl. V blz. 350 of suppl. afl. 10 blz. 301). Toen de financiële toestand zooveel verbeterd was, dat op 1 Juli 1928 de reeds vermelde verbetering van het toezicht op de scheepvaart kon worden ingevoerd, onderging de raad eene ingrijpende wijziging (Ind. Stb. 1927 no. 288) en ontving daarbij den naam van Raad voor de Scheepvaart (zie aldaar).

RAAD VOOR DE SCHEEPVAART. Bij eene, volgens den aanvankelijken opzet, in het jaar 1920 in te voeren verbetering van het toezicht op de deugdelijkheid en uitrusting van schepen (zie bij SCHEEPVAARTINSPECTIE) zou de taak van den Raad van Tucht (zie aldaar), welke raad te voren slechts uitspraak had te doen in zake klachten betreffende misdraging van schippers van koopvaardij-schepen, herzien en belangrijk uitgebreid worden en daarbij niet meer beperkt blijven tot het nemen van tuchtmaatregelen, reden waarom de naam zou worden gewijzigd in Raad voor de Scheepvaart. Om bezuinigingsredenen werden de verbetering van bedoeld toezicht en de omvorming van den Raad uitgesteld en traden, na inkrimping van den opzet, eerst in werking op 1 Juli 1928 (zie voor den Raad Ind. Stb. 1927 No. 288).

De uitbreiding van 's Raads bemoeienis berust op de bepaling, dat de Commandant der Zeemacht bij scheepsrampen van ernstigen aard, al dan niet op voorstel van het Hoofd van den Dienst van Scheepvaart, den Raad kan uitnoodigen een onderzoek in te stellen. Dit kan mede geschieden in geval bij een scheepseigenaar of bij evengenoemd diensthoofd ernstige twijfel is gerezen aan de geschiktheid van een schipper, of bij een schipper aan die van een scheepsofficier. De Raad kan den schipper of officier de bevoegdheid tijdelijk ontnemen of eene berisping uitspreken.

Ook dienen, op uitnoodiging van den Vlootvoogd, leden van den Raad van advies bij een beroep, ingesteld tegen door het Hoofd van den dienst van Scheepvaart geheel of ten deele gehandhaafde beslissingen van ambtenaren van het schepentoezicht.

De herziene regeling en de daarbij vastgestelde Instructie (Ind. Stb. 1928 no. 215) zijn van voorloopigen aard, zulks in verband met het in 1928 in Nederland nog aanhangig zijn van eene herziening van het schepelingenrecht, welke ook in Ned.-Indië eene herziening van de desbetreffende bepalingen van het Wetboek van Koophandel zal medebrengen.

De eerste openbare zitting van den Raad had plaats in November 1928 en tot medio Maart 1929 werden vier ernstige scheepsrampen afgedaan (aanvaring ss. „Sloet v. d. Beele” en „Van Hoorn” bij Emmahaven, stranding ss. „Tjikandi” en „Tasman” op eiland Nain (N. kust Celebes), stranding sleepboot „Kraus” en ss. „Hock Seng” op de Karimon Djawa eilanden, vergaan m. s. „Soengei Gerong” bez. Tjilatjap).

SCHEEPSMETING (Aanvulling van Dl. III blz. 715). In het jaar 1928 kwam eene belangrijke

herziening van de voorschriften betreffende het meten van schepen en vaartuigen tot stand, waarbij die voorschriften werden vervangen door de Scheepsmeting-ordonnantie en het Scheepsmetingbesluit 1927 (Ind. Stb. 1927 No. 210 en 212).

Aanleiding tot de herziening was onder meer dat de, bij het inwerkingtreden op 1 Juli 1928 van de Schepenordnantie 1927 (zie onder SCHEEPVAARTINSPECTIE), van kracht geworden bepalingen op de minimum uitwatering eene meer nauwkeurige inhoudsbepaling vereischen dan die waarmede in vele gevallen onder de werking van de oude bepalingen kon worden volstaan. In de nieuwe voorschriften werd daarom onder meer bepaald, dat de meting van mechanisch-voortbewogen of gesleepte vaartuigen (enkele categorieën uitgezonderd), indien de bruto inhoud 50 of meer M³ bedraagt, moet plaats hebben volgens de internationale meetwijze.

De nieuwe voorschriften voorzagen tevens in de vervanging van de zoogenaamde „oude meetwijzen” door één enkele tevens minder omslachtige meetwijze, genoemd de „binnenlandsche”: deze laatste, welke wordt toegepast op vaartuigen, die niet volgens de internationale meetwijze worden gemeten, is vooral van nut in de gevallen waarin de meting moet worden uitgevoerd door niet tot de beroepshavenmeesters behoorende scheepsmeters, omdat deze in den regel minder deskundig zijn. Aangezien onder meer alle Inlandsche zeilvaartuigen volgens de binnenlandsche meetwijze behandeld worden, wordt van deze meetwijze veel gebruik gemaakt.

Door de nieuwe voorschriften werd bovendien de overeenstemming met de Nederlandsche scheepsmeting, bij de toepassing waarvan voeling wordt gehouden met de in Engeland geldende opvattingen, verbeterd, zoodat tusschen de in Nederland en in Ned.-Indië berekende inhouden van eenzelfde schip geen verschil meer behoeft voor te komen, hetgeen te voren wel het geval was.

Ten slotte kwam bij deze herziening de scheepsmeting los van de scheepsregistratie te staan en werd gebroken met het systeem, dat zij de basis vormde voor die registratie en dat daarbij rekening gehouden moest worden met de verdeling van het land in gewesten en scheepsmetersdistricten, een systeem dat, mede door de herhaaldelijk voorkomende wijzigingen in de staatkundige indeeling der gebiedsdeelen, niet heeft voldaan.

Ingevolge de Scheepsmetingordonnantie worden gemeten alle schepen bestemd om op een Ned.-Indischen zeebrief of jaarpas te varen, alsmede die welke binnenschip zijn of bestemd om op een kleine pas te varen, wanneer die vaartuigen tevens behooren tot de categorie waarvan de eigendom moet worden ingeschreven in de openbare registers; deze laatste verplichting, welke te voren bestond ten aanzien van alle vaartuigen van 12 of meer M³ bruto inhoud, werd in het jaar 1927 beperkt tot die met een inhoud van 20 of meer M³.

SCHEEPVAARTINSPECTIE (Aanvulling van Dl. V blz. 382 of suppl. afl. 10 blz. 302). Met ingang van 1 Juli 1928 werd de Stoomvaartordonnantie vervangen door de Schepenordnantie 1927 en het Schepenbesluit 1927 (Ind. Stb. 1928 nos. 33 en 34), voorzoover het toezicht op deugdelijkheid,

uitrustig en bemanning van zeeschepen betreft, en door de Binnenschepen-ordonnantie 1927 (Ind. Stb. 1927 No. 289), met betrekking tot de binnenschepen.

Hiermede werd het toezicht op modernen leest geschoeid en tevens de wederzijdsche erkenning van scheepscertificaten in het verkeer met verschillende landen mogelijk gemaakt; de uitvoering van het toezicht berust, onder de leiding van het Hoofd van den Dienst van Scheepvaart, bij ambtenaren van het schepentoezicht, zijnde de beroepshavenmeesters (hier en daar bijgestaan door werktuigkundigen, ambtelijke experts) en naar behoefte ook andere ambtenaren met algemeene of beperkte bevoegdheid, terwijl zoo noodig nog hulp van deskundigen wordt ingeroepen.

Met bedoeld schepentoezicht wordt tevens voorzien in de controle op de uitwatering van schepen, ter zake waarvan in eenige der omliggende landen reeds eerder bepalingen waren vastgesteld.

Ten aanzien van niet Ned.-Indische zeeschepen is de Schepenordonnantie slechts van toepassing met betrekking tot enkele daarin aangegeven zaken.

De Binnenschepen-ordonnantie verleent aan de provinciale, de locale en de gewestelijke wetgevers de bevoegdheid tot regeling van het toezicht op de deugdelijkheid enz. van binnenschepen.

Tegelijk met de invoering van de Schepenordonnantie 1927 werd het examenreglement van stuurlieden en machinisten (Ind. Stb. 1908 no. 633) herzien, waarbij o.m. voor het eerst diploma's werden ingesteld van „stuurman voor de Indische kleine vaart” en van „motordrijver”, zoomede een voorloopig machinistendiploma; eerstgenoemd diploma opende voor inheemschen den weg om het zonder middelbare schoolopleiding op de kleinere schepen ook in de vaart buiten het locaalvaartgebied tot gezagvoerder te kunnen brengen. Tevens werden o. m. de bestaande bepalingen op de scheepsmeting gewijzigd (zie aldaar) en werd de Petroleum-ordonnantie 1910 vervangen door de Petroleum-voer-ordonnantie en -verordening (Ind. Stb. 1927 No. 214 en 1928 No. 144), al welke regelingen in nauw verband staan tot de Schepenordonnantie.

De erkenning in Ned.-Indië van certificaten van niet Ned.-Indische schepen is geregeld bij de „Buitenlandsche Scheepscertificatenverordening 1928” (Ind. Stb. no. 40).

SLJBARBEID (Aanvulling van Dl. V blz. 384 of suppl. afl. 10 blz. 302). In de jaren 1925 t/m 1928 kon met het beschikbare materieel de geulinhoud van het Westervaarwater van Soerabaja ruim gehandhaafd worden; in het jaar 1928 moes' het zeeïnde der geul een weinig Oostwaarts vorlogd worden om het wrak van het gezonken ss. Zeemeeuw te ontwijken.

Op den zeedrempel van de Kleine Kapoeas rivier beantwoordden de resultaten in genoemd tijdvak eveneens aan de verwachting; de heffing van het Kapoeasgeld werd opnieuw geregeld bij Ind. Stb. 1925 no. 192.

BOSCHWEZEN (Vervolg op Dl. I, blz. 385—392). Hieronder worden achtereenvolgens behandeld de djatibosschen op Java, de wildhoutbosschen op Java, de bosschen in de Buitengewesten en de Organisatie.

Djatibosschen op Java. De wereldoorlog heeft ook invloed geoefend op den dienst van het Boschwezen. In de eerste plaats was die invloed direct merkbaar op den houthandel, tengevolge waarvan ook de oogst zich naar de gewijzigde omstandigheden had te regelen. Onzekerheid omtrent de toekomst, malaise in den handel, noodzaak de dienstleiding tot het nemen van maatregelen tot kapinkrimping in 1915.

In de „boom”periode, na de oorlogsjaren, in 1920—1921, bloeide de handel en stegen de prijzen tot ongekende hoogte, zoodat de productie wederom kon en moest worden opgevoerd, tot plotseling weer een zeer ernstige malaise-tijd aanbrak. In 1922—1923 werd daarom nogmaals een kapinkrimping doorgevoerd, die tot 1924 voortduurde.

De oogst van het hout staat niet op zich zelf, zij past en sluit aan op andere bedrijfsmaatregelen binnen de beheerseenheid. Zij moeten derhalve in hun onderling verband worden beschouwd. Inkrimping van den kap heeft als natuurlijk gevolg een verkleining van de leeggekapte oppervlakten en daardoor vermindering der te verjongen vlakten. De productiebeperkingen, zoolvel in 1915 als in 1922—1923, hadden uit een oogpunt van fiscale politiek en uit handelsoogpunt succes. Zij hebben het Land bewaard voor schade tengevolge van een noodzakelijk oplopen van onafzetbare houtvoorraden en hebben de directe Landsuitgaven verminderd. De op die jaren gevolgde opleving in den houthandel maakte het mogelijk de kap wederom uit te breiden en niet alleen de kapachterstand, doch ook die der verjonging, enz., in te halen, zij het, dat het inhalen van een dergelyken achterstand door tal van technische, financiële en personeele bezwaren bemoeilijkt wordt.

Zooals reeds werd medegedeeld (zie Dl. I, blz. 385—392) sanctioneerde het Boschreglement van 1897 de exploitatie in eigen beheer door den dienst van het Boschwezen en wel, in hoofdzaak, binnen de definitief ingerichte djatibosschen. Slechts indien de perceelsgewijze exploitatie door particulieren, buiten die bosschen, niet mogelijk was, de aanbesteding van een perceel herhaalde-lyk was mislukt, kon tot eigen-beheerexploitatie worden overgegaan. Het boschreglement van 1913 ging verder. Het bepaalde in artikel 12, dat de geregelde exploitatie zou geschieden, hetzij in eigen beheer, hetzij door tusschenkomst van aannemers. De beslissing omtrent de te volgen exploitatiwijze berustte bij den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel in die gevallen, waarbij in eenig voorstel tot exploitatie de voor velling in aanmerking gebrachte hoeveelheid hout een geraamde nettowaarde van honderd-dertig-duizend gulden niet overtrof; bij een boven dit bedrag gaande getaxeerde waarde berustte de beslissing bij den Gouverneur-Generaal. Bij voortschrijding van de definitieve inrichting (ultimo 1917 was $\pm 30\%$ van het djatiareaal op Java en Madoera definitief ingericht en einde 1927 70%) moest de perceelsgewijze exploitatie door particulieren (aannemers), aan wie het op stam staande hout bij inschrijving was verkocht, verminderen. Aangezien oorspronkelijk de houthandelaren derhalve tevens bosch-exploitanten waren en hun bedrijf op die combinatie was gebaseerd, is het te begrijpen, dat van die zijde tegen de eigen-beheerexploitatie hef-

tige tegenkanting werd ondervonden. De onverdeeld gunstige resultaten van het intensieve beheer in de definitief ingerichte djatibosch-beheerseheden (houtvesterijen) noopten enerzijds tot regelmatige voortschrijding van de definitieve inrichting der djatiboschen en invoering van het houtvesterij-beheer; anderzijds achtte de Regering zich genoodzaakt ten behoeve van den houthandel, die zich meer en meer uitsluitend tot den eigenlijken handel moest beperken, maatregelen te treffen, vooral toen in de malaise-jaren die handel een zeer critieken tijd doormaakte. Die maatregelen bestonden hoofdzakelijk in het veilen of ondershands afstaan van groote partijen hout en wel op grond van de stelling, dat de handelaren in de gelegenheid moesten zijn te allen tijde de beschikking te hebben over groote hoeveelheden hout ter dekking van contractuele leveringen. Zoo werden exportkavelingen aangeboden, waarbij gegadigden invloed konden oefenen op de samenstelling daarvan; voorts werden enkele vendutie's „en gros" gehouden (1906), terwijl in 1908 op verschillende stapelplaatsen de aan te voeren houtmassa's ondershands bij contract werden afgestaan. Een daarop aansluitende maatregel was de stapelplaatslevering bij openbare inschrijving. Het aanbieden van groote kavelingen op vendutie, oorspronkelijk 40—100 M³ per kaveling, doch in 1915 op 200—600 M³ gebracht, is mede een maatregel in het belang van den houthandel genomen, evenals die ter bevordering van den export, door onderhandsche levering van bepaalde sortimenten djatihout, zooals de Zuid-Afrika-dwarstligger-levering aan de Vereenigde Javasche Houthandel Maatschappij (1924—1925).

In 1921 werd de „Commissie voor de houtpolitiek" ingesteld. Haar opdracht luidde om aan de hand van het, door den Directeur der N.V. Vereenigde Javasche Houthandel Maatschappij, den heer J. H. Zeeman, ingediend plan ter oprichting van een naamlooze vennootschap door het Land en de Vereenigde Javasche Houthandel Maatschappij, ten doel hebbende de exploitatie der Gouvernements djatiboschen op Java en den handel in hout, in algemeenen zin de vraag te overwegen of samenwerking van Regering en particulier, in den vorm van een gemeenschappelijk bedrijf, voor de winning van den handel in djatihout mogelijk was. Kort daarna werd haar taak echter in meer algemeenen zin, geheel afgescheiden van het voorstel-Zeeman, bepaald en werd verzocht om van haar gevoelen te doen blijken nopens de meest wenschelijke wijze van winning en verzilvering van het den Lande toebehoorende djatihout.¹⁾

Hoewel in deze doelstelling niet meer van gemengde bedrijven sprake was, en ook in de commissie niet het vormen van die bedrijven was besproken werd, in 1925, ondanks de daartegen van technischen kant geopperde ernstige bezwaren, een overeenkomst gesloten met de Vereenigde Javasche Houthandel Maatschappij, het zogenoemde *Vejahomac* contract.

Door dit contract werd aan genoemde maat-

schappij gedurende twintig jaren de houtopbrengst verzeerd van de beheerseheden Goendih, Mantingan, Ngandjoek, Poerwodadi, Noord-Randoeblatoeng en Zuid-Randoeblatoeng tot een jaarlijksch minimum van 37250 M³ djatitimmerhout. (in 1927 werd in deze arealen 42.600 M³ djatitimmerhout gekapt). De oogst zelf geschiedt in eigen beheer door den dienst van het Boschwezen, de maatschappij heeft echter zeggingschap op de vormbepaling van het te kappen hout en betaalt f 41 per M³ voor het hout op stam en restitueert voorts de bedrijfskosten tot een maximum van f 30 per M³ timmerhout (exclusief dunningshout) en f 2 per stapelmeter brandhout. Den Lande komt voorts 48% (later 60%) van de winst toe, na uitkeering van een zeker percentage aan directie, aandeelhouders en reservefondsen. In het jaarverslag van den dienst van het Boschwezen over 1926 wordt becijferd, dat de opbrengst uit de *Vejahoma*-arealen rond 9000 M³ onder de taxatie bleef, welke hoeveelheid vermoedelijk grootendeels door verkopping verloren ging en wel tengevolge van de aan de maatschappij toegezegde zeggingschap op de vormbepaling van het hout en de omstandigheid, dat in 1926 de exploitatie daardoor moest worden gericht op de verkrijging van, volgens inzichten der maatschappij voor haar afzetgebied meest waardevolle sortimenten. In 1927 werd, na de motie-Meyer Ranneft in den Volksraad, een commissie benoemd om een onderzoek in te stellen naar de resultaten van genoemd contract, welke commissie nog geen uitspraak deed ten tijde van de opstelling dezer bijdrage.

Ten slotte moge nog in het bijzonder de stapelplaatsleveringen op langentermijn worden genoemd, waarbij kwartaalsgewijs de prijzen worden vastgesteld, waarbij een rabat van 15% wordt verleend en de onderhandsche levering van djatidwarstliggers aan de *Vejahoma* ten behoeve van den export naar Zuid-Afrika.

Door Dr. Koningsberger, wd. Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel, word het richtsnoer van de boschen- en houthandel-politiek van het Boschwezen, voor zoover betreft de djatiboschen op Java en Madoera, principieel in de volgende stellingen aangegeven, waarmede de Regering zich kon vereenigen:

1e. Zoo spoedig mogelijk doorvoering van de exploitatie der djatiboschen op Java in eigen beheer;

2e. Het aan de markt brengen door het Boschwezen van het in eigen beheer gekapte hout in zoo weinig mogelijk bewerkten vorm;

3e. Verkoop van dit hout als regel in openbare mededinging;

4e. Zoo weinig mogelijk detailverkoop, en het verschaffen aan den houthandel van voldoende zekerheid inzake de beschikking over groote voorraden, waarop transacties gebaseerd kunnen worden en wel:

a. door openbare aanbidding van leveringen, waarop voorshands telkens voor een kalenderjaar inschrijvingen worden geopend;

b. door aanbidding op openbare vendutie van groote kavelingen van 200—600 M³.

Echter blijkt uit het vorenstaande, dat deze politiek niet consequent is doorgevoerd. De leveringen tengevolge van het *Vejahomac* contract

¹⁾ Zie blz. 308 Jubileumuitgave 1928 der *Vhabinoi* (A. J. Warta, Houthandel en houtverkoop over de periode 1900—1927).

zijn inderdaad onderhandsche leveringen op groote schaal.

De export van djatihout is van slechts geringe beteekenis en dit kan in verband met de hoegrootheid van de Java-consumptie ook niet anders zijn. De gemiddelde jaarproductie op Java en Madoera van djati-exploitatie-timmerhout na 1922 (tot en met 1927) was 177.000 M³ (het djati-dunningshout wordt buiten beschouwing gelaten, aangezien het door zijn kwaliteit en afmetingen in hoofdzaak voor de inheemsche markt, dus niet voor export, in aanmerking kan komen). De Java-consumptie van dat hout na 1922 (tot en met 1927) is aan te nemen op een jaarlijksch gemiddelde van 167.000 M³. De djatitimmerhoutproductie (exploitatie) op Java en Madoera was in 1927 289.000 M³, de Java-consumptie bereikte in dat jaar een ongekende hoogte en werd berekend op 253.000 M³. Van het surplus ad rond 40.000 M³ werd 17.000 M³ geëxporteerd of slechts rond 7% van de jaar-productie. Bij beoordeeling van deze cijfers mag niet uit het oog worden verloren, dat slechts bepaalde en de meest waardevolle sortimenten voor export in aanmerking komen, zoolwat afmetingen als kwaliteit betreft, zoodat ook hierdoor de uitvoer wordt gelimiteerd. Volledigheidshalve wordt hierbij nog aangeteekend, dat in de jaren 1924, 1925, 1926 de export onderscheidenlijk 7%, 5% en 9% van de jaar-productie bedroeg. De Java-consumptie is van een dergelijk belang, dat daarbij de export voorloopig geheel op den achtergrond treedt.

De malaise- en „boom”perioden beïnvloedden niet alleen de oogst- en handelspolitiek, doch lieten direct daarmede in verband staande, haar zeer ongunstigen invloed gevoelen op cultuuren bescherming der bosschen, enz. Was enerzijds door gelaste bezuinigingsmaatregelen uitvoering van zeer noodzakelijke werkzaamheden in den malaise-tijd niet goed mogelijk, anderzijds kwam men tot oeconomisch werken en verbetering van techniek. Ook in de „boom”-periode had men met groote moeilijkheden te kampen. Herleving van den houthandel, met stijging van de vraag had opvoering van de productie tengevolge (de djatitimmerhoutproductie door aankap in eigen beheer bedroeg in de jaren 1921 tot en met 1927 onderscheidenlijk rond 188, 69, 87, 133, 208, 203, en 225 duizend kubieke meter), doch daarentegen werden moeilijkheden ondervonden met het houttransport, wegens gebrek aan materiaal.

De afzet van het djatidunningshout had een zeer belangwekkend verloop. Voor een goed begrip wordt aangetoekend, dat de (uit)dunning van plantsoenen uitsluitend als boschverplegingsmaatregel moet worden beschouwd, een maatregel derhalve die moet worden toegepast ten einde een zoo groot mogelijke eindopbrengst van vol- en marktwaardig eindproduct te kunnen verkrijgen, ongeacht de al dan niet mogelijkheid van verkoop van het tengevolge van dien verplegingsmaatregel, verkregen product. Twijfelde men in de negentiger jaren nog aan de voldoende afzet-mogelijkheid van dit product, in 1900 werd met voldoende geconstateerd, dat de dunningen een bate opleverden in stede van een verlies. Ultimo 1927 steeg

dat batig saldo tot rond f 900.000, een factor van belang dus voor het netto saldo in dat jaar voor den geheel dienst op Java ad f 6.600.000. De aanzienlijke vermeerdering van deze netto opbrengsten was aanvankelijk het gevolg van de zeer groote vraag naar timmerhout in het algemeen, zoodat men zich, mede tengevolge van de stijging der prijzen van het exploitatietimmerhout, in meerdere mate dan voordien op dunningshout zag aangewezen. Bovendien werd voor het gebruik van dunningshout veel reclame gemaakt. Een aanzienlijke afzet vindt nu geregeld plaats ten behoeve van tabaksloodsdolken in de Vorstenlanden. Voorts nam de afzet aan de bevolking zeer belangrijk toe (gemiddeld 50% van den totalen afzet) en wel voornamelijk waar tengevolge van het houtvesterybeheer geregelde toestanden, wat betreft boschbewaking enz., intraden. Zonder twijfel valt nog belangrijke toename van den verkoop van dit product te verwachten, aangezien nog slechts in een deel van de djati-boschbeheereenheden de productie en de afzet voldoende geregeld is om behoorlijker inkomsten uit de dunningen te verkrijgen. Opmerkelijk is voorts nog, dat in het begin van deze eeuw zich stemmen verhieven tegen het dicht plantverband bij het Boschwezen toegepast, omdat men toen vreesde in de dunbevolkte boschstreken op den duur niet voldoende werkvolk beschikbaar te hebben om de dunningen (die in 1900 rond 4800 H.A. besloegen) te kunnen bijhouden. De praktijk heeft echter bewezen (in 1927 werd 34.800 H.A. of $\pm 12\%$ van het areaal der verjongingen gedund), dat bij regelmatige stijging van de werkgelegenheid over het algemeen ook werkkrachten beschikbaar komen.

Ook dit onderdeel van het boschbedrijf is van overwegende beteekenis voor den economischen toestand ten platte lande in de djatiboschstreken van Java.

De groote vraag naar hout in de „boom”-periode, tengevolge waarvan ook clandestien verkregen houtwerken aan de markt kwamen, had een zeer nadeeligen invloed op den boschpolitieoelen toestand, welke in de jaren 1918 tot en met 1920 inderdaad onrustbaard mocht worden genoemd. Samenwerking van boschpolitie met algemeene, gewapende- en veldpolitie en intensieve steun van het Binnenlandsch Bestuur en plaatselijk van de militaire macht, had zeer gunstig resultaat, zoodat sindsdien weer normale toestanden zijn ingetroden.

De voortschrijding van de definitieve inrichting der djatiboschden had zoolwat te voren is medege-deeld als doel een intensieve beheersvoering, welke oorzaak was van belangrijke nieuwe en gewijzigde inzichten op boschtechnisch gebied, waarmede vanzelfsprekend bij de definitieve inrichting wederom rekening werd gehouden.

Het voornaamste is wel, dat men door ervaring tot het inzicht kwam, dat niet alle zoogenaamde djatiboschgronden zich leenen voor *kaalkap* en daarop volgende herbplanting. Bovendien bemerkte men, dat niet alle tot het djatiareal behoorende gronden voor beplanting met *djati* geschikt zijn, ondanks intensieve grondbewerking enz.

Dank zij het intensieve beheer der houtvesteringen was een goede boschbewaking mogelijk. En

toen bleek dat, tengevolge van intensieve bescherming tegen brand, veeweide en andere devasteerende invloeden, op met alang-alang begroeide of onbegroeide terreinen een herstel optrad in den begroeiingsstoestand; alang-alang maakte plaats voor struik- en jong wildhoutgewas, welke gewijzigde begroeiing een bodembeschermenden en bodemverbeterenden invloed uitoefende. Men zag in dat de mogelijkheid bestaat om onproductieve gronden, na een periode van intensief beschermen, wederom in productief areaal om te zetten. Met dit perspectief voor oogen is het begrijpelijk, dat de brandbescherming een zeer belangrijke bedrijfsmaatregel is geworden. Voor een goed begrip van dit zeer belangrijke boschbouwkundige vraagstuk dient men voor oogen te houden, dat branden den djatiopstand niet vernietigen; weliswaar kunnen zij ernstige stamgebreken veroorzaken, doch de schade wordt hoofdzakelijk toegebracht aan ondergroei en jonge opslag, terwijl voornamelijk de biophysische bodemgesteldheid door geregelde branden in sterke mate achteruitgaat. Brandde in 1919 nog rond 9% van het djatiareaal af (5.9% in de houtvesterijen en 11.8% in de boschdistricten) en in 1925 \pm 10% (7.2% in de houtvesterijen en 14.3% in de boschdistricten), in 1927 liep dit cijfer terug tot 1.32 (0.67% in de houtvesterijen en 2.86% in de boschdistricten).

De permanente en oeconomische ontsluiting der bosschen, voornamelijk door middel van railbanen, werd, bij de jaarlijksche uitbreiding van het houtvesterij-areaal en diengevolge uitbreiding van den eigen aankap, een vraagstuk van dergelijk belang, dat men in 1921 de urgentie inzag tot het in leven roepen van de sectie Boschontsluiting der Boschrichtingsbrigade. Deze sectie heeft als taak het bestudeeren en oplossen van de ontsluitingsvraagstukken, zoodat het uitvoeren van of het direct toezicht houden op de meest belangrijke ontsluitingswerkzaamheden.

Het *Caoutchoucbedrijf* werd in 1919 als een afzonderlijk bedrijf afgesplitst.

Wildhoutbosschen op Java. Het voorgaande had voornamelijk betrekking op het uit een houtproductie en daardoor tevens uit fiscaal oogpunt belangrijke djatiareaal, doch is, behoudens hetgeen in verband staat met houthandel en houtexploitatie van het Gouvernement, in groote trekken tevens van toepassing op het wildhoutboschgebied van Java. Het wildhoutboschgebied op Java nam ultimo 1927 rond 1.637,000 H.A. in; van 64% van deze oppervlakte was de grensregeling goedgekeurd. De tot dit gebied behoorende bosschen komen voor in het gebergte (gebergte-bosschen) en worden in hoofdzaak in stand gehouden op grond van hydrologische overwegingen (scherm-bosschen). Zij zijn mede van belang voor voorziening in plaatselijke boschproductenbehoefte, zoodat bijvoorbeeld in Priangan (waar het Goenoeng Gedé — Salak — Halimoen-complex werd ingericht en een intensief plenterbedrijf¹⁾

¹⁾ Plenteren is een wijze van behandeling van het bosch, waarbij de afzonderlijke boom bedrijfsvoorwerp is. Plenterbedrijf is een boschbedrijf, waar geplenterd wordt.

werd ingevoerd), in Banjoemas en in Besoeki; doch de houtproducerende functie treedt geheel op den achtergrond vergeleken met hun overwegend algemeen oconomisch belang. Een afzonderlijke categorie nemen de vloedbosschen in, die niet tot het schermbosch areaal kunnen worden gerekend. De vloedbosschen bij Tjilatjap zijn voor de brandhoutvoorziening van belang; om die reden werd in 1928—1929 tot de definitieve inrichting daarvan overgegaan.

Tot het inzicht, dat verzorging en uitbreiding van schermboschareaal van dergelijk groot belang moet worden geacht is men in niet-Boschwezenkringen slechts geleidelijk gekomen. De Houtvesters hebben zich steeds voor uitbreiding van de gebergte-bosschen beijverd. De bevolkingstoename van Java, en de daarmede gepaard gaande noodzaak tot opvoering van de productie van voedselgewassen, uitbreiding van het landbouwareaal van de bevolking, de ontwikkeling van de suikercultuur, noopten tot het oplossen van irrigatieproblemen en het bouwen van belangrijke irrigatiewerken. Vooral in verband met geconstateerde ernstige achteruitgang der debieten van alle rivieren op Java gingen uit Boschwezen- en eveneens uit Irrigatiekringen dan ook stemmen op tot uitbreiding van het schermboschareaal en tot het nemen van maatregelen voor snellen voortgang der reboisatiewerkzaamheden.

Bij de opheffing van de Gouvernementskoffiecultuur¹⁾ kwamen duizenden hectaren koffiereserve en vroeger door de koffiecultuur geoccupeerde en daardoor geheel ontwoode terreinen vrij, welke gedeeltelijk bij het gebied van in stand te houden bosschen (boschreserve) werden gevoegd. Dit is wel de belangrijkste uitbreiding, die in de laatste 12 jaar plaats vond. Van terreinen, door de bevolking geoccupeerd, doch uit orologisch en hydrologisch oogpunt aangewezen om bij de boschreserve te worden ingelijfd, werden de bezitsrechten afgekocht en tot in stand te houden bosch bestemd, zoodat in Toeloeng-agoeng en Priangan. Ook de thans opgeheven Gewestelijke Raden van Rembang, Kedoe, Banjoemas, Madioen vroegen Regeeringssubsidie voor afkoop van bevolkingsgronden ter inlijving bij de boschreserve. Op de Noordelijke hellingen van het Zuidergebergte in de afdeeling Ponorogo, het belangrijkste bron- en bovenstroomgebied van de Kali Madioen, zal binnen een paar jaar een 15.000 H.A. groote boschreserve zijn gevormd, welke vrijwel geheel zal zijn ontstaan door inlijving van bevolkingsgronden, waarvan de bezitsrechten zijn afgekocht.

Gedurende de oorlogsjaren kon weinig aan reservering en reboisatie gedaan worden. Vermeldenswaard is het in, omstreeks 1924—1925, grootsch opgezette en reeds ten deele uitgevoerde plan om de Oostelijke hellingen van het Wilisgebergte met intensieve bestuurshulp te herboschen. De reboisatie echter is een lastig probleem. Kunstmatige herbosching van Java's kale bergen zou miljoenen eischen. Het is dan ook van groot belang, dat men tot het inzicht kwam, dat door intensieve bescherming gedurende tal van jaren uit een gras (alang-alang)-wildornis allengs een

¹⁾ Zie deel II. blz. 397; de Gouvernementskoffiecultuur werd geleidelijk afgeschafte. Die afschaffing kreeg in 1920 geheel haar beslag.

boschbegroeiing ontstond, een minder dure maatregel, welke toch tot het gewenschte doel voort. Doch die bescherming inderdaad uit te voeren had heel wat voeten in de aarde. Bevolkingsservituten, als het snijden van gras en ander veevoeder, bemoeilijkten niet alleen de bewaking, doch bij het herhaaldelijk kort snijden van de grasbegroeiing werden eveneens de, tusschen het gras voorkomende wildhoutplantjes afgesneden. De voornameste vijand echter was wel de brand. En de brandbescherming moest bestaan uit het voorkomen, niet alleen uit het blusschen, van branden, hetgeen zonder intensieve politieele maatregelen niet mogelijk was.

In 1918 brandden duizenden H.A. (25% van de beschermde oppervlakte) graswildernis en jong bosch af. Slechts in regenrijke Oostmoessons was de schade minder; dit was dan echter geheel aan de gunstige weersgesteldheid en niet aan getroffen beschermingsmaatregelen te danken. Als gevolg van Regeeringsbemoeienis trad echter daarna een waarneembare verbetering in den bebossingstoestand in. Brandde in 1925 nog 7% van het beschermde areaal af, in 1926 en 1927 was dit cijfer onderscheidenlijk 0,6% en 0,44%.

In het gebergte-(wildhout)-boschgebied moet derhalve natuurlijke reboisatie hoofdzakelijk zijn. Wanneer het echter voor de instandhouding van de wildhoutbosschen of ter inleiding van natuurlijke reboisatie, noodzakelijk is, wordt aangeplant. Zoo werden in het boschdistrict Midden-Preanger groote uitgestrektheden kale terreinen met eenig boomgewas beplant, opdat de beplanting zich door voortgezette bescherming dan verder zou kunnen ontwikkelen tot een begroeiing, die hydrologisch voldoende zou functioneeren. Elders werden strooken culturen door de alang-alangvelden en langs de boschgrenzen aangelegd, ter bevordering van de natuurlijke reboisatie.

Behalve om de hydrologische werking worden ook culturen in het wildhoutboschgebied aangelegd, (die mede de plaatselijke houtvoorziening ten doel hadden), indien zulks in 's Lands financieel belang geacht wordt. Indien echter culturen worden aangelegd wordt er dadelijk rekening mede gehouden, dat behalve het hydrologische nut ook het nut met betrekking tot de houtvoorziening in het oog wordt gehouden, zoodat de bevolking later aan goedkoop bouwhout zal kunnen komen. In verband met de houtproductie worden b.v. djati (*Tectonagrandis* L.J.) en rasamala (*Altingia exelsa* Noronha) aangeplant, terwijl ten behoeve van de loobast-voorziening culturen van segawé (*Adonathera microsperma* T.e.B.) en *Acacia decurrens* (var. *mollis*) werden aangelegd. In het belang van de tabakscultuur in Oost-Java (Besoeeki) worden ook bamboe en sadeng (*Livistona rotundifolia* Mart.) gecultiveerd, terwijl sandelcultuur (*Santalum album* L.), vnl. in de complexen Sanggrahan en Gadoengan (Kediri) ten behoeve van de olieproductie plaats vindt.

In het complex Gadoengan bij Paró (Kediri) vindt men uitgestrekte aanplanten van verschillende boomsoorten, als proefobjecten van het wildhoutcultuuronderzoek, terwijl dit complex mede zal worden bestemd voor de loobastvoorziening, waarvoor in hoofdzaak segawé zal worden aangeplant.

Bosschen in de Buitengewesten. De bosschen in de Buitengewesten nemen een zeer groote oppervlakte in. Volgens taxatie moet die oppervlakte op 1.212.000 K.M.² worden aangenomen, waarvan 58.000 K.M.² of 3% van de totale oppervlakte van het geheele gebied dier *gewesten*, ter instandhouding zijn aangewezen en nog een groote uitgestrektheid voor instandhouding is voorgesteld. In de toekomst zal het in stand te houden areaal nog meer worden uitgebreid. Van 4370 K.M.² is de grensregeling goedgekeurd. Evenals op Java en Madoera worden de bosschen in de Buitengewesten in stand gehouden voor de houtvoorziening, om hydrologische of andere redenen van algemeen belang. Een van de belangrijkste houtproducerende bosschen zijn wel de ijzerhoutbosschen (*Eusideroxylon* zwaegeri T. & B.) die in uitgestrekte gebieden o.a. in Zuid-Oost-Borneo voorkomen. De bosschen in de Buitengewesten bestaan zelden uit één boomsoort. Een uitzondering maken de djatibosschen op Moena en Boeton en de dennibosschen (*Pinus Merkusii* & de Vr.) op Sumatra. De Dipterocarpaceae-bosschen zijn eveneens zeer waardevol, doch komen niet zuiver voor. De meest bekende Dipterocarpaceae zijn damar laet (*Schorea spec.*), belangeran, merawan (*Hopea spec.*), balau, kamferhout (*Dryobalanops spec.*) enz. Zeer goede houtsoorten zijn ook koelim (*Scorodocarpus borneensis* Becc.), tempinis (*Sloetia sideroxylon* T. & B.), petaling (*Ochanostachys amentacea*, Mast.), verschillende soorten medang (fam. Lauraceae), merbau (*Intsia spec.*), tembesoe (*Fragraea fragans*, Roxb.), rengas (*Gluta Renghas*, L.), kerandji (*Dialium spec.*), rasamala (*Altingia exelsa*, Noronha), ebbenhout (*Diospyros spec.*), sandelhout (*Santalum*, L.), sonokembang (*Pterocarpus spec.*). Voorts malas (*Parastemon urophyllus*, D.C.), koloka (*Parinarium Corymbosum* Miq.), lara (*Metrosideros spec.*); het hout van deze soorten is waarschijnlijk bestand tegen paalworm.

Het zeer gemengde karakter der bosschen, waarbij de waardevolle houtsoorten in den regel in geringe mate vertegenwoordigd zijn, en het gebrek aan werkvolk vormen voor de tegenwoordige exploitanten een beletsel voor *renda bele exploitatie*. De bosschen in de Buitengewesten verkeeren, wat betreft den houthandel, evenwel over het algemeen en voornamelijk die op den Riouw-archipel en Bengkalis, tengevolge van hun gunstige ligging ton opzichte van belangrijke verbruikscentra (*Singapore*-Oost-Azië, Australië), in een zeer gunstige economische positie.

De exploitatie geschiedt slechts bij hooge uitzondering in eigen beheer; zij wordt in den regel geheel overgelaten aan het particulier initiatief. Op de zoogenaamde boschconcessies, welke in het onder direct bestuur staand gebied door het Gouvernement, in de zelfbesturende landschappen, die boschrechten hebben, door de landschappen worden verleend, tegen een tarief van ten minste 15 ct per H.A. en een oijns van 10% van de marktwaarde van het gekapte hout, bestaat het werk van den concessionaris in de meeste gevallen in niet anders dan in het opkopen van de bevolking van het door deze binnen de concessie gekapte product. De boschconcessies leverden in 1927 133.000 M³ timmerhout, 67.000 sM brandhout en 5.000 ton houtskool.

Een belangrijke exploitatie is die in de kust-

(vloed-)bosschen van Riouw en Bengkalis op zoogenaamde *panglongs*, kleine houtaankapondernemingen, die het ruwe hout met prauwen vervoeren naar Singapore, waar de Chineesche eigenaars dier exploitaties gevestigd zijn. Hoofdzakelijk wordt meranti, een Dipterocarpacee, poenak en geroenggang geëxploiteerd. Te Singapore wordt het hout verzaagd en vandaar naar Oost-Azië geëxporteerd. Gedurende 1927 werd uit de panglongs 371.000 M³ timmerhout, 140.000 sM brandhout en 37.000 ton houtskool geëxploiteerd. In dat jaar bedroeg de djatihoutproductie van Java 296.000 M³ timmerhout en 1.082.000 sM brandhout. Deze cijfers toonen duidelijk de belangrijkheid van de houtexploitatie op Riouw aan.

De totale houtproductie der Buitengewesten, voor zoover de gegevens daarvan bekend zijn, was in 1927 1.153.000 M³ timmerhout, 1.540.000 sM brandhout en 75.000 ton houtskool.

Ondervolgend staatje geeft een overzicht van den uitvoer van hout in 1927 uit de Buitengewesten:

Riouw en Bengkalis naar Singapore	460.000 M ³
Djambi	600 M ³
West-Borneo	100 M ³
West-Borneo naar Australië	400 M ³
Z. en O. afd. van Borneo	
naar Japan	7.600 M ³
" Hongkong	2.800 M ³
" Sjanghai	4.300 M ³

naar Australië	1.500 M ³
" Europa	500 M ³

Ebbenhout wordt in het Oostelijk deel van den archipel geëxploiteerd. Uit Manado werd in 1927 2.440 M³ en uit Celebes 3.560 M³ van dit hout verscheept, waarvan 3.400 M³ naar Japan, 1.700 M³ naar Frankrijk en de rest in kleine hoeveelheden naar verschillende andere landen.

Voorts is van belang de winning van boschbijproducten. Uitgevoerd werden in 1927 volgens de gegevens van het Centrale Kantoor van Statistiek:

loobast	15.951 ton
copal	14.208 ton
damar	11.388 ton
getah pertja	1.612 ton
djeloetoeng	3.238 ton
getah kangkang	1.291 ton
rotan	51.653 ton
tengkawang-pitten	463 ton

Vermeldenswaardig is de hars- en terpentijnwinning in de Pinus-Merkusibosschen van Atjeh. Hier is een geregeld bedrijf gevestigd. De exploratie en proefexploitatie geschiedde door het Boschwezen; de gevormde onderneming ressorteert thans onder 's Lands Caoutchoucbedrijf.

Ultimo 1927 was de formatie van het technisch personeel als volgt:

	Hoofdkantoor	Beheer Java.		Beheer Buitengewesten	Boschrichting	Boschproefstation
		djatihoutbedrijf	wildhoutbosschen.			
Hooger technisch personeel	10	51	17	28	14	10
Middelbaar technisch personeel	—	62	13	8	1	2
Lager technisch personeel	2	1417	418	221	75	14

Organisatie. Zoals uit het artikel BOSCHWEZEN in DL I valt te lezen, heeft de dienst van het Boschwezen zich in drie onderdeelen gedifferentieerd, n.l. in het beheer van drie klassen van bosschen, die een zeer verschillende oeconomische betekenis hebben en wel: de intensief beheerde djatihoutbosschen op Java, het schermbosch (wildhoutbosch-) gebied op dat eiland en de bosschen in de Buitengewesten.

Hulpdiensten (onderdeelen) zijn het Boschbouwproefstation, dat de boschbouwkundige wetenschappelijke vraagstukken onderzoekt, en de Boschrichtingsbrigade, die voor de inventarisatie en de opstelling der bedrijfsplannen zorg draagt.

De Hoofdinspecteur, Hoofd van den dienst van het Boschwezen, had zoowel de dagelijkse leiding, daarin bijgestaan door de Inspecteurs, als de algemeene leiding. Bij de zeer snelle ontwikkeling van den dienst zoowel op Java als in de Buitengewesten werd die taak te veelomvattend, al werd incidenteel wel iets gedecentraliseerd.

De reorganisatie van den Directeur van Landbouw, J. Sibinga Mulder, in 1919 bracht hierin geen verandering. Het punt van uitgang van deze organisatie was, dat aan daarvoor in aanmerking komende Houtvesters een grootere mate van zelfstandigheid en verantwoordelijkheid moest worden toegekend, dan bij het dubbel-houtvesterij (paarsgewijze)-beheersysteem (zie DL I, blz. 390) het geval was. Deze reorganisatie wenschte de beheerseenheden zóó belangrijk te maken, dat daarin de boschbeheerders, die toch een academische opleiding (aan de Landbouw-Hoogeschool te Wageningen) hadden genoten, ten volle bevrediging in de hun toegedachte taak zouden vinden. Het zwaartepunt van het boschbeheer moest niet gezocht worden bij de Inspecteurs, maar in de eerste plaats bij de boschbeheerders. Inspecteurs hadden alleen reden van bestaan als *helpers* van het hoofd van den dienst, die zijn zeer omvangrijke leidende of *controleerende* taak niet alleen af kan.

Met de vergroting der beheerseenheden werd

OVERZICHTSCLIFFERS VOOR DEN DIENST VAN HET BOSCHWEZEN IN NEDERLANDSCH-INDIË.

Oppervlakte djatibosch Java ult. 1927 766.819 H.A.
 " " wildhoutbosch Java ult. 1927: 1.637.261 H.A.
 " " bosschen in de Buitengewesten op ult. 1927: 121.190.000 H.A.
 waarvan ter instandhouding aangewezen: 5.800.000 H.A.

Jaar	Leeggekapt vlakke in H.A.		Timmerhout oogst Java (geen dunning)				Cultuuranaalg in H.A.		Gemiddelde prijzen van het djati timmerhout in guldens per M ³	Voordelig verschil uit de dunning van djatiplantsoen Java, in guldens.	Verbrando oppervl. in %		Voordelig verschil in 100.000 guldens.			
	djatigebied	vlakke in H.A.	in eigen beheer M ³	total, mot door darden inbegrip geooget, M ³	total M ³	djatibosch gebied.	wildhoutbosch gebied.	djatibosch gebied.			wildhoutbosch gebied.	Djatibedrijf Java.	Dienst der wildhoutboschen Java.	Buiten-gewesten.	Geheele dienst (met inbegrip van boschbouwoverf. station).	
																Djatibedrijf Java.
1915	4.492		86.627	172.719	24.561	6.501	800	20,62	385.117	1)	1)	+23	+23 ¹⁾			
1916	5.064		109.106	186.202	18.878	6.754	486	43,06		1)	1)	+30	+29 ¹⁾			
1917	5.932		183.678	261.176	18.229	7.123	1.139	44,78		1)	1)	+60	+58 ¹⁾			
1918	5.836		155.735	217.931	27.127	7.258	3.585	41,60		10	25	+49	+46 ¹⁾			
1919	5.315		137.067	188.596	21.732	7.303	4.474	55,83		8,9	4,96	+43	+40			
1920	4.945		152.581	216.507	25.067	6.691	3.845	138,39	1.522.731	1,1	0,05	+88	+81			
1921	5.075		188.839	257.355	26.287	5.454	3.422	78,00		5,2	2,90	+58	+50			
1922	4.033		69.804	117.235	10.693	4.923	2.115	42,22		2,6	1,31	+8	+3			
1923	3.916		87.000	122.923	9.938	4.243	1.698	44,26		5,8	7,20	+15	+11			
1924	4.365		134.636	166.920	12.547	5.206	3.008	47,29		3,4	0,9	+34	+33			
1925	5.807		209.820	251.021	13.091	6.428	4.037	42,05	2.743.796	10,3	7	+48	+47			
1926	6.901		203.376	236.690	13.192	7.542	5.926	42,35		2,4	0,6	+43	+43			
1927	5.834		255.779	298.091	18.622	8.396	5.282	50,71		1,32	0,44	+68	+71			

1) Geon juiste cijfers bekend.

2) Het Caoutchoucbedrijf is buiten beschouwing gelaten.

een nieuwe rang in het leven geroepen n.l. die van „Beheershoutvester”.¹⁾ De Beheershoutvester werd belast met het beheer van een *complex*, bestaande uit eenige der vroegere houtvesterijen. Een middelbare rang werd tevens geschapen, die van boscharchitect. De houtvesterij-beheerders, afdelingshoofden, werden gevonden in de jongere Houtvesters en Boscharchitecten en Hoofdopzieners.

Het middelbare personeel werd opgeleid aan de middelbare landbouwschool te Buitenzorg.

Deze reorganisatie zou mede tengevolge hebben, dat door vergroting der beheerseenheden meerdere Houtvesters zouden vrij komen, die voor twee belangrijke doeleinden zouden worden gebruikt, n.l. voor de verdere ontwikkeling der Buitengewesten op boschbouwkundig gebied en voorts voor de zeer noodzakelijke intensivering van het wildhoutboschbeheer op Java. Aan de besproken hervorming werd tevens een bezoldigingsregeling gekoppeld.

Deze organisatie legde derhalve het zwaartepunt in de beheersfunctie, doch ook zij gaf geen bevrediging. Een behartiging van de verzorging van wildhoutbosschen op Java en in de Buitengewesten heeft de reorganisatie van 1919 niet kunnen tot stand brengen; echter werd de urgentie daarvan al meer en meer gevoeld.

Het was dan ook niet te verwonderen, dat alreeds meerdere stemmen opgingen voor een nieuwe reorganisatie en dat op het houtvesterscongres in 1925 deze aangelegenheid uitvoerig werd behandeld. In 1926 diende de Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel, Dr. A. A. L. Rutgers aan de Regeering voorstellen in tot een nieuwe organisatie van den dienst van het Boschwezen.

Als fouten van de organisatie 1919 werden genoemd: 1e. onvoldoende decentralisatie van den *geheelen* dienst; 2e. onvoldoende specialisatie van den *geheelen* dienst; 3e. onvoldoende zelfstandigheid der boschbeheerders; 4e. onvoldoende bedrijfsvoering voor de djatibosschen.

Alleen een diep ingrijpende organisatie van het Boschwezen, die zich vnl. zal moeten doen leiden door de zoo uiteenlopende eischen van de wel zeer gedifferentieerde natuurlijke onderdeelen (t. w. djatibedrijf, wildhoutbosschen op Java en de bosschen in de Buitengewesten) van den dienst en zich moet richten op decentralisatie en specialisatie, zal bevrediging kunnen vinden.

Het zich krachtig ontwikkelend djatiboschbedrijf eischte bovendien nog bijzondere maatregelen en wel de organisatie van dat bedrijf in den zin der bedrijvenwet en een hoofd met uitgebreide bevoegdheden, welke daartoe van den Hoofdinspecteur op hem worden overgebracht, bijgestaan door superintendents²⁾ met adviseerende en

controleerende, doch geen dirigeerende bevoegdheden.

De wildhoutbosschen zouden rechtstreeks komen te staan onder den Hoofdinspecteur, bijgestaan door Inspecteurs met adviseerende en controleerende, maar geen dirigeerende bevoegdheid.

De bosschen in de Buitengewesten zouden als tot dusver worden beheerd, doch met verderen uitbouw van de zelfstandigheid der gewestelijke beheerders, onder vervanging van de bestaande Inspecteurs door een aan den Hoofdinspecteur toe te voegen Adviseur voor de Boschzaken der Buitengewesten.

Dit reorganisatieplan had als eerste gevolg, dat in April 1927 de heer H. J. van Hasselt werd aangewezen als reorganisator van het djatibedrijf, dat echter onderdeel van den geheelen dienst bleef vormen, wjl het, zooals elk boschbedrijf, tevens een *overvegend algemeen* economische functie vervult, zoodat inrichting uitsluitend op den voet van een zelfstandig commercieel bedrijf niet raadzaam zou zijn.

De uiteindelijk tot stand gekomen reorganisatie van 1 Januari 1929 is vastgelegd in het *Personeelsreglement* van den dienst van het Boschwezen in Nederlandsch-Indië (Bijblad 11824) en het *Reglement* voor den dienst van het Boschwezen op Java en Madoera (Bijblad 11825), welk laatste reglement de uitvoeringsvoorschriften bevat van de *Boschordonnantie* voor Java en Madoera 1927 (Stb. 1927 No. 221, jo. Stb. 1928 Nos. 65 en 561). Hieronder worden de belangrijkste bepalingen der reorganisatie vermeld.

Het *oppertoezicht* op den dienst van het Boschwezen berust bij den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel.

De *algemeene* leiding is aan den Hoofdinspecteur, Hoofd van den Dienst van het Boschwezen, toevertrouwd. Hij is *niet* Regeeringsadviseur, kan dus zich niet rechtstreeks tot den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië richten, doch zijne adviezen en voorstellen moeten, indien hij daarop prijs stelt, krachtens artikel 7 (11) van het *Personeelsreglement*, door den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel aan de Regeering worden overgelegd.

Aan hem ondergeschikt zijn de Hoofden der onderdeelen, waarin de dienst is gesplitst en die onderscheidenlijk den titel voeren van:

1. Hoofd van het djatibedrijf.
2. Hoofd van den dienst der wildhoutbosschen op Java en Madoera.
3. Adviseur van den dienst der bosschen in de Buitengewesten.
4. Hoofd van den dienst der boschinrichting.
5. Directeur van het boschbouwproefstation.

De Hoofden der onderdeelen oefenen de dagelijkse leiding uit van de aan hun zorgen toevertrouwde dienstonderdeelen. In verband met de zeer afwijkende taak van het Hoofd van den dienst der bosschen in de Buitengewesten, en wel in verband met de door de Regeering uitdrukkelijk geordonneerde decentralisatie van dien dienst op de Hoofden van Gewestelijk Bestuur in die gewesten, is hem de titel Adviseur toegekend. Die taak zal zich n.l. geheel bepalen tot het geven van advies aan de met het boschbeheer be-

¹⁾ De titel *Beheershoutvester* werd bij de invoering van de Burgerlijke Bezoldigingsregeling in 1925 door den beteren titel *Oppershoutvester* vervangen.

²⁾ De titel „superintendent” werd later ongewenscht geacht, zoodat de titel „Inspecteur” gehandhaafd bleef.

laste, den Adviseur ondergeschikte, dienstkringleiders en aan de Gewestelijke Bestuurshoofden, aan wie die dienstkringleiders mede direct ondergeschikt zijn.

De Inspecteurs, welke voorhands slechts zijn aangesteld bij het djatibedrijf (4), den dienst der wildhoutbosschen op Java en Madoera (1), en den dienst der bosschen in de Buitengewesten (1) (bij laatstgenoemden dienst den titel Adjunct-Adviseur voerend) hebben een uitsluitend adviseerende en controleerende functie, zij bezitten derhalve geen dirigeerende bevoegdheid.

De boschbeheerders zijn derhalve rechtstreeks ondergeschikt aan het Hoofd van het onderdeel en niet aan den Inspecteur. De Inspecteurs zijn de controleerende organen van het Hoofd van het onderdeel. Slechts in spoedgevallen is de Inspecteur bevoegd dadelijke instructies, in naam van het Hoofd, te geven. Vanzelfsprekend is den boschbeheerders voorgeschreven om elke instructie van den Inspecteur, in het belang van de uitoefening van zijn controle, op te volgen.

Het Beheer zelve ondergaat geen ingrijpende verandering; het door Sibinga Mulder ingevoerde beheerssysteem blijft dus in wezen bestaan, behoudens differentiatie in de oppervlakten der beheerseenheden, waardoor een meer natuurlijke indeeling bereikt wordt. Zoogenaamde belangrijke beheerseenheden zijn gevormd, met het beheer waarvan de meest geschikte oudere Opperhoutvesters worden belast. Bij het djatibedrijf werden daartoe de beheerseenheden Tjepoe en Saradan (Noord- en Zuid-Saradan) aangewezen; bij den dienst der wildhoutbosschen op Java en Madoera het boschdistrict Kedoe en in de Buitengewesten de dienstkringen Zuid-Sumatra en Sumatra's Oostkust.

Een noemenswaardige wijziging is het voorschift in het Personeelsreglement (artikel 13 (2)) dat de beheerders van in stand te houden bosschen op Java en Madoera uitsluitend ondergeschikt zijn aan het Hoofd van het betreffende dienstonderdeel, onverminderd hun ondergeschiktheid aan den Hoofdingspecteur. In het reglement 1913 was daarentegen bepaald, dat ten aanzien van het beheer der niet-definitief-ingerichte djatibosschen en der in stand te houden wildhoutbosschen (de ingerichte daarbij inbegrepen), zij eveneens ondergeschikt waren aan de Hoofden van Gewestelijke Bestuur. Vroeger was die medeondergeschiktheid aan de Gewestelijke Bestuurshoofden organiek juist. De dienst was nog zeer extensief. De oeconomische ontwikkeling van Java maakte het toen noodzakelijk, dat boschoeconomische kwesties, en wel voornamelijk die inzake boschreservering, principieel in het raam van de algemeene bestuurspolitiek moesten worden beschouwd. De toestand heeft zich allengs gewijzigd; was de organisatie in de reglementen van 1897 en 1913 gedecentraliseerd op de Gewestelijke Bestuurshoofden, die behoefte bestaat, althans op Java, niet meer. Het een en ander was reeds voldoende aanleiding om bij de bestuurs hervorming de dienst van het Boschwezen op Java en Madoera niet op de provincies te decentraliseren. Waar echter andere oeconomische belangen, in tegenstelling met het *ten deele* commerciële karakter, dat het djatibedrijf heeft, voor de dienstleiding in menig geval maatgevend zullen behooren te zijn, is in het Bosch-

dienstreglement (Bijblad 11825) eveneens het contact met bestuur en lokale raden geregeld. Anders is het in de Buitengewesten. De in die gewesten, met Java vergeleken, zeer afwijkende oeconomische toestanden maken thans nog, evenals dit vroeger op Java het geval was, een sterk doorgevoerde decentralisatie op de Gewestelijke Bestuurshoofden noodig. De taak van Adviseur van den dienst der bosschen in de Buitengewesten met zijn Adjunct-Adviseurs (Inspecteurs) zal zich dan ook alleen in zuiver adviseerende richting bewegen, behoudens in uitsluitend technische aangelegenheden, welke buiten de beoordeelingsfeer van genoemde Bestuurshoofden liggen.

In verband met het voorgaande is het duidelijk dat het Boschpolitiepersoneel op Java en Madoera door den Hoofdingspecteur, in de Buitengewesten daarentegen nog door de Hoofden van Gewestelijk Bestuur moet worden benoemd.

Zooals te voren reeds medegedeeld, zal de vorm der inwendige organisatie der onderscheidene dienstonderdelen zich dienen te regelen naar een meerdere specialisatie, inhaerent aan het karakter van beheer van het betreffende onderdeel. Zoo wordt het beheer der djatibosschen in den vorm van een bedrijf in den geest der (nog niet in werking getreden) bedrijvenwet (Stb. 1927 No. 419) met commerciële boekhouding gegoten, een boekhouding derhalve, waarin de financiële bedrijfsuitkomsten in direct verband kunnen worden beschouwd met het in dat bedrijf geïnvesteerde kapitaal. Als kapitaal moeten, volgens artikel 4 der nog niet in werking getreden Bedrijvenwet, die uitgaven worden beschouwd:

a. welke door het Land ten behoeve van het bedrijf zijn gedaan zoodat de nog niet afgeloste uitkeeringen terzake van uitgaven voor voorbereiding, oprichting, uitbreiding en vernieuwing;

b. ter zake van uitgaven tot verkrijging van voorraden;

c. ter zake van door het Land gedane uitkeeringen betreffende uitstaande voorschotten.

Het boschkapitaal wordt derhalve niet in de kapitaal-rekening opgenomen. Het op de openingsbalans te brengen bedrag aan kapitaal werd geraamd op f. 21.000.000. De kosten voor verjonging en verpleging worden onder bedrijfsuitgaven geboekt. De rentabiliteit van het djatibedrijf kan eventueel slechts de rentabiliteit van de ten behoeve van de exploitatie aangewende kapitaalsuitgaven aangeven.

Met het oog op de urgentie om 1 Januari 1929 het djatibedrijf in vollen omvang in werking te doen treden, vonden in 1927 en in 1928 de voorbereidende werkzaamheden plaats inzake het ontwerpen en instellen van een op het hoofdkantoor van het bedrijf gecentraliseerde boekhouding, het bepalen van het kapitaal ten behoeve van de opstelling van de openingsbalans, enz.

Aangezien de personeelsvoorziening van het lager en middelbaar personeel reeds geruimen tijd in elk opzicht te wenschen overliet, werd bij het djatibedrijf personeel in particulier verband aangesteld, welk personeel ten opzichte van den Lande in een verhouding staat als bij arbeidsovereenkomst aangegeven.

Buiten het bedrijfskarakter van het djatibedrijf is nog vermeldenswaard de zeer sterke interne centralisatie op het hoofdkantoor, niet alleen wat betreft de boekhouding en statistiek, doch eveneens wat betreft de technische controle. Als noodzaak werd voorts gevoeld het overbrengen van de sectie boschontsluiting van de Inrichting naar de Technische afdeling van het Djatibedrijf en van de afdeling Handelszaken van het Hoofdkantoor van den dienst van het Boschwezen naar het Hoofdkantoor van het djatibedrijf. De overbrenging van de afdeling Boschontsluiting naar het djatibedrijf geschiedde, omdat deze afdeling zuiver boschtechnisch werk verricht, dat inhaerent is aan het bedrijf. Voor den dienst der wildhoutbosschen werd eveneens een nieuwe boekhouding ontworpen, welke gedurende 1929 zal worden beproefd.

Een ingrijpende verandering bracht de vaststelling van de plaats, welke de dienst der Bosch-inrichting in den dienst en t. o. van de overige dienstonderdeelen moet innemen. Die dienst zal haar werkzaamheden moeten uitrekken over den geheelen archipel (vroeger alleen over Java), dientengevolge werden daarbij ingedeeld niet alleen de opnemingsbrigade voor Java, maar ook die voor de Buitengewesten. Voorts zal hij zich bepalen tot het bewaken van het boschkapitaal; die dienst zal voortaan uitsluitend de definitieve bedrijfsplannen opstellen, waarin de toelaatbare houtval (naar massa, boschklasse en vlakke) in verband met de continuïteit van het boschbedrijf wordt voorgeschreven, terwijl de bedrijfsplannen in engeren zin (werkplannen) door het beheer (djatibedrijf, dienst der wildhoutbosschen) worden opgemaakt, welke plannen zullen moeten steunen op de door de Bosch-inrichting in de bedrijfsplannen vastgelegde gegevens. Zoowel de definitieve bedrijfsplannen als de bedrijfsplannen in engeren zin behoeven de goedkeuring van den Hoofdinspecteur. Ingevolge reglement van 1913 moesten beide plannen door de inrichting worden vervaardigd.

Een volledig overzicht van de organisatie van den dienst geeft bijgevoegd schema.

Ten slotte nog een beknopte uiteenzetting van de Boschordonnantie, het Personeelsreglement en het Boschdienstreglement, waarbij de, ten opzichte van de reglementen van 1913, meest belangrijke wijzigingen worden vermeld.

De opzet van deze reglementen is een andere dan die van 1913. In de Boschordonnantie voor Java en Madoera 1927 (Stb. 1927 No. 221 jo. 1928 No. 65 en 651) komen geen uitvoeringsvoorschriften meer voor zooals in het Boschreglement 1913. Die ordonnantie geeft uitsluitend *principieele* bepalingen. Echter zijn thans in die ordonnantie ook de strafsancities opgenomen op boschdelicten, welke vroeger voorkwamen in het zogenaamde Boschpolitierglement (Stb. 1875 No. 216). De *uitvoeringsvoorschriften* op de bepalingen der Boschordonnantie treft man in het Boschdienstreglement 1928 (Bijblad 11825). Beide reglementen gelden uitsluitend voor Java en Madoera. Een Boschordonnantie voor de Buitengewesten is aan de Regeering ingediend, doch nog niet afgekondigd. Zoolang dit nog niet heeft plaats gehad, blijven voor de Buitengewesten de 2e en volgende hoofdstukken van het Dienstreglement 1913, voor zoover mogelijk, van toepassing. Het Personeelsreglement (Bijblad 11824)

geldt daarentegen voor geheel Nederlandsch-Indië. Bij de opstelling der reglementen werd rekening gehouden met den wensch van de Regeering, dat bevoegdheden, vroeger der Regeering voorbehouden, zoo mogelijk, over moeten gaan op de Departementshoofden. Tevens werden in verband met de bij de reorganisatie aan den Hoofdinspecteur toegedachte algemeen leidende positie, dien Hoofdamtenaar meerdere, tevoren door het Departementshoofd uitgeoefende, functies overgedragen. Voorts werd de mogelijkheid van overdracht van meerdere bevoegdheden op de hoofden der onderdeelen opgesteld. Elk voorschrift van internen aard werd buiten de reglementen gehouden; slechts voor zoover rekening moest worden gehouden met andere diensten dan die van het Boschwezen werd dit in het reglement uitgewerkt. De reorganisatie kan, in verband met het bovenstaande, slechts uitdrukking vinden in het Personeels- en Dienstreglement.

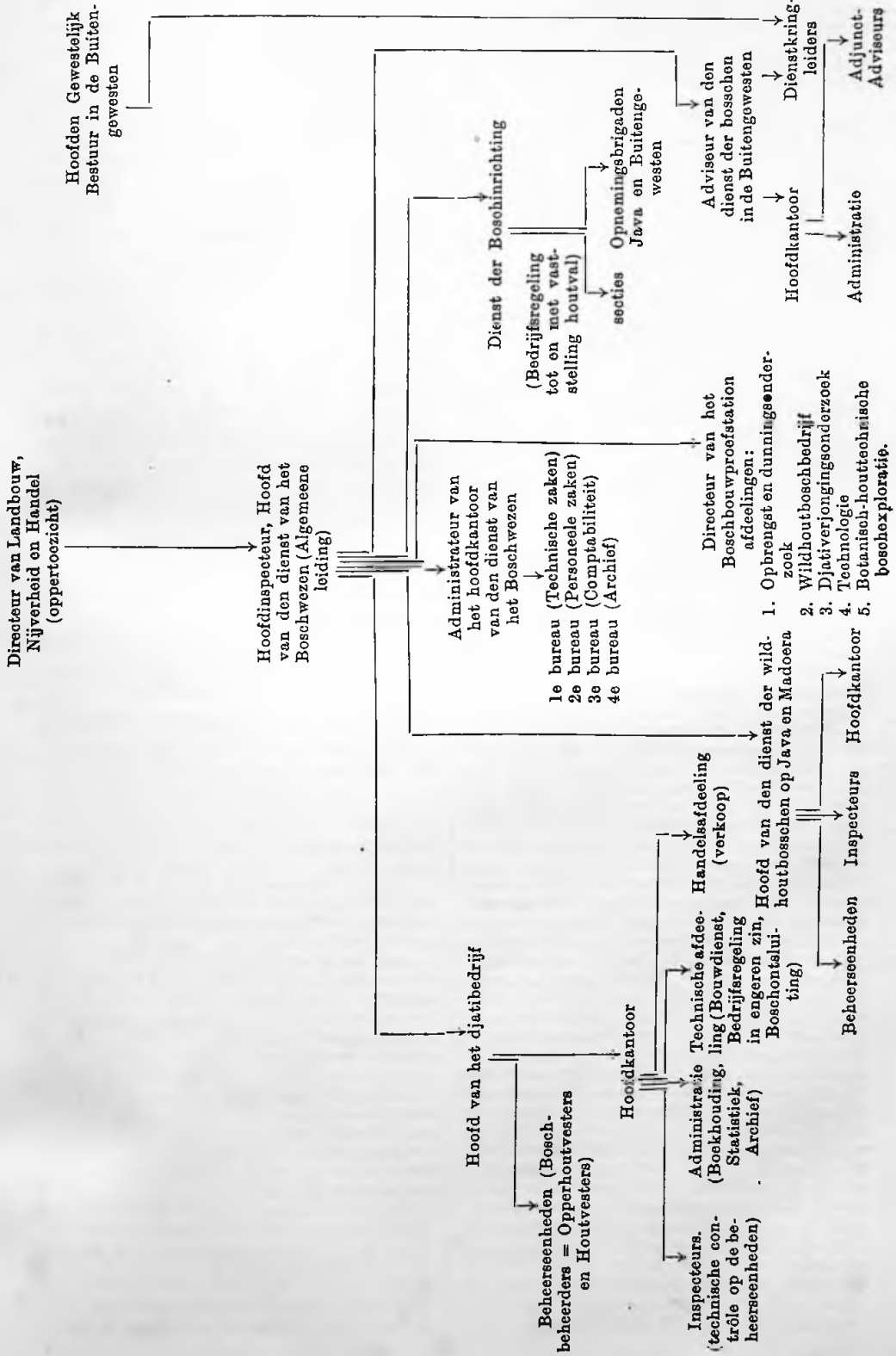
De aanwijzing, welke beheersseenheden of gedeelten daarvan tot het djatibedrijf of den dienst der wildhoutbosschen op Java en Madoera zullen behooren, vindt plaats door den Directeur van Landbouw. De aanwijzing van in stand te houden bosschen op Java en Madoera en van het uitbreidingsgebied der djatibosschen geschiedt thans eveneens door dat Departementshoofd, tevoren een aanwijzing welke door de Regeering moest plaats vinden. Het tempo der definitieve inrichting, vroeger door de Regeering bepaald, in verband met de exploitatie der djatibosschen door aannemers buiten de definitief ingerichte eenheden, wordt nu geregeld door den Directeur van Landbouw wat betreft de in stand te houden *wildhout*-bosschen en overigens door den Hoofdinspecteur. De bepaling over welke vlakten bosch de definitieve inrichting zal mogen plaats vinden (artikel 15 (1) Dienstreglement 1913) is in wezen een zuiver intern te regelen aangelegenheid en is om die reden buiten het Boschdienstreglement 1928 gehouden.

De artikelen 9 tot en met 13 van genoemd reglement houden voorschriften in ten aanzien van de grensregeling der bosschen en vervangen die, opgenomen in de Bijbladen 9364 en 6160. Een principieel onderscheid tusschen de grensregeling van djati- en van wildhoutbosschen wordt niet meer gemaakt. Dit onderscheid is in het huidige dienstreglement ook ten aanzien van de overige voorschriften komen te vervallen.

De processen-verbaal van grensregeling, de bedrijfsplannen en het werkplan voor het Boschbouwproefstation zijn aan de goedkeuring van den dienstchef onderworpen, een bevoegdheid, welke in de reglementen van 1913 aan het Departementshoofd was toegekend. Nieuw zijn de voorschriften voor het Boschbouwproefstation (artikelen 22 en 23, Boschdienstreglement 1928).

De interne voorschriften zooals voor de administratie, den geregelde oogst, de bebosschingen en de boschverpleging worden door de Hoofden der onderdeelen opgesteld, doch behoeven de goedkeuring van den Hoofdinspecteur.

Artikel 30 van meergenoemd reglement sluit de ongerogelde exploitatie (d. i. de exploitatie niet bij een bedrijfsplan voorgeschreven) uit in de ingerichte bosschen. In het reglement van 1913 gold dit voorschrift slechts voor de definitief ingerichte *djati*bosschen. In de ingerichte

bosschen is de oogst „in eigen beheer” voorgeschreven. De bepaling in artikel 16 van het Boschreglement 1913, welke verkoop op stam volgens aanwijzing van Boschwezenambtenaren in de definitief ingerichte bosschen toestaat, treft men in het nieuwe reglement niet meer aan.

In de voorloopig- en niet-ingerichte bosschen kan ook thans de oogst in eigen beheer of door tusschenkomst van aannemers plaats vinden. Bij een waarde van de te oogsten boschvoortbrengselen boven f500.000 berust de bevoegdheid tot bepaling, welke oogstwijze zal worden gevolgd, bij den Directeur van Landbouw, daarenbeneden bij den Hoofdinspecteur. In het Boschreglement van 1913 lag die beslissing of bij de Regeering of bij den Directeur van Landbouw; de waarde-grens werd toen op f130.000 vastgesteld. Artikel 58 handelt over den openbaren verkoop van geogste boschvoortbrengselen, hetwelk, behoudens bevoegdheidsoverdrachten op de Hoofden der dienstonderdeelen, geen ingrijpende wijzigingen ten opzichte van het oude reglement inhoudt. Slechts in het laatste lid is de mogelijkheid geopend, dat door den Hoofdinspecteur geogste boschvoortbrengselen, liggende of gedurende een door hem te bepalen tijdvak aangevoerd wordende op een of meerdere stapelplaatsen op openbare vendutie of bij inschrijving kunnen worden verkocht. Het aantal sortimenten, hetwelk voor onderhandschen verkoop in aanmerking komt, is uitgebreid, terwijl tevens bij deze wijze van verkoop kort crediet kan worden verleend (artikel 59).

De voorschriften op het vervoer van hout zijn in hoofdzaak hetzelfde gebleven. Nu kunnen echter ook passen worden geëischt voor het vervoer van onbewerkt wildhout, welke bepaling de bewaking der bosschen ten goede zal komen.

Literatuur. In de twee en twintig deelen van het Boschbouwkundig tijdschrift Tectona treft men een uitgebreide literatuur aan over den Indischen boschbouw en het Boschwezen in Nederlandsch-Indië. De geschiedenis van het djatiboschbedrijf wordt uitvoerig behandeld in de Jubileumuitgave (1928) van de Vereeniging van hoogere ambtenaren bij het Boschwezen in Ned. Oost-Indië (Vhabinoi), waarvan bij de opstelling van deze bijdrage een dankbaar gebruik werd gemaakt, zoomede van het Verslag over het „Boschwezen van Nederlandsch-Indië” door den dienst opgesteld ten behoeve van het Pacific Science Congress, 1929. Een handige klapper op de eerste zeventien deelen van genoemd tijdschrift is verschenen als deel XVIII 1925, extra nummer. Zie verder voor meer speciale boschbouwkundig-wetenschappelijke vraagstukken de Mededeelingen en Korte Mededeelingen van het Boschbouwproefstation en voor gedetailleerde statistieken de jaarverslagen van den dienst van het Boschwezen.

J. W. B.

23.12.26
OORLOG EN BELEG (STAAT VAN). Het Regeerings-reglement van 1854 gaf in artikel 43 eenige voorschriften, ingevolge welke de G.G. in geval van oorlog of opstand de door hem noodzakelijk geachte maatregelen kon treffen, meer bepaaldelijk kon overgaan tot de afkondiging van den staat van oorlog en beleg voor geheel N.I. of gedeelten daarvan, alsmede tot schorsing van wetten en bepalingen van het Regeerings-reglement en tijdelijke opheffing van autori-

teiten. Ingevolge het derde lid van het artikel kon de Landvoogd voorts de burgerlijke en militaire gezaghebbers in de buitengewesten machtigen soortgelijke voorloopige maatregelen te nemen.

De verklaring van den staat van oorlog en beleg effectueert een abnormalen rechtstoestand, waarbij het militair gezag naast het burgerlijk gezag zeer uitgebreide bevoegdheden verkrijgt, terwijl voorts de uitoefening van verschillende rechten der ingezetenen (speciaal de zg. grondrechten) tijdelijk wordt beperkt, zelfs opgeheven. Eene regeling terzake is vastgelegd in de ordonnantie in Stb. 1904 no. 372, sedert gewijzigd en aangevuld bij Stb. 1905 no. 274, 1913 nos. 482 en 629, 1917 nos. 572 en 733, 1918 no. 89, 1919 nos. 660 en 800, 1921 no. 460 en 1922 no. 506.

De machtiging als bedoeld in het derde lid van artikel 43 van het Regeerings-reglement werd in algemeenen vorm gegeven bij het Gouvernementsbesluit in Stb. 1904 no. 373, waarbij de militaire gezaghebbers in de buitengewesten werden gemachtigd om, indien de gemeenschap met den zetel der Regeering is verbroken, in geval van oorlog of opstand bij wijze van voorloopigen maatregel voor een bepaald gebied den staat van oorlog en beleg af te kondigen. Nadat door het militair gezag (de gewestelijk militaire commandant, of zoo de gemeenschap met dezen is afgebroken, de hoogste militaire commandant ter plaatse) de staat van oorlog of beleg is afgekondigd, gelden voor het betrokken gebied de bepalingen van Stb. 1904 no. 372.

Naast deze bepalingen dienen in dit verband nog vermelding de Legermobilisatie-ordonnantie in Stb. 1919 no. 748 jo. Stb. 1921 no. 277 alsmede de Vloot-mobilisatie-ordonnantie in Stb. 1921 no. 129 jo. Stb. 1925 nos. 433 en 576, ingevolge welke aan de militaire en maritieme autoriteiten reeds voor perioden van gevaar voor oorlog, wanneer waarschijnlijk tot mobilisatie zal worden overgegaan, ook zonder dat de wettelijke uitzonderingstoestand is afgekondigd, uitgebreide bevoegdheden zijn toegekend (art. 3 en vlg. passim). De Indische Staatsregeling van 1925 geeft in haar artikel 33 terzake nieuwe voorschriften, ingevolge welke elk gedeelte van N.I. door of vanwege den G.G. in staat van oorlog en beleg kan worden verklaard ter handhaving van de uit- of inwendige veiligheid.

Onder welke omstandigheden de maatregel kan worden getroffen wordt niet, zooals vroeger in artikel 43 van het Regeerings-reglement, bepaald (oorlog en opstand); de gevallen, waarin zulks mogelijk is, zullen worden vastgelegd in eene algemeene verordening, die tevens regelt de wijze, waarop de afkondiging van den staat van oorlog en beleg zal geschieden, alsmede de gevolgen daarvan. In de bedoelde regeling zullen bepalingen van algemeene verordeningen kunnen worden aangewezen, die tengevolge van de verklaring in staat van oorlog en beleg geheel of gedeeltelijk buiten werking treden.

Een begin van uitvoering van dit voorschrift is de instelling van eene „Commissie tot voorbereiding van eene verordening op den staat van oorlog en beleg” bij Gouvernementsbesluit van 20 Februari 1929 no. 2z. De commissie heeft als taak het ontwerp voor te bereiden van eene algemeene verordening tot invoering van artikel 33 der In-

dische Staatsregeling, alsmede te dienen van advies over daarmede verband houdende maatregelen en regelingen, welke eventueel vereischt zullen zijn in tijden van gevaar voor oorlog of opstand. Het is dus blijkbaar de bedoeling der Regering de geheele materie, dus b.v. ook die, welke thans behandeld is in de bovengenoemde Leger-mobilisatie en Vloot-mobilisatie-ordonnanties, opnieuw te regelen. De commissie is samengesteld uit een voorzitter en zeven leden, allen ambtenaren van de bij het onderwerp belanghebbende Landskantoren.

Zoolang de nieuwe voorschriften het Staatsblad nog niet hebben bereikt, blijven in verband met artikel 1 van de overgangsbepalingen bij de Indische Staatsregeling de bovengenoemde regelingen in Stb. 1904 nos. 373 en 374 van kracht. (Lit. Kleintjes, *Ve druk*, Dl. I, blz. 204 en 303, vlg.).

BOSSCHA (KAREL ALBERT RUDOLPH). Geboren te s'-Gravenhage, 15 Mei 1865, kleinzoon van den bekenden minister en historicus, zoon van den hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft. Na de 5-jarige H.B.S. te s'-Gravenhage bezocht hij de toenmalige Polytechnische School. In December 1887 vertrok hij naar Ned.-Indië, was een half jaar bij zijn oom, den nestor der theeplanters, den heer Kerkhoven, te Sinagar, Tjibadak, in de cultures werkzaam, ging daarna over naar een goudwinning nabij Sambas (Borneo). In 1892 kwam hij weer als theeplanter op Java terug, opende in 1896 op de hoogvlakte van Pengalengan (nabij Bandoeng) de onderneming Malabar, die thans een der mooiste en beste thee-ondernemingen ter wereld is.

Hoewel volbloed theeplanter, bleef zijn groote levendige belangstelling zoowel naar wetenschap als naar practijk uitgaan. Zelf sober levende, toonde hij zich uiterst mild waar hulp noodzakelijk was. In de oprichting van de Technische Hoogeschool te Bandoeng, de Sterrewacht te Lembang, de Ned.-Indische Jaarbeurs, enz., door hem ook financieel gesteund, had hij een zeer werkzaam aandeel; voorts was hij bestuurslid van talrijke organisaties op landbouwkundig, industrieel en sociaal gebied. Hij was gekozen lid van den eersten Volksraad, de gemeente Bandoeng benoemde hem tot ereburger, de Regering beloofde zijn groote verdiensten door benoeming tot Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw en Commandeur in de Orde van Oranje Nassau. 25 November 1928 maakte een beroerte ontijdig een einde aan dit werkzame leven; een marquante Indische persoonlijkheid ging met Bosscha heen.

BADOEJS. Onder dit hoofd werd reeds in Dl. I (blz. 101 en 102) vermeld, dat Badoejs de naam is van een volksstam, ten rechte „Oerang Kanèkès” geheeten, wonende in de bosschen van het Kendeng-gobergte in Bantam en dat vrij algemeen wordt aangenomen dat zij de nakomelingen zijn van hen, die bij de invoering van den Islam in West-Java, in het begin der 16e eeuw, de nieuwe leer niet wilden omhelzen, maar om aan hun geloof trouw te kunnen blijven, naar het vooral destijds ondoordringbare binnenland uitweken. De vlakte van Lebak en de Noordelijke hellingen van het Kendeng-gobergte zijn blijkbaar oorspronkelijk door een veel grooter aantal uitgewekenen bevolkt geweest, dan de tegenwoordige stam der O. Kanèkès. Uit de nog aanwezige

pamoedjaan (open bidplaatsen) kan men besluiten tot minstens 3 groote groepen, nl. de O. Kanèkès, de O. Karang en de Badoejs uit de streek van Sadjera. Deze laatste zijn sinds lang opgegaan in de omringende Mohammedaansche bevolking. De O. Karang wonen nog in de half Badoej-, half Mohammedaansche desa Karang, die gelegen is aan het paardenpad van Moentjang naar Bajah aan de Zuidkust. De O. Karang hebben hun eigenaardigheden voor een groot deel verloren, maar vermengen zich nog niet met de Mohammedanen. Hun godsdienstige begrippen komen vrijwel overeen met die der O. Kanèkès, hoewel zij zelf aangeven de „Agama Soenda” te belijden, in tegenstelling met laatstgenoemden, die volgens hen de „Agama Boeda” aanhangen. Dit onderscheid is in wezen niet duidelijk. Zij zeggen af te stammen van de „Mènak Bongbang” (mènak = edelen). Bongbang is van oudsher de naam van de landstreek tusschen de rivieren Tji Minjak en Tji Laki, zij-rivieren van de Tji Simeut.

Al deze Badoej-groepen zijn waarschijnlijk niet — zooals veelal wordt volgehouden speciaalen opzichte van de O. Kanèkès — afkomstig uit het in 1579 door Pangéran Joesoef veroverde Pakoewan, de ter hoogte van Buitenzorg gelegen hoofdstad van het oude Soenda-rijk Padjadjaran, maar uit het Noorden afkomstige vluchtelingen. Voor de O. Kanèkès blijkt dit duidelijk uit de overgeleverde lijst hunner verhuizingen, die heden nog op de kaart te vervolgen zijn van Sérang af tot Kanèkès toe.

Over den naam „Badoejs” zijn vele meeningen verkondigd. De verleidelijkste hypothese is de afleiding van „Bedoewi”, wat in Arabië een woestijn- of bergbewoner is, dus een naam, die hun door de Arabische veroveraars zou moeten zijn gegeven. Taalkundig schijnt dit echter niet te verdedigen. Het veiligst is zich te vergenoegen met een afleiding van den Goenoeg Badoej of de Tji Badoej, welke geografische namen ten Noorden der desa Kanèkès te vinden zijn.

Omtront den oorsprong van hun godsdienst bestaat ook geen zekerheid. Blijkbaar is de basis een Oud-Javaansch heidendom, waarop het later gekomen Hindoeïsme een belangrijken stempel heeft gedrukt. Hun moraal-voorschriften komen ten deele nauwkeurig met de Boeddhistische 10 geboden overeen, zoodat ook deze religie zeker bijgedragen heeft tot de ontwikkeling van het eigenaardige religieuze systeem, welks bescherming het levensdoel der Badoejs is. Bovendien in hun vereering staan de „lelemboet”, de onzichtbare schimmen der voorouders, als levengivers en bezielers van al wat is, en, als primus inter pares onder de hoogere machten, Batura Toenggal. Met zijn beide oudste zonen B. Tjikal en B. Patandjala bestuurt hij de wereld. De zonen van B. Patandjala zijn, volgens hun geloof, de „daleums”, d. z. de aanvoerders uit den crisistijd der Islamiseering van Bantam.

Zooals reeds werd medegedeeld in het artikel BADOEJS in Dl. I (blz. 102) is de plaats, waar zij zich de schimmen denken te wonen, Zuidelijk van hunne nederzettingen, nabij de bronnen van de Tji Oedjoeng, op een plek, die zij ARTJA DOMAS noemen (zie op dat woord) en waaraan zij de grootste vereering toedragen, maar waarvan men, doordien de toegang voor vreemdelingen verboden is en zelfs de juiste ligging wordt

geheim gehouden, niet juist weet of het uitsluitend een offer- en bidplaats is, dan wel of men er ook heilige graven aantreft. Dit laatste zou men opmaken uit eenige (door zijn dood niet uitgewerkte) aantekeningen van Mr. D. Koorders, die in 1864 tot die plek is doorgedrongen, en uit mededeelingen van afstammelingen van Badoejs. De bidplaats bestaat uit 13 terrassen met opstaande steenen.

Een analoog oord is de uit 5 terrassen bestaande bidplaats der Karang-Badoejs, Kosala geheten en waarvan beschrijvingen gegeven zijn (Pleyte, Pennings, Van Tricht), waaruit de waarschijnlijkheid blijkt, dat men ten minste gedeeltelijk met graven te doen heeft. Groote, platte, vijfhoekige, rechtopstaande steenen vormen een speciale karaktertrek. Ook is er een ruw bewerkt Boeddhabeeldje, dat volgens de Karangers het counterfeitsel van hun oudsten stamvader is.

In Zuid-Bantam vindt men nog twee andere analoge heiligdommen, nl. den Goenoeng Dangka, aan de Tji Berang ten Zuiden van Tjipanas, vroeger het sanctuarium der Badoejs van Sadjera, en den Lebak Sibedoeg, een oord dat niet meer vereerd wordt, maar, om de geesten die er zouden huizen, gemeden door de bevolking. Deze terrassen liggen ten Z. van den Kendeng-rug, niet ver van de Zuidgrens van Kanèkès, en zijn vermoedelijk afkomstig uit den tijd toen de nederzetting der Orang Kanèkès zich tot de Zuidkust uitstreckte, welke grens einde 18e eeuw door den Sultan van Bantam Noordwaarts verlegd werd tot op den Kendeng-rug.

Deze Bantamsche pamoedjaän (open bidplaatsen) vormen schakels in een keten van megalithische monumenten, die zich uitstrekt van Madagascar via Vóór- en Achter-Indië, onzen Archipel en Polynesië, tot het Paasch-Eiland toe.

De Badoejs leven in strenge afzondering van de buitenwereld, waarmede zij niet dan ongaarne en alleen bij dringende noodzakelijkheid in aanraking komen; de vrouwen en kinderen mogen het Badoej-gebied niet verlaten en de girang-poe'oen, het wereldlijk en geestelijk hoofd van ieder der binnengehuchten, mag zich zelfs niet aan oningewijden vertoonen. Dit alles betreft de Binnen-Badoejs. De z.g. Buiten-Badoejs hebben veel meer contact met de buitenwereld. De Badoejs zijn nl. verdeeld in Orang Kadjeroan (medio 1908: 156 zielen; med. 1928: 140 zielen), dat zijn zij, die de verboden binnengehuchten Tjibeo, Tjikartawana en Tjikensik, den heiligen grond, bewonen, en de Orang Kaloearan of Orang Panamping (medio 1908: 1391, Mei 1928: 1381 zielen), die de buitengehuchten bewonen. De voornaamste Kadjeroan zijn afstammelingen van de oude daleum's of leiders en de overgeleverde stamboom behoren tot de heiligste erfgoederen der Badoejs. Deze mogen slechts door enkele personen bij bepaalde gelegenheden gereciteerd worden, o.a. bij het jaarlijksch bezoek aan Artja Domas. De stamboomen omvatten momenteel 13 generatie's, behalve de 2 oervaderlijke godenfiguren, waaruit blijkt dat voor de Badoejs de wereldgeschiedenis begint met hun vlucht voor den Islam.

De onderscheiding tusschen O. Kadjeroan en O. Kaloearan wordt gehandhaafd door middel van de bepaling, waarvan de oorsprong onbekend is, dat het aantal huisgezinnen, dat den heiligen grond mag bewonen, altijd 40 moet zijn op niet

groot, noch kleiner mag wezen. De overcompleet geworden gezinnen (door huwelijk van jongeren), die door den poe'oen worden aangewezen, verlaten het heilige gebied, maar vermengen zich niet met de andere O. Kaloearan; zij houden zich apart als z.g. „kaoem dalem", voor zoover het huwelijk betreft. Uit hen alleen mag een eventuele opengevallen plaats onder de Kadjeroangezinnen worden aangevuld. De O. Kaloearan met de Kaoem dalem bewonen de buitengehuchten. Oorspronkelijk zijn er slechts negen buitengehuchten geweest, de z.g. „dangka-kampongs", waarvan er heden ten dage twee (Tjihoeleoe en Kadoekatoeg) binnen Kanèkès en zeven ten Noorden ervan, te midden van het door de Mohammedaansche bevolking bewoonde gebied liggen. Deze zeven (Kamantjing, Kompal, Nangkabengkoeng, Tjiandam, Tjilenggor, Moengkoelan, Panjawean) hebben een half-Islamitische, half-Badoej-bevolking, die in vrede samenwonen, maar tusschen wier huizen een duidelijke afscheiding (open ruimte) bestaat. Er zijn een Mohammedaansch en een Badoej dorps hoofd. Deze laatsten, de Djaro-dangka's, stammen af van de Kadjeroan en erven de functie van vader op zoon. Nadat de tegenwoordige Noordgrens van Kanèkès — in het begin der 19e eeuw — door het Gouvernement opnieuw werd vastgesteld, zijn deze 7 dangka-kampongs buiten het Badoej-gebied komen te liggen, maar hardnekkig op de oude plaatsen gehandhaafd uit eerbied voor de traditie.

Elk der 3 girang-poe'oen's heeft 3 djaro-dangka's onder zich. Van deze 3 dangka-kampongs is er telkens één het traditionele verbannings-oord voor zondaars uit het respectievelijke binnendorp.

Behalve de genoemde 9 dangka-kampongs zijn er tegenwoordig nog 23 kleine buitengehuchten, die alle binnen Kanèkès (maar buiten de „Taneuh larangan") liggen. Zij zijn blijkbaar ontstaan door een trek van bewoners der Noordelijke dangka-kampongs naar de sfeer der binnengehuchten. De bewoners staan dan ook hiërarchisch onder de djaro-dangka's, behalve de „kaoem dalem", die direct onder de girang-poe'oen's staan.

Deze gecompliceerde inrichting der Badoej-maatschappij rechtvaardigt de hypothese, dat zij oorspronkelijk heeft bestaan uit een aristocratische kern, waaromheen zich de mindere lieden gegroepeerd hebben. Hierop wijst ook de naam „kaoem dalem", die „lieden, behoorend tot het vorstenverblijf" beteekent. De dangka-kampongs zijn van oudsher voorposten geweest onder Kadjeroan-hoofden, die zoowel op import van vreemde delingen als op export van (verbannen) Kadjeroan toezicht hielden. Alles met het oog op instandhouding van isolement en zielental.

De 40 gezinshoofden der Kadjeroan hebben blijkbaar allen een officieele functie bij de rituele oogstfeesten te vervullen. Volgens henzelven zijn zij in wezen de bewakers dezer heilige instellingen en van de heilige bidplaatsen. Hun onbekende aristocratische origine moet wel een religieus cachet gehad hebben.

Het zielental der Badoejs gaat achteruit; het kindertal daalt nl.: 1908: 85 kinderen op 41 gezinnen, 1928: 56 kinderen op 45 gezinnen (weduwen tellen ook als gezin). Of hier gevolgen van inteelt in het spel zijn is natuurlijk onzeker, maar

een achteruitgang van den libido is niet onmogelijk en zou een physiologische oorzaak kunnen zijn van de op sexueel gebied zoo strikte moraliteit der Badoejs; zeldzaamheid van tweede huwelijken en echtscheidingen; het niet nemen van een jong meisje als tweede echtgenoot; het sinds menschenheugenis niet voorkomen van overspel.

Bij de Badoejs is alles verboden, wat hun onbekend of verboden was tijdens zij zich van de overige wereld afzonderden. Zoo hebben zij geen natte rijstvelden, maar „hoema-“bouw. Een eigenaardige instelling is de „hoema-serang“, het gemeenschappelijke rijstveld, dat bij elk der 3 binnenghuchten gevonden wordt, en dat in gezamenlijken arbeid bewerkt wordt, één maand vóórdat met de particuliere hoema's begonnen wordt. De „hoema-serang“ is een oud-Javaansche instelling, die elders overal verdwenen is. In Bantam heetten die velden vroeger seserangan, en aan een dergelijk rijstveld heeft b.v. de stad Sérang haar naam te danken.

De hoema-serang moet volkomen ongerept blijven in den zin van niet-verontreinigd. Tijdens de bewerking wordt zorgvuldig opgelet dat de grond niet door speeksel besmet wordt; om analoge redenen wordt onder het werk niet gedronken.

De Badoejs mogen bij hun tochten van geen rijpaard of voertuig gebruik maken en niet op een bed slapen. Zij mogen niet lezen en schrijven en vermijden alles wat naar weelde zweemt. Ook onderscheiden zij zich in hun kleeding en voeding van de overige Bantammers. Die kleeding bestaat uit een witte, zelf-geweven „badjoekoe-roeng“, een idem hoofddoek en een „samping kaleng“ (= sarong). De O. Kadjeroan dragen deze kleederen altijd, de overigen slechts bij plechtige gelegenheden. Als muziek-instrumenten hebben zij de tarawangsa (een strijk-instrument), de soeling (fluit), de angkloeng pondok (korte angkloeng), en tegenwoordig ook de „goöng“ en de „terebang“.

De Badoejs onderscheiden zich allergunstigst

door reinheid van zeden, zoodat o.a. diefstal sedert menschenheugenis niet is voorgekomen, en zij dan ook geen zorg voor de veiligheid van hun eigendommen kennen.

De tijdrekening der Badoejs hangt samen met de ritueele data der hoemabewerking. Hun jaar is een oogstjaar (zonnejaar), dat in 12 maanden verdeeld is, die afwisselend 29 en 30 dagen tellen. De namen der maanden zijn gelijk aan die der Oud-Javaansche mangsa-maanden. De 11 dagen, die zij elk jaar moeten achterraken, worden door de poe'oen's weggesmokkeld, wat mogelijk is, doordat zij den begin-datum der hoema-serang-bewerking willekeurig kunnen vaststellen en de noodzakelijke onregelmatigheden de alfabetische Badoejs niet deren. Tegenwoordig valt hun officieel nieuwjaar (kasa 1) in December.

Het grondgebied der Badoejs is gelegen op de hellingen van den Pagelaran, een der toppen van het Kendeng-gebergte, en wordt begrensd door de rivier Tji Badoej in het Noorden, de desa Babakan in het Oosten, den Kendeng-rug in het Zuiden en de rivier Tji Barani in het Westen. Deze grenzen worden in het terrein door aardhoopen aangegeven en, desgewenscht, door de oudere Badoejs precies opgedreund in alle details. (Zie ook MENSCHENOFFERS).

Literatuur over de Badoejs: Behalve de reeds in Dl. I, blz. 102 opgegeven literatuur: C. L. Blame, Indisch Magazijn 2e twaalftal no. 3 (1845) en B. van Tricht, Levende Antiquiteiten in West-Java, in Djawá, Mei 1929 en bij Kolff en Co., Batavia (1929).

HANDELSVEREENIGING „AMSTERDAM" (N.V.) (Aanvulling van Dl. II, blz. 59).

Deze maatschappij bezat einde 1928 15 suikerondernemingen, 6 theeondernemingen, 4 vezelondernemingen, 3 tapioca- en vezelondernemingen, 1 tapiocaonderneming, 5 rubberondernemingen, 1 rubber- en koffieonderneming en 2 oliepalmondernemingen.

De ondervolgende staat geeft een overzicht der door de maatschappij verkregen resultaten in de periode 1917—1928.

N.V. HANDELSVEREENIGING „AMSTERDAM"

31 Dec.	Gestort maatschappelijk kapitaal.	Gewoon en buitengewoon Reservefonds.	Reserve ten behoeve van het volgende jaar.	Geplaatste obligatiën.	Netto winst (a)	Afschrijvingen en Reserves. (b)	Dividend Pot.
1917	15.000.000	6.750.000	1.800.000	11.391.000	14.322.423,76	6.955.396,76	25
1918	15.000.000	6.750.000	1.500.000	15.685.000	7.594.816,83	3.193.696,89	25
1919	17.500.000	9.375.000	2.800.000	15.178.000	20.915.696,46	8.264.894,89	50
1920	20.000.000	10.000.000	—	14.688.000	40.172.778,84	25.706.282,51	60
1921	20.000.000	10.000.000	4.705.000	14.196.000	10.512.254,45	4.858.314,53	25
1922	20.000.000	10.000.000	—	13.701.000	8.336.273,53	1.361.512,87	30
1923	20.000.000	10.000.000	—	13.203.000	19.961.947,28	11.751.960,55	35
1924	25.000.000	12.500.000	—	12.703.000	34.161.967,81	19.886.750,22	40
1925	30.000.000	15.000.000	—	12.200.000	31.622.002,68	17.105.615,08	35
1926	35.000.000	17.500.000	—	11.770.000	23.520.246,17	9.497.076,85	30
1927	40.000.000	20.000.000	5.000.000	11.340.000	27.310.479,31	11.810.346,74	30
1928	40.000.000	20.000.000	5.000.000	20.710.000	21.239.109,42	8.363.119,83	30

(a) exclusief reserves van vorige jaren, excl. saldo Ao Po, incl. reserves en afschrijvingen ten laste van het loopende boekjaar.

(b) ten laste van het loopende boekjaar, incl. reserves ten behoeve van het volgende jaar, vermindert met die ten laste van Ao Po.

3 **HOUTSOORTEN.** (Zie DJATI en WILD-HOUTBOSSCHEN). Het meer systematische onderzoek naar de houtsoorten van Nederlandsch-Indië dateert eerst van de laatste decennien. Noodzakelijkerwijs moest hieraan het botanisch onderzoek der boomsoorten voorafgaan. Wel is waar dragen de verschillende boomsoorten bij de inheemsche bevolking bepaalde, soms zeer vaste namen, maar als gevolg van het ontstellende aantal boomsoorten en het groote aantal talen in den Archipel kon de Inlandsche naam alleen geen betrouwbaren grondslag leveren voor een uitgebreid houtonderzoek. Eerst toch zou moeten worden nagegaan, welke Inlandsche boomnamen betrouwbaar zijn en welke hun synoniemen zijn in de verschillende gebieden. Dit was indertijd in nog sterkere mate noodzakelijk, daar het anatomisch houtonderzoek nog niet ver genoeg gevorderd was om aan de hand van een houtmonster den Inlandschen naam te controleeren of de botanische soort vast te stellen.

Van de vele natuuronderzoekers, die zich hebben bezig gehouden met het onderzoek der flora van Nederlandsch-Indië (Zie BOTANISCHE LITERATUUR VAN NEDERLANDSCH-INDIË), dienen in het bijzonder genoemd te worden Rumphius, Blume, Junghuhn, Miquel, Boerlage, Koorders, Valetton, Backer en Smith. Anderen legden zich meer in het bijzonder toe op het bijeenbrengen van gegevens van meer practischen aard, zooals de inheemsche plantennamen en gegevens omtrent het gebruik van plantendeelen. In dit verband dienen vermeld te worden, behalve de boven reeds genoemde onderzoekers Rumphius en Koorders, Filet, Van Eeden, Duifjes, De Clercq, Heyne en Endert.

Bij de bestudeering van de flora van Nederlandsch-Indië is in den beginne aan de gemakkelijker te verzamelen kruiden en heesters veel meer aandacht geschonken dan aan de boomen.

In 1888 echter begon Koorders met zijn onderzoek naar de boomsoorten van Java. Voor dit doel nam hij op Java eenige duizenden boom-exemplaren in onderzoek, verspreid over \pm 30 verschillende gebieden, op verschillende hoogten boven zee gelegen. De resultaten van dit onderzoek zijn vastgelegd in de bekende „Bijdragen van Koorders en Valetton”, die een standaardwerk vormen over de Javaansche boomflora. Bij dit werk behoort een atlas met 800 platen, die na de Bijdragen is verschenen.

De kennis van de flora der Buitengewesten is steeds veel kleiner geweest dan die van Java. (Zie ook VEGETATIE). Voor zoover het de boomsoorten betreft, wordt echter sedert een tiental jaren krachtig gewerkt aan een vermeerdering van deze kennis. Door het Museum voor Economische Botanie en vooral door het Boschwezen zijn reeds veel materiaal en gegevens voor dit doel bijeengebracht. In Palembang heeft het Boschbouwproefstation op dezelfde intensieve wijze als Koorders dat op Java deed, materiaal en gegevens verzameld van ongeveer 400 boomsoorten. Bovendien maakt een belangrijke uitbreiding van den wetenschappelijken staf van het Herbarium tevens Museum voor Systematische Botanie te Buitenzorg het sedert eenige jaren mogelijk, aan de botanische verwerking meer aandacht te schenken, dan vóór dien tijd. Toch zal het nog zeer lang duren, eer wij over een mo-

derne boomflora voor de Buitengewesten zullen kunnen beschikken.

Met betrekking tot het onderzoek naar de anatomie der Nederlandsch-Indische houtsoorten dienen genoemd te worden: Moll en Janssonius, Pfeiffer, Beekman en Den Berger. De beide eerstgenoemden zijn reeds jaren bezig met een microscopische beschrijving van de door Koorders verzamelde houtmonsters van Javaansche boomsoorten volgens een door hen uitgedachte, op hoog wetenschappelijk peil staande methode. Pfeiffer, Beekman en Den Berger volgen een eenvoudiger methode voor meer direct practisch doel en trachten houtdeterminatie mogelijk te maken met behulp van een zaklens.

Met het technische onderzoek van Nederlandsch-Indische boomsoorten hebben zich vroeger voornamelijk bezig gehouden de Artillerie-Constructiewinkel te Soerabaja, die o.a. vele door Koorders verzamelde houtsoorten onderzocht, en de Marine-werf te Amsterdam. Ook de voormalige Vereenigde Indische Boschexploitatie Maatschappijen (Vibem) hebben verschillende houtsoorten, vooral uit de Buitengewesten, onderzocht. Tegenwoordig hebben deze onderzoekingen meendeels plaats aan het Boschbouwproefstation en het Laboratorium voor Materiaalonderzoek van het Departement van Burgerlijke Openbare Werken, verbonden aan de Technische Hoogeschool te Bandoeng, en aan de Artillerie Constructie Winkel.

Daar nog zeer veel valt te onderzoeken op het gebied der houtsoorten van Nederlandsch-Indië, moet het als een gelukkige omstandigheid worden beschouwd, dat in de omringende landen, die een groote overeenkomst in flora vertoonen met Nederlandsch-Indië, ook in deze richting werd en wordt gewerkt. In dit verband dienen o.m. genoemd te worden de werken van Brandis, Hooker, Gamble, King, Ridley, Foxworthy, Merrill, Schneider en Whitford. In sommige opzichten is het onderzoek in de omringende landen verder gevorderd dan bij ons, zoodat uit deze literatuur voor het onderzoek der Nederlandsch-Indische houtsoorten veel wetenswaardigs valt te putten.

Het Boschbouwproefstation en het Museum voor Economische Botanie, beide te Buitenzorg, en het Koloniaal Instituut te Amsterdam beschikken over uitgebreide houtcollectie's, terwijl eerstgenoemde instelling van bijna 100 houtsoorten, die typen vertegenwoordigen van de voornaamste handelshoutsoorten van Nederlandsch-Indië, handelsmonsters ter beschikking stelt.

Het aantal boomsoorten, dat een diameter kan bereiken van 40 cm of meer, een maat, waaruit houtwerken van de meest gevraagde handelsafmetingen verkregen kunnen worden, is, dank zij het onderzoek van Koorders en Valetton, voor Java vrij nauwkeurig te bepalen; het bedraagt bijna 600 soorten, behoorende tot ongeveer 275 geslachten. Voor de Buitengewesten bedraagt het aantal geslachten bijna 450; het aantal soorten is met geen mogelijkheid op te geven; naar zeer globale schatting bedraagt het \pm 3000. Weliswaar komen de meeste Javaansche boomsoorten ook voor op de Buitengewesten, maar historische factoren, de groote verschillen in bodem en klimaat, en de groote uitgestrektheid in geografischen zin van den Nederlandsch-Indischen

Archipel, hebben tot gevolg, dat de verspreiding van vele soorten aan bepaalde, soms zeer enge grenzen gebonden is. Zoo vertoonen Sumatra en Borneo onderling een groote overeenkomst in vegetatie, welke veel gelijkt op die van Malaka. West Java heeft vele trekken gemeen met Zuid Sumatra; Oost Java met de kleine Soenda-eilanden en Zuid Celebes; terwijl men in de flora van het Oostelijk gedeelte van den Archipel naast Maleische ook Australische elementen aantreft. Deze verschillen in vegetatie komen natuurlijk ook tot uiting in de aan de markt gebrachte houtsoorten.

Eerder werd er reeds op gewezen, dat de verschillende boomsoorten bij de inheemsche bevolking bepaalde namen dragen (Zie ook PLANTENNAMEN). Uit den aard der zaak zijn in dit verband vooral die namen van veel belang, welke gelden voor een taal, die door vele millioenen bewoners wordt gesproken, zoals op Java het Javaansch, Soendaneesch en Madoereesch, of die over een groote oppervlakte wordt gesproken, zoals in de Buitengewesten het Maleisch. Welke waarde aan den Inlandschen plantennaam kan worden toegekend, is van tevoren niet te zeggen. Nu eens hebben dergelijke namen slechts plaatselijke waarde, dan weer meer algemeene. Dit laatste geldt in het bijzonder voor die soorten, welke voor de bevolking van ouds van groot economisch belang zijn geweest en voor die, welke bijzonder opvallende kenmerken of eigenschappen bezitten. In deze gevallen vindt men vaak een gelijkvloerend naam in meer dan een taalgebied. Een Inlandsche plantennaam, die nu eens een botanische soort, dan weer een variëteit of vorm, in andere gevallen een groep van botanische soorten omvat, bestaat zeer vaak uit een groepsnaam, gevolgd door een soortnaam. Deze soortnamen hebben in den regel slechts plaatselijke waarde; de groepsnamen echter zijn van veel meer belang. Deze omvatten in den regel meerdere botanische soorten, die zeer vaak botanisch nauw verwant zijn en waarvan het hout dikwijls gelijkwaardig is; zij kunnen dan uit een houttechnisch oogpunt tot eenzelfde groep gebracht worden.

Een onderzoek naar de technische waarde der Nederlandsch-Indische houtsoorten, waarbij de eeuwenlange ervaring, hierover opgedaan door de inheemsche houtgebruikers, van veel belang is, zal ertoe kunnen medewerken vooroordeelen op te heffen, die er ongetwijfeld mede toe hebben bijgedragen, dat van het zeer groote aantal houtsoorten van Nederlandsch-Indië nu nog slechts een gering percentage op de markt wordt gebracht. Eerst door een nauwkeuriger onderzoek der bosschen en een betere bestudering van de houtsoorten kan dit bezwaar worden opgeheven. Daarbij is het noodzakelijk, de houtsoorten in te deelen in groepen van technisch ongeveer gelijkwaardige soorten, voornamelijk gebaseerd op duurzaamheid, sterkte, machinale bewerkbaarheid en botanische verwantschap.

Op Java bedroeg de geoogste hoeveelheid hout in 1927 aan timmerhout: $\pm 390,000 \text{ M}^3$, waarvan $\pm 371,000 \text{ M}^3$ djati en slechts $\pm 19,000 \text{ M}^3$ z.g. wildhout; aan brandhout $\pm 1,500,000$ stapelmeter, eveneens grootendeels djatihout. Voor de Buitengewesten is zelfs niet bij benadering vast te stellen, hoeveel hout er wordt gekapt, omdat de inheemsche bevolking voor eigen ge-

bruik vrij mag kappen. De eenigszins gecontroleerde houtval bedroeg echter in 1927 1,152,000 M^3 werkhout (vrijwel uitsluitend wildhout), 1,500,000 stapelmeter brandhout en 75,000 ton houtskool. Hiervan ging van het werkhout $\pm 480,000 \text{ M}^3$ naar het buitenland, grootendeels naar Singapore (uit het panglonggebied van Riouw en Sumatra's Oostkust) en slechts een klein gedeelte (26,000 M^3) naar Java. Java voert slechts weinig hout uit naar het buitenland (in 1927 $\pm 17,000 \text{ M}^3$ djatihout), waaruit blijkt, dat het djatihout grootendeels dient ter voorziening in de eigen behoefte.

In de Buitengewesten is geleidelijk het onjuiste standpunt verlaten, dat djati eigenlijk de eenige goede Nederlandsch-Indische houtsoort is; op Java hecht men hier echter nog te veel aan en vaak wordt djati gebruikt, waar men met mindere of goedkoopere houtsoorten zou kunnen volstaan. Bovendien zijn er onder de z.g. wildhoutsoorten verscheidene, die voor speciale doeleinden de voorkeur verdienen boven djati. In sommige streken van Java, o.a. in West Java, waar djati moeilijker te krijgen en duurder is, is men meer vertrouwd met het gebruik van wildhout. Door het Boschwezen worden hier geregeld eenige houtsoorten geëxploiteerd, in hoofdzaak rasamala, poespa, eiken- en kastanje-soorten, manglid en *Podocarpus*-soorten.

Ook in de djatiboschstreken worden reeds sedert eenige jaren enkele der daar voorkomende wildhoutsoorten, o.a. laban en woengoe, mede geëxploiteerd en met voordeel verkocht.

Hieronder volgt thans een beknopte bespreking van de voornaamste houtsoorten van Nederlandsch-Indië, ingedeeld naar de productiegebieden. De indeeling in duurzaamheidsklassen (afgekort tot D.) en sterkteklassen (afgekort tot S.) is in overeenstemming met die, gevolgd door het Boschbouwproefstation te Buitenzorg en vastgelegd in zijn Korte Mededeeling no. 4.

JAVA. Als voornaamste houtsoorten van Java dienen te worden genoemd: djati, rasamala, poespa, eiken- en kastanje-soorten, manglid, *Lauraceën* en *Podocarpus*-soorten.

Djati, de algemeene naam voor *Tectona grandis* L. (D. I, S. II). Van nature boschvormend optredend op Java en bijbehorende eilanden (vooral Midden- en Oost Java), enkele der Kleine Soenda-eilanden en Zuid Celebes en behalve op Java ook nog in talloze andere streken gecultiveerd, o.a. in den laatsten tijd algemeen in Noord Sumatra. Het grootste verspreidingsgebied ligt in Voor- en Achter-Indië, waar het onder den naam teak verhandeld wordt. Het djatihout is bruinachtig van kleur, grof, met duidelijke groeiringen, zeer duurzaam, maar niet bijzonder zwaar; het is voldoende sterk voor allerlei doeleinden, waarbij het niet aankomt op bijzondere taaiheid; het laat zich goed bewerken, krimpt en trekt weinig en is vaak fraai geteekend. De combinatie van al deze goede eigenschappen maakt het geschikt voor talloze doeleinden, zoals constructies bij huis- en bruggenbouw, meubelen en dwarsliggers. Als scheepsbouwhout, vooral voor houtwerken, die met ijzer in aanraking komen, geniet het een wereldvermaardheid. Tegen paalvorm is djati niet bestand, maar het wordt gewoonlijk niet snel aangetast. Opgemerkt dient te worden, dat het djatihout van Déli, waar

deze boomsoort zeer goed gedijt, in alle opzichten bij het Javaansche djatihout ten achter staat.

Rasamala (*Altingia excelsa* Noronh.), op Sumatra ook semalo, mandoeng djati, sikadoengdoeng of toelasan geheeten (D. II, S. II). Woudreus, voorkomend in de gebergten van West Java en Sumatra boven 600 M. Hout roodachtig, dicht, vrij hard, wegens sterkte en duurzaamheid zeer gezocht, en algemeen gebruikt voor zware en liechte constructie bij huis- en bruggenbouw. Het hout vertoont echter vrij diepe windscheurtjes en werkt, nat zijnde, nogal sterk. Het drogen verloopt zeer langzaam. Het kernhout van jonge boomen is veel minder duurzaam dan dat van oude en wordt vaak hevig door termieten aangetast.

Poespa (*Schima Noronhoc* Reinw.), (D. III, S. II), komt op Java alleen wild voor in het gebergte in West Java; op Sumatra en Borneo echter van de vlakte af tot hoog in het gebergte. Deze en verwante soorten zijn op Sumatra bekend onder den naam seroe, kemetroe, simartoloe en medang miang. Het hout lijkt veel op dat van rasamala; het is vrij zwaar, roodachtig van kleur, fijn, gemakkelijk te bewerken en daarom nogal gezocht voor balken en stijlen bij huis- en bruggenbouw. Het werkt nog al sterk en is daarom minder geschikt voor planken. Het Gouvernement neemt impregneeringsproeven met het oog op eventueel gebruik voor dwarsliggers.

Eiken- (*Quercus*) en kastanje-soorten (*Castanea*); 2 soortenrijke geslachten (in Nederlandsch-Indië komen minstens 60 eiken- en 10 kastanje-soorten voor), die voornamelijk groeien in vochtiger gebieden van de vlakte af tot hoog in het gebergte en vooral boven 1000 M. vaak het hoofbestanddeel van het bosch uitmaken. De groote overeenkomst in habitus heeft tot gevolg, dat vele Inlandsche soortnamen weinig betrouwbaar zijn en soms zelfs ook de groepsnamen niet vast staan, hoewel het hout der eiken gemakkelijk van dat der kastanjes kan worden onderscheiden door het groote aantal zeer breede mergstralen (de spiegels). De meest bekend namen zijn voor de eiken: op Java pasang; op Sumatra en Borneo empening, paning en hoting; van de kastanjes: op Java saniinten, sarangan, tangogo, kalimborot; op Sumatra en Borneo: barangan en andibit. Het hout van de verschillende eiken- en kastanje-soorten loopt nogal uiteen. Het is grof tot vrij grof; dat der eiken met zeer breede spiegels; de kleur varieert van wit- tot grijs-, bruin- of roodachtig, soms met gele verkleuring; de duurzaamheid varieert van II tot IV en de sterkte van I tot III. In de vlakte worden deze houtsoorten slechts voor speciale doeleinden gebruikt, zooals b.v. voor karreboomen. In vele gebergtestreken, o.a. in de Preanger, Sum. Westkust, Tapanoeli en Sum. Oostkust, worden deze houtsoorten echter algemeen gebruikt voor balken en stijlen bij huis- en bruggenbouw, waarvoor ze zeer goed bruikbaar zijn, mits niet in den grond. Het hout krimpt en scheurt echter sterk, vooral dat der eiken-soorten. In fraaiheid van uiterlijk kan het Indische eikenhout wedijveren met het Europeesche; het vereischt echter, evenals het Europeesche eikenhout, een zorgvuldige beligging. Verscheidene soorten zullen in aanmerking kunnen komen voor vaten.

Manglid of baros (*Magnolia Blumei* Prantl en

Micheba velutina Bl.) vormen met andere tegenwoordigers uit de familie der *Magnoliaceae*, een groep van houtsoorten, die wegens groote duurzaamheid (I/II), gemakkelijke bewerkbaarheid, geringe neiging tot scheuren, krimpen en trekken en fraai uiterlijk gezocht zijn voor licht constructiewerk, als stijlen en planken, voor meubels en kisten. De meest bekende Inlandsche namen zijn verder nog: op Java: tjempaka, kajoe kembang; op Sumatra: tjempaka, medang (geldt ook voor vele andere boomsoorten), boengo en oeltoep-oeltoep. Het hout is geelachtig, zelden bruin-, of grijsachtig van kleur, vrij fijn, vaak aromatisch, meestal vrij licht en heeft gewoonlijk een fraaien glans. Het laat zich mooi polijsten en politoeren. De sterkte varieert van I tot IV, maar bedraagt gewoonlijk III. Soorten, die geen kernhout vormen, worden in den regel niet gebruikt.

Lauraceae. Deze familie telt in Nederlandsch-Indië een paar honderd boomsoorten, die vooral in vochtige gebieden, in het bijzonder in het gebergte, een belangrijk aandeel in de boschsamenstelling kunnen vormen. (*Eusideroxyylon*, een sterk afwijkend type, behoort niet tot de hieronder te bespreken groep). De meest algemeene Inlandsche namen zijn op Java: hoeroe en woeroe; op Sumatra en Borneo: medang, madang en modang. Het hout van de meeste soorten lijkt oppervlakkig beschouwd veel op dat der *Magnoliaceae*, maar is meestal wat grover; het is in den regel geelachtig (zelden bruinachtig), met duidelijken glans en meestal aromatisch. Daar het bovendien gemakkelijk te bewerken en in verhouding tot zijn s.g. duurzaam is, niet scheurt, krimpt of trekt, is het hout bij de bevolking zeer geliefd. De kwaliteit der verschillende soorten loopt echter nogal uiteen (D. I—V, S. II—IV). De minder deugdzaame soorten bezigt men in den regel voor planken en kano's, de beste voor stijlen, zelden voor neuten in den grond, omdat men het voor dit doel te fraai vindt. Gemakkelijk kenbaar aan zijn venkel- of anijsachtigen reuk is *Cinnamomum Parthenoxyylon* Meisn., op Java ki-sérèh of ki-pedes, op Sumatra laso, medang lesah, kajoe lada of kajoe gadis, op Borneo marawali geheeten (D. III, S. II—IV). Deze houtsoort is overal zeer gezocht.

Podocarpus-soorten zijn meerendeels bewoners van het gebergte, waar zij vaak reusachtige afmetingen bereiken. De meest algemeene Inlandsche namen zijn: op Java djamoedjoe, ki merak en ki tjemara; op Sumatra sampinoer, roe, kajoe amboen en tjemara. Enkele van deze namen gelden ook voor het geslacht *Casuarina*, waarop een paar *Podocarpus*-soorten eenigszins gelijken door het bezit van schubvormige bladeren. Het hout is fijn van draad, lichtbruingeel of roodbruin, of geel, soms vlekkerig; scheurt en trekt weinig; heeft een zachten glans, en wordt, hoewel het weinig duurzaam is (D. IV, S. gewoonlijk III), in het gebergte algemeen gebruikt voor planken en stijlen bij huisbouw en meubels. In deze streken is het hout mede door zijn gemakkelijke bewerkbaarheid zeer gezocht. Voor gebruik in de vochtige laagvlakte is het niet aan te bevelen van wege zijn geringe duurzaamheid.

Ten slotte dienen voor Java nog te worden genoemd: sana keling, waroe, walikoekoek, *Cellis Wightii* Planch, nangka, doerian, djeundjing la-oet en eenige andere *Albizia*-soorten.

Sana keling (*Dalbergia latifolia* Roxb.), ook wel Java-palisander geheeten, is alleen bekend van Java en Britsch-Indië. Het hout is duurzaam en zeer sterk (D. I, S. I), taai, zeer hard en moeilijk te bewerken. Het is fraai van kleur en teekening, n.l. zwart en paarsbruin van kleur met lichtere banden in dezelfde tint of meer geelbruin; het laat zich uitstekend polijsten en politoeren. Het is dan ook gezocht voor meubels en lambrizeeringen; verder is het geschikt bevonden voor de vervaardiging van gebogen voorwerpen. Het krimpt weinig, maar heeft sterke neiging tot kromtrekken.

Het lichte waroe-hout (*Hibiscus tiliaceus* L.), D. III, S. III, is bekend om zijn taaiheid en wordt om die reden bij voorkeur gebruikt voor velgen, spaken en karreboomen, stelen van gereedschap en kromhouten van prauwen. Denselven roep geniet het zware, donkere, roodachtig gekleurde, duurzame walikoekoehout (*Actinophora fragans* R. Br.), D. II, S. I.

Cellis Wightii Planch (D. III—IV, S. I—II), matig zwaar en grijswit van kleur, is tot nog toe de enige Nederlandsch-Indische houtsoort, waarvan bekend is, dat zo in taaiheid het eschenhout evenaart. (De buigbaarheid is wat geringer). Dit hout is dus geschikt voor al die doeleinden, waar het niet zoozeer aankomt op groote duurzaamheid, als wel op bijzondere taaiheid, b.v. voor wagenboomen, gereedschapsstelen, rekstokken, liggers van vliegtuigen e.a. Het is ook voor gebogen voorwerpen bruikbaar. Opmerkelijk is, dat deze eigenschappen bij de bevolking niet bekend zijn, hoewel men dat uit den op Java bekenden naam pendjalinan wel zou verwachten (pendjalin = rotan).

De Inlandsche bevolking bezigt voor haar huizenbouw naast zeer veel bamboe en in den laatsten tijd plaatselijk ook djatidunningshout, vele wildhoutsoorten, vooral vruchtboomen. Een van de meest gezochte hiervan is het nangka-hout (*Artocarpus integra* Merr.), D. II, S. II, dat gaarne gebezigd wordt voor stijlen. Het citroengele hout is in verhouding tot zijn duurzaamheid vrij licht; hoewel het grof is en sterke kruisdraad vertoont, is het toch gemakkelijk te schaven, te draaien en te polijsten. Het wordt verder gaarne gebezigd voor tongtongs, rijstblokken en snijwerk, o.a. klompen.

Het doerian-hout (*Durio zibethinus* Murr.), D. IV/V, S. III—II, is een licht grijsrood gekleurde houtsoort, die vooral in West Java veel gebruikt wordt voor goedkoopere meubelen, speelgoed en voor planken, o.a. voor betonvormen. Het is meestal vrij licht, en vooral versch, zeer gemakkelijk te bewerken.

De djoungjing laot (*Albizia fulcata* Backer = *A. moluccana* Miq.) is een gemakkelijk te cultiveren boomsoort, afkomstig uit de Molukken, en vooral op Java algemeen als schaduwboom tevens grondverbeteraar aangeplant tot op een hoogte van 1500 M. In de vochtige gebieden gedijt hij het best. Het is een ongelooflijk snelle groeier. Het vrij grove hout is licht in gewicht, zeer weinig duurzaam (D. V.) en slechts matig sterk (S. IV of III). Toch is het nog geschikt voor theekisten en wordt voor dit doel dan ook veelvuldig gebruikt. Het dient echter snel gedroogd te worden. De Inlandsche bevolking gebruikt het ook voor woningbouw, vooral in de bergstreken. Mogelijk kan deze boomsoort van belang blijken voor de papierindustrie.

Onder de betere *Albizia*-soorten zijn eenige, zooals *A. procera* Benth., *A. Lebeck* Benth. en *A. lebeckioides* Benth. (D. II, S. II), op Java bekend onder de namen woroe, wangkal, kedingding, ki-hijang tarisi en ki-toké, die door hun fraaie glans en teekening, gepaard aan gemakkelijke bewerkbaarheid en geringe neiging tot scheuren, krimpen en trekken, groote aanbeveling verdienen voor meubels en betimmeringen.

SUMATRA EN BORNEO. De voornaamste handelshoutsoorten van Sumatra en Borneo zijn: meranti, keroewing, kamfer, balau, merawan, resak en belangeran, alle behoorende tot de familie der *Dipterocarpaceae*, belian, merbau, poenak, njatoe of balam en bakau. Verder dienen ook nog te worden vermeld, tembesoe, koelim of kajoe bawang, petaling, tempinis, rengas, daroe-daroe, *Artocarpus*-soorten, bintangoer, soerèn, geroeggang, poelai, melaboeai, kajoe malas, boengoer en niboeng.

Vele bosschen op Sumatra en Borneo zijn rijk aan boomsoorten uit de familie der *Dipterocarpaceae* en bestaan, vooral in het heuvelgebied, vaak overwegend uit vertegenwoordigers van deze familie. Deze boomsoorten bereiken meereendeels groote afmetingen en leveren hout van zeer uiteenlopende kwaliteit, maar geschikt voor velerlei doeleinden, zoodat het niet behoef te verbazen, dat zij de hoofdmassa vormen van de verhandelde houtsoorten in deze gebieden.

Meranti wordt geleverd door minstens een 50-tal soorten van het geslacht *Shorea*. Daar er nogal groote verschillen zijn in het uiterlijk van den bast en de kleur van het hout, worden de verschillende typen door de Inlandsche bevolking met verschillende (groeps)namen aangeduid. De meest algemeene namen op Sumatra zijn: meranti, banio, kaloep, melebekan, seraja, damar boewah en kedontang; op Borneo: damar, laman, lampong, awang, madjak, madjau, tengkawang, meranti en seraja. Op Malaka zijn de meest bekende namen meranti en seraja, in de Philippijnen lauan. Naar de kleur en het s.g. kan men de meranti's indeelen in roode en witte (tot lichtgele), en in zware en lichte. Er bestaan echter verschillende overgangen tusschen deze groepen. De duurzaamheid varieert van III—IV, de sterkte van II tot IV. Het hout scheurt zelden, maar krimpt nogal sterk. Door zijn veelvuldigheid van voorkomen, zijn gunstigen stamvorm en gemakkelijke bewerkbaarheid is meranti op Sumatra en Borneo de meest gebruikte houtsoort. De lichtere soorten, die wel lang bestand zijn tegen houtboorders, maar niet tegen weersinvloeden, worden door de Inlandsche bevolking algemeen gebezigd voor planken en ribben bij huisbouw en voor kano's; de zwaardere, die sterker en duurzamer zijn, voor balken, vloerplanken en zelfs bruggedekplanken. De Europeanen gebruiken de lichtere soorten gewoonlijk meer voor semipermanente doeleinden, als betimmeringen bij huisbouw en vooral voor vormen bij den betonbouw. De betere soorten worden door hen terecht steeds meer gebruikt, ook voor permanente doeleinden. Het hout is meestal nog al grof, maar heeft vaak een fraaie glans. Het is den Amerikanen gelukt het Philippijnische lauan, onder den naam van Philippine mahogany, in Amerika ingang te doen vinden als luxehoutsoort voor betimmeringen.

Keroewing wordt geleverd door een 50-tal

soorten van het geslacht *Dipterocarpus*. De meest algemeene namen op Sumatra zijn: kerowing en lagan; op Borneo: kerowing, tempoerau, tempoedau, andri, apot en karang. Op Java komen ook eenige soorten *Dipterocarpus* voor, bekend onder den naam palalar. Het kerowing-hout is grof, vrij hard en meestal nog al zwaar: het is weinig onderhevig aan scheuren, krimpen en trekken. Hoewel het onder dak duurzaam en zeer sterk is (D. III, S. I), wordt het door de inheemsche bevolking weinig gebruikt vanwege de vrij geringe splijtbaarheid, terwijl het versche hout moeilijk te zagen is door het hooge harsgehalte. Door de Europeesche en Chineesche bevolking wordt het echter veel gebruikt voor zware en lichte constructies bij huis- en bruggenbouw en voor tongkangs. Impregneeringsproeven zijn gaande, om te onderzoeken of het geschikt is voor dwarsliggers.

Kamfer-hout (D. III—IV, S. I—III) wordt geleverd door een 7-tal soorten van het geslacht *Dryobalanops*. De meest bekende namen op Sumatra zijn: kajoe kapoer en petanang; op Borneo: kajoe kapoer, empedoe, kajatan en sintok. *Dryobalanops aromatica* Gaertn., de stamplant van de Baros-kamfer, is ook als houtleverancier de meest bekende. Kamfer-hout is roodachtig van kleur, vrij grof, weinig onderhevig aan scheuren, krimpen of trekken en ruikt versch meer of minder sterk naar kamfer. Het wordt gaarne gebezigd voor huis- en bruggenbouw, prauwen en koffers. De lichtere soorten zijn gemakkelijk te bewerken. Het empedoe uit West Borneo is het best, het kapoer of sintok uit Zuid-Oost Borneo het slechtst; voor zware constructies is het laatste niet geschikt.

Balau-hout (D. I, S. I) wordt geleverd door eenige soorten uit de geslachten *Hopea* en *Shorea*. De meest bekende namen op Sumatra zijn: balau, damar laot, simantok, resak (Simaloer) en rikir; in West Borneo balau, en in Zuid Celebes poëti. Het zeer zware, harde, sterke, geelbruine hout wordt algemeen en voor velerlei doeleinden gebruikt; niet alleen voor zware constructies bij huis-, bruggen- en scheepsbouw, maar ook voor riemen, masten, telegraafpalen, assen van molens en voor dwarsliggers. In vele streken van Noord Sumatra is het voor permanente doeleinden het bouwhout bij uitnemendheid. Het scheurt zelden diep, maar wel verloont het vaak windscheurtjes.

Merawan (D. II—III, S. II—III) wordt geleverd door eenige soorten van het geslacht *Hopea*, voornamelijk uit Zuid Sumatra en Borneo. Andere veel voorkomende namen zijn nog dasal, mang (West Borneo) en bangbirai (Z.O. Borneo). Het hout is fijn van draad, geelachtig, later bruinachtig van kleur, heeft een fraaien glans en is gemakkelijk te bewerken. Vooral ook door zijn gemakkelijke splijtbaarheid is het een bij de bevolking van ouds zeer gezochte houtsoort voor balken, stijlen en planken bij huisbouw en voor prauwen. Het hout werkt weinig, daarom verdient het aanbeveling voor kozijnen en deuren. Uitgezochte exemplaren met golvenden draad zijn wegens de fraaie moiréteekening zeer aan te bevelen voor meubels en betimmeringen. Plaatse-lijk wordt het gebruikt voor watertonnen.

Resak wordt geleverd door eenige soorten van de geslachten *Vatica* en *Cotylelobium*. De soorten van het geslacht *Vatica* zijn in den regel slechts

matig duurzaam (D. III) en worden zelden gebruikt voor constructiedoeleinden. Zij blijven hier daarom verder buiten bespreking. De soorten van het geslacht *Cotylelobium* echter, meendeels voorkomend in Riouw en West Borneo en aldaar bekend onder de namen resak tembaga, r. boekit, r. doerian en r. kerandang, leveren een bruingeel tot donkerbruin, hard, zwaar, zeer duurzaam en sterk hout (D. I, S. I), dat gezocht is voor zware constructies, ook onder ongunstige omstandigheden, zooals in den grond en in het water. Het sterke scheuren van het hout is bij vele van deze toepassingen geen bezwaar. Het moet ook bestand zijn tegen zeepaalworm, hetgeen verklaard kan worden door het bezit van een vrij hoog gehalte aan kiezellichaampjes en door zijn groote hardheid.

Belangeran (*Shorea belangeran* Burek), ook wel kahoi of kawi geheeten, is een boomsoort van Borneo, Bangka en Billiton. Het donkerbruin-rood gekleurde hout, dat veel hars bevat van een donkerroode tot zwarte kleur, is grof van draad, nogal hard, duurzaam en sterk (D. II, S. I—II). Het wordt veel gebruikt voor zware constructies bij huis- en bruggenbouw, ook wel voor prauwen en neuten in den grond. Het trekt nogal sterk.

Belian (*Eusideroxylon Zwageri* T. e. B.). Deze boomsoort, ook wel boelian, oelin of onglèn geheeten, levert het z.g. Borneosche of Palembangse ijzerhout. De boom komt verspreid over geheel Borneo in groote hoeveelheden voor, en hier en daar op Bangka en Billiton en in Palembang en Djambi. Plaatselijk kan hij een belangrijk aandeel in den boschopstand innemen. Het hout is oorspronkelijk geelbruin; op den duur wordt het echter bruin tot zwart. Het is vrij grof van draad, zeer hard, maar toch goed te bewerken, gemakkelijk te splijten en zeer duurzaam en sterk (D. I, S. I). Het is van de Ned.-Indische houtsoorten, die in groote massa's te krijgen zijn, ongetwijfeld de duurzaamste soort. Het wordt veel gebruikt voor zware constructies bij huis- en bruggenbouw en is ook zeer geschikt voor gebruik in den grond. Hoewel het, zij het langzaam, aangetast wordt door paalworm, wordt het algemeen gebruikt voor beschoeiingen bij havenwerken. Het wordt ook veel gebruikt voor dwarsliggers, waarvan de levensduur op 15—20 jaar gesteld kan worden. De sterke neiging tot scheuren zal men moeten tegengaan door voorboren der gaten voor de spijkers en tirefonds. Deze eigenschap, die bij gebruik voor dwarsliggers een bezwaar is, heeft het hout echter een groote plaats doen verkrijgen voor gebruik als sirappen (houten dakpannen), die ook op Java reeds veel gebruikt worden, en zeker wel een menschenleef-tijd meekunnen. Voor meubels is het hout te zwaar; voor bestralingblokjes is het echter zeer geschikt gebleken. Voor neuten in den grond en voor sirappen is het op Borneo een van de meest gebruikte houtsoorten; in de peperstreken is het zeer gezocht als stutten voor de peperranken.

Merbau of ipil, op Borneo ook wel alai of ang-lai, op Celebes en in de Molukken ipil, bajam of evenals eenige andere houtsoorten kajoe besi geheeten, wordt geleverd door de soorten van het geslacht *Intsia*. Het hout is geelachtig tot roodbruin, soms bijna zwart van kleur, grof, heeft een duidelijken glans en is, hoewel zwaar, zeer goed en fraai te bewerken. Het is duurzaam en sterk (D. I, S. I). Bovendien scheurt, krimpt en trekt

het weinig. Het is dan ook overal een van de meest gezochte houtsoorten, niet alleen voor zware constructies, zelfs in den grond, maar ook voor prauwen en lambrizeeringen. Verder wordt het ook vaak gebezigd voor dwarsliggers. Het heeft echter de eigenschap, ijzer sterk te doen roesten, terwijl slechts een- of tweemaal met zinkwit geverfd merbau-hout in den regel zwart aanslaat.

Poenak (*Tetramerista glabra* Miq.), in Palembang pedada paja geheeten, komt voornamelijk voor in de uitgestrekte moerassen van Midden Sumatra. Het hout is van middelmatige kwaliteit (D. III, S. II) en alleen onder dak te gebruiken. Door de inheemsche bevolking wordt het weinig gewaardeerd; in Singapore is het echter zeer gewild; het wordt op de panglons van Bengkalis en omstreken, na meranti, het meest gekapt.

Njatoe, balam en soentai, de meest bekende namen op Sumatra en Borneo voor de vele soorten uit de familie der *Sapotaceae*, leveren houtsoorten van zeer uiteenlopende kwaliteit. De *Planchonella*-soorten (D.V) zijn het slechtst; enkele weinige *Palauquium*-soorten zijn zeer duurzaam, en sterk (D. II, S. I); de meeste soorten van de geslachten *Palauquium*, *Payena* en *Madhuca*, de meest voorkomende geslachten, leveren roodachtig hout van middelmatige kwaliteit (D. III—IV, S. II—III), dat door de inheemsche bevolking gaarne wordt gebruikt voor kano's en planken en ook in Singapore een goeden afzet vindt. Overigens zijn enkele *Sapotaceen* bekend als leveranciers van gutta percha en van plantentalk (uit de zaden).

Bakau-hout. Wat men uit een exploitatieoogpunt verstaat onder den naam bakau-hout, wordt geleverd door *Rizophora*-soorten (bakau in engeren zin), *Bruguiera*-soorten (langgadai, mata boeaja, toemoes) en *Cerriops*-soorten (tingi). Het zijn alle vertegenwoordigers van vloedbosschen, welke het sterkst vertegenwoordigd zijn langs de lage kusten van Sumatra en Borneo. Op Java en Celebes beslaan de vloedbosschen een veel kleinere oppervlakte. Het bakau-hout (D. II—IV, S. I—II), is zwaar, hard en fijn van draad; het vindt voornamelijk toepassing als staken bij de vischvangst (séro's), voor stijlen van tabaksloodsen en droogstokken bij de tabakscultuur voor het drogen van de tabaksbladeren (Déli), voor mijnhout (P. Laot), voor brandhout en voor houtskool. Voor de beide laatstgenoemde doeleinden is het uitstekend. Een zeer belangrijke exploitatie heeft plaats in Atjöh, Sum. Oostkust en Riouw. Die op de panglons van Sumatra's Oostkust en Riouw bedroeg in 1927 niet minder dan 9000 M³ stakenhout, ± 100,000 ton brandhout en ± 35,000 ton houtskool. Behalve hout leveren meerdere soorten nog looi- en verfbasten.

Tembesoo, op Borneo ook seranai geheeten (*Fagraea* spec. div.), D. I, S. I. Buitengewoon duurzaam, lichtbruine hout met typische zuur aromatische lucht. Gemakkelijk te bewerken. Scheurt, krimpt of trekt niet. Overal zeer gezocht voor zware en lichte constructies, ook voor snijwerk.

Koelim of kajoo bawang (*Scorodocarpus borneensis* Becc.), D. I, S. I. Zeer zwaar, donker rood- of paarsachtig lichtbruin van kleur, versch met sterke knoflooklucht. Gebruikt voor zware

en lichte constructies, ook in den grond. Scheurt in de zon nogal sterk.

Petaling, pitatar, goi, gei, in West Borneo ketikal (*Ochromostachys amentacea* Mast), D. II, S. I—II. Lijkt veel op de voorgaande, maar is lichter van kleur, fijner van draad en mist de typische knoflookgeur. Bij voorkeur gebruikt voor stijlen.

Tempimis of damoeli (*Sloetia elongata* Backer), D. I, S. I, is een zeer harde en zware houtsoort, voornamelijk voorkomend in Midden Sumatra, en een van de beste en meest duurzame van den Archipel. Zij wordt daarom voor velerlei doeleinden gebruikt, ook onder zeer ongunstige omstandigheden. Het hout is echter moeilijk te bewerken. Vaak is het bestand tegen paalworm.

Rengas of rangai, op Borneo ook wel djingah, (*Gluta renghas* L. en *Melanorrhoea*-soorten), D. II, S. II, zijn geel en rood gevlamde houtsoorten met fraaien glans, welke om deze redenen bijzonder geschikt zijn voor meubels en lambrizeeringen. Door de bevolking wordt *Gluta renghas* L. bij voorkeur gebruikt voor kielen van prauwen en neuten in den grond.

Daroc-daroe, garoe boeaja, tempilai (*Urandra corniculata* Foxw.), D. I, S. I. Een hard, licht bruinegel, zeer typisch aromatisch riekend, zeer sterk hout, voornamelijk voorkomend op Sumatra, dat bij voorkeur gebezigd wordt voor zware constructies.

Onder de soorten van de geslachten *Artocarpus* en *Prainea*, waarvan het hout sterk in kwaliteit verschilt (D. I—IV, S. I—IV), komen een of meer soorten voor, o.a. bekend als limpato en ke-loetoom, die een hard, zeer moeilijk te bewerken hout leveren, dat door het bezit van veel kiezellichaampjes de gereedschappen spoedig bot maakt, maar nagenoeg onvergankelijk is en o.a. ook bestand is tegen paalworm.

Bintangoer is een veel voorkomende naam voor *Calophyllum*-soorten (D. II—IV, S. II—III), die bij voorkeur gebruikt worden voor masten, kromhouten in den scheepsbouw, staken bij de vischvangst, e.d. De meeste soorten zijn roodachtig van kleur, gemakkelijk te bewerken, hebben een fraaie glans en tekening en zijn daarom ook goed te gebruiken voor betimmeringen.

Soerön of soerian is een vaste naam voor een paar *Toona*-soorten (in de oudere literatuur als *Cedrela*-soorten aangeduid), die een licht, zeer gemakkelijk te bewerken hout leveren, dat door de bevolking gaarne wordt gebezigd voor lichte constructies onder dak. Het doet, wat kleur, tekening en rook betreft, veel denken aan sigarenkistjeshout en wordt daarom in Indië ook gaarne voor dit doel gebruikt. Dit hout verdient aanbeveling voor betimmeringen vanwege de fraaie tekening en glans, vooral dat van de betere soort, *T. sinensis* Room. (D. III—IV, S. II—IV).

Geroonggang is de naam voor eenige lichte *Craatzydon*-soorten (D. IV, S. III—IV), die een lichtrood gekleurd hout leveren, dat oppervlakkig beschouwd wel wat gelijkt op een lichte meranti, maar veel meer glans vertoont. Vooral stamstukken met golvenden draad zijn zeer fraai voor betimmeringen.

Zeer licht en nagenoeg wit hout kan in grotere hoeveelheden geleverd worden door poelai of poelantaan (*Alstonia*-soorten) en melaboeai of djeloetoeng (*Dyera*-soorten). Deze houtsoorten zijn zeer weinig duurzaam en onstork (D. V,

S. IV—V). Om verkleuring te voorkomen moet het hout snel verzaagd en gedroogd worden. Door de bevolking wordt het hout vooral gebezigd voor grof snijwerk. Ook schijnt het gaarne gebruikt te worden voor vormen bij de gieterij. Een der *Alstonia*-soorten, n.l. *A. spathulata* Bl., levert in zijn wortels het bekende, zeer lichte kajoe gaboes, dat vooral gebruikt wordt voor drijvers bij de vischvangst, en als surrogaat voor kurken. Voor het laatste doel is het weinig geschikt, vanwege zijn geringe veerkracht en groote poreusiteit; voor isolatiemateriaal (b.v. bij de hoedenindustrie) zal het waarschijnlijk wel bruikbaar zijn.

Kajoe malas (*Parastemon urophyllum* A.D.C.), D. II—III, S. I, is een harde, moeilijk te bewerken, zeer zware, roode houtsoort van de alluviale vlakten van Sumatra en Borneo, die o.a. gebruikt wordt voor pijlers van bruggen, neuten van huizen en ook voor steigerpalen in zee- en brak water. Door het hooge gebalte aan kiezellichaampjes, gepaard gaande aan groote hardheid, is dit hout waarschijnlijk goed bestand tegen de aantasting door paalworm.

Boengoer, op Java woengoe geheeten (*Lagerstroemia speciosa* Pers.) komt over den geheelen Archipel voor, bij voorkeur op vochtigen bodem, maar nergens in zeer groote massa's. Het hout staat slechts weinig bij djati ten achter (D. II, S. II) en is dan ook overal zeer gezocht voor velerlei doeleinden, vooral voor prauwen.

In de uitgestrekte kustmoerasgebieden, die arm zijn aan goede houtsoorten, speelt de niboeng-palm (*Oncosperma filamentosa* Bl.) een belangrijke rol. In onbewerkten vorm worden de stammen gebruikt voor neuten in het water; gekloofd dient de buitenste, zeer duurzame laag tot latten en bevolering. Dit materiaal kan tientallen van jaren mee.

CELEBES EN DE MOLUKKEN. De houthandel in Celebes en de Molukken is nog weinig ontwikkeld. De belangrijkste uitgevoerde houtsoorten zijn luxehoutsoorten, n.l. ebbenhout, Ambonsch wortelhout en salamoeli. Als belangrijke houtsoorten dienen verder genoemd te worden: kajoe besi, in hoofdzaak ipil of bajam, de in deze streken voor bouwdoeleinden meest gebruikte houtsoort (zie merbau onder Sumatra en Borneo), djati uit Boeton (zie onder Java), linggoea, gofassa, kajoe lasi, kajoe lara, poëti (zie balau onder Sumatra en Borneo) en kolaka.

Het echte ebbenhout van Nederlandsch-Indië (*Diospyros utilis* K. en V.) is grootendeels afkomstig van Noord Celebes en omliggende eilanden, met Makassar (vandaar de naam Makassaarsche ebbenhout), Gorontalo en Poso als voornaamste uitvoerhavens naar het buitenland. Het aantal *Diospyros*-soorten in den Archipel is zeer groot, maar er zijn slechts een paar soorten, die kernhout vormen van voldoende breedte. Nu het echte ebbenhout echter geleidelijk aan schaarscher begint te worden, schijnen ook andere (minderwaardige) soorten in den handel te worden gebracht. Van nature is het Indische ebbenhout in den regel niet egaal zwart, maar zwart met vlekken en strepen in verschillende tinten. Eerst door het op een bepaalde wijze te beitsen, wordt het gitzwart. Zoals bekend, wordt het ebbenhout in hoofdzaak gebruikt voor luxemeubels en -betimmeringen, pianokasten, snij- en illegwerk.

Het Ambonsch wortelhout, het kajoe boekoe, is afkomstig van uitwassen, voorkomende op sommige stammen van den linggoea (*Pterocarpus indica* Willd.). Het wordt verkocht in stukken van 2 tot 100 K.G. Hoewel deze boomsoort o.a. ook op Java en de Philippijnen voorkomt, schijnt hij daar dergelijke uitwassen niet te vormen. Dit wortelhout zit vol kleine oogjes en heeft een zeer warrig vezelverloop, hetgeen een hoogst eigenaardige teekening geeft. Het wordt gebruikt voor pijpenkoppen, fijn oplegwerk en fineer.

Salamoeli of Ambonsch notenhout (*Cordia subcordata* Lamk.) is een grove, vrij lichte en zachte houtsoort (D. III), grijsbruin van kleur met donkere vlammen, die gepolijst, bijzonder warm van tint wordt, met fraaie kleurschakeringen. Het is een van de mooiste Ned.-Indische houtsoorten voor meubels en betimmeringen.

Het linggoea-hout, op Java angšana of sana kembang geheeten, wordt geleverd door een paar soorten *Pterocarpus*. De kwaliteit loopt nogal uiteen (D. I—II, S. I—III, misschien ook nog minder). De kleur varieert van licht stroogeel met vele overgangen tot bloedrood, het s.g. van 0,4 tot 0,9. Of dit soort, dan wel individueele verschillen zijn, is niet met zekerheid bekend. Het hout is meestal gemakkelijk te bewerken; scheurt, krimpt en trekt weinig; is goed bestand tegen weersinvloeden en insectenvraat en wordt daarom gaarne gebruikt. Van wege zijn fraaie kleur en teekening wordt het ook vaak voor meubels gebezigd.

De gofassa (o.a. *Vitex cofassus* Reinw.) levert een houtsoort, welke overeenkomt met de meer bekende laban of leban (*Vitex pubescens* Vahl), die over den geheelen Archipel voorkomt, maar veelal een minder gunstigen stamvorm heeft dan eerstgenoemde. Het hout is vrij fijn, hard, maar toch goed te bewerken, krimpt en scheurt weinig, is duurzaam en sterk (D. I, S. I—II) en vrij taal. Het wordt vooral gebruikt voor prauwen, velgen, spaken, e.d.

Kajoe lasi (*Adina jagifolia* Val.) is een harde, maar gemakkelijk te bewerken, fijne, geel- of bruinachtige, vaak rood gaderde houtsoort, die mede in verband met zijn groote duurzaamheid en sterkte (D. II, S. II) zeer gezocht is voor huisbouw, meubels en ook voor prauwen. Dit hout laat zich ook fraai beitsen en polijsten. Bij gebruik in de zon vertoont het vrij sterke windscheuren.

Kajoe lara of kajoe nani (*Metrosideros vera* Roxb. en *M. petiolata* Val.) is een fijne, zeer harde roodachtig grijsbruine houtsoort, die buitengewoon sterk en duurzaam is (D. I, S. I). Wegens zijn buitengewone hardheid gebruikt men het bij voorkeur in onbewerkten vorm, o.a. voor pijlers van bruggen en neuten van huizen en vooral ook voor havenwerken, daar het zeer lang weerstand biedt tegen aantasting door paalworm.

Kolaka (*Parinarium corymbosum* Miq.) komt onder velerlei namen over geheel Indië meer of minder algemeen voor, maar heeft blijkbaar alleen in Zuid Celebes een plaats op de houtmarkt weten te verkrijgen. Het is een zware, harde, roodbruine houtsoort, sterk, maar slechts matig duurzaam (D. III, S. I—II). Het groote gehalte aan kiezellichaampjes doet vermoeden, dat het goed bestand zal blijken tegen paalworm. Het boven water uitstekende gedeelte zal echter tegen weersinvloeden beschermd moeten worden.

KLEINE SOENDA-EILANDEN. Van de Kleine Soenda-eilanden wordt geen timmerhout uitgevoerd, wel vrij veel sandelhout (*Santalum album* L., zie aldaar), bekend onder den algemeenen naam tjedana, op Timor haec meni geheeten. Dit hout is hoofdzakelijk afkomstig van Timor en omliggende eilanden; de boom komt echter ook, zij het veel zeldzamer, voor op Java, Celebes en in de Molukken. Het hout is zwaar, hard, zeer fijn en groengeel van kleur, al of niet met bruine of roodachtige teekening. Alleen het kernhout bezit de typische sandelhoutgeur. Het dient uitsluitend als reukhout en voor fijn snijwerk, terwijl de uit het hout bereide sandelhoutolie gebruikt wordt voor parfums, zeepen en medicinale doeleinden.

De belangrijkste reukhoutsoorten van den Archipel zijn verder garoe-hout, waarvan de beste soort geleverd wordt door *Aquilaria malaccensis* Lamb. (zie aldaar) en het veel goedkoopere kajoe laka, *Dalbergia parviflora* Roxb., beide soorten grotendeels van Borneo en Sumatra.

Van de verfhoutsoorten (zie KLEURSTOFFEN en BATIKKEN) is de belangrijkste kedarang, die het z.g. geelhout of kajoe koening levert (*Cudrania*, o.a. *C. javanensis* Tréc. = *C. spinosa* Kds., zie aldaar), dat voornamelijk uit het Oosten van den Archipel afkomstig is.

Literatuur. De voornaamste (niet zuiver botanische) werken over de houtsoorten van Nederlandsch-Indië zijn: S. H. Koorders en Th. Valenton: „Bijdragen tot de kennis der boomsoorten van Java”; S. H. Koorders: „Verslag eener botanische dienstreis naar de Minahassa”; J. W. Moll en H. H. Janssonius: „Micrografie des Holzes der auf Java vorkommenden Baumarten”; K. Heyne: „De nuttige planten van Nederlandsch-Indië”; L. G. den Berger en H. Beekman: „Inleiding tot de herkenning van hout in de praktijk”; L. G. den Berger en F. H. Endert: „Belangrijke houtsoorten van Nederlandsch-Indië”; L. G. den Berger: „Houtsoorten der Cultuurgebieden van Java en Sumatra's Oostkust”; F. W. Foxworthy: „Commercial Timber Trees of the Malay Peninsula”; J. S. Gamble: „A manual of Indian Timbres”; H. N. Whitford: „The Forest of the Philippines”; E. E. Schneider: „Commercial woods of the Philippines.” F. H. E.

PAKETVAART MAATSCHAPPIJ (KONINKLIJKE). (Aanvulling en vervolg van Dl. III blz. 254 v.v.) De Koninklijke Paketvaart Maatschappij begon hare diensten op 1 Januari 1891, onder leiding van den Hoofdagent Jhr. L. P. D. Op ten Noort (oud-marine officier, tevoren Inspecteur der Stoomvaart Maatschappij Nederland), bijgestaan door den Chef van den Algemeenen Dienst L. J. Lambach (voordien in dienst bij de Nederl. Indische Stoomvaart Maatschappij) met een vloot van 28 schepen. Dertien hiervan waren op Nederlandsche werven voor de Indische vaart aangebouwd, t.w.: de s.s. Both, Coen, Maetsuycker en Reael, ter grootte van ongeveer 825 netto ton, s.s. Carpenter en Van Diemen, elk van 766 ton, s.s. Reynst, Van Goens en Speelman, elk van 632 ton, s.s. Camphuis van 424 ton, s.s. Reyniersz, Swaerdeeroon en Van Riebeeck, elk 388 tons, in totaal nagenoeg 9.000 ton netto en 14.000 ton bruto, terwijl vijftien oude schepen van de Ned. Ind. Stoomvaart Maatschappij werden overgenomen n.l.: de s.s. Generaal Pel, G. G. Loudon, Tambora, Graaf van Byland, Japara,

Prins Alexander, Bawcan, Van Lansberge, G. G. Myer, Amboina, Min. Fransen van de Putte, Siak, Karang, Ophir en Sindoro.

De eerste jaren van het K.P.M. bedrijf. Hoewel de concurrentie der N.I.S.M. was uitgeschakeld, waren de eerste K.P.M.-jaren verre van bemoeidigend. Reeds in Januari 1891 strandde het s.s. Reynst nabij Boston en ging geheel verloren. Voor en na bleken verder vele van de N.I.S.M. overgenomen schepen in zeer verwaarloosden toestand te verkeerren; ook de haventoestanden, op vele plaatsen hoogst ongunstig, veroorzaakte veel vertraging in de diensten. De doortastende leiding van den Hoofdagent wist echter de talrijke moeilijkheden na enkele jaren van groote krachtsinspanning te boven te komen en het K.P.M. bedrijf op hechten grondslag te vestigen.

Reeds in het eerste jaar van haar bestaan werden te Tandjoengpriok een magazijn en een werkplaats opgericht, terwijl het dokken en repareren van de schepen aan een particuliere instelling werden toevertrouwd.

Verdere ontwikkeling. Om gezondheidsredenen zag de energieke hoofdagent, de Heer Op ten Noort, zich verplicht in 1893 de leiding van het bedrijf over te geven aan den Heer E. G. Taylor. De nieuwe Hoofdagent zag zich voor een toenemende behoefte aan tonnenmaat geplaatst, als gevolg van de snelle ontwikkeling van het handelsverkeer. De gelegenheid werd daarom dan ook grif benut in concurrentie varende schepen over te nemen en aan de vloot toe te voegen, zooals de s.s. Medan en Nieuhuys der Deli Stoomvaart Maatschappij en de Maha Vajirunhis van de Ocean s.s. Company.

De inmiddels uitgebroken Lombok-oorlog in 1894 stelde de jonge maatschappij voor de zware proef om op eerste aanvragen vanwege het Gouvernement binnen 24 uren het benodigde materiaal beschikbaar te stellen voor troepenvervoer naar Ampenan. Evenzoo was dit het geval toen in 1895 met den meesten spoed in scheepsgelegenheid voor troepenvervoer van Batavia naar Atjeh moest worden voorzien.

Door den steun van de Stoomvaart Maatschappij Nederland en de Rotterdamse Lloyd kon de overheerschende positie, door Singapore ingenomen in het doorvoerverkeer naar Europa, met goed gevolg grotendeels naar Soerabaja, Batavia en Padang worden verplaatst, hetwelk zoowel den handel als de samenwerkende maatschappijen ten goede kwam.

In 1906 trad de Heer Taylor als Hoofdagent der K.P.M. af, om te worden opgevolgd door den Heer L. J. Lambach. Nadat zijn beide voorgangers de periode van worsteling om het bestaan glansrijk te boven waren gekomen, nam gedurende de tien jaren van zijn beheer de K.P.M. snel toe in uitbreiding en beteekenis.

Van de drie voornaamste nieuwe ondernemingen uit dien tijd werden er twee met groot succes bokroond, n.l. het instellen van den welklijkschen sneldienst tusschen de Javahavens Soerabaja, Semarang, Batavia en Singapore-Belawan Deli, alsmede de maandelijkse verbinding op Australië, do z.g. Java-Australië Lijn.

De inderdaad populaire sneldienst vond zijn oorzaak in den vereischen regelmatigen aanvoer van Javaansche arbeiders voor de in Deli gevestigde cultuur-ondernemingen, doch die verbinding beteekende tevens een belangrijke ver-

betering voor het verkeer van salonpassagiers tusschen genoemde Javahavens en Singapore.

De stijgende beteekenis van dezen, in 1908 geopenden, sneldienst voor het verkeer spreekt het beste uit den aanbouw achterenvolgens van het s.s. Rumphius in 1908 (2500 ton), gevolgd door het s.s. Melchior Treub (3500 ton) in 1913, het s.s. Plancius (6000 ton) in 1924 en het s.s. Op ten Noort (6000 ton) in 1927, waarvan de laatste twee naast een hoogst geriefelijke en moderne saloninrichting, ruimte biedend voor 180 passagiers, tevens een tusschendeckruimte voor meer dan 2000 Javaansche dekpassagiers hebben.

De *Java-Australië Lijn* werd eveneens in 1908 geopend, aanvankelijk met de schepen *Le Maire* en *Van Spilbergen* (ruim 3200 ton) en wel op initiatief van den Gouverneur Generaal van Heutsz. Na de eerste verliesgevende jaren, welk verlies gedeeltelijk door Regeeringssubsidie werd vergoed, bood deze lijn weldra de beste verwachting voor de toekomst. Na achtereenvolgens enkele grotere typen schepen op de gestadig in beteekenis groeiende lijn te hebben geplaatst, dorst men het in 1913 aan, de beide bekende Australië-schepen *Houtman* en *Tasman* in de vaart te brengen. Deze schepen van 5000 ton bruto tonnenmaat boden echter, na veel tot de verdere ontwikkeling van het goederen- en passagiersverkeer tusschen Ned.-Indië en Australië te hebben bijgedragen, in de jaren na 1924 voor de groote toename van dit verkeer geen voldoende ruimte meer. Wederom werden een tweetal nieuwe schepen, welke aan de steeds stijgende eischen voor het passagiers- en lading vervoer tegemoet kwamen, speciaal voor de vaart op Australië in aanbouw gegeven. In 1928 zijn zij als de turbine schepen „*Nieuw Holland*” en „*Nieuw Zeeland*” (11.000 ton bruto) in dienst gesteld; tegelijkertijd werd daarbij de maandelijksche lijn doorgetrokken naar Penang en *Belawan Deli*, vanwaar de route over Singapore, *Batavia*, *Semarang*, *Soerabaja* en *Makassar* loopt naar *Brisbane*, *Sydney* en *Melbourne*.

Van een uitbreiding van het bedrijf in de richting China en Japan, reeds vroeger aangevangen, werd na enkele reizen, welke verre beneden verwachting bleven, afgezien, tot in 1915 het instellen van eene regelmatige verbinding tusschen *Belawan Deli*, *Penang* en *Singapore* op *Hongkong*, *Swatow* en *Amoy* met meer succes werd bekroond. Dit leidde tot de instelling van de *Deli-Straits-China Lijn*, waarvoor in 1927 de voor deze lijn gebouwde motorschepen „*Cremer*” en „*Van Heutsz*” (4500 ton) in dienst werden gesteld, voornamelijk voor het vervoer van Chineesche werkkrachten, bestemd voor- of afkomstig van de cultuurondernemingen in *Deli* en de *Straits-Settlements*. In 1915 werd eveneens de z.g. *Java-Siam Lijn* tusschen *Batavia*, *Soerabaja* en *Bangkok*, alsmede de *Leli-Rangoon Lijn* geopend.

Inmiddels was ook het scheepvaartbedrijf binnen den archipel gestadig tot groote uitbreiding en toenemende beteekenis gekomen. Zoowel het aantal bevaren lijnen als de hiermede gepaard gaande vermeerdering van het aantal schepen steeg met de jaren en naast het algemeen goederen- en passagiersvervoer nam het allens opgekomen vervoer van Gouvernements zout, tin en steenkolen een steeds grooteren omvang aan, waarvoor in den loop der jaren een afzonderlijke vloot van vrachtschepen aan het bedrijf werd

toegevoegd, welke in 1929 op zich zelf al reeds nagenoeg 50 schepen telde.

Van den lateren tijd dateert ook de grootere bemoeienis der K.P.M. met de riviervvaart in Borneo en Sumatra, welke door een speciaal type platboomde hekwielervaartuigen bediend wordt en in den aanvoer voorziet van de ver uit het binnenland afkomstige producten naar de stapelplaatsen *Bandjermasin*, *Palembang* en *Djambi*, *Samarinda* en *Laboehanbilik* voor verderen afscheep.

De financieele positie der Maatschappij was reeds in 1908 op hechten grondslag gevestigd door de oprichting der *Ned. Scheepvaart Unie*, gevormd in samenwerking met de *Stoomvaart Maatschappij Nederland* en *Rotterdamsche Lloyd*. Bedoelde instelling heeft behalve een zeer belangrijk deel der aandeelen van genoemde maatschappijen, nu meer dan $\frac{2}{3}$ van het K.P.M. kapitaal in handen en financierde in de latere jaren de kapitaalsuitbreiding der drie toetredenen maatschappijen.

De leiding der Maatschappij in Ned.-Indië, jarenlang berustend bij den Hoofdgagent, werd in Februari 1912 gesteld onder een President Directeur, bijgestaan door 2 Directeuren, terwijl tegelijkertijd den te Amsterdam gevestigden Administrateur der Maatschappij de bevoegdheid van Directeur in Nederland werd toegekend. In Juli 1929 werd de Indische directie met een vierde directie lid uitgebreid.

De oorlogsjaren zijn voor het K.P.M.-bedrijf van grooten invloed geweest.

Kort nadat de Heer *Lambach* als President-Directeur in 1916 was opgevolgd door den Heer *M. C. Koning*, bracht het ontstane groote gebrek aan schepen op den *Pacifische* en *Indischen Oceaan*, waardoor een geweldige stagnatie ontstond in den uitvoer van Indische producten, als rubber en suiker, de K.P.M. tot het ondernemen van groote oceaanzaken, ver buiten haar eigenlijk terrein. In die dagen bezochten de grootere schepen der Maatschappij de havens van *Japan*, *Bombay*, *Suez*, *Mauritius*, *San Francisco* en *New York*, terwijl, als gevolg van de toetreding tot de in Nederland gevormde vereenigde Nederlandsche Scheepvaart Maatschappijen, kort na den oorlog, een poging werd gedaan, tot het instellen van een *Java-Chili Lijn* tusschen *Batavia* en *Valparaiso*, welke echter na één reis per s.s. *Van Cloon* in 1920 niet meer werd herhaald.

Het laatste oorlogsjaar betrof ook de K.P.M. rechtstreeks in den oorlogstoestand en veroorzaakte een plotseling stilliggen van het levendige bedrijf, als gevolg van het in beslag nemen van het s.s. *Tasman* te *Brisbane* en de s.s. 's *Jacob*, *Van Heemskerk*, *Rochussen*, *Pynacker* *Hordyk* en *Van Waerwijck* te *Singapore*. De *Ned.-Indische* scheepvaart werd van *Singapore*, *Penang* en *Australië* teruggetrokken; in de daarop volgende maanden werden slechts enkele locale verbindingen van *Java* onderhouden, o.a. tusschen *Soerabaja* en *Makassar*. De sneldienst *Java-Deli* werd spoedig weder hervat, doch buiten *Singapore* om.

Het s.s. *Tasman* werd, op weg naar *Engeland*, varende onder *Engelsche* vlag in de *Middellandsche* zee getorpedeerd en in 1922 vervangen door een nieuw schip, voor rekening der *Engelsche* Regeering gebouwd, geheel gelijk aan het verloren schip, waarvan het ook den naam overnam.

Reeds in den loop van 1919 werden de andere

in beslag genomen schepen te Singapore weder opgeleverd.

Weliswaar hadden deze schepen tegen behoorlijken charterprijs onder Engelsche vlag gevaren, waardoor geen direct verlies werd geleden, doch het gemis der schepen in het gewone bedrijf werd als een groot nadeel gevoeld.

Onder de leiding van den Heer C. van der Linde, die in 1920 na den Heer Koning als President Directeur was opgetreden, zag ook weldra de K. P.M., na korten tijd van verbazingwekkenden schijnbloei in den kolonialen im- en export handel, wegens de plotselinge inzinking van het economisch leven, zich voor de grootste moeilijkheden in het bedrijf geplaatst. Deze maakten de meest ingrijpende maatregelen voor reorganisatie en bezuiniging noodzakelijk, teneinde de positie der maatschappij te handhaven. In 1924 trad echter een verbetering in den toestand in, waarna de K.P.M. geleidelijk haar vóór dien krachtige positie wist te herstellen in die mate, dat zij zich na enkele jaren aan de spits bevond der Nederlandsche scheepvaartondernemingen.

In 1925 werd wederom de Regeeringsovereenkomst, difmaal op eenigszins gunstiger voorwaarden dan in 1915, vernieuwd voor den tijd van 1926 tot en met 1930.

Het hedendaagsch bedrijf. De tegenwoordige positie der K.P.M. spreekt het duidelijkst uit enkele vergelijkende statistische gegevens.

In 1891, het eerste bedrijfsjaar, werd een afstand bevaren van 752.000 zeemijlen; in 1928 ruim 4.654.000 mijlen, waaronder 4.137.600 in het Archipel verkeer en 516.400 op de buitenlandse lijnen, n.l. Java-Australië Lijn, Deli-Straits-China Lijn, Java-Siam Lijn, Siam-Sumatra-Borneo Lijn, Rangoon-Deli Lijn, Saigon-Molukken Lijn en vele extra reizen naar het buitenland.

Het goedertransport, in 1891 omvattende 200.000 ton, waaronder 8000 ton doorvoerlading naar Europa, was in 1928 gestegen tot 4.285.000 ton, waaronder ruim 800.000 ton voor het doorvoerverkeer.

Tegenover een passagiersvervoer van 122.047 personen in 1891, wijzen de cijfers voor 1928 op een verkeer van 1.310.555 passagiers, over de vier klassen verdeeld, en wat de vloot betreft, welke bij den aanvang van het bedrijf 28 schepen telde, wijst de lange lijst in 1929 op een aantal van 157 vaartuigen, waaronder 84 passagiersschepen in de vaart en 13 in aanbouw, verder 4 vrachtschepen in de vaart en 7 in aanbouw, benevens een zestal hekwieltstoomers en een bergingsvaartuig.

Met de uitbreiding van de vloot hield de toename van het personeel gelijken tred; in 1929 telde de K.P.M. 13.000 dienaren, waaronder nagenoeg 10.000 behoorende tot het z.g. varende personeel (750 gezagvoerders en stuurlieden; 836 man, behoorende tot het machinistencorps) en verder 3100 man kantoorpersoneel, werkzaam op het Hoofdkantoor te Weltevreden en de ruim 60 eigen agentschappen, over den archipel verspreid.

Het Hoofdkantoor der K.P.M. werd in 1901 van Batavia verplaatst naar een meer modern kantoor te Weltevreden, dat eind 1923 weder werd verlaten voor het statige gebouw, gelegen aan het Koningsplein. Eigen kantoren der maatschappij in het buitenland zijn nu gevestigd te Singapore, Penang, Sydney, New York en San Francisco.

Uitgebreide werkplaatsen en magazijnen van alle scheepsbenodigdheden en proviandvoorziening, alsmede een eigen nautisch instituut zijn in den loop der jaren te Tandjoengpriok in gebruik genomen, terwijl een eigen steenkolen-mijnbedrijf, gevestigd op de Oostkust van Borneo (de Parapatanmijnen te Beraoe), voor een groot deel voorziet in de benodigde brandstof voor de vloot, voor zoover de schepen niet op residu-olie zijn aangewezen.

Behalve het scheepvaartbedrijf in den meest uitgebreiden zin, exploiteert de K.P.M. op tal van havenplaatsen en reeden eigen prauwenveeren voor het reedetransport der lading en onderhoudt zij verder op vele rivieren regelmatig verbindingen.

Sedert 1924 is het toeristenverkeer in Ned.-Indië, hetwelk grootendeels per K.P.M. lijnen plaats vindt, van groeiende beteekenis geworden voor haar bedrijf, aangemoedigd door de organisatie van speciale toeristenvaarten met de hiertoe bij uitstek geschikte passagiersschepen. Vermelding verdient de Molukken toeristenvaart per s.s. Plancius in 1924 en per s.s. Rumphius in 1925, alsmede de meer uitgebreide toeristenreizen ondernomen per s.s. Op ten Noort van Batavia over Singapore naar Bangkok, Saigon, Manila, teruggaand door de Molukken en naar het eiland Bali in 1927, herhaald in 1929, echter zonder Bangkok en Saigon.

Het regelmatig onderhouden van zulke toeristenreizen, in samenwerking met de groote buitenlandse scheepvaart- en toeristenondernemingen, is hiervan een gevolg en in de naaste toekomst valt nog verdere uitbreiding op dit gebied te verwachten.

De ontwikkeling van het toerisme naar het eiland Bali leidde de K.P.M. tot eene volledige organisatie van het toeristenverkeer naar- en op Bali, o.a. door het hotelbedrijf op de voornaamste centra aldaar in eigen hand te nemen. Voor andere toeristenstreken als Sumatra, de route naar Bangkok, werden nauwe relaties aangegaan ter bevordering van het toeristenverkeer en evenzoo met de vele buitenlandse verkeersmaatschappijen, welke in meerdere of mindere mate bij de ontwikkeling van het wereldverkeer betrokken zijn.

De belangen van het personeel der Maatschappij zijn uitstekend verzorgd, uiteraard vooral die van het varende personeel, waarvoor te Weltevreden een zeer modern hospitaal werd gebouwd, terwijl verder te Weltevreden en te Soerabaja een logeergebouw gelegenheid biedt aan de stuurlieden en machinisten der in dok of reparatie zijnde schepen voor verblijf aan den wal. De stichting van een eigen zeevaartschool, als voortzetting van den reeds sedert jaren bestaanden cursus voor de opleiding tot hoogere rangen voor jonge stuurlieden en machinisten, is een der allerlaatste instellingen op dit gebied, door de K.P.M. in het leven geroepen.

De algemeene condities, geldende voor het geheele personeel, in den vorm van dienstvoorwaarden, verlofsbepalingen, de stichting van een zelfstandig pensioens-, weduwen- en wezenfonds, zijn als een voorbeeld te noemen van behartiging der sociale belangen van het bij haar dienend personeel.

Ter regelmatige voorziening in de behoefte aan havenarbeiders te Tandjoengpriok had ook de

K.P.M. een belangrijk aandeel in de vestiging van de z.g. Unie-kampong, in samenwerking met de Ned. Maillijnen, welke model-inrichting een navolging vond in de vestiging van eenzelfde kampong te Belawan Deli.

De machtige K.P.M. organisatie onderhoudt in 1929 niet minder dan 60 regelmatig bevaren zeelijnen, meerendeels wekdiensten en andere 2 of 4 wekelijks bevaren, alle binnen den archipel, waarnaast welhaast 7 geregelde buitenlandsche lijnen, waarvan de *Saigon-Java-Noumea Lijn* de laatste uitbreiding vormt.

De zout- en kolenvloot, welker schepen op min of meer onregelmatige tijden afvaren, vormt hiernaast een op zich zelf staand bedrijf van groote beteekenis.

Eenige cijfers, welke de financieele groei van het bedrijf der Maatschappij ten duidelijkste demonstreeren, volgen hieronder:

Jaar	Kapitaal	Exploitatie-saldo	Dividend %	bedrag
1892	6.000.000	726.192,15	2%	120.000
1902	10.000.000	1.612.399,07	8%	800.000
1912	16.000.000	3.492.641,28	9%	1.440.000
1922	30.000.000	7.784.143 —	7%	2.100.000
1928	30.000.000	14.532.973,14	14%	4.200.000

De K.P.M. in haar tegenwoordige organisatie kan als een model bedrijf gelden en is tevens geworden een onmisbare factor voor de ontwikkeling van het economisch leven van Nederlandsch-Indië.

PLEYTE (Mr. THOMAS BASTIAAN), geboren te Leiden 23 October 1864 uit het huwelijk van Dr. W. Pleyte, Directeur van 's Rijks Museum van Oudheden, en Catharina Margaretha Templeman van der Hoeven. Studeerde te Leiden in de rechten 1886—1891 en vertrok in het voorjaar d. a. v. op eigen gelegenheid naar Java, waar hij alras een plaatsing vond op het bekende advocatenkantoor te Semarang van Mr. C. Th. van Deventer en Mr. J. H. Andries. Hier verwierf hij zich een uitgebreide kennis van personen en toestanden, vooral in de zakenwereld. Pleyte repatrieerde in 1908 en vestigde zich te Amsterdam, waar hij, toen aldaar de Raad voor Scheepvaart werd opgericht, benoemd werd tot voorzitter van dat college. Als lid van de Vrijzinnig-democratische partij, evenals zijn oudere vriend Mr. C. Th. van Deventer, stelde Pleyte zich bij de verkiezing van 1913 candidaat voor de Tweede Kamer in den kieskring IX te Amsterdam. Na de overwinning der Concentratie werd hem in het extra-parlementair kabinet-Cort van der Linden de zetel voor Koloniën aangeboden, welken hij in Augustus 1913 aanvaardde.

Het tijdperk van Pleyte's bewind viel grootendeels samen met dat van den wereldoorlog. Uit dien hoofde had hij een belangrijk aandeel in de behandeling van de vraagstukken, welke de handhaving van Neerlands neutraliteit en de bescherming van den handel op en het verkeer met Indië meebrachten. Evenwel werd hem tevens de gelegenheid geboden met vrucht werkzaam te zijn aan de hervorming van de grondslagen der staatsrechtelijke verhouding van Ned.-Indië tot het moederland. Pleyte mocht er in slagen de bezwaren te overwinnen, verbonden aan het aangaan

van leeningon rechtstreeks ten name van Ned.-Indië, en door de uitgifte eener leening van 62½ miljoen gld. bij de wet van 5 Maart 1915 het credit van dat staatsdeel op de geldmarkt te vestigen.

Van overwegende beteekenis nochtans is geweest de totstandkoming van de wet tot herziening van het Regeeringsreglement en van de Comptabiliteitswet, beoogende door de instelling van een vertegenwoordigend lichaam in Ned.-Indië aan dat gebiedsdeel grotere zelfstandigheid toe te kennen in de regeling der Landshuishouding en tevens aan de ingezetenen-onderdanen medezeggenschap te verlenen in de behartiging van de Landszaken. Meende zijn voorganger, de Minister De Waal Malefijt, zich te kunnen bepalen tot de schepping van een Kolonialen Raad, in welken de vice-president en de leden van den Raad van Indië benevens eenige particuliere leden uit de samenleving zitting zouden hebben ter beraadslaging over de jaarlijksche begroting c.a., in Pleyte's wetsontwerp werd voorgesteld de schepping van een vertegenwoordigend lichaam, samengesteld uit de verschillende elementen der ingezetenen-onderdanen, welks raadpleging en medewerking verplicht zou zijn t. o. v. de jaarlijksche begroting c.a., doch tevens zou kunnen plaats vinden over zoodanige onderwerpen als de G.-G. zoude wenschen, terwijl dit college tevens de belangen van Ned.-Indië en de ingezetenen zou kunnen voorstaan bij den Koning, de Staten-Generaal en den Gouverneur-Generaal. Bij de behandeling van het wetsontwerp werd de naam Koloniale Raad minder gelukkig geacht en vervangen, zooals door Pleyte werd aangegeven, door dien van „Volksraad”, waardoor de bestemming als vertegenwoordigend lichaam beter tot uitdrukking werd gebracht. Tot stand gekomen bij de wet van 16 Dec. 1916 (Ned. Stb. no. 535, Ind. Stb. 1917 no. 114) werd de Volksraad op den 18en Mei 1918 door den Gouverneur-Generaal van Limburg Stirum in een plechtige zitting geopend.

Na het aftreden van het Kabinet-Cort van der Linden in Sept. 1918 bleef Pleyte ambteloos gedurende eenigen tijd, dien hij ten deele benutte door een studiereis te ondernemen naar Java. In 1921 aanvaardde hij de benoeming tot H. M. gezant te Rio de Janeiro, alwaar hij werkzaam bleef tot zijne overplaatsing naar Madrid in 1925. Tijdens een verlof in het belang van zijn gezondheid overleed Pleyte te 's-Gravenhage den 25en Maart 1926.

N.V. ALGEMEEN NIEUWS- EN TELEGROAF-AGENTSCHAP „ANETA”. Dit persagentschap werd op 1 April 1917 opgericht door den tegenwoordigen directeur, den heer D. W. Borrelty, in een hoogst bescheiden lokaaltje in de Binnen-Nieuwpoortstraat te Batavia.

Eenigen tijd later werd het bureau verplaatst eerst naar een iets grooter vertrek in de Kerkstraat, daarna verhuisde het kantoor naar de bovenstad, namelijk Pasar Baroe, tegenover het Hoofdtelegraafkantoor, eveneens een kleine behuizing, welke weder werd verlaten voor eene iets grootere er vlak naast. Dit geschiedde op 15 Maart 1920. Slechts enkele maanden bleef het persagentschap hier gevestigd, aangezien inmiddels was aangevangen met den bouw van een eigen kantoorgebouw, van drie verdiepingen, hetwelk op 4 December 1920 officieel werd geopend en in gebruik genomen. Ook dit bevindt

zich schuin tegenover het Hoofdtelegraafkantoor Weltevreden.

In 1917 werd begonnen met een kleinen telegramdienst, hoofdzakelijk betrekking hebbende op Indisch en Hollandsch nieuws. Het duurde niet lang — men verkeerde in de laatste helft van den grooten wereldoorlog — of Aneta betrok Reuter onder zijn diensten, van onschatbaar belang in deze woelige en roerige dagen.

Van de zijde der Ned.-Indische dagbladen, die oorspronkelijk dit novum in de Indische dagblad-journalistiek met eenig wantrouwen bejegend hadden, begon het agentschap intusschen steeds meer belangstelling te ondervinden; het aantal aangesloten bladen breidde zich steeds meer uit.

Na den Reuter-dienst wierp Aneta zich met volle kracht op de radiografische nieuwsvoorziening, via Bordeaux, Rugby, Nauen en andere wereldstations. Hiertoe werd een complete en modern uitgeruste radio-ontvangafdeeling op de bovenverdieping van het gebouw ingericht.

Intusschen was ook de Haagsche vertegenwoordiging van een dusdanigen omvang geworden, dat een groot kantoorgebouw moest worden betrokken. De geheele groote dagbladders en het voornaamste deel van de provinciale pers abonneerde zich op de uitvoerige telegramdiensten uit Indië, welke oorspronkelijk circa 3000 woorden per maand omvatte, doch inmiddels is uitgebreid tot ruim het twintigvoud daarvan.

Het is niet wel doenlijk een opsomming te geven van hetgeen Aneta in den loop der jaren heeft verricht in het algemeen belang en meer bijzonder in het belang der Ned.-Indische dagbladders. In 1928 slaagde de heer Berretty er in, de bladen te vereenigen in een Ned.-Indische Pers-Associatie, ten doel hebbende bevordering van de zakelijke persbelangen.

Als agent van Reuters Limited London bracht Aneta het Indische nieuws onder de aandacht van de groote wereldpers, hetgeen tot dusverre op volkomen onbevredigende wijze geschiedde. Zoo werd de wereld in de dagen van de communistische woelingen in 1926 snel, volledig en betrouwbaar ingelicht uitsluitend door Aneta.

TUINBOUW. (Zie ook Dl. IV, blz. 412 v.v.). Elke Inlandsche woning is omgeven door een grooter of kleiner stuk grond, waarop vruchtboomen worden aangetroffen, en waarop tevens een groote verscheidenheid aan groenten als anderszins wordt gekweekt. De oppervlakte van de erven op Java en Madoera bedroeg, volgens globale schatting van het Centraal Kantoor voor de Statistiek, eind 1924 ongeveer 1.5 miljoen bouw. Deze oppervlakte is berekend uit het aantal huizen der Inlandsche bevolking, die volgens de volkstelling van 1924 ongeveer 35.5 miljoen zielen bedroeg. Dit cijfer, gedeeld door een aantal van 4,5 menschen per huis, geeft ongeveer 7.7 miljoen huizen. De gemiddelde erfoppervlakte werd vastgesteld op 1/5 bouw per woning, berekend voor het district Tjomal uit „De desa-huishouding in cijfers” door J. F. A. C. van Moll en Mr. H. s' Jacob.

Blijkens de cijfers in Sollewijn Gelpke's verhandeling „Naar aanleiding van Staatsblad 1878 no. 110”, blz. 240, waaraan wij ons moeten houden, omdat nog geen voldoende andere gegevens beschikbaar zijn, kan men voor de dichtst bevolkte streken een erfopbrengst van ruim / 300 per bahoe aannemen, in het eigenlijke binnenland een opbrengst van / 200 en in de het vorst

van de hoofdplaatsen gelegen desa's een totale opbrengst van / 100 per bahoe.

Streefand geeft in zijn brochure over de Olie-industrie (Mededeeling van de Commissie van Fabrieknijverheid in Nederlandsch-Indië no. 4) ten opzichte van het aantal klapperboomen op Java in 1917 totalen van 36.000.000 vruchtdragende en 26.000.000 niet-vruchtdragende boomen.

Blijkens mededeeling van het centraal kantoor voor de statistiek te Weltevreden no. 61 (blz. 174) is de productie aan copra op Java en Madoera in duizenden tonnen te schatten als volgt:

1922	91.9	1925	136.5
1923	109.6	1926	131.2
1924	133.4	1927	107.4
		of gemiddeld	118

De productiewaarde van copra stellende op ruim / 200.— per ton, bedraagt deze in totaal jaarlijks gemiddeld ruim / 23.000.000.

De totale uitvoer van kapok bedroeg in tonnen van 1000 K.G. in:

1923	12740 ton	1926	16106
1924	15380 „	1927	18202
1925	16470 „	1928	18545
		gemiddeld	16240

De uitvoer van ondernemingskapok bedroeg in tonnen van 1000 K.G. in:

1923	1185 ton	1926	1621
1924	1098 „	1927	1478
1925	1172 „	gemiddeld	1310

De gemiddelde jaarlijkse uitvoer aan kapok, van den bevolkingsaanplant afkomstig, bedraagt dus 14930 ton. Tegen een prijs van / 1.000 per ton geeft dit een bedrag van 14 tot 15 miljoen gulden aan uitgevoerde kapok.

Waar zoowel copra als kapok grootendeels afkomstig zijn van de erven en tuinen en over de opbrengst van de talrijke andere gewassen niet is gesproken, blijkt reeds uit deze twee producten, welke belangrijke rol de erfcultuur in de Inlandsche huishouding speelt.

De belangrijkheid van de vruchtencultuur kan blijken uit de volgende gegevens omtrent die cultuur in de Batavijsche ommelanden, zeker een zeer belangrijk centrum, doch dat door Pasoeroean geëvenaard wordt.

Een boomtelling in 1925 in 53 desa's van de districten Meester Cornelis en Kebajoran van het regentschap Meester Cornelis gaf het volgende boombezit voor 19.174 tuin- en erfbezitters:

443.368	oude (vruchtdragende) boomen
285.138	jonge (niet vruchtdragende) boomen
19.905	oude salakplanten
103	jonge „
269.210	oude bamboe stoelen
296.271	jonge „ „
113.778	oude pisang stoelen
180.180	jonge „ „
De gemiddelde erf- en tuinoppervlakte, na aftrek van ruim 30 R.R. ² aan woning oppervlakte, bedraagt 360 R.R. ²	
Voor die oppervlakte is het gemiddeld bezit:	
23	oude (vruchtdragende) boomen
15	jonge (niet vruchtdragende) boomen
14	oude bamboe stoelen
15	jonge „ „
6	oude pisang stoelen
9	jonge „ „

De salak kan buiten beschoouwing blijven, omdat die slechts in een paar desa's voorkomt.

Door de stations en halten van den dienst der Staatsspoor- en Tramwegen, die liggen binnen de genoemde districten, wordt jaarlijks ongeveer 16.000.000 K.G. vruchten afgevoerd, die voor den producent een waarde vertegenwoordigen van 5 cent per K.G., hetgeen een totaal geeft van f 800.000. De gemiddelde jaarlijkse afvoer door de Staatsspoorwegen in het geheele productie-gebied (de ommelanden van Batavia tot Buitenzorg) bedraagt 24.000.000 K.G., voor den producent een waarde vertegenwoordigend van f 1.200.000.

De groote hoeveelheid vruchten, door Batavia geconsumeerd, wordt door de spoorwegen aangevoerd als vrije bagage, en verder door de bevolking per pikocelans, grobaks en vrachtauto's. Ook het grootste gedeelte van die vruchten, welke over zee worden verzonden, wordt niet door de spoorwegen te Tandjoengpriok aangevoerd, doch met grobaks en vrachtauto's. Batavia ontvangt ook nog groote hoeveelheden mangga's uit Pasoeroean, Cheribon en Indramajoe, djerooks uit Garoet, als anderszins. Het totaal van dien invoer wordt geraamd op ongeveer 1.900.000 K.G.

Bovendien is zelfs in de steden zelve bij vele Inlandsche woningen vaak nog een klein stukje grond, dat altijd bezet is met gewassen, b.v. een of meerdere nangka's, een pisangstoel, een papaja e.d. Uiteraard zijn die gewassen dan niet in zoo'n groot aantal vertegenwoordigd, als in de desa's buiten. Hoeveel het gebruik van eigen vruchtboomen als anderszins is, valt voorloopig niet bij benadering aan te geven. In ieder geval zal het gebruik aan vruchten en andere erfgewassen per gezin buiten, in de seizoenen veel grooter zijn dan in de steden.

Voor de residentie Malang beschikken wij over een djerookboomtelling uit 1918. Deze boomtelling gaf de volgende totaalcijfers voor vruchtboomen aan:

Onderdistrict Poenten	47.000 djerookboomen
" Sisir (Batoe)	31.000 "
" Poedjon	20.000 "

In het onderdistrict Poenten van het district Penangoengan der afdeling Malang werd voor 73 eigenaren de prijs nagegaan, die door opkoopters voor de opbrengst van hun tuinen werd gegeven. Aan die 73 eigenaren werd voor 2936 boomen een totaal bedrag betaald van f 10.391. Het gemiddelde aantal boomen per eigenaar bedroeg 40, het gemiddelde opkoopbedrag f 143 en het gemiddelde opkoopbedrag per boom f 3.54. Men kan dit gemiddelde gebruiken voor de geheele djerookstreek. Alle boomen, ook niet vruchtdragende, zijn bij het onderzoek medegegeteld. De hoogergenoemde 73 boomeigenaren bezaten allen vrij veel boomen, het minimum was n.l. 10, het maximum 238 boomen. De meesten bezaten tusschen 10 en 50 boomen. De laagste opbrengst per boom was f 0,28 (180 boomen, waarvan 27 vruchtdragende voor f 50), de hoogste waren f 12 en f 10 (f 800 voor 66 boomen, f 400 voor 40 boomen). Den afstand der boomen op 5 M. in het vierkant stellend, krijgt men 280 planten per bahoe. De opbrengst zou dan $280 \times f 3.54$ of rond f 1000 per bahoe bedragen. Goede aanplantingen in volle vruchtvrucht kunnen natuurlijk veel meer opbrengen.

Voor de mangga-cultuur in Oost-Java zijn de volgende cijfers bekend:

Een boomtelling in 1926 gaf als resultaat dat zich bevonden, afgerond tot duizendtallen, in de toenmalige afdeelingen Pasoeroean 132.000, Probolinggo 99.000, Kraksaän 78.000 manggaboo- men.

De jaarlijkse opbrengst van deze erfcultuur is voor deze drie afdeelingen minimaal geschat op: f 2.000.000, f 1.150.000 en f 550.000.

De vooruitgang van de manggacultuur, in het bijzonder van de cultuur der exportsoorten, blijkt uit het eerstvolgende staatje.

Een individueele opname in de voormalige residentie Pasoeroean verricht gaf als voornaamste uitkomsten de hieronder in het tweede staatje opgenomen cijfers:

	afdeeling Pasoeroean		afdeeling Probolinggo		afdeeling Kraksaän	
	1917	1927	1917	1927	1917	1927
Totaal aantal manggabooomen	120.000	132.000	56.000	99.000	—	78.000
aantal mangga aroemanis	4.800	7.200	4.000	15.800	—	3.800
aantal mangga golèk	28.500	35.400	11.100	17.800	—	23.100
aantal mangga madoe	12.400	18.400	14.100	16.400	—	7.200
percentage exportsoorten	38 %	46 %	52 %	51 %	—	44 %

	Pasoeroean	Probolinggo	Kraksaän
oppervlakte bouwgrond	56805 H.A.	49133 H.A.	60300 H.A.
" erf	7187 H.A.	4619 H.A.	11300 H.A.
aantal grondbezitters	61361 personen	34929 personen	41740 personen
" erfbezitters	45924 personen	29159 personen	28673 personen
mangga aroemanis	7171 boomen	15817 boomen	3829 boomen
mangga golèk	35383 boomen	17780 boomen	19565 boomen
mangga madoe	13194 boomen	16356 boomen	7162 boomen
andere soorten mangga	77221 boomen	47832 boomen	48156 boomen

Een onderzoek, ingesteld naar de cultuur en handelsbeweging in mangga's in het regentschap Cheribon, gaf als resultaat: 159.000 mangga-boomen, waarvan in het:

district Cheribon	42.000 boomen
„ Ploembon	36.000 „
„ Palimanan	30.000 „
„ Sindanglaoct	21.000 „
„ Tjiledoek	16.000 „
„ Ardjawinangoen	14.000 „

De totaal controleerbare hoeveelheid mangga's, die in 1927 in binnenlandsch verkeer werd verzonden, bedroeg: 4.468.964 K.G.

Hiervan ontving Bandoeng	1.544.325 K.G.
Batavia	1.020.598 „
Tasikmalaja	337.612 „
Singapore	645.258 „

Waar de gemiddelde prijs volgens berekening voor 100 mangga's / 2,19 bedraagt en 1 K.G. mangga van de verschillende vormen 4 vruchten bevat, was de handelswaarde der verzonden mangga's in 1927 ruim / 392.000.

Uit Indramajoe had ook nog een belangrijk manggavervoer plaats.

Ten einde na te gaan of voorlichting voor de djerboekcultuur in het regentschap Garoet gemotiveerd is, werd een boomtelling gehouden, waarbij bleek, dat binnen het regentschap 28177 oude en 27126 jonge djerboekboomen voorkwamen.

Voor de voormalige residentie Madoera zijn de resultaten van een boomtelling van 1918 beschikbaar, welke de volgende totalen aangaf.

klappers	618.388 boomen
tamarinde	62.793 „
kapok	403.014 „
arèn	54.801 „
siwalan	92.329 „
mangga santok	45.969 „
„ madoe	12.579 „
„ golèk	35.641 „
„ djelali	10.855 „
mangga gadoeng	2.087 „
nangka	109.560 „
djerboek keprok	14.947 „
„ manis	5.587 „
„ bali	3.668 „
„ limoen	11.534 „
pisang mas	22.994 stoelen
„ radja	211.563 „
diversen	789.079 boomen

Ook uit het vervoer van vruchten door de Staatspoor- en tramwegen op Java komt de belangrijkheid van de vruchtencultuur eenigszins naar voren, al kunnen maar betrekkelijk weinig cijfers gegeven worden.

In de jaarverslagen der Staatspoorwegen komen alleen cijfers voor over vruchtentransport als wagenladingen (in aantallen), ieder van ongeveer 8 ton, en stukgoed, in tonnen van 1000 K.G.

In deze jaarverslagen worden de volgende cijfers gegeven, in tonnen:

1905	11605	1914	40228
1906	20553	1915	34260
1907	17798	1916	37554
1908	21242	1917	37384
1909	17772	1918	37528
1910	25023	1919	46804
1911	23168	1920	40209
1912	34054	1921	40614
1913	29096	1922	43103

1923	46199	1925	61176
1924	58158	1926	58520

Voor het transport van 58520 ton vruchten werd ontvangen / 309.443,63.

Het is wel waarschijnlijk, dat als bestelgoed en door middel van andere transportmiddelen, als particuliere spoor- en tramwegmaatschappijen, grobaks en pikoelans, in totaal veel grooter hoeveelheden vervoerd worden.

Het spreekt vanzelf, dat de Regeering in verband met de belangrijkheid van de vruchtencultuur voor deze gewesten heeft gemeend, daaraan haar steun te moeten geven door middel van tuinbouwvoorlichting door in Europa en Indië opgeleid personeel. Dit personeel ressorteert onder de afdeling Landbouw van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel.

De Regeeringszorg voor den tuinbouw richt zich hoofdzakelijk op het Inlandsche bedrijf. Hieruit volgt, dat de werkzaamheden van den tuinbouwvoorlichtingsdienst hoofdzakelijk er op gericht zijn, uit den zeer primitief gedreven tuinbouw Inlandsche tuinbouwbedrijven te doen groeien.

Erfbezitters toch, die weliswaar bij tijden ceni-ge voordeelen van hunne vruchtboomen trekken, doch deze slechts als eene bijverdiens- beschouwen, zullen er niet gemakkelijk toe overgaan meer zorg aan hun aanplant te besteden. Dit zullen zij eerst doen, als die bijverdiens- uitgroei is tot eene inkomste van zoodanig belang, dat daarop bij de samenstelling van het huishoudelijk budget in belangrijke mate gerekend kan worden.

Het schijnt niet onmogelijk den tuinbouw van de bevolking tot dit peil en wellicht tot hooger peil op te voeren. In verschillende streken toch heeft, onder den invloed van gunstige voorwaarden voor cultuur en afzet, het kweeken van vruchten, groenten en ook van sierplanten als hoofdmiddel van bestaan ingang gevonden, zoodat reeds van tuinbouwbedrijven gesproken mag worden. Dat is, om enkele voorbeelden te noemen, het geval met de kweekers van Europeesche groenten op den Tengger, de koolplanters bij Wonosobo, bij Patjèt (Tjandjoer) en op de Karo-hoogvlakte, zoo ook in de djerboek-streken bij Malang en Garoet en met verschillende belangrijke vruchtentuutjes in de ommelanden van Batavia. Ook buiten Java vindt men iets dergelijks, bijv. in de djerboekstreek van Rantau- alai in Palembang, van waaruit naar Singapore wordt geëxporteerd; zoo ook de djerboekcultuur op Saleijer.

De werkzaamheden van den tuinbouwvoorlichter zijn nu hoofdzakelijk er op gericht in dergelijke streken, waar de omstandigheden geschikt zijn en de tuinbouw min of meer als vak beoefend wordt, in de behoefte aan voorlichting der kweekers te voorzien.

De toestand, waarin de vruchtencultuur zich bevindt, doet eenigszins denken aan die uit de Middeleeuwen in Europa. Het is ook hier nog niet zoo heel lang geleden, dat boomen met bijzonder goede vruchten uitsluitend in het boezem waren van de vorsten en den adel. Doch ook in de desa zijn veel boomen te vinden, waarvan de kwaliteit der vruchten niets te wenschen overlaat. Alleen die boomen zijn van bijzondere betekenis, omdat de vruchten daarvan een hogere handelswaarde vertegenwoordigen dan de vruchten, wel-

ke in doorsnee op de pasars te koop worden aangeboden.

Het Departement van Landbouw heeft nu op verschillende plaatsen de beschikking over een stuk grond, waar tjangkokans van die uitgezochte boomen worden uitgeplant.

Ook worden in de verschillende vruchtenstroken geregeld kleine tentoonstellingen gehouden met een tweeledig doel: ten eerste om bij den desaman meer belangstelling te wekken voor goed fruit en ten tweede om de standplaatsen te weten te komen van de boomen met zeer goede vruchten. Het is namelijk een goede gewoonte om op die tentoonstellingen bij de prijsuitdeeling er op te wijzen, dat niet zoozeer aan de ingezonden vruchten als wel aan den boom een prijs wordt toegekend. De inzendingen bestaan uit mandjes met een bepaald aantal vruchten. Alle vruchten uit een mandje moeten afkomstig zijn van één boom. Direct na de tentoonstelling worden de bekroonde boomen in de desa op de kwaliteit der vruchten gecontroleerd. Wanneer bij die controle blijkt, dat de vruchten van dien bepaalden boom voor een prijs in aanmerking komen, worden van dien boom tjangkokans gemaakt voor opname in de tuinen voornoemd. Zoowel door zoeken in de desa's als door het houden van tentoonstellingen wordt op den duur een verzameling verkregen van het beste, dat in de desa aanwezig is.

Voor opname van uitgezocht mangga-plantmateriaal beschikt het Departement van Landbouw over enige tuinen te Pasoeroean, Pamekasan, Solo en Cheribon, respectievelijk van 10, 5, 5 en 7 bahoe.

Tjangkokans van uitgezochte djerboekboomen worden opgenomen in een tuin te Poenten van 5 bahoe, terwijl nabij het station Pasar Minggoe der S. S./W. L. een terrein, genaamd Ragoenan, van ruim 120 bahoe in aanleg is voor opname van tjangkokans van alle andere soorten vruchtboomen.

Over Ragoenan schrijft De Haan in Priangan, dl. I, op blz. 196: „Wat betreft Cardeel's lands, „door van Riebeck „Rawa Cibotia” genoemd, „het ontbreken in 's Lands archief van de erf-„brieven tusschen 8 Augustus 1697 en 17 Augustus 1714, maakt het geven van nadere bijzonderheden moeilijk. Niettemin vertoont eene kaart „uit Mossel's tijd (van Marci?) een groot perceel, „begrensd ten Westen door de Krokot, ten Oosten door de „spruyt Tsiroa” (Saroewa), als toe-„behoorend aan (of beter: voor de eerste maal „uitgegeven aan) Hendrik Cardeel. Het zal het „tegenwoordige land Ragoenan zijn; de zuid-„grens is benoorden de monding der Cetoe (Sitoe)

„in de Krokot, de noordgrens bezuiden die der „Tsiroa, in Mampang of Kalibata. En de naam „Ragoenan is blijkbaar eene verkorting van Wira-„goena, d.i. het land van Pangeran Wiragoena, „alias Cardeel”.

Van dit oude particuliere land Ragoenan is een klein gedeelte thans, ruim tweehonderd jaar later, omgezet in een proeftuin voor vruchtboomen, waarvan de cultuur in de ommelanden van Batavia zoo'n vermaardheid heeft.

De proeftuin Ragoenan heeft een oppervlakte van 120 bahoe (84 H.A.). Een gedeelte, het eigenlijke Ragoenan, is 68 bahoe (ruim 47 H.A.) groot. Het is op een afstand van 3 K.M. van de spoorweghalte te Pasar Minggoe, van de lijn Batavia—Buitenzorg, gelegen en in 1921 in exploitatie genomen. Een tweede complex, Djatipadang genaamd, beslaat een oppervlakte van 52 bahoe (ruim 36 H.A.). Het ligt slechts 1 K.M. van hooger genoemde halte af en werd eerst in 1926 ontgonnen. Over de gronden in de ommelanden van Batavia schrijft Jan Hooymaan in „Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap der Kunsten en Wetenschappen, Eerste deel, Tweede druk Ao. 1820 op blz. 123: „De oppervlakte der Jacatrasche Ommelanden, waardoor ik versta „alles, hetwelk een uur gaans van het strand en „van daar tot aan den voet van het gebergte „legen is, bestaat voor het grootste deel uit een „dikke laag roode klei, die met weinig of geen „zand vermengd, vast, maar echter vet en vrucht-„baar is”. Ook de grond van den proeftuin Ragoenan is roode klei of zgn. oude tuf lateriet, die arm is aan plantvoedingsstoffen. Phosphaat en stikstofmeststoffen werken er gunstig op. Opvallend is de kali-armoede van dien rooden grond (0.005 % in 2 % citroenzuur).

Inzake het klimaat kan het volgende worden medegedeeld. De regencijfers in millimeters van elke maand van 1879 tot 1922 voor Pasar Minggoe, op 3 K.M. afstand van Ragoenan gelegen, toonen enkele jaren een geprononceerden Oostmoesson en een bijzonder lagen totalen regenval.

De gemiddelde regencijfers in millimeters zijn zooals in onderstaande tabel is aangegeven.

In evengenoemden proeftuin zijn of worden nog de volgende proeven aangezet: bemestingsproeven, uitgebreide proeven op het gebied van ziektebestrijding, kruisingsproeven om te geraken tot verbeteringen van verschillende vruchtensoorten in een bepaalde richting, het zoeken naar onderstammen, die geheel of gedeeltelijk resistent zijn tegen bepaalde ziekten, bloeiperiodiciteitsproeven voor het vastleggen van vroeg- en laatbloeiende variëteiten, andere proeven op fruitteeltgebied, b.v. verzending van oculatiehout en

Aantal waarnemingsjaren	Hoogte v/h station boven zee in M.	Gemiddelde regenval in millimeters (tijdvak 1879—1922).												
		Januari	Februari	Maart	April	Mei	Juni	Juli	Augustus	September	October	November	December	Jaar totaal
44	35	323	286	268	196	162	117	84	63	113	171	246	246	2273

plantmateriaal, fruitverpakking, als anderszins. Het spreekt vanzelf, dat het niet in de bedoeling van het Departement van Landbouw kan liggen, om het uitgezochte plantmateriaal alleen voor zich te behouden. Om die reden is een gedeelte van de tuinen van den voorlichtingsdienst ingericht als kweektuin. In die kweektuinen wordt van de uitgezochte boomen plantmateriaal gekweekt, dat tegen geringen prijs verkocht wordt aan een ieder, die zulks verlangt. Het heeft geen zin om het in bedoelde tuinen gekweekte plantmateriaal in den wilde weg te verspreiden, omdat bepaalde soorten vruchtboomen een bepaald klimaat en bepaalde grondsoort verkiezen. Het is geen toeval, dat iedere streek zijn eigen vruchtboom heeft. Zoo heeft, om een voorbeeld te geven, Pasoeroean zijn mangga gadoeng, Bangil zijn mangga kopjor, terwijl in de ommelanden van Batavia sawo's en ramboetans groeien, zooals men ze maar zelden ziet.

Het is dus zaak, om teleurstelling te voorkomen, dat men zich, alvorens bepaalde vruchtboomen te gaan planten, afvraagt, of het klimaat en de grond er wel voor geschikt zijn. Ook in de tuinen van den voorlichtingsdienst worden hieromtrent proeven genomen, waarvan de resultaten eerst over eenige jaren kunnen worden bepaald. Zoo worden b.v. in enkele tuinen bepaalde mangga-soorten geënt op de voor die plaatsen meest geschikte onderstammen, terwijl ook de elders verkregen boomen in deze tuinen worden uitgeplant. Het gemis van die kennis is dan ook immer de reden geweest, dat met eigenlijk voorlichtingswerk moest worden gewacht tot gunstiger tijden aanbraken.

Zooals hierboven gezegd, werd aan eigenlijk voorlichtingswerk op fruitteeltgebied door gebrek aan kennis van de bestaande toestanden tot dusverre weinig gedaan, terwijl bovendien naar de richting, waarin gewerkt zou worden, moest worden gezocht. Een mijlpaal in dat werk werd afgelegd door het vinden van een oculatiemethode voor de mangga, welke methode de oude afzuigmethode niet alleen met succes direct kan vervangen, doch tevens de mogelijkheid opent, om met voorlichtingswerk in bepaalde centra van ooftproductie te beginnen.

Door het vinden van hoogergenoemde oculatiemethode wordt de mogelijkheid geopend, op daarvoor in aanmerking komende erven onze superieure Pasoeroean-mangga's of overeenkomstige Madoera-, Solo- en Cheribon-typen te oculeren op van te voren ter plaatse uitgezaaide onderstammen. Die ter plaatse geoculeerde mangga's bieden in verband met het cultuurin-zicht van de bevolking een veel grootere kans van slagen dan uit de proeftuinen afkomstige enten. Een tuinbouwopzichter kan op deze wijze, toegerust met voldoende praktische ervaring en oculatiehout, een tamelijk groot rayon bestrijken.

Ook met succes omenten van jonge boomen, die een minderwaardig product geven, is door het vinden van een oculatiemethode mogelijk geworden.

Evenmin als het aanbeveling verdient, het in de Gouvernementsproeftuinen gekweekte plantmateriaal in het wilde weg te verspreiden, evenmin zal ook het voorlichtingswerk de eerstvolgende jaren, buiten de eigenlijke centra, aan de orde kunnen zijn. In ieder geval is het een vol-

doening, dat door het vinden van eene oculatiemethode het voorlichtingswerk, zeer plaatselijk, op bescheiden wijze kan worden aangevat. Ook voor andere vruchtsoorten, zooals b.v. ramboetan, is de hoogergeschetste cultuurmethode een middel om met succes op voorlichtingsgebied werkzaam te zijn.

Ook op het gebied der bestrijding van ziekten en plagen wordt het mogelijke verricht. Een bijzondere zorg eischt het opruimen van de woekerplanten, welke in vele vruchtboomen in grooten getale worden aangetroffen. Die planten leven ten koste der boomen en beletten een ongestoorden groei daarvan, hetgeen de vruchtdracht belangrijk kan schaden. Het is in het belang van iederen boomeigenaar, om die woekerplanten (Jav. kemadean, Soend. kemadeuh) voortdurend te verwijderen.

Ook aan de bespuiting van de boomen tegen schild- en bladluizen wordt, niet alleen in de tuinen van den voorlichtingsdienst, doch ook daarbuiten, reeds met succes gewerkt. In Banjoewangi zijn uitgebreide proeven aangezet ter bestrijding van de pisangmot met *Pyrethrum*-poeder. Verder zijn meerdere ziekten en plagen in onderzoek, om zoo spoedig mogelijk de hoog noodige bestrijding daarvan ter hand te kunnen nemen. Van Banjoewangi uit heeft een niet onbelangrijke *pisangexport* plaats op Australië. Toen een Australische firma in 1913 haar wensch te kennen gaf een handel te willen openen van pisang op West-Australië, en daarvoor de door de bevolking gekweekte pisang wilde gebruiken, terwijl een onderzoek in Australië door een ambtenaar van het Departement van Landbouw had uitgewezen, dat met kans op succes die handel zou kunnen worden gedreven, meende genoemd Departement zijn steun en medewerking in die zaak te moeten verlenen. Vóór 1913 was reeds door diezelfde firma pisang ambon naar West-Australië verscheept, afkomstig uit Kediri, doch, daar de pisang ambon van Banjoewangi in beteren toestand in Australië aankwam, gaf de exporteur aan het product uit laatstgenoemde plaats de voorkeur. Uit de omgeving van Banjoewangi kon evenwel niet voldoende pisang ambon worden aangevoerd. Daarom werden begin 1914 van Gouvernementswege 18.000 uitloopers van deze pisang onder de bevolking in de nabijheid van Banjoewangi verspreid, terwijl een complex van 150 bahoe aan de bevolking voor pisangteelt werd uitgegeven. Om de cultuur van palawidjâ tusschen de pisangrijen mogelijk te maken, werd de pisangbibit op groote afstanden van elkaar uitgeplant. Sindsdien zijn overal in deze streek pisangtuinen aangelegd, zoodat thans voldoende voor export naar West-Australië wordt aangevoerd, waardoor een belangrijke bron van inkomsten voor de bevolking is ontstaan. De export bedroeg in den loop der jaren:

1913	30.000	trossen
1914	60.000	"
1915	80.000	"
1916	100.000	"
1917	98.000	"
1918	90.000	"
1919	114.000	"
1920	104.000	"
1921	125.000	"
1922	130.000	"
1923	119.207	"

1924	137.802	trossen
1925	163.891	„
1926	150.000	„
1927	152.000	„

Wat de handel in tropisch fruit betreft, kan het volgende worden medegedeeld.

Evenals overal elders kan momenteel in Indië niet gezegd worden, dat de handel in vruchten zich in een idealen toestand bevindt. Afgescheiden van het feit, dat iedere handel een natuurlijk ontwikkelingsstadium moet doormaken om vooruit te komen, is een juiste overheidsvoorlichting daarbij onvermijdelijk en deze laat thans nog te wenschen over.

Van begin 1927 af is geprobeerd om het tropisch fruit op de Europeesche markten te brengen. Het is te danken aan het initiatief van de stoomvaartmaatschappijen „Nederland“ en „Rotterdamse Lloyd“, dat de export van Indisch fruit naar Holland zulke groote afmetingen begint aan te nemen. De genoemde stoomvaartmaatschappijen richtten, in het begin van 1927, tot den Directeur der Afdeling Handelsmuseum van het Koloniaal Instituut te Amsterdam het verzoek behulpzaam te willen zijn bij het nemen van transportproeven met Indische vruchten in de koelkamers harer schepen. Op de uitreis kan koelruimte van de diverse schepen productief worden gemaakt door het vervoer van visch- en de vleeschwaren, zuivelproducten en Hollandsch fruit, doch op de thuisreis was er geen of weinig lading voor de koelkamer. De Directeur der Afdeling Handelsmuseum verzoekt aan den tuinbouwvoorlichtingsdienst in Indië voorloopig te willen optreden als intermediair tusschen producent, dus den inlandschen kweeker, en consument, den verbruiker in Europa.

De tuinbouwvoorlichtingsdienst verzorgt nu de proeven en houdt daarbij rekening met de in Nederland, na den overtocht, opgedane ervaringen. Groote fruit-centra zijn er op Java weinig, in hoofdzaak alleen de ommelanden van Batavia met sawo manilla, ramboetan, doekoe, pompelmoes, e.a., de streek rondom Pasoeroean en Cheribon met mangga's. Uit laatstgenoemde streken kan slechts een bepaalden tijd van het jaar, ongeveer van Augustus t/m October, de mangga worden geëxporteerd. Uit Batavia's ommelanden kan het geheele jaar door fruit worden gezonden: sawo, doekoe, ramboetan, kapoe-lasan, doerèn, manggistan, pompelmoes, ananas.

Het is wel de eerste keer, dat Indisch fruit op commercieele basis naar Europa wordt geëxporteerd. Vroeger zijn ook wel eens proeven in die richting genomen, doch met weinig succes. Wil een dergelijke proef leiden tot een gezonden handel, dan dient de belangstelling te komen van de zijde der groot-handelaren. Het Koloniaal Instituut heeft zich dan ook niet rechtstreeks gewend tot den consument, maar tot enkele importeurs van fruit. Ook het marktwezen in Amsterdam, in combinatie met de Amsterdamsche federatie van vereenigingen van aardappel-, groenten- en fruithandelaren, heeft krachtigen steun verleend.

Bij een dergelijken nieuwen handel doen zich tal van moeilijkheden voor, die niet in een keer opgelost kunnen worden. Uitgezonderd van sawo manilla, die practisch gesproken, het geheele jaar door verkrijgbaar is, is de oogsttijd van de meeste vruchtsoorten tot enkele maanden beperkt. Het

seizoen is afgelopen voordat uit Holland uitvoerige berichten zijn ontvangen over verpakking, rijpheidsgraad, afzet, prijzen, enz. Ongetwijfeld zal het dan ook eenige jaren duren voor men den juisten weg heeft leeren bewandelen.

De afgelopen maanden hebben geleerd, dat sawo manilla, ramboetan, kapoe-lasan, mangga, doerèn, papaja, pompelmoes in zeer goeden toestand in Holland aankomen: manggistan en doekoe daarentegen minder goed. Men weet thans welke verpakking de beste resultaten geeft en in welk stadium van rijpheid de vruchten verzonden moeten worden. De stoomvaartmaatschappijen hebben ondervinding opgedaan omtrent temperatuur in de koelkamer en stuwing van de kisten in de koelruimte; de handelaar in Holland heeft ervaring opgedaan betreffende afzet, prijs, bewaring enz.

Na het overzicht van hetgeen in het belang van de vruchtencultuur wordt gedaan, moge in het kort ook het een en ander over de bemocienis van het Departement van Landbouw met de groenten- en bloemencultuur worden medegedeeld.

Die bemocienis bepaalt zich hoofdzakelijk tot de centra Patjët (Tjiandjoer), Kabandjahé (Oostkust van Sumatra) en Tosari.

De voornaamste hulp bestaat in het verkrijgbaar stellen van goed kiemkrachtig zaad.

Hoewel het klimaat in het district Patjët zeer geschikt is voor groentencultuur, is de teelt van Europeesche groenten toch niet zoo uitgebreid als men zou verwachten. In 1924 besloeg deze cultuur slechts ongeveer 358 bahoe, over het geheele district verspreid. Permanente groentenbedrijven treft men niet dan bij hooge uitzondering aan. De groenten worden voornamelijk op sawahs als palawidja verbouwd. Zoodra de padi geogost is, d.i. omstreeks Juni, Juli, Augustus, begint men op kleine complexen, wisselende van 10—25 R.R.², met de teelt van Europeesche groenten. Het grootste deel van de vrijgekomen sawahgronden wordt echter voor de cultuur van aardappelen en kool en voor de vischteelt bestemd, terwijl men een enkelen keer de gronden braak laat liggen. Vindt men op de sawahs (natte rijstvelden) voornamelijk in den Oostmoesson groenten, op tegalans (droge gronden) is juist de Westmoesson de planttijd. Ook op tegalans vindt men evenwel geen vaste bedrijven. De bodemgesteldheid laat n.l. een lang voortgezette cultuur niet toe, tenzij men zeer groote hoeveelheden mest gebruikt. De bevolking is dan ook gewoon elk jaar ongeveer $\frac{1}{4}$ van haar gronden in cultuur te brengen, om deze na een eenjarig gebruik braak te laten liggen. Ook op deze gronden worden slechts kleine stukken voor de groentencultuur gereserveerd, wisselende tusschen 10 en 40 R.R.². Het grootste deel der gronden wordt voor aardappelen en kool bestemd, welke gewassen op deze hoogte vooral in den Westmoesson weinig van ziekten en plagen hebben te lijden en dus dikwijls een ruime winstmarge open laten. De voornaamste andere groenten, door de bevolking geteeld, zijn kool, biet, wortel, selderie, uien, boonen, prec, petsai, sla en andjivie.

Het afzetgebied voor de tuinbouwproducten uit het district Patjët (Tjiandjoer) is Bandoeng, Buitenzorg en Batavia.

In 1920 begon de tuinbouwvoorlichtingsdienst hare werkzaamheden met den aanleg van een proeftuin voor bloemen en groenten. Tevens was

het de bedoeling, proeven te nemen op het gebied der bemesting, met bespuitingsmiddelen tegen verschillende ziekten enz. De verstreking van goed zaad gaat langzamerhand groofter afmetingen aannemen. Uit alles blijkt evenwel, dat de bevolking de groentencultuur slechts als nevenbedrijf wensch uit te oefenen.

Men wil zich in hoofdzaak alleen blijven toeleggen op de cultuur van biet, wortel, boonen en kool; gewassen dus, die niet spoedig aan bederf onderhevig zijn. Voor de cultuur van tomaten, postelein, spinazie, asperges, radijs, ramenas, knol, koolrabi, e.a. wordt weinig gevoeld, omdat die gewassen deels spoedig aan bederf onderhevig, deels minder gewild zijn dan in Oost-Java, waar het groentenend publiek over het algemeen koopkrachtiger is dan in West-Java en mer te Soekaboemi, dat gunstiger gelegen is ten opzichte van de consumptieplaatsen, vele dier gewassen kweekt. Bovendien heeft men te Patjèt veel meer last van ziekten en plagen dan op gelijke hoogte boven den zeespiegel in Oost-Java.

Om die reden wordt naast het zoeken naar verbeterde cultuurmethoden voor die gewassen, welke de bevolking alleen als palawidja wensch te planten, thans meer aandacht geschonken aan de cultuur van bloemen, zoodat men ten opzichte daarvan van bepaalde bedrijven kan spreken.

Op de Karo-hoogvlakte draagt de cultuur van Europeesche groentensoorten een geheel ander karakter.

De groentencultuur op de Karo-hoogvlakte wordt gedreven op een hoogte van 3000—4000 voet, in hoofdzaak in de ravijnen. Het voornaamste gewas is kool, doch ook de cultuur van andere Europeesche groentensoorten is in de laatste jaren belangrijk toegenomen. Evenals in het tuinbouwcentrum Sindanglaja neemt de groentencultuur op de Karo-hoogvlakte in het Inlandsche landbouwbedrijf een tweede plaats in. Alleen bij den Chinees kan men spreken van bepaalde groentenbedrijven.

De ondervolgende cijfers geven een beeld van den uitvoer van land- en tuinbouwproducten van inheemschen oorsprong van Sumatra's Oostkust over 1926:

kool	3.211.000 K.G.
andere groenten	807.000 "
lombok	207.000 "
mais	51.000 "
aardappelen	4.088.000 "
djeroc manis	67.000 "

total 8.431.000 K.G.

De voorlichting bepaalt zich tot het geven van aanwijzingen inzake de hoeveelheid te gebruiken zaad, het uitzaaien, het onderhoud, ziektebestrijding, e.d., terwijl in eigen proeftuin niet alleen wordt getoond, op welke wijze een superieur product kan worden verkregen, doch bovendien verschillende variëteiten van Europeesche groentensoorten, afkomstig uit verschillende landen, in onderlinge vergelijking op hun waarde voor de praktijk worden getoetst. Voorts wordt op grond van kamponghieder vaak een cultuur aangezet, terwijl dan later bijeenkomsten worden gehouden waarop verklaard wordt tot welke resultaten verbeterde cultuurmethoden kunnen leiden.

Een aardig resultaat werd verkregen met het bespuiten van de kool met loodarsenaat ter verdelgning van de koolrups. Deze bestrijdingsme-

thode vindt thans op de Karo-hoogvlakte algemeen toepassing.

De Inlandsche bevolking in den Tengger leeft in het algemeen bijna uitsluitend van den eigen land- en tuinbouw. De voornaamste gewassen zijn daarbij mais, aardappelen en groenter. Vergelijkt men deze drie, dan is de maiscultuur de meest extensieve, de groentencultuur de meest intensieve teelt. De landbouwers hebben meestal een gemengd bedrijf, met b.v. 30—40 A. voor tuinbouw en nog 1—3 of meer H.A. voor de teelt van landbouwproducten bestemd. Voor de groenten wordt het beste gedeelte van het terrein gebruikt.

Het belangrijkste cultuurcentrum is Tosari; hier waren in 1924 ongeveer 250 H.A. met verschillende groentensoorten beplant. De volgende zijn voor den Tengger het belangrijkste: koolsoorten (roode-, witte-, savoye-, bloem-, boeren- en spruitkool, en vooral een grove soort, de kool djawa of stekool), bladgroenten (prei, sla, andjvie, sawi en zuring), biet en wortels, erwten en boonen, rhabarber en artisjok, hoewel in mindere mate dan de voorgaande soorten.

Het afzetgebied voor den Tengger bestaat uit Pasoeroean, Soerabaja, Malang, Modjokerto, diverse suikerfabrieken, enz. Tweemaal per week bestaat gelegenheid om groenten en aardappelen per tijkar naar Pasoeroean te vervoeren. Al naar de zwaarte en grootte van de mand groenten wordt voor dit transport 10—25 cent, voor aardappelen per pikoel / 1 vracht berekend. Het vervoer is zoodanig geregeld, dat de groenten des ochtends per eerste trein om ongeveer 8 uur in Soerabaja arriveeren en dan nog gedeeltelijk dienselfden dag rondgevent kunnen worden.

Het eerste werk van den Tuinbouwvoorlichtingsdienst was het aanleggen van een demonstratietuin. Hier wordt aan de bevolking getoond hoe gekweekt moet worden, wat bereikt kan worden door doelmatige grondbewerking, ruim plantverband, bemesting, geschikte, goede kiemkrachtige, geselecteerde zaden enz. Ook zijn in den proeftuin meestal jonge planten verkrijgbaar die van de zaaibedden plantklaar geleverd worden. Directe voorlichting wordt bereikt door aan een paar Inlandsche kweekers een klein gedeelte van den demonstratietuin in bruikleen af te staan. Zij mogen daarbij gewassen telen naar eigen verkiezing, doch zijn gehouden, daarbij de inzichten van den Tuinbouwkundigambtenaar te volgen, die cultuurvoorschriften geeft omtrent grondbewerking, plantafstand, tijd en wijze van planten, bemesting enz. Op het erf van een der Inlandsche landbouwers werd op aanwijzing van den dienst een godkoope modelpaardenstal gebouwd, met voorzieningen voor een goede, doelmatige bewaring van de mest en de gier.

Bemestingsproeven werden in den proeftuin genomen. Steeds wordt getracht voor de verschillende gewassen een economische bemesting te vinden. Ook wordt gezocht naar een voor den Tengger geschikte groenbomester. Ziektebestrijding was vooral urgent voor de koolrups of „meubrong". Deze proeven kunnen natuurlijk eveneens aan de demonstratie dienstbaar gemaakt worden. Zooveel mogelijk worden vooraanstaande tani's uitgenoodigd in den tuin eens een kijkje te komen nemen.

Een goede voorlichting van den Inlandschen landbouwer is onmogelijk zonder kennis van de

productieverhoudingen. De ambtenaren van den Voorlichtingsdienst moeten zich daarom voortdurend op de hoogte houden van de cultuur, zooals deze door den Inlandschen kweeker gedreven wordt. Vooral de handel en de daarmee verbonden vragen vormen een moeilijk punt, waarover nog betrekkelijk weinig bekend is en waarvan een zeer gedetailleerde kennis juist de grondslag moet zijn voor pogingen tot verbetering.

KOLONIALE RESERVE. In 1918 en 1919 bleek, dat de gewone werving geen voldoende stof opleverde om te voorzien in de aanvulling van het europ. kader bij de infanterie, terwijl de kans op afdoende verbetering uitgesloten werd geacht, daar het bij den toenmaligen stand van de arbeidsloonen niet wel mogelijk scheen de positie van alle europ. militairen dermate te verbeteren, dat reeds het beroep van europ. fuselier aantrekkelijk genoeg was om te kunnen wedyveren met andere beroepen van die lagen der maatschappij, waarop de aanvulling in hoofdzaak was aangewezen. Daarentegen werd het wel mogelijk geacht om de positie van den europ. onderofficier in Indië voldoende begerlijk te maken om een vergelijking met standgenooten in de burgermaatschappij met goed gevolg te kunnen doorstaan, indien de bezwaren, welke vooral in Indië voor velen verbonden zijn aan een verblijf als fuselier of korporaal in de kaserne, konden worden opgeheven. Deze overweging leidde in Indië tot de oprichting van het instituut van aspirant-onderofficieren (zie ONDERWIJS (MILITAIR) onder *Kaderopleiding*) en in Nederland tot uitbreiding van de Koloniale Reserve, bij wijze van proef, met eenzelfde instituut bij Kon. besluit van 4 Juni 1919 no. 5 (Bijbl. no. 9297). De eerste cursus te Nijmegen begon in Juli 1919 met 32 aspirant-onderofficieren, de tweede in 1920 met ± 30. Deze aspirant-onderofficieren werden te Nijmegen opgeleid tot sergeant der infanterie en als zoodanig in effectieven rang naar Indië uitgezonden.

Wijl de Koloniale Reserve zeer belangrijke uitgaven eischte en de uitkomsten van de werving steeds geringer werden, terwijl het nuttig effect, dat van de verpleging in Nederland van de reconvalescenten van het leger in Indië het gevolg was, ver beneden de verwachtingen was gebleven, besloot de Minister van Koloniën nauwkeurig te doen nagaan of het doel, dat met de oprichting van deze instelling was beoogd — zie het gelijknamige artikel op blz. 420 en 421 van Deel II — in verband met de veranderde omstandigheden geen wijziging behoorde te ondergaan, en zoo ja, of dat doel niet op eenvoudiger en minder kostbare wijze was te bereiken. Hierto werd bij beschikking van den Minister van Koloniën van 21 Juli 1920 no. 4 een commissie ingesteld om van advies te dienen inzake eene reorganisatie der Koloniale Reserve; deze commissie kreeg in opdracht, „in studie te nemen de vraag, hoe — rekening houdende met de voorgenomen nieuwe looformatie in Indië, alsmede voor zooveel noodig, met den tegenwoordigen omvang van de werking in Nederland — op de meest economische wijze, al dan niet met behoud van de instelling „der Koloniale Reserve, in de aanvulling van het „Indische leger kan worden voorzien.”

Het rapport van deze commissie had tot gevolg het Kon. besluit van 3 Augustus 1921 no. 132 (Bijbl. no. 9908), waarbij het in het oorspronke-

lijke artikel vermelde Kon. besluit van 24 September 1909 no. 84 werd ingetrokken en een nieuwe regeling betreffende de Koloniale Reserve, en „bezoldigings- en loonschalen” werden vastgesteld. Deze regeling geeft van de verhouding, waarin de Koloniale Reserve staat tot het Indische leger en tot de Ministers van Koloniën en Oorlog, dezelfde omschrijving als de regeling van 1909 — zie het eerste lid van het oorspronkelijke artikel —, doch omschrijft „de taak” — thans „het doel” genoemd — van de instelling als volgt:

a. de aanneming en uitzending van personeel beneden den rang van onderluitenant, zoowel voor het Ned.-Indische leger als voor de troepen in West-Indië (Suriname, Curaçao);

b. de vorming van onderofficieren voor het Ned.-Indische leger beneden den rang van onderluitenant;

c. het in of boven de sterkte voeren van hier te lande verblijvende officieren en militairen beneden dien rang van het Ned.-Indische leger en van de troepen in West-Indië alsmede van de Ned. landmacht, overeenkomstig bij Kon. besluit of door den Minister van Koloniën vastgestelde of nog vast te stellen regelingen en voorschriften.

De samenstelling — vergelijk het laatste gedeelte van de rechterkolom op blz. 420 en het eerste gedeelte van de linkerkolom op blz. 421 van Deel II — veranderde als volgt: een infanteriekorps, bestaande uit den staf, het kaderinstituut en het subsistentenkader; het hospitaal; het magazijn van kleeding en uitrusting en den werkwinkel.

Aan de Koloniale Reserve is voorts toegevoegd personeel van de militaire administratie en van den militairen geneeskundigen dienst. De commandant en de overige bij de Koloniale Reserve in te deelen officieren worden door den Minister van Koloniën aangewezen; de aanwijzing van het overige militaire personeel geschiedt door of namens den Minister, zoo noodig door detachering van officieren en militairen beneden dien rang uit Ned.-Indië naar Nederland. Op grond van vorenbedoelde regeling werd door den Minister van Koloniën bij beschikking van 25 Januari 1922, 8e afdeling no. 53, vastgesteld een „algemeen voorschrift betreffende de Koloniale Reserve”, dat sedert werd gewijzigd bij beschikking van 24 April 1925 no. 7, waarin de formatie is vastgelegd, de verplichtingen van den commandant zijn opgenomen, de militaire dienstneming, de (sedert vervallen) kaderopleiding, de geneeskundige dienst, het onderhoud van de gebouwen en het stamboekbeheer zijn geregeld en de overige nog noodige voorzieningen zijn getroffen.

Toen in 1924 in Indië een overcomplex aan onderofficieren ontstond — zie ONDERWIJS (MILITAIR) onder *Kaderopleiding* — verkeerden de bij het kaderinstituut der Koloniale Reserve opgeleide onderofficieren bij aankomst in Indië in een veel gunstiger positie dan de in Indië opgeleide, omdat eerstbedoelden, onafhankelijk van de formatie, dadelijk den effectieven rang verkregen, terwijl laatstbedoelden tot sergeant-titulair werden aangesteld en dien titulaire rang in verband met het overcomplex soms jaren lang behielden. Dit schiep groote ontevredenheid en antipathie tegen het Nijmeegsche kaderinstituut, welke in de pers en ook in den Volksraad tot uiting kwamen, in verband met het steeds groo-

ter wordend overcompleteet, voor den Gouverneur-Generaal aanleiding werd om in November 1924 den Minister van Koloniën te verzoeken geen leerlingen toe te laten tot de eerstvolgende onder-officiersopleiding te Nijmegen. Dit was het begin van het einde van het kaderinstituut der Koloniale Reserve, dat in Februari 1926 definitief werd opgeheven, nadat het tevoren reeds voorloopig was gesloten. Daar het Indische legerbestuur het evenwel wenschelijk achtte om ook in Nederland jongelieden uit de burgermaatschappij, voldoende aan door den Minister van Koloniën te stellen eischen, onder vast verband voor den tijd van 3 jaren als „aanbevolen militair” aan te nemen en naar Indië uit te zenden, werd, ter vervanging van het instituut van aspirant-onder-officieren, bij de Koloniale Reserve het instituut van „aanbevolen militairen” in het leven geroepen; voor het gelijknamige instituut in Indië zie ONDERWIJS (MILITAIR) onder *Kaderopleiding*. Aanbevolen militairen kunnen te Nijmegen worden aangenomen voor de vier wapens, den hospitaaldienst en het schrijverspersoneel; zij worden op een dusdanig tijdstip naar Indië uitgezonden, dat zij zoo spoedig mogelijk na aankomst aldaar tot de kaderopleiding kunnen worden toegelaten; zij, die voor het wapen der infanterie zijn aangenomen, worden bij de Koloniale Reserve opgeleid tot brigadier en als brigadiertitulair uitgezonden; de overigen vertrekken als soldaat naar Indië.

STRAFRECHT. GEVANGENISWEZEN. (Vervolg van Dl. IV, blz. 163 vg. en van Dl. V, blz. 385 of Suppl. blz. 50). Uitvoering gevend aan het voorschrift, vervat in de artikelen 23 en 29 van het Wetboek van Strafrecht, had het Gestichtenreglement, vastgesteld bij de ordonnantie van 10 December 1917 (Ind. Stb. 1917 No. 708), de grondslagen gelegd voor de aanwijzing, de inrichting en het beheer der gevangenen, en de behandeling, waaraan de gevangenen zouden worden onderworpen.

In aansluiting aan het bepaalde bij artikel 13 van het Wetboek van Strafrecht, dat een verdeling in klassen van de gevangenisstraffen voorschrijft en van art. 15 in zijn oorspronkelijke redactie, dat de mogelijkheid opende om den tot gevangenisstraf veroordeelde, na het ondergaan van drie vierden en ten minste drie jaren zijner straf, voorwaardelijk in vrijheid te stellen, werd in het zevende hoofdstuk van het Gestichtenreglement o.m. de grondslag gelegd voor de uitvoering der gevangenisstraf volgens het zoogenaamde progressieve stelsel. Zooals bekend heeft dit in Ierland en Engeland ontstane systeem ten doel den veroordeelden de gelegenheid te geven om door goed gedrag in een hoogere klasse over te gaan en aldus hun lot te verbeteren. Voorts beoogt dit voor hen, die zich goed gedragen, een geleidelijken overgang te bereiden van den toestand van onvrijheid tot de voorwaardelijke en de volledige vrijheid (Zie Dl. IV, blz. 167). Het progressieve stelsel geeft den veroordeelden een werkzaam prikkel tot goed gedrag, houdt in hen levendig de hoop op een vervroegd ontslag en doet een beroep op hunne medewerking tot het doen welslagen van de pogingen, die in het werk gesteld worden om hunne wederaanpassing aan het gewone maatschappelijke leven — hunne reclasseering — mogelijk te maken.

Volgens art. 51 van het Gestichtenreglement, zooals dit oorspronkelijk luidde, werden de tot tijdelijke gevangenisstraf van langer dan één jaar veroordeelden bij den aanvang hunner straf — (voor zoover zij niet in aanmerking komen voor plaatsing in de eerste) — geplaatst in de tweede klasse: deze tweede klasse is derhalve het normale aanvangsstadium der progressie.

Volgens art. 52 in zijn oorspronkelijken tekst konden de tot gevangenisstraf veroordeelden der tweede klas, die zich gedurende twaalf achtereenvolgende maanden voorbeeldig gedragen hadden, bevorderd worden tot de derde klas: deze derde klas is derhalve de belooningsklas. Aangezien alleen de tot deze derde klas behorende gevangenen ingevolge art. 55 G. R. kunnen worden voorgedragen voor voorwaardelijke invrijheidstelling, leidt zij tevens tot dit laatste stadium der straf.

Bij slecht gedrag kunnen ingevolge evenbedoelde artikelen 51 en 52 de derde klassers worden teruggesteld tot de tweede en de tweede klassers tot de eerste klas. De tot tijdelijke gevangenisstraf veroordeelden, die onhandelbaar zijn of gevaar opleveren voor de veiligheid van het gevangenispersoneel of hunne medegevangenen, behoren tot de eerste klas; volgens de oorspronkelijke lezing van art. 50 konden zij na twee jaren voorbeeldig gedrag bevorderd worden tot de tweede klas. Buiten het stelsel van progressie vallen de tot levenslange gevangenisstraf veroordeelden, de tot zeer korte gevangenisstraf veroordeelden, die ingevolge art. 53 tot de vierde klasse behoreen en daarin blijven, en de hechtonisgestraften.

In de zoeven aangegeven termijnen is een belangrijke verandering gebracht bij de ordonnantie, vervat in Ind. Stb. 1927 No. 99. Daarbij toch werd, met wijziging van art. 50 en art. 52, bepaald, dat de tot tijdelijke gevangenisstraf veroordeelden der eerste klas reeds na één jaar voorbeeldig gedrag zullen kunnen worden bevorderd tot de tweede klas, en dat de tweede klassers reeds na zes maanden goed gedrag bevorderbaar zijn tot de derde klas. In overeenstemming met het bij Stb. 1926 No. 251 gewijzigde art. 15 van het Wetboek van Strafrecht (zie RECLASSEERING) werd bij Stb. 1927 No. 99 tevens, door een wijziging van art. 55 Gestichtenreglement, bepaald dat de tot gevangenisstraf veroordeelden der derde klas reeds na het ondergaan van twee derde en ten minste negen maanden van hun straf voor voorwaardelijke invrijheidstelling zouden kunnen worden voorgedragen. Al deze wijzigingen hadden derhalve de strekking de termijnen, welke geëischt worden voor de opklimming tot de hoogere klas en de progressie, aanmerkelijk te bekorten, en bovendien, in overeenstemming met de regeling der Voorwaardelijke Invrijheidstelling (verder V. I.) in het nieuwe artikel 15 Wetboek van Strafrecht, ook het voorwaardelijk ontslag reeds na betrekkelijk korten tijd mogelijk te maken.

De nieuwe regeling kan op deze wijze den prikkel tot goed gedrag, het beroep op medewerking van den veroordeelde zelve aan zijn eigen reclasseering, welke het wezen uitmaakt van het progressief stelsel, in niet geringe mate versterken. Voor de toepassing der V. I. zie uitvoeriger onder RECLASSEERING.

Wél worden, overeenkomstig de voorschriften, de tot gevangenisstraf veroordeelden bij goed gedrag van de tweede klas tot de derde klas bevoor-

derd, bij slecht gedrag tot de eerste klas gedegradeerd, en wel zijn aan het verblijf in de eerste klas ernstige nadeelen, aan het verblijf in de derde klas daarentegen voordeelen verbonden, maar het aantal gevangenen in de meeste strafgevangnissen is te groot, de gelegenheid tot classificatie in verband met den bouwtrant der gestichten te beperkt, het aantal toezichthoudende beambten te gering, dan dat het stelsel van progressie aldaar reeds geheel tot zijn recht zoude kunnen komen.

Daarentegen vindt het progressief systeem volledige toepassing in de eerste Indische Jeugdgevangenis, te Tanahtinggi bij Tangerang. Daar toch kunnen de veroordeelden gedurende hun verblijf in de tweede- of aanvangsklasse nauwkeurig bestudeerd worden, en worden hun na bevordering tot de derde klas waardevolle voorrechten en meerdere vrijheden toegestaan, terwijl ook de classificatie in dit gesticht zeer goed mogelijk is. Zij, die in de derde klas uitmunten door ijver en positief goed gedrag, kunnen in de Jeugdgevangenis verder nog bevorderd worden tot de sterklas, waaraan verblijf in een grooter en aangenamer vertrek en andere op prijs gestelde voorrechten verbonden zijn. De gestraften der derde klas en de sterklassers mogen op vrije dagen, vrijwel geheel zonder bewaking, buiten de gevangenis aan sport, spel en wandelingen deelnemen en worden in den regel vóór de strafexpiratie voorwaardelijk in vrijheid gesteld.

Deze toepassing van het progressieve stelsel heeft een duidelijk merkbaar invloed ten goede op het gedrag der jeugdige veroordeelden.

Behalve de zooveen uiteengezette wijziging in de termijnen van de progressie bracht het hooger aangehaalde Staatsblad 1927 No. 99 nog twee andere belangrijke veranderingen.

De eerste betreft art. 53 van het Gestichten Reglement.

Tot dusver bepaalde dit artikel, dat de tot gevangenisstraf van één jaar ~~jaar~~ of korter veroordeelden tot de vierde klas zouden behooren. Deze vierde klassers vallen, wegens den betrekkelijken korten duur hunner straf, buiten de toepassing van het progressief stelsel. Bij Stb. 1927 No. 99 nu, werd, met wijziging van evengemeld art. 53, bepaald, dat voortaan slechts die gevangenisgestraften tot de vierde klasse zouden behooren, en mitsdien buiten het progressief stelsel zouden blijven, wier straf drie maanden of korter bedraagt. Het is duidelijk, dat door deze wijziging de toepassing van het stelsel van progressie tot een aanzienlijk grooter aantal veroordeelden werd uitgestrekt. Zij sloot aan bij de door het Departement van Justitie gevolgde gedragslijn, welke medebrengt dat als regel, althans op Java en Madoera, de mannelijke niet-Europesche tot gevangenisstraf van meer dan drie maanden veroordeelden geheel afgescheiden gehouden worden van de lichter gestraften (in hoofdzaak Landgerecht-veroordeelden) door hen zooveel mogelijk onder te brengen in afzonderlijke strafgevangnissen, terwijl die lichter gestraften, evenals de preventieven en gegijzelden, worden gehuisvest in Huizen van Bewaring.

Een andere en niet minder gewichtige wijziging, welke Stb. 1927 No. 99 voor het Indische gevangeniswezen bracht was deze, dat thans voor

het eerst door den wetgever eene principieele beslissing werd genomen aangaande de fundamentele vraag, op welke wijze — in algeheele gemeenschap, in nachtelijke afzondering of in voortdurende cellulaire afzondering — de gevangenschap zoude worden ondergaan.

De Indische strafwetgever heeft het cellulaire stelsel van afzondering bij dag en nacht niet uit de moederlandsche wetgeving willen overnemen. Hiermede was echter nog geenszins uitgemaakt welk stelsel van opsluiting dan wel gevolgd zoude worden: ingevolge art. 29 van het Wetboek van Strafrecht was de keuze van dit stelsel aan den ordonnantie-wetgever overgelaten.

Het Gestichtenreglement had de vraag echter eveneens onopgelost gelaten en er zich toe bepaald in art. 36 een zekere rudimentaire classificatie der gevangenen te gelasten, door voor te schrijven dat mannen en vrouwen, volwassenen en kinderen, tot vrijheidstraf veroordeelden en andere gevangenen, militairen en burgerpersonen, steeds van elkander afgezonderd zouden blijven. Voorts kende art. 69 de eenzame opsluiting in de cel voor niet langer dan acht dagen bij wijze van disciplinaire straf, terwijl art. 73 van hetzelfde reglement, (zoals dit was aangevuld bij Ind. Stb. 1921 No. 591) aan het Hoofd van het Gevangeniswezen de bevoegdheid had geschonken, om *bijzonder gevaarlijke, in de eerste klas geplaatste* veroordeelden voor ten hoogste drie maanden eenzaam te doen opsluiten, welke termijn bij gebreken noodzakelijkheid telkens voor gelijken duur kon worden verlengd.

Onder de heerschappij van deze bepaling bracht de praktijk en de inrichting der oude gevangenisgebouwen, die slechts een uiterst beperkt aantal éénpersoonscellen telden, mede dat de overgrote meerderheid der gevangenen den nacht in gemeenschappelijke slaapkalen en den dag in dezelfde verblijven of in gemeenschappelijke werkzalen of andere plaatsen van tewerkstelling doorbracht.

Nadat de Regeering in na te noemen beginselverklaring van 1922 zich had uitgesproken tegen het bestaande systeem van gemeenschappelijke slaapkalen en vóór het stelsel van nachtelijke afzondering en dienovereenkomstig een aanvang was gemaakt met het bouwen van gestichten, welke aan den eisch van nachtelijke afzondering voldoen, kon, bij het vakergemeld Stb. 1927 No. 99, de wetgeving met dit nieuw aanvaarde beginsel in overeenstemming worden gebracht.

Het bij dit Staatsblad in het Gestichtenreglement ingevoegde art. 36bis stelde dan ook het beginsel op den voorgrond: zooveel mogelijk brengen alle gevangenen *den nacht* in afzonderlijke slaapcellen of slaapkooien door.

Het systeem van afzonderlijke opsluiting ook des daags (het eigenlijke cellulaire stelsel) werd echter, in overeenstemming met de bedoeling van den strafwetgever, uitdrukkelijk verworpen in art. 36-ter van het Gestichtenreglement, dat bepaalt, dat als regel de veroordeelden des daags gemeenschappelijk zullen worden tewerkgesteld.

Zelfs als aanvangsstadium van het progressieve stelsel werd, in tegenstelling met sommige andere landen, de cellulaire afzondering bij dag en nacht niet aanvaard.

Ook ten aanzien van gegijzelden en preventieven werd voorgeschreven, dat zij in de gelegenheid moeten worden gesteld des daags zooveel

doenlijk buiten hun slaapvertrekken te vertoeven.

Cellulaire afzondering bij dag en nacht is thans ingevolge het Gestichtenreglement slechts in de volgende omstandigheden geoorloofd:

1e) wanneer een preventief gevangene in het belang van het gerechtelijk onderzoek buiten toegang is gesteld (art. 48. vierde lid en art. 36-ter Gestichtenreglement);

2e) wanneer gevangenen om de afzondering verzoeken, aan welke verzoeken zooveel mogelijk moet worden voldaan (art. 36-ter derde lid);

3e) indien van de aanraking van bepaalde gevangenen met andere gevangenen nadeelige gevolgen te vreezen zijn, in welk geval zij op last van den gevangenisbeheerder voor ten hoogste drie maanden afzonderlijk kunnen worden opgesloten. Deze afzondering kan met toestemming van het Hoofd van het Gevangeniswezen, doch alleen bij gebleken noodzakelijkheid, telkens voor gelijken duur verlengd worden, (art. 36-ter vierde en vijfde lid).

Naast deze afzonderlijke opsluiting heeft het Gestichtenreglement voorts nog behouden de eenzame opsluiting voor ten hoogste acht dagen bij wijze van disciplinaire straf (art. 69).

Ofschoon alzoo de nachtelijke afzondering naast gemeenschappelijke arbeid des daags in beginsel als de normale wijze van opsluiting van de veroordeelden, zoo tot hechtenis als tot gevangenisstraf, is aanvaard, moet wegens het ontbreken van een voldoende aantal éénpersoonscellen ook thans nog de groote meerderheid der Indische tot vrijheidsstraf veroordeelden den nacht in gemeenschappelijke slaapkamers doorbrengen.

Naarmate echter de oude gestichten vervangen worden door nieuwe, welke overeenkomstig het aanvaarde beginsel naar het slaapstelsel gebouwd zijn, en voorts in de oude gestichten slaapcellen worden bijgebouwd, zal het percentage gevangenen dat den nacht in de éénpersoonsslaapcellen doorbrengt, toenemen. Aan talrijke en ernstige misstanden, welke de gemeenschappelijke lokalen aankleven, wordt aldus geleidelijk een oind gemaakt.

In gelijke richting werkt het hoogerangehaalde voorschrift, dat het mogelijk maakt alle gevangenen, van wier aanraking met anderen nadeelige gevolgen zijn te vreezen, voor zoolang als noodig, te isoleren.

Behalve het zoeven uitvoerig besproken Stb. 1927 No. 99, dat in het Gestichtenreglement principieel veranderingen bracht, werden de voorschriften op de straffen uitvoerlegging nog bij verscheidene andere Staatsbladen op minder belangrijke punten gewijzigd.

In dl. V, blz. 385 en 386, werd reeds melding gemaakt van Stb. 1920 No. 812, ingevolge welke bepaling hechtenis wordt ondergaan in het gewest, waarin de veroordeelde ten tijde van de tenuitvoerlegging der rechterlijke uitspraak woont of anders verbleef houdt, tenzij hem op zijn verzoek door den Directeur van Justitie vergund wordt haar elders te ondergaan.

In verband met het bepaalde in de artikelen 343 van het Reglement op de Strafvordering en 324 van het Inlandsch Reglement en de overeenkomstige bepalingen van de Rechtsreglementen voor de Buitengewesten konden de veroordeel-

gen tot vrijheidstraffen niet worden tenuitvoergelegd, alvorens een extract-vonnis ter executie was uitgereikt en daarenboven door de bevoegde autoriteit, d. w. z. door den Directeur van Justitie, aan elken veroordeelde bij afzonderlijk besluit een strafplaats was aangewezen. Dit leidde tot aanzienlijke vertraging in de opzending van de veroordeelden naar de strafplaats en tot opeenhooping van tal van gevangenen in de plaatselijke gevangenisjes, waar zij, zonder eenigen arbeid, op het besluit van strafplaatsaanwijzing moesten blijven wachten. Hierin werd wijziging gebracht door de bepalingen, vervat in de Staatsbladen 1922 nos. 31, 32 en 644, welke het mogelijk maakten de strafplaatsaanwijzing bij algemeen geldend administratief voorschrift te regelen en tot opzending naar de aldus reeds tevoren vaststaande strafplaats over te gaan na uitreiking van hetzij een extract-vonnis, hetzij een voorloopige verklaring, waaruit de veroordeeling blijkt.

Gebruik makend van deze bevoegdheid stelde de Directeur van Justitie een staat samen van de gevangenen en overige plaatsen van tewerkstelling, waarheen gestraften na veroordeeling opgezonden moeten worden. Deze nieuwe regeling had niet slechts tengevolge een vlugger executie der vrijheidstraffen, maar zij maakte het ook mogelijk, alvorens tot verdeling der veroordeelden over de verschillende strafplaatsen over te gaan, een meer zorgvuldige selectie onder hen te houden in daartoe speciaal aangewezen selectie- en distributie-gevangenis (zgn. „clearing-houses“). Deze distributie en selectie werd opgedragen aan de speciaal daartoe ingerichte Strafgevangenis voor doortrekkenden te Batavia (Glodok) en Soerabaja.

Een doelmatige indeeling van de veroordeelden over de onderscheidene strafplaatsen werd ook bevorderd door de wijziging, welke bij Ind. Stb. 1924 No. 239 gebracht werd in de artikelen 6 t/m 10 van het Gestichtenreglement, waardoor o.m. de Directeur van Justitie de bevoegdheid verkreef om ook de veroordeelden tot gevangenisstraffen beneden het jaar hun straf te doen ondergaan buiten het gewest van veroordeeling.

Vermelding verdient mede de wijziging, welke bij Ind. Stb. 1925 no. 28 gebracht werd in art. 20 van het Strafwetboek.

In dl. IV blz. 169 is reeds melding gemaakt van het voorschrift, ingevolge hetwelk bij de rechterlijke uitspraak bepaald kon worden, dat de tot hechtenis van ten hoogste zes dagen veroordeelde personen de uren buiten den werktijd in vrijheid mochten doorbrengen, en dat zijn voornaamsten grond vond in het moreel belang, dat gelegen is in het buiten de gevangenis houden van zeer licht gestraften. De in het artikel gelegen beperking tot hechtenisgestraften met ten hoogste zes dagen straf had tengevolge dat de overgroote meerderheid der veroordeelden tot lichte vrijheidstraffen van de toepassing der gunst, buiten de gevangenis te mogen overnachten, verstoken moest blijven, zoodat het hooger omschreven doel: de licht gestraften zooveel doenlijk te houden buiten de gevangenis met hare gevaren voor zedelijke besmetting, nauwelijks benaderd kon worden. Om deze reden werd, bij het zoeven aangehaalde Ind. Stb. 1925 No. 28, de mogelijkheid, om licht gestraften de uren buiten den werktijd in vrijheid te laten doorbrengen, uitgestrekt tot alle tot

vrijheidstraf veroordeelden — zoowel tot gevangenisstraf als tot hechtenis veroordeelden —, wier straffijd ten hoogste één maand bedraagt. Echter werd de eindbeslissing omtrent de vraag of de gunst al dan niet verleend zal worden, gelegd in handen van het Hoofd van Plaatselijk Bestuur, welke ambtenaar evenwel niet tot het buiten de gevangenis laten mag overgaan, tenzij hem deze bevoegdheid bij de rechterlijke uitspraak gelaten is.

Bij Ind. Stb. 1925 No. 184 werd artikel 64 van het Gestichtenreglement, waarin het in art. 20 Strafwetboek vervat beginsel verder wordt uitgewerkt, met de zoeven aangegeven wijzigingen in overeenstemming gebracht.

Als een wettiging van een bestaande practijk is te beschouwen het bij Ind. Stb. 1926 No. 563 in het Gestichtenreglement ingelascht art. 42 bis, ingevolge welk voorschrift volgens regelen, door den Directeur van Justitie te stellen, uit de gevangenen voormannen kunnen worden aangewezen. Bij hetzelfde Staatsblad werd het tweede lid van art. 42 Gestichtenreglement geschrapt.

De gewoonte om flinke persoonlijkheden onder de veroordeelden aan te wijzen als voormannen over hun medegestrafden en hun gezag over deze laatsten toe te kennen, had in de Indische gevangenis — evenals o.m. in Britsch-Indië — van ouds bestaan. In hooge mate was dit bevorderlijk gebleken voor de handhaving van orde en tucht, terwijl deze maatregel tevens strekt tot bezuiniging op de uitgaven voor de aanstelling van bewakingspersoneel.

Ontegenzeggelijk schuilt in de aanstelling van gestrafden-„voormannen” ook eenig gevaar, aangezien zij tot onderdrukking en knevelarijen van de gevangenen door deze „voormannen” kan voeren. Met voorzichtigheid en tact toegepast en gecontroleerd kan de maatregel echter dienstig zijn om de veroordeelden op te voeden tot een zekere mate van zelfbestuur en tot het dragen van verantwoordelijkheid voor eigen en elkanders handelingen, in den geest van het bekende Osbornestelsel.

Voor een goed begrip van de straftoepassing in een land kan niet met de kennisneming van de wettelijke voorschriften alleen worden volstaan. Van niet minder belang dan deze bepalingen is de geest, waarin deze voorschriften worden opgevolgd en de practijk der straftoepassing, welke aan de strafbepalingen haren eigenlijken inhoud verleent. Zeer sterk komt dit ook aan het licht bij een nadere beschouwing van het Indische stelsel van toepassing der vrijheidstraffen.

Enkele raadpleging van het Wetboek van Strafrecht zou allicht de meening doen postvatten, dat in het algemeen in Nederlandsch-Indië een soortgelijk stelsel van vrijheidstraf bestaat als in Nederland. Immers het Indische Strafwetboek kent dezelfde vormen van vrijheidstraf als het Nederlandsche: de hechtenis, en de gevangenisstraf, levenslange en tijdelijke. Hoewel de bepalingen van het moederlandsche wetboek, wat de vrijheidstraffen betreft, niet op den voet gevolgd zijn — en met name de voorschriften nopens de cellulaire opsluiting (art. 11 en 12 Nederlandsch Wetboek) ontbreken — maakt het geheel toch den indruk dat degene, die in Indië hetzij gevangenisstraf, hetzij hechtenis heeft te ondergaan, in hoofdzaak

op gelijksoortige wijze behandeld wordt als zijn lotgenooten in Nederland.

Niets is echter minder waar. Aan de toepassing der beide hoofdvormen van de vrijheidstraf in Indië liggen geheel andere beginselen ten grondslag, en in het algemeen vindt de toepassing op geheel andere wijze plaats.

In Nederland wordt het karakter althans van de gevangenisstraf (de hechtenis speelt slechts een betrekkelijk onbeduidende rol tot dusver; na de invoering van de onlangs aangenomen wetten tot wijziging van het Nederlandsch strafstelsel zal dit eenigszins anders worden), behoudens uitzonderingen, geheel bepaald door het beginsel van strenge afzondering van de buitenwereld en van de medegevangenen in de stugge eenzaamheid van de cel. In Indië daarentegen heeft bij de toepassing van de vrijheidstraf (zoowel van den zwaarderden als van den lichterden vorm) van ouds het beginsel der tewerkstelling ten bate van het land op den voorgrond gestaan. Weliswaar hebben met de invoering van het nieuwe geunificeerde Strafwetboek de oude benamingen van dwangarbeid en tenarbeidstelling, ook voor de gewone Inlandsche veroordeelden, plaats gemaakt voor de aan het moederlandsche recht ontleende termen gevangenisstraf en hechtenis, maar daarmee hebben deze straffen haar in de geschiedenis wortelend karakter van gedwongen tenarbeidstelling — zij het dan van tenarbeidstelling gepaard met vrijheidsberoving — niet verloren.

Daarenboven, mede in aansluiting aan de historische ontwikkeling, neemt deze tenarbeidstelling in tegenstelling met Nederland, naar gelang van plaatselijke omstandigheden, talrijke vormen aan.

Deze veelzijdigheid en veelvormigheid van den gedwongen arbeid der veroordeelden, door het Wetboek van Strafrecht toegelaten, wordt door het Gestichtenreglement uitdrukkelijk gewettigd. De artikelen 57 tot en met 64 van dit Reglement toch erkennen zoowel den arbeid ten behoeve van de onderscheidene takken van 's Lands dienst en ten behoeve van locale ressorten als dien in de werkplaatsen en bedrijven der gevangenis, zoowel den arbeid buiten als dien binnen de gevangenis muren.

De veroordeelden worden dan ook op tal van plaatsen in den Archipel gebezigd voor transportdiensten bij het Leger, voor den aanleg van wegen en irrigatie-werken voor het Departement der Burgelijke Openbare Werken, in 's Lands steenkolenmijnen te Sawahloento en Poeloe Laut, en voor vele andere werkzaamheden buiten de gevangenis muren, maar tevens ook in de talrijke gevangenisbedrijven, binnen de gevangenisomheining, die in hoofdzaak werken ten behoeve van de openbare diensten.

Deze overheersching van het arbeidslement in de Indische straftoepassing heeft hare voordeelen, maar tevens zekere schaduwzijden.

Een voordeel is het te achten, dat het ook in Nederland als algemeen geldend stelsel meer en meer veroordeeld cellulair systeem, met zijn veelal neerdrukkenden en geestdoodenden invloed op de gevangenen, hier te lande niet is overgenomen, behalve dan, zooals boven werd uiteengezet, in uitzonderingsgevallen als disciplinaire straf of disciplinaire maatregel.

De Nederlandsch-Indische wijze van tewerkstelling verschaft de gelegenheid de veroordeelden

te brengen in omstandigheden, welke veel natuurlijker zijn, veel meer gelijken op die waaronder in de vrije maatschappij geleefd en gearbeid wordt dan in de cel mogelijk ware. Hetzij buiten de gevangensmuren, hetzij in de gevangeniswerkplaatsen, brengt de veroordeelde practisch den geheelen dag door met gelijksoortigen arbeid als zijne vrije standgenooten, leert hij een ambacht, dat tijdens de gevangensschap zijne belangstelling kan levendig houden en hem na ontslag te stade kan komen, en wordt hij in ieder geval getraind in regelmatige levens- en arbeidsgewoonten.

Aangezien nu de arbeid, aldus toegepast, wel het meest waardevolle element vormt in de methoden voor de maatschappelijke wederaanpassing der gevangenen, kan aan de Indische wijze van tewerkstelling een belangrijke opvoedende kracht niet ontzegd worden. Daarnaast werpt de gevangensarbeid aanzienlijke baten af voor de economische ontwikkeling van het land en levert die arbeid een niet te versmaden bijdrage op ter bestrijding van de kosten der strafnuitvoerlegging.

Een gewichtige factor ter bevordering van het goed gedrag en indirect van de reclasseering der veroordeelden is voorts de ruime toepassing van het gratierecht door de toekenning van regelmatige jaarlijkse strafremissies aan oppassende veroordeelden bij gelegenheid van den verjaardag der Koningin (vgl. de bijbladen nos. 7818, 8785 en 8927 en onder RECLASSEERING).

Hier stond echter tegenover, dat in de onbeperkte gemeenschap, welke heerschte in de Indische gevangensissen, allerhande schadelijke tegeninvloeden ongestoord een zoo groote rol konden spelen, dat de gunstige invloed, welken de arbeid uitoefende, grootendeels geneutraliseerd werd, terwijl buiten den arbeid geen andere opvoedings-elementen aanwezig waren. Daarenboven maakt deze gemeenschappelijke tewerkstelling mogelijk het vormen van complotten en het plegen van aanslagen op beambten of medegevangenen.

Kort na de invoering van het nieuwe Strafwetboek en van het Gestichtenreglement begon het inzicht baan te breken, dat aan het Indische gevangeniswezen nog veel ontbrak. Men ging beseffen dat de tijd gekomen was om, met behoud van al het goede dat de Indische tewerkstelling in zich droeg, enerzijds zooveel doenlijk de aanwezige schadelijke invloeden krachtig te bestrijden, en anderzijds meer positief in het belang van de maatschappelijke wederaanpassing der veroordeelden, naast den arbeid nog andere opvoedende methoden te gaan toepassen.

Evenals in andere landen word deze hervormingsnoodzaak in de allereerste plaats gevoeld ten aanzien van de behandeling van de jeugdige veroordeelden.

Nadat, op voorstel van het Hoofd van het Gevangeniswezen, de toenmalige Directeur van Justitie in 1921, bij wijze van voorloopigen maatregel, de concentratie van jeugdige veroordeelden in de tot tijdelijke Jeugdgevangenis ingerichte oude gevangenis te Madioen gelast had, zette de Regeering in de Memorie van Antwoord op het Afdelingsverslag van den Volksraad betreffende de begroting voor 1923 de nieuwe Regeeringsbeginselen inzake de toepassing der vrijheidsstraf als volgt uiteen:

„Om bovengenoemde redenen meent de Regeering van verdere oprichting van centralen te moeten afzien en over te moeten gaan tot den bouw van afzonderlijke Strafgevangensissen, zooals ook o.a. in Nederland is geschied, uitsluitend voor het doen ondergaan der langere vrijheidsstraffen, waarbij, naar te voorzien is, op de kosten van aanbouw aanmerkelijk zal kunnen worden bezuinigd. De preventieve hechtenis, gijzeling en lichte straffen zullen dan wederom, zooals in Nederland en elders, in bijzondere Huizen van Bewaring ondergaan worden, hetgeen mede onderscheidene financiële en moreele voordeelen biedt. Zoowel de nieuwe Strafgevangensissen als de nieuwe Huizen van Bewaring zullen gebouwd moeten worden volgens een modern systeem, waarbij wat de eerstbedoelde gestichten betreft, rekening zal moeten worden gehouden met de eischen eener behoorlijke classificatie. In het bijzonder zal daarin verder gezorgd moeten worden, dat als regel nachtelijke afzondering van de gevangenen zal plaats hebben. Ze zullen voorts in ruime mate moeten voldoen aan den eisch van overzichtelijkheid. De arbeid zal in gemeenschap kunnen blijven geschieden, hetgeen, onder voorwaarde dat ernstig geclassificeerd wordt, tot geen bezwaren aanleiding behoeft te geven en niet in strijd is met ons Strafwetboek. De tegenwoordige oudere gevangensissen zullen, voor zooveel noodig na geleidelijke verbetering, o.m. door het aanbrengen van een bepaald percentage slaapcellen, als Huizen van Bewaring dienst blijven doen. Classificatie brengt in de eerste plaats mede dat, gelijk in de meeste Westersche en meer vooruitstrevende Oostersche landen reeds sinds lang is ingezien, voor een vruchtbare bestrijding van het maatschappelijk kwaad der misdadigheid vooral alle zorg geconcentreerd wordt op verbetering der daarvoor vatbaar te achten jeugdige veroordeelden”.

Met deze beginselverklaring brak een nieuwe periode aan in de geschiedenis van het Indische gevangeniswezen.

In overeenstemming toch met die beginselen werd een hervormingsprogramma uitgewerkt, in hoofdzaak gericht op de afscheiding van de strafgevangensissen en huizen van bewaring, op classificatie van de veroordeelden en nachtelijke afzondering van de gevangenen.

In de eerste plaats werd, na grondige voorbereiding, overgegaan tot de oprichting te Tanahtinggi bij Tangerang van een Jeugdgevangenis voor mannelijke veroordeelden beneden den 19-jarigen leeftijd. Op welke wijze het progressief stelsel in deze Jeugdgevangenis toepassing vindt is hooger reeds beschreven.

Na definitief of voorwaardelijk ontslag uit de Jeugdgevangenis wordt zooveel doenlijk de verdere reclasseering der jonge delinquenten bevorderd door hen aan eene kostwinning te helpen en eonig toezicht op hun levenswandel uit te oefenen.

Tot dusver blijkt het aantal recidivisten onder de ontslagenen gering, het percentage als geslaagd te beschouwden gevallen boven verwachting groot te zijn.

Wegens het welslagen van de proefneming werd besloten de in de Jeugdgevangenis toegepaste behandelingsmethode tot meerderen uit te strekken en hiertoe nog een tweetal Jeugdgevangensissen op te richten, zoodat voor elk der

drie groote gewesten van Java één Jeugdgevangenis beschikbaar zal zijn.

Met den uitbouw van het opvoedingsstelsel in de Jeugdgevangenis werd het geheele gevangeniswezen meer en meer doordrongen van den ook in het buitenland in het strafstelsel baanbrekkenden paedagogischen geest.

Bij het Hoofdkantoor van het Gevangeniswezen werd een afzonderlijk bureau opgericht, dat speciaal belast werd met alles wat de opvoeding en de nazorg der jeugdige delinquenten en in het algemeen de geestelijke en zedelijke beïnvloeding tengerode van de veroordeelden betreft.

De afzonderlijke behandeling en opvoeding der jeugdige delinquenten was een belangrijk, doch geenszins het eenige punt van het hervormings-program, dat in de periode 1923—1929 tot verwezenlijking werd gebracht.

Van de meeste centrale gevangeniszen werd de splitsing in strafgevangenis en huis van bewaring doorgevoerd.

Ter bevordering van een goede classificatie der veroordeelden werden, zooals hooger reeds werd aangestipt, de beide strafgevangeniszen voor doortrekkenden: die te Batavia (Glodok) en die te Soerabaja speciaal belast met de selectie der tot langdurige gevangenisstraffen veroordeelden en met hunne indeeling, al naar hun aard, over de onderscheidene strafgevangeniszen.

Het progressief stelsel werd zooveel doenlijk gevolgd.

Verscheidene nieuwe gevangeniszen — zoo huizen van bewaring als strafgevangeniszen — werden gebouwd volgens het stelsel van éénpersoonscellen, teneinde de nachtelijke afzondering mogelijk te maken.

Vele oude gebouwen werden door nieuwe, aan moderne eischen beantwoordende gestichten vervangen dan wel gemoderniseerd.

Aanslagen op personeel en medegevangenen bleven nog voorkomen, doch aan de meeste overige aloude misstanden van het Indische gevangenisstelsel — groot aantal ontvluchtelingen, slechte gezondheidstoestand — kon voor een goed deel een eind gemaakt worden.

De inrichting der gevangenisbedrijven, welke reeds in menig opzicht als voorbeeldig beschouwd kon worden, werd nog tot aanmerkelijk hooger trap van volkomenheid opgevoerd.

Hoewel de communistische woelingen van November 1926 en van begin 1927 met haar nasleep van dringende veroordeelingen in den ondernomen hervormingsarbeid een niet geringe storing brachten, kon die arbeid omstreeks 1929 in beginsel als voltooid beschouwd en de verkregen toestand in vergelijking met die van voorheen als in hooge mate bevredigend beschouwd worden. Het personeel werd, mede door aanzienlijke verbetering der bezoldigingen, op hooger peil gebracht. Teneinde, in het bijzonder voor de Jeugdgevangeniszen, een staf van beambten te verkrijgen, die geheel voldoet aan de zooveel hogere eischen, welke de veranderde en verhoogde doelstelling met zich medebracht, werd begin 1929 overgegaan tot oprichting van een breed opgezette vakcursus voor aanstaande onderdirecteuren, surveillant en opzieners, die van den aanvang af door de meerderheid der cursisten met animo gevolgd werd en hoopvolle perspectieven opent.

Teneinde ook het reeds in dienst zijnde personeel waar mogelijk op de hoogte van zijn zaak te brengen, werd, aan de hand van een door het Hoofd van het Gevangeniswezen samengestelden Leidraad, door de directeuren der groote strafgevangeniszen voor hun beambten een beknopte leergang gehouden.

Literatuur: Jaarlijksche Statistieken van het Gevangeniswezen, uitgegeven vanwege het Hoofdkantoor van het Gevangeniswezen; Verslagen over Hervormingen van het Gevangeniswezen (t/m 1925) en Verslagen over het Gevangeniswezen over 1926 en 1927, uitgegeven als voren; verscheidene artikelen in het Maandblad voor Berechting en Reclasseering voor Volwassenen en Kinderen, in het bijzonder jaargang 1924 blz. 351, jaargang 1927 blz. 86, jaargang 1929 blz. 4, 156 en 157; Artikelen in het Indisch Tijdschrift van het Recht, dl. CXXVI, blz. 150 vg. 324 vg. 345 vg. en 356 vg., van Prof. Mr. J. M. J. Schep- per en van Mr. H. M. Hijmans; Mr. H. M. Hijmans: *Le Régime pénitentiaire aux Indes Néerlandaises*, in de *Revue Internationale de Droit Pénal* van 1928; Vergl. voorts verschillende artikelen in het Maandblad voor Directeuren en Onderdirecteuren van het Gevangeniswezen in Nederlandsch-Indië (eerste jaargang 1929).

RECLASSEERING. VOORWAARDELIJKE INVRIJHEIDSTELLING. VOORWAARDELIJKE VEROORDEELING. In overeenstemming met de ook in het buitenland gehuldigde nieuwere denkbeelden omtrent wezen en doel der vrijheidsstraf ligt aan het N.I. Strafwetboek en aan de wettelijke en administratieve voorschriften tot uitvoering van dit Wetboek het beginsel ten grondslag: dat die straf zooveel doenlijk mede behoort te strekken tot opvoeding van den veroordeelde tot een ordelijk leven in overeenstemming met de wetten des lands. Anders gezegd, dat zij moet dienstbaar gemaakt worden aan zijne wederaanpassing aan de maatschappij, aan zijn reclasseering in den meest ruimen zin des woords. Hiertoef dienen het gewennen aan orde en tucht, de opleiding tot een nuttig ambacht, het onderwijs, de beïnvloeding ten goede en de progressie tot een hogere klasse, do toekenning van grootere vrijheid en meerdere verantwoordelijkheid bij goed gedrag gedurende het ondergaan der gevangenisstraf, al welke maatregelen, overeenkomstig het Gestichtenreglement, naar vermogen in de Indische gevangeniszen worden toegepast. (Zie sub GEVANGENISWEZEN).

Bij het progressieve stelsel sluit als laatste stadium der progressie aan de *Voorwaardelijke Invrijheidstelling*, welke het mogelijk maakt den tot gevangenisstraf veroordeelde, na het ondergaan van een bepaald gedeelte zijner vrijheidsstraf, te vergunnen het overschietende gedeelte dier straf buiten de gevangenis muren en in de maatschappij zelve te ondergaan; echter onder beding, dat hij zich gedurende die periode aan zeker toezicht en aan bepaalde voorwaarden zal onderwerpen en dat hij wangedrag of bij schending der hem opgelegde voorwaarden hij naar de gevangenis zal worden teruggevoerd.

Het doel dezer instelling is tweërlei: zij beoogt vooreerst, in aansluiting aan de reeds in de gevangenis aangevangen progressie den veroordeelde een belooft voor goed gedrag gedurende de gevangenschap in uitzicht te stellen, teneinde op te wekken tot krachtsinspanning en tot medewer-

king aan zijne opvoeding; in de tweede plaats voor den gestrafte een overgangstijdperk te vormen, gedurende hetwelk hij gelegenheid zal vinden, voor zooveel noodig met behulp en steun van degenen, die toezicht op hem houden, zich geleidelijk wederom aan de algeheele vrijheid en het normale maatschappelijk leven aan te passen. Een eenigszins afwijkende opvatting omtrent wegen en doel der voorwaardelijke invrijheidstelling huldigt Prof. Mr. J. M. J. Schepper in zijne in de literaturopgave vermelde artikelen in het Indische Tijdschrift van het Recht.

Bij het op 1 Januari 1918 in werking getreden nieuwe Wetboek van Strafrecht werd de instelling der *Voorwaardelijke Invrijheidstelling* in Nederland-Indië ingevoerd.

Ingevolge art. 15 van dit Wetboek kon het voorwaardelijk ontslag plaats hebben nadat de tot gevangenisstraf veroordeelde drie vierde gedeelte en tevens drie jaren van zijn straf had ondergaan. De verdere uitwerking dezer bepalingen vond plaats bij de ordonnantie op de Voorwaardelijke Invrijheidstelling (Ind. Stb. 1917 No. 729). Daar de instelling dientengevolge slechts aan de tot zeer zware straffen veroordeelden ten goede kon komen, de reclasseering hier te lande nog niet georganiseerd was (zie beneden) en daarenboven onzekerheid bestond omtrent de verhouding tusschen het nieuwe instituut en dat van de deels in gelijke richting werkende jaarlijksche remissies van straf bij gelegenheid van den verjaardag der Koningin (zie „Gevangeniswezen”), vond de toepassing nog slechts in zeer beperkte mate plaats.

Hoewel laatstbedoelde twijfel nog niet was opgeheven, vond een aanzienlijke uitbreiding van de toepassing plaats nadat, naar het voorbeeld van de Nederlandse wet van 12 Juni 1915 (Ned. Stb. 1915 No. 247), bij het K.B. van 4 Mei 1926 (Ind. Stb. 1926 No. 251) de artikelen 15, 16 en 17 van het Indische Strafwetboek in dier voege waren aangevuld en gewijzigd (artikelen 15, 15a, en 15b en 16), dat voortaan de Voorwaardelijke Invrijheidstelling reeds zou kunnen plaats vinden, nadat het twee derde gedeelte, tevens tenminste 9 maanden der opgelegde gevangenisstraf ondergaan zou zijn, en tegelijkertijd de organisatie der Reclasseering met kracht ter hand genomen was.

De zooeven aangehaalde gewijzigde bepalingen van het Wetboek van Strafrecht en de in overeenstemming daarmede eveneens gewijzigde ordonnantie op de Voorwaardelijke Invrijheidstelling (Ind. Stb. 1926 No. 488) traden op 1 Januari 1927 in werking.

Intusschen had de hooger gemelde wijziging van het Wetboek van Strafrecht zich niet bepaald tot de uitbreiding van het instituut der *Voorwaardelijke Invrijheidstelling*; mede naar Nederland-Indië voorbeeld had zij tevens — benevens een verandering van de regeling der geldboeten — de *Voorwaardelijke Veroordeeling* als een nieuw en waardevol middel ter bestrijding van de misdadigheid in het Strafstelsel opgenomen.

Aan dit nieuwe instituut ligt de gedachte ten grondslag, dat de vrijheidsstraf in het algemeen moet worden beschouwd als een bestrijdingsmiddel der criminaliteit, dat ernstige schaduwsijden biedt en waar mogelijk vermeden dient te worden, en dat in sommige, ja, vele gevallen met voordeel kan worden vervangen door de bloote bedreiging met straf, al dan niet gepaard met on-

dertoezichtstelling, voor het geval de veroordeelde zich niet onderwerpt aan de bijzondere voorwaarden, welke hem in het veroordeelend vonnis gesteld worden, dan wel aan de algemeene voorwaarde, dat hij zich goed moet gedragen en zich van nieuwe wetsovertredingen heeft te onthouden. Men hoopt hiermede dan te bereiken de reclasseering van den veroordeelde in de vrije maatschappij.

Deze bij de artikelen 14a t/m 14f in het Indische Wetboek van Strafrecht opgenomen nieuwe instelling, welke in de Uitvoerings-Ordonnantie Voorwaardelijke Veroordeeling (Ind. Stb. 1926 No. 487) verder werd uitgewerkt, trad eveneens op 1 Januari 1927 in werking.

Ingevolge de aangehaalde wetsbepalingen is de rechter bevoegd, in geval van veroordeeling tot vrijheidsstraf-gevangenisstraf van ten hoogste één jaar of hechtenis, zoodaer in sommige gevallen bij veroordeeling tot geldboete, te gelasten, dat de straf niet zal worden ondergaan tenzij bij rechterlijke uitspraak later anders mocht worden gelast op grond dat de veroordeelde zich vóór het einde van den hem gestelden proeftijdaan een strafbaar feit schuldig maakt of een eventueel opgelegde bijzondere voorwaarde niet naleeft.

Evenals de *Voorwaardelijke Invrijheidstelling* onderstelt het Instituut der *Voorwaardelijke Veroordeeling* het bestaan van een organisatie, welke mogelijk maakt, voor zoover zulks noodig mocht blijken, den voorwaardelijk ontslagene dan wel den voorwaardelijk veroordeelde aan een zeker, niet hinderlijk, in zijn welbegrepen eigenbelang ingesteld toezicht te onderwerpen, hem waar noodig in den vorm van een over hem ingesteld patronaat hulp en steun te bieden bij zijn pogingen om zich weder tot nuttig en ordelijk maatschappelijk leven op te werken.

Vóór de invoering der zooeven genoemde wijziging van het Wetboek van Strafrecht had in Nederland-Indië de *reclasseering* der veroordeelden zich bepaald tot de zogenaamde *nazorg* van uit de gevangenis ontslagen gestraften en ook deze nazorg had zich nog slechts in zeer beperkte mate ontwikkeld. Van tijd tot tijd hadden weliswaar particuliere personen of vereenigingen — als de Vereenigingen Pro Juventute en het Leger des Heils — in bijzondere gevallen zich het lot van ontslagen veroordeelden aangetrokken, maar geen systematische reclasseeringsarbeid werd verricht, behalve op beperkt gebied door de te Semarang gevestigde „Vereeniging tot het verlenen van hulp aan ontslagen Europeesche veroordeelden”. Zooals haar naam reeds aanduidt, hield deze Vereeniging zich vrijwel uitsluitend bezig met de wederopheffing van uit de gevangenis ontslagen veroordeelden van Europeeschen landaard.

De Regeering, overtuigd van het nut van den arbeid dezer Vereeniging, had haar een subsidie toegestaan, hoofdzakelijk ter bestrijding van de kosten verbonden aan de bezoldiging van een door de Vereeniging aan te stellen ambtenaar der reclasseering. Zooveel in haar vermogen lag trachtte de Vereeniging aan ontslagen Europeesche veroordeelden een werkkring te bezorgen en ook overigens hen te steunen; aan verscheidene ontslagen gevangenen werd logies en voeding verstrekt in het door haar gesteunde Tehuis voor behoeftige Europeanen te Semarang.

Ook het Indo-Europeesch verbond werkte zoo veel mogelijk mede aan het plaatsen van gewezen gevangenen.

Zelfe ging de Regeering voor bij het herplaatsen van ontslagen veroordeelden. Het in de Regeeringscirculaire van 27 Juni 1865 (Bijblad op het Staatsblad No. 1668) vervatte verbod om wegens misdrijf veroordeelde personen in 's Lands dienst op te nemen, welk voorschrift reeds sedert geruimen tijd niet meer in zijn volle gestrengheid was toegepast, werd afgeschaft bij het Regeeringsrondschrijven van 13 November 1916 (Bijblad 8650; zie ook bijblad 8898), waarin werd bepaald, dat wederopneming in 's Lands dienst van wegens misdrijf veroordeelden, indien zij dit wenschten, zoude kunnen geschieden door herplaatsing in tijdelijken dienst, terwijl opname in vasten dienst zou kunnen volgen, indien zij gedurende vijf jaren door nauwgezette plichtsbetrachting hadden doen blijken van den ernstigen wil om zich te beteren.

Met de invoering van de *Voorwaardelijke Veroordeeling* en de uitbreiding der *Voorwaardelijke Invrjheidstelling* ingevolge hoogerangehaalde wijziging van het Strafbboek bij Ind. Stb. 1926 no. 251 en de ordonnanties in de Staatsbladen nos. 487 en 488 van dit jaar verkreeg de *Reclassering* haar wettelijken grond en werd haar organisatie met kracht ter hand genomen.

Blijkens laatstbedoelde ordonnanties kan een patronaat geschapen worden tot het verleen van hulp en steun, zoowel over voorwaardelijk veroordeelden als over voorwaardelijk ontslagen veroordeelden. In het eerste geval wijst de rechter, in het laatste geval wijst de Directeur van Justitie den patroon aan.

Blijkens de Memorie van Toelichting op het Koninklijk Besluit van 4 Mei 1926 (Ind. Stb. no. 251) lag het in de bedoeling in ruime mate, al dan niet met behulp van Regeeringssubsidies, het particuliere initiatief bij den reclasseringsarbeid te betrekken, terwijl het ambtelijk element in hoofdzaak regelend, controleerend en aanvullend zou optreden.

De centrale leiding van den Reclasseringsdienst berust, onder oppertoezicht van den Directeur van Justitie, bij het Hoofd van het Gevangeniswezen en den aan dezen toegevoegden inspecteur der Reclassering, terwijl onder diens bevelen werkzaam zijn drie Reclasseringsambtenaren, gevestigd in de drie hoofdplaatsen van Java (*Batavia*, Semarang en Soerabaja), bijgestaan door drie Adjunct-Ambtenaren.

De taak dezer ambtenaren bestaat voornamelijk in het geven van leiding aan en het controleeren van de particuliere reclasseringsinstellingen, het desgevraagd verstrekken van inlichtingen aan den rechter omtrent personen, die voor voorwaardelijke veroordeeling in aanmerking zouden komen, en, bij het ontbreken van particuliere patroons, in het op zich nemen van het patronaat zoowel over voorwaardelijk veroordeelden als over voorwaardelijk in vrijheid gestelde veroordeelden.

Ter bevordering eener veelzijdige voorlichting aan den Directeur van Justitie werd in 1927 een Centraal College voor de Reclassering ingesteld, welks taak het is, in alle principieele en andere gewichtige vraagstukken, welke de Reclassering betreffen, dien Departementschef van ad-

vies te dienen. Van dit College maken het Hoofd van het Gevangeniswezen en het Hoofd van Tucht- Opvoedings- en Armwezen ambtshalve deel uit. Voorts worden tot leden aangewezen personen van verschillende landaarden, die geacht mogen worden van de stroomingen en geestesrichtingen en van de nooden op reclasseringsgebied op de hoogte te zijn. Tot Voorzitter werd voor de eerste maal aangewezen de hoogleraar in het Strafrecht aan de Rechtschool te Batavia, Prof. Mr. J. M. J. Schepper; het secretariaat wordt als regel waargenomen door den Inspecteur der Reclassering.

Blijkens de hooger aangehaalde uitvoeringsordonnanties kunnen als particuliere reclasserders optreden rechtspersoonlijkheid bezittende verenigingen (instellingen), zoomede houders van inrichtingen wier statuten, stichtingsbrieven of reglementen het aanwenden van pogingen tot reclassering van voorwaardelijk veroordeelden of voorwaardelijk in vrijheid gestelden voorschrijven of dedoogen, die zich tot het aanvaarden van opdrachten tot het verleen van hulp en steun aan voorwaardelijk veroordeelden of voorwaardelijk in vrijheid gestelden — of beiden — hebben bereid verklaard en wier bereidverklaring door den Directeur van Justitie is aanvaard.

In aanmerking genomen dat de reclassering zich in Indië nog in een aanvangsstadium bevindt, mag de belangstelling, welke van particuliere zijde voor dezen arbeid betoond wordt, verblijdend en hoopgevend genoemd worden. Tot dusver werden als Reclasseringsinstellingen erkend: Het Indo-Europeesch Verbond; de Vereeniging tot het verleen van hulp aan ontslagen Europeesche veroordeelden te Semarang; de Vereenigen Pro Juventute te Batavia, te Bandoeng, te Djokjakarta, te Soerabaja en te Medan; de Protestantsche Reclasseringsvereniging, de Nederlandsch-Indische Reclasseringsvereniging; de Vereeniging Boedi Octomo; het Genootschap voor In- en Uitwendige Zending te Batavia; het Leger des Heils; de Internationale Orde van Goede Tempeliers; en de Vereeniging Chung Hwa Hui.

Gedurende den nog slechts korten tijd, waarin het particuliere en het ambtelijk reclasseringswezen werkzaam zijn, hebben zij reeds over een betrèkkelijk groot aantal voorwaardelijk veroordeelden en voorwaardelijk in vrijheid gestelden hunne zorgen uitgestrekt.

Voorloopig beperken de reclasseringspogingen zich in hoofdzaak tot de ontwikkelden van elken landaard, die hulp en steun als regel veel meer behoeven dan de uit de lagere volksklassen voortgekomen delinquenten, welke veelal zonder bezwaar weder in het desa- of kampoengverband worden opgenomen.

Ook bepaalt zich voorloopig de reclasseringsarbeid voornamelijk tot Java en Madoera.

Bijzondere aandacht wordt besteed aan de reclassering van jeugdige voorwaardelijk veroordeelden en voorwaardelijk in vrijheid gestelden. De Vereenigen Pro Juventute verleenden daarbij haar waardevolle medewerking. Speciaal voor dit belangrijke deel van het reclasseringswerk werd in 1929 opgericht de Reclasseringsvereniging voor jeugdige veroordeelden West-Java (R.W.J.), die zich in de eerste plaats ten doel stelt de reclassering van ontslagen ver-

oordeelden uit de Jeugdgevangenis te Tanah-tinggi.

Literatuur: Prof. Mr. J. M. J. Schepper: Leidraad voor de Reclasseering in Nederlandsch-Indië; Mr. F. H. Poser: Het vraagstuk der Reclasseering in Nederlandsch-Indië, in Koloniale Studiefn, 12de jaargang; Prof. Mr. J. M. J. Schepper: Het eerste jaar der Voorwaardelijke Veroordeeling in Nederlandsch-Indië. Tijdschrift van het Recht dl. LXXVII blz. 379; Praeadvies van Prof. Mr. J. M. J. Schepper nopens de Voorwaardelijke Veroordeeling voor het Nederlandsch-Indisch Juristen-Congres 1929 en de discussies ten Congresse, in Indisch Tijdschrift van het Recht, dl. 129; vgl. voorts de sub Gevangeniswezen aangehaalde artikelen in het Ind. Tijdschrift van het Recht van Prof. Mr. J. M. J. Schepper en Mr. H. M. Hijmans.

RECLASSEERING. Zie STRAFRECHT.

VOORWAARDELIJKE INVRIJHEIDSTELLING. Zie STRAFRECHT.

VOORWAARDELIJKE VEROORDEELING. Zie STRAFRECHT.

GEVANGENISWEZEN. Zie STRAFRECHT.

BLADLUIZEN (Insectenorde *Rhyncho*ta, suborde Homoptera, familie Aphididae) zijn kleine, teere insecten, die in kleiner of grooter gezelschappen leven op zeer verschillende gewassen, en die zich daarop voeden door met behulp van hun stekende en zuigende monddeelen sappen uit de weefsels der betreffende planten op te nemen. Morfologisch zijn zij gekenmerkt door een gewoonlijk ovaal tot peervormig lichaam, dat bij bepaalde soorten min of meer afgeplat kan zijn, waardoor deze een schildluisachtig voorkomen kunnen krijgen (*Cerataphis*, *Oregma*). De kop is met den thorax breed vergroeid; hij draagt de eenvoudige, vaak 5—6 ledige sprietten, die veelal, speciaal bij de gevleugelden, van talrijke, bijzondere zintuigorganen, de z.g. rinariën, zijn voorzien. De zijdelingsche facettenoogen zijn meestal goed ontwikkeld, met enkele afgesnoorde, iets uitpuilende facetten aan den achterrand; neven-oogen, z.g. ocellen, meestal slechts bij de gevleugelden aanwezig. Monddeelen als z.g. rostrum gewoonlijk goed ontwikkeld, van zeer verschillende lengte. Borststuk met of zonder twee paar vliezige vleugels met eenvoudige nervatuur. Pooten slank, teer, tars als regel 2-ledig, met een dubbel klauwtje. Achterlijf met brede basis aan het borststuk vastgehecht, uit 10 segmenten bestaande, waarvan het 10de als een staartvormig aanhangsel ontwikkeld is (cauda), dat bij sommige soorten sterk gereduceerd kan zijn. Het 5e segment aan weerszijden van den rugkant heeft twee buisvormige aanhangsels (siphonen), die op den achterrand van dit segment zijn ingeplant. Zij worden ten onrechte ook „honigbuisen” geheten en kunnen een verdedigend vocht afscheiden. Bij sommige soorten zijn deze siphonen tupelvormig of tot poriën gereduceerd. Voorts komen bij bepaalde soorten de z.g. marginaaltuberkels voor, kleine zijdelingsche uitsteekseltjes, die vooral aan weerskanten van het eerste borststuksegment alsmede van de eerste zeven abdominaalsegmenten goed ontwikkeld zijn. Zij zijn waarschijnlijk te beschouwen als zintuigorgaantjes van nog onbekende functie. Wasafscheidingen over het geheele lichaam of gelokaliseerd, b.v. langs den rand, komen veelvuldig voor. Bij bepaalde soorten kunnen zij zoo rijke-

lijk optreden, dat zij het geheele lichaam in een witte massa hullen (*Oregma lanigera* Zehntn., witte wolluis van het suikerriet). In de colonies treft men, behalve de larven in alle ontwikkelingsstadia, gevleugelde en ongevleugelde volwassen individuen aan. De eerstgenoemden kunnen zich vliegende verplaatsen en daardoor op andere planten nieuwe colonies stichten. Zij zijn hooger georganiseerd dan de ongevleugelden en wijken daardoor in hun lichaamsbouw aanmerkelijk van de laatstgenoemden af. Op Java planten zich gevleugelden en ongevleugelden, zoover bekend, het geheele jaar door onafgebroken parthenogenetisch en vivipaar voort. De geslachtsdieren (sexuales), die bij de soorten der gematigde luchtstreken gewoonlijk in den herfst optreden en de bevruchte wintereieren voortbrengen, zijn op Java tot nog toe onbekend. Ook het verschijnsel der z.g. „migratie”, waaronder men de stelselmatige verwisseling van voedselplant verstaat en waardoor de biologie van vele bladluizen der gematigde luchtstreken zoo buitengewoon ingewikkeld wordt, is in ons Indië nog niet waargenomen. Trouwens het tropische klimaat schijnt voor de ontwikkeling der bladluizen geen optimale omstandigheden te bieden; zij treden er althans minder op den voorgrond dan b.v. in Europa. Zware regenval schijnt de ontwikkeling der colonies tegen te gaan, de vochtige atmosfeer doet schimmelinfecties optreden, waardoor de colonies geheel of gedeeltelijk te gronde gaan. Talrijk zijn voorts de parasieten die ten koste van de bladluizen leven, zoals verschillende lieveheersbeestjes (*Coccinelliden*), gaasvliegjes (*Chrysopiden*), zweefvliegen (*Syrphiden*), kleine sluipwespjes uit verschillende families e.d. Ook zijn er enkele vlinders, waarvan de rupsen zich specifiek met bladluizen voeden (b.v. *Gerydus boisduvali* Moore, een myrmekophile *Lycæ-nide*). Omgekeerd worden vele bladluisoorten door mieren „beschermd”, d. w. z. de mieren komen af op hun suikerhoudende excrementen, die zij oplikken, zoodat zij een soort van reinigingsdienst vormen. Aan de ontwikkeling der colonies schijnt dit ten goede te komen.

Economisch zijn vele bladluizen als schadelijk aan te merken, omdat zij op allerlei cultuurgewassen optreden en daaraan niet alleen sappen onttrekken, maar bovendien afscheidingen der spekselklieren in de wond brengen, die sterke groeistoornissen kunnen veroorzaken. Bij bepaalde soorten treden ten gevolge daarvan zelfs typische galvormingen op (*Astegopteryx* op *Distylium* en *Syrax*). Nadeelig voor de plant zijn ook hun suikerhoudende excrementen, waarop zwarte schimmels, z.g. „roetdauw,” zich ontwikkelen. Bijzondere beteekenis hebben bladluizen in den laatsten tijd gekregen, doordat aange-rekend is, dat zij bij bepaalde plantensoorten z.g. virusziekten van zieke op gezonde planten overbrengen. De meest algemeene virusoverbrenger is *Myzus persicae* Sulz. De gele strepenziekte van het suikerriet wordt overgebracht door *Aphis maidis* Fitch (*adusta* Zehntn.). Tot de meer algemeene bladluizen op Java behooren *Toxoptera aurantii* Boyer, levende op Citrus, Cacao, Thee, Koffie en verschillende andere gewassen; *Myzus persicae* Sulz., de tabaksluis, op Solanaceën en andere kruidachtige planten; *Aphis gossypii* Glov. op Malvaceën en andere gewassen; *Aphis maidis* Fitch op Suikerriet, Maïs

en andere Gramineën; *Oregma lanigera* Zehntn. op Suikorriet; andere *Oregma*-soorten karakteristiek op Bamboe. De bestrijding van bladluizen geschiedt het best met behulp van z.g. contact-vergiften, die met een pulverisator zoo fijn mogelijk over de dieren moeten worden verstoven. Gebezigd worden zeepwater, 2%, ev. met toevoeging van brandspiritus; petroleum-zeepemulsie; nicotine-preparaten, waarvan verschillende combinaties in den handel verkrijgbaar zijn. In den laatsten tijd worden door het Deli Proefstation *Derris*-wortel-extracten (akar toeba) aanbevolen tegen de tabaksluis. Op kleine schaal, b.v. met potplanten, bewijst bestrooien met fijn gemalen tabak of uitrooken met tabakswalm goede diensten.

Literatuur: Van der Goot. Zur Kenntnis der Blattläuse Javas (Contr. Faune Ind. Néerl. I). Takahashi: Aphididae of Formosa, pt. 1—4, Dep. of Agr., Form.). Theobald: The Plant Lice of Aphididae of Great Britain I, II.

CARPENTIER ALTING (Prof. Mr. JOHANNES HENDRIK). Geboren den 12en Februari 1864 te Colmschate (Overijssel), overleden den 25en April 1929 te 's-Gravenhage. Zijn vader was de predikant A. S. Carpentier Alting, ook een zeer bekende persoonlijkheid in vrijmetselaarskringen en eenige jaren gedeputeerd grootmeester der Orde van Vrijmetselaren, zoowel in Ned.-Indië als in Nederland. Hij bezocht te Dokkum de toenmalige Latijnsche school aldaar, studeerde in de rechten aan de Universiteiten te Groningen en te Amsterdam en promoveerde 1 Juli 1886 op een proefschrift: „De staat en de kerkelijke financiën”. Spoedig ging hij naar Ned.-Indië, werd advocaat bij den Raad van Justitie te Padang en trad daar in het huwelijk met mej. B. R. F. Kamerling. Hier trad hij op 20 Dec. 1886 ook toe tot de Orde der Vrijmetselaren.

De betrekking van advocaat was voor dezen zachtvaardigen man, die zoo ongaarne een ander ongelijk gaf, geen ideaal; hij voelde meer roeping voor het rechtersambt en werd 4 jaar later op zijn verzoek geplaatst bij de rechterlijke macht, eerst als subst. griffier bij den Raad van Justitie te Batavia, toen als griffier te Makassar en daarna als substituut-officier van Justitie en lid van den Raad van Justitie te Padang.

In 1896 werd hij benoemd tot president van den landraad te Manado. Zijn belangstelling voor alle sociale verschijnselen bracht hem daar van zelf tot de bestudeering van de volksinstellingen en gebruiken van de Minahasa, van welke studie hij deed blijken door een artikel in het Ind. Tijdschrift van het Recht van 1897, getiteld: „De Alfoersche eed in de Minahasa” en een artikel in de Ind. Gids van 1901: „Het geboorterecht in de Minahasa”.

Naar aanleiding van deze studies droeg de Indische Regeering hem op, een nader onderzoek naar dat gewoonterecht in te stellen en eene wettelijke regeling er van voor te bereiden, waarvoor hij ter beschikking werd gesteld van den Directeur van Justitie te Batavia. Als gevolg van deze opdracht verscheen ter landsdrukkerij te Weltevreden in 1902 en 1903 zijn „Regeling van het privaatrecht van de Inlandsche bevolking in de Minahassa-districten der residentie Manado”.

Na ommeekomst van een buitenlandsch verlof werd Carpentier Alting benoemd tot secretaris aan het Departement van Justitie.

In 1897 schreef hij in het Indische Tijdschrift van het Recht een artikel over de Eigendomsuitwijzing, behandelde in 1902 in datzelfde tijdschrift het reglement van het College van Boedelmeesteren en schreef in 1908 in de Ind. Gids over Rechtszekerheid en Rechtseenheid.

De bekwaamheid, waarvan zijn arbeid blijk gaf, maakte dat hij vóór zijn tijdgenooten in aanmerking gebracht werd voor de betrekking van raadshoor in het Hooggerechtshof van Ned.-Indië. Hij werd echter toen daartoe nog niet benoemd en vóór hij by een volgende vacature in aanmerking kwam, kwam zijn benoeming tot hoogleraar aan de Leidsche Universiteit af.

In deze functie vervaardigde hij in samenwerking met Mr. Winckel en de hoogleraren Kleintjes en Van Vollenhoven in 1909 de bekende 24 ontwerpen over Indisch Recht. Hij was verder lid van den gemeenteraad te Leiden en nam als lid, later als voorzitter, een werkzaam aandeel in den arbeid der Leidsche vrijmetselaarsloge. Ook deed hij veel voor de talrijke Belgische vluchtelingen, die in 1914/15 o.a. naar Leiden kwamen.

Van het in 1912 verschenen ontwerp van het nieuwe Indische strafwetboek gaf hij eene bewerking uit bij de firma Van Dorp te Semarang en in 1913 publiceerde hij zijn „Grondslagen der rechtsbedeeling in Ned.-Indië”, eene handleiding voor zijne studenten, waarvan in 1926 een tweede, veel vermeerderde druk het licht zag.

Maar intusschen was hij ten tweeden male naar Indië vertrokken, want in 1917 werd hij, geen Indisch rechterlijk ambtenaar meer zijnde, in afwijking van de gewoonte, benoemd tot president van de beide hooge Indische gerechtshoven.

Kort na de aanvaarding van dit hooge ambt viel hem een andere eervolle, maar moeilijke opdracht ten deel. Toen men in Indië onder den invloed der gebeurtenissen in Europa na den wereldoorlog aandrong op staatkundige hervormingen benoemde de G.-G. Van Limburg Stirum in December 1918 eene commissie tot herziening van de grondslagen der staatsinrichting van Ned.-Indië. Aan Carpentier Alting werd het voorzitterschap dezer commissie opgedragen. De commissie ontwierp een „Wet op de landsordering van Indië” en gaf eene uitvoerige toelichting ervan in haar rapport van 30 Juni 1920 (Zie HERZIENINGSCOMMISSIE).

Nadat Carpentier Alting zijn Indische loopbaan besloten had als lid van den Raad van Ned.-Indië, nam hij, met de hoogleraren Oppenheim, Kleintjes, Snouck Hurgronje en Van Vollenhoven en bijgestaan door Mr. Oerip Kartodirdjo als secretaris, deel aan de samenstelling van de in 1922 verschenen „Proeve van een staatsregeling voor Ned.-Indië”.

Gedurende een verblijf van professor van Vollenhoven in Amerika in 1925 en 1926 vervulde hij diens taak aan de Leidsche Universiteit.

In Den Haag, waar hij zich na zijne pensionneering gevestigd had, nam hij weder werkzaam deel aan het publieke leven. Drie jaren lang is hij er grootmeester geweest van de orde van vrijmetselaren en heeft als zoodanig zeer veel bijgedragen voor de verwezenlijking der denkbeelden van de Association Maçonnique Internationale.

Hij had verder zitting in het bestuur der Democratische Partij, doch ontrook er zich later aan om de partijpolitiek, was eenigen tijd voorzitter der Haagsche afdeling van den Protestantenvond,

lid der Commissie van toezicht over het middelbaar onderwijs en bestuurslid van het Comité Nieuw-Indië. In de laatste jaren van zijn leven was hij ook nog medewerker aan Van Oosthoek's Encyclopaedie, en in 1928 leverde hij met W. de Cock Buning het gedeelte: „The Netherlands and the worldwar” van de Netherlands series der „Economic and social history of the worldwar”, uitgave van het Carnegie Endowment.

Behalve dat hij nog enkele kleinere bijdragen in verschillende vaktijdschriften leverde, o.a. beoordeelingen over De Gelder's strafrecht van Ned.-Indië, Lion's wetboeken, Stibbe's Inleiding tot de kennis der bestuursinstellingen in vreemde koloniën en Nederburgh's Hoofddlijnen van Ned.-Indisch staatsrecht, schreef hij zeer veel maçonnieke artikelen. Toen hij in 1905 voorzitter geworden was van de loge de Ster in het Oosten te Weltevreden, nam hij van zijn vader de redactie over van het door dezen opgerichte Maçonnieke Tijdschrift, en na zijn vertrek naar Nederland in 1907 bleef hij vast medewerker daaraan door het schrijven van zijn „Brieven uit Nederland”. In 1921 in Nederland teruggekeerd, werd hij benoemd tot redacteur van het toen pas opgerichte weekblad voor vrijmetselaren: „De Broederketen”. Ter voorlichting van hen, die het doel en wezen der vrijmetselarij wilden leeren kennen, schreef hij een boekje: „Vrijmetselarij”, dat reeds een 5en druk heeft mogen beleven.

(Ontleend aan het levensbericht van Prof. Mr. J. H. Carpentier Alting door Prof. Mr. G. André de la Porte; zie de levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden 1928—1929).

KUNSTKRINGEN (BOND VAN NED.-INDISCHESCHE). De eerste kunstkring is in 1901 te Batavia opgericht; in 1904 volgde die te Bandoeng, in 1911 die te Soerabaja. In 1916 stichtten de inmiddels gevormde kunstkringen te Batavia, Bandoeng, Soerabaja, Semarang, Buitenzorg en Médan den Bond van N.-I. Kunstkringen — waarvan het dagelijksch bestuur te Batavia zetelt —, met als doel: de verkrijging van samenwerking en de behartiging van gemeenschappelijke belangen der leden voor zoover betreft het bevorderen der beoefening van beeldende en versierende kunst en het opwekken en levendig houden van den kunstzin bij de ingezetenen van Nederlandsch-Indië om het uitlokken en ondersteunen van openbare maatregelen tot het bereiken van dat doel. Tolde de Bond bij oprichting nog slechts zes leden, in 1929 waren reeds 30 kunstkringen toegetreden.

Thans zijn Vereenigingen gevestigd to: Batavia, Buitenzorg, Bandoeng, Blitar, Choribon, Djember, Jogjakarta, Djombang, Kediri, Magelang, Makassar, Madioen, Malang, Médan, Modjokerto, Palombang, Pasoeroean, Poerwokorto, Poerworedjo, Probolinggo, Salatiga, Semarang, Soekaboemi, Soerabaja, Solo, Tandjoeng Enim, Tandjoengkarang, Tegal, Tjepoe en Tjilatjap.

Tot 1922 heeft de Bond een min of meer kwijvend bestaan geleid, mede tengevolge van den oorlog en de naweën daarvan, die het zeer moeilijk maakten tentoonstellingen uit Nederland en andere Europeesche landen te betrekken. Wol worden in die jaren expositiën van Indische kunstnijverheid gehouden, doch het publiek toonde in het algemeen niet de belangstelling, die voor den bloei der kunstkringen onontbeerlijk is. Eerst

toen de Bond in 1922 ook muziek in haar werkingssfeer betrok, zijn de kunstkringen tot bloei gekomen; dientengevolge is het aantal bij den Bond aangesloten vereenigingen sindsdien tot 30 gestegen; zij tellen tezamen ongeveer 10.000 leden, vrijwel uitsluitend behoorend tot de Europeesche bevolkingsgroep.

De Bond heeft zich tot doel gesteld bij het organiseren der concert-tournees zooveel mogelijk met het impressario-systeem te breken en, waar in Ned.-Indië nog geen concert-bureaux waren gevestigd, kon dit doel te eerder worden bereikt; bijna alle kunstenaars, die in de laatste jaren voor deze federatie uitgekomen zijn en in de toekomst zullen uitkomen, zijn of worden, zoo eenigszins mogelijk, buiten bemiddeling van een impressario geëngageerd. De Bond treedt dus in Ned.-Indië in de plaats van concert-bureau en impressario, evenwel met dit groote onderscheid, dat hij voor zijn bemoeienis geenerlei vergoeding eischt. De kunstenaar heeft zich te wenden tot het Bondsbestuur te Weltevreden en wordt dan eventueel uitgenoodigd naar Indië te komen om voor de aangesloten vereenigingen of een gedeelte daarvan een bepaald aantal concerten te geven tegen een gegarandeerd bedrag. De tournees worden zoo aansluitend mogelijk geregeld, opdat geen tijd verloren gaat. De bestuursleden der aangesloten kunstkringen beijveren zich den voor hen optredenden kunstenaars land en volk te toonen, de tournee's geheel voor hen voor te bereiden en hun zooveel doentijk hulp en voorlichting te geven. Dit systeem heeft reeds vele kunstenaars van naam naar Ned.-Indië getrokken; onder de auspiciën van den Bond traden in de laatste tien jaren o.a. op: Aldo Antoinetti, het Cherniavsky-trio, het Dresdener strijkkwartet, Felix Dyck, Mischa Elman, Harriet van Emden, Mabel Garrison, Leopold Godowsky, Katherina Goodson, Caecilia Hansen, Gerard Hekking, Yvonne Herr-Japy, José Iturbi, Vera Janacopoulos, het Kendall-Quartet, Hans Kindler, Francis Koene, het Kornauth trio, Mischa Levitzki, Benno Mosevitch, Kathleen Parlow, Michael Piastro, Julius Röntgen, Rient van Santen, Robert Schmitt, Sigtenhorst Meijer, Sven en Lize Skolander, Jaap Spaanderma, Paul Schramm, Paul Weingarten, Gerard Zalsman en Efraim Zimbalist.

De kunstenaars verbinden zich uitsluitend op te treden voor de bij den Bond aangesloten kunstkringen; hierdoor wordt wol is waar een monopolie geschapen, doch dit monopolie beoogt nimmer het maken van winst, doch dient slechts de belangen der kunstkringleden en die der kunstenaars. Het lidmaatschap is zoo laag gesteld, dat dit voor zeer volen bereikbaar is; de kunstkringen zijn democratische instellingen, die zich slechts ten doel stellen het brengen van goede kunst en het verhoogen van kunstpeil en kunstzin in Ned.-Indië. Aangezien de reiskosten van Europa naar Indië en de verblijfkosten aldaar een niet onaanzienlijk deel van het garantiebedrag uitmaken, hetgeen voor allen even hoog is, wordt or naar gestreefd slechts eerste-rangs kunstenaars naar Indië te trekken, waarbij getracht wordt tolkenjare minstens één Nederlandsch kunstenaar te doen uitkomen.

De Bond moedigt ook de overkomst van goede tooneelgezelschappen aan, zonder zich echter met de regeling der tournee's te belasten; wol kan

voor een serie voorstellingen voor de bij den Bond aangesloten vereenigingen een zeker bedrag worden gegarandeerd, welk bedrag een basis kan vormen om naar Indië te komen. Zeker toezicht op de samenstelling van het gezelschap en op den aard der te geven stukken is echter een voorwaarde voor het verleen van steun.

De bevordering der beeldende kunsten stelt de Bond zich mede als voornamelijk plicht; verzamelingen van schilderijen, graphische kunst, kunstnijverheid enz. worden daartoe zoowel in Indië als in Europa bijeengebracht en worden bij de aangesloten vereenigingen geëxposeerd. Als vertegenwoordiger voor beeldende kunsten treedt in Nederland op Ir. Hein von Essen te Rijswijk (N.H.).

Het groote arbeidsveld van den Bond maakt haar taak bij het in Ned.-Indië nog bestaand gemis aan Westersche kunst en kunstenaars van zeer groote sociale beteekenis.

De Bond van N.-I. kunstkringen heeft rechts-persoonlijkheid; de statuten zijn laatstelijk bij Gouver. Besluit van 18 October 1928 no. 16 goedgekeurd.

Literatuur: De Bond van N.-I. Kunstkringen door P. A. J. Mooyen (Gedenkboek voor N.-I. ter gelegenheid van het Regeeringsjubileum van H. M. de Koningin 1898—1923, blz. 282); De Bond van N.-I. Kunstkringen door A. J. W. van Anrooy (Koloniaal Studiefonds no. 4, 11de Jaargang Augustus 1927); Twaalf en een half jaar Bondsarbeid, met voorwoord van den Directeur van Onderwijs in N.-I. J. Hardeman, Kolff en Co, Batavia 1928; Gedenkboek N.-I. Kunstkring, Batavia 1902—1927, Kolff en Co, Batavia 1927.

STERRENKUNDE (DE BEOEFENING DER) IN NEDERLANDSCH-INDIË. *Inleiding.* Meer dan eenige andere wetenschap is de astronomie aangewezen op samenwerking. Niet alleen is deze samenwerking noodzakelijk tusschen de observatoria van éénzelfde land, maar zij is ook dringend noodzakelijk tusschen die der verschillende landen en werelddeelen. Een object, waargenomen op een of andere sterrenwacht, zal aldaar slechts gedurende enkele uren van den nacht waarneembaar zijn. Een voortdurende observatie is echter vaak noodig en daarom moet een, op een andere plaats gelegen, observatorium de waarneming voortzetten. Waar dus reeds de observatie van een bepaald hemellichaam samenwerking noodig maakt, klemt dit des te meer bij het observeren van den hemel als een geheel. Hield in vroeger dagen de astronomie zich nagenoeg uitsluitend bezig met het bestudeeren van de banen dier hemellichamen, welke direct tot ons zonnestelsel behooren, in den huidige tijd wordt de aandacht meer gericht op de zoogenaamde vaste sterren, haar verdeeling in de ruimte, bewegingen, lichtkracht enz. Men moet zich daarbij op het standpunt plaatsen, dat de vele sterren, die zich reeds aan het bloote oog vertoonen, met de vele duizenden, welke de kijkers binnen ons waarnemingsvermogen brengen, tezamen weder een groot stelsel vormen. Het nagaan van bouw en samenstelling van dit onbegrijpelijk groot sterren-heelal, tezamen met de vraag, welke wetten dit beheerschen, zijn de problemen der moderne astronomie.

Tot voor enkele decennia bestonden er nagenoeg alleen op het Noordelijk halfrond sterrenwachten; alleen Kaapstad beschikte over een

modern ingerichte, voortreffelijk functioneerende sterrenwacht. Door de éénzijdige ligging van de sterrenwachten werd vanzelf de kennis grootendeels begrensd tot één halfrond, terwijl de waarnemingen van de andere zijde van den hemel steeds betrekkelijk onvolledig bleven. Ten einde in dit euvel te voorzien werden, meest van Amerikaansche zijde, groote met fraaie kijkers uitgeruste sterrenwachten ingericht, waarvan het filiaal van de Harvard Sterrenwacht te Bloemfontein de grootste kijkers bezit, tevens ook de grootste van het Zuidelijk halfrond. Voor de aansluiting van de waarnemingen van Noord en Zuid zijn sterrenwachten in de tropische zone noodig en vooral daarom kan zich de astronomie in Nederlandsch-Indië een nuttig arbeidsveld scheppen. Aan pogingen om in Nederlandsch-Indië tot de oprichting van een sterrenwacht te komen heeft het niet ontbroken. De eerste poging ging daarbij uit van Dr. Johan Maurits Mohr, die in de 18de eeuw geheel uit eigen middelen, een uitstekend ingericht observatorium te Batavia bouwde. Het is merkwaardig, dat de latere poging eveneens uitging van een leek op astronomisch gebied, namelijk van wijlen K. A. R. Bosscha, naar wien de huidige „Bosscha-Sterrenwacht” te Lembang genoemd werd. Tusschen den tijd van het verdwijnen van Mohr's sterrenwacht en de oprichting van die te Lembang zijn astronomische metingen in Nederlandsch-Indië beperkt gebleven tot die, welke noodig waren voor tijd- en lengte-bepaling, waarneming van zonnevlekken op het meteorologisch instituut te Batavia en het occasioneel waarnemen van zonsverduisteringen voornamelijk op Sumatra.

Het observatorium van Mohr te Batavia. Den levensloop van Johan Maurits Mohr (Mohr, ook wel eens Möhr) vinden wij in het „Biografisch woordenboek van Oost-Indische predikanten” in bijzonderheden vermeld. Mohr was geboren in 1716 te Eppingen, studeerde te Groningen en werd als proponent voor de Indische kerken aangenomen 10 December 1736. In 1737 te Batavia aangekomen werd hij in 1739 definitief bij de Portugeesche gemeente aldaar aangesteld en bleef daar tot zijn dood, 38 jaar later, predikant.

Hij was zeer vermogend en bezat een uur gaans van Batavia een fraaie buitenplaats Kliphof, waar hij op eigen kosten een voortreffelijke sterrenwacht liet bouwen, voltooid in 1768. De plek, waar deze toren vermoedelijk gestaan heeft, kan nog aangewezen worden. Hij stond op ongeveer 1900 Nederlandsche ellen Zuidelijk en 500 ellen Oostelijk, d.i. 1' Zuid en 16' Oost van het gebouw de Uitkijk, waar sedert 1839 een tijdbal is ingericht. Zóó goed was hij van werktuigen voorzien, dat hij kon wedijveren met de beste sterrenwachten van Europa. Daar deed Mohr zijn astronomische waarnemingen — het liefhebberijvak van zijn jeugd —, waarvan hij de resultaten opzond aan de Haarlemsche Maatschappij van Wetenschappen, o.a. den overgang der planeet Venus voorbij de zonneshijf op 6 Juni 1761; verder de bepaling van de geografische ligging van Batavia. Tot zoover de levensbeschrijving, gegeven in het bovenaangehaalde werk, welke ons een inzicht geeft in deze bijzonder merkwaardige figuur, die vooral in het Nederlandsch-Indië van die dagen boven zijn tijdgenooten uitsteekt. Een uitvoeriger opstel betreffende hem van de hand van P. J. Veth vinden wij in De Gids van 1885, waarin

tevens een afbeelding van Mohr's observatorium te vinden is. Uiterlyk ziet dit observatorium er uit als een oud patriciershuis, uit steen opgetrokken, uit zes verdiepingen bestaande en volgens opgave meer dan 50 voet hoog. Van het observatorium is weinig meer over. In 1880 vond de Heer Melvill de Carnbee niets meer over dan de fundamenten.

Een verslag van de waarnemingen van Mohr betreffende den overgang van Venus werd door Cook, een Engelsch astronoom, deel uitmakend van een in 1769 door Engeland naar de Stille Zuidzee uitgezonden expeditie ten einde den overgang van Venus waar te nemen, weergegeven in de „Philosophical Transactions”. In de Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen is slechts weinig te vinden over de waarnemingen van Mohr. Het 12e deel (1770) bevat een bericht omtrent de waarneming van Venus bij haar uitgang van de zonneschijf op 4 Juni 1769, maar het bericht bevat slechts een korte beschrijving van de gebruikte instrumenten, namelijk een uurwerk van Shelton, een Gregoriaansche telescoop met heliometer en een astronomische quadrant van nieuwe constructie, beide van Dollond. Daarna volgt een tweede bericht over een observatie van de planeet Mercurius bij den uitgang van de zonneschijf op 10 November 1769 met dezelfde instrumenten verricht. In de Verhandelingen der Maatschappij is verder niets te vinden over de plaatsbepaling van Batavia, zooals deze door Mohr werd verricht.

De instrumenten, waarover Johan Mohr beschikte, zijn ons bekend geworden uit verschillende brieven en officieele besluiten. In 1750 en 1758 werden hem uit Leiden, volgens Leupe, reeds boeken toegezonden van astronomische waarnemingen. Hiermede werd bedoeld de eerste waarneming van den Venusovergang in 1761, welke hij vermeldde aan de Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem (zie de verhandeling 1763 deel VII), die hem beloofde, door hem tot medelid te benoemen (24 Mei 1763). Over de instrumenten, waarmede hij de waarneming verrichtte, schrijft Mohr, dat hij beschikte over twee zeer goede Gregoriaansche telescopen, de eene van 27, de andere van 18 duim lengte, beide vervaardigd door C. Adams te Londen. Als uurwerken gebruikte hij twee zeer goede zakhorloges. De micrometers en oogglazen waren niet zeer goed, waartoe Mohr opmerkt: „dit ongemeen verschijnsel, dat zich met een zeer helder licht on zuivere lucht zoo fraai en gunstig aan het oog vertoonde, als men maar kon wenschen, niet in alle zijne deelen nauwkeurig kon afmalen. Doch hetgeen ons in dit opzicht mocht ontbroken hebben, hopen wij door onze oplettendheid nopens het ware begin, midden en einde van het verschijnsel, of den ingang, samenstand en uitgang der planeet wel eenigszins zal vergoed zijn, zoodat wij ons vleien, dat onze waarneming de waarheid zeer nabij komt”. Voor den tweeden Venusovergang was Mohr's observatorium gereed en een resolutie van de Heeren XVII van den 17den October 1767 geeft aan Johannes Luloffs, Professor in de Wis- en Sterrenkunde te Leiden, verlof om vier kisten, gevuld met verschillende mathematische en astronomische instrumenten, aan Johan Maurits Mohr, predikant bij de Portugesche gemeente te Batavia, af te zenden. Bij de waarneming van den Venusovergang van 1769 werden

reeds genoemd: een uurwerk van Shelton, een Gregoriaansche telescoop met heliometer en een astronomische quadrant van nieuwe constructie, beide van Dollond. Verder werd bij resolutie der Heeren XVII van 15 October 1770 machtiging verleend aan J. Paauw Jr. te Leiden om aan Ds. Mohr een astronomisch uurwerk en een paar globen te zenden, en daarbij in het volgende jaar te voegen een astronomisch quadrant met twee voet radius, een instrument voor de gelijke hoogten, een machine parallaetique en een zee-octant. Nogmaals wordt bij resolutie van 19 October 1773 Mohr vermeld, waarbij dezelfde heer Paauw volmacht verkreeg om een astronomischen verrekijker van elf voet lengte, een heliometer en een peilkompas te verschepen. Verscheidene van de instrumenten van Mohr bevinden zich nog in het Museum van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. In 1853 constateerde de ingenieur S. H. de Lange nog, dat o.a. de bovenvermelde kijker van Dollond, ofschoon vervaarloosd, nog steeds bruikbaar was. Behalve met astronomie heeft Mohr zich nog bezig gehouden met meteorologische en vulkanologische waarnemingen, waarbij hij o.a. de uitbarsting van de Papandajan van 11 Augustus 1772 beschrijft. Het verslag daarover „bericht nopens het springen en instorten van den brandenden zwavelberg, met het droevige gevolg van dien, op het eiland Java, in de maand Augustus 1772 voorgevallen, met bijgevoegde aanmerkingen omtrent dat verschijnsel” vindt men in de Verhandelingen van de Hollandse Maatschappij van Wetenschappen, deel 14 (1773).

In de hieronder volgende literatuuropgave vindt men werken, die zowel den godsdienstleeraar als den wetenschappelijken mensch J. M. Mohr beschrijven.

Omstandig en allernauwkeurigst verhaal van het verraad der Chineezzen, Utrecht Joh. Evelt 1741 pagina 5; Verbeet. Memorie blz. 4, 13, 99; Lijkrede op het afsterven van J. M. Mohr door Theodorus Vermeer. Batavia (1775); Verhandelingen Holl. Maats. der Wetensch. te Haarlem. Deel VII 1ste druk, Dl. XII en XIV en XVII, 2e druk (Haarlem 1777) voorbericht blz. XVIII; Verhandelingen v/h. Bataviaasch Genootschap der Kunsten en Wetenschappen II (1780) blz. 58; Metzlar. Bedestonden, 1ste stuk blz. 153; Philosophical Transactions 12de Deel; Académie des Sciences Dln. 1769 en 1772; Bougainville „Reise rondom de Wereld” uit het Fransch Dordt: 1772, deel II, blz. 333; I. van Iperen. Inleidingsredoovering tot de lessen over wijsbegeerte blz. 82 en 83; Hofstede. Oost-Ind. Kerkzangen I, 210, 224, II, 57, 140; Dr. W. R. van Hoëvell. Geschiedkundig overzicht der beoefening van Kunsten en Wetenschappen in N. I. (2e jaargang van het Tijdschrift van Neerl.-Indië); J. Horsburgh. The India Sailing Directory (Londen. 1836) 4e editie II, 139; Le Moniteur des Indes III, 31; Natuurk. Tijdschrift voor Ned.-Indië, V (1853) blz. 27; Catalog. Biblioth. Tydeman. Pars I, den Haag Oct.-Nov. 1864 p. 176, N. 4325; C. D. Buskon Huet. Alg. Dagbl. van Ned.-Indië, 1 December 1874; V. d. Chijs. Bibliograph. blz. 8, 9, 12, 18; Reizen van James Cook, Pasteur, Leiden, Amsterdam en 's-Gravenhage 1803 13 Dln. III, 375; Mr. der Kinderen (Gedenkboek van het eeuwfeest van het Bataviaasch Genootschap van K. en W.); Prof. Veth. Gids 1883.

Een afbeelding van Mohr's observatorium is te vinden in het platenalbum bij Oud-Batavia door Dr. F. de Haan (K. 31, reproductie naar de tekening van Joh. Raeh en Kon. Bat. Gen. van K. en W.). In het Gedenkboek van Oud-Batavia wordt over Mohr gesproken in de paragrafen: 224, 801, 1276, 1365, 1375, 1383, 1388, 1393, 1398, 1401, 1423, 1428, 1435, 1523.

Astronomische waarnemingen op het Koninklijk Magnetisch Meteorologisch Observatorium te Batavia. De waarnemingen op astronomisch gebied, verricht op het Meteorologisch Observatorium te Batavia, hebben zich uit den aard der zaak in hoofdzaak beperkt tot die, welke in min of meer direct verband staan met de meteorologie, terwijl tevens op het instituut de moderne breedte- en lengte-bepalingen werden gedaan en de tijddienst daar ondergebracht is. Wat het instrumentarium betreft, beschikt het observatorium, sinds Augustus 1921, over een passage-instrument van Bamberg (objectief 7.0 cm., brandpuntsafstand 55 cm.). Uit een particulier schrijven van Prof. Dr. J. Boerema, Directeur van het Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium, wordt verder het volgende aangehaald:

„Dit instrument wordt gebruikt voor de tijdsbepaling en is sinds eenigen tijd voorzien van een onpersoonlijken oculairmicrometer. Als timekeepers zijn in gebruik pendule Hohwü 16, Riefler 308, Riefler 310 en een Free pendulum clock Shortt no. 9, geleverd door de Synchrone Co. Het gewone ochtendsein wordt gegeven met behulp van de pendule Hohwü no. 12, die voorzien is van een inrichting om alle strepen van het Onogosein automatisch te geven, de punten van het sein worden met de hand gegeven. Deze klok is tevens voorzien van een inrichting om secundetikken te geven. Deze worden ongeregeld op verzoek van het Departement van Marine gegeven na het Onogosein. De nauwkeurigheid van het Onogosein blijft binnen 0.2 sec., meestal binnen 0.1 sec. Door toevallige omstandigheden als langdurig bewolkte hemel en aardbevingen, die de gang der pendules storen, kunnen bij uitzondering grootere verschillen voorkomen. Het tijdssein berust natuurlijk op extrapolatie met behulp der pendules, later nadat nieuwe tijdsbepalingen zijn verricht, kunnen de correcties van het tijdssein worden berekend. Als voorbeeld moge hier gelden, dat in Januari en Februari 1929 de correctie gemiddeld 0.07 sec. heeft bedragen. Op Zon- en feestdagen is de gemiddelde nauwkeurigheid kleiner, omdat dan ook aan minder geroutineerd personeel het geven van het tijdssein wordt opgedragen. Voor het waarnemen der zonnevlekken is nog een kijker van Steinheil, opening 9.0 cm., brandpuntsafstand 169 cm., reeds gedurende lange jaren in gebruik. Voor de vroegere tijdsbepalingen werd op het Meteorologisch Observatorium een klein universaal-instrument gebezigd. De tijdsseinen van het instituut worden elken morgen 8 u. 20 m. Midden-Javatijd door het Malabar-Radiostation uitgezonden en worden o.a. op de Bosscha-Sterrenwacht te Lembang gebezigd om de klokken te regelen.”

Een overzicht betreffende de lengtebepalingen van het observatorium te Batavia, zoodeme van de nieuwste resultaten door Dr. Boerema zelf behaald, is te vinden in de Verhandelingen van het Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch

Observatorium te Batavia Deel 12: „A new Determination of the Eastern Longitude of Batavia”, by Dr. J. Boerema. Achtereenvolgens zijn bij Gouvernementsbesluit de lengte van het observatorium te Batavia en de middelbare Javatijd vastgesteld. Bij G. B. van 25 April 1896 no. 19 is de lengte van Batavia (Uitkijk) vastgesteld op 7u. 7m. 14s., 47 (106° 48' 37", 05) Oost van Greenwich. Bij Gouv. besluit van 6 Januari 1908 (Stb. no. 11) is bepaald, dat met ingang van 1 Mei 1908 als officieele tijd voor geheel Java zal gelden de zoogenaamde *Midden-Java-tijd*, welke op 12 minuten later dan die van Batavia wordt gesteld. Bij Gouv. besluit van 14 Augustus 1923 is de *Midden-Java-tijd* vastgesteld op den meridiaan van 110° Oost van Greenwich of 7u. 20 m. later dan de middelbare Greenwich-tijd. Ten slotte is bij Gouv. besluit van 29 Nov. 1924 no. 18 (Stb. no. 528) vastgesteld, met intrekking van het besluit van 25 April 1896 no. 19 (Stb. no. 82), 1e. dat als nulmeridiaan van Nederlandsch-Indië wordt aangenomen de meridiaan van de vroegere tijdsklep te Batavia; 2e. dat deze meridiaan geacht wordt te zijn gelegen op 7u. 7m. 13s., 853 = 106° 48' 27", 79 Oost van Greenwich en op 6s., 484 = 0° 1' 37", 26 West van den opstellingspilaar van het passage-instrument van Bamberg op het Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium te Weltevreden; 3e. dat voortaan alle in officieele bescheiden te noemen lengten van punten in Nederlandsch-Indië moeten zijn berekend onder aannamen van dezen nulmeridiaan en van zijne bovengenoemde lengte ten opzichte van Greenwich. Voor verdere bijzonderheden zijn verwezen naar het bovengenoemde werk van Dr. J. Boerema.

Literatuur. Observations made at the Royal Magn. and Meteorological Obs. at Batavia, Bergama 1871; Dr. J. A. C. Oudemans. Verh. der Kon. Natuurk. Vereeniging in Nederlandsch-Indië, Deel VII 1860. Zie ook Nat. Tijdschr. voor Nederl.-Indië dl. 34 pag. 129.

De Triangulatie-brigade van den Topografischen Dienst heeft in den loop der jaren tal van astronomische waarnemingen verricht. Deze blijven uit den aard der zaak beperkt tot die waarnemingen, welke noodig zijn voor tijd- en lengtebepaling van verschillende punten in Nederlandsch-Indië. De metingen zijn daarom slechts indirect van belang voor de astronomie.

De Bosscha-Sterrenwacht te Lembang. De huidige Bosscha-Sterrenwacht te Lembang, gebouwd op een heuvelrug ten Noorden van Bandoeng, even voor Lembang, is geheel opgezet naar de plannen en het ontwerp van K. A. R. Bosscha, (zie BOSSCHA) die, gedurende zijn studie aan de Technische Hoogeschool te Delft zich reeds vroegtijdig voor de astronomie heeft geïnteresseerd. In een levensbericht omtrent Dr. C. Easton (Hemel en Dampkring no. 7, Juli 1929) vinden wij terloops vermeld, dat de Heer Easton te Delft een Sterrenkundige Vereeniging „Copernicus” oprichtte. De eenige die, behalve de oprichter, hart toonde voor de astronomie, was K. A. R. Bosscha. In 1920 werd de Nederlandsch-Indische Sterrenkundige Vereeniging opgericht, speciaal met het doel om te komen tot het oprichten van een sterrenwacht. Oorspronkelijk kwamen terrein, bouw en salarissen uitsluitend ten laste van den Heer Bosscha.

De instrumenteële uitrusting der sterrenwacht

bestaat uit een 60 cm-dubbele-refractor van Zeiss. Dit instrument werd officieel in gebruik genomen 7 Juni 1928, toen in tegenwoordigheid van den Gouverneur Generaal dit speciale geschenk van den Heer Bosscha officieel werd overgedragen aan de Nederlandsch-Indische Sterrenkundige Vereniging. Het instrument staat opgesteld in den koepel van het gewone Zeiss-model. De beide tuben, welke de fotografische, respectievelijk fotovisuele kijker bevatten, zijn samengevat in een grootere tube. Door de verschillende monteringsfouten, die men tracht te herstellen, kon er tot dusverre (Sept. 1929) niet mee gefotografeerd worden. De speciale bedoeling, waarmede deze refractor opgericht werd, is het fotografisch bepalen van trigonometrische parallaxen van sterren met Zuidelijke declinatie.

De Bosscha-Sterrenwacht is overigens uitgerust met de navolgende instrumenten:

Een Bamberg-Schmidt-refractor van 7 meter brandpuntsafstand. Dit instrument werd opgesteld Februari 1929 en is uitsluitend ingericht voor visuele waarnemingen speciaal van dubbelsterren op het Zuidelijk halfrond. Het instrument is nog niet geheel gereed, daar nog eenige fouten in de aandrijving verbeterd moeten worden.

Een astrografische refractor. Deze bestaat in de eerste plaats uit een visuele kijker, die van een bijzondere goede lens voorzien is. Deze kan gebruikt worden evenals de 7-meter-kijker voor het visueel waarnemen van dubbelsterren. Aan dezelfde als de visuele refractor zijn eenige fotografische camera's bevestigd, waarvan het U.V.-triplet van Zeiss, die speciaal voor ultraviolette stralen gecorrigeerd is, voorzien kan worden van een prisma. Door Dr. P. ten Bruggen Cate werd dit prisma gebezigd voor het doen van een reeks opnamen van Cepheidvariabelen, terwijl Dr. A. Wallenquist daarmee eenige open sterrenhoopen fotografeerde.

De Secretan-refractor kan niet gebruikt worden voor visuele waarnemingen, maar dient als volgekijker voor eenige fotografische camera's, die er aan gemonteerd zijn. Deze fotografische camera's van Zeiss worden gebruikt voor het doen van opnamen van variabele sterren. Daar er twee naast elkaar parallel gemonteerd zijn, kunnen twee opnamen tegelijkertijd verricht worden. Bij de eene camera wordt dan een gewone fotografische plaat gebezigd, bij de andere een orthoplaat, waarbij de blauwe lichtstralen geabsorbeerd worden door een voor de plaat aangebracht geel-filter, (G. G. 7).

De Zeiss-refractor. Dit instrument is een geschenk van den heer Kerkhoven. Het wordt eveneens gebezigd als volgekijker voor eenige fotografische camera's; drie daarvan zijn op het instrument gemonteerd. Een daarvan wordt gebruikt voor het onderzoek van variabele sterren; de twee andere voor het doen van extrafocale opnamen van den Melkweg. Deze extrafocale Melkwegplaten worden opgenomen ten behoeve van Prof. Dr. A. Pannkoek uit Amsterdam, die zo verder bewerkt. Na de zoneclips van 14 Januari 1926 vertoefde Prof. Pannkoek zelf gedurende 6 maanden op de Bosscha-Sterrenwacht, ten einde visuele schattingen te doen betreffende de helderheid van den Zuidelijken Melkweg.

Behalve de bovengenoemde instrumenten zijn nog op de sterrenwacht aanwezig een stereocomparator voor het vinden van nieuwe variabele

sterren op telkens een stel van twee platen, opgenomen in hetzelfde veld, maar op verschillend tijdstip. Hetzelfde instrument kan ook gebruikt worden voor het meten van parallaxen.

Voor het bepalen van zwaarting der sterrebeelden is aanwezig een Hartmann-microfotometer, die zoowel direct visueel gebruikt kan worden of ook voorzien kan worden van een gevoelige thermoziuil, zoodat de intensiteit door een galvanometer geregistreerd wordt.

Een instrument voor het meten van afstanden naar het model van Prof. Schlesinger is verder aanwezig. Dit toestel is speciaal voor 7-meter-parallaxplaten gebouwd, maar is eveneens voor andere precisiemetingen bruikbaar. In bestelling is voorts nog een micrometer naar het model, ontworpen door J. Schilt.

Voor het onderhoud, de instandhouding en de salarissen van het personeel zorgt de Nederlandsch-Indische Sterrenkundige Vereniging. Zij werd opgericht 1920 en goedgekeurd bij Gouvernementsbesluit van 17 November 1920 no. 5 (statuten nader aangevuld en gewijzigd bij Gouvernementsbesluit van 21 Mei 1927 no. 24). De vereniging geniet een subsidie van 32.000 gulden 's jaars en is voorts in het bezit van een eigen kapitaal, waaruit zij hare onkosten bestrijdt.

Aan de Bosscha-Sterrenwacht zijn als wetenschappelijke medewerkers verbonden geweest en nog verbonden: Dr. Ir. J. Voûte, Directeur 1920 tot heden; P. de Meester, 1925—1926; Dr. P. ten Bruggen Cate, 1926—1928; Dr. A. Wallenquist, 1928 tot heden en Dr. E. A. Kreiken, 1928 tot heden. Voorts waren nog meer personen gedurende korten tijd daar werkzaam.

De wetenschappelijke resultaten van de sterrenwacht worden gedeeltelijk in eigen beheer gepubliceerd als Annalen van de Bosscha-Sterrenwacht te Lembang (Java). Gedeeltelijk ook worden zij als kortere mededeelingen gepubliceerd in de B. A. N. (Bulletin of the Astronomical Institutes of the Netherlands). Kortere berichten over de sterrenwacht zijn voorts verschenen in de verschillende afleveringen van Hemel en Dampkring. Aan het eind van elk verenigingsjaar wordt door de Nederlandsch-Indische Sterrenkundige Vereniging een jaarverslag gepubliceerd, vermeldende verschillende bijzonderheden betreffende de sterrenwacht.

Behalve de zuiver astronomische waarnemingen worden op de sterrenwacht tijdsbepalingen verricht ten behoeve van de lengtebepalingen te doen op Sumatra en in Borneo. Te dien einde werd personeel van de triangulatiebrigade op de sterrenwacht gedetacheerd. Door het personeel der triangulatie-brigade werden tevens de nauwkeurige coördinaten der sterrenwacht bepaald. Ten dienste van de triangulatie-brigade is op de sterrenwacht een Bamberg-passage-instrument aanwezig, welk instrument eveneens een geschenk is van den heer Kerkhoven. Ten behoeve van Prof. Dr. F. A. Vening Meinesz werd door de triangulatie-brigade geregeld een tijdsein afgezonden, zoowel op diens reis met de K XIII, via Curaçao, San Francisco naar Indië tot het doen van slingerwaarnemingen, als ook bij diens reis naar de Molukken. Ten slotte zal van 1930 gedurende 16 jaar iemand van de triangulatie-brigade te Lembang gedetacheerd blijven, ten behoeve van de internationale breedte-variatiëbepaling.

Literatuur. De Jaarverslagen der Nederlandsch Indische Sterrenkundige Vereeniging; Hemel en Dampkring, Jaargang 1920—1929; Bulletin of the Astronomical Institutes of the Netherlands Vol. II en volgende; Annalen van de Bosscha-Sterrenwacht te Lembang.

Zonsverduisteringen. Het toeval heeft gewild, dat in den loop van de 20ste eeuw driemaal een totale zonsverduistering op het eiland Sumatra zichtbaar was. Dit wel 18 Mei 1901 in de Padangsche Bovenlanden; 14 Januari 1926, Benkoelen en Palembang; 9 Mei 1929 Atjeh. Bij alle drie gelegenheden werden, zoowel van Hollandschen kant als van buitenlandsche zijde, expeditieën niterust om dit belangrijk verschijnsel te observeren. Het verschijnsel van een totale zonsverduistering is op zichzelf geen zeldzaamheid. Nagenoeg elk jaar is te eeniger plaats in de wereld wel een verduistering waar te nemen. Voor één bepaalde plaats op aarde is het verschijnsel echter uiterst zeldzaam en juist daarom is het zoo eigenaardig, dat in den loop van deze eeuw op Sumatra drie totale zonsverduisteringen konden worden waargenomen.

Bij de eerste der drie bovengenoemde verduisteringen liep de totaliteitszone over Padang en de Padangsche Bovenlanden. De twee bekendste expeditieën, die zich voor de waarneming op de totaliteitslijn vestigden, waren de Amerikaansche en de Nederlandsche. De Amerikaansche expeditie stond onder leiding van Perinne van de Licksterrenwacht. Het programma der expeditie was zeer uitgebreid en zeer veel instrumenten waren meegenomen; voor het verslag der expeditie zie men Lick Observatory Bulletin no. 9.

Door middel der diverse toestellen werd door deze expeditie o.m. een streek rondom de zon in beeld gebracht 18° lang in de richting der zonsaequator en $5\frac{1}{2}^\circ$ breed. De gemaakte foto's moesten dienen voor het eventueel opsporen van mogelijk aanwezige intramercuriale planeten. Ter toelichting zij hierbij gevoegd, dat de planeet Mercurius betrekkelijk zelden en dan steeds na zons-
 ondergang of vlak na zonsopgang waarneembaar is. De gelegenheid tot het waarnemen van nog dichter bij de zon staande planeten is uit den aard der zaak nog bezwaarlijker. Zouden deze eventueel aanwezig zijn, dan zou de waarneming daarvan toch ten zeerste belemmerd worden door het helle licht der zon. Op het moment eener totale verduistering is dat zonlicht tijdelijk weg en, zijn er dus intramercuriale planeten, zoo is dat de geschikte tijd om ze waar te nemen.

Tijdens de totaliteit had deze expeditie een licht bewolkte lucht, waarbij de wolken dichter werden, naarmate het einde naderde. Eenige oogenblikken na afloop der zonsverduistering klaarde de lucht geheel op. De in de nabijheid gekampeerde Nederlandsche expeditie had, evenals de volgende van Nederlandsche zijde naar Sumatra uitgezonden gezelschappen, met tegenspoed te kampen. Het grootste instrument der expeditie, een Cookspectrograaf, was eerst kort voor de verduistering gearriveerd en de tijd van voorbereiding was zoo kort, dat het instrument niet behoorlijk vooruit geprobeerd kon worden. Bij de ontwikkeling der platen bleken zich alle lijnen der corona verdubbeld te hebben. De verklaring van dit ongewone verschijnsel bleek later te zijn, dat bij een der prisma's van het instrument een totale reflectie was opgetreden.

Overigens kenmerkte zich deze verduistering door zijn zeer langen duur: 6m. en 9s. De langst mogelijke tijd van een verduistering bedraagt ± 7 minuten. De zon stond zeer hoog aan den hemel, daar de eclips te 12u. 18m. plaats had.

De tweede verduistering in Benkoelen en Palembang had plaats 14 Januari 1926. Aan de kust van Benkoelen had zich een Engelsche expeditie gevestigd onder Aston, Stratton en Davidson, die haar kamp opgeslagen had in het fort, tijdens de voormalige bezetting door de Engelschen gebouwd. De leden der expeditie gaven dan ook te kennen „that Bencoolen has been temporarily reoccupied”. De expeditie had als voornaamste punt op het programma het waarnemen van het spectrum der corona. Deze expeditie trof bijzonder gunstig weer en kon haar programma ten volle doorvoeren. Hare resultaten werden gepubliceerd in the Memoirs of the Royal Astronomical Society (Report of the Total Solar Eclipse Benkoelen 1926).

Eveneens te Benkoelen gevestigd waren twee Amerikaansche expeditieën. In den tijd, die verlopen was tusschen de expeditie van Padang en die te Benkoelen, was het relativiteitsprincipe van Einstein in de natuurkunde zeer belangrijk geworden. Een van de weinige directe bewijzen, die van het relativiteitsprincipe gegeven kunnen worden, is de afwijking, deflectie, van het licht onder invloed van een zwaar lichaam. Wanneer de van een ster afkomstige lichtbundel vlak langs het oppervlak der zon gaat, wordt deze lichtbundel aangetrokken en een weinig uit haar oorspronkelijke richting gebogen. Het aantoonen van deze afbuiging gebeurt door tijdens een zonsverduistering een foto te nemen van de omgeving van de zon, waarop de heldere sterren eveneens voorkomen. Eenige maanden later wordt met hetzelfde instrument, als waarmee de vorige foto vervaardigd werd, gedurende den nacht dezelfde hemelstreek nogmaals gefotografeerd. Door de plaats der sterren op beide plaatsen met elkaar te vergelijken, kan men constateeren of een afbuiging van het licht al of niet heeft plaats gehad. Bij verschillende der latere expeditieën, zoo ook bij enkele, die te Benkoelen waarnamen, nam de observatie van dit effect een voorname plaats in. Het waarnemen van het verschijnsel vereischt een kijker met grooten brandpuntsafstand. Bij de Hollandsch-Duitsche expeditie in Benkoelen nam het Einstein-effect hiervóór bedoeld een belangrijke plaats in. De expeditie stond onder de gemeenschappelijke leiding van Prof. Dr. E. F. Freundlich uit Potsdam en Prof. Kienle uit Göttingen. Eveneens uit Potsdam was Dr. von Klüber. Van Nederlandsch-Indische zijde hadden zich aangesloten Ir. J. Knol, de Heer R. A. Kerkhoven en Ir. J. Voûte. De expeditie had goed weer, maar een der Nederlandsch-Indische deelnemers wierp de opgenomen platen in een niet afgekoeld ontwikkelbad, hetgeen de platen ongunstig beïnvloedde.

De wisselvalligheid van het weer in de tropen wordt aangetoond door het feit, dat een tweede Amerikaansche expeditie, die zich enkele kilometers verder op gevestigd had, slechts enkele seconden van de totaliteit een heldere lucht had. De Nederlandsche expeditie bij Palembang had met zeer veel tegenslag te kampen. De plannen der expeditie waren zorgvuldig gennaakt. Eenige kilometers van het kamp, in de richting waar de schaduwke-

gel vandaan moest komen, was een observatiepost ingericht, die moest waarschuwen, wanneer op die plaats de totaliteit der verduistering intrad. Dit oogenblik wordt gekenmerkt, doordat even voordat de zonneschijf geheel achter de maan verdwijnt, de nog zichtbare zonscherk zich schijnbaar oplost in een rij lichtende punten (het parelsnoerverschijnsel). Vlak na het optreden van dit parelsnoerverschijnsel begint de totaliteit. De waarnemingspost zag het verschijnsel uitstekend. Ook op andere plaatsen rondom het expeditiekamp gelegen was het verschijnsel duidelijk te zien. In het kamp zelf was de verduistering onzichtbaar, omdat tijdens de totaliteit een dichte nevel de zon aan het oog onttrok. Een lokale volk had de geheele langdurige voorbereiding nutteloos gemaakt. Aan deze expeditie namen deel Prof. Dr. A. Pannekoek, Dr. C. van der Bildt, Dr. J. Minnaert en Mej. G. Thoden van Velsen. De eerstgenoemde bleef nog enkele maanden in Nederlandsch-Indië en verrichtte daar een reeks van metingen betreffende de oppervlaktehelderheid van den Zuidelijken Melkweg op dezelfde wijze, als hij reeds den Noordelijken hemel bewerkt had.

De derde eclips had 9 Mei 1929 plaats in het Noorden van Sumatra. De lijn der totaliteit liep dwars over Atjeh. Voor het waarnemen dezer eclips hadden zich drie buitenlandse en een Nederlandsche expeditie naar Atjeh begeven, niet gerekend een Duitse expeditie, die zich alleen bezig hield met het waarnemen van meteorologische verschijnselen, welke optreden tijdens de verduistering.

In Takèngon had zich gevestigd een Duitse expeditie onder Prof. Dr. E. F. Freundlich, welks voornaamste doel was het waarnemen van het Einstein-effect. De expeditie had tijdens de verduistering helder weer, terwijl het even tevoren zoowel als even daarna volkomen bedekte lucht was.

Even gunstig trof de Amerikaansche expeditie het, die zich vlak naast de overige had neergelaten. Deze expeditie, welke onder Curtis en Miller stond, werkte samen met een andere Amerikaansche expeditie, die haar kamp op de Filippijnen had opgeslagen. Beide expedities zouden met precies gelijke instrumenten corona-foto's maken, maar, wegens het later intreden van het verschijnsel op de Filippijnen, op verschillend tijdstip. Door latere vergelijking der op deze wijze verkregen foto's zal uitgemaakt kunnen worden, of een merkbare verplaatsing van de gassen in de zonsatmosfeer in den tijd, verlopen tusschen het opnemen der beide foto's, heeft plaats gehad. Een Japansche expeditie onder Prof. Yamamoto uit Kyoto had haar kamp opgeslagen te Peuroulac. Het was deze expeditie meer te doen om het opdoen van ervaring dan om wetenschappelijke resultaten. De expeditie verkreeg verscheidene zeer mooie foto's en had evenals beide vorige goed weer.

Even ongelukkig als de overige trof de Nederlandsche expeditie het. Uit Nederland waren gekomen Dr. J. Minnaert, Dr. C. v. d. Bildt, Kuipers, Gorter en Van Wijk, uit Nederlandsch-Indië. Dr. A. Wallenquist en Dr. E. A. Kreiken. De expeditie was zeer goed uitgerust en had een groot instrumentarium meegenomen, waarvan de belangrijkste stukken waren de Cook-spectrograaf en een rooster met 7 m. brandpuntsafstand.

Het voornaamste doel der expeditie was het vervaardigen van spectrogrammen der corona. Juist als in het vorige geval is in den omtrek de verduistering duidelijk waargenomen. In het kamp zelf was zeer weinig te zien, omdat even voor de totaliteit een nevel voor de zon trok. Wederom waren door locale volkvoering de resultaten nihil gebleven. De observatiepost had ditmaal evenals het kamp zelf slecht weer. De totaliteit had 1u. 7m. moeten beginnen en 5m. 10 s. duren.

Zoowel de Nederlanders alsook de buitenlandse expeditieleden waren bij alle drie gelegenheden vol lof over de buitengewoon tegemoetkomende wijze, waarop het Gouvernement, het Bestuur, de openbare vermoedelingen, particuliere ondernemingen zoowel als particuliere personen de expedities hadden ontvangen en in de uitvoering van hun taak gesteund. Door het Bestuur werden steeds uitgebreide maatregelen getroffen om geraas in de omstreken der kampen te verhinderen, om zoowel de toegangswegen daarheen af te zetten, alsook de omgelegen kampoengs op de juiste wijze omtrent aard en duur van het verschijnsel in te lichten.

De volgende totale verduistering, die op Nederlandsch-Indisch grondgebied zal plaats hebben, is te verwachten in 1933. De centrale lijn van deze verduistering loopt over Borneo en Celebes, terwijl de duur van de totaliteit ongeveer drie minuten zal bedragen. Van eenige plannen tot waarneming van deze verduistering is nog niets bekend.

De Sterrenkunde op het Fourth Pacific Science Congress. Van dit congres, dat in Mei 1929 op Java vergaderde, was een sectie gewijd aan de astronomie. Er was op gerekend, dat de verschillende astronomen, die deelgenomen hadden aan de kort tevoren plaats gehad hebbende zonsverduistering in Atjeh, aan deze sectie zouden deelnemen. De tijd tusschen de verduistering en de vergadering dezer sectie was echter eenigszins kort, zoodat het meerendeel der deelnemers niet tijdig arriveerde. De astronomische sectie was zodoende slechts weinig bezocht en het aantal ingezonden stukken gering. De vergadering stond onder voorzitterschap van Prof. Sotomi, Directeur van het Observatorium te Tokyo; Secretarissen waren Prof. Yu en Dr. E. A. Kreiken. Voor de verhandelingen zie men de Proceedings van het Fourth Pacific Science Congress, Java 1929.

Amateurisme. Het aantal amateurastronomen in Nederlandsch-Indië is zeer gering. Wel zijn er eenige personen, die over kijkers beschikken, bepaalde waarnemingen worden door hen echter niet verricht. Voor amateurs is er overigens nog een rijk arbeidsveld, waarbij voor arbeid vooral in aanmerking komen waarneming van dubbelsterren en veranderlijke sterren. Voor geen van beide soorten waarnemingen is eenige astronomische ontwikkeling noodig. Zelfs met een gewone handcamera zou op het gebied van variabele sterren voor amateurs veel nuttig werk te verrichten zijn. Door Dr. S. W. Visser uit Weltevreden werd bij de firma Wolters een zeer goede draaibare sterrenkaart voor de tropen uitgegeven, die voor amateurs uiterst nuttig kan zijn voor orientatie.

FACHRODIN (HADJI), als kind genaamd Moehammad Djazeli, geboren te Jogjakarta, in 1890, overleden aldaar 27 Februari 1929, derde zoon van H. Hasjim. Behoorde tot de welge-

stelde Kaomkringen, de godsdienstige Jogjache middenstand. Reeds als jonge man nam hij deel aan de Inlandsche beweging. Hij was eenigen tijd lid van het bestuur der afdeling Jogjakarta van Boedi Oetomo, waarin hij pleitte voor godsdienst als basis der vereeniging. Ook aan den Inlandschen Spoorbond en den Prinsbond heeft hij medegewerkt. Hij was medeoprichter in 1911 van de vereeniging Moehammadijah en trad in 1913 toe tot de Sarekat Islam, na tevoren reeds deelgenomen te hebben aan de pogingen tot samenwerking op Moslimschen grondslag tegen de overheersching van den Chineeschen tusschenhandel. Bij de oprichting van de Centrale Sarekat Islam in 1919 werd hij commissaris; in 1920 penningmeester, in welke functie hij door zijn rechtschapenheid vertrouwen wist te winnen. Hij was het, die in de C. S. I. den strijd aanbond tegen de communistische afdeling Semarang en op het congres te Jogjakarta voorstelde partijdiscipline in te voeren tegenover allen, die niet werkelijk moslims waren. Na de doorvoering van de partijdiscipline op het Madioensch congres, gevolgd door het uitreden van de roode fractie, wijdde hij zich aan de bestrijding der P. K. I. (Zie SAREKAT ISLAM).

Intusschen had hij een groot aandeel gehad in de organisatie en uitbreiding van Moehammadijah. In 1915 was hij lid geworden van het hoofdbestuur der vereeniging, hetgeen hij tot zijn dood bleef, sedert 1923 als vice-voorzitter, in welke functie hij propagandareizen in de Buitengewesten ondernam, sedert 1925 ook als voorzitter van het dagelijksch Hoofdbestuur. Hij was medestichter der afdeling Penoloeng Kasangsaraän Oemoem, die o.m. weeshuizen, een armenhuis en een kliniek tot stand bracht. De grootste toewijding schonk hij de afdeling Tabligh (inwendige zending). In 1921 reisde hij als vertegenwoordiger der vereeniging naar Mekka, teneinde door vertoogen bij Koning Hoesein het lot der pelgrims te verbeteren. Met ditzelfde doel richtte hij een organisatie voor pelgrims, Penolong Hadji, op.

Meer en meer werd verdieping en zuivering van het geloof zijn levenstaak. Dit en zijn afkeer van woorden, niet gesteund door daden, brachten een groeiende verwijdering van de S.I. Op het Pekalongansche congres van 1926 besloot de S.I. de partijdiscipline tegen Moehammadijah toe te passen, waarmede zij met H. Fachrodin vele harer daadkrachtigste leden verloor. Op het Islamcongres te Jogjakarta in Januari 1928 bestreed Moehammadijah de uitgave van Tjokroaminoto's vertaling der Ahmadijah qor'äneomentaar van Maulvi Moehammad Ali. Deze strijd, waaraan H. Fachrodin als redacteur der Bintang Islam deelnam, leidde tot een volslagen breuk.

Godsdienstig behoorde H. Fachrodin, die op dit gebied in hoofdzaak autodidaat was, tot de Egyptische reformistische richting, welke zich bij interpretatie van teksten niet door voorgangers gebonden acht. Tegenover de aanvallen der orthodoxie nam hij (o.m. op het Al-Islam congres te Cheribon in October 1922) een krachtige, doch verdedigende houding aan.

Zijn veelzijdige journalistieke arbeid had de meeste beteekenis in de in 1923 mede door hem opgerichte Bintang Islam, die hij van 1924 als hoofdredacteur krachtig en vaak zeer persoonlijk leidde.

Bovenmatige arbeid en armoede als gevolg van het offeren van al zijn bezit aan de vereeniging ondermijnden zijn krachtig gestel. Het laatste jaar van zijn leven, waarin hij alle medische waarschuwingen ten spijt in den korten tijd hem toegemeten nog zooveel mogelijk werk trachtte af te maken, ging zijn gezondheid steeds achteruit; het XVIIIde congres van Moehammadijah te Solo (ult. Januari 1929) overleefde hij slechts enkele weken.

MIDDENSTAND (EUROPEESCHE). Ook in Nederlandsch-Indië is, evenals in Europa, het standpunt dat men tot den middenstand alleen heeft te rekenen de handeldrijvende en de industrieelen, voor zoover deze niet tot de grootkapitalistische groepen behooren, reeds lang verlaten. De vereenigingen van uitsluitend winkeliers zijn alle op breeder plan gebracht en omgezet in middenstandsvereenigingen. Personen, die in hun onderhoud voorzien door het uitoefenen van een zelfstandig beroep of bedrijf, waarvan zij zelve het risico dragen, worden thans ook in Ned.-Indië tot den middenstand gerekend en kunnen zich bij de bestaande vereenigingen aansluiten. Derhalve worden als leden toegelaten op eigen naam werkende personen, die een bedrijf of beroep uitoefenen, hetwelk gerangschikt kan worden onder industrie en handel. Mede worden als leden toegelaten personen, die de bevoegdheid bezitten, om firma's, vennootschappen of vereenigingen, die een bedrijf uitoefenen, te vertegenwoordigen of namens deze te handelen, voor zoover direct financieel contact bestaat met het publiek. Bij sommige middenstandsvereenigingen kan het lidmaatschap ook verkregen worden door vennootschappen, coöperatieve vereenigingen, in het algemeen door rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen, voor zoover zij niet behooren tot den groothandel.

De Europeesche middenstand in Indië vertoont niet hetzelfde aspect als de middenstand in Nederland. De maatschappelijke verhoudingen zijn in Indië anders dan in Nederland, de wegen, die bewandeld worden, zijn ook verschillend. In Indië zal zich nimmer een dergelijke groote massa tot één groep kunnen samenvoegen als ginds, waar zij stuwende krachten ook in grooter getale oplevert.

Op middenstandsgebied verschijnen in Indië overheidsbemoeiing en concurrentie, vereenigingsleven en actie in een ander gezichtsveld.

De middenstandsvereenigingen zijn in Ned.-Indië niet confessioneel georiënteerd. Een dergelijke versnippering zou leiden tot vorming van al te kleine groepen en niet door te voeren zijn, daar geen practische resultaten zouden kunnen worden bereikt. Als in strijd met een gezonde organisatiegeest, waar het de bevordering van deze gemeenschappelijke belangen betreft, is het zich vereenigen naar geloof of politieke gezindheid dan ook niet aanvaard. Het principe van gemengde vereenigingen is in Indië gehuldigd, terwijl het drijven van politiek in engeren zin algemeen als niet toelaatbaar wordt geacht.

In Médan, Batavia, Bandoeng, Semarang, Djokja en Soerabaja bestaan bloeiende middenstandsvereenigingen. Ook in Soekaboemi werd een zoodanige vereeniging opgericht. De vereeniging te Soerabaja, die in 1929 meer dan 100 leden telde, strekt haar werkingsfeer uit tot de omgeving en tot Malang, die te Bandoeng (98

leden) tot Garoet, Poerwakarta en Cheribon. De vereeniging te Batavia telt 48, die te Semarang 46 leden. In Djokja werd in 1928 een middenstandsvereeniging opgericht. Deze strekt haar belangenfeer uit tot Poerworedjo, Magelang, Salatiga, Gombong en Solo en telde in 1929 88 leden.

Bijna alle vereenigingen bezitten een eigen orgaan of correspondentieblad. Te Bandoeng verschijnt „De Middenstand”, een maandblad, hetwelk in 1929 reeds haar achtsten jaargang telde, derhalve het oudste. Te Batavia verschijnen maandelijks de „Mededeelingen van de middenstandsvereeniging Batavia”, welke uitgave in 1929 haar vierden jaargangging. Te Soerabaja verschijnt sinds 1929 een „Maandblad gewijd aan de belangen van den middenstand”, terwijl in Semarang sinds Juli 1929 verschijnen „Mededeelingen van de middenstandsvereeniging Semarang”. Te Djokja verschijnt iedere maand het „Correspondentieblad van de middenstandsvereeniging Djokjakarta”. Al deze uitgaven worden door de eigen vereenigingen verzorgd met eigen krachten.

Door den gestagen vooruitgang der verschillende vereenigingen is de verhouding tot de algemeene pers veel beter geworden, welke pers tegenwoordig een open oog blijkt te bezitten voor de algemeene middenstandsbelangen.

De middenstandsactie is allerwegen merkbaar. De verschillende vereenigingen nemen deel aan Jaarbeurs en Jaarmarkten. Tentoonstellingen en étalagewedstrijden worden gehouden. Interesse wordt getoond voor vreemde verkeer en reclamewezen. Stelling wordt genomen tegen wanbetalers, oneerlijke concurrentie, vervalschte patentmiddelen en handelsmerken. Post- en telefoontarieven, inkeringen bij de douane, betere spoorwegverbindingen hebben steeds de aandacht. Een wettelijke regeling tegen de „fleschentrekkerij” werd krachtig bepleit. Voorstellen werden gedaan tot het verkrijgen van sneller recht en vlottere executie bij Landraden en Residentiegerechten, enz.

In 1927 werd door de Regeering een vertegenwoordiger van de middenstandsgroep in den Volksraad benoemd. Erkenning van overheidswege blijkt voorts uit verschillende benoemingen in officieele lichamen, als gemeenteraden, enz. Plaatselijk hebben de middenstandsvereenigingen steeds zitting in verschillende commissies ad hoc.

De diverse vereenigingen hebben alle haar eigen bureaux, alwaar bezoldigde krachten zijn te werk gesteld. Zij beschikken over een zeer uitgebreide middenstandsliteratuur. Naast de algemeene administratie hebben deze kantoren tevens de zorg voor de incassos en den strijd tegen de wanbetalers. Lijsten van wanbetalers worden samengesteld en bij de verschillende vereenigingen onderling uitgewisseld. Steun wordt ook verleend bij het gerechtelijk incassoeeren. Een regeling is tot stand gekomen met den Koninklijken Middenstandsbond in Nederland, welke regeling bedoelt kwade posten van Indië in Nederland en van ginds hier te incassoeeren. Op incassogebied is ten aanzien van de samenwerking ook algemeene overeenstemming verkregen met de Chineseche groepen in verschillende plaatsen.

In 1929 bestond de middenstandsvereeniging te Soerabaja 12½ jaar. De vereeniging in Ban-

doeng vierde in 1926 haar eerste lustrum, terwijl hetzelfde feit door de middenstandsvereeniging te Batavia in 1928 werd herdacht. Het eerste middenstandscongres werd in 1928 te Batavia gehouden.

Als sluitstuk is tot stand gekomen de vereeniging „Federatie van Middenstandsvereenigingen in Nederlandsch-Indië”, welke is gevestigd te Batavia en welker statuten en huishoudelijk reglement in 1929 in Djokja definitief zijn vastgesteld.

Leden van de vereeniging kunnen zijn de in Ned.-Indië rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen, welker statuten niet strijden met de statuten van de federatie en die behooren tot een der volgende groepen: zooals stands-, handels-, en winkeliersvereenigingen, vereenigingen van eenigen tak van nijverheid uitoefenende ondernemers, werkzaam in eenzelfde bedrijf of behoorende tot eenzelfde bedrijfsgroep.

De Federatie beijvert zich haar doel, n.l. de behartiging van de zedelijke en stoffelijke belangen van den middenstand, te bereiken langs wettigen weg onder meer door de volgende middelen:

- a. het bevorderen van de ontwikkeling der middenstandsbeving in Nederlandsch-Indië;
- b. maatregelen ter verzekering, dat bij wetgeving en bestuur de belangen van den middenstand in het oog worden gehouden;
- c. onderzoek van vraagstukken van maatschappelijke aard, in het bijzonder van die, welke den middenstand raken;
- d. het houden van vergaderingen en congressen;
- e. het houden of steunen van tentoonstellingen;
- f. het verstrekken van voorlichting in het belang van den middenstand;
- g. het hebben of steunen van instellingen ten behoeve van den middenstand;
- h. het bevorderen van de oprichting van middenstandsvereenigingen;
- i. samenwerking met vereenigingen of instellingen op het terrein van den middenstand, zoo in binnen- als buitenland;
- j. het maken van propaganda.

De werkzaamheid der Federatie laat de zelfstandigheid der tot haar behoorende vereenigingen, alsmede de godsdienstige en staatkundige opvattingen van de leden der vereenigingen, onaangetaast.

Het bestuur der Federatie bestaat uit ten minste vijf leden en treedt jaarlijks in zijn geheel af. Voorzitter en secretaris worden gekozen door die vereeniging, welke in dat jaar de leiding heeft. De andere bestuursleden worden ieder door hun eigen vereeniging aangewezen. Elk jaar wordt een der vereenigingen volgens rooster met de algemeene leiding belast. In 1929 waren bij de Federatie aangesloten de middenstandsvereenigingen te Batavia, Soekaboemi, Bandoeng, Semarang en Djokja.

Literatuur: M. A. Kelling, Het Middenstandscredietwezen in Nederland en Indië.

GOENOENG SEGARA. Gehucht van ruim 200 zielen, gelegen in het onderdistrict Bentarsari, district Bantarkawoeng, regentschap Brebes, afdeeling Tegal, op de Zuidelijke helling van den Goenoeng Segara, één der toppen van het Koembanggebergte. Blijkbaar het „Bentar”, waar, volgens de legende, de veroveraar van Madjapait 40 mannen achterliet om het ras van Madjapait niet to

doen uitsterven. Volgens dezelfde legende zou deze sultan te Paroeng Koedjan in het Bantamsche 40 lieden hebben achtergelaten om het ras van Padjadjaran in stand te houden, wat op de Bantamsche Badoeys doelt. (Zie De Haan, Priangan, III, pag. 197). Inderdaad vormt Goenoeng Segara een analogie van de Badoej-nederzettingen. Beide zijn oorspronkelijk vluchtelingen voor den opdringenden Islam, wat G. Segara betreft, van uit Oostelijk Priangan (Het Z. W. van Tegal behoort van oudsher hiertoe, en heeft ook nu nog een Soendaneesch sprekende bevolking). De bewoners zijn sinds ± 50 jaren geleidelijk tot het Mohammedanisme bekeerd, maar bewaren en vereeren nog contereitsels hunner oude goden, uitgesneden in sandelhouten planken, die waarschijnlijk uit de 13e eeuw stammen. De voornaamste is Batara Windoe Boewana, een Ardjoena-figuur in ascetische houding, elders onder dien naam niet bekend. De religie, te Goenoeng Segara beleden, was, evenals die der Badoeys, een onzuivere afspiegeling van het oud-Javaansche heidendom, met Hindoesch cachet, en waarvan „taboe“-voorschriften een uitvloeisel zijn die zeer veel gelijkenis vertoonen met de „boejoet“-bepalingen der Badoeys. Zoo kenden omstreeks 1880 de bewoners van G. Segara nog geen paarden.

Tegenwoordig zijn de oude gebruiken vrijwel verdwenen, maar aan de oude planken wordt nog geofferd, ook door lieden, die daartoe van veraf naar G. Segara komen en wel op Selasa-Kliwon en Djoema'at-Kliwon.

De bevolking neemt aan dat Batara Windoe Boewana nog steeds huist op den top van den G. Segara.

In Midden Java vertelt men dat het gehucht slechts door een grot bereikbaar is, van welk verhaal de origine gevonden wordt in een hollen weg, die vroeger in den bergrug is uitgegraven en langs welken men het dorp bereikt, dat in een geïsoleerd keteldal gelegen is.

Voor ethnografische bijzonderheden zie men de beschrijving van de hand van R. A. Tjondro Negoro, regent van Brebes, in het Tijdschr. v. Ind. Taal- Land- en Volkenkunde. Deel XXIX (1884) en verder: B. van Tricht „Levende Antiquiteiten in West-Java“ (Kolff en Co. Batavia, 1929, Djawa Mei 1929).

WIJBRANDS (KAREL) werd geboren te Amsterdam den 3den Augustus 1863. Zijn vader was Martinus Wijbrands, een kantoorbediende, die zich later tot boekhouder opgewerkt heeft, doch verwant was aan de bekende doopsgezinde predikanten: Aem. W. Wijbrands, schrijver van het standaardwerk „Het Kerkelijk Drama in de Middeleeuwen“, en Chr. N. Wijbrands, auteur van eene met goud bekroonde studie: „Het Amsterdamsch Tooneel“.

Karel Wijbrands bezocht van zijn 6de tot zijn 12de jaar de Openbare Lagere School, het eenige onderwijs dat hij genoten heeft. Hij werd daarna geplaatst als jongste bediende bij de firma C. F. Fleumer te Amsterdam, die hem, toen hij 15 jaar was, ontsloeg wegens spijbelen. Daarna heeft hij op diverse kantoren gewerkt tot hij op zijn 19e jaar als milicien in dienst moest. Vervolgens werd hij geplaatst op het kantoor van den Kon. W.I. Maildienst, waar hij zes jaren bleef. Intusschen had hij zichzelf, zoo goed en zoo kwaad als zijn middelen dat toelieten, in verschillende talen be-

kwaamd. Door een toeval werd hij aangesteld als correspondent voor Duitsch en Engelsch bij de firma Fratelli Aliotti, een exportfirma te Smyrna, waarheen hij vertrok op 8 Mei 1890. Doch reeds na 2½ jaar moest hij wegens ziekte repatriëeren. Na een verblijf van 9 maanden in een hospitaal ging hij terug, doch stortte weer in, verloor zijn betrekking en ging over naar het kantoor van den Ned. Zaakgelastigde te Cairo. Hij moest echter weer repatriëeren wegens ziekte, op welke reis hij bij de Engelsche kust schipbreuk leed en al wat hij bezat verloor, ging daarop als employé van de Ned. Handel-Mij. naar Singapore, repatriëerde nogmaals en vertrok in 1895 naar Médan, waar hij een betrekking kreeg bij de Kon. Petroleum Mij. In 1898 ging hij over naar de Sumatra Post en had eindelijk zijn bestemming gevonden. In de journalistiek ontbolsterde Karel Wijbrands en ontpopte zich als een hoogst bekwaaam en begaafd stylist.

Op 1 Mei 1901 kwam hij op verzoek naar Batavia om er de leiding te nemen van het Nieuws van den Dag voor Ned.-Indië, aan welk blad hij tot zijn dood toe verbonden is gebleven. Van het toenmaals kleine, onbeduidende blaadje maakte Wijbrands een veel gelezen dagblad, dat om zijne heftige aanvallen op de Regeering bij velen gretig instemming vond, evenals bij minstens evenveel lezers zeer ernstige afkeuring. Erkend moet worden dat Wijbrands in een tijd, waarin nog geen Volksraad openbare controle mogelijk maakte, het zyne er toe heeft bijgedragen op verschillend gebied misstanden uit den weg te ruimen. Hij heeft den stoot gegeven tot de oprichting van het Indo-Europeesch Verbond, terwijl hij ook het initiatief heeft genomen voor de stichting van een Indisch Bronbeek en wel door zijne „Legerenquôte“. Dat hij daarbij goed werk heeft verricht is destijds ook door de betrokken autoriteiten erkend.

Hij is nog verscheidene malen voor korter of langer tijd naar Europa geweest en liet zich enkele jaren geleden naturaliseeren als Franschman.

In 1909 huwde hij met Eveline von Wiederhold, bij wie hij zes kinderen heeft gehad. Hij overleed op 26 Mei 1929 tengevolge van een ernstig auto-ongeluk. Met hem is de geestigste en merkwaardigste — in elk geval de meest markante — figuur uit de Indische journalistiek heengegaan.

INDISCHE CENTRALE AANSCHAFFINGSDIENST. De Indische Centrale Aanschaffingsdienst (I. C. A.) werd bij wijze van tijdelijken maatregel opgericht bij Gouv. besluit van 30 December 1919 en definitief ingesteld bij G.B. van 24 November 1920 no. 14.

Bij G.B. van 10 April 1920 no. 32 werden vastgesteld een voorloopig reglement voor den dienst en een voorloopige instructie voor het hoofd van den dienst, terwijl bij besluiten van 3 September 1925 no. 33 en 7 Februari 1926 no. 17 werden vastgesteld het Reglement voor de Centrale Aanschaffing van Landsgoederen, verkort genoemd Centraal Aanschaffings Reglement (C.A.R.), en de definitieve instructie voor het diensthoofd.

De dienst ressorteert onder het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel.

Oprichting. Reeds in 1907 opperde de toenmalige Minister van Koloniën het denkbeeld om, indien de Indische autoriteiten zulks noodig zou-

den oordeelen, de inkoop van sommige goederen in Nederlandsch-Indië door een centraal orgaan te doen geschieden, evenals zulks in Nederland ten behoeve van den Indischen dienst reeds plaats had.

In 1914 werd een Indische commissie benoemd om de wenschelijkheid van de oprichting van een centraal aanschaffingsbureau te onderzoeken, doch een beslissing werd niet genomen.

Als resultaat van een in 1915 door den zich in Nederland bevindenden directeur der N.V. Machinefabriek Braat te Soerabaja ingediend verzoekschrift, strekkende tot het geven van steun aan de Indische nijverheid door het geven van meer opdrachten, droeg de Minister van Koloniën den Directeur van het Technisch Bureau van genoemd Departement op, zich naar Indië te begeven ten einde de noodige voorbereidingen voor de oprichting van zulk een bureau te treffen. Dit zou niet alleen de aanschaffingen behandelen van producten der Indische metaalnijverheid, doch ook die van andere goederen, omdat de meening had post gevat, dat in Indië de aanschaffing van verschillende artikelen op minder oordeelkundige wijze geschiedde. De Directeur van het Technisch Bureau kwam einde 1918 in Indië aan voor het volvoeren zijner opdracht.

Intusschen werd, naar aanleiding van een verzoek van belanghebbenden aan de Regeering in Indië, in 1917 bij wijze van tijdelijken maatregel besloten tot de oprichting van een Technisch Bureau van Voorziening, hetwelk onder den Dienst der Staatsspoor- en Tramwegen zou ressorteeren.

Toen de Directeur van het Technisch Bureau einde 1918 in Indië aankwam, trof deze dus aan een aanschaffingsbureau van den dienst der Staatsspoor- en Tramwegen, dat ook voor sommige andere diensten aanschaffingen verrichtte, terwijl verschillende diensten over inkoopkantoren van min of meer beperkten omvang beschikten.

Besprekingen met verschillende autoriteiten leidden tot het voorstel aan de Regeering om over te gaan tot de oprichting van een inkoopbureau, dat den naam zou dragen van Indische Centrale Aanschaffingsdienst, terwijl tevens de werkzaamheden van dit bureau en de verplichtingen van het diensthooft in ontwerp-reglementen werden vastgelegd. Ten slotte werd einde 1919 tot de voorloopige instelling van dezen dienst overgegaan.

De dienst zou in de eerste plaats de aanschaffing van producten der Nederlandsch-Indische metaalnijverheid behandelen, waarbij aan die nijverheid een voorkeur, uitgedrukt in procenten van den prijs, word gegeven en tevens de aanschaffing van cement alsmede van ijzeren gebruiksvoorwerpen en onbewerkt ijzer, welke in handelskwaliteit kunnen worden gebezigd en derhalve voor andere doeleinden moeten worden bestemd dan voor ijzerconstructies, den machinbouw, den bovenbouw van spoorwegen en den scheepsbouw. Tevens was bepaald, dat indien de wenschelijkheid mocht blijken, ook voor andere goederen de verplichting te scheppen ze op de voor den I.C.A. bestemde eischen te brengen, hiertoe na verkregen overeenstemming met de betrokken Departementen door het Hoofd van den I.C.A. een voorstel kon worden gedaan.

Al dadelijk kwam de dienstleiding voor groote moeilijkheden te staan. Voor zooveel mogelijk

werd bij de aanschaffing gebruik gemaakt van de door de aanvragende diensten gegeven voorschriften en van die van den Nederlandschen Aanschaffingsdienst; deze lasten leenden zich echter in vele opzichten minder goed voor een rechtstreeksche toepassing in Indië. Na veel zoeken en tasten verschenen in 1923 de Regelingen Indische Aanschaffingen door bemiddeling van den Indischen Centralen Aanschaffingsdienst (R.I.A. no. 1), welke regelingen al spoedig moesten worden omgewerkt.

In 1924 verschenen:

a. Regelingen voor Indische Aanschaffingen door bemiddeling van den Indischen Aanschaffingsdienst betreffende *Handelsgoederen* (R.I.A. H.), met als bijlagen de geldende leveringsvoorwaarden en de I.C.A. voorschriften voor *Handelsgoederen* (I.V.H.), in welke voorschriften zijn opgenomen uitgebreide specificaties van een zeer groot aantal soorten materialen;

b. Regelingen voor Indische Aanschaffingen door bemiddeling van den Indischen Centralen Aanschaffingsdienst betreffende *Ijzerconstructies* (R.I.A. Y.), met als bijlagen de geldende administratieve en technische leveringsvoorwaarden.

Ten slotte werden in 1926 nieuwe administratieve voorschriften betreffende handelsgoederen vastgesteld (R.I.A. H. van 1 Juli 1926).

Werkzaamheden. Hierboven werd reeds aangeduid op welk terrein de werkzaamheden van den I.C.A. zouden liggen. Al spoedig bleek dat het noodzakelijk was de werkzaamheden belangrijk uit te breiden. Bij rondschrijven had de Regeering in 1920 n.l. bepaald, dat door de zorg der Departementshoofden aan den I.C.A. driemaandelijks opgave gedaan moet worden van alle buiten tusschenkomst van den I.C.A. in Indië geplaatste bestellingen. Bij kennisneming van deze staten bleek, dat het aantal rechtstreeks geplaatste bestellingen enorm groot was, en dat daarbij dikwijls onevenredig hooge prijzen werden betaald. Do toemalige dienstleiding vond hierin aanleiding voorstellen te doen tot uitbreiding der werkzaamheden. De Regeering liet de uitbreiding van het aantal aan te schaffen artikelen over aan het overleg tusschen het Hoofd van den I.C.A. en de betrokken Departementchefs.

Als gevolg werd de regeling getroffen, dat een zeer groot aantal artikelen — voor zoover ze niet op Nederlandschen eisch werden gebracht — in het vervolg op de voor den I.C.A. bestemde eischen moesten worden gebracht. Een opgave dezer artikelen, welke aantal nog steeds groeiende is, bevindt zich in de hierboven genoemde R.I.A. H. van 1 Juli 1926. Van het meerendeel dezer artikelen zijn specificaties opgenomen in de I.V.H. (Bijlago van de R.I.A. Handelsgoederen van 1924).

Na de afkondiging van het Centraal Aanschaffings Reglement in 1925 moesten alle eischen voor den Indischen dienst, dus ook die, welke voor Nederland zijn bestemd, den I.C.A. passeeren, terwijl het Hoofd van den I.C.A. beslist welke goederen in Indië en welke in Nederland zullen worden aangeschaft. Hierdoor is het zwaartepunt der aanschaffingen naar Indië overgebracht.

De opeenvolgende hoofden van dienst hebben er naar gestreefd zooveel mogelijk artikelen geaccumuleerd voor een zekere periode ten behoeve

van een groot aantal diensten en bedrijven aan te schaffen. Hoewel bij niet-geaccumuleerde, doch alleen gecentraliseerde aanschaffing en het toelaten van ruime mededinging steeds zeer lage prijzen resulteeren, zullen deze prijzen nog belangrijk lager zijn, indien telkens een groote hoeveelheid van een bepaald artikel tegelijk wordt aangeschaft. Deze werkwijze werd, waar zulks tot nu toe mogelijk bleek, doorgevoerd, terwijl in de toekomst op dit gebied ongetwijfeld nog veel zal zijn te bereiken.

Onder de artikelen, welker geaccumuleerde aanschaffing een groot succes is, kunnen worden genoemd: schrijfmachines, calcium carbid, elektrische gloeilampen, cement, rubberband voor rijwielen en automobielen, papier, schoolbehoeften, kantoorbehoeften, benzine, zeep en zuurstof.

De meeste dezer artikelen worden aangeschaft voor levering op afroep naar behoefte, zoodat geen magazijnruimte voor opslag dezer goedkoop aangeschafte artikelen is benodigd.

In de voorschriften werd bepaald, dat de door den I.C.A. aangeschafte goederen worden gekeurd door den ontvangenden dienst. Deze werkwijze bleek echter niet het succes te hebben, hetwelk ervan werd verwacht, zoodat in de allereerste gevallen de aanschaffingsdienst het initiatief voor de keuring neemt. Hiertoe wordt gebruik gemaakt van het te Bandoeng gevestigde Laboratorium voor Materiaalonderzoek van het Departement der Burgerlijke Openbare Werken (zie aldaar), welk laboratorium is gebleken te zijn een onmisbare steun bij de samenstelling der leveringsvoorschriften en bij de keuring der geleverde goederen.

Ten einde een indruk te krijgen van de belangrijkheid der taak, voor welke de I.C.A. zich gesteld ziet, mogen eenige cijfers vermeld worden. Aan handelsgoederen, met uitzondering van hout, werd in het eerste bestaansjaar (1920) van den I.C.A. aangeschaft voor een bedrag van f 3.750.000. Over 1924 bedroeg deze waarde reeds ruim f 12.780.000, terwijl over 1929, het 10e jaar, werd aangeschaft voor een waarde van f 22.000.000 aan handelsgoederen. In totaal werd in 1929 aangeschaft voor een waarde van f 24.500.000.

Een bijzondere opdracht ontving de I.C.A. ten aanzien van de opruiming van overtollige Landsgoederen.

Het was reeds lang bekend, dat in de verschillende Landspakhuizen en in de magazijnen der bedrijven zich verschillende goederen bevonden, welke binnen afzienbaren tijd niet zouden kunnen worden verbruikt. Hoewel reeds in Bijblad 5942 bepalingen waren vastgesteld betreffende het overnemen van overtollige voorraden, behoorende tot den voorraad van een ander departement, achtte de Regeering het noodig in Februari 1922 de regeling te treffen, dat halfjaarlijks door elk departement aan de hoofden der andere departementen opgaven worden verstrekt van de aanwezige overtollige goederen, met welke opgaven bij de aanschaffing van goederen rekening moest worden gehouden. Deze maatregel had niet het verwachte succes; intusschen bleek tijdens de reorganisatie der Landspakhuizen in 1924-'25, dat in dezen iets moest worden gedaan. Samengesteld werd een Reglement voor de opruiming van overtollige Landsgoederen (R.O.G.) en de I.C.A. werd met die opruiming belast.

Deze opdracht werd in October 1928 beëin-

digd, terwijl aan den I.C.A. blijvend bleef verbonden een kantoor voor de opruiming van overtollige Landsgoederen.

Bij de beëindiging van de z.g. groote opruiming in October 1928 bleek dat de I.C.A. had geleerd overtollige goederen voor een boekwaarde van 15 miljoen gulden, waarmede het nut van den getroffen maatregel duidelijk naar voren komt. Het is thans niet meer mogelijk, dat groote voorraden overtollige goederen blijvend in de verschillende magazijnen aanwezig zijn, aangezien eerst tot aanschaffing van goederen, welke op Nederlandschen of Indischen eisch werden gebracht, wordt overgegaan, nadat de eischen het bureau voor overtollige goederen hebben gepasseerd.

Het voorkeursrecht voor de Inheemsche nijverheid. Hiervóór werd reeds gezegd, dat bij de oprichting van den I.C.A. aan de Nederlandsch-Indische nijverheid een voorkeursrecht werd toegekend. De desbetreffende regeling (art. 14 van het C.A.R.) luidt als volgt:

De inheemsche nijverheid heeft in het algemeen en rekening houdende met het na te noemen eventueel toe te kennen voorkeursrecht, de voorkeur boven de nijverheid elders. Zij komt in aanmerking voor de levering van constructiewerken en van handelsgoederen, welke in Nederlandsch-Indië worden vervaardigd of gewonnen, voor zover zij voor den oordeelkundigen aanmaak dezer goederen in Nederlandsch-Indië doelmatig is ingericht. Aan de inheemsche nijverheid kan, indien de omstandigheden, na raadpleging voor zover veel noodig van den Nederlandsche Aanschaffingsdienst, daartoe aanleiding geven, een bijzonder voorkeursrecht worden verleend van ten hoogste 10% boven den laagsten moederlandschen of buitenlandschen prijs, vermeerderd met de zeevracht, met dien verstande, dat het maximum slechts kan worden verleend bij leveringen, waarvan het arbeidsloon niet minder dan 40% van de aannemingssom uitmaakt, terwijl het voorkeursrecht evenredig wordt verlaagd bij een lager percentage van het arbeidsloon. Onder arbeidsloon wordt verstaan de aannemingssom, verminderd met den materiaalprijs.

Ten einde in den loop der jaren tot een geleidelijke vermindering van het maximum voorkeursrecht van 10% te geraken, wordt door den I.C.A. er op toegezien, dat fabrieken, aan welke geregeld bestellingen met toekenning van voorkeursrecht worden opgedragen, hare inrichtingen verbeteren en bij volgende leveringen goedkoopere aanbiedingen doen.

Bovengenoemd voorkeursrecht, waarvan behalve de Indische cement-industrie, welke in zeer belangrijke mate daarvan profiteert, in hoofdzaak zou moeten profiteren de Nederlandsch-Indische metaalnijverheid, heeft niet het succes gehad, hetwelk men zich daarvan voorstelde. Slechts de levering van een betrekkelijk klein deel van de voor den Indischen dienst bestemde constructiegoederen kon aan de Indische metaalnijverheid worden opgedragen, indien prijsvergelijking met de buitenlandsche nijverheid, door tusschenkomst van den Nederlandschen Aanschaffingsdienst plaats had. Desondanks kon in 1929 voor een bedrag van f 1.670.000 aan constructiegoederen aan de Inheemsche nijverheid worden opgedragen, mede door de omstandig-

heid, dat in vele gevallen geen gelegenheid bestond de buitenlandsche nijverheid te laten mededingen.

Verschillende oorzaken hebben daartoe medegewerkt. Het Gouvernement heeft van de in Indië te vervaardigen producten der metaalindustrie in hoofdzaak noodig bruggen en overkappingen, voor welke vervaardiging vele Europeesche fabrieken speciaal zijn ingericht. Hoewel de inrichting van enkele Indische fabrieken voor wat betreft de vervaardiging van dergelijke constructiegoederen niets te wenschen overlaat, schijnt men in Europa toch voornamelijk de zware spoorbruggen belangrijk goedkoop te kunnen vervaardigen, terwijl Europeesche leveranciers ten aanzien der materialenvoorziening, de betaling van het geleverde, het transportrisico e.d.m. gunstiger zijn gesitueerd. Ook wordt bij de prijsvergelijking der Indische en Europeesche offertes geen rekening gehouden met een eventueel verschuldigd invoerrecht in Indië.

De Nederlandsche Stoomvaart Maatschappijen doen alles wat in haar macht is, om den export van constructiegoederen uit Europa te bevorderen. Bedroeg in 1926 de vracht naar de Indische basishavens van onbewerkt ijzer 25—27 gulden per ton, en die van onverpakte constructiedeelen 34 gulden, voor 1927 en volgende jaren is deze laatste vracht verminderd tot 29 gulden per ton, waarmede der Europeesche nijverheid een belangrijke voorsprong is gegeven.

Voor leveringen naar de Buitengewesten is de Indische nijverheid al zeer slecht gesitueerd. De vracht van constructiedeelen van Soerabaja naar de Buitengewesten bedraagt niet veel minder — in sommige gevallen meer — dan die van Europa naar dezelfde bestemmingen in de Buitengewesten, zoodat export naar de Buitengewesten van Soerabaja uit alleen mogelijk wordt, indien de tijd niet toelaat Nederland mede te laten dingen. Bovendien zijn de Indische fabrieken als regel slechts gedurende een gedeelte van het jaar in staat om scherp concurrerende prijzen te noteren, in verband met het seizoenwerk voor de landbouwindustriën. Het is meermalen voorgekomen, dat in den drukken tijd voor de machinefabrieken geen enkele Indische aanbidding op een door den I.C.A. uitgeschreven prijsaanvraag binnenkwam, waardoor noodgedwongen de order de Indische nijverheid moest ontgaan.

Indien meer volumineuze goederen worden aangeschaft, wat intusschen ten behoeve van het Gouvernement zelden geschiedt, is de Indische nijverheid, dank zij hare groote ontwikkeling in de laatste jaren, zeer goed in staat om met succes mede te dingen. De Indische nijverheid staat eerst aan het begin harer ontwikkeling; ongetwijfeld zullen in den loop der jaren door de leiders dezer industrie middelen worden gevonden, om ook ten aanzien der minder gunstige objecten bevredigende aanbiedingen te doen.

Het nut van het bestaan van den I.C.A. treedt aan den dag allereerst door de verkregen bezuiniging.

Zoals hiervoren reeds gezegd, schafte de I.C.A. over 1920 aan voor een bedrag van f 22.000.000 aan handelsgoederen behalve hout (in totaal schafte de I.C.A. in 1929 voor een bedrag van f 24.500.000 aan goederen aan). De reducties,

welke door de leveranciers op de gewone prijzen worden verleend, zijn zeer verschillend en bedragen van 10 tot 40%. In de najaarszitting 1927 van den Volksraad toonde de Regeering gemachtigde aan, dat alleen op schrijfmachines, elektrische gloeilampen, benzine en rijwielen een bedrag van vier ton werd bespaard, waarmede alle uitgaven, welke in een jaar ten behoeve van den I.C.A. werden gedaan, reeds ruimschoots zijn gedekt. Aangenomen mag worden, dat de I.C.A. in de laatste jaren per jaar gemiddeld van 2 tot 3 miljoen gulden goedkoop aanschafte dan wanneer de diensten en bedrijven dezelfde goederen rechtstreeks hadden aangeschaft.

Maar ook de niet-zichtbare voordeelen zijn zeer belangrijk.

Voorkomen wordt de aanschaffing van minder geschikte goederen, daar de I.C.A., in samenwerking met het Laboratorium voor Materiaalonderzoek der B.O.W., op de hoogte is van de aangeboden kwaliteiten. Waar voorheen de diensten veelal kochten van reizigers, die door buitensporige aanprijzing hunner waren ambtenaren in de verleiding brachten, niet bepaald noodzakelijke aanschaffingen te doen, moeten thans de eischen aan den I.C.A. worden ingezonden, waardoor de kans op dergelijke niet noodzakelijke aanschaffingen wordt geëlimineerd. Ten slotte is de bemiddeling van den I.C.A. bij aanschaffingen een krachtig middel ter beteugeling van het kwaad der z.g. retourcommissies. Aangezien de I.C.A. in zeer vele gevallen en onverwacht keuring verlangt van de geleverde goederen, is ook het gevaar, dat iets anders wordt geleverd dan werd besteld, tot een minimum teruggebracht.

De I.C.A. publiceert alle aanschaffingen in het weekblad Korte Berichten uitgegeven door het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, waardoor een ieder zich op de hoogte kan stellen van de aanschaffingsprijzen. Door deze werkwijze controleert de I.C.A. zich zelf, aangezien alle belanghebbenden het weekblad nauwkeurig nagaan.

ANALYSE LABORATORIUM. Deze inrichting te Buitenzorg, vroeger Handels Laboratorium genaamd, ressorteert onder de Afdeling Nijverheid van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel en beoogt voor de handels- en cultuurondernemingen en tevens voor de Regeeringsdepartementen, die niet over een eigen inrichting beschikken, een betrouwbaar instituut te zijn, om als vraagbaak te dienen in gevallen, waarbij voorlichting op chemisch-analytisch gebied gewenscht is. Tegen zeer billijke prijzen worden voor den handel, middenstand en alle bonafide inzenders van monsters door het Analyse Laboratorium certificaten van gevonden analysewaarden afgegeven, welke als basis voor verkoop op gehalte kunnen dienen, doch niet voor reclame doeleinden gebruikt mogen worden. Zoo wordt de verkoop van citronella-olie, meststoffen klapperolie, palmolie, coca's, enz. door certificaten van dit Laboratorium gedekt. De oorzaken van beschadiging (dikwijls door zeewater) van handelsgoederen worden opgespoord; de deugdelijkheid en samenstelling van ter onderzoek ingezonden monsters voedingsmiddelen worden nagegaan, terwijl de melkkeur en de controle van het lichtgas door de gemeente Buitenzorg aan het Laboratorium is opgedragen. Op aanvragen van het Departement van Financiën worden

jaarlijks voor den Hoofdinspecteur der In- en Uitvoerrechten en Accijnzen te Weltevreden analyses van ten in- en uitvoer aangeboden alcoholhoudende dranken, verfstoffen, enz. verricht. Voor de afdeling Nijverheid worden bepalingen gemaakt verband houdende met de door de Nijverheidsconsulenten te geven adviezen. Onderzoekingen worden verricht voor den Burgerlijken Veeartsenijkundigen Dienst (vee- en pluimveevoeders, vergiftigingsgevallen, pathologische afwijkingen van urines, enz.), Boschbouw (onderzoek van looizuur in basten, olie's in zaden, enz.), Binnenlandsch Bestuur (vervalschingen van levensmiddelen, enz.).

Aan het Laboratorium zijn verbonden 3 scheikundigen, 1 adjunct-scheikundige, 1 hoofdanalist, 12 analisten, laboranten en kantoorbedienden, benevens 12 laboratoriumbedienden. Het aantal verrichte analyses bedraagt jaarlijks 6000—7000, die alle minstens in duplo bepaald worden. Het Laboratorium beschikt over een aantal rek- en trekapparaten voor vezel- en garenderzoek voor de textielinrichting van de afdeling Nijverheid en verder zijn die apparaten aanwezig, welke noodig zijn om aan de meest uiteenlopende aanvragen te kunnen voldoen.

ARBEIDSBEURZEN. Tot stand gekomen onder den drang der werkloosheid, als gevolg van de malaise in de jaren na den grooten wereldoorlog, en daardoor vaak beschouwd als instituten, die na het weder intreden van normale toestanden bestemd zouden zijn om te verdwijnen, hebben de oudste arbeidsbeurzen, te Batavia en Bandoeng, beide gesticht in de eerste helft van 1922, zich niet alleen weten te handhaven, maar zijn in latere jaren in bloei toegenomen en hebben andere inrichtingen van denzelfden aard naast zich zien ontstaan.

In de oprichting der arbeidsbeurzen had het Kantoor van Arbeid een zeer groot aandeel. Met nimmer verflauwend ijver werd door die inrichting telkens weer de aandacht der betrokken autoriteiten gevestigd op het groote nut van de openbare arbeidsbemiddeling. Met raad en daad werden de beurzen bijgestaan: door het ontwerpen van een behoorlijke administratie en personeele hulp bij de invoering daarvan, door een handleiding voor de werkzaamheden, door een ontwerp-gemeentelijke verordening betreffende de stichting van een arbeidsbeurs en een ontwerp-instructie voor den leider; door herhaalde plaatselijke besprekingen, door een omvangrijke vergadering met alle leiders van arbeidsbeurzen eind 1927, enz.

De geschiedenis der oudste twee arbeidsbeurzen bracht mede, dat zij zich aanvankelijk ook inlieten met liefdadigheid, het verstrekken van materieelen steun aan behoeftige werklozen. Al spoedig werd echter ingezien, dat hierdoor afbreuk werd gedaan aan de reputatie van het instituut als zoodanig, waarom besloten werd het philanthropische gedeelte aan de daarvoor bestemde corporaties over te laten.

De arbeidsbeurzen te Batavia en te Bandoeng, beide gemeentelijke instellingen, hebben een periode van inzinking doorgemaakt, veroorzaakt doordat de leiding was toevertrouwd aan personen, die deze functie naast andere werkzaamheden hadden te vervullen. Nadat hierin was voorzien door een afzonderlijk leider aan te stellen, volgde onmiddellijk een opleving, die bestendig bleef.

De na Batavia en Bandoeng opgerichte beurzen te Soerabaja en Jogjakarta hebben van den aanvang af gewerkt met een afzonderlijk leider en daardoor van het begin af aan goed voldaan. De beurs te Soerabaja is een gemeentelijke instelling, die te Jogjakarta is een stichting, welke haar werkkapitaal uitsluitend uit subsidies verkrijgt. Kleinere gemeentelijke arbeidsbeurzen, zonder een afzonderlijk leider, werken te Tegal en te Malang. Verder bestaan op Java nog enkele correspondentieschappen op kleinere plaatsen. Te Medan bestaat een particuliere arbeidsbeurs, die uitsluitend bemiddeling verleent voor plaatsing van Europeesch personeel. Alle andere genoemde beurzen zijn te beschouwen als openbare instellingen, d.w.z. dat zij bemiddeling verleen voor alle categorieën van werkzoekenden zonder onderscheid van landaard.

De openbare arbeidsbeurzen worden van Regeeringswege geldelijk gesteund. De groote — d.w.z. die met een afzonderlijk leider — ontvangen een vaste subsidie (f 225 s' maands), een vergoeding voor de kosten van telefoon en telegraaf (ten hoogste f 75 's maands) en restitutie van kosten voor brieffrankeering. De kleine beurzen, zonder afzonderlijk leider, krijgen alleen de laatstgenoemde twee vergoedingen (telefoon enz. hoogstens f 30 's maands). Verder steunde de Regeering de openbare arbeidsbeurzen door voor te schrijven, dat de overheidsinstellingen voor het betrekken van ambtelijk personeel, voor zoover dit niet kan worden gevonden uit wachtgelders enz., gebruik behooren te maken van de tusschenkomst van genoemde instellingen.

Particuliere kantoren voor arbeidsbemiddeling bestaan slechts op zeer bescheiden schaal en meestal alleen voor de levering van huisbedienden. Hun succes is in den regel gering.

Over gemeentelijke arbeidsbeurzen handelen twee artikelen van Mr. A. G. Vrede, Hoofd van het Kantoor van Arbeid, in Locale Belangen van 1 Juli 1922 en 16 September 1922; het laatste naar aanleiding van een critiek van Ir. D. J. W. van Dongen in Locale Belangen van 1 Augustus 1922. Verder verscheen begin 1929 een brochure van M. R. Bartelds, getiteld „Waarheen? Arbeidsbeurzen in N. I.” De dagbladliteratuur op dit gebied was in verschillende periodes vrij omvangrijk.

ARBEIDSBEMIDDELING. Zie ARBEIDSBEURZEN.

KLIMAAT. (Aanvulling op Dl. II, blz. 333 v.v.) 11 (2.2)
De volgende aanvullingen zijn voornamelijk ontleend aan Verhandeling No. 8 van het Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium te Batavia: Dr. C. Braak, Het Klimaat van Nederlandsch Indië (Batavia, 1921—1929), en verder aan andere publicaties van het Observatorium.

De aanvullingen betreffen voornamelijk de tabellen, die bijgewerkt zijn met behulp van de waarnemingsresultaten, welke sinds de bewerking van het artikel „Klimaat” in deze Encyclopaedie (Deel II, blz. 332—350) zijn verzameld. De verwijzingen in het onderstaande hebben betrekking op den tekst en de tabellen in dat artikel.

LUCHTDRUKKING (blz. 335). In Januari en Februari loopt de isobaar van 758 mm. over Zuid Sumatra, Pontianak en Tarakan, die van 757 mm. over Pasoeroean, Zuid Celebes en benoorden den Vogelkop, terwijl die van 756 mm. bezuiden Koe-pang en over Merauke loopt. In Juli, Augustus

en September is het verloop omgekeerd en bevindt zich de hoogste druk in het Zuiden. Te Koepang en te Merauke is de luchtdruk bijna 759 mm., deisobaar van 758 mm. loopt over Enggano, Buitenzorg, Makassar, Ceram en zuidelijk van Manokwari, die van 757 mm. passeert benoorden Atjeh, over Malaka, Serawak en dicht bezuiden Tarakan.

TEMPERATUUR. (Tekst blz. 335, tabellen I en II, blz. 345). Opmerking verdient, dat de temperatuur niet alleen van Noord naar Zuid verandert, maar ook van West naar Oost. Vooral in het Zuiden van den Archipel komt dit duidelijk uit: zoowel in den west- als in den oostmoesson is de verandering zoodanig, dat voor een bepaalde breedtegraad de temperatuur hooger is naarmate de lucht een langeren weg heeft afgelegd. Daarenboven is de temperatuur betrekkelijk hoog in de kenteringen, d.w.z. kort nadat de zon door het zenith is gegaan.

Het type van het noordelijk halfmond met warme Juli- en koude Januari-maand wordt aange troffen te Médan, Seriboedok, Pontianak, Tarakan en Manado (zie de nieuw toegevoegde tabel XXII). Meer naar het Zuiden treden de kenteringmaxima meer op den voorgrond. In het N.W. zijn die in het voorjaar het hoogst: voort de Koek, Padang, meer naar het Z.O. worden de beide maxima meer en meer gelijk. Het najaarsmaximum overweegt sterk te Soerabaja, Pasoeroean, Balikpapan en Manokwari. De in de zuidelijke helft van Java gelegen stations hebben een koelen oostmoesson, evenals Tosari, Koepang en Amboina.

Het laagste maandgemiddelde op de kustplaatsen werd waargenomen te Médan in Januari 1918 en bedroeg 23°.1, het hoogste te Saroka (28°.6) in November 1914.

Van den dagelijkschen gang der temperatuur in den Archipel geeft tabel XXII een beeld voor een aantal plaatsen van de kust tot op den hoogen bergtop Pangerango (3020 m).

De gemiddelde temperatuur is in hooge mate afhankelijk van de hoogte boven zee. Men kan voor Java de gemiddelde temperatuur eenvoudig berekenen met de formule

$$t = 26^{\circ}.1 - 0.61 h$$

waarin t = gemiddelde temperatuur, h = de hoogte boven zee in hectometers.

Nachtvorst komt in Indië voor in hooggelegen dalkommen en op hoogvlakten, waarheen de 's nachts afgekoelde zware lucht heenvloeit en op de laagst gelegen plekken blijft staan, waar ze aan verdere afkoeling door nachtelijke uitstraling is blootgesteld. Droge lucht en heldere hemel zijn voor nachtvorst noodzakelijke factoren. Zoo treft men dit verschijnsel aan op de hoogvlakte van Pengalengan, het Djèng-plateau, in de Zandzee op den Tjenger, op het Jang-plateau en — op de geringste hoogte boven zee (1100 M) — in het noordelijk deel van het Idjen-hoogland, Nachtvorst komt niet voor op Sumatra, waar een eigenlijke droge tijd ontbreekt.

REGENVAL (Tekst blz. 336 e.v., tabellen III, V, VIII—XXI). De gemiddelden van den regenval en het aantal regendagen zijn, voor zoover niet in het bijzonder aangegeven, berekend uit de waarnemingsjaren tot en met 1928.

Door Dr. J. Boerema zijn een aantal regentypen afgeleid (69 voor Java en Madoera, 84 voor de Buitengewesten), die een beeld geven van de

grootte verscheidenheid in den regenval. Het artikel „Klimaat” geeft van de verschillende werkende factoren een goed beeld. Voor verdere bijzonderheden moge verwezen worden naar Boerema's verhandeling: Typen van den regenval in Nederlandsch-Indië, Verhandeling N° 18, K.M.M. Observatorium, Batavia 1926. Gemiddelden van den regenval voor een groot aantal regentstations vindt men in Verhandeling N° 14, J. Boerema, Regenval in Nederlandsch-Indië, Deel I, Gemiddelden van den regenval voor 2715 waarnemingsplaatsen in Nederlandsch-Indië, berekend uit waarnemingen verricht in het tijdvak 1879—1922; Deel II, Regenkaarten, Batavia 1925. De regenval in Deli en omgeving is in het bijzonder behandeld in Verhandeling 11: J. Boerema, Regenval in het Noordelijk deel van Sumatra's Oostkust, Batavia 1923.

Bij het artikel in Dl. II dezer Encyclopaedie mogen de volgende opmerkingen gemaakt worden.

1. Bij den lagen-druk-gordel, besproken op blz. 337, eerste kolom onderaan: Het „Ambonminimum” in het voorjaar kwam in de jaren 1910—1918 zes maal voor, het najaarsmaximum eveneens. In de gemiddelden over deze jaren treedt het minimum op in April, het maximum echter komt niet tot uitdrukking, omdat het sterk aan verschuiving onderhevig is: dat van 1914 trad b.v. eerst op in Januari en Februari 1915. De gemiddelden zijn als volgt:

	Koepang	Amboina	Manado
April . .	759.25 mm.	758.79 mm.	759.07 mm.
November.	758.73 „	758.65 „	758.59 „

2. De op blz. 337, tweede kolom, genoemde maxima en minima moeten vervangen worden door die, welke men zonder moeite kan afleiden uit de cijfers van de hierachter volgende tabellen VIII enz. De verschillen zijn gering en zonder invloed op de beschouwingen in den tekst.

BETREKKELIJKE VOCHTIGHEID. De betrekkelijke vochtigheid in Indië is in het algemeen groot en de verschillen, die in de jaargemiddelden voor verschillende plaatsen optreden, zijn klein. In den regentijd en op plaatsen zonder eigenlijken drogen tijd schommelen zij in den regel tusschen 85 en 90 %. Waar een duidelijk droog seizoen heerscht, komen tamelijk lage maandgemiddelden voor. De nieuw toegevoegde tabel XXIII geeft voorbeelden van den jaarlijkschen en den dagelijkschen gang in de beide moessons voor een aantal plaatsen in Indië.

De dagelijksche schommeling is als regel betrekkelijk groot in den drogen tijd, klein in den natsten tijd (zie b.v. Batavia: in Augustus 94 tot 56 %, in Februari van 97 tot 72 %).

Opmerking bij tabel VI (blz. 338 en 346). De nieuwe tabel geldt voor minstens zes jaar, zoodat de opmerking over de droogte van het jaar 1913 kan vervallen.

ZONNESCHIJN (blz. 338 en 346, tabel VII). Het zonneshijnpercentage neemt af bij nadering tot het gebergte en met toenemende hoogte boven zee. Het is het geringst in de eigenlijke wolkenzone, die in het gebergte op wisselende hoogte boven 1000 m begint. (Ingesloten bekkens hebben meer zonneshijn dan de buitenhellingen, zooals uit de navolgende tabel blijkt:

Plateau van	Ban- doeng	Penga- lengan	Zandzee
Hoogte boven zee	700 m	1500 m	2000 m
Zonneschijnpercentage			
ter plaatse	60—70%	50—60%	50—60%
in het algemeen	50—60%	40—50%	30—40%

In den westmoesson blijft boven het wolkenniveau het percentage tot aan de hoogste vulkaantoppen vrijwel constant. In den oostmoesson is boven 2000 m de zonneschijnduur merkbaar lager dan daar beneden; de wolkenzone ligt dan tusschen 1500 en 2000 m.

Op Java treft men, in het bijzonder in den oostmoesson, zonneschijntoename aan van West naar Oost, en als regel is in den oostmoesson het zonneschijnpercentage belangrijk grooter dan in den westmoesson. In den drogen tijd heeft de kustvlakte van West Java 70—80% zonneschijn, Midden Java 70—80% naar het O. overgaande naar 80—90%, terwijl Oost Java in het Westen 80—90% heeft, maar in het Oosten 90—100%, d.w.z. bijna onafgebroken zonneschijn.

Op hooge toppen en hooggelegen, min of meer ingesloten vlakten is het verschil weer grooter en in Oost Java grooter dan in West Java. Van een en ander geeft het tweede nieuw toegevoegde gedeelte van Tabel VII een beeld.

VERANDERINGEN VAN LANGEN DUUR (blz. 339). Behalve de driejarige periode, die echter gestoord wordt door den invloed van de elfjarige zonnevlekkenperiode, treedt een zevenjarige periode op, die, zooals aangetoond werd door Dr. H. P. Berlage Jr. (East-monsoon forecasting in Java, Verhandelingen K.M.M. Observatorium, no. 20, Batavia 1927) over den geheelen Stillen Oceaan invloed oefent op de meteorologische ele-

menten en in het bijzonder in Noord-Peru gekarakteriseerd is door den regen, die daar slechts om de zeven jaar valt. De periode is 6.8 jaar, waardoor met regelmatige intervallen het zoowel in het zesde als in het zevende jaar regent. De regenjaren in Peru vallen samen met bijzonder droge oostmoessonmaanden op Java. De reeks loopt sedert 1850 als volgt: 1850, 1857, 1864, 1871, 1877 + 1878, 1884, 1891, 1898, 1905, 1911 + 1912, 1918, 1925.

De driejarige periode wordt opgewekt door de zevenjarige. Men verkrijgt daardoor een opeenvolging van 3 en 3.8 jaar, maar wanneer het interval zes jaar bedraagt, zet de driejarige zich regelmatig voort, zooals b.v. in de jaren 1903, 1908, 1911, 1914 het geval was.

Op de samenwerking van deze drie perioden laat zich een weersvoorspelling voor den oostmoesson op Java baseeren. De waarde hiervan wordt echter verminderd door onberekembare factoren, waaronder b.v. genoemd moet worden de uitbarsting van Krakatau in 1883, die gedurende eenige jaren invloed op de meteorologische verschijnselen over de geheele aarde uitoefende.

KLIMAATSBSCHRIJVING DER AFZONDERLIJKE EILANDEN (blz. 339 e.v.). Aan de literatuuropgaven op blz. 339 en 340 moeten toegevoegd worden de reeds genoemde verhandelingen van Braak, Boerema en Berlage. Aan het overzicht in het artikel „Klimaat” in deze Encyclopaedie behoeven slechts enkele cijfers te worden toegevoegd, die aan Braak's verhandeling zijn ontleend voor eenige meteorologische stations in den Archipel (Zie tabellen XXII en XXIII). Zij kunnen dienen ter vervanging van de in het artikel genoemde. De wijzigingen zijn niet van dien aard, dat zij de gevolgtrekkingen in den tekst beïnvloeden.

I. Gemiddelde temperaturen in de beide moessons (blz. 335, 345).

	Ambon.	Koepang.	Asem- bagoes.	Manado.	Batavia.	Pontianak.	Padang.
Juli, Aug. .	24°.7	25°.3	25°.6	26°.4	25°.8	26°.4	26°.1
Jan., Febr.	26°.6	26°.2	25°.5	25°.2	25°.3	25°.9	26°.3

II. Maxima, minima en sehommelingen van de temperatuur (blz. 336, 345).

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
Asembagoes .	13°.0	33°.4	20°.4	7°.3	20°.7	22°.4	19°.2	37°.5	14°.6
Kalisat . . .	14°.1	24°.0	9°.9	7°.4	22°.8	15°.4	22°.3	29°.0	3°.6
Tosari	5°.1	18°.1	13°.0	4°.2	19°.0	15°.8	9°.2	22°.2	8°.6
Pangerango . .	8°.1	13°.8	5°.7	4°.5	11°.2	6°.7	15°.0	20°.7	0°.5

III. Regenval en bodemverheffing.

hoogte boven zee	Batavia. 7 m	Meester- Cornelis. 20 m	Pasar Minggoe. 35 m	Dèpok. 95 m	Bodjong- gedé. 148 m	Buitenzorg 266 m
Januari	305 mm.	318 mm.	309 mm.	352 mm.	329 mm.	428 mm.
September	69	78	106	203	228	317
Jaar	1815	1930	2209	3148	3214	4204

IV. Drukverdeling in de kenteringen. (Luchtdrukking in mm.)

1911	Maart	April	Mei	Juni	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Manado	759.49	758.68	758.75	759.45	759.04	759.90	759.04	759.12
Ambon	758.79	757.09	758.33	759.60	760.53	760.65	759.48	758.89
Koepang	758.70	758.29	759.59	760.34	760.56	760.63	759.25	758.29

V. Dagelijksche regenverdeling. (Twee-uur sommen, uitgedrukt in % van den totalen regenval).

	VOORMIDDAG.						NAMIDDAG.					
	0-2	2-4	4-6	6-8	8-10	10-12	12-2	2-4	4-6	6-8	8-10	10-12
Pangerango 1912—1925	3.9	3.9	3.9	3.6	3.7	7.1	14.3	19.1	17.3	11.0	7.1	5.2
Tosari 1912—1918	0.7	0.5	0.7	0.7	0.7	5.3	22.6	33.2	22.0	8.2	3.4	1.9
Bandoeng 1912—1918	3.1	2.0	1.6	1.2	0.9	2.0	12.8	22.9	24.4	16.2	7.4	5.6
Batavia 1879—1923	7.3	6.5	6.4	4.8	4.2	5.7	9.4	13.1	14.4	11.9	8.7	7.5
Ambon 1905—1918	9.2	8.0	8.3	6.9	7.8	9.2	9.5	8.0	7.9	8.6	7.9	8.7

VI. Betrekkelijke vochtigheid (in procenten).

Stations.		VOORMIDDAG.						NAMIDDAG.						Dag-ge-mid-delde
		2 uur	4 uur	6 uur	8 uur	10 uur	12 uur	2 uur	4 uur	6 uur	8 uur	10 uur	12 uur	
Koepang (1913—1918)	Febr.	94	94	95	90	83	80	80	81	87	94	94	94	89
	Aug.	82	84	86	67	54	49	51	57	67	74	78	80	69
	Jaar	88	89	90	76	67	63	63	67	76	83	85	87	78
Pontianak (1912-1918)	Febr.	95	96	96	93	79	69	67	74	85	91	93	94	87
	Aug.	96	96	97	92	78	66	63	69	82	92	94	95	85
	Jaar	96	96	96	93	79	70	69	76	86	92	94	95	87
Pangerango (1912-1925)	Febr.	93	93	93	91	90	90	92	94	95	94	94	93	93
	Aug.	67	66	65	64	63	68	76	82	82	79	73	69	71
	Jaar	83	82	82	79	77	80	84	88	89	88	85	84	83

VII. Zonneshijn en Hoogte boven zee.

Station.	Ming-giran.	Me-nang.	Tégo-wangi.	Kawa-rasan.	Ploso-kerep.	T'logo.	Kon-tjong.	Ga-roem.	Kle-pon.	Damar Woolan
Hoogte boven zee in meters	50	75	95	110	160	165	185	248	340	600
Jaargemiddelde v. d. zonneshijn in %	75	73	70	70	65	65	67	63	63	39

	Pange-rango-top	Pasir Sa-rongge	Goe-noeng Rosa	Kawah Tjiwidoi	Pl. v. Penga-lengan	Dijèng-plateau	Jang plateau	Idjèn-plateau
Hoogte boven zee in m	3020	1200	1035	1930	1550	2100	2180	1100
Jan.—Febr.	23	28	35	25	36	27	25	37
Juli—Sept.	59	60	67	52	69	58	76	81
Verschil	36	32	32	27	33	31	51	44

VIII. Regenval op Sumatra (blz. 340 en 346).

	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Teloekbetoeng	286	274	246	167	129	115	103	126	126	128	152	246	2098
Kroë	302	251	258	255	242	190	178	205	270	375	396	342	3264
Benkoelen	303	268	282	281	235	192	175	214	244	355	383	349	3281
Padang	351	258	308	364	314	308	278	347	407	415	518	480	4428
Fort de Koek	230	169	215	245	179	129	95	151	167	224	222	243	2269
Padangsidim- poean	211	179	195	197	145	95	82	126	154	248	243	261	2136
Baligé	181	164	193	198	133	102	81	120	162	239	226	230	2029
Pangoeroean	142	137	154	165	108	55	39	57	101	141	135	155	1389
Meulaboh	267	240	307	392	289	219	282	259	357	439	362	349	3762
Koetaradja	147	92	92	107	153	91	105	109	169	179	180	214	1638
Médan	137	97	105	132	176	131	135	178	210	260	247	229	2031
Bengkalis	176	130	202	250	187	125	123	168	242	276	330	285	2494
Djambi	226	209	273	249	188	128	113	149	171	233	289	268	2496
Lahat	467	345	384	319	223	138	123	139	164	201	288	393	3184

IX. Sumatra. Aantal regendagen.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	No.	Dec.	Jaar
Teloekbetoeng	18	17	16	13	11	10	9	9	9	10	12	16	150
Kroë	13	12	12	11	11	9	8	8	12	16	17	16	145
Benkoelen	17	14	16	15	12	10	10	11	12	16	18	19	170
Padang	16	13	16	17	14	11	12	14	17	20	21	20	191
Fort de Koek	18	14	18	18	15	11	11	15	16	19	19	20	194
Padangsidim- poean	16	12	14	15	13	10	11	13	15	20	19	19	177
Baligé	14	12	15	14	12	9	8	11	14	18	16	17	160
Pangoeroean	12	10	14	12	8	5	4	7	9	13	13	14	121
Meulaboh	15	12	14	16	14	11	14	12	14	17	17	15	171
Koetaradja	10	7	8	8	11	8	9	9	11	13	14	14	122
Médan	11	7	8	10	12	9	9	13	14	17	17	15	142
Bengkalis	11	8	12	14	11	9	8	11	13	16	17	16	146
Djambi	18	14	18	17	13	10	9	11	12	16	18	19	175
Lahat	22	18	19	17	13	9	8	9	10	14	16	19	174

X. Regenval op Java (blz. 341 en 347).

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Batavia	305	320	212	139	108	91	67	43	69	119	143	199	1815
Semarang	367	343	240	192	136	84	67	60	92	131	195	261	2168
Besoeki	343	303	200	87	63	36	19	6	4	15	59	190	1235
Bandoeng	199	181	240	227	139	91	62	59	85	168	236	231	1918
Soekaboemi	322	273	311	355	219	144	92	102	113	234	343	367	2875
Parigi	202	202	221	280	323	345	325	292	297	615	443	298	3843
Bandjarnegara	466	388	468	355	263	157	91	78	118	287	468	547	3680
Tömbo	928	973	774	709	535	368	249	211	240	429	628	714	6767
Madioen	303	278	251	212	129	76	37	23	34	77	194	253	1867
Kediri	314	327	307	203	123	79	32	15	23	59	170	296	1942
Kajoe Enak	488	445	513	418	337	289	234	332	257	475	469	489	4746
Probolinggo	236	233	182	105	75	45	18	7	5	16	55	166	1143
Cheribon	454	357	322	202	144	103	63	23	41	68	151	329	2257
Kranggan	578	475	596	513	414	258	266	336	389	859	788	685	6157

XI. Java. Aantal regendagen.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Batavia	20	19	17	12	9	8	6	4	6	9	13	16	139
Semarang	20	18	16	13	10	7	5	5	6	10	14	18	142
Besoeki	16	15	11	6	4	3	1	1	0	1	5	11	74
Bandoeng	17	15	17	16	10	8	5	5	7	12	17	17	146
Soekaboemi	21	20	21	20	14	10	8	7	9	16	20	21	187
Parigi	13	14	15	15	15	13	12	11	11	17	18	16	170
Bandjarnegara	23	20	22	18	14	9	7	5	7	14	20	24	183
Tombo	26	24	25	23	19	14	11	10	12	18	23	24	229
Madioen	17	16	16	12	8	5	3	2	2	5	12	16	114
Kediri	17	16	15	10	7	5	2	1	2	4	9	14	102
Kajoe Enak	23	23	23	19	15	12	12	14	12	16	18	22	209
Probolinggo	15	14	12	7	5	4	2	1	1	2	5	12	80
Cheribon	21	18	17	12	9	8	5	3	3	5	10	18	129
Kranggan	19	17	19	17	15	10	8	9	12	18	19	20	183

XII. Regenval op Borneo (blz. 342 en 348).

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Mampawah	222	123	145	184	223	208	171	178	219	294	348	329	2644
Sampit	308	269	274	288	238	178	130	111	136	184	226	259	2601
Pontianak	285	212	251	285	280	223	170	223	219	374	399	338	3259
Poetoesibau	402	381	374	437	347	262	234	265	283	460	460	429	4334
Ketapang	382	276	226	282	276	170	148	144	186	299	427	471	3287
Bandjermasin	325	302	297	220	161	145	97	86	98	134	216	321	2402
Amoentai	300	271	314	231	194	127	93	66	78	122	238	306	2340
Balikpapan	206	180	236	186	215	188	172	159	133	140	162	199	2176
Samarinda	179	166	201	191	192	147	96	99	121	154	189	205	1940
Longiram	337	288	364	423	348	233	186	188	185	267	326	309	3454

XIII. Borneo. Aantal regendagen.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Mampawah	12	9	8	11	12	9	9	9	11	15	17	16	138
Sampit	15	13	15	14	11	9	7	7	7	9	13	15	135
Pontianak	16	13	14	16	16	13	10	12	13	19	20	19	181
Poetoesibau	19	16	18	18	16	13	12	13	14	18	20	20	197
Ketapang	16	13	13	15	13	10	8	7	9	16	20	21	161
Bandjermasin	22	19	19	15	13	12	9	9	8	12	16	21	175
Amoentai	17	15	16	14	11	9	7	6	6	9	14	18	142
Balikpapan	14	12	15	13	12	12	11	10	9	10	11	15	144
Samarinda	15	13	15	16	16	15	12	10	11	13	15	17	168
Longiram	15	13	16	15	14	12	10	10	10	12	16	17	160

XIV. Regenval op Celebes (blz. 343 en 348).

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Pangkadjéné	771	589	492	234	152	120	60	19	28	110	292	711	3578
Makassar	687	536	425	150	90	73	35	10	14	43	178	609	2850
Sindjni	124	134	145	291	471	436	303	114	61	99	85	117	2380
Pampanoea	104	146	144	235	257	221	148	88	55	89	131	121	1739
Palopo	232	248	263	318	310	245	188	146	145	179	200	222	2696
Kolaka	100	224	244	221	254	191	135	101	92	140	153	153	2098
Boeton	256	281	208	180	166	157	99	25	20	44	116	240	1792
Donggala	193	155	158	107	100	128	96	87	69	59	111	141	1404
Manado	465	357	305	198	160	163	119	97	37	122	219	370	2662
Gorontalo	112	122	111	126	109	115	91	75	46	65	108	135	1215
Rantepao	485	389	506	512	369	242	168	130	132	215	295	452	3895

XV. Celebes. Aantal regendagen.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Pangkadjéné . . .	23	20	17	13	10	8	5	2	2	7	14	22	143
Makassar . . .	25	20	18	10	8	6	4	2	2	5	11	22	133
Sindjai . . .	12	11	12	15	20	18	15	9	4	6	6	11	139
Pampanoea . . .	10	10	10	15	17	14	12	9	6	8	10	10	131
Palopo . . .	18	17	19	21	19	18	15	13	11	11	14	15	191
Kolaka . . .	14	13	15	13	15	14	11	8	8	9	10	13	143
Boeton . . .	18	17	16	13	14	11	7	3	2	4	10	17	132
Donggala . . .	11	10	9	7	8	9	8	7	6	6	8	10	99
Manado . . .	21	18	16	13	13	13	9	9	8	10	14	19	163
Gorontalo . . .	10	9	9	11	11	10	8	7	5	6	9	12	107
Rantepao . . .	21	17	21	22	18	15	12	10	9	11	15	19	190

XVI. Regenval in de Molukken (blz. 343 en 349).

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Ternate	209	188	197	231	238	211	135	108	111	137	202	224	2191
Laboeha (Batjan)	185	157	159	175	153	154	152	128	102	91	117	172	1745
Kajéli	214	210	226	171	169	206	171	123	60	47	78	196	1871
Wahai	290	384	321	206	159	124	107	88	56	93	111	196	2165
Amahai	111	108	143	211	361	396	454	381	216	141	107	104	2733
Amboina	127	119	135	280	516	637	601	402	242	154	114	131	3458
Saparoea	110	112	143	254	517	645	612	438	267	182	104	140	3524
Banda	244	205	232	325	392	360	214	108	111	111	132	242	2676

XVII. Molukken. Aantal regendagen.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Ternate	14	12	13	15	15	14	10	9	9	10	14	15	150
Laboeha (Batjan)	12	11	11	12	12	12	11	11	8	8	9	12	129
Kajéli	15	15	16	13	11	11	10	7	5	5	6	15	129
Wahai	18	17	17	13	12	11	9	7	8	9	9	14	144
Amahai	8	8	9	11	15	16	17	16	12	9	7	7	135
Amboina	13	12	15	18	22	24	23	20	15	13	11	13	199
Saparoea	9	9	11	15	20	22	21	19	14	11	8	10	169
Banda	17	15	17	18	21	19	16	11	9	9	11	17	180

XVIII. Regenval op de Kleine Soenda-eilanden. (blz. 344 en 349).

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Singaradja . . .	244	243	207	99	57	37	17	6	4	16	72	181	1183
Denpasar . . .	318	251	200	79	86	63	51	68	41	123	159	313	1752
Ampanan . . .	193	169	174	92	72	63	43	28	38	121	145	258	1396
Bima	213	209	188	131	62	35	14	11	13	47	128	217	1268
Waingapoe . . .	177	148	150	78	32	14	7	9	5	5	32	134	791
Baä	280	284	224	70	24	15	14	3	3	5	110	221	1253
Koepang . . .	388	367	222	64	28	10	5	3	2	18	90	246	1443
Serwaroe . . .	147	128	134	215	170	103	42	10	12	26	80	130	1197
Toeal	357	316	317	257	222	146	111	69	54	88	159	302	2398
Dobo	272	291	229	200	153	154	116	63	78	115	164	243	2078

XIX. Kleine Soenda-eilanden. Aantal regendagen.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Singaradja	15	14	13	7	5	3	1	1	1	2	6	14	82
Dënpasar	15	13	10	6	6	4	4	4	3	6	8	14	93
Ampenan	13	11	10	7	5	3	3	2	3	7	10	15	89
Bima	15	15	13	8	5	3	1	1	2	5	10	15	93
Waingapoe	13	11	10	5	3	1	1	1	0	1	3	10	59
Baä	15	13	11	4	2	1	1	1	0	1	5	13	67
Koepang	18	16	12	5	3	1	1	0	0	1	7	15	79
Serwaroe	9	8	7	11	9	6	3	1	1	2	5	8	70
Toetal	19	16	16	14	13	10	9	7	5	7	10	17	143
Dobo	15	16	15	14	13	12	9	7	8	9	12	15	145

XX. Regenval op Nieuw Guiné (blz. 344 en 350).

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Merauke	256	236	259	185	128	48	40	22	32	48	87	187	1528
Fakfak	255	231	224	277	356	317	273	246	257	299	202	208	3145
Manokwari	287	249	338	277	202	194	145	139	125	110	162	269	2497
Jëndé	383	397	395	313	377	289	245	294	330	343	311	339	4016

XXI. Nieuw Guiné. Aantal regendagen.

Stations.	Jan.	Feb.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar
Merauke	16	15	16	12	10	6	5	3	3	4	6	12	108
Fakfak	15	14	15	15	16	16	15	15	14	14	11	13	173
Manokwari	16	13	16	14	11	12	10	11	9	9	10	14	145
Jëndé	18	18	19	16	17	15	14	17	15	16	15	17	197

XXII. Temperatuur.

	Gemidd. temp.			Gemidd. dagel. maximum			Gemidd. dagel. minimum			
	Jan.-Feb.	Juli-Sept.	Jaar	Feb.	Aug.	Jaar	Feb.	Aug.	Jaar	
<i>Sumatra.</i>										
Médan	24.6	25.4	25.2	30.4	31.1	30.5	21.2	21.7	21.7	1913—1918
Seriboedolak	16.4	17.8	17.4	21.4	22.3	21.7	13.8	15.0	14.6	1917—1918
Port de Kock	20.6	20.8	20.9	25.7	25.6	25.6	17.3	17.5	17.6	1913—1918
Padang	26.3	26.0	26.2	30.8	30.4	30.4	23.2	22.8	23.1	1913—1918
Tandjoengpandan	25.8	25.6	25.7	28.5	30.7	29.6	23.7	22.2	23.0	1912—1918
Manggar	25.2	26.8	26.1	28.8	29.4	29.4	22.7	24.8	23.7	1912—1918
<i>Java.</i>										
Batavia	25.4	26.0	25.9	28.8	30.7	30.2	23.0	22.1	22.8	1866—1923
Buitenzorg	24.1	25.1	24.8	28.2	30.6	29.6	21.6	21.1	21.5	1913—1918
Bandoeng	21.9	22.1	22.1	26.2	28.1	27.5	19.0	16.7	18.2	1912—1918
Pangerango	8.7	8.9	9.0	11.8	13.7	13.0	6.9	5.9	6.5	1912—1925
Soerabaja	26.0	26.1	26.4	30.3	30.0	30.7	23.2	21.2	22.8	1919—1926
Paseroean	25.9	25.9	26.2	30.6	30.2	30.7	23.0	20.9	22.2	1914—1920
Tosari	16.3	15.2	15.9	19.0	18.1	18.8	14.8	12.8	14.1	1912—1918
<i>Borneo.</i>										
Pontianak	25.9	26.3	26.2	30.7	31.2	30.7	23.2	23.0	23.3	1912—1918
Balikpapan	25.6	25.9	25.7	29.7	28.5	29.1	22.7	23.3	22.9	1913—1918
Tarakan	25.3	25.8	25.7	29.3	30.4	29.9	22.4	22.5	22.6	1913—1918
<i>Celebes.</i>										
Manado	25.2	26.4	25.8	28.9	31.4	30.1	22.4	22.5	22.5	1912—1918
Makassar	25.7	25.4	25.8	28.7	30.2	29.4	23.4	20.4	22.2	1922—1926
<i>Timor.</i>										
Koepang	26.1	25.6	26.2	29.5	31.4	31.3	23.3	20.7	22.2	1912—1918
<i>Molukken.</i>										
Amboina	26.6	24.8	25.8	30.5	27.5	29.3	23.8	22.5	23.2	1912—1918
<i>Nieuw Guiné</i>										
Manokwari	25.7	26.2	26.0	29.6	29.9	29.9	23.0	23.1	23.2	1914—1918

XXIII. Vochtigheid.

	Gemidd. vochtig heid.			gemidd. dagel. maximum.			gemidd. dagel. minimum.			
	Jan.- Feb.	Juli- Sept.	Jaar	Feb.	Aug.	Jaar	Feb.	Aug.	Jaar	
	<i>Sumatra.</i>									
Médan	88	86	87	98	97	97	60	61	63	1913—1918
Seriboedolok	90	86	88	98	97	98	67	65	68	1917—1918
Fort de Koek	86	86	86	99	99	99	63	61	63	1913—1918
Padang	81	80	81	94	92	93	60	60	62	1913—1918
Tandjoengpandan	88	86	89	96	97	98	75	58	69	1913—1918
Manggar	88	78	84	95	87	92	66	65	68	1912—1918
<i>Java.</i>										
Batavia	88	79	83	97	94	96	72	56	64	1866—1923
Buitenzorg	88	78	83	96	93	93	71	52	61	1913—1918
Bandoeng	85	76	81	96	95	96	67	48	57	1912—1918
Pangerango	93	72	83	99	94	97	78	46	62	1912—1925
Soerabaja	87	77	82	97	95	96	66	51	58	1919—1926
Pasoeroean	85	70	77	96	88	93	65	52	58	1914—1920
Tosari	86	78	82	98	96	97	68	48	58	1912—1918
<i>Borneo.</i>										
Pontianak	86	85	87	97	97	97	59	57	61	1912—1918
Balikpapan	88	86	88	98	97	97	66	72	71	1913—1918
Tarakan	88	88	89	98	98	97	67	64	68	1913—1918
<i>Celebes.</i>										
Manado	90	78	85	97	91	95	72	58	68	1912—1918
Makassar	87	75	82	93	91	92	76	56	67	1922—1926
<i>Timor.</i>										
Koepang	88	69	78	97	91	94	72	44	56	1913—1918
<i>Molukken.</i>										
Amboina	84	87	86	95	96	96	61	72	67	1912—1918
<i>Nieuw Guiné</i>										
Manokwari	86	86	87	97	96	97	65	70	70	1914—1918

AARDBEVINGEN. (Aanvulling Dl. I, blz. 2).

Verspreiding. De van de waarnemers ontvangen berichten zijn als regel niet voldoende, om den oorsprong van de beving te bepalen. Toch zijn deze berichten van groote waarde, omdat zij een zeer gewenschte contrôle bieden op de plaatsbepaling met behulp van de seismogrammen.

Omdat van den aardbevingshaard twee golven, ieder met hun eigen voortplantingssnelheid, uitgaan, is het mogelijk uit het verschil in hun aankomsttijden, dat men op het seismogram kan uitmeten, den afgelegden afstand af te leiden, m. a. w. men kan den afstand van den seismograaf tot den oorsprong van de aardbeving uit het seismogram bepalen. Voert men deze bepaling uit ten opzichte van verschillende stations, dan kan men de juiste plaats van de aardbeving vinden. Door uitmeting van de eerste uitslagen op de horizontale componenten (in N-Z-richting en O-W-richting) verkrijgt men de richting, waaruit de stoot is gekomen, het welk mede een contrôlemiddel op de plaatsbepaling vormt.

Dit onderzoek heeft geleerd, dat bijna alle aardbevingen in Indië tectonisch zijn en optreden langs de randen der continenten en in de sterk gestoorde Molukken. Tot het Euraziatische continent rekent men het geheele gebied, dat begrensd wordt door Sumatra, Java en Borneo, en de tusschengelegen zeeën omvat. Hier komen aardbevingen voor in de kustgebieden van den Indischen Oceaan en Straat Makassar. Het Australische continent omvat de Sahoel-zee en Nieuw Guiné. Ook hier voelt men aardbevingen in de randgebieden. In de Molukken zijn zware

en uitgebreide bevingen veelvuldig en zijn ze gebonden aan de hier voorkomende diepe zeebekkens. Naar het Noorden toe gaat dit gebied over in de seismisch sterk gestoorde Philippijnen.

Gedurende de jaren 1909—1926 werden waargenomen op Sumatra 1309 aardbevingen (waarvan slechts 19 langs de geheele Oostkust), 160 op Borneo (bijna alle langs Straat Makassar), 1609 op Java, 351 op de Kleine Soenda-eilanden, 1022 op Celebes, 789 in de Molukken, 308 in Nieuw Guiné, in totaal 5520. Onderling vergelijkbaar zijn deze getallen niet, omdat zij sterk afhankelijk zijn van den ijver der waarnemers. Dat op Java alleen bijna een derde van alle aardbevingen in deze lijst voorkomt, is zeker niet het gevolg van sterke seismiteit, maar vooral van de belangstelling van de bevolking: 56 % van alle berichten in dit tijdvak komt van Java.

Bijna al deze aardbevingen hebben met groote zekerheid een onderzeeschen oorsprong. Voor het tijdvak 1909—1921 hadden 748 bevingen, die op Sumatra gevoeld werden, hun oorsprong in den Indischen Oceaan, slechts 6 op het eiland. Voor Java waren in ditzelfde tijdperk de getallen resp. 830 en 13. Het is door deze gelukkige omstandigheid, dat verreweg de meeste aardbevingen ongewaarlijk zijn, maar dit feit maakt tevens de plaatsbepaling uit de binnengekomen berichten onmogelijk.

Onder 3310 aardbevingen, gevoeld gedurende 1920—1926, hadden er 244 zeker of waarschijnlijk hun haard op het land. Vele van dezen echter behoorden tot de voor- en naschokken van één seismische storing, zoodat ten slotte hoogstens 27

aardbevingshaarden op land overbleven. Negen lagen er op Sumatra (bijna alle in de geologische breukzones van het Barisan-gebergte), 12 op Java, 2 op Borneo, 2 op Celebes, 2 op Nieuw Guiné. Verwoestend waren er zes: 1 April 1921, Toba-hoogvlakte (*); 19 April 1923, N.O.-Borneo (*); 15 Mei 1923, Maos, Banjoemas; 12 November 1924, Wonosobo, Kedoe; 26 Juni 1926, Padangsche Bovenlanden, (twee haarden *); 13 December 1926, Proepoek, Pekalongan. De drie met (*) gemerkt, waren zware en uitgebreide bevingen, die over de geheele wereld werden geregistreerd (gevoeld resp. tot op 430 km, 470 km en 560 km). De anderen waren, seismologisch gesproken zwak, hoewel plaatselijk verwoestend (gevoeld resp. tot op 300 km, 88 km en 24 km).

Uit deze cijfers mag men de conclusie trekken, dat gemiddeld vier maal per jaar in den Archipel een aardbeving optreedt, waarvan de oorsprong op het land is gelegen, een aardbeving per jaar veroorzaakt ernstige schade. Het totale jaarlijksche aantal bevingen volgens de ontvangen berichten bedroeg in 1920—1926 gemiddeld bijna 500. Inderdaad is de groote meerderheid ongevaarlijk, omdat de haard daarvan op den zeebodem is gelegen en de uitwerking op het bewoonde land daarom slechts gering. Toch behooren ze vaak tot de allerzwaarste, die bekend zijn geworden. Aardbevingen, die tot op 500 km en meer gevoeld worden, zijn niet zeldzaam. In 1920—1926 werden er dertig geteld en 64, die tot op 300—500 km afstand werden gevoeld. Een schok in den Indischen Oceaan bezuiden Oost Java op 11 September 1921 werd tot op 1100 km afstand (in Benkoelen) gevoeld, een ander in de buurt van West Nieuw Guiné tot op 1080 km.

Literatuur. S. W. Visser, The distribution of earthquakes in the Netherlands East Indian Archipelago, 1909—1919, Verhandelingen K.M.M. Observatorium No. 7, Batavia 1921 (uitverkocht); S. W. Visser, Inland and submarine epicentra of Java and Sumatra earthquakes, Verhandelingen K.M.M. Observatorium, No. 9, Batavia 1922; S. W. Visser, The distribution of earthquakes in the Netherlands East Indian Archipelago, II, 1920—1926, Verhandelingen K.M.M. Observatorium, No. 22, Batavia 1930 (in druk).

NATUURWETENSCHAPPELIJKE RAAD VAN NEDERLANDSCH-INDIË. Opggericht bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 28 Februari 1928 en geïnstalleerd te Weltevreden op 16 Juni d.a.v.

Deze Raad moet zijn een raadgevend lichaam voor de Regeering op het gebied der natuurwetenschappen, een middelpunt van samenwerking van de beoefenaars der natuurwetenschappen in Nederlandsch-Indië, een band tusschen de beoefenaars der natuurwetenschappen in Nederlandsch-Indië en die van andere landen en een inrichting tot bevordering van zoodanige wetenschappelijke onderzoekingen en ondernemingen als slechts door samenwerking van de beoefenaars der natuurwetenschappen en door ondersteuning van de Regeering kunnen worden tot stand gebracht.

Zoo wordt het doel, waartoe de Raad opgericht is, omschreven in het reglement door de Regeering in Nederlandsch-Indië vastgesteld.

Dit doel tracht de Raad te bereiken door verslag te doen over zaken, waaromtrent de Regeering zijn gevoelen vraagt, door voorstellen tot de

Regeering te richten betreffende belangen der natuurwetenschappen of landsbelangen, waarbij de natuurwetenschappen betrokken zijn, door het onderhouden van internationale wetenschappelijke betrekkingen en door aan internationale wetenschappelijke organisaties deel te nemen, door steun te geven aan handelingen en ondernemingen, die de bevordering der natuurwetenschappen beoogen en door wetenschappelijke, aan hen toevertrouwde fondsen en instellingen te beheeren.

De raad is samengesteld ten eerste uit de correspondenten van de Wis- en Natuurkundige Afdeling van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam en ten tweede uit door den Gouverneur-Generaal op voordracht van den Raad benoemde leden. Het aantal leden bedraagt ten hoogste dertig, welk aantal echter door benoeming van nieuwe correspondenten tijdelijk kan worden overschreden.

De Raad is gevestigd te Batavia en vergadert op ongeregelde tijden in het gebouw van de Natuurkundige Vereeniging te Weltevreden.

In het tweede jaar van 's Raads bestaan werd onder zijn auspiciën het „Fourth Pacific Science Congress” gehouden, waartoe de Raad een congresbestuur aanwees, dat met veel succes dit belangrijke Congres tot een goed einde bracht.

Jaarlijks verschijnt een verslag van de werkzaamheden, waarin behalve de lotgevallen van het afgelopen jaar ook een ledenlijst en het reglement van orde worden opgenomen. In Mei 1928 verscheen no. 21 van deze uitgave, in Juli 1929 no. 22.

DAHLAN (KIAHI HADJI ACHMAD), geboren te Jogjakarta in 1868, overleden aldaar 23 Februari 1923. Zoon van H. Abiebakar, chetib aan de groote moskee te Jogjakarta. Gesproten uit een Jogja'sch Kaooman geslacht legde Achmad Dahlan zich als jongeman toe op de studie van den Islam en van Arabisch. Daarop nam hij de lessen van zijn leermeester over en trad hij op als Kiahi. Een verblijf te Mekka schonk hem gelegenheid zijn kennis te verruimen. Vermoedelijk kwam hij daar in aanraking met de in Egypte opgekomen, op hervorming van den Islam gerichte strooming. Na 1904 werd hij in godsdienstige geschillen betrokken door zijn publicaties over op den godsdienst toegepaste astronomie, waarin hij o.m. er op wees dat de qiblah (gebedsrichting) in vele moskeeën onjuist is. Na 1908 zag hij onder den invloed van zending, missie en neutraal onderwijs de belangstelling voor den Islam snel en gestadig afnemen. Hij nam daarop de propaganda voor den Islam ter hand, weldra ook op meer moderne wijze door prediking in eenvoudige taal. Deze arbeid leidde in 1911 tot de oprichting der vereeniging Moehammadijah (zie aldaar), die zich in de eerste plaats ten doel stelde het godsdienstig besef der bevolking te verlevendigen en te zuiveren. Tot zijn dood bloef Kiahi Dahlan de vereeniging met vaste hand leiden. Zijn onbaatzuchtig karakter en zijn organisatievermogen hebben er in de eerste plaats toe bijgedragen deze vereeniging te maken tot wat zij is: de grootste inheemsche organisatie op het gebied van prediking, onderwijs, wezen-, armen- en ziekenzorg, die door hare goede administratie algemeen vertrouwen ondervindt. Als theoloog was Kiahi Dahlan de reformistische richting van wijlen den Egyptischen Moefti Moehammad Ab-

doeh toegedaan; bijgeloof en oud-Javaansche leeringen bestreed hij hardnekkig, doch met mildheid. Zelf voelde hij zich Javaan en was hij aan Javaansche traditie en taal gehecht.

Kiahi Dahlan was ook Adviseur van de Centrale Sarékát Islam.

MATERIAALONDERZOEK (LABORATORIUM VOOR). Korte geschiedenis. In 1909 besloot de Nederlandsch-Indische Regeering over te gaan tot de instelling van een Laboratorium voor Metaalonderzoek, te verbinden aan het Departement der Burgerlijke Openbare Werken, naar aanleiding van een voorstel van den Chef van den Dienst van het Stoomwezen, welke dienst toenmaals onder genoemd Departement ressorteerde. In 1912 kwam dat Laboratorium onder de rechtstreeksche leiding van een scheikundig ingenieur te staan. Werden aanvankelijk slechts metaalonderzoekingen verricht, na dezen maatregel werd de taak van het Laboratorium uitgebreid en werd ook het onderzoek van bouwmaterialen en werkplaatsbenodigdheden in het werkprogram opgenomen. In datzelfde jaar werd een tarief van onderzoekingskosten vastgesteld, dat zoowel gold voor particulieren als voor Landsdiensten, zoodat van 1912 af Ned.-Indië beschikte over een openbaren Gouvernementsmateriaalkeuringsdienst.

In November 1921 betrok het Laboratorium, dat aanvankelijk gevestigd was in de gebouwen van het Departement der B.O.W., nieuwe localiteiten te Bandoeng, toebehoorend aan het Koninklijke Instituut voor Technisch Hooger Onderwijs in Nederlandsch-Indië. In Januari 1921 aanvaardde het Hoofd van het Laboratorium de betrekking van buitengewoon Hoogleraar in de Kennis en het Onderzoek van Bouwmaterialen aan de Technische Hoogeschool. Door die personele unie werd een band geschapen met het Technisch Hooger Onderwijs, die zoowel de ontwikkeling dier Hoogeschool als het Laboratorium is ten goede gekomen. Het Laboratorium breidt zich geleidelijk uit.

Inrichting. Van den aanvang af heeft het Laboratorium beschikt over een chemische, mechanische en metalografische beproevingsafdeeling, met daaraan annex een werkplaats en een microfotografisch atelier. Van den Dienst der Staatsspoor- en Tramwegen werd een beproevingsinstallatie voor het impregneeren van hout ten geschenke ontvangen, welke inrichting een autoclaaf van 3 m³ inhoud bevat, geschikt voor 10 atm. druk met de bijbehorende reservoirs, stoomketel en pompen.

De chemische afdeeling is in min of meer zelfstandige onderafdeelingen verdeeld, te weten: *a.* voor algemeen analytisch werk; *b.* voor verfstoffen, bitumina en andere organische producten; *c.* voor bouwmaterialen, ketelwater en andere hulpstoffen; *d.* voor staal, ijzer en alliages; *e.* dakbedekkingen, papier en vezelstoffen en *f.* smeeroliën en brandstoffen.

De mechanische beproevingsafdeeling omvat de volgende onderafdeelingen: *a.* het fysisch-mechanisch onderzoek van metalen; *b.* het microscopisch metaalonderzoek; *c.* het onderzoek van mortelstoffen, beton, vloertegels, natuursteen, baksteen, grondsoorten enz.; *d.* een werkplaats voor metaalbewerking; *e.* een werkplaats voor het vervaardigen van proefstukken voor het bouwmaterialonderzoek; *f.* een afdeeling

voor smelt- en gloeiproeven o.a. op vuurvaste materialen; *g.* een instrumentmakerij. Naast deze afdeeling beschikt het Laboratorium over een administratieve afdeeling en een afdelingsbibliotheek.

T a a k. Het Laboratorium keurt en onderzoekt op verzoek materialen, zooveel mogelijk volgens standaardmethoden en specificaties. In de „Regelen voor Indische Aanschaffingen”, opgesteld door den Indischen Centralen Aanschaffingsdienst (zie aldaar) vindt men aangegeven dat, indien een leverancier zich niet wenschte neer te leggen bij een plaats gehad hebbende afkeuring van het geleverde door den ontvangenden Gouvernementsdienst, herkeuring der daarvoor geëigende goederen zal geschieden door het Laboratorium voor Materiaalonderzoek der B.O.W. Het afgegeven keuringscertificaat is alsdan beslissend.

De rapporten van onderzoek zijn het eigendom van den aanvrager, zonder wiens toestemming geen inlichtingen aan derden worden verstrekt.

Naast het regelmatig wederkerend keuringswerk verleent het Laboratorium talrijke mondelinge en schriftelijke adviezen inzake materiaal-kwesties.

P e r s o n e e l s v o o r z i e n i n g. Het Hoofd van het Laboratorium wordt bijgestaan door een scheikundig ingenieur, leider der chemische beproevingsafdeeling en een werktuigkundig ingenieur, leider der mechanische beproevingsafdeeling. In de chemische en de mechanische beproevingsafdeeling zijn verder werkzaam assistenten, analisten, mantri's en andere Inlandsche hulpkrachten.

B a n d m e t h e t T e c h n i s c h H o o g e r O n d e r w i j s. Het Hoofd van het Laboratorium geeft, in zijn functie van buitengewoon Hoogleraar, aan studenten van het 1e en 2e studiejaar les in materialenkennis. De praktische oefeningen in dat vak worden gedeeltelijk geleid door een assistent voor de Hoogeschool, die aan hem is toegevoegd en vinden plaats in een daarvoor bestemd deel van de beproevingszaal van het Laboratorium, waarin ook een verzameling van bouwmaterialen is ondergebracht. De studenten zijn in de gelegenheid de praktijkbeproevingen, voor zoover nuttig wordt geoordeeld, bij te wonen en het Laboratorium levert de praktijkvoorbeelden, waarmede het onderwijs wordt toegelicht.

P u b l i c a t i e s. Gegevens over het Laboratorium tref men in de volgende publicaties aan: Verslag van de werkzaamheden in de Laboratoria voor Materialonderzoek 1912, 1913, 1914, voorkomend in een Verslag over de Burgerlijke Openbare Werken 1915 en 1916, zesde gedeelte, Laboratoria voor Materialonderzoek; Verslag der Werkzaamheden in het Laboratorium der Burgerlijke Openbare Werken 1917—1925 (afzonderlijk gepubliceerd in 1927); Mededeeling No. 1 van het Laboratorium voor Materialonderzoek, waarin het tarief der onderzoekingskosten is opgenomen — uitgave 1 Augustus 1926 — Regelen voor Indische Aanschaffingen betreffende Handelsgoederen, R.I. A. II. — Administratieve Voorschriften — 1 Augustus 1920; Mededeelingen van het 2e, 3e, 4e en 5e Nederlandsch-Indische Natuurwetenschappelijk Congres; Verslag van de Nederlandsch-Indische Gowapond Betone Commissie —

publicatie van het Havenwezen — Departement der B.O.W.; Voorloopige cijfers en gegevens omtrent de werkzaamheden van het Departement der B.O.W. (voor het eerst in de uitgave 1928); Publicaties No. 25, 28/67, 37, 39, 43, 52, 69, 70, 82 en 83 van de Nederlandsch-Indische Wegenvereeniging; Verslag van het 1e Nederlandsch-Indische Wegencongres, mededeeling van het Bestuur No. XV; Diverse rapporten, o.a. over het verfvraagstuk (Dienst van Constructie en Bruggenbouw der S.S.), over proefnemingen met gewapend betonplaten (Afdeling Havenwezen, Dept. B.O.W.), gegevens omtrent met creosoot en residu geïmpregneerde wildhouten dwarsliggers (Dienst der S.S., Algemeene Bouwdienst).

BETALINGSBALANS VAN NED.-INDIË. De derde vergadering van den Volkenbond nam de volgende resolutie aan, waarbij op de wenselijkheid van de opstelling van betalingsbalansen werd gewezen.

„It (the Assembly) hopes that the study of the various questions connected with the stabilisation of currencies, and in particular that of the foreign trade balance and balance of payment of various states, which is an essential element of the problem, will be actively pressed forward so as to lead to the publication of reports which will throw light on this question, which is one of urgent importance”.

Ingevolge deze resolutie werd door den Secretaris-Generaal van den Volkenbond bij de regeeringen van verschillende Staten erop aangedrongen over te gaan tot het doen samenstellen van den betalingsbalans. Door de Indische Regeering werd aan het Centraal Kantoor voor de Statistiek te Welteyreden de opdracht gegeven om te trachten ook voor Ned.-Indië een betalingsbalans op te stellen, hetgeen geleid heeft tot het ondervolgend resultaat:

Betalingsbalans van Ned.-Indië in miljoen guldens.

Ontvangsten (uitvoer)	1926	1927
Uitvoer van goederen	1.588	1.635
Uitvoer van goud	8	7
Uitvoer van zilveren specien	2	1
Nieuwe kapitaalbeleggingen	45	32
Staatsontvangsten in Nederland	8	8
Toeristen	4	4
Crediet op korten termijn en vlottende saldi	71	—
	1.726	1.687

Uitgaven (invoer)	1926	1927
Invoer van goederen	895	904
Invoer van goud	29	23
Schulddelging	36	40
Aankoop van effecten en beleggingen in het buitenland	49	49
Interest	90	88

Uitgaven (invoer)	1926	1927
Dividenden van cultuurmaatschappijen en winsten van particuliere cultuurondernemingen	187	162
Dividenden andere naamloze vennootschappen	132	134
Handelswinsten van particulieren (niet ingezetenen)	25	25
Tantièmes	40	37
Kosten in het buitenland	20	20
Mektagangers	3	47
Verlofgangers, delegaties, pensioenen (met uitzondering van die ten laste van de staatsbegroting en buitenlandsche fondsen)	50	50
Scheepvaart	20	20
Staatsuitgaven in Nederland	59	66
Crediet op korten termijn en vlottende saldi	—	18
Onopgehelderd verschil	91	4
	1.726	1.687

Als bezwaar tegen het opstellen van de betalingsbalans van Ned.-Indië werd aangevoerd, dat vele posten op niet veel meer dan taxaties berusten. Uit de toelichtingen van vele door den Volkenbond gepubliceerde betalingsbalansen van andere landen blijkt echter dat een belangrijk deel van het daarin verwerkte cijfermateriaal ook slechts op ruwe schatting berust en dat de schattingen voor Ned.-Indië niet op minder goede gronden gebaseerd behoeven te worden dan die voor andere landen.

Tegen het publiceren van de betalingsbalans werd ook aangevoerd, dat deze licht aanleiding geeft tot het trekken van onjuiste conclusies omtrent de economische positie en ontwikkeling van Ned.-Indië, in hoofdzaak voortvloeiende uit een onjuist begrip van wat een betalingsbalans eigenlijk is.

Een betalingsbalans is een opstelling van slechts die transacties tusschen een land en de rest van de wereld, die gedurende een bepaalde periode de beweging van goud of een ander aangenomen ruilmiddel beïnvloeden. Al de transacties, die geen aanleiding geven tot een betaling, behoren dus niet op de balans thuis.

Bij de opstelling van de balans van Ned.-Indië is niet geheel consequent aan deze definitie vastgehouden. Om de balans niet te ingewikkeld en te onoverzichtelijk te maken, om het verwijt te voorkomen door de boomen het bosch niet meer te zien, is b.v. uitgaan van de handelsbalans, hoewel het een bekend feit is, dat vele producten onverkocht naar Nederland geëxporteerd en pas aldaar verkocht en betaald worden en de totale opbrengst niet naar Indië overgemaakt werd, maar slechts dat deel van de opbrengst, dat voor betaling van de uitgaven in Indië noodig is, d.w.z. in het algemeen noch de dividenden, noch de tantièmes voor directies en commissarissen, noch de beheerkosten in Nederland. Het behoeft geen betoog, dat, indien met al deze bijzonderheden rekening gehouden was, dit tot zeer vele moeiljk-

heden aanleiding had gegeven en de betalingsbalans zeer onoverzichtelijk zou zijn geworden. Bij bovenstaande balans is aangenomen, dat de opbrengst van alle uitvoerproducten in Indië ontvangen wordt, daarentegen alle aan het buitenland (incl. Nederland) te betalen dividenden, tantièmes, beheerkosten in het buitenland enz. van uit Ned.-Indië betaald worden.

De consequentie van bovengenoemde definitie is, dat niet alle posten, die van belang zijn voor de beoordeeling van de economische ontwikkeling van Ned.-Indië en van de veranderingen in de verhouding van Ned.-Indië met het buitenland, op de betalingsbalans voorkomen. Om enkele voorbeelden te noemen: de enorme door de naamloze vennootschappen in het bedrijf gehouden winsten komen terecht niet op de balans voor, althans niet direct, ondanks het feit dat het overgrote deel van de aandeelhouders buiten Ned.-Indië woont en dus de intrinsieke waarde van het buitenlandsche bezit aan Indische waarden hierdoor stijgt. Voor zoover het naamloze vennootschappen betreft, die hun winst maken uit den export van producten, is de geheele winst begrepen in de ontvangsten uit het buitenland voor de uitgevoerde goederen, welk laatste bedrag op de betalingsbalans staat vermeld. De ingehouden winsten van vennootschappen, die voor de binnenlandsche markt werken, importmaatschappijen, spoorwegmaatschappijen enz. komen zelfs niet indirect op de balans voor. Er is immers van een betaling van ingehouden winsten door het buitenland geen sprake. Toch vermeerderd het Indische bezit van de buitenlandsche aandeelhouders.

Een andere post, die ook van belang is voor de financiële verhouding van Indië en het buitenland, n.l. de vermogens van hen die repatriëeren, komen als zoodanig niet op de balans voor. Door het vertrek heeft geen betaling plaats.

Voor de bespreking van de afzonderlijke posten op de bovenstaande betalingsbalans, de wijze van berekening of begroting en de mate van nauwkeurigheid, zie Mededeeling van het Centraal Kantoor voor de Statistiek No. 68 „De betalingsbalans van Nederlandsch-Indië in 1926 en 1927”.

NORMALISATIE IN NED.-INDIË. Onder normalisatie verstaat men het tegengaan van de schadelijke verscheidenheid, die zich op velerlei gebied, doch in het bijzonder op dat der voortbrengselen van techniek en nijverheid, kan voordoen. In het algemeen is het doel der normalisatie te komen tot meer eenheid, eenvoud en doelmatigheid. De normalisatie van de voortbrengselen, welke in de techniek of in de huishouding gebezigd worden, beoogt tevens het bereiken van goedkoopere productie en betere kwaliteit. Daar alle genormaliseerde artikelen steeds zijn ontworpen door commissies van bij uitstek deskundigen, na grondige studie en na overleg met alle belanghebbenden, zullen de aldus verkregen voorwerpen voldoen aan de hoogste eischen van doelmatigheid, betrouwbaarheid en eenvoud. Dit geeft bezuiniging, zoowel voor de fabrikanten als voor de afnemers. Waar de normalisatie den vooruitgang van wetenschap en techniek niet mag belemmeren, komen alleen die artikelen voor normalisatie in aanmerking, waarvan de verscheidenheid grooter is dan noodzakelijk, en waarvan de daaraan te stellen eischen door lang-

durige practijk volkomen bekend mogen worden verondersteld.

Engeland is het eenige land, dat voor den oorlog, n.l. in 1901, den nationalen normalisatie-arbeid ter hand nam. De leiding aldaar berust bij de „British Engineering Standard Association”. Nederland volgde in 1916, toen door het Koninklijk Instituut van Ingenieurs in samenwerking met de Maatschappij van Nijverheid de „Hoofdc commissie voor de normalisatie in Nederland” werd ingesteld. In 1918 bleek de geldelijke steun, die van belangstellenden in de normalisatie werd ondervonden, voldoende groot om tot de oprichting van een Centraal Normalisatiebureau, onder toezicht van de Hoofdc commissie, over te gaan. In 1919 werd eene stichting, genaamd: „Fonds voor de Normalisatie in Nederland” met een klein aanvangskapitaal opgericht, waarover de Hoofdc commissie het beheer verkreeg.

Het voorbeeld van Engeland en Nederland werd na den oorlog gevolgd door Duitschland, Amerika, Frankrijk, Zwitserland, België, Canada, Oostenrijk, Hongarije, Australië, Italië, Japan, Zweden, Denemarken, Noorwegen, Rusland, Tsjechoslowakije, Polen, Finland etc. In Engeland, Amerika en Duitschland is de normalisatie het meest intensief doorgevoerd.

In April 1921 werd de eerste conferentie van secretarissen van 7 nationale organisaties te Londen bijeengeroepen. In 1923 volgde een tweede vergadering en in 1925 had te Zürich een derde conferentie plaats, waarbij een 50-tal afgevaardigden aanwezig waren en waarop het initiatief werd genomen tot de oprichting van eene internationale organisatie, de „International Standards Association”.

In Nederlandsch-Indië was tot 1927 alleen in een enkel geval algemeene of nationale normalisatie-arbeid verricht, n.l. de normalisatie van elektrische bedrijfsspanningen. Het nut der normalisatie was echter reeds lang door verschillende particuliere lichamen en Gouvernementsdiensten ingezien en in engeren kring werd belangrijke normalisatie-arbeid verricht.

In 1927 werd op voorstel van het Bestuur der Groep Ned.-Indië van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs eene „Studiecommissie voor Normalisatie in Ned.-Indië” opgericht, waarin Gouvernements- en particuliere afgevaardigden in ongeveer gelijken getale zitting namen; deze studiecommissie kreeg tot taak in organisatorischen, administratieven en financieelen zin de instelling voor te bereiden van een centrum van normalisatie voor Ned.-Indië. Het resultaat der werkzaamheden van deze studiecommissie was, dat op 20 December 1928 werd ingesteld de stichting: Fonds voor de Normalisatie in Nederlandsch-Indië, welke stichting haar doel, „bevordering van al hetgeen op het gebied der normalisatie in Nederlandsch-Indië kan worden verricht”, tracht te bereiken door het instellen van een „Raad voor de Normalisatie in Nederlandsch-Indië”. Deze Normalisatieraad heeft tot taak:

1e. het geven van adviezen en het doen van voorstellen aan de „Hoofdc commissie voor de Normalisatie in Nederland” en verdere samenwerking met die Hoofdc commissie;

2e. het voeren van propaganda ten dienste der normalisatie;

3e. het geven van voorlichting aan allen, die in de normalisatie belangstellen.

Het aantal leden van den Normalisatieraad bedroeg bij de oprichting 27, waarvan 11 leden Gouvernements-ambtenaren zijn. Een Centraal Secretariaat, te Weltevreden gevestigd, onder leiding van een Hoofd, Secretaris van het Dageelijksch Bestuur, zorgt voor de loopende zaken. Ter behartiging van belangen op speciaal gebied worden door den Raad „Commissies" ingesteld, die elk onderwerp van normalisatie of reeks van onderwerpen van gelijken aard in studie nemen en behandelen.

De jaarlijksche contributie voor de Leden van den Normalisatieraad bedraagt f 600, welke contributie echter telkenjare kan worden herzien.

Door de publicatie en de verspreiding van het maandblad „Normalisatie" en de geregelde uitgave van catalogi betreffende normaalbladen en normaalvoorschriften, tracht de Normalisatieraad belangstelling te wekken en steun te verkrijgen voor zijn belangrijken arbeid ten algemeenen nutte.

VITAMINES. Een verzamelnaam door Funk aan een aantal stoffen gegeven, die alle groote physiologische werkzaamheid bezitten. Deze stoffen, die slechts in minimaal kleine hoeveelheden in het voedsel aanwezig zijn, dragen ook wel de namen *edele voedingsstoffen*, *nutraminen*, *kompletienen*, *accessoire stoffen*, enz. Tekort aan deze stoffen in het voedsel geeft, voor elk afwezig vitamine, zeer karakteristieke ziekte-toestanden, *avitaminosen* genoemd.

Tot op heden kent men zes vitamines en het laat zich aanzien, dat er meer zullen volgen.

A-vitamine (anti-xerophthalmie), vetoplosbaar, het eerst door Stepp vermoed, is de factor, welke bij voldoende aanwezigheid in de voeding het levend organisme behoedt tegen *xerophthalmie* of *keratomalacia*, een oogziekte, die met nachtblindheid begint, overgaat in graveel en in enkele weken tot den dood kan leiden. Tekort aan dit vitamine kan ook aanleiding geven tot blaassteen en -gruisvorming. Deze avitaminose komt in Indië niet veelvuldig voor. Het A-vitamine is vrij bestendig tegen hooge temperatuur. Het dierlijk organisme is niet in staat deze stof te synthetiseren, zoodat het op exogene toevoer hiervan is aangewezen. A-vitamine komt in grotere hoeveelheden voor in lovertaan (dat in den regel als medicament tegen xerophthalmie aangewend wordt), boter, ei, vruchten met gekleurd vruchtvliesch, goed gekleurde groenten en melk.

B₁-vitamine (anti-beri-beri of antineuritisch, of volgens de Amerikaansche nomenclatuur vitamine F), wateroplosbaar, het door Eijkman in 1896 als eerste in deze reeks stoffen ontdekte vitamine, dat bij een tekort in de voeding bij den mensch aanleiding geeft tot het optreden van beri-beri, bij vogels tot polyneuritis gallinarum. Eijkman vond dat deze specifiek tegen beri-beri beschermende stof in zilvervliesrijst wel, in witte afgeslepen tafelryst niet, of nagenoeg niet voorkomt. Het B₁-vitamine is het eerste vitamine, dat in kristallijnen vorm geïsoleerd werd. Dit geschiedde in 1926 door Jansen en Donath in het Geneskundig Laboratorium te Weltevreden. Van deze stof is ongeveer 1/2 mgr. per dag noodig om een mensch tegen beri-beri te beschermen. Het komt vooral voor in het zilvervliesje, de kiempjes en de aleuronlaag van de rijstkorrel (dedek), verder, zooals Grijns aantoonde, in ka-

tjang-idjoe (tot nu toe het medicament tegen beri-beri), in djewawoet, vleesch, levertraan, eieren en katjangsoorten.

B₂-vitamine (pellagra preventing, p.p. factor, grow promoting, anti-pellagra, volgens de Amerikaansche nomenclatuur vitamine G), wateroplosbaar, komt in den regel naast het B₁-vitamine voor. Deze door Goldberger ontdekte stof beschermt bij voldoende aanwezigheid in de voeding tegen pellagra, een avitaminose, welke zich in den regel uit door een symmetrisch over het lichaam verspreide huiduitslag, soms tot krankzinnigheid en ten slotte tot den dood kan leiden. Deze ziekte komt in Nederlandsch-Indië heel zelden voor, veel echter in Britsch-Indië. Aanvankelijk werd ze toegeschreven aan slechte maiseiwitten, aangezien pellagra vooral voorkomt, waar maïs hoofdvoeding is. Deze maiseiwitentheorie is nu geheel verlaten. Vleesch en melk werken heilzaam bij pellagra-patienten. Behalve voor bescherming tegen pellagra moet deze factor in de voeding aanwezig zijn ter bevordering der groei van het jonge organisme.

C-vitamine (anti-scheurbuik, anti-scorbut), wateroplosbaar, de bij voldoende aanwezigheid in de voeding tegen scheurbuik (scorbut) beschermende stof. Het C-vitamine wordt evenmin als de voorgaanden door het organisme gesynthetiseerd (de rat maakt hierop misschien een uitzondering). Deze factor komt vooral voor in verse groenten en vruchten. Aangezien deze in Indië het heele jaar door tegen zeer matigen prijs te verkrijgen zijn, komt scheurbuik in deze gewesten heel zelden voor. De vroegere Pool- en Oost-Indiëvaarders hadden, door gebrek aan verse producten op de lange reizen, zeer veel van deze avitaminose te leiden. Scheurbuik openbaart zich door tandvleeschbloedingen, het los gaan zitten der tanden, onderhuidsche bloedingen rond de gewrichten en een degeneratie van de bindingen tusschen kraakbeen en beensubstantie van ribben en gewrichten. De beensubstantie wordt bros, waardoor gemakkelijk beenbreuk ontstaat. Het C-vitamine is uiterst gevoelig voor oxydatie door de luchtzuurstof, wat een groot bezwaar vormt bij de wetenschappelijke bestudeering van het C-vitaminevraagstuk.

D-vitamine (anti-rachitis), vetoplosbaar, komt dikwijls gelijktijdig met het A-vitamine voor; beschermt bij voldoende aanwezigheid in de voeding tegen rachitis (engelsche ziekte). Ook deze avitaminose komt in Indië heel zelden voor, aangezien het lichaam onderhuids door inwerking van de ultraviolette stralen van het zonlicht in staat is dit vitamine op te bouwen. Wordt *ergosterine* met ultraviolet licht bestraald, dan gaat het over in anti-rachitis-vitamine, dat buitengewoon hooge werkzaamheid bezit. Hess vond dat het reeds voldoende is om het voedsel met ultraviolet te bestralen, om het optreden van onglesche ziekte te voorkomen. Dit vitamine werd onlangs door Van Wijk en Beerink geïsoleerd. Een hoeveelheid van 0,005 gamma (1 gamma = 0,001 mgr.) is reeds sterk werkzaam. Deze factor komt vooral voor in lovertaan.

E-vitamine (anti-steriliteits- of anti-vruchtbaarheids-) door Evans ontdekt om vroeger wel X-vitamine genoemd. Dit vitamine, dat uit minstens twee factoren moet bestaan, behoeft het organisme voor de voortplanting. Grijns gelukte het voedsels samen te stellen, waarop ratten-

mannetjes steriel bleven, waarin dus een voor de spermatogenese belangrijke stof ontbreekt, en voedsels, waarop rattenwijfjes niet in staat bleken jongen ter wereld te brengen en waarin dus de stof voor de ontwikkeling der mammae ontbreekt. Dit vitamine is van de tot op heden bekende het meest resistent tegen warmte, zuren en zelfs alkaliën. Het wordt evenals het A- en D-vitamine tot de sterolen gerekend. Laqueur gelukte het één dezer E-vitamines te isoleren. Dit vitamine komt voor in de kiempjes van granen, in plantaardige en dierlijke vetten, met uitzondering van levertraan, melk en boter.

Voor literatuur zie: C. Funk: Die Vitamine; Stepp en Gyorgi: Die Avitaminose und anverwandte Krankheiten.

DRINKWATER. Nederlandsch-Indië mag zich onder de tropische landstreken niet misdeeld achten wat de mogelijkheden ter verkrijging van goed drinkwater betreft. De ligging van den Archipel, „zich slingerend om den evenaar”, en het zeeklimaat, dat op het grootste deel der eilanden overheerscht, heeft dit land een overvloedigen en in het algemeen gelijkmatigen, dus gunstigen regenval bezorgd. De erupties der vele, grotendeels nog werkzame vulkanen hebben in het geologisch recente verleden den bodem op grootere en kleinere diepten rijkelijk voorzien van poreuze asch, zand en gruispakketten, die zich uitstekend leenen tot verzamelaars van het uit de bergstreken naar de vlakten afstromende water.

Dientengevolge is het bergland in Indië in het algemeen een rijk bronnenland en bezitten de vlakten in hun ondergrond op vele plaatsen artesische waterbekkens, terwijl ze door vele grootere en kleinere rivieren worden doorsneden. Ook zijn er weinig streken in Indië aan te wijzen, waar men niet, met zuiinig overleg, in zijn behoefte aan drinkwater zou kunnen voorzien door het opzamelen van regenwater of het winnen van grond- of zakwater door middel van ondiepe putten.

Daar het ter wille van een goed begrip van dit overzicht wellicht niet overbodig is den aard der genoemde soorten water, die aan den bodem worden onttrokken, nader te schetsen, zij vermeldt dat onder *bronwater* is te verstaan het water, dat uit hooger gelegen streken naar lagere afdaalt dóór een poreuze bodemformatie, liggende op een voor water ondoordringbare laag, waarbij de watervoerende laag *vaak, doch niet altijd*, is afgedekt door een tweede ondoordringbare laag. Dit water verzamelt zich dan in onderliggende terreinplooiën gewoonlijk als aderen, die op bepaalde plaatsen in de helling van het terrein als bron aan den dag treden. *Artesisch* water is *steeds* opgesloten in langgerekte poreuze bodemlagen, *tusschen* voor water ondoordringbare lagen. Dit water is in den bodem gedrongen op hooger gelegen plaatsen, waar de bovenliggende ondoordringbare laag ontbrak en staat in zijn verzamelaarsplaats door de aanvulling van boven onder een zekeren druk, zoodat wanneer de bovenliggende deklaag doorboord wordt, het artesische water vanzelf in het boorgat opstijgt, vaak tot boven maaielhoogte. Zoogezegd *grond- of zakwater* zal dit laatste verschijnsel nooit vertoonen. Dit toch is water, dat onmiddellijk boven of in ieder geval zeer nabij zijn vindplaats in den grond is gedrongen en aldaar, afhankelijk van den toevoer en van den weerstand van den bodem, op

grootere of kleinere diepte wordt aangetroffen.

Uit hygiënisch oogpunt is vooral van belang de *duur* van het filtratieproces in den bodem. Deze bedraagt voor goed bronwater gewoonlijk eenige maanden, voor artesisch water dikwijls eenige jaren en voor grondwater soms slechts enkele uren. Dit laatste soort van water is daarna in den regel geen hygiënisch betrouwbaar drinkwater.

Waar geen centrale drinkwatervoorziening is, die het water door een leidingnet distribueert, wordt uiteraard dat water voor drinkwater gebruikt, hetwelk het dichtste bij is. Op die plaatsen wordt bron-, put- of oppervlakte-water gedronken, dat eventueel nog op huishoudelijke wijze gezuiverd wordt.

Tot omstreeks 1870 was deze wijze van drinkwatervoorziening algemeen. Voor de zuivering bezigde men toentertijd zeer veelvuldig de Indische leksteen, een poreuze, uitgeholde steen, die in zijn holte enkele liters water kon bevatten en als filter bezigeld werd. Vaak werd de holte nog gedeeltelijk gevuld met houtskool, dat kolloïde en opgeloste onzuiverheden in het water absorbeerde en aldus in zekere mate bijdroeg tot de zuivering. De steen, die in een houten gestel was opgehangen, leverde door langzame filtratie gewoonlijk helder water op, ook zelfs als men van troebel rivierwater uitging. Met deze zintuigelijk waarneembare zuivering was men tot voor omstreeks 50 jaren algemeen volkomen tevreden gesteld. Eerst in dien tijd, de tweede helft der 19de eeuw, leerden Pasteur en Koch het verband tusschen microben en ziekten kennen en werd men langzamerhand gewaar, dat de befaamd ongezonde toestanden der Indische steden voor een groot deel hun oorzaak vonden in het gebruik van drinkwater, dat verontreinigd was door faecaalstoffen, waaronder dezulke, die afkomstig waren van lijdens aan besmettelijke buikziekten.

Het zijn in het bijzonder deze ziekten geweest, die het leven in de steden aan de kust gaandeweg onmogelijk gemaakt hebben, zoodat de woonwijken zich meer en meer van de kust af verplaatsten, waarbij de meer verspreide ligging der huizen veel bijgedragen heeft tot het ontstaan van een betere water- en faecaal-hygiëne.

In ditzelfde tijdvak werd in Europa begonnen met den aanleg van centrale drinkwatervoorzieningen en vrijwel tegelijkertijd werd dit systeem in Indië nagevolgd, zij het ook aanvankelijk op een zeer bescheiden schaal.

De eerste centrale drinkwatervoorzieningen ontleenden hun water aan den bodem door middel van artesische boringen. Onder deze is die van Batavia te noemen, met den aanleg waarvan in 1873 begonnen werd.

Over het algemeen zijn de eerste artesische waterleidingen in Indië geen zeer groot succes geweest in hygiënischen zin. Wel is het artesisch water zelf, krachtens zijn oorsprong, hygiënisch volkomen betrouwbaar, doch de meestal beperkte capaciteit der putten en de aanvankelijk vrij gebrekkige aanleg der distributionetten waren op vele plaatsen de oorzaken dat het water in de leidingen niet onder voldoende druk werd gehouden, zoodat dikwijls verontreiniging van het leidingwater door binnendringen van oppervlakkig grondwater voorkwam.

In het later volgende tijdperk der bronwaterleidingen, dat intrad bij het begin van deze eeuw, toen de voortschrijdende ontwikkeling der tech-

nische hygiëne ook de vele kilometers ver verwijderde bronnen binnen het bereik der steden bracht, is de drinkwatervoorziening zeer veel beter geworden. Een lange lijst van centrale watervoorzieningen kan thans voor Ned.-Indië worden opgemaakt.

Het is hier de plaats om met een enkel woord ook het wetenschappelijk onderzoek op het gebied der hygiëne van het drinkwater in Indië te vermelden.

Het spreekt vanzelf, dat de verbetering van de drinkwatervoorziening slechts verkregen is door veel en nauwgezet onderzoek, dat voornamelijk in de laatste 25 jaren verricht is. De Dienst der Volksgezondheid, vroeger genaamd Burgerlijk Geneeskundige Dienst, heeft hieraan wel het belangrijkste aandeel gehad. Dit onderzoek richt zich op het in de natuur voorkomend water en heeft tot doel aan te geven op welke wijze dat water gewonnen moet worden, terwijl, wanneer de zuiverheid van het voorhanden water onvoldoende is, vastgesteld wordt op welke wijze dat water tot volkomen betrouwbaar drinkwater is te zuiveren.

Aanvankelijk was het drinkwateronderzoek een onderdeel van het wetenschappelijk werk van het Geneeskundig Laboratorium te Weltevreden, doch gaandeweg werd het een zoodanig omvangrijke taak, dat het noodig bleek een zelfstandig laboratorium voor het wateronderzoek in te richten en aldus kwam in 1923 tot stand het *Proefstation voor Waterzuivering* te Manggarai, Mr. Cornelis.

Uit den naam van dit laboratorium zou men kunnen afleiden, dat een nieuw element in de drinkwatervoorziening was gekomen: dat van de zuivering van verontreinigd water tot drinkwater.

Het in oorsprong zuiver bron- en artesisch water, dat tot dusver uitsluitend gebezigd werd voor de centrale drinkwatervoorzieningen, was lang niet overal voorhanden, waar behoefte aan en de gelegenheid voor zulk een drinkwatervoorziening bestond.

Het vraagstuk der zuivering van oppervlaktewater — in Europa op vele plaatsen een geslaagde zaak, in Indië een aangelegenheid waar men, door het kwade gerucht waarin het drinkwater hier te lande in het algemeen stond, huiverend tegenover stond — kwam aan de orde. De eerste onderzoekingen op dit gebied werden wederom verricht door den Burgerlijk Geneeskundigen Dienst op het Geneeskundig Laboratorium en hier werden de grondslagen gelegd van de kennis der langzame filtratie in de tropen, het zuiveringssysteem, dat in Makassar bij de eerste Indische waterzuiveringsinstallatie toegepast werd. Deze drinkwatervoorziening, die haar ruw water ontleende aan een rivier, werd in 1923 geopend. In hetzelfde jaar kwam te Soerabaja een rivierwater-zuiveringsinstallatie tot stand, die de in die plaats sinds 25 jaar bestaande bronwaterleiding moest aanvullen.

Inmiddels werd de studie der zuivering van oppervlaktewater op het Proefstation voor Waterzuivering voortgezet. Ieder, die het onoogelijke, troebele Indische rivierwater uit aanschouwing kent en die weet wat er alzoo ingeworpen wordt, zal zich overtuigd voelen, dat er met dat water heel wat gebeuren moet, voor men het met smaak zal kunnen drinken. Het Proefstation be-

schikt over proefinstallaties op technische schaal, waarmede de zuivering van rivierwater op allerlei wijzen grondig bestudeerd werd en nog bestudeerd wordt en de aldaar verkregen resultaten hebben met goede vrucht tot richtsnoer mogen dienen op de vele plaatsen, waar zuivering van oppervlaktewater tot drinkwater plaats heeft of plaats zal hebben.

Betreffende het aantal waterleidingen in Ned.-Indië moge ten slotte nog worden medegedeeld dat vóór 1920 in totaal 35 waren geopend; gedurende het tijdvak 1920/29 werden 66 waterleidingen aangelegd en op 1 Jan. 1930 waren in aanleg 41 waterleidingen.

Literatuur: Verslagen van het Mynwezen en den Dienst van den Mynbouw (Opsporingsdienst, Grondpeilwezen) in Ned.-Indië; Mededeelingen van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst en den Dienst der Volksgezondheid in Ned.-Indië; De Waterstaats-Ingenieur (Batavia); Jaarverslagen van het Proefstation voor Waterzuivering; De Bruin: Indische Bouwhygiëne. Weltevreden 1927; Gouv. Bt. van 10 September 1895 no. 8, met latere wijzigingen, betreffende de vergunningen tot het gebruik van water voor huishoudelijke doeleinden en particuliere ondernemingen, Bijblad no. 5081.

KROPGEZWELLEN (Aanvulling van Dl. II, blz. 455). Door den Franschen pharmacout Chatin werd in 1850 de theorie opgesteld — en aan de practijk getoetst —, dat jodium een bioelement is, benoodigd voor het goed functioneeren van de schildklier. Von Fellenberg bevestigde omstreeks 1923 deze theorie en vond, dat het menschelijk organisme per dag met lucht, water en voedsel ongeveer 40—80 gamma (1 gamma = 0.001 mgr.) jodium moet opnemen om beschermd te zijn tegen het optreden van krop (struma).

De endemische krop heerscht vooral in hooger gelegen streken. Ook in Nederlandsch-Indië zijn endemische kropstreken bekend, o.a. het Djông-plateau, de desa's rondom Wonosobo, het Tenggergebergte, de strek rond Blitar en Toeloeng-agoeng, verder Madjéné (Celebes), de afd. Kajan (Z. en O. afdeling van Borneo), Atjeh, Tapanoei en de Doesoelanden.

In navolging van de kropprophylaxe in Zwitserland, Boieren en Oostenrijk wordt een gedeelte van de door het Zoutbedrijf af te leveren zoutbriquetten in de fabriek te Kalianget geïmpregneerd met een oplossing van joodkalium, waarbij op advies van Jansen, welke in Nederlandsch-Indië met Boswinkel als eersten de kropbestrijding aanvatten, ter betere fixeering wat thio-sulfaat wordt gevoegd. De hoeveelheid te gebruiken joodkalium per zoutblok van ongeveer 600 gram bedraagt ± 33 mgr., hetgeen voldoende is om in met krop bedreigde streken niet alleen als prophylacticum te dienen, doch ook om kleine, nog niet ontaarde kroppen te doen verdwijnen. Hoogere dosering van het jodium geeft, zooals Von Fellenberg aantoonde, gevaren voor het optreden van z.g. Joodbasedow. Het z.g. „Vollsalz” wordt al sinds eenige jaren naar enkele kropstreken in Nederlandsch-Indië verzonden.

Voor literatuuroverzichten zie: Th. von Fellenberg: *Ergebnisse der Physiologie*, deel 25, waarin een uitvoerig overzicht van zijne werken; K. Scharrer, *Chemie und Biochemie des Jods*.

VERKOOPKANTOOR VAN 'S LANDS MIJNBOWPRODUCTEN (Vervolg van Dl. IV, blz. 360 en Dl. II, artikel KOLEN). Dit kantoor heeft zijn ontstaan te danken, evenals zoovele andere blijvende of verdwenen instellingen, aan den grooten oorlog.

Vroeger werd het tin, dat het Nederlandsch-Indisch Gouvernement uit de Banka-tinmijnen verkreeg, door tusschenkomst van de Nederlandsche Handelmaatschappij te Amsterdam publiek verkocht. Zeer spoedig na het uitbreken van den oorlog in 1914 werd het tin tot contrabande verklaard en de geregelde afscheppmogelijkheid hield op. Het tin werd van toen af verkocht te Batavia door het Departement van Gouvernementsbedrijven en dit is de eerste stap geweest tot de vestiging van een commercieele instelling, waaraan is opgedragen de handel in sommige mijnbouwproducten van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië.

Deze eerste eigen verkoop van het tin ging met ontzaglijke moeilijkheden gepaard; allerlei reglementen, voorschriften, bevoegdheden, belemmerden dezen handel meer dan dat zij een vlotte behandeling in de hand werkten. Gestadig werd echter gestreefd om, naar goede commercieele opvattingen en op een voor het Land meest doeltreffende wijze, deze tin-verkoop voort te zetten. Het is ten slotte, na overwinning van het uit Nederland gedurende een reeks van jaren gevoerd verzet, gelukt om dit doel te bereiken.

De verkoop van het Banka-tin is thans georganiseerd op eene wijze, die zich geheel aan het moderne snelverkeer en de gewijzigde omstandigheden in den groothandel heeft aangepast. Met een speciaal informatie-dienst in de belangrijke afzetgebieden en een eigen agentschap in Londen, is het kantoor thans zoodanig toegerust, dat het te allen tijde dadelijk op de hoogte is van de belangrijke gebeurtenissen in den internationalen tin-handel.

De tin-omzetten van het kantoor bedroegen in de onder volgende jaren:

Exploita-tie-jaar	Totaal ver-kocht in pikoels:	Bruto opbrengst in guldens:
1914	191.868.31	23.639.743,545
1915	221.101.07	25.736.416,45
1916	349.804.75	42.661.029,455
1917	200.506.25	32.861.326,27
1918	177.619.55	36.277.379,915
1919	262.547.42	46.227.847,29
1920	153.841.01	29.925.717,84
1921	228.069.32	25.715.002,88
1922	328.307.92	36.769.692,55
1923	322.370.78	48.234.346,41
1924	312.261.85	55.554.601,53
1925	323.230.13	60.732.542,13
1926	369.365.72	76.829.434,10
1927	342.995.59	68.897.879,13
1928	356.655.83	57.082.788,68

Eene eveneens zeer belangrijke afdeling van dit Verkoopkantoor verzorgt den steenkolen-handel.

Het Gouvernement bezit in eigendom en exploiteert zelve de Ombilinmijnen, de Boekit Asemmijnen en de Poeloe Laoetmijnen.

Was oorspronkelijk aan elken bedrijfsleider

van die mijnen de afzet van zijn product zelfstandig toevertrouwd, het bleek toch gewenscht de verkoop van alle Gouvernementssteenkolen in een hand te leggen. Gingen de gezamenlijke producties een vijftiental jaren geleden niet boven de 500.000 tons uit, thans moet het kantoor den afzet van ruim 1.000.000 tons verzorgen.

Oorspronkelijk werd slechts geleverd aan Gouvernementsdiensten en enkele stoomvaartmaatschappijen in Nederlandsch-Indië en was van export geen sprake. Thans heeft het Verkoopkantoor zijne geregelde afnemers niet alleen in Nederlandsch-Indië, maar ook in omliggende buitenlandse havens, zooals Singapore, Saigon, Hongkong, Canton, Manilla, enz., terwijl aan verdere uitzetting van het afzetgebied onverpoosd wordt doorgewerkt.

Aan de grondgedachte van 1914 bij de eerste tin-transacties, dat men deze zaken commercieel moest behandelen, is ook bij de steenkolen steeds vastgehouden. Een consequent doorvoeren van die gedachte is o.m. geweest de in 1925 getroffen maatregel van den toenmaligen Departementschef, om de bij het kantoor in leidende betrekkingen werkzame personen contractueel aan dat kantoor te verbinden met een aandeel in de winsten, welke dit kantoor naar commercieele berekening maakt.

Aan het Verkoopkantoor van 's Lands Mijnbouwproducten is nog opgedragen de verkoop van het goud- en zilver-erts afkomstig van de Gouvernements Mijnbouwonderneming te Tambang Sawah in Benkoelen en de regeling van de voedsel- en houtvoorziening van de Gouvernements mijnbedrijven.

Ook het zeer omvangrijke steenkolenvervoer wordt door dit kantoor geregeld.

Een in de laatste jaren steeds omvangrijker arbeid van het kantoor is de regeling van en het toezicht op de uitzending van de Inlandsche mijnwerkers, hetwelk een zeer belangrijk onderdeel is van de taak van het kantoor, omdat uiteraard productie en werkvolk onderling ten nauwste verband houden.

Kolenomzetten:

Bruto-producties der Gouvernements steenkolenmijnen vanaf 1917:

Jaar	Hoeveelheid	in tonnen	van 1000 Kilogrammen.	
			Ombilin	Totaal
1917	508.227	9.765	120.834	638.826
1918	504.291	50.852	121.421	676.564
1919	510.821	106.811	180.159	797.791
1920	567.142	141.618	188.722	897.482
1921	622.853	172.939	208.900	1.004.692
1922	544.002	113.362	113.218	770.582
1923	508.355	176.186	100.629	785.179
1924	604.540	233.911	147.135	985.586
1925	539.328	245.638	116.089	901.055
1926	488.505	284.055	130.317	902.877
1927	504.014	308.003	150.273	962.290
1928	507.146	322.165	173.574	1.002.885

Voor literatuur over Banka-tin-verkoop zie: Jaarverslagen der Bankatinwinning en „brochure „Banca-tin 1922“.

Over Gouvernements steenkolenverkoop zie: Jaarverslagen der Gouvernements steenkolenmijnen en de jaarboeken van het Mijnwezen in Ned.-Indië.

16-1036 **CASSAVE** (*Manihot utilissima* Pohl). (Zie MANIHOT, Dl. II. blz. 669 en OEBI KAJOE, Dl. III blz. 60).

Geschiedenis. Van Brazilië, het vaderland der cassave, is deze nuttige plant over vrijwel alle tropische en sub-tropische gewesten verbreid, zoodat men tegenwoordig in alle landen tusschen 30° N.B. en 30° Z.B. een meer of minder uitgebreide cassavecultuur aantreft. Door de Portugeezen schijnt de cassave over de wereld te zijn verspreid. De voornaamste productielanden zijn thans: Brazilië, Guyana, Peru, Jamaica, Mozambique, Madagascar, Réunion, West-Indië, West Afrika, Vereenigde Staten, Malaka en Java. De eerste exemplaren schijnen naar Java te zijn overgebracht nog vóór de oprichting der Oost-Indische Compagnie; het heeft echter zeer vele jaren gevorderd, vóór de plant de waardeering der Inheemsche bevolking kon erlangen.

Hoogstwaarschijnlijk heeft Daendels reeds getracht de cassave-cultuur op Java uit te breiden, doch zijne pogingen hebben betrekkelijk weinig resultaat gehad. Junghuhn schreef, dat hij de plant in 1838 reeds in de omstreken van Buitenzorg en Tjandjoer-leerde kennen. Zij werd daar in zeer geringe hoeveelheden aangeplant onder den naam oebi dangdeur, een thans nog bekende inferieure kwaliteit.

Door de Inlanders werd aan deze soort zoo weinig waarde gehecht, dat zij ten zeerste verworderd waren, van Junghuhn te vernemen, dat de cassave in sommige landen, evenals in Indië de rijst, het hoofdvoedsel der bevolking uitmaakte. Bij nader onderzoek bleek, dat de toen gekweekte plant een minderwaardige variëteit was in vergelijking met die, welke men in West-Indië de beste achtte.

Omstreeks 1850 was de cultuur van tweedege wassen op Java nog van zeer weinig beteekenis, vóór alles werd door de Inlanders de rijstcultuur beoefend. Aangezien deze cultuur vaak te kampen heeft met misoogsten, waardoor groote groepen der bevolking getroffen worden, besloot de toenmalige Regeering hierin verandering te brengen, door de bevolking de cassavecultuur bij te brengen.

Voor misoogsten behoeft bij de cassave niet gevreesd te worden, terwijl de opbrengst aan zetmeel bij gelijkdurige occupatie der gronden ruim twee maal zooveel bedraagt als die van het rijstgewas. De voedingswaarde der cassave is echter zeer gering.

Daar de op Java voorkomende cassaveplanten van inferieuren aard waren, werd besloten om betere soorten uit West-Indië te importeerden.

Dit gebeurde in 1852. Na eenige mislukte pogingen werd de Heer Wildeman, W.-I. ambtenaar, met de verzending van de cassavestekken belast; de verpakking geschiedde op aanwijzingen van Teysmann, terwijl het gedeelte, dat levend overkwam, werd uitgeplant in 's Lands Plantentuin. In 1854 was er voldoende stekmateriaal voorhanden om tot de verspreiding van de West-Indische variëteit op Java over te gaan. Het vorderde echter nog geruimen tijd voordat de cassave tot een belangrijke cultuur uitgroeide; in 1875 was zij nog zeer weinig verspreid en bleef hoofdzakelijk tot Bantam beperkt.

De groote uitbreiding der cultuur gedurende de laatste jaren is vooral toe te schrijven aan de oprichting van de vele cassavemeelfabrieken en -fabriekjes; schier overal treft men het gewas in Nederlandsch-Indië aan, doch vooral op Java en Madoera en ter Sumatra's Oostkust.

Botanische beschrijving. De cassave-, manioc- of tapioca-plant behoort tot de orde der *Tricoccae*, familie der *Euphorbiaceae*, geslacht *Manihot*, naam *Manihot utilissima* Pohl. De plant is meerjarig, struikvormig, met dikke harde, knolvormige wortels, welke rijk zijn aan zetmeel, maar tevens een melkachtig, vergiftig, scherpsmakend sap bevatten. Door waschen der geraspte wortels of door direct verwarmen van den geheelen wortel kan het vergift er uit verwijderd of onschadelijk gemaakt worden. Langen tijd heeft men gemeend dat dit cyaanwaterstofgas was, doch later is gebleken, dat het als een blauwzuurvormend glucoside in de wortels aanwezig is. Door het hart van den wortel loopt een taai houtachtige vezel.

De stengels van de overjarige planten, welke een hoogte kunnen bereiken van ongeveer 4 meter, doch in cultuur zelden hooger dan 3 meter worden, zijn gedeeltelijk zigzag-gewijze gebogen en voor een ander deel recht; eerst groen kruidachtig, daarna houtig, grijsbruin of geel van kleur en ongeveer 2,5 cm. dik.

De bladeren zijn handvormig gespletten, verspreid geplaatst en 3—9 lobbig; de onderste bladeren zijn meestal kleiner en meerdeelig dan die, welke zich meer aan den top van den stengel bevinden.

De onderste zijn ± 15 cm., de bovenste ± 30 cm. lang, de lobben zijn lancetvormig, gaafrandig, 20—25 cm. lang en 3—5 cm. breed. Er zijn ook variëteiten bekend met enkelvoudige, en met gekrulde bladeren. Aan den bovenkant zijn de bladeren donkergroen, van onderen wat lichter, soms met sterk rood gekleurde nerven en bladstelen.

Daar de mannelijke bloempjes steeds vóór de vrouwelijke bloeien, is onderlinge bestuiving in dezelfde bloeiwijze uitgesloten. Insecten bewerken de overbrenging van het stuifmeel. Als regel kan men aannemen, dat de bloei des te later optreedt naarmate de groeivoorwaarden beter zijn. Bij enkele variëteiten begint de bloei reeds na 3 maanden, bij andere eerst na 7 maanden, sommige variëteiten bloeien in het geheel niet. Zoowel de vrouwelijke als de mannelijke bloemen openen haar slippen tusschen half twaalf en kwart over twaalf 's middags. De kelkslippen dier bloemen sluiten zich nog donzelfden dag tegen zonsondergang.

Soorten en Variëteiten. Men verdeelt het geslacht *Manihot* vrij algemeen in twee groepen, welke ieder een groot aantal variëteiten omvatten, nl. de bittere en de zoete cassave. Daar het echter wegens het ontbreken van uiterlijke verschillen zeer moeilijk uit te maken is tot welke groep een variëteit behoort, heeft J. E. van der Stok het onderscheid in bittere en zoete variëteiten geheel laten vervallen en een indeeling gemaakt in behaarde en onbehaarde variëteiten.

Bij de behaarde variëteiten zijn de bladshijven der jonge bladeren, maar ook wel de bladstelen dier jongere bladen en jonge stengeldeelen van een zachte, korte, dichte beharing voorzien. Bij de onbehaarde variëteiten zijn de bladshijf-

slippen geheel of zoo goed als geheel onbehaard. De beharing kan bij vertegenwoordigers van de behaarde typen nog vrij sterk uiteenloopen, met dien verstande echter, dat het onderscheid tusschen de behaarde en onbehaarde groep steeds scherp gehandhaafd blijft, zoodat zich geen twijfelachtige gevallen kunnen voordoen.

De verdeeling van de behaarde en onbehaarde variëteiten in groepen en ondergroepen wordt beheerscht door de kleur van de verschillende deelen der plant.

Selectie. In de practijk geschiedt de voortplanting der cassave langs vegetatieve weg door middel van stekken.

Waar het gewas ook zaad levert, heeft men te **Buitenzorg** in den Selectietuin voor rijst en tweedegewassen getracht langs geslachtelijke voortplanting nieuwe variëteiten te verkrijgen. Het resultaat van de zaailingenproef was, dat eenige rassen verkregen werden met een hoog productievermogen; het meerendeel der zaailingen bleek echter van inferieure kwaliteit te zijn.

De zaailingen worden vegetatief vermeerderd. **Algemeene groei voorwaarden.** Cassave-aanplantingen worden zowool in het laagland, dicht bij de kust, als op een hoogte van 800—1000 meter aangetroffen. Voor eene maximum zetmeelproductie eischt de plant een vochtig-warm klimaat en veel zon; waar veel schaduw is, blijft de plant klein en levert zij weinig product op.

Hoewel de rijkste oogsten verkregen worden van losse gronden, die bij een voldoende humusgehalte ook genoegzaam zand bevatten, is cassave toch niet zeer kieskeurig. Ook op roode, min of meer schrale gronden wil zij vrij goed gedijen, mits de bodem los zij. Op donkere gronden, vooral wanneer deze van hooge vruchtbaarheid zijn, groeit de plant welig en vormt zij dikwerf zeer fraai, zwaar loof en forsche stengels, veelal echter ten koste van den wortelstok. Op een kleiachtigen bodem groeit het gewas slecht en geeft weinig of geen beschoot.

Men verbouwt cassave niet op gronden, die men voor het eerst in cultuur brengt, daar zulke gronden voor de ontwikkeling der cassavewortels niet los genoeg zijn. Op zulke nieuwe ontginningen teelt men padi of andere gewassen en eerst daarna cassave.

Aangezien de plant minstens 8 maanden noodig heeft, om tot vollen wasdom te komen, wordt cassave zelden als tweedegewas op sawahs verbouwd, doch vooral als hoofdgewas op tegallans.

Op kleine schaal komt het gewas buiten de ge-regelde cultuur in de kampoengs veel voor op beplante erfgedeelten, of hier en daar op verloren stukjes grond, zelfs in pagars.

Men treft zowool aanplantingen aan van uitsluitend cassave, als zulke, waarbij tusschen de planten andere gewassen, welke reeds na ongeveer drie maanden geoogst kunnen worden, als tusschenplanting (catcherop) worden verbouwd.

Als tusschenbeplanting komt cassave hier en daar voor in rubber-, cacao-, koffie-, en vezel-aanplantingen.

Plantmateriaal. De vermenigvuldiging geschiedt door middel van stekken van ongeveer 17—25 cm. lengte, welke van middelmatig oude stengels worden gewonnen en welke zeer zelden aangekocht behoeven te worden, doch door vragen (djadjaloeck) van medelandbouwers verkregen worden.

Zeer inferieur plantmateriaal leveren de groene, nog onverhoude stamdeelen. Zij vormen na het uitplanten wel is waar spoediger uitloopers, maar brengen slechts zwakke en achterlijke planten voort.

Een cassave-bibitproef, in den Selectietuin te Buitenzorg genomen in 1909, gaf een duidelijk inzicht in de waarde als plantmateriaal van stengeldeelen der plant. De stekken werden gesneden uit een 8 maanden ouden aanplant. Van elken stengel worden na verwijdering van den zeer jongen top in het geheel 8 bibits gekapt van ongeveer 25 cm. lengte, de basis- midden- en topstekken werden afzonderlijk uitgeplant en na ongeveer 7 maanden geoogst.

Het resultaat van deze proef was, dat de topstekken een aanzienlijk lager gewicht aan knollen opbrachten dan de midden- en basisstekken, terwijl over het algemeen de basisstekken grotere opbrengsten gaven dan de middenstekken. De kiemkracht bleek voor alle drie soorten plantmateriaal gelijk te zijn; het is echter zeer wel mogelijk, dat bij stengels, afkomstig van vrij wat oudere planten dan waarvan hier sprake is, de kiemkracht der oogen aan de basisstekken geringer is dan bij de jongere stekken.

Het grootste aantal primaire stengels werd doorgaans gevonden bij de basisstekken, terwijl zich uit de topstekken minder stengels ontwikkelden dan uit de middenstekken.

De stekken moeten kort voor het planten worden gesneden, daar zij anders uitdrogen; het snijden der stekken geschiedt doorgaans met een kapmes of bij groote bedrijven met een zaag.

Om het inrotten van den top der stekken tegen te gaan, kan de topwond geteerd worden.

Plantverband. De Inlandsche landbouwer plant gewoonlijk in een plantverband van 2 × 2 voet, hetgeen voor een maximale wortelproductie in de meeste gevallen een te klein verband vormt; betere opbrengsten zijn te verkrijgen bij een plantverband van 3 × 4 of 2 × 3 voet.

Op zeer goede gronden wordt vaak een plantverband van 4 × 3 voet genomen, aangezien de planten op zulke gronden zeerorsch worden; op middelmatig vruchtbare gronden is een plantverband van 3 × 3 voet voldoende en op lichte gronden van 2 × 3 of 2½ × 2½ voet.

Voor het beplanten van één bouw bij een plantverband van 3 × 3 voet zijn 8000 stekken noodig, bij 3 × 2½ voet 9600 stekken en bij 2½ × 2½ voet 11520 stekken.

Behalve door de meerdere of mindere vruchtbaarheid van den bodem wordt het plantverband ook bepaald door den omvang, dien de planten zullen verkrijgen tegen den oogsttijd.

Men plant zowool in vierkant- als in driehoeksverband; in het eerste geval kan men in twee richtingen den grond losploegen en met een cultivator anaanderen, terwijl men in het tweede geval geen gebruik kan maken van bespannen werktuigen, doch het voordeel heeft van een zeer goede grondbedekking.

Bemesting. Over het algemeen gebruikt de Inlandsche landbouwer slechts zelden mest voor zijn cassaveveld; gewoonlijk tracht hij na eenige cassaveoogsten de vruchtbaarheid zijner gronden te verbeteren door deze eenige jaren braak te laten liggen of wel wisselbouw toe te passen.

Beschikt men over meststoffen, dan verdient

een bemesting met structuurverbeterende, dus met natuurlijke meststoffen aanbeveling. Voor de grootcultuur is men echter aangegeven op hulpmeststoffen, waarvan de phosphorzuur- en kali-houdende het meest zijn aan te bevelen.

De cassavecultuur kan zoowel op sawah's als op tegalgronden worden gedreven: bij voorkeur wordt in Indië de cassave als hoofdgewas geplant op tegalans.

Het plantklaar maken dezer gronden geschiedt door eerst het onkruid, alang alang enz. te verwijderen en daarna te patjollen of te ploegen, waarbij de aardkluiten behoorlijk verkruideld dienen te worden. Het omwerken van den bodem behoeft niet diep te geschieden, ($\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ voet). Na verwijdering en verbranding van de in den bodem aanwezige wortels en stronken is het terrein voor den aanplant gereed.

In moerassigen bodem is het aan te bevelen vóór het uitplanten draineergoten te graven.

Men kan de stekken planten op ruggen of dijken, of wel in den vlak getrokken grond; beide methoden hebben zoowel voor- als nadeelen. Bij het planten op ruggen zal de wortelvorming gemakkelijker plaats vinden, doch met het oog op het omwaaien van de jonge plantjes is het planten op een vlakken bodem te kiezen.

Planten. Meestal worden de cassavestekken loodrecht in den grond gestoken met het jongere of topeinde naar boven gekeerd, in enkele gevallen worden de stekken in schuinen stand en zelfs horizontaal geplant.

De eerstgenoemde plantmethode is het meest aan te bevelen. Na ongeveer 5 dagen loopen de oogen uit en vormen zich uit iedere stek 2—4 stengels, welke alle in dezelfde omstandigheden verkeerden, waardoor de planten zich doorgaans gelijkmatig ontwikkelen.

Bij schuin geplante stekken bevinden zich de boven liggende oogen in gunstiger omstandigheden dan de beneden liggende; de takken uit eerstgenoemde oogen ontsproten hebben dus een voorsprong boven de andere. Het gevolg hiervan is, dat de planten zich onregelmatig ontwikkelen, aangezien de hooger opschietende takken licht en lucht aan de kleinere ontnemen.

Worden de stekken horizontaal geplant, dan ontwikkelen zich uit de oogen een groot aantal uitloopers, gewoonlijk meer dan vier. De vele opschietende stengels verdringen elkander onder het groeien, terwijl zij weldra met hun loof het veld bedekken.

Meestal blijven de planten, gevormd uit de horizontaal geplante stekken, het kleinst.

Een andere plantmethode is het z.g. omgekeerd planten der stekken, d.w.z. met de oogen naar beneden gericht. De bevolging meent dat de knollen afkomstig van deze planten giftig zijn. Do invloed van het omgekeerd planten van cassavestekken op de productie van knollen en stengels is nagegaan door J. B. van der Stok. Uit dit onderzoek is gebleken, dat de knolproductie bij de rechtop geplante stekken veel gunstiger is dan bij de omgekeerd geplante stekken.

Over den meest geschikten planttijd heerscht geen overeenstemming. Sommigen meenen dat hiervoor het begin van den regentijd móet worden afgewacht, terwijl anderen de voorkeur geven aan het einde van dat seizoen.

In Priangan werken de landbouwers er op, dat de stengel een vork maakt van niet meer dan

twee takken. Daartoe worden de overtollige zijloten verwijderd. In Oost Java laat men de zich ontwikkelende plant vrij opgroeien.

Onderhoud van den aanplant. Zoodra de stekken zijn uitgelopen, wordt de geheele aanplant gecontroleerd, alle minderwaardige of verkeerd uitgelopen stekken worden door nieuwe vervangen.

Zijn de jonge loten ongeveer één voet hoog en is het eerste loof gevormd, dan wordt voor de eerste maal gewied, vervolgens kan nogmaals gewied worden zoodra de aanplant twee tot drie maanden oud is, tevens maakt men soms van deze gelegenheid gebruik om de plantrijen wat aan te aarden.

Op groote ondernemingen, waar het plantverband meestal ruim genomen is, kunnen deze werkzaamheden met ploeg of cultivator worden uitgevoerd.

Op de open plekken in den aanplant, welke bij de eerste maal wieden worden aangetroffen, worden geen nieuwe stekken geplant, doch zaad van een groenbemester, b.v. *Crotalaria usaramoensis*, uitgezaaid, aangezien de hiaten in den aanplant aanleiding kunnen geven tot grondvervuiling en structuurbederf.

Een doelmatige aanaarding bevordert de ontwikkeling van kleine worteltjes, die de plant steviger doen staan in den grond en tevens de voedselvoorziening gunstig beïnvloeden. Een te hooge aanaarding is voor de plant zeer nadeelig, daar dit aanleiding kan geven tot de vorming van een tweeden krans van wortels, welke zich ontwikkelt ten koste van den eersten, maar wat gewicht betreft verre bij dezen ten achter staat. Een ander nadeel van een te hooge aanaarding vormt het al te stovig staan der plant, waardoor de oogstkosten aanzienlijk vermeerderen.

De plant kan den oostmoesson zeer goed doorstaan, doch een voorzichtige bevoeijing komt haar zeer ten goede; gedurende den westmoesson behoort het overtollige regenwater snel afgevoerd te worden.

Het voortbrengen van vruchten wordt meestal voorkomen door verwijdering van de bloemknoppen.

Het snoeien, zooals de meeste Inlandsche landbouwers dat doen, is niet noodig, daar de plant zelf het meest gewenschte aantal stengels vormt; zijn er in den beginne te veel stengels opgeschoten, dan zullen de zwakste spoedig gaan legeren en ten slotte geheel wegtoren.

Aangezien een cassave-aanplant zich na 3 tot 4 maanden sluit, heeft het onkruid na dien tijd vrijwel geen gelegenheid meer zich te ontwikkelen, tot de planten zóó hoog zijn opgeschoten, dat er weder licht, vooral van de zijanten, kan doordringen.

In dit stadium is het zeer gewenscht de randen der tuinen schoon te houden; wordt het wieden onaanvaardig in het begin nagelaten, dan sluit de aanplant zich zeer lastig on groeit het onkruid weelderig, waardoor de knolproductie zeer gering wordt.

Ken van het begin af goed onderhouden aanplant eischt later zeer weinig zorg en levert tevens een schoonen grond voor een volgend gewas.

Op welk tijdstip de oogsttijd voor de te veld staande cassave aanbreekt, is een zuiver economisch vraagstuk, dat o.a. beïnvloed wordt door de zetmeeltoename in den knol en door de onkos-

ten, verbonden aan de occupatie der gronden.

Het oogsten der wortels geschiedt door de planten uit den grond te trekken; bij afbreken der wortels worden deze uitgegraven.

Indien het oogsten op deze wijze te moeilijk gaat, slaat men om het onderende der plant een lus, waardoor eene bamboe wordt gestoken, die met het eene einde op den grond steunt en aan het boveinde omhoog gedrukt wordt, zoodat de bamboe als hefboom werkt.

De gerooide wortels worden van de stengels gekapt en meestal ongeschild vervoerd; de stengels van de mooiste planten dienen als stekmateriaal. Aangezien de wortels spoedig bederven, dienen zij zoo snel mogelijk verwerkt te worden.

O p b r e n g s t. Een gemiddeld productiecijfer per bouw is zeer bezwaarlijk op te geven, aangezien de opbrengst beïnvloed wordt door de variëteit, klimaat, grondsoort, cultuurmethode en ouderdom van het gewas. De opbrengst bedraagt in sommige gevallen van 800 tot meer pikoels wortels per bouw, terwijl de goede bevolkingsaanplantingen in Priangan 200 tot 350 pikoels opbrengen.

De gemiddelde opbrengst voor geheel Java en Madera wordt zeer globaal begroot op 80 pikoels. Bovenstaande cijfers hebben betrekking op ongeschilde wortels.

Het percentage schil van ongeschilde wortels bedraagt 12 tot 25% en wordt geschat op gemiddeld 18 tot 22%.

Het percentage zetmeel in de geschilde wortels bedraagt 20 tot 40%, met een gemiddelde van 30 tot 35%.

Z i e k t e n e n p l a g e n. De cassaveaanplantingen in Nederlandsch-Indië hebben, met uitzondering van die in het voormalige gewest Kediri, betrekkelijk weinig te lijden van ernstige plagen.

De meest gevreesde vijand is de z.g. cassavemijt, *Tetranychus bimaculatus* Harvey, welke vooral in den oostmoesson in Oost Java optreedt. De ongeveer $\frac{1}{2}$ mm. lange, roodgekleurde cassavemijt behoort tot de groep der Acarinen en vertoont uiterlijk groote overeenkomst met de z.g. „redspider" of theemijt. De ongeveer $\frac{1}{2}$ mm. groote eieren, welke onder de bladeren worden afgezet in de nabijheid van de nerven, komen na 4 tot 5 dagen uit, terwijl de jongen na 10 tot 11 dagen geslachtsrijp zijn. De mijt, welke ook in den regentijd op de planten aanwezig kan zijn, richt echter alleen schade aan gedurende den drogen tijd.

De bladeren van een door mijten aangetaste plant vertoonen eerst gele vlekken aan den voet van het blad, welke spoedig ineenloopen, zoodat het blad langs de nerven eerst geelkleurig en vervolgens roestkleurig wordt; ten slotte verdort het geheele blad, waarna het afvalt. Bij een ernstige plaag kunnen zelfs de jonge bladeren en knoppen aangetast worden, zoodat de top dikwijls afsterft.

Zoodra de regentijd aanbreekt, herstellen zich de planten spoedig, doch de wortelproductie is gering.

De verspreiding van het insect kan op verschillende wijzen plaats vinden. o.a. doordat het zich over den grond verplaatst en langs de stammen omhoog klimt. Ook door den wind kan de verspreiding geschieden, maar niet van de eieren afzonderlijk, aangezien deze te vast aan de bladeren zijn vastgehecht. Wel is het mogelijk dat de

sterk aangetaste afgevallen bladeren door den wind worden opgenomen en aldus de eieren verspreiden. Ten slotte kunnen de mijten op de kleederen der arbeiders mede gedragen worden en aldus de verspreiding bevorderen.

Het eenige bestrijdingsmiddel bij een eenigszins ernstige plaag is het op stomp kappen van de aangetaste planten, of het aflukken en verbranden der aangetaste bladeren.

Het gebruik van insecticiden, waarvan poedervormige zwavel en kalk het beste zijn gebleken, is veel te kostbaar.

In 1912 werd een ernstige engerlingenplaag ondervonden in de uitgebreide cassaveaanplantingen op de Westhelling van den Kloet. De schade werd aangericht door de larven van de kevers *Lencopholis rorida* Fab, en *Lepidiota stigma* Fab, waarvan de eerste de meest schadelijke is en op Java bekend staat onder den naam lonté. De engerlingen (oerets) vreten eerst de lange uitloopers der wortels en later ook de wortelknollen aan; bij een ernstige plaag verliezen de planten ten slotte hare bladeren en kan van zulk een tuin geen opbrengst meer verwacht worden. Ook plantbibit kan door de oerets worden aangetast, zoodat inboeten dan noodzakelijk wordt.

Verscheidene proeven met maag- en contactgiften leverden geen gunstige resultaten, terwijl zwavelkoolstof zeer afdoende werkte, doch te kostbaar is voor toepassing op eenigszins groote schaal.

Aangezien de engerlingen geen *Agave* aanvreten, werden zeer gunstige resultaten verkregen door *Agave* als wisselgewas te planten.

De oeretplaag treedt in tegenstelling met de mijtplaag het hevigst op in den westmoesson.

Andere vijanden van de cassave, welke echter minder schade aanrichten dan de bovengenoemde, zijn: *Monolepta quadripunctata*, een keversoort, die schade aan de bladeren en bladstelen toebrengt, een *Lyttan* soort die de bladeren aanvreet, een pijlstaartvlinder *Acosmeryx ancea* Cr., waarvan de rups schadelijk is en ten slotte de schildluissorten *Pinnanspis*, *Lecanium* en *Allenrodes*.

Tot de voor de cassave schadelijke zoogdieren behooren in de eerste plaats muizen en ratten, welke den grond omwoelen om de groote knollen te bemachtigen. Cassavetuinen dicht bij oerwoud of wildernis gelegen hebben vaak te lijden van apen en wilde varkens; de eerste trekken de planten met vereende krachten uit den grond, terwijl de varkens de wortels door vroeten aan de oppervlakte brengen. Varkens en wilde honden kunnen ook schadelijk zijn wegens het omwoelen van den grond op jacht naar engerlingen.

Van ziekten, niet door dieren veroorzaakt, heeft cassave tot heden nog weinig te lijden gehad. De voornaamste van dien aard wordt veroorzaakt door een schimmel van het geslacht *Septogloum*, die op de bladeren eerst bruinachtige, later zwart wordende vlekken veroorzaakt, waardoor de bladeren ten slotte afvallen. Wortelrot werd het eerst in 1904 te Kediri waargenomen; de ziekte kenmerkt zich door een plotseling verwelken en afvallen van alle bladeren, terwijl de knollen weggroten; deze ziekte treedt meestal op, wanneer de bodem niet goed gedraineerd is.

C h e m i s c h e s a m e n s t e l l i n g e n v o e d i n g s w a a r d e v a n d e n c a s s a v e w o r t e l. Een gemiddelde samenstelling voor

den cassavewortel is bezwaarlijk aan te geven, aangezien de voornaamste bestanddeelen van den wortel sterk kunnen uiteenloopen bij verschillende variëteiten en verschillende groeivoorwaarden.

Het gemiddelde van drie analyses, verricht door het Buitenzorgsche Landbouwdepartement, gaf als procentische samenstelling van den geschilden wortel, berekend op waterrijke stof:

Zetmeel	88.4%
Vezelstof	1.0
Asch	3.0
Vet	1.6
Eiwit	6.0
Kiezelsuur	0.007
Kalk	0.1

benevens een gering percentage blauwzuur; het watergehalte bedroeg 63.0%.

In de tabellen van het Bulletin van het Koloniaal Museum te Haarlem no. 46 wordt voor de voedingswaarden van cassave, aardappelen, en rijst opgegeven:

Voedingswaarde versch materiaal.	Voedingswaarde droge stof.
bittere cassave uit N.O.I.	51 103
bittere cassave uit N.W.I.	25 102
zoete cassave uit N.W.I.	39 110
aardappelen van Batavia	27 135
aardappelen van Malta	34 133
aardappelen van St Eustatius	26 136
rijst (verschillende soorten)	116—124 134—140

Bij een vergelijking van de verschillende voedingswaarden blijkt, dat de voedingswaarde van de verse cassave in sommige gevallen hoger is dan die van aardappelen, doch verre bij die van rijst ten achter staat.

Aangezien de cassave zeer weinig vet, eiwit en vitaminen bevat, is zij slechts als hoofdvoedingsmiddel te gebruiken, wanneer voor de noodige vet-, eiwit- en vitamine-rijke bijspijzen wordt gezorgd.

De cassave bevat ook een giftig bestanddeel, n.l. een glucoside, dat bij ontleding cyaanwaterstof afsplitst. De zoete cassave bevat minder van het giftige bestanddeel dan de bittere; terwijl bij de laatste het cyaanwaterstof regelmatig over den wortel verdeeld is, bevatten de buitenste deelen van de zoete cassave aanmerkelijk meer dan de inwendige deelen.

In West-Indië werd als gemiddelde uit een aantal analyses voor zoete cassave gevonden 0.007% cyaanwaterstof in het inwendige en 0.030% in de schors, voor bittere cassave was het gemiddelde blauwzuurgehalte in alle deelen van den wortel 0.24%.

Door schillen van den wortel zal dus de zoete cassave van het meest giftige gedeelte ontdaan worden, de bittere blijft even giftig.

In de bladeren is meer cyaanwaterstof aanwezig dan in den wortel: volwassen bladeren bevatten gemiddeld 0.05% en jonge bladeren 0,1% en naar boven

GAPLÈK. Onder den naam gaplèk (MAL.) of kaspé (JAV.) verstaat men op Java de geschilde, al of niet gespletten en in de zon gedroogde cassavewortels. Voor de bereiding van dit product worden de grootere, geschilde wortels overlans in vier stukken gesneden, terwijl de kleinere wortels veelal deze bewerking niet ondergaan. Do

aldus voorbehandelde wortels worden in de zon gedroogd. Het droogproces duurt in normale omstandigheden 5 tot 6 dagen. Ook komt gaplèk in den handel in den vorm van schijfjes; daartoe worden de verse wortels in schijfjes gesneden, welke daarna in helder, liefst stroomend, water gewassen worden. Deze bewerking heeft ten doel de slymerige bestanddeelen van de wortels te verwijderen, aangezien deze gewoonlijk de oorzaak zijn van het spoedig beschimmelen der gaplèk, indien het product niet goed gedroogd is.

De verse cassavewortels bevatten ongeveer 50 tot 70% water, terwijl dit gehalte voor goede gaplèk ongeveer 15% bedraagt; uit 100 pikocls verse, geschilde wortels kunnen dus ongeveer 45 tot 50 pikocls gaplèk gewonnen worden. Hieruit volgt dat er bij de gaplèkbereiding zeer veel water verdampt moet worden; voor het droogproces moet dus over veel zon en een droge atmosfeer beschikt worden. Wordt de cassave niet voldoende gedroogd, dan gaat de gaplèk spoedig schimmelen. Dit is een der redenen dat de bereiding van gaplèk in vochtige streken, zooals West Java, weinig ingang heeft gevonden. De grootste productiegebieden zijn Midden- en Oost Java, met Semarang als eerste uitvoerhaven.

De voor export beschikbare hoeveelheden gaplèk houden nauw verband met de rijstprijzen. Zijn deze hoog door het in meerdere of minder mate mislukken van den rijstooft, dan vermindert de voor export bestemde hoeveelheid gaplèk, aangezien de bevolking de verse of gedroogde wortels hoofdzakelijk als voedsel bezigt.

Het vochtgehalte van dit product varieert tusschen 13 en 17% en het zetmeelgehalte van 71 tot 73%. Doordat bij gaplèk het verschil in maximum- en minimumvochtgehalte van veel kleiner orde is dan bij de verse cassavewortels, is het percentage zetmeel in gaplèk slechts aan kleine schommelingen onderhevig.

De gemiddelde procentische samenstelling bedraagt:

Vocht	14.8
vet	0.46
asch	2.35
eiwit	1.42
ruwvezel	2.2
zetmeel	72.4

Wegens het geringe vet- en eiwitgehalte is gaplèk niet geschikt als hoofdvoedingsmiddel; moet het in tijden van rijstschaarste de rijst geheel of gedeeltelijk vervangen, dan kan dit zonder nadeel geschieden, wanneer slechts voor de noodige bijspijzen wordt zorggedragen.

Het voor uitvoer bestemde product wordt als gaplèk of als gaplèkmeel, ook wel tapiocawortelmeel genaamd, geëxporteerd.

De uitgevoerde gaplèk wordt in hoofdzaak gebruikt voor veevoeder, zij kan echter niet als zoodanig aan het vee worden gegeven, maar als bestanddeel van eenig gemengd voeder. De toevoeging van gaplèk heeft dan ten doel om het zetmeelgehalte van het mengsel op te voeren en om de diverse soorten veevoeder brosser te maken.

Wegens het geringe percentage aan eiwit, vet en vitaminen is het uitgesloten uit gaplèk alléén een goed veevoeder te bereiden.

Voordat gaplèk een groote toepassing vond als veevoeder werd het in hoofdzaak gebruikt voor de bereiding van industrieel spiritus.

Betrekkelijk nieuw is de toepassing van gaplek als grondstof voor de bereiding van volwaardige tapioca-producten.

GAPLEKMEEL, ook wel tapiocawortelmeel genaamd, wordt bereid door gaplek tot meel fijn te malen. Het is dus geen product, dat door waschen verkregen wordt, zooals tapiocameel, maar de tot poeder fijn gemalen, gedroogde cassave-wortels.

De handelswaarde van het product wordt gedeeltelijk bepaald door de fijnheid en witheid; hoe gunstiger deze factoren zijn, hoe meer marktwaarde het product heeft.

De toepassingen van gaplekmeel zijn vrijwel gelijk aan die van gaplek, daar beide producten dezelfde samenstelling bezitten.

EUROPEANEN. Ofschoon alle in Ned.-Indië geboren en volgens het jus soli als Nederlandse onderdanen aandeel hebben in de voordeelen en plichten inhaerent aan het Nederlandsche staatsburgerschap, is tot dusver vastgehouden aan eene differentiatie in rechtspositie, overeenkomende met de maatschappelijke of rechtsbehoefden van de verschillende bevolkingsgroepen. De zoogenaamde groep der Europeanen wordt dus gevormd door Nederlanders en andere Europeanen, terwijl de voor hen geldende wettelijke regelingen ook geheel toepasselijk zijn op Japanners en verder op alle van elders afkomstige personen, die in hun land onderworpen zouden zijn aan een familierecht, in hoofdzaak berustende op dezelfde beginselen, als de Nederlandse. Deze regelingen kunnen ook geheel of gedeeltelijk van toepassing worden verklaard op personen, zooals Inlanders of Vreemde Oosterlingen, voor wie zij niet van rechtswege gelden. De Vreemde Oosterlingen zijn als zoodanig allen reeds voor een zéér belangrijk deel aan het Europeanenrecht onderworpen. Overigens geldt voor Inlanders en Vr. Oosterlingen een individueel criterium, bij de Japanners daarentegen hun Japansch staatsburgerschap (op grond van de tusschen de Nederlandse en Japansche regeeringen gesloten tractaten). In de naaste toekomst is, blijkens aankondiging van de regering, aanvankelijk mede in verband met de kort gelden in China officieel vastgestelde voorzieningen ten aanzien van het familierecht, ook voor de Chineezzen algeheele toepasselijkheid van het voor Europeanen geldende recht te wachten.

Het spreekt vanzelf dat kinderen, geboren uit een Europeeschen vader en eene Inlandsche moeder, die door den vader erkend zijn, tot de Europeanen behooren.

In de laatste eeuw is het aantal Europeanen in N.-I. snel toegenomen. In 1856 bedroeg het zielenaantal, behalve het personeel van leger en vloot, ongeveer 20.000. In 1870 was de Europeesche bevolking opgelopen tot 35.841, in 1880 tot 41.676, in 1890 tot 57.917, in 1900 tot 75.833, in 1905 tot 81.055 in 1917 tot 138.845, in 1920 tot 169.708. Dit laatste cijfer werd, in afwachting van de a.s. volkstelling, met ambtelijke gegevens voor het jaar 1926 aangevuld tot 204.404. Dit laatste totaal verhoudt zich tot de totale bevolking van N.-I. als 0,394%.

Deze toeneming is het gevolg geweest van verschillende factoren. In de eerste plaats van de snelle uitbreiding van de overheidsbemoeienis en de daarmee samengaanste uitbreiding van het ambtenarencorps. In niet mindere mate echter

van het toestroomen van particuliere ondernemers sinds 1870, toen door de invoering van de agrarische wet het voortaan mogelijk werd, volgens regels bij algemeene verordening te stellen, gronden in erfpacht af te staan aan particulieren voor niet langer dan 75 jaren. Een enorme ontwikkeling van de groote landbouwindustrie was het gevolg. Talrijke Europeanen hebben daarin een werkring gevonden. Ook in de buitengewesten, sinds die werden opengelegd voor het verkeer.

Blijkens de jongste voorhanden zijnde gegevens zijn 135.288 Europeanen gevestigd op Java en Madoera, waarvan 31.181 te Batavia, 21.579 te Soerabaja, 15.144 te Semarang en 12.211 in Midden Priangan.

In de Buitengewesten woonden 34.420 Europeanen, waarvan 7.822 ter Sumatra's Oostkust, 4.147 ter Sumatra's Westkust, 3.818 op Celebes en Onderh., en 3359 op Amboina en Ternate.

De verdeling naar de nationaliteiten was als volgt: Nederlanders: 127.227 of 94%, Duitschers: 1.850 of 1,4%, Japanners: 1.734 of 1,3%, Engelschen: 1.003 of 0,7% en voorts 421 Belgen, 338 Franschen, 234 Armeniërs, 216 Denen, etc.

Van de tegenwoordig in Ned.-Indië verblijf houdende 204.404 Europeanen wonen er 169.201 op Java en Madoera en 35.203 in de Buitengewesten.

De statistiek toont voorts aan, dat in de kleine stadjes van N.-I. (83 in aantal) van tien tot twintigduizend inwoners, in totaal 11.436 Europeanen zijn geconcentreerd. In de 32 steden van N.-I., die eene bevolking van twintig- tot honderdduizend zielen hebben, wonen 41.280 Europeanen bijeen, en in de zes steden met eene bevolking van meer dan honderdduizend zielen wonen in totaal 99.730 Europeanen. Ten „plattelande" treft men dan nog ongeveer 52.000 Europeanen aan, verspreid over enorme gebieden.

Terwijl vroeger de Europeanen voor het meereindeel Gouvernementsambtenaren waren, is thans een aanzienlijk deel werkzaam in het particuliere bedrijf, in hoofdzaak de groote landbouw-nijverheid, of drijft zaken voor eigen rekening. Van de landbouw-industrieelen wordt de categorie van eigenaren van particuliere landerijen steeds kleiner door geleidelijken terugkoop van die landen door het Gouvernement. Voorts worden hier vermeld de planters van suiker, kina, cacao, indigo, rubber en thee (Java), van koffie (Java, Sum. W. K., Palembang, Minahasa), tabak (O. Java, O. Kust van Sum., Palembang) en de laatsten der perkeniers (Banda en Amboina).

Nijverheidsondernemers, ongerekend de ambachtslieden, komen slechts in bescheiden getale voor, hoewel de steeds toenemende behoefte der techniek steeds meer vraag schept naar machines e.d., waarvan er vele uit geïmporteerde onderdeelen in werkplaatsen in N.-I. worden samengesteld. De techniek heeft eveneens nieuwe mogelijkheden geschapen voor ambachtsuitoefening door Europeanen, zooals b.v. in het automobielfabriekbedrijf, dat door de groote afstanden en goede wegen in N.-I. een dankbaar arbeidsveld vindt. Intusschen komen uit de Inheemsche maatschappij steeds meer goeiofende handwerkslieden naar voren die, goedkooper zijnde dan Europeesche al dan niet geïmporteerde arbeidskrachten, in het grootste deel der behoeften kunnen voorzien, terwijl uiteraard de Europeanen de leiding behoudt.

De levenswijze der Europeanen in Indië past zich aan bij de klimatologische omstandigheden. De werkdag begint des morgens vroeg en eindigt voor de Gouvernementsambtenaren omstreeks drie uur des namiddags. In het particuliere bedrijfsleven wordt meestal iets later begonnen, terwijl de werkdag eindigt om ongeveer vijf uur. Men woont over het algemeen in ruime, lichte huizen, waarvan de vensters niet door glas (hier en daar in het bergklimaat wel), doch door luiken met jalouziën zijn afgesloten en voorts met ruime galerijen voor en achter, beschut tegen de zonnehitte door oprolbare schermen, z.g. krees. De jongeren hebben zelden eene verdieping en bestaan uit ineenslopende woon- en slaapvertrekken. In de bijgebouwen, veelal gelegen langs een overdekt tegel-pad, liggen de keuken, provisiekamers, de badkamer, voorzien van een stortbad bestaande uit een bak met water en een emmertje, de gemakken en voorts de bediendenvertrekken. De ouderwetsche huizen zijn omgeven door groote erven, maar tegenwoordig bouwt men in de grootere plaatsen, tengevolge van de hoogere grondprijzen, kleinere woningen op nauwe erven of dikwijls ook aan elkaar vastgebouwd. De muren der woningen zijn van binnen gepleisterd en aan den onderkant vaak voorzien van een zwarten rand van koolteer. In het koelere bergklimaat vindt men tegenwoordig dikwijls behangselpapier aangewend of wandbespanningen van jute-weefsel. De vloeren zijn van marmer of portland-cement en belegd met losse matten of tapijtjes.

De gewone dagelijkse kleeding der mannen bestaat uit witte pantalon en jas. De gesloten jas, attila model, geldt als minder gekleed dan de meer gebruikelijke z.g. open jas. Voorts wordt bij bezoeken e.d. kleeding van shantongestof, palmbeach enz. gedragen. De avondkleeding bestaat uit dinner-jacket (pantalon van zwarte stof en jasje tot op de heupen), of Europeesche avondkleeding. Als hoed draagt men over dag den helmhoed en des avonds een slappe fantasiehoed. Bij zeer plechtige ontvangsten wordt overdag jaquet en hooge hoed gedragen.

Het toilet der dames heeft zich vrijwel geheel losgemaakt van de vroeger wel des morgens gedragen Inheemsche kleedij en vertoont geen verschil meer met de zomerkleedij in Europa.

Ook wat de voeding betreft geldt meer en meer het Europeesche voorbeeld, dat kan worden nagevolgd dank zij de koeltechniek, die overbrenging en conserveering van allerlei Europeesche voedingsmiddelen mogelijk maakt. Intusschen wordt de rijsttafel nog gaarne eens of meermaals per week genoten, terwijl de rijst met inheemsche ingrediënten door de goedkoopste uitkomst vormt voor de minder goed gesitueerde Europeanen.

Op het gebied van sport en ontspanning bieden de hoofdplaatsen veel meer dan vroeger het geval was. Als sport wordt het voetbal, het tennis, cricket, paardrijden en zwemmen beoefend. Ook watersport wordt meer en meer populair. Talrijke bioscopen, voorzien van het nieuwste buitenlandse filmmateriaal, tournées van buitenlandse tooneel- en opera-gezelschappen en van musici, goede orkesten in de hotels en restaurants, bieden gelegenheid tot ontspanning te over. In de centra, die zich gevormd hebben om de instellingen van hooger onderwijs, komen

ook talrijke voordrachten op wetenschappelijk gebied voor, terwijl verschillende internationale congressen in den loop der laatste jaren o.m. aanleiding hebben gegeven tot demonstraties van Inheemsche kunst en dramatiek voor de buitenlandse bezoekers. Naast de verzamelingen te Buitenzorg en het museum van het Kon. Batavia'sch Genootschap is een museum voor Europeesche kunst te Batavia in voorbereiding.

De Europeanen hebben als zoodanig, door verkiezing of benoeming, zitting in de openbare colleges, in aantallen, vastgesteld bij algemeene verordening. Dank zij de ontwikkeling van het verkeerswezen hebben de Europeanen gemakkelijke aanraking met elkander, zoowel persoonlijk middels auto, trein en vliegdiensden als telefonisch en telegrafisch.

Niet alleen dat de meest verafgelegen posten telefonisch en draadloos telegrafisch bereikbaar zijn, maar zelfs is telefoonverkeer met het moederland en de meeste wereldcentra naast het telegraafverkeer opengesteld.

Het onderwijs beantwoordt op de hoofdplaatsen aan de hoogste eischen, zoowel het lager als het middelbaar, alsmede het Hooger Onderwijs, vertegenwoordigd door Technische, Medische en Juridische faculteiten.

Het Indische hotelwezen heeft zich geheel gevormd naar de hoogere eischen, ook van een toenemend toeristenverkeer. De Europeanen vinden in de bergstreken voortreffelijke, moderne hotels om hunne vacaties door te brengen en uit te rusten van het vermoeiend werk in de heete kuststreken.

De Europeesche drukpers is ruim vertegenwoordigd en wordt, dank zij de steeds verbeterende communicatiemiddelen, ruimschoots voorzien van het actueelste wereldnieuws, volledige telegrafische informatie omtrent moederlandsche aangelegenheden en interinsulaire berichtgevingendiensten, alles verzorgd door het persbureau Aneta (zie aldaar).

In de behoefte der fysieke verzorging voorziet een groot aantal Europeesche (en inheemsche) geneesheeren, zoewel particuliere als gouvernementsartsen en militaire artsen.

In de grootere plaatsen zorgen waterleidingen, electriciteitsbedrijven, gas- en ijsfabrieken voor hygiënische en comfortabele levensomstandigheden. De werking van den Dienst voor de Volksgezondheid stelt paal en perk aan gevaarlijke epidemieën.

Het ziekenhuiswezen, zoewel van overheidswege als particulier, is in de laatste jaren sterk verbeterd.

REKENKAMER (ALGEMEENE). Het toezicht over het beheer en de verantwoording van alle lands-gelden en -goederen is in Indië opgedragen aan een college, Algemeene Rekenkamer in Nederlandsch-Indië genaamd¹⁾, bestaande uit een voorzitter en 6 leden; aan het college zijn toegevoegd een secretaris en verder personeel. Dat toezicht wordt door de Rekenkamer uitgeoefend overeenkomstig art. 117 Ind. Staatsregeling (Ind. Stb. 1925 No. 447) en de bepalingen der Ind. Comptabiliteitswet (Ind. Stb. 1925

¹⁾ Door Daendels werd voor het eerst eene „generale Rekenkamer van Indië” ingesteld, en wel bij besluit van 19 December 1808. Zie Ned.-Ind. plakaatboek XV, bl. 403.

No. 448) en daarmede verband houdende bepalingen, o.a. hare Instructie (Ind. Stb. 1898 No. 164, jongste wijziging Ind. Stb. 1930 No. 26); het omvat het toezicht zoowel op de ordonnateurs als op de comptablen in Indië; de jaarlijkse begrotingsrekening, voor zoover het beheer in Indië betreft, wordt door haar onderzocht (zie de artikelen BEGROOTING VOOR NED. INDIË en COMPTABELEN, COMPTABILITEIT).

Haar toezicht strekt zich uit over de handelingen van het administratief gezag en staat buiten en boven de contrôle, die de landsadministratie met behulp van hare eigen contrôle-apparaten (inspecties, accountantsdienst enz.) zelve uitvoert; aan de Rekenkamer is derhalve tegenover het administratief gezag eene groote mate van onafhankelijkheid en zelfstandigheid wettelijk verzekerd. Daartoe dient o.a. de vastlegging van hare samenstelling, taakomschrijving, bevoegdheden enz. in wet en instructie; de vaststelling van hare instructie is ook bij de totstandkoming van de Ind. Staatsregeling (art. 117) voorbehouden aan den algemeenen maatregel van bestuur; verdere waarborgen zijn o.m.: voorzitter en leden, die Nederlandsch onderdaan moeten zijn en den vollen ouderdom van 30 jaren bereikt moeten hebben, worden door de Kroon benoemd en ontslagen (benoeming van tijdelijke leden voor langer dan zes maanden door den Gouverneur-Generaal is aan bekrachtiging der Kroon onderworpen); behalve bij het bereiken van den 65 jarigen leeftijd — voor welk geval ontslag imperatief is voorgeschreven — en ontslag op eigen verzoek kunnen zij slechts in bepaalde gevallen, in artt. 46 en 47 Ind. Compt. wet genoemd, uit hun ambt worden onttrokken of ontslagen op voordracht van den Gouverneur-Generaal en na in de gelegenheid gesteld te zijn eene schriftelijke verantwoording in te dienen, desgewenscht zich persoonlijk in Nederland te gaan verantwoorden; de Gouverneur-Generaal heeft het recht den betrokkenen inmiddels te schorsen; zij mogen geen andere betrekkingen in dienst van den Lande bekleeden; door art. 45 Compt. wet en art. 12 Instructie is er voor gezorgd, dat er geen strijd bestaat tusschen hunne ambtsplichten en hunne persoonlijke belangen. Omtrent hun buitenlandsch verlof en tijdelijke vervanging geven wet en instructie eenige bijzondere voorschriften, na terugkeer nemen zij onmiddellijk weder zitting. De Kamer is in 2 tafels verdeeld; de verdeling van hare bureau's of andere onderdeelen over die tafels geschiedt bij haar reglement tot samenstelling van hare bureau's (art. 18 Instructie, Ind. Stb. 1930 No. 26); de tafels beslissen met 3 leden, bij onvoltalligheid kunnen zij met 2 leden een besluit nemen, wanneer deze eenstemmig zijn; is dit niet het geval, dan treedt de voorzitter der Kamer als voorzittend lid der tafel op. Eene vereenigde zitting der Kamer kan niet worden gehouden met minder dan 5 leden.

Door aanvulling van art. 59 Compt. wet en art. 7 Instructie is in 1922 (Ind. Stb. Nos. 504 en 565) de grondslag gelegd voor het z.g. steekproefstelsel, doordat aan de Kamer werd toegestaan hare contrôle-werkzaamheden te beperken tot zoodanig deel der bij haar ingediende administratieve bescheiden en verantwoordingen van comptablen als te harer beoordeeling voor eene doeltreffende besparing van arbeid nuttig en toelaatbaar wordt geacht in dien zin, dat o.a. door re-

kening te houden met het vóóronderzoek bij de departementen van algemeen bestuur een algemeen toezicht op 's Lands gelden en materieel en op de rekenplichtigen voldoende verzekerd blijft.

Voorts ligt het in de bedoeling aan de Kamer de bevoegdheid toe te kennen — zooals de Ned. Rekenkamer reeds jaren heeft — tot onderzoek ter plaatse in stede van in hare bureau's, en om in verband daarmede aan comptablen ontheffing te verleenen van de verplichting tot het inzenden aan haar van rekeningen met bewijsstukken; een wijziging van Compt. wet en Instructie is in voorbereiding. Van bijzonder groot belang is dat plaatselijk onderzoek voor een vlotten gang van zaken bij de Landsbedrijven, die onder de werking van de Ind. Bedrijvenwet (Ind. Stb. 1927 No. 419 en 1929 No. 372) worden gebracht; te dien aanzien is bij genoemde wetswijziging tevens aanhangig de vervanging van art. 24 Ind. Bedr. wet door een nieuw art. 24, waarin het beginsel van plaatselijk onderzoek van zulke Landsbedrijven — voor zoover naar het onderdeel der Kamer noodig en mogelijk — op den voorgrond wordt gesteld en aan de daarbij werkzame comptablen algeheele ontheffing wordt verleend van het inzenden van rekeningen aan de Kamer.

De Kamer is verplicht jaarlijks een volledig verslag van hare werkzaamheden in te dienen; het wordt door den Gouverneur-Generaal aan den Min. v. Kol. gezonden en daarna zoo spoedig mogelijk door de Kroon aan de Staten-Generaal en door den Gouverneur-Generaal aan den Volksraad medegedeeld; in de hoogerbedoelde wetswijziging wordt tevens opgenomen de aan de Kamer te verleenen bevoegdheid om zich buiten haar jaarverslag om tot de Staten-Generaal en den Volksraad te wenden met mededeelingen omtrent de aan haar opgedragen taak. Voorts doet de Kamer den Gouverneur-Generaal te allen tijde zoodanige voordrachten en mededeelingen als, volgens haar inzien, kunnen leiden tot vermindering of besparing van uitgaven en tot vereenvoudiging van het geldelijk beheer, en geeft zij den Landvoogd kennis van al hetgeen, waarvan de onverwijlde mededeeling in 's Lands belang door haar wenschelijk wordt geoordeeld.

De begrotingrekeningen der locale ressorten in de Buitengewesten en die van de provincien worden krachtens art. 20 decentralisatiebesluit (Ind. Stb. 1905 No. 137) en art. 3 Kon. besl. in Ind. Stb. 1926 No. 28 door de Kamer onderzocht, die van hare bevinding aan den Gouv. Gen. verslag uitbrengt; daarna wordt het slot der rekening door dezen vastgesteld. De begrotingsrekeningen der binnen de provincien stads-gemeenten en regentschappen worden door het College van gedeputeerden der provincie of bij ontstentenis daarvan door den Gouverneur der provincie onderzocht, welke gezaghebbenden ook het slot der rekening vaststellen (artt. 129 en 130 stadsgemeente-ordonn. in Ind. Stb. 1926 No. 365 en artt. 110 en 112 regentschapsordonn. in Ind. Stb. 1924 No. 79). Daarna worden eenige van die rekeningen, door de Kamer aan te wijzen, door haar onderzocht en doet zij van hare bevinding dienaangaande verslag aan den Gouv. Gen. (art. 4 Kon. besl. in Ind. Stb. 1926 No. 28, art. 131 stadsgemeenteordonn., art. 111 regentschapsord.).

De contrôle op het beheer en de verantwoor-

ding der Indische geldmiddelen, voor zoover die in Nederland worden gevoerd, berust bij de Algemeene Rekenkamer aldaar en geschiedt overeenkomstig de voorschriften der genoemde Comp. wet en voorts naar de bestaande of nader vast te stellen bepalingen voor de controle der Staatsontvangsten en uitgaven. Van deze werkzaamheden biedt zij de Koningin jaarlijks een verslag aan, dat aan de Staten-Generaal wordt medegedeeld. Als gevolg van de Ind. Staatsregeling zijn maatregelen aangehangen om ook het bestuur ten aanzien van de Indische geldmiddelen in Nederland zooveel mogelijk in handen van de Ind. Regeering te leggen, hetgeen medebrengt, dat deze daartoe een orgaan in Nederland behoeft (het z.g. Indisch agentschap), waarover zich dan het toezicht der Ind. Rekenkamer zal uitstrekken. In afwachting van die nieuwe organisatie is bij het Departement van Koloniën een Commissariaat voor Indische Zaken ingesteld.

INTERNATIONALE CREDIET- EN HANDELSVEREENIGING „ROTTERDAM” (N.V.) (Vervolg van Dl. II, blz. 158—160). In 1917 werd het kapitaal der Vereeniging verhoogd tot / 15 miljoen, daarna in 1927 tot / 20 miljoen. In 1920 werd / 2½ miljoen nieuw kapitaal geplaatst en eenzelfde bedrag in 1926, waardoor het uitgegeven kapitaal op / 15 miljoen werd gebracht, waarop het sedert gebleven is.

Dat deze uitgiften noodig waren blijkt uit de belangrijke toeneming van de zaken. Een samenvatting van den omzet der agentschappen van Indische producten en den verkoop van importartikelen geeft n.l. de volgende cijfers:

1907	/ 23.300.000
1912	- 45.800.000
1918	- 98.000.000
1920	- 146.200.000
1922	- 82.294.000
1924	- 101.617.000
1926	- 118.972.000
1928	- 136.522.000
1929	- 134.128.000

In 1918 werd eene 5% obligatielening uitgegeven, groot / 4 miljoen, waarop t/m 1929 door jaarlijksche aflossingen van 2 ton / 2.200.000 is afgelost.

De agentschappen zijn thans 10 in getal, n.l. te Batavia, Cheribon, Semarang, Soerabaja, Padang, Tandjoengkarang, Palembang, Medan, Singapo-

re en Bangkok, terwijl voor de behandeling van scheepsagenturen bijkantoren zijn gevestigd te Weltevreden (passage aangelegenheden) en te Tandjoengpriok. De Vereeniging vertegenwoordigt in Indië n.l. de Rotterdamsche Lloyd en de Holland-Amerika Lijn.

PAPAJA. (Aanvulling van Dl. III, blz. 295). Behoort tot de *Papayineae* en wel tot de familie der *Caricaceae*; in tropisch Amerika zijn 28 soorten, in tropisch Afrika 2 soorten bekend. In Amerika wordt deze vrucht ook wel papaw genoemd (niet te verwarren met de *Asimina tribola*). Stamhoogte niet meer dan 10 M., stamdikte 39 cM. Jonge bast is groen, oude bast grijs gekleurd. Bladerenkroon op die van palmen gelijkend, bestaande uit bladeren, die diep handdeelig uitgesneden en straalsgewijs handnervig zijn met zeven tot elf min of meer ingesneden lobben. Het is een tweehuizige plant, waarvan de bloemen in de bladoksels ingeplant zijn. De vrouwelijke bloemen zijn kortgesteeld en grooter en forsker dan de zittende mannelijke, die in langgesteelde, op pluimen gelijkende trossen ahangen. Soms is de papaja tweeslachtig, waardoor de bloeiwijze gevarieerd is, soms komen op een boom zoowel vrouwelijke en mannelijke als homaphroditische bloemen voor.

De papaja cischt een warm klimaat en kan goed tegen regen en droogte; komt voor tot op 2000 voet hoogte. Buiten de tropen wordt hij slechts als sierboom aangeplant.

Reeds na 4 tot 5 maanden zetten zich de vruchten, die 4 maanden later geogst kunnen worden. Zij bevatten wat B₁, meer A- en veel C-vitamine, verder ongeveer 10% suikerachtige stoffen, waardoor de papaja tot de goede vruchten gerekend kan worden. De vorm der vruchten is ovaal, peervormig of langwerpig, bij diagonale doorsnede rond of vijfhoekig, lengte van 7 tot 50 cM., terwijl het gewicht kan variëren van een paar honderd gram tot ± 12 pond. Het zoete vruchtvleesch is donkergeel tot zalmkleurig, 2 tot 5 cM. dik, terwijl de holte meestal met talrijke zaden gevuld is.

Vernienigvuldiging der papaja geschiedt door uitzaaien.

Literatuur: Ir. Dr. H. W. Hofstede, Mededeelingen van het Dep. van L. N. en H. te Buitenzorg, No. 5 Papaïne.

PAPAÏNE. Melksap van de papaja. Komt in alle deelen der plant voor, doch het meest onder de schil der vruchten. De tap geschiedt liefst in den morgen na regen, door inritsen der vruchten met een bamboe- of glasmes. Twee overlansche sneden, om de drie dagen, geven het beste rendement. Na ongeveer tien tapdagen is de tap beëindigd. De verkregen papaïne wordt op borden gedurende 3 tot 4 dagen in de zon gedroogd (bij kunstmatige droging in een oven zijn 1 tot 2 dagen, in vacuüm bij 5 mm. kwikdruk slechts 2 uur noodig om hetzelfde resultaat te bereiken).

Ceylon is vrijwel de eenige producent van papaïne, vroeger werd het ook in Montserrat en Mexico gewonnen.

Papaïne wordt meestal in korrelvorm, soms gemalen, in den handel gebracht, moet reukeloos zijn, doch is dit meestal niet. Uit versch melksap mag ongeveer 20% luchtdroge stof verwacht worden en de opbrengst per bouw is, al naar nauw of wijd plantverband, ongeveer 213 tot 132 K.G. per 2½ jaar.

Het eiwitvortend *papaïne-enzym* is van alle

Jaren	Gestort maatschappelijk kapitaal	Obligatie lening	Bruto winst	Dienst Obligatie lening	Onkosten	Verliezen	Netto winst	Dividend (procenten)
1917	10.000	—	6931	—	1122	224	4562	17
1918	10.000	4.000	7350	—	1261	222	4674	17
1919	10.000	3.800	8529	200	1976	210	4153	23
1920	12.500	3.600	6753	200	2757	430	2413	16
1921	12.500	3.400	6391	200	2602	1129	1628	10
1922	12.500	3.200	5961	200	2481	830	2034	12
1923	12.500	3.000	5087	200	2366	208	2008	12
1924	12.500	2.800	6081	200	2387	428	2695	14
1925	12.500	2.600	7015	200	2545	311	3122	17
1926	15.000	2.400	7684	200	2768	687	3248	17
1927	15.000	2.200	7907	200	2962	459	3590	17
1928	15.000	2.000	8443	200	2917	745	3827	17
1929	15.000	1.800	7685	200	3020	764	3185	16

melksappenenzymen het langst bekend. Het coaguleert melk en hevealax en precipiteert agar-agaroplossing; reageert eveneens met looistoffen. Het is een amorph. bitter smakend poeder, dat chloor, phosphor en zwavel bevat; het laatste element is afkomstig van cystine. Voor vervalsching wordt meest pepsine gebruikt. Papaïne bevat, behalve het proteolytische enzym, dat in tegenstelling met pepsine en trypsine, nog bij 80° C. werkzaam is, ook een vetsplitsend enzym, het *papaïnclipase*.

Papaïne wordt weinig meer als medicament toegepast, daar het in den regel in minderwaardigen, onzuiveren en vaak vervalschten toestand op de markt komt. In pharmacapeutische preparaten komt het echter toch nog wel voor onder de namen papoïde, papajotine en pepsorthine. Papaïne kan maagdarmonsteking veroorzaken, zoodat het niet geheel onschuldig is. In „chewing gum” wordt het veel verwerkt. In de papajabladeren komt een alkaloid voor, *carpaine*, dat eenigszins als hartvergift werkt.

Literatuur. Mededeelingen van de Afdeling Nijverheid No. 5, Papaïne door Dr. Ir. H. W. Hofstede, Dept. L. N. en H. Buitenzorg.

CITRONELLA-OLIE. (Zie GRASOLIËN, Dl. I, blz. 817.) Wordt bereid uit *Andropogon Nardus* R. var. *genuinus* Hack (citronella gras, seré wangi, vulg. MAL.). Op Ceylon kende men vroeger *maha pangiri* gras („Oud Citronellagrass” of „Winter's grass”), doch tegenwoordig ook het „*Jenabatu grass*” of „Nieuw Citronellagrass”. De eerste soort groeit op goede gronden en geeft een hoog oliegehalte van goede kwaliteit, heeft bredere bladeren dan de tweede variëteit, die lager oliegehalte van minder goede hoedanigheid bevat.

Kaffer stichtte de eerste seré-oliefabriek te Tjitjoeroeg (Java) en plantte „bibit” uit van pollen, welke hij op den Goenoeng Gedé had laten zoeken. Volgens de firma Schimmel was deze olie van buitengewoon goede kwaliteit (zie Schimmel's Bericht 1900) en bracht van dien tijd af op de markt normale prijzen op. Verscheidene fabrieken werden op Java opgericht, waardoor de productie van Ceylon-olie voor het eerst achterstond bij die van Java. In 1926 was de opbrengst op Java twee maal zoo groot als die op Ceylon.

Ook in de Straits Settlements, Burma en Indo-China komt serégras van behoorlijke hoedanigheid voor.

De aetherische oliën van de serégrassen komen hoofdzakelijk voor in de z.g. kliercellen van de bladeren. De voornaamste bestanddeelen zijn geraniol, een alcohol, en citronellal, een aldehyd, welke met de z.g. *sesquiterpene* door de aanwezige hoeveelheid de waarde der olie, het z.g. „totaal geraniol” bepalen. Vooral het citronellal is zeer vatbaar voor ontleding, zoodat bij minder goede behandeling der olie of door mengen van verschillende soorten, door luchtname, het totaal geraniolgehalte achteruit gaat. Het plantmateriaal, hetwelk verkregen wordt door scheuring van oude pollen, moet liefst niet in de schaduw uitgezet worden, daar dit van invloed is op de olieproductie en het totaal geraniolgehalte. Het is een sterk gewas, dat op alle gronden groeit, zoowel in de laagvlakten als in het gebergte. Een vochtig klimaat bevordert de bladvorming, zoodat in den natien moesson de opbrengst aan olie groter is dan in den drogen tijd. Op 3000 voet hoogte zijn ondernemingen, waar het gras schitterend groeit

en olie verkregen wordt van buitengewoon goede kwaliteit, n.l. $\pm 89\%$ totaal geraniol bij voortgezette destillatie, terwijl bij korter destilleeren zelfs $\pm 94\%$ bereikt kan worden. In het algemeen leveren hoog gelegen tuinen olie met een hooger totaal geraniol (93—94%) en citronellalgehalte (40—46%) dan tuinen in de vlakke, waar de gehalten resp. 86—87 en 33—37% bedragen.

De pollen worden in plantgaten of geulen uitgezet, tamelijk diep, daar zij zich uit den grond opwerken, wat door telkens anaardden voorkomen moet worden. De bladeren worden dikwijls aangetast door een schimmel, *Helminthosporium spec*, hetgeen van slechten invloed is op het totaal geraniolgehalte der olie.

Lang afsnijden der grassen bij het oogsten is nadeelig voor de planten, bovendien bevat het onderste gedeelte der bladeren slechts weinig olie. De opbrengst per jaar per bouw is afhankelijk van vele factoren, o.a. vruchtbaarheid van den grond, klimaat, ouderdom van den tuin, aantal snitten, de grootte der rustperiodes tusschen de oogsten en de wijze van destilleeren, doch wordt gemiddeld op 100 pikoel gras of 50 KG. olie geschat.

Destillatie kan door middel van stoom of waterdamp geschieden. De eerste methode heeft de meeste voordeelen, indien zij bij atmosferische spanning in den grasketel geschiedt. Technische verbeteringen aan de ketels kunnen het rendement verhoogen. Het is in het algemeen beter gesneden gras in de ketels te verwerken dan de z.g. ampas, dat natuurlijk ook lager rendement geeft. Drogen van het gras doet de kwaliteit teruggaan, echter kan een korte droging, teneinde meer gras in de ketels te kunnen krijgen en minder stoom noodig te hebben, geen kwaad, hoewel het gras moeilijker in de snijmachines verwerkt wordt dan wanneer het versch is. Opslaan van het gras, o.a. bij grooter oogst dan de fabriek dagelijks kan verwerken, geeft aanleiding tot broeien, waardoor het totaal geraniolgehalte terugloopt. Serépollen kunnen bij goede behandeling en bemesting eenige jaren gras van goede hoedanigheid leveren, doch het gras mag niet te lang aan de planten blijven. Ook de wijze van koeling bij de destillatie is van invloed op de opbrengst. Aluminium koelbuizen zijn boven zinken te verkiezen terwijl ijzeren buizen wegens gemakkelijke roestvorming af te raden zijn.

De ampas uit de ketels kan voor bemesting of brandstof gebruikt worden. De verkoop van citronella-olie, waarvan de bepalingen door de Handelsvereniging te Batavia zijn vastgesteld, geschiedt op z.g. A-contract, waarbij de olie een totaal geraniolgehalte moet bezitten van minstens 85% en het z.g. B-contract, voor oliën met een lager totaal geraniolgehalte dan 85%, doch niet minder dan 80%.

Het is meer en meer regel geworden de oliën op het gehalte aan totaal geraniol, soms ook op het citronellalgehalte, door het Analyselaboratorium van de Afdeling Nijverheid van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel te Buitenzorg te laten onderzoeken. Dit laboratorium verstrekt certificaten van de gevonden analysewaarden, welke door den verkooper aan den kooper worden overgelegd.

De citronella-olie wordt in hoofdzaak gebruikt voor parfumeering van goedkoope zeepsoorten en als uitgangsmateriaal voor de bereiding van

grondstoffen voor kunstmatige reukstoffen, welke aangewend worden voor de samenstelling van fijne parfums.

Literatuur. Gildemeister und Hoffmann, Die ätherischen Öle; Dr. Ir. H. W. Hofstede, Mededeelingen Dep. v. L. N. en H. No. 4 „Citronellaolie“.

VOLKSCREDIETWEZEN. (Vervolg van Dl. IV, blz. 605 v.v.). I. *Loemboengs.* Het aantal dezer padi uitleenende instellingen is sinds 1917 sterk gedaald. In genoemd jaar bedroeg het 10.858, in 1919: 9.974, in 1925: 6.453, in 1928: 5.959. Sinds 1925 is de vermindering nog slechts gering. Hoofdoorzaak is dat in vroeger jaren vele loemboengs zijn opgericht in daarvoor minder geschikte streken, waar de instellingen al spoedig een kwijnend bestaan leden. Bovendien heeft in een aantal dorpen de désabank de loemboeng vervangen, hoewel in vele désa's beide instellingen naast elkaar bestaan. Dit proces van liquidatie van zwakke loemboengs is bespoedigd door de verplichting der Inlandsche-Gemeentecredietinstellingen sinds 1922 om de kosten van de door den dienst van het Volkscredietwezen op haar uitgeoefende controle aan het Land te restitueeren. Overgebleven zijn de gezonde, krachtiger loemboengs: het gemiddeld padikapitaal per loemboeng, dat in 1917 243 pikoel groot was bedroeg in 1928: 336 pikoel; het aantal leeners der loemboeng steeg in dezelfde periode van 125 tot 182. De bedrijfskosten per pikoel werden lager ondanks de restitutie aan het Land. De achterstand verminderde, mede dank zij de in den loop der jaren verscherpte controle, van 300 à 400.000 pikoels gemiddeld in de jaren 1917—1921 tot 34.000 en 48.000 pikoels in 1927, resp. 1928. Ook de rentevoet, die in vroeger jaren nog veelvuldig 40 tot 50 % bedroeg, kon belangrijk worden gedrukt: in 1928 rekenden 58 % der loemboengs 25 % of minder, 36 % 30 of 35 %. Vooral dank zij de hooge padiprijzen in de naoorlogsjaren vernieerden de reserves aanzienlijk. Het gezamenlijk vermogen der loemboengs bedroeg in 1928 aan geld en schuren bijna / 9.000.000, aan padi 2.124.000 pikoels. Het geldkapitaal zal door belangrijke overschrijvingen van voor het bedrijf niet noodige middelen op de désakassen in 1930 sterk dalen. De inlagen der bevolking werden nagenoeg alle teruggegeven.

II. *Dorpsbanken.* Deze instellingen staan nog midden in haar ontwikkeling. Op Java en Madoera vermeerderde haar aantal van 1919 tot 5317 in 1928, jaarlijks komen er nog eenige honderden bij. Het aantal bankjes der buitengewesten beliep ulto 1928: 636. Het eigen kapitaal der gezamenlijke Ned.-Indische dorpsbanken bedroeg ulto 1928 / 12.857.000, waarvan / 9.063.000 onder haar leeners uitstond. Daar de leentermijnen veelal nog kort zijn, rouleert het kapitaal snel en werd zodoende in 1928 / 45.988.000 uitgeleend in 3.244.000 leeningen aan 1.112.000 personen, dus ruim / 41 per persoon. Het gemiddeld bedrag per leening bedroeg in 1928 op Java en Madoera / 14, op de Buitengewesten / 24. De achterstand, die op Java en Madoera ulto 1917 en 1919 nog 5 resp. 2.8 % van het uitstaand bedrag groot was, beweegt zich sinds 1921 om (meest beneden) de 1 % en bedroeg ulto 1928 zelfs slechts 0.4 %. Op de buitengewesten was zij nog 4.4 % hoog. De bedrijfskosten zijn, ondanks de restitutie van de kosten der Gouvernementscontrole, op onge-

veer 4 % van het uitgeleend bedrag gebleven. De kosten bepalen den rentestand, daar na eenigen tijd de bankjes geheel met eigen kapitaal werken, zoodat geen interest voor opgenomen gelden behoeft te worden betaald. Belangrijke verlaging van kosten is niet mogelijk, zoolang de bestuurders der bankjes bezoldigd moeten worden, de administratie door beroepspersoneel moet worden gevoerd en een voortdurende scherpe controle noodig is om den goeden gang van zaken te verzekeren. Er zijn geen aanwijzingen dat hierin verandering zal komen. Toch zijn de rentevoeten belangrijk verlaagd. Was vroeger een rente van 10 % van het uitgeleend bedrag over een leentermijn van 10 à 11 weken regel, in 1928 vroegen bijna alle banken, ook die op de buitengewesten, 6—8 %, een groot deel zelfs slechts 5 % of minder. Bij leeningen met terugbetaling in 20—22 weektermijnen bedraagt de rentevoet eveneens overwegend 6—8 %, soms 5 % of minder, maar vragen vele banken toch nog 9—10 %. Voor leeningen met maandelijksche of vijfwekelijkse terugbetaling is de rentevoet ongeveer gelijkelijk tusschen 6—8 en 10—12 % over de leentermijnen verdeeld, indien in 5 of 6 termijnen wordt afgelost, en bedraagt zij overwegend 10—12 en 15—20 % bij 10—12 termijnen, hoewel daarbij ook een rente van 6—8 % reeds vrij veel voorkomt. Bij leeningen met aflossing in eens na 6 tot 12 maanden wordt meest 1—2 % rente per maand berekend. Uit dit overzicht blijkt dat ook met andere aflossingstermijnen dan de vroeger algemeen gebruikelijke wekelijkse termijnen wordt terugbetaald, al is het laatste leeningstype nog verreweg het belangrijkste. Ult°. 1928 stond bij de gezamenlijke dorpsbanken in Ned.-Indië / 5.880.500 met wekelijkse-, (op Sumatra's Westkust 14 daagsche), / 2.831.000 met maandelijksche aflossing en slechts / 352.000 aan andersoortige leeningen uit.

Aandeelen of verplichte inlagen voor kapitaalvorming zijn bij de désabanken afgeschaffd, daar het daarmee beoogde doel, om eenig coöperatief karakter aan de instellingen te geven en de belangstelling der leden te wekken, niet werd bereikt. Daarentegen is in Oost Java, Pekalongan en Tegal een stelsel van verplicht sparen in zwang, dat bij de leeners zeer populair is en hierin bestaat, dat men bij weekleeningen behalve rente ook spaargeld moet betalen, hetwelk in de vastenmaand wordt terugbetaald. Bij invoering van renteverlaging wordt op verzoek van de leeners gewoonlijk het verplichte spaargeld met het bedrag der verlaging verhoogd. In genoemde streken wordt aldus jaarlijks ongeveer 1½ miljoen guldens bespaard en terugontvangen in den tijd dat men het meeste geld noodig heeft.

Op de Buitengewesten vindt men dorpsbanken onder toezicht van de Centrale Kas alleen in de gewesten Sumatra's Westkust, Benkoelen, Palembang, Manado en Bali en Lombok. Die ter Sumatra's Westkust hebben in de jaren 1916—20 een zware crisis doorgemaakt, omdat te veel vertrouwd was op de bestuurders en de oprichting in zoo grooten getale had plaats gehad, dat voldoende intensieve controle niet mogelijk was. Na reorganisatie werken zij vrijwel op dezelfde wijze als de bankjes op Java, behoudens dat meest met tien veertiendaagsche inplaats van wekelijkse termijnen wordt afgelost en dat het bestuur niet door het désahoofd met helpers, maar door eenige

speciaal daartoe door het dorp aangewezen personen (z.g.n. hakims) wordt gevoerd. Ult°. 1928 telde men ter Sumatra's Westkust 336 gereorganiseerde bankjes, die f 682.000 hadden ontstaan met slechts 1.2% achterstand, een zuiver vermogen van f 605.000 bezaten en f 2.436.000 in dat jaar hadden verstrekt in 139.000 leeningen aan 77.000 personen, van wie bijna de helft vrouwen. Benkoelen telt 90 bankjes, die vrij goed gaan, al bedroeg de achterstand ulto 1928 3.4%. Palembang maakt sinds 1928 een soortgelijke crisis door als Sumatra's Westkust vroeger, hoewel minder hevig. De moeilijkheid bestaat daar voor een groot deel hierin, dat de margahoofden te groote heeren zijn, om zich door de mantri's of zelfs door den controleur der Centrale Kas te laten leiden en toch niet voldoende inzicht hebben om zonder zoodanige leiding de bankjes naar behooren te beheeren. Het dorpscredietwezen heeft zich in Palembang eerst na de plaatsing van een ambtenaar van het Volkscrdietwezen in 1925 uitgebreid. Ult°. 1928 waren er 80 bankjes met een aan leeningen uitstaand bedrag van f 450.000 en f 201.000 zuiver vermogen. De achterstand bedroeg toen 8.6%; er is dat jaar f 813.000, bijna uitsluitend met aflossing in maandtermijnen, uitgeleend aan 10.000 personen (overwegend mannen), verdeeld over 12.000 leeningen.

In de Minahasa is sinds vele jaren weinig vooruitgang merkbaar. De bevolking is er ontwikkelder dan elders, maar leeft veelvuldig boven haar financieele kracht; de 24 bankjes hebben er overwegend een coöperatief karakter, maar worden dikwijls slecht beheerd. Voortdurend moet van de zijde van den speciaal dienstdienst en het Binnenslandsch Bestuur tegen achterstand gestreden worden.

Op Noord Bali bestaan sinds jaren ruim 40 dorpsbankjes onder toezicht van het Binnenslandsch Bestuur, gesteund door een mantri.

Sinds November 1927 is te Singaradja een controleur der Centrale Kas geplaatst. Er wordt in dit gewest anders gewerkt dan elders. In aansluiting op het sterk ontwikkeld vereenigingsleven der Baliërs wordt getracht ook aan de dorpsbankjes meer een vereenigings- dan een overheidskarakter te geven en haar te ontwikkelen tot werkelijke volksinstellingen. Dat brengt mede dat niet wordt gedeereeteerd, maar dat het personeel van de Centrale Kas op voet van gelijkheid met de dorpsbewoners overleg pleegt en hun raad geeft. Uitbreiding geschiedt dus slechts zeer langzaam. Of de proef slagen zal, valt nog niet te zeggen.

III. In het algemeen moet aan de dorpscredietinstellingen op Java en Madoera en ten deele aan die der Buitengewesten alle coöperatief karakter worden ontzegd. Alle streven zoodanig karakter te ontwikkelen is tot nu toe op mislukking uitgelopen. Op Java is dan ook als onvermijdelijk aanvaard, dat de instellingen overwegend afhankelijk zijn van de haar van bovenaf gegeven controle en leiding. Zij worden door de belanghebbenden niet als volkscredietinstellingen gevoeld; de besturen trachten er zooveel mogelijk voor zich zelf uit te halen. Werden vroeger de zittingen der bankjes meest in de pendopo's der dorpschouwen gehouden, zonder dat deze er aan dachten daarvoor enige vergoeding te eischen, thans wordt daarop meer en meer aangedrongen. Aan dat verlangen wordt toegegeven, tevens

wordt meer dan vroeger tot den bouw van eigen kantoortjes overgegaan. Désa's en Binnenslandsch Bestuur vlassen op de winsten der credietinstellingen om die voor désawerken te kunnen gebruiken. Te beginnen met 1930 zal driejaarlijks, volgens bepaalde door den wetgever vastgestelde regelen, worden nagegaan welk deel van haar kapitaal de instellingen zonder bezwaar aan de désa's kunnen afstaan; voorwaarde daartoe is, dat de rente niet hooger is gesteld dan de kosten met een kleine veiligheidsmarge noodig maken. Eenige regelen voor het beheer van en toezicht op de Inlandsche-gemeentecredietinstellingen in provinciën op Java en Madoera (buiten de ressorten der stadsgemeenten) zijn bij de ordonnantie in Ind. Stb. 1929 No. 357 gegeven. Overigens is in genoemd gebied naast de désa zelf de regentschapsraad tot het stellen van regelen bevoegd. Daarbuiten zijn de noodige regelen veelal door de Hoofden van Gewestelijk Bestuur vastgesteld.

IV. De *Volkscrdietbanken*, ook wel volks- of afdelingsbanken genoemd, omvatten op Java veelal een regentschap, op de Buitengewesten meest een gewest. Hoewel formeel rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen, zijn zij in wezen overwegend ambtelijke instellingen. Zij tellen ten hoogste eenige tientallen leden (soms zijn er nauwelijks meer leden dan bestuurders, voornamelijk Europeesche en Inlandsche bestuursambtenaren, een of twee ambtenaren van den landbouwvoorlichtingsdienst en enkele Europeesche planters, agenten van grootbanken of andere particulieren); de nieuwste, na de reorganisatie van eind 1928 ingevoerde, reglementen schrijven voor dat ook ten minste een drietal niet tot de ambtenaren in ambtelijke verhouding staande goeude Inlanders onder de leden moeten worden opgenomen. De hoogste plaatselijke bestuurs- en landbouwambtenaren hebben, indien zij lid zijn, van rechtswege zitting in het bestuur. Alle pogingen om de actieve belangstelling van Inheemsche particulieren voor deze instellingen te wekken zijn mislukt, waardoor de ontwikkeling noodzakelijk in de richting van steeds verdergaande ambtelijke bemoeienis voort. De leden dragen bovendien geen enkele geldelijke verantwoordelijkheid, betalen ook geen contributie of inflagen en krijgen omgekeerd hoogstens vergoeding voor reiskosten en een bescheiden presentiegeld. De bemoeienis der leden-ambtenaren met deze instellingen wordt als een onderdeel hunner ambtelijke plichten beschouwd, in de vervulling waarvan zij wel een groote mate van vrijheid genieten, maar waarbij zij ingevolge Regeeringsrondschrijven van 24 October 1928 No. 2290/B toch verplicht zijn om de door de Regeering aangegeven beginselen te bevorderen en op te volgen.

Het beheer der banken wordt gevoerd door een administrateur met een veelal uitgebreiden staf van lager personeel (adjuncten, filiaalbeheerders, kas- en boekhoudbeambten, agenten voor onderzoek van leeningsaanvragen in de désa). De administrateur behoort sinds de reorganisatie van 1928 tot het personeel der Centrale Kas, doch is ter beschikking gesteld van het bankbestuur, aan betwelk hij binnen de grenzen van statuten en reglementen ondergeschikt is. Daar hij door den directeur der Centrale Kas kan worden ontslagen, is hij in laatste instantie tegenover dezen verantwoordelijk. De administrateur geeft de leeningen

der bank uit, hij heeft daarvoor in bepaalde gevallen (leeningen van meer dan gewone grootte of duur) wel bekrachtiging vanwege het bestuur noodig, maar dit college kan zelf geen leeningen toestaan. Statuten en reglementen der bank volgen, behoudens plaatselijk noodig gebleken afwijkingen, door of vanwege de Regeering vastgestelde modellen.

De meeste leeningen worden verstrekt met aflossing in 10 tot 20 maandelijksche of één of twee oogst- (jaarlijksche of halfjaarlijksche) termijnen; een grooter aantal termijnen komt ook wel voor, evenals betaling in twee-, drie- of viermaandelijksche perioden. De 89 volkscredietbanken hadden ult°. 1928 ruim 57 miljoen gulden ontstaan, met een achterstand van nog geen 3%; zij bezaten een eigen vermogen (reserve) van 15½ miljoen gulden en leenden in genoemd jaar 68 miljoen gulden uit aan 892.000 personen; de gemiddelde leensom bedroeg op Java bijna f 65, op de Buitengewesten f 227 per leener. Hoewel onder de leeners ook Europeanen en Vreemde Oosterlingen zijn, bestaan zij toch overwegend uit Inheemschen. De gemiddelde leensom is sinds 1925 vrijwel op hetzelfde peil gebleven; de banken bereiken echter een steeds grooter deel der bevolking, hetgeen blijkt uit het toenemend aantal leeningen, dat op Java en Madoera van 400 à 500.000 in de jaren 1915—1923 tot 760.000 in 1928 steeg (terwijl het aantal banken met slechts één vermeerderde) en op de Buitengewesten van 15000 in 1915 (9 banken) tot 32.000 in 1921 (15 banken), 44.000 in 1925 (19 banken) en 65.000 in 1928 (18 banken). De Lampoengsche Volksbank is met een groot verliesaldo (gedragen door Gouvernement en Centrale Kas) opgeheven, omdat aan de dun gezaaide bevolking niet in voldoende mate op veilige basis crediet kon worden verstrekt en de leeningen aan de van Gouvernementswege uitgezonden Javaansche kolonisten veel te riskant bleken. Overigens hebben alle buitengewesten, behalve die ten Oosten van Celebes en Lombok, één of meer volkscredietbanken.

Sinds omstreeks 1921 is door de dienstleiding een krachtige actie ingezet ter verlaging van den toenmaals bij de meeste volkscredietbanken 18% p.j. bedragenden rentevoet. Deze hooge rente was noodig geweest met het oog op de zware kosten en voor vermogensvorming. Toen de banken grooter waren geworden en vele het statutair maximum zuiver vermogen van 25% der opgenomen gelden reeds hadden bereikt, werd renteverlaging mogelijk. Insteede daarvan werden de banken overdreven royaal tegenover haar personeel en vertoonden zij neiging haar gelden voor andere doeleinden te besteden dan waarvoor zij haar waren toevertrouwd. De door de dienstleiding ingezette actie stelde het ideaal van renteverlaging daartegenover op den voorgrond en niet zonder succes. Medio 1929 hieven op Java en Madoera meer dan een kwart der banken geen hoogeren rentevoet dan 12% p.j., ruim $\frac{2}{3}$ geen hoogeren dan 15% p.j. In de Buitengewesten, waar vele banken nog onvoldoende zuiver vermogen bezitten, hief medio 1929 één ten hoogste 10% p.j., één hoogstens 12% p.j., terwijl zoven banken haar maximum tot 15% p.j. hadden beperkt; in totaal rekenden er dus 9 banken of 50% van het geheel niet meer dan 15% p.j.

De genoemde rentevoeten zijn maxima; voor grootere of langere leeningen of voor speciaal nut-

tige doeleinden (als aankoop van kunstmest) wordt veelal een lagere rente berekend.

Voor zoover zij voor haar leeningen zakelijke zekerheid noodig achten, verkrijgen vooral de Javabanken die door middel van het speciaal te haren behoeve gecreëerde recht van credietverband, een soort hypotheek op volgens adatrecht door Inlanders bezeten gronden (Ind.Stb.1908 No. 542). Overwogen wordt om ook andere credietgevers dan volkscredietbanken in de gelegenheid te stellen van dat recht te profiteeren; aan de N.V. Bank Nasional Indonesia te Soerabaja is dat, onder zekere overheidscontrole, in 1929 toegestaan.

De volkscredietbanken treden ook op als financiële centrales voor dorpen en dorpscredietinstellingen, zoowel door aan deze te leenen als door beleggingen van haar in ontvangst te nemen. Als credietgeefsters hebben zij voor de dorpscredietinstellingen alleen tijdelijke beteekenis, daar deze haar rentevoet aanvankelijk hoog stellen om snel uit de winsten een eigen kapitaal te vormen. Ult°. 1928 stond f 650.000 onder publiekrechtelijke instellingen op Java en Madoera, f 587.000 in de Buitengewesten uit. Daartegen vormen de beleggingen van desakassen, -loembuongs, -banken en andere overheidsinstellingen vooral op Java en Madoera een steeds grooter percentage van het bedrijfskapitaal der volkscredietbanken: ulto 1928 was 61% van de opgenomen gelden der banken van genoemde instellingen afkomstig, op de Buitengewesten 35%. Overigens betrekken de banken, behalve uit haar eigen vermogen, haar bedrijfsmiddelen van het (grootendeels Europeesche) publiek, voornamelijk in den vorm van deposito's met een jaar opzegging. Ten slotte dient de Centrale Kas als aanvulling, vooreerst voor jonge banken, verder voor instellingen, die zich snel uitbreiden en vooral ook voor vele banken in de Buitengewesten en sommige op Java, die door het gering aantal goeude ingezetenen ter plaatse niet voldoende kapitaal kunnen aantrekken. De totale beleggingen van Inheemschen bij de volkscredietbanken beliepen ult°. 1928 f 4.748.000, afkomstig van 24.778 inleggers.

V. De Centrale Kas te Weltevreden is een door de Regeering gecreëerde en geleidelijk met een kapitaal van f 3.600.000 voorziene rechtspersoon. Dat kapitaal behoeft uitsluitend uit de winsten aan het Land te worden terugbetaald en dat eerst van het oogenblik af dat en voor zoolang het, tezamen met de uit de winsten te vormen reserve, f 1.250.000 bedraagt. De Centrale Kas is de financiële centrale van het Volkscredietwezen en oefent bovendien controle en toezicht uit zoowel op alle Inlandsche-gemeentecredietinstellingen als op alle volkscredietbanken. Zoals de reserves der dorpscredietinstellingen statutair bij de volkscredietbanken moeten worden belegd, zijn deze laatste krachtens haar statuten verplicht al haar niet dagelijks benodigde middelen bij de Centrale Kas te concentreeren, terwijl zij ook haar niet in haar bedrijf aangewend eigen vermogen alleen bij de Centrale Kas mogen beleggen of in obligaties Indische leening, die in bewaring moeten worden gegeven bij de Centrale Kas, welke gerechtigd is die te beleenen, onder voorwaarde van teruggave op eerste aanvraag. Door deze in 1921 ingozette concentratie heeft het Volkscredietwezen een groote liquiditeit verkregen: ult°. 1929 vertoonde de (samengetrokken) balans der Centrale Kas het volgende beeld:

Kas en Kassiers	/ 4.472.787
Volkscredietinstellingen R. C.	- 5.568.310
Effecten	- 4.604.890
Inventaris	5.000
Effecten van volkscredietinstellingen	- 5.245.740
Diversen	- 153.543

/ 20.050.270

Grondkapitaal en uitgestelde rentevrije schuld	/ 3.607.414
Kassiers voor beleening	- 852.707
Volkscredietinstellingen R. C.	- 3.931.327
idem deposito en reserves	- 5.758.776
idem effecten	- 5.245.740
Diversen	- 257.752
Reserve koersverschillen op effecten	83.760
Reserve	- 312.794

/ 20.050.270

Sinds de reorganisatie van 1928 is de Centrale Kas verplicht bij liquidatie van een volkscredietbank het eventueel tekort dier instelling met haar eigen kapitaal te dekken.

Voor leiding en controle beschikte de Centrale Kas medio 1929 over het volgende personeel: 1 directeur, 2 onderdirecteuren, 1 accountant, 5 inspecteurs, 51 adjunct-inspecteurs, controleurs, adjunct-controleurs, ambtenaren voor den buitendienst en 285 mantri's. Directie en accountant met een bureau en een kas- en boekhoudafdeling zetelen te Batavia, het overige personeel is over geheel Nederlandsch-Indië verspreid. De dorpscridietinstellingen worden in eerste instantie door de mantri's gecontroleerd, de volkscredietbanken door de adjunct-inspecteurs en controleurs, die tevens toezicht houden op de mantri's. Veelal heeft een controleerend ambtenaar op Java twee volkscredietbanken en ongeveer 8 mantri's voor zijn rekening, en omvat zijn ressort twee of drie regentschappen. Als schakels tusschen hoofdbureau en plaatselijke ambtenaren dienen de inspecteurs. De vroegere dienst voor het Volkscredietwezen is sinds 1924 praktisch, sinds 1927 ook officieel (Ind. Stb. 1927 No. 77) in dien der Centrale Kas opgelost, zoodat grotere eenheid in de organisatie is bereikt. Alleen de adviseur, wiens titel gewijzigd is in „Adviseur voor Volkscredietwezen en Coöperatie” is nog over. Zijn hoofdtak is de behartiging van de coöperatie; hij kan verder aanbevelingen doen aan den directeur der Centrale Kas, die evenwel ondergeschikt is aan den Directeur van Binnenlandsch Bestuur. Verder kunnen de statuten en reglementen der volkscredietbanken niet dan met toestemming van den adviseur worden gewijzigd.

Naarmate het bedrijf der volkscredietbanken omvattender en moeilijker werd en geheel in handen kwam van bezoldigd personeel, zoodat de besturen, door gebrek aan tijd en deskundigheid, steeds meer van plichtsopvatting en inzichten van de administrateurs afhankelijk werden, werd de behoefte aan deskundige controle en voorlichting grooter, waarin bij de bestaande organisatie alleen de Centrale Kas kon voorzien. Als resultaat van veel strijd is aan controle door particuliere boekhouders, die van desatoestanden en -economie niets afwisten, een eind gekomen en hebben zich alle volkscredietbanken bij de Centrale Kas voor geregelde controle aangesloten. Sterke decentralisatie heeft verder ten gevolge gehad dat de controleurs van de Centrale Kas de bijzondere omstandigheden der verschillende banken beter dan vroeger kennen en geregeld contact onderhouden met administrateurs en bankbesturen, waardoor hun invloed veel grooter is dan vroeger. Ten slotte stelde de Regeering in 1926 een commissie in, waarin dienstleiding, be-

stuursambtenaren, bankbesturen, administrateurs en landbouwvoorlichtingsdienst vertegenwoordigd waren, ten einde haar omtrent reorganisatie van de volkscredietbanken voor te lichten. Overeenkomstig de voorstellen dier commissie stelde de Regeering een nieuw stel statuten en voornaamste reglementen dier banken vast, welker bepalingen den invloed van den speciaal dien dienst en van de residenten-superintendenten verhoogden. Vooral is van belang dat, als boven reeds vermeld is, de administrateurs volgens deze statuten behooren tot het personeel der Centrale Kas. Bij meergemeld Regeeringsrondschrijven van 24 October 1928 No. 2290/B werd den Hoofden van Gewestelijk Bestuur verzocht hun volle medewerking te verleenen ten einde de in hun amtsgebied werkende volkscridietinstellingen te bewegen aan den wensch der Regeering om genoemde statuten en reglementen over te nemen, gevolg te geven. In den loop van 1929 zijn alle banken, op die te Soerakarta na, daartoe overgegaan.

VI. *Werking van het Volkscridietwezen.* De resultaten van het Volkscridietwezen zijn beneden de verwachtingen gebleven, die men daarvan in den begintijd koesterde. Hoewel ongetwijfeld aan de volkscridietinstellingen nog veel te volmaken valt, is de bescheidenheid harer resultaten toch voornamelijk het gevolg van de eigenaardigheden der Inheemsche maatschappij. Deze is, vergeleken bij de Westersche wereld, statisch; de in het Westen als vanzelfsprekend aangenomen drang naar vooruitgang, naar welvaartsvermeerdering ontbreekt grotendeels. De zeer kleine landbouwbedrijfsjes (en ongeveer 80% der bevolking is bij den landbouw betrokken) zijn gericht op de behoeftenbevrediging van het gezin en worden dientengevolge nog weinig rationeel gedreven. Toegepast rationeel denken is den Inlander in het algemeen nog niet mogelijk. Bovendien is hij zoo aan alle kanten door de désa-samenleving, een overmachtig bestuur, de economisch sterkere Chineezzen en de kapitaalcracht der groote culturess ingeperst, dat deze uiterlijke factoren zijn natuurlijke neiging tot berusten nog belangrijk versterken. Daartegen vermag eredit niets.

Over het algemeen (er komen uitzonderingen voor, vooral op de Buitengewesten) stimuleert het eredit de inheemsche productie dan ook niet; wel maakt het den Inlander den bestaansstrijd minder moeilijk. Leeningen met aflossing in een of twee termijnen (oogst- of seizoenleeningen) worden overwegend uitgegeven in den tijd dat de landbouwer de grootste geldbehoefte heeft (voor inhuur van grond en vee, kosten van grondbewerking, levensonderhoud in den schralen tijd, aflossing van elders aangegeane schulden enz.) en terugbetaald uit den oogst. Leeningen met maan-

delijksche terugbetalingen (vnl. in klapperstreken en in gebieden, waar uit koelieloon en erfopbrengsten geregelde inkomsten worden genomen) worden geregeld het geheele jaar door voor allerlei, veelal consumptieve doeleinden verstrekt; zij treden in de plaats van sparen in geld, waartoe de desamen in het algemeen anders niet komt; door haar groot aantal kleine termijnen stellen zij hem n.l. in staat grootere uitgaven geleidelijk uit zijn inkomsten te betalen.

Groote opvoedende waarde heeft het Volkscredietwezen doordat het den Inlander leert beter met geld om te gaan en geleende gelden uit zijn inkomsten terug te betalen, hetgeen in de Oostersche samenleving geen gewoonte is. Op stiptheid in de terugbetaling zien de volkscredietbanken zeer scherp toe; vandaar de lage achterstand, waarvan de geringheid te meer in het oog springt, indien men bedenkt dat daaronder elke zelfs minder dan een maand achterstallige termijn wordt opgenomen.

Over het algemeen worden de geleende gelden door de landbouwers op verstandige wijze besteed. Bij loontrekkenden, desabeambten en ambtenaren is het dikwijls anders gesteld. Hooge achterstanden zijn heel vaak het gevolg van het feit, dat de geleende gelden niet in handen zijn gekomen van degenen voor wie zij bestemd zijn en die als leeners te boek staan, maar van desabestuurders of Inlandsche ambtenaren.

Sparen doet de landbouwer in grond, vee en sieraden; ruimer vloeiende middelen worden ook zeer veel gebruikt voor verbetering der woning. Een en ander heeft ten gevolge dat ook de naar Inheemschen maatstaf niet onbemiddelde landbouwer zeer gemakkelijk in geldverlegenheid komt, die door een leening moet worden verholpen. Dikwijls begint men dan met grond, klapperboomen of roerend goed te verpanden om later met van de volkscredietbank geleend geld de verpande goederen in te lossen of andere gronden te huren, in pand te nemen of te koopen.

In geld wordt vnl. gespaard door Inlandsche ambtenaren en geëmployeerden, in het algemeen door stedelingen, hoewel ook deze veelal de voordeliger belegging in grond prefereren. Vandaar dat de volkscredietinstellingen als spaarinstellingen van weinig beteekenis zijn en zullen blijven.

VII. *Literatuur.* Dr. J. C. W. Cramer, Het Volkscredietwezen in Nederlandsch-Indië, 2e druk 1930, verkrijgbaar à f5 bij de Centrale Kas; O. P. Besseling, Het Volkscredietwezen in Ned.-Indië, 1919, Hollandia Drukkerij, Baarn; de Jaarverslagen van het Volkscredietwezen en het maandelijks verschijnende Bladje voor het Volkscredietwezen (waarin ook de jaarverslagen der Centrale Kas zijn afgedrukt), beide verkrijgbaar bij de Centrale Kas. Zie voorts het Koloniaal Verslag en den Regeeringsalmanak.

CHINEESCHE ZAKEN (DIENST DER). (Zie CHINEESCHE ZAKEN (AMBTENAAR VOOR —) Dl. I, blz. 477). De werkring van dezen dienst omvat in den ruimsten zin alle aangelegenheden, welke de Chineezzen in Nederlandsch-Indië betreffen of waarbij deze betrokken zijn. Het personeel is vereenigd in een „Kantoor voor Chineesche Zaken” te Batavia en bestaat uit een Adviseur, Ambtenaren voor Chineesche Zaken volgens een telken jare bij de begroeting te regelen sterkte en het noodige kantoor- en verder ondergeschikt personeel.

De Adviseur is, onder de bevelen van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur, belast met de leiding van den dienst. Hij geeft over alle op den dienst betrekking hebbende aangelegenheden raad aan de Regeering of de betrokken gezaghebbers en lichamen en kan aan Haar of hen voorstellen of vertoogen indienen.

Waar dit verlangd wordt, verleent het Kantoor voor Chineesche Zaken ook zooveel mogelijk aan rechterlijke en administratieve gezaghebbers en colleges hulp voor het maken van vertalingen.

Een reglement voor den dienst is vastgesteld bij Ind. Stb. 1925 No. 195. Het tarief voor werkzaamheden, door het kantoor ten behoeve van particulieren verricht, is vastgesteld bij artikel 2 van het Gouv. Besl. van 17 Augustus 1925 No. 19.

De opleiding van Ambtenaren voor Chineesche Zaken geschiedt volgens de bepalingen van Ind. Stb. 1918 No. 82; de bezoldiging is geregeld in Ind. Stb. 1928 No. 38.

VACCINE (Vervolg van Dl. IV, blz. 497). In de laatste jaren is de inenting der bevolking op Java en Madoera zeer belangrijk verbeterd door invoering van het door Dr. J. Terburgh (toenmaals Inspecteur van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst te Soerabaja) in 1918 uitgedachte z.g. „gescheiden stelsel in den vaccinedienst”. Hierbij is het door Waszklewicz uitgedachte kringenstelsel gehandhaafd, doch alleen voor de eerste inenting der kleine kinderen. De rondgang door het geheele vaccinedistrict (tournée), te voren 12 à 13 weken in beslag nemende, werd ingekrompen tot 8 à 9 weken, zoodat van elk kwartaal 4 à 5 weken beschikbaar bleven voor de herinenting van de oudere kinderen en van de volwassenen. Voor deze herinentingen werden dus afzonderlijke weken gereserveerd, gescheiden van de eerste inenting der kleine kinderen: vandaar de naam „gescheiden stelsel”.

In elk vaccinedistrict wordt nu de revaccinatie der bevolking systematisch uitgevoerd. De vaccinateur begeeft zich naar een bepaald bestuurs- of onderdistrict van zijn ressort en ent de bevolking daarvan in. Hij bezoekt daarbij achtereenvolgens elke désa van dat onderdistrict en verblijft in die désa tot hij practisch gesproken de geheele bevolking heeft gehad. Per dag kan hij 500 à 600 lieden inenten, zoodat hij ook de volrijkste désa in enkele dagen behandeld heeft. Wanneer hij minstens 80% der bevolking heeft geënt (met minder mag hij geen genoegen nemen), verhuist hij naar de volgende désa, en zoo werkt hij enige weken achterelkaar door, tot de tournée voor de enting der zuigelingen weer moet beginnen.

In 7 à 8 jaren moet het geheele vaccinedistrict (gemiddeld 200.000 zielen omvattende) bewerkt zijn, zoodat thans op Java en Madoera practisch de geheele bevolking ongeveer alle 8 jaren eenmaal ingeënt wordt, waardoor aan die bevolking als geheel genomen een hooge mate van immuniteit tegen de pokziekte is verzekerd. In het bijzonder op het platte land, welks bevolking gewilliger is, is met behulp van dit gescheiden stelsel het gevaar voor pokkenepidemieën vrijwel bedwongen.

Veel meer bezwaarlijk is de doorvoering in en om de groote steden, met hun moeilijker te bereiken en vlottende bevolking, bij wie het desaverband geheel of grootendeels verloren is gegaan.

Het gescheiden stelsel eischt voortdurend toezicht van de zijde der geneeskundige ambtenaren

van den Dienst der Volksgezondheid, en volledige medewerking van de bestuursambtenaren (in het bijzonder de assistent-wedana's en de wedana's) voor het verzamelen der bevolking op de plaatsen en tijdstippen der inenting en der herinenting.

In de Buitengewesten is dit gescheiden stelsel slechts hier en daar ingevoerd kunnen worden. Aangezien de toestanden aldaar in hooge mate verschillend zijn, is de vaccinedienst er ook niet uniform geregeld. Steeds wordt er echter naar gestreefd, de vaccineerders te laten werken volgens een vooraf vastgesteld tourné-plan op datum, zoodat de volkshoofden en bestuursambtenaren tijdig weten, wanneer zij op de komst van den vaccineator moeten rekenen.

Alleen indien de geringe ontwikkeling der bevolking of de verkeertoestanden (eilandengroepen enz.) oorzaak zijn, dat dit reizen volgens een vast plan onmogelijk is, maken de vaccineerders hun reizen zonder dit plan, waarbij op elke inentingsplaats natuurlijk veel tijd verloren kan gaan, alvorens de bevolking verzameld is. In den laatsten tijd is ook de inenting der bevolking in afgelegen en moeilijk te bereiken streken mogelijk geworden, sinds de Landskoopkinrichting (thans onder directie van Prof. Dr. L. Otten) er in geslaagd is de duur der werkzaamheid van de animale koepokstof enorm te verlengen, door deze koepokstof, niet vermengd met eenige andere stof, in het luchtledige bij lage temperatuur te drogen. Deze droge, fijngemalen vaccine wordt in luchtledige, dichtgesmolten buisjes verzonden en vlak voor het gebruik door den vaccineator vermengd met een kleine hoeveelheid glycerine, desnoods met water, en op de gewone wijze aangewend. Deze droge vaccine blijft maandenlang goed en kan ook een wekenlang transport in de hitte verdragen, zonder hare virulentie te verliezen. Aldus is de inenting, ook van de volksstammen in Centraal Borneo, in Centraal Nieuw-Guinee enz., mogelijk geworden.

Sinds 1923 is de Landskoopkinrichting met het daaraan verbonden Instituut Pasteur te Bandung gevestigd.

Voor de literatuur aangaande de vaccine moge verwezen worden naar de verschillende jaargangen van het Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, waarin de Jaarverslagen en andere publicaties van de Landskoopkinrichting regelmatig verschijnen, en naar de Mededeelingen van den D. V. G. in Ned.-Indië. De regeling van den vaccinedienst is volledig te vinden in de Verzameling Voorschriften betreffende den Vaccinedienst, uitgegeven door het Hoofdkantoor van den D. V. G. Zie ook: Dr. Ch. W. F. Winckel, Voorkoming van pokken, Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, 1926, deel 66, p. 671.

PESTBESTRIJDING (Vervolg van Dl. III, blz. 391). In de laatste jaren is het zwaartepunt der pestbestrijding steeds meer gezocht in de woningverbetering; de andere maatregelen (evacuatie en ontsmetting) zijn van minder belang. Isolatie der contactpersonen geschiedt alleen in geval van longenpest. Uitzwaveling (ontrating) vindt alleen plaats in besmette havenplaatsen, waar de laadprauwen regelmatig ontrant worden. De in vroegere jaren veelvuldig beproefde vaccinatie der bevolking met diverse anti-pest-vaccins heeft geen resultaat opgeleverd; zij is daarom opgegeven.

In den loop der jaren is het aantal verbeterde woningen gestegen tot ruim een millioen, welke verbetering ruim 30.000.000 gulden gekost heeft. In 1929 is met de woningverbetering in West Java een aanvang gemaakt, en wel in het regentschap Koeningan. De Soendaneesche bouworde (op neuten) stelt bijzondere eischen aan de woningverbetering, verschillend aan die in Midden Java (in het algemeen met aarden vloer).

Sinds 1923 is de Dienst der Pestbestrijding (hoofdkantoor eerst te Malang, later te Semarang, toen vooral Midden Java zwaar geïnfecteerd bleek te zijn) als zelfstandige diensttak opgeheven en ingelijfd bij den Dienst der Volksgezondheid. Wel bestaat te Semarang nog een kantoor van den dienst der pestbestrijding, doch als onderdeel van het kantoor van den Inspecteur van den D. V. G. van Midden Java aldaar.

Literatuur: Prof. Dr. L. Otten: De Pest op Java, 1911—1923. Mededeelingen van den D. V. G. in Ned. Indië, 1924, deel 11.

JAVA-INSTITUUT. (Vervolg van Dl. V, blz. 226 of suppl. afl. 6, blz. 182). Zooals uit het eerste artikel over dit onderwerp in deze Encyclopaedie blijkt, is deze vereniging in 1919 tot stand gekomen met het doel de ontwikkeling van de Inheemsche cultuur, in den meest uitgebreiden zin van het woord, van Java, Madoera en Bali te bevorderen. Te Semarang was reeds in 1919 een vereeniging Sobo-Karti opgericht, plaatselijk een gelijk doel nastrevend, terwijl in Maart 1921 eene afdeling Jogjakarta van het Java-Instituut werd gesticht, om plaatselijk het doel van dit Instituut te bevorderen. In 1922 is het Contactcomité te Solo, onder leiding van het Java-Instituut gesticht, waarin alle plaatselijke cultuurverenigingen te Solo zich vereenigden.

Van 1923 af worden maandbladen (Poesaka Djawi en Soenda) uitgegeven in het Javaansch (in Javaansch letterschrift) en in het Soendaasch (Latijnsche karakters). Deze periodieken bevatten een aantal artikelen, welke den lezers voorlichting verschaffen op het gebied van de Inheemsche cultuur, zoowel van vroegeren tijd als in haar tegenwoordigen vorm. Naast vertalingen uit het Nederlandsche tijdschrift „Djâwâ” komen daarin verscheidene oorspronkelijke bijdragen voor.

Het Soendaasch maandblad Poesaka Soenda heeft sinds 1930 opgehouden te bestaan, terwijl een Madoereesch tijdschrift slechts een kort leven beschoren was. Thans zijn plannen voor een Balineesch tijdschrift aanhangig.

Behalve door de uitgaf van tijdschriften wordt het doel van het Java-Instituut nagestreefd door het organiseren van congressen, waarop onderwerpen betreffende de Inheemsche cultuur worden ingeleid en besproken, voorstellingen van Inlandsche kunst worden gegeven en onder deskundige leiding bezoeken worden gebracht aan belangrijke cultuur-monumenten.

In December 1924 werd te Jogjakarta weder een congres gehouden ten huize van den Rijksbestuurder, onder beschermheerschap van den Sultan, alwaar behandeld werd: a. Welke waarde hebben de oud-Javaansche monumenten voor de huidige en toekomstige Javaansche cultuur? en b. Op welke wijze kan bij de opvoeding van do landskinderen de Inheemsche cultuur meer tot haar recht komen?, terwijl tevens een voordracht werd gehouden over: „De waarde der latere Ja-

vaansche bouwkunst". Dit congres werd geheel bijgewoond door den Sultan, P. A. A. Mangkoenegoro VII en P. A. A. Pakoe Alam VII. In een motie sprak het congres als zijn oordeel uit, dat als grondslag voor een deugdelijk stelsel van nationaal onderwijs en nationale opvoeding de oprichting van een middelbare school voor de Oostersche letteren te Solo noodzakelijk was.

Het programma van dit congres bevatte dans- en wajang-opvoeringen, terwijl een tentoonstelling van Javaansche bouw- en meubelkunst aan het congres verbonden was, welke geopend werd door den Sultan van Jogjakarta.

Het congres te Soerabaja, in September 1926 gehouden, behandelde de taal-, land- en volkenkunde van Oost Java en Madoera. Voordrachten werden gehouden over: „Een en ander over Hindoe-Javaansche kunst, speciaal die van Oost Java" 1) en „De Toonkunst van Madoera"; „Een kijkje in Madoera's verleden"; „Literatuur en kunst van Madoera"; „Een inleiding tot het bezoek aan het emplacement en aan de bouwvallen van Madjapahit"; „Oost-Javaansche kunst". Ook werd een prauwendemonstratie gehouden op de Oedjoeng, en een nationale karapan van geheel Madoera en Bangkalan, terwijl ook nu dans- en wajang-opvoeringen in het programma waren opgenomen. Ter gelegenheid van dit congres werd op de Jaarmarkt te Soerabaja een tentoonstelling georganiseerd van Javaansche bronzen, nieuw- en oud-Javaansch koper-, goud- en zilverwerk; prauwen-modellen uit Oost Java en Madoera; wapens en landbouwgereedschappen en batikvlecht- en houtsnijwerk. Voor het eerst werden verder een verzameling van maskers uit verschillende deelen van Java en leeren en houten wajang-poppen tentoongesteld. Het tentoongestelde trok dusdanig de aandacht, dat de gemeente Soerabaja de tentoongestelde voorwerpen aankocht voor een op te richten plaatselijk museum.

Op het vijfde Congres te Soerakarta, in December 1929 gehouden, tevens een tienjarige herdenking van het bestaan van het Java-Instituut, werd als onderwerp behandeld: „Oostersch letterkundig hooger onderwijs", waaromtrent meerdere prae-adviezen waren uitgebracht. Op dit Congres werd een motie aangenomen, waarbij het Congres als zijn oordeel uitsprak: 1°. dat eene Oostersche litteraire faculteit in Indië noodzakelijk is als centrum van de beoefening van Indische cultuurwetenschappen en ter stimuleering van de ontwikkeling van de Inheemsche cultuur; 2°. dat het wenschelijk is, dat die faculteit met de reeds bestaande faculteiten te Batavia in universitair verband wordt vereenigd; 3°. dat de studio aan die faculteit niet alleen gericht moet worden op het verleden, maar ook en vooral op het levende heden, zoowel voor de practische vorming tot het bekleden van allerlei maatschappelijke betrekkingen, als voor het ideëele doel van geestelijke en cultureele ontwikkeling; 4°. dat de kouzo der vakken met het oog hierop dient te worden vastgesteld.

Verder werd een lezing gehouden over „Land en Volk van Bali" met film, terwijl weder dans- en wajang-opvoeringen werden vertoond. Een

tentoonstelling van oud en modern Javaansch goud- en zilverwerk was aan het congres verbonden, terwijl de Soesoehocnan, als beschermheer van het congres, de congresbezoekers in de gelegenheid stelde den Kraton te bezichtigen.

In 1924 werden in de maand October twee taalcongressen, één voor het Javaansch te Solo en één voor het Soendaasch te Bandoeng, gehouden.

Op de Javaansche byeenkomst werden als onderwerpen besproken: Gaat de Javaansche taal achteruit of niet? Zoo ja wat is daartegen te doen? Wat kan worden gedaan om den achteruitgang van „tembang" tegen te gaan? Het onderwijs in het Javaansch op de verschillende daarvoor in aanmerking komende scholen. Stijl van kinderboeken en van lectuur voor volwassenen.

Op de Soendasche conferentie werd „het karakter van het Soendaasch en het onderwijs in het Soendaasch op de verschillende daarvoor in aanmerking komende scholen" behandeld, terwijl o. a. nog gesproken werd over: Welke dialectische woorden en uitdrukkingen kunnen in de „standaard taal" worden opgenomen. De „stijl" van het Soendaasch in lectuur voor verschillende groepen van lezers, inzonderheid in kinderboeken en boeken voor volwassenen. Het „lemes" in het Soendaasch. Wat kan gedaan worden tegen den achteruitgang van de Inheemsche poëzie? Spelling van woorden in Soendaasch letterschrift. Besloten werd tot oprichting van een permanente Commissie voor de behandeling van vragen op taalgebied.

Daar deze conferenties voor de kennis en de beoefening van de betrokken talen van belang zijn, werden deze taalcongressen in 1927 herhaald. In behandeling werden toen genomen de volgende onderwerpen: Het Javaansche taalonderwijs op de O.S.V.I.A. en op de Kweek- en Normaalschool voor Inl. onderwijzers; het Javaansche taalonderwijs op de Mulo-school; de voor- en nadeelen van het schrijven van het Javaansch en Latijnsch schrift; Javaansche zang en muziek in verband met de opvoeding en taalkunde.

Op de Soendasche taalconferentie in dat jaar kwam ter sprake: de Soendasche standaardtaal; Tembang Soenda; Kawih Soenda; het onderwijs in Inheemsche talen bij het V.I.O., Normaal- en Muloscholen.

Zoowel van deze taalcongressen als van de algemeene congressen verschenen lijvige bundels met adviezen en overzichten van de gehouden besprekingen in het tijdschrift „Djawā" en Poesaka Soenda en Poesaka Djawi.

Het Instituut heeft vele prijsvragen uitgeschreven, waarvan de resultaten in de tijdschriften gepubliceerd werden.

Ter voorbereiding van een ambachts- en kunstnijverheidscongres werd een commissie ingesteld onder voorzitterschap van den Gouverneur van Jogjakarta J. E. Jaspas; een breed opgezette enquête over dit onderwerp is in behandeling.

Met medewerking van het Java-Instituut en het Nationaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen is door de vier Zelfbesturen van Java in 1930 het instituut Panti Boedaja opgericht, dat zich ten doel stelt het verzamelen en conserveren van Vorstenlandsche cultuurvoortbrengsel.

Het secretariaat van het Java-Instituut is sinds 1927 gevestigd te Kadipolo, Soerakarta, al-

1) Later in druk verschenen bij het Bat. Genootschap van K. & W.

waar ook de diverse uitgaven verkrijgbaar zijn.

Literatuur. Ind. Gids 1919 I blz. 482, II blz. 1293; De Taak 1918—19 blz. 241, 1920 blz. 571, 1921 blz. 609. S. K.

225 **PEST** (Vervolg van Dl. III, blz. 389). Nadat in 1911 deze ziekte haar intrede in Oost Java (Malang) heeft gedaan, heeft zij zich geleidelijk over geheel Java verbreid. Eerst kwamen gevallen voor in Midden Java, en ten slotte ook in West Java, en wel sinds 1923, nadat in 1920 en 1921 eenige gevallen waren voorgekomen in Batavia, welke echter niet tot verdere uitbreiding aanleiding gaven.

In 1923 bleken echter de havenplaats Cheribon en eenige dèsa's in het regentschap Koeningan besmet te zijn, van waaruit de ziekte zich geleidelijk uitbreidde, ook in de regentschappen Tasikmalaja en Tjiamis; Mei 1929 bleek de hoofdplaats Bandoeng besmet te zijn en spoedig daarop volgden eenige onderdistricten van de regentschappen Bandoeng en Soemedang. Thans (begin 1930) zijn op Java de volgende regentschappen besmet:

Oost Java: Grisee;

Midden Java: Tegal, Brebes, Demak, Magelang, Temanggoeng (zwaar) Jogjakarta, Bantoei, Goenoeng Kidoel, Bojolali, Soerakarta, Sragèn.

West Java: Cheribon, Koeningan, Madjalèngka, Tjiamis, Tasikmalaja, Bandoeng en Soemedang.

In de Buitengewesten is de ziekte alleen geconstateerd in enkele havensteden (Palembang en Makassar).

1964 **SPRUW (INDISCHE)**. (*Apthae tropicae*) (Vervolg van Dl. IV, blz. 87). In de laatste jaren is een tip opgelicht van den sluier, die over de oorzaak dezer ziekte hing. Vroeger werd vooral de aandacht gevestigd op dierlijke of plantaardige organismen, die de veroorzakers der spruw zouden zijn: *anguilula stercoralis*, schimmelsoorten (*oidium*), *streptococcus viridans*, *monilia pilosus* zijn achtereenvolgens beschuldigd; vaak komt spruw op den bodem van chronische amoebiasis voor.

Thans is vrijwel zeker, dat de ziekte samenhangt met de voeding. Elders (1918) vermoedde, dat spruw een avitaminose is, zooals bijv. *béri-béri*; het is echter niet zeker, of het *geheele* ziekteproces als een avitaminose of voedingsstoornis moet worden opgevat. De behandeling van de spruwlijders en het daarmee vaak te behalen resultaat geeft een stevigen grondslag aan de voedseltheorie. Deze behandeling toch is nageoeg uitsluitend diëtetisch, en het succes hangt voor een groot deel af van de wilskracht der patienten, noodig voor het gedurende langen tijd volhouden van een bepaald dieet. Vaak werken de vruchtenkuren (het eerst toegepast door Sonnius) uitmuntend, vooral de aardbeienkuur, in Ned.-Indië ook de bananenkuur.

Literatuur: C. D. de Langen en A. Lichtenstein, Leerboek der Tropische Geneeskunde, G. Kolf en Co. Batavia, 2de druk, 1928.

245 **FRAMBOESIA TROPICA** (Vervolg van Dl. I, blz. 722). Deze volksziekte is in de laatste jaren in Indië in het centrum der belangstelling gekomen.

Framboesia wordt, zooals reeds in het oorspronkelijk artikel in deze Encyclopaedie is medegedeeld, van mensch op mensch overgebracht door de *spirochaeta pertenuis*, zeer nauw verwant aan

de *spirochaeta pallida*, die syphilis veroorzaakt, en microscopisch niet of nauwelijks van deze te onderscheiden. De ontdekking van de parasieten, die deze twee ziekten veroorzaken, heeft dus geen eind gemaakt aan de veel omstreden vraag of framboesia en syphilis een en dezelfde ziekte zijn. Langzamerhand wint evenwel de meening, dat men te doen heeft met twee verschillende ziekten, niet met één ziekte met verschillende uitingen, meer en meer aanhangers, zoodat de unitariërs geringer in aantal worden. Een hunner is de bekende huidarts J. D. Kayser (zie de literaturopgave aan het eind van dit artikel).

Syphilis wordt gewoonlijk van mensch op mensch overgebracht door geslachtelijken omgang; hoe de infectie bij framboesia geschiedt is niet met zekerheid bekend. Soms is direct contact aannemelijk, bijvoorbeeld wanneer men bij een zoogende moeder aan de tepels der borsten secundaire papels vindt, en bij haar zuigeling een primaire papel aan den mond. In andere gevallen moet men indirect contact aannemen, bijv. door vliegen, die zich op een secundaire papel van een lijder hebben neergezet, en daarna de pooten met spirochaeten-bevatende afscheiding beladen, op de huid van een gezonde komen; heeft deze een schram of wond, dan krijgen de spirochaeten gelegenheid tot besmetting van den gezonde.

In de laatste jaren is gebleken welk een belangrijke rol framboesia in Indië speelt. Sinds een afdoend en snelwerkend geneesmiddel tegen deze ziekte is gevonden, en dit aan de bevolking bekend werd, is pas duidelijk geworden, hoe groot in sommige streken het aantal lijders is.

Men onderscheidt thans 3 stadia der ziekte: de primaire aandoening (porte d'entree der infectie), de secundaire (vnl. de bekende framboosvormige papels, die aan de ziekte haar naam hebben gegeven), en het tertiaire stadium; ook hier dus weer een analogie aan syphilis. Dit laatste stadium is gekenmerkt door aandoeningen van huid, onderhuidsch celweefsel, spieren, beenderen en beenvlies. Deze aandoeningen kunnen, indien zij onbehandeld blijven, tot uitgebreide weefselverwoestingen en afzichtelijke verminkingen leiden, terwijl bij genezing (na jaren) door de zogenaamde litteekenecontractie misvormingen der ledematen ontstaan, die den lijder het werken beletten.

Op deze wijze worden de in sommige streken van Java bekende troepen van min of meer verminkte bedelaars gevormd; leeken houden hen wel voor lepralijders, en men kon vroeger in leprozerieën te midden der lepreuzen wel eens zulke framboesialijders vinden.

Indien de tertiaire framboesia het gelaat treft, ontstaan door wegvreting van neus en omgeving afzichtelijke verminkingen. Voortgezet nauwkeurig onderzoek heeft in de laatste jaren aan het licht gebracht, dat eenige aandoeningen (rhinopharyngitis mutilans, gundu, gangosa, nodosités juxta-articulaires, enz. enz.) niets anders zijn dan tertiaire manifestaties van framboesia tropica. Deze tertiaire vorm van framboesia werd vroeger algemeen beschouwd als een tertiaire vorm van syphilis en op deze misvatting berust vermoedelijk de uitspraak, dat de inlandse bevolking in sommige streken „durchseucht” is met syphilis. De ziekte komt in den geheelen Archipel voor; voornamelijk in de lage kuststreken, veel minder of in het geheel niet in de bergstreken van Java

en Sumatra. Er zijn gebieden, waar tot 90% der bevolking aan de ziekte lijdt of geleden heeft, getuige de bekende litteekens, bijv. aan de mondhoeken.

In den tijd voor het salvarsan bekend was, of tegen framboesia werd toegepast, zagen de geneeskundigen betrekkelijk weinig lijdens aan die ziekte, daar ook de officieele geneeskunde weinig er tegen vermoedde: in elk geval was een langdurige behandeling (met kwik, joodkali, koper-sulfaat enz.) noodig, en slechts een klein percentage der lijdens bezat geduld en volharding genoeg om een volledige kuur te ondergaan; de lijdens bleven dus thuis. Zoo zag Kayser in de vóór-salvarsan-periode in zijn drukke polikliniekpraktijk te Batavia in 13 jaren slechts 400 framboesia-patienten, een aantal, dat in het begin der bestrijding van deze ziekte, toen de bevolking eenmaal ervaren had dat snelle genezing mogelijk was, in sommige plaatsen zich op één dag verzamelde.

Hoe de Dienst der Volksgezondheid sinds 1919 de framboesia bestrijdt, is in de Mededeelingen van dien dienst uitvoerig beschreven (zie de literatuurlijst aan het slot van dit artikel). Hier moge volstaan worden met de volgende korte mededeelingen: Een inspuiting met neosalvarsan in de bloedbaan (450 mgr. bij een volwassene) doet vaak in enkele dagen de uiterlijke symptomen der ziekte verdwijnen; daarmee is deze echter niet genezen. Hiertoe is een *kuur* noodig, uit minstens 4 inspuitingen bestaande. Met het genezen van de framboesiapapels is echter de „open” ziektevorm teruggebracht tot een „gesloten” vorm, die voor de omgeving niet meer besmettelijk is, zoodat in een streek, waar de lijdens met open framboesia met succes behandeld zijn, het aantal nieuwe gevallen moet verminderen, om theoretisch te verdwijnen, zoodra alle open lijdens genezen zijn.

Bij de miljoenenbevolking van Ned.-Indië, die door slechts enkele honderden artsen geholpen moet worden, is dit een reuzentaak, welks uitvoering een reeks van jaren eischt. Toch is in sommige streken, waar in 1919 met de campagne begonnen werd, aanzienlijke vermindering van het aantal lijdens merkbaar, en waar vroeger honderden lijdens zich op de inspuitingsplaatsen verzamelden, komen thans hoogstens even zoovele tientallen.

De tooverachtig-vlugge werking van het neosalvarsan heeft op de bevolking grooten indruk gemaakt, zoodat de propaganda voor dit middel bij de Inlanders gemakkelijk spel had en allen in den aanvang eenige overreding noodig was; later, na de eerste resultaten, kwam een stroom van liefhebbers opdagen. Vaak begeert de bevolking thans een injectie ook bij kwalen, waartegen het salvarsan niets vermag, en het kost dan moeite zulke lijdens zonder de „soentik” (inspuiting) weg te krijgen!

Het salvarsan was oorspronkelijk zeer duur; mede daarom, en om het paedagogisch standpunt werd van den aanvang af getracht de bevolking er toe te krijgen voor de inspuiting naar vermogen te betalen. Dit is volkomen gelukt; behoeftigen worden natuurlijk gratis geholpen, doch de overigen betalen 50, 100 of 150 cent. Inmiddels is ook het salvarsan veel goedkooper geworden, mede doordat de Hoechst Farbwerke aan het Gouvernement een speciaal prijs berekent. Het resultaat is dat in de laatste jaren ongeveer 250 kg.

neosalvarsan per jaar wordt verbruikt (prijs ± / 200.000) zonder dat dit aan de schatkist iets kost.

De salvarsanpreparaten zijn niet alleen gebreken van onschatbare waarde te zijn voor de bestrijding der framboesia, doch ook voor het voeren van propaganda voor de Westersche geneeskunde in het algemeen. Dat in de laatste jaren de toeloop der bevolking naar de ziekenhuizen zoo is toegenomen, is voor een groot deel te danken aan de schitterende resultaten, tegen de framboesia bereikt.

Literatuur: J. D. Kayser. Voordrachten over tropische huidziekten, Batavia. 2e druk, 1929; S. L. Brug, Tertiaire framboesia, Feestbundel Geneeskundig Tijdschrift v. N. I., 1911, blz. 172; Dr. Ch. W. F. Winckel, De framboesia-bestrijding in N. I., Mededeelingen van den B. G. D. in N. I., 1923, deel III blz. 215.

Hoe de Bantamsche bevolking in 1921 te Pandeglang Hata, met Ehrlich uitvinder van het salvarsan, huldigde is beschreven in het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde, 1921, II, blz. 1974.

JAARMARKTEN. Onder het begrip jaarmarkten zijn in Nederlandsch-Indië een drietal instellingen te rangschikken, n.l.: Jaarbeurzen, Jaarmarkten en Pasar-malams (zie PASAR).

De *Jaarbeurs te Bandoeng* (zie JAARBEURZEN TE BANDOENG, DL V blz. 217, of Afl. 10, blz. 295), die telkenjare (omstreeks eind Juni-begin Juli) wordt gehouden, is aanvankelijk opgezet met het zuivere jaarbeurs-idee, zoodat dit op de Duitse Messen en de Utrechtsche Jaarbeurs tot uiting komt, t.w. exposities van monsters, het tot elkaar brengen van producent-fabrikant en handelaar-afnemer en aanname van bestellingen „en gros”.

Deze opzet werd echter, o.a. door den geringen graad van ontwikkeling der Ned.-Indische industrie en de omstandigheid dat alle belangrijke importhuizen door inkoopkantoren in Europa zijn vertegenwoordigd, reeds spoedig verlaten. In zekere mate wordt het oorspronkelijke doel nog op elke Jaarbeurs nagestreefd door het z.g. Nederlandsche paviljoen; echter vindt daarin ook steeds verkoop in het klein aan bezoekers plaats, wat met het zuivere beursbegrip strijdt.

Geleidelijk is daardoor de Jaarbeurs, die als zoodanig een mislukking was, in een jaarmarkt veranderd; slechts de naam, die gehandhaafd bleef, herinnert aan het aanvankelijke doel.

Van veel grootere beteekenis dan het hiervoor vermeld instituut zijn de *jaarmarkten*, georganiseerd door plaatselijke jaarmarktvereenigingen, vertegenwoordigende importhuizen en winkeliers, die geregeld op meerdere plaatsen worden gehouden. Van die op Java verdienen in het bijzonder de *Pasar-Gambir te Weltevreden*, (omstreeks einde Augustus — begin September), de *jaarmarkt te Semarang* (omstreeks einde Juli — begin Augustus) en de *jaarmarkt te Soerabaja* (omstreeks eind September — begin October) vermelding.

Doel der jaarmarkten is het ontwikkelen van de talrijke bezoekers, in zeer groote mate Inbeemsen, i.e. het doen kennis maken met nieuwe artikelen door importhuizen geïntroduceerd; daarvoor nieuwe behoeften te wekken staat overwegend op den voorgrond. Daarenboven zijn sommigen van meening, dat jaarmarktbesturen ook

hulp en voorlichting behooren te geven bij het vestigen van afzetrelaties aan in het moederland en elders gevestigde fabrikanten en exporteurs, waarbij zich alsdan dus eenigermate het jaarbeurs-idee doet gelden.

De *Pasar-malams* zijn waarschijnlijk langzamerhand ontstaan uit avondpasars op inheemsche feestdagen. (Zie PASAR Dl. III, blz. 351). Door ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur bevorderd, hebben zij zich geleidelijk meer en meer ontwikkeld; gepoogd werd daarbij in het bijzonder afzetgelegenheden voor inheemsche nijverheidsproducten te scheppen (speciale vermelding verdient in dit verband de oud-Gouverneur van Jogjakarta J. E. Jasper die, door zijn organisatie van een grooten pasar-malam in 1905 in Soerabaja, aan dit streven den stoot gaf).

Een scherpe scheidslijn tusschen jaarmarkten en pasar-malams is moeilijk te trekken. In het algemeen staat bij de jaarmarkt het algemeen handelsbelang, gelijkwaardig voor import- en inheemsche producten, op den voorgrond, terwijl het bij pasar-malams voornamelijk om afzet van voortbrengselen van Inlandsche klein- en huisindustrie gaat. Daarenboven worden vele pasar-malams — dit voornamelijk in de kleine, soms vrijwel onbeduidende plaatsen — georganiseerd vooral om een tijdelijke gelegenheid voor vermaak te scheppen, dan wel ter bevordering van eenig liefdadig doel. Vermaak-gelegenheid, bij jaarmarkten ondergeschikt en bijkomstig, is hier als regel hoofdzaak.

Jaarbeurs, jaarmarkten en grootere pasar-malams worden door verschillende Gouvernementsdiensten, dikwijls met goede uitkomst, benut tot ontwikkeling en voorlichting van het grooten Inlandsche publiek. Zoo exposeerden op meerdere plaatsen bijv. de afdeling Landbouw stands betreffende Binnenvisscherij, Vruchtenteelt, Landbouwonderwijs; de Dienst van de Volksgezondheid tentoonstellingen inzake Hygiëne, Woningverbetering, Malariabestrijding, Drinkwatervoorziening enz.; inzendingen, eenvoudig van samenstelling, vnl. aanpassend bij de psyche van den inheemschen bezoeker, die allerwege steeds groote belangstelling wekten.

Een bezwaar meermalen tegen jaarmarkten e. d. aangevoerd, is het toelaten en de aanwezigheid van talrijke dobbelstands, euphemistisch veelal als gelegenheden voor behendigheidsspielen betiteld die, gezien de dobbelzucht van velen, wel is waar een groote attractie vormen, doch menig inheemschen bezoeker gelden ontnemen, die een nuttiger en economischer bestemming hadden verdiend.

Een goede wettelijke regeling van het jaarmarktwezen e. a. ontbreekt tot dusver. Daardoor bestaat een zeer groote vrijheid voor het houden er van. Slechts is, in verband met art. 510 Ned.-Ind. Wetboek van Strafrecht, daar de Jaarmarkt als „een openbare feestelijkheid of vermakelijkheid” wordt aangemerkt, verlof van het hoofd van plaatselijk bestuur vereischt. In de practijk heeft dit soms tot ongewenschte toestanden geleid, als bijv. in 1926 te Soerabaja, waar aan een, uitsluitend voor Chinesehe liefdadigheidsdoeleinden — daarom als „fancy fair” opgezette — pasar-malam, zeer korten tijd voor de eigenlijke jaarmarkt georganiseerd, de gevraagde toestemming, ten rechte, niet kon en mocht worden onthouden. Het bezoek aan en de recettes van de spoedig

daarna gevolgde Soerabajasche jaarmarkt, een algemeen handels- en economisch belang dienende, werden daardoor echter zeer ongunstig beïnvloed.

Ten einde o. m. in bedoeld opzicht verbetering te brengen, werd, begin 1928, op initiatief van wijlen Ir. G. J. Dijkerman, Burgemeester van Soerabaja en Voorzitter van de Jaarmarktvereniging, de, sedert te Weltevreden gevestigde *Vereeniging tot bevordering van het Jaarmarktwezen in Nederlandsch-Indië* opgericht. Deze stelt zich ten doel een algemeen band te vormen tusschen de verschillende groote en kleine jaarmarktorganisaties in Indië, als hun vertegenwoordiger met Regeeringsorganen overleg te plegen, aan het publiek inlichtingen omtrent de diverse jaarmarkten te verstrekken, enz. Als leden kunnen slechts worden aangenomen rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen, welke werking krachtens hare statuten omvat het houden, bevorderen of organiseren van jaarmarkten.

Literatuur: *Het Jaarbeurswezen in Nederlandsch-Indië*, M. A. J. Kelling, Kolon. Studiën 1928; *Het Jaarmarktwezen in Nederlandsch-Indië*, G. J. Dijkerman, id. 1927; Prae-advies van A. E. Simon Thomas: Een en ander over de plaats der jaarmarkten in de Indische maatschappij, uitgebracht 13 October 1929 te Soerabaja, op de Jaarvergadering der Vereeniging tot bevordering van het Jaarmarktwezen; Locomotief van 18 Mei 1929; Soerabajasch Handelsblad van 8 Juli 1929.

KRÉTÈK (Jáv.). Dit is het smalle, in een punt uitlopende inheemsche rookmiddel (strootje), waarvan de omwikkeling bestaat uit gedroogd pisangblad, palmblad, nipahblad of schutblad van maïskolven (z.g. klobot). De vulling is een mengsel van inheemsche tabak, vermengd met gemalen kruidnagelen. Toevoeging van laatstgenoemd product geeft het strootje een aangenaam aroma, terwijl de aantrekkelijkheid voor den inlandschen consument mede wordt verhoogd, doordat bij het rooken een zacht knetterend geluid wordt voortgebracht (vandaar klanknabootsend de benaming „krètèk”).

Vervaardiging van strootjes geschiedt overwegend met de hand, in z.g. „huisarbeid”; materialen ter bewerking worden door fabrikanten tegelijk handelaren (Duitsch: „Verleger”), zowel Chinezen als Inlanders, verstrekt; de fabrieken zijn v.n.l. inrichtingen voor verpakking en menging van grondstoffen.

De belangrijkste productie-centra zijn Koedoes, Blitar, Kediri en Toloengagoeng.

Naar schatting bedroeg de omzet in dit product in 1928 alleen voor Koedoes niet minder dan ongeveer 13 miljoen gulden.

In plaats van het strootje vindt in den laatsten tijd meer en meer de krètèk-sigaret ingang; de vorm is cilindrisch, wat machinale bereiding mogelijk maakt; voor omwikkeling wordt gebruik van het dure sigaretten-papier mogelijk door lage productiekosten.

Nauwkeurige gegevens betreffende dezen tak van nijverheid, als geheel, ontbreken nog; slechts te Koedoes werd door de Afd. Nijverheid van het Dept. van Landbouw, Nijverheid en Handel een gedetailleerd onderzoek ingesteld.

Literatuur: Ir. Darmawan Mangoenkoesomo: Bijdrage tot de kennis van de krètèk-strootjes-industrie in het regentschap Koedoes (Meded.

van de Afd. Nijverheid v.h. Dept. v. L. N. H. No. 6); Tabak, monografie uitgegeven door den Dienst der Belastingen in Ned.-Indië, blz. 196

1610-30 **CARPENTIER ALTING STICHTING.** Deze stichting, gevestigd te Batavia, is de grootste particuliere onderwijs-inrichting van Nederlandsch-Indië. Zij is ontstaan uit do in 1902 opgerichte Stichting „Hoogere Burgerschool en Pensionaat voor meisjes”.

In 1902 moest de Regeering wegens gebrek aan belangstelling de Openbare Hoogere Burgerschool voor meisjes met driejarigen cursus te Batavia opheffen, waardoor de eenige op neutralen grondslag staande inrichting van dien aard kwam te vervallen. Wel bleven het Gymnasium Koning Willem III en de Prins Hendrikschool voor meisjes toegankelijk, maar in dien tijd hadden vele ouders nog ernstige bezwaren tegen een gemeenschappelijke schoolopvoeding voor jongens en meisjes. Ds. A. S. Carpentier Alting nam toen het initiatief tot oprichting van een Hoogere Burgerschool voor meisjes met driejarigen cursus, waaraan een pensionaat voor meisjes en een cursus voor de verkrijging van de acte voor Lager Onderwijs en taalacten werden verbonden. De stichtingsacte omschreef het onderwijs als „neutraal”.

De eerste jaren brachten vele financieele moeilijkheden, welke tot gevolg hadden, dat in 1907 de cursus voor moderne talen, die zich van den aanvang af slechts in matige belangstelling mocht verheugen, werd gesloten.

De scholen werden op 9 Juli 1902 in een pand aan de Laan de Riemer geopend; reeds in 1903 konden ze verplaatst worden naar het gunstig gelegen perceel Koningsplein Oost 14.

De Stichting werd steeds gesteund door de Regeering, die haar subsidies verleende en door het publiek — in het bijzonder door de Indische Vrijmetselaren —, dat voor de aanvulling van tekorten zorgde. De toestand bleef niettemin onzeker en er kwam eerst klaarheid in de positie, toen de Regeering in 1910 een algemeene regeling tot subsidie-verleening voor middelbare scholen tot stand bracht.

Deze regeling was aanleiding tot administratieve scheiding van de oorspronkelijke Stichting in het jaar 1912 in twee Stichtingen, t. w. de Stichting Hoogere Burgerschool voor meisjes en de Stichting Pensionaat voor meisjes. Beide Stichtingen, die door dezelfde Directie beheerd werden, groeiden gestadig.

In 1914 werd besloten tot oprichting van een lagere meisjesschool met zesjarigen cursus, die den ouders gelegenheid zou geven hun kinderen van het eerste schooljaar af aan de Stichting toe te vertrouwen. Hierop volgde in 1915 de instelling van een Lagere jongensschool met zesjarigen cursus, tot welker oprichting op dringend verzoek van vele ouders besloten werd.

De voortdurende uitbreiding van het aantal leerlingen en de gewijzigde inzichten op het gebied van de opvoeding noopten tot de oprichting van meerdere scholen. In 1916 werd de Struyswijkschool, een gemengde lagere school met zevenjarigen cursus op Salemba 33, op het oude land Struyswijk, geopend.

In 1919 werd een belangrijke stap voorwaarts gedaan op het gebied van het Middelbaar onderwijs door de instelling van een Hoogere Burger-

school voor meisjes met vijfjarigen cursus, die den weg opende naar Hooger onderwijs.

Bij de herziening van de statuten in 1919 werd uiting gegeven aan de bedoeling, welke bij de oprichting had voorgezet, en die niet goed tot uitdrukking kwam bij de omschrijving van het onderwijs als „neutraal”. Men had het onderwijs aan de Stichtingen een vrijzinnig religieus karakter willen geven en deze gedachte is in de herziene statuten gekenschetst met de woorden „op vrijzinnigen grondslag”.

In 1923 werd den Stichtingen bij acte van 4 Mei den naam Carpentier Alting Stichting gegeven, ter herinnering aan de nagedachtenis van den oprichter, Ds. A. S. Carpentier Alting, en als hulde aan diens zoon E. H. Carpentier Alting, onder wiens voorzitterschap de grootste uitbreidingen tot stand kwamen.

Voorbereidingen werden getroffen tot oprichting van een Lyceum. Aanvankelijk werden eenige gemengde voorbereidende klassen aan de bestaande Hoogere Burgerschool voor meisjes toegevoegd en in 1926 werd overgegaan tot stichting van het Bataviaasch Lyceum.

In 1928 was een nieuwe uitbreiding van het Lager onderwijs noodig en werd besloten tot oprichting van de Lighthart-school, zoo genoemd naar den in dat jaar fungerenden voorzitter. Deze school werd gevestigd in de nieuwe wijk van Weltevreden: Menteng en was van hetzelfde type als de Struyswijkschool.

Bij den aanvang van den cursus 1929/1930 beheerde de Carpentier Alting Stichting:

- 1 Lyceum voor jongens en meisjes,
- 1 H.B.S. met 5 jarigen cursus voor meisjes,
- 1 H.B.S. met 3 jarigen cursus voor meisjes,
- 1 Kweekschool voor onderwijzeressen.
- 1 lagere school voor meisjes met 6 jarigen cursus,
- 1 lagere school voor jongens met 6 jarigen cursus,
- 2 lagere scholen voor jongens en meisjes met 7 jarigen cursus,
- 1 pensionaat voor meisjes,

welke in totaal 1257 leerlingen telden.

ROUFFAER (DR. GERRET PIETER). Geboren te Kampen, 7 Juli 1860, overleden te 's-Gravenhage, 8 Januari 1928. Hij volgde in zijn geboorteplaats het onderwijs aan lagere school en hogere burgerschool, en werd op 17-jarigen leeftijd student aan de Polytechnische School te Delft, waar hij na twee jaren met goed gevolg het eerste examen aflegde. Na dit examen zette hij de studie voor ingenieur niet verder door, en werd hij — gelijk hij zelf het later bij voorkeur noemde — vrij werker. In de naast volgende jaren bereisde hij Italië en Spanje, woonde daarna eenigen tijd te Diepenveen bij een gehuwde zuster, studeerde Latijn en Grieksch, welke studie echter een paar malen werd afgebroken wegens nieuwe reizen, tot hij in 1885 zijn eerste reis aanvaardde naar de Oost, de reis welke richting zoude geven aan heel zijn later leven. Zij opent een periode van ruim 40 jaren, waarin Rouffaer een man werd en tot het laatst van zijn werkzaam leven bleef van heel bijzondere beteekenis voor de Indologische wetenschappen in het algemeen en vooral voor Indische historie en kunstgeschiedenis; van de Indische kunst is hij niet alleen de kenner, doch voor het Westen tevens de ontdekker geweest. Een en ander kon natuurlijk niet aanstonds blijken; het

trad aan den dag toen deze werker reeds weer geruimen tijd in Nederland terug was.

Nederlandsch-Indië, eigenlijk Java, werd hem in menig opzicht iets als een openbaring. Hij beschouwde land en volk aanvankelijk wellicht door een bril van Multatuli, doch spoedig alleen met eigen oog, scherp en nauwkeurig, en gevoelde dat de nieuwe omgeving schatten verborg, die waard waren er naar te zoeken, dat er hier voor zijn speurzinn en speurvermogen werk was te doen in het belang der wetenschap, in het belang ook van zijn land.

Rouffaer's jonge jaren vielen in den tijd, waarin een deel van Nederlands jongelingschap door Multatuli werd geboeid. Het is heel begrijpelijk, dat ook hij tot diens vereerders behoorde; meer dan één trek had hij met hem gemeen. Beiden rijk begaafd en veelzijdig, beiden door moeder natuur gezegend met een vonk van genie, doch ook belast met moeilijkheden, welke deze zegen somtijds met zich pleegt te brengen.

Dichter en penzer, maar ook scherpzinnig speurder en nauwgezet vorschcr van archiefstukken; enthousiast het meest, doch soms terncer geslagen; doorzettend, zich zelven en anderen dringend en aandrijvend, doch ook geneigd begonnen werk te laten liggen voor iets anders, dat nieuw beslag op de aandacht had gelegd; punctueel en accuraat tot in de bijzonderheden van een bijkomstigheid, maar ook wel eens grandioos nonchalant; altijd bezig en immer werkend, stichtte Rouffaer als vrij-werker door zijn arbeid der wetenschap een monument van precieuse beteekenis, dat ook den stichter blijvend tot eer strekt. In een ambtelijke of andere vaste betrekking zoude hij niet aldus tot zijn recht gekomen zijn, zou hij het waarschijnlijk niet lang hebben volgehouden, om maar niet te spreken van werken naar de aanwijzingen van een chef.

De eerste Indische reis maakte hij per zeilschip. Na aankomst in de Oost toefde hij eerst te Batavia, bereist dan de Preanger, bezocht Cheribon en allerlei plaatsen in naaste en verre omgeving dier stad, om dan voor geruimen tijd, van Juni 1887 tot begin 1890, zich op te houden in de Vorstenlanden. Een paar malen werd dit verblijf onderbroken, zoo bijv. voor een reis naar Bali. Overal waar hij kwam won hij inlichtingen bij verschillende autoriteiten, bestudeerde hij archieven, woonde hij vergaderingen bij, kortom drong hij door in velerlei plaatselijke toestanden, zoodat hij spoedig daarvan meer wist dan menig een van de vaste bewoners der streck. Doch ook Rouffaer moest ervaren, dat zulk een groote inspanning naar lichaam en geest, en vooral zoo dadelijk na aankomst in Indië, voor sommiger gestel wat risicant is; hij kreeg malaria, die niet wilde wijken. Zijn gezondheidstoestand dwong hem om af te zien, hoe noode dan ook, van een voorgenoemen bezoek aan de buitenbezittingen, gelijk men toen ter tijd zeide, en te repatriëeren. In het vaderland vond hij echter geen herstel en na een verblijf van twee en een half jaar te Amsterdam ging hij geneezing zoeken in Spanje. Ruim vier jaren toefte hij daar, werkende zoodra het kan; dan komt hij terug en vestigt zich in den Haag.

In 1898 werd hij verbonden als adjunct-secretaris aan het Kon. Instituut v. d. taal-, land- en valkenkunde van N. I., nadat hij te voren, zonder eenige verbintenis, de boeken- en kaartenverzameling van het Instituut had geordend en een ca-

talogus van de kaarten had geschreven. In zijn nieuwe functie wijdt hij zich vooral aan de boekeryen van dit Instituut en van het Indisch Genootschap en herscheeft hij deze boekencollecties tot een welgeordende bibliotheek. Het is vooral Rouffaer's werk geweest, waaraan ontstaan en uitbreiding van de tegenwoordige Koloniale Bibliotheek in de Van Galenstraat zijn te danken. Toen in 1908 de catalogus was verschenen, nam Rouffaer zijn ontslag uit bovengenoemde betrekking.

In hetzelfde decennium (1898—1908) vond hij tijd mede te werken aan de oprichting der N. V. „Boeatan” en deze in de eerste, moeilijke jaren van haar bestaan met zijn arbeid te helpen; was hij voorts een aantal jaren secretaris van de in Nederland gevormde commissie van bijstand ten behoeve van de in Indië aangewezen commissie tot oudheidkundig onderzoek op Java en Madoeira; hielp hij mede aan de stichting der Linschoten Vereeniging, in welke bestuur hij zitting nam, en was hij bovendien nog eenige jaren secretaris der redactie van het Tijdschrift v. h. Aardrijksk. Genootschap.

Alsof er nu onder dit alles door en passant voor kon worden gezegd, beginnen in hetzelfde tijdvak zijn publicaties betreffende Indië te verschijnen, een heele reeks, uitvoerig en degelijk van bewerking, die hem op stond verheffen tot iemand van gezag op het gebied der Indische wetenschap. Maar waarlijk niet „en passant” had de auteur deze uitgaven verzorgd. Men behoeft slechts één er van door te bladeren om te beseffen, welk een enorme hoeveelheid voorbereidend werk in Indië moet zijn verzet; men behoeft slechts een door den auteur gecorrigeerde drukproef of derde revisie eener proef onder oogen te hebben gehad om te weten, hoe Rouffaer steeds weer eigen werk verbeterde, schaaftde en polijfste. Niet zelden werd een geheel vel zóó omgewerkt, bijv. om een splinternieuwe vondst in te lasseten en alle veranderingen aan te brengen, welke er uit voortvloeiden, dat het gemakkelijker was om het zetsel te distribueeren en opnieuw te zetten dan om het te corrigeeren. Vele jaren is ten kantore van een bekende uitgeverzaak een haast beroemd geworden zooveelste revisie bewaard gebleven en mogelijk is dit stuk er nog wel.

Rouffaer's streven om het allerbeste te geven, om geen detail over te slaan en de details alle te verzorgen met dezelfde toewijding als de hoofdzak ontving, leidde hem soms plotseling tot nieuw en langdurig onderzoek, ook wel op een geheel ander terrein; met het gevolg dat hij lang niet altijd op een te voren afgesproken tijd gereed was. Hij leverde niet op tijd; men kon de copij niet uit zijn handen krijgen. Dat gaf natuurlijk nog al eens moeilijkheid en strijd; men leze er het voorbericht van Deel IV dezer Encyclopaedie eens op na.

Van de bedoelde publicaties kunnen hier slechts enkele worden genoemd. In de „Bijdragen” verschenen: „Het tijdperk van godsdienstlovgang (1400—1600) in den Maleischen Archipel”; „Waar kwamen de raadselachtige moetsinah's (aggrikralen) in de Timorgroep oorspronkelijk van daan?” Met betrekking tot de „Bijdragen” moge hier melding worden gemaakt van het in 1901 van Rouffaer's hand verschenen Register op de eerste 50 deelen. Voorts dient genoemd zijn aandeel in het groote batik-boek, geschreven in samenwerking met Dr. H. H. Juynboll, waarvan

de eerste aflevering uitkwam in 1900. „Geschreven in samenwerking” is eigenlijk niet geheel juist, want de tekst van dit rijk geïllustreerde werk is van R. De uitgave hokte gedurende de jaren 1905—1911 en eerst in 1914 was het boek geheel compleet. In deze Encyclopaedie mogen de artikelen welke Rouffaer voor den eersten druk heeft geschreven natuurlijk niet verzwegen worden; zij zijn vele in getal en behooren tot de beste van het geheele werk. Bijzondere aandacht trokken destijds vooral „Vorstenlanden”, „Tochten”, „Tijdrekening”, om slechts deze te noemen. Later, bij de bewerking van den 2den druk, zijn er enkele moeilijkheden gekomen tusschen den hoog gewaardeerden medewerker en de uitgevers en redactie; men vindt er gewag van gemaakt in het uitvoerige artikel van de hand van Prof. Krom, opgenomen in de Bijdragen, ter herdenking van Dr. Rouffaer¹⁾. Dan zij te dezer plaats nog medegedeeld, dat de Indische reis ook aanleiding is geweest tot het schrijven van verslagen en rapporten op het gebied der economie. Toen Rouffaer pas in Indië was, ging zijn belangstelling vooral uit naar allerlei staatkundige en economische verhoudingen en toestanden, ook naar inlandsche nijverheid. Nu is deze laatste in hoofdzaak tevens kunstnijverheid; het is mogelijk dat de belangstelling voor nijverheid hem in dadelijk contact bracht met de kunst en dat langs dien weg Indische kunst in het algemeen zijn aandacht heeft getrokken en zijn hart veroverd.

Dat inderdaad de auteur der genoemde publicaties zich daarmede een goede reputatie had verworven, blijkt wel uit het feit, dat er twee malen ernstig sprake is geweest van zijne benoeming tot hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht; eerst voor de leerstoel die door J. F. Niermeyer is bezet geworden, later voor die, waartoe Dr. J. H. F. Kohlbrugge werd geroepen. Voor eerstbedoelde achtte Rouffaer zelf zich minder geschikt; toen de benoeming ter bezetting der andere leerstoel plaats vond, was hij pas hersteld van een ernstige en langdurige ziekte, gevolg van zijn tweede reis naar Indië. Doch toen hij deze reis aanvaardde — 15 April 1909 ging hij te Genua aan boord van de Rembrandt — dacht hij niet anders of hij zou na terugkomst worden benoemd.

Deze tweede groote reis werd ondernomen met financiële hulp van het Gouvernement, welke omstandigheid op zich zelf reeds eischte, dat te voren een min of meer nauwkeurig reisplan werd opgemaakt, ter bereiking van een eveneens te voren omschreven doel. Ziekte belette het plan ten einde toe te volgen. Doch ook in den aanvang is er bij herhaling van afgeweken. Toevallige ontmoetingen, even toevallige gelegenheden om iets heel bijzonders te zien of bij te wonen, enz. noopten den reiziger terecht zich niet te vast gebonden te achten. Trouwens, hij zoude zich zelf niet zijn geweest, indien hij een bijzondere gelegenheid had laten voorbijgaan, alleen omdat hij conigszins aan een conmaal opgemaakt en goedgekeurd plan was gehouden.

Op deze reis werd eerst Singapore bezocht, daarna Batavia met Buitenzorg, van waar een uitstapje werd gemaakt naar Soerabaja en een naar Bandoeng. Terug te Batavia ontmoet R. den Ma-

jaar P. J. Spruyt, die voor registratiewerk naar Timor zal gaan. De ontmoeting heeft tengevolge, dat R. meereist en de geheele residentie in het verre Oosten bezoekt, alsmede Portugeesch Timor, waar hij te Dilly de installatie bijwoont van een nieuwen Gouverneur. Toevallige scheepsgelegenheid te Amiere op Flores noopt tot een reis naar Makassar. Later wordt van uit Batavia langs Singapore en Hongkong de voorgenomen tocht naar Manila gemaakt. Ook daar, in de Philippijnen, weet deze reiziger aanstonds in aanraking te komen met de voornaamste autoriteiten en is hij dagelijks aan den arbeid, informeerende en notecrende, speurend en zoekend gelijk overal elders waar hij kwam. Hij maakt ook daar weer vele tochten, waaronder zeer vermoeiende, gunt zich geen rust, en heeft mogelijk wel te veel van zich zelf geëischt. In April 1911 werd hij ziek; zijn hoop in de Padangsche Bovenlanden herstelt zullen vinden werd niet vervuld. Eind Augustus keert hij per Tabanan naar Europa terug en komt zoo ziek te Marseille aan, dat hij alleen niet verder kan. Een zijner beste vrienden, de heer J. W. IJzerman, is hem gaan halen en bracht hem naar den Haag. De ziekte wijkt slechts langzaam, maar de patiënt komt toch langzamerhand weer aan het werk en nog eens wordt hem een periode gegund, waarin hij zijn arbeidskracht en -lust vrijen teugel kan laten.

Nog te Marseille vernam hij, dat het Kon. Instituut in den Haag hem had benoemd tot eerlid (21 Oct. 1911). In de algemeene vergadering van deze vereeniging van 1912 werd hij tot bestuurslid gekozen en tot 1920 heeft hij, met de door het reglement verplichte tusschenpoozen, in dit bestuur zijn plaats ingenomen. In 1913 werd hij voorzitter van de Linschoten-Vereeniging; toen het jaar van het presidentschap om was, bleef hij ook in dit bestuur als lid zitting houden. Het bekende, door deze vereeniging uitgegeven werk „De eerste Schipvaart”, waarvan in 1915 het eerste deel verscheen, legt er getuigenis van af, dat R. weder aan den arbeid was getogen. Het boek werd geschreven in samenwerking met den Heer J. W. IJzerman, die bij de verzorging van de proeven van het tweede deel Rouffaers medewerking moest ontberen. Deze legde nog de laatste hand aan het manuscript van de inleiding in 1925. Toen vertoonden zich de voorboden al van het lijden, dat geest en lichaam zoude sloopen.

Op één van Rouffaers geschriften uit zijn laatste werkperiode moge hier nog in het bijzonder de aandacht worden gevestigd, nl. zijn in de Bijdragen opgenomen artikel, dat den titel draagt „Was Malaka omporium vóór 400 A.D., genaamd Malajoer? En waar lag Woerawari, Ma-Hasin, Langka, Batoesawar?” Dit werk is wel heel typisch Rouffaer, de pittige, bruisende, petilleerende en ook vermoeiende auteur; het is Rouffaer, de zeldzaam belozene, speurende, vindende en combineerende en ook de durvende en de zich op glad ijs wagende; het typeert den ontdekker, die den hoofdweg verlaat, omdat zijn intuïtie als 't ware hem voorspelt, dat op een zijweg van een zijweg enz. een schat is te vinden. Het is dooreengenomen een schitterend werk, wat or ook — en terecht — op moge zijn afgedongen; een boek, dat de belangstelling van den lezer, die zich voor de behandelde stof interesseert, grijpt en niet loslaat, maar in een benauwende greep, die hem kregelg kan maken en moe — hij voelt zich den draad

¹⁾ Naar schrijver dozes vernam van de uitgevers, golden de moeilijkheden niet het honorarium.

ontglippen, is hem al geheel kwijt. Hij zal opnieuw moeten beginnen met potlood in de hand en papier naast zich. Als hij zich die moeite getroost, dan zal de bestudeering — het woord leetuur past hier niet — hem niet te leur stellen, in-gedeel!

Een uitvoerige opgave van Rouffaers geschriften, samengesteld door den Heer W. C. Muller, is te vinden achter de in de Bijdragen opgenomen „Herdenking van Dr. G. P. Rouffaer”, van de hand van Prof. Dr. N. J. Krom, aan wiens artikel vele bijzonderheden voor bovenstaande korte levensschets zijn ontleend. Blijkens een noot van den Heer Muller omvat zijn opgave niet alle stukken, die door R. in couranten werden gepubliceerd, omdat de noodige gegevens ontbraken. Waren alle publicaties vermeld geworden, waren ook alle onderwerpen genoemd, waarover R. een artikel begon doch niet voltooide, welhaast zoude de lijst zijner geschriften met even veel recht „curieus” genoemd mogen worden, als de lijst van het pak van Sjaalman; zij zoude heel treffend doen blijken van Rouffaers bijzondere veelzijdigheid, wat zij trouwens ook reeds doet zonder volkomen volledigheid en zonder vermelding van de onvoltooid gebleven schrifturen.

Tot zoo lang als het maar mogelijk was heeft de bibliotheek van Kon. Instituut en Indisch Genootschap in Rouffaers belangstelling een voor-aanstaande plaats behouden; steeds was hij er op uit om te trachten haar aan te vullen met bijzondere of zelfs heel zeldzame werken. Menigmaal heeft hij daartoe ook in eigen zak getast, hoewel hij volstrekt niet ruim was voorzien van middelen. Zijn vrienden weten, hoe sober hij somtijds heeft geleefd.

De laatste levestijd van dezen arbeidzamen man was dreef; hij stierf op Oud Rozenburg, waar hij verpleging had gevonden. Zijn beteekenis voor de wetenschap blijkt helder en klaar uit de woorden van Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, Rector Magnificus van de Rijksuniversiteit te Leiden, toen de Leidsche Senaat op 13 October 1921 aan Rouffaer het eere-doctoraat in de letteren en wijsbegeerte verleende: „Wat Gij deels door voortdurende eigen inspanning, deels door prikkeling van de energie van anderen, bovenal door Uw schitterend voorbeeld van belangeloze toewijding voor de wetenschap van Indië verricht hebt, wordt door niemand overtroffen”. Een welverdiende hulde van de meest bevoegde zijde!

MALARIA. (Vervolg van Dl. II, blz. 650.) In de laatste jaren is ook in Ned.-Indië door vele onderzoekers hard gewerkt aan de oplossing van de talloze vraagstukken, waarvoor de malaria de menscheid stelt. Hier waren het o.a. De Vogel, Schüffner, Swellingrebel, Rodenwaldt, Walch, Soesilo, Mangkoewinoto, De Rook enz. enz. die uitgebreide studies maakten van de verschillende muskietensoorten, van hun ontwikkeling, broedplaatsen, hun gevaar in verband met de malaria, zoodat langzamerhand een enorme literatuur is ontstaan, die alleen door de specialisten kan beheerscht worden.

Voor de behandeling van malarialijders staan de kininezouten in het algemeen nog bovenaan. Wel is de Deutsche chemische industrie er in 1925 voor het eerst in geslaagd een synthetisch middel te bereiden, dat in zijn werking met kinine kan vergeleken worden, nl. het *Plasmochine*. Daar ki-

nine, hoe voortreffelijk ook, geen volmaakt middel kan genoemd worden, werd het nieuwe middel met groote belangstelling door de geneeskundige wereld ontvangen, te meer daar het pas na grondige wetenschappelijke beproeving op de markt werd gebracht. Het resultaat van de toepassing, ook in Indië, kan in het volgende worden samengevat: de parasieten der malaria tertiana en quartana reageeren uitstekend op plasmochine, doch het aantal recidieven is niet zoo klein als oorspronkelijk gedacht werd. De tropica-ringen reageeren weinig op plasmochine, daarentegen verdwijnen de tropicagameten zeer snel uit het perifere bloed. In dit laatste opzicht is plasmochine superieur aan kinine. Nu en dan veroorzaakt het middel bijverschijnselen (cyanose van lippen, tong, tandvleesch en nagels, een enkelen keer ook lichte collaps toestanden en haemoglobine in de urine), welke noodzaken tot een voorzichtige doseering; ook kan plasmochine daarom niet in handen van leeken gegeven worden, zooals met kinine wel het geval is. De patienten moeten gedurende de kuur onder behoorlijke geneeskundige observatie blijven. Voortgezet onderzoek zal in de naaste toekomst leeren, welke plaats in onze artsensijchat aan het plasmochine definitief toekomt.

Het komt thans in den handel voor in twee vormen: onvermengd en, gemengd met kinine, als *plasmochinum compositum*.

Het zwaartepunt der malariebestrijding ligt echter niet in de behandeling der lijders, doch in den strijd tegen de muskieten. Alleen Anophelinen zijn in staat de ziekte over te brengen, en het naarstige werk van vele onderzoekers heeft duidelijk aan het licht gebracht, dat van de vele anopheles-soorten, die in den Archipel voorkomen, slechts enkele in staat zijn malaria van mensch op mensch te verspreiden. Deze wetenschap heeft het mogelijk gemaakt, de malariebestrijding met kracht ter hand te nemen. Vroeger meende men, dat het voor deze bestrijding op een bepaalde plaats noodig zou zijn deze plaats en hare geheele omgeving te bevrijden van alle drassige plekken, waterverzamelingen, moerassen enz., kortom, over te gaan tot een volledige assainceering, met als eerste gevolg enorme kosten. Dit standpunt heeft men gelukkig kunnen verlaten, en daarvoor is in de plaats gekomen de zoogenaamde *species-assainceering*, uitsluitend gericht tegen de broedplaatsen der anopheles-soort(en), die na nauwkeurig onderzoek voor de schuldige(n) is (zijn) gehouden. Het behoeft evenwel nauwelijks betoog, dat deze omstandigheid aan de andere zijde den eisch doet stellen, dat aan elk advies inzake malariebestrijding een grondig deskundig onderzoek ter plaatse voorafgaat. Daar dit langzamerhand het werk is geworden van specialisten op dit gebied, heeft de Dienst der Volksgezondheid de malariebestrijding, wat de noodige onderzoekingen betreft, geconcentreerd in het Geneeskundig Laboratorium te Weltevreden, waar een ambtelijk geneeskundige (met den titel gouvernements-arts belast met de supervisie der malariebestrijding) leiding geeft aan het plaatselijke werk der verschillende artsen, enz. De omvang van het daaraan verbonden werk nam in den laatsten tijd zoodanig toe, dat thans ook een malariekantoor te Soerabaja is gesticht, voor het Oostelijk deel van den Archipel, met een afzonderlijken arts. Beide afdelingen werken in nauw

contact met de plaatselijke artsen, bestuursambtenaren, technici enz.; het routine-werk ter plaatse geschiedt voor een groot deel door „malaria-mantri's", te Batavia opgeleid, doch in dienst van locale raden, en werkend onder toezicht van den arts ter plaatse.

De malaria-afdeelingen van den D. V. G. verrichten uitsluitend de onderzoekingen en geven als resultaat daarvan adviezen aan belanghebbenden: gemeentebesturen, bestuurshoofden, ondernemingen, enz.; de uitvoering der voor de assainering noodzakelijke werken blijft de taak der technici van Land, gemeente, ondernemingen, enz., doch het spreekt van zelf dat het contact voortdurend bewaard blijft.

Het groote nut der species-assainering moge blijken uit de volgende voorbeelden.

Batavia. De benedenstad wordt sinds onheugelijke tijden geteisterd door een ernstige malaria-endemie, die het sterftecijfer der daar gevestigde bevolking schrikbarend heeft verhoogd; er zijn kampeongs, waar — practisch gesproken — iedere inwoner de ziekte heeft, en waar alle kinderen een vergroote milt hebben. In 1917 bracht het onderzoek van Van Breemen en Sunier aan het licht, dat deze endemie veroorzaakt werd door *Myzomyia ludlowi*, een anopheles-soort wier broedplaatsen de aan de kust gelegen vischvijvers bleken te zijn. In deze zoutwatervischvijvers wordt de bekende bandeng gekweekt; deze zoo gewilde visch leeft van de in de vijvers groeiende algen en wieren, en, daar hij vegetariër is, versmaadt hij de tallooze muskietenlarven, die tusschen de aan de oppervlakte drijvende wieren verborgen zitten. In den aanvang dacht men, dat het voor de malaria-bestrijding noodig zou zijn de gehele bandengcultuur op te geven, de vischvijvers op te hoogen of in te polderen, ter vernietiging der broedplaatsen. Dit radicale middel zou miljoenen en miljoenen gekost hebben, en zoo bleef het vraagstuk, theoretisch opgelost, in de practijk nog een probleem. Eerst trachtte de malaria-afdeeling de larven te vernietigen door het getij, waartoe de vijvers in open verbinding werden gebracht met de zee; dit mislukte echter door de geringe getij-beweging ter plaatse. Na nog andere proefnemingen werd ten slotte, in samenwerking met de ambtenaren voor de binnenvischery (Dep. van Landbouw) de oplossing gevonden, en wel in de zogenaamde „hygiënische" exploitatie der vijvers. In Pasoeroean namelijk bleek de bevolking hare vischvijvers te exploiteeren op eene wijze, die geen aanleiding gaf tot malaria-explosies of tot een endemie. Deze methode komt in het kort hierop neer, dat de oppervlakte der vijvers vrij blijft van wieren, zoodat de bandeng zich tevreden moet stellen met de wieren, die op den bodem groeien. Zoodaals te begrijpen is hadden de Batavische eigenaars der vijvers in het begin groote bezwaren tegen deze nieuwigheid, waarvan zij een belangrijke vormindef van de opbrengst vreesden. Het gevolg is geweest, dat toen uit in het groot opgezette proeven gebleken was, dat commercieele en hygiënische eischen zeer wel te vereenigen waren, de hygiënische exploitatie ter hand is genomen door de afdeeling Assainering van den D. V. G., in samenwerking met de malaria-afdeeling en de vischerij-deskundigen.

De methode komt hierop neer: een complex vischvijvers wordt van de bevolking afgekocht en

in orde gebracht, waaronder te verstaan is egaliseeren van den bodem, opruiming van rommel, enz. De vijver wordt nu drooggelegd (zoo mogelijk door het getij of anders door bemalen) en er wordt een ringsloot in gegraven, waarin de visch zich kan terugtrekken bij de periodieke drooglegging van den vijver. Deze drooglegging is eens of tweemaal per maand noodig om de oppervlaktewieren, waartusschen de ludlowi-larven schuilen, te doodden. Na een of twee etmalen wordt het water weer toegelaten, en krijgen de visschen weer de beschikking over den geheelen vijver, waar de bodemwieren zich gemakkelijk weer ontwikkelen, zoodat de bandeng het noodige voedsel vindt. De enkele larven in het schoone wateroppervlak worden een gemakkelijke prooi van andere in de vijvers levende vischjes, in het bijzonder van de bekende „kepala tima", die in vuile vijvers zijn opruimingswerk niet kon verrichten, daar hij met zijn kieuwen bleef steken in de wieren. Op den duur echter groeien de oppervlaktewieren weer aan, zoodat periodieke drooglegging noodig is, dus ook geregeld toezicht op de exploitatie. Indien een vijvercomplex aldus in orde is gebracht, wordt het op bepaalde voorwaarden aan de bevolking verhuurd. De ervaring heeft reeds geleerd, dat het op deze wijze mogelijk is bij den verhuur een zoodanigen prijs te bedingen, dat het er ingestoken kapitaal een behoorlijke rente opbringt. De voor dit reusachtige werk noodige kapitalen worden door het Land verstrekt. Het zal eenige jaren duren, alvorens de geheele vijverstrook ten N. van Batavia en Tandjongpriok op deze wijze onder handen genomen is, en deze stad dus bevrijd zal zijn van de malaria-endemie. Batavia is dus een voorbeeld van species-assainering tegen de ludlowi-muskiet; tegen deze zelfde mug is met succes opgetreden door de assainering van Sibolga en Tjilatjap.

Geheel andere problemen bood de *Tjihea-vlakte*. Hier werd in 1919 een uitvoerig onderzoek verricht door Mangkoevinoto, die er in slaagde, aan te toonen dat de hevige malaria-endemie, die de bevolking er decimeerde, veroorzaakt werd door *M. aconita*. Deze legt haar eieren in kleine irrigatieleidingen, vooral wanneer door verwaarloozing de randen begroeid zijn met gras, enz.; verder in afgeogste sawah's, waarop men het water heeft laten staan. Hier had de malaria een ware circulus vitiosus doen ontstaan; zij decimeerde de bevolking, die dus niet meer in staat was tot behoorlijke sawah-bewerking en tot onderhoud van de leidingen; daardoor ontstonden steeds meer broedplaatsen der muggen, en steeds meer malaria, die de bevolking steeds heviger aantastte. Het resultaat was: vermindering en ziekte der bevolking, en braakliggen van groote complexen sawah's, die voor een appel en een ei te koop waren. In dezen vicieuze cirkel werd ingegrepen door de volgende maatregelen: drooglegging van de geheele Tjihea-vlakte gedurende de maanden Juni-October, ten einde het gedurende dat tijdvak aan de muskieten onmogelijk te maken zich te vermeerderen; dit was mogelijk, daar de geheele Tjihea-vlakte kunstmatig bevoloed wordt. Ten tweede: invoering eener cultuur-roeging, waarbij aan de bevolking bijtijds wordt bekend gemaakt, wanneer zij over water kan beschikken, ten einde daarmede met den aanplant roeking te kunnen houden. Ten derde: verbod van den aanplant van waterbohoevonde tweede gewassen, om clandest-

tienen watertoevoer in den drogen tijd te voorkomen. Ten vierde: onderhoud der tertiaire irrigatie-leidingen door de Overheid; eigenlijk is dit onderhoud de taak der bevolking zelve, doch deze was daartoe niet in staat, zoodat de D. V. G. voor dit deel jaarlijks geld beschikbaar stelt. Ten slotte bleek het noodig een deel der Tjihea-vlakte onder deskundig beheer te nemen, daar de sawah's jarenlang onder wanbeheer waren geweest; hiertoe kocht het Land ongeveer 1400 bahoe op, om deze onder deskundige leiding als rijsthoeve te exploiteeren; dit geschiedt nog altijd, en wel door de provincie West Java. Het is echter de bedoeling, zoodra de tijd daartoe gekomen is, den grond weder aan de bevolking af te staan. De tijd daartoe is evenwel nog niet gekomen, door de toestand in de Tjihea-vlakte, hoewel reeds enorm verbeterd, nog ongunstig wordt beïnvloed door vlak er omheen gelegen désa's, welke sawah's nog wilde irrigatie hebben; ook hier moet kunstmatige irrigatie komen, met plantverbod en cultuur-regeling; aan een en ander wordt thans gewerkt.

Er zijn in den Archipel nog meer soorten van Anophelinen, die de malaria overbrengen: *M. rossi*, *M. sinensis*, beide onder bepaalde omstandigheden gevaarlijk; *M. umbrosus*, de gevaarlijke muskiet der Federated Malay States; *N. maculatus*, de overbrenger van de malaria in heuvelland, ook op Java.

De malariastudie orienteert zich steeds meer op het biologisch onderzoek der muggen, hare levensgewoonten, voorwaarden van bestaan, enz.

Zoo hebben onderzoekingen der laatste jaren aan het licht gebracht, waarom sommige anophel-soorten geen malaria overbrengen. Bij onderzoek van den maaginhoud der muskieten is gebleken, dat de eene mug verzot is op menschenbloed, de andere soort daarvan niets moet hebben, doch zich bij voorkeur voedt met karbouwenbloed, enz. De eene mug kan alleen tot ontwikkeling komen in beschaduwde water, de andere stelt zeer bepaalde eischen aan het zoutgehalte, aan de stroomsnelheid, enz. Dergelijke onderzoekingen zullen ongetwijfeld op den duur blijken van zeer groote waarde voor de bestrijding te zijn; wij zijn nog slechts aan het begin onzer kennis op het gebied der biologie van de muskieten, en daarmede ook van de malaria-bestrijding.

Literatuur: Korthedshalve moge verwezen worden naar de talrijke publicaties der aan het begin van dit artikel genoemde auteurs, wier namen gemakkelijk met vele zouden kunnen vermeerderd worden. Men raadplege de verschillende jaargangen van het Geneeskundig Tijdschrift v. N.-I., van de Mededeelingen van den D. V. G. in N.-I., en de publicaties van het Koloniaal Instituut, afd. Tropenhygiëne. Ook zie men de „Handleiding voor bestuursambtenaren inzake Malariavraagstukken”, door Prof. E. Rodenwaldt (uitgave van den D. V. G. in N.-I., en verkrijgbaar bij het Hoofdkantoor van dien dienst te Weltevreden). Verder den tweeden druk van het Leerboek der tropische Geneeskunde door C. D. de Langen en A. Lichtenstein (1928).

LEPRA. (Vervolg van Dl. II, blz. 566). In de laatste jaren hebben de inzichten omtrent de behandeling van lepralijders en hun kans op genezing eenige wijziging ondergaan. Het belangrijkste middel is nog altijd de chaulmogro-olie, de talrijke daarmee gemaakte combinaties en de van deze olie afgeleide chemische producten; twee zu-

ren, *acidum chaulmogricum* en *ac. hydnoearpicum*, schijnen het werkelijke bestanddeel der olie te vormen. De olie kan in den vorm van pillen gegeven worden, of als injectiekuur.

Daarnaast worden in den laatsten tijd verschillende chemische praeparaten gegeven, waarvan de opsomming hier geen doel heeft. Het thymol heeft in de practyk niet voldaan. Vele tropenartsen meenen heil te zien van voorzichtig geleide kuren met joodkali. Lichte infecties kunnen vermoedelijk spontaan genezen; in het algemeen kan men zeggen dat rust, goede voeding enz., op zich zelf niet in staat de lijdens te genezen, de genezing toch wel bevorderen, zoodat een verwaarloosde leproos-landlooper, die in een leproserie wordt opgenomen, alleen daardoor aanzienlijk er op kan vooruitgaan, onverschillig welke medicamenteuze therapie op hem wordt toegepast. Verder is lepra bij uitstek een chronische ziekte, die ook zonder eenige behandeling perioden van verbetering (en van verergering) geeft; de arts, die met een nieuwe behandelingsmethode begint, juist wanneer de ziekte tijdelijk een gunstigere wending neemt, loopt kans een veel te gunstigen indruk te krijgen, tenzij hij gewapend is met een gezonde dosis critiek.

Vaststaat dat de prognose der lepra in den laatsten tijd iets gunstiger gesteld mag worden dan vroeger; deze prognose was vroeger absoluut infaust. Hoe korter de ziekte bestaan heeft op het oogenblik dat de diagnose gesteld en met de behandeling begonnen wordt, des te grooter is de kans op succes.

De bestrijding der lepra als volksziekte, in Europeesche landen met succes doorgevoerd, staat in landen als Ned.-Indië voor haast onoverkomelijke moeilijkheden. Er zijn slechts enkele streken, waar de bevolking het besmettingsgevaar beseft en waar zij uit zich zelve de bestrijding ter hand heeft genomen door de lijdens uit haar gemeenschap te stooten. Dit is het geval in Noord Sumatra, bij de Bataks en in Atjéh. Het gevaar der besmetting van lepra is echter bijv. op Java in het algemeen niet tot de bevolking doorgedrongen, zoodat gedwongen isolatie der lijdens op groote moeilijkheden zou stuiten.

De Ned.-Indische wetgever heeft deze moeilijkheid ingezien, zoodat bijv. lepra niet opgenomen is in de epidemieordonnantie. Wel is een lepra-ordonnantie in bewerking, welke gedwongen isolatie mogelijk zal maken, echter niet voor den geheelen Archipel, doch alleen voor bepaalde, door den Gouverneur-Generaal aan te wijzen streken. Men denkt daarbij in de eerste plaats aan Ambon en Noord Sumatra.

Gedwongen isolering elders stuit op de volgende bezwaren: enorme kosten, verbonden aan de opberging en behandeling van de vermoedelijk duizenden patiënten; het geringe contact der bevolking, in het bijzonder op het platteland, met de artsen maakt het niet mogelijk de lepra-patiënten te ontdekken, zoodat alleen de bij toeval ontdekte lijdens aan de bepalingen der wet onderworpen zouden zijn, en de groote meerderheid ongemoeid zou blijven. Daar het volk het gevaar niet begrijpt, mag men op medewerking van die zijde niet rekenen: integendeel, de bevolking zou de lijdens verstoppen, en alleen medewerking verlenen wanneer een enkeling daar baat in zag, bijv. om zich van een ongewenscht element te ontdoen. Het spionnensysteem zou gaan bloeien.

Evenwel de zaak staat niet zoo hopeloos als men na lezing van het bovenstaande wellicht geneigd zou zijn te denken; plaatselijk kan door isolering heel wat bereikt worden, en vooral in de steden kan door ziekenhuis- of wijkverpleging het gevaar, dat de lijdens voor hun omgeving opleveren, aanzienlijk verminderd worden. Hiermede is in de groote steden en op Ambon sinds eenige jaren reeds begonnen; elders, waar de omstandigheden zulks toelieten, zijn leproserieën opgericht, door de zending, het Leger des Heils, door vereenigingen, landschappen, enz., veelal met steun van het Gouvernement.

Dergelijke inrichtingen vindt men op Java te Kelet (Donoredjo, Dir. Dr. Bervoets), Pelantoeangan en Semaroenng; de beide laatste onder beheer van het Leger des Heils. Op Sumatra vindt men de volgende: in Atjeh: Aroen Meulabo, Agoesan, Blang Mè, Blimbing, Goemprang Poengkleueng, Kroeng Rongka, Kr. Sabè, Kwala Keureuloe, Iè Leubeuè, Kwala Tong, Kw. Toea, Maranti, Pangwa, Peukan, Poelau Iè en Rantopandjang; in Bangka: Tandjoeng Poenai; in Palembang: Koendoer; ter Sumatra's Oostkust: Lao Simomo, Poelau Sitjanang; in Tapanoei: Hoetasalem en Sitoemba; in Borneo: Singkawang; in Celebes: Madjéné en Watasoempe en Manado; in de Molukken: Amboina, Kamar, Lemonga; op Bali en Lombok: Boegboeg, Jèh Poetèh, Kali Genit, Moentia, Sepolong, Sioet, Tantoe; op Madoera: Saolar. De hier opgesomde inrichtingen zijn zeer verschillend in grootte en belangrijkheid; 13 daarvan hebben Lands-subsidie, de overige niet.

Literatuur: J. D. Kayser, Voordrachten over tropische huidziekten, 2de druk, 1929; C. D. de Langen en A. Lichtenstein, Leerboek der tropische geneeskunde.

KRANKZINNIGENVERPLEGING. (Vervolg van Dl. II, blz. 446). De gelegenheid tot opnemning van krankzinnigen van alle landaarden is in de laatste jaren aanzienlijk uitgebreid. Nadat in 1882 het gesticht te Buitenzorg, in 1902 dat te Lawang was geopend, bleek al spoedig vergrooiting dier gestichten noodig, naast de oprichting van nieuwe. Zoo werd Buitenzorg vergroot tot een capaciteit van ruim 1600 patiënten, waarvan ongeveer 400 Europeanen; Lawang met zijn annex-gestichten biedt plaats voor 2700 lijdens, en daarnaast werden gestichten opgericht te Magelang (1923) voor 1200 Inlanders, met mogelijkheid tot latere uitbreiding, en te Sabang voor 1200 Inlanders, eveneens voor uitbreiding vatbaar. Laatstgenoemd gesticht werd in 1924 gebouwd, als gevolg van een rapport van den psychiater Dr. P. W. G. van Loon, die in opdracht der Regeering Atjeh had bereid, ter bestudeering van de toestanden op het gebied van krankzinnigen in dat gewest. Zijn rapport meldde de aanwezigheid van groote aantallen krankzinnigen, wier verpleging alles te wenschen overliet.

Daar de gestichten niet in staat zijn aan alle vragen tot opnemning van lastige en soms gevaarlijke krankzinnigen te voldoen, en daar bovendien aan de opnemning in een gesticht een soms vrij langdurige procedure moet voorafgaan (machtiging van den President van den Raad van Justitie of van den Landraadvoorzitter), zijn, naast de gestichten, z.g. doorgangshuizen voor krankzinnigen gebouwd, waarin tijdelijk in be-

waringstelling mogelijk is, na verkregen machtiging van het Hoofd van Plaatselijk Bestuur.

Te Batavia was reeds sinds 1824 het Chineseche hospitaal in gebruik als zoodanig; in 1922 werd dit verouderde en te kleine gebouw verlaten voor een nieuw complex, te Grogol, (aan den weg Batavia—Weltevreden—Tangerang), oorspronkelijk bestemd als epidemic-hospitaal van Batavia, en thans ingericht voor verpleging van 330 krankzinnigen, vnl. Inlanders. Daarnaast bestaan nog plannen voor den bouw van een kleine psychiatrische kliniek (voor 24 lijdens) bij de Centrale Burgerlijke Ziekeninrichting Salèmba te Batavia, ten behoeve van het onderwijs in de psychiatrie aan de Geneeskundige Hoogeschool.

Verder vindt men doorgangshuizen te Semarang (185 lijdens), Soerakarta (Mangoendjajan, 120 lijdens), en Soerabaja (180 lijdens); het gemeente-ziekenhuis te Bandoeng heeft een paviljoen, waarin 16 lijdens kunnen verpleegd worden. Deze inrichtingen staan alle onder deskundige leiding.

Daarnaast heeft men in de Buitengewesten de zoogenaamde „verpleeg-tehuizen voor krankzinnigen”, waar zij in bewaring gesteld worden in afwachting van de gelegenheid tot opzending naar een gesticht. Men vindt deze verpleeg-tehuizen te Palembang, Loebboekpakam (Oostk. v. Sum.), Padang, Bandjermasin, Makassar en Manado, met een capaciteit van 25—60 patiënten.

Door een en ander is bereikt, dat, althans op Java, een eind is gemaakt aan de opsluiting van krankzinnigen in gevangnissen; ook in de Buitengewesten is hieraan grootendeels een eind gekomen, voor zoover dit bij de daar heerschende toestanden mogelijk is. Het transport van krankzinnigen uit de Buitengewesten naar een inrichting op Java wordt geregeld door het hoofdkantoor van den D. V. G., in overleg met de directie der Koninklijke Paketvaart Maatschappij; dat naar een inrichting buiten Java door het hoofd van Plaatselijk Bestuur in overleg met den Agent der K. P. M. op de plaats van inschepping. Nu en dan worden door genoemd hoofdkantoor transporten van Europeesche krankzinnigen naar Nederland geregeld, in den regel per vrachtboot van de Mij. Nederland of Rott. Lloyd, onder geleide van verplegers(sters).

Het geheele krankzinnigenwezen ressorteert onder den Dienst van Volksgezondheid, terwijl ook toezicht wordt uitgeoefend door de Hoofden van gewestelijk bestuur en de Officiers van Justitie.

De behandeling der krankzinnigen in de gestichten geschiedt op moderne wijze; voor onrustigen zijn permanente warme baden gebruikelijk, terwijl de arbeids-therapie een groote plaats inneemt.

Voor de vormen van krankzinnigheid onder de bevolking moge verwezen worden naar de jaarverslagen der gestichten. Alleen zij or in het kort op gewezen, dat alcoholische psychosen begrijpelijkerwijze zeldzaam zijn, doch dat dementia paralytica (en herson-syphilis in het algemeen) niet van zulk een gering belang blijken te zijn als vroeger werd aangenomen.

De gezondheids-toestand der verpleegden in de gestichten is in het algemeen uitmuntend, vooral daar bñri-bñri er niet moer voorkomt, door de verstrekking van zilvervliesrijst. Aan de gestichten is in den regel een landbouwbedrijf verbonden. Wel heeft men last van bacillaire dysenterie,

evenals in Europa, waar deze ziekte als „Dysenterie der Irren” bekend staat.

Literatuur: Men zie de jaarverslagen der krankzinnigengestichten, regelmatig gepubliceerd in de Jaarverslagen van den D. V. G. (Mededeelingen van dien Dienst.)

BÈRI-BÈRI. (Vervolg van Dl. I. blz. 276.) Dit is een zenuw-degeneratie, die in de tropen en subtropen endemisch kan heerschen, bij voorkeur de zenuwen van de ledematen en den N. vagus aantast, en op een fout in de voeding berust. De onderzoekingen van Eykman en zijn lateren medewerker Grijns, nu 40 jaren geleden aangevangen, hebben onomstootelijk vastgesteld, dat bèri-bèri alleen optreedt, wanneer de voeding een tekort heeft aan een bepaalde stof, die door Grijns aangeduid werd als protectieve stof, door de Engelsen als „accessory food factor”, en waarvoor Funk den naam Vitamine (zie aldaar) bedacht. Bèri-bèri is een „avitaminose”, optredend wanneer rijst genuttigd wordt met een te geringe hoeveelheid zilvervlies.

Gewapend met deze kennis is het mogelijk gebleken, deze ziekte nagenoeg geheel tot verdwijnen te brengen. Eens de schrik der doktoren, autoriteiten en planters, wegens het vaak moorddadige optreden in kazernes, gestichten, gevangnissen, ondernemingen enz., ziet men haar thans alleen nog bij uitzondering. Nauwgezet onderzoek maakt het altijd mogelijk de oorzaak te ontdekken en daardoor in een gegeven geval aan haar optreden een einde te maken. In gevangnissen speelt bèri-bèri geen rol van eenige beteekenis meer; in 1920 kon het bèri-bèri gesticht voor dwangarbeiders te Buitenzorg gesloten worden, faute de combattants. Ook het leger kent bèri-bèri niet meer, waardoor de herinnering aan de vroegere misère dreigt nu en dan verloren te gaan, zoodat de maatregelen verslappen. Dit was het geval, toen in October 1918 de Legerleiding besloot de verstrekking van zilvervliesrijst te staken. Ongeveer een maand later traden in de garnizoenen Batavia en Meester Cornelis de eerste bèri-bèri-gevallen op; tevoren zag men in het Militair hospitaal te Weltevreden alleen bèri-bèri-lidder van de Gouvernements-Marine. In 1919 zag men reeds 48 lidder, in 1920 12, in 1921 47, in 1922 80. De Legercommandant stelde een commissie in ter onderzoek van de voeding in het garnizoen Batavia enz.; op 1 Juli 1922 werd weder zilvervliesrijst ingevoerd, met een P₂O₅-gehalte van 0.40 %; als gevolg hiervan was de ziekte in 5 weken tot staan gebracht. De proef had aan 2 fuseliers het leven gekost en 190 militairen weken en maanden aan het ziekbed gekluisterd; bovendien was de slagvaardigheid van het leger in gevaar gebracht.

Het anti-bèri-bèri-vitamine in het zilvervlies der rijst is in 1925 in het Geneeskundig Laboratorium te Weltevreden, hetzelfde waar Eykman 35 jaren tevoren zijn oorspronkelijke onderzoekingen verrichte, door Jansen en Donath in zuiveren kristallijnen toestand geïsoleerd, waardoor het mogelijk is geworden, ook groepen van personen tegen bèri-bèri te beschermen, voor wie dit tevoren niet kon. Zilvervliesrijst is veel eerder dan geslepen rijst aan bederf onderhevig, zoodat langdurige opschuring niet mogelijk is, en de voorziening van expeditie-troepen, van opvarenden gedurende een eenigszins lange zeereis (Mekka-pelgrims bijv.) enz. met zilvervliesrijst op groote be-

zwaren stuitte. Thans wordt het zuivere vitamine fabriekmatig bereid in het Laboratorium en dit in den vorm van tabletten aan expedities, schepen enz. meegegeven, ter menging met de rijst. Bij dieproeven is gebleken dat 2 deelen van deze stof, toegevoegd aan 1 miljoen deelen gewas-schen geslepen rijst, in staat zijn het vitamine-tekort hiervan te compenseren.

Ook de behandeling der bèri-bèri-lidder geschiedt tegenwoordig met dit vitamine, hetzij in den vorm van tabletten, of in ernstige gevallen opgelost in ampullen, ter injectie. Een der beste middelen ter behandeling van bèri-bèri is verder nog altijd de katjang idjo.

Leeken (bijv. administrateurs van ondernemingen) kunnen zelve op eenvoudige manier hun rijst keuren op het gehalte aan zilvervlies, met lugol-oplossing. Men neemt 10 gram joodkali, lost dit op in een kleine hoeveelheid water, voegt daaraan toe 3 gram jodium, en vult dan aan tot een liter. De rijst wordt in een schotelteje overgoten met water en geroerd tot alle korrels bezonken zijn; het water wordt afgegoten en vervangen door bovengenoemde oplossing. De massa wordt goed omgeroerd en na ½ minuut de jodium-oplossing afgegoten en goed weggespoeld met water. De kleur der rijstkorrels wordt dan vergeleken met een staalkaartje, hetwelk verkrijgbaar is bij het hoofdkantoor van den D. V. G. te Weltevreden.

Er zijn behalve bèri-bèri nog eenige andere avitaminosen bekend; zie hiervoor VITAMINEN.

Daar bèri-bèri alleen voorkomt door het nuttigen van geslepen rijst, is het te begrijpen dat de plattelandsbevolking op Java, die haar eigen rijst verbouwt, met handenkracht ontbolstert (toemboek) en dan zóó eet, over het algemeen vrij blijft van deze ziekte; anders is het gesteld met de bevolking van de groote steden, die nagenoeg uitsluitend is aangewezen op geïmporteerde (dus geslepen) rijst, en onder welke daardoor bèri-bèri nog al eens geconstateerd kan worden.

Ten slotte moge nog in het kort gewezen worden op een bijzonderen vorm van bèri-bèri, welke bij kinderen in den zuigelingsloeftijd wordt gezien; de oorzaak daarvan kan tweërlei zijn: óf de zoogende moeder heeft zelve bèri-bèri en daardoor geen volwaardig zog, óf het kind is kunstmatig gevoed bijv. met gecondenseerde blikkenmelk, zoodat een tekort aan vitamine is ontstaan. Deze zuigelingen-bèri-bèri kan peracut tot den dood voeren.

Literatuur: Er bestaat een zeer uitgebreide literatuur over beri-beri; de voornaamste Ned.-Indische publicaties zijn o.a.: R. F. J. Wijckerheld Bisdom, Beri-beri in het N.-I. leger 1885—1909, Feestbundel van het Geneeskundig Tijdschrift v. N.-I., 1911, p. 395; A. Lichtenstein, Beri-beri in de garnizoenen Batavia en Meester Cornelis, G. T. v. N.-I., Deel 63, 1923, blz. 646; C. D. de Langen en A. Lichtenstein, Leerboek der tropische geneeskunde, 2de druk, 1928, hoofdstuk Beri-beri; B. C. P. Jansen en W. F. Donath, Over de isolering van het anti-beri-beri-vitamine, Mededeelingen van den D. V. G. in N.-I., 1927, blz. 190.

ELEPHANTIASIS. (Vervolg van Dl. I, blz. 665.) Door onderzoekingen van S. L. Brug, directeur van het Geneeskundig Laboratorium te Weltevreden, is vastgesteld, dat in Indië naast Filaria Bancrofti nog een tweede soort voorkomt, die in verband met elephantiasis staat, namelijk Fi-

laría Malayi. Deze nieuwe soort, waarvan tot dusver alleen de microfilaria bekend is, blijkt zeer verspreid in den Archipel voor te komen. F. Bancrofti wordt van mensch op mensch overgebracht door *Culex fatigans*, F. malayi waarschijnlijk door *Taeniorhynchus* (*Mansonoides*) *annulipes* en T. (M.) *annulatus*, blijkt eens door Brug en De Rook onlangs in Benkoelen ingesteld onderzoek.

Literatuur: Zie de publicaties over filariasis in de jaargangen 1927, '28, '29 en '30 van het Geneeskundig Tijdschrift voor N.-L., door Brug, De Rook, Van Slec, Lichtenstein, Haga en Mochtar. Voor elephantiasis raadplege men den tweeden druk van het leerboek van De Langen en Lichtenstein, en dien van de Voordrachten over Huidziekten van J. D. Kayser.

10.9.30 **HOUTSKOOL.** Houtskool is een der producten, die ontstaan bij de verkoling of droge destillatie van hout. Deze procedure is reeds van zeer ouden datum, in ieder geval even oud als de winning van metalen uit ertsen, omdat de houtskool noodig was voor de reductie van die ertsen. (Zilvermijnen van Laurium-Griekenland, zie Theophrastus V. 9. 1.)

Houtskool is in hoofdzaak opgebouwd uit de elementen koolstof, waterstof en zuurstof. Het koolstofgehalte is afhankelijk van de eindtemperatuur bij de verkoling, bij 400° C. is het koolstofgehalte ongeveer 80 %, bij 500° C. bijna 90 %.

Het warmtegevend vermogen (de verbrandingswaarde) van houtskool is afhankelijk van het koolstofgehalte en bedraagt voor goede djatihoutskool ongeveer 6600 calorieën. Bij verkoling in het laboratorium bedraagt het rendement aan houtskool (voor de verschillende houtsoorten zeer uiteenlopend) 35—45 % van het gewicht van het luchtdroge hout. In de practijk rekent men bij goede verkolingsinrichtingen op een rendement van 30 %.

Houtskool wordt gebruikt: voor de reductie van ertsen (ijzer in Frankrijk en Zweden, tin in Nederlandsch-Indië), in smederijen en batikkerijen, bij de edelmetaalnijverheid, voor huishoudelijke doeleinden, door waschbazen in Indië en kleermakers in Nederland, door gasfitters, in gietrijen en glasfabrieken, voor reinigen van chemicaliën, voor gasmakers, voor isolatiedoeleinden.

Vroeger werd houtskool in Indië gebruikt voor het vervaardigen van buskruit, waarbij houtskool van de special daarvoor aangepante *Guozuma tomentosa* H. B. et Kunth, de djatiblanda, werd gebruikt.

In Frankrijk werd in 1798 door Lebon gas gestookt uit hout en houtskool, in den oorlog werd deze wijze van gasfabricatie ook toegepast (Buitenzorg, Bergen op Zoom).

In den jongsten tijd wint deze gasbereiding weer veld, o.a. voor vrachtauto's (zuiggasmotoren), waarmede speciaal in Frankrijk reeds goede resultaten zijn bereikt.

Het branden van houtskool door de bevolking op Java geschiedt nog steeds op een vrij primitieve wijze in kuilen. Het rendement is daarbij niet hoog en de kwaliteit van de kool laat dikwijls te wenschen over.

Te Saradan (residentie Madioen) wordt reeds sedert vele jaren door het Boschwezen houtskool bereid in steenen ovens; het rendement is daarbij veel hooger en de kwaliteit van de houtskool is uitstekend.

Op Java wordt houtskool gemaakt van hout

van *Schleichera oleosa* Merr. (kesambi), *Tectona grandis* L. f. (djati), *Leucena glauca* Benth. (kemlandingan) en diverse andere houtsoorten. De djati-houtskool vonkt en wordt vrijwel uitsluitend gebruikt in smederijen, de kesambi-houtskool is de meest gewilde, doch ook de kemlandingan-houtskool is van zeer goede kwaliteit en bij uitstek geschikt voor huishoudelijke doeleinden en voor waschbazen.

De houtskoolproductie van den Dienst van het Boschwezen bedroeg in:

1913 rond	2.000 ton (ad 1000 k.g.)
1918	1.500 "
1923	4.500 "
1928	13.000 "

De geheele productie van Java en Madoera zal de 20.000 ton nabijkomen, met een verkoopwaarde van ongeveer / 600.000.

In de Buitengewesten wordt de houtskool plaatselijk in zeer groote hoeveelheden aangeemaakt, n.l. op Bangka en Billiton (tinmijnen), in den Riouw-archipel, in Bengkalis en ter Oostkust van Sumatra (uitvoer naar Singapore). Men gebruikt daarvoor in de eerste plaats het hout van eenige in de vloedbosschen voorkomende boomsoorten, tot de Rhizophoraceae en Meliaceae behorende.

De bereiding geschiedt in ovens, veelal door Chineezen, die daaraan veel zorg besteden.

Op Bangka wordt de houtskool, noodig voor de tinwinning, gemaakt in meilers, gelijk zulks vroeger ook in Europa gebruikelijk was. Voor een productie van 100 pikoels tin is ruim 6 ton houtskool noodig. Jaarlijks is 20.000 ton noodig.

De houtskoolproductie in de Buitengewesten bedroeg in 1928 rond 71.000 ton (ad 1000 k.g.); de helft daarvan is afkomstig van de panglons.

De invoer van houtskool in Nederlandsch-Indië is van geen beteekenis, de uitvoer daarentegen wel; zooals uit de officiele statistieken blijkt, beliep deze in de jaren 1924 t/m 1928 (in 1000 k.g.):

in 1924	4.373
1925	5.799
1926	4.933
1927	20.051
1928	27.435

Hierbij dient echter te worden aangeteekend, dat de jaarlijksche uitvoeren belangrijker grooter zijn, aangezien in evengenoemde getallen de uit het vrij gebied verschepte hoeveelheden niet zijn opgenomen, daar hieromtrent geen betrouwbare gegevens beschikbaar zijn. Naar schatting wordt jaarlijks een 40.000 tot 50.000 ton houtskool uitgevoerd, in hoofdzaak naar Singapore. Bij een prijs van / 25 per ton is de uitvoerwaarde dus ruim 1 miljoen gulden.

De vooruitzichten voor de houtskoolindustrie zijn niet ongunstig, indien deze zich beperkt tot de productie van houtskool en eventueel van teer. Voor bereiding van de andere destillatieproducten als azijnzuur en houtgeest (methylalkohol) zijn de vooruitzichten minder hoopvol.

De productie van houtskool vertoont de laatste 20 jaren een sterk stijgende lijn. Mocht ook in Nederlandsch-Indië het gebruik van houtskool voor automobiel-motoren een feit worden (houtskool is hier in de kleinste desa's verkrijgbaar en goedkoop) dan zou daardoor de houtskoolindustrie een zeer groote uitbreiding ondergaan.

Literatuur: Goede handboeken zijn: M. Klar, *Technologie der Holzverkohlung*, Verlag von J.

Springer, Berlin; H. M. Bunbury, The destructive distillation of wood, London, Benn Brothers Limited; Charles Mariller, La carbonisation des bois, lignites et tourbes; Dunot, Paris. Verder: Dr. R. Wind Hzn., Onderzoek naar de vooruitzichten van de houtverkolingsindustrie in Nederlandsch-Indië, proefschrift Wageningen 1925; H. J. Kerbert, Eene Japansche methode van houtskoolbranden op de Philippijnen, Tectona dl. I 1908/1909, blz. 94 e.v.; R. Wind Hzn., De houtskoolovens te Saradan, Tectona dl. XVI 1923, blz. 515 e.v. en dl. XVII 1924, blz. 613 e.v.; C. H. Japing, Het houtskoolbedrijf in Atjeh, Tectona dl. XVII 1924, blz. 247 e.v.; Ir. A. H. van Bodegom, De vloedbosschen in het gewest Riouw en Onderhoorigheden, Tectona dl. XXII 1929, blz. 1302 e.v.; P. van Zon, De beteekenis van de bosschen in de buitengewesten, Tectona dl. XXII 1929, blz. 436 e.v.; Jaarverslagen van den Dienst van het Boschwezen in Nederlandsch-Indië.

1926 **JAARBEURZEN TE BANDOENG.** (Aanvulling van Dl. V, blz. 217 of suppl. afl. 10, blz. 295). Aan de zesde Jaarbeurs en -markt, in 1925, werd een Electriciteitstentoonstelling verbonden, ten einde het gebruik van dezen vorm van energie zooveel mogelijk te populariseeren en het publiek te doen kennis maken met de groote verscheidenheid van toepassing der electriciteit in het dagelijksch leven. Zoo zien wij de Vereeniging steeds meer de richting van reclame-instituut uitgaan.

Het in 1923 in den Haag opgerichte Hollandische Correspondentschap had intusschen met zoo goed gevolg gewerkt, dat op deze beurs een speciaal Hollandsch Paviljoen kon worden ingericht, waarin de Hollandsche Correspondent persoonlijk de belangen der exposeerende Hollandsche firma's behartigde. Met stijgend succes wordt deze wijze van expositie door Hollandsche firma's gedurende de volgende jaarbeurzen voortgezet. De belangstelling van het groote publiek, dat bij winkeliers de getoonde artikelen navraagt, doet wederom vraag van deze winkeliers bij importeurs ontstaan, waardoor het voor deze aantrekkelijk wordt zich voor de waren te interesseeren en ver tegenwoordiging op zich te nemen.

De zevende Jaarbeurs, waaraan een Landbouw-tentoonstelling verbonden was, werd gevolgd door de achtste met daaraan verbonden Hygiëne-tentoonstelling. Deze tentoonstelling werd met groot succes bekrond en liet een diepen indruk in geheel Ned.-Indië na door de belangrijkheid en omvangrijkheid van het getoonde.

De Jaarbeursinzendingen deden eveneens hun voordeel met de groote belangstelling.

Een tentoonstelling op het gebied van Sport-, Radio-, Hotel- en Reiswezen werd naast de negende Jaarbeurs gehouden, welke wederom een groote belangstelling mocht genieten.

De tiende Jaarbeurs en -markt, waarvan als jubileumbeurs bijzonder veel werk was gemaakt, zoowel door exposanten als door de Vereeniging zelve, gaf niet een tentoonstelling op één bijzonder gebied, doch een groote, algemeene tentoonstelling op verschillend gebied te zien.

De afdeling Nijverheid van het Departement van L. N. en H. verzamelt jaarlijks een belangrijke inzending van inheemsche industrieproducten uit den geheelen archipel en bereikt telken male een beduidende omzet van deze artikelen.

De steeds groeiende belangstelling in de presta-

ties van het instituut moge blijken uit het bevoegecijfer, dat van 2772 per dag of 58.221 in totaal gedurende de eerste beurs steeg tot 14.139 per dag of 226.227 in totaal gedurende de 10e beurs, terwijl het ieder jaar op vroeger tijdstip volgeboekt zijn van alle beschikbare ruimte het succes van exposanten moge duidelijk maken.

Ondanks het feit, dat door de zware afschrijvingen op de hoog te boek staande gebouwen de exploitatierekeningen, sinds het gemis der goederenloterijen, met nadeelige saldi sluiten, is de financiële toestand der Vereeniging zeer bevredigend en kon met de ieder jaar overschietende kasmiddelen geleidelijk een voldoende werkkapitaal worden verkregen. Na de 10e Jaarbeurs trok de Regering dan ook de subsidie in, omdat „het voortbestaan der Jaarbeurs daarvan niet afhankelijk is”.

Een goederenloterij werd wederom voor de 11e Jaarbeurs toegestaan, zeer ten nutte van exposanten en van de Vereeniging.

Aan het slot van dit overzicht rest nog te vermelden, dat de jaarbeurzen en -markten te Bandoeng jaarlijks in Juni/Juli worden gehouden. De kosten, verbonden aan het inhuren van expositieruimte, bedragen in het hoofdgebouw f 40 per M². met afdalende schaal voor grootere ruimten, en f 15 per M². eveneens met afdalende schaal in de machinehal, terwijl de huurprijzen der monsterkamers van 4 × 4 M. grondoppervlakte variëren van f 125 tot f 300. Het tijdig toestroomen van exposanten maakte de vroeger toegepaste pioniersreductie overbodig, zoodat deze werd afgeschaft.

Verskillende vervoermaatschappijen verleenen vrachtreductie op voor de beurs bestemde goederen, terwijl vrijstelling van invoerrechten wordt verleend voor die goederen, welke na afloop van de beurs worden uitgevoerd.

GEZONDHEIDSETABLISSEMENTEN (SANATORIA). (Vervolg van Dl. I, blz. 786). Door de verbetering van den gezondheidstoestand van vele plaatsen in N.-I. en door den vooruitgang onzer kennis in zake oorzaken en behandeling van vele ziekten, die voorheen de tropen teisterden, en vooral de geïmporteerde ambtenaren, handelslieden enz., is het karakter der gezondheidsetablissemten in de laatste jaren zeer veranderd. De bekende herstellingsoordn in of bij Soekaboemi, Sindanglaja, Bandoeng, Garoet, Wonosobo, Malang, Tosari, Fort de Kock en Brastagi (om alleen eenige der bekendste te noemen) hebben langzamerhand een andere beteekenis gekregen. Vroeger de toeverlaat in uitersten nood der koortslijders uit de kuststreken, der lieden met een „tropenlever”, zeer moeilijk bereikbaar te paard of per as en dus slechts zelden opgezocht, zijn zij thans per trein of auto gemakkelijker en vlug te bereiken, en in de eerste plaats gezocht om een „kouden neus” te halen, niet zoozeer door zieken als wel door week-enders en vacantielustigen uit den geheelen Archipel en omliggende landen: Malaya en Australië. Dit neemt natuurlijk niet weg dat de koelere plaatsen in den Archipel van groote waarde kunnen zijn, om hen, die in de warmte na de een of andere ziekte niet op hun verhaal kunnen komen, door den verkwikkenden invloed der koelte en der andere klimaatsfactoren te doen herstellen.

Door de verbetering van het wegnnet en van de verkeersmiddelen is het aantal herstellingsoordn en „hill-stations” de laatste jaren enorm

vermeerderd, zoodat nagenoeg iedere groote stad zijn berg-vacantie-oord in de nabijheid heeft, waardoor een korte opsomming van de verschillende inrichtingen geen waarde heeft. Daarnaast zijn in de laatste tijd ook echte „sanatoria” opgericht; zie aldaar.

SANATORIA. Zie GEZONDHEIDSETABLISSEMENTEN (SANATORIA), Dl. I, blz. 786. Vroeger verstond men hieronder de gezondheidsetablissemten der bergstreken, die in de laatste jaren van karakter veranderd zijn. Zij moeten thans meer beschouwd worden als vacantie-oorden, waar ook wel patiënten komen.

Daarnaast zijn in de laatste tijd echte sanatoria opgericht, uitsluitend bestemd voor zieken, en wel voor longlijders en lijdressen. Deze worden met geldelijke steun van Landswege geëxploiteerd door de Centrale Vereeniging tot Bestrijding der Tuberculose in Nederlandsch-Indië, resp. door onderafdeelingen dier vereeniging. Op het oogmerk zijn de volgende sanatoria in exploitatie: *Tjisaroea* (bij Buitenzorg, op den weg naar den Poentjakpas), gehuisvest in de gebouwen van het voormalige Zendingshospitaal der Methodisten, 900 M. boven den zeespiegel. Dit sanatorium is bestemd voor 70 mannelijke longlijders van elken landaard, in 4 klassen. Oorspronkelijk was het gevestigd in het landhuis SEMPLAK bij Buitenzorg; dit werd in 1928 gesloten, waarna de patiënten zijn overgebracht naar *Tjisaroea*. In de tweede plaats het sanatorium te *Patjèl*, aan de andere zijde van den Poentjakpas, eveneens 900 M. hoog, en bestemd voor 50 longlijders van elken landaard; het werd geopend in 1919. Ten slotte vindt men in Oost Java te *Batoe* het derde sanatorium, bestemd voor 25 longlijders.

In al deze inrichtingen worden de lijdressen alleen opgenomen door tusschenkomst van een der consultatie-bureaux, die men tegenwoordig in de meeste groote steden aantreft, of na overleg met den geneesheer-directeur van het sanatorium; dit ter vermijding van de anders mogelijke opnemng van lijdressen, wier ziekte-toestand hen ongeschikt voor sanatoriumbehandeling maakt.

Over de resultaten der behandeling in de diverse sanatoria valt nog niets met zekerheid te zeggen; daartoe is de observatietijd nog te kort. De voorloopige indruk is echter zeer gunstig. Andere sanatoria bestaan in N.-I. nog niet.

MIJNWORMZIEKTE. (Vervolg van Dl. V, blz. 292, of suppl. afl. 12, blz. 359). De infectie van den mensch met mijnwormen is niet hetzelfde als mijnwormziekte. Het is inderdaad waar, dat een zeer groot deel der bevolking op Java mijnwormen herbergt (zie het oorspronkelijk artikel in deze Encyclopaedie). Dit wil echter niet zeggen, dat nu ook een groot deel der bevolking aan mijnwormziekte lijdt. De aanwezigheid van enkele ankylostomen in het darmkanaal deert den gastheer in het algemeen niet; pas wanneer hun aantal groot is of wanneer de infectie gepaard gaat met andere omstandigheden, die den weerstand van het individu verminderen, ontstaat de eigenlijke mijnwormziekte. In dit opzicht speelt malaria een belangrijke rol. Men kan veilig zeggen, dat in vele streken van Java bijna iedere Inlander eenige mijnwormen herbergt, doch dat de ernstige mijnwormziekte er slechts zelden voorkomt. Dit is o.a. het geval in Priangan, terwijl bv. Bantam zwaar geïnfecteerd is. In 1924 werd een onderzoek daarnaar ingesteld, waarbij bleek, dat in

Sérang en Pandeglang iedere inwoner gemiddeld meer dan 100 mijnwormen heeft, zoodat ook de *mijnwormziekte* er vaak voorkomt. Dit wordt veroorzaakt door de gewoonte der bevolking hare ontlasting te deponeren op de erven in de nabijheid der huizen, zoodat de bodemverontreiniging aanzienlijk is. In zulke streken is het een onbegonnen werk, te trachten geneezing te brengen door massale toepassing van mijnwormkuren. Onmiddellijk toch, nadat de wormen door het oleum chenopodii zijn uitgedreven, dringen nieuwe scharen larven uit den verontreinigden grond door de huid weer in het lichaam van den mensch, zoodat na eenige weken de oude infectie-graad weer bereikt is en men weer van voren af aan zou kunnen beginnen.

Hier helpt maar één middel; dat is te trachten de bevolking er toe te brengen hare gewoonten te veranderen, namelijk niet meer in het wilde weg op den grond te defeceren en daardoor dien bodem met talloze mijnwormeieren te infecteren. In plaats daarvan moet zij leeren privaten te bouwen bij de huizen en deze ook te gebruiken. Hiermede is sinds eenige jaren begonnen; de Rockefeller Foundation zond in 1924, in overleg met den Dienst der Volksgezondheid in Nederlands-Indië, twee doctoren uit, die in nauwe samenwerking met dien dienst een onderzoek begonnen naar den graad der mijnworminfectie bij de bevolking van Java. In aansluiting daaraan werd toen de bestrijding der ziekte in de zwaarst geïnfecteerde streken ter hand genomen. Hiervoor kwamen het eerst in aanmerking streken als Bantam, Banjoemas enz., waar dus posten werden opgericht. Uit dit onderzoek en uit deze eerste pogingen tot bestrijding, daterende van 1925, heeft zich een afzonderlijke afdeling van den D. V. G. ontwikkeld, de Medisch-Hygiënische Propaganda, deel uitmakend van het Hoofdkantoor van dien dienst te Batavia. Deze afdeling gaat uit van het juiste denkbeeld, dat de zeden en gewoonten der bevolking niet veranderd moeten worden door van boven opgelegde bevelen, doch dat alleen heil is te verwachten van overreding, gebaseerd op geduldig uitleggen, vertooning van platen, films e. d., waarom een bepaalde verandering der oude zeden wordt aangeraden. Deze afdeling wordt langzamerhand losgemaakt van de Rockefeller-Foundation, zoodat in 1931 alle kosten voor rekening van het land (den D. V. G.) zullen komen. Het gebied, door de Propaganda bestreken, heeft zich langzamerhand uitgebreid en omvat thans niet alleen de mijnwormziekte en de overige besmettelijke darmziekten, doch ook diverse andere besmettelijke en volksziekten, zooals pokken, malaria, framboesia, trachoom enz. ¹⁾

¹⁾ Een tijdlang scheen het alsof aan de alleenheerschappij van het oleum chenopodii als wormmiddel een eind zou komen, door de invoering van de tetrachloorkoolstof; sindsdien is evenwel gebleken, dat dit laatste middel soms aanleiding geeft tot min of meer ernstige gevallen van vergiftiging on dat het, hoewel zeer werkzaam tegen mijnwormen, bij chenopodium-olie achterstaat in werking op de zoo vaak voorkomende spoelwormen (ascariden); in den laatste tijd is daarom de tetrachloorkoolstof weer verlaten voor het oude en beproefde oleum chenopodii.

23. 49 **QUARANTAINE.** De in het oorspronkelijke artikel (Dl. III, blz. 521) bedoelde algeheele herziening der quarantaine-ordonnantie is nog altijd niet tot stand gekomen; wel zijn de maatregelen ten opzichte der uit Mekka terugkeerende pelgrims gemoderniseerd.

Dezen worden, alvorens zij de reis naar het heilige land aanvaarden, door de havenartsen op de plaats van inscheping ingeënt tegen pokken, cholera, typhus en bacillaire dysenterie, welke bewerkingen op den Mekka-pas vermeld worden. Ten behoeve der Ned.-Indische pelgrims, die zich in Singapore inschepen, wordt telken jare een Nederlandsch arts gedetacheerd aan het Consulaat aldaar, zoodat iedere pelgrim, die bij dat Consulaat een Mekka-pas vraagt, behoorlijk wordt gemmuniseerd. Het gevolg van dezen maatregel is, dat in de laatste jaren op de thuisvarende hadji-booten nagenoeg geen epidemieën meer voorkomen, zoodat veel minder gevaar bestaat voor invoer uit den Hedjaz van besmettelijke ziekten.

De hadji-booten mogen bij aankomst in Nederlandsch-Indië alleen voor anker gaan bij een der quarantaine-stations Poeloe Roebia of Onrust-Kuiper; de pelgrims gaan van boord, worden gereinigd, hun bagage en het schip eveneens ontsmet, terwijl de pelgrims zelven onder waarneming gesteld worden; de duur daarvan hangt af van den aan boord aangetroffen toestand; minstens 24 uren, hoogstens 10 dagen. Na afloop van dien termijn wordt het schip tot het vrije verkeer toegelaten en kunnen de pelgrims zich ontschepen in de havenplaats hunner keuze.

Literatuur: Het hoofdkantoor van den D. V. G. in N.-I. heeft de quarantaine- en epidemie-voorschriften enz. in één bundel uitgegeven (gedrukt bij G. Kolff & Co., Weltevreden, 1929). Voor de pelgrim-ordonnantie zie men Ind. Stb. 1922 No. 698.

GENEESKUNDE. In het artikel over dit onderwerp in deel I, blz. 761 leze men apothekers-assistent in plaats van-bediende; voor Inlandsche artsen Indische idem (de opleiding tot dokter-djawa is in 1901 vervangen door die tot Indisch arts met volledige bevoegdheid, terwijl in een tusschenperiode eerst de naam Inlandsch arts was aangenomen). Verder bestaat het verschil tusschen Europeesche en Inlandsche vroedvrouw niet meer.

Tot uitoefening der geneeskunst in haren volen omvang, zonder dat daartoe het afleggen van het arts-examen (voor buitenlandsche artsen) of de uitreiking van eene akte van toelating door het Hoofd van den Dienst van Volksgezondheid (voor alle artsen) vereischt is, zijn bevoegd de officieren van gezondheid en de gouvernements-artsen in actieven dienst en zij, die den dienst op cervolle wijze verlaten hebben na een diensttijd van minstens 3 jaren. In dit geval behoeven buitenlandsche artsen in Ned.-Indië dus geen arts-examen af te leggen, indien de Inspecteur van den Militairen Geneesk. Dienst of het Hoofd van den Dienst van Volksgezondheid verklaart, dat de betrokkene in zijn dienstuitvoering blijken heeft gegeven de geneeskunst te beheerschen; mutatis mutandis geldt hetzelfde voor tandartsen en apothekers.

Verder mogen buitenlandsche artsen in dienst van een in Ned.-Indië werkend zendinggenootschap, die in hun eigen land bevoegd zijn, ook in Indië de practijk uitoefenen, doch alleen onder de inlandsche bevolking der streek hunner werk-

zaamheid; zij mogen geen particuliere practijk ten eigen bate uitoefenen.

Alle geneeskundigen, tandartsen en vroedvrouwen moeten, alvorens de practijk uit te oefenen, de bewijzen hunner bevoegdheid doen viseeren door den Inspecteur van den D. V. G., in wiens ressort zij zich vestigen. Voor de apothekers en -assistenten geschiedt deze viseering door den Inspecteur-pharmaceut op het hoofdkantoor van den D. V. G.

LEGER DES HEILS. (Vervolg van Dl. II, blz. 562). Deze organisatie telt thans ruim 200 officieren (144 Europeesche, 63 Inheemsche), ruim 1500 Heilssoldaten (Europeesche, Indo-Europeesche, Chineesche en Inheemsche) en meer dan 10.800 Volgelingen (Chin. en Inh.).

De Asp. Officiëren, die zich voor het werk van het Leger des Heils aanbieden, moeten allen de Kweekschool doorloopen, welke tot voor kort voor Celebes gevestigd was te Kantéwoe, die voor Java te Bandoeng. Een geheel nieuw gebouw wordt nu echter te Bandoeng gezet, waar zoowel de Celebes Kadetten als die van Java een niet onbelangrijk deel van hun opleiding tot Officier zullen ontvangen.

De eigenlijke zendingsarbeid wordt op Java onder de Chineezzen (o.a. te Bandoeng, Batavia, Rembang, Soerabaja) en onder de Inheemsche bevolking verricht (o.a. Ambarawa, Bandoeng, Cheribon, Jogjakarta, Magelang, Ngawi, Poerworedjo, Pekalongan, Rogo Moeljo Sapoeran, Soerabaja, Tanggoeng, Toerén).

In Centraal Celebes heeft het Leger des Heils een uitgebreid zendingsterrein, met posten o.a. te Banasoe, Bora, Gimpoe, Kalawara, Kantéwoe, Kapiroco, Koelawi, Lindoe, Paloe, Rouwig, Sibelaja, Tobakoe, Toro, Wajoe, Winatoe, e.a. plaatsen, waar aan elk dezer posten inlandsche scholen verbonden zijn.

Ook onder de Europeanen en Indo-Europeanen verriicht het Leger des Heils evangelisatie-arbeid; z.g. Europeesche korpsen zijn gevestigd te Bandoeng, Malang, Ngawi, Semarang, Soerabaja, Soerakarta, Tegal en Weltevreden.

Het Leger des Heils heeft 7 Tehuizen voor militairen van Land- en Zeemacht, en wel te Bandoeng, Jogjakarta, Makassar, Malang, Soerabaja, Soerakarta en Weltevreden. In verband met dezen tak van arbeid wordt ook geëvangeliiseerd: openbare samenkomsten worden gehouden, kazerne-, hospitaal- en huisbezoek gedaan.

Het maatschappelijk werk omvat een groot aantal inrichtingen van velerlei aard, en strekt zich uit zoowel tot de Europeanen als tot de Inheemsche bevolking. In werking zijn thans:

4 *kinderhuizen*, 3 voor Europeesche kinderen (te Bandoeng, Médan en Salatiga), waar tezamen plaats is voor 150 kinderen, en een Javaansch Tehuis (te Jogjakarta) met 30 plaatsen; 1 *tehuis voor Europeesche jongens* te Bandoeng voor 23 jongens; 2 *meisjeshuizen* voor Europeesche en Chineesche meisjes te Weltevreden en Semarang, waar meisjes, door autoriteiten, Pro Juventute of familieleden aan de zorg van het Leger des Heils toevertrouwd, worden opgeleid in alle huiselijke bezigheden; 1 *ziekenhuis voor vrouwen en kinderen* te Soerabaja, hoofdzakelijk bestemd voor on- en minvermogende patiënten (Eur. en Inh.); er is echter ook een paviljoen voor eerste klasse Eur. patiënten; door dit ziekenhuis, waaraan een in-

wonend arts is verbonden, worden 3 poliklinieken gehouden in verschillende gedeelten der stad; 1 ooglijdershospitaal met polikliniek te Semarang, eveneens voor on- en minvermogende Eur. en Inh. patiënten met een afzonderlijke klasse-afdeeling voor beter gesitueerde Eur. en Chin. patiënten; 2 hulpziekenhuizen, te Pelantoengan (res. Semarang) met polikliniek en ruimte voor 25 patiënten, en te Toerèn met 35 bedden en 2 poliklinieken; alles voor de Inh. bevolking, en waarvan een druk gebruik wordt gemaakt door de omgeving; 1 bedelaars-kolonie (Boegangan, Semarang) voor zieke en behoeftige Inlanders, waar de bewoners, voor zoover hiertoe in staat, werk vinden in het maken van kokosmatten (met het bereiden van het te gebruiken materiaal) en het opknappen van meubels e.d.; 1 landbouw-kolonie te Kalawara (Midden Celebes), waarheen verarmde Javanen kunnen emigreeren, om door ontginning, landbouw en veeteelt zich op te werken. Thans hebben zich hier reeds een 200-tal kolonisten gevestigd. Ieder gezin heeft een huisje met een flinken lap grond. De kinderen bezoeken er de school en Zondagschool van het Leger des Heils, terwijl er voor de volwassenen gelegenheid is, des Zondags de godsdienstige samenkomsten bij te wonen. De voornaamste voortbrengselen der kolonie zijn: djagoeng, klappers, kapok, groenten en zuivelproducten.

Het Leger des Heils voert het beheer over 4 me-laischen-kolonies met een gezamenlijke bevolking van ongeveer 900 patiënten: op verzoek der Regeering Pelantoengan (voor Eur., Chin. en Inh.) en Semaroeng in Soerabaja (voor Chin. en Inh.) en op dat van comitè's Poelau Si Tjanang (Belawan Déli) hoofdzakelijk voor Chin., maar ook Inh. patiënten, en Koendoer (Palembang) voor Inh. patiënten. Aan elk dezer leprozerieën is een dokter verbonden, terwijl de officieren zich met de verpleging belasten. De Eur. patiënten hebben er hun muziekkorps, bibliotheek, tijdschriften en tuin; de gamelan staat ten dienste van de Inlandsche patiënten, voor wie een tooverlantaarn- of bioscoopvoorstelling ook steeds een groote attractie blijkt.

Ook op deze kolonies worden Evangelische samenkomsten gehouden, die door alle patiënten bijgewoond mogen worden.

PANDHUISDIENST. (Vervolg van Dl. III, blz. 284, Dl. V blz. 317 of suppl. afl. 9, blz. 267). Een verdere uitbreiding van de regie in de Buitengewesten had plaats in de gebiedsdeelen: Atjeh en Onderhoorigheden (tijdstip van aanvang 1 April 1925); Oostkust van Sumatra (1 April 1925); Bali en Lombok (1 September 1927); Tapanoei (1 April 1927); Manado (1 April 1927); Palembang (1 November 1927); Benkoelen (1 April 1928); Celebes en Onderhoorigheden (1 Juli 1929); Bangka en Onderhoorigheden (1 April 1930); Billiton (t. v. a. alsnog nader te bepalen); Riouw en Onderhoorigheden (1 April 1930); Westerafdeeling van Borneo (t. v. a. alsnog nader te bepalen).

Voor het beheer en de exploitatie van de Gouvernementspandhuizen is een nieuw reglement vastgesteld bij Ind. Stb. 1928 No. 81 j^o No. 82.

Voor de instructie voor het Hoofd van den Pandhuisdienst zie verder Bijbl. 7789, 9126, 9144, 10014, 10585 en 11902.

Omtrent de formatie zie verder Ind. Stb. 1918 No. 590, 1919 No. 376, 1920 No. 552.

Op 1 Juli 1918 werd, bij wijze van proef, de uitoefening van den dienst der Postspaarbank ingevoerd bij de Landspandhuizen in het voormalig gewest Rembang. Met ingang van 1 April 1920 is deze proef uitgebreid tot de voormalige gewesten Soerabaja en Madoera.

In December 1927 werd een ambtenaar ter beschikking van den Directeur der Centrale Kas voor het Volksecrèdietwezen belast met het onderzoek naar de werking van het pandrediet, onder leiding van het Hoofd van den Pandhuisdienst. Voor de details van het voorbereidend onderzoek, hetwelk zich hoofdzakelijk beperkt heeft tot de werkingssfeer van een paar leenbanken, wordt verwezen naar het tijdschrift Kolonia-
le Studien No. 6, 12e jaargang, December 1928. Met het onderzoek over een grooter gebied werd een aanvang gemaakt in October 1928.

Ultimo 1929 waren in totaal 433 pandhuizen in bedrijf, waarbij 55.936.956 panden werden beleend en waarop aan leensommen werden verstrekt / 207.024.305. Over dat jaar heeft de dienst een saldo van / 10.490.249 opgeleverd.

Zie voor omvang en ontwikkeling van het leenbedrijf enz. de jaarlijksche verslagen van den Gouvernementspandhuisdienst.

LANDSDRUKKERIJ. (Vervolg van Dl. II, blz. 528). Het thans (1930) geldende reglement voor de Landsdrukkerij is vastgesteld bij Ind. Stb. 1919 No. 783, gewijzigd en aangevuld bij Ind. Stb. 1920 No. 192, 914, 1921 No. 580, 1922 No. 401, 1924 No. 520, 1925 No. 644 en 1928 No. 532.

BEVOLKINGS-RUBBERCULTUUR. (Vervolg van Dl. V, blz. 115 of suppl. afl. 9, blz. 274). Een van de interessantste gebeurtenissen op landbouwkundig gebied in Nederlandsch-Indië gedurende de laatste tien jaren is wel de snelle ontwikkeling van de bevolkingscultuur van Hevea brasiliensis.

Deze cultuur werd van Malaka uit onder de bevolking van Indië verspreid. Aanvankelijk slechts gedreven door de meer welgestelde lieden, ontwikkelde zij zich na 1915 tot een algemeene volks-cultuur. Haar grootste uitbreiding kreeg zij echter eerst na de z.g. rubber-„boom“-jaren 1924 en 1925, en wel voornamelijk op Sumatra en Borneo, als gevolg van het feit, dat deze beide eilanden gunstig gelegen zijn ten opzichte van Singapore, waar tot nu toe de belangrijkste markt voor dit bevolkingsproduct is gevestigd. Voor Java zal de geringe uitbreiding geweten moeten worden aan gebrek aan grond in verband met de groote bevolkingsdichtheid.

In de malaise-jaren 1920 en 1921, toen ook de rubberprijzen tot een zeer laag niveau daalden, werd door den handel behoefte gevoeld aan een goed overzicht van de rubbermarkt. De sterk stijgende productie van de bevolkingsrubber in de jaren 1922 en 1923 was oorzaak, dat door de belanghebbenden in rubber, zoowel in Nederl.-Indië als in Malaka een goed overzicht van de productiemogelijkheden van deze bevolkingscultuur noodzakelijk werd geacht. In October 1924 werd te Batavia het „Native Rubber Investigation Committee“ opgericht, dat zich ten doel stelde een nauwkeurig onderzoek te doen instellen naar het wezen en de verbreiding der bevolkingsrubbercultuur in de Buitengewesten van Nederl.-Indië.

Do gewesten, waar de Inlandsche rubbercultuur een belangrijke uitbreiding had ondergaan, werden door gemengde commissies van planters

en ambtenaren bezoekt. Hunne bevindingen werden in een serie publicaties openbaar gemaakt. Het onderzoek heeft een groot aantal gegevens opgeleverd, welke een beter inzicht mogelijk maakten betreffende de factoren, die de bevolkings-rubbercultuur beïnvloeden.

Cultuurmethode. Een van de voornaamste redenen waardoor de bevolkingsrubbercultuur zoo'n snelle uitbreiding in verschillende gewesten heeft ondergaan, is de omstandigheid, dat zij zich gemakkelijk aanpaste aan de gevulde methode bij den verbouw van voedselgewassen, nl. den „ladang"-bouw. Het plantmateriaal, verkregen van op kweekbedden uitgelegd zaad of wel uit den jongen opslag in oude tuinen, wordt of tegelijk met het aanleggen van een nieuwe padi-ladang, of na beëindiging van den eersten rijstooft in den grond gebracht. Daarna worden gewoonlijk nog éénmaal voedselgewassen tusschen geplant, waarna de rubber meestal aan haar lot wordt overgelaten tot zij den tapbaren leeftijd heeft bereikt. De rubberboompjes hebben zich dan reeds zoover ontwikkeld, dat zij de opkomende grassen, onkruiden en struiken de baas kunnen blijven; slechts door alang-alang branden worden in sommige streken wel eens jonge tuinen vernietigd.

Het plantverband is gewoonlijk vrij nauw, meestal $3\frac{1}{2} \times 3\frac{1}{2}$ m., hetgeen echter, gezien de geringe verzorging, wel rationeel is, daar de ondergroei in dit geval eerder wordt onderdrukt. In den laatsten tijd wordt door de bevolking wel eens wat ruimer geplant.

Eerst tegen den tijd, dat de boomen den tapbaren leeftijd bereiken — d.i. in de bevolkingsrubbercultuur na 5 à 7 jaren — worden de tuinen meer geregeld onderhouden.

Winning, bereiding en handel. Aanvankelijk geschiedde de tap willekeurig, en hoewel ook nu nog verschillende tapsystemen in gebruik zijn, ziet men toch meer en meer de enkele snede over den halven omtrek toepassen. Vooral in de „boom"-jaren werd er zeer ruw getapt, met gevolg bastverspilling en vaak zware verwondingen en groter kans van ziekten. Toch heeft de Hevea in deze jaren getoond te beschikken over een sterk regeneratievermogen, waardoor de verwachting van velen, dat de bevolking haar boomen zou doodtappen, niet werd bewaarheid. Ook ten deze is in de latere jaren verbetering ingetreden.

De bereiding door de bevolking toegepast is zeer eenvoudig en weinig kostbaar. De latex wordt in een petroleumblik, gewoonlijk met een overmaat van aluin, in zeer korten tijd tot stremming gebracht. Aan de aldus verkregen rubberkoeken („slabs") werd tot voor eenige jaren over het algemeen weinig meer gedaan; het overtollige water werd wel eens door drogen in de zon, door trappen of door rollen met een flesch voor een deel verwijderd. Tapanoeli vormt in deze echter een uitzondering, hier zijn reeds vrij lang eenvoudige handmangels in gebruik, waardoor de rubber in dunne vellen en vrij droog — als de z.g. „sheety-crêpe's" — ter markt komt.

De dikke koeken werkten vervalschingen in de hand, hetgeen den naam van het product geen goed deed. Om nu de bevolking te dwingen in haar eigen belang een volwaardig product op de markt te brengen, zijn in de latere jaren in verschillende gewesten meer of minder strenge keuren uitgevaardigd, nl. in de Westerafd. van Borneo, de Zuider- en Oosterafd. van Borneo, Palembang,

Djambi, Tapanoeli en Oostkust van Sumatra, terwijl in de afd. Indragiri van het gewest Riouw en Onderh. een zelfbestuursregeling van kracht is. In deze keuren is in den laatsten tijd meer uniformiteit gebracht. In de meeste belangrijke rubbergewesten is het verboden de rubber te vermengen met bestanddeelen, welke niet direct noodig zijn voor de stremming, terwijl de rubberkoeken geen grotere dikte dan 3 cm. mogen hebben. Deze laatste bepaling vergemakkelijkt de controle op de grootere pasars en op de uitvoerhavens.

De planters verkoopen hun product of aan rondtrekkende opkoozers, of op pasars. De opkoozers werken soms als agenten van de exporteurs. Zij zorgen dan verder voor den afvoer van het product naar de havenplaatsen door middel van vrachtauto's, hekwielers, prauwen of bamboevloten. Voor eenige jaren was vrijwel de geheele uitvoer van bevolkingsrubber in handen van Chineesche handelaren, die op hun beurt meermaals agenten zijn van Chineesche groothandelaren in Singapore. Deze laatsten zijn gewoonlijk ook eigenaren van fabrieken, waar de bevolkingsrubber een nabewerking ondergaat. Als z.g. „blankets" wordt de rubber dan naar de consumptielanden verkocht. De nabewerking of herbereiding is noodig, omdat de bevolkingsrubber als zoodanig eerder onderhevig is aan bederf.

Was aanvankelijk voor deze herbereiding binnen Nederl.-Indië weinig animo, sedert 1926 is daarin verandering gekomen, en tegenwoordig treft men in de belangrijkste centra van bevolkingsrubbercultuur verscheidene grootere en kleinere herbereidingsfabrieken aan, doch slechts weinige gedreven met Europeesch kapitaal (o.a. de N. V. Nederlandsche Rubber Unie, waartoe het kapitaal door eenige groote handelshebben, banken en scheepvaartmaatschappijen werd bijeen gebracht). Deze binnenlandsche fabrieken hebben echter een zwaren concurrentiestrijd te voeren met de Singapore-fabrieken.

Daar overprikkelde concurrentie tusschen de binnenlandsche fabrieken niet wenschelijk werd geacht, is het Gouvernement regeldand gaan optreden door bij de Rubberbereidingsordonnantie, afgekondigd in Ind. Stb. 1926 No. 221, te bepalen, dat herbereidingsfabrieken slechts opgericht mogen worden na verkregen vergunning. Bij de uitgifte van deze vergunningen dient er gewaakt te worden, dat de totale capaciteit dezer vergunningen in eenig gewest den hoogsten uitvoer aan bevolkingsrubber uit dat gewest in eenig jaar bereikt niet overtreft.

In 1928 bestonden op de Buitengewesten 40 van dergelijke herbereidingsfabrieken, met een totale jaarcapaciteit van ongeveer 58.000 ton droge rubber. In dat jaar werden door deze fabrieken 12.717 ton herbereide rubber afgeleverd. In 1927 bedroeg deze aflevering 10.075 ton en in 1928 7.231 ton.

De uitvoer. Bij het beschouwen der uitvoerstatistiek dient men in het oog te houden, dat de uitgevoerde bevolkingsrubber voor een groot deel nog een zeker gehalte aan vocht en vuil bevat. Dit gehalte is tegenwoordig vrij goed bekend, en in de meeste publicaties betreffende de bevolkingsrubber worden naast de totale uitvoercijfers de droge equivalenten vermeld. Door een strengere handhaving der keuren en door het optreden van meer plaatselijke herbereidingsfabrieken is

het percentage drooggewicht de laatste jaren toenomen (1927: ± 66 %, 1928: 70,4 %, 1929: 74,5 %).

Door de heffing van een uitvoerrecht van 5 % van de bruto waarde van bevolkingsrubber sedert Mei 1925 zijn de betreffende statistieken aanmerkelijk verscherpt.

Onderstaande tabel geeft voor de jaren 1924—1929 een overzicht van den uitvoer van bevolkingsrubber, omgerekend op droog gewicht, uit Ned.-Indië, verdeeld naar de gewesten, in tonnen van 1000 kg.:

Gewest.	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Oostkust van Sumatra . . .	9.568	11.154	9.131	14.485	13.236	14.415
Atjeh en Onderhoorigheden .					426	522
Tapanoei	1.813	3.175	2.871	3.563	2.668	3.390
Sum. Westkust	—	1.728	376	1.093	574	788
Benkoelen	277	638	85	23	3	—
Lamp. Districten	—	129	124	6	—	56
Palëmbang	6.006	11.951	11.488	15.082	12.509	15.686
Djambi	11.500	15.256	15.330	19.630	19.610	22.808
Riouw en Onderh.	3.871	6.984	6.922	7.888	7.866	8.312
Bangka	733	1.449	1.234	1.255	480	714
Billiton	—	94	96	115	94	113
Wester Afd. van Borneo . . .	11.905	16.906	15.758	18.895	16.648	20.315
Z. en O. Afd. van Borneo . .	10.120	15.780	15.227	18.455	17.239	21.428
Nederlandsch-Indië totaal . .	56.293	85.244	78.642	100.490	91.353	108.547

De belangrijkheid van de bevolkingsrubbercultuur voor enkele gewesten treedt in deze tabel duidelijk naar voren.

Waar de rubber niet voor direct binnenlandsch gebruik bestemd is kan men, eventueele voorraden buiten rekening latende, den uitvoer beschouwen als te zijn de productie.

De productie. Deze kan in de eerste plaats afhankelijk zijn van het tapbare areaal. Op een enkele uitzondering na, o.a. Djambi waar men reeds handen te kort kwam, mag verondersteld worden, dat in 1927 het geheele tapbare areaal in exploitatie was. Het tapbare areaal zal echter in de komende jaren, als gevolg van de groote uitbreidingen, welke de bevolking in de jaren 1924, 1925, 1926 en 1927 aan de rubbercultuur gaf, sterk toenemen. Naar ruwe schatting was in 1929 de jonge aanplant 2 à 3 maal zoo groot als de tapbare aanplant. Eenigszins betrouwbare gegevens betreffende de geplante uitgestrektheden zijn echter niet te verkrijgen.

In 1927 kwam echter plaatselijk — in Djambi — reeds een te kort aan arbeidskrachten voor. Bij de te verwachten sterke toename van het tapbare areaal in de komende jaren zal dit te kort vermoedelijk overal in meerdere of mindere mate tot uiting komen. Hierdoor zullen niet alle tapbare tuinen in exploitatie genomen kunnen worden, zoodat dus mag worden aangenomen, dat het tapbare areaal in de naaste toekomst nog geen grens aan de productie zal stellen, ook al is in 1929, ten gevolge van de voortdurende lage prijzen sedert Mei 1928, de bijplant sterk verminderd. Er wordt dan ook verwacht, dat over eenige jaren in bijna alle rubbergewesten het vraagstuk der beschikbare arbeidskrachten de productie zal bepalen en niet de tapbare oppervlakte.

Het vraagstuk der beschikbare arbeidskrachten hangt echter weer nauw samen met het prijsverloop, en is vooral voor de eigenaren van groote tuinen van belang. Toen in 1925 voor de rubber hooge prijzen werden gemaakt, boden velen, die zelf nog geen tapbare tuinen bezaten, zich bij de bezitters van dergelijke tuinen aan voor het tappen van de boomen, terwijl ook uit Java en andere dicht bevolkte gebieden lieden naar de rubbergewesten trokken om er zich als tappers te verhuuren. Als loon ontvingen deze huurkrachten de helft van het door hen gewonnen en bereide pro-

duct, volgens het z.g. „bagi-doea“-systeem. Door de hooge prijzen werden en door eigenaren en door „bagi-doea“-tappers groote winsten gemaakt. Zelfs de lagere prijzen in de jaren 1926 en 1927 bleken nog van dien aard, dat beide partijen nog voldoende verdiensten hadden.

Het „bagi-doea“-systeem bracht echter het nadeel met zich, dat de huurkrachten zich weinig om den aanplant bekommerden, zoodat er veelal zeer ruw werd getapt om maar zooveel mogelijk product te verkrijgen.

De prijsdaling in begin 1928 bracht echter de prijzen op een dergelijk laag niveau, dat de tap voor de huurkrachten niet meer loonend was. Velen keerden dan ook naar het land van herkomst terug of zochten elders ander werk. Aanvankelijk beschikten de tuineigenaren nog over eenig geld, doch reeds spoedig waren zij genoodzaakt om op de een of andere wijze aan nieuwe verdiensten te komen. Velen, en wel voornamelijk de kleinere eigenaren, namen met de gezinsleden den tap hunner rubbertuinen zelf in handen; onder hen zijn er vele vroegere loon-tappers, die, door het in productie komen van de uitbreidingen in 1924, nu zelf tuin-eigenaren zijn geworden. De eigenaren van groote tuinen zagen zich echter genoodzaakt hun tuinen ongetapt te laten liggen, of hetgeen plaatselijk — vnl. in Djambi en de Westerafd. van Borneo — wel geschiedt, de huurkrachten een grooter aandeel van het product te geven, b.v. $\frac{1}{3}$ of $\frac{1}{6}$ deel, z.g. „bagi-tiga“ of „bagi-lima“.

De vrij algemeene overgang van het „bagi-doea“-systeem naar den familie-tap heeft bewezen, dat, nu de eigenaar het geheele gewonnen product in handen krijgt, de rubbercultuur ook bij lage prijzen — 7 à 8 d. per Eng. pond Stand.

Hevea-plantage-crêpe te Londen → voor hem nog loonend is, en, niettegenstaande vele import-tappers weggetrokken, kon door dezen overgang de productie op peil blijven.

Waar tegenwoordig echter reeds verschillende grotere en verder af gelegen tapbare tuinen niet in exploitatie zijn, mag verwacht worden, dat indien er geen verbetering in de marktsituatie komt, de productie niet belangrijk meer zal stijgen. Daalt de prijs nog lager, dan zullen zij, die in mindere mate van de rubbercultuur afhankelijk zijn, successievelijk den tap staken. Gaan de prijzen echter weer omhoog — b.v. tot een niveau boven de 8 d. en beneden de shilling per Eng. pond Stand. Hevea-plantage-crêpe te Londen — dan zal er door de plaatselijk beschikbare arbeidskrachten op vrijwel volle kracht worden doorgetapt, hetgeen vermoedelijk een productiestijging ten gevolge zal hebben. Mochten de prijzen op een niveau komen boven de shilling, dan zullen importkrachten zich hoogstwaarschijnlijk weder aanmelden, waardoor een snellere productiestijging mogelijk zal worden.

Naast het feit, dat de bevolkingsrubbercultuur, door haar kapitaalintensiviteit en haar gemakkelijken overgang van den loon-tap naar den familie-tap, veel soepeler is en zich daardoor gemakkelijker aan een lager prijsniveau aanpast dan de Europeesche rubberondernemingen, verdient voorts aandacht, dat de bevolking gewoonlijk, door eveneens voedselgewassen te verbouwen, geheel of gedeeltelijk van de rubber onafhankelijk is bij de voorziening in de eerste levensbehoeften. Zelfs zij, die den verbouw van voedselgewassen geheel verwaarloosd hebben, kunnen meestal nog vrij gemakkelijk weder daartoe overgaan. Waar de rubbercultuur gedreven wordt naast den verbouw van voedselgewassen, verzekert zij de bevolking, zelfs bij lage prijzen voor het product, een waardevolle neveninkomst, terwijl zij haar bij hoge prijzen een buitengewonen welstand kan bezorgen.

Literatuur: Io. De bevolkingsrubbercultuur in Nederl.-Indië, 7 rapporten uitgebracht door het „Native Rubber Investigation Committee”: I Djambi, door Dr. N. R. Pekelharing en T. J. Cumming, 1925. II Z.- en O. afd. van Borneo, door A. Luytjes en J. H. Bailie, 1925. III W. afd. van Borneo, door Dr. H. Loos en D. van Beusechem, 1925. IV Palembang, door B. van Staalduinen en C. N. Warren, 1925. V Tapanoei en Sum. Westkust, door H. W. J. Doffegnies, C. G. Slotemaker en Carlton P. Brook, 1926. VI Riouw en Ond., Sum. Oostkust en Atjeh en Ond., door C. G. Slotemaker, omgewerkt door de afd. Landbouweconomie, 1926. VII Eindrapport, door A. Luytjes, 1927; 20. Rubber in Ned.-Indië, Mededeeling No. 21 van het Centraal Kantoor voor de Statistiek, 1925; 30. De Toekomst der Bevolkingsrubbercultuur in Ned.-Indië, door Dr. A. A. L. Rutgers, De Indische Mercur 27.1.'25; 40. Onderzoekingen over Bevolkingsrubber, door Ir. W. Spoon, Archief voor de Rubbercultuur in Ned.-Indië, Februari 1926; 50. De invloed van de bereidingswijze van Djambi-rubber op de kwaliteit van het product, Korte Mededeeling van het Alg. Proefstation voor den Landbouw No 6, door J. Groenewege en A. Luytjes, 1929 (Tevens Tdschr. Landbouw 4e jg., blz. 392); 60. Native Rubber in the Dutch East Indies, Report to the Rubber Growers' Association, by V. A. Taylor and J.

Stephens, 1929; 70. Periodieke berichtgeving betreffende de bevolkingsrubbercultuur, door de afd. Landbouweconomie in de Korte Berichten voor L. N. en II. van 25-12-'27, 7-9-'28, 19-7-'29 en 4-4-'30; 80. De Landbouwexportgewassen van Ned.-Indië. Mededeelingen van het Centraal Kantoor voor de Statistiek, No. 38, 49, 61, 74, 1925, 1926, 1927, 1928.

BALAM (vervolg van Dl. I, blz. 105). Blijkens de uitvoerstatistieken van Ned.-Indië vormen balam- en soentai-vruchten een uitvoerartikel. De balam-vruchten zijn afkomstig van *Palaquium walsurifolium* Pierre, de soentai-vruchten van *Palaquium Burckii* H. J. Lam.

Deze zaden bevatten een vet, dat door de plaatselijke bevolking veel als spijsvet gebruikt wordt. De zaden worden niet van den grond gezocht, doch bij overstroming van het moerasbosch, waarin de boomen voorkomen, uit het water in vrouwen geschept.

De uitvoer van balam- en soentai-vruchten vindt hoofdzakelijk van Bengkalis plaats en van enkele plaatsen in de omgeving en gaat geheel naar Singapore. Die uitvoer bedroeg in 1927: 1.351.000 kg. ter waarde van f 236.000 en in 1928: 1.840.000 kg. ter waarde van f 276.000. Soentai-vruchten hebben bijna de dubbele waarde van balam-vruchten, Singapore verhandelt beide naar Europa als „small siakillipe-nuts.”

AKAR BAHAR (vervolg van Dl. I, blz. 25 en Dl. V, blz. 11 of Suppl. afl. 8, blz. 128). Ook in de nabijheid van Boeton (Zuid Oost Celebes) wordt vrij veel akar bahar gevischt en daar als zweepjes, armbanden of als geheele poliep op voorbijvarende schepen verhandeld. De kustbevolking van Celebes gebruikt algemeen akar bahar armbanden tegen rheumatiek en andere ziekten. Bij onderzoek is nooit radium in akar bahar aangetoond, er is daarom ruimte voor de vraag of eventuele genezing niet op suggestie berust. Vervalschingen komen bij armbanden niet voor; wel wordt voor zweepjes dikwijls een andere zwarte poliep, welke echter weinig buigzaam en zeer breekbaar is, als echte akar bahar verkocht.

De uitvoer bedroeg in 1927 en 1928 resp. 263 en 190 kg., waarde resp. / 1336 en / 462.

AGAR AGAR (Zie Dl. I, blz. 17). Met dezen naam worden twee verschillende producten aangeduid:

I. Een zeer licht, glasachtig product in den vorm van vierkante staven van ± 37 cm. lang en 3 cm. dik, dan wel in draden van ± 32 cm. lang en 3 mm. breed. Deze agar agar wordt gebruikt voor het stijfmaken van puddingen enz. en voor voedingsbodem bij het kweken van microörganismen. Zij wordt in Ned.-Indië ingevoerd uit Japan. Deze invoer bedroeg:

in 1926	228.000 kg.,	waarde . . /	827.000
„ 1927	317.000 „	„ . . „	1.078.000
„ 1928	317.000 „	„ . . „	896.000

In Japan wordt deze agar agar (Japansch: kanten) bereid uit een zeewier, welke zeer veel gelose bevat.

II. Zeewier.

In verschillende streken van den Archipel wordt zeewier opgevischt, meestal door het op ondiepe plaatsen af te snijden. Door de visschersbevolking wordt het in tijden van voedselschaarste gebruikt als bijmengsel van rijst of maïs. Sommige soorten worden ook als lekkernij gegeten.

Ook voor export wordt zeewier gevischt; dit geschiedt hoofdzakelijk in den Riouw-archipel, bij Batavia, aan de kust van Lombok, bij de eilanden bij Zuid Celebes (Spermonde-archipel, Boeton, Salabangka) en bij Oost Ceram (Gèsèr).

Na uitspoelen en drogen wordt de zeewier in goeni-zakken verscheept. In de laatste jaren bedroeg de export:

in 1926	1.339.000 kg.,	waarde	/	184.000
„ 1927	1.082.000 „	„	„	148.000
„ 1928	1.631.111 „	„	„	225.000

In 1928 was afkomstig van Makassar 94% van den uitvoer en van Tandjoengbalai (Riouw) 4%.

De export gaat hoofdzakelijk naar China. In 1928 ging naar Hongkong 81%, naar China 6%, naar Japan 6% en naar Singapore 6%. De laatste jaren neemt de export naar Japan toe.

Het geëxporteerde product is vermoedelijk uitsluitend de alg *Eucheuma spinosum* J. AG.

Het is niet bekend waarvoor de algen in China gebruikt worden; mogelijk worden ze in Japan gebruikt als bijmengsel in de „kanten“.

In Indië worden behalve *Eucheuma* ook nog gegeten verschillende algen, behoorende tot de geslachten: *Acanthophora*, *Caulerpa*, *Codium*, *Corallopsis*, *Gelidiopsis*, *Gracillaria*, *Hypnea*, *Lauencia*, *Sarcodia*, *Sargassum* en *Turbinaria*. Van al deze soorten bevatten slechts enkele een weinig gelose, zoodat ze geen van alle voor bereiding van agar agar, zooals onder I beschreven, gebruikt kunnen worden.

EPIDEMIEËN (Vervolg van Dl. I, blz. 683). Het spraakgebruik maakt onderscheid tusschen epidemieën en volksziekten. Onder de eerste verstaat men het gelijktijdig of nagenoeg gelijktijdig optreden van eene besmettelijke ziekte bij een groot aantal personen. Een volksziekte behoeft niet besmettelijk te zijn, doch wordt alleen zoo genoemd, indien in een bepaalde landstreek de een of andere ziekte zoo algemeen voorkomt, dat men niet meer kan spreken van individuele ziektegevallen, doch van een aantasten der bevolking. Volksziekten worden ook wel endemische ziekten genoemd; wordt het aantal gevallen zeer groot, dan spreekt men van een pandemie.

In den Ned.-Indischen Archipel kent men de volgende endemische ziekten: malaria (kan ook epi- of pandemisch optreden), framboesia tropica, typhus abdominalis, amoeben- en bacillaire dysenterie, pest, mijnwormziekte, mazelen, knokkel- en vijfdaagsche koorts, krop, béri-béri (alleen onder bepaalde bevolkingsgroepen), influenza (griep), om alleen enkele der belangrijkste te noemen. Gele koorts, de geesel van tropisch Amerika en Afrika, is in Azië onbekend, terwijl mede in onzen Archipel bijv. cholera niet endemisch is, in tegenstelling met vele der ons omringende landen. Diphtherie komt sporadisch voor, hoewel men vroeger de beteekenis dezer ziekte onderschat heeft.

Epidemieën zijn bekend geworden van de volgende ziekten: malaria, cholera, pokken, influenza (men denke aan de pandemieën van 1918 en 1921), meningitis cerebro-spinalis epidemica, pest, bacillaire dysenterie, enz.

Tuberculose kan nog niet onder de endemische ziekten gerekend worden; wel is waar neemt deze ziekte, in het bijzonder de longtuberculose, in den laatste tijd toe, doch dit is meer het geval onder enkele kleine groepen (onderwijzers, kantoerpersoneel, geneeskundigen, verplegers, in het alg-

meen intellectueelen). De eigenlijke désabevolking is nog vrijwel gespaard gebleven, al kan niet ontkend worden, dat, met de toeneming der ontwikkeling en der beschaving, ook een toeneming der tuberculose is te verwachten, die dan haar invloed zal doen gelden op het ziekte- en sterftecijfer der bevolking.

Omtrent de vraag of de groep der venerische ziekten in het algemeen tot de endemische ziekten gerekend moet worden, zal het antwoord niet anders dan bevestigend kunnen luiden. Ook hier kan men echter zeggen dat niet zoozeer de eigenlijke désabevolking is aangetast, als wel enkele kleine bevolkingsgroepen (leger, vloot, politie, ambtenaren en, in het algemeen, de bewoners der groote steden), terwijl vele der gevallen, die men vroeger syphilis noemde, framboesia tropica bleken te zijn. Een uitzondering moet gemaakt worden voor Zuid Nieuw Guinee, waar het venerisch granuloom onder enkele stammen pandemisch heerschte, zelfs in zoo hevige mate, dat het voortbestaan dier stammen er ernstig door bedreigd werd; het is echter in den laatste tijd gelukt, hieraan paal en perk te stellen.

De wettelijke maatregelen tegen besmettelijke ziekten zijn te vinden in de Quarantaine-ordonnantie (zie aldaar) en in de Epidemie-ordonnantie van 1911, laatstelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1927 n°. 7. Deze ordonnantie richt zich tegen de volgende ziekten: typhus abdominalis, paratyphus A, bacillaire dysenterie, cholera, pest, pokken, diphtherie, meningitis cerebro-spinalis epidemica, en, voor zoover betreft Z.N. Guinee, ook tegen de venerische ziekten. De quarantaine-ordonnantie bedoelt het tegengaan van den invoer van besmettelijke ziekten, de epidemie-ordonnantie regelt de bestrijding der besmettelijke ziekten, die in Indië reeds heerschen. In deze ordonnantie zijn de volgende maatregelen voorgeschreven: besmetverklaring in bepaalde gevallen, opheffing daarvan, aangifte van de gevallen door den behandelenden geneesheer of door het gezinshoofd, gedwongen aanbrengen van een kenmerk aan de woning, afzondering der lijdens, eventueel ook der huisgenooten en andere contactpersonen (hetzij in hun woning of in speciaal daarvoor opgerichte barakken of in ziekenhuizen), schoolverbod, ontsmetting (volgens het ontsmettingsreglement) of vernietiging van besmette voorwerpen, terwijl ook nog eenige min of meer verouderde bepalingen bestaan inzake het begraven van lijken van aan besmettelijke ziekten overleden personen. De uitvoering van de meeste dezer voorschriften is opgedragen aan de bestuursambtenaren, die evenwel gehouden zijn geneeskundig advies in te winnen, en wel in de eerste plaats bij de geneeskundige ambtenaren, belast met de uitoefening van het geneeskundig staatstoezicht (Inspecteurs, hoofden van plaatselijke gezondheidsdiensten, gewestelijke gouvernements-artsen).

Welke der bovenopgesomde maatregelen in elk bijzonder geval toegepast moeten worden, en gedurende welk tijdvak, hangt af van den aard der ziekte, waarmee men te doen heeft.

Zie verder de artikelon over **MALARIA, FRAMBOESIA TROPICA, MIJNWORMZIEKTE, KNOKKELKOORTS, KROPGEZWELLEN, PEST** en **PESTBESTRIJDING, BÉRI-BÉRI**, enz.

Litteratuur: De Quarantaine- en Epidemievoor-

schriften in Nederlandsch-Indië, uitgave van den Dienst der Volksgezondheid in N.-I., G. Koff & Co., Weltevreden, 1929; Over venerisch granuloom in Z. N. Guinee zie men het artikel van Dr. M. U. Thierfelder in de Mededeelingen van den D. V. G. in N.-I., 1928, blz. 490, en dat van Dr. A. Kalthofen, in het Geneeskundig Tijdschrift voor N.-I., 1928, blz. 740.

MARINUS (JOHANNES HERMANUS), geboren te Amsterdam, 30 Maart 1865, overleden te Buitenzorg, 24 Mei 1930. Vertrok op 21-jarigen leeftijd naar Indië, waar hij, eerst als assistent en na enkele jaren als administrator, in de tabak werkzaam was. Zijn groote organisatorische talenten en uitnemende kennis van de groot-cultures, van land en bevolking gebruikte hij in het bijzonder voor het oprichten van nieuwe ondernemingen in onontgonnen gebieden. Marinus was een der eerste planters, die met succes in Noord Sumatra begonnen zijn met de Hevea-cultuur. Hij opende daar twee rubber- en drie tabaksondernemingen. In het begin van deze eeuw richtte hij, tezamen met Colijn en met steun van Deterding, Van Alst en Van Heutsz, het bekende N.I. Land Syndicaat op, een zeer belangrijke schepping in het Siantarsche, waar voornamelijk thee geproduceerd wordt. Daarna genoot Zuid Sumatra zijn aandacht, waar hij een zestal nieuwe ondernemingen stichtte (koffie, kina, rubber en oliepalmen). In 1927 repatrieerde Marinus, doch in Maart 1930 bezocht hij nogmaals Indië, op verzoek en in opdracht van het „Joint Committee” van Nederlandsche en Engelsche eigenaren van rubberondernemingen, ten einde, in overleg met de Indische Regering, te geraken tot samenwerking met de Inlandsche rubberproducenten op voet van gelijkheid, om daarna een belangengemeenschap van alle rubberproducenten te vormen. Marinus heeft met groote energie en optimisme een belangrijk deel van zijn moeilijke opdracht vervuld, doch een hartverlamming maakte aan zijn werkzaam en succesvol leven een plotseling einde. Marinus was een Deli-planter van den ouden stempel, een hoogst verdienstelijk en bekwaam cultuurpionier, die om zijn bijzondere eigenschappen in hoog aanzien stond.

Is samenwerking met den hoofdredacteur van de Deli-Courant verscheen in 1929 van zijn hand: „Veertig jaren ervaring in de Deli-cultures”, een boekwerk, dat in wijden kring opgang heeft gemaakt.

PADVINDERIJ. Deze wereldbeweging onder de jeugd heeft vooral gedurende de oorlogsjaren zich ook over Nederlandsch-Indië uitgebreid.

Omstreeks 1893 als „scouting and campaigning” systeem in het Engelsche leger gepropageerd door den toenmaligen luitenant-kolonel Sir (later Lord) Robert Baden Powell, met het doel in vredestijd de zelfstandigheid van den soldaat te ontwikkelen, later om den in het leger op te nemen jongelieden „manliness, self-reliance, reliability and field-efficiency” bij te brengen, vond het training-systeem gedurende den oorlog in Zuid-Afrika toepassing onder de schooljeugd, buiten het leger. De militair-paedagogische opzet werd blijvend vervangen door sociaal-ethische grondslagen eener boyscout-beweging, t.w. „non-military, non-political, non-class and interdenominational”. Als naaste plicht van den boyscout, die den medemensch en den Staat naar vermogen heeft te dienen, werd voorgeschreven „to do a

good turn every day”. De Britsche boyscout organisatie, die omstreeks 1910 groote uitbreiding onderging — toen Baden Powell, uit den militair dienst getreden, zich geheel aan de beweging had kunnen wijden — en spoedig door een girlscout-organisatie werd gevolgd, verkreeg in 1912 Koninklijke bewilling in Engeland.

Toen de padvinderij zich snel over de wereld verspreidde, ontmoette zij in de onderscheidene landen op haron weg jeugdorganisaties of verschillend maatschappelijk gebied; zij geraakte in het begin van den wereldoorlog min of meer doortrokken van nationalistische tendenzen. In strijd met de grondbeginselen der padvinderij werden hare organisaties wel eens voor politieke doeleinden misbruikt. Toch bleef de algemeene geest der opgerichte vereenigen van jeugdige „ridders, woudloopers en spoorzoekers” in hoofdzaak getrouw aan de godsdienstig-menschlievende wereld-ideologie van hun grooten voorganger, den „Chief Scout” Baden Powell. Als middel tot sociale en zedelijke volksofvoeding kan de padvinderij — naast het gezin en de school — het hare bijdragen om de moderne jeugd, door tucht in deskundig georganiseerd en geleid verband, te behoeden voor de gevaren der naoorlogse verwildering of verschillend maatschappelijk gebied.

Enkele jaren vóór het uitbreken van den wereldoorlog werd de padvinderij ook op Java gepropageerd, aanvankelijk met weinig succes, totdat in overleg met de organisatie in Nederland (vereeninging „De Nederlandsche Padvinders”, opgericht 11 December 1915, Nationaal Hoofdkwartier Den Haag) en na verkregen steun van notabele ingezetenen, op 4 September 1917 de vereeninging „De Nederlandsch-Indische Padvinders” te Batavia tot stand kwam. President was de toenmalige Burgemeester dier gemeente, Mr. G. J. Bisschop, en secretaris P. Joh. Smits, laatstgenoemde de promotor der beweging.

Volgens de statuten, goedgekeurd bij G. B. van 29 Januari 1918 (Javasche Courant 1918 no. 13), stelde de vereeninging „onafhankelijk van eenigerlei godsdienstige gezindte of staatkundige partij” zich ten doel „mede te werken aan de opvoeding der Ned.-Indische jeugd tot goede en flinke „staatsburgers, in het bijzonder wat karakter-, vorming en lichamelijke ontwikkeling betreft”. Uit de bepaling dat de padvinders (12—18 jaar oud) het internationale Padvinders (Boy Scouts) insigne mogen dragen, blijkt dat de vereeninging zich internationaal oriënteerde. Haar doel zou de vereeninging trachten te bereiken langs wettigen weg door het aankweken van vaderlandsliefde, tucht en eerbied voor het wettig gezag; het inprenten van plichts- en verantwoordelijkheidsgevoel; het opwekken van ridderlijkheid, naastenliefde en hulpvaardigheid; het oefenen in kamp- en veldleven, met opwekking van liefde voor de natuur; het aankweken van handigheid door leergangen binnens- en buitenshuis, zoomede door openlucht- en andere spelen en oefeningen; ten slotte door andere wettige middelen, die aan het doel bevorderlijk zijn. De jeugdgroep werd onderscheiden in „padvinders” (12—18 j.) en „welpen” (9—12 j.).

In 1923 ondergingen deze statuten wijzigingen, welke goedgekeurd werden bij G. B. van 24 December 1923 (Javasche Courant 4 Januari 1924 No. 2). Zoo werden de termen „staatsburgers”

vervangen door „leden der maatschappij”; „vaderlandsliefde” door „liefde voor eigen land” (ter voorkoming van misvatting omtrent het begrip „vaderland”). Voorts werden de in georganiseerd verband gebrachte jeugdige leden onderscheiden in „voortrekkers” (17—23 j.), „padvindsters en padvindsters” (12—18 j.) en „welpen” (9—12 j.). De initialen der vereeniging werden in de statuten als N.I.P.V. aangeduid „om verwarring met de gewezen politieke partij N.I.P. (Nationaal Indische Partij) te voorkomen”.

Een nieuwe ingrijpende wijziging der statuten vond plaats in December 1928, goedgekeurd bij G. B. van 12 Januari 1929. De gewijzigde statuten werden in hun geheel afgekondigd in de Javaasche Courant van 25 Januari 1929 No. 8.

Het doel der N.I.P.V. is thans aldus omschreven (art. 3):

1. De vereeniging stelt zich ten doel het verbreiden van het Spel „Verkennen voor Jongens” volgens de regels van het „Boy Scouts International Bureau” en het „Spel voor Meisjes” volgens de regels van de „Guiding and Girl Scouting World Association” (welke beide wereldorganisaties de eenige houdsters zijn van de rechten van den stichter, Sir Robert Stephenson Smyth Baden Powell) en daardoor mede te werken aan de opvoeding der Nederlandsch-Indische jeugd tot flinke en nuttige staatsburgers, in het bijzonder wat karaktervorming, zedelijke en lichamelijke ontwikkeling betreft.

2. Zij stelt zich, overeenkomstig de grondslagen van voornoemd opvoedingsstelsel, op het standpunt:

a. dat dit doel de erkenning van eenig religieus beginsel vooropstelt; b. dat het wettelijke gezag wordt geëerbiedigd; c. dat bij de verwezenlijking van dit doel de beste resultaten zullen worden bereikt door de beoefening van deze spelen in twee gescheiden takken, voor jongens en meisjes, waarvan elke tak volledig aangepast is aan de verschillende geestelijke en lichamelijke gesteldheid.

Nopens de middelen ter bereiking van vorenomschreven doel zegt art. 4:

1. De vereeniging tracht haar doel te bereiken langs wettigen weg en wel door: a. ieder harer leden aan te moedigen om zijne religieuze plichten getrouw na te komen; b. het aankweken van liefde voor eigen land, tucht en eerbied voor het wettelijk gezag; c. het ontwikkelen van plichts- en verantwoordelijkheidsgevoel, gehoorzaamheid en zelfvertrouwen; d. het opwekken van ridderlijkheid, naastenliefde en hulpvaardigheid door het bewijzen van diensten aan anderen en aan de gemeenschap; e. het oefenen in kamp- en veldleven, met opwekking van liefde tot de natuur en eerbied voor den Schepper; f. het oefenen der zintuigen en het ontwikkelen van het opmerkingsvermogen; g. handenarbeid, alsook openluchten en andere spelen en oefeningen; h. het verhoogen van de lichamelijke vaardigheid en het bevorderen der hygiëne; i. alle andere wettige middelen, die aan het doel bevorderlijk kunnen zijn.

2. De vereeniging wenscht den Wereldvrede te bevorderen door het onderhouden van vriendschappelijke betrekkingen met overeenkomstige, internationaal erkende, organisaties buiten Nederlandsch-Indië.

3. Een en ander wordt nader omschreven en uitgewerkt in het reglement voor iederen tak:

„Doel, Organisatie en Regels van het Spel van Verkenners voor Jongens” en „Doel, Organisatie en Regels van het Spel voor Meisjes”, respectievelijk aan te duiden door „Spelregels Jongens” en „Spelregels Meisjes”.

Onder de gewone leden rekent art. 5 padvindsters, welpen, verkenners en voortrekkers, c. q. padvindsters, kabouters, meisjesgezellen en pioniersters. Bij hun installatie leggen zij (art. 6A) beloften af, „waarin tot uitdrukking komt het streven om jegens het Goddelijk en Wettelijk gezag zijn plicht te doen, hulpvaardig te zijn en „de bijzondere wetten der vereeniging te gehoorzamen, welke de geestelijke idealen belichamen” enz.

De beide takken der beweging (voor jongens en voor meisjes) hebben hun eigen emblemen, vastgesteld overeenkomstig het door Lord Baden Powell aangegeven gebruik. Het embleem der vereeniging bestaat uit de emblemen der beide takken, omgeven door Garoeda-vleugels (zie GAROEDA).

Wat de organisatie betreft, worde het volgende uit de statuten vermeld: Aan het hoofd van iederen tak staat een Hoofdkwartier, onder leiding van een Hoofdcommissaris en Hoofdcommissaresse. De leiding der vereeniging berust bij een Hoofdbestuur van 7 leden, die met minstens 2 leden, daartoe door de algemeene vergadering benoemd, samen vormen den Raad der vereeniging, die belast is met het algemeene toezicht over alles wat de vereeniging betreft. Voorts verdient vermelding dat de beide takken in iedere plaats een afzonderlijke locale vereeniging vormen met een eigen bestuur; dat padvindstersgroepen van andere vereenigingen zich kunnen aansluiten bij de N.I.P.V. en mitsdien van hare instellingen gebruik maken, door zich bij haar te doen registreren, terwijl zij deel blijven uitmaken van hun moedervereeniging; dat het hoofdbestuur der N.I.P.V. bevoegd is om van groote vereenigingen een vertegenwoordigend lid in den N.I.P.V.-raad te benoemen. De organisatie beschikt over een door Lord Baden Powell erkende, leidersschool „Gillwell Dago” nabij Bandoeng.

Ten aanzien van de externe verhouding bepalen de statuten dat de Hoofdkwartieren in rechtstreeksch overleg treden met de Internationale Organisatie, waartoe hun tak behoort, zoodat met de daarbij toetredende organisaties buiten Nederlandsch-Indië. Voor belangrijke en voor de vereeniging bindende beslissingen is voorafgaande goedkeuring van het Hoofdbestuur vereischt.

Bij vergelijking van den inhoud dezer statuten met dien der bepalingen van 1917 kan blijken dat de N.I.P.V., rekening houdende met de bijzondere en zich wijzigende toestanden en verhoudingen in de Indische maatschappij, er naar streeft om voor de Inlandsche padvinderij de mogelijkheid te openen zich door haar intermediair aan te sluiten bij de wereldorganisatie.

Toen de padvinderij, ook hier voorafgegaan door de sport, op Java hare introude deed en zich ontwikkelde, hebben de bestaande Inlandsche vereenigingen van nationalistischen en godsdienstigen aard, alsook de zelfstandige organisaties der rijpere jeugd, van de aangewakkerde moderno sportiviteit der jongeren partij weten te trekken voor eigen propagandistische doeleinden.

De Inlandsche Beweging vertoonde groote activiteit. De Jeugdbeweging was op Java opgekomen onder de Inlandsche leerlingen van middelbare- en vakscholen. De vereenigingen Boedi Oetomo (1908), Sarèkat Islam (1912), Moechammadyah (1912) bestonden reeds eenige jaren; Jong Java (1915), Jong Sumatra (1917) waren in opkomst; de Communistische Partij (P.K.I. 1920) bracht later deining in de volksbeweging en greep, ingevolg Komintern-voorschriften, ook de jeugdbeweging aan om politieke propaganda te voeren.

Met de padvinderij was de Mangkoenegaran in Solo vrijwel het eerst (\pm 1916) begonnen. Het sportieve element trok de jeugd in al hare gelegingen sterk aan; de beweging breidde zich van school tot school uit. Langzamerhand had elke Inlandsche partij of vereeniging en menige Inlandsche school van beteekenis haar eigen padvindersgroep met eigen uniformen en insignes. Op congressen en feestelijkheden traden de groepen op; zij vormden demonstratieve optochten.

Zoo heeft de Sarèkat Islam zich met de padvinderij moeten bemoeien. De spontaan gevormde groepen onder hare jeugd werden in het partijverband opgenomen door oprichting, op het S.I.-congres van April 1927, van een „Sarèkat Islam Afdeling Padvinderij” (S.I.A.P.), waarvan het doel aldus werd omschreven: de leden op te voeden tot een sterk geloof, om bereid te zijn menschen, die in gevaar verkeerden of wien onrecht wordt aangedaan, naar vermogen te helpen; tot standvastigheid en waarheidslievendheid; tot onbevreesdheid in het gevaar. Van de kleeding is de halsdoek rood, voorzien van een witte halve maan met ster. Op het eerste S.I.A.P.-congres in Februari 1928 werd de naam veranderd in „Sarèkat Islam Afdeling Pandoe”. In de verandering van „padvinder” in „pandoe” (gids, verkenner) is te zien een uiting van het streven om Inlandsche termen te bezigen in plaats van Nederlandsche. Voorts roept de, ook door anderen aanvaarde, nieuwe naam associaties op met Pandoe, de ridderlijke figuur uit de Wajang Poerwo. In Januari 1929 werd besloten ook meisjes tot de S.I.A.P. toe te laten, doch gescheiden van de jongens. De voorzitter der S.I.A.P., Ramelan, had toen gelegenheid om te wijzen op het groote verschil tusschen de padvinderij in de koloniën en in de vrije landen; Baden Powell zou gezegd hebben dat de padvinderij een nationale zaak is; voorts verklaarde Ramelan dat de opvoeding tot padvinder drierlei doel moest nastreven, n.l. vermeerdering van kennis om den nationalen geest te bevorderen, versterking van het karakter, waardoor flinkheid en fierheid ontstaan, en ten slotte verhooging van het lichamelijk welzijn.

Evenals de padvinderij van de Sarèkat Islam, in hoofdzaak op Java, met afdelingen ter Sumatra's Westkust en te Makassar, berust die van de sociaal-paedagogische vereeniging Moechammadyah, de afdeling „Hizboel Wathan” (hoop des Vaderlands), op godsdienstigen grondslag; echter zonder politiek streven. Deze groep telt duizenden leden onder het 10.000-tal scholieren van Moechammadyah. Uniform en insignes zijn verschillend van die der S.I.A.P. (Reglement in Almanak Moechammadyah 1928—1929).

De voortschrijdende invloed der revolutionair-nationalisten van de Algemeene Studieclub te Bandoeng (eind 1924 opgericht) en van de

Partij Nasional Indonesia, die sedert hare oprichting (Juli 1927) op congressen en in bijeenkomsten de „Groot-Indonesische Eenheid” propageert, heeft ook eenigermate op de Inlandsche padvinderij ingewerkt.

Nevens de S.I.A.P. en Hizboel Wathan hebben de volgende padvinders-organisaties zich inmiddels gevormd.

De „Pandoe Kebangsaan”, van de voormalige groote vereeniging Jong Java, die sedert is opgelost in Pemoeda Indonesia, de organisatie der nationalistische rijpere jeugd.

De „Nationaal-Islamietische Padvinderij” (Nativity), afdeling van den in 1924 van Jong Java afgescheiden Jong-Islamieten Bond.

De „Indonesische Nationale Padvinders-Organisatie” (I.N.P.O.), afdeling van Pemoeda Indonesia, jeugdorganisatie van de Algemeene Studieclub, kern der revolutionair-nationalistische beweging.

„Al Kasjsjaaf” (verkenner), de padvinderij der Jogjasche Islamietische vereeniging Wal Fadric, nevenorganisatie der S.I.

Voorts de padvinderijen van Boedi Oetomo, van Pemoeda Sumatra en van de Taman Siswo-school te Jogja.

Met uitzondering van Hizboel Wathan hebben al deze padvindersgroepen zich, eind 1929, aangesloten tot een *federatie*, geheeten „Persaudaraan Antara Pandoe Indonesia” (broederschap van Indonesische padvinderijen), met het doel „het peil der vereenigingen te verhoogen en den onderlingen samenhang te versterken”.

Bovendien is omstreeks dien tijd een *fusie* tot stand gekomen tusschen de Pandoe Kebangsaan (van Jong Java), de Indonesische Nationale Padvindersorganisatie (van Pemoeda Indonesia) en de Pandoe Pemoeda Sumatra (van Jong Sumatra), tot één Indonesische padvindersorganisatie op nationalistischen grondslag, genaamd „Kepandoean Bangsa Indonesia”.

De beginselen van laatstgenoemde nationalistische padvinderij zijn als volgt:

I. De Padvinderij heeft tot doel de jeugd (jongens zoowel als meisjes) uit alle groepen en van alle rangen te vereenigen, verdeeld in groote en kleine troepen, en alle Padvinders-spelen, welke goed en gezond zijn, te leeren.

II. Met deze Padvinders-spelen stolt de Padvinderij zich ten doel: den aard, de gedachten, het verstand en het karakter te veredelen en de lichamelijke gezondheid te bevorderen.

III. De Padvinderij is een tak van sport, welko vrij is van dwang en de kinderen kan aantrekken, zoodat zij er plezier in krijgen de Padvinderij te beoefenen.

IV. De Padvinderij regelt haar spelen naar den geest des tijds, opdat de jeugd dien geest met gemak en gezond inzicht begrijpen en aannemen kan.

V. De Padvinderij stelt zich ten doel de jeugd, jongens zoowel als meisjes, op te voeden tot goede menschen, die bereid zijn hun eigenschappen, gedachten, verstand en lichaam te benutten in het belang van Volk, Vaderland en de gansche Maatschappij.

VI. Bovengenoemde beginselen zijn uit de Wereld-Padvinderij-Organisatie overgenomen.

De Kepandoean Bangsa Indonesia regelt blijkens die beginselen voorts de toestanden in en buiten haar organisatie met inachtneming van de

regelingen en beginselen, in het leven geroepen door den Vader der Padvinderij, Lord Robert Baden Powell of Gillwell, en door hem uiteengezet in de boeken *Wolfeubs Handbook*, *Scouting for Boys*, *Rovering to Success* en *Girl Guiding*.

De regelingen en beginselen zullen door de Kepandoean Bangsa Indonesia in overeenstemming worden gebracht met de toestanden, de behoeften en de maatschappelijke zeden en gewoonten en met den Indonesischen volksaard.

Naast deze Indonesisch-nationalistische padvinderij bleven zich afzonderlijk handhaven, zij het ook dat zij — except Hizboel Wathan — in los federatief verband tot elkaar staan, de padvindersonorganisaties op godsdienstigen grondslag, n.l. de S.I.A.P. de Natipy en Hizboel Wathan, benevens Al Kasjsjaaf.

De Natipy is een belangrijke organisatie, die evengoed wordt geleid als hare moedervereeniging, de Jong Islamieten Bond. De groep is nationaal-godsdienstig, met diep gevoel voor internationale broederschap. Op een congres, in December 1928, zeide een spreekster van den Jong Islamieten Bond dat de aangeslotenen niet zijn nationalist met haat vervuld, maar met waardering voor andere volken. (Zie voorts Overzicht van den inwendigen politieken toestand in de „Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang”, Mei 1928 en Mei 1929; Kol. Verslag 1928 en 1929).

De Ned. Ind. Padvindervereeniging heeft hare organisatie opengesteld voor de Inlandsche padvinderij en zoekt in die richting ook het noodige contact. De non-coöperatief gezinde nationalistische padvinderij zal wel niet tot aansluiting bereid bevonden kunnen worden. Nu het religieus beginsel in de nieuwe statuten der N.I.P.V. op den voorgrond is gesteld, zal voor de Moslimsche padvindereijen geen overwegend bezwaar tegen aansluiting bestaan. Of zij daartoe zullen besluiten, zal de tijd moeten leeren. J. Tu. P. B.

DIERENBESCHERMING. In Nederlandsch Indië werd op den 17den November 1896 de Nederlandsche-Indische Vereeniging tot Bescherming van Dieren opgericht, met hoofdzetel Batavia (Weltevreden); goedgekeurd bij Gouvernementsbesluiten van 20 Januari 1897 No. 7, 19 December 1903 No. 23 en 21 September 1925 No. 21. Zij heeft ten doel: met vermindering van alle overdrijving dieren te beschermen en tegen mishandeling van dieren te waken.

Onder mishandeling verstaat zij het aandoen van leed of letsel, wanneer dit niet door de noodzakelijkheid geboden of door algemeen aangenomen gebruiken gesanctionneerd wordt.

Zij bezigt daartoe de volgende middelen:

a. Het verspreiden van bijzondere geschriften zowel voor volwassenen als voor kinderen.

b. Het richten van uitnoodigingen aan leeraars, geestelijken, onderwijzers en anderen, om door hun invloed het doel der Vereeniging te bevorderen.

c. Het opsporen van werktuigen en toestellen, geschikt om het lijden en de ongemakken van dieren te verzachten of te genezen.

d. Het verstrekken van gegevens aan de autoriteiten om het afmaken van daarvoor aangewezen en opgevangen honden, dan wel van andere dieren op zoo human mogelijk wijze te doen

plaats hebben. Propaganda wordt gemaakt voor de methode door gasverstikking en/of strychnine injecties.

e. Het doen aanmaken en importeeren van moderne slachtopparaten, om het afmaken van slachtvee op minder wreede wijze te doen plaats hebben dan in Ned.-Ind. nog gebruikelijk is.

f. Minder gewenschte toestanden op het gebied van dierenvervoer en de behandeling van trekvee te doen opheffen, terwijl propaganda wordt gemaakt voor den aanleg van drinkbakken voor vee en het gebruik van rubberhoefbeslag op teeren asphaltwegen.

g. Het stichten van asyls en dieren-hospitalen op de groote plaatsen (reeds gesticht te Semarang en Weltevreden).

h. Het doen benoemen van daarvoor in aanmerking komende personen tot bezoldigde en onbezoldigde opzieners, met bevoegdheid uitsluitend tot tegengang van dierenmishandeling en wat daarmede verband houdt, ter assistentie der algemeene politie.

Aanvankelijk hare belangen behartigend van het centrum Weltevreden uit, waren de leden der vereeniging verspreid over geheel Java en de Buitengewesten. Geleidelijk breidde de organisatie zich uit en ontstonden, ten gevolge van groeiende belangstelling voor haar streven bij Overheidspersonen en publiek, eenige afdelingen met eigen afdelingsbesturen, doch verantwoordelijk aan het Hoofdbestuur.

Op den 9den Februari 1905 werd, wegens verdeling der werkzaamheden, uit het Hoofdbestuur een afdelingsbestuur gevormd en de afdeling Batavia gesticht.

Waren voorheen de leden dezer vereeniging zeer verspreid over Java en de Buitengewesten en daardoor moeilijk bereikbaar, sedert de stichting van afdelingen en daarmede gepaard gaande concentratie, kwam daarin een verandering ten goede, welke den organisatorischen arbeid bevorderde. De dierenbescherming wordt door wettelijke bepalingen gesteund; in de Nederlandsch-Indische strafwetgeving komen verschillende bepalingen voor, welke op deze aan gelegenheid betrekking hebben.

Een brochure van Mr. N. S. Blom, lid van den Raad van Justitie te Makassar, „De dierenbescherming in de Nederlandsch-Indische Wetgeving”, in 1928 uitgegeven door de Ned. Ind. Verg. tot bescherming van dieren, geeft hiervan een duidelijk overzicht.

GENEESKUNDIGE DIENST (Aanvulling van Dl. I, blz. 762).

A. Dienst der Volksgezondheid. Gelijk reeds in het oorspronkelijk artikel vermeld is, was de burgerlijke geneeskundige dienst vroeger niet gescheiden van den Militairen geneeskundigen dienst en kwam deze scheiding eerst in 1911 tot stand. In 1925 volgde de naamsverandering tot *Dienst der Volksgezondheid* (D.V.G.), waarmede duidelijk tot uitdrukking werd gebracht, dat de hoofdtak van den dienst gelegen is op het gebied der openbare gezondheid, en de verpleging en behandeling van zieken een neven-tak vormt. Do dienstleider draagt den titel „Hoofd van den D.V.G.”; in zijn verhouding tot het Departement van Onderwijs en Eerdiens is geen verandering gekomen.

Het geneeskundig staatstoezicht kan, behalve

aan de organen van den dienst en aan de hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur, ook worden opgedragen aan locale raden. Dit is tot dusver alleen geschied te *Batavia*, welke stads-gemeente een eigen gezondheidsdienst heeft, terwijl een Lands-gezondheidscommissie den betrokken Inspecteur van den D.V.G. bijstaat in de uitoefening van het toezicht op dien dienst. Met de gemeenten Soerabaja en Semarang zijn onderhandelingen gaande om aldair tot denzelfden toestand te geraken.

Op Java en Madoera bestaan 3 inspecties, nl. *West-Java*, omvattende de provincie van dien naam; *Midden-Java*, omvattende eveneens de provincie, met de gouvernementen *Jogjakarta* en *Soerakarta*; *Oost-Java*, de provincie met Bali en Lombok. In de Buitengewesten: *Zuid-Sumatra* (standplaats Palembang); de residenties *Lampoenge* districten, Palembang, Djambi en Benkoelen; *Bangka* en *Billiton*, onder leiding van den eerstaanwezend bedrijfsarts der Bangka-tinwinning; *Medan*, omvattende het gouvernement Oostkust van Sumatra; *Makassar*, omvattende het Oostelijk deel van den Archipel (Celebes, Manado, de Molukken en Timor en Onderhoorigheden). In het overig deel der Buitengewesten zijn de gewestelijk eerstaanwezende officieren van gezondheid tevens fungerende inspecteurs van den D.V.G.

De taak van den dienst is dezelfde als op blz. 763, 1e kolom, van deel I omschreven; alleen wordt er hier op gewezen, dat de bestrijding der volksziekten onz. veel intensiever is geworden door invoering van het instituut der gewestelijke gouvernementen-artsen, die onder leiding van de inspecteurs in het bijzonder op dit gebied werkzaam zijn. Hun ressort omvat een of een paar residenties; de instructie dezer geneeskundige ambtenaren is opgenomen in Bijblad 8727.

De Pestbestrijding (zie Dl. III, blz. 391 en suppl. afl. 23, blz. 718) vormt geen afzonderlijke dienst meer. Het Instituut Pasteur en de Landskoepokinrichting zijn in 1923 naar Bandoeeng verplaatst (zie VACCINE Dl. IV, blz. 497 en suppl. afl. 23, blz. 717). Van de inrichtingen tot opleiding van medisch personeel staat, nu in 1927 te *Batavia* de Geneeskundige Hoogeschool is opgericht, de S.T.O.V.I.A. aldaar te verdwijnen. De reeds in opleiding zijnde leerlingen worden afgewerkt, doch de nieuwe gaan allen naar de N.I.A.S. te Soerabaja, welke inrichting van middelbaar onderwijs gehandhaafd wordt, althans voorloopig. De geneeskundige hoogeschool ressorteert onder het Departement van O. en E., en neemt alleen leerlingen aan met eind-diploma H.B.S. 5j.-cursus of met een daaraan gelijkwaardig diploma.

De opleiding van hulppersoneel is grondig gewijzigd: de opleiders krijgen geen premie meer; de opleiding wordt niet meer toevertrouwd aan plaatselijke geneesheeren, doch aan de hoofden van ziekeninrichtingen (van het land, van locale raden of particuliere), die daartoe door het hoofd van den D.V.G. geschikt geoordeeld worden. De opleiding omvat die tot de volgende betrekkingen: mantri-verpleger (met als aanvulling de aanteekening voor laboratoriumwerk), mantri-verpleger der eerste klas (bestemd voor meer zelfstandig werk, bijv. op de poliklinieken voor de bevolking), en vroedvrouw. Voor de eerste twee soorten van betrekkingen kunnen zoowel jon-

gens als meisjes opgeleid worden; vereischt wordt het eind-examen der Inlandsche school tweede klasse en een leeftijd van minstens 16 jaar.

Het aantal Gouvernementen burgerlijke ziekeninrichtingen breidt zich niet uit, wel dat der locale en particuliere hospitalen, met geldelijke tegemoetkoming van het Land. Het *beribéri* gesticht te Buitenzorg is gesloten (zie *BÈRI-BÈRI* Dl. I, blz. 276 en suppl. afl. 23, blz. 730). De leproserie te Pelantongan is in beheer gegeven aan het Leger des Heils (zie *LEPRA*, Dl. II, blz. 566 en suppl. afl. 23, blz. 728). De uitkeering van tegemoetkomingen aan particuliere ziekeninrichtingen is thans geregeld bij Ind. Stb. 1928 No. 480; die voor locale inrichtingen bij Ind. Stb. 1917 No. 229.

De gelegenheid tot opnemng van krankzinnigen is de laatste jaren enorm uitgebreid (zie *KRANKZINNIGENVERPLEGING* Dl. II, blz. 446 en suppl. afl. 23, blz. 729).

B. Militaire Geneeskundige Dienst. Het oorspronkelijke artikel in Dl. I, blz. 765, ondergaat de volgende wijzigingen:

Aan het hoofd van den dienst staat de Inspecteur van den M.G.D., een arts met den rang van Kolonel of Generaal-majoor. Burgerpraktijk mag in het algemeen alleen uitgeoefend worden door de subalterne officieren van gezondheid; de dirigeerende officieren mogen alleen specialistische praktijk uitoefenen, doch niet de Kolonels. De toelagen aan de officieren van gezondheid en de militaire apothekers voor het waarnemen van den civielen dienst zijn in 1925, bij de invoering der nieuwe bezoldigingsregeling, vervallen.

In de militaire ziekeninrichtingen is de laatste jaren het aantal Europeesche verpleegsters zeer uitgebreid; in het militaire hospitaal te Tjimahi worden mannelijke en vrouwelijke leerlingen opgeleid voor het Europeesche Bonds-diploma. De cursus duurt 3 jaren, het examen wordt afgenomen in tegenwoordigheid van den Bondsgedelegeerde in N.-I., zoodat het diploma geregistreerd wordt in Nederland, door den Hoofd-Inspecteur van het Geneeskundig Staatstoezicht te 's-Gravenhage.

C. Geneeskundige commissiën en Keuringsraden. (Aanv. van Dl. I, blz. 767). In Indië heeft men de militaire commissiën, in wier werkkring weinig verandering is gekomen; verder de burgerlijke commissiën, thans keuringsraden genaamd, welke werkkring aanzienlijk uitgebreid, in groote trekken bestaat uit het volgende: I. de keuring voor opnemng in 's Lands vasten burgerlijken dienst, indien deze keuring door eene commissie moet geschieden (in vele gevallen kan volstaan worden met onderzoek door een enkelen geneesheer); II. onderzoek van landsdienaren, die door ziekte hun dienst niet kunnen verrichten (voor de gewone binnenlandsche ziekteverloven is geen commissoriaal onderzoek noodig, doch wel wanneer de betrokken Inspecteur van den D.V.G. zich niet met de geneeskundige verklaring kan vereenigen, of wanneer de termijn van 6 maanden verstreken is, en dergelijke gevallen meer); III. afgifte van certificaten voor buitenlandsche ziekteverloven. Van de uitspraak eener commissie is in vele gevallen hooger beroep mogelijk, en wel door de instelling der hoofdcmissie, voor elk speciaal geval te *Batavia*, *Semarang* of *Soerabaja*, benoemd door het hoofd van den D.V.G.

Er bestaan thans in Ned.-Indië 21 commissiën, t.w. 10 op Java en 11 in de Buitengewesten. In eenige plaatsen zijn voorzitter en leden dier commissiën allen of voor een deel militaire artsen, doch in de hoofdplaatsen van Java hebben de artsen van den D.V.G. deze taak geheel of grotendeels overgenomen. In Batavia is als voorzitter der commissie een speciaal Gouvernements-arts aangewezen, elders is dit voorzitterschap nog een bijbetrekking, bijv. van den Directeur der Centrale Burgerlijke Ziekeninrichting, enz.

GEZONDHEIDSLEER (HYGIËNE). Het artikel in Dl. I, blz. 787 v.v. behoeft de volgende wijzigingen en aanvullingen.

Het is onjuist te zeggen, dat de Aziaten geen persoonlijke voorzorgen tot behoud hunner gezondheid nemen. Inderdaad bestaat onder hen in het algemeen nog geen doelbewuste gezondheidsleer (men vergete niet, dat deze leer in Europa ook van betrekkelijk jongen datum is), afgezien van eenige godsdienstige voorschriften. Dit neemt echter niet weg, dat de bevolking van Ned.-Indië, in het bijzonder de meer ontwikkelde van Java en Sumatra, in haar leven zekere regelen in acht neemt, die het resultaat hebben, dat aan een der doeleinden der gezondheidsleer (kleinere sterfte dan geboorte) zeer goed voldaan wordt. Natuurlijkerwijze is hierbij ook van invloed het samenstel van maatregelen, door de algemeene en plaatselijke Overheid genomen ter voorkoming en beteugeling van epidemieën, doch het is zeker, dat ook de zeden en gewoonten der bevolking in het algemeen er toe leiden, dat geregelde bevolkingstoename plaats vindt. Niemand zal kunnen volhouden, dat de enorme vermeerdering der bevolking van Java (in een eeuw van 8 op 36 millioen) te danken is aan overheidsmaatregelen op hygiënisch gebied. Van die maatregelen is toch alleen in de laatste decennia sprake in steeds toenemende mate; veilig kan men zeggen dat tot 1860 niets werd gedaan. Van dien tijd tot 1910 werd alleen de vaccinedienst georganiseerd, terwijl daarna pas de bestrijding van cholera, malaria, pest, framboesia, mijwormziekte enz. ter hand is genomen. De meeste maatregelen op hygiënisch gebied dienen ter bescherming van de grootstadsbevolking (drinkwaterleiding, rioleering, malaria-assainceering), andere komen ook het platteland ten goede (vaccinatie, framboesibestrijding, woningverbetering ter beteugeling van de pest), terwijl een derde groep incidenteel de geheele bevolking treft waar en wanneer zulks noodig is, n.l. de beteugeling van epidemieën van cholera, influenza, bacillaire dysenterie, enz. enz.

In het algemeen kan men zeggen, dat de hygiëne der bevolking aan haar doel beantwoordt, zoolang die bevolking in haar eigen milieu verblijft, doch dat zij hopeloos tekort schiet, zoodra hare omstandigheden veranderen. Zoo vindt men op Java de hooge sterftecijfers bijna alleen in de groote steden, terwijl het platteland over het algemeen een grooter geboorte- dan sterftecijfer heeft. Een geluk daarbij is, dat nog geen $\frac{1}{2}$ % der 60 millioen zielen tellende bevolking van Ned.-Indië in groote steden woont, zoodat die menschenophooping op het geheele volk slechts een geringen invloed ten kwade heeft. Hoe geheel anders die omstandigheden in Europa zijn, wordt duidelijk, indien men bedenkt dat in Nederland van de totale bevolking ad 7.832.911

zielen, op ult^o. December 1929 (volgens de bevolkings registers) 2.138.731 zielen, d.i. 27,3%, waren gevestigd in een zestal steden, elk met meer dan 100.000 inwoners.

De slotsom is, dat de „désahygiëne” in normale omstandigheden voldoet, doch dat de bevolking niet in staat is het hoofd te bieden aan de gevaren, welke voortspruiten uit dichte opeenwoning in steden, koeliekampementen en dergelijke. Is men genoodzaakt désabevolking in dichte samenwoning bijeen te brengen (bijv. op ondernemingen), dan moeten ook bijzondere maatregelen genomen worden, ten einde de ongunstige gevolgen dier opeenwooning te neutraliseren. In zulke gevallen kan alleen de toepassing van de Westersche gezondheidsleer redding brengen. Voor bijzonderheden omtrent die toepassing moge verwezen worden naar de daarover handelende speciale artikelen (BÈRI-BÈRI, DRINKWATER, EPIDEMIEËN, GENEESKUNDE, GENEESKUNDIGE DIENST, MALARIA, PEST en PESTBESTRIJDING, QUARANTAINÉ, VACCINE).

Literatuur. Zie de uitvoerige lijst op blz. 791/92 van deel I, en verder: C. J. de Bruijn, Indische bouwhygiëne, Batavia, Landsdrukkerij, 1927; G. W. Kiewiet de Jonge c.s., Plantagehygiëne (Batavia, 1914); P. C. Flu, Tropenhygiëne (1917), Jav. boekhandel, Batavia.

HYPOTHEEKBANKEN (Aanvulling van Dl. I, blz. 128). Zoolks reeds in het oorspronkelijk artikel werd medegedeeld, is het instituut der hypotheekbanken, in 1860 in Nederland begonnen, daar tot zeer groote ontwikkeling gekomen. Volgens het jaarboek 1929 van de Vereniging van Directeuren van Hypotheekbanken bestonden er op ult^o. December 1928 in totaal 51 Nederlandsche instellingen, die daar het hypotheekbedrijf uitoefenen. In totaal was eind 1928 in Nederland op hypotheek uitgezet een bedrag van / 879.192.391,50, terwijl voor een totaalbedrag van / 842.795.250 aan pandbrieven was uitgegeven.

In Nederlandsch-Indië werden door allerlei omstandigheden aanvankelijk velerlei moeilijkheden ondervonden om het instituut der hypotheeken ingang te doen vinden, doch thans (in 1930) kan men ook in Ned.-Indië spreken van een behoortlijk ontwikkeld bedrijf.

De oudste instelling, die in Nederlandsch-Indië geld op hypotheek heeft verstrekt is, volgens het Gedenkboek van de Javasche Bank blz. 69/70, vermoedelijk de Weeskamer. Op 5 Februari 1811 zou voor een bedrag van ongeveer 3.400.000 rijksdaalders op hypotheek zijn uitgezet. Ook de Weduwen- en Weezenfondsen der Burgerlijke en Militaire Landsdienaren openden in hun reglement van 1817 de mogelijkheid van belegging der fondsongelden op hypotheek. In Ind. Stb. 1818 No. 31 zijn voor de belegging der fondsgelden in hypotheeken speciale voorschriften gegeven.

Voor de geschiedenis van de pogingen, in 1872 van Overheidswege aangewend om tot oprichting van een hypotheekbank te komen, zij verwezen naar het oorspronkelijke artikel in deze Encyclopaedie.

Twintig jaar later werd door particulier initiatief de eerste hypotheekbank in Nederlandsch-Indië opgericht. Op 3 December 1891 werd n.l. opgericht de *Nederlandsch-Indische Hypotheekbank*, gevestigd te Batavia, met een kapitaal van

/ 500.000. Uit^o. 1928 had zij aan hypothecaire leeningen uitstaan / 2.070.615, tegen een bedrag van / 2.053.500 aan uitgegeven pandbrieven.

Op 26 Mei 1896 werd voorts opgericht de *Javasche Hypotheekbank*, gevestigd te Amsterdam, met het doel in Nederlandsch-Indië gelden op hypotheek uit te zetten. Het maatschappelijk kapitaal bedroeg aanvankelijk / 1.000.000, later verhoogd tot / 2.000.000. Onder directie van de firma Van Daanen en Co., later van de firma Coster van Voorhout en Co., werd te Soerabaja een bijkantoor gevestigd. De Javasche Hypotheekbank was echter niet gelukkig met het uitzetten harer gelden, hetgeen verliezen ten gevolge had. In 1919 heeft zij haar arbeidsveld ook tot Nederland uitgebreid, in verband waarmee de naam werd veranderd in *Nederlandsche- en Javasche Hypotheekbank*. Uit het jaarverslag over 1901 blijkt het ernstig streven dezer hypotheekbank om hare zaken op Java geheel te liquideeren. Nadat deze zaken geheel waren afgewikkeld, zette zij onder den naam *Nieuwe Nederlandsche Hypotheekbank* haar bedrijf sedert in Nederland voort.

In de kapitaalbehoefte van de Europeesche ondernemingen wordt gewoonlijk voorzien door de plaatsing van obligatie-leeningen al of niet met hypothecair onderpand, terwijl de hulpverleening in dit opzicht voor de Inlanders door het Gouvernement zelf is georganiseerd door de oprichting op verschillende plaatsen in Nederlandsch-Indië van z.g. „Volkscredietbanken” of „Afdelingsbanken”, die nagenoeg alle onder controle staan van de Centrale Kas te Weltevreden (Zie VOLKSCREDIETWEZEN in Aanv. blz. 715).

De uitbreiding der Indische steden, welke vooral na den wereldoorlog een bijzonder groote vlucht genomen heeft, was toch ook reeds kort vóór den oorlog belangrijk, in verband waarmee ook toen de behoefte aan hypothecair crediet zich meer en meer deed gevoelen. Het was echter destijds niet gemakkelijk om hypothecair crediet te krijgen, omdat de instellingen, welke zich met het uitleenen van gelden op hypotheek bezig hielden, in verband met de tijdsomstandigheden beperkende bepalingen toepasten; aan alle aanvragen om geld tegen hypothecair onderpand kon destijds dan ook niet worden voldaan. Verschillende pogingen om aan die behoefte tegemoet te komen door het stichten eener groot-hypotheekbank stuitten toen af op de moeilijkheid om zich van een voldoende afzet der uit te geven pandbrieven te verzekeren. Deze omstandigheden brachten ook de Indische gemeenten, welke door eigen grondbezit eveneens direct-belanghebbenden zijn bij een ruim gronderdied, er toe zelf de zaak ter hand te nemen en te trachten om door de oprichting van gemeentelijke hypotheekbanken mede te voorzien in de behoefte aan hypothecair crediet; de daaraan verbonden moeilijkheden hebben echter belet, dat deze plannen tot behoorlijke ontwikkeling kwamen.

N.V. Hypotheek & Grantbank. Op 29 Mei 1917 werd te Amsterdam opgericht de N.V. Hypotheek- en Grantbank met een kapitaal van / 2.500.000. Te Médan werd een bijkantoor opgericht, met het doel, gelden onder hypothecair verband op eigendommen en andere onroerende zaken in Nederlandsch-Indië uit te zetten en voorts het uitleenen van gelden op z.g. grant-

rechten. (zie GRANT), met als waarborg eene overeenkomst van koop met recht van wederinkoop door den debiteur na aflossing van de schuld. Het arbeidsveld dezer bank beperkt zich hoofdzakelijk tot Deli.

Uit^o. 1923 stond aan geldleeningen op onderpand van hypotheek en grants uit een bedrag van / 946.530,84, terwijl een som van / 852.990 aan pandbrieven was uitgegeven.

Ten gevolge van een proces, dat in 1923 door de Weeskamer te Médan gevoerd werd contra een geldschietter, die van zijn recht hem in de crediet-overeenkomst verleend om de grantrechten, die daarbij aan geldschietter waren gecedeerd, te verkoopen ter uitwinning van zijn vordering en waarbij het Hooggerechthof in hoogste instantie besliste, dat de rechten niet waren overgegaan, in tegenstelling met de tot dat tijdstip geldende usance, dat op „grants” pandrecht kon worden uitgeoefend, is de mogelijkheid om op grantrechten nog gelden in leen te verkrijgen ernstig bemoeilijkt, zoo niet uitgesloten geworden. Ten einde de rechten van schuldeischers te beschermen, voor zoover betreft loopende geldleeningen vóór 1 Januari 1929, waarbij tot zekerheid van een schuld kennelijk in onderpand is verstrekt een in het gewest Oostkust van Sumatra gebruikelijk, ten name van een niet-zelfbestuursonderhoorige staand zoogenaamd grantrecht, heeft de Regeering van Nederlandsch-Indië bij Ind. Stb. 1927 No. 522 bepaald, dat de schuldeischer, indien van de akte, waarbij genoemde zekerheid is gesteld, in de ter Oostkust van Sumatra aangehouden registers aantekening is gehouden, voor hetgeen hij terzake van bedoelde schuld aan hoofdsom, renten en kosten heeft te vorderen, onverminderd de rechten hem toekomende uit de overeenkomst, bevoorrecht is op de opbrengst van bedoeld grantrecht, doch niet langer dan tot uit^o. 1931. Dit voorrecht gaat boven alle andere, behalve die, welke voorrang hebben boven pand en hypotheek.

D.E.N.I.S. Hypotheekbank. De in 1915 te Bandoeng opgerichte N.V. „De Eerste Nederlandsch-Indische Spaarkas”, die een deel van de spaargelden belege in geldleeningen onder eerste hypothecair verband, besloot in 1920 haar bedrijf uit te breiden en het hypotheekbedrijf zelfstandig te gaan uitoefenen, voornamelijk met de bedoeling om gelden uit te zetten te Bandoeng en omliggende plaatsen. Voor dit doel zouden pandbrieven worden uitgegeven. In verband hiermede werd de naam dezer Vennootschap veranderd en sedert luidt deze: „N.V. De Eerste Nederlandsch-Indische Spaarkas en Hypotheekbank”. Volgens het jaarverslag onder uit^o. 1928 bedroeg het maatschappelijk kapitaal / 500.000, waarvan is geplaatst / 238.000 en waarvan / 103.000 is gestort. De hypothecaire vorderingen op 31 December 1928 beliepen / 1.686.914, waarvan als belegging tegenover spaarkas kapitaaldienst / 1.503.880,50 en / 183.063,50 als belegging tegenover / 222.000 aan uitstaande pandbrieven.

De *Javasche Hypotheekbank* werd op 27 April 1923 te Soerabaja opgericht. Deze oprichting was een gevolg van het feit, dat een spaarbank te Soerabaja, die hare gelden overwegend in hypotheeken had belegd, door groote geldopvragingen in moeilijkheden was geraakt. Ten einde een crisis te voorkomen werd door een districtal banken, n.l. de Nederlandsche Handel Maatschappij, de Bank

voor Indië, in samenwerking met de Nederlandsch-Indische Levensverzekering- en Lijfrente Maatschappij (de Nillmij) en de Amsterdamsche Maatschappij van Levensverzekering, de Javasehe Hypotheekbank opgericht, waarbij genoemde instellingen gezamenlijk het maatschappelijk kapitaal ad f 1.600.000 (waarvan gestort 10%) garandeerden. Voorts werd direct begonnen met de uitgifte van pandbrieven. De Javasehe Hypotheekbank nam toen de goede hypotheek over, terwijl de spaarbank in kwestie in ruil daarvoor liquide pandbrieven ontving. Aanvankelijk haar arbeidsveld beperkende tot Soerabaja en omliggende plaatsen, heeft zij thans ook hypotheek te Batavia, Semarang, Bandoeng en andere belangrijke plaatsen op Java loopen. Ult^o. 1923 had zij aan hypotheecaire leeningen uitstaan f 5.051.004,24 tegenover een bedrag van f 5.470.500 aan uitgegeven pandbrieven.

De Hypotheekbank voor Holland en Indie werd op 24 October 1925 te 's Gravenhage opgericht met het doel, gelden onder hypotheecair verband in Nederland en in Nederlandsch-Indië uit te zetten. Het maatschappelijk kapitaal bedroeg f 1.000.000. Tot generaal-vertegenwoordiger voor Ned.-Indië werd aangesteld de firma Klaassen & Co. te Batavia. Volgens het laatst in Nederlandsch-Indië verschenen verslag over 1926 was in Ned.-Indië nog geen geld op hypotheek uitgezet. Volgens ontvangen inlichtingen waren ult^o. 1927 slechts twee hypotheek in Nederlandsch-Indië afgesloten tot een totaal bedrag van f 34.500. Deze maatschappij is thans in liquidatie. Naar verluidt heeft de na den val van de Veendammer Hypotheekbank sterk verminderde verkoop van pandbrieven, gepaard aan moeilijkheden van het pandbriefbedrijf in het algemeen, aandeelhouders doen besluiten aan het bedrijf geen verdere uitbreiding te geven, doch tot een zeer geleidelijke afwikkeling van zaken over te gaan. Reeds werd eene overeenkomst gesloten met de N.V. Zuid-Wester-hypotheekbank te 's-Gravenhage voor het voeren van de administratie, terwijl de reeds uitgegeven pandbrieven zouden worden omgewisseld tegen pandbrieven van de Zuid-Wester-hypotheekbank.

Hypotheekvereniging. Het verdient nog vermelding, dat op 14 November 1924 te Batavia werd opgericht de Hypotheekvereniging, ten doel hebbende de gezamenlijke belangen van alle instellingen, welker bedrijf geheel of ten deele bestaat in het beleggen van gelden onder hypotheecair verband, te behartigen. Alle groote lichamen, die geld op hypotheek uitzetten, zijn lid. O.a. werd door deze vereniging in overleg met het Departement van Financiën een regeling getroffen, waardoor normale beleggingshypotheek niet onderworpen zijn aan de superpreferentie van sommige belastingen, hetgeen van groot belang is voor de uitoefening van het hypotheekbedrijf.

Literatuur. Over gronderediet en hypotheekbanken in Nederlandsch-Indië: Officieele bescheiden met machtiging van de Regeering uitgegeven door Mr. N. P. van den Berg, Batavia 1884; Het Hypotheekwezen in Ned. Indië door M. A. J. Kelling, Bandoeng 1928; Jaarboeken van de Vereniging van Directeuren van Hypotheekbanken, J. H. de Bussy; P. H. van der Kemp, Het Weduwen- en Weezenfonds van 's Lands Europeesche Ambtenaren in Nederlandsch-Indië;

Mededeelingen van de Handelsvereniging Medan d.d. 31 Mei 1927 — 30 Juni 1927 over De Grondrechten in Deli en de waarde van „Grants” als zekerheid voor geldleeningen; Gedenkboek (deel I) der Javasehe Bank, door L. de Bree, Batavia, 1928; Diverse Jaarverslagen en statuten.

KNOKKELKOORTS (DENGUE) (Aanvulling van Dl. II, blz. 353). In de laatste jaren is eenig licht gekomen in de wijze van overbrengen dezer ziekte. Wel is waar is de natuur van het virus nog onbekend, doch wij weten, dat het wordt overgebracht van mensch op mensch door een mug, *Stegomyia fasciata* (*Aedes aegypti*). Het virus bevindt zich in het bloed der lijdens, zoowel in het serum als in de roode bloedlichaampjes; bij intraveneuze inspuiting van gefiltreerd serum bij een gezonde krijgt deze na 2—3 dagen de ziekte. Het virus ondergaat in de mug geen ontwikkeling; vermoedelijk is het nauw verwant aan dat der gele koorts. Kiewiet de Jonge meent, op grond zijner ervaring tijdens de epidemie van 1901, dat overbrenging der ziekte niet alleen via de mug, doch ook direct van mensch op mensch, mogelijk is.

Literatuur. Zie de lijst bij het oorspronkelijke artikel en verder den 2den druk van het Leerboek der Tropische Geneeskunde door De Langen en Lichtenstein, 1928, blz. 180.

LABORATORIUM VOOR HET ONDERZOEK DER ZEE. 29 40.

In 1905 werd naast den Pasar Ikan te Batavia een eenvoudig semi-permanent laboratorium onder den naam „Visscherij-station” opgericht, waar begin 1906 Dr. P. N. van Kampen zijn onderzoekingen over de zeefauna in verband met visscherij-aangelegenheden aanving. In de volgende jaren werden trawl-proeven genomen met het onderzoekingsvaartuig „Gier” en gevens verzameld omtrent de lajang- en de paarlvisscherij. De uitkomsten hiervan zijn gepubliceerd in de „Mededeelingen van het Visscherijstation (I—X, 1908—1914)”. Bovendien gaf Dr. van Kampen een beschrijving van „De Hulpmiddelen der Zeevisscherij op Java en Madoera in gebruik” (1909).

Dr. Van Kampen werd in 1910 opgevolgd door Dr. A. L. J. Sunier en het is aan diens initiatief te danken, dat in 1922 een nieuw en grooter „Laboratorium voor het Onderzoek der Zee” gebouwd werd, omgeven door een kleinen botanischen tuin voor kustplanten, waarin naast het laboratorium een voor het publiek toegankelijk zeeaquarium gelegen is. De officieele opening op 12 December 1923 werd door Dr. Sunier niet bijgewoond, daar hij inmiddels door Dr. H. C. Delsman opgevolgd was. Dit nieuwe laboratorium is thans een zuiver wetenschappelijke marien-biologisch station, behoorend onder 's Lands Plantentuin en zonder directe bemoeienis met de zeevisscherij. Behalve het hoofd telt de wetenschappelijke staf twee doctoren in de biologie als assistenten. Vooral door de bemoeienissen van een dezer, Dr. Vorwey, werd op het eiland Onrust een klein filiaal-aquarium ingericht voor studie-doeleinden. Het laboratorium beschikt voorts over een motorboot, terwijl voor langere tochten een vaartuig der Gouvernementsmarine gebruikt wordt.

Onderzoekingen zijn thans gaande over pelagische vischeieren, de biologie der koraalriffen en vraagstukken, verband houdend met de zeevisscherij.

Het aantal bezoekers van het aquarium be- droeg in 1928: 36000.

LATAH (Aanvulling van Dl. II, blz. 536). Volgens Van Loon is latak een afwijking, ontstaan op den bodem der hiertoe voorbeschikte Maleische psyche, waarbij vooral de primitieve wijze van reactie op schrikaffecten en acute emoties en een sterke imitatieve hypersuggestibiliteit in het spel zijn. De sexuele verdringing en schrikdroom zijn voor vele gevallen de aanleiding, maar niet het essentieele. Latak is zeker niet hetzelfde als hysterie; wel kunnen in het verdere verloop hysterieforme factoren in het spel komen, maar latak is een aparte psychoneurose, die wij alleen kunnen verklaren door de primitieve Maleische ras-eigenschappen.

Literatuur. Zie de opgave bij het oorspronkelijke artikel in Dl. II, blz. 536; verder: Dr. F.H.G. van Loon, Geneeskundig Tijdschrift voor Ned.-Indië, 1924, deel 64, afl. I; dezelfde, Protopatisch-instinctieve reacties in de psychopathologie en in het normale geestesleven, *ibid.* 1929, deel 69, blz. 1073.

OBSERVATORIUM (KONINKLIJK MAGNETISCH- METEOROLOGISCH) TE BATAVIA (Aanvulling van Dl. III, blz. 51).

Plaats van het Observatorium. De geografische coördinaten van den pijler van het passage-instrument op het terrein zijn 6°11'0" Z.B. en 106° 50'5 035" O.L. (7u7m20.337s). De lengte berust op bepalingen met behulp van radioseinen in 1921 en 1923 verricht (J. Boerema, A new determination of the Eastern Longitude of Batavia, K.M.M. Observatorium, Verhandelingen No. 12, Batavia 1924).

Personeel. Het personeel bestaat, sedert de invoering van de nieuwe bezoldigingsregeling (B.B.J. 1925), uit 1 Directeur, 1 Onder-Directeur, 2 wetenschappelijke medewerkers, 1 hoofd-observator, 1 adjunct-hoofdobservator, 1 observator 1e klas, 2 observatoren 2e klas, 2 observatoren 3e klas, 8 adjunct-observatoren en klerken-rekenaar, 1 instrumentmaker, 1 helper-instrumentmaker, 4 hoofdassistenten, 7 assistenten 1e klas, 17 assistenten 2e klas, 11 assistenten 3e klas en leerlingen-assistent.

Meteorologische waarnemingen. Zoowel op het Observatorium als op een aantal secundaire stations worden meteorologische waarnemingen verricht. In 1929 waren 69 secundaire stations in bedrijf, waarvan 43 op Java. Op 37 stations werd slechts één element waargenomen (voornamelijk zonnenschijnstations), op 25 stations 6 of meer elementen (droge en natte bol, hydrograaf, thermograaf, regenregistratie, luchtdruk, wind en verdamping). Vijftien stations met 3 of meer waarnemingsreeksen zijn gelegen tusschen 0 en 200 m., 2 tusschen 200 en 1000 m., 10 boven 1000 m., waarvan 1 boven 3000 m. boven zee.

Regenwaarnemingen worden gedaan op 2484 stations op Java, op 942 stations in de Buitengewesten, in totaal 3426. Hiervan behooren er resp. 365 en 654 aan het Observatorium, 834 en 75 aan de Irrigatie, 1285 en 213 aan particulieren (op 1 Januari 1930). Bijzondere vermelding verdienen de regenmeters op moeilijk toegankelijk bergterrein, die eens per week of per maand bezocht worden. Hiervan zijn er 43 geplaatst, waaronder 30 boven 2000 m., 5 boven 3000 m. boven zee.

Het onderzoek der hoogere luchtlagen met

loodsballoon heeft plaats te Batavia, Makassar, Koepang, Médan en Taroena, alsmede ten behoeve van den vliegdiens te Batavia, Andir, Soerabaja en Semarang.

Luchtelectrische waarnemingen worden verricht te Batavia sedert 1927. Zoowel het potentiaalverval als de geleidbaarheid worden geregistreerd.

Sedert 1919 worden te Batavia, Lembang en enkele andere plaatsen halo-waarnemingen gedaan, waarvan jaarlijks een verslag verschijnt in het „Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië“, uitgegeven door de Koninklijke Natuurkundige Vereniging.

Telegrafische weerberichten worden geseind van Sabang-radio naar Rangoon in April, Mei, October, November en December, van Pasoeroean naar Melbourne (dagelijks) en van Koepang naar Port Darwin (dagelijks en bestemd voor Melbourne).

Magnetische waarnemingen. De magnetische waarnemingen ondergingen in 1928 een ingrijpende verandering. Moest in 1901 het paviljoen te Batavia wijken voor de elektrische tram en verplaatst worden naar Buitenzorg, ook hier stonden de instrumenten door de uitbreiding van de elektrische tractie niet langer veilig. Door het voortdurend aan- en afzetten van de motoren worden in de aardkorst z.g. vagabondeerende stroomen opgewekt, die ver in den omtrek tot op 8 km. gevoelige magnetische instrumenten storen. In den loop van 1928 werd na verleende toestemming door den Hoofdinspecteur, Hoofd van den Dienst van de Volksgezondheid een nieuw paviljoen gebouwd voor rekening van de Electriche Staatsspoorwegen op het eiland Kuiper in de Baai van Batavia. Geleerd door de inmiddels opgedane ervaring werd het gebouwje voorzien van spouwmuuren, waardoor constante temperatuur gewaarborgd is. Het bestaat uit twee registreerkamers, een donkere kamer en een werk-kamer. Waar noodig zijn luiken en roode ruiten aangebracht, om ook bij rood licht te kunnen werken. De registreer-instrumenten zijn dezelfde, die te Buitenzorg in bedrijf waren. De Inlandsche waarnemer bedient tegelijkertijd een secundair meteorologisch station.

De magnetische opnemings van den Archipel werd, na die van Van Bemmelen in 1903—1907, op dienstreizen van het personeel voortgezet. De waarnemingen werden in 1925 bewerkt op uitgegeven (S. W. Visser, *Isomagnetics for the Netherlands East Indian Archipelago*, Epoch 1925, K. M. M. Observatorium, Verhandelingen no. 13, Batavia 1925).

Seismologische waarnemingen. Het Observatorium heeft de volgende seismografen in bedrijf: te Batavia een Wiechert-seismograaf met een trage massa van 1000 kg. voor horizontale bewegingen (OW- en NZ-component), een Wiechert-seismograaf met een trage massa van 1300 kg. voor vertikale beweging, Bosch-Omoriseisemografen (vroeger in werking te Ambon en te Padang), OW- en NZ-componenten; te Amboina en te Médan: horizontale Wiechert-seismografen als te Batavia, beide OW en NZ-componenten. Die te Ambon staat onder toezicht van den eerstaanwezend Militairen Apotheker op het terrein van het Militaire Hospitaal, die te Médan is geplaatst op het Deli-proefstation onder toezicht van den Directeur. Bovendien staat op de onderneming Mala-

bar een horizontale Wiechert van 100 kg., het eigendom van den Heer R. A. Kerkhoven, waarvan de strooken te Batavia bewerkt worden. De tijdecontrole heeft op alle stations plaats met behulp van de tijdseinen van Malabar-radio, afgezonden door het Observatorium. Hier mag nog worden vermeld, dat de Vulkanologische Dienst een aantal lichte seismografen af Java heeft geplaatst tot het onderzoek van vulkanische bevingen.

De waarnemingen te Batavia, Malabar, Amboon en Médan worden, in één bundel samengevat, driemaandelijks uitgegeven door het Observatorium (Seismological Bulletin, Batavia Observatory). Bovendien wordt een maandelijksch, verkort bulletin van de belangrijkste aardbevingen uitgewisseld met een aantal observatoria in het Westelijk deel van den Stillen Oceaan.

In drie verhandelingen werd de verspreiding van de aardbevingen in Nederlandsch-Indië besproken (S. W. Visser, On the distribution of earthquakes in the Netherlands East Indian Archipelago, I, 1909—1919, Verhandeling no. 7, 1921; II 1920—1926, Verhandeling no. 22, 1930; Inland and Submarine epicentra of Sumatra and Java earthquakes, Verhandeling no. 9, 1922). Zie verder AARDBEVINGEN Dl. I blz. 2 en suppl. afl. 22, blz. 694.

Astronomische waarnemingen. Zonnevlekken worden zoo mogelijk dagelijks waargenomen. Ten behoeve van den tijddienst worden met een passage-instrument van Bamberg stersdoorgangen uitgemeten en zijn een viertal standaardpendules in gebruik, waaronder het moderne systeem „Synchronome Shortt”, dat uit 2 slingers bestaat. De eene, de vrije slinger, is in een bijna luchtledige ruimte opgesteld, de ander, de slaaf, is verbonden met het eigenlijke uurwerk. Door een elektrische inrichting worden de amplitude van den vrijen slinger en de gang van den slaaf automatisch geregeld. Behalve met deze pendules wordt de tijd gecontroleerd met een viertal chronometers en met de tijdseinen van Nauen.

Dagelijks wordt de elektrische contactinrichting van een der pendules verbonden met het radiostation Malabar en geeft de klok automatisch de strepen van het internationale radiotijdssein. Dit sein wordt gelijktijdig uitgezonden op de lange en op de korte golf (15600 m. en 26.2 m.). Na een aantal waarschuwingsteekens volgt te 0057m55.0s M.G.T. een sein van drie strepen, ieder van een seconde duur en met 1 seconde tusschenruimte (de letter o), dat dus eindigt te 0058m0.0s. Dan komen om de 10 seconden een streep en een punt (letter n). De punten vallen op iedere 10e seconde en worden met de hand gegeven. Tusschen 0058m55.0s en 0059m0.0s worden de 3 secondestreven herhaald. Daarna worden om de 10 seconden 2 strepen op 1 punt gesoind (letter g) en het sein sluit met 3 strepen als boven tusschen 0059m55.0s en 1u0m0.0s. Het sein eindigt derhalve te 1u0m0s M.G.T. precies, d.i. 1u20m0.0s Midden-Java-Tijd. Het staat wegens de uitgezonden letters als het Onogo-tijdssein bekend. Bovendien worden telefonische tijdsseinen gegeven aan enkele diensten en lichamen.

Publicaties. De waarnemingen op het Observatorium verricht, gepubliceerd in „Observations made at the Royal Magnetic and Meteorological Observatory at Batavia”, waren in Juli 1930 gevorderd tot het 48e deel, 1925. Het omvat

gemiddelde uurwaarden van luchtdruk, luchttemperatuur, natte-bol-temperatuur, betrekkelijke vochtigheid, windrichting en -snelheid, bewolking, zonneshijn, regenval, alsmede maxima, minima en dagelijkschen gang van deze elementen en enkele andere gegevens, o.a. aardtemperaturen tot op 110 cm. diepte. Verder bevat het een overzicht van de waarnemingen van 1866—1925, dat om de vijf jaren gepubliceerd wordt. De aardmagnetische waarnemingen omvatten de gemiddelde uurwaarden van de NZ-, de OW- en de verticale componenten van de magnetische kracht benevens de dagelijksche schommelingen der declinatie, der horizontale intensiteit, der inclinatie en der drie componenten NZ, OW en V van de totale intensiteit. De inleiding geeft de noodige inlichtingen, alsmede een lijst van publicaties van het Observatorium.

De meteorologische waarnemingen elders in den Archipel verricht, worden gepubliceerd in „Observations made at secondary stations in the Netherlands East Indies”, Vol. I—VIII, over de jaren 1912—1918. In 1930 verscheen Vol. IX, bevattende de waarnemingen van het jaar 1927. De periode 1919—1926 is nog niet bewerkt.

Deel IX bevat meteorologische gegevens van Batavia en 66 secundaire stations over luchtdruk (11 stations), temperatuur en vochtigheid (26 stations), zonneshijn (48 stations), regenval (registraties van 29 stations), windsnelheid en richting (12 stations), mist (1 station), bewolking (3 stations), onweer (9 stations).

De regenwaarnemingen in Nederlandsch-Indië verricht worden afzonderlijk uitgegeven. In 1930 verscheen Deel 50: „Regenwaarnemingen in Nederlandsch-Indië in 1928”. Verder verschijnen geregeld „Maandelijksche Regenverslagen over Java en Madoera en over de Buitengewesten”.

Maandelijks worden „Korte Weerberichten” (vooral over den regenval) gegeven voor Java en Madoera en voor de Buitengewesten.

Het Observatorium geeft op seismologisch gebied sedert 1909 het reeds genoemde „Seismological Bulletin” uit en bewerkt sedert 1898 „Vulkanische Verschijnselen en Aardbevingen in den Oost-Indischen Archipel waargenomen”, welk bericht jaarlijks in het „Natuurkundig Tijdschrift voor Ned. Indië” verschijnt.

„Getijtafels” voor negen haventoegeangen worden berekend door het Observatorium en uitgegeven door het Hoofdkantoor voor Scheepvaart, terwijl nog een 4-tal andere alleen berekend worden ten behoeve van bepaalde diensten en lichamen.

In het begin van het jaar geeft het Observatorium een „Kalender” uit voor het volgende jaar. Deze kalender, die ook in den Regeeringsalmanak verschijnt, bevat opgaven over feestdagen, opkomst en ondergang van de zon en van de maan en eclipsen, terwijl hulptabellen in staat stellen, deze gegevens voor alle plaatsen in den Archipel op eenvoudige wijze te bepalen. Bovendien bevat de kalender een dagelijksch overzicht van de Christelijke, Arabische, Javaansche en Chinesche jaartellingen, marktdagen, Wookoe en Prânâtâmängsä (zie TIJDREKENING in Dl. V) en een kort begrip van deze kalenders.

Het „Jaarverslag” heeft sinds 1910 een overzicht van de lotgevallen van het Observatorium.

Ten slotte verschijnen sinds 1911 in een serie „Verhandelingen” studies over verschillende on-

derwerpen. Tot Juli 1930 zagen er 22 het licht. Hiervan hadden er 5 betrekking op het hoogere luchtonderzoek (no. 1, 2, 3, 4, 6 door W. van Bemmelen en C. Braak), 2 op weerperioden (no. 5 en 20, door C. Braak en H. P. Berlage Jr.), 4 op seismologie (No. 7, 9, 16, 22 door S. W. Visser), 1 op het klimaat (No. 8 door C. Braak), 1 op wolkenvorming (No. 10 door C. Braak), 4 op regenval (no. 11, 14, 15 en 18 door J. Boerema), 1 op lengtebepalingen (no. 12 door J. Boerema), 1 op aardmagnetisme (no. 13 door S. W. Visser), 3 op oceanografie (no. 17, 19 en 21 door C. Braak en H. P. Berlage).

22.6. STATISTIEK (Aanvulling van Dl. IV, blz. 103). Heeft het onder dit hoofd op de aangegeven plaats in Dl. IV voorkomende artikel in breede trekken een overzicht gegeven van de wordingsgeschiedenis van de statistiek in Nederlandsch-Indië tot 1919, thans volgt een uiteenzetting van het ontstaan van een statistische centrale, hare organisatie en tegenwoordige ontwikkeling. Bestond aanvankelijk het voornemen om het Kantoor voor de Volkstelling, dat met de leiding van de volkstellingswerkzaamheden in 1920 en de verzorging van de publicatie der uitkomsten belast was, om te zetten in een meer algemeene statistische centrale, waaraan in stijgende mate de behoefte gevoeld werd, bezuinigingsoverwegingen, alsmede moeilijkheden met het vinden van een deskundigen leider, deden hiervan ten slotte afzien, zoodat het Kantoor in November 1922 opgeheven werd.

Inmiddels was, in Februari 1920, door den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel een eind gemaakt aan de versnippering van den statistischen arbeid aan zijn departement, door te beslissen, dat alle statistieken van algemeenen aard, die tot dusver hoofdzakelijk bij de afdeling Handel en Nijverheid en de toenmalige Inspectie van den Inlandschen landbouw bewerkt werden, zouden worden opgedragen aan een nieuw gevormd, rechtstreeks onder den Departementschef geplaatst Statistisch Kantoor. Hierdoor ontstond een kern, waaromheen zich als van zelf andere aanverwante statistieken van economischen aard konden groepeeren, zooals die betreffende prijsniveau, grondhuren, in- en uitvoeren. Met het oog op de omstandigheid, dat de verschillende statistieken tot nu toe alle deel uitmaakten van de administratie der verschillende diensten en departementen, scheen het evenwel wenschelijk om een eventuele latere centralisatie te doen voorafgaan door een regelmatig interdepartementaal overleg. Hiertoe werd, bij besluit van Maart 1923, een Commissie voor de statistiek ingesteld, waarin elk der departementen een vertegenwoordiger heeft en die tot taak kreeg „maatregelen te beramen om zooveel mogelijk eenheid te verkrijgen in den arbeid op statistisch gebied hier te lande”.

De beslissende stap tot centralisatie der statistiek werd gedaan in 1924. Aanleiding hiertoe werd de dringende noodzakelijkheid om een afdoende verbetering te brengen in de statistiek van den in- en uitvoer.

I Mei 1925 werd het statistiekrecht ingevoerd, nadat reeds in 1924 de genoemde statistiek was samengevoegd met de statistieken, die onder het Statistisch Kantoor van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel ressorteerden. Dit laatste werd hiertoe overgebracht naar Wel-

tevreden en omgezet in het Centraal Kantoor voor de Statistiek, met de leiding waarvan werd belast de heer J. van Gelderen, sedert tevens Hoogleraar aan de Rechtshoogeschool te Weltevreden.

Begin 1930 was de bewerking van de volgende statistieken bij het Centraal Kantoor ondergebracht: de landbouwstatistiek, de handelsstatistiek, het statistisch Jaaroverzicht, de prijzen- en conjunctuur-statistieken, de onderwijsstatistiek, de statistiek betreffende de inkomsten- en vennootschapsbelasting en de statistiek van den Burgerlijken Stand.

Landbouwstatistiek. Deze statistiek is gesplitst in die voor den Inlandschen- en die voor den ondernemingslandbouw. Onder Inlandschen landbouw wordt verstaan alle landbouw gedreven op gronden in Inlandsch bezit. Onder ondernemingslandbouw alle landbouw gedreven op erfpachtslanden, landbouwconcessies, particuliere landerijen, huurlanden in de gouvernementen Jogjakarta en Soerakarta en in vrije huur van de bevolking op Java en Madoera.

De statistiek van den Inlandschen landbouw op Java en Madoera is gebaseerd op de landrentegegevens.

De opmetingen van alle gronden op Java en Madoera in Inlandsch bezit door den landrentedienst hebben eerst de basis verschaft, waarop met eenige kans op betrouwbaarheid het verzamelen van cijfers betreffende de beplante en geoogste oppervlakten mogelijk was.

Waar deze grondslag ontbreekt, is het dan ook tot nu toe niet gelukt om boven het stadium van zeer globale ramingen over uitgestrekte productiegebieden uit te komen. Hierdoor moet worden verklaard, dat van een regelmatige productiestatistiek alleen op Java, Madoera, Bali en West Lombok sprake kan zijn.

Aangezien op Java van vele bouwgronden meer dan één oogst per jaar wordt verkregen en de oogsttijden over het geheele jaar verdeeld zijn, is het — in afwijking van hetgeen de meeste andere landbouwstatistieken te zien geven — mogelijk en van belang *maandelijkse* statistieken samen te stellen betreffende oogst en aanplant van de Inlandsche landbouwgewassen.

Op het eind van elke maand worden dan ook gerapporteerd de in den loop van de maand geoogste en bijgeplante uitgestrektheden en de aanplant op het eind van de maand van een reeks gewassen, waarvan de voornaamste zijn: rijst, maïs, cassave, bataten, aardappelen, en kedélé. Meerjarige gewassen worden in deze maandstatistiek buiten beschouwing gelaten.

Naast deze maandstatistiek, waarin ook zoo nu en dan productiecijfers worden opgenomen, staat de *jaarstatistiek*, welke de definitieve cijfers van de in het betrokken jaar mislukte, geoogste en beplante uitgestrektheden der verschillende gewassen geeft, benevens de geproduceerde hoeveelheden van de voornaamste voortbrengselen.

Bij de productiebepalingen moet onderscheid gemaakt worden tusschen die voor sawahpadi en die voor de overige gewassen.

Den grondslag voor de productiebepalingen van sawahpadi vormen ongeveer 19000 proefoogsten, welke op vaste proefvelden worden genomen ten behoeve van den landrentedienst. Deze proefoogsten brengen een objectief element in de oogstramingen in tegenstelling met vele

andere landen, waarin de oogstopgave berust op schattingen van meer of minder oordeelkundige en betrouwbare berichtgevers (vooraanstaande landbouwers, dorpsbestuurders, landbouwconsulenten, enz.), hetgeen onvermijdelijk een subjectief element in de statistiek brengt. In dit opzicht kan dan ook de landbouwstatistiek van Java de vergelijking met die van andere landen zeer goed doorstaan.

In Juni zijn de gegevens van $\pm 80\%$ van het gemiddelde in elk jaar te houden proefoogsten reeds beschikbaar, terwijl het oppervlak, waarvan tot en met Juni sawahpadi geoogst wordt, $\pm 80\%$ van het jaartotaal uitmaakt. Reeds in Juli kan een voldoende nauwkeurige schatting van de padiproductie in het loopende kalenderjaar worden gepubliceerd. Deze schatting wordt in Januari van het volgend kalenderjaar gevolgd door voorloopige jaarcijfers en in Juni door definitieve cijfers.

Ook de productie-bepaling van rijst op droge velden en de belangrijkste andere éénjarige gewassen berust op proefoogsten, welke echter, in tegenstelling met die van sawahpadi, niet gehouden worden door den Landrentedienst, maar door den Landbouwvoorlichtingsdienst.

Naast de publicatie van bovengenoemde maand- en jaar-statistieken als bijvoegsel van het weekblad: „Korte Berichten voor Landbouw, Nijverheid en Handel”, (uitgave van de Afdeling Handel van het Depart. v. L. N. en. H.), zijn eenige *Mededeelingen* van het Centraal Kantoor voor de Statistiek verschenen, waarin de gegevens over meerdere jaren worden samengevat, voorzien van een uitvoerigen, toelichtenden tekst. Deze zijn: Mededeeling 4 en 15, beide onder den titel „Statistische gegevens nopens de geoogste en beplante uitgestrektheden der voornaamste Inlandsche landbouwproducten”; Mededeeling 33 „Landbouwatlas van Java en Madoera”, in 2 deelen en Mededeeling 65 „Maandgemiddelden en Bouwgrondoccupaties 1920 tot en met 1925”.

Van de meerjarige gewassen, door de bevolking op Java en Madoera geteeld, zijn nog slechts onvolledige cijfers beschikbaar. Feitelijk zijn alleen gegevens beschikbaar betreffende de Inlandsche thee, rubber en seréh. De productie is alleen van Inlandsche thee nauwkeurig bekend, doordat deze als nat blad vrijwel uitsluitend door de Europeesche ondernemingen wordt opgekocht en verwerkt en als zoodanig gerapporteerd. Uitgestrektheden of boomen aantallen en producties van zulke belangrijke gewassen als klapper, kappok, mangga's, djerook- en andere vruchtboomen, bamboe enz., zijn slechts fragmentarisch bekend en hoogstens door schatting en berekening te benaderen. Voor zoover de producten daarvan worden uitgevoerd, moeten uitvoerstatistieken helpen om een denkbeeld van de belangrijkheid te verkrijgen. Statistieken betreffende deze producten bestaan nog niet.

Voor de Buitengewesten kan van een landbouwstatistiek ten aanzien van de Inlandsche cultures, met uitzondering van Bali en West Lombok, nog niet worden gesproken. Betrouwbare opgaven van de uitgestrektheden beplante en geoogste velden ontbreken, oogstcijfers overzoor. Aangezien echter een groot deel van de producten van de Inlandsche cultures op de Buitengewesten voor den export geteeld wordt en de

totale export van de verschillende producten uit de handelsstatistiek bekend is, kunnen, door de eveneens bekende productie van de z. g. Europeesche ondernemingen van den totalen uitvoer in aftrek te brengen en na het aanbrengen van tal van correcties, o. m. voor het interinsulair verkeer dier producten, betrouwbare cijfers verkregen worden van de door de bevolking geteelde en verkochte klapperproducten, koffie, rubber, peper en enkele kleinere producten.

De resultaten van deze berekeningen worden gepubliceerd in de jaarlijksche uitgave „De Landbouw-exportgewassen van Nederlandsch-Indië” en in het „Jaarverslag van de afdeling Landbouw van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel”.

De statistieken betreffende den ondernemingslandbouw berusten, in tegenstelling met de zuiver ambtelijke statistiek van den Inlandschen landbouw, geheel op particuliere berichtgeving. Het zijn de ondernemingen, die de gegevens bij het Centraal Kantoor voor de Statistiek indienen. Al bestaat er geen wettelijke verplichting tot het indienen van deze gegevens, toch zijn de jaarstatistieken, dank zij de medewerking van de ondernemingen, geleidelijk vrijwel volledig geworden. Dit is niet het geval met de maandelijks als bijvoegsel van de „Korte Berichten” verschijnende publicatie „Maandproductie en Jaar-oogstschattingen van landbouwondernemingen”, welke nominatieve opgaven betreffende de maandproducties van cacao, kinabast, koffie, oliepalmen, rubber en thee bevat. De hoofdbedoeling dezer statistiek is dan ook het publiceren van de producties der afzonderlijke ondernemingen. De gegevens worden echter ook gebruikt voor het maken van voorloopige schattingen voor de totale productie der verschillende gewassen.

De jaarstatistieken betreffende de productie der ondernemingen werden vroeger zeer onoverzichtelijk en verre van volledig in het „Koloniaal Verslag” gepubliceerd. Over de jaren 1920 tot en met 1924 verschenen jaarstatistieken onder den titel „Beplante uitgestrektheden en producties in het Groot landbouwbedrijf in Nederlandsch-Indië”, terwijl sinds 1925 deze uitgave werd voortgezet onder den titel „Landbouwexportgewassen in Nederlandsch-Indië (aanplant en producties)” als „Mededeelingen” van het Centraal Kantoor voor de Statistiek.

De *Handelsstatistiek*. Aangezien de publicaties betreffende de in- en uitvoerstatistieken niet meer aan de eischen van den handel bleken te voldoen, werd in September 1923 een Commissie voor de Handelsstatistiek ingesteld, die tot taak had „de voorbereiding van de invoering van een statistiekrecht en herziening van de Handelsstatistiek hier te lande”. Haar voorstellen kwamen hierop neer, dat geheel gebroken zou worden met het bestaande gedecentraliseerde stelsel van bewerking. De verzamelstaten door de douanebeambten op de verschillende tolkantoren samengesteld zouden moeten vervallen en daarvoor in de plaats zouden treden de door de aangevers speciaal ten behoeve van de statistiek op te maken triplicaten van de bij de Douane ingediende in- en uitvoerpassen of uittreksels daarvan, welke voortaan centraal zouden moeten worden verwerkt.

De regeering ging hiernede accoord, en de statistiek werd, gelijk boven reeds medegedeeld,

naar het tezelfder tijd gevormde Centraal Kantoor voor de Statistiek overgebracht. De ordonantie op het statistiekrecht van 1924 (Ind. Stb. 1924 No. 517) leverde met de bijbehorende reglementen tevens de wettelijke basis, waarop de vernieuwde statistiek kon worden opgebouwd.

Een van de voornaamste bezwaren van de vroegere werkwijze was het te laat verschijnen van de publicaties. Om bij de centrale verwerking aan dit euvel tegemoet te komen, werden in 1925 proeven genomen met elektrische statistiekmachines, systeem Powers. De installatie voldeed aan de gestelde verwachtingen, zoodat met ingang van 1 Januari 1926 de in- en uitvoeren van Java en Madoera en op 1 Januari 1928 die van geheel Nederlandsch-Indië volgens de nieuwe methode konden worden verwerkt.

Tal van interne verbeteringen en aanvullingen van het cijfermateriaal kregen eveneens haar beslag. Onder meer werd de waardebepaling der goederen aanmerkelijk nauwkeuriger, doordat het van alle goederen geheven statistiekrecht naar de waarde dier goederen wordt opgelegd. Tot de invoering van het statistiekrecht had men voor alle niet naar de waarde belaste goederen bij invoer en voor vrijwel den geheelen uitvoer moeten volstaan met eenmaal 's jaars, met behulp van middenwaarden, de waardebedragen van in- en uitvoer te berekenen.

Sinds de invoering van de gecentraliseerde mechanische verwerkingsmethode verschijnen 10 maandelijksche publicaties, nl. 1. uitvoer Java en Madoera, 2. invoer Java en Madoera, 3. uitvoer van de voornaamste havens op Java en Madoera, 4. invoer manufacturen Java en Madoera, 5. invoer van de voornaamste havens op Java en Madoera, 6. uitvoer Sumatra's Oostkust, 7. invoer Sumatra's Oostkust, 8. in- en uitvoer Padang, Makassar en Palembang, 9. uitvoer Buitengewesten en 10. invoer Buitengewesten.

Deze maandstatistieken geven een naar de landen van herkomst en bestemming gedetailleerd overzicht der belangrijkste in- en uitvoeren, waarbij zoolw de bruto gewichten, de bijzondere hoeveelheden, als de waarde worden vermeld.

Maandelijks verschijnen bovendien in de „Korte Berichten” kleine overzichten van den totalen in- en uitvoer, verdeeld in enkele belangrijke groepen van bovengenoemde gebiedsdeelen. Bevatten de in boekvorm uitgegeven maandstatistieken slechts gegevens der belangrijkste artikelen of der voornaamste havens, deze kleine overzichten omvatten den geheelen handel met het buitenland en geven dus de maandelijksche handelsbalans van de voornaamste van deze gebieden en van geheel Nederlandsch-Indië. Daarnaast worden nog aan particulieren verstrekt tal van geroneografeerde en geschreven statistieken, welke veelal ook in de „Korte Berichten” worden gepubliceerd. Sinds Januari 1927 wordt bv. maandelijks een statistiek van den in- en uitvoer van automobielen verstrekt aan hen, die in dit artikel belang stellen.

De afsluiting der statistiek van den in- en uitvoer vormt elk jaar de verschijning van een Jaarstatistiek, welke uit vier deelen bestaat. Deze behelzen, naast allerlei bijzondere tabellen, achtereenvolgens de opgaven der in- en uitvoeren volgens de volledige naamlijst der goederen, van Java en Madoera (deel I), van de Buitengewesten (deel II), de groepeerings der in- en uitvoeren voor

elk eenigszins belangrijk land van herkomst of bestemming (deel III) en een overzicht der in- en uitvoeren van elk der Buitengewesten afzonderlijk (deel IV).

Betreffen de bovengenoemde publicaties alle den handel met het buitenland, ook van de intergewestelijke handelsbeweging worden statistieken samengesteld, welke driemaandelijks als bijvoegsel van de „Korte Berichten” en uitgebreider halfjaarlijks, in boekvorm verschijnen.

Prijzenstatistiek. In het jaar 1919 werd voor het eerst een aanvang gemaakt met het systematisch verzamelen van groot- en kleinhandelsprijzen. Sinds Maart 1921 verschijnt maandelijks als bijlage van de „Korte Berichten” een publicatie betreffende prijzen en indexcijfers in Nederlandsch-Indië. Periodiek worden de daarin voorkomende cijfers verwerkt tot een „Mededeeling” (reeds verschenen Nos. 19 en 46) van het Centraal Kantoor voor de Statistiek, welke dan een samenfattend overzicht geeft omtrent het verloop der prijzen over een reeks van jaren.

De prijzenstatistiek verdeelt de groothandelsprijzen in die van in- en exportartikelen, de kleinhandelsprijzen in toko- en pasarprijzen. De tokoprijzen worden in hoofdzaak opgenomen in de stedelijke centra, waar het publiek uit consumenten bestaat, de pasarprijzen daarentegen worden voornamelijk in het binnenland verzameld, waar zoolw producent, consument als handelaar ter markt gaat.

Voor het berekenen van indexcijfers op de basis van het gemiddelde prijsniveau in 1913 — het jaar dat in dien tijd ook in andere landen vrij algemeen als uitgangspunt werd gebezigd — werden ook de groothandelsprijzen verzameld betreffende 1913 tot 1919.

De serie groothandelsprijzen van invoerartikelen, waarvan ongewogen indexcijfers worden berekend, omvatte begin 1930 5 groepen, nl. textiele goederen, levensmiddelen, metalen, chemicaliën en verfstoffen en een groep diversen, in totaal 72 artikelen.

De serie uitvoerproducten omvatte de prijzen van 20 producten; niet alle belangrijke uitvoerproducten konden in deze serie opgenomen worden, omdat b.v. van Deli-tabak en aardolieproducten geen loopende Indische noteringen beschikbaar waren. Daarnaast worden groothandelsprijzen verzameld van bevolkingsproducten in de Buitengewesten (opgaven van het Binnenlandsch Bestuur) en tevens die geldende te Singapore, aangezien deze plaats de markt is voor vele dezer producten. Van buitenlandse centra wordt verder een reeks groothandelsprijzen verzameld, hetzij ter vergelijking met de Indische prijzen van gelijksoortige artikelen, hetzij omdat loopende Indische noteringen ontbreken, zoolw van palmolie, Deli-tabak, sisal en petroleum.

De statistiek van de kleinhandelsprijzen omvat de pasarprijzen van ongeveer 800 pasars op Java en Madoera, de tokoprijzen in enkele stedelijke centra op Java en Madoera en de kleinhandelsprijzen van een aantal plaatsen in de Buitengewesten. Indexcijfers worden berekend van 40 artikelen in den kleinhandel te Batavia.

Met behulp van deze laatste serie prijzen worden ook indexcijfers vastgesteld van de berekende uitgaven voor eenige belangrijke levensbehoeften van een Europeesch gezin, bestaande uit man vrouw en twee kinderen van den schoolgaanden

leeftijd met een inkomen, dat in 1913 ongeveer f 500 per maand bedroeg.

Indexcijfers van de kosten van eenige belangrijke levensbehoeften der Inheemsche bevolking op Java en Madoera worden berekend met behulp van de pasarprizen en met het berekende of getaxeerde dagelijksch verbruik van 1000 personen op Java en Madoera.

Beide indexcijfers van de kosten van levensonderhoud omvatten niet alle voor het levensonderhoud noodzakelijke artikelen; onder meer is huishuur en kleding er niet in opgenomen. Om een vollediger inzicht te verkrijgen in de uitgaven van de verschillende bevolkingsgroepen werd door het Centraal Kantoor voor de Statistiek hiernaar een speciaal onderzoek ingesteld, waarvan de resultaten in 1928 als mededeeling No. 60 verschenen onder den titel „Onderzoek naar gezinsuitgaven in Nederlandsch-Indië gedurende Augustus 1925 en het jaar 1926”.

Bovendien wordt jaarlijks door het Centraal Kantoor voor de Statistiek een enquête gehouden naar de verschillen in duurre tusschen standplaatsen van Gouvernementsambtenaren. Voor het toekennen van standplaatstoelagen, welke door de Regeering op advies van het Hoofd van het Bezoldigingskantoor worden verleend, was het noodzakelijk te beschikken over de noodige cijfergegevens. Als uitgangspunt voor dit onderzoek wordt genomen het „statistisch gezin”, n.l. een sober levend Indo-Europeesch gezin, bestaande uit man, vrouw en 3 kinderen, waarvan er twee op de Europeesche lagere school gaan en met een inkomen van f 400 per maand.

De uitkomsten van dit onderzoek over de jaren 1925 tot en met 1929 verschenen als „Mededeelingen” Nos. 25, 35, 45, 55 en 75 van het Centraal Kantoor voor de Statistiek.

Statistisch Jaaroverzicht. In den loop van 1923 werd op verzoek van den Directeur van het Centraal Bureau voor de Statistiek te 's Gravenhage de bewerking van de „Koloniaale Jaarcijfers” door het Statistisch Kantoor van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel te Buitenzorg overgenomen en verbeterd. De eerste door dit kantoor bewerkte publicatie verscheen onder den titel „Statistisch Jaaroverzicht voor Nederlandsch-Indië” en betrof den jaargang 1922/23. Geleidelijk is deze publicatie belangrijk uitgebreid en bevat thans gegevens over tal van onderwerpen.

Conjunctuurstatistiek. Op initiatief van de Commissie van de Statistiek werd bij Gouv. besluit van 6 October 1926 een Commissie benoemd, welke tot taak zou hebben het verzamelen van alle beschikbare gegevens betreffende de volkswelvaart en om na te gaan en middelen te beramen, waardoor deze meer dan tot nu toe voor dit doel geschikt gemaakt zouden kunnen worden. Op instigatie van deze Welvaartcommissie werd aan het Centraal Kantoor voor de Statistiek opgedragen een beknopt samenvattend maandoeverzicht van den economischen toestand van Nederlandsch-Indië samen te stellen en uit te geven. Deze publicatie verschijnt maandelijks onder den titel: „Maandcijfers betreffende den economischen toestand van Nederlandsch-Indië” als bijlage van de „Korte Berichten”, voor het eerst in het nummer van 23 December 1927. Hierin worden maandcijfers benevens eenige vergelijkende cijfers over de voorafgaande perioden op-

genomen, welke voor den tijd van ruim een jaar eenig inzicht kunnen verschaffen in den algemeenen toestand, zoowel van het Europeesche bedrijfsleven als van de huishouding der Inlandsche bevolking. Opgenomen worden maandgemiddelden aangaande den omvang van het bedrijf van de Javasche Bank, inlagen en terugbetalingen van de Postspaarbank, uitleeningen en aflossingen bij de pandhuizen, afdelings-, en dèsa-banken, indexcijfers van groot- en kleinhandelsprizen, indexcijfers van de koersen van een aantal Indische fondsen verdeeld in een 10-tal groepen, de geoogste en bijgeplante uitgestrektheden der voornaamste Inlandsche gewassen op Java en Madoera, cijfers betreffende in- en uitvoer, de ontvangsten van de belangrijkste spoorwegen, van de posten en telegrafie, de opbrengsten van den accijns op benzine, petroleum en lucifers; het aantal van Java en Madoera vertrokken contractarbeiders, cijfers betreffende de arbeidsbeurzen, enz. De publicatie is voorzien van een inleiding en geeft eenig inzicht omtrent den loop van de conjunctuur van Nederlandsch-Indië.

Belastingstatistiek. Ten behoeve van het „Verslag van Bestuur en Staat” (vroeger „Koloniaal Verslag” genoemd) worden elk jaar door het Departement van Financiën gegevens verzameld aangaande de aanslagen op aangeslagenen in de inkomstenbelasting. Dit materiaal beperkt zich doorgaans tot het aantal aangeslagen personen en het bedrag van den aanslag, verdeeld naar den landaard der belastingplichtigen.

Voor het belastingjaar 1925 — het eerste jaar waarin de inkomstenbelasting op rechtspersonen vervangen was door een vennootschapsbelasting en de inkomstenbelasting dus uitsluitend geheven werd van het inkomen van fysieke personen — is aan de belastingstatistiek een belangrijke uitbreiding gegeven. Over dat jaar zijn er door het Departement van Financiën omvangrijke gegevens verzameld omtrent het belastbaar inkomen, welke gegevens door het Centraal Kantoor voor de Statistiek zijn verwerkt en gepubliceerd als Mededeeling No. 69: „Eenige bijzonderheden betreffende het aantal aangeslagenen in de inkomstenbelasting en hun belastbaar inkomen over het jaar 1925”.

Oorspronkelijk lag het in de bedoeling een dergelijk meer uitgebreid overzicht slechts éénmaal in de 5 jaar samen te stellen. In 1929 werd echter, in overleg met het Departement van Financiën, besloten van 1930 af deze gegevens jaarlijks te verzamelen en de verzameling en bewerking daarvan over te brengen naar het Centraal Kantoor voor de Statistiek.

Voor alle aangeslagen Europeanen en de aangeslagen Inlanders en Vreemde Oosterlingen, voor zoover hun jaarlijksch inkomen f 1200 of meer bedraagt, wordt daartoe gebruik gemaakt van telkaarten, terwijl de gegevens betreffende de overige aangeslagenen bijeengebracht worden op vastgestelde modellen, die eens per jaar worden ingezonden.

Door deze jaarlijkse samenvatting zal de statistiek van de inkomstenbelasting niet enkel inzicht kunnen geven in de grootte en de verdeling van het maatschappelijk inkomen, voor zoover daarvan inkomstenbelasting wordt geheven en omtrent de mate, waarin door de verschillende

inkomensgroepen in de opbrengst van de belasting wordt bijgedragen, maar tevens in de verschuivingen, welke daarin in den loop der jaren zullen plaats vinden.

Bedaacht dient echter te worden, dat de inkomstenbelasting niet geheven wordt van de land-renteplichtigen en van de onderdanen der Zelfbesturen, zoowel op Java en Madoera als de Buitengewesten. Het grootste deel der Inlandsche bevolking blijft dus buiten de Statistiek.

Met de invoering van de vennootschapsbelasting is een aanvang gemaakt met het verzamelen van een omvangrijk materiaal betreffende de vennootschappen, zooals winst, verlies, belasting, afschrijvingen, reserveeringen, enz. Door de leemten in het materiaal kon nog niet tot publicatie overgegaan worden.

De onderwijsstatistiek. Met ingang van het jaar 1927 werd de onderwijsstatistiek in zijn geheel overgenomen van het Departement van Onderwijs en Eeredienst. Daarmede ging gepaard een geheele reorganisatie van deze statistieken; de publicatie verschijnt zoowel als deel II van het „Algemeen verslag van onderwijs” als in den vorm van een afzonderlijke „Mededeeling” van het Centraal Kantoor voor de Statistiek.

Het streven bestaat om in deze statistiek, zonder te kort te doen aan de praktische behoefte van het Departement van Onderwijs, meer en meer gegevens op te nemen betreffende de onderwijsvoorziening in andere landen, waardoor de stand van zaken op dit gebied in Nederlandsch-Indië des te beter beoordeeld kan worden.

Bij het verwerken der gegevens ten behoeve van vraagstukken van algemeen beleid en van wetenschappelijke aard heeft een voortdurend overleg plaats met het Departement van Onderwijs, hetwelk op den duur leiden zal tot verdere uitbreiding en hergroepering van de onderwijsstatistiek.

Het ligt in de bedoeling om naast de gegevens betreffende het aantal scholen, leerkrachten en leerlingen ook gedetailleerde cijfers op te nemen van de onderwijs-uitgaven en voorts om de resultaten van de onderzoekingen der Hollandsch-Inlandsche Onderwijscommissie op te nemen en verder voort te zetten in de officieele onderwijsstatistiek.

Het onderzoek van de Hollandsch-Inlandsche Onderwijscommissie (ingesteld bij Gouvernements Besluit van 28 November 1927 No. 19), dat neergelegd is in een elftal publicaties, had plaats in nauw overleg met het Centraal Kantoor voor de Statistiek.

De Statistiek van den Burgerlijken Stand voor Europeanen en daarmee gelijkgestelden. De regis-

ters van den Burgerlijken Stand, bevattend aantekeningen omtrent geboorten, sterften, huwelijken, echtscheidingen, erkenningen en wettigingen, werden voor 1929, voor zoover zij voor statistische doeleinden dienst deden, alleen gebruikt voor het samenstellen van enkele tabellen op het Departement van Justitie, waartoe één keer per jaar door de ambtenaren van den Burgerlijken Stand eenige beknopte tabellen werden ingezonden.

De bewerking is van 1 Januari 1929 af gecentraliseerd bij het Centraal Kantoor voor de Statistiek, terwijl door de invoering van een persoonskaarten-stelsel en het vormen van een rechtstreeksch contact met de ambtenaren van den Burgerlijken Stand dit kantoor van alle mutaties in deze registers opgave gedaan wordt.

Door samenwerking met den Dienst der Volksgezondheid kon tevens verband gelegd worden tusschen de sterfte-registratie en de statistiek van de verschillende doodsoorzaken, welke door bemiddeling van de Inspecteurs van de Volksgezondheid tot stand komt.

De Justitieele en Crimineele Statistiek werd in 1930 van het Hoofdkantoor van den Dienst van het Gevangeniswezen overgenomen, ten einde dit belangrijke materiaal meer vakkundig te bewerken dan tot nu toe mogelijk was en de uitgaven te voorzien van een begeleidenden toelichtenden tekst, zooals ook in andere landen gebruikelijk is.

Ten slotte zij hier nog vermeld, dat bij tweede nota van wijzigingen op de begroting van Nederlandsch-Indië voor 1930 gelden werden aangevraagd voor de invoering van een statistiek van het *Inlandsch grondbezit* op Java en Madoera.

(Gedeeltelijk ontleend aan de Mededeelingen van de Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang van Mei 1928).

TAPIOCA-PRODUCTEN. (Zie ook: CASSAVE, GAPLÈK, GAPLÈKMEEL). De tapioca-productenindustrie heeft zich in Nederlandsch-Indië ontwikkeld tot een zoowel voor Europeanen, Chinezen als Inlanders belangrijke tak van nijverheid. De in ondervolgende tabel voorkomende cijfers geven een beeld van den uitvoer van de diverse artikelen uit Java en Madoera gedurende de jaren 1925—1929.

Tapioca(cassave)-meel. Een groot aantal fabrieken en fabriekjes houdt zich op Java met de bereiding van cassavemeel bezig, terwijl ook door de bevolking op nog primitieve wijze groote hoeveelheden meel geproduceerd worden. Een belangrijke hoeveelheid van het fabrieksmeel wordt verwerkt op gebakken producten, zooals flake, pearl en seeds.

De voornaamste afnemers van het tapioca-

UITVOER VAN TAPIOCA-PRODUCTEN UIT JAVA EN MADOERA.

Jaar	Tapioca-meel		Tapioca-vlokken en -siftings.		Tapioca-pearl en -seeds.		Tapioca-afval (ampas).	
	Hoeveelheid in 1000 kg.	Waarde in / 1000	Hoeveelheid in 1000 kg.	Waarde in / 1000.	Hoeveelheid in 1000 kg.	Waarde in / 1000.	Hoeveelheid in 1000 kg.	Waarde in / 1000.
1925	89.445	9.839	5.513	849	13.468	2.182	3.477	104
1926	82.633	9.793	5.032	801	12.899	2.248	3.928	151
1927	104.588	12.552	5.004	836	13.263	2.168	3.884	152
1928	126.921	12.726	10.339	1.686	26.652	4.264	10.222	301
1929	116.758	11.049	6.933	1.015	19.055	2.973	7.507	220

meel zijn: de Vereenigde Staten, Japan en Engeland.

Naar de bereiding onderscheidt men twee soorten van cassavameel, n.l. *kampoengmeel* en *fabrieksmeel*. Zooals de naam reeds aanduidt, wordt het eerstgenoemde meel door de bevolking geproduceerd en wel op hoogst primitieve wijze, terwijl het fabrieksmeel in speciaal daarvoor ingerichte fabrieken bereid wordt.

In hoofdzaak komt de bereiding van het cassavameel, zoowel in de désa als in de fabrieken, neer op een vijftal bewerkingen n.l. *a.* het wasschen van de wortels, *b.* het raspen, *c.* het scheiden van het meel van de celresten door middel van zeven, *d.* het scheiden van het meel van de stoffen, die in de meelmelk voorkomen, door middel van bezinken, *e.* het drogen van het meel.

Bij de bereiding van het cassavameel is het van het grootste belang, een zoo groot mogelijke hoeveelheid zetmeel uit de cellen der wortels, waarin het is opgesloten, vrij te maken. Het openen der cellen geschiedt door middel van raspen; hoe fijner dus geraspt wordt, des te minder cellen ongeopend zullen blijven en des te grooter de productie aan zetmeel zal zijn.

De bereiding van het kampoengmeel. In verschillende streken van Java, voornamelijk in Oost-Java en in Priangan, vindt men kampoengs, waar de bevolking zich speciaal toelegt op meelbereiding. Zulk een kampoeng is reeds op verren afstand te herkennen aan een eigenaardige, zure lucht, een gevolg van het in melkzure en boterzure gisting overgaan van de overal in den omtrek verspreide afvalstoffen. Hoe zorgvuldig de désaman ook te werk moge gaan, ten gevolge van de gebrekkige hulpmiddelen, waarover hij beschikt, blijft zijn product beneden het machinaal bewerkte superieure meel. De bereiding van het kampoengmeel is overal op Java gelijk, alleen bestaat er eenig verschil in de constructie der raspen, die voor het openen der cellen gebruikt worden. Een der eenvoudigste raspen bestaat slechts uit een stuk petroleumblik, waarin met behulp van een spijker gaatjes geslagen zijn. De opstaande randen van die spijkergaten vormen de rasp. Dat een dergelijk primitief werktuig al zeer onvoldoende moet werken is duidelijk. Een andere en iets betere constructie van rasp bestaat uit een plank, waarin op regelmatige afstanden stukjes koper of ijzerdraad zijn bevestigd, die ongeveer 1 cm. boven de plank uitsteken. Een groote verbetering, vooral wat de quantiteit van het verkregen meel betreft, is de molen- of traprasp, die vooral bij de meelbereidende bevolking van Kediri in gebruik is.

De geraspte brij wordt door een fijnmazig doek gezeefd, terwijl de op het doek terugblijvende pulp herhaaldelijk met schoon water wordt uitgekneed. Daarna laat men de zetmeelhoudende vloeistof eenige uren in stenen bakken of potten bezinken, giet het bovenstaande water af, roert opnieuw met water om, laat weer bezinken, giet weer af en schopt ten slotte het zetmeel uit den pot. Het meel wordt dan of onder voortdurend fijnmaken in de zon gedroogd, of het wordt nog vochtig aan Chineseesche opkooopers verkocht als z.g. „atji basah” (СОЕНД). De Chineezzen vermengen het kampoengmeel opnieuw met water, zeven de brij nog eens en bereiden op die wijze uit het kampoengmeel een tamelijk goede kwaliteit meel.

De bereiding van het fabrieksmeel. In de meeste fabrieken op Java worden de cassavewortels door de bevolking geschild aan de fabriek geleverd, al worden ook ongeschilde wortels verwerkt. Het laatste geschiedt niet, zooals dikwijls aangenomen wordt, met de bedoeling het zetmeel, dat anders tegelijk met de schil verloren gaat, eveneens te winnen, maar alleen noodgedwongen. De groote fabrieken, welke in hoofdzaak de wortels van eigen aanplant verwerken en dagelijks eenige duizenden pikoels ontvangen, zijn door gebrek aan werkvolk en wegens de aan het schillen verbonden groote kosten genoodzaakt deze bewerking achterwege te laten.

Het percentage zetmeel in de schil is overigens tamelijk laag, het wasschen van de ongeschilde wortels moet zeer grondig geschieden, wat én veel kracht én veel water kost; het verwerken daarvan geeft bovendien grooter moeilijkheid in het verkrijgen van een volkomen wit meel.

Het wasschen van de ongeschilde wortels heeft plaats in waschtrommels. z.g. stekelwasschers, die geheel op dezelfde wijze zijn ingericht als de waschmachines, welke bij de beetwortelsuiker- en aardappelmeelfabrieken in gebruik zijn; zij bestaan gewoonlijk uit een half cilindervormige bak, waarin een as loopt, die voorzien is van armen, welke in een schroefvlak zijn gelegen. Door deze plaatsing der armen worden de cassavewortels in voortdurende beweging gehouden en tevens langzaam voortbewogen, terwijl een waterstroom in tegengestelde richting alle gronddeeltjes, losgescheurde epidermisstukjes, enz. wegspoelt. In enkele fabrieken worden de wortels na het reinigen in een snijmachine verkleind, waardoor een meer geregelde voeding van de raspen wordt verzekerd. Het raspen van de wortels dient om de zetmeelhoudende cellen te openen, zoodat de zetmeelkorrels vrijkomen en bij de volgende bewerking, het wasschen, gemakkelijk van de celwanden enz. gescheiden kunnen worden. De raspen bestaan uit gietijzeren trommels, bevestigd aan sneldraaiende assen en aan den buitenomtrek voorzien van radiaal geplaatste zaagjes; deze raspen maken tot ruim 1000 omwentelingen per minuut. De zagen zijn geplaatst op een onderlingen afstand van 2 cm. en worden op hun plaats gehouden door middel van ijzeren blokken. De zaagtandjes steken boven die blokken een paar mm. uit. Door middel van wiggen en metalen banden zijn trommel, zagen en blokken tot een stevig geheel vereenigd.

Bij een andere, veelvuldig voorkomende rasp zijn de zaagjes vervangen door een raspblad. De raspbladen zijn uit één stuk geconstrueerd en worden op den trommel bevestigd door middel van houtschroeven, terwijl de uiteinden vastgoklemd worden met spieën. De trommels van deze raspen zijn bekleed met hout, waaraan de raspbladen bevestigd moeten worden. Deze raspen maken 1400 tot 1500 omwentelingen per minuut.

Na het verlaten der raspen, die meestal op een bordes geplaatst zijn, wordt het raspel met water vordund en vervolgens naar de zeven opgevoerd. Op het zeeffstation heeft een scheiding plaats tusschen de meelmolk en de celwanden, ongeopende cellen enz. Hetgeen op de zeven achterblijft wordt ampas of pulp genoemd. Gewoonlijk wordt de meelmelk nogmaals gezeefd, maar dan door een zeeff met zeer fijne mazen. In de groote fabrieken

wordt deze bewerking nog eenige malen herhaald, waarbij steeds fijnere zeven gebruikt worden. Het meest in gebruik zijn de schuin opgestelde schudzeven en de roterende cilinderveven.

Het zetmeel moet nu uit de meelmelk gewonnen worden. Deze winning heeft plaats door middel van bezinken in bezinkgoten of van bezinkbakken.

In de bezinkgoten bezinkt het meel uit de stroomende meelmelk, terwijl de vloeistof in de bezinkbakken in rust verkeert. Slechts de groote fabrieken op Java werken met bezinkgoten, z.g. meel- en slemptafels; in de kleinere fabrieken wordt het systeem der bezinkbakken het meest toegepast. De bezinkbakken zijn van cement en in vele gevallen betegeld. Om na het bezinken van het meel het bovenstaande water af te kunnen voeren, zijn deze bakken voorzien van een in een verticaal vlak draaibare afvoerpijp; waardoor het mogelijk wordt het water van boven af te tappen, zoodat er practisch geen bezonken meel mede afgevoerd kan worden. Tijdens het bezinken van het meel uit de stroomende meelmelk bezinken de zwaarste deeltjes het eerst, terwijl de lichtere verontreinigingen zich het laatst afzetten. Op deze wijze wordt een zeer goede scheiding tusschen het meel en de andere stoffen verkregen, terwijl het ook mogelijk wordt verschillende kwaliteiten meel te produceeren. In enkele gevallen worden bezinkbakken en bezinkgoten gecombineerd.

Na de eerste bezinking wordt het meel, dat ongeveer 50% water bevat, in blokken gestoken, waarvan de onder- en bovenzijde wordt afgeschraapt; dit schraapsel wordt afzonderlijk verwerkt op een mindere qualiteit meel. De aldus gereinigde blokken worden in roertonnen of roerbakken met water verdund en opnieuw gezeefd over zeer fijn gaas.

De roertonnen zijn van hout, de roerbakken van cement en meestal betegeld; beide bezitten zij een roerinrichting, bestaande uit een as met vleugels, welke in verticale richting verstelbaar is. Zoodra de meelmelk homogeen is en een bepaalde densiteit heeft aangenomen, wordt zij over een zeer fijne zeef uitgezeefd, waarna de meelmelk weder in bezinkbakken of bezinkgoten wordt afgelaten. Na het bezinken en aflaten van het vruchtwater wordt het bezonken meel in verschillende kwaliteiten gescheiden, welke ieder afzonderlijk verwerkt worden.

In de kleinere fabrieken wordt zooveel mogelijk voor het drogen van het meel gebruik gemaakt van de zon en slechts bij ongunstig weer van drooginrichtingen.

In de groote bedrijven echter wordt het ten tweede male bezonken meel wederom met water verdund tot een dik vloeibare brij, welke daarna gecentrifugeerd wordt. Deze bewerking heeft een voordrogging en tevens een reiniging tot doel. Het gecentrifugeerde meel bevat nog ongeveer 35% water en is dan geschikt om naar de drogerij vervoerd te worden.

Alvorens het meel uit de centrifuges te lossen, wordt een dun laagje aan de oppervlakte weggekraabd. Deze dunne laag bevat de minder goede bestanddeelen, welke tijdens het centrifugeeren zich aan de oppervlakte verzameld hebben. Het zijn lichte stoffen, zooals vuil en ampas, welke zich daar door de draaiende beweging hebben afgezet.

Voor het mechaanisch drogen is een doekendroger het meest in zwang.

Deze drogers bestaan uit boven elkander horizontaal opgestelde serpentijnen, welke voor de verwarming dienst doen. Aan den eenen zijkant zijn zij verbonden met de stoomleiding en aan den anderen kant met de condenswaterafvoerpijpen. Tusschen deze serpentijnen zijn droogdoeken gespannen, welke zoodanig over rollen worden voortbewogen, dat zij om beurten in tegengestelde richting loopen. Doordat bovendien de rollen om den ander uitsteken, komen de doeken zigzagsgewijs boven elkaar te liggen. Het meel, dat door de doeken wordt getransporteerd, valt van doek op doek en legt zoodoende een grooten afstand af tusschen de verwarmde serpentijnen.

Het natte meel mag niet onmiddellijk bloot gesteld worden aan een te hooge temperatuur, aangezien het anders verstijfselt; vooral wanneer het grof verdeeld op den droger komt is de kans daarop groot. Om daarom het meel regelmatig en zooveel mogelijk fijn verdeeld op het doek te brengen is boven den droger een meelstrooier opgesteld. Het van den droger afkomende meel bevat ongeveer 12% vocht.

Ten slotte wordt het gedroogde meel gebuild en gesorteerd, waarna het voor de verzending gereed is. De bij het builen afgezonderde grove stukjes meel, de z.g. „meniran“, worden na vermaling in een desintegrator opnieuw gebuild.

Het van de bezinkbakken of bezinkgoten en centrifuges afvloeiende water bevat nog steeds eenig meel; voor de winning hiervan wordt dit afvalwater in groote bassins geleid, waar het meel nog gelegenheid krijgt om te bezinken. Het uit deze bassins gewonnen product levert het z.g. inferieure tapiocameel.

Tapioca-producten (gebakken). Naast het tapiocameel hebben de daaruit door bakken verkregen producten, n.l. de tapioca-flake (vlokken) en -siftings, als mede de pearl- (paarl-) tapioca de laatste jaren veel opgang gemaakt. Voor de bereiding van bovengenoemde producten kan slecht eerste qualiteit fabrieksmeel benut worden, aangezien de mindere kwaliteiten geen lichtgekleurde flake of pearls kunnen opleveren.

Voor de bereiding van de vlokken wordt het vochtige meel in metalen pannen van ongeveer 60 cm. diameter, welke in rij naast elkander zijn opgesteld, zoolang verhit tot het meel zich aan het metaal begint vast te hechten. In de kleinere fabrieken worden gegoten ijzeren pannen gebruikt, welke ingemetseld zijn in een soort fornuis, dat door een houtvuur verwarmd wordt; in de grotere installaties worden koperen pannen toegepast, welke voorzien zijn van een dubbelen bodem, waarin stoom van 3 tot 5 atmosferen kan worden toegelaten.

Voordat de pannen met het vochtige meel gevuld worden wrijft de arbeider de binnenzijde van de pan in met een met olie bevochtigde doek; in vele gevallen gebruikt men hiervoor katjangolie. Tijdens het bakproces wordt de massa met een spatel losgewerkt ten einde het aanbakken te voorkomen en het drogen te bevorderen. Na eenige minuten klontert en verstijfselt het meel, waarna de massa uit de pannen geschept wordt.

Na afkoeling worden de vlokken op een zeef met bepaalde maaswijdte uitgespreid en met de hand verkruid. De vlokken, welke door de zeef vallen, hebben de gewenschte afmetingen;

zij zijn echter vermengd met gruis en stof en worden opnieuw gezeefd. Zoodoende worden twee sorteeringen verkregen, de grootere stukken leveren de tapioca-flake, de kleinere en het gruis de tapioca-siftings.

Do op de eerste zeef achterblijvende grootere stukken, welke niet met de hand te verkrummelen zijn, worden machinaal vergruisd. In enkele fabrieken worden de vlokken dadelijk machinaal verkleind en daarna gezeefd.

De voornaamste afnemers waren Engeland en de Vereenigde Staten.

Voor de bereiding van paarl-tapioca wordt in de kleinere fabrieken het vochtige meel door een zeef gedrukt; vervolgens wordt met hetgeen door de zeef gaat een langwerpige zak gevuld, waarvan de opening met een touw toegebonden wordt. De zak wordt door twee mannen krachtig heen en weer geschud, waardoor het meel zich in min of meer kleine bolletjes aaneenhecht. In de grootere fabrieken wordt het vochtige meel door een geperforeerde plaat gepast en de gevormde strengetjes tusschen twee vlakke platen tot bolletjes gekneet.

De op een of andere wijze gevormde bolletjes worden, na al of niet gezeefd te zijn, in heete pannen verstijfeld. Na afkoeling van de „parels” worden zij op verschillende grootte gezeefd. In Indië onderscheidt men medium- en small pearls en seed-pearl (de allerkleinste soort).

De voornaamste afnemers zijn: Engeland, Britsch-Indië en de Vereenigde Staten.

De gebakken tapioca-producten vinden toepassing in soepen en dergelijke gerechten, ter vervanging van sagoe.

Tapioca-ampas. Onder tapioca-ampas verstaat men de bij de tapiocameel-bereiding op de zeven achterblijvende celwanden, ongeopende cellen enz. Na droging wordt het product in brokvorm, verkrumeld of vermalen in den handel gebracht. Waar deze verwerking niet loonend is, vindt de ampas soms nog toepassing als stookmateriaal, terwijl zij in enkele gevallen als waardeloos afvalproduct weggeworpen wordt.

De uitvoer heeft grootendeels plaats naar Europa, waar het product als veevoeder toepassing vindt. In Indië wordt fijngemalen tapioca-ampas vaak vermengd met gaplakmeel of met inferieur tapiocameel.

VRIJMETSSELARIJ. Op het artikel in Deel IV, blz. 640 moge het volgende als aanvulling dienen.

Het aantal vrijmetselarsloges in Ned.-Indië bedraagt thans 21 en is dus met 2 vermeerderd door de stichting van de loge „De Driehoek” te Djember (1927) en het als loge erkennen van den vrijmetselarskring „De Dageraad” te Kediri. Vrijmetselarskringen zijn thans gevestigd te: Cheribon, Manado, Palembang, Lawang, Poerwokarta, Poerworedjo en Soekaboemi.

Behalve de loges der gewone of Blauwe Vrijmetselarij, heeft ook de vrijmetselarij der Hoogere Graden, dat is de Schotsche ritus van 33 graden, zich uitgebreid. Te Soerabaja is namelijk in 1925 een oud Kapittel herleeft, terwijl te Bandoeng en Weltevreden nieuwe Kapittels werden opgericht, resp. in 1925 en 1929. Verder worden thans in Ned.-Indië ook de graden van dit systeem, van den 18en tot den 33sten graad, beoefend in den Arcopagus (1926).

Een specifiek nationaal-Nederlandsch systeem van hogere graden, stichting van Prins Fredrik

der Nederlanden, deed in Ned.-Indië zijn intrede, n.l. de Afdeling van den Meestergraad, die in de z.g. „bouwhutten” werkt. Dergelijke bouwhutten zijn gesticht te Bandoeng (1927), Soerabaja (1928) en Weltevreden (1928).

Twee Engelsche maçonnieke Grootmachten hebben, na overleg met den Gedeputeerd Grootmeester in Ned.-Indië en goedkeuring van het Grootoosten der Nederlanden te 's-Gravenhage, in Indië werkplaatsen gesticht, waar in de Engelsche taal wordt gearbeid en waarvan alleen Engelschen lid kunnen zijn. Het zijn Lodge Java te Weltevreden (1921), Lodge Powell te Soerabaja (1923) en Lodge Ionic te Médan (1924). De verhouding tusschen de Nederlandsche en de Engelsche loges is een buitengewoon vriendschappelijke, wat blijkt uit het ter beschikking stellen van onze logegebouwen en het wederkeurig bezoeken der tempeldiensten.

Het doordringen van de Vrijmetselarij in de Inlandsche wereld vordert langzaam. Ongeveer 4% van de Vrijmetselaren in Ned.-Indië zijn Inlanders. Dit zijn voornamelijk Javanen, slechts enkele Soendaneezen en Sumatranen.

R.A.A.A. Poerbo Adiningrat, in leven Regent van Semarang en Salatiga, heeft zijn laudgenooten met geest en streven der Maçonnerie bekend gemaakt. Zijn geschriften hebben ook in Nederland en in de Duitsch-sprekende landen van Europa de aandacht getrokken. Ook een klein aantal Chineezzen is lid der Orde.

De verhouding tusschen de Provinciale Grootloge van Ned.-Indië en het Grootoosten der Nederlanden, waaronder de Indische vrijmetselarij onmiddellijk ressorteert, is in 1930 door Nederland, op verzoek van Ned.-Indië nader geregeld door wijziging van de betreffende wetten, waarbij verschillende preventieve regelingen door meer repressieve bepalingen werden vervangen, waardoor de bewegingsvrijheid van de Orde in Indië groter is geworden.

De laatste 15 jaren beteekenen voor de Vrijmetselarij in Ned.-Indië een periode van bezinning op de strekking van den maçonnieken eeredienst en zijn waarde voor den innerlijken mensch. Mocht men in deze tijdruimte uitersten niet geheel hebben kunnen vermijden, thans vertoont de Orde in deze gewesten een evenwichtig aspect, doordat zij den cultus op ernstige wijze beoefent, doch tevens groote belangstelling toont voor de maatschappelijke vraagstukken, die in Indië, als gebied met embryonale instellingen, zoo dringend de aandacht vragen. De Loges staan geheel buiten de politiek, onder meer, omdat haar leden in dit opzicht van zoo diverse pluimage zijn, doch de politieke belangstelling van vrijmetselaren, individueel, is stijgende.

De aandacht der Orde voor maatschappelijke instellingen blijkt thans op andere wijze dan voorheen. Waar vroeger de Loge als zoodanig vaak naar buiten optrad om een stichting van algemeen nut in het leven te roepen, daar zal deze arbeid tegenwoordig meer door vrijmetselaren individueel worden ter hand genomen, die dan voor het een of ander doel samenwerking zoeken met niet-vrijmetselaren. Een overdracht van verschillende maçonnieke stichtingen aan de zoo snel groeiende Ned.-Indische gemeenschap ging met dit veranderd inzicht gepaard. In de besturen van al deze maatschappelijke stichtingen geven vrijmetselaren hun beste krachten, omdat hun statu-

ten het met toewijding arbeiden aan het welzijn der gemeenschap eischen.

Literatuur. R. M. A. A. Poerbo Adiningrat: Wat ik als Javanen voor geest en gemoed in de Vrijmetzelarij heb gevonden. Verzameld en uitgegeven door P. A. A. Pakoc Alam, Uitgave Archipel-drukkerij te Buitenzorg.

NEDERLANDSCH-INDISCHE WEGENVEREENIGING. In 1924 opgericht als uitvloeisel van het in datzelfde jaar gehouden Nederlandsch-Indische Wegencongres. De Vereeniging is gevestigd te Bandoeng, stelt zich ten doel in den ruimsten zin van het woord de belangen te dienen van wegbeheerders en weggebruikers in Ned.-Indië, en treedt daartoe op als centraal studie-bureau en proefstation voor vraagstukken op het gebied van weg en verkeer.

Zij bestaat, behalve uit enkele persoonlijke leden, nagenoeg uitsluitend uit donateurs, zijnde publiekrechtelijke of andere zedelijke lichamen. De inkomsten worden voor het overgrootste deel verkregen uit bijdragen (subsidiës) der donateurs. Als bestuur fungeert een „Wegenraad”, waarin zitting hebben een aantal deskundigen op het gebied van wegconstructie en wegbeheer, dan wel direct aanverwante gebieden. Het dagelijksch bestuur berust bij drie leden van den Wegenraad, t. w. Voorzitter, Ondervoorzitter en Secretarispenningsmeester, waarvan de laatste tevens is hoofdingenieur in dienst der Vereeniging en Chef van het vereenigingsbureau, dat, voorloopig bescheiden opgezet, nog slechts één ingenieur en enkele ondergeschikte krachten telt.

Het werk der vereeniging omvat het bestudeeren van alle vraagstukken, die zich op weggebied voordoen, het doen van proefnemingen ten aanzien van wegconstructies, verhardingsmaterialen enz. Deze proefnemingen geschieden in zeer nauw contact met het Laboratorium voor materiaalonderzoek van het Departement van B.O.W. (Zie MATERIAALONDERZOEK [LABORATORIUM VOOR]).

De Vereeniging beschikt voor haar onderzoekingen voorts over een eenvoudig practijk-laboratorium, en een proefbaan, zijnde een ovaalvormige baan van totaal 175 M. lengte bij 5.50 M. verhardingsbreedte, op welke baan verschillende wegconstructies, verhardingstypen etc. worden beproefd door middel van twee voertuigen (een vrachtauto en een grobak), die daarop langs een trolleysysteem worden voortbewogen.

De Vereeniging vermeldt de resultaten van haar onderzoekingen in op onregelmatige tijden verschijnende „Publicaties” en geeft voorts geregeld uit „Korte overzichten der Vakliteratuur”, waarin de in vaktijdschriften verschenen artikelen beknopt worden weergegeven.

WEGENRAAD. Zie NEDERLANDSCH-INDISCHE WEGENVEREENIGING.

NEDERLANDSCH-INDISCHE BOND VOOR TECHNISCHE ARBITRAGE (N.I.B.T.A.). Deze bond, gevestigd te Semarang, dankt zijn ontstaan aan het initiatief van de groep Nederlandsch-Indië van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, welke ter nadere bestudeering van het arbitrage-vraagstuk in 1926 eene Studie-Commissie voor Arbitrage instelde.

In de Algemeene Vergadering van de groep Nederlandsch-Indië van het K.I.V.I. op 2 Maart 1929 werd het Verslag dier Studie-Commissie be-

handeld en besloten tot oprichting van den N.I.B.T.A.

De Bond dient voornamelijk om den grondslag te vormen van een Nederlandsch-Indischen Raad voor Technische Arbitrage (N.I.R.T.A.), welke het eigenlijke werk verricht.

Bij Besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië van 4 Juni 1929 No. 37 werd de N.I.B.T.A. als rechtspersoon erkend.

Doel van den Bond is, op het gebied van de technische bedrijven en den aanverwanten handel, het ontstaan van geschillen, voortvloeiende uit overeenkomsten, zooveel mogelijk te voorkomen en de oplossing van dergelijke geschillen door middel van arbitrage te bevorderen.

Hij tracht dat doel te bereiken door het bestudeeren van en het geven van advies over vraagstukken, geschillen in de technische en bouwbedrijven betreffende, door het verleenen van bemiddeling in arbitrageaangelegenheden bij en het samenstellen van standaard-overeenkomsten voor die bedrijven.

Leden van den bond kunnen zijn personen dan wel departementen van algemeen bestuur en/of daaronder ressorteerende diensten, locale ressorten, overheidsbedrijven, naamlooze vennootschappen of handelsvennootschappen onder firma, benevens rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen.

De „Nirta”, die het algemeen bestuur van den bond vormt, bestaat uit een onbepaald aantal leden, hetzij als hun vertegenwoordiger, aangewezen door elk der leden van den bond, die een zekere minimum contributie betalen, hetzij, n.l. voor zoover zitting hebbend in het *Dagelijksch Bestuur*, afzonderlijk verkozen.

De Nirta stelt in verschillende plaatsen van N.-I. *gedelegeerden* aan, die tot taak hebben bij voorkomende geschillen bemiddelend op te treden en zoo noodig *arbiters* aan te wijzen ter beslechting van die geschillen. Daarbij wordt dan gehandeld volgens de bepaling van een „Reglement voor arbitrage”, door den bond vastgesteld en notarieel vastgelegd.

NOORT (OLIVIER VAN), geboren omstreeks 1558 te Utrecht, voer al jong ter zee en deed o.a. een tocht naar West-Indië. In 1587 vestigde hij zich te Rotterdam als herbergier en was daar financieel geïnteresseerd bij enkele uitreedingen. Met een aantal kooplieden uit Rotterdam en Amsterdam richtte hij een Maghelaen-Compagnie op, die 4 schepen uitrustte, met het doel, door Straat Maghelaen naar Indië te varen. 4 Juli 1598 voer Van Noort als admiraal dier vloot uit, deed de Afrikaansche kust aan, stak vandaar over naar Zuid-Amerika, raakte voor Rio Janeiro met eenige Portugeesche schepen slaags en voer in November 1599, nadat een der schepen wegens lekkage verlaten was, de straat in. Door tegenstroom en wind duurde de doortocht bijna 4 maanden; bovendien was de scheepsraad noodzaak op te treden tegen den vice-admiraal, Jacob Claesz van IJpendam, die zich aan voortdurende ongehoorzaamheid schuldig maakte. Hij werd met eenige levensmiddelen op een eilandje in de straat aan wal gezet. In den Grooten Oceaan raakte Van Noort in een storm een zijner schepen kwijt, dat op eigen gelegenheid naar den Archipel overstak, waar de opvarenden het zwaar beschadigde schip aan den sulvan van Ternate verkochten, en via Bantam huiswaarts

keerden. Van Noort kwam met de twee overige schepen in December 1600 voor de Philippijnen, waar hij in de baai van Manilla met eenige Spaansche schepen in gevecht raakte. Met zijn schip, de Mauritijs, boorde hij den Spaanschen admiraal in den grond, maar zijn ander schip, de Eendracht, werd door de Spanjaarden genomen, en kapitein Biesman met 14 van zijn opvarenden werden te Manilla geworgd. Na nog West Borneo en Grisee te hebben aangedaan, keerde Van Noort om de Kaap huiswaarts en liet 26 Augustus 1601 te Rotterdam het anker vallen. Financieel was deze tocht een mislukking, maar Van Noort had als eerste Nederlander den tocht om de aarde volbracht. In 1602 nam hij deel aan een Engelsch-Nederlandsche expeditie tegen Portugal, trad na afloop daarvan in Staatschen dienst als kapitein van een compagnie voetvolk, en nam als zoodanig o.a. deel aan de verdediging van Ostende. Eerst in 1626 nam hij ontslag uit 's lands dienst, en overleed 22 Februari 1627 te Schoonhoven. Zie Dr. J. W. IJzerman, *De Reis om de Wereld door Olivier van Noort* (Werken der Linschoten-Vereeniging, nos. XXVII en XXVIII).

MATELIEFF DE JONGE (CORNELIS), geb. te Rotterdam in 1569, vestigde zich daar als koopman, nam in 1599 deel aan de uitreiding van een gewapende koopvaardijvloot naar de Westkust van Afrika, was in 1601 bestemd om op te treden als admiraal van een Rotterdamse Compagnie op Oost-Indië, welke onderneming door het tot stand komen van de Vereenigde Oostind. Comp. niet doorging. Hij behoorde in 1602 tot de oprichters der V. O. C., van welke hij tot zijn dood bewindhebber was, met uitzondering slechts van die jaren, welke hij in Indië doorbracht. Den 12den Mei 1605 voer hij uit als admiraal van een Compagniesvloot van 11 schepen en een jacht, deed in 1606 een aanslag op Malaka, die mislukte, maar waarbij hij niettemin de Portugeezen aanzienlijke verliezen toebrengt; sloot een contract met den sultan van Djohor en zond een deel van zijn vloot onder Olivier de Vivere naar Atjöh. Vervolgens zeilde hij via Bantam naar Ambon en Ternate, op welk laatste eiland hij het fort Nassau op de hoofdplaats Malajoe stichtte. Een tocht naar Canton had geen succes; hij moest deze plaats verlaten, zonder iets van belang te hebben bereikt. Over Chiampa, Cochin-China en het Maleische Schiereiland keerde hij nu naar Bantam terug, en vertrok 28 Januari 1608 van daar naar het vaderland. Kort na zijn aankomst, November 1608, bood hij den bewindhebbers eenige belangrijke geschriften aan, als het *Discours van den Staet van Oost-Indiën* en het *Discours op de handelinghe*. In de vergadering van 13 Maart 1609 vereerden Heeren XVII hem met een gouden ketting en medaille, benevens een verguld rapier en ponjaard. Hij vestigde zich nu weer te Rotterdam, werd daar in 1610 lid van Schepenen, in 1618 Raad en Burgemeester, en was van 1625 tot 1627 afgevaardigde ter Staten-Generaal. Hij overleed te Rotterdam 17 October 1632. Zie *De Jonge*, *Opkomst I en II*; Frederiks, C. G. *Matelieff de Jonge* en zijn geslacht in *Rotterdamse Historiebladen*, 3de afd. blz. 204 e.v. en *Stapel, Pieter van Dam's Beschryvinghe, I, Len. I, II*.

RIEBEECK (JAN VAN), geboren in 1618 te Culemborg, werd opgeleid voor chirurgijn en trad in 1639 in dienst van de Oostind. Comp. als onder-

chirurgijn; leed op zijn reis naar Indië schipbreuk op Sierra-Leone, en kwam eerst in Juli 1640 op Batavia aan. Op zijn verzoek werd hij hier al spoedig bij den administratieven dienst geplaatst, werkte eerst eenigen tijd als assistent op de Secretarie van den Raad van Indië, diende in de volgende jaren als onderkoopman en koopman op Decima (Japan), Tonkin en Formosa, werd in 1647 veroordeeld tot verlies van twee maanden gage, wegens het drijven van particulieren handel, en keerde in 1648 naar Nederland terug. Op deze thuisreis moest zijn schip aan de Tafelbaai de overlevenden en de resteerende lading afhalen van het een naar te voren daar gestrande schip Nieuw Haarlem; het waren deze overlevenden, welke de aandacht vestigden op de geschiktheid van het Kaapland voor Europeesche kolonisatie. Na thuiskomst nam Van Riebeeck ontslag uit den dienst van de Comp. en vestigde zich als koopman te Amsterdam. Na een reis naar Groenland te hebben gemaakt, en een naar West-Indië bood hij zijn diensten weer aan de bewindhebbers der Oostind-Comp. aan, toen hij vernam, dat deze een nederzetting aan de Kaap wilden stichten, bedoeld als ververschingsstation der schepen. In den rang van opperkoopman trok hij in 1652 derwaarts met zijn gezin — hij was inmiddels te Amsterdam gehuwd — legde er de grondslagen voor de Nederl. kolonie aan de Kaap, en bleef er tot in den aanvang van 1662 als commandeur werkzaam. Toen trok hij naar Batavia, was daar korten tijd lid van den Raad van Justitie, en werd nog hetzelfde jaar benoemd tot bevelhebber en president van Malaka, wat hij tot 1665 bleef. In dit jaar keerde hij naar Batavia terug, met het doel om te repatrieeren, doch toen hem de inmiddels opengekomen post van secretaris van den Raad van Indië werd aangeboden, aanvaardde hij dit ambt, en vervulde het tot zijn dood, 18 Januari 1677.

Van Riebeeck, die tweemaal gehuwd is geweest, heeft acht kinderen gehad, van welke zijn in 1653 geboren zoon Abraham later Gouverneur-Generaal is geworden. Een door D. Cracy geschilderd portret van Jan bevindt zich in het Rijksmuseum. Zie Dr. E. C. Godee Molsbergen: *De Stichter van Hollands Zuid-Afrika*, Jan van Riebeeck (Amsterdam 1912).

GETAH PERTJA (GUTTA-PERCHA). (Ver-1) 6
volg van Dl. I, blz. 783).

Herkomst en winning van het boschproduct. Gutta-percha is het product, verkregen uit de melksapvaten van bepaalde Sapotaceae, een plantenfamilie, welke voorkomt in den Maleischen Archipel, Malaka, N. Guinee, de Philippijnen en tropisch Amerika. Voor de winning der eigenlijke gutta-percha zijn ovenwel bijna uitsluitend de soorten Palaquium en Payena van betekenis, die in de genoemde gebieden, behalve in Amerika, voorkomen.

Van rubber onderscheidt de gutta-percha zich, doordat zij bij temperaturen beneden 50° een harde, weinig elastische massa vormt, die bij verwarming in een volkomen plastische massa overgaat en dan in alle mogelijke vormen kan worden gekneet. In chemischen zin bestaat zij hoofdzakelijk uit twee verschillende componenten: een koolwaterstof, die met die van de rubber veel gemeen heeft en welker samenstelling nog onvoldoende is opgehelderd, en hars, of beter een complex van „harsachtige” verbindingen.

De gutta-percha werd — en wordt gedeeltelijk nog — door de inlanders gewonnen door de betreffende boomen, die verspreid in de oerboschen voorkomen, te vellen en daarna over bepaalde afstanden te ringen. Het melksap treedt dan naar buiten, coaguleert zeer spoedig en wordt in dien toestand afgeschraapt, met warm water gekneed en gewassen om hout- en schorsdeeltjes te verwijderen. Bij die boomsoorten, zoals Payena Leerii, die een dun, niet zoo snel coaguleerend melksap leveren, wordt de in de ringen zich verzamelende latex in holle bamboes opgevangen, vervolgens met water boven een vuur tot stollen gebracht en daarna op gelijke wijze als boven behandeld. De opbrengsten per boom zijn zeer wisselend en varieeren tusschen 0.5 en 4.5 K.G.

Het op deze wijze gewonnen „wilde” product wordt hoofdzakelijk in Singapore verhandeld, waar door menging der verschillende soorten de gebruikelijke handelsoorten, zooals die in Europa bekend zijn, worden bereid. De prijs schommelt, al naar gelang van de kwaliteit, tusschen 50 \$ en 450 \$ per pikool.

Toepassing. Oorspronkelijk werd gutta-percha door de Maleiers gebruikt voor de vervaardiging van huishoudelijke voorwerpen als schotels, kroezen, emmers, waartoe zij zich door haar bijzondere physische eigenschappen (zie boven) uitstekend leent.

De eerste monsters werden in 1656 door Tradescant naar Europa gebracht. Later, in 1843, werd het op nieuw ontdekt door den Engelschen arts Montgomery. Het belangrijkste jaar in de geschiedenis der gutta-percha zou evenwel 1847 worden, toen Werner von Siemens haar bijzondere eigenschappen als isolatiemateriaal voor onderzee- en onderaardsche telegraafkabels ontdekte en tevens een machine bouwde, die het mogelijk maakte de geleidingsdraad in continu bedrijf door een mantel van gutta-percha te omgeven. Sindsdien is het gebruik der gutta-percha ten nauwste aan de ontwikkeling van de kabelindustrie verbonden gebleven. Dit had tot gevolg, dat door de snelle ontwikkeling van het wereldverkeer de natuurlijke gutta-perchavoorraden snel verminderden, ten gevolge waarvan men steeds verder in het oerbosch moest doordringen, waardoor de exploitatiekosten steeds hooger werden. Gutta-percha is een onmisbaar bestanddeel voor de isolatie der kabels gebleken en hoewel de benoedigde hoeveelheid door vermenigving met balata en speciaal toebereide rubber kon worden gereduceerd, werden spoedig ter bestudeering van den stand der natuurlijke voorraden expedities uitgerust, waaronder ook een Nederlandsche onder leiding van Dr. Burek. Daar de resultaten voor de voorziening der guttabehoeften niet gunstig uitvielen, werden in 1885 door Dr. Burek pogingen in het werk gesteld de gutta-percha in cultuur te brengen. Daartoe werd een proeftuin van Palaquium gutta, Pal. Treubii en Payena Leerii te Tjipetir, in de Preanger Regentschappen, op 700 M. hoogte, opgericht, uit welke ten slotte de Gouv. gutta-percha-onderneming „Tjipetir” is ontstaan. Oorspronkelijk stelde men zich hier ten doel de latex te winnen door tappen van de boomen. Toen deze methode wegens te snel coaguleeren van het melksap niet loonend bleek, werd echter later overgegaan tot winning van de gutta-

-percha uit het blad. Dit bracht een totale revolutie in de cultuurmethode te wege, aangezien voortaan in plaats van op hooge, hoogvertakte boomen op lage, struikvormige habitus met veel, gemakkelijk bereikbaar blad moest worden gewerkt, waartoe de boomen, wanneer zij een bepaalden leeftijd hebben bereikt, op stomp worden gekapt, hetgeen een heesterachtige ontwikkeling ten gevolge heeft. Het blad wordt nu gewonnen gedeeltelijk door regelmatig snoeien, gedeeltelijk door plukken na bepaalde perioden. In tegenstelling met de thee, wordt hier juist het oudste blad verzameld, als het op het punt van afvallen staat, omdat gebleken is, dat dit het hoogste gehalte aan gutta-percha bevat. Sedert kort evenwel werd ook de winning van het blad door pluk prijsgegeven en deze vervangen door het verzamelen van het blad nadat het reeds is gevallen, waardoor de heesters minder worden uitgeput.

Bereiding van het cultuurproduct. De winning van de gutta-percha uit het blad geschiedde op Tjipetir aanvankelijk als volgt:

Het verse blad (plukblad, snoeiblad) werd, na in een snijmachine en door geriffelde walsen te zijn verkleind, in kollergangen (molens) fijngemalen en daarna met water gedurende 3 etmalen geweekt. Hierdoor wordt het daarop volgende proces, de z.g. „koking” vergemakkelijkt, waaraan een spontaan intredende fermentatie niet vreemd is. Door nu de bladmeelbrei, na toevoeging van meer water, gedurende eenigen tijd onder omroeren op 70° C. te verwarmen, bereikt men, dat de gutta-percha, welke bijna onmiddellijk na het plukken van het blad in de melksapvaten is ge-coaguleerd en daarin dus als draadjes voorkomt, samenbalt en onder invloed van het roeren tot vlokken wordt vereenigd. De definitieve scheiding van gutta-percha en bladbestanddeelen geschiedt vervolgens door de gekookte vloeistof onder roeren in koud water uit te gieten en daarna aan zichzelf over te laten. De gutta-percha komt dan spoedig boven drijven, terwijl de zwaarderde bladbestanddeelen, takjes, enz. zinken. Nadat de gutta-percha van de oppervlakte is afgeschept, wordt de massa nog een of meer malen krachtig geroerd ten einde de gutta-vlokken, die met het afval naar beneden zijn gezakt, opnieuw te winnen. Deze bewerking wordt herhaald totdat niets meer aan de oppervlakte komt. De ampas (afval), die zich op den bodem heeft verzameld, wordt met water over een zeef geleid, zoodat de grove deeltjes hierop blijven liggen, en het gewonnen residu, dat nog een zeker percentage gutta bevat, opnieuw gemalen en op dezelfde wijze verwerkt. De van de oppervlakte afgeschepde ruwe gutta-perchavlokken bevatten anderzijds nog een aanzienlijke hoeveelheid vuil, hetwelk tot op 2½% verwijderd wordt door de vlokken in een desintegrator te verkleinen onder gelijktijdig bespoelen met water, en het daarna in een z.g. waschmachine, bestaande uit twee roterende walsen met V-vormige verhoogingen, afwisselend met warm en koud water te kneden. Het eigenlijke bereidingsproces is hiermede afgelopen. Het product wordt nu opnieuw in warm water plastisch gemaakt en daarna in een hydraulische pers tot blokken van 5 à 6 K.G. goperst, in welken vorm het aan de kabelindustrie wordt afgeleverd. De gemiddelde samenstelling van het aldus bereide

product is: 20% vocht, $7\frac{1}{2}\%$ harsachtige stoffen, $2\frac{1}{2}\%$ in xylol onoplosbare bestanddeelen, 70% gutta-koolwaterstof. Door de aanwezige bladkleurstoffen heeft het product een geelgroen uiterlijk. Een dergelijk hoog gehalte aan koolwaterstof wordt door geen enkele op de markt komende wilde gutta-perchasoort bereikt, hetgeen, gezien het feit, dat de koolwaterstof in vele opzichten het meest waardevolle bestanddeel der gutta vormt, aan de Tjipetir gutta-percha een bijzondere waarde verleent. Trekvastheid, weerstand tegen breuk, kleefkracht en hardheid nemen toe, naarmate het gehalte aan zuivere koolwaterstof stijgt. Met betrekking tot de electrische eigenschappen is dit niet zonder meer het geval. Aangezien het evenwel, speciaal wat de mechanische eigenschappen betreft, voor de kabelindustrie van groot belang is gebleken het harsgehalte naar willekeur te kunnen variëren, is het belang van de Tjipetir gutta-percha hier juist gelegen in het feit, dat door menging met harsrijker soorten iedere gewenschte samenstelling kan worden bereikt.

De hierboven beschreven werkwijze kan niet worden toegepast voor de winning van gutta-percha uit reeds afgevallen blad, aangezien bij het indrogen van het blad de gutta draadjes zich te sterk aan de bladvezels hechten. Door extractie met warme benzine in een batterij van extracteurs kan evenwel ook hier de gutta-percha worden gewonnen. Het gutta-percha-bevattende extract wordt gefiltreerd en daarna afgekoeld, waarna de gutta-percha precipiteert in een vorm, die zuiverder is dan die, welke volgens het mechanische procédé wordt verkregen, aangezien alle zwevende vuilbestanddeelen volledig bij de filtratie en de harsen en opgeloste kleurstoffen voor een aanzienlijk deel bij de uitvriëzing worden verwijderd.

Verruiming van het afzetgebied voor plantage-gutta-percha. Witte gutta-percha. Het bezwaar van uitsluitend op één afzetgebied ingesteld te zijn, kwam ten duidelijkste aan het licht, toen door de ontwikkeling van het radioverkeer de verdere uitbreiding van het telegraafverkeer scheen te worden bedreigd. Deze voorspelling is geenszins bewaarheid; óénerzijds doordat het, dank zij nieuwere vindingen in de kabelindustrie, mogelijk is gebleken de seinsnelheid zeer sterk op te voeren en ook over grootere afstanden te telefonteeren, anderzijds doordat het kabelverkeer toch altijd nog het voordeel van betero geheimhouding bezit. Bovendien valt in den laatsten tijd juist samenwerking tusschen de beide opponenten te bespeuren.

Niettegenstaande deze verbeterde situatie heeft men toch op Tjipetir gemeend zich niet meer aan het wel en wee van één enkele industrie te mogen verbinden en is men in den laatsten tijd overgegaan tot de fabricage van een speciaal gezuiverde gutta-percha, welke, niettegenstaande zij eerst sinds September 1928 in geregeld bedrijf wordt geproduceerd, reeds een gereede afzet, vooral naar de golfbalindustrie, heeft gevonden. De moderne golfballen bestaan uit een kern van rubber, soms opgevuld met glycerine of andere vloeistoffen onder hoogen druk, die op haar beurt omgeven wordt door een omhulsel van gutta-percha of balata, al of niet gemengd met rubber en andere ingrediënten, als zinkoxydo o.d. Ter bereiking van het gewenschte mechanische effect

bij het treffen van den bal moet de omhullende gutta-percha- of balata-schaal een zoo laag mogelijk harsgehalte bezitten en zoo taai mogelijk zijn. Bovendien moet zij wit zijn, opdat de bal, ook na afspringen van het buitenste vernislaagje, zichtbaar blijft. Deze beide eischen komen dus neer op de bereiding van een zoo zuiver mogelijke gutta-koolwaterstof. Voor dit doel is op Tjipetir een speciaal zuiveringsprocédé uitgewerkt, dat in hoofdzaak op het volgende neer komt:

Als uitgangsmateriaal dienden aanvankelijk de gele, gedesintegreerde gutta-percha-vlokken, zooals die in de mechanische zuiveringsinstallatie worden gewonnen. Deze worden in een vat met zeefbodem afgekoeld, waarna eenige malen koude benzine door de massa wordt geperst. Een groot gedeelte van de harsachtige stoffen en van de bladkleurstoffen lost in koude benzine op en wordt afgevoerd, terwijl de gutta-percha-koolwaterstof niet wordt aangetast. Deze wordt na afloop in een andere tank overgebracht en hier met warme benzine overgoten, waarin de koolwaterstof wel oplost. Aangezien slechts de kleurstoffen en de harsen, die van uit de oppervlakte bereikbaar zijn, verwijderd kunnen worden, kan de extractie met koude benzine niet volledig zijn en is de vloeistof, die na de toevoeging van warme benzine wordt verkregen, steeds groen-geel gekleurd. Ter verwijdering van de onopgeloste vuilbestanddeelen wordt zij in sedimentatietanks overgevoerd, gefiltreerd en vervolgens met bleekarde behandeld, die de laatste sporen kleurstoffen bindt. Ter verwijdering van de zwevende bleekarde-vuil-partikels wordt de vloeistof wederom ter bezinking gelaten, daarna gefiltreerd en ten slotte sterk afgekoeld. De gutta-percha-koolwaterstof, die in koude benzine onoplosbaar is, slaat dan als een volkomen witte, sneeuwachtig uitziende, korrelige massa neer, terwijl de bij de koude vóórextractie nog niet verwijderde harsen grootendeels in oplossing blijven. Door het neerslag met koude benzine te wasschen worden ook de laatste hoeveelheden hars, tot op enkele sporen na, weggenomen. Het zuiveringsproces is hiermede in wezen afgelopen. Ter verwijdering van de benzine wordt de gutta-percha met stoom behandeld en daarna de kneedbare massa op de wals eenigermate geplasticiseerd en zoo noodig met andere stoffen gemengd en ten slotte tot vellen uitgetrokken of tot blokken geperst, al naar gelang dit door de gebruikers wordt gewenscht. Uit het afgevallen blad, dat, zooals boven werd medegedeeld, sedert kort het plukblad heeft vervangen, wordt gezuiverde, witte guttapercha volgens een geheel analoog procédé bereid.

Eigenschappen der witte gutta-percha. De aldus gezuiverde gutta-percha bestaat, afgezien van een bepaald hoeveelheid vocht, die niet als verontreiniging wordt aangemerkt, practisch uit zuivere koolwaterstof met gemiddeld 0.5 à 0.7% en hoogstens 1.0% hars. Zij is volkomen wit en behoudt dit uiterlijk ook zelfs na langdurig kneden op de wals, waarbij het zeer warm kan worden. Het onderscheidt zich in dit opzicht van de gezuiverde balata, die op primitieve wijze door de golfbalfabrikanten uit de ruwe balata door extractie werd gewonnen en tot op heden voor de golfbalfabricage werd gebruikt. Dat dit onderscheid, dat uitsluitend aan een zeer ver doorgevoerde zuivering is te danken, voor de golfbal-

fabrikanten een niet gering voordeel beteekent, is duidelijk wanneer men bedenkt, dat om de gutta-percha-schaal voor de ballen te vormen, steeds een behandeling op de walsen of althans een warmtebehandeling noodzakelijk is.

Duurzaamheid der gutta-percha. Een merkwaardige eigenschap, die zoolang de gutta-percha voor industriële doeleinden wordt gebruikt, de aandacht heeft getrokken, is haar gevoeligheid voor de inwerking van lucht, licht en hogere temperaturen. Gutta-percha, die gedurende langer of korter tijd aan deze invloeden is blootgesteld geweest, ondergaat chemische en physische veranderingen, die, samengevat, maar zeer onnauwkeurig als „verharsing” worden aangeduid. Het product wordt dan brokkelig, valt tot poeder uiteen, of wordt tot een kleverige massa vervormd. In beide gevallen verliest zij haar waardevolle mechanische eigenschappen, als elasticiteit, weerstand tegen breuk enz. Het komt dus in dit opzicht geheel met rubber overeen. Het meest gunstig gedraagt zich in dit opzicht de gele, mechanisch bereide Tjipetir gutta-percha. Proeven over langeren tijd genomen hebben aangetoond, dat ook zelfs na meerdere jaren deze gutta-percha in diffuus daglicht bij aanwezigheid van lucht haar waardevolle eigenschappen behoudt. Zeer onstabiel daarentegen is de witte, gezuiverde gutta-percha, indien geen bepaalde voorzorgsmaatregelen worden getroffen. De oorzaak van dit verschil in resistentievermogen is, blijkens uitgebreide proefnemingen, toe te schrijven aan de aanwezigheid van beschuttende stoffen in het gele product. De gutta-koolwaterstof op zichzelf is onstabiel. Indien dus de gutta-percha-zuivering zeer ver wordt doorgevoerd, is niet anders te verwachten dan dat ook deze beschuttende stoffen worden geëlimineerd. Het is op Tjipetir zelfs gelukt deze natuurlijke beschuttingsstoffen uit het geëxtraheerde vuil terug te winnen en hiermede de gutta opnieuw te beschermen. Daar dit vuil evenwel tevens de ongewenschte kleurstoffen bevat, is het voor dit doel niet bruikbaar. Men heeft daarom naar een andere oplossing moeten zoeken en deze gevonden in de toevoeging van zuiver chemisch bereide beschuttingsstoffen, z.g. „antioxidanten”, zooals die ook in de rubberindustrie een uitgebreide toepassing hebben gevonden. Door toevoeging van deze stoffen in zeer geringe concentraties (minder dan 0.1%) is het mogelijk gebleken de gutta-percha een veel grooter houdbaarheid te verleen dan de onvoldoende gezuiverde balata zelfs, terwijl toch de kleur, ook na langdurig kneden of verwarmen, door de toevoeging niet wordt beïnvloed. Al naar gewenscht wordt, kunnen verschillende antioxidanten worden geleverd, die voor een bepaald doel te kiezen zijn.

Andere toepassingen der witte gutta-percha. Verder zij nog medegedeeld dat, behalve voor golfballen, ook voor drijfriemen de gezuiverde, witte gutta-percha reeds toepassing vindt in plaats van balata. Ook voor kabelisolatie heeft zij bijzondere voordeelen. Ten slotte zij nog de toepassing van gutta-percha als „gutta-percha-papier” vermeld.

Literatuur. E. Obach, Die Guttapercha (1899); P. van Romburg, Les plantes à caoutchouc et à gutta-percha (1903); F. Clouth, Rubber, Gutta-percha and Balata (1903); Harries, Unters, Über

die natürlichen und künstlichen Kautschukarten (1919); H. van Lennep, Een en ander omtrent de gutta-percha, in het bijzonder omtrent de wijze, waarop de cultuur op de gouvernements gutta-percha onderneming Tjipetir wordt gedreven (1926); K. Heyne, De nuttige planten van Ned. Indië (1927).

GUTTA-PERCHA. Zie GETAH PERTJA.

NIJLAND (Dr. ALBERTUS HENDRIKUS.) Op 3 April 1868 geboren te Neede (Geld.). Ging op 8 jarigen leeftijd naar Indië. In 1885 slaagde hij te Batavia voor het eindexamen H. B. S. en vertrok naar Nederland, waar hij studeerde aan de Utrechtsche universiteit en 12 Nov. 1892 het arts-examen aflegde. Daarna werkte hij te Amsterdam en promoveerde cum laude te Freiburg op eene dissertatie: Über das Abtöten von Cholera-bacillen in Wasser. In Febr. 1894 vertrok hij als officier van gezondheid naar Ned.-Indië. Na aanvankelijk een jaar leeraar in de anatomie geweest te zijn aan de dokterdjava school te Batavia werd hij achtereenvolgens te Timor Koepang, Makassar en Pangkadjéné geplaatst. Hier bereikte hem in 1897 het bericht, dat hij tijdelijk toegevoegd was aan den Directeur van het Parc Vaccinogene en het Instituut Pasteur te Weltevreden. Hiermede begint Nijland's eigenlijk levenswerk en tevens eene nieuwe aera in de ontwikkeling van Parc en Instituut en daarmede van de koepok-inenting en de vaccin- of serumbereiding in Ned.-Indië.

Begaafd als hij was met eene onuitbluschbare energie en werklust, met een uiterst kritischen, maar tevens buitengewoon inventieven geest en met een ijzeren doorzettingsvermogen, was hij de aangewezen man om de, toen nog zeer primitieve, inrichting aan den Logeweg te Weltevreden tot ontwikkeling te brengen. In 1899 werd hij overgeplaatst van den Militair- naar den Civiel-Geneskundigen Dienst en benoemd tot Directeur der inrichting.

De koepokinenting in Ned.-Indië werd toen uitgevoerd met humane lympe, d. w. z. van kind op kind. Nijland wilde dit systeem vervangen door inenting met animale (d. w. z. direct van dieren afkomstige) vaccine, bereid in éene centrale koepokinrichting voor geheel Ned.-Indië. Om tot dit doel te geraken was het noodig vaccine te bereiden, die bij een langdurig transport in een zeer warm klimaat hare virulentie behield en dit in hoeveelheden, die voldoende waren om den geheelen Archipel te voorzien van koepokstof, zoolwel voor vaccinatie als voor revaccinatie. Dit is hem na jarenlangen arbeid en honderden proeven, met de daaraan verbonden tegenslagen en teleurstellingen, gelukt (zie VACCINE). Gelijktijdig met de geweldige ontwikkeling van 's Lands Koepokinrichting, die het gevolg was van deze verbeteringen en die de jaarlijkse vaccine-opbrengst van 50.000 entingen in 1897 op bijna 8.000.000 in 1918, het jaar van zijn aftreden, bracht, volvoerde hij eene totale reörganisatie van de opleiding en den dienst der Inlandsche vaccinateurs.

Het Instituut Pasteur, dat in 1897 bestond uit eenige kamers, waarin de virus fixe, benodigd voor de inenting tegen hondsdolheid, werd bereid en ingespoten, wist hij in dienzelfden tijd te ontwikkelen tot eene groote, moderne inrichting voor de bereiding van vaccins en sera, die Ned.-Indië op dit punt geheel onafhankelijk heeft gemaakt van Europa. In de behandeling van dollenhonds-

beet bracht hij tal van verbeteringen aan. Toen in 1910 de cholera weer te Batavia uitbrak, gelukte het hem, in zeer korten tijd, het reeds in 1880 door Ferran ontdekte, maar sinds nog weinig toegepaste, anti-cholera-vaccin op eene zoodanige wijze te bereiden om toe te passen, dat sindsdien deze ziekte in Ned.-Indië genee epidemie van beteekenis meer kon veroorzaken.

Bij al dit werk was zijn inventieve geest, die hem telkens weer nieuwe toestellen of verbeteringen van bestaande instrumenten deed vinden, hem een groote hulp.

Na zijne pensionneering in 1918 (hij was van 1903—1905 en van 1913—1914 met verlof in Europa geweest) bleef hij in Nederland, als lector aan het Instituut voor tropische geneeskunde te Leiden, als leeraar aan de Hoogere Krijgsschool en aan de Koloniale school voor vrouwen en meisjes te 's-Gravenhage, werkzaam bij het onderwijs in tropische hygiëne.

Meer en meer leed echter zijne gezondheid onder de kwaal, die hem ten slotte ten grave zou brengen. Wel nam hij in 1921 nog deel aan het Internationale Congres voor Tropische Geneeskunde te Batavia, maar hij kwam van die reis gebroken terug en 8 November 1922 maakte eene hartaandoening een eind aan zijn leven, dat geheel gewijd is geweest aan de practische toepassing van de actieve en passieve immunisatie tegen acute infectieziekten in Ned.-Indië.

De resultaten van zijn arbeid zijn neergelegd in eene lange reeks van jaarlijksche rapporten van 's Lands koepokinrichting en Instituut Pasteur, en in een aantal artikelen van zijne hand, grootendeels verschenen in het Geneeskundig Tijdschrift voor Ned.-Indië. Aan dien arbeid danken duizenden in Ned.-Indië en elders hun leven en gezondheid.

LANDMETERS (Vervolg van Dl. II, blz. 527 en Dl. V, blz. 246 of suppl. afl. 2, blz. 35).

De landmeetkundige verrichtingen, die in verband staan met de kadastrale werkzaamheden, behooren tot den werkkring van de Landmeters van het Kadaster. De benoembaarheid tot Landmeter van het Kadaster is geregeld bij Ind. Stb. 1923 no. 455; voor de benoembaarheid is o. m. een opleiding aan de Landbouwhoogeschool te Wageningen vereischt.

De Landmeters van het Kadaster worden in hun werkzaamheden bijgestaan door een lagere categorie van ambtenaren, die Adjunct-Landmeters worden genoemd. Volgens Gov. besluit van 22 December 1927 no. 24 zijn deze ambtenaren benoembaar na een opleiding aan den Cursus voor de opleiding van technisch personeel bij den Kadastralen dienst en bij andere diensttakken in Nederlandsch-Indië te Bandoeng. Voor nadere bijzonderheden zie KADASTER.

In de gewesten in Nederlandsch-Indië, waar het Kadaster nog niet is ingevoerd, worden de landmetersfuncties en bevoegdheden vervuld door personen, die den naam dragen van Gouvernements-landmeters. Deze ambtenaren moeten voldoen aan de voorwaarden, gesteld in Ind. Stb. 1919 no. 128, 1920 no. 636 en 1921 no. 337.

De benoeming tot Gouvernements-landmeter geschiedt, voor zoover daaraan een toelage ten laste van den Lande is verbonden, door den Directeur van Justitie, op voordracht van het Hoofd van den Kadastralen Dienst en overigens door het Hoofd van Gewestelijk Bestuur na ingewon-

nen advies van genoemd diensthoofd. De instructie van de Gouvernements-landmeters, is opgenomen in Ind. Stb. 1916 no. 517 en 706 en 1930 no. 77.

Zij, die in het bezit zijn van een landmeters-diploma en het beroep van landmeter buiten 's Lands dienst wenschen uit te oefenen, worden toegelaten tot het afleggen van den „ced van landmeter". Zij worden Gezworen landmeter of Beëdigd-geëxamineerd landmeter genoemd.

THEOSOFISCHE VEREENIGING (DE NEDERLANDSCH-INDISCHE), nationale afdeling van de Wereld-vereeniging, welke in 1875 te New-York werd opgericht door een Russische dame, Mevrouw Helena Petrovna Blavatsky geb. Hahn en een Kolonel van het Amerikaanse Vrijwilligersleger, Henry Steele Olcott. Volgens het bevelen van de leden der Vereeniging werd zij gesticht in opdracht van zekere Indische Mahatma's, Adepten of Meesters van Wijsheid, die een loge in Tibet hebben op de Noordelijke hellingen van de Himalaya en een occulte hiërarchie vormen, waarvan een „Koning der Wereld" (Sanskrit: Sanat-Kumara) het hoofd is.

De doeleinden der Theosofische Vereeniging werden, na tal van wijzigingen te hebben ondergaan, ten slotte in 1888 als volgt vastgesteld en zijn sedert ongewijzigd gebleven:

1°. Het vormen van een kern van de Algemee- ne Broederschap der Menschheid, zonder onderscheid van ras, geloof, kaste, sexe of kleur.

2°. Het aanmoedigen van de vergelijkende studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap.

3°. Het onderzoeken van onverklaarde wetten in de natuur en in den mensch.

Het Hoofdkwartier der Theosofische Vereeniging is gevestigd in Voor-Indië te Adyar, nabij Madras. Presidente is Mevrouw Doctor Annie Besant. De vereeniging telde in 1930 ruim 50000 leden over de geheele wereld, verdeeld over 46 Nationale Afdelingen, terwijl er in China, Egypte en Singapore z.g. Presidentieele Agentschappen bestaan.

De Nederlandsch-Indische Afdeling is ontstaan uit een, in 1905 opgerichte, tak van de Nederlandsche Afdeling, waarvan tot Mei 1910 de loges en centra op Java deel uitmaakten. De eerste loge op Java werd in 1883 opgericht te Pekalongan en is blijkbaar door mevr. Blavatsky, de eerste corresponderende Secretaresse van de hierboven vermelde, in 1875 opgerichte Wereld-vereeniging, gesticht in samenwerking met Baron Tengnagel. Mevr. Blavatsky is volgens beschikbare gegevens in het geheel drie malen op Java geweest (in 1853, 1858 en 1883).

In Mei 1910 werd tijdens een congres van de Onderafdeling besloten tot de oprichting van een zelfstandige Nationale Afdeling, welke ledental al dadolijk 325 bedroeg. Twintig jaren later telde de Vereeniging bijna 2100 leden, waarvan de helft Europeanen, 40% Indonesiërs en 10% Chincezen en andere Vroomde Oosterlingen. De Afdeling telde in 1930 24 loges en 12 centra, waarvan respectievelijk 2 (Médan en Makassar) en 4 (Port de Koek, Bandjermasin, Koetaradja en Gorontalo) in de Buitengewesten.

De Afdeling geeft een drietal periodieken uit: 1°. „Thosofie in Ned.-Indië", het officieele orgaan van de Afdeling, maandelijks verschij-

nend in twee talen en in 1930 in haar 22sten jaargang.

2°. Het „Theosofisch Maandblad”, in het Hollandsch, waarvan de 30ste jaargang loopt.

3°. „Pewart-Theosofie”, een Maleisch orgaan, dat in de 18de jaargang is.

Bovendien wordt door de leden voor eigen risico nog uitgegeven:

4°. „Koemandang Theosofie” in het Javaansch, uitgegeven te Soerakarta en in het 9de jaar on

5°. „Rasa” in het Maleisch en Javaansch, uitgegeven te Soerabaja en in het 5de jaar.

De vereeniging beweegt zich in Nederlandsch-Indië, behalve op algemeen filosofisch, mystiek, literair en occult terrein, ook op sociaal en paedagogisch gebied. Onder de inspiratie der N.I.T.V. ontstond in 1915 de Nederlandsch-Indische Theosofische Bond voor Opvoeding en Onderwijs (NITHBOO), waaruit later voortkwam de Nederlandsch-Indische Afdeling der Theosofische Wereld-Universiteits-Vereeniging (NITWUV), die in 1930 de volgende onderwijsinrichtingen beheerde: een Montessori-school, negen Hollandsch-Inlandsche scholen, een Hollandsch-Chineesche school, een Mulo-school, met als bovenbouw een paedagogische Algemeen-Middelbare School.

Op sociaal gebied stichtte zij in 1920 een Theosofisch Studiefonds voor het verleenen van studiebeurzen aan veelbelovende, doch on- en minvermogenende leerlingen en studenten aan allerlei scholen en inrichtingen van onderwijs, terwijl in 1921 het Theosofisch Steunfonds werd opgericht met een kapitaal van / 100.000 voor financiële hulpverlening aan theosofische ondernemingen van algemeen maatschappelijk belang.

Voor de uitgave van haar geschriften, periodieken en boekwerken stichtten eenige leden der vereeniging een eigen drukkerij te Weltevreden, onder den naam van: „N.V. Indonesische Drukkerij en Translaat-Bureau” en een boekhandel en uitgeversmaatschappij onder den naam van: „N.V. Theosofische Uitgevers-Maatschappij Minerva”, die in tal van plaatsen haar agent-schappen en depots heeft.

De vereeniging is in Indië door haar loges eigenaars van een elftal loge-gebouwen en een vier-tal woningparken, waarin haar leden bijeenwonen.

Literatuur: H. S. Olcott, Oude Dagboekbladen (4 dln., bevattende de geschiedenis der Theosofische Vereeniging van haar oprichting in 1875 tot 1905); H. P. Blavatsky, De Geheime Leer en Isis Ontsluierd; A. P. Sinnett, De Occulte Wereld en Esoterisch Boedhisme; C. Jinaradjadasa, Theosophy and Modern Thought en De Grondbeginselen der Theosofie; Dr. A. Besant, De Oude Wijsheid, Esoterisch Christendom en The Universal Textbook of Religions and Morals (3 dln.); C. W. Leadbeater, Het Innerlijk Leven (2 dln.), Aan gene Zijde des Doods en De verborgen Zijde der Dingen (2 dln.); Dr. A. Besant en Mgr. C. W. Leadbeater, De Mensch, vanwaar, hoe en waarheen, Gedachte-vormen en De Mensch, zichtbaar en onzichtbaar; The Golden Book of Theosophy, jubileum-uitgave ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan der Theosofische Vereeniging met tal van facsimile-reproducties van historische documenten, portretten, foto's van gebouwen, congressen-afbeeldingen en een historisch overzicht van de

meest op den voorgrond komende feiten en voorvallen gedurende de eerste halve eeuw van het bestaan der Theosofische Vereeniging.

WEDUWEN- EN WEEZENFONDS DER EUROPEESCHE OFFICIEREN VAN HET NEDERLANDSCH-INDISCHE LEGER (Vervolg van Dl. I, blz. 733 en Dl. V, blz. 488 of suppl. afl. 6, blz. 180).

Tot voor korten tijd waren alle reglementen op het verleenen van pensioenen aan officieren (en ook aan militairen beneden dien rang) gebaseerd op het systeem van toekenning van pensioenen naar een bepaalden rang of stand; d. w. z. voor elken rang of stand waren normale pensioensbedragen vastgesteld, waarop na een zekeren normaal geachten diensttijd en het bereiken van dien rang of stand recht werd verkregen. Bij minder dienstjaren dan voor het verkrijgen van recht op normaal pensioen vereischt was werd onder bepaalde omstandigheden recht verkregen op een pensioen, dat van het normale pensioensbedrag voor den laatstbekleeden (of voorlaatstbekleeden) rang werd afgeleid.

Het normaal pensioen voor officieren onderging door langer doordienen zonder bevordering geen verhooging; voor de militairen beneden dien rang werd bij meer dienstjaren dan vereischt was voor het verkrijgen van recht op normaal pensioen het normaal pensioen verhoogd tot een zeker maximum voor elken rang.

Bij art. 1 van het Koninklijk besluit van 2 December 1926 no. 30 (Ned. Stb. no. 392, Ind. Stb. no. 551), dat 25 December 1926 in werking is getreden, zijn nu echter vastgesteld een „Diensttijdpensioenreglement voor officieren” en een „Diensttijdpensioenreglement voor onderofficieren”, waarbij het systeem van toekenning van pensioenen uitsluitend naar een bepaalden rang is losgelaten en evenals voor de burgerlijke ambtenaren het pensioen wordt geregeld uitsluitend naar den volbrachten diensttijd en de gedurende een bepaalden tijd genoten bezoldiging (pensioengrondslag).

De woorden „normaal pensioen” hebben in die nieuwe pensioenreglementen een enigszins andere beteekenis gekregen; zij geven nog wel het pensioensbedrag aan, waarop na een normaal geachten diensttijd recht wordt verkregen (welke nu echter gepaard moet gaan met een zekeren minimum-leeftijd), maar zij duiden nu niet meer een zeker bedrag aan voor een bepaalden rang of stand; onafhankelijk van den rang of stand bedraagt het normaal pensioen volgens die nieuwe pensioenreglementen 30 % van den pensioengrondslag.

Onder bepaalde omstandigheden wordt ook volgens die nieuwe reglementen bij een korteren diensttijd dan vereischt is voor het verkrijgen van recht op normaal pensioen (20 jaar) recht verkregen op een pensioen (verminderd of evenredig pensioen), waarvan het bedrag wordt afgeleid van het normaal pensioen. Niet alleen volgens het diensttijdpensioenreglement voor onderofficieren, maar ook volgens dat voor officieren wordt nu echter bij een langeren diensttijd dan voor het verkrijgen van recht op normaal pensioen vereischt is en het bereiken van den daarvoor vereischten leeftijd een z.g. „vermeerderd pensioen” toegekend, dat eveneens van het normaal pensioen wordt afgeleid; het bedraagt namelijk (behoudens mogelijke verhoogingen we-

gens ziels- of lichaamsgebreken) het voor normaal pensioen bepaald percentage van den pensioengrondslag, vermeerderd naar reden van 2 procent van dien grondslag per jaar, waarmee de diensttijd van 20 jaar is overschreden, tot een maximum van 46 % van den pensioengrondslag.

In verband met bovengenoemde gewijzigde pensioenregelingen, is het reglement voor het weduwen- en weezenfonds der Europeesche officieren van het Nederlandsch-Indische leger (Ned. Stb. 1923 no. 466, 1926 no. 48 en 1926 no. 368; Ind. Stb. 1923 no. 543, 1926 no. 237 en 1927 no. 72) — met terugwerkende kracht tot 1 Februari 1925 — nader gewijzigd en aangevuld bij het Koninklijk besluit van 15 Mei 1930 no. 64 (Ned. Stb. 1930 no. 195; Ind. Stb. 1930 no. 274).

Het fonds van de officieren had blijkens het verslag over 1928 een vermogen van f 13.992.263, de effecten berekend tegen aankoopwaarde. Het aantal deelgenooten bedroeg 2894 (1369 officieren in actieven dienst, 1420 gepensioneerden en 105 vrijwillige deelgenooten). Het aantal weduwen bedroeg 1166, aan wie in 1928 een bedrag van f 2.341.563 aan weduwenpensioenen en weezenonderstanden werd uitgekeerd.

WEDUWEN- EN WEEZENFONDS VAN EUROPEESCHE MILITAIRES BENEDEN DEN RANG VAN OFFICIER BIJ DE KOLONIALE TROEPEN (Vervolg van Dl. I, blz. 734). Bij Kon. besluit van 8 Juli 1924 no. 124 (Ned. Stb. 1924 no. 347, Ind. Stb. 1924 no. 419) kwam een nieuw reglement voor dit fonds tot stand. Dit reglement is sedert gewijzigd bij Kon. besluiten van 21 December 1925 no. 44 (Ned. Stb. 1925 no. 477, Ind. Stb. 1926 no. 99) en 28 October 1926 no. 75 (Ned. Stb. 1926 no. 368, Ind. Stb. 1927 no. 72) en laatstelijk — in verband met de invoering van een diensttijd-pensioenreglement voor officieren en een diensttijd-pensioenreglement voor onderofficieren (zie WEDUWEN- EN WEEZENFONDS DER EUROPEESCHE OFFICIEREN VAN HET NEDERLANDSCH-INDISCHE LEGER) — met terugwerkende kracht tot 1 Februari 1925 — bij Kon. besluit van 15 Mei 1930 no. 64 (Ned. Stb. 1930 no. 195, Ind. Stb. 1930 no. 274).

Verplicht deelgenoot aan het fonds zijn: a. de Europeesche en met deze gelijkgestelde beroepsmilitairen bij de landmacht in Nederlandsch-Indië met inbegrip van de Koloniale Reserve (1° de gehuwde militairen beneden den rang van officier; 2° de ongehuwde onderofficieren; 3° de ongehuwde militairen beneden den rang van onderofficier, die kinderen hebben, welke bij hun overlijden aanspraak op onderstand zouden kunnen doen gelden) en b. de Europeesche en met deze gelijkgestelde beroepsmilitairen bij de landmacht in Suriname en Curaçao, met inbegrip van de bij de politie dienstdoende militairen (met dezelfde onderscheiding als onder a).

De contributie bedraagt van de inkomsten van de onderluitnants 6 % en voor de overigen 5 %.

Het pensioen voor de weduwe van een deelgenoot bedraagt drie kwart van het door den deelgenoot genoten pensioen. Het minimum en het maximum van het toe te kennen jaarlijkse weduwenpensioen bedragen voor: a. onderluitnant f 1500; b. kapelmeester der stafmuziek f 1500; c. alle verdere onderofficieren boven don rang van sergeant-majoor f 840—f 1260; d. sergeant-majoor f 735—f 1103; e. sergeant of sergeant 1e klasse f 630—f 945 (voor de sergeanten

1e klasse, behoord hebbende tot de voormalige inheemsche troepen, indien zij vallen onder art. 39 van het niet-Europeesch militair pensioenreglement 1925, voor de overige sergeanten 1e klasse, indien zij niet behooren tot die bedoeld onder f); f. sergeant 1e klasse f 540 — f 675 (voor zoover betreft de sergeanten 1e klasse, op welke van toepassing is het niet-Europeesch militair pensioenreglement 1925, behoudens die vallende onder art. 39 van dat reglement); g. brigadier (korporaal) f 450—f 600; h. soldaat f 396—f 525 (voor g en h: behoudens wat betreft de hier na te noemen militairen en gewezen militairen); i. sergeant 2e klasse f 420; j. brigadier; korporaal 1e klasse f 339; k. korporaal; korporaal 2e klasse f 309; l. soldaat 1e klasse f 285; m. soldaat 2e klasse f 264 (voor i, j, k, l en m: voor zoover betreft gewezen militairen, bedoeld in art. 40 van het niet-Europeesch militair pensioenreglement 1925); n. sergeant 2e klasse f 360—f 420; o. brigadier f 282—f 339; p. korporaal f 225—f 309; q. soldaat 1e klasse; soldaat en soldaat 2e klasse, behoorende tot de militairen bedoeld in art. 38 van het niet-Europeesch militair pensioenreglement 1925 f 189—f 285 (voor n, o, p en q: voor zoover betreft militairen en gewezen militairen, op welke van toepassing is het niet-Europeesche militair pensioenreglement 1925); r. soldaat 2e klasse f 150—f 264.

Voor de weezen, wier moeder aanspraak heeft op pensioen, bedraagt de onderstand: voor één kind 0,2 van het aankomend weduwenpensioen; voor 2 kinderen, 0,3 van het aankomend weduwenpensioen; voor 3 of meer kinderen 0,4 van het aankomend weduwenpensioen.

Voor de weezen, wier moeder geen aanspraak heeft op pensioen of overleden is, bedraagt de onderstand: voor één kind 0,6 van het aankomend weduwenpensioen; voor 2 kinderen 0,8 van het aankomend weduwenpensioen; voor 3 kinderen het volle bedrag van het aankomend weduwenpensioen; voor 4 kinderen 1,2 van het aankomend weduwenpensioen; voor 5 of meer kinderen, 1,4 van het aankomend weduwenpensioen.

De regeling van de pensioenen en onderstanden geschiedt in Nederland door de Directie, in Nederlandsch-Indië door den Beheerder van het fonds, in Suriname of Curaçao door den Gouverneur. De pensioenen en onderstanden worden maandelijks uitbetaald. Zij zijn onvervreemdbaar. Bij het overlijden van een deelgenoot zal aan zijne nagelaten betrekkingen of boedelbeherdners dan wel aan hen, die de begrafenis bekostigd hebben, ter tegemoetkoming in de kosten der begrafenis, ten laste van het fonds worden betaald, zoo de overledene is geweest een onderluitenant of kapelmeester der stafmuziek f 175, een onderofficier f 125 en een korporaal (brigadier) of soldaat (ongegradueerde) f 75.

Het fonds wordt, gezamenlijk met andere fondsen voor koloniale Landsdienaren, onder het oppertoezicht van den Minister van Koloniën en onder het toezicht van commissarissen (in Nederland ten hoogste 5, in Nederlandsch-Indië ten hoogste 5, in Suriname en Curaçao 3), beheerd door een door de Koningin te benoemen directeur, bijgestaan door een tweede directeur.

Het fonds had blijkens het verslag over 1928 een vermogen van f 17.717.162, de effecten berekend tegen aankoopwaarde. Het aantal deelge-

nooten bedroeg 7664 (4675 actief dienende militairen, 2961 gepensionneerden en 28 vrijwillige deelgenooten). Het aantal weduwen bedroeg 594, die f 420.781 aan jaarlijksch pensioen genoten; bovendien waren er 387 weduwen van niet-deelgenooten, die vóór 1 Augustus 1909 — den datum van oprichting van het fonds — voor goed den militairen dienst hadden verlaten, aan welke weduwen half pensioen werd toegekend (tot een bedrag van f 135.148).

2211 21 ASSISTENTENREGELING (Aanvulling van Dl. V. blz. 32). Bij Ind. Stb. 1924 no. 287 en 1926 no. 187 werden enkele wijzigingen in de assistentenregeling voor de Oostkust van Sumatra aangebracht.

De voorziening in eerstgenoemd Staatsblad betreft voornamelijk art. 19 der regeling, volgens welk artikel voortaan mede de ambtenaren der Arbeidsinspectie met het opsporen van overtredingen der assistentenregeling zijn belast. Het brengt verder naast enkele redactieverduidelijkingen de volgende wijzigingen: 1°. Bij de berekening van den minimumduur van één jaar telt, ten aanzien van de overeenkomsten voor onbepaalden tijd tusschen assistent en werkgever aangegaan, de tevoren reeds in dienst van denzelfden werkgever doorgebrachte tijd, de eventuele proeftijd niet inbegrepen, mede, voor zoover de nieuwe overeenkomst onmiddellijk daarbij aansluit (art. 2). 2°. Bij de berekening van het verlof van den assistent, nadat deze een jaar (14 dagen verlof) of zes jaren (8 maanden verlof) bij denzelfden werkgever heeft gediend, geldt zijn eventuele proeftijd als diensttijd mede (art. 4). 3°. Voor zoover de overeenkomst tusschen assistent en werkgever geen regeling inhoudt ter zake van de punten, vermeld in het eerste lid van art. 4, wordt uitdrukkelijk bepaald, dat een beding, dat de assistent er van afziet om van het bij een of meer dier punten voorgeschrevene gebruik te maken, niet als regeling daarvan wordt beschouwd (art. 4). 4°. De schadeloosstelling, verschuldigd bij het doen eindigen van een overeenkomst voor onbepaalden tijd tusschen assistent en werkgever aangegaan zonder opzegging of zonder inachtneming van de voor opzegging geldende bepalingen en zonder dat de wederpartij daarin toestemt, is gelijk aan het loon van den assistent over vier maanden, behalve gedurende den termijn van het eerste jaar, als wanneer zij bedraagt het loon over den tijd, welke aan het jaar ontbreekt, met een minimum van vier maanden loon (art. 13).

Staatsblad 1926 no. 187 breidt de werking van de Assistentenregeling voor de Oostkust van Sumatra uit over Atjeh en Onderhoorigheden en Tapanoeli, altijd met dien verstande, dat zij in die gewesten slechts van kracht is op landbouwondernemingen, waar personen volgens de voorschriften der koelieordonnanties (Ind. Stb. 1915 no. 421 voor de Oostkust van Sumatra, Ind. Stb. 1916 no. 334 voor Atjeh en Onderhoorigheden en Ind. Stb. 1918 no. 37 voor Tapanoeli) werkzaam zijn.

Blijkens mededeelingen van de Regeering in den Volkaraad is een nieuwe wijziging van de Assistentenregeling aanhangig, welke beoogt: schrapping van enkele bepalingen, welke door de wettelijke regeling van het Arbeidscontract (Ind. Stb. 1926 No. 335) overbodig zijn geworden, een verduidelijking van het begrip „assistent”,

waarborging van betere naleving van de voorschriften omtrent vrije dagen, zoodmede een nadere uitbreiding der regeling tot eenige andere gewesten.

6 IMMIGRATIE. (Aanvulling van Dl. V, blz. 213 of suppl. afl. 10, blz. 292). In het oorspronkelijke artikel in deze Encyclopaedie werd met een tweetal voorbeelden toegelicht hoezeer de immigratie in een gebied als Ned.-Indië kan worden beïnvloed door elders heerschende ongunstige maatschappelijke toestanden.

Dat ook bijzondere economische omstandigheden in Ned.-Indië het immigrantencijfer aanstands beïnvloeden, kan, om een voorbeeld te noemen, blijken uit den grooten trek van Chinezen naar de rubberstreken van Djambi, Palembang, enz. in 1925 en latere jaren. Het aantal Chineesche immigranten, bestemd voor de belangrijkste uitvoerhavens van „bevolkingsrubber”, steeg toen met niet minder dan 65 tot 100 %.

Wat de nederzetting van Chinezen betreft, heeft de Westerafdeeling van Borneo steeds een bijzondere plaats ingenomen. Waren hier, evenals elders in Ned.-Indië, reeds van oudsher Chineesche nederzettingen, sedert de tweede helft der 18e eeuw hebben de Chineesche kolonisten — toen reeds ten getale van duizenden — een zeer groote rol gespeeld in de geschiedenis der Westerafdeeling. De Chineesche immigranten in dat gewest bestaan voor een groot deel uit Hakka's (zie o.a. CHINEEZEN en BORNEO).

De toelatingskaart *) kan, na door het Hoofd van plaatselijk bestuur twee keer met één jaar verlengd te zijn, voor den derden keer met 6 jaar worden verlengd. Deze kaart verliest hare geldigheid ingeval de houder uit Ned.-Indië vertrekt, tenzij van het vertrek is kennisgegeven — in een ontschepingshaven aan den ontschepingsambtenaar, elders aan het Hoofd van plaatselijk bestuur — en het verblijf buitenslands niet langer duurt dan één jaar. Van de verlenging, alsook van evenbedoelde kennisgeving, behoort op de toelatingskaart aantekening te worden gehouden.

Behalve de reeds in het oorspronkelijk artikel genoemde groepen van vreemdelingen, die vrijgesteld zijn van het vereischte van een pasvisum, zijn sedert nog daarvan vrijgesteld onderdanen van Zwitserland, het vorstendom Liechtenstein, Japan, Mexico en Siam, alsmede Britsche onderdanen met uitzondering van die, aankomende uit Britsch-Indië.

Een toelatingskaart kan door den G.G. worden ingetrokken in het belang van de openbare rust en orde, indien de toegelaten sedert zijne komst in Ned.-Indië wegens misdrijf mocht zijn veroordeeld of door valsche opgave van naam of hoedanigheid, dan wel door andere bedriegelijke middelen toelating heeft weten te verkrijgen. Op de intrekking der toelatingskaart volgt verwijdering uit Ned.-Indië. De immigratiebepalingen zijn niet toepasselijk op: van Landwege naar Ned.-Indië gezonden personen met hunne gezinnen; consulaire ambtenaren met hunne gezinnen; officieren en bemanning van de

*) Art. 11 van het T.B. bepaalt thans, dat zonder daartoe bekomen schriftelijke vergunning, personen vallende onder de toepassing van dat besluit, beschouwd worden niet in Ned.-Indië gevestigd, d.i. geen ingezetene, te zijn.

tot de marine van eenige Mogendheid behorende schepen; gezagvoerders, officieren en schepelingen van koopvaardij schepen, tenzij bij aankomst of tijdens het oponthoud van het schip het dienstverband eindigt en voorts niet op hen, die in Ned.-Indië hunne zeereis niet beëindigen.

Bij de toelatingsordonnantie zijn als ontschepingshavens aangewezen Tandjoengpriok, Semarang en Soerabaja en 21 havens in de Buitengewesten.

De modellen voor de verschillende immigratieformulieren zijn laatstelijk vastgesteld bij G. B. van 27 Juli 1927 no. 1x.

De Inspectie van den immigratiedienst. Bij de, met het inwerkingtreden op 1 April 1918 van het T. B. en de daarmede in verband staande regelingen samenvallende uitbreiding van den immigratiedienst over geheel Ned.-Indië, werd het voor eene uniforme toepassing en voor een nauwlettend toezicht wenschelijk geacht, de centrale leiding naar een afzonderlijken dienst over te brengen. Deze gedachte leidde tot de instelling van de onder het Departement van Justitie ressorteerende Inspectie van den immigratiedienst, waarvan bij het G. B. van 29 November 1917 no. 1 de werkring, omvattende in den ruimsten zin alle aangelegenheden op de immigratie uit het buitenland betrekking hebbende, is omschreven. De dienstleiding is in handen van het Hoofd van den immigratiedienst, aan wien inspecteurs zijn toegevoegd, alsmede het vereischte bureau personeel. Het aantal immigratiekantoren, staande onder het beheer van immigratieambtenaren 1e of 2e klasse (secretarissen der immigratiecommissies), vroeger ten getale van 4, werd tot 24 uitgebreid. Onder elk der immigratieambtenaren 1e klasse te Batavia, Soerabaja en Médan zijn twee tot drie immigratieambtenaren 3e klasse tewerkgesteld, terwijl op alle kantoren tolken voor de Chineesche taal en het benoodigde ondergeschikte personeel aanwezig zijn. Tegen vacatieloon kan ook van tolken voor de Japansche- en Arabische taal worden gebruik gemaakt. Te Gloeogoer (Médan), Tandjoengpriok, Soerabaja en Semarang zijn immigrantenverblijven ingericht, waarin personen aan wie de toelating is geweigerd of over wier toelating niet aanstonds kan worden beslist, in afwachting van hunne verwijdering dan wel toelating kunnen worden aangehouden. Benoodigd politiepersoneel staat den immigratiedienst ter beschikking. Behalve de immigratieambtenaren (secretarissen der immigratiecommissies) ontvangen de ontschepingsambtenaren, administratief deel uitmakende van het Departement der Marine, hunne instructies van het Hoofd van den immigratiedienst. De tot den werkring van het Departement van Justitie behoorende werkzaamheden, rakende politieke zaken, verbanningen en interneeringen, zijn sedert 1924 bij het hoofdkantoor van den immigratiedienst overgebracht. Door uitwisseling van gegevens en gedachten werkt de immigratiedienst, zooals voor de hand ligt, in de eerste plaats samen met het „Kantoor voor Chineesche zaken" en mede met het „Regeringsbureau ter bestrijding van den z.g. handel in vrouwen en meisjes", terwijl uiteraard meermalen overleg met consulaire ambtenaren plaats vindt.

Cijfers betreffende de immigratie. Van de immigratie in Ned.-Indië geeft

onderstaande tabel van de in de jaren 1918, 1919, 1928 en 1929 in het bezit van toelatingpapieren gestelde Nederlanders en vreemdelingen, een vergelijkend overzicht ¹⁾.

Landaard	1918 ²⁾	1919	1928	1929
Nederlanders	1.605	3.663	5.613	5.828
Andere Europeanen	632	1.540	1.368	1.620
Japanners	1.075	1.119	814	1.132
Chineezen	14.612	18.254	41.157	35.946
Arabieren	69	205	892	1.024
Andere Oostersche vreemdelingen	1.708	2.468	3.079	2.836
Totaal vreemdelingen	18.096	23.586	47.310	42.558
Algemeen totaal	19.701	27.249	52.923	48.386

Van het in 1929 toegelaten aantal immigranten waren alzoo ongeveer 12 % Nederlanders, 3 % andere Europeanen, 2 % Japanners, 75 % Chineezen, 2 % Arabieren en 6 % andere Oostersche Vreemdelingen. Wat de getalsterkte van de aankomende immigranten betreft is Tandjoengpriok (Batavia) de belangrijkste der ontschepingshavens. Ongeveer de helft van het totale aantal wordt, zooals uit de hieronder volgende opgave van het aantal in 1929 in de verschillende havens toegelaten immigranten kan blijken, te Batavia, Soerabaja en Médan afgehandeld.

Immigratiekantoren	Aantal toegelaten immigranten.
<i>Java.</i> (3).	
Batavia	12.128
Soerabaja	4.194
Semarang	2.251
<i>Sumatra en eilanden.</i> (14).	
<i>Sumatra.</i> (5).	
Médan (en Tandjoengbalei)	9.341
Palembang	2.592
Djambi	952
Langsa	669
Padang	128
<i>Bilanden.</i> (9).	
Bengkalis	3.473
Poeloe Samboe	1.611
Muntok	974
Pangkalpinang	167
Tandjoengpandan	528
Selatpandjang	455
Sabang	636
Soengai-goentoeng	160
Tandjoengpinang	41
<i>Borneo.</i> (5).	
Pontianak	1.589
Singkawang	1.021
Balikpapan	1.535
Bandjermasin	565
Tarakan	1.064
<i>Celebes.</i> (2).	
Makassar	1.950
Manado	362
Totaal	48.386

¹⁾ Hieronder niet begrepen contract-koolies.

²⁾ Van 1 April tot en met ult.° December.

De opbrengst aan zegelrecht op de verschillende immigratieformulieren beliep in 1929 in rond cijfer f 3.000.000, in welk bedrag de kantoren te Batavia, Soerabaja en Médan onderscheidenlijk een aandeel hadden van f 558.000, f 347.000 en f 483.000.

De inkomsten, voortvloeiende uit de afgifte van immigratieformulieren, namen in 1924, in verband met de verhooging van het ontschepingsgeld van f 50 tot f 100, uiteraard aanzienlijk toe. Sedert genoemd jaar viel eene geregelde stijging waar te nemen.

Literatuur: A. G. de Bruin, De Chineezers ter Oostkust van Sumatra, mededeeling no. 13 van het Oostkust van Sumatra-Instituut; G. J. Wiggers, De immigratie van Chineezers in Ned.-Indië, Ind. Post 12-6-'26.

AMORPHOPHALLUS, geslacht uit de fam. der *Araceae*. Doorgaans forsche kruiden met een grooten wortelknol in den grond, waaruit afwisselend een enkel sterk samengesteld blad of een meestal gevlekte bloeistengel te voorschijn komt. Na de vruchtzetting sterft de oude knol af, doch vormt eerst dochterknollen. Sommige soorten bereiken een enorme grootte en behooren tot de grootste kruiden van het plantenrijk, zoo bijv. *A. Titanum* Beccari, welke op Sumatra en Borneo gevonden is. Een enkel blad heeft een bladsteel van 2½ m. en 25—40 cm. dikte, terwijl de parapluievormige bladschijf soms meer dan 2 m. diameter bereikt. De knollen van deze soort zijn ook bijzonder groot. Aan het einde van den korten bloeitijd geeft de bloem van nagenoeg alle soorten een vaak alles-verpestende aansluucht af. Fraaie afbeeldingen en goede beschrijvingen van verschillende soorten vindt men in De Trop. Natuur II (1913) 165—167, 177—179; III (1914), 11—16, 161—162; VII (1918), 25—27; VIII (1919), 33—41, 47; IX (1920), 1—4, 19—32, 91; XIII (1924), 122—127, 185—189.

AMORPHOPHALLUS CAMPANULATUS Bl. fam. *Araceae*. (Zie ook Dl. I, blz. 48). Iles, Atjoeng (SOEND.), Iles Iles, Soewèg, Waloer (JAV.). Kruidachtige plant met een zeer groote wortelknol, die wel eens, ondanks haar scherpen smaak, gegeten wordt. Als plantmateriaal bezigt men de knolletjes (ganong), die op den hoofdknol ontstaat door het uitputten van de oude knol door de vruchtzetting. Op geheel Java wordt de knol steeds omgekeerd in den grond geplaatst en zoo geplant, naar men zegt, om de ontwikkeling van de bloeiwijze te vertragen.

AMORPHOPHALLUS VARIABILIS Bl. fam. *Araceae*. (Aanvulling van Dl. I, blz. 48). Slangenblad, Atoerboeng, Kembang bangké, K. gatieng (BAT. MAL.), Kembang bangah, Badoel, Badoer, Tjoemplèng (JAV.), Atjoeng (SOEND.). Veel gelijkend op de vorige soort, doch kleiner, beneden de 700 m. zeehoogte zeer algemeen. Evenals bij de vorige wordt de wildgroeiende plant gegeten, zonder dat er bepaald voedselschaarschte behoort te heerschen; soms ziet men ze in de Vorstenlanden zelfs op erven aangeplant.

ANASTRAPHUS COMPRESSUS Schlechtend. Zie *PASPALUM PLATYCAULON*.

ANDROPOGON ACIGULATUS Retz, fam. *Gramineae*. Roempoet djarom (MAL.), Badjang badjang, Djoekoet dangdom (SOEND.), Soeket domdoman (JAV.). Overblijvend, zodevormend gras, verbreid over een groot deel van den Archipel. Bij het rijpen der vrucht laat de voet der

aartjes in schuine richting los van den steel en de ontstane scherpe punt dringt gemakkelijk in de kleding en de huid. De bovenaardsche deelen worden alleen vóór het vruchtdragen door het vee gegeten. In Prangan worden de halmen wel gebruikt voor het vlechten van sigarettenkokers, gelijk die van *Eleusine indica*.

ANDROPOGON MARTINI Roxb. var. *Motia*, fam. *Gramineae*. De stamplant van het *Oleum palmarosae*, de Oostindische of Turksche geraniumolie, op Java (Kediri) wel eens aangeplant geweest ten behoeve van de winning der olie. De var. *Sofia*, welke morphologisch alléén door den bladstand van de vorige is te onderscheiden, is uit Britsch Indië ingevoerd onder den naam *Ginger grass*. De cultuur van beide vormen heeft in den Archipel weinig of niets te beteekenen, hoewel de planten hier uitstekend gedijen.

ANDROPOGON NARDUS L., fam. *Gramineae*. De bij kneuzing geurige bladeren leveren de séré-olie. Zie voor dit product en de diverse variëteiten der soort: K. Heyne, De Nuttige Planten van Ned. Indië, 2e druk, I (1922), 184—188, voorts: GRASOLIËN en SERÉ.

ANDROPOGON SORGHUM Brot., fam. *Gramineae*. Kafferkoorn, Gandroeng of Djagoeng tjetrik (SOEND.), Gandoem (JAV.), Botari (MAL.). Kort levend, 60—300 cm. hoog gras met massieve halmen, breede bladeren en overhangende losse of dichte pluimen, inheemsch in Afrika, daar en in Britsch Indië sinds overoude tijden geteeld als graangewas. Ook op Java gekweekt in verschillende vormen, plaatselijk in het groot tot op ongeveer 1500 m. zeehoogte. Het merg van den stengel is bij de var. *saccharatus* voos en saprijk en bijna zoo zoet als dat van suikerriet. Het gras is een zeer geschikt veevoeder en groenvoer. Als graangewas is van de meeste waarde de var. *vulgaris*, terwijl de var. *technicus* in de gematigde luchtstreken geteeld wordt om de pluimen, waar bezems van gemaakt worden (Zie Heyne, De Nuttige Planten van Ned. Indië, 2e druk, I (1927), 189—192).

ANDROPOGON ZIZANOIDES Urban, fam. *Gramineae*. (*A. squarrosus* L.f.). Akar wangi (MAL.), Djoekoet wangi (SOEND.), Lârisetoe (JAV.). Forsch, overblijvend, sterk uitstoelend, 1½—2½ m. hoog gras met krachtig ontwikkeld meer of minder sterk riekend wortelstelsel en niet-geurige bladeren, tot op 900 m. zeehoogte aangetroffen. De inlanders gebruiken de geurige wortels algemeen voor het parfumeeren van kleeren in den vorm van waaertjes en dergelijke voorwerpen. Ook wordt er wel eens de aetherische olie uit gewonnen.

ANGELISTA SPLENDENS Korth., fam. *Rosaceae*. Kajoe besi (BANGKA). Zwarte, tot 35 m. hooge en 1½ m. dikke boom. Het harde, zeer zware hout is buitengewoon duurzaam.

ANGIOPTERIS, geslacht der fam. *Filices*. Boomvaren. Stam recht, rolrond, onvertakt en dicht met litteekens bezet; voornamelijk in de bergstreken, waar de lichtgroene, aan den top van den stam opeengedrongen, tot een parapluievormig scherm samenkomende bladeren een sieraad der Maleische bergbosschen zijn. Oude exemplaren kunnen wel 30 m. hoog worden. De jonge bladeren van verschillende soorten worden wel eens als medicijn aangewend.

ANISOPTERA, geslacht der fam. *Dipterocarpaceae*. Damarhoudende, zeer hooge-boomen, voor-

namelijk in de lagere streken in het Westelijk deel van den Mal. Archipel voorkomend. Verschillende soorten worden door de Maleiers Entenam geheeten. Het hout is moeilijk te bewerken (zie de verhandeling van Van Slooten in het Bull. Jard. Bot. Buit. sér. III, 8 (1926), 1—17).

ANTHOCEPHALUS MACROPHYLLUS Havil., fam. *Rutaceae*. Samama (AMBON.). Snelgroeijende woudreus, waarvan het geelachtige hout als planken voor huisbouw bezigt wordt. Het is niet bestand tegen vocht.

ANTIDESMA, geslacht der fam. *Euphorbiaceae*. Over het algemeen kleine, kromme boomen, waarvan het vaak vaste en duurzame hout gebruikt wordt voor het vervaardigen van wandelstokken, stelen van bijen en hamers, terwijl de vruchten of eetbaar zijn, of voor verschillende andere doeleinden worden aangewend.

APAMA TOMENTOSA O. K., fam. *Aristolochiaceae*. Singā depā, Singā dapoer (JAV.), Singa depa, Kaliwaro (SOEND.). Opstijgend of kruipend, vrij zeldzaam heestertje, vermaard als middel tegen steken en beten, en in de Soendalanden beschouwd als een nimmer falend middel tegen slangenbeten. Tot dit doel worden de bladeren tusschen de vingers tot een papje gewreven en op de wond gelegd zonder die vooraf te vergroeten. Zie voor bijzonderheden en afbeeldingen: De Trop. Natuur VII (1918), blz. 178—183 en VIII (1919), blz. 163—164.

APIUM GRAVEOLENS L., fam. *Umbelliferae* (Selderie). Saladri (SOEND.). Van selderie worden op Java in de bergstreken van oudsher twee variëteiten geteeld, namelijk de zoogenaamde waterselderie en de bladselderie. Zie ook SELDERIE.

APOROSA, boomgeslacht der fam. *Euphorbiaceae*. Van verschillende soorten worden het hout en de bast gebruikt, terwijl de gemalen bladeren onder den naam daoen sasah of daoen dijrek in het batikbedrijf te Batavia bezigt worden.

AQUILARIA MALACCENSIS (Aanvulling van Dl. I, blz. 55). De bast van *A. malaccensis*, die gemakkelijk in één breed blad van den stam kan worden afgenomen, levert een schitterend zilverblanke vezel, welke overal gebruikt wordt voor touwwerk en door de Dajaks voor de vervaardiging van lenden- en hoofddoeken bezigt wordt. Als reukhoutboomen zijn verder van Malaka, Sumatra en Borneo beschreven resp.: *A. hirta* Ridl. en *A. Moszkowskii* Gilg.

ARECA PUMILA Bl., fam. *Palmar.* Djambé rëndé (SOEND.). Sierlijke, 4—5 m. hooge, niet uitstolende miniatuur pinangboom met een stammetje ter dikte van 2 à 3 cm. en zeer fraaie kersroode vruchten, in West Java en Zuid Sumatra zeer vaak aangeplant bij inlandsehe graven.

ARTEMISIA VULGARIS L. (Aanvulling van Dl. I, blz. 62), fam. *Compositae*. Bijvoet, Baroo tjina (MAL.), Beunghar koetjitting, Djoekoet lakot mala (SOEND.), Sooket gandjahan (JAV.). Overblijvend, opgericht, sterk riekend kruid met niet zeer diep liggenden, uitloopers afgevend wortelstok, reeds lang geleden, waarschijnlijk als geneeskrachtige plant, op Java ingevoerd en daar tusschen 500 en 3000 m. zeehoogte in zeer groote hoeveelheden verwilderd, een lastig en vrijwel onuitrooibaar onkruid. De bladeren zijn een inlandsch geneesmiddel tegen vele kwalen; de eigenschappen gelijken op die van absinth; het werkzaam bestanddeel werkt evenals van deze diuretisch.

ARTOCARPUS ALTISSIMA J. J. Smith, fam. *Moraceae*. Keloetoem, K. ketan, K. nangka (MAL.). Kolossale, statige woudboom, voorkomend in de Lampoengs en het ZW. deel van Palembang op hooge gronden. Het hout is bruinegevlamd, vast van weefsel, gestrekt van draad en laat zich gemakkelijk bewerken. Het dient voor het maken van pentjalangs (boomschuiten uit één stuk), die bij een lengte van 20 m. somtijds een breedte hebben van 2½ à 3 m. Deze vaartuigen kunnen 50 à 60 jaar mee, zoodat mag worden aangenomen, dat deze kostbare houtsoort met goed gevolg in den scheepsbouw gebruikt kan worden. Het hout is bijkans onvergankelijk en zelfs bestand tegen paalworm, en wordt bij voorkeur gebruikt voor neuten in den grond, vloerbalken, steigers in zeeewater en groote kano's.

ARTOCARPUS ANISOPHYLLA Miquel, fam. *Moraceae*. Bakil, Basang, Kabang tikoos (MAL.), Mentaba (BANGKA). Deze tot 30 m. hooge boom levert een goede duurzame houtsoort voor huisbouw en bruggen. Het dikke, zeer kleverige melksap dient als vogelijm en werd vroeger veel gebruikt voor het vervalschen van boschrubber: de vruchten worden wel eens eetbaar genoemd.

ARTOCARPUS CHAMPEDEN Spreng., fam. *Moraceae*. (*A. polyphoma* Pers., zie aldaar). Tjampedak (JAV., SOEND.). Vruchtboom tot 15 m. hoog, wildgroeijend als woudboom met zekerheid bekend uit het W. deel van den Archipel en op Java door de inlanders gekweekt, een vrij goed hout opleverend. De bast van wildgroeijende boomen schijnt wel voor de vervaardiging van touw gebruikt te worden en het melksap voor het bereiden van vogelijm. De langwerpige cilindervormige, bijkans gladde schijnvruchten zijn geuriger dan de in den regel veel grootere en dikkere, onregelmatig gevormde, met korte stekels bezette vruchten van *A. integra* en vormen een gezocht ooft. De Ambonnezen eten volgens Rumphius de gezoden of gebraden zaden, toebereid op de wijze van nangka-pitten.

ARTOCARPUS DADAH Miquel, fam. *Moraceae*. Tampang dadak (PALEMB.), Dadak (LAMP.). Hooge, zware boom (mogelijk niet soortelijk verschillend van *A. rufescens* Miq.) tot 35 m. hoog en 1 m. dik, met duurzaam, geel kernhout, dat niet aangetast wordt door insecten. Bij verwonden vloeit uit den bast een roomkleurige, kleverige getah, welke benut wordt voor het zuiveren van vuile beenwonden. De vruchten zijn zuur, doch eetbaar.

ARTOCARPUS KEMANO Miq., fam. *Moraceae*. Poedoek (MAL.), Sibedah (SIMALOER), Komando (LAMP.). Middelmattig hooge boom, waarvan het bruinachtige hout wel eens gebruikt wordt voor vloerplanken. Bij verwonden vloeit uit den bast veel dik, aan klappermelk herinnerend melksap, dat door de Koeboes bij wijze van saus wordt gebruikt bij ketan, oebi's, pisang, e.d. Men mag er niet te veel van gebruiken, daar in de maag spoedig stolling optreedt. Ook alkohol onheete dranken doen de getah stollen. Dr. A. H. Berkhout (Ind. Mercur 1906, blz. 411) noemt dozen boom den Indischen Koemelboom; de getah is echter ten eenenmale ongeschikt als surrogaat voor koemelk. Door de roomachtige substantie in te dampen verkrijgt men een harsige was, die op Bangka, vermengd met was, dient voor het vervaardigen van karsen. De rijpe vruchten zijn eetbaar.

ARTOCARPUS LANCIFOLIA Roxb., fam. *Moraceae*. Kelédang (MAL.). 20 à 30 m. hooge boom, voorkomend in de vlakke en lagere heuvelstreken van het W. deel van den Maleischen Archipel. Het duurzame kernhout is dooiergeel en wordt gebruikt voor het maken van Chineesche doodkisten en meubels. Het drijft op en is bestand tegen de werking van water en wordt dan ook voor de buitenbekleding van vaartuigen gebruikt.

ARTOCARPUS TEYSMANNII Miq., fam. *Moraceae*. Sali saling of Tipocloe (BOEGIN.). Recht-opgaande, tot 30 m. hooge boom van het laagland aan de Oostkust van Boné. Het bruinroode hout geniet de voorkeur boven alle andere houtsoorten; daarvan vervaardigde prahoe batang, waarvan de grootste 13 à 14 m. lang zijn, worden in Boné voor 1/50 of meer verkocht. Het melksap wordt op Celebes veelvuldig gebruikt als vogelijm.

ASAM SELONG. (MAL.) (Aanvulling van Dl. I, blz. 66). *Eugenia Michelli* Lamk. (*E. uniflora* L.). Surinaamsche kers, Tjeremé, Tjeremé asem, Tjeremé blanda, Belimbing blanda (MAL.); Wijd vertakte heester of krom boompje, 2—5 m. hoog, inheemsch in Z. Amerika, op Java beneden de 300 m. zeehoogte soms om de eetbare vruchten in tuinen aangeplant, vooral in M. Java, waar deze soort ook gebruikt wordt voor pagars. De in vorm en kleur aan kleine tomaten herinnerende vruchten zijn geschikt voor het maken van gelei.

ASPERGILLUS WENTII Wedmer, fam. *Fungi Imperfecti*. Deze schimmel treedt op Java spontaan op gekookte sojaboonen op en wordt technisch benut voor de bereiding van soja (tao-yu, këtjap) en boonenbrij (tao-tjung), twee Chineesche producten uit de zwarte variëteiten van *Glycine* Max Merr., waardoor de soja de zwarte kleur verkrijgt. De bereiding er van is geheel in handen van Chineezen en deze hebben haar uit China meegebracht. Zie SOJA.

AURICULARIA, geslacht behorende tot de *Fungi Basidiomycetes*. Judasooren, Telinga tikoes (MAL.), Tiri make (ALF.). Een drietal moeilijk te onderscheiden soorten van dit paddestoelgeslacht worden op dood hout aangetroffen in den Indischen Archipel en worden in het groot van China uit bij scheepsladingen naar den Archipel en de Philippijnen verhandeld. Ze ontbreken als zoodanig in geen enkele Chineesche toko, daar ze één van de onmisbare ingrediënten van tal van Chineesche gerechten vormen. Ook de inlandsche bevolking eet ze gaarne en op alle pasars kan men ze vinden. Na de echte champignons zijn ze zeker als de belangrijkste eetzwam te beschouwen. De meest algemeene, doch kleinste soort is *A. polytricha* Sacc.; de gelatineuze, vrijwel zittende hoeden van de beide andere soorten *A. auricula*-Judae Schröter en *A. delicata* Henn. worden wel een paar dm. diameter. Zie voor nuttige gegevens en foto's: De Trop. Natuur 13 (1924), blz. 140—143.

AVENA JUNGHUENII Buesé (*A. aspera* Munro), fam. *Gramineae*. Pari ápá, P. kesit (JAV.). Forsch, 60—150 cm. hoog havergras, bekend van Sumatra en Java tusschen 1700 en 2800 m. zeehoogte, plaatselijk dikwijls veelvuldig, b.v. in M. en O. Java. Het levert een aanzienlijke hoeveelheid blad, dat door het vee gaarne wordt gegeten. Op het Djèng plateau worden de vruchten van deze en andere soorten pari kesit wel ingezameld om er brij van te koken.

AZADIRACHTA INDICA (Aanvulling van Dl.

I, blz. 98). De zeer bittere bladeren dienen in den drogen tijd op Madoera als veevoeder. Insgelijks op Madoera wordt uit de zaden een olie geperst, welke aangewend wordt als geneesmiddel tegen schurft; de helft dezer olie bestaat uit een niet-drogende, donkergele olie met onaangename, knoflookachtigen geur en bitteren smaak, in Europa bekend als margosa-olie.

BACCAUREA, vormenrijk geslacht der fam. *Euphorbiaceae*. Het hout van vele soorten wordt voor verschillende doeleinden bezigt en schijnt doorgaans duurzaam te zijn. De vruchten zijn vaak eetbaar en worden niet zelden op de pasars aangevoerd.

BACCAUREA DULCIS Muell. Arg. (*Pierardia dulcis* Jack), fam. *Euphorbiaceae*. Tjoepa of Toepa (MAL.), Ketoepa (LAMP.), Kapoendoeng (SOEND.). Vruchtboom 12 à 15 m. hoog, in Zuid Sumatra veel gecultiveerd en ook op Java soms aangeplant. De vruchten komen in Palembang in groote hoeveelheden op de pasars voor en schijnen de ménteng (*B. racemosa*) in alle opzichten te overtreffen.

BAECKEA FRUTESCENS L. (Aanvulling van Dl. I, blz. 103), fam. *Myrtaceae*. Heester of kleine boom, 1—3 m. hoog, met zeer fijn loof, dat gedroogd onder de namen Toetoer atap, Djoendjoeng atap, Sapoe (BANGKA), Oedjoeng atap (BILLITON) of Djoeng rabab (JAV.) als inlandsch geneesmiddel in den handel komt. De thee, getrokken van de naaldvormige, aromatische bladeren wordt tegen koorts en vermoeidheid gebruikt, eveneens voor kraamzuivering en bevordering der menstruatie. De plant komt plaatselijk voor van China over den Maleischen Archipel tot en met Nieuw Guinee, doch ontbreekt op Java. De daar verkochte bladeren zijn ingevoerd uit Palembang en Billiton. De heester komt zoowel in de laagvlakte voor in veenmoerassen en op zandige witte stranden en vlakten (padangs), als op bergruggen en -toppen tusschen 400 en 2000 m. zeehoogte. Zij is een typeerend bestanddeel van de zoogenaamde Padangvegetatie (Zie Th. Valenton in Versl. Gew. Vergad. Wis- & Natuurk. Afd. Kon. Akad. Wetensch. Amsterdam, 27 Juni 1908, blz. 120—123).

BALANOPHORA, geslacht der fam. *Balanophoraceae*. Peroed (JAV. en SOEND.) gevolgd door den naam van de voedsterplant, zoo P. tjantigi, P. ramo, P. giling, P. poespa. Dikvlezige, roode, soms gele, op boomwortels parasiterende planten met knolachtig rhizoom; verschillende soorten komen voor in de bergstreken van den Indischen Archipel en over geheel Java. Bij uitkoken van de plaatselijk vaak in grooten getale voorkomende knollen wordt een wasachtige stof en wat vet en hars verkregen, waaruit een soort van kaarsen vervaardigd kan worden, die onder verspreiding van walm snel opbranden. Door het betrekkelijk zeldzaam voorkomen heeft de plant geen economische beteekenis. Zie voor de chemie der wasachtige stof: A. J. Ultée, in Bull. Jard. Bot. Buitenzorg, sér. III, VIII (1923) 32—34. De planten zetten vrucht zonder bestoven te zijn (apogamie).

PARAMERIA BARBATA K. Sch., fam. *Apocynaceae*. Akar gerip poetih (MAL.), Gakeman wajit (LAMP.), Gembor, Ragen (JAV.). Klimmende heester met dikke takken, die door een ruwe schors bedekt zijn, welke laatste een buitengewoon taai, kleverig melksap bevat, zoodat de

stukken schors bij doorbreken niet van elkaar loslaten, maar door elastische draden verbonden blijven, en na ophouden der uitrekking weer naar elkaar toegaan; de plant heeft een zekere reputatio als rubberplant. Aan de eigenschap om twee lichamen weer bij elkaar te brengen dankt de schors de namen Rapat, Kajoe r. (MAL.), Kajoe rapet (SOEND.), Megat sih, Pegat sih (JAV.), Madak si (MAD.). De plant is wel eens verward met Cleghornia cymosa Wight (= Baissea acuminata Benth.), een plant, die op Ceylon inheemsch is, terwijl Parameria barbata in het O. van den Archipel voorkomt.

BARRINGTONIA ASIATICA Kurz (B. speciosa Forst., zie aldaar). Ook de wortelbast van Barringtonia insignis Miq. en nog andere soorten wordt als vischvergift gebruikt.

BAUHINIA, geslacht der fam. Leguminosae. Doorgaans hooge klimplanten, waarvan de oudere stamstukken door abnormalen diktegroei vaak slangachtig heen en weer gebogen zijn (de z.g. apenladders) met soms fraai roode bloemen, gemakkelijk herkenbaar aan het aan den top doorgaans gespleten, enkelvoudige blad. Van vele soorten wordt de taai bast voor het vervaardigen van touw gebruikt. Dikke stamstukken bevatten veelen goed drinkbaar water. De gestampte wortel en bast worden wel aangewend als inlandsche medicijn, terwijl van sommige soorten de jonge bladeren als labal worden gegeten.

BAUHINIA MONANDRIA Kurz, fam. Leguminosae, een waarschijnlijk op Madagaskar inheemsche boomheester, waarvan de groote, rose bloemen slechts 1 meeldraad bevatten, is als sierplant zeer in trek.

BERBERIS FORTUNEI Lindl., fam. Berberidaceae. Opgerichte, $\frac{1}{2}$ —2 m. hooge heester, inheemsch in China, in West Java hier en daar als pagarplant gekweekt. Het gele hout en de gele wortels worden soms gebruikt om geel te verven bij het batikken. In Br. Indië wordt uit verschillende soorten Berberis een geel klouermiddel bereid.

BETA VULGARIS L., fam. Chenopodiaceae. Beetwortel, Suikerbiet, Mangelwortel. De echte suikerbiet levert in Indië een te laag gehalte aan saccharose (riet- of bietsuiker, die chemisch identiek zijn) dan dat de teelt economisch een groote vlucht zou kunnen nemen, veel minder een ernstige concurrent zou worden van de rietsuikerindustrie. De snijbiet (forma ciela), één der vele variëteiten, kan tot 1000 m. en hooger worden geteeld; speciaal de gele vorm Lucullus levert een goede groente, terwijl de forma rubra (kroten) tot op 1800 m. aangeplant kan worden. De zaden worden in Indië zelden rijp en kiemkrachtig en worden steeds weer opnieuw uit Europa geïmporteerd.

BIDENS CHINENSIS Willd. (B. Wallichii DC.), fam. Compositae, Djarongan besar (BAT. MAL.), Harouga (SOEND.), Ketoel, mentoelan (JAV.). Eénjarige, 40—200 cm. hooge, sterk vertakte soort van tanzad, op Java tot op 1200 m. zeehoogte groeiend op secundair terrein, langs wegen, etc. De jonge planten worden wel als labal gegeten, terwijl de bladeren een inlandsche medicijn zijn, dat voor alle mogelijke kwalen een remedie heet te zijn. Van B. pilosus L. var. albus Schulz, Adjeran (SOEND.), Djaringin of Ketoel (JAV.), kan hetzelfde gezegd worden; deze wordt door inlanders vaak verwisseld met B. chinensis.

BISCHOFIA JAVANICA Bl. (Aanvulling van

Dl. I, blz. 311). Met een aftreksel van den fijgestampten bast worden in de Ranau-districten rotanmanden geverfd door ze herhaalde malen met een aftreksel te bestrijken. In Midden Java worden de zure vruchten met graagte door de inlanders genuttigd.

BIXA ORELLANA L. (Aanvulling van Dl. I, blz. 312), fam. Bixaceae. Orléanbaum, Boeah prada, Kesoemba (MAL.), Galinggem, Galoega (SOEND.), Galoeg, Sombà kling (JAV.). Opgerichte heester of kleine boom, 2—8 m. hoog, inheemsch in tropisch Amerika, doch sinds lang in alle warme gewesten verspreid, en op Java tot 2000 m. zeehoogte aangeplant vooral langs wegen en in pagars; na 16 maanden of soms zelfs eerder de gestekelde, in knoedels bijeenzittende vruchten voortbrengend. Aan alle deelen van deze plant wordt nut toegeschreven. Verschillende deelen bevatten een oranjerode kleurstof, doch voornamelijk is deze vastgelegd in een laag rondom de zaden (Annattoseed en gros is het handelsartikel). De kleurstof wordt in Europa gebruikt voor het kleuren van zuivelproducten. De op Java algemeen voorkomende vorm met kleine, kortgestekelde vruchten is volgens Warburg de wilde vorm platycarpa, welke inferieur is door de slechts dunne verfstoflaag om de zaden.

BLUMEODENDRON, boschboomgeslacht der fam. Euphorbiaceae. Van verschillende soorten wordt het hout bruikbaar geacht, vooral voor binnenwerk.

BOEHMERIA NIVEA Hook & Arn. (Aanvulling van Dl. I, blz. 331). Een uitstekend samenfattend artikel over de mogelijkheden en gebreken van deze vezelsoort is te vinden in Heyne, De Nuttige Planten van Ned. Ind. 2e druk, deel 1 (1927), blz. 582—585. Van nog 2 andere soorten nl. B. pilosiuscula Hassk. en B. platyphylla Don var. celebica wordt uit den bast touw vervaardigd.

BOLETUS BOVINUS Fries, fam. Fungi. Deze paddestoel, de koeienbroodzwam, is goed eetbaar en wordt in Europa algemeen als zoodanig gewaardeerd. In den Indischen Archipel is zij bekend van Tjibodas (G. Gedé, W. Java) en Noord Sumatra, in welk laatste gebied zij in groote heksenkringen om de stammen van Pinus Merkusii groeit.

Ook Boletus subtomentosus Fries wordt in Indië, ovensals in Europa, door de bevolking gegeten.

BOCARRO (ANTONIO). Portugeesch geschiedschrijver, geboren omstreeks 1590, waarschijnlijk overleden te Goa begin 1643. Schijnt voor 1624 in Indië te zijn gekomen in de positie van aspirant-Rijksgeschiedschrijver, volgens den wensch van Koning Philips IV van Spanje, tevens Philips III van Portugal. Werd door den Onderkoning Dom Miguel de Noronha, graaf van Linnares, in Aug. 1631 benoemd tot „Chronista” (Officieel Kroniekschrijver).

Bocarro was voortzetter van het geschiedkundig seriewerk van Diogo do Couto (zie aldaar). Zijne — met opdracht, dd. Goa 17 Febr. 1635, in 2 gedeelten voltwoide, aan den Koning aangeboden — „Decada XII”, bedoeld om aan te sluiten aan de door Couto onvoltooid „Decada XII” (welke eindigt met het aftreden van Onderkoning Dom Francisca da Gama in Dec. 1600), behandelt echter slechts den regeertijd van Onderkoning Dom Jeronimo de Azevedo van Dec. 1612—Nov. 1617, zoodat de jaren 1601—1612 onbeschreven bleven, een beduidend haat dus van de bronnen

voor de kennis onzer eigen opkomst in Indië¹⁾. Dit werk is bezorgd geworden door de Kon. Academie van Wetenschappen te Lissabon en verscheen eerst in 1876.

Van de in begin 1636 door Bocarro aan den Koning verzonden biografie van Sancho de Vasconcellos (overleden omstreeks 1580, een befaamd Molukkenheld) en de waarschijnlijk later geschreven biografie van Gonçalo Pereira (op 27 Mei 1531 als kapitein van het fort te Ternate vermoord), is nog niets naders bekend geworden; evenmin over een politiek-Indisch, ook reeds begin 1636 verzonden, geschrift. Zie over alle 3 de inleiding van Bulhão Pato, 1876, p. XI.

Een andere arbeid van Bocarro, nl. de tekst, dien hij schreef bij de talrijke plattegronden der forten en steden en nederzettingen van de Portugezen in het Oosten, 32 in getal, bleef nog steeds ongepubliceerd. Dit werk werd verricht op last van Koning Philips: de plattegronden teekende de secretaris van den Onderkoning, Pedro (of Pero) Barreto de Resende, op wiens naam het werk staat, terwijl Bocarro's hulp inroepen werd voor de historische bijchriften.

(Verkort overgenomen uit de Encyclopaedie-artikelen van Dr. G. P. Rouffaer (†) in „Bijdragen van het Kon. Inst. voor de T., L. en Volkenkunde van Ned. Indië”, 1930, Dl. 86, 2e Afl., blz. 191—193).

CORREA of CORREIA (GASPAR) (Aanvulling van Dl. I, blz. 532). Over dezen geschiedschrijver handelt nog een artikel van Dr. G. P. Rouffaer (†), in „Bijdragen tot de T., L. en Volkenkunde van Ned. Indië”, Dl. 86, 2e Afl., blz. 193—196.

MOESSONBOEKEN (PORTUGEESCHE). Uitgave in den trant van onze „Dagh-Registers gehouden int Casteel Batavia”, maar bevattende wat men zou kunnen noemen de „uitgaande brieven” der Spaansch-Portugeesche regeering aan de Gouverneurs-Generaal (e.g. met hooger titel: Onderkoningen) van Portugeesch-Indië, welke folianten te Goa den naam droegen van „Moessonboeken”.

Van deze Regeeringsbundels, die te Goa hadden dienen te worden bewaard van 1505 af — toen Port.-Indië met haar eersten Onderkoning, destijds zetelend te Cochijn, haar geregeld politiek bestuur kreeg — bleken in ca. 1775 slechts te bestaan de Moessonboeken van 1605 af! Het bewaren dezer archiefstukken te Goa heeft blijkbaar veel te wenschen overgelaten, terwijl de minuten dezer stukken van ca. 1500—1750 slechts zeer ten deele te Lissabon zijn bewaard gebleven; gevolg van de verschrikkelijke Lissabonsche aardbeving van 1 Nov. 1775.

In 1774 werden de Moessonboeken uit Goa, voor zoover daar toen nog aanwezig, door de Port. Regeering opgevraagd, waarop in 1777 te Lissabon aankam een serie van 62 folianten, bevattende de volledige serie „Uitgaande stukken” over 1605—1651 met daarin bijgeschreven, van 1616 af, de antwoorden der Ind. regeering. Zij werden in het Rijksarchief (Torre do Tombo) te Lissabon opgeborgen.

Van deze belangrijke serie heeft de Kon. Academie van Wetenschappen te Lissabon in 1880 de

uitgave begonnen in den trant van onze Dagh-Registers: alleen de teksten met soms een Inleiding, maar met zeer goede Registers. Verschenen zijn tot op heden nog slechts de 4 dln. over 1605—begin 1618. In Dl. I wordt hiermede de lacune 1601—1612 (zie BOCARRO) slechts van 1605 af eenigermate aangevuld. De belangrijkheid van deze uitgave voor ons moge blijken uit het vermeldde op het woord „Hollandezes” in de 4 voornoemde Registers.

(Verkort overgenomen uit de Encyclopaedie-artikelen van Dr. G. P. Rouffaer (†), voorkomende in Dl. 86, 2e Afl., blz. 201—202, van de Bijdragen van het Kon. Inst. voor de T., L. en Volkenkunde van Ned.-Indië, (1930)).

COUTO (DIOGO DO) (Aanvulling van Dl. I, blz. 533). Over dezen geschiedschrijver zie nader het artikel van Dr. G. P. Rouffaer (†), in de „Bijdragen tot de T., L. en Volkenkunde van Ned.-Indië”, Dl. 86, 2e Afl., blz. 196—201.

HAVENWERKEN (Vervolg van Dl. II, blz. 67 e.v.).

TANDJOENGPRIOK. Voor de geschiedenis van den aanleg van deze haven zie Dl. II, blz. 69.

In Mei 1877 werd met den bouw aangevangen; het werk kwam, voor zoover het de eigenlijke havenwerken betreft, in 1883 gereed. Twee convergerende havendammen zijn uitgebouwd ter lengte van 1765 en 1963 m., aan de uiteinden een doorvaartopening latende van 125 m., welke toegang verleent tot de buitenhaven. De geul in deze buitenhaven gaf men bij een breedte van 250 m. een diepte van 8 m. onder laag water, na 1910 vergroot tot 9.50 m. Een binnenhaven werd gebaggerd tot een diepte van 7,50 m. onder laagwater, met een lengte van ongeveer 1100 m. en een bodembreedte van 185 m. Langs het westerboord van deze eerste binnenhaven werd over 1000 m. een kademuur gebouwd benevens 7 ijzeren loodsen, elk lang 125 m. en breed 35 m., onderling gescheiden door 15 m. breede gangen. Aan het oosterboord werden schroefpaalsteigers aangebracht, welke dienen voor zout-, tin- en steenkolenlossing. De haven werd met Batavia verbonden door een scheepvaartkanaal met jaagpad, een spoorweg en een rijweg.

Bewesten van het eerste havenbassin werd een spoorwegemplacement aangelegd en een station gebouwd. Later, na de tofstandkoming van een tweede binnenhaven, is dit emplacement verplaatst naar het zuiden en een nieuw station gebouwd. Nadat de goederen- en scheepvaartbeweging in belangrijke mate was toegenomen en groot gebrek was ontstaan aan langs water gelegen pakhuisruimte en aan kadelengte en de binnen- en buitenhaven geen voldoende diepte meer hadden, werd overgegaan tot verbreding van de vaargeul in de buitenhaven van 250 tot 350 m. en tot verdieping tot 9.50 m. beneden laagwater, terwijl de binnenhaven tot 8.50 m. beneden laagwater werd uitgebaggerd; de bestaande hangars werden vergroot en eenige nieuwe bijgebouwd, terwijl die gedeelten van de havenkom, welke nog niet waren bekaad, van kademuren werden voorzien.

Deze uitbreidingen bleken op den duur niet voldoende te zijn. Mede in verband met de steeds nog toenemende goederen- en scheepvaartbeweging werd omstreeks het jaar 1910 een verdere uitbreiding van de haven algemeen noodzakelijk geacht. Hieromtrent werd advies ingewonnen van

¹⁾ Zie voor de gedeeltelijke aanvulling van het hiaat 1601—1612 op MOESSONBOEKEN (PORTUGEESCHE).

de Nederlandsche deskundigen Prof. Dr. J. Kraus en G. J. de Jongh; door deze heeren werd geadviseerd een tweede havenbassin ten oosten van de eerste binnenhaven aan te leggen, 1000 m. lang en 120 m. breed, bekaad met muren van caissons. De hiervoor te verrichten werkzaamheden werden in 1912 aangevangen en kwamen in 1917 gereed. De westelijke kade is gefundeerd op 10,50 m. beneden laagwater, behalve het 369 m. lange noordelijk gedeelte, dat op 13,50 m. beneden laagwater is aangebracht, terwijl de oostelijke kademuur gefundeerd is op 11,50 m. beneden laagwater. Tijdens de uitvoering werd het havenbassin tot 150 m. verbreed.

Het graven van de tweede binnenhaven maakte eene haaksche ombuiging van het worteleinde van den oosthavendam noodzakelijk; ook de westdam werd eenigszins gewijzigd; men verlengde n.l. dezen dam landwaarts, waarna door aanvulling van het oppervlak achter die verlenging een aanmerkelijke terreinwinst werd verkregen. Het westerboord en het zuidelijk gedeelte van het oosterboord van de tweede haven zijn door de particuliere scheepvaartmaatschappijen bebouwd met hare etablissementen, terwijl het noordelijk gedeelte van het oosterboord bestemd is geworden voor steenkolen terrein ten behoeve van den dienst der S.S. en van de Nederlandsch-Indische Steenkolen Handel Mij. Kranen voor de mechanische behandeling van steenkolen zijn door de N.I.S.H.M. op het door haar gehuurde terrein gemonteerd.

De goederen- en scheepvaartbeweging bleef steeds nog toenemen, waarom, mede in verband met de vele aanvragen van stoomvaartmaatschappijen en andere belanghebbenden tot het in huur verkrijgen van aan diep water gelegen en door kaden begrensde terreinen, besloten werd tot verdere uitbreiding van de haven, bestaande uit een nieuw bassin (derde binnenhaven) beoosten de tweede binnenhaven. In 1921 werd met de baggerwerkzaamheden begonnen, omvatteudo het baggeren van het havenbassin tot 10 m. beneden laag water, het baggeren van een toegangsgeul tot dit havenbassin en het baggeren van fundeeringssleuven ten behoeve van den aan te leggen caissonmuur, lang 600 m. aan het westerboord. Ten behoeve van den bouw der caissons werd een gewapend-betondok gebouwd, werkloodsen en een cementloods opgericht, verschillende machines en werktuigen in deze loodsen opgesteld.

Deze bouwplaats kwam in 1922 gereed en werd in dat jaar voor den bouw der eerste 12 caissons voor de derde haven in gebruik genomen. Deze 12 caissons zijn aan het einde van 1922 gereed gekomen, doch werden in verband met de slechte tijdsomstandigheden, waardoor de verschillende ingediende huuraanvragen werden ingetrokken, niet gesteld. Ook de baggerwerkzaamheden werden in verband daarmee in den loop van 1923 gestaakt. In de laatste jaren is de scheepvaart- en handelsbeweging weder zoodanig toegenomen, dat het gemotiveerd werd om den bouw van 500 m. kademuur in de derde binnenhaven voort te zetten.

De totale bouwkosten van de haven bedroegen op 1 Januari 1929 rond: f 51.155.000.

De belangrijkste uitvoergoederen zijn: thee, tapioca-producten, aardolieën en aardolie-producten, caoutchouc en getah-pertja, drogerijen en

specerijen, waarvan in 1929 respectievelijk naar buiten het tolgebied werd verscheept 67.000, 53.000, 56.000, 27.000 en 21.000 ton. In totaal werd naar buiten het tolgebied in laatstgenoemd jaar 285.000 ton uitgevoerd. De voornaamste invoerartikelen zijn eetwaren en genotmiddelen, mineralen, chemische voortbrengselen, garens en manufacturen en metalen. Van buiten het tolgebied werden van deze artikelen in 1929 respectievelijk ingevoerd 130.000, 101.000, 41.000, 27.000 en 72.000 ton. De totale invoer van buiten het tolgebied bedroeg gedurende dat jaar 468.000 ton.

SOERABAJA. De haven van Soerabaja heeft een veilige, slechts zelden onrustige reede, welke uit de Javazee volgens twee wegen bereikbaar is, het ooster- en het westervaarwater, waarvan het laatste de meeste diepte biedt en den voor de scheepvaart belangrijkste toegang vormt.

Vóór de totstandkoming van de nieuwe havenwerken moesten alle zeeschepen op de reede ankeren en hun lading lossen of innemen met behulp van lichters, die over de Kali Mas het hart van de stad konden bereiken. De handelsbeweging nam zoodanig toe, dat de Kali Mas te smal werd voor het drukke prauwverkeer, het goederenvervoer stagnatie ondervond en de zeeschepen lang werden opgehouden. De nuttige breedte van de Kali Mas was zeer verminderd door het bouwen 10 K.M. bovenstrooms bij Goebeng van een stuwdam, met schutsluizen, om het sterk slibhoudend water van de Brantas een andere richting uit te voeren, in verband waarmee de waterspiegel verlaagd werd. Uitbaggeren tot onmiddellijk voor de kaden was zeer bezwaarlijk, wijl bij den aanleg van de muren gerekend was met de toenmalige hoogere waterstanden in de rivier, zoodat het wegnemen van het voorgelegen talud gevaar van instorten der kunstwerken zou opleveren.

De voortdurende achteruitgang van de Kali Mas, de onvoldoende capaciteit van het Boomemplacement, benevens de gebrekkige communicatie met den vasten wal deden door de toename van de handelsbeweging een onhoudbaren toestand ontstaan. Reeds in het jaar 1875 stelde men plannen samen, ten doel hebbende aan zeeschepen gelegenheid te geven in directe gemeenschap met den vasten wal de goederen te laden en te lossen. Deze plannen stuitten toen af op de hooge kosten. Sindsdien werden meerdere projecten opgemaakt.

In tegenstelling met de plannen, waarbij een prauwenhaven uitkomst moest brengen, werd door den hoofdingenieur der B.O.W. W. B. van Goor een ontwerp samengesteld, waarbij het zeeschip aan een kade zou kunnen meren. Tot het uitbrengen van een advies om een prauwenhavenplan tot uitvoering te brengen dan wel een havenplan met kademuuren voor zeeschepen werden uit Holland door de Regeering uitgezonden de heeren Prof. Dr. J. Kraus en G. J. de Jongh. In 1910 verscheen van hun hand een „Verslag over verbetering van haventoestanden van Soerabaja”.

Het plan der Commissie Kraus-de Jongh is in den geest van het ontwerp-Van Goor opgemaakt en werd na 1910 ten deele verwezenlijkt, voor het overige diende het tot leidraad der uitgevoerde werken. Langs de straat Soerabaja werd een 200 m. breede landtong, de z.g. noordpiek

gebouwd; de noordelijke begrenzing bestaat uit een 1200 m. langen caisson-kademuur, in 16 m. waterdiepte aangelegd, terwijl de zuidelijke begrenzing eveneens uit een caisson-kademuur bestaat, welke 800 m. lang is en waarlangs een waterdiepte wordt aangetroffen van 9 m. beneden laagwater. Het opeinde van dezen pier werd mede door een caisson-kademuur afgesloten. De verbinding van dit in zee uitgebouwde emplacement met den vasten wal werd tot stand gebracht door een ongeveer 400 m. breeden aarden dam, aan de oostzijde begrensd door de Kali Mas. Op ongeveer 350 m. westelijk van het kopeinde van den noordpier werd in de richting zuid-noord een hoofd in zee uitgebouwd, waarbij een ongeveer 80 ha. groot wateroppervlak werd ingesloten. Bezuiden en bewesten dit havenbassin werden terreinen gewonnen door ophooging met de baggerspecie, uit de verdieping van dit wateroppervlak afkomstig. Aan de oostzijde van de havenkom werd in aansluiting met den zuidelijken kademuur van den noordpier een kademuur ter lengte van 160 m. gebouwd met een haaks daarop gerichten vleugelmuur, lang 150 m., terwijl aan de zuidzijde een caissonkade van 300 m. lengte werd gemaakt ten behoeve van de prauwvaart. Ten slotte werd het uiteinde van den westelijken kademuur langs de Kali Mas door een 370 m. langen caissonmuur aangesloten met het oostelijk uiteinde van den noordelijken kademuur van den noordpier. Het voor de prauwvaart bestemde gedeelte van de havenkom verkreeg een diepte van 5,30 m. beneden S.H.V.P.; het voor diepgaande schepen bestemde gedeelte werd uitgediept tot 13 meter beneden dat peil.

Toen eenmaal met de beschreven werken een aanvang was gemaakt, bleek ten volle hun groote nut. Reeds vóór de voltooiing werd, in verband met de meerdere vraag naar kadelengete, met een verdere uitbreiding van de haven aangevangen. Langs het bovengenoemde westelijke hoofd is de z.g. Genuakade gebouwd ter lengte van 920 m., waarlangs een waterdiepte aanwezig is van 10 m. beneden laagwater. Het zuidelijk gedeelte van het Genuakade-boord is thans in gebruik voor de manipulatie van steenkolen.

In verband met de blijvende vraag naar kadelengete voor diepgaande schepen werd het in 1920 noodzakelijk geacht wederom tot een uitbreiding over te gaan. Van uit het zuiderboord van het havenbassin is evenwijdig aan de Genuakade een pier uitgebouwd, de z.g. Hollandpier. Met dezen pier is een vermeerdering van aanleglengte verkregen van \pm 1650 m. De breedte bedraagt 140 m. aan het kopeinde, naar het worteleinde zich verbreedend tot 160 m. De toegangsbreedte van het tusschen den Hollandpier en de Genuakade gevormd bassin is 180 m. Het zuidelijk gedeelte van dit bassin heeft een breedte van slechts 160 m., terwijl de waterdiepte 14 m. beneden S.H.V.P. bedraagt. Van den Hollandpier is tot nu toe slechts een betrekkelijk klein gedeelte in gebruik; te verwachten is echter dat in de naaste toekomst de betrokken kadeterreinen verder in gebruik zullen komen.

Zooals boven reeds werd opgemerkt, heeft de strook grond tusschen de Kali Mas en de oostzijde van het havenbassin een breedte van 400 m. verkregen. Hiervan werd voor handelsterreinen langs de Kali Mas een strook van 50 m.

breedte gereserveerd, voor een weg langs die rivier 20 m. en voor een weg achter de terreinen 30 m. Westelijk hiervan werd 150 m. gebruikt voor een stations- en rangeer-emplacement voor de havenspoorlijnen. Door een voor wegaanleg gebezigde strook van 50 m. is dit emplacement gescheiden van voor handels- en andere doeleinden bestemde percelen langs het oosterboord der binnenhaven.

In den noordoostelijken hoek van het groote havenbassin worden drie drijvende droogdokken van 14.000 ton, van 3.500 ton en van 1.400 ton lichtvermogen aangetroffen, het eerstgenoemde toebehoorend aan het Gouvernement en de beide laatstgenoemde aan de Droogdok Mij. Soerabaja.

De totale bouwkosten van de haven bedroegen op 1 Januari 1929 rond / 75.139.000.

De totale uitvoer naar buiten het tolgebied bedroeg gedurende 1929: 1.725.000 ton, waarvan aan suiker 1.205.000, aan tapiocaproducten 119.000, aan aardoliën en aardolieproducten 155.000, aan olie- en vethoudende vruchten en zaden en plantaardige oliën en vetten 32.000, aan koffie 21.000 en aan caoutchouc en getah-pertja 24.000 ton. De belangrijkste invoerartikelen zijn: eetwaren en genotmiddelen, mineralen, chemische voortbrengselen, garcens en manufacturen en metalen, waarvan gedurende 1929 van buiten het tolgebied respectievelijk werd aangevoerd: 278.000, 150.000, 73.000, 51.000 en 133.000 ton. De totale invoer van buiten het tolgebied bedroeg gedurende dat jaar 707.000 ton.

SEMARANG. De ontwikkelingsgeschiedenis van de haven van Semarang vertoont aanvankelijk veel overeenkomst met die van Batavia (zie Dl. II, blz. 68). Ook te Semarang werd gebruik gemaakt van een riviermonding, die der Semarangrivier, welke door de uit de zeeschepen op de reede beladen prauwen en lichters kon worden bevaren tot aan de pakhuizen in de stad.

Door verzanding en opslibbing van dezen riviermond werden door de prauwvaart vele moeilijkheden ondervonden; in 1870 was de toestand van dien aard, dat het gebruik van dezen waterweg vrijwel onmogelijk was geworden, zoodat tot verbetering moest worden overgegaan. Een nieuwe verbinding tusschen het pakhuizen-centrum en de zee, het z.g. Nieuwe Havenkanaal, werd gegraven, dat door middel van een schuifsluis in verbinding werd gebracht met de Semarangrivier en tusschen twee uitgebouwde dammen in zee uitmondde. Na enkele jaren begon het nieuwe havenkanaal ook reeds last van opslibbing te ondervinden, waarom besloten werd tot verlenging van de havendammen, welke verlenging in 1878 gereed kwam, doch later, in verband met een verdere opslibbing, weer voortgezet moest worden, totdat de westelijke dam in 1898 ten slotte 1200 m. lang was en de oostelijke 920 m.

Een uitbreiding van de ruimten voor goederenopslag en een uitdieping van het havenkanaal hadden intusschen eveneens plaats gehad.

Nadat de goederenbeweging in belangrijke mate was toegenomen en groot gebrek was ontstaan aan langs water gelegen pakhuisruimte en aan ligplaatslengte werd in het jaar 1910 besloten tot het maken van de tegenwoordige prauwenhaven, bestaande uit een ruime kom

met 2 havenbassins, waarlangs in totaal over \pm 1500 meter lengte een kademuur is gebouwd. In de haven kan worden gerekend op minstens 2,50 m. waterdiepte. Langs deze havenbassins zijn door het Gouvernement verschillende loodsen gebouwd met een totaal oppervlak van ruim 40.000 m².

In de jaren 1914—1921 werd de westerhaven-dam met 400 m. verlengd om verzanding van den mond tegen te gaan en om een grootere vaardiepte in stand te kunnen houden. Gedurende de jaren 1919—1922 werd de landtong, welke beoosten de prauwenhaven werd gevormd door opspuiting van grond afkomstig uit deze haven, over een lengte van 1680 m. van een oeververdediging voorzien, terwijl tegelijkertijd langs de oostzijde van deze landtong een prauwenkanaal is gegraven met een breedte van rond 50 meter tot een diepte van 3 m. beneden Semarangpeil, het z.g. oosterhavenkanaal, dat in verbinding is gebracht met het havenkanaal.

De totale bouwkosten van de haven bedroegen op 1 Januari 1929 rond / 12.855.000.

In het jaar 1929 was de totale uitvoer naar buiten het tolgebied groot rond 780.000 ton, waarvan aan suiker, het belangrijkste uitvoerartikel, rond 621.000 ton, aan tapiocaproducten 65.000 ton, aan vezels 15.000 ton, aan tabak 11.000 ton, aan olie- en vethoudende vruchten en zaden en plantaardige oliën en vetten 10.000 ton. In 1929 werd van buiten het tolgebied ingevoerd rond 348.000 ton, waarvan de belangrijkste goederensoorten waren: eetwaren en genotmiddelen, mineralen, chemische voortbrengselen, metalen, garens en manufacturen tot respectievelijk gewichten van 129.000, 58.000, 43.000, 45.000, en 29.000 ton.

CHERIBON. Cheribon neemt als handelscentrum een belangrijke plaats in. De schepen ankeren op de reede en laadprauwen zorgen voor verbinding met den vasten wal. In oude tijden voerden de prauwen het bij Cheribon in zee uitmondende riviertje op of zij werden op het strand gezet, ten einde daar hun lading te lossen om in te nemen. Omstreeks 1865 werd overgogaan tot het bekaden van de riviermonding, tot de verdediging van den zeeoever en tot het uitbrengen van een dam aan de oostzijde der uitmonding van het riviertje.

In 1887 werd begonnen met het maken van een golfbreker ter lengte van 538 m. in het verlengde van den bestaanden oostelijken dam, welke golfbreker zou reiken tot de dieptelijn van 1,50 m. beneden laagwater. Tevens werd overgogaan tot het maken van een tweeden dam (dus een westdam) en tot het aanleggen van kademuren en het oprichten van een groot douanegebouw. Na ruim een kwart eeuw was de diepte aan den kop der dammen door aanslibbing verminderd tot 0,50 m. beneden laagwater, terwijl in verband met het toegenomen handelsverkeer voor de prauwen minstens 2 m. waterdiepte noodig was. De dammen werden daarom in het jaar 1917 elk met 550 m. verlengd. Ter voorziening in de behoefte aan meer aanleglengte en aan terrein voor den opslag van goederen werd omstreeks denzelfden tijd het worteleinde van den westelijken dam verlegd om plaats te maken voor een uit te bouwen landtong. Ten behoeve van het aanleggen van prau-

wen werden verder een 22-tal kleine steigertjes in het eerste en het tweede havenbassin uitgebouwd.

De totale bouwkosten van de haven bedroegen op 1 Januari 1929 / 944.000.

Gedurende laatstgenoemd jaar was de uitvoer naar buiten het tolgebied rond 169.000 ton groot, waarvan 121.000 ton aan suiker, 9000 ton aan tapiocaproducten, 7000 ton aan oliën en vethoudende vruchten en zaden en plantaardige oliën en vetten, welke goederen de meest belangrijke uitvoerartikelen zijn. Van buiten het tolgebied werd in 1929 ingevoerd rond 136.000 ton, waarvan 65.000 ton aan eetwaren en genotmiddelen, 15.000 ton aan chemische voortbrengselen, 14.000 ton aan mineralen, 13.000 ton aan metalen en 11.000 ton aan garens en manufacturen.

TEGAL. De haven van Tegal werd vroeger gevormd door de vrij in zee uitlopende Kali Goeng. In 1870 werd de benedenloop van deze rivier van de brug in den postweg af gekanaliseerd, waarbij de linkeroever over eene lengte van 340 m. van een kademuur werd voorzien en de rechteroever over een lengte van 200 m. van een steenglooiing. Het kanaal verkreeg een breedte van 30 tot 40 m. en werd in noordelijke richting tot buiten de kustlijn verlengd, waar twee evenwijdige havendammen, elk 160 m. lang, bescherming gaven. Het door de rivier afgevoerde slibhoudend water deed in het gekanaliseerd gedeelte eene sterke aanslibbing ontstaan, waarom in 1876 overgogaan werd tot een omlegging van den benedenloop in oostelijke richting, zóó dat de haven van de rivier gescheiden werd. Hierna bleef men nog veel hinder ondervinden van slibafzettingen uit zee zoowel in het gedeelte van het havenkanaal tusschen de havendammen als in de toegangsgeul daarbuiten, waarom in 1878 werd overgogaan tot het vorrichten van baggerwerkzaamheden. Door geregeld baggeren kon de toen vereischte diepte van 1,30 m. beneden gemiddeld laagwater gehandhaafd blijven. Later echter was het door de aangroeiing van de kust niet mogelijk het havenkanaal en de toegangsgeul op die diepte te houden. In verband hiertoe werden beide havendammen elk met 320 m. verlengd. In 1904 kwamen deze werkzaamheden geroed. Door de belangrijke toename van de prauwvaart bood het havenkanaal geen voldoende ligruimte meer. In 1905 werd daarom overgogaan tot den aanleg van een ruime binnenhaven met een oppervlakte van 5½ ha., ten westen van het havenkanaal. In deze binnenhaven kunnen, behalve de handelsprauwen, ook de visschorsvaartuigen een veilige ligplaats vinden.

Het zuiderboord van deze haven is voorzien van een 270 m. langen kademuur, terwijl tot begrenzing en afsluiting aan de west- en noordzijde een 428 m. lange dam is aangelegd, welke aan den westelijken havendam aansluit. De binnenhaven werd tot een diepte van 1,80 m. beneden gemiddeld laagwater uitgebaggerd. Deze diepte is later op 2,30 m. beneden gemiddeld laagwater gebracht, in verband met den grooteren diepgang der prauwen. Ook in het havenkanaal en in de toegangsgeul wordt thans deze diepte aangetroffen. Door de steeds toenemende goederenbeweging werd een uitbreiding van de bestaande opslagruiimte noodzakelijk.

In 1917 werd door het Land een nieuwe gesloten loods gebouwd ter oppervlakte van 600 m², eveneens een open loods met een oppervlakte van 140 m², terwijl voorts door particulieren verschillende groote pakhuizen zijn opgericht. In verband met een tekort aan haventerreinen is in 1929 begonnen met het baggeren van een tweede binnenhaven, 200 m. lang en 55 m. breed, ten oosten van het oude havenkanaal. Deze binnenhaven is door een 250 m. lang en 50 m. breed kanaal verbonden met het oude havenkanaal, waartoe een gedeelte van den oostelijken havendam ter lengte van 90 m. is opgeruimd.

Met de uitgebaggerde specie zijn de aangrenzende terreinen opgehoogd tot een oppervlakte van 23.000 m². De kosten van de door het Land aangelegde havenwerken bedroegen op ultimo 1929 rond / 171.000.

De uitvoer bestaat in hoofdzaak uit suiker, waarvan gedurende 1929 naar buiten het tolgebied rond 205.000 ton werd verscheept, terwijl de totale uitvoer naar buiten het tolgebied gedurende dat jaar 213.000 ton groot was. Tot de belangrijkste invoerartikelen behooren eetwaren, mineralen, garens, manufacturen en metalen. Van buiten het tolgebied werd in totaal ingevoerd een gewicht van rond 47.000 ton.

PROBOLINGGO. De haven van Probolinggo, gelegen aan de Noordkust van Java, bestond oorspronkelijk uit een rond 200 m. lang en 60 m. breed bassin, door een rond 740 m. lang en 20 m. breed kanaal in verbinding gebracht met een vaargeul naar zee, welke door twee 580 m. lange divergeerende dammen tegen verzanding werd beschermd.

Omstreeks het jaar 1850 werd deze haven in gebruik genomen. Zoowel de oevers van het havenbassin als van het havenkanaal werden van gemetselde kademuuren voorzien. In verband met de toenemende goederen- en prauwvaartbeweging werd een uitbreiding van ligplaats- en opslagruimte dringend noodig. Bovendien werd, doordat de prauwen een grooteren diepgang verkregen, een grootere waterdiepte vereischt. Nadat in 1923 in het noordelijk gedeelte van het havenkanaal een instorting van een gedeelte van den bestaanden kademuur aan de westzijde had plaats gehad, werd besloten, dezen kademuur over een lengte van 480 m. af te breken en het kanaal in westelijke richting te verbreeden tot een bassin van 80 m. breedte. Het westerboord van het verbrede kanaal werd van een oeververdediging voorzien, terwijl aan deze zijde een 70 m. breede terreinstrook met uit het kanaal opgebaggerden grond werd opgehoogd. De haveninrichting is thans geschikt voor prauwen met ten hoogste 1,50 m. diepgang.

De terreinen ter weerszijden van het havenbassin en van het kanaal zijn voor het grootste gedeelte bebouwd met particuliere pakhuizen, terwijl aan de zeezijde een douanekantoor is opgericht. De kaden en pakhuizen zijn door sporen verbonden met het emplacement van den dienst der Staatsspoorwegen en dat van de Probolinggo Stoomtram Mij. De kosten van de door het Land aangelegde werken bedroegen op ultimo 1929 rond / 609.000.

De uitvoer bestaat in hoofdzaak uit suiker en tabak, waarvan respectievelijk in 1929 naar buiten het tolgebied werden verscheept 247.000 en 7.800 ton, terwijl de totale uitvoer naar bui-

ten het tolgebied gedurende dat jaar rond 293.000 ton groot was. De invoer van buiten het tolgebied was in 1929 rond 27.000 ton, waarvan mineralen en chemische voortbrengselen als de belangrijkste artikelen genoemd kunnen worden.

BANJOEWANGI. De haven van Banjoewangi is gelegen aan de Oostkust van Java aan het nauwste gedeelte van straat Bali. In vroeger jaren vonden prauwen ligplaats in den benedenloop van de Kali Tambong.

Veel hinder werd toen ondervonden van de kustaangroeiing en van rivierdoorbraken door de evenwijdig aan de kust loopende landtong met het gevolg dat daardoor de benedenloop van deze rivier en de haventoeegang geheel verzandden, hetgeen het uit- en invaren van de prauwen zeer bemoeilijkte. Om verbetering in dezen onhoudbaren toestand te brengen, werd in 1915 overgegaan tot het verdiepen en plaatselijk verbreeden van het voor ligplaats van prauwen bestemde riviergedeelte, waarna het gevormde bassin, dat een eigen uitmonding naar zee werd gegeven, van de Kali Tambong en van de Kali Lo werd gescheiden door het bouwen van steenen dammen.

Men verwachtte, dat daardoor minder aanslibbing van het havenbassin en den toegang tot dit bassin zou plaats hebben. Voorzichtigheidshalve werd tijdens de uitvoering in den westelijken afsluitdam, welke de Kali Lo van de binnenhaven scheidt, ter plaatse van de vroegere uitmonding van de Kali Tambong in de Kali Lo, een kleine opening gelaten, om, voor het geval de nieuwe havenmond mocht dichtslaan, de prauwen nog een uitweg te kunnen verschaffen. In 1918 bleek van de uitmonding naar zee niet veel meer te zijn overgebleven dan een ondiepe geul, ongeschikt voor de prauwvaart, terwijl de opening in den westelijken afsluitdam door de in- en uittreedende getijstroomen vrij goed op diepte was gebleven. In verband hiermede werd besloten deze opening als toegang tot het havenbassin aan te houden. Tevens werden oevervoorzieningen aangebracht en eenige steigers in het bassin uitgebouwd, terwijl de aangrenzende terreinen ten behoeve van loodsbouw werden opgehoogd. In de straat Bali werd een eenvoudige houten steiger loodrecht op de kust uitgebouwd, ligplaats gevende aan kleine zeeschepen en groote prauwen. Reeds eenige malen is deze steiger ten gevolge van verzandingen aan het kopeinde verlengd moeten worden. De lengte bedraagt thans 90 m.; de breedte van den steiger is 4,50 m., behalve van het kopeinde, dat over 10 m. lengte 2,50 m. breed is. Aan het kopeinde wordt bij laagwater een waterdiepte aangehouden van rond 4 m.

In het havenbassin bedraagt thans de waterdiepte 2 m. bij laag water of 4 m. bij hoog water; in de toegangsgedul tot dit bassin is de minste diepte ± 0,30 m. bij laag water, de grootste diepte ± 0,80 m. beneden dit peil of respectievelijk 2,30 en 2,80 m. bij hoog water. Deze toegangsgedul, zijnde de benedenloop van de Kali Lo, is gelegen tusschen den vasten wal en de bovenbedoelde evenwijdig aan de kust loopende landtong. In den loop der jaren is de toegangsgedul in lengte belangrijk toegenomen, doordat deze landtong zich steeds verder in noordelijke richting heeft uitgebreid. Door het aanbrengen van kribben en schermen heeft men de uitbreiding

daarvan zoowel in breedte- als in lengterichting bevorderd en ten slotte bereikt, dat de landtong evenwijdig aan de kust met het uiteinde in diep water is komen te liggen, zoodat een verdere uitbreiding daarvan in noordelijke richting niet mogelijk zal zijn, terwijl een zoodanige breedte van de landtong is verkregen, dat doorbraken van de Kali Lo niet meer gevreesd behoeven te worden. Tevens is men overgegaan tot den bouw van een dam van \pm 60 m. lengte, loodrecht op de kust nabij de suikerfabriek Soekowidi, welke dam noodig is om het water van de Kali Lo in oostelijke richting in zee te doen uitstroomen, met de bedoeling om tusschen dezen dam en het noordelijk uiteinde van meerbedeelde landtong een bij hoog water 2,80 m. diepe toegang te behouden.

De kosten van de door het Land aangelegde werken bedroegen op ultimo 1929 rond / 403.000.

De belangrijkste uitvoerproducten zijn copra en suiker. In 1929 werd naar buiten het tolgebied totaal uitgevoerd een gewicht van rond 37.000 ton. De invoer bestaat in hoofdzaak uit levensmiddelen, mineralen, garens en manufacturen. Van buiten het tolgebied werd in 1929 in totaal ingevoerd een gewicht van rond 965 ton.

TJILATJAP. De haven van Tjilatjap is de eenige vóór het groote verkeer van beteekenis zijnde plaats aan Java's Zuidkust. Zij wordt gevormd door de monding van de Donanrivier, die, beschut door Noesa Kambangan eene uitmuntende, meer dan 10 m. diepe reede oplevert. De breedte tusschen de dieptelijnen van 7,5 m. onder laagwater varieert van 150 tot 300 m.

Schepen met een diepgang van 7 m. kunnen te allen tijde binnen loopen, die met 8 m. diepgang bij gewoon hoogwater. Ten gevolge van den aanleg der spoorweglijn Jogjakarta-Tjilatjap is de belangrikheid van laatstgenoemde plaats als haven zeer toegenomen; in 1886 werd dan ook een aanvang gemaakt met den bouw van een schroefpaalsteiger. Had men zich aanvankelijk, wat de te scheppen aanleglengte voor zeeschepen betrof, bepaald tot den bouw van een 252 m. langen schroefpaalsteiger, reeds kort daarna, nog gedurende de uitvoering van bovenbedoelden spoorweg, werd de steiger, in het bijzonder met het oog op het kolenvervoer, aan de zuidzijde met 49 m. en aan de noordzijde met 107 m. verlengd, zoodat de totale lengte tot ruim 408 m. steeg, bij een breedte van ongeveer 10 m. Schepen met 6,50 m. diepgang kunnen aan dit kunstwerk meren. Achter dezen steiger verzeen opslagloodsen, pakhuizen, douanegebouwen, steenkolenloodsen enz., alle met het spoorwegemplacement verbonden. Bovendien werden nog een zout- en petroleumsteiger gebouwd. Omstreeks 1910 was de scheepvaart, gevolg van de ontwikkeling der suikerindustrie en van den toenemenden bloei van het achterland, in die mate toegenomen, dat een uitbreiding van de steigerlengte noodzakelijk werd. Men besloot toen tot den bouw van een 120 m. langen schroefpaalsteiger ten noorden van den bestaanden. Langs dezen nieuwen steiger wordt 8 m. water beneden laagwaterpeil gemeten. Gelijktijdig met deze steigeruitbreiding zijn een tweetal hangars opgericht ter oppervlakte van 4500 m², en is een verbetering in den sporenaanleg aangebracht, terwijl de watervoorziening werd verbeterd en maatregelen werden geno-

men in het belang van den gezondheidstoestand.

Eveneens moest overgegaan worden tot het verdiepen van de vaargeul naar zee en werd de diepte daarin in overeenstemming gebracht met die, gemeten langs den laatstgenoemden steiger, terwijl de voor de monding der Donanrivier liggende bank tot 9 m. beneden laag waterpeil werd verdiept. Ten einde ook voor den ouden steiger meerdere waterdiepte te verkrijgen werd een gedeelte daarvan verbreed. De totale bouwkosten van de haven bedroegen op ultimo 1929 rond / 2.597.000. Het belangrijkste uitvoerartikel is suiker. Van de totale uitvoer in 1929 naar buiten het tolgebied, groot 353.000 ton, werd 227.000 aan suiker en 55.000 ton aan oliën en vethoudende vruchten en zaden en plantaardige oliën en vetten verscheppt. De invoer van buiten het tolgebied bedroeg in 1929 rond 58.000 ton. Als belangrijkste invoergoederen kunnen genoemd worden levensmiddelen, mineralen, chemische stoffen en metalen.

MAKASSAR. Ongeveer een 40 jaren geleden was slechts een gedeelte van het strand, waarlangs de plaats Makassar zich uitstrekte, over een lengte van 490 m. van een kadewal voorzien. De meeste pakhuizen en kantoren der Europeesche en Chineesche handelaren trof men hier aan: een strook van 10 m. breedte, gemeten vanaf voorkant kade, had men onbebouwd gelaten en door dwarsstraten met de eigenlijke handelswijk, de Pasarstraat, verbonden. Een zestal voor het aanleggen van zeeschepen bestemde steigers van 30 tot 60 m. lengte waren in zee uitgebouwd, terwijl prauwen konden meren aan een viertal kleinere steigers. De vaartuigen, die van de steigers geen gebruik maakten, ankerden op de reede en laadden en losten door middel van tongkangs, prauwen of sampans, welke benoorden en bezuiden bovenbedoelde kade gemakkelijk op het strand konden worden gezet.

Het scheepvaartverkeer nam in zoo'n belangrijke mate toe — het aantal te Makassar binnenkomende stoomschepen was van 1896 tot 1900 ruim verdubbeld —, dat het dringend noodzakelijk werd in de behoefte aan meer aanleggelegenheden te voorzien. Overgegaan werd tot terreinvorming voor de bestaande kade, welk nieuw gewonnen terrein bebouwd is met verscheidene loodsen, terwijl daarvoor een rond 500 m. lange schroefpaalsteiger is gebouwd met een breedte van 10 m. en door loopbruggen met den vasten wal verbonden. Voor den steiger wordt een waterdiepte van 7,50 m. beneden laagwater aangetroffen.

In het jaar 1908 konden de nieuwe werken in gebruik genomen worden. Door de nog steeds toenemende handels- en scheepvaartbeweging konden de pas gereedgekomen steiger en loodsen niet meer op voldoende wijze in de behoefte voorzien, zoodat wederom een uitbreiding van de haven noodzakelijk werd. Deze uitbreiding is volgens de plannen der heeren Kraus en de Jongh, door de Regeering ook voor Makassar geraadpleegd, uitgevoerd. Gedurende de jaren 1911—1918 werd een caissonkadem gebouwd ter lengte van 1340 m., terwijl achter deze kade een terreinstrook van 170 m. breedte gewonnen werd. Zoowel door het Gouvernement als door particulieren zijn langs de kade en op de midden-terreinen verscheidene loodsen en pakhuizen opgericht. De waterdiepte voor den muur be-

draagt 9 m. beneden den laagsten waterstand. Beoosten het zuidelijk uiteinde van de kade kwam een prauwenhaven tot stand, lang 280 m. en breed 73,20 m. met een waterdiepte van 3 m. beneden den laagsten waterstand. De noord- en westzijde van deze prauwenhaven is begrensd door een caissonkademuur. De oostzijde bestaat uit een koraalstorting, waarop een stapeling van koraalsteen, aan de voorzijde afgesloten met beton blokken. In de prauwenhaven werden een 26-tal schroefpaalsteigers uitgebouwd.

Werd de hoogerbedoelde schroefpaalsteiger door de koraaleilanden, die de reede van Makassar in den Westmoesson beschermen, mede voldoende beschut, zulks was niet het geval met den nieuwen kademuur. Ten einde voldoende waarborgen voor de veiligheid der schepen te verkrijgen was de aanleg van een golfbreker over die koraaleilandjes noodzakelijk. In 1919 werd met den bouw daarvan begonnen; het werk werd in 1921 voltooid.

De totale bouwkosten van de haven bedroegen op 1 Januari 1929 rond / 13.449.000.

De in- en uitvoer bestaat in hoofdzaak uit overscheeplading. Het belangrijkste uitvoerartikel is copra. In 1929 werd rond 170.000 ton aan olie- en vethoudende vruchten en zaden en andere plantaardige voortbrengselen naar buiten het tolgebied uitgevoerd. De totale uitvoer naar buiten het tolgebied bedroeg in dat jaar 178.000 ton. Als belangrijkste invoerartikelen zijn te noemen eetwaren en genotmiddelen, mineralen, garens en manufacturen en metalen, waarvan gedurende 1929 van buiten het tolgebied respectievelijk werd aangevoerd: 12.000, 12.000, 8.500 en 7000 ton. De totale invoer van buiten het tolgebied bedroeg gedurende dat jaar 49.000 ton.

EMMAHAVEN. Zooals reeds in Dl. II, blz. 71 vermeld, heeft Emmahaven in de eerste plaats haar ontstaan te danken aan de behoefte, welke ontstond bij het in exploitatie brengen der Ombilinmijnen, gelegen in de Padangsche Bovenlanden, aan een veilige en behoorlijk uitgeruste haven, vanwaar uit de verdere distributie over zee van de opgedolven steenkolen kon geschieden. Gelijkertijd met den spoorwegaanleg van de kust naar de Bovenlanden, werd de havenaanleg geautoriseerd (1886). Daarvoor werd op ± 7 km. afstand van Padang aan de Brandewijnsbaai (welke herdoopt werd tot Koninginnebaai) een geschikte plaats gevonden.

Deze baai bevindt zich achter een tegenover Poeloe Pisang uitstekende kaap, van waaruit een dam is uitgebracht, die met den tegenoverliggenden vasten wal een binnenbaai van ± 150 ha. oppervlakte omsluit, waarin op een eilandje een werv is aangelegd. Dwaars over dit eilandje is nog een dam gelegd, waarvan de kop 240 m. binnenwaarts van den eerstgenoemden zeelbreker ligt, welke laatste eene inwaartopening van ± 1000 m. breedte tusschen den kop en den wal vrijlaat. De binnenkomende schepen kunnen langs de beide zijden van den over het eilandje opgeworpen dam varen om zoo de 4 schroefpaalsteigers te bereiken, die langs de kust zijn gebouwd. De lengte van deze steigers bedraagt 120, 108, 108 en 96 m. Onmiddellijk langs de steigers wordt 7 m. water beneden den laagsten waterstand gemeten. Achter deze steigers zijn door het Gouvernement opslagloodsen, het kantoor van

den havenmeester en het douanekantoor opgericht. De steigers en loodsen zijn door sporen met het stationemplacement verbonden. De hoofdlijn geeft verbinding met het station Padang, vanwaar uit weder een zijtak is aangelegd naar de Padangrivier, zoodat de aldaar bestaande handelsinrichtingen met de nieuwe haven zijn verbonden.

Behoudens bovenbedoelde kantoren en eenige bijbouwingen, waaronder de bouw van een entrepôtloods, de verbredening van een der loodsen, de bouw van een open loods en het overkappen van de ruimte tusschen de hangars als het belangrijkste gerekend mogen worden, is de Emmahaven geheel aangelegd door den dienst der Staatspoorwegen, die daaraan tot 1893, het jaar waarin de werken aan den Gewestelijken Waterstaatsdienst in beheer werden overgegeven, rond / 3.400.000 verwerkte, een bedrag, waarin echter de uitgaven voor de kolenstort en de kolenmagazijnen niet zijn begrepen. De scheepvaart- en goederenbeweging is gedurende de laatste jaren in sterke mate toegenomen, zoodat de aanwezige opslagruimte in de loodsen niet meer voldoende was. In het jaar 1928 werd daarom tot de uitvoering van bovenvermelde loodsverbredening besloten, welk werk in 1929 is gereed gekomen, terwijl in het jaar 1930 begonnen is met den bouw van hoogergenoemde open loods en overkappingen. Tevens werd een begin gemaakt met de uitvoering van een uitbreidingsplan, omvattende het vormen van een emplacement van rond 35.000 m². door middel van opsputten van grond uit de havenkom beoosten de kolenstort en den uitbouw vóór dit emplacement van een gewapend-beton steiger ter lengte van 192 m. en ter breedte van 45 m., waarop een ijzeren loods zal opgericht worden, lang 188 m. en breed 25 m. Verwacht wordt, dat deze werken, waarvan de kosten op ruim één miljoen gulden worden geraamd, einde 1931 gereed zullen zijn.

De totale bouwkosten van de haven bedroegen op 1 Januari 1929 rond / 4.357.000. Gedurende 1924 bedroeg de totale uitvoer van goederen naar buiten het tolgebied en van die in het interinsulair verkeer, exclusief steenkool, rond 152.000 ton, welke uitvoer in 1928 toenam tot 200.000 ton, waarvan portlandcement, koffie en copra de belangrijkste artikelen vormen. Van deze laatstgenoemde goederen werd in 1928 respectievelijk verscheept 120.000, 16.000 en 28.000 ton. Voorts vormen de steenkolen afkomstig uit de Ombilinmijnen een belangrijk uitvoerproduct. In 1928 werd aan ladingkolen rond 248.000 ton en aan bunkercolen rond 127.000 ton verscheept. De invoer van goederen van buiten het tolgebied en van die in het interinsulair verkeer bedroeg in 1928 113.000 ton, terwijl deze invoer in 1924 49.000 ton groot was. De belangrijkste invoerartikelen zijn ijzerwerken, aardewerk, manufacturen en levensmiddelen.

SABANG. De haven van Sabang, gelegen op het eilandje Poeloe Wé, ongeveer 50 km. ten noorden van de hoofdplaats van Atjéh, Koetaradja, is gesticht in 1887, toen door de firma De Lange uit Batavia, gesteund door de Nederlandsche Handelmaatschappij, concessie werd verkregen voor de vestiging van een kolenstation aan de Sabangbaai.

In 1897 werd Sabang als vrijhaven voor den algemeenen handel opengesteld, nadat in het

jaar tevoren voor de kolenladende schepen twee schroefpaalsteigers werden gebouwd, terwijl in 1898 een drijvend dok met 2600 ton hefvermogen van Soerabaja werd overgebracht als geschenk van het Gouvernement, dat hiertegenover het recht van vrije dokking voor zijn vaartuigen verkreeg. In hetzelfde jaar werd de Naamlooze Vonnootschap Zeehaven en Kolenstation Sabangbaai gesticht, die onder de directie van de Nederlandsche Handel Maatschappij de exploitatie der haven van de firma De Lange overnam.

Was in 1897 Sabang als vrijhaven voor den algemeenen handel opengesteld, de eigenlijke groei dagteekent van na 1903, toen de uitbreiding der havenwerken, de mechanische outillage, werkplaatsen en gebouwen tot stand kwamen, noodzakelijk geworden in verband met het steeds toenemende verkeer. De kolenschroefpaalsteiger, waarlangs $\pm 8,75$ m. water wordt gemeten bij den laagsten waterstand, werd 550 m. lang, daarachter werden 16 dubbele kolenloodsen van 24 m. breedte en 46 m. diepte, benevens 5 pakhuizen voor goederen opgericht. Een vijftal elektrische transporteurkransen kunnen langs de kade gereden worden en reiken met een lengte van 100 m. aan de walzijde over de kolenloodsen en aan de havenzijde over steiger en schip heen. Aohter het droogdok bevinden zich, behalve verschillende gebouwen als atelier, magazijnen, ijsfabriek en elektrische centrale, ook de werkplaatsen voor herstellingen aan schepen en machines.

Afgescheiden van het kolenbedrijf heeft de Sabang Maatschappij een afzonderlijk steigertje gebouwd voor den veerdienst naar Oelôlheuô benevens voor de overscheepsplading 200 m. lange handolsteigers en nieuwe pakhuizen. Geheel afzonderlijk ligt het nieuwe petroleum-etablisement.

Sinds 1911 heeft de Nederlandsch-Indische Regeering de meeste van de door de Sabang Mij. uitgevoerde werken overgenomen en aan die Maatschappij in erfpacht uitgegeven. Voor de tot stand gekomen havenwerken is door het Land tot ultimo 1928 rond / 3.245.000 betaald.

Sabang is de overscheephaven van goederen, bestemd voor of komende van het noordelijk gedeelte van Sumatra. Verder is Sabang hoofdzakelijk een bunkerhaven.

BELAWAN. De ontwikkeling van het gouvernement Oostkust van Sumatra, als gevolg van een verrassende uitbreiding der cultuurondernemingen, heeft niet nagelaten grooten invloed te oefenen op de havenplaatsen van het gewest en in het bijzonder op die van Belawan, gelegen aan de westzijde van het gelijknamige eilandje, dat aan de west- en noordzijde begrensd wordt door de diepe Belawanrivier en aan de oostzijde door de ondiepe en zand afvoerende Dôlirivier. In 1890 is door het initiatief van de Deli-Spoorweg Maatschappij ter plaatse een havenemplacement met steiger tot stand gekomen, waardoor aan het lichtertransport tusschen wal en op de Belawanrivier ankerend schip een einde werd gemaakt. Eveneens werden een Gouvernementssteiger, een douaneloods en eenige particuliere opslagplaatsen gebouwd, terwijl genoemde spoorwegmaatschappij te zelfder tijd de railverbinding van Belawan naar Médan en naar de landschappen Sordang en Langkat had tot stand gebracht.

Door de groote toename van het scheepvaart- en goederenverkeer vormden de smalle steigers en kleine loodsen een allengs grooter wordende belemmering voor eene vlugge behandeling van de goederen. In 1895 vond de eerste groote havenuitbreiding plaats en werd de bestaande steigerlengte met 350 m. vergroot. Eveneens werden eenige particuliere loodsen bijgebouwd, terwijl in 1903 een aanzienlijke uitbreiding van de Gouvernements douane-inrichtingen gered kwam. Omstreeks 1905 werd het denkbeeld geopperd, om langs de noord-oostkust van Sumatra door de Koninklijke Paketvaart Maatschappij een dienst te doen inrichten met vrij groote schepen, welke in Sabang hun begin- en eindpunt zouden vinden, met het doel de overscheep van de afvoerproducten van Dôli en Atjêh, welke plaats had in de Straitshavens Penang en Singapore, naar Sabang te verplaatsen. In verband met de omstandigheid, dat de handel van Belawan verre stond boven dien der andere kustplaatsen werd besloten om tot verbetering van de haven aldaar over te gaan. De geringste diepte van het vaarwater over de bank voor de Belawan- en Dôlirivier bedroeg $\pm 2,30$ m. bij laagwaterspring, terwijl bij hoog water $\pm 4,30$ m. werd gepeild, zoodat schepen met een diepgang van ongeveer 12 voet Belawan in geregelde vaart konden aandoen. In begin 1905 ving men aan met een baggerproof, welke anderhalf jaar duurde en een zeer teleurstellend resultaat opleverde, in verband waarmede beslist werd, dat het verdiepen der Belawan-geul definitief zou worden gestaakt.

Niettegenstaande deze beslissing ging de Deli-Spoorweg Maatschappij in 1907 over tot een belangrijke uitbreiding van haar havenwerken, waartoe o.a. behoorde het aanleggen van een bassin, bestemd voor de prauwen, welke atap van Asahan en elders aanvoerden (Ataphaven). De handelsbeweging breidde zich ten gevolge van de steeds toenemende productie van Dôli zoodanig uit, dat plannen werden overwogen, om elders dan te Belawan een oceaanhaven aan te leggen. In de eerste plaats werd de Langsarbahi, vervolgens de Aroebahi in beschouwing genomen. De denkbeelden liepen evenwel zoo uiteen, dat door de Regeering het oordeel werd verzocht van de eerder genoemde heeren Kraus en De Jongh, die toen nog in Indië vertoefden. Volgens hun voorstel werd besloten, eerst met behulp van eene moderne baggermachine (slibzuiger) met groote capaciteit te trachten de haven van Belawan voor grootere schepen, zoo mogelijk voor oceaanstoomers, toegankelijk te maken. Wanneer onverhoopt de ervaring mocht uitwijzen, dat het op diepte houden van de geul van Belawan voor groote schepen onevenredig groote offers zou eischen, in welk geval de voor deze haven aan te schaffen slibzuiger zijn goede diensten elders zou kunnen bewijzen, was het nog tijd genoeg tot een havenaanleg in de Aroebahi over te gaan.

Door de Regeering werd ook onmiddellijk beslag gelegd op de terreinen, die voor het toekomstige havenemplacement in aanmerking zouden kunnen komen en zij deed onderhandelingen met de Deli-Spoorweg Maatschappij openen voor de overname van haar werken. Op 21 April 1913 worden deze voor rond een half miljoen gulden door het Gouvernement overgenomen.

In September 1912 was de hoogerbedeelde slibzuiger, de „Java” in Indië aangekomen en op de bank voor Belawan te werk gesteld. Handel en scheepvaart waren intusschen zoo sterk toegenomen, dat uitbreiding van ligplaats en opslagruimte zeer noodzakelijk werd. Alvorens evenwel tot uitvoering van een geheel nieuw plan over te gaan, wilde men eerst de resultaten afwachten, welke bereikt zouden worden met het baggerwerk op de bank. Hierdoor was men gedwongen het reeds bestaande emplacement in vrij belangrijke mate te verbeteren door bijbouw van loodsen en aanlegplaatsen. Ultimo 1916 was beschikbaar: aan steigerlengte 667 m., waarvan 460 m. aan het Gouvernement en 207 m. aan particulieren toebehoorend; aan pakhuisen 10084 m², waarvan 5892 Gouvernements- en 4192 particulier eigendom waren. Daar het bestaande havenemplacement toen geheel volgebouwd was en de opslagruimte nog niet voldoende bleek te zijn, werd overgegaan tot uitbreiding beoosten de bestaande scheepshelling, waar steigers met achtergelegen loodsen werden gebouwd (het z.g. nieuwe kustvaart-etablisement); nog was evenwel de opslagruimte en de aanleggelegenheid niet voldoende. Wilde men aan dezen voor handel en scheepvaart onhoudbaren toestand een einde maken, zoo moest tot een belangrijke havenuitbreiding overgegaan worden.

Besloten werd tot den bouw van een rond 985 m. langen caissonkademuur langs de Belawan-rivier beoosten het nieuwe kustvaart-etablisement, welke kade thans reeds geheel in gebruik is genomen; daarachter zijn terreinen opgespoeten, loodsen en pakhuisen, zoowel door het Gouvernement als particulieren opgericht, wegen aangelegd, spoorverbindingen tot stand gebracht, terwijl verder in Belawan een groot terrein voor woonwijk werd in orde gebracht.

In 1919 werd naast den slibzuiger „Java” een soortgelijk werktuig, de „Sumatra” te werk gesteld. Later werd de „Java” uit het werk gehaald en werd tot 1927 het baggerwerk alleen verricht door de Sumatra, welke toen vervangen werd door een nieuwen slibzuiger, de „Celebes”. Thans is in de Belawan-geul een diepte bereikt van 8 m. beneden den laagsten waterstand, zoodat de oceaanschepen met een diepgang van 7,50 m. te allen tijde kunnen binnenkomen. Bij hoog water wordt 10 m. water gepeild, zoodat dan schepen met een diepgang van 9,50 m. Belawan kunnen aandoen. De rivier voor de kade is zoodanig uitgebaggerd, dat schepen met een diepgang van 9,50 m. bij den laagsten waterstand kunnen meren.

De totale bouwkosten van de haven bedroegen op 1 Januari 1929 rond / 22.939.000. De belangrijkste uitvoerartikelen zijn: caoutchouc en getab-pertja, olie- en vethoudende vruchten en zaden en plantaardige oliën en vetten, vezels, tabak en thee, waarvan gedurende 1929 respectievelijk naar buiten het tolgebied werd uitgevoerd: 64.000, 40.000, 33.000, 17.000 en 11.000 ton. De totale uitvoer naar buiten het tolgebied bedroeg gedurende dat jaar 175.000 ton. Als belangrijkste invoerartikelen kunnen genoemd worden: eetwaren en genotmiddelen, mineralen, chemische voortbrengselen, hout en metalen, waarvan van buiten het tolgebied gedurende 1929 werd ingevoerd respectievelijk: 150.000, 40.000, 38.000, 21.000 en 33.000 ton. De totale invoer

van buiten het tolgebied bedroeg in dat jaar 315.000 ton.

BENKOELÉN. Omstreeks het jaar 1907 bestond de haven van Benkoelen uit een korten aanlegsteiger en eenige meters kademuur met daarachter een douanecloods en eenige andere opslagplaatsen. De deining voor den steiger werd min of meer gebroken door een rif, dat zich op eenigen afstand voor de kust bevindt en waarachter de prauwen een tamelijk rustige ankerplaats aantreffen. De beschikbare waterdiepte was echter zeer gering, gaf aanleiding tot veel ongerief en nam bovendien door aangroeiing van den koraalbodem voortdurend af. In verband hiermede werd besloten de haven met behulp van een grijpmerkraan tot 6 voet onder laagwaterspring uit te diepen. Het bleek evenwel niet mogelijk met dit werktuig zonder nadere voorziening tegen de deining te werken, waarna besloten werd tot het aanleggen van den tegenwoordigen westelijken havendam. Tevens werd overgegaan tot het aanplempen van een terrein groot 100 × 40 m., voorzien van een kademuur, aangezien een nijpend gebrek was ontstaan aan opslagruimte. Toen de nagenoeg evenwijdig met de kust loopende westdam bijna voltooid was, bleek dat in de prauwenhaven zich meer en meer zand afzette, waarom, mede in verband met de sterke branding op de kust, in 1913 besloten werd tot het bouwen van een tweeden havendam oostelijk van den eerste. Tusschen de koppen van beide dammen werd een opening gespaard van 60 m. wijtde. De tweede dam heeft het optreden van een hinderlijke deining in het aan het strand gevormde havenbassin niet kunnen voorkomen. Ook moet geregeld in dit bassin worden gewerkt om het op diepte te houden. De terreinstrook langs de kade is thans voor het grootste gedeelte bebouwd met opslagloodsen, welke zoowel door het Gouvernement als door particulieren zijn opgericht.

De totale bouwkosten van de haven bedroegen op 1 Januari 1929 rond / 735.000. Het belangrijkste uitvoerproduct is koffie, waarvan in 1929 rond 7.100 ton naar buiten het tolgebied werd verscheept. De totale uitvoer naar buiten het tolgebied was in dat jaar 7.500 ton groot. Van de importgoederen zijn eetwaren en genotmiddelen en metalen de belangrijkste; hiervan werd in 1929 ingevoerd respectievelijk 1800 en 3.000 ton, terwijl in totaal gedurende dat jaar 7.300 ton van buiten het tolgebied werd ingevoerd.

PALEMBANG. Aan den linkeroever van de Moesi rivier op rond 90 km. afstand van de monding van deze rivier, strekt zich onmiddellijk benedenstrooms van de gewestelijke hoofdplaats Palembang het havenemplacement, de z.g. Nieuwe Boom, uit, dateerend uit 1909. De aanleggelegenheid, waarvoor een diepte van 10 m. bij laag water staat, wordt gevormd door een schroefpaalsteiger, lang 250 m., breed 11 m. door middel van drie loopbruggen, lang 20 m. en breed 15 m., met den vasten wal verbonden. Achter dezen steiger zijn verscheidene opslagloodsen en kantoren gebouwd. Bovenstrooms van den Nieuwen Boom treft men het eigenlijke Palembang aan met tal van grotere en kleinere meerplaatsen, waaronder dient vermeld te worden de Oude Boom met steiger, welke in 1894 werd opengesteld en thans in hoofdzaak

benut wordt door den dienst der Staatsspoorwegen om per veerbootje aansluiting te verleenen met het station Kertapati, hetwelk is gelegen bovenstrooms van Palembang aan den rechteroever van de Moesi rivier, even boven de plaats waar de Ogan met de Moesi samenvloeit. Te Kertapati is verder een kolenstortinrichting gebouwd ten behoeve van den afvoer per stoomschip der Lamatang steenkolen. Van de uitvoerproducten wordt het overheerschend deel gevormd door de aardolie en benzine, waarvan de afscheepplaats te Pladjoe en te Soengei Gérong ligt, benedenstrooms van Palembang aan den rechteroever van de Moesi rivier.

De bank vóór den mond der Moesi en eenige verondiepingen in die rivier vormen een belemmering voor de scheepvaart. De minste diepte, welke thans in het vaarwater op de bank gemeten wordt, bedraagt rond 3 m. bij den laagsten waterstand, overeenkomend met rond 7 m. bij den hoogst voorkomenden waterstand en rond 6,50 m. bij dagelijksch hoog water. De totale bouwkosten van de haven bedroegen op ultimo 1929 rond / 1.105.000. De totale uitvoer naar buiten het tolgebied bedroeg in 1929 rond 836.000 ton. De belangrijkste uitvoerartikelen zijn aardolie en benzine, rubber en koffie, waarvan in 1929 respectievelijk naar buiten het tolgebied werd verscheept: 780.000, 25.000 en 14.000 ton. Als meest belangrijke invoergoederen zijn te noemen: levensmiddelen, mineralen, aardewerk en porcelein, metalen en machinerieën. De totale invoer van buiten het tolgebied bedroeg in 1929: 213.000 ton.

MANADO. Van ouds werd de monding van de Manado rivier benut tot aanlegplaats voor prauwen, welke ook thans nog voor de verbinding zorgen van het op de reede ankerende zeeschip met den vasten wal. Deze monding verplaatste zich in den loop der jaren steeds meer zuidwaarts, hetwelk gepaard ging met een onrustbarende afneming van het strand en met een voor de prauwvaart hinderlijke drempelvorming. In de jaren 1890—1892 werd daarom een 60 m. lange dam in het verlengde van den linkeroever der rivier uitgebouwd, welke dam een aangroeiing van het strand bevorderde. De drempel voor de monding werd evenwel niet weggeschuurd, zoodat de prauwvaart daarvan steeds veel hinder bleef ondervinden. Bij ruw weer stond op den drempel een zeer zware branding, welke het verkeer gevaarlijk maakte. Alleen bij gunstig weer kon de Manado rivier uitgeschakeld worden en konden de prauwen op het strand worden getrokken voor de Gouvernementsopslagloodsen. Het goederentransport over de groote strandbreedte bij laagwater was echter vrij bezwaarlijk. In het jaar 1919 werd begonnen met het maken van de tegenwoordige prauwenhaven en van een ten zuiden daarvan gelegen landtong. Ten einde verzanding zoowel van de vaargeul in den riviermond als van de prauwenhaven tegen te gaan is het noodzakelijk, dat doorlopend onderhoudsbaggerwerk wordt verricht.

De totale bouwkosten van de haven bedroegen ultimo 1929 rond / 930.000.

Het belangrijkste uitvoerproduct is copra. Van de totale uitvoer gedurende 1929, groot 32.000 ton, werd 30.000 ton verscheept aan oliën en velhoudende vruchten en zaden en plantaardige oliën en vetten. De totale invoer bedroeg

in 1929 rond 37.000 ton, waarvan eetwaren en genotmiddelen, mineralen, chemische voortbrengselen, garens en manufacturen de belangrijkste goederen vormen.

AMBOX. Het plaatsje Ambox is gelegen aan de oostzijde van een beschutte baai, welke aan de zeezijde ongeveer 6 zeemijlen breed is en zich daarna aanmerkelijk verbreedt om ten slotte bij Ambox nauwer toe te loopen. Voor het handelsverkeer was een 17 m. lang los- en laadhoofd gebouwd, door een dijk, welke plaatselijk verbreed was en waarop eenige loodsen en kantoren waren opgericht, met den oever in verbinding gebracht. In het jaar 1917 werd begonnen met den bouw van een gewapend-beton steiger ten noord-oosten van het bestaande los- en laadhoofd, welke steiger in 1919 gereed kwam. Langs dezen steiger wordt een waterdiepte aangetroffen van \pm 13,50 m. beneden den laagsten waterstand. De lengte daarvan bedraagt 100 m., de breedte 10,50 m., terwijl drie loopbruggen, elk 21,55 m. lang en 10,50 m. breed, de verbinding vormen met het achterliggende emplacement, dat voldoende ruimte biedt voor den bouw van talrijke opslagloodsen. Door het Gouvernement werd gebouwd een tweetal loodsen, elk groot 30 x 37,5 m., met daartusschen een overdekte gang. De totale bouwkosten van de haven bedroegen op ultimo 1929 rond / 542.000.

Ingevoerd worden hoofdzakelijk rijst en andere levensmiddelen, petroleum en manufacturen, terwijl copra, met inlandsche prauwen van de omliggende eilanden aangebracht, het belangrijkste uitvoerproduct is.

BANDJERMASIN. Bandjermasin, de hoofdplaats van de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, ligt ongeveer 30 km. verwijderd van de monding der Barito rivier in de Java Zee, aan den westelijken oever van de rivier de Martapoera, op 9 km. van het samenvloeiingspunt. De situatie van Bandjermasin ten opzichte van het achterland is door het uitgebreide net van bevaarbare waterwegen naar alle zijden zeer gunstig voor den handel; de plaats vormt dan ook het stapelpunt der voortbrengselen van het reusachtige stroomgebied der Barito. Daar zich voor de monding van de Barito rivier een modderbank in zee heeft afgezet, waarop bij laagwaterspring ongeveer 6 voet water wordt gepeild, kunnen slechts gedurende den hoogen waterstand schepen met 13 à 14 voet diepgang passeeren. De lengte der schepen kan de 85 à 90 m. niet te boven gaan ten gevolge van de zeer bochtige en smalle Martapoera rivier. In het jaar 1916 werd begonnen met het baggeren van een proefgeul in bovenbedoelde modderbank met 100 m. bodem breedte. Deze geul, met een lengte van 7,5 km., kwam in 1918 gereed. De sterke aanslibbing, die zich echter onmiddellijk achter den baggermolen vertoonde, wees spoedig uit, dat, wilde men blijvend resultaat behouden, de baggermolen of beter nog een slibzuiger voortdurend ter plaatse zou moeten blijven werken. De kosten hiervan zouden zoo hoog zijn, dat deze te zwaar zouden drukken op handel en scheepvaart, zoodat van verder baggeren werd afgezien. De haveninrichting bestaat uit een 250 m. langen en 11 m. breeden schroefpaalsteiger; achter deze aanleggelegenheid vindt men een uitgestrekt terrein met verschillende pakhuizen en kantoren.

De totale bouwkosten van de haven bedroegen op 1 Januari 1929 rond / 136.000.

Het belangrijkste uitvoerproduct is rubber, waarvan in 1929 naar buiten het tolgebied 32.000 ton werd uitgevoerd. De totale uitvoer naar buiten het tolgebied bedroeg in dat jaar 40.000 ton. Ingevoerd worden in hoofdzaak levensmiddelen, mineralen en metalen. De totale invoer van buiten het tolgebied bedroeg in 1929: 18.000 ton.

DE HAVEN VAN PANTAI-TIMORBAAI (BENOA). De haven van Pantai-Timorbaai is de afscheephaven van Zuid Bali. Vóór de totstandkoming van het tegenwoordige havenemplacement aan de noordzijde van bovengenoemde baai konden te Benoa, bij den ingang aan de zuidoostzijde van deze baai, kleine schepen aan een geheel in het water geplaatsten eenvoudigen steiger meren. Van zee uit was deze aanlegplaats slechts door een moeilijk vaarwater bereikbaar. Het verder transport der goederen naar den vasten wal n.l. naar het plaatsje Pesangaran, gelegen bezuiden Dénpasar, moest geschieden met kleine prauwen, welke over eenige kilometers afstand door bij laag water droogvallende kreeken moesten varen.

In verband met de toenemende goederenbeweging was een verbetering van den bovenomschreven toestand dringend noodig. In 1913 werd begonnen met de uitvoering van een nieuwe haveninrichting aan de noordzijde van de baai ten noord-westen van Benoa. In het jaar 1919 kwamen de werkzaamheden gereed. Een ongeveer 3 km. lange dam, 7 m. breed, waarvan 5 m. verhard is, verbindt thans het nabij diep water aangeplempt havenemplacement van 80 bij 80 m. met den vasten wal nabij Pesangaran. Vóór dit emplacement zijn twee schroefpaalsteigers gebouwd, elk 22,5 m. lang en 11 m. breed, terwijl tusschen deze steigers een open ruimte is gelaten ter lengte van 17,90 m. De waterdiepte, langs deze steigers gemeten, bedraagt 7 m. beneden den laagsten waterstand. Op het emplacement zijn Gouvernementsloodsen gebouwd, ook door particulieren zijn daar pakhuizen opgericht. Op ongeveer 50 m. afstand van dit emplacement is ten behoeve van den opslag van petroleum een terrein aangeplempt van 24 m. bij 34 m., hetwelk door een 15 m. langen dam in verbinding staat met hooger bedoelden 3 km. langen verbindingsdam. De toegangsgoul naar den steiger is beter bevaarbaar gemaakt door het wegbaggeren van eenige koraalriffen.

De kosten van de door het Land uitgevoerde werken bedroegen op ultimo 1929 rond / 1.190.000.

De uitvoer bestaat hoofdzakelijk uit copra en varkens. In 1929 werden naar buiten het tolgebied uitgevoerd 7500 ton copra en 50.826 varkens met een gewicht van rond 3.500 ton. De totale uitvoer naar buiten het tolgebied was gedurende dat jaar 11.400 ton groot. De voornaamste der ingevoerde goederen zijn levensmiddelen, manufacturen en bouwmaterialen. In 1929 werd van buiten het tolgebied ingevoerd een gewicht van 1735 ton.

HAVENBEHEER EN EXPLOITATIE. Twintig jaren geleden kon bij de Nederlandsch-Indische havens nog van geen eigenlijk beheer en exploitatie gesproken worden. De haveninrichtingen bestonden in hoofdzaak uit douane-emplacementen, waar de in- en uitgevoerde goederen in de van Gouvernementswege gebouwde z.g.

boomlokalen werden opgeslagen. Vele andere Landsdiensten hadden verder in de havens, vrijwel onafhankelijk van elkaar, een taak te vervullen, n.l. Marine, Staatsspoorwegen en andere takken van dienst, ressorteerende onder het Departement van Gouvernements-Bedrijven, Burgerlijke Openbare Werken, Binnenlandsch Bestuur, enz. Toen de goederen- en scheepvaartbeweging meer en meer begon toe te nemen, kon men met dezen toestand geen genoegen meer nemen. Hoe dit geleid heeft tot de benoeming van één Directeur met een Commissie van Bijstand voor de haven van Tandjoengpriok is uiteengezet in Dl. II, blz. 74 en 75.

Ook bij de overige grootere havens werd achtereenvolgens bij wijze van tijdelijken maatregel (later definitief geworden) de betrekking van directeur ingesteld, waartoe eveneens een Ingenieur van den Waterstaat en 's Lands Burgerlijke Openbare Werken werd aangewezen, zoodat eene Commissie van Bijstand in het belang van het beheer der haveninrichting. De samenstelling der Commissie van Bijstand is niet bij alle havens dezelfde, varieert naar gelang van plaatselijke omstandigheden.

Bij het Gouvernementsbesluit van 17 Augustus 1924 no. 6 (Ind. Stb. no. 378) is bepaald, dat onder bedrijfshavens worden verstaan die havens, bij welker beheer is aangenomen om de uitgaven, met inbegrip der kapitaalslasten, door de inkomsten te dekken. Als bedrijfshavens zijn bij gemelde beschikking aangewezen de havens van: Tandjoengpriok, Semarang, Soerabaja, Makassar, Belawan, Emmahaven, Tjilatjap, Cheribon, Tegal, Pekalongan, Pasoeroean, Probolinggo, Panaroekan, Banjoewangi, Palembang, Asahan, Benkoelen, Sibolga, Bandjermasin, Benoa (Pantai-Timorbaai), Amboina en Manado, bij Ind. Stb. 1928 no. 195 Oosthaven (Telockbetoeng) en bij Ind. Stb. 1929 no. 3 Djambi.

Commissies van bijstand komen voor in de havens: Tandjoengpriok, Soerabaja, Semarang, Belawan, Makassar, Emmahaven, Tjilatjap, Palembang, Manado en Cheribon.

Voor de bedrijfshavens zijn bij verschillende Gouvernementsbesluiten grenzen van de havengebieden vastgesteld, waarbij tevens is bepaald, dat het beheer over die havengebieden werd opgedragen aan den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken.

De exploitatie van het havenbedrijf omvat, behalve het onderhouden van de voor de haven tot stand gebrachte werken, het beschikbaar stellen van aanleglengte voor schepen, opslagruimte voor goederen, terreinen voor den bouw van loodsen, werkplaatsen en kantoren, wateroppervlakken voor de uitoefening van bedrijven, werktuigen voor het lossen en beladen van schepen, electrischen arbeid voor verlichtings- en krachtdoelinden, het leveren van water aan schepen, het waar noodig voorzien in sleep- en brandbluschmaterieel en eventueel van transportmiddelen te land en te water.

In het belang van een goede exploitatie en ter verkrijging van eenheid in het beheer van alle havens zijn verschillende algemeene havenreglementen samengesteld, te weten:

1. Algemeen Opslagreglement (Ind. Stb. 1925 no. 10);
2. Algemeen Ligplaatsreglement (Bijblad no. 10952);
3. Algemeen Goederengeldre-

glement (Ind. Stb. 1927 no. 201); 4. Algemeen Havengeldreglement (Ind. Stb. 1927 no. 223); 5. Algemeen Reglement verhuring havenmaterieel (Ind. Stb. 1927 no. 453); 6. Algemeen Reglement waterverstreking (Ind. Stb. 1927 no. 462); 7. Algemeen Reglement electriciteitsverstreking (Ind. Stb. 1927 no. 462).

De tarieven, volgens welke voor het gebruik van havenzaken moet worden betaald, zijn voor elke haven verschillend en afhankelijk van plaatselijke omstandigheden; zij zijn derhalve niet in de algemeene reglementen opgenomen.

Een regeling betreffende de S.S. havenspooren is vastgesteld bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 19 Augustus 1929 no. 24 (Bijblad no. 12079).

Bij de kleinere havens, waarvan de havengrenzen bij Gouvernementsbesluit zijn bepaald, zijn havenbeheerders met de exploitatie belast; bij enkele wordt de havenbeheerder door een commissie van bijstand in het belang van het beheer bijgestaan. Als regel eischt de uitvoering van het beheer bij deze havens nog niet zooveel bemoeienis, dat daarmede een uitsluitend hiervoor aangewezen ambtenaar moet worden belast. De functie van havenbeheerder in deze havens wordt dan ook in den regel als bijbetrekking vervuld door ter plaatse aanwezige ambtenaren van de B.O.W. (eerstaanwend ingenieur), van de Marine (havenmeesters) of van de Douane.

Literatuur. Zie de opgave in Dl. II, blz. 75 en verder: Nederlandsch-Indische Havens, Overdruk uit het jaarboek 1920 van Nederlandsch-Indië, Batavia 1920; Belawan Oceanhaven door Ir. W. Cool (overdruk in de „Waterstaats-Ingenieur“ no. 3, Maart 1918); Verslag algemeene havenconferentie, gehouden op 15 tot 18 Januari 1924, Weltevreden 1924; De haven van Soerabaja door Ir. I. Th. van Rosse in het Polytechnisch weekblad, jaargang 1927; Beschouwingen over de economie en het beheer der zeehavens door Mr. Dr. J. A. M. van Buuren.

GOENONG DJATI (Aanvulling van Dl. I, blz. 799). Zie nader het artikel van Dr. G. P. Rouffaer (†), in „Bijdragen van het Kon. Inst. voor de T., L. en Volkenkunde van Ned.-Indië“, 1930, Dl. 86, 2e Afl., blz. 210—215.

GADJAMATI (GADJAH-MATI) (Aanvulling van Dl. I, blz. 727). Voor een meer uitvoerige en volledige beschrijving dezer Javaansche hofbeambten zie het betreffende artikel van Dr. G. P. Rouffaer (†) in „Bijdragen van het Kon. Inst. voor de T., L. en Volkenkunde van Ned.-Indië“, 1930, Dl. 86, 2e Afl., blz. 202—204.

GIRI (Aanvulling van Dl. I, blz. 794). Zie het gelijknamige artikel van Dr. G. P. Rouffaer (†), in „Bijdragen van het Kon. Inst. voor de T., L. en Volkenkunde van Ned.-Indië“, 1930, Dl. 86, 2e Afl., blz. 204—210.

OLIEPALM. *Elaeis guineensis*. (Zie ELAEIS GUILNËNSIS, Dl. I, blz. 665).

Geschiedenis. De oliepalm is inheemsch in West en Centraal Afrika en wel voornamelijk in de landen, gelegen aan den Atlantischen Oceaan van Portugeesch Guinea af tot en met Angola. De uit de vruchten van dezen palm te winnen olie is voor de inheemsche bevolking dezer streken een voornaam onderdeel der voeding, terwijl zij tevens reeds van oudsher een der belangrijkste uitvoerproducten van dit gebied is. Aanvankelijk werd alle palmolie door de inboorlingen zelf bereid. In

het begin dezer eeuw echter is men van Europeesche zijde begonnen de bereiding van de olie in eigen handen te nemen, zoodat er thans op de Westkust van Afrika talrijke fabrieken zijn, welke de palmvruchten van de bevolking opkopen en daarna verwerken. Reeds spoedig daarop ontwikkelde zich een streven naar een systematischer winning der vruchten: maatschappijen werden gevormd, die groote uitgestrektheden oliepalmbosschen in concessie verwierven en deze door het uitkappen van ongewenschte houtsoorten en slechte palmen in beter exploiteerbare toestand brachten. Eerst na 1912 werd begonnen met het aanleggen van plantages, echter op vrij extensieve basis; na 1919 werden deze meer uitgebreid.

De geschiedenis van den oliepalm in Nederlandsch-Indië dateert van 1848, in welk jaar in den Cultuurtuin te Buitenzorg een viertal planten werd geïmporteerd, twee uit Mauritius en twee uit Amsterdam, welke laatste, gezien de groote overeenkomst in type met de eerste, het feit dat te Amsterdam geen vruchten werden geoogst en de omstandigheid dat zij twee maanden na aankomst der eerste hier werden ontvangen, hoogstwaarschijnlijk eveneens van Mauritius afkomstig zijn.

Niettegenstaande geslaagde experimenten met het van deze palmen verkregen zaad in verschillende streken hier te lande kwam het in de eerste 50 à 60 jaar niet tot een cultuur van oliepalm op economische basis. Slechts als sierpalm werd hij op erven en langs wegen aangeplant. Voor dit doel werden ook zaden geleverd naar de Oostkust van Sumatra, waar zij ten slotte den grondslag vormden voor de zich in dat gewest in de laatste jaren snel uitbreidende oliepalmindustrie.

De geschiedenis van deze industrie in Indië neemt een aanvang in 1910, in welk jaar eenige personen, na het slagen van de in 1908 in Afrika voor het eerst opgerichte fabrieken, het plan opvatten ook ter Oostkust van Sumatra ondernemingen op te richten, aangemoedigd door den goeden groei en de rijke vruchtdracht van den oliepalm aldaar. In 1911 werden de eerste ondernemingen geopend. Vooral de „Société financière des Caoutchoucs“, toentertijde onder A. Hallet, vatte de cultuur op ruime schaal aan en had op ultimo 1914 reeds ruim 2300 ha. met oliepalm beplant. In 1918 volgden andere groote maatschappijen, als de R. C. M. Amsterdam en de H. V. A., dit voorbeeld. De daarop volgende snelle ontwikkeling van de oliepalmcultuur hangt nauw samen met de sterk toegenomen vraag op de wereldmarkt naar plantaardige oliën.

In 1917 volgde men in Britsch Malaya eveneens met het openen van oliepalmondernemingen. Toch heeft de cultuur aldaar niet die snelle vlucht genomen als in Ned.-Indië.

Variëteiten. Door verschillende onderzoekers werd de *Elaeis guineensis* in verschillende typen geclassificeerd. Door het Algemeen Proefstation der A. V. R. O. S. is een classificatie gevolgd, welke op praktische grondslagen is gebaseerd en welke over het algemeen zeer goed voldoet. Hierbij werd uitgegaan van de dikte der steenschaal in de vruchten, daar dit het eenige onbruikbare element daarin is, terwijl het tevens een belangrijke factor vormt bij de winning van de zich in de steenschaal bevindende kern. Door Dr. A. A. L. Rutgers en C. Yampolsky werd op deze wijze de volgende indeeling opgesteld:

variëteit type	dikte vrucht-vleesch in m.m.	dikte steen-schaal in m.m.	% steen-schaal in de vrucht
macrocarva	0.75—2,5	4—8,5	40—60
dura	2—6	2—5	20—40
tenera		1—2,5	5—20
pisifera		± 0	± 0

De laatste variëteit is vermoedelijk een abnormaliteit. De kernen van al deze typen kunnen verschillende afmetingen hebben. Van de eerste drie variëteiten komen bovendien typen voor, waarvan het vrucht-vleesch verdikt is; deze vorm draagt den naam „diwakkawakka”.

Het toeval heeft gewild, dat de eerste vier Buitenzorgsche palmen en hunne nakomelingen een vrij constant type vertegenwoordigden, dat den naam heeft gekregen van „Deli-type” en dat naast een rijke vruchtdracht een gunstige samenstelling van de vruchten heeft, nl. ± 59.5 % vrucht-vleesch, 8.3 % kern en 32.2 % steenschaal, zoodat het tot het „dura-type” gerekend behoort te worden.

Tot nu toe is het „Deli-type” voor de grootcultuur de meest geschikte variëteit gebleken. Latere zaadimporten uit Afrika, welke o.a. de z.g. „Congo-typen” voortbrachten bleken aan het „Deli-type” minderwaardig te zijn en in hoofdzaak „macrocarva's” te vertegenwoordigen. Misschien dat onder de „tenera-typen” nog variëteiten zijn, welke voor de grootcultuur van belang zijn. Proeven hieromtrent zijn nog in gang.

Cultuur. Aanvankelijk meende men, dat de oliepalm geen bijzondere eischen stelde. De ontdekkende en het wetenschappelijk onderzoek in de laatste jaren hebben echter aangetoond, dat een optimale groei en productie bepaalde eischen stelt aan klimaat, bodem en cultuurmethode.

Ten aanzien van het klimaat biedt de Oostkust van Sumatra belangrijke voordeelen boven Afrika. De regenval is er gunstiger over het jaar verdeeld, waardoor, hoewel met productieschommelingen, het geheele jaar door geoogst kan worden. De relatieve vochtigheid van de lucht is op Sumatra eveneens gunstiger, zij is er gelijkmatiger en in den regel lager dan in Afrika gedurende den regentijd. In dit laatste land is in dien tijd de relatieve vochtigheid van de meeste oliepalmstreken gewoonlijk hooger dan 80%, terwijl voor de oliepalm 50—70% als optimum wordt opgegeven. Bovendien is ook de zonnebestraling, welke de productie sterk beïnvloedt, op Sumatra zeer gunstig. Aan de eischen van optimale temperatuur —24° tot 26°C. — en ligging der gronden op 0—400 m. boven zee voldoen de lagere streken van Sumatra eveneens. Al deze factoren hebben er toe geleid, dat de oliepalm op Sumatra een weelderiger groei vertoont dan in Afrika, terwijl zij er eerder in productie komt en de productie overvloediger is. Theoretisch is in Afrika het vijfde jaar het eerste productiejaar, doch gewoonlijk wordt daar op ondernemingen niet voor het 7e jaar een behoorlijke productie verkregen, zoodat vele aanplantingen eerst in het 8e of 9e jaar in productie worden genomen. Op Sumatra geschiedt dit meestal in het 4e jaar, soms reeds in het derde en slechts bij hooge uitzondering door

bijzondere omstandigheden — bv. in verband met het gereed komen van de fabriek — in het vijfde jaar. Wat de productie betreft komt Dr. P. Vageler tot de conclusie, dat hier de productie aan olie ongeveer het dubbele is als in Afrika.

Betreffende den bodem kan in de eerste plaats opgemerkt worden, dat de oliepalm zeer gevoelig is voor stagneerend water hoog in den grond, hij wordt dan geel en gaat kwynen. De oliepalm onttrekt een zeer groote hoeveelheid voedende bestanddeelen aan den bodem, een voldoende diepe bouwkuin is daarom een vereischte; 1 à 1½ m. diepte wordt noodzakelijk geacht, het een en ander afhankelijk van den aard van den bodem en den rijkdom aan voedende bestanddeelen. Een goed doorlatende bodem is gewenscht. Belangrijk is verder het humusgehalte, niet alleen voor de stikstofvoeding, doch ook voor het verbeteren van den bodem, vooral op zwaardere gronden. Aanvankelijk lette men weinig op deze factoren, waardoor meerdere oudere ondernemingen op minder geschikte gronden zijn aangelegd, terwijl bovendien het eertijds toegepaste „clean-weeding”-systeem, waardoor de bovengrond verbrandde en de humus afspoelde, minder bevorderlijk is geweest. Op de Oostkust van Sumatra bieden de leemgronden langs de rivieren, de veengronden en vooral de roode tufgronden de beste kansen.

In den laatsten tijd wordt zovoel mogelijk gebruik gemaakt van geselecteerd zaad. De groote maatschappijen selecteeren binnen het „Deli-type” door onderlinge kruisbestuiving van gecontroleerde moederboomen met hooge producties en gunstige samenstelling der vruchten, terwijl daarnaast door het algemeene Proefstation der A. V. R. O. S. tevens op zaadveredeling gewerkt wordt met eenige goede import-typen.

Hoewel direct uitleggen op kweekbedden mogelijk is, laat men gewoonlijk het zaad eerst op speciale zaadbedden ontkiemen en plant ze nadat 2 tot 3 bladeren gevormd zijn over op de kweekbedden. Hier blijven zij minstens een jaar staan alvorens zij naar de tuinen worden overgebracht, dit laatste vooral met het oog op het risico, dat jongere planten loopen, door varkens en ratten te worden vernietigd.

De ontginning der terreinen, hetzij bedekt met alang-alang of oerbosch, werd vroeger op kapitaals-extensieve wijze uitgevoerd, waardoor echter de alang-alang en andere grassen en onkruiden nooit geheel verdwenen en de aanplant minder welig gedijde. Tegenwoordig tracht men op deze ondernemingen door geregeld babatten (wegsniijden van het onkruid) het kwaad te bezweren.

Bij de tegenwoordig steeds meer toegepaste kapitaals-intensieve methode wordt alang-alang terrein geheel schoon ontgonnen en onder groenbemesters gezet — gewoonlijk *calopogonium* — slechts kringen van 3 m. diameter om de planten worden uitgespaard. Op oerbosch terrein wordt het hout gekapt, verzameld en gebrand, waarna de plantgaten geslagen, *calopogonium* gezaaid en de minstens éénjarige planten uitgeplant worden. Het onderhoud bij deze methode is betrekkelijk gering en bestaat uit het schoonhouden van de kringen om de planten en het nawieden van den groenbemester.

In den laatsten tijd wordt er ook veel aandacht besteed aan kunstmest-bemesting. Op afgespoelde gronden reageerde de oliepalm op stikstofbemesting, terwijl hij op de roode tufgronden in

zijn producties sterk reageerde op fosforbemesting. In 1927 werd deze laatste dan ook reeds op ruime schaal toegepast.

Ook het plantverband is in den loop der jaren gewijzigd. Aanvankelijk paste men quadratverband toe van 9×9 m. — waardoor per ha. 123 palmen komen — of soms nog wyder. Tegenwoordig is echter een driehoeksverband 9×9 m. onderlinge afstand — 143 palmen per ha. — vrijwel algemeen gebruikelijk.

Tusschenbeplanting met koffie (*robusta*) heeft wel eens plaats, doch op minder rijken grond kan de groei van de oliepalm vertraagd worden. In Malaka heeft wel tusschenbeplanting met gambir en pisang plaats, doch ook daar te lande wijst men er op dat, waar de oliepalm veel plantenvoedende stoffen moet kunnen opnemen voor een behoorlijken groei, slechts kort durende culturen als tusschenbeplanting in de eerste jaren aanbevelenswaardig zijn; proefnemingen met cassave zijn daar in gang.

Behalve door het gewone onderhoud en bemesting heeft men ook op andere wijze getracht de productie der palmen op te voeren. Zoo is er een tijd geweest, dat op verscheidene ondernemingen de palmen hoog opgesnoeid werden, waarbij de bladeren onder de zich vormende vruchttrossen werden weggekapt, met het doel deze trossen tot voller ontwikkeling te laten komen en het aantal trossen te vergrooten door forceeren van een snellere bladvorming. Spoedig is echter gebleken, dat de producties zich op den duur niet konden handhaven. Het reserve-voedsel van de palmen werd te snel verbruikt, waardoor zij na eenigen tijd snel terugliepen tot ver beneden normaal. Deze sterke snoei wordt dan ook niet meer toegepast.

Een andere maatregel, welke nog wel toepassing vindt, is bevordering van de productie door kunstmatige bestuiving. Uit proefnemingen is gebleken, dat een kunstmatig bestoven aanplant aanvankelijk $\pm 80\%$ meer product leverde dan een natuurlijke aanplant; na enkele jaren was dit echter teruggelopen tot 20% ; de verdere resultaten zullen moeten aantoonen of deze teruggang zich zal voortzetten tot beneden het normale, in welk geval de genoten oogstvermeerdering problematisch wordt. Corrigeren met bemesting biedt hier echter nog mogelijkheden.

Van de ziekten en plagen van den oliepalm zijn de volgende de belangrijkste, al is over het algemeen de toegebrachte schade niet ernstig: de kroonziekte komt vrij veel voor, de kroon valt in en sterft weg, vermoedelijk als gevolg van een te sterken groei in de eerste jaren, gewoonlijk herstelt de palm zich echter; rupsenschade, welke wel belangrijk kan zijn, komt de oliepalm eveneens te boven, zij het ten koste van een tijdelijke productievermindering; varkens- en ratten-schade, welke voornamelijk voor te jong uitgeplante palmen van betekenis kan zijn.

Bij het oogsten begint men de bladeren beneden de te oogsten vruchttrossen weg te kappen. Bij het „clean-weeding“-systeem van vroeger werden deze bladeren tusschen de palmen verbrand; tegenwoordig laat men ze in den aanplant liggen, opdat de afvalstoffen weder aan den bodem ten goede zullen komen.

Een tros is rijp, wanneer eenige vruchten be-ginnen los te laten. Het oogsten gaat geregeld door; daartoe wordt de aanplant eens in de 4 à 6

dagen door de oogstkoelies geïnspecteerd. Na het weggakken van het blad wordt de tros van den palm gehaald, zoo noodig door in den boom te klimmen. De trossen worden daarop naar de meest nabije transportwegen uitgedragen. Vroeger liet men ze daar eenige dagen liggen tot de vruchten los hadden gelaten, waarna de vruchten verder naar de fabriek werden vervoerd. Waar deze methode het nadeel heeft, dat het gehalte aan vrije vetzuren van de olie belangrijk kan oploopen, wordt ze tegenwoordig bijna nergens meer toegepast en vervoert men de trossen gewoonlijk direct naar de fabriek. Het winnen van een zoo hoogwaardig mogelijk product stelt dan ook, gezien het feit dat een goed volwassen aanplant per jaar per ha. ± 13 ton aan vruchttrossen levert, vrij zware eischen aan het vervoersvraagstuk.

Dit vervoer geschiedt tegenwoordig veelal langs 70 cm.-smalspoorbanen, hetgeen vanzelfsprekend weer eischen stelt aan de terreingesteldheid, welke niet te geaccidenteerd mag zijn. Meestal heeft men zwaardere stambanen met lichtere zijbanen en soms nog aanvoerwegen voor kartransport. Op de zwaardere stambanen worden meestal locomotieven gebruikt. De dichtheid van het smalspoornet moet experimenteel worden vastgesteld, doch als algemeen gemiddelde kan men aannemen, dat op elke 100 ha. 1 km. railbaan komt, hetgeen in verband staat met een maximalen uitdraagafstand per oogstkoelie, welke gewoonlijk op 500 m. wordt gesteld. Het is duidelijk, dat een dergelijk vervoersysteem een belangrijke kapitaals investatie beteekent.

Fabricatie en verzending. De bereiding van de palmolieproducten in Afrika, waar deze door de bevolking geschiedt, is zeer primitief. De primitiefste methode is de volgende: in kuilen in den grond laat men de vruchten langen tijd gisten, waarna de pulp van de pitten gescheiden wordt door slaan met stokken; de pulp wordt na verhitting uitgeperst, de olie met water verhard en zeer rijk aan vrije vetzuren aan de opkoopeers verkocht. Deze zuiveren haar nog alvorens uitvoer plaats heeft. Het kraken van de pitten ter verkrijging van de kernen geschiedt in handenarbeid. In Nigeria heeft natte fermentatie plaats: de vruchten laat men 24 uur met water gisten, na scheiding van de pulp laat men deze nogmaals een nacht gisten, waarop men door dagelijksch overgieten met heet water en steeds trappen of stampen alle winbare olie uitdrijft, welke, na door opkoken gezuiverd te zijn, verkocht wordt aan de handelskantoren. Al is deze olie beter dan de olie, verkregen door de eerstgenoemde droge fermentatie, toch bevat zij nog veel vrije vetzuren. Voor de plaatselijke consumptie heeft daarnaast nog bereiding plaats van een „zachte“ olie, welke echter met kleine hoeveelheden plaats vindt en welke toch nog 5 tot 15 % vrije vetzuren bevat. De vruchten worden hierbij in wat water opgekookt, de pulp door trapon gescheiden, dan gewasschen en geperst en de verkregen olie door opkoken gezuiverd. Bij al deze bereidingswijzen wordt hoogstens 60% van de olie in de pulp verkregen, terwijl bovendien de voor export bestemde olie rijk is aan vrije vetzuren.

Op de Oostkust van Sumatra had aanvankelijk de bereiding eveneens op vrij eenvoudige wijze plaats, waardoor een matig rendement verkregen werd aan olie met hoog gehalte aan vrije vetzu-

ren. Hoewel in den loop des tijds wat verbeterd, treft men deze fabrieken nog aan op de oudere, meer kapitaals-extensief gedreven ondernemingen. Er heeft geen sterilisatie plaats en met een dubbele persing wordt een olie-rendement uit de vruchten verkregen van 24—25%.

De moderne, kapitaals-intensieve bedrijven werken met sterilisatie en soms met extractie, terwijl machines waar mogelijk de handenarbeid vervangen. De gewonen olie heeft een laag gehalte aan vrije vetzuren en is daardoor hoogwaardiger. De geogste trossen worden bij deze bedrijven snel naar de fabriek vervoerd, waar zij in ketels onder eenige atmosferen stoomdruk ± 2 uur worden gesteriliseerd, soms wordt hierna vacuum getrokken. Het resultaat hiervan is, dat de vetsplitsende enzymen gedood en de eiwitten en gommen, welke het klaren van de olie kunnen hinderen, ontleed worden, terwijl verder de vruchten los in de trossen gaan zitten en de kernen los in de steenschalen, en dat tevens de olichoudende cellen reeds min of meer worden geopend. Het een en ander voorkomt een oploopen van het gehalte aan vrije vetzuren en versnelt het verdere proces.

Daarop komen de trossen in dorschtrommels. De resten der trossen en het waardelooze materiaal gaan terug naar de tuinen. De vruchten worden naar de eerste persen gevoerd, na een voorbereiding in een van een stoommantel voorzien roertrommel te hebben ondergaan. Onder ± 75 atmosferen druk wordt de massa geperst, waardoor 80—85% der aanwezige olie verkregen wordt. De koecken worden gebroken, waarna de pulp van de kernen gescheiden wordt in de ontpulpers.

De pulp wordt vervolgens of nogmaals geperst, nu onder zeer hoogen druk, nl. ± 450 atmosferen, waardoor nog 15—10% van de totaal aanwezige olie gewonnen wordt, of geëxtraheerd met speciaal bereide benzine met een kookpunt tusschen 90° en 110° , waarmede een zeer hoog percentage der aanwezige olie verkregen wordt. Deze laatste methode wordt sinds kort op enkele ondernemingen toegepast. Zij behoeft echter nog verbetering wat betreft de terugwinning van het extractiemiddel. Op Malaka komt nog een derde methode voor, waarbij de pulp gecentrifugeerd wordt.

De gewonnen olie wordt ten slotte geklaard en is dan voor verzending gereed. De pulprest wordt als brandstof voor de ketels benut.

De pitten worden in een droogtrommel gedroogd en gepolijst, vervolgens in z.g. walsen- of centrifugaalkrakers gekraakt. Na scheiding van de schalen, die eveneens als brandstof worden gebruikt, worden de kernen gedroogd, verpakt en zijn voor verzending gereed. De winning van de olie uit de kernen geschiedt gewoonlijk in Europa of Amerika door middel van hydraulische persen of door extractie.

De moderne methoden van oliewinning hebben het voordeel, dat een olie-rendement tot 28% verkregen wordt en de olie een laag gehalte aan vrije vetzuren heeft, nl. 2—3%. Deze olie is zeer geschikt voor de fabricatie van spijzvet — margarine —, daar geen bijzondere zuivering meer noodig is, en zal hierdoor een hooger prijs op de markt kunnen behalen.

De omstandigheid, dat deze hoogwaardiger olie dunner vloeibaar is dan de Afrikaansche palm-

olie, brengt met zich, dat aan de verpakking meer zorg besteed moet worden. Aanvankelijk werd de olie in houten of ijzeren vaten, de laatste soms inschuifbaar, of in petroleumblikken verpakt, hetgeen echter zeer hooge kosten voor verpakking en vracht met zich bracht. Dit bezwaar heeft men in de laatste jaren voor een groot deel ondervangen door het verschepen in bulk. In 1928 kwam te Belawan een tankinstallatie tot stand; de olie wordt in tankwagens aangevoerd en in de groote tanks opgeslagen, vanwaar zij in de scheepstanks wordt gepompt. De vracht is op deze wijze lager dan bij andere verpakkingsmethoden.

Toepassingen der oliepalmproducten. Palmolie wordt voor verschillende doeleinden gebruikt, het een en ander afhankelijk van het gehalte aan vrije vetzuren. Slechts de oliën met een laag percentage hiervan — maximaal 8% — komen in aanmerking voor directe toepassing bij de fabricatie van eetbare vetten en kunstboter (margarine). Hiertoe dient de oranje-gele tot donkeroranje olie een bleekingsproces te ondergaan en wel door een luchtstroom door de heete olie te voeren of door middel van chemische stoffen. De oliën met een hooger gehalte aan vrije vetzuren vinden toepassing in de zeep- en kaarsenindustrieën en voor verschillende technische doeleinden.

Palmolie met een laag percentage aan vrije vetzuren — 5 à 7% — vindt in de laatste jaren zeer veel toepassing bij het vertinnen van ijzer (Amerika, Groot-Brittannië). Deze olie is hiervoor zeer geschikt, doordat zij een niet-drogende olie is, d.w.z. dat zij geen neiging heeft om zuurstof op te nemen en dik te worden; zij wordt gebruikt om de oppervlakte van verhitte ijzeren platen tegen oxydatie te beschermen vóór deze platen in een bad van gesmolten tin worden gedompeld.

Palmpittenolie wordt gebruikt bij de fabricatie van eetbare vetten en z.g. „chocolade-vet”. Bij de bereiding van dit laatste wordt de geraffineerde olie gescheiden in een vaste en een vloeibare substantie, de eerste toegepast in de suikerbakkerijen, de laatste in de zeep-industrie.

De koecken, welke na winning van de olie uit de kernen overblijven, zijn geschikt voor veevoeder.

Aanplant en productie. Eind 1918 bedroeg de totale aanplant van oliepalm op de Oostkust van Sumatra en in Atjeh nog slechts 4385 ha. Hoe deze cultuur zich in de laatste jaren in Nederlandsch-Indië ontwikkeld heeft blijkt uit de eerste tabel op de volgende bladzijde.

Uit deze tabel blijkt duidelijk welke overwegende positie het cultuurgebied Oostkust van Sumatra en Atjeh in de oliepalmcultuur inneemt. Voor enkele andere streken bedroeg de aanplant in 1929: Lampoengsche Districten 1.467 ha., Palembang 1947 ha. en Java (vnl. West Java) 665 ha., waarvan respectievelijk productief 737, 581 en 135 ha.

De tweede tabel op de volgende bladzijde geeft een overzicht van de productie gedurende de laatste jaren in tonnen van 1000 kg.

De productiviteit van den oliepalm ter Oostkust van Sumatra en in Atjeh is enkele jaren terug een strijdpunt geweest tusschen verschillende onderzoekers. In 1922 had Dr. A. A. L. Rutgers voor een normalen aanplant bij een driehoeksverband

Jaar.	Aantal ondernemingen in Ned.-Indië.	Ned.-Indië.		Oostk. v. Sumatra.		Atjèh.	
		aanplant in ha.	waarvan productief ult ^o . jaar	aanplant in ha.	waarvan productief ult ^o . jaar	aanplant in ha.	waarvan productief ult ^o . jaar
1922	62	16.696	3.810	11.899	2.479	2.858	1.324
1923	58	19.032	4.573	13.866	2.791	3.050	1.644
1924	59	24.181	4.973	18.716	2.871	3.102	1.962
1925	61	31.629	9.712	25.623	6.766	3.779	2.319
1926 ¹⁾	52	29.523	10.967	23.244	7.739	3.642	2.377
1927	54	43.267	16.014	36.389	12.285	4.165	2.369
1928	52	50.324	19.033	41.520	15.048	5.327	2.508
1929	48	57.711	23.473	46.766	18.945	6.666	2.983

¹⁾ Incompleteet.

Jaar	Nederl.-Indië		Oostkust v. Sumatra		Atjèh	
	olie	kernen	olie	kernen	olie	kernen
1922	3.821	512	2.212	280	1.607	229
1923	3.874	727	2.301	442	1.551	276
1924	4.924	1.131	2.979	882	1.852	229
1925	8.739	1.745	6.361	1.377	2.124	368
1926 ¹⁾	9.507	1.627	6.677	1.237	2.420	350
1927	19.493	3.876	15.561	3.266	3.244	590
1928	27.030	5.767	20.869	4.603	4.046	919
1929	35.971	7.066	28.694	5.750	4.446	795

¹⁾ Incompleteet.

van 9 × 9 m. de volgende theoretische productie-taxatie opgesteld:

Ouderdom	Olie per ha.	Kernen per ha.
4e jaar	686 kg.	228 kg.
5e—7e „	1.372 „	456 „
8e—10e „	1.544 „	514 „
11e—30e „	2.040 „	680 „
ouder dan 30 jaar	1.200 „	400 „

Hierbij is aangenomen, dat 80% van de aanwezige olie verkregen wordt, terwijl op de moderne ondernemingen tegenwoordig 90—95% wordt gehaald.

Deze taxatie werd door Yves Henry veel te hoog geacht, en hij gaf cijfers, welke 40 à 50 % lager zijn. In een daarop volgend, van G^o uvernementwege ingesteld onderzoek kwamen A. Luytjes en Dr. P. Vageler tot conclusies, welke de taxaties van Dr. Rutgers bevestigden. Het moet zelfs waarschijnlijk geacht worden, dat de moderne ondernemingen, waar aan onderhoud en bereiding de noodige zorg wordt besteed, hooger producties zullen kunnen behalen.

Dat per productieve ha. tegenwoordig nog geen gemiddelde productie wordt verkregen van

2 ton olie moet toegeschreven worden aan het feit, dat een belangrijk percentage der productieve tuinen nog betrekkelijk jong is, terwijl bovendien de oudere aanplantingen, waar tot voor kort nog minder juiste cultuurmaatregelen en eenvoudige bereidingswijzen werden toegepast, haar vooralsnog ongunstig beïnvloeden. Het algemeen gemiddelde heeft echter in den loop der jaren van 1923 af reeds een belangrijke stijging te zien gegeven; voor de Oostkust van Sumatra en Atjèh o.a. van 1 in 1923 tot ruim 1,5 ton in 1928 en ongeveer 1.7 ton in 1929.

Uit het bovenstaande moge gebleken zijn, dat de oliepalmeconomie in Nederlandsch-Indië zich nog steeds in een stadium van ontwikkeling bevindt. Als gevolg van de groote uitbreidingen, welke in de laatste jaren aan deze cultuur gegeven zijn, zullen de producties nog aanmerkelijk toenemen; terwijl bovendien als gevolg van de uitkomsten van de voortgezette wetenschappelijke onderzoekingen en de daarmede samenhangende verbeteringen van cultuurtechniek en fabricatie de productie per ha. eveneens zal stijgen. Het een en ander moge voldoende aanleiding zijn om de verwachting uit te spreken, dat deze jongste vorm van groot-landbouwindustrie zich zal ontwikkelen tot een belangrijken factor in het economisch bestel van Nederlandsch-Indië.

Prijsverloop en Uitvoer. Het prijsverloop van de oliepalmpproducten vertoont minder fluctuaties dan b.v. het geval is bij verschillende andere koloniale producten. Toch is ook hier het prijsniveau gedaald beneden dat van eenige jaren terug. In 1925 bedroegen de prijzen te Londen gemiddeld in ponden sterling per long ton voor palmolie en palmkernen nog respectievelijk 40.8.4 en 21.7.5, in 1927 waren zij gedaald tot 32.2.7 en 19.19.—, in 1929 bedroegen zij 30.8.4 en 18.6.3. In 1930 volgden zij de algemeene daling der productenprijzen en bedroegen medio van dat jaar ongeveer 23.5.— voor palmolie en 12.8.— voor palmkernen.

De uitvoer van palmolie uit Nederlandsch-Indië is van 576 ton in 1919 gestegen tot 35.877 ton in 1929. Deze uitvoer zal in de komende jaren, gezien het groote areaal der jonge tuinen, nog aanzienlijk kunnen stijgen. Achterstandende tabel geeft de uitvoeren der laatste jaren, gesplitst naar de voornaamste landen van bestemming, in tonnen van 1000 kg.:

Landen van bestemming.	1924.	1925.	1926.	1927.	1928.	1929 ¹⁾ .
V.S.N.-Amerika	174	2.384	5.484	9.112	14.528	23.000
Nederland e.o.	1.279	1.596	4.042	8.033	6.508	4.450
Gr. Brittannië e. o.	2.865	1.286	1.850	3.644	4.952	6.900
Duitschland e. o.	675	1.355	1.047	115	1.514	600
Japan	112	271	103	101	417	500
België e. o.	2	10	38	84	360	100
Andere landen	95	174	179	527	569	327
Totaal	5.202	7.076	12.743	21.616	28.848	35.877
Waarde × / 1.000.	2.185	2.576	4.290	7.113	9.219	11.200

In dezelfde jaren bedroegen de uitvoeren van palmkernen totaal in tonnen van 1000 kg.:

	1924.	1925.	1926.	1927.	1928.	1929.
Hoeveelheid	1.262	1.503	2.200	3.772	5.731	6.837
Waarde × / 1.000.	± 290	331	352	566	859	934

De sterke toename van den uitvoer van palmolie naar Amerika ving aan, toen met de verscheping van de olie in bulk werd begonnen. Voornamelijk vindt deze olie daar toepassing bij het vertinnen van ijzer, waarvoor zij zeer geschikt is.

Om de toenemende beteekenis van den uitvoer van palmolie uit Nederlandsch-Indië op de wereldmarkt in beeld te brengen volgt tot slot hieronder een overzicht van de werelduitvoeren van palmolie en palmkernen gedurende de jaren 1924 tot en met 1928 in tonnen van 1000 kg.:

Palmolie.	1924.	1925.	1926.	1927.	1928.
Nigeria	129.122	130.168	115.084	115.056	
Belg. Congo	14.107	18.679	18.445	20.500	
Dahomey	17.195	16.881	17.907	18.224	
Rest Afrika	24.465	28.524	26.236	22.250	
Afrika totaal	184.889	194.252	177.672	176.030	181.004
Britsch Malaya	286	473	726	852	1.460
Nederlandsch-Indië	5.202	7.076	12.743	21.616	28.848
Werelduitvoer	190.377	201.801	191.141	198.498	211.312
Aandeel van Ned.-Indië in den werelduitvoer.	2.7%	3.5%	6.7%	10.7%	13.6%
Palmkernen.	1924.	1925.	1926.	1927.	1928.
Afrika totaal	525.476	582.857	555.700	568.596	545.159
Britsch Malaya	81	87	180	178	261
Nederlandsch-Indië	1.262	1.503	2.200	3.772	5.731
Werelduitvoer	526.819	584.447	558.080	572.546	551.151

Literatuur: Investigations on oil-palms (Dr. A. A. L. Rutgers e. a.), Uitgave der A. V. R. O. S. 1922; Mededeelingen van het Alg. Proefstation

der A. V. R. O. S., Algemeene Serie No.'s 6, 10, 11, 15, 20, 21, 30, 31 en 33; Dr. F. W. F. Hunger, De Oliepalm, Historisch onderzoek over de olie

¹⁾ Voorloopige cijfers.

palm in Nederlandsch-Indië, 1924; Yves Henry, Documents sur le Palmier à huile à Sumatra, 1926; A. Luytjes, De stand van de oliepalmeconomie op de Oostkust van Sumatra en Atjeh, Uitgave Dept. v. L. N. en H., 1927; B. Bunting, B. J. Eaton and C. D. V. Georgi, The Oilpalm in Malaya, The Mal. Agr. Journal, Vol. XV. No.'s 9—10, 1927; Le Palmier à Huile, Mémoires et Rapports sur les Matières Grasses, Tome III, Uitgave Institut Colonial, Marseille, 1928; A. Luytjes, Palmolie in Afrika, in Nederl.-Indië en op de Wereldmarkt, Tdschr. Landbouw, 5e jg. blz. 248, 1929; A. Luytjes, De oliepalmeconomie op de Oostkust van Sumatra en in Atjeh, Tdschr. Landbouw, 5e jg., blz. 264, 1929; De landbouw-exportgewassen van Nederl.-Indië, Mededeelingen C. K. v. d. Statistiek, No.'s 38, 49, 61, 74 en 86; Jaarverslagen der Handelsvereniging Medan.

DOOFSTOMMENONDERWIJS IN NEDERLANDSCH-INDIË. De eenige school voor dit onderwijs is gevestigd te Bandoeng. Haar ontstaan heeft zij te danken aan het feit, dat Mevr. C. M. Roelfsema-Wesselink, vroeger onderwijzeres, besloot een doofstom kind, waarvoor de ouders tevergeefs bij haar echtgenoot, keel-, neus- en oorarts in genoemde plaats, hulp gezocht hadden, les te geven. Dit gebeurde in Januari 1925. Door het succes aangelokt kwamen in eenigen tijd meerdere verzoeken binnen om doofstomme kinderen te willen onderwijzen. Toen het aantal tot vijf gestegen was, moest de toelating stop gezet worden, daar anders — met het oog op het verschil in leeftijd en in vordering der leerlingen — te veel van de krachten der onderwijzeres zou zijn gevraagd en het onderwijs niet voldoende intensief zou zijn gebleven voor de reeds toegelaten leerlingen.

Toen 3 Januari 1930 de Vereniging voor Onderwijs aan Doofstomme Kinderen werd opgericht en door den financieelen steun van stichters, leden en begunstigers een tweede leerkracht kon worden aangeworven, kon in den loop van dat jaar het aantal leerlingen worden uitgebreid tot 14 en kon een internaat worden opgericht, eerst op bescheiden schaal. Thans is naar een ruimere gelegenheid omgezien, ten einde het aantal leerlingen te kunnen vergrooten. In dit gebouw is tevens een schoollokaal ingericht, hetwelk noodig was, daar de lessen tot nu toe in een groote garage in den tuin van de woning der onderwijzeres werden gegeven, welk lokaal echter geheel voor het doel was ingericht.

Thans (eind 1930) is de vereniging in staat, dank zij den steun der regeering, een speciaal daarvoor opgeleide leerkracht uit Nederland te doen uitkomen.

Het doel der vereniging is doofstomme kinderen uit hunne vreeselijk geestelijke cenzaamheid te verlossen en hun een kans te geven om gelukkige menschen te worden. Daar men het aantal doofstommen in Nederlandsch-Indië op ongeveer 50.000 kan stellen, is de tegenwoordige hulp nog maar een eerste begin. De schatting van 50.000 doofstommen in N.-I. berust: 1°. op de binnengekomen berichten uit verschillende deelen van Indië en ten 2°. op een vergelijking met Europa, waar men het geringste aantal vindt in het vlakste land, Nederland, nl. 3.35 per 10.000 inwoners en het grootste in het bergachtige land Zwitserland, t.w. 24,5, op hetzelfde aantal inwoners.

Er is reeds een groot aantal aanvragen tot plaatsing van doofstomme kinderen, zowol Europeesche, als Inheemsche en Chineseche, binnengekomen; alleen uit het regentschap Soemadang 33.

Op de school wordt geen onderscheid gemaakt in landaard. Daar de kinderen nog geen spreken hebben geleerd, als zij op school komen en dus geen voertaal hebben, bestaat er geen bezwaar gemengde klassen te vormen. Het ligt echter in de bedoeling ook Inheemsche en Chineseche leerkrachten op te leiden, zoodat de kinderen dan desgewenscht direct in de moedertaal kunnen worden onderwezen en later, zoodra de financiën dit toelaten, in andere deelen van den Archipel doofstommen-instituten op te richten.

JAN PIETERSZOOM COEN STICHTING. Deze stichting is opgericht 30 Mei 1919 en is gevestigd te Batavia. Haar doel is: de oprichting en instandhouding te Batavia van een tehuis voor te Batavia schoolgaande jongelieden van alle rassen en standen. Zij kan mede steun verlenen aan onder haar toezicht staande gelijksoortige instellingen in Nederlandsch-Indië gevestigd of te vestigen. Het kapitaal der Stichting is onbepaald en wordt verkregen door vrijwillige bijdragen en giften, door subsidies en, zoo noodig, ter beoordeeling van de Directie, door uitgifte van obligaties. De Stichting wordt beheerd door minstens vijf en hoogstens negen personen, die zich constitueren tot eene te Batavia gevestigde commissie onder den naam van Directie der Jan Pieterszoon Coen Stichting. De Directie kiest uit haar midden een Voorzitter, een Penningmeester en een Secretaris, die in de residentie Batavia woonachtig moeten zijn.

Het kapitaal der Stichting bedroeg op ultimo 1929 f 1.055.054.31, terwijl de balanswaarde der gebouwen bedroeg: Gebouwen van het Internaat Jan Pieterszoon Coen f 310.000, perceel Meester Cornelis f 63.000.

Behalve de exploitatie van het Internaat Jan Pieterszoon Coen, dat onder rechtstreeksch toezicht van een uit de Directie gevormde Commissie, de Commissie van Inrichting, wordt geleid door den Directeur van het Internaat, bijgestaan door 2 of 3 huisvoogden, in welk Internaat ruim 150 pupillen kunnen worden ondergebracht, verleent de Jan Pieterszoon Coen Stichting steun aan het Internaat voor Studeerende Meisjes van alle Landaarden, in den vorm van gratis afstand in gebruik van het perceel Meester Cornelis. Voorts heeft het Bandoengsch Internaat steun ontvangen door een kapitaalvoorschot ad f 14.565. De Jaarverslagen van de werkzaamheden van de Jan Pietersz. Coen Stichting worden uitgegeven bij G. Kolff en Co. te Weltevreden.

ABELMOSCHUS ESCULENTUS Moonch, fam. *Malvaceae*. Opggericht, 50—100 cm. hoog kruid, in de tropen gekweekt; de inlanders eten de jonge vruchten („lady's fingers") als lalab; de bastvezels zouden uitstekend zijn voor de papierfabricage.

ABROMA ANGUSTA L., fam. *Sterculiaceae*. Kapasan (JAV.). Opgerichte, 2—3 m. hooge heester met fraaie bastvezels; de jonge deelen zijn bezot met fijne, stekelige sterharen, die bij aanraking in de huid dringen en door de inlanders zeer gevreest zijn. Wel verward met *Abroma fastuosa* R.Br.

ABROMA FASTUOSA R.Br., fam. *Sterculiaceae*. Lawé (JAV.). Heester, 2—4 m. hoog. Van de na rot-

ting (weken in water) vrijkomende bastvezels wordt een soort touw gemaakt. De vruchten hebben den vorm van katoenvruchten, doch bevatten geen pluis. Dit is naar inlandsche opvatting het werk van demonen, vandaar de naam „duivelskatoen” (Rumphius).

ABELMOSCHUS MOSCHATUS Medik., fam. *Malvaceae*. Forsch, 50—300 cm. hoog kruid. De bastvezels zijn in gebruik voor het draaien van touw; de zaden zijn in den Europeeschen handel onder den naam muskuszaad; de muskusgeur wordt veroorzaakt door de aanwezigheid van een aetherische olie.

ACACIA DECURRENS Willd., fam. *Leguminosae*. Kort levende, doch snelgroeiende boom, afkomstig van Australië. De bast is zeer rijk aan looistoffen en de plant is door haar grondverbeterende eigenschappen uitmuntend geschikt om reboisatie in te leiden, terwijl het hout een goed brandhout oplevert.

ACACIA FARNESIANA Willd. (Aanvulling van Dl I, blz. 5), fam. *Leguminosae*. Indralaksana (MAL.). Kembang djepoen (JAV. en MAD.). Kembang nagasari soengsit (BATAV. MAL.). Gedoornde heester, afkomstig uit Zuid-Amerika, tegenwoordig verspreid door de warme gewesten. Uit de gele bloemhoofdjes wordt parfum (Fleurs de cascade) bereid, terwijl vele andere deelen der plant voor medicinale doeleinden worden aangewend.

ACTINODAPNHE, fam. *Lauraceae*. Verschillende soorten van dit geslacht worden in den Maleischen Archipel gevonden en leveren bouw hout.

ACTINOPHORA, fam. *Tiliaceae*. Walikoekoen (JAV.). Het vleeschkleurige hout van de op Java voorkomende soorten: A. Burmani Koord. en A. fragrans R.Br. staat wegens sterkte, taaiheid en duurzaamheid zeer in aanzien.

ADENANTHERA MICROSPERMA T. & B., fam. *Leguminosae*. Kendiri, Saga (MAL.). Segawé (JAV.). De dikke, hooge boom levert fraai gekleurd hout van goede kwaliteit. De bast bevat een betrekkelijk hoog gehalte aan looistoffen.

ADENANTHERA PAVONINA L. (zie ook Dl I, blz. 8), fam. *Leguminosae*. Segawé sabrang (JAV.), Saga octan (BANGKA). Boom, evenals de vorige, fraai bouw- en meubelhout leverend. De paars-roode zaden worden als goudgewicht gebruikt (koraalboom), evenals die van Saga (MAL.): *Abrus precatorius* L. De bast wordt op Belitoeng gebruikt als surrogaat voor zeep en bevat saponine.

ALANG-ALANG (JAV.) (Aanvulling van Dl I, blz. 27), *Imperata cylindrica* Beauv., fam. *Gramineae*. Woewolan (JAV.). Een 20—150 cm. hoog gras, met min of meer stijve, smalle bladeren, de oudere hard en met snijdende randen, en een eidelingsche halm, met aan den top een uit met lange zijdeachtige, zilverwitte haren bedekte aartjes samengestelden, 10—30 cm. langen pluim. Deze door alle tropische gewesten verspreide soort is ook in den Maleischen Archipel algemeen. Zij behoort tot de eerste gewassen, die opkomen na het vellen van het bosch of het verlaten van cultuurterreinen. Zij groeit op zonnig of licht beschaduwde, droog of eenigszins vochtig, doch nooit op constant drassig terrein en komt plaatselijk soms in groote hoeveelheden voor tot op 2700 m. zeehoogte, hoewel niet over dergelijke uitgestrektheden heden ten dage als door Jungkuhn is beschreven (Java, ed. II, 1, p. 189). In Zuid Sumatra en Bantam zijn nog vele terreinen er mede begroeid. Alang-alang put den bodem zeer sterk uit, naar

het schijnt, en een begroeiing van een verlaten ladang met dit gras kan de vruchtbaarste humusbodem in enkele jaren volkomen onvruchtbaar maken. Het is als zoodanig een plaag voor den landbouwer. Dat afbranden een middel zou zijn om het gras te doen verdwijnen is onjuist. Integendeel houdt men hierdoor de alang-alangvelden juist in stand, daar men alleen de bovenaardsche deelen vernietigt, doch de zeer talrijke in den grond levende wortelstokken de gelegenheid biedt weer onmiddellijk uit te spruiten. Deze jonge spruiten worden gaarne door het vee gegeten. Door het branden wordt echter de jonge heester- en boschopslag geheel vernietigd en dat zijn juist de vijanden van de alang-alang, die niet tegen schaduw bestand is. Zoo zijn *Eupatorium pallescens* en de heestervormige groenbemesters, als bijv. *Leucaena glauca* (Lam-tará) in staat alang-alang te verdrijven, evenals *Lantana Camara* dat doet en zooals eveneens het geval schijnt te zijn met *Ananas*. Vele van deze schaduwleverende gewassen verbeteren tevens den bodem en maken deze weer humeus. Alang-alang is bovendien niet bestand tegen voortdurend vertrappen en grazen van vee. Gedroogd dienen de oudere bladeren wel voor dakbedekking, voor welk doel men het in Midden Java wel schijnt aan te planten. De jonge wortels worden gebruikt als in- en uitwendig inlandsch geneesmiddel. Alang-alang wangi is een geheel andere soort, namelijk het seré-gras: *Andropogon Nardus*.

ALANGIUM. Geslacht van de fam. der *Cornaceae*. In den Archipel worden van dit boomgeslacht enkele soorten aangetroffen, waarvan het vaak niet duurzame hout voor verschillende doeleinden gebruikt wordt.

ALBIZZIA CHINENSIS Merr. (*A. marginata* Merr., *A. stipulata* Boiv., *A. purpurascens* Hassk.), fam. *Leguminosae*. Sengon of Singon (JAV.), Djeundjing (SOEND.). Ongewapende, loofverliezende tot 35 m. hooge boom, verspreid over geheel Z.O. Azië en den Maleischen Archipel, als schaduwboom in thee- en koffietuinen gebruikt. De bast is een vischbedwelvend middel, terwijl het niet duurzame hout voor verschillende doeleinden kan worden gebruikt, o.a. bij de lucifersfabricage, voor theekisten, enz.

ALBIZZIA FALCATA Backer (*Adenanthera falcata* L., *Albizzia moluccana* Miq.), fam. *Leguminosae*. Djeundjing, D. laeet (SOEND.), Sengon (JAV.). Ongewapende, zeer hooge rechte, zeer snelgroeiende boom, die na 4 jaren reeds een hoogte kan bereiken van 20 m., met grijze schors en groote schermvormige kroon, door Teysmann op Banda ontdekt en naar 's Lands Plantentuin overgebracht en vandaar in 1871 over den Archipel verspreid. Het hout is zeer broos en dit is een bezwaar tegen het gebruik als schaduwplant in koffietuinen van dezen overigens uitnemend grondverbeteraar. Het hout kan gebruikt worden voor theekisten en in de lucifers- en papierindustrie.

ALBIZZIA LEBBECKIODES Benth. (zie ook Dl I, blz. 28), fam. *Leguminosae*. Tekik (JAV.). Tot 32 m. hooge boom van de drogere streken beneden 300 m. zeehoogte. Het hout is bruikbaar, terwijl de bast voor het looien van huiden en het roodkleuren van weefsels gebruikt wordt en tevens een sterk toxisch alealoïd bevat.

ALEURITES, geslacht van de fam. der *Euphor-*

biuceae. Van dit geslacht komt naast *A. moluccana* Willd. nog een soort voor op de Philippijnen, namelijk *A. trisperma* Blanco, waarvan de zaden een drogende olie leveren, die in verven gebruikt wordt. Deze soort schijnt op Java niet te willen groeien. De Chineseesche houtolie, waarvan de vraag en productie in de laatste jaren een enorme vlucht hebben genomen, is afkomstig van een tweetal Chineseesche soorten, namelijk van *A. Fordii* Hemsley en *A. montana* Wilson, doch vooral van de eerste. Deze olie wordt bereid uit de zaden en levert een zeer goede vernis, die bij de bereiding van verven, lakken en linoleum een groote rol speelt. Met den aanplant van deze soorten in Ned.-Indië is men druk bezig, doch mogelijk kunnen zij daar niet gedijen. De olie uit *A. moluccana* verkregen is te vergelijken met lijnolie, de Chineseesche houtolie daarentegen is van een geheel ander type.

ALLAMANDA CATHARTICA L., fam. *Apocynaceae*. Klimmende heester met groote gele bloemen. De bladeren bevorderen de ontlasting. De algemeen als sierplant gekweekte *Allamanda* is *A. Hendersonii* Bull. met nog grotere gele bloemen.

ALSOPHILA (Aanvulling van Dl I, blz. 32). Bij groote hoeveelheden wordt de uit dikke, harde, zwarte draden samengestelde „schors” verhandeld voor het maken van bloempotten en deze is het beste substraat voor het kweken van orchideeën. De stukken zijn niet bestand tegen witte mieren, doch uitstekend tegen vocht en zijn zeer duurzaam.

ALSTONIA, geslacht der fam. *Apocynaceae*. Melksaphoudende boomen met in het algemeen weinig duurzaam hout, dat evenwel van de meeste soorten toch bij huisbouw gebruikt wordt. Ook het kleverige melksap wordt gewonnen.

ALSTONIA ACUMINATA Miq., fam. *Apocynaceae*. Poelé batoe (MAL.), polé (TIMOR). Zeldzame boom, voornamelijk uit de Molukken, met fraai citroengeel, dicht, zwaar en duurzaam hout, uitstekend geschikt voor huisbouw, vaartuigen en schrijnwerk. Bij gebrek aan de ware *Obat Sagoer* dient de wortel van deze soort om, na een weinig op een kolenvuur geroosterd te zijn, den palmwijn bitter te maken.

ALSTONIA PNEUMATOPHORA Baeker., fam. *Apocynaceae*. Woudreus tot 45 m. hoog, van vochtige of moerassige streken in het Westelijk deel van den Archipel, doch niet op Java, gemakkelijk herkenbaar aan de dikke, tientallen meters lange, in grillige kronkels verloopende ademwortels, het tot 30 m. lange, van hoog oplopende wortellijsten voorzien, takvrije, tot 1 m. dikke stamstuk en de min of meer étagevormige kroon. Het hout van den stam is wittig tot zeer licht geel en wordt voor diverse doeleinden gebruikt. Het hout der ademwortels (kajoe gaboes) is zeer licht (droog s.g. $\frac{1}{16}$) en is in den inlandschen handel voor het vervaardigen van kurken en vloten van vischnotten, als surrogaat voor kurk.

ALTHERNANTHERA AMOENA Voss., fam. *Amarantaceae*. Bajam merah (MAL.), Djoekoet djatinangar (SOEMB.). Overblijvend, sterk uitstoelend en ten slotte vrij groote pollen vormend, tot 50 cm. hoog kruid, met vertakte, aan den voet liggende stengels, inheemsch in Brazilië; als sierplant vaak gekweekt een roode vorm als randplant, uitstekend geschikt als middel tegen het afspoelen van terrassen en taluds.

BORT (BALTHASAR), geboren te Amsterdam 15 Dec. 1625, voer reeds op zijn 16de jaar voor de Oostind. Comp. uit in den rang van assistent op het schip *De Vogel-struys*, dat eind 1641 naar Indië vertrok. Hij werd in 1642 op Arakan geplaatst, waar hij twee jaar later reeds promotie maakte tot onderkoopman. In dezen rang vertrok hij in 1645 naar Batavia, waar hij, nog vóór hij ten volle 20 jaar oud was, de gewichtige functie kreeg van eersten klerk op de secretarie van den Raad van Indië. Ruim een jaar later werd hij secretaris van Malaka; in 1649 fiscaal aldaar. Na intusschen den rang van koopman te hebben bereikt, trad hij in 1656 op als leider van het kantoor te Ligor in Siam. Hierop volgde in 1657 benoeming tot opperkoopman en secunde persoon in het gouvernement Malaka, als hoedanig hij in 1659 als commissaris naar Atjeh vertrok, en het volgende jaar wederom naar Atjeh en de Westkust van Sumatra. Bij deze gelegenheid sloot hij belangrijke verdragen met de sultane van Atjeh en verschillende Minangkabausche vorsten; van de sultane kreeg hij een degen en kris, beide met gouden gevest, ten geschenke. Na beëindiging dezer commissie werd hij in 1661 benoemd tot tweeden opperkoopman van het kasteel te Batavia, en commandeerde vervolgens drie jaren achtereen, in 1662, 1663, en 1664, een oorlogsvloot naar de wateren van Macao, China en Formosa. Hij behaalde op deze tochten wel eenige successen en veroverde o.a. Amoy, maar het hoofddoel, herovering van Formosa en vestiging van kantoren in China, werd niet bereikt. Vervolgens was hij van 1665 tot 1679 opperhoofd van Malaka, de eerste drie jaar met den titel van commandeur, daarna als gouverneur en sedert 1670 met rang en titel van buitengewoon Raad van Indië. In 1679 trok hij naar Batavia, om daar zitting te nemen als gewoon Raad van Indië, tevens president van den Raad van Justitie. Ten slotte werd hij in 1681 Directeur-Generaal van den handel. Hij overleed te Batavia 11 Januari 1684, op denzelfden dag als de Gouverneur-Generaal Speelman, dien hij anders zeer waarschijnlijk zou hebben opgevolgd. Een afbeelding van zijn grafsteen, met eenige biografische bijzonderheden bij Dr. F. de Haan, Oud-Batavia, Platenalbum E. 6.

VRIES (MAARTEN GERRITZ.) ook genoemd Do Vries en zich meest tekenende Marten Gerritsz. Fries, geboren te Harlingen omstreeks 1600, kwam 22 Juli 1622 voor het eerst in Indië aan als matroos op het schip 't Wapen van Hoorn. Hij schijnt een meer dan gewone ontwikkeling te hebben bezeten; althans de resolutiën van G. G. en Rade maken later meermalen gewag van zijn verdiensten als landmeter en kaartenmaker. Hij klom geleidelijk op tot schipper en diende als zoodanig in 1640 en 1641 op Formosa, van de kusten van welk eiland hij de eerste betrouwbare kaart maakte, terwijl hij tevens een zeilaasorder opstelde voor de schepen naar Japan. Bovendien deed hij op Formosa dienst als loods en bij den aanleg van fortification. De regering in Indië was daarmede zoo ingenomen, dat zij in 1642 aan de bewindhebbers voorstelde, aan de in Nederland vertoevende huisvrouw van Vries een premie uit te keeren van 600 gulden „voor extra goede bewezen diensten.” Eind 1641 trok hij naar de kust van Voor-Indië en nam in April 1642 deel aan de verovering van Negapatnam. Bij de expe-

ditie ter verovering van de Spaansche vesting Quclang op Noord-Formosa in ditzelfde jaar komt hij voor in den staf van den commandeur Lamotius als schipper en ingenieur. In 1643 werd hij bevelhebber van de beide schepen, die werden uitgezonden ter verkenning van de Noord-oostkust van China en de z.g. goud- en zilver-eilanden ten Oosten van Japan. Op dien tocht bezocht hij Jesso, thans het Noordelijkste eiland van Japan, en ontdekte het Staten-eiland en Compagniesland — thans Itoeroep en Oeroep — welk laatste eiland hij voor een deel van Amerika hield en Noorder-Amerika noemde. De straat tusschen beide eilanden heet Straat De Vries. Hij voer nog door tot Kaap Patiëntie, aan de Oostkust van Sachalin, en keerde toen terug. De goud- en zilvereilanden bleken niet te bestaan. Na terugkeer te Batavia werd hij in den Raad van Justitie geplaatst en benoemd tot examiner van de journalen der binnenkomende schippers en stuurlieden. In November van dit jaar, 1644, voer hij uit als commandeur van 3 schepen, om de Spanjaarden in de wateren bij Manila afbreuk te doen; in 1646 deed hij een dergelijken tocht met 7 schepen. Begin 1647 voer hij ten derden male naar de Philippijnen, nu met 9 welgewapende schepen. De opdracht luidde thans Manila te veroveren. Hoewel hij den vijand veel afbreuk deed, slaagde hij er niet in, de stad te nemen. Op dezen tocht verloor men onrustbarnd veel menschen aan ziekte en ook Vries viel als slachtoffer.

De beroemde ontdekkingsreiziger La Pérouse, die van 1785 tot 1787 een tocht om de aarde maakte, brengt hulde aan de buitengewoon nauwkeurige waarnemingen van Vries.

Zie P. A. Leupe, Reize van Maarten Gerritsz. Vries in 1643 naar het Noorden en Oosten van Japan. Ook het Dagregister van Batavia, 1643/1644, blz. 1 e. v.

6578a SAINT MARTIN. (ISAAC DE), slechts bij uitzondering zich een enkele maal voluit tekenende Isaac de l'Ostal de Saint Martin, werd in 1629 in Béarn geboren uit Hugenootsche ouders. Hij trok als soldaat in dienst van de Compagnie naar Indië, vermoedelijk in 1650, en wel gelijktijdig met den lateren Commissaris-Generaal Van Rheede tot Drakesteyn, met wien hij steeds bevriend bleef. Van zijn diensttijd in de lagere rangen is niets bekend, maar in 1661 komt hij reeds voor als luitenant. In dezen rang nam hij deel aan de verovering van Cochin op de kust van Malabar, in 1662, bij welke gelegenheid ook Van Rheede zich onderscheidde. Na den vrede met Portugal werd hij in 1663 op Colombo geplaatst als lid van den Raad van Justitie, tevens president van den Stadsraad; daarbij kreeg hij in 1664 den rang van kapitein. Tot 1672 bleef hij op Ceylon werkzaam en nam daar aan verschillende gevechten deel; in genoemd jaar werd hij op Batavia geplaatst als kapitein van het kasteel, en vervulde er tevens verscheidene jaren de functie van president van huwelijksche zaken. In 1677 ging hij met de groote expeditie naar Oost Java, en toen de commandeur Speelman in 1678 naar Batavia moest terugkeeren, trad De Saint Martin tijdelijk als legeraanvoerder op. In 1679 op Batavia teruggekeerd, vervulde hij nog ditzelfde jaar een missie naar Bantam en werd vervolgens benoemd tot sergeant-majoor, commandant van het garnizoen te Batavia, de hoogste militaire

functie bij de Compagnie. Ter assistentie van den gouverneur Padbrugge, die belast was met de onderdrukking van den opstand van sultan Amsterdam, trok hij het volgende jaar tijdelijk naar de Molukken; daarna commandeerde hij in 1682 de troepen, die den jongen sultan van Bantam moesten bijstaan in den bekenden Bantamschen strijd. Op zijn verzoek werd hem in 1683 toegestaan, naar Nederland te vertrekken. Na eenigen tijd boden Heeren-XVII hem het buitengewoon lidmaatschap van den Raad van Indië aan, en als zoodanig keerde De Saint Martin in 1685 naar Indië terug. Sedert 8 Januari 1686 was hij weer Majoor van de stad, werd in 1687 daarbij president van Heemraden, en vervulde nog enkele eercambten. Het jaar 1688 bracht hem bevordering tot gewoon Raad van Indië, als hoedanig hij in functie bleef tot zijn dood, 14 April 1696.

De Saint Martin genoot een groote reputatie door zijn degelijke kennis van de inheemsche talen en door zijn tact om met Inlanders om te gaan. Ook door zijn belangstelling voor de wetenschap stak hij af bij de meesten uit zijn omgeving. Hij trad op als beschermer van Rumphius en gaf zich veel moeite voor de bezorging van diens Herbarium Amboinense. Hij liet een belangrijke bibliotheek en een verzameling manuscripten in Oostersche talen na.

Zie Dr. F. de Haan, Priangan I, personalia, blz. 15 tot 21.

7923a ROGGEVEEN (MR. JACOB) werd 1 Febr. 1769 te Middelburg geboren als zoon van Arend Roggeveen en Maria Storm. De vader, een ontwikkeld man, die eerst schoolmeester en later landmeter en kaartenmaker was, had reeds plannen opgevat tot nadere ontdekking van het Zuidland of Australië, die echter door den oorlog van 1672 en andere oorzaken geen voortgang vonden. Jacob bezocht de Latijnsche school en daarna verschillende hoogeschoolen in binnen- en buitenland. Aanvankelijk studeerde hij theologie, maar de godsdiensttwisten stonden hem, die in zijn studiejaren een bewonderaar van Spinoza was, zoo tegen, dat hij tot de rechten overging en daarin promoveerde. Van 1693 tot 1706 was hij als notaris in zijn geboorteplaats gevestigd; in laatstgenoemd jaar nam hij een benoeming aan tot lid van den Raad van Justitie te Batavia. Dit ambt vervulde hij tot eind 1714, waarna hij weer naar Middelburg terugkeerde. In 1717 werd hem het verblijf in de stad wegens het verkondigen van vrijzinnige denkbeelden ontzegd. Hij vatte nu de oude plannen van zijn vader weer op en wist, na vele moeilijkheden te hebben overwonnen, daartoe van de Westindische Compagnie drie schepen te krijgen, aan het hoofd waarvan de reeds 62-jarige den 16den Juli 1721 uit Amsterdam vertrok. Hij zeilde om Kaap Hoorn naar den Grooten Oceaan, ontdekte 5 April 1722 het Paasceiland en verloor kort daarna op de Paemoeto-eilanden een zijner schepen. Zijn plan was, om van hieruit Nieuw-Zeeland te verkennen en dan om Kaap Hoorn terug te keeren, ten einde het gebied van de Oostind. Comp. te vermijden; wegens de vele zieken en gebrek aan victualie moest hij niettemin naar den Archipel koersen. Toen hij 3 October 1722 te Batavia aankwam, legde de G.G. Zwaardcroon beslag op de beide schepen en de lading, die vervolgens verbeurd werden verklaard wegens schending van het monopolie.

a. d. v. d. l. d. s. g.
Roggeveen (Mr. Jacob) 1769-1722

De opvarenden werden eind 1722 met de retourvloot naar Nederland gezonden. De Westind. Comp. bestreed de wettigheid van de inbeslagname, en dreigde met een proces, wat voorkomen werd doordat de O. I. C. een schadevergoeding aanbood van f 120.000, plus de gages der opvarenden.

Roggeveen was 12 Januari 1708 te Batavia gehuwd met Anna Adriana Clement, die reeds voor zijn terugkeer naar Nederland in 1714 was gestorven. Hijzelf overleed in Febr. 1729 als kinderloos weduwnaar. Gedeeltelijk voor, gedeeltelijk na zijn verkenningstocht gaf hij het opzienbarende werk uit: De val van 's werelds afgod, of het geloof der Heiligen, zegepralende over de leer der eigengerichtigheid, klaar vertoond uit de nagelaten geschriften van P. van Hattem.

Zie F. E. Baron Mulert, De reis van Mr. Jacob Roggeveen ter ontdekking van het Zuidland. (Werken der Linschoten-vereening, IV).

ONDERWIJS. Landbouwonderwijs. (Aanvulling van Dl. III, blz. 90 en Dl. V blz. 299 of suppl. aflevering 11, blz. 333). Het landbouwonderwijs in Nederlandsch-Indië kan in twee groepen gesplitst worden, n.l. het landbouwonderwijs, aansluitend aan het Westersch lager of meer uitgebreid lager onderwijs en dat, hetwelk aansluit aan het Inlandsch lager onderwijs.

Het landbouwonderwijs, behoorende tot de eerste groep, wordt gegeven aan de *Middelbare Landbouwschool te Buitenzorg* en aan de *Cultuurscholen te Soekaboemi en Malang*.

De *Middelbare Landbouwschool*. Zie § 20, Dl. III, blz. 106 en § 27, Dl. V, blz. 307 (suppl. aflevering 11, blz. 341). Na de reorganisatie van 1913 bestond het grootste deel der jongelieden, die de school bezochten, uit z.g. dienstverbandleerlingen, d.w.z. dat zij zich verbonden onder het genot van een maandelijksche toelage na het afloopen van de inrichting 5 jaar in Gouvernementsdienst te blijven. De meesten werden geplaatst bij den Landbouwvoorlichtingsdienst, doch sommigen ook bij het Volkscredietwezen en het Boschwezen. Verreweg het grootste deel der leerlingen was toen van Inheemschen landaard. In 1920 onderging de school een nieuwe reorganisatie. Van dien tijd af wordt een algemeene voorbereiding voor land- en boschbouw gegeven. Dienstverbandleerlingen worden niet meer aangenomen. Tevens werd de voorbereidende cursus, die speciaal bedoeld was voor de dienstverbandleerlingen, opgeheven. De school blijft 3 jarig. Eerst werden nog in ruime mate studiebeurzen toegekend, doch ook daarmee is opgehouden. Wel kunnen nog gratis leerlingen worden aangenomen.

Tot de eerste klasse kunnen zonder examen worden toegelaten zij, die in het bezit zijn van: eindexamen van een openbare of erkende particuliere Mulo, eindexamen 3-jarige H.B.S. of bewijs van overgang naar de 4e klasse van een openbare of erkende particuliere 5-jarige H.B.S. Aan hen, die toegelaten wenschen te worden zonder in het bezit te zijn van een der genoemde getuigschriften, kan door den directeur en leeren een toelatingsexamen worden afgenomen; de examoneischen omvatten de kennis, vereischt voor het behalen van het eindexamen Mulo-school. Door den directeur der school kan vrijstelling van dit examen worden verleend aan hen, wier kennis volgens zijn oordeel op één lijn gesteld

kan worden met de genoemde categorieën. De opleiding is gesplitst in een Landbouwkundige en Boschbouwkundige afdeling. Het onderwijs in het eerste leerjaar is voor beide gelijk, doch in het tweede en derde jaar meer gedifferentieerd. De leerlingen, die de boschbouwkundige afdeling met goeden uitslag hebben gevolgd, treden bijna allen in dienst bij het Boschwezen als Boscharchitect. De landbouwkundige afdeling stuurt niet aan op benoembaarheid tot een bepaalde Gouvernementsbetrekking. Dit neemt niet weg, dat Inlanders, die deze afdeling met goed gevolg hebben doorloopen, bij den Landbouwvoorlichtingsdienst geplaatst kunnen worden als aspirant adjunct-landbouw-, tuinbouw- of visscherijconsulent.

Het doel der school is dus om aan jongelieden, onverschillig van welken landaard, een middelbare opleiding in land- en boschbouwkundige richting te geven. Voor zoover de leerlingen, na het behalen van het diploma, niet geplaatst worden bij den Landbouwvoorlichtingsdienst of den Dienst van het Boschwezen, is de particuliere landbouw hun aangewezen bestemming. De meesten vinden dan ook een plaats als employé op een cultuuronderneming.

Cultuurscholen. Zie § 14 Dl. III, blz. 101 en § 27, Dl. V, blz. 307 (suppl. aflevering 11, blz. 341). Deze stellen zich ten doel jongelieden, onverschillig van welken landaard, op te leiden voor de lagere betrekkingen bij den land- en boschbouw. Voor de toelating tot de eerste klasse der school wordt geëischt, dat de candidaat een Europeesche lagere school met vrucht geheel heeft doorloopen, dan wel een daarmee gelijkstaande ontwikkeling en kennis bezit.

Het programma der cultuurscholen te Soekaboemi en Malang is niet gelijk. Op de eerste wordt het onderwijs gegeven in drie leerjaren; het draagt in hoofdzaak den stempel van vakonderwijs en is zooveel mogelijk gericht op de practijk van den land- en boschbouw. Het onderwijs in de eerste twee leerjaren is voor alle leerlingen gelijk, doch het 3e leerjaar is gesplitst in een land- en boschbouwkundige afdeling. De leerlingen, die met goed gevolg het eindexamen van afdeling B (landbouwkundige afdeling) hebben afgelegd, zijn benoembaar tot aspirant Landbouwopzichter bij den Landbouwvoorlichtingsdienst. Die, welke niet bij den Voorlichtingsdienst geplaatst worden, vinden gewoonlijk een betrekking als employé bij de verschillende Europeesche cultuurondernemingen. Leerlingen, die het eindexamen van afdeling A (boschbouwkundige afdeling) met goed gevolg hebben afgelegd, zijn benoembaar tot aspirant Opzichter bij het Boschwezen.

Het onderwijs op de Cultuurschool te Malang wordt gegeven in vier leerjaren, en komt verder veel overeen met dat van Soekaboemi. Het leerplan is niet gedifferentieerd. De 4-jarige cursus werd noodig door invoering van technisch onderwijs. De meeste abiturienten van deze school vinden een plaats als employé bij de groote cultuurondernemingen, terwijl zij, evenals die van Soekaboemi, benoembaar zijn tot aspirant Landbouwopzichter bij den Landbouwvoorlichtingsdienst.

Het landbouwonderwijs, aansluitend op het Inlandsch lager onderwijs, wordt gegeven aan landbouwbedrijfscholen en cursussen.

Landbouwbedrijfsscholen. Zie § 30, Dl. III, blz. 112 en § 28, Dl. V, blz. 307 (suppl. aflevering 11, blz. 341). De eerste „landbouwscholen” in de désa werden opgericht in 1912. Zij waren van een geheel ander type dan de tegenwoordige „landbouwbedrijfsscholen”. Op eerstgenoemde scholen stond op den voorgrond het bijbrengen van „algemeene landbouwkennis” en werd sterk de nadruk gelegd op theoretisch onderwijs. Van het vormen van goede, praktische boeren kwam dan ook weinig terecht. Trouwens de meeste abiturienten werden geen tani (boer), maar vonden een betrekking bij den Landbouwvoorlichtingsdienst, bij het désabestuur of als maandoer op een onderneming. Een onderzoek, ingesteld in 1920 naar de resultaten van deze landbouwscholen, bracht aan het licht, dat de Inlandsche landbouw slechts heel weinig van dit onderwijs profiteerde, vooral door bovengenoemd verschijnsel, dat de oud-leerlingen geen landbouwer werden. Daarbij kwam nog, dat scholen werden gesticht, zonder dat een landbouwkundig onderzoek van de betreffende streek was vorgegaan, zoodat men niet beschikte over gegevens betreffende het aanbrengen van verbeteringen om den landbouw vooruit te brengen.

Het gevolg van het onderzoek is geweest, dat met het gevolgde stelsel van landbouwonderwijs werd gebroken en de landbouwscholen werden omgezet in z.g. „landbouwbedrijfsscholen”.

De school werd een economisch opgezet en op Inlandsche leest geschikt landbouwbedrijf, aanpassende bij den plaatselijken Inlandschen landbouw. De leerlingen werden vaste knechts in het bedrijf, terwijl het theoretisch onderwijs werd beperkt tot het verklaren van hetgeen praktisch werd verricht. Het hoofddoel werd het bijbrengen van *bedrijfsinzicht*. De tegenwoordige landbouwbedrijfsscholen werken nog volgens dit principe. Alleen is men bij sommige nog wat verder gegaan en wordt niet het geheele schoolbedrijf op zich zelf als bedrijf genomen, maar dit wordt verdeeld in afzonderlijke bedrijfjes voor elk der leerlingen. Iedere leerling heeft dus gedurende zijn schooltijd het zelfstandig beheer over een eigen bedrijf, natuurlijk onder toezicht van den leider der school. Een noodzakelijk gevolg van dit systeem is een uitbreiding der schoolgronden en een beperkt aantal leerlingen per school.

De leiding der school is opgedragen aan een ervaren adjunct-landbouwconsulent. Daar de resultaten der school voor een groot deel afhankelijk zijn van het contact, dat met de oud-leerlingen wordt onderhouden, werd het wenschelijk geacht een tweeden adjunct aan de school te verbinden, speciaal belast met de bemoeienis met de oud-leerlingen. Met de aanstelling van een tweeden adjunct is aan eenige bedrijfsscholen reeds een aanvang gemaakt, en zoodra voldoende personeel beschikbaar is, zal dat aan alle scholen geschieden.

De leerlingen zijn meest abiturienten van Inlandsche scholen der 2e klasse (standaardscholen). Bij het aannemen van nieuwe leerlingen wordt er speciaal opgelet, dat zij zoons van tani's zijn, dat zij na het verlaten van de school in het landbouwbedrijf zullen terugkeeren en dat verwacht kan worden, dat zij dan het geleerde op school in toepassing zullen brengen.

Er zijn op dit oogenblik (Mei 1930) 7 landbouwbedrijfsscholen in werking, waarvan 6 op

Java en 1 op Sumatra, n.l. te Tandjoengsari, Madja en Sabandar (West Java); Tegalganda (Socrakarta), Lawang en Wanaredja (Oost Java) en te Siberani (Tapanoei), terwijl reeds gelden beschikbaar zijn gesteld voor de oprichting van nieuwe scholen te Loemadjang (Probolinggo) en Temangoeng (Kedoe).

In het algemeen is als beginsel aangenomen, dat alleen dan wordt overgegaan tot het oprichten van nieuwe bedrijfsscholen, wanneer een grondig landbouwkundig onderzoek van de betreffende streek is vorgegaan en met eenige zekerheid kan worden verwacht, dat het landbouwonderwijs in dezen vorm nuttig effect zal hebben.

Landbouw cursussen. Zie § 28, Dl. V, blz. 307 (suppl. aflevering 11, blz. 341). Met de organisatie van dezen vorm van landbouwonderwijs werd in 1917 door den toenmaligen landbouwconsulent A. J. Koens een aanvang gemaakt in het voormalige gewest Besoeki; na zijn overplaatsing naar de Preanger Regentschappen werd door hem ook daar het systeem van landbouw cursussen ingevoerd. Evenals bij de landbouwbedrijfsscholen, was ook het onderwijs aan de cursussen aanvankelijk zuiver algemeen vormend. Ook hier deed zich het verschijnsel voor, dat de leerlingen na het verlaten van de cursus niet in den landbouw terugkeerden, doch een of andere betrekking daarbuiten trachtten machtig te worden. Ongeveer in 1923 is met het stelsel van algemeen vormend landbouwonderwijs aan de cursussen gebroken. Bepaald werd, dat landbouw cursussen alleen mochten worden opgericht in streken, waar te verwachten was, dat door middel van dit onderwijs de landbouw tot een hoogere ontwikkeling was te brengen.

De cursussen worden gegeven aan gewezen leerlingen van de Inlandsche volksscholen door Inlandsche volksonderwijzers. De cursus duurt 2 jaar en wordt tweemaal per week gehouden gedurende 1½ uur. Het onderwijs wordt zoo aanschouwelijk mogelijk gegeven en als uitgangspunt neemt men de landbouwwerkzaamheden in de désa op dat oogenblik. De theorie wordt tot het uiterste beperkt. Bij den cursus is meestal een oefenveld voor praktische toepassing. Dikwijls worden tot dat doel de gronden van leerlingen zelf benut. Het onderwijs aan de cursussen draagt een zuiver plaatselijk karakter.

De cursusonderwijzers zijn opgeleid aan z.g. „goeroe cursussen”. Deze worden gegeven door een adjunct-landbouwconsulent. Gedurende twee jaar wordt eenmaal per week lesgegeven. Ook wanneer deze goeroe's cursusleider zijn geworden staan ze onder geregeld toezicht van den adjunct-consulent. Gewoonlijk komen de cursusonderwijzers van een ressort eens per maand samen met den adjunct-landbouwconsulent om de te geven lessen voor de volgende maand te bespreken. In 1930 waren er in Indië 41 cursussen voor landbouwers en 4 goeroe cursussen. De meeste worden aangetroffen in de residenties Djember, Bondowoso, Cheribon en Midden Priangan.

Ofschoon een conigszins bijzondere plaats innemend in het eigenlijke landbouwonderwijs dienen nog twee onderwijsinrichtingen genoemd te worden, n.l. het „Opleidingsbedrijf voor adspirant adjunct-landbouwconsulenten, Pantjasan”

en de „Opleiding voor landbouwonderwijzers Kota Batoe” te Buitenzorg.

Opleidingsbedrijf voor aspirant adjunct-landbouwoconsulenten „Pantjasan”. Zooals reeds bij de Middelbare Landbouwschool werd opgemerkt, kunnen Inlandsche jongelieden, die met goed gevolg de school hebben doorlopen, bij den Landbouvoorlichtingsdienst als aspirant adjunct-landbouwoconsulent worden benoemd.

Ten einde de aanstaande Inlandsche landbouvoorlichters, na hun theoretische schoolstudie, eenige kennis van de practijk te laten opdoen, werd in 1921 besloten, hen een jaar de landbouwpractijk te doen uitoefenen in den zaadtuin Moeara te Buitenzorg. In het begin beschikten de aspirant adjunct-landbouwoconsulenten niet over een eigen afdeling, doch geleidelijk werd door aankoop en inhuur de beschikking gekregen over een voldoende groote oppervlakte aan grond, om den leerlingen ieder een afdeling te geven van ongeveer 3 bahoe, waarop zij al het voorkomende werk zooveel mogelijk zelf moesten verrichten. Spoedig bleek, dat het voor den beheerder van den zaadtuin niet mogelijk was om buiten zijn gewone werk voldoende leiding te kunnen geven aan de aspiranten. In April 1927 werd besloten den zaadtuin en de opleiding voor aspiranten van elkaar te scheiden en werd het „Opleidingsbedrijf voor aspirant adjunct-landbouwoconsulenten, Pantjasan”, als afzonderlijk bedrijf ingesteld.

De opleiding duurt één jaar. Aan het hoofd van de opleiding staat een ervaren landbouwkundig ambtenaar. Het doel van de opleiding is: 1e. den aspirant adjunct-landbouwoconsulenten een, op eigen ervaring berustende, kennis bij te brengen omtrent de bedrijfsvoering van een Inlandsch landbouwbedrijf; 2e. hun een behoorlijke kennis bij te brengen van de techniek der cultuur van Inlandsche landbouwgewassen. Elke aspirant krijgt bij zijn aankomst op het opleidingsbedrijf een eigen afdeling onder zich van ± 3 bahoe, met eigen trekvee, eigen werktuigen, eigen administratie en een eigen deel van het emplacement voor het verwerken en bewaren van zijne producten.

Door het volgen van deze opleiding krijgt de aspirant een economisch inzicht in Inlandsche landbouwbedrijven, leert deze beoordeelen en vastleggen in verslagen en grafieken, terwijl hij zich bovendien ter dege op de hoogte kan stellen van de techniek der cultuur van de meest voorkomende Inlandsche landbouwgewassen.

Opleiding voor landbouwonderwijzers, Kota Batoe te Buitenzorg. Evenals vroeger Dr. Lovink, ziet men thans nog in de Inlandsche onderwijzers de aangewezen personen om aan kinderen de liefde voor het landbouwleven en aan eenvoudige tani's eenige landbouwkundige kennis bij te brengen. De kinderen kan men bereiken door het Inlandsch landbouwonderwijs in daarvoor in aanmerking komende streken in landbouwrichting te doen geven. Om eenigszins vruchtbaar in die richting werkzaam te kunnen zijn, dienen de onderwijzers voldoende landbouwkundige kennis te bezitten. Ten einde hierin te voorzien, werden in 1921 zeven ervaren adjunct-landbouwoconsulenten ter beschikking gesteld van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst om te worden belast met het geven van onderwijs op Normalscholen in die vakken, die in landbouwkundige richting kunnen worden gegeven, terwijl zij

tevens werden aangewezen voor de leiding van het practische landbouwwerk in den schooltuin. Nog steeds zijn aan een zevental Normalscholen adjunct-landbouwoconsulenten verbonden en wel te Sérang, Poerwakarta, Garoet, Solo, Blitar, Djember en Probolinggo.

Een van de maatregelen, door het Departement van Onderwijs en Eeredienst in 1927 genomen, om tot een verdieping en popularisering van het Inlandsch lager onderwijs over te gaan, was het uitbreiden van een twintigtal volledige standaardscholen met een Geleerjaar. Dit 6e leerjaar nu kan in de daarvoor in aanmerking komende streken dienstbaar worden gemaakt aan landbouwkundig onderwijs. Het spreekt van zelf, dat de onderwijzers belast met die „landbouwklasse” zelf voldoende landbouwkennis moeten bezitten en dus voor hun taak grondig moeten zijn voorbereid. De abiturienten van de Normalscholen zijn als zoodanig nog geen geschikte krachten voor de „landbouwklasse” der standaardscholen. Zij hebben n.l. niet voldoende bedrijfskennis van den landbouw en missen den moed en de handigheid om practisch verschillende werkzaamheden te demonstreeren. Om tot de vorming van bedoelde landbouwonderwijzers te geraken is, op initiatief van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, in overleg met het Departement van Onderwijs en Eeredienst, in 1929 ingesteld de „Opleiding van Landbouwonderwijzers, Kota Batoe” te Buitenzorg. De cursus duurt één jaar. Als leerling worden aangewezen abiturienten van Normalscholen met onderwijs in landbouwrichting. De opleiding is op dezelfde leest geschoeid als „Pantjasan”, maar staat op een lager plan. Ook hier verrichten de cursisten zelf al het werk. De opleiding beschikt over een stuk grond van ± 9 bahoe, verdeeld in 3 afdelingen. Elke afdeling geeft een beeld van een Inlandsch landbouwbedrijf. De leerlingen worden in 3 groepen ingedeeld. Elke groep heeft zelfstandig een afdeling te beheeren. De theorie wordt zoo eenvoudig mogelijk gehouden, alleen datgene wordt behandeld, wat direct aansluit bij de werkzaamheden. Aan het Hoofd van de Opleiding is geplaatst een ervaren adjunct-landbouwoconsulent. Aan de leerlingen, die met goed gevolg de opleiding hebben afgevolgen, wordt een diploma uitgereikt als „Landbouwonderwijzer.” De abiturienten van deze opleiding worden door het Departement van Onderwijs en Eeredienst geplaatst aan standaardscholen, gelegen in gebieden, die in overleg met het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel worden aangewezen. Zij worden belast met het onderwijs in landbouwrichting in de 6e klasse. De Landbouvoorlichtingsdienst kan van hun aanwezigheid gebruik maken door hen in hun vrijen tijd te belasten met het geven van landbouwcursussen, het verzamelen van gegevens, enz. Zij ontvangen van het Departement van Onderwijs en Eeredienst de gewone bezoldiging als onderwijzer, doch door den Landbouvoorlichtingsdienst kan hun een toelage worden toegekend voor de werkzaamheden, welke zij voor dien Dienst verrichten.

Reeds zijn stappen gedaan tot oprichting van een dergelijke opleiding in Midden Java (Soerakarta).

VOEDINGSMIDDELENCOMMISSIE. Ingesteld bij Gouv. besluit van 3 November 1914 No. 48.

19 9 27

Deze commissie beoogt de Regeering van Nederlandsch-Indië van advies en voorlichting te dienen omtrent alle zaken betreffende voedingsvraagstukken in den ruimsten zin des woords. In deze commissie hebben zitting: medici, chemici, apothekers, hygiënisten en zij kan aangevuld worden met betrokkenen uit den in- en uitvoerhandel en juristen.

Door deze commissie werd in 1920 een codex voor de keuring van melk in Nederlandsch-Indië uitgegeven. Dit werkje, getiteld: „Voorschriften voor het onderzoek en de beoordeeling van levensmiddelen I. Melk”, zal binnenkort gevolgd worden door II: „Water”.

Het is de bedoeling der Commissie systematisch van verschillende voedingsmiddelen codici samen te stellen, evenals dit in Nederland geschiedt, waarbij echter degelijk rekening wordt gehouden met de veranderende omstandigheden, waaraan in de tropen de te stellen eischen der hoedanigheid en het onderzoek van voedingsmiddelen moeten voldoen. Tot dat doel worden door verschillende leden dezer commissie in hunne laboratoria onderzoekingsmethoden na- of uitgewerkt en tevens werd reeds een groot aantal voedingsmiddelen, welke in Indië geïmporteerd of in Indië gefabriceerd worden, op hun hoedanigheid en toestand onderzocht, ten einde een inzicht te verkrijgen, hoe het in het algemeen met de verschillende daar te lande geconsumeerde producten gesteld is. Zoo zijn groote aantallen monsters koffie, azijn, wijn, arak, meel, jam, vruchtensiropen, peper, honig, enz. enz. reeds onderzocht en de resultaten in verschillende periodieken medegedeeld.

Deze resultaten zijn in vele gevallen onbevredigend, in enkele gevallen zeer onbevredigend geweest, zoodat de Voedingsmiddelencommissie heeft gemeend de aandacht van de Regeering te moeten vestigen op de wenschelijkheid van het instellen van een Keuringsdienst in Indië. Ook omtrent hygiënische vraagstukken, de voedselvoorziening betreffende, wordt de Voedingsmiddelencommissie herhaaldelijk advies gevraagd: zoo o.a. omtrent de wenschelijkheid van een verbod van invoer van vleesch, geconserveerd volgens het z.g. Bullôtproces, het al of niet bestaan van den import van afgeroomde melk, het al of niet toestaan van toevoeging van conserveermiddelen aan limonades en vruchtensiropen, enz., en inzake verordeningen omtrent verpakking, opschriften, etiquettering, enz. van geconserveerde voedingsmiddelen.

229⁷⁰ **LANDBOUWCONCESSIËN EN ERFPACHTEN IN DE ZELFBESTUREN DER BUITENGEWESTEN** (Aanvulling van Dl. II, blz. 525 en 526). Sedert de publicatie van het artikel over landbouwconcessiën in de Buitengewesten in deel II dezer Encyclopaedie is veel veranderd ten aanzien van rechten op grond ten behoeve van den grooten landbouw in de zelfbesturende landschappen aldaar. De landbouwconcessie, als complex van rechten en verplichtingen van landbouwondernemers en Zelfbestuurders, is bestemd te verdwijnen en plaats te maken voor het erfpachtrecht op den voet van het Burgerlijk Wetboek.

In den loop der jaren zijn er tegen de landbouwconcessiën bezwaren gerezen. Vooreerst bestond er verschil van meening over het rechtskarakter dezer concessiën. De twijfel, of dit recht een persoonlijk dan wel een zakelijk karakter droeg, stond de zekerheid en de verhandelbaarheid er

van in den weg. Een andere grief tegen het geheele systeem der landbouwconcessiën was, dat de zorg voor de rechten en de aanspraken van de bevolking op den grond aan den concessionaris was opgedragen, dus juist aan dengene wiens eigenbelang zich verzet tegen een objectieve behartiging van deze bevolkingsrechten. Vele Zelfbestuurders hadden, in hun zorgeloosheid voor de bevolkingsbelangen, vrijwel allen beschikbaren grond in concessie uitgegeven. De elkaar snel opvolgende model-akten van concessie hielden steeds meer en andere bepalingen in ten behoeve der bevolking. De Hoofden van gewestelijk bestuur bij hun goedkeuring der concessie, de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur in hun controleerende taak, konden met dit systeem niet alle krenkingen der bevolkingsrechten voorkomen. De bona fide ondernemer zag zich verplicht steeds meer gronden voor de zich gedurig uitbreidende opgezeten bevolking te reserveeren in den vorm van wisselgronden, afgeogoste en kamponggronden. Zoo kon de concessionaris zijn verplichtingen niet overzien en leed de onderneming, vooral als deze beplant was met overjarige gewassen, schade.

De noodzakelijkheid werd ingezien om ten behoeve van den grooten landbouw in de Landschappen der Buitengewesten een vorm van gronduitgifte te scheppen, die den ondernemer een goed omschreven en verhandelbaar recht verschafte, hetwelk niet behoefde onder te doen voor dat van den concessionaris, maar dat de rechten van ondernemer en bevolking van den aanvang af veel sterker gescheiden hield. Liever dan verbeteringen aan te brengen in het stelsel der landbouwconcessiën koos men daartoe den vorm van het zakelijke recht van *erfpacht*. Zoo bekroonde de Regeering haar streven, om de regeling van de agrarische aangelegenheden in de Zelfbesturen aan zich te trekken, door een algeheele inlijving van deze rechtsstof bij het Gouvernementsrecht.

De actie tot deze inlijving werd aangevangen bij K.B. van 6 Mei 1915, betreffende de vestiging op binnen zelfbesturend gebied gelegen gronden van zakelijke rechten op den voet van het Burgerlijk Wetboek van Nederlandsch-Indië (Ind. Stb. 1915 No. 474). Als uitvoeisel van dit Besluit kwam o.a. tot stand de *erfpachtsordonnantie voor de zelfbesturende landschappen buiten Java en Madoera* (Ind. Stb. 1919 No. 61, 1921 No. 453 en 1927 No. 191). Hierin vindt men de omschrijving van rechten en verplichtingen van het Zelfbestuur en van den ondernemer en de voorwaarden, waaronder landbouwondernemers in de Zelfbesturen gronden kunnen verkrijgen in *erfpacht* om hun bedrijf uit te oefenen. Voor Landschappen met „korte verklaringen” kon de inwerkingtreding dezer ordonnantie op ieder gewenscht oogenblik worden gelast overeenkomstig de „Zelfbestuursregelen 1919”, art. 15, lid 1, sub i (Ind. Stb. 1919 No. 822). Dit geschiedde voor deze Landschappen op 1 Febr. 1920 (Ind. Stb. 1919 No. 821). In de Landschappen met „lange contracten” echter moet eerst een aanvullende overeenkomst tusschen het Gouvernement en de Zelfbestuurders gesloten worden, waarbij uit het politieke contract de bepalingen betreffende uitgifte van gronden voor den landbouw worden verwijderd en het recht tot regeling van deze materie aan het Zelfbestuur onttrokken wordt. Voor zooverre de inwerkingtreding op deze wijze nog niet geschied is,

kan het Zelfbestuur nog landbouwconcessiën uitgeven, onder voorwaarde echter, dat deze concessiën, na de inwerkingtreding van de erfpachtsordonnantie voor de Zelfbesturen in het betreffende Landschap, omgezet moeten worden in *erfpachten*, die moeten voldoen aan de vereischten in de Erfpachtsordonnantie gesteld.

De inhoud van dit erfpachtsrecht voor den grooten landbouw is in hoofdzaak gelijk aan dien der landbouwconcessiën en de erfpachten in rechtstreeks bestuur gebied der Buitengewesten (zie AGRARISCHE WET, Dl. 1, blz. 21). De duur van het recht is ook hier gesteld op 75 jaar; de uitgestrektheid van in elke erfpacht uit te geven gronden op ten hoogste 5000 bahoes (3500 hectare), zooals ook bij de landbouwconcessiën gebruikelijk was. De canon bedraagt hier ten minste f 1 per hectare, behoudens bijzondere gevallen. Het Zelfbestuur verleent het erfpachtsrecht onder goedkeuring van het Hoofd van gewestelijk bestuur, welke autoriteit deze goedkeuring zal kunnen verbinden aan door hem te stellen voorwaarden in het algemeen belang en in dat van derden, hierbij rekening houdende met de in rechtstreeks bestuur gebied der Buitengewesten gevolgde algemeene regelen bij gronduitgiften.

Een commissie, aangewezen door het Hoofd van gewestelijk bestuur in overleg met het betrokken Zelfbestuur, onderzoekt elke erfpachtsaanvraag en gaat zorgvuldig na of rechten of aanspraken van derden door de uitgifte niet worden geschonden. In de Erfpachtsordonnantie voor de zelfbesturende landschappen buiten Java en Madoera is niets bepaald ten aanzien van verplichte reservering van gronden ten behoeve van de inheemsche bevolking. Geen gronden zullen in erfpacht worden uitgegeven, als daarmede rechten van de bevolking zouden kunnen worden geschonden, maar dan ook: de erfpachter heeft werkelijk het genot van de gronden in zijn erfpachtsrecht begrepen. Wel zal hij tegen schadeloosstelling verplicht kunnen worden gronden af te staan voor werken in het algemeen belang.

Literatuur: Mr. H. J. Bool, De Landbouwconcessiën in de Residentie Oostkust van Sumatra, zonder plaats en jaartal; Mr. K. van Hinloopen Labberton, De Indische Landbouwconcessie, Indische Gids, 1903; Agrarische Regelingen voor de zelfbesturende Landschappen in de Gewesten buiten Java en Madoera, Uitgave van het Dep. van B.B., Afd. Agrarische Inspectie, Weltevreden 1919; Dr. J. G. W. Lekkerkerker, Concessiën en Erfpachten voor Landbouwendernemingen in de Buitengewesten, Groningen-Der Haag-Weltevreden 1928.

J. C. W. L.

MATEN EN GEWICHTEN. (Aanvulling van Dl. II, blz. 684 en Dl. V, blz. 272 of suppl. afl. 8, blz. 219). De ijkordonnantie van 2 Februari 1923 (Ind. Stb. no. 57) is ingetrokken bij ordonnantie van 13 Juli 1928 (Ind. Stb. no. 255), waarbij tevens een nieuwe „Ijkordonnantie 1928” werd afgekondigd, welke in werking trad op 1 Januari 1929 (Ind. Stb. 1928 no. 257).

Deze in verband met de nieuwe Indische Staatsregeling omgewerkte ordonnantie is in hoofdzaak van denzelfden inhoud, echter met enkele wijzigingen door practijkervaringen ingegeven. Zoo werd in Ijkordonnantie 1928 opgenomen de bepaling, dat de ordonnantie *niet* van toepassing is ten aanzien van *inhoudsmaten*, gebruikt door personen, die op straat of markt, alsmede in warongs

in het klein waren verkoopen en van de waren, die bij de maat verkocht worden, in het totaal niet meer ten verkoop bij zich of voorhanden hebben dan een bij Regeeringsverordening aangewezen hoeveelheid (bij Regeeringsverordening van 13 Juli 1928, Ind. Stb. no. 256, vastgesteld op 50 kilogram); evenmin ten aanzien van voorwerpen, die kennelijk het karakter dragen van schepmiddel. Verder wordt bepaald in hetzelfde artikel, dat de wegingen in Chineesche apotheken voor de toepassing van de bepalingen van de ordonnantie niet als fijne weging worden beschouwd.

In de Ijkordonnantie 1928 is verder strafbaar gesteld het gebruiken of voorhanden hebben van de maten, gewichten, meet- en weegwerktuigen, aanwezig op plaatsen, welke gebruikt worden of bestemd zijn tot het vaststellen van heffingen, alsmede ter bepaling van eenig loon voor verrichten arbeid, berekend naar grondslag van gewicht of maat, welke geen geldig goedkeuringsmerk dragen.

De Gouverneur-Generaal kan bepalen dat voor bedrijven, welke hun arbeidsveld hebben binnen ijkgebied, doch waarbij van dadelijke toepasselijkheidverklaring van de Ijkordonnantie 1928 ernstige verstoring in den gang van zaken kan worden verwacht, de ordonnantie, hetzij geheel hetzij gedeeltelijk, tot een nader tijdstip buiten toepassing blijft.

Geen onderscheid wordt verder meer gemaakt tusschen ijk- en herijk-gebied.

Toezicht op ijk en herijk werd reeds bij art. 4 der ordonnantie van 1923 opgedragen uitsluitend aan daartoe speciaal opgeleid personeel. Een programma voor ijkersopleiding is vastgesteld bij G. B. van 3 April 1927, no. 3, waarbij is bepaald, dat de leergang voor de opleiding tot ijker zal worden gehouden aan de Technische Hoogeschool te Bandoeng. De opleiding bestaat uit twee gedeelten: het eerste gedeelte wordt gevormd door de studio voor civiel-ingenieurs gedurende het eerste studiejaar der Technische Hoogeschool te Bandoeng en het tweede gedeelte, hotwelk hoogstens één jaar zal duren, omvat naast de colleges in eenige vakken der Technische Hoogeschool (natuurkunde, theoretische mechanica, kennis van materialen, enz.), de colleges in den ijk en practisch werken op het Laboratorium Ijkwezen en het instrumentmaken op de werkplaats der Technische Hoogeschool.

Voorschriften tor uitvoering van de Ijkordonnantie 1928 zijn uitgevaardigd bij Ind. Stb. 1928 no. 256.

MIDDENSTANDSCOMMISSIE (INLANDSCHE). Op 27 Maart 1929 werd krachtens machtiging van den Gouverneur-Generaal een commissie ingesteld, welke tot taak heeft, „een onderzoek te doen naar de toestanden bij den Inlandschen middenstand en eventueel maatregelen te beramen in het belang van dien middenstand”. De stoot tot de instelling van deze commissie is voor een belangrijk deel gegeven door den heer R. A. A. Djajadiningrat, thans Lid van den Raad van Nederlandsch-Indië en Voorzitter van meergenoemde Commissie, die op hot in Augustus 1928 to Batavia gehouden congres van de middenstandsvereeninging „Batavia” een voordracht hield over den Inlandschen middenstand en daarbij verschillende stellingen poneerde nopens wesen, betekenis en toekomst van dien middenstand. Een gedetailleerd onderzoek, dat nog gaan-

de is en zich voorloopig enkel over Java en Madoera uitsrekt, heeft bereids overtuigend aange-toond, dat onder de inheemsche bevolking een vrij belangrijke groep van personen wordt aan-getroffen, welke beantwoordt aan de door de Commissie voor haar onderzoek vastgestelde omschrijving van hetgeen in algemeenen zin onder Inlandschen middenstand mag worden begrepen, nl. „personen, geen loontrekkenden, die, hetzij op zichzelf, hetzij in samenwerking met anderen, met eigen of geleend kapitaal zaken van eenigen omvang op het gebied van handel, nijverheid of transportwezen drijven.” Landbouw, veeteelt en visscherij worden bij het onderzoek voorshands buiten beschouwing gelaten, voor zoover niet on-verbrekkelijk met handel en nijverheid verbonden. In een rapport zal de Commissie t.z.t. verslag uit-brenge van hare bevindingen en eventueel de maatregelen aangeven, welke zij ter bevordering en ontwikkeling van den Inlandschen midden-stand noodig acht, alsmede factoren vermelden, die naar haar meening belemmerend op een krach-tigen groei werken.

EIJKMAN (Prof. Dr. CHRISTIAAN), geboren 11 Aug. 1858 te Nijkerk, overleden 5 Nov. 1930 te Utrecht. Hij bezocht te Zaandam de H. B. S. 4 j.-cursus met een afdeling voor Latijn en Grieksch en werd in 1875 militair med. student te Amster-dam. Van 1878—1881 was hij assistent bij Prof. Place, promoveerde in 1883 op het proefschrift „Over polarisatie in de zenuwen”; vertrok daarna als officier van gezondheid naar Indië, doch repa-trieerde spoedig weer wegens gezondheidsrede-nen. Gedurende zijn verlof deed hij onderzoekin-gen op het gebied der experimenteële bacteriolo-gie, te Amsterdam onder leiding van Prof. For-ster, te Berlijn in het laboratorium van Prof. Ro-bert Koch. Te Berlijn ontmoette hij toevallig Pe-kelharing en Winkler, die met een opdracht van de Nederlandsche Regeering naar Indië zouden vertrekken. Het doel van deze opdracht was de bestudeering van het béri-béri-vraagstuk. Eijk-man bood zich aan en werd als assistent aan deze twee geleerden toegevoegd.

Eijkman bleef in Indië achter als Directeur van het Laboratorium voor Bacteriologische Anato-mie en werkte onverdroten aan het béri-béri-vraagstuk door, met zeer wisselvallige resultaten, tot hij ontdekte dat zijn proefdieren, hanen en kippen, een eigenaardige ziekte kregen, later po-lyneuritis gallinarum genoemd, wanneer de dieren met afgeslepen z.g. witte tafelijst gevoe-derd werden, terwijl zij gezond bleven, indien zij onafgeslepen, z.g. zilvervliesrijst kregen. Eijk-man concludeerde hieruit, dat in het zilvervliesje der rijst een stof moest zitten, welke de dieren tegen polynneuritis beschermde. Hij zag veel over-eenkomst tusschen de menschelijke béri-béri en de polynneuritis gallinarum zijner proefdieren en leg-de zijn bevindingen in 1896 vast in zijn bekende publicatie in het Geneeskundig Tijdschrift voor Ned.-Indië. Zijn theorie moest nu ook bij de men-schelijke voeding worden nagegaan en in verband hiermede werd door den Chef van den Burgerlij-ken Geneeskundigen Dienst aan Dr. Vorderman opgedragen, in de gevangnissen op Java en Ma-doera het mogelijk verband na te gaan tusschen de voeding der gevangenen en het optreden van béri-béri. De resultaten werden vastgelegd in Vordermans bekend geworden rapport „Onder-zoek naar het verband tusschen den aard der rijst-

voeding en béri-béri in de gevangnissen op Java en Madoera” (1897), waarin werd geconstateerd, dat de sterfte aan béri-béri in gevangnissen, waar witte afgeslepen rijst verstrekt werd, 300 maal zoo groot was als in gevangnissen, waar zil-vervliesrijst genuttigd werd.

Deze tegen polynneuritis gallinarum en béri-béri beschermende stof werd 39 jaar later door Jansen en Donath in hetzelfde, zij het ook in een nieuw gebouwd, laboratorium — het Geneeskundig La-boratorium te Weltevreden — ondergebrachte in-stituut van Eijkman als zoutzuur zout in kristal-lijnen vorm geïsoleerd.

Eijkmans werk vond veel tegenkanting. In 1896 ging hij weer wegens gezondheidsredenen naar Holland terug en verrichtte in het laborato-rium van Place bloedonderzoekingen. In 1898 werd hij benoemd tot Hoogleeraar in Hygiëne, Medische Politie en Gerechtelijke Geneeskunde aan de Utrechtsche Universiteit; trad toen af als directeur van het Bacteriologisch Laboratorium, als eerste directeur van de in zijn tijd opgerichte School tot Opleiding van Inlandsche Artsen (S. T. O. V. I. A.) en legde tevens zijn functie als cor-respondeerend lid der Kon. Academie van Weten-schappen neer.

Uit zijn indischen loopbaan zijn van zijn talrij-ke onderzoekingen vooral, behalve de ontdek-king van dezen anti-béri-béri factor, nog die om-trent de stofwisseling in de tropen van belang.

In den loop der jaren vond Eijkmans werk, ook door de onderzoekingen van zijn opvolger te Wel-tevreden, Grijs, steeds meer waardeering, vooral uit het buitenland en nadat meerdere stoffen, wel-ke evenals Eijkmans anti-béri-béri-factor in mini-maal kleine hoeveelheden in het voedsel aanwezig moeten zijn om tegen bepaalde ziekten te be-schermen, onderkend werden, stoffen, waaraan Funk in 1911 den verzamelnam „vitamines” (zie aldaar) gaf, werd Eijkman in 1913 op het Medisch Congres in Amerika gehuldigd en zijn groote ver-diensten voor de wetenschap erkend. Hij werd benoemd tot lid van de Academie van Washing-ton en hem werd de John Scott medaille toege-kend. Als Hoogleeraar te Utrecht maakte hij zich verdienstelijk door zijn methodisch onderzoek van drinkwater bij faecale verontreiniging. Zijn „coliproef bij 46° C.” is wereldvermaard en nog steeds in alle Waterlaboratoria in gebruik.

Eijkman werd in talrijke commissies benoemd en was o.a. lid van de Kon. Academie van Weten-schappen en van den Gezondheidsraad. Op 70-jarigen leeftijd legde hij Aug. 1928 zijn betrekking als Hoogleeraar neer. Door de Nederlandsche Re-geering werden zijn verdiensten zoowel voor In-dië als voor Nederland erkend door zijn benoe-ming tot Commandeur in de Orde van Oranje Nassau, nadat hij reeds eerder voor verdienstelijk werk als lid eener commissie tot Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw was benoemd. De kroon op het werk van dezen geleerde werd gezet, toen hem tezamen met Hopkins te Cam-bridge, wegens zijn verdiensten als ontdekker der vitamines, den Nobelprijs voor Geneeskunde 1929 werd toegekend. Kort daarna stierf Eijk-man op 72 jarigen leeftijd.

POSTSPAARBANK IN NEDERLANDSCH-INDIË (Aanvulling van Dl. III, blz. 484 en Dl. V, blz. 344 of suppl. afl. I, blz. 32). Zooals te ver-wachten was, kon de decentralisatie van den dienst der Postspaarbanc in Ned.-Indië op den

duur niet uitblijven. In de praktijk bleken de afstanden in Indië een onoverkomelijk bezwaar voor een gecentraliseerden dienst zoals die van de Rijkspostspaarbank in Nederland, zoodat dan ook in 1928 bij wijze van proef een Agentschap werd geopend te Makassar, onder welk Agentschap ressorteeren de eilanden Celebes en de ten Oosten daarvan gelegen eilanden, zoodat het Oostelijk deel van Flores en de ten Oosten daarvan gelegen eilanden.

Nadat gebleken was, dat door de oprichting van het kantoor te Makassar inderdaad in een behoefte was voorzien, werd bij de begroting voor het jaar 1931 der Regeering voorgesteld tot verdere decentralisatie over te gaan door de oprichting in den aanvang van 1931 van een kantoor te Soerabaja en in den aanvang van 1932 van een kantoor in een nader te bepalen plaats op Sumatra.

Bij de behandeling der begroting 1931 zal dus over deze voorstellen beslist worden.

Zoodanig vanzelf spreekt wordt de behandeling van de terugbetalingen aan de inleggers door de decentralisatie belangrijk bespoedigd, terwijl de propaganda door de agenten in hun ressort meer intensief gevoerd kan worden.

Waren aanvankelijk de omslagen der spaarbankboekjes voor de drie series A, B en C uitgevoerd in verschillende kleuren, sedert worden voor alle series uitsluitend grijze boekjes uitgegeven, terwijl alleen bij vernieuwing van een nog in omloop zijnd rood, bruin of geel boekje een nieuw boekje in die kleur wordt afgegeven.

Konden de kantoren vroeger rechtstreeksche terugbetalingen bewerkstelligen op eigen gezag tot een maximum van f 100. in de vier weken, deze termijn is sedert verminderd tot twee weken.

De regeling tot sparen door middel van inhouding op traktement voor landsdienaren werd uitgebreid tot hen, die in dienst zijn van provincies, gemeenten e.a. publiekrechtelijke lichamen, alsmede tot hen, in dienst van particuliere instellingen, dit laatste indien het verzoek collectief wordt gedaan.

Bestond er aanvankelijk slechts in beperkte mate gelegenheid om door aankoop van fondsen in Indië belegging te vinden, sedert is in dezen toestand een belangrijke verbetering ingetreden en biedt de Bataviasche effectenbeurs een veel ruimere keuze aan soliede beleggingspapieren.

De vergoeding door het Gouvernement aan de Postspaarbank ad 3 % 's jaars over de in 's Landskassen berustende Postspaarbank-gelden, beschikbaar voor het discontoeeren van vendu-accepten, is verhoogd tot 3,6 % 's jaars, terwijl het Gouvernement zelf van de discontoeeringen momenteel 4,2 % trekt.

Met betrekking tot de beleggingen in Nederland werd vroeger driemaandelijks een afrekening ontvingen van de Nederlandsche Bank als bewaarster van de waarden. Thans treedt als zoodanig op de Bijbank van de Javasche Bank te Amsterdam en wordt de afrekening maandelijks verzonden.

In aansluiting op de cijfers in Dl. V, blz. 346 (suppl. afl. 2, blz. 34) vermeld volgen hier, ten einde den geleidelijken vooruitgang te demonstreeren, die sub ultimo 1929.

Op 31 December 1929 bedroeg het aantal inleggers in totaal 326.641, waarvan 81.958 Europeanen, 222.241 Inlanders en 22.442 Vreemde

Oosterlingen of 81.958 Europeanen tegen 244.683 niet-Europeanen.

Wat het bedrag der bij de Postspaarbank belegde gelden betreft, dit beliep op ultimo 1929 in totaal f 22.708.251,05, welk tegoed was verdeeld als volgt: Europeanen f 13.463.040,13, Inlanders f 7.815.700,13, Vreemde Oosterlingen f 1.429.510,74, of gemiddeld per inlegger f 164, f 35 en f 64 of, gerekend over alle inleggers tezamen, f 69.

Het reservefonds der Postspaarbank in N.-I. beloopt thans f 2.974.786,975.

De onkostenrekening beliep in 1929 bij een kapitaal van bijna 23 miljoen bijna f 400.000, hetgeen neerkomt op 1,74 % in verhouding tot het tegoed en op 64 cent per handeling.

De algemeene bepalingen betreffende de Postspaarbank in Nederlandsch-Indië, in haar geheel opnieuw vastgesteld bij het Koninklijk Besluit van 12 Juli 1917 No. 50 (Ind. Stb. No. 672), werden aangevuld bij de Kon. Besluiten van 26 Januari en 13 Mei 1921 No. 48 en 16 (Ind. Stb. Nos. 251 en 466), 28 Februari 1923 No. 53 (Ind. Stb. No. 212), 23 Juni 1925 No. 230 (Ind. Stb. No. 482) en 23 April 1927 No. 9 (Ind. Stb. No. 215).

De regeling, volgens welke de Postspaarbank haar bemiddeling verleent tot den aankoop van obligaties Indische Leening ten behoeve harer inleggers, is op 1 Januari 1923 van kracht geworden. De regeling is nog niet toepasselijk op obligaties van publiekrechtelijke lichamen in Nederlandsch-Indië, doch uitsluitend op de schuldbrieven ten laste van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië.

Het dienstverband van den in Januari 1921 bij de Bank in dienst gestelden ambtenaar ter behartiging van de propaganda werd beëindigd; de propaganda wordt sedert door de Directie gevoerd.

TOERISME IN NEDERLANDSCH-INDIË. Ten einde de aandacht van het reizend publiek op Ned.-Indië te vestigen werd in 1907 de *Officieele vereeniging voor Toeristenverkeer in Nederlandsch-Indië* opgericht. De groote wereldoorlog maakte plotseling een einde aan het in 1913-'14 juist oplukende buitenlandse toeristenbezoek. Om die reden behoeft voor een beschouwing van het toeristenverkeer in Indië niet verder teruggegaan te worden dan het jaar 1919. De ontwikkeling van het toerisme, in het laatste decennium blijkt het duidelijkst uit het feit, dat Indië in 1919 werd bezocht door ongeveer 1.500 buitenlanders, terwijl dit aantal in 1929 gestegen is tot ongeveer 10.000 vreemde bezoekers.

De Vereeniging tracht op verschillende wijzen de aandacht van het reizend publiek op Ned.-Indië te vestigen, o.a. door doelmatige verspreiding in grooten getale van artistiek uitgevoerde vouwbladen („folders”) met groote foto-reproducties van mooie landschappen, volkstypen, enz., van kleurige aanplakbiljetten en foto-„posters” e.d. De uitgave van een rijkgeïllustreerd, twee-maandelijks tijdschrift „*Tourism in Netherland India*”, geregeld aan 12.000 uitgezochte adressen over de geheele wereld verzonden, houdt verder de belangstelling voortdurend gaande. Een ander zeer deugdelijk gebleken propagandamiddel is do sinds twee jaren ingevoerde pers-foto dienst, waardoor de voornaamste geïllustreerde bladen der wereld voorzien worden van foto's van Ned.-Indië met beschrijvende tekst. De Vereeniging

geeft verder Toeristenkaarten en Gidsen van Ned.-Indië uit, die tegen zeer matige prijzen ter beschikking van toeristen worden gesteld; verder wordt schriftelijk en mondeling doorlopend een groot aantal onpartijdige informaties verstrekt. In 1929 bedroeg het aantal schriftelijk gegeven informaties 10579.

Bij de verspreiding van het propaganda-materiaal geniet de Vereeniging medewerking van toeristenbureaux, hotels, e.d. en van de buitenlandsche agentschappen der scheepvaartmaatschappijen Koninklijke Paketvaart Maatschappij, Java-China-Japan Lijn, Nederland en Rotterdamse Lloyd.

Veel medewerking wordt verder ondervonden van leden van het Nederlandsche diplomatieke en consulaire corps en van de verschillende in het buitenland gevestigde kamers van koophandel en andere Nederlandsche vereenigingen.

De Vereeniging geniet een subsidie van f 20.000 van de Nederlandsch-Indische regering, die door twee hoofddambtenaren in haar bestuur is vertegenwoordigd. Het drievoudige van dit bedrag wordt door scheepvaartmaatschappijen, banken, hotels, alsmede door publiekrechtelijke lichamen als gemeenten gecontribueerd.

Behalve door deze Vereeniging wordt een zeer geslaagde propaganda voor een bezoek aan Nederlandsch-Indië gevoerd door de Koninklijke Paketvaart Mij., die tal van geïllustreerde gidsjes op groote schaal verspreidt en halfjaarlijks een overzichtelijke afvaartlijst in de Nederlandsche en Engelsche talen met duidelijke kaart van den Archipel uitgeeft, waarop hare talrijke scheepvaartlijnen voorkomen. Verder wordt ook door de scheepvaartmaatschappijen Nederland, Rotterdamse Lloyd en de Java-China-Japan Lijn voor goede, instructieve reclame voor een bezoek aan Nederlandsch-Indië gezorgd, terwijl het Ned.-Indische Reisbureau Lissone-Lindeman een „Travel Guide” voor Ned.-Indië uitgeeft, waarin tal van nuttige gegevens voorkomen. Dit reisbureau, sedert eenige jaren in Ned.-Indië gevestigd, is een combinatie van de bekende Nederlandsche reisbureaux Lissone en Lindeman. De kantoren dezer onderneming zijn te Batavia en Soerabaja gevestigd en boeken reizen zowel in, naar, als van den Archipel naar het buitenland.

Diverse groote autoverhuurderijen, sommige met een staf van vaste gidsen, leggen zich toe op het vervoer van toeristen per auto over Java, Sumatra, enz.

Het hotelwezen in Indië staat thans op een zeer hoog peil en kan de vergelijking met andere gebieden in de tropen glansrijk doorstaan.

Het uitgebreide wegennet heeft er in hooge mate toe bijgedragen het auto-toerisme op Java, Bali en Sumatra te doen toenemen, evenals op Celebes, waar het auto-toerisme, ook door de reizigers, die met booten der K.P.M. van uit Australië b.v. en de Java-China-Japan Lijn te Makassar komen, snel toeneemt. De spoorwegen hebben hun materiaal op Java in de laatste jaren sterk gemoderniseerd en de verbindingen belangrijk verbeterd. Goed ingerichte restauratiewagens rijden in alle snelreinen mede. Speciale uitzichtwagens zijn in aanbouw.

Ook het zich snel ontwikkelend vliegwezen in Nederlandsch-Indië werkt het toerisme in de hand. De Koninklijke Nederlandsch-Indische Luchtvaart Maatschappij heeft thans reeds na

een bestaan van twee jaren geregelde passagiersdiensten.

Met het internationale knooppunt der scheepvaartlijnen, Singapore, als uitgangspunt kunnen toeristen aldaar thans eenvoudig een boot overblijven en in korten tijd een goeden indruk krijgen van Java, Bali en Sumatra. Zij kunnen daarbij gebruik maken van onze geregelde luchtlijnen en te Batavia, Bandoeng, Semarang en Soerabaja locale vluchten ondernemen. De locale vluchten van Soerabaja uit kunnen desgewenscht uitgestrekt worden tot een vlucht over en om Bali, welk laatste eiland in de laatste jaren een zeer bijzondere plaats voor het toerisme is gaan innemen door de aantrekkingskracht van zijn natuurschoon en de vele artistieke voortbrengselen van zijn kunstzinnige bevolking.

Voor het toerisme trekt Ned.-Indië tegenwoordig wel zoozeer de aandacht, dat leiders der groote internationale toeristenbureaux thans vrijwel geen wereldreisprogram meer opmaken, waarop Nederlandsch-Indië ontbreekt.

BOTANISCHE LITERATUUR VAN NEDERLANDSCH-INDIË (Aanvulling van Dl. I, blz. 392). Van de beroemde Flora Javae door C. L. Blume zijn in 1898 bij de Fa. Burgersdijk & Niermans nog 28 fraai-gekleurde platen (van een onvoltooid gebleven deel) met analyses, doch zonder tekst, en behoorende tot de families Ericaceae en Loranthaceae in den handel gebracht. Dit vrijwel onbekende werk, genaamd de „Planches inédites” der Flora Javae, bezit in zoverre nog waarde, daar de daarin gepubliceerde soorten voor het grootste deel nomenclatorisch geldig zijn door de bijgevoegde analyse-teekeningen.

Een der meest belangrijke sleutels op Rumphius' Herbarium Amboinense is die van Hasskarl geweest (1866); de meest recente en tevens meest nauwkeurige is op 1 Nov. 1917 verschenen van de hand van den bekwamen Amerikaanschen botanist E. D. Merrill. (An interpretation of Rumphius' Herbarium Amboinense. Philipp. Bur. Sci. Publ. n. 9, blz. 594). Het belang van het Herb. Amb. voor de Systematische Botanica is gelegen in het feit, dat verschillende soorten door Linnaeus met een binomium (dubbelen naam) zijn aangeduid geworden, welke geheel berusten op de beschrijvingen van Rumphius; het zijn dan zoogenaamde typen. Vaak zijn de gegevens van Rumphius echter onduidelijk, zoodat het niet zeker is, welke soorten hij in die gevallen vóór zich heeft gehad. Een poging om dit op te helderen is gedaan door Charles Budd Robinson, een Amerikaanschen botanicus, die daartoe uit de Philippijnen medio Juli 1913 op Amboina kwam met het doel om vandaar een zoo volledig mogelijke botanische collectie bijeen te brengen. Door een noodlottigen samenloop van omstandigheden werd deze veelbelovende botanist echter op Amboina vermoord op 5 Dec. 1913 (zie hiervoor Philipp. Journ. Sci. deel 9, Bot. 1914, blz. 191—7). Op de door hem intusschen reeds verzamelde planten heeft Merrill hoofdzakelijk zijn „Interpretation” gebaseerd. Verschillende Rumphiaansche planten konden echter nog niet tot een definitieve oplossing gebracht worden, mede door het ontijdig afbreken van Robinson's verzameling. Zooals reeds in het oorspronkelijk artikel in deze Encyclopaedie vermeld, begon in 1894 Dr. Th. Valetton, in samenwerking met Dr. S. H. Koorders, een groot werk over de Javaansche boom-

soorten, waarvan in 1914 het 13de en laatste deel verscheen. Het systematisch-botanische deel van dit uitstekende en originele werk is geheel van de hand van Dr. Th. Valetton voor zoover het de deelen 1 tot en met 11 betreft, het belangrijke 12de deel is van de hand van Dr. J. J. Smith, terwijl het 13de deel door hen samen is bewerkt. De verspreidingsopgaven, het nut en de inlandsche namen zijn door Dr. S. H. Koorders samengesteld.

Ook in Europa werd aan Indische flora gearbeid (zie Dl. I, blz. 399).

In 1924 is Engler begonnen een sterk uitgebreiden tweeden druk uit te geven van zijn „Naturliche Pflanzenfamilien“. Daarvan zijn ultimo 1930 reeds 11 deelen verschenen, waarvan 1 algemeen deel, 6 aan de Lagere Planten en 4 aan de Hoogere Planten zijn gewijd; vóór 1940 zal deze belangrijke nieuwe druk wel niet voltooid zijn. Voor de studie der Flora van Ned.-Indië is hij van groot belang.

De bewerking van de flora's van naburige landen leverde ook resultaten op voor die van Nederlandsch-Indië. Behalve het in Dl. I reeds vermelde werk van L. Pierre: „Flore Forestière de la Cochinchine“, hetwelk helaas niet voleindigd is geworden, moet bij de studie der Nederlandsch-Indische flora en die van Achter-Indië vermeld worden de in 1907 aangevangen „Flora générale de l'Indo-Chine“, uitgegeven door H. Lecomte en te Parijs bewerkt; hiervan zagen reeds 34 afleveringen het licht, het zal in 7 ten deele geïllustreerde deelen compleet zijn. Verder wordt sinds 1925 door W. G. Craib een „Flora Siamensis enumeratio“ uitgegeven, welk werk voor de kennis der Siamese flora van groot belang schijnt te worden.

Van de algemeene werken, die op de flora van Nederlandsch-Indië betrekking hebben is in Dl. I, blz. 399 reeds genoemd een uitgave, in 1897 door Boerlage begonnen, n.l. de „Icones Bogorianses“. Dit werk is in 4 deelen uitgekomen, bevattende 400 platen, waarop de beschreven planten zijn afgebeeld; in 1914, bij het einde van het 4de deel, is het stopgezet. Een belangrijk deel is van de hand van Dr. J. J. Smith en Dr. Th. Valetton.

Na 1900 ging de kennis van de Javaansche flora met rassche schreden vooruit. In Dl. I, blz. 399, werden reeds eenige werken van C. A. Backer genoemd. Een nog breeder opgezet werk van dien schrijver is zijn „Handboek voor de Flora van Java“, waarvan tusschen 1924—28 drie afleveringen, tezamen omvattende ± 500 bladzijden, het licht hebben gezien, doch waarvan de uitgave zeer waarschijnlijk zal worden stopgezet. Daar in de verschenen afleveringen alleen eenige varens en verschillende families der Monocotylen behandeld zijn, vormt het Handboek een aanvulling op de Schoolflora; het belangrijkste is afl. 2, waarin de grassen uitvoerig zijn behandeld; het geheele werk is ongeïllustreerd.

Inmiddels publiceerde Dr. S. H. Koorders in 1911—1912 een „Excursionsflora van Java, mit besonderer Berücksichtigung der im Hohegebirge wildwachsenden Arten“ (zie Dl. I, blz. 399). Dit kostbare werk, dat in korten tijd samengesteld is geworden, is een minder betrouwbare gids voor de studie der Javaansche planten. Het is vrij wel geheel een slechte compilatie van literatuur, hoewel erkend dient te worden, dat het tot op heden het enige meer moderne volledige overzicht der Javaansche flora voorstelt. Sedert 1913 verscheen

hierbij een platenatlas, die na Koorders' overlijden (1919) nog ten deele voortgezet is door Mevrouw Koorders—Schumacher. De gegevens omtrent de oekologie zijn onvolledig en voor een groot deel geheel onjuist, terwijl de determiner-tabellen, de sleutel tot het werk, veel moeilijkheden opleveren. Een sterk persoonlijke, doch wat de feiten aangaat onweerlegbare critiek op dit werk, met vele rechtzettingen van onjuistheden werd door C. A. Backer geleverd en verscheen in 1913 te Batavia. Eveneens in 1913 is een begin gemaakt met de uitgave van een „Atlas der Baumarten von Java“, een werk dat onder de leiding stond van Dr. Koorders, en dat illustraties levert van de in de „Bydragen tot de kennis van de boomsoorten van Java“ beschreven Javaansche boomen.

Nog verdient het „Geïllustreerde Handboek der Javaansche Theonkruiden“ door C. A. Backer en D. F. van Slooten (1924) de aandacht. In dit werk zijn 240 onkruiden beschreven en naar den habitus afgebeeld, zoodat het, mede door de gegevens omtrent de oekologie der soorten en de gemakkelijke sleutels, een alleszins aanbevelenswaardig boek is. Een werk op dezelfde leest geschoeid is de „Onkruidflora der Javaasche Suikerrietgronden“ door C. A. Backer, dat als deel 7 van het Handboek ten dienste der Suikerrietcultuur verschijnt; het zal naar schatting ongeveer 600 soorten bevatten. Daar dit groote werk, waarvan nu 2 afleveringen tekst en 128 platen verschenen zijn, ook alle sawahonkruiden bevat, is het zeer bruikbaar, ook voor leeken, als aanvulling naast de Theonkruiden.

Verder moet vermeld worden de „Zakflora voor de Landbouwstreken op Java“, een handig werkje van de hand van Dr. I. Boldingh, uitgegeven door het Nederlandsch-Indische Landbouwsyndicaat (1916); het bestaat uit eenvoudige tabellen tot de soorten en is zeer bruikbaar.

Al deze werken dragen een steentje bij tot het tot stand komen van eene definitieve Flora van Java, een werk, waaraan groote behoefte bestaat. De serie monographiëen van Maleische plantenfamilies, welke met groote zorg door het Herbarium te Buitenzorg wordt bewerkt, zal echter ook voor Java zeer waardevol blijken te zijn.

In „De Tropische Natuur“, uitgegeven door de Nederlandsch-Indische Natuurhistorische Vereniging, komen voorts vele lezenswaardige artikelen voor over de flora van Java; het verschijnt sinds 1912 en is rijk geïllustreerd. Men vindt er o.a. in een bewerking van de familie der Aristolochiaceae en van de geslachten *Trichosporum*, *Blyxa*, *Clerodendron*, *Thunbergia*, *Amorphophallus*, vele biologische waarnemingen omtrent bestuiving, enz.

Eenige geïllustreerde werkjes, die in het bijzonder voor leeken belang hebben, zijn: „De Tropische Natuur in kleuren en schetsen“ door Prof. A. H. Blaauw (Koloniaal Instituut, Amsterdam, 1917), een tweetal werkjes uit de Bibliotheek der Nederlandsch-Indische Natuurhistorische Vereniging; „Uit de Tropische Natuur“ door Prof. H. C. Delsman (1925) en „Vacantie in de Bergen“ door S. J. Geerts—Ronner (1927), voorts de door Volkslectuur uitgegeven „Indische Vruchten“ en „Tropische Groenten“, beide door J. J. Oehse (1925—27), waarvan het laatste een belangrijken tweeden druk zal belevan.

In 1890 verscheen van de hand van J. G. Boer-

lage een verhandeling over de Gramineae als eerste stuk der „Matériaux pour la Flore de Buitenzorg" in de Annales du Jardin Botanique de Buitenzorg. Dit werd de voorlooper van de Flora van Buitenzorg, waarvan 6 deelen het licht hebben gezien, doch welke met verder werd voortgezet. Van de hoogere planten zijn hiervan in 1905 alleen de Orchideeën gepubliceerd, die echter niet tot de omgeving van Buitenzorg beperkt waren, doch alle Javaansche Orchideeën omvatten. Het werk is in de jaren 1908—14 door een Atlas aangevuld, terwijl in de publicaties van 's Lands Plantentuin door denzelfden schrijver nog 7 supplementen op zijn werk werden gegeven en de daarbij behorende afbeeldingen (1907—27).

Een belangrijke serie is „Orchidaceae novae malayenses", waarvan reeds 13 stukken verschenen zijn, ten deele aangevuld met platen (1900—28); hierin worden de Orchideeën der Buitengewesten beschreven.

In 1918 heeft Koorders de eerste afleveringen doen verschijnen van een ongeïllustreerde Flora der Hoogere Planten van Tjibodas, die zich in zekeren zin aansluit aan de Flora van Buitenzorg en een vrij volledige gids is voor de studie der bergflora van den Gedé. Na Koorders' overlijden is deze voortgezet door zijne echtgenoot en in 1922 gereed gekomen.

De Ned.-Indische Ver. tot Natuurbescherming gaf in 1918 een „Album" van Natuurmonumenten uit, waarvan serie I (12 platen met bijbehorende tekst) verschenen is. Hierin zijn aan de hand van foto's van Koorders en Von Faber voornamelijk botanische schetsen gegeven van het bosch te Dépok, den G. Gedé, Noesa Kambangan, Telagabodas, het Djéng Plateau en het Hiang en Ardjoená gebergte. In zekeren zin was dit werk bedoeld als een Ned.-Indischen pendant van de „Vegetationsbilder" van Karsten en Schenck.

Van Nova Guinea (zie Dl. I, blz. 400) verschenen nog deel XII en deel XIV, welke geheel aan de Plantkunde gewijd zijn. Tezamen met de overzichten over de flora van het voormalige Duitsch Nieuw Guinee, die hoofdzakelijk door Duitschers bewerkt onder den titel „Die Flora von Papuasien" in Engler's Botanische Jahrbücher verschijnen, krijgt men hierdoor reeds een minder fragmentarisch beeld van de flora van Nieuw Guinee dan vroeger, al is het reusachtig groote en tevens rijke eiland nog slechts zeer ten deele doorgesicht. Als apart werk verscheen voorts in de Beihefte van Fedde's Repertorium een groot stuk over de Orchidaceae van Duitsch Nieuw Guinee door R. Schlechter (1914).

Wat Borneo betreft, zoo is in 1925 door F. H. Endert, een houtvester, die als botanicus de Midden-Oost-Borneo Expeditie meemaakte, een zeer rijke collectie van de Koetai-streek bijeengebracht, waarvan men in het Verslag een uitvoerig voorloopig resultaat kan vinden. Voorts is door den Amerikaan A. D. E. Elmer, bekend om zijn verzamelingen in de Philippijnen, een groote collectie in N. Borneo bijeengebracht, welke door Merrill bewerkt is in zijn „Plantae Elmerianae Borneenses" (1929). Een dergelijke inzameling als die van Elmer is op het oogenblik aan den gang in Serawak onder leiding van Mary Strong Clemens, ook reeds bekend als verzamelaar. Een groote steun bij de studie der flora van Borneo is de „Bibliographic enumeration of Bornean Plants

(1921)" van den Amerikaan E. D. Merrill, waarin 4924 Hoogere Planten zijn opgesomd, hetgeen intusschen mogelijk slechts de helft is van het werkelijke aantal. Ten slotte moge vermeld worden, dat de planten door Prof. Hans Winkler in 1924—25 in Borneo verzameld, onder leiding van E. Irmischer worden gepubliceerd onder den titel „Beitrag zur Kenntnis der Flora von Borneo" in de Mitteilungen Inst. Allgem. Botanik, Hamburg; reeds zijn een zevental verhandelingen daarover verschenen (1927—28).

De Flora van Sumatra is nog gebrekking bekend. Na het Supplement of Miquel's Flora van Nederlandsch-Indië is er weinig meer in samenhang gepubliceerd. De stichting van een succursale van 's Lands Plantentuin ter Oostkust van Sumatra te Sibolangit heeft daarin verbetering gebracht, doordat de voormalige beheerder J. A. Lörzing een kostbare collectie planten van Sumatra's Oostkust bijeen heeft gebracht. Sedert kort is men van Buitenzorg uit begonnen dezen tuin te reorganiseeren. Van de eilanden beoosten Sumatra en behoorende tot den Riouw-Lingga Archipel en de Anambas-en Natoena-eilanden werd door den vroegeren plantenverzamelaar van het Herbarium H. A. B. Bunnemeijer een groote collectie bijeengebracht, evenals van Sumatra's Westkust en Tapanoeeli, terwijl Dr. C. G. G. J. van Steenis, van het Herbarium, eveneens verzamelde op laatstgenoemde eilandengroep. Over de flora van de Mentawai Eilanden en den G. Kerintji werd van Engelsche zijde geschreven, terwijl in Z. Sumatra door C. N. A. de Voogd en Van Steenis eenige collecties werden gemaakt. Mede door toedoen van het Boschproefstation stond het verzamelen op Sumatra dus niet stil; Atjéh echter, waarschijnlijk plantengeographisch van groot belang, bleef botanisch nog zeer onbekend. Van beteekenis voor de kennis van de plantengroei van Noord en Midden Sumatra is een werk van King en Gamble, „Materials for a Flora of the Malayan Peninsula", begonnen in 1889, waarvan Ridley in 1907 een voortzetting gaf, en waarvan een samenvattend werk in 5 deelen verscheen van de hand van H. N. Ridley, genaamd „The Flora of the Malay Peninsula", dat tusschen 1922 en '25 verschenen is; dit werk is van groot belang bij het bestudeeren van de flora van Sumatra, waarvan het eenige botanische overzicht dat van Miquel (Fl. Ind. Bat. Suppl.) is gebleven.

Door den Staf van het „British Museum" werd een beredeneerde lijst gegeven van de door H. O. Forbes in de tachtiger jaren verzamelde planten in het „Journal of Botany" (1924—26); hijzelf had in zijn „Wanderings" alleen een lijst van de Timorplanten gegeven.

Dr. H. J. Lam maakte medio 1926 een tocht naar de Talaud en Sangi Eilanden, waarbij vele merkwaardige planten aan den dag kwamen en waarvan een voorloopig artikel is gepubliceerd in de Handelingen van het 4de Ned. Ind. Natuurwetenschappelijke Congres (1927).

Koorders deelde in een „Verslag eener botanische dienstreis door de Minahassa, tevens eerste Overzicht der Flora van N. O. Celebes" een en ander mede over de flora van N. O. Celebes (1898), waarop in 1918—20 eenige supplementen verschenen. De Sarasins hebben op hun expeditie in Celebes een collectie planten bijeengebracht, welke ten deele bewerkt is door den staf van het Berlijnsche Herbarium. Ook het Boschproefstation

te Buitenzorg bracht een collectie materiaal van boomen op Celebes bijeen, die te Buitenzorg bewerkt wordt. Ten slotte maakte de Zweed G. Kjellberg in 1929 een grooten tocht door Zuid Celebes, en verzamelde een uitgebreide en kostbare collectie, welke ten deele te Buitenzorg in bewerking is. J. J. Smith bewerkte de Orchideeën door Kaudern in Celebes verzameld in 1917—20 (1926) en nog andere van hetzelfde eiland (1928). Eveneens bewerkte hij de Orchideeën van Ambon (1905, 1917), Talaud (1930), Boeroe (1928), van de beide laatste eilanden voornamelijk naar materiaal uit een fraaie collectie, bjeengebracht door Prof. Ratten, welke nog slechts ten deele bewerkt is. Verder publiceerde hij de Orchideeën door Toxopeus verzameld tijdens diens éénjarige Boeroe-expeditie in 1921. Uit deze bewerkingen bleek alreeds, dat de Molukken een gebied zijn, dat in de flora sterke verwantschappen vertoont met Nieuw Guinee eenzijdig en de Philippijnen anderzijds; deze invloeden doen zich ook in sterke mate nog gelden voor de helaas nog zoo slecht bekende flora van Celebes, waar hoe langer hoe meer „oostelijke” flora-elementen gevonden worden.

Voor de Kleine Soenda-eilanden is, behalve het daaromtrent in Dl. I, blz. 400 medegedeelde, van belang de kracht, waarmede de staf van het „Bureau of Science” te Manila de studie der Philippijnse Flora heeft aangevat sinds 1902. Een uitgebreide serie publicaties is daarover verschenen, grootendeels van den leider Dr. E. D. Merrill, doch na diens vertrek in 1923 is de werkzaamheid van dit instituut achteruitgegaan, niet alleen wat de studie der flora betreft. Het meerendeel der verhandelingen heeft het licht gezien in het „Philippine Journal of Science”, dat sinds 1906 geregeld verschijnt, en in een serie grootere verhandelingen, de z.g. „Publications”; in deze laatste serie is verschenen de „Enumeration of Philippine flowering plants”, waarin een moderne en critische opsomming wordt gegeven van alle bekende Philippijnse planten (4 dl. 1923—26) door E. D. Merrill. Nadien zijn nog eenige artikelen over de Philippijnse flora verschenen, zoodat onze botanische kennis hieromtrent zich sedert de 3de editie van Blanco's Flora de Filipinas (1877—83) enorm verrijkt heeft.

Speciaal mogen nog genoemd worden de talrijke publicaties van Th. Valetton over de families der Zingiberaceae en Rubiaceae, die helaas niet tot uitvoerige monographische bewerkingen zijn uitgegroeid. Onder den titel „New or noteworthy Malayan Araceae” publiceerde Van Alderwerelt van Rosenburgh, evenals Valetton grootendeels in het inmiddels in 1918 opgerichte „Bulletin du Jardin botanique de Buitenzorg”, drie artikelen over deze familie. Ondertusschen waren twee te Utrecht bij den Hoogleraar Pullé bewerkte dissertaties verschenen, namelijk van H. J. Lam over de Verbenaceae en D. F. van Slooten over de Combretaceae en Flacourtiaceae van den Archipel (1919), waarbij zich in 1927 nog die van C. C. G. J. van Steenis heeft gevoegd over de Bignoniaceae van dit gebied. Kortom tijd na het verschijnen van de eerste deelen der derde serie van het Bulletin du Jardin botanique de Buitenzorg is het sinds lang van vele zijden gekoesterde verlangen naar een overzicht over de geheele Maleische flora, een „Flora van Nederlandsch Oost-Indië” in vervulling gegaan; in deel 5 is men namelijk

aangevangen met een critische bewerking te geven van een reeks plantenfamilies van den Archipel. Deze, voorzien van determinieertabellen en beschrijvingen en omvattende alle kennis, die door vroegere onderzoekers reeds fragmentarisch bijeen is gebracht, zullen in de toekomst de basis moeten vormen voor het onderzoek naar de flora van Nederlandsch-Indië. Deze serie wordt gepubliceerd in het „Bulletin” onder den titel „Contributions à l'étude de la Flore des Indes néerlandaises”. Zij is aangevangen in 1923 met een studie van Cammerloher over de Loganiaceae en zal grootendeels worden bewerkt door den staf van het Herbarium te Buitenzorg. Reeds zijn 18 monographieën verschenen, namelijk door Cammerloher de Loganiaceae en het geslacht *Cinnamomum* (kaneel), de Verbenaceae door Lam en Bakhuizen van den Brink, de Sapotaceae, Sarcospermaceae en Boerlagellaceae door Lam, de Bombacaceae door Bakhuizen van den Brink, de Styliaceae, de Combretaceae en Flacourtiaceae door Van Slooten, de Polygonaceae en Nepenthaceae door Danser, de Bignoniaceae door Van Steenis, terwijl de Zweed Malme de Xyridaceae bewerkte en de Duitscher Markgraf een algeheele revisie gaf van het geslacht *Gnetum*. De Symplocaceae, Stryacaceae, Ebenaceae, Burseraceae en Loranthaceae zijn in bewerking en kunnen binnen korten tijd tegemoet worden gezien. Een deel der Dipterocarpaceae door Van Slooten is reeds verschenen, het resterende is nog in bewerking. Verder zijn er de in zeer talrijke publicaties verspreide en helaas nog nimmer samengevatte bewerkingen der Orchidaceae door J. J. Smith. Om utiliteitsredenen is men begonnen met die families het eerst ter hand te nemen, welke economisch of boschbouwkundig van belang zijn, voornamelijk dus boomfamilies, zoodoende zonder eenige schade voor het werk tegemoetkomend aan den wensch van andere instellingen van meer practischen aard, die deze gegevens onmiddellijk zullen moeten gebruiken.

Zooals het zich laat aanzien, zal deze serie bewerkingen van het grootste belang zijn voor het tot stand komen van een overzicht over de flora van Nederlandsch-Indië. Zij begint reeds in het buitenland de aandacht te trekken. Hiermede is een belangrijk punt aangeraakt, daar door de medewerking van buitenlanders, die over het algemeen beter toegang hebben tot de oude typencollecties in Europa, het werk sneller zal kunnen vorderen. Of daarmede diegenen, die klagen dat het zoo langzaam vordert, gerustgesteld kunnen worden? Vrijwel geen buitenstaander heeft ooit beseft, wolk een gigantische taak het is, welke in 1923 werd aangevat. Het gebied, reikende van het Maleische Schiereiland naar het Oosten tot en met Nieuw Guinee, is een der rijkste der aarde; de Maleische flora, die dezen archipel van minimale tot reusachtige eilanden bedekt, heeft zich in een geweldigen vormenrijkdom ontwikkeld. Men kan het aantal hogere planten gevoeglijk op 20.000 soorten schatten, wellicht is het inderdaad grooter. Van de groote koloniale flora's bestaan er maar weinige, die zich wat rijkdom betreft daarmede kunnen meten, zooals Br. Indië, Achter Indië, Australië, terwijl zij niet zooveel achterstaat bij China, en het rijke tropengebied bij uitnemendheid Brazilië. De gematigde flora's kunnen er niet bij halen. Vraagt men zich dan af, hoeveel tijd het heeft gekost eer van deze gebieden de

geschreven Flora tot stand kwam, dan kunnen wij ter vergelijking het volgende aanhalen: de „Flora of British India” werd begonnen met deel I in 1855, werd voortgezet in 1872 en kwam in 7 deelen gereed in 1897; de Flora van Indo-China werd aangevangen in 1907, doch zal naar berekening pas afsluiting vinden omstreeks 1940; de Flora Brasiliensis werd begonnen in 1840, doch pas afgesloten in 1906. Van de Flora Australiensis verscheen het eerste deel in 1863 en het laatste in 1878; van de Flora Capensis het eerste in 1894, doch dit werd nog niet beëindigd; van de Flora of tropical Africa werd het eerste deel geschreven in 1868, doch het werk is ook nog niet voltooid; ten slotte werd met een werk over de Flora van het Maleische Schiereiland, waarvan de opzet in de z.g. „Materials” geheel overeenkomt met onze „Contributions”, begonnen in 1889, doch deze kwam pas gereed in 1908. Bij dit laatste valt vooral te bedenken het geringe oppervlak, dat dit schiereiland beslaat in vergelijking met het gehele Maleische gebied, waardoor de flora uit den aard der zaak veel minder varieert is dan die van Nederlandsch-Indië. Uit deze vergelijking volgt ten duidelijkste, dat men een critisch beschrijvend, samenvattend werk niet in korten tijd zal kunnen samenstellen, vooral als men daarbij bedenkt, dat de beste systematici, die er de vorige eeuw zijn geweest, als een J. D. Hooker, Bentham, Eichler, Urban en anderen, zich met de bewerking hebben bezig gehouden in de best toegestudeerde centra voor systematisch onderzoek in Europa in instituten, waar zich de rijkste collecties bevinden.

De vroegere conservator van 's Rijks Herbarium te Leiden, H. Hallier, heeft zich zeer verdienstelijk gemaakt voor de studie der Ned.-Indische flora, door zijn publicaties, grootendeels opgenomen in de „Mededeelingen van 's Rijks Herbarium”. Hij bewerkte de collectie van Elbert en gaf monographiën van het geslacht Clematis en de families der Convolvulaceae en Passifloraceae.

Palaeobotanisch werk is vooral in den laatsten tijd vrij veel verricht en over alle deelen van den Archipel, hoewel een samenvattend werk ontbreekt. Een waardevolle samenvatting der literatuur werd door O. Posthumus gegeven in het „Bulletin” (X, 1929). Göppert schreef over de tertiaire flora van Java (1854—64), evenals van Ettinghausen over die van Java en Borneo (1883), Geyley over fossiele planten van Borneo (1877—87), Heer over die van Sumatra (1874—79), terwijl Warburg 2 fossiele plantengeslachten van Bangka beschreef (1897). Jongmans en Gothan onderzochten het Boven Karboon van Sumatra (1925), Posthumus gaf eenige voorloopige opmerkingen over de Palaeozoïsche flora van Djambi (1927), terwijl Den Berger fossiel hout van Z. Sumatra beschreef (1923) en in het „Bulletin” een belangrijk overzicht gaf over de kenmerken der fossiele Dipterocarpaceae-geslachten (1927); de verspreiding der recente Dipterocarpaceae is geheel verschillend van die der fossiele, verschillende geslachten bewonen tegenwoordig een kleiner gebied dan vroeger. Crie schreef nog over het Pliocene van Java (1884), Raciborski publiceerde een Miocene Pangium-soort uit M. Java (1909), Pfeiffer en F. C. van Heurn onderzochten nog eenige fossiele houtsoorten van Java (1928), terwijl Schuster in 1911 een studie wijdde aan de fossiele flora van de beroemde Pi-

theantropus-laag bij Trinil. Tobler gaf in 1906 een overzicht van de flora der kolenvelden in Borneo, de Sarasins deden pionierswerk in hun „Reisen durch Celebes”, terwijl Laurent ook een kleine bijdrage schreef over fossiele planten uit Celebes (1927), J. Pita publiceerde in 1912 een Dasycladaceae uit de Molukken en Shirley beschreef in 1898 fossiel hout van Br. Nieuw Guinee. Ten slotte gaf Kräusel een reeks studies in de jaren 1924—27 over de fossiele flora van Ned.-Indië, hoofdzakelijk uit het Tertiair.

Over de Venen van den Ned.-Indischen Archipel is nog geen samenvattend werk geschreven. Venen zijn met zekerheid bekend van Sumatra, Borneo en Java. Bernolet Moens, Edeling, Vlaanderen, Musschenbroek en Junghuhn schreven reeds over het voorkomen van venen in de tropen, hetwelk langen tijd ontkend is gebleven (Nat. Tijdschr. Ned. Ind. XXVIII—XLV). E. C. J. Mohr gaf in het Bull. Dép. Agric. Ind. néerl. een eerste samenvatting (1908), terwijl in 1909 Koorders een groot veen beschrijft van Sumatra, waarvan Potonié in 1907 melding maakte (Naturw. Wochenschr.). Door Keilhack werden venen van Ceylon beschreven onder den titel „Tropische und subtropische Torfmoore auf Ceylon und ihre Flora” (1915). Nadien is zeer weinig positiefs verschenen, doch Mej. Dr. E. Polak zal naar aanleiding van haar in 1929 gedane onderzoekingen waarschijnlijk een critische samenvatting van de kennis der Ned.-Indische venen geven.

De meesten van de hierboven opgenoemde werken hebben betrekking op de phanerogame Flora. De studie der lagere planten heeft van de vroegste perioden af minder beoefenaars gehad (zie Dl. I, blz. 402). C. R. W. K. van Alderwerelt van Rosenburgh, die in 1908 in zijn handboek „Malayan Ferns” een overzicht gaf van alle bekende varens van den Archipel, beschreef in 1915 in een daarbij aansluitend werk de „Malayan Fern-Allies”, alle aan de varens verwante groepen. In 1917 kwam op beide werken een lijvig supplement uit. In een serie van 14 afzonderlijke artikelen gaf hij in het „Bulletin” van 's Lands Plantentuin nieuwe beschrijvingen en bewerkingen van speciale genera (1909—22), terwijl hij in 1923 in „Nova Guinea” een overzicht gaf van de Pteridophyta van dat gebied, hetgeen fragmentarisch reeds vóór hem was gedaan door Christ en Rosenstock; Brause deed dat voor het voormalige Duitsch Nieuw Guinee; Copeland gaf een overzicht van een collectie uit Britsch Nieuw Guinee. Dezelfde auteur bewerkte de varens van de Philippijnen, evenals Christ, en gaf een artikel over die van Borneo en Sumatra. Christ bewerkte verder nog varens van Celebes, terwijl eerst Christensen, later Holtum die van Malaka bewerkten. Van de varens van Borneo bezitten we verhandelingen van de hand van Cesati, Baker, Burek, Campbell, Christensen, Prins Bonaparte en Copeland, zoodat de varenflora van den Archipel in voldoende mate bestudeerd wordt. In den laatsten tijd houdt O. Posthumus zich bezig met de vertaling der studie van Van Alderwerelt van Rosenburgh. Hij publiceerde reeds een en ander over de varens van Djambi en gaf een studie over de fossiele Dipterideae. Hieronymus bewerkte voorts veel Solaginellaceae.

Ten aanzien van de Mossen van Nederlandsch-Indië (zie Dl. I, blz. 401) valt te vermelden, dat

het handboek van den bekenden kunstschilder en bryoloog Max Fleischer († 1930), „Die Musci der Flora von Buitenzorg (zugleich Laubmoosflora von Java)”, verschenen in 4 deelen als 5de stuk van de Flora van Buitenzorg, in 1922 gereed kwam. Het is van buitengemeen belang voor de algemeene systematiek der loofmossen. Hij bewerkte ook die van Nieuw Guinee, over welk eiland Reimers (1929) eveneens een artikel schreef. Ook Brotherus en Herzog schreven verhandelingen over de mossen van Indo-Malaya, terwijl Fleischer nog een serie van 4 artikelen (1906—22) over Maleische mossen in „Hedwigia” publiceerde.

Over de Levermossen (Hepaticae) (zie Dl. I, blz. 401) publiceerde V. Schiffner nog zijn „Conspicuum hepaticarum archipelago indici” (1898) en de „Expositio plantarum in itinere indico annis 1893—94 suscepto collectarum” (1899). Ook Goebel, Herzog en Cardot beschreven levermossen van ons gebied, waarvan de eerstgenoemde auteur in zijn „Morphologische und Biologische Studien” vele anatomische en morphologische merkwaardigheden beschreef. Van 1928 af wordt in Holland een bryologisch Jaarboek, de „Annales Bryologici” uitgegeven onder de redactie van den bryoloog Fr. Verdoorn, dat hoofdzakelijk gewijd zal zijn aan studies over de Maleische mossen. Als supplement zag in 1930 een monographie van de levermosfamilie der Frullaniaceae van zijn hand het licht.

In 1928 beschreef de beroemde lichenoloog Zahlbruckner een groot aantal Maleische korstmossen.

Wat de Wieren betreft (zie Dl. I, blz. 401), zoo liet Mevr. Weber, na in 1913 in de publicaties van de Siboga expeditie een „Liste des algues du Siboga” uitgegeven te hebben, tusschen 1921 en 1929 de Rhodophyceae verschijnen, terwijl zij in 1929 nog de verspreiding der Zeealgen bewerkte. Nog verscheen in hetzelfde werk in 1901 een monographie van het geslacht Halimeda door Barton en een der familie Codiaceae door E. S. en A. Gepp in 1911. Bernard en O. C. Schmidt bewerkten Algen van Nieuw Guinee, terwijl de eerste nog vele andere artikelen over Algen schreef, waaronder een uitvoerige studie over de Javaansche Protococcaceae en Desmidiaceae, in 1908 als afzonderlijke publicatie van het Departement van Landbouw verschenen. In 1900 schreef Raciborski nog een belangrijk werk in 3 deelen over de „Parasitische Algen und Pilze Javas”. Een vergelijkend overzicht der schimmels van den Maleischen Archipel is nog niet gereed gekomen, hoe belangrijk het ook zoude zijn zoolvel van een zuiver botanisch als van een practisch standpunt.

Naast de artikelen in de „Annales”, vermeld in Dl. I, blz. 401, gaf Patouillard (1897) een overzicht der door J. Massart op Java verzamelde Fungi, terwijl Sydow die van Nieuw Guinee beschreef. Do laaste gaf ook talrijke artikelen in het licht over de Fungi der Philippijnen, die, gezien de kosmopolitische verspreiding van de schimmels in de tropen, ook voor een groot deel in Ned.-Oost-Indië zullen voorkomen. Ook Gäumann leverde in zijn „Mycologische Mitteilungen” I en II in het „Bulletin” (1921—22) een waardevolle bijdrage tot de kennis onzer Fungi. Sedert 1921 is aan het Buitenzorgsch Herbarium een plaats voor een beroepsmycoloog, die Van Overeem het eerst vervulde (van 1921—1927, cf. Bull. Jard.

bot. Buitenzorg 1927). Hij bewerkte de Fungi in „De Nuttige Planten, enz.” van Heyne en gaf een opsomming der tot 1920 in Ned.-Oost-Indië in de literatuur bekende Fungi, Myxomycetes (Slijmzwammen) en Lichenes (Korstmossen) (1922). In 1922 maakte hij een aanvang met een critisch beschrijvend, schitterend uitgevoerd plaatwerk, de „Icones Fungorum Malayensium”, dat te ~~Wenen~~ werd uitgegeven in samenwerking met Prof. Wese. Van dit grootsch opgezette plaatwerk zijn tot 1926 16 Hefte verschenen, doch het is sindsdien stopgezet. In het „Bulletin” verschenen voorts 3 artikelen over Fungi van Van Overeem. Inmiddels was te Buitenzorg een unieke schimmelcollectie bijeengebracht en een speciale bibliotheek, in welk centrum Dr. K. B. Boedijn sinds 1928 het werk van Van Overeem voortzet. Deze gaf in 1929 een opsomming van 142 tot dien tijd onbekende schimmels van Sumatra, waaronder eenige nieuwe, en schreef monographiën van de geslachten Septobasidium en Helicobasidium, en Glaziella, terwijl een over de orde der Phallinaceae gereed kwam. Zijn verdere publicaties zullen in een serie verhandelingen in het „Bulletin” gepubliceerd worden. Het Herbarium te Buitenzorg is zoodoende de vraagbaak geworden voor de determinatie van de tropische schimmels.

Van lagere planten is, naast de in Dl. I reeds vermelde bewerking van de Myxomycetes door O. Penzig als 2de deel van de Flora van Buitenzorg, te noemen de beschrijving van Boedijn in de „Miscellanea zoologica Sumatrana” van de slijmzwammen van Sumatra, in 2 stukken (1927).

Voor de onderzoekingen over de morphologie en physiologie van Indische planten zij in de eerste plaats verwezen naar Dl. I, blz. 401. Over het onderzoek naar den bouw en functie van de extraflorale nectarien, ook in verband met een vermeende bescherming van planten door mieren werd door ~~Mevrouw Nieuwenhuis—von Uexküll—~~ Gildenband gewerkt, terwijl Treub, Burck, Koorders en in den jongsten tijd de Franschman Dop studie maakten van den morphologischen bouw van de z.g. Waterkelken van vele tropische planten. Over het typische verschijnsel der anisophylie van verscheidene tropische planten, voornamelijk kruiden, schreven Wiesner (1894) en Heinricher (1910). Een belangrijk morphologisch werk is do in de „Annales” gepubliceerde verhandeling van Raciborski „Über die Verzweigung” (1901). Lam beschreef „Ademwortels bij Palmen” (in de Verhand. 3de N. I. Natuurwet. Congres), terwijl Funko in 1929—30 zijn onderzoekingen publiceerde over do „Bladgewrichten bij Planten” en hunne beteekenis voor het vormen van bladmozaïken (Annales). Traai anatomisch werk verriecht Janssonius sinds 1906 over de anatomie der Javaansche houtsoorten, welk belangrijk werk nog niet beëindigd is. In dit verband dient speciaal het werk van het Boschproefstation genoemd te worden, in welks Mededeelingen belangrijke verhandelingen verschenen over de herkenning en structuur van boomsoorten: Den Berger, Inleiding tot de herkenning van hout naar de praktijk (n°. 7, 1922); Den Berger en Endert, Belangrijke houtsoorten van Ned. Indië (n°. 11, 1925); Thoronaa, Onderzoek naar de bruikbare kenmerken ter identificatie van boomen naar hun bast (n°. 11, 1926) en vooral het uiterst fraaie werk van Endert, Geslachtstabellen voor Ned.

Ind. Boomsoorten naar vegetatieve kenmerken (diss. 1928).

Teratologische onderzoekingen zijn verricht door J. C. Costerus en J. J. Smith, in een serie van 9 verhandelingen in de „Annales” onder den titel „Studies in tropical teratology” (1895—1925), waarin alle mogelijke afwijkingen van deelen van tropische planten worden beschreven, als aanvulling van Penzig's Handboek der Teratologie.

Op oekologisch gebied hield Burek zich bezig (1883—90), Karsten publiceerde zijn onderzoekingen over Epiphyten (1893), gevolgd door Schimper en Von Faber. Vooraan staat echter het klassieke werk van Schimper, het handboek „Pflanzengeographie auf oekologischer Grundlage” (1896), ofschoon niet uitsluitend aan de Maleische flora gewijd, doch voor een belangrijk deel in Buitenzorg bewerkt; van dit werk zal Von Faber binnenkort een tweeden druk uitgeven, bijgevoerd naar de vele nieuwere onderzoekingen en veranderende inzichten, na den eersten druk bekend geworden. Eveneens buiten de Annales gepubliceerd is zijn werk over „Die Malaiische Strandflora” (1891) in zijn „Botanische Mitteilungen aus den Tropen” uitgegeven.

Twee algemeene werken, welke globaal de vegetatie van Nederlandsch-Indië schetsen zijn Massart's: „Un botaniste en Malaisie” (in Bull. Soc. Bot. Belg. verschenen) en Haberlandt's „Eine botanische Tropenreise” (1893, 2de druk 1910), terwijl Lam eveneens een korte schets gaf van de „Flora” in „De Indische Bodem” (uitg. Volkslectuur).

Over symbiose van Hoogere Planten met Schimmels (mycorrhiza) in de Tropen heeft Janse een onderzoek verricht en na hem in 1929 Burgeff, Mielke en Von Faber bestudeerden de symbiose van Bacteriën en Hoogere Planten. Meer zuivere vegetatie-oekologie is het werk van Von Faber „Fragmente aus einem Tropischen Urwald” (1925) en zijn schitterend werk over „Die Kraterpflanzen Javas in physiologisch-ökologischer Beziehung” (1927); verder bestudeerde hij op moderne wijze de oekologie van de Mangroveplanten. Giesenhagen beschreef „Die Moostypen der Regenwälder” (Annales 1910), terwijl Stahl o.a. het verband tusschen „Regenfall und Blattgestalt” (1893) bestudeerde, en Wiesner zijn „Untersuchungen über die mechanische Wirkung des Regens auf die Pflanze” publiceerde (1897, Annales).

De Insectivore planten in onze Tropen, voornamelijk behorende tot de familie der Nepenthaceae (Bekerplanten), werden door Clautriau bestudeerd, evenals door De Meyere en Jensen (Annales 1910), C. Dover (Journ. Mal. Br. Roy. Asiat. Soc. VI) en L. Fage (Treubia 1930), voornamelijk wat de merkwaardige fauna betreft, welke deze bekers met hun pepsinhoudende vloeistof bewoont.

De eerste, die iets over het Tropische Bosch als Plantengezelschap opmerkte was Treub (1908) met een artikel „La Forêt équatoriale comme association”. De Sociologische Plantengeographie (kennis van de samenstelling en wording der vegetatie als zoodanig en studie van de associaties van plantengezelschappen en de successie of opvolging van deze) werd in Indië ingeluid door een studie over de onkruiden der Oostjavaansche suikerrietvelden in de dissertatie van W. J. C. Kooper

(1927). Voorts verscheen van Prof. Schröter, den bekenden Zwitserschen plantengeograaf, een verhandeling over eenige associaties, die hij op zijn Java-reis in 1926 bestudeerde (Viert. Jahrschr. Naturf. Ges. Zürich). Grondig zuiver sociologisch werk verrichte Booberg over de Duinflora bij Poeger, waarvan een voorloopig artikel verscheen in de Verhand. 5de N. I. Natuurwet. Congres (1929), een voorlooper eener uitvoerige studie over de plantengezelschappen van de duinen en stranden van Java, Madoera en bijbehorende eilanden.

Wat de Physiognomische Plantengeographie (vegetatie-beschrijvende) aangaat zijn de gegevens grootendeels in fragmenten door de literatuur verspreid; een eerste overzicht is dringend noodig na het pionierswerk van Junghuhn over de Javaansche Flora, in zijn beroemde en nog steeds bruikbare werk „Java” en zijn „Reisen”. Warburg beschreef in 1890 „Die Flora des Ostasiatischen Monsungebietes” en gaf in 1891 zijn „Vegetationschilderungen aus Süd-Ost-Asien”. Karsten gaf een uitvoerige beschrijving van de „Mangrovevegetation im Malaiischen Archipel” (bibliotheca botanica 1890) en Schimper schreef in 1891 zijn reeds eerder vermelde „Indo-malaiische Strandflora”, terwijl Foxworthy in 1910 nog een verhandeling in de „Annales” publiceerde over de verspreiding en het nut der vloedbossen. Beccari gaf een fraai werk over de bossen van Borneo in zijn „Nelle foreste di Borneo” (1902). Hubert Winkler gaf een overzicht van „Die Pflanzendecke Südostborneos”, Stapf en Gibbs beschreven de flora van den Kinabaloë, Hallier die van den G. Kelam, Endert die van M. O. Borneo, (Midden-Oost-Borneo Expeditie 1925). Docters van Leeuwen beschreef de „Flora der hoogste bergtoppen van Java” (1922), evenals Th. Schmucker (1926) en Seifriz die van den Gedé (1923); Schröter beschreef de flora van eenige Oostjavaansche bergen (1928), C. A. Backer gaf in De Trop. Natuur (deel VI—XII) een serie artikelen over „Indische duinplanten” en in hetzelfde tijdschrift over „Sawahplanten”. Beumée gaf een studie over de „Flora der Kalkheuvels van Koeripan” (Verhand. 3de N. I. Natuurwet. Congres 1925) en in zijn dissertatie een studie over de „Flora der Djatibossen” (1922). Van Sumatra moet nog steeds genoemd worden het klassieke werk van Junghuhn: „Die Battakländer auf Sumatra” (1847) en vooral het Supplement op de Flora van Ned. Indië (1860) door Miquel, den bekenden Utrechtschen Hoogleraar, die, hoewel zelf nooit in de Tropen geweest, een verdienstelijke, zij het ook zeer verouderde, schets van de Sumatraansche flora heeft gegeven in de inleiding tot dat werk. Vermelding verdienen Korthals' „Blik op de Natuurlijke gesteldheid en Vegetatie van een deel van Sumatra” (Ned. Kruidk. Archief I, 1846) en de verslagen, welke Teysmann schreef over zijn reizen op Sumatra (Nat. Tijdschr. N. I., XIV, XVIII). De flora der Mentawai-Eilanden beschreef Ridley in een artikel in het Kew Bull. (1926) en die van den G. Kerintji naar aanleiding van een expeditie van Boden Kloss (Journ. Fed. Mal. Stat. Mus. VIII, part. IV, 1917). Van Celebes bezitten wij het Verslag van Koorders, verschenen als Meded. XIX van 's Lands Plantentuin (1898). Lam beschreef de speciale flora der Talaud Eilanden in een voorloopig artikel „Een plantengeographisch dorado” (Verhand. N. I. Natuurwet. Congres 1927). En-

kele botanische opmerkingen geven de Sarasins in hun „Reisen auf Celebes”. Over de flora van Nieuw Guinee bezitten wij een monographie van het Arfakgebergte in den Vogelkop (1917) van Miss Gibbs: „Flora and phytophography of the Arfak Mts.”, terwijl Lam in zijn „Fragmenta Papuaana” (1927—29) uitvoerige schetsen gaf van N. N. Guinee. In de fraaie „Vegetationsbilder” door Karsten en Schenck bevinden zich eenige van Karsten over de Mangrove, evenals van Büsgen en Hensen, „Vegetations-Bilder aus M. u. O. Java” door Busse, van N. Guinee door Rechingen en eveneens door H. J. Lam, van Ernst: „Die Besiedelung vulkanischen Bodens auf Java und Sumatra”, „Tropisch Asiatische Bäume” door Senn, over de wouden van W. Java door Domin. Voorts bevinden zich in het tijdschrift *De Tropische Natuur* vele fragmentarische vegetatieschetsen en in het tijdschrift *Tectona* talrijke artikelen over de Ned.-Indische bosschen.

Zuiver Floristisch-Plantengeographisch zijn vele schetsen van de Indische bergen. Zoo schreef o.a. Koorders over den Tengger (1900), Den Berger over de Vorstenlandsche Vulkanen, Bünnemeijer over den Djèng, Docters van Leeuwen over den Lawoe, Sindoro-Soembing en den Merbaboe, Lam over Slamet en Tjeremai, Van Steenis over den Papandajan, Beumée over de modderbron Kesongo, het Karanggebergte en Rembang-Docters van Leeuwen over den Singgalang, Van der Meer Mohr over Poeloe Berhala (S. O. K.), Jochems over de Kalksinterterrassen bij den Tinggi Radja (S. O. K.), Jacobson over het „Oerbosch op den Ophir”, en Bünnemeijer over „Reizen in het bergland van M. Sumatra”.

De Genetische-Plantengeographie (wordingsgeschiedenis der flora in geologischen zin) heeft reeds lang de aandacht getrokken. Engler in zijn klassiek werk „Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Pflanzenwelt” (deel II, 1882) wijdt het 13de Hfdst. aan een beschouwing over de Indische en Polynesiëse flora, H. Hallier f. geeft in zijn „Zusammensetzung und Herkunft der Flora Indonesiens” een belangrijke bijdrage evenals Becari in zijn „Malesia”. Ook Stapf en Miss Gibbs geven in hun monographiën van den Kinabaloë waardevolle beschouwingen, evenals de laatste in haar werk over de Flora van het Arfakgebergte (1917). Merrill schrijft in de „Annales” over de „Malasian, Australasian and Polynesian Element in the Philippine Flora” (1910). Deze studies baseeren zich geologisch vrij wel geheel op de oude opvatting van de permanentie der Continenten en Oceanen en de auteurs construeeren hypothetische landbruggen bij hun verklaring van de verspreiding der planten. Ook trachtten zij zich aan te passen bij de opgestelde biologische scheidingslijnen, op zoölogische gronden aangenomen door Wallace (lijn van Wallace) en Pelseneer (lijn van Weber). De hypothese van den geoloog Wegener over de verschuiving der Continenten en Eilanden en het niet-permanent zijn der Oceanen is een aansporing voor de plantengeographen geweest om hun opvattingen te herzien. Irmischer's algemeen werk: „Pflanzenverbreitung und Entwicklung der Kontinente” (1922) is eveneens voor Indië van belang. Merrill gaf in 1923 een uitvoerige verhandeling over de recente en fossiele Diptero-carpacea, besprak de „Pflanzengeographische Scheidung von Formosa und den Philippinen” (Engl. Jahrb. LVIII) en behandelde de „Correlati-

on of biological distribution with the geologic history of Malaysia” (1923). In het 4de deel zijner „Enumeration” behandelde hij uitvoerig de verwantschap van de flora der Philippijnen (1926). Lam trachtte de verspreiding der Sapotaceae te verklaren met behulp van de theorie van Wegener (1927), Van Steenis die der Bignoniaceae (1927) en Danser die der Nepenthaceae (1928).

De kennis van de verspreidingsmiddelen is nog steeds zeer belangrijk geweest als basis voor de algemeen-plantengeographische beschouwingen, daar zij immers in nauw verband moet staan tot de bereikte verspreiding van een organisme. Nog te weinig studie is aan dit onderwerp gegeven, van de meeste planten wordt de verspreidingswijze maar gegist. Guppy schreef belangrijke werken op dit gebied in zijn „The dispersal of plants as illustrated by the Flora of the Keeling and Cocos Islands” en vooral in zijn „Plants, seeds and currents in the West Indies and Azores” (1917). Voor de verspreiding der mangroveplanten geeft ook Schimper in zijn Indo-Malaise Strandflora belangrijke gegevens. Op het gebied der vleezige vruchten zijn de gegevens, grotendeels door ornithologen bijeengebracht, zeer verspreid; Docters van Leeuwen geeft een opsomming van de maaginhouden van vogels op den Soembing en Sindoro. Over de verspreiding door mieren en de aantrekkingsmiddelen der betreffende planten, de vetlichamen of elaiosomen, schreven Docters van Leeuwen en Beumée. Van groot belang moesten deze spaarzame gegevens geacht worden in verband met de studie van het ontstaan der nieuwe flora van Krakatau na de catastrophale eruptie in 1883. De reeks van onderzoekingen hierover werd geopend door Treub in 1886 met zijn „Notice sur la nouvelle flore de Krakatau” (Annales), steunend op de geo-vulkanische gegevens door Verbeek in zijn beroemde werk over Krakatau gepubliceerd. Veertien jaar later kan Penzig in de „Annales” dit onderzoek completeeren, terwijl ten slotte in 1907 een uitvoerig artikel van Ernst (Viert.-Jahrschr. Naturf. Ges. Zürich) verschijnt, waarin de toenmalige flora van Krakatau in bijzonderheden wordt geschetst: „Die neue Flora der Vulkaninsel Krakatau”. Nadien hebben sommige onderzoekers nog geschreven over de nieuwe flora van dit eiland, doch het zijn vooral Docters van Leeuwen, die voor de flora, tezamen met Dammerman voor de fauna, meer systematisch onderzoek hebben gedaan naar het verloop van het herstel van de nieuwe levensgemeenschappen, die in snelle opeenvolging en wisseling elkaar opvolgen. Stehn onderzoekt het eiland in den jongsten tijd van den geologischen en vulkanologischen kant. Een samenvatting van hun resultaten is te vinden in „Krakatau”, een boek, dat uitgegeven werd ter gelegenheid van het Fourth Pac. Sci. Congress, in 1929 op Java gehouden. Tegelijkertijd met dit werk verscheen Backer's „Krakatoa as seen by a botanist”, waarin een scherpe critiek geleverd wordt op het tot nu toe verrichte onderzoek en twijfel wordt uitgesproken aan de totale vernietiging van het leven op Krakatau in 1883. Door een fraai onderzoek van Stehn (Bull. Neth. East Ind. Vole. Survey n. 22—23, Sept. 1929) is wel gebloken dat deze twijfel alerminst gegrond is. Overigens biedt Backer's werk waardevolle gegevens voor de plantengeographie van Java.

Wat physiologische onderzoekingen aangaat,

verdient naast het daaromtrent reeds vermelde in Dl. I, blz. 401 het volgende de aandacht. Chibber bestudeerde de kieming van Indische planten (1916); Haberlandt, Stahl en Giltay de ademhaling, en Wiesner voerde een deel zijner beroemde onderzoekingen over „Das Lichtgenuss der Pflanzen” in Ned.-Indië uit. Over den groei van tropische planten werd geschreven door Kraus. Blaauw schreef over den groei van *Cissus*-wortels, terwijl Kuyper den groei van het suikerriet beschreef. De periodiciteit in de levensverschijnselen van tropische planten is een bijzonder onderwerp van studie geweest. Went Sr. (1898), Rutgers en Went Sr. (1916), Arens (1923), Smith (1926) en Coster hebben zich daarmede bezig gehouden, voornamelijk over den periodischen bloei van Orchideeën, in het bijzonder van *Dendrobium crumenatum*, de z.g. Duifjesorchidee. Coster heeft voorts in de „Annales”, waarin ook de meeste vorige onderzoekingen zijn gepubliceerd, vele belangrijke verhandelingen geschreven over de periodiciteit van de bladontwikkeling en bladval (rui) in de tropen, over die der jaarringvorming bij tropische boomen en over de vetphysiologie van houtige gewassen. De ontplooiende groei van den paddestoel *Dictyophora phalloidea* werd door F. W. Went Jr. bestudeerd (De Trop. Natuur 1929, blz. 45), evenals de „Groei bij planten als functie van groeistof en watertoevoer” (in Handel. 5de N. I. Natuurwet. Congres 1928) en „A substance, causing root-formation” (Kon. Akad. Wet. Proceed. deel XXXII, 1929, blz. 35—9).

Van de belangrijke cultuurplanten als suiker, rijst, rubber, koffie, thee, kina en tabak, verschenen in de Mededeelingen der Proefstations talrijke verhandelingen, die niet alle genoemd kunnen worden. Belangrijk is het Handboek ten dienste der Suikerrietcultuur in Ned.-Indië, waarvan reeds 6 deelen verschenen; Jeswiet beschreef den uitwendigen bouw van de suiker. Kobus den inwendigen.

Eijkman (1888) en Van Romburgh (1899) hielden zich met Phytochemische Onderzoekingen bezig, evenals Greshoff, later door A. W. K. de Jong, Gorter, Boersma en Ultee voorgezet. Sinds 1929 is het Phytochemisch Laboratorium te Buitenzorg weer in werking gesteld onder Dr. Koolhaas, van wien reeds een tweetal artikelen het licht hebben gezien, namelijk over de Chaulmoogra-olie en het voorkomen van mercaptanen bij *Lasianthus*.

Veel genetisch onderzoek werd voor reeds eerder vermelde cultuurplanten verricht. Voor de suiker geschiedde dit door Jeswiet, terwijl Bremer deze onderzoekingen cytologisch ondersteunde. Kniep, hoogleeraar te Berlijn, bestudeerde de sexualiteit van Fungi (*Schimmels*), Danser beschreef de bastaarden van de soorten *Stachytarpheta* met afbeeldingen in de Annales (1929).

Op het algemeen-biologisch grensgebied van planten en dieren bewoog zich voornamelijk Docters van Leeuwen; hij schreef over de Bestuiving van Bloemen door Vogels in zijn „Vogelbloemen”, „Blumen und Insekten auf einer kleinen Koralleninsel” (Annales 1927), „Uit het Leven van Planten en Dieren op den top van den Pangrango”, over welk laatste onderzoek nog een uitvoerige studie zal verschijnen. Belangrijk zijn zijn onderzoekingen over de biologie der „Mierenplanten”. Een eveneens belangrijk werk is zijn „Zoëccidia of the Netherlands Indies” (1926),

waarin van ruim 1000 plantensoorten 1536 gallen beschreven zijn en 1088 zijn afgebeeld; dit werk is op koloniaal gebied wel als uniek te beschouwen.

Van het Bulletin du Jardin Botanique de Buitenzorg, deuxième série, zijn tusschen 1911 en 1918 28 nummers verschenen, die uit den aard der zaak grootendeels publicaties op het gebied der beschrijvende plantkunde bevatten. Smith zet er zijn Orchideeën-beschrijvingen in voort (II, 1911; III, 1912; VIII, 1912; IX, 1913; XIII, 1914; XIV, 1914; XXV, 1917; XXVI, 1918), Van Alderwerelt zijn onderzoekingen over Varens (I, 1911; VII, 1912; XI, 1913; XVI, 1914; XX, 1915; XXIII, 1916; XXIV, 1917; XXVIII, 1918). Th. Valetton gaf de resultaten van zijn onderzoekingen op Java over de Zingiberaceae (XXVII, 1918). Docters van Leeuwen beschrijft gallen op Indische planten, Backer (XII, 1913) publiceert er voorloopige resultaten van zijn talrijke verzameltochten op Java.

In het jaar 1918 werd een „troisième série” (in deelen) aangevangen en uitsluitend bestemd voor botanische publicaties; de zoölogische in het tegelijkertijd aangevangen „Trebua”. Van deze serie zijn tot 1931 11 deelen en 2 supplementbanden verschenen. Aanvankelijk verschenen hierin ook phytochemische publicaties, doch het wordt meer en meer alleen bestemd voor floristische, systematische, plantengeographische en phytopalaeontologische verhandelingen, waarvan het meerendeel reeds eerder genoemd is. Nog niet vermeld zijn van C. P. Cohen Stuart: A basis for tea-selection (Vol. I), de catalogus van de in s'Lands Plantentuin gekweekte gewassen (suppl. I, 1930) en „Plantae novae vel criticae” door J. J. Smith.

Intusschen zette het Departement van Landbouw een nieuwe serie van publicaties van zijn staf op, en wel in den vorm van „Mededeelingen” van de afzonderlijke afdelingen of proefstations. Zoo verschenen in 1912 een eerste Mededeeling van het Proefstation voor Rijst; in 1912—1915 een twaalfstal nummers van het Laboratorium voor Plantenziekten; in 1913 een eerste nummer van „Mededeelingen van den Kultuurtuin”, sedert 1908 een 35-tal mededeelingen van het Proefstation voor Thee, sedert 1919 een 26-tal mededeelingen, sedert 1926 een 5-tal korte mededeelingen en sedert 1923, 22 korte berichten van het Alg. Proefstation v. d. Landbouw; het Proefstation voor het Boschwezen gaf sedert 1916 21 mededeelingen, 15 korte mededeelingen, grootendeels verschenen in Tectona (uitgegeven door de Hoogere Ambtenaren bij het Boschwezen, deel I—XXII sedert 1908); de Tuin- en Landbouw-voorlichtingsdienst met verschillende aparte publicaties; Vereeniging van Landbouwconsulenten: Landbouw I—V 1924. ~~Medie~~, alle publicaties, die of directe uitgaven zijn van, of althans in eenig verband staan met het Departement van Landbouw en waarvan hier alleen opgenoemd worden de series, welker inhoud met botanische vraagstukken verband houden. Voor de publicaties, uitgaande van de niet onder het Departement ressorteerende PROEFSTATIONS, zie men dat artikel.

Tijdschriften, waarin belangrijke botanische verhandelingen verschenen, zijn de Handelingen van het Ned. Ind. Natuurwet. Congres (I—V), het Tijdschrift van de Natuurk. Vereeniging (I—XC, 1850—Medie), De Tropische Natuur, uitgege-

ven door de Ned. Ind. Nat. Hist. Vereeniging (I—XIX, 1911—Nodie), Mededeelingen Ned. Ind. Ver. Natuurbescherming.

Het voornaamste orgaan voor populaire publicaties is langen tijd geweest het tijdschrift „Teysmannia”, waarvan tot 1922 32 deelen het licht zagen; de meeste bijdragen werden geleverd door personeel van den Plantentuin; kort daarna is dit tijdschrift samengesmolten met „De Indische Culturen”, waarvan reeds een 15tal deelen zijn verschenen; de inhoud van de tegenwoordige uitgave is echter zeer populair geworden, vergeleken bij het oude „Teysmannia”. In zekeren zin sluit zich hierbij aan het „Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Ned. Indië”, waarvan het aantal deelen in 1930 de 100 reeds ver heeft overschreden, en het „Algemeen Landbouwweekblad voor Ned. Indië”, waarvan tot nu toe een 14tal deelen verschenen.

Onder de werken, waarin de toepassing van de kennis der planten op den voorgrond staat, is reeds vermeld Filet's „Plantkundig Woordenboek”, en De Clercq's „Nieuw Plantkundig Woordenboek”, daar ze niet alleen een register zijn voor de inlandsche namen, doch ook een aantal gegevens bevatten omtrent het gebruik.

Het uitstekende werk van De Clercq is uit den aard der zaak onvolledig geworden door den stroom van latere publicaties over de Ned.-Indische flora, zoodat een nieuw werk uiterst wenschelijk werd. Door den Utrechtschen Hoogleraar Dr. A. Pulle is een 2de editie bewerkt, welke in 1927 bij de Bussy te Amsterdam verschenen is, doch deze bevat slechts weinige namen meer, terwijl men had kunnen verwachten, dat dat aantal verdubbeld had kunnen worden. Bovendien zijn in deze editie de zoo nuttige teekens voor de uitspraak weggelaten. Inmiddels was het Hoofd van het Museum voor Economische Botanie te Buitenzorg bezig met een volledige lijst van inlandsche plantennamen samen te stellen, doch heeft dit gestaakt, toen hij van de 2de editie van de Clercq's werk hoorde. Toch bevat het standaardwerk van Heyne: „De Nuttige Planten”, enz., een uitvoerige en betrouwbare lijst, die wel is waar alleen de nutplanten omvat, doch uitstekend bruikbaar geacht moet worden.

Een verhandeling over Inlandsche Geneesmiddelen is Boorsma's „Notes about eastern medicine”, verschenen in Bull. Jard. Bot. Buitenzorg, sér. III, deel 8, 1926.

Ten slotte mogen eenige biographieën van binnen- en buitenlandse botanici genoemd worden, die zich speciaal verdienstelijk gemaakt hebben voor de studie der Flora van Ned.-Indië. Het Rumphius-Gedenkbok (1902) en dat van Jung-huhn (1910) zijn reeds genoemd. Over J. E. Teysmann, den onvolprezen hortulanus-botanicus van 's Lands Plantentuin, wiens rijke botanische collecties nog steeds de aandacht trekken, schreef Troub „Een schets” in Teysmannia (deel I blz. 1—11). Over de botanische werken van den Duit-scher Justus Karl Hasskarl stelde J. G. Boerlage een „In memoriam” in hetzelfde tijdschrift (deel 5 1894, blz. 129—48). Een goede biographie van Heinrich Zollinger is gegeven door Dr. E. Scheiboner en Dr. D. F. van Slooten (in Mitteil. Gruppe Nied.-Ind. d. Neu. Helvet. Ges. jaarg. 8, n°. 2, 1920), waaruit blijkt, dat Zollinger, ware hij niet zoo vroeg gestorven, en ware het niet, dat zijn belangstelling zoo veelzijdig was, voorbestemd zou

zijn geweest een leidende rol te vervullen in het botanisch onderzoek van Ned.-Indië; kort na 1848 schijnt hem het Directeurschap van 's Lands Plantentuin te zijn aangeboden, dat hij, jammer genoeg, niet aanvaard heeft. Leven en werken van den beroemden natuurvorschcr Odoardo Beccari, die vele jaren van zijn leven in den Ned.-Indischen Archipel en Serawak sleet, werden beschreven door zijn landgenoot en opvolger te Florence, U. Martelli (1921, 66 pp.). Over Miss L. S. Gibbs, bekend door haar onderzoekingen op en publicaties over den G. Kinabaloë (Br. N. Borneo) en het Arfakgebergte in Nieuw Guinee, meer speciaal over de hooggebergte-flora van deze gebieden, werden door A. B. Rendle berichten geschreven (Kew Bull. 1925, blz. 189 en Journ. Bot. LXIII, 1925, 116—7). Th. Loesener beschreef „Leben und Wirken” van den bekenden Duit-schen botanicus Rudolf Schlechter (in Notizbl. Bot. Gart. & Mus. Berlin-Dahlem, deel 9, 1926, blz. 912—58), die een grooten onderzoekings-tocht door Insulinde maakte en voornamelijk bekend is om zijn vele werken over de Orchideeën. Over Prof. Melchior Treub, den beroemden Directeur van 's Lands Plantentuin, zijn boven reeds opmerkingen gemaakt; zijn leven en wetenschappelijk oeuvre werd door Prof. F. A. F. C. Went beschreven in de Annales (deel XXIV, 1911, blz. I—XXXII). S. H. Koorders werd door Docters van Leeuwen in het Bull. Jard. Bot. Buitenzorg (sér. III, deel 2, 1920, blz. 237—41) herdacht, terwijl over hem een uitvoerige, doch mogelijk niet op alle punten juiste biographie verscheen van de hand van E. H. B. Brascamp in Tectona (deel XIII, 1920, blz. 377—504). Over leven en werken van den vroegeren Chef van het Herbarium te Buitenzorg, Dr. Th. Valetou, werd een schets geschreven door Dr. J. J. Smith in het Bull. Jard. Bot. Buitenzorg (sér. III, deel 11, 1930, blz. 1—11). Dr. Danser schreef het levensbericht van den helaas te vroeg gestorven bekenden mycoloog Dr. C. van Overeem (in Bull. J. B. B. sér. III, deel 9, 1927, blz. 1—7). Over het wetenschappelijk werk, dat de bekende bryoloog Prof. Max Fleischer voor de kennis der Ned.-Ind. Loofmos-sen en de bryologie in het algemeen leverde, zal in de Annal. Bryologici deel 4, 1931, een uitvoerig bericht verschijnen.

POLITIE (Aanvulling van Dl. III, blz. 441). Met de verdere reorganisatie van de algemeene politie in Nederlandsch-Indië, waaronder verstaan wordt stads- en bestuurspolitie, zoowel als veldpolitie en gewestelijke recheerche, werd in dezelfde richting en op gelijke grondslagen geleidelijk voortgegaan.

Het lager inlandsch personeel der politie-corpsen te Batavia (met inbegrip van Meester Cornelis), Soerabaja, Semarang, Bandoeng en in verscheidene kleinere steden werd onder dienstverband gebracht en gekazerneed, terwijl desertie bij Ind. Stb. 1921 No. 615 met straf werd bedreigd.

Al het onder verband dienend agentenpersoneel, zoowel van stads- als van veldpolitie, benevens de commissarissen, politieopzieners, hoofdagenten, posthuisonnmandanten, rechercheurs en een deel der mantri's-politie worden opgeleid aan de Opleidingsschool voor de politie te Soekaboemi, alwaar een hoofdcommissaris met de functie van directeur is belast.

In verband met de bestuurshervorming werd

aan ieder der Gouverneurs van West- Midden- en Oost Java een inspecteerend ambtenaar der algemeene politie toegevoegd.

Met de geleidelijke afschaffing van de wacht- en rondediensten der bevolking werd een aanvang gemaakt. De Algemeene recherche aan het parket van den Procureur-Generaal is uitgebreid met een Centraal bureau ter bestrijding van de valsche munterij, terwijl aan den Hoofd-inspecteur der Opiumregie een Centrale opium-recherche werd toegevoegd met een hoofdcommissaris als chef.

Het corps gewapende politie werd in de jaren 1923—1926 in de Buitengewesten, met uitzondering van Manado en de Molukken, hetzij vervangen door het Leger, hetzij omgevormd tot veldpolitie. Ook op Java wordt geleidelijk, zoowel bij de veld- als bij de groote stadspolitiecorpsen, de verouderde Beaumontkarabijn vervangen door de legerkarabijn model 95.

Na alle verschillende reorganisaties zijn thans de rangen en betrekkingen bij de algemeene politie: politieagent 2de en 1ste klasse, posthuiscommandant 2de en 1ste klasse, rechercheur 2de en 1ste klasse, hoofdagent en hoofdresearcheur 2de en 1ste klasse, aspirant-politieopziener, politieopziener, hoofdpolitieopziener, ondercommissaris, aspirant-commissaris, commissaris 3de, 2de en 1ste klasse, adjunct-hoofdcommissaris en hoofdcommissaris. Verder bestaan nog bij de algemeene politie de functies van mantripolitie 2de en 1ste klasse, assistent-wedana 2de en 1ste klasse en wedana, voor zoo ver deze ambtenaren van den Inlandschen bestuursdienst speciaal aan de politiecorpsen zijn toegevoegd.

De algemeene politie telt thans (einde 1930): *stads- en bestuurspolitie*: 4 hoofdcommissarissen, 7 adjunct-hoofdcommissarissen, 54 commissarissen 3de klasse, 2de klasse en 1ste klasse, 50 ondercommissarissen, 306 politieopzieners en hoofdpolitieopzieners, 441 hoofdagenten en hoofdresearcheurs, 6 wedana's, 37 assistent-wedana's, 1082 mantri's-politie, 603 posthuiscommandanten, 1208 rechercheurs en 19552 agenten;

veldpolitie: 1 hoofdcommissaris, 5 adjunct-hoofdcommissarissen, 37 commissarissen 2de klasse en 1ste klasse, 43 ondercommissarissen, 238 politieopzieners en hoofdpolitieopzieners, 4 wedana's, 21 assistent-wedana's, 429 mantri's-politie, 200 hoofdagenten en hoofdresearcheurs, 672 posthuiscommandanten, 491 rechercheurs en 8133 agenten.

De sterkte der *gewapende politie* bedraagt thans: 2 divisiecommandanten, 6 afdelingscommandanten, 10 onderofficieren-administrateur, 15 hoofdetachementscommandanten, 21 detachementscommandanten, zoodaende 1120 sergeanten, korporaa's en gewapende politiedienaren.

ESCOMPTO—MAATSCHAPPIJ (NEDERLANDSCH-INDISCHE (Aanvulling van Dl. I, blz. 686).

Na de in Dl. I, blz. 686 vermelde statutenwijziging van 1912 werd tot een nieuwe statutenwijziging, ditmaal alleen de winstverdeling betreffend, besloten in de Algemeene Vergadering van Aandeelhouders van 26 Juli 1916; het primaire dividend werd verlaagd van 7½% tot 6%, doch het aan aandeelhouders toekomend deel van de overwinst verhoogd van 55% tot 62½%. Nog geen jaar later, op 7 Maart 1917, werden de

statuten andermaal gewijzigd, waardoor de duur der Vennootschap met 60 jaar verlengd en het kapitaal vergroot werd tot f 25.000.000. De Vergadering van 30 Maart 1920 besloot wederom tot een ingrijpende statutenwijziging, waarbij o.m. het kapitaal der vennootschap, in verband met de zich steeds uitbreidende zaken, op f 50.000.000 werd gebracht, terwijl ook de imperatieve bepaling omtrent een afzonderlijke belegging van het Reservefonds kwam te vervallen. Ten slotte werden in de Algemeene Vergadering van 10 Juni 1927 nogmaals wijzigingen in de statuten aangebracht; de belangrijkste hiervan was wel de terugbrenging van het primaire dividend van 6% op 5%, welk laatste percentage bij Instellingen als de onderhavige meer gebruikelijk is.

In aansluiting met de reeds vermelde emissies vond verdere kapitaalsuitbreiding plaats door de navolgende emissies, t.w.:

f 3.000.000 in Februari 1917 ad 122½%.

f 5.000.000 in September 1918 ad 122½%.

f 5.000.000 in September 1919 ad 125%.

f 10.000.000 in April 1920 ad 122½%.

f 10.000.000 in September 1920 ad 125%.

terwijl in 1921 f 2.000.000 aandelen werden uitgereikt in ruil voor een gelijk nominaal bedrag aandelen in de Ned.-Ind. Effecten- & Prolongatiebank, welker bedrijf toen met dat der Ned.-Ind. Escompto Mij. werd vereenigd. De aandeelhouders der N.I.E.P. moesten bij de omwisseling f 100 per stuk bijbetalen.

Hoewel in het bedrijf der Escompto tot aan het uitbreken van den wereldoorlog een stijgende lijn te constateeren valt, die mogelijk werd gemaakt door de bij de achtereenvolgende statutenwijzigingen aan de Directie verleende bevoegdheid tot uitbreiding van het arbeidsveld der Maatschappij, is haar omvang tot 1914 van bescheiden afmetingen, terwijl zij een Instelling van niet meer dan lokaal belang was. De oorlogsjaren en de korte, daarop gevolgde periode van voorspoed hebben aan de Escompto echter een belangrijke plaats gegeven in het Indische bedrijfsleven en in de financiering van den Indischen im- en export, en zij heeft die sindsdien weten te behouden.

In 1931 had de Escompto, behalve haar hoofdkantoor te Batavia en een vestiging te Amsterdam, 8 agentschappen in Indië. Het totaal aantal eigen vestigingen was in 1930 gestegen tot 24, en wel te: Batavia, Bandjermasin, Bandoeng, Benkoelen, Cheribon, Djember, Jogja, Makassar, Magelang, Malang, Medan, Manado, Padang, Palembang, Pontianak, Semarang, Siboga, Soerabaja, Soerabaja-Simpang, Tegal, Weltevreden, Amsterdam, den Haag en Rotterdam.

De ontwikkeling der Maatschappij heeft steeds nauw verband gehouden met de economische toestanden in Nederlandsch-Indië en het behoef geen verwondering te wekken, dat de hevige crisis, die zich in 1921 begon te manifesteren, van grooten invloed is geweest op het bedrijf der Maatschappij, die juist een periode van zeer sterke expansie, welke nog niet geconsolideerd was, achter den rug had. Het gevolg hiervan is geweest, dat een complex „crisisbelangen” ontstond, dat geleidelijk wordt afgewikkeld en waarvoor elk jaar een deel der winst wordt bestemd, na uitkeering van een redelijk dividend.

Hoewel zich in de dividenduitkeeringen zeer sterke schommelingen voordeden, hetgeen in de jaren vóór den wereldoorlog te gemakkelijker

kon voorkomen, doordat een betrekkelijk klein verschil in het winsteijfer over het toen geringe kapitaal reeds een vrij belangrijke verhooging of verlaging der uitdeeling ten gevolge kon hebben, is het rendement voor aandeelhouders dooreengenomen zeer bevredigend geweest. (Over 72 boek-

jaren werd 5-40½ % dividend uitgekeerd, wat uitkomt op een gemiddelde van ruim 7½ %.

De krachtige en gezonde bloei van deze financiële instelling blijkt uit de navolgende tabellen:

NEDERLANDSCH-INDISCHE ESCOMPTO MAATSCHAPPIJ.
STAAT A.

Activa (in duizendtallen guldens) per 31 December.

	1900	1905	1910	1915	1920	1925	1926	1927	1928	1929
Kas, Bankiers en Effecten.	2.079	6.341	10.246	10.136	43.503	20.865	31.339	29.500	29.058	40.511
Wissels.	10.098	11.086	11.893	17.243	64.237	52.023	41.049	38.515	46.040	39.543
Beleeningen op Effecten .	442	262	2.018	6.636	19.298	10.582	12.299	15.501	15.396	18.230
Debiteuren	5.502	8.155	11.811	16.786	115.854	75.573	84.738	100.681	89.043	92.210
Gebouwen in eigen gebruik	20	98	266	760	1.750	4.150	4.181	4.225	4.475	4.475
Vaste Eigendommen . . .	—	—	—	—		1.384	1.100	1.063	1.060	887
Deelnemingen Syndicaten.	—	27	541	43	— 1)	— 1)	6.669	6.523	5.381	5.244
	18.141	25.969	36.775	51.604	244.642	164.577	181.375	196.008	190.453	201.100

1) Opgevoerd onder „Effecten”.

Passiva (in duizendtallen guldens) per 31 December.

	1900	1905	1910	1915	1920	1925	1926	1927	1928	1929
Kapitaal en Reserve. . .	3.296	5.811	9.000	12.538	59.000	59.003	59.006	59.011	59.012	59.012
Deposito's	4.703	6.299	12.022	12.913	28.675	32.979	47.320	47.147	42.785	47.146
Rekening-courant saldi .	4.636	7.423	8.703	16.134	80.790	52.389	54.520	55.483	53.227	49.657
Bankiers.	—	353	1.544	1.080	35.486	6.206	8.414	19.423	16.034	25.862
Wissels o. a. Crediteuren .	5.506	6.083	5.506	8.939	40.691	14.000	12.115	14.944	19.395	19.423
	18.141	25.969	36.775	51.604	244.642	164.577	181.375	196.008	190.453	201.100

STAAT B.

Dividendenstaat over 72 boekjaren.

Boek-jaar	Divi-dend	Boek-jaar	Divi-dend	Boek-jaar	Divi-dend	Boek-jaar	Divi-dend	Boek-jaar	Divi-dend	Boek-jaar	Divi-dend
1858	7½ %	1870	7¾ %	1882	8½ %	1894	8 %	1906	8 %	1918	10 %
1859	8¼ %	1871	9 %	1883	7½ %	1895	7½ %	1907	8 %	1919	10 %
1860	8 %	1872	10 %	1884	7½ %	1896	4½ %	1908	8 %	1920	12 %
1861	8½ %	1873	9 %	1885	7½ %	1897	—	1909	8 %	1921	11 %
1862	8¼ %	1874	10½ %	1886	7½ %	1898	5 %	1910	8 %	1922	5 %
1863	7¾ %	1875	13 %	1887	4 %	1899	5 %	1911	8 %	1923	5 %
1864	8½ %	1876	14 %	1888	4 %	1900	7½ %	1912	8½ %	1924	5 %
1865	10 %	1877	—	1889	6 %	1901	7½ %	1913	8½ %	1925	5 %
1866	8½ %	1878	4 %	1890	7 %	1902	8 %	1914	6 %	1926	5 %
1867	9 %	1879	7 %	1891	8 %	1903	8 %	1915	8¼ %	1927	5 %
1868	4 %	1880	7½ %	1892	14¼ %	1904	8 %	1916	10 %	1928	5 %
1869	4 %	1881	8 %	1893	7½ %	1905	8 %	1917	10 %	1929	5 %

1872 50 KOFFIE (Vervolg van Dl. II, blz. 378). De verwachtingen, een kleine 15 jaar geleden, in het artikel KOFFIE in deze Encyclopaedie uitgesproken, dat eens Java weder evenveel en wel-

licht meer koffie zou opleveren dan in de meest productieve dagen van het cultuurstelsel, werden bijna vervuld.

In de mooiste jaren van de Gouvernements-

koffiecultuur, ongeveer van 1840 tot 1885, vóór dus de bladziekte funest ging optreden, se-hom melden deze oogsten op Java om de 900.000 pikoel; met inbegrip van de opbrengsten der particuliere ondernemingen werd meermalen over de 1.000.000 pikoel gehaald. De Gouvernementscultuur is verdwenen, de bevolkingscultuur is op Java van weinig beteekenis, de oogsten van de ondernemingen daarentegen bedroegen de laatste jaren om en bij de 800.000 pikoel. Voorloopig is een sterke vermeerdering niet te verwachten, daar woeste gronden immers op Java zoo goed als niet meer beschikbaar zijn, zoodat een belangrijke uitbreiding van het koffieareal slechts ten koste van een andere cultuur zou kunnen geschieden.

Wat echter 15 jaar geleden niet verwacht werd, is de aanzienlijke uitbreiding, die de koffiecultuur op Sumatra onderging. In tegenstelling met Java was het hier de bevolkingskoffie, die de grootste vlucht nam, al mag zeer zeker de ondernemingsaanplant ook van beteekenis genoemd worden. Wanneer de speciale eischen, die robustakoffie aan het klimaat stelt, besproken zullen worden, zal blijken, dat de omstandigheden voor deze cultuur op Sumatra lang niet altijd ideaal zijn, en zal ook aangetoond worden, waarom de bevolking sterker staat dan menige onderneming.

De oogst van de bevolkingskoffie van geheel Nederlandsch-Indië is de laatste jaren grooter dan die van de ondernemingen en schommelt om het millioen pikoels.

De koffiecultuur is dus belangrijker dan ooit te voren. Nederlandsch-Indië, dat, in de rij der producenten van de geheele wereld, in het begin van deze eeuw naar de zevende plaats was afgezakt, neemt thans weer de derde plaats in (na Brazilië en Columbia).

Dit is uitsluitend aan de robusta te danken, in het jaar 1900 als plantjes in Wardsche kisten ingevoerd en op een paar ondernemingen in het Malangsche uitgeplant. In dat jaar had een firma te Brussel, „l'Horticoles coloniale”, Directeur Linden, in haar „Catalogue des plantes économiques coloniales” medegedeeld, dat er een nieuwe koffiesoort, door een reiziger der firma, Luja, in het binnenland van Afrika (Congo) ontdekt, verkrijgbaar was. Deze soort, die uitmuntte door krachtigen groei en zware vruchtdracht, werd door Linden om die reden „Coffea robusta” genoemd, hetgeen dus een kweekers-, geen wetenschappelijke naam is. Den toenmaligen secretaris van den Raad van Beheer der Cultuur Mij. Soember Goeng, Rauws, komt de eer toe de eerste plantjes naar Java gezonden te hebben, welk voorbeeld spoedig door anderen gevolgd werd. Hoewel ook in lateren tijd nog wel robustazaad geïmporteerd werd, zijn toch bijna alle aanplanten afstammelingen van de eerste importboomen, waarvan er nog verschillende in leven zijn. Uit de variatie in blad, bes en vatbaarheid voor de bladziekte van deze importboomen, nog veel sterker van hun nakomelingschap, blijkt, dat het onder den naam „robusta” ingevoerde materiaal een mengsel is geweest van zeer uiteenloopende vormen, die zeker niet tot een zuivere soort gerekend kunnen worden. Hierdoor was echter de mogelijkheid tot een vruchtbare selectie, zoowel wat kwantiteit als kwaliteit betreft, gescrepen.

Van de 127.171 ha., die eind 1929 op Nederlandsch-Indische ondernemingen met koffie geplant waren, nam robusta er 117.988 in beslag, welk cijfer overtuigend aantoont, hoe de koffiecultuur feitelijk de cultuur van robusta geworden is. Dit geldt ook voor de bevolkingskoffie, waarvan de uitgestrektheid echter zelfs niet bij benadering bekend is, doch waarvan de uitvoercijfers een maatstaf voor de belangrijkheid der verschillende soorten vormen. Van den totalen uitvoer der bevolkingskoffie in 1929 van 58.533 ton is de specificatie: 52.104 ton robusta, 6.411 arabica, terwijl de kleine rest door andere soorten wordt ingenomen.

Het is dus volkomen gemotiveerd slechts uitvoerig bij de robusta-cultuur stil te staan.

De cultuur kan van zeehoogte tot ongeveer 1.000 m. boven zee gedreven worden, indien de regenval aan de zoo straks te vermelden eischen voldoet. Boven 800 m. zijn echter de omstandigheden minder gunstig en zijn alleen bij hooge marktprijzen winsten te verwachten. In het bijzonder geldt dit voor ondernemingen met een nat klimaat, die geen geprononceerd drogen tijd kennen. De groei kan onder die omstandigheden nog behoorlijk, zelfs zeer goed zijn, er kunnen in den beginne zeer mooie oogsten gemaakt worden, doch met het ouder worden van den aanplant gaat de productie snel achteruit. De boomen vormen veel en groot blad, waardoor minder bloei ontstaat en deze gevaar loopt te mislukken.

Bij de bevolkingscultuur op Sumatra, die dikwijls in vochtige, hooge streken gedreven wordt, is het dan ook uitzondering, als de plantsoenen lang onderhouden worden. Als eenige goede oogsten verkregen zijn, gaat de Inlander — die grond ad libitum te zijner beschikking heeft — elders opnieuw planten en laat de oude tuinen in den steek. De ondernemingen verkeeren niet onder deze gunstige omstandigheden; het behoef niet te verwonderen, dat teleurstellingen kwamen na enkele mooie jaren in den beginne, des te eerder naarmate de onderneming hooger lag en het klimaat er vochtiger was.

Op groote hoogte, bijv. 800 m., kan robusta straffeloos maandenlange droogte weerstaan. Hoe lager de onderneming gelegen is, des te korter moet deze periode zijn, tenzij de grond zeer bijzondere eigenschappen heeft. De mooiste koffi ondernemingen zijn wel op de jongvulkanische Kloetgronden gelegen, waarvan de zandige bovengrond de verdamping tegengaat, zoodat de ondergrond nog na maandenlange droogte vochtig is. Op zwaren kleigrond daarentegen is het waterverlies groot en ondervinden de boomen veel eerder de gevolgen van droogte. Op zeer geringe hoogte, bijv. beneden de 250 m., mag de droge periode slechts kort duren, aan den anderen kant kan men zich op dergelijke ondernemingen door een bepaald cultuursysteem tegen de gevolgen van te groote vochtigheid wapenen. Op de hoogere ondernemingen wordt koffie getopt, op ongeveer 2 meter boven den grond. Dead men dit niet, dan zouden de boomen zoo hoog en stevig opgroeien, dat de pluk en de bestrijding van ziekten en plagen groote moeilijkheden zouden geven. Tegenwoordig houdt men gewoonlijk één stam aan, soms ook wel twee. Op lagere landen daarentegen is de groei zooveel sneller, dat de stam lang niet zoo stevig wordt en bij niet-toppen — z.g. doorschieten — gemakkelijk om te luigen is

Men past nu het volgende cultuursysteem toe: Het eerste jaar houdt men den boom op één stam, door alle uitloopers te vdwijderen; het volgende jaar laat men zoo laag mogelijk, liefst tegenover elkaar, twee uitloopers staan. Er wordt niet getopt, doch de stammen buigen door het gewicht der bessen om en zijn van den grond af met behulp van een krommen stok verder door te buigen, het plukken der bessen gaat gemakkelijk. Na eenige oogsten wordt de eerste stam een eindje boven den grond afgezaagd, nadat men te voren reeds een uitlooper heeft aangehouden, de andere stammen ondergaan hetzelfde lot, als ze „afgedragen” zijn, d.w.z. zoo goed als alle ondertakken verloren hebben. Op deze wijze kweekt men alleen primair hout, de boomen blijven open en een mislukking van de bloeien door te groote mate van vochtigheid is veel minder te vrezen.

Zeer zeker zou men op de hooge ondernemingen door snoei het bezwaar van het te dicht worden der boomen kunnen opheffen, doch snoei is niet eenvoudig en zeer kostbaar, vooral in den beginne, als voor iederen weggesneden tak er als het ware tien in de plaats komen. Op de meeste ondernemingen beperkt men zich dan ook tot de z.g. wiwilan alocs, eens in het jaar openmaken van de kruinen der boomen, door het doode hout en de naar den stam groeiende takken (de z.g. pang balik) weg te snijden.

Zeer aan te bevelen, en voor vochtige landen onmisbaar, is de kokersnoei, waarbij in een kring om den stam met een middellijn van ongeveer 30 cm. alle secundaire takken worden weggesneden, waardoor een koker ontstaat. (De naam kokersnoei zou echter naar een planter, Koker, gegeven zijn, die hem het eerst toepaste).

Voor natte ondernemingen zal men moeten trachten een open boomtype te vinden, waarbij lucht en licht meer toegang tot het inwendige van de boomen hebben dan bij vele der thans in den aanplant aanwezige boomen het geval is. Gewenscht is een klein, golfed, schuitvormig, afstaand blad, de uiteinden der takken moeten zich naar boven krommen. De zuivere Uganda — een robusta-achtige koffiesoort, eveneens uit Afrika ingevoerd — beantwoordt vrijwel aan deze eischen, doch heeft enkele bezwaren, als groote vatbaarheid voor don koffiebessenboorder, een zeer ernstigen vijand, en de neiging, in een vochtig klimaat vooral, om reeds gezette bes af te stooten welke bes bovendien veelal aan den kleinen kant is.

De Proefstations bevelen daarom voor natte landen een Uganda-achtig robusta-type aan, dat zoowel de goede eigenschappen van de Uganda als van de robusta heeft.

Het tegenovergestelde hiervan is het Quillou-achtige type, volkomen ongeschikt voor vochtige landen. Door de groeiwijze is de boom als het ware van lucht en licht afgesloten, met als gevolg slechte vruchtzetting en afval van reeds gezette vrucht. Quillou — ook een uit Afrika ingevoerde robusta-achtige koffie — heeft trouwens op den duur ook op droge landen niet voldaan.

Op droge landen is het type van niet zoo overwegend belang, doch om de verdamping zoo gering mogelijk te doen zijn, verdient een dergelijk type, als voor vochtige landen noodig is, het meest aanbeveling.

De oogsten van de tegenwoordige aanplanten schommelen jaarlijks zeer aanzienlijk, zij zijn nog

voor een groot deel afhankelijk van het klimaat. Zoowel door te veel droogte als door te veel vocht kunnen bloeimislukkingen plaats vinden.

Op droge landen is het fataal, als in de droge periode een buitje valt — dat met wiskundige zekerheid 8 à 9 dagen later een bloei doet ontstaan — wanneer hierop weer een langere droge periode volgt. De bloei mislukt dan grootendeels, vooral op gronden, die het water niet goed vasthouden. Valt des ochtends vroeg tijdens het opengaan van den bloei regen en houdt de regen den geheelen dag aan, dan is de bloei eveneens grootendeels tot mislukking gedoemd. Dit is echter een uitzondering, veel meer komt het voor, dat een hooge graad van vochtigheid, langen tijd achtereen na den bloei, het slagen tegenaat.

Zal het klimaat wel steeds een grooten invloed blijven uitoefenen, geheel machteloos staan wij er toch niet tegenover. Wij zagen reeds, dat een goed boomtype den invloed van te veel vocht gedeeltelijk kan compenseeren. Door een rationeele schaduw kunnen wij ook iets bereiken: op vochtige landen zal men in de perioden der bloeien de schaduw licht maken, op droge landen juist donker.

Verder moet, vooral op droge landen, naar grondverbetering gestreefd worden, waardoor het waterverlies in den drogen tijd beperkt wordt. Men is daartoe op humusvorming aangewezens, hetgeen het eenvoudigste door groenbemesters geschiedt, waaronder de schaduwboomen op den duur de voornaamste plaats innemen. De tot voor korten tijd vrijwel algemeen gebruikelijke lântará (*Leucaena glauca*), welke de oude dadap, die meer en meer onder ziekten en plagen ging lijden, verdrongen had, is in dit opzicht zeker niet de ideale boom. Den laatsten tijd wordt daarom gemengde schaduw van deze beide boomen gepropagandeerd, waarbij men de dadap niet te oud laat worden, doch na 8—10 jaar verwijderd, nadat al eenige jaren te voren nieuwe stekken zijn geplant.

In jonge tuinen is behalve voor de schaduwboomen plaats voor struikvormige groenbemesters (*Crotalaria's* en *Tephrosia's*), die als pagars tusschen de koffie worden geplant en geregeld worden gesnoeid, welk snoeisel onder bepaalde omstandigheden ondergegraven kan worden.

Verder kan men nog een grondbedekker uitplanten, zorgdragend, dat deze niet te dicht bij het stammetje komt. *Indigofera endecaphylla* wordt daartoe het meest gebruikt. Zoodra de koffie in productie komt, moet men echter de grondbedekkers verwijderen, daar anders de op den grond gevallen bessen moeilijk verzameld kunnen worden, terwijl dit juist met het oog op don koffiebessenboorder rigoreus geschieden moet.

De humusvorming kan met succes in z.g. blinde goten geschieden, lange smalle, ongeveer $\frac{1}{2}$ m. diepe kuilen, tusschen de koffierijen aangebracht, waarin het snoeisel der groenbemesters en schaduwboomen en de afgevallen bladeren komen. T. z. t. worden de goten geopend en de humus onder den boom uitgespreid. Haaks op de oude goten kunnen dan nieuwe worden aangebracht.

Het meeste succes in den strijd tegen het klimaat mogen wij echter van selectie verwachten. Immers zelfs bij groote misoogsten ziet men boomen, die toch goed produceeren. Er moet dus naar gestreefd worden te selecteeren op een koffieboom, die zich veel minder van het klimaat

aantrekt dan thans nog in den regel het geval is.

De zaadkeuze is dus van zeer veel belang en meer en meer gaan belanghebbenden er dan ook toe over zaad van de proeftuinen der Proefstations en van het Departement van Landbouw te betrekken. Het spreekt wel van zelf, dat in deze tuinen de selectie in de eerste plaats op kwantiteit plaats heeft, waarbij het een gelukkige omstandigheid is, dat de meest geschikte typen veelal zware producenten zijn. Wel is de bes bij de Uganda-robusta-achtigen veelal klein, zoodat bij de selectie vooral grootbessige boomen het uitgangspunt moeten vormen. Deze boomen, de z.g. moederboomen, moeten in hun nakomelingschap worden getoetst, alvorens ze voor zaadleverantie gebruikt kunnen worden. Dit zaad wordt dan op groote schaal gewonnen van enten, waarvan het entrijfs van den moederboom genomen is.

Vermenigvuldigen met enten heeft bij robusta-koffie in het groot nog geen ingang gevonden. Voortplanten met behulp van zaad is eenvoudiger, terwijl bovendien onze ervaringen met enten — wat de productiviteit betreft — nog niet groot zijn.

Zaadtuinten zijn in het bezit van het Proefstation Malang, de centrale instelling voor de koffiecultuur in Nederlandsch-Indië, van de Gouvernementskoffieonderneming Bangelan en van het Besoekisch Proefstation. Vooral de eerstgenoemde twee tuinen hebben de laatste jaren zeer veel zaad geleverd.

Het plantverband is eveneens van het klimaat afhankelijk. Op lage, vochtige landen is de groei zeer snel, de afstand tusschen de boomen zal grooter gekozen moeten worden dan op drogere landen. Zoo varieert thans het plantverband tusschen 8×8 tot 10×10 Rijnlandsche voet. Bij een rationeele cultuur zal men de eerste jaren steeds de minder mooie exemplaren door betere vervangen, later wordt de aanplant meer gesloten en volstaat men met het verwijderen van de slechte producenten en wordt alleen dan ingeboet, als er voldoende plaats beschikbaar is, bijv. wanneer enkele slechte producenten bij elkaar stonden.

Ook op ziekten en plagen is het klimaat van invloed. Robusta bleef niet gespaard voor tal van vijanden uit het planten- en dierenrijk, die ook de arabica teisterden. De ernstigste ziekte der arabica, de bladziekte, is gelukkig van weinig beteekenis, hoewel robusta van het begin af aan er niet immuun tegen was. In droge jaren, vooral als zij gepaard gaan met een grooten oogst, waardoor de boomen reeds verzwakt zijn, steekt de bladziekte wel eens het hoofd op en baart ongerustheid, doch zoodra de klimaatsomstandigheden weer gunstiger worden, keert de oude toestand terug.

Een ziekte, die een ernstig gevaar dreigde te worden, is eerst enige jaren geleden in de robusta geconstateerd: de z.g. topsterfte (bij jonge boomen) en de takinsterving (bij oudere), beide door dezelfde Rhizoctoniaschimmel veroorzaakt. De ziekte is nog niet lang genoeg bestudeerd om nu reeds groot optimisme te wettigen, doch er zijn reeds aanwijzingen, dat men in den strijd er tegen op den goeden weg is. Over het algemeen zal een cultuur niet gauw door ziekten en plagen ten onder gaan, als belanghebbenden over krachtige Proefstations beschikken. Dit is bewezen

voor een zeer dreigend optredende plaag: de koffiebessenboeboom, een kever, die in de bessen boort en er zijn eieren deponceert, terwijl de hieruit voortkomende larven den inhoud leegvreten. De kever, in West Java, waar de koffie zeer weinig beteekent, reeds vanaf 1909 bekend, werd in 1918 voor het eerst in het voor deze cultuur zoo belangrijke Oost Java geconstateerd. De plaag greep snel op onrustbarende wijze om zich heen, niet alleen op Java, doch ook op Sumatra. Het voortbestaan van de koffiecultuur werd door velen ernstig bedreigd geacht. Nog doet de kever belangrijk schade, doch dank zij wetenschappelijk onderzoek is het gevaar geweken.

Talrijk zijn de andere vijanden, die lokaal groote schade kunnen doen, als een kever, die in de takken boort, en verschillende luizen, waarvan er een, een der twee meest schadelijke witte luizen, vooral in droge jaren verontrusting optreedt.

Ten slotte enkele statistische gegevens over de koffiecultuur van Nederlandsch-Indië.

Ultimo 1929 was 127.171 ha. met koffie geplant, waarvan 95.520 ha. op Java (Oost Java 79.463 ha.) en dus 31.651 ha. op de Buitengewesten (28.290 ha. op Sumatra).

Van de 55.280 ton ondernemingskoffie kwam 46.093 ton van Java. Oost Java leverde daarvan 87%.

Er zijn 419 ondernemingen, waarvan er 296 op Java liggen. Daarvan telen er slechts 106 uitsluitend koffie.

In de gemeente aanplantingen is koffie meestal een bijcultuur van tijdelijken aard, een z.g. catch-crop, die bij het ouder worden van de hoofdcultuur, vrijwel steeds rubber, gedomd is te verdwijnen, daar ze niet meer loonend te exploiteeren valt, zoodra de schaduw te dicht wordt. Geregeld wordt dus koffie uitgekapt, waardoor de uitbreiding der cultuur geremd wordt.

Op de bestaande ondernemingen is nog grond genoeg beschikbaar. In Oost- en Midden Java is ongeveer 75% van de oppervlakte der koffië-ondernemingen geplant, van geheel Java 51.3%, van geheel Nederlandsch-Indië 44%. Van deze 44% komt echter slechts ruim de helft voor rekening van de koffië, een gevolg van het feit, dat de meeste koffië-ondernemingen ook andere cultures drijven.

Wij vermeldden reeds, dat van de 127.171 ha. ondernemingskoffië de robusta er 117.988 in beslag nam. Voor de arabica en Liberia zijn de cijfers 5.510 en 2.347 ha.

Wat de productie der ondernemingen betreft, deze bedroeg voor de robusta 52.524 ton, voor arabica 1.518 ton en voor Liberia 629 ton, terwijl diverse andere soorten het tot totaal 609 ton brachten.

De oude, eens zoo belangrijke arabica verdween dus nagenoeg geheel, van de Liberia is zoo goed als niets meer over. Blijft de bladziekte hiervoor in de eerste plaats aansprakelijk te stellen, de robusta en de rubber droegen stork hiertoe bij. Er zijn nog slechts enkele ondernemingen over, die arabica — de oude Javakoffië — cultiveeren. De omstandigheden — hoogte minstens 1000 meter en een zeer geprononceerde droge tijd — zijn daar gunstig. Alleen door de oogsten met behulp van zware schaduw te drukken, kan men dan nog de cultuur blijven uitoefenen.

Wat kwaliteit betreft staat onze arabica verre

boven de robusta, de marktwaarde is dan ook gewoonlijk het dubbele. Wellicht slagen echter de Proefstations er eens in door kruising de kwaliteit van de robusta op te voeren.

Literatuur. Een tot den tegenwoordigen tijd bijgewerkt handboek voor de koffiecultuur in Nederlandsch-Indië bestaat niet. Het archief voor de koffiecultuur, waarin de resultaten van de onderzoekingen der Proefstations en van het Departement van Landbouw over deze cultuur verschenen en „De Bergcultures”, waarin voordrachten van het personeel en populaire mededeelingen worden opgenomen, zullen belanghebbenden moeten raadplegen, willen zij met de laatste vorderingen bekend raken. Het is de bedoeling van het Koffieproefstation te Malang een serie handleidingen te doen uitkomen. Ter perse is: De Ziekten van de Koffie, door Dr. W. Bally, botanicus bij dit Proefstation. In 1927 verscheen: „Uit de Praktijk der Robustacultuur”, door P. E. Winkler, een klein werkje in de eerste plaats voor beginnende planters van nut. Dr. K. W. van Gorkom's „Oost-Indische Cultures” (2e druk 1918) bevat een waardevolle compilatie. Een populair overzicht geeft ten slotte J. Hagen in „De Koffiecultuur”, verschenen in de bekende serie „Onze Koloniale Landbouw”. U.

BORRERIA HISPIDA K. Sch., fam. *Rubiaceae*. Boeloe loetoeang (SOEND.), Gempoer watoe, Kertas watoe (JAV.). Klein kruid, voorkomend tot op ± 800 m. zeehoogte, aangewend als inlandsch medicijn.

BRASSICA RAPA L., fam. der *Cruciferae*. De knollen, ronde rapen of koolrapen worden op 1000 m. zeehoogte en hooger niet zelden op Java geteeld en door Europeanen als groente gegeten.

BRASSICA RUGOSA Prain, fam. der *Cruciferae* (B. juncea Coss.). Sesawi (MAL.), Sasawi (SOEND.), Sawi (JAV.). Geen groente wordt in Indië zóó veelvuldig en algemeen geteeld als de sesawi poeth; de sesawi idjo wordt gemeenlijk ingezouten door Chineezen en Inlanders. De soort is wel verward met *Sinapis alba* en *Sinapis nigra*, welke in Indië evenwel nog niet zijn aange troffen.

BROMUS INSIGNIS Buece, fam. *Gramineae*. Pari kesit (JAV.). Overblijvend, 70—175 cm. hoog gras, voorkomend in de bergstreken van M. en O. Java tusschen 1900 en 2800 m. zeehoogte, uitstekend als veevoeder geschikt, en als zoodanig door de Javanen hoog geschat; de vruchten worden, gelijk die van *Avena Junghuhnii*, door de bewoners van het Djông plateau wel ingezameld om er brij van te koken.

BROMUS UNIOLOIDES H. B. K., fam. *Gramineae*. Zeer sterk uitstokkend, groote pollen vormend, in Z. Amerika inheemsch gras, in groote hoeveelheden op den Tengger tusschen 1600 en 2000 m. zeehoogte verwilderd; in andere landen, b.v. Australië, als uitnemend voedergras bekend staand, echter tegen vertrappen niet bestand.

BRUCEA BURMANICA Griff., var. *Microphylla* Engl., fam. *Anacardiaceae*. Raman (MAL.). Het hout van dezen middelmatig hoogen, uit Palombang afkomstigen boom is zwaar, hard en duurzaam en wordt voor verschillende doeleinden gebezigd. De jonge vruchten worden rauw bij de rijst gegeten.

BUCKLANDIA TRICUSPIS Hall. f., fam. der *Hamamelidaceae*. Hapas hapas (TOBA). Een in

den Archipel alleen van Sumatra uit de bergbosschen bekende boom met fraai loof, een goed bouwhout opleverend en tot dit doel — en eveneens voor wegbepanting — somwijlen op Sumatra aangeplant.

CAJANUS CAJAN Millsp., fam. *Leguminosae*. *C. (C. indiens)* Spreng). Katjang hiris (SOEND.), K. Bali (MAL. MOL.), K. kajoe, K. goedé (JAV.), Pigeon pea. Opgerichte, 1½—3 m. hooge halfheester, op Java aangeplant van de laagvlakte tot op ± 2000 m. zeehoogte als voedingsgewas en wel eens aanbevolen als groenbemester. Deze boonsoort wordt in alle tropische landen geteeld, hoofdzakelijk om de boonen, welke geroosterd kunnen worden en als versnapering en toespijs dienen; de jonge peulen en topladeren worden als groente, rauw of gestoomd, gegeten. In Br. Indië is de „dhal” het op twee na belangrijkste peulgewas, dat op groote schaal wordt aangeplant, en een volksvoedsel vormt. Eenige verschillende vormen worden onderscheiden naar de kleur der zaadhuil: grauwwit, geel, bruin en zwart.

CALAMUS AXILLARIS Becc., fam. *Palmac.* Rotan sega ajer (MAL.). Sterk uitstokkende soort, waarvan de klimmende stengels een lengte kunnen bereiken van 50 m., groeiend aan moerassige rivieroeveren in het laagland van Malaka en Sumatra.

CALLICARPA LONGIFOLIA Lamk., fam. *Verbenaceae*. Meniran oetan (BATAV. MAL.), Katoempang (SOEND.), Gambiran (JAV.). Opgerichte, vaak sterk vertakte, 1½—5 m. hooge heester, op Java van de laagvlakte tot op ± 1600 m. zeehoogte; de forma *subglabrata* Schau. wordt als inlandsche medicijn aangewend, terwijl van de forma *floccosa* Schau. de fijngestampte bladeren als vischvergift worden gebruikt.

CALOPOGONIUM MUCUNOIDES Desv., fam. *Leguminosae*. Katjang asoe (JAV.). Vrij lang levend kruid met kruipende en links windende 1—3 m. lange stengels, inheemsch in tropisch Amerika, lang geleden ingevoerd en thans over M. en O. Java tot 300 m. zeehoogte verbreid, plaatselijk gebruikt als grondbedekker in agaven- en rubberaanplant in M. Java en de Oostk. v. Sumatra als groenbemester, een zware schaduw verdragend.

CAMPNOSPERMA AURICULATUM Hook f. (*Buchanania auriculata* Bl.), fam. *Anacardiaceae*. Madang rimoeëng (ATJEH), Antoemboes (BAT.), Terontang poeth (MAL.). Hooge boom der veenmoerassen van het W. deel van den Mal. Archipel, waarvan het hout van goede kwaliteit en tamelijk duurzaam is en gebruikt wordt voor planken, kano's, waterraderen, etc.

CAMPNOSPERMA MACROPHYLLUM Hook f. (*Buchanania macrophylla* Bl., *Bracemiflora* Miq.), fam. *Anacardiaceae*. Terentang abang, T. maloeng (MAL.). Boom, 20—25 m. hoog, verbreid over het W. deel van den Mal. Archipel in ziltige veenmoerassen, soms in uitgestrekte zuivere bestanden met grijsrood, weinig duurzaam hout, dat in Z. O. Borneo wel voor het vervaardigen van kisten wordt gebruikt.

CAMPNOSPERMA OXYRHACHIS Engl. (*Buchanania oxyrhachis* Miq.), fam. *Anacardiaceae*. Paoeh lebi (MAL.). Rechte boom van vochtig terrein in de alluviale vlakte van Sumatra; uit de zaden wordt olie geperst (minjak paoeh lebi, m. pait) geschikt voor spijsoolie en om te branden.

CANARIUM COMMUNE L. (Aanvulling van

DI. I, blz. 435). Deze boom, die in den Archipel, o. a. in W. Java algemeen aangeplant voorkomt, vooral als alléboom, is inheemsch in het Oosten vanaf den Kangean Archipel en Celebes oostwaarts (niet in de Philippijnen en N. Guinee). De Manila-clemi wordt geleverd door een verwante soort, *C. luzonicum* A. Gray. Als alléboom heeft *C. commune* L. het nadeel, dat hij al spoedig een zware schaduw geeft, waardoor in regenrijke streken de geasphalteerde wegen zeer lang vochtig blijven.

CANARIUM DECUMANUM Gaertn., fam. *Burseraceae*. Kanari besar, K. soela (MAL.), Hapo, Hiboeroe (HALMAHERA), Hafo (TERNATE). Reusachtige boom, met groote wortellijsten, tot 50 m. hoog, een broos, niet duurzaam hout opleverend. Het uit den stam vloeende hars wordt gebruikt voor toortsen, welke bij het branden een onaangename lucht verspreiden. De Ternatanen gebruiken het voor het bestrijken van hun vaartuigen. Deze reus onder de Kanari-boomen brengt de grootste vruchten en zaden voort, waarvan de eerste meer dan 10 cm. lang kunnen zijn; de kern wordt wel gegeten.

CANARIUM LEGITIMUM Miquel, fam. *Burseraceae*. Damar itam, D. gala-gala (MAL. MOL.), Salo kokloe (TERNATE). Solo (MINAHASA). *Canarium nigrum* wordt door Rumphius beschreven als een middelmatigen boom, voorkomend in de Molukken. Uit den stamvoet komt na inkepingen een week, kleverig traan te voorschijn, dat na eenige dagen zwart besterft, doch nooit hard wordt en zich in reusachtige klompen ophoopt. Deze hars is zéér licht brandbaar en wordt voor toortsen gebruikt. Het nog niet verharde traan, vooral van jonge boomen, is zoo week als teer, doch veel kleveriger en wordt gebruikt om vaartuigen te bestrijken.

CANARIUM LITTORALE Blume, fam. *Burseraceae*. Ki kanari (SOEND.), Sadjeng (JAV.). Tot 30 m. hooge boom, op Java verstrooid voorkomende beneden 600 m. zeehoogte. Het matig zware, roze getinte, grauwbroune hout wordt plaatselijk gebruikt voor huisbouw en elders voor het maken van kisten. De zaden worden gegeten.

CANARIUM MEHENBETHENE Gaertn., fam. *Burseraceae*. (*C. moluccanum* Bl., *C. amboinense* Hoehr.). Kanari (MAL.), Lchi (SANGI), Kanaré (MAK.), Oewar (KAI). In het Oostelijk deel van den Archipel, voornamelijk in de Molukken, inheemsche boom, met wit, dicht en hard, doch niet duurzaam hout, dat gezocht is voor brandhout. In ouden toestand vloeit een weinig hars uit, dat aanvankelijk de consistentie heeft van zalf, doch later door uitkristallisatie broos en ondoorzichtig wordt; de naar eugenol riekende hars is in den inlandschen medicijnhandel voor het berooken van zieken en wordt geacht bruikbaar te zijn om kleeren- en boekenkasten vrij te houden van motten. De zaden worden in de Molukken rauw gegeten; zij moeten daartoe geheel rijp zijn. Uit deze zaden kan een goede olie geprest worden. Van een mengsel van sagoe, mentha en grofgesneden kanari's bakt men de harde, doch voedzame „bagea”; ook wordt er gebak van gemaakt.

CANARIUM OLEOSUM Engl., fam. *Burseraceae*. (*C. microcarpum* Willd. Zie aldaar in DI. I, blz. 425). Ando (TERNATE). Ham deelt in Pectona (1911, blz. 337) mede, dat de hars als

een bleeke, blauwgroene balsem te voorschijn komt en wel als normaal product van gezonde boomen. Eenige chemische bijzonderheden over dezen balsem vindt men in het jaarboek Dep. Landbouw (1910, blz. 50; 1912, blz. 5).

CANARIUM PSEUODECUMANUM Hoehr., fam. *Burseraceae*. Kadoengdoeng, Kajoe tandikat (PALEMB.). Woudreus, tot 40 m. hoog en anderhalve meter dik, voorzien van kolossale wortellijsten, voorkomend op geringe zeehoogte in Z. Sumatra; het is een der bjenboomen aldaar. Het zachte hout is waardeloos, doch uit den bast der oudere boomen vloeit een heldere, zeer kleverige, niet hard wordende hars, voor de bevolking van groot nut voor het dichten van lekke prauwen. De kernen der groote vruchten zijn eetbaar en kunnen gebruikt worden voor het bereiden van spijssolie.

CANARIUM SYLVESTRE Gaertn., fam. *Burseraceae*. Kanari oetan (MAL. MOL.). Een tamelijk kleine soort uit de bergen, waarvan de stam wel gebruikt wordt voor het vervaardigen van masten. De spaarzaam uitvloeiende hars wordt wel voor fakkels gebruikt, verspreidt een aangename geur en brandt goed. De zaden worden gegeten of als varkensvoer gebruikt.

CANAVALIA ENSIFORMIS DC. (Aanvulling van DI. I, blz. 435) (*C. gladiata* DC., *C. virosa* W. & A.), fam. *Leguminosae*. Katjang parang (MAL.), K. mekah, Kara bedog, Kembang kowèh (SOEND.). Kàrà bendo, K. pedang (JAV.). Door-gaans klimmend, 1—2½ m. lang wordend kruid, over geheel Java tot ± 2000 m. zeehoogte in het wild, ook vaak aangeplant, gebruikt als groenbemester; de gestoomde bladeren en de gekookte bloemen, onrijpe peulen en zaden worden bij de rijst gegeten. Zoowel in de practijk als door de botanici wordt onderscheid gemaakt tusschen den meer heesterachtigen „Jackbean” met betrekkelijk kleine peulen en witte zaden — welke eetbaar is —, en den klimmenden, vroeger als *C. gladiata* aangeduiden „swordbean” met grootere, houtige peulen en groote platte, lichtbruine of roode boonen.

CANAVALIA ROSEA DC. (*C. lineata* Prain, non DC., *C. obtusifolia* DC.), fam. *Leguminosae*. Kebara laot (MAL. MOL.), Djoa djoa downgi (TERNATE). Kruipend kruid van zandige stranden, als groenbemester en grondbedekker tot 500 m. zeehoogte hier en daar gebruikt. Volgens Rumphius worden de purperen blaadjes der bloeiwijze als moeskruid gebruikt, terwijl de jonge peulen en boonen na afkoken zouden worden gegeten.

CANNA HYBRIDA Hort., fam. *Cannaceae*. Ganjol, Ganjong (SOEND.), Senitrá (JAV.), Bannjoer (MAD.), Laos djambé, L. mekah (PALEMB.), ongeveer 2 m. hoog kruid met (gekoekt) eetbaren wortelstok, kenbaar aan de groene bladeren met breeden purperen rand en kleine roode bloemen; het wordt vermeerderd door jonge uitloopers. In Australië is de plant in cultuur voor de winning van Queensland-arrowroot.

CANNA COCCINEA Mill., fam. *Cannaceae*. (*C. orientalis* Rosc.). Sigi-sigi (BATAV. MAL.), Boewah tasbéh (MAL.), Sebéh (MAL., SOEND.), Kembang gedang (?), Poespá nidrá (JAV.). Van de zaden dezer, over den ganschen Archipel verbreide wilde *Canna* met roode bloemen maakt men bidkransen.

CANNA CLAUCA L., fam. *Cannaceae*. Over-

blijvend kruid met opvallend blauwgroene, bleekgerande bladeren en lichtgele bloemen, afkomstig uit Z. Amerika, waarschijnlijk vroeger als sierplant ingevoerd, op vele plaatsen op Java als bescherming van de oevers van waterlooopen gekweekt, hier en daar eveneens verwilderd.

CANNABIS SATIVA L. (Aanvulling van Dl. I, blz. 436). Nog steeds wordt deze plant geteeld, en aangeboden als opium-surrogaat, b.v. hier en daar in M. Java. In Atjeh is de cultuur sinds 1924 verboden. De werking wordt in hoofdzaak uitgeoefend door de hars, afgescheiden door de toppen der vrouwelijke planten gedurende den bloeitijd of na de vruchtzetting; harsrijke stengeltoppen kleven in gedroogden staat aaneen.

CAPPARIS ACUMINATA Willd. (C. foetida Bl.), fam. *Capparidaceae*. Kajoe toedjoeh (MAL.), Gagahan, Gedangan (JAV.). Opgericht, tot 4 m. hooge heester met wijd afstaande overhangende twijgen, waarvan de zijtakken met bladeren in éénzelfde vlak zijn gelegen, op Java voorkomend beneden 700 m. zeehoogte. Het witte hout is in den Bataviaaschen medicijnhandel onder den naam kajoe toedjoeh en wordt tegen velerlei kwalen aanbevolen, evenals dat van de verwante soort *Capparis micrantha* DC.

CARDIOPTERYX LOBATA Wall., fam. *Staphyleaceae*. Saboeroeng (SOEND.). Een windend, melksaphoudend kruid tot 9 m. lang wordend, verbreid over geheel Java beneden 500 m. zeehoogte, waarvan de bladeren als groente worden gegeten.

CARDIOPTERYX MOLUCCANA Bl., fam. *Staphyleaceae*. Popongan (BALI), Mata mata (MAK. en BOEG.), Oeta lala (ALF. AMBON). Een windend, melksaphoudend kruid, waarvan de bladeren, volgens Rumphius, een vermaard moeskruid zijn.

CAREX BACCANS Nees, fam. *Cyperaceae*. Hilat (SOEND.), Empritani, Kerisan, Ladingan (JAV.). Forsch, $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ m. hoog cypergras met scherpe bladeren, in de bergstreken algemeen tusschen 1100 en 2400 m. zeehoogte. De bladeren dienen bij gebrek aan beter wel eens voor paardenvoer; op het Djông plateau worden de helderroode, sappige vruchten als één voortreffelijk voer voor het pluimvee beschouwd, dat de eierproductie bevordert.

CARICA PAPAYA L. (Aanvulling van Dl. I, blz. 441) wordt een tot 10 m. hoog, lang levend kruid, dat bijzonder snel opschiet en in de 5de of 6de maand na het planten reeds op manshoogte begint vrucht te dragen. Een aftreksel van den stam en van de wortels wordt als geneesmiddel aangewend. In Jogjakarta werden tijdens een voedselschaarste van den schors ontdane gasapte papajastammen gegeten. De gekookte jonge bladeren vormen met die van *Pangium edule* de hoofdgroenten der Minahasers, die de vruchten alleen als varkensvoer gebruiken. Overigens worden de bladeren als geneesmiddel, o. a. voor galafdrijving en als laxans aangewend. In jongen toestand bevatten ze 0.25 % van een bitter alcaloid, door Greshoff carpaïn genoemd. De bloem van de manlijke papaja is eetbaar en moet een eetlustopwekkende werking bezitten. Getah papaja, het witte melksap, dat bij verandering uit alle deelen overvloedig te voorschijn komt, heeft een uitgebreid gebruik. Het bevat een stof, *papaine*, behoorende tot de en-

zymen (plantaardige fermenten), die eiwit en fibrine op kan lossen en deels peptoniseeren; deze stof vindt in de geneeskunde toepassing tegen kanker en maagkwalen. Gestampte papajazaden, aangelengd met azijn en ingewreven op het lichaam, worden voorts gebruikt als zweeftdrijvend middel bij koorts na gevatte koude; ook worden de zaden beschouwd als een wormen-stondendrijvend middel, dat zelfs abortus kan veroorzaken. De papaja is een tweehuizige plant; toch vormen de manlijke planten vrij vaak langgesteelde vruchten, de zg. papaja-ga-toeng; bovendien zijn van papaja vormen, rasen en variëteiten in ruime mate bekend.

CARUM ROXBURCHIANUM Benth., fam. *Umbelliferae*. Soeragè (SOEND.), Pletikapoe (JAV.) Renggireng (ATJEH), Djinten (PALEMB.), Miga miga (MAL. MOL.). Kruid tot 60 cm. hoog, over den geheelen Archipel verspreid, doch vermoedelijk alleen gekweekt voorkomend, veelal foutief aangeduid met den naam peterselie, door de inderdaad treffende overeenkomst van den geur der gekneusde bladeren met die van *Petroselinum sativum*. Deze worden zoowel als medicijn aangewend als wel gegeten als labab; vaak wordt de plant verward met de echte Karwij, *Carum Carvi* L., die echter nog niet in den Maleischen Archipel is aangetroffen.

CARYOTA MITIS Lour. (C. furfuracea Bl., C. Griffithii Becc.), fam. *Palmae*. Sarai, Soewangkoeng leutik (SOEND.), Gendoeroe (JAV.), Andoedoer (BAT.), Risi (PALEMB.). Voornamelijk in het W. deel van den Archipel beneden 1300 m. zeehoogte verbreide, 5 à 6 m. hooge uitstolende palmsoort. De stam levert een zwart hout, dat gebruikt wordt bij het vervaardigen van spinnewielen, en na kloppen een witte sagoe, die o. a. door de Dajaks gegeten wordt, oplevert. Dit palmiet wordt gekookt gegeten, doch smaakt eenigszins bitter.

CARYOTA RUMPHIANA Mart. (C. maxima Bl.), fam. *Palmae*. Soewangkoeng gedé (SOEND.), Niboeng besar (MOL.), Andoedoe (BALI), Ramisi (MAK.), Ani (BOEG.), Paloen (ALF. AMBON). Soms meer dan 20 m. hooge vederpalm, verbreid over den geheelen Mal. Archipel tot 1400 m. zeehoogte, volgens Rumphius de beste en duurzaamste van alle Moluksche palmenhoutsoorten. Het palmiet is bitter, doch wordt gegeten. Het vezelnet der bladscheeden wordt tot touw verwerkt.

CASSIA DIVARICATA Nees & Bl., fam. *Leguminosae*. Antabogà, Imer kebo (JAV.). Heester, 2—5 m. hoog, in M. en O. Java tusschen 600 en 1300 m. zeehoogte, geschikt bevonden voor het verbeteren van droere terroinen en als tijdelijken windbreker.

CASSIA LAEVIGATA Willd., fam. *Leguminosae*. Katjang meragih (MAL.), Kasingsat, Ki doekoen, Tjandoeng (SOEND.), Senting, Tajoeman, Trembalon (JAV.). Opgerichte, vrij sterk vertakte, $1\frac{1}{2}$ —4 m. hooge heester uit tropisch Amerika ingevoerd, thans op Java tusschen 500 en 2000 m. in de lagere bergstreken, nog al eens voor pagars gebruikt, eveneens als groenbomesmer bruikbaar, doch gevoelig voor wortelschimmel. De jonge bladeren worden als labab gegeten, evenals de toebereide zaden.

CASSIA LESCHENAULTIANA DC., fam. *Leguminosae*. Vrij lang levend, $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ m. hoog kruid, inheemsch in Britsch Indië, sedert jaren verwilderd tusschen Buitenzorg en Batavia. De plant

stelt zeer lage eischen aan de vruchtbaarheid van den bodem en kan zelfs gedijen op oude alang-alang-gronden. Als groenbemester en grondverbeteraar schijnt zij van belang te worden.

CASSIA OCCIDENTALIS L., fam. *Leguminosae*. Kasingsat, Tjinjingsat (SOEND.), Menting, Senting (JAV.), Kopi andelan (SUM. O. K.). Opgericht, 1—2 m. hoog kruid, lang geleden uit Tropisch Amerika ingevoerd en thans over geheel Java verbreid tot \pm 1650 m. zeehoogte, wild en zelden aangeplant. Een aftreksel van de gestampte en vervolgens geroosterde zaden, die in overvloed worden gevormd, wordt wel als surrogaat voor koffie gebezigd; in Europa komen de zaden voor hetzelfde doel wel eens aangevoerd onder den naam Negerkoffie.

CASSIA PUMILA Lamk., fam. *Leguminosae*. Èntjèng èntjèng (JAV.). Kort levend, één- tot meerstengelig, 20—100 cm. hoog, diep wortelend kruid tot 600 m. zeehoogte voornamelijk in M. en O. Java, dat op eenigszins gunstige terreinen een goeden naam als groenbemester en grondbedekker bezit.

CASSIA TORA L., fam. *Leguminosae*. Gelèng-gang padang, G. ketjil, Ketèpèng, K. ketjil (MAL.), Katèpèng, K. lemboet (SOEND.), Ketèpèng, K. sapi, K. tjilik (JAV.). Wijd vertakt, onaangenaam riekend, 20—100 cm. hoog kruid met opgerichten hoofdstengel, op Java tot \pm 800 m. zeehoogte vrij algemeen, onder cultuur tot 1200 m. gedijend, geschikt als groenbemester, na ongeveer 1 jaar afstervend. De bladeren zijn in gebruik als moeskruid en worden als geneeskrachtig beschouwd.

CASTANEA ACUMINATISSIMA Bl. (C. sessilifolia Bl., *Quercus acuminatissima* A. DC., Q. fagiformis Jungh., Q. Junghuhnii Miq.), fam. *Fagaceae*. Ki Rioeng, Rioeng anak (SOEND.), Meranak, Pasang robjong (JAV.). Tot 25 m. hooge en $1\frac{1}{2}$ m. dikke boom van M. en W. Java, groeiende tusschen 1400 en 1800 m. zeehoogte, hoofdzakelijk gebruikt als brandhout, doch ook wel als bouwhout.

CASTANEA SUMATRANA Oerst. (Callaeocarpus sumatrana Miq., *Castanopsis sumatrana* A. DC.), fam. *Fagaceae*. Berangan padi, Pasang berangan (PALEMB.). Groote, zware boom op Sumatra voorkomend tusschen 100 en 500 m. zeehoogte, waarvan het hout plaatselijk gebruikt wordt als bouwhout. De vruchten worden gepoft, geroosterd of gekookt veel gegeten en men treft ze in den vruchttijd in groote hoeveelheden op de pasars te Palembang aan.

CASUARINA EQUISETIFOLIA L. (C. muricata Roxb.) (Aanvulling van Dl. I, blz. 443). Tjemàrà (JAV.), Haroe (MINANGK.). Deze éénhuizige (? ook wel tweehuizige) boom bezit tot op vrij hoogen ouderdom een spitse, smal-kegelvormige habitus, waarvan de kroon ten slotte door afsterven der twijgeinden een wijdere vertakking vertoont. Hij behoort thuis in het gebied van N. Caledonië en Australië tot Br. Indië, doch is gebonden aan zandige stranden en kustheuvels tot op \pm 50 m. zeehoogte (komt dus nooit voor in de mangrove- of vloedbosschen) doorgaans in gezelligen groei. De boom groeit zeer snel; het hout is zeer zwaar, dicht en hard, is voor bouwhout door de gemakkelijke splijtbaarheid niet zoo zeer geschikt, doch bezit door zijn hooge calorische waarde uitnemende eigenschappen als brandhout en voor het maken van

houtskool. Tot dit doel wordt de boom op groote schaal aangeplant, b.v. in Br. Indië en ook hier en daar in den Maleischen Archipel (Tectona 1925, blz. 875—8) en het Maleische Schiereiland (zie Straits Bulletin 1905, blz. 11). Ook in de bergen kan hij in cultuur gedijen. Volgens Rumphius vrijden de Cerammers hun vischlijnen met de grauwwarte zeer dunne schors, om ze bestand te doen zijn tegen het zeeewater; deze schors wordt volgens Holmes, Scheffer en Rumphius ook als medicijn gebruikt.

CASUARINA JUNGHUANIANA Miq. (C. montana Miq., zie aldaar in Dl. I, blz. 443). Tjemàrà (JAV.), Tjomara, Kadjoe (SOEMBA), Boengga (LAOERA), Tjemàrà sabrang (DIJÈNG). Tweehuizige boom in het wild voorkomend op Java van den Lawoe af oostwaarts, op den Wilis, Kawi, Ardjoenà, Tengger, Sméroe, het Jang Plateau en den Idjèn, tusschen 1150 en 3100 m. zeehoogte, voorts bekend van Celebes (Heyne, Nutt. Pl. ed. II, deel I, blz. 515), Bali, Soemba, Flores (800 m. zeehoogte) en Timor (300—1100 m. zeehoogte), mogelijk identiek met een Australische soort, vrij zeker in een vroegere geologische periode uit Australië (het vaderland van het eenige geslacht Casuarina der fam. Casuarinaceae) naar den Archipel overgebracht. Volgens Altona (Tectona 1925, blz. 243 seq.) is dit slechts een bergvorm van C. equisetifolia. Het is echter zeer zeker een goede botanische soort, welke in bloei of vrucht duidelijk onderscheiden kan worden; steriele wortelopslag is echter niet verschillend van volwassen twijgen van C. equisetifolia L. De boom wordt door de Hindoes als heilig en door de Javanen als zeer bijzonder beschouwd; op sommige bergen o. a. de Dàràwati bij den Andjasmàrà-keten is hij bij oude graven op bergtoppen aangeplant. Door het Boschwezen wordt hij op velerlei plaatsen aangeplant, zelfs op Sumatra (Brastagi); in de vlakke gecultiveerd verliest hij zijn soorfeigenschappen niet. Onjuist is de opgave als zoude de boom vroeger door de Hindoes op den Djèng zijn aangeplant (tegenwoordig wèl door het Boschwezen); dit berust op een verwisseling met Podocarpus. Het hout is zeer zwaar, lichtbruin of vleeschkleurig tot vrij donker bruinrood, moeilijk te bewerken, zeer onderhevig aan scheuren en krimpen, matig duurzaam en niet bestand tegen witte mieren. De boom wordt tot 35 m. hoog en $1\frac{1}{2}$ m. dik en komt in de Oost-javaansche bergen in uitgestrekte zuivere bestanden voor. Tegen ondergroei en ander wildhout is hij zeer onverdrangzaam; de afgevallen „naalden” (ten rechte twijgjes) vormen een dikke, slechts zeer langzaam, tot humus verweerende laag, waarin de meeste andere planten verstikken. Sommige grassen, b.v. Avena Junghuhnii, kunnen echter in deze tjemaraboschen vrij goed gedijen. Deze tjemara is een der hoogstgroeiende boomen, die nog voor timmerhout geschikt zijn. Vele boomen gaan verloren door de reusachtige branden, die telken jare door onvoorzichtigheid ontstaan en uitgestrekte bosschen vernielen. Die branden ontstaan gemakkelijk en zijn moeilijk te stuiten. Het maken van brandsingels van loofhout helpt blijkbaar ook niet voldoende.

CASUARINA RUMPHIANA Miq., fam. *Casuarinaceae*. Pohon kasawari, P. kasowari (MAL. MOL.), Ira (Z. HALMAHÉRA). Boom uit de bergwouden der Molukken, Celebes en de Philippijnen,

tusschen 100 en 1100 m. zeehoogte, verspreid in de bosschen en aan de boschzoomen voorkomend. Als sierboom op Java wel eens aangeplant. Het hout is iets rooder dan van *C. equisetifolia* L., nog gemakkelijker te kloven, maar in bruikbaarheid daaraan gelijk; door het Boschproefstation wordt het op één lijn gesteld met *C. sumatrana*.

CASUARINA SUMATRANA Jungh., fam. *Casuarinaceae*. Antoermangan (TOBA), Tjemara (MAL.), Pitoengang pipi (SUM. W.K.). Boom als *C. Jung-huhniana*, doch met afgeronde, fraaie kroon en zeer verschillende, grootere vruchten, voorkomend op Sumatra, Borneo, Celebes en de Philippijnen, vooral in W. Java vaak als sierboom aangeplant. Het hout is zeer zwaar en zeer hard, taai en sterk, doch moeilijk te bewerken en wordt in de Tobalanden slechts voor het vervaardigen van werktuigen gebezigd.

CAULERPA, geslacht der *Algae*. Deze wieren bevatten geen gelose. *C. laetevirens* W. v. B., de boeloeng boeni van Z. Bali en *C. peltata* Lamour., var. *macrodisca* W. v. B., die op de Noordkust van Bangka onder den naam lata voorkomt, worden gegeten. Von Martens vermeldt, dat *C. racemosa* J. Ag., var. *clavigera* W. v. B., die insgelijks eetbaar is, op Tidore en Batjan gebruikt wordt als toespijs bij de rijst, op Ternate heet zij lai-lai; te Makassar is zij een deel van het jaar op den pasar verkrijgbaar; zij wordt zoowel rauw als gekookt genuttigd.

CEIBA PENTANDRA Gaertn. Als aanvulling op Dl. I, blz. 443, zij gewezen op de uitvoerige behandelingen in Heyne, Nutt. Pl. Ned. Ind. ed. II, deel II, blz. 1049—54 en de monographie van G. F. J. Bley: De kapokcultuur op Java (verslag Vezelcongres, deel I, 2e gedeelte).

CELASTRUS PANICULATA Thunb., fam. *Celastraceae*. Silá (JAV.). Klimmende, 3—10 m. lange heester, voorkomende in de laagvlakte. Volgens Boersma worden de bladeren in Midden Java in den medicijnhandel aangetroffen; met adas poelasari zijn zij een middel tegen bloed- en slijmafgang; zij bevatten een weinig alcaloid.

CENCHRUS INFLEXUS R.Br., fam. *Gramineae* (*C. viridis* Spreng.). Roka-reka (KANGÉAN), Kapohak (SOEMBA), lko atjoe (FLORES), Rai-rai (PALMANKERA). Eenjarig, sterk uitstoolend gras, in het Oosten van den Archipel voorkomend van Kangéan tot Timor, Celebes, de Molukken en de Kai eilanden, op zandige terreinen nabij de kust in groote hoeveelheid, door de bevolking als een geschikt voedergras beschouwd.

CENTELLA ASIATICA Urban, fam. *Umbelliferae*. (*Hydrocotyle asiatica* L.). Daoen kaki koeda, Pogagan (BATAV. MAL.), Antanan gedé (SOEND.), Gagan-gagan (JAV.), enz. Overblijvend, stengelloos kruid met uitloopers, een cosmopoliet der tropen, verbreid vanaf de laagvlakte tot 2500 m. zeehoogte, op ondernemingen als grondbedekker en tegen het afspoelen van terreinen wel aangeplant, schaduwverdragend en vochtminnend. Een uitgebreide opgave bestaat over het medicinale gebruik van deze plant, waarvan Heyne (Nutt. Pl. Ned. Ind. ed. II, deel II, blz. 1211) een bloemlozing geeft.

CERBERA MANGHAS L. (*C. Odollam* Gaertn., *C. lactaria* Ham.). Juister naam voor *C. Odollam* Gaertn. (zie Dl. I, blz. 472).

CEREUS PERUVIANUS Mill., fam. *Cactaceae*. Doeri bantong, D. b'ong (JAV.). Een uit tropisch

Amerika ingevoerd, heesterachtig, tot 2½ m. hoog kruid; wordt in de laagvlakte van Java wel als levende heining (pagar) gebruikt.

CHAMAERAPHIS ASPERA Nees, fam. *Gramineae*. (*Agrostis scaberrima* Hassk., *Ch. spinicens* Poir.). Gerinting anjer (BATAV. MAL.). In het water groeiend, ijle vaak groote groepen vormend, tot 1.8 m. lang gras, in den Archipel slechts bekend van de laagvlakte van Java en Celebes, beneden 100 m. zeehoogte, plaatselijk talrijk in slooten, ondiepe poelen en sawahs; kenbaar aan de eigenaardige, even boven water uitstekende bloeiwijze. Door de bevolking hooggeschat als uitnemend veevoeder.

CHENOPodium AMBROSIOIDES L., fam. *Amaranthaceae*. Thô du Mexique, Welriekende ganzevoet, American wormseed. Eenjarig, opgericht, vaak sterk vertakt aromatisch kruid, inheemsch in tropisch Amerika, in W. Java op ongeveer 1600 m. zeehoogte, plaatselijk in groote hoeveelheid verwilderd. Uit de zaden wordt de *Chenopodium*- of Amerikaanse wormzaadolie gedistilleerd, een specifiek middel tegen de zeer veelvuldig bij inlanders voorkomende, de volkskracht ondermijnende mijnwormziekte. Het is o.a. tijdelijk geteeld als bijcultuur door 's Lands Caoutchoucbedrijf in het Japarasche en door anderen in Kediri, in het Malangsche, in Priangan, enz. (zie Alg. Landbouwweekblad 1919, blz. 1645, Febr. 1925, blz. 1191; Verslag 1918 van 's Lands Caoutchoucbedrijf, blz. XIII; Publicaties 1923 v. h. N. I. Landb. Syndikaat blz. 88, 106 en Pharm. Weekblad 1924, blz. 1341). De cultuur schijnt renderend en gemakkelijk te zijn, doch volgens het verslag 1921 van het Dep. van L. N. & H. (blz. 74) voldeed de samenstelling van de olie, waarvan het werkzaam bestanddeel ascaridol heet, niet aan de eischen der buitenlandsche pharmacopee, die op het Amerikaanse product gebaseerd zijn (zie Heyne, Nutt. Pl. Ned. Ind. ed. II, Dl. I, 1927, blz. 602—3).

CHISOCHETON MACROPHYLLUS King, fam. *Meliaceae*. Gendis, Goelá (JAV.). Boom, 30—35 m. hoog en tot 1 m. dik, over geheel Java beneden 1000 m. zeehoogte; het hout is in groote afmetingen te verkrijgen, doch onbruikbaar en alleen bestaande uit spint. De groote steenroode tot vuil purperbruine vruchten hangen in grooten getale bijeen. In Madioen wordt uit de zaden een op ricinusolie gelijkende olie geperst, die gebruikt wordt voor verlichting; het zaad is zeer bitter, evenals alle andere deelen van den boom.

CHLAMYDOMUCOR ORYZAE Went & Prinsen Geerlings. Schimmel, algemeen voorkomend in Javaansche ragi, zonder gistingsvermogen, doch in staat om zetmeel in dextrose om te zetten. Zij heeft beteekenis voor het maken van zapò en brem en indien alcohol direct uit rijst wordt gestookt (zie Went & Prinsen Geerlings: Beobachtungen über die Hefearten und zuckerbildenden Pilze der Arackfabrikation. Verh. Kon. Acad. Wetensch. Amsterdam 2e sect. Dl. IV, 1895, 31 pp + 4 platen).

CHLORANTHUS BRACHYSTACHYS Bl., fam. *Chloranthaceae*. Atoekan (JAV.). Opperichte heester, 1—2½ m. hoog, voorkomend in W. en M. Java in de bosschen tusschen 1500 en 2100 m. zeehoogte, in gebruik overeenkomende met *C. officinalis* Bl. (zie Dl. I, blz. 488).

CHLORANTHUS INCONSPICUUS Sw., fam. *Chloranthaceae*. Barlèn (SOEND.). Oppericht hees-

tertje, $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ m. hoog, inheemsch in China en Achter Indië en ? Sumatra, vroeger op groote schaal bij Parakanslak (Priangan) op \pm 700 m. zeehoogte aangeplant voor de aromatische bladeren en bloemen, die onder de thee voor de inlandsche markt worden gemengd, zoogenaamd om die geurig te maken.

CHLORIS, geslacht der *Gramineae*, met verscheidene soorten voorkomend in de heete laagvlakte, voornamelijk in streken met sterke Oostmoesson. De voedingswaarde van deze grassen schijnt nog al eens te wisselen, zooals het onderzoek van de monsters leerde (vgl. Heyne, Nutt. Pl. ed. II, Dl. I, blz. 267). Het Rhodes grass, *C. Gayana* Kunth, inheemsch in tropisch Afrika, is het belangrijkste weidegras van het binnenland van Australië en wordt in Z. Ver. Staten zeer geroemd om het hooi, doch is in Ned.-Indië nog niet serieus beproefd, hetgeen wel geschiedde in de Philippijnen, *C. barbata* Swartz, *C. digitata* Steud., *C. divaricata* R. Br., *C. truncata* R. Br. schijnen weinig bruikbaar te zijn. Daarentegen levert *C. tenera* Scribn., in den Archipel thuishoorende op Sumatra, N. Celebes, Banda en Ternate, een matige hoeveelheid blad van even voldoende voedingswaarde en schijnt dienst te kunnen doen. *C. virgata* Swartz, in den Archipel op Java verzameld (overigens pantropisch verspreid) in het droogste deel van het eiland (N. Besoeki) doet daar dienst als veevoeder; het wordt elders zeer geprezen.

CHLOROXYLON SWIETENIA D. C., fam. *Rutaceae*. Boom 10—25 m. hoog, de stampant van het Oostindische satijnhout (het Westindische is afkomstig van *Xanthozylum flavum* Vahl., eveneens een Rutacea), na eibenhout de meest waardevolle woudboom van Ceylon en Voor-Indië, met bijkans onvergankelijk geurig hout, door Koorders en Valetou (Bijdr. Booms. Java III, blz. 4) aanbevolen voor cultuur op grond van den goeden groei in 's Lands Plantentuin. The Trop. Agriculturist van 1907, blz. 26 en 416, geeft nadere uiteenzettingen en vermeldt een stuk satijnhout, hetwelk minstens 1000 jaar deel uitgemaakt had van een deurkozijn en nog volkomen intact was gebleven. In Engeland wordt het satijnhout het meest voor luxebetimmering gebruikt.

CHONEMORPHA MACROPHYLLA Don, fam. *Apocynaceae*. Bangi, Ploembangan (JAV.), Banèh (MAD.). Klimmende heester van de bergstreken van O. Java, ook wel aangeplant. De bast levert een vezel, welke in O. Java gebruikt wordt voor het vervaardigen van vischnetten. Zoowel de bast als de bladeren bevatten een giftig alcaloid.

CHRYSANTHEMUM LEUCANTHEMUM L., fam. *Compositae*. Ganzebloem, Margriet. Overblijvend, meer of minder pollenvormend 35—60 cm. hoog kruid, op Java wel gekweekt in tuinen en theetuinen, hier en daar gebruikt om terrassen tegen afspoeling en afstorting te beschermen.

CHRYSOPHYLLUM CAINITO L., fam. *Sapotaceae*. Sawo doerèn (BATAV. MAL.), Sawo kadoe, S. sjiem (SOEND.), Kanitoe (MAD.). Zeer decoratieve boom met haven donkergroene, onder koperroode bladeren, afkomstig uit tropisch Amerika. Op Java in de benedenlanden wel eens gecultiveerd als sier- of vruchtboom; de vruchten zijn eetbaar, doch maken weinig opgang.

CHRYSOPHYLLUM ROXBURGHII Don, fam. *Sapotaceae*. (*C. bancanum* Miq., *C. dioicum* K. & V., *C. lanceolatum* D. C.). Ki laketan (SOEND.), Selaket, Angin-anginan (JAV.), Mempoelot (BANGKA, BILLITON), Kajoe poelot (z. o. BORNEO). Boom tot 36 m. hoog en 65 cm. dik, in het westelijk deel van den Maleischen Archipel in bosschen beneden 1200 m. zeehoogte, vrij zeldzaam, met bruikbaar taai hout, op Bangka beroemd voor het maken van bijstelen.

CIBOTIUM BARANETZ J. Sm., *Filices*. Pakoe simpai (MINANGR.). Boomvaren met korten stevigen stam en zeer lange bladeren, over Z. O. Azië en in het Westen van den Archipel voorkomend, vooral in M. Sumatra. De stelen der jonge bladeren zijn dicht bezet met goudgele haren, de pili cibotii der oude geneskunde (golden moss). Greshoff schreef in Teysmannia (1890, blz. 143), dat men Penawar djambé opeens weer hoorde roemen als een voortreffelijk mechanisch bloedstelpend middel, hetgeen ook aangetoond is, doch het aanbod is te gering om aan de vraag te voldoen. Te Pajakoemboeh is het in gebruik als oprulmateriaal voor matrassen (Teysmannia).

CICHORIUM ENDYVIA L., fam. *Compositae*. Andewi (SOEND.). Andjvie is een gewone marktgroente, welke ook wordt verbouwd in de vlakke, o. a. te Batavia en Buitenzorg (Teysmannia 1920, blz. 411).

CICHORIUM INTYBUS L., fam. *Compositae*. Brusselsch lof of cichoreilof is op Java nog geen gewone groente, maar de cultuur is in het Malangsche mogelijk gebleken op 1000 m. zeehoogte (Ochse, Groenteteelt).

CINCHONA, geslacht der *Rubiaceae*. Van de kinasoorten worden op Java bijna alleen geteeld *C. Ledgeriana* Moens en *C. succirubra* Pav. Zie KINA.

CINNAMOMUM JAVANICUM Bl., fam. *Lauraceae*. Hoeroc gading, Sintok lantjang, S. mèjong (SOEND.). Middelmattig hoogte boom, verspreid in het lagere bergland in het Westen van den Maleischen Archipel. Het hout wordt gebruikt voor huisbouw en de sterk aromatische riekende, prikkelende bast in inlandsche medicijnen.

CITRUS (Aanvulling van Dl. I, blz. 491). De vermenigvuldiging heeft in hoofdzaak plaats door tjangkokans, hoewel in sommige deelen van den Archipel ook veel zaailingen worden gebruikt. Door het Plantkundig Labor. van het Alg. Proefstation voor den Landbouw te Buitenzorg worden meer in het bijzonder Djeroek manis, Dj. keprok en pompelmoezen op onderstam verent en veroculeerd. De meeste vormen zijn polyembryonaal, dat wil zeggen er heeft wel bestuiving plaats, doch geen bevruchting, terwijl er zich toch embryonen in het zaad ontwikkelen. Deze embryonen zijn op vegetatieve wijze ontstaan uit de plant die bestoven werd, en na uitzaaiing zijn de nakomelingen van deze embryonen dus, wat erfelijke eigenschappen aangaat, volkomen gelijk met de bestoven plant. Hoewel tegelijkertijd ook wel eens normale bevruchting plaats heeft, is de nakomelingschap voor het grootste deel identiek met de moederplant. Door het Dep. van L. N. & H. wordt gewerkt aan de veredeling door selectie en het invoeren van superieure vormen, waaronder niet alleen kwaliteit der vruchten wordt verstaan, doch ook het resistent zijn tegen ziekten (b.v. gomziekte), speciaal var het materiaal, dat gebruikt zal worden voor onderstammen. Een

voorloopige mededeeling over de djerocveredeling, waarvoor te Poenten (bij Malang) op ± 1000 m. zeehoogte een uitgebreide proeftuin van het Dep. van L. N. & H. bestaat, zie men Korte Meded. n. 8 van het Alg. Proefstation van den Landbouw (1930), ook gepubliceerd in Landbouw, Jaarg. VI, no. 4, waarin de leider van de djerocveredeling, Dr. H. J. Toxopeus, de polyembryonie van diverse kruisingen behandelt. De Washington Navel en de Valencia Orange slagen op Java zeer goed, evenals verschillende geïmporteerde Grapfruit-variëteiten, Jaffa Orange, enz. Zooals boven reeds aangeduid, worden door den dienst der djerocveredeling op Java de boomen door verenting (oculatie) vermeerderd. Behalve de hieronder opgenoemde vormen zijn er nog enkele, waarvan de systematische positie onzeker is (d. w. z. men weet niet tot welke botanische soort zij behooren). Zoo o.a. van de Djeroc kastoeri (*C. mitis*), Djeroc sambal (JAV.) of Dj. limo (MAL.), Dj. trengganoe en enkele andere. Het is niet uitgesloten, dat hieronder hybriden (bastarden) schuilen.

CITRUS AURANTIFOLIA Swingle, fam. *Rutaceae*. (Ter gedeeltelijke vervanging van *C. hystrix* D. C. DL I, blz. 492). Djeroc nipis (BATAV. MAL.), Dj. petjel (JAV.). Deze soort heeft een kleine, ronde, citroenachtige vrucht, welke in Br. Indië gebruikt wordt voor citroenzuurfabricage. Zij wordt verspreid aangetroffen in bijna iedere désa, zonder dat er bepaalde cultuurcentra schijnen te bestaan. Het is in het algemeen een plant voor de warme streken. In de Engelsch-W. Indische koloniën wordt een vorm van de Dj. nipis op groote schaal geteeld om de vruchten zelf, die worden uitgevoerd als limes, om het sap voor de citroenzuurfabricage en tevens voor de aetherische olie uit de schillen.

9.5.36 **BEDRIJVENWET (DE INDISCHE)**. De onder dezen naam bekende wet van 10 Juni 1927 (Ned. Stb. 1927 No. 174, Ind. Stb. 1927 No. 419) geeft een regeling van de begrotingen en rekeningen van Landsbedrijven in Ned.-Indië. In den aanbiedingsbrief van het ontwerp aan den Volksraad (zie Volksraadstukker Eerste gewone zitting 1925, onderwerp 5, stuk 1), wordt de regeling nader aangeduid als „streckende om de mogelijkheid te openen, de geldmiddelen van sommige takken van den Ned.-Indischen Staatsdienst onderscheiden van de overige geldmiddelen van Ned.-Indië te doen beheeren.”

Zij geeft aan wat onder „kapitaal” en onder „bezittingen” moet worden verstaan, zij regelt het boekjaar en de samenstelling, goedkeuring en vaststelling der begroting, die voor kapitaals- en exploitatie-uitgaven en -ontvangsten afzonderlijk wordt opgesteld.

Voorts bevat zij bepalingen omtrent de vaststelling van hetgeen als onderhoud, vernieuwing, uitbreiding en voorraad is te beschouwen, omtrent de berekening van rente en afschrijving, de terugbetaling aan het Land van de ter beschikking van het bedrijf gestelde gelden, de instelling van reserve en vernieuwingsrekeningen, de vaststelling der openingsbalans, het aanhouden eener rekening met de Nederlandsch-Indische Schatkist, de wijze waarop in de kasbehoefden der landsbedrijven wordt voorzien en de grondslagen volgens welke leveringen en diensten aan of door andere Landsbedrijven of takken van 's Lands dienst worden verrekend.

Zij regelt het dienstjaar, de betalingen door het Ministerie van Koloniën, de begrotingsoverschrijding, de verjaring, de wijze van verantwoording en de controle, het verband tusschen de begrotingen der Landsbedrijven en de Landsbegroting, alsmede het tijdstip van inwerkingtreding der wet.

Deze wet werd bij Gouvernementsbesluit van 22 Juli 1930 resp. Nos. 36, 39, 43, 47 en 55 met ingang van 1 Januari 1930 van toepassing verklaard op de Militaire Graslanden, de Opiumfabriek, het Reproductiebedrijf van den Topografischen dienst, den Pandhuisdienst en 's Land-Thee- en Kinaonderneming Tjinjiroean te Pengalengan. (Zie verder **COMMERCIEELE BOEKHOUDING**)

ACCOUNTANTSWEZEN IN NEDERLANDSCH-INDIË. Reeds in den ouden tijd werd in Nederlandsch-Indië accountancy uitgeoefend, zij het op andere wijze dan thans.

In eene instructie of order op het houden van de Scheepssoldij- en garnizoens-boeken, zoowel betreffende de verdiende maandgelden, de verstrekte leeningen en benodigdheden, als belangende het opmaken en uitvoeren van testamentaire beschikkingen, van alle personen in dienst van de Generale Nederlandsche Geotroyeerde Oost-Indische Compagnie, dateerende van het jaar 1642, treft men over de noodzakelijkheid van die instructie het volgende aan: „De Gouverneur Generael, en de Raden van India, uyt de menighvuldige klachten haer van tyt tot tyt voorgekomen, wegen de groote abusyen, fouten, en nalatigheden, die bij de Boeckhouders der Scheeps-Garnizoens-boecken geocommitteert werden, bevinden dat daer inne nootsake-lyk diende voorsien, hadden op de ordre van de Heeren Bewinthebbers der Generale Nederlandsche Geotroyeerde Oost-Indische Compagnie, ter Vergaderinghe van de Seventiene (om het behoorlyk redres te vorderen) goetgevonden; Dat bij verscheide ervaren Opper-koop-lyden geconcipeert soude worden een korte eenvoudige Instructie ofte Ordre, waernaer de voorschreven Boeckhouders haer souden reguleren”, enz. Aan deze instructie is dan verder verbonden een uitgewerkt journaal en grootboek, terwijl ook aangegeven werd op welke wijze foutieve boekingen moeten worden hersteld.

De Heeren Nijst en Verbiest zeggen in hun boek over Accountancy, dat de eerste accountants in Nederlandsch-Indië Engelschen waren. Dit waren echter geen z.g. „public accountants”, maar accountants, die in dienst waren van enkele groote Engelsche firma's en instellingen. Ook Nederlandsche firma's en instellingen echter hadden accountants in dienst.

Het Nederlandsch Instituut van Accountants teld onder hare eerste leden ook reeds een aan eene instelling in Nederlandsch-Indië verbonden accountant.

Het accountantsberoep als zoodanig heeft in Indië eigenlijk voor het eerst enige bekendheid gekregen, toen het Gouvernement er toe is overgegaan, om uit Nederland enige personen uit te zenden voor de inrichting van de commercieele boekhouding bij Gouvernements bedrijven en -diensten. De naam „Accountant” is dan ook van Regeeringswege in Indië geïntroduceerd, toen in 1907 iemand uit Nederland werd uitgezonden met den titel van Gouvernements Accountant.

De eerste public accountants in Ned.-Indië waren dan ook aanvankelijk in Gouvernementsdienst en de groote instellingen te Batavia, als Nederl. Handel Mij., Ned. Ind. Handelsbank, de N.V. ter voortzetting der zaken van de firma Linde Teves Stokvis, alsmede de gemeente Batavia en anderen hebben in eerste instantie hunne leidende krachten op administratief gebied, aan wien de titel van Accountant werd gegeven, uit het personeel van dien dienst benoemd. Dit laat zich gemakkelijk verklaren, omdat men daardoor de beschikking kreeg over krachten, die én in Indië én met de practijk van het accountantsberoep op de hoogte waren.

De uitoefening der accountancy in vrij beroep dateert eigenlijk voor Indië van het jaar 1918, toen de firma Frese en Hogeweg te Batavia een kantoor heeft geopend. Vóór dien tijd waren er wel enkele accountants, die zich allerlei opdrachten zagen toegewezen, maar public accountants in den eigenlijken zin van het woord kende Indië niet. Twee jaren daarna opende ook de heer H. J. Vooren in Soerabaja een kantoor. Beide firma's zagen hunne relatien in Indië gaandeweg toenemen en hebben thans op meerdere plaatsen kantoren.

Het accountantsberoep was ten tijde hunner vestiging nog vrij wel onbekend in Indië. De boekhouding was bij de meeste firma's stiefmoederlijk bedeed en werd algemeen een noodzakelijk kwaad geacht; eene opvatting, die vooral bij import- en exportfirma's nog wel geldt. De groote financieele instellingen en cultuurlichamen hadden óf hun eigen accountant, óf hunne administratiën werden zoogenaamd door accountants in Nederland aan de hand van in te zenden kasstaten en maandrapporten gecontroleerd.

Het beroep van accountant heeft in het particuliere bedrijfsleven in Indië beteekenis gekregen in den tijd der oorlogswinstbelasting; toen zijn de aangeslagenen eenigermate gaan inzien de noodzakelijkheid van eene doelmatige administratie. De terzelfder tijd in het leven geroepen Belasting-Accountantsdienst heeft indirect mede bevorderd den snellen vooruitgang van het aantal opdrachten en geregelde contróles, dat de particuliere accountants kregen.

Zoo heeft Indië thans: 1°. public accountants; 2°. accountants, die verbonden zijn aan particuliere instellingen en vennootschappen; 3°. accountants in Gouvernements- en gemeentedienst; verder moet in de vierde plaats melding worden gemaakt van een groote groep van personen, die zich met den titel van Accountant sieren, maar — om met den heer Nijst te spreken — „van wien te vreezen valt of zij de standing van het beroep hoog houden”.

Ongeveer een 50-tal accountants, leden van het Ned. Instituut, Organisatie of Bond van Accountants, dan wel doctorandi, gediplomeerd voor Rekeningwetenschap, van de Nederl. Handels-Hoogeschool, zijn thans in Ned.-Indië werkzaam, waarvan het merendeel in dienst is van het Gouvernement. De twee genoemde particuliere accountants firma's beschikken tezamen over ongeveer een 10-tal accountants en de Handelsvereniging Amsterdam volgt daarna wat het aantal betreft. De andere zijn, bijna zonder uitzondering, allen aan een of andere instelling of vennootschap verbonden.

Gelegenheid voor accountantsopleiding bestaat in Ned.-Indië niet. Men dient zich te helpen met de schriftelijke cursussen van het Instituut, de Nederl. Organisatie en den Bond van Accountants. Wel is het geheele examen van den Bond in Ned.-Indië af te leggen, wyl daarbij geen mondeling gedeelte bestaat.

Van het Federatief examen (Instituut en Organisatie) kunnen slechts de schriftelijke examens in Indië worden afgelegd en dienen de candidaten voor het mondeling examen te wachten totdat zij gelegenheid hebben dit in Nederland af te leggen.

Genoemde Accountants Vereenigingen hebben elk hun vertegenwoordiger in Nederlandsch-Indië.

Bij den Belasting-Accountantsdienst bestaat eene opleiding voor accountant. De eenige accountant, die in de zes jaren, dat aan deze opleiding gewerkt wordt, slaagde, heeft gemeend daarna ook het examen van een der bovengenoemde Vereenigingen te moeten afleggen.

ACCOUNTANTSDIENST (GOVERNEMENTS)
(Vervolg van Dl. I, blz. 5). Hoewel aanvankelijk de bemoeienis van een Gouvernements-Accountant door de leiders der bedrijven niet met ingenomenheid begroet werd, voerde op slot van zaken iedere bedrijfsleider, nadat terzake overeenstemming was verkregen, de noodzakelijke bedrijfsadministratie in.

Het aantal ambtenaren nam geleidelijk toe. Dit leidde tot instelling van den Gouvernements-Accountantsdienst bij Gouvts. besluit van 29 November 1915 No. 47 (Ind. Stb. No. 680), nader aangevuld bij besluit van 28 November 1921 No. 32 (Ind. Stb. No. 723) en van 17 September 1922 No. 10 (Ind. Stb. No. 596).

Volgens artikel 1 der voorloopige Instructie voor den Gouvernements-Accountant, later het Hoofd van den Gouvernements-Accountantsdienst, is deze in afwachting van de nadere regeling van zijne positie, rechtstreeks ondergeschikt aan den Gouverneur-Generaal. Bij de instelling van den dienst in 1915 werd deze toestand bestendigd.

Als gevolg van het rapport der Verkavelingscommissie, welke had na te gaan of de verschillende bedrijven en diensten in Indië ressorteerden onder de departementen van algemeen bestuur, waaronder zij eigenlijk thuis hoorden, werd de Gouvernements-Accountantsdienst met ingang van 1 Januari 1925 ondergebracht bij het Departement van Financiën.

Volgens de instructie is den Gouvts.-Accountantsdienst opgedragen het nagaan van de boekhouding van een 47-tal met name genoemde bedrijven en diensten, met het doel te komen hetzij tot invoering van eene handelsboekhouding, hetzij, waar noodig, tot vereenvoudiging en verbetering van de bestaande boekhouding. Voorts de voortdurende zorg voor de vereenvoudiging en verbetering van de boekhouding van die bedrijven en diensten, waarover zijne bemoeiingen zich reeds hebben uitgestrekt, waartoe mondeling en schriftelijk aanwijzingen en voorstellen moeten worden gedaan. Verder is de dienst belast met de voortdurende verificatie van de handelsboekhouding van de bedrijven en diensten, waar deze is ingevoerd en dient hij van advies inzake voorstellen tot het verleenen van steun aan of het oprichten van ondernemingen of bedrijven, waarbij rentabili-

teits-rekeningen worden overgelegd of moeten worden opgesteld, en voldoet verder aan alle verzoeken van de hoofden der departementen van Algemeen Bestuur en van de bovenbedoelde bedrijven en diensten om van advies te dienen omtrent zaken, de boekhouding van die bedrijven en diensten betreffende.

Zooals de behoeften der bedrijven zich wijzigen, zoo wijzigt zich ook het arbeidsveld van den Gouvernements-Accountantsdienst: opdrachten der Regeering, verzoeken van departementschefs, onderzoekingen voor den Raad van Justitie, geven aan gemelde werkzaamheden nog eene belangrijke uitbreiding.

Ten behoeve der onteigening van particuliere landen moeten de administratiën der landen vanwege den dienst worden onderzocht: deze werkzaamheden alleen vragen de gergelde werkkraft van eenige ambtenaren van den dienst.

De politie-administratie eischte meer toezicht.

Jaarlijks vinden geregeld voor den Raad van Justitie minstens een tiental onderzoekingen in verband met fraudes plaats. Dit zijn soms zeer uitgebreide en veel tijd vragende onderzoeken.

De zelfbesturen in de Vorstenlanden vroegen om administratieve voorlichting, waarvoor geregeld een tweetal adjuncten werkzaam zijn.

Vershillende locale en gewestelijke raden wenschten hunne bedrijfsadministratiën beter verzorgd te krijgen en vroegen in verband daarmede hulp en voorlichting van den Gouvernements-Accountantsdienst.

Jaarlijks worden rapporten en adviezen omtrent allerlei onderwerpen uitgebracht, zooals omtrent verzoekschriften in verband met gedane leveringen, regeringssteun aan industriële ondernemingen en te verleenen subsidiën. Zoo werd ook b.v. in 1925, op verzoek der Commissie tot herziening van het Belastingstelsel in Ned.-Indië, eene uitvoerige nota ingediend over het belastingelement in het monopolistisch bedrijf.

Vanwege den dienst verscheen een uitgebreide uiteenzetting over de grondslagen der afschrijving en de toepassing daarvan voor de Landsbedrijven.

In de jaren 1919 tot en met 1921 werd de dienst belast met verschillende boeken-onderzoeken in verband met de oorlogswinstbelasting. Bij de instelling van een belasting-accountantsdienst kwamen voor den Gouvernements-Accountantsdienst deze werkzaamheden te vervallen.

Het financieele belang van het Gouvernement bij gemengde bedrijven zooals de Billiton Maatschappij of bij contracten zooals loopen met de Vereenigde Javasche Houthandel Maatschappijen, eischt dat van de zijde der Regeering wordt nagegaan of het Land ontvangt wat het rechtens toekomt. Daarvoor wordt in den regel ook van de diensten van den Gouvernements-Accountantsdienst gebruik gemaakt.

Er is nog menige werkzaamheid, welke op het terrein van den Gouvernements-Accountantsdienst zou liggen, doch waaraan voorloopig niet kan worden gedacht.

Naast het Hoofd van den dienst zijn werkzaam accountants 1e, 2e en 3e klasse, adjunct-accountants en adj. accountants 1e klasse, hoofdboekhouder 1e klasse, boekhoudkundige ambtenaren en boekh. ambtenaren 1e klasse, voorts boekhouders en verder eenig lager personeel. De formatie van dit personeel wordt jaarlijks geregeld

in verband met de daarvoor bij de begrooting toegestane fondsen.

Het Hoofdbureau is gevestigd te Weltevreden. Daar worden, naast de aangelegenheden welke met de algemeene leiding verband houden, behandeld: de eerste inrichting der verschillende administratiën; de eindwerkzaamheden verband houdende met die bedrijven en diensten, welker werkkring zich over een of meerdere kantoren uitstrekt, b.v. het Gevangeniswezen, de Weeskamers, enz.; alles wat op de onteigening van particuliere landen betrekking heeft; de afzonderlijke opdrachten, voor zoo ver die niet direct aan de na te noemen plaatselijke kantoren kunnen worden doorgegeven; de aangelegenheden betrekking hebbende op de bedrijven en diensten, welke om bepaalde redenen nog niet onder een der afzonderlijke kantoren ressorteeren; alle correspondentie met de Departementen van Algemeen Bestuur; de personeelsvoorziening voor de bedrijven. Omtrent dit laatste wordt opgemerkt dat de omstandigheden de wenschelijkheid hebben doen blijken, dat bij geen der bedrijven en diensten, waarmede de Gouvernements-Accountantsdienst bemoeienis heeft, tot aanstelling van administratief boekhoudkundig personeel wordt overgegaan zonder het advies van gemelden dienst. Deze personeelsvoorziening geeft dikwijls veel zorg, vooral in een tijd, waarin moeilijk behoorlijk onderlegd personeel was te krijgen.

Van de zijde van den Gouvernements-Accountantsdienst is in verband daarmede ook krachtig bevorderd de unificatie der examens in boekhouden en handelcorrespondentie, welke tot en met 1924 door verschillende vereenigingen werden afgenomen, waardoor een chaotische toestand was ontstaan, die deprecieerend werkte op de waardeering van de verschillende diploma's.

Kantoren van den dienst zijn verder gevestigd te Weltevreden, Soerabaja, Bandoeng, Padang, Semarang en Buitenzorg en zullen, zoodra daarvoor personeel beschikbaar is, nog worden geopend te Jogja en Médan. Laatste genoemde plaatsen zijn nu standplaatsen van adjunct-accountants en boekhoudkundige ambtenaren.

Aan het hoofd van gemelde kantoren zijn accountants eerste of tweede klasse geplaatst en aan dezen worden verschillende ambtenaren van de andere categorieën toegevoegd.

Deze kantoorhoofden behandelen zooveel mogelijk alle aan die kantoren toebedeelde werkzaamheden en doen deze geheel zelfstandig af, tenzij om utiliteitsredenen, gelot op de noodzakelijke uniformiteit b.v., afdoening door het hoofdkantoor meer gewenscht is.

Het is het personeel van den Gouvernements-Accountantsdienst verboden een nevenbetrekking te bekleeden of een nevenberoep uit te oefenen; accountants- of boekhouderswerkzaamheden ten behoeve van particuliere personen of instellingen, dan wel van openbare instellingen te verrichten, met dien verstande, dat door het Hoofd van den Gouvernements-Accountantsdienst, in bijzondere gevallen, bij uitzondering, afwijking van dien regel kan worden toegestaan.

Waar de bedrijven over geheel Indië verspreid zijn, moet veel worden gereisd, doch door de uitbreiding van personeel en door de vestiging van verschillende kantoren is dit in den loop der laatste jaren aanmerkelijk verminderd.

ACCOUNTANTSDIENST (BELASTING-). Onder den Hoofdinspecteur van Financiën ressorteert ook de Belasting-Accountantsdienst, welke een onderdeel vormt van den Belastingdienst. Deze dienst is zeer speciaal ten behoeve van de belastingen werkzaam, alle andere accountantswerkzaamheden van het Gouvernement moeten worden gerekend te behooren tot de taak van den Gouvernements-Accountantsdienst. Zie ACCOUNTANTSDIENST (GOVERNEMENTS).

Er zijn 11 Belasting-accountantskantoren, namelijk: te Weltevreden, Soerabaja, Semarang, Bandoeng, Jogjakarta, Malang, Padang, Palembang, Medan, Makassar en Pontianak.

BELASTINGACCOUNTANTSDIENST. Zie ACCOUNTANTSDIENST (BELASTING-).

9.11.36 **COMMERCIEELE BOEKHOUDING BIJ LANDSBEDRIJVEN** (Vervolg van Dl. I, blz. 497). Een commercieele boekhouding wordt thans (eind 1930) gevoerd bij de navolgende Gouvernementsbedrijven en -instellingen, t.w.: de opiumfabriek en de Landsdrukkerij, beide te Batavia; den pandhuisdienst; het Marine-etablisement te Soerabaja; de Tinwinning op Bangka alsmede het vervoer en den verkoop van tin (Dept. van Gouvertsbedrijven te Batavia); de zoutbriketfabrieken en den zoutaanmaak op Madoera; de Ombilin-steenkolennijnen te Sawahlouto; de Poeloe-Laoet steenkolenontginning te Stagèn; de Boekit-Asem steenkolenontginning te Tandjoeng-Enim; de goudontginning in Benkoelen; 's Lands Caoutchoucbedrijf met zijn 14 ondernemingen en de getah pertja onderneming te Tjipetir; 's Lands Thee- en Kinaonderneming Tjinjiroean; de centrale burgerlijke ziekeninrichtingen te Weltevreden, Soerabaja en Semarang; de Gouvernements' krankzinnigen-gestichten te Buitenzorg, Lawang, Magelang, Grogol en Sabang; de Artillerie Constructie Winkel; het Grasland te Tjimahi; het Reproductiebedrijf van den Topografischen dienst; de Militaire weduwen- en weezen- en pensioenfondsen, het Pontianak-riviertransport. Zij is in voorbereiding bij enige andere takken van dienst, o.a. de Staatsspoorwegen op Java en de daartoe behoorende spoorwegen op Sumatra, het Boschwezen, de Posterijen, Telegrafie en Telefonie en het Gevangeniswezen, de Weezen-Boedelkamers, de Civiele weduwen- en weezen- en pensioenfondsen, het Depôt van leermiddelen, het Kantoor voor de Volkslectuur, de Pyrotechnische werkplaats, de Werkplaats voor draagbare wapenen, 's Lands djatibedrijf en de havens te Tandjoengpriok, Soerabaja, Semarang, Makassar, Belawan en Emmahayen.

De consequentie van dezen maatregel is ten aanzien van meer dan een bedrijf of dienst geweest eene wijziging in de inrichting van de Indische begrooting en leidt voorts tot het brengen van die bedrijven onder de Indische Bedrijvenwet. (Zie **BEDRIJVENWET**).

12.1.37 **VAN DAALEN (GOTFRIED, COENRAAD, ERNST)**, geboren te Makassar 23 Maart 1863, overleden te 's-Gravenhage, 22 Februari 1930. Te Weltevreden genoot hij lager onderwijs en kwam op 13-jarigen leeftijd op de H. B. S. Na nog eenigen tijd te Soerabaja op kostschool te zijn geweest, werd hij naar Nederland gezonden en volgde te 's Gravenhage de 2e en 3e klasse der H.B.S. Den 6den September 1879 als Cadet voor het wapen der Artillerie in Oost-Indië op de

K.M.A. te Breda in dienst getreden, werd hij 10 Juli 1883 benoemd tot 2de Luitenant van genoemd wapen en gevoerd à la suite van het toen nog bestaande Koloniaal Werfdepôt, aangezien hij nog gedurende één jaar de Applicatieschool had te volgen. In November 1884 naar Indië vertrokken, werd Van Daalen na aankomst in December d.o.v. te Batavia geplaatst.

Den 15 October 1885 volgde zijn bevordering tot 1e Luitenant. Van 1885 tot 1888 was hij te Banjoe Biroe in garnizoen. In den loop van 1888 werd hij overgeplaatst naar de troepenmacht in Atjèh en bleef daar in de jaren 1888, 1889 en 1890. In laatstgenoemd jaar werd hij benoemd tot Ridder der Militaire Willemsorde 4de klasse voor zijn moedig en beleidvol gedrag in het gevecht op 26 Juli 1889 bij Koeta Tocankoe. In 1891 slaagde hij voor het examen voor de 11e Afdeling der Krijgsschool (Cursus voor Algemeene Krijgskundige studien) en vertrok daarom 4 Juli 1891 naar Nederland. Na in Mei 1894 bevorderd te zijn tot kapitein, keerde Van Daalen in December van genoemd jaar naar Indië terug.

In 1895 werd hij achtereenvolgens gedetacheerd bij den Topografischen dienst, bij het wapen der Infanterie en bij het Hoofdbureau van den Generalen Staf om 28 December van dat jaar geplaatst te worden bij dien staf. Toen, na den afval van den beruchten Teukoe Oemar in Maart 1896, groote troepenversterkingen van Java naar Atjèh gezonden werden, werd Van Daalen ter beschikking gesteld van den Militairen Commandant van Atjèh en Onderhoorigheden om als stafofficier ingedeeld te worden bij verschillende mobiele colonnes, die uitgezonden werden ter verdrijving van de vijandelijke henden uit de vallei van Groot-Atjèh. Bij de krijgsvorrichtingen, die daarvoor tot November 1896 plaatsvonden en waaraan hij deelnam, onderscheidde hij zich steeds door zijn moedig en beleidvol optreden, ter belooning waarvoor hem in 1897 de eeresabel toegekend werd.

In November 1897 volgde zijn overplaatsing naar Soerabaja als Chef van den Staf in de 3e Militaire Afdeling op Java.

In 1898 werd Van Daalen bevorderd tot Ridder der Militaire Willemsorde 3e klasse ter belooning van zijn optreden gedurende de krijgsvorrichtingen in Atjèh van November 1896 tot en met Augustus 1897.

De in Mei 1898 opgetreden Civiel en Militair Gouverneur van Atjèh en Onderhoorigheden J. B. van Heutsz, die, toen hij in 1896 en 1897 in Atjèh colonne-commandant was, Van Daalen had leeren kennen als een flink, stoutmoedig en beleidvol stafofficier en hem als zoodanig dan ook zeer waardeerde, wist, in verband met de uitbreiding in Maart 1899 van het Korps Marchaussee tot vijf divisien, de terugplaatsing naar Atjèh van Van Daalen te bewerken en plaatste hem als Commandant der 1ste Divisie te Seulimoum, waar hij tevens met het civiel bestuur over de XXII Mockims werd belast. De daar door hem geleide patrouille actie had tengevolge, dat genoemd gebied spoedig van verzetsbenden werd gezuiverd.

Wegens uitstekende militaire verrichtingen en uit daden gebleken buitengewone militaire talenten werd Van Daalen in 1901 buitengewoon bevorderd tot Major. Kort daarop werd hij belast met het troepencommando in en met de waar-

neming der betrekking van controleur van de onderafdeeling Pidië, toenmaals het meest roerige ressort van de Onderhoorigheden. Dank zij de door Van Daalen geleide actie en de onder zijn persoonlijk commando gemaakte excursies kwam hierin geleidelijk verbetering.

Ter achtervolging van den z.g. Pretendent-Sultan, die naar het toen nog door geen colonnes bezochte gebied om de Laöt Tawar (Gajöland) was uitgeweken, trok Van Daalen met een sterke marcheaussecolonne derwaarts (September 1901). Na den Pretendent-Sultan, echter zonder het gewenschte resultaat, te hebben overvallen, keerde Van Daalen, daar geen aanraking meer met den vijand werd verkregen, over Meulaböh ter Westkust terug. In 1902 werd Van Daalen belast met de waarneming der betrekking van Assistent-Resident der Onderhoorigheden. Dit bleef hij tot September 1903, toen hij belast werd met de politieke aanrakingen met hoofden en bevolking van de Gajö- en Alaslanden en het voorbereiden van eene permanente vestiging aldaar. Kort daarop, n.l. 26 Mei 1903, werd hij bevorderd tot Luitenant-Kolonel.

Op last van den Civiel en Mil. Gouverneur moest Van Daalen in 1904 met een marcheaussecolonne, sterk 10 brigades, de Gajö- en Alaslanden bezoeken, het verzet in die streken breken en, indien om de een of ander reden het wenschelijk mocht zijn, ook de Bataklanden bezoeken. Van 8 Februari tot 23 Juli 1904 had daarop de beroemde tocht van luitenant-kolonel Van Daalen naar de Gajö-, Alas- en Bataklanden plaats. Met slechts 198 karabijnen werd onder zijne aanvoering en leiding een tocht gemaakt van meer dan 500 K.M. door een nagenoeg onbekend vijandig gebied, waarvan in een groot gedeelte iedere kampoeng in eene versterking was herschapen, welke de colonne den doortocht trachtte te beletten, en waarin de verdedigers met vrouwen en kinderen tot den laatsten man stand hielden. Alleen aan de buitengewone onverschrokkenheid, groote kalme, doortastendheid en onverzettelijkheid van Van Daalen is het te danken geweest, dat die tocht, waarbij hij den 20sten Juni bij Lika in de Alaslanden een schampschot aan den linker pols bekwam, tot een goed einde werd gebracht.

In October 1904 werd Van Daalen overgeplaatst naar het Hoofdbureau van den Generalen Staf te Batavia. Den 16den September te voren was hij wegens zijn moedig en beleidvol gedrag tijdens den tocht door de Gajö- en Alaslanden bevorderd tot Commandeur in de Mil. Willemsorde.

Gedurende zijne tewerkstelling bij genoemd Hoofdbureau werd hij door de Regeering naar de Zuider en Ooster Afdeeling van Borneo gezonden om zich met het Hoofd van dat gewest in commissie te begeven en naar aanleiding van zijne bevindingen omtrent den toestand aldaar de Regeering voorstellen te doen voor het daar te volgen bestuursbeleid. Tot tevredenheid der Regeering kweet hij zich van die taak.

Den 10den April 1905 overgeplaatst naar Atjöh als Chef van den Staf van de in dat gewest gelegerde troepenmacht werd hij, vóórdat hij zijne bestemming gevolgd had, den 6den Mei d.a.v. terugggeplaatst bij het Wapen der Artillerie en benoemd tot Militairen Commandant van Atjöh en Onderhoorigheden en tevens met het bestuur van dat gewest belast onder den titel van Civiel en Militair Gouverneur.

Kort daarop, den 29 Juli 1905, werd hij buitengewoon bevorderd tot Kolonel ter belooning van buitengewone militaire talenten, gebleken uit daden, gepaard aan uitstekenden dienstijver en loffelijk gedrag. Den 21 Maart 1907 had zijne bevordering tot Generaal-majoor plaats.

Ofschoon onder zijn bestuur aan de verzetspartij in Atjeh zware slagen werden toegebracht, leefde door allerlei omstandigheden het verzet toch allerwege weer op. Rustverstoringen, beschietingen van bivaks, kléwangaanvallen op onze patrouillerende troepen, trambaan- en telefoonvernielingen hadden telkens plaats. De ongunstige wending van den gang van zaken had tengevolge dat Van Daalens bestuursbeleid dikwijls aan veel critiek bloot stond.

Naar aanleiding van een reeks artikelen in de Avondpost, de z.g. Wekkerartikelen, getiteld: „Hoe beschaafd Nederland in de 20ste eeuw vrede en orde schiept op Atjeh” zag het Opperbestuur in Nederland zich genoodzaakt Gouverneur-Generaal Van Heutsz er toe te brengen een enquête-reis naar Atjeh te ondernemen. Deze had in December 1907 plaats. Het over die reis uitgebrachte verslag gaf Van Daalen aanleiding zijn eervol ontslag als Civiel en Militair Gouverneur te vragen. Op 4 Mei 1908 werd hem dit verleend en werd hij ter beschikking gesteld van den Commandant van het Leger.

Wegens langdurigen dienst kreeg hij 22 Augustus 1908 éen jaar verlof naar Europa. Gedurende dat verlof werd hij door den Duitschen Keizer in Augustus 1909 benoemd tot Ridder van de 1e klasse der orde van de Kroon van Pruisen.

In 1909 bevorderd tot Luitenant-Generaal keerde hij, nadat zijn verlof met twee maanden verlengd was, in November 1909 naar Indië terug, waar hij benoemd was tot Chef van den Generalen Staf. Na het overlijden van den Leger-Commandant, den Luitenant-Generaal Van der Willigen, op 4 Juni 1910, werd Van Daalen tijdelijk met de waarneming van het Legercommando belast om in de volgende maand te worden benoemd tot Commandant van het Leger en Chef van het Departement van Oorlog in Nederlandsch-Indië. Gedurende de jaren, in welke hij Legercommandant was, heeft hij vele noodzakelijke hervormingen tot stand gebracht, verbeteringen ingevoerd en gedaan wat hij noodig achtte om het Leger voor zijn eventueel te verrichten taak zoo geschikt mogelijk te maken. Op zijn verzoek werd hem den 2den April 1914 eervol ontslag verleend uit 's Lands dienst. Na zijn terugkeer in het vaderland leefde hij stil en teruggetrokken te 's-Gravenhage, waar hij onverwacht kwam te overlijden. Zijn stoffelijk overzot werd 26 Februari 1930 te Westerveld verascht.

AMBTENAREN. Onder het hoofd AMBTE-14 11 97 NAAR werden in Dl. I, blz. 42 e. v. de voornaamste op dit onderwerp betrekking hebbende toenmaals geldende rogelingen besproken.

Omtrent de Nederlandsch-Indische ambtenaren in het algemeen bepaalt thans de Indische Staatsregeling (art. 39), dat met inachtneming van de regelen, bij ordonnantie gesteld, en behoudens de uitzonderingen bij wet bepaald, de ambtenaren worden benoemd en ontslagen door den Gouverneur-Generaal, die zijn bevoegdheid aan anderen kan overdragen. Behalve de toe te

leggen jaarwedde mogen door de ambtenaren geen andere dan de hun bij hun benoeming uitdrukkelijk toegestane voordeelen worden genoten (art. 41). De Gouverneur-Generaal regelt het bedrag der bezoldigingen, voor zoover het niet door den Koning is vastgesteld (art. 40). De regelen omtrent het toekennen van pensioenen worden bij ordonnantie gesteld (art. 39).

Aan de *benoemingsbevoegdheid* van den Gouverneur-Generaal zijn onttrokken enkele hooge ambtenaren (vice-precident en leden van den Raad van Indië, voorzitter en leden van de Rekenkamer, president van het Hooggerechtshof, voorzitter van den Volksraad), die door den Koning worden benoemd en ontslagen.

Van de bevoegdheid om het recht van benoeming en ontslag aan lagere autoriteiten over te dragen is in de latere jaren door den Gouverneur-Generaal op ruime schaal gebruik gemaakt. Door het centrale gezag worden thans in hoofdzaak nog slechts benoemd de hogere ambtenaren: de subalternen worden aangesteld door de hoofden der departementen van algemeen bestuur en zelfstandige colleges, dienstchefs en hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur. Ontslag heeft plaats door de tot benoeming bevoegde gezaghebbenden, behoudens dat ontslag uit 's Lands dienst, niet op verzoek, slechts kan worden verleend door den Gouverneur-Generaal.

Voor benoemingen in enkele der hoogste ambten is de Gouverneur-Generaal verplicht vooraf advies te vragen aan den Raad van Indië. Hiertoe behorende de departementshoofden, de hoofden van gewestelijk bestuur, de residenten-afdelingshoofd, de hoogste rechterlijke ambtenaren, de hoofden der groote diensten, de burgemeesters op de hoofdplaatsen, de regenten.

De *bezoldiging* en verdere bijkomstige voordeelen der ambtenaren zijn vastgelegd in de door een daartoe ingestelde Salariscommissie ontworpen „Regeling van de bezoldiging der Burgerlijke Ambtenaren 1925”, (B.B.L.), die uit hoofde van de buitengewoon talrijke wijzigingen in 1928 opnieuw volledig werd afgekondigd.

Aan het bezoldigingsstelsel liggen enkele krachten Koninklijke machtiging vastgestelde beginselen ten grondslag, in het kort hierop neerkomende. Ten aanzien van de aan dezelfde voorwaarden voldoende ambtenaren wordt ter zake van de bezoldiging geen onderscheid gemaakt tusschen Europeanen, Inlanders en Vreemde Oosterlingen, noch tusschen personen, die in of buiten N.-I. zijn opgeleid, noch tusschen hen, die in of buiten N.-I. in dienst zijn getreden. Als normaal wordt beschouwd een zoodanige bezoldiging, dat de landsdienaar, van welken landaard ook, in overeenstemming met de plaats, welke zijn ambt in de samenleving inneemt, naar inheemschen maatstaf in zijn levensbehoeften behoorlijk kan voorzien, zonder een staat te voeren, welke ook in Westersche of andere Oostersche landen in soortgelijke ambtelijke kringen uitgesloten is (groep A). Een hogere bezoldiging moet voorloopig nog worden verbonden aan de betrekkingen, waarvoor uitzending geheel of in belangrijke mate uit Nederland noodig is (groep C), terwijl de middengroep (B) wordt gevormd door de betrekkingen, waaraan in mindere mate een verhoogde bezoldiging moet worden verbonden, omdat de aanvulling nog veelal moet geschieden uit kringen in N.-I. van relatief geringe getal-

sterkte, wier algemeen levenspeil voornamelijk tot een zoodanige hogere bezoldiging noopt. Deze groep moet bij de voortschrijdende ontwikkeling der opleidingsgelegenheden in Indië tevens dienen als overgangsvorm voor de C groep naar het uiteindelijk onderbrengen van alle betrekkingen in één groep.

In de B.B.L. zijn alle betrekkingen, voor welke een uniforme traktementsregeling mogelijk is, opgenomen in een der C, B of A schalen. Hiernaast bestaan nog groepen van lagere ambtenaren, wier salaris wordt geregeld naar lokale omstandigheden overeenkomstig door de betrokken dienstchefs vast te stellen schalen, terwijl ten slotte nog tot de Landsdienaren behorende maand- en daggelders en losse arbeiders zonder vaste loonregeling.

Als bezuinigingsmaatregel zal tijdelijk eene korting op de tractementen worden ingevoerd, met ingang van 1 Juli 1931.

Boven de vaste bezoldiging worden aan ambtenaren, werkzaam op plaatsen, waar de levensstandaard hooger is dan de als normaal aangenomene, *standplaatstoelagen* uitbetaald, tot een bedrag van 5% dan wel 10% der bezoldiging met een maximum van onderscheidenlijk / 25 en / 50 's maands. Deze bedragen worden verhoogd voor gezinnen met minstens 5 kinderen, waarvan minstens 2 een onderwijsinrichting ter plaatse bezoeken, terwijl eveneens toelagen worden uitbetaald aan ambtenaren, wier kinderen elders scholen bezoeken. De plaatsen, waaraan een standplaatstoeelage is verbonden, worden jaarlijks opnieuw aangewezen; de beoordeeling heeft plaats aan de hand van regelmatig verzamelde indexcijfers.

Aan bepaalde ambtenaren op plaatsen in de Buitengewesten worden *dienstbelangtoelagen* uitgekeerd. Naar gelang van de bezoldiging bedragen deze / 15 tot / 75 's maands.

Aan ambtenaren, wier positie daartoe aanleiding geeft, zooals b.v. de departementshoofden en de hogere bestuursambtenaren, worden bepaalde bedragen als vergoeding voor *representatiekosten* toegelegd.

Voor een juiste stelselmatige toepassing van de grondslagen der B.B.L. zorgt een centraal orgaan, het te Buitenzorg gevestigde Bezoldigingskantoor, rechtstreeks staande onder den Gouverneur-Generaal.

Ambtenaren met een bezoldiging van ten hoogste / 150 's maands en gewezen ambtenaren met een pensioen van niet meer dan / 150 's maands hebben met hun gezin recht op kosteloze *geneeskundige behandeling* en verstrekking van genees- en verbandmiddelen. Op plaatsen, waar alleen geneeskundige hulp te verkrijgen is van deskundigen in dienst van het Land, kunnen de landsdienaren zich voor zichzelf en hun gezin genees- heel- en verloskundige hulp, ook specialistische, waar dit mogelijk is, verschaffen door betaling van 1% van hun salaris voor de behandeling en ½% voor genees- en verbandmiddelen. Verpleging in een ziekeninrichting valt hier buiten. Alleen voor de Buitengewesten zijn plaatsen als hierbedoeld aangewezen.

Aan landsdienaren, die voor geneeskundige behandeling en/of verpleging voor zich of hun gezin in een tijdsverloop van zes maanden onvermijdelijke uitgaven moeten hebben doen tot een bedrag van meer dan 15% der over dat tijdvak genoten inkomsten, kan bij wijze van tegemoetkoming de helft der kosten worden vergoed.

Aan het uitdrukkelijke voorschrift der Indische Staatsregeling om bij ordonnantie regelen te stellen betreffende de *benoeming* en het *ontslag* der ambtenaren, welk voorschrift ook reeds voorkwam in het Regeeringsreglement van 1854, is nooit gevolg gegeven. Wel zijn incidenteel van Regeeringswege regelen gesteld en instructies uitgevaardigd, vrij sterk wisselend naar het tijds-gewricht, waarin dit geschiedde, maar bepalingen in den voorgeschreven wettelijken vorm zijn nooit vastgesteld.

De landsdienaren zijn te onderscheiden in hen, die den staat van burgerlijk ambtenaar bekleeden dat zijn zij, die van een vaste aanstelling zijn voorzien, en de overigen, nl. zij, die zonder tevoren vast benoemd te zijn geweest, tijdelijk een betrekking bekleeden, belast zijn met de waarneming eener betrekking of functie, op maand- of daggeld werkzaam zijn. Op de tweede categorie zijn verschillende regelingen, zooals die betreffende pensioen, buitenlandsch verlof, wachtgeld, niet van toepassing.

De hoogere ambtenaren hebben den rang van *hoofdamtenaar*. In een aan de B.B.L. toegevoegde lijst zijn de betrekkingen vermeld, waaraan deze rang is verbonden. De onderscheiding in ambtenaren en beambten bestaat alleen in het spraakgebruik. Vroeger werd, ook officieel, in den regel aangenomen, dat landsdienaren met een aanvangsbezoldiging van ten minste f 150 's maands ambtenaren, de overigen beambten waren. Ook de inrichting der B.B.L. maakte handhaving van het verschil onmogelijk.

Met uitzondering van enkele zeer ondergeschikte betrekkingen wordt voor benoeming een bepaalde opleiding langs den weg van het Inlandsch of Westersch onderwijs gevorderd. De bezoldigingsschalen der B.B.L. zijn in hoofdzaak op het genoten onderwijs of de verkregen diploma's geground. Bij elke schaal, waarin telkens een zeker aantal betrekkingen is opgenomen, geeft de B.B.L. aan, welke de minimumeischen zijn, welke voor benoeming tot een bepaalde betrekking worden gesteld. Verder stelt de B.B.L. regelen voor het verleenen van dispensatie van de benoemingseischen; hiertoe wordt alleen overgegaan, indien 's Lands belang het vordert en vastgesteld kan worden, dat de betrokkene een ontwikkeling bezit gelijk aan die, welke door het diploma wordt gewaarborgd en van hem met redelijkheid kan worden verwacht, dat hij in de te vervullen betrekking in elk opzicht zal voldoen.

In het algemeen worden niet in den vasten dienst opgenomen personen, die den 35-jarigen leeftijd hebben overschreden. Voor bepaalde betrekkingen, waarin anders niet behoorlijk zou kunnen worden voorzien, is de leeftijdsgrens tijdelijk gesteld op 40 of 45 jaar. Een minimumleeftijd voor indiensttreding wordt niet geëischt. Echter beginnen de pensioonaanspraken pas te tellen vanaf het oogenblik, dat de 18-jarige leeftijd is bereikt.

In den vasten dienst kunnen slechts worden opgenomen zij, die den staat van Nederlandsch onderdaan bezitten. Voor enkele der hoogste betrekkingen wordt verder gegaan door den eisch, dat de bekleeder Nederlander moet zijn, terwijl eenige andere betrekkingen gebonden zijn aan een bepaalden landaard (Inlander of Vreemde Oostering). In het belang van den dienst kan de Gouverneur-Generaal dispensatie verleenen van den

eisch van het Nederlandsch onderdaanschap, maar alleen ingeval tegen naturalisatie overwegende bezwaren blijken te bestaan.

Aan opname in 's Lands dienst moet voorafgaan een *geneskundig onderzoek*, in Nederland voor uit te zenden personen te verrichten door den Geneeskundigen Raad te 's-Gravenhage, in Indië door op verschillende plaatsen gevestigde geneskundige commissies. Voor Inlandsche ambtenaren geldt de verplichte keuring nog niet algemeen; wel wordt zij geëischt voor benoeming tot een betrekking der B en C schalen. Verder wordt voor Europeanen en Inlanders keuring geëischt voor tijdelijke werkzaamstelling in bepaalde betrekkingen, welke aard het voldoen aan speciale eischen medebrengt.

Aan personen, die uit Nederland worden uitgezonden om in Indië in 's Lands dienst te worden opgenomen, worden volgens bepaalde regelen *vergoedingen* uitbetaald voor *uitrustingskosten*, terwijl zij met hun wettig gezin voor Landsrekening naar Indië worden vervoerd. Zij verbinden zich notarieel tot terugbetaling van het uitgekeerde bedrag en van de passagekosten (eventueel ook van de opleidingskosten), indien zij binnen 5 jaar na hun indiensttreding om andere redenen dan welbewezen ziels- of lichaamsgebreken 's Lands dienst verlaten. Voor elk volbracht dienstjaar wordt het verschuldigde bedrag verminderd met een vijfde gedeelte.

In het algemeen bedraagt de vergoeding voor uitrusting voor den ongehuwden ambtenaar naar gelang van de bezoldiging f 500 tot f 1200, welke bedragen voor den gehuwden ambtenaar worden verhoogd met 50 %. Waar aanleiding bestaat tot afwijking van deze bedragen, kan daartoe door den Minister worden overgegaan. Ten behoeve van den uit te zenden ambtenaar, die verplicht is tot betaling van de z.g. huwelijkscontributie aan het Civiel Weduwen- en Weezenfonds, wordt ter tegemoetkoming daarin één maand bezoldiging (dat is de helft van het verschuldigde) in de kas van het fonds gestort. Voor onderwijzers bestaat ten deze een afzonderlijke regeling in dien zin, dat deze contributie ten volle van Landswege wordt voldaan (één maand voor de ongehuwden, twee maanden voor de gehuwden).

Aan uitgezonden ambtenaren wordt vanaf den datum van inscheping naar Indië tot aan den dag, waarop hun activiteitstraktament ingaat, een *voorloopige bezoldiging* uitbetaald tot een bedrag van f 100 tot f 250 's maands naar gelang van het toekomstige salaris.

De in vasten dienst benoemde ambtenaar wordt niet tot de aanvaarding van zijn betrekking toegelaten, voordat hij beëdigd is. In het algemeen zijn van beëdiging uitgezonderd de lagere ambtenaren, beneden den rang van *commies*; echter worden ook van deze lagere ambtenaren talrijke groepen, die speciale functies bekleeden, wel beëdigd. Naast een algemeen formulier voor den af te leggen eed (verklaring) zijn voor bepaalde betrekkingen afzonderlijke formulieren vastgesteld. De algemeene eed bestaat uit drie deelen: die van trouw, van geheimhouding en van zuivering, welke laatste alleen door hoogere ambtenaren, op de bureaux vanaf den rang van referendaris, wordt afgelegd. In den regel moet bij elke benoeming tot een andere betrekking opnieuw de voorgeschreven eed worden afgelegd. Echter

kan bij benoeming in een zelfde korps worden volstaan met een schriftelijk verklaring, dat men zich ook in de nieuwe betrekking aan den tevooren afgelegden eed zal houden.

Met één uitzondering, nl. van den Voorzitter van den Volksraad, die een jaarwedde geniet, worden aan de Indische ambtenaren maandwedden toegelegd. De uitkeering over elke maand heeft plaats in het begin van diezelfde maand. Een nieuw in dienst genomen ambtenaar moet om aanspraak te hebben op bezoldiging over een bepaalde maand uiterlijk op den laatsten dag der voorafgaande maand zijn betrekking hebben aanvaard. Door in dienst te zijn op den 1^{en} eener maand heeft de ambtenaar aanspraak op bezoldiging over die geheele maand; daarentegen geniet hij geen salaris over de maand, waarin hij zijn betrekking aanvaardt.

Voor de reis van de plaats, waar de ambtenaar zich bevindt op het tijdstip van zijn benoeming, naar de hem aangewezen standplaats heeft hij voor zich en zijn gezin aanspraak op vergoeding van reis- en verblijfkosten. Dezelfde aanspraak bestaat bij overplaatsing, terwijl verder aan den ambtenaar reis- en verblijfkosten worden tegoezegedaan voor dienstreizen, z.g. commissiereizen. Op het vermoedelijke eindbedrag eener reisdeclaratie kan een voorschot worden verleend tot $\frac{2}{3}$ van dat bedrag, te verrekenen met hetgeen na afloop der reis wordt betaalbaar gesteld. Aan ambtenaren, die hun dienst uitoefenen in een bepaald ressort, worden in den regel vaste maandelijksche toelagen voor reis- en verblijfkosten toegelegd. Aan ambtenaren, die voor de uitoefening van hun dienst behoefte blijken te hebben aan een auto of motorrijwiel, kunnen voor de aanschaffing daarvan voorschotten worden uitgekeerd, terwijl hun toelagen worden toegekend voor onderhoud en bepaalde vergoedingen per eenheid van in dienst afgelegden afstand. Alles, wat het reizen der ambtenaren in Indië betreft, is vastgelegd in het Algemeen Reisreglement, dat de ambtenaren naar gelang van hun bezoldiging in groepen indeelt. Het toezicht op de reisdeclaraties en de bevoegdheid tot uitbetaling zijn opgedragen aan een centraal instituut, het Kantoor voor Reiswezen te Weltevreden, welks hoofd in het belang van een soepele toepassing der bepalingen verstrekkende bevoegdheden heeft. Dit kantoor heeft enkele filialen op de hoofdplaatsen van Java.

Aan de ambtenaren kunnen bij eerste plaatsing, bij overplaatsing en bij herplaatsing, alsmede bij vertrek met buitenlandsch verlof en bij terugkeer, voorschotten worden uitgekeerd, voor ongehouden gelijk aan twee maanden bezoldiging, voor gehuwden drie maanden. Terugbetaling heeft plaats in een bepaald aantal termijnen door middel van inhouding op de bezoldiging. Korting op het salaris heeft overigens slechts plaats voor schulden aan het Land, zooals belastingschulden. Behalve voor belastingschulden mag de korting niet meer bedragen dan $\frac{1}{4}$ van het salaris, indien dit niet meer dan f 300 bedraagt of $\frac{1}{2}$ bij hogere salarissen. Voor particuliere schulden, ook indien deze bij rechterlijke uitspraak zijn vastgelegd, mag op de bezoldiging niet worden gekort.

Waar noodig wordt van Landswege voorzien in de huisvesting der ambtenaren. Het begrip van „vrije woning” is verdwenen, sedert een al-

gemeene woningregeling van elken ambtenaar voor het gebruik van een hem aangewezen Landswoning een bepaald percentage van zijn bezoldiging vordert. De Landswoningen zijn verdeeld in klassen naar gelang van den aard der betrekkingen van degenen, voor wie zij gebouwd zijn.

Aan de ambtenaren in vasten en tijdelijken dienst kunnen *binnenlandsche verloven* worden verleend wegens ziekte, gestaafd door een geneeskundig certificaat, en wegens gewichtige redenen. Ziekteverlof wordt verleend voor ten hoogste zes maanden, waarop bij voortdurende ongeschiktheid om dienst te doen eervol ontslag uit de betrekking volgt. Ook eerder kan zoodanig ontslag worden verleend, indien de belangen van den dienst verdere afwezigheid niet toelaten. Bij ziekteverlof wordt de eerste drie maanden vol salaris uitbetaald, daarna half, tenzij de ziekte geacht moet worden in en door den dienst te zijn ontstaan. De verloven moeten worden doorgebracht ter plaatse in het geneeskundig certificaat vermeld. Ambtenaren met een bezoldiging van ten hoogste f 150 hebben aanspraak op vergoeding van reiskosten naar de plaats, waar het verlof moet worden doorgebracht, en terug naar de standplaats. Verloven wegens gewichtige redenen worden verleend voor ten hoogste drie maanden aan op Java en Madoera en vier maanden aan in de Buitengewesten geplaatste ambtenaren. Gedurende de eerste maand, respectievelijk de eerste twee maanden, wordt vol traktement genoten, daarna half. Een afzonderlijk instituut is het binnenlandsch verlof door te brengen in het buitenland, hetwelk wordt verleend voor dezelfde tijdvakken en met dezelfde geldelijke voordeelen. Deze verloven maken geen inbreuk op de aanspraken op buitenlandsch verlof. Bij vele diensten en administraties bestaan onderhandsche regelingen voor het verleenen van vacantieverloven. In den regel wordt 14 dagen verlof per jaar gegeven, ook wel 4 weken om het andere jaar. Aan ambtenaren met een ongewoon vermoeienden werkring worden hier en daar verloven van langeren duur verleend. Waar een wettelijke grondslag ontbreekt, kunnen de ambtenaren op deze verloven geen bepaalde aanspraak maken.

Nog kunnen, voor onbeprekten duur, binnenlandsche verloven worden verleend buiten bezwaar van het Land. Veelal worden deze verloven aangevraagd om het in een particuliere betrekking te probeeren. Ook de zwangerschapsverloven voor vrouwelijke ambtenaren vallen er onder.

Buitenlandsch verlof door te brengen in Europa wordt slechts verleend aan Europeesche ambtenaren in vasten dienst, voor hen, die uit Nederland zijn uitgezonden onafhankelijk van de genoten bezoldiging, voor de niet-uitgezondenen eerst na het bereiken van een bezoldiging van f 125 's maands. Deze verloven worden verleend wegens ziekte, wegens langdurigen dienst en wegens andere dringende redenen. Aan de wegens ziekte en wegens langdurigen dienst verleende verloven is verbonden overtocht voor Gouvernementsrekening naar Nederland en terug voor den ambtenaar en zijn gezin, alsmede het genot van verlofsalaris; de verloven wegens dringende redenen worden verleend geheel buiten bezwaar van den Lande. Wegens ziekte wordt aanvankelijk verlof verleend voor ten hoogste twee jaar, overeenkomstig den in het geneeskundig certificaat vermeld-

den termijn. Deze verloven kunnen, evenals die wegens langdurigen dienst, onder genot van verlofsalaris wegens ziekte, worden verlengd tot een totalen duur van drie jaar, waarna bij verdere ongeschiktheid om naar Indië terug te keeren, ontslag uit 's Lands dienst volgt. De verloven wegens langdurigen dienst worden verleend voor den duur van 8 maanden bij een Indischen diensttijd van 6 jaar en worden bij langer doordienen voor elk jaar verlengd met één maand tot een maximum van één jaar. Verloven buiten bezwaar van den Lande worden verleend voor ten hoogste zes maanden. De verlofsalarissen worden berekend naar het activiteitstraktement, in dier voege, dat van de eerste / 125 's maands 100% als verloftraktement wordt uitbetaald, van de tweede / 125, 80%, van de volgende / 250, 60%, daarna 40% van de volgende / 100 en 30% van hetgeen aan bezoldiging boven de / 1000 wordt genoten met een algemeen maximum van / 1000 's maands. De verlofsalarissen worden verhoogd voor hen, die meer dan één minderjarig kind te hunnen laste hebben; maximaal bedraagt deze verhooging 25%. Voor hen, die geen gezin te hunnen laste hebben, wordt de berekende verlofbezoldiging verminderd met 10%.

De met buitenlandsch verlof vertrekkende ambtenaar geniet voor zich en zijn gezin aanspraak op vergoeding van reis- en verblijfkosten voor de reis van zijn standplaats naar de plaats van inscheping. Voor den overtocht naar Europa en terug naar Indië worden de ambtenaren ingedeeld in klassen, waarbij in beginsel het activiteitstraktement als maatstaf wordt gebezigd (/ 750 en hooger 1e klasse, / 350 tot / 750 2e klasse, beneden / 350 3e klasse). Echter zijn talrijke uitzonderingen gemaakt voor ambtenaren met hogere opleiding, die onafhankelijk van de genoten bezoldiging steeds 1e klasse reizen, terwijl verder ten aanzien van vrouwelijke ambtenaren is bepaald, dat zij nooit in een lagere dan de 2e klasse worden ingedeeld.

Verlof wegens langdurigen dienst wordt gedurende den diensttijd van een ambtenaar niet meer dan drie maal toegekend. De verloven wegens ziekte en wegens langdurigen dienst tellen voor de helft mede voor pensioen.

Onder bijzondere omstandigheden kan een buitenlandsch verlof wegens langdurigen dienst worden vervangen door een onder gelijke voorwaarden in Indië door te brengen verlof van ten hoogste zes maanden, nl. voor hen, die afkomstig zijn uit een geheel ander deel van Indië dan waar zij geruimen tijd werkzaam zijn geweest, terwijl hun verwanten in het eerstbedoelde deel gevestigd zijn. Dit z.g. geconverteerde verlof wordt slechts op zeer beperkte schaal verleend.

In 1929 werd aan 1443 ambtenaren buitenlandsch verlof wegens langdurigen dienst verleend. Het aantal ziekteverloven bedroeg 43, dat der verloven buiten bezwaar van den Lande is van geen beteekenis.

Omtrent vele groepen van ambtenaren worden jaarlijks door hun chefs schriftelijke *beoordeelingen* uitgebracht, de z.g. *conduitestaten*, waarin in vaste termen een oordeel wordt uitgesproken over de geschiktheid van den ambtenaar voor de bekleede betrekking en voor bevordering tot een hooger rang, over zijn aanspraak op toekenning der eerstvolgende periodieke traktementsverhooging en over zijn levensgedrag. Volgens

vastgestelde regelen kan de ambtenaar, aan wien inzage van den *conduitestaat* moet worden gegeven, tegen een ongunstige of minder gunstige beoordeeling in beroep komen bij een hogere autoriteit, die een nadere beslissing neemt. Deze autoriteit kan zich desgewenscht vooraf doen voorlichten door een commissie van advies, bestaande uit drie personen.

Door *schorsing* kan een ambtenaar tijdelijk van de uitoefening van zijn bediening worden onthouden. Hiertoe wordt in het bijzonder overgegaan in afwachting van de rechterlijke beslissing in een tegen den ambtenaar aanhangig gemaakte strafzaak, van den uitslag van een administratief onderzoek of van de beschikking op een ingediend voorstel tot ontslag. Schorsing bij wijze van straf mag alleen worden opgelegd door den Gouverneur-Generaal. Slechts sporadisch wordt hiertoe overgegaan. Over de maand, waarin de schorsing is ingegaan, blijft de geschorste activiteitstraktement genieten, daarna kan hem een onderstand worden toegekend.

De tusschen het Gouvernement en den ambtenaar in vasten dienst bestaande publiekrechtelijke verhouding wordt gedeeltelijk verbroken door *ontslag* uit de betrekking. Hiertoe wordt overgegaan, indien geen voldoende aanleiding bestaat tot ontslag uit 's Lands dienst. Het ontslag wordt verleend wegens ziekte, overcompleet, ongeschiktheid, plichtsverzuim, wangedrag enz. Het heeft plaats al dan niet met de aanduiding „eervol”. Bij eervol ontslag, indien dit niet te wijten is aan eigen schuld, bestaat aanspraak op *wachtgeld*. Dit bedraagt ingeval van ontslag wegens overcompleet gedurende de eerste drie maanden 80%, gedurende het overige gedeelte van de eerste twee jaar 60% en daarna 40% van het genoten activiteitstraktement, wat de laatstbedoelde twee tijdvakken betreft maximaal / 900 en / 600 's maands. Bij ontslag om andere redenen bedraagt het wachtgeld $\frac{1}{3}$ van het traktement met een maximum van / 500 's maands. Het wordt toegekend voor ten hoogste een jaar en kan worden verlengd ingeval van ontslag wegens andere redenen dan ongeschiktheid. Aan hen, die niet of niet langer in de termen vallen voor wachtgeld, kan onderstand worden toegekend ten bedrage van 30% der laatst genoten bezoldiging, met een maximum van / 250 's maands. Zoodanige onderstand kan ook worden toegekend aan niet-eervol ontslagen ambtenaren. Is een uit zijn betrekking ontslagen ambtenaar gedurende een tijdvak van 5 jaar niet kunnen worden herplaatst, dan volgt automatisch ontslag uit 's Lands dienst.

Door het gebruikmaken van buitenlandsch verlof wordt de ambtenaar geacht uit zijn betrekking te zijn ontslagen. Kan hij na terugkeer van verlof wegens ziekte of wegens langdurigen dienst niet dadelijk worden herplaatst — bepaalde door den Gouverneur-Generaal aangewezen betrekkingen worden bij verlof om een dezer redenen voor niet langer dan een jaar opgehouden — dan wordt hij in afwachting van herplaatsing in het genot van non-activiteitstraktement gesteld. Dit bedraagt gedurende de eerste twee jaar 60% en daarna 40% van de laatstelijk genoten activiteitsbezoldiging. De ambtenaar, voor wie bij het afloopen van zijn buitenlandsch verlof herplaatsing binnen bekwamen tijd niet mogelijk is, kan, ook in Neder-

land blijvende, in het genot van non-activiteits-traktement worden gesteld op den bovenaangegeven voet.

Door ontslag uit 's Lands dienst wordt de tusschen het Gouvernement en den landsdienaar in vasten dienst bestaande band verbroken. Voor hen, die niet den staat van burgerlijk ambtenaar bekleeden, staat ontheffing van de verdere waarneming eener betrekking of functie gelijk met ontslag uit 's Lands dienst.

Ontslag uit 's Lands dienst op verzoek van den betrokkene wordt verleend door den tot benoeming bevoegden gezaghebbende; ongevraagd ontslag uit 's Lands dienst kan slechts worden gegeven door den Gouverneur-Generaal. Behalve op verzoek wordt het ontslag verleend wegens volbrachten diensttijd (hetgeen in den regel wil zeggen het verkregen hebben van aanspraak op het maximumpensioen), fysieke of psychische ongeschiktheid, wegens onbekwaamheid om het Land langer in een passende betrekking te dienen, wegens plichtsverzuim of wangedrag, veroordeeling wegens misdrijf enz. Slechts voor enkele categorieën is wettelijk een leeftijd vastgesteld, waarbij ontslag uit 's Lands dienst moet plaats hebben (65 jaar voor president en leden der Rekenkamer en rechterlijke ambtenaren).

Ontslag uit den dienst kan worden verleend al dan niet met de aanduiding „eervol”. Bij ontslag zonder deze aanduiding bestaat geen recht op pensioen. Tot niet eervol ontslag wordt slechts overgegaan, indien daarvoor zeer ernstige redenen bestaan. Geen eervol ontslag wordt verleend aan hen, die uit Nederland zijn uitgezonden zolang zij niet hebben voldaan aan de verplichting tot terugbetaling van hetgeen het Land voor hen heeft uitgegeven aan opleiding, uitrusting en overtocht, of afdoende zekerheid hebben gesteld, dat die terugbetaling zal plaats hebben.

Bij eervol ontslag uit 's Lands dienst heeft de ambtenaar, die aan bepaalde voorwaarden van diensttijd en leeftijd voldoet, recht op pensioen. Te dezen aanzien zijn de ambtenaren verdeeld in drie groepen, overeenkomende met de C, B en A schalen der B.B.L. Als diensttijd voor normaal pensioen wordt voor deze groepen geëischt 20, 25 en 30 jaar en een leeftijd van 45, 47 of 50 jaar. Het pensioen bedraagt dan 36% van het activiteitstraktement en wordt voor elk dienstjaar meer verhoogd met 2% der bezoldiging tot een maximum van 46% (vermeerderd pensioen). Verminderd pensioen wordt toegekend aan hen, die de gestelde leeftijden hebben bereikt of overschreden zonder het vereischte aantal dienstjaren te bezitten, de vermindering bedraagt voor elk ontbrekend jaar 2% van de bezoldiging. Voor verhoogd pensioen komen in aanmerking ambtenaren, die uit hoofde van wonden of gebreken, bekomen in of door de uitoefening van hun ambt, of ter zake van die uitoefening, tengevolge van gewelddadige aanranding of verzet of van met gevaar gepaard gaande dienstverrichtingen, volstrekt ongeschikt zijn geworden om langer te dienen. Dit verhoogde pensioen bedraagt 46% van het salaris. Ten slotte kan evenredig pensioen worden toegekend aan hen, die bij een diensttijd van ten minste 10 jaar ongeschikt worden geacht voor verdere dienst of bij een diensttijd van ten minste 5 jaar uithoofde van ziels- of lichaamsgebreken ongeschikt worden geacht voor verdere dienst.

Het pensioen kan niet meer bedragen dan /1000 's maands.

Ten behoeve van de *weduwe en weezen* van een Europeesch ambtenaar, die in vasten dienst van den Lande was, wordt pensioen toegekend. Het bedraagt voor de weduwe 20% van de bezoldiging van de overleden echtgenoot, indien deze /100 's maands of minder bedroeg, en 16% van bezoldigingen boven /100 's maands met een maximum van /160 's maands. Voor de minderjarige weezen wordt uitgekeerd /6 tot /18 of /8 tot /24 's maands naar gelang de pensioensgrondslag minder dan /125 's maands dan wel /125 's maands of meer bedraagt. Tijdelijk zijn alle pensioenbedragen met 40% verhoogd.

Aan de weduwe en nagelaten betrekkingen van een ambtenaar, die omgekomen is bij en door de uitoefening van gevorderde dienstverrichtingen of onder daarmede gelijk te stellen omstandigheden, kan pensioen of onderstand worden toegekend. Het pensioen voor de weduwe bedraagt naar gelang van het door den landsdienaar genoten salaris /250 tot /1500 's jaars. Ten behoeve van de kinderen wordt 50% hiervan uitgekeerd als onderstand. Aan andere nagelaten betrekkingen kan onderstand worden toegekend, indien daaraan dringende behoefte blijkt te bestaan tot een naar omstandigheden te bepalen bedrag.

Bij overlijden van een ambtenaar wordt aan de overlevende echtgenoot, de kinderen of andere nabestaanden, als wier kostwinner de overledene was te beschouwen, een bedrag uitbetaald gelijk aan één maand bezoldiging van den overleden ambtenaar.

Voor de uitkeering van pensioen of onderstand aan de weduwen van Inlandsche ambtenaren bestaat geen algemeene regeling. Bij wijze van gunst en als uitzondering wordt onderstand toegekend aan de eerste wettige vrouw van regenten en andere hooge ambtenaren, indien daartoe wegens hooge geboorte of om andere, politieke, redenen aanleiding bestaat. Voorts komen voor onderstand in aanmerking behoeftige weduwen, niet van hooge geboorte, wier echtgenooten den Lande meer dan 30 jaar trouw en eerlijk hebben gediend, en weduwen van Inlandsche ambtenaren die, tengevolge van gewelddadige aanranding of verzet of van met gevaar gepaard gaande dienstverrichtingen, overleden zijn.

Met betrekking tot de uitkeering van pensioen zijn in het leven geroepen drie fondsen: het Weduwen- en Weezenfonds van Europeesche burgerlijke ambtenaren in N.I., het Europeesche ambtenaren pensioenfonds en het Inlandsche ambtenarenfonds, alle rechtspersonen, gevestigd te 's Gravenhage. Van de laatstgenoemde twee fondsen zijn deelgenoot de sedert 1 Januari 1917 benoemde ambtenaren. De fondsen worden, tezamen met het Pensioenfonds voor Europeesche locale ambtenaren in N.I. en de Indische militaire Pensioen- en Weduwen- en Weezenfondsen, onder het oppertoezicht van den Minister van Koloniën en onder toezicht van Commissarissen, beheerd door de te 's Gravenhage gevestigde Directie der Pensioenfondsen voor de Koloniale landsdienaren en Locale ambtenaren. In Indië wordt het beheer der burgerlijke en locale fondsen gevoerd door een te Weltevreden gevestigd Beheerder, onder toezicht van een Raad van Commissarissen voor elk der fondsen.

De ambtenaren, die te goeder tijd recht kunnen

doen gelden op pensioen, betalen 2% van hun bezoldiging voor eigen pensioen en 5% voor weduwenpensioen. Voor de vrouwelijke ambtenaren wordt dit laatste percentage tot de helft verminderd. Ongehuwde mannelijke ambtenaren betalen vol. De bijdragen worden maandelijks van het salaris ingehouden. Buitengewone bijdragen voor het Weduwen- en Weezenfonds zijn verschuldigd bij eerste opname in den vasten dienst (één maand bezoldiging voor den ongehuwden, twee maanden voor den gehuwden ambtenaar), bij huwelijk (één maand bezoldiging), bij verhooging van bezoldiging voor ongehuwden en gehuwden (resp. één of twee maal het bedrag der verhooging). Verder wordt ook 5% ingehouden van toegekende gratificaties. Bij uitzending van gehuwde ambtenaren uit Nederland wordt hun een bedrag uitgekeerd gelijk aan één maand bezoldiging, als tegemoetkoming in buitengewone inhouding van twee maanden bezoldiging in Indië voor het Weduwen- en Weezenfonds.

De inhouding voor het eigen pensioen geschiedt tot aan de pensionneering dan wel het bereiken van den diensttijd, waarbij recht bestaat op het maximumpensioen. De korting van 5% voor het Weduwen- en Weezenfonds wordt ook toegepast op de pensioenen.

Het aantal ambtenaren in de A schalen bedroeg op ultimo 1928, 84398 (84101 Inlanders, 229 Vreemde Oosterlingen, 68 Europeanen) met een totale bezoldiging van 52.9 miljoen gulden; in de B schalen 16203 (1153 Europeanen, 4874 Inlanders, 176 Vreemde Oosterlingen) met een totale bezoldiging van 47.5 miljoen; in de C schalen 8305 (8085 Europeanen, 189 Inlanders, 31 Vreemde Oosterlingen) met een totale bezoldiging van 58.7 miljoen. Gezamenlijk bijna 109.000 ambtenaren, aan wie een bezoldiging van ruim 159 mill. word uitbetaald. Hierbij komen nog ongeveer 3150 ambtenaren bezoldigd volgens bijzondere schalen met een totaal salaris van ongeveer / 2.366.000 (gegevens van eind 1926, verhoogd met 10%) en verder de ambtenaren, die niet worden bezoldigd volgens de B.B.L., maar naar loonregelingen, die in verband met plaatselijke omstandigheden door daartoe bevoegde gezaghebbers worden vastgesteld. Hun aantal bedroeg op ultimo 1926, 52629 en is voor eind 1928 te stellen op minstens 58.000 met een totale bezoldiging op 29.5 miljoen gulden. Totaal-generaal beschikte Indië dus eind 1928 over ± 170.000 ambtenaren met een totaal-salaris van ± f 182 mill. Hierbuiten vallen dan nog de maandgeldeners en daggeldeners (losse werklieden), omtrent wier aantal en loonen geen cijfers zijn te verstrekken.

De ambtenaren in dienst der gemeenschappen met eigen geldmiddelen (provincies, gemeenten, waterschappen en andere locale instellingen) vallen niet onder de voorschriften van de landsdienaren. De provincies volgen ten aanzien van de meest belangrijke dienstvoorwaarden de voor de Gouvernementsambtenaren vastgestelde regelen. Gedeeltelijk wordt in den provincialen dienst voorzien door tijdelijke ter beschikkingstelling van landsdienaren (bv. veeartsen, landbouweconsulenten, ingenieurs). De voorschriften voor de ambtenaren der gemeenten loopen sterk uiteen. Aan de locale ambtenaren wordt pensioen toegokend ten laste van het bovenvermelde Pensioenfonds voor locale ambtenaren.

Uit het bovenstaande kan zijn gebleken, dat de dienstvoorwaarden slechts zeer gedeeltelijk berusten op voorschriften met een wettelijken grondslag. In hoofdzaak is dit slechts het geval voor de regelen betreffende de pensioenen en het buitenlandsch verlof. Overigens gelden voorschriften, vastgesteld door het administratief gezag en daardoor vatbaar voor wijziging zonder openbare behandeling, met als gevolg een groote onzekerheid voor de ambtenaren wat betreft hun *rechtspositie*. Deze onbevredigende toestand gaf aanleiding tot de instelling in 1920 van een Commissie ter voorbereiding van een regeling van den rechtstoestand der Indische ambtenaren, welke reeds in de eerste helft van 1922 voorstellen aan de Regeering indiende. Deze bleken echter van zóó ver strekkenden aard, dat vooral onder de toenmalige financieele omstandigheden, aan verwezenlijking niet kon worden gedacht, terwijl bovendien over de ontworpen voorschriften de ambtenarenverenigingen niet waren gehoord. De Regeering verstrekte hierop een opdracht aan de commissie om achtereenvolgens afzonderlijke voorstellen in te dienen betreffende de het eerst voor regeling in aanmerking komende onderwerpen. Een in voldoening hieraan samengestelde ontwerpregeling betreffende de administratieve straffen en het beroep daarop bracht het niet verder dan tot het stadium van overleg met de vakverenigingen, waarna de werkzaamheden vrijwel bleven rusten tot eind 1929. Het voorzitterschap der commissie werd toen opgedragen aan een gepensionneerd hoofdambtenaar, die al zijn tijd aan het commissiewerk kon besteden. Bekend is geworden, dat de commissie daarna achtereenvolgens, nadat de ambtenarenverenigingen in de gelegenheid waren gesteld haar oordeel kenbaar te maken, aan de Regeering indiende ontwerp-ordonnanties tot regeling van de volgende onderwerpen: administratieve straffen, georganiseerd overleg, particuliere inkomsten, vacantieverloven, ontslag, beoordeelingslijsten, aanstelling en schorsing.

Ten aanzien van de *administratieve straffen* bestaan thans slechts zeer partiele regelingen. Van algemeene toepassing zijn de straffen van ontslag uit de betrekking en uit 's Lands dienst, schorsing (een zeer enkele maal), uitzet van toekenning van periodieke traktementsverhooging, ontevredenheidsbetuiging. Bij de meeste bedrijven en overheidsdiensten bestaat een boeteselsel, in hoofdzaak toegepast op het lagere personeel. In de practijk wordt niet zelden overplaatsing naar een minder gewilde standplaats als strafmiddel aangewend. Beroep bestaat alleen in den vorm van indiening van een reclame bij een hoogeren gezaghebbende.

Georganiseerd overleg in werkelijken zin bestaat thans niet. Wel worden de besturen van verschillende vakverenigingen min of meer regelmatig in de gelegenheid gesteld hun wenschen of inzichten bij de betrokken autoriteiten kenbaar te maken. Alles berust echter op onderhandsche regelingen en is afhankelijk van den goeden wil der autoriteiten met het gevolg, dat vele malen ernstige moeilijkheden zijn ontstaan. Aan een wettelijken grondslag wordt sedert langen tijd behoefte gevoeld.

Ten aanzien van het vervullen van *bijbetrekkingen* en wat daarmede verband houdt, bestaat een algemeene regeling dateerende van 1904, ook

geldende voor de militaire landsdienaren, welke regeling, deels door veel te groote gestrengheid, deels door onvolledigheid, in de practijk niet behoorlijk kan worden toegepast. Zij sluit ook niet meer aan bij de tegenwoordige maatschappelijke verhoudingen.

De overige onderwerpen zijn hierboven reeds ter sprake gekomen. Voor alle bestaat behoefte aan een wettelijken grondslag, die thans ontbreekt.

Naast de rechtstoestandcommissie zijn werkzaam geweest commissies voor de herziening der burgerlijke en militaire buitenlandsche verlofreglementen, noodig geworden, doordat de bestaande ongeveer veertig jaar oude reglementen door herhaalde wijzigingen en aanvullingen geen samenhangend geheel meer vormen en in het bijzonder om voorstellen te doen tot beperking, zoo veel mogelijk, van de verlofaanspraken tot die ambtenaren, die aan een periodiek verblijf in Europa geacht moeten worden behoefte te hebben. Door het tegenwoordige reglement voor de burgerlijke ambtenaren wordt dit doel niet bereikt.

LANDSDIENAREN (BURGERLIJKE). Zie AMBTENAREN.

BEZOLDIGINGSSTELSEL. Zie AMBTENAREN.

RECHTSTOESTAND DER AMBTENAREN. Zie AMBTENAREN.

COMMISSIE VOOR REGERINGSPUBLICATIES. Ingesteld bij Gouvernementsbesluit van 4 December 1930 en bestaande uit een lid tevens voorzitter en ten minste drie andere leden. De Commissie heeft tot taak aan de Regeering bijstand te verlenen bij het opmaken van het in artikel 60 der Grondwet bedoelde verslag van bestuur en staat van Nederlandsch-Indië, zoodeme haar met betrekking tot de centrale verzorging van door de Regeering of hare organen uit te geven publicaties en voorlichting in andere vormen van advies te dienen. Bij genoemd besluit is tevens bepaald, dat de Commissie zal worden bijgestaan door het gelijktijdig ingesteld Bureau voor Regeeringspublicaties der Algemeene Secretarie te Buitenzorg, zoodeme dat het Hoofd van dat bureau tevens Secretaris zal zijn.

Het ligt in de bedoeling om met hulp van deze Commissie een algehele hervorming van het verslag van bestuur en staat van Ned.-Indië tot stand te brengen, waartoe reeds voorstellen bij de Regeering zijn ingediend.

Verder zal tot de taak der Commissie behooren om zoo mogelijk de voorlichting van het buitenland betreffende Ned.-Indië vanuit één centraal punt te organiseeren en stimuleeren en verder om in de vele op verschillende wijzen en in verschillende vorm door organen van de Regeering uitgegeven publicaties meer eenheid te verkrijgen.

CITRUS AURANTIUM L., fam. *Rutaceae*. (Aanvulling van Dl. I, blz. 492). Djerok manis (BATAV. MAL.), Dj. amis (SOEND.), Dj. legi (JAV.), Dj. manès (MAD.). De meest superieure vormen verschillen weinig van de Spaansche en Californische sinaasappelen. Het belangrijkste centrum van cultuur is het district Poedjon in de residentie Malang. Deze vrucht is meer geschikt voor de Europeesche en Chineesche markt dan voor de Inlandsche. Veel schade wordt veroorzaakt door de z.g. gomziekte, die op den wortelkraag den

bast aantast. Zij groeit het best op een hoogte van 700 tot 1200 m. zeehoogte.

CITRUS HYSTRIX D. C., fam. *Rutaceae*. (Zie Dl. I, blz. 492). Djerok poeroet (JAV., SOEND.). Komt verspreid voor in de laagvlakte door den geheelen Archipel in vrij talrijke vormen en onder verschillende namen. De vruchtschil en de bladeren worden als haarmiddel en als sambal gebruikt.

CITRUS JAPONICA Thunb., fam. *Rutaceae*. (*Fortunella japonica* Swingle). Lémon madoera (Rumphius). Kleine ongedoornde heester met ronde, zeer kleine vruchten met steeds groene schil en zurig, oranje vleesch met een specerijachtigen smaak. Deze worden wel geconfijt tezamen met de zuivere bittere blaadjes.

CITRUS MAXIMA Merr., fam. *Rutaceae*. (*C. decumana* L.) (Ter gedeeltelijke vervanging van *C. aurantium* L. Dl. I, blz. 492). Limau besar (MAL.), Djerok dalima (JAV., SOEND.), Dj. bali (JAV.), Dj. matjan (MAD.), Japansche pompmoes (AMHON), Lémon bonting (BANDA), Lémon kasoemba (Rumphius). De pompelmoezen zijn groote vruchten met een vaste en vrij dikke vruchtschil. Zij komen over den geheelen Archipel verspreid voor. Een centrum van cultuur zijn de ommelanden van Batavia. De beste daar voorkomende vormen zijn Djerok delima en Dj. pandanwangi, de eerste meer geschikt op de Europeesche markt, de laatste op de Inlandsche. De vruchten laten zich zeer goed verscheppen naar Europa. Pompelmoezen kunnen eigenlijk alleen in de laagvlakte gecultiveerd worden, boven de 500 m. zeehoogte gekweekt zijn zij bitter van smaak.

CITRUS MEDICA L., fam. *Rutaceae*. (*C. Papaya* Hassk.). (Zie Dl. I blz. 492). Dj. hondjè (SOEND.), Dj. katès (JAV.). Deze heeft een groote Citroenvormige vrucht met een zeer dikke schil, welke geconfijt de sucade levert. Men vindt deze soort verspreid gekweekt op erven van Chircezen. Een eigenaardige variëteit hiervan is de forma digitata, de zoogenaamde Dj. tangan (*Citrus sarcodactylus* Sieb., *Sarcodactylis helictroides* Gaertn.), waaraan door Chineezen geneeskrachtige eigenschappen worden toegeschreven (*Teysmannia* 1911, blz. 313).

CITRUS NOBILIS Lour., fam. *Rutaceae*. Mandarijn. (Zie Dl. I, blz. 492). Hiervan bestaan vele vormen; de belangrijkste is de Djerok keprok (distr. Poedjon), die identiek is met Dj. Garoet. De centra van cultuur op Java zijn Garoet en het district Poedjon (res. Malang). De vrucht kan de grootte van een middelmatige sinaasappel krijgen en heeft een losse schil. De inlandsche markt vormt haar voornaamste afzetgebied, terwijl groote hoeveelheden ook te Singapore worden verhandeld. Groeit het best op plaatsen, waar veel water beschikbaar is en dan van 0—1200 m. Andere vormen zijn Dj. ètèr (Poedjon), een kleine zure vorm, die als sambal wordt gebruikt; Dj. bantèn (= Dj. ragi) uit de ommelanden van Batavia, een kleine vrucht met het aroma van de mandarijn, Dj. lijèm, tjina kondèh, masèh, enz. bijna alle eveneens uit de ommelanden van Batavia, vermoedelijk door Chineezen geïmporteerd.

CLERODENDRON CALAMITOSUM L., fam. *Verbenaceae*. Kajoe gambir (MAL.). Inlanders meenen, dat de bladeren van dit heestertje één der soorten van daoen ketji beling of ketji

(JAV.) zijn, die in fijngekauwden toestand oplos-send of vergruizend zouden werken op glas- en potscherven en gebruikt worden als medicijn tegen nier- en blaasstenen.

CLITOCYBE HYPOCALAMUS Van Over-
ceem, behoorende tot de Fungi. Soepa howè
(SOEND.). Hoed van enkele cm. tot wel 15 cm.
doorsnede, van diep donkerbruin tot bruin-oker-
geel of donkergrijs, in drogen toestand sterk ver-
bleekend. Deze soort groeit in W. Java alge-
meen onder rotansoorten en is bij de bevolking
zeer gezocht. Zij werd reeds in 1888 onder de
eetbare zwammen vermeld.

COCCINIA CORDIFOLIA Cogn., fam. *Cucur-
bitaceae*. (*C. grandis* Roem., *C. indica* W. & A.,
Momordica bicolor Bl.). (Aanvulling van Dl. I, blz.
495). Papasan in vele talen, Boloe tekè, Kema-
rogan, Tjekli (JAV.). Aan alle deelen der plant
wordt geneeskraft toegeschreven. Vorderman
vond den wortel steeds op de medicijnmarkt te
Batavia, Heyne evenzoo de stengels. De blade-
ren zouden tegen buikziekte dienen, terwijl de
gebrande wortel uitstekend moet zijn tegen de
gevaarlijke zwarte kinderpokken. De bladeren
en vruchten voorts worden gekookt gegeten;
de jonge vruchten worden ook wel geconfijt.

COELODEPAS BANTAMENSE Hassk., fam.
Euphorbiaceae. Kajoe gading (MAL.). Boom tot
30 m. hoog, met zekerheid bekend uit W. Java,
doch zeer zeldzaam. In de Lampoengs wordt
het hout fijn en hard als ivoor genoemd en wordt
het geacht tegen weer en wind en tegen insecten
bestand te zijn. Het laat zich zagen noch splijten
en wordt dientengevolge alleen als rondhout
gebruikt. Dunne stammetjes worden gebezigd
voor boomen van karren en rijststampers (Heyne,
Nutt. Pl., ed. II, deel II, 1927, blz. 920—1).

COELORHOPALON OBOVATUM Van Over-
ceem, behoorende tot de Fungi. (*Sphacria obo-
vata* Berk., *Xylaria obovata* Berk., *X. tube-
roides* Rehm). Deze paddestoel met variablen
habitus en omgekeerd eivormige tot kogelvor-
mige vruchtlichamen, groeit op rottende boom-
stammen en speelt een rol in de inlandsche art-
senijkunde. De vruchtlichamen worden fijnge-
stampd en met wat klapperolie tot een zelfje
vermengd, dat op brandwonden wordt gesmeerd.

COELOSTEGIA GRIFFITHII Benth., fam.
Bombacaceae. Doerñan hantoe (PALEMB.), Poeng-
gai (SUM. o. k.), Doerian oengèh (MINANGK.).
Hooge boom, bekend van Malaka, Sumatra en
Bangka, met roodbruin, mogelijk niet zeer duur-
zaam hout, dat voor planken gebruikt wordt.
De bast vindt toepassing voor omwanding en
wordt in Malaka gebruikt voor het tanen van
vischnetten. De rijpe zaden zouden gepoft eet-
baar zijn.

COIX LACRYMA-JOBI L. (Aanvulling van Dl.
I, blz. 497). (*C. agrestis* Lour., *C. aquatica* Roxb.,
C. palustris Koord., *C. Ma-Yuen* Roman, *C.
stenocarpa* Balansa). Volksnamon zeer talrijk
(zie Heyne Nutt. Pl., ed. II, deel I, blz. 150). De
vrouwelijke bloemen zijn omgeven door een
schutblad, dat bij de wilde vormen (forma *agres-
tis*) zeer glad, porseleinglanzend, dik en steen-
hard, bij de gekweekte vormen daarentegen
broos is. Nergens in den Archipel wordt het,
zoals mais, in het groot aangeplant, hoewel het
verbouwen van de cultuurvormen, de eetbare
„djali beras” vooral op van regen afhankelijke
sawahs van belang is. Djali bezit in smaak veel

overeenkomst met rijst, zoowel als met maïs;
toebereid op dezelfde wijze als rijst valt er we-
nig verschil in smaak op te merken. De inlander
maakt er koek van en tapé-djali, welke overeen-
komt met andere tapé-soorten; in Batavia is
het in groote hoeveelheden te verkrijgen voor
het maken van pap; djali-gort wordt van Java
naar Sumatra's Oostkust en Palembang uitge-
voerd. In tegenstelling met de wilde djali batoe
wordt de eetbare in W. Java djali boeboer ge-
noemd. Meel van djali is niet bakbaar, evenmin
als trouwens rijstmeel (zie voor een behandeling
van de vele variëteiten: Heyne, Nutt. Pl., ed. II,
deel I, blz. 152).

COLA NITIDA A. Chev., fam. *Sterculiaceae*.
Volksnaam: Kola (zie Dl. II, blz. 309). Boom,
inheemsch in tropisch Afrika, op Java gekweekt
als bijcultuur (windbrekers en voor het aangeven
van tuingrenzen), doch weinig voordeel opleve-
rend in verband met de uiterst beperkte markt
voor de gedroogde zaden. (zie *Hunger* in Van
Gorkom's Oost-Ind. Cultures).

COLEUS AMBOINICUS Lour., fam. *Labiatae*.
(*C. aromaticus* Bth., *C. carnosus* Hassk., *C.
suborbiculata* Z. & M., *Plectranthus aromaticus*
Roxb.). Daoen djinten, Soekan (MAL.), Adjeran
(SOEND.), Daoen koetjing (JAV.). (Aanvulling
van *C. AROMATICUS*, Dl. I, blz. 497). Over-
blijvend kruid, aan den voet vaak wat verhout,
tot op 1100 m. zeehoogte. De geurige bladeren
worden vaak gebezigd voor het samenstellen
van obat seriawan. De chemische analyse leer-
de, dat de bladeren veel kalium bevatten en een
aetherische olie, waarvan beweerd wordt dat zij
een waardevol antisepticum zou zijn.

COLOCASIA ESCLEUENTA Schott, fam. *Ara-
ceae*. Juiste naam voor *C. ANTIQUORUM*
Schott (Dl. I, blz. 497). Een samenvatting over
dit veelvormig gewas geeft Heyne (Nutt. Pl., ed.
II, 1927, deel I, blz. 423).

COLUBRINA ASIATICA Brongn., fam. *Rham-
naceae*. Paria laet (MAL. MOL.). Een tot 4 m.
hooge, slappe heester van het strand op steen-
achtige plaatsen. Het hout is (versch) paars van
kleur en besterft geelwit, het is fijn van vezel
en volgens Ridley geschikt voor klein schrijn-
werk. De bast van wortels en takken schuimt
als zeep, zoodat die voor het wasschen van lin-
nengoed gebruikt kan worden. De jonge, slappe
bladeren worden rauw gegeten bij visch en bo-
kasan (Rumphius).

COLUMBIA JAVANICA Bl., fam. *Tiliaceae*.
Kajoe oeles (LAMP.), Djaloepang, Sampora
(SOEND.). Een 10—25 m. hooge boom, in W. Java
tot 300 m. zeehoogte, waarvan het hout soms
voor huisbouw gebruikt wordt; van den bast van
jonge exemplaren wordt vrij goed, zelfs door
sommigen zeer goed genoemd, doch grof, touw
voor vischnetten en andere doolcinden gemaakt.
De bast der oudere boomen wordt in Z. Sumatra
wel voor omwanding gebruikt.

COMBRETOCARPUS ROTUNDATUS Dans.,
fam. *Rhizophoraceae*. (*Macrosolen rotundatus* Miq.,
C. Motleyi Hook. f.). Perapat (PALEMB.); P. da-
rat (BELITOENG), Teroentoem batoe (BANGKA),
Marapat (DAR.). Rechte boom tot 25 m. en meer
hoog uit de kuststreken van het westelijk deel
van den Maleischen Archipel. Het zware, rood-
achtige hout is hard, maar grof van draad en
onderhevig aan scheuren, doch wordt wel voor
stijlen en balken gebruikt.

COMBRETUM SUNDAICUM Miq., fam. *Combretaceae*. Akar gambir-gambir. A. gegambir (MAL.). Soengsoeng ajer (w. BORNEO). Klimmende heester van het westelijk deel van den Maleischen Archipel, op het Maleische Schiereiland ontdekt als anti-opiummiddel (Kew Bull. 1908, blz. 235). Experimenten te Batavia van Kiewiet de Jonge bleken weinig resultaat te hebben.

COMBRETUM TETRALOPHUM Clarke, fam. *Combretaceae*. Soe(ng)soeng aroes (MAL.). Wijd verbreide, klimmende heester uit het laagland. De vierhoekige vruchten zijn in gebruik tegen ingewandswormen. In een drogerijhandel te Semarang aangetroffen onder den naam tje-loek, dus evenals die van *quisqualis indica*, welke eveneens tot de fam. *Combretaceae* behoort.

COMMELINA NUDIFLORA L., fam. *Commelinaceae*. Kekoepe (MAL.), Gëwor, G. lalakina, Kali (of Palang) kundang (SOEND.), Brambangan, Djéboran (JAV.). Kruipend kruid met opstijgenden top en fraaie, fel hemelsblauwe bloemen, 20—60 cm. lang, tot op 2000 m. op vochtige terreinen algemeen verspreid, plaatselijk in grooten getale langs slokansen, waterlooopen, enz.; een goed paardenvoer, dat op vochtige gronden uitmuntend gedijt. De jonge toppen worden evenals die van *C. benghalensis* L. (zie Dl. I, blz. 497), *C. obliqua* Ham. (= *C. paludosa* Bl.) en *C. paleata* Hassk. gaarne als labal gegeten. De genoemde soorten zijn ook wel als geneesmiddel in gebruik.

COMMERSONIA BARTRAMIA Merr., fam. *Sterculiaceae*. (Juistere naam en aanvulling voor *C. ECHINATA* Forst., zie Dl. I, blz. 498). (*C. javensis* C. Don., *C. platyphylla* Andr.). Ha(r)loepang (PALEMB.), Senar, Mentenoek (BANGKA), Ki handéong, Ki tjareuh (SOEND.), Kajoe morong (MAL. MOL.). Boom, 5—15 m. hoog, beneden 1250 m. zeehoogte, algemeen over den geheelen Archipel in wildernissen, secundair bosch, enz.; gemengd met andere boomsoorten geschikt voor reboisatie van kale berghellingen door den snellen groei. Het hout is klein en krom, doch volgens Endert (Tectona 1925, blz. 52) zou het onder dak 5 jaar te gebruiken zijn; overigens is het bruikbaar als brandhout.

CONCHOMYCES VERRUCISPORUS Van Overeem, behoorende tot de Fungi. Soepa amis (SOEND.). Vleezige, goed eetbare paddestoel met 2½—9 cm. grooten schelpvormigen, zittenden, vuilwitten tot grauwen hoed, groeiend op dood hout.

COPRINUS MACRORRHIZUS Rea, behoorende tot de Fungi. Soepa randoe (SOEND.), Djamoer kapok, Dj. tom (JAV.). Buitengewoon lekkere soort paddestoel, door de bevolking zeer gezocht en overal op kapok-, indigo- en seré-afval ijverig ingezameld. Jonge exemplaren gelijken cenigzins op kleine asperges.

COPRINUS MICROSPORUS Berk. & Broome, behoorende tot de Fungi. Soepa tikoekoer (SOEND.). Zeer algemeen op rottend hout en rottende stopen in dichte groepen groeiend, als eetbare paddestoel bij de bevolking zeer gewild.

CORALLOPSIS SALICORNIA Grev., var. *Minor* Sond., behoorende tot de Algae. Boeloeng boekoe (Z. BALI). Dit zeewier bevat gelose en zou volgens Hofstede als groente worden gegeten.

CORYPHA UTAN Lamk., fam. *Palmae*. (Juistere naam en aanvulling voor *C. GEBANGA*

Bl., Dl. I, blz. 532). (*C. sylvestris* Mart., *C. clata* Roxb.). De *gëbang* is een 15—20 m. hooge palm, met vrij dikken stam, voorkomend in de vlakke en lagere heuvelstroken.

COSMOS CAUDATUS H. B. K., fam. *Compositae*. Oelam radja (MAL.). Kenikir (JAV.). Opgericht, tot 1 m. hoog kruid, vaak als sierplant gekweekt en soms verwilderd. De bladeren worden wel als groente gegeten, zij bevatten een aetherische olie.

COTYLELOBIUM FLAVUM Pierre, fam. *Dipterocarpaceae*. (*C. asperum* v. Sl.). Rasak, Rasak barak, R. doerian, R. tambaga, Keladan (BORNEO). Boom tot 36 m. hoog en 1½ m. dik, plaatselijk algemeen voorkomend in Borneo, tusschen 5 en 40 m. zeehoogte, met fraai bouw hout, dat gebruikt kan worden voor huizen en prauwen en weinig rood of wit hars leverend.

COTYLELOBIUM MALAYANUM Van Slooten, fam. *Dipterocarpaceae*. (*C. flavum* v. Sl., non Pierre, *C. Burekii* Heim), Rasak, R. goenoeng (BORNEO). Boom tot 35 m. hoog, inheemsch in Malaka, den Riouw Archipel en Borneo, in vlak drooglandbosch tot 75 m. zeehoogte; levert fraai duurzaam bouw hout, geschikt voor huizen en prauwen en bestand tegen contact met den bodem.

COTYLELOBIUM MELANOXYLON (Hook. f.) Pierre, fam. *Dipterocarpaceae*. (*C. leucocarpum* v. Sl., *C. Harmandii* Heim, *C. Beccarianum* Heim, *C. Beccarii* Pierre). Rasak telor (SERAWAK), Seraja (LINGGA), Resak, R. paja, R. boekit (RIOUW), R. tembaga (RIOUW en BORNEO), R. padi, R. krاندji (BORNEO). Boom tot 40 m. hoog, met fraai dicht en zwaar roodbruin kernhout, dat zeer duurzaam is, bestand tegen contact met den bodem, tegen witte mieren, paalworm, enz., en op de markt bekend staat als giam. De damar (hars) is doorschijnend en wordt als damar mata koetjing opgegeven. Deze belangrijke boomsoort, die in Labocan de meest waardevolle heet naast *Dryobalanops*, komt voor in Sumatra en Borneo in heuvelachtig drooglandbosch, nu eens verspreid, dan weer plaatselijk tamelijk algemeen.

CRATAEVA NURVULA Ham., fam. *Cappariaceae*. (*C. magna* Hassk., *C. religiosa* Bl.). Sibaloek (s. w. k.), Tigaroen (Z. BORNEO), Baroendaj (SOEND.), Djaranan, Sempalwadak (JAV.). Loofverliezende kleine boom, 6—20 m. hoog; voorkomend beneden 1000 m. zeehoogte, waarvan het hout in Priangan gebruikt wordt voor scheeden van wapens, terwijl het in Br. Indië in het groot wordt gebruikt in de lucifersfabrieken. De schors bevat een scherpe, bittere stof en wordt, met water gestampt, gebruikt als een huidprikkelend middel.

CRATOXYLON CELEBICUM Bl., fam. *Guttiferaceae*. Kajoe arang (MANADO). Boom met zeer hard hout, geschikt voor inhouten en masten van prauwen; een deugdelijke houtskool leverend, evenals *C. clandestinum* Bl. (= *C. Hornschuchii* Bl.) en *C. racemosum* Bl.

CRATOXYLON CUNEATUM Miq., fam. *Guttiferaceae*. Geronggang, gonggang (MAL.). Tot 30 m. hooge en 1.2 m. dikke boom van Bangka en M. Sumatra in de benedenlanden in moerassige bosschen. Het hout heeft een opvallend fraaien glans, blijft lang vrij van boeboek en dient voor planken ribben, deuren, enz. onder dak.

CRATOXYLON FORMOSUM Dyer, fam. *Gut-*

liferac. (*Tridesmis formosa* Korth.). Garoeng-goeng (BAT.), Kemoetoen (MAL.), (Ha)remeng boetoen (SOEND.), Ampet, Marong (JAV.). Hooge boom, verbreed over Z. O. Azië, volgens Endert soms een belangrijke plaats innemend in de secundaire bosschen in Palembang op uiterwaardgronden. Op Java in het Westen beneden 1100 m. zeehoogte. Het hout is bruikbaar voor huisbouw. De oude bast zweet een steeds kleverige hars in druppels uit, die tegen schurft en voor geneezing van beenwonden in gebruik is.

CRATOXYLON POLYANTHUM Korth., fam.

Guttiferae. Kajoe loeloes, Keloeloes (PALEMB.). Slanke boom uit het Westen van den Archipel met vast en hard hout, gebruikt voor bruggen en huizen.

CREPIDOPUS DJAMOR Van Overeem, behoorende tot de Fungi. Djamoer manis (BATAV. MAL.), Soepa amis (SOEND.). Dit is in Ned.-Indië een der meest algemeene plaatjeszwammen, voorkomende op dood of rot hout, stronken, takjes, enz.; bij de bevolking een van de meest gebruikte eetbare soorten.

CREPIDOPUS FISSILIS Van Overeem, behoorende tot de Fungi. Soepa deujak (SOEND.). Door den slapen hoed en crèmekleurige lamellen van de vorige soort te onderscheiden eetbare paddestoele.

10. 1. 30 **CROTALARIA ALATA** Ham., fam. *Leguminosae*. Volksnamen onbekend. Eenjarig, 30—90 cm. hoog opgericht kruid, op Java in de oost helft tusschen 100 en 300 m. zeehoogte voorkomend. Bij sommige planters met een gunstige reputatie als groenbemester en als beschermer van de bouwkruid en tegen afspoelen als pagar gebruikt. De plant heeft een vrij groote bladproductie en is ongevoelig voor droogte en regen en kan zelfs in donkere tuinen gedijen; in Pajakoemboeh (Sumatra) als veevoeder in trek.

CROTALARIA ANAGYROIDES H. B. K., fam. *Leguminosae*. Opperichte, sterk vertakte, 2 tot 3½ m. hooge heester, in 1919 uit tropisch Amerika ingevoerd, geniet een uitstekende reputatie als groenbemester, ook als voorgewas voor maïs en tusschen maïs met succes aangeplant. Door den snellen groei (in 6 maanden 3½ m. te Buitenzorg) en het bestaan van een vorm, bij welken pas na 4 maanden verhoiting optreedt, een belangrijke plant, welke nog zeer goede resultaten geeft tot op ± 1800 m. zeehoogte (na 15 maanden ruim 3 m. hoog). De voordeelen zijn dus, dat zij snel groeit, veel organisch materiaal levert met hoog stikstofgehalte, niet kieskeurig is voor grond en klimaat, goed bestand is tegen droogte en herhaaldelijk kan worden gesnoeid. Als voorgewas voor ontginningen is zij ook te gebruiken. Het loof heeft een hooge theoretische voedingswaarde en wordt gaarne door runderen gegeten.

CROTALARIA FERRUGINEA Grah., fam. *Leguminosae*. Geger sorè, Katjang kembang kempès (SOEND.), Entjeng ontjeng, Kèrdhan dempà, K. rambat (JAV.). Eenjarig, 20—100 cm. lang kruid, in habitus gelijk aan *C. alata*. Op Java tusschen 300 en 2400 m. zeehoogte zeer veel in Priangan en het oostelijk deel; in gebruikswaarde als grondverbeteraar overeenkomend met *C. alata* en evenals deze schaduw verdragend. Het loof wordt gegeten door schapen.

CROTALARIA USARAMOENSIS Baker f., fam. *Leguminosae*. Geger sorè (SOEND.). Vrij lang

levend, diep wortelend, opgericht, 1—1½ m. hoog kruid, aan den voet vaak eenigszins houtig; in 1916 in den Cultuurtuin te Buitenzorg uit voormalig Duitsch O. Afrika ingevoerd en tegenwoordig op Java tot op ± 1650 m. zeehoogte als groenbemester gekweekt; na *Tephrosia candida* het meeste blad opleverend bij snoei. In O. Java zeer bruikbaar geacht om afspoeling tegen te gaan en ook eenigermate als windbreker. Als tijdelijke grondverbeteraar werden er zeer gunstige resultaten mede opgedaan en het is uitmuntend als voorgewas voor maïs en cassave. Het loof is een aanbevelingswaardig voeder voor paarden en runderen. De vezel, door de stengeltoppen opgeleverd, schijnt als materiaal voor spindoleinden onbruikbaar te zijn (zie voor de talrijke vormen Meded. n. 12 van den Cultuurtuin).

CROTALARIA VALETONII Backer, fam. *Leguminosae*. Oppericht, sterk vertakt, 40-125 cm. hoog kruid, in M. Java en Madoera gevonden beneden 200 m. zeehoogte op droog steenachtig of zandig, zonnig terrein, bestand tegen droogte en regens en uitstekend geschikt voor tusschenbeplanting in koffiëtuinen tegen afspoeling; het zaait zich zelf uit.

CRYPTERONIA PANICULATA Bl., fam. *Crypteroniaceae*. Ki banèn (SOEND.), Kajoe tjèlèng (JAV.), Kajoe kapas (BAWAS). Knoestige, doorgaans kromme boom tot 35 m. hoog en 40 cm. dik, verbreed over geheel Java beneden 1300 m. zeehoogte, vooral in de laagvlakte algemeen. Het roodachtige kernhout wordt in Java voor huisbouw gebezigd en ook elders schijnt het een gewilde duurzame wilddhoutsoort te zijn. De jonge loten zouden als labab worden gegeten.

CRYPTOCARYA CRASSINERVIA Miq., fam. *Lauraceae*. Medang batoe, M. talang (PALEMB.), Medang keladi (SUM. o. k.), Lebauh fatoeh (SMALOEER). Middelmattig hooge boom uit de lagere heuvelstreken van Sumatra met hard hout, dat geacht wordt vrij te blijven van boeboek en ook in den grond duurzaam te zijn.

CRYPTOCARYA GRIFFITHIANA Wight, fam. *Lauraceae*. (*C. infectoria* Miq.). Medang boewaja, Pioeta (BANGKA). Boom als de vorige, een goed bouwhout opleverend, dat rood, dicht, hard, zwaar en duurzaam is.

CRYPTOCARYA TOMENTOSA Bl., fam. *Lauraceae*. Hoeroo koenjit, H. mentek, H. tengèk, H. toendoeng (SOEND.). Boom van W. Java, bouwhout leverend, in den bast een giftig alcaloïd bevattend.

CUBILIA BLANCOI Bl., fam. *Sapindaceae*. (*C. Rumphii* Bl.). Amasi (AMBON), Kinilow, Kamilo, Araran (MINAH.), Boea asa, B. sanrangang (MAK.), Boea latji (BOEG.). Boom 20—40 m. hoog, van Celebes en de Molukken, op Java plaatselijk aangeplant. Het hout is zeer hard en wordt gebruikt als timmerhout. Volgens Rumphius worden de jonge bladeren als labab en de vruchten, als kastanjes gepoft, gegeten.

7. 1. 30 **CURANGA FEL-TERRAE** Merr., fam. *Scrophulariaceae*. (*C. amara* Juss.). (Ter aanvulling en vervanging van *C. AMARA* Juss., Dl. 1, blz. 552). De werkzaamheid bleek te berusten op een den bloedsomloop versnellend glucoside, door Boorsma *curangine* genoemd, dat mogelijk op het hart een soortgelijke werking heeft als digitale.

CUSCUTA AUSTRALIS R. Br., fam. *Convolvulaceae*. Duivelsnaagaren, Warkruid. (Ter ver-

vanging en aanvulling van *CUSCUTA CHINENSIS* Lamk., welke in Indië niet voorkomt, Dl. I, blz. 552). Links en uitsluitend om levende steunsel winderende, van zuigorganen voorziene, bladerlooze, niet of slechts ten deele groen gekleurde, parasitisch levende plant met draaddunne minder dan 1½ mm. dikke stengels, aan den top doorgroeiend en van achter afstervend, zoodat oude exemplaren soms hoog in de boomen zitten en groote verwarde massa's vormen. Voorkomen hier en daar tusschen 30 en 300 m. zeehoogte, doorgaans op erven en in tuinen (bijv. in Jogjakarta om den kraton) op allerlei tweezaadlobbige planten groeiend, als *Polyscias*, *Pluchea*, enz.

CUSCUTA REFLEXA Roxb., fam. *Convolvulaceae*. *Oelan oelan* (JAV.), *Duivelsnaaigaren*. Warkruid. Als de vorige soort, doch met veel grovere stengels, welke meestal dikker zijn dan 2 mm., alleen in O. Java voorkomend op het *Tenggeren Idjen*-complex tusschen 800 en 2700 m. zeehoogte, soms gefeete boomen (o. a. *dadap* = *Erythrina* en *tjemara* = *Casuarina*) overdekkend, ook op gras gevonden.

CYATHULA PROSTRATA Bl., fam. *Amarantaceae*. (*C. geniculata* Lour.). Roempoet djarang djarang (MAL.), *Kendiran*, *Oepan-oepan* (JAV.). Overblijvend kruid met vertakten, aan den voet kruipenden en wortelslaanden stengel, door den Archipel algemeen tot bijna 1600 m. zeehoogte, op doorgaans beschaduwde terrein. Als inlandsch medicijn (aftreksel) een zekere vermaardheid genietend.

CYCAS REVOLUTA Thunb., fam. *Cycadaceae*. *Penawar djambé* (BATAV. MAL.). Vaak als sierplant in tuinen en op kerkhoven gekweekte, uiterlijk op een palm gelijkende boom met dikken, onvertakten, 30-160 cm. hoogen stam, inheemsch in Japan. Op Java zeer zelden bloeiend. Tusschen de bladeren wordt een soort tonder gevonden, dat wel als bloedstelpend middel wordt gebruikt.

CYCLEA BARBATA Miers, fam. *Menispermaceae*. (*C. peltata* Miq.). (Ter vervanging van *CISSAMPELOS PAREIRA* L., Dl. I, blz. 491). *Tjintjaoe* (MAL.), *Tarawoeloe* (SOEND.). Tot 16 m. lange liaan, voornamelijk in de laagvlakte, niet zelden aangeplant, en wel verward met de niet in den Maleischen Archipel gevonden *Cissampelos pareira* (Zie *TJINTJAOE*). De in water stukgekneede bladeren leveren het genotmiddel *Tjintjaoe idjo*, een groene geleiachtige dril, die met stroop genuttigd wordt. Een aftreksel der soms zeer groote wortels wordt als medicijn gebruikt.

CYCLOPHORUS NUMMALARIFOLIUS C. Chr. behoorende tot de *Filices*. *Pitjisan* (BATAV. MAL.), *Pakoe doedoewitan* (SOEND.). Dit epiphitische of op steenen groeiende varentje bezit een dunnen, ver voortkruipenden wortelstok en kleine, van onder dicht zachtharige bladeren, en komt tot ± 1000 m. zeehoogte voor. Het sap of aftreksel van de bladeren wordt gebruikt als inlandsch medicijn, voornamelijk tegen mondziekten.

CYNARA SCOLYMU L., fam. *Compositae*. *Artisjokken* worden op Java in de hoog gelegen streken, o. a. op het *Plateau van Pengalengan* en den *Tengger* gekweekt. Zij schijnen echter weinig in trek te zijn door onbekendheid met de bereiding.

CYNODON DACTYLON Pers., fam. *Gramineae*. (*C. arenatus* Presl). *Hondsgras*, *Bermuda Grass*, *Bahama Grass*, *Djoekoet kakawatan*, *Dj. raket gigrinting* (SOEND.), *Soeket grinting* (JAV.), *Grèntèng* (MAD.). Overblijvend, 10—40 cm. hoog gras met lange kruipende uitloopers, over de geheele wereld verspreid in de tropen, subtropen en vele gematigde streken; in Ned.-Indië tot ± 1650 m. zeehoogte vooral in streken met krachtigen Oostmoeson. Het is uitnemend bestand tegen langdurige droogte, doch niet tegen nachtvorst. Dat grinting in groote complexen in de bergen zou voorkomen is een der onjuiste gemeenplaatsen in de voedergrassliteratuur. Het vormt, mits beschermd tegen indringen van andere grassen, fraaie, doch niet spoedig dicht wordende gazons. Het heeft overal een uitnemende reputatie als voedergras; het is wel tegen snijden, doch niet tegen herhaaldelijk vertrappen en afgrazen bestand en de opbrengst is vrij klein door de geringe grootte. Het is zeker niet de belangrijkste voederplant der lagere streken, zooals wel beweerd wordt.

CYNOMETRA RAMIFLORA L., fam. *Leguminosae*. *Kateng* (MAL., SOEND., JAV.), *Kadjoe pel* (MAD.). Boom, tot 26 m. hoog, van de drogere gronden aan den binnenzoom der vloedbosschen. Het donkerbruine kernhout is zwaar en hard, bruikbaar voor huishouwen en dwarsliggers, doch slechts in geringe hoeveelheden en afmetingen verkrijgbaar.

CYTISUS PALMENSIS Hutch., fam. *Leguminosae*. (*C. prolifera* L., var. *palmensis* Chr.). *Tagasaste*, *Tree lucerne*. Opgerichte tot 5 m. hooge heester, afkomstig van Teneriffe, vroeger op den Tengger gekweekt als veevoeder en groenbemester; bestand tegen perioden van droogte. Indien de beesten er aan gewend zijn, is het een uitstekend veevoeder, het hooi is geschikt voor paarden (zie verder *Kew Bull.*, 1893, blz. 114).

DACRYDIUM ELATUM Wall., behoorende tot de *Coniferae*. *Sampinoer* (BAT.), *Meloer* (MAL.). Zeer hooge, slanke boom, op *Belitoeng* in menigte groeiend op lage terreinen tusschen andere moerasvegetatie, somtijds met kolossale stammen; verder bekend van Malaka en W. Borneo. Het hout is bleekbruin, tamelijk zwaar, fijn van draad, in de benedenlanden te gebruiken voor planken en stijlen onder dak (niet in aanraking met den grond) en voor kisten; het riekt naar terpentijn.

DACRYDIUM JUNGHUHNII Miq., behoorende tot de *Coniferae*. *Sampinoer tali* (TOBA-BAT.). Boom inheemsch in de *Tobalanden*, in de jeugd door de habitus en lichtgroene slappe naalden buitengewoon mooi en meer dan eenige andere soort geschikt voor kerstboomen. Het hout beschrijft *Endert* als nagenoeg wit, licht, fijn, gemakkelijk te bewerken en zeer gezocht voor planken. *Pilger* beschouwt deze soort als een jeugdvorm van de voorgaande, doch dit is volgens *Endert* (*Tectona* 1925, blz. 62) onjuist. Het naar terpentijn riekende hout wordt in de *Bataklanden* gebruikt voor fakkels.

DACTYLOCTENIUM AEGYPTIUM Richt., fam. *Gramineae*. *Volksnamen* talrijk, o. a. *Katélan* of *Soeket katélan* (JAV.). Eenjarig, meer of minder *lungharig*, 7—60 cm. hoog gras, voorkomend over de tropen en door den geheelen Maleischen Archipel, voornamelijk in de lagere stre-

ken met krachtigen of vrij krachtigen Oostmoeson tot op 400 m. zeehoogte, op zandige akkers, in klappertuinen, djatibosschen, aan wegranden en op schrale grasvlakten. Het wordt ook door de bevolking gekwalificeerd als een zeer goed voeder voor paarden en runderen.

DACTYLOCTENIUM VERTICILLATUM Baker, fam. *Gramineae*. (*Eleusine verticillata* Roxb.). Roemba meni (SOEMBA). Eenjarig uitstoeleend gras, $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ m. hoog met massieve halmen; verbreed over de tropen der Oude Wereld, op Soemba gebruikt voor paardenvoeder.

DAEMONOROPS, geslacht der *Palmae*. Behalve de in Dl. I genoemde *D. Draco* Bl. (de djernang besar van Palembang) en *D. crinitus* Bl., geven de vruchten van *D. didymophyllus* Becc., de djernang ketijl van Palembang, weinig drakenbloed, doch veel hars. *D. Draconcellus* Becc. (rotan djernang (MAL.)) levert in Serawak en ? W. Borneo het beste drakenbloed van prachtig karmijnroode kleur en is tevens een goede bindrotan. *D. micracanthus* is een leverancier van het drakenbloed, dat op het Maleische Schiereiland wordt gewonnen, doch het beste product wordt aldaar verkregen van *D. propinquus* Becc., die mogelijk identiek is met de djernang paja uit de Koehoestrecken. *D. ruber* Bl. komt voor op Java en Sumatra; het is de howè pèlah (SOEND.), waarvan de vruchten worden gebruikt voor het roodkleuren van geschildte rotan. Deze soort is, naar het schijnt, in Sumatra zelfs hier en daar door de bevolking aangeplant geworden (Oostkust-monographie van het Encyclopaedisch Bureau, deel II, blz. 68). (Zie voor de bereiding de samenvatting in Heyne, Nutt. Pl., ed. II, 1927, blz. 353—4). Vele soorten leveren belangrijke kwantiteiten rotan. Doorgaans is het palmiet eetbaar.

DAEMONOROPS FISSUS Bl., fam. *Palmae*. Rotan latoeng (z. o. BORNEO) is een rotan van middelmatige of groote afmetingen uit het laagland, die taai en splijtbaar is en gebezigd wordt voor het maken van geregen rotanmatten, doch niet wordt uitgevoerd.

DAEMONOROPS FORBESII Becc., fam. *Palmae*. Oewi gelong (RANAU), Oewi pangkat (PALEMB.). In het Sumatraansche bergland thuishoorende, slanke rotan, met tot 30 m. lange en 5—8 cm. dikke stengels, welke sterk, gemakkelijk splijtbaar en dicht is en gezocht wordt voor het maken van draagmanden en bindwerk.

DAEMONOROPS MELANOCHAETES Bl., fam. *Palmae*. Howè sèèl, H. sèlang (SOEND.), Pendjalin manis (JAV.). Veranderlijke rotansoort van het westelijk deel van den Maleischen Archipel, het type thuishoorend in de bergstreken van W. Java, met geelbruine, 15—25 mm. dikke stangen, voor grobakzweepen en, gespleten, als bindmateriaal gebruikt. Het palmiet wordt bij de rijst gegeten en de oude bladeren worden voor dakbedekking gebruikt.

151. **DALBERGIA PARVIFLORA** Roxb., fam. *Leguminosae*. (*D. Zollingeriana* Miq.). Boeloegan (PALEMB.), Kajoo laka (VULG. MAL.), Taratoenggang, Toenggang (LAMP.). Klimmende, sterkdoornige heester, door den Archipel verspreid, mogelijk op Java voorkomend, waarvan de zeer oude, gebarsten, steenroode dorre stammen het goedkoopste reukhout leveren, dat op doorsnede rood moet zijn met lichte en donkere (bijna zwarte) wasglanzende strepen. Door droge des-

tillatie kan men uit lakahout een roode, kleverige olie stoken. Boorsma behandelde deze plant uitvoerig in Bull. VII (1907) du Dép. de l'Agrie. onder den naam *D. Cumingiana* Benth.

DAUCUS CAROTA L., fam. *Umbelliferae*. Boktel (SOEND.). Peen of wortelen worden op Java zoowel in de beneden- als in de bovenlanden geteeld en zijn het geheele jaar door op de pasars verkrijgbaar.

DEHAASIA CAESIA Bl., fam. *Lauraceae*. Hoeroe katjang (SOEND.). Woudreus, 40 m. en meer hoog en tot 1 m. dik, met fraaien, zuilvormigen stam, in W. Java en Besoeki gevonden, doch bijna uitgeroeid. Het is een der kostbaarste houtsoorten van Java, waarvan het geelachtige hout om zijn buitengewone duurzaamheid, fijnheid en sterkte hooger geschat wordt dan de rasamala (*Altingia excelsa* Noronha). Het kernhout is echter steeds diep gescheurd.

DEHAASIA MICROCARPA Bl., fam. *Lauraceae*. (*D. squarrosa* Z. & M.). Goeli koenjit (ATJEH), Medang mesang (PALEMB.), Medang tandoek (REDJANG), Beloembang taloi (LAMP.). Kleine boom, voorkomend in Sumatra en W. Java, verspreid groeiend. Het hout is geschikt voor huisbouw; in den bast en de bladeren werd een giftig alcaloïd gevonden.

DENDROBIUM CRUMENATUM Sw., fam. *Orchidaceae*. (Aanvulling van Dl. I, blz. 583). Op het Maleische Schiereiland wordt een afkooksel van de schijnknollen aangewend tegen oorspijn, te Batavia wordt het sap voor hetzelfde doel ingedruppeld. De knollen en bladeren bevatten een spoor alcaloïd. De *pumilum* Roxb. wordt in Malaka gebruikt tegen waterzucht; *D. purpureum* Roxb. wordt volgens Rumphius ook als geneesmiddel gebruikt. Do oorzaak van den algemeenen gelijktijdigen bloei der duifjesorchidee is gelegen in de uitwendige omstandigheden. Ditrageestuk is bestudeerd door Went, Went en Rutgers en Coster. De bloei wordt beïnvloed door de afkoeling tijdens een regenbui en, als bijkomende omstandigheid, door de verhooging van het vochtgehalte der omgevende lucht. Deze invloed werkt des te sterker, naarmate de atmosfeer droger was vlak voor de bui. De tijd, dien de nog niet zichtbare knoppen noodig hebben om in bloei te komen, is 9 dagen. Indien er dus, nadat het geruimen tijd droog is geweest, een sterk afkoelende regenbui valt, zullen 9 dagen later de „duifjes” bloeien, indien er tijdens den regenbui „rijpe” knoppen aanwezig waren. Een regenbui 's nachts zal dus doorgaans weinig stimuleerenden invloed hebben. Het „rhythme” is dus plaatselijk; brengt men planten van de eene streek naar de andere over, dan zal het zich veranderen en zich aanpassen bij de klimatische omstandigheden van de nieuwe streek. Er zijn meer van de ééndagsorchideeën, die hetzelfde verschijnsel vertoonen, o.a. *Trixpernum* Arachnites, enz., waarvan een opsomming is gegeven door J. J. Smith (Trop. Nat. XIV, 1925, blz. 33—41). Literatuur over de bloeiperiodiciteit vindt men in *Annales du Jard. Bot. Buitenzorg* Suppl. II, 1898, blz. 73, seq.; deel XIV (1915) blz. 129, seq.; deel XXXII (1923) blz. 103, seq.; deel XXXV (1926) 125, seq.; *Die Naturwissenschaften* V (1917) blz. 72, seq.; *The Gard. Bull. Str. Settlements* 1 (1917) blz. 400, seq.; *Americ. Journ. Bot.* X (1923) blz. 32, seq.; *De Trop. Natuur* XIV (1925) blz. 33, seq., blz. 121, seq. Van

Dendrobium crumenatum komen eenige afwijkende variëteiten voor, namelijk var. *flavescens* met bleek zalmkleurig gele bloemen, een zeldzaamheid te Priok ontdekt; de var. *diuturnum* van de Mentawai Eilanden, die grotere bloemen heeft en forscher is en waarvan de bloemen bovendien 2 dagen bloeien en de var. *rubescens*, te Buitenzorg gevonden, met roodachtige bloemen. Een opstel over *Dendrobium crumenatum* en zijn naaste verwanten gaf Smith (De Trop. Nat. XVII (1928) blz. 22, seq.).

DENDROBIUM SALACCENSE Lindl., fam. *Orchidaceae*. Sakat haroem (MAL.), Lanali (MINANGK.), Kepieus (GAJO), Kapias (KARO-BATAK). Deze boomorchidee is bij de Maleiers ter Sum. O. K. zeer bemind om den sterken reuk der bladeren, die wel iets heeft van drop; men wikkelt ze om den geur te ontwikkelen in pisangbladeren en stoomt ze daarmee in de rijst. Zij worden in het haar gedragen en behouden lang hun geur.

DENDROCALAMUS ASPER Backer, fam. *Gramineae*. (D. flagellifer Munro). Bamboe petoeng (MAL.), Awi bitoeng (SOEND.), Pring petoeng (JAV.), Boelo patoeng (MAK.), Awo petoeng (SOEG.). Zeer forsche, sterk uitstolende bamboe, tot 30 m. hoog, met even boven den voet $8\frac{1}{2}$ —20 cm. dikke, vaak berijpte halmen; door den geheelen Archipel verspreid, op Java wild en aangeplant tot \pm 2000 m. zeehoogte. Jonge spruiten worden boven andere soorten verkozen voor het maken van zuur; op de pasars te Buitenzorg en Batavia zijn zij de gebruikelijke „reboeng.” De bovenste leden zijn geschikt voor watervaten en worden gebruikt door palmwijnappers. Ook worden de halmen gebruikt voor masten en ra's van vaartuigen en voor stijlen van huizen (o. a. tabakloodsen), daar ze zeer sterk, stijf, lang en duurzaam zijn.

DERRIS ELLIPTICA Benth. (Aanvulling van Dl. I, blz. 589). Behalve als moorddadig vischvergift, zijn de wortels op Sumatra's Oostkust in gebruik als insecticide in de koolcultuur. Het werkzaam bestanddeel is een stikstofvrije, harsachtige stof, door Greshoff „derrid” genoemd, die haast onoplosbaar is in water. Ook de wortels van *D. heterophylla* Backer (= *D. uliginosa* Benth.) zijn werkzaam. Een bestuiving van droog poeder van de fijngevreten wortels is afdoende voor het bestrijden van ongedierte (kippenmijten, vliegen, kippenluizen, enz.; niet tegen wandluizen!).

DERRIS MICROPHYLLA Val., fam. *Leguminosae*. (*Brachypterum microphyllum* Miq.). Kajoe retak (PALEMBA). Boom tot 25 m. hoog, van het westelijk deel van den Maleischen Archipel; op Java alleen in gecultiveerden staat voorkomend, tot \pm 1100 m. zeehoogte, vooral als schaduwboom op cultuurondernemingen, speciaal in M. en O. Java als zoodanig gezocht. De boom is tegen velerlei bestand, groeit snel en behoeft weinig onderhoud; bovendien is het hout goed brandbaar en verbetert het afgevalen blad den grond.

DESMODIUM CAPITATUM D. C., fam. *Leguminosae*. Soesoeoekan (SOEND.), Katépan, melikan (JAV.). Eenjarig kruid met kruipenden, sterk wortelslaanden stengel; op Java tot \pm 600 m. zeehoogte uitstekend als grondbedekker tegen afspoeling en met een rijkdom aan stikstofknolletjes, ook voor terrasbeplanting geschikt.

DESMODIUM GANGETICUM D. C., fam. *Leguminosae*. Potong koedjang (SOEND.), Noopan noopan (JAV.) Over den geheelen Archipel verspreid, tot 75 cm. hoog kruid, van de laagvlakte tot 1300 m. zeehoogte. Als groenbemester van weinig waarde, doch gebruikt als „ketji beling” tegen niersteen (zie ook onder CLERODENDRON CALAMITOSUM L.) en voorts als inlandsch geneesmiddel gebruikt.

DIALIUM, geslacht der *Leguminosae*. Behalve de in Dl. I (blz. 596) genoemde *D. indum* L. komen er nog andere soorten in het westelijk deel van den Archipel voor, alle kerandji (+ bijvoegsel) genoemd, van welke het bruine kernhout tot de eerste klasse harde houtsoorten wordt gerekend, zooals *D. Maingayi* Baker en *D. patens* Baker van drassige terreinen, waarvan de laatste op de panglons ter Oostkust van Sumatra wordt geëxploiteerd, doch vooral *D. platysepalum* Baker uit het drooglandbosch van Zuid Sumatra. Van deze laatste soort en ook van *D. Maingayi* en *D. indum* worden de vruchten met rinsch, bruin vrucht vleesch door de bevolking gaarne als snoeperij gegeten en wel eens op de pasars verkocht.

DICHROA FEBRIFUGA Lour., fam. *Saxifragaceae*. (*Adamia cyanea* Wall., *Cyanitis sylvatica* Reinw.). Gigil (SOEND., JAV.), Tata-roeman (SOEND.). Heester tot $2\frac{1}{2}$ m. hoog, in bosschen tusschen 1200 en 2500 m. zeehoogte; aangewend tegen koorts, hetgeen de soortaam ook aanduidt.

DICTYOPHORA, geslacht der *Fungi* (*Phallaceae*). Uiterst fraaie paddestoelen, behoorende tot de groep der stinkzwammen, waarvan het weefsel (mycelium) in den bodem leeft en eivormige vruchtlichamen vormt, welke openbreken en waaruit door ontplooienden groei een paddestoel te voorschijn treedt. Enkele soorten dragen een van den top afhangenden sluijer, die uit mazen bestaat. Op den top bevindt zich een soms stinkende, slijmerige sporenmassa, welke vliegen aantrekt, die de sporen verspreiden. Van de geheel witte „gesluijerde dame”, *D. indusiata* (= *D. phalloidea*) wordt vermeld, dat de sluijer zweren zou kunnen optrekken. Een bijzonder fraaie soort is *D. multicolor* (zie de gekleurde plaat in De Trop. Natuur 1930, blz. 201—209). De bijzondere wijze van ontplooienden groei van deze fraaiste, doch zeer vergankelijke Indische paddestoelen werd eveneens in het bovengenoemde tijdschrift beschreven (1929, blz. 45, seq.).

DICTYOPTERIS IRREGULARIS Presl, behoorende tot de *Filices*. Pakoe andam (MAL.), Pakoe kapal, P. kebo (SOEND.). Deze forsche, tot 2 m. hooge aardvaren komt van Z.O. Azië tot W. Java voor; de jonge scheuten worden, zowel rauw als gestoomd, als lalah gegeten en voorts worden zowel de wortelstok als de bladeren als geneesmiddel aangewend.

DIGITARIA, geslacht der fam. *Gramineae*. *D. eminens* Backer wordt door de bevolking beschouwd als een bruikbaar veevoeder, evenals *D. longiflora* Pers., *D. perrottetii* Backer, *D. rhopalotricha* Busee en *D. sanguinalis* Scop. Vooral de laatste soort wordt, ook in het buitenland, zeer geprezen. *D. longiflora* is bij verwelken eenigszins welriekend en er moeten vormen bestaan, die sterk geuren. Zoo wordt het o. a. te Simaloer door de vrouwen in het haar gedragen.

DILENIA EXCELSA Gilg., fam. *Dilleniaceae*. Simpoer ajer (LAMP.), Simpoer talang (PALEMB.), Kajoe ringin (BORNEO), Sègèl, Sempoer sègèl (SOEND.), Drègèl (JAV.). Meest lage, soms echter nog al hooge boom, in W. en M. Java beneden 400 m. zeehoogte en algemeen in Zuid Sumatra. Het donkerroode kernhout van oude exemplaren is zeer hard en is het duurzaamst van alle *Dilenia*-soorten; het wordt gebruikt voor stijlen, balken en ook voor bruggen. Van de bladeren wordt een medicijn bereid.

DIOSPYROS DISCOLOR Willd., fam. *Ebenaceae*. Boewah mantéga (MAL.), Bisboel, Mabolo (SOEND.), Butter-fruit. Fraaie boom van matige afmetingen, inheemsch in de Philippijnen; in Indië tamelijk algemeen als sier- en vruchtboom aangeplant. Het zeer harde hout is donker vleeschkleurig en wordt mettertijd zwart als ebbenhout. De vrucht riekt naar kweeperen en is eetbaar na verwijderen van de harige schil. Er bestaan zaadloze vormen, welke mogelijk goed eetbaar zijn.

DIPLAZIUM, geslacht der *Filices*. *D. asperum* Bl. is een wijd verspreide, tamelijk zeldzame varen, op vochtige plaatsen voorkomend tusschen 250 en 1500 m. zeehoogte. De jonge bladeren worden rauw en gestoomd als lalab gegeten en zijn evenzeer gezocht als die van *D. esculentum* Swartz. De laatste is grooter en heeft als moeskruid onder de varens een bijzonder goeden naam, speciaal in de Molukken, de Soendalanden en in Malaka, waar ze den naam draagt van Pakoe benar, de varens.

DIPLOSPORA SINGULARIS Korth., fam. *Rubiaceae*. Kajoe begas, Kawah poelau (PALEMB.), Kajoe gading (BANGKA), Soengkai alas (KOEBOE). Boom tot 12 m. hoog, verstrooid groeiend, met helderbruin, hard en zwaar, doch zeer verkrachtig hout, dat derhalve zeer gezocht is voor stelen van bijlen, enz., ook geschikt voor fraaie wandelstokken. De Koeboes drinken een warm aftreksel van de geroosterde bladeren, de „kopi koeboe“.

JEUGDZORG. De Stichting „Jeugdzorg“, Buitenzorg, werd opgericht in Augustus 1927 door Mevrouw Schmutzer om te voorzien in eene dringende behoefte: de verzorging van het allerkleinste kind.

In deze stichting vinden kinderen van den babyleeftijd tot den ouderdom van 6 jaar, dus in de allergewichtigste eerste levensperiode, een uitstekende lichamelijke verzorging op goede opvoeding.

Jeugdzorg neemt zonder aanzien van ras, stand of godsdienst alle kleinen op, die om een of andere reden de moederzorgen moeten ontberen. Alleen lichamenlijk en geestelijk gezonde kinderen worden aangenomen. Het kost- en verpleggeld is op een zeer laag bedrag gesteld en voor degenen wien het ook niet mogelijk is dit bedrag te voldoen, kan een bijzondere regeling getroffen worden.

Aan het Hoofd van het internaat staat een verpleegster, onder wier deskundige leiding een aantal jonge meisjes, die zich speciaal tot dit zoo bij uitstek vrouwelijk werk geroepen voelen, de kleinen verplegen.

Aan de inrichting is tevens een fröbelschool verbonden, waar de grootere kinderen van 3—6 jaar bezig gehouden worden. Op deze school wordt ook een bepaald aantal externe leerlingen toegelaten.

Bovendien omvat de Stichting „Jeugdzorg“ nog

de *School voor Maatschappelijk Werk*, de eerste inrichting van dezen aard in Ned.-Indië, voor meisjes, in het bezit van een Mulo diploma, diploma 3 jarige H.B.S. of daarmee gelijkstaande ontwikkeling. In een 3 jarigen cursus ontvangen zij eene geheele huishoudschoolopleiding, aangevuld door maatschappelijke en algemeen ontwikkelende lessen. In de eerste beide jaren wordt bovendien praktijkwerk verricht in de Stichting „Jeugdzorg“, waar de meisjes achtereenvolgens haar taak verrichten in baby-, kinder- en ziekenkamer, huishouding en linnenkamer. Gedurende het derde jaar wordt enkele maanden praktijkwerk verricht in een of andere inrichting, vacantiëkolonie of bureau, door elk meisje naar eigen aanleg te kiezen.

Aan het einde van den cursus kunnen de meisjes behaald hebben:

- 1c. Diploma Nuttige Handwerken.
- 2c. Huishouddiploma.
- 3c. Diploma Boekhouden A.
- 4c. Typediploma.
- 5c. Einddiploma School voor Maatschappelijk Werk, waardoor verschillende goede betrekkingen voor haar openstaan.

Leerlingen van elken landaard en gezindte worden aangenomen. Aan de inrichting is een internaat verbonden.

Ten slotte biedt een 2 jarige Huishoudcursus aan meisjes, die met goed gevolg de lagere school hebben doorlopen, gelegenheid opgeleid te worden in alle huishoudelijke vakken.

COMMISSARIAAT VOOR INDISCHE ZAKEN. Den 16den Mei 1927 werd bij het Ministerie van Koloniën ingesteld het ambt van „Gecommitteerde voor Indische Zaken“. De instelling van deze nieuwe functie geschiedde ter voorbereiding van de oprichting van een Agentschap van de Indische Regeering in Nederland.

Reeds sedert 1920 was de oprichting van zoodanig Agentschap in overweging. Het lag in de bedoeling daaraan op te dragen alle werkzaamheden, die het Ministerie van Koloniën ten behoeve van Indische diensttakken verricht voor de aanwerving en uitzending van personeel, de aanschaffing en keuring van materieel, enz.

Het Departement van Koloniën zou daardoor zuiverder het karakter krijgen van bureau van den Minister, terwijl de nieuwe instelling zou komen onder leiding van een agent, staande onder de bevelen van de Indische Regeering.

De grondwetsherziening van 1922 en de als uitvloeisel daarvan tot stand gekomen nieuwe Indische Staatsregeling maken de oprichting van een „agentschap“ op den duur bepaald noodig. Regelingen als het overtochts-, het pensioen-, het verlofsreglement enz. worden niet meer bij algemeen maatregel van bestuur of bij Koninklijk besluit, doch bij ordonnantie of besluit van den Gouverneur-Generaal vastgesteld; ook de regelingen betreffende de uitzending en de opleiding van ambtenaren hier te lande moeten bij ordonnantie of besluit van den Gouverneur-Generaal worden getroffen.

Werden vroeger in de desbetreffende algemeene maatregelen van bestuur of Koninklijke besluiten aan den Minister verschillende verplichtingen opgelegd of bevoegdheden toegekend, nu de regelingen worden vastgesteld in Indië bij ordonnanties of besluiten van den Gouverneur-Generaal, kan de uitvoering in Nederland bezwaarlijk

aan den Minister van Koloniën worden opgedragen, zoodat daarvoor een ander orgaan noodig is.

Gebleken is echter, dat voor de definitieve instelling van het agentschap talrijke en ingrijpende wijzigingen in wettelijke en administratieve regelingen moesten worden aangebracht, o.m. in de Comptabiliteitsvoorschriften, waarmede nog veel tijd zal zijn gemoeid.

Om deze reden is het noodzakelijk geacht eene regeling in het leven te roepen, welke zooveel mogelijk den toekomstigen opzet benadert. Deze voorloopige voorziening bestaat daarin, dat de behandeling van alle agentschapszaken is gebracht onder de centrale leiding van een afzonderlijken hoofdamtenaar met den titel van „Gecommitteerde voor Indische Zaken”, die nauwlettend acht geeft op de wenschen van de Indische Regeering en van de tot rechtstreeksche briefwisseling met het Ministerie van Koloniën bevoegd verklaarde autoriteiten en daarbij de grootst mogelijke zelfstandigheid bezit, die vereenigbaar is met zijne positie als ondergeschikte van den Minister, namens wien hij voorloopig nog moet handelen.

Onder het bureau van den Gecommitteerde, het Commissariaat voor Indische Zaken genoemd, ressorteeren de Afdelingen van het Departement van Koloniën, die de „agentschapszaken” behandelen, zoodat enkele min of meer zelfstandige instellingen als het Technisch Bureau, het Koloniaal Etablissement, het Inlichtingsbureau voor den Indischen dienst, de Geneeskundige Raad en het bureau van den Raadsman voor Studeerenden. Ook de Koloniale Reserve behoort tot het Commissariaat.

Eene omschrijving van de namen en van den werkring van de onderdeelen van het Departement van Koloniën, die tot het Commissariaat voor Indische Zaken behooren, is opgenomen in den Staatsalmanak en in den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië.

Voor zoover de kosten van het Commissariaat voor Indische Zaken uit de Rijksbegroting worden gekweten, worden deze ten laste van de Indische begroting aan de Rijksmiddelen terugbetaald.

Zie ook: MINISTERIE VAN KOLONIËN.

Literatuur: Dr. E. Moresco: Het Agentschap der Indische Regeering te 's-Gravenhage; Economisch-Statistische Berichten, 1927 I blz. 195.

10114
MINISTERIE VAN KOLONIËN (Vervolg van Dl. II, blz. 753). In de werkzaamheid aan het Ministerie is gaandeweg een splitsing tot stand gekomen in dien zin, dat het eenerzijds werkt als bureau van den Minister en anderzijds belast is met de behandeling van aangelegenheden, waarvoor het zwaartepunt der verantwoordelijkheid zich geleidelijk naar Indië heeft verplaatst en die door de inwerkingtreding van de nieuwe Indische Staatsregeling thans ook formeel onder de verantwoordelijkheid der Indische Regeering zijn gekomen.

Ter voorbereiding van een door die verantwoordelijkheid onvermijdelijk geworden eigen Agentschap van de Indische Regeering in Nederland is met ingang van 10 Mei 1927 bij het Ministerie een Gecommitteerde voor Indische Zaken benoemd. Het bureau van den Gecommitteerde wordt het Commissariaat voor Indische Zaken genoemd en heeft tot taak de behandeling van de in

Nederland te behartigen bestuursaangelegenheden van Nederlandsch Indië, welke vallen buiten het terrein, waarvoor rechtstreeksche bemoeienis van het Opperbestuur door de Indische Staatsregeling gevorderd wordt.

Tot het bureau van den Gecommitteerde, die in het overgangstijdperk nog ondergeschikt is aan den Minister, behooren de Afdelingen en de onder het Departement ressorteerende instellingen, welke belast zijn met de agentschapszaken.

Aan de opgave van Ministers, voorkomende aan het slot van het oorspronkelijk artikel, moeten thans de volgende namen worden toegevoegd:

A. W. F. Idenburg, 9 September 1918.

S. de Graaff, 13 November 1919.

H. Colijn, a.i. 4 Augustus 1925.

Ch. J. I. M. Welter, 26 September 1925.

Dr. J. C. Koningsberger, 8 Maart 1926.

S. de Graaff, 10 Augustus 1929.

Zie verder: COMMISSARIAAT VOOR INDISCHE ZAKEN.

VEREENIGING „INDISCH BRONBEEK”. Ter uitvoering van een op eene algemeene vergadering van leden van het sub-comité tot ondersteuning van behoeftige oud-strijders genomen besluit werd op 31 Augustus 1923 de Vereeniging „Indisch Bronbeek” opgericht.

De leden van het bestuur dezer vereeniging worden krachtens hare statuten door den Gouv. Generaal voor den tijd van één jaar benoemd op voordracht van het bestuur. De Vereeniging tracht haar doel te verwezenlijken door de oprichting, inrichting en instandhouding van kleine woningen ten gerieve van in behoeftige omstandigheden verkeerende oud-strijders en het hiervoor inzamelen van gelden. De groote stoot hiertoe is uitgegaan van wijlen den Heer Wybrands, die, getroffen door het armzalig lot van honderden oud-strijders, in woord en geschrift een beroep deed op alle weldenkenden in Indië ten einde het leven van deze menschen dragelijker te maken. De gevolgen van deze propaganda bleven niet uit: weldra stroomden uit alle oorden van den Archipel gelden voor het goede doel binnen; doch ook van andere zijde werd de actie gesteund. Door den resident Eyken te Bandoeng werd in deze plaats en verder in de toenmalige residentie Preanger-Regentschappen ten behoeve van Indisch Bronbeek eene inzameling gehouden, die een bedrag van / 40.000 opracht.

Met de op deze wijzen verkregen gelden kon men overgaan tot den bouw van een stichting te Bandoeng, waarvoor de gronden door de Erven Baud gratis ter beschikking werden gesteld. Zoo kwam in 1924 het eerste complex woningen te Bandoeng gereed, terwijl in 1926 een aantal woningen voor dit doel werd voltooid in Meester Cornelis, waarvoor de gronden door het Gouvernement werden afgestaan. Aanvankelijk 18 woningen voor Europeesche en 24 voor Inheemache oud-strijders tellende, is „Indisch Bronbeek” te Meester Cornelis onlangs (1930) uitgebreid met een tiental woningen voor Europeesche oudstrijders. Al deze woningen te Meester Cornelis zijn voorzien van electrisch licht en waterleiding en worden tegen een zeer geringen huurprijs of, bijaldien de financiële draagkracht van den bewoner dit niet veroorlooft, gratis ten gebruike afgestaan.

Ofschoon tusschen „Indisch Bronbeek” te Bandoeng en „Indisch Bronbeek” te Batavia

voortdurend de meest aangename verstandhouding bestond, werd in den loop van het jaar 1930 de behoefte aan eene inniger samenwerking en aan centralisatie van het bestuur hoe langer hoe meer gevoeld; in verband hiermede werd in de algemeene ledenvergadering van 10 November 1930 besloten de statuten der Vereeniging in dien zin te wijzigen, dat te Batavia een Hoofdbestuur zal worden gevestigd, terwijl op verschillende plaatsen in Indië afdeelingen onder een eigen bestuur in het leven kunnen worden geroepen.

THEE (Aanvulling van Dl. IV, blz. 325).

Botanische beschrijving. Door de systematici is thans definitief uitgemaakt, dat de thee den Latijnschen naam moet dragen van *Thea sinensis* en behoort tot de familie der *Theaceae*.

Als een kenmerkend verschil tusschen Chinese en Assam-thee zou nog genoemd kunnen worden het aantal zijnerven. Bij de eerste soort vindt men slechts 6—8 paar, meestal zeer onduidelijke, zijnerven, terwijl bij de Assam-thee daarentegen 10—15 paar meestal krachtige zijnerven worden aangetroffen.

Geschiedenis. Alhoewel 1824 als het beginjaar der theecultuur in Ned.-Indië wordt aangenomen, hetgeen dan ook in 1924 met een Theecongres te Bandoeng herdacht werd, geeft Valentijn op, dat reeds in 1694 de theeplant in den tuin van het buitenhuis van den oud Gouverneur-Generaal J. Camphuys bij Batavia gekweekt werd, afkomstig van zaad, dat in 1684 en/of 1687 uit Japan moest zijn ingevoerd.

In den loop der laatste jaren hebben cultuur en bereiding zeer groote veranderingen ondergaan; vooral de bereiding diende verbeterd te worden in verband met de hoogere eischen aan de kwaliteit van de thee gesteld. Veel fabrieken waren verouderd en meestal veel te klein, de grotere producties in aanmerking nemend. Nederland-Indië bezit thans zeer goed ingerichte theefabrieken, waarvan de grootste een capaciteit van 2 en 3 miljoen en zelfs tot 5 miljoen pond droge thee per jaar hebben.

Cultuur, grondsoorten. In vroegere jaren kwam nog wel eens thee op betrekkelijk geringe hoogte voor; tegenwoordig kan men echter als grenzen voor de cultuur aannemen \pm 200 meter tot 2300 meter boven zee; hierbij zij vermeld, dat die grootste hoogte feitelijk alleen nog maar op Java voorkomt.

Volgens de ervaringen, in den loop der jaren opgedaan, vooral door de nieuwe gezichtspunten, die het uitgebreide materiaal van het grondonderzoek heeft opgeleverd, kan wel worden gezegd, dat de theecultuur zeer hoge eischen stelt aan den grond, niettegenstaande men vroeger een eenigszins andere meening was toegedaan. Speciaal het gehalte aan organische stof, stilkstof en de fysieke gesteldheid spelen een zeer belangrijke rol, terwijl volgens de nieuwste onderzoekingen ook de zuurgraad in aanmerking moet worden genomen. Zeer zeker heeft men in de laatste jaren, met behulp van allerlei cultuurmaatregelen, ook op minder goede gronden nog zeer bevredigende resultaten weten te bereiken, echter blijft voor een goeden aanplant een goeden grond als eisch bestaan. Voorts spelen de totale regenval en het aantal zonne-uren — vooral de verdeling ervan — een zeer belangrijke rol; verder kan men zeggen, dat uitgesproken droogte-perioden al zeer ongewenscht zijn.

Ontginning. In verband met latero-ervaringen, wat betreft het optreden van wortelschimmels, wordt een zoo schoon mogelijke ontginning aanbevolen, want achtergebleven wortelresten en stronken bleken dikwijls een haard voor wortelschimmel te zijn. Ook wat betreft het aanleggen van terrassen zijn de inzichten veranderd, hetgeen weer samenhangt met het feit, dat men vaak vóór of anders tegelijk met het planten van de thee ook de groenbemesters in rijen uitzaait. Hierdoor worden dan natuurlijke terrassen gevormd, in tegenstelling met de kunstmatige, welke vroeger meestal werden aangelegd op hellend terrein en waarbij zeer veel grondverzet noodig was. Ook het theesnoeisel wordt op rijen gelegd, om ook op die wijze mee te helpen aan de vorming van natuurlijke terrassen.

Plantmateriaal. Naast pitaanplantingen worden ook zeer veel ontginningen met „stumps” aangelegd. Alhoewel op Java en Sumatra reeds veel zaadtuinen aanwezig zijn, wordt nog steeds veel zaad uit Britsch-Indië betrokken. De kwaliteit van dat zaad was vroeger minder goed, maar na 1914, toen het in Tandjoengpriok aan een keuring werd onderworpen, is de hoedanigheid beduidend beter geworden. Behalve de keuring in Indië, bestaat nog de waarborg dat de zendingen vergezeld zijn van een gezondheids-certificaat van het land van oorsprong. Al wordt nog veel zaad geïmporteerd, daarom wordt het vraagstuk der selectie niet verwaarloosd, integendeel.

Sinds 1910 zijn op Java selectieproeven ondernomen, waarbij zorgvuldige studie is gemaakt van de verschillende in den handel voorkomende typen, van den bloei en de bestuiving der theeplant enz. De vooral op Tjinjroean aangelegde zaadtuinen bevatten uitsluitend boomen, die aan strenge eischen van goed type beantwoorden. Sinds 1920 is, vooral op de Pondok Gedélanden, een aanvang gemaakt met de selectie op hoog blad-productie-vermogen, door het individueel oogsten van plukstruiken. De beste producenten — waaronder, tegen de verwachting in, vele van sterk hybride-karakter voorkomen — worden in zaadtuinen vereenigd. In den allerlaatsten tijd begint men kruisingen tusschen sommige van de beste producenten uit te voeren en ook de kwaliteit individueel te bestudeeren. Het verdient opmerking, dat dergelijke selectieproeven in de Engelsche koloniën nog in het geheel niet, en in Fransch-Indochina nog slechts sinds enkele jaren op bescheiden schaal worden uitgevoerd. Voor ontginningen en voor het inboeten wordt uitgegaan van materiaal uit zaad afkomstig; bij de selectie daarentegen wordt ook gewerkt met enten, oeculaties en eventueel marcotten.

Aanleg, onderhoud. Het vraagstuk „plantverband” is nog steeds niet opgelost, maar wel kan gezegd worden, dat in de laatste jaren de algemeene stemming méér is voor een wat wijder verband, hetgeen ten deele ook gekomen is door de nieuwe cultuurmaatregelen en vooral door het planten van groenbemesters tusschen de theerijen. Een veel voorkomend verband in nu 1.20 × 1.50 m. en 1 × 1.50 m. Zoals reeds gezegd, plant men meestal met „stumps” of gebarsten pit; vroeger nog heel veel met „pocterasans”.

Het bemestingsvraagstuk is feitelijk in de laatste jaren actueel; door de oorlogsjaren en de daarop volgende malaisiaperioden is bemesting van

thee zoo lang uitgesteld geworden. In 1925 werd een groote campagne ingezet, waarbij vooral anorganische meststoffen gepropageerd werden. Men kan dan ook zien, dat van toen af een groot deel der organische meststoffen (vooral boengkilsoorten en walvischguano) vervangen zijn door allerlei anorganische meststoffen. Een en ander is ook begrijpelijk, wanneer men denkt aan de veelvuldig gebruikte groenbemesters, welke toch zulke groote massa's organische stof leveren.

In zake het onderhoud is ook een groote ommekeer gekomen door die groenbemesters, want het clean-weeding-systeem is daarmee komen te vervallen. In tegenstelling met vroeger wordt nu minder vaak gewied en minder vaak een grondbewerking toegepast. Ook wat betreft de snoei is men meer tot uniforme maatregelen gekomen, om zoo mogelijk niet binnen de 2 jaren te snoeien, waartegen vroeger nog wel eens gezondigd werd.

Om een beter inzicht te krijgen in bovengenoemde, zoo belangrijke vraagstukken is men nu overgegaan tot het inzetten van vakkenproeven.

Ziekten en plagen. De wortelschimmel-aantasting heeft in de laatste jaren meer de aandacht getrokken, omdat zulke verwoestingen werden aangericht; het zijn vooral de zwarte en roode wortelschimmel, die hierbij een zeer groote rol spelen. De Helopeltis-plaag, die vroeger practisch gesproken bijna altijd gevolgd werd door een Red-rust-aantasting is feitelijk van minder belang geworden, hetgeen zeker samenhangt met de betere cultuurmaatregelen, waardoor de aanplant sterker is geworden. Met het inbrengen van al die groenbemesters heeft men vanzelf ook ziekten en plagen gekregen, die daarmee samenhangen, en die in zeker opzicht ook weer de aandacht vragen.

Oogst en bereiding. De plukrondgangen variëren van 7 tot 12 dagen, met een veel voorkomende rondgang van 9 à 10 dagen. Door allerlei omstandigheden zijn de plukuren gewijzigd en men begint nu 's morgens zoo vroeg mogelijk tot 1 à 2 uur, terwijl in vele gevallen ook 's middags geplukt moet worden om het product binnen te krijgen. Dit alles heeft een ommekeer in het transport gebracht. Om broeien te voorkomen, en ook met het oog op een geregelde verdeling van het blad in de fabriek, is een vlug transport gewenscht, waarom goede wegen voor autotransport zijn aangelegd, terwijl men, waar dat onmogelijk is, veelvuldig gebruik maakt van kabelbanen.

Waar in de laatste jaren hoogere eischen aan de kwaliteit gesteld worden, is dit vlugge transport van het verse blad beslist noodig, terwijl verder ook de pluk een wijziging heeft ondergaan: of men plukt wat fijner blad, of wat jonger, zodat men meer soepel blad krijgt. Men kan wel zeggen, dat bereiding van groene thee practisch niet bestaat.

Ten aanzien van de bewerking, die de thee ondergaat, valt het volgende op te merken.

1. *Verflensen.* Hierin zijn belangrijke veranderingen aangebracht, hetgeen noodig was, nu meer op kwaliteit gewerkt wordt. De hoeveelheid versch blad, die per m² gespreid wordt, is zoo klein mogelijk gemaakt, n.l. $\frac{1}{4}$ kg. per m² spreiooppervlak. Men verflent zoo eenigszins mogelijk met koude, of anders met zoo weinig mogelijk verwarmde lucht, die met behulp van ventilatoren over het blad wordt gezogen. Men heeft spe-

ciale kamers gemaakt, waarin de warme en koude lucht gemengd worden om een zoo groot mogelijke regelmaat te krijgen, wat betreft de lucht, die over het blad moet strijken.

De rakken, waarop het blad gespreid wordt, zijn van hout, bamboe, metaalgaas of Hessian-cloth (jutegoed). Ook op de verflenszolders vindt een mechanisch transport met monorailbanen plaats.

2. *Rollen.* Aan deze machines zijn verschillende nieuwigheden aangebracht, bijv. de automatische drukregelaar, zoodat de machine, eenmaal ingesteld, zelf voor de persing zorgt. Voor het maken van bladtheeën is een langzame rolling noodig.

3. *Fermenteeren.* Het proces der fermentatie is nog lang niet opgelost, al heeft men, door hetgeen daaromtrent bekend is, wel verschillende veranderingen kunnen aanbrengen. De lucht- en vochtvoorziening in fermenteerlokalen zijn nader onderzocht; door goede verstuivingsinstallaties heeft men die factoren meer constant kunnen maken. Vroeger werd de thee veel op den grond, op tegels of in bamboebakken te fermenteeren gelegd; nu ziet men veel gebruik maken van kleine bakjes met een bodem van metaalgaas, of geheel metalen bakjes, die dan weer in rakken geschoven worden. Het allernieuwste is, dat die bakjes in de rakken hangen aan monorails tot het proces is afgelopen. Er heeft dus een voortdurend mechanisch transport plaats. Verder wordt de temperatuur en de luchtvochtigheid gecontroleerd door middel van zelfregistreerende instrumenten.

4. *Drogen.* In tegenstelling met vroeger wordt thans, practisch gesproken, de thee in één keer afgedroogd. Ook op de drogers zijn zelfregistreerende thermometers aangebracht voor een goede controle op de temperatuur, waarop de thee in den loop van den dag is afgedroogd.

5. *Sorteeren.* Vooral in de sorteerkamers hebben groote veranderingen plaats gehad, door de uitvinding van meer geperfectioneerde machines, waardoor een groot deel der handsortatie vervangen is door machinale sortatie. Dit heeft tot groote besparing op uitgaven voor werkvolk geleid, terwijl men verder geregeld een meer uniform product kan krijgen.

Zoowel de Java tea-sorter als de wannen moeten als nieuwe vindingen genoemd worden. Naar gelang van de markt, waar de thee verkocht wordt, moet de sortatie ingesteld zijn. Zoo vraagt de Amsterdamsche markt meer bladtheeën (oranje pecco, pecco souchon en souchon).

Bij de zwarte thee onderscheidt men normaliter de volgende soorten:

a. Oranje pecco, b. Pecco, c. Pecco souchon, d. Souchon, e. Gebroken oranje pecco, f. Gebroken pecco, g. Fannings, h. Dust, i. Bohea. Men kan in de practijk echter dikwijls veel meer en heel andere sortaties zien.

Voor bekleding der triplexkisten wordt tegenwoordig veelal dun of dik aluminium gebruikt; vroeger benutte men dun of dik lood. Andere verpakkingen hebben niet voldaan, ook niet voor détail.

O p b r o e n g s t. Tegen het 50 à 60 jaar beginnen de producties aanmerkelijk te stijgen, terwijl deze tegen het 70 à 90 jaar wel hun goede hoogte gaan bereiken. Door allerlei cultuurmaatregelen (groenbemesters, bemesting enz.) is de gemiddelde productie per eenheid van opper-

vlak wel gestegen. Naast een beoordeeling op smaak vindt er ook een plaats op de kleur van den sehenk en het afgetrokken blad en de reuk, waardoor men bereidingsfouten moet terugvinden. Voor de beoordeeling van thee bestaat te Batavia het Thee Exportbureau, waarbij de ondernemingen zijn aangesloten. Voor een goed resultaat mag thee hoogstens 5 à 6 minuten trekken.

Beplante uitgestrektheden. Door het Centraal Kantoor voor de Statistiek werden over het jaar 1929 gegevens ontvangen van 316 theeondernemingen benevens 4 z.g. opkoopondernemingen (deze koopen het natte theeblad in hoofdzaak van de bevolking op om het zelve verder te bereiden).

Van eerstgenoemde 316 ondernemingen liggen er 275 (evenals de 4 opkoopondernemingen) op Java, waarvan 242 in West Java. Van de 41 ondernemingen in de Buitengewesten, welke alle op Sumatra zijn gelegen, zijn er 20 ter Sumatra's Oostkust gevestigd.

Hieronder volgt een gedetailleerd overzicht van het aantal ondernemingen met gesloten thee-aanplant (zie tabel 1).

Bijna alle ondernemingen, waar behalve thee nog andere gewassen voorkomen, bevinden zich in West Java; het menggewas is nagenoeg uitsluitend hevea.

De totale oppervlakte der theeondernemingen beliep in 1929, 511.939 hectaren, waarvan 391.393 ha. op Java en 120.546 ha. op Sumatra. Totaal beplant waren 193.771 ha. of 37,9 % der totale uitgestrektheid, waarvan met thee slechts 120.442 ha. of 23,5% der totale oppervlakte, terwijl 318.168 ha. onbeplant waren. Van de

120.442 ha., welke met thee beplant waren, lagen 95.987 ha. op Java (86.111 ha. in West Java) en 24.455 op Sumatra (18.968 ha. ter Oostkust van Sumatra).

Jaarlijks neemt de thee-aanplant toe, zooals blijkt uit onderstaand staatje (in hectaren):

Jaren	Java	Sumatra	Ned.-Indië
1925	84.682	12.949	97.631
1926	87.580	15.802	103.382
1927	90.955	18.066	109.021
1928	94.170	21.067	115.237
1929	95.987	24.455	120.442

Productie De onder aan deze bladzijde voorkomende tabel 2 geeft een overzicht van de theeproductie sedert 1925 (in tonnen van 1000 kg.).

In 1929 bedroeg de totale productie 75.583.414 kg.; hiervan leverde Java 64.467.565 kg. (59.305.901 kg. door West Java), terwijl van de 11.115.849 kg. van Sumatra, 10.694.477 kg. door Sumatra's Oostkust werd geproduceerd.

De taxatie voor 1930 bedraagt 78.596 ton, waarvan 66.441 ton voor Java (inclusief opkoop) en 12.155 ton voor Sumatra.

Op Java is een groot deel van het product uit opkoop afkomstig, n.l. 16.584.513 kg. Het opgekochte blad was voor 826.769 kg. afkomstig van andere ondernemingen en kleine landbouwers en 15.757.744 kg. werden geleverd door Inlandsche theetuinbezitters.

TABEL 1.

Gebied	Uitsluitend thee, ongemengd		Thee naast andere gewassen		Totaal	Thee gemengd		Totaal generaal		
Java	84	81 ¹⁾	141	130 ¹⁾	225	211 ¹⁾	50	48 ¹⁾	275	259 ¹⁾
Sumatra	23	15 ¹⁾	17	9 ¹⁾	40	24 ¹⁾	1	1 ¹⁾	41	25 ¹⁾
Totaal	107	96 ¹⁾	158	139 ¹⁾	265	235 ¹⁾	51	49 ¹⁾	316	284 ¹⁾

¹⁾ In productie.

TABEL 2.

Jaar	Ondernemingsproduct			Opkoopproduct		Totaal generaal
	Java	Buiten-gewesten	Ned.-Indië	Totaal	Waarvan bevolkings-product	
1925	32.889	8.018	40.907	11.775	11.167	52.682
1926	38.980	8.558	47.538	15.382	14.616	62.920
1927	43.467	8.368	51.835	13.243	12.691	65.078
1928	47.307	9.248	56.555	16.307	15.608	72.862
1929	47.883	11.116	58.999	16.584	15.758	75.583
1930 (taxatie)	66.441 ¹⁾	12.155	78.596 ¹⁾	—	—	78.596

¹⁾ Inclusief opkoop

Van den stand van den *bevolkings-theeanplant* op Java, aan het einde van 1929, geeft de navolgende tabel een overzicht (in hectaren):

Residentie	Totaal	In productie
Buitenzorg	890	781
Krawang	982	444
Cheribon	43	43
Indramajoe	37	26
West Priangan	24.630	20.550
Midden Priangan	1.847	1.263
Oost Priangan	7.064	5.401
Pekalongan	1.109	1.044
Tegal	360	339
Noord Banjoemas	412	368
Wonosobo	101	98
	37.475	30.357

Uitvoer. De uitvoer van thee uit Ned.-Indië was in de laatste 6 jaren als volgt verdeeld (in 1000 kg. netto):

Voornaamste bestemmingen	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Nederland	11.679	17.538	16.749	16.720	16.027	17.847
Groot-Brittannië	20.428	26.130	30.310	29.377	36.603	33.246
Overig Europa	394	424	841	1.217	1.342	1.180
V. S. v. Amerika	3.492	3.612	2.961	2.354	2.283	2.377
Mesopotamië	—	75	121	1.501	1.630	2.484
Australië	11.833	10.899	10.074	11.145	8.809	10.474
Elders	2.363	3.022	4.567	7.344	5.756	4.413
Totaal	50.189	61.700	65.623	69.658	72.450	72.021

Uit deze tabel blijkt o. m., dat Engeland het grootste afzetgebied voor de Ned.-Indische theeën is, terwijl Nederland en Australië onderscheidenlijk de tweede en derde plaats in de rij der voornaamste bestemmingen innemen. De uitvoeren naar deze beide landen geven in genoemde jaren slechts weinig verandering te zien. De verschepingen naar de V. S. van Amerika zijn in de laatste vier jaren min of meer achteruit gegaan; op een verbetering in den afzet naar dit land bestaat trouwens in de naaste toekomst weinig hoop. Van belang is de toenemende en belangrijke stijging van den export naar Mesopotamië, welk gebied eerst sedert 1926 in de officieele statistieken voorkomt. Vermelding verdient ten slotte, dat de verschepingen naar China (een markt, welke in normale omstandigheden veel stofthee voor doorvoer naar Aziatisch Rusland afneemt) in de laatste jaren van geen beteekenis meer is voor het Ned.-Indisch product.

Literatuur. Zie de literatuurlijst in het oorspronkelijk artikel, en verder: artikelen in de Indische Mercuur, Teysmannia. Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, De Bergcultures, Mededeelingen van het Algemeen Proefstation voor Thee (No. 1 t/m No. 100), De Thee, Archief voor de Theecultuur, Gedenkboek voor de Theecultuur in Ned. Indië, Handelingen van het Theecongres in 1924, Handleiding voor de Theebereiding van Dr. J. J. B. Deuss, De Theecultuur van Dr. J. J. B. Deuss, Verslagen van de

Soekaboemische Landbouwverenigingen, Technologie du Thé par H. Neuville, Memorieboek van de Pakhuismeesteren van de Thee.

EUGENETISCHE VERENIGING IN NEDERLANDSCH-INDIË. Opgericht te Batavia 20 Juni 1927 en goedgekeurd bij G.B. van 26 Juli 1928 no. 28. Haar doel is de eugenetische wetenschap in Ned.-Indië te brengen, te bevorderen en in voor ontwikkelde leeken begrijpelijken vorm ter beschikking te stellen van allen, die er een nuttig gebruik van kunnen maken. Onder eugenetiek verstaat zij de wetenschap, die op het na te noemen terrein nagaat, welke gevolgen in de toekomst verwacht mogen worden van de handeligen, die wij in het heden verrichten. Haar veld van onderzoek is 's menschen erfelijke aanleg, de ontwikkelings- en aanpassingsmogelijkheid daarvan, de wijze waarop zich gemeenschappen ontwikkelen, hoe die handelen en op elkaar inwerken. (Zie o.a. Dr. M. A. van Herwerden: Erfelijkheid bij den mensch en eugenetiek; T. B. Rice: Racial Hygiene). De toepassing in de practijk van deze wetenschap op het persoonlijk, zakelijk en maatschappelijk leven ligt echter buiten het arbeidsveld der vereeniging; zij beweegt zich

niet op het gebied der politiek, ethiek, enz.

De fondsen, noodig voor haar onderzoekingen, tracht de vereeniging bijeen te krijgen uit bijdragen van overheden en instellingen, die echter geen medezeggenschap kunnen verwerven. Deze berust uitsluitend bij de leden. Als regel wordt het lidmaatschap door het bestuur der Vereeniging aangeboden aan personen, die daartoe uit hoofde van hun opleiding of positie in aanmerking komen, onafhankelijk van hun ras, geloof of nationaliteit.

Op ultimo 1930 was het ledental 600, het aantal begunstigers 10. De Vereeniging bezit een goed voorziene bibliotheek, organiseert lezingen en geeft een orgaan uit (Ons Nageslacht), dat driemaandelijks verschijnt, ondersteunt reeds enkele onderzoekingen en staat in verbinding met verschillende binnen- en buitenlandsche soortgelijke instellingen.

BIJENTEELT. Nadat in 1928 bijenteeltproeven op kleine schaal in den Gouvernmentstuin voor vruchtenteelt te Pasarminggoe (Batavia) begonnen waren, werd in het jaar 1929 besloten deze proeven voort te zetten in het regentschap Keboemèn (Midden Java). Van Gouvernmentswege is daar in het begin van het jaar 1930 een proeftuin voor bijenteelt opgericht, waarvan de bedoeling was onderzoekingen in te stellen in verband met de teelt van de Indische bij (*Apis indica*) en t.z.t. voorlichting te kunnen geven aan de inheemsche bevolking op het gebied van mo-

derne bijenteelt. De redenen van de verplaatsing van het proefterrein moeten worden gezocht in de omstandigheid, dat Keboemèn een van de rijkste bijenstreken van Java is, dat de bijen daar het geheele jaar door voedsel van den klapper kunnen halen, aangezien deze boom het geheele jaar door kan bloeien om dat de bevolking zelf daar veel doet aan bijenteelt, zij het dan ook op zeer primitieve wijze.

De bijenstand in den nieuwen proeftuin voor bijenteelt telt thans (1931) ongeveer 60 volken, gehuisvest in zevenraams kasten van twee verdiepingen met bovenbehandeling. Er worden nog steeds proeven genomen ter verbetering van de reeds bestaande kastensystemen, omdat geen der in gebruik zijnde soorten voldoet aan de eischen, die men aan een eenvoudige en gemakkelijk te behandelen kast in de tropen stelt. Bovendien moeten zij met neerslaande wanden zijn ingericht, opdat ongenode gasten, als kakkerlakken enz., niet kunnen binnendringen of op eenvoudige wijze verwijderd kunnen worden, zonder het bijenvolk zelf te storen.

De bevolkingsbijenteelt staat nog op een zeer laag peil; van bijenteelt in den waren zin des woords kan eigenlijk moeilijk gesproken worden. Aan onderhoud, rasverbetering enz. wordt weinig of niets gedaan, zoodat het woord „bijenhouderij” hier eigenlijk beter op zijn plaats zou zijn. De bevolking houdt bijen in uitgeholde boomstammen, voor welk doel klapper (Cocos nucifera), arèn (Arenga pinnata) en kapokstammen (Ceiba pentandra) het meest gebruikt worden. Deze uitgeholde stammen van ongeveer 2 voet lang en 1 voet in doorsnede worden in tweeën gespleten en beide deelen weder aan elkaar bevestigd. De openingen aan beide zijden worden gesloten met een plankje, waarvan één van een gat voorzien, waardoor de bijen in en uit kunnen vliegen. Deze nesten (glodoks) worden, nadat zij bevolkt zijn, horizontaal aan de huizen of op de erven aan boomen opgehangen en tot aan den oogst met rust gelaten. De oogst heeft in de dèsa plaats om de 2 of 3 maanden en wel in het begin van de Javaansch-Arabische maand, aangezien juist in die tijden volgens het algemeen heerschend volksgelooft veel product kan worden verkregen. Bij den oogst wordt alles weggehaald wat maar eenigszins van nut kan zijn, zooals honing, was en larven. In het regentschap Koboemèn is honingwinning bijzaak, was- en larvenwinning treden meer op den voorgrond. Honingwinning komt meer voor in de bergstreken. De larven worden met zout en andere ingrediënten vormengd, in pisangblad gewikkeld en onder heete asch gelegd. De aldus bereide larven zijn voor de bevolking aldaar een geliefd gerecht bij de rijst. De was wordt gesmolten en gebruikt voor het maken van figuren bij de batikindustrie. Meestal vindt men in deze streken dan ook bijenhouders, die tevens batikkers zijn. Aan uitvoer van was of honing wordt niet gedacht, daar de oogst hiervoor te klein is en hoofdzakelijk eigen behoeften dekt.

Zie verder het artikel BIJ in DI. I, blz. 426 dezer Encyclopaëdie.

POST-, TELEGRAAF- EN TELEFOONDIENTST. Het in Deel III, blz. 465 e.v., onder den titel „Post- en Telegraafdienst” opgenomen artikel, zooals het is aangevuld in Deel V, blz. 330 e.v., suppl. afl. 14, blz. 437—445, onder den titel

„Post-, Telegraaf- en Telefoondienst”, is bijgewerkt tot October 1926.

Sedert hebben wederom, zoowel op postaal als op telegraaf- en telefoongebied — wat beide laatstgenoemde onderdeelen betreft, speciaal door de steeds voortschrijdende ontwikkeling van de radiotechniek — zoovele veranderingen plaats gevonden, dat andermaal wijziging en aanvulling noodig zijn. Voor zoover betreft het beheer, de organisatie en het Bedrijf der Posterijen zijn deze wijzigingen verwerkt in een tweede aanvullings-artikel. Ter wille van een overzichtelijk geheel is evenwel een geheel nieuwe beschrijving van het Bedrijf der Telegrafie en Telefonie opgenomen, welke onafhankelijk van de vroeger verschenen artikelen kan worden geraadpleegd.

Beheer en organisatie. Krachtens artikel 1 van het Gouvernementsbesluit van 29 Januari 1908 No. 58 (Ind. Stb. No. 85), zooals dit sedert herhaaldelijk is gewijzigd en aangevuld, maakt de Gouvernements Post-, Telegraaf- en Telefoondienst in Nederlandsch-Indië een onderdeel uit van het Departement van Gouvernementsbedrijven. De algemeene leiding en het algemeene beheer worden onder de bevelen van den Directeur van genoemd Departement uitgeoefend door een hoofdamtenaar, die den titel voert van Hoofd van den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst en wiens instructie bij genoemd besluit is vastgesteld.

Sedert 1924 is het Hoofdbestuur van den dienst gevestigd te Bandoeng. Het is verdeeld in drie onderdeelen, t.w.:

1. het Dienstvak der Administratie,
2. het Bedrijf der Posterijen en
3. het Bedrijf der Telegrafie en Telefonie.

Aan het hoofd van elk dezer drie onderdeelen is een hoofdamtenaar gesteld. Zij voeren respectievelijk den titel van „Dienstvakhoofd” en „Bedrijfshoofd” en zij zijn, behoudens hunne ondergeschiktheid aan het Hoofd van den Dienst, belast met het zelfstandige beheer van het hun toevertrouwde onderdeel. Met het Diensthoofd als voorzitter vormen zij een Bedrijfsraad, welke wekelijks vergadert ter bespreking van de belangrijkste aangelegenheden den dienst betreffende.

De hiervoren bedoelde onderdeelen zijn verdeeld in afdelingen; aan het hoofd van elk der afdelingen van het bedrijf der Posterijen en van het Bedrijf der Telegrafie en Telefonie is een hoofdamtenaar gesteld, die den titel voert van Afdelingshoofd.

Het Post-, Telegraaf- en Telefoongebied is, voor het toezicht op de uitoefening van den dienst door het Diensthoofd, verdeeld in 7 inspectie-afdeelingen en in een gelijk aantal telegraaf- en telefoondistricten. Aan het hoofd van elke inspectie-afdeeling staat een inspecteur; aan het hoofd van elk district een ingenieur.

De chefs van de inspectie-afdeelingen (Afdelingschefs) zijn, ieder voor zoover hun gebied betreft, belast met het toezicht op den postdienst in zijn geheel en omvang en op het bedrijfsgedeelte van den telegraafdienst. De Districtschefs oefenen, ieder in hun ressort, het toezicht uit op den telefoondienst in zijn vollen omvang en op het technische gedeelte van den telegraafdienst.

De zetels van de Afdelingschefs en van de Districtschefs zijn gevestigd respectievelijk te Batavia, Somarang, Soerabaja, Palembang, Padang, Medan en Makassar.

Tot de competentie van den betrokken Districtschef behooren niet het toezicht op het Bedrijf der Radiostations op de Bandoengsche hoogvlakte en dat op de Internationale Telefoonie. Deze onderdeelen worden elk beheerd door een ingenieur met standplaats Bandoeng, wien gelijke bevoegdheden als aan de Districtschefs zijn toegekend.

Zoo mogelijk wordt jaarlijks te Bandoeng, onder voorzitterschap van het Diensthoofd, een vergadering met de Afdelings- en Districtschefs belegd, ter bespreking van belangrijke dienst- en gelegenheden, aan welke besprekingen ook wordt deelgenomen door de Bedrijfschefs, het Dienstvakhoofd en de Afdelingschefs bij het Hoofdbestuur.

De exploitatie van den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst omvatte op 31 December 1929: 736 Post- en Telegraafkantoren (inclusief bij- en hulpkantoren), 347 Telefoonkantoren (inclusief bijkantoren), 24 Radiostations, 46.446 K.M. draadlengte telegraaf verbindingen (inclusief 11.616 K.M. zeekabels) en 300.395 K.M. geleidingslengte telefoonverbindingen.

P e r s o n e e l. Het aantal ambtenaren, zowel in vasten als in tijdelijken dienst, bedraagt ongeveer 12.000. Het personeel wordt bezoldigd volgens de Bezoldingsregeling Burgerlijke Landsdienaren 1925/28 of verkort „B.B.L.” (Ind. Stb. 1928 No. 38). Na het totstandkomen van Stb. 1928 No. 38 is in de bezoldingsregeling van enkele personeelsgroepen bij den P.T.T. dienst nog belangrijk wijziging gebracht bij Ind. Stb. 1928 No. 562. De bezoldiging van het lagere niet in de B.B.L. genoemde personeel wordt door het Diensthoofd geregeld.

Sedert 1926 (vgl. deel V bl. 331, suppl. afl. 14, blz. 438) zijn wederom verschillende opleidingen in het leven geroepen. Deze hebben plaats aan de te Bandoeng gevestigde Post- en Telegraafschool, onder leiding van den Directeur van het Onderwijs bij den P.T.T. dienst. De lessen worden gegeven door hogere ambtenaren van den dienst en, voor zoover betreft enkele schoolvakken (moderne talen), door docenten van ter plaatse bestaande onderwijsinrichtingen. De voornaamste leergangen zijn de volgende;

1. Cursus voor opleiding tot de hogere rangen (collegium),
2. idem voor opleiding tot ambtenaar 4e klasse,
3. idem voor opleiding tot commiss, 4.
4. idem voor opleiding tot opzichter,
5. idem voor opleiding tot monteur,
6. idem voor opleiding tot het behalen van toestelbrevetten.

G e l d e l i j k e u i t k o m s t e n. Tot 1914 werd bij den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst volstaan met een comptabel beheer, aansluitende op de begroting. In laatstgenoemd jaar werd naast deze financiële administratie een commercieele boekhouding opgezet. Hierdoor wordt een juister inzicht verkregen in de geldelijke resultaten en den vermogenstoestand van het bedrijf. De Indische Bedrijvenwet 1927 zal, zoodra zij op den P.T.T. dienst wordt toegepast, deze boekhouding op een wettelijke basis stellen.

De bedrijfslasten bestaan voor een zeer belangrijk gedeelte uit directe personeelskosten en daarom hadden de in 1920/1921 bij den dienst — mede op aandringen van den Volksraad — door-

gevoerde traktementsverhoogingen een groote opvoering van de lasten ten gevolge. Mede oefenden daarop invloed uit personeelsuitbreiding, de duurtetoelageregeling en de hooge kosten van materialen voor noodzakelijke uitbreidingswerkzaamheden. In het bijzonder omstreeks 1922, toen bovendien de ontvangsten, voornamelijk die van den Telegraafdienst, terug liepen, was het financieel aspect verre van gunstig.

Ten einde de toenemende tekorten te dekken werden ongeveer gelijktijdig bij de bedrijven tariefsverhoogingen ingevoerd, w.o. een verdubbeling van het tarief voor binnenlandsche telegrammen en een verhoging met 50% van dat voor locale telefoonabonneementen.

Ofschoon het verkeer, wellicht ook door die tariefsverhoogingen, nog terugliep, misten zij toch haar uitwerking niet. Daarnaast begon het radiostation te Malabar, door openstelling voor het publiek verkeer met Nederland, ook baten af te werpen en werd kort daarna een andere methode toegepast voor de berekening van het bedrag, dat de Postdienst derft wegens den vrijdom van briefport voor dienstcorrespondentie. Voorts hebben de geleidelijke opheffing van de duurtetoelageregeling in 1923/24 en de in 1925 ingetreden opleving van het post- en telegraafverkeer den dienst binnen enkele jaren van een noodlijdend bedrijf tot een winstgevend verkeersdienst gemaakt.

Voor 1929 bedroeg het overschot voor den Postdienst rond / 2.973.000, het tekort voor den Telegraafdienst rond / 3.091.000 en het overschot voor den Telefoondienst rond / 707.000, tezamen vormende een overschot van rond / 589.000.

Op de balans van 31 Dec. 1929 komen de vaste activa voor tot een bedrag van rond / 82.000.000, met een afschrijving van rond / 37.000.000; de magazijnvoorraden komen erop voor tot een bedrag van bijna / 7.000.000.

Voor verdere cijfers wordt verwezen naar de jaarverslagen en het door de Generale Thesaurie samengestelde boekwerk „Tien begrotingen met den Volksraad”.

H E T B E D R I J F D E R P O S T E R I J E N. A l g e m e e n. Het Congres van Stockholm (deel V, blz. 333, suppl. afl. 14, blz. 439) is gevolgd door dat te Londen; de aldaar gesloten internationale acten zijn op 1 Juli 1930 in werking getreden. Bij de invoering van die acten zijn wederom belangrijke wijzigingen gebracht in de regelingen ter zake van het buitenlandsche post- en pakketpostverkeer. In verband met het bepaalde bij artikel 91 van de Indische Staatsregeling moet dit verkeer worden geregeld bij algemeenen maatregel van bestuur, waarbij de Gouverneur-Generaal kan worden gemachtigd om de noodige uitvoeringsbepalingen vast te stellen.

Op grond hiervan zijn het internationaal postbesluit en het internationaal pakketpostbesluit van 1925 (Ind. Stb. 1926 Nos. 518 en 519) in 1930 vervangen door een Kon. besluit — het Internationaal Postbesluit 1930 in Ind. Stb. 1930 No. 278 — en een regeringsverordening — de Internationale Postverordening 1930 in Ind. Stb. 1930 No. 279.

In het „Internationaal Postbesluit 1930” zijn geregeld de heffing van de buitenlandsche porten en rechten, alsmede die onderwerpen, waarvan de invoering in de internationale acten facultatief is gesteld, of welke daarin niet zijn geregeld.

Evenals in het binnenlandsch verkeer (Postreglement 1925 in Ind. Stb. 1925 No. 514) zijn in het „Internationaal Postbesluit” als regel slechts maxima opgenomen, terwijl de te heffen porten en rechten in de „Internationale Postverordening” zijn vermeld.

Ter vereenvoudiging van de redactie is bij art. 3 van het Internationaal Postbesluit bepaald, dat alle voorschriften betreffende het binnenlandsch postverkeer van toepassing zijn op alle onderwerpen, welke niet op bindende wijze door de internationale acten zijn of zullen worden geregeld.

Voorts is zowel het binnen- als het buitenlandsch luchtpostverkeer van Nederlandsch-Indië in de „Luchtpostverordening 1930” (Ind. Stb. 1930 No. 280) aan regeling onderworpen.

Voor het Bedrijf der Posterijen gelden thans de volgende regelen:

1°. het Reglement voor den Postdienst (Ind. Stb. 1925 No. 514, laatstelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1931 No. 11);

2°. De Algemeene Bepalingen ter uitvoering van dat Reglement (Ind. Stb. 1925 No. 516, laatstelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1930 No. 353);

3°. het Reglement voor den Pakketpostdienst (Ind. Stb. 1925 No. 515, laatstelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1931 No. 12);

4°. de Algemeene Bepalingen ter uitvoering van dat Reglement (Ind. Stb. 1925 No. 517, laatstelijk gewijzigd bij Ind. Stb. 1930 No. 216);

5°. het te Londen gesloten Algemeen Postverdrag met Slotprotocol en luchtpostbepalingen (Ind. Stb. 1930 no. 52);

6°. de te Londen gesloten overeenkomsten betreffende:

a. de brieven en de doosjes met aangegeven waarde met Slotprotocol (Ind. Stb. 1930 No. 53);

b. de postpakketten met Slotprotocol en luchtpostbepalingen (Ind. Stb. 1930 No. 54);

c. den postwisseldienst (Ind. Stb. 1930 No. 55);

d. de invordering van gelden op quitantiën en handelspapier (Ind. Stb. 1930 No. 56);

7°. het Internationaal Postbesluit 1930 (Ind. Stb. 1930 No. 278);

8°. de Internationale Postverordening 1930 (Ind. Stb. 1930 No. 279);

9°. de Luchtpostverordening 1930 (Ind. Stb. 1930 No. 280).

De voornaamste wijzigingen, welke in 1930 — mede naar aanleiding van de op het Congres te Londen genomen beslissingen — zijn aangebracht, komen in het kort op het volgende neer:

1. Zoowel in het binnen- als in het buitenlandsch verkeer zijn pakjes (petits paquets) toegelaten. Pakjes zijn open zendingen, inhoudende voorwerpen en eventueel drukwerken, nieuwsbladen en bijvoegsels; documenten en monsters. Brieven, briefkaarten en braillegeschriften mogen niet in pakjes worden gesloten. Het maximumgewicht is vastgesteld op 1 kg., de maximumafmetingen zijn dezelfde als die van monsters. Zij zijn ingevoerd om op snelle, gemakkelijke en goedkoopste wijze kleine voorwerpen per brievenpost te kunnen verzenden. Het port is aldus vastgesteld: binnenland en naar Nederland per zeepost: 7½ cent per 50 gram, met een minimum van 25 cent en een maximum van 80 cent; overig buitenland en naar Nederland per mail: 10 cent per 50 gram, met een minimum van 30 cent. Bovendien is voor

alle uit het buitenland afkomstige pakjes een afleveringsrecht verschuldigd van 12½ cent;

2. het verbod tot verzending van brieven enz., inhoudende stukken en voorwerpen, welke bij verzending naar de aangegeven plaats van bestemming aan invoerrechten onderhevig zijn, is in zooverre gewijzigd, dat dergelijke stukken en voorwerpen voortaan per brievenpost kunnen worden verzonden, indien de postadministratie door den afzender is gemachtigd de desbetreffende brieven, enz., ambtshalve te openen, ten einde de verschuldigde invoer- en statistiekrechten te kunnen doen vaststellen;

3. het hoogste bedrag der aangegeven waarde van brieven en doosjes, welke aan den houder van de geteekende kennisgeving kunnen worden uitgereikt, is van f 600 op f 1000 gebracht;

4. de geldigheidstermijn van binnenlandsche postwissels is van 3 maanden, gerekend van den dag, volgende op dien van het nemen van den postwissel, teruggebracht tot het einde der tweede maand, volgende op die van het nemen van den postwissel;

5. antwoord-coupons zijn in stede van 6 maanden onbeperkt geldig;

6. verhuiskaarten zijn toegelaten naar Nederland, Suriname en Curaçao;

7. in het verkeer van of naar hulppostkantoren is het maximum bedrag van aangegeven waarde en verrekening van aangeteekende brieven, doosjes, postpakketten, enz., alsmede dat van postwissels van f 250 gebracht op f 500 of f 450.

V e r v o e r. De krachtens de wet van 30 December 1925 (Ind. Stb. 1926 no. 71) met de Koninklijke Paketvaartmaatschappij gesloten overeenkomst is met ingang van 1 Januari 1931 vervangen door een nieuw z.g. Groot-Archipel-contract. Dit contract, dat voor den tijd van 15 jaar is aangegaan, is voor het Gouvernement voordeliger dan het vorige.

Door de instelling in November 1929 van de ééndaagsche treinverbinding tusschen Weltevreden en Soerabaja is het aantal spoorwegpostkantoren van zes tot vier teruggebracht.

L u c h t p o s t. Binnenland. Mede als gevolg van de adviezen van de Luchtverkeerscommissie (vgl. deel V, blz. 337, suppl. afl. 14, blz. 441) vond de eerste geregelde luchtpostdienst plaats tijdens de Jaarbeurs te Bandoeng van 28 Juli t/m 12 Augustus 1923. Toen werd tusschen Bandoeng en Weltevreden een dagelijkse dienst met militaire vliegtuigen onderhouden, welke dienst een succes is geweest.

Een zeer belangrijke proef was voorts die van 1927 gedurende het tijdvak van 2 Juli t/m 30 November, toen door leger-vliegtuigen een dienst werd onderhouden tusschen Bandoeng, Weltevreden, Semarang en Soerabaja, in aansluiting te Tandjoengpriok op de uit- en thuisvarende mailschepen.

De kans op verwezenlijking van de luchtvaartplannen leek te grooter, daar inmiddels de K.L.M. zich in Januari 1924 opnieuw tot de Indische Regeering had gewond met het verzoek haar eene concessie voor het exploiteeren van luchtlijnen te verleen. Bij Gouvernementsbesluit van 29 April 1924 No. 61 werd deze aanvraag, welke vergezeld was van een ontwerpovereenkomst en uitgebreide toelichtingen, in handen gesteld van eene uit de Luchtverkeerscommissie gevormde kleine

werkcommissie. Bij het uitvoerig en zeer gedocumenteerd advies dezer commissie van 15 Juli 1924 sprak de grootst mogelijke meerderheid zich uit voor het verlenen van de gevraagde concessie en subsidie. Het gemis aan volkomen overeenstemming gaf de Regeering echter aanleiding alsnog het oordeel in te winnen van verschillende lichamen, welke nauw bij het economische leven betrokken zijn, zooals de Javasche Bank, verschillende handelsverenigingen, e.d. Ook bij deze adviezen werd geen overeenstemming bereikt en zoo kwam de zaak in de volgende jaren niet verder.

In dien tijd echter ontwikkelde zich het Europeesche luchtverkeer met onverwachte snelheid en de K.L.M. groeide uit tot een der belangrijkste luchtverkeersmaatschappijen. Het luchtnet dezer onderneming werd elk jaar uitgebreider en dichter, het materieel werd door de samenwerking met de Fokkerfabriek steeds beter, de organisatie volgde en stevig.

Ten einde in Nederland en Indië de belangstelling voor snelle luchtverbindingen levendig te houden, werden in Maart 1927 door de K.L.M. twee postvluchten Rotterdam—Marseille uitgevoerd, in aansluiting met de mailbooten „Slamat” (uitgaand) en „Indrapoera” (thuisvarend). Door marine-vliegtuigen werd in Indië de verbinding Sabang—Médan—Weltevreden—Soerabaja tot stand gebracht in aansluiting op deze beide vaarbeurten, zoodat de Hollandsche mail, die 18 Maart uit Rotterdam was vertrokken, den 6den April te Weltevreden en den 7en April te Soerabaja kon worden afgeleverd.

Voorts werd in October 1927 vanwege het „Comité-Vliegtocht Nederland—Indië” de vliegtocht-Koppen uitgevoerd. Voor den tweeden keer werd toen vliegmail uit Nederland in Indië ontvangen (de eerste vliegpost uit Nederland werd in November 1924 per vliegtuig—Van der Hoop aangebracht) en de eerste vliegmail van Indië naar Nederland werd verzonden.

De met het vliegtuig „Postduif” van den toenmaligen Luitenant Koppen e.s. op 1 October 1927 door Nederland verzonden maildepêches voor Muntok, Palembang en Weltevreden werden reeds 10 October d.a.v. aldaar ontvangen; deze depêches bevatten in totaal 2092 poststukken. De op de retourvlucht van de „Postduif”, welke 17 October 1927 werd aanvaard, vervoerde mailcorrespondentie (totaal 4642 poststukken) werd 28 October d.a.v. te Amsterdam aangebracht.

Ter financiering van dezen vliegtocht werd door den Nederlandschen en den Ned.-Indischen Postdienst elk een subsidie van / 12.500 toegezegd. Zoowel in Nederland als in Nederlandsch-Indië werd een luchtrecht van / 2.50 per briefkaart en van / 10 voor elke 20 gram brieven en overige stukken geheven, waarvan de helft ten bate van genoemd Comité zou komen en de andere helft zou dienen om het subsidie-bedrag te dekken. In totaal werd in Indië een bedrag van / 22.932,50 aan luchtrecht geheven.

Gedurende de maanden Juli tot en met November 1927 werd, zonder kosten voor den Postdienst, bij wijze van proef, door legervliegtuigen een wekelijksche luchtpostverbinding van Weltevreden naar Semarang en Soerabaja v.v. in aansluiting op de te Tandjoengpriok aankomende en vandaar vertrekkende mailbooten onderhouden. Tijdens de eerste maand werd kosteloos mail en

binnenlandsche post met dezen luchtpostdienst vervoerd, vervolgens werd gedurende twee maanden een luchtrecht van / 0.40 en daarna over eenzelfde tijdvak een luchtrecht van / 0.10 per briefkaart en voor elke 20 gram brieven en overige stukken geheven.

De verlaging van het luchtrecht van / 0.40 tot / 0.10 in de periode October/November 1927 gaf geen evenredige vermeerdering van het aantal vliegpoststukken te zien, de gemiddelde cijfers waren daarbij per heenreis: 40 poststukken tot een nettogewicht van 0.951 kg., ontvangen luchtrecht / 6.97 en per terugreis resp. 805, 22.26 kg. en / 147,91.

Bij Gouvernementsbesluit van 7 September 1928, No. 78, (Ind.Stb. No. 396) werden de eerste bepalingen betreffende het Luchtpostverkeer van Nederlandsch-Indië vastgesteld. Daarbij werd het luchtrecht voor het vervoer per vliegtuig tusschen in Nederlandsch-Indië gelegen plaatsen, ongeacht den afstand, vastgesteld op 10 cent per briefkaart en per postwissel en per 20 gram of gedeelte daarvan voor alle overige zendingen. Tusschen de Nederlandsch-Indische Regeering en de op 16 Juli 1928 opgerichte „Nederlandsch-Indische Luchtvaart Maatschappij”, waaraan intusschen het praedicaat „Koninklijke” werd toegekend (K.N.I.L.M.), is den 24sten October 1928 een overeenkomst gesloten, waarin o.a. de verplichting tot het vervoer per vliegtuig van brieven- en eventueel pakketpost werd opgelegd.

Den 1sten November 1928 werden de luchtlijnen van de K.N.I.L.M. door den Landvoogd officieel geopend. Ook voor den postdienst was deze gebeurtenis van betekenis, omdat thans een begin werd gemaakt met de geregelde en dagelijkse verzending van post per vliegtuig. Nederlandsch-Indië bezit hiernede thans de eerste geregelde luchtpostlijnen in het verre Oosten. Reeds den 26sten, 27sten en 31sten October werd van enkele extra-vluchten tusschen Weltevreden en Bandoeng gebruik gemaakt om post mee te geven. Van 1 November af waren de lijnen Weltevreden—Bandoeng v.v. en Weltevreden—Semarang v.v. in dagelijksch bedrijf. De overeenkomst met de Maatschappij betreffende het luchtpostvervoer kwam echter eerst in December 1929 tot stand en trad op 1 Januari 1930 in werking.

Soerabaja kon, wegens het ontbreken van een geschikt landingsterrein voor de zware drie-motorige verkeersvliegtuigen der K.N.I.L.M., nog niet terstand in het burgerlijk luchtverkeersnet worden opgenomen. Door combinatie van het vervoer per vliegtuig tusschen Weltevreden en Semarang met het treinvervoer van Semarang naar Soerabaja en omgekeerd kon echter een ééndagsche postverbinding Weltevreden—Soerabaja v.v. tot stand worden gebracht.

Het postvervoer over de binnenlandsche luchtlijnen overtrof reeds spoedig de verwachtingen en nam snel toe. De regelmatigheid van den dienst liet niets te wenschen over.

Den 15den Augustus 1929 werd een proefvlucht Weltevreden—Palembang ondernomen. Hetzelfde toestel vertrok den 19den Augustus weder naar Weltevreden. Een dergelijke proefvlucht had plaats op 28 Augustus, terugvlucht op 29 Augustus. Deze vluchten werden aan het postvervoer dienstbaar gemaakt. De proefvluchten Weltevreden—Palembang zijn sedert September re-

gelmatig elke week herhaald en gingen met ingang van 1 November 1929 over in een vasten dienst.

Op 18—19 en op 25—26 October hadden proefvluchten plaats van Weltevreden via Semarang naar Soerabaja en terug. De regelmatige dagelijksche dienst op dit traject werd op 1 November 1929 geopend; de van Soerabaja en Semarang komende vliegtuigen geven des Woensdags aansluiting op de van Tandjoengpriok vertrekkende mailschepen.

Op Zaterdag, 20 September 1930 werd een proefvlucht uitgevoerd van Weltevreden via Palembang en Pakanbaroe naar Médan, in aansluiting op het 17 September t.v. van Tandjoengpriok vertrokken m.s. „Chr. Huygens”. Van deze proefvlucht werd gebruik gemaakt voor postverzending naar Sumatra, terwijl voorts correspondentie werd medegegeven, welke te Belawan werd ingescheept op bovengenoemd thuisvarend mailschip. De terugvlucht had plaats op 22 September d.a.v.

Den 27sten September 1930 werd deze wekelijksche dienst officieel geopend. De heenreis heeft steeds plaats op Zaterdag in aansluiting te Belawan op de thuisvarende Nederlandsche mailschepen en de terugvluchten worden uitgevoerd op den dag, volgende op de aankomst volgens de mailtabellen, van de uitvarende Nederlandsche mailboten.

Aangezien deze dienst, vooral wat de vluchten Weltevreden—Médan betreft, van veel belang is voor het publiek in Ned.-Indië, omdat dit 2 à 3 dagen na de gewone mailsluiting nog mailstukken kan verzenden, welke met dezelfde boot worden doorgezonden en het luchtrecht slechts / 0.10 per 20 gram of gedeelte van 20 gram (binnenlandsch tarief) bedraagt, was te verwachten, dat daarvan een groot gebruik zou worden gemaakt. De uitkomsten van het postvervoer op de heenvluchten hebben aan deze verwachtingen ten volle beantwoord; op 29 November 1930, derhalve 2 maanden na de instelling van den Médandienst, werd ruim vier maal zoveel post vervoerd als op 27 September t.v., n.l. 90.450 kg. op eerstgenoemden datum tegen 22.070 kg. op laatstgenoemden datum.

Het postvervoer op de terugvluchten Médan—Weltevreden vertoont eveneens een stijging, echter in veel mindere mate.

De op 1 November 1928 geopende luchtlijnen van de K.N.I.L.M. hebben in 2 jaren tijd van een enkeldaagschen dienst Weltevreden—Bandoeng v.v. en Weltevreden—Semarang v.v. zich ontwikkeld tot:

- een dubbeldaagschen dienst Batavia—Bandoeng v.v.;
- een dagelijkschen dienst Batavia—Semarang—Soerabaja v.v.;
- een wekelijkschen dienst Batavia—Palembang v.v.;
- een wekelijkschen dienst Batavia—Palembang—Singapore v.v. (zie onder *Buitenland*);
- een wekelijkschen dienst Batavia—Palembang—Pakanbaroe—Médan v.v.

De resultaten van het postvervoer over de binnenlandsche luchtlijnen blijken uit de onder volgende gegevens:

vervoerd gedurende	Nov. 1928 . .	88.155kg.;
„	„ Feb. 1929 . .	108.962 „ ;
„	„ Mei 1929 . .	131.191 „ ;

vervoerd gedurende	Aug. 1929 . .	133.475kg.;
„	„ Nov. 1929 . .	407.039 „ ;
„	„ Feb. 1930 . .	401.655 „ ;
„	„ Mei 1930 . .	571.458 „ ;
„	„ Aug. 1930 . .	625.954 „ ;
„	„ Nov. 1930 . .	1.190.700 „ ;
„	„ Feb. 1931 . .	1.245.858 „ ;

Buitenland. De vier vliegtuigen, waarmede de K.N.I.L.M. voorloopig den dienst op de door haar geopende luchtlijnen onderhield, worden in September/October 1928, met tusschenpoozen van een week, door de lucht van Nederland naar Nederlandsch-Indië overgebracht. Een week na het vertrek van het vierde vliegtuig is nog een vijfde uit Nederland vertrokken ter volbrenging van de eerste der serie van de voor de jaren 1928, 1929 en 1930 beraamde twaalf postvluchten Nederland—Nederlandsch-Indië v.v.

Aan het publiek is op al deze vluchten gelegenheid gegeven tot verzending van luchtpost, waarvoor, zoowel in Nederland als in Nederlandsch-Indië, boven de gewone porten en rechten, luchtrecht was verschuldigd. Dit recht bedroeg voor briefkaarten en postwissels 40 cent per stuk en voor alle overige zendingen (brieven enz.) 75 cent per 20 gram of gedeelte van 20 gram. Het luchtrecht moet worden gekweten door middel van luchtpostzegels. In Nederlandsch-Indië werd in de behoefte aan dergelijke zegels voorloopig voorzien door koerseerende frankkeerzegels met een speciaal opdruk te doen bedrukken.

De eerste twee vliegtuigen brachten de luchtpost in 10 dagen naar Nederlandsch-Indië over. Van het derde, op 27 September 1928 uit Amsterdam vertrokken, vliegtuig geraakte op 3 October d.a.v. bij een noodlanding te Cawnpur (Britsch-Indië) het landingsgestel beschadigd, zoodat doorvliegen geen sprake kon zijn en de luchtmail met de gewone verkeersmiddelen naar haar bestemming moest worden doorgezonden. Het vierde, den 4en October 1928 uit Amsterdam vertrokken, vliegtuig werd op 16 October d.a.v. te Rangoon bij het starten zoodanig beschadigd, dat het per boot naar Indië moest worden doorgezonden, hetgeen eveneens geschiedde met de zich aan boord bevindende luchtmail. Het vijfde vliegtuig, dat 11 October 1928 Amsterdam verliet, ondervond te Bagdad, als gevolg van een motorframe-defect, een oponthoud van 6 dagen; het kwam op 28 October d.a.v. te Weltevreden aan. Dit laatste vliegtuig aanvaardde op 6 November 1928 te Bandoeng zijn retourvlucht naar Nederland, welke vlucht in 10 dagen werd volbracht.

De voor dit vliegtuig in Nederlandsch-Indië aangeboden luchtmail was zóó omvangrijk, dat het in het vliegtuig voor de post beschikbare gestelde maximum-gewicht van 305 kg. verre word overschreden, zoodat 254 kg. luchtpost per ss. „Patria” naar de bestemming moest worden vervoerd.

In het geheel waren door de 5 vliegtuigen 1300 kg. post aangebracht.

Oorspronkelijk bestond het plan om gedurende 1929, voor zoover de toestand der vliegterroinen dit zou mogelijk maken, een reeks maandelijksche proefvluchten heen en terug op Indië uit te voeren. Toen echter de vier vliegtuigen der K.N.I.L.M., bestemd voor den dienst in Indië met een week tusschenruimte in 1928 vertrokken,

was de gelegenheid om hierbij aan te sluiten zóó gunstig, dat de inzet der maandelijksche vluchten werd vervroegd en het eerste vliegtuig der K.L.M. op 11 October 1928 en het tweede op 11 December d.a.v. van Amsterdam vertrok.

Gedurende de tweede vlucht echter werd van Britsche zijde bezwaar gemaakt tegen voortzetting, aangezien politieke omstandigheden het niet mogelijk maakten de vliegvelden in Irak te gebruiken.

Toen de toestemming begin April weer werd verleend, achtte de Directie der K.L.M. het niet wenschelijk de maandelijksche vluchten te hervatten, daar gebleken was, dat deze eind Mei weer gestaakt zouden moeten worden in verband met den toestand van enkele Britsch-Indische vliegvelden gedurende den natten moesson. Besloten werd toen de vluchten na dezen moesson te hervatten, doch ze dan, in plaats van maandelijks, om de veertien dagen uit te voeren.

De geheele opzet dezer vluchten is tot stand gekomen in nauw overleg met het Hoofdbestuur der Posterijen en Telegrafie in Nederland en met dat van den P.T.T.-dienst in Nederlandsch-Indië.

Van de 8 vliegtuigen, welke van 12 September t/m 12 December 1929 van Holland vertrokken, kwamen 6 binnen den gestelden maximumtijd van 2 weken te Bandoeng aan. Eén machine verongelukte bij Constantinopel, een andere moest een noodlanding maken bij Satul (Siam), waardoor de luchtmail wel is waar vertraagd werd, maar toch nog een week eerder te Weltevreden aankwam dan de gelijktijdig verzonden landmail. De 7 vluchten van Indië naar Nederland hadden alle een gunstig en vlot verloop; de gemiddelde reisduur bedroeg ongeveer 11 dagen.

De bovenbedoelde 14-daagsche vluchten moesten worden stopgezet, aangezien geen toestemming werd verleend tot het gebruikmaken van de Britsch-Indische vliegvelden in verband met de voorgenomen verbetering van de grondorganisatie van die terreinen. Na het noodige overleg kon in September '30 weder tot hervatting van de Holland-Indië-vluchten worden overgegaan.

Den 25sten September 1930 werd een geregelde 14-daagsche luchtpostdienst Amsterdam—Bandoeng v.v. geopend; het eerst retourvliegtuig vertrok den 17den October d.a.v. van Weltevreden.

Deze dienst is zoodanig opgezet, dat de heen- en terugreis elk in 12 dagen wordt afgelegd.

Van de vastgestelde route Amsterdam—Budapest—Stamboul—Aleppo—Baghdad, enz., moest na de eerste, op 25 September te Amsterdam aangevangen vlucht, worden afgeweken, aangezien van de Turkische Regeering geen toestemming tot landen te Stamboul werd verkregen. De evenbedoelde route werd dientengevolge voorloopig gewijzigd in Amsterdam—Budapest—Athene—Cairo—Baghdad, enz.

De vluchten werden tot dusver (Maart 1931) met groote regelmaat uitgevoerd. De op enkele vluchten ondervonden vertraging ten gevolge van weersgesteldheid, passenkwestic, nazien motor, e.d., bedroeg ten hoogste enkele dagen.

Voor de verzending van correspondentie met den bedoelden luchtpostdienst werd voor de zendingen, afkomstig van Ned.-Indië, een verlaagd luchtrecht vastgesteld, bedragende 30 cent voor een briefkaart of postwissel en voor zen-

dingen, niet zwaarder dan 5 gram; 75 cent voor zendingen van meer dan 5 t/m 20 gram, en voor zwaardere zendingen 75 cent per 20 gram of gedeelte van 20 gram. Dit verlaagde tarief heeft ten gevolge gehad, dat het aantal per Indië—Holland-vlucht vervoerde zendingen ten opzichte van de in 1929/1930 gehouden proefvluchten, met $\pm 50\%$ is toegenomen.

Zoowel op de heen- als op de terugvluchten wordt correspondentie vervoerd voor de aan de route gelegen landen, terwijl voor buitenlandse postadministraties gelegenheid bestaat om in beide richtingen van dezen luchtpostdienst gebruik te maken voor postvervoer.

Aan de K.L.M. wordt voor de heenvluchten door de Nederlandsche en voor de terugvluchten door de Ned.-Indische Posterijen een bepaald garantiebedrag uitgekeerd.

Het gemiddeld gewicht van de posten van Nederland voor Indië, vervoerd op de 8 proefvluchten in 1929/1930, bedraagt 214.375 kg. en dat van de posten van Indië voor Nederland op de retour-proefvluchten 210.680 kg.

Deze gemiddelde gewichten bedragen voor de in 1930 uitgevoerde vluchten resp. 178.036 kg en 208.622 kg.

Ter voorbereiding van een luchtverbinding tusschen Weltevreden en Singapore werden door de K.N.I.L.M. op 10—11 en op 25—26 Februari 1930 een tweetal proefvluchten op dit traject gehouden. Het luchtrecht van de naar of via Singapore te verzenden stukken werd vastgesteld op / 0.20 per stuk en per 20 gram.

De vlucht van 25 en 26 Februari werd uitgevoerd tusschen Weltevreden en Singapore via Palembang; op het van Bandoeng aankomend en daarheen vertrekkende vliegtuig werd geen aansluiting gegeven.

Gerekend van 4 Maart 1930 is een geregelde wekelijksche luchtpostdienst geopend op het traject Weltevreden—Palembang—Singapore v.v.

Postwaarden, frankeerzegels, luchtpostzegels. Sedert 1926 is geen verandering gebracht in de 3 typen, waarin de gewone frankeerzegels worden uitgegeven. In 1929 is een serie luchtpostzegels in omloop gebracht en in 1930 een eerste serie weldadigheidszegels. De luchtpostzegels bestaan uit 8 soorten, namelijk van 10, 20, 30, 40, 75, 150, 450 en 750 cent, terwijl de eerste serie weldadigheidszegels uit 4 soorten bestond, met een frankeerwaarde van 2, 5, 12½ en 15 cent en een verkoopprijs van respectievelijk 3, 7½, 15 en 20 cent.

Ten aanzien van laatstgenoemde zegels is bij Gouvernementsbesluit van 30 Mei 1930 n°. 20 (Ind. Stb. no. 185) bepaald, dat jaarlijks gedurende een voor elk jaar te bepalen tijdvak een serie weldadigheidszegels zal worden uitgegeven. Na aftrek van de frankeerwaarde, de kosten van aanmaak en eventueel andere onkosten uit de uitgifte voortvloeiende, zal de opbrengst dier zegels worden bestemd tot steun van een telken jare door de Regeering aan te wijzen — elk jaar wisselende — vereeniging, welke een menschlievend doel nastreeft. De verkoop van de eerste serie geschiedde ten bate van de Vereeniging „Jeugdzorg” te Buitenzorg.

In verband met een op 1 Januari 1929 in werking getreden tariefsverlaging verschenen op dien datum van de bestaande briefkaarten overdrukken in zwarte en oranje-roode kleur.

In 1930 zijn in omloop gebracht briefkaarten van 5 cent, welke op de linkerhelft van de adreszijde zijn voorzien van een reclame voor de verzending per luchtpost, alsmede frankeerzegels van 12½ cent, overdruk in rood op 20 cent (blauw), luchtpostzegels van 30 cent, overdruk in zwart op luchtpostzegels van 40 cent en frankeerzegels van f 1.75 in violet, enkele briefkaarten van 10 cent in rood en portzegels van 37½ cent.

De verhuiskaarten met een zegelafdruk van 1 cent zijn op 1 Juli 1930 vervangen door kaarten met een zegelafdruk van 2 cent. De op dien datum nog voorhanden kaarten van 1 cent zijn van den overdruk „2 cent” voorzien.

Een bij Gouvernementsbesluit van 24 Juni 1929 no. 27 ingestelde commissie (Postwaardencommissie) heeft tot taak van advies te dienen omtrent de eventuele overbrenging van den aanmaak van postwaarden en plakzegels naar Nederlandsch-Indië.

De eerste frankeermachines (van het systeem „francotyp”) zijn in begin 1929 hier te lande in gebruik genomen. Het gebruik is slechts toegestaan na bekomen machtiging van het Hoofdbestuur van den P.T.T.-dienst.

T a r i e f e n. Met ingang van 1 October 1927 is het port voor brieven en briefkaarten bij verzending naar Suriname en Curaçao gelijk gemaakt aan dat, hetwelk voor deze zendingen in het binnenlandsch verkeer en bij verzending naar Nederland is verschuldigd. Tevens werd het minimum port voor documenten bij verzending naar Suriname en Curaçao van 20 op 12½ cent gebracht.

Verdere tariefsverlagingen traden in werking op 1 Januari 1929 en kwamen in hoofdzaak op het volgende neer:

1. Het tarief van brieven van een gewicht van niet meer dan 20 gram, voor het buitenland, met uitzondering van Nederland, Suriname en Curaçao, werd van 20 cent op 15 cent gebracht.

2. Het tarief van een enkele briefkaart en van elk der deelen van een briefkaart met betaald antwoord werd, in het binnenlandsch verkeer en in het verkeer met Nederland, Suriname en Curaçao van 7½ op 5 cent, in het verkeer met het overig buitenland van 12½ op 10 cent gebracht. Voor briefkaarten werden voor het formulier geen kosten meer berekend.

3. Het tarief van de drukwerken, documenten en monsters per 50 gram of gedeelte van 50 gram werd in het binnenlandsch verkeer en in het verkeer met Nederland per zeepost van 2½ op 2 cent, in het verkeer met Nederland per mail en het overig buitenland van 4 op 3 cent gebracht.

Het minimumport voor monsters werd in het binnenlandsch verkeer en in het verkeer met Nederland per zeepost gebracht van 7½ op 5 cent, in het verkeer met Nederland per mail en het overige buitenland van 8 op 6 cent, terwijl het minimumport voor documenten in het buitenlandsch verkeer, met uitzondering van Nederland, Suriname en Curaçao, werd gereduceerd van 20 cent tot 15 cent.

4. Het tarief van nieuwsbladen en bijvoegsels werd (in het binnenlandsch verkeer) van 1 cent per 25 gram of gedeelte daarvan op 1 cent per 50 gram of gedeelte daarvan gebracht.

5. Het tarief van Braillegeschriften per 1000 gram of gedeelte van 1000 gram werd zoowel in het binnenlandsch- als in het buitenlandsch verkeer gebracht van 4 op 3 cent.

6. Het recht voor berichten van ontvangst, berichten van betaling en navragen werd in het buitenlandsch verkeer verlaagd van 20 cent tot 15 cent, terwijl het recht voor een bewijs van ter post bezorging van gewone postpakketten, zoowel binnenlandsche als buitenlandsche, van 10 op 5 cent werd gebracht.

7. De prijs van de postwisselformulieren en de adreskaarten voor postpakketten daalde van 2 op 1 cent.

Voorts werd met ingang van 1 Juli 1930:

a. het port van Braillegeschriften in het binnenlandsch verkeer en bij verzending naar Nederland per zeepost andermaal verlaagd en van 3 cent per 1000 gram verminderd tot 2 cent per 1000 gram;

b. het recht voor een bericht van ontvangst, gevraagd na de terpostbezorging, alsmede het recht voor navragen verdubbeld;

c. het invorderingsrecht en het aanbiedingsrecht voor postquintanten, zoowel in het binnenlandsch als in het buitenlandsch verkeer, vastgesteld op 12½ cent.

P o s t w i s s e l d i e n s t. Met ingang van 1 Juli 1927 is een rechtstreeksche dienst voor gewone en telegrafische postwissels, zoomede een quitantie- en verrekendienst tusschen Hongarije en Ned.-Indië opengesteld, overeenkomstig de bepalingen van de postwisselovereenkomst der Wereldpostvereniging. Hierdoor is de voordien bestaande postwisseldienst met Hongarije door tusschenkomst van de Engelsche postadministratie komen te vervallen. Mede overeenkomstig de internationale bepalingen is, eveneens met ingang van 1 Juli 1927, een rechtstreeksche dienst voor gewone en telegrafische postwissels geopend van Ned.-Indië naar Egypte (dus in één richting). De vroegere postwisseldienst met Egypte via de Engelsche postadministratie kwam daardoor eveneens te vervallen.

Een quitantie- en verrekendienst tusschen Oostenrijk en Ned.-Indië v.v. werd in Januari 1927 geopend.

Respectievelijk op 14 November en op 30 December 1927 zijn verder bijzondere postwisselovereenkomsten gesloten (afwijkend van de algemeen geldende internationale bepalingen) tusschen Ned.-Indië en Ceylon en tusschen Ned.-Indië en de Philippijnen. Door de overeenkomst met Ceylon is tevens de mogelijkheid geopend van verzending van postwissels naar Britsch-Indië. Laatste bedoelde overeenkomsten traden in werking op 1 Januari en 1 April 1928.

Een verrekendienst tusschen China en Ned.-Indië, overeenkomstig de internationale bepalingen, werd opgesteld op 1 Augustus 1928. Een postwisseldienst met den Hedjaz, geopend op 1 Januari 1928, werd op 27 Augustus van dat jaar weder stopgezet.

Met de postadministratie van de Unie van Zuid-Afrika werd een rechtstreeksche postwisseldienst ingevoerd op 1 November 1929. Als gevolg hiervan werd van genoemden datum af het postwisselverkeer met Kenya, Mauritius en onderhoorigheden, Noord- en Zuid Rhodesia, Nyassaland, St. Helena, het Tanganyikagebied, Zanzibar en Britsch Zuidwest-Afrika via de Zuid-Afrikaansche Unie geleid in plaats van via Engeland.

T r a n s i t o - w i s s e l v e r k e e r. Met de Nederlandsche postadministratie werd in 1929 overeengekomen om wederzijds van elkaars

diensten gebruik te maken voor het postwisselverkeer met andere landen, voor zoover dit niet rechtstreeks wordt onderhouden. Hierdoor werd bereikt, dat het postwisselverkeer van Ned.-Indië met Letland, Luxemburg, Lithauen, Canada, Griekenland en het Saargebied v.v. via Nederland en het postwisselverkeer van Nederland met Hongkong en China v.v. via Nederland kon worden geleid.

De gelegenheid om telegrafische postwissels in het verkeer tusschen Nederland en Ned.-Indië langs radiografischen weg te verzenden werd in 1927 opengesteld.

Pakketpostdienst. Bij Gouvernementsbesluit van 29 September 1928 no. 10 zijn bepalingen in het leven geroepen, welke met ingang van 1 Januari 1929 de verzending van postpakketten tot een maximum-gewicht van 10 kg. in het binnenlandsch verkeer, alsmede in het verkeer per zeepost naar en van Nederland, Suriname en Curaçao mogelijk maakten (voordien was het maximum gewicht op 5 kg. gesteld). Voorts is in den loop van 1929 de wederzijdsche uitwisseling van pakketten van meer dan 5 tot en met 10 kg. met de buitenlandsche postadministraties, welke deze gewichtscouperen toelaten, alsmede met Nederland per landmail, tot stand gekomen.

HET BEDRIJF DER TELEGRAFIE EN TELEFONIE. Ofschoon Omstrecks het einde van 1925 het voormalige Dienstvak der Telegrafie en dat der Telefonie vereenigd zijn tot één bedrijf, worden, ter wille van een gemakkelijker overzicht, beide onderdeelen hier afzonderlijk besproken.

A. Telegraafdienst.

In tegenstelling met de post is de telegraaf een betrekkelijk jonge verkeersdienst.

In Indië dateeren de eerste electro-magnetische telegrafen van 1855, toen de aanleg van een lijn van Batavia naar Buitenzorg werd gelast, welke den 23sten October 1856 gereed kwam, datum, waarop het eerste telegram, gericht aan den toenmaligen Landvoogd, werd verzonden. Geleidelijk werd, te beginnen reeds in 1858, het net uitgebreid. Van dat jaar dateerde ook de eerste wettelijke regeling omtrent den aanleg van telegrafen (Ind. Stb. no. 37), welke in 1876 (Ind. Stb. no. 257) vervangen werd door bepalingen omtrent den aanleg en het gebruik. Beide regelingen waren een navolging van de Hollandische wet, zoodat ook hier het beginsel gold, dat geen telegrafen — kabels daaronder begrepen — aangelegd mochten worden dan door of met vergunning van de Regeering, met uitzondering van die, welke over een particulier eigendom of een onderneming loopende, alleen voor den eigenaar dienen.

Thans is het telegraafverkeer in hoofdzaak geregeld door:

1°. de hiervoren genoemde bepalingen van 1876, welke behoudens daarin aangebrachte wijzigingen en aanvullingen, nog van kracht zijn;

2°. het Reglement voor den Telegraafdienst in Ned.-Indië, vastgesteld bij Ind. Stb. 1920 no. 466, gewijzigd bij Ind. Stb. 1929 nos. 59 en 317;

3°. de in Ind. Stb. 1893 no. 227, jo. 1907 no. 487 opgenomen bepalingen omtrent het gebruik van de telegraaf van den dienst der Staatsspoorwegen voor het overbrengen van particuliere telegrammen;

4°. door de te St. Petersburg gesloten tele-

graafovereenkomst, opgenomen in Ind. Stb. 1876 no. 256 met bijbehoorend dienstreglement (laastelijk herzien te Brussel, Ind. Stb. 1929 no. 166);

5°. de te Washington gesloten radio-telegraafovereenkomst met bijbehoorende reglementen, opgenomen in Ind. Stb. 1929 no. 23.

Concessies voor het onderhouden van *particuliere telegraafdiensten* zijn verleend aan:

a. de „Eastern Extension Australasia and China Telegraph Company Ltd”, door welke Maatschappij ingevolge de haar verleende concessie worden aangelegd en bediend de kabelverbindingen tusschen Java (Batavia en Banjoewangi) en Sumatra (Medan) eenerzijds, en de Straits-Settlements (Singapore en Penang) en Australië (Port Larwin) anderzijds, terwijl haar voorts vergunning is verleend tot het in werking brengen van een telegrafische verbinding tusschen Java en de Cocos- of Keelingeilanden;

b. de „Deli-Spoorwegmaatschappij”, aan welke vergunning is verleend voor het gebruik van haar spoorwegtelegraaf tot het overbrengen van telegrammen tegen betaling;

c. de „Nederlandsch Indische Spoorwegmaatschappij”, aan welke vergunning is verleend om de stations en halten van deze Maatschappij voor het publiek telegraafverkeer open te stellen;

d. de „Semarang-Joana Stoomtrammaatschappij”, aan welke tot wederopzeggens vergunning is verleend om de stations en halten van hare hoofdlijn en zijlijnen onderling telegrafisch te verbinden en open te stellen voor publiek verkeer;

e. de „Madoera Stoomtram Maatschappij”, aan welke tot wederopzeggens vergunning is verleend om de stations en halten van hare lijnen voor een publieken phonogramdienst open te stellen;

f. de „Bataafsche Petroleum-Maatschappij”, aan welke tot wederopzeggens vergunning verleend is om haar radiotelegrafische stations te Balikpapan en te Tarakan, behalve voor onderling verkeer, tevens open te stellen voor het verkeer met schepen op zee, terwijl haar voorts vergund is een radiostation te Boela (res. Amboina) aan te leggen en te gebruiken, welk station voor het publiek binnenlandsch telegraafverkeer is opengesteld;

g. de Steenkolenmaatschappij „Parapattan” voor het radioverkeer van haar station te Berao;

h. de „Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij”, aan welke tot wederopzeggens vergunning verleend is om haar radiostation te Soengeigerong (res. Palembang) voor eigen verkeer open te stellen met hare stations op de boorterrinen te Mambang, Manggoel en Talang Akar, alsmede tot het gebruik van een radiostation te Tandjongoeban (res. Riouw en Onderhoorigheden), teneinde daarmede, behalve voor onderling verkeer met evengenoemd station te Soengeigerong en haar hoofdkantoor te Batavia, tevens in verbinding te kunnen treden met hare zich op zee bevindende tankschepen;

i. de „Nederlandsch-Indische Aardolie Maatschappij” voor het radioverkeer van haar station te Poeloe Boenjoë (Zuider en Ooster afdeling van Borneo).

De Nederlandsche Telegraafmaatschappij „Radio-Holland”, heeft ten doel het oprichten, verhuuren, beheeren en exploiteeren van stations voor draadlooze telegrafie en telefonie en alles wat

hiermede, in den ruimsten zin genomen, geacht kan worden in verband te staan. De maatschappij werd in December 1916 opgericht door een groot aantal Nederlandsche reeders, om den radiodienst aan boord van de Nederlandsche en Nederlandsch-Indische schepen onder controle van een Nederlandsche maatschappij te brengen.

In 1871 is Nederlandsch-Indië toegetreden tot de Wereldtelegraafvereeniging.

Achtereenvolgens was het land vertegenwoordigd op de volgende congressen:

Rome 1871, St. Petersburg 1875, Londen 1879, Berlijn 1885, Parijs 1890, Boedapest 1896, Londen 1903, Lissabon 1908, Parijs 1925, Brussel 1928, Londen 1912 en Washington 1927 (de laatste twee radio conferenties).

Landlijnen. Zooals in den aanhef van dit hoofdstuk is vermeld werd de eerste telegraaflijn, n.l. tusschen Batavia en Buitenzorg, geopend op 23 October 1856. Aanvankelijk diende deze lijn slechts voor gouvernementele doeleinden, doch nadat in 1857 de lijn Batavia—Soerabaja met een zijtak Semarang—Ambarawa tot stand was gekomen, werd de telegraaf voor publiek verkeer opengesteld. Gaandeweg werden het net op Java en het aantal kantoren uitgebreid.

In 1866 werd een aanvang gemaakt met den aanleg van landlijnen op Sumatra. Daarbij werden door den aard van het terrein groote moeilijkheden ondervonden en dikwijls gebeurde het, dat het resultaat van langdurig arbeid in enkele uren werd te niet gedaan, hetzij door boschbranden, hetzij door groote kudden olifanten. Groote bezwaren werden ook ondervonden bij het zoeken naar goede steunpunten voor de lijnen. De aanvankelijk gebezigde palen en dolken waren niet alleen zeer kostbaar, maar werden ook dikwijls omvergeworpen door stormen of wilde dieren. Het bezigen van levende steunpunten (vooral randoe- en ijzerhoutboomen) had meer succes. Een groot bezwaar was echter, dat vele boomen tengevolge van de aanhechting van de isolatoren door den bliksem worden getroffen, terwijl ook de witte mieren vaak groote verwoestingen aanrichtten. Ook werd de communicatie dikwijls gestoord door afvallende takken, hetgeen op verschillende trajecten voorkomen werd door het aanbrengen der lijnen in het midden van den weg. Het toezicht door lijnwachters leidde gaandeweg tot een beter onderhoud en dientengevolge tot vermindering van de storingen.

Ook werd verbetering verkregen door de oprichting van isoleerhuisjes tusschen ver van elkander verwijderde kantoren, waardoor het mogelijk werd, den isolatietoestand van de lijn bij gedeelten te onderzoeken.

Velo van de genoemde bezwaren werden onderzocht, toen later de telegraaflijnen langs de spoorwogen konden worden aangelegd, waardoor ook een beter onderhoud mogelijk werd.

Na zwaren pioniersarbeid kwam in 1887 een verbinding tot stand van West- met Oost Sumatra, door een lijn van 435 K.M., van Padangsidempoean naar Médan, welke lijn zeer in betekenis toenam, toen in 1891 de internationale kabelverbinding Médan—Padang werd voltooid.

Als schakel in de internationale verbinding tusschen de Straits en Australië werd in 1893 tusschen Batavia en Banjoewangi een speciale draad bijgespannen (1165 K.M.), welke ter beschikking

van de Eastern Extension telegraafmaatschappij werd gesteld.

In 1902 kwam de landlijn door Z.O.-Borneo tot stand van Bandjermasin over Amoentai naar Balikpapan en Samarinda, aanvankelijk bedoeld als schakel in de kabelverbinding tusschen Java en Manado, maar thans uitsluitend landverbinding.

De voortdurende uitbreiding, welke aan het telegraafnet in den loop der volgende jaren is gegeven, heeft er toe geleid, dat thans vrijwel over den geheelen archipel de plaatsen van eenige betekenis langs telegrafische weg met elkaar zijn verbonden. Belangrijke uitbreiding van lijnen werd nog verkregen door de deelname aan het telegraafverkeer van de telegraaf- en telefoonlijnen der Staatsspoorwegen en van particuliere spoor- en tramwegmaatschappijen.

Gedurende den wereldoorlog deden zich moeilijkheden voor bij den aanleg en het onderhoud der landverbindingen; de levering van materialen, vooral van ijzeren palen, kon niet geregeld plaats hebben. Waar aan het gebruik van ijzeren palen bovendien een ernstig bezwaar verbonden was, n.l. het kostbare en moeilijke vervoer, werden proeven genomen met palen van gewapend beton. Deze proefnemingen leverden gunstig resultaat op.

In de latere jaren werd, mede als een gevolg van de ontwikkeling der radiotelegrafie, aan het Gouvernements telegraafnet zoo goed als geen uitbreiding meer gegeven door het bijspannen van lijnen.

Zoekabels. a. Binnenlandsche verbindingen. Niet lang nadat de eerste landlijn in gebruik was genomen werd ten behoeve van het interinsulair verkeer een aanvang gemaakt met den aanleg van onderzeesche kabels. De eerste kabel werd in 1859 gelegd tusschen Batavia, Muntok (Banka) en Singapore, met een zijtak van Muntok naar Palembang. Kort na de uitlegging brak de kabel, hetgeen zich na herstelling meermalen herhaalde. Daar de herstellingen groote uitgaven vorderden, werd hiervan in 1861 afgezien. In 1865 werd een gedeelte van den kabel opgehaald en na met gemoeti (vezelstof, afkomstig van den aron-palm) te zijn omkleed, bij wijze van proef uitgelegd tusschen Anjer en Teloekebetoeng, doch zonder gunstige resultaten. Ter vervanging van dezen kabel, waarover nooit een geregeld verkeer is onderhouden, werd in 1871 een nieuwe kabel gelegd tusschen Anjer en Teloekebetoeng, welke, na herhaaldelijk vooral door witte mieren beschadigd te zijn geweest, in 1875 een groote herstelling en in 1878 een gedeeltelijke vernieuwing moest ondergaan. Met de Krakatau-ramp (1883) verdween de kabel spoorloos; in 1804 werd een nieuwe kabel van moderner constructie gelegd tusschen Anjer en Kalianda (Lampongbaai). Deze kabel, waarvan het landingspunt op Java in 1896 verplaatst werd van Anjer naar Bodjong (Java's 4de punt), is nog steeds in gebruik.

Achtereenvolgens breidde het net zich verder uit en kwamen de volgende kabelverbindingen tot stand:

- 1888. Java (Sitoebondo)—Bali (Singaradja).
- 1888. Java (Sitoebondo)—Celebes (Makassar).
- 1889. Java (Grisee)—Madoera (Bangkalan).
- 1892. Sumatra (Médan)—Oelbêlhouë (sedort vervallen).
- 1897. Sumatra (Oelbêlhouë)—P. Wêh (Sabang).

1897. Sumatra (Belawan)—P. Wèh (Sabaug) (sedert vervallen).
 1897. Bali (Singaradja)—Lombok (Ampenan).
 1901. Java (Sitoebondo)—Borneo (Bandjermasin) (sedert vervallen).
 1903. Borneo (Balikpapan)—Celebes (Manado).
 1903. Java (Weltevreden)—Billiton (Tandjoengpandan) (sedert vervallen).
 1903. Billiton (Tandjoengpandan)—Bangka (Pangkalpinang).
 1903. Bangka (Muntok)—Sumatra (Palembang).
 1904. Billiton (Tandjoengpandan)—Borneo (Pontianak).
 1905. Celebes (Makassar)—Borneo (Balikpapan).
 1907. Borneo (Mocara Pegatan)—Poeloe Laoet (Stagèn).
 1911. Java (Anjer)—Sumatra (Kalianda).
 1911. Sumatra (Padang—Siboga).
 1913. Sumatra (Padang)—Java (Weltevreden—Semarang—Soerabaja) (Java-gedeelte sedert vervallen).
 1913. Celebes (Manado—Ternate).
 1913. Celebes (Manado—Gorontalo).
 1913. Java (Soerabaja)—Borneo (Balikpapan).
 1913. Sumatra (Singkel—Siboga).
 1914. Sumatra (Singkel—Tapatoean).
 1914. Sumatra (Tapatoean)—Simeuloe (Sina-bang).
 1916. Java (Anjer)—Sumatra (Teloekebetoeang).
 1916. Java (Soerabaja—Sitoebondo).
 1916. Sumatra (Tandjoengbalei—Bagan-siapiapi) (sedert vervallen).
 1919. Java (Grisee)—Madoera (Bangkalan).
 1921. Java (Anjer)—Sumatra (Teloekebetoeang).
 1921. Celebes (Makassar—Donggala).
 1921. Celebes (Manado—Donggala).
 1921. Java (Soerabaja)—Celebes (Makassar).
 1922. Bangka (Pangkalpinang)—Riouw (Tandjoengpinang).

Behalve de kabel tusschen Java en Madoera, welke met eigen middelen uit den in Indië aanwezigen kabelvoorraad werd gelegd, werden de tot 1905 gelegde Gouvernements-kabels geleverd en gelegd door de „Eastern Extension”, hetgeen meer dan twee millioen gulden heeft gekost. Ook met het onderhoud der kabels waren groote kosten gemoeid; van 1890 tot 1894 moest ruim f 92.000 voor reparaties worden betaald. De kabel tusschen Java en Sumatra kostte in het elfjarig tijdvak van 1872 tot 1883 aan herstelling en vernieuwing f 214.828 of ± f 20.000 per jaar.

Ten einde deze groote kosten te vermijden en niet langer afhankelijk te zijn van vreemde hulp, besloot de Regeering in 1905 tot het aanschaffen van een eigen kabelschip. Dit werd gekocht van de Noorddeutsche Seekabelwerke A.G. te Nordendam, en het vertrok, na te zijn ingericht voor de tropen, naar Indië met den bij die Maatschappij vervaardigden kabel ter verbinding van Makassar met Balikpapan. Het schip, „Telegraaf” gedoopt, werd oorspronkelijk ingedeeld bij de Gouvernements Marine doch in 1919 ging het over naar Gouvernementsbedrijven. Het heeft gedurende een 20-tal jaren goede diensten bewezen; gaandeweg was het echter dermate verouderd, dat het in 1924 moest vervangen worden door een nieuw, waaraan de naam „Zuiderkruis” werd gegeven.

b. *Buitenlandsche verbindingen.* De eerste internationale verbinding van Nederlandsch-Indië was de reeds hierboven genoemde, in 1859 geleg-

de kabel tusschen Batavia en Singapore via Muntok, welke slechts twee jaren heeft bestaan. Nadat een aan een Engelschen ingenieur verleende concessie wegens het niet-nakomen der voorwaarden vervallen was en een concessie-aanvraag van een Indischen telegraafambtenaar was geweigerd, werden voorloopig geen pogingen meer gedaan om Batavia rechtstreeks met Singapore in gemeenschap te brengen.

In 1870 leidden echter de onderhandelingen, aangeknoopt met de „British-Australian” telegraafmaatschappij tot het verleen van een vergunning aan die Maatschappij tot het in werking brengen van een telegrafische verbinding van Java (Batavia) met Singapore en Java (Banjoewangi) met Australië (Port Darwin). Deze vergunning is opgenomen in de Staatscourant van 3 Mei 1870 en in Bijblad n°. 2351 op het Indische Staatsblad.

Door de verbinding Batavia—Singapore, die einde 1870 tot stand kwam, was Indië tevens aan het wereldtelegraafnet aangesloten, daar de genoemde Maatschappij reeds kabels gelegd had tusschen Singapore en Penang en Madras.

De bedoelde vergunning ging in 1873 over op de „Eastern Extension Australasia and China Telegraph Company Ltd” en zij leidde tot het totstandkomen van de telegrafische verbindingen tusschen Java (Batavia en Banjoewangi) en Sumatra (Médan) eenerzijds en de Straits Settlements (Singapore en Penang) en Australië (Port Darwin en de Roebuckbaai) anderzijds.

De concessie werd in den loop der jaren herhaaldelijk uitgebreid en gewijzigd. De verbinding tusschen Banjoewangi en de Roebuckbaai is sedert 1914, wegens gebrek aan verkeer, opgeheven.

Voorts verkreeg de „Eastern Extension” in 1906 een concessie voor het totstandbrengen van een telegrafische verbinding tusschen Java eenerzijds en de Cocos- of Keelingeilanden anderzijds.

In 1924 werd vergunning verleend tot het in werking brengen van een tweede telegrafische verbinding tusschen Singapore en Batavia.

De hoogerbedoelde vergunningen zijn verleend tot 31 December 1944.

Achtereenvolgens werden de volgende kabelverbindingen tot stand gebracht:

1870. Batavia—Singapore; deze kabel was herhaaldelijk gestoord, hetgeen werd toegeschreven aan de inwerking van zeediertjes (teredo's), weshalve hij in 1881 vervangen werd door een nieuwen, waarvan de kern niet alleen met gutta-percha, maar ook met een spiraalsgewijze strook van dun messing omkleed is;
 1871. Banjoewangi—Port Darwin;
 1879. Singapore—Banjoewangi;
 1879. Banjoewangi—Port Darwin (2de kabel);
 1889. Banjoewangi—Roebuckbaai (W. Australië) sedert 1914 opgeheven;
 1891. Penang—Médan;
 1908. Tandjoengpriok—Cocos- of Keelingeilanden;
 1925. Batavia—Singapore (2de kabel).

In 1893 verkreeg de „Eastern Extension” de beschikking over den reeds onder het hoofd „Landlijnen” genoemden draad, welke van Batavia tot Banjoewangi was bijgespannen.

De ervaringen, opgedaan tijdens den oorlog tusschen Engeland en de Zuid-Afrikaansche Republieken, toen de Engelsche Regeering zelfs op de regeeringstelegrammen van andere mogend-

heden een zeer strenge censuur uitoefende, openden in ons land de oogen voor het gevaar van de verbinding onzer koloniën met het Moederland uitsluitend door Engelsche kabels, welke hun steunpunten veelal op Engelsch grondgebied hebben. Aangezien Duitschland voor zijn bezittingen in de Stille Zuidzee ook aansluiting aan het wereldtelegraafnet zocht en een niet op Engelsch grondgebied landende verbinding met het Rijk in Europa verlangde, gingen de belangen van Nederland en Duitschland hier samen en lag het voor de hand, dat beide landen zich verbonden om gezamenlijk het tot stand komen van zulk een verbinding te bevorderen. Het op 24 Juli 1901 te Berlijn gesloten verdrag tusschen de Nederlandsche en Duitsche Regeeringen leidde tot de oprichting van de Duit-sch-Nederlandsche Telegraafmaatschappij, welke in 1905 kabels liet leggen tusschen Manado—Yap (een der toenmaals Duitsche Carolinen)—Shanghai en tusschen Yap en het Amerikaansche eiland Guam, waar aansluiting verkregen werd aan den Amerikaanschen Pacific-kabel tusschen de Philippijnen en San Francisco.

Door het totstandkomen van het Duitsch-Nederlandsche net, dat een totale lengte had van 2415 zeemijlen, verkreeg Nederlandsch-Indië twee geheel van Engelsch grondgebied onafhankelijke telegraafverbindingen, één over China en Siberië en één over Amerika.

De Maatschappij ontving van de beide Regeeringen een jaarlijksche subsidie. Daartegenover betaalde de Maatschappij 90% van haar inkomsten uit de kabeltaksen aan de subsidieerende Regeeringen terug. In de laatste jaren vóór den wereldoorlog bedroeg die terugbetaling niet minder dan 85% van de subsidie. Een gevolg van dezen belangrijke regeeringssteun was de vermindering van de buitenlandsche telegraafvariëven, o.a. naar Nederland en naar Amerika.

De kabel van Manado naar Yap is sedert October 1914, toen Yap door Japan werd bezet, buiten gebruik. Bij het vredesverdrag van Versailles heeft Duitschland afstand moeten doen o.a. van de drie kabels der Duitsch—Nederlandsche Telegraafmaatschappij: Manado—Yap, Yap—Shanghai, en Yap—Guam. Op grond van de omstandigheid, dat de bedoelde maatschappij geen zuiver Duitsche onderneming was en dat daarbij ook Nederlandsche belangen betrokken waren, heeft de Nederlandsche Regeering tegen dien afstand geprotesteerd bij Duitschland en bij de (gewezen) geallieerde en geassocieerde mogendheden. Hoewel het recht formeel erkend werd, is de aanvankelijk gedane toezegging, dat de kabel Manado—Yap aan Nederland zou worden toegewezen (de kabel Yap—Shanghai, welke sedert naar Japan is doorgelegd, zou aan dat land en die van Yap naar Guam aan de Vereenigde Staten van Amerika worden toegewezen), nog niet tot uitvoering gekomen. Dientengevolge bleef de kabel Manado—Yap buiten gebruik.

De Duitsch-Nederlandsche Telegraafmaatschappij heeft sedert opgehouden te bestaan.

Nadat in 1903 tusschen Frankrijk en Nederland een kabelovereenkomst was gesloten, kwam in 1906 de Fransche regeeringskabel Pontianak—Poeloe Condore—Saigon (707 zeemijlen) tot stand. Om politieke redenen betaalde Nederland het gedeelte, dat in de territoriale watonen van Nederlandsch-Indië ligt. Deze kabelverbinding

heeft feitelijk nimmer naar behooren gewerkt, terwijl in 1914 door het kabelschip „Telegraaf” gedane poging tot herstel, wegens den verregaanden staat van vertering, waarin de kabel verkeerde, totaal mislukte. Sedert werd de kabel verlaten.

RADIOTELEGRAFIE. De mogelijkheid van het gebruik van electromagnetische golven voor het overbrengen van berichten werd het eerst aangetoond door Marconi in 1895. Zes jaar later werd de Atlantische Oceaan overbrugd en in steeds sneller tempo werden over de geheele wereld stations voor radio-telegrafie opgericht.

Binnenlandsch verkeer. De daadwerkelijke deelname van Nederlandsch-Indië aan het draadloos verkeer dateert van 1909; spoedig daarna, op 8 September 1911, werd te Sabang het eerste Gouvernements radio-telegrafische kuststation opgesteld. Daarna volgde in de jaren 1912 en 1913 de openstelling voor het publiek verkeer van de Gouvernements-radiostations te Sitoebondo, Koepang en Amboina en van het Marine-radiostation te Weltevreden.

Op Java werden in de jaren 1922—1923 nog vier stations voor het openbaar verkeer met schepen geopend, n.l. te Semarang een station van den P.T.T.-dienst, te Soerabaja een Marine-station en te Cheribon en Tjilatjap elk een station, behoórnde aan het Departement van Oorlog. De laatste twee stations werden echter in den loop van onderscheidenlijk 1925 en 1927 weder opgeheven. Het station te Sitoebondo werd in December 1926 gesloten.

Op Sumatra werden in 1924 te Medan en te Bengkalis, in 1928 te Bagan-siapiapi en in 1930 te Rengat radiostations van den P.T.T.-dienst opgericht. De grootste uitbreiding van het aantal stations kwam tot stand in het Oostelijke gedeelte van den Archipel. Daar werden achtereenvolgens door den P.T.T.-dienst in de jaren 1921—1930 radiostations opgericht te Neira, Manokwari, Bima, Dobo, Waingapoe, Endöh, Tomohon, Merauke, Baoc-Baoc en Tarcoena, terwijl te Digoel een aan het Departement van Oorlog toebehoorend station verrees. Voorts werd in 1927 te Makassar een radiostation van den P.T.T.-dienst in dienst gesteld en in 1929 door het Binnenlandsch Bestuur te Tolitoli, Kolonodale, Loewoek en Poso.

Ten behoeve van een goede werking van den telegraafdienst werden in 1927 nog radiostations opgericht te Padang en te Pontianak en in 1930 te Tandjoengpinang, welke ingeval van kabelstoring of ophooping van telegrammen op den kabel, in gemeenschap kunnen treden met het Malabar-station, ter verwerking van de correspondentie. Sedert het verlaten van den kabel Sitoebondo—Bandjermasin in 1930 wordt ook op laatstgenoemde plaats van de radio gebruik gemaakt.

Voor de uitbreiding van het binnenlandsch radio-net wordt voorts gewezen naar de op de bladzijde 852 onder / t/m i genoemde, voor particuliere doeleinden opgerichte radiostations. Voor zoover noodig verleen deze stations ook haar medewerking aan den Gouvernements Telegraafdienst voor het overbrengen van telegrammen.

Ten slotte dient in verband met de ontwikkeling van het draadloos verkeer binnen Nederlandsch-Indië nog te worden gewezen op de radio-posten van het Binnenlandsch Bestuur, wel-

ke uitsluitend worden opgericht voor bestuursdoeleinden om afgelegen bestuursposten uit hun isolement op te heffen. Indien eenigszins mogelijk, worden zij ook dienstbaar gemaakt aan het publiek belang.

Een groote ontwikkeling van het radio-verkeersnet is in de komende jaren te verwachten, ten gevolge van de uitvoering van het plan, dat in 1928 door de Interdepartementale Radio-Commissie aan de Regeering werd ingediend en dat den bouw van een groot aantal nieuwe radio-zenders beoogt.

Buitenlandsch verkeer. De eerste geregelde radio-telegrafische dienst tusschen een Nederlandsch-Indisch en een buitenlandsch radiostation werd op 1 December 1920 geopend en wel tusschen Koepang Timor-Dilly, de hoofdplaats van Portugeesch Timor.

Het grootste radiostation is dat op den Malabar. Dit verwerkt al het overige verkeer met het buitenland. Reeds in 1920 werden via dit station en de stations der Naval Communications Service te Cavite, Honolulu en San Francisco telegrammen voor en van Amerika overgebracht.

Op 5 Mei 1923 werd het Malabar-station door den toenmaligen Gouverneur-Generaal Mr. D. Fock voor het publiek verkeer met Nederland opengesteld. Hierop volgde op 10 Juni 1924 de opening van het verkeer met Saigon. In December 1924 werd voorts een regeling getroffen om behalve naar Nederland ook naar de overige landen van Europa uitgestelde telegrammen via de draadlooze verbinding Indië—Nederland te zenden, terwijl in 1925 een wederzijdsch verkeer via genoemde route voor alle soorten van telegrammen werd ingevoerd.

In Februari 1925 werd een rechtstreeksche radiodienst ingevoerd met Duitschland. In hetzelfde jaar werden in het verkeer met Nederland voor de eerste maal Kerstmis- en Nieuwjaarstelegrammen tegen een speciaal tarief gewisseld; in het verkeer met Duitschland geschiedde dit voor het eerst het daarop volgende jaar. In 1928 werd deze dienst uitgebreid met Suriname en Curaçao, terwijl in 1930 de gelegenheid werd opengesteld ook in het verkeer met Oost-Azië en Noord-Amerika gelukwensch-telegrammen te wisselen. Ook kunnen sedert 1929 Kerstmis- en Nieuwjaarstelegrammen worden gewisseld met Nederlandsche en Nederlandsch-Indische schepen op zee. In Juli 1925 werd tevens het radio-transito verkeer ingevoerd voor de telegrammen-wisseling tusschen Amerika en Fransch Indo-China via Malabar, terwijl medio December 1925 de verbinding met Saigon mede dienstbaar werd gemaakt voor de wisseling van telegrammen met Siam.

Het verkeer met de Vereenigde Staten van Amerika werd uitgebreid tot geheel Amerika, nadat in Juli 1925 de dienst met de Naval Communication Service werd gestaakt en deze werd overgenomen door de Radio Corporation of America, met welke Maatschappij tevens een overeenkomst werd getroffen om — zoo noodig — voor Nederland en overig Europa bestemde telegrammen te leiden langs de route Bandoeng—San Francisco—New York—Amsterdam.

In Januari 1927 werd een radioverbinding geopend met Parijs en in October d.a.v. met de Philippijnen (Manila). Respectievelijk in Februari en in October 1929 werden rechtstreeksche verbindingen in exploitatie genomen met Siam (Bang-

kok) en Japan (Tokio) en in Mei en Juli 1930 resp. met China (Shanghai) en Hongkong.

Technische ontwikkeling. Toen door de openstelling van het radiostation te Sabang de technische mogelijkheid van draadloos verkeer over lange afstanden in de tropen was gebleken, werd besloten om proeven op grotere schaal te nemen.

Deze proeven werden systematisch genomen onder leiding van nu wijlen Ir. C. J. de Groot en zij leverden tevens de stof op voor de bekende dissertatie, waarop hij in 1915 te Delft promoveerde tot doctor in de technische wetenschappen. Bij die gelegenheid werd hem ook verdedigd de toen nog stoute stelling: „Rechtstreeksche radio-verbinding tusschen Nederland en Indië is een politieke noodzakelijkheid en is technisch uitvoerbaar”.

Bij de terugkomst van Dr. de Groot in Indië werden dadelijk de noodige voorbereidingen getroffen om tot uitvoering van het plan tot een verbinding Holland—Indië te geraken. Daartoe werd in de nabijheid van Bandoeng een ontvangstation ingericht met toestellen van de firma „Telefunken”. Inderdaad werden hierop verscheidene Europeesche en Amerikaansche stations gehoord, zoodat met den opbouw van de noodige toestellen onverwijld werd aangevangen. Was het oorspronkelijk de opzet om de uitzending der draadlooze golven te doen geschieden op een z.g. ballonantenne, al spoedig rijpte bij Dr. de Groot het denkbeeld om gebruik te maken van natuurlijke steunpunten voor het opvangen van de antenne-draden. Het oog viel op de circa 30 K.M. ten Zuiden van Bandoeng gelegen bergkloof in den Malabar. De proeven met een eerste zender, einde Februari 1918 begonnen, gaven in Holland geen resultaat, omdat men daar nog niet op de ontvangst was voorbereid. Het mislukken van de eerste proefuitzendingen werd geweten aan onvoldoende apparatuur in Nederland. Daarom werd een in Indië vervaardigd ontvangtoestel geïnstalleerd op Hr. M.'s pantser-schip „De Zeven Provinciën”, dat in Nov. 1928 door het Panamakanaal naar Nederland vertrok. Daar de verbinding met dezen oorlogsbodem tot in den Atlantischen Oceaan mogelijk bleek, kon de proef als geslaagd worden beschouwd, omdat een grootere afstand dan die tusschen Nederland en Indië was overbrugd. Het ontvangapparaat werd opgesteld te Blaricum en ook daar werden de berichten van Malabar opgevangen, aanvankelijk echter slechts gedurende enkele nachturen.

Het plan werd nu geopperd om een groote uitbreiding aan de zend-energie te geven. Ter uitvoering daarvan ontwierp Dr. de Groot een boogzender van 2400 kilowatt, welke later tot 3600 kilowatt zou kunnen worden opgevoerd. De onderdeelen van dezen boogzender werden nagenoeg alle in Indië vervaardigd. De ontwikkeling van de technische inrichting van Malabar schreed steeds voort. Een 400 kilowatt machinezender van Telefunken werd opgericht, terwijl de ontvangpost te Tjangkring steeds werd verbeterd. Ook in Nederland werden de noodige verbeteringen aangebracht, zoodat in Januari 1923 het radiostation Kootwijk in Indië werd gehoord.

Onder den drang der omstandigheden werd in Mei 1923 het verkeer geopend voor particuliere telegrammen, hetgeen echter in den aanvang nog gebrekkig ging.

De groote energie-straling van den boogzender bleek een nadeeligen invloed te hebben op de ontvangst te Tjangkring, dat slechts 10 K.M. van het zendstation verwijderd is. Daarom werd de ontvangpost gesplitst en verplaatst. Een nieuw ontvangstation voor Europa verrees te Rantjâkèk (22 K.M. ten Oosten van Bandoeng), terwijl te Padalarang (op nagenoeg denzelfden afstand ten Westen van Bandoeng) een ontvangstation kwam voor het Amerika-verkeer. Het laatstgenoemde station is later weer opgeheven, daar het mogelijk is gebleken om ook te Rantjâkèk storingsvrij met Amerika te werken. Rantjâkèk is thans voor Java het centrale ontvangpunt voor alle internationale en interinsulaire radioverbindingen. De ontwikkeling van het radio-telegraafverkeer in de buitengewesten is, onder de noodzakelijke concentratie van alle krachten op het verkrijgen van radio-gemeenschap met het moederland, wel eenigszins vertraagd. Het vraagstuk voor dit verkeer is door een *R a d i o - C o m m i s s i e* in beschouwing genomen. Deze Commissie is ingesteld in 1920 en zij houdt zich naast hare hoofdtaak nog bezig met vele andere onderwerpen op radiogebied.

In verband met het duurzaam belang van een voorlichting der Regeering op het gebied der radiotelegrafie-telefonie en aanverwante zaken is aan de aanvankelijk tijdelijke Commissie in 1922 een permanent karakter verleend.

In de tweede helft van het jaar 1927 trad de radio-techniek in een geheel nieuwe phase van ontwikkeling en wel door de succesvolle toepassing van de kortegolf-radio-techniek. Hierdoor zijn groote afstanden door betrekkelijk geringe energie-hoeveelheden tamelijk bedrijfszeker te overbruggen.

De volgende jaren hebben dan ook gestaan in het teken van de ontwikkeling dezer techniek.

Met de in 1927 onder leiding van wijlen Dr. de Groot geconstrueerde 20 kilowatt korte-golf-lampzender bleek het verkeer met Holland nog niet onafgebroken gedurende het etmaal te kunnen worden onderhouden. Als een proefneming ter verbetering werd een zendstation opgericht te Tjimindi (6 K.M. ten Westen van Bandoeng). De proeven leverden een gunstig resultaat op en leidden tot een deugdelijk systeem voor het ombouwen van korte golfzenders.

Ook de ontwikkeling van de ontvang-middelen, welke in het draadloos verkeer een niet minder belangrijke rol spelen dan de zendmiddelen, schreed steeds voort.

Teneinde met de ontwikkeling van de moderne verkeerstechniek mede te gaan is in 1930 een beeld-telegraaf-apparaat geïnstalleerd in het Holland-Indië verkeer. Hierdoor is het mogelijk om tekeningen, foto's, wissels, werktuigkundige schetsen, handschriften, enz., over te brengen langs radio-grafischen weg.

Voor den aanleg, het bezit en het gebruik van *particuliere radiostations* is een vergunning van de Regeering vereischt. Op dezen voet zijn, onder bepaalde voorwaarden, vergunningen verleend:

a. voor particuliere ontvang-stations. Deze vergunningen worden gegeven voor het opvangen van gebroadcaste amusementsstof, zooals muziek, lezingen, voordrachten, enz.;

b. voor particuliere zend- en ontvangstations. Zij worden slechts verleend in gevallen waarin

belangrijke particuliere ondernemingen in de buitengewesten verstoken zijn van behoorlijke communicatie middelen, welke zij voor haar veiligheid of bedrijf noodig hebben;

c. voor zend- en (of) ontvangstations voor wetenschappelijke doeleinden. Deze vergunningen worden verleend aan importeurs van radio-electrische apparaten tot het keuren van deze toestellen, aan inrichtingen van onderwijs, incidenteel ten behoeve van voordrachten op het gebied van radio-telegrafie of -telefonie en voorts ten behoeve van wetenschappelijke expedities in streken, niet verbonden aan het telegraaf- of telefoonnet.

Met betrekking tot verzoeken om vergunning tot radio-omroep, waarvan de eerste reeds dateerden van 1922, stelde zich de Regeering aanvankelijk op een afwijzend standpunt (het z.g. „luisterverbod“). Deze principieel afwijzende houding is sedert verlaten en met de totstandkoming van Ind. Stb. 1926 no. 448 is de gelegenheid geschapen vergunning voor dergelijke ontvangtoestellen te bekomen.

Een officieele omroepvergunning is nog niet verleend. Daarom trent zijn nog onderhandelingen gaande met een combinatie van Radio-Holland, Philips en Maintz & Co. (N.I.R.O.M.).

In afwachting van de verleening dier vergunning wordt hetgeen door plaatselijke zenders, die niet over de vereischte zendvergunning beschikken wordt verspreid, oogluikend toegelaten.

Tarieven voor gewone telegrammen. Van 1876 tot heden (1931) zijn de volgende tariefsregelingen van kracht geweest:

1876. Het land werd verdeeld in 10 kringen, de eerste met een straal van 10 geografische mijlen, elk volgende met een 5 mijl langere straal. De kosten voor een telegram van niet meer dan 20 woorden beliepen / 0.50 voor elken kring; voor elke groep van 10 of minder woorden boven de 20, / 0.25 per kring.

1882. Een drie-kringen-stelsel en een vast recht werden ingevoerd. In den eersten kring (maximum 75 K.M.) bedroeg het vaste recht / 0.20 en het tarief per woord / 0.04; in den tweeden kring (75—335 K.M.) vast recht / 0.40 en / 0.08 per woord; in den derden kring (meer dan 335 K.M.) vast recht / 0.60 en / 0.12 per woord.

Boven en behalve dit tarief werden sinds 1889 bijkomende rechten geheven, beloopende / 0.06 per woord voor den afstand Java—Bali; / 0.08 per woord voor den afstand Bali—Celebes en / 0.10 per woord voor den afstand Java—Celebes.

1892. Het drie-kringen-stelsel werd gewijzigd in een vijf-kringen-systeem.

De kosten bedroegen een vast recht van:
 / 0.25 + / 0.03 per woord in den eersten kring (75. . . . K.M.);
 / 0.50 + / 0.06 per woord in den tweeden kring (75 — 335 K.M.);
 / 0.75 + / 0.09 per woord in den derden kring (335 — 1200 K.M.);
 / 1.— + / 0.12 per woord in den vierden kring (1200 — 3000 K.M.);
 / 1.25 + / 0.15 per woord in den vijfden kring (boven 3000 K.M.).

Voor de berekening van dit tarief werd overland de hemelsbreede afstand in aanmerking genomen; over zee was de werkelijke lengte der kâbels maatgevend.

1906. De volgende tariefsregeling kwam tot stand:

a. voor afstanden van maximaal 75 K.M. / 0.25 voor de eerste 5 woorden en / 0.05 voor elk woord méér;

b. voor afstanden boven 75 K.M. / 0.50 voor de eerste 5 woorden en / 0.10 voor elk woord méér.

Indien het telegram over zee moest worden gezonden, werden extra-bedragen geheven.

Voor perstelegrammen werd $\frac{1}{2}$ van het gewone tarief in rekening gebracht.

1920. De bovenvermelde tarieven werden verbodde. Een speciaal tarief werd ingevoerd voor lokale telegrammen.

1926. Het huidige telegraaf-tarief, hetwelk in 1926 werd ingevoerd, bestaat uit:

1. een vast recht van / 0.25 per telegram;
2. een woord-tarief.

Dit laatste bedraagt / 0.02 voor lokale telegrammen, / 0.15 voor telegrammen binnen hierna te noemen rayons en / 0.25 voor alle andere telegrammen. Vorenbedoelde rayons zijn:

a. Java en Madoera met Bali en Lombok (Java-groep);

b. Sumatra en bijbehorende eilanden, inbegrepen de eilanden behorende tot de residentie Riouw en Onderhoorigheden, het Westelijk deel van Borneo en Bangka en Billiton (Westelijke groep);

c. het overige gedeelte van Nederlandsch-Indië (Oostelijke groep).

Tarief voor draadloze telegrammen. De eerste kusttaks werd in 1911 vastgesteld op / 0.20 per woord met een minimum-recht van / 2 per radiotelegram. In 1920 werden deze bedragen verhoogd tot respectievelijk / 0.30 en / 3 en in 1921 tot onderscheidenlijk / 0.40 en / 4. Sedert 1922, toen de laatste herziening plaats had, bedraagt het tarief / 0.30 per woord, terwijl het minimum-recht niet meer wordt geheven.

In 1912 werd een speciale kusttaks ingevoerd voor mededeelingen betreffende de scheepvaart. Het werd vastgesteld op / 2 per bericht, in 1920 verhoogd tot / 3 en in 1921 tot / 4. In 1922 werd dit recht weer teruggebracht tot / 3 en sedert is het bepaald op de kosten, verschuldigd voor een radio-telegram van 10 woorden.

Voor de financiële bedrijfsresultaten en voor verdere statistische gegevens van den telegraafdienst wordt verwezen naar de jaarverslagen.

B. Telefoon dienst.

Lijntelefonie. Slechts enkele jaren nadat het Graham Bell was gelukt een instrument samen te stellen, waarmede het mogelijk was langs een metaaldraad een gesprek verstaanbaar van plaats tot plaats tot stand te brengen, deed de telephonie in Indië hare intrede. Dit was te danken aan particulier initiatief.

Bij Gouvernementsbesluit van 31 Juli 1881 No. 5 werd aan een particuliere onderneming, welke rechten ter zake later zijn overgedragen aan de Nederlandsch-Indische Telefoon Maatschappij, vergunning verleend tot het leggen van telefoonverbindingen te Batavia, Weltevreden Tandjoengpriok, Semarang, en Soerabaja, alsmede tusschen de eerstgenoemde drie plaatsen onderling. De openstelling van de telefoonnetten op bedoelde drie plaatsen geschiedde op 16 October 1882. Semarang en Soerabaja volgden in 1884. De concessie werd verleend voor een tijdvak van 25 ja-

ren. Voor de verleende concessie was de concessionaris, voor elk net afzonderlijk, jaarlijks aan het Land verschuldigd een som van vijf, resp. tien ten honderd van de bruto ontvangsten over het afgelopen jaar, naar gelang het aantal geabonneerden 25 tot 50 dan wel meer dan 50 bedroeg. Bij een aantal van minder dan 25 geabonneerden was geen eyns verschuldigd.

Successievelijk zagen meerdere concerns heil in het exploiteren van de telefoon en het aantal telefoonbedrijven nam gestadig toe. Einde 1905 bedroeg dit aantal voor lokaal verkeer 38.

Ook de intercommunale (interlocale) dienst was aanvankelijk in handen van particuliere ondernemers. De concessieduur voor de intercommunale verbindingen bedroeg meereendeels, evenals voor de lokale telefoonnetten, ten hoogste 25 jaar, met recht van het Land om tusschentijds tot naasting over te gaan.

Van de voornaamste intercommunale telefoonverbindingen nam de exploitatie een aanvang:

op 16 November 1896 de lijn Batavia—Semarang,

op 7 December 1896 de lijn Batavia—Soerabaja,

op 17 Mei 1898 de lijn Batavia—Buitenzorg,

op 12 Juni 1898 de lijn Buitenzorg—Soekaboemi en

op 15 Juli 1898 de lijn Soekaboemi—Bandoeng.

Reeds spoedig na de openstelling van het intercommunale verkeer bleek, dat een gezonde uitgroei daarvan niet wel mogelijk was doordat het telefoonverkeer zich in te veel handen bevond, de ondernemers slechts daár tot aanleg overgingen, waar winst te behalen was, en overigens het materiaal, de aanleg en het onderhoud van het meerendeel der netten zeer veel te wenschen overlieten. Deze omstandigheden leidden er toe, dat het Gouvernement besloot geen verlenging van de verschillende concessies te verleenen, doch de telephonie tot een tak van Staatszorg te maken. Op 20 September 1906, toen de concessie betreffende exploitatie van telefoonnetten te Batavia, Weltevreden, Meester Cornelis, Semarang en Soerabaja afliep, werden deze netten door het Gouvernement overgenomen.

Van laatstgenoemden datum dateert alzoo de oprichting van den Gouvernements Telefoon dienst, welke dus de jongste is van de drie diensten, te zamen den Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst vormende.

De Gouvernementstelefoon dienst, waarvoor het leidende personeel uit Holland werd gezonden, ontwikkelde zich snel. In 1906 werden de particuliere telefoonnetten te Bandoeng, Garoet, Soekaboemi, Tasikmalaja, Tjiandjoer, Madioen, Paseroean en Probolinggo genaast, het daarop volgende jaar de netten Djombang en Modjokerto, en weder een jaar later de netten te Jogjakarta en Solo. De eerste netten, welke door den Gouvernements Telefoon dienst zelf zijn aangelegd, zijn die te Djambi en te Palembang, waarvan de openstelling plaats vond resp. op 1 Juli en 1 October 1910. Sedert 1 Augustus 1921, op welken datum de voor een telefoonnet te Padang verleende concessie afliep en aldaar een nieuw kantoor van den Gouvernementstelefoon dienst werd geopend, zijn — met uitzondering van het telefoonnet van de Deli Spoorweg Maatschappij — geen telefoonnetten meer in handen van particulieren.

Alle door het Gouvernement overgenomen of

genaaste netten hadden lokaal batterij systeem en waren enkeldraads en geheel bovengronds aangelegd. Door deze wijze was soms het breken van slechts één enkelen telefoonpaal voldoende om het telefoonverkeer in een geheel net dagen achtereen totaal te ontwrichten. Bij hevige windvlagen was het breken van palen schering en inslag. Met de modernisering van de netten werd op de hoofdplaatsen een aanvang genomen in 1910. Hiertoe was een algeheele ombouw der netten, tevens bouw van nieuwe kantoren, noodzakelijk. De bovengrondsche aarleg werd door het leggen over groote afstanden van ondergrondsche kabels tot een minimum beperkt, en overigens van enkel- in dubbeldraads gewijzigd. Thans wordt enkeldraadsche aanleg bijna niet meer aangetroffen. Voorts werd begonnen met de toepassing van het centraalbatterij systeem. Dit was een vrij gewaagde onderneming. Algemeen werd toch destijds in de vakliteratuur de idee gehuldigd, dat bedoeld systeem, hetwelk groote voordeelen met zich brengt, in de tropen door het buitengewoon hooge vochtigheidsgehalte van de lucht niet bruikbaar zou zijn. De eerste centraalbatterij centrales in tropische landen werden op Java gemonteerd en waren een groot succes. Te Soerabaja werd in 1916 de eerste centrale in Indië met automatisch verdeelsysteem van de firma Ericsson in gebruik genomen.

Evenals de telegraafdienst had ook de telefoon- dienst gedurende den grooten Europeeschen oorlog met gebrek aan materiaal te kampen; alle uitvoer daarvan uit Europa en Amerika was stop gezet. Hierdoor was het al spoedig niet meer mogelijk, werken van eenige beteekenis uit te voeren. In 1916 had het gebrek aan materialen een zoodanigen omvang aangenomen, dat in April van dat jaar moest worden bekend gemaakt, dat tot nader bericht geen telefoonaansluitingen (met inbegrip van verhuizingen) waarvoor nieuwe aanleg noodig was, tot stand zouden worden gebracht. Eerst einde 1918 kwam in den toestand een weinig verbetering. Japan kwam toen met verschillende telefoonmaterialen op de markt. Hierdoor kon wederom met de meest dringende aanlegwerkzaamheden worden voortgegaan. Als bijzonderheid kan nog worden vermeld, dat gedurende de oorlogsjaren de meest noodige telefooninstallaties in de werkplaatsen van den dienst werden vervaardigd uit oud materiaal.

Behalve de omstandigheid, dat in de na-oorlogsjaren de telefoonfabrieken in Europa en Amerika overstelpt werden met bestellingen uit alle landen, waardoor de ontvangst langen tijd op zich liet wachten, was mede de onmogelijkheid om in die jaren een voldoende aantal geschikte technische werkkrachten aan te werven oorzaak, dat slechts zeer geleidelijk een normale toestand intrad.

Naast de zorg voor het lokale verkeer op de grootere plaatsen werd, en wordt nog, veel werk gemaakt van de oprichting van bijtelefoonkantoren op kleine plaatsen en in het centrum van vóór gelegen bestuursposten en ondernemingen. Deze bijkantoren zijn slechts door enkele gemeenschappelijke lijnen met het hoofdkantoor verbonden. De kosten voor een telefoonabonnement bedragen daardoor voor de betrokkenen belangrijk minder dan het geval zou zijn bij een rechtstreeksche aansluiting van iederen abonné op het hoofdkantoor. Het verkeer tusschen hoofd- en bijkan-

toor en tusschen bijkantoren aangesloten op dezelfde hoofdkantoor wordt districtsverkeer genoemd.

De Directeur van Gouvernementsbedrijven is gemachtigd om op buiten het concessiegebied van particuliere telefoonondernemingen gelegen plaatsen, waar een Gouvernements post- of telegraafkantoor dan wel een hulppost- of hulptelegraafkantoor is gevestigd, op voorstel van het Hoofd van Gewestelijk Bestuur, tot den aanleg en de exploitatie van een lokaal telefoonnet over te gaan, zoodra voordat net vijftien aansluitingen, volgens de geldende tarieven en verdere abonnementsvoorwaarden, verzekerd zijn.

In 1925 is bij het Gouvernementsbedrijf der Telefonie de „Dienst van Tydsaanwijzing" ingevoerd. Deze dienst omvat den aanleg en de exploitatie voor elektrische klokken op plaatsen, welke daartoe door het Hoofd van den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst worden aangewezen. De voor de tydsaanwijzing benodigde klokken behoeven niet van het Gouvernement te worden betrokken; de aanleg van de benodigde geleidingen geschiedt evenwel uitsluitend van Gouvernementswege.

De aan de Déli Spoorweg Maatschappij verleende telefoonconcessie dateert van 1886 en beslaat bijna het geheele gebied van het gouvernement Oostkust van Sumatra. Hare duur is gelijk aan die van de aan dezelfde maatschappij verleende spoor- en tramwegconcessie (deze eindigt 1 Januari van het jaar 2002) en van de eventuele verlengingen daarvan. Sedert eenigen tijd zijn tusschen het Gouvernement en de Déli Spoorweg Maatschappij onderhandelingen gaande om tot afkoop van de telefoonconcessie te geraken. Overeenstemming werd nog niet bereikt.

Het interlocaal Java-verkeer bevindt zich sedert 1 Januari 1914 geheel in handen van den Gouvernements telefoondienst. Op genoemden datum werden de reeds hooger genoemde particuliere intercommunale telefoonverbindingen door het Gouvernement genaast. Intusschen was de Gouvernements Telefoondienst reeds in 1908 begonnen met den aanleg van een nieuwe telefoonverbinding Batavia—Soerabaja langs de spoorlijn tusschen die plaatsen over Poerwakarta—Bandoeng—Jogja—Madioen. De lijn kwam in 1908 tot Madioen en 1910 in haar geheel gereed. Telefonisch verkeer is thans mogelijk tusschen de aangeslotenen van- en met elke plaats op Java en Madoera waar een kantoor van den Gouvernements telefoondienst is gevestigd. Op Sumatra en West Borneo bestaat mede interlocaal verkeer tusschen verscheidene plaatsen. Ten behoeve van het interlocaal verkeer tusschen de Gouvernements telefoonnetten en de netten van de Déli Spoorweg Maatschappij op Sumatra werd in 1927 een speciale overeenkomst gesloten.

Voor het interlocaal verkeer zijn tusschen Soerabaja en Madoera alsmede tusschen Sabang en Oeloelheue speciale onderzee-telefoonkabels gelegd.

Een onderzee-telefoonverbinding bevindt zich mede tusschen het eiland Groot-Samboe en Singapore. Deze is eigendom van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij van Petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië. Tot den aanleg ervan, uitsluitend voor eigen gebruik, is bij een speciale ministerieele beschikking vergunning verleend.

Aan de Semarang-Joana en de Madoera Stoomtram Maatschappij is vergunning verleend om de langs hare tramlijnen aangelegde telefoonverbindingen voor het publiek verkeer open te stellen ten behoeve van het overbrengen van telefonische berichten (fonogrammen) uitsluitend van en mede bestemd voor plaatsen, waar geen Gouvernements telegraaf- of telefoonkantoren zijn gevestigd.

Tot het aanleggen van telefoonverbindingen voor particulier gebruik, niet uitsluitend loopende over gronden waarover de betrokkene de vrije beschikking heeft, wordt de vergunning vereischt van den Directeur van Gouvernementsbedrijven. De algemeene voorwaarden, waarop in den regel dergelijke vergunningen worden verleend, zijn omschreven in het Bijblad op het Staatsblad voor Nederlandsch-Indië No. 8022, zooals dit is gewijzigd bij Bijblad No. 11251. Naar gelang van den afstand, waarover ten behoeve van bedoelde telefoonverbindingen gebruik wordt gemaakt van openbare wegen en van andere ter vrije beschikking van de Regeering staande gronden, is eijns aan het Land verschuldigd. Het minimum bedraagt / 25 's jaars. Aan eijns van telefoonverbindingen voor eigen gebruik was in de jaren 1910, 1920 en 1930 resp. verschuldigd een bedrag van / 4200, / 3276 en / 5073, terwijl het aantal van dergelijke telefoonverbindingen in die jaren resp. bedroeg 42, 38 en 70.

Voor de uitoefening van den lokalen- en districtstelefoondienst gelden thans de bepalingen, voorwaarden en tarieven, vastgesteld bij het Gouvernementsbesluit van 27 October 1923 No. 19 (Bijblad op het Staatsblad van Ned.-Indië No. 10477), zooals dit is gewijzigd en aangevuld bij de besluiten, opgenomen in de Bijbladen Nos. 11134, 11191 en 11323.

De interlocale telefoondienst is geregeld bij de Gouvernementsbesluiten, welke achtereenvolgens zijn opgenomen in de Bijbladen Nos. 7608, 7854, 8044, 8232, 9063, 9574, 9885, 10677, 10853, 11233 11281, 11350 en 11589.

Tarieven. De maandelijksche abonnementsprijzen, welke aanvankelijk door de particuliere maatschappijen te Batavia, Weltevreden, Semarang en Soerabaja in rekening werden gebracht, waren:

A. in de stad Batavia	f 30
B. in de voorstad Weltevreden:	
a. voor winkels	„ 25
b. voor hotels	„ 40
c. voor bijzondere, geen neringdoende, personen	„ 15
C. te Semarang en Soerabaja:	
a. voor handelshuizen en scheepsagenten „	30
b. voor winkels	„ 25
c. voor hotels	„ 40
d. voor bijzondere, geen neringdoende, personen	„ 15
e. voor sociëteiten	„ 50
f. voor afzonderlijke pakhuizen van reeds volgens a en b geabonneerde personen	„ 15

De bij de andere particuliere maatschappijen geldende tarieven, welke overigens onderling veel afweken, waren meerendeels eveneens gebaseerd op een indeling in aansluitingen uitsluitend gebezigd voor huishoudelijke doeleinden, en in aansluitingen ten behoeve van de uitoefening

van een bedrijf, beroep, ambtsbetrekking of bediening.

Tot Juni 1913 werden, na overname of naasting, de verschillende tarieven van de particuliere maatschappijen door het Gouvernement gehandhaafd. Met ingang van genoemden datum werd een uniform tarief ingevoerd, waarbij als grondslag voor het abonnementsbedrag werd genomen het aantal aangevraagde gesprekken en wel zoodanig, dat men betaalt volgens een trapsgewijze opklimmend tarief naar gelang van het gemiddeld aantal aangevraagde gesprekken per dag. Onderscheid wordt alleen gemaakt tusschen kantoren in de Buitengewesten en kantoren op Java met centraalbatterij systeem en de overige kantoren. Voor deze overige kantoren is het gesprekkenabonnement lager gesteld.

De aansluitingen zijn verdeeld in aansluitingen binnen en aansluitingen buiten den plaatselijken kring. Deze kring heeft als regel den vorm van een cirkel, waarvan de straal te Bandoeng, Batavia, Semarang en Soerabaja 6 K.M., voor de overige plaatsen, waar een hoofdtelefoonnet is gevestigd, 3 K.M. en voor plaatsen met een bijtelefoonnet 1 K.M. bedraagt. Geabonneerden, wier aansluiting buiten den plaatselijken kring is gelegen, zijn voor dat gedeelte boven het gesprekkenabonnement verschuldigd het z.g. lijnabonnement, hetwelk wordt berekend per kilometer of gedeelte daarvan en naar de soort der geleiding — enkel- of dubbelleiding bovengronds dan wel dubbelleiding ondergronds —.

Het gesprekkenabonnement is uitsluitend van toepassing op het lokaal verkeer, t.w. het verkeer tusschen geabonneerden van eenzelfde hoofd- of van eenzelfde bijkantoor. Voor het districtsverkeer (hierboven reeds aangeduid) is een afzonderlijk tarief verschuldigd.

De invoering van het uniforme telefoontarief in 1913 had, vergeleken met de te voren geldende particuliere telefoontarieven, een vermindering van inkomsten ten gevolge van \pm / 5000 per maand. Deze vermindering werd echter reeds binnen enkele maanden gecompenseerd door toename van het aantal abonné's.

Wegens de belangrijke stijging van materiaal- en personeelskosten werden met ingang van 1 Mei 1920 de abonnementstarieven met 50% verhoogd.

Interlocale gesprekken worden voor de kosten daarvan berekend naar den afstand, naar den duur en naar de soort van het gesprek. Men onderscheidt bliksem-, dringende- en gewone gesprekken. Deze volgorde bepaalt modo den voorrang met inachtneming waarvan de interlocale gesprekaanvragen in volgorde van aanmelding in behandeling worden genomen. Een bliksemgesprek kost 30 maal, en een dringend gesprek 3 maal het tarief van een gewoon gesprek van gelijken duur. Voorts bestaat nog het instituut van noodgesprekken, hetwelk, evenals dat van bliksemgesprekken, in 1927 is ingevoerd. Een noodgesprek heeft voorrang boven alle andere gesprekken en kan worden aangevraagd in gevallen waarin menschenlevens op het spel staan, zooals bij natuurrampen, spoorweg-, vlieg-, bootongelukken enz. Het tarief voor een noodgesprek bedraagt hetzelfde als voor een gewoon gesprek.

De interlocale gesprekken en hunne eventueele verlengingen worden berekend over volle tijds-eenheden van drie minuten.

Radio-telefonie. In 1924 en 1925 wer-

den tusschen Soerabaja en Makassar proefnemingen gehouden met radio-telefonie.

Hoewel nu en dan gemeenschap mogelijk was, zoo zelfs, dat van Weltevreden en Bandoeng met Makassar kon worden getelefoneerd, bleek toch, dat de lange golf te veel werd beïnvloed door luchtstoringen en door andere factoren en dat aan invoering van een telefoonverbinding op commercieele basis niet kon worden gedacht. Een ingestelde enquête bij de belanghebbende handelsfirma's bevestigde, dat de invoering niet gewenscht was. Het station te Makassar is toen voor telegrafie omgebouwd, terwijl het station te Soerabaja naar Pontianak werd overgebracht ten dienste van het radiobroadcastverkeer van het Binnenlandsch Bestuur.

Toen in Maart 1927 de zender van de firma Philips te Eindhoven in Indië werd gehoord, ontstond het voornemen te antwoorden en verrees het toekomstbeeld van een openbaar radio-telefonisch verkeer tusschen Indië en het moederland. Met voortvarendheid werd onder leiding van nu wijlen Dr. de Groot een telefonie-zender van het gewone genereerend systeem gebouwd.

Deze zender werd, behalve de watergekoelde gelijkrichter-, modulator- en zendlampen, geheel uit zelfgemaakte onderdeelen vervaardigd, waarbij gebruik gemaakt werd van condensatoren van den hoogzender en transformatoren uit de sterkstroom installatie.

De geheele proefinstallatie werd in ca. drie weken gebouwd en nadat einde Mei deze zender in Holland gehoord was, kon op 3 Juni het eerste gesprek over dezen zender en den Philipszender plaats vinden.

In December 1927 kwam een kristal-telefonie-zender gereed, gebouwd in het laboratorium van den Radiodienst te Bandoeng en deze zender verkreeg al spoedig een groote vermaardheid in de radiowereld.

Gedurende de jaren 1928 en 1929 heeft de radio-telefoonverbinding met Nederland zeer de aandacht van het publiek getrokken. De tijdens het experimenteeren met de zenders en de ontvangers gevoerde proefgesprekken werden tevens benut, om aan vooraanstaande personen en officieele organisaties de mogelijkheid van dit radiotelefonisch verkeer te demonstreeren en zoo het publiek voor te bereiden op de invoering van het openbaar telefoonverkeer tusschen Indië en Europa.

Verder werd getracht om ook met andere landen in radio-telefonische gemeenschap te komen, hetgeen in de meeste gevallen met succes geschiedde.

Op 7 Januari 1929 had de officieele opening plaats van het radiotelefoonverkeer tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië. De opening geschiedde door Z.E. den Minister van Waterstaat in een toespraak tot Z.E. den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.

Zoowel in Nederland als in Indië moesten de gesprekken gevoerd worden van uit de, speciaal voor het radiotelefoonverkeer ingerichte, vierdraadssprekcellen. In Nederland had men spreekcellen te Amsterdam, 's-Gravenhage, Rotterdam en Utrecht, terwijl in den loop van 1929 en 1930 nog de volgende tweedraadssprekcellen werden ingericht: Alkmaar, Arnhem, Breda, Borgen op Zoom, Deventer, Den Helder, Eindhoven, Effectenbeurs (Amsterdam), Goederen-

beurs (Amsterdam), Groningen, Haarlem, Hengelo, 's-Hertogenbosch, Leeuwarden, Maastricht, Meppel en Middelburg.

In Nederlandsch-Indië was de gelegenheid tot het voeren van radiotelefoongesprekken oorspronkelijk beperkt tot de plaatsen Bandoeng, Weltevreden, Semarang en Soerabaja. Naderhand werden opengesteld de spreekcellen te Buitenzorg, Cheribon, Djember, Jogja, Garoet, Kediri, Malang, Soekaboemi, Solo en Tjepoe.

Met ingang van 21 October 1929 werden te Amsterdam, zonder tariefsverhooging, radiotelefoongesprekken van uit de huisaansluitingen toegelaten, terwijl sinds 1 Juli 1930 deze gelegenheid tot het voeren van z.g. vorkhuisgesprekken voor geheel Nederland is opengesteld. Sinds 12 Januari 1931 kunnen ook in Indië degevenscht de radiotelefoongesprekken van uit de huiscansluiting gevoerd worden tegen een toeslag van 2 per minuut.

Op 27 December 1929 werd het radiotelefoonverkeer tusschen Duitschland en Nederlandsch-Indië voor het publiek opengesteld, terwijl als resultaat van de ter zake gehouden proefgesprekken in den loop van het jaar 1930 het verkeer met de volgende landen van Europa via Nederland en/of via Duitschland voor het publiek kon worden opengesteld.

Landen	Datum van openstelling via Nederland	Datum van openstelling via Duitschland
België	12 Mei 1930	—
Danzig	—	22 Mei 1930
Denemarken . .	14 Mei 1930	14 Mei 1930
Gr.-Britannië .	23 Mei 1930	—
Frankrijk . . .	12 Mei 1930	—
Hongarije . . .	11 Oct. 1930	19 Mei 1930
Italië	15 Nov. 1930	9 Sept. 1930
Letland	—	30 Mei 1930
Litauen	3 Oct. 1930	24 Mei 1930
Luxemburg . . .	17 Oct. 1930	31 Mei 1930
Noorwegen . . .	16 Oct. 1930	22 Mei 1930
Oostenrijk . . .	25 Juni 1930	19 Mei 1930
Polen	11 Sept. 1930	30 Juni 1930
Spanje	29 Nov. 1930	—
Tsjecho-Slowakije	25 Juni 1930	24 Mei 1930
Zweden	23 Aug. 1930	5 Juni 1930
Zwitserland . .	1 Mei 1930	1 Mei 1930

Met Australië werd van 15 Augustus 1930 af een geregeld proefverkeer onderhouden, zoodat afgaande op de resultaten, met ingang van 23 December 1930 het verkeer voor het publiek kon worden geopend.

Met de Vereenigde Staten van Amerika, Siam en Fransch-Indo-China wordt een geregeld proefverkeer onderhouden en de openstelling van het verkeer met deze landen is binnenkort te verwachten.

Het plan bestaat om ook een interinsulair-radio-telefonisch verkeersnet te bouwen, waarin als eerste stations zullen worden opgenomen: Bandoeng, Soerabaja, Médan, Makassar, Bandjermasin, Bali en Lombok.

Naarmate ook de kortegolfzenders op andere stations in den Archipel worden omgebouwd, zal eveneens met die andere plaatsen radio-telefonisch verkeer mogelijk worden.

Tarieven. In het radiotelefoonverkeer met Nederland worden gewone, dringende en ijlgesprekken toegelaten. Het tarief voor een gewoon gesprek van 3 minuten bedroeg oorspronkelijk: voor West Java / 30; voor Midden Java / 33 en voor Oost Java / 34.50. Op 1 Juli 1930 werd echter voor geheel Java een uniform tarief van / 33 ingevoerd. Voor dringende en ijlgesprekken wordt het dubbele, resp. het viervoudige van de kosten voor een gewoon gesprek in rekening gebracht. Voor de z.g. vorkhuusgesprekken wordt een toeslag van / 2 per minuut berekend. De minimum gespreksduur bedraagt 3 minuten. Na de derde minuut kan het gesprek per minuut verlengd worden, tot een maximum van 12 minuten, indien er nog gesprekken wachtende zijn. Zijn er geen andere gesprekken wachtende, dan is de gespreksduur onbeperkt.

In den beginne moesten de aanvragen voor gewone gesprekken tenminste twee werkdagen vóór den spreekdag worden ingediend. Naderhand konden deze aanvragen tot het begin van den dienst op den spreekdag zelve nog worden aangenomen.

Ten einde geheimhouding van de gesprekken te bevorderen is de gelegenheid opengesteld om voor personen en firma's een code-adres te doen inschrijven. Dit code-adres is uitsluitend bekend aan de Nederlandsche en Indische administratie. Voor het inschrijven van een dergelijk code-adres zijn verschuldigd de kosten van het uitgestelde telegram, waarmede het adres wordt overgebracht.

Ten einde den opgeroepene in te lichten omtrent den aard van het te voeren gesprek, kan de aanvrager tegelijk met zijn aanvraag een z.g. gespreksonderwerp indienen. De kosten voor het overmaken van dit onderwerp bedragen / 1 per woord.

Tegen een betaling van / 2.50 kan men den opgeroepene voor een radiotelefoongesprek eenige dagen vóór den spreekdag doen waarschuwen, dat hij zal worden opgeroepen.

In de laatste weken van December en in begin Januari wordt gelegenheid gegeven tot het voeren van z.g. Kerst- en Nieuwjaars-gesprekken met een duur van 2 minuten tegen een uniform tarief van / 15. Deze gesprekken kunnen niet verlengd worden.

Hieronder is opgenomen een vergelijkend overzicht van het Radio-telefoonverkeer met Nederland over de jaren 1929 en 1930.

spreekdag (aandeel Indië) bedroegen in 1929: / 265.75 en in 1930 / 331.52.

In het verkeer met de andere landen zijn uitsluitend gewone gesprekken toegelaten. De aanvragen kunnen worden ingediend tot op den spreekdag zelve. De minimum spreekduur is 3 minuten, daarna zijn verlengingen per minuut toegestaan.

Het tarief voor een gesprek van 3 minuten met Duitschland, dat oorspronkelijk was vastgesteld op / 84, werd met ingang van 1 Maart 1930 verlaagd tot / 60.

Voor de tarieven met de andere landen wordt verwezen naar den ondervolgende staat:

Landen	Voor de eerste 3 minuten	Voor elke volgende minuut
Australië	/ 72	/ 24
België	/ 61.50	/ 20.50
Danzig	/ 60	/ 20
Denemarken	/ 66	/ 22
Groot-Brittannië	/ 63	/ 21
Frankrijk	/ 63	/ 21
Hongarije	/ 67.50	/ 22.50
Italië	/ 65.25	/ 21.70
Letland	/ 61.20	/ 20.40
Litauen	/ 60.90	/ 20.30
Luxemburg	/ 60.50	/ 20.20
Noorwegen	/ 68.90	/ 22.30
Oostenrijk	/ 63	/ 21
Polen	/ 65	/ 21.70
Spanje	/ 70.50	/ 23.50
Tsjecho-Slowakije	/ 63	/ 21
Zweden	/ 64.50	/ 21.50
Zwitserland	/ 81.50	/ 20.50

SCHELPHANDEL. (Zie ook SCHELDPDIEREN, Dl. III blz. 716). Het is begrijpelijk, dat in een uitgestrekt eilandenrijk als Nederlandsch-Indië, hetwelk een groote verscheidenheid van schelpdieren herbergt, de winning en afzet van schelpen een niet te onderschatten bron van inkomsten vormt voor de bevolking. In het bijzonder is dit het geval in verschillende gewesten buiten Java en Madoera.

De mate van belangrijkheid van den schelpenhandel kan o.m. worden afgeleid uit de omstandigheid dat, volgens de officieele statistieken, 12 van de 19 Buitengewesten daaraan deel hebben. De totale hoeveelheid en waarde van den uitvoer, welke zich, behalve naar Europeesche landen,

Jaar	Aanvragen			Gevoerde gesprekken			Aantal spreekminuten			Aandeel N.I. in guldens
	Uitg.	Ink.	Tot.	Uitg.	Ink.	Tot.	Uitg.	Ink.	Tot.	
1929	2477	1264	3741	2395	1204	3599	9128	5155	14.283	79.928.50
1930	2995	1830	4825	2908	1765	4673	10.515	7065	17.580	100.119.—

Het aantal spreekdagen bedroeg in 1929: 297 en in 1930: 302. De gemiddelde ontvangsten per

vooral ook naar Japan en de Ver. Staten van Amerika richt, beliep gedurende de laatste jaren:

Jaar	Hoeveelheid in 1000 kg.	Waarde in gld.
1920	1.896	1.563.400
1921	1.018	702.600
1922	2.207	1.369.600
1923	1.833	1.092.400
1924	2.792	1.679.800
1925	2.670	1.760.800
1926	2.361	2.021.300
1927	2.617	2.353.900
1928	2.700	2.165.300
1929	2.242	2.132.900

Op de grootste ontwikkeling van den schelpenhandel wijzen de uitvoercijfers van het gouvernement Celebes en Ond., hetgeen voor een groot deel te danken is aan het feit, dat de in de Molukken verzamelde schelpen veelal naar Makassar (voor een klein gedeelte rechtstreeks naar Singapore) worden verzonden, waar zich de opkoopters (exporteurs) bevinden, die het artikel verder naar buitenlandsche markten verschepen.

Met uitzondering van de paarlmoerschelpen, waarvan de winning een afzonderlijk bedrijf vormt in de Oostelijke wateren van den Archipel (zie PAARL- EN PAARLMOERVISSCHERIJ), zijn de voornaamste soorten, welke ter stapelplaats Makassar verhandeld worden, de hierna genoemde, t. w.

a. de Troca- of Lola-schelp (*Trochus niloticus* L.; MAL. Lola). Deze is kegelvormig, van buiten grijsblauw, van binnen helderwit, met rose. Het grondvlak heeft een middellijn van 3 tot 10 cm.; de hoogte wisselt af van 5 tot 12 cm.;

b. de Burgos-schelp of „Greensnail” (*Turbo marmoratus* L.; MAL. Batoelaga), een ineenge-drongen trechter- tevens schroefvormige schelp, met een groote zijwaartsche uitschulping, van buiten grijs tot blauw, is zij inwendig paarlmoerachtig getint;

c. de Flores- of Banda-schelp (*Avicula margaritifera* L. en *A. maxima* Lam., MAL. Djaping-djaping), een platte, nagenoeg ronde schelp, met een middellijn van ongeveer 10 cm.; de achterzijde is grauw tot vuilzwart, de voorzijde schitterend blauwgrijs getint, terwijl de rand min of meer geelachtig is.

Al deze schelpen worden, evenals de paarlmoerschelpen, hoofdzakelijk benut in de knopen-industrie. Beoordeeld naar de hoeveelheid en de waarde van den uitvoer is de troca-schelp voor den handel het belangrijkste (export in 1929 1.297 ton, ter waarde van / 1.049.600); zij overtreft in dit opzicht alle andere soorten.

De Burgos- en Flores-schelpen, welke te Makassar verhandeld worden, komen voornamelijk van Ternate, Banggai en de Golf van Boné; de Troca's van de kusten van Celebes. Vermelding verdient, dat van de Troca-schelp het weekdier gedroogd en als „isi lola” te Makassar verhandeld wordt. Een groot gedeelte van dit product wordt naar Hongkong uitgevoerd. De aanvoeren te Makassar van Troca-schelpen bedragen gemiddeld 800 tot 900 pikoels per maand; die van de beide andere, bovengenoemde soorten gemiddeld 250 pikoels. Bovendien komen daar in het seizoen per maand ongeveer 600 tot 800 pikoels paarlmoerschelpen van Dobo aan de markt. De schel-

pen worden te Makassar aangevoerd in zakken, vervolgens gesorteerd en in manden (krandjongs) verpakt voor export. Alleen paarlmoerschelpen worden aan- en uitgevoerd in kisten. Het gewicht der Troca-, Burgos- en Flores-schelpen per krandsjong is gemiddeld 1,2 pikoel; dat der paarlmoerschelpen bedraagt ongeveer 2 pikoels per kist.

Eerstgenoemde drie soorten worden plaatselijk ongesorteerd verhandeld; het sorteeren volgens kwaliteit en grootte geschiedt door exporteurs. De prijzen van het product, zooals het ongesorteerd te Makassar aan de markt komt, bedroegen op het einde der laatste drie jaren (in gld. p. pik.)

	1930	1929	1928
Troca	37/44	46/52	52/55
Burgos.	26/28	40/45	40/41
Flores	14/16	16/22	20/23

Als gevolg van de hooge prijzen, gedurende de laatste tien jaren betaald, is de productie over het algemeen abnormaal hoog opgevoerd. Hieraan wordt het toegeschreven, dat thans veel kleine (jonge) schelpen op de markt komen, welke minder waarde bezitten. Een ander gevolg is, dat de schelpenrijkdom achteruit schijnt te gaan, hetgeen o. m. blijkt uit de geringer wordende aanvoeren van Troca's, welke in verhouding tot de andere soorten steeds hooge prijzen bedingen. Het bedrijf wordt dan ook over het algemeen niet voor aanzienlijke uitbreiding vatbaar geacht.

In Manado, waar voornamelijk Troca- en Flores-schelpen worden ingezameld, verscheppt men het product grootendeels naar Makassar; kleine hoeveelheden worden echter door Japanse handelaren rechtstreeks naar hun land uitgevoerd. Van Gorontalo uit heeft ook uitvoer naar Singapore plaats. De inzameling geschiedt, evenals overal elders, op de bij eb zoo goed als droogvallende riffen, voorts door duiken op de ondiepe plaatsen in zee, dan wel door middel van lange stokken, waaraan een daartoe geschikt grijpwerktuig is bevestigd. Het bedrijf, dat gewoonlijk individueel geschiedt, wordt vrijwel het geheele jaar door uitgeoefend, echter uitsluitend bij kalme zee (helder water). In sommige streken houdt het verband met de heerschende winden (barat en selatan), o. a. op de Talaud-eilanden, waar het seizoen valt in de maanden Mei tot November.

Op het eiland Ternate zelf worden geen schelpen gewonnen; deze worden verzameld op de kusten van Halmahera en op Noord Nieuw Guinee. Speciale plaatsen zijn hiervoor niet aan te geven, gezien het groote aantal eilanden in het gewest. De opbrengst aan Troca's is in evengenoemde streken het belangrijkste, terwijl die aan Burgos- en Flores-schelpen onderscheidenlijk de tweede en derde plaats innemen. Een bijzondere behandeling ondergaat het product, voordat het ter markt komt, niet; alleen uit de Flores-schelpen worden de weekdieren losgemaakt (door middel van koken of opensnijden); vervolgens legt men de schelpen in de zon te drogen. De Troca-schelpen worden, indien het weekdier niet gegeten wordt, in een grooten kuil geworpen, waarin men ze laat liggen tot de inhoud geheel verteerd is.

ALBIZZIA SUMATRANA Van Steenis, fam. *Leguminosae*. Nog niet beschreven, 20 à 25 m. hooge boomsoort, tot nu toe alleen bekend van Midden Sumatra, waar zij ontdekt is bij het kappen van oerwoud op de onderneming Boekit Gompong ter Sum. W. K., veelbelovend als groenbemester en als zoodanig mogelijk niet achterstaand bij andere *Albizzia*-soorten. Voorloopige proeven zijn met deze eerst in Juni 1928 op 12 à 1300 m. zeehoogte ontdekte boomsoort in gang. De zaden zijn reeds onder bovengenoemden naam in den handel bekend. De boom bloeit rijkelijk en draagt overvloedig vrucht; zaailingen zijn onder den moederboom veelvuldig aange troffen. De groei is zeer snel, jonge exemplaren hebben een overhangende kroon, evenals *Derris microphylla*; later richt de kroon zich op.

DIPTEROCARPUS (Aanvulling van deel I, blz. 603). Woudreuzen tot 65 m. hoog, met een onvertakt stangedeelte van 20 à 30 m., in het geelwitte of lichtbruin gekleurde spint meestal een belangrijke hoeveelheid hars bevattende, welke hars zich voordoet in den vorm van een houtolie van geringe waarde en die, van diverse *Dipterocarpus*-soorten afkomstig zijnde, bekend is onder den algemeenen naam van minjak keroewing of minjak lagan. Zij wordt gebruikt voor verlichtingsdoelinden en het breeuwen van prauwen. Het keroewing- of laganhout wordt door de bevolking slechts dan gekapt, indien het bosch geen andere timmerhoutsoorten bevat, die gemakkelijk te bewerken en vrij duurzaam zijn, daar het *Dipterocarpus*hout vrij zwaar en betrekkelijk weinig duurzaam is, terwijl het door de groote hoeveelheid hars moeilijk te bewerken valt.

Het geslacht is beperkt tot het oostelijk deel van Tropisch Azië met de westgrens in Voor Indië en Ceylon, waar nog slechts enkele soorten voorkomen; de oostgrens loopt door het westelijk deel der Molukken en Soemba. Het centrum van dit verspreidingsgebied wordt gevormd door het Maleische Schiereiland, Sumatra en Borneo, welke gebieden met Java tezamen, ruim 400 soorten bezitten. Deze zijn in hoofdzaak beperkt tot de lagere bergstreken (tot 350 m.) Slechts weinige soorten gedijen nog op 800—1200 m. zeehoogte; zeer opvallend is het, dat 4 van de 5 soorten, die men van Java slechts kent, tot deze laatste groep behoren.

De naam van het geslacht is ontleend aan de twee vleugelvormig uitgegroeide kelkslippen; de overige drie zijn in vrucht slechts weinig in grootte toegenomen. De kelkbuis omgeeft de eigenlijke vrucht.

DISEPALUM LONGIPES King, fam. *Annonaceae*. Pempisang (SUM.O.K.) Slanke boom tot 20 m. hoog, in Bengkalis verstrooid groeiend op drassig terrein. De stam is bruikbaar voor rondhout. De binnenbast van jonge individuen wordt gebruikt voor het vlechten van matten, waarop sagoemerg wordt uitgetreden.

DONAX CANNIFORMIS K. Sch., fam. *Marantaceae*. Bamban (MAL., SOEND.), Tongkat setan (AMBON), Moendoeng (MINAH.). Tot 3 m. hooge, kruidachtige plant, met vele lange, in rechte leden verdeelde stengels, verspreid over den geheelen Maleischen Archipel. De schil der gladde, groene stokken wordt gebruikt voor het naaien van atap en de stengels voor vlechtwerk, in Priangan voor de vervaardiging van manden en koffertjes, elders voor matten.

DONAX ARUNDASTRUM Lour., fam. *Marantaceae*. Bamban (MAL.), Bomban (BAT.). Tot 4 m. hooge, kruidachtige plant, opschietend met vele lange, in rechte leden verdeelde, groene, tot 2½ cm. dikke stengels; in den Maleischen Archipel bekend van Sumatra, waar de stengels voor vlechtwerk in gebruik zijn, evenals die van *Donax canniformis*.

DRYMARIA CORDATA Willd., fam. *Caryophyllaceae*. Banjoewangigras, Dauwkruid; Djoekoet iboen (SOEND.), enz. Lang levend kruid met slappe, kruipende, tot 1 m. lange stengels en cirkelronde tegenoverstaande blaadjes, welke in de morgenuren vaak opvallen doordat ze een grooten „dauwdruppel“ dragen, welke wordt afgescheiden door de waterporien of hydathoden. Het kruid, dat op vochtige plaatsen tot ± 1700 m. zeehoogte algemeen voorkomt, is inheemsch in tropisch Amerika, doch thans over de tropen wijd verbreid. Dit onkruid is een goed voeder voor pluimgedierte en ook voor herkauwers en staat op vele plaatsen bekend als geneskrachtig. Hetzelfde geldt voor *D. hirsuta* Bartl., dat echter veel minder algemeen voorkomt.

DRYNARIA RIGIDULA Bedd., behoorende tot de *Filices*. Pakoe kajakas (SOEND.), Simbar ladjangan (JAV.). Over Tropisch Azië, Australië en Polynesie verbreide, in de vlakke en de lagere berestroken epiphytisch levende varen, waarvan de vleezige, saprijke wortelstok bij de Javaansche doekoens zeer gezocht is, doch alleen indien de forse varen op een klapperstam is gevonden, hetgeen zelden voorkomt. Het rhizoom staat op Java bekend als pasilan kelapa.

DRYOBALANOPS (Zie deel I, blz. 643 en onder KAMFER en KAPOER BAROES). Hoewel een der kleinste, is dit tevens een der belangrijkste geslachten uit de familie der *Dipterocarpaceae*, daar hiertoe de kamferleverende boomen behooren. Het zijn tot 65 m. hooge woudreuzen met een 20—35 m. lang, onvertakt stangedeelte en doorgaans met kleine wortelstijlen, welke ook geheel kunnen ontbreken. De boomen zijn gemakkelijk herkenbaar aan de schors, welke in groote lappen afvalt, waarna een oppervlak te voorschijn komt, dat zeer verschillend gekleurd kan zijn. Het gemakkelijk bewerkbare en tevens vrij harde Kapoer- of Borneo Kamferhout is afkomstig van verschillende *Dryobalanops*soorten en is vrij duurzaam, zoolang het niet met den grond of met water in aanraking komt; het wordt voor timmer-, zoowel als voor meubelhout gebezigd. Ook de Borneo- of Baroes kamfer, de Kapoer baroes, is een product van meerdere *Dryobalanops*soorten en wordt in kristallijnen vorm afgezet in schouren en spleten in het hout van oudere boomen, welke ter winning van de kamfer geheel moeten worden opgeofferd, in casu omgekapt. Alleen in jongere boomen is de kamferolie of minjak kapoer aan te treffen, daar deze het beginstadium schijnt te zijn bij de vorming van de kamfer.

Het meest bekend is *Dryobalanops aromatica* Gaertn.f. (*D. Camphora* Coleb.), welke, behalve dat hij de kamfer en het kamferhout van Sumatra-levert, ook steeds, doch ten onrechte, werd aangezien voor de Borneokamfer en het Borneokamferhout; hij is slechts de leverancier van deze producten op Sumatra en het Maleische Schiereiland. Op eerstgenoemd eiland komt hij voor van 0° 10' N.B. (Singkil) tot 1° 15' Z.B. (Djam-

bi), uitsluitend in de lagere bergstreken op de hellingen van lage of op de lagere hellingen van hooge heuvels, tot ongeveer 300 m. zeehoogte. In N.W. Sumatra rijzen de heuvels snel hoog uit zee op, zoodat hier het verspreidingsgebied van *Dryobalanops aromatica* tot betrekkelijk smalle strooken is beperkt. Waar de boom voorkomt is het aantal exemplaren tevens talrijk; zelfs groeit hij plaatselijk vaak gezellig, zich met zijn kruin steeds hoog boven het omringende geboomte verheffend. Binnen het verspreidingsgebied zijn duidelijk verschillende centra te onderscheiden, waarin de kamferboomen een groot percentage uitmaken van het woud, terwijl zij in de verbindingstrooken niet of slechts spaarzaam worden aangetroffen.

Als de kamferboom van N. Borneo is te beschouwen *D. lanceolata* Burek, die in het noordelijk deel van Serawak, zoowel als in de Tidoengsche Landen en Boeloengan in talrijke exemplaren voorkomt, eveneens in heuvelterreinen.

DRYOBALANOPS OIOPARPA Van Slooten, fam. *Dipterocarpaceae*. Kajoe kapoer, Sintek (o. BORNEO). Het sintekhout, uitgevoerd uit de havens der Zuider- en Oosterafd. van Borneo, wordt, behalve van *D. lanceolata* Burek, afgeleid van deze soort, die op droogland- en uiterwaardgronden speciaal langs de rivieren voorkomt. Het lichtroode kernhout staat bij de bevolking goed aangeschreven en wordt gebruikt voor balken, prauwen, huisraad, enz.; het leent zich niet voor zware constructies.

DUABANGA MOLUCCANA Bl., fam. *Sonneratiaceae*. Takir (JAV.), Takër (MAD.), Arèt, Arès (MINAH.). Boomsoort, 25 tot 45 m. hoog, voorkomend in het oostelijk deel van den Maleischen Archipel en in Oost Java tusschen 300 en 900 m. zeehoogte. In de Minahasa staat dit hout zeer goed aangeschreven als licht, doch duurzaam en zeer geschikt voor planken. Het is wel zeer grof van draad en niet dicht van vezel, doch wordt door de inheemschen bij voorkeur gebruikt voor prauwen. Een afkooksel van den fijngemaakten bast tezamen met dien van *Mallotes moluccana* M. A. wordt op Halmahéra gebruikt om pandan-materiaal zwart te kleuren.

DURIO CARINATUS Mart., fam. *Bombacaceae*. Doerian boeroeng (SUM.O.K.), Doerèn paja (KOROE). Woudreus, in Sumatra soms lokaal in zeer groote hoeveelheden voorkomend in niet-zittige moerassen. Het roodgrijze hout is evenals dat van de andere *Durio*-soorten niet duurzaam, doch wordt wel voor vloerplanken gebruikt. De sterke, duurzame bast wordt benut voor wandbekleding en dakbedekking.

ECLIPTA ALBA Hassk., fam. *Compositae*. Keremak djanten (MAL.), Goman (JAV.), Daocen sipat (MAL. MOL.). Onaanzienlijk kruid met witte bloemen, dat zeer in trek is als inlandsch geneesmiddel en dus vrijwel tegen alle kwalen en ziekten wordt aangewend. De bladeren worden voorts ook als lnhb gegeten.

EHRETIA MICROPHYLLA Lamk., fam. *Boraginaceae*. Kinangan, Patjaran, Seroet lanang (JAV.), Pinaän (MAD.). Opgerichte, 1—3 m. hooge heester, voorkomend in streken met krachtigen oostmoesson tot ± 400 m. zeehoogte, allerwege als medicijn gebruikt; op Ternate wordt een afkooksel als thee gedronken, de plant heet daar ook té.

ELAËIS GUINEENSIS Jacq. Werd in deel I (blz. 665) nog niets vermeld over den aanplant in den Archipel, sedert dien is deze met ongeëvenaarde snelheid ter hand genomen. De plant behoort thans tot de belangrijkste cultuurplanten van Sumatra. Zie verder onder OLIEPALM.

ELAËOCARPUS GANITRUS Roxb. (Aanvulling van deel I, blz. 665). De groote, volgroeide steenkernen zijn niet veel waard, doch op Java worden de kleine djenitri kunstmatig verkregen door de takken en zelfs den stam onder de vruchtstanden te ringen, waardoor de vruchten klein en de steenen gekorrelt blijven. De groote moeilijkheid, het z.g. geheim van de Chineezzen, die de boomen pachten, bestaat in het beperken van den sapstroom zoodanig, dat men 10 verschillende grootten krijgt, die een volledige sorteering moeten uitmaken.

ELAËOCARPUS GRANDIFLORA Smith, fam. *Elaeocarpaceae*. (*E. lanceolata* Bl.). Anjang-anjang (MAL., SOEND., JAV.). Laag vertakte boom tot 25 m. hoog, in W. en M. Java beneden 500 m. zeehoogte, tevens algemeen aangeplant. De schors, bladeren en vruchten zijn bitter en bevatten een stikstofvrije niet-glucosidische bitterstof, welke voor allerlei kwalen als medicijn wordt gebruikt. De vruchten zijn herkenbaar aan de lange, naar één zijde gekromde, stompe stekels op den lichtstroogelen, houtigen steenwand.

ELAËUSINE INDICA Gaertn. (Aanvulling van deel I, blz. 666). De ijzersterke stengels worden voor vlechtwerk gebruikt; zij worden in M. Java gedroogd, met de nagels gehalveerd, waarna het merg verwijderd wordt en de helften in 5—7 reepjes worden verdeeld. Er bestaan verschillende cultuurvormen, die opvallen door forskeren groei, grootere vruchten en aren; in Eng. Indië staan deze bekend als „ragi”; de forma corocana Hook.f. bezit tot 2 mm. groote vruchten en wordt in Eng. Indië op droge heuvels wel als graangeas verbouwd. Dit is eveneens het geval in het N. deel der Bataklanden en was het vroeger ook op Java.

ELÆUTHERANDRA PES-CERVI v. Sl., fam. *Flacourtiaceae*. Gistang, Ketjintang, Peloepi bara (PALEMB.). Slanke boom van Sumatra en Borneo; door de bevolking wordt het witte, duurzame kernhout gebruikt voor stijlen van bruggen en huizen.

ELÆUTHERINE AMERICANA Merr., fam. *Iridaceae*. (*E. plicata* Herb. *Sisyrinchium latifolium* Sw.). Bawang kapal (vulg. MAL.), Bawang sabrang, B. sijem (SOEND.), Brambang sabrang, Loeloewan sapi (JAV.). Zeer sterk uitstoeclend, ten slotte groote pollen vormend kruid, inheemsch in trop. Amerika; op Java op verscheiden plaatsen tusschen 600 en 1500 m. zeehoogte verwilderd, soms in groote hoeveelheden. De onderaardsche knollen worden o.a. als purgans, diureticum en braakmiddel aangewend.

ENDOSPERMUM, geslacht der *Euphorbiaceae*. Matig hooge boomen, waarvan verschillende soorten in Ned.-Indië bekend zijn. Het hout is licht en stijf, doch zacht, zoodat het practisch alleen b.v. voor masten gebruikt kan worden, indien inwating kan worden tegengegaan. Het gebruik als medicijn staat vast, doch de deugdelijkheid van deze middelen moet alsnog gecontroleerd worden. De bladeren zijn een krachtig purgans. Verschillende soorten hebben holle stammen en takken, hetgeen reeds optreedt bij jonge,

meterhooge planten. Aan de leden zijn geprecedeerde punten, die niet verhouten en waarin mieren kleine ronde gaten vreten: de nu toegankelijk geworden holte's worden door deze mieren bewoond; de op elkander volgende staan niet met elkaar in verbinding. De beteekenis van deze mieren voor de mierenplant is geheel onbekend, al is wel eens zonder nadere argumenten beweerd, dat den mieren een beschermende functie zou toekomen. Aan den top der bladsteel onder de meest schildvormige bladschijf bevinden zich twee vaak groote, vochtscheidende klieren. Doeters van Leeuwen schreef een studie over den mierenboom *Endospermum moluccanum* Boec. (zie *Treubia*, deel X (1929) 431—7, pl. XII).

ENHYDRA FLUCTUANS Lour., fam. *Compositae*. Godobos, Kokoha (SOEND.), Omboer (BAT.). Plaatselijk algemeen, kruipend, vlezig moeraskruid, wijd verbreid tusschen 1 en 1600 m. zeehoogte, met beklierde, tegenoverstaande bladeren en zittende, okselstandige hoofdjes van groenwitte bloemen, waarvan de topeinden der stengels in Priangan zeer gezocht zijn als lalab.

ERAGROSTIS, geslacht der *Gramineae*, herkenbaar aan de zeer fijne pluimen en rondachtige kleine aartjes. Verschillende soorten komen algemeen voor, voornamelijk in de vlakke en de lagere bergstreken en worden als veevoeder algemeen gegeten, bijv. *E. amabilis* O.K., *E. nigra* Nees, kenbaar aan de zeer donker gekleurde aartjes en *E. pilosa* P. B. (Ragoeman, JAV.).

ERYNGIUM FOETIDUM L., fam. *Umbelliferae*. Stinkdistel, Walangan (BAT. MAL.), Katoentjar walang, Walang doeri, W. geni, W. katoentjar (SOEND.), Djintènan, Katoembar londà, K. moengsi, Toembaran (JAV.). Opgericht, bij kneuzing sterk naar wanten riekend, stekelig kruid, met krachtigen penwortel en wortelrozet, inheemsch in Amerika, sedert lang verwilderd en nu een algemeen onkruid tot ± 1700 m. zeehoogte. In de Soendalanden zijn de jonge bladeren een gezochte lalab, evenals in de Ranau-streek; ook het vee schijnt de plant wel te eten. Zie omtrent de aetherische olie Jaarb. Dep. Landbouw 1911, blz. 46.

EUCALYPTUS DEGLUPTA Bl., fam. *Myrtaceae*, (*Arbor versicolor* Rumph.). Boom, inheemsch op Celebes en Ceram, waarvan het witte hout onbruikbaar is, doch de gemakkelijk loslatende schors voor allerlei doeleinden gebruikt wordt, eveneens medicinaal. Dit is waarschijnlijk de „patola”- of „wonderboom van Séran”.

EUCHEUMA, geslacht der Roodwieren, waarvan een 4-tal soorten in den Indischen Archipel meer in het bijzonder als agar-agar worden ingezameld. Vooral *Eucheuma spinosum* J. Ag., die in gedroogden staat van Makassar als agar-agar wordt uitgevoerd, in Oost Lombok bekend staat als geranggang en in de baai van Batavia karang laet heet. *E. terra* J. Ag. wordt in Z. Bali als groente gegeten.

EUONYMUS JAVANICUS Bl., fam. *Celastraceae*. Koembang (PALEMB.). Rechte boom, tot 21 m. hoog, wijd verspreid over den Archipel beneden 1500 m. zeehoogte; in Palembang wordt het nogal harde en duurzame hout gebruikt voor bruggen en inlandsche huizen.

EUPATORIUM PALLESCENS D. C., fam. *Compositae*. Babandjaran, Darismin, Ki dajang, Ki oengkleok, Ki papatong, Ki rinjoel, Papatétan (SOEND.). Opgerichte, sterk vertakte, 2—6 m.

hooge heester met zeer welriekende bloemen, inheemsch in Zuid-Amerika, doch in Indië zich welig ontwikkelend als onkruid, tusschen 200 en 1800 m. zeehoogte, zelfs *Lantana Camara* en alang-alang verdringend, plaatselijk in zeer groote hoeveelheden. Daar de plant zich gemakkelijk laat stekken, als pagarplant in gebruik en aangeplant om terraswanden tegen afspoeling en-storten te beveiligen; door den snellen groei soms een lastig, overigens goedaardig onkruid, dat door de groote hoeveelheid bladafval gunstig werkt op uitgeboerden grond. Het loof wordt plaatselijk zelfs als mest gebruikt en staat in de bergen als humusvormer niet achter bij *Acacia decurrens*. Daar de plant geen stikstofknolletjes bezit, ja zelfs stikstof uit den bodem moet opnemen, treedt zij, wat deze stof betreft, in concurrentie met het cultuurgewas.

EUPATORIUM RIPARIUM Reg., fam. *Compositae*. Tèklan (SOEND.). Sterk uitstoelend, slap, half liggend heestertje, in habitus gelijkend op *E. triplinerve* Vahl (zie deel I, blz. 694), inheemsch in Mexico; op de hellingen van den Gedé tusschen 1000 en 2400 m. zeehoogte veel verwilderd en in theetuin als grondbedekker en met succes tegen afspoelen en -storten van terrassen gebruikt door den snellen vegetatieven groei, doch een lastig onkruid in den aanplant.

EURYCLES AMBOINENSIS Loudon, fam. *Amaryllidaceae*. (*E. javanica* M. J. Roem., *E. silvestris* Salisb.). Bolgewas, 30—60 cm. hoog, wildgroeiend tot ± 400 m. zeehoogte, plaatselijk soms talrijk. Om de fraaie witte bloemen als sierplant gekweekt; de bollen en bladeren staan als inlandsch geneesmiddel bekend. De plant bevat lycorine en dit zal wel het werkzame bestanddeel zijn, evenals bij *Crinum asiaticum*.

EVODIA LATIFOLIA D. C., fam. *Rutaceae*. Ki sampan (SOEND.), Sampang (JAV.), Empag (BAL.). Boom, tot 25 m. hoog, op Java voorkomend tusschen 1000 en 1500 m. zeehoogte; een bleekgele, soms hooggele hars vloeit uit den stam bij knoesten of verwondingen, welke hars voor verschillende doeleinden in gebruik is, o.a. in een inlandsch vernis.

EXOCARPUS LATIFOLIA R. Br., fam. *Santalaceae*. Heester of boom, tot 15 m. hoog, op Java alleen voorkomend in het uiterste Oosten in Besoeki beneden 100 m. zeehoogte en voorts van den Kangéan Archipel af oostwaarts. Dit „on-echte sandelhout” wordt voor dezelfde doeleinden gebruikt als het echte sandelhout (*Santalum album* L.), riekt eveneens naar santalolie en is buitengewoon zwaar, hard, sterk en duurzaam.

FACOPYRUM ESCULENTUM Moench., fam. *Polygonaceae*. Boekweit kan in Ned.-Indië vanaf ± 200 m. zeer goed geteeld worden en geeft een uitstekend rendement, doch de moeilijkheden bij de bereiding van het voedzame meel is voor den inlander te bezwaarlijk, zoodat de cultuur geen ingang heeft gevonden. Zie voor een uitvoerige behandeling Heyne's Nuttige Planten, ed. II (1927), blz. 599—601.

FAGARA RHETSA Roxb., fam. *Rutaceae*. (*Xanthoxylum* Budrunga Wall.). Ki tanah (SOEND.), Kadjeng siti, Kajoe lemah (JAV.), Kadjoe tana (MAD.). Nogal zeldzaam, 15—20 m. hooge boom met gestekelden stam, beneden 400 m. op Java en Sumatra voorkomend. Het glanzend geelwitte hout wordt in M. Java geschikt geacht voor klein bouwhout, meubels, krishoften,

geweerkolven, enz. De jonge vruchten zijn daar in Grobogan zeer gezocht als specerij en worden in groote hoeveelheden op de pasars te koop aangeboden.

FAGRAEA AURICULATA Jack, fam. *Loganiaceae*. Terentang langit (KOEBOE). Breed vertakte, min of meer klimmende, soms epiphytische heester, verstrooid gevonden tusschen 25 en 1600 m. zeehoogte. Onder de dunvliezige buitenschil der vrucht bevindt zich een laagje helder, zeer kleverig vocht, dat in de Koeboestrekken voor lijnstokken wordt gebruikt en zeer bruikbaar heet te zijn. Daar alle soorten van dit geslacht *Fagraea* deze lijm bezitten, waardoor de vruchten een eigenaardigen glans verkrijgen, zullen wel meer soorten voor de lijmwinning gebruikt kunnen worden.

FAGRAEA ELIPTICA Roxb., fam. *Loganiaceae*. (*F. speciosa* Bl.) Roebi (SIMALOER), Kitanoe (SOEND.), Randa tieong, Tembesoe ketam (KOEBOE). Boom tot 25 m. hoog, verstrooid groeiend op vochtig terrein nabij de rivieren, met bruingeel, zeer zwaar, hard en duurzaam hout, dat in Simaloer en de Koeboestrekken uitsluitend gebruikt wordt voor onbehouwen stijlen en voorneuten in den grond.

FESTUCA LEPTOPOGON Stapf, fam. *Gramineae*. Overblijvend, $\frac{3}{4}$ —1½ m. hoog gras, met lange overhangende pluimen, in de bergen van M. en O. Java tusschen 1650 en 2100 m. zeehoogte groeiend op den Djông, Merbaboe, Tengger en Idjèn, plaatselijk talrijk; paarden eten met graagte de niet onaanzienlijke hoeveelheid zacht groenvoer.

FIBRAUREA CHLOROLEUCA Miens, fam. *Menispermaceae*. (*F. tinctoria* Hook. f. & Th., non Lour.). Klimmende of linkswindende, 5—15 m. lange heester, groeiend beneden 700 m. zeehoogte. Dit is de Kajoe koejit van den inlandischen medicijnhandel. Een aftreksel van den stengel wordt uit- en inwendig als geneesmiddel en verder voor het geelkleuren van rotan, enz. gebruikt. De hooggele kleurstof is berberine.

FICUS SUPERBA Miq., fam. *Moraceae*. De vruchten bevinden zich in lange, weinig vertakte trossen aan den stam, zijn aanvankelijk blauwgroen en berijpt, ten slotte oranjegeel en bevatten een kleverige getah. Op Java worden de jonge bladeren als lalab gegeten. Op Roti wordt de „kêka lampa” hoog in eere gehouden als voederplant; de oudere, donkergroen gekleurde bladeren worden door herkauwers zoowel als door paarden met graagte gegeten en in droge tijden vormen deze bladeren het hoofdvoedsel van de talrijke kudde paarden.

FIMBRISTYLIS GLOBULOSA Kunth. var. **TORRESIANA** Clarke, fam. *Cyperaceae*. (*F. efoliata* Steud.). Poeroen tikoes (BANDJ.), Mansiang mantjik, Mansiro baik, M. iboeh, M. lai, M. pandan (MINANOK.), Mëndong (JAV.). Zodevormend, tot 1½ m. hoog, met tot scheeden zonder schijf gereduceerde bladeren, verbreid over den Archipel tot 2000 m. zeehoogte; bovendien wegens zijn goede eigenschappen als vlechtmateriaal in verschillende streken gekweekt tusschen 200 en 1000 m. zeehoogte. Zie voor deze cultuur Hoeyne, Nutt. Pl. Ned. Ind., ed. II (1927), blz. 310—12.

FISTULINA HEPATICA (Huds.) Fries, behoorende tot de *Frangi*. De biefstukzwam heeft een hoed tot wel 30 cm. doorsnedo en 2 à 3 cm. dik. Zij is uitstekend eetbaar en komt

vrij algemeen in Ned.-Indië voor, het algemeenst in de bergstreken, aan den stam en dikkere takken van boomen.

FRAGARIA VESCA, L., fam. *Rosaceae*. Arbën (SOEND.). De Europeesche aardbeien, misschien nog andere soorten als *F. vesca*, worden in de bergstreken boven 1500 m. gecultiveerd; *F. vesca* is hier en daar, bijv. op den top der Pangrango, verwilderd. In streken met uitgesproken oostmoesson kunnen zij op zeehoogte geteeld worden.

FREYCINETIA, fam. *Pandanaceae* (Aanvulling van deel I, blz. 725). *F. funicularis* Merr. (*F. strobilacea* Bl.) bezit ± 50 cm. lange bladeren, geschikt om te vlechten, terwijl volgens Rumphius de bloemkolven gekookt gegeten kunnen worden. De grootere luchtwortels van *F. Gandichaudii* Benn. en *F. javanica* Bl. zijn, al of niet gespletten, wegens hun sterkte een gezocht bindmateriaal.

GALINSOGA PARVIFLORA Cav., fam. *Compositae*. Inlandsche namen talrijk, zeer verschillend. Het „knopkruid” is afkomstig uit Peru en is tusschen 500 en 2500 m. zeehoogte op Java en elders een algemeen onkruid op akkers, in tuinen, thee- en kina-aanplant enz., plaatselijk meestal in groote hoeveelheid. Het is een gezochte lalab en wordt veel gebruikt als voeder voor paarden, runderen en gevogeltes.

GARDENIA ANGUSTA Merr., fam. *Rubiaceae*. (*G. florida* L., *G. jasminoides* Ellis.). (Aanvulling van deel I, blz. 738; *G. FLORIDA* L.). De vruchten komen op Java in den drogerijhandel voor onder den naam „wiki” of „oei tsi” en worden gebruikt in de geelververij, o.a. om eetwaren geel te kleuren.

GARUGO ABLO Merr, fam. *Burseraceae*. (*G. mollis* Turcz.). Kajoe kambang (MANADO). Tot 30 m. hooge boom met bruikbaar bouwhout, dat zich leent voor grondwerk en wel voor doodkisten geprefereerd wordt. De schors wordt als medicijn gebruikt, de bladeren om vlechtmateriaal van *Corypha Utan* zwart te kleuren. De bladeren van *G. floribunda* Decno, worden op Ternate veel als voer voor goiten gebruikt.

GASTROCHILUS PANDURATUM Ridl., fam. *Zingiberaceae* (*Kaempferia pandurata* Roxb.). Temoe koentji (MAL., SOEND.), Toemoe kontji (AMBON), Koentji (JAV.). De knolletjes van dit alom wild voorkomend en gekweekt kruid worden algemeen als geneeskragtich beschouwd.

GAULTHERIA FRAGRANTISSIMA Wall., fam. *Ericaceae*. Tjantigi seungit (SOEND.), Gondapoerû (JAV.). Heester van Z. O. Azië, Sumatra, Java en N. Guinee, in de bergstreken tusschen 1300 en 3400 m. groeiend op open, steenachtig terrein, soms in het bereik der vulkanische gassen. Uit de bladeren wordt op Java een aetherische olie gestookt, waarvan het hoofbestanddeel methylsalicaat is en welke identiek is met de sinds lang bekende Amerikaanse Wintergreen-oil (uit de bladeren van *G. procumbens* L.), die in Amerika een geliefd huismiddel is en in- on uitwendig wordt toegepast, in Europa alleen tegen haaruitval wordt aangewend. Op Java wordt het sinds lang als wrijfmiddel tegen reumatisch aangewend en voorts als parfum gebruikt.

GLORIOSA SUPERBA. L. (Aanvulling van deel I, blz. 795). In de wortels komt het giftige alkaloid *colchicine* voor tot een hoeveelheid van 0.3%, waaraan de giftigheid van de plant te wijten is.

GMELENA MOLUCCANA Baeker, fam. *Verbenaceae*. (*G. macrophylla* Wall., *Vitex moluccana* Bl.). Titi (MAL. MOR.), Toehoe, Toeroe (HALMAHÉRA). Tot 27 m. hooge boom uit de Molukken met licht, doch duurzaam, voor prauwen zeer geschikt hout, waarvan een witte en een roode vorm voorkomt; de witte is het meest geschikt en wordt evenals de roode ook tot dit doel aangeplant.

GORDONIA EXCELSA Bl., fam. *Theaceae*. Madang kataping (MINANGK.), Ki mandjel, Ki sapi (SOEND.). Over den geheelen Archipel voorkomende, 20—40 m. hooge boom, tusschen 1000 en 1700 m. zeehoogte, waarvan het hout, behalve voor huisbouw, ook voor rijststampers en fijne houtwerken gebezigd wordt. Op pasars zijn de groote bloemen wel eens aangetroffen, welke sterk op die van poespa gelijken.

GREVILLEA ROBUSTA A. Cunn., fam. *Proteaceae*. Salamandar (SOEND.). Silky oak is inheemsch in Australië als schaduwboom en wegbeplanter en wordt voor herbebossching gebruikt. Het hout is bruikbaar voor theekisten, doch soortelijk zwaarder dan dat van *Albizia*.

GYMNOPIUS ALBUMINOSUS (Berk.) van Overeem, behoorende tot de *Fungi*. Djamoer rajap (vulg. MAL.), Soepa boelan, S. rinjoh, S. sanggal (SOEND.). De termietenzwam is in geheel Ned.-Indië zeer algemeen en behoort bij de inheemsche bevolking tot de meest gezochte lekkernijen. Komen na het doorkomen der regens de larons (zie LARON) te voorschijn, dan steken de inlanders daar een stokje in den grond, wetende, dat daar vroeger of later de paddestoelen zullen opschieten. Men braadt ze in een pan met wat zout, uien en lombok. Ook *Gymnopius microcarpus* (Berk. & Broome) van Overeem, een in den Archipel algemeene paddestoel, wordt door de bevolking veel gegeten, evenals op Ceylon.

GYROCARPUS AMERICANUS Jacq., fam. *Hernandiaceae*. (*G. asiaticus* Willd., *G. Jacquini* Roxb.). Gangangan, Gedreg (JAV.), Hamboei (ALOR), Bonak boesoek (TIM.). Boom tot 25 m. hoog en 80 cm. dik, verbreid over de tropen der geheele wereld, (op Java alleen in Besoeki gevonden, beneden 50 m. zeehoogte, waar van de zuilvormige stammen kano's worden vervaardigd); het hout is echter weinig duurzaam. De vruchten hebben opvallende vleugels.

INTSIA AMBOINENSIS Thouars (Afzelia bijuga A. Gray), fam. *Leguminosae*. Moluksch ijzerhout, Merbae (MAL.), Merbo (SOEND.). Tot 35 m. hooge en 1 m. dikke boom, vooral in de kuststreken, op Java in het Westen zelden voorkomend, doch door den geheelen Archipel verspreid vooral in het Oosten op Celebes en in de Molukken veel op koraaleilanden, herkenbaar aan de groote platte peulen, de 2-jukkige bladeren en de gladde aschgrijze schors. Het door groote sterkte en duurzaamheid uitmuntende hout is zeer gezocht voor huizen- en bruggenbouw en het maken van meubels; het is in bestorven toestand bruin tot zwartbruin of lichtrood en soms (Minahasa) fraai gevamd. Het schijnt niet bestand te zijn tegen paalworm.

INTSIA BAKERI Prain. (*Afzelia palembanica* Baker, non Miq.), fam. *Leguminosae*. Merbae (MAL.). Groote, zware boom tot 45 m. hoog als de voorgeande, doch met zekerheid alleen bekend op vochtige gronden of nabij zoetwater tot op 300 m. zeehoogte in Malaka, Sumatra en Celebes, le-

vert het Palembangsch ijzerhout, dat niet aangestast wordt door witte mieren. Het lichtbruine hout laat zich goed polijsten en is o.a. op Zuid Celebes in zeer groote afmetingen te verkrijgen. Het is duurzaam en goed te bewerken en wordt gezocht voor huizen-, bruggenbouw, meubels, enz.

INTSIA PLURIJUGA Harms, fam. *Leguminosae*. Tos lélaké, Doworokomé (HALMAHÉRA). Woudreus van Halmahéra en Nieuw Guinee, tot 51 m. hoog, evenals de andere *Intsia*-soorten op geringe hoogte boven zee voorkomend; het geelbruine breede kernhout staat in hoog aanzien wegens zijn duurzaamheid en sterkte en wordt gebruikt voor huizen- en bruggenbouw.

DERRIS ELLIPTICA (Aanvulling van suppl. afl. 27, blz. 838). Zie TOEBA.

COÖPERATIE IN NED.-INDIË. Historische ontwikkeling. Aan het eind van de vorige eeuw is men begonnen met proefnemingen om te komen tot een goed credietstelsel voor de inheemsche bevolking. In 1895 werd door den assistent-resident E. Sieburgh, in samenwerking met vier Javanen, de Poerwokertosche Hulp-, Spaar- en Landbouweredietbank opgericht. Toen in 1897 de assistent-resident W. P. D. de Wolff van Westerrode de Poerwokerto werd geplaatst, stelde deze de reglementen en administratieve modellen voor deze bank op en in een artikel in het Tijdschrift van Nijverheid en Handel zette hij in 1898 zijn denkbeelden uiteen omtrent het oprichten van dergelijke landbouweredietbanken. Behalve met deze banken trachtte hij het doel ook te bereiken met désa-coöperaties, samengesteld en beheerd door belanghebbenden. Deze organisaties beschouwde De Wolff als de ideale instellingen, waarvan veel viel te verwachten. In zijn verloftijd (1900) had hij studie gemaakt van de werking der boerenleenbanken volgens het stelsel van Raiffeisen en van Schulze-Delitzsch en hij was ervan overtuigd, dat dorpsbanken op Raiffeisensenschen grondslag er veel toe zouden kunnen bijdragen, om op Java en Madoera de landbouwers op te heffen. Bovendien liet hij zich beïnvloeden door de zoogenaamde ontdekking van Dupreux, Crosthwaite (beide ambtenaren in Noord-Britsch-Indië) en Nicholson (ambtenaar in Zuid-Britsch-Indië), die in hun geschriften de stelling verkondigden, dat op het gebied van coöperatie het Oosten veel beter voorbereid was dan het Westen. In de trekken van saamhoorigheid en in de vormen van samenwerking der primitieve dorpsgemeenschappen zagen zij duidelijk de coöperatieve beginselen aanwezig, welke zij zoo geschikt achtten voor de oprichting van landbouweredietbanken.

Het vurig pleidooi van De Wolff van Westerrode heeft veel invloed gehad. Het Volkseredietwezen (zie aldaar; Dl. IV, blz. 605 en suppl. afl. 23, blz. 713) is van toen af een zaak van algemeene belangstelling geworden. Ware zijn advies gevolgd, dan zou wellicht Ned.-Indië, evenals Britsch-Indië, duizenden coöperatieve credietorganisaties rijk zijn geworden. Het lot heeft anders gewild. De aandrang uit Nederland liet geen tijd tot verdere proefnemingen door De Wolff van Westerrode. De Regering was tot het inzicht gekomen, dat verschaffing van goedkoop crediet het middel zou zijn om de welvaart van de inheemsche maatschappij omhoog te brengen. In de rampspoedige jaren van oogstmislukking (1901 en 1902) moest wat gedaan wor-

den, de onderzoekingen dienden te worden gestaakt, men moest kunnen bogen op resultaten. Daarom werden op groote schaal door de Overheid credietbankjes opgericht.

Voor credietcoöperatie nu is overhaasting dooddod. De Wolff van Westerrode heeft dan ook, maar te vergeefs, tegen een verdere, te snelle uitbreiding van bankjes gewaarschuwd. Men heeft zich in Indië tevreden gesteld met een tusschenvorm tusschen „people bank" en „popular bank". De Overheid zou de oprichting van deze banken in de hand werken, controle er op oefenen en zitting nemen in het bestuur. De belanghebbenden zouden geld bijeenbrengen, waarvoor zij medebeheer kregen. Een of twee keer 's jaars zou een algemeene vergadering gehouden worden. Van de coöperatieve beginselen, welke men op het oog had, is in de praktijk niets terecht gekomen, zoodat het Volkscredietwezen met coöperatie niets heeft uit te staan. Economische opvoedende kracht gaat betrekkelijk weinig uit van de volksbanken. Zij staan buiten de samenleving der leeners.

De désabanken daarentegen genieten reeds zekere populariteit bij de bevolking; uit eigen beweging heeft zij meermalen bij het Volkscredietwezen om hulp verzocht, bij het oprichten van een désabank, een begin van eigen initiatief, de voorbode van zelf aanpakken. Toch zijn er belangrijke bezwaren tegen de laatstgenoemde bankjes. Om de administratie niet te bezwaren te maken, is men genoodzaakt zich te houden aan enkele schemata van credietverleening. Voor individueele aanpassing van de credietvoorwaarden is ook het leenercorps dezer bankjes te groot. Een coöperatieve credietvereniging moet niet meer dan 80 leden tellen, terwijl de dorpsbankjes gemiddeld aan 200 personen geld uitleenen. Het Volkscredietwezen heeft ongetwijfeld goed werk verricht door de hooge rente (dikwijls 100% in de désa) terug te dringen, door aan den credietnood der bevolking tegemoet te komen en het welvaartspeel voor inzinking te bewaren. Opvoedende krachten en denkbeelden van de désabankjes werden indirect medegeedeeld aan de Inlandsche volkshuishouding, doch wat het volkscredietwezen zoo goed als niet heeft kunnen tot stand brengen is de productiviteit van den inlandschen handel en landbouw beïnvloeden. Wil het volkscredietwezen wat voor den landbouw beteekenen, dan moet het crediet gemakkelijk en snel verstrekbaar zijn. Ook de désabanken met hare kleine uitleensommen, gemiddeld / 13 per leening en doorgaans wekelijksche termijnaflossingen, zijn voor den landbouw onbruikbaar.

Bij een vergelijking met de Br.-Indische landbouwcredietorganisaties worden deze bezwaren te duidelijker. Hier leent men uit tegen een rente van 9 $\frac{1}{2}$ %, dus minstens 5% lager dan de volksbanken. De uitleensommen zijn aanzienlijk grooter en de uitleeningstermijnen langer. In Br.-Indië is de stoot tot de coöperatie door de regering gegeven; deze heeft het initiatief genomen, maar zij heeft de volksbelangstelling voor dezen vorm van samenwerking weten wakker te schudden. Zij heeft het onder haar aansporing, haar leiding en scherpe controle ten slotte aan het volk zelf overgelaten om het werk te doen. Zoo zijn deze coöperaties met veel moeite en bezwaar opgegroeid in den eigen kring. Zij zijn een bestanddeel van het volksleven geworden. Het is een volks-

zaak, het is een volksbeweging, die duizenden tot belangeloos werken voor de gemeenschap brengt, miljoenen tot bewuste samenwerking opvoedde niet vorming van kernen, waarvan opvoedende kracht voor het geheele volk uitging. De coöperatie heeft dus in Br.-Indië een groote sociale pedagogische beteekenis.

Er zijn bijzondere oorzaken geweest, waarom in Ned.-Indië het zaad der coöperatie zoo slecht is opgeschoten en wel voornamelijk de volgende:

1. De volksontwikkeling was in het begin der 19de eeuw zeer gering. Het intellectueele deel der bevolking was aan het rationalistisch denken nog niet toe. Westersch onderwijs was nog niet doorgedrongen en er bestaaf bijna geen groter hinderpaal voor de coöperatie dan ongeletterdheid.
2. De coöperatie stelt als voorwaarde de geldehuishouding, geen productenhuishouding.
3. De désa's waren door gebrek aan goede wegen vaak dorpsrepubliekjes, te vergelijken met die van Europa in de middeleeuwen. Contact met de buitenwereld was gering. Willen echter inkoop- en verkoopcoöperaties levensvatbaarheid hebben, dan is kennis der wereldhuishouding noodzakelijk. Credietcoöperatie veronderstelt reeds een gedifferentieerde maatschappij.
4. Indië mist een middenstand, zooals Br.-Indië dien kent. In het laatstgenoemd land berust de coöperatieve beweging juist bij deze categorie van personen, die de stuwkracht der samenleving zijn. Deze klasse levert ook het bedrijfskapitaal der centrale banken, die weer de primaire bankjes financieren.
5. De Inheemschen hebben de gewoonte om het crediet te gebruiken voor consumptieve doeleinden en gebruiken het geld om de periode van schaarschte door te komen, in principe dus een schuldeconversie a priori en a posteriori. De coöperatie bestrijdt zooveel mogelijk deze wijze van handelen en stelt de productiviteit op den voorgrond.
6. De Oostersche maatschappij kent niet, zooals de Westersche, het individualisme. Men vindt in de désa meer het groepsverband; daar heeft men zich nog niet vrijgemaakt van de gemeenschap. Men heeft de gemeenschap noodig om tot ontplooiing van zich zelf te komen, vandaar de arbeidsgemeenschappen. De Westersche coöperatie is gegrond op den wil van de vrije persoonlijkheid; in levensinstelling zijn dus de beide coöperaties zeer verschillend. De coöperatieve beginselen van de désa wortelen veel meer in de algemeene zedelijke opvattingen van wat behoort, wat adat is, dan dat zij voortkomen uit den volkomen vrijen wil van de gemeenschapsleden, die hier een weg zien hun eigen belang te dienen door bevordering van een gemeenschappelijk belang. Zal de coöperatie willen slagen, dan zal zij moeten aansluiten bij wat onder de bevolking leeft. Erkend zij, dat de coöperatie een zeer belangrijk maatschappelijk voordeel heeft, omdat ze de sociale individuen, die zich niet meer willen onderwerpen aan de oude adat, kan opvangen in een nieuw verband.
7. Tot voor kort bestond het zelf aanpakken zoo goed als niet, er was geen zelfwerkzaamheid en zoolang de aandrang daartoe niet bestond, kon van coöperatie niets komen.
8. Indië heeft tot op heden nog geen moeilijke landbouwerisis doorgemaakt, zooals Europa en Br.-Indië, waardoor de drang tot sterke nancensluiting nog niet zoo noodig was.
9. Er was tot voor enkele jaren geen geschikte coöperatieve wettelijke regeling voor de Inheemschen. De wet

van 1915 was onbruikbaar, eerst de wet van 1927 bracht hierin verandering.

Hoewel vele der genoemde oorzaken nog bestaan, zijn de toestanden op Java vooral in de laatste tien jaren zeer verbeterd door de intensieve aanraking van het Westen met het Oosten. Eerst in 1920 werd een Coöperatie-commissie ingesteld en deze vond het Volkseredietwezen den meest geschikten dienst om de coöperatie daarmee te verbinden.

II. De coöperatieve wettelijke regelingen. *Regeling van 1915.* Het was in 1915, dat er een regeling voor de coöperatieve verenigingen in Ned.-Indië (Ind. Stb. no. 431) tot stand kwam, geldende voor alle bevolkingsgroepen. De Nederlandsche wet was als voorbeeld genomen en hierdoor was de regeling minder geschikt om aan de inheemsche coöperatie een goede basis te verzekeren. Daarom stelde het Gouvernement in 1920, onder voorzitterschap van Prof. Dr. J. H. Boeke, oud-Adviseur voor Volkseredietwezen en Coöperatie, een Coöperatie-Commissie in, die o.m. had te onderzoeken, welke beteekenis de coöperatie voor Indië zal kunnen verkrijgen en met welke middelen daaraan uitbreiding zal zijn te geven. In haar rapport van 1921 heeft deze Commissie aangegeven, wat naar haar oordeel voor de Inlandsche coöperaties op het terrein van wetgeving, organisatie, propaganda, inspectie en controle vereischt was. Voorts is in dit rapport een overzicht opgenomen van hetgeen reeds aan coöperaties in Indië bestond. Kort daarop werd Prof. Boeke uitgenoodigd om een ontwerp samen te stellen van een nieuwe coöperatie-verordening voor Inheemsche verenigingen. De regeling van 1915 was n.l. vooral voor kleine organisaties van Inlanders met weinig draagkracht een sta-in-den-weg. De oprichting moest zeer eenvoudig zijn; de coöperatie behoorde Inlandsch en niet Europeesch rechtspersoon te wezen. Met andere woorden: differentiatie volgens behoefte was noodzakelijk. Eerst in 1927 werd een regeling in l a n d s c h e coöperatieve verenigingen uitgevaardigd.

Regeling van 1927. Deze speciale regeling verschilt op talrijke punten van die van 1915. Prof. Boeke vat de verschillpunten als volgt samen: 1. De gang van zaken bij oprichting is hoogst eenvoudig en goedkoop (art. 7); 2. de opgerichte coöperatie is Inlandsch rechtspersoon, d.w.z. zij is bevoegd tot het aangaan van de rechtshandelingen, welke aan Inlandsche natuurlijke personen zijn toegestaan (art. 3); 3. zij geniet verschillende geldelijke voorrechten, vooral ten aanzien van het zegelrecht (o.a. art. 7, 10 en 12); 4. zij is in sommige opzichten in haar vrijheid beperkt: de inrichting van haar boekhouding wordt door deskundigen vastgesteld (art. 17); zij moet een reserve vormen (art. 19) en deze, indien buiten het bedrijf belegd, bij bepaalde instellingen deponeren (art. 20); indien zij een credietvereniging van landbouwers is, zal de aansprakelijkheid van haar leden onbeperkt moeten zijn (art. 27); zij kan, als zij aandeelkapitaal heeft, beperkt worden in de uitkeering van bedrijfsoverschotten aan haar aandeelhouders (art. 31); 5. aan de overheid zijn ten aanzien van deze coöperatieve verenigingen verschillende bevoegdheden voorbehouden; zij mag, onder de noodige waarborgen tegen willekeur, erkenning weigeren (art. 2); zij mag de inrichting van de boekhouding voor-

schrijven (art. 17); zij heeft recht van controle op het bedrijf der vereeniging (art. 22—25); zij heeft het recht van ontbinding, alweder onder de noodige waarborgen (art. 32); en het recht om in dat geval de zaken van de vereeniging te vereffenen (art. 37).

Inlanders, die zich met betrekking tot de behartiging van stoffelijke belangen willen aaneensluiten, zijn echter volstrekt niet verplicht om zich daarbij te onderwerpen aan de „Regeling Inlandsche coöperatieve vereenigingen”. Zij kunnen óf trachten het zonder rechtspersoonlijkheid te stellen, óf zich organiseren overeenkomstig de beginselen van de regeling van 1915, dan wel volstaan met een gewoon zedelijk lichaam te vormen en rechtspersoonlijkheid aanvragen op grond van het desbetreffend Koninklijk Besluit van 1870 (Ind. Stb. No. 64). Prof. Boeke heeft bij de opstelling van de Regeling van 1927 gebruik gemaakt van de Britsch-Indische wet op de coöperatieve vereenigingen van 1912.

III. De coöperatieve vormen in Indië. In Indië bestaan honderden coöperatieve of z.g. coöperatieve vereenigingen met stille werkzaamheid, zonder progaganda en zonder dat naar buiten veel blijkt van hun actie, soms zelfs zonder schriftelijke reglementen. Dikwijls worden zulke vereenigingen slechts voor een korten tijd opgericht; andere bestaan enkele jaren en houden dan plotseling op, doordat er geen goede leider meer te vinden is. Veelal zijn ze er niet op gesteld, dat de regeering zich met hare zaken bemoeit.

Een volledige opgave van de bestaande coöperatieve vereenigingen te geven is dan ook niet mogelijk. In het Verslag van de Coöperatie-Commissie van 1921 treft men een (nu natuurlijk verouderde) lijst aan van 53 coöperaties voor Java en Madoera, welke aldus zijn ingedeeld: 12 Credietcoöperaties, alle Inlandsch; 15 Productieve Associaties, op één Chineesche Vereeniging na, alle Inlandsch; 40 Coöperatieve Verbruiksvereenigingen, waarvan 28 Inlandsche, 7 Europeesche en 5 van gemengde bevolkingssamenstelling. De vereenigingen van de Buitengewesten worden als volgt ingedeeld: 19 Credietcoöperaties, alle Inlandsch; 36 Productieve associaties, alle Inlandsch op twee na met gemengde bevolkingssamenstelling; 14 Coöperatieve verbruiksvereenigingen, waaronder twee zuiver Europeesche en de overige 12 vereenigingen van zuiver Inlandsche samenstelling.

Een volledig overzicht van aantal en aard der coöperaties, die op den voet van Ind. Stb. 1927 No. 91 zijn ingeschreven en daardoor Inlandsche rechtspersoonlijkheid hebben verkregen, is te krijgen op het bureau van den Adviseur voor Volkseredietwezen en Coöperatie te Batavia. Deze coöperaties, op het oogenblik (1931) een 90 in aantal en meerendeels credietcoöperaties, vormen echter nog maar een gedeelte van het totale aantal vereenigingen, die coöperaties zijn of zich onder dien naam aandienen. Op dit bureau verzamelt men echter ook gegevens over de niet-ingeschreven, „wilde” coöperaties, aan de hand van politierapporten en dergelijke. Voorts valt in de Inlandsche periodieken en in uitgaven als het *Blaadje van het Volkseredietwezen* en in de jaarverslagen van Volkseredietwezen en Landbouwvoorlichtingsdienst ook nog een en ander hieromtrent te vinden.

1. *Credietcoöperaties.* Ofschoon in Indië reeds een goed georganiseerd volkscredietwezen functioneert, dat vooral Java met een vrij dicht net bedekt, is de neiging der bevolking om credietcoöperaties op te richten sterk. Men kan dit verklaren uit een nog altijd groot blijvende credietbehoefte; uit het feit, dat de ontwakende zelfwerkzaamheid op coöperatief gebied in de credietcoöperatie het gemakkelijkst hanteerbare apparaat vindt; uit de zucht om de winsten, die officiële credietinstellingen als desabanken uit de leeningen der bevolking trekken, voor zich zelf te houden en hierover naar eigen goedgevoelen te beslissen; uit het aantrekkelijk vooruitzicht van meer gemeedelijkheid en souplesse in de verhouding tusschen bank en debiteur. Verlangen naar lagere rente geeft doorgaans niet de stimulans. Wat organisatie en administratie betreft, dient de desabank veelal tot voorbeeld.

In Soerabaja was het voornemen om enkele desas in het gemeenteverband in te lijven, waarmee de desabanken zouden ophouden te bestaan, eind 1928 aanleiding, dat deze banken noodgedwongen werden omgezet in credietcoöperaties. De Indonesische studieclub werd genegen bevonden het toezicht op deze verenigingen — en daarmee haar opvoeding in coöperatie — op zich te nemen. Dit leidde tot de oprichting van nieuwe credietcoöperaties, onder de auspiciën van de Studieclub, in kampongs te Soerabaja, waar tot dusver geen speciaal credietinstituut bestond. Zodoende werken nu in die stad een dertigtal bankjes. Typeerend is het verschil tusschen de geconverteerde dorpsbankjes, welke leden de meer passieve en voor den gang van zaken onverschillige houding van den oorspronkelijken desaleener hebben bewaard, en de nieuw opgerichte coöperaties, waar de leden hun instelling als „eigen” voelen en er levendig belang in stellen. Gezien dit laatste feit en de enthousiaste leiding van de Studieclub, mag men voor de toekomst dezer instellingen goede verwachtingen koesteren. Ook hier heeft men het systeem van verplicht sparen, dat in zwang is bij de dorpsbanken op Oost Java, overgenomen. Men vindt dit in het heffen van een hoog percentage boven de hoofdsom, van hetwelk slechts een deel voor interest dient. In de vastenmaand worden deze spaargelden nitgekeerd. Te Soerabaja valt een streven te bespeuren om deze jaarlijkse terugbetalingen geheel of gedeeltelijk te doen vervallen, daar zij dikwijls weinig economisch besteed worden.

Ook te Malang is een begin gemaakt met de omzetting van enkele desabanken in coöperaties om dezelfde redenen, die hiertoe te Soerabaja noopten.

Waar men niet te maken heeft met speciale credietcoöperaties, speelt de credietfunctie niettemin dikwijls een belangrijke rol.

2. *Verbruikcoöperaties.* Inlandsche verbruikcoöperaties springen in den laatsten tijd als paddestoelen uit den grond, uiteraard in de steden onder de menschen met vaste inkomens. Kleine ambtenaren en employé's, in handel en industrie werkzaam, hebben doorgaans de leiding. Alleen te Soerabaja valt het aantal dezer verenigingen reeds op 150 à 200 te schatten. Dikwijls begint men de fout bij den opzet teveel ineens te willen, direct een complete toko in te richten en allerlei doelstellingen naast den aanschaf van goede en

goedkope waren na te streven. De verdeling van het bedrijfsoverschot heeft nog bijna algemeen plaats op aandeelenbasis. Contante betaling beteekent voor maandelijks-bezoldigden: aan het begin van de nieuwe maand. Ongetwijfeld hebben vele verbruikcoöperaties slechts een kort bestaan, maar dat neemt niet weg, dat men onder deze verenigingen er ook dikwijls een aantreft, die al jaren lang goed loopt. De sterk ontwikkelde kettinghandel — doorgaans in handen van Chinezen — en de plaatselijke prijsvorming van vele producten in het binnenland, als gevolg van marktversnippering, maken, dat bij een beetje handelskennis reeds bij gescheiden omzetten zeer goede zaken gedaan kunnen worden. In den drang tot oprichten van verbruikcoöperaties schuilt ongetwijfeld een stuk nationalistisch voelen: men wil zich en zijn volk bevrijden van de economische overheersing van den Chinees. De animo voor consumentenverenigingen is hier dan ook veel krachtiger dan in Britsch-Indië met zijn inheemschen handelstand. Aan eigen productie, het einddoel van de coöperatieve verbruikverenigingen, is men nog nergens toegekomen.

De geringe behoefte aan Inlandsche rechtspersoonlijkheid voor verbruikcoöperaties, de grootere capaciteit tot „selfhelp” door de grootere ontwikkeling harer leden, de vrees voor aanslag in de vennootschapsbelasting, een zekere warsheid van Regeeringsinmenging wat ontwakend nationalisme kan meebrengen, gebrekkige of onjuiste voorstelling van de overheidsbemoediging, dit zijn alle redenen, waarom tot nu toe nog maar enkele verbruikcoöperaties zich hebben laten inschrijven door den Adviseur.

3. *Productiecoöperaties.* a. Nijverheidscoöperatie, coöperatie van handwerkersleden, komt in Indië zoo goed als niet voor. Gezien de teleurstellende ervaringen, hiermee in Europa opgedaan, lijkt het zeker niet verantwoord, van de ontwikkeling hiervan a priori goede verwachting te hebben, al zullen enkele verenigingen van dit type wel goed werk kunnen doen.

b. Landbouwcoöperaties. Coöperaties van dit soort zullen op den duur zeker goede kansen van slagen bieden. Voor de toekomst mag men hiervan wellicht nog het meest hopen voor de ontwikkeling van den inheemschen landbouw en daarmee voor den economischen vooruitgang van Indië. Men denke vooral aan den stimulerenden invloed, die van een goed georganiseerde verkoopvereniging uitgaat op het kleine boerenbedrijf; onafhankelijkheid van den plaatselijken opkoper, verzekerd afzet, hoogere waardeering van betere kwaliteit, loonend transport voor mindere kwaliteit, hooger aandeel in den eindprijs door meer rechtstreeksche aanraking met den consument. Op dit gebied heeft coöperatie echter nauwelijks een begin gemaakt. De veel hoogere eischen, die deze vorm van samenwerking aan coöperatoren stelt en de geringer ontwikkeling op het platteland, zijn hiervan de oorzaak. Vooral waar men zich niet kan of wil beperken tot afzet van het ruwe product, doch aan den verkoop een min of meer gecompliceerde verwerking laat voorafgaan, wordt de behoefte aan en de afhankelijkheid van een bekwaamen bedrijfsleider spoedig de klip, waarop de vereniging strandt. Op het gebied van verkoop van theeblad uit bevolkingstuinen, afzet van groenten door een

groentenverzendingvereniging, aanhouden van den katjangooft tot tijden van betere prijzen, enz. is door den Landbouwwaardeverleendingsdienst niettemin reeds waardevolle pioniersarbeid verricht.

Coöperatieve aankoopverenigingen komen tot nu toe niet of sporadisch voor. Ook ziet het er niet naar uit, dat dergelijke verenigingen als zelfstandige organisaties in de toekomst een groote vlucht zullen nemen. (Vee)voer — in Europa een belangrijk artikel van de aankoopverenigingen — heeft hier zoo goed als geen markt.

Naar kunstmest, hoewel in toenemende mate aangewend in den Inlandschen landbouw, is doorgaans slechts een- of tweemaal in het jaar vraag, zoodat een hierop gegrond bedrijf geen inhoud aan de coöperatie geeft en het coöperatieve leven niet prikkelt. Enkel in die streken, waar mest regelmatig het heele jaar door wordt afgenomen, of (en) waar bibitvoorziening geregeld de aandacht vraagt, zou van een afzonderlijke aankoopvereniging sprake kunnen zijn. In het meereel der gevallen zal mestlevering, evenals eventueel het verschaffen van landbouwgereedschap, beter een nevenfunctie kunnen zijn van een boerenleenbank.

Een vorm van landbouwcoöperatie, die tot nu toe het meest in trek is bij de bevolking, is de gemeenschappelijke exploitatie van een bedrijf, waarvoor men in de vereeniging kapitaal of gronden inbrengt. De teelt van overjarige handelsgewassen (thee, rubber, enz.) staat daarbij meestal op den voorgrond. Uiteraard heeft men hier meer met mengvormen te maken van eigenlijke coöperatie en naamloze vennootschappen. De ontwikkeling gaat dikwijls uitgesproken in de laatste richting.

IV. R e g e e r i n g s b e m o e i e n i s. Eerst sedert de z.g. „Regeling Inlandsche coöperatieve vereenigingen” in 1927 van kracht werd, of nauwkeuriger nog, na de studiereis van den vroegeren en den tegenwoordigen Adviseur naar Britsch-Indië in 1928/29, kan men met recht spreken van een actieve regeeringsbemoeienis met Inlandsche coöperatie. De wettelijke regeling is daarvoor het uitgangspunt. Zij komt overeen met die van Britsch-Indië en Japan en behoort dus tot het type eener aprioristische wetgeving van uitgesproken sociaal-politieke strekking. Dit aprioristisch karakter brengt mee, dat men zich vooral in de eerste jaren nauwkeurig rekenschap moet geven van haar geschiktheid voor de practijk. Vandaar dat nu reeds wetswijzingen aanhangig zijn gemaakt, die het ambtelijke en streeve karakter beoogen te verminderen en te verzachten door verontambtelijking, indianiseering en meer volledig zelfbeschikkingsrecht der coöperatieve beweging. Deze wijzingen willen n.l. mogelijk maken: 1. het door den Adviseur van regeeringswege uitgeoefende toezicht te delegeren behalve aan ambtenaren, ook aan Inlandsche particulieren of Inlandsche organisaties; 2. de controle intern, d.w.z. door de leden zelf, te doen geschieden, of anders door een vrouwensman, door de vereeniging zelf voorgesteld en goedgekeurd door den Adviseur of toezichthouder; 3. coöperaties na verloop van eenige jaren op haar verzoek te ontheffen van voorgedij.

De practijk van coöperatie als vorm van sociale politiek is nog maar zeer kort geweest, maar met het oog op de voorloopige resultaten valt te verwachten, dat de wettelijke regeling, mits toe-

gepast in haar gewijzigden vorm, een bruikbare grondslag zal zijn ter verwezenlijking van hetgeen de Regeering zich hiervan voorstelde.

Daarvoor is het echter noodig, dat veel nog heerschend misverstand wordt weggenomen en de juiste bedoeling der Overheid overal door-dringt. Dit is een kwestie van tijd, die nauw samenhangt met de sterkte van den staf aan coöperatieambtenaren, verbonden aan het kantoor van den Adviseur. Tot nu toe staat den Adviseur één afzonderlijke kracht ter beschikking. Wel ligt het niet in den opzet overal over te gaan tot het aanstellen van coöperatieambtenaren met bepaalde ressorten. Veeleer wordt samenwerking gezocht met inheemsche intellectueelen en met inheemsche organisaties, als daar zijn de Studieclub, Boedi Oetomo, Moehammadjah, enz.

Directe geldelijke hulp aan de coöperatieve beweging is in beginsel mogelijk door het paraisseeren van een post van dien aard op de begroeting. Daar de Overheid nog geheel aan het begin staat van de uitvoering harer taak op coöperatief gebied, is intusschen nog maar weinig financieele steun noodig geweest. De Adviseur doet voor het houden van toezicht een beroep op de belangelooze medewerking van de voormannen uit het volk; enkel de werkelijk gedane uitgaven, als voor vervoer, huren van vergaderlokalen en dergelijke, worden vergoed. De controlevoerder wordt voor zijn diensten door de betrokken coöperatie betaald.

Literatuur: Dr. A. J. C. Krafft, Coöperatie in Indië. Een sociaal-paedagogisch vraagstuk, 1929; Dr. J. H. Boeke, Inlandsche Coöperatie en hare wettelijke regeling bl. 5—14, Kol. Studiën 1916/17; Stelsel en inhoud van de verordening op de coöperatieve vereenigingen. Toegelicht door Dr. J. H. Boeke met raadpleging van Mr. K. L. J. Enthoven (1918); Stelsel en inhoud van de Regeling Inlandsche Coöperatieve Vereenigingen (Stb. 1927 No. 91), uitgegeven door Volkslectuur; Verslag van de Coöperatie-Commissie (met voorwoord van Prof. Dr. J. H. Boeke) 1921; A. D. A. de Kat Angelino, Staatkundig beleid en bestuurszorg, in Ned.-Indië, 1e deel blz. 934—1006, 1930 en 2e deel blz. 357—360, 1930; H. Carpentier Alting, Coöperatie van Inlanders. Tijdschrift v. B. B. 1911, blz. 92—113; Blaadje voor het Volkscredietwezen; Dr. J. H. Boeke, Indonesische Volksbanken, Kol. Studiën, Juni 1929; dezelfde, Coöperatie in Br. Indië, Verslag van een dienstreis, 1929; Dr. J. C. W. Cramer, Het Volkscredietwezen in Ned.-Indië, 1929; G. J. D. C. Goedhart, De coöperatie in Ned.-Indië, Kol. Studiën 1919, III, blz. 92—96. Met naschrift door O. P. Besseling, blz. 97—105; Handleiding bij de oprichting van coöperatieve vereenigingen voor Inlanders, 1918, Dienst van het Volkscredietwezen; Jaarboeken van het Dep. v. L. N. H.; Jaarverslagen van het Volkscredietwezen; Het Koloniaal Verslag, o.a. 1924 en 1926. Dr. G. H. van der Kolff, Iets over coöperatie, Blaadje voor het Volkscredietwezen, Febr. 1930, no. 2.; Coöperatie en Overheid, de Stuw van 15/7-'30 en Blaadje voor het Volkscredietwezen, Sept. 1930, Report of the Jerusalem meeting of the International Missionary Council 1928, deel VI: The Christian Mission in relation to Rural Problems; E. L. K. Schmilling, Een en ander over Coöperatie in Indië, 1908—1917; dezelfde, Over Coöperatie en de beteekenis daar-

van voor Indië. Bandoeng 1912; Twee Inlandsche theeplanterassociaties in de Preanger Regentschappen. Uitgave Dep. L. N. H.; Dr. L. J. Vroon. De bevolkingstheecultuur in de Residentie West Priangan 1928; Mr. L. A. de Waal, Het uitstel van de invoering van de nieuwe coöperatie-wetgeving, enz. Ind. Gen. Febr. 1926; V. Zimmermann, Samenwerking van Inlandsche planters. Kol. Studien, blz. 420—425, 1916/17.

TOEBA (*Derris elliptica*) (Aanvulling van Dl. IV, blz. 384). *Derris elliptica* is sedert eeuwen in den Ned.-Indischen Archipel bekend door het bijzonder werkzaam vischvergift, dat de wortels van deze plant bevatten. Het is een liaan, welke tot 15 m. hoog klimt, terwijl een dikte van 20 c.m. bereikt wordt. Men treft haar aan over den geheelen Archipel van de laagvlakte tot op een hoogte van 1500 m., op niet te droog terrein, in bosschen en tusschen struikgewas, alsmede langs de oevers der rivieren. Op de Oostkust van Sumatra wordt zij, zoowel in de Maleische als in de Bataksche kampeongs, in het klein aangeplant. In West Borneo wordt de *Derris* op vrij groote schaal door Chineezen verbouwd voor export naar Singapore.

Werd de *Derris elliptica* vroeger het meest als vischvergift gebruikt, ongeveer 7 jaar geleden ontstond er vraag naar toeba wortel voor de Europeesche tabaksondernemingen ter Sumatra's Oostkust, waar men een extract daarvan gebruikte als verdelgingsmiddel tegen bladluizen. Delitabak is een uiterst teer gewas, dat aan de insecticiden den eisch stelt van absolute onschadelijkheid voor het blad. Het uit de *Derris elliptica* bereide extract is daarom voor dit doel bij uitstek geschikt, omdat het de luis doodt en daarbij in onbeperkte hoeveelheden op de planten gespoten kan worden, zonder daaraan eenige schade te veroorzaken.

Aangezien toeba-extract als contact-gif op de luis werkt en de bevochtiging van alle luizen noodig is, speelt bovendien de lage prijs een groote rol, daar alleen rijklijk bespuiting goede resultaten kan opleveren. De bereiding van het extract is niet duur, omdat geen concentreeren of conserveeren noodig is, althans niet voor het gebruik op de tabaksondernemingen, waar het direct verbruikt wordt, terwijl de aanmaak geschiedt al naar gelang er vraag bestaat.

Ten behoeve der tabaksondernemingen heeft het Deli Proefstation zelf de bereiding van toeba-extract ter hand genomen en leverde gedurende 1926 t/m 1929 resp. 35.000, 77.000, 56.000 en 65.000 liter af. De grondstof voor de extractbereiding werd eerst grotendeels van rubberondernemingen ter S.O.K. betrokken, die *Derris* als catch-crop tusschen jonge rubber plantten. Nadien kon men echter goedkoop in Malaka ter markt, waar de cultuur van vrij groot belang is; er worden daar twee soorten verbouwd, n.l. de *Derris elliptica* Benth (toeba poetih) en de *Derris malaccensis* Prain (toeba mórah), welke laatste een belangrijk hooger toxine-gehalte heeft dan de eerste.

Voor de handelswaarde van het product is de toxiciteit, d.i. het gehalte aan vergiftige bestanddeelen, het meest van belang. Deze toxiciteit, uitgedrukt in het gehalte aan etherisch extract, verschilt al naar gelang van den leeftijd van de plant, zoodat het vooral van belang is het tijdstip te leeren kennen, waarop het product geoogst moet

worden. Proeven hebben uitgemaakt, dat het maximum ether-extract verkregen wordt uit wortels, die 23 maanden oud zijn.

Er heerscht nog groot verschil van meening omtrent de eigenlijke giftige bestanddeelen van de *Derris*. Vroeger vatte men die samen onder den naam „derrid”, een niet gekristalliseerde, gele harsachtige massa, gewonnen door middel van ether-extracten. Sedert hebben Japansche onderzoekers uit het ether-extract een witte, gekristalliseerde verbinding weten af te scheiden, welke zij „rotenon” noemen en voor het eenige werkzame bestanddeel van den toeba-wortel houden. Dit is echter nog een open vraag.

Voor de *Derris* bestaat in het buitenland, vooral in de V.S. van Amerika, veel belangstelling, omdat men er behoefte heeft aan een insectenvergift van organischen aard, hetwelk voldoende vergiftig is ter bestrijding van insectenplagen, doch een bepaalden tijd na de toepassing zijn vergiftige eigenschappen weer verliest, zoodat bij gebruik op groenten, vruchten e.d. geen nadeelige gevolgen ontstaan voor het menschelijk organisme.

In verband met deze vraag naar de *Derris* uit het buitenland hebben enkele Europeesche ondernemingen ter Oostkust van Sumatra deze cultuur ter hand genomen.

Literatuur: Bulletin of the Imperial Institute; „Teysmannia” 1920, 1928; Malaya Agricultural Journal 1928, 1929; Jaarverslagen afd. Handelsmuseum van het Koloniaal Instituut; Mededeelingen van het Deli Proefstation, „Akar toeba” (*Derris elliptica*), het bestrijdingsmiddel van de tabaksluis in Deli, no. 45, 1927.

VEREENIGINGEN. (Aanvulling van Dl. IV, blz. 540 en Dl. V, blz. 458 of suppl. afl. 12, blz. 360). *Vereeniging tot verbetering van het lot der Blinden in Nederlandsch-Indië*. Nadat in Juni 1900 de bekende oogarts Dr. Westhoff tevergeefs zich tot de Regeering had gewend ten einde te komen tot oprichting, van Landswege, van een blindeninstituut, vormde hij voor dat doel een comité, dat in een in Mei 1901 belegde vergadering besloot, met 1 Juli 1901, voor den tijd van 29 jaren, op te richten de Vereeniging tot verbetering van het lot der Blinden in Ned.-Indië, met Bandoeng als zetel. De oorspronkelijke duur der vereeniging is later verlengd. De statuten werden goedgekeurd en de vereeniging mitsdien als rechtspersoon erkend.

Op zeer bescheiden voet werd in September 1901 te Bandoeng een blindeninstituut geopend, waar de eerste leerlingen werden opgenomen; in 1902 reeds moest, in verband met meerdere aanvragen, een ruimer woning worden betrokken; daarin bleef het instituut gevestigd tot 1903, toen het tegenwoordige Blindeninstituut met werkinrichtingen, met een oppervlakte van 30.000 m.², feestelijk werd geopend.

Dank zij de krachtige en onvermoeide pogingen van opvolgende besturen mocht de inrichting in den loop der jaren tot eene stichting van beteekenis uitgroeien. Begonnen met 2 blinden, telt de inrichting te Bandoeng, met de daaraan verbonden werkinrichtingen (borstel-, matten- en rotanmandenmakorij) in de Inlandsche afdeling 315 verpleegden, voor het grootste gedeelte inheemschen, meerendeels op lateren leeftijd blind geworden. Zij zijn afkomstig uit verschillende streken van den Archipel. De Europeesche afdeling telt thans 36 internen.

Daartoe door een zeer belangrijke gift van wijlen den Heer F. A. Zuur, een der vorige bestuursleden, in staat gesteld, werd te Ngawi een tweede blindeninrichting opgericht, speciaal voor inheemschen uit Midden en Oost Java, en in November 1921 geopend. Ngawi, waaraan ook een werkinrichting verbonden is (matten- en mandenmakerij), telt thans 225 internen volgeboekt. Allen genieten kosteloze inwoning, voeding, kleeding en geneeskundige behandeling. Ook in de Europeesche afdeeling zijn de meesten gratis patiënten, anderen dragen bij naar vermogen.

Zoowel kinderen als volwassenen, onverschillig van welke godsdienstige gezindheid of welken landaard, kunnen opgenomen worden.

Zie verder: Jaarverslagen, statuten en huisoudelijk reglement der Vereeniging.

1610 30 **CAOUTCHOUC.** (Aanvulling van Dl. I, blz. 435).

De cultuur van Hevea. Er bestaat een groot verschil ten aanzien van de terreinen, waarop de rubbercultuur wordt gedreven, tusschen Java en Sumatra. Toen de Heveacultuur op Java ongeveer 25 jaar geleden begon, was zoo goed als al het laaggelegen vlakke land reeds door de bevolking in gebruik genomen; de rubberondernemingen zijn daarom hoofdzakelijk gelegen in het heuvelterrein tusschen de vlakke en de hooge vulkanen. De meeste rubberaanplantingen vindt men daarom tusschen 100 m. en 500 m. boven zee, slechts zelden daaronder of daarboven. Op een hoogte van 700 m. of hooger is het klimaat trouwens minder geschikt voor Hevea; de groei is langzaam, waardoor de boomen eerst op vrij hoogen leeftijd geëxploiteerd kunnen worden.

Op Sumatra is de toestand anders; wegens de schaarschte van de bevolking waren en zijn nog groote deelen van het laaggelegen vlakke land met oerbosch begroeid, dat weinig economische waarde bezat en dat plaats moest inruimen voor uitgestrekte Heveaplantages. Verreweg de meeste rubberondernemingen liggen daar op een zeehoogte van minder dan 100 m.

Wat den grond betreft, is Hevea niet zeer kieskeurig en groeit behoorlijk zoowel op lichte, zanderige gronden als op vrij zware klei. Slechts de allerzwaarste kleisoorten, zooals mergelklei en moeilijk doorlatende, oudkwartaire klei, zijn ongeschikt voor Hevea. Uiteraard groeit de rubberboom beter op jonge, lichte en rijke gronden dan op oude, sterk verweerde en arme gronden. Op vele van de laatstgenoemde is het echter gelukt om middels bemesting — hoofdzakelijk met stikstof — de groei en het productievermogen belangrijk vooruit te brengen. Harde, tufachtige banken op geringe diepte in den grond, waar de penwortels niet kunnen doordringen, bemoeilijken zeer den groei; een hooge grondwaterstand is eveneens funest voor Hevea; door drainage kunnen echter zulke terreinen wel belangrijk verbeterd worden.

Als plantmateriaal voor Hevea worden hoofdzakelijk stumps gebruikt, verkregen door het uitleggen van Hevezaden op korte afstanden van elkaar op daarvoor speciaal bestemde bedden; na ongeveer een jaar worden de planten gerooid, de stam gekapt op $\frac{1}{2}$ —1 m. lengte en de wortels op $\pm \frac{1}{2}$ m. of meer. Soms worden de zaden direct uitgelegd op de gewenschte afstanden in den toekomstigen rubber tuin; op sommige ondernemingen legt men de zaden in kleine, met aarde gevulde bamboe-manden en plant deze uit nadat

de plantjes een hoogte hebben bereikt van ± 20 cm. Afgezien van het gebruikte plantmateriaal worden op de plaatsen, waar de rubberboomen komen te staan, gaten gegraven en bij het planten met losse aarde gevuld: de grootte van de plantgaten varieert vrij veel, de grootste hebben een inhoud van 1 m³.

Ongeveer gelijktijdig met het planten wordt op den schoongemaakten grond een bodembedekker gezaaid, zoo goed als altijd een legumineus. De meest geliefde plant voor ontginningen is *Calopogonium mucunoides*; voor oudere tuinen preferereert men *Centrosema pubescens*, die goed tegen beschaduwing kan. Andere kruidachtige leguminosen, die algemeen gebruikt worden, zijn *Pueraria phaseoloides*, *Centrosema Plumieri*, *Indigofera endecaphylla* en *Vigna (Dolichos) Hosei*. Soms en vooral op schrale gronden wordt gebruik gemaakt van struikvormige leguminosen, zooals *Tephrosia candida*, *Mimosa invisa* en *Crotalaria*-soorten. In oude, er slecht voor staande tuinen heeft men ten slotte met goed gevolg boomvormige leguminosen tusschen de Hevea-boomen geplant; gewoonlijk wordt hiervoor *Albizia falcata* gekozen.

Het doel van het bedekken van den grond met leguminosen is o.a. afspoeling van de bouwkruin te beletten en de vorming van humus te bevorderen. Oude tuinen, waar de in vroegere jaren gebruikelijke methode van clean weeding werd toegepast, getuigen nog altijd door achterlijke producties en slechte bastvernieuwing van de schadelijke gevolgen van afspoeling.

In den tijd tusschen het planten en het in tap komen van den aanplant zijn de werkzaamheden beperkt tot onderhoud van de tuinen, hetgeen hoofdzakelijk bestaat uit vervanging van afgestorven en achterlijke boomen door nieuwe en het verwijderen van tusschen de leguminosen opgekomen onkruid.

De leeftijd, waarop een rubberboom in tap komt, bedraagt gewoonlijk 5 à 6 jaren, afhankelijk van de groeisnelheid en dus van de hoogte boven zee en de grondgesteldheid. Als maatstaf voor tapbaarheid neemt men een stamontrek van 45 à 50 cm. op een hoogte van 1 m. boven den grond.

Een van de eerste werkzaamheden, die verricht worden eenigen tijd nadat de aanplant in tap is gekomen, is het uitdunnen. Men plant namelijk oorspronkelijk een meestal belangrijk grooter aantal boomen, dan men later wenscht aan te houden. De oorzaak hiervan is de zeer groote variabiliteit in rubberopbrengst, die de diverse boomen onderling vertoonen. Het is een normaal verschijnsel, dat in eenzelfde tuin boomen voorkomen, waarvan de ene 10 of meer malen zoo veel product geeft als de andere. De minst produceerende worden verwijderd, waardoor de overblijvende meer ruimte tot hun beschikking krijgen en zich beter kunnen ontwikkelen. De uitdunning wordt telkens in den loop der jaren herhaald, zoodat op 15-jarigen leeftijd een tuin wellicht niet meer boomen bevat dan de helft of nog minder van het oorspronkelijk geplante aantal.

Er bestaat een groot verschil van meening betreffende het aantal boomen, dat per ha. dient geplant te worden. Sommigen geven er de voorkeur aan, heel dicht te planten, 500 en meer boomen per ha., anderen volstaan met hoogstens 300

boomen op dezelfde oppervlakte. Het plantverband verschilt eveneens van onderneming tot onderneming; het meest gebruikte systeem is het quadratische; dikwijls wordt echter een recht-hoekig systeem gebruikt, waar de afstand tusschen de boomen in de rij korter is dan tusschen de rijen onderling; dit verband wordt vooral gebruikt als tusschen de rubber een ander gewas, meestal koffie, wordt geplant; ten slotte heeft men nog het z.g. ruitverband of driehoeksverband.

De inzichten van de mate, waartoe men met het uitdunnen moet gaan, loopen sterk uiteen. Door sommigen wordt een zeer sterke uitdunning toegepast, zoodat b.v. een 15-jarige tuin niet meer dan 140 boomen per ha. bevat; anderen houden daarentegen op dezelfde oppervlakte nog 200 of meer boomen aan. Recente onderzoekingen wijzen er op, dat over het algemeen vermoedelijk te zwaar wordt uitgedund; het meest economische aantal boomen per ha. bij verschillende leeftijden schijnt hooger te liggen dan gewoonlijk door de practijk wordt aangenomen.

In de wijze van tappen van de boomen is thans eenheid gekomen wat de tapsnede betreft; algemeen wordt met één tapsnede getapt, die van links boven naar rechts onder loopt en een helling heeft van $\pm 30^\circ$. Vroeger tapte men met twee of meer sneden en zowel linksche als rechtsche. De linksche snede is gebleken de meest economische te zijn, hetgeen samenhangt met de richting der melksapvaten in de bast; deze loopen namelijk niet vertikaal, maar schuin, namelijk van rechts boven tot links beneden. Een linksche snede treft daarom de melksapvaten onder een grooteren hoek dan een rechtsche snede en snijdt dus meer vaten aan.

De lengte van de snede varieert van $\frac{1}{4}$ tot $\frac{1}{2}$ van den boomomtrek; meestal wordt niet hooger getapt dan 1 m. boven den grond.

Terwijl men vroeger een boom elken dag aansneed, is tegenwoordig het aantal tapdagen meestal tot de helft verminderd. Het tappen om den anderen dag is een zeer gewild systeem, op vele ondernemingen zelfs eens in de drie dagen. Het z.g. periodiek tappen heeft eveneens zeer vele aanhangers; hierbij wordt gedurende een zeker aantal dagen, b.v. een maand, dagelijks getapt, waarna de boomen gedurende eenzelfde periode met rust gelaten worden.

Van veel belang is, dat bij het tappen niet te veel bast wordt weggesneden. Over het algemeen zorgt men ervoor, dat men na ongeveer 6—8 jaren terugkomt op de eerst aangesneden bast, die dan voldoende tijd moet hebben gehad om zich tot de oorspronkelijke dikte te herstellen. De snelheid, waarmede de aangesneden bast regenerceert, hangt samen met de groeivoorwaarden, waarin de boomen verkeeren; bij de keuze van het tapsysteem dient dus hiermede rekening te worden gehouden.

Een ander punt, waarop nauwkeurig moet getapt worden, is de diepte waarop getapt wordt. De melksapvaten bevinden zich in het zachte gedeelte van den bast, dus tusschen de kurklaag en het cambium; hoe dichter bij het cambium men komt, hoe meer latexvaten men aansnijdt. Diep tappen is daarom gewenscht om het meeste product te halen; aan den anderen kant mag het cambium niet beschadigd worden daar anders het herstellen van den bast onregelmatig verloopt

en er zich knobbels en houderige woekeringen vormen in den geregeneerde bast, die daardoor moeilijk aan te snijden wordt. Bij goed tappen wordt slechts 1—1½ mm. bast achtergelaten en zeer weinig verwondingen aan het cambium toegebracht.

Voor het tappen gebruikt men een speciaal soort messen. De latex van de tapsnede loopt in een ondiep geultje, die in den bast wordt gemaakt, naar de spout en druppelt van daar in een cup, meestal uit aluminium vervaardigd, die aan de boom is bevestigd. Het tappen vangt aan 's ochtends bij daglicht en is ongeveer 3 uur daarna afgelopen; iedere tapper snijdt ± 300 boomen aan. Tegen 10½ à 11 uur houden de boomen op latex af te geven; deze wordt dan in emmers verzameld en naar de fabriek gebracht.

Ziekten en Plagen van Hevea. Zooals alle cultuurgewassen is ook Hevea aan verscheidene ziekten en plagen onderhevig.

In de eerste plaats kunnen genoemd worden de wortelschimmels, waarvan de belangrijkste zijn de witte wortelschimmel (*Rigidoporus microporus*) en de roode wortelschimmel (*Ganoderma pseudoferreum*). De eerstgenoemde komt vooral op Sumatra en in Oost Java voor, terwijl de laatstgenoemde algemeen is in West- en Midden Java. Meestal worden slechts enkele boomen er door aangetast, maar soms kunnen heele tuinen er mede geïnfecteerd worden, waardoor belangrijke schade wordt geleden. Gewoonlijk worden de ziektegevallen zoo laat opgemerkt, dat de aangetaste boomen niet meer te redden zijn; men beperkt zich dan meestal tot het isoleeren van de plek, waarop de zieke boom staat, middels diepe ringgoten om zodoende te beletten, dat de wortels der buurboomen besmet worden.

Op den aangesneden bast komen twee schimmels voor, die dezen ernstig kunnen beschadigen, indien niet spoedig tot bestrijding wordt overgegaan. Het zijn *Phytophthora Faberi*, de verwekker van streepjeskanker (en vlekkenkanker) en *Sphaeronema fimbriatum*, die mouldy rot veroorzaakt. Door toepassing van desinfectanten, waarmede de pas aangesneden bast wordt bestreken, kunnen beide ziekten in bedwang gehouden worden.

De belangrijkste ziekte van den bast is de z.g. bruine-binnenbastziekte. Ofschoon de meening geopperd is, dat dezo van infectieuzen aard zou zijn, waarvoor ook enkele aanwijzingen te vinden zijn, neemt men tegenwoordig vrijwel algemeen aan, dat bruine binnenbast tot de physiologische ziekten moet gerekend worden; haar oorzaak zoekt men in te zwaar tappen. Experimenteel is vastgesteld, dat bruine binnenbast kan verwekt worden door verzwaring van het tapsysteem, en omgekeerd, dat het aantal bruine-binnenbastgevallen afneemt, indien tot een milder tapsysteem wordt overgegaan.

Met de tegenwoordig toegepaste tapmethoden is de ziekte dan ook minder ernstig geworden dan vroeger. De bruine-binnenbastziekte veroorzaakt een sterke daling van het latexproduct, daar de zieke bast geen latex meer bevat; soms is de ziekte zoo ernstig, dat de boom geheel uit den tap moet genomen worden. Bij verwaarloosde gevallen vormen zich bovendien houtwoekeringen, waardoor het tappen onmogelijk wordt.

Het blad kan door diverse schimmels aangetast worden, waarvan de meeldauwschimmel

(*Oidium spec.*) de belangrijkste is. De ziekte treedt op gedurende het winteren van de boomen en tast het jonge blad aan, dat spoedig afvalt. Dit proces kan zich in den ruitijd nog eenmaal herhalen. Hierdoor worden de voorraden aan reservestoffen in den stam sterk aangesproken, zoodat het logisch schijnt, dat daarmede een vermindering van latexproductie gepaard moet gaan. Hoe groot het verlies is, valt moeilijk te becijferen. De ziekte werd voor het eerst gezien een tiental jaren geleden (dus \pm 1920) en heeft zich in de laatste jaren sterk uitgebreid op Java, waar zij heel wat ongerustheid heeft gewekt. Ook op Sumatra (vooral in het Zuidelijk gedeelte) komt meeldauw voor, maar niet in dezelfde mate als op Java.

Van de dierlijke vijanden van de Hevea verdienen de mijten (*Tarsonemus translucens*) vermelding. Zij komen op jong blad voor en veroorzaken dat dit afvalt; de verschijnselen vertoonen veel overeenkomst met die van de meeldauwziekte. Zoo'n groote uitbreiding als deze ziekte heeft de mijtenplaat echter niet genomen; hoofdzakelijk worden jonge boomen er door aangetast; een massaal optreden in oudere tuinen werd slechts enkele malen waargenomen.

Bereiding van Rubber. De latex, die uit de tuinen naar de fabriek wordt gebracht, heeft een rubbergehalte, dat ongeveer 35% bedraagt. Meestal wordt alle latex in een groote bak gegoten en daarna met water verdund tot een rubbergehalte van 20%. Hierna gaat men over tot het coaguleeren.

Indien de rubber tot crêpe wordt verwerkt, geschiedt het coaguleeren in de groote bak. Men voegt dan per liter verdunde latex $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ cm³ mierenzuur toe, welk zuur te voren met water sterk verdund is. In plaats van mierenzuur kan ook de dubbele hoeveelheid azijnzuur gebruikt worden; in Ned.-Indië zijn echter verreweg de meeste ondernemingen overgegaan tot het gebruik van mierenzuur. Om de crêpe de gewenschte lichte kleur te geven moet te voren aan de latex natriumbisulfiet toegevoegd worden; men gebruikt hiervoor \pm 1 g. per liter verdunde latex; het bisulfiet wordt in het verdunningswater opgelost. Nadat het zuur in de bak is gegoten, wordt flink geroerd; daarna wordt de bak afgedekt en het coagulatie-proces voltrekt zich. Gewoonlijk wordt het coagulum tot den volgenden ochtend in de bak gelaten om dan in stukken gesneden in de crêpemangels verwerkt te worden.

Een crêpebatterij bestaat uit vier of meer mangels, waarvan de eerste van groeven voorzien en de laatste glad is; de afstand tusschen de beide walsen van een mangel is het grootst bij de eerste mangel en het kleinst bij de laatste. Het coagulum passeert de diverse mangels een zeker aantal malen, gewoonlijk ongeveer 8—12, en is dan tot crêpe verwerkt. De dikte bedraagt dan 1—1 $\frac{1}{2}$ mm. terwijl de breedte 23—24 cm. is; de lengte varieert en is afhankelijk van de inrichting van het drooghuis, waarin de crêpe wordt opgehangen om te drogen. Bij doelmatig ingerichte drooghuisen is de crêpe in ongeveer tien dagen droog en dan gereed voor verpakking en verzending.

Bij bereiding van smoked sheets, de andere hoofdvorm waarin rubber verwerkt wordt, wordt de latex uit de mengbak gegoten in kleine sheetbakken, in elk gewoonlijk 5 liter, waarna mierenzuur, in de hoeveelheid van 0.5—0.9 cm.³ per

liter verdunde latex (van 20% rubbergehalte), wordt toegevoegd. Nadat de coagulatie heeft plaats gehad, wordt het coagulum reeds denzelfden dag verwerkt. Het passeert dan een paar gladder mangels, die het tamelijk dun uitmangelen; daarna loopt het door een mangel, waarvan de rollen van spiraal-groeven voorzien zijn (de printer). Het drogen en berooken van de sheets gebeurt in het rookhuis, waarin zij opgehangen worden en waarin onderaan een rookinrichting aanwezig is. Na ongeveer 10 dagen zijn de sheets droog; de rubber is dan bruin en doorschijnend geworden.

Smoked sheet heeft een dikte van ongeveer 3—3.5 mm., de breedte en de lengte variëren vrij sterk. Bereid volgens het hierboven geschetste schema weegt een sheet ongeveer 1 kg.

Behalve deze twee soorten rubber komt een aantal z.g. lower grades voor, die tot crêpe verwerkt worden, maar de mooie, zeer licht gele kleur missen, die pale crêpe eigen is.

Deze rubbersoorten, die compo, browns, aardrubber enz. heeten, worden o.a. verkregen uit stukjes coagulum, die reeds tijdens het transport van de latex naar de fabriek ontstonden. verder uit coagulum van het waschwater, waarmede de cups en emmers schoongemaakt worden, uit scraps, d.w.z. de rubber, die op de tapsnede blijft zitten nadat de latex opgehouden heeft te vloeien, en uit coagulum ontstaan uit latex, die langs de boomstam is gevloeid en niet in de cup is terecht gekomen, maar op den grond.

De kleur van de lower grades varieert van licht bruin tot bijna zwart (aardrubber). De behandeling daarvan komt overeen met die van pale crêpe.

Rubber wordt verpakt in kisten, meestal vervaardigd van z.g. triplexhout. In een kist van de gewone standaardafmetingen gaan 70 kg. crêpe of 100 kg. smoked sheet of 65 kg. van lower grades.

Sedert eenige jaren wordt rubber in Ned.-Indië ook bereid volgens een geheel afwijkende methode, het z.g. Hopkinson procédé. De latex wordt hierbij in een hoogen toren verstoven, waarin de lucht tot een hooge temperatuur verwarmd is; het water van de latex verdampt hierdoor en de rubber wordt op den bodem van den toren teruggevonden in den vorm van een zachte koek. Deze rubber, z.g. sprayed rubber, wordt daarna zwaar geperst en in balen van jute-goed verpakt en verzonden. Het verstuivingsprocédé is slechts geschikt voor zeer groote ondernemingen of voor een aantal ondernemingen, die een gemeenschappelijke fabriek bezitten. In Indië zijn twee verstuivingsfabrieken werkzaam, waarvan één op Java en één op Sumatra.

Rubberopbrengsten en methoden om deze te verhoogen. Een rubberboom wordt, zooals reeds gezegd, onder gewone omstandigheden in tap genomen op 5- of 6-jarigen leeftijd. De productie in het eerste jaar bedraagt ongeveer 225 kg. per ha. Met het ouder worden van de boomen stijgt het product geleidelijk. Een volwassen tuin, d.w.z. van 15 à 16 jaar oud, produceert jaarlijks \pm 500 kg. rubber per ha. Volgens de aanwezige statistieken schijnt daarna een productiedaling in te treden; het is echter zeer goed mogelijk, dat deze lagere productie veroorzaakt is door de weinig rationeele behandeling, die de oudste tuinen

hebben ondervonden (clean weeding, zeer zwaar tappen) en dat zij niet samenhangt met een achteruitgang in het productievermogen op hoogeren leeftijd. Het verschil in productie van tuinen van gelijken leeftijd, maar onder verschillende omstandigheden verkeerende (verschil in grond, klimaat), kan zeer groot zijn. De hoogste producties, die bekend zijn van oudere tuinen, bedragen tegen de 1000 kg. per ha., terwijl vele voorbeelden van producties van 250 kg. per ha. bekend zijn van even oude tuinen.

Het belangrijkste middel, dat de moderne landbouw kent om de productie per oppervlakte-eenheid op te voeren, is de selectie, het z.g. verdelen van het gewas. Bij zoo'n jonge cultuur als de rubbercultuur, waar de resultaten van selectie vele jaren op zich moeten laten wachten, valt het niet te verwonderen dat de thans bereikte vorderingen nog tamelijk schaarsch zijn. Men moet bedenken, dat terwijl bij de eenjarige culturen men na één jaar resultaten van zijn werk oogst, het bij de rubbercultuur minstens 5 jaar duurt, voor dat men een aanwijzing krijgt wat te verwachten is van de uitgevoerde selectie werkzaamheden. Toch zijn de resultaten, waartoe men reeds nu is gekomen, van dien aard, dat zij verdienen hier even aangestipt te worden, te meer daar de toekomst van de ondernemingsrubbercultuur hiermede ten nauwste verbonden is.

Men kent twee wegen bij de selectie van Hevea, de geslachtelijke en de ongeslachtelijke. Het uitgangsmateriaal voor beide is hetzelfde, n.l. de z.g. moederboomen. Zoals reeds eerder werd gememoreerd, loopen de producties van de verschillende boomen in een tuin zeer sterk uiteen; de best produceerende boomen worden moederboomen genoemd; op vele ondernemingen wordt het product der moederboomen geregeld opgenomen en geregistreerd. Terwijl 20 g. rubber per tapping een goed gemiddeld product is voor een volwassen rubberboom, zijn er tal van moederboomen bekend, die 100 g. en meer per tapping geven. De beste producenten, die bekend zijn, geven ongeveer 300—400 g. rubber per tapping, hetgeen overeenkomt met een jaarproduct van 45 à 60 kg.

Uitgaande van de veronderstelling, dat het rubberproduceerend vermogen een erfelijke eigenschap is, is men reeds meer dan 16 jaar geleden begonnen om zaad te verzamelen van moederboomen en dit te gebruiken voor het aanleggen van nieuwe tuinen; de oude tuinen waren alle uit willekeurig zaad geplant, dat van don grond opgeraapt werd in de tuinen (z.g. sapoozaad). Van de gegevens, die over zulke, uit moederboomzaad geplante tuinen bekend zijn, is gebleken, dat de hypothese van het overerven van het rubberproduceerend vermogen gegrond is. Het product van de bedoelde tuinen is aanzienlijk grooter dan van tuinen uit gewoon zaad geplant.

Uit don aard der zaak is het niet mogelijk om onbegrensde hoeveelheden moederboomzaad te verkrijgen, indien men den eisch aan het product van den moederboom enigszins hoog stelt (100 g. per tapping en hooger). Om dit bezwaar te ondervangen heeft men van zulke moederboomen oculaties gemaakt (d.w.z. de moederboom ongeslachtelijk vermenigvuldigd, waarover meer beneden) en de oculaties uitgeplant in

afzonderlijke, geïsoleerd gelegen tuinen met het doel om het zaad hiervan te oogsten en te gebruiken voor nieuwe aanplantingen. Er bestaat reeds een vrij groot aantal zandtuinen, maar gegevens over de producties van de nakomelingen daarvan ontbreken nog bijna geheel. De bekende cijfers, evenals die van de nakomelingschap van moederboomen, wijzen er echter op, dat een belangrijke verhooging van de producties op deze wijze te verwachten is.

De ongeslachtelijke vermenigvuldiging van Hevea drong tot de practijk door ongeveer 10 jaar geleden. Men kan dit bereiken of door marcotteeren of door oculeren; bij de eerste werkwijze, die slechts zeer weinig toepassing heeft gevonden, is dus de geheele nieuwe plant van den moederboom afkomstig; bij het oculeren behoren de onderstam en de wortels tot een willekeurige zaailing, de bovenstam is van den moederboom afkomstig. De oudste oculatieaanplantingen werden in 1916 gemaakt; vooral in de laatste jaren zijn uitgestrekte oppervlakten met oculaties beplant; hun areaal loopt thans in de tienduizenden ha.

De vegetatieve nakomelingen van een moederboom vormen een clon. Toen de oudste oculaties in tap kwamen, werd opgemerkt dat er geen verband bestond tusschen de opbrengst van den moederboom en de opbrengst van de clon (d.w.z. de daaruit gemaakt oculaties). Sommige moederboomen leverden goed produceerende clonen op, maar de meeste matig of slecht produceerende clonen. Het bleek dus, dat het probleem om de productie te verhoogen door vegetatieve voortplanting niet zoo eenvoudig was, als men in den beginne wel had gedacht. Voor dat een clon als een goede producent bestempeld kan worden, is het dus noodig de producties van de oculaties af te wachten; de productie van den moederboom alleen zegt niets. Thans is echter een vijftigtal clonen met goede productiecijfers bekend; verwacht wordt, dat de producties per ha. van de nieuwe oculatieaanplantingen minstens twee à drie maal zoo hoog zullen zijn als van de oude zaailingen aanplantingen.

De plaats van Nederlandsch-Indië in de wereldrubberproductie. Terwijl in het eerste decennium van deze eeuw Brazilië het voornaamste rubberproduceerende land was en bijna alle rubber z.g. wilde rubber was, afkomstig van dit land en van andere deelen van Zuid-Amerika en Afrika, is de toestand gedurende het tweede decennium geheel veranderd en nam de plantagerubber een steeds belangrijker plaats in; thans maakt de Braziliaansche en andere wilde rubber slechts een fractie uit van de wereldproductie aan rubber.

De eerste tabel op de volgende blz. demonstreert de veranderingen, die sinds 1910 plaats hebben gehad.

Hieruit blijkt, dat thans ruim drie vierde van alle rubber door Britsch Malaya en Ned.-Indië geproduceerd wordt en dat het aandeel van het laatstgenoemde land in de wereldproductie ongeveer een derde is.

Een niet gering deel van de rubber van Ned.-Indië is afkomstig van Inlandsche aanplantingen (vgl. BEVOLKINGSRUBBERCULTUUR); de opkomst van de Inlandsche rubbercultuur dateert van na 1915. Vóór dien tijd was de uitgestrektheid van de Inlandsche aanplantingen slechts gering. De verhouding tusschen onder-

Jaar	Productie in procenten van den wereldoogst						Wereldproductie in tonnen
	Britsch Malaya	Nederl.-Indië	Ceylon	Rest Azië	Brazilië	Andere wilde rubber	
1910	6.8	2.6	1.7	0.7	46.7	41.5	94.000
1915	42.1	12.0	12.5	2.6	24.0	6.6	166.600
1920	51.2	22.6	11.0	4.7	8.2	2.3	353.600
1925	40.6	36.6	8.8	6.7	5.4	1.9	516.900
1930	54.1	29.5	9.2	4.9	1.8	0.5	818.100

nemingsrubber en Inlandsche rubber geeft onderstaand staatje aan.

Jaar	Rubberproductie in 1000 kg.	
	Ondernemingsrubber	Inlandsche rubber
1922	72.000	17.000
1923	82.000	36.000
1924	90.000	56.000
1925	106.000	85.000
1926	123.000	79.000
1927	131.000	100.000
1928	141.000	91.000
1929	154.000	109.000
1930	155.000	89.000

De uitgestrektheid van de ondernemingsaanplantingen in Nederlandsch-Indië bedroeg in 1929 547.556 ha.; hiervan waren 360.473 ha. productief en 187.083 ha. nog niet tapbaar.

Het kapitaal, geïnvesteerd in deze aanplantingen, die over ruim 1000 ondernemingen verdeeld zijn, kan geschat worden op f 700.000.000.

Ten dienste van de rubbercultuur zijn verscheidene Proefstations opgericht, die in belangrijke mate hebben bijgedragen tot de snelle ontwikkeling en de vorderingen, waarop deze cultuur kan bogen. Op Java is gevestigd het Proefstation voor Rubber te Buitenzorg, dat in samenwerking met de Proefstations te Djember, Malang en Salatiga de wetenschappelijke belangen van de rubbercultuur op dat eiland behartigt. Op Zuid Sumatra is een Landbouwkundige Voorlichtingsdienst gevestigd te Tandjoengkarang ten behoeve van de rubberondernemingen in deze streek; de dienst staat in nauw contact met de Java-Proefstations. Voor de rubbercultuur in Noord Sumatra werkt het A.V.R.O.S. Proefstation te Medan.

Literatuur: A. A. L. Rutgers en N. L. Swart, Handboek van de Rubberecultuur in Nederlandsch-Indië, Amsterdam 1921; Handleiding voor de Rubberbereiding, uitgegeven door de Proefstations, 2de druk; A. Steinmann, De ziekten en plagen van *Hevea brasiliensis*, Buitenzorg 1925; O. de Vries, Estate Rubber, Batavia 1920; W. Bobiljoff, Anatomie en Physiologie van *Hevea brasiliensis*, Batavia 1930; Archief voor de rubbercultuur in Nederlandsch-Indië, 1917—1930.

AETHERISCHE OLIËN. (Aanvulling van Dl. III, blz. 80). Vluchtige bestanddeelen van het dieren- en plantenrijk, in tegenstelling met reukstoffen, die mengsels zijn, of van natuurlijke aetherische oliën, van synthetische producten of van beide. Aetherisch, d.w.z. vluchtig, in te-

genstelling met vette oliën, die niet vluchtig zijn. De winningsmethoden berusten op de eigenschap der vluchtigheid van de oliën; zij worden uit de plant afgescheiden door destillatie met stoom.

In de tropen zijn de planten, die aetherische oliën bevatten, uiterst talrijk, doch slechts een beperkt aantal daarvan bevat oliën met handelswaarde.

In het ondervolgende zullen de handelsnormen of chemische beoordeeling van een 10-tal aetherische oliën, alfabetisch gerangschikt, beschreven worden, die in Ned.-Indië in den handel voorkomen dan wel waarvoor pogingen werden aangewend om de olie een handelswaarde te verschaffen.

Voor de chemische beoordeeling zijn de aetherische oliën in twee groepen in te deelen:

I. oliën, die op percentage van een of meer bepaalde bestanddeelen verhandeld worden; in dit geval biedt de chemische beoordeeling geen moeilijkheden en geldt deze als eenige norm;

II. oliën, waarbij het niet op bepaalde bestanddeelen aankomt, maar die als geheel verhandeld worden en waarbij de geur der olie een rol speelt; in dit geval kunnen chemisch alleen bepaalde cijfers (z.g. constanten) vastgesteld en eventuele vervalschingen met vette of minerale oliën opgespoord worden, welke gegevens den consument ter oriëntatie dienen, doch verder op de individueele beoordeeling van den geur geen invloed hebben.

Cananga olie wordt in Sérang uit de bloemen van *Cananga odorata* Hook f. gedestilleerd. De bloemen worden na het plukken gestampt, in een ketel met water gebracht en twee etmalen gedestilleerd. Bij een 50-tal handelsmonsters heeft schrijver van dit artikel volgende cijfers vastgesteld: soortelijk gewicht, bij 27,5°, tusschen 0,902 en 0,908; breking tusschen 1,4935 en 1,4980; draaiing tusschen —17 en —29; zuurgetal tusschen 0,5 en 1,2; estergetal tusschen 18 en 31. Deze bevindingen zijn gedeeltelijk in strijd met die van andere auteurs, wat alleen bewijst, dat het onmogelijk is op grond van deze gegevens een olie te beoordeelen. Het voornaamste bij de chemische beoordeeling van deze olie is het opsporen van vervalschingen. Hiervoor komen in aanmerking cocosolie en petroleum. Het opsporen van vette olie biedt geen moeilijkheden, daarentegen zijn vervalschingen met petroleum, wanneer deze gering zijn, uiterst moeilijk aan te toonen.

Chenopodium olie, gedestilleerd uit de zaden van *Chenopodium ambrosioides* Linn. De olie wordt gebruikt tegen mijnworm en werd in de laatste jaren gedeeltelijk vervangen door totrachloorkoolstof. Omtrent de geschiktheid van

dit vervangmiddel voor de bestrijding van den mijnworm bestaat onder de deskundigen tot nog toe geen definitief oordeel. Door de Afdeling Nijverheid van het Dept. van Landbouw, Nijverheid en Handel te Buitenzorg werden destillatie proeven met Indische chenopodiumzaden uitgevoerd. Zij gaven een rendement van 1 tot 1,8%; de olie vertoonde volgende cijfers: soortelijk gewicht bij 15°, 0,979 tot 0,995; breking 1,4754 tot 1,4770; draaiing + 0°14' tot -0°7'. Ascaridol, 62 tot 96,6%. 1 deel olie loste in 1,5 deelen alcohol van 70% op. Deze cijfers wijken gedeeltelijk af van die van Amerikaansche olie en van de eischen, die door sommige pharmacopeeën gesteld worden; toch schijnt de olie even goed te voldoen als de Amerikaansche.

K a j o e p o e t i h olie wordt op Boeroe en Céram uit het blad van *Melaleuca leucadendron* door de bevolking, op primitieve wijze, door waterdestillatie bereid. De marktwaarde der olie berust op haar cineolgehalte, dat 65 tot 86% bedragen kan en een breking tusschen 1,4623 en 1,4701 vertoont.

Van de Europeesche markt wordt deze olie door de olie van *Eucalyptus globulus* verdrongen, die goedkoper is en meer cineol bevat.

K r u i d n a g e l olie wordt verkregen door destillatie van de bloemknoppen van *Eugenia carophyllata* Th. Zij leveren tot 19% olie van een soortelijk gewicht 1,043 tot 1,068, met een eugenol gehalte van 79 tot 95%, dat het hoofbestanddeel der olie is en haar waarde bepaalt. De olie wordt, behalve in de pharmacie en parfumerie, ook voor de fabricatie van vaniline gebruikt.

Aangezien de productie van kruidnagelen in Ned.-Indië betrekkelijk gering is, zoodat er van dit product aanzienlijke hoeveelheden geïmporteerd worden, (dit v.n.l. ten behoeve van de „strootjes“-industrie, zie KRËTËK) zal de olie, die aldaar op de markt komt, wel kruidnagelbladolie zijn. Kruidnagelblad levert bij de destillatie 4,5% olie, die in kwaliteit niet achterstaat bij de eigenlijke kruidnagelolie.

De cijfers van een reeks handelsoliën waren: soortelijk gewicht, bij 27,5°, 1,058 tot 1,062; breking, 1,5305 tot 1,5338; draaiing, -0,6 tot -0,10; eugenol, 95 tot 97%. 1 deel olie loste op in 1,3 deelen alcohol van 70%.

L e m o n g r a s olie. Volgens de literatuur onderscheidt men in den handel tusschen Oost-Indische en West-Indische lemongras olie; als criterium dient de oplosbaarheid. De Oost-Indische olie is beter oplosbaar in alcohol van 70% dan de West-Indische; ook het citralgehalte, dat aan de olie waarde geeft, is bij de eerste hooger dan bij de tweede.

Volgens Stapf is het verschil in de kwaliteit der oliën te zoeken in het verschil van de grasen, waaruit zij gedestilleerd worden. De goed oplosbare olie is afkomstig van *Cymbopogon flexuosus*, de slecht oplosbare van *Cymbopogon citratus*. Men zou hiermede de uiteenloopende eigenschappen der handelsoliën kunnen verklaren, ware het niet, dat soms oliën, die van een en denzelfden destillateur afkomstig zijn, verschillen in oplosbaarheid en citralgehalte vertoonden. Zeer waarschijnlijk zijn er hier nog andere, onbekende factoren van invloed.

Uit een reeks gegevens zij hier vermeld, dat oliën met een gehalte aan citral van 60 tot 68% gedeeltelijk onoplosbaar waren in alcohol van

70%; wijders dat oliën met een citralgehalte van 70 tot 90% in 1,8 of 2 deelen alcohol van 70% goed oplosten.

P a l m a r o s a olie wordt in Britsch Indië uit *Cymbopogon martini* var. *motia* door stoomdestillatie afgescheiden. De palmarosa olie, die sporadisch in Ned.-Indië op de markt te vinden is, zal wel van het gras afkomstig zijn uit de zaden, die in 1904 uit Britsch Indië ingevoerd en in den Cultuurtuin te Buitenzorg uitgezaaid werden.

Het hoofbestanddeel van palmarosa olie is het geraniol; een goede olie moet minstens 75% totaal geraniol bevatten. Van tijd tot tijd worden in den handel oliën aangetroffen, die slechts 60 tot 65% geraniol bevatten. Deze oliën zijn waarschijnlijk afkomstig van *Cymbopogon javanensis*.

P a t c h o u l i olie. Van de drie labiaten, die patchouli olie leveren, *Pogostemon cablin* Benth., *Pogostemon hortensis* en *Pogostemon Heymanus*, heeft alleen de olie, die afkomstig is van *P. cablin*, de zoogenaamde Singapore patchouli, handelswaarde. Hierbij wordt slechts de in Penang gedestilleerde olie door de consumenten gunstig beoordeeld.

Groote hoeveelheden patchouliblad, van bevolkingsculturen in Atjeh afkomstig, worden naar Singapore en Penang uitgevoerd, waarvan een klein deel aldaar gedestilleerd en de rest verder naar Europa en Amerika verscheept wordt.

Er zijn herhaaldelijk pogingen gedaan om het in Sumatra geproduceerde patchouliblad in Ned.-Indië te destilleeren, maar de verkregen olie werd op de Europeesche markt ongunstig beoordeeld. Aangezien de olie naar den geur verhandeld wordt en dit een bij uitstek individuele beoordeeling is, valt het moeilijk na te gaan, waaraan het toe te schrijven is, dat de in Ned.-Indië gedestilleerde olie op de markt niet zeer gewild is. Kleine hoeveelheden olie worden ook in N.-I. gedestilleerd.

De physische constanten van de in Indië verhandelde oliën zijn: soortelijk gewicht, bij 27,5°, 0,908 en 0,965; breking, 1,5042 en 1,5080; draaiing, -47° 50' en -60°, zuurgetal, 0,8 en 1,7, estergetal, 2,7 en 5,6. Met alcohol van 95% mengbaar in elke verhouding. Deze cijfers komen zeer goed overeen met die in Singapore of in Europa gedestilleerde olie.

S a n d e l olie, afkomstig van het hout van *Santalum album* Lin., wordt wel is waar in Ned.-Indië niet gedestilleerd, daarentegen worden aanzienlijke hoeveelheden sandelhout uitgevoerd. De vindplaatsen van dit hout zijn Celebes, Timor en Soemba. In 1922 werden door de Afdeling Nijverheid van het Dept. van Landbouw, Nijverheid en Handel te Buitenzorg, destillatie proeven uitgevoerd met sandelhout, waarbij bleek, dat de verkregen olie, zoowel wat rendement als wat kwaliteit betreft, aan alle eischen voldeed. De constanten dezer olie waren: soortelijk gewicht bij 15°, tusschen 0,975 en 0,984; breking tusschen 1,5000 en 1,5013; draaiing tusschen -16 en -18,40; Santalol, tusschen 94 en 98%. Een deel olie loste op in 3 tot 4 deelen alcohol van 70%.

Sommige pharmacopeeën stellen bovendien nog een destillatie eisch, n.l. ouder gewonen druk, verhit tot 290°, mag slechts 5% van de olie overdestilleeren, een eisch, die chemisch niet te motiveeren is.

Vetiver olie (akar wangi) wordt verkregen door destillatie van de wortels van *Vetiveria zizanioides* Stapf. Van de vetiver olie, die slechts sporadisch op de markt in Ned.-Indië aan te treffen is, bestaan twee soorten, t.w. een lichte, donkergele olie, verkregen door destillatie van verse wortels, en een zwaardere, donkerbruine olie, product van destillatie van droge wortels. In hoofdzaak worden de wortels naar Europa en Amerika uitgevoerd en aldaar gedestilleerd. De fysicische constanten van de in Ned.-Indië gedestilleerde olie zijn: soortelijk gewicht, bij 27,5°, 0,994 en 1,013; breking, 1,4993 en 1,5210; zuurgetal, 6,0 en 28; estergetal, 6,7 en 17,2; een deel olie lost op in 2 deelen alcohol van 80%.

Gaultheria olie (Wintergreen olie), gedestilleerd uit de bladeren van *Gaultheria fragrantissima*, is in Ned.-Indië uiterst zelden in den handel te vinden. Het hoofdbestanddeel dezer olie is het methylsalicylaat, waarvan zij 96 tot 99% bevat.

Literatuur: Gildemeister und Hoffmann, Die Aetherischen Oele; A. W. K. de Jong, De aetherische oliën leverende planten van Nederlandsch Oost-Indië; K. Heyne: De nuttige planten van Nederl.-Indië.

THEE-EXPERT-BUREAU (VEREENIGING).

In de jaren vóór 1910 werd reeds behoefte gevoeld aan een vereeniging, die de belangen van de Java-thee-producenten zou kunnen behartigen, door de kwaliteit en den afzet van op Java geproduceerde thee te bevorderen. Hiertoe sloten een aantal thee-producenten zich aan en noemden hun Vereeniging „Thee-Expert-Bureau”. In de bestuursvergadering van 31 Mei 1910 werd besloten deze Vereeniging tot rechtspersoon te constituëren onder den naam van „Vereeniging Thee-Expert-Bureau”, waarvoor statuten werden ontworpen, welke door de Regeering werden goedgekeurd (*Javasche Courant* van 26 Juli 1910 No. 59).

Zooals uit het bovenstaande reeds blijkt, is het doel der Vereeniging het bevorderen van de kwaliteit en den afzet van op Java geproduceerde thee en behartigt de Vereeniging verder in het algemeen de belangen van de theecultuur en van de thee-producenten in Nederlandsch-Indië.

Leden kunnen zijn belanghebbenden bij de theecultuur op Java, die daartoe den wensch hebben te kennen gegeven aan den secretaris-theesaurier.

De werkzaamheden van de Vereeniging bestaan uit het beoordeelen van door producenten ingezonden monsters, alsmede het taxieren van de marktwaarde hiervan, waartoe aanvankelijk één expert dienst deed, thans 2 thee-experts in dienst zijn. Op verzoek van de leden brengen deze experts bezoeken aan de ondernemingen, ten einde alsdan te kunnen proeven en uitmaken, welk fabricaat van de op verschillende wijze bereide thee de hoogste marktwaarde heeft.

Dat de adviezen van de thee-experts op hoogen prijs worden gesteld blijkt wel hieruit, dat het aantal ter beoordeeling ingezonden monsters steeg van 6505 stuks in 1910 tot 32278 stuks in 1930.

De werkzaamheden der Vereeniging strekken zich verder uit tot het geregeld zenden van circulaire's aan de leden, waarin mededeeling wordt gedaan van den afloop der thee-veilingen te Londen, Amsterdam, Colombo en Calcutta, van export cijfers van thee van Java en Britsch-Indië, kortom van alle gebeurtenissen, welke voor de

thee-producenten van belang kunnen zijn. Het aantal in 1930 uitgegeven leden-circulaire's bedroeg 276.

Op het gebied van de thee-propaganda ligt nog een groot arbeidsveld open. Sedert enige jaren is de Vereeniging bezig met het maken van reclame voor de consumptie van thee in het buitenland, speciaal Amerika. Hoewel van deze reclame op den duur wel succes verwacht mag worden, zal het toch lang duren, voor Nederlandsch-Indië als productieland hiervan eenigen merkbaaren invloed ondervindt, daar te groote bedragen noodig zouden zijn om een reclame-campagne op groote schaal op te zetten, waarvoor de middelen der Vereeniging niet toereikend zijn. In verband hiermede werd in 1929 besloten voor het propagereen van het theeverbruik zich toe te leggen speciaal op Nederlandsch-Indië, een afzetgebied, dat nog voor zeer groote uitbreiding vatbaar is en t.z.t. bepaald belangrijk zal kunnen worden, zoodra de Inlandsche bevolking meer algemeen tot het gebruik van thee zal overgaan. Tot dit doel werd in 1930 de eerste propaganda-auto aangeschaft, waarmede alle binnenplaatsen in West Java worden afgereisd, waarbij aan de Inheemsche bevolking demonstraties over de juiste wijze van thee zetten worden gegeven onder het uitreiken van gratis monsters en gezette thee en het beschikbaarstellen van zwarte thee tegen een zeer lagen prijs. Het bleek, dat er zelfs in het thee-produceerende West Java nog uitgestrekte streken bestaan, waar het artikel thee nog geheel onbekend was. Het succes met deze propaganda behaald is dan ook zoodanig, dat besloten werd nog twee auto's voor dit doel aan te koopen, ten einde hiermede Midden en Oost Java te bewerken.

Ten slotte kan nog worden vermeld, dat in den loop der jaren door bemiddeling van de Vereeniging het standaard thee-contract tusschen koope- en verkoopers tot stand is gekomen.

PLANTENTUIN. (Aanvulling van Dl. III, blz. 422). Zooals reeds in het oorspronkelijk artikel vermeld werd, zijn na de benoeming van den Heer H. J. Lovink tot Directeur van Landbouw in de organisatie van 's Lands Plantentuin enkele belangrijke wijzigingen gebracht en werden de afdelingen van dit Departement, die van zuiver wetenschappelijken aard waren, bijeengevoegd onder den ouden naam. Aan een der Hoofden van deze afdelingen werd de titel verleend van Ambtenaar tot leiding der natuurwetenschappelijke zaken van het Departement van Landbouw met den ambtstitel: Directeur van 's Lands Plantentuin. Tot eerste Directeur werd Dr. J. C. Koningsberger benoemd, die Hoofd was van het Zoölogisch Museum en Laboratorium. Na zijn vertrek werd Dr. W. M. Docters van Leeuwen in zijn plaats benoemd, die hoewel botanicus zijnde, tegelijkertijd tot Hoofd van het Zoölogisch Museum en Laboratorium werd benoemd. Het Zoölogisch Museum bestond hoofdzakelijk uit een voor het publiek tentoongestelde verzameling dieren; de wetenschappelijke verzamelingen waren niet zeer groot en door hun wijze van opberging moeilijk bereikbaar voor wetenschappelijk onderzoek. Wetenschappelijk werd er dan ook in deze richting niet veel gedaan.

De volgende veranderingen hadden daarna plaats. De oude, los van de afdelingen staande betrekking van Directeur van 's Lands Plantentuin werd weder ingesteld en tot Hoofd van het

Zoölogisch Museum werd Dr. K. W. Dammerman benoemd. In den loop van de jaren werden bij dit Museum ook twee wetenschappelijke assistenten aangesteld, zoodat nu geregeld wetenschappelijke publicaties van deze instelling uitgaan.

Na de benoeming van den Directeur van den Plantentuin tot buitengewoon hoogleeraar in de plantkunde aan de Geneeskundige Hoogeschool te Batavia, werd het Hoofd van het Zoölogisch Museum en Laboratorium, nevens zijn hoofd-functie, tot onderdirecteur benoemd. Tegelijkertijd werd aan het laboratorium van den Directeur van den Plantentuin een assistent voor physiologisch werk aangesteld, welke betrekking in 1931, ten gevolge van de bezuiniging, weder van de begroting werd afgevoerd.

's Lands Plantentuin bestaat thans (1931) uit de volgende afdelingen:

1. *De Botanische Tuin.*

a. De Plantentuin te Buitenzorg. In 1920 werd deze tuin, die geheel was volgeplant, uitgebreid met een aangrenzend stuk grond, ter grootte van ongeveer 25 ha., zoodat de geheele oppervlakte thans meer dan 80 ha. bedraagt. Een gedeelte van dit nieuwe terrein is reeds ontgonnen. De tuin staat onder leiding van een hortulanus; bovendien zijn daaraan nog twee assistent-hortulani toegevoegd, benevens een groot aantal Inlandsche mantri's, mandoers en werklieden.

b. De Bergtuin te Tjibodas op \pm 1450 m. hoogte boven zee gelegen. Deze tuin is ongeveer 35 ha. groot. Daarin bevinden zich, behalve het woonhuis van den assistent-hortulanus, een loogerbouw en een laboratorium, dat gebouwd werd van de gelden door Nederlanders en buitenlanders bijeengebracht ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van 's Lands Plantentuin.

Treub had gedaan gekregen, dat ongeveer 280 ha. oerwoud, grenzende aan dezen tuin en vandaar zich tot op een hoogte van ongeveer 1900 m. uitstrekkende, tot een natuurmonument werd verklaard. In den laatsten tijd zijn ook de hooger gelegen terreinen, welke zich uitstrekken tot de toppen van den Gedó en den Pangrango daarbij gevoegd, zoodat de Plantentuin thans de beschikking heeft over een met maagdelijk woud bedekt terrein van ongeveer 1200 ha. grootte. Op ongeveer 2300 m. hoogte zijn twee hutten gebouwd. Een te Kandang Badak voor de gewone toeristen, die in grooten getale deze bergen bezoeken en één bij Lebak Saät voor de wetenschappelijke onderzoekers. Bij deze laatste hut is ook een klein laboratorium gebouwd. Bovendien bevindt zich op den top van den Pangrango, op 3000 m. hoogte een kleine berghut.

c. de Tuin te Sibolangit, bij Médan, ter Oostkust van Sumatra. Deze tuin is slechts klein, maar heeft vooral beteekenis door het aangrenzende, ongeveer 350 ha. grootte oerwoud. Voor enkele jaren stond deze tuin onder een Europeesch opzicht, maar ten gevolge van de bezuiniging is deze betrekking vervallen en wordt het toezicht voortgevoerd door den Opperhoutvester van de Oostkust van Sumatra.

2. *Het Vreemdelingen- of Treub-laboratorium*, onder leiding van een Hoofd. Gedurende en kort na den oorlog was het vreemdelingenbezoek gering, maar in de laatste jaren begint het aantal daarin als gast werkende bezoekers weder grooter te worden.

3. *Het Herbarium en Museum voor Systemati-*

sche Botanic. Daaraan zijn verbonden een Hoofd en vier assistenten, verder een conservator en 2 assistenten-conservator en een aantal Inlandsche werkkrachten. In deze instelling bevindt zich de grootste verzameling van gedroogde planten uit deze gebieden.

4. *Het Zoölogisch Museum en Laboratorium*, onder leiding van een Hoofd. Aan dit Museum zijn verder twee wetenschappelijke assistenten, twee taxidermisten en meerdere Inlandsche werkkrachten verbonden. In het gebouw bevindt zich de verzameling opgezette dieren, die voor het publiek is opengesteld, en de wetenschappelijke verzamelingen. Deze is vooral in de laatste jaren door verschillende expedities naar alle deelen van den Archipel zeer uitgebreid.

5. *Het Laboratorium voor het Onderzoek der Zee* (zie aldaar suppl. afl. 24, blz. 747). Enkele jaren geleden was hieraan ook een afdeling van het economisch visscherij-onderzoek verbonden, maar deze is naar de Afdeling Landbouw van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel overgegaan. Het laboratorium staat onder leiding van een Hoofd en daaraan is bovendien een wetenschappelijke assistent verbonden. Behalve het eigenlijke laboratorium bevindt zich op het terrein dezer instelling, waarin een groot aantal kustplanten gekweekt worden, een zee-water-aquarium. Een filiaal hiervan bevindt zich op het eiland Onrust, waar de dieren der koraalriffen onder vrijwel natuurlijke omstandigheden kunnen worden onderzocht.

6. *Het Phytochemisch Laboratorium.* Dit staat onder leiding van een Hoofd en benevens enkele Inlandsche werkkrachten is daaraan ook een analyst verbonden.

In de laatste jaren werden de zaken betreffende de natuurmonumenten en de jachtwetten aan 's Lands Plantentuin ter behandeling gegeven. Met de bewerking van deze zaken werd de onderdirecteur belast.

Door 's Lands Plantentuin worden drie tijdschriften uitgegeven; n.l. de „Annales du Jardin botanique de Buitenzorg”, het „Bulletin du Jardin botanique de Buitenzorg” en „Treubia, Recueil de Travaux Zoologiques, hydrobiologiques et océanographiques”.

CREDIETBANK VOOR NEDERLANDSCH-INDISCHE GEMEENTEN EN RESSORTEN (N.V.). De N.V. Credietbank voor Nederlandsch-Indische Gemeenten en Ressorten werd in 1925 opgericht door de Nederlandsche Handelsmaatschappij N.V., de Nederlandsch Indische Handelsbank N.V. en de Nederlandsch Indische Escompto Maatschappij. De schepping van het nieuwe crediet-instituut had tot oogmerk, om op meer doeltreffende wijze te voorzien in de groeiende crediet-behoefte der kleinere publiekrechtelijke lichamen. Bij het plaatsen van leeningen voor gemeenten en andere autonome gemeenschappen van kleineren omvang deed zich toch in vele gevallen de moeilijkheid gevoelen, dat geen rechtstreeksch beroep op de geldmarkt kon worden gedaan. De credietwaardigheid eener kleine gemeente is voor het publiek niet gemakkelijk te beoordeelen; bovendien zijn als regel leeningen van dezen aard — en somtijds ook die van grootere bezuursenheden — te klein om zich een behoorlijke markt te kunnen verzekeren, terwijl de aan een publieke omissie verbonden kosten op de uitgifte van een kleinere leening re-

latief zwaarder drukken. Dit had tot gevolg, dat deze ressorten grotendeels aangewezen waren op officieele of semi-officieele fondsen en kassen en voorts op de banken, welke laatste zich hetzij in het geheel niet, hetzij slechts tot zeer beperkte bedragen bezig houden met de verstreking van over vele jaren loopende leeningen.

Al deze oorzaken oefenden op de voorwaarden, waaronder de ressorten zich crediet konden verschaffen, een nadeelige werking uit. In het moederland voorzag in deze moeilijkheid reeds de Maatschappij voor Gemeente-crediet, die, door tegenover de door haar aan openbare lichamen verstrekte leeningen hare eigen obligaties uit te geven, die wel in de markt kunnen worden geplaatst, ook kleine leeningen, zij het indirect, onder het publiek brengt. Deze werkwijze nu is ook die der Credietbank. Tegenover een groot aantal leeningen, aan onderscheidene publiekrechtelijke lichamen verstrekt, werd één groote leening der Credietbank in verschillende tranches op de markt ondergebracht.

De doelstelling der Credietbank is, gelijk uit het bovenstaande kan blyken, beperkt. In overeenstemming daarmee werd in hare statuten bepaald, dat zij zich slechts mag bezighouden met het verstrekken van leeningen aan publieke ressorten, voor zoover deze tot het aangaan van leeningen bevoegd zijn, met het geven van voorschotten op anticipatie-biljetten of promessen van publiekrechtelijke lichamen en met het herbeleenen of her-disconteeren van zulke biljetten en promessen. Met andere bankzaken mag zij zich niet inlaten. Met het oog op de in een groot aantal gemeenten opgerichte naamlooze vennootschappen, welke de verzorging van de Volkshuisvesting ten doel hebben, werd intusschen in 1930 een statutewijziging tot stand gebracht, welke het mogelijk maakt dat de Credietbank ook aan dergelijke semi-officieele naamlooze vennootschappen crediet verschafft, mits derzelve verbintenissen door het Land dan wel door een lagere bestuurs-eenheid worden gewaarborgd.

De Credietbank wordt bestuurd door een Raad van Beheer, welke bestaat uit vertegenwoordigers der 3 oprichtende banken. Daarnaast staat een Raad van Advies, waarvan tot dusver steeds de Adviseur voor de Decentralisatie deel heeft uitgemaakt.

Het bedrijf der Credietbank heeft zich sinds hare oprichting geleidelijk, doch bevredigend ontwikkeld en gezien het groeiend aantal van autonome gemeenschappen met eigen geldmiddelen, mag wel worden verwacht, dat het terrein, waarop zij werkzaam is, zich met de jaren zal blijven uitbreiden. De tot dusver behaalde resultaten weerspiegelen zich in het dividend, dat over 1926 4% en over de jaren 1927 t/m 1930 steeds 5% bedroeg. Voor uitvoeriger gegevens omtrent den gang en de ontwikkeling van het bedrijf zij verwezen naar het telken jare gepubliceerd verslag van den Raad van Beheer.

SUIKER. (Vervolg van Dl. IV, blz. 173). I. SUIKERRIET. *Rietvariëteiten.* Ofschoon de vele door kruising van edele rietsoorten gewonnen nieuwe rietvariëteiten den planters goede diensten bewezen en krachtig bijdroegen tot de steeds grooter wordende opbrengst van suiker per eenheid van grondoppervlak, bleef men voortgaan met het zoeken naar steeds betere soorten, die de in gebruik zijnde nog zouden kunnen overtreffen.

Aan het Proefstation voor de Java Suiker Industrie werden ieder jaar nieuwe kruisingen tot stand gebracht en de daaruit ontstane planten onderzocht en bij een der proevenreeksen kruisten men edele rietsoorten met afstammelingen van wild riet, en half wild riet, te weten glagah en kaso. Deze soorten, die zelf geen of zeer weinig suiker in het sap bevatten, munten uit door eenorsch wortelstelsel en groote immuniteit tegen aanvallen van ziektekiemen. Onder de zeer vele afstammelingen door deze kruisingen ontstaan, trok in het jaar 1923 een soort sterk de aandacht. Op advies van het Proefstation werd deze, die het nummer P. O. J. 2878 draagt, sedert 1925 sterk uitgebreid. In 1926 besloeg zij 3/4% van de aanplantingen, in 1927 12%, in 1928 66% en sedert dien ongeveer 95%. Alleen op eenige gronden, waar P. O. J. 2878 niet goed gedijt, worden andere soorten, evenzeer uit gelijksoortige kruisingen, aangeplant.

Het 2878 riet munt uit door forschen groei, zwaar stokkengewicht, bestendigheid tegen seréh en allerlei bladvlekkenziekten, door een suikerrijk en zuiver sap, doch is eenigszins vatbaar voor beschadiging van den top. Doordat het aan seréh weerstand biedt, is de aanplant van bergibibit niet meer noodig. Men betreft het plantmateriaal ten deele uit den vermalen worderden aanplant, ten anderen deele uit vlakke hibittuinen.

Ziekten en Plagen. Als een gevolg van de goede zorgen, die men aan den aanplant gedurende al zijne stadia besteedt, worden de ziekten en plagen, aan welke het suikerriet onderhevig is, bedwongen en veroorzaken geen noemenswaardige schade.

Alleen kan de aantasting door de Witte Luis vermeld worden, welk insect door den aanvoer van parasieten gemakkelijk bedwongen wordt.

Aangezien, gelijk wij reeds opmerkten, het 2878 riet gevoelig is voor aantasting van zijn top, zijn de aanvallen van den Witten-Topboorder, van *Fusarium-schimmels* en dergelijke topbeschadigende organismen van grooter belang dan te voren, doch gelijk werd gezegd hebben zij tot heden geen noodlottige gevolgen na zich gesleept.

II. SUIKERINDUSTRIE. *Algemeene Geschiedenis der rietsuikerindustrie.* In alle rietsuiker-produceerende landen is de cultuur van het riet en de fabricatie van de suiker uit de grondstof het onderwerp van groote zorg geweest, zoodat er per eenheid van grondoppervlak veel meer suiker wordt gewonnen dan voorheen.

Eveneens is in vele landen de aanplant vergroot en uitgebreid, waardoor ook uit dien hoofde de suikerproductie uit riet is toegenomen.

In vergelijking met het cijfer van 1917/18 wordt voor 1930/31 door de Heeren Willett & Gray te New York de rietsuikerproductie in de verschillende werelddeelen aldus in tonnen van 1016 kg. opgegeven.

Gebieden	1917/18	1930/31
Azië	5.693.314	8.098.700
Amerika	5.826.562	7.683.800
Afrika	540.970	805.900
Australië	440.887	622.500
Europa	6.000	14.000
Totaal	12.507.733	17.224.900

Geschiedenis der Suikerindustrie op Java. Zoodra in het jaar 1918 de wapenstilstand weder mogelijkheid schiep de op Java opgestapelde suiker te verschepen, verdeden deze hoeveelheid als bij tooverslag en de aanplantingen konden reeds spoedig op hun oude peil worden gebracht, ja zelfs eenigszins worden uitgebreid.

De prijs van de suiker was kort na den oorlog zeer hoog, en al daalde hij weldra eenigszins, toch bleef de suikerproductie nog geruimen tijd voordeed afwerpen.

De recalitrante houding, die sommige elementen van de Javaansche bevolking in de jaren kort na den oorlog aannamen en die hier en daar ongerustheid veroorzaakte, maakte allengs voor de gewone rustige verhouding tusschen fabrikan-ten en bevolking plaats en tot aan het jaar 1925 genoot de suikerindustrie op Java een welvarend bestaan met goede oogsten, en behoorlijke prijzen benevens een vlotten afscheep van het product.

Tot dit laatste droeg in hooge mate bij de in 1918 tot stand gekomen vereeniging Vereenigde Java-Suiker Producenten, welke ongeveer 90% van de fabrikanten omvat. Deze kunnen zooveel suiker en van elke soort produceeren, die zij zelf verlangen; zij brengen al hun suiker in de Vereeniging in, die haar als eenige verkooper verkoopt. De opbrengst wordt volgens een van te voren opgemaakt plan naar de hoeveelheid en het assortiment van de door elk der leden ge-everde suiker verdeeld.

De vereeniging wordt telkens voor 1 jaar aangegaan en is nu (1931) tot ultimo December 1932 verlengd.

Ofschoon in jaren van langzamen verkoop de gestie van het Bestuur der Vereenigde Java-Suiker Producenten (V. J. S. P.) aan critiek heeft bloot gestaan, is het buiten twyfel, dat in de jaren na 1925 eensdeels de aanplant van het 2878 riet en anderdeels de krachtige houding van de V. J. S. P. de suikerindustrie van Java voor groote gevaren hebben behoed.

In het jaar 1926 had een aardbeving van buitengewoon verwoestende kracht een deel van Japan en onder andere de hoofdplaats Tokio geteisterd en dientengevolge was de economische toestand van dat rijk ontvriecht. Groote Japan-sche firma's, die in den regel in voorkoop Java-suiker kochten, konden die hoeveelheden bezwaarlijk ontvangen en betalen.

Doordat alle verkoopers eensgezind konden optreden en overigens de Japansche koopers zich niet aan hunne verplichtingen onttrokken, konden de transacties ongestoord worden afgewikkeld, doch de groote Japansche huizen zagen van den suikerhandel af en waren niet meer, gelijk voorheen steeds het geval was, de gangmakers bij de biedingen op nieuwe oogsten.

Ook was in de geheele wereld een wanverhouding ontstaan tusschen de productie en de consumptie van suiker; het aanbod op de wereldmarkt overtrof de vraag, de verkoop stagneerde, de uitvoer werd moeilijk en de suikerprijs daalde.

In alle vroeger jaren, met uitzondering van het oorlogsjaar 1918, had men op Java den nieuwen oogst nagenoeg zonder ouden voorraad kunnen beginnen, maar in 1930 was er op den 1 Mei nog 145.000 ton over, in 1931 zelfs 500.000 ton en men vreesd dat de onverscheepte voorraad op 1 Mei 1932 wel 850.000 ton groot zal zijn.

Indien de verkoopers niet tot een vastaanen-

gesloten lichaam bijeen verbonden waren geweest, dan was zeer waarschijnlijk de verleiding voor velen te groot geweest om tot elken prijs te verkoopen en dan waren de prijzen ongetwijfeld nog slechter geweest dan nu, aangezien de eenige verkooper nog altijd den gemiddelden prijs boven wereldpariteit heeft gehouden en bovendien verhinderd heeft dat anderen de Java markten: Britsch Indië, China, Hongkong en Japan zijn binnengedrongen.

Wanneer niet de Javaoogsten volledig verkocht kunnen zijn geworden, dan is dat niet geschied, omdat een mededinger de markt heeft veroverd, doch alleen doordat de vraag naar suiker niet groot genoeg is geweest om de geproduceerde hoeveelheid op te nemen.

Zoodra de vertegenwoordigers van de Java-suikerindustrie daarvan de overtuiging hadden verkregen, hebben zij niet geaarzeld met volle kracht met producenten van andere landen de onderhandelingen te openen, die geëindigd zijn met de aanneming van de Brusselsche Conventie van 9 Mei 1931.

Daarbij verbonden zij zich 500.000 ton uit oude oogsten uit de markt te nemen en die eerst in den loop van 5 jaren, telkens met een maximum van 100.000 ton per jaar los te laten. Verder verbonden zij zich om in 1931/32 niet meer dan 2.300.000 ton suiker uit te voeren en ieder jaar telkens niet meer dan 100.000 daarenboven tot dat in 1935/36 in maximum 2.700.000 ton zou mogen worden uitgevoerd. Ten slotte verbonden zij zich er tegen te waken, dat er in dat tijdvak van 5 jaren voorraden suiker boven de behoefte zouden worden aangekweekt.

De regering zorgde door het verleenen van uitvoerlicenties, dat er niet meer dan het afgesproken bedrag zal worden uitgevoerd, contingenteerde het aandeel van iederen producent in dien uitvoer en regelde ook de contingentering van de binnenlandsche suikerverzorging.

De producenten krompen voor den oogst 1932 hunne aanplantingen in, ten einde mede te werken tot het doen verdwijnen van den overmatigen voorraad. De aanplant van het suikerriet in hectaren en de hoeveelheid geproduceerde suiker in tonnen van 1000 kg. van de verschillende jaren na 1917 zijn hier vermeld:

Jaar	Hectaren	Suiker-productie	Aantal fabrieken
1918	163.315	1.778.207	186
1919	137.451	1.336.112	179
1920	156.758	1.543.023	183
1921	159.740	1.685.334	183
1922	161.841	1.808.036	182
1923	163.377	1.782.871	179
1924	172.311	1.997.910	179
1925	178.290	2.300.003	179
1926	179.702	1.973.164	178
1927	184.462	2.378.991	178
1928	195.088	2.948.185	178
1929	197.085	2.898.128	179
1930	198.642	2.970.835	179

In de dislocatie van de suikercultuur kwam sedert 1918 niet veel verandering; in Besoeki werden drie groote suikerfabrieken opgericht,

doch overigens bleef de toestand ongewijzigd, afgezien van eenige afzondering en samensmelting van arealen.

Suikerproductie. De gemiddelde cijfers voor de productie van riet en suiker in quintalen per bruto H.A. volgen hier:

Jaar	Riet per ha.	Suiker per	
		ha.	100 riet
1918	973	109.3	11.19
1919	965	97.1	10.06
1920	937	98.9	10.55
1921	945	105.7	11.18
1922	1058	112.3	10.61
1923	999	109.6	10.97
1924	1064	115.8	10.88
1925	1084	128.8	11.88
1926	1057	109.7	10.38
1927	1156	128.-	11.09
1928	1319	151.-	11.45
1929	1245	148.-	11.82
1930	1294	149.5	11.55

In de fabricatie van de suiker kwam nagenoeg geen verandering; alleen zou men kunnen opmerken, dat het suikerverlies in ampas steeds minder wordt, als een gevolg van de verbeteringen in het molenbedrijf.

In 1917 kon men een verlies van 9% in ampas aannemen van de in het riet aanwezige suiker, dat nu in 1930 tot 5.3% is teruggebracht.

In het assortiment suiker kwam in zooverre verandering, dat het percentage aan witte suiker toenam en de muscovado nagenoeg geheel verlaten werd, toen in Japan het invoerrecht op die suiker gelijk werd gemaakt aan dat van de betere no. 16 e/h, die dientengevolge werd geprefereerd. De cijfers volgen hier in tusschenpoozen van 3 jaren.

Jaar	Sup. Hoofds.	Sup. Str. s.	Nr. 16 e/h	Muscovado	Naproduct.
1921	53.4	0.1	28.1	16.3	2.1
1924	54.4	1.0	25.7	16.8	2.1
1927	63.6	0.3	33.5	—	2.6
1930	69.8	0.3	26.7	0.1	3.1

Kostprijs. Tengevolge van de steeds voortgaande verbeteringen in de suikerproductie en zeer zeker door de invoering van het 2878 riet, dat minder aan bibitvoorziening kost en meer opbrengst geeft dan de vóór 1925 aangeplante rietsoorten, is de kostprijs van de Java suiker gedaald.

Voor het jaar 1913 werd zij voor Muscovado op / 6 per pikoel aangenomen of ongeveer / 10 per quintaal en voor Nr. 16 e/h op / 6.40.

Gedurende en na den oorlog waren de prijzen voor materialen en ook de loonen zoo hoog, dat er geen peil op te trekken was¹⁾ en daarna zijn

¹⁾ Het Algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten in Nederlandsch Indië gaf voor 1921 als bruto kostprijs f 20.68 per quintaal op en als netto / 17.24. In 1925 waren de cijfers / 15.50 en / 12.30 en in 1930 ongeveer / 9.50 en / 9. Het verschil tusschen den bruto en den netto prijs wordt gevormd door het voor belastingen, afschrijvingen en vernieuwingen besteede bedrag, dat in den slechten tegenwoor-

de producenten onderling overeen gekomen hun kostprijzen niet meer te publiceren. De een werkt duurder dan de ander en dientengevolge zal de kostprijs voor de verschillende ondernemingen sterk uiteen loopen. Nu er geen gemiddelden te verkrijgen zijn en het publiceren van losstaande gegevens geen zin heeft, moet dus het cijfer voor den kostprijs een open vraag blijven.

Suikerprijs. De gemiddelde verkoopprijs van de Javasuiker was in de verschillende jaren in guldens per quintaal:

1918	15	1919	28.40
1920	53.45	1921	24.40
1922	17.74	1923	21.34
1924	24.26	1925	18.77
1926	15.76	1927	17.60
1928	14.25	1929	12.37
1930 ²⁾	8.40		

Tot 1929 liet de gemiddelde suikerprijs winst, doch in 1930 veroorzaakte zij verlies, alhoewel eenige gunstig werkende ondernemingen nog een klein winsteijfer hebben kunnen betalen.

Suikerverbruik. In het jaar 1917 werd nog voor het verbruik van op Europeesche wijze bereide suiker binnen het tolgebied van Nederlandsch-Indië een cijfer van 150.000 ton per jaar aangenomen. Dit is sedert sterk vermeerderd, zoodat men het voor 1930 op 35.000 ton per maand of 420.000 ton per jaar aannemt, hetgeen zeker nog te laag gegrepen is. De redenen van dit zeer sterk toegenomen suikerverbruik zijn velerlei. In de eerste plaats hebben de producenten meer en meer het voordeel van een afzetgebied op eigen territorium ingezien en zij zijn er toe overgegaan ook in kleine partijen suiker beschikbaar te stellen. Verder zijn de transportmiddelen veel verbeterd door de uitbreiding van de stoomvaartlijnen en van het wegennet, door de vrachtautomobielen en tramwegen. In de laatste, maar niet de minste plaats legt ook de meerdere welstand en de toenemende getalsterkte van de verbruikers in dezen gewicht in de schaal.

Aangezien de verkooporganisatie er op bedacht is de suiker zoo ruim mogelijk in de kleinste denkbare onderverdeling binnen het bereik van de inlandsche verbruikers te brengen, is de suikerconsumptie in Nederlandsch-Indië nog voor veel vermeerdering vatbaar.

Uitvoer van Suiker. Hoezeer de consumptie ook toeneemt, toch is de grootste hoeveelheid van de geproduceerde Javasuiker voor den uitvoer buiten het tolgebied bestemd.

Kort na den oorlog, toen Europa suiker te kort kwam, ging er veel Javasuiker door het Suezkanaal. Maar naarmate genoemd werelddeel zich van de rampen van den krijg herstelde, nam de uitvoer in Westelijke richting af en Java werd weder aangewezen op de markt van de landen rondom en de eilanden in den Indischen en het Westen van den Stillen Oceaan, te weten Oost Afrika, Arabië, Britsch Indië, Siam, Straits Settlements, Hongkong, China, Japan, Formosa en Nieuw Zeeland.

digen tijd laag is. De bruto prijs is exclusief tantièmes en rente en stamkapitaal, doch inclusief rente over werkkapitaal.

²⁾ Van de tot 31 Juli 1931 verkochte hoeveelheid van 2.638.000 ton.

De opgaven over de laatste jaren zijn als volgt in tonnen van 1000 kg.

1. het wordt als kauwriet verkocht;
2. het wordt voor Inlandsche consumptie,

	Bewesten Suez	Singapore	Br. Indië	China en Hongkong	Japan
1924/25	402.051	80.350	536.614	382.541	329.173
1925/26	254.207	88.702	769.952	389.255	491.636
1926/27	10.604	78.055	805.250	345.867	401.860
1927/28	196.860	84.257	846.905	404.601	450.871
1928/29	437.296	88.762	1.096.972	602.516	254.042
1929/30	288.824	82.001	1.073.910	629.233	248.154
1930/31	7.437	70.402	1.003.291	584.285	284.059

	Australië en N. Zeel.	Siam	Diver- sen	Totaal
1924/25	3.186	19.075	72.249	1.825.239
1925/26	40	41.542	123.151	2.158.575
1926/27	202	33.490	74.206	1.752.534
1927/28	30.258	35.989	84.136	2.133.877
1928/29	50.362	30.718	101.225	2.662.793
1929/30	8.204	43.473	58.899	2.432.698
1930/31	38.899	45.247	67.879	2.101.499

Behalve suiker wordt ook nog melasse geproduceerd, die tot voor korten tijd als afvalproduct zeer weinig waarde bezat. Eenige jaren geleden ontstond er veel vraag en er werd zelfs 600.000 ton en meer per jaar uitgevoerd, doch thans is deze korte opleving weder voorbij en de waarde van dit product is weder sterk gedaald.

Toekomst. In de volgende jaren valt ingevolge de bepalingen van de Brusselsche Conventie een sterke inkrimping van den aanplant en dus ook van de suikerproductie te verwachten. De hoop bestaat, dat tongevolge van de algemeene vermindering in de wereldproductie de thans op de markt drukkende overmatige hoeveelheden verdwijnen, zoodat het evenwicht tusschen vraag en aanbod weder wordt hersteld. H. C. P. G.

SUIKER (INLANDSCHE RIET-). De voornaamste centra voor bevolkingsrietcultuur zijn gelegen in de residenties Kediri, Blitar, Malang en Ponorogo. In Kediri wordt het gewas hoofdzakelijk op droge gronden verbouwd. De geoccupeerde terreinen zijn door hun natuurlijke vruchtbaarheid, hun gemakkelijke bewerkbaarheid en een hoogen grondwaterstand uitermate geschikt voor een meer extensieven rietbouw. Nabij Malang wordt de cultuur voornamelijk op sawahs beoefend. In de afdeling Ponorogo staat het Inlandsch riet ook hoofdzakelijk op sawah, maar er is daar minder bevochtigingswater aanwezig dan in het Malangsche. De totaal geoogste uitgestrektheid van bevolkingsrueterriet bedroeg in 1929 15365 ha. (gemiddelde 1921/28: 15786 ha.), waarvan 39% aanplant op sawah-gronden.

Mot betrekking tot de bestemming van het riet kan men vier gevallen onderscheiden:

deels ook voor export verwerkt (z.g. goela batok teboe, bruine suikerkoekjes);

3. het wordt als plantriet geleverd aan bibitplanters;

4. het wordt als maaliert aan omliggende suikerfabrieken verkocht.

De verwerking tot z.g. „goela djawa” door de bevolking zelf is voornamelijk van belang.

Dit bedrijf vindt hoofdzakelijk in Toeloengagoeng door een groot aantal kleinbedrijven plaats. Vroeger werd de aanplant hoofdzakelijk vermalen met een houten z.g. buffelmolen, waarbij het verwerken neerkomt op het pletten van de stokken tusschen een paar staande houten walsen, waarbij het riet vier- tot vijfmaal de houten rollen passeren moet, eer het voldoende sapvrij is. Door de zorgen van den Landbouwvoorlichtingsdienst zijn de laatste jaren meer en meer ijzeren rietmolentjes in gebruik genomen, waarbij het riet slechts tweemaal tusschen de ijzeren cylindere behoeft door te gaan. Het sap, dat in een vergaarkom onder den molen is opgevangen, wordt op een aarden fornuis in open pannen, onder het toepassen van eenige zuivering, ingedikt en daarna in vormen (klapperdoppen, bamboeringen, kleine aarden kommen e. a.) overgebracht, waarin het product stolt. Als indicus voor kwaliteit van de suiker geldt de kleur, varierende van licht geelbruin, beste kwaliteit, tot zwart, inferieur.

De Landbouwvoorlichtingsdienst verricht voor de cultuur uiterst nuttig werk, o.a. door vervanging van oude rietsoorten door nieuwe variëteiten, voornamelijk 2878 P. O. J. en door steun en voorlichting inzake bemesting middels zwaazure ammonia.

Betreffende de productie van Inlandsch suikerriet kan nog vermeld worden, dat de gemiddelde opbrengsten, berekend uit alle tot en met 1929 beschikbare proefsnitopgaven, bedroegen in Kediri 620 q/ha. (quintaal per hectare), in Blitar 563 q/ha., in Ponorogo 682 q/ha. en in Malang 591 q/ha.

De volgende statistiek geeft een overzicht van de uitvoerhoeveelheid en -waarde van de Inlandsche suiker gedurende 1926—1929, in vergelijking met die van het Europeesche product.

Jaar	Inlandsche suiker		% van de totaal hoe- veelheid	Europeesche suiker		% van de totaal hoe- veelheid
	hoeveelheid in tons	waarde in / 1000		hoeveelheid in tons	waarde in / 1000	
1926	13.262	1.845	0.66	1.987.780	267.765	99.34
1927	20.784	2.794	0.89	2.316.827	362.528	99.11
1928	30.013	3.430	1.03	2.997.504	372.366	98.97
1929	29.022	2.689	0.92	2.917.418	308.903	99.08

Het overwegend grootste deel der Inlandsche suikerproducten wordt echter binnenslands geconsumeerd.

Literatuur: Dr. G. H. Van der Kolff, Bevolkingsrieteelt in Nederl.-Indië; Jaarverslagen der Afd. Landbouw, Dept. L. N. H., Buitenzorg; brochure: „De Inlandsche Suikerrieteelt”, uitg. Afd. Landbouw, id.

VEETEELT. (Aanvulling van Dl. IV, blz. 515 en Dl. V, blz. 448 of suppl. afl. blz. 90 en van VEEVOEDER, Dl. IV, blz. 519, Dl. V, blz. 454 of suppl. afl. blz. 129 en PAARD, Dl. III, blz. 227 en Dl. V, blz. 312 of suppl. afl. blz. 255).

HOEVEELHEID VEE. De opgaven over de hoeveelheid vee hebben in de laatste jaren, voor zover het de paarden, runderen en karbouwen betreft, veel aan nauwkeurigheid gewonnen. Toch moet men bij het hanteeren van die cijfers groote voorzichtigheid in acht nemen. Over de schapen, geiten en varkens zijn de cijfers veel minder betrouwbaar, terwijl over de kippen en eenden geen enkel gegeven bekend is. Alleen weet men, dat er over geheel Indië kippen en eenden gehouden worden, dat de eendenstapel in verschillende deelen van Indië een flinke bron van inkomsten vormt, maar hoe groot die bron is, is nog geheel onbekend. Volgens het verslag van den Burgerlijken Veeartsenijkundigen Dienst van 1929 bestond de grootveestapel (paarden, runderen en karbouwen) ult°. 1929 uit 708.000 paarden, 4.482.000 runderen en 3.278.000 karbouwen, totaal 8.468.000 stuks. De verdeling over Indië is, zooals uit onderstaand staatje blijkt, zeer verschillend.

ten van Java en Madoera over 1921 gaf als nitersten:

(aantal dieren per vierkante km.)

Gebieden	Paarden		Runderen		Karbouwen	
	min.	max.	min.	max.	min.	max.
West Java	0,1	62,9	0,0	36,5	2,9	71
Midden Java . .	0,1	30,8	0	112,3	2,8	67,2
Oost Java	0,0	24,1	4,1	181,0	0	57,1
Vorstenlanden .	0,6	62,6	5,3	102,4	0,8	48,1

De grootveestapel van de Kleine Soenda eilanden is als volgt verdeeld:

Gebieden	Paarden	Runderen	Karbouwen
Res. Bali en Lombok .	10%	96%	21%
Res. Timor en Onderh. .	90%	4%	79%

Schapen geiten en varkens. Gegevens hierover zijn het laatst in 1926 gepubliceerd. Ult°. 1926 waren er in Indië 1.400.000 schapen, 2.700.000 geiten en 930.000 varkens. De verdeling was aldus:

Gebieden	Paarden	Runderen	Karbouwen	Paarden	Runderen	Karbouwen
Java en Madoera	252.000	3.602.000	2.098.000	35.5 %	80.3 %	64.0 %
Sumatra	44.000	409.000	358.000	6.2 %	9.1 %	10.9 %
Borneo	831	18.000	32.000	0.1 %	0.4 %	1.0 %
Celebes	179.000	100.000	451.000	25.3 %	2.2 %	13.8 %
Kl. Soenda eilanden	233.000	354.000	339.000	32.9 %	8.0 %	10.3 %

Java en Madoera zijn uit een oogpunt van veerijckdom verreweg het belangrijkste. Daarop volgen de Kleine Soenda eilanden, dan Sumatra, daarna Celebes. Borneo bezit bijna geen groot vee, evenmin als de Molukken. Op Java en Madoera is, evenals op de Kl. Soenda eilanden, nog een zeer belangrijk verschil tusschen de onderscheiden deelen aan te toonen.

De grootveestapel op Java en Madoera is als volgt verdeeld:

Gebieden	Paarden	Runderen	Karbouwen
West Java .	29.5 %	1.9 %	38.0 %
Midden Java	21.2 %	14.6 %	30.7 %
Oost Java .	38.4 %	70.8 %	20.6 %
De Vorstenlanden . .	10.9 %	12.7 %	10.7 %

In de provincies van Java bestaan ook nog zeer groote verschillen in de veedichtheid. Een becijfering over de veedichtheid in al de distric-

Gebieden	Schapen	Geiten	Varkens
West Java	48%	26%	5%
Midden Java . . .	21%	17%	2%
Oost Java	16%	23%	3%
De Vorstenlanden	6%	14%	0,6%
Sumatra	4%	6%	23%
Celebes	1½%	7%	23%
Kl. Soenda eilanden	3%	5%	40%
Borneo	0,1%	0,5%	3%

VERLOOP. Paarden. Op Java is een geregelde vermindering van het aantal paarden te constateeren. Wel is hier en daar wel eens een geringe toename, maar over het algemeen gaat het achteruit. Van 1915 tot 1929 liep het aantal van 304.000 terug tot 252.000. Voor de Buitengewesten zijn de cijfers van ongeveer tien jaar geleden niet voldoende nauwkeurig om een algemeene conclusie te trekken. Op Sumatra is in elk geval een achteruitgang te constateeren.

Runderen. Het aantal runderen neemt toe. Van 1915 tot 1929 liep op Java en Madoera het aantal op van 3.247.000 tot 3.602.000, een vermeerdering dus van 355.000 stuk of bijna 11%. Niet in alle deelen van Java en Madoera is het verloop hetzelfde geweest. In de Buitengewesten is de toestand verschillend. De veerijke gewesten Bali en Lombok en Atjeh vertoonen een neiging tot geringen achteruitgang. De Timorarchipel, Celebes en Midden Sumatra gaan echter vooruit.

Op Java en Madoera is in het tijdvak 1915—1929 de *Karbowenstapel* van 2.540.000 gedaald tot 2.098.000. In de periode van 1915—1920 (de jaren van de abnormale hooge slaecht) daalde het aantal met 474.000. Na 1920 is weer een geringe stijging te constateeren. In de Buitengewesten bestaat in de laatste jaren ook een geringe toename.

RASSEN. Paarden. De Indische paarden zijn vermoedelijk ontstaan uit een kruising van uit China geïmporteerde Mongoolsche pony's met uit Zuid-West Azië ingevoerde paarden van het z.g. Oostersche type (Perzen en Arabieren). Uit deze kruising zijn op de verschillende eilanden meerdere rassen ontstaan, waarvan het eene iets meer de kenmerken van den Mongool, het andere iets meer de eigenschappen van Arabier of Pers vertoont. Het algemeene type van de Indische paarden is dat van een klein, vrij kort, middelmatig diep dier met korte, iets zware hals en naar verhouding zwaar hoofd, vooral zware kaken, sober, met een groot uithoudingsvermogen. De schofthoogte schommelt in hoofdzaak tussehen 1 meter en 1,25 m. Elk eiland heeft zijn eigen ras; op de grootere eilanden treft men soms meer dan een ras aan. Van een ras, in de beteekenis, die men er bij cultuurdieren aan hecht, is hier echter geen sprake. Het zijn alle nog echte landrassen, waarbij van een kunstmatige selectie zoo goed als nog geen sprake geweest is. Het ontbreken van een doelbewust streven is oorzaak geweest, dat men bij de verschillende rassen zeer sterk uiteenlopende typen aantreft. Op het kleine Soemba zijn wel tien verschillende typen aan te wijzen. De meest bekende rassen zijn: de Sandel, Soembawanees, Bimaanees, Timorees, het paard van Flores, Savoe, Lombok, de Makassar, Javaan, Batakker. Het vroeger bestaan hebbende Sumatraansche paard (S.W.K.) is door kruising met den Sandel geheel verdwenen. Ook op Java komt het Javaansche paard alleen in de slechtere exemplaren voor, daar de betere merries al sedert ettelijke generaties of door Sandelhengsten of door buitenlandsche hengsten (Australiërs en Arabieren) gedeelt geworden zijn. De fokkerij van Australische paarden is in Indië van ondergeschikt belang. Het Australische paard, dat vrij veel ingevoerd wordt, heeft alleen als gebruikdier beteekenis.

Runderen. Het in Indië nog vrij talrijk voorkomende wilde rund (midden Juni 1928 werd door iemand alleen in het Zuiden van Soekaboemi nog een koppel van 24 stuks en verscheidene kleinere koppels gezien), de bantèng, Bos sundaiëus, heeft waarschijnlijk een zuiver tam rund geleverd en wel het rund van Bali. De verschillen tussehen het rund van Bali en den bantèng zijn van dien aard, dat zij heel goed het gevolg van het domesticatieproces kunnen zijn. Uit de kruising van den tot huisdier geworden bantèng en reeds in vroegere eeuwen geïmporteerde buit-

runderen (zebu's) is in den loop der eeuwen een rassengroep ontstaan en wel de Madoereesch-Javaansche-Sumatraansche runderen. Men kan in deze groep verschillende rassen onderkennen en wel het Madoereesche, het Javaansche, het Sumatraansche (S.W.K.), het Batakrund en het Atjèhrund. Al deze rassen vertoonen zoowel bantèng- als zebu-eigenschappen. Bij het Javaansche rund treden de bantèng-eigenschappen het meest op den voorgrond, bij het rund van Atjeh het minst. De Indische runderen vertoonen veel overeenkomst met de runderen van Siam, die vermoedelijk eveneens uit bantèng met zebu kruising zijn voortgekomen. De Indische runderen behooren tot de kleine en middelmatig groote runderassen. De goede stieren van het Balineesche rund hebben een schofthoogte van 130 cm., de goede Madoereesche stieren zijn van 120—125 cm., terwijl bij de andere rassen de stieren beneden de 120 cm. blijven. De koeien zijn altijd belangrijk kleiner (ongeveer 10 cm.). Koeien met een schofthoogte beneden 100 cm. komen nog voor, vooral op Sumatra. De Indische runderen zijn kort van romp (romplengte 100—110% van de schofthoogte). De kleur is in hoofdzaak bruin in zijn verschillende nuances. Afteekeningen als kol, witkop, bles, witte voeten en bonte dieren komen slechts sporadisch voor. Alleen bij den Balinees zijn de witte onderbenen en de witte billen een raskenmerk. Alle Indische runderassen vertoonen een sterke mate van variabiliteit. Behalve deze zuiver Indische rassen heeft men in deze eeuw nog vrij groote stapels van geïmporteerde runderen aangelegd, en wel van runderen uit Britsch Indië, uit Holland en Australië. Van de Britsch Indische rassen zijn te noemen de Ongole, de Hissar en de Gujrat. Deze drie behooren tot de groote en zeer groote runderassen. Volwassen stieren hebben een schofthoogte (achter de bult) van 140—145 cm. Zelfs wordt wel eens een stier van 156 cm. aangetroffen. De volbloedfokkerij van Ongolerunderen treft men voornamelijk op Soemba aan, die van Hissarrunderen op Soemba en ter Sumatra's Oostkust, terwijl de Gujratrunderen in Zuid Sumatra (de Lampoengs) worden aangetroffen. In de melkerijen van West Java ziet men heel veel Friesch Hollandsche runderen, terwijl in die van Oost Java meer Airedale en enkele Jerseyrunderen aangetroffen worden naast het Illiwararund, dat eveneens uit Australië komt. Op Java en Sumatra en in mindere mate ook op Celebes zijn heel veel kruisingsproducten van het inheemsche rund met geïmporteerde runderen. Op Java vooral Javaan met Ongool, en in veel mindere mate Javaan met Friesch Hollander, op Sumatra Sumatraan met Ongool en Sumatraan met Hissar.

Karbowen. De karbouw, die afstamt van den Indischen buffel, komt slechts in één ras, waarvan echter zeer veel verschillende slagen bestaan, voor. Er is vaak zulk een groot verschil in bouw en ontwikkeling van karbowen van verschillende streken aan te toonen, dat bij een meer intensieve fokkerij men wel gerechtigd zou zijn van verschillende rassen te spreken. Naast de zeer zware, diepe en breede karbouw van Zuid Tapanoei vindt men de lichte, ondiepe en smalle van Noord Tapanoei. Dergelijke verschillen, waarschijnlijk voor voreweg het grootste gedeelte het gevolg van verschil in bodem en klimaat en niet zoozeer van doelmatig

teeltkens, kan men op vele plaatsen aantreffen.

Schapeu. In Indië komen in hoofdzaak twee schapenrassen voor en wel het Preangerschaap, dat in Priangan en de aangrenzende gebieden voorkomt, en het vetstaartschaap, dat meer in het Oosten, op Celebes, Madoera en Lombok aangetroffen wordt. Hoe het vetstaartschaap, waarvan nog verschillende slagen bestaan, daar gekomen is, is nog onbekend. Het Preangerschaap is ongeveer 60 jaar geleden ontstaan uit de kruising van het toen inheemsche schap met uit Zuid-Afrika geïmporteerde, z.g. Kaapsche schapen en Merinoschapen. De in Priangan algemeen gebruikte rammengvechten hebben de bevolking er toe gebracht een stevig ras met zware horens te fokken. Vooral de rammen zijn stevig gebouwd. Goed gevoede, volwassen rammen kunnen tot 80 kg. zwaar worden, de goede oeien zijn van 40—50 kg. Het vetstaartschaap is kleiner en lichter gebouwd. Goede rammen bereiken een gewicht van 60 kg., goede oeien van 40 kg. Bij beide rassen komen echter veel minder goede dieren voor. Naast deze twee hoofdtypen komen overal verspreid, kleine, echte gedegeneerde schapen voor. Alle schapen behooren tot het laatrijpe type.

Geiten. De inheemsche geit, behoorende tot de groep van de *capra prisca* en niet, zooals wel eens in de literatuur aangegeven is, tot de *capra* (*Hemitragus jemlaica*), is klein. De bokken zijn van 60—70 cm. hoog. De geiten zijn veel kleiner, laag op de been, kort van romp en behoorlijk breed. Naast deze zuiver inheemsche geit treft men vooral op Java vrij veel iets zwaardere geiten aan, die grooter zijn, maar iets hoogbeeniger. Deze zijn ontstaan uit de kruising met uit Britsch Indië geïmporteerde groote rassen. Vooral de Arabieren hebben in de vorige eeuw vrij veel geiten uit Britsch Indië ingevoerd. Hieraan kwam een einde door het verbod van invoer van herkauwende dieren uit het vasteland van Azië, met het oog op het insleepen van pest. In deze eeuw heeft het Gouvernement meermalen geiten uit Britsch Indië ingevoerd om te trachten een zwaardere vleeschgeit te krijgen.

Van de ingevoerde rassen heeft de Kashmirgeit een ondergeschikte betekenis gekregen, maar is vooral de Etawahgeit, een kortharige, hoogbeenige geit, waarvan de bokken wel een schofthoogte van 1 meter bereiken, zeer gewild. De kruisingsproducten van deze Etawahgeit met de inheemsche geit zijn, zowel in de eerste als in de verdere generaties, aanmerkelijk zwaarder dan de inheemsche geit. Ook zijn nog enkele geiten uit Holland ingevoerd, maar deze zijn nog van geen betekenis voor de algemeene geitenfokkerij.

Varkens. De hier thuis behoorende rassen zijn alle te beschouwen als directe afstammelingen van de *Sus vittatus*, hetzij dat het directe afstammelingen zijn van de hier voorkomende wilde varkens, (*JAV. tjéleng*), hetzij dat zij invloed hebben ondergaan van uit Oost Azië, voornamelijk Zuid China, ingevoerde varkens, die eveneens tot de *Vittatus*groep behooren. Bij sommige rassen op de Oostelijke eilanden, o.a. op Soemba, komt de livrestreeping der biggen nog vrij veel voor. Deze zuivere *tjéleng*-afstammelingen bereiken bij behoorlijke voeding op een leeftijd van negen maanden nog een gewicht van 80 kg. Uit Zuid China zijn waarschijnlijk Chinese dwergvarkens ingevoerd, die vooral hun stempel

gedrukt hebben op het varken van Bali en in mindere mate ook op dat van Java (het Krawang varken). Ook het Batakvarken heeft invloed van het Chinese varken ondergaan, terwijl het Niasvarken het *tjéleng*-type iets zuiverder heeft. Op de Oostkust van Sumatra en in Atjeh treft men varkens aan, die buitengewoon veel overeenkomst vertoonen met het Siamvarken. Het varken der Dajaks vertoont in bouw nog vrij zuiver het echte *Vittatus*-type, maar in kleur wijkt het al meer af, daar er vrij veel bonten onder voorkomen. In Midden Java komt een varkenstype voor, dat grooter is dan dat van Krawang en van Bali en dat waarschijnlijk ontstaan is onder invloed van Europeesche rassen, maar waarin het Oost Aziatische type toch de overhand heeft en waarin ook bloed van het Chinese maskerzwijn voorkomt. Het meest bekende varken is hier wel het Balivarken, dat, zooals gezegd, waarschijnlijk sterk beïnvloed is door het Chinese dwergvarken. Dit Balizwijn is klein, laag op de beenen, kort van romp. Bij goede voeding zijn ze op een leeftijd van 9 à 10 maanden slachtrijp en hebben dan een gewicht van gemiddeld 70 kg. Het is een vrij uniform ras, uniform van bouw; ook in de slechte eigenschappen als de zeer sterk doorgezakte rug. Ook in de kleur zijn ze vrij wel gelijk, daar bijna alle dieren zwartbont zijn, d.w.z. zwarte rug met witte buik en vaak een witte kol. In de laatste jaren worden ook eenige Europeesche rassen hier zuiver of bijna zuiver gefokt; zoo o.a. het veredeld Duitsch landvarken, het groot Yorkshire varken. Ook het klein en midden Yorkshire-, het Berkshire- en het Tamworthvarken zijn ingevoerd geworden.

Eenden. Het algemeen hier voorkomende type is dat van de Indische loepeer, waarvan verschillende slagen worden aangetroffen.

DOEL DER VEEHOUDING. Paarden. De paarden spelen in Indië, in tegenstelling met West Europa, geen rol in het eigenlijke landbouwbedrijf. Het paard is hier zuiver een transportdier, dat zowel voor goederen- als personentransport dienst doet. Slechts op enkele plaatsen (Bataklanden, hier en daar in Celebes en de Kleine Soenda eilanden) wordt het paard ook nog gefokt met het doel het later voor de slachtbank te verkoopen. Daar het paard in hoofdzaak slechts gehouden wordt voor het transport, heeft de paardenfokkerij geweldig te lijden onder de toename van de mechanische transportmiddelen. Dit is dan ook de hoofdrede, dat de paardenfokkerij zoo sterk achteruitgaat. Omdat het paard geen rol in het eigenlijke akkerbouwbedrijf speelt, ziet men overal, waar de landbouw toeneemt, de paardenfokkerij verdwijnen. In verschillende streken van Java, die vroeger bekend waren om de paardenfokkerij, is nu bijna geen enkel folkpaard meer te vinden. Deze fokkerij kan zich alleen maar staande houden in gebieden, waar over groote weide-terreinen beschikt kan worden, waarop de verzorging der dieren zoo goed als niets kost en dit is nog alleen het geval op de eilanden ten Oosten van Bali. Aan de vraag naar paarden voor de grobaks en de huurkarretjes kunnen deze kleine Soenda eilanden uitstekend voldoen. De Javafokker kan in dit opzicht niet concurreren tegen zijn collega uit Timor en Onderhoorigheden. Als bijzonderheid kan nog vermeld worden, dat in de bergen van Midden Java het paard vaak gehouden wordt met als hoofd-

doel het produceeren van mest voor de tabaks- en groentecultuur.

Runderen en Karbouwen. Het rund en de karbouw kunnen hier in één adem genoemd worden, omdat ze beide voor dezelfde doeleinden aangevend worden. De karbouw is in dit opzicht als een afzonderlijk runderas te beschouwen en wel als een primitief rund. Het gebruik, dat van deze dieren gemaakt wordt, is veelzijdig.

1e. In het landbouwbedrijf als trekkracht voor ploeg, egge enz. Het rund en de karbouw zijn het landbouwtrekdier, zoodaas wij trouwens bijna overal in het kleinlandbouwbedrijf zien. Echter wordt slechts een betrekkelijk klein gedeelte dier dieren voor dit doel gebruikt, daar bijna over heel Indië de plaatselijke runder- en karbouwenstapel veel grooter is dan voor zuivere landbouwdoeleinden noodig zou zijn, zelfs in den tijd van de grondbewerking. Slechts in enkele, betrekkelijk kleine gebieden kan soms van een tekort aan ploegvee gesproken worden, een tekort, dat dan nog meestal in den ploegtijd door aankoop van vee opgeheven wordt. Op Java ziet men het rund meer en meer gebruiken op de van regen afhankelijke sawahs en op de droge bouwgronden. Daar, waar de grond zeer zwaar is, zoodat deze alleen maar bewerkt kan worden, als hij gedurende eenige dagen onder water gezet is, en bij de moeras-sawah is de karbouw meer op zijn plaats. In de buitengewesten speelt het rund een meer ondergeschikte rol bij de grondbewerking, hetzij dat de grondbewerking door den karbouw geschiedt, hetzij dat deze bewerking zoo primitief is, dat er geheel geen trekkracht voor aangewend wordt. Op Bali wordt het rund en vooral de os heel veel als ploegdier gebezigd.

2e. Als transportdier vervullen karbouw en rund een zeer voorname rol in het economische leven. In Midden en Oost Java zijn honderdduizenden transportrunderen en karbouwen. Ook op Sumatra, Celebes en in mindere mate op Borneo zijn zeer veel transportkarren, die door deze dieren voortgetrokken worden. De groote cultuurondernemingen, als de suikerfabrieken op Java en de tabaksondernemingen op Sumatra's Oostkust, maken nog een ruim gebruik van de dierlijke trekkracht. Van verdringing dezer dieren door de mechanische trekkracht is hier nog betrekkelijk weinig sprake. Alleen daar, waar de massaproducten over zeer groote afstanden vervoerd moeten worden, zoodaas dit bij langgestrekte ondernemingen het geval kan zijn, ziet men meer de locomotief. In de andere gevallen is de dierlijke trekkracht nog het goedkoopst. Maar ook voor het transport van producten van den inheemschen landbouw, voor het houttransport en het transport van koopmansgoederen wordt overal nog de karbouw en het rund gebruikt. De karbouw krijgt hier een geweldigen concurrent in het rund en voornamelijk in den zwaren, gekruisten zebu-stier, die in vele gevallen even sterk is als de karbouw, maar het voordeel heeft, dat hij vlugger stapt, op het midden van den dag nog gebruikt kan worden en beter klauwen heeft, waardoor de klauwverzorging minder eischen stelt. Bovendien heeft de gekruiste zebu-stier meer uithoudingsvermogen. De karbouw is het best te gebruiken in die gevallen, waar voor korten tijd over een zeer groote kracht beschikt moet worden, zoodaas dit bij het uitslepen van hout het geval kan zijn en op wegen, die hier en daar steilo

hellingen hebben. Overigens spelen de plaatselijke gewoonten nog een belangrijke factor bij de keuze van het trekdier.

3e. Als slachtdier. Hoewel gezegd wordt, dat de inlander betrekkelijk weinig vleesch eet, is het aantal dieren, dat jaarlijks geslacht wordt, zeer groot. In 1929 werden officieel in Indië 941.218 runderen en karbouwen benevens 517.542 varkens, 7301 paarden, 165.512 schapen en 567.000 geiten geslacht. Gezien de sterkte van den varkens-, schapen- en geitenstapel, onderscheidenlijk 930.000, 1.400.000 en 2.700.000 stuks en gezien het voortplantingsvermogen van deze dieren, zal het niet gewaagd zijn te veronderstellen, dat er in Indië jaarlijks ongeveer 500.000 varkens (met den uitvoer naar Singapore is hierbij rekening gehouden), 750.000 schapen en 1.500.000 geiten geslacht worden. Bij een slachtgewicht van gemiddeld 120 kg. voor runderen en karbouwen, 100 kg. voor paarden, 50 kg. voor varkens en 17 kg. voor geiten en schapen, wordt dit in totaal per jaar 185.000.000 kg. Bij een slacht van ongeveer 1.000.000 runderen en karbouwen per jaar blijkt de veestapel nog behoorlijk in aantal te kunnen toenemen, zoodat de wel eens geopperde meening, dat het met het oog op een tekort aan slachtvee gewenscht zou zijn Australisch slachtvee te importeeren, geen reden van bestaan heeft. De huiden vormen een zeer gewild uitvoerartikel. Vooral de fijne Madoera huid levert leer van zeer goede kwaliteit.

4e. Als mestproducent is het rund en de karbouw van beteekenis bij de inheemsche tabaks- en groentecultuur in de hoogere berglanden en bij de meer extensieve klappercultuur hier en daar in de Buitengewesten. Maar ook bij de verbouw van polowidjo-gewassen begint men den dierlijken mest hoe langer hoe meer op prijs te stellen.

5e. Als middel om te sparen vervullen het rund en de karbouw ook een voorname rol. Vele personen beginnen met van hun spaargeld een jong dier te koopen, dat dan opgefokt wordt met voer, dat van overal bijeengezocht wordt in den vrijen tijd. Het dier stijgt bij het opgroeien in waarde, zoodat het kapitaal vermeerderd wordt. Wanneer later de gelegenheid gunstig is om een sawah te koopen of wanneer een nieuw huis gebouwd moet worden, wordt het dier verkocht en begint men weer met een jong dier. Ook geiten worden soms voor dit doel gebruikt. Deze vorm van sparen heeft in Indië een groote uitgebreidheid verkregen.

6e. Als melkdier speelt het rund een ondergeschikte rol. Slechts een gering gedeelte der runderen wordt als melkdier aangehouden. Op Java was in 1929 nog geen 0.4% van den runderstapel in de melkerijen aanwezig. Het melkveebedrijf is op Java in den regel een zeer intensief bedrijf, terwijl in de Buitengewesten meer een extensieve wijze van melkveehouding wordt aangehouden. Het melkvee wordt in hoofdzaak door niet-Inlanders gehouden.

Schapen en Geiten worden voornamelijk om het vleesch gehouden, waarbij dan de vellen een zeer gewild uitvoerartikel vormen. Hier en daar wordt de mest als bijproduct op hoogen prijs gesteld (in Priangan bij de bloemen- en groentecultuur). Do wol der schapen is hier waardeloos, terwijl de inheemsche geit niet gemonken wordt. Enkele Europeanen, Chineezen en Arabieren

houden er melkgeiten op na. Dit zijn dan afstammelingen van Britsch-Indische geiten.

Varkens. Deze worden uitsluitend voor slachtdoelinden gehouden. Meestal worden zij op een levend gewicht van 60—90 kg. geslacht. Bovendien heeft het varken betekenis als uitvoerartikel. Elk jaar worden er ongeveer 130.000 stuks naar Singapore verzonden.

Pluimvee. De kippen worden zoowel voor legkip als voor slachtkip gehouden, terwijl de eenden in hoofdzaak voor de eierproductie dienen. Indië zelf verbruikt veel eieren, maar kan toch een flink aantal uitvoeren.

WIJZE VAN VEEHOUDING. Paarden. De fokpaarden worden bijna alle op extensieve wijze gehouden. In de groote fokcentra van de Kleine Soenda eilanden en Zuid Celebes loopen de fokpaarden vrijwel geregeld op de natuurlijke grasvlakten, die niet omrasterd zijn, rond, terwijl het toezicht zich niet verder uitstrekt dan het nu en dan eens controleeren of de dieren niet te ver afdwalen of misschien gestolen zijn. Veulens en jonge paarden blijven in de koppels. De jonge hengsten worden, zoodra zij oud genoeg zijn om verhandeld te worden, uit de koppels opgevangen, een paar dagen op vrij ruwe wijze wat getemd (honger en dorst spelen hierbij een groote rol) en dan verkocht. In de Bataklanden treft men meer afgepaalde gemeenschappelijke weidevelden aan, terwijl de fokmerries in den tijd, dat er te weinig gras in die weiden is, naar huis gehaald worden om iets beter gevoed te worden. De te verkopen paarden worden ook eenigen tijd op stal verzorgd om ze in betere conditie te brengen. De beteekenis, die het paard hier als slachtdier heeft, zal daaraan wel niet vreemd zijn. Op Sumatra's Westkust en in Priangan waar men meer landbouw aantreft en waar de groote weidevelden ontbreken, genieten (?) de fokpaarden een primitieve stalverpleging, die in den regel slechter resultaten geeft dan de extensieve weideverzorging. De fokpaarden worden maar zelden voor den arbeid gebruikt. Het grootste gedeelte van het jaar doen zij niets. Alleen in den tijd van den oogst doen sommige dienst als draagpaard, andere worden nu en dan als grobak- of rijtuigpaard benut. De echte rijtuig- en grobakpaarden (meestal hengsten) hebben voortdurend stalverpleging. Gras, vaak heel kort gehakt, is het hoofdvoedsel. Daarnaast wordt een dunne slobber van dedek of van andere goedkoop te verkrijgen afvalproducten van het landbouwbedrijf gegeven.

Padi en gaba of mais worden aan deze dieren slechts zelden verstrekt. Alleen als de dieren zeer verre tochten moeten maken wordt er nog wel eens wat van deze krachtvoedermiddelen meegenomen. Ondanks deze vrij sobere voeding zien de werkpaarden er toch niet slecht uit, althans niet in vergelijking met de paarden der huurkoetsiers, die men een twintig jaar geleden nog in zoo groote getale in Europa aantrof. De hoofverpleging laat nogal wat te wenschen over, maar gelukkig is de consistentie van het hoefhoorn zoodanig, dat fouten in het hoefbeslag niet direct tot zeer schadelijke gevolgen lijden. De huidverpleging is in den regel goed te noemen, want de dieren worden vrij geregeld gebaad. De paarden in bezit der meer welgestelden worden meestal zeer goed verzorgd.

Runderen. Alle vormen van veehouding, van de extensieve, op de groote grasvlakten van de

Kleine Soenda eilanden en Sumatra en in de groote klappertuinen, tot de zeer intensieve in de melkerijen der Europeanen, komen voor. Op Madoera bestaat in hoofdzaak stalverpleging, op Bali zoowel weide- als stalverpleging. Op Java komt, naast weidegang op de afgeoogste bouwgronden en op de schaarsche veeweiden, stalverpleging voor. De omvang van die stalverpleging staat natuurlijk in verband met de hoeveelheid voedsel, die de dieren zelf op de weidevelden kunnen verzamelen. In Oost Java met zijn meer uitgesproken drogen moesson is de stalverpleging dan ook van veel meer betekenis dan in West Java. De afgeoogste bouwgronden zijn gemeenschappelijke weiden, waar al het vee van een désa of van verschillende désa's gezamenlijk geweid wordt, onder toezicht van de jonge herdertjes. Omrasterde weidevelden komen voor de runderen slechts sporadisch voor, als b.v. in West Bali. Op sommige plaatsen van Borneo wordt het vee getuurd, d.w.z. aan een lang touw vast gebonden, zoodat het dier slechts een beperkt gebied begrazen kan. Elk den dag wordt dan een ander stuk genomen. Bij de verpleging op stal bestaat de voeding in hoofdzaak uit groenvoer of, en dat voornamelijk in die gedeelten, waar een langdurige droge moesson is, uit hooi en stroo. Op meerdere plaatsen van Midden- en vooral Oost Java worden aan het begin van den drogen moesson, als er nog volop veevoedsel buiten te vinden is, hooi en stroo opgeslagen voor den slechten tijd. Krachtvoer wordt zoo goed als niet gegeven aan het inheemsche vee, wat, gezien den prijs der krachtvoedermiddelen en de waarde der inheemsche koeien, ook niet te verwonderen valt. In tijden van abnormaal lange droogte kan het wel eens tot voedselschaarste, zelfs wel tot voedselgebrek komen. Dergelijke perioden treden hier en daar om de 4 tot 6 jaar op. In den regel ziet men, dat in het eerste jaar na zoo'n lange droge periode de veehouders meer voedsel dan normaal opslaan. Het volgend jaar wordt de hoeveelheid opgeslagen voedsel weer iets minder en het derde jaar wordt weer de normale hoeveelheid opgeslagen. Treedt er dan na een jaar of vijf weer een lange droge moesson op, dan is er te weinig voedsel. Het zal heel moeilijk zijn om hierin verandering te brengen, want het kost veel inzicht en doorzettingsvermogen van de veehouders om vier of vijf jaar lang een onnoodige hoeveelheid voedsel op te slaan, voor het geval er eens een jaar mocht komen, dat die groote hoeveelheid noodig mocht zijn. Over het algemeen kan echter gezegd worden, dat de inheemsche veehouder op Java en Madoera zijn vee, gezien de beteekenis, die dit vee voor hem heeft, voldoende, soms zelfs zeer goed verzorgt. In streken met tabaks- en groentencultuur, waar stalverpleging hoofdzaak is om groote hoeveelheden mest te krijgen, worden de dieren in den regel zeer ruim gevoerd om het nevendoeel, een behoorlijk slachtrund, te bereiken. In de melkerijen is de voeding natuurlijk veel beter, daar wordt wel krachtvoer en soms zelfs heel veel krachtvoer verstrekt. Dit is daar ook op zijn plaats, want de opbrengst van het melkvee vermeerdert door een betere voeding voldoende, om aan het dure krachtvoer een flinke plaats in het rantsoen in te ruimen. Mais, boengkils van klapper en katjang, katjang kedelê, sojaboonen, dedek enz. worden verstrekt. De stallen voor het inheemsche vee

zijn in den regel primitief tot zeer primitief, maar, gezien de omstandigheid, dat de dieren toch maar een gedeelte van den dag op stal blijven, voldoende. Zelfs in den tijd, dat de dieren niet naar de weidevelden gebracht kunnen worden, worden ze toch dagelijks nog eenige uren uit den stal gehaald en op het erf onder een boom vastgebonden. Eventuele fouten van de primitieve stallen worden door dit verblijf in de buitenlucht voldoende gecompenseerd. Bij de bedrijven, waar mestverzamelen op den voorgrond staat, kan men vaak beslist onvoldoende stallen, vooral te korte standen, aantreffen, zoodat de dieren hier moeilijk op kunnen staan. Uit een dier-hygiënisch oogpunt zijn deze stallen vaak volkomen af te keuren. Hierbij komt nog, dat de dieren, die vetgemest worden, bijna geen beweging krijgen, zoodat staklauen heel vaak voorkomen. In de melkerijen is de toestand in de stallen, vooral onder invloed van de plaatselijke melkverordeningen, heel goed. Hier kan men echte modelstallen aantreffen. De huidverzorging is bij de stalverpleging in den regel ook goed, soms zelfs zeer goed. Vergelijken met de toestanden in Europa, waar in den winter zoo goed als niets aan de huidverpleging wordt gedaan, is de toestand in Indië zelfs uitstekend. Vooral in de melkerijen is de huidverpleging, weer onder invloed van de melkverordeningen, uitstekend te noemen.

Schapen en geiten. De verzorging hiervan is te vergelijken met die van het inheemsche rund.

Varkens. Bij de verzorging van varkens gaan velen — en vooral de Chinesehe varkenshouders — van de idee uit, dat kleine, modderige stallen de voorkeur verdienen. Daar vindt men dan ook werkelijk slechte toestanden. De uit een hygiënisch oogpunt vaak ergerlijke stalverpleging wordt nog in de hand gewerkt doordat verschillende gemeenten en gewesten verordeningen gemaakt hebben, waarbij voorgeschreven wordt, dat de varkens slechts op een bepaald terrein gehouden mogen worden. Dit heeft ten gevolge, dat vaak al de varkens van een stad op een betrekkelijk klein terrein ondergebracht moeten worden, waar de menschen dan maar gemeenschappelijk voor den afvoer van faecaliën en vooral van urine moeten zorgen. Dat in zulke gevallen hiervan niets terecht komt behoeft nauwelijks vermelding. Meestal zijn bovendien deze varkenskralen afgezonderd gebouwd, kilometers van de woningen der eigenaren. Dat ook dit niet bevorderlijk is voor de hygiëne behoefte geen verder betoog. In de streken, waar de bevolking haar varkens thuis mag verzorgen, is de toestand in den regel iets beter. Het is namelijk gemakkelijker op een behoorlijk erf een goed plaatsje voor enkele varkens te vinden dan op een beperkt terrein honderden varkens onder te brengen. In de Bataklanden, op Bali en ook in de Minhasa en op de andere eilanden, waar geen overwegend Mohammedaansche bevolking is, genieten de varkens ook veel meer beweging in de vrije lucht. Fouten van de stallen worden door dit geregelde verblijf buiten de stallen weer goed gemaakt. De voeding der varkens is in hoofdzaak nog extensief. De afvalproducten van het eigenlandbouwbedrijf of van een in de buurt zijnde rijstpellerij vormen nog het hoofdbestanddeel. Krachtvoer in den vorm van mais en veekoeken enz. wordt nog maar sporadisch gegeven; knolgewassen en groenvoer daarentegen wel. Daarom

heeft men in den regel varkens, die laat slachtrijp zijn. Bij een gedeelte der Europeesche varkenshouders is de toestand beter. Sommigen hebben zeer doelmatig ingerichte stallen gebouwd en voeren een doelmatig samengesteld rantsoen, waar het krachtvoer een ruime plaats inneemt. Bij de meeste Europeesche varkenshouders hebben de dieren uitsluitend stalverpleging.

MAATREGELEN TER BEVORDERING VAN DE VEETEELT. Deze maatregelen gaan bijna uitsluitend uit van de Overheid, hetzij de centrale, hetzij de plaatselijke. Coöperatie in de veeteelt, die in Europa zulke schitterende resultaten heeft opgeleverd, ontbreekt hier nog vrijwel geheel. De melkveehouders en de raspluimveehouders zijn de eenige groepen van veehouders, die zelfstandig maatregelen ter verbetering van hun veebestand treffen. Hier wordt vaak niet geschroomd om groote sommen te besteden voor het importeeren van uitstekend fokmateriaal. De controle op de productie der dieren is daar ook voldoende. Daar is ook een begin van coöperatie. De leiding van de veeteelt berust bij den Veecartsenij-kundigen Dienst. Als algemeene regelen ter bevordering van de veeteelt kunnen beschouwd worden:

a. de wettelijke voorschriften ter wering van den import van besmettelijke ziekten;

b. de wettelijke voorschriften voor de bestrijding van de inheemsche veeziekten.

Daarnaast zijn voor de verschillende rassen en voor de verschillende fokgebieden speciale maatregelen getroffen, die een meer zuiver zoötechnisch karakter dragen.

Paarden. De bemoeienissen van de overheid met de paardenfokkerij, die in de eerste twintig jaren dezer eeuw zeer intensief waren, zijn geleidelijk met den achteruitgang van de betekenis der paardenfokkerij verminderd. Momenteel wordt nog het volgende gedaan.

1e. Er bestaat een algemeen voorschrift, waarbij het gebruik van jonge en kreuple paarden verboden is.

2e. In Priangan stationneert de overheid (provincie) dekhengsten, in hoofdzaak Sandels, en daarnaast enkele Australische hengsten van het pony volbloedtype. Het onderhoud der hengsten in de betreffende hengstenstations wordt geheel door de overheid bekostigd, terwijl de paardenfokkende bevolking dekgeld moet betalen. Slechts op een paar plaatsen zijn z.g. hengsten associaties, die een hengst in bruikleen krijgen, zelf het onderhoud van dien hengst bekostigen, maar daartegenover geen dekgeld aan de overheid behoeven te betalen. In het regentschap Soemedang wordt jaarlijks nog een premie-keuring gehouden, waarvoor de fondsen door het z.g. Pangranfonds verstrekt worden. Hier en daar wordt op Java buiten Priangan nog weleens een hengst in bruikleen verstrekt, terwijl dan plaatselijk gezorgd wordt voor de onderhoudskosten.

3e. Sumatra's Westkust. Hier stationneert het Gouvernement Sandelhengsten, maar betaalt slechts een gedeelte van de onderhoudskosten. Het resteerende gedeelte moet door de bevolking ter plaatse opgebracht worden, hetzij dat dit uit de nagarikassen komt, hetzij er een morrie-retributie geheven wordt of dat er dekgeld betaald wordt. De rases op de Westkust worden ook van overheidswege ondersteund. De voorziening in

Sandelhengsten voor Java en Sumatra's Westkust levert steeds meer moeilijkheden op. Van Soemba zelf zijn ze bijna niet meer te betrekken, daar Java en Sumatra alleen het allergrootste type Sandel kunnen gebruiken. Alleen de fokkerij van een iets grooter paard is daar nog rendabel. Soemba heeft echter slechts een betrekkelijk gering aantal van die grootere Sandels en deze worden bijna alle op Soemba zelf vastgehouden voor de plaatselijke fokkerijen. Op het oogenblik (1931) worden de meeste Sandelhengsten betrokken van de Gouvernements Sandelfokkerij te Padang Mangatas (Padangsche Bovenlanden). Deze fokkerij is de voortzetting van de voormalige stoeterij te Padalarang. Ook wordt op Java nog wel eens een enkele Sandelhengst bij particulieren opgekocht.

4e. De Bataklanden. In de residentie Tapanoeli worden door het Gouvernement Batakhengsten verstrekt, terwijl de bevolking deze hengsten zelf moet onderhouden. Slechts op een paar plaatsen draagt het Gouvernement de onderhoudskosten. De bevolking heeft hier de oude paardenweiden, die in het midden der vorige eeuw algemeen in gebruik waren, weer in eere hersteld. Deze paardenweiden zijn uitgestrekte stukken grond, teneinde van natuurlijke grenzen, teneinde van een 3 à 4 meter hoogen aarden wal voorzien. Hierop worden de fokmerries met den door het Gouvernement verstrekten hengst los gelaten. Het onderhoud is dus zeer eenvoudig. Bovendien worden hier nog premiekeuringen gehouden en worden jaarlijks de races te Baligé financieel gesteund. De benodigde Batakhengsten worden plaatselijk opgekocht, eenigen tijd in het opfokstation te Bahal Batoo ondergebracht en daarna verstrekt. Overtollige, zoowel als vermagerde en zieke hengsten worden door het Gouvernement op het hengstendepot te Baligé onderhouden. In de Karo-Bataklanden worden de hengsten (Batakkers) door de Landschappen verstrekt op ongeveer dezelfde wijze als dit in de andere Bataklanden geschiedt. Te Seribloedok is een klein hengstendepot.

5e. Gajoelanden. Hier worden enkele Batakhengsten door het Gouvernement verstrekt, terwijl een gedeelte van het onderhoud dier dieren eveneens door het Gouvernement betaald wordt.

6e. In den Timorarchipel wordt in hoofdzaak op de verschillende eilanden reinteelt met het plaatselijke ras voorgestaan. Bij Gouvernementsbesluit is de invoer van paarden verboden om rasvermenging te voorkomen, terwijl de uitvoer van merries eveneens verboden is, ten einde het goede merriemateriaal te behouden. Plaatselijk zijn maatregelen getroffen om den uitvoer van hengsten, noodig voor de eigen fokkerij, tegen te gaan. Slechts aan een groot paardenfokker op Soemba is, onder beperkende bepalingen, toegestaan enkele Australische hengsten voor de fokkerij te gebruiken, ten einde een grooter paard te krijgen dat op Java duurder verkocht kan worden. Op Soemba worden Sandelhengsten in huurkoop verstrekt. Overal, waar het eenig nut kan opleveren, worden de races gesteund.

6e. Op Celebes is de overheidsbemoeienis al zeer gering. Een verbod van invoer van paarden en een verbod van uitvoer van merries is, naast de verstreking van enkele Sandelhengsten, voor Noord Celebes vrijwel het eenige wat hier gedaan wordt naast de ondersteuning van de races.

8e. Te Padang Mangatas (S.W.K.) is van Gouvernementswege de kruising van Sandels met Arabieren, de proef, die in 1915 te Padalarang begonnen is, voortgezet. Uit deze metisage zijn verschillende zeer goede dieren ontstaan, waar de fokkers van de Westkust gaarne mee willen werken.

9e. Nog dient vermeld te worden dat in de Bataklanden reeds van ouds een muilfierfokkerij op zeer kleine schaal bestaat. De ezelhengsten hiervoor worden door het Gouvernement verstrekt.

Runderen. De bemoeienissen met de runderfokkerij zijn meer intensief. Verschillende richtingen zijn hier, afhankelijk van de plaatselijke toestanden, ingeslagen.

a. Op Madoera wordt reinteelt voorgestaan. Maatregelen zijn getroffen om den invoer van vreemde rassen en den uitvoer van voor de fokkerij geschikte koeien en voor de fokkerij gewenschte stieren te verhinderen, zonder dat de handel hier te erg onder lijdt. Premiekeuringen worden georganiseerd, onderhoudspremiën voor uitstekende stieren worden toegekend, terwijl het kerappanwezen (zie KERAPPAN) krachtig gesteund wordt.

b. Op Bali en Lombok wordt eveneens reinteelt toegepast; ook hier zijn verschillende bepalingen getroffen om te zorgen, dat er geen kruising kan plaats vinden, dat de goede koeien in het land blijven en dat er een voldoende aantal behoorlijke stieren ter beschikking is. Slechts voor een betrekkelijk gering aantal werkelijk uitstekende stieren worden onderhoudspremiën toegekend. Bovendien wordt de castratie van het minderwaardig stierenmateriaal sterk bevorderd. Reinteelt wordt eveneens toegepast bij de koppels Balineesche runderen, welke in de twintiger jaren van deze eeuw naar Timor en Zuid Celebes zijn gebracht met gelden van de Landschapskassen. Deze importveestapels ontwikkelen zich in de nieuwe fokstreken uitstekend. In iets mindere mate is dit het geval met de stapels Madoereesch vee, die in 1923 en 1925 naar Flores zijn gebracht. Het betrof hier telkens het overbrengen van honderden dieren naar een streek, waar de bevolking het rund zoo goed als niet kende.

c. Hetzelfde was het geval met het importeeren van Ongolerrunderen op Soemba. Nadat reeds in 1912 en 1913 kleine koppeltjes Bengalesche runderen naar Soemba gezonden waren, volgde hierop in 1914 een zending van ruim zeshonderd stuks Ongolerrunderen. Deze dieren werden in koppels van tien koeien en een stier aan de bevolking in huurkoop uitgegeven, terug te betalen met evenveel dieren als de kooper gekregen had, vermeerderd met een rentedier per jaar, zoo lang de koppel niet afbetaald was. Deze Ongoleveestapel breidt zich buitengewoon snel uit. Ult. 1929 waren er op Soemba al circa 9000 Ongolerrunderen, terwijl er sedert 1916 alweer een uitvoer van Ongolevee heeft plaats gehad voor fokdoeleinden op Java, Sumatra, Borneo en Celebes. Sedert 1916 zijn door Soemba al ongeveer 4000 fokrunderen uitgevoerd.

d. Reinteelt wordt eveneens toegepast bij het Hissarvee, dat in 1921 en 1922 naar Soembawa is gebracht. Hetzelfde systeem als op Soemba wordt hier toegepast, maar de Hissar gedijt op Soembawa lang zoo goed niet als de Ongole op Soemba. Behalve op Soembawa wordt de Hissar

nog in reinteelt gefokt op enkele groote ondernemingen van de Oostkust van Sumatra. De Senëmba Maatschappij had in 1926 bijv. een Hissarsstapel van ruim 3000 stuks. De ervaring, die men daar had opgedaan, was zeer gunstig. Men fokte een zeer zwaar Hissarslag.

e. Met een betrekkelijk kleine stapel Gujrat-vee, dat omstreeks 1915 naar de Lampoengsche Districten is gebracht, wordt op de Javaansche kolonisatieterreinen in reinteelt doorgefokt. Deze stapel ontwikkelt zich voldoende en is groot genoeg om hier een volbloed fokkerij te kunnen handhaven.

f. Ten slotte dient nog vermeld te worden dat in Oost Java, en wel voornamelijk in het Oostelijk gedeelte van Oost Java, door de bevolking met het daar aanwezige vee in reinteelt gefokt wordt. In het Noordelijk gedeelte van het voormalige gewest Besoeki is al sedert jaren door de hier zich sterk vermeerderende Madoerese bevolking een Madoerese veestapel ingevoerd, terwijl in het Zuiden van het voormalige gewest Besoeki een zuiver Javaansche veestapel voorkomt, evenals in Loemadjang, waar ook met dit ras zuiver door gefokt wordt.

g. In het gewest Atjeh wordt momenteel nog steeds in reinteelt gefokt, hoewel hier reeds enkele pogingen gedaan zijn om Hissarstieren te importeeren. In de andere rundergebieden van Indië wordt in hoofdzaak door kruising getracht het plaatselijk rund te verbeteren.

i. Op Java wordt voor het bevolkingsvee van West Java, Midden Java, de Vorstenlanden, het Westen van Oost Java en een gedeelte van Bondowoso het Ongolerund voor kruising aangevend. Met dit vee werd in 1919 van Gouvernementswege begonnen en sedert dien is deze richting volgehouden. In de eerste tien jaren werden groote hoeveelheden fokvee voor dit doel uit Britsch Indië gehaald, maar sedert 1920 kan Soemba voldoende fokmateriaal leveren. In hoofdzaak heeft men Ongolestieren geplaatst.

Daarnaast zijn ook wel enkele honderden Ongolestieren verstrekt geworden, maar met uitzondering van de residentie Bagelèn heeft de fokkerij met volbloed Ongolekocien weinig succes opgeleverd. De stieren worden meestal aan de désa's verkocht op afbetaling in 3 of 5 jaar. Het systeem van désastieren voldoet goed. De benooidige Ongolestieren worden nu voor het grootste gedeelte van Soemba betrokken en voor een klein gedeelte in Bagelèn opgekocht. De van Soemba komende stieren worden eerst eenigen tijd ondergebracht op het stierendopet te Pengor-Asem (Brebès), waar zij kunnen acclimatiseeren voor zij naar de désa doorgaan en waar ze bovendien getemd worden, daar men ze op Soemba in half wilden staat houdt. Naast de volbloed Ongolestieren zijn in meerdere residenties, maar vooral in het voormalige gewest Rembang, duizenden gekruiste Ongolestieren geplaatst. Deze gekruiste stieren, die goedkooper te krijgen zijn, zijn meestal goede wegbreeders voor de volbloeds gebleken. De Ongolestieren hebben op Java schitterend werk verricht. In meerdere districten is al een veeslag ontstaan, dat de vergelijk met volbloed Ongolevee goed kan doorstaan. Premiekeuringen, tentoonstellingen, castratie van minderwaardige stieren zijn maatregelen, die hier en daar plaatselijk toegepast zijn.

k. Op enkele plaatsen van Java, en wel voornamelijk in de Tengger (Paseroean) en in het district Grati (Paseroean), wordt van ouds al door de bevolking met Europeesche stieren gefokt. Door de overheid zijn hier in de laatste jaren Friesch Hollandache stieren geplaatst, die vooral in het district Grati uitstekend werk verricht hebben.

l. Op Sumatra, en wel in Zuid en Midden Sumatra, past men hetzelfde systeem toe als op Java. Daar treedt de marga of de nagari meestal als kooper op. Op Sumatra worden naast Ongolestieren ook Hissars aangewend. Het oorspronkelijk plan om op Sumatra alleen Hissars te gebruiken kan door een tekort aan werkelijk goede Hissarstieren niet uitgevoerd worden.

m. Op Borneo en in Noord Celebes worden Ongolestieren verstrekt.

n. Als algemeene maatregel ter bevordering van de runderteelt (ook de karbouwenteelt) is ook het slachtverbod van voor de voortteling nuttige koeien te noemen. Hierdoor wordt het slachten van werkelijk goede koeien voorkomen.

Karbouwen. De bemoeienissen met de karbouwenteelt zijn altijd van zeer ondergeschikte betekenis geweest.

Schapen. Dit is evenzeer het geval met de schapen. Wel zijn weleens eenige goede rassen uit het buitenland ingevoerd, maar dit heeft nooit invloed op de inheemsche schapen gehad.

Geiten. Hieraan is iets meer aandacht besteed geworden. Reeds gedurende bijna twintig jaar is men bezig betere geitenrassen in te voeren. De import van geiten uit Britsch Indië is herhaaldelijk op teleurstelling uitgelopen, maar in de laatste jaren schijnt men op den goeden weg te zijn. De Etawahgeit, waarvan momenteel een behoorlijke koppel op Soembawa bestaat, valt zeer in den smaak bij de geitenfokkers op Java, vooral Midden Java. Het kruisingsproduct van deze geit met de inheemsche wordt als slachtheit 50% hooger aangeslagen dan de inheemsche geit. De aanvraag om bokken is de laatste jaren belangrijk gestegen, zoo zelfs dat er momenteel (1931) niet aan te voldoen is. Sedert 1926 is men bezig op Soembawa de Etawahgeit zuiver te fokken. Hiervoor werd in dat jaar een koppel reeds op Java aanwezige geiten naar dat eiland gezonden. In 1929 kon de stapel op Soembawa nog vergroot worden met een uit Britsch Indië aangevoerde koppel en met een nog op Java aanwezig stapeltje. Soembawa schijnt zich zeer goed te leenen voor de fokkerij van volbloed Etawahgeiten. Het ligt in de bedoeling om over eenige jaren Java en ook Sumatra van bokken, afkomstig van Soembawa, te voorzien. Op Soemba bestaat nog een kleine koppel Kashmirgeiten, maar deze heeft alleen plaatselijke betekenis.

Varkens. De bemoeienissen van de varkensenteelt dateeren ook pas van de allerlaatste jaren. Eenige jaren geleden zijn door het Gouvernement en ook wel door particulieren verschillende buitenlandse varkensrassen ingevoerd. Door gebrek aan continuïteit, maar vooral door het gelijktijdig importeeren van varkensziekten, zijn de resultaten vrij slecht geweest. In 1927 besloot het Gouvernement weer zelf buitenlandse varkens in te voeren en deze eerst geruimen tijd op een eigen fokkerij in quarantaine te houden. Bleken zij ziektevrij te zijn, dan pas zou versterking aan particulieren plaats vinden. Dit

heeft ten gevolge gehad dat in 1929 tientallen fokdieren aan varkensfokkers geleverd konden worden, en wel Veredeld Duitschlandvarkens en Groot Yorkshirevarkens.

Pluimvee. Tot nu toe zijn de overheidsbemoeiingen op dit gebied nog zeer gering. Door de oprichting van een Pluimveeprøefstation wordt een begin gemaakt met een meer doeltreffende voorlichting en verstrekking van fokmateriaal. In 1927 werd de Buitenzorg een pluimveeprøefstation opgericht, dat ten doel heeft het pluimvee in Nederlandsch-Indië te bestudeeren, na te gaan of de inheemsche rassen geschikt zijn om door selectie opgevoerd te worden, om de voeding en huisvesting der dieren in een tropisch klimaat in studie te nemen, om geïmporteerde rassen op hun beteekenis voor Indië na te gaan, om zoo mogelijk den handel van pluimveeartikelen in betere banen te leiden en het afzetgebied te vergrooten.

In 1927 werd eveneens besloten tot de oprichting van een prøefstation voor de schapen-, geiten- en varkensceelt. Ook dit werd te Buitenzorg opgericht. Beide stations zijn nog van te jongen datum om nu reeds een oordeel over hun werkzaamheid mogelijk te maken.

M.
VEEVOEDER. Zie de 2e Aanvulling op VEE-TEELT.

PAARD. Zie de 2e Aanvulling op VEETEELT.
NEDERLANDSCH INDISCHE HANDELSBANK, N. V. Het bedrijf der Nederlandsch Indische Handelsbank, N. V. heeft zich sedert het afsluiten van het artikel omtrent deze instelling in Dl. II dezer Encyclopaedie verder uitgebreid.

Het maatschappelijk kapitaal werd in 1918 verhoogd tot f 60.000.000, en in 1929 tot f 100.000.000. Einde 1916 was f 30.000.000, uitgegeven en volgestort; achtereenvolgens werden, ter versterking van de bedrijfsmiddelen der Bank, uitgegeven in 1918: f 5.000.000, in 1919: f 10.000.000 en in 1920: f 10.000.000.

De uitbreiding van de belangensfeer der Bank teekent zich af in het vestigen van tal van nieuwe agentschappen, t.w.:

Makassar	in 1918,
Shanghai	„ 1920,
Kobé	„ 1920,
Gorontalo	„ 1920,

Palembang	in 1920,
Bombay	„ 1920,
Calcutta	„ 1920,
Swatow	„ 1924, (sedert weder opge-
Amoy	„ 1924, heven)
Teloekbetoeng	„ 1924,
Yokohama	„ 1926,
Tokio	„ 1926,
Paseroean	„ 1927;

verder werd een Bijkantoor geopend te Rotterdam in 1925; daarentegen werd in 1920 het agentschap Indramajoe, dat geen reden van bestaan meer had, opgeheven.

De economische crisis van 1920/21, volgende op de oorlogsjaren, ging ook aan de Nederlandsch Indische Handelsbank niet ongemerkt voorbij; voor drastische maatregelen is men echter niet teruggeschrìkt: over 1921 werd het dividend gepasseerd en werden de geleden verliezen uit de statutaire reserve afgeschreven. Sedert dien is zij verrassend snel de gevolgen der depressie te boven gekomen: na een dividend van 6% over 1922 en van 8% over 1923 heeft zij tot 1930 jaarlijks ononderbroken 10% op hare aandelen gedeclareerd. Over 1930 bedroeg het dividend 8%.

De Nederlandsch Indische Handelsbank, N. V. is het kader dat hare oprichters zich voor oogen stelden, sedert lang ontgroeid. Ofschoon zij zich in de eerste plaats is blijven wijden aan de economische ontwikkeling van de Nederlandsche koloniën in het Oosten, heeft zij zich ontplooid tot een bank met belangen in Oost-Azië en een internationaal bedrijf van beteekenis.

De *Nederlandsch Indische Landbouw Maatschappij N. V.*, waarvan de aandelen zich thans alle in het bezit van de Nederlandsch Indische Handelsbank, N. V. bevinden, heeft zich de in laatste jaren, behalve met de suikerproductie, ook bezig gehouden met koffie-, rubber- en thee-cultures. Daarnaast heeft zij de vertegenwoordiging van en het beheer over tal van andere cultuurondernemingen.

De tabellen, op blz. 58 Dl. II, die een overzicht geven van de uitkomsten der Bank en van de Nederlandsch Indische Landbouw Mij. worden — eenigszins gewijzigd wat de groepeeringscijfers betreft en aangevuld met de cijfers over de sedert verlopen jaren — in haar geheel hieronder opgenomen:

NEDERLANDSCH INDISCHE HANDELSBANK, N. V.
(De cijfers stellen duizendtallen voor).

Boekjaren.	Gestort maatsch. kap.	Statutaire en buitengewone reserve.	Bruto Winst.	Obligatielening.	Onkosten, incl. afschr. vaste eigendommen en belastingen.	Afschrijvingen en Reserveeringen	Netto Winst	Dividend %
1863/4	1500	—	216		80	37	99	6.21
1865	3000	2	323		140	17	166	5.39
1866	3925	4	492		152	79	261	6.24
1867	6000	11	598		155	132	311	5.13
1868	6000	13	741		168	208	365	5.80
1869	6000	20	583		151	177	255	4.20
1870	6000	20	695		164	308	223	3.70
1871	6000	22	620		174	206	240	4
1872	6000	24	1005		180	243	582	8.50
1873	6000	55	841		188	180	473	7

NEDERLANDSCH INDISCHE HANDELSBANK. N.V. (Vervolg)
(De cijfers stellen duizendtallen voor).

Boekjaren.	Gestort maatsch. kap.	Statutaire en buitengewone reserve.	Bruto Winst.	Obligatie-Leening.	Onkosten, incl. afschr. vaste eigendommen en belastingen.	Afschrijvingen en Reserveringen	Netto Winst	Dividend %
1874	6000	75	1146	1592	229	188	729	10
1875	6000	122	1328	2937	338	90	900	12
1876	12000	355	1779	2871	443	49	1287	9
1877	12000	441	1793	2802	437	438	918	6.84
1878	12000	492	1785	2730	470	370	945	7
1879	12000	547	2255	2654	490	510	1255	8.80
1880	12000	637	2010	2574	464	737	809	6.20
1881	12000	686	2117	5490	547	684	886	6.64
1882	12000	744	2118	5402	573	652	893	6.70
1883	12000	808	2350	5292	558	1002	790	6.10
1884	12000	873	2149	5475	619	6331	-4801	—
1885	7200	901	916	5349	498	264	154	2.13
1886	7200	936	583	5223	476	319	-212	—
1887	7200	777	832	5090	435	289	108	1.50
1888	7200	787	899	4940	437	174	288	4
1889	7200	897	1225	4866	494	82	649	7.50
1890	7200	1066	1097	4576	492	119	486	5.33
1891	7200	1084	862	4560	435	133	294	4
1892	7200	1197	1005	4562	478	64	553	6.33
1893	7200	1309	1251	4487	473	319	459	5
1894	7200	1370	747	4446	389	357	1	—
1895	7200	1371	745	4380	423	151	171	2.33
1896	7200	1374	868	4331	415	128	325	4.50
1897	7200	1388	741	4281	409	90	242	3.33
1898	7200	1390	882	4230	414	130	338	4.66
1899	7200	1468	1096	4171	406	263	427	5
1900	7200	1541	930	4111	413	122	395	5
1901	7200	1570	684	4424	419	54	211	2.90
1902	7200	1572	610	4402	416	194	—	—
1903	7200	1577	951	4335	435	154	362	5
1904	7200	1618	1557	4597	516	280	761	9.13
1905	7723	1682	1845	4561	573	350	922	10.20
1906	9807	2161	1967	4464	630	349	988	8.70
1907	9853	2201	2071	4363	701	471	895	8
1908	12378	2837	2350	4258	760	140	1450	10
1909	12400	2953	2850	4149	803	261	1786	12
1910	12401	3252	4085	4036	928	459	3598	23
1911	14005	5022	4044	3918	1006	373	2665	18.50
1912	14907	5024	4598	3795	1003	1027	2568	15
1913	17408	6521	4334	3667	1284	699	2351	12
1914	19943	7778	4664	3534	1228	1218	2218	10
1915	20000	7813	5384	3306	1383	814	3187	14
1916	30000	14012	10627	3253	3608	302	6717	23
1917	30000	14015	8620	3104	2134	2417	4069	12
1918	35000	17378	11271	2949	3620	808	6843	17
1919	45000	29098	16413	2788	6065	1657	9691	22.50
1920	55000	40246	22368	2620	5558	8652	8158	15
1921	55000	20169	14208	2445	4809	29386	-20077	—
1922	55000	20771	8785	2263	3819	1474	3492	6
1923	55000	21774	11417	2074	4752	1824	4841	8
1924	55000	23178	14427	1878	5748	2496	6183	10
1925	55000	24181	15559	1675	6154	3175	6230	10
1926	55000	25184	15533	1463	6279	3008	6246	10
1927	55000	26184	14517	1242	6767	1500	6250	10
1928	55000	27186	14434	1012	7203	1000	6231	10
1929	55000	28188	15654	773	7264	2000	6390	10
1930	55000	20190	12713	525	6858	1000	4683	8

NED. IND. LANDBOUW Mij.
(De cijfers stellen duizendtallen voor).

Boekjaar.	Gestort maatschappelijk kapitaal.	Obligatie-leeningen.	Bruto Winst, incl. Saldo A° P°.	Dienst der obl. leeningen.	Onkosten incl. Belastingen.	Afschrijvingen en Reserveeringen	Netto-Winst.	Dividenden %.
1885	9000	9000	1517	470	126	775	146	1.62
1886	9000	8910	1290	448	79	838	—75	—
1887	9000	8816	1370	443	82	608	237	2.62
1888	9000	8717	1305	438	82	494	291	3.23
1889	9000	8613	1432	433	105	309	585	6.—
1890	9000	8504	1455	428	115	523	389	4.30
1891	9000	8390	1117	422	105	339	251	2.75
1892	9000	8270	1174	417	92	453	212	2.30
1893	9000	8144	1626	410	99	670	447	4.90
1894	9000	8012	1365	404	88	872	1	—
1895	9000	7874	1126	397	85	643	1	—
1896	9000	7729	1147	390	93	394	270	3.—
1897	9000	7577	856	383	90	235	148	1.60
1898	9000	7168	1683	375	84	1026	198	2.20
1899	9000	6401	1723	339	89	917	378	4.—
1900	9000	6225	1095	316	83	457	239	2.62
1901	9000	6040	1362	307	88	958	9	—
1902	9000	5846	1312	297	93	918	4	—
1903	9000	5342	1320	287	104	665	264	2.90
1904	9000	4328	2131	254	129	902	786	7.61
1905	10000	—	2025	94	159	745	1027	6.68
1906	10000	—	1448	—	140	285	1023	6.67
1907	10000	—	2026	—	176	517	1333	7.66
1908	10000	—	2299	—	193	307	1799	9.15
1909	10000	—	2729	—	224	128	2377	11.—
1910	10000	—	7452	—	272	1445	5735	29.00
1911	10000	—	3192	—	322	494	2376	18.50
1912	10000	—	2470	—	386	193	1891	15.—
1913	10000	—	1963	—	347	96	1520	12.25
1914	10000	—	2755	—	604	500	1651	13.25
1915	10000	—	3252	—	442	225	2585	20.—
1916	12000	—	6808	—	697	1300	4811	36.—
1917	12000	—	3539	—	346	645	2548	16.50
1918	12000	—	5212	—	1703	400	3109	20.—
1919	12000	—	10121	—	3540	950	5631	35.—
1920	12000	—	16299	—	4629	264	11406	68.—
1921	12000	—	6976	—	1542	540	4894	30.—
1922	12000	—	2454	—	772	—	1682	13.—
1923	12000	—	5338	—	899	38	4401	30.—
1924	12000	—	7930	—	1374	581	5975	40.—
1925	12000	—	6506	—	978	498	5030	30.—
1926	12000	—	4123	—	971	—	3152	20.—
1927	12000	—	6699	—	1086	—	5613	25.—
1928	12000	—	6778	—	1162	—	5616	25.—
1929	12000	—	5086	—	1353	—	3733	20.—
1930	12000	—	2993	—	870	47	20	—

19.2. VEEARTSENIJKUNDIGE DIENST. (Aanvulling van Dl. IV, blz. 514 en Dl. V, blz. 446 of suppl. afl. blz. 63).

Het „Reglement op het Veeartsenijkundig Staatstoezicht en de Veeartsenijkundige Politie in Nederlandsch-Indië”, vastgesteld bij ordonnantie van 13 Augustus 1912 (Ind. Stb. no. 432), waardoor de talrijke oude en zeer verspreid voorkomende voorschriften buiten werking werden gesteld, en de bij dit reglement behoorende uitvoeringsbepalingen, neergelegd in de Staatsbladen 433, 434 en 435, zijn, althans in hoofdzaak, nog steeds in werking.

Bij Ind. Stb. 1926 no. 569 werd de aan-

duiding van het in de ordonnantie van 13 Augustus 1912 vervatte reglement veranderd in: „Reglement op de Veeartsenijkundige Overheidsbemoeyenis en de Veeartsenijkundige Politie in Nederlandsch-Indië” en werd een deel der overheidsbemoeyenis met den burgerlijken veeartsenijkundigen dienst overgedragen op de provincies.

Het Reglement omvat 4 afdelingen:

De eerste afdeling „Veeartsenijkundige overheidsbemoeyenis” bepaalt in de artikelen 1 en 2 met 2a en 2b:

(1) dat de bemoeyenis omvat:

a. de zorg voor den algemeen gezondheids-

toestand van den veestapel, waaronder de wering en bestrijding van besmettelijke veeziekten:

b. de bevordering van de veeteelt in het algemeen;

c. de plaatselijke bevordering van de veeteelt;

d. de zorg voor de veterinaire hygiëne;

(2) dat de uitvoering diër bevoegden, onder de algemeene leiding van den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel, is opgedragen aan de ambtenaren van den Burgerlijken Veeartsenijkundigen Dienst en aan de Hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur en dat de overheidsbevoegden ten aanzien van de onder c en d genoemde onderwerpen in provincies is overgelaten aan het provinciaal bestuur;

(3) dat de bevoegdheid voor verbod en beperking van in- en uitvoer van vee is opgedragen aan den Gouverneur-Generaal en ten slotte dat de Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel de bevoegdheid heeft om uitzonderingen toe te staan op verbod of beperking van in- en uitvoer.

De tweede afdeling „Veeartsenijkundige Politie (bescherming van den veestapel tegen besmettelijke ziekten)” is onderverdeeld in twee paragrafen, waarvan de eerste bepalingen bevat tot wering van besmettelijke veeziekten uit het buitenland en voorkoming van het overbrengen van zoodanige ziekten bij vervoer van vee over zee binnen Nederlandsch-Indië of van zaken, die van vee afkomstig zijn, zoomede van hooi en stroo voor veevoeder bestemd, en de tweede voorschriften tot bestrijding van besmettelijke veeziekten.

In deze afdeling zijn opgenomen de algemeene bepalingen tegen bestrijding van besmettelijke veeziekten, de maatregelen, welke voor de bijzondere bestrijding van bepaalde veeziekten ter beschikking gesteld worden, verplichtingen van eigenaars of houders, bevoegdheden en verplichtingen van de ambtenaren, algemeene regeling voor schadeloosstelling bij inbeslagname, algemeene bepalingen voor afzondering en ontsmetting en uitzonderingsbepalingen voor dieren in beheer bij het Departement van Oorlog.

De derde afdeling noemt de strafbepalingen op niet nakoming van de voorschriften der ordonnantie en de uitvoeringsvoorschriften daarop en de vierde afdeling bevat eenige slotbepalingen.

Bij Gouvernementsbesluit van 25 November 1916 no. 27 (Ind. Stb. no. 692) werd de Instructie voor den Inspecteur van den Burgerlijken Veeartsenijkundigen Dienst van 1901 buiten werking gesteld en door het „Reglement voor den Burgerlijken Veeartsenijkundigen Dienst” vervangen. Dit reglement, waarin de taak van alle veeartsenijkundige ambtenaren omschreven werd, is thans nog van kracht. In den loop der jaren hebben enkele wijzigingen daarin plaats gehad, waarvan hier slechts vermeld moge worden, dat bij Gouvernementsbesluit van 12 Juni 1923 no. 50 (Ind. Stb. no. 291) de titulatuur van „Inspecteur” in „Hoofd van den dienst” en die van „Adjunct-Inspecteur” in „Inspecteur” veranderd is, en dat sedert 1925 de betrekkingen van Gouvernements veearts 1e klasse, Gouvernements Indisch veearts 1e klasse, hoofdmantri en mantri 1e klasse ingesteld werden.

Bij besluit van den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel van 17 Augustus 1917 wer-

den 4 inspectieafdeelingen n.l. 2 op Java en 2 buiten Java, en 46 veeartsenijkundige ambtskringen vastgesteld.

Door de bestuurs hervorming en de inrichting der provincies West-, Oost- en Midden Java werd op Java eene derde inspectieafdeling noodig; met de 2 inspectieafdeelingen ten Oosten en ten Westen van Java bestaan er thans (1 Januari 1931) 5 inspectieafdeelingen.

Begin 1931 bestond het personeel (met inbegrip van den Provincialen Dienst uit:

1 Hoofd van den Dienst, 6 Inspecteurs (waarvan 3 hoofden van provinciale diensten en een titulair), 30 gouvernements veeartsen 1e klasse, 15 gouvernements veeartsen, 1 landbouwconsulent voor de pluimveeteelt, 15 gouvernements Indische veeartsen 1e klasse, 42 gouvernements Indische veeartsen, 4 opzichters, 1 beheerder van de doorgangstallen te Pengarasan, 19 hoofdmantri's, 114 mantri's 1e klasse, 65 mantri's, 16 schrijvers 1e klasse en 14 schrijvers.

Veeartsenijkundig onderwijs. In 1928 is eene geheel nieuwe, modern ingerichte school voor veeartsen te Buitenzorg opgericht.

Het onderwijzend personeel bestaat thans uit 1 Directeur (veearts), 5 leeraren (waarvan 4 veeartsen en 1 scheikundig ingenieur), eenige tijdelijke leeraren en 5 assistent-leeraren (met diploma van de Nederlandsch-Indische Veeartsenschool).

Het aantal studeerenden in het cursusjaar 1930—1931 bedroeg 53.

De door de inrichting afgeleverde jongelieden hebben den titel van Nederlandsch-Indisch veearts. Het overgrootste gedeelte bevindt zich in Staatsdienst als Gouvernements Indische veeartsen, tot 1929 Adjunct Gouvernements veearts genoemd. Een klein gedeelte van hen is in dienst der gemeenten als gemeenteveearts; zelfstandig in kleinere gemeenten, ondergeschikt dienend aan Europeesche gemeenteveeartsen in groote gemeenten.

Door de school zijn van de openstelling af in 1907 tot 1930 afgeleverd 123 Indische veeartsen.

Het in 1908 geopende *Veeartsenijkundig Laboratorium*, sedert 1927 *Veeartsenijkundig Instituut* geheeten, is geleidelijk gegroeid van een eenvoudig laboratorium tot eene instelling, die, geoutilleerd met de modernste laboratoriumbehoeftigheden, eene vergelijking met de beste zusterinstellingen kan doorstaan. Nadat in het begin van 1928 de gebouwen en stalcomplexen van de vroegere Nederlandsch-Indische Veeartsenschool ontruimd waren, kon met de uitbreidingen en vernieuwingen van het Instituut worden begonnen; sedert het werk in Juli 1929 voltooid is, beschikt elke der 5 afdeelingen over eigen laboratoria en stallen en is vooral eene scheiding der serumafdeling van de met het behandelen van besmettelijke ziekten belaste afdeelingen doorgevoerd.

Het Instituut omvat de volgende 5 afdeelingen:

A. Afdeling voor algemeen onderzoek.

B. Afdeling voor malleus, tuberculose en serologische onderzoekingen.

C. Afdeling voor bereiding van antisera en entstoffen.

D. Afdeling voor zoölogische onderzoekingen.

E. Afdeling voor pluimveeziekten.

De staf van het Veeartsenijkundig Instituut bestaat uit 1 directeur, 4 dierenartsen- bacterio-

loog, 1 zoöloog, 3 Nederlandsch-Indische veeartsen en 1 assistent.

In 1929 werden 2.148.420 c.c. serum en 1.018.168 c.c. entstof aan de veeartsen in Nederlandsch-Indië verstrekt, waarmee naar schatting in totaal ruim 225.000 stuks grootvee konden worden geïmmuniseerd.

Ten behoeve van diagnostische malleinaties in de practijk werd een hoeveelheid van 28.357 c.c. onverdunde malleine aangemaakt en verzonden. Ten behoeve van de diagnostische tuberculinatie's in de practijk werd een hoeveelheid van 585 c.c. tuberculine A (voor de subcutane tuberculinatie) en 15.647 c.c. tuberculine B (voor de ophthalmotuberculinatie) aangemaakt en verzonden.

Door de Nederlandsch-Indische vereeniging voor diergeneeskunde wordt een 5 tot 6 keer per jaar verschijnend tijdschrift uitgegeven, getiteld: Nederlandsch-Indische Bladen voor Diergeneeskunde; 5 tot 6 afleveringen vormen een deel. In 1929 werd het 41ste deel uitgegeven. P.

NATIONALISTISCHE BEWEGING (INDONESISCH-). Van een nationalistische beweging in modernen zin is in Nederlandsch-Indië eigenlijk eerst sprake geweest enkele jaren na het einde van den wereldoorlog, toen allerwegen het politiek nationalisme als bindmiddel diende voor overheerschte of uiteengerukte volkeren en rassen en het „zelfbeschikkingsrecht der nationaliteiten” als politieke strijdleuze werd gepropageerd.

Wel is waar bewogen de groote stroomingen der „Inlandsche Beweging” zich reeds over een bodem van nationalisme, maar de algemeene nationalistische beweging, in politieken zin, begon eerst met het postvatten van de „Indonesische Eenheidsgedachte” bij de Inlandsche intellectuelen van academische vorming.

Van deze „Indonesisch-nationalistische” beweging, met haar desideratum „Indonesische zelfbeschikking”, zijn als de voorloopsters aan te merken de Indonesische Vereeniging in Nederland en de Studieclubs op Java.

Het begrip „Indonesisch nationalisme” vormde zich oorspronkelijk in een Westersch milieu. Het werd later in de Indische samenleving overgebracht en daar gepropageerd als politiek beginsel van agressieven aard.

Perhimpoenan Indonesia (Indonesische Vereeniging). Omstreeks den tijd, dat op Java de belangstelling in inheemsche kringen voor de politieke ontwikkeling van land en volk was ontwaakt en tot uiting was gekomen in Boedi Oetomo (1908), werd in Nederland een „Indische Vereeniging” opgericht, met het doel: de gemeenschappelijke belangen der „Indiers” in Nederland te bevorderen en voeling te houden met Indië.

GEDurende de oorlogsjaren kon de vereeniging niet tot verdere ontwikkeling komen. De verhouding tusschen de tot verschillende volksgroepen behorende leden was intusschen van dien aard geworden, dat de „Inlanders-groepen” zich geleidelijk terugtrokken. In het sedert 1916 uitgegeven vereenigingsorgaan „Hindia Poetra” gaven dezen uiting aan hunne verscherpte politieke gezindheid.

Ter bevordering van een betere verstandhouding onder de Indische studenten werd in 1917

door de gematigden onder hen een „Indonesisch Verbond van Studeerenden” te Leiden opgericht, omvattende de in Nederland gevestigde vereenigingen of afdelingen daarvan, welke leden uitsluitend zouden zijn Indonesiërs, Indo-Chineezers of wel Nederlanders, die zich voorbereiden tot een werkring in Nederlandsch-Indië.

Het Verbond stelde zich volgens zijn statuten ten doel om den onderlingen omgang te bevorderen, zijn leden op te wekken tot Indonesische studiën en „belangstelling te kweken onder de Nederlandsche jongelingschap voor Nederland's onbaatzuchtige Indonesische taak”.

Het verbond leidde weldra een kwijnend bestaan, o.a. als gevolg van het veldwinnen van de „non-coöperation”-gedachte onder de Javaansche en Maleische studenten, die na den wereldoorlog in grootere getale in Nederland kwamen om hun studies aan instellingen van hooger onderwijs te voltooien. Tot de federatie was ook de Indische Vereeniging toegetreden, doch de verhouding tusschen genoemde studenten en de Nederlandsche medeleden nam allengs zulken scherpere vorm aan, dat van samenwerking geen sprake meer kon zijn. Vijf jaren na de totstandkoming van het Verbond werd de band tusschen de verschillende studenten-organisaties geslaakt.

Op initiatief van R. M. Noto Soeroto te 's-Gravenhage werd in Maart 1926 opnieuw een federatie tot stand gebracht, thans onder den naam „Nederlandsch-Indonesisch Verbond van Jongeren Organisaties” (N. I. V. J. O.), dat zich ten doel stelde: het verbreiden van kennis omtrent en het bevorderen van belangstelling aangaande Indonesië in Nederland en omgekeerd, ten einde te geraken tot een beter onderling begripen, wederzijdsche waardeering en goede verstandhouding tusschen Nederlanders en Indonesiërs; voorts: het verbreiden van kennis omtrent Nederland en Indonesië in den vreemde. Men zou trachten dat doel te bereiken o.m. door het organiseren van kunstavonden, tentoonstellingen, film-voorstellingen, enz.

Met behoud van hare taakomschrijving werd de vereeniging in Januari 1930 genoemd: „Nederlandsch-Indonesisch Verbond”, welke organisatie in September van hetzelfde jaar werd omgezet in een Stichting van gelijken naam.

Volgens de grondregelen dezer stichting is het doel van het N. I. Verbond: de verwezenlijking, door middel van samenwerking op wettige wijze en langs lijnen van geleidelijkheid, van de Rijkseenheidsgedachte in den zin van een twee-eenheid Nederland-Indonesië, d.i. de saamhoorigheid van Nederland en Indonesië, als gevolg van het saamhoorigheidsbesef van Nederlanders en Indonesiërs, onder een gemeenschappelijk Rijksgesetz met zelfstandigheid der samenstellende deelen binnen de grenzen van die Rijkseenheid. De term Indonesiërs is in ruimen zin genomen, zoodat daaronder ook worden verstaan Indo-Europeanen, Indo-Chineezers en allen, die zich in Indonesië inheemsch gevoelen.

De Indische Vereeniging was intusschen haar eigen weg gegaan.

In 1922 werd haar naam veranderd in „Indonesische Vereeniging”, in het Maleisch „Perhimpoenan Indonesia”. Begin 1923 trad een nieuw bestuur op, bestaande o.m. uit: R. Iwa Koesoema Soemantri, voorzitter; J. B. Sitanala, secre-

taris en Mohammad Hatta, penningmeester.

Hare in de „Hindia Poetra” van Maart 1923 opgenomen en toegelichte beginselverklaring luidde o.m. aldus: „De toekomst van het volk van „Indonesië is uitsluitend en alleen gelegen in de „instelling van een regeeringsvorm, die aan dat „Volk zelf verantwoordelijk is in den waren „zin van het woord, omdat alleen een der- „gelijke regeeringsvorm voor het volk aan- „nemelijk is. Daartoe behoort door iederen Indo- „nesiër naar zijn vermogen en aanlog gestreefd „te worden door eigen kracht en eigen kunnen, „onafhankelijk van de hulp van anderen”.

Als de politiek der Indonesische Vereeniging werd aangeprezen die van negatie, van non-coöperatie ten aanzien van de overheerschers.

In 1924 nam de invloed der radicale elementen in de vereeniging sterk toe. Zij waren in persoonlijk contact gekomen met de geïnterneerde, doch met vergunning der Indische Regeering uit Indië vertrokken communistische volksleiders Semaoen en Tan Malaka. In een nieuwe beginselverklaring werd als doel der I. V. aangegeven: „vrijmaking van Indonesië”, als middel om daartoe te geraken: totstandkoming van een zelfbewuste, op eigen kracht steunende nationalistische massa-actie. Het orgaan der vereeniging werd omgedoopt in „Indonesia Merdêka”.

In hetzelfde jaar verscheen het geruchtmakend „Gedenkboek” der Perhimpoean Indonesia (1908—1923). De daarin opgenomen ongeteekende artikelen ademen een onverzochten revolutionairen geest, welke mede tot uiting kwam in de daarop volgende jaargangen der Indonesia Merdêka.

Begin 1925 werd een nieuwe beginselverklaring aanvaard, waarin o.m. op grond van de stelling, dat „het domineerend en essentieel element in elk koloniaal staatkundig probleem is „de belangtegenstelling tusschen overheerscher „en overheerschte”, de „tendenz van de politiek „van den overheerscher naar verdoezeling en „maskering van dit element” van de zijde van den overheerschte moet worden beantwoord „met *verscherping* en *accentueering* van alle tegen- „stellingen”. Het werkprogram bevatte o.a.: „het „intensiever propageeren van de beginselen der „vereeniging, inzonderheid in Indonesië”; voorts: „het brengen van de Indonesische kwestie onder „internationale aandacht”.

Al spoedig trad de Indonesische Vereeniging in relatie met het Exécutief Comité der Communistische Internationale, later ook met de „Liga tegen koloniale onderdrukking”.

De Komintern had omstreeks dien tijd het oog gericht op de koloniale gebieden om de Pacific en, van tactiek veranderend, nauwe samenwerking gezocht met de nationale vrijheidsbewegingen in de koloniale en half-koloniale landen der West-Europese staten. In die landen zou het politieke nationalisme niet meer worden bestreden, maar met alle kracht worden gesteund, mits de Communistische Partijen de „voorhoede” zouden vormen en de leiding der vrijheidsbewegingen zouden hebben.

Eind 1925 nam de Indonesische Vereeniging een resolutie aan, waarbij sympathie werd betuigd met de nieuwe tactiek der Komintern ten opzichte van de revolutionair-nationalistische bewegingen. De Perhimpoean Indonesia diende zich daarbij aan als „nationaal-revolutionair-

re vereeniging van Indonesische studenten”.

In strijd met de beginselen der Komintern kwam een jaar later, op 5 December 1926 te 's-Gravenhage een „conventie” tot stand tusschen Semaoen als vertegenwoordiger der Indonesische Communistische Partij en Mohammad Hatta als vertegenwoordiger der Perhimpoean Indonesia waarbij de P. I. „de hoofdleiding en de volle „verantwoordelijkheid van de volksbeweging in „Indonesië” op zich nam, terwijl de P. K. I. (Partai Kommunist Indonesia) die leiding zou erkennen en daaraan haar volle vertrouwen zou moeten geven. De P. K. I. en hare sub-organisaties zouden in geen enkel opzicht oppositie mogen voeren tegen de door de P. I. te leiden nationale volksbeweging, zoolang deze „consequent de po- „litiek voor de onafhankelijkheid van Indonesië „zou blijven voeren”.

Op instigatie van Moskou moest dit „politiek contract” niet lang daarna door Semaoen openlijk worden herroepen.

Ook in andere richting voerde de Perhimpoean Indonesia buitenlandse propaganda, welke actie als onmisbaar element werd aangemerkt in den strijd voor de nationale onafhankelijkheid. Daarmede werd beoogd „te voorkomen dat in „het buitenland de meening post vat alsof Indo- „nesia niet den wil bezit om vrij te worden”; aan de wereld zou worden getoond „dat Indonesia „den ernstigen wil heeft om over zich zelf te kun- „nen beschikken”. Voorts zou de idee der „Aziatische solidariteit” worden gepropageerd, waar- toe contact werd verkregen met een in 1925 te Parijs gevormde associatie voor bestudeering van Oostersche beschavingen.

Een goede gelegenheid voor buitenlandsche propaganda in internationale samenwerking bood de te Berlijn zetelende „Liga tegen koloniale onderdrukking”, waarbij de Perhimpoean Indonesia zich al spoedig had aangesloten. Op het te Brussel van 10-15 Februari 1927 gehouden internationaal congres dier Anti-koloniale Liga was de P. I. vertegenwoordigd door een delegatie onder voorzitterschap van Mohammad Hatta, die gelegenheid had om de aandacht van het congres te vestigen op „de witte terreur”, welke in Indië zou heerschen bij de onderdrukking van de kort te voren op Java en Sumatra uitgebroken communistische ongeregelheden. In een resolutie werd door het Liga-congres besloten om „aan de „Indonesische vrijheidsbeweging zijn volle sym- „pathie te betuigen en deze beweging voort- „durend met alle mogelijke middelen te onder- „stouwen”; voorts om van de Nederlandsche Regeering te eischen: „volledige bewegingsvrij- „heid voor het Indonesische volk, opheffing van „verbanningsbesluiten en van ter dood veroor- „deelingen en uitvaardiging van algemeene „amnestie”.

De door de Perhimpoean Indonesia ontwikkelde revolutionaire activiteit, vooral in geschrifte, n.l. in haar orgaan „Indonesia Merdêka”, had de publieke aandacht getrokken. Den 10den Juni 1927 werd door de Nederlandsche Justitie een inval gedaan en huiszoeking verricht bij een drietal adressen van P. I.-leden te 's-Gravenhage en te Leiden. Het resultaat van het ingesteld onderzoek van de in beslag genomen schrifturen was, dat een viertal studenten, leden der Perhimpoean, n.l. de heeren Mohammad Hatta, Raden Mas Abdoel Madjid Djojo Adhiningrat, Mr. Ra-

den Ali Sastro Amidjojo en Mohammad Nazir Datoek Pamontjak, in September d.a.v. in preventieve hechtenis werden gesteld en strafrechtelijk vervolgd op grond dat zij zich hadden schuldig gemaakt aan opruiing, bij geschrifte en in het openbaar, tot gewelddadig optreden tegen het openbaar gezag. Het justitieel-politioneel ingrijpen der autoriteiten heeft tot velerlei commentaren aanleiding gegeven en de gemoederen in Nederland en in Indië in beroering gebracht. Den 22sten Maart 1928 volgde het vrijsprekend vonnis der Arrondissements-Rechtbank te 's-Gravenhage (opgenomen in „Nederlandsche Jurisprudentie”, 1928, blz. 824 vlg.), waarbij verklaard werd, dat hetgeen aan de verdachten bij dagvaarding was ten laste gelegd, niet bewezen was.

Voor de beteekenis van de propagandistische actie der Indonesische Vereeniging (Perhimpoeaan Indonesia) worde verwezen naar de jaargangen der Indonesia Merdêka en de brochure van Mohammad Hatta, „Indonesië Vrij” (1928); wat de verhouding der organisatie tot de Antikoloniale Liga betreft, naar het artikel „Onze Liga-politiek in Holland” in het Mei-nummer van vorenvermeld orgaan van 1929, terwijl in het nummer van Aug.-Sept. 1929 bijzonderheden zijn vermeld betreffende het tweede wereldcongres der Liga te Frankfurt a. Main van 20-27 Juli 1929 en de beteekenis van dit congres voor de Perhimpoeaan Indonesia.

De nationalistische beginselen der Perhimpoeaan Indonesia werden verbreid over Nederlandsch-Indië, doch ook in de groepen van „Indonesische studenten” en in de kringen van „Indonesische kolonies” in het buitenland, w.o. ten getale van ± 125 personen te Cairo (vereeniging „Djamijat al Chairyah”) en van ± 250 te Mekka (vereenigingen „Madjelis Assjaura Indonesia”, „Daja Oepaja” en „Djamijat Inajat Indonesia”).

Studieclubs. In de kringen der volksleiders op Java was de revolutionaire koers, door de Perhimpoeaan Indonesia sedert 1923 gepropageerd, niet onopgemerkt gebleven.

Eind 1923 werd de vorming te Soerabaja aangekondigd van een „Bond van Intellectueelen”, op den grondslag van het Javaansch nationalisme. De oprichter, Dr. Satiman Wirjosandjojo, verklaarde dat de Bond de weinige intellectueelen zou omvatten, die aan handelen de voorkeur wenschten te geven boven praten en de toekomstige leiders zouden willen zijn van het Javaansche volk. Deze kern van „verdicht Javanisme” heeft nimmer de sympathie kunnen verwerven van degenen, die de „Indonesische eenheid” voorstonden.

Onder hen behoorde de arts Dr. R. Soetomo, die op 11 Juli 1924 te Soerabaja een „Indonesische Studieclub” oprichtte, welke zich ten doel stelde: de ontwikkelen in de Inlandsche samenleving op te wekken tot gemeenschapsbesef en politiek inzicht; voorts om door bespreking van nationale en sociale vraagstukken hen te bewegen tot gemeenschappelijken constructieven arbeid.

Dit voorbeeld werkte stimulerend op de vorming van een „Algemeene Studieclub” te Bandoeng en van plaatselijke studieclubs te Solo, Jogja, Batavia, Semarang en Buitenzorg. In

hoofdzak werden zij gevormd uit academisch-opgeleiden; wat de Bandoengsche Club betreft, meerendeels uit oud-leden der Perhimpoeaan Indonesia.

In de intellectueelen-beweging openbaarden zich aanstonds verschillende stroomingen, naar gelang van het standpunt der aangeslotenen ten opzichte van de non-coöperatie-gedachte. Ten aanzien van de vraag, of politieke samenwerking met de Regeering wenschelijk en mogelijk is, stelde de Bandoengsche Club zich eenstemmig op een beslist afwijzend standpunt. In de Soerabajasche Club kwamen aanstonds naast de onverzoenlijke tevens de meer gematigde elementen voor, w. o. Dr. R. Soetomo, die samenwerking met de Overheid niet principieel weigerden, mits op voet van volkomen gelijkwaardigheid. Onder de tegenstanders van non-coöperatie trad Dr. Satiman op den voorgrond.

Onder de energieke leiding van haren voorzitter, den arts Soetomo, wijdde de Soerabajasche Studieclub hare aandacht niet alleen aan politieke vraagstukken, maar ook en vooral aan maatschappelijke, z.a. onderwijsvoorziening, gezondheidszorg, bestrijding van kinderhuwelijken en prostitutie, enz. Haar orgaan „Soeloch Ra'jat Indonesia” trekt steeds groote belangstelling. De richting der Solosche Club, met haar orgaan „Timboel” is meer Javaansch-, dan Indonesisch-nationalistisch.

Reeds bij het begin der intellectueelen-beweging streefden de leiders der verschillende studieclubs naar onderlinge samenwerking. Zoo werd in Juli 1925 te Soerabaja een „Interinsulaire Dag” gehouden, ter gezamenlijke bespreking, ook met andere Inlandsche politieke organisaties, van de wijze waarop de „Indonesische Eenheidsgedachte” in het vereenigingsleven zou worden gepropageerd. In September 1926 werd uit de verschillende Inlandsche organisaties een „Comité Persatoean Indonesia” gevormd met het doel eenheid te brengen in de verschillende politieke stroomingen.

Plotseling werden de gemoederen der non-coöperators in beroering gebracht door de benoeming in Maart 1927, van Dr. R. Soetomo tot lid van den Volksraad. Ofschoon persoonlijk wel geneigd om de benoeming te aanvaarden, besloot de leider, daartoe door zijn club genoopt, het lidmaatschap af te wijzen. Bij een onderhoud, dat de heer Soetomo op 7 April d.a.v. met den Landvoogd had, kreeg de voorzitter der Studieclub den indruk, dat de Regeeringspolitiek zeer tegemoetkomend zou zijn tegenover de nationalistische aspiraties der intellectueelen. Hij gaf daarop den Landvoogd schriftelijk te kennen de benoeming te aanvaarden op grond van de door de Regeering toegezegde „concessies”. Toen bleek, dat van eenigerlei concessie aan de Club geen sprake was geweest, besloot de heer Soetomo kort daarop zijn besluit van aanvaarding der benoeming tot lid van den Volksraad in te trekken.

Het „geval Soetomo” gaf tot commentaren aanleiding, zoowel in als buiten den Volksraad. De Regeering vond hierin aanleiding om hare in de najaarszitting van den Volksraad te kennen gegeven opvatting ten aanzien van de non-coöperatie in 1927 in de Memorie van Antwoord op het afdeulingsverslag van den Volksraad (1927—1928) aldus te herhalen: „De Regeering ziet in

„veelzijdige samenwerking een onmisbare voorwaarde voor een werkelijk vruchtbaar bewind. „Zij zal dan ook elke zich voordoende gelegenheid aangrijpen om de aanhangers van de „non-coöperatie gedachte tot ander inzicht te brengen, en vooral trachten elke aanleiding weg te nemen en te vermijden, welke aan non-coöperatie een schijnbaar-redelijken grondslag zou kunnen geven”.

Intusschen zette de Indonesische Studieclub te Soerabaja haren socialen en economischen arbeid voort. Zij gaf den stoot tot oprichting van internaten, een vrouwen-tehuis, een weefschool, een coöperatieve slagerij, een nijverheidscentrale, een credietbank „Boemipoetra”, een „Bank Nasional Indonesia”, enz., terwijl zij voorts adviesbureaux heeft ingesteld ter bestrijding van den woeker, ter bevordering van coöperaties en ten behoeve van de vakbeweging (zie: Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang, Juni 1930).

De Algemeene Studieclub te Bandoeng bleef echter, van hare oprichting af, zich in revolutionnair-nationalistische richting bewegen. Aan het hoofd dezer groep van principiele non-coöperators stond Ir. Soekarno. Deze club nam het initiatief tot de oprichting van een revolutionnair-nationalistische volksvereniging, de „Partai Nasional Indonesia”, welke de bestaande sociaal- en e.g. religieus-politieke Inlandsche organisaties in hare grondslagen zou aantasten en het „Indonesisch nationalisme” als agressief-revolutionnair beginsel onder de breede volksmassa, vooral op Java, maar ook daarbuiten, zou propageeren.

Partai Nasional Indonesia. In de kringen der Perhimpoenan Indonesia werd reeds in 1926 het plan beraamd tot vorming van een revolutionnair-nationalistische volkspartij op Java, welke, in nauwe samenwerking met de Indische Communistische Partij aldaar, zou streven naar de „onafhankelijkheid van Indonesia”. Dit doel zou worden nagestreefd door „een bewuste, op eigen kracht en eigen kunnen steunende nationalistische massa-actie”. De Partij zou geleid worden door de Algemeene Studieclub te Bandoeng, de Indische voortzetting van de Perhimpoenan Indonesia, welke beginselen en leuzen met het oog op de Indische verhoudingen gemitegeerd e.g. gecamoufleerd waren. Aan deze plannen werd de bodem ingeslagen door de maatregelen der Regeering tot onderdrukking van de ontijdig uitgebroken communistische opstandbewegingen.

Toen de rust op Java was teruggekeerd, werd in April 1927 in een bijeenkomst van Ir. Soekarno, Mr. Iskaq Tjokrohadiosoerjo, Tjipto Mangonkoekoesomo, Mr. Boediarto en Mr. Soenarjo besloten tot instelling van een comité van voorbereiding voor de oprichting van een revolutionnaire volkspartij op nationalistischen grondslag. Deze kwam op 4 Juli 1927 te Bandoeng tot stand, onder der naam „Perserikatan Nasional Indonesia” (P. N. I.), die zich volgens hare statuten ten doel stelde: „te streven naar de onafhankelijkheid van Indonesia”, door een „bewuste” volksbeweging, gegrond op eigen kracht en kunnen; voorts door samenwerking met en steunverleening aan andere verenigingen met gelijk streven.

De P. N. I. zou volgens haar boginselprogramma slechts een regeeringsstelsel erkennen, dat uit en door het volk in het leven zou zijn geroepen, hetgeen alleen mogelijk werd geacht in een onafhankelijken staat. Zij zou mitsdien naar middelen zoeken om „Indonesia los van Nederland” te maken langs den weg van „non-coöperatie”. Als „allereerste middel om de geheele structuur der Indonesische samenleving te herstellen” werd het bereiken van de politieke onafhankelijkheid d. i. het beëindigen van het Nederlandsche bestuur, aangemerkt. Door ontplooiing van eigen krachten zou een eigen nationale administratie in het leven worden geroepen binnen de bestaande algemeene administratie. In het voorloopig hoofdbestuur namen zitting: Ir. Soekarno als voorzitter, Mr. Iskaq Tjokrohadiosoerjo als secretaris-penningmeester en Dr. Samsi Sastrowidagdo als commissaris. Andere figuren in de leiding der P. N. I. waren Mr. Boediarto, Mr. Sartono, Mr. Soenarjo en Ir. Anwari.

Een aanknooppingspunt voor samengaan met andere organisaties vond de P. N. I. al dadelijk in het optreden der Nederlandsche Justitie tegen de Perhimpoenan Indonesia te 's-Gravenhage. In een protestvergadering, op 14 Augustus 1927 te Bandoeng gehouden, gispde Ir. Soekarno in scherpe bewoordingen het optreden der autoriteiten in Nederland. Mr. Iskaq gaf daarop een overzicht van de ontwikkelingsgeschiedenis der Perhimpoenan Indonesia, zooals die voorkomt in het „Gedenboek” dier vereniging; voorts wees hij op de beteekenis der „Liga tegen koloniale onderdrukking” voor de vrijheidsbeweging der overheerschte volkeren.

Den 25sten September d.a.v. werd tezelfder plaatse een propaganda-vergadering gehouden, waarin Mr. Iskaq een historisch overzicht gaf van de „ontwikkeling van Indonesië onder het Nederlandsch Bewind”, om vervolgens een uiteenzetting te geven van het doel der P. N. I. en van haar beginsel van non-coöperatie.

Op 9 October d.a.v. had een openbare vergadering te Jogja plaats, waarin als sprekers optraden Mr. Soenarjo en Mr. Soejoedi, die voor een beperkt gehoor een historisch-materialistische verklaring gaven van het ontstaan der koloniale verhouding, welke huns inziens alleen door non-coöperatie zou kunnen worden ontwricht en opgeheven.

Grooter succes had een propaganda-vergadering, welke op 4 December 1927 door de pas opgerichte afdeling „Jacatra” der P. N. I. te Batavia werd gehouden, bijgewoond door een 600-tal personen, w.o. afgevaardigden van verschillende Inlandsche verenigingen. Mr. Boediarto, voorzitter der afdeling, gaf een uiteenzetting van de grondslagen der P. N. I., van de geschiedenis der Nederlandsche koloniale politiek en van de beteekenis van het Aziatisch réveil. De P. N. I. ging volgens spreker uit van de stelling, dat de welvaart van een land samenhangt met een regeeringssysteem, waarbij de Regeering ten volle verantwoordelijkheid schuldig is aan het volk, welk stelsel slechts dan verkregen kan worden, wanneer de Regeering uit en door het volk is gekozen, hetgeen alleen een vrij volk kan doen. Nederland zal echter een zoodanigen regeeringsvorm uit zich zelf niet schenken aan het volk, dat daarom op eigen kracht moet steunen en de hulp van anderen in zijn stroven naar vrijheid niet kan aanvaarden.

Ir. Soekarno sprak over het doel der P. N. I.: te streven naar de „vrijheid van Indonesia”. Deze vrijheid moet z. i. eerst verkregen zijn, alvorens gedacht kan worden aan den wederopbouw van een nationalen staat met normale verhoudingen. De heer Soekarno qualificeerde de koloniale politiek der Westersche mogendheden als honger-politiek; de Europeanen veroverden koloniën om hun „rammelenden buik” te vullen! De Nederlanders zullen het Indonesische volk nimmer „rijp” achten om eigen lot in handen te kunnen nemen; daarom moet het volk, zonder de hulp van anderen, zijn lot zelf in handen zien te krijgen. Vandaar de bepaling in de statuten, dat de vrijheid alleen bereikt kan worden door een bewuste volksbeweging, die steunt op eigen kracht en kunnen. De houding van non-coöperatie brengt er toe om kracht te zoeken in eigen organisatie. De non-coöperators wenschen niet in de bestaande vertegenwoordigende lichamen zitting te nemen, omdat de arbeid in die colleges toch nimmer de vrijheid brengen kan. De P. N. I. wil trachten nuttiger werk te verrichten, n.l. dat der „nationale reconstructie”. De volksbeweging moet „bewust” zijn, opdat men voor geen enkele macht bevreesd behoeft te zijn. Aldus, volgens den spreker, de P. N. I.-beginselen.

Met groote geestdrift werd, in woord en geschrift, propaganda gevoerd voor deze beginselen; vooral in Batavia en in de Preanger, maar ook in Midden- en Oost Java.

Het 1ste P. N. I.-Congres, dat van 27—30 Mei 1928 te Soerabaja bijeenkwam, trok groote belangstelling. In deze meeting, welke door 1000 à 1500 personen werd bijgewoond, werden de partij-beginselen door Ir. Soekarno op dezelfde wijze uiteengezet als te Batavia.

Het werkprogram van de op dit congres tot „Partai Nasional Indonesia” omgedoopte vereeniging bevatte de volgende voornemens: in de eerste plaats versterking van het nationaal bewustzijn, bevordering van de nationale eenheid en wegruiming van alle belemmeringen, die aan de ontwikkeling van het politieke leven en aan de persoonlijke vrijheid in den weg staan; voorts: economische opbouw in den meest uitgebreiden zin; ten slotte: organisatie van het nationale onderwijs. Ter bereiking van het vrijheidsstreven zou de partij den „nationalen geest” aanwakken, welke noodig werd geacht ter verkrijging van een „nationalen wil”, die ten slotte zou voeren tot de „nationale daad”. Een en ander werd door Mr. Sartono uitvoerig toegelicht, waarbij hij tevens den nadruk legde op de noodzakelijkheid om de Indonesische cultuur hoog te houden.

Op den tweeden congresdag behandelde Mr. Ikaq Tjokrohadisoerjo de geschiedenis en de beteekenis van de z.g. exorbitante rechten van interneering en externeering, welke door den spreker werden aangemerkt als een despotisch middel om het Nederlandsch gezag te versterken.

De derde dag was gewijd aan besprekingen over belemmeringen van de vrije vereenigingsuiting, waarbij Mr. Sartono gelegenheid had een geschiedkundig overzicht te geven van de ontwikkeling van de rechten van vereeniging en vergadering. Hij wees op den in de loop der jaren aangebrachte beperkingen op de uitoefening van deze rechten, welke de volksvrijheid z.i. belemmerden; de P. N. I. wil daarom streven naar de opheffing van deze belemmeringen.

Nadat verschillende sprekers hunne instemming met het gehoorde hadden betuigd, sloot Ir. Soekarno het congres met een rede, waarin hij de aanwezigen aanspoorde zich bij de P. N. I. of bij een andere nationaal-politieke partij aan te sluiten en zich in te spannen om de vrijheid van Indonesië te verwerven.

Gedurende het jaar 1928 werden door de P. N. I.-leiders propaganda-vergaderingen op Java gehouden, waarin politieke, maatschappelijke en economische vraagstukken behandeling vonden. Aanvankelijk waren de redevoeringen te geleerd om vat te kunnen krijgen op het onontwikkeld gehoor; zij waren te Westersch gedacht, opgezet en voorgedragen. Langzamerhand wisten de sprekers echter hun voordracht in populaireren vorm te gieten en ze te kruiden met grappige toespelingen en met Inlandsche zegswijzen of met vergelijkingen, ontleend aan wajang-verhalen of aan volksoverleveringen. Achtereenvolgens werden de beginselen van het Indonesisch nationalisme uiteengezet en daaraan beschouwingen gewijd. Steeds werd als het doel der P. N. I.-beweging aangegeven: het verwerven van staatkundige vrijheid, welk doel alleen door eigen kracht en kunnen zou kunnen worden bereikt. Voortdurend werden het „imperialisme” en het „kapitalisme” als de groote vijandige machten voorgesteld, waartegen alle volkskrachten gemobiliseerd moesten worden om tot de „vrijheid” te geraken.

De Indonesische Eenheids-ideologie zou in het geheele sociale, economische en politieke leven worden ingedreven. Overeenkomstig de beginselen der Perhimpoenan Indonesia werden alle sociale en koloniale tegenstellingen steeds scherp geaccentueerd. De aard van het besprokene was „Indonesisch”, in de beteekenis van anti-Westersch in het algemeen en anti-Nederlandsch in het bijzonder. De taal was mede „Indonesisch”, d.i. het Maleisch, zooals het door de Inlandsche pers op Java is gemoderniseerd door opneming en verwerking van Nederlandsche en algemeen-gangbare Europeesche termen. Het partij-organ de „Persatoean Indonesia”, maakte onder redactie van Ir. Soekarno en Mr. Soenarjo propaganda voor de agressieve beginselen der P. N. I. en voor hare non-coöperatie-gedachte, welke in actieven zin „self-help” of „auto-activiteit” werd geheeten.

In een openbare vergadering, welke op 1 Juli 1928 te Pekalongan werd gehouden, gaf Ir. Soekarno opnieuw een uiteenzetting van het doel en het streven der P. N. I.-beweging naar de vrijheid van Indonesië. Ook hier gaf hij beschouwingen ten gehoor over het stichten van koloniën in het algemeen en over kolonisatie door Nederlanders in het bijzonder. Deze kolonisatie had niet tot motief om beschaving te brengen, ziede spreker; de vreemdelingen kwamen slechts om hun „rammelenden buik” te vullen! Het Hollandse imperialisme heeft volgens hem een viertal kenmerken, n.l. het zoeken naar artikelen, vooral eetwaren, om deze naar Europa mede te nemen; het opkopen van grondstoffen voor industriele doeleinden; het zoeken naar een afzetgebied voor eigen producten en ten slotte het beleggen van kapitaal. De heer Soekarno hield voorts het Gouvernements-onderwijs en de Regeeringsmaatregelen ter beperking van de bewegingsvrijheid. Ook hier wees hij op de wenschelijkheid om eendrachtig mede te werken tot de ontwikkeling van

den nationalen geest, die tot den nationalen wil en ten slotte tot de nationale daad zou moeten voeren. Vervolgens spoorde hij de aanwezigen aan om zich te scharen onder de P. N. I.-vlag, die rood en wit is gekleurd en van een „banteng“-kop is voorzien.

Van denzelfden trant was de propaganda-vergadering, welke op 30 Augustus 1928 te Gresik, nabij Soerabaja, werd gehouden. Ir. Soekarno gaf ook hier een uiteenzetting van het standpunt der P. N. I. tegenover de Nederlandsche koloniale politiek. Verklaard werd de bedoeling van de non-coöperatie-politiek der P. N. I., die niet alleen alle Indonesiers tot zich wil trekken, maar ook samen wil werken met nationalistische organisaties van andere Aziatische volkeren, die onder den druk verkeeren van het internationaal imperialisme.

De agitatorische wijze, waarop de P. N. I.-leiders de propaganda hunner partij-beginselen meenden te moeten voeren, had ook de aandacht der Indische Regeering getrokken. In de op 15 Mei 1928 gehouden bijeenkomst tot opening van de Volksraadszitting 1928—1929 wees de Gouverneur-Generaal op de gevoerde revolutionnaire-nationalistische propaganda. De Landvoogd verklaarde daarbij, dat door deze propaganda bij velen ook het gezonde, opbouwende en daarom de sympathie van alle weldenkenden verdienende nationalisme zelf in discredit werd gebracht. Een onderscheiding werd door de Regeering tevens gemaakt tusschen evolutionnaire en revolutionnaire nationalist en vervolgens gewezen op „het gansch ander standpunt, dat ingenomen „wordt door den pupil, in wiens gedachtengang „het einde der voogdij alleen het resultaat van „een natuurlijk — en derhalve geleidelijk — „groei-proces kan zijn, of dat van zijn medepupil, „die meent zijn emancipatie te kunnen forceeren „door zijn voogd naar het leven te staan“.

Ook de non-coöperatie-beweging, welke door de P. N. I. krachtig was versterkt, had de aandacht der autoriteiten getrokken. Bij de schriftelijke gedachtenwisseling nopens de Indische begroeting voor 1928 gaf de Regeering in Hare Memorie van Antwoord te kennen dat „non-coöperatie“ Haars inziens wat anders is dan „auto-activiteit“; het bevat naar de uitgesproken bedoeling harer aanhangers een positief element van vijandigheid tegen de Nederlandsche leiding. De Regeering verklaarde voorts over gegevens te beschikken, waaruit overtuigend zou kunnen blijken, dat onder degenen, die zich non-coöperators noemden, ook voorstanders van geweldpolitiek worden aangetroffen.

Intusschen had de propaganda der P. N. I.-leiders groote aantrekkingskracht uitgeoefend op talrijke elementen der uiteengeslagen communistische organisaties. De P. N. I. trok zich het lot dier elementen aan en bevorderde hun toetreding. Tusschen communisme en nationalisme bestaat naar de inzichten in P. N. I.-kringen dit aantrekkingspunt, dat zij beide bevrijdingsbewegingen zijn; enerzijds uit economische (klasse)overheersching, anderzijds uit politieke (nationale) overheersching. Uit die kringen werd dan ook betoogd, dat in de nationale beweging de communistische strooming slechts een „intermezzo“ was. Het communisme heeft, ondanks de mislukking van de opstandige beweging, de geschiktheid van het volk bevorderd om zich te organiseren;

eenige praedispositie bij de massa opgewekt om, in bonden georganiseerd, zich te doen gelden. Zoowel in het Indische nationalistisch orgaan „Soeloeh Indonesia Moeda“, als in het orgaan der Perhimpoean Indonesia, de „Indonesia Merdeka“, werd in 1928 de beteekenis van het communisme voor het nationalisme in Indië op evenbedoelde wijze geschetst. Door het neerslaan van de communistisch-georganiseerde opstandsbeweging zou de Regeering de baan hebben vrijgemaakt voor de komst van een „zuiver nationalistische volksbeweging met radicalen grondslag“. Dankbaar heeft de Partai Nasional Indonesia „de politieke erfenis“ van de voormalige Indische Communistische Partij aanvaard „in den vorm van een organisatie-rijpe massa“, aldus de „Indonesia Merdeka“ (1928, p. 49).

Inmiddels gingen de P. N. I.-leiders voort met hunne agitatorisch-propagandistische actie. Te Semarang werd op 14 October 1928 een openbare vergadering belegd, welke door een 2000-tal personen werd bijgewoond, w.o. gewezen leden van de Indische Communistische Partij en van hare sub-organisatie, de Sarikat Raja. Ook hier gaf Ir. Soekarno een uiteenzetting van de beginselverklaring en van het werkprogram der P. N. I. Het ontstaan van het koloniaal imperialisme werd door hem op de gebruikelijke wijze verklaard. Als eenige uitweg om tot betere toestanden te geraken werd genoemd: het doen verdwijnen van het Hollandsch bestuur over Indië. Alle krachten moesten volgens den spreker gericht worden op het verkrijgen van politieke onafhankelijkheid. Ir. Soekarno zeide verder, dat Nederland, welks leven afhankelijk is van kolonisatie, natuurlijk aan Indonesië de vrijheid niet eigener beweging zou teruggeven, maar integendeel al het mogelijke zou doen om de kolonie in blijvend bezit te houden. Ook omdat het volk van Indonesië tot een ander ras behoort dan dat van Nederland, zou dit land, volgens spreker, geen ruime houding aannemen. Naar aanleiding van den aard dezer redevoeringen deed de Indische Regeering op 8 November 1928 in den Volksraad verklaren, dat zij alle partij- of volksleiders ten volle verantwoordelijk stelde, niet alleen voor den indruk, maar ook voor de *nawerking* van hun redevoeringen. Zij zou hun vrijheid van spreken binnen de grenzen der openbare orde behoorlijk waarborgen — verklaarde de Regeering verder —, maar zij verbond daaraan de ernstige waarschuwing, dat zij jegens de P. N. I.- en andere leiders voor geen middel zou terugdeinzen, zoodra zij bemerkte, dat hun woorden, door welke personen of oorzaken ook, in voor rust en orde gevaarlijke daden dreigden te worden omgezet. De Regeering achtte het haar hooge roeping, niet alleen voor de vrijheid van het woord, maar ook voor de vrijheid van hen, die daarvan slachtoffers zouden kunnen worden, te waken.

Met rusteloozen ijver breidde de P. N. I. hare propaganda uit; ook in „de kampoengs en de bergen“, waarheen de leden uitgezonden werden om tot het volk te gaan. De propagandisten maakten het kampongvolk wel eens wijs, dat de P. N. I. in wezen hetzelfde zou beoogen als de Communistische Partij P. K. I. en dat, sedert de naam „kommunis“ was verboden, de letter „K“ in de initialen van den partijnaam voorzichtigheidshalve was veranderd in „N“.

Ten behoeve van de propagandistische actie

werden dezelfde methodes gevolgd, welke de P. K. I. indertijd had toegepast. Cursussen werden opgericht tot vorming van een keurcorps van kernleden, die door een soort van examen werden beproefd op hun revolutionair inzicht, zoomede op hun aanhankelijkheid en hun disciplinair gevoel jegens de partij. De toegetreden werden eerst opgenomen als candidaat-leden; hun gedraging werd door een eigen recherche-dienst nagegaan. Hun werd door ressort-commissarissen en door onderwijzers aan een „volks-universiteit” der P. N. I. de noodige opleiding gegeven. Niet alleen reisden propagandisten naar „de kampeongs en de bergen” om aanhang te werven, maar zij gingen ook als cellen de partijbogenselen verkondigen in andere vereenigingen en bonden, in bedrijven en instellingen. Ondanks het beperkte kader van leiders en overtuigde propagandisten was het aantal leden in belangrijke mate toegenomen, n.l. tot ongeveer 6000, waarvan een 1500-tal te Batavia en evenveel te Bandoeng.

Ter herdenking van de vrijspraak, een jaar tevoren, van de vier voormannen der Perhimpoean Indonesia werd op 24 Maart 1929 een door 1500 personen bezochte openbare P. N. I.-vergadering te Bandoeng gehouden, waarin Ir. Soekarno een uiteenzetting gaf van de beteekenis der nationale beweging en van de buitenlandsche propaganda daarvoor. In het buitenland moest worden geprotesteerd tegen alle „koloniale willekeur”, z.a. poenale sanctie, heereendiensten, interneeringen en vrijheidsbelemmeringen. Volgens den heer Soekarno was deze propaganda bereids gevoerd door de Perhimpoean Indonesia, met wie de P. N. I. samenwerkte.

Groote belangstelling trok het 2de P. N. I.-Congres, dat van 18—20 Mei 1929 te Batavia werd gehouden. Op den eersten dag werd een receptie gegeven, waarop aan de afgevaardigden van een 50-tal organisaties gelegenheid werd gegeven om van hun sympathie te doen blijken met het streven der P. N. I. Het zingen van het in October 1928 door een student gecomponeerd nationalistisch lied „Indonesia Raja” (tekst met vertalingen in „Soeloeh Rajat Indonesia” van 1 Nov. 1930), waarin zoowel de eenheidsgedachte als de vaderlandsliefde tot uitdrukking zijn gebracht, verhoogde de stemming bij het duizendkoppig publiek, dat bijeengekomen was in het clubgebouw, de „Gedong Permoefakatan Nasional Indonesia” te „Jacatra”. Het congres werd in twee lokaliteiten tegelijk gehouden, n.l. in het clublokaal en in een bioscoopgebouw.

In hartstochtelijke bewoordingen gaf Ir. Soekarno ook hier een uiteenzetting van het streven der P. N. I., die „geboren werd in een tijd, toen „de communisten-vrees de kapitalisten had „bevangen, zoodat de volksbeweging werd onderdrukt”. Daarop is de beweging der P. N. I. „uit het volk” opgekomen, die „onder de rood-„witte vlag met den banteng-kop” vol moed (rood), rein van hart (wit) en vertrouwend op eigen kracht (banteng-kop), onversaagd wil streven naar het doel: „Indonesia Raja”, „Indonesia Merdeka”. Dezelfde rede werd door den heer Soekarno herhaald in het bioscoop-lokaal, waar eveneens een 1000-tal personen was bijeengekomen. Mr. Ali Sastroamidjojo besprak daarop de buitenlandsche propaganda voor de nationale zaak, het doel dier actie, haar nut en hare me-

thode. Hij bestreed de opvatting als zou de nationale beweging haar ontstaan te danken hebben aan de materialistische politiek van het koloniale imperialisme; zij is edeler en daardoor krachtiger, omdat zij berust op het bezit van een eigen geestesleven. Spreker achtte het wenschelijk, om de eigen nationale cultuur ter kennis te brengen van de wereld, opdat deze daarvan zou kunnen overnemen wat goed en nuttig wordt geacht; in dezen tijd van internationalisme behoort wederzijdsche waardeering van nationale cultuur-elementen mogelijk gemaakt te worden. Vervolgens sprak Gatot Mangkoepadja over het streven der P. N. I. om door organisatie van de vakbeweging den economischen toestand der Inlandsche werknemers te verbeteren. Mr. Soenarjo gaf voorts een uiteenzetting van de beteekenis der coöperatie in het economische leven.

Den volgenden dag hield Ir. Soekarno een rede over intra-Indonesische emigratie, waarbij hij wees op den plicht der P. N. I. om de vrije emigratie uit Java naar de Buitengewesten aan te moedigen; niet met het doel om een „Javaansch imperialisme”, maar wel om de „economische eenheid van Indonesië” te bevorderen; terwijl daarbij tevens propaganda zou kunnen worden gemaakt tegen de „koelie-contracten”. Daarop kreeg Mr. Soejoedi het woord voor een rede over de wettelijke belemmeringen van de vergader-vrijheid, de z.g. haat-zaai-artikelen van het Wetboek van Strafrecht, de rekbaarheid van het begrip „openbare rust en orde” en over de „strafeloosheid der Nederlandsche pers” in Indië. Mr. Sartono had het verder over „woekerbestrijding” en betoogde, dat in Indië woekeraars voorkomen onder alle rassen, ook onder de inheemsche volkeren. Mr. Iskaq, secretaris van het P. N. I.-hoofdbestuur, deelde vervolgens mede, dat in besloten vergadering o.m. de volgende besluiten waren genomen: 1. De P. N. I. zal de Bank Nasional Indonesia steunen; 2. het P. N. I.-hoofdbestuur is gemachtigd om contact te houden met de Perhimpoean Indonesia en deze voor bepaalde onderwerpen machtiging te geven om namens de P. N. I. op te treden; voorts zou de P. N. I. coöperatieve vereenigingen oprichten en de vakbeweging organiseeren. Ten slotte was besloten om in de beginselverklaring den term „politieke onafhankelijkheid” te vervangen door „nationale vrijheid”.

De herhaaldelijk gedane aansporing, om propaganda te gaan voeren tot in het verre binnenland, bleef niet zonder succes. Ook de cursus-bijeenkomsten bevorderden de verbreiding der P. N. I.-beginselen. Telkenmale werd gewezen op „onderdrukking” van de bevolking door het vreemde „imperialistische” gezag, op de wenschelijkheid om eendrachtig en moedig te zijn ter verkrijging van de vrijheid, op het voorbeeld door Russen, Chinezen en Turken gegeven, die toch maar kans hadden gezien om hunne regeeringen omver te werpen of hun vrijheid te herkrijgen door de vreemdelingen te verjagen, die hun land hadden geroofd!

Voor al in West Java, inzonderheid in de Pranger, was de agitatorische actie het felst. Ter herdenking van het tweejarig bestaan der P. N. I. werden op 7 Juli 1929 zoowel te Batavia als te Bandoeng openbare propaganda-vergaderingen gehouden.

De bijeenkomst te Batavia werd geleid door Ir.

Soekarno, die haar opende met een rede over de ontwikkeling der P. N. I., waarin hij drie fasen onderscheidde, n.l. die der ideologie, die der propaganda en die der constructieve werkzaamheid op sociaal-economisch gebied. Op politiek terrein streeft de P. N. I. naar vrijheid van beweging en meeningsuiting, zeide spreker; de P. N. I. is een moderne partij, die niet communistisch is en evenmin destructieve actie voert. Op sociaal en op economisch gebied verricht de P. N. I. nuttigen arbeid; de partij bevordert het onderwijs, de volksgezondheid, de vrije emigratie, de coöperatie en bestrijdt den woeker. Mr. Sartono deelde daarop de besluiten mede, welke op het laatste congres in besloten vergaderingen waren genomen, n.l. organisatie van arbeiders- en boeren-bonden, oprichting van cursussen in economie en staatsrecht, waarop ook een uiteenzetting zou worden gegeven van socialisme, anarchisme en communisme, opdat men te zijner tijd het eigen nationalisme „bewust” zou kunnen belijden en verdedigen. Spreker wakte de aanwezigen op tot „auto-activiteit”, noodzakelijke voorwaarde voor den vooruitgang, waaraan ook de Indonesische kapitalisten en intellectuelen hadden mede te werken, wilden zij niet onder den voet geraken.

De openbare vergadering te Bandoeng werd door een 1000-tal personen bezocht. Mr. Iskaq Tjokrohadiosoerjo gaf een verklaring van het politie-begrip en van de politie-taak, waarbij hij gelegenheid vond om scherpe critiek te oefenen op de belemmeringen, welke aan de P. N. I.-actie in den weg werden gelegd door de autoriteiten.

Ir. Soekarno gaf daarop een uitvoerige uiteenzetting van de beginselen zijner partij, gevolgd door een verklaring van de ontwikkeling van het Nederlandsch „imperialisme”, dat alleen aan het „kapitalisme” ten goede zou zijn gekomen. Toon dit „imperialisme” door den wereldoorlog was verzwakt, werden door de Regeering beloften gedaan, die niet werden nagekomen. Door bezuinigingsmaatregelen en belastingheffingen werd het volk nog meer gedrukt; de volksrechten werden nog meer geknot! De drang naar vrijheid werd echter krachtiger. Toen braken in November 1926 ongeregelheden uit, met het gevolg dat ieder nationalist werd aangezien voor communist. Het was in die donkere dagen, vervolgde spreker, dat de P. N. I. werd geboren. De nieuwe vereeniging begon met geen vertrouwen meer te stellen in de beloften der „sana”-partij; zij wenscht op eigen krachten te bouwen in haar streven naar de algeheele vrijheid van Indonesië. Spreker wakte de aanwezigen op om zich eendrachtig aaneen te sluiten, ten einde voorbereid te zijn, wanneer de tijd daár is, dat in den komende wereldoorlog om het bezit van Indonesië zal worden gevochten.

De heer Gatot Mangkoepradja gaf voorts een verhandeling over „de P. N. I. en het volk der Preanger”, waarna Ir. Soekarno nogmaals opwakte tot toetreding bij de P. N. I. en aanriep om vertrouwen te blijven stellen in het embleem der vereeniging.

Thans kwam weer Midden Java aan de beurt voor het houden van een propaganda-bijeenkomst. Te Pekalongan werd op 21 Juli 1929 een openbare vergadering gehouden, welke door een 1000-tal bezoekers werd bijgewoond. Mr. Iskaq herhaalde hier zijn te Bandoeng gehouden rede-

voering over de politie. Ir. Soekarno had het wederom over imperialisme en koloniale overheersching, over de reactie en het P. N. I.-nationalisme, dat slechts georganiseerde massa-actie beoogde en geenszins geweld wilde.

Aan de openluchtvergadering der Indonesische Studieclub, welke ter herdenking van haar 5-jarig bestaan op 27 en 28 Juli 1929 te Soerabaja werd gehouden, nam ook de P. N. I.-leider deel. Deze bijeenkomst werd geleid door Dr. R. Soetomo, die met nadruk verklaarde, dat de Club in het openbaar werkt en haar arbeid door een ieder wordt geprezen, ook door Nederlanders. Hij wees op het verschillend standpunt, dat de P. N. I. en de Studieclub innemen tegenover het principe der non-coöperatie, niettegenstaande de eensgezindheid ten aanzien van beider doel: te streven naar de vrijheid. Gedurende de eerste samenkomst werd gelegenheid gegeven om gelukwensen aan te bieden aan het bestuur der jubileerende club, waarna het nationalistisch lied „Indonesia Raja” werd gezongen. Dr. Soetomo sprak de verwachting uit, dat de aanwezigen zoo beschaafd zouden zijn om het lied staande aan te hooren; degenen, die zouden blijven zitten, waren z.i. karbouwen.

Vervolgens werd het woord gegeven aan Ir. Soekarno, die ook in deze meeting een uiteenzetting gaf van de bedoeling van het „Indonesisch nationalisme”. Hij wees er op, dat de Studieclub een cachet heeft, dat niet geheel gelijk is aan dat der P. N. I. Maar beider geest is één, zeide spreker, n.l. die van „Nasional Indonesia en van Indonesia Merdeka”. Na het „imperialisme” en het „kapitalisme” geheld te hebben, gaf Soekarno een historisch overzicht van de Nederlandsche koloniale politiek, voorts een verklaring van de geboorte der P. N. I., nadat het volk in opstand was gekomen tegen de Regeering, die bezuinigingen invoerde, den belastingdruk verzwaaarde en de volksvrijheid aan banden legde. Hoewel in wezen nationalistisch, zoekt de P. N. I. het internationalisme om aan het buitenland te toonen welke slechte toestanden in Indië heerschen; zoo noodig zou de P. N. I. zich in verbinding stellen met de Anti-koloniale Liga.

In zijn sluitingsrede wees Dr. Soetomo er op, dat niet alleen de Studieclub, maar ook de P. N. I. de sympathie heeft verworven van de adellijken, van de ambtenaren en van het volk, omdat zij in het openbaar werkt. Hij sprak de hoop uit, dat beider actie tot de vrijheid zal voeren en spoorde de aanwezigen aan om in het openbaar propaganda te maken voor de vrijheid en geen ondergrondse actie te voeren.

Deze aansporing om ondergrondse actie na te laten is, evenals de bittere stemming van Ir. Soekarno, wellicht te verklaren uit de omstandigheid, dat de Indische Regeering het noodig had geoordeeld om op 26 Juli t.v., dus twee dagen vóór deze feestelijke bijeenkomst, huiszoekingen te doen verrichten bij eenige leiders van een nieuw-opgerichte vak-organisatie te Soerabaja, de „Sarèkat Kaoem Boeroeh Indonesia”, die zich ten doel stelde om in samenwerking met de „Liga” propaganda te voeren voor den nationalen vrijheidsstrijd, „tot aan de dictatuur van het proletariaat”. Behalve een 7-tal propagandisten dior vakbeweging, was ook Mr. I. Koesoema Soemantri te Médan, oud-bestuurslid der Perhimpunan Indonesia, in preventieve hechtenis gesteld. In

een P. N. I.-vergadering welke op 25 Augustus 1929 te Batavia werd gehouden, gaven eenige nationalistische leiders hun verwondering er over te kennen, dat Mr. Koesoema Soemantri was gearresteerd, terwijl propagandisten als Ir. Soekarno en Mr. Sartono ongemocid werden gelaten.

Intusschen had de Indische Regeering op 9 Juli 1929 gelegenheid om nopens Haar standpunt tegenover de P. N. I. een schriftelijke uiteenzetting te geven aan den Volksraad. Zij verklaarde, dat dit standpunt zich voornamelijk bepaalde tot een „waakzaam afwachten” in drieërlei opzicht: 1. of het aan de leiders gelukken zou de opgewekte krachten te richten op sociaal-constructief werk en aldus voor destructieve actie te behoeden; 2. of het den leiders gelukken zou een zoodanige discipline in hun partij te vormen en te handhaven, dat elke verzetsbeweging, elk misdadig avontuur, bijtijds en ten volle wordt belet; 3. of de door de P. N. I. voorgenomen vak-actie zich op ordelijke wijze zou ontwikkelen. De Regeering voegde daaraan o.m. toe, dat het felle karakter der P. N. I.-propaganda door Haar werd betreurd en dat die felheid het voor de Regeering steeds bezwaarlijker maakte in hare tolerante houding te volharden. Voorts: dat de P. N. I.-voormannen voor hun woorden en daden, alsmede voor de redelijkerwijze te voorziene nawerking daarvan op een vaak laag ontwikkelde massa, voldoende zijn gewaarschuwd. Op 6 Augustus 1929 werd, bij de mondelinge beraadslaging over de Indische begroting voor 1930, door den Regeeringsgemachtigde voor Algemeene Zaken in den Volksraad, mede met het oog op de propaganda voor de „Los van Nederland”-leuze, verklaard dat de Regeering voldoende verantwoordelijkheidsbesef verwachtte bij de volksleiders, die propaganda voerden met ernstig gevaar voor beroering en excessen, welke als de redelijk voorzienbare nawerking van hun optreden zouden moeten worden beschouwd. Voorts: „Wordt de Regeering in die verwachting teleurgesteld, ondervindt Zij dat die leiders, hetzij uit onwil, hetzij uit onmacht, niet voorkomen dat hun actie het karakter van opruiing aanneemt, dat zij er zich van onthouden op de meest openlijke en ondubbelzinnige wijze elke gedachte aan een „gewelddadige actie buiten te sluiten, dan zal „moeten worden ingegrepen, dan zullen tegen die „leiders, wellicht ook tegen de beweging zelve, „scherpe maatregelen moeten worden genomen”.

Inmiddels gingen de P. N. I.-leiders met hun actie voort. Hun activiteit was in West Java, m.n. in Midden Priangan, het grootst.

Op 15 September 1929 belegden zij te Bandung een tweetal buitengewone openbare vergaderingen ter bespreking o.m. van de houding der „reactie” tegenover de partij. De stemming was in beide vergaderingen, elk bijgewoond door een duizenden personen, zeer geanimeerd. Vooral toen Ir. Soekarno een rede had gehouden over „Indonesische eenheid en vrijheid”, waarop verschillende sprekers van hun instemming deden blijken over het streven naar „Indonesia Merdika”. Een hunner verklaarde voortdurend handgeklap te hooren, en merkte daarbij op, dat de vrijheid niet met applaudiseeren kan worden verkregen, maar wel door gewelddadig optreden. Een ander spreker ontzag zich niet het „Nederlandsche imperialisme” barbaarsch te noemen en daarop te doen volgen, dat de vrijheid niet met

holle woorden maar met goed en bloed wordt verworven!

In beide bijeenkomsten werd krachtige propaganda gemaakt voor de stichting van een eigen clubgebouw, door Gatot Mangkoepradja noodig geacht voor de P. N. I., die daarin bescherming zou kunnen vinden tegen „de imperialistische tijgers, die de landsbevolking uitzuigen tot er geen merg meer in haar beenderen overblijft”. In een eigen clubgebouw nu zou rustig kunnen worden gesproken over alle vrijheidsbelemmeringen, alsook over den „ellendigen toestand” van het volk, dat door genoemden spreker werd vergeleken met het zoete suikerriet, dat uitgeperst wordt door de kapitalisten, om daarna weggevoerd te worden of als brandstof gebezigd.

Toen Ir. Soekarno in de tweede vergadering het podium besteeg, werd de „Indonesia Raja” gezongen, waardoer hij in geestdrift geraakte. Hij constateerde dat de beweging groeide, gelijk een riviertje aanzwelt, dat met andere riviertjes zich vereenigt tot een grooten stroom die, alle hindernissen passerend, ten slotte de vrije zee bereiken zal. De P. N. I. gaat niet destructief te werk, zeide spreker, zij gaat niet samen met Moskou, maar steunt op eigen krachten, onafhankelijk van de hulp van anderen. Hij spoorde zijn gehoor aan, om tegenover alle tegenwerkende machten den moed te toonen van een „banteng”. Voorts bepleitte spreker de wenschelijkheid om tijdig maatregelen te nemen ter voorkoming, dat in den aanstaanden Pacific-oorlog de strijdende groote mogendheden zich meester zouden maken van den Archipel.

In beide vergaderingen werden de op harts-tochtelijke wijze door Ir. Soekarno voorgedragen redevoeringen, gekruid met hatelijkheden en toespelingen aan het adres van „kapitalisten”, „imperialisten” en gezagsorganen, met applaus begroet.

De agitatorische propaganda, door de P. N. I.-leiders vooral na het tweede congres gevoerd, had de Indische Regeering intusschen aanleiding gegeven de vraag te overwegen of het niet gewenscht zou zijn om, gelijk in Mei 1926 (Bijbl. 11059) was geschied ten aanzien van de communistische organisaties, de onvereinigbaarheid te decreeteeren van bezoldigde Landsbetrokkingen met het P. N. I.-lidmaatschap. De propaganda had zich n.l. reeds uitgestrekt tot politie-beambten en militairen. Ten einde aan dezen hoogst ongewenscht geachten toestand een einde te maken, werd door den Gouverneur van West Java in het begin van October 1929 den politie-dienaren verboden lid te zijn van de P. N. I., terwijl door den Legercommandant een gelijke verbodsbepaling werd uitgevaardigd voor het geheele personeel onder zijn departement.

Naar aanleiding van de te dezer zake door een Lid van den Volksraad gestelde schriftelijke vragen gaf de Indische Regeering op 23 October 1929 een uiteenzetting van de ongewijzigd gebleven beginselen van Haar beleid ten aanzien van de uitoefening van het recht van vereeniging en vergadering. Zij verklaarde voorts niet te kunnen toelaten, dat door een vereeniging of vergadering gezag, rust en orde worden ondermijnd, bedreigd of verstoord, noch dat een groep van burgers dan wel landsdienaren in hare gevoelens of overtuigingen door een andere groep gegriefd wordt of bespot. Ook zou niet worden geduld,

dat volksleiders door dubbelzinnigheden, toespelingen of andere listige zinswendingen de gestelde grenzen trachten te overschrijden. Evenmin zou lijdelijk worden toegezien, wanneer eenige staatkundige propaganda van communistische leerstellingen vervuld zou zijn, dan wel gericht werd tot die overheidsorganen — als bijv. de politie —, welke, in elk land voor de handhaving van de openbare orde van primair belang, boven partijen behooren te staan en zoo noodig, zelfs door een verbod, tegen besmetting met voor hen ongewenscht geachte denkbeelden moeten worden beschermd.

Deze uiteenzettingen van het Regeeringsstandpunt in den Volksraad schenen wel eenigen invloed ten goede te hebben gehad op den toon der redvoeringen in de openbare P. N. I.-vergaderingen, welke eind October 1929 zoowel te Batavia als te Bandoeng werden gehouden.

Te Batavia werden op zakelijke wijze verschillende vraagstukken besproken, z.a. de particuliere landerijen, de vrouwen-emanipatie, het alfabetisme en de beperkingen van de bewegingsvrijheid in de Buitengewesten. Bij de bespreking van het vrouwen-vraagstuk verklaarde Mr. Sartono, dat de P. N. I. met alle kracht strijd zou voeren tegen polygamie en kinderhuwelijk. Leden, die het zouden wagen meer dan één echtgenoot te nemen of hun minderjarige dochter uit te huwelijken, zouden worden geroyeerd en gesignaleerd.

Te Bandoeng was de opkomst zoo groot, dat de ruim 2000 aanwezigen in twee vergaderingen moesten worden gesplitst. Ir. Soekarno gaf hier een uiteenzetting van het non-coöperatie beginsel en van het neutrale standpunt der P. N. I. tegenover den godsdienst. Hij verklaarde met nadruk niet de Hollanders te haten, maar wel de koloniale overheersching; voorts dat hij ook na de duidelijke uiteenzetting van het standpunt der Regeering tegenover de P. N. I. niet ontmoedigd was.

Intusschen bleek een deel der Inlandsche samenleving op Java in beroering te zijn gebracht door de heftige actie der P. N. I.-propagandisten. Vooral in West Java deden onder de bevolking allerlei geruchten de ronde over komende onregeligheden, waarin zij onvermijdelijk betrokken zou worden. In verband daarmee werden op 29 December 1929 op last der Regeering huiszoekingen verricht in kantoren en woningen van leiders, voormannen en propagandisten der P. N. I., met opdracht om zoo noodig correspondenties in beslag te nemen, personen te verhooren, enz.

Deze maatregel bracht beroering teweeg in de kringen der nationalistische leiders, vooral toen een 8-tal P. N. I.-leiders en propagandisten werd gearresteerd, waarvan een 4-tal strafrechtelijk werd vervolgd; n.l. Ir. Soekarno, R. Gatot Mangkoepudja, Maskoen en Soepriadinata.

Op 10 Januari 1930 deed de Indische Regeering een uiteenzetting geven van de motieven, welke Haar hadden bewogen opdracht te doen geven tot het verrichten van bedoelde huiszoekingen. Voor justitioneel-politioneel ingrijpen was volgens de Regeering alle aanleiding wegens het ernstig vermoeden, dat er reeds misdrijf was gepleegd, n.l. zoowel het delict van artikel 108 Wetboek van Strafrecht, de samenspanning tot opstand, als dat van artikel 169, het deelnemen aan een vereeniging, die het plegen van misdrijf-

ven tot oogmerk heeft. De Regeering achtte haar optreden niet alleen geheel overeenkomstig de wet, doch tevens, ter voorkoming van eventuele herhaling der gebeurtenissen van 1926, onvermijdelijk. De massale omvang der huiszoekingen werd gemotiveerd met de overweging, dat het geboden onderzoek niet tot een kleinen kring mocht worden beperkt, daar het slechts afdoende kon zijn, indien geen enkele kans tot het zoo volledig mogelijk verzamelen van materiaal verloren ging. De Regeering verklaarde voorts, dat Haar beleid jegens de volksbeweging onveranderd was gebleven. Wat geschied was, is de duidelijke consequentie geweest van dat beleid. Steeds is daarbij een grens getrokken tusschen evolutionairen en revolutionairen, tusschen maatschappelijk-nuttigen, opbouwenden arbeid enerzijds en maatschappelijk-gevaarlijk, afbrekend optreden anderzijds. De scheidingslijn tusschen wat, als sociaal-productief, aangemoedigd althans veroorloofd moet worden, tegenover wat, als sociaal-destructief, dient te worden aangegrepen en vernietigd, heeft de Regeering — aldus verder Hare verklaring — thans wederom duidelijk voortgetrokken. Consequentie van Haar nimmer verzaakte beginselen heeft dit dus zelve weer tot consequentie, dat — tenzij verdere ontwikkeling van het onderzoek of van de situatie tot andere gedragslijn nopen mocht — van de P. N. I. niet die deelen vernietigd zullen worden, wier waarde voor redelijke verbetering der inheemsche samenleving aan geen redelijken twijfel onderhevig zou blijken.

Het strafproces tegen het 4-tal in preventieve hechtens gestelde nationalististen had allerwegen de publieke aandacht. Het begon op 18 Augustus 1930 en eindigde op 22 December d.a.v. met de veroordeeling van de beklagden door den Landraad van Bandoeng tot straffen van 4—1½ jaar, wegens het deelnemen aan een vereeniging, welke als oogmerk heeft het plegen van misdrijven, alsmede wegens het zich opzettelijk uiten in woorden, waarin verstoring der openbare orde en omverwerping van het in Nederlandsch-Indië gevestigde gezag wordt aangeprezen. Het vonnis word in revisie door den Raad van Justitie te Batavia op 17 April 1931 in vollen omvang bekrachtigd. (Het Landraadsvonnis is, met het revisie-vonnis van den Raad van Justitie, in extenso opgenomen in het Indisch Tijdschrift van het Recht, deel 133, jaar 1931, blz. 608—671).

Bij G. B. van 3 Sept. 1931 werd bij wege van gratie de duur der aan Ir. Soekarno opgelegde gevangenisstraf van 4 jaren, met inbegrip van de hem bij G. B. van 11 Aug. tevoren verleende vermindering van straf van 3 maanden, terugggebracht tot in totaal 2 jaren; tevens werd aan R. Gatot Mangkoepudja gratie verleend van het nog te ondergaan gedeelte der hem opgelegde gevangenisstraf van 2 jaren.

Do rechterlijke uitspraak, welke in de nationalistische pers en ook daarbuiten (zie Het vonnis in de P. N. I.-zaak door Mr. J. M. J. Schopper, Hoogleraar te Batavia) tot critiek aanleiding gaf, heeft de Partai Nasional Indonesia practisch tot verboden vereeniging gestempeld. Als politieke organisatie althans heeft de P. N. I. haar bestaansrecht verloren.

Permoefakatan (of Persatoean) Perhimpunan-perhimpunan Politik Kebangsaan Indonesia. Bij

hun propaganda op Java voor de eenheids-ideologie van het „Indonesisch Nationalisme” stonden de oud-leden der Perhimpoean Indonesia al spoedig voor de vraag: of naar „fusie” dan wel naar „federatie”, van de bestaande Inlandsche vereenigingen zou worden gestreefd. Ten einde deze vraag in studie te nemen werd in Augustus 1926 onder leiding van Mr. R. M. Sartono, oud-secretaris der P. I., aanstonds een „Indonesisch Eenheidscomité” ingesteld, terwijl op initiatief van Mr. R. P. Singgih weldra een gelijksoortig comité te Soerabaja tot stand kwam. De communistische ongeregeldheden waren oorzaak, dat de plannen der nationalistien niet dadelijk tot uitvoering konden komen.

Kort na de oprichting der Partai Nasional Indonesia werd, met instemming van de Partai Sarèkat Islam, besloten om te streven naar vorming van een „Indonesisch-nationalistische federatie” van alle Inlandsche politieke vereenigingen. Daartoe werd op 17/18 December 1927 te Bandoeng een constitueerende vergadering belegd, welke onder leiding stond van Ir. Soekarno. Van P. N. I.-zijde waren voorts aanwezig Mr. Iskaq Tjokrohadijoerjo, Mr. Sartono, Mr. Boediarjo en Dr. Samsi Sastrowidagdo.

Opgericht werd een federatief verbond onder den naam „Permofakatan Perhimpoean-perhimpoean Politik Kebangsaan Indonesia”, kortweg te noemen P. P. P. K. I. of P. 3. K. I. Tot de federatie traden toe de Partij Sarèkat Islam, Boedi Oetomo, Pasoendan, Kaem Betawi, de Indonesische Studieclub en de Sumatranen Bond.

Luidens de statuten en volgens een kort na de oprichting uitgegeven „Manifest aan het Volk van Indonesia”, zou de P. P. P. K. I. zich ten doel stellen: éénheid en vastheid te brengen in de actie der aangesloten vereenigingen. Als leidend orgaan zou optreden een Raad van Advies (Madjelis Pertimbangan), bestaande uit een voorzitter en een secretaris, benevens de vertegenwoordigers der aangesloten vereenigingen. De beide eersten zouden dienen van den Raad zijn en als zoodanig geen stemrecht hebben; zij vormen het dagelijksch bestuur. De besluiten moeten om bindend te zijn met algemeene stemmen zijn genomen, Indien omtrent een bepaald punt geen overeenstemming („moefakat”, d.i. accoord) kan worden verkregen, zal het besluit slechts ten uitvoer gelegd kunnen worden ten name van die vereenigingen, welke vóór stemden. Ter voorkoming van onderlinge tegenwerking en verdachtmaking, waardoor de kracht der nationale beweging zou worden ondermijnd, zouden in de federatie geen beginselen ter sprake mogen worden gebracht, waarover principieel verschil van opvatting bestaat, z.a. die betreffende den godsdienst en de non-coöperatie-gedachte.

De Perhimpoean Indonesia begroette de totstandkoming van het federatief accoord met groote geestdrift. In haar orgaan (Indonesia Merdeka, 1928, blz. 83 jo. 114) verklaarde zij o.m. er trotsch op te mogen zijn, „dat de door „haar geplante bibit der nationale eenheid flink „wortel schiet op Vaderlandschen bodem. En „haar repatriërende leden hebben niet weinig „bijgedragen tot het verspreiden van deze „Indonesische eenheids-gedachte”.

Het 1ste P. P. P. K. I.-congres, dat van 30

Augustus — 2 September 1928 te Soerabaja bijeenkwam, werd door een 2000-tal personen bijgewoond.

Na een inleidend woord van Dr. R. Soetomo, leider der Indonesische Studieclub, hield de voorzitter van den Raad van Advies, Mr. Iskaq Tjokrohadijoerjo, in deze eerste vergadering een rede over de wordingsgeschiedenis der federatie. Ir. Soekarno nam daarna als vertegenwoordiger der P. N. I. het woord en verklaarde, dat wie niet met de beginselen der federatie instemde, geen waar nationalist kon zijn. Hij legde er voorts den nadruk op, dat de P. N. I. zich verheugde over de verscherping van de tegenstellingen in de samenleving en sprak de hoop uit, dat de P. P. P. K. I. de macht zou brengen. De afgevaardigde van Boedi Oetomo verheugde er zich ook over, dat de eenheid was gekomen en wenschte, dat al wat daarmede in botsing kwam, verpletterd zou worden als tegen een muur van staal. De voorzitter der Sarèkat Madoera achtte het van geen belang of men revolutie of evolutie, coöperatie of non-coöperatie wenschte; als men zich maar aaneensloot, dan zou de vrijheid wel komen! Mr. Ali Sastroamidjojo, een der vier in Nederland vervolgdde jongelieden, sprak de hoop uit, dat het doel spoedig zou worden bereikt. De afgevaardigde van het Timorsch Verbond verklaarde in de federatie een vóór-parlement te zien van de „Republiek Indonesia”. Een ander afgevaardigde verheugde zich over de totstandkoming van de P. K. I. met 2 P's er voor!

De tweede vergadering was gewijd aan het „nationaal onderwijs”, welk onderwerp werd ingeleid door den stichter en leider der „Taman Siswo”-onderwijsinstelling te Jogja, R. M. Soewardi Soerjaningrat, alias Ki Hadjar Dewantoro. Volgens dezen behoort het nationaal onderwijs te zijn gericht op bevrediging van de behoeften van het eigen innerlijke en sociale volksleven. Hij gaf daarop een beeld van de organisatie van het Hindoe-Javaansch onderwijsstelsel vóór de komst van den Islam. Bevordering van het internaat-systeem, in het belang van een goede verhouding tusschen onderwijzers en leerlingen, achtte spreker een hoofdbeginsel van het nationaal volksonderwijs. Hij zag in de P. P. P. K. I. het aangewezen lichaam om dit onderwijs te steunen door stichting van fondsen en toekenning van beurzen.

In de daarop volgende openbare vergadering deelde Mr. Iskaq de besluiten mede, welke in besloten bijeenkomst waren genomen. Zoo zou de P. P. P. K. I. een nationale bank oprichten en een program van actie samenstellen betreffende die punten, waaromtrent volledige overeenstemming bereikbaar werd geacht. In een motie werd vastgelegd: 1. dat de aangesloten vereenigingen elkaars grondslag of richting niet zouden mogen bestrijden, noch ook woorden gebruiken, die elkaars gevoelens zouden kunnen kwetsen; 2. dat alle onderlinge geschillen door vreedzaam overleg zouden worden opgelost. Verschillende sprekers hielden daarop redevoeringen v.n.l. over economische onderwerpen van uiteenlopenden aard.

Ten slotte werd als voorzitter van den te Soerabaja zetelenden Raad van Advies der P. P. P. K. I. verkozen Dr. R. Soetomo en als secretaris-penningmeester Ir. Anwari. Het dagelijksch bestuur der P. P. P. K. I. kwam aldus in handen

van gematigde leiders, waardoor de invloed van de revolutionair-nationalisten der P. N. I. op de federatie getemperd zou worden. Ter versterking van dezen invloed werden echter door de P. N. I.-leiders eigener autoriteit plaatselijke „secties” der P. P. P. K. I. gevormd, met eigen raden van advies.

De Bandoengsche sectie der P. P. P. K. I. — praktisch een transformatie van de Algemeene Studieclub — hield op 7 October 1928 een openbare vergadering, welke door een 2000-tal personen werd bijgewoond, w.o. afgevaardigden van vele P. S. I.-afdeelingen, van de P. N. I., Pasoendan en Boedi Oetomo. Deze bijeenkomst was bedoeld als „proefvergadering” ter peiling van de stemming der bevolking over de wettelijke belemmeringen van de vrijheidsbeweging. Bleek die stemming voldoende ontwikkeld te zijn, dan zouden na eenigen tijd over geheel Indië op hetzelfde uur van denzelfden dag protest-vergaderingen worden belegd, ten einde die vrijheidsbeperkingen opgeheven te krijgen.

In de Bandoengsche bijeenkomst sprak Ir. Soekarno op de gebruikelijke wijze over het streven der P. N. I. naar machtsvorming; ook de P. P. P. K. I. zou niet zijn opgericht ter wille van de éénheid, maar als middel om tot machtsvorming te geraken. Alleen hierdoor kan de onafhankelijkheid worden verkregen, zeide spreker; allen behooren zich één te gevoelen, terwijl aan onderlinge twisten een eind moet worden gemaakt. Na eenige besprekingen werd een motie aangenomen, waarbij de wenschelijkheid werd betoogd om mede te werken aan een door de P. P. P. K. I. in te zetten actie tegen de artikelen 153bis, 153 ter (opruiming tot verstoring der openbare orde, omverwerping of aanranding van het gevestigd gezag) en 161bis (opruiming tot staking) van het Wetboek van Strafrecht.

Naar aanleiding van een gecombineerde vergadering van de bij de federatie aangesloten vereenigingen, welke op 23 September 1928 te Batavia was gehouden ter bespreking van de erfpachtpolitiek der Regeering, welke schadelijk werd geacht voor het „economisch zelfbeschikkingrecht” van de betrokken bevolking, belegde de sectie-Bandoeng der P. P. P. K. I. op 16 December d.a.v. een openbare vergadering; allereerst om de erfpachtpolitiek in de Preanger in beschouwing te nemen, doch ook en in hoofdzaak om politieke propaganda voor de P. N. I. te voeren. Nadat Mr. Iskaq Tjokrohadisoerjo een historisch overzicht had gegeven van het instituut der erfpachts-concessies, welke zouden strekken om het „kapitalisme” ter wille te zijn, kwam weldra Ir. Soekarno aan het woord voor een redevoering over politieke onderwerpen, in den trant van die, welke hij in P. N. I.-vergaderingen placht te houden. In een motie werd het volk aangespoord om te aegeren, ten einde tot de afschaffing te komen van de bepalingen, welke de vrijheid van vereeniging en vergadering en van meeninguiting belommen.

De zelfstandige agressieve actie der Bandoengsche sectie verdroot den leiders der P. P. P. K. I. Trouwens de spontaan, door toedoen der P. N. I., in het leven geroepen organisatie van „secties” had niet de onverdeelde instemming der P. P. P. K. I.-leiding, statutair immers in handen gelegd van den Raad van Advies, wiens verantwoordelijkheid door zelfstandig ondernemen plaatselijke

acties in gevaar kon worden gebracht. Voorts was door de Regeering in den Volksraad stelling genomen tegen de agressieve actie van sommige leiders in nationalistische kringen. Op 9 Februari 1928 had zij verklaard de volksleiders verantwoordelijk te zullen stellen voor de nadering van hun woorden, welke in causaal verband staat met die woorden, d. w. z. welke redelijkerwijs door den spreker of schrijver had kunnen worden voorzien. Voorts had de Regeering verklaard, voor geen maatregelen te zullen terugdeinzen om, wanneer de woorden der volksleiders in daden tegen Haar bewind dreigden te worden omgezet, die daden bijtijds onmogelijk te maken.

Beide punten nu kwamen ter sprake in een bijeenkomst van de P. P. P. K. I., welke op 25—26 December 1928 te Bandoeng werd gehouden. Besloten werd vooreerst om de „secties” der P. P. P. K. I., die zich te Bandoeng, Jogja, Solo en Batavia hadden gevormd, te ontbinden. Voorts werd besloten om: krachtige actie te voeren tot afschaffing van de artikelen 153bis en ter en art. 161bis van het Strafwetboek; middelen te bepalen voor een actie tot vrijlating van onschuldig te Digoel geïnterneerde personen; instelling van een commissie voor nationaal onderwijs; bestudeering van economische kwesties, welke samenhangen met het zout-monopolie; voorts: bestudeering van arbeidstoestanden en van de poenale sanctie, met het oog op de aanstaande komst van den directeur van het Internationaal Bureau van Arbeid, Albert Thomas.

Ten slotte werd, naar aanleiding van de vorenbedoelde Regeeringsverklaring in den Volksraad, een motie vastgesteld, houdende protest tegen de houding der Regeering, welke er toe zou leiden, dat „openbare actie niet meer zou plaats vinden!”

In een conferentie, welke de P. P. P. K. I. te Jogja belegde, werden deze beslissingen uiteengezet en werd tevens medegedeeld, dat, in plaats van de opgeheven „secties” der federatie, op verschillende plaatsen „agenten” zouden worden aangesteld, die voor de eenheid in de volksbeweging zouden waken. Besloten werd openbare actie te voeren tegen de vorenvermelde artikelen van het Wetboek van Strafrecht, met het doel het volk politiek-bewust te maken en tot machtsvorming der P. P. P. K. I. te geraken. Voorts werd den leden de plicht opgelegd om elke critiek op de P. P. P. K. I. of op haren Raad van Advies in het openbaar te bestrijden. Medegedeeld werd, dat de P. P. P. K. I. als „voorpost” ten behoeve van de buitenlandsche propaganda had aangewezen de Perhimpoean Indonesia, aan wie een beperkt mandaat was verstrekt, inzonderheid ter verkrijging van afschaffing van de poenale sanctie, van de heerendiensten en van het drietal strafwet-artikelen (verg. Indonesia Merdoka, 1928, p. 106 vlg.).

Op economisch gebied openbaarde zich het eenheidsstreven der P. P. P. K. I. door oprichting van een „Porsatoean Coöperatie Indonesia” (P. C. I.), een organisatie op economisch-nationalistisohen grondslag. Op een congres, dat de P. C. I. van 1—4 Augustus 1929 te Batavia bijeenriep, gaf de voorzitter Angronsoedirdjo een uiteenzetting van het doel dezer federatieve beweging, welke zich over West- en Midden Java had uitgebreid. De P. C. I. zou, als centrale organisatie van een 40-tal inheemsche coöperatieve vereenigingen, steun verlenen aan Inland-

sche industrieën, z.a. rijstpellerijen, sigarettenfabriekjes, enz.; voorts coöperatieve winkels op riehten en woning-, crediet- en waroeng-coöperaties aanmoedigen (verg. Mededeelingen der Regeering enz. van Juni 1930).

Al spoedig bleek, dat de nationalistien de P. P. P. K. I. misbruikten om agitatorische actie te voeren.

Zoo werd op 1 September 1929 te Batavia, Bandoeng en Soerabaja propagandistische actie gevoerd tegen het instituut der poenale sanctie, mede in verband met het bezoek van den directeur van het internationaal arbeidsbureau te Genève, den heer Albert Thomas, wien namens de P. P. P. K. I. een memorandum zou worden overhandigd ten behoeve van de „wereld-controle" op de Indische toestanden! In die vergaderingen, telkenmale door een 1000-tal personen bijgewoond, werd scherpe critiek uitgeoefend op het arbeidssysteem met strafsanctie; moties werden er aangenomen tot afschaffing van het gewraakte stelsel.

Van propagandistische beteekenis was het 2de P. P. P. K. I.-congres, dat van 25—27 December 1929 te Solo werd gehouden. Door een 2000-tal personen bezocht, was het een meeting van alle belangrijke inheemsche organisaties. Het congres werd geopend door Dr. R. Soetomo, die wees op den krachtigen groei der volksbeweging en de wenschelijkheid betogde om de Inlandsche vakbeweging op moderne wijze te organiseeren. Ir. Soekarno gaf daarop een uiteenzetting van de ontwikkeling van het „imperialistisch kapitalisme", waarbij hij de gelegenheid te baat nam om in heftige bewoordingen de aanwezigenden op te wekken tot strijdvoering tegen de suikerindustrie. De leider der „Taman Siswo"-schoolbeweging te Jogja hield ook op dit congres een rede over „nationaal onderwijs", dat z.i. door de P. P. P. K. I. bevorderd zou moeten worden door de instelling van een onderwijs-centrale. Vervolgens kreeg Mr. R. P. Singgih het woord over de „nationale eenheid", waarbij hij tevens zijn bezwaren uiteenzette tegen de bestaande reisregelingen in de Buitengewesten. Met een woord van opwekking om zich aan te sluiten bij de „Indonesische beweging" sloot Dr. Soetomo het congres.

Ten congresse werd een 4-tal moties „van het volk aan het volk" voorgelezen en aangenomen. Een motie hield in de wenschelijkheid om een commissie in te stellen ter bestudeering van de vakbeweging, die onder leiding van een vakcentrale zou komen; de tweede betrof de preventieve hechtenis; de derde had betrekking op het door eenige autoriteiten uitgevaardigd verbod voor politie-ambtenaren en militairen om lid te zijn van de P. N. I., dat onwettig werd genoemd; bij de vierde motie werd een ieder, die de Indonesische eenheid niet eerbiedigde, als een „vijand van Indonesië" aangemerkt, die allerwegen zou worden gesignaleerd.

Het optreden der Regeering tegen de leiders der P. N. I. in het laatst van 1929 verhoogde het solidariteitsgevoel der bij de P. P. P. K. I. aangesloten verenigingsleiders in sterke mate.

Op 12 Januari 1930 belegden zij in het verenigingsgebouw, de „Gedong Permoefakatan Indonesia", te Batavia een gecombineerde protest-vergadering. Namens de federatie opende Dr. Soetomo de openbare vergadering, waarbij hij wees op het „verheven" en „rein" streven der

federatie. Nadat verschillende sprekers hunne ontstemming hadden te kennen gegeven over de genomen maatregelen, welke huns inziens niet gewettigd en niet gerechtvaardigd zouden zijn geweest, werden de in besloten vergadering genomen beslissingen bekend gemaakt. Daaronder behoorde het besluit, dat het bestaande „nationaal fonds ten behoeve van de slachtoffers der beweging" zou worden versterkt en dat te zijner tijd een „Congres Nasional Indonesia Raja" zou worden gehouden, ter bepaling van de richtlijnen, welke naar het nationale doel zouden kunnen voeren. Ten slotte werd door de vergadering een motie aangenomen, waarbij o. m. te kennen werd gegeven, dat de door de Regeering getroffen recente maatregelen verkeerd werden geacht en dat er op gerekend werd: dat het Indonesische Volk, ondanks de belemmeringen, de actie voor nationale vrijheid zou voortzetten, totdat het doel zou worden bereikt; voorts, dat de P. N. I. hare actie zou versterken.

Tusschen waren in den boezem der P. P. P. K. I. de principieele tegenstellingen tusschen de aangesloten verenigingen tot verdere ontwikkeling gekomen. Deze tegenstellingen spruiten voort uit controversen van politieken en vooral van religieuze aard. Van de oprichting der federatie af bracht de practijk en van de godsdienstige en van de politieke actie groote moeilijkheden met zich mede, waardoor de vereischte eenstemmigheid voor de te nemen besluiten der P. P. P. K. I. veelal niet zonder bezwaar kon worden verkregen. Vooral van de zijde der Sarèkat Islam-leiders werd weinig verdraagzaamheid betoond ten aanzien van sociaal-politieke vraagstukken, welke met den godsdienst in enig verband staan (verg. „De Crisis in de P. P. P. K. I." in Indonesia Merdèka, October 1930).

Niettegenstaande het hoofdbeginsel van het federatief accoord, om elkaars godsdienstige en politieke overtuiging te eerbiedigen, bleek het practisch niet mogelijk om een bevredigend en blijvend compromis te vinden tusschen de Islamietische beginselen van de Sarèkat Islam en de nationalistische van P. N. I. en Studieclubs. Door de aanvallen over en weer in de pers — waarbij de nationalistien scherpe critiek oefenden op den onvruchtbaren en geldverslindenden arbeid der Sarèkat Islam-leiders, die op hun beurt zich krachtig te weer stelden tegen beweerde aanvallen op den godsdienst —, namen de verhoudingen tusschen de betrokken volksleiders allongscherpere vormen aan.

Ten slotte kwam het tot een volledige breuk, toen de intellectuele leiders der Studieclubs, met Dr. Soetomo aan het hoofd, na de ineenstorting van de P. N. I. zich beijerden om de opengevalen leidersplaatsen in de nationale volksbeweging in te nemen. Eind 1930 besloot de Partai Sarèkat Islam Indonesia uit de P. P. P. K. I.-federatie te treden, een beslissing, welke door de nationalistien niet werd betreurd. In de federatie kregen neutrale Indonesische nationalistien do overhand.

Partai Ra'jat Indonesia. Het optreden der Regeering tegen Ir. Soekarno c.s. bracht den volksleiders de overtuiging bij, dat de grondslagen der Partai Nasional Indonesia voor een organisatie van de „Indonesische volksbeweging" ondeugdelijk waren om het algemeene ver-

trouwen te winnen en op den duur te behouden.

Hoewel de P. N. I. als organisatie formeel niet was aangetast, was haar verder bestaan ernstig in gevaar gebracht door het enkele feit, dat Ir. Soekarno c.s. in staat van beschuldiging waren gesteld; in de eerste plaats wegens het deelnemen aan een vereeniging, welke het plegen van misdrijven tot oogmerk heeft. Door deze openlijke en allerwegen bekend geworden beschuldiging van een misdadige vereeniging te zijn, had de P. N. I. vooral in psychologisch, doch ook in sociologisch opzicht afgedaan bij de bevolking; bij de massa, zonder welke „iedere koloniale bevrijdingsstrijd illusoir” is (Indonesia Merdêka, 1930, blz. 2).

De Indonesisch-nationalistische volksleiders begrepen de ingetreden situatie volkomen.

In de kringen der P. P. P. K. I. werd dan ook reeds in Januari 1930 de vraag overwogen of het niet raadzaam zou zijn aan te sturen op dadelijke opheffing van de P. N. I.-organisatie, al is het ook aan haar te danken geweest, dat het federatief verbond tot stand is kunnen komen. Ontbinding der P. N. I. nog vóór dat de rechter in het proces uitspraak had gedaan, zou echter voorbarig kunnen zijn en tevens beschouwd kunnen worden als erkenning van eenige schuld of van medeplichtigheid aan eenigerlei illegale actie. Maar ook zou eerst een overgangstoestand voor organisatorische voorbereidingen moeten worden geschapen, ten einde den P. N. I.-aanhang, die eenigermate in de ideologie van het „Indonesisch Nationalisme” was georiënteerd, zoo lang mogelijk te behouden, totdat een kader van nieuwe leiders was gevormd.

Bezwaren van organisatorischen aard — tegenstand van de zijde der P. N. I.-nationalisten — en vermoedelijk ook verwikkelingen in den boezem der P. P. P. K. I.-federatie — P. N. I. en Sarêkat Islam elk met eigen grieven contra de Soerabajasche Studieclub — waren oorzaak, dat voorloopig een afwachtende houding moest worden aangenomen. De P. P. P. K. I. verkeerde in een crisis-periode — er was „een ideologische crisis” en er was „een manifestatie van onmacht” — veroorzaakt door „ideologische verwarringen” bij de volksleiders; „de dogmatische eenheidsopvatting is in de P. P. P. K. I. gevangen”; vandaar „het onvermogen van de P. P. P. K. I. om zich solidair te gedragen met haar aangevallene linkervleugel, de P. N. I.” (Indonesia Merdêka, October 1930, blz. 75 e. v.).

Die onmacht was het gevolg van het „moefakat”-beginsel, dat eenparigheid van stemmen vereischte voor eenigerlei beslissing. In een conferentie der P. P. P. K. I., op 21 Maart 1931 te Solo gehouden, werd daarom besloten, dat beslissingen voortaan ook met meerderheid van stemmen kunnen worden genomen. Tevens werd de naam der federatie veranderd in „Porsatoean Perhimpoenan-perhimpoenan Politiek Kebangsaan Indonesia”.

Intusschen was te midden van voronbedoelde verwikkelingen de journalist Mohammad Tabrani, schrijver van de geruchtmakende brochure „Ons wapen, de nationaal-Indonesische pers en hare organisatie” (Den Haag, 1929), met een nieuw plan gekomen voor de organisatie van de nationalistische beweging.

In zijn sedert Mei 1930 uitgegeven weekblad „Revue Politik” had hij in een reeks artikelen

onder den titel „Onze Nationale Strijd” propaganda gemaakt voor een nieuwe Indonesisch-nationalistische, op politiek-coöperatieven grondslag te vestigen „radicale” organisatie, onder den naam „Partij voor Nationale Vrijheid”, op te richten na de berechting van de tegen de P. N. I.-leiders aanhangig zijnde strafvervolgung.

Nog vóór de uitspraak van den rechter in het P. N. I.-proces kwam op 14 September 1930 te Batavia een „Partai Ra’jat Indonesia” tot stand, met Moh. Tabrani als voorzitter.

De beginselverklaring dier nieuwe partij van quasi-coöperators luidt aldus:

1. De Partij wenscht de onafhankelijkheid van Indonesia te bereiken langs parlementairen weg;

2. voor die onafhankelijkheid is de eenheid van de volkeren van den Indischen Archipel essentieel;

3. voor het bereiken van deze onafhankelijkheid zijn noodig: a. een ontwikkeling van een eigen Indonesische cultuur onder eerbiediging van de cultuur-uitingen van elk der Indonesische volksgroepen; b. een economische ontwikkeling in de richting van de moderne geldhuishouding en met aanpassing bij het internationale ruilverkeer;

4. de Partij verklaart zich voorstander van het scheppen van gelijke kansen voor de economische ontwikkeling aan alle lagen der maatschappij, waarbij de bevordering van het Indonesisch economisch initiatief een eerste plaats inneemt;

5. de Partij ijvert voor de ontwikkeling der zelfbesturende landschappen volgens moderne beginselen van bestuur, met verantwoordelijkheid aan de centrale Regeering van Indonesia.

Het werkprogramma omvat een actie tot verkrijging van volledige autonomie op den voet van „dominion status” onder Indonesische leiding, waartoe de Partij o.m. zal streven naar: a. uitbouw van den Volksraad en de andere vertegenwoordigende lichamen tot representatieve volksinstellingen, gebaseerd op een zoo ruim mogelijk kiesrecht; b. een eigen vertegenwoordiging van Indonesia in den Volkenbond; c. indonesianisering van alle ambten, zoowel civiel als militair; d. instelling van een Indonesisch staatsburgerschap.

In een ledenvergadering op 29 September d. a. v. werd het bestuur gemachtigd te pogen een vertegenwoordiging in den Volksraad te krijgen en een eigen clubhuis op te richten. Na een betoog van Mr. Soeripto, dat een politieke vereeniging geen rechtspersoonlijkheid noodig heeft, werd besloten geen stappen tot verkrijging daarvan te doen.

De beginselon en richtlijnen der Partai Ra’jat (ook wel Rakjat) Indonesia (P. R. I.) — coöperatie met separatistisch streven — vonden bij de nationalistischen geen onverdeelde instemming. De principieel non-coöperators zagen in Tabrani's streven een gevaar voor de P. N. I.-ideologie. De partijen, die vóór coöperatie met de Overheid zijn — o.a. Boedi Oetomo —, zagen in de „Partij van Tabrani” aanvankelijk eenig perspectief voor vorming van een federatief verbond van loyale coöperators. Toen deze gedachte door Tabrani aanstonds werd afgewezen op grond dat zijn partij geheel zelfstandig actie wouste te voeren, terwijl voorts de P. R. I. eigen candidaten bleek te hebben gesteld bij de gemeenteraadsverkiezingen.

gen te Batavia, kwam de nieuwe partij weldra in conflict met de bij de P. P. P. K. I. aangesloten vereenigingen. Van beide zijden volgden protestvergaderingen, welke de „ideologische verwarringen” nog vergrootten.

Persatoean Bangsa Indonesia. Intusschen lieten de andere nationalistische leiders zich niet onbetuigd. De Indonesische Studieclub stelde zich, bezield door haren energieke voorzitter Dr. R. Soetomo, weldra aan het hoofd van een nieuwe beweging tot stichting van een Indonesische volkspartij, die in de plaats zou komen van de P. N. I.

In een op 16 October 1930 gehouden ledenvergadering werd besloten de statuten der Indonesische Studieclub in dien zin te wijzigen, dat de eisch van eenige schoolopleiding voor het lidmaatschap vervalt, terwijl een commissie werd ingesteld om een nieuwen naam voor de organisatie samen te stellen. Op voorstel dezer commissie werd de naam „Persatoean Bangsa Indonesia” (P. B. I.), d.i. Indonesische Volkseenheid, door het hoofdbestuur aanvaard. Ten slotte werden in een algemeene vergadering op 4 Januari 1931 de door het hoofdbestuur ontworpen statuten, na wijziging en aanvulling goedgekeurd.

Volgens de statuten beoogt de voor onbepaalde tijd opgerichte, te Soerabaja gevestigde vereeniging „Persatoean Bangsa Indonesia” het volmaakte heil te bereiken („menjempornakan deradjad”) van Volk en Vaderland, gegrond op de Indonesische nationaliteit. Dit doel tracht zij na te streven: 1. door toestanden en vraagstukken betreffende volk en vaderland te bestudeeren en daarover lezingen en cursussen te houden; 2. door comité's te dier zake op te richten en positief-nuttigen arbeid te verrichten; 3. door een orgaan uit te geven en brochures te doen schrijven en verspreiden; 4. door andere wettige middelen. Tot gewone leden kunnen alleen Indonesiërs worden aangenaam; doch buitengewone leden kunnen worden allen, die, naar het oordeel der algemeene vergadering, hebben bewezen geheel oprecht Indonesië te willen dienen.

Verschillende commissies met bijzondere taak werden in het leven geroepen, m.n. voor politieke aangelegenheden (Dr. R. Soetomo voorzitter), voor sociale en economische zaken (Mr. Dr. Soebroto voorzitter), voor de pers (Mr. Soewarno voorzitter), voor de financiën (R. Toekoel voorzitter) en voor de vakbeweging (Lenkong voorzitter).

In het hoofdbestuur der P. B. I. namen zitting Dr. R. Soetomo als voorzitter, Mr. M. Soewono als vice-voorzitter, R. Koesnadi als algemeen secretaris, verder een secretaris, een penningmeester en een 8-tal leden.

Volgens het beginselprogram gaat de P. B. I. uit van de opvatting, dat het Indonesische volk nu reeds bewust is van zijn positie — in den ruimsten zin — in deze wereld; voorts dat het volk in dezen tijd uit zich zelf den niet meer tegen te houden wensch heeft om die positie te vervolmaken.

Het werkprogram houdt o.m. den plicht in om bescherming, voorlichting en leiding te geven; alsmede den sterken, zuiveren en hoogen wensch te handhaven, om zoo noodig eigen kracht, bezit en zichzelf op te offeren ten einde het doel te bereiken. Ter vervulling van dien plicht zullen de

economische volkskrachten worden bevorderd en de belemmeringen uit den weg worden geruimd, welke aan de economische welvaart in den weg staan. In verband hiermede zullen in alzijdige richting bevorderd worden: de bestaansmogelijkheden in nijverheid, handel, bedrijf en landbouw, een en ander te steunen door nationale banken; voorts vakbeweging en coöperatie, onderwijs en opvoeding, gezondheid van lichaam en geest, cultuur, nuttige wetenschappen; alles met handhaving van de neutraliteit ten aanzien van den godsdienst.

Als „grondslagen voor taakvervulling” werden aangegeven: a. om de liefde voor nationaliteit en vaderland te bevorderen behoorden de leiders grondige studie te maken van psyche en karakter van het Indonesische volk in elke groep, in verband waarmede de leiders: b. de geschiedenis van Indonesië in den ruimsten zin moeten bestudeeren en de banden met het volk nauwer moeten aanhalen dan voorheen, toen de intellectueelen zich nog beschouwden als te behooren tot de aristocratie (kaprijajèn); c. de tegenwoordige toestanden uitvoerig aan het volk uiteenzetten, voorts richting geven aan de volksverlangens en hun eigen verlangens in het volksgemoed opwekken.

Ten aanzien van de vraag: „coöperatie of non-coöperatie” werd een principieele uitspraak noodig en ongewenscht geacht; alleen het volksbelang mag bij de keuze tusschen deze tactische middelen den doorslag geven. Eischt het volksbelang of non-coöperatie of wel coöperatie, dan behoort men zich dadelijk aan de situatie aan te passen. De leden zijn vrij bij de bepaling van hun houding te dien aanzien, welke echter niet als de houding van de P. B. I. als zoodanig mag worden aangemerkt; zoodat de leden, die zitting nemen in wetgevende raden, niet als vertegenwoordigers van de vereeniging mogen worden beschouwd. Indien echter naar het oordeel van het hoofdbestuur der P. B. I. het volksbelang eischt om het non-coöperatie-standpunt in te nemen, dan zullen de leden, die in de raden zitting nemen, gelast worden uit die raden te treden.

De P. B. I. als zoodanig heeft dus geen bezwaar tegen politieke samenwerking, door de leden individueel, in vertegenwoordigende raden, doch het hoofdbestuur zal bijv. op elke kwetsing van nationale gevoelens dadelijk kunnen reageeren door non-coöperatie te gelasten, met de bedoeling om zich afzijdig te houden van het politieke leven met het gezag, dat de P. B. I. heeft gekrenkt in hare nationale gevoelens, of door welks toedoen de P. B. I. een „nationaal leed” heeft ondervonden. Het was op grond van deze laatste overweging nu, dat de P. B. I. haren leden t.a.v. den Volksraad non-coöperatie gelastte, in welk college zij bij den aanvang der nieuwe zittingsperiode geen zitting zouden mogen nemen „wegens de bezwaren, welke de P. B. I. heeft tegen de houding der Regeering in de P. N. I. „zaak, waardoor niet is voldaan aan het verlangen naar rechtvaardigheid in de harten der „bevolking van Indonesia, inzonderheid niet in „de kringen der Persatoean Bangsa Indonesia” (Zie voor een en ander Soeloeh Ra'jat Indonesia, 1 Nov. en 13 Dec. 1930, 14 en 21 Jan. en 11 Feb. 1931).

Ten aanzien van den Provinciaal Raad en de Regentschapsraden van Oost Java blijft de

P. B. I. zich op coöperatie-standpunt stellen.

Onder de leiding van Dr. R. Soetomo bleef de P. B. I. zich wijden aan maatschappelijke en economischen arbeid van opbouwenden aard. Als politieke volksorganisatie heeft zij, niettegenstaande haar ledental is aangegroeid tot 2500, hare actieve werkzaamheid nog niet kunnen ontplooiën.

Partai Indonesia. De pogingen van Moh. Tabrani en van Dr. R. Soetomo, om de Indonesisch-nationalistische volksbeweging naar nieuwe grondbeginselen te organiseren, werden door de leiders der Partai Nasional Indonesia met leede oogen aangezien. Zij zagen daarin een streven om zich meester te maken van de leiding der inéengezakte P. N. I.-organisatie. De leiding der P. N. I. was grotendeels in handen gekomen van Mr. R. M. Sartono, die in afwachting van de rechterlijke uitspraak — in eerste en in tweede instantie — de P. N. I.-propaganda geheel stopzette, zoodat de revolutionair-nationalistische agitatie een einde nam, doch tevens het terrein vrijkwam voor bewerking door anderen.

Toen de pogingen van eerstgenoemde leiders vasten vorm aannamen en de tegenstellingen tusschen religieuze en neutrale nationalistien in de P. P. K. I.-federatie een scheuring onvermijdelijk hadden gemaakt, achtten de P. N. I.-nationalisten den tijd gekomen om den zoo moeizaam verworven aanhang bijeen te houden.

Op initiatief van Mr. Sartono nu werd, kort na de bekrachtiging door den Raad van Justitie van het Landraad-vonnis tegen Ir. Soekarno e.s., een nieuwe partij opgericht, welke in de plaats zou komen van de P. N. I., welke voortbestaan thans onmogelijk was geworden, zoodat deze vereniging moest worden ontbonden. Volgens een aan het „Indonesisch Volk” gericht bekendmaking is de te Batavia, eind April 1931, opgerichte politieke partij, geheeten „Partai Indonesia”, gebaseerd op het Indonesisch nationalisme en op „self-help”, steunend op eigen kracht en kunnen (Verg. „Timboel”, 25 Mei 1931 en „Persatoean Indonesia”, 7 Juni 1931).

De partij stelt zich ten doel te streven naar „Indonesia Merdêka”, door: a. uitbreiding van de politieke rechten van het Indonesisch volk en intensivering van het streven van dit volk naar verkrijging van een volksregering op democratischen grondslag; b. verbetering van de maatschappelijke verhoudingen; c. verbetering van de economische levensomstandigheden van het Indonesische volk. Ten aanzien van de koloniale verhouding stelt de partij zich op het standpunt, dat de belangen van het overheerschte land voortdurend in strijd zijn met die van het overheerschende land. In verband hiermede houdt de partij zich overtuigd, dat het Indonesische volk bij zijn streven naar de vrijheid van zijn vaderland moet steunen op eigen kracht en kunnen. Het voorloopig hoofdbestuur der Partai Indonesia — voorzitter R. M. Mr. Sartono — is er ook van overtuigd, dat het Indonesische volk, dat één volk vormt, bij het streven naar de vrijheid zijn kracht moet zoeken in de éénheid, zonder onderscheid van ras en godsdienst. Het hoofdbeginsel der partij is: dat elk volk het recht heeft om over zijn eigen lot te beschikken.

Literatuur. J. Th. Petrus Blumberger, De Nationalistische Beweging in Ned.-Indië, 1931.

J. Th. P. B.

NATIONALISME (INDONESISCH). Zie NATIONALISTISCHE BEWEGING (INDONESISCH-).

PERHIMPOENAN INDONESIA. Zie NATIONALISTISCHE BEWEGING (INDONESISCH-).

STUDIECLUBS. Zie NATIONALISTISCHE BEWEGING (INDONESISCH-).

PARTAI NASIONAL INDONESIA. Zie NATIONALISTISCHE BEWEGING (INDONESISCH-).

PERMOEFAKATAN (of PERSATOEAN) PERHIMPOENAN-PERHIMPOENAN POLITIEK KEBANGSAAN INDONESIA. Zie NATIONALISTISCHE BEWEGING (INDONESISCH-).

PARTAI RAJAT INDONESIA. Zie NATIONALISTISCHE BEWEGING (INDONESISCH-).

PERSATOEAN BANGSA INDONESIA. Zie NATIONALISTISCHE BEWEGING (INDONESISCH-).

PARTAI INDONESIA. Zie NATIONALISTISCHE BEWEGING (INDONESISCH-).

AHMADYAH. De Ahmadyah-beweging heeft haar bakermat te Kadian in den Pundjab (Hindoestan). Zij ontleent haar naam aan den Islam-reformator Hazrat Mirza Ghoelam Ahmad (1839—1908), die na jaren lange studie een aan de apologie van den Islam gewijd standaardwerk „Barahin-i-Ahmadyah” (1880—’84) uitgaaf en, op grond van een goddelijke openbaring, zich den eeretitel toekende van „moedjaddid-oed-din” (hernieuwer van den godsdienst) van de 14de eeuw na de Hidjrah.

Ahmad's leeringen waren steeds van humanistischen en pacifistischen aard; niet met het zwaard, maar met geestelijke wapenen behoorde de godsdienststrijd gevoerd te worden; niet op dwang, maar op overreding mocht de Islam-propaganda worden gebaseerd. Onverdraagzaam betoonde Ahmad zich echter tegenover Moslims, die niet in zijn zending geloofden; zij werden voor „kafir” uitgemaakt. Het Christendom bestreed hij door theologische critiek en polemiëk in populair-wetenschappelijke geschriften van apologetischen aard. Afkeerig van politieke controversen, betoonde Ahmad — evenals zijn vader, landheer stammende uit het Moghol-geslacht — zich steeds loyaal jegens het Britsch Gouvernement.

Geschillen van theologischen aard brachten allens tweedracht in de Kadian-gemeente en toen Ahmad in 1891 zich den voorspelden Messias (Mahdi) noemde, werden zijn leerstellingen ook in eigen kringen heftig bestreden. Een 5-tal jaren na zijn dood scheidde een groote groep zich af, vestigde zich te Lahore en stichtte aldaar een „Anjooman Isha'at-i-Islam” (genootschap tot verbreiding van den Islam).

Beide scherp gescheiden richtingen der Ahmadyah-beweging zijn bezielde van een krachtigen zendingsgesest. Hun leiders — te Kadian de Kalifat-oel-Masih Mirza Bashiroeddin Mahmoeed Ahmad, te Lahore Maulvi Moehammad Ali — propageeren den Islam en de Ahmadyah-beginselen (welke o.a. principieel gekant zijn tegen de „non-coöperation” gedachte) in talrijke publicaties, maar vooral door missionaire werkzaamheid (zie voor nadere bijzonderheden: „Ahmadyah” in Enzyklopaedie des Islam; H. A. Walter „The Ahmadyah movement”, 1918; Dr. H.

Kraemer in „De Opwekker”, 1923 en 1926).

De Ahmadyah-beweging heeft haar weg gevonden ook naar Nederlandsch-Indië. Vooral na den wereldoorlog zijn uit Java en Sumatra Inlandsche jongelieden naar Kadian en Lahore gegaan, om zich in de moderne godsdienstleer te doen onderwijzen.

De Kadian-richting werd vooral op Sumatra gepropageerd, in 1925 door den zendeling Maulvi Rachmat Ali, die o.a. in Tapatocan de leer verkondigde. De Lahore-richting werd op Java verbreid, v.n.l. door den in 1924 te Jogja aangekomen propagandist Mirza Wali Ahmad Beig, wien het, na een 5-tal jaren actieve propaganda, in 1929 gelukte aldaar een vereeniging op te richten, genaamd „De Ahmadyah Beweging”.

Volgens de bij Gouv. Beshluit van 4 April 1930 (Jav. Courant 22 April 1930 no. 32, extra-bijvoegsel no. 50) goedgekeurde statuten heeft deze „Bond van Moeslims” tot grondslag: a. den Qoeran, het laatste, volmaakte heilige boek, grondslag en richtsnoer voor het menschelijk leven; b. de overtuiging, dat de Heilige Profeet Moehammad de laatste profeet is, waarna geen andere profeet, oude noch nieuwe, zal komen, en dat hij het beste voorbeeld is voor den mensch, zoodat de mensch zijn voorbeeld behoort te volgen; c. de erkenning, dat na den dood van den Heiligen Profeet Moehammad, Hervormers (Moedjaddids) zullen komen en dat Hazrat Mirza Ghoelam Ahmad de Hervormer is van de 14e eeuw na de Hidjrah (zie HIDJRAH).

De Bond stelt zich ten doel: het stichten van vrede, gelijk de beteekenis is van het woord „Islam”. De Bond tracht zijn doel te bereiken door: a. Islampropaganda in Nederlandsch Oost- en West-Indië, en Nederland; b. verspreiding van Islamliteratuur; c. aanstelling van Moeslimsche zendingen in Nederlandsch Oost- en West Indië, en Nederland; d. sympathie voor en hulpbetoon aan vereenigingen en menschen, die de verspreiding van den Islam beoogen; e. voorts alle geoorloofde middelen, welke hem ten dienste staan. In beperkte plaatselijke kringen heeft de vereeniging, die zich ook „De Ahmadyah Beweging Indonesia” noemt, enkele honderden (220) leden weten aan te werven. Ter versterking van de eenheid tusschen deze kringen en tevens om propaganda te maken voor de beginselen der vereeniging hield het hoofdbestuur van 23—25 Juni 1930 en vervolgens van 24—27 Juni 1931 een congres te Poerwokerto, waarop met waardeering werd gesproken over den arbeid van de bestaande Islamietische organisaties op Java, doch tevens de wenschelijkheid werd betoogd om de intellectuele jeugd, die door het Westersch onderwijs van haar godsdienst was vervreemd, weer tot den Islam terug te brengen.

Te midden van de botsing van nationalistische en religieuze stroomingen ontstaan, tracht de „Bond van Moeslims” het Christendom langs vreedelievenden weg terug te dringen van den Islamietischen grond, doch ook is het streven der organisatie er op gericht om de intellectuelen in de inheemsche samenleving voor den Islam te behouden.

J. Th. P. B.

MOEHAMMADYAH. De Moehammadyah-beweging is aan te merken als een uiting van het moderne sociaal-religieuze reformisme, dat zich in de landen van den Islam (v.n.l. Vóór-Indië en Egypte) in de tweede helft der vorige eeuw heeft

geopenbaard. Onder den krachtigen invloed van wereldstroomingen heeft dit emancipatie-streven zich ook op Java doen gevoelen.

Omstreeks den tijd, dat de Sarèkat Islam (zie SAREKAT ISLAM) te Solo werd opgericht, ontstond er te Jogja een beweging in Moeslimsche kringen van den middenstand. Leider dier beweging was Kjahi Hadji Ahmad Dahlan (zie DAHLAN), die moderne leerstellingen verkondigde op het gebied van het wereldsch onderwijs aan Islamieten, ook aan vrouwen en meisjes. Op 18 November 1912 richtte hij, ondanks ondervonden tegenwerking van de zijde der Moeslimsche orthodoxie, een vereeniging op, welke onder den naam „Moehammadyah” allengs groote bekendheid verwierf.

Volgens de bij Gouv. besluit van 22 Augustus 1914 (Jav. Courant 1914 no. 71) goedgekeurde statuten stelde de vereeniging zich aanvankelijk ten doel: a. verspreiding van de Mohammedaansche godsdienstleer onder de Inlandsche bevolking van de residentie Jogjakarta en b. bevordering van het godsdienstig leven onder hare leden. Dit doel zou de vereeniging trachten te bereiken door: a. het oprichten en in stand houden dan wel steunen van onderwijsinrichtingen, waar behalve de gewone schoolvakken ook les gegeven wordt in de beginselen der Mohammedaansche godsdienstleer; b. het houden van bijeenkomsten onder hare leden en belangstellenden, waar onderwerpen uit de Mohammedaansche godsdienstleer behandeld worden; c. het oprichten en in stand houden dan wel steunen van bedehuizen (wakaf's en moskeeën), waar openbare godsdienstoefeningen gehouden worden, en d. het uitgeven dan wel steun verlenen aan de uitgave van boeken, tractaten, brochures en couranten, waarin onderwerpen uit de Mohammedaansche godsdienst-, zede- en geloofsleer behandeld worden; zullende in ieder geval zoowel deze als andere middelen ter bereiking van haar doel nimmer in strijd mogen komen met de wettens des Lands, dan wel met de openbare orde of de goede zeden.

Later werden de statuten in dien zin gewijzigd, dat als het doel der vereeniging werd aangegeven: a. bevordering van onderwijs en studie van de Mohammedaansche godsdienstleer in Nederlandsch-Indië en b. bevordering van het godsdienstig leven onder hare leden (Jav. Cour. 20 Augustus 1920 no. 67 en 30 September 1921 no. 78).

De beweging had zich inmiddels over geheel Java verbreid; het aantal leden was sterk toegenomen, zoodat de organisatie moest worden versterkt. IJverige leiders hadden zich aan het hoofd gesteld van de Moehammadyah-afdeelingen, n.l. godsdienst-propaganda (tablègh), onderwijs, uitgeverij en bibliotheek (taman poestaka), armenzorg, polikliniek en weesinrichting (penoeloeng kesangsaan oemoem) en bouwwerken (jajasan). Een zelfstandige vrouwen-sectie, „Aisjijah” geheeten, was al spoedig door het hoofdbestuur opgericht; later werd een eigen padvinderij, „Hizboel Wathan” genaamd, in het leven geroepen. Aan het onderwijs, in modernen zin, aan vrouwen en meisjes werd groote aandacht gewijd. De padvinderij werd aanstonds dienstbaar gemaakt aan het bijbrengen van zelfrespect en vooral van zelftucht bij de moderne jeugd, maar ook wel aan propaganda-doeleinden voor de vereeniging zelve.

Moehammadyah hield zich dadelijk principieel buiten elke politieke actie, al zagen de leiders zich genoopt hun houding te bepalen tegenover de sociaal-politieke propaganda van andere Inlandsche verenigingen. Gelegenheid voor samenwerking met de Sarèkat Islam, speciaal op godsdienstig terrein, bood het eerste Al Islam-congres, dat in October 1922 te Cheribon bijeenkwam tot vorming van een Moslimsch éénheidsfront; vervolgens ook het tweede congres van dien aard, dat eind 1924 te Soerabaja plaats vond ter bespreking o.m. van de Chalifaats-kwestie, welke toentertijd de Islamwereld in beroering bracht. In de kringen der orthodoxie en ook in die der Sarèkat Islam zag men den gestadigen groei van Moehammadyah met leede oogen aan.

In de jaarlijksche vergaderingen der vereeniging zelve, zoowel als op congressen en in bijeenkomsten tezamen met andere organisaties, bleef de houding der Moehammadyah-leiders loyaal tegenover het Gouvernement en afwijzend tegenover revolutionnaire propaganda; al gingen sommige propagandisten in hun actie wel eens over de schreef. Steeds bleef het hoofdbestuur het standpunt innemen, dat de vereeniging als zoodanig in haar wezen en streven onpolitiek behoorde te blijven, het aan de leden individueel overlatend of zij al dan niet aan de politieke evolutie wenschten mede te werken. Bij de Islam-propaganda had tevens bestrijding van het Christendom plaats, doch steeds op polemische-apologetische wijze. Vooral door de onvermoeide actie van den onder-voorzitter H. Fachroedin — na H. Dahlan, die in het begin van 1923 kwam te overlijden, trad H. Ibrahim als voorzitter op — breidde de propaganda van Moehammadyah zich over Java uit, almede met behulp van de in 1924 opgerichte sub-organisatie „Oemmat Islam”, welke demonstratieve optochten placht te houden, waaraan door duizenden werd deelgenomen.

Op een van 12—17 Maart 1925 met de zelfstandige afdelingen „Aisjijah” en „Hizboel Wathan” te Jogja gehouden congres werd met voldoening gewezen op den groei der Moehammadyah-beweging. De vereeniging telde toen reeds 29 afdelingen met ruim 4000 leden. Opgericht waren 8 Hollandsch-Inlandsche scholen, een kweekschool met den Koran te Jogja, 32 tweede klasse scholen en een schakelschool; voorts 14 godsdienstscholen, waar ook wereldsche vakken werden onderwezen. Het aantal onderwijzers bedroeg 119, dat der leerlingen 4000. Melding werd voorts gemaakt van een tweetal klinieken, te Jogja en te Soerabaja, waar door Inlandsche geneeskundigen gratis bijstand werd verleend aan een 12000-tal patiënten. Te Jogja was een weeshuis en ook een armenhuis opgericht. De vereenigingsorganen „Soeara Moehammadyah” en „Soeara Aisjijah” zorgden voor de verdere propaganda van de Moehammadyah-beginselen (zie voor den omvang der werkzaamheden de Almanakken van Moehammadyah sedert 1924—'25 en o.a. Berita Tahoenan Moehammadyah Hindia Timoer van 1927).

De propaganda, welke vooral sedert 1921 krachtig werd ingezet, deed zich ook buiten Java gevoelen.

In de eerste plaats op Sumatra, inzonderheid in de Padangsche Bovenlanden, van ouds een vruchtbaar terrein voor sociaal-politieke, in het

bijzonder voorgodsdienstigestroomingen van verschillenden aard. Zoo was aldaar op initiatief van modernistische godsdienstleeraren in 1918 een reformistische beweging onder de theologische studenten ontstaan, welke onder den naam „Thawalib” (aanvankelijk „Sumatra Thawalib” later „Thawalib Indonesia”) zich allengs richtte op den strijd tegen allerhande religieuze en sociale instellingen en gebruiken, welke geacht werden aan den onafwendbaren voortgang der wereldsche evolutie in den weg te staan, alsook tegen als ouderwetsch aangemerkte bestuursstelsels en -methodes.

Temidden van voortdurende en traditioneele botsingen tusschen conservatieven („kacoem toewa”) en modernisten („kacoem moeda”) in de krachtig evolueerende Minangkabausche adammaatschappij, werd in 1925, toen de communistische propaganda scherpe vormen aannam, in de Padangsche Bovenlanden eveneens een Moehammadyah-vereeniging opgericht. Promotor was zekere Hadji Karim Amaroellah alias Hadji Rasool, stichter der „thawalib”, die op een reis over Java kennis had genomen van Moehammadyah's beginselen. De pogingen om deze beginselen in Minangkabau te propageeren, hadden weinig succes, doordat de „thawalibs”, die onder communistischen invloed waren geraakt, zich van deze nieuwe beweging meester maakten ten behoeve van eigen, weinig pacifistische doeleinden. Door den invloed van deze extremistische elementen geraakte de Minangkabausche Moehammadyah op politieke zijwegen. Na de onderdrukking van de communistische opstandsbewegingen in de Padangsche Bovenlanden verflauwde de belangstelling der bevolking voor de nieuwe vereeniging.

In een en ander vond H. Fachroedin aanleiding om in het begin van 1927 naar Sumatra's Westkust te gaan, ten einde zich op de hoogte te stellen van de plaatselijke toestanden en tevens om propaganda te maken voor de juiste, religieuze sociaal-paedagogische beginselen van Moehammadyah. Van zijn bevindingen gaf hij bekendheid in het pers-organ van het hoofdbestuur, de „Bintang Islam” van dat jaar.

Veel geringer succes dan in de Padangsche Bovenlanden hadden de pogingen omstreeks dien tijd gedaan, om in Sumatra's Oostkust, Benkoelen, Bandjermasin en Amoentai een Moehammadyah-afdeeling te stichten.

Op Java bleef Moehammadyah rustig aan den arbeid, zoowel op algemeen maatschappelijk als op godsdienstig gebied, dank zij de groote werkkraft van den, in Februari 1929 overleden, onder-voorzitter H. Fachroedin (zie FACHRODIN), die het onderwijs bevorderde en de politiek uit de Islam-propaganda weerde.

Op het congres, dat de vereeniging van 12—30 Februari 1928 te Jogja hield, legde genoemde leider den nadruk op Moehammadyah's loyauteit jegens het Gouvernement. Het congres was een demonstratie van de zelfbewustheid der leiders dezer sociaal-religieuze beweging. Een groot-schen indruk maakten optochten van een 9000-tal schoolkinderen, van padvindergroepen en van vereenigingsleden met hun aanhang van 20000 personen. Het congres, dat bijgewoond werd door een 2000-tal personen uit Java, Sumatra's Westkust, Atjeh en Makassar, werd door H. Fachroedin, gelijk gebruikelijk, geopend met

een Koran-reecht. Daarna werd een overzicht gegeven van de belangrijkste actuele gebeurtenissen in de landen van den Islam. Den volgenden dag hield de vrouwen-afdeeling „Aisjijah” een openbare vergadering voor 2000 vrouwen, waarin dezelfde onderwerpen werden besproken, welke in de mannen-vergadering waren behandeld.

In de daarop volgende bijeenkomsten kwamen bijzondere onderwerpen ter sprake, z. a. de verhouding van den Islam tot de wereldsche wetenschap, waarbij de aandacht werd gevestigd op Moehammadyah's taak om de Inlandsche intellectuelen, die van den Islam waren vervreemd, tot dien godsdienst te doen terugkeeren. Ten einde Moslimsche jongelieden in de gelegenheid te stellen om hooger onderwijs deelachtig te worden, was een fonds gevormd, het z.g. Dahlan-fonds, aldus geheeten naar wijlen den vereerden stichter van Moehammadyah. Een adviseur ten behoeve van onderwijszaken betoogde voorts de wenschelijkheid van een goede Koran-vertaling in het Javaansch en ook de noodzakelijkheid om de leerboeken, in gebruik bij het openbaar onderwijs, te zuiveren van allerhande verdachtmakingen en onjuistheden betreffende den Islam, welke de Mohammedaansche leerlingen in hun godsdienstige gevoelens zouden kunnen kwetsen. Spreker las een aantal citaten voor uit dergelijke schoolboeken, welke den volksgodsdienst en ook de positie der vrouw in den Islam in een kwaad licht plaatsten. Voorts hield een afgevaardigde uit Batavia een rede over Islam en Christendom in Oost-Indië, waarin hij de financieele verhouding van het Gouvernement tot het Christendom en tot den Islam in critisch-vergelijkende beschouwing nam. Ten slotte verklaarde een Moehammadyah-leider, dat door de actie zijner vereniging de Islam in Indië tot nieuw leven was gekomen en doorgedrongen was tot de jongeren, ook tot de vrouwelijke jeugd, van wie de ouderen konden leeren hoe zij de godsdienstplichten te vervullen hadden.

Het toenemend succes, dat aan Moehammadyah ten deel viel op maatschappelijk terrein, niet het minst op het gebied van het onderwijs, verdroot den leiders der Sarèkat Islam in sterke mate. Als volksvereniging ondervond Moehammadyah van die zijde weldra tegenwerking en verdachtmaking. Het hoofdbestuur liet zich door de, ook van sommige nationalistischen ondervonden, tegenwerking niet ontmoedigen. Dank zij haar sociaal-productief werk breidde de Moehammadyah-beweging zich verder uit, ook over West Java.

Te Bandoeng, het centrum van extreem-nationalistische actie, hield het hoofdbestuur op 6 October 1929 een openbare propaganda-vergadering, waarin een uiteenzetting werd gegeven van de Moehammadyah-beginselen, welke beoogen het algemeen volksonderwijs, alsmede het godsdienstig leven onder de leden te bevorderen. Gewezen werd op het toenemend ledental, dat tot 16000 was aangegroeid; op het nuttig werk van „Aisjijah”; op den arbeid der afdeeling „Taman Poestaka”, die in 15 jaren 700.000 boekwerken en brochures had verspreid; op de taak der afdeeling „tablègh” om „duistere dingen in den Islam te verklaren”.

Bleef de Javaansche Moehammadyah zich principieel afzijdig houden van eenige politieke activiteit, in geheel andere richting had zich de

„Persatoean Moehammadyah Minangkabau” ontwikkeld, die immers onder den invloed was geraakt van de Thawalib-beweging (sedert Juni 1930 „Persatoean Moeslimin Indonesia” geheeten), alsmede van nog werkzame communistische stroomingen onder de Sumatraansche Islamieten. Dit bleek eenigermate op het Moehammadyah-congres, dat van 21—24 Maart 1930 te Fort de Koek gehouden, bijgewoond werd door het hoofdbestuur van Java, w.o. de voorzitter H. Ibrahim.

Voor de Padangsche Bovenlanden was dit congres een groot evenement. De vergaderingen werden bijgewoond door 15 à 20.000 belangstellenden, w.o. 240 afgevaardigden der verenigingsafdeelingen, waarvan 95 van Java, 1 van Borneo en 1 van Celebes, die gezamenlijk 112 afdeelingen (tjabang) en groepen (gerombolan) vertegenwoordigden. Van „Aisjijah” waren 158 afgevaardigden opgekomen, vertegenwoordigende 37 lokale groepen. Het congres bestond uit vier gedeelten, dat van Moehammadyah, dat van Aisjijah, een openlucht-Koranlezing en een leerlingen-bijeenkomst, benevens eenige besloten vergaderingen.

Ten congresso kwam tweërlei volksmentaliteit tot uiting. De redevoeringen der Minangkabauers waren heftig van toon, onverdraagzaam van aard en fanatiek van geest; die der Javaansche sprekers staken daarbij gunstig af. Nadat door den secretaris van het Hoofdbestuur, M. Joenoès Anies, een overzicht was gegeven van den arbeid van „Moehammadyah Hindia Timoer”, werden onderwerpen betreffende Islamzending en -onderwijs besproken; van de zijde der Minangkabausche leiders op onbesuisde, vaak agitatorische wijze.

Het Aisjijah-congres trok mede groote belangstelling. Het werd bijgewoond door 137 afgevaardigden van verschillende plaatsen en een 5000-tal vrouwen. Het hoofdbestuur van Aisjijah — voorzitter Nji Hadji Dahlan — was mede aanwezig. Ter sprake kwamen verschillende onderwerpen betreffende de vrouw in de Islam-wereld, vrouwenbeweging en vrijheid, alsook betreffende Islam en wetenschap, maatschappij en Islam, enz. Uiteraard kwam ook het polygamie-vraagstuk ter sprake, welke instelling noodzakelijk werd geacht met het oog op het bevoerd vrouwen-surplus, zoodat de polygamie een middel zou zijn ter voorkoming van prostitutie. Uit een overzicht van de werkzaamheden van Aisjijah gedurende 1929 bleek, dat het hoofdbestuur bestond uit 15 personen, dat het totaal aantal leden der 47 afdeelingen en 50 groepen bedroeg ruim 5000 en dat onderwijs werd gegeven aan meisjes op 32 scholen met 75 vrouwelijke leerkrachten.

Ook gedurende de daarop volgende bijeenkomst voor Koran-lezing waren de vrouwen van de mannen gescheiden. Het hier gesprokene omvatte een opwekking tot verbreiding van den Islam, tot naleving van de godsdienstige voorschriften en ten slotte een lofied op Moehammadyah. Het leerlingencongres had hoofdzakelijk ten doel om de vorderingen van de leerlingen der verenigingsscholen te demonstreeren.

De Minangkabausche Moehammadyah heeft zich nog niet aan de eigenaardige plaatselijke toestanden en verhoudingen weten aan te passen; zij is niet in de evolueerende Inlandsche maatschappij ingegroeid; het godsdienstig-refor-

mistisch onderwijs heeft zich ook in andere richting weten te ontwikkelen. Vandaar wellicht de sociale onmacht en de politieke tendenzen dier beweging.

Op Java heeft Moehammadyah reeds gedurende vele jaren omvangrijken maatschappelyken arbeid kunnen verrichten, welke hare populariteit in groote mate heeft bevorderd. Hetgeen de vereeniging tot stand wist te brengen heeft allereerst in Inlandsche kringen de aandacht getrokken en ook daarbuiten waardeering gevonden.

In de eerste plaats betreft die arbeid het gebied van het onderwijs. Eind 1929 bezat Moehammadyah in Jogjakarta een 80-tal scholen, in Soerakarta 35 en in Batavia 11 scholen. In de poliklinieken in Jogja werden in 1929 een 40.000-tal patiënten behandeld, in die te Soerabaja 16000 en in Malang ruim 7000 patiënten. De oogheekundige kliniek te Solo verleende kosteloos hulp aan bijna 18000 personen. Ook de vrouwen-afdeeling Aisjiah verricht nuttig werk met hare scholen en cursussen voor vrouwen en meisjes, waar praktisch onderwijs, ook in handwerken, wordt gegeven. De propaganda voor den Islam wordt over het algemeen gekenmerkt door verdraagzaamheid. Zich stipt houdend buiten politieke controverse in de Inlandsche beweging, verricht Moehammadyah — het aantal leden bedroeg eind 1930 ruim 24000 — opbouwend werk op Islamietischen grondslag, zowel op maatschappelyk als op economisch terrein, daarbij bewust strevend naar verzachting van de politieke tegenstellingen in de Indische samenleving.

Literatuur: Lothrop Stoddard, „The new world of Islam”, 1921; E. G.(obée), „De Islam” in Gedenkboek van Ned.-Indië, 1898—1923; Prof. Dr. B. Schrieke, „Bijdrage tot de Bibliografie van de huidige godsdienstige beweging ter Sumatra's Westkust”, in Tijdschrift Indische Taal-, Land- en Volkenkunde dl. LIX (1919—1921); „Rapport van de Commissie van onderzoek naar de oorzaken van de communistische onregeligheden ter Sumatra's Westkust, 1929, dl. I; „Mededeelingen der (Indische) Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang”, laatstelijk van Juni 1930; Dr. H. Kraemer in „De Opwekker”, 1923 (Het Eerste Al Islam Congres te Cheribon), blz. 183 vlg. en 1927, blz. 293 vlg.

J. Th. P. B.

NAHDATOEL OELAMA. De moderne stroomingen in de Islam-wereld op Java — op sociaal-paedagogisch gebied georganiseerd in de vereeniging Moehammadyah (zie aldaar), in sociaal-politieke en in Pan-Islamietische richtingen bevorderd door de Sarèkat Islam (zie aldaar) — gaven aanleiding tot de oprichting, in Januari 1926, van een vereeniging van orthodoxe wetgeleerden te Soerabaja, genaamd „Nahdatoel Oelama,” d.i. opleving van schriftgeleerden. De kort daarop gevoerde propaganda, later georganiseerd door een comité van actie van Soerabajasche kjahi's, leidde tot de oprichting van afdelingen te Gresik, Djombang, Kediri, Pasoeroean, Koedoes, Semarang en Pekalongan.

Het traditionalisme der orthodoxe organisatie komt wel eens in botsing met het modernisme van de ook naar religieuze emancipatie strevende Islamieten. Het traditionalisme is echter verdeeld in twee kampen, die elkander evonzeer bestrijden als zij dit het reformisme doen: de Javanistische, op Java opgeleide kjahi's, die vele oud-

Javaansche gebruiken en opvattingen eerbiedigen en handhaven, en de te Mekka opgeleide kjahi's, wien al deze oud-Javaansche reliëken een doorn in het oog zijn en die in hun strijd tegen deze „misbruiken” een heel eind kunnen medegaan met het door hen bestreden streven van Moehammadyah (zie Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang, Mei 1929).

Volgens hare statuten (goedgekeurd bij G. B. van 6 Februari 1930 in Javasche Courant van 25 Febr. 1930 no. 16) stelt de Nahdatoel Oelama zich ten doel: „de bevordering eener strenge be-, lijdenis van een der vier Madzhabs, te weten die van Imam Moehammad bin Idris Asj-Sjafii, Imam Malik bin Anas, Imam Aboehanifah An-Neoman, of Imam Ahmad bin Hambal, en het verrichten van al wat naar de wetten van den Islam als goed is voorgeschreven.”

De vereeniging tracht haar doel te bereiken door: a. het scheppen van een band tusschen de oelama's, die vorenvermelde madzhabs belijden; b. het onderwerpen der kitabs (godsdienstboeken), alvorens deze voor het godsdienstonderwijs te bezigen, aan een onderzoek of zij afkomstig zijn van de Ahli Soennah Wal Djamaah dan wel van de Ahli Bidah; c. het op den grondslag van de genoemde madzhabs door alle geoorloofde middelen verspreiden van den Islam; d. het bevorderen van Islamietische godsdienstschoolen; e. het behartigen van zaken betreffende moskees, bedehuizen, inrichtingen voor godsdienstonderwijs (pondoks), zoomede van zaken betreffende weezen- en armenzorg; f. het oprichten van lichamen ter bevordering van landbouw, handel en industrie, niet strijdig met Mohammedaansche wetten.

Het bestuur van Nahdatoel Oelama, de grootste organisatie van oud-geloovige Islamietische wetgeleerden — het aantal aangeslotenen bedraagt 3 à 400 —, heeft zich buiten de politieke controverse in de Inlandsche beweging weten te houden. Haar werkzaamheid is in hoofdzaak gelegd op godsdienstig gebied; op sociaal-economisch terrein is zij van geringe beteekenis te achten.

J. Th. P. B.

PASOENDAN (PAGOEJOEBAN-). De ontwikkeling van het moderne vereenigingsleven heeft ook de Soendasche bevolking van West Java niet onberoerd gelaten. In de overtuiging, dat een eigen nationaal-culturele eenheid bewaard behoort te blijven te midden van de evoluerende geestesstroomingen, besloten eenige Soendaneesche intellectueelen in September 1914 een vereeniging op te richten, „Pagoejoeban Pasoendan”, d.i. Soendasche Eendracht, geheeten.

Do statuten, goedgekeurd bij G. B. van 9 December 1914 (Javasche Courant van 8 Januari 1915 No. 3), vermelden als doel der vereeniging „Pasoendan” — aldus pleegt zij genoemd te worden —: het volksgebruik in de Soenda-landen te bevorderen door te trachten mede te werken tot verbetering van de verstandelijke, zedelijke en maatschappelyke ontwikkeling des volks; door invloed uit te oefenen op opvoeding en onderwijs, zoomede door te streven naar voredeling van de volksbegrippen en dusdoende het arbeidsvermogen en daardoor de levensomstandigheden der bevolking te verbeteren. Naar de bereiking van dit veelzijdig doel zou gestreefd worden onafhankelyk van godsdienst, geloofsovertuiging, of staatkun-

dige richting. Pasoendan zou haar doel trachten te bereiken door het uitgeven van een orgaan, het handhaven en ontwikkelen van de Soendasche taal, het wekken van belangstelling voor de geschiedenis van den Soendaschen stam en voor de kennis van het volksleven in de Soenda-landen, het verspreiden van nuttige geschriften, het doen houden van voordrachten en lezingen, het bevorderen van kennis der Nederlandsche taal en het verschaffen van hulp en inlichtingen.

In het hoofdbestuur namen zitting D. K. Ardwinata, hoofdredacteur bij de commissie voor de Volkslectuur, zoomede andere Soendaneezen, w.o. een viertal leerlingen der Stovia (school tot opleiding van Inlandsche artsen) en een onderwijzer.

Met Bandoeng en Tasikmalaja als centra van vereenigingsleven werd Batavia tot zetel van het hoofdbestuur gekozen. Als omgangstaal wordt uitsluitend Soendaasch gebedigd; de vereenigingsorganen „Pasoendan” (maandschrift, sedert 1915) en „Sipatahoenan” (dagblad, sedert 1923) worden uitsluitend in de landstaal uitgegeven.

Bij de samenstelling van den Volksraad voor de tweede zittingsperiode (1921—1924) gaf de Regeering door benoeming van het vereenigingslid R. Kosahih alias Soerakoesoemah, landbouwleeraar te Bandoeng, gelegenheid aan Pasoendan om haar stem in het vertegenwoordigend lichaam te doen hooren. Het vereenigingsideaal, om Bandoeng tot hoofdplaats aangewezen te zien van het gouvernement (sedert provincie) West Java, is niet verwezenlijkt kunnen worden; wel zal deze provincie in inheemsche talen wettelijk (Ind. Stb. 1925 no. 578) aangeduid kunnen worden als „Pasoendan”.

Getrouw aan hare leidende beginselen, heeft de vereeniging aandacht gewijd aan onderwerpen van paedagogischen, socialen, economischen en agrarischen aard; zij betoonde steeds groote belangstelling voor vraagstukken, welke de Soendasche volkscultuur, alsmede de coöperatie en het volksonderwijs betreffen. Politieke actie heeft Pasoendans hoofdbestuur nimmer op den voorgrond gesteld; agitatie werd niet gevoerd; bij de bespreking van staatkundige vraagstukken werd het oog gevestigd op verrichting van constructief werk. Ook ten opzichte van religieuze vraagstukken hield het vereenigingsbestuur zich aanstands afzijdig. Gedurende het onder leiding van den voorzitter R. Oto Koesoema Soebrata in het laatst van 1925 te Tasikmalaja gehouden congres, waarop over onderwijs, landbouw-crediet, irrigatie- en belastingzaken, enz. werd gesproken, werd getuigenis afgelegd van het streven naar maatschappelijken en economischen opbouw van de Soendasche cultureele eenheid.

Allengs geraakte het provincialisme van Pasoendan bij de ontwikkeling van het Indonesisch nationalisme (zie aldaar) meer en meer op den achtergrond. In de Pasoendan-vergadering, welke de afdeling Batavia op 20 Mei 1928 bijeenriep, werd geklaagd over den teruggang van het ledental, hetgeen geweten werd aan de geringe politieke activiteit van het vereenigingsbestuur. Het afdelingsbestuur verklaarde daarop, dat Pasoendan aanvankelijk was opgericht met het doel om, met vermindering van alle politiek, den geestelijken en economischen vooruitgang van het stamland te bevorderen; doch dat de instelling van vertegenwoordigende colleges, z.a. locale

raden, vanzelf eenige politieke oriëntering had medegebracht. Langzamerhand had dan ook, volgens het vereenigingsbestuur, de overtuiging in Pasoendan post gevat, dat geen enkel volk ten eeuwigen dage overheerscht blijft; terwijl voorts het besef was doorgedrongen, dat een ieder zal moeten werken voor de onafhankelijkheid van land en volk. Haar doel zal de vereeniging echter trachten te bereiken in samenwerking met de Regeering, die immers herhaaldelijk heeft verklaard de inheemsche bevolking tot zelfstandigheid te willen opvoeden. Pasoendan wenscht samenwerking met de Regeering, doch wederkeerig; ruimte latend voor critiek. Aan eenheidszin en vaderlandsliefde ontbreekt echter nog veel bij de bevolking; in de hoop, dat samenwerking met nationaal-politieke Inlandsche vereenigingen verbetering zal brengen in dien toestand, heeft Pasoendan zich aangesloten bij de kort te voren opgerichte federatie dier vereenigingen.

Op het Pasoendan-congres, dat van 30 Maart—1 April 1929 te Tasikmalaja werd gehouden, legde de heer Oto Soebrata getuigenis af van het streven der vereeniging naar vreedzame evolutie, in samenwerking met de Regeering; naar ontwikkeling van de eigen volkstaal, zeden er gewoonten der Pasoendan-landstreek. In het belang van een intensievere werkzaamheid stelde het hoofdbestuur een viertal commissies in voor de verzorging van bepaalde onderwerpen, n.l. voor onderwijs en opvoeding, voor sociale aangelegenheden, voor politieke oriëntatie en voor financieele zaken.

Met behoud van de statutaire grondslagen dezer organisatie van regionaal nationalisme werd op het te Buitenzorg van 4—5 April 1931 gehouden congres besloten, dat het streven der vereeniging — welke ook voor niet-Soendaneesche inheemschen heeft opengestaan — voortaan gericht zou worden op versterking van het nationaal-politiek eenheidsfront; voorts zou Pasoendan geen belemmeringen in den weg leggen aan de propaganda voor de Indonesische eenheids-gedachte, noch den groei dier beweging tegengaan.

Gedurende de laatste jaren is de bevordering van het onderwijs met groote energie ter hand genomen door een daartoe aan de hoofdleiding verbonden schoolbestuur. Het aantal leden nam in den loop van 1930 toe van 1450 tot 3950. Het aantal afdelingen bedroeg op het eind van genoemd jaar 31 met een 3-tal vrouwen-secties. Op een 20-tal eigen scholen wordt het volksonderwijs en door instelling van spaarfondsen en coöperaties ook de economische volksontwikkeling krachtig bevorderd. In den nieuwen Volksraad kreeg Pasoendans voorzitter Oto Iskandar Dinata door verkiezing een zetel toegewezen.

J. Th. P. B.

KAOEM BETAWI. Volgens de bij G.B. van 22 December 1923 (Javasche Courant van 4 Januari 1924 No. 2) goedgekeurde statuten is de vereeniging Kaoem Betawi (korthedshalve genaamd K. B.), onder voorzitterschap van Moehamad Masseric, op 1 Januari 1923 te Batavia opgericht met het doel: a. het bevorderen van onderwijs, handel en ambacht bij de „Batavianen” in het bijzonder en bij de Inlandsche bevolking van Nederlandsch-Indië in het algemeen; b. het behartigen, langs wettigen weg, van de belangen, inzonderheid de hygiënische, van de „Batavianen” in het bijzonder en van de Inlandsche bevolking van Ned.-Indië in het algemeen.

De vereeniging tracht dit doel te bereiken: 1. door het oprichten en in stand houden van scholen ten behoeve van de Batavianen in het bijzonder en van de Inlandsche bevolking van Ned.-Indië in het algemeen; 2. door het oprichten en in stand houden van instellingen, waar de leden bijeen kunnen komen ter bespreking van de belangen van de vereeniging; 3. door het verzamelen van boeken, die door de wet niet verboden zijn en 4. door alle wettige middelen, die aan dit doel bevorderlijk kunnen zijn.

Uit de statutaire bepaling, dat leden kunnen zijn: zij, die tot de Inlandsche bevolking van Ned.-Indië behooren en dezelfde gewoonten en gebruiken hebben als die van Batavia, blijkt almede het beperkte karakter der locale vereeniging, die sedert wegens de door haar voorzitter Moh. H. Thamrin als wethouder in den gemeenteraad ter plaatse en ook daarbuiten ontwikkelde activiteit — Kaoem Betawi is aangesloten bij de federatie van nationaal-politieke Inlandsche vereenigingen — de aandacht heeft getrokken.

Bij de samenstelling van den nieuwen Volksraad zag de heer Thamrin, sedert Mei 1927 lid van het college, voorzitter van de in Januari 1930 in den Volksraad gevormde „nationale fractie” (Handelingen Volksraad 27 Januari 1930, blz. 1646), zich opnieuw een zetel als benoemd lid toegevoegd.

MADOEREEZENBOND of PERSARIKATAN MADOERA. Deze eerste organisatie van Madoerezen werd in Januari 1920 door Raden Majangkoesomo en Raden Rooslan Wongsokoesoemo te Soerabaja opgericht.

Volgens de bij G. B. van 30 Mei 1923 (Javasche Courant van 8 Juni 1923 No. 46) goedgekeurde statuten stelde de vereeniging zich ten doel: a. het aanwakken van den spaarzin onder de leden; b. te streven naar economischen vooruitgang; c. het behartigen en bevorderen van onderwijs, landbouw, nijverheid, godsdienst, handel, beschaving en andere algemeene belangen; d. het in stand houden van een begrafenisfonds; e. het bevorderen van de eendracht onder de leden door oprichting van een sociëteit of een leeszaal. De vereeniging zou dit veelzijdig doel trachten te bereiken door alle middelen, mits niet in strijd met de wetten des Lands, met den Mohammedaanschen godsdienst en met de goede zeden of met de openbare orde.

Met enthousiasme begonnen, leidde de Madoerezenbond echter spoedig een kwijnend bestaan, vermoedelijk omdat de vereeniging zich afzijdig bleef houden van politieke vraagstukken, welke allengs de gemoederen der nationalistische volksleiders bezig hielden. In den boezem der vereeniging kwam weldra tweedracht, welke aanleiding gaf tot de oprichting in Februari 1925, van een meer politiek georiënteerde vereeniging, de „Sarèkat Madoera” te Soerabaja, met het periodiek „Madoeratna” als orgaan. R. Rooslan Wongsokoesoemo trad weldra in de leiding dezer bij de federatie van Inlandsche nationaal-politieke vereenigingen aangesloten Sarèkat op den voorgrond, met het gevolg dat nauw contact werd verkregen met de te Soerabaja gevestigde Indonesische Studieclub (zie STU DIE CLUBS). Bij de omzetting van deze studieclub in de volksvereeniging Persatoean Bangsa Indonesia (zie aldaar), die dadelijk ook op Madoera afdelingen vormde, werd de Sarèkat Madoera bij de P. B. I.

ingelijfd. Van den Madoerezenbond „Perserikatan Madoera” werd sedert weinig meer vernomen.

J. Th. P. B.

SARÈKAT MADOERA. Zie MADOEREEZENBOND of PERSARIKATAN MADOERA. **SUMATRANENBOND of SERIKAT SOEMATERA.** In het begin van 1918 besloten eenige te Batavia wonende Sumatraansche Maleiers (Padangers en Minangkabauers) een Sumatranenbond op te richten, „Serikat Soematera” geheeten, met het doel om te bevorderen, dat de verkiezingen voor den Volksraad en voor andere vertegenwoordigende lichamen naar democratische beginselen zouden plaats vinden.

Volgens zijn beginselprogramma beoogde de Bond: a. toenemenden invloed van de Indische volkeren en bevolkingsgroepen op het Bestuur en de Regeering op loyale wijze te verkrijgen, ten einde te geraken tot zelfbestuur; b. voortgezette organisatie van de autonomie der gebiedsdeelen, met dien verstande dat daarbij voor elk gebiedsdeel zooveel mogelijk rekening wordt gehouden met de bestaande inzettingen, de herkomsten en de aan den dag getreden wenschen der bevolkingen; c. het wegnemen van de maatschappelijke oorzaken voor klassen- en rassenstrijd. Het hoofdbeginsel van den Bond is „democratie”.

Haar doel zou de vereeniging — zij bezit geen rechtspersoonlijkheid — trachten te bereiken door, indien mogelijk, vertegenwoordigers van de belangen der Sumatranen, zoowel in het stamland als op Java, zitting te doen nemen in openbare colleges; door het houden van vergaderingen, het uitgeven van periodieken; het richten van verzoekschriften aan autoriteiten en colleges, alsmede door samenwerking te zoeken met andere vereenigingen. Ook vrouwen zouden het lidmaatschap kunnen verkrijgen.

GEDURENDE de eerste jaren leidde de Serikat Soematera een kwijnend bestaan. Te midden van de verschillende stroomingen in de Inlandsche volksbeweging was hare positie geïsoleerd. Toch kon de vereeniging in de tweede zittingsperiode van den Volksraad (1921—1924) vertegenwoordiging vinden in den persoon van Dr. Abdul Rivai, destijds geneesheer te Bandoeng.

Hoewel het vereenigingsleven zich in hoofdzaak bepaalde tot Java, werden de belangen der landgenooten op Sumatra niet uit het oog verloren. De communistische ongeregeldeheden, in 1927 ter Sumatra's Westkust voorgevallen, hadden, evenzeer als het op last der Regeering ingesteld commissoriaal onderzoek naar de oorzaken daarvan, de belangstelling van den Bond. In een op 21—22 Mei 1927 te Batavia gehouden openbare vergadering, bijgewoond door een 300-tal personen, werd door den voorzitter, Soetan Moehamad Zain, verklaard, dat de vereeniging, strevend naar de vorming van een Indonesischen Staat onder een democratische Regeering, het communisme verwerpt. Neutraal blijvend ten opzichte van den godsdienst, wenscht de Bond alleen datgene van de adat te behouden, wat aan de eischen van den tegenwoordigen tijd beantwoordt. Met het oog op de wenschelijkheid om aan de bevolking medezeggenschap te verlenen in het bestuur van het stamland, werd besloten om bij de Regeering aan te dringen op spoedige instelling van locale en regionale raden aldaar. Ook de plannen tot hervorming van het bestuursstelsel op Sumatra hielden de belangstelling der

Serikat Soematera voor het stamland levendig.

Tengevolge van de allerwegen op Java ingezette propaganda voor het Indonesisch nationalisme (zie NATIONALISTISCHE BEWEGING) kan de activiteit van den Sumatranenbond niet tot ontplooiing komen, terwijl door de aansluiting bij de federatie van Inlandsche nationaal-politieke vereenigingen de belangen van de eigen volksgroep op den achtergrond dreigen te geraken.

J. Th. P. B.

12.5.27
SARÈKAT AMBON. (Vervolg van Di. V, blz. 366 of suppl. afl. 9, blz. 270). Van de Sarèkat Ambon ging aanvankelijk geen actie meer uit, als gevolg van de weigering der Regeering om de ingediende statuten goed te keuren. Voorts was bij G. B. van 14 October 1924 (Javasche Courant van 21 October 1924 No. 85) een verzoek om de vrouwenvereeniging „Ina Toeni” als rechtspersoon te erkennen, eveneens afgewezen op grond, dat de inhoud der statuten dezer zuster-organisatie der Sarèkat Ambon niet in overeenstemming werd geacht met het werkelijk karakter der vereeniging, zoodat het verleenen van de gevraagde erkenning in strijd zou zijn met het algemeen belang.

Bij G. B. van 9 Januari 1925 werd A. J. Patty te Benkoelen geïnterneerd. Bij G. B. van 12 Dec. 1927 werd hem Palembang tot verblijf aangewezen, waar hij belast werd met de waarneming der betrekking van commies ten residentiekantore. Toen hij daar zijn politieke actie tegen het gezag voortzette, werd Patty bij G. B. van 19 Juli 1930 op Flores geïnterneerd.

Intusschen was tengevolge van de actie der propagandisten van het Indonesisch nationalisme (zie NATIONALISTISCHE BEWEGING) eenige opleving gekomen in de kringen der Sarèkat Ambon op Java; inzonderheid te Soerabaja, waarheen de zetel der vereeniging werd verplaatst. Te laatstgenoemde plaats verrichtte de vereeniging zoowel in als buiten den gemeenteraad veel nuttig werk, terwijl het nieuwe hoofdbestuur — president sedert 1928 Mr. J. Latuharhary, landraadvoorzitter — zich aanstonds verdienstelijk had gemaakt op maatschappelijk gebied, o.a. door de oprichting te bevorderen van een vrouwenwoning en van een weefschool ter plaats. Bij de viering, op 18 Mei 1929, van het 9-jarig bestaan der Sarèkat Ambon werd besloten een orgaan uit te geven, dat weldra onder den naam „Halocan” het licht zag. Tegenover den godsdienst bleef het bestuur steeds een strikt neutraal standpunt innemen. Omstreeks dien tijd besloten vele der te Batavia gevestigde Amboneezen zich van de Sarèkat Ambon af te scheiden en een nieuwe vereeniging te vormen onder den naam „Moluksch Politiek Verbond” (zie aldaar).

In een algemeene vergadering, welke op 16 Maart 1930 te Soerabaja werd gehouden, besloot het hoofdbestuur de Sarèkat Ambon als het ware opnieuw op te richten, met grondige wijziging van de statutaire beginselen,

Volgens de nieuwe statuten stelt de Sarèkat Ambon zich ten doel om, met al de haar ten dienste staande wettige middelen, de stoffelijke en zedelijke belangen van de inheemsche bevolking der Molukken te bevorderen en het land tot bloei en welvaart te brengen; alsmede te streven naar opheffing van alle zoodanige misstanden en wetsbepalingen, welke de bevordering van dit doel in den weg staan. De vereeniging zou haar doel trachten te bereiken door: 1. het doen doordrin-

gen van de idee eener volkseenheid aller Molukkanen; 2. het verbeteren van den economischen en socialen toestand der bevolking; 3. het uitbreiden en verdiepen van het onderwijs; 4. het verleenen van bijstand aan begaafde Moluksche jongelieden, ten einde hen in de gelegenheid te stellen zich verder te ontwikkelen; 5. het bestrijden van rassenwaan en rasbevoorrechtiging op elk gebied; 6. het deelnemen aan de landsverdediging op den grondslag van algemeenen weerplicht; 7. het aanwenden van de overige voor het doel in aanmerking komende wettige middelen; 8. het samenwerken met andere organisaties, welke blijken een welomschreven program dezelfde beginselen huldigen als de vereeniging. Op 30 Maart 1930 werden deze statuten ter goedkeuring aan de Regeering gezonden.

In een vergadering der Sarèkat Ambon op 25—26 September 1930, bijgewoond door een 200-tal personen, w.o. afgevaardigden van de afdelingen Ambon, Haroekoe, Saparoea, Noesalaoet, Ceram, Merauke, Makassar, Soerabaja, Wonokromo en van de correspondentschappen Semarang, Batavia, enz., verklaarde de voorzitter Mr. Latuharhary, dat de Sarèkat Ambon evenzeer de „vrijheid van Indonesië” nastreeft, doch wegens praktische onmogelijkheid niet kan instemmen met de leuze „Indonesië los van Nederland” of „Ambon los van Holland”. Na de verdiensten van den stichter Patty te hebben gememoreerd, verklaarde hij, dat de S. A. nu een andere richting heeft dan vroeger onder Patty, die door zijn daden de vereeniging zeer geschaad heeft. Ten einde alle belemmeringen in hare ontwikkeling weg te nemen, zou de S. A. voorts strijden voor de verkrijging van rechtspersoonlijkheid, terwijl de vrouwenafdeling Ina Toeni zou worden gereorganiseerd, opdat zij o.m. te Ambon een weefschool zou kunnen oprichten. In een 5-tal moties werd de wenschelijkheid betoogd: 1. om een weefschool in de Molukken op te richten; 2. om het kiesstelsel voor den Ambon-raad in diër voege te wijzigen, dat rechtstreeksche schriftelijke verkiezingen worden ingevoerd; 3. om beperking van de uitoefening van het recht van vereeniging en vergadering niet krachtens het adat-recht te doen geschieden; 4. om in Ambon een leproloog, zoo mogelijk een zoon van het land zelf, te plaatsen; 5. om het aantal inheemsche leden van den Ambon-raad uit te breiden. Namens de Ambonsche vrouwen werd aan het hoofdbestuur een vaandel aangeboden, een driekleur: rood, groen en blauw. Rood zou de kleur der voorvaderlijke kleederdracht zijn; groen die van het blad van den sagoeboom, die het volksvoedsel verschaft; terwijl blauw de kleur is der Ambon-zee, die een ander volksvoedsel, de visch, oplevert.

De Sarèkat Ambon streeft naar innige samenwerking met de Indonesische nationalisten.

J. Th. P. B.

19 11 26
MOLUKSCH POLITIEK VERBOND. Op 15 Juli 1929 richtten de te Batavia gevestigde Amboneezen, die zich niet konden vereenigen met de extremistische actie der Sarèkat Ambon (zie aldaar) onder haren stichter A. J. Patty en zich onder de leiding hadden gesteld van meer bezadigde landgenooten, z. a. Dr. W. K. Tehupeiori en het Volksraadlid Dr. H. D. J. Apituley, een eigen vereeniging op onder den naam „Moluksch Politiek Verbond” (M.P.V.).

Volgens de bij G. B. van 10 Dec. 1929 (Javasche

Courant van 17 Dec. 1929 No. 101) goedgekeurde statuten stelt de M. P. V. zich ten doel: *a.* de emancipatie, bedoeld in den meest uitgebreiden zin, van de Molukken te bevorderen en wel op de basis van loyale samenwerking met de Regeering; *b.* het aankweeken van het gevoel van verantwoordelijkheid en saamhoorigheid onder alle bevolkingsgroepen van de Molukken, ongeacht ras en godsdienst, om te geraken tot zelfbestuur van de Molukken met behoud van den band met Nederland; *c.* om elk lokaal streven naar zelfbestuur van andere bevolkingsgroepen van Nederlandsch-Indië te steunen ten einde te geraken tot een federatief verbond der autonome deelen van Nederlandsch-Indië; *d.* de auto-activiteit der bevolking van de Molukken te bevorderen.

De vereeniging tracht dit doel te bereiken, o.m. door openbare vergaderingen te houden, door uitgifte van een periodiek, enz. Zij streeft daarbij naar geleidelijke uitbreiding van de bevoegdheden van den Ambon-raad, naar vorming van andere lokale raden en van een provincialen raad der Molukken, naar uitbreiding en verdieping van het onderwijs en naar instelling van een Moluksche militia met geleidelijke afschaffing van de heereendiensten in de Molukken. Voorts wenschte zij bij de Regeering aan te dringen op exploratie, respectievelijk exploitatie, van daarvoor geschikte gebiedsdeelen der Molukken en bij particulieren belangstelling op te wekken voor de ontginningsmogelijkheden van de Molukken.

Bij eventuele ontbinding van de vereeniging zouden hare eigendommen en fondsen ten bate moeten komen van de lepra-bestrijding in de Molukken. J. Th. P. B.

ROEKOEEN-MINAHASSA of PERSERIKATAN MINAHASSA. Het moderne vereenigingsleven was spoedig doorgedrongen in de kringen der op Java gevestigde Minahassers, die, onder de groep „Amboneezen” gerekend, van ouds een belangrijk contingent vormden van het Indisch Leger.

In Augustus 1912 richtten zij te Semarang een vereeniging op, „Roekoem-Minahassa” geheeten, waarin het nationaliteitsbesef tot ontwikkeling zou kunnen komen. Voorzitter was J. H. Pangermanann, hoofdredacteur van het Maleisch dagblad „Djawah Tengah” ter plaatse.

Volgens de statuten, welke goedgekeurd werden bij G.B. van 12 Dec. 1912 (Javassche Courant van 24 Dec. 1912 No. 103), stelde de vereeniging zich ten doel: medewerking te verlenen tot den economischen vooruitgang van land en volk der Minahassa. Onder den term „Minahassers” wenschte de vereeniging te verstaan: allen, die het van geboorte zijn en hun nakomelingen, alsmede zij, die sedert generaties zich hebben vermengd met de eigenlijke Minahassers. Haar doel zou zij trachten te bereiken door: *a.* bestrijding of beperking van de oorzaken van verval; *b.* kweeking van stoffelijke zoowel als zedelijke krachten, inzonderheid het doen herleven en in stand houden van den goeden volksaard, met name van onderling hulpbetoon; *c.* verleening van steun bij sterfgevallen; *d.* liefdadigheidsbetoon, enz.; *e.* tegemoetkoming aan werkzoekende Minahassers buiten hun land; *f.* steun verleening aan onbemiddelde studeerende jongelieden; *g.* oprichting van kosthuizen voor die jongelieden; *h.* bevordering van land- en tuinbouw, veeteelt en nijverheid; *i.* andere wettige middelen tot verzekering van een waardig volkabestaan.

Het duurde niet lang, of een kleine groep te Semarang geraakte onder den invloed van de revolutionairen der toenmalige Indische Sociaal Democratische Vereeniging, waartoe ook Pangermanann was toegetreden. De vereeniging van Minahassers telde toen eenige duizenden leden, hoofdzakelijk militairen, alleen in het stamland was een 1000-tal burgers toegetreden, w.o. vele volkshoofden. De organisatie was gesplitst in een afdeling voor burgers en een voor militairen.

In den Volksraad had de Minahassa hare vertegenwoordigers in de personen van A. L. Wawo Runtu en F. Laoh; de eerste als gekozen, de tweede als benoemd lid. Geen van beiden wenschte deel te nemen aan de scherpe actie van Pangermanann, o.a. tot verkrijging van gelijkstelling van de bevolking der Minahassa in haar geheel met Europeanen. Zoowel door hun optreden, als door dat van den in 1921 tot lid van den Volksraad gekozen leider P. A. Mandagie, konden de extremisten geen invloed krijgen op hun landgenooten.

Uit de kringen der gematigden ontstond onder leiding van den heer Wawo Runtu v.d. de „Minahassa-Celebes” te Batavia, welke statuten — goedgekeurd bij G.B. van 22 Aug. 1919, Javassche Courant van 29 Aug. 1919 No. 69 — als doel opgeven: de beschaving en het peil van geestelijke en zedelijke ontwikkeling der leden te verhoogen en hun welvaart te bevorderen; voorts den leden, zoome de hun vrouwen en kinderen, waar noodig, hulp en bijstand te verlenen.

Intusschen leverde de vereeniging van militairen en burgers in één politieke organisatie uit een oogpunt van krijgstuuch zoovele praktische bezwaren op, dat een splitsing ten slotte onvermijdelijk werd.

Op 16 Augustus 1927 werd dan ook te Batavia onder leiding van Dr. R. Tumbelaka en Dr. G. S. S. Ratulangi, een nieuwe vereeniging opgericht onder den naam „Persatoean Minahassa”. De burgerlijke afdelingen der Perserikatan Minahassa werden in de nieuwe organisatie opgenomen, terwijl de militaire in de oude bleven, welke als vakvereeniging zou worden aangemerkt, met de „Soeara Militair Minahassa” als orgaan.

Toen de Indonesisch-nationalistische volksleiders propaganda maakten voor de vorming van een „eenheidsfront”, zag de Persatoean Minahassa zich genoopt haar politiek standpunt te bepalen en zoo noodig te herzien. Het hoofdbestuur kwam daarbij tot het besluit om zich niet aan te sluiten bij de federatie van Inlandsche nationale-politieke vereenigingen (zie NATIONALISTISCHE BEWEGING). Op een gedurende de laatste dagen van Mei 1928 te Batavia gehouden „Celebes Congres” werd dit standpunt uiteengezet door den voorzitter, Dr. G. S. S. Ratulangi, die voorts verklaarde dat de non-coöperatie-gedachte niet principieel aanvaardbaar, doch ook niet verwerpelijk werd geacht. Men behoorde volgens hem met de Overheid samen te werken, om zijn krachten te vermeerderen in de vertegenwoordigende lichamen en invloed trachten te verkrijgen op de wetgeving; men moest zich niet laten leiden door theoretische overwegingen, maar door de praktische behoeften en belangen van land en volk.

De Persatoean Minahassa stelt zich volgens hare bij G.B. van 5 Januari 1930 (Javassche Courant van 17 Januari 1930 No. 5) goedgekeurde statuten ten doel: de behartiging van de cultureele, so-

ciale, economische en politieke belangen van de Minahasa en de Minahassers. Zij tracht dat doel te bereiken door het houden van vergaderingen, de verspreiding van geschriften, de uitgave van een orgaan, het voorbrengen van kandidaten voor het lidmaatschap van vertegenwoordigende lichamen, het richten van verzoekschriften tot de bevoegde Overheden en alle middelen, die niet in strijd zijn met wet en goede zeden.

Niet tevreden met de beginselen dezer organisaties, richtte een groep der te Batavia gevestigde Minahassers in Maart 1930 een nieuwe vereniging op, welke zich ten doel stelt de algemeene belangen der bevolking van geheel Celebes te bevorderen. De vereniging, „Persatoean Perkoempoelan Celebes” (ook wel „Sarèkat Celebes”) genoemd, diende zich in een op 15 Juni d.a.v. gehouden openbare vergadering aan als een organisatie, welke bij het nastreven van het gestelde doel samenwerking zou zoeken met de Regeering.

Deze principiele verklaring kon blijkbaar geen algemeene instemming verwerven. In December 1930 werd te Soerabaja een „Celebes Instituut” opgericht als adviseerend lichaam, zoowel voor het volk als voor de politieke en sociale verenigingen van geheel Celebes; wellicht bedoeld als regionale organisatie met het Indonesisch nationalisme tot grondslag.

J. Th. P. B.

MINAHASSA-CELEBES (-vereniging). Zie ROEKOEN MINAHASSA.

PERSATOEAN MINAHASSA. Zie ROEKOEN MINAHASSA.

PERSATOEAN PERKOEMOELAN CELEBES. Zie ROEKOEN MINAHASSA.

CELEBES INSTITUUT (-vereniging). Zie ROEKOEN MINAHASSA.

TIMORSCH VERBOND. In September 1921 richtten eenige te Makassar gevestigde Timoreezen onder voorzitterschap van J. W. Amallo de vereniging „Timorsch Verbond” op, met het doel: de beschaving en het peil van geestelijke en zedelijke ontwikkeling hunner landgenooten te verhoogen en hun welvaart te bevorderen; voort den leden, waar noodig, hulp en bijstand te verlenen en hunne ontwikkeling en die hunner kinderen te bevorderen.

Volgens de bij G.B. van 8 Juni 1922 (Javasche Courant van 27 Juni 1922 No. 51), j°. G.B. 20 Aug. 1923 (Javasche Courant van 24 Aug. 1923 No. 68), goedgekeurde statuten zou de vereniging het gestelde doel trachten te bereiken: a. door het houden van vergaderingen en het voeren van correspondentie, door zich zoo noodig met billijke verzoeken te wenden tot de bevoegde autoriteiten, echter uitsluitend langs wettelijk geoorloofden weg; b. door het vormen van een fonds middels heffing van entree, contributie, abonnementsgelden en giften, uit welk fonds de onvermijdelijke kosten, studie-uitgaven en perskosten van het eigen orgaan („Soeloeh Timoer”) zouden worden bestreden. Als gewone leden werden aangemerkt de Timoreesche burgers en militairen, die tot de vereniging waren toegetreden, terwijl alle Inlanders in en buiten Timor, die, hetzij afkomstig waren uit de residentie Timor, hetzij gehuwd met een Timoreesche, als Timoreezen werden beschouwd. Het beschermheerschap zou krachtens besluit van een algemeene vergadering aan een ambtenaar of aan een officier worden aangeboden.

In 1924 te Koepang gekomen, kwam Amallo weldra in contact met de van Batavia afkomstige leiders Ch. Pandy en J. W. Toepoe, voorzitters van de kleine vereenigingen „Sarèkat Timor” en „Kerapatan Timor Evolutie”, beide strevend naar bevordering van de materiele en geestelijke belangen van alle Timoreezen. Op een congres, dat het Timorsch Verbond in genoemd jaar te Koepang hield, kwam een vijandige stemming tot uiting, welke gericht was tegen de Kerkelijke Overheid ter plaatse.

Toen een door de gematigde ingezetenen ingediende motie, strekkende o.a. om in de statuten het beginsel op te nemen van samenwerking met het Gouvernement, werd verworpen, richtten zij in Augustus 1924, onder voorzitterschap van C. Frans, een nieuwe vereniging op, „Perserikatan Timor” geheeten, welker statuten (goedgekeurd bij G.B. van 27 Maart 1925, Javasche Courant van 9 April 1925 No. 29) als doel vermelden: te streven naar de zelfstandigheid van de inheemsche bevolking van het gewest Timor en Onderhoorigheden op economisch, geestelijk, cultureel en politiek gebied, in samenwerking met Nederland en met behoud en versterking van den band met Nederland. De vereniging (orgaan: „Oetoesan Timor”) zou haar doel trachten te bereiken o.m. door bevordering van de geestelijke, zedelijke en economische ontwikkeling der bevolking, van den uitbouw der plaatselijke rechtsgemeenschappen, alsook door stelling te nemen tegen elke actie, welke ten doel heeft den band met Nederland te verzwakken of te verbreken.

In den fellen strijd tusschen de volksleiders geraakte het Timorsch Verbond, welks zetel naar Koepang werd verplaatst, sterk op den achtergrond. De Kerapatan Timor Evolutie werd in 1925 opgeheven; de heer Toepoe ging over naar de op Christelijken grondslag gevestigde Perserikatan Timor, die haar ledental zag aangroeien tot 500 te Koepang en 350 in het binnenland.

Intusschen bleef de Sarèkat Timor actie voeren voor de „gelijkheid van allen”. Haar militante voorzitter Pandy ijverde voor het „politiek wakker” maken van de bevolking en wilde haar streven richten op verkrijging van de vrijheid voor land en volk. In het verenigingsorgaan „Api” wist Pandy verschillende misstanden te signaleeren, welke in de landschappen voorkwamen en voor de bestuursambtenaren verborgen waren gehouden. Toen in 1925 een zelfbestuurder deswege moest worden ontheven, was Pandy's succes als volksleider verzekerd. Zijn aanhang groeide snel aan; het aantal leden zijner Sarèkat bedroeg weldra 1200. Door zijn succes overmoedig geworden, ging hij echter over de schreef. In vergaderingen voerde hij allengs actie tegen het bestuursgezag door de bevolking aan te raden geen belastingen te betalen en te weigeren heerendiensten te verrichten. Het primitieve volk der Antoni geloofde in Pandy's magische kracht en weigerde en masse om aan eenigene oproep tot vervulling van den heerendienstplicht gehoor te geven. Toen Pandy, aanvankelijk wegens het opwekken van verzet tegen het verrichten van heerendiensten, ten slotte wegens opruiing, tot langdurige gevangenisstraf werd veroordeeld, was zijn macht gebroken en verliet zijn aanhang weldra geheel.

Het Timorsch Verbond wist van deze omstandigheden geen partij te trekken. De vereniging telde slechts een 100-tal leden, die een particuliere

Hollandsch-Inlandsche school te Koepang onderhouden, welke tengevolge van door het verbandsbestuur gepleegde verduistering van vereenigingsgelden, een kwijnend bestaan voerde. Ook toen de heer Amallo als voorzitter werd vervangen door M. H. Pello, ging van de vereeniging weinig actie meer uit. Haar orgaan, sedert herdoopt in „Pewartar Timoer”, wordt thans te Soerabaja gedrukt en ook geredigeerd.

J. Th. P. B.

SAREKAT TIMOR. Zie TIMORSCH VERBOND.

PERSERIKATAN TIMOR. Zie TIMORSCH VERBOND.

KERAPATAN TIMOR EVOLUTIE. Zie TIMORSCH VERBOND.

BEVOLKING (Aanvulling van Dl. I, blz. 298 en Dl. V, blz. 114 of supplaf. 5, blz. 160). Voor de wettelijke verdeling van de bewoners van Ned.-Indië zie VERDEELING DER BEWONERS VAN NED.-INDIË in Dl. IV. Sinds 1920 heeft de bevolking van Nederlandsch-Indië, niet alleen in haar totaliteit, maar ook in haar samenstelling, een verandering ondergaan. De voorloopige uitkomsten van de volkstelling, die van 22 September tot 7 October 1930 werd gehouden, geven hiervan een duidelijk beeld.

	Java en Madoera ¹⁾		Buitengewesten ¹⁾		Nederlandsch-Indië	
	1920	1930	1920	1930	1920	1930
Inlanders	34.433.476	40.890.244	13.871.144	18.253.531	48.304.620	59.143.775
Europeanen ²⁾ . .	135.288	193.618	34.420	48.754	169.708	242.372
Chineezen	384.218	583.360	425.429	650.496	809.647	1.233.856
Andere Vr. Oost.	31.189	52.302	35.670	58.720	66.859	111.022
Totaal	34.984.171	41.719.524	14.366.663	19.011.501	49.350.834	60.731.025

Een opvallend verschijnsel in de samenstelling der bevolking is het stijgende aandeel der niet-inheemsche groepen: Europeanen, Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen. Hoewel deze groepen sterk in de minderheid blijven, beteekent een kleine verschuiving in het percentage van de

bevolking een groote relatieve vermeerdering, wanneer men deze vergelijkt met de toename der inheemsche bevolking. Een overzicht van de aanwas der bevolking en haar verdeling over de verschillende groepen in 1920 en 1930 geeft deze verandering duidelijk weer:

	Java en Madoera			Buitengewesten			Nederlandsch-Indië		
	aandeel in de bevolking in %		toename 1920-'30 in %	aandeel in de bevolking in %		toename 1920-1930 in %	aandeel in de bevolking in %		toename 1920-'30 in %
	1920	1930		1920	1930		1920	1930	
Inlanders	98.4	98.	18.8	96.6	96	30.6	97.9	97.4	22.4
Europeanen . . .	0.4	0.5	43.1	0.2	0.3	41.6	0.3	0.4	42.8
Chineezen	1.1	1.4	51.8	3.	3.4	52.9	1.6	2.	52.4
Andere Vr. O.	0.1	0.1	67.7	0.2	0.3	64.6	0.1	0.2	66.1
Totaal	100.—	100.—	19.3	100.—	100.—	31.4	100.—	100.—	23.1

Hoewel de groei van de bevolking aanzienlijk is, mag niet uit het oog verloren worden, dat het accres voor een deel fictief is, omdat de cijfers van 1920 over het algemeen te laag zijn. Men schat, dat de jaarlijksche toename van de bevolking ongeveer 1,6% bedraagt.

De getalsverhouding van mannen en vrouwen geeft in de landstreken van Nederlandsch-Indië veel verscheidenheid te zien. Er is uit dit gezichtspunt beschouwd een duidelijk verschil tusschen Java en Madoera en de Buitengewesten. Op Java en Madoera is een vrouwenoverschot voor de Inlanders een algemeen verschijnsel. Hoe-

wel hier de overige groepen een surplus van mannen vertoonen, is de verhouding voor een immigranten-bevolking niet ongunstig te noemen. In de Buitengewesten zijn daarentegen de vrouwen bij de inheemsche bevolking veelal in de minderheid, voor de uitheemsche groepen is de verhouding in sommige gevallen zelfs slecht. De tendens, om in deze verhoudingen het evenwicht te herstellen, komt echter opvallend tot uitdrukking, wanneer men de coëfficiënten van 1920 en 1930 naast elkaar plaatst. Een enkele uitzondering geven de Chineezen in Java en Madoera te zien.

¹⁾ In Java en Madoera is de feitelijke en in de Buitengewesten de woonbevolking geteld.

²⁾ Tot Europeanen werden ook gerekend de Japanners, Egyptenaren, Turken en Philipino's; bovendien de met Europeanen gelijkgestelde Inlanders en Oosterlingen, uitgezonderd de gelijkgestelde Chineezen, die werden opgenomen bij de overige Chineezen.

Aantal vrouwen per 1000 mannen.

Bevolkingsgroepen	Java en Madoera		Buitengewesten		Ned.-Indië	
	1920	1930	1920	1930	1920	1930
Inlanders	1042.1	1046.6	970.-	992.8	1020.9	1029.8
Europeanen	805.8	894.4	713.2	817.7	786.2	878.5
Chineezen	832.2	821.8	378.4	515.2	562.-	646.2
Andere Vreemde Oosterlingen .	820.6	910.8	609.7	733.1	701.7	812.3
Totaal	1038.3	1042.2	943.5	970	1009.7	1019.1

Het gemiddeld aantal inwoners per k.m.². op Java en Madoera is 314,5. De grootste dichtheden komen voor in de regentschappen Soerakarta met 958,4 en Jogjakarta met 936,2 inwoners per k.m.². Het geringste is de verhouding tusschen oppervlakte en hare bewoners in de regentschappen Lebak en Pandeglang: 76,8 en 89,2.

Een tegenstelling bieden de Buitengewesten met een gemiddelde dichtheid van 10,7, terwijl hier Zuid Bali met 249,6 het sterkst en de Doesoelanden en Boeloengan met 1,2 inwoner per k.m.². het dunst bevolkt is. De verdeling van de regentschappen en afdelingen in dichtheidsgroepen legt op het onderscheid van Java en Madoera en de Buitengewesten nog meer den nadruk:

Dichtheids- groepen van aantallen in- woners per k.m. ² .	Opp. in k.m. ² .	in %	Inwoners	in %
Java en Madoera				
0-150	13.472.32	10.2	1.510.309	3.6
150-300	57.223.57	43.1	13.269.989	31.8
300-450	42.415.55	32.-	15.259.372	36.6
450-600	11.652.48	8.8	5.990.837	14.4
600-750	5.498.15	4.1	3.688.471	8.8
750-en meer	2.394.96	1.8	2.000.546	4.8
Buitengewesten				
1-10	3.720.516	19.6	1.255.087	71.1
11-20	4.012.425	21.1	275.868	15.6
21-30	1.901.475	10.	77.508	4.4
31-40	2.109.799	11.1	57.911	3.3
41-50	1.721.037	9.1	40.562	2.3
51-60	1.393.452	7.3	25.356	1.4
61-70	-	-	-	-
71-80	651.547	3.4	8.704	0.5
81-90	511.927	2.7	5.964	0.3
91-100	217.858	1.1	2.340	0.1
101- en hooger	2.771.466	14.6	18.177	1.

De plaats, die op Java en Madoera de steden met meer dan 100.000 inwoners ¹⁾ innemen in de totale bevolking, is klein, vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat deze eilanden zoo dicht bevolkt zijn. De uitheemsche groepen zijn echter sterk samengetrokken in die groote steden, n.l. meer dan de helft van de op Java en Madoera wonende Europeanen zijn daar gevestigd. Voor de Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen is dit deel ten naastbij een derde; dat daar dan

¹⁾ en Mr. Cornelis.

slechts 3,1% der Inlanders woont, valt sterk op. Zie tabel A op blz. 925.

Ook in de Buitengewesten treft men het verschijnsel aan, dat de uitheemsche bevolkingsgroepen zich in de grotere samenwooningscentra opeenhoopen. Zie tabel B op blz. 925.

Niet alleen voor de demografie van Nederlandsch-Indië, doch ook voor andere vraagstukken moet de aandacht gevestigd worden op den groei van de steden. De aanwas van de zeven grootste steden van Java en Madoera bedraagt gemiddeld 60%.

Literatuur. De tegenstelling in de bevolkingsdichtheid tusschen Java en de Buitengewesten. Prof. J. F. Niermeyer. Tijdschr. v. Economische Geografie 1922, blz. 151; Bevolkingsdichtheid en landbouw op Java. J. van Gelderen. Koloniale Studiën 1922, 6e jrg. deel II, blz. 225-247; De Groei van Java's bevolking. A. M. P. A. Scheltema. Koloniale Studiën 1926, 10e jrg. deel II, blz. 849-883; Java's in- en uitvoer, getoetst aan het vraagstuk der overbevolking. C. Lekkerkerker. De Indische Gids 1928, 50e jrg. deel I, blz. 193-232; Voorloopige Uitkomsten Volkstelling 1930, Eerste gedeelte Java en Madoera, Tweede gedeelte Buitengewesten. Kantoor voor de Volkstelling 1930. December 1930 en Januari 1931; Resultaten van de Volkstelling 1930. Dr. J. W. de Stoppelaar. Koloniaal Tijdschrift 1931, 20e jrg. blz. 96-99; De economische verhouding tusschen stad en dorp in Nederlandsch- en Britsch-Indië. Prof. Dr. J. H. Boeke, Koloniale Studiën 1931, 15e jrg. blz. 1-23; Voorloopige resultaten van de Volkstelling in Nederlandsch-Indië op 7 October 1930. C. Lekkerkerker. Het Nederlandsche Java-Instituut. Mededeeling No. 8 Februari 1931, blz. 70; De voorloopige uitkomsten der Volkstelling op Java en Madoera. Mr. S. Cohen Fzn. Tijdschrift voor Economische Geografie 1931, 22e jrg. blz. 133-139; Het bevolkingsvraagstuk op Java, J. Van Gelderen. De Indische Mercur 16 Maart 1927; Is Java overbevolkt? A. M. P. A. Scheltema. Voordracht voor de Vereniging v. Studie v. Koloniaal Maatschappelijke Vraagstukken, 1926.

KONINKLIJKE NEDERLANDSCH-INDISCHE LUCHTVAARTMAATSCHAPPIJ (K. N. I. L. M.). Nadat verschillende pogingen om tot het organiseren van het burgerlijk luchtverkeer in Nederlandsch-Indië te komen, o.a. door den slechten financieelen toestand, schipbreuk hadden geleden (zie LUCHTVAART, CIVIELE), werden in 1927 door verschillende groote Nederlandsche handelslichamen met economische betrekkingen in Indië de plannen weder opgevat. Van alle zijden werd thans de meeste steun ondervonden, niet in het minst van regeeringszijde; overeen-

Tabel A.

	Inlanders	Europeanen	Chineezen	Andere Vreemde Oost.	Totaal
Batavia	327.827	31.340	71.867	6.399	437.433
Mr.-Cornelis	83.222	5.938	7.098	1.079	97.337
Bandoeng	129.918	19.664	16.660	480	166.722
Semarang	175.418	12.577	27.451	2.329	217.775
Jogjakarta	121.893	5.603	8.894	164	136.554
Soerakarta	147.148	3.203	11.274	1.388	163.013
Soerabaja	265.872	26.463	38.797	5.682	336.814

Tabel B.

	Inlanders	Europeanen	Chineezen	Andere Vreemde Oost.	Totaal
Médan	40.096	4.292	27.180	3.408	74.976
Padang	40.694	2.622	7.204	1.456	51.976
Palembang	87.516	1.883	15.815	3.855	109.069
Pontianak	27.324	538	15.366	2.212	45.440
Bandjermasin	56.346	1.022	4.940	1.915	64.223
Makassar	67.178	3.600	15.282	602	86.662
Manado	20.080	1.444	5.375	583	27.482

stemming werd verder verkregen omtrent een ontwerp-subsidie overeenkomst.

Op 16 Juli 1928 werd de Nederlandsch-Indische Luchtvaart Maatschappij opgericht met een kapitaal van / 10.000.000, waarvan / 5.000.000 geplaatst. Op 15 October d.a.v. kreeg de maatschappij het praedicaat „Koninklijke”.

De overeenkomst met de Ned.-Indische Regeering werd op 24 October 1928 geteekend en behelst in het kort het volgende: De duur is 5 jaar; hierna zal onder bepaalde voorwaarden de Maatschappij den voorrang hebben voor het voortzetten van de diensten. De K. N. I. L. M. ontvangt als bijdrage in haar exploitatiekosten een subsidie van / 1.000.000 per jaar. Vliegterreinen en benoedigde gebouwen daarop worden door het Gouvernement aangelegd en aan de K. N. I. L. M. verhuurd. Belangrijke overeenkomsten behoeven de goedkeuring der Ned.-Indische Regeering. Materieel en vliegers staan onder voortdurende controle der Regeering. Behalve het onderhouden van regelmatige luchtverkeersdiensten is de Maatschappij bevoegd tot de uitoefening van alle andere verrichtingen tot het luchtvaartbedrijf behoorende, zooals o.m. plezier-, toeristen-, propagandavluchten, lucht fotografie, insectenbestrijding, enz.

De K. L. M. (Koninklijke Luchtvaart Mij.) en de K. N. I. L. M. zijn afzonderlijke maatschappijen. De K. L. M. exploiteert een luchtnet in Europa en onderhoudt den luchtdienst Amsterdam-Batavia v.v., terwijl de K. N. I. L. M. het luchtnet in Ned.-Indië exploiteert en lijnen van Indië naar omliggende landen. Een grondslag van samenwerking wordt echter gevormd op de volgende wijze: De K. L. M. treedt op als technisch adviseur der K. N. I. L. M. Tusschen beide maatschappijen wordt een gelijk bedrag aan aandelen uitgewisseld, terwijl tevens wederzijds enkele bestuursleden worden aangewezen. In het belang van eene goede samenwerking wordt verder de Directeur der K. L. M. tot een der Directeuren der K. N. I. L. M. benoemd.

Met de Nederlandsch-Indische postrijzen werd een overeenkomst aangegaan, waarbij tegen een zekere vergoeding per K.G./K.M. het luchtpostverkeer werd geregeld.

Op 1 November 1928 werden de regelmatige diensten der K. N. I. L. M. door den Gouverneur-Generaal op het vliegveld Tjililitan bij Batavia geopend.

Begonnen werd met een dagelijkschen dienst Batavia—Bandoeng v.v. (110 K.M.) en een dagelijkschen dienst Batavia—Semarang v.v. (400 K.M.). Door de groote belangstelling moest eerstgenoemde verbinding reeds te beginnen met 15 Februari 1929 verdubbeld worden.

Al naar gelang de grondorganisatie door het Gouvernement werd voltooid, had daarna uitbreiding van het luchtnet plaats. 15 Augustus 1929 werd een wekelijkse verbinding Batavia—Palembang v.v. ingesteld (585 K.M.), 1 November werd de dagelijksche dienst Batavia—Semarang doorgetrokken naar Soerabaja (670 K.M.), 4 Maart 1930 werd de wekelijkse dienst Batavia—Palembang—Singapore v.v. geopend (1161 K.M.). Op 27 September 1930 kwam de weekverbinding Batavia—Palembang—Pakanbaroe—Médan tot stand (1727 K.M.). Deze verbinding wordt onderhouden in aansluiting op de aankomende en vertrekkende mailbooten van en naar Holland en Médan.

Waar de instelling van de verbinding met Médan een communicatie driemaal per week tusschen Batavia en Palembang tot stand bracht, werd, mede in verband met het voornemen om vliegtuigen van grootere capaciteit in dienst te stellen, met ingang van 1 Mei 1931 de afzonderlijke lijn Batavia—Palembang v.v. opgeheven. Op 4 Aug. 1931 werd de Batavia-Palembang-Singapore lijn doorgetrokken tot Médan waardoor Singapore zoowel met Java als Z.- en O.-Sumatra is verbonden.

Voor alle diensten gebruikt de K. N. I. L. M. Fokker vliegtuigen, elk voorzien van drie motoren. Oorspronkelijk werden vliegtuigen van

het type F VIII, plaats biedend aan 8 personen en met een kruissnelheid van 160 K.M. gebruikt. Begin 1931 werden aan de 7 vliegtuigen van dit type 2 vliegtuigen F XII toegevoegd, welke ruimte hebben voor 16 personen en een kruissnelheid van 180 K. M.

Het gebruik van 3-motorige vliegtuigen, welke op elke combinatie van 2 motoren kunnen doorvliegen, waarborgt te zamen met de groote gelijkmatigheid van het Indische klimaat een hooge dienstregelmaat. De K. N. I. L. M. vloog van 1 November 1928 tot 1 Mei 1931 een afstand van 1.650.000 K.M. met een regelmaat van 100%.

De groote populariteit, waarin zich het luchtverkeer van het begin af in Ned.-Indië mocht verheugen, moge blijken uit de volgende cijfers:

	Passagiers	Lucht-post	Vracht
1928 (2 maanden)	2105	200 k.g.	3509 k.g.
1929	14457	2232 k.g.	62793 k.g.
1930	18248	9372 k.g.	119027 k.g.

Vgl. ook POST-, TELEGRAAF- EN TELEFOONDIENTST, 2e aanvulling, suppl. afl. 27, blz. 848 e. v.

VOLKSTELLING. (Aanvulling van Dl. IV, blz. 623). Van haar voorgangers onderscheidt zich de volkstelling, die in September en October 1930 gehouden is, in meer dan een opzicht. Als een voorlooper van deze census kan het oorspronkelijke schema voor die van 1920 beschouwd worden, daar toch de bij de voorbereiding daarvan opgedane ervaring veel nuttige aanwijzingen voor den opzet van de organisatie en voor de begrenzing van de te onderzoeken demografische verschijnselen heeft opgeleverd. Tot uitvoering is dit ontwerp echter niet gekomen, omdat bij onderzoek de onmogelijkheid bleek, destijds een voldoende aantal alfabeten te krijgen, die als teller zouden kunnen optreden. Men heeft zich toen moeten beperken tot een z.g. administratieve telling, waarbij van de woonbevolking gedurende een vrij lange periode slechts enkele gegevens werden aangeteekend.

Met de volkstelling van 1930 is daarentegen voor het eerst op Java en Madoera en in een belangrijk deel der Buitengewesten een synchronistische telling gehouden, terwijl de overige inwoners van den archipel in een, tot nog toe voor die gebieden onbekend korten, termijn geregistreerd zijn. Praktisch is hiermee voldaan aan den belangrijken eisch van gelijktijdigheid der volkstelling.

Een tweede verschilpunt met de administratieve tellingen is de centrale organisatie, welke, in tegenstelling met hetgeen vroeger het geval was, waarborgen biedt voor een uniforme interpretatie van de gegevens en ten slotte een veel beter overwogen specialisatie in de bewerking van de uitkomsten mogelijk maakt, omdat het oermateriaal steeds op verschillende wijzen behandeld kan worden. De statistiek-machines, die voor het depouillement zijn gebruikt, dragen tot de plooibaarheid van de oorspronkelijke gegevens zeer veel bij.

De tijdelijke organisatie van het volkstellingsapparaat heeft haar centrale punt in het Kantoor voor de Volkstelling en de Commissie voor

de Volkstelling. De Commissie bestaat uit specialiteiten op de gebieden, die het demografisch onderzoek bestrijkt; het Kantoor voor de Volkstelling heeft tot taak de voorbereiding van de telling, het leiding geven bij de uitvoering ervan en het bewerken van de uitkomsten. De uitvoering zelve heeft berust bij de Hoofden van Gewestelijk en Plaatselijk Bestuur, die voor deze opdracht werden bijgestaan door een gewestelijken of plaatselijken leider van de volkstelling. Voor elk van de stadsgemeenten Batavia met Meester Cornelis, Bandoeng, Semarang en Soerabaja is een afzonderlijke leider aangesteld, omdat de moeilijkheden, die bij de organisatie en uitvoering in deze groote steden te overwinnen waren, te veel de aandacht van den plaatselijken leider in beslag zouden nemen. Geheel Nederlandsch-Indië was in telkringen van ongeveer 1000 tot 1250 inwoners verdeeld. In het gebied, waar momenttelling plaats vond, werden deze telkringen wederom onderverdeeld in momenttelkringen van 300 tot 450 inwoners. Voor elken telkring heeft men een periodeteller aangewezen, voor elken momenttelkring één momentteller; beide categorieën functionarissen hebben een vergoeding ontvangen. In het binnenland is de instructie van de tellers, de regeling van de werkzaamheden en de controle der telling aan het Inlandsch Bestuur opgedragen, in de groote steden echter heeft men hiervoor afzonderlijke instructeurs moeten aannemen. In het geheel hebben in Java en Madoera 37.000 periodetellers en 128.000 momenttellers, in de Buitengewesten 16.500 periodetellers en 14.700 momenttellers gewerkt. Op het Centrale Kantoor is dan ook ten behoeve van de controle en het overzicht van dit omvangrijke leger van tellers een telkringregister opgemaakt, waarin tot de kleinste administratieve bestuurs-eenheden de telkringen zijn verantwoord.

Het stelsel van de volkstelling 1930 is territoriaal in twee deelen te scheiden: Java en Madoera en de Buitengewesten. Op geheel Java en Madoera is een synchronistische opname van de bevolking gehouden. Als object heeft men daarvoor de z.g. feitelijke bevolking genomen, waaronder verstaan moet worden, dat ieder, die op een bepaalde plaats den nacht doorbracht, ook daar in de tellijsten werd ingeschreven.

De uitgestrektheid van de Buitengewesten, de veelal onoverkomelijke verkeersmoeilijkheden en de verspreidheid der bevolking sloot deze werkwijze, die bovendien van het bestuur veel arbeid en toezicht eischte, daar ter plaatse voor vele gewesten uit. Daar moest derhalve afgezien worden van een synchronistische telling en daarmee van de feitelijke bevolking als object. Men heeft zich daarom in de Buitengewesten bepaald tot de woonbevolking. De meest ontwikkelde streken, die, waar de verkeersmogelijkheden het grootst waren, en die, waar de bevolking niet zoo verspreid woonde, kwamen in aanmerking voor een gelijktijdige opname; de „feitelijke bevolking” werd daar echter niet als object genomen, daar anders de gelijksoortigheid der gegevens voor de Buitengewesten in gevaar gebracht zou worden.

In de volgende afdeelingen is voor een deel momenttelling gehouden: Groot Atjeh, Bataklanden, Sibolga en Ommelanden, Padangsidimpoean, Langkat, Deli en Sordang, Simeloo-ngoan en de Karolanden, in bijna de geheele residentie Sumatra's Westkust, en in de afdee-

lingen: Djambi, Benkoelen, Telockbetoeng, Bangka, Billiton, Makassar, Manado en in enkele eilanden van de Molukken.

In de overige deelen der Buitengewesten heeft men gedurende twee of drie weken een beschrijving van de woonbevolking gemaakt, met uitzondering van het binnenland van Borneo, Timor en Nieuw Guiné, waar men zich moest beperken tot een kampongsgewijze opgave van de mannen en vrouwen, volwassenen en onvolwassenen van de verschillende daar aangetroffen landaarden. In Nieuw Guiné is een gedeelte in het geheel niet bezocht. Hiervoor moest volstaan worden met een ruwe schatting van de inwoners.

De synchronistische telling werd als volgt bewerktelligd:

Van 22 September tot 5 October maakten de periodetellers een rondgang langs de van te voren genummerde huizen in hun telkring. Ieder een, die den nacht in een door den teller bezocht huis zou doorbrengen, werd beschreven in de tellijsten. Voor ieder der vier bevolkingsgroepen: Inlanders, Europeanen, Chineez en Andere Vreemde Oosterlingen was de teller voorzien van, door kleur onderscheiden, afzonderlijke formulieren.

Op den 7en October werden de lijsten, die de periodetellers ingevuld hadden, in zooveel groepen gesplitst, als er momenttelkringen in hun telkring waren. De momenttelkringen ontvingen de tellijsten, die betrekking hadden op hun telkringen. Daarmee gewapend moesten zij tegen het vallen van den avond langs al de in hun kring gelegen woningen trekken en huis aan huis de sinds de opname door den periodeteller opgetreden veranderingen van inwoners en tijdelijk aanwezigen in de lijsten aanbrengen. Zoodoende zijn dubbelstellingen en omissies voorkomen, terwijl tegelijkertijd een heilzame controle is geëfend op de invulling van den periodeteller. Voor de personen, die op den avond van 7 October niet in

woonhuizen konden worden aangetroffen, zooals pasargangers, personen, die door hun nachtelijke werkzaamheden uithuizig waren en voor zover, zijn afzonderlijke maatregelen genomen om bovengenoemde fouten tot nog geringer afmetingen terug te brengen.

Dit systeem is met enkele belangrijke wijzigingen ontleend aan het Britsch-Indische systeem van volkstellen. Een groote verbetering voor Nederlandsch-Indië is gelegen in het voorschrift, dat de periodeteller niet als momentteller mocht optreden, hetgeen in Britsch-Indië als regel wel geschiedde. Verder omvatten de momenttelkringen in Ned.-Indië slechts een derde gedeelte van de periodetelkringen, zoodat in een zeer korten tijd de momenttellers zonder moeite hun taak konden verrichten. Door deze voorschriften is een vrij groote zekerheid omtrent de kwaliteit van het werk verkregen.

Om in de Buitengewesten de woonbevolking te kunnen tellen heeft men de tellijsten zoodanig moeten inrichten, dat men drie duidelijk gescheiden kolommen kreeg voor het inschrijven van resp. aanwezige woonbevolking, afwezige woonbevolking en tijdelijk verblijfhoudenden. De eerste twee kolommen geven de woonbevolking, de eerste en de laatste houden in het gebied van de momenttelling de feitelijk aanwezigen in. Daar de toepassing van het moeilijke criterium van wonen, een begrip, dat vooral in deze landen zooveel gedaanten heeft, niet altijd juist was, is de indruk gewekt, dat, afgescheiden van andere omstandigheden, de betrouwbaarheid van de gegevens betreffende de Buitengewesten niet zo groot is als van die, welke in Java en Madoera verkregen zijn.

In het volgende overzicht kan men de verschillende vragen aantreffen, waarvan de antwoorden ter gelegenheid van de volkstelling opgenomen zijn.

Vragen in de formulieren van de volkstelling 1930.

Voor Europeanen	Voor Inlanders	Voor Chineez en	Voor Arabieren enz.
1. Het huisnummer.	1. Het huisnummer.	1. Het huisnummer.	1. Het huisnummer.
2. Aard der huizen (steenen woningen — andere dan steenen woningen met pannen of zinken dak — alle overige woningen).	2. Aard der huizen (steenen woningen — andere dan steenen woningen met pannen of zinken dak — alle overige woningen).	2. Aard der huizen (steenen woningen — andere dan steenen woningen met pannen of zinken dak — alle overige woningen).	2. Aard der huizen (steenen woningen — andere dan steenen woningen met pannen of zinken dak — alle overige woningen).
3. Voorletters en naam	3. Naam.	3. Naam.	3. Naam.
4. Geslacht.	4. Geslacht.	4. Geslacht.	4. Geslacht.
5. Of de getelde gezinshoofd is.	5. Of de getelde gezinshoofd is.	5. Burgerlijke staat.	5. Burgerlijke staat.
6. Burgerlijke staat.	6. Burgerlijke staat.	6. Leefijdsgroep (kind dat nog niet kan loopen — onvolwassen — volwassen) en voor hen die zulks met juistheid kunnen opgeven bovendien de leeftijd in jaren.	6. Aantal echtgenooten.
7. Datum en jaar van geboorte.	7. Aantal echtgenooten.	6. Leefijdsgroep (kind dat nog niet kan loopen — onvolwassen — volwassen) en voor hen die zulks met juistheid kunnen opgeven bovendien de leeftijd in jaren.	7. Leefijdsgroep (kind dat nog niet kan loopen — onvolwassen — volwassen) en voor hen die zulks met juistheid kunnen opgeven bovendien de leeftijd in jaren.

Voor Europeanen	Voor Inlanders	Voor Chineezen	Voor Arabieren enz.
8. Naam van het ambt bediening, beroep of middel van bestaan. 9. Positie in het opgegeven beroep enz.	9. Naam van het voornaamste middel van bestaan. 10. Positie in het opgegeven voornaamste middel van bestaan. 11. Naam van het voornaamste nevenmiddel van bestaan. 12. Positie in het opgegeven voornaamste nevenmiddel van bestaan.	7. Naam van het middel van bestaan. 8. Positie in het opgegeven middel van bestaan.	8. Naam van het middel van bestaan. 9. Positie in het opgegeven middel van bestaan.
10. Of de getelde kan schrijven. 11. Of de getelde kan schrijven in de Nederlandsche taal. 12. Schoolopleiding; of zij die nog school gaan onderwijs genieten als schoolonderwijs dan wel als huisonderwijs.	13. Of de getelde kan schrijven. 14. Of de getelde kan schrijven in de Nederlandsche taal. 15. Schoolopleiding: a. hoeveel jaren de getelde schoolgegaan heeft op een lagere school (gesplitst in scholen met een inheemsche taal en in scholen met Nederlandsch als voertaal); b. of de getelde een lagere school met vrucht heeft doorlopen (gesplitst als boven).	9. Of de getelde kan schrijven. 10. Of de getelde kan schrijven in de Nederlandsche taal. 11. Schoolopleiding: a. hoeveel jaren de getelde schoolgegaan heeft op een lagere school (gesplitst in scholen met een inheemsche taal, met Nederlandsch en met een uitheemsche taal als voertaal); b. of de getelde een lagere school met Nederlandsch als voertaal met vrucht heeft doorlopen.	10. Of de getelde kan schrijven. 11. Of de getelde kan schrijven in de Nederlandsche taal. 12. Schoolopleiding: a. hoeveel jaren de getelde schoolgegaan heeft op een lagere school (gesplitst in scholen met een inheemsche taal met Nederlandsch en met een uitheemsche taal als voertaal); b. of de getelde een lagere school met Nederlandsch als voertaal met vrucht heeft doorlopen.
13. Nationaliteit of landaard.	16. Landaard.	12. Of de getelde is: Hok Kian, Hakka, (Keh), Tio Tsjoe, Canton, of van anderen Chineschen landaard.	13. Landaard.
14. Woonplaats.	17. Woondistrict (onderafdeeling).	13. Woondistrict (onderafdeeling).	14. Woondistrict (onderafdeeling).
15. Geboorteland.	18. Geboortedistrict (onderafdeeling).	14. Of de getelde binnen dan wel buiten Nederlandsch-Indië geboren is.	15. Of de getelde binnen dan wel buiten Nederlandsch-Indië geboren is.
16. Of de vader van den getelde binnen dan wel buiten Nederlandsch-Indië geboren is.		15. Of de vader van den getelde binnen dan wel buiten Nederlandsch-Indië geboren is.	16. Of de vader van den getelde binnen dan wel buiten Nederlandsch-Indië geboren is.
17. Kerkgenootschap, kerkelijke gemeente dan wel godsdienstige gemeente.	19. Godsdienst van Bataks, Menadoneezen en Ambonneezen alsmede van andere Inheemschen in eenige aantewijzen gebieden.		
18. Hoeveel minderjarige kinderen ten laste van een getelde buiten Nederlandsch-Indië verblijven (gesplitst in jongens en meisjes).			
19. Blindheid en doofstomheid	20. Blindheid en doofstomheid.	16. Blindheid en doofstomheid.	17. Blindheid en doofstomheid.

Om de invulling van de antwoorden op de vele vragen te vereenvoudigen zijn de tellijsten zoodanig ingericht, dat voor die vragen, waarop slechts enkele antwoorden verwacht konden worden, evenveel kolommen werden bestemd als er mogelijkheden van antwoord waren. De teller behoeft slechts een streepje te zetten in die kolom, welke het kenmerk van den getelden persoon aangaf. Afgezien van de verlichting van den telarbeid, leverde deze methode nog een ander niet te onderschatten voordeel op: men drong de getelden tot het geven van een beslist antwoord. Hierdoor werden de, voor het invullen van staten zoo bekende, euvelen van ontwikkelende omschrijvingen, onbruikbare uitweidingen en slordige opgaven vermeden. Het gevaar voor het aanstrepen van verkeerde kolommen werd zoo veel mogelijk door opvallende lineatuur ontgaan.

De meeste onderwerpen van onderzoek spreken voor zich zelf. Hier wordt daarom slechts op enkele bijzonderheden ingegaan. Met het vragen naar het gezinshoofd werd bedoeld licht te verschaffen over de grootte van het gezin in de Indische samenleving. Daar met een familierrechtelijk criterium niet de gewenschte uniformiteit kon worden verkregen, is een proef genomen met de omschrijving: kostwinner voor de naaste familieleden.

Het alfabetisme en het schoolonderricht, ook het verband, dat tusschen beide bestaat, is voor den stand van ontwikkeling in de inheemsche maatschappij van groot belang. Dit is de reden van de uitgebreidheid van de informatie, die op dit gebied veel verder gaat dan over het algemeen in andere landen gebruikelijk is.

Doordat zowel de plaats van telling als de woonplaats en de geboorteplaats van de inheemsche bevolking nauwkeurig omschreven zijn, werd de mogelijkheid geschapen de beweeglijkheid en de richting van de beweging van die bevolkingsgroep te leeren kennen. Voor de andere bevolkingsgroepen is deze vraag veel grover gesteld, maar door het combineeren van het geboorteland van den getelde en dat van den vader van den getelde is een poging met veel kans van slagen gedaan, om de blijvers en trekkers van de niet-inheemsche bevolkingsgroepen van elkaar te onderscheiden in hun verschillende sociale eigenschappen.

De goede uitvoering van de volkstelling werd verzekerd door een uitgebreide propuganda ter verkrijging van de onmisbare medewerking van het publiek. Om de belangstelling te wekken zijn op gezette tijden vóór de telling communiqués aan de pers verstrekt, waarin niet mededeelingen over de organisatie en het doel van den census de aandacht werd getrokken. Met een gekleurde reclameplaat, die door heel Nederlandsch-Indië aangeplakt is, evenals met het uitschrijven van een prijsvraag voor volksonderwijzers voor het opstellen van een eenvoudige verhandeling over de volkstelling, met de bedoeling, deze op school te laten lezen, en met het verspreiden van strooibiljetten, werd gepoogd, ook diegenen te bereiken, die geen kranten lezen. De populariteit, die aldus aan de volkstelling werd gegeven, bleek een van de belangrijkste voorwaarden van haar welslagen te zijn geweest.

De bewerking van de tellijsten is, zooals gezegd, nagenoeg geheel op het Kantoor voor de Volkstelling geconcentreerd. Hier wordt eerst na-

gegaan of de lijsten alle volledig zijn ingestuurd door de districts- of onderafdeelingshoofden. Daarna gaat men over tot het verifiëren van de invulling en het vercijferen van de gegevens. Dit laatste geschiedt, omdat de verschillende kenmerken alleen in cijfers kunnen worden weergegeven op de ponskaarten, die voor het mechanisch sorteeren gemaakt worden. Voor iedere persoon, die op de tellijsten voorkomt, wordt een ponskaart vervaardigd, dat is een kleine kaart, waarin cijferaatjes worden geponst met behulp van een vernuftige machine, die de prestatie van het vervaardigen dezer ponskaarten tot ongeveer 500—700 stuks per uur kan opvoeren. Nadat deze verrichting gecontroleerd is, worden de ponskaarten in een aantal sorteermachines zoodanig uitgesorteerd en gelijktijdig geteld, dat de voor de publicatie gewenschte combinatie van gegevens verkregen kan worden. Als laatste bewerking kan het copy maken worden vermeld. De in onoverzichtelijken vorm verzamelde cijfers van de sorteermachines worden door die bewerking samengetrokken in publicatietabellen, die dan gereed zijn om naar den drukker gestuurd te worden. De dagprestatie van het Kantoor is een bewerking van ongeveer 70 tot 90.000 getelden.

Berekeningen maken voor verhoudingscijfers der verschillende tabellen, onderzoek van fouten, die ontdekt worden en het opstellen van een verklarenden tekst behooren tot de laatste werkzaamheden vóór de uitgaven over de uitkomsten het licht zien.

De langdurige bewerking van volkstellingen wordt, hoewel door het omvangrijke materiaal onvermijdelijk, veelal als een bezwaar gevoeld. Om hieraan tegemoet te komen, zijn voorloopig in een handig boekje in twee deelen van elk der vier bevolkingsgroepen: Inlanders, Europeanen, Chineezers en Andere Vreemde Oosterlingen bevolkingcijfers uitgegeven, die door een eenvoudige optelling van de in de tellijsten beschreven personen zijn gevonden. Deze cijfers werden met eenige tabellen, inhoudende de belangrijkste verhoudingscijfers, als bevolkingsdichtheden, coëfficiënten van de verdeling der sexen, verdeling der landaarden en van den aanwas der bevolking, daarin opgenomen.

Om echter onmiddellijk de beschikking te krijgen over de bevolkingcijfers, is aan de districts- en onderafdeelingshoofden opgedragen, direct na afloop van de eerste werkzaamheden telegrafisch de uitkomsten van hun ressort aan het Kantoor voor de Volkstelling bekend te maken. Hierdoor werd allereerst snel aan de pers en aan de belanghobbenden een overzicht van de bevolking verstrekt en in de tweede plaats op het centrale kantoor de mogelijkheid geopend een met juiste cijfers berekend werkschema op te stellen, hetgeen, gezien de overweldigende meerbevindingen in — zonder uitzondering — elk gewest, inderdaad zeer nuttig bleek te zijn.

De definitieve uitkomsten zullen in ongeveer een tiental deelen worden gepubliceerd. Zes ervan worden in beslag genomen door een territoriale beschrijving van Nederlandsch-Indië, benevens een dieper gaande ontleding van de Inheemsche bevolkingsgroep. Hiernaast zien eenige monografieën het licht: over de uitheemsche bevolkingsgroepen, over de grootere samouwoningscentra en over de Westersch opgeleide Inlanders.

In het volgende staatje wordt een overzicht

gegeven van de *kosten*, die aan de Volkstelling verbonden zijn:

Tellerskosten	/ 990.000
Kantoor, organisatie en bewerking. „	1.233.400
Drukkosten	„ 169.800

Tezamen / 2.383.200

Deze kosten bedragen derhalve 3,9 cent per inwoner. Ter vergelijking worden bedragen per hoofd van de bevolking voor tellingen in andere landen hier vermeld: Malaya 1921: \pm 9 cent; Ceylon 1921: 5,7 cent; Philippijnen 1918: \pm 10 cent; Zuid Afrika 1921: \pm 20 cent; Egypte 1917: \pm 4 cent; Nederland 1920: \pm 23 cent.

Deze vergelijking is wel is waar ruw, omdat door de verschillende uitvoering van de tellingen en door de uiteenlopende wijzen van bezoldiging van het tellerspersoneel en het verantwoordden der bestede bedragen de objecten verre van gelijkvormig zijn, doch uit deze cijfers kan toch een indruk verkregen worden van hetgeen door andere landen voor den door hen belangrijk geachten maatregel wordt uitgegeven.

Literatuur: Eerste nota nopens de grondslagen der in 1930 hier te Lande te houden volkstelling. Commissie voor de Volkstelling 1930, 28 Mei 1928 Weltevreden; De aanstaande Volkstelling 1930. Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van Algemeen belang, Juni 1930, blz. 85; The Census of 1930 in the Netherlands East Indies. J. van Gelderen. Bijdrage voor de XIXe zitting van het Institut International de Statistique. Tokio 1930.

GOUVERNEUR-GENERAAL. Aan het hoofd der regeering van Ned.-Indië staat een Gouverneur-Generaal, die in naam des Konings het algemeen bestuur van Ned.-Indië uitoefent (art. 60^a Grondwet, art. 1 Ind. Staatsregeling). Hij wordt benoemd en ontslagen door den Koning, op voordracht van den Ministerraad. De eenige eischen, door de Indische Staatsregeling (art. 2) voor die benoeming gesteld, zijn, dat de betrokken persoon Nederlander zij en den ouderdom van 30 jaar vervuld hebbe.

Ten einde mogelijken strijd van zijn plicht als Landvoogd en zijne persoonlijke financiële belangen te voorkomen, mag de G.-G. rechtstreeks noch zijdelings deelhebber zijn in, noch borg zijn voor eenige onderneming ten grondslag hebbende eene overeenkomst, om winst of voordeel aangeaan met Ned.-Indië of met eenig deel daarvan, geen schuldvorderingen, behalve openbare schuld-brieven ten laste van N.-I. bezitten; noch rechtstreeks noch zijdelings deel hebben in eenige concessie of onderneming van welken aard ook, in N.-I. gevestigd of aldaar haar bedrijf uitoefenende, noch eigenaar of huurder van landerijen daar te lande zijn. Vooral om het bekleeden van commissariaten door een pas afgetreden G.-G. bij in Indië verkende naamlooze vennootschappen tegen te gaan, is tevens bepaald, dat deze verbodsbepaling, met uitzondering van die betreffende het bezit van schuldvorderingen ten laste van N.-I., op den G.-G. van toepassing blijven gedurende vijf jaren na diens aftreden (art. 3 I. S.); wettelijke sanctie op de overtreding van dit voorschrift ontbreekt evenwel.

Alvorens zijne waardigheid te aanvaarden, legt de G.-G. in handen van den Koning of op 's Konings machtiging in eene openbare vergadering van den Volksraad een eed (verklaring en belofte)

af, waarvan het formulier te vinden is in art. 5 I. S.; hij is de eenige ambtenaar in Indië, die aan de Grondwet trouw zwoert.

De G.-G., die zonder machtiging van den Koning zijne waardigheid niet mag nederleggen, noch N.-I. verlaten, houdt zijn hoofdverblijf te Buitenzorg, waar in zijn huisvesting op 's Landskosten voorzien wordt, terwijl tevens een landhuis te Tjipanas (bij Sindanglaja, West Java) te zijnen dienste staat, benevens twee paleizen te Batavia.

De jaarwedde van den G.-G. bedraagt / 80.000, bovendien geniet hij eene toelage wegens representatiekosten van / 100.000; voor reiskosten is op de begrooting van het dienstjaar 1932 / 15.000 uitgetrokken. De nieuw benoemde G.-G. ontvangt eene vergoeding voor uitrustings- en reiskosten.

Omtrent den ambtstermijn van den G.-G. houdt de wet geen bepaling in. Eene benoeming voor een bepaalden tijd vindt niet plaats; vaste regel is, dat de G.-G. na een vijftienjarig ambtsduur zijn ontslag vraagt. In geval van ziekte of afwezigheid kan de G.-G. het dagelijkseh beleid der zaken — evenwel onder zijne verantwoordelijkheid — opdragen aan den Luitenant-Gouverneur-Generaal, bij ontstentenis van dezen — en tot dusver is er nog nooit een Lt. Gouv.-Generaal geweest — aan den Vice-president van den Raad van Indië, en als deze niet aanwezig is, aan het oudste lid van dit college.

De G.-G. is het hoofd der uitvoerende macht. Hij zorgt voor de uitvoering van de algemeene verordeningen en vaardigt de daartoe noodige bevelen uit.

Voor de regelingsbevoegdheid van den G.-G. zie WETGEVING.

De G.-G. is opperbevelhebber van de in N.-I. aanwezige land- en zeemacht, behoudens, wat de laatste betreft, hare administratieve betrekkingen tot het Departement van Defensie in den Haag.

Ter handhaving van de uit- of inwendige veiligheid kan door of van wege den G.-G. elk gedeelte van N.-I. in staat van oorlog of in staat van beleg worden verklaard.

Voor de dispensatie bevoegdheid van den G.-G. zie DISPENSATIE.

De G.-G. heeft het recht van gratie van straffen door rechterlijke vonnissen in N.-I. opgelegd, zolang de veroordeelden zich aldaar ophouden.

Ten aanzien van bepaalde geschillen (o.a. geschillen over geloofsbrieven van leden van locale raden en administratieve geschillen tusschen locale raden, provincies, regentschappen en stadsgemeenten onderling) is de G.-G. voorts administratief rechter in hoogste instantie.

In den tijd van de O. I. Cie. was de G.-G. in zijne taak gebonden aan de beginselen, neergelegd in zijne instructie, vastgesteld door de Gecommitteerden der Compagnie en in den regel door de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden bekrachtigd.

Na overgang van de bezittingen en schulden der Compagnie aan de Bataafsche Republiek kwam het opperbestuur der koloniën en bezittingen in andere werelddeelen aan het uitvoerend gezag en na de Grondwet van 1814 zelfs „bij uitsluiting” aan den soevereinen Vorst, als wiens vertegenwoordiger de Landvoogd in N.-I. optrad.

Tot aan het Regeerings-reglement van 1830

voerde de G.-G. het bestuur in N.-I. „in rade”, d. i. te zamen met den Raad van Indië, waarin een tegenwicht gezien werd tegen mogelijke auto-cratische neigingen van den landvoogd. In het belang van het welslagen van het cultuurstelsel werd echter sedert 1836 de Raad van Indië van mede-regeerend lichaam tot een louter adviseerend college teruggebracht en nagenoeg alle regeermacht in handen van den G.-G., als vertegenwoordiger van de Kroon gelegd, waarmede de centralisatie van gezag in N.-I. haar hoogtepunt bereikt had. Eerst het Regeeringsreglement van 1854 maakte den Raad van Indië weder ten deele tot een mederegeerend lichaam, met dien verstande echter, dat daarbij den G.-G. de mogelijkheid gelaten werd om desnoods zijn wil door te zetten.

Het sedert 1836 geschapen beginsel van uitsluitende verantwoordelijkheid van den Landvoogd voor den gang van zaken in N.-I., alleen tegenover de Kroon, bleef derhalve intact.

In uitvoering en, gelijk art. 20 van het Regeeringsreglement van 1854 uitdrukkelijk voorschreef, ook in wetgeving was de G.-G. daarbij gebonden aan 's Konings bevelen. Door de bij de Grondwet van 1848 ingevoerde ministerieele verantwoordelijkheid eenerzijds en anderzijds doordat vooral de Comptabiliteitswet voor Indië van 1864 aan de Staten-Generaal in samenwerking met de Kroon het budgetrecht van Ned.-Indië verleende en daardoor de zeggingschap van de Staten-Generaal in koloniale aangelegenheden aanmerkelijk verhoogd had, was sedert dien de Minister van Koloniën op zijn beurt voor het regeeringsbeleid in de overzeesche gebieden aan de Ned. volksvertegenwoordiging verantwoordelijk.

De politieke onrust der Novemberdagen van 1918 leidde o.m. tot de instelling van de Commissie tot herziening der staatsinstellingen van Ned.-Indië (zie **HERZIENINGSCOMMISSIE**) en het rapport dezer commissie is van bijzonderen, zij het niet overheerschen invloed geweest op de grondwetsherziening van 1922, welke eene radicale vernieuwing der koloniale artikelen daarvan bracht. De Grondwet onderscheidde nu zelf het *opperbestuur* over N.-I. (waaronder nu niet meer, als voorheen, ook de wetgeving begrepen was), aan den Koning toekomende, en het *algemeen bestuur* in N.-I., door den G.-G. uit te oefenen.

Doel der herziening was verlegging van het zwaartepunt der behartiging van de inwendige aangelegenheden naar Indië. Voor den G.-G. zou een eigen bevoegdheidsfeer ook ten aanzien van het bestuur geschapen worden, terwijl aan de Kroon slechts enkele bepaalde bevoegdheden ten aanzien van het algemeen bestuur zouden worden voorbehouden.

De regeling van de inwendige aangelegenheden zou volgens het nieuwe G. W. artikel, dat over de wetgeving handelt, aan in Indië gevestigde organen worden overgelaten en aan de Kroon enkel regeling van bopaalde onderwerpen of voor bepaalde gevallen voorbehouden zijn.

Derhalve vergrooting der zelfstandigheid, de autonomie van N.-I. binnen rijksverband eenerzijds en dientengevolge sterke inperking van de directe inmenging der Kroon met Indische zaken anderzijds.

De hervormingsdenkbeelden op staatsrechtelijk gebied, die het aanzijn gaven aan de nieuwe koloniale G. W. artikelen, leidden verder tot de in

1925 tot stand gekomen herziening van het Regeeringsreglement van 1854, voortaan Indische Staatsregeling geheeten, welke ingrijpende herziening in hoofdzaak betrekking heeft op de centrale organisatie van bestuur en wetgeving.

Wat den G.-G. betreft zegt de Grondwet van 1922 (art. 60), dat deze bewindsman het algemeene bestuur in N.-I. uitoefent „in naam des Konings” en art. 1 van de wet op de Indische Staatsregeling van 1925 voegt hieraan toe, dat dit bestuur geschiedt met in achtneming van „s Konings aanwijzingen”.

Zij, die den vollen nadruk leggen op de zelfstandigmaking, in de ruimste mate, van Ned.-Indië, welke huns inziens bij de Grondwetswijziging van 1922 voorzat, beschouwen den term, „in naam des Konings” in het (grondwets)artikel louter als een ornament, „een plechtige phrase”, en zijn van meening, dat de G.-G. desnoods de aanwijzingen des Konings naast zich zou kunnen neerleggen, althans ten aanzien van de inwendige aangelegenheden.

Zij, daarentegen, die bij de behandeling van de ontwerp-Indische Staatsregeling art. 1 aamendeerden gelijk het thans luidt, oordeelden in geen deele dat 's Konings macht bij de nieuwe Grondwet zoover teruggedrongen zou zijn en wilden zekerheidshalve daaraan in die Staatsregeling uitdrukking geven.

Al zou de directe macht des Konings in zake de inwendige aangelegenheden van N.-I. nog slechts bij uitzondering gelden, de Kroon had in elk geval controleerende macht over de door den G.-G. uit te oefenen regeertaak in haar vollen omvang behouden.

Art. 1 I. S. geeft daarbij, zij het dan volgens sommigen in strijd met de uitgesproken bedoeling van de Grondwet, aan de Kroon de bevoegdheid om richting te geven aan het algemeen bestuur van den Landvoogd. Voor zoo ver de handelingen van den G.-G. uitvloeisel zijn van aanwijzingen van den Minister van Koloniën, of handelingen van den G.-G. door den Minister worden goedgekeurd, althans niet afgekeurd, is deze bewindsman, naar de hier geschetste opvatting, daarvoor verantwoordelijk tegenover de Staten-Generaal.

Dientengevolge is, van dit standpunt dat door de Regeering wordt ingenomen, bezien, toch het geheele regeeringsbeleid van den G.-G. door tusschenkomst van den Minister van Koloniën onder toezicht van de Staten-Generaal gehouden en heeft in dit opzicht de Indische Staatsregeling van 1925 geen wijziging gebracht.

Voor de uitoefening van zijn ambt is de G.-G. verantwoordelijk aan den Koning, zegt art. 1 al. 2 der I.S., en te dier zake verstrekt hij aan den Minister van Koloniën alle verlangde inlichtingen. Door deze ambtelijke verantwoordelijkheid kan de Minister van Koloniën den Landvoogd derhalve om mededeeling en rekenschap vragen ten aanzien van elke handeling of nalatigheid zijnerzijds.

Indien het Opperbestuur niet kan instemmen met de handelingen van der G.-G., dan kan dit in het uiterste geval tot ontslag leiden.

Bij de andere opvatting over de door de Grondwetsherziening van 1922 geschapen verhouding van G.-G. tot Kroon, waarbij nadruk wordt gelegd op de daarbij voor den G.-G. gecreëerde eigen bevoegdheidsfeer — opvatting, welke tot dusver geen praktische toepassing vond — wordt de Mi-

nister van Koloniën slechts verantwoordelijk geacht voor wat aangaat de benoeming van den G.-G. en diens eventueel ontslag en hem, met het oog op zijn verantwoordelijkheid wel eenig, doch slechts repressief toezicht over de daden van den Landvoogd toegekend.

De financiële politieke verantwoordelijkheid van den G.-G. is tot nu toe niet geregeld (verg. art. 73 Compt. wet N.-1.).

De strafrechtelijke politieke verantwoordelijkheid van den G.-G. wordt behandeld in de artt. 27 en 28 der I. S.

In art. 27 worden vier gevallen onderscheiden, waarin de G.-G. strafbaar is, en wel 1e: wanneer hij uitvoering geeft aan algemeene maatregelen van bestuur, andere Kon. besluiten of Kon. beschikkingen, niet voorzien van de vereischte mede-onderteekening van een der hoofden van de Ministerieele departementen en 2e: zelfs wanneer dit het geval mocht zijn, indien de uitvoering hem niet door den Minister van Koloniën is opgedragen; 3e: wanneer hij opzettelijk nalaat uitvoering te geven aan voorschriften van de Indische Staatsregeling of van andere algemeene verordeningen, alsmede aan Kon. besluiten of beschikkingen en aan verdragen en andere overeenkomsten, voor zoo ver die uitvoering door den Minister van Koloniën aan hem is opgedragen; 4e: wanneer hij beschikkingen neemt of bevelen geeft, waardoor hij wist of weten moest, dat bepalingen van de Indische Staatsregeling, van andere voor N.-I. verbindende wetten of algemeene verordeningen of van gesloten verdragen en andere overeenkomsten worden geschonden.

In het geval sub 3 is ook strafbaar de G.-G. aan wiens grove schuld het te wijten is dat de uitvoering werd nagelaten (art. 28 I. S.).

Onderstaande lijst dient ter aanvulling van die, voorkomende aan het slot van het oorspronkelijke artikel:

Mr. Johan Paul graaf van Limburg Stirum	1916—1921
Mr. Dirk Fock	1921—1926
Jhr. Mr. Andries Cornelis Dirk de Graeff	1926—1931
Jhr. Mr. Bonifacius Cornelis de Jonge	1931—

Literatuur: Prof. Mr. J. A. Eigeman, De staatsrechtelijke positie van den Gouverneur-Generaal, Haagsch Maandblad April 1928; Prof. Mr. F. J. A. Huart, Grondwetsherziening 1917 en 1922, dissertatie Leiden 1925; Prof. Mr. Ph. Kleintjes, Staatsinstellingen van Ned. Indië; Prof. Dr. J. H. A. Logemann, De Staatkundige hervormingen in Indië, Koloniaal Tijdschrift 1922, blz. 626; idem, Het Opperbestuur, Koloniaal Tijdschrift 1923, blz. 320 e. v.; Prof. Dr. I. A. Nederburgh, Eenige hoofdlijnen van N. I. Staatsrecht, den Haag 1923; idem, De nieuwe Staatsinrichting van Ned. Indië (doorgetrokken hoofdlijnen), den Haag 1927; Prof. D. G. Stibbe, Verslag van de commissie tot herziening van de staatsinrichting van Ned. Indië, Koloniaal Tijdschrift 1921, blz. 13 e. v.; blz. 177 e. v.; idem, De nieuwe staatsinrichting van Ned. Ind., Koloniaal Tijdschrift van 1924, blz. 227 e. v.; Prof. Mr. C. van Vollenhoven, De Grondwet en de Koloniën, Koloniaal Tijdschrift 1921, blz. 2; idem, De uitslag van het Koloniaal Grondwetdebat, Koloniaal Tijdschrift 1922, blz. 369 v.; idem, Het Regeeren overzee en zijn inderciling, Koloniaal Tijdschrift

1929, blz. 3 v.; idem, Bestuur overzee, Koloniaal Tijdschrift 1930, blz. 39 v.; Mr. H. J. Wijtoma: Opperbestuur en Algemeen Bestuur over Ned. Indië, Suriname en Curaçao, dissertatie 1931 en de daarin aangehaalde literatuur, besproken door Prof. Eigeman in Weekblad van het Recht no. 12357.

BELASTINGEN. (Aanvulling van Dl. J, blz. 222 en Dl. V, blz. 54 of suppl. afl. 1, blz. 1). *Goederengeld.* De invoering van een goederengeld vond reeds overweging op de, op 15 Augustus 1913, onder voorzitterschap van den toenmaligen Directeur der Burgerlijke Openbare Werken, met vertegenwoordigers van handel en scheepvaart gehouden conferentie betreffende de wijze van heffing van een locaal havengeld in de Nederlandsch-Indische havens. Laatstbedoelde heffing was nl. door de havenspecialisten Kraus en de Jongh, in hun in 1910 op verzoek van de Regeering uitgebrachte verslagen over de verbetering van haventoestanden in Ned.-Indië, naast verscheidene andere middelen aangewezen om te kunnen voldoen aan het door hen aanbevolen en door de Regeering aanvaarde rentabiliteitsprincipe bij de exploitatie der Nederlandsch-Indische havens. Tijdens de besprekingen bleek het meereedeel der aanwezige vertegenwoordigers van handel en scheepvaart voorstander te zijn van een heffing naar het gewicht of het volume der te verwerken goederen. Echter werd, in verband met de vele bezwaren aan een dergelijke heffing verbonden, ten slotte toch besloten tot de invoering van een eenvoudiger te innen havengeld naar den tonneninhoud van de de haven bezoekende schepen, zooals ook oorspronkelijk door de heeren Kraus en de Jongh in hun verslagen was voorgesteld.

Toen niettemin gedurende de volgende jaren de exploitatiekosten der havens bij lange na niet door de inkomsten werden gedekt en de diverse havenbegrotingen steeds weer een verliesaldo opleverden werd, op de van 15 tot 18 Januari 1924 te Weltevreden gehouden Algemeene Havenconferentie, de invoering van een goederengeld opnieuw overwogen.

Van de daaromtrent gehouden besprekingen valt te vermelden de behandeling van een viertal systemen met betrekking tot de wijze van heffing: (1) per ton, (2) ad valorem, (3) volgens klassen, (4) als opcenten op het in- en uitvoerrecht en voorts, dat van de zijde van den handel zoowel als van den dienst der In- en Uitvoerrecht en Accijnzen een vrijstelling van goederengeld op het interinsulair- en overscheepverkeer wenschelijk werd geacht. Kort daarop werd door den Directeur der B.O.W. een voorstel tot invoering van een goederengeldheffing in verschillende Nederlandsch-Indische havens bij de Regeering ingediend, welk voorstel door haar in principe werd aanvaard.

Uit de Memorie van Toelichting op de ontwerp-begroting voor het dienstjaar 1925 — reeds voor dat jaar werd op een opbrengst uit een goederengeldheffing gerekend — blijkt, dat het goederengeld bedoeld is als een retributieve havenheffing van algemeene strekking, welke dus niet tot vergoeding voor het gebruik van een bepaald havenobject, maar tot vergoeding voor het gebruik van een haven in het algemeen zou worden geheven en als zoodanig als een aanvulling van het havengeld zou zijn te beschouwen. Laatstgenoemde hef-

ving heeft echter meer betrekking op het gebruik van de vaarwaters in het algemeen, terwijl het goederengeld meer in het bijzonder een algemeene bijdrage zou zijn voor het gebruik, dat van het landgedeelte der haven wordt gemaakt. Een verhooging van het havengeld, wat veel eenvoudiger zou zijn geweest, heeft de Regeering niet gewild, daar zij vreesde, dat dit nadeelig zou werken op het scheepsbezoek, onze havens een minder goeden naam zou bezorgen en bij de reederijen op bezwaren zou stuiten. Daarom werd de voorkeur gegeven aan een in de meeste havens der wereld bestaande goederengeldheffing, welke niet de reederijen, doch de verscheperen en ontvangers van goederen zou treffen. In verband met de organisatie, welke binnenkort ten behoeve van het statistiekrecht zou worden ingevoerd, waarbij in havenplaatsen statistische opgaven van de goederen dwingend zou worden voorgeschreven, behoefde geen vrees te bestaan voor een ingewikkelde en kostbare administratie, terwijl de inningskosten tot een minimum zouden kunnen worden beperkt door de inning in handen van den douanediensdienst te leggen. De goederengeldheffing zou worden ingesteld met het doel om voor elke haven op zich zelf beschouwd, zooveel mogelijk evenwicht te brengen in den financieelen toestand; de tarieven zouden dus onderling verschillen. Een uniform tarief werd niet mogelijk geacht, daar zulks afbreuk zou doen aan het beginsel, dat elk havenbedrijf op zichzelf staat en het weinig stimuleerend zou werken op het verantwoordelijkheidsgevoel der plaatselijke belanghebbenden. Een vordering naar het brutogewicht der goederen werd de meest juiste geacht, mits door een eenvoudig klassensysteem rekening werd gehouden met den aard der goederen. Een goederengeldheffing zou in al de z.g. bedrijfshavens — volgens Ind. Stb. 1924 No. 378 worden daaronder verstaan die havens, bij welke beheer als beginsel is aangenomen om de uitgaven, met inbegrip der kapitaallasten, door de inkomsten te dekken — met uitzondering van Palembang en Bandjermasin, welke zich met de bestaande havenheffingen reeds konden bedruipen, worden ingevoerd. Ook in enkele kleinere niet-bedrijfshavens, doch slechts daar, waar eenige, zij het ook geringe, havenaccomodatie wordt geboden, waar een douanekantoor of hulpkantoor gevestigd is en waar tevens de goederenbeweging een zeker minimum overschrijdt, zulks ter geheele of gedeeltelijke goedmaking van de aan de talrijke kleine haveninrichtingen in den Archipel bestede kosten om een mogelijk verloop van de grootere havens naar de kleinere tegen te houden.

De nieuw in te voeren heffing ondervond van de zijde van den handel groote oppositie. Niet alleen werd het retributieve karakter van het goederengeld door velen ontkend (vide het in het Octobernummer van „Vragen des Tijds” van het jaar 1924 verschenen artikel van Professor Treub, getiteld „Retributio en Overheidswillekeur”, het afdelingsverslag op de VIde afdeling van de ontwerp-begrooting 1925, de handelingen van den Volksraad 1e g.z. 1924, blz. 803) en beschouwde men haar als een verkapte belasting, doch vooral was men gekant tegen een heffing op het interinsulair- en het overscheepverkeer, die ter wille van de volledigheid van de heffing niet zouden worden vrijgesteld. De door de Regeering ter bescherming van de inheemsche handel en nijver-

heid, om ter voorkoming, dat het overscheepverkeer zich naar buitenlandse havens zou verplaatsen, in uitzicht gestelde faciliteiten op een heffing op het interinsulair- en overscheepverkeer (memorie van toelichting op ontwerp-begrooting 1925) achtte men onvoldoende; de gevreesde administratieve rompslomp en vertraging bij de behandeling der goederen zouden daardoor niet voorkomen kunnen worden. Ook een classificatie achtte men in het algemeen omslachtig (Hand. Volksraad 1e g.z. 1924, blz. 813). De Regeering bezweek ten slotte voor dezen aandrang en besloot het interinsulair- en overscheepverkeer geheel van een goederengeldheffing vrij te stellen (M. v. A. op het Afd. verslag betreffende de VIIde afdeling der begrooting voor 1927). Ook van een bepaalde classificatie werd met het oog op de matige goederengeldtarieven afgezien. Wel zou de mogelijkheid worden opgehouden tot geheele of gedeeltelijke vrijstelling van bepaalde goederen.

Het goederengeld is vastgesteld bij de ordonnantie van 11 Mei 1927 (Ind. Stb. No. 201), welke ordonnantie blijkens artikel 3 op den 1sten Januari 1928 in werking is getreden.

In artikel 1 is de aard van het goederengeld aangeduid, nl. als een vergoeding voor het gebruik van de haveninrichtingen, ongeacht de mate van gebruik van bijzondere havenzaken.

De vrijstellingen zijn geregeld in artikel 3 van het bij de ordonnantie behoorend goederenreglement. In lid (1) zijn van betaling van goederengeld vrijgesteld die goederen, waarvoor bij den in- of afvoer uit het havengebied geen statistiekrecht verschuldigd is. Waar nu uit artikel 2 lid (2) van de ordonnantie op het statistiekrecht (Ind. Stb. 1924 No. 517) blijkt, dat geen statistiekrecht geheven wordt bij vervoer over zee van de eene plaats van het tolgebied naar de andere, volgt daaruit, dat zoowel het interinsulair- als het overscheepverkeer van goederengeldheffing zijn vrijgesteld. Bovendien verleent artikel 4 sub a der ordonnantie op het statistiekrecht een vrijstelling bij invoer van voortbrengselen van niet tot het tolgebied behorende gedeelten van Nederlandsch-Indië, welke vrijstelling dus ook voor het goederengeld van kracht is.

Om ontduiking van goederengeldbetaling bij uitvoer te voorkomen is in lid (1) van artikel 3 van het goederengeldreglement de bepaling opgenomen, dat bij den afvoer uit het havengebied van goederen, welke in de haven van afvoer niet aan de heffing van statistiekrecht worden onderworpen, het goederengeld volgens het tarief van de haven van afvoer verschuldigd blijft, wanneer voor die goederen een aangifte tot uitvoer wordt ingediend in een volgende haven, waar geen of een lager goederengeld wordt geheven en zij in de haven van aangifte niet aan douanetoezicht worden onttrokken.

Volgens deze redactie blijft men nu ook na latere wijziging van de bestemming der goederen in een tusschenhaven goederengeld verschuldigd volgens het in de haven van afvoer geldend tarief, tenzij in de tusschenhaven een gelijk of hooger tarief verschuldigd is en tenzij men de goederen aan douanetoezicht onttrekt, in welk geval de latere wijziging van bestemming als reël kan worden beschouwd.

Het goederengeld wordt geheven naar den maatstaf van het brutogewicht. Echter kan door

den Directeur der B.O.W. voor een of meer soorten van goederen een andere maatstaf worden aangewezen (art. 4 van het reglement). Het tarief van het goederengeld in een haven wordt eveneens door genoemden Directeur in overleg met de Commissie van Bijstand of, waar geen commissie aanwezig is, in overleg met het Hoofd van Gewestelijk Bestuur vastgesteld (art. 5 van het reglement). Voor één of meer soorten goederen kan voor een bepaalden tijdsduur geheele of gedeeltelijke ontheffing worden verleend (art. 5 lid 4). Op grond van laatstgenoemde bepaling zijn thans enkele artikelen als cement, maïs, steenkolen, tapioca-wortels, tapioca-ampas en melasse gedeeltelijk vrijgesteld. De betaling geschiedt in geld of in zegels al naar gelang het statistiekrecht, dat tegelijk met het goederengeld door den douane-ambtenaar geïnd wordt, in geld of in zegels wordt voldaan (art. 6 van het reglement).

Aan de nieuw ingevoerde heffing werd door verscheidene handelaren en firma's slechts onder protest voldaan. Zelfs werd door de Nederlandsch-Indische Gas Maatschappij en de Handel Maatschappij Amsterdam een rechterlijke beslissing omtrent de al dan niet geldigheid van de goederengeldordonnantie uitgelokt. Genoemde maatschappijen beschouwden de nieuwe heffing als een verhooging op de in- en uitvoerrechten, welke dus volgens art. 183 der Indische Staatsregeling slechts bij wet had kunnen zijn vastgesteld, en achtten in ieder geval art. 3 der ordonnantie, waarbij de inwerkingtreding op 1 Januari 1928 was vastgesteld, onverbindend, aangezien geen rekening zou zijn gehouden met art. 16 der Indische Comptabiliteitswet, waarin o.m. de bepaling is opgenomen, dat regelingen, strekkende tot invoering van belastingen, niet in werking treden vóórdat bij de begroting op die invoering was gerekend. De Raad van Justitie wees de vordering van de genoemde maatschappijen toe op grond van de overweging, dat uit de ordonnantie zelve duidelijk blijkt, dat het verband tusschen de heffing en den bewezen dienst daadwerkelijk is losgelaten en de uitwerking facto neerkomt op een heffing op den in- en uitvoer (vonnis van 4 Januari 1929, Ind. Tijdschrift van het Recht, deel 129, blz. 71). Van dit vonnis teekende de Regeering echter hooger beroep aan.

Het Hooggerechtshof overwoog bij zijn arrest van 24 April 1930 (Ind. Tijdschrift van het Recht, deel 132, blz. 204), waarbij het vonnis van den Raad van Justitie werd vernietigd, dat op grond van de vele verschillen met het in- en uitvoerrecht — de goederengeldheffing geschiedt slechts in bepaalde met name genoemde havens, terwijl in vele ook belangrijke havens geen goederengeld wordt geheven; de tarieven in de verschillende havens zijn onderling niet gelijk, zooals bij het in- en uitvoerrecht; het goederengeld is alleen bestemd voor de betrokken haven — de goederengeldheffing niet kon worden beschouwd als een in- en uitvoerrecht en dat intengedeel uit de wordingsgeschiedenis en uit de omschrijving in art. 1 der goederengeldordonnantie duidelijk het retributieve karakter der heffing blijkt. Evonmin achtte het college een strijd met art. 16 der Indische Comptabiliteitswet aanwezig, daar in de Indische wetgeving, in tegenstelling met de Nederlandsche (vide art. 175 lid 2 Grondwet) geen bepalingen voorkomen, welke voorschrijven, dat be-

lastingen en retributies op dezelfde wijze moeten worden tot stand gebracht.

SECRETARIE (ALGEMEENE). (Vervolg van Dl. III, blz. 732). In de positie van de Algemeene Secretarie is in de jaren na 1919 in zooverre wijziging gekomen, dat het persoonlijk contact van den Landvoogd met de departementshoofden, buiten dit bureau om, voortdurend is toegenomen. De mogelijkheid van opheffing van de Algemeene Secretarie is daardoor echter niet belangrijk grooter geworden; bij de vernieuwing van de staatsinrichting van Indië toch heeft de Minister van Koloniën te kennen gegeven, dat het onvermijdelijk is, dat de Gouverneur-Generaal een eigen, wél toegerust bureau heeft, hetwelk de inkomende voorstellen „uit een algemeen staatsrechtelijk en administratief oogpunt” examineert „en den G.G. voor misgrepen behoedt”. (Zie bijlagen Hand. Tweede Kamer 1923/1924, 181, 10 blz. 64). In het verslag (1920) van de „Commissie tot herziening van de Staatsinrichting van N.-I.” (zie HERZIENINGSCOMMISSIE) en in de „Proeve van een staatsregeling voor N.-I.” (1922) van de commissie-Oppenheim e.s. is daarentegen de algeheele opheffing van de Alg. Secretarie uitdrukkelijk voorgesteld.

De Algemeene Secretarie wordt niet, de algemeene secretaris en de gouvernementsecretarissen worden wel in de Indische Staatsregeling genoemd (artt. 16, 18, 19, 95 en 96 I. S.).

Met ingang van 1 Januari 1931 is de indeeling van de Alg. Secretarie herzien. Er zijn thans zes afdelingen: A. Staatkundige-, B. Financiële en Economische-, C. Sociale en Juridische-, D. Personeele Zaken, F. Archief en E. Expeditie, terwijl een afzonderlijk „Bureau voor regeeringspublicaties” is ingesteld. Dit bureau heeft in het bijzonder tot taak het redigieren van het Verslag van Bestuur en Staat in Ned.-Indië, de voorlichting van de pers en het buitenland, het bearbeiden van encyclopaedische onderwerpen en de behandeling van de z.g. memories van overgave van bestuursambtenaren. Ten slotte is het nog te Batavia aanwezige lagere personeel (het oude bureau G) met ingang van vorengenoemden datum naar Buitenzorg overgeplaatst.

VOEDINGSMIDDELEN. (Aanvulling van Dl. IV, blz. 597). Het levend organisme heeft in de eerste levensperiode voor den groei en daarna voor de instandhouding van het lichaam voortdurend behoefte aan stoffen, welke de afbouw- en stofwisselingsproducten, die het lichaam in den vorm van faeces, urine, zweet, slijm en ademhalingsproducten verlaten, weer aan te vullen. Dergelijke stoffen kunnen onder den naam „voedingsstoffen” samengevat worden; daartoe behooren die voortbrengselen der natuur, hetzij van dierlijken, dan wel van plantaardigen oorsprong, welke door het spijsverteringsorganisme van het levend wezen zoodanig omgezet of afgebouwd kunnen worden, dat zij door het lichaam, voornamelijk door den darmwand, kunnen worden opgenomen. Bij deze stoffen behooren wel is waar in engeren zin ook nog water en lucht, doch deze beide worden in den regel niet tot de eigenlijke voedingsmiddelen gerekend. De opname van voedingsstoffen noemt men voeding.

De voedingsstoffen zijn samengesteld uit een aantal groepen van lichamen, die in verschillende hoeveelheden of in verschillende combinaties als

de bouwstoffen van deze voedingsstoffen beschouwd worden, t. w. de eiwitstoffen, de vetten, de koolhydraten of zetmeelsoorten, de voedingszouten en de vitamines (zie aldaar), terwijl daaraan nog het ruwvezel toegevoegd kan worden, dat wel is waar niet als voedingsstof beschouwd moet worden, maar toch in een voedsel noodzakelijk schijnt te zijn om door prikkeling van den darmwand, waardoor de darmpéristaltiek bevorderd wordt, een behoorlijke spijsvertering te verkrijgen.

Al deze groepen kunnen tegenwoordig, de eene beter, de andere met mindere juistheid, chemisch bepaald worden en juist deze mogelijkheid, ons door de chemie verschafft, om voedsels in hun grondbestanddeelen te ontleden, heeft de leer der voeding veel vooruit gebracht. Ten tijde van *Lavoisier* en *Liebig* was er immers op dit gebied niet veel meer bekend, dan dat een lichaam om in leven te blijven een betrekkelijk groote hoeveelheid voedsel tot zich moest nemen. Thans is de samenstelling van vrijwel alle voedingsmiddelen bekend en uit de z.g. calorische waarde, d. i. de hoeveelheid warmte (dus ook de hoeveelheid energie, die hierdoor opgewekt wordt), welke ontstaat door verbranding van een bepaalde eenheid, kan ten deele de voedingswaarde bepaald worden. Ten deele, want ook het gehalte aan de tot op heden bekende vitamines, de aanwezigheid van verschillende zouten en de mindere of meerdere hoeveelheid water leggen gewicht in de schaal bij het vaststellen van de voedingswaarde eener stof.

Het is thans mogelijk door berekening van de calorische waarde met vrij groote nauwkeurigheid na te gaan, of een voedsel kwalitatief en quantitatief al of niet voldoende zal zijn. Dit is vooral noodig bij het vaststellen van menu's voor groepen personen, die gezamenlijk van overheidswege of door werkgevers gevoed worden, zooals dit bijv. in gevangenissen, ziekenhuizen en gestichten geschiedt, en die behalve een overeenstemming met hetgeen thuis genuttigd wordt, ook een zoodanige voedingswaarde moeten bezitten, dat de voor den arbeid verbruikte energie zoo goed mogelijk wordt aangevuld. Hoe meer arbeid een lichaam verricht, des te grooter de stofwisseling en het verlies aan arbeidsvermogen en hoe rijkelijker dus de aanvulling hiervan door calorieënleverende voedingsstoffen moet zijn. Inderdaad wordt in de practijk hiermede rekening gehouden; zoo krijgen niet werkende gevangenen, behalve de bijvoeding, 500 gram rijst per dag per persoon, terwijl aan de hardwerkenden, zooals steenkloppers, dagelijks 600 gram verstrekt wordt.

Wat de chemische samenstelling, het voorkomen en het gebruik van de indische voedingsmiddelen betreft, zoo zijn het vooral behalve de reeds in het oorspronkelijk artikel genoemde personen, *Quintus Bosz* en *Van den Burg* geweest, die zich op dit gebied groote verdiensten verworven hebben.

In latere jaren werd het gehalte aan verschillende vitamines (het A-, B₁- en C-vitamine) in enkele der voornaamste indische voedingsmiddelen door *Jansen* en *Donath* nagegaan. Voor zoover mogelijk zal de al of niet aanwezigheid dezer drie voor Nederlandsch-Indië voornaamste vitamines in het onder volgende opgenomen worden. Het D- of antirachitis vitamine, hoe

gewichtig ook voor de meer gematigde streken, is in de tropische landen minder belangrijk, weshalve de indische ingrediënten voornamelijk op het gehalte aan A-, B₁- en C-vitamine onderzocht zijn.

Globalen in het kort kunnen wij de voedingsstoffen in de volgende groepen indeelen:

1°. *Eiwitrijke producten*: hiertoe behooren vleesch, eieren, kaas, veelal de vitamines in ruime mate bevattend.

2°. *Vetrijke producten*: waartoe plantaardige en dierlijke vetten behooren, zooals reuzel, niervet, klapper, verschillende plantaardige oliën. In den regel komt het A-vitamine in dierlijke vetten in behoorlijke hoeveelheden voor, bijv. in levertraan, terwijl plantaardige vetten weinig of niets van dit vitamine bevatten. Dit is een der oorzaken, waarom uit plantaardige vetten en oliën bereide margarine in voedingswaarde achterstaat bij natuurboter.

3°. *Koolhydraat- (zetmeel)-rijke producten*: waartoe meelsoorten, erwten, boonen, sagoe, enz. behooren. In de met het zilvervlies verwerkte granen (rijst, maïs) komt een aanzienlijke hoeveelheid B₁-vitamine voor, verder meer of minder A-vitamine, maar geen of nagenoeg geen C-vitamine. Ook de peulvruchten (niet de uit het endosperm hiervan bereide meelsoorten) bevatten een behoorlijke hoeveelheid B₁-vitamine.

4°. *Groenten*: waarvan de meeste voor een aanzienlijk deel uit water (van 70 tot ruim 90%) bestaan. Als eiwit-, vet- of koolhydraat-bron zijn deze in den regel niet dienstig in het menu, doch wel zijn vooral hun zouten en het gehalte aan C-, soms aan A-vitamine van zeer veel belang voor een behoorlijke samenstelling van een voedsel. B₁-vitamine komt in bladgroenten niet of nagenoeg niet voor, zoodat zij als middel tegen beri-beri weinig waarde hebben. In den regel wordt dan ook voorgeschreven om naast rijst (of maïs) bij de inlandsche voeding de groenten half uit blad en half uit peulvruchten te doen bestaan.

5°. *Vruchten*: ook deze bestaan in den regel voor een zeer aanzienlijk deel uit water. Evenals groenten, moet men ook de meeste vruchten meer als bron voor vitamines beschouwen. Meestal bevatten vruchten met gekleurd vruchtvleesch een aanmerkelijke hoeveelheid A- en C-vitamine, B₁-vitamine komt hier niet of niet noemenswaard in voor.

Achtereenvolgens worden hieronder besproken de diorlijke of van diorlijken oorsprong zijnde eiwitrijke, vetrijke en koolhydraatrijke voedingsmiddelen, daarna de plantaardige eiwitrijke, vetrijke en koolhydraatrijke producten en ten slotte de groenten en de vruchten.

De inlandsche namen zijn, als daarbij geen andere aanduiding staat, maleisch.

Dierlijke eiwitrijke producten. Naast hetgeen omtrent vleesch reeds gezegd is in het oorspronkelijk artikel verdient vermelding: dèngdèng, in dunne plakken gesneden vleesch, dat na gekruid te zijn, in de zon gedroogd wordt. Dit product bevat, al naar het meer of minder vet is, meer of minder A-vitamine, terwijl nog een aanzienlijke hoeveelheid B₁-vitamine aanwezig is. De C-factor is echter vrijwel geheel hieruit verdwenen.

Men kan aannemen, dat het gehalte aan eiwit in vleesch en gevogelte in verschen toestand

± 20 % bedraagt, terwijl in het vetrijke vleesch het A-, B₁-, B₂-, C- en D-vitamine voorkomt. Het gehalte aan A-vitamine is in vetarm vleesch laag of ontbreekt. Lever is zeer rijk aan de in vet oplosbare vitamines A en D.

De financieele positie van den doorsnee inlander laat echter het gebruik van vleesch nauwelijks toe en het overgrootste deel krijgt het slechts op feesten (slametans).

Ook vischvleesch is een belangrijke eiwitbron, hoewel de biologische waarde hiervan lager is dan die van de dieren, die vorengenoemde producten leveren. De billijke prijs van verse zeevisch in de kuststreken en de betrekkelijk lage prijs van de gezouten gedroogde visch in de binnenlanden maakt visch in zijn verschillende voorbereidingen tot een volksvoedsel, dat in de meeste streken van den Archipel, meer dan de andere vleeschsoorten, medewerkt de eiwitten van plantaardige producten, die een lagere biologische waarde hebben dan de dierlijke, aan te vullen. Ook in de minder financieelkrachtige gezinnen wordt wat visch gekocht. Wordt dan bovendien nog vetrijke visch gebruikt, dan wordt hiermede het vetpercentage, dat met de plantaardige producten opgenomen wordt, nog wat verhoogd. Het eiwitgehalte in verse visch bedraagt gemiddeld 12—14 %, in gedroogde gezouten visch 35—38 %.

Vrijwel alle vischsoorten worden als voedsel gebruikt. Vooral verse zeevisch is aan spoedig bederf onderhevig. Om dit tegen te gaan wordt ze wel, na verwijdering der ingewanden, tusschen patjoeng bewaard, waardoor bederf tot zes dagen kan uitblijven. Zoetwatervisch wordt in waterdichte manden of platte open kuipjes vervoerd en levend verkocht. De bandeng, die veel in vijvers langs de kust gekweekt wordt, vindt vooral bij Chineezers aftrek. Andere veel gegeten zeevissen zijn kakap, kemboeng, tong, inktvissen, roggen, jonge haaien, êkor koening. De laatste soort, een koraalvisch, wordt vooral door Japanners op een bepaalde manier gevischt en met tienduizenden aangebracht, waardoor de prijs zeer laag is. Van de zoetwatervissen worden goerami en goudvisch (ikan mas) het meest gegeten. Garnalen (oedang), krabben (kepting) en verschillende schelpdieren worden graag gegeten, terwijl de krabben, die eieren bij zich dragen, vooral bij Chineezers veel aftrek vinden. Van garnalen en visch wordt, na droging en toevoeging van tapioca en zout, keroepoek bereid. Het eiwitgehalte in keroepoek van garnalen is lager dan dat in verse garnalen, waarin het van 14—19 % bedraagt. Van garnalen en visch wordt ook petis en trasi gemaakt, beide ingrediënten voor de rijsttafel. Petis is tot een zwarte, stijve, zalfachtige massa ingekookte bouillon hiervan, het meest gewild is die van garnalen gemaakt (petis oedang). Trasi wordt van rauwe dan wel gekookte garnalen of visch gemaakt, die na gezouten en gedroogd te zijn tot een hrei gestampt worden, welke men in rolletjes of bamboekokertjes eenigen tijd laat gisten. Al naar gelang van bereiding en de zorg, die er aan besteed is, verkrijgt men verschillende soorten, die echter alle zonder uitzondering een hoogst onaangename reuk hebben. Voor het gebruik wordt trasi gepoft. Het bevat 35—38 % eiwit, vitamines konden niet aangetoond worden. Onder de gedroogde visch nemen ikan gaboes

en ikan sepat een groote plaats in. Het eiwitgehalte hierin bedraagt 38—40 %. Ook hierin konden geen vitamines aangetoond worden, behoudens een klein gehalte aan A-vitamine in de vette soorten (ikan sepat).

Eiwitrijke producten van dierlijke oorsprong. Kippen- en eendeneieren worden, zooals reeds in het oorspronkelijk artikel vermeld, veel genuttigd, de eendeneieren veelal gezouten. Vischkuit (telor troeboek) wordt gezouten en gedroogd veel gebruikt. Ook schildpadeieren worden meest gezouten. Hierin kon geen B₁-vitamine aangetoond worden, in telor troeboek is het gehalte hieraan gering, daarentegen in kippen- en eendeneieren belangrijk, even als dat van A-vitamine. Het eiwitgehalte in kippen- en eendeneieren bedraagt ± 12 %, dat van gedroogde, gezouten telor troeboek tot ± 31 %.

Melk, zowel van vee van Europeesche afstamming, als van de Javaansche, Britsch-Indische, Balische koeien en den karbouw, wordt genuttigd. De veestapel in Indië is door allerlei omstandigheden veel te klein om een voldoende hoeveelheid melk te produceeren. Wel liggen in de hooger gelegen streken rond de hoofdplaatsen grootere, modern ingerichte boerderijen, maar toch wordt jaarlijks een zeer groot quantum melk in blik geïmporteerd en is de omzet van dit product jaarlijks stijgend. De melk der inheemsche koeien is vetrijker dan die van koeien uit gematigder streken, daarentegen is de dagelijkse melkgift belangrijk geringer.

De meeste soorten geïmporteerde blikkenmelk voldoen, wat de chemische samenstelling betreft, aan de eischen, die aan goede melk gesteld mogen worden. Echter verdwijnt bij de bewerking van de melk tot het gecondenseerde product nagenoeg alle oorspronkelijk aanwezige C-vitamine, het B₂-vitamine voor een deel, zoodat gecondenseerde producten niet bruikbaar zijn voor zuigelingenvoedsel, indien niet gelijktijdig deze tekorten worden opgeheven door aanvulling met andere producten. De wijze van bewerking van de volle melk tot het gecondenseerde product beïnvloedt het vitaminegehalte verschillend, evenzoo wisselen de gehalten naar gelang de gebruikte grondstof winter- of zomer-melk was. De inheemschen gebruiken weinig melk, slechts de beter gesitueerden drinken kleine hoeveelheden in koffie en thee. Toch zou meer gebruik van melk door hen zeker aanbeveling verdienen, niet alleen als een aanvulling van het betrekkelijk eiwitarme voedsel met de melkeiwitten, doch ook voor wat betreft de voedingszouten.

Verder zijn vogelnestjes een zeer eiwitrijk product, doch deze worden hoofdzakelijk door de Chineezers in den vorm van een slijmerige soep gegeten. Honig (madoe), o.a. klapperhonig, wordt nog niet volgens bepaalde werkwijze gewonnen. De Tuinbouwkundige Afdeling van het Dep. van Landbouw, Nijverheid en Handel maakt in den laatste tijd op Java propaganda voor de bestuiving van verschillende gewassen door middel van in korven gehouden bijenkolonies, waarvan de honig dan als bijproduct volgens de eischen van het imken gewonnen wordt.

Dierlijke vetrijke producten. Hiertoe behoort allereerst het vet van runderen en varkens. Vet rundvleesch kan een gehalte van ± 24 % vet hebben, varkensvleesch kan ten

deele voor meer dan de helft uit vet bestaan. In den regel komt in dit dierlijk vet wel A-vitamine voor. Gemeste kippen bezitten, al naar hun toestand, meer of minder vet. Zeer vetrijk zijn de vliegende termieten (laron), die in hun eigen vet gebraden, door de inlanders gegeten worden. De gepofte koningin vooral is een delicatessé. Ook bijenlarven, in de raat geroosterd, evenals verschillende poppen en rupsen, zijn zeer vetrijk en worden gegeten.

Vetrijke producten van dierlijken oorsprong. Boter, hier en daar zelf gekarnd, wordt hoofdzakelijk in blik geïmporteerd. Vooral Australische boter vindt in den Indischen Archipel een groot afzetgebied, in veel belangrijker mate dan de uit Holland geïmporteerde soorten. De laatste jaren komen ook geregeld zendingen vriesboter op de markt, echter is de prijs daarvan nog zoo hoog, dat ze onder de luxe artikelen gerekend moet worden. De goede boter is als voedingsmiddel veel volwaardiger dan de z.g. plantenboter of margarine, door het natuurlijk gehalte aan A-vitamine. Als conserveermiddel wordt in den regel boorzuur gebruikt, hoewel voor den export het toevoegen hiervan aan goede boters met een bepaald zoutgehalte niet noodzakelijk is. Het vetgehalte van goede boter behoort meer dan 80 % te bedragen.

In de uit volle melk vervaardigde kaas kan men een vetgehalte van ongeveer 28 % verwachten, in magere kaas ongeveer 6—7 %. Zeer belangrijke vetrijke producten zijn kippen- en eendeneieren, waarin 12—15 % vet als dooier voorkomt. Bij gezouten eieren blijft dit percentage ongeveer gelijk, bij gedroogde eieren stijgt zowel het vet- als het eiwitgehalte. Het vetgehalte van visch is zeer verschillend en wisselt naar de soort. Zoo vindt men in gedroogde ga-boes slechts 3 %, tegen ± 14 % in gedroogde sepat. De uit visch gemaakte trasi is vanzelf vetarm, daar hiervoor de niet vette vischsoorten gebezigd worden. Ook trasi van garnalen is vetarm, daar garnalen zelf zeer weinig vet zijn. Sommige in de Indische wateren voorkomende palingen kunnen nog een aanzienlijke hoeveelheid vet bezitten. Levertraan, dat slechts als medicament tegen xerophthalmie Anwendung vindt, bestaat voor bijna 100 % uit vet.

Dierlijke koolhydraatrijke producten. Deze komen zoo goed als niet voor, althans niet in die mate, dat dierlijke producten ter wille van deze stoffen genuttigd worden. Een uitzondering zouden de verschillende keroepsoorten kunnen maken.

Plant aardige eiwitrijke producten. De *cerealiën* als rijst en maïs kunnen moeilijk in deze categorie opgenomen worden, aangezien hun eiwitgehalte betrekkelijk laag is, n.l. tusschen 7 en 10 %. De *leguminosen* daarentegen bevatten een aanzienlijke hoeveelheid van dit bestanddeel. Door een hoog watergehalte in verschen toestand hebben enkele van deze categorie een relatief laag eiwitgehalte, zooals katjang pandjang, die dan slechts 2 % eiwit oplevert. De minder waterrijke *leguminosen*, zooals katjang idjo (JAV.), katjang tanah, peté (JAV.), katjang kadélé (JAV.), katjang mérah, enz. bevatten \pm van 25—30 % van deze plantaardige eiwitten, katjang kadélé wel het meest, n.l. ± 35 %; uit voedingsproeven is gebleken, dat de

eiwitten uit dit product zeer goed de eiwittekorten in rijst aanvullen. Van deze boonensoort wordt door inwerking van schimmels de tempé kadélé (JAV.) bereid. Het is gebleken dat de voedingswaarde door dit proces niet verandert. Een eventueele betere verteerbaarheid van de tempé boven die van de boonen zelf kon niet worden aangetoond. In den regel bevatten genoemde boonensoorten een aanzienlijke hoeveelheid B₁- (antibèri-bèri) -vitamine; de katjang idjo is dan ook al van ouds als medicament tegen bèri-bèri toegepast. A- en C-vitamine worden in de boonensoorten niet, of nagenoeg niet aangetroffen. Onderzoekingen leerden dat, althans wat katjang idjo betreft, bij ontkiemen het B₁-vitaminegehalte terugloopt, doch de A- en C-factor worden dan door het jonge plantje gevormd. Taogó (CHIN.), de zoo veel genuttigde kiemplantjes van katjang idjo, hebben dan ook als bestrijdingsmiddel van bèri-bèri geen waarde, doch voorzien wel in groote mate in de behoefte aan A- en C-vitamine. Van deze boontjes wordt, nadat ze gekookt en fijngewreven zijn, tahoe en taokoan bereid. Uit de ontstane brij wordt het legumine neergeslagen, dat dan in vierkante plakjes verdeeld, vaak in een afkooksel van kurkuma geel gekleurd wordt. De gekleurde stukken heeten taokoan, de witte tahoe. Uit kadéléboontjes wordt kátjap of soja bereid, wat nog slechts 7 % eiwit bevat. Een ander product is taotjo, dat door schimmelwerking uit deze boonensoort verkregen wordt. Het bevat, evenals tahoe en taokoan van 12—30 % eiwit. Als eiwitbron komen verder nog verschillende bladersoorten in aanmerking, zoo hebben valoebladeren, welke in de sajoer gebruikt worden en zeer goed verteerbaar zijn, een eiwitgehalte van ± 25 %. Ook verschillende noten, als kanari en kemiri, zijn vetrijk. Als eiwitbron komen de verschillende vruchten en groenten niet in aanmerking.

Plant aardige vetrijke producten. Ook hieronder zijn de *cerealiën* geenszins te rangschikken, aangezien het vetgehalte in enkele gevallen niet meer dan 5 % bedraagt. Evenmin komen als vetaanvulling de bladgroenten, knollen en vruchten in aanmerking, daarentegen wel enkele *leguminosen*, zooals katjang kadélé en katjang tanah, welke zeer vetrijk zijn (resp. ± 17 en ± 50 %). Ook de boengkil (perskoeken) van katjang tanah bevat, niettegenstaande door persen het grootste deel van het vet verwijderd is, nog ± 20 % van dit bestanddeel. Deze boengkil vindt Anwendung bij de bereiding van tempé kadélé, waarin ze in een verhouding van 1 : 1 voorkomt, in de goedkoopere soorten wel eens 4 deelen boengkil op 1 deel kadéléboontjes. De vetrijkste plantaardige producten zijn wel verschillende notensoorten, zooals klapper, kanari, en komiri, benevens de daaruit verkregen oliën en reesterende perskoeken. Klapperolie bestaat voor 99 % uit vet. Palmpitolie wordt meestal als zoodanig niet gebruikt, doch soms in Europa tot margarine verwerkt. Op Borneo wordt tengkawanvet bij de bereiding van spijzen gebruikt. Evenzoo vindt bassia olie, nadat ze goed verhit is geweest (waarschijnlijk ter verwijdering van blauwzuur), als braadolie Anwendung.

Wat het vitaminegehalte dezer plantaardige vetrijke producten betreft, zoo ontbreken in de *leguminosen* de A- en C-factor geheel of zoo

goed als geheel. In klapper wordt een kleine hoeveelheid A- en B₁-vitamine gevonden, evenzoo in de koud geperste olie hieruit. Eigenaardig is, dat in palmolie geen A-vitamine werd aangetroffen, daarentegen wel, zij het dan ook in kleine hoeveelheid, in de olie van een pitlooze variëteit. Alle vetrijke producten, de oliën bovenal, hebben een hooge z.g. calorische waarde. Wat de producten dus in het gehalte aan eiwitten, koolhydraat, voedingszouten en vitamines tekort schieten, wordt in onze voeding weer vergoed door verhooging der „warmtewaarde” van ons voedsel, waaruit het lichaam de benoedigde hoeveelheden arbeidsvermogen, energie en warmte moet putten. Dit verklaart ook het groote gebruik, dat de bevolking maakt van klapperolie en santen (klappermelk, verkregen door het uitpersen met wat water van het fijngeraspte klappervleesch), dat ook nog een vrij aanzienlijk percentage vet bevat.

Planten aardige koolhydraatrijke producten. Onder koolhydraten rekent men zetmeel, suikers en zetmeelachtige lichamen, welke geen stikstof bevatten. In het plantenrijk komen verschillende stoffen voor, waarin de suikers aan andere lichamen gebonden zijn, de z.g. glucosiden, waarvan sommige giftig zijn, doch meestal door een bepaalde behandeling, zooals afschillen, verhitten, koken of uitlogen met water, uit het voedingsmiddel verwijderd kunnen worden.

De koolhydraten worden in ons lichaam door enzymen (organische katalysatoren) gesplitst in lagere suikers als glucose, fructose, enz., welke door den darmwand defunderend, in de bloedbaan terecht komen.

De cerealiën, als rijst, maïs, tarwe, gerst, haver enz. zijn zeer koolhydraatrijk.

Rijst is een der hoofdvoedsels in den Archipel. Op Java wordt vooral in de Westelijke provincie uitsluitend rijst als hoofdbestanddeel van het menu gebruikt; in Midden Java treft men in verschillende streken maïs als hoofdvoedsel en in weer andere worden rijst en maïs gemengd genuttigd. Onontbolsterde rijst, gaba (JAV.), kan mits goed opgeschuurd, jaren lang bewaard worden, zonder dat voedingswaarde en het vitamine gehalte achteruit gaan. Bij voorzichtige ontbolstering, hetzij machinaal dan wel door stampen, ontstaat de zilvervliësrjst, welke al naar de soort rood of geelwit gekleurd is. Bij verdere verwerking tot tafelryst wordt het zilvervliëse benevens het kiempje verwijderd. Nu bevatten juist dit zilvervliëse (pericarp) en het kiempje, zooals Eijkman in 1896 aantoonde, het in den korrel aanwezige B₁-vitamine, terwijl in het kiempje verder nog het grootste deel van het toch al in zoo geringe mate in cerealiën aanwezige vet gelocaliseerd is, evenals het A-vitamine. Bij het afslijpen worden bovendien nog het overgrootste gedeelte der voedingszouten verwijderd. Het laat zich begrijpen, dat door dit proces de voedingswaarde van rijst sterk achteruit gaat. De kampongbevolking der groote steden, die bijna altijd witte rijst gebruikt, zal dus, indien niet door een juiste bijvoeding de ontbrekende factoren aangevuld worden, veel eerder bloot staan aan het krijgen van béri-béri dan de désabevolking, die haar rijst zelf stampt en een aanzienlijk deel van het zilvervlies spaart. Rijst heeft een laag eiwitpercentage, doch

deze proteïnstoffen zijn biologisch zeer hoogwaardig, in welk feit men een verklaring kan vinden voor het betrekkelijk laag eiwitgehalte in het voedsel, waarmee rijsteters kunnen volstaan. Van die van alle cerealiën komen de rijst-eiwitten nog het meest overeen met die van dierlijken oorsprong. Ook het vetgehalte is laag en in de geheel afgeslepen rijst nihil, aangezien de kiempjes, waarin het vet hoofdzakelijk gelocaliseerd is, verwijderd zijn. Behalve van het standpunt der vitamineeler bezien is dus afgeslepen rijst, ook wat het gehalte aan eiwit, vet en voedingszouten betreft, ver in de minderheid vergeleken bij zilvervliësrjst. Dat er niet meer zilvervliësrjst genuttigd wordt, komt ten deele door valsche schaamte (ze ziet er ook niet zoo smakelijk uit als witte afgeslepen rijst), maar ook doordat ze bij bewaren betrekkelijk snel den goeden smaak verliest, muff wordt. De wijze van stoomen, koken en wasschen oefent veel invloed uit op het vitaminegehalte van de rijst. Zoo worden deze stoffen door langdurig wasschen en weggoeien van het kookwater voor een groot gedeelte verwijderd.

Maïs wordt op Java voornamelijk in de hooger gelegen bergdōsa's van Midden Java, op het Tenggergebergte, rond Blitar en Probolinggo genuttigd, terwijl op Madoera de maïs in den regel met zilvervliësrjst vermengd wordt. Op Java wordt de maïs hoofdzakelijk op twee manieren bereid, de „rempahan”- en de „gebogan”-methode, welke uit een oogpunt van vitamine- en zoutenvoorziening respectievelijk de slechte en goede methode zijn. Bij de gebogan-methode worden jonge, zachte korrels tot grove stukken gestampt, waarbij de vliësjes vrijkomen en weggehand worden. Het grofkorrelige meel wordt direct gestoomd en gegeten. Volgens de rempahan-methode, de slechte bereidingswijze, wordt de harde, opgeschuurde, droge maïs bewerkt. De hoornachtige korrels worden gestampt de vliësjes weggehand, en de overblijvende stukken minstens 24 uur doch meestal 3 x 24 uur, in telkens ververscht, soms ook stroomend water geweekt, daarna tot meel gestampt en dan als rijst gestoomd. In dit meel komt nog minder B₁-vitamine voor dan in witte tafelryst.

Op Madoera bereidt men de maïs op een juiste methode, welke op Java, in streken waar zich Madoereezen gevestigd hebben (op het Tenggergebergte en rond Poedjon), overgenomen is. De maïs wordt gekneusd in een steenen molentje en daarna gewand, waarbij de vliësjes (tomp) verwijderd en de beras djagoeng, de grovere hoornachtige stukken en de dedek, bestaande uit de kiempjes en zaadhuidjes, van elkaar gescheiden worden. De dedek vormt van een der dagelijkse maaltijden het hoofdbestanddeel, terwijl de beras djagoeng, al naar gelang der welgesteldheid, met meer of minder zilvervliësrjst vermengd gegeten wordt. Volgens deze Madoereesche bewerkingwijze gaat dus niets verloren door uitlooging, terwijl practisch de geheele korrel gegeten wordt. Door haar smaak is de Madoereesche maïs duurder en gewilder dan andere soorten.

Het A-vitamine komt in de gekleurde maïssoorten wel voor, in de witte zoo goed als niet. Het B₁-vitamine komt in behoorlijke hoeveelheden voor in de kiempjes en zaadhuidjes, min-

der in het endosperm, terwijl het maïsmeel vrijwel geheel vitaminceel is.

Het derde hoofdelement, de sagoe, dat vooral in de Molukken een belangrijk deel van het menu uitmaakt, is een voedingsproduct, dat vele tekorten heeft. Zoo zijn eiwitten en vetten praktisch afwezig en bestaat het product feitelijk alleen uit koolhydraten (zetmeel) en wat voedingszouten. Door de behandeling met water om een mooi wit product te krijgen wordt echter het grootste deel van deze zouten, evenals de geheel onvoldoende hoeveelheid vitamine, die practisch op nul gesteld kunnen worden, weggevoerd. Bij gebruik van sagoe moet dus een uitstekende bijvoeding genoten worden en juist deze bijvoeding laat in hooger genoemde streken meestal veel te wenschen over. In den regel wordt naast sagoe verse of gedroogde visch gegeten en men spreekt dan ook van het „sagoe-visch dieet”. Gaan de sagoekloppers naar kleine eilanden, dan nemen zij in hun kleine prauwtjes geen proviand mee en leven gedurende het sagoekloppen van het gewonnen product. Zoodra zij zich ziek beginnen te voelen, vertrekken zij weer naar hun kampoeng en genezen de beginnende bëri-bëri en de bezwaren van een éézijdige koolhydraatrijke, doch eiwitarme voeding door het gebruik van kanarinoten en visch, waarbij de visch als eiwit- en de kanarinoten als B₁-vitaminebron dienst doen.

In djawawoet, dat wel is waar niet voor menschelijke voeding gebruikt wordt, werd het grootste gehalte aan B₁-vitamine, dat tot heden in Indische producten gevonden werd, vastgesteld. Dit product wordt in hoofdzaak voor vogelvoer gebruikt.

G r o e n t e n . Deze voedingsmiddelen zijn moeilijk in de bovengenoemde groepen op te nemen, aangezien de meeste groenten noch vet-, noch eiwit-, noch koolhydraatrijk zijn, derhalve een laag percentage aan vaste bestanddeelen bezitten en zeer waterrijk zijn. Het vochtgehalte bedraagt in den regel 70—90 %. Zooals in den aanvang van dit artikel onder 4 genoemd, moeten de bladgroenten in het menu opgenomen worden wegens hun hoog gehalte aan C-vitamine, de anti-scorbut (scheurbuik)-factor en in verschillende gevallen ook door de aanwezigheid van min of meer groote hoeveelheden A-vitamine. Nu als vrijwel vaststaand wordt aangenomen, dat enkele (niet alle) carotinoiden (plantenkleurstoffen), zooals de beide Eulers en Karrer vonden, in nauw verband staan met het A-vitamine, is het niet meer zoo onbegrijpelijk, dat in den regel in producten met goed gekleurd vruchtvliesch of goed gekleurde bladeren meer A-vitamine wordt aangetroffen dan in de ongekleurde variëteiten. In geel en oranje gekleurde maïs, evenals in de gemengd gekleurde (polëng) wordt een behoorlijke hoeveelheid van dezen anti-xerophthalmie factor gevonden, in de witte soorten is deze hoeveelheid gelijk nul of althans zoo gering, dat witte maïs zonder eenige bewerking te hebben ondergaan, reeds als standaardvoedsel voor A-vitaminevrije diëten gebruikt kan worden. Ook bij de rood, oranjerood en geel gekleurde batatensorten en de witte en zwakpaars gekleurde variëteiten is dit verschil aangetoond. De verhoudingen schijnen, wat het C-vitamine betreft, ongeveer gelijk te zijn als bij het A-vitamine. Zoo wordt bijvoorbeeld

in groene kool wel, in witte kool nauwelijks C-vitamine aangetroffen.

Doch niet alleen als A- en C-vitaminebron zijn de groenten in de voeding van zeer groote beteekenis, maar ook door hun hoog gehalte aan voedingszouten. De cerealiënvoeding, waarin rijst, maïs of sagoe dus hoofdbestanddeel zijn, lijdt aan een tekort aan voedingszouten, waarvan de aanvulling door groenten moet geschieden. Is het zoutgehalte in bladgroenten, berekend op droge stof, ongeveer 10—13 %, in rijst, maïsmeel en sagoe bedraagt dit in den regel nog geen 1 %. In de practijk zien wij dan ook zelden een dezer hoofdvoedingsmiddelen gebruiken zonder dat ook sajoer, meest bestaande uit ten deele bladgroenten (A- en C-vitamine, voedingszouten) en ten deele peulvruchten (B₁-vitamine) gegeten wordt.

Als groente worden vrijwel alle planten, soms ook hun bloemen, wortels en knollen genuttigd, ook die, welke wij met den naam onkruid zouden bestempelen. Enkele, waarvan het gebruik als zoodanig schadelijk voor de gezondheid is, ondergaan eerst een bewerking door schillen, koken of uitwasschen. Ochse behandelt in zijn werk „De Indische Groenten” niet minder dan 450 planten, welke alle als groente genuttigd worden. Het Analyse Laboratorium te Buiten-zorg is bezig van al deze soorten de analyses te verrichten. Enkele planten bleken reeds een aanzienlijk eiwitgehalte te bevatten, o.a. waloebladeren (± 25 %). Bij misoogst van de hoofdvoedingsmiddelen kan deze snelgroeende plant in de geteisterde streken als eiwitbron dienst doen. Als weinig vitaminebevattende mogen de veel genuttigde laboe ajer, térong sajoer en lobak genoemd worden. De gekleurde laboe- en térongsoorten als laboe parang, laboe siam, térong labab zijn in dit opzicht weer veel sieraam.

Wat de vruchten betreft, zoo geldt hier voor in het algemeen hetzelfde als voor de groenten, met uitzondering wat het gehalte aan voedingszouten aangaat. Deze komen hierin in niet veel hooger percentage voor dan in andere voedingsstoffen. Ook bij de Indische vruchten werd het parallel gaan van kleurstoffen en A- en C-vitamine geconstateerd. Rijk aan A-vitamine zijn bijvoorbeeld pisang ambon en pisang radja, gele doorian, nangka, papaja, djerোক dalima en andere djerোকsoorten met gekleurd vruchtvliesch, advocaat en sawoh manila; geen of slechts weinig A-vitamine werd aangetroffen in witte doorian, salak, djerोक nipsis, djamboe ajer, djamboe bol, manggistan, ramboetan, doekoe, zuurzak. Het gehalte aan B₁-vitamine in vruchten is meestal zeer gering of practisch nul. Een weinig van dit vitamine werd aangetroffen in de pisangsoorten en papaja; in de meeste gevallen, o.a. in gele en witte doorian, werd niets gevonden. Wat het C-vitamine betreft, zoo werd reeds gevonden, dat dit in zeer belangrijke mate voorkomt in tomaten, zelfs, hoewel in veel minder groote hoeveelheid, in tomatensaus uit blik of glas, mits gesteriliseerd bij uitsluiting van lucht. Ook in verschillende djerोकsoorten, zooals djerोक manis en djerोक dalima, werd deze accessoire stof in belangrijke mate aangetroffen. Hoewel het C-vitaminegehalte in pisangsoorten niet bijzonder groot is, moeten deze vruchten, doordat ze betrekkelijk goedkoop en overal verkrijgbaar zijn en bovendien vrij veel genuttigd

worden, toch nog tot de C-vitaminebronnen gerekend worden. Als aanvulling bij de kunstmatige melkvoeding van zuigelingen en kleine kinderen met blikkenmelk is pisang te gebruiken; wellicht is het dagelijksch gebruik van wat djerooksap van gekleurde djerokes of tomatensap hiervoor nog meer aan te raden.

Wat de vruchten betreft, zoo bevatten deze meer of minder organische zuren, als citroenzuur, appelzuur, wijnsteenzuur, welke de spijsvertering bevorderen.

Wasschen, koken en stoomen heeft invloed op het gehalte aan vitamines en voedingszouten der voedingsmiddelen. Wel is waar wordt in den regel door koken of stoomen de verteerbaarheid der producten verhoogd, zooals bij vleesch, aardappelen en rijst; zeer waarschijnlijk doordat ten gevolge van deze bewerkingen de cellulosehulzen en celhuidjes barsten, waardoor de spijsverteringssappen gemakkelijker kunnen inwerken. Dit verklaart ook waarom bijvoorbeeld het B₁-vitaminegehalte in gekookt vleesch of gekookte aardappelen schijnbaar grooter is dan in deze producten in rauwen toestand.

Door wasschen kunnen een deel der voedingszouten in oplossing gaan en met het waschwater verwijderd worden. Ook de wateroplosbare vitamines B₁, B₂ en C kunnen op deze wijze ten deele verdwijnen. Verschillende monsters halfafgeslepen zilvervriesrijst, welke in ongewassen staat proefvogels tegen polyneuritis beschermen, deden dit na wasschen op de gebruikelijke inlandsche manier niet meer. Hetzelfde geschiedt bij koken en stoomen; ook hier komt een deel der voedingszouten en vitamines in het kook- of stoomwater terecht, zoodat men dus goed doet het kookwater zooveel mogelijk in te dampen en te behouden.

Kookhitte heeft op den A-factor den minsten invloed, daarentegen kan het B₁-vitamine, afhankelijk van temperatuur en tijdsduur, door koken belangrijk achteruit gaan. Koken onder druk, waarbij de temperatuur tot boven 100°C. komt, is zeer nadeelig voor het behoud van dit vitamine. Het gevoeligst voor kookhitte bij aanwezigheid van lucht is het C-vitamine, zoodat bij koken van groenten minstens de helft van dezen factor verloren gaat; in vruchten schijnt dit verlies wat geringer te zijn. Vandaar dat het gebruik van rauwe groenten en vruchten, zooals sla, tomaat, als C-vitamine aanvulling zeer belangrijk is.

Het gebruik van zuren en alkali voor het gemakkelijker gaar koken of om de producten een mooie kleur te geven, gaat ten koste van het B₁- en C-vitamine. Afkoeling tot $\pm 0^\circ\text{C}$. (vrieskamerartikelen) schaadt niet. Verschillende producten als aardappelen, knollen en vruchten, ook rijst in den bolster (gaba) kunnen, mits goed bewaard, langen tijd hunne voedingswaarde behouden.

Het verdient aanbeveling van de groenten ongeveer in gelijke verhouding bladgroenten (A- en C-vitamine) en peulvruchten (B₁- en B₂-vitamine) te nuttigen.

De voeding zij zoo gevarieerd mogelijk, terwijl de onderlinge verhouding van eiwit, vet en koolhydraat ongeveer als 1 : 1 : 4 moet zijn, waarbij gekleurde producten hoven ongekleurde de voorkeur verdienen.

Literatuur: V. d. Burg: De voeding in Neder-

landsch-Indië; Bulletin No. 46 van het Koloniaal Museum te Haarlem: Indische Voedingsmiddelen; König, Chemie der menschlichen Nahrungsmittel; Heyne, De nuttige planten van Nederlandsch-Indië; Oehse, Indische groenten; Oehse, Indische vruchten; Donath, „Landbouw”, jaargang V, blz. 609 en 905; jaargang VI, blz. 901, waarin een samenvatting te vinden is van de onderzoekingen over vitamines in Indische voedingsmiddelen: Donath, Opmerkingen over de Inheemsche voeding, Redo Batavia 1931.

W. F. D.

BOEDIOETOMO (Vervolg van Dl. I, blz. 321). Deelneming aan politieke actie. Had de arbeid van Boedi Oetomo zich aanvankelijk bepaald tot sociaal-cultureel terrein, in 1915 begon een periode van politieke werkzaamheid, toen het hoofdbestuur deelnam aan de ingezette propaganda voor een Inlandsche militia. In B.O.'s kringen werd een zoodanige instelling bepleit met het oog op de daarvan voor de bevolking te verwachten indirecte voordelen, z.a. bevordering van lichamelijke ontwikkeling en van het zelfbewustzijn, alsook opheffing van hare maatschappelijke positie. In de deputatie van het comité „Indië Weerbaar”, welke in Januari 1917 een motie aan de Koningin aanbod, houdende de uitspraak dat het een levensbelang was om Nederlandsch-Indië tijdig en afdoende, zoo ter zee als te land, in staat van weerbaarheid te brengen, was B.O. vertegenwoordigd door M. Ng. Dwidjosewojo.

Was de vereeniging door aan deze actie mede te doen, in afwijking van haar opzet, op politiek terrein gekomen, de naderende opening van den Volksraad deed B.O. in 1917 besluiten deel te nemen aan de verkiezingen voor dat vertegenwoordigend college. Volgens de beginselverklaring en het partijprogramma van dat jaar zou B.O. streven naar de totstandkoming van een parlementairen regeeringsvorm in nationalen geest; voorts naar het wegnemen, door een nationale wetgeving, van de maatschappelijke oorzaken der ongelijkheid in de ontwikkelingsmogelijkheden van het volk; op godsdienstig gebied naar handhaving van den Islam zonder inbreuk te maken op de godsdienstvrijheid. Toen als reflex op de politieke gebeurtenissen in November 1918 een „Radical Concentratie” (zie aldaar) tot stand kwam, sloot B.O.'s vertegenwoordiger in den Volksraad, M. Ng. Dwidjosewojo, zich daarbij aan. In genoemde radicale organisatie, die stelling nam tegenover het Gouvernement, werd B.O.'s vertegenwoordiger echter veeleer aangemerkt als belangstellend toeschouwer dan als daadwerkelijk deelnemer. Weldra bleek dat de groote meerderheid der leden zich met het programma der „Radical Concentratie” niet kon vereenigen, daar het te revolutionair-socialistisch werd geacht.

Wenschte B.O. tot dusver aangemerkt te worden als vertegenwoordigster van de Javaansche aristocratie van afkomst en intellect, in een vergadering, op 26—28 September 1919 te Semarang gehouden, werd aan de afdelingen der vereeniging de bevoegdheid gegeven om door vorming van locale kringen in contact te komen met de breede massa der bevolking. Op het Bondscongres, dat van 9—12 October 1920 te Jogja bijeenkwam, werd dit punt opnieuw ter sprake gebracht. Niet alleen werd contact met het volk

wenschelijk geacht om zich zelf voor den politieke strijd te sterken, doch ook wijl het intellectueel volksdeel, door de duarte dier tijden gedrukt, van alle zijden met politieke leuzen werd bestormd en daardoor van den rechten weg dreigde af te raken. De propaganda onder de bevolking had tot resultaat, dat het — in den loop der jaren sterk teruggelopen — aantal leden weer toenam tot ongeveer 2000 en het aantal afdelingen tot ruim 80, w.o. 14 voor militairen. De pers-organen droegen het hunne bij tot versterking van de propaganda. Te Jogja werd uitgegeven „Boedi Oetomo” in Javaansche, Maleische en Nederlandsche editie; voor hét volksonderwijs was „Goeroe Desa” bestemd, terwijl het Solosche blad „Darmo Kondo” steeds groote belangstelling betoonde en ook opwekte voor B.O.'s streven.

Intusschen was de toenemende invloed van vooruitstrevende jongeren oorzaak, dat de politieke inzichten van B.O.'s hoofdbestuur zich verscherpten. Zij kwamen o.a. tot uiting in de algemeene Bondsvergadering, welke gedurende de Kerstdagen van 1921 te Solo werd belegd, toen de voorzitter van het hoofdbestuur, R. M. A. Woerjaningrat — in 1916 na R. M. A. Soerjo Soeparto als zoodanig opgetreden —, o.m. wees op de gebeurtenissen na het einde van den wereldoorlog, op de onrust allerwegen en op het streven naar zelfstandigheid in Arabie, Ierland en Britsch-Indië. Door zich op politiek terrein te begeven, was B.O.'s actie driedelig geworden, n.l. bevordering van het onderwijs, verkrijging van medezeggenschap in het bestuur van het eigen land en behartiging van economische en agrarische volksbelangen. Een motie werd toen aangenomen, waarbij o.m. de wensch werd te kennen gegeven, dat alle vertegenwoordigende lichamen voor minstens de helft uit Inlanders zouden bestaan. Op dit congres trad de heer Woerjaningrat uit het hoofdbestuur; het voorzitterschap werd waargenomen door Pangéran Hadiwidjojo.

Als gevolg van het onbesuisd optreden van eenige jongeren werd de vereeniging, bij het uitbreken van een wijdvertakte staking bij de Gouvernements pandhuizen in het begin van 1922, in een politiek avontuur betrokken, toen het hoofdbestuur openlijk zijn sympathie betuigde met de stakende pandhuisbeambten, met communisten deelnam aan protestvergaderingen en een steun-comité oprichtte. Niet lang daarna werd deze actie door B.O.'s hoofdbestuur betreurd. Toch had de vooral door het Semarangsch bestuurslid R. Soetopo gevoerde agitatie de publieke aandacht getrokken.

Toen een jaar later Boedi Oetomo zich aansloot bij de z.g. „autonomie-beweging” — een door verschillende comité's ingezette protest-actie o.a. wegens het niet overnemen door het Opperbestuur van de voorstellen der Herzieningscommissie 1918 tot vaststelling van een geheel nieuwe Staatsregeling voor Indië —, waaraan ook door de Indische Communistische Partij werd deelgenomen, ontstond twijfel aan de loyaliteit der vereenigingsleiding. In verband met eenige opmerkingen te dien aanzien in den Volksraad deed de Regeering in dit College verklaren, dat de verworping, die sommigen in de organisatie meenden te moeten constateren, in werkelijkheid slechts bestond uit woorden en daden van enkelen, die door de vereeniging niet

werden gerugsteund (Handelingen Volksraad 26 Juni 1922, blz. 455).

Intusschen bleef B.O.'s politieke actie zich in linksche richting bewegen. Dit bleek eenigermate uit een buitengewone Bondsvergadering, welke, na propagandistische actie in het vereenigingsorgaan, op 4—5 November 1922 te Jogja bjeenkam ter bespreking van de voorgenomen herziening van het toen nog van kracht zijnd Regeerings-Reglement, van de kiesrechtsregeling, de bevoegdheden der Kroon ten opzichte van Indië, de rechten van den Volksraad, enz. Verklaard werd na uitvoerige gedachtenwisseling, dat B.O. niet mede de verantwoordelijkheid durfde dragen voor de gevolgen van eventueele doorvoering van de voorgenomen hervormingen.

Toen een week later een nieuwe Radicale Concentratie zich vormde als „Communistisch-socialistisch-nationalistisch blok”, als eenheidsfront, welks macht aan de Regeering vrees zou moeten inboezemen, maakte ook B.O. deel uit van deze organisatie. In het vereenigingsorgaan verklaarde het hoofdbestuur, dat tot de aansluiting was besloten „omdat de reactie zoo hevig was geworden”; de toegetreden vereenigingen bleven echter haar zelfstandigheid behouden. Deze vorm van samenwerking kon geen bevrediging brengen; weldra was B.O. weer op zich zelf aangewezen.

Periode van besluiteloosheid. Toen de politieke agitatie geluwd was, kon B.O.'s bestuur weer aandacht schenken aan de Javaansche cultuur, m.n. aan de belangen van het volksonderwijs, welke in het gedrang dreigden te geraken door eenige bezuinigingsmaatregelen der Regeering. In B.O.'s kringen werd het denkbeeld geopperd om zelfstandig de verbreiding van kennis en scholing ter hand te nemen, desnoods met behulp van leerkrachten, uit Britsch-Indië te betrekken. In verband hiermede werd het plan geopperd om eenige personen daarheen af te vaardigen ten einde de nationalistische beweging aldaar van nabij te leeren kennen, alsmede het onderwijs en de filosofie te bestudeeren.

De door Gandhi met kracht ingezette non-coöperation-beweging (1920—'22) had ook in B.O.'s kringen de aandacht getrokken.

In de Bondsvergadering van 30 Maart — 2 April 1923 te Jogja werd de politieke idee der non-coöperation, van principieele weigering van elke samenwerking met de Regeering en hare organen, door de jongeren aangeprezen in verband met het huns inziens teleurstellend aspect der nieuwe Indische staatsregeling. Na lang debat wist het hoofdbestuur echter gedaan te krijgen, dat het denkbeeld werd afgewozen.

Toen de spoorwegstaking in Mei 1923 de Inlandsche samenleving in beroering bracht, heerschte er een geest van neerslachtigheid in Boedi Oetomo. De gematigden hadden de overhand in de vereeniging; zij hadden weinig zin om zich met het conflict te bemoeien. In den Volksraad werd in Juni d.a.v. de spoorwegstaking door B.O.'s vertegenwoordigers, de heeren Dwidjosewojo en Soetatmo Soerikoesoemo, vooroordeeld, al protesteerden zij tegen de strenge maatregelen ten aanzien van de stakers genomen.

Meer succes dan de propaganda voor de Gandhijistische non-coöperatie-idee had die voor de nationaal-paedagogische beginselen van Ra-

Indranath Tagore. Deze waren in hoofdzaak op Java toegepast op de „Taman Siswo“-school van R. M. Soewardi Soerjaningrat te Jogja, waar nauw verband wordt gelegd tusschen het onderwijs en de eigen sociale en nationale sfeer (zie „Taman Siswo“ door R. M. H. Soemarta in Tropisch Nederland, 4 Juni 1928). Van een op nationaal-cultureelen grondslag in te richten onderwijs-systeem, dat voorkomt dat het Inlandsch kind vervreemd raakt van gezin en samenleving, verwachtte Boedi Oetomo groot succes voor de ontwikkeling van het Javaansch nationalisme. Verwickelingen in eigen kring waren, nevens geldelijke bezwaren, echter oorzaak dat van afvaardiging van eenige bestuursleden naar Britsch-Indië ter bestudeering van de nationale beweging, ook van die op onderwijsgebied, moest worden afgezien.

Intusschen bleek, dat verscheidene intellectuelen, die bij Boedi Oetomo waren aangesloten, zich niet langer konden vereenigen met de door het hoofdbestuur voorgestane uitbreiding der organisatie tot het volk. Onder leiding van Dr. Satiman Wirjosandjojo besloot, eind 1923, een groep van Soerabajasche leden van B.O. en ook van Sarikat Islam een „Bond van Intellectuelen“ op te richten, een organisatie van „verdicht Javanisme“, waaruit de weinige leiders van het volk zouden voortkomen, die weten te handelen en de velen zouden vervangen, die thans praaten.

De uitreding, als gevolg dier actie, van bijna alle intellectuelen uit Boedi Oetomo bracht groote neerslachtigheid teweeg in de vereenigingskringen, hetgeen o.m. bleek uit de stemming op het Bondscongres, dat eind Juni 1924 te Solo werd gehouden. Ten congresse werd een urgentie-program aanvaard, volgens hetwelk vóór alles de oprichting zou worden bevorderd van nationale scholen, dans- en muziekclubs, toneel-cursussen en padvinderijen. Op staatkundig gebied zou gestreefd worden naar verbetering van het kiesstelsel voor de vertegenwoordigende lichamen, opdat de bevolking medezeggenschap en vertegenwoordiging naar zieletaal zou kunnen verkrijgen. Voorts werd de noodzakelijkheid bepleit van de instelling van désaraden, van verbetering in de rechtspraak door landgerechten, van vaststelling eener regeling betreffende minimum-loonen en maximum-arbeidsduur, van afschaffing der poenale sanctie en van invoering eener Inlandsche militie.

De neerslachtige stemming in B.O.'s bestuur en zijn voortdurende besluiteloosheid leidden tot ernstige verdeeldheid in de vereeniging. Als gevolg van communistische propaganda in de volksbeweging was in eenige kringen van Boedi Oetomo een strooming ontstaan, gericht op ontwikkeling van grooter politieke activiteit. Op het Bondscongres, dat van 10—12 April 1925 te Solo plaats vond, kwam deze strooming tot openbaring, toen critiek werd geoeffend op de houding van B.O.'s hoofdbestuur, dat te veel aandacht zou hebben gewijd aan Javaansch-cultureele vraagstukken en te weinig aan politieke problemen. Hiertegen werd aangevoerd, dat elke door B.O. ondernomen politieke actie mislukt was en dat daarom besloten was zich in hoofdzaak te bepalen tot cultureel terrain, m. n. tot dat van het nationaal volksonderwijs.

Bij de verkiezing van een nieuw hoofdbestuur

bleek, dat de zittende leden zich niet herkiesbaar stelden. Tot voorzitter werd daarop verkozen R. Slamet, controleur bij den pandhuisdienst, lid van den gemeenteraad te Semarang. Het nieuwe hoofdbestuur zou zich thans meer aan de politiek wijden. De zetel der vereeniging werd naar Semarang verplaatst. Aan B.O.'s vertegenwoordiger in den Volksraad werd in October 1925 schriftelijk te kennen gegeven, dat de vereeniging hem niet meer als haar vertegenwoordiger in dat college wenschte te beschouwen. Deze aanschrijving gaf den heer Dwidjosewojo aanleiding om in den Volksraad (Handelingen P7 en 26 Nov. en 19 Dec. 1925) het standpunt zijner vereeniging en zijn houding daartegenover uiteen te zetten.

De Regeeringsmaatregelen, getroffen tegen de gedurende de tweede helft van 1925 uitgebroken stakingen in industrie- en havenbedrijven te Soerabaja en Semarang, brachten ook in de kringen van Boedi Oetomo eenige beroering teweeg, met het gevolg, dat weldra propaganda werd gemaakt voor non-coöperatie ten aanzien van de Overheid.

Op het te Solo in het begin van April 1926 gehouden Bondscongres werden prae-adviezen in behandeling genomen, welke aanvaarding van dat politiek standpunt bepleitten, alsmede een aansporing inhielden om 's Lands dienst te verlaten en in vrije beroepen over te gaan. Na uitvoerige discussies werd een motie aangenomen waarbij besloten werd dat B.O. als vereeniging niet langer zou deelnemen aan staatkundige werkzaamheid, doch zich bepalen zou tot haar sociale taak, het aan de leden individueel overlatend om desgewenscht deel uit te maken van openbare lichamen.

Op hetzelfde congres waren echter ook andere vooraanstaande leden aan het woord. Tusschen de oude gematigde en de nieuwe extremistische richting had een sterke middengroep zich gevormd, die van non-coöperatie niet weten wilde, doch voorhands evenmin heil zag in kunstmatige politieke opheffing van het Javaansche volk. Deze had zich onder leiding van den oud-Regent van Japara R. M. A. Adipati Koesoemo Oetoyo, lid van den Volksraad, tot taak gesteld de bevolking op te heffen door de individueele activiteit in economische richting te bevorderen. In een tweetal prae-adviezen aan het congres, betreffende de Javaansche désa en over economische mogelijkheden voor het Javaansche volk, zette de leider dier groep zijn denkbeelden uiteen, inzonderheid ten aanzien van zijn voorkeur voor het individueel bezitsrecht op den grond.

Dank zij den invloed van deze economisch-politieke strooming werd het „non-coöperatie“ besluit in Juni van hetzelfde jaar in een te Jogja gehouden conferentie herroepen, met het gevolg dat drie leden uit het hoofdbestuur traden. In een gedurende de Kerstdagen van 1926 belegde besloten vergadering werd een nieuw hoofdbestuur gevormd, met R. M. A. A. Koesoemo Oetoyo tot voorzitter.

In een in B.O.'s orgaan opgenomen program deed de nieuwe voorzitter o.a. uitdrukkelijk weten, dat hij er niet aan dacht de Regeering tegen te werken, maar ook niet zou nalaten Haar op misstanden te wijzen, op welk gebied ook. Langs indirecten weg wenschte de heer Oetoyo de volksmassa economisch te mobiliseeren en tot

auto-activiteit te prikkelen, om in „self-help” haar heil te zoeken.

Gedurende het jaar 1927 kwam algeheele stilstand in de sociaal-politieke activiteit van Boedi Oetomo. De maatregelen der Regeering tot onderdrukking van de communistische ongeregeldeheden (zie COMMUNISME) en de interneringen op groote schaal noopten de verschillende volksleiders tot bezinning en tot groote matiging. Zij zochten steun in aaneensluiting.

Aan de oprichting, medio December 1927, van het federatief verbond van nationaal-politieke vereenigingen, de P.P.P.K.I., nam ook Boedi Oetomo deel. Het hoofdbestuur besloot toe te treden tot die federatie, echter zonder dat aan eigen zelfstandigheid zou mogen worden tekort gedaan; een voorbehoud, dat gesteld werd met het oog op de vele ambtenaren, die bij de vereeniging waren aangesloten.

Het standpunt van het hoofdbestuur ten opzichte van de P.P.P.K.I. werd uitvoerig uiteengezet op het Bonds-congres, dat op 31 December 1927—1 Januari 1928 te Jogja werd gehouden, bijgewoond door afgevaardigden van de bij de federatie aangesloten vereenigingen. Ten behoeve van het congres waren prae-adviezen uitgebracht betreffende belangrijke onderwerpen, z.a. kiesrecht, woekerbestrijding, naamlooze vennootschappen en coöperatie, welke in de vergaderingen met belangstelling werden besproken. Daardoor dreigde de behandeling van actueele politieke vraagstukken, welke de gemoederen der vooruitstrevenden bezig hielden, z.a. poenale sanctieën interneringen, op den achtergrond te geraken. Tegen de sterk verminderde activiteit van het hoofdbestuur had zich een oppositie-groep gevormd, die den wensch te kennen gaf, dat B.O. zich meer met de politiek zou inlaten; voorts dat geen met Europeanen gelijkgestelde Inlanders het lidmaatschap zouden kunnen verkrijgen, dat het Pan-Indonesisch beginsel in de statuten tot uitdrukking zou worden gebracht, alsook dat de voorzitter van het hoofdbestuur geen lid zou mogen zijn van den Volksraad. Nadat deze wenschen der oppositie in besloten vergadering waren besproken, werd een commissie ingesteld om een herziening der statuten ter hand te nemen, waarbij dan vanzelf de politieke richtlijnen der vereeniging ter sprake zouden kunnen komen.

Invloed van het Pan-Indonesisch nationalisme. Intusschen was de politieke ideologie van het Indonesisch nationalisme (zie NATIONALISTISCHE BEWEGING) in de kringen van Boedi Oetomo doorgedrongen.

Op het congres, dat van 6—9 April 1928 te Solo werd gehouden, kwam de vraag ter sprake of B.O. zou medewerken aan het groeiend streven naar vorming van een „Al-Indonesische eenheid”. In zijn openingsrede herdacht de heer Koesoemo Oetomo eerst het 20-jarig bestaan der vereeniging met een overzicht te geven van B.O.'s ontwikkelingsgeschiedenis, waarin hij verschillende perioden onderscheidde, al naar gelang van het object der actie, z.a. die van sociale opheffing, bevordering van het onderwijs, van de nationale cultuur, instelling van een Inlandsche militie, enz. Thans was B.O. in een periode van „economische werkzaamheid als grondslag voor politieken vooruitgang”.

Na afloop van de aan het congres verbonden

feestelijkheden werd vervolgens gevolg gegeven aan een indertijd door de Bataviasche jongeren ingediend voorstel tot vermindering van het vereenigingsdoel. Besloten werd n.l. om aan artikel 2 der statuten, luidende: „Het streven van Boedi Oetomo is mede te werken tot een harmonische ontwikkeling van land en volk van Java, Madoera, Bali, en Lombok”, toe te voegen: „en tot verwezenlijking van de Indonesische éónheids-gedachte”. De eveneens van genoemde zijde gedane aanbeveling om de vereeniging open te stellen voor „alle Indonesiërs” ontmoette echter vele bezwaren, zoodat daaraan geen gevolg kon worden gegeven. Wel werd besloten om in de statuten overal het woord „Inlander” te vervangen door „Indonesiër”.

Ten aanzien van de non-coöperatie-idee werd voorts beslist, dat de vereeniging als zoodanig zich bleef stellen op den grondslag van politieke samenwerking, zoodat hare leden in vertegenwoordigende lichamen door haar als afgevaardigden worden erkend; aan hen zou worden overgelaten, of zij al dan niet het lidmaatschap dier lichamen zouden aannemen. Non-coöperators zouden tot de vereeniging en tot haar bestuur worden toegelaten, onder voorwaarde echter dat zij het coöperatie-beginsel der vereeniging zouden eerbiedigen.

Ook op dit congres kon geen duidelijk omlijnd program van actie tot stand worden gebracht. Bij de bespreking van een prae-advies, betreffende de meest verkieslijke actie van Boedi Oetomo, was dan ook critiek geoefend op de weinig consequente houding van het hoofdbestuur gedurende alle perioden van B.O.'s bestaan.

Ten aanzien van één punt echter was het vereenigingsbestuur consequent gebleven, n.l. voor wat den sedert een 14-tal jaren geuiten wensch betreft om den militieplicht ook tot de inheemsche bevolking te doen uitstrekken. Reeds in 1915 had B.O. in een motie de noodzakelijkheid te kennen gegeven van den militieplicht voor Inlanders, doch onder voorbehoud „dat omtrent deze materie het volk wordt gehoord, zoodat een Volksvertegenwoordiging in het leven moet worden geroepen”. Op grond van de overweging, dat bij het uitbreken van een Pacific-oorlog Nederland niet in staat zou zijn, Indië afdoende te verdedigen, meende B.O.'s hoofdbestuur in Juli 1929 aan de Regeering opnieuw in overweging te moeten geven om, als blijk van vertrouwen, het volk militie-plicht op te leggen (zie voorts Handelingen Volksraad 19—25 Maart 1930, blz. 2433, 2538 — motie Dwidjosewojo c.s. betreffende uitvoering defensie-plan —, 2564 en 2605).

Ondanks de aan het Indonesisch nationalisme verleende concessie bleef Boedi Oetomo de „moedervereeniging der Javanen”. Haar Javaansch karakter kwam mede tot uiting op B.O.'s congres, dat op 23—24 December 1929 te Solo, thans zetel van het hoofdbestuur, word gehouden. De besprekingen, welke door vele Solosche notabelen werden bijgewoond, droegen een wetenschappelijk karakter; de toon bleef ernstig, de houding loyaal. Uit de aan het congres uitgebrachte prae-adviezen sprak ook de echte B.O.-geest, die van samenwerking met de Regeering, van steun aan de associatie-politiek van andere partijen (Verslag in het congres-nummer van „Boedi Oetomo” Januari en Februari 1930).

Het Regeeringsoptreden tegen de leiders der Partai Nasional Indonesia (P.N.I.), eind December 1929, bracht ontstemming teweeg in nationalistische kringen; ook in die van Boedi Oetomo. Aan de naar aanleiding van de verrichte huiszoekingen en gedane arrestaties door de nationalistische vereenigingen belegde protest-vergaderingen nam ook B.O. deel.

Temidden van de hernieuwde organisatorische activiteit der Indonesische nationalistenvan bleef B.O. haar werkzaamheid uitbreiden. In een conferentie, welke het hoofdbestuur op 8 Juni 1930 te Solo bijeenriep, werd met het oog op de nieuwe samenstelling van den Volksraad een verkiezingscampagne ingezet. In deze bijeenkomst werd, nevens de propaganda voor staatkundige lotsverbetering, ook op den voorgrond gesteld een doelbewuste actie tot opheffing en zelfstandigmaking van het volk in economisch opzicht. Een commissie werd daarop ingesteld, die zich niet alleen zou bezig houden met bestrijding van den woeker, maar ook propaganda zou maken onder de kampoeng-bevolking voor oprichting van coöperatieve vereenigingen.

Meer en meer zachtend voor den door propagandisten van het Pan-Indonesisch nationalisme op B.O.'s leiding uitgeoefenden aandrang, besloot het hoofdbestuur den organisatorischen grondslag opnieuw te verruimen. Het „Indonesianisme” was bezig het „Javanisme” geleidelijk te verdringen. Tusschen beide even krachtige stroomingen geraakten de hoofdleiders in de knel.

De verwezenlijking van de Indonesische eenheidsgedachte was tevoren reeds tot uitdrukking gebracht door de bepaling in art. 4 der vereenigingsstatuten, dat gewone leden konden zijn: „Indonesiërs van Java, Madoera, Bali, en Lombok, alsmede andere met hen in cultureel opzicht verwante volkeren van Indonesië”. Op het Bondscongres, dat van 25—27 December 1930 te Solo werd gehouden, gaf B.O.'s hoofdbestuur een „officieele interpretatie” van deze bepaling, in dier voege, dat onder de verwante volkeren ook begrepen zouden zijn „Indonesiërs, afkomstig van andere eilanden”, zoodat de „Sumatraansche Indonesiërs” voortaan ook als leden van Boedi Oetomo kunnen toetreden. In principe sprak het congres zich voorts uit tegen toelating van (met Europeanen) „gelijkgestelden”. Echter werd gehandhaafd een beslissing van 1928, dat zij die tevoren lid waren geworden nog lid zouden mogen blijven, terwijl de beslissing over verdere toelating van gelijkgestelden aan het hoofdbestuur bleef voorbehouden. Op dit Kerstcongres, dat als B.O.'s „Onderwijscongres” was aangekondigd en als zoodanig ook verder werd aangeduid, werd het z.g. herordeningsplan der Regeering nopens het algemeen lager onderwijs voor Inlanders aan uitvoerige beschouwingen onderworpen (zie „Boedi Oetomo”-nummers van Januari en Februari 1931).

Intusschen had de toeneming van het aantal intellectuele leden aanleiding gegeven tot wederopbloei van de vereeniging. Op het eind van 1930 bedroeg het aantal leden 1795—tegen 1425 een tweetal jaren tevoren —, met 38 afdelingen; w.o. 5 op Sumatra, de grootste te Médan. Met de nieuwe intellectuele krachten was ook de invloed van het Indonesisch nationalisme in B.O. sterk toegenomen. De propagandisten van

de eenheidsgedachte zouden met rusten, vóórdat de oudste en meest aristocratische politieke vereeniging in de groote Al-Indonesische strooming zou zijn opgelost.

De tot dusver met weinig succes geoefende aandrang — uitgaande van de onder den invloed van Bataviasche studenten aan de Rechtschool staande afdeling „Djakarta” — leidde tot een principieele overwinning van de propagandisten der eenheidsgedachte „Indonesia-Bersatoe”, -Raja en -Merdéka”.

Het verkregen succes kwam reeds tot openbaring in het uiterlijk van het orgaan der vereeniging van April 1931, dat een Indonesisch cachet verkreeg. De naam werd veranderd in „Boedi Oetama”, orgaan der „partai” en niet meer der „perkoempoelan” B.O. De echt Javaansch klinkende, tot dusver daarop prijkende leuze „Santosa Waspada AnggaJoeh Oetama” (krachtig en openlijk strevend naar het voortreffelijke) is uit het hoofd van B.O.'s orgaan verdwenen. De taal en ook de toon is Indonesisch geworden.

Het B.O.-congres, dat van 3—5 April 1931 te Batavia werd gehouden, bracht een tweetal beslissingen van fundamenteel belang: de partij werd opgesteld voor „alle Indonesiërs”, onverschillig van welk deel van den Archipel afkomstig; zij zou streven naar een fusie van alle Indonesisch-nationalistische vereenigingen. Deze besluiten van principieelen aard werden door de Bataviasche B.O.-afdeling met groote instemming vernomen en in hare openbare vergadering van eind Mei d.a.v. ter kennis gebracht van de plaatselijke leden.

Op het eerstvolgend, te Semarang te houden jaarcongres zou de uitvoering van de beslissing ten aanzien van de fusie ter sprake worden gebracht door een speciaal daartoe ingestelde commissie van voorbereiding. Tevens zouden de statuten kunnen worden gewijzigd. Het doel van B.O., om voor het Indonesische volk „zoo snel mogelijk een eervolle plaats in de rij der Volkeren te verwerven”, zou de partij, ingevolge in besloten vergadering genomen besluit, „niet trachten te verwezenlijken via de dominion-status” (zie „Boedi Oetama” van April en Mei-Juni 1931).

In het ten congresse verkozen nieuwe hoofdbestuur werd als voorzitter opnieuw aangewezen R. M. A. A. Koesoemo Oetojo, als vice-voorzitter R. M. A. Woerjaningrat en als secretaris R. P. Mr. Singgih.

In den Volksraad is Boedi Oetomo vertegenwoordigd door de gekozen leden R. M. A. A. Koesoemo Oetojo (1921—'22 en sedert 1927) en R. Soekardjo Wirjopranoto (sedert medio 1931).

Literatuur: Mededeelingen der (Indische) Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang van April 1924, Mei 1928, Mei 1929 en Juni 1930 (als bijlage gevoegd bij de Koloniale Verslagen over N.I.); Persoverzichten van het Bureau voor Volkslectuur te Batavia; Zie voor de statuten van Boedi Oetomo de Javasche Courant van 7 Januari 1910, no. 2; voor de beginselverklaring en het werk-programme de Volksraad-Jaarboekjes, voorts het Volksraad-overzicht betreffende het zittingsjaar 1929—1930 (afgesloten 31 Mei 1930).

SARÉKAT ISLAM. (Volvoeg van dl. V, blz. 369 of suppl. afl. I en 7, blz. 15 en 196). Indisch-Nationalistische propaganda. De overwinning, door de Sarékát Islam begin 1923 op de communisten behaald, berokkende allengs nadeel aan de kracht der eigen organisatie. De meest actieve elementen waren uit het partijverband der S.I. gestooten; zij wijdde hun krachten aan de Sarékats Rajat, die op vele plaatsen de locale S.I.'s verdrongen of absorbeerden.

De actie der communisten leidde in Mei 1923 tot een stakingsbeweging bij de spoor- en tramwegen in Midden-Java, doch ook tot de arrestatie van Semaoen (zie COMMUNISME). De S.I. had zich niet met de staking bemoeid. Voor de Centrale S.I. betekende de verwijdering van den communisten-leider een welkome winst op sociaal-politiek terrein. Tjokroaminoto, de ziel der S.I.-beweging, was echter onmachtig om van dit voordeel gebruik te maken; zijn gezag was aan het tanen, zijn invloed slonk met den dag.

De belangstelling van de S.I.-leiding concentreerde zich thans op de propaganda voor een „Nationaal Indisch Congres”, waarin afgevaardigden der verschillende Indische volkeren zouden worden vereenigd voor den gemeenschappelijken strijd tegen „politieke overheersching en uitbuiting”.

Dat aan de voorgenomen mobilisatie van de volkskrachten praktische bezwaren zouden zijn verbonden, ondervond de S.I.-leider Abdoel Moeis (gelar Soetan Panghoeloe) in 1923 op Sumatra, toen zijn propagandistische actie de bevolking der Minangkabau in beroering bracht. In verband met de door hem veroorzaakte gisting en met het oog op zijn mentaliteit, welke almede was gebleken uit zijn in Mei 1919 te Toli-Toli op Celebes gevoerde agitatorische actie, werd dezen volksleider bij G.B. van 19 Januari 1924 (Jav. Courant van 24 Januari 1924 No. 9) het verblijf ontzegd in de gewesten buiten Java en Madoera.

Terwijl Abdoel Moeis in Midden-Sumatra stemming maakte tegen het gezag, vatte Tjokroaminoto het plan op om de idee der „Groot-Insulaire” eenheid op Borneo en Celebes te propageeren. Zijn poging om te Bandjermasin en in de ommelanden Maleiers en Dajaks te vereenigen in een „Nationaal Borneo-Raad” moest hij echter opgeven, toen het Gewestelijk Bestuur hem den toegang tot het gebied buiten de hoofdplaats ontzegde. Op het „Nationaal Borneo-Congres”, dat in April 1923 zonder Tjokroaminoto plaats vond, werd slechts besloten een Borneo-Raad in principe in te stellen en tevens een bezwaarschrift te richten aan den Landvoogd, waarin de grieven der Borneosche bevolking opgesomd zouden worden (Handelingen Volksraad 10 Juli 1923, blz. 811 o.v.).

De propaganda op Celebes leidde tot het bijeenroepen van een „Nationaal Celebes-Congres”, dat van 24—29 Augustus 1923 onder voorzitterschap van Tjokroaminoto te Manado werd gehouden. Bij de opening van het congres wees de voorzitter er op, dat de S.I. 2 miljoen leden telde en dat 5 miljoen personen hare beginselen waren toegedaan; dat de leiders aan vervolgingen blootstonden, doch voortgingen met hun plicht te vervullen in vol vertrouwen op de bescherming

van den Allerhoogste. Hij verklaarde, dat het Nationaal Celebes-Congres, waarbij alle partijen zich zouden kunnen aansluiten zonder onderscheid naar ras of godsdienst, ten doel had te streven naar bevordering van de welvaart der geheele bevolking van het eiland. Op het congres, evenals op zijn reis door Celebes, bleek den heer Tjokroaminoto echter, dat het bij het volk der Minahasa niet aan nationaal besef ontbrak, maar dat dit van geheel anderen aard was dan hij verwacht had. Overheerschend was n.l. een bepaald loyale stemming jegens het Nederlandsch gezag; men wenschte daar evolutie en geenszins revolutie. Dit bleek uit de rustige wijze waarop de verschillende onderwerpen, z.a. decentralisatie, onderwijs, landbouw, economie, enz. werden besproken. Tjokroaminoto had geen succes met de door hem ingezette actie; onverrichterzake kon hij naar Java terugkeeren.

De gedachte der nationale eenheid gaf de voorzitter der C.S.I. echter niet zoo gemakkelijk op. Te Soerabaja wist hij gedaan te krijgen, dat een comité werd ingesteld, dat de instelling van een Nationaal Indisch Congres zou voorbereiden. Op een in Januari 1924 tezamen met Boedi Oetomo en de Indische Communistische Partij aldaar gehouden bijeenkomst gaf Tjokroaminoto een uiteenzetting van de bedoeling van een zoodanige instelling, waarvan de „Insulaire Congressen” den onderbouw zouden uitmaken. Was aldus een nationale eenheid gevormd, dan zouden de intellectuele, morele en economische volkskrachten tot ontwikkeling kunnen komen; de politieke en economische overheersching zou dan ten slotte ten einde loopen. Deze bijeenkomst leidde tot geneerlei resultaat; het comité liet weldra niets meer van zich hooren.

Pan-Islamietische oriëntatie. Thans zou de C.S.I.-voorzitter zijn heil zoeken in accentueering van de religieuze beweging, welke door H. A. Salim allengs in Pan-Islamietische richting werd gestuwd. Aanleiding hiertoe gaf mede de Chalifaatskwestie — Maart 1924 afschaffing (Turksch) Chalifaat, poging nieuw (Arabisch) Chalifaat in het leven te roepen —, welke de gemoederen der geloovigen in de landen van den Islam bezig hield. Met Moehammadyah zou worden samengewerkt op religieus terrein. Die samenwerking kwam tot uiting gedurende het tweede Al Islam-Congres, dat van 19—21 Mei 1924 te Garoet werd gehouden, waarop o.m. het godsdienstonderwijs op reformistische grondslag ter sprake kwam, maar ook de verhouding van Islamisme tot Socialisme. Ten einde eenheid te brengen in de wijze, waarop rechtsgeschillen zouden worden beslecht, zou te gelegener tijd een „Madjelis Oelama”, d.i. raad van wetgeleerden, in het leven worden geroepen.

Intusschen was merkbare stilstand gekomen in de sociaal-politieke activiteit der Centrale S.I. Het was uitsluitend te danken aan de energie van H. A. Salim, dat er in 1924 een Nationaal S.I.-congres kon worden bijeengeroepen, dat van 8—11 Augustus van genoemd jaar te Soerabaja plaats vond. Een voor deze gelegenheid samengesteld nieuw „politiek program” was gegrond op de ten vorige jare in beginsel aanvaarde politiek van „non-coöperatie” jegens den Volksraad. Besloten werd de strijdmethodes der communisten na te volgen en actieve propaganda tegen

hen te voeren. Godsdienstige onderwerpen werden echter niet aangeroerd; zij zouden gereserveerd blijven voor het Al Islam-Congres.

De Chalifaatskwestie bleef inmiddels de belangstelling gaande houden. Ter bespreking van de vraag: of en in hoever de Moslims in Indië aan eenige actie te dien opzichte zouden deelnemen, e.q. welke personen zouden worden afgevaardigd naar een in Maart 1925 te Caïro te houden wereld-conferentie, werd van 24—26 December 1924 te Soerabaja een „Buitengewoon Al Islam-Congres” gehouden. Aan dit congres, dat door een 1000-tal geloovigen werd bijgewoond, namen ook Tjokroaminoto en Salim deel als vertegenwoordigers der Centrale SarĀkat Islam, in welker handen de congres-leiding berustte. Tot afgevaardigden voor de te Caïro te houden Pan-Islamietische Conferentie werden gekozen H. Fachroedin, ondervoorzitter van Mochammadyah, R. M. Soerjopranoto, commissaris der C.S.I. en voorzitter van Jogja'sche vakbonden, alsmede een wetgeleerde, leider van godsdienstige organisaties te Soerabaja. De op deze bijeenkomst gelegde basis voor samenwerking viel plotseling weg, toen kort daarop het bericht kwam, dat de wereld-conferentie te Caïro voor onbepaalden tijd was uitgesteld.

Een onderwerp van actueele beteekenis, dat zich uitermate leende voor gedachtenwisseling, werd gevormd door het onderwijs op nationaal-godsdienstigen grondslag. Gelegenheid voor samenwerking te dien opzichte werd gegeven op een gezamenlijk congres van SarĀkat Islam met Al Islam (Hindia), dat van 21—27 Augustus 1925 te Jogja bijeenkwam.

Dit dubbel-congres werd bijgewoond door een 100-tal godsdienstige lokale organisaties en school-vereeningen. De heer Tjokroaminoto, die de leiding had van het congres, verklaarde met voldoening dat de door hare vijanden telkens dood-verklaarde en door velen doodgevaande SarĀkat Islam nog springlevend was. Om het volk vrij te maken van „de economische onderdrukking en uitzuiging”, waaronder het leeft, zou de C.S.I. met den Islam als cultuur-element, naast hare reeds bestaande scholen, voor beide seksen onderwijsinstellingen oprichten, met een nationale burger-kewekschool te Jogja als bovenbouw. Alle onderwijszaken zouden voorts worden ondergebracht in een „departement van nationaal onderwijs en volksofvoeding”, welke onder leiding van Soerjopranoto zou komen. De problemen betreffende „non-coöperatie” en „nationalisme” bracht de S.I.-leider alsmede ter sprake. Was ten vorigen congresse besloten, dat de S.I. met de Regeering nog zou willen samenwerken, indien Tjokroaminoto een zetel zou krijgen in den Volksraad, thans werd beslist, dat de partij als zoodanig niets te maken wilde hebben met dat vertegenwoordigend lichaam of met andere raden, z.a. die van regentschap of van provincie. Echter zouden de S.I.-leden vrij blijven om in die raden zitting te nemen, maar dan voor zich persoonlijk en niet als vertegenwoordigers der partij. Wat het nationalisme betreft, verklaarde Tjokroaminoto o.m., dat de Partij SarĀkat Islam „inter-nationalisme” en „monohumanisme” wenschte en wilde samenwerken met anderen om de vrijheid voor alle nationaliteiten te verkrijgen. In zijn slotrede verklaarde hij voorts, dat er slechts twee slechte zaken zou-

den zijn in de wereld, n.l. het „kapitalisme” en het „imperialisme”, die beide alvernielend werden genoemd.

De resultaten van dit congres waren zeer gering, als gevolg van de machteloosheid der SarĀkat Islam op sociaal en op politiek gebied.

Een welkome afleiding bood de aangekondigde bijeenroeping door Koning Ibn Saoud van een „Wereld Islam-Congres” te Mekka, aan welks oordeel de vraag zou worden voorgelegd: hoe het bestuur over de heilige steden behoorde te worden ingericht. In een bijeenkomst, op initiatief der C.S.I. van 8—10 Januari 1926 te Tjiandjoer gehouden, werd besloten een tweetal afgevaardigden, n.l. de heeren Tjokroaminoto voor de SarĀkat Islam en H. Mansoer voor Mochammadyah, naar Mekka af te vaardigen. Van deze gelegenheid zou dan tevens gebruik worden gemaakt, om in het Heilige Land gegevens te verzamelen voor eventueele oprichting van een algemeene Hadj-organisatie in den vorm van een voorlichtings- en reisbureau ten dienste van bedevaartgangers.

Bij het wereld-congres van den Islam, dat op 1 Juni 1926 te Mekka plaats had en bijgewoond werd door Tjokroaminoto en H. Mansoer, sloot zich het Al Islam (Hindia)-Congres aan, dat tevens werd omgedoopt in „Moektamar al Alam al Islami Fa'al Hind asj Sjarqyah”, d.i. Islamietisch Wereldcongres, afdeling Oost-Indië of bij verkorting: M.A.I.H.S.

Kort na den terugkeer van de beide afgevaardigden werd op een in September 1926 te Soerabaja gehouden congres van P.S.I. met M.A.I.H.S. verslag uitgebracht van hun verrichtingen, waarbij tevens besloten werd om, onder leiding van H.A. Salim, te Soerabaja een permanent secretariaat der nieuwe organisatie te vestigen. Sedert werden Islam-congressen gehouden te Batavia, Makassar, Buitenzorg en Pekalongan, waarbij tevens propaganda werd gemaakt voor aansluiting bij de Hadj-organisatie.

Tegen heiderlei organisaties werd weldra scherpe actie gevoerd uit de kringen der Moslimsche orthodoxie, o.a. uit die der vereeniging Nahdatoel Oelama (zie aldaar) te Soerabaja.

Religieuze-politieke agitatie. De hernieuwde strijd tusschen conservatieven en modernisten in de Islam-beweging moest worden gestaakt, toen medio November 1926 communistische ongeregeldheden de samenleving in ernstige beroering brachten. De maatregelen der Regeering tot onderdrukking van de verzetsbeweging, welke zich ook tot Sumatra had uitgestrekt, lieten niet na diepen indruk te maken op de verschillende volksleiders. Met de ongeregeldheden zelve hadden de SarĀkat Islam-organisaties niets uit te staan. Nochtans gevoelde men zich in S.I.-kringen weldra ontstemd over de krachtige Regeeringsmaatregelen, temeer toen de leider der Indonesische Studieclub (zie NATIONALISTISCHE BEWEGING) te Soerabaja, Dr. R. Soetomo, niet alleen de communistische opstandsbeweging onomwonden in het openbaar afkeurde, maar o.m. ook verklaarde, dat samenwerking met de Regeering onder bepaalde omstandigheden gewenscht was, voorts: dat de intellectueele nationalisten gaarne zouden zien, dat ook zij tot hooge ambten benoemd worden, overal waar de gelegenheid zich voor doet om ook aan inheemschen leidende functies

te gevon. Deze uitspraken werden in de kringen der non-coöperators met verontwaardiging vernomen; zij waren voor de Sarĕkat Islam te Soerabaja aanleiding tot toepassing van de partijdiscipline op de Indonesische Studieclub. De gelegenheid om tot politieke samenwerking met de Regeering te geraken, sloeg Tjokroaminoto zijnerzijds in het begin van 1927 af, door een benoeming tot Lid van den Volksraad af te wijzen.

Met de onderdrukking der ongeregeldeheden was tevens de communistische organisatie ontredder. Van deze zijde was geen belemmering meer te duchten voor de verdere ontplooiing van de krachten der Sarĕkat Islam, die op godsdienstig terrein thans geconcentreerd waren in de M.A.I.H.S. Deze Pan-Islamietisch georiënteerde neven-vereening maakte zich, op een van 1—5 December 1926 te Buitenzorg gehouden S.I.-congres weldra tot tolk voor ernstige grieven, welke in den boezem der centrale S.I.-leiding schenen te zijn gerezen over de bemoeienis van het Gouvernement met den Islam.

In verband met de te berde gebrachte klachten te dien opzichte werd een motie aangenomen, betreffende „Islam en Overheidsbemoeienis in Ned.-Indië”, waarbij op grond van de overweging, dat de Gouvernementsregelingen ten aanzien van het Islamietisch huwelijk, het beheer der Islamietische bedehuizen en het Islamietisch godsdienstonderwijs in strijd zouden zijn met de door Grondwet en Indische Staatsregeling gewaarborgde godsdienstvrijheid, de wensch werd uitgesproken, dat die regelingen ten spoedigste zouden worden ingetrokken. Tevens werden daarbij op tendentieuze wijze vragen gesteld, o.m. nopens den rechtsgrond voor de inmenging der Regeering in Islam-zaken en nopens het karakter dier bemoeienis, terwijl voorts besloten werd om de, almede aan de Indische Regeering gerichte motie met uitvoerige toelichting te publiceren en in Arabische vertaling aan te bieden aan het Wereld-Islam-Congres te Mekka.

Op een door de Sarĕkat Islam Partij met de M.A.I.H.S. van 14—17 Januari 1927 te Pekalongan gehouden congres werd de motie opnieuw ter sprake gebracht en definitief vastgesteld. Met de daarbij behorende toelichting werd het stuk in Maleischen en Nederlandschen tekst, gedagteekend Tjimali 9 Mei 1927 en ondortekend door den voorzitter der M.A.I.H.S., den heer Tjokroaminoto, over Java verspreid (zie voor deze motie o.a. „De Opwekker”, 1927, blz. 310). Op dit congres werd tevens besloten een drietal vertegenwoordigers af te vaardigen naar het eerstvolgend wereldcongres te Mekka, waarbij hun een mandaat zou worden medegegeven voor de alsdan te houden besprekingen over den toestand van den Islam in Ned.-Indië.

Met dit Pekalongan-congres begon een nieuwe phase in de S.I.-beweging. De politieke ideologie van het „Indonesisch nationalisme” was ook in S.I.-kringen doorgedrongen. In de statuten werd als doelstelling der S.I. opgenomen: het stroven naar nationale vrijheid op den grondslag van den Islam. Propaganda zou thans worden gemaakt voor politieke actie onder de leuze van „nationale vrijheid”, zoo mogelijk in samenwerking met andere organisaties, welke hetzelfde doel nastreefden; ook met buitenslands gevestigde, z.a. de Anti-koloniale Liga.

Op Java werd deze propaganda aanstonds ingezet door middel van cursussen tot vorming van kringleiders en middels middagbijeentkomsten met désa-lieden, ter verkrijging van contact met het volk. In verschillende vergaderingen werd het optreden der Regeering tegen revolutionaire bewegingen aan scherpe critiek onderworpen. De S.I. zou den Islam als machtig middel aanwenden om den behoortegrond te verdedigen; de jeugdropvoeding zou op militairistische leest worden geschied; aan de padvindery zou mettertijd de eer te beurt vallen om het land te bevrijden. Voor interneering behoefde — aldus werd verder betoogd — geen vrees te worden gekoesterd, daar de Islamiet in den strijd voor de rechten van zijn godsdienst niets heeft te vreezen, zelfs den dood niet; immers hij is verplicht om degenen, die den Islam kwaad berokkenen, in den heiligen oorlog te berechten. Gewezen werd voorts op den komenden strijd tusschen het Imperialisme van het Westen en het Bolsjevisme van het Oosten; men moest zich daarom gereed houden voor de verovering van de vrijheid.

Aan dergelijke agitatorische propaganda moest ten slotte van Overheidswege paal en perk worden gesteld. De Indische Regeering vond weldra aanleiding, om in den Volksraad ernstig te waarschuwen voor de revolutionaire richting dier propaganda. Eenige arrestaties van plaatselijke S.I.-leiders te Garoet, Soekaboemi en Probolinggo, wegens excessen in woord en daad, onderstepten den ernst dier waarschuwing. Voorts wees de Adviseur voor Inlandsche Zaken den heer Tjokroaminoto tijdens een onderhoud op het wantrouwen, dat in Regeeringskringen was ontstaan tegen de gevolgde wijze van ageeren en propaganda-voeren; daaraan toevoegende, dat er niet veel meer zou behoeven te gebeuren, of zeer ingrijpende maatregelen zouden tegen de vereeniging of hare leiders worden genomen. Voorts werd aan Tjokroaminoto te kennen gegeven, dat een actie van de S.I.-Partij om zich aan te sluiten bij de onder communistischen invloed staande Liga bij voorbaat door de Regeering werd gewantouwd (Verg. Handelingen Volksraad van 18 November 1927, blz. 1836).

De van Regeeringszijde gegeven wenken hadden een gunstigen invloed op de houding van het hoofdbestuur der Sarĕkat Islam gedurende het volgend congres, dat van 23 September — 2 October 1927 te Pekalongan werd gehouden.

In deze bijeenkomst verklaarde H. A. Salim, die enkele weken tevoren uit Mekka was teruggekeerd, o.m. dat de Regeering op de motie der M.A.I.H.S. geen antwoord wenschte te geven, omdat de vorm daarvan ongepast werd geacht; voorts dat de aan den dag gekomen verzetseest in S.I.-kringen niet gericht was tegen de Regeering, maar tegen het bestuursbeleid. Ook bepleitte hij de wenschelijkheid om eindelijk eens een „Madjelis Oelama”, een raad van wetgeleerden in te stellen, welke deel zou uitmaken van de Partij S.I. en tot taak zou hebben om geschillen van godsdienstigen aard te beslechten.

Wat de Pan-Islamietische propaganda betreft, deelde Salim mede, dat het Mekkaansch Wereldcongres was ontbonden, in verband waarmee de M.A.I.H.S. haar bestaansrecht had verloren, zoodat voortaan weer Al Islam

(Hindia)-Congressen konden worden gehouden. Intusschen zou een „departement voor internationale Islamzaken” door de Sarékat Islam Partij worden opgericht, met een onder-departement voor elke locale S.I., ter bevordering van het noodige contact met de in den Hidjaz georganiseerde „Djamyat Ansaroel Haramain” (vereniging voor de belangen der beide heilige steden). Vervolgens nam de heer Salim de relatie met de Anti-koloniale Liga in beschouwing, waarbij hij tot de slotsom kwam, dat het beter was om zich eerst te vergewissen van het wezen en het doel dier organisatie, alvorens tot aansluiting bij de Liga over te gaan.

Pan-Islamietisch en Indonesisch nationalisme. Belangrijker dan de verder aangekondigde plannen tot oprichting van een „handelskamer” en van een „departement voor vak- en arbeidsbeweging en nationale bedrijven” was het ten congresse ter sprake gebracht voorstel, om door aaneensluiting van alle politieke verenigingen op nationalistischen grondslag een „Indonesisch eenheidsfront” te vormen. Dit voorstel werd ingeleid door den voorzitter der Partai Nasional Indonesia, Ir. Soekarno, die samenwerking mogelijk achtte in den vorm van een „federatief verbond”, zonder prijsgeving van eigen zelfstandigheid, tot welke federatie ook Inlandsche Christelijke verenigingen zouden kunnen toetreden. Tot vorming van een zoodanige organisatie werd van het hoofdbestuur der Sarékat Islam medewerking verkregen. De federatie van nationaal-politieke verenigingen kwam onder de benaming „Permoefakatan Perhimpunan-perhimpunan Politik Kebangsaan Indonesia” (P.P.P.K.I.; zie NATIONALISTISCHE BEWEGING) op 17 December 1927 tot stand.

Op het congres wees H. A. Salim in een slotrede op de principieele tegenstelling, welke zou bestaan tusschen de overheidsorganen en de volksleiders; alsook op de felle campagne, welke tegen de S.I. zou zijn gevoerd; voorts op de pogingen, om de S.I.-actie van den laatsten tijd verdacht te maken. „Wij erkennen en eerbiedigen de wet, alsook het recht, ja den plicht „der Regeering zich te handhaven met behulp „van leger en vloot, wet, justitie en gevangenis; „wij zullen onder geen voorwaarde daartegen „en tegen de wet optreden; dit is altijd ons „ginsel geweest”, aldus de heer Salim.

Hiermede was het Pekalongan-congres der Sarékat Islam, waarop een duidelijke verklaring zou worden gegeven van de partij-politiek, ten einde geloopt. In den goeden afloop van dit congres zag de Regeering een hoopvol teeken, dat de partij-leiders, die — na bijkans 15-jarigen arbeid — zich op een tweeaprong bevonden, de goede keuze hadden gedaan.

Het feit, dat Tjokroaminoto de Sarékat Islam 15 jaren lang had aangevoerd, werd herdacht op het partij-congres, dat van 26—29 Januari 1928 te Jogja bijeenkwam.

Na het gebruikelijk Koran-rciet opende genoemde volksleider de bijeenkomst, welke ook door afgevaardigden van eenige bij de P.P.P.K.I.-federatie aangesloten verenigingen werd bijgewoond. Daarop gaf H. A. Salim een overzicht van de ontwikkelingsgeschiedenis der Sarékat Islam. Het ontstaan der beweging verklaarde hij uit de politieke gebeurtenissen in China in

1911, welke hun weerslag vonden op Java, toen de aanmatigende houding der aldaar gevestigde Chineezzen het Inlandsche volk „deed ontwaken „uit zijn lange slaap onder de Nederlandsche „onderdrukking gedurende drie eeuwen”. Eerst was de S.I. een klachten-bureau, omdat het zoeken naar recht voor het volk moeilijk was; doch hierin was verandering gekomen in het belang en van het volk en van de Overheid. Dan kwamen de moeilijke jaren 1919—1926, toen de S.I. van alle kanten werd aangevallen; vooral door de communisten, die invloed trachtten te krijgen in de leiding en zwakkelingen tot zich trokken; ook de „afdeeling B”-affaire trof de S.I. zeer zwaar, doordat op Java velen zich afscheidten, terwijl daarbuiten de beweging verliep. Wel is waar, aldus spreker verder, is het aantal leden van ongeveer 2 miljoen teruggeloopt tot hoogstens 12.000, doch daartegenover staat, dat de partij thans overtuigde leden telt. Haar devies is steeds geweest „kersá, koewásá, mardiká”, d.i. wil, macht en vrijheid. Eerst moet de wil worden ontwikkeld, dan ontstaat de macht en ten slotte komt de vrijheid van zelf.

Op den tweeden dag, welke allereerst gewijd was aan de installatie van de lang verbeide „Madjelis Oelama”, wees H. A. Salim o.a. op eenige misstanden in de practijk van den Islam, tengevolge waarvan de positie der vrouw slecht zou zijn geworden, terwijl de bedevaart aangehouden heette te worden, niet om Allah te dienen, maar ter wille van de premie verbonden aan de werving van bedevaartgangers. Grooter was de belangstelling toen de door Tjokroaminoto ondernomen Koran-vertaling ter sprake werd gebracht. Tegen het door hem begonnen werk barstte een storm van verontwaardiging los, welke eerst luwde toen besloten werd de verdere uitgaaf op te schorten.

De bezwaren tegen deze vertaling werden, evenals andere godsdienstige vraagstukken nader onder de oogen gezien op een congres van de „Madjelis Oelama Indonesia”, dat van 27—30 September 1928 te Kediri bijeenkwam. Het resultaat der alhier gevoerde gedachtenwisseling was, dat er geen bezwaar bestond tegen de vertaling; echter zou de Madjelis een wakend oog op den arbeid houden.

Noemde de P.S.I. zich tot dusver bij voorkeur „Partij Sarékat Islam Hindia-Timoor”, daarmee te kennen gevend, dat zij als een Oost-Indische afdeeling aangemerkt wenschte te worden van een internationale Sarékat Islam, sedert Januari 1929 aanvaardde zij den naam „Partai Sarékat Islam Indonesia” (P.S.I.I.). De vrouwenbeweging zou worden georganiseerd in een „Sarékat Perampoeran Islam Indonesia”; de arbeidersbeweging in een „Persatocan Kaoem Boeroeh Islam Indonesia”, enz. De toevoeging van „Indonesia” aan de namen der S.I.-organisaties was een uiterlijke concessie aan de Indonesische nationalistien.

Inmiddels had de krachtig ingezette propaganda voor het Indonesisch nationalisme de geleerden der Sarékat Islam sterk gedund. Uit een groot deel van West Java was de S.I. verdrongen; in Midden Java had Moehammadiyah door haren socialen arbeid vasten voet gekregen; in Oost Java echter was de Indonesische Studieclub wel is waar actief aan het werk, doch zij was nog niet tot volksvereniging uitgegroeid.

Te Soerabaja hield de groep „Oost-Java” der P.S.I.-Indonesia van 25—27 April 1929 een, door een 500-tal personen bijgewoond „Provinciaal Congres”, waarop verschillende onderwerpen, z.a. de economie en de politiek der Sarèkat Islam, de vrouwenbeweging en de vak-organisatie, besproken werden. Over de kern van het vrouwenvraagstuk, de polygamie, ontstond al dadelijk meeningsverschil. Tegenover de opvatting der Indonesische nationalisten, dat de als sociaal euvel te bestrijden polygamie inhaerent zou zijn aan den Islam, werd aan S.I.-zijde betoogd, dat de Islam het meervoudig huwelijk wel toestaat en wettigt, maar niet voorschrijft. Nadat eenige klachten over drukkende belastingen, politie-maatregelen, enz. waren besproken, werd medegedeeld, dat besloten was tot instelling van een departement „Perboerochan” (Arbeid) en een departement „Pertanian dan Keradjinan” (Landbouw en Nijverheid). Ten slotte gaf Tjokroaminoto een uiteenzetting van het doel der zending van H. A. Salim naar Genève, zetel van den „niet meer zoo kapitalistisch georiënteerden Volkenbond”, alsmede van het nut der internationale arbeids-conferenties. Hoewel de P.S.I.I. met socialistische organisaties wil samenwerken, is zij het niet eens — aldus spreker — met de conclusie van het laatste socialistisch congres, waarbij de verschillende landen werden verdeeld in vrije landen, mandaat-gebieden en landen, welke tot zelfbestuur zouden worden opgeleid, onder welke laatste categorie Indonesië een plaats kreeg. Immers niet de mensch, maar Allah zal uitmaken of Indonesië al dan niet rijp zal zijn voor zelfbestuur.

Werd met deze bijeenkomst al zeer gering resultaat verkregen, hetzelfde kon worden getuigd van het „Midden Java Congres” dat van 2—6 Augustus 1929 te Tjilatjap werd gehouden. Als gewoonlijk werd ook dit congres geopend met een Koran-reet. De provinciale S.I.-commissaris wees in zijn openingsrede op de tegenwerking, welke de partij in haar vrijheidsstrevens onderzocht, ook van de zijde van andere vereenigingen; terwijl de heer Tjokroaminoto den slechten toestand van het volk weet aan het vreemde kapitalisme, dat de volksziel vergiftigd zou hebben op den nationalen geest vermoordde. De P.S.I.I. heeft zich dan ook tot taak gesteld het volk op te heffen en het door middel van den Islam naar de nationale vrijheid te voeren.

Grootere belangstelling trok het Provinciaal S.I.-congres voor West Java, dat van 16—19 Augustus 1929 te Garoet bijeenkwam. Het werd bezocht door een 1000-tal personen. Ook hier werden mededeelingen gedaan omtrent de nieuwe partij-organisatie, over het S.I.-standpunt tegenover de vrouwen-emancipatie, enz. Gedurende het congres kregen ook eenige kjahi's het woord over het nationalisme op Islamietischen grondslag, waarbij zij aan de hand van Koran-teksten de nationalistische gevoelens der aanwezigen wisten op te wekken. Zoo werd gezegd, dat het bereiken van de vrijheid gepaard zou gaan met moeilijkheden, maar deze zouden wel niet grooter zijn dan die, welke de Profeet Mohammad heeft moeten onderwinden; voorts dat men tot offers bereid moest zijn om de vrijheid voor dit leven en voor het hiernamaals te verwerven, enz. Tjokroaminoto kon niet nalaten ook hier te keer te gaan tegen „imperialisme” en „kapitalisme”,

die vergeleken werden met in den Koran beschreven monsters, tegen wier vernietigende kracht alleen Allah de bevolking kan beschermen.

Herorganisatie; breuk met het Indonesisch nationalisme; oriëntering in socialistisch en Pan-Islamietisch politieke richting. Nauwelijks was, dank zij het intermediair van den nationalist Dr. Soekiman Wirjosandjojo, de grondslag voor een combinatie van „Pan-Islamietisch Nationalisme” met „Indonesisch Nationalisme” gelegd, of de op 29 December 1929 door de Regeering tegen de leiders der Partai Nasional Indonesia getroffen maatregelen deden de belangstelling voor de Sarèkat Islam weer aanmerkelijk verflauwen.

Het P.S.I.-congres, dat van 24—27 Januari 1930 te Jogja werd gehouden, droeg daarvan de sporen; de opening van deze met eenigen ophef aangekondigde bijeenkomst werd door slechts een 150-tal personen bijgewoond. Op dit congres werd besloten actie te voeren tegen belemmerende strafwet-artikelen, tegen de reisregeling in de Buitengewesten, het instituut der particuliere landerijen, der erfpachtsuitgifte, tegen kinder-huwelijken, opiumschuiven, dobbelspel, enz. Voorts werd de nieuwe organisatorische taakverdeling der partij aanvaard. De nieuwe statuten en het huishoudelijk reglement waren reeds bekend gemaakt in het S.I.-orgaan „Fadjar Asia” van 21—23 Januari t.v.

Volgens die statuten zou de partij, als onderdeel aangemerkt van de Islamische Wereldgemeenschap, zich ten doel stellen: 1°. een hechte eenheid te vormen volgens de regelingen van Allah en zijn Profeet; 2°. in samenwerking met andere vereenigingen werkzaam te zijn in het algemeen belang. De middelen om tot het doel te geraken zijn uitvoerig aangegeven in een program van actie tot alzijdige maatschappelijke ontwikkeling op den grondslag van den Islam.

Ingevolge het reorganisatie-plan, dat de instemming van het congres verkreeg, zouden aan het hoofd der Partai Sarèkat Islam Indonesia komen te staan: I. een wetgevend orgaan, de „Dewan Partij” (Partij-Raad) of „Madjelis Tahkim P.S.I.I.” te Batavia, met Tjokroaminoto als voorzitter en H. A. Salim, R. M. Soerjoprano en een viertal anderen als leden; II. een uitvoerend orgaan „Loedjnab Tanfidhyah” te Jogja, gevormd uit directoren van de departementen voor algemeene zaken, financiën, eeredienst en vrome werken, volksonderwijs en -opvoeding, arbeid en landbouw, vrouwenbeweging en ten slotte jeugdbeweging. Voorzitter van dit „executief comité” werd A.M. Sangadji, directeur van het departement voor algemeene zaken; ondervoorzitter Dr. Soekiman Wirjosandjojo, directeur van het departement van financiën.

Op den partij-raad rust de zorg voor de juiste toepassing van de partijbeginselen en voor de beslechting van geschillen tusschen het uitvoerend orgaan en de S.I.-afdeelingen. Deze lokale organisaties staan met het wetgevend lichaam in rechtstreeksche verbinding door middel van plaatselijke raden („tahkim”) van enkele betrouwbare leden, die als „wafd” (delegatie) de afdeelingen vertegenwoordigen op het partij-congres en toezicht houden op de afdelingsbesturen, ook wat de uitvoering der congresbesluiten betreft.

Gedurende het congres had Tjokroaminoto tevens gewezen op de gunstige gelegenheid om, nu de actie der nationalistten tengevolge van het Regeeringsoptreden tegen de Partai Nasional Indonesia tot stilstand was gekomen, krachtig propaganda te maken voor de Sarèkat Islam. In opvolging van de naar aanleiding daarvan genomen beslissing werd in Maart 1930 door Tjokroaminoto en Salim een propaganda-tocht ondernomen over Java, waar achtereenvolgens op een 8-tal plaatsen vergaderingen werden belegd, welke echter niet het daarvan verwachte resultaat opleverden.

De propaganda strekte zich ook uit tot Zuid Celebes, waar van 6—8 April 1930 een congres werd gehouden door de, een 1000-tal leden omvattende, plaatselijke S.I.-groep te Paréparé. H. A. Salim, die de samenkomst leidde, gaf een uiteenzetting van de beteekenis van den Volkenbond en van de Arbeidsconferentie te Genève, waarin ook het heerdienstvraagstuk was behandeld. Naar aanleiding van de aldaar vernomen verklaring als zouden de heerdiensten in Indië niet door de Hollanders zijn ingevoerd, zou de S.I.-Partij allerwegen een massa-actie tegen deze vorm van gedwongen arbeid voeren. Niettegenstaande verschillende actueele onderwerpen ter sprake werden gebracht, z.a. erfpacht, landbouw en handels-coöperatie, alsook adat- en wettenrecht, was ook dit congres van geringe beteekenis voor de ondernomen propaganda.

Thans kwam weer Java aan de beurt, doch het bleef steeds bij het aankondigen van voor-nemens en plannen. Zoo werden er, 5 Mei 1930, op hetzelfde uur openbare vergaderingen belegd op een 23-tal plaatsen, zoomede een te Makassar, met het doel een beroep te doen op de Internationale Arbeidsconferentie en op alle internationale organen, die het lot der niet zelfstandige volkeren en rassen behartigen, om te geraken tot afschaffing van allen gedwongen arbeid, inzonderheid van de heerdiensten in de Buitengewesten. Voorts werd H. A. Salim gemachtigd om zich in verbinding te stellen met Islam-partijen en met volks-organisaties van arbeiders- en vrijheidsbewegingen, ten einde te streven naar de vrijheid van Indonesië langs wettigen en geoorloofden weg, zoomede naar versterking van de betrekkingen met het hart der Islam-wereld, de Moslimsche gemeente te Mekka.

Van de intusschen ingetreden economische wereld-crisis en de in verband daarmee door de Regeering aangekondigde bezuinigingsmaatregelen werd gebruik gemaakt om opnieuw propaganda-vergaderingen uit te schrijven, welke op verschillende plaatsen gelijktijdig zouden worden gehouden.

Op 4 December 1930 verscheen een algemeene bekendmaking, afkomstig van het Uitvoerend Comité (Loedjnah Tanfidhyah), betreffende de actueele economische en politieke vraagstukken welke de gemoederen der volksleiders bezig hielden. In die publicatie werden uiteenzettingen gegeven betreffende de malaise, bezuiniging en werkloosheid, heerdienst en erfpacht; maar ook nopens „self-help” en „non-coöperatie”, gecombineerd weergegeven met „hidjrah” (verbreking van banden), als middel om weerstand te kunnen bieden aan den druk der tijdsomstandigheden. Ten aanzien van de politiek werd

daarin de aandacht gevestigd op de verkrijging van de z.g. Inlandsche meerderheid in den Volksraad een middel geheeten, om het volk zoet te houden. Voorts op het wankelende eenheidsfront der volksbeweging, waarbij verklaard werd, dat de partij bereid bleef tot samenwerking in de nationaal-politieke P.P.P.K.I.-federatie, doch haar eigen weg zou gaan, wanneer de nationalistische partijleiders niet zouden nalaten actie te voeren tegen S.I.-leiders en tegen Islam-propaganda.

Overeenkomstig een door de hoofdleiding vastgesteld plan werden op 28 December 1930 door alle plaatselijke S.I.-organisaties openbare vergaderingen belegd, waarin de aangegeven economische en politieke onderwerpen aan de orde werden gesteld. In die op 24 plaatsen gehouden bijeenkomsten werd een en dezelfde resolutie aangenomen, waarbij gewezen werd op den „ellendigen economischen en politieken toestand in Indonesia” en in verband hiermede eenige wenschelijk geachte door de Regeering te nemen maatregelen werden aangeprezen, o.a. opheffing van het instituut der heerdiensten, bezuiniging op de uitgaven voor leger en vloot, op alle subsidies ter bevordering van de verschillende godsdiensten, enz. Tevens werd in de openbare vergaderingen mededeeling gedaan van het uittreden der S.I.-Partij uit de P.P.P.K.I., de federatie van nationaal-politieke vereenigingen. Deze beslissing was het gevolg van voortdurende conflicten tusschen Islamisme en Nationalisme.

Het was vooral de te Soerabaja gevestigde leiding der S.I.-afdeeling, die aanvankelijk aanstoot had genomen aan de sociale actie der leiders van de aldaar zetelende Studieclub, in welke actie naar het inzicht der S.I. de nationalistten zouden zijn te kort geschoten in eerbied voor den Islam. De wijze waarop de bedevaart en de polygamie door dezen (de polygamie vooral met medewerking van niet-Moslimsche vrouwenverenigingen) werden bestreden, had aanleiding gegeven tot de oprichting door de S.I. aldaar van een „Comité Oemat Islam”, ten einde de godsdienstige instellingen in bescherming te nemen. Voorts werd in losse samenwerking met andere godsdienstige organisaties een „Madjelis Permoesjajaranat Islam” gevormd (de Madjelis Oelama was gebleken een mislukking te zijn door den tegenstand van de orthodoxie), welke zich ten doel stelde om de min of meer anti-religieuze uitingen van nationalistten en verder alle aanvallen op den Islam eendrachtig en in onderling overleg (moesjajaranat) te bestrijden. Het door de Soerabaja'sche Sarèkat Islam gegeven voorbeeld werd op enkele andere plaatsen gevolgd, alwaar eveneens dergelijke comité's werden opgericht.

Toen de nieuwe strooming door het initiatief der Sarèkat Islam in beweging was gekomen, werd allengs dringend behoefte gevoeld aan een centrale organisatie, niet alleen om groter kracht te kunnen ontwikkelen, doch ook om als schakel te dienen voor de verbinding met buitenlandsche comité's met gelijke strekking. In den voortschrijdenden arbeid van de Christelijke Zending en Missie werd voorts evenzeer een gevaar gezien voor den Islam als in het ongodsdienstig nationalisme der landgenooten. Maar ook de aanvallen, welke sommige Islamietische volken in het bui-

tonland zouden hebben te verduren — Palestina, Marokko en Tripoli — waren voor Tjokroaminoto en Salim aanleiding om de geleerden aan te spreken, ten einde den Islam te verdedigen.

In een conferentie, onder leiding van de P.S.I.I. van 27—28 Juni 1931 te Soerabaja met een 48-tal organisaties gehouden — bijgewoond, door 1500 personen, w.o. vele Arabieren —, werd besloten tot oprichting van een „Centraal Comité Al Islam”, als permanent lichaam, dat voorloopig te genoemde plaats zou zijn gevestigd en onder voorzitterschap zou staan van A. M. Sangadji, leider van het uitvoerend orgaan der Sarèkat Islam.

Als doel van het comité werd opgegeven: a. het vormen van een eenheid in het streven naar en het beramen van middelen voor de bestrijding en afwering van aanvallen op en vernederingen van den Islam, of wel daartegen te protesteeren; aandacht te wijden aan vraagstukken den Islam betreffende, zowel van binnen- als van buitenlandse aard; b. de hoogheid, zuiverheid en waarheid van den Islam te handhaven; c. een band te vormen tusschen de Moslims in Indonesië met die in het buitenland.

Om vorenvermeld doel te kunnen bereiken zou allereerst propaganda worden gemaakt tot oprichting van plaatselijke afdelingen van genoemd comité Al Islam; voorts zou een orgaan „Al Djihad” worden uitgegeven en zouden verschillende werken over den Islam worden gepubliceerd, een vertegenwoordiger worden benoemd bij den Volkenbond te Genève, jaarlijks een „Kongres Pergerakan al Islam Indonesia” worden bijeengeroepen, ten slotte een „Islam-fonds” worden gesticht uit particuliere bijdragen, zakát, stichtingen, enz. (Zie verder: „De Islam in actie” in het Overzicht van de Inlandsche en Maleisch-Chineesche Pers van 8 Augustus 1931, No. 32).

Onmachtig om arbeid van opbouwenden aard te verrichten op maatschappelijk of op economisch gebied, heeft deze oudste nationaal-politieke volksvereniging zich opnieuw laten voeren op Pan-Islamietisch terrein. Niet in staat om de verdere verbrekking van het partijverband — omvattend 21000 leden — te stuiten, tracht de hoofdleiding der Sarèkat Islam het volk, de massa, aan te trekken door hare belangstelling te richten op Islam-problemen van politieke aard in het buitenland, om — buiten de vertegenwoordigende lichamen ageerend — aldus de gemoederen in onrustige beweging te houden.

Door de aanvaarding van het politiek beginsel der non-coöperatie is de Sarèkat Islam-partij, sedert het aftreden van H. A. Salim in Mei 1924, niet meer in den Volksraad vertegenwoordigd.

Literatuur. Mededeelingen der (Indische) Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang van April 1924, Mei 1928, Mei 1929 en Juni 1930 (als bijlage A gevoegd bij de Koloniale Verslagen over N.I.); Persoverzichten van het Bureau voor Volkslectuur te Batavia; Kanttekeningen op de Pers in het Zendingstijdschrift „De Opwekker”. J. Th. P. B.

COMMUNISME. COMMUNISTISCHE PARTIJ IN INDIË. (Volvolg van suppl. afl. 17, biz. 526).

Communistisch-politieke actie in internationaal verband. Toen de agitatorische invloed der leiders van de Partai Komuniet Indonesia (P.K.I.) op de organisaties der inheemsche ar-

beidersbeweging door de Regeeringsmaatregelen tegen de in de tweede helft van 1925 te Semarang en Soerabaja uitgebroken stakingen was gefnuikt, besloten zij over te gaan tot geweldadige revolutionnaire actie.

Op de Jogja-conferentie van December 1924 was door den communisten-leider Aliarcham in veelbeteekenenden zin verklaard, dat de P.K.I. een „gevaarlijke” partij was, omdat zij in de sfeer der proletarische leiding stond en de proletariërs op een gegeven moment door hun levensomstandigheden gedwongen zouden kunnen worden om verzet te plegen. De plicht der P.K.I. zou dan zijn om den strijd der arbeiders in revolutionnaire richting te leiden, waarbij het dan niet voldoende was om stakingen te doen nitbreken, al zouden deze ook gepaard gaan met sabotage, doch daarnevens zou moeten worden getracht de macht te veroveren. Tot dit doel was een revolutionnaire organisatie noodig, bestaande uit kleine groepen — tienmannenbonden —, die den moed bezaten tot de individueele daad.

In een op 22 Maart 1925 ten hoofdkantore der P.K.I. te Batavia gehouden bijeenkomst had voorts de communistische propagandist Alimin Prawirodirdjo in een uiteenzetting van het doel zijner partij er o.a. op gewezen, dat de P.K.I. zich niet zou keeren tegen degenen, die „den vijand” zijn goederen ontstal. Dit laatste veroorzaakte immers moeilijkheden voor de Regeering. In verband hiermede was de P.K.I. voornemens booswichten te zoeken, die in staat zouden zijn de leiding over hun kornuiten-misdadigers in handen te nemen. Een derde van de middels misdrijf te verkrijgen goederen zou dan voor de daders bestemd worden en twee derde deel voor de partijkas.

Uit een en ander bleek wel, dat de P.K.I.-leiding er naar zou streven om in de aanstonds gevormde illegale kleine bonden ook misdadigers te trekken. In de eerste helft van 1925 werd hiermede een begin gemaakt in West en Midden Java. Nog voordat de haven- en industrie-stakingen waren uitgebroken, kwamen bij de bestuursambtenaren berichten binnen omtrent heillooze plannen der communisten, waarbij moord op ambtenaren, brandstichtingen, zoodanige stakingen met relletjes en sabotage werden aangekondigd. In een, eind 1925 nabij Solo gehouden geheime bijeenkomst was door de P.K.I.-leiding, in de verwachting dat zij daartoe geldelijken steun van Moskou zou krijgen, het besluit genomen tot het verwekken van ongeregeldeheden, welke in Juli 1926 te Padang zouden beginnen en van daar naar Java zouden overslaan.

Gedurende 1926 hadden eenige incidenteele feitelijkheden plaats, welke er op wezen, dat de illegale actie der communisten in bepaalde streken bedenkelijke vormen ging aannemen. In Maart pleegde een gewapende bende te Tegal ongeregeldeheden om werd te Jogja een poging gedaan om een magazijn van het leger middels explosief te vernielen; in Juli werden bij eenige communisten een hoeveelheid explosief en een bom gevonden; in Juli en Augustus kwam te Solo een reeks brandstichtingen voor en werden er moordanslagen gepleegd, waarbij evenzeer communisten betrokken waren.

Ook buiten Java kwamen plaatselijke ongeregeldeheden voor, vergezeld van terroristische

actie. Op Poeloe-Tello (bezuiden Nias) drong een bende gewapende communisten de gevangenis binnen en bevrijdde de aldaar opgesloten; in dezelfde maand werd te Koeta-Radja (Atjeh) 's Lands kas door communisten opengebroken en geld daaruit gestolen: in Juni d.a.v. werd een complot ontdekt om een militair bivak in de Gajoe- en Alas-landen (Atjeh) te overvallen. In de Padangsche Bovenlanden werd een volkshoofd vermoord; daarbij kwam het bestaan van een communistisch complot aan het licht, dat zich ten doel stelde het gezag gewelddadig omver te werpen, een complot, waarin ook enkele naburige volkshoofden waren betrokken.

In West Java bleek de revolutionaire propaganda groote afmetingen te hebben aangenomen. Van ontwrichtenden invloed was zij op de Inlandsche samenleving in Bantam. Naar aanleiding van loopende geruchten omtrent voornemens tot geweldpleging tegen bestuursambtenaren werd in September 1926 een compagnie troepen naar die landstreek gezonden, ten einde op eventualiteiten voorbereid te zijn. De tegelijkertijd ingestelde plaatselijke onderzoekingen brachten aan het licht, dat in Bantam vertakkingen waren van een opstandige beweging, welke zich ten doel stelde het Nederlandsch gezag omver te werpen; voorts dat een terroristische druk was uitgeoefend op de bevolking, tengevolge waarvan velen zich uit vrees hadden aangesloten bij de beweging en geldelijke bijdragen hadden geleverd voor aankoop van wapens. Te Bandoeng, waar de zetel van het hoofdbestuur der P.K.I. sedert Mei 1926 was gevestigd, bleek een geheime organisatie, de z.g. Dubbele of Dictatoriale Organisatie, kortweg D.O. genaamd, naast de openlijke leiding te zijn gevormd, met het oogmerk om op de Regeeringsmaatregelen tot bestrijding van het communisme te reageren met daden van geweld en schrik-aanjaging.

De met groote voortvarendheid gevoerde propaganda tot verbreding der organisatie had tot gevolg, dat einde 1924 de P.K.I. 36 secties telde met een totaal van 1140 leden, terwijl het aantal Sarikat-Rajat-organisaties 31 bedroeg met 31100 leden. In Mei 1926 was het aantal P.K.I.-secties toegenomen tot 65. Van deze wijdvertakte organisatie bleek de hoofdleiding te Singapore te zijn geconcentreerd. Dit geheime centrum zou den schakel vormen tusschen de Derde Internationale van Moskou en hare Indische sectie, de P.K.I. Het bestaan van de centrale te Singapore werd bevestigd door het nauwe contact sedert 1926 tusschen de P.K.I.-leiders op Java en die, welke na de mislukking van de stakingsbewegingen van Semarang en Soerabaja naar de Straits waren uitgeweken. Onder de uitgeweken behoorde Alimin, Soebakat, Moeso en Winanta. Tezamen met de reeds buitenslands vertoovende agitators Semaoen, Darsono en Tan Malaka richtten zij medio 1927 ergens in Oost-Azië een centrale organisatie op, „Partei Republik Indonesia” (P.A.R.I.) geheeten, welke tot een revolutionaire massa-beweging zou moeten uitgroeien met het geheime oogmerk het Ned.-Indisch Gouvernement omver te werpen en een „Indonesische Federatieve Republiek” te stichten.

Intusschen was de gedurende een zestal jaren gevoerde communistische propaganda ten slotte

uitgelopen op ernstige ongeregeldheden, welke op Java in November 1926 en op Sumatra in Januari 1927 de Indische samenleving in heftige beroering brachten.

Voor den aard en den omvang dezer ongeregeldheden en de invloeden, welke daarop hebben ingewerkt zij verwezen naar de, zoowel aan den Volksraad als aan de Staten-Generaal gezonden en verder door den druk verspreide „Politieke Nota over de Partij Kommunist Indonesia” (Januari 1927); voorts naar het door de Indische Regeering aan den Volksraad ingediend gedrukt verslag nopens de eerste ontwikkeling en het verder verloop der ongeregeldheden in de verschillende plaatsen op Java en op Sumatra.

Ten einde een onderzoek in te stellen naar de diepere oorzaken der opstandige bewegingen werd vervolgens, zoowel voor Bantam als voor Sumatra's Westkust, een Regeeringscommissie ingesteld. De door beide commissies opgemaakte rapporten, welke v.z.n. gepubliceerd werden, bevatten belangrijk materiaal en belangwekkende beschouwingen betreffende de maatschappelijke, politieke en economische toestanden en verhoudingen in de Bantamsche en Minangkabausche landstreken.

Massa-interneeringen in kampen aan den Boven-Digoel. De gepleegde aanrandingen en aanslagen hadden de organisatie in haar geheel het karakter gegeven van een bij de strafwet verboden vereeniging, welker lidmaatschap op zich zelf reeds strafbaar was. Rond 13.000 personen werden in voorloopige hechtenis gesteld, gedurende en kort na de ongeregeldheden; ongeveer de helft daarvan werd echter spoedig weer op vrije voeten gesteld. Ruim 4500 verdachten werden tot vrijheidsstraffen veroordeeld (Handelingen Volksraad 25 Juli 1930, blz. 503). Voorts werd besloten om de voornaamste leiders en propagandisten, die buiten het bereik van den strafrechter zouden vallen, op groote schaal te interneeren op een gebied aan den bovenstroom van de Digoelrivier op Nieuw Guiné. De Indische Regeering verklaarde, dat een gelijk lot ook hen zou treffen, die mochten pogen de opengevallen leidersplaatsen weer te bezetten en de organisatie weder op te bouwen. Zij besloot, op grond van de opgedane ervaring en daarnevens uit overwegingen van wets-interpretatie, aan geinterneerden niet meer te zullen vergunnen zich buitenslands te begeven.

Tot April 1930 werd een aantal van 1308 personen geinterneerd aan den Boven-Digoel, op grond o.a. van de overweging „dat zij leden zijn „van de Partij Kommunist Indonesia en (of) „van een harer onder-organisaties en daarin „een actieve rol spelen”; dat de P.K.I. en hare sub- en nevenorganisaties (Dooden-, Dictatoriale, Omwenteling-organisatie) o.m. „het oogmerk hebben om de slechte elementen der bevolking tot zich te trekken, ten einde hen te „bewegen tot het plegen van allerlei misdaden, „als diefstal, sabotage, moord op ambtenaren „en het verwekken van opstand tegen het wettig „gezag, voorts om door intimidatie of bedreiging „ook de rustige, van hare misdadige plannen af- „keerige bevolking onder haar invloed te brengen en tot mededoen te dwingen”.

Bijzonderheden nopens de inrichting van en de huishouding op de interneeringskampen (te

Tanahméráh en te Tanahtinggi) zijn door de Indische Regeering gepubliceerd in hare „Mededeelingen omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang” van Mei 1928 en Mei 1929, Bijlage A der Koloniale Verslagen van die jaren.

Op de massa-interneeringen in den Boven-Digoel (sedert een afdeling onder een Assistent-Resident als hoofd van plaatselijk bestuur, ressorterend onder de afdeling Amboina, gouvernement der Molukken) is, zoowel in den Volksraad als in de Staten-Generaal, in de pers en in de congressen der Inlandsche vereenigingen, critiek geleverd. De bezwaren betroffen allereerst de wettigheid van interneering in een gebied, dat voor vestiging en bewoning nog moest worden geschikt gemaakt, dat dus niet als bestaande „plaats” voor samenleving zou zijn aan te merken. Voorts werd de noodzakelijkheid dier massa-interneeringen in twijfel getrokken; onder de bannelingen zouden talrijke personen zijn, die niet als staatsgevaarlijk konden worden beschouwd, vermits zij slechts meeloopers zouden zijn geweest en niet zouden hebben behoord tot de „gevaarlijke kernen” der communistische organisatie. Ten slotte werd het gekozen Digoel-gebied voor interneeringsplaats niet gelukkig geacht, met het oog op de hygiënische omstandigheden en economische mogelijkheden.

Die bezwaren waren voor de Indische Regeering ten slotte aanleiding om in Maart 1930 het toenmalig Lid van den Raad van Nederlandsch-Indië, den heer W. P. Hillen, op te dragen een plaatselijk onderzoek in te stellen naar de toestanden, verhoudingen en vooruitzichten der interneeringskampen. Het door genoemd Raadslid aan de Regeering uitgebracht uitvoerig verslag werd in Augustus 1930 in extenso aan den Volksraad overgelegd (Gedr. St. ond. 1, alg. ged. stuk 4 A, Volksraadzitting 1930—1931; vergelijk: interpellatie-Cramer in de Tweede Kamer der Staten-Generaal op 21 October 1930; voorts Jaar-overzichten betreffende den Volksraad, zittingen 1928—1929, blz. 16-17 en 1930—1931, blz. 15—16).

Naar aanleiding van het Digoel-rapport werden de volgende principiele beslissingen genomen.

a. Instelling van een interdepartementale commissie, welke tot taak kreeg den Gouverneur der Molukken ter zijde te staan en te dienen van raad bij de overweging van het vraagstuk der verplaatsing van de interneeringskampen aan den Boven-Digoel (G. B. 15 Jan. 1931 in Jav. Courant no. 6).

b. Instelling van een commissie, om der Regeering van advies te dienen nopens de vraag of, en zoo ja, op welke wijze, het mogelijk en wenschelijk zou zijn nadere voorzieningen te treffen ten aanzien van de regeling van de procedure voor de in- en externeering (G. B. 25 Juni 1931 in Jav. Courant no. 52).

c. Opheffing van den interneeringsmaatregel ten aanzien van de personen, die geacht worden geen gevaar meer op te leveren voor de openbare orde en rust in het land hunner herkomst (zie ook voor de verdere beslissingen: Gedr. st. Volksraad 1930—1931, ond. 88, alg. ged. stuk 4 § 1c).

Een aantal van 412 te Tanahméráh geïnterneerden, naar rangorde verdeeld in een A-groep van 219 en een B-groep van 193 personen, zou naar het oordeel van den rapporteur in aanmer-

king kunnen komen voor terugzending. Eind 1930 en begin 1931 werd ten aanzien van in totaal 229 personen en medio 1931 van 186 personen de interneeringsmaatregel opgeheven. Zij zijn sedert met hun gezinnen naar hunne woonplaatsen teruggezonden.

Nawerking van de communistische gisting. De inhechtenisstelling van de leiders en van de tot de „gevaarlijke kernen” te rekenen propagandisten der Indische Communistische Partij (P.K.I.) had de dadelijke ineenstorting en ontreddering van de organisatie der beweging ten gevolge. De overgebleven aanhang miste een behoorlijk aaneengesloten kader en bestond slechts uit losse groepen, waarbinnen de opgewekte revolutionaire krachten bleven nawerken.

Op verschillende plaatsen op Java vormden zich toen geheime genootschappen en bandietenbonden, alle met misdadige oogmerken. Zij werden onder verschillende benamingen gesignaleerd, welke in min of meer bedekte termen blijk gaven van de gezindheid der boosdoeners. Tooneelclubs, kunst- en begrafenis-vereenigingen trachtten hier en daar de bevolking tot revolutionaire activiteit te prikkelen.

Ook op Sumatra was na het uiteenvallen van de communistische organisaties op enkele plaatsen een sfeer van onrust blijven hangen, doordat ondergrondse actie werd gevoerd tot vorming van misdadigersbonden. Ter Westkust werden verborgen vuurwapenen en explosieven gevonden, welke bij de verzetsbewegingen blijkbaar niet konden worden gebruikt. In November 1927 ontploften nabij Siloekang eenige tientallen in den grond bewaarde bommen door zelfontbranding. Ter Oostkust begon de plaatselijke communistische sectie van Pematangsiantar plotseling tot ontwikkeling te komen. Toen omstreeks Maart 1927 bleek, dat op een 20-tal ondernemingen vele werklieden waren aangesloten bij de beweging, welke eenige maanden later tot gewelddadige actie zou moeten voeren, werden de propagandisten gearresteerd, tengevolge waarvan de organisatie uiteenviel.

Van grootere beteekenis dan de genoemde incidenten was de propaganda, welke onder Inlandsche militairen werd gevoerd door een te Semarang gevestigde organisatie, welke bekend stond onder den naam „Partij van Soediro” of „Sarókat Rajat Baroe” (nieuwe volkspartij). De stichter, zekere Soediro, had zich reeds in 1924 van de P.K.I. afgescheiden en een eigen partij opgericht op den grondslag van den Islam, doch met aanvaarding van de communistische methodiek en tactiek. De actie stelde zich ten doel om gelden in te zamelen, ten einde handlangers onder de militairen aan te werven, met wier hulp het gevestigd gezag zou worden omvergeworpen. Met de arresteering en bestraffing van Soediro, begin 1927, was de propaganda niet gefnuikt. Enkele maanden later bleek, dat een Manadoneesch fuselier zich aan het hoofd had gesteld van de propaganda onder de militairen. Toen bekend werd, dat medio 1927 met daadwerkelijke hulp van Inlandsche militairen een revolutionaire actie zou worden begonnen, waarbij gezagvoerende burgerlijke en militaire ambtenaren zouden worden vermoord, werden de leiders gearresteerd. Inderdaad werd op 17/18

Juli van genoemd jaar door Manadoneesche militairen een poging gedaan tot een aanslag op de pyrotechnische werkplaats te Bandoeng. Wegens den aan de beraamde plannen verleenden steun werd de nationalist Tjipto Mangoenkoesoemo bij G. B. van 16 Dec. 1927 (Jav. Courant no. 101) op Banda geïnterneerd.

Als reactie tegen het agressief en driest optreden der communisten waren inmiddels ook tegenkrachten werkzaam, zoowel onder de hoofden als onder de bevolking. Zoo was te Magetan reeds in 1923 opgericht de vereeniging „Mardi Poerno” (Jav. Courant 1923 no. 52, juncto 1925 no. 63), die nuttig werkzaam bleef op algemeen economisch gebied. Voorts was in het Garoetsche een op initiatief van Inlandsche onderwijzers opgerichte vereeniging „Toelak Bahla Tawil Oemoer” (afwering van onheil, lang leven) bezig propaganda te maken onder de bevolking om zich aaneen te sluiten tegen het communistisch terrorisme. Hier en daar werd ook van Moslimsche zijde front gemaakt tegen het communistisch drijven.

Buitenlandsche propagandistische belangstelling. De actieve belangstelling der Communistische Internationale voor de emancipatiebeweging in de koloniën en half-koloniën concentreerde zich omstreeks 1925 inzonderheid op de landen rondom de Pacific. Had de Komintern aanvankelijk haar aandacht in hoofdzaak gewijd aan de revolutionneering van de arbeidersbeweging in het Westen, de ondervonden teleurstellingen, zoowel bij de communistische organisatieering van de Sovjet-huishouding als bij de strijdvoering tegen de kapitalistische maatschappijen der West-Europeesche staten, deden haar besluiten den blik te vestigen op de Pacific-koloniën. Vooral hier, in dezen baaierd van politiek-economisch antagonisme, zou de nationalistische rassenstrijd gecombineerd kunnen worden met den proletarischen klassenstrijd. Het overmachtig imperialistisch kapitalisme der Westersche staten zou voortaan in zijn koloniaal brongebied worden aangetast.

In de van 21 Maart — 6 April 1925 in het Kremlin te Moskou gehouden zitting van de Uitgebreide Exécutieve der Komintern wees Zinoviev in een uitvoerig rapport over „Les Perspectives Internationales et la Bolchévisation” op de groote aandacht, welke Lénin aan het Oosten schonk. In 1911, tijdens de revolutie in China, sprak deze reeds van „l'Asie avancée” en van „l'Europe attardée”. Lénin begreep, dat de „grande armée de réserve de la révolution” uit het Oosten moest komen. In den loop der beraadslagingen gedurende vorengenoemde zitting spraken eenige afgevaardigden zich in denzelfden zin uit (Verg. Exécutif Elargi de l'Internationale Communiste, Compte Rendu analytique de la session du 21 Mars au 6 Avril 1925, Librairie de l'Humanité, Paris blz. 27, 73 en 134).

Over de betekenis van de communistische propaganda in het Oosten voor de vorming van een onweerstaanbaren „front unique” sprak Zinoviev nogmaals in de VIde zitting van het Uitgebreid Exécutief Comité (17 Februari — 15 Maart 1926), kort na de opening: „La justesse „du Léninisme est confirmée de la meilleure façon; „si l'on veut parler de nouveaux facteurs, mondiaux et historiques, c'est l'union à notre épo-

„que du mouvement national révolutionnaire „avec le mouvement prolétarien. Cette fusion de „deux torrents révolutionnaires nous assure la „victoire”. De nationalistische vrijheidsbeweging zou echter geleid moeten worden door een communistische voorhoede, hetgeen ook Semaoen scheen in te zien, blijkens zijn betoog in dezelfde zitting: „Mais en étant en liaison avec les masses „ouvrières et paysannes, notre parti put faire „des progrès et diriger les énergies nationales du „pays dans la lutte pour l'émancipation”. Voortaan zou over de geheele wereld luide moeten weerklinken de in de resoluties dezer zitting vermelde oproep: „Proletaires de tous les pays et „peuples opprimés du monde entier, unissez-vous” (Zie voor een en ander „La Correspondance Internationale”, resp. numéro spécial van 9 en 13 Maart en van 25 Mei 1926).

Gedurende de VIIde zitting van het Uitgebreide Ekki, welke van 22 November — 15 December 1926 te Moskou werd gehouden, von den de op Java uitgebroken ongeregelheden eenigen weerklink. Bij de opening van de eerste séance vestigde Boukharine de aandacht der vergadering op die gebeurtenissen op deze wijze: „Nous saluons les prolétaires et les paysans de „l'Indonésie, les grandes masses laborieuses de „cette colonie hollandaise, qui se sont engagées „dans un combat sanglant contre le capital. „Que le peuple indonésien soit également assuré „de notre appui.” Nadat Semaoen een rede had gehouden over de „exploitation redoublée” en de „oppression aggravée” van de zijde der Regeering, werd een resolutie aanvaard, o.m. om de „Parti Communiste Hollandais” — sectie der Komintern — te volgen en te verdedigen, „particulièrement maintenant dans la lutte qu'il mène en „faveur de la liberté et de l'indépendance du „peuple indonésien opprimé, qui saigne dans son „insurrection héroïque” (Verg. „La Correspondance Internationale” — Compte Rendu de la VIIe session du Comité Exécutif Elargi de l'I.C., Novembre, Decembre 1926 —, blz. 1661 en 1662 van 1926 en blz. 349 van 1927).

Grooter belangstelling werd betoond door de op 10 Februari 1926 te Berlijn opgerichte „Liga gegen Kolonialgreuel und Unterdrückung”, een in communistische Duitse kringen gevormde anti-koloniale organisatie, welke aanvankelijk was bedoeld als hulpecomitee voor „de slachtoffers van den vrijheidsstrijd in Syrië en Marokko”. Al spoedig strekte de Liga haar werkzaamheid uit tot de bestrijding in het algemeen van „de barbaarsche gruweldaden in de koloniale landen” en stelde zich o.m. ten doel „een geestelijke en „organisatorische verbinding tot stand te brengen tusschen de om hun vrijheid strijdende „koloniale volkeren en de uitgebuite klassen der „overige landen”. Op instigatie van Moskou en op initiatief van de „Internationale Arbeiders Hulp” e.a. opgericht, stelde de Liga zich aanstonds voor „financiëelen en politieken steun te verlenen aan nationaal-revolutionnaire en „sociaal-revolutionnaire bewegingen”.

Op haar eerste wereld-congres, dat medio Februari 1927 te Brussel werd gehouden, vestigde de afgevaardigde Semmoen — als z.g. vertegenwoordiger van de Sarèkat Rajat — door verspreiding van een brochure „Indonésien hat das Wort, der Niedergang des Holländischen Imperialismus” de aandacht der vergaderden

op de gebeurtenissen in Indië. Het Liga-congres nam — als compromis tusschen communisme en nationalisme — een resolutie aan, waarbij volle sympathie werd betuigd jegens „de Indonesische vrijheidsbeweging” en besloten werd deze met alle middelen te ondersteunen (Verg. „Das Flammenzeigen vom Palais Egmont”, 1927).

In een conferentie, welke de Generale Raad der Liga van 9—11 December d.a.v. te zelfder plaats hield, werd een resolutie aangenomen, inhoudende o.m. een protest „tegen de massa-arrestaties en verbanningen, zonder vorm van proces, van Indonesische strijders voor de vrijheid”, terwijl besloten werd: „de Indonesische vrijheidsbeweging met alle kracht te steunen”.

De groeiende politieke tegenstelling tusschen het (Bolsjevistisch) communisme enerzijds en het (partij politiek-) socialisme met het (Indonesisch-) nationalisme anderzijds was oorzaak, dat de activiteit der Liga weldra verlamd werd. Die tegenstelling kwam scherp tot uiting op het tweede wereldcongres der Liga, dat van 20—27 Juli 1929 te Frankfurt a. Main bijeenkwam. De in deze satellietische Komintern-organisatie — opgericht „voor speciale doeleinden” — vertegenwoordigde Indonesische nationalisten achtten het tactisch en practisch niet wenschelijk om — na de uittreding van de socialisten — alleen met communisten de Liga te vormen. De „onderdrukte volken” willen wel Moskou voor hun kar spannen, maar omgekeerd zijn zij niet bereid om door Moskou te worden gebruikt — was de opvatting in de kringen der nationalisten (zie NATIONALISTISCHE BEWEGING, Perhimpoenan Indonesia).

Controversen, evenzeer van principiële aard, tusschen communisme en nationalisme hadden een jaar tevoren de gemoederen van eenige Komintern-afgevaardigden bezig gehouden, toen op het VIde Wereldcongres der Communistische Internationale (17 Juli — 1 September 1928) een program tot vorming van een gezamenlijk revolutionair eenheidsfront van internationale communisten met koloniale nationalisten door Boukharine aan de orde werd gesteld. De Komintern zou alsdan tot operatie-terrein verkrijgen: de industrie-landen („ville mondiale”), centra van het proletariaat, alsmede de koloniën („campagne mondiale”), de „périphérie rurale”.

Belangwekkend zijn de beschouwingen, welke op dit congres aan het koloniaal program en aan de ongeregeldeheden van 1926—1927 werden gewijd door de „Indonesische gedelegeerden” Alphonso (Alfonso), Padi, Mauwar en K. Samine, die een rapport uitbracht over „De situatie in Indonesië”. In dit rapport bestreed Samine de in Indonesisch-nationalistischen kring gehuldigde opvatting, als zou de communistische beweging slechts een „intermezzo” zijn geweest in de nationalistische beweging. Voorts wees hij op de onmacht van het nationalisme om de Inlandsche beweging te voeren naar de vrijheid; doch tevens op de fouten der communistische partij in Indië, o.m. om te gedoogen dat de nationalistischen invloed verkregen op de volksmassa. Ten einde de leuze „Indonesië los van Holland” tot werkelijkheid te doen worden, hoopte hij ook op den steun der Komintern. „Nous ne doutons pas”, aldus het slot van zijn referaat, „qu'avec

„l'aide de l'I.C. et des partis frères, notre section „d'Indonésie ne soit capable d'accomplir ses „tâches révolutionnaires” (zie boekdeel „Compte Rendu Sténographique” du VIe Congres de l'Internationale Communiste 17 Juillet-ler Septembre 1928, m.n. numéro spécial de la Correspondance Internationale 1928, blz. 80, 1145, 1190, 1247, 1259 en 1413; voorts Thèses op blz. 1722, 1727 en 1732).

Hernieuwde communistische activiteit. Intusschen had de Oostersche afdeling der Komintern de beschikbare krachten aan het werk gezet om het verbroken contact met hare „Indonesische sectie” weer te herstellen. Het evenvermeld VIde Komintern-congres had blijkens zijn „Thèses sur le mouvement révolutionnaire dans les colonies et semi-colonies” besloten om in deze landen op krachtige wijze hare revolutionaire propaganda voort te zetten, zoowel op legale als op illegale wijze. Uitvoerig werd aangegeven wat zool behoorde tot „les tâches immédiates” der communisten, o.a. agitatorische arbeid in fabrieken, mijnen en transportbedrijven op scholen en onder de vrouwen en de jeugd. Aan de Communistische Partij in het Moederland werd de verplichting opgelegd „d'aider „efficacement le mouvement syndical révolutionnaire des colonies par des conseils et par „l'envoi d'instructeurs permanents”.

De opleiding van dergelijke instructeurs was reeds aan de Oostersche Universiteit te Moskou ter hand genomen. In het begin van 1928 kwam een tweetal aldus opgeleide propagandisten, n.l. de Minahassers J. Waworoentoe en C. Wentoe in Indië aan. Hun opleiding omvatte o.m. de tactiek der legale en illegale actie in politieke partijen en in vakbonden, alsook het vervaardigen en hanteeren van springstoffen. Beiden werden op Java gearresteerd en bij G.B. van 9 Maart 1929 (Jav. Courant no. 23) geïnterneerd.

Toen de activiteit der nationalistische leiders de aandacht der Indische samenleving bezig hield, bleek medio 1929 dat in enkele streken op Java (Blitar, Bojolali) communistische invloeden in het verborgen werkzaam waren geweest.

Van ernstiger aard was de hernieuwde communistische activiteit, welke reeds een jaar lang in de Inlandsche vakbeweging werkzaam was en uitging van een pseudo-nationalistische arbeiders-centrale, de z.g. Sarékát Kacem Boeroeh Indonesia (S.K.B.I.) te Soerabaja. Deze organisatie, welke naar het heette georiënteerd was op de Pan Pacific Trade (Labour) Union (Secretary) — een Oostersche sectie van het Ekki —, stelde zich volgens haar werkprogram o.m. ten doel: nationale vrijheidsbeweging in internationale samenwerking, instelling van de dictatuur van het proletariaat, leiding van de arbeidersbeweging tegen de bourgeoisie en systematische uitbreiding door celvorming in openbare en particuliere bedrijven. Toen bleek, dat het hoofdbestuur der vakcentrale zich op 1 April 1929 had aangesloten bij de Anti-koloniale Liga, worden op 26 Juli d.a.v. op last der Regeering huiszoekingen verricht bij de leiders en propagandisten der S.K.B.I., met het gevolg dat een 7-tal hunner werd gearresteerd en te Boven-Digoel geïnterneerd (zie G.B. 5 April 1930 in Jav. Courant no. 29).

Tetzelfder tijd werd ook huiszoeking gehouden

bij Mr. Koesoema Soemantri, advocaat en procureur bij den Raad van Justitie te Medan, die ter Sumatra's Oostkust in het verborgen communistische propaganda voerde onder de cultuur-arbeiders. Hem werd bij G.B. van 25 Juni 1930 (Jav. Courant no. 52) Banda (verbeterd: Neira) tot verblijfplaats aangewezen.

Voorts werd bij G.B. van 7 Sept. 1931 (Jav. Courant no. 74) een 7-tal propagandisten, w.o. een hoofdagent, twee agenten en een sub-agent der „Partei Republik Indonesia” (P.A.R.I.), gefinterneerd te Tanahmerah in Boven-Digoel.

De Communistische Internationale bleef inmiddels gestadig voortgaan met propaganda te voeren in de Pacific-landen. Inzonderheid werd aangedrongen op onverdroten toepassing van de tactische voorschriften betreffende celvorming in havenbedrijven, bij stoomvaartdiensten en bij instellingen van handel of industrie. Ook werd agitatie gevoerd door middel van brochures en vlugschriften in Oostersche talen en propaganda gemaakt voor een verbond van Inlandsche met Chinese arbeidersorganisaties.

Met behulp van uitgeweken communisten-leiders, w.o. Tan Malaka, Alimin en Moeso, werd voortdurend getracht nauw contact te verkrijgen met geestverwante revolutionairen op Sumatra en Java. Eenige dezer contact-personen die koerier-diensten bleken te verrichten en betrokken waren in de opstandige bewegingen ter Sumatra's Westkust, werden gearresteerd en gefinterneerd.

Als uitvloeisel van deze hernieuwde activiteit, welke bevorderd werd door communisten van Chineeschen landaard, werden in November en December 1930 te Batavia, Sabang en Palembang demonstraties met roode vlaggen gehouden en pamfletten met opruienden inhoud verspreid.

Bij de „Communistische Partij Holland” (C.P.H.) werd door het Ekki voorts aandrang uitgeoefend om, met grooter ijver dan tot dusver, te protesteeren tegen de vrijheidsberoovingen van Indonesische communisten en de aandacht van het wereldproletariaat op den onafhankelijkheidsstrijd in Indonesië te vestigen.

Literatuur. Mededeelingen der Indische Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang, Bijl. A der koloniale verslagen; Gustave Gautherot, *Le Bolchévisme aux Colonies et l'Impérialisme Rouge*, 1930; Verslag van de Commissie voor het onderzoek naar de oorzaken van de zich in de maand November 1926 in verscheidene gedeelten van de residentie Bantam voorgedaan hebbende ongeregdigheden, ingesteld bij G.B. van 26 Januari 1927 no. 1x; Rapport van de Commissie van onderzoek, ingesteld bij het G.B. van 13 Febr. 1927 no. 1a (betreffende de communistische ongeregdigheden ter Sumatra's Westkust); J. Th. Petrus Blumberger, *De Communistische Beweging in Ned. Indië*, 1928.

J. Th. P. B.
RAD AGAMA (RAT AGAMA), (Vervolg van Dl. III, blz. 529). In 1922 werd ingesteld eene commissie van advies nopens de voorgenomen herziening van de priesterraad-rechtspraak, welke commissie in 1926 haar verslag aan de Regeering aanbood.

De voorstellen der commissie, grotendeels door de Regeering overgenomen, werden, met aanvullingen ten aanzien van eenige niet in het verslag der commissie besproken onderwerpen,

belichaamd in het reglement op de godsdienstige rechtspraak, de benoeming van voogden en de Inlandsche boedelkamers op Java en Madoera, alsmede tot aanvulling van het Inlandsche Reglement met een bepaling op de kennisneming van boedelscheidingen buiten geschil (Ind. Stb. 1931 no. 453).

In dit reglement wordt in de eerste plaats het door Ind. Stb. 1882 no. 152 geschapen misverstand, dat de penghoeloeigerechten rechterlijke colleges zouden zijn, weggenomen en wordt de penghoeloeirechter wederom een alleensprekend rechter. Hij wordt bijgestaan door ten hoogste twee bijzitters en een griffier en geniet een vaste bezoldiging (art. 2).

In de tweede plaats bevat dit reglement de zoo hoog noodige competentieregeling van het penghoeloeigerecht. Deze competentie omvat kennisneming van geschillen tusschen Mohammedaansche echtgenooten en andere rechtszaken, het huwelijk, de verstooting, de verzoening en de echtscheiding tusschen Mohammedanen betreffende, waarbij de tusschenkomst van den godsdienstigen rechter vereischt is, het uitspreken van echtscheidingen en het constateeren dat de voorwaarde eener voorwaardelijke verstooting is ingetreden (art. 3).

Deze bepaling der competentie voorkomt de bezwaren verbonden aan de dubbele procedure van priesterraad en landraad, die het gevolg was van de algemeen heerschende opvatting, dat in geschillen, welke tot afgifte van enig goed kunnen leiden, de godsdienstige rechter wel het rechtspunt op het stuk van familie- en erfrecht en vrome stichtingen heeft te beslissen, maar het geding voor de rest bij den wereldlijken rechter moet worden gevoerd. Thans staat de berechting van erfrechtzaken en van geschillen nopens vrome stichtingen aan den gewonnen inlandschen rechter; slechts geschillen omtrent de huwelijksgift en het onderhoud blijven bij den godsdienstigen rechter.

Vonnissen inzake huwelijksgift en levensonderhoud worden door den voorzitter van den landraad executeit verklaard, nadat hem gebleken is, dat het vonnis kracht van gewijsde heeft. De vraag, wanneer de executeit-verklaring door den landraad moet worden geweigerd op grond van onbevoegdheid van het penghoeloeigerecht, kan zich onder de werking van het nieuwe reglement niet meer voordoen.

Voor de zeldzame gevallen, dat tweevoudigheid in de berechting niet kan worden vermeden, tracht het reglement de samenwerking van den landraad met den godsdienstigen rechter zoo vlot mogelijk te maken (art. 4).

Door de bemoeienis met de voogdij en het beheer van onbeheerde nalatenschappen en van de boedels van afwezigen aan de landraden op te dragen (hoofdstuk III) wordt eene einde gemaakt aan de vele klachten, die deze, tot nu toe aan de priesterraden opgedragen bemoeienis, veroorzaakte. Mede in verband met toekennen van eene vaste bezoldiging en met het voorschrift, dat de te betalen proceskosten in 's Lands kas dienen te worden gestort (art. 10), hoopt de Regeering de klachten over de priesterraden in de toekomst te hebben ondervangen.

Een nieuwe figuur is het hof van Mohammedaansche zaken, de rechter in hooger beroep van alle penghoeloeigerecht-vonnissen en van

alle bevoegdheidsgeschillen tusschen penghoelgerechten (art. 13 en 19). Dit hof is gevestigd te Batavia en bestaat uit een voorzitter en twee leden, bijgestaan door een griffier. Evenals bij het penghoelgerecht genieten de voorzitter en de griffier een vaste bezoldiging; bij het hof voor Mohammedaansche zaken genieten, in tegenstelling met het penghoelgerecht, ook de leden een vaste bezoldiging (art. 15 en 16).

De artikelen 25 tot en met 33 van het reglement, regelende de bemoeienis van den landraad met voogdij over tot de Inheemsche bevolking behorende personen, zijn met uitzondering van de voorschriften in het tweede en derde lid van artikel 25, in werking getreden op 1 Juli 1931 (Ind. Stb. 1931 no. 177).

Literatuur. Volksraadstukken 1930/31, onderwerp 22, Handelingen blz. 1709—1756, 1758—1759; C. G. E. de Jong, Het nieuwe reglement op de godsdienstige rechtspraak op Java en Madoera, Koloniaal Tijdschrift, 1931, blz. 236 e.v.

INSTITUTEN. Batak-Instituut. (Aanvulling van Dl. II, blz. 157.) Sedert 1 Juli 1923 bestaat te Raja, bij Braatagi, (O.K. v. Sum.), het Batakmuseum, een museum voor land- en volkenkunde van de Bataklanden, vrucht van de bemoeienissen van het Gewestelijk (S. O. K.) comité van het Batak-Instituut, Gebouwen collectie behooren aan het Batak-Instituut in Nederland; het beheer is in handen van het Oostkust van Sumatra-comité. Het museum bevat een belangrijke collectie voorwerpen betreffende kleding, landbouw, ambachten, jacht en visscherij, oorlog, muziek, spel en dans, genotmiddelen, magie, godsdienst, enz. van de Bataks, overzichtelijk geordend door den beheerder van het Museum, den heer J. H. Neumann, zending te Raja.

NIKKELERTS. Het door vroegere onderzoekers vermelde nikkelvoorkomen in Midden Celebes (zie NIKKEL) werd door het Gouvernement nader onderzocht. Bekend was, dat het lateritische ijzererts, ontstaan door de verweering van het daar voorkomende peridotiet-gesteente, een zeker nikkelgehalte bevat, dat afkomstig moet zijn van een primair nikkelgehalte van hetzelfde peridotiet-gesteente.

Door verweering (oxydatie) kan het nikkel, dat oorspronkelijk in den peridotiet aanwezig was, in oplosbaren toestand gebracht worden en in spleten van den peridotiet (in verbinding met magnesia en kiezelzuur) afgezet worden en zóó een zekere verrijkingsszone te voorschijn roepen. Zulke nikkelhoudende terreinen worden in het Verbeekgebergte, nabij Soroako, aangetroffen. Zij vormen a.h.w. een aan nikkel rijkere kap op het onverweerde bodemgesteente. Uiteraard is het nikkelgehalte en de grootheid der nikkelhoudende terreinen sterk afhankelijk van de factoren erosie en verweering, en van de vraag welke van deze beide in de periode van ertsafzetting overheerschend waren.

Het zuivere nikkelmineraal *garnieriet*, dat bij de verweering is ontstaan, is niet altijd afzonderlijk te winnen; meestal is het vergroeid met verweerd en nog nikkelhoudend nevengeesteente en daarvan moeilijk te scheiden. Bij eene proefontginning to Soroako kon men eene scheiding maken in arm erts van 0—2% Ni, middelmatig erts van 2—7% Ni, en rijk erts van meer dan 7% Ni. Arm erts komt uiteraard het meest verbreid voor,

middelmatig erts is gebonden aan ertsvlekken van vrij belangrijke afmetingen, terwijl het rijke erts slechts plaatselijke maxima in de ertsvlekken inneemt en dus de geringste quanta vormt.

Uit het proefonderzoek heeft men globaal uitgerekend, dat van het Soroako-veld eene hoeveelheid van de grootheidsorde tusschen 5000 en 15000 ton middelmatig erts te verwachten is, met een gemiddeld nikkelgehalte van 2—4% Ni. (zie: Over de result. eener proefontg. van nikkelerts-afz. nabij Soroako, door J. W. Adam, Jb. Mijnw. 1920 Verh. I).

LOODERTSEN. (Aanvulling van Dl. II, blz. 620). Gouvernements-onderzoeken van de lateren tijd hebben aangetoond, dat de door vroegere schrijvers op het eiland Flores vermelde loodglansvoorkomens alle weinig beteekenende ertssnoertjes zijn (Jb. Mijnw. 1925, Verh. II, Geol. Mijnb. Onderz. op Flores, door Dr. H. Ehrat).

Loodglansaders in gezelschap van koper- en zinkerts worden voorts op talrijke plaatsen in den Indischen archipel aangetroffen, doch geen van alle hebben nog tot exploitatie geleid. Zoo werden in de jaren 1911—1916 in Midden Celebes in de onderafd. Rantépaó (Toradjalanden) door het Gouvernement grondige exploraties verricht op de daar voorkomende (zilverhoudende) loodglansgangen in de buurt van Sasak. Er werden verschillende gangen met zilverhoudend looderts opengelegd; meereendeels bleken zij een geringe uitgestrektheid en dikte te bezitten, terwijl het ertsgelalte ook naar de diepte toe verminderde. Ofschoon plekken met gehalten aan zilver tot 1 kg. per ton voorkwamen en ook de meeste monsters een zeker goudgehalte bezaten, bewezen de exploratiewerken, dat de ontginbaarheid van het geheele gangstelsel ten slotte in twijfel getrokken moet worden. (Verslagen en Meded. betr. Indische delfst. en hare toep. No. 12, Weltevreden, 1920).

LAHAR. (Aanvulling van Dl. II, blz. 504). Behalve „natte“ lahars, kent men ook „droge“ lahars of *ladoe's*, d.z. droge, met heete gassen vermengde en daardoor bewegelijk, als het ware vloeibaar gehouden stroomen van heete, vaak nog gloeiende asch en lavapuin, die gedurende eene eruptie naar omlaag komen. Vooral openbaarden zich zulke *ladoe's* bij de erupties van den Merapi (Midden Java).

PHOSPHORIET. Onder phosphoriet verstaat men alle fijnkristallijne en aardachtige variëteiten van phosphorzure kalk. Veelal gebruikt men den naam phosphoriet uitsluitend voor de harde, gesteenteachtige soorten, en noemt men de onzuivere, aardachtige: phosphaat.

In Ned.-Indië komen de phosphorietafzettingen voor in het Kromong-gebergte nabij Cheribon, waar neogene kalksteen een phosphaatgehalte bevatten, dat in aders en concreties is geconcentreerd.

Voorts zijn op het eilandje Ajawi, of Mios Kairoe, ten noordwesten van de Schouteneilanden (Noord Nieuw-Guiné) 16 m. hooge rotsen aanwezig, welke ten deele uit phosphoriet bestaan (met 68.9% tricalciumphosphaat). Ook op eilandjes ten zuiden van Saleier (Kabia) zijn eenigen tijd phosphaatafzettingen ontgonnen. Deze afzettingen danken haar ontstaan aan uitbloeding van guano (vogelmest), waarbij de opgeloste phosphorzure zouten in de onderliggende rijkalken bin-

nendrongen en een voor water onoplosbaar calciumphosphaat vormen.

Phosphorieten leveren de grondstof voor de bereiding van superfosfaat. Dit is een snelwerkende, in water oplosbare meststof.

JODIUM. (Aanvulling van Dl. II, blz. 221). De waterhoudende lagen, die in de tertiaire petroleumhoudende formaties van Ned. Indië voorkomen en veelal mede aangeboord worden, bevatten water, dat een zeker gehalte aan zouten heeft, waaronder een grooter of kleiner gehalte aan natrium- en kaliumjodide (zie ook MODDERWELLEN).

Ten Z. van Soerabaja, waar in den ondergrond voorkomende zoutwaterlagen door particuliere maatschappijen speciaal ten behoeve van jodiumwinning worden aangeboord, bevat het water 100—140 mgr. joodnatrium per Liter, dat volgens een bepaald chemisch procedé omgewerkt wordt tot joodkoper, welk halffabricaat (50% jodium) verscheept wordt naar het buitenland.

DIAMANT. (Aanvulling van Dl. I, blz. 596). Betreffende de geologie van Z. O. Borneo, in verband met de in de omgeving van Martapoera voorkomende diamanthoudende alluviale gruisafzettingen, zie, behalve de in het oorspronkelijke artikel opgesomde literatuur, ook de door L. H. Krol geschreven artikelen in het Jaarb. v. h. Mijnw. 1918, Verhandelingen en idem 1920, Verh. I.

Tot nog toe heeft men de oorspronkelijke ligplaats van den diamant (het moedergesteente, dat de diamant heeft geproduceerd), ondanks de vele vroegere onderzoeken hiernaar in Z. en W. Borneo, nog niet ontdekt. Een hernieuwd gouvernementsonderzoek met het doel dit moedergesteente in Z. Borneo op te sporen is, naar aanleiding van eene schijnbaar belangrijke vondst van diamanten in conglomeraat op het eilandje Batoe Kaming, even boven Awangbangkal aan de Riam kanan, in voorbereiding.

Behalve de in Z. O. Borneo en W. Borneo bekende vindplaatsen (vermeld in Dl. I, blz. 596), zijn ook diamantsteentjes in de Siaboe-rivier nabij Bangkinang (Midden-Sumatra) gevonden, gedurende de in genoemde rivier plaats gehad hebbende baggerontginningen op alluviaal tinerts. (De Mijnningen No. 10, jaargang 1931.) 't H.

STOOMBRONNEN. Op grond van de in Italië (bij Larderello, Toscane) verkregen ervaring met de energie-opwekking uit fumarolen, is ook op Java sedert eenige jaren de aandacht op dergelijke vulkanische stoombronnen gevestigd.

Van gouvernementwege zijn bij wijze van proefneming enkele boringen verricht in een vulkanisch terrein, de *Kawah Kamodjan*, een der fumarolenvelden van de vulkaanreeks, die de Garoetsche hoogvlakte van de Bandoengsche scheidt, een veld dat bovendien gemakkelijk bereikbaar is. In een dezer putten boorde men op 66 m. diepte den stoomhaard aan, welke een stoomspuiter gaf van 3.75 atm. abs. met een temperatuur van 123° C. en met eene capaciteit van 8300 kg. stoom per uur. Een andere boring bereikte een diepte van 123 m.; hier had een moddereruptie plaats, waarop een geysierwerking volgde, die iedere 5 minuten heet water tot 25 m. hoogte deed opspuiten. Een derde boring gaf op 128 m. diepte stoom van 123° C en een druk van 3 atm. abs. (Vulkanologische en seismologische Mededeelingen No. 7).

In tegenstelling tot de Italiaansche stoombronnen, waarin zuren en zouten (waaruit boorzuur wordt gewonnen) en vreemde gassen opgelost zijn, bevat de stoom van *Kawah Kamodjan* zoo goed als geen onzuiverheden, hoogstens eenige procenten zwavelwaterstofgas. 't H.

VUURVASTE KLEI. Tusschen de koolafzettingen van de kalkformatie bezuiden Sédan, bij Ngandang in de res. Rembang, komen kleilagen voor, die de eigenschap van vuurvaste klei bezitten en als zoodanig worden ontgonnen.

Ook op Sawahloento is vuurvaste klei van goede kwaliteit bekend.

CHROOM, CHROOMERTS. Chroom is een glanzend metaal, vijl- en polijstbaar; het smelt bij 1650°, heeft een spec. gew. van 6.8 en wordt in den electrischen oven heel dun vloeibaar; het kookt bij 2200°, krast glas niet. Het is volkomen bestendig aan de lucht, doch wordt door heet zoutzuur, door zwavelzuur en door verdund salpeterzuur aangetast.

Het metaal vindt toepassing in de staalindustrie voor de fabricatie van chroomstalen en roestvrij staal, verder voor bereiding van legeringen, chroomzouten, enz.

Het enige chroomerts van beteekenis is *chromiet* (chroomijzersteen). Behalve als vuurvaste steen wordt dit voor de fabricatie van chroomstaal en chroom benut, waartoe het met kool in den electrischen oven wordt gereduceerd, waarbij direct een ferrochroom met 60% chroom wordt verkregen.

Chroomerts komt gewoonlijk primair in peridotitische gesteenten voor, en aldus is dit erts o.a. aangetroffen in het merengebied van Oost-Celebes (Verbeek-gebergte). Daar werden snoeren en lensvormige afzettingen van chromiet aangetroffen op den weg Waraoe naar Balambano nabij P. Sapiri en nabij Lapao Pao.

Secundair kunnen uit zulke primaire afzettingen, tengevolge van verweering en vergruizing van den peridotiet, eluviale en alluviale concentraties van den chromiet in den vorm van blokken-, gruis- of zandafzettingen ontstaan. Zoo trof men nabij Lataoe als eene min of meer geconcentreerde kustafzetting, behalve groote blokken chromiet (tot ± 10 ton), sterk chromiethoudend zeezand aan. Per m.³ zeezand vond men hier 382 kg. chromietzand (met een gehalte van ca. 40% Cr₂O₃), terwijl de totale aanwezige hoeveelheid chromiet op meer dan 3900 ton kon worden geschat.

In met zand en klei vermengden toestand bevatten de valleigronden der Malili-, Oesoe- en Tjerékangrivieren een zeker gehalte aan chromietgruis; boringen en putten hebben aangetoond, dat het gehalte aan dit erts wisselend en in het algemeen gering is; een der rijkste putten gaf 30 kg. chromiet (en dan nog niet geheel zuiver chroomerts, maar vermengd met magnetiet) per m.³ grond.

Ook de lateritische ijzerertsen van het Verbeekgebergte in Celebes bevatten alle een gering percentage chroomoxyde (tot 2%); echter is niet al het chroomoxyde hierin toe te schrijven aan de aanwezigheid van korrels chromiet, een deel blijkt in gebonden toestand als chroomhydroxyde in het ijzererts voor te komen.

Tot ontginning hebben de chromietersten van Celebes nog niet geleid.

Literatuur: Algemeene geologie en Ertsafzet-

tingen van Zuidoost-Celebes, samengesteld door wijlen Dr. Ir. W. Diekmann en Ir. M. W. Julius, Jaarb. Mijnwezen 1924, Verhandelingen.

Onbelangrijke chroomertsvormingen vindt men verder in de peridotietgebergten van Z.O. Borneo en Timor.

INFUSORIËN-AARDE. (zie CILIATA). Eenige vindplaatsen van deze diatomeeënhoudende aarde zijn die bij Kalioso (gouvt. Soerakarta) en bij Sentolo (gouvt. Jogjakarta). Bij laatstgenoemde plaats werd de aarde vroeger ontgonnen voor isolatie-materiaal. Grote afzettingen komen ook om het Tobameer voor, en vermoedelijk nog op vele andere plaatsen in Indië.

De zuivere infusoriën-aarde bestaat uit dicht opeengepakte kleine pantsers van diatomeeën (kiezel-algen, vandaar ook de dikwijls gebruikte Duitse naam „Kieselgur” voor deze aarde). Zij bezit een zeer hooge poreusiteit en zeer gering spec. gewicht, slechte geleidbaarheid voor warmte, electriciteit en geluid; verder is zij goed bestand tegen vuur en zuur.

De verschillende technische toepassingen berusten op bovengenoemde eigenschappen.

IJZERERTS. (Aanvulling van Dl. IV, blz. 801). In het N.W. deel van het eiland Flores (in de onderafd. Ngada), werden een aantal ijzerertsvoorkomens tijdens het op dat eiland plaats gehad hebbende gouvernementsonderzoek aangetroffen. Ze bleken in miocenen kalksteen voor te komen, terwijl in de omgeving dacitische gesteenten voorkomen, welke ongetwijfeld samenhangen met een aan de kust verschijnend granodiorietmassiefje. Het aantreffen van contactmineralen in het ijzererts-kalksteenveld stempelt de ertsafzettingen tot het contact-metamorfische type. Het erts bestaat in hoofdzaak uit ijzerglans (hematiet) met eenig mangaangehalte. Zuivere mangaanertsen komen voor, meendeels echter vergroeid met ijzererts. De grootste ijzerertsstoppen bevatten naar schatting ongeveer 50.000 m³, resp. 100.000 m³, zichtbaar ijzererts. (Geol. Mijnb. Onderz. op Flores, door Dr. H. Ehrat, Jaarb. v. h. Mijnw. 1925, Verh. II).

MANGAANERTSEN. (Aanvulling van Dl. II, blz. 666). Eerst na 1920 heeft in de concessie Kli-ripan, ten Z. van Jogja, eene meer regelmatige ontginning plaats gevonden. Voor de producties wordt verwezen naar de Jaarboeken van het Mijnwezen, Algemeen gedeelte. In het Tasikmalaja'sche (vroegere Afd. Sockapoera), zoomede in Zuid-Besoeki zijn in den laatsten tijd — dit artikel is geschreven in 1931 — nieuwe mangaanerts-vindplaatsen opengesteld, die reeds eenige productie hebben gegeven.

KALKSTEENGROTTEN. (Zie GOEWA). Verschillende grotten in de kalksteenformaties op Java zijn in prachistorischen tijd bewoond geweest, o.a. de Goewá Lává bij Sampoeng in de res. Ponorogo en eenige grotten bij Dander ten Z. van Bodjonegoro, waarin men overblijfselen vond van aarden potten, wapens en gereedschappen uit een vervaardigd. Ook in Djambi trof men in een kalksteengrot de sporen aan van een verblijfplaats van vroegere bewoners.

ARSEENERTS. (Zie ook ARSENIUM). Op den Gg. Selakéan (Z.O. van Bengkajang, res. W. Afd. v. Borneo) werden door het gouvernementsonderzoek een 3-tal sulfidische gangzónes opgelegd, die, behalve ijzer-, zink- en loodsulfiden, ook arsenopyriet bleken te bevatten. Men

vond in de grootste gangzónes gehalten van 4—15% arseen, een klein gehalte aan zink, lood en koper en ook aan goud en zilver. (Jb. Mijnw. Al. Ged. 1925 t/m 1927, Hoofdst. Opsporingsdienst).

KOPERERTSEN (Aanvulling van Dl. II, blz. 427). In het oorspronkelijk artikel wordt een en ander vermeld van de vroegere vondsten van kopererts op het eiland Timor. Latere gouvernementsonderzoekingen naar de koperertsafzettingen op Timor hebben aangetoond, dat wel een groot aantal koperertsvindplaatsen over het gehele eiland werden aangetroffen, maar dat geen enkele zoodanige perspectieven bood, dat van een behoorlijk ontginbaar object sprake kon zijn.

Geologisch bleek — en dit kwam ook in de prospecteertunnels aan den dag — dat de ertsvoorkomens, evenals de gesteentemassa's der verschillende (mesozoische en praemesozoische) formaties, aan sterke dislocaties hebben bloot gestaan, in verband met de intensieve plooiing, open overschuivingen (men denkt hierbij zelfs aan dekbladen-vorming), die de formaties hebben ondergaan. De deels uit zachte, deels uit harde lagen bestaande gesteentegroepen kwamen daardoor in verbrokkelden toestand „chaotisch” door elkaar te liggen. Vandaar dan ook de regelloze verspreiding van kleine en groote stukken kopererts, die te beschouwen zijn als resten van verbrokkelde en verschoven ertslichamen.

Het grootste ertslichaam, dat bij Tanini, in het N.W.deel van Timor, gevonden en onderzocht werd, is een wigvormig uitloopende koperhoudende pyrietmassa, begrensd door verschuivingen aan alle kanten. Het nevengeesteente vormt een verbrokkelde massa van serpentijn, diabaas en kleisteen. Gemiddeld bevat dit pyritische ertslichaam, dat een inhoud heeft van 40.000 ton, 5% koper (het bovenste deel bevat rijk erts, tot 25% koper, naar beneden toe, tot op ± 25 m. diepte, waar het ertslichaam ophoudt, geleidelijk vermindert tot 1 à 2% koper), zoodat het totale quantum koper op 2000 ton geraamd kan worden.

Behalve zulke regelloos verspreide stukken van ertslichamen, waarvan men vaak de oorspronkelijke herkomst in het geheel niet kon nagaan, vindt men in de groote serpentijn-massieven hier en daar koperertssnoeren en leuzen, die door de talrijke glijspiegels, welke het erts vertoont, een sterke drukwerking verraden. Het erts is dus ook hier ongetwijfeld ontstaan vóórdát de bergvormende krachten het gesteente en de ertsafzettingen in zoo'n sterke mate vervormden. (Zie: De opsporingen naar delfstoffen op het eiland Timor door C. W. A. P. 't Hoon en L. J. C. van Es, Jaarb. v. h. Mijnw. 1925, Verh. II).

Een onderzoek naar kopererts op de Karimata-eilanden, waar volgens vermoedens kopererts zou voorkomen, gaf een negatieve uitkomst. (Zie: Eene gool.mijnb. verkenning van de Karimata-eilanden, door W. A. J. Aernout, Jaarb. v. h. Mijnw. 1920, Verh. I).

ZWAVEL. (Aanvulling van Dl. IV, blz. 871). Gedeegen zwavel komt voor als incrustaties in de nabijheid van solfataren, als zwavelmodder op den bodem van kratermeren, of in beddingen vormend met agglomeraten en tuffen in de wanden van kraters.

Door Inlanders wordt van de incrustaties in kleine hoeveelheden zwavel gewonnen van den vulkaan Welirang (Ardjoeno-geb.).

Boringen in den Kawah Poetih (Patoeha) hebben aangetoond, dat hier op rond 1.5 miljoen ton zwavelmodder (droog berekend), met een kwantum van 500.000 ton zwavel, gerekend kan worden. De zwavelmodder van dezen Kawah wordt sedert een aantal jaren ontgonnen. In de jaren 1927, 1928 en 1929 bedroeg de productie resp. 354.9 ton, 370 ton en 1560 ton zwavel. Was het bedrijf oorspronkelijk voornamelijk gericht op de productie van pijpzwavel middels destillatie, later ging men over tot zuivering op andere wijze, nl. middels flotatie, en werd het product vooral in poedervorm afgeleverd ter bestrijding van meeldauw in rubbertuinen. Sinds korten tijd is men er, na ijverige proeven, in geslaagd een meer afdoend en veel goedkooper reinigingsprocédé te vinden, waardoor bij lage temperatuur een zeer zuivere zwavel uit den zwavelmodder wordt uitgesmolten.

Soortgelijke zwavelmodderafzettingen als op den Patoeha blijken nog in andere kraters aanwezig te zijn; de voornaamste dezer zijn de Telaga Bodas (die echter tot natuurmonument is verklaard), de Kawah Idjen, de Sorik Merapi (Tapanoeeli), en de Mahavoe (Minahasa). Ook onder de kraters van het Djèng-plateau vindt men er één: de Telaga Troes, die een zekere hoeveelheid zwavelmodder bevat. Uit een booronderzoek bleek,

dat de afzetting onder een 10 m. dikke klei- en veenlaag ligt. Hieronder werd de zwavelhoudende laag tot 3.68 m. diepte aangeboord; het onderliggende gesteente werd niet bereikt. Men schatte de hoeveelheid in het verkende kratergedeelte op 87600 ton zwavelklei met 41% S.

De zichtbare hoeveelheid zwavelmodder op den bodem van den krater Telaga Bodas is 60.000 ton met een gemiddeld S-gehalte van 55%. Speciale onderzoekingen om de diepere lagen van den kraterbodem te onderzoeken hadden niet plaats, doch men schat de totale hoeveelheid, die in den bodem voorkomt, op 500.000 ton ruwe zwavel.

Van eenigszins ander karakter zijn de zwavelafzettingen in de kraters van den Tangkoeban Prahoe en den Tjeremai; zij liggen zoowel in de kraterbodems als in de terrasvormige gruisafzettingen, die de krateruimten omgeven. De laatste wijzen op een vroegeren hoogen waterstand van het kratermeer. Exploraties hebben aangetoond, dat in den Kawah Oepas 200.000 ton zwavelgruis voorkomt met een gemiddeld S-gehalte van 60%; in den Kawah Ratoc 270.000 ton met een gemiddeld S-gehalte van 57%; in den Kawah Domas kan de hoeveelheid geschat worden op 5000 ton van 50% zwavel. (Verslagen en Mededeelingen betr. Ind. delfstoffen en hare afzettingen No. 17.)

't H.